BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

17

NEM

PALEO

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

17. CİLT

Nemölçer — Paleotaxodonta

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK
LAROUSSE
SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

2. nem etkisi altındaki kimi cisimlerin boyutlarındaki değişimden yararlanan ve giderek daha az kullanılan aygıtlar *(saçlı [kıllı] nemölçer, karbon filmli nemölçer, burulmalı nemölçer);*
3. su buharının yoğuşmasını kullananlar *(çiy noktalı nemölçerler);*
4. su buharının soğurulmasından kaynaklanan elektriksel ve kimyasal özellik değişimlerini kullananlar (fazla yer kaplamayan ve elektronik yöntemlerle kolayca kullanılabilen bu nemölçer tipinden radyosondalarda yararlanılır);
5. su buharının gözenekli bir ortamdaki yayınımını ölçenler *(yayınımlı nemölçer);*
6. su buharının soğurulma tayfını ölçenler.
—Orm. san. En çok kullanılan odun nemölçerleri, odunun elektrik direncini ölçmeye dayanan nemölçerlerdir, diğerleri dielektrik değişmezinin ölçülmesine dayanır. Bu iki değer odunun nem oranıyla bağıntılıdır. Nitekim, odun kuru ise (% 7 nem) direnç yüksek ve buna karşılık lifler neme doymuşsa (yaklaşık % 35 nem) direnç hemen hemen sıfırdır. Bu aygıtlar odun parçasına dokundurulan ya da parçanın içine daldırılan elektrotlarla donatılmıştır. Aygıtlar genel olarak ancak % 6 ila 25 nem oranları için geçerli değerler verirler ki, bu da pratikte yeterlidir.

NEMÖLÇÜM a. Meteorolojinin, havadaki su buharı miktarını inceleyen dalı.
—Tarım. *Nötronlu nemölçüm,* toprağın nem durumunu saptamak için nötron akımı kullanılarak yapılan nemölçüm.

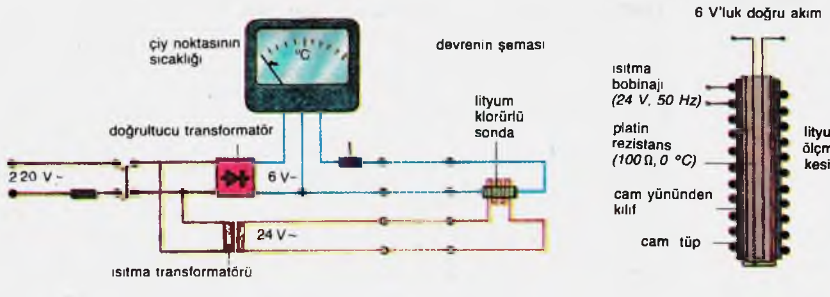
NEMRUD, Kutsal Kitap'ta adı Kalah* olarak geçen yeniasur kenti Kalhu'nun bulunduğu yerin bugünkü adı.

NEMRUD, ibr. **Nimrod,** eski İsrail geleneklerinde adı geçen efsanevi kişi. "Rabbin indinde kudretli bir avcı" (Yaradılış, X, 8-10) olan Nemrud, Babil av ve savaş tanrısı Ninurta ile karşılaştırılabilir. Eski Doğu dünyasında, halkın sevdiği bir kahramandır; ilk Mezopotamya İmparatorluğu'nun kurucusu olarak da kabul edilir.

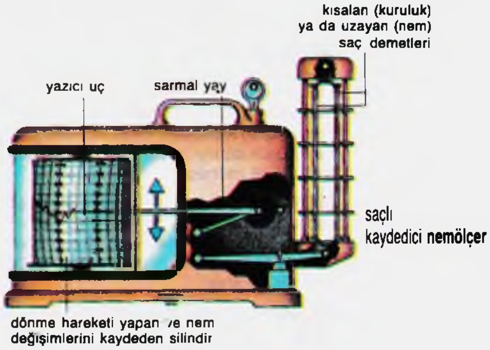
İslam inancına göre Nemrud Tanrı'ya inanmadığı gibi kendi tanrılığını öne süren bir kraldı. İbrahim peygamber ortaya çıkarak tüm evreni ve insanları yaratan yüce bir Tanrı'nın varlığından söz edince onu ateşe attırdı. Ancak, bir mucize sonucu İbrahim yanmadı ve Nemrud'un ateşi (nâr-ı Nemrud) gül bahçesine dönüştü. Nemrud, büsbütün öfkelendi; Tanrı'yı yadsımada direndi. Tanrı da beynine bir böcek sokarak Nemrud'u cezalandırdı. Nemrud, böcek beyninde dolaştıkça çektiği acıdan kurtulmak için hekimlerine ve büyücülerine kafasına tokmaklarla vurmalarını emretti ve kafası tokmaklana tokmaklana öldü.

Kuran'da Nemrud'un adı geçmemekle birlikte İbrahim peygamber ile ilgili ayetlerde kendisinden dolaylı olarak söz edilir. Örneğin Bakara suresi'nin 258. ayetinde şöyle denir: "Bilmez misin o kimseyi ki Allah kendisine krallık vermişken gene de İbrahim'le Tanrısı üstünde çekişip durmuştu. O gün İbrahim: Benim Allah'ım hem diriltir, hem öldürür deyince, o: Ben de hem diriltirim, hem öldürürüm, demişti. İbrahim: Allah güneşi doğudan doğurtuyor, sen de batıdan doğurtsana, deyince Allah'ı tanımayan o kişi şaşırıp kalmıştı."
—Ed. Divan şiirinde, özellikle İbrahim peygamber ile ilişkisi konu edinilir. Sevgilisinden ayrı düşen âşık, İbrahim'e; ona ayrılık acısı çektiren, onu ateşe atan sevgilisi ise Nemrud'a benzetilir: *"Bu bidadı bana hicrin kılıptır / Cihanda kalmadı Nemrud u Seddad"* (Bana adaletsizliğinin çektirdiği bu ayrılığı, dünyada Nemrud da Şeddat da yapmadı) [Nesimi]. Babil kulesi, İbrahim' in atıldığı ateş (nâr-ı Nemrud) ile birlikte anılarak telmih, tenasüp sanatları uygulanır.

NEMRUT sıf. (Babil hükümdarı *Nemrud*'un adından). Asık suratlı, acımasız; gaddar kimse için kullanılır: *Nemrut çocuk. Nemrut suratlı.*

Richard-Pekhy belgesine göre

Richard-Pekhy belgesine göre

NEMRUT dağı, D. Anadolu bölgesinde Van gölü havzasını B.'dan kapatan volkanik dağ (2 935 m). Patlama indeksi yüksek, tipik bir strato volkan yapısı gösteren dağın doruk kısmında kabaca daire biçimli bir kaldera yer alır. Çapı D.-B. doğrultusunda 7,5 km, K.-G. doğrultusunda 6,5 km olan kalderayı K.'de, B.'da ve G.'de çok dik ve yüksek yamaçlar çevirir. B. yarısı derin bir gölle (Nemrut gölü) kaplıdır. D. yarısı kalderanın oluşumundan sonra meydana gelmiş, çok yeni lav akıntıları ve bunların çıktığı küçük konilerle kaplıdır. Bu kesimin K. kenarında çermik adı verilen sıcak sulu bir göl ve bazı gazların çıktığı kovuklar vardır. Toplam 186 km³ hacminde volkanik maddeden oluşan Nemrut volkanının bugünkü morfolojik görünümü Dördüncü Zaman'dan bu yana meydana gelmiş değişik nitelikteki etkinliklerin sonucudur. Volkanik yapının oluşumu, bir yarık boyunca piroklastik maddelerin çıkması ile başlamış, bunu bazalt lavlarının çıkışı izlemiştir. Bu aşamada akıcı bazalt lavları Rahva düzünü kaplayarak Van gölü havzasını B.'dan kapatmış ve ayrıca G.-D. Toroslar içinde Bitlis vadisi boyunca 45 km kadar uzanan lav akıntıları meydana gelmiştir. Bu sakin evreyi daha kıvamlı lavların çıkışı izlemiş, bunun sonucunda tıkanan volkanın şiddetle patlaması ve onun ardından meydana gelen çökme ile kaldera oluşmuştur. Son evrede volkanik etkinlik, kalderanın D. yarısında ve koninin dış yamaçlarında meydana gelen parazit konilerle sürmüştür. Nemrut hâlâ bazı sıcak gazlar çıkaran, fumarol aşamasında genç bir volkandır. Bazı belgelere göre son olarak 1441 yılında püskürmüştür. (→ Kayn.)

NEMRUT dağı, G.-D. Toroslar'da doruk (2 048 m). G.-D. Anadolu bölgesinde Adıyaman'a bağlı Kâhta ilçe merkezinin 33 km K.'inde. Bazı haritalarda Ziyarettepe adıyla gösterilmiştir.

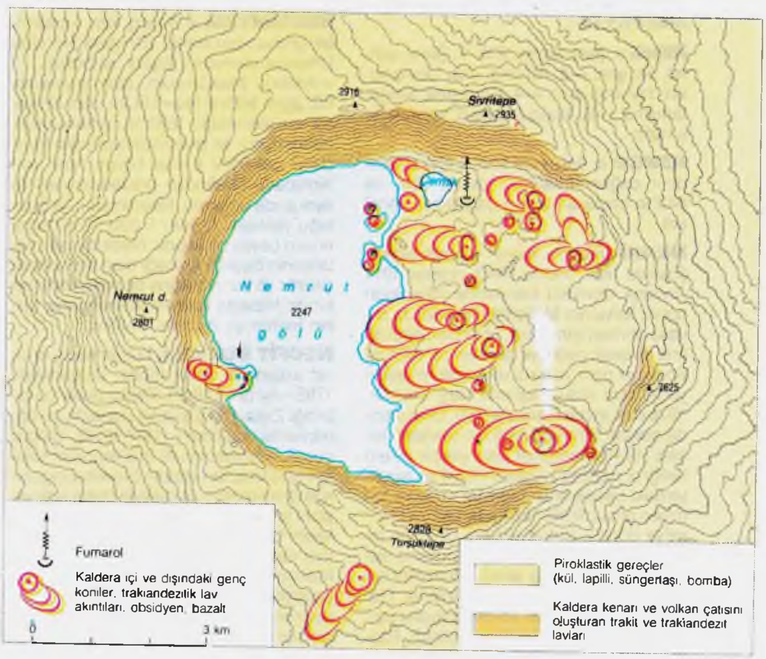
Nemrut dağı, tümülüsü ve tapınağı, Adıyaman'ın Kâhta ilçesinde, Nemrut dağı üzerinde, Kommagene krallığı döneminden anıtmezar. İran ve yunan sanatının etkileşimini yansıtan büyük boyutlu heykel kalıntılarıyla dikkati çeker. (→ ANTIOKHOS I TÜMÜLÜSÜ.)

NEMRUT gölü, Türkiye'nin en büyük krater gölü, D. Anadolu bölgesinde Nemrut volkanı kalderasının B. yarısını kaplar. Deniz seviyesinden 2 247 m yükseklikte; yaklaşık 12 km². Derinliği 100 m'yi aşan gölün dışa akışı olmadığı halde suları tatlıdır.

NEMRUT limanı, Ege kıyılarında Çandarlı körfezinin G.'inde Aliağa ile Yenifoça arasında koy, liman.

NEMSE → NEMÇE.

Nemse tavuğu, KOŞİN TAVUĞU'nun eşanlamlısı.

NEMRUT DAĞI VOLKANİK KÜTLESİ

NEMURA a. Gölcüklerin, akarsuların, çağlayanların üzerinde ve bazen de güneşli havalarda uçuşan *Plecoptera* öbeğinden böcek cinsi. (Yaygın türleri: *Nemura variegata* ve *N. cinerea*. Çok sayıda tür içeren cins *Nemuridae* familyasının örnek tipidir.)

NEMURO, Japonya'da liman kenti, Hokkaido'nun doğu ucunda, Ohotsk denizi ile Büyük Okyanus'u birbirine bağlayan *Nemuro boğazı*'nın kıyısında; 42 900 nüf. Balıkçılık. Balık konserveciliği.

NEN a. (esk. türkç. *nen*) *Esk.* Şey, nesne.

NEN ya da **NENE,** Büyük Britanya'da kıyı ırmağı, Wash'a kavuşur; 145 km.

NENAGH, İrlanda'da (Münster ili, Tipperary yönetim bölümü) kent, Silvermine Mountains'in K.'inde; 5 100 nüf. XIII. yy. başında yapılmış bir tahkimli şatonun (güçlü kule) kalıntıları. Tarım ürünleri pazarı. Küçük sanayi (elektronik, alüminyum metalürjisi) merkezi.

NENCİNİ (Gastone), italyan bisiklet yarışçısı (Barberino di Mugello, Floransa eyaleti, 1930 - Floransa 1980). Komple bir yarışçıydı; İtalya (1957) ve Fransa (1960) turlarını kazandı.

NENCİONİ (Enrico), italyan yazar (Floransa 1837 - Ardenza, Livorno, 1896). Zarif ve yüzeysel bir şair olan Nencioni, ingiliz edebiyatı üzerine denemeler ve kadın portreleri (*Medaglioni,* 1883) yazdı.

NENE a. *Yörs.* **1.** Anne. **—2.** Nine. **—3.** Üvey anne. **—4.** Amca ya da dayı karısı; yenge.

NENE → NEN.

NENE HATUN, türk kadın kahraman (? 1857 - Erzurum 1955). 1877-1878 Türk -Rus savaşı'nda Rusların eline geçen Aziziye tabyalarını geri almak için savaşan Erzurum halkı arasında yararlıklarıyla ün kazandı. 1955'te Anneler günü'nde "Anneler annesi" seçildi.

NENETS a. Dilbil. YURAK'ın eşanlamlısı.

NENETS özerk bölgesi, Rusya'ya bağlı özerk bölge, Peçora havzasının ve Kanin yarımadasının K.'inde, 176 700 km^2; 52 000 nüf. Merkezi *Naryan-Mar.* Rengeyiği yetiştiriciliği eskiden göçebe olarak yapılırdı, bugün yerleşik yapılmaktadır. Sığır yetiştiriciliği ve balıkçılık yeni yeni gelişmektedir. Petrol ve doğal gaz.

NENETSLER ya da **NENETZLER** → SAMOYEDLER.

NENG a. (fars. *neng*). *Esk.* **1.** Şeref, şöhret, ün, şan. **—2.** Artırma. **—3.** Utanç verici davranış, ayıp. **—4.** Çarpışma, kavga, tartışma. **—5.** *Neng ü namus,* şeref, izzeti nefis.

NENGO a. (japonca sözc.). Çin tarihindeki çağları (nianhao) örnek alan ve 645'te başlayan japon çağlarının genel adı.

NENNİ (Pietro), italyan siyaset adamı (Faenza 1891 - Roma 1980). Haziran 1914 Ancona devrimci hareketine katıldıktan sonra İtalya'nın Müttefikler'in safında savaşa girmesi için çalıştı, ardından silah altına alınarak cepheye gönderildi. 1921'de Sosyalist parti'ye girdi ve *Avanti*'nın yayın yönetmeni oldu. Faşizme karşı çıkarak, 1926'dan sonra Fransa'ya gitti. Ülke dışında çalışan Sosyalist parti'nin sekreteri seçildi (1931), Komünist parti'yle bir eylem birliği anlaşması imzaladı (1934) ve İspanya'daki Uluslararası tugaylar'ın siyasi komiseri oldu (1936). Yenilgiden sonra Fransa'ya döndü. Şubat 1943'te Gestapo tarafından tutuklandı ve italyan polisine teslim edildi, gözaltına alındı, Mussolini'nin düşüşünden sonra serbest bırakıldı. Haziran 1944'te yeniden İtalyan sosyalist partisi'nin genel sekreterliğine getirildi, Başbakan yardımcısı (1945-46) ve Dışişleri bakanı (1946-47) oldu. 1953 yılına kadar komünistlerle olan eylem birliği anlaşmasına sadık kaldı, bu tutumu Saragat'a bağlı sosyal demokratların (İtalyan sosyal demokrat partisi) birlikten ayrılmalarına yol açtı. 1953'ten başlayarak hıristiyan demokratlarla bir diyalog kurmaya çalıştı; 1956 olaylarından sonra İtalyan komünist partisi'nden uzaklaştı, Amintore Fanfani' nin "sola açılma" siyasetini destekledi ve Aldo Moro hükümetinde (1963-68) Başbakan yardımcısı olarak görev aldı. Bu siyaseti, sol kanadın 1964'te partiden ayrılmasına ve 1966'dan 1969'a kadar, İtalyan sosyalist ve İtalyan sosyal demokrat partilerinin, başkanlığına getirildiği PSU'da birleşmelerine yol açtı. Fakat bu beraberlik 1969 temmuzunda sona erdi ve Nenni bir yıldır sürdürdüğü Dışişleri bakanlığı görevinden ve parti başkanlığından ayrıldı. 1971'de yeniden İtalyan sosyalist partisi'nin liderliğine seçildi.

NENNİUS, galyalı tarihçi; V.-VIII. yy. İngiliz Keltleri tarihinin başlıca kaynağı olan *Historia Britonum*'un (826'ya doğr.) derleyicisidir.

1. NEO-, yun. *neos,* yeni, genç'ten, birçok terimin bileşimine girer.

2. NEO-, Yerbil. Daha yakın bir geçmişe ait olduklarını belirtmek için kat ya da sistem adlarıyla birlikte kullanılan önek.

NEO a. (*nitrat, etilen* ve *oksit*'in başharfleri). Bazı dumansız barutların imalinde kullanılan dietilen glikol.

NEOBİSİUM a. Akdeniz ülkelerinde yosunlar ve bitki döküntüleri arasında yaşayan yalancıakrep cinsi.

NEOCAESAREA, yun. **Neokaisareia,** bugün **Niksar.** Tar. coğ. Anadolu'nun Pontos bölgesindeki Kabeira* (daha sonra, Diospolis) kentinin Roma dönemindeki adı. Bölgenin en önemli kenti olan Neocaesarea'da IV. yy.'da iki konsil toplandı.

NEOCERATODUS a. Boynuzdişlimsiler takımından balık cinsi.

NEOCOMUN KATLARI a. (mod. lat. *Neocomun,* Neuchâtel, İsviçre). Yerbil. Alt Kretase'de yer alan katlar grubu. (Eşanl. NEOKOMİYEN.)

NEODİM a. (fr. *néodyme; neo*-1 ve [*di*] *dim,* yun. *didymos,* çift, ikiz'den). Anorg. kim. NEODİMYUM'un eşanlamlısı.

NEODİMYUM a. Anorg. kim. Lantanitler grubundan metal. (Simgesi Nd olan kimyasal element.) [Eşanl. NEODİM]

—ANSİKL. Neodimyum, atom numarası 60, atom kütlesi Nd=144,24 olan kimyasal bir elementtir. 1885'te, didimyumun, neodimyum ile praseodimyumdan meydana geldiğini ortaya koyan Auer von Welsbach tarafından praseodimyum ile aynı anda bulundu. Neodimyum, yoğunluğu yaklaşık 7 olan, 1 000 °C'a doğru eriyen beyaz bir katıdır. Nadir toprak metallerinin başlıca kaynağı olan monazitten çıkarılır ve bu metallerin en tepkinlerinden biridir. Havada kolayca yükseltgenir, tuzları kırmızı ya da mor renklidir.

NEOFİT BOZVELİ, bulgar keşiş, siyaset adamı ve yazar (Kotel, Bulgaristan, 1785 - Aynaroz 1848). Papaz okulu'nu bitirdiği Ziştovi'de (Sviştov) papazlık ve öğretmenlik yaparken (1814-1836), bulgar çocuk edebiyatının ilk ürünlerinden sayılan ve 6 kitaptan oluşan *Slavenobolgorskoe detovodstvo za malkite detsa* adlı yapıtını yazdı (1835). İşini gücünü bırakıp ülkesini baştan başa dolaşarak rum papazlara karşı savaşıma girişti, özellikle okul ve kiliselerde rumca yerine bulgarca eğitim yapılmasını şiddetle savundu. Tanzimat' tan sonra İstanbul'a geldi; buradaki bulgar tüccar ve esnafını Fener patrikhanesi'ne karşı ayaklanmaya, patrikhaneden ayrı bir Bulgar kilisesi kurulması için çaba harcamaya çağırdı. Ancak, kentte huzursuzluk yarattığını öne sürüp sadrazam Topal İzzet Mehmet Paşa'nın da onayını alan Fener patriği tarafından Aynaroz dağına sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı (1841). Yeniden İstanbul'a döndü; patrikhaneye karşı ilk kez kendisinin başlattığı savaşımın önderi oldu (1844). Ertesi yıl İstanbul'daki bulgar kolonisinin Babıâli nezdindeki temsilcisi olarak bağımsız bir Bulgar kilisesi kurulması için, türk hükümetine resmen başvurdu. Ancak, tüm bulgar halkını temsil etmediğini savunan ve bu savını Babıâli'ye kabul ettirmeyi başaran patrikhane tarafından, bir daha dönmemek üzere, ikinci kez Aynaroz'a sürüldü (1845). Bulgar halkını Fener rum patrikhanesi'ne karşı bağımsızlık savaşımı vermeye çağıran siyasal içerikli başlıca yapıtları: *Prosveşçeniy Evropeyts* (1842), *Plaç bedniya mati Bolgarii* (1846).

NEOFİT RİLSKİ, bulgar keşiş (Bansko 1793'e doğr. - Rila manastırı 1881). İlk çağdaş bulgar dilbilgisi kitabını yazdı (1835), Yeni Ahit'i bulgarcaya çevirdi (1840).

NEOGEN → NEOJEN.

NEOGLUKOJENEZ a. (fr. *néoglucogenèse*'den). GLUKONEOJENEZ'in eşanlamlısı.

NEOGLUKOZ a. (fr. *néoglucose*'den). Neoglukojenezden doğan glukoz.

NEOGNAT sıf. (fr. *néognathe*). Sabankemiği damak ve pterygoitlerden ayrı olduğunda, kuşların kemikli damağındaki düzen için kullanılır. (Karşt. PALEOGNAT.)

◆ a. Bu türden bir damağı olan kuş. Paleognatlar öbeği hemen hemen karinalılar öbeğiyle aynıdır.

NEOHEGELYANİZM a. (fr. *néohégélianisme*). YENİHEGELCİLİK'in eşanlamlısı.

NEOJEN ya da **NEOGEN** (fr. *néogène;* yun. *neogenes,* kısa bir süre önce doğmuş olan). Yerbil. Üçüncü Zaman'ın, iki devre ayrılan (miyosen ve pliyosen) ve yaklaşık 20 milyon yıl süren sistemi ya da dönemi.

—ANSİKL. Sistem, nummulitesin sonunda başlar ve yaklaşık 2 milyon önce belirsiz bir biçimde son bulur. Belli başlı paleontolojik özellikleri, memeliler (mastodonlar, atgiller, etçiller ve özellikle insangiller) ve bazı yumuşakça gruplarıdır. Günümüzdekilere benzeyen bitkiler, sürekli soğuyan alttropikal bir iklimin göstergesidir. Avrasya, özellikle Himalaya'nın yerleşmesiyle yavaş yavaş bugünkü görünümüne kavuşmuştur; ancak Mezoje, özellikle Afrika -Avrasya ve Afrika-Avrupa ayrılmasıyla birlikte belirsiz bir paleografi göstermiştir. İki Amerika neojenin sonunda birleşmiştir.

NEOKAİSAREİA → NEOCAESAREA.

NEOKANTİZM a. (fr. *néokantisme*). YENİKANTÇILIK'ın eşanlamlısı.

NEOKOMİYEN a. (fr. *néocomien*). Yerbil. NEOCOMUN* KATLARI'nın eşanlamlısı.

NEOKRİTİSİZM a. (fr. *néocriticisme*). YENİELEŞTİRİCİLİK'in eşanlamlısı.

NEOLİPOJENEZ a. (fr. *néolipogenèse*'den). LİPONEOJENEZ'in eşanlamlısı.

NEOLİTİK sıf. ve a. (fr. *néolithique*). YENİTAŞ'ın eşanlamlısı.

NEOLOJİZM a. (fr. *néologisme*). YENİSÖZCÜK'ün eşanlamlısı.

NEOMENİA a. (geç lat. *neomenia,* yun. *neomenia,* yeni ay'dan). Gökbil. ve Kronol. **1.** Romalılar'ın takviminde Ay ayının ilk günü, yeniay günü. (NUMENİA da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Yeniayın kendisi. (Eşanl. NUMENİA.)

—Zool. İskandinavya ve Akdeniz kıyılarında yaşayan kurtsu yumuşakçalar *(Aplacophora)* altsınıfından yumuşakça cinsi. (Kalın bir kabukla korunan hilal biçiminde, basık bedenleri vardır. *Neomenioidea* takımının örnek tipi.)

—ANSİKL. Kronol. Yunan takvimlerinde bir Ay yılı temel alındığından neomenia ayın ilk günüydü. Atina'da devlet işleri dururdu, Akropolis'te dua edilir ve Hermes ile Hekate'nin heykelleri çiçeklerle süslenirdi. Özellikle, bu olay için kurulan *neomeniast[illegible]* derneğinde şölenler yapılırdı. Ro[illegible]da halk neomenia gününde ya da calendae'de (*calare*, çağırmak'tan) ayın bayram günlerini öğrenmek üzere toplanırdı.

NEOMENİOIDEA a. (lat. *neomenioidea*, yun. *neomenia*, yeni ay'dan). Denizde yaşayan knidli kolonilerinde bulunan kurtsu biçimli üyeler içeren yumuşakça takımı (ilkelyumuşakçalar sınıfı; kurtsuyumuşakçalar [*Aplacophora*] altsınıfı).

NEOMİSİN a. (fr. *neomycine*). Aminozitler grubundan antibiyotik. *Streptomyces fradiae* türü mantarların bazı çeşitlerinden elde edilir. Deri ve bağırsaklarda bulunan mikroorganizmalara karşı sülfat tuzu halinde bakterisit olarak kullanılır. (1949'da Waksman ve Lechevallier tarafından bulunan neomisin, yerel olarak deri, göz ve K.B.B. enfeksiyonlarının tedavisinde, ayrıca bağırsak hastalıklarında kullanılır.)

NEON a. Yosunların ve kuru yaprakların altında yaşayan küçük örümcek. (Bedeninin ön kesimi siyah benekli kızıl sarı ve gri, karnı dalgalı çizgilidir. Sıçrayıcıörümcekgiller familyası.)
—Balıkbilim. *Characidae* familyasından bazı balık türlerine (*Hyphessobrycon* ve benzeri cinsler) verilen ad. Akvaryumlarda beslenebilen bu etçil balıkların anayurdu Orta ve Güney Amerika'daki tatlısulardır.

NEON a. (ing. sözc.; yun. *neon*, *neos* [yeni] sıfatının yansız durumundan). Soy gazlar grubundan gaz. (Simgesi Ne olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Aydınlt. *Neon lambası*, boşalmanın neon gazı içinde oluştuğu ve kırmızı-turuncu bir ışık veren elektrik boşalmalı lamba. (Ayrıca, her tür fluorışıl lambayı belirtmede de kullanılır.)
—ANSİKL. Anorg. kim. Neon, diğer soy gazlarla birlikte (helyum, argon, kripton, ksenon, radon) W. Ramsay ile M. W. Travers tarafından 1898 yılında aynı anda bulundu. Tekatomlu, renksiz, 0,7 yoğunluğunda, sıvılaştırılması çok zor bir gazdır. Düşük basınç altında bir tüp içine doldurulduğunda, elektrik akımını kolayca iletirek turuncu-kırmızı renkte güzel bir ışık verir ve bu özelliğinden dolayı reklam panolarının ışıklandırılmasında kullanılır. Sıvılaştırılmış neon, günümüzde ticari olarak bulunabilir ve soğutmada önemli bir uygulaması vardır.

Neon, atmosferde 70 000 litre havada 1 litre olarak bulunur. Sıvı havanın damıtılması sırasında yoğuşmaz, helyum ve bir miktar azotla birlikte birikir ve daha sonra tek başına özütlenir: önce, düşük sıcaklıkta sıvılaştırma yoluyla karışım içinde yer alan azot, daha sonra da etkinleştirilmiş kömür üzerinde yüzde tutma-geribırakma yöntemiyle helyum uzaklaştırılır.

Atom numarası: 10
Atom kütlesi: 20,179
Erime sıcaklığı: − 248,67 °C
Kaynama sıcaklığı: − 246,048 °C
Yükseltgenme derecesi: 0
Elektron biçimlenmesi: 1 $s^2 2s^2 2p^6$
İzotopları: 18-23
Doğal neon: ^{20}Ne % 90,92
^{21}Ne % 0,257
^{22}Ne % 8,82

NEONATALOJİ a. (fr. *néonatalogie*). Özellikle yenidoğanın doğumda ve yaşamının ilk günlerindeki sorunlarını inceleyen tıp dalı. (Reanimasyonu, doğuştan biçim bozukluklarının aranmasını ve tedavisini, yenidoğanın enfeksiyonlarını kapsar.)

NEONTEİKHOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Aiolis bölgesinde kent; İzmir'in Menemen ilçesi merkez bucağına bağlı Yanıkköy yakınında, bir tepe üzerindeydi. Strabon kentin, Truva savaşı'ndan birkaç yüzyıl sonra Aiolisliler'ce kurulduğunu yazar. Yörede duvar kalıntılarının yanı sıra, İ.Ö. IV.-III. yy.'lardan çanak çömlek parçaları bulundu.

NEOPALYUM a. (lat. *neopallium*'dan). Nöroanat. İnsanda ve memelilerde beyin kabuğunda, bütün epikritik duyu ve duyum yollarının ulaştığı, bütün istemli hareket yollarının, yarı otomatik hareket yollarının büyük bir kısmının başladığı ve en önemli birleştirici yolların bulunduğu bölüm.
—ANSİKL. Beyin kabuğu yüzeyinin % 90'ını oluşturan neopalyum embriyonun korteks plakasından türer. Beyin incezarından başlayarak akmaddeye doğru giden altı hücre tabakasından oluşur (allokorteks ise üç tabaka içerir): molekül tabakası (ya da ağsı tabaka), dış granüllü tabaka, dış piramidal hücre tabakası, iç granüllü tabaka, iç piramidal hücre tabakası, iğsi hücre tabakası. Bu değişik tabakaların hücreleri dikey sütunlar biçiminde düzenlemiş gibidir ve her sütun başlıbaşına bir işlev birimidir.

Neopalyumu oluşturan altı tabakanın her birinin nispi önemi beyin kabuğundaki bölgelere göre değişir, böylece birçok korteks alanları ortaya çıkar. Örneğin granüllü tabakaların ötekilere oranla daha fazla gelişmesi konyokorteksi belirtir; piramit hücreli tabakaların devrimsel korteksin içinde gelişmesi ise granülsüz korteksi belirlemiş olur.

NEOPENTAN a. (fr. *neopentane*). Org. kim. $(CH_3)_4C$ formülünde bir hidrokarbon olan dimetil-2,2 propan ya da tetrametilmetanın yaygın adı.

NEOPENTİL- (fr. *neopentyl-*). Org. kim. Bir molekülde neopentil kökünün varlığını gösteren önek.

NEOPENTİL a. (fr. *néopentyle*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_3C{-}CH_2{-}$olan birdeğerli kök. (Neopentil halojenürler, bromüründe $[(CH_3)_3C{-}CH_2Br]$ olduğu gibi birer birincil halojenür olmalarına karşın, CH_2 grubu üzerinde nükleofil etkiyi yok eden tersiyer butil kökünün $[(CH_3)_3C]$ neden olduğu tıkanma yüzünden, ikimoleküllü nükleofil ornatma tepkimeleri karşısında dikkati çekecek derecede eylemsizdir.)

◆ sıf. Org. kim. *Neopentil alkol*, formülü $(CH_3)_3C{-}CH_2OH$ olan dimetil -2,2 propanol -1'in yaygın adı.

NEOPENTİLGLİKOL ya da **NEOPENTİLENGLİKOL** a. (fr. *néopentylglycol* ya da *néopentylèneglycol*'den). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2C(CH_2OH)_2$ olan dimetil-2,2 propandiol-1,3'ün yaygın adı; formaldehitin, izobutiraldehit üzerine etkimesinden elde edilir ve plastik sanayisinde kullanılır.

NEOPİLİNA a. Çok ince, koni biçiminde, geniş ağızlı ve tepesi öne doğru kaymış kavkılı, tekçenetli yumuşakça cinsi. (Güney Amerika'nın Büyük Okyanus açıklarında, 3 600 - 4 000 m derinlikteki taraklama çalışmaları sırasında 1952'de bulunan *Neopilina galathæa*, klasik bir "canlı fosil" örneği oldu; çünkü bu örnek, Devon devrinde soyu tükendiği sanılan tekçenetlilerin yaşayan tek temsilcisiydi.

NEOPLASTİ a. (fr. *néoplastie*). Cerr. Harap olmuş dokuları, özonarım yoluyla düzeltme yöntemi.

NEOPLATONİZM a. (fr. *néoplatonisme*). YENİPLATONCULUK'un eşanlamlısı.

NEOPLAZİ a. (fr *néoplasie*). Biyol. Yeni doku oluşumu. (Terim, ne çeşit olursa olsun bütün yeni doku oluşumlarına uygulanabilir; örneğin nedbeleşme süreci ile bir madde kaybının onarımı da neoplazidir.)

NEOPLAZİK sıf. (fr. *néoplasique*). Neoplaziye ilişkin.

NEOPLAZMA a. (fr. *néoplasme*'dan). Patol. **1.** Ur oluşumu (neoplazi) süreçleri sonucunda ortaya çıkan doku. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** UR'un eşanlamlısı.
—ANSİKL. Neoplazmalar bütün dokularda görülebilir: bağdokusu (lif, yağ, kıkırdak, kemik, kas, damar), epitelyum, sinir neoplazmaları gibi. Neoplazma iyicil ya da kötücül olabilir. Kötücül olanlara kanser denir. Neoplazma oluşumu oranı, yaşla orantılı olarak artar.

NEOPREN a. (tesc. edil. a.). Polim. Bir sentetik elastomer olan polikloroprenin tescil edilmiş marka adı.

NEOPTER sıf. Kanatları arkaya doğru (düz olarak ya da çatı biçiminde) katlanabilen kanatlıböcekler için kullanılır. (Dipleri geniş ön kanatlar arka kanatlara kılıf görevi yapabilir.)

NEOPTERA a. Kanatlıböcekler bölümü. (*Polyneoptera*'ları, *Oligoneoptera*'ları ve *Paraneoptera*'ları içerir. Kanatlıböceklerin iki büyük bölümünden biridir.)

NEOPTİL sıf. (fr. *néoptile*). Kuşların ilk tüyleri için kullanılır. (Embriyonun havtüyleriyle bunlardan sonra çıkan kalıcı tüylerden [*teloptil*] oluşur.)

NEOPTOLEMOS, Akhilleus'un oğlu. (→ PYRRHOS.)

NEOPTOLEMOS, Büyük İskender'in yardımcısı (öl. İ.Ö. 321). Gazze saldırısında dikkatı çekti. 323'te Perdikkas'tan Anadolu'nun doğusunu yatıştırmak buyruğunu aldı ve orada kişisel bir egemenlik kurmaya çalıştı; ancak Krateros'un safına geçtikten sonra Eumenes'e yenildi (321) ve onun tarafından düelloda öldürüldü.

NEOREALİZM a. (fr. *néoréalisme*). YENİGERÇEKÇİLİK'in eşanlamlısı.

NEORNİTHES a. Zool. YENİKUŞLAR altsınıfının bilimsel adı.

NEORUBRUM a. Nöroanat. Kırmızı çekirdeğin üst kısmı.

NEOSHO, ABD'nin orta kesiminde ırmak, Arkansas'ın kolu (sol kıyıdan); 740 km. (Havzası 32 789 km²). Kansas ve Oklahoma'yı akaçlar ve sulama için düzenlenmiştir.

NEOSİMERYEN a. (fr. *néocimmérien*). Yerbil. Son Jura devriyle Kretase tabanı arasında yer alan ve yaklaşık 140 milyon yaşında olan tektonik evre.

◆ sıf. Bu evreye ilişkin.

NEOSİNEFRİN a. (fr. *néosynéphrine*). Tansiyon yükseltici, damar daraltıcı ve gözbebeğini genişletici etkisi için klorhidrat halinde kullanılan sentetik ilaç.

NEOSOM a. (fr. *néosome*'dan). Yerbil. Bir kayacın yeni oluşmuş bölümü. (Burada bir konglomeranın çimentosu, bir migmatitteki mobilisat, vb. sözkonusu olabilir.)

NEOSTİGMİN a. (fr. *néostigmine*). Eczc. Bağırsak ve idrar torbası atonilerinde, miyasteni tedavisinde ve kürarların etkisinin giderilmesinde kullanılan antikolinesteraz.

NEOTEKTONİK a. (fr. *néotectonique*). Yerbil. GENÇTEKTONİK'in eşanlamlısı.

NEOTEN a. (fr. *néotène*). Biyol. Neoteni olgusunun ürünü olan tür.

NEOTENİ a. (fr. *néoténie*; yun. *neos*, yeni, ve *teinein*, germe'den). Biyol. Aynı filumun kapsamına giren canlı varlıklardan birçok sınıfın gelişmesi sırasında kaybolan yavrusal, hatta dölütsel karakterlerin, bu sınıfların birinde yetişkin çağda da sürmesi. (İnsan cinsindeki karakteristiklerin bir takımı neoteni kavramıyla açıklanabilmiştir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Böcbil. İmagoda larva özelliklerinin sürmesi.
—ANSİKL. Neoteninin ilk önemli sonucu, bir

türün larva görünümündeki bireylerden, yani "yavrular"dan üremesidir. Bu olgu çiftleşme organlarının olgunluğa ulaşamamış olması partenogenizi gerektirdiği zaman "pedogenez" adını alır. Soyuluş bakımından neoteni, bir türden yepyeni grupların kökeni olmaya elverişli ve aslından az farklı biçimlerin ortaya çıkmasını sağlar. Nitekim pycnogonida grubu gigantostraca'dan, kıllıçeneliler kolsuayaklılardan, böcekler çokayaklılardan, genel olarak kordalılar derisidikenlilerden, ve nihayet insanoğlu şempanze dölütüne çok benzeyen soyu tükenmiş bir maymun soyundan bu şekilde türemiştir (Bolk). Fakat, bütün bunlar varsayımdan öteye geçemez. Oysa, ihtiyari neotoni, ondan kaçınarak erişkin biçime ulaşan birkaç bireyle kanıtlanmıştır (örneğin, bir amblystoma'ya dönüşen axolotl). Kurbağalarda iribaşın iyot ve tiroit özütünün etkisiyle yetişkin biçime girmesi örneğine bakılarak amfibyumlardaki neoteni bir tiroit yetersizliğinin belirtisi olarak yorumlanabilir. Şunu da işaret edelim ki esas büyümenin durmasını

NEPAL

geciktiren neoteni dev ve uzun ömürlü biçimler meydana getirme eğilimindedir.

NEOTENİN a. (fr. *neoténine*). GENÇLİK* HORMONU'nun eşanlamlısı.

NEOTOMA a. (yun. *neotomos*, taze kesilmiş'ten). Kuzey Amerika'da yaşayan iri kemirici cinsi. (Gececidir; dal parçaları ya da kaktüs iğneleriyle yuva yapar, çeşitli besin maddelerini ve çok çeşitli nesneleri yuvasına yığar. Cırlaksıçangiller familyası.)

NEOTREMATA a. Sırt çeneti koni biçiminde olan kolsuayaklılar takımı. (*Crania* ve *Discina* cinslerine girenler gibi bazı türleri Birinci Zaman'dan günümüze kadar gelmiştir.)

Nepal
Şerpa ülkesi
Namçe Bazar dolaylarında
Khumcung köyü
(arka planda,
Himalaya sıradağları)

M. Schoenhal-Diaf

NEP a. (fr. *nep*). Tekst. Ham malzemede bulunan ya da iplik çekimi, özellikle de taraklama sırasında oluşan lif düğümcükleri. (Neplerin oluşum nedeni, pamuğun kalitesine [incelik, sertlik ve uzunluk] ve iplik çekiminde uygulanan işlemin tipine bağlıdır. Nepler, iplik kopmalarına, iplikte düzensizliklere, boyamada ve dokumalarda görünüm hatalarına neden olur.) [Yün iplikçiliğinde, buna NOPE denir.]

NEP, rusça *Novaya Ekonomiçeskaya Politika*'nın (Yeni iktisadi siyaset) kısaltması, Sovyet Rusya'da 1921'de başlatılıp 1929'a kadar sürdürülen siyaset. NEP, Lenin ve bolşevikler tarafından, 1920 yılında, savaş komünizmine son vermek için tasarlandı. Tarım ürünlerine elkonulmasından ve kentlerin besin gereksinimlerinin karşılanamamasından doğan sorunlar, Tambov bölgesinde köylülerin isyanına ve Kronştadt ayaklanmasına yol açtı (şubat-mart 1921). NEP, partinin X. kongresinde kabul edildi (8-16 mart 1921). Amacı işçi ve köylü sınıfları arasındaki ittifakı *(smıyşka)* yeniden kurmak ve iktisadi gelişmeyi, sosyal, kültürel ve teknik evrimi özendirmekti. Böylece, sosyalist devrim batılı ülkelerde de zafere ulaşıncaya kadar direnmek ve daha sonra Rusya'da sosyalizmi kurmak olanağı doğabilecekti.

NEP, tarım ürünlerine elkoymayı kaldırdı, bunun yerine ayni vergi *(prodnalog)* yöntemini uyguladı. Bu ayni vergi de, 1922-1924 para reformundan sonra, nakit olarak ödenebilir duruma getirildi. Tarımsal ürün fazlalıkları, önce takas, daha sonra para esasına göre işlenmiş ürünlerle değişebilir oldu. 1922'den sonra iç ticaret yeniden düzene girdi. Sanayi de NEP'in kapsamına alındı: küçük işletmelerin kurulmasına izin verildi ve önceden ulusallaştırılmış olanlar özel kişilere 2 ile 5 yıllığına yeniden devredildi. Bununla birlikte, ağır sanayi ve dış ticaret üzerindeki devlet tekeli olduğu gibi kaldı.

Tarım, 1921 yılının felaket derecesindeki ürününden ve Volga bölgesinde milyonlarca kişinin ölümüne yol açan kıtlıktan sonra, 1922-23'lerde kalkınarak 1926'da savaş öncesindeki düzeyini aştı. Ulusallaştırılan ağır sanayi ancak 1925'te kalkışa geçti. Özel sanayi işçilerin % 10'unu istihdam ediyordu.

Sanayi ve tarım fiyatları arasındaki dengesizliğe, işsizliğe (işsiz sayısı 1927'de bir milyonu aşıyordu), *kulak*'ların zenginleşmesine ve *nepmen*'lerin (yeni burjuvalar) vurgunculuğuna karşın, NEP, halkın büyük çoğunluğunun özlemlerini karşıladı. Ama, parti içinde birtakım sosyoekonomik tartışmalara konu oldu: ilkesine ve gelişmesine düşman olan solcular ile, sosyalizmin kurulması için gerekli ön koşullar olgunlaşıncaya kadar sürdürülmesinden yana olan ve Buharin, Rıykov, Tomskiy tarafından desteklenen sağcıları karşı karşıya getirdi. NEP'e bağlılık sözlerine karşın, 1927 kışında vurguncu *kulak*'lara karşı önlemler alınmaya başladı. Stalin, 1928-'29'da partinin sağ kanadına karşı çıkarak, hızlı bir sanayileşme ve kırsal kesimde kitlesel bir kolektifleştirme tasarısını kabul ettirdi. Partinin XVI. kongresinde (nisan 1929) NEP'e son verildi.

NEPAL, Asya'da devlet, Himalayalar'da Çin ile Hindistan arasında; 140 000 km²; 19 360 000 nüf. (1991). Başkenti *Katmandu*. Resmi dili *nepal* dili.

COĞRAFYA

Topraklarının büyük bölümü Himalayalar'dadır; dünyanın en yüksek doruklarından (Everest, Makalu, Dhaulagiri, Annapurna) buradadır: yüksekliği 7 000 m'yi geçen yaklaşık 250 doruk bulunmaktadır. Nepal'in güney kenarında, Terai'nin Himalaya dilimine giren bir ova bölgesi yer alır. Ülke topraklarının birçok boylam dilimi boyunca uzanması (800 km) ülkede birçok iklim tipinin görülmesine yol açar: doğuda (Arun havzası), Doğu Himalayalar'ın çok nemli iklimi; ortada (Gandak havzası), Batı Himalayalar'ın kışları yağışlı Akdeniz iklimini anımsatan bir muson iklimi.

Nepal halkının özgünlüğü, kuzeyde Büyük Himalaya zinciriyle güneydeki iki büyük set (Mahabharat zinciri ve ormanlık Terai kuşağı) arasında çevreden kopuk yaşamalarıyla açıklanır. Halkın büyük bölümü Orta Himalaya'nın ılıman katında (2 000 m'nin üzerinde) ya da büyük ölçüde tarlalara dönüştürülmüş bölgeler olan Terai'de yaşar. Nüfus birçok ailede toplanabilecek sayısız etnik öbekten oluşur. Bölgeye en eski yerleşenlerden biri Orta Himalayalar'daki moğol kabileleridir: sözgelimi, Doğu Nepal'deki Railer ve Limbu-

lar, Orta Nepal'deki Gurunglar ve Tamanglar, Katmandu bölgesindeki Nevarlar. Terai'de, Orta Hindistan yerlileriyle akraba olan Tharular yaşar. En kalabalık aile (nüfusun yarısından çoğu), Kuzey Hindistan'daki beyaz ırkla aynı kökten gelen Hint-Nepalliler'dir: bunlar Orta Himalaya'nın batı ve orta kesiminde ve Terai'de çoğunluktadır. Son olarak da tibetli öbekler (Bhotialar), Büyük Himalaya'nın sınırladığı yüksek vadilerde, 3 000 m'den yüksek kesimlerde birçok yerleşme noktası kurmuşlardır. Gurhalar'ın fetihleri sonucu Hint-Nepalliler'in bölgeye zorla yerleşmesi, hinduluğun (% 87), buddhacılığa (% 9) ve müslümanlığa (% 3) üstünlük sağlamasına yol açtı, hint-ari özellikleri taşıyan pahari lehçelerine (dağlıların kullandığı lehçeler) ağırlık kazandırdı ve (bunlardan nepalce resmi dil oldu), Nevarlar'ı ve müslümanları bile kapsayan kast rejimini büyük ölçüde yerleştirdi.

Ülke ekonomisi, modern ulaşım olanaklarının yetersizliğinden zarar görmektedir. Malların insan, at ya da fil (Terai'de) sırtında taşındığı bir patikalar ağı ülkeyi baştan sona aşar. Birçok modern karayolu yapım aşamasındadır ve hava taşımacılığı başlıca kentler arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Üretim büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Ovada ve alçak vadilerde tarım (birazı sulu tarımdır) Kuzey Hindistan'da (pirinç, mısır, buğday, arpa), hatta Orta Himalaya vadilerinde uygulanana benzer yöntemlerle yapılmaktadır ve Katmandu yüksek ovasında yoğun tarım (özellikle sebzeler) olanağı bile vardır. Jüt üretimi 50 000 t'a yaklaşmakta ve dışsatımlarda temel yer tutmaktadır. Terai'deki kentler (Nepalganc, Racapur, Biratnagar) ova ile dağ arasındaki geçişi sağlar. Orta Himalaya kentleri (Pokhara, Gurha) vadilerin ticaret merkezleridir. Komşusu Patan (ya da Lalitpur) ve Bhadgaun gibi Katmandu da eski bir krallığın başkentidir. Günümüzdeyse siyasal, iktisadi, yükseköğrenim ve turizm merkezi haline gelmiştir. Dış ticaret büyük açık vermektedir (gelişmekte olan turizm [yılda 100 000'den çok turist] dış satımdaki açığı bir ölçüde gidermektedir). Dış ticaret daha çok Hindistan ile gerçekleştirilmektedir.

TARİH

Nepal'e, Tarihöncesi'nden başlayarak Nevarlar'ın yerleştiği sanılır; ama ülke, Aşoka hanedanı zamanında ve Kuşana ile Gupta imparatorlukları dönemlerinde, daha çok Hindistan'a bağlıydı. Nepal'in gerçek tarihi, VIII. yy.'da büyük Himalaya boğazlarının açılması ve Hint etkisinin girmesiyle başlar. Nepal, XII. yy.'da büyük müslüman istilaları başlarken, buddha keşişlerinin ve Tirhut kralı Harisımha (XIV. yy.) gibi krallıklarından kovulan bazı hindu hükümdarların sığınağı oldu. Malla hanedanından hükümdar Caya Sthiti, XV. yy.'da bir kastlar sistemi getirdi ve hindu ilkelerinden esinlenen yasalar koydu. XVIII. yy.'da, başlangıçta Katmandu vadisinin batısına yerleşen Gurhalar'ın askeri kastı, bölünen ve zayıf düşen Nepal'e egemen oldu (1769). Gurha racası Prithvi Narayan yeni bir hanedan kurdu. Onun ölümünden sonra, uzun süren veraset çatışmalarıyla parçalanan Nepal, Tibet'e saldırdı (1790), ama Çin imparatoru Çienlong'un ordularınca istila edildi (1791) ve Çin'in metbuluğuna geçmek zorunda kaldı. Bu durumdan kurtulmak için İngiltere'yle ticaret antlaşmaları yaptı (1791 ve 1792) ve hatta bir ingiliz valisinin (1803'te kovuldu) yerleşmesini (1801) kabul etti. Kısa süreli bir savaştan (1814-1816) sonra Katmandu'ya yeni bir ingiliz vali gönderildi (Segovli [bug. Sagauli] antlaşması, 1816) ve Cung Bahadur Rana yönetiminde (1846-1877) İngiltere'yle ilişkiler kesin olarak sıklaştırıldı. Cung Bahadur Rana, hükümdarın elinden gerçek iktidarı aldı, yönetimde reform yaptı, Tibet'e karşı zaferle sonuçlanan bir savaş açtı (1854-1856) ve sipahi isyanı sırasında (1857) İngilizler'i askeri bakımdan destekledi. Ama İngiltere, ülkenin tam bağımsızlığını ancak 1923'te tanıdı. Nepal'in siyasal yaşamı, 1846'dan beri Rana soyundan gelen başbakanla hükümdar arasındaki üstü kapalı bir muhalefet yüzünden kargaşa içinde geçti. Bağımsızlığını kazanan Hindistan, kendi Kongre partisi'ne bağlı bir "Kongre" partisi kurarak Nepal'i yutmak isteyince çatışma şiddetlendi (1947'den itibaren). Başbakan Nepal'in bağımsızlığı konusunda, kral Tribhuvana Bir Bikram' dan daha kesin bir tutum benimseyince, hükümdar Yeni Delhi'ye sığındı (kasım 1950) ve bir hükümet darbesiyle meşruti bir krallık kurdu (1951), Rana'ları uzaklaştırdı. 1955'te yerine geçen oğlu Mahendra Bir Bikram ülkesinin BM'ye girmesini sağladı ve 1959'da parlamenter bir anayasa ilan etti. O tarihten itibaren Nepal, Çin ve Hindistan arasında bir denge siyaseti izlemeye çalıştı. Ancak, gerçek bir parlamenter rejimin gereklerini yerine getiremeyeceğini gören kral yeni bir hükümet darbesi yaptı (1960) ve 1962'de, kendi gücünü artıran bir anayasa ilan etti. Modernleştirme çabalarına girişildi. Ama önlemlerin yetersizliği, rejiminin otoriterliği ve Hindistan yanlısı Nepal Kongre partisi'nin artan etkisi, huzursuzluğun tırmanmasına yol açtı (Katmandu ayaklanması, 1979). Babası Mahendra'nın ölümünden (1972) beri iktidarda olan Birendra Bir Bikram, 1980'de bir demokratikleşme süreci başlattı. Siyasal mahkûmları affetti, bir referandum düzenleyerek Nepalliler'i mevcut sistemle çokpartili sistem arasında bir seçim yapmaya çağırdı. Çoğunluk yürürlükteki sistemden yana oy kullandı ve kral, sınırlı bir demokratikleşme getiren bir anayasa reformu yaptı.

1987'de Katmandu, Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Pakistan ve Sri Lanka'nın da katıldığı Güney Asya Bölgesel işbirliği örgütü (SAARC) merkezi seçildi. Nepal ile Hindistan arasında transit geçiş antlaşması ve çeşitli ticari konuların neden olduğu anlaşmazlık 1989'da doruğa çıktı. Hindistan'ın 15 ay boyunca uyguladığı abluka, Nepal ekonomisini altüst etti. Bu arada, kasım 1990'da yeni anayasanın kabulüyle partiler üzerindeki yasak kalktı. Mayıs 1991'de 1959'dan bu yana ilk serbest seçimler yapıldı. Sosyal demokrat eğilimli Nepal Kongre partisi 205 sandalyenin 110'unu kazandı. Hükümeti parti genel sekreteri Girja Praşad Koirala kurdu. Devam eden ekonomik sıkıntılara ve Komünist parti önderliğindeki grev ve karışıklıklara rağmen mayıs 1992'deki yerel seçimlerde de Kongre partisi çoğunluğunu korudu.

Ch Lenars

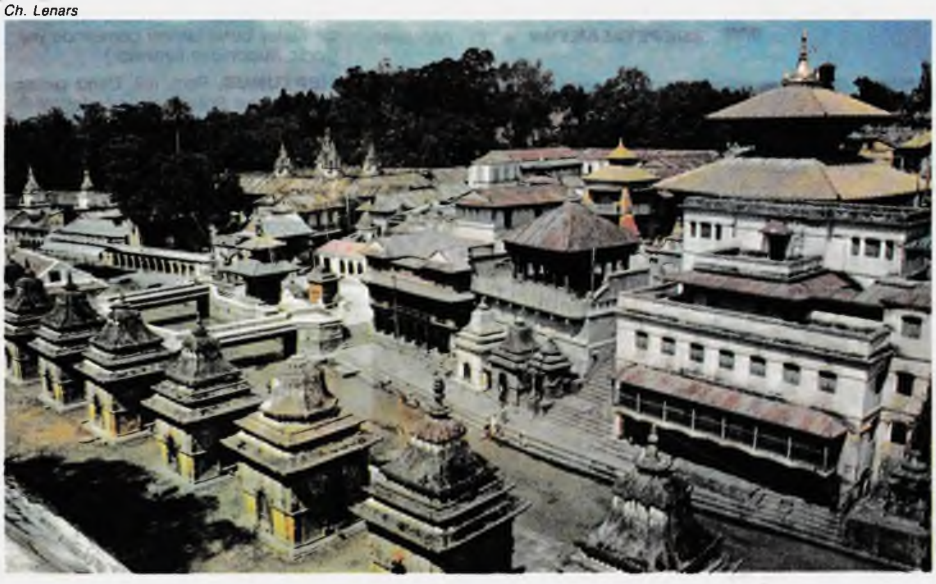
Patan sarayı'nda "Kral banyosu" (XVII. yy.)

ARKEOLOJİ

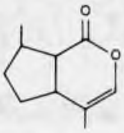
Terai vadisinde (Lumbini, Buddha'nın doğum yeri), İ.Ö. VI.-V. yy.'lara, Aşokalar (İ.Ö. III. yy.) ve Kuşanalar (İ.S. II.-III. yy.) dönemlerine ait kalıntılara rastlanır. Bunlar daha çok, buddhacılık ve hinduculuğun Nevarlar sayesinde islamiyetin ilerleyişinden etkilenmeden gelişimini sürdürdüğü Katmandu vadisinde yoğunlaşır. Sanat alanında, hanedanlara göre adlandırılan dört dönem ayırt edilir: Likçavi (400'e doğr.-750'ye doğr.); Thakuri ve ilk Mallalar (750'ye doğr.-1482); üç Malla krallığı (en görkemlisi 1482-1769) ve Gurha (1769'dan bugüne) dönemleri. Şehircilik krallık işleviyle ilişkilidir (Patan, Durbar meydanı: kentin sivil ve dinsel merkezi), oysa mimarlıkta simgecilik ağır basar. Bu nedenle de stupaların, gökbilim kavramlarını yansıtan özel bir biçimleri vardır: *harmika*'nın (yarıküre biçimindeki bölümün üzerinde yer alan küp biçiminde küçük yapı) dört yüzüne boyanmış buddhanın gözleri ana yönlere doğru bakar. Katmandu yakınındaki Svayambhunath ile Bodnath'taki stupalar bu tür yapıların en tanınmışlarıdır. Buddha ve brahma tapınaklarında da aynı simgecilik anlayışı görülür. Kimi zaman basamaklı bir piramidin üzerine inşa edilen bu tapınaklar, "pagoda" adı verilen tipte (Bhatgaon'daki Nyatapola tapınağı, 1703) ya da çok gelişmiş *şikhara**'lar (Bhatgaon'un yanındaki

NEPAL'DE SANAT

Ch. Lenars

Paşupatinat'tan bir görünüm
sağda, Paşupati tapınağı (yaldızlı bronz çift dam) [XVI.-XVII. yy.]
solda, Bagmati kıyısındaki küçük şiva tapınakları

nepetalakton

Bhagavati tapınağı, XVII. yy. sonu) olabilirler; Katmandu yakınlarında önemli bir şiva merkezi olan Paşupatinat, geniş bir sur duvarıyla çevrilmiştir. "Pagoda" tipi yapılarda, sivil mimarlıkta olduğu gibi, gereç olarak ağaç kullanılmıştır; şikharalarsa yalnızca taş ya da tuğladan yapılmıştır. Sivil ve dinsel mimarlıkta dekor (daha çok ahşap) büyük bir inceliktedir. Heykel sanatı, V. yy.'ın sonuna kadar fazla yaygın değildir; yaklş. VII. yy.'ın sonuna kadar gupta ve gupta sonrası üsluplarına yakın olan heykeller, daha sonra giderek pala üslubundan etkilenmişlerdir. Zamanla taş yapıtların niteliğinde belli bir düşme görülürse de, bronz sanatı, teknik ve estetik açıdan, yüksek bir düzeye ulaşır (Bhatgaon'daki Krallık sarayı'nın Yaldızlı kapısı). Daha geç dönemlerde, yapıtlar pala üslubunu sürdürürler; buna karşılık, aşırı süslemeler içinde kaybolarak maniyerizme kaçmışlardır. Çokrenkli ahşap heykeller XV. yy.'dan başlayarak ortaya çıkar. Resim sanatı daha çok elyazmalarıyla kendini gösterir: XII. yy. pala yapıtları; daha sonra ortaya çıkan nevari uygulamaları, yaklş. XVI. yy.'a kadar boyanmış kumaşlarla sürdürülen bu geleneğe bağlı kalmışlardır. Bu dönemde bazı çin-tibet etkileri kendini gösterirken, elyazmalarında da hint-islam kuralları benimsenmiştir.

NEPAL DİLİ, a. Hint-ari dili, paharinin doğuda kullanılan biçimi; Nepal'de 11 milyon kişi (1992) tarafından konuşulur. (Nepal'e XVIII. yy.'da giren bu dil, tibetçeden birçok sözcük aktarmıştır. 1905'ten beri Nepal'in resmi dilidir. Özel bir abeceyle yazılır ve daha çok çevirilerden oluşan bir edebiyatı vardır.)

NEPENTHES a. (acıyı, ağrıyı gideren anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. Üzüntü, öfke ve maddi acıya karşı iksir.

NEPER a. (öz. a. J. *Neper*'den). Ölçbil. Aynı türden X_1 ve X_2 gibi iki büyüklüğün oranını, bir logaritma ölçeğinde, bunların Neper logaritmaları yardımıyla ifade etmede kimi kez kullanılan birim: $l_n(X_1/X_2) = Y$ (neper cinsinden); 1 neper (simgesi Np) bir $X_1/X_2=2{,}718...$ oranına karşılık gelir.

NEPER (John) → NAPIER.

Neper benzeşmeleri → NAPİER BENZEŞMELERİ.

Neper logaritması → NAPİER LOGARİTMASI.

NEPERÖLÇER a. Elektroakust. Gerilimölçer olarak çalışan, bir iletim devresi üzerindeki gerilim düzeylerini ölçen ve desibel ya da neper cinsinden derecelendiğinde, doğrudan okumayla, güç düzeylerinin mutlak değerini veren aygıt. (Eşanl. HİPSOMETRE.)

NEPETALAKTON a. (fr. *nepetalactone*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{14}O_2$ olan monoterpensel lakton; kedinanesi *(Nepeta cataria)* esansının en önemli bileşenidir.

NEPHİLA a. Yerkürenin sıcak bölgelerinde yaşayan, erkeği çok küçük, dişisi iri örümcek cinsi. (Sarı, kırmızı ve siyahın ağır bastığı parlak renkleriyle dikkati çeker. *Argiopidae* familyası.)

—ANSİKL. İpeklerinden sanayide yararlanabilmek için Louisiana *(Nephila clavipes)*, Madagaskar *(N. madagascariensis)*, Çin *(N. Clavata)*, Yunnan'da denemeler yapıldı. İpeği genellikle olağanüstü güzel sarı renkte olur.

NEPHRODİUM a. *Dryopteris* cinsinden bazı eğreltilerin eski cins adı.

NEPHTHYS a. (öz. a. *Nephthys*'den). Dört duyargalı, yalın ipekli, çokkıllı halkalı-solucan cinsi. (İki boynuzsu çeneyle donanan bir hortumu vardır. Ilıman ve soğuk denizlerde, suları çekildiğinde çamurlu kumlar içinde bu hayvanlara rastlanır. *Nephthydae* familyasının örnek tipi.)

NEPHTHYS, Mısır tanrıçası. Bu tanrıçaya ilk olarak Orta Mısır'da Diospolis Parva'da tapınıldı. Başının üzerinde adının hiyeroglifini ya da güneş kursunu çevreleyen lir biçiminde boynuzlar taşıyan (böylece kimi zaman Heliopolis tanrıbilim anlayışına bağlanır) bir kadın biçiminde betimlenirdi. Daha çok Osiris efsanesinde oynadığı rolle tanınmıştır: Osiris ve İsis'in kız kardeşi olan Nephthys, diğer kardeşi Seth'in de karısıydı; bununla birlikte kocasının Osiris'e karşı mücadelesinde Osiris'in tarafını tuttu.

NEPİDAE a. Böcbil. KUYRUKLUSUYARIMKANATLISIGİLLER familyasının bilimsel adı.

NEPOS (Cornelius) → CORNELİUS NEPOS.

NEPOS (Flavius Julius) [Dalmaçya'da -Salona yakınında 480], Batı Roma imparatoru (474-475). Leon I tarafından seçildi, Glycerius'u sürdükten sonra Roma'da imparator olarak kabul edildi. Vizigotlar'a Auvergne'i bırakarak, onlarla barış yaptı. Pannonialı Orestes tarafından kovuldu ve Salona'ya kaçtı (475).

NEPRİ, Mısırlılar'da tahıl ve bereket tanrısı.

NEPTİCULA a. Genellikle çok küçük kahverengi bedenli, parlak çizgili ve benekli güve cinsi. (Tırtılı çok çeşitli bitkilerin yapraklarını oyar. Bazı türleri armut ağaçlarına, gül ağaçlarına, vb. zarar verir. Bütün dünyaya yapılan çok sayıda türü vardır. Cücepervanegiller familyasının örnek tipi.)

NEPTUNEA a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Kalkısı mekik biçiminde, sert, boynuzsu kapakçıklıdır. Kuzey buzul takkesi çevresinde yaygındır. *Buccinidae* familyası.)

NEPTUNUS. Rom. mit. Deniz tanrısı; yunan tanrısı Poseidon* ile özdeşleştirilmiştir. Başlangıçta tüm suların tanrısıyken, daha sonraları balıkçıların ve gemicilerin tanrısı durumuna geldi. Şenlikleri *(neptunalia)*, en sıcak mevsimde, 23 temmuzda kutlanıyordu.

—İkonogr. Latin tanrısı Neptunus, deniz atlarının çektiği, Tritonlar'ın muhafızlık ettiği bir araba üzerinde ilerleyen ve elinde üç dişli bir yaba tutan yunan Poseidon'undan farklı değildir. Roma döneminin Neptunus'u betimleyen yapıtları arasında başlıcaları, Napoli, Roma (Vatikan), Dresden, Madrid ve Paris'teki heykeller, Luna tapınağı'nın Etrüskler'den kalma alınlığı (Floransa), Roma'daki Neptunus tapınağı'ndan gelen *Neptunus ve Amphitrite'nin düğünü* (Münih) konulu alçakkabartma, Pompei freskleri, Louvre (biri Konstantin'den gelmektedir) ve Pompei'deki mozaiklerdir. Modern heykelciler de Neptunus temasını işlemişlerdir: Giambologna (Bologna'daki çeşme), Ammannati (della Signoria meydanı'ndaki çeşme, Floransa), Sansovino (Dukalar sarayı, Venedik), Coyzevox (Marly için ısmarlanan heykel grubu), L. S. Adam (*Neptunus ile Amphitrite*, Versailles'daki Neptunus havuzundaki heykel grubu). Ressamlardan, Poussin (Philadelphia), Le Brun (Louvre, Apollon galerisi), Van Diepenbeek (Dresden) *Neptunus'un zaferi;* Tiziano (Blenheim), Carracci (Farnese galerisi'nin tonozu, Roma), G. Seghers (Braunschweig), Gossart (Berlin), G. De Lairesse (Viyana), Rubens (Berlin), Restout (Soubise sarayı, Paris) *Neptunus ile Amphitrite;* Veronese *Neptunus ile Mars* (Venedik); N. N. Coypel (Compiègne) ve Boucher (Grand Trianon) *Bir satyrosun kovaladığı Amymone'yi kurtaran Neptunus;* Jordaens (Floransa) ve N. Hallé (Louvre) *Neptunus ile Minerva'nın kavgası* konularını ele almışlardır. Jansens (Würzburg), Rubens (Dresden), S. Rosa (Toulouse), Rottmayr (Salzburg), J.-B. Pierre (Rohan konağı, Paris), Vergilius'un *Quos ego*'sundan yola çıkarak *Rüzgârları korkutan Neptunus* temasını işlemişlerdir

NEPTÜN, Güneş sisteminin, Uranüs*'ün ötesinde yer alan gezegeni. Alman gökbilimci Galle, bu gezegenin varlığını önceden saptayan ve hesaplarla konumunu belirleyen Le Verrier'nin elde ettiği bilgilere dayanarak, 1846'da Neptün'ü keşfetti. Uranüs ile birçok bakımdan ben-

Scala

Neptunus arabasıyla dalgalardan çıkarken Luca Giordano'nun Medici Riccardi sarayı'ndaki (Floransa) fresklerinden (1682-1683) ayrıntı

ayırtedici fiziksel özellikler

Ekvator çapı (Yer'in 3,81 katı)	48 600 km
Kutup çapı	47 300 km
Yassılaşma	0,02
Yer'e göre kütlesi	17,2
Ortalama yoğunluk	1,67
Ekvatordaki yerçekimi ivmesi	1,15 katı (Yer'in)
Kurtulma hızı	23,52 km/sn
Yıldız dolanım süresi	18,2 sa?
Yörünge üzerindeki ekvator eğimi	29°
Albedo	0,53

ayırtedici yörüngesel özellikler

Yörüngenin yarı büyük ekseni	4 504 000 000 km, yani 30,109 6 ab
Güneş'e maksimal uzaklık	4 540 000 000 km
Güneş'e minimal uzaklık	4 460 000 000 km
Dışmerkezlik	0,009
Tutulum üzerindeki eğim	1° 47′
Yıldız dolanım süresi	164 yıl 280,3 g
Ortalama yörünge hızı	5,43 km/sn
Sinoidal dolanım süresi	1 yıl 2,2 g
Yer'e maksimal uzaklık	4 650 000 000 km
Yer'e minimal uzaklık	4 350 000 000 km

Neptün'ün uyduları

ad	*no.*	*keşif yılı*	*kâşif*	*yıldız dolanım süresi (gün)*	*yörüngenin yarı büyük ekseni (km)*	*çap (km)*
Triton	I	1846	W. Lassell (İngiltere)	5,877 (t)*	355 300	(3 200) (1)
Nereid	II	1949	G. P. Kuiper (ABD)	359,4	5 560 000	(300) (1)

(1) Şüpheli değer
*(tersyönlü)

zerlik gösteren bu gezegenin çevresinde de, Güneş sisteminin öteki büyük gezegenlerinde rastlanan (Jüpiter, Satürn, Uranüs), ama buradan gözlenemeyecek kadar ince olan halkaların bulunması olasıdır. Triton* ve Nereid* Neptün'ün bilinen iki uydusudur.

—Astrol. Ay ailesinden olduğu kabul edilen gök cismi. (Venüs paylarında avantajlı durumdadır. Belirsizlik, akışkanlık ve bitimsizliği temsil eder.)

NEPTÜNİST sıf. ve a. (fr. *neptuniste*). Neptünizm yanlısı olan için kullanılır.

NEPTÜNİT a. (fr *neptunite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan doğal demir ve sodyum silikotitanat.

NEPTÜNİZM a. (mit. a. *Neptunus*'tan). Yerbil. Her kayacın deniz kökenli olduğunu savunan kuram. (Karşt. PLÜTONİZM.)

NEPTÜNÖTESİ sıf. Gökbil. Yer'deki bir gözlemci için Neptün gezegeninin ötesinde yer alan.

NEPTÜNYUM a. (fr. *neptunium;* Güneş sisteminde Uranüs'ten sonra yer alan *Neptün* gezegeninden). Elementlerin dönemli sınıflandırılmasında uranyumdan sonra gelen ve atom numarası 93 olan kimyasal element (simgesi Np).

—ANSİKL. Neptünyum, yapay olarak elde edilen uranyum ötesi ilk elementtir. 239 kütle sayılı izotopu, 1940'ta Kaliforniya Üniversitesi profesörlerinden, amerikalı Mc Millan ile Abelson tarafından uranyumun nötronlarla bombardıman edilmesi sonunda bulundu. Radyoaktif olan bu izotop, 2-3 günlük bir yarıömürden sonra plütonyum 239'a dönüşür. Bu dönüşümler, nükleer reaktörlerde gerçekleştirilir. Ancak yarıömrü 10^6 yıldan daha uzun olan 237 kütle sayılı izotopuna kimi zaman pehblendde eser miktarda rastlanır. Bu izotop, radyoaktif 4 n+1 ailesinin bir akrabası olarak kabul edilebilir.

NEPUİT a. (fr. *népouite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan hidratlı doğal nikel silikat.

NER sıf. (fars. *ner*). *Esk.* Er, erkek: *Şir-i ner* (erkek aslan).

NERA, İtalya'da ırmak, Umbria'da, Tiber'in kolu (sol kıyıdan), 116 km (havzası 4 276 km²). Sibillini dağlarından doğar, G.-B.'ya doğru akar, Narni'de derin boğazlarını oyduktan sonra Tiber vadisine girer. Hidroelektrik tesisler.

NÉRAC, Fransa'da *arrondissement* (Lot-et-Garonne) merkezi; Armagnac tepelerinin eteğinde, Baïse kıyısında; 7 571 nüf. (1992). XIV.-XVI. yy.'da yapılan şatonun bir bölümü hâlâ ayaktadır (Arkeoloji ve tarih müzesi). Garenne gezinti yeri. *Petit-Nérac*'ta Ortaçağ ve Rönesans devri evleri. İçki (armagnac). — *Arrondissement*'ın nüfusu 37 787'dir.

—Tar. Kent, özellikle burada Lefèvre d'Étaples'ı ağırlayan Marguerite d'Angoulême'in etkisiyle Béarn'da hümanizmin ve protestanlığın başlıca yayılma merkezlerinden biri durumuna geldi. 1579'da, Din savaşları sırasında, Nérac antlaşması (ya da barışı) burada görüşüldü (28 şubat) ve bu antlaşmayla protestanlar, altı yıllık bir süreyle on beş güvenlik alanı elde ettiler.

NERAL a. (fr. *néral*). Org. kim. Sitralin Z stereoizomeri. (→ SİTRAL.)

NERCİS a. (ar. *nercis*). *Esk.* Nergis.

NERÇİNSK, Rusya'da kent, Sibirya'da, Baykal gölünün doğusunda. Elektromekanik.

Nerçinsk antlaşması, 1689'da imzalanan ilk rus-çin antlaşması. Amur kıyısında Albazin kalesini kuran Kazaklar ile Çinliler'i karşı karşıya getiren sınır çatışmalarının sürmesi üzerine naibe Sofiya, F. A. Golovin başkanlığındaki bir elçilik kurulunu Pekin'e gönderdi. Nerçinsk'te çin birlikleri tarafından tutuklanan kurul, cizvit rahipleri Gerbillon ve Pereira'nın uzlaştırıcı girişimi sayesinde bir antlaşma yapmayı başardı. Bu antlaşmayla Ruslar, Amur bölgesini yitirerek, Çin ile ticaret yapmak yetkisini elde ettiler.

NERD a. (fars. *nerd*). *Esk.* **1.** Tavla, tavla oyunu. **—2.** *Nerd-baz,* tavla oyuncusu.

NERDBAN → NERDÜBAN.

Nerden geliyoruz? Neyiz? Nereye gidiyoruz?, Gauguin'in 1897 sonlarında Tahiti'de yaptığı büyük kompozisyon (1,41×4,11 m, Museum of Fine Arts, Boston). Ressam bu yapıtı çok acılı bir döneminde (Fransa'daki başarısızlıklarını izleyen sefalet yılları [1893-1895], hastalıklar, kızı Aline'in ölümü), gerçekleştirmiş, bunu resimsel bir vasiyet gibi sunmak ve kaygısını ortaya koymak istemiş; daha sonra, ocak 1898'de, intihara kalkışmıştır.

NERDEYSE → NEREDEYSE.

NERDÜBAN ya da **NERDBAN** (fars. *nerd* ve *ban*'dan *nerd ü ban, nerd-ban*). *Esk.* Merdiven.

NERE soru adl. **1.** Yeri, yönü (soyut ya da somut) sormak için kullanılır; hangi yer: *Burası nere? Nereyi arıyorsun? Nerede oturuyor? Böyle koşarak nereye gidiyorsunuz? Sesler nereden geliyor? Nereleri gördün? Nerenin portakalı ünlüdür?* **—2.** Beden için hangi taraf, hangi organ: *Neren ağrıyor?* **—3.** *Nerede, nerde,* vurgulamaya göre özlem, istek bildirir: *Nerede o eski şarkılar* **—4.** *Nereden, nerden,* hangi kaynaktan; hangi nedenle, nasıl: *Bu bilgiyi nereden aldınız? Nereden aklınıza geldi de sordunuz? Bu cüreti nereden buluyorsunuz?* **—5.** *Nereden* + *f.*, soruyla birlikte bir pişmanlığı vurgular: *Nereden geldim bu lanet olası yere* (keşke gelmeseydim). **—6.** *Nerede... nerede, ... nerede,... nerede,* iki şeyin nitelikçe ayrılığını, iki yer arasındaki uzaklığı belirtir: *Nerede senin evin, nerede onunkisi. Edirne nerede, Ardahan nerede.* || *Nerede akşam orada sabah,* bir kimsenin geceleri sürekli olarak kaldığı bir yeri bulunmadığını, neresi rastlarsa orada kalabileceğini belirtmek için söylenir. || *Nerede bu bolluk, nerede bu yoğurdun bolluğu,* bir işin yapılmasında olanakların sınırlı olduğunu vurgulamak için söylenir. || *Nerede Ese, İsa orada köse,* arkadaşlarının olduğu yerden hiç ayrılmayan kimsenin durumu için söylenir; işini bilir, saygınlığı olan kişiler ne yapar, nasıl davranırsa ben de öyle yaparım anlamında kullanılır. || *Nerede kaldı,* bir şeyin ya da niteliğin bir yararı dokunmadığını belirtir: *Senin iş bitiriciliğin nerede kaldı?* || *Nerede kaldı ki,* gerçekleşmesi olanaksız gibi gözüken bir düşünceyi anlatmak için tümce başına getirilir: *Kendisi yardıma muhtaç, nerede kaldı ki başkalarına yardım etsin.* || *Nereden esti,* nasıl düşündün, nereden aklına geldi anlamında kullanılır. || *Nereden nereye,* gerçekleşme olasılığı az bir durum için söylenir: *Nereden nereye, kim derdi ki seninle böyle bir köyde karşılaşacağız;* çok uzak bir ilişkiyle: *Nereden nereye, annesi tarafından akraba çıkmasınlar mı.* || *Nereye kadar,* hangi yere kadar; ne dereceye kadar: *Nereye kadar gidiyorsunuz? Cüretlerinin nereye kadar vardığını görüyorsunuz.*

◆neresi soru adl. **1.** Hangi bölümü, yönü, özelliği: *Neresi kötü? Neresini anlatayım? Bu işin neresi kolay?* **—2.** Hangi yer; nerede: *506 sokak neresi?* **—3.** .. *neresi,... neresi,* karşılaştırılan iki yerin uzaklığını belirtir: *İzmir neresi, Van neresi.*

NEREDEYSE ya da **NERDEYSE** be. Çok kısa bir zaman içinde; hemen hemen, az kalsın; handiyse: *Neredeyse gelir. Neredeyse düşecektim. Neredeyse ölüyordu.*

NEREİD, Neptün* gezegeninin, 1949'da amerikalı G. P. Kuiper tarafından keşfedilen ikinci uydusu. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 5 560 000 km. Yıldız dolanım süresi: 359,4 g. Tahmini çapı: 300 km. Güneş sisteminin tüm doğal uyduları içinde, en eliptik yörüngeye sahip uydudur: bir dolanım süresince, Neptün'e 140 000 km kadar yaklaşır ve daha sonra 9 500 000 km'ye dek uzaklaşır. Ayrıca, yörüngesi, gezegenin ekvator düzlemine çok eğiktir (28°). Bu uydunun, Neptün'ün çekim alanına yakalanmış bir küçük gezegen olduğu sanılmaktadır.

Nereidler anıtı, Ksanthos*'ta anıtmezar; Lykıa'daki Klasik dönem mezar mimarlığının en yetkin örneklerinden biri olan anıtın İ.Ö. 400'lerde yapıldığı sanılmaktadır. Günümüzde British Museum'

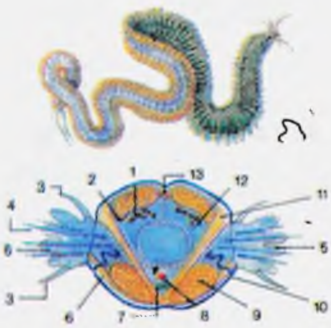
Museum of Fine Arts, Boston

Nerden geliyoruz? Neyiz? Nereye gidiyoruz? Gauguin'in tablosu (1897) ***Museum of Fine Arts, Boston***

da sergilenen bu eser, XIX. yy.'da Charles Fellows tarafından sökülerek Londra'ya gönderilmişti. Yüksek bir kaide üzerinde, 4×6 sütunlu ion tapınağı biçimindeki anıtın naos bölümünde ölü yatağı (kline) izlerine rastlanmıştır. Baştaban, naosun duvarları ve podyum kabartmalı frizlerle süslüdür. Bu kabartmalar, yunan ve doğu sanatının yerel bir üslupla bireşimini yansıtması açısından önemlidir. Anıtın çevresinde bulunan on iki heykel, rüzgârda uçuşan giysileriyle Nereus kızları'na benzetildiğinden, yapıt onların adıyla anılmıştır.

NEREİS a. (yun. *Nereis,-idos*, deniz perisi'nden). Gezici, çokkıllı halkalısolucan cinsi. (İki duyargası, birleşik ipekleri, boynuzsu iki çeneyle donanan bir hortumu vardır. Sular çekildiğinde çamurlu kumlar arasında bulunabilir. *Nereidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Bu deniz kurdunun eşeyli ya da epitok biçimine *heteronereis* denir; *heteronereis*'in temel özelliği, geniş bir kafasının, iri gözlerinin ve gonatları taşıyan bedenin ön yarısında yüzme paletleri halinde genişlemiş parapotlarının bulunmasıdır; cinsel olgunluğa ulaşan hayvan yüzeye çıkar (ya da yalnızca arka bölümü tutunduğu yerden ayrılarak yukarı çıkar) ve gametlerini dışarı atar; dolunay sırasında çok sayıda birey bu yüzeye çıkışı gerçekleştirir: Polinezya denizlerinde görülen bu olaya *palolo* denir.

Nereis

eksenel kesit
1. Tohum hücreleri; 2. Sölom çeperi; 3. Sirler; 4. İpek 5. Parapotlar; 6. Karın kasları; 7. Karın sinir zinciri; 8. Karın damarı; 9. Boyuna kaslar; 10. Nefridyum; 11. Eğik kaslar; 12. Sölom; 13. Sırt damarı.

NERELİ soru sıf. Bir kimsenin memleketini ya da doğum yerini sormak için kullanılır.

NERESHEİM, Almanya'da yerleşme, Baden-Württemberg eyaletinde, Aalen'in güney-doğusunda; 3 000 nüf. Benedikten manastırı. Moreau, arşidük Karl'ı (11 ağustos 1796) ve Murat, arşidük Ferdinand'ı (19 ekim 1805) burada yendi.

NERESİN a. Müz. Türk müziğinde, XIX. yy.'a değin kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

NERETVA, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da ırmak, Dinar dağlarındaki boğazlarda akar, Mostar'a geçer ve Dubrovnik'in K.-B.'sında Adriya denizi'ne dökülür; 218 km. Hidroelektrik tesisler.

NEREUS. Yun. mit. Pontos'un oğlu, *Nereus kızları* diye anılan deniz perilerinin babası olan çok eski bir deniz tanrısı. Yaşlı adam görünümündeydi, ama değişik kılıklara girebiliyor ve kehanette bulunabiliyordu.

NEREUS KIZLARI. Yun. mit. Nereus' un kızları olan Deniz perileri. Kuramsal olarak sayıları 50 idiyse de bu perilere ait en az 77 ad biliyoruz. Dalgaların kişileştirilmiş biçimleri oldukları sanılan Nereus kızlarının yeraltında sarayları vardır. Thetis, Amphitrite ve Galateia gibi kimileri, efsanelerde rol oynamıştır.

NEREZİ, Makedonya Cumhuriyeti'nde köy. Üsküp'ün G.-B.'sında, Sveti Pantelejmon manastırı'nın bulunduğu yerde. İmparator Aleksios I Komnenos'un torunu Aleksios, bu köyü 1164 yılında kurdu. Makedonya üslubunda kubbeleri olan kilise, bizans geleneğiyle çelişen etkili bir üslupla yapılmış XII. yy. freskleriyle (ölmüş oğlunu kucaklayan Meryem Ana'yı gösteren sahne) süslenmiştir.

çiçek kesiti

ak çiçekli nergis
(Narcissus poeticus)

nergiszambağı
(Amaryllis belladona)

NERGİS a. (fars. *nergis;* yun. *narkissos*'tan). Avrasya'da ve Kuzey Afrika'da yetişen birçenekli, soğanlı, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *narcissus;* nergisgiller familyası.) [Eşanl. ZERRİN.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ed. Divan şiirinde sevgilinin gözü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Nergisin soğanı kat kat gömlekli ve bazı türlerde zehirlidir. Yapraklar çok uzundur ve çiçeklerle aynı zamanda çıkar. Çiçekler, sarı ya da beyazdır; az ya da çok eğik durur; çiçekörtüsü borumsudur ve serbest altı parçadan oluşur; bunun boynu da boru gibi dardır ve ucunda türlere göre bardak, çan ya da huni biçiminde az ya da çok uzun bir koronula yer alır. Çiçekler ya tek tek ya da şemsiye biçiminde toplu bulunur. Narcissus cinsinin birçok türü ve melezi vardır: sarı çiçekli çayır nergisi, yabani zerrin ya da büyük fulya *(Narcissus pseudonarcissus)*, kısa borucuklu ve ak çiçekli nergis ya da zerrinkadeh *(N. poeticus)*, beyaz nergis *(N. papyraceus)*, küçük fulya *(N. jonquilla)* ve her çiçeğinin ortasında sarı renkli bir taç bulunan bahçe nergisi *(Narcissus tazetta)*. Bunun zehirli alkaloitler (narsisin) içeren kurutulmuş çiçekleri kusturucu ve müshildir. İnfusyon (% 1-2) halinde müshil, ateş düşürücü olarak kullanılır. Nergis türlerinin birçoğu Türkiye'de süs bitkisi olarak yetiştirilir.
—Ed. Sevgilinin gözünün nergis gibi baygın baktığı, uykulu, yarı sarhoş olduğu anlatılır: *'Cihanı etmeye bir lahzade harab sana / Yeter o nergis-i mahmur-ı nimhab sana''* (Sana dünyayı bir lahzada harap etmek için o yarı uykulu nergise benzeyen gözün bakması yeter) [Naili-i Kadim]. Öte yandan, nergis kapanmayan gözdür; bu durumuyla da sevgilisini sürekli olarak düşünen âşığa benzetilir: *''Gül hasretinle yollara tutsun kulağını / Nergis gibi kıyamete dek çeksin intizar''* (Gül özleminle yollara kulak versin; nergis gibi kıyamete dek seni gözlesin) [Necati]. Nergisin kızıl rengi altına benzetilir. Bu yönüyle çimenliğe altın serptiği anlatılır; başına altın taç giymiş olarak canlandırılır. Kokusu amberi anımsatır.

NERGİS höyüğü. Arkeol. Adana'da, Karataş*'ın 15 km K.-D.'sunda höyük. Burada Romaöncesinden yapı kalıntıları ve İlk Tunç çağ, Roma ve Osmanlı dönemlerinden seramikler ele geçti.

NERGİS SOĞANSİNEĞİ a. Larvaları nergis soğanına ve başka bitkilerin soğanına giren ve bunların çürümesine neden olan sinek. (Bil. a. *Lampetia equestris;* süprüntüsineğigiller familyası.)

NERGİSE a. (fars. *nergise*). *Esk.* Fildişi ya da kemikten oyulmuş, nergis biçiminde tavan süsü.
—Esk. gökbil. Ülker.

NERGİSGİLLER a. Amerillis ve nergis gibi çiçekli bitkileri kapsayan familya. (Zambakgillere yakın olan bu familyanın yaklaşık 800 türü ve 60 cinsi vardır.)
—ANSİKL. Nergisgiller familyasında, genellikle soğan köklü, kökten sürme kınlı yapraklı otsu bitkiler yer alır. Çiçekler taçyaprağımsı çiçekörtülü, büyük ve gösterişlidir; kimi türlerinde sapların ucunda tek tek, kimisinde şemsiye halinde toplu bulunur. Meyve besidokulu taneler içeren bir kapsüldür. Avrupa'da ve Türkiye'de yetişen bazı cinslerin (kardelen, fulya, nergis, kuzuzambağı) dışında bu familya bitkilerinin hemen hemen hepsi tropikal ve subtropikal kurak bölgelerde yetişir. Birçok türü çok güzel çiçeklerinden dolayı açıkta ve seralarda yetiştirilir.

NERGİSİ sıf. (fars. *nergis* ve *-i*'den *nergisi*). *Esk.* Nergis biçiminde olan.
—Dokmc. Eskiden dokunan bir tür işlemeli kumaş. (Üzerindeki motiflerin nergise benzemesi nedeniyle bu ad verilmiştir.)
—Esk. mutf. Ortasına yumurta kırılarak hazırlanmış sebze yemeği.

NERGİSİ, asıl adı **Mehmet,** türk yazar (Saraybosna 1580 ? - Gebze 1635). Rumeli kadılarından Nergis Ahmet Efendi' nin oğlu. İlköğrenimini doğduğu kentte yaptı. İstanbul'da Kafzade Feyzullah Efendi'den ders aldı. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra, kadılık sınıfına geçti. Rumeli kazaskerliği emrinde kadı olarak çalıştı (1604-1605). Gabela, Çaniçe (1614), Mostar (1620), Yeni Pazar (1621), Elbasan (1624-1625), Banja Luka (1628-1629), Manastır (1632) kadılıklarında bulundu. Murat IV'ün buyruğuyla Revan seferine gidecek orduya vakanüvis olarak atandı (1634). Ordu İzmit'e doğru ilerlerken Gebze yakınlarında atından düşerek öldü. Eski, sanatlı düzyazının en ünlü temsilcilerindendir. Zincirleme tamlamalar, seciler, arapça ve farsçadan alınma herkesçe bilinmeyen sözcükler, şaşılacak mecaz ve hayallerle örülü çapraşık bir anlatım yolu izledi. Bu aşırılıkları zengin hayallerine, geniş kültürüne karşın yazdıklarının anlaşılmasını engelledi. Tanzimat'tan sonra ise, anlaşılmaz ve yapmacıklı anlatımı pek çok eleştirildi; bu dönemde artık okunmaz oldu. Şiirleri ise daha sadedir, ancak bunlar düzyazıları kadar tanınmamıştır. Düzyazı *Hamse*'si şu yapıtlardan oluşur: emevi kumandanı Mesleme'nin Bizanslılar'la yaptığı savaşları anlatan *Gazavât-ı Mesleme,* farsçadan çevirdiği bir siyasetname olan *Kanun ür-reşad,* on aşk serüveninin anlatıldığı *Meşak ül-uşşak,* Gazali'nin *Kimya-i saadet* adlı farsça ahlak kitabının çevirisi *İksir-i saadet* ve yirmi beş hikâyenin toplandığı *Nihalistan.* Öteki yapıtları Şeyhülislam Yahya'ya sunduğu, tarihi belge niteliğindeki mektuplarını derleyen (1622) *Münşeat*'ı, Budin valisi Murtaza Paşa'nın yaşamını, savaşlarını anlattığı *Vasl ül-kâmil fi ahval il-vezir il-âdil* (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. no. 1 881) ve kısa bir hayvan hikâyesi olan *Horozname*'dir (Millet kütüphanesi Ali Amiri bölümü Mnz. no. 573). [→ Kayn.]

NERGİSİYE a. (fars. *nergis* ve ar. *-iyye*'den *nergisiyye*). Esk. bot. Nergisgiller.

NERGİSLİ, rumca **Genagra,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

NERGİSZAMBAĞI a. Cape (Güney Afrika) kökenli, iri soğanlı, güzel çiçekli süs bitkisi. (Bil. a. *Amaryllis belladona;* nergisgiller familyası.)
—ANSİKL. Nergiszambağının çiçekleri çok büyük, huni biçiminde, toz pembe renkte ve hoş kokulu, ama kısa ömürlüdür.

NERİ (Massimiliano), italyan orgcu ve besteci (Brescia 1615'e doğr. - Bonn 1666). 1644-1664 arasında Venedik'teki San Marco bazilikası'nda, 1644-1646 ve 1657-1664 arasında da San Giovanni e Paolo kilisesi'nde orgculuk yaptı. 1664'te Köln Seçicisi'nin capella yöneticiliğine getirildi. Çeşitli çalgılar için yazdığı iki cilt tutan sonatları, o dönem İtalya'sında türünün en başarılı örnekleri sayılır.

NERİ (Filippo), italyan mühendis (Santa Sofia, Forlì, 1897 - Roma 1977). 1937'den sonra Roma Üniversitesi'nde elektrik ölçümleri kürsüsünü yönetti, elektrometrinin gelişmesinde büyük katkıları oldu.

NERİANTİN a. (fr. *neriantine*). Eczc. Zakkumda (zakkumgiller familyasından *Nerium oleander*) bulunan glikozit.

NERİ Dİ BİCCİ, italyan ressam (Floransa 1419 - *ay. y.* 1491'e doğr.). Babası Bicci di Lorenzo'dan (1373-1452) oldukça etkin bir atölye devraldı; perspektif ve ışık konularında, Rönesans'ın yeniliklerine uymaya gayret göstermekle birlikte babasının arkaik motiflerine bağlı kaldı. Çok sayıda sunakarkalığı gerçekleştirdi.

NERİK. Tar. coğ. Metinlerde adı sıkça geçen hitit kenti. Nerik'in Fırtına tanrısı'nın hitit panteonunda önemli bir yeri vardı. Hantili döneminde Kaşkalar'ın eline geçen ve Hattuşili III döneminde geri alınan kentin Karadeniz bölgesinde olduğu sanılmaktadır.

NERİMAN ya da **NERİM** a. ve sıf. (fars. öz. a. *Neriman, Nerim*'den). *Esk.* Pehlivan, yiğit, cesur.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında cesaret ve kahramanlığıyla ilgili olarak anılır. Sevgilinin yan bakışı onun kılıcına benzetilir: *"Tir-i gamzenle yatar meydan-ı aşkında zebun / Şol dilâverler ki ider tiğ-i Neriman'la bahs"* (Neriman'ın kılıcıyla bahse giren o kahramanlar, senin yan bakışının okuyla aşk meydanında zebun olmuşlardır).

NERİMANİ sıf. (fars. *Neriman* ve *-i*'den *nerimānī*). *Esk.* Pehlivanlık, kahramanlık, yiğitlik.

NERİME a. Müz. DİK HİCAZ perdesinin başka adı.

NERİNE a. Güney Afrika kökenli, uzunca düz yapraklı, hayli yüksek bir sapın ucunda şemsiye halinde toplu çiçekli, soğanlı güzel bitki. (Birçokları seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir: *Nerine flexuosa, N. undulata, N. sarniensis;* nergisgiller familyası.)

NERİNEA a. Paleont. Üçüncü Zaman topraklarına özgü karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Nerinea*'ların temel özelliği çok kıvrımlı kolumelalı uzun kavkısıdır. *Nerineidae* familyasının örnek tipi.)

NERİNEİDAE a. Çok uzun kavkılı, öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Uzun ve kalın kavkılıdır. Kavkısının iç kesimi kıvrımlarla az çok daralmış çok sayıda sargıdan oluşur. Birçok cinsi vardır. Jura ve Kretase devirlerinde çok yaygın olan bu familyanın soyu Üçüncü Zaman başlamadan tükenmiştir.)

NERİO. Rom. mit. Mars'ın karısı; yiğitliği simgeler.

NERİS (Salomėja BAČINSKAİTE-BUČİENE, — denir), litvanyalı kadın edebiyatçı (Kirşiyay 1904 - Moskova 1945). Simgeciliği reddetti, üçüncü cephe demokratlarının yanında militan bir görev aldı (*Écrit sur le sable* [fr. çev.], 1931; *Sur la glace fragile* [fr. çev.], 1935); bu tavrı benimsemesi, onu savaşa ilişkin dizelerinde bile (*Mon pays* [fr. çev.], 1946) lirizmden ve folklordan uzaklaştırmadı.

NERİTİK sıf. (fr. *néritique*). → SIĞDENİZ.

NERİTA a. (yun. *nerites,* kabuk'tan). Deliksiz, yumurta biçimli, küremsi, ince sargılı, sert kavkılı, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Açıklığı, çıkıntılarla donanan kireçli bir kapakçıkla örtülür. *Nerites*'ler hemen hemen bütün denizlerde, daha çok da sıcak bölgelerde kıyı kuşaklarındaki kayaçların üzerinde yaşar. Kretase devri topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Neritidae* familyasının örnek tipi.)

NERİTİDAE a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Birçok cinsi bulunan, Trias topraklarından başlayarak fosillerine rastlanan, günümüzde üyeleri çok yaygın bir familyadır. Ya tatlısularda ya da denizlerde yaşayan, bitkicil, yumurtalarını testumlarının ya da başka yumuşakçaların üstüne bırakan ve özellikle sıcak bölgelerde bol bulunan su hayvanlarını içerir.)

NERİTİNA a. Bitkicil, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Neritina fluviatilis* ırmak kumlarının arasında bulunur; kavkısı çok basık, son sargısı çok uzundur. *Neritidae* familyası.)

NERİTOPSİS a. Kavkıları *Nerita*'larınkine benzeyen öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Başlıca özelliği, alt yüzü birbirine eşit olmayan iki bölüme [labrum yanındaki kaygan, kolumela yanındakiyse çizgilidir] ayrılan kireçli kapakçığıdır. Okyanusya'da ve Hint okyanusu'nda yaşayan *Neritopsis*'lerin Birinci Zaman topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Neritopsidae* familyasının örnek tipi.)

NERM sıf. (fars. *nerm*). *Esk.* **1.** Yumuşak. **—2.** *Nerm-ahen,* gevşek şey. || *Nerm-gu,* yumuşak. || *Nerm-i dil,* merhametli.

NERMAN (Ture), isveçli yazar (Norrköping 1886 - Stockholm 1969). Gazeteci ve sol görüşlü bir siyaset adamıydı. İşçi sınıfının mücadelesini anlatan şiirler (*Chanson du soldat* [fr. çev.], 1919, *Pour ou contre?* [fr. çev.], 1939) ve aşk şiirleri (*Poèmes d'amour et autres vers printaniers* [fr. çev.], 1946) yazdı.

NERMİ sıf. (ar. *nerm* ve *-i*'den, *nermi*). *Esk.* Yumuşaklık, gevşeklik.

NERMİN sıf. (fars. *nermin*). *Esk.* Yumuşak, nazik.

NERMİYET a. (ar. *nerm* ve *-iyyet*'ten *nermiyyet*). *Esk.* Yumuşaklık.

NERMLİGAM sıf. (fars. *nerm* ve *ligām*'dan *nerm-ligām*). *Esk.* **1.** Başı sert olmayan at. **—2.** İtaatli, söz dinler.

NERNST (Walther), alman fizikçi ve kimyacı (Briesen, bugün Wąbrzeźno, Polonya, 1864-Ober-Zibelle, Muskau yakınında, 1941). Göttingen'de (1891), daha sonra da Berlin'de (1905) dersler verdi. 1925'te Berlin Fizik enstitüsü'nün başkanı oldu. İlk akkor elektrik lambalarından birini buldu. Öte yandan fiziksel kimya alanında çözeltiler kuramına, özellikle de elektrolitlerin ayrışması, yayınımı ve hidratlaşmasına büyük katkısı oldu (1889); bundan yola çıkarak pillerin elektromotor kuvveti üzerine bir kuram geliştirdi. Fizik alanında, özgül ısıların belirlenmesinde elektriksel yöntemi buldu ve bunu çok düşük sıcaklıktaki ölçümlerde uygulayarak 1906'da mutlak sıfır dolayında özgül ısılar ile genleşme katsayılarının sıfıra yaklaştığını gösterdi. Bugün "termodinamiğin üçüncü ilkesi" diye adlandırılan önermeyi ortaya attı. Fiziksel kimyanın klasiklerinden sayılan *Theoretische Chemie* (Kuramsal kimya) adlı kitabını 1893'te yayımladı. (1920 Nobel kimya ödülü.)

Nernst-Planck ilkesi, termodinamiğin* üçüncü ilkesinin başka bir adı.

Nernst potansiyeli, derişimleri C_1 ve C_2 olan farklı iki çözeltiyi ayıran bir çeperin her iki yanında, bu çeper tek bir iyonu (potasyum ya da sodyum) geçirdiği zaman ortaya çıkan elektriksel potansiyel farkı.

Potansiyel *Nernst bağıntısı* ya da *denklemi* yardımıyla hesaplanır:

$$\Delta E = -\frac{RT}{ZnF} \ln \frac{C_1}{C_2}.$$

ΔE=potansiyel farkı,
R= ideal gazlar değişmezi,
T= mutlak sıcaklık
Z= ± 1= iyon yükünün işareti,
n= iyonun değerliği
F= Faraday (96 490 coulomb),
$\ln \frac{C_1}{C_2}$= derişim oranının Napier logaritması.

NERO → CLAUDİUS NERO.

NERO Julius Caesar (İ.S. 6-Ponza İ.S. 31), Germanicus ve yaşlı Agrippina'nın oğlu. 21'de Drusus II'nin (Tiberius'un oğlu) kızı Julia ile evlendi. Kardeşi Drusus III ile birlikte Tiberius'un vârisi olarak seçildi; 29'da Seianus'un kışkırtmasıyla Tiberius tarafından sürgün edildi; gönderildiği Ponza adasında yemek yemeyi reddederek kendini ölüme terk etti.

NEROCCİO DE'LANDİ, italyan ressam ve heykelci (Siena 1447 - *ay. y.* 1500). Vecchietta'nın öğrencisiydi; bir süre F. di Giorgio Martini ile ortak çalışmalar yaptı. Heykelcilik alanında verdiği yapıtlar arasında Siena'daki dokunaklı *Azize Caterina* (1474, Azize Caterina'nın evi) ve katedraldeki piskopos Testa Piccolomini'nin mezarı (1485) sayılabilir. Resimde, kendi güleç tarzı içinde, Floransa okulu ressamları (Lippi, Verrocchio, Botticelli) ve Kuzey İtalya minyatürcülerinin (Liberale da Verona) etkileri arasında tam bir denge kurmayı başardı.

NEROL a. (fr. *nérol*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{18}O$ olan dimetil-3,7 oktadien-2,6 ol -1'in Z stereoizomerinin yaygın adı; bir geraniol olan E stereoizomerine özellikle neroli esansında rastlanır.

NEROLİ a. (fr. *néroli;* bu parfümü 1680 yılına doğru Fransa'ya getirdiği sanılan *Nerola* prensinin eşi Anne-Marie de La Trémoille'nin adından). Parfümc. Turunç çiçeklerinin damıtılması sonunda elde edilen uçucu esans. (Neroli, kaliteli kolonyaların yanı sıra pek çok parfümde kullanılan temel bir bileşendir. Esansın hazırlanması sırasında yoğuşan su, kimi zaman *portakal çiçeği suyu* adı altında parfümcülükte değerlendirilir.)

NEROLİDOL a. (fr. *nerolidol*). Org. kim. $(CH_3)_2C{=}CH{-}(CH_2)_2{-}C(CH_3){=}CH{-}(CH_2)_2{-}C(CH_3)(OH){-}CH{=}CH_2$ formülünde, neroli esansında bulunan ve farnezolün bir izomeri olan seskiterpensel alkol.

NEROLİN a. (fr. *neroline*). Org. kim. β-Naftolün metil eteri (ya da yara-yara) ile etil eterinin (ya da bromelya) yaygın adı; kokusu portakal çiçeğininkini andırdığından parfümcülükte kullanılır.

NERON, lat. **Lucius Domitius Claudius Nero** (Antium İ.S. 37 - Roma 68), Roma imparatoru (54-68). Cneius Domitius Ahenobarbus adlı bir patriciusun oğluydu, annesi Genç Agrippina tarafından Augustus soyundan geliyordu. Annesinin, oğlunu Claudius'un ardılı yapmaktan başka bir ereği yoktu. Bu amaçla imparator Claudius ile evlendi ve onun Neron'u evlat edinmesini sağladı (50'de). Claudius' un kızı Octavia ile nişanlı olan Neron, 53'te onunla evlendi. İmparatoru zehirlettikten sonra Agrippina, praetoriumun oğlunu Augustus olarak seçtiğini ve Senato'nun da oğlunun iktidarını kabul ettiğini görmek mutluluğuna erdi (13 ekim 54). Bunun üzerine Burrus ve bir süredir eğitmenliğini yapan Seneca gibi iki yetenekli adam, bu kızıl saçlı ve çekingen gencin çevresinde yer alarak ona yardımcı olmaya başladılar.

İlk beş yıl *(quinquennium Neronis)* başarılı ve ölçülü geçti: imparator sürgünleri geri çağırdı ve sert muhaliflerini cezalandırmaktan kaçındı. Domitius Corbulo' nun Doğu'da kazandığı başarılar nedeniyle halkın kendisine karşı sevgisi arttı. Ancak annesinin vesayeti dayanılmaz bir hal almıştı. 55'te Claudius'un oğlu Britannicus'u tehlikeli görerek zehirleten Neron, 59'da Agrippina'yı öldürttü. Bu andan başlayarak ana katilliği kafasından hiç çıkmayan Neron değişti. Korkudan kurtulamadığı için, sıradan ve hırslı birkaç yakınından başka kimsenin sözünü dinlemiyordu. Bunların başlıcaları, 62'de ölen Burrus'un yerini alan praetorium praefectusu Tigellinus ve sürgüne göndererek öldürteceği Octavia'yı boşadıktan sonra evlendiği (62) Poppaea idi. Ayrıca ilk gençliğinden başlayarak gösterdiği sanat eğilimleri her şeyi bastırdı; dünyanın barış içinde yönetilmesinde temel öğenin sanat olacağı bir siyasal rejim kurmak istedi.

Neron'a karşı duyulan hoşnutsuzluk, Senato'da hızla arttı ve bazıları ona karşı komplolar düzenlediler (örneğin 65'te Caius Calpurnius Pison). Neron bu komploları, ihanet yasasından yararlanarak sert bir biçimde bastırdı (Seneca intihar etmek zorunda kaldı). Hükümdarlığı, ustaca sürdürülen bir terör havasına büründü. Aynı zamanda estetikçiliği, büyük oyunlar sıra-

Walther Nernst

Giraudon

Neron
mermer
İ.S. I. yy.
Musei Capitolini, Roma

Gisèle Freund

Pablo Neruda

Scala

Nerva
roma sanatı
Ulusal müze, Roma

sında düzenlenen yarışmalara katılmasına, kendi şiirlerini yüksek sesle okumasına da yol açtı. Hıristiyanlara yüklenilmesine göz yumduğu ve bu yüzden birçok hıristiyanın öldürüldüğü büyük 64 yangınından yararlanarak, Truva'nın zaptı üzerine *carmen*'ini okudu ve Roma'nın merkezini yeni sarayı *Domus aurea* ve başında yıldız biçiminde bir taçla kendisini temsil eden Helios kolosu çevresinde yeniden kurmaya kalkıştı. Harcamalar çok arttı ve uzun süredir sıkıntıda olan hazine, ağır bir bunalımla karşılaştı. Neron, denariusun değerini 1/84 liradan 1/90 liraya, *aureus*' un değerini 1/40 liradan 1/45 liraya düşürdü. Bunun sonucu, borç yükü hafifledi ve doğu eyaletleriyle ticaret kolaylaştı: denarius'un bollaşması, daha sağlam bir para ekonomisine yol açtı.

66'da imparator, Yunanistan'a gitti. Korinthos'ta Yunanistan'ın "özgürlük"ünü ilan etti (vergiden bağışıklık, iç özerlik). 67 sonunda Roma'ya dönerek omuzlar üzerinde karşılandıysa da, Vespasianus'u Yahudiler'in ayaklanmasını bastırmaya göndermek zorunda kaldı. 68 başında Lugdunensis valisi Vindex, hemen ardından Tarraconensis valisi Galba ve Lusitania valisi Otho ayaklandılar. Herkesin yüz üstü bıraktığı Neron, Roma'dan kaçtı ve 9 haziran 68'de intihar etti.

—İkonogr. Bir Neron Kitharoidos heykeli (Roma, Terme müzesi) ve en canlısı Palatium üzerinde bulunan büst (Terme müzesi) olan birkaç Neron büstü vardır (Vatikan, Capitolini, Floransa, Louvre).

NERSİ, sasani Pers kralı (293-302), Şapur I'in oğlu. Galerius'a yenildi, ailesi tutsak, hazinesi yağma edildi. Roma'ya geniş topraklar vermek zorunda kaldı.

NERŞAHİ (Ebubekir Muhammet bin Cafer), arap tarihçi (öl. 959). Kendisini Bağdat'tan Buhara'ya getirten samani hükümdarı Nuh el-Hamit I'in (943-954) isteği üzerine yazdığı Buhara tarihinde Horasan ve Maveraünnehir'in islamlıktan önceki durumu, Araplar'ca fethedilmesi, Buhara yöresi halkı ve yaşam biçimleri hakkında ayrıntılı bilgiler vardır. Orta Asya tarihinin önemli kaynaklarından biri olan yapıt, XII. yy.'da Ebu Nasr Ahmet tarafından farsçaya çevrildi (1129).

NERTHUS → NJÖRD

NERUDA (Jan), çek yazar (Prag 1834 - *ay. y.* 1891). Edebiyata 1857'de *Hrbitorni Kriti* adında bir şiir kitabıyla başladı. 1865'te *Národní Listy*'nin yayın kurulunda görev aldı, bir daha da ayrılmadığı bu yayın organında birçok önemli "Tefrika" (*Images de Paris* [fr. çev.], 1864; *Petits Voyages* [fr. çev.], 1877; vb.) yazdı. Ayrıca hikâyecilik yeteneğini kanıtlayan çok sayıda kısa öyküler (*Arabesques* [fr. çev.], 1864 ve *Contes de Malá Strana* [fr. çev.], 1878) de kaleme aldı. Asıl kalıcı yanıysa çoğu zaman çek ulusçuluğunu yüceltmeye yönelik şiirleridir (*Pisně kosmiché*, 1878; *Balady a Romance*, 1883; *Proste Motivy*, 1883; *Zpěvy pátečni*, 1896).

NERUDA (Neftalí Ricardo REYES, **Pablo** — denir), şilili şair (Parral, Linares eyaleti, 1904 - Santiago 1973). Hayranlık duyduğu çek şair Jan Neruda'nın adını takma ad olarak seçtikten sonra iki şiir kitabı (*Crepusculario* [1923] ile kadını ve kadın vücudunun ihtişamını duyumsal dizelerle öven *Veinte poemas de amor y una canción desesperada* [1924]) yayımladı. Diplomat olarak gönderildiği Uzakdoğu' da karamsar şiirler (*Residencia en la tierra*, 1933) kaleme alan Neruda, daha sonra İspanya'da görevlendirildi, orada García Lorca ve Alberti ile dost olarak, hayatının en mutlu dönemlerinden birini yaşadı. Ama iç savaşın sarsıntısı siyasal bakımdan kararsızlığa düşmesine yol açtı (*España en el corazón*, 1937). 1940'ta Mexico konsolosluğuna atandıktan sonra Komünist parti'ye girdi ve partiye sarsılmaz bir bağlılık gösterdi; ancak bu yüzden diktatör González Videla'nın zulmüne uğradı. Neruda'nın Şili'ye bağlılığını ve her türlü baskıya başkaldırışını dile getirdiği lirik dev bir fresk olan *Canto general* (1950) de bu döneme aittir. *Odas elemantales*'i (1954) ve bu tarihten sonra birlikte yaşayacağı Matilde Urrutia'ya tutkusunu anlattığı *Cien sonetos de amor*'u (1959) yayımladıktan sonra, *Estravagario* (1958) ve *Kara Ada şiirleri*'nde (Memorial de Isla Negra) [1964] kendi şiiri üzerinde durdu; *La espada encedida*'da (1971) ise düşüncelerini daha da derinleştirdi. 1967'de *Fulgor y muerte de Joaquín Murrieta* ile tiyatroya yöneldi. Dostu Başkan Salvador Allende tarafından Paris büyükelçiliğine atandı, ancak ölümünün yaklaştığını hissedince görevinden alınmasını istedi ve Büyük Okyanus kıyısındaki konutuna çekildi. 1973 darbesinden birkaç gün sonra da öldü. Ölümünden sonra yayımlanan anıları (*Confesio que he vivido*, 1974) Neruda'nın aynı zamanda bir düzyazı ustası olduğunu gösterir. (1971 Nobel edebiyat ödülü.)

NERVA (ing. *Nuclear Engine for Rocket Vehicle Application*, roket itişli uzay taşıtları için nükleer motor'un başharflerinden oluşan kısaltma), uzay fırlatıcılarının üst katlarını nükleer ısıl itmeyle devindirmeye yönelik amerikan roket-motor geliştirme programı; nükleer ısıl itmeden yararlanan bir uzay taşıtının temel işlevi olan Mars gezegenine insanlı yolculuğun 2000 yılından önce gerçekleşemeyeceğinin anlaşılması üzerine bu programa 1972'de son verildi.

NERVA (Marcus Cocceius) [Narni, Umbria, İ.S. 30'a doğr. - Roma 98], Roma imparatoru (96-98). Senato sınıfından bir ailenin çocuğuydu. 66'da praetorluk ve iki kez (71 ve 90) konsüllük yaptı, Domitianus öldürüldüğünde *princeps senatus*'luk yapıyordu. Suikastçılar onu imparator seçtiler ve Senato da yaşına rağmen (70'ine yakındı) güçlük çıkarmadan kabul etti. Domitianus'un tam karşıtı, kendi halinde, aşırı tutkusu olmayan, çocuksuz biri olarak, tiranlığa hemen dönülmesini engelleyici tüm güvenceleri sunuyordu. Bastırdığı sikkelerde, yeniden kavuşulan *Libertas*'ı ilan etti, vergileri hafifletti. Halk meclisi'nden bir toprak yasası geçirdi ve *alimenta*'yı düzenlemeyi düşündü. Bir *donativum* ile praetorların kendi iktidarı üzerinde yarattıkları tehlikeyi ortadan kaldırdı. Bununla birlikte, ardılı olarak en güçlü askeri önder olan Yukarı Germanya legatusu Traianus'u seçmek zorunda kaldı. Traianus, hiçbir güçlükle karşılaşmadan imparator oldu.

NERVAL (Gérard LABRUNIE, **Gérard de** —de denir), fransız yazar (Paris 1808 - *ay. y.* 1855). Th. Gautier'in arkadaşıydı, Jeune-France grubunun romantik bohem çevrelerine katıldı. 1826'da polemik yanı ağır basan *Élégies nationales* adlı şiir kitabını yayımladı, iki yıl sonra Goethe'nin *Faust*'unu çevirdi ve Avrupa'yı dolaştı. Mutsuz bir aşkın sonunda akıl hastanesine yatırıldı, Türkiye ve Mısır'a yaptığı (1841) bir geziyi *Voyage en Orient* (1851) adlı pitoresk yapıtında anlattı. Sık sık akıl hastanelerine taşınan Nerval'in en önemli yapıtları fantastik efsanenin tadını hafif fanteziyle birleştiren düzyazı kitapları (*les Illuminés*, 1852; *la Bohème galante*, 1852; *Sylvie* adındaki öyküsü çocukluğunun geçtiği Vallois bölgesini anlatan *les Filles du feu*, 1854) ve onu Baudelaire'in, Mallarmé'nin ve gerçeküstücülüğün öncüsü yapan özellikle soneleri (*les Chimères*) ile *Aurélia* (1855) adındaki romanıdır. Hal yanındaki Vieille-Lanterne sokağında bir parmaklığa asılı bulundu.

NERVİ (Pier Luigi), italyan mühendis ve mimar (Sondrio, Lombardia, 1891 - Roma 1979). Verilen biçimlerle dayanım kazanan betonarmenin ve akılcı bir önüretimin (1931'de Floransa stadyumunda, 1935 -1943 arasında depolarda ve uçak hangarlarında denendi) sunduğu olanakları yılmadan inceledi; bu incelemeler sonunda, biçimsel açıdan eşsiz bir arılığa ulaşan, cüretli çözümler geliştirdi: yüksek binalar (Milano'da Pirelli, 1955-1961; G. Ponti ile), fabrikalar, stadyumlar (Rio de Janeiro, 1949; Roma, 1958) ve spor sarayları (Roma, 1956 ve 1958). Kaburgalı ya da kafesli kabukların (Torino Sergi sarayı, 1948; Ostia'da mantar biçimli lokanta, 1950 vb.) yanı sıra, katlanmış kabuk yüzeyler (Unesco binasının büyük salonu, Paris, 1954) ve beton ayaklara dayanan çelik ışınsal kirişler (Çalışma sarayı, Torino, 1961) kullandı. Verdiği dersler ve yayımladığı kitaplarla (*Scienza o Arte del costruire?* [İnşa etme bilimi mi, sanatı mı?], 1945; *Costruire correttamente...* [Kurallarına uygun olarak inşa etmek], 1955; *Nuove strutture* [Yeni yapılar], 1963), soyutlamayı değil, deneyimi yeğlediğini ortaya koydu .

NERVİİ. Esk. coğ. Hainaut, Cambrésis ve Belçika Brabant'ında yaşamış olan Belçika Galyası halkı. Başkent *Bagacum* (Bavay). Birçok kez Sezar'a karşı savaşmak zorunda kaldılar. Augustus döneminde, Belçika'nın 18 kentinden birini oluşturuyorlardı.

NERVİÓN, İspanya'da (Bask illeri) kıyı ırmağı; 72 km. Bilbao ria'sına dökülür. Hidroelektrik.

NERVO (Amado), meksikalı şair (Tepic, Nayarit eyaleti, 1870 - Montevideo 1919). Bir papaz okulunda yetişti, diplomat oldu. Rubén Darío'nun hayranıydı. Şiiri gitgide daha da sadeleşen, dinsellik ve şehvet karışımı bir lirizme doğru gelişti (*Perlas negras*, 1898; *En voz baja*, 1909; *Serenidad*, 1914; *Elevación*, 1916; *Plenitud*, 1918).

NERVÜL a. (fr. *nervule*). Böceklerin kanatlarındaki kitinli borucukları birleştiren küçük trabekül.

NERVÜR a. (fr. *nervure*). Terz. Garnitür olarak ya da bolluk vermek amacıyla kumaş üzerinde boylu boyunca dipten dikilerek oluşturulan ince pili. (Genellikle ince kumaşlara uygulanır. Giysinin beden, roba, kol vb. çeşitli yerlerine bezeme amacıyla yapılır. Hafifçe kabarık ve yol yol bir süsleme oluşturur.) || *Nervür yapmak*, bir kumaş üzerinde nervürler oluşturmak.

—Ciltç. Kimi kitapların sırtına kordon ya da sicimlerle yapılan çıkıntı.

—Eldivc. Zigzag makineyle eldivenin üst ortasına çekilen dikiş.

—Havc. Uçağın gidiş yönünde yerleştirilen ve kanada, mühendisin seçtiği aerodinamik profili veren kanat öğesi.

—İnş. Beton bir döşemede kiriş ya da putrellerden her biri.

—Marokenc. Bir çanta ya da bir kemere, plastik sazdan, ipten (isparçena) veya örgüden kenarları bastırılarak yapılan kabartma.

—Metalürj. Dökülmüş ya da sıcak dövmeyle kalıplanmış bir parça üzerinde, küçük kesitli ya da kuvvetlerin etkisinde kalan bir bölümü, ana kütleye ya da daha dayanıklı bir bölgeye bağlayan metal kabartı. (Nervür soğutma görevi de yapabilir.)

—Mim. KABURGA'nın eşanlamlısı.

NERVÜRLEMEK g. f. Metalürj. Dökülmüş ya da sıcak dövmeyle kalıplanmış bir parçayı nervürlerle donatmak.

NERVÜRLÜ sıf. Nervürü olan.

—İnş. ve Bayınd. *Nervürlü çelik*, haddelemeden sonra ve genellikle soğuk çekme ve profil çekme yoluyla özel kertikli bir biçim verilerek betona yapışma nitelikleri iyileştirilen çelik betonarme çubuğu; nervürlü çeliğin beton içine yerleştirilmesinden sonra, donatılar üzerine etki eden çekme kuvvetleri, betonu, ayrılma yüzeyi boyunca yalnız kesmeye değil, aynı zamanda tüm kütle içinde, basınca da çalışmaya zorlar.

—Terz. Nervürleri olan kumaş ya da giysi için kullanılır.

NESA a. (ar. *nesa*). Esk. tıp. Kalça kemiğinden ayak uçlarına kadar uzanan sinir.

NESA, Hititler'in Anadolu'da yerleştikleri ilk kent; Kappadokia bölgesindeydi. Hititler kendi dillerine de *nesa dili* diyorlardı. Kussara kralı Pithana tarafından ele geçirildi ve oğlu Anitta döneminde yönetim merkezi oldu (İ.Ö. XVIII. yy.). Son yapılan araştırmalarla Nesa'nın Kaniş Karum (Kültepe) ile aynı yer olduğu saptandı.

NESA ya da **NİSA,** geniş anlamda Horasan bölgesinde, Kopet dağlarının K. eteklerinde tarihi kent. Kalıntıları Aşkabad'ın 19 km B.'sındadır.

NESA DİLİ a. Bazen hititçeye verilen ad.

NESAİ (Ebu Abdurrahman Ahmet bin Şuayb **EN-**), arap hadis yazarı (öl. Mekke 915). Hadis toplamak amacıyla Mısır' da ve Şam'da kaldı. Halife Ali yanlısı oluşu yüzünden Emeviler kendisini rahat bırakmadılar. Topladığı hadisleri içeren bir *Mecmua*'sı vardır.

NESAİC çoğl. a. (ar. *nesic*'in çoğl. *nesā'ic*). Dokunmuş şeyler, dokumalar.

NESAİK çoğl. a. (ar. *nesike*'nin çoğl. *nesā'ik*). *Esk.* Kesilen kurbanlar.

NESAİM çoğl. a. (ar. *nesim*'in çoğl. *nesā'im*). *Esk.* Hafif hafif esen rüzgârlar.

NESAK a. (ar. *nesak*). *Esk.* **1.** Biçim, üslup. **—2.** İnci ya da tespih dizisi. **—3.** *Nesak-saz,* düzenleyen, biçim veren. || *Nesak-ı vahid,* tek düzen.

Nesayih ül-vüzera ve'l ümera, Defteri Mehmet Paşa'nın yapıtı. Siyasetname türündeki yapıt, XVII. yy. Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasi ve mali açıdan sert bir biçimde eleştirir. Yapıtta mansıplar, Yeniçeri ocağı, reaya, sınır boyları, tımar ve zeamet konuları ele alınır; rüşvet, iltimas ve kötü yönetimden yakınılır. Ancak bunlar yıkılan bir sistemin sonuçları olarak değil, geçmişin iyi ilkelerinin terk edilmesinin sonuçları olarak değerlendirilir. Yapıt, W. Wright tarafından ingilizce çevirisiyle birlikte 1935'te, *Devlet adamlarına öğütler* adıyla da H. R. Uğural tarafından 1969'da yayımlandı.

NESBİT (Edith), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1858 - New Romney, Kent, 1924). Yeteneğini çok geç gösterdi ve romanlarında, gerçekdışını da ihmal etmeksizin, çocuklar üzerine daha gerçek bir imge vermeye çalıştı (*Five children and it,* 1902; *The Phoenix and the Carpet,* 1904).

NESC → NESİÇ.

NESCİ sıf. (ar. *nesc* ve *-i* 'den *nesci*) *Esk.* Dokuma ile ilgili.
—Esk. anat. Doku ile ilgili.

NESCİO (Jan GRÖNLOH, —denir), hollandalı yazar (Amsterdam 1882 - Hilversum 1961). Genellikle kendi yaşamından esinlenen, hayatın saçmalığı ve gerçekleşmeyen umutlar karşısında melankoli ve kuşkuculuk izleri taşımalarına rağmen, mizahtan da yoksun olmayan hikâyeler yazdı (*les Petits Titans* [fr. çev.], 1915; *le Petit Poète* [fr. çev.], 1918; *Au-dessus de la vallée* [fr. çev.], 1961).

NESEBEN be. (ar. *neseb*'den *neseben*). *Esk.* Soyca, soy bakımından.

NESEBIR, Bulgaristan'da kent (Burgaz ili), Karadeniz kıyısında; 3 000 nüf. Slınçev Bryag yakınındaki bir tombolo üzerinde kurulan Nesebır'da (esk. Mesemvriya), Antikçağ'ın sonundan ve bizans döneminden kalma çok değerli mimarlık örnekleri (V. yy. - XIV. yy. yapıları) bulunmaktadır; bu nedenle kent tümüyle tarihsel anıt olarak tescil edilmiştir.

NESEBİ sıf. (ar. *neseb* ve *-i*'den *nesebi*). *Esk.* Soya, kuşağa ait, onunla ilgili.

NESEFİ (Ebülfazl Muhammet Burhan **EN-**), iranlı din bilgini (XIII. yy.'ın ikinci yarısı). Hamidettin Zarir ve Bedrettin gibi hocalardan fıkıh ve kelam okudu. Kırman' daki Kutbiyet ül-sultaniye medresesi'nde ders verdi. Bağdat'tan dönerken yolda öldü. Muzafferüttin Ebussâati, Hüsamettin es-Signaki gibi öğrenciler yetiştiren Nesefi'nin *Kitab ül Menâr fî usûli'l fıkh, Kitab ül-vâfî, Kitab ül-kâfi* adlı yapıtları bilinmektedir.

NESEMAT çoğl. a. (ar. *nesem*'in çoğl. *nesemat*). *Esk.* **1.** Soluk alıp vermeler. **—2.** Esintiler. **—3.** Hayatlar.

NESEME a. (ar. *neseme*). *Esk.* **1.** Soluk alıp verme. **—2.** Hafif esinti. **—3.** Ruh, nefes. **—4.** Köle azat etme.
—İsl. huk. Azat edilmek için satın alınan köle.

NESEP a. (ar. *neseb*). *Esk.* Soy, baba soyu, şecere.
—Antropol. → SOYZİNCİRİ.
—İsl. huk. Çocuğu ana ve babaya bağlayan kan bağı, soy, şecere. || *Neseb bil -amud,* aşağı doğru inen nesep, yani bir kişinin çocukları, torunları ve bunların çocukları arasındaki bağ. || *Neseb bil-arz,* kardeşler ve oğulları, amcalar ve oğulları arasındaki bağ. || *Neseb bit-tul,* yukarıya doğru uzanan nesep; yani babalar, dedeler arasındaki bağ.
—Med. huk. Anababa ile çocuklar arasındaki kan bağı. || Çocukla anababa arasındaki hısımlık ilişkisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Nesebin düzeltilmesi,* sahih olmayan nesebin sahih hale getirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Nesebin reddi,* kocanın doğan çocuğun babalığını kabul etmemesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Akdi* ya da *sözleşmeye dayanan nesep,* evlatlıkla evlat edinen arasındaki hısımlık ilişkisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sahih* ya da *düzgün nesep,* çocukla anababası arasındaki bağın yasaya uygun olması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sahih olmayan* ya da *düzgün olmayan nesep,* evlilik dışında doğan ve nesebi düzeltilmeyen ya da evlilik içinde doğduğu halde nesebi reddedilmiş olan çocuğun durumu. (*Evlilikdışı nesep* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Med. huk. Nesep ilişkisi, yalnız biyolojik bir ilişki değildir. Bu ilişki, ilke olarak, kan bağına dayanmakla birlikte, hukuksal bir ilişkidir. Evlilik dışında doğan ve hukuk açısından babası belirlenmemiş çocukla baba arasında kan bağı bulunmakla birlikte, nesep bağı yoktur. Buna karşılık, evlatlıkla evlat edinen arasında kan bağı bulunmadığı halde, nesep bağı vardır. Türk hukukunda nesep, "sahih olan" ve "sahih olmayan" olmak üzere ikiye ayrılır.
• *Nesebin düzeltilmesi.* Ana rahmine düştüğü tarihten doğduğu güne kadar, annesiyle babası arasında evlilik bağı kurulmayan bir çocuğun nesebi sahih olamaz. Sahih olmayan nesebin düzeltilerek sahih duruma getirilmesinin üç yolu vardır: evlenme, mahkeme kararı, idari işlem. Evlilik dışında doğan çocukların nesebi, anababanın birbirleriyle evlenmesiyle kendiliğinden sahih duruma gelir (Türk med. k. md. 247). Birbirlerine evlenme sözü verdikleri halde birinin ölmesi ya da evlenme yeteneğini kaybetmesi nedeniyle, evlenemeyen anababadan doğan çocukların nesebi, mahkeme kararıyla düzeltilebilir. Nesebin düzeltilmesine ilişkin dava, hayatta kalan ya da temyiz gücünü koruyan ana ya da baba tarafından açılabileceği gibi, çocuk tarafından da açılabilir. Çocuk ergin olmuşsa, onun onayı alınmadan düzeltme isteği kabul edilmez. Çocuğun ölümünden sonra başvurma hakkı onun füruuna (alt soyuna) geçer (Türk med. k. md. 249). İdari işlemle nesebin düzeltilmesi Türk medeni kanunu'nun kabulünden sonra, evlendirme memurunun önünde yapılması gereken evlilik sözleşmelerinin özellikle kırsal bölgelerde bu zorunluğa uymadan yapılmış olmasından kaynaklanır. İmam nikâhı, Medeni kanun'a göre geçersizdir. Bu tür evlenmelerden doğan çocukların nesebi de sahih değildir. Bu çocukların nesebinin düzeltilmesi için, zaman zaman af yasaları çıkarılmıştır. Nesebi düzeltilen çocuk, baştan beri sahih nesepli olan çocuğun hukuksal durumunu kazanır. Örneğin babasının soyadını ve yurttaşlığını alır.
• *Nesebin reddi.* Yasa, evlenme sözleşmesinden en az yüz seksen gün sonra doğan çocuğun, ana rahmine evlilik içinde düştüğünü varsayar. Yasaya göre koca, evlendikten en az yüz seksen gün sonra doğan çocuğun kendisinden olması olasılığı bulunmadığını kanıtlamadıkça çocuğu reddedemez (Türk med. k. md. 243). Çocuğun, evlenmeden başlayarak yüz sekseninci günden önce doğduğu ya da kadının gebe kaldığında kocasından, mahkeme kararıyla, ayrı yaşadığı kanıtlanırsa, koca, ret davasında başka bir kanıt göstermek zorunda değildir. Ancak kadının gebe kaldığında kocasıyla cinsel ilişkide bulunduğu kanıtlanırsa, nesebin sahih olduğu varsayılır. (→ BABALIK DAVASI.) Koca, doğumu öğrendiği günden başlayarak bir ay içinde çocuğu reddedebilir. Ret davası çocukla anasına karşı açılır. Koca, ret süresinin geçmesinden önce ölür, temyiz gücünü kaybeder, bulunduğu yer bilinmez ya da herhangi bir nedenle çocuğun doğumundan kendisine bilgi verilmezse, çocukla birlikte mirasçı olanlar ya da çocuk yüzünden mirastan yoksun kalanlar, doğumu öğrendikleri tarihten başlayarak bir ay içinde ret davası açabilirler (Türk med. k. md. 245).
• *Akdi* ya da *sözleşmeye dayanan nesep.* Anababa ve çocuk arasında kan bağına dayanan gerçek bir nesep ilişkisi vardır.

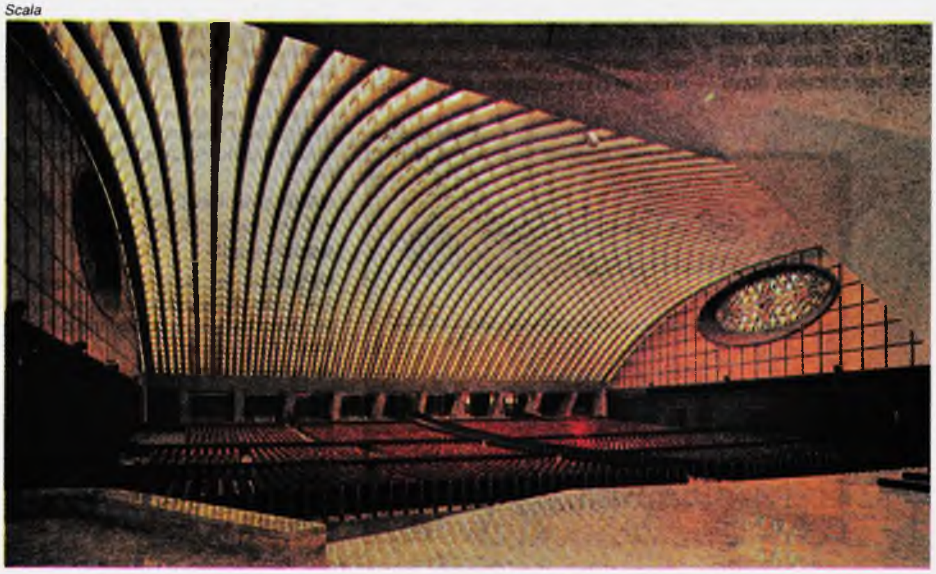
C. N. M. H. - S. P. A. D. E. M.

Gérard de **Nerval**
Nadar'ın
çektiği fotoğraf

Pier Luigi **Nervi**
Vatikan sarayı'nda
konferans salonu (1971)

Scala

The Metropolitan Museum of Art

nesih yazıyla yazılmış hat
Mısır'da bulunan Kuran sayfası
kâğıt üzerine altın yaldız
ve mavi mürekkep
Memluklar dönemi
XIII. yy.'ın sonu - XIV. yy.'ın başı
The Metropolitan Museum of Art
New York

Akdi ya da sözleşmeye dayanan nesepte ise kan bağı yoktur. Bu ilişki, sözleşmeyle yapay olarak yaratılır. Bu tür nesep bağı evlatlık sözleşmesiyle kurulur. Evlatlıkla evlat edinen arasındaki nesep bağı, genellikle, sahih nesep kurallarına bağlıdır. Evlatlık kendisini evlat edinenin soyadını alır ve onun mirasçısı olur; küçükse, onun velayeti altına girer.

• *Sahih* ya da *düzgün nesep.* Bu tür nesep bağına, "evlilik için nesep" de denir. Sahih nesep, üç şekilde olabilir: baştan sahih nesep; sonradan sahih hale getirilmiş nesep; akdi nesep. Baştan sahih nesep, evlilik süresi içinde doğmuş ya da ana rahmine düşmüş olan çocuğun nesebidir. Evlilik süresinde ya da evliliğin sona ermesinden başlayarak üç yüz gün içinde (iddet* müddeti) doğan çocuğun babası, kocadır. Bu süre geçtikten sonra doğan çocuğun nesebi sahih olmaz (Türk med. k. md. 241). Sonradan sahih hale getirilmiş nesep, evlilikdışında doğduğundan nesebi sahih olmayan çocuğun nesebinin, nesebin düzeltilmesi yoluyla (evlenme, mahkeme kararı, idari işlem) sahih nesep haline getirilmesidir. Sonuç olarak, bu durumda nesebi düzeltilmiş çocuğun, nesebi, baştan beri sahih olan çocuktan farkı kalmaz. Sahih nesebin üçüncü şekli, akdi nesep, yani evlatlık sözleşmesiyle yaratılan nesep bağıdır. Sahih nesebin genel kuralları Türk med. k.'nun 259.-261. maddelerinde belirtilmiştir. Nesebi sahih olan çocuk babasının soyadını taşır ve onun yurttaşlığını alır (md. 259). Çocuğun bakım ve eğitimi için gerekli giderler ana ve babaya düşer (md. 261). Çocuk küçükken ana ve babasının velayeti altındadır; yasal bir neden olmadıkça velayet anababadan alınamaz (md. 262).

• *Sahih olmayan* ya da *düzgün olmayan nesep.* Evlilikdışında doğup nesebi düzeltilmemiş olan ya da evlilik içinde doğduğu halde nesebi reddedilmiş olan çocuğun nesebi sahih olmaz. Buna göre 1. çocuğun ana rahmine düştüğü ya da doğduğu anda birbiriyle evli olmayan erkek ve kadının birleşmesinden doğan çocukların; 2. evliliğin sona ermesinden üç yüz gün geçtikten sonra doğan çocukların; 3. hiç meydana gelmemiş bir evlenmeden (örneğin dini nikâhla evlenme) doğan çocukların; 4. evlilik içinde doğdukları halde, doğuran kadının kocası tarafından nesebi reddedilmiş olan çocukların nesebi sahih sayılmaz.

Türk med. k.'na göre, evlilikdışı çocukla baba arasında hiçbir hukuksal ilişki yoktur. Aralarındaki biyolojik bağ, hiçbir hukuksal sonuç doğurmaz. Bu konudaki tek istisna, çocukla baba arasında bir evlenme engeli bulunmasıdır; nesep sahih olmasa da, usul ve füru arasında evlenmek yasaktır (Türk. med. k. md. 92). Böyle bir çocuk babasının mirasçısı olamaz; onun soyadını taşıyamaz. Aralarında hukuksal bir bağın doğması için, çocuğun babası tarafından tanınması ya da mahkeme tarafından o kişinin babalığına karar verilmesi gerekir. (→ TANIMA.) Babası, tanıma ya da babalığa hükümle belirlenmemişse bu çocuk hukuksal açıdan babasız sayılır. Bu durumdaki çocuk, yalnız anaya bağlanır ve onun soyadını alır. Bunun için ananın çocuğu tanımasına gerek yoktur. Çocukla anası ve anasının hısımları arasındaki hukuksal bağ, ilke olarak, nesebi sahih çocuklarla anaları arasındaki hukuksal bağın aynısıdır.

—Cez. huk. *Nesep cürümleri,* nesebin saklanmasına ilişkin suçlar. (Bir çocuğu gizleyerek ya da yerine başka bir çocuk koyarak o çocuğun nesebini yok eden ya da değiştiren kişi bir yıldan beş yıla kadar hapis cezasına çarptırılır. Meşru ya da nesebi ikrar olunmuş bir çocuğun kim olduğunu saklayarak bir kuruma bırakan ya da hayır sahibi tarafından alınmak üzere herkesin görebileceği bir yere bırakan kişi üç aydan iki yıla kadar hapsedilir. Fail, çocuğun usulünden [üst soy] biriyse, hapis cezası bir yıldan üç yıla kadar uzar [Türk cez. k. md. 445, 446].)

NESEVİ (Muhammet bin Ahmet), türk tarihçi (Harendiz ? - Meyyafakin [Silvan] 1231). Çocukluğu ve gençliği Nesa'da geçti. Muhammet Harizmşah'ın hizmetinde bulundu, Celalettin Harizmşah döneminde inşa divanı başkanlığı yaptı. Celalettin'in yanında katıldığı moğol savaşları sırasında tutsak düştü ve bir süre Amid'de (Diyarbakır) tutuklu olarak kaldı. *Siretüs Sultan Celalettin Mengübirti* adlı yapıtının birinci bölümünde, Harizmşahlar devletinin yönetim ve askerlik örgütüyle Celalettin'in tahta geçmesinden önceki Harizmşahlar tarihini anlattı.

NESF a. (ar. *nesf*). *Esk.* **1.** Yıkma, yıkış. **—2.** Toz haline getirme, ufalama.

NESH →NESİH.

NESHİ sıf. (ar. *nesh* ve *-i*'den *neshi*). *Esk.* **1.** Bir şeyi kopya etmeye, onun aynısını çıkarmaya ait. **—2.** Hükümsüz bırakmayla ilgili.

◆ a. *Hatt-ı neshi,* nesih yazı da denilen bir yazı stili.

NESİ sıf. (ar. *nisyan*'dan *nesi*). *Esk.* Unutkan.

NESİBE sıf. (ar. *nesib*'in dişl. *nesibe*). *Esk.* Asil, soylu, soyu temiz olan.

NESİCE a. (ar. *nesic*'den *nesice*). *Esk.* Dokunmuş şey, dokuma.

NESİÇ, -sci a. (ar. *nesc*). Dokunmuş olan şey, dokuma, örme.

—Esk. anat. Doku. || *Nesc-i adli,* kas doku. || *Nesc-i azmi,* kemik doku. || *Nesc-i beşere-i muhatiye,* epitelyum. || *Nesc-i daimi,* değişmez doku. || *Nesc-i demevi,* kan doku. || *Nesc-i gudrufi,* kıkırdak doku. || *Nesc-i isfenci,* sünger doku. || *Nesc-i kavi,* pek doku. || *Nesc-i kesif,* tıkız doku. || *Nesc-i muhati,* mukoza dokusu. || *Nesc-i muin,* destek dokusu. || *Nesc-i rasafi,* kaldırımsı doku. || *Nesc-i temessül,* özümleme dokusu.

NESİH a. (ar. *nesh*). *Esk.* **1.** Kaldırma, hükümsüz bırakma. **—2.** Herhangi bir şeyi, bir yere olduğu gibi kopya etme.

—Hat. Aklâmı sitte denilen altı tür yazıdan biri. (*Nesih yazı* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İsl. Kuran'ın sonra inen bir ayetinin, önce inmiş bir ayetteki yargıyı (hükmü) değiştirip ortadan kaldırması. || *Nesh ül-ayet bi'l-ayet,* Kuran'ın bir ayeti yerine başka bir ayetin inerek ilk ayetin yargısını ortadan kaldırması.

—ANSİKL. Hat. Kûfi yazının yerini aldığı için bu adla anıldığı sanılan nesih yazının ilk örneklerine Hz. Muhammet döneminde rastlanmaktadır; onun komşu ülkelerin hükümdarlarına yolladığı mektuplardaki yazılar (VII. yy.), kûfi ile nesih arasında bir özelliğe sahipti. Bu tarihten sonra, günümüze değin kitapların yazılmasında kullanılan ve sülüs yazının çok küçük biçimini andıran nesih, Abbasiler döneminde, X. yy. başlarında, ünlü vezir ve hattat İbni Mukle (öl. 940) tarafından geliştirildi ve kûfi yazının havasından kurtulmaya başladı. İbni Bevvab tarafından belirgin bir karakter kazandırılan bu yazı son abbasi halifesi Mustasım'ın saray hattatı Yâkut-ı Mustasımi'nin elinde güzelleşti; estetik gelişimini türk ve iranlı hattatların yazılarında sürdürdü. Yakut'un ölümünden sonra (1298) iranlı hattatlar onun okulunu bir ölçüde geliştirdilerse de üslubundan ayrılmadılar. Safeviler dönemindeyse (XVII. yy.) nesih İranlılar'ın ana yazıları olan nestalik'in özelliğine büründü (bugün de aynı biçimde yazılmaktadır). Buna karşılık Yakut'un üslubu Anadolu'da Amasyalı Şeyh Hamdullah'ın çalışmalarıyla değişikliğe uğradı ve türk nesih yazı okulu oluştu (Şeyh Hamdullah okulu da denir). Aynı dönemde Ahmet Karahisari, Yakut'un okulunu sürdürdüyse de, bu üslubu benimseyenlerin azlığı yüzünden, zamanla yerini Şeyh Hamdullah'ın üslubuna bıraktı. XVII. yy.'da Hafız Osman Şeyh Hamdullah'ın da eksiklerini tamamlayarak nesih yazıyı güzelliğinin zirvesine ulaştırdı. Birçok türk ve arap hattat onun üslubunu sürdürmüştür (en ünlü temsilcileri Şevki Efendi, Kâmil Akdik, Halim Özyazıcı ve Hamit Aytaç'tır). İran okulu, bu ülkenin D.'sundaki islam ülkelerinde etkili oldu. İranlılar'ın en ünlü nesih hattatı Ahmet Neyrizî'dir (XVIII. yy.).

NESİK a. (ar. *nesik*). *Esk.* Altın ya da gümüş.

NESİKE a. (ar. *nesike*). *Esk.* **1.** Tanrı yoluna kesilen kurban. **—2.** Altın ya da gümüş dökmesi.

NESİL, -sli a. (ar. *nesl*). **1.** Soy zincirinde derece; kuşak: *Bu fotoğrafta üç nesli bir arada görüyorsunuz.* **—2.** Soy zincirini oluşturan dereceler arasındaki zaman süreci; kuşak: *Her yüzyıla aşağı yukarı üç nesil sığar. Nesilden nesle aktarılan değerler.* **—3.** Aynı dönemde yaşayan, yaşları az çok yakın kimselerin tümü; kuşak: *Bizim neslin talihsizliği. Genç nesiller.* **—4.** Döl, soy: *Neslini devam ettirmek.* **—5.** *Nesli tükenmek,* soyu kaybolmak, artık görülmemek, bulunmamak.

—İsl. huk. *Nesl-i vakıf,* vakıf yapan kişinin çocukları ve torunları. (Vakıftan kız ve erkek çocuklar eşit olarak yararlanırlar)

NESİM a. (ar. *nesim*). *Esk.* **1.** Hafif esinti. **—2.** *Nesim-i galiye,* güzel kokulu rüz-

Büyük Larousse

nesih yazıya örnek
(üstte ve altta; ortadaki sülüs yazı)
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

gâr. || *Nesim-i nevbahar,* ilkbahar esintisi. || *Nesim-i saba, nesim-i seher, nesim-i subh, nesim-i subh-dem,* sabah yeli.

NESİM a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NESİME a. (ar. *nesim*'in dişl. *nesime*). *Esk.* Hafif, ılık esen rüzgâr.

NESİMİ sıf. (ar. *nesim* ve *-i*'den *nesimi*). *Esk.* Rüzgârla ilgili.
—Esk. gökbil. *Hava'yı nesimi,* havaküre, atmosfer.

NESİMİ, asıl adı **Seyit İmadettin,** türk şair (Bağdat ? - Halep 1404 ya da 1418). Yaşamı hakkında çok az bilgi vardır. Fazlullah Hurufi'nin halifesidir. Gaybi Sunullah'ın *Beşaretname*'sinde, Nesimi'nin Anadolu'ya geldiği, Hacı Bayram Veli ile görüşmek istediği, ancak huzura kabul edilmediği belirtilir. Halep'e döndükten sonra düşünceleri, şiirleri şeriata aykırı görüldü. Hallac-ı Mansur gibi "Enelhak" (Ben Tanrı'yım) demeye, *"Mansur Enelhak söyledi / Haktır sözü Hak söyledi"* gibi şiirler yazmaya başladı. Halep naibi Yaş Beg döneminde uzun süre hapiste kaldıktan sonra derisi yüzülerek öldürüldü. Nesimi, özellikle bektaşiler ile bayrami melamilerce benimsendi. Ölümünden sonra şehit olarak tanındı. Hakkında birçok menkıbe oluşturuldu. Bunlar arasında, onun, yüzülen derisini sırtına alıp Halep'in 12 kapısından birden çıkarak sırrolduğu menkıbesi ünlüdür. Bektaşiler, Nesimi'yi 7 büyük şairden biri sayarlar. Şiirlerinde hurufi görüşlerini yaymaya çalıştı. Coşkulu tasavvufi şiirlerinin yanı sıra dindışı ve âşıkane gazeller de yazdı. Tuyuğları ve bir divan oluşturacak sayıda farsça gazelleri vardır. Bazı farsça şiirlerinin de yer aldığı türkçe *Divan*'ı basıldı (1844, yeni harflerle 1976). Tuyuğları, ingilizce çevirileri ile birlikte yayımlandı (1973). *Mukaddimet ül-hakayık* adlı düzyazı yapıtın da ona ait olduğu ileri sürülür. (→ Kayn.)

■ **NESİN** (Aziz), asıl adı **Mehmet Nusret,** türk gülmece yazarı (İstanbul 1915). Harp okulu'nu (1937), Askeri fen okulu'nu (1939) bitirdi. Üsteğmenliği sırasında "görev ve yetkilerini kötüye kullanmak"la suçlanarak ordudan çıkarıldı (1944). Gazetecilik, yayıncılık yaptı. Toplumun kimi tiplerini olağanüstü bir ustalıkla karikatürleştiren, bürokrasiyle alay eden, devlet çarkının işleyişindeki bozuklukları gülünçleştiren yapıtları, adının yurt sınırlarını aşarak başka ülkelerde de tanınmasını sağladı. Buna karşılık, savunduğu görüşlerden dolayı sık sık kovuşturmaya uğradı; yargılandı; hapis ve sürgün cezaları çekti. Toplumun her kesiminde, her gün yaşanan olayların çelişkili yanlarını, bunların doğurduğu gülünç durumları, her çevrede rastlanan tipleri konu edinen gülmece hikâyeleri (*İt kuyruğu, Yedek parça, Fil Hamdi,* 1955, *Damda deli var,* 1956 vb.), romanlar (*Gol kralı Sait Hopsait,* 1957; *Zübük,* 1961, *Şimdiki çocuklar harika,* 1967; *Yaşar ne yaşar ne yaşamaz,* Madaralı roman ödülü, 1977 vb.) yazdı. Yapıtlarında toplumsal bozuklukları, haksızlıkları, fırsatçılığı, bürokrasiyi, yanlış değer yargılarını kıyasıya eleştirdi. Çok geniş toplulukların kolayca sevebileceği canlı, hareketli, dolambaçsız bir anlatım yolu izledi. Bir yandan güldürürken, bir yandan da duygulandıran ve düşündüren bir yazar oldu. Onun anlattıklarına benzer terslikler, güldürücü olaylar, küçük insanı, ilerici aydını ezen bozukluklar geniş topluluklarca "Aziz Nesinlik olay" diye adlandırılmaya başlandı. Günlük olaylardan, gazete haberlerinden (*Surname,* 1976 vb.), politikadan (*İhtilali nasıl yaptık,* 1965) esinlenen A. Nesin'e zaman zaman masallar ve halk hikâyeleri (*Memleketin birinde,* 1953; *Mahmut ile Nigâr,* 1959 vb.) de çıkış noktası oldu. Hikâye ve romanlarındaki bu tür konular ve somut insan ilişkilerine karşılık, oyunlarında (*Biraz gelir misiniz,* 1958; *Bir şey yap Met,* 1959; *Çiçu,* TDK ödülü, 1970) insanın kişiliği, ahlaksal, toplumsal konumu gibi temaları yer yer somutlamalara yönelerek işledi. Ancak alışılmış yapıtların çizgisini sürdüren oyunlar da yazdı (*Toros canavarı,* 1963 vb.); kimi yapıtları sahneye aktarıldı (*İki perde azizlik,* Levent Kırca tiyatrosu, 1986 vb.). Yurtdışında Altın palmiye (İtalya, 1956, 1957), Altın kirpi (Bulgaristan, 1966), Krokodil (Rusya, 1969), Lotus (Asya-Afrika yazarlar birliği, Filipinler, 1975), Hitar Petar (Bulgaristan, 1977) gibi ödüller kazandı. Anıları *Bir sürgünün hatıraları* (1957), *Böyle gelmiş böyle gitmez* (1966-1972), *Poliste* (1977), *Yokuşun başı* (1982), *Salkım salkım asılacak adamlar* (1987), *Rüyalarım ziyan olmasın* (1990); şiirleri *Sondan başa* (1984), *Seviye on ölüme beş kala* (1986), *Kendini yakalamak* (1988), *Hoşçakalın* (1990) adlı kitaplarındadır. Yapıtlarının geliriyle, kimsesiz ve yoksul çocukları meslek edininceye kadar yetiştirmek üzere Nesin vakfı'nı (Çatalca) kurdu (1972). Mayıs 1993'te Aydınlık gazetesini çıkaran ve gazetenin başyazarlığını üstlenen Nesin'in son yapıtlarından bazıları: *Soruşturmada* (1986), *Maçinli kız için ev* (öykü, 1987), *Nah kalkınırsın* (öykü, 1988), *Korkudan korkmak* (1988).

NESİP sıf. (ar. *neseb*'den *nesib*). *Esk.* Baba tarafından soyu temiz olan, soylu.
—Ed. Kasidenin başlangıç bölümü. (Eşanl. TEŞBİP.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Girizgâh'a kadar süren bu bölüm, 15-20 beyit kadar tutar. Konusu sevgi, sevgili, doğa, önemli olaylar vb.'dir. Kasideler bu bölüme göre verilmiş adlar taşırlar: ramazanın ya da bayramın gelişini konu edinen ramazaniye, iydiye; baharı konu edinen bahariye; atları konu edinen rahşiye vb. Redifli kasidelerin nesip bölümünde redif olarak seçilmiş sözcükle ilgili kavramlara, benzetmelere yer verilir: Gül kasidesi, Hançer kasidesi, Kalem kasidesi, Kerem kasidesi vb.

NESİP DEDE, asıl adı **Yusuf,** türk şair (Konya ? - İstanbul 1714). Konya'da öğrenim gördü. İstanbul'a gelerek vezir Siyavuş Paşa'ya öğretmenlik yaptı. 1687'deki yeniçeri ayaklanmasında Siyavuş Paşa öldürülünce Mısır'a gitti. Mısır mevlevihanesi şeyhi Mehmet Dede'ye bağlandı. Sonradan müneccimbaşılığa getirilen Ahmet Dede'nin hizmetine girerek ondan gökbilim ve matematik dersleri aldı. Konya'ya döndüğü zaman Mevlana dergâhı'nda mesnevi okuttu. İstanbul'da Yenikapı mevlevihanesi şeyhliğine getirildi (1711). Özellikle naatları ve tarihleriyle tanındı. Şiirlerinde mevleviliğin etkisi görülür. *Divan*'ı ve Hz. Ali'nin sözlerinden derleyip türkçeye çevirdiği *Rişte-i cevahir* adlı yapıtı vardır.

NESİR, -sri a. (ar. *nesr*). **1.** DÜZYAZI'nın eşanlamlısı. **—2.** *Esk.* Dağıtma, saçma, yayma.

NESİS a. (ar. *nesis*). *Esk.* **1.** Aşırı açlık, çok aç olma. **—2.** Ölmek üzere olan insanın son nefesi.

NESKAFE a. (tesc. edil. a. *Nescafé*'den). Suda eriyen kahve.

NESKEHONİT a. (fr. *nesquehonite;* Pennsylvania'daki *Nesquehoning* yerleşim yerinin adından). Miner. Monoklinik sistemde yer alan hidratlı doğal magnezyum karbonat.

NESME a. (ar. *nesme*). *Esk.* **1.** Nefes, ruh. **—2.** Soluma, soluk alıp verme. **—3.** Rüzgârın hafifçe esmesi.

NESNAS a. (ar. *nesnas*). *Esk.* Yarısı insan, tek gözlü ve tek elli masal yaratığı. (Eşanl. MİMÇEHRE.)
—Esk. zool. Maymun cinsi.

NESNE a. (*ne ise ne*). **1.** Gözle, dokunmayla algılanabilen herhangi bir somut şey: *Nesneleri algılamak. Bu cam nesneleri uzaklaştırır.* **—2.** Canlı varlıklara karşıt olarak herhangi bir somut şey: *Masa, kitap birer nesnedir.* **—3.** İnsan'a karşıt olarak, hareket, düşünce irade ve haktan yoksun olan şey; eşya: *Bize birer nesne muamelesi yapıyorlar.* **—4.** Ad'a karşıt olarak bir şey ya da varlık: *Sözcük ve belirttiği nesne.*
—Dilbilg. Geleneksel dilbilgisinde fiilin belirttiği eylemden etkilenen şeyi ya da varlığı belirleyen ad öbeği. (Eşanl. DÜZ TÜMLEÇ.) || *Belirtili nesne,* belirtme durumundaki nesne ("Kitabı okuyor" cümlesindeki *kitabı*). || *Belirtisiz nesne,* yalın durumdaki nesne ("Kitap okuyor" cümlesindeki *kitap*). [Kimi fiillerde nesne eylemin içinde yer alarak onunla bütünsellik gösterir: *hayatını yaşamak, uyku uyumak, ütü ütülemek* vb.]
—Fels. Algılayan ya da düşünen özneye karşıt olarak, algılanan ya da düşünülen şey. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. Freud'a göre, "dürtünün, elde ettiği zaman amacına ulaşabildiği şey". || *Nesne á,* Jacques Lacan'a göre, bilinçdışı isteğin nedenini, fantazma nesnesini, kısmi dürtü nesnesini ve gerçeğin hayal gücüyle maskelenmesini belirleyen işlevlerin tümü. (Bütün bu öğelerin birliğini oluşturan şey, Lacan'a göre, istek nesnelerinin ta baştan beri kaybolmuş bulunan ve ancak yetersiz ikameleri içinde yeniden elde edilebilen nesneler halinde var olmasıdır. Nesne *á,* Freud'un ikame yoluyla doyum kavramının bir benzeridir.) || *Nesne seçimi,* sevgi nesnelerini belirleme tarzı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kısmi nesne,* kısmi dürtü nesnesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tam nesne,* M. Klein'a göre, sevgi nesnesi olarak alınan kimse. (*Kısmi* nesne'nin karşıtıdır.) || *Nesne ilişkisi,* kişinin libido nesneleriyle ilişkisinin biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—XX. yy. sanatı. Sanatçının ödünç aldığı, birleştirdiği ya da tümüyle yarattığı, bir yapıtın tümünü ya da bir bölümünü oluşturan üç boyutlu öğe. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Nesne/özne karşıtlığını ilk ortaya koyan ve onu fikrin bağlaşığı, bilme edimi ile bilinen gerçek arasında bir dolayım durumuna getiren Descartes oldu. Nesne bilgi etkinliğinin yöneldiği şeydir. Descartes şöyle der: "Bir fikrin nesnel gerçekliği denince, fikir tarafından temsil edilen şeyin özünü ya da varlığını -bu öz, fikirde içerilmiş olduğu ölçüde- anlıyorum. Bir nesnel gerçeklikten söz edildiği gibi, bir nesnel yetkinlikten ya da nesnel hileden de söz edilebilir. Çünkü fikirlerin nesnelerinde var olduğunu düşündüğümüz her şey, nesnel olarak ya da tasarım olarak fikirlerin kendisinde de vardır" (*Metafizik düşünceler* [Méditations métaphysiques], "İkinci itirazlara yanıtlar", tanım 3).
Kant, "Bilmek nedir?" sorusunu sorarak, fikir ve şey kavramlarını göreliləştirdi ve düşünmenin merkezine özne/nesne ilişkisini koydu; nesneyi "kendinde şey"den ayırarak ve bilgiyi, öznenin bir maddeye kendi yasasını kabul ettirmesi biçiminde tanımlayarak nesnenin durumuna tam bir açıklık getirdi. Bilmek, duyumların çeşitliliğini kavramlarda birleştirmek demektir: "Nesne (alm. *Objekt*), belli bir sezginin çeşitliliğini, kavramı içinde özetlediğimiz şeydir" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1,1,1). Kant nesnenin düşünülmüş bir şey olduğunu önemle belirtir (yoksa onu bilemezdik) ve bir nesnenin bilgisini olanaklı kılan koşulları tanımlar: bir nesneyi *düşünmekle,* o nesneyi *bilmek* aynı şey değildir. Nitekim, bilgide iki öğe vardır: birincisi genellikle bir nesneyi düşünmemizi sağlayan kavram [...], ikincisi de nesneyi bize sunan sezgidir" (*ay. ypt.*). Kant'a göre, bilinmesi mümkün olan nesne "görüngü"dür (fenomen).
Bununla birlikte, Kant'ın bu noktadaki katkısının büyük önemi hemen anlaşılamadı ve filozoflar nesne kavramını kendi sistemlerine göre tanımlamaya devam ettiler.
Örneğin Hegel'in nesne (*Gegenstand,*

Aziz Nesin

Objekt) anlayışında olduğu gibi. Hegel'e göre felsefenin özü, çoğunluğun öznellikle nesnellik arasında varlığını tasarladığı dışlayıcı zıtlığa karşı çıkmaktır. "Kendinin bilinci, nesnenin bu hiçliğini bilir; çünkü o, kendi kendisini dışlaştırır -çünkü, bu dışlaştırmada o, *kendi kendisini* nesne olarak koyar ya da, *kendi-için-varlık*'ın bölünmez birliği gereğince, nesneyi kendi kendisi olarak koyar. Öte yandan, bu edim, aynı zamanda, öbür momenti; yani kendinin bilinci'nin bu dışlaştırmayı ve bu nesnelliği hem kaldırdığı, hem de yeniden kendi içine aldığı momenti içerir; böylece kendinin bilinci kendi başka varlık'ının içinde tıpkı kendi kendisiyleymiş gibidir (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Mutlak bilgi").

Sartre'da nesne kavramı, başkasının ve kendinin varoluşunu nesnel bir varlık olarak kavramayı sağlayan şeydir: "Ben, saf dilce bir düşünceyle, hiç farkında olmaksızın, nesnel bir varlık olmanın mümkün olduğunu kabul ettiğimde, başkasının varlığını da zımnen kabul etmiş olurum, çünkü başka bir özne olmadan ben nasıl nesne olabilirim? Demek ki, başkası, benim için her şeyden önce kendisi için nesne olduğum varlıktır, yani *sayesinde* nesnelliğimi kazandığım varlıktır" (*l'Être et le Néant* [Varlık ve hiçlik], "Başkasının varoluşu", 3). Bununla birlikte, Sartre, nesne fikrinin, hareketsizliği, şeyi, içermesi bakımından bireyin "salt özne" olmak isteğini sürekli olarak gündeme getirdiğini belirtir: "Salt utanç, kınanabilecek herhangi bir nesne olmak duygusu değildir; genellikle, bir nesne olmak [...], dünyaya, şeylerin arasına "düşmüş" olmaktır" *(ay. ypt).*

—Psikan. • *Nesne seçimi.* Freud, sevgi yaşamının, kişinin sevgi nesnelerini seçme biçimine göre, iki farklı tarzı olduğunu ileri sürer. *Payandalama* yoluyla nesne seçimi denen birinci tip nesne seçiminde kişi, sevgi nesnesini, anasına olan ilk bağımlılık ilişkisinin (ya da, ikincil olarak, kız çocuk için, babasına olan ilk bağımlılık ilişkisinin) bir ikamesi olarak seçer. Nesne, kişinin *bağımlı olduğu* ve *sahip olmak* istediği şeydir; ya da öteki için *besleyen* kadın ya da *koruyan* erkek olma durumudur.

Narsisçi denen ikinci tip nesne seçiminde kişi, kendine benzer ya da annesinin gözündeki kendi ideal imgesine uygun bir nesne seçer. Burada nesne, olunmak istenen şeydir. Bu ikinci ilişki biçimi, aynı zamanda ilk ana sevgisini bir çeşit devam ettirme yoludur: anne nasıl sevmişse, öteki öyle sevilir; seven kişi olarak anneyle *özdeşleşilir* ve sevgi nesnesi, kişinin kendi imgesine (anne tarafından sevilen kişi olarak kendi imgesine) benzer bir biçimde seçilir.

• *Kısmi nesne.* Dürtü, bir nesneye, o nesnenin taşıyıcısı olan kişinin kendisiyle ilgilenmeksizin bağlandığında, o nesneye kısmi denir. En sık rastlanan kısmi nesneler arasında şunları sayabiliriz: meme, dışkı, ses, bakış, penis, idrar, nefes. Ama, bedenin herhangi bir bölümü de böyle bir kısmi nesne haline getirilebilir. M. Klein ve J. Lacan'ın yandaşları, kısmi nesnenin, üremsel organların bütünsel nesnesine indirgenemeyeceğini ve öznenin bilinçdışı tarihi içinde statüsünü koruyup kendi hesabına etkinlikte bulunduğunu ileri sürdüler.

• *Nesne ilişkisi.* Bulanık ve geniş kapsamlı bir kavram olan nesne ilişkisi kavramını tanımlamak oldukça zordur. Yalnız, annenin, kişinin sonraki yaşamında bütün libido nesnelerinin ilkörneğini oluşturduğu söylenebilir; bu yüzden anne, özne ile öteki arasındaki ilişkilerin doğuşunda ayrıcalıklı bir yere sahiptir; bu doğuşu olanaklı kılar, kolaylaştırır (ya da engeller). Öteki, özne için yapılaşma olanağının bir kurucu öğesidir. Öteki, klasik psikanalizde, dürtünün nesnesi olarak anlaşıldığından, o dönemde, dürtü etkinliğinin kişisellik dışı niteliğini daha iyi belirtebilmek amacıyla, nesne sözcüğünü kullanma yoluna gidilmiştir.

—XX. yy. sanatı. Yüzyılın başında, plastik sanatlarda geleneksel estetik sınıflandırmaların aşılması amacıyla, nesne kavramı ortaya atıldı. Bu akımın ana ilkeleri, sanat nesnesi/sanayi nesnesi karşıtlığının yadsınması (Bauhaus), sanat eserinin ve sanatçının işlevinin sorgulanması (Duchamp'ın ready-made'i), nesnelerin simgesel işlerliklerinin şiirsel yanının (gerçeküstücü nesneler ve asamblajlar) ortaya çıkarılmasıdır. Günlük yaşamın ayrılmaz bir öğesi olan nesne (yeni ya da kullanılmış, tek başına ya da asamblaj*, yığılmış, sıkıştırılmış vb. olarak), İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, çağdaş gerçekliğe bağlı (pop art, yeni gerçekçilik) bir estetiğin temel öğesini oluşturdu. Seyirci üzerinde bir etki yaratma (kinetik sanat) ya da belli bir alan içinde (çevre) onu sorgulama amacını güden nesne, bir "soruşturma-yapıt"ta "belge" (örneğin Boltanski' de), bir eylemin gelişme sürecinde işaret, karmaşık arayışlarda destek (kavramsal sanat) ya da işlenmemiş öğe (yoksul sanat) olarak kullanılabilir.

NESNE-KİTAP a. Değişik tür ve düzenleme öğelerinden oluşan tipografik ve plastik değerler taşıyan kitap.

—ANSİKL. Nesne-kitap, metin, kitabın basıldığı malzeme ve kitapta yer alan resimler arasındaki yeni bağıntılara dayanır, söze ve görmeye, hatta dokunmaya yönelik telkinlerin iç içe olduğu plastik bir bütün oluşturur. Sonia Delaunay'in yaptığı Cendrars'ın *La Prose du Transsibérien*'i (1913) nesne-kitapların ilk örneklerindendir. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra bir de yontu-kitap biçimi gelişti: B. Munari'nin soyut kitapları, B. Meadovs tarafından Beckett'in *Molloy*'sı, Étienne-Martin'in *Alfabe ve başka yerler*'i (1967), Rodolfo Krasno' nun "nesne-kitap"ı, İpousteguy'nin *Liderler ve Çıplak çocuklar*'ı (1970), Gherasim Luca'nın, P. Kowalski tarafından düzenlenen (1973) *Sazan balığının türküsü* adlı yapıtı, vb.

NESNEL sıf. **1.** Gerçeği her türlü yorumdan bağımsız olarak akla kabul ettiren, algılanabilen şey için kullanılır: *Nesnel gerçeklik.* (Eşanl. OBJEKTİF.) **—2.** Yargılarına duygusal öğeleri, kişisel etkenleri katmayan kimse, bu kimsenin davranışı için kullanılır; objektif, tarafsız, yansız: *Nesnel bir gözlemci. Olaylar hakkında nesnel bir rapor hazırlamak. Nesnel bir yorum, araştırma. Nesnel bir eleştiri.*

—Dilbil. Adın belirttiği eylemin konusunu ya da amacını gösteren ad tamlaması (ya da tamlayan durumu) için kullanılır (örn. *çocuk sevgisi* "çocuklar sevilir"ın karşılığıdır).

—Ed. Yan tutmayan, etki altında kalmayan. (Karşt. ÖZNEL.) || *Nesnel eleştiri*, sanat yapıtını bilim yöntemlerine uyarak değerlendiren, eleştirmecinin duyguları, kişisel beğenisi dışında kalarak değer yargısına ulaşan eleştiri.

—Fels. Düşünen öznenin içindekine karşıt olarak, dış nesneye ilişkin olan.

—Ruhbil. *Nesnel ruhbilim*, içebakışın kendi başına bir değeri olabileceğini kabul etmeyen ruhsal işleyiş kuramı. (Bazen *bilimsel ruhbilim* de denilen nesnel ruhbilimin karşıtı, *öznel* ya da *içebakışçı ruhbilim*'dir.)

NESNELCİ sıf. ve a. Nesnelcilik öğretisini benimseyen. (Eşanl. OBJEKTİVİST.)

NESNELCİLİK a. Fels. Zihne apaçıklıkla görünen şeyin dış gerçekliğin en temel doğrusu olduğunu ileri süren felsefi öğreti. (Eşanl. OBJEKTİVİZM.)

—ANSİKL. Fels. Husserl şöyle yazar: "Nesnelciliğin ayırtedici özelliği, deney kesinliğine dayanarak önceden verilmiş dünya alanında devinmesi ve sorularının bu dünyanın "nesnel doğruluğu"na, her akıllı varlığın gözünde, bu dünya için koşulsuz olarak geçerli olana, kısacası kendinde varlık'a yönelmesidir." Husserl'in çağdaş Avrupa insanlığının içine düştüğü bunalımdan nesnelciliği sorumlu tutması bundandır. "Bu görevi evrensel bir biçimde yerine getirmek, *episteme**'nin, aklın ve başka bir deyişle Felsefe'nin işidir. Böylece, son çözümlemede, ötesinde soru sormanın anlamı ve nedeni kalmayacak olana ulaşılmış olacaktır" (*Krisis der europäischen wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie* [Avrupa bilimlerinin bunalımı ve transsendental görüngübilim], 14).

NESNELİK a. Fels. Sartre'da, başkasıyla kişi arasındaki bağıntı biçimi. ("Başkasının varoluşu olduğum varlığı gösterir bana. Bu varoluş, iki tutumu yönlendirecektir: [...] başkası, bana bakmaktadır [...], başkası, benden daha üstündür. Bundan ötürü [...] bana dışardan verilmiş olan bu varlığı yadsımayı, [...] ben de nesneliği ona yüklemek üzere başkasına yönelmeyi deneyebilirim, çünkü, başkasının nesneliği, benim başkası için nesneliğimi yıkan şeydir" [*l'Être et le Néant* (Varlık ve hiçlik), 3].)

NESNELLEŞME a. Nesnel duruma gelme.

NESNELLEŞMEK gçz. f. Nesnel duruma gelmek.

NESNELLİK a. **1.** Yargılarına kişisel tercihlerini katmayan bir kimsenin, bir topluluğun, onun düşüncesinin niteliği, tarafsızlık: *Sizin nesnelliğinizden hiçbir biçimde kuşkuya düşmedik.* **—2.** Gerçeğe uygun olan, olayları doğrulukla betimleyen şeyin niteliği: *Açıklamaları büyük bir nesnellik taşıyor*

—Fels. Nesnel olan bir şeyin ayırtedici özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Hukuksal nesnellik*, hukuksal zorunluluğun kişilerin iradelerine değil, onlardan bağımsız bir kurala dayanması ilkesi.

—ANSİKL. Descartes felsefesinde, nesnellik kavramı anlığın etkinliğine yaklaşır. Hegel nesnelliği (alm. *Objektivität*) daha kesin ve belirgin bir biçimde tanımladı. Ona göre "salt nesnel" denen şey, dünyanın özneye yabancı bir gerçeklik olduğuna ve özne dışında kendiliğinden var olduğuna ilişkin ortak yanılsamaya dayanır. Gerçekte, "*nesnellik*, kavramın, soyutlanmasını ve dolayımını ortadan kaldırıp kendisini belirlerken göz önünde tuttuğu dolayımsızlıktan başka şey değildir" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Kavram").

Günümüzde, nesnellik sanının ve öznelliğin karşıtıdır. Nesnellik, bilimsel söylemin özgül yanıdır. "Gerçekte bilimsel nesnellik, ancak ilk seçimin çekiciliği bir yana atıldığı, ilk gözlemden doğan düşünceler engellendiği ve çürütüldüğü zaman ortaya çıkabilir. Gerektiği gibi doğrulanmış her nesnellik, nesneyle kurulan ilk ilişkinin yanlışlığını göz önüne serer" (G. Bachelard, *Psychanalyse du feu* [Ateşin psikanalizi], 1).

NESNESEL sıf. Psik. Nesneye ilişkin.

NESNESİZ sıf. Psikan. Bir nesne üzerine yapılmış yatırım içermeyen ruhsal duruma denir.

NESOGALE a. Madagaskar'da yaşayan, soreks boyunda küçük böcekçil cinsi. (Tanrekgiller familyası.)

NESOMYİNAE a. Madagaskar'da yaşayan kemirici oymağı. (*Nesomyinae* oymağı, çok değişik yaşama çevrelerinde bulunan çok çeşitli hayvanları, özellikle de ağaçta [örneğin *Eliurus* cinsi], yerde [örneğin *Nesomys* cinsi] yaşayanları ya da kazıcı hayvanları [*Nypogeomys antimena*] içerir. Cırlaksıçangiller familyası.)

NESR a. (ar. *nesr*). *Esk.* **1.** Kartal. **—2.** Akbaba.

—Esk. gökbil. *Nesr-i tair* ya da *nesr-üt-tair*, Kartal burcunun en parlak yıldızı. || *Nesr-i vaki*, güney yönündeki parlak bir yıldız.

NESREN be. (ar. *nesr*'den *nesren*). *Esk.* Nesir olarak, nesirle.

NESRİN a. (fars. *nesrin*). *Esk.* Yabangülü.

NESS *(loch)*, İskoçya'da göl, uzun Glen More çukurunda (Ness'in sularını boşaltır); 36 km. İnverness halicine dökülür. Zaman zaman ortaya çıkan ve daha sonra ortadan kaybolan hayali canavar söylentisi sayesinde ün kazandı.

NESSAB a. (ar. *nessāb*). *Esk.* Ünlü kişilerin soy soplarını araştıran bilgin, bu türden kişilerin hayatlarını yazan tarihçi.

NESSABÎN ya da **NESSABÛN** çoğl. a. (ar. *nessāb*'ın çoğl. *nessābin, nessābūn*). *Esk.* Silsilename yazanlar, nessablar.

NESSAC a. (ar. *nessāc*). *Esk.* Dokumacı, çulha.

NESSAR sıf. (ar. *neşşār*). *Esk.* Saçan, dağıtan, dağıtıcı.

NESSELRODE (Karl Robert, VON *—kontu*), rus devlet adamı (Lizbon 1780 -Petersburg 1862). Alman kökenli bir diplomatın oğluydu; 1807'den sonra Paris'e rus büyükelçiliğine ataşe atandı. Viyana kongresi'ne (1815) ve Kutsal İttifak kongrelerine katıldı. 1816-1856 arasında, Rus İmparatorluğu'nun Dışişleri bakanı olarak kaldı. Usta bir diplomat olarak, Aleksandr I ve Nikolay I'e parlak bir biçimde hizmet etti. Viyana'da ağır basan düşünceye bağlıydı; Metternich'le Wellington, Palmerston, ardından Aberdeen'le birlikte, avrupa düzenini tehdit eden anlaşmazlıklarda büyük devletlerin ortaklaşa bir arabuluculuğunu kabul ettirmek için birçok kez girişimde bulundu. Edirne (1829) ve Hünkâr iskelesi (1833) antlaşmalarıyla önemli üstünlükler sağlayan Rusya, Doğu sorununda Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını korumak yönündeki ingiliz görüşüne katıldı. 1848 devrim dalgası karşısında, milliyetçilik ilkesine karşı çıktı ve Avusturya'nın macar devrimini bastırmasına yardımda bulundu. 1850'de Palmerston'la birlikte Prusya'ya, Alman devletlerinin 1815'te saptanan örgütlenmesine ve Schleswig-Holstein'ın Danimarka'ya verilmesine (1852) boyun eğmeyi kabul ettirdi. Bununla birlikte, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlılar'la birleşebileceklerini tahmin edemeyerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından yana bir tavır takınmaya başlayan Nikolay I'in, felaketle sonuçlanan Kırım savaşı'na girmesine göz yumdu. 1856'da Paris antlaşması'nı imzaladı, ardından istifa etti.

NESSLAU, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) komün, Toggenburg'da; 1 900 nüf. 759 m yükseltide turizm merkezi.

NESSLER (Julius), alman kimyacı (Kehl 1827 - Karlsruhe 1905). Tarım kimyası üstüne çalışmaları ve *Nessler ayracı*'nı bulmasıyla tanındı; sodyum hidroksit katılmış cıva II klorür ile potasyum iyodür karışımından oluşan bu ayraç, amonyağın (amonyum iyonlarının) tanınmasında ve niceliğinin belirlenmesinde kullanılır.

NESSOS ya da **NESSUS.** Yun. mit. Kentauroslar'dan biri. Aitolia'daki Euenos nehrinin salcısıydı. Deianeira'ya zor kullanmaya kalkışınca Herakles'ten ölümcül bir yara aldı. Öcünü almak amacıyla, Herakles'i elde etmek için kendi kanını aşk iksiri olarak kullanmasını Deianeira'ya önerdi. Deianeira da Nessos'un kanına batırdığı bir gömleği Herakles'e gönderdi. Herakles gömleği giyer giymez yanıp tutuştuğunu hissetti ve acıdan kurtulmak için Oiti dağında kendini yaktı.

NESTALİK a. (ar *nesh* ve *ta'lik*'ten fars. *nesta'lik*). Hat. Temeli talik yazıya dayanan ve iranlı hattatlarca kullanılan bir yazı türü.

—ANSİKL. *İran* ya da *acem yazısı* da denen nestalik, okunması ve yazılması güç olan talik yazıya açıklık ve güzellik kazandırdı. Türkiye'de ve kimi arap ülkelerinde genellikle *talik* adıyla anılan bu yazının ilk örneklerine XIII. yy.'da rastlanır. XV. yy. başlarında kuralları ve özellikleri belirginleşen bu yazı Mir Ali Tebrizi tarafından bir ölçüde geliştirildikten sonra, Doğu ve Batı üslubu olarak ikiye ayrıldı. XVI. yy.'dan başlayarak hattatlar Doğu nestalik üslubunu benimsediklerinden Batı üslubu geriledi. Doğu üslubu Mir Ali Herevi, Şah Mahmut-ı Nişapuri ve Ali Rıza Abbasi'nin yazılarında güzelleşti ve Mir İmad ile doruğuna ulaştı.

Anadolu'da ilk kez Mehmet II (Fatih) döneminde kullanılmaya başlandı. Türk hattatları XIX. yy.'ın başlarına değin İran okulunu izlediler. Bu dönemde yetişen hattatlar arasında en tanınmışları Kâtipzade Mehmet Refi, Şeyhülislam Veliyüttin Efendi ve Mehmet Esat Yesari'dir. XIX. yy.'ın başlarında Yesarizade Mustafa İzzet Efendi, İran nestalik üslubunu türk beğenisine göre değiştirdi, bu yazıya yeni kurallar kazandırdı ve türk nestalik okulunu kurdu. İran nestalikinde değişik ölçülerde yazılan harfler kesin ölçülere ve kurallara bağlandı. Türk nestalikinin en tanınmış ustaları Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin yanı sıra Sami Efendi, Hulusi Yazgan ve Necmettin Okyay'dır.

Nestalik, özellikle şiir kitaplarının, levha ve yazıtların yazılmasında kullanılır. Bu yazının küçük boyutlularında İranlılar, normal ve büyük boyutlularındaysa türk hattatları başarılı oldular. Bu yazının 3 mm'den geniş yazılan biçimine *celi nestalik* denir. Yesarizade İzzet Efendi'nin, İstanbul'un Tophane semtinde, Nusretiye camisi'nin bitişiğindeki sebil üzerinde yer alan yazıları bu türün başyapıtlarındandır.

NESTE ya da **NESTE D'AURE** ya da **GRANDE NESTE,** Fransa'da Orta Pireneler'de (Hautes-Pyrénées) ırmak, Garonne'nun kolu (sol kıyıdan); 65 km. Ana kaynağı Troumouse buzul yalağından doğan Neste *Aure vadisi*'ni (adı buradan gelir) ve başka Nesteler'i (Nestes de Couplan, N. de Moudang, N. de Louron vb.) alarak büyür; Neste kanalını besler. Neste d'Aure ve kolları üzerinde bir düzine kadar santral vardır.

NESTER a. (fars. *nester*). *Esk.* **1.** Ağustos gülü, yabangülü. **—2.** *Nesterin-zar*, gül bahçesi, gül yetiştirilen yer (*nesteren, nesterin, nesterun* da denir).

Nesteren, A. H. Tarhan'ın manzum trajedisi (Paris, 1877). Yazarın mukaffa* diye adlandırdığı uyaklı fakat vezinsiz nazım biçimiyle yazılmıştır. Oyunda zalim Kâbil hükümdarı Gazanfer Şah, yeğeni Husrev tarafından öldürülür; trajedi şahın kızı ve Husrev'in sevgilisi Nesteren'in aşkı ile öç alma tutkusu çevresinde gelişir. Yapıtta Corneille'in *Le Cid* oyununun etkisi görülür. Baskı yönetimine karşı çıkan, yurtseverlik konusunu işleyen yapıt ancak İkinci meşrutiyet'ten sonra Benliyan (1909, 1915), Ahmet Fehim-Raşit Rıza (1910), Naşit (1920) topluluklarınca sahnelendi.

NESTEREN → NESTER.

NESTERİN → NESTER.

NESTEROV (Mihail Vasilyeviç), rus ressam (Ufa 1862 - Moskova 1942). Puvis de Chavannes ile önraffaellocuların yapıtlarını çağrıştıran resimler (*Keşiş*, 1889, Rus müzesi, Leningrad; *Sessizlik* [bir manzara], 1903, Tretyakov galerisi), devrimden sonra da portre yaptı.

NESTERUN → NESTER.

NESTİCUS a. Avrupa ve Amerika'da yaşayan örümcek cinsi. (*Nesticus*'lar genellikle mağaralarda, maden ocağı dehlizlerinde, mahzenlerde bulunur. Beyaz bedenleri kahverengi çizgilidir. *Nesticidae* familyasının örnek tipi.)

NESTLE (Eberhard), alman protestan tanrıbilimci ve filolog (Stuttgart 1851 - Maulbronn 1913). Yeni Ahit'in metinlerini önce yunanca (1898), sonra yunanca ve latince olarak (1906) yayımladı. Geniş bir eleştiri bölümü içeren bu yapıt K. Aland tarafından gözden geçirilmiş ve 1982 yılına dek 26 kez basılmıştır. Yeni Ahit*'in metinlerinin açıklanması ve yorumu konusunda vazgeçilmez bir başvuru kitabıdır.

Nestlé, 1867'de Vevey'de kurulan İsviçre şirketi. Alman kökenli isviçreli kimyacı Henri *Nestlé*'nin (1814-1890) kurduğu, çocuklar için ilaç üreten küçük bir laboratuvarın satın alınmasıyla faaliyete başladı. Şirket 1875'te anonim şirket oldu, dış ülkelerde birçok üretim merkezi kurdu ve Anglo-Swiss Condensed Milk Co.'nun rekabetiyle karşılaştı. Konsantre süt konusunda uzmanlaşmış olan bu şirket de sütlü mama yapımına girişti. Nestlé, bu atılıma konsantre süt üretimi alanına girerek karşılık verdi. Yıllarca süren rekabetten sonra iki şirket, 1905'te birleşmeye karar verdiler 1936'da holdinge dönüştürülen şirket, etkinliklerini uluslararası iki gruba bölme kararını aldı: Avrupa'daki etkinliklerin denetimi Vevey'deki merkeze bağlandı (Nestlé S.A.), dünyanın diğer kısımlarındaki etkinlikleri ise bu amaçla Panama'da kurulan Unilac adlı holding üstlendi. 1947'de Nestlé, Alimentana S.A.'yı (Maggi ürünleri) devraldı. O günden sonra tarım besin sanayisi dalındaki birçok şirketin (Locatelli, Findus, Chambourcy vb.) denetimini ele geçirdi. Nestlé, L'Oréal'ın sermayesinin % 28'ine sahiptir.

NESTOR. Yun. mit. Messinia'da, Pylos'un efsanevi kralı ve Neleus'un küçük oğlu. Tanrılar ona çok uzun ömürlü olma ayrıcalığını tanıdılar. Birçok mitik çarpışmaya ve Truva savaşı'na katıldı. Pylos'ta gerçekleştirilen kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Tunç çağından kalma büyük saraya *Nestor sarayı* adı verildi.

NESTOR, XI. yy.'ın ikinci yarısı rus kronikçisi. Kiev mağaraları manastırında keşişti, *Skazaniye o Borise i Glebe* (Boris ve Gleb'in yaşamı ve ölümü üzerine) ve *Zitiye Feodosiya* (Feodosiy'in yaşamı) adlı yapıtlarını orada yazdı. Kendi adıyla da anılan *Povest vremennıyş let* (Geçmiş zamanların kroniği) adlı kroniğin yazarlarından biriydi. 1120'li yıllarda yeniden elden geçirilen bu yapıt, başlangıcından 1110'a kadar *Rus* (Rusya) tarihini anlatıyordu. Bu ilk kronik günümüze erişmediyse de elimizde daha sonra yeniden elden geçirilmiş iki nüshası bulunmaktadır: *Chronique laurentine* (fr. çev.) [Laurentius kroniği], 1377 ve *Chronique hypatienne* (fr. çev.) [Hypatia kroniği] XIV. yy.'ın sonu ya da XV. yy.'ın başı.

NESTORİNAE a. Yeni-Zelanda'da yaşayan, iri papağan oymağı. (Örnek türü kea ya da Yeni-Zelanda koca papağanıdır [*Nestor notabilis*], Papagangiller familyası.)

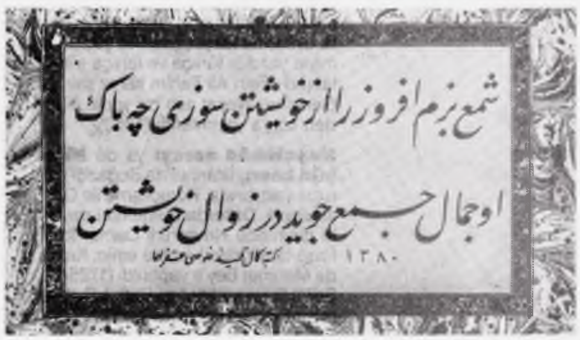
NESTORİUS, nesturilik tarikatının kurucusu (Germanica Cesarea, bugün Kahramanmaraş, 380'e doğr. - Harge, 451'den sonra). İstanbul patriği (428-431). Büyük olasılıkla Mopsuestialı Theodoros'un çömeziydi. İmparator Theodosios II tarafından İstanbul patrikliğine getirildi. İsa peygamberin tanrısal ve insani yanlarını araştıran öğretisi İskenderiye patriği Aziz Kyrillos'un büyük tepkisine neden oldu ve Efes konsili tarafından sapkın ilan edildi (431). Patriklikten alınarak Yukarı Mısır'a sürüldü, orada öldü.

Giraudon

von **Nesselrode** kontu
(1815 Viyana kongresi'nde)
J.-B. İsabey'in
sepyayla yapılan bir deseninden ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

Prof. Ali Alparslan arşivi

nestalik yazıya
bir örnek

NESTOS, türkç. **Karasu,** bulgarcası **Mesta.** Bulgaristan ve Yunanistan'da ırmak. Rodoplar'ın kuzey-batı yamacından doğar, güney-doğu'ya akar, Makedonya ile Trakya'yı birbirinden ayırır, Kavala'nın G.-D.'sunda Ege denizi'ne dökülür; 192 km. (143 km'si Yunanistan'da). Aşağı çığırında yapılmış bir baraj sulu tarım (şekerpancarı [üretildiği yerde dönüştürülür]) olanağı verir.

NESTROY (Johann Nepomuk), avusturyalı tiyatro oyuncusu ve yazar (Viyana 1801 - Graz 1862). Artık günümüzde, Viyana deyince hemen akla gelen hafif bir mizahın temsilcisidir. Vodvil ve parodi türünde elli kadar oyun yazdı ve bunları büyük bir başarı ile *An der Wien* tiyatrosu'nda (1831-1845), sonra da Leopoldstadt tiyatrosu'nda (1845-1860) oynadı.

NESTURİ ya da **NASTURİ** a. (öz. a. *Nestorius* ve ar. *-i*'den *nestūri, nasṭūri*). Nesturilik* ya da nasturilik diye adlandırılan hıristiyan mezhebinden olanlara müslümanlar tarafından verilen ad.
◆ sıf. ve a. Nesturilik yanlısı.

NESTURİLİK ya da **NASTURİLİK,** V. yy.'da İstanbul patriği Nestorius'un, İsa'da tanrılık ve insanlık ilişkisiyle ilgili sapkınlığı. (Eşanl. NESTURİYE.)
—ANSİKL. Nestorius*, tanrısal ve insansal nitelikleri yalnızca cisimleşmiş kelamın kişiliğine veren yaygın tanrıbilimsel düşüncenin tersine, İsa'nın biri tanrısal kişilik olan *Logos*, öteki insansal bir kişilik olan İsa olmak üzere, bir ikilikten oluştuğunu savunuyordu. Gerçek bir töz birliğini değil, yalnızca insansal bir nitelik ve tanrısal bir kişi arasındaki bir birlik ya da birleşmeyi kabul ediyordu. Öyleyse Meryem, Tanrı'nın annesi *(Theotokos)* sayılamazdı, yalnızca insan İsa'nın annesiydi. İskenderiyeli aziz Kyrillos*'un etkisindeki Efes konsili (431) ve Khalkedon konsili (451), Nestorius'un öğretisine karşı çıktılar.
Ancak Pers kilisesi'nde olumlu karşılanan nesturilik, *Nesturi kilise* adı altında toplanan bazı doğulu hıristiyan topluluklarda günümüze kadar varlığını sürdürdü. (→ DOĞU KİLİSE*LERİ.)

NESTURİYE, NESTURİLİK'in eşanlamlısı.

NESY sıf. (ar. *nesy*). *Esk.* Unutulmuş.
◆ a. Unutma.

NEŞA a. (ar. *neşā*). *Esk.* Nişasta.

NEŞAİD a. (ar. *neşide*'nin çoğl. *neşā'id*). *Esk.* **1.** Şiirler, manzum eserler. **—2.** Atasözü gibi kullanılan ünlü beyitler, dizeler.

NEŞAK a. (ar. *neşak*). *Esk.* Buruna su vb. çekme.

NEŞASTEC a. (fars. *neşāstec*). *Esk.* Nişasta.

NEŞAT a. (ar. *neşāt*). *Esk.* **1.** Sevinç, neşe. **—2.** *Neşat-aver,* sevindiren. || *Neşat -bahş, neşat-efza, neşat-engiz,* sevinç veren, sevindiren. || *Neşatmend,* sevinçli, neşeli.

NEŞAT (Mirza Abdüvahhap), iranlı şair (öl. Isfahan 1829). Mesleğinin hekimlik olmasına karşın, özellikle şikeste biçemiyle yazdığı türkçe ve farsça şiirleriyle tanındı. Feth Ali Şah'ın saray şairi oldu. *Gencine-i Neşat* adlı bir yapıtı ölümünden sonra yayımlandı (1850).

Neşatâbâd sarayı ya da **Nişatâbâd kasrı,** İstanbul'da Boğaziçi'nin Avrupa yakasında, Kuruçeşme ile Ortaköy arasında, Defterdarburnu'nda saray; Lale devri'nde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından tersane emini Kıblelizade Mehmet Bey'e yaptırıldı (1725/1726). Selim III'ün kız kardeşi Hatice Sultan için mimar ve ressam Melling, bu yapının yerine güzel bir saray inşa etti (Haticesultan sarayı). Bir ara ünlü hattat Kazasker Mustafa Rakım Efendi'nin mülkiyetine geçen bu sarayda önemli konuklar ağırlanırdı. 1854'te İstanbul'a gelen prens Napoléon bu sarayda 21 gün kaldı. Abdülhamit II döneminde yıktırılan yapının yerine kızları Naime ve Zekiye sultanlar için iki yalı inşa edildi.

NEŞATAVER a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'a değin kullanılmış bir makam. (Günümüze, Küçük Ahmet Bey'in [öl. 1650?] bir peşreviyle bir sazsemaisinden başka örneği ulaşamamıştır.)

NEŞATİ, asıl adı **Ahmet,** türk şair (Edirne ? - *ay. y.* 1674). Mevlevi tarikatına girerek Gelibolu Mevlevihanesi şeyhi Ağazade Mehmet Dede'ye bağlandı. Onun ölümünden (1672) sonra yolculuğa çıkarak bir süre Konya'da yaşadı. Farsça dersleri verdi. Edirne mevlevihanesi şeyhliğine getirildi (1670). Kasidelerinden Enveri, Hakani, Zahir, Rükna gibi iran şairlerini incelediği, özellikle Örfi'nin, türk edebiyatında da Nef'i'nin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. *Şerh-i müşkilat-ı Örfi* adlı küçük yapıtında Örfi'nin bir kasidesini şerh etti. Naili-i Kadim ile birlikte sebk*-i hindi adı verilen anlatım yolunu türkçede en iyi uygulayan şairlerdendir. Şiirlerinde ince bir söyleyiş, derin hayal gücü görülür. Gazellerinde tasavvuf eğilimlerinden çok, rintlik ve aşk temaları göze çarpar. Coşkulu duygulardan çok, olgun ve uyumlu anlatımıyla dikkati çekmiş, kendinden sonrakileri etkilemiştir. Naili, Şeyh Galip gibi şairlerin ona nazireleri vardır. Bir gazeline *("Gittin ammâ ki kodun hasret ile cânı bile"),* Nedim ve Y. K. Beyatlı tahmis yazmışlardır. Hakani ve Cevri'den esinlenerek yazdığı *Hilye-i enbiya*'sı (bas. 1894), 144 beyitlik bir Edirne *Şehrengiz*'i, farsça gramer kurallarıyla ilgili *Kavaid-i deriye*'si vardır. S. N. Ergun, bir incelemeyle birlikte *Divan*'ını yayımladı (1933).

NEŞATİ, türk halk şairi (XVII. yy. sonu -XVIII. yy. başı). Çölde arap soyguncuların saldırısına uğrayan türk hacıların durumunu anlatan bir destanı günümüze ulaştı. Bu destan, Mustafa II döneminde güvenliği sağlayamayan devlet örgütünü eleştirir.

NEŞATLI sıf. (ar. *neşāt*'tan). *Esk.* Sevinçli, neşeli.

NEŞE a. (ar. *neş'e*). **1.** Gülme, eğlenme eğilimi; sevinç, keyif: *İyice toparlandı, eski neşesine kavuştu. Neşeyle parıldayan bir yüz. Neşesini yitirmek. Neşesi kaçmak.* **—2.** *Neşesi yerinde,* neşeli, keyifli. || *Neşesini bulmak,* neşelenmek, keyiflenmek: *İki kadeh atınca neşesini buldu.*
—*Esk.* Hafif sarhoşluk, çakırkeyif olma. || Yeniden oluşma, yeniden peydah olma. || *Neşe-dar, neşe-yab,* neşeli, keyifli. || *Neşe-nisar,* neşe saçan.

NEŞELENDİRMEK → NEŞELENMEK.

NEŞELENMEK gçz. f. Neşe, sevinç içinde olmak; şenlenmek, keyiflenmek.
◆ **neşelendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi neşelendirmek,* ona sevinç, neşe vermek, neşeli olmasını sağlamak, sevindirmek. **—2.** *Bir yeri, bir ortamı neşelendirmek,* oraya, ona neşe katmak, orayı keyifli, şen, eğlenceli bir duruma getirmek: *Esprileriyle toplantıyı bir anda neşelendirdi.*

NEŞELİ sıf. **1.** Gülmeye, eğlenmeye hazır, neşe saçan kimse, onun kişiliği için kullanılır; keyifli, şen: *Coşku dolu, neşeli bir çocuk. Neşeli bir kişiliği olmak.* **—2.** Keyifli, şen, eğlenen, gülen bir kimse, bu neşeyi gösteren davranışları için kullanılır: *Yemekte herkes çok neşeliydi. Neşeli bir sesle konuşmak.* **—3.** Coşku, sevinç veren bir şey için kullanılır: *Neşeli bir toplantı. Neşeli bir müzik.*
◆ be. Eğlenceli, neşe içerisinde: *Toplantı çok neşeli geçti.*
—Res. *Neşeli renk,* taze ve canlı, ama çiğ olmayan renk.

NEŞESİZ sıf. **1.** Keyfi, neşesi yerinde olmayan kimse için kullanılır; keyifsiz: *Bugün neden neşesizsin?* **—2.** Neşe uyandırmayan.

NEŞESİZLİK a. Neşesiz olma durumu; keyifsizlik, durgunluk.

NEŞET, -ti a. (ar. *neş'et*). *Esk.* **1.** Çıkma, meydana gelme, oluşma. **—2.** İleri gelme, kaynaklanma. **—3.** *Neşet etmek,* doğmak; kaynağını bir yerden almak. **—4.** *Neşet-i uhra,* ruhun bedenden ayrılışı, ölüm. || *Neşet-i ûla,* ruhun bedene girmesi.

NEŞET, asıl adı **Hoca Süleyman,** türk şair (Edirne 1736 - ? 1808). Mahmut I'in musahiplerinden Ahmet Refik Efendi'nin oğludur. Sarı Ali Efendi ve Yasinizade' den özel öğrenim gördü. Konya ve Hicaz'a gitti (1750). Önce mevleviliğe, daha sonra Bursalı Emin Efendi'yle tanışınca nakşibendiliğe bağlandı. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı'na katıldı. Farsça ders vererek yaşamını kazandı. Doğaya duyduğu bağlılığı, şiirlerinde dile getirdi. *Divan*'ında (1836), cami, çeşme ve tekkeler için düşürdüğü tarihler geniş yer tutar. *Tercüme-i şerh-i dü beyt li Hoca Neş'et* adlı yapıtı Cami'nin iki beytinin açıklamasıdır. *Tufan-ı marifet* adlı bir de mesnevisi vardır. (→ Kayn.)

NEŞET PAŞA (Ömer) → ÖMER NEŞET PAŞA.

NEŞETLİ sıf. (ar. *neşet*'ten). *Esk.* Herhangi bir okul ya da bir öğrenim programını bitiren; mezun, çıkışlı.

NEŞF a. (ar. *neşf*). *Esk.* **1.** Suyu çekip emme. **—2.** Sızma.

NEŞİDE a. (ar. *neşide*). *Esk.* **1.** Şiir, manzume: *"O gün, fasih ve muakkad, bütün neşidelerin / Harab-ı girye birer levha-i teessürdür"* (Tevfik Fikret). **—2.** Atasözü gibi kullanılan çok yaygın dize ya da beyit. **—3.** Nağme, ezgi. **—4.** *Neşide-han,* şiir okuyan.

Neşideler neşidesi, Kutsal Kitap'ın bölümlerinden biri. Neşidelerin en güzeli anlamına gelir. Eski düğün türkülerinin az çok değişikliğe uğramış biçimlerinden esinlenen bir aşk şiirleri derlemesidir ve İ.Ö. 450'ye doğru yazılmıştır. Yahudi ve hıristiyan geleneklerine göre, Yehova'nın İsrail'e ve seçilmiş halkın Tanrılarına olan sevgisini simgeler.

NEŞİNİDE sıf. (ar. *na-* ve *şinide*; *nāşinide*'den *neşinide*). *Esk.* İşitilmemiş, duyulmamış.

NEŞİR, -şri a. (ar. *neşr*). *Esk.* **1.** Yayma, saçma. **—2.** Kitap, gazete vb. basma ve dağıtma; yayım. **—3.** Bir yazıyı bir yayın organında yayımlama. **—4.** Kıyamet gününde insanların tekrar dirilmesi: *Yevm -ün-neşr* (kıyamet günü). **—5.** *Neşir etmek* → NEŞRETMEK.
—Huk. *Neşir mukavelesi.* YAYIN* SÖZLEŞMESİ'nin eşanlamlısı.

NEŞREDİLMEK → NEŞRETMEK.

NEŞREN be. (ar. *neşr*'den *neşren*). *Esk.* Yayım yoluyla, gazete ya da dergide yazarak.

NEŞRETME a. Neşretmek eylemi.

NEŞRETMEK g. f. (*neşir etmek* > *neşretmek*). **1.** *Bir şeyi (kitap, gazete, yazı vb.) neşretmek,* onu yayımlamak. **—2.** *Bir şey neşretmek,* onu yaymak, saçmak: *İğrenç kokular neşretmek. Bir ışık, ısı neşretmek.*
◆ **neşredilmek** edilg. f. **1.** Yayımlanmak: *Kitap ne zaman neşrediliyor?* **—2.** Yayılmak, saçılmak.

NEŞRÎ sıf. (ar. *neşr* ve *-î*'den *neşrî*). *Esk.* Yayımla ilgili.

NEŞRÎ, türk tarihçi (Bursa ? - *ay. y.* 1520 ?). *Cihannüma* adlı yapıtına göre, Murat II döneminde Bursa subaşısı Koca Naib'in meclisinde bulundu. Mehmet II'nin ölümünde İstanbul'da meydana gelen olaylara tanık oldu. Bursa Sultaniye medresesi'nde müderrislik yaptı. Ünlü yapıtı *Cihannüma, Tevarih-i âl-i osman* ya da *Neşri tarihi* diye de bilinir; yapıt 6 bölümden oluşan genel bir tarihtir. Bugün elimizde ancak 6. bölümü kalmıştır. Üç tabakada ele alınan 6. bölümde Oğuz Han ve çocukları, Anadolu Selçuklukları ve Karamanoğulları'nın kısa tarihçesi ile başlangıçtan Bayezit II'ye kadar osmanlı tarihi anlatılır. Çoğu nüshalarında olaylar 1485 yılına kadar kaydedilir. *Cihannüma*'yı özellikle sade bir türkçe ile yazmak istediğini belirten yazar, yapıtın kaynaklarından söz etmez. Neşri'nin daha sağlığında ün kazanan yapıtı, çağdaşlarından İdris-i Bitlisi, daha sonra Rüstem Paşa, Hoca Sadettin, Gelibolulu Âli, Solakzade ve Müneccimbaşı gibi tarihçilerin doğrudan doğruya ya da dolayısıyla yapıtlarına kaynak olmuştur. Kütüphanelerde çeşitli nüshaları bulunan *Cihannüma*'nın Codex Hanivaldanus nüshasının latince çevirisi, J. Löwenklau'ın *Historiae musulmanae Turcarum de monumentis* (Frankfurt, 1591) adlı kitabında yer alır. Beş ayrı nüsha karşılaştırılarak elde edilen metin, tıpkıbasımıyla birlikte F. R. Unat ve M. A. Köymen tarafından *Kitab-ı cihan-nüma* adıyla yayımlandı (2 c, Ankara, 1949-1957). F. Taeschner de, başka iki nüshanın tıpkıbasımını (*Gihannüma: die altosmanische Chronik des Mevlana Mehemmed Neschri*, 2 c, Leipzig, 1951 -1955) yayına hazırladı. (→ Kayn.)

NEŞRİYAT **-tı** çoğl. a. (ar. *neşri*'den çoğl. *neşriyyat*). *Esk.* Yayınlar.

Neşriyat ve müdevvenat genel müdürlüğü → BASIN YAYIN VE ENFORMASYON GENEL MÜDÜRLÜĞÜ.

NEŞŞAF sıf. (ar. *neşşâf*). *Esk.* Aşırı emen, sıvıyı içine çeken, soğuran. **—2.** Bir şeyi içine çeken.

—Kâğıtç. *Neşşaf kâğıt,* gözenekli bir tür kâğıt; mürekkebi süzme işinde kullanılıyordu.

NEŞTER a. (fars. *nişter*'den). **1.** Cerrahide dokuları kesmek için kullanılan, sivri uçlu ve çok keskin ağızlı küçük bıçak. (Çok değişik biçimlerde olur ve sapı sabit ya da takma olabilir.) [Eşanl. BİSTURİ.] **—2.** *Bir soruna neşter vurmak,* onu çözümlemek, kesin bir sonuca kavuşturmak ereğiyle ele almak.

—Cerr. *Elektrikli neşter,* yüksek frekanslı bir akımın etkisiyle tahrip edici bir kıvılcım çıkaran ve hem dokuları kesmeye, hem kanayan bir damarı pıhtılaştırmaya yarayan madeni iğne.

NEŞTERLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut) neşterlemek,* onu neşter kullanarak kesmek. **—2.** *Bir şeyi (soyut) neşterlemek,* üzüntü, acı verecek bir sorunu, bir olayı ele almak, deşmek, anımsatmak.

NEŞUR a. sıf. (ar. *neşūr*). *Esk.* Çok dağıtan, çok yayan.

NEŞÜKÜFTE sıf. (fars. *nā-* ve *şüküfte; naşüküfte*'den *neşüküfte*). *Esk.* Açılmamış çiçek.

NEŞV a. (ar. *neşv*). **1.** Bir canlının gelişerek büyümesi, boy atması, hayat bulması. **—2.** *Neşv ü nema* → NEŞVÜNEMA.

NEŞVAN sıf. (ar. *neşvān*). *Esk.* **1.** Sarhoş olan, çakırkeyif. **—2.** Aldığı haberin yarattığı sevinçle sarhoş olan.

NEŞVAN BİN SAİT, arap dilci ve yazar (öl. 1117). Döneminin önde gelen düşünürlerinden biri olduğu, özellikle Güney Arapları krallığı'nın efsanelerini, Hamdani'den sonra yeniden ele alarak yitip gitmekten kurtardığı bilinmektedir. En önemli yapıtları, himyeri hükümdarlarıyla ilgili olan *el-Kaside el-himyeriye* ve *Şems ül-ulum* adlı sözlüğüdür.

NEŞVAT çoğl. a. (ar. *neşve, neşvet*'in çoğl. *neşvāt*). *Esk.* Neşeler, keyifler, sevinçler.

NEŞVE ya da **NEŞVET** a. (ar. *neşve, neşvet*). *Esk.* **1.** Neşe: *"Onun bu neşvesi nisbetinde, diğerlerinin ciddiyeti artmakta idi"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** Hafif sarhoşluk, çakırkeyiflik. **—3.** *Neşve-bahş, neşve-bahşa, neşve-rüba, neşve-yab,* neşe veren, neşelendiren. ‖ *Neşve-dar, neşve-mend,* neşe veren, neşeli. ‖ *Neşvegâh, neşve-zar,* neşe yeri, neşe veren yer.

NEŞVELİ sıf. (ar. *neşve*'den). *Esk.* Neşeli.

NEŞVET → NEŞVE.

NEŞVÜNEMA a. (ar. *neşv* ve fars. *nemā*'dan *neşv ü nema*). *Esk.* **1.** Büyüme, gelişme. **—2.** *Neşvünema bulmak,* büyümek, gelişmek.

NET, **-ti** sıf. (fr. *net*). **1.** Bulanık olmayan, çizgileri açık seçik, belirgin olan bir görüntü, bir fotoğraf vb. için kullanılır: *Televizyonunuzun görüntüsü çok net. Net bir fotoğraf değil.* **—2.** Üzerinde artık hiçbir kesinti yapılmayan; kesintiler çıktıktan sonra elde kalan tutar için kullanılır: *Aylık net gelir Bu yılki net kârınız ne kadar? Net maaşınızı söyler misiniz?* (Karşt. BRÜT.) **—3.** Hiçbir kuşkuya yer vermeyecek kadar açık, kesin olan şey için kullanılır; açık: *Konu üzerinde net bir düşüncesi yok. Sorulara net yanıtlar vermek.* **—4.** Gizli kapaklı işleri olmayan bir kimse, onun dürüstlükle ortaya koyduğu tutumu için kullanılır: *Net bir insan değil. Bu işteki tutumu pek net değil.* **—5.** Belirgın, hissedilebilir, önemli bir şey için kullanılır: *Durumunda net bir iyileşme görülmüyor.* **—6.** Bir kimsenin ya da bir şeyin pürüzsüz, anlaşılır, iyi duyulabilen sesi için kullanılır: *Net bir ses.* **—7.** *Net ağırlık,* bir şeyin kendi ağırlığı, darası çıkarıldıktan sonraki ağırlığı. ‖ *Net fiyat,* üzerinde ne indirim ne de artış yapılmayan fiyat. ‖ *Net olarak,* açıkça: *Net olarak göremiyorum;* hiçbir şey saklamadan: *Soruları net olarak yanıtlamak.*

—İkt. *Net hâsıla,* üretim kapasitesinde ya da var olan servetler kitlesinde herhangi bir azalışa yol açmaksızın, üretimden çıkarıp alınabilecek şey.

—İşl. ikt. *Net yatırım,* belli bir dönem içinde kullanılan sermaye donanımındaki eskime ve aşınmayı karşılayan bir tutarın üzerindeki yatırımlar.

—Muhs. *Net aktif,* üçüncü kişiler bakımından aktifin pasife oranla fazlalığı. ‖ *Net defter değeri,* amortismana tabi bir varlığın defter değeri (muhasebe kayıtlarında görülen maliyeti) ile birikmiş amortismanı arasındaki fark. ‖ *Net kâr,* işlemlerin bütün gider kategorileri çıktıktan sonra elde edilen nihai sonucu. (Karşt. GAYRİ SAFİ KÂR*) ‖ *Net sabit varlıklar,* sabit varlıkların amortismanlar çıkarıldıktan sonraki değeri. ‖ *Bir faturanın net tutarı,* çeşitli indirimlerden sonra elde edilen fatura tutarı.

—Tic. ve Bank. *Net faiz,* gayri safi faiz tutarından komisyonlar, vergiler ve öteki giderler çıkarıldıktan sonra kalan bölüm.

◆ be. **1.** Net olarak; açık seçik: *Olayı son derece net ortaya koydu. Ses çok net geliyor.* **—2.** Açık seçik, tüm çizgileriyle: *Gözü çok bozuk, bu uzaklıktan tahtadaki yazıyı net göremiyor.*

NET sıf. (ing. *net,* ağ). FİLE'nin eşanlamlısı.

NET (*Next European Torus*'un kısalt.). Nük. müh. Termonükleer kaynaşmayla enerji üretmeye yönelik tasarı halindeki deneysel reaktör. Avrupalılar'a ait bu proje, İngiltere'nin Culham'daki JET *(Joint European Torus)* kuruluşunun devamı olacaktır.

NETA sıf. (ital. *netto,* temiz'den). Denizc. **1.** Gemici dilinde, temiz, düzgün ve derli toplu için kullanılır. **—2.** *Neta etmek,* gemilerde, herhangi bir çalışmada kullanılan malzemeyi, araç gereci toplayıp her şeyi yerli yerine koyarak, çalışma mahallini temiz ve tertipli bir duruma getirmek. ‖ *Neta güverte,* üzerinde, kasara düzeninde üstyapı bulunmayan güverte. —Yapılan çalışma sonucunda dağılmış ve kirlenmiş olan güvertenin temizlenip düzene sokulması için verilen komut. ‖ *Neta halat,* kullanılmış halatların iş bittikten sonra roda edilmesi için verilen komut.

Larousse

elektrikli neşterin elektrotlarından ayrıntı

Larousse

bir kez kullanılıp atılan neşter (steril ambalajda) ve ağzı değiştirilebilen neşterler (her ağız bir kez kullanılır)

Larousse

elektrikli neşter ([soldan sağa] yüksek frekanslı akım üreticine bağlı: topraklama levhası, elektrot taşıyıcı ve pedal anahtar)

Guillemot-Connaissance des arts

fildişinden netsuke (yükseklik: 5 cm) Japonya, XIX. yy. özel kol.

NETAİC → NETAYİÇ.

NETAMELİ sıf. **1.** Gizli bir tehlikesi olduğuna inanılan, uğursuz sayılan, tekin olmayan şey için kullanılır: *Netameli bir yer. Netameli bir ev* **—2.** Sık sık kazaya uğrayan kimse, şey için kullanılır: *Netameli bir çocuk. Netameli bir araba.*

NETAŞ (NORTHERN ELECTRIC TELEKOMÜNİKASYON AŞ), telekomünikasyon gereçleri üretiminde uzmanlaşmış sanayi kuruluşu. 1967'de, PTT ve bir kanada firması olan Northern telecom limited ortaklığıyla İstanbul'da (Ümraniye) kuruldu. Mart 1993 itibariyle 126 milyar TL sermayesi olan şirketin ortakları ve ortaklık payları: Northern telecom limited % 51, Kamu ortaklığı idaresi % 21,25, Türk silahlı kuvvetlerini güçlendirme vakfı % 15, PTT-biriktirme ve yardım sandığı % 2,5, INFO Yatırım holding aş % 2,5 ve diğer % 7,75'tir. Netaş, 1992 sonuna kadar 7,6 milyondan fazla telefon hattı ve 5,4 milyon telefon makinesi üretmiştir. Satışlarının % 6'sını AR-GE yatırımlarına ayıran şirket bu sayede teknoloji ithal eden bir noktadan teknoloji ihraç eden firma konumuna ulaşmıştır. Türkiye ve dünya pazarlarının gereksinimlerine cevap verecek yeni ürünleri, en son teknolojiyle tasarlama çalışmalarını sürdürmektedir. Üretim çeşitleri içinde PTT tipi santrallar, iş dünyasına yönelik haberleşme sistemleri, transmisyon cihazları, veri iletişim şebekeleri, güç sistemleri ve telefon setleri vardır. Netaş son yıllarda uluslararası pazarlarda başarılar elde etmiştir. Netaş ürünü DMS sayısal şehir santralları ve Dicle kırsal sayısal santral sistemleri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da da hizmet vermektedir. Netaş ayrıca kırsal santral teçhizatı ve telefon seti üretmek üzere Azerbaycan ve Kazakistan'da UNTEL ve VESNET adlı ortak yatırım şirketlerini kurmuştur.

Netayic ül-vukuat, Mansurizade Mustafa Nuri Paşa'nın tarih yapıtı. Yapıtta Osmanlı devletinin kuruluşundan 1841'e kadar olan dönemi altı bölüm altında incelenir. Her bölümde siyasal gelişmelerin bir özeti verildikten sonra imparatorluğun toplumsal, ekonomik yapısında, askeri ve idari alanlarda meydana gelen değişiklikler ortaya konur ve olayların sonuçları üzerinde durulur. *Netayıc ül-vukuat,* olayları aktarmakla yetinen vakanüvis geleneğinden ayrılarak eleştirel ve bireşimci bir tarih anlayışına yönelmesi bakımından türk tarihçiliğinde özgün bir yere sahiptir. 1909'da dört cilt olarak basılmış, ayrıca Neşet Çağatay tarafından, dili sadeleştirilerek notlar ve açıklamalarla yayımlanmıştır (2 cilt, 1979-80)

NETAYİÇ ya da **NETAYİC** çoğl. a. (ar. *netice*'nin çoğl. *netayıc, netaʿic*). *Esk.* **1.** Sonuçlar. **—2.** *Netayıci efal,* işlerin sonuçları. || *Netayic-i vahime,* korkulu, kötü sonuçlar.

NETE a. ("en pes" anlamında yun. sözc.). Müz. Eski Yunanlılar'da, tam sistemin mese'sinde üst tetrakordların en tiz teli (ya da notası).

NETE ya da **NETHE,** Belçika'da ırmak; 18 km. *Büyük Nete* (70 km) ile *Küçük Nete*'nin (45 km) Lier'de birleşmesi sonucu oluşur; Dyle'e kavuşunca Rupel adını alır. İmparatorluk devrinde *Deux-Nethes yönetim bölgesi*'nin merkezi Anvers'tı.

NETEKİM → NİTEKİM.

NETF a. (ar. *netf*). *Esk.* Kıl yolma, kıl düşürme.

NETHE → NETE.

NETİCE a. (ar. *netice*). **1.** Bir eylemin, bir olayın bitiminde ortaya çıkan şey; sonuç: *Hatalarının neticelerine katlanmak.* **—2.** Ulaşılan, elde edilen şey; sonuç: *İstediği neticeyi elde etmek.* **—3.** Bir şeyi zorunlu olarak gerektiren şey, sonuç: *İşsizlik iktisadi bunalımın bir neticesidir.* **—4.** Bir incelemenin, bir araştırmanın sonucu: *Tahlil neticesi.* **—5.** Bir yarışmanın, bir maçın sonucu: *Ekibimiz beklediğimiz neticeyi alamadı.* **—6.** Bir problemin, matematik işleminin vb. sonucu. **—7.** *Netice almak,* bir girişimden kazançlı çıkmak, yarar sağlamak. || *Netice itibarıyle,* sonuç olarak, böylece, şu halde: *Netice itibariyle, müzakereler belli bir sonuca bağlanmadı.* || *Netice vermek,* sonuca ulaşmak, bir sonuç elde etmek.

—*Esk.* *Netice-bahş,* sonuç veren, sonuçlandıran. || *Netice-pezir,* son bulmuş, sonuçlanmış. || *Netice-i hayat,* hayat boyunca yapılan tüm işlerin sonucu. || *Netice-i kelam,* sonuç olarak.

—Med. us. huk. *Neticei talep* → TALEP SONUCU.

NETİCELENDİRMEK → NETİCELENMEK.

NETİCELENME a. Neticelenmek eylemi.

NETİCELENMEK gçz. f. **1.** Başlanmış bir çalışma, bir iş, süren bir durum sözkonusuysa, sonuçlanmak, bitmek: *Yolun yapımı geç de olsa neticelendi. Uzun süren program çalışmaları bugünlerde neticeleniyor.* **—2.** *Araç tümleci + neticelenmek,* sürmekte olan bir şey, bir olay, bir durum sözkonusuysa, şu ya da bu biçimde sonuçlanmak: *Görüşmeler anlaşmayla neticelendi.*

◆ **neticelendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi neticelendirmek,* onu bitirmek, sonuçlandırmak. **—2.** *Bir şeyi (bir şeyle) neticelendirmek,* onu şu ya da bu biçimde bitirmek, sonuçlandırmak.

NETİCESİZ sıf. Herhangi bir sonuca ulaşmayan, sonuç alınamayan şey için kullanılır; sonuçsuz: *Neticesiz bir çaba.*

NETİCETEN be. *Esk.* Sonuç olarak.

NETİ NETİ, "bu da değil, o da değil" anlamında sanskritçe deyiş. Vedacı felsefe, bu deyişle, hem yüce gerçekliğin *(brahman)* ikilik olmadığını, hem de anlayış gücümüzün kategorileri dışında olduğu için, onu kavramamızın, açıklamamızın ve canlandırmamızın olanaksız olduğunu belirtir.

NETLİK a. **1.** İyice görünür, algılanır olan şeyin niteliği: *Görüntünün netliği. Sesin netliği.* **—2.** Hiçbir anlam belirsizliğine yer vermeyen, açık, belirgin olan bir şeyin niteliği: *Düşüncelerin netliği. Bir yanıtın netliği.*

—Foto. Normal gözlem ya da kullanım koşullarında, bir konumun ayrıntılarını oldukça iyi veren bir fototipin niteliği. (Netlik ayrıntıların inceliğine ve görüntüdeki kontrasta bağlıdır; kontrast netliği artırır.)

—Telekom. SEÇİKLİK'in eşanlamlısı.

NETN a. (ar. *netn*). *Esk.* Kokuşma, çürümüş şeylerin çıkardığı kötü koku.

NETO (Agostinho), angolalı devlet adamı (Cachicane, bugün Kaxikane, Icolo e Bengo bölgesi, 1922 - Moskova 1979). Metodist bir rahibin oğluydu. Portekiz'de tıp eğitimi gördü. 1962'de tutuklandı, Leopoldville'e gidebildi, orada Mario de Andrade'nin öncülük ettiği Angola Halk kurtuluş hareketi'nin başına geçerek, bu harekete yeni bir atılım kazandırdı. 1974 Portekiz hükümet darbesinden sonra, Angola, Angola Ulusal kurtuluş cephesi'ne karşı, doğu ülkeleri ve Küba'nın desteğiyle kasım 1975'te bağımsızlık kazandı. 11 kasım 1975'te, Neto Cumhurbaşkanı ilan edildi. Aynı zamanda şair de olan Neto, milliyetçi çevrelerin *Messagem* adlı dergisinde yayımlanan ilk metinlerinden başlayarak, "angolalık"ın şairi olarak göründü. *Colectânea de poemas* (1961) adlı antolojide toplanan şiirlerde de angolalığı yüceltti.

NETSCHER (Caspar), hollandalı ressam (Heidelberg ? 1639 ?-Lahey 1684). Babası, alman bir heykelciydi, G. Terborch'un öğrencisi oldu ve kısa sürede ustasının yolundan ayrılarak, Mignard'ın etkisini taşıyan oldukça zarif bir üslup ile günlük yaşam resimleri ve portreler yaptı. Zengin üretimi bütün büyük müzelerde yer alır (*William III*'ün, *Mary Stuart*'ın portreleri, Rijksmuseum Amsterdam, *Viola da gamba dersi,* Louvre [bir başka versiyonu Kassel'de bulunmaktadır]).

—İki oğlu da, onun öğrencisiydi: THEODOOR (Bordeaux 1661 - Hulst 1732), çiçekler, meyveler, türk halılarıyla bezeli portreler yaptı, 1679-1699 arasında Paris'te, 1715-1721 arasında İngiltere'de çalıştı; CONSTANTIJN (Lahey 1668 - *ay. y.* 1723), kendini mitolojik resimlere, günlük yaşam resmine ve özellikle de portre çalışmalarına adadı (*Zırhlı adam,* 1720, Tours müzesi).

NETSONDA a. (ing. *net,* ağ, ve *sonde,* sonda'dan). Balıkç. Trol ağzının üst bölümüne yerleştirilen ve bir kabloyla gemiye bağlantısı sağlanan sonda. (Netsondanın görevi trolün düşey açıklığını ve dibe olan uzaklığını ölçmektir.)

NETSUKE a. (japonca *netsuke; ne,* kök, ve *tsuke* sabitleştirilmiş, asılmış'tan). Geleneksel japon kıyafetinde, genellikle fildişinden, kimi zaman da altın, laka, amber vb.'den heykelcik; kemere takılan nesneleri dengede tutacak bir karşı ağırlık olarak kullanılır.

NETTA a. (ördek anlamında yun. sözc.). Avrupa ve Batı Asya'da yaşayan, erkekleri canlı renkli ördek cinsi. (Türkiye'de bulunan tek türü macar ördeği'dir [*Netta furina*]. Macar ördeği denize yakın açık sularda ve göllerde bulunur. Hoyran, Alaşehir, Burdur göllerinde kuluçkaya yatar. Kışın Kuzey Afrika'ya göç eder. Suda bulduğu küçük hayvanlarla ve su altındaki bitkilerle beslenir. Kıyıya yakın yerde, yere yuva yapar. Ördekgiller familyası.)

NETTETAL, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Mönchengladbach'ın kuzey-batısında yer alır; 37 500 nüf.

NETTL (Paul), çek asıllı amerikalı müzikolog (Vrchlabí, Trutnov yakınında, 1889 -Bloomington, İndiana, 1972). Prag Üniversitesi'nde ve 1939'da ABD'ye yerleştikten sonra da Princeton ve Bloomington (İndiana) [1946-1959] ders verdi. Bohemya ve Avusturya barok müziği üzerinde çalıştı.

NETTLAU (Max), avusturyalı anarşizm tarihçisi ve militan (Neuwaldegg, Viyana, 1865-Amsterdam 1944). *Errico Malatesta* (1922), *Miguel Bakunin, la Internacional y la Alienza en España* (Mihail Bakunin, İspanya'da Enternasyonal ve İttifak) [1925] gibi yapıtlarıyla anarşizm tarihine birçok katkıda bulundu. *La Protesta* (Buenos Aires) ve *La Revista Blanca* (Barcelona) dergilerinde yayımladığı yazılarıyla, ispanyolca konuşan ülkelerdeki anarşist sendikacı hareketi büyük ölçüde etkiledi.

NETTUNO, İtalya'da kent, Lazio'da (Roma ili), Tirren denizi kıyısında; 29 400 nüf. Ticaret ve sayfiye merkezi.

NETZAHUALCÓYOTL, Meksika'da kent, Mexico'nun doğu banliyösü; yaklş. 3 milyon nüf.

NEUBAUER (Franz Christoph), bohemyalı besteci (Horín, Mělník yakınında, 1760'a doğr. - Bückeburg, Aşağı Saksonya, 1795). *Ferdinand und Yariko* (1784) adlı operasını Münih'te sahneletti. Sonra Viyana'ya, oradan da Almanya ve İsviçre'ye gitti. 1790'da Weilburg prensinin capella yöneticisi oldu. 1794'ü Hannover'de, 1795'i Bückeburg'da geçirdi. Bückeburg sarayı'nda Johann Christoph Friedrich Bach'ın ardından birkaç ay capella yöneticiliği yaptı. Senfoniler, konçertolar, oda müziği yapıtları, missalar ve kantatlar besteledi.

NEUBER (Friederike Caroline), alman

kadın tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (Reichenbach 1697 - Laubegast, Dresden, 1760). Alman tiyatrosunun ilk büyük trajedi oyuncusu olarak kabul edildi. Tüm yaşamı boyunca sanatına soyluluk, mesleğini saygınlık kazandırmak için mücadele etti.

NEUBRANDENBURG, Almanya'nın Mecklenburg-Vorpommern eyaletinde kent, Tollensesee yakınında; 83 000 nüf. Ticaret ve sanayi (besin sanayileri, makine, yapı gereçleri) merkezi. Neubrandenburg 1352-1471 arasında Mecklenburg-Stargaard düklüğü'nün merkezi oldu. O devirde güçlendirilmiş surlar (kapılar XIV. ve XV. yy.'dan kalma).

NEUBURG, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Tuna nehri kıyısında, İngolstadt'ın B.'sında; 18 500 nüf. Bavyera'nın Pfalz Seçici prensine bıraktığı (1505), daha sonra Zweibrücken düküne verilen (1559) bir prensliğin merkeziydi. Önce kişisel bir bağla (1777), sonra hükümdarı dük olunca (1799) sıkı sıkıya Bavyera'ya bağlandı; 1808'de kesin biçimde katıldı.

NEUCHÂTEL, alm. **Neuenburg**, İsviçre'de kent, Neuchâtel kantonunun merkezi, Juralar'ın eteğinde; 33 060 nüf. (1990). Kent, göl ile Juralar'ın sarp yamacı arasındaki dar şeritte basamak basamak yayılır. Neuchâtel bir yönetim, üniversite, turizm ve sanayi (duvar saati, besin sanayileri) merkezidir.
—Tar. Neuchâtel, 1214'te kontların çıkardığı muafiyet fermanıyla önem kazandı; Bern ile ortak burjuva yönetimi 1406'dan 1707'ye kadar sürdü, bu tarihte Neuchâtel Prusya krallığı'na bağlandı.
—Güz. sant. Kentte, çeşmelerden ve eski evlerden (XVI.-XIX. yy.) başka birkaç ilginç anıt vardır: XII.-XIII. yy.'dan kalma kolejiyal, XII.-XVI. yy. arasında yapılan şato (kantonun hükümet merkezi), XVIIII. yy. sonunda inşa edilen yeniklasik üsluptaki belediye binası. Kentte ayrıca Arkeoloji, Sanat ve Tarih müzeleri (resim, özellikle İsviçre ve Neuchâtel resim sanatı; sanat eşyaları, el sanatları, tarihsel anı niteliğinde eşyalar), Doğabilim, Etnografya (özellikle Afrika) müzeleri bulunur.

NEUCHÂTEL gölü, İsviçre'de göl, Jura'nın doğu yamacının eteğinde, 429 m yükseltide. İnce uzun biçimli (uzunluğu 38 km, genişliği 3-8 km) gölün yüzölçümü yaklaşık 218 km², derinliği 70-150 m'dir. Rhône buzulunun yer aldığı tektonik bir çöküntüde yer alan gölün doğusundaki ve batısındaki alçak ova iyileştirilerek bostan tarımına açılmıştır.
Juralar'ın oluşturduğu koruyucu set, göl kıyılarında görülen iklimin geri kalan İsviçre tepelerinden daha yumuşak olmasına yol açmaktadır: Neuchâtel'de ocak ortalaması –1°C'a kadar iner, temmuz ortalamasıysa 18,8°C'a kadar yükselir. Gölün Jura devrinden oluşmuş kıyılarını sınırlayan bütün taraçalarda bağcılığın gelişmesi bu iklim özelliğiyle açıklanır. G.-B.'da Thièle (Orbe'un aşağı çığırı, Yverdon yakınında Orbe'a kavuşur) ve D.'da, Morat gölünün savakı Broye ile beslenen Neuchâtel gölünün suları, Thièle ile Biel gölüne ve Aar ile Ren'e akar.

NEUCHÂTEL kantonu, İsviçre Konfederasyonu'nda kanton; 797 km²; 161 286 nüf. (1990) [çoğu fransızca konuşur ve protestandır]. Merkezi *Neuchâtel*.
Kanton, kıvrımlanmış Jura'da ve bu sıradağların Neuchâtel'e doğru alçalan eteklerinde uzanır. Kıvrımlanmış Jura, dağlarla vadilerin (güney-batı'dan kuzey-doğu'ya doğru uzanırlar ve yükseltileri 700-1 500 m arasında değişir) almaşmasından oluşur. İç kesimde yükseklik farkları azdır, sular yeraltına süzülür ya da birikip kalır. Neuchâtel gölünün yukarısında, daha geniş iki vadinin (Travers ve Ruz) güney kenarları göle kadar ulaşan sel yataklarıyla yarılmıştır (bunlardan Areuse Fransa'ya bir geçit oluşturur). Dağda çok sert olan iklim, göle doğru inildikçe yumuşar: bağlar, meyve ağaçları, bostan ekimi gün yönünde oldukça sınırlıdır; dağlık kesimdeyse sığır yetiştirİciliği (gravyer peyniri) yapılır.
Dağlık kesimde kışların sert geçmesi, XVIII. yy.'ın başından bu yana, önceleri kırsal kesimdeki evlere dağılmış olarak, sonra bazı kentlerde (La Chaux-de-Fonds, Le Locle) güçlü gruplar halinde toplanarak, duvar saati yapımının gelişmesine yol açtı; ne var ki duvar saatçiliği uzun süre geleneksel boyutlarını aşamadığından, giderek ABD ve Japonya'nın rekabetinden zarar görmeye başlamıştır.

NEUCHÂTEL PRENSLİĞİ, Bourgogne kralının vasallığında, sonra doğrudan krala bağlanan bölge (1218). 1288'de Chalon-Arlay kontlarına, bu ailenin sönmesinden sonra da (1395), Bern'le sürekli bir ittifak kuran (1406) Freiburg im Breisgau kontlarına geçti. 1457'de Baden-Hochberg kontlarının mülkü olan Neuchâtel 1476'da Atak Charles'ın bir saldırısını püskürttü, önce Solothurn ve Fribourg'la (1495), sonra da Luzern'le (1501) ittifak kurdu. Evlilik yoluyla Orléans-Longueville ailesine geçti (1504), Farel'in girişimiyle Reform hareketini benimsedi (1530). 1648'de egemen bir prenslik olarak tanındı. Marie de Nemours'un ölümü (1707) üzerine Prusya kralının şahsına geçti (Valengin'le birlikte), ama İsviçre Konfederasyonu'ndan ayrılmadı, bu durum 1713 antlaşmalarıyla da onaylandı. İsviçre toprakları içinde olmadığından (1798), Napoléon tarafından Berthier'ye verildi (mart 1806 - haziran 1814). Prusya kralına geri verilince, nisan 1815'te İsviçre kantonu oldu. Konfederasyon, burada çıkan 1831 ve 1834 ayaklanmalarını bastırdı, ama cumhuriyetçiler iktidarı ele geçirdi (1 mart 1848). Friedrich-Wilhelm IV, haklarından vazgeçmedi; ve Londra protokolü (mayıs 1852) bu hakları tanıdı. Kralcı bir girişimden (1856) sonra, Prusya kralının, yandaşlarının serbest bırakılmasını istemesi üzerine baş gösteren savaş tehlikesi fransız-ingiliz arabuluculuğuyla önlendi. Paris antlaşması'yla (26 mayıs 1857), Prusya kralı, tüm yetkilerinden vazgeçti, ama Neuchâtel prensi unvanını korudu.

Neuengamme, Hamburg'a 25 km uzaklıkta Elbe bataklıklarında kurulan alman toplama kampı. 80 000-100 000 kadar tutuklu kaydedilmiş, kamp içinde ve onun çok sayıdaki çalışma grubuna dağıtım yapılmıştır. Kampın boşaltılmasından sonra (nisan 1945) tutukluların 10 000 kadarı Lübeck körfezinde iki geminin sintinelerine kapatılmıştı. Bu gemiler RAF tarafından batırıldı.

Neue Preussische Zeitung *(Yeni Prusya gazetesi)*, manşetinde yer alan haç işaretinden dolayı daha çok *Kreuzzeitung* (Haç gazetesi) diye tanınan alman gazetesi. 1848'de devrimin orta yerinde E. L. von Gerlach ve Bismarck tarafından kurulan bu gazete İmparatorluk döneminde aristokrat ve ortodoks protestan partinin başlıca yayın organı oldu ve Cumhuriyet döneminde de bu partinin mirasçısı olan "ulusal-alman" partisinin sesi olarak kaldı. 1939'da yayımına son verdi.

Neue Sachlichkeit → YENİ* NESNELLİK.

NEUFCHATEL (Nicolaas), **Lucidel** denir, güney hollandalı ressam (Mons 1527 - Nürnberg 1590'a doğr.). Yalnızca portre ressamı olan sanatçı, Anvers'te P. Coecke'nin yanında yetişti. Calvinciliğe bağlanması, onu Hollanda'dan ayrılmak zorunda bıraktı; 1561'de Nürnberg'e yerleşti. Genç Holbein'inkine benzetilen ağırbaşlı bir üslupla bu kentin ileri gelenlerinin portrelerini yaptı (*Matematikçi Johann Neudörfer ve oğlu,* Münih Pinakothek'i).

NEUHAUSEN AM RHEİNFALL, İsviçre'de (Schaffhausen kantonu) komün, Ren kıyısında, Schaffhausen yerleşmesinde, bir hidroelektrik santralını besleyen çavlanın yakınında; 10 700 nüf. Vagon yapımı. Takım tezgâhları. Silah fabrikası. Alüminyum metalürjisi.

M. Levassort

Neuchâtel
Pazar yeri
ya da Hal meydanı
(geride Hal binası (XVI. yy.))

NEUHOF ya da **NEUHOFF** (Theodor, *baron*), alman serüvenci (Köln 1694 - Londra 1756). Westfalenli bir soylunun oğlu. Yurdundan ayrılıp Fransa'ya gitti ve Orléans düşesinin hizmetine girdi, sonra İsveç'e geçerek Alberoni ile birlikte Görtz görüşmelerine katıldı, daha sonra İspanya'ya yerleşti (1718) ve Ripperda'nın en gözde adamı oldu. Tekrar Fransa'ya döndü, Law'ın spekülasyonlarında tüm mal varlığını yitirdikten sonra, imparator Karl VI tarafından temsilci olarak Floransa'ya gönderildi (1732). Korsikalılar'ın Cenova'ya karşı ayaklanmasından yararlanarak, Livorno'daki korsikalı göçmenlerle birlikte adada kendine bir krallık kurmayı tasarladı. Bir miktar cephaneyle Aleria'ya çıktı (13 mart 1736), ayaklanmanın liderleri tarafından iyi karşılandı ve Teodoro I unvanıyla kral ilan edildi (15 nisan). Fakat Cenovalılar tarafından iç yüzü açığa vurulunca adayı terk etmek zorunda kaldı (13 kasım 1738). 1749'da Londra'ya sığındı; borçları nedeniyle yedi yıl hapis yattıktan sonra bu kentte öldü.

NEUİLLY-SUR-SEİNE, Fransa'da kanton (Hauts-de-Seine) merkezi, Paris'in yakın batı banliyösünde, Sen'in ve Boulogne ormanının kenarında; 62 033 nüf. (1992). Varlıklı kesimin oturduğu bir komünse de, birkaç sanayi dalı (ecza maddeleri, elektrikli ve elektronik aygıtlar) ve bazı şirketlerin merkezleri de buradadır. Neuilly şatosu'nun (1808) kalıntıları. Paris amerikan hastanesi.

Neuilly-sur-Seine antlaşması, Müttefikler ile Bulgaristan arasında imzalanan barış antlaşması (27 kasım 1919). Bu antlaşmayla Bulgaristan, Birinci Dünya savaşı'ndan üç bakımdan zayıflayarak çıktı: toprak kaybı (Batı Trakya, Dobruca ve Makedonya bölgesindeki bazı yerler), askeri kayıp (silahlı kuvvetler ve polis mevcudunun büyük ölçüde sınırlanması), mali kayıp (savaş tazminatı ödenmesi).

NEU-İSENBURG, Almanya'nın Hessen eyaletinde kent, Frankfurt am Main kentinin büyük güney banliyösünde yer alır, 36 600 nüf.

NEUKİRCHEN, Avusturya'da sayfiye ve kış sporları (yüksl. 856 - 2 102 m) merkezi, Salzburg ilinde, Kitzbühel Alpleri'nin G.'inde, Salzach'ın yukarı vadisinde; 2 100 nüf.

NEUKOMM (Sigismund VON), avustur-

Babey-Ziolo

Johann Balthasar **Neumann** Vierzehnheiligen kilisesi (1743-1772) [şefaatçilerden 12'sinin heykelleriyle süslü sunak]

yalı besteci (Salzburg 1778 - Paris 1858). M. ve J. Haydn'ın öğrencisi. Birçok ülkede, bu arada Rusya ve İsveç'te de bulundu. 1809-1816 arasında Paris'te Talleyrand tarafından desteklendi. Brezilya kralının capella yöneticiliğini yaptı. 1821'de Paris'e döndü. Buradan sayısız konser gezisine çıktı. Oda müziği parçalarını ve senfonileri kapsayan enstrümantal yapıtlar ve oratoryoları, missaları, motetleri, mezmurları, kantatları, operaları ve romansları kapsayan vokal yapıtlar besteledi. İkinci gruptan yapıtlarında, tüm Avrupa dillerinden metinleri kullandı.

NEUMA a. (lat. sözc.; "soluk" ve "üfleme" anlamlarında yun. *pneuma*'dan) Müz. Kısa bir melodi öğesini belirten müzik yazısı işareti. (IX.-XIV. yy.'lar arasında yazılmış ayin kitaplarında rastlanır.)

NEUMANN (Johann Balthasar), çek asıllı alman mimar ve mühendis (Cheb 1687 - Würzburg 1753). 1719'da Würzburg Piskoposluk sarayı'nın yapımına birlikte başladığı Hildebrandt gibi, Neumann da bir istihkam subayıdır. Art arda gelen üç piskopos prensin hizmetinde bulunmuş, 1729'da Franken'in sivil ve askeri yapılarının genel denetçiliğine getirilmiştir. Bruchsal ve Werneck saraylarında olduğu gibi, Würzburg Piskoposluk sarayı'nda da, bezemeye ve taşıyıcı yapıya aynı ölçüde egemendir (merdivenler, Würzburg Piskoposluk capellası'nın elips biçimli tonozları, 1732-1741). Barok mekân oyunlarını Vierzehnheiligen (On Dört Azize adanmış hac kilisesi, 1743-1772) ve Neresheim (1747-1792) örneklerinde olduğu gibi, tüm kiliselerinde en uç sınırlarına kadar zorlamıştır.

NEUMANN (Franz Ernst), alman fizikçi (Joachimsthal, Uckermark 1798 - Königsberg 1895). Işığın yansımasını ve kırılmasını, sıkıştırılmış ya da farklı derecelerde ısıtılmış maddeler içindeki çift kırılmayı inceledi; kimi kimyasal bileşikleri Dulong ve Petit'nin özgül sıcaklıklar yasası kapsamı içinde ele aldı (1831), kristallerin genleşmesini araştırdı. 1845'te elektroteknikte potansiyel kavramını kullandı.

NEUMANN (Carl Gottfried), alman matematikçi (Königsberg 1832 - Leipzig 1925). Franz Ernst Neumann'ın oğlu. Leipzig Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, *Mathematische Annalen*(Matematik yıllıkları) dergisini kurdu. En önemli çalışmaları potansiyel kuramı üzerinedir. Yüzey değerlerini bulmak için aritmetik ortalama yöntemini geliştirdi; yüzeye dik türevi bilinen bir hacim içindeki uyumlu bir fonksiyonu arama problemi onun adını taşır.

Neumann fonksiyonu. Mat. çözlm. J_ν ve $J_{-\nu}$ Bessel fonksiyonları yardımıyla $\nu \notin \mathbb{Z}$, ise,

$$N_\nu(x) = \frac{\cos \nu\pi \cdot J_\nu(x) - J_{-\nu}(x)}{\sin \nu\pi} \quad \text{ve}$$

$n \in \mathbb{Z}$ ise $N_n(x) = \lim_{\varepsilon \to 0} N_{n+\varepsilon}(x)$ biçiminde tanımlanan fonksiyon. Buna, hale göre *v* ya da *n* indisli Neumann fonksiyonu denir. (→ HANKEL FONKSİYONU.)

Neumann problemi. Mat. çözlm. $\mathbb{R}^n$ nin bir U açığı üzerinde uyumlu olan, U nun sınırının her noktasında verilen bir normal türevi (sınırın normali doğrultusunda kısmi türev) bulunan fonksiyonların araştırmasından oluşan sınır problemi.

Neumann serisi. Ceb. Matris serisi.

NEUMANN (Stanislav Kostka), çek şair (Prag 1875 - *ay. y.* 1947). Toplum, din ve burjuvazi konularına ateşli bir biçimde karşı çıktığı şiir kitapları (*Nemesis bonorum custos,* 1895) yazdı. *Sen o Zastupu Zoufajicich* (1903) adlı yapıtında toplumsal konulara yöneldiği görülür, *Kniha Lesu Vod a strani*'deyse (1914) yazarın doğa duygusu açığa çıkar. Bir süre komünizme karşıt olanların kuramcıları arasında yer aldı (*Rude Zpevy,* 1923), sonra yeni baştan, kadın güzelliği gibisinden daha geleneksel temaların işlendiği bir lirizme yöneldi (*Laska,* 1933). Komünist partiden ihraç edildi (1929), toplumsal ve kişisel kaygıların bir arada yer aldığı yapıtlar vermeyi sürdürdü (*Stari Delnici,* 1936). Düzyazı alanındaysa Arnavutluk'taki savaş deneyimini (1922'den 1928'e kadar) anlattığı bir dizi yapıtı, bir aşk romanı (*le Nuage d'or* [fr. çev.], 1932) ve denemeleri (*l'Anti-Gide, ou l'Optimisme sans superstitions ni illusions* [fr. çev.], 1937) vardır.

NEUMANN (Alfred), alman yazar (Lautenburg, Doğu Prusya, 1895 - Lugano 1952). Rusya kralı Pavel I hakkında yazdığı dram (*Der Patriot,* 1925), çok sayıdaki tarihsel romanları (*Der Teufel,* 1926, Louis XI hakkında; *Neuer Caesar,* 1934; *Kaiserreich,* 1936; *Volksksfreunde,* 1940, Napoleon III üzerine üçleme) dünya çapında başarı kazandı.

NEUMANN (Robert), avusturyalı yazar (Viyana 1897 - Münih 1975). 1935'te Büyük Britanya'ya göç etti. Fantastik ve mizahi romanlar ve öyküler (*Sintflut,* 1929; *Olympia,* 1961; *2x2=5,* 1974) yazdı.

NEUMANN (Alfred), israilli mimar (Viyana 1900 - 1968). Viyana'da Behrens'in öğrencisi oldu, Hayfa'daki *Technion*'da dersler verdi ve bu üniversite için mühendislik fakültesini gerçekleştirdi. Bat Yam belediye sarayı'nda ve Arziv'deki Club Méditerranée'de kullandığı uzay strüktürleri (taban uzunluğu 262 cm olan düzgün sekizyüzlü biçiminde) geniş bir uygulama alanı buldu.

NEUMANN (Franz Leopold), amerikan yurttaşlığına geçmiş alman siyasi sorunlar uzmanı (Kattowitz, günümüzde Katowice, 1900 - İsviçre'de 1954). Hukuk öğrenimi gördü, Alman sosyal demokrat partisi'ne girdi, 1933'te Büyük Britanya'ya göç etmek zorunda kaldı, sonra ABD'ye gitti ve Columbia Üniversitesi'nde (New York) Sosyal araştırmalar enstitüsü'nün çalışmalarına katıldı. Nazi rejimi üstüne önemli bir inceleme olan *Behemoth* adlı bir kitap yazdı (1942, gözden geçirilmiş 2. bas. 1944). Felsefe ve siyaset bilimi üstüne denemeleri, ölümünden sonra H. Marcuse tarafından bir araya getirildi: *The Democratic and the Authoritarian State* (Demokratik devlet ve otoriter devlet) [1957].

NEUMANN (Johann ya da John VON), amerikalı matematikçi (Budapeşte 1903 - Washington 1957). Özellikle kümeler kuramı, oyunlar kuramı ve elektronik hesap makineleriyle ilgilendi. Daha 30'lu yılların sonunda kayıtlı programla çalışan ve bilgi işleyen otomatik bir makinenin yapısının nasıl olabileceğini kuramsal olarak tanımladı; bugün kullanılan bilgisayarların çoğu, onun belirlediği bu yapıya uygun olarak tasarlanmıştır. Morgenstern ile birlikte, *Theory of Games and Economic Behavior* (Oyun kuramı ve ekonomik davranış) [1944] adlı kitabı yazdı.

Neumann makinesi. Bilş. Yürütülecek programın, bir belleğe, birbirini izleyişi kesinlikle sıralı olmak zorunda olmayan komutlar biçiminde kaydedildiği otomatik bilgi işleme makinesi; her komut dolaylı olarak ya da açıkça (sıra bozulması durumunda) bir sonraki komutu belirtir.

NEUMANN (Werner), alman müzik tarihçisi (Königstein 1905). 1950'de Leipzig'de Bach arşivi'ni kurdu. Bach üzerine birçok inceleme yazdı. 1953'ten başlayarak Bach'ın yapıtlarının yeniden bastırılmasına katkıda bulundu. H. J. Schultze ile birlikte, Bach'a ilişkin belgeleri yayımladı (3 cilt, 1963-1972).

NEUMANN (Václav), çek orkestra şefi (Prag 1920). 1956'da Berlin Opera komik tiyatrosu'nda (1964'e değin burada çalıştı) Janáček'in *Příhody Lišky Bystroušky* adlı operasını yönettikten sonra, dünyanın çeşitli ülkelerinde şeflik yapmaya başladı. 1964-1968 arasında Leipzig'de Gewandhaus orkestrası'nı, 1970-1973 arasında da Stuttgart operası'nı yönetti. Daha sonra Çek filarmoni orkestrası'nın başına getirildi. Özellikle çağdaş çek müziği ve Mahler' in senfonik yapıtları üzerinde uzmanlaştı.

Neumann kılıfı, diş kanalcığındaki lifi saran ve globülinden oluşan parlak, homojen ve ince zar. Dış yüzünden, dentinin ana maddesi içinde çaprazlaşan çok ince uzantılar çıkar.

NEUMARK (Fritz), alman iktisatçı ve maliyeci (Hannover 1900 - Freiburg 1991). İkinci Dünya savaşı öncesinde Türkiye'ye geldi (1933). İÜ hukuk ve iktisat fakültelerinde maliye ve iktisat dersleri verdi. 1950'de çıkartılan Türk gelir vergisi ve Kurumlar vergisi yasalarının hazırlanmasında önemli katkıları oldu. 1952'de Almanya'ya döndükten sonra Frankfurt Üniversitesi'nde öğretim üyeliği ve iki dönem rektörlük yaptı. 1958-1962 yılları arasında Sosyal politika birliği (Verein für socialpolitik) başkanlığına, 1960-1962 yıllarında da Ortak pazar vergi ve maliye komisyonu başkanlığına getirildi. 1965'te Almanya Federal Cumhuriyeti Maliye bakanlığı'nda Bilimsel danışma komitesi başkanlığı görevini üstlenen Neumark'ın başlıca yapıtları şunlardır: *Begriff und Wesen der Inflation* (Enflasyonun özü ve enflasyon kavramı) [1922], *Konjonktur und Steuern* (Konjonktür ve vergiler) [1930], *Hükümet ile belediyeler arasında mali selahiyetlerin tahdidi* (1934-1935),*Neue Ideologien der Wirtschafspolitik* (Ekonomi politikte yeni ideolojiler) [1935-1936], *Umumi iktisat teorisi* (1939-1942), *İktisadi düşünce tarihi* (1942), *Devlet ve ekonomi politikasının başarı şartları üzerine düşünceler* (1943), *Türkiye'de ve yabancı memleketlerde gelir vergisi* (1946), *Türkiye'de harp sonrası maliye meseleleri* (1946), *Boğaziçine sığınanlar* (1982). Neumark'ın bunlardan başka vergilendirme ilkeleri, maliye ve vergi politikalarının esasları, müdahalecilik vb. konularda Almanya'da yayımlanmış yapıtları vardır.

NEUMARKT, günümüzde **Egna,** İtalya'da yer. Bolzano'nun 25 km G.'inde; Massena arşidük Karl'ı burada yendi (12 nisan 1797).

NEUMARKT, Almanya'nın Bavyera eyaletinde, Schwaben Jurası'nda yer alan kent; 30 000 nüf. İkinci Dünya savaşı'ndan büyük zarar gören Neumarkt, yaygın bir tarım bölgesinin merkezidir. Elektroteknik. Tekstil sanayisi. Yapı gereçleri. Eski anıtlar (onarım görmüştür). Bernadotte arşidük Karl'ı burada yendi (15 ağustos 1796).

NEUMEİER (John), amerikalı dansçı ve koregraf (Milwaukee 1942). Royal Ballet School'da öğrenim gördü. 1965'te Stuttgart operası'nın bale topluluğuna girdi. İlk koregrafisini 1966'da yaptı: *Aria da capo* (F. Poulenc'in müziği üzerine). Birtakım sahneleme yenilikleriyle klasik yapıtları yeniden sahneye koydu. Ayrıca, dekor ve kostümlerinden ışıklandırma düzenine varıncaya kendisinin hazırladığı baleleri koregrafiledi: *Stages and Reflections* (1968), *Frontier* (1969). 1969-1972 arasında Frankfurt'ta bale müdürü, sonra da baş koregraf olarak çalıştı: *İnvisible Frontier, Pictures I, II, III, Brandenburg 3.* 1973'te bale müdürlüğünü üstlendiği Hamburg operası'nda bırkaç bale düzenledi *(Don Juan).* Aynı yıl başka kumpanyalarla da çalıştı. 1976'da American Ballet için Mahler'in 3. senfonisi üzerine *Hamlet*'i koregrafiledi. 1982'de Hamburg operası için bir *Petruşka* versiyonu hazırladı. 1987 Avignon festivali'nde *Magnificat* adlı yapıtı sahnelendi.

NEUMÜNSTER, Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletinde kent, Hamburg'un kuzeyinde; 82 000 nüf. Bölge pazarı ve sanayi (tekstil, makine ve elektroteknik aygıtlar yapımı, dökümevleri, kimya sanayisi, demiryolu onarım atölyeleri) merkezi. 1164'te, kente, 1130'a doğru yapılmış bir manastırın adı verildi. 1944 ve 1945 bombardımanları eski anıtlarını harabeye döndürdü.

NEUNKİRCHEN, Almanya'nın Saarland eyaletinde kent, Saarland'ın kolu Blies'in kıyısında; 53 000 nüf. Sanayi merkezi: makine yapımı, elektrikli ev aletleri, besin sanayileri.

Neupert, 1868'de Johann Christoph *Neupert*'in (1848-1921) kurduğu, önce pianoforte, sonra da klavsen üreten alman firması. Neupert, 1895'te eski klavyeli çalgılar toplamaya başlamıştı. Bu koleksiyon, 1968'de Nürnberg Ulusal müzesi'ne devredildi. Firma, 1907'de klavsen yapımına girişti. Hanns *Neupert* (Bamberg 1902 - Nürnberg 1980), 1928'de; oğlu Wolff da (doğm. 1937) babasının ölümünden sonra firmanın başına geçti.

NEUQUÉN *(río),* Arjantin'de ırmak, Andlardan doğar, río Limay ile birleştikten sonra río Negro adını alır; 550 km. Vadisinde bağcılık ve sulu tarım yapılır. —*Neuquén ili,* río Limay'ın ve río Colorado'nun çığırları arasında yer alır: 94 078 km^2; 326 000 nüf. (1989). Merkezi *Neuquén* (43 000 nüf.), *río Neuquén* ile río Limay'ın birleştiği yerdedir. Doğal gaz.

NEURATH (Konstantin, *baron* VON), alman siyaset adamı (Kleinglattbach, Württemberg, 1873 - Leinfelder Hof, Württemberg, 1956). Diplomattı; Dışişleri bakanlığı (haziran 1932 - şubat 1938) yaptı. Almanya'nın Milletler cemiyeti'nden çekilmesine ön ayak oldu ve Rheindland'ın yeniden işgalini hazırladı (1936). Hitler üstünde etkili olamadı, görevinden ayrıldı, yerini Ribbentrop'a bırakarak görevden ayrıldı, Bohemya-Moravya protektörlüğüne atandı (1939-1941). Nürnberg'de 15 yıl hapse mahkûm oldu, kasım 1954'te hastalığı nedeniyle serbest bırakıldı.

NEURATH (Otto), avusturya kökenli filozof (Viyana 1882 - Oxford 1945). Viyana* okulunun başlıca temsilcilerinden biridir.

NEUROCTENA a. Yazın çürümüş mantarlar üzerinde çok yaygın olarak bulunan sinek cinsi.

NEUROPTERA a. Zool. SİNİRKANATLILAR öbeğinin bilimsel adı.

NEUROPTERA a. Tümbaşkalaşmalı, kanatlı böcekler üsttakımı. (*Megaloptera, Raphidioptera* ve *Planipennia* gibi takımları kapsayan bu üsttakımın üyeleri etçildir; ağız parçaları öğütücüdür, büyük, birbirinden bağımsız, birbirine benzeyen dört kanatları vardır. Toprakta ya da suda yaşayan larvaları da etçildir ve erginden uzun yaşar. Nemfleri serbest ve çoğunlukla hareketsizdir.)

NEUROPTERİDAE a. Paleobot. Pinnulalarının (bileşik yaprak ayaları) biçimiyle belirgin karbon devri eğreltileri familyası. (Bunları familya oluşturan tam bitki değil de özel bir yaprak tipi sayanlar da vardır.)

NEUROPTERİS a. Yaprakçıkları ipliği andıran ve bazen iki tipte olan fosil eğrelti yaprağı. (*Neuropteris heterophylla* türü *neuropteridae* grubunun örnek tipi olup karbon devri tabakalarındaki pteridospermalar arasında yer alır.)

NEUROTERUS LENTİCULARİS a. Tırtılsı kuşaklar üzerinde ve meşelerin yapraklarında mazılar oluşturan burgulu zarkanatlı böcek. (Mazıyabanarısıgiller familyası.)

NEURUPPİN, Almanya'nın Brandenburg eyaletinde kent, Ruppin gölü kıyısında, Berlin'in kuzey-batısında; 24 900 nüf. Kilise (1799). Bölgesel müze. Bölgesel pazar. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Deri ve kereste sanayisi. Sayfiye merkezi.

NEUSİDLER ya da **NEWSİDLER,** XVI. ve XVII. yy.'larda ünlü lavtacılar yetiştiren alman aile. Başlıca üyeleri: HANS (Pressburg [bugün Bratislava] 1508'e doğr. - Nürnberg 1563). Yaşamının büyük bölümünü Nürnberg'de geçirdi. 1536-1549 arasında lavta için yazdığı ya da düzenlediği fantezileri, mezmurları, motetleri, şansonları, dansları vb. sekiz cilt halinde yayımladı. —Oğlu MELCHİOR (Nürnberg 1531 - Augsburg 1590). 1551'de Augsburg'a yerleşti. Fugger ailesinden destek gördü. 1566'da Venedik'te yayımladığı iki derleme, hollandalı ve alman üstatların çoksesli vokal yapıtlarının lavta için yapılmış düzenlemeleri dışında, yine lavta için yazılmış dans ezgilerini kapsar. —KONRAD (Nürnberg 1541 - Augsburg 1604'ten sonr.). Öncekinin kardeşi. Hainhofer ile Wyssenbach'ın tablaturalarında, birkaç lavta parçası vardır.

NEUSİEDL gölü, Orta Avrupa'da göl, Avusturya ile Macaristan'ın sınırını belirler; 350 km^2. Büyük bölümü Avusturya'nındır. Yüzölçümü mevsimden mevsime değişir, kıyıları bataklıktır (ilginç fauna ve flora). Derinliği ancak 1-3 m'dir. Kıyılarında bağlar vardır.

NEUSS, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Ren nehrinin sol kıyısında, Düsseldorf'un karşısında; 144 300 nüf. (1989). XIII. yy.'ın başlarında (mahzeni XI.-XII. yy.'dan kalma) roman üslubunda yapılmış büyük kilise. Clemens-Sels müzesi (Roma Antikçağı, Ortaçağ, folklor), ırmak limanı ve sanayi (çelik fabrikası, kırtasiye, makine [traktörler, tarım makineleri, otomobil ve hava taşıtları parçaları], kimya ve besin [un fabrikaları], seramik, kâğıt) merkezi.

NEUSTADT AM RÜBENBERGE, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Leine ırmağı kıyısında, Hannover'in kuzey-batısında; 37 200 nüf.

NEUSTADT AN DER WEİNSTRASSE, Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaletinde kent, Ren ile Hardt ovasının birleştiği yerde, Bergstrasse kıyısında; 50 400 nüf. Unsere Damen kilisesi (XIV.-XV. yy.). Eski cizvit okulunda belediye konağı (XVIII. yy.). Bağcılık merkezi (mahzenler, şarap yapımı için makineler ve gereçler). Kırtasiye. Mobilyalar. Makineyle örülmüş kazaklar.

NEUSTİFT, Avusturya'da sayfiye ve kış sporları (yüksl. 993-2 100 m) merkezi, Tirol'de, İnnsbruck'un G.-G.-B.'sında. Büyük kilise (1774).

NEUSTRELİTZ, Almanya'nın Mecklenburg-Vorpommern eyaletinde yer alan kent, eski Mecklenburg-Strelitz düklüğünün başkenti, Zierk gölü kıyısında; 27 200 nüf. Eski şatonun (1945'te harap oldu) güzel parkı. 1768-1778'de (kulesi 1830) yapılmış kilise. Ticaret ve sanayi (besin sanayileri, makine sanayileri, dökümevleri, yapı gereçleri) merkezi.

NEUSTRİA, Merovenjler zamanında Fransa'da Kuzey ve Kuzey-batı eyaletlerini içine alan devletlerden biri. 561'de, Chlothar I'in mirasının oğulları arasında paylaşılması sırasında kuruldu: Soissons ve Paris ile birlikte Chilperich'in payına düştü. Devletin romalı zihniyette olması ve krallarının ihtirası Neustria'nın Metz'teki germen krallığı Austrasia ile sık sık çatışmasına yol açtı. Bu yüzden krallık otoritesinin zayıflaması, yüksek aristokrasiyle saray yöneticilerinin işine yaradı. VII. yy.'ın ikinci yarısında Austrasia sarayı yöneticileri Pippinid'ler, daha kendilerini kral ilan etmeden iki krallığı birleştirdiler. (→ MEROVENJLER.)

NEUTRA (Richard Joseph), Avusturya asıllı amerikalı mimar (Viyana 1892 - Wuppertal 1970). 1917'de Viyana Teknik yüksek okulu'ndan mezun oldu, Loos'un plastik tasarımlarından etkilendi (aynı etki 1923'te Hayfa'da, bir ticaret merkezinin projelerini birlikte yaptığı Mendelsohn'da ve 1926'da Los Angeles'da buluştuğu Rudolf Schindler'de de görülür). Loos'un ve 1925'te bürosunda çalıştığı Wright'ın katkılarının yanı sıra, Sullivan'ın işlevsel yalınlık anlayışını benimsedi ve çelik bir iskelet kullanımıyla konutlarına uyarladı. ABD'de türünün ilk örneği sayılan Lovell Health House (Los Angeles yakınında, Griffith Park'ta 1927-1929), Avrupa'daki uygulamalara benziyordu; daha sonra üslubu inceledi ve 30'lu yıllarda kesinleşti (Los Angeles'ta Corona School, 1935; San Francisco'da Kahn House, 1940). Savaştan sonra Neutra son derece araştırılmış düzenlemelerinde, ıssız bir çevreyle tümüyle bütünleşen bir dizi serap-mekân yaratmayı başardı: Palm Spring'de Kaufmann House (1946), Ojai'de Moore House (1954), Claremont'da Hansch House (1955) vb. Şehircilikle de ilgilenen Neutra'nın yayımladığı kitaplar arasında *Wie baut Amerika* (Amerika'da nasıl yapı yapılır) [1927], *Architecture of Social Concern* (Toplumsal sorunlara yönelik mimar-

Collette Masson

John Neumeier (mart 1980'de)

Richard Neutra Frankfurt (AFC) yakınında profesör Rang'ın evi (1965)

Ehrmann-Top

lık) [1948], *World and Dwelling* (Dünya ve konut) [1962] sayılabilir.

Neutrality Act ya da **Neutrality Laws,** Amerikan kongresi'nin, izolasyon politikası yanlılarının etkisiyle, ABD'nin bir dış çatışmaya girmesini önlemek amacıyla benimsediği yasalar. Birinci yasa (ağustos 1935) Etyopya olayları sırasında 6 aylık bir süre için çıkartılmıştı, savaşa katılanlara savaş araç-gereçlerinin satışını ve bu malzemelerin amerikan yük gemileriyle taşınmasını yasaklıyordu; ancak bu kısıtlamalar hammaddeler için geçerli değildi. —İkinci yasa (şubat 1936) bir öncekinin yürürlük süresini uzatıyor, ancak savaş durumunun var olup olmadığına karar verme yetkisini Başkana bırakıyordu. Bu yasa Roosevelt'in Japonya'ya karşı Çin'i desteklemesine olanak sağladı. —Üçüncü yasa (nisan 1937) daha öncekileri pekiştiriyor, fakat savaşan taraflara peşin ödeme ve bizzat taşıma ("cash and carry") koşuluyla hammadde satışına izin veriyordu. —Dördüncü yasa ise (kasım 1939) aynı koşullar altında amerikan savaş araç ve gereçlerinin satışına olanak sağlıyordu.

NEU-ULM, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Tuna nehrinin sağ kıyısında, *Ulm*'un karşısında yer alır; 46 800 nüf. Makine ve otomobil sanayileri. Kereste sanayisi.

NEUVEVİLLE, İsviçre'de (Bern kantonu) kent, Biel gölü kıyısında, 3 200 nüf. Surların ve XIV. yy.'da yapılmış belediye konağının kalıntıları. Çeşmeler, eski evler.

NEUWİED, Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaletinde kent, Ren nehri kıyısında, Koblenz'in K.-K.-B.'sında; 61 200 nüf. Şato (XVIII. yy.). Metalürji.

NEUZÜBİLLAH ünl. (ar. *ne'uzü, bi-* ve *Allāh*'tan, *ne'uzü-b-illāh*). *Esk.* "Allah korusun, Allah'a sığınırız" anlamında tehlikeli bir durum karşısında kullanılır.

NEV sıf. (fars. *nev*). *Esk.* **1.** Yeni: *Mah-ı nev* (yeni ay). *Tarz-ı nev* (yeni moda). **—2.** Taze, turfa. **—3.** Kimi sözcüklerin başında bu anlamlarla yer alarak bileşik sözcük oluşturur: *nev-a-nev, nev-be-nev* (yeni yeni): *"Çaldıkça doğar gönlüme eşar nev-a-nev"* (Baha Tevfik), *"... galibane akdeylemiş olduğu muahedâtın ahkâmına kanaat edib de nev-be-nev meseleler çıkarmasa..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.), *nev-amed* ya da *nev-amede* (yeni gelmiş; yeni yetme), *nev-averde* (yeni bulunmuş), *nev-ayende* (yeni gelen), *nev-bade* (yeni şarap), *nev-bare, nev-bave* (taze, turfanda sebze ya da meyve): *"Bu subh-ı taze, şu nev-bave zihre-i dilber"* (Tevfik Fikret), *nev-bünyan* (yeni kurulmuş), *nev-büride* (yeni koparılmış, kesilmiş), *nev-cah* (göreve yeni gelmiş, yeni başlamış): *"Padişah-ı nev-câh hazretlerine arz u takdim olunmakla..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.), *nev-demide* (yeni yetişmiş), *nev-devlet* (sonradan görme), *nev-dide* (yeni bakış, yeni göz): *"... bir yeni ufk-ı meşhûd, / bir sema-pare-i nev-didene her çeşm-i şühûd / göremez, görse de idrak edemez füshatini"* (Tevfik Fikret), *nev-emel* (yeni istek): *"Nev-emel bir çocuk inadiyle..."* (Tevfik Fikret), *nev-eser* (yeni eser); *"Sözlerim nev-eser-i feyz-i beyandır"* (Namık Kemal, XIX. yy.), *nev-güşade* ya da *nev-küşade* (yeni açılmış): *"... bütün bir hayatı bu baba ile kız, elele, biri şu hayat-ı nev-güşadeyi idare etmek için çalışarak..."* (H. Z. Uşaklıgil), *nev-hast* (genç, taze; delikanlı; genç hayvan), *nev-hat* (sakalı, bıyığı yeni çıkmış; genç): *"her hayâl-i rûy-i hâtırda o şûh-ı nev-hattın"* (Namık Kemal, XIX. yy.), *nev-heves* (yeni alışan; maymun iştahlı), *nev-icad* (yeni bulunmuş, yeni icat edilmiş), *nev-inan* (yeni dizgin; yeni ehlileştirilmiş at), *nev-kadem, nev-reftar* (yürümeye yeni başlayan çocuk), *nev-kâr* (yeni iş sahibi, bir işe yeni başlayan), *nev-kise* (yeni, kese; sonradan görme), *nev-müslim* (yeni müslüman olmuş), *nev-nihal* (taze, genç fidan), *nef-pervaz* (uçmaya yeni başlamış yavru kuş), *nev-peyda* (yeni ortaya çıkan), *nev-rah* (yeni yol; yolculuğa yeni çıkan).

—Sey. oy. *Nev-icat hayal,* çağın gereklerine göre oluşturulmuş, çeşitli yenilikleri kapsayan gölge oyunu. —Çağın romanlarından, öykülerinden uyarlanmış karagöz faslı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Sey. oy. XIX. yy. karagöz ustalarından Kâtip* Salih, gölge oyununda, geleneksel malzeme kullanma yerine, çağın gereklerine uygun kimi yenilikler yaptı. Gergi yerine buzlu cam, mum yerine lamba kullandı ve tasvirleri alışılagelmiş boyutlarından daha büyük olarak perdeye getirdi. Konularda da kimi yenilikler yaptı. Karagöz'ü işçi tulumu ve davulla perdeye çıkardı. Ayrıca o dönemin roman ve öykülerinden senaryolar hazırlayarak yeni fasıllar oluşturdu. Böylece *nev-icat hayal* adı verilen ve çeşitli yenilikleri kapsayan bir gölge oyunu ortaya çıktı. Kâtip Salih'in çağdaşı ve ondan sonra gelen bazı karagöz ustaları da *nev-icat hayal*'e katkılarda bulundu. *Kâri* kadim* adı verilen klasik fasıllar dışındaki tüm oyunlar *nev-icat* olarak adlandırıldı.

NEV → NEVİ.

NEVA a. (fars. *nevā*). *Esk.* **1.** Ses, ahenk; nağme: *"Sende evvel çok nevalar güft ü gûlar var idi"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Kuvvet, zenginlik, kudret. **—3.** Nasip, kısmet. **—4.** *Neva-saz,* çalgı çalan, müzisyen.

NEVA a. Müz. Türk müziğinde bir basit makam. (Uşşak dörtlüsüne, rast beşlisi eklenerek oluşturulmuştur Seyre, güçlü [neva perdesi] dolaylarından başlar Bayati, uşşak, ısfahan makamlarına geçmeden, neva makamında uzun bir beste ya da doğaçlama yapabilmek, müzikte yeteneğin ölçütlerinden sayılmıştır.)

neva makamının dizisi

NEVA a. Müz. Türk müziğinde, tiz sekizlideki *re* (piyanoda *la*) sesinin adı. (Orta sekizlideki *re* "yegâh", tiz tiz sekizlideki *re* ise "tiz neva" adını taşır. Batı müziğindeki 440 frekanslı *la*'nın karşılığı olan neva perdesi, akort sesi [diyapazon] olarak kullanılır.)

neva perdesi

NEVA, Rusya'da ırmak, Rusya'nın kuzey-batısındaki büyük göllerin gideğeni; 74 km. Havzası 5 000 km^2. Neva, Ladoga gölünden çıkar, Finlandiya körfezine dökülür; geniş deltasının kıyısında Sen-Petersburg kurulmuştur. Delta'nın başındaki debisi 2 480 m^3/sn'dir.

Neva savaşı, Aleksandr Nevskiy'in Neva ırmağı kıyısında İsveçliler'e karşı kazandığı zafer (15 temmuz 1240).

NEVAACEM a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVAAŞİRAN a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoksa da, neva makamının, uşşak dörtlüsüyle hüseyniaşiran perdesinde sona eren biçimi olduğu bilinmektedir.)

NEVABIZ çoğl. a. (ar. *nābıza*'nın çoğl. *nevābız*). *Esk.* Atardamarlar.

NEVABİT çoğl. a. (ar. *nābite*'nin çoğl. *nevābit*). *Esk.* Bitkiler, toprakta yetişen, büyüyen şeyler.

NEVABUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Neva makamının buselik dörtlüsüyle sona eren biçimidir.)

nevabuselik makamı

NEVACİ (Şemsettin Muhammet), arap şair (Kahire 1386 - *ay. y.* 1455). Öğrenimini Kahire'de yaptı; yine aynı kentte hadis okuttu. Bir *Divan*'ı, ayrıca atlar konusunu ele alan *Habet ül kümeyt* adlı bir yapıtı vardır.

NEVACİZ çoğl. a. (ar. *nāciz*'in çoğl. *nevācız*). *Esk.* Azı dişlerinden sonraki dişler.

NEVAD a. (fars. *nevād*). *Esk.* **1.** Mahzen. **—2.** Zarar, hasar **—3.** Dil, lisan.

NEVADA, ABD'nin batısında eyalet; 295 023 km^2; 1 206 152 nüf. (1990). Merkezi *Carson City.* Nevada, küçük dağ sıralarının yer aldığı Büyük Havza'nın büyük bölümünü kaplar. Rüzgârdan iyi korunan konumu nedeniyle eyalette çöl iklimi egemendir: akarsular belli dönemde kurur ya da tuzlu göllerde kaybolup gider. Eyaletin gelir kaynağı (yaygın yöntemlerle hayvancılık, sulu tarım) azdır, ama "Sunny Belt"teki konumu (başlıca kenti Las Vegas'ta kumarın gelişmesi sayesinde) nedeniyle son otuz yıldır hızla gelişmektedir. Turizm eyaletin başlıca gelir kaynağıdır.

—Tar. Nevada bölgesi, göçmenler Kaliforniya'ya gitmek için bölgeden geçmeye başlayıncaya kadar hemen hemen hiç tanınmıyordu. Meksika'nın ABD'ye bıraktığı (1848) eyalet 1850'de Utah'a katıldı; 1861'de özerk toprak olduktan, altın ve gümüş madenlerinin bulunması nedeniyle halkın akın akın bu topraklara gelmesinden sonra, ABD'nin 36. eyaleti oldu (1864).

NEVADA *(sierra),* Güney İspanya'da dağ kütlesi. Betica sıradağlarının en yüksek yüzey şekillerini oluşturur; en yüksek noktası *Mulhacén*'de 3 481 m'ye ulaşan, billurlu şistli büyük bir kabartıdır. Çoğunlukla kubbe gibi yuvarlaklaşmış doruklar, geçirdikleri düzleşmelerin izlerini taşırlar. Bu kütle Málaga kıyı bölgesini Granada havzasından ayırır.

NEVADA *(sierra),* ABD'nin (Kaliforniya) batısında sıradağ, K.-B.'dan G.-D.'ya doğru uzanır; *Mont Whitney*'de 4 418 m. Kaliforniya çukurunu Büyük Havza'dan (Nevada eyaleti) ayırır. Batıdan başlayarak yavaş yavaş 2 000 m'den 4 000 m yükseltiye ulaşan, hem çok hızlı hem çok sarp (1 000 m'den 2 000 m'ye) bir ivintiyle Büyük Havza yanında yükselen, bakışımsız bir plato görünümündeki kırıklı bir bloktur. Batı yamacı yağışlı ve ormanlık olan sierra Nevada, Kaliforniya ovalarının sulanması ve hidroelektrik enerjisi üretimi için bol miktarda su sağlar; buna karşılık, doğu yamacı kurak ve çoraktır. Batı yamacındaki ulusal parklarda turizm gelişmiştir.

NEVADE a. (ar. *nevade*). *Esk.* Torun.

NEVADİ çoğl. a. (ar. *nadi*'nin çoğl. *neva-*

di). *Esk.* Toplantılar, bir araya gelinen meclisler: *Nevadi-i üdeba* (edebiyatçıların bir araya geldikleri toplantılar).

NEVADİR çoğl. a. (ar. *nādir*'in çoğl. *nevadir*). *Esk.* Az bulunan şeyler, kıymetli şeyler: *"İlme, hikmet ve marifete malik hükümdarlar hakikaten rüzgârın nevadirindendirler"* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).
—İsl. Hanefi mezhebi kurucusu Ebu Hanife'den ve ondan sonraki Ebu Yusuf, imam Muhammet gibi din adamlarından söylence yoluyla gelen ve açıklamaları yapılan sorunlar. (Bu konuda Sakızlı Sadık Mehmet Efendi'nin *Nevâdir ül-fıkhiyye fî mezheb il-e'immet il-hanefiyye* adlı bir yapıtı vardır.)

NEVAKIS çoğl. a. (ar. *nakışa*'nın çoğl. *nevakış*). *Esk.* Noksanlıklar, eksiklikler: *İkbal-i nevakıs* (eksikleri tamamlayan).

NEVAKİS çoğl. a. (ar *nākūs*'un çoğl. *nevākis*). *Esk.* Kilise çanları: *Tanin-i nevakis* (çan sesleri).

NEVAKÜRDİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Neva makamının kürdi dörtlüsüyle sona eren biçimidir.)

NEVADO DEL RUİZ, G. Amerika'da Kolombiya'da Bogota'nın B.-K.-B.'sında Orta sıradağlar üzerinde volkan (5 400 m). 400 yıl hiçbir etkinlik göstermedikten sonra, 1985 yılının kasım ayında önce birkaç gün süre ile duman çıkarmaya başladı ve ayın 14'ünde birdenbire şiddetli bir şekilde püskürdü. Püskürme sonucu dağın yüksek kesimlerindeki karların ve buzların eriyerek suya dönüşmesi, yamaçtaki tüf ve kül gibi piroklastik gereçlerin jeomorfolojide lahar* adı verilen bir çamur akıntısı haline geçmesine ve büyük bir hızla Langunilla vadisi boyunca yerleşim alanlarına doğru ilerlemesine neden oldu. Kalınlığı 5 m'yi bulan çamur akıntısı, volkana yaklaşık 50 km uzaklıktaki 50 000 nüfuslu Armero kentinin büyük kesimini kapladı, kenti ve yakındaki diğer bazı yerleşmeleri harabeye çevirdi. Bu felakette 20 000'den fazla insan hayatını yitirdi.

NEVAFİL çoğl. a. (ar. *nafile*'nin çoğl. *nevāfil*). *Esk.* Yapılması farz olan ibadetlerin dışında kalan, fazladan yapılan ibadetler.

NEVAFİS çoğl. a. (ar. *nefsā*'nın çoğl. *nevāfis*). *Esk.* Loğusalar, yeni doğum yapmış kadınlar.

NEVAGERDANİYE a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVAGEVEŞT a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVAHİ çoğl. a. (ar. *nahiye*'nin çoğl. *nevāhi*). *Esk.* **1.** Nahiyeler, bucaklar: *"... Anadolu'nun muhtelif bir takım nevahisindeki köy isimlerine nazaran..."* (F. Köprülü). **—2.** Taraflar, yönler. **—3.** *Nevahi-i kaza*, bir ilçeye bağlı bucaklar.
—Esk. yerbil. *Nevahi-i muhterika*, sönmüş yanardağların etrafında volkan izlerinin görüldüğü yerler.

NEVAHİ çoğl. a. (ar. *nahiye*, yasak olan şey'in çoğl. *nevahi*). *Esk.* Yasaklanan şeyler: *Evamir ü nevahi* (buyruklar ve yasaklar).

NEVAHT ya da **NÜVAHT** a. (fars. *nevaht, nüvaht*). *Esk.* **1.** Okşama, sevme. **—2.** Bir müzik aleti çalma.

NEVAHTE sıf. (fars. *nevahten* okşamak'tan *nevahte*). *Esk.* **1.** Okşanmış, sevilmiş. **—2.** Saz çalan, müzisyen.

NEVAİ sıf. (fars. *neva* ve ar. *-i*'den *nevā'i*). *Esk.* **1.** Ses, ahenk ya da makamla ilgili. **—2.** Zenginlikle, kudretle ilgili. **—3.** Nasiple, kısmetle ilgili.

NEVAİ → ALİ ŞİR NEVAİ.

NEVAİB çoğl. a. (ar. *nā'ibe*'nin çoğl. *nevā'ib*). *Esk.* Belalar, felaketler: *Nevaib-i eyyam* (günlerin getirdiği felaketler).

NEVAİR çoğl. a. (ar. *nā'ire*'nin çoğl. *nevā'ir*). *Esk.* Ateşler, alevler.

NEVAL a. (ar. *neval*). *Esk.* **1.** Talih, kısmet. **—2.** Bahşiş, armağan, bağış: *Derya-neval* (deniz gibi bağışlayan, bağışı bol olan).

NEVALE a. (ar. *nevale*). **1.** Yiyecek ve içecek şeyler; azık. **—2.** *Esk.* İhsan, bağış. **—3.** *Esk.* Talih, nasip. **—4.** *Nevaleyi düzmek*, sofrayı gerekli yiyeceklerle donatarak hazırlamak.

NEVAMAYE a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoksa da, neva makamının, segâh beşlisiyle segâh perdesinde sona eren biçimi olduğu bilinmektedir.)

NEVAMİS çoğl. a. (ar. *nāmūs*'un çoğl. *nevamis*). *Esk.* Kanunlar, yasalar: *Nevamis-i ilahiye* (tanrısal, kutsal yasalar). *Nevamis-i tabiat* (doğa yasaları). *Nevamis-i tabiiye* (doğal yasalar).

P. Koch-Rapho

Nevada eyaletinin batısındaki Virginia City kenti

R. Bachoffner-Diaf

sierra Nevada
Yosemite Park (Kaliforniya)

NEVAN be. (ar. *nev*'den *nev'an*). *Esk.* **1.** Çeşit bakımından, tür bakımından. **—2.** Biraz.

NEVANEVRUZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVANLİNNA (Rolf), finlandiyalı matematikçi (Joensuu 1895 - Helsinki 1980). Meromorf fonksiyonlar konusunda daha önce elde edilmiş sonuçları birleştiren ve sistemleştiren bir kuram geliştirdi (1925).

NEVARİ a. Nevarlar tarafından konuşulan tibet-birman dili.

NEVARLAR, Nepal'de tibet-birman halkı. Özellikle Katmandu vadisinde yaşayan Nevarlar'ın nüfusu 1,5 milyon kadardır (1990). Kastlara bölünmüş karışık bir grup oluştururlar. Babasoylu ve babayerlidirler. Önce buddhacı olan Nevarlar sonra hinduculuğu benimsediler.

NEVARUS a. (fars. *nev* ve ar. *'arūs*'tan *nev-'arūs*). *Esk.* Yeni gelin: *"Bir nev-arus gibi ider naz ile hiram"* (Baki, XVI. yy.).

NEVARUSAN çoğl. a. (fars. *nev*, ar. *'arūs*'tan *nev-'arūs*'un fars. çoğl. *nev-'arūsān*). *Esk.* **1.** Yeni gelinler. **—2.** *Nevarusan-ı bahar*, açılmış çiçekler.

NEVASELMEK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVASIB çoğl. a. (ar. *nasb*'ın çoğl. *nevāsıb*). Esk. dilbilg. Arapçada eklendikleri ad ve fiilin sonunu fetha ile (a, e ile) okutan harfler.

NEVASİ çoğl. a. (ar. *nāşiye*'nin çoğl. *nevaşi*). *Esk.* **1.** Alınlar. **—2.** İleri gelenler, ulular.

NEVAŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde XVI. yy.'dan önce kullanılmış bir ma-

kam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVAT a. (ar. *nevat*). *Esk.* **1.** Çekirdek. **—2.** Hurma çekirdeği. **—3.** Çekirdek biçiminde olan, çekirdeğe benzeyen şey. —Esk. bot. Besler çekirdek.

NEVATIH çoğl. a. (ar. *nâtıh*'ın çoğl. *nevâtıh*). *Esk.* **1.** Belalar, sıkıntılar. **—2.** Tos vuran hayvanlar.

NEVATİ çoğl. a. (ar. *nuti*'nin çoğl. *nevati*). *Esk.* Gemiciler.

NEVATİR çoğl. a. (ar. *nâtur*'un çoğl. *nevâtir*). *Esk.* **1.** Natırlar. **—2.** Bostan bekçileri.

NEVAYIHÜSEYNİ a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan sonra kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVAYISÜNBÜLE a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVAYIUŞŞAK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVAZ ya da **NÜVAZ** sıf. (fars. *nevâhten*'den *nevâz, nüvâz*). *Esk.* "Okşayan", "okşayıcı" anlamıyla bileşik sözcükler türetir: *dil-nevaz* (gönül okşayan), *hatır -nevaz* (gönül alan, hatır okşayan), *ruh -nevaz* (ruhu okşayan) vb.

NEVAZENDE sıf. (fars. *nevâzende*). *Esk.* Okşayan, okşayıcı.

NEVAZİ a. (fars. *nevaz* ve *-i*'den *nevâzi*). *Esk.* Okşayıcılık, okşama anlamıyla bileşik sözcükler yapar: *bende-nevazi* (köle okşayıcılık, köleye iyi davranma), *dil-nevazi* (gönül okşayıcılık) vb.

NEVAZİL a. (ar. *nâzile, nezle*'nin çoğl. *nevazil*). Nezle.

◆ çoğl. a. *Esk.* **1.** Olaylar. **—2.** Belalar. —İsl. Hanefi mezhebinde, kendileri ile ilgili hükümler açık olmadığı zaman, içtihat yoluyla çözümlenen sorunlar.

NEVAZİŞ a. (fars. *nevâziş*). *Esk.* **1.** Okşama, gönül alma: *"Bir sanat eserine asırların bahşettiği nevaziş, yaş, vakar ve haysiyeti..."* (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Nevazişger* ya da *nevazişkâr*, okşayan, gönül alan.

NEVAZİŞ a. Müz. Türk müziğinde XIX. yy.'a değin kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş tek örneği, Mandoli Artin'in peşrevidir.)

NEVBAHAR a. (fars. *nev* ve *bahar*'dan *nev-bahâr*). *Esk.* İlkbahar: *"Göstermiyor felek bize mihri bu nev-bahar"* (Nedim, XVIII. yy.).

NEVBAHAR a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVBAHTİ, iranlı ünlü bir ailenin adı. VIII.-X. yy.'lar arasında varlığını sürdüren ve atasının, *Şehname*'de adı geçen Gudarz'ın oğlu Giv olduğunu ileri süren ailenin bilinen ilk üyesi, Nevbaht adlı bir müneccimdir. Daha hapiste bulunduğu sırada Mansur'a halife olacağını bildirmiş, yeni başkent Bağdat'ın da zayiçesini hazırlamıştır. Yedi oğlundan İbrahim bin İshak Ebusehl, halife Memun döneminde *Kitab ül-yakut* ve *Kitab ül-ibtihac* adlı yapıtları yazmıştır. Ailenin en tanınmış öteki üyeleri şunlardır: FAZL BIN EBUSEHL (öl. 815 ?). Darülhikme'de görev yapmış, birçok kitap yazmışsa da bunlar günümüze değin ulaşmamıştır. —İSMAİL BİN ALİ (849-923). İmamilerin asıl siyasal başı ve kelam bilgini. Otuzu aşkın yapıtından yalnız *Tembih*'in bazı parçaları günümüze gelebilmiştir. —HASAN BİN MUSA (öl. 922'ye doğr.). İmami kelam bilginlerinden; yunan felsefesiyle ilgilendi. Kırk dört yapıtından yalnız şii fırkalarına ilişkin bilgiler içeren *Kitabı fırak ül-şi'a* zamanımıza değin kalmıştır.

NEVBE a. ("nöbet, sıra, defa" anlamlarındaki ar. *nevbet*'ten). **1.** Kadiri, rıfai, sadi, bedevi tekkelerinde, bayram ve kandil geceleri, peş peşe ilahiler okunması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Anılan tarikatların terminolojisinde bu gecelerde çalınan halile, kudüm ve tef gibi çalgıların genel adı. **—3.** Anılan tarikatlarda zilsiz tefe verilen ad.

—ANSİKL. Ramazan bayramında üç, kurban bayramında iki kez yinelenen nevbe töreninde tekkenin şeyhi, öteki dergâhlardan gelen şeyhler ve zâkirbaşı halile; dedeler ve zâkirler kudüm; dervişler ise mazhar vururlardı. Okunan bestenin bitiminde tasavvuf ulularından *Aktabı hamse* (Beş kutup) de denilen Abdülkadir Geylani, Ahmet Rıfai, Ahmet Bedevi, İbrahim Düşûki, Sadettin Cibavi için kasideler de söylenirdi.

NEVBER a. (fars. *nev* ve *ber*'den *nev -ber*). *Esk.* **1.** Turfanda meyve ve sebze. **—2.** Genç kız.

NEVBET ya da **NEVBE** a. ("nöbet, sıra, defa" anlamlarında ar. *nevbet*). **1.** Orta doğu ve Kuzey Afrika'daki islam ülkelerinde, peş peşe seslendirilen çeşitli ritimlerde yapıtlardan oluşan dinsel, askeri ya da dindışı müzik programı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Arap askeri müziğinde, davul ve zurnadan oluşan topluluk. **—3.** Fıçı biçiminde Libya davulu. **—4.** *Nevbet vurmak*, Mehterhane sözkonusuysa, birçok parçayı peş peşe çalmak. (→ MEHTERHANE ve MEHTER* MÜZİĞİ.)

—*Esk.* Nöbet.

—ANSİKL. Müz. VIII. yy.'da Bağdat sarayında, sırayla halifenin huzuruna çıkıp hünerini sergileyen müzikçilerden her birinin programına *nevbet* denirdi. Terim daha sonra, çeşitli türdeki parçalardan oluşan diziyi belirtmek için kullanıldı. Abdülkadir* Meragi döneminde bir nevbet ya da "nevbet-i mürettebe", *kavl, gazel, terâne* ve *fürudaşt* olmak üzere dört parçadan oluşurdu. Meragi, bunlara beşinciyi ekledi: *müstezat*. Daha sonra her islam ülkesinde nevbet, az çok değişik bir içerik ya da ad kazandı. Sözgelimi Batı Türkistan'da da nevbet *makam*'a, İstanbul'da (dindışı müzikte) *fasıl*'a dönüştü. Cezayir'de bu tür programların en çok rağbet göreni, endülüs etkileri taşıyan *nevbet-i gırnati*'dir. Bunların her biri, dahil olduğu makamın *(tab)* adıyla anılır ve şu parçalardan oluşur: 1. *daire*, 2. *müstehbir*, 3. *taşiye* ya da *tevşiha*, 4. *masdar* ya da *musaddar*, 5. *betayh*, 6. *derc*, 7. *inşiraf*, 8. *helas* ya da *muhlas*. Yakındoğu'da nevbet, 1. *taksim*, 2. *bişrev*, 3. *kâr*, 4. *murabba*, 5. *nakş*, 6. *ağırsemai*, 7. *şarkı*, 8. *yürüksemai*, 9. *bişrev semai* türlerindeki parçalardan oluşur (bu nevbet düzeni, bizdeki *fasıl* ile büyük benzerlik göstermektedir). Mısır nevbeti ise, dansa eşlik ettiğinden tam bir süittir: 1. *beşrev*, 2. *türkmanî el-evvel* (toplu dans için), 3. *selam* (solo dans için), 4. *türkmanî el-sani* (toplu dans için), 5. *taksim* (solo dans için), 6. *türkmanî el-salis* (toplu dans için), 7. *mâşi* (solo dans için).

Dindışı türk müziğinde *nevbet* terimi, yerini *fasıl*'a bırakmışken mehter müziğinde, aynı şekilde, çeşitli türlerdeki parçaların arka arkaya çalınıp söylenmesinden oluşan dizi için nevbet adı korunmuştur.

Kadiri, rifai, sadi, bedevi tarikatlarında, dinsel bayramlarda ve kandil gecelerinde peş peşe ilahiler okumaya *nevbe* denirdi. (→ FASIL.)

NEVBETHANE a. (ar. *nevbet* ve fars. *hâne*'den *nevbet-hâne*). *Esk.* Musiki takımının nevbet çaldığı yer.

NEVBETİ a. (ar. *nevbet* ve *-i*'den *nevbeti*). *Esk.* Mehter takımının başı, mehter başı.

NEVBEZEN a. Kadiri, rıfai, bedevi ve sadi terminolojisinde, nevbe (zilsiz tef), kudüm ya da halile çalan derviş.

NEVCET a. (ar. *nevcet*). Denizc. Eskiden, gemilerde, mürettebatın brandalarını sara ettikten sonra bağlamada kullandığı ince halat parçası.

NEVCİVAN sıf. (fars. *nev* ve *civan*'dan *nev-civân*). *Esk.* **1.** Delikanlı. **—2.** Taze.

NEVCİVANLIK a. (fars. *nev-civân*'dan). *Esk.* **1.** Gençlik, delikanlılık. **—2.** Tazelik.

NEVE a. (fars. *neve*). *Esk.* Torun.

NEVED sıf. (fars. *neved*). *Esk.* Doksan.

NEVEDA a. (fars. *nev* ve *eda*'dan *nev -eda*). *Esk.* Yeni tarz, yeni moda.

NEVEDA a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Notacı Emin Efendi [1845-1907] tarafından bulunmuş, başka besteci tarafından kullanılmamıştır.)

NEVELSON (Louise), rus kökenli amerikan heykelci (Kiev 1899 - New York 1988). Önce ressamlık yaptı, 1950'li yıllardan başlayarak kendini heykel çalışmalarına adadı. Plastik ve ritim kaygısıyla, yalnızca siyaha boyalı artık tahta parçalarından asamblajlar yaptı ("Sky presence" dizileri, 1960, ya da "Open Zag", 1974), seyrek olarak da beyaz ya da yaldız kullandı; geometrik biçimlerle barok şatafatını bağdaştıran elemanların yerleştirildiği kasaları düzenleyerek duvarlar ve çevreler oluşturdu. Pleksiglası, alüminyumu ve Corten çeliğini de denedi.

F. Walch-galerie de France

Louise **Nevelson**
Skyscape (1963)
siyaha boyalı tahta elemanlar
özel kol.

NEVEND ya da **NEVENDE** a. (fars. *nevend, nevende*). *Esk.* **1.** Hızlı giden, süratli at. **—2.** Postacı, atlı postacı.

NEVERD sıf. (fars. *neverdiden*, burmak, dürmek'ten *neverd*). *Esk.* "Gezen, dolaşan, dönen" anlamıyla, bileşik sözcükler oluşturur: *cihan-neverd* (dünyayı dolaşan), *reh-neverd* (yolda gezen, yolda dolaşan), *sahra-neverd* (çölde gezen, göçebe).

NEVERS, Fransa'da *département* (Nièvre) merkezi, Loire ile Nièvre ırmaklarının kavşağında; 43 889 nüf. (1992). Orta büyüklükte bir kent, 60 000 nüfuslu bir yerleşmenin temel öğesi sayılan Nevers, hem ticaret hem sanayi (makine ağır basmakla birlikte elektrikli gereçler yapımı, kauçuk imalatı, kimyasal maddeler ve hazırgiyim de önemlidir) merkezidir.

—Güz. sant. Roman üslubundaki St-Étienne kilisesi'nde (1063-1097) Auver-

gne ve Bourgogne etkileri görülür; St-Cyr-et-Ste-Julitte katedrali'nde (XI.-XVI. yy.), biri roman (XII. yy. freskleri), öbürü gotik, karşılıklı iki absıda bulunur. XVII. yy.'da yapılmış Ste-Marie capellası'nın barok bir cephesi, St-Pierre kilisesi'nin de (1612) gözaldatmaca tekniğiyle gerçekleştirilmiş italyan tarzında süslemeleri vardır. Bugün adalet sarayı olarak kullanılan eski piskoposluk binası, XVIII. yy. mimarlığının güzel bir örneğidir.

NEVERS (François I DE CLÈVES, — *kontu*, sonra —*dükü*), fransız asker (Cussy-en-Morvan 1516 - Nevers 1562). Nevers kontu Charles de Clèves'in oğlu. 1538'de François I tarafından Nevers dükü yapıldı. 1545'te Champagne valiliğine getirildi. Karl V tarafından kuşatılan Metz' in savunmasına katıldı (1552); Picardie (1553), Flandre (1554) ve Champagne'a (1555) sefer düzenledi ve Saint-Quentin savaşı'na katıldı (1557).

NEVERS (Louis DE GONZAGUE, — *dükü*), fransız asker (1539 - Nesle 1595). Mantova dükü Frederico II'nin oğlu. Nevers dükü François I'in kızı ve mirasçısı Henriette de Clèves ile evlenerek Nevers dükü unvanını aldı (1565). Saluzzo (1567), Picardie (1587), sonra Champagne (1589) markilikleri valisi ve Birlik'in liderlerinden biri oldu. 1590'da katıldığı Henri IV onu, bağlılığını bildirmek üzere papa Clemens VIII'e gönderdi (1593) ve Maliye başmüfettişi yaptı (1594-95).

NEVESER a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (İsmail Dede Efendi'nin buluşu olan neveser makamı, nikriz beşlisine, hicaz dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Sık nihavent geçkisiyle kullanılır.)

neveser makamının dizisi

NEVEVİ (Muhammet bin Ömer bin Arab el-Cavi **EN-**), malaya kökenli şafii fıkıh bilgini (öl. 1898). Öğrenimini doğduğu ülkede tamamladıktan sonra Mekke'ye gelip burada müderrislik yaptı. Tefsir, tasavvuf, fıkıh, felsefe, tarihe ilişkin birçok kitap ve şerh yazdığı bilinmektedir.

NEVEVİ (Muhittin Ebu Zekeriya Yahya bin Şeref **EN-**), iranlı şafii fıkıh bilgini (Neve 1233 - *ay. y.* 1277). Şam'daki Revahiye medresesi'nde tıp ve din bilimleri öğrenimi yaptı. Şafii mezhebine girdi. Ebu Şame ölünce (1266) Eşrefiye darülhadisi'nde ders verdi. Şam halkına ait bahçelerin geri verilmesi ve Suriyeliler'in ödediği savaş vergilerinin azaltılması için memluk sultanı Baybars'la görüştüyse de, başarılı olamaması üzerine Şam'dan kovuldu. Başlıca yapıtları: *et-Tenbîh, Tehzîb ül-esmâ' ve'l-lügat, Kitab ül-ezkâr, et-Tahrîr fî elfazi't-tenbîh*.

NEVFEL a. (ar. *nevfel*). *Esk.* Deniz.

Nevfel, *Leyla ile Mecnun* hikâyesinin kahramanlarından biri. Farklı anlatmalarda halifenin tahsildarı ya da ünlü bir kahraman (emir, şah) olduğu belirtilir. Mecnun'un durumuna acıyarak onu Leyla ile evlendirmeye girişir. Bunu sağlamak için Leyla'nın kabilesiyle savaşa tutuşur. Ancak Mecnun savaşı Leyla'nın kabilesinin kazanması için dua eder. Savaşanların birbirlerini değil, asıl kendisini öldürmelerini ister. Nevfel, Mecnun'un çektiği aşk hastalığının çaresi olmadığını anlar. Başka anlatmalarda Nevfel Mecnun'a kendi kızını verir; ancak Mecnun sahraya döner. Bazı anlatmalarda da Leyla'yı görünce gönlünü kaptıran Nevfel, Mecnun'u zehirleyerek öldürmek ister; yanlışlık sonucunda da kendisi ölür.

NEVH a. (ar. *nevḥ*). *Esk.* **1.** Ölünün arkasından ağlama. **—2.** Güvercinin nağme ile ötmesi.

NEVHA a. (ar. *nevḥ*'ten *nevḥa*). *Esk.* **1.** Ölünün arkasından yüksek sesle ağlama. **—2.** *Nevha etmek*, yüksek sesle ağlamak. || *Nevha koparmak*, aniden feryada başlamak. **—3.** *Nevhagâh, nevhageh*, ölüye ağlanan yer. || *Nevhager*, para ile yas tutan, ölüye ağlayan.

NEVHAT çoğl. a. (ar. *nevḥa*'nın çoğl. *nevḥât*). *Esk.* Ölünün arkasından yüksek sesle ağlamalar.

NEVHEVES sıf. (fars. *nev* ve *heves*'ten *nev-heves*). *Esk.* **1.** Bir işe yeni başlayıp aşırı istek gösteren. **—2.** Hevesi çabuk geçen, sebatsız, maymun iştahlı.

NEVHEVESAN çoğl. a. (fars. *nev-heves*' in çoğl. *nev-hevesan*). *Esk.* **1.** Bir işe hevesle başlayanlar. **—2.** Yeni başladıkları işten hemen soğuyanlar, maymun iştahlılar.

NEVHİZ sıf. (fars. *nev* ve *ḫiz*'den *nev-ḫiz*). *Esk.* Yeni yetişmiş, yeni çıkmış, taze: *Nihal-i nev-hız* (taze fidan).

NEVİ, -v'i a. (ar. *nev'*). **1.** Aynı cinsten, aynı türden nesne ya da varlıkların tümü içinde bir türü, ozdeş bir tipi belirleyen ortak özellik; tür, çeşit: *Bu mağazada her nevi kumaş bulabilirsiniz.* **—2.** *Nevi şahsına münhasır*, kendine özgü yanlarıyla başkalarından ayrılan, bir benzeri daha bulunmayan kimseler için kullanılır.
—*Esk. Nev-i beşer*, insan türü, insanlar. || *Nev-i teşhir*, teşhir çeşidi.
—Huk. *Nevi borcu* → BORÇ.

NEVİ, NEVİYE sıf. (ar. *nev'* ve *-i*'den *nev'i*, dişl. *nev'iyye*). *Esk.* Çeşitle, türle ilgili.

NEVİ a. (fars. *nev* ve *-i*'den *nevi*). *Esk.* Yenilik.

NEV'İ, asıl adı **Yahya,** türk şair (Malkara, Tekirdağ, 1533 - İstanbul 1599). Halveti şeyhlerinden Pir Ali'nin oğlu. Babası Malkara'da Turhanbey camisi imamı ve sıbyan mektebinde hocaydı. İlköğrenimini babasının yanında yaptı; İstanbul'da medresede okudu (1550-1566). Ahaveyn adıyla anılan Ahmet ve Mehmet kardeşlerin öğrencisi oldu. Tasavvufla ilgilenerek Sarhoş Bali, Kurt Mehmet ve Şeyh Şaban efendilere bağlandı. Hocası Mehmet Efendi'yle birlikte bir süre Edirne'de bulundu (1558-1663). Gelibolu'da müderrisliğe başladı (1566). İstanbul'da Sahkulu, Muratpaşa, Caferağa, Mihrimah, Çınarlı medreselerinde ders okuttu (1572-1590). Bağdat kadılığına atandıysa da yola çıkmak üzereyken Murat III'ün şehzadelerinin hocalığıyla görevlendirildi. Mehmet III, babasının ölümü üzerine tahta geçerek 19 kardeşini idam ettirince (1595), kardeşlerinden Şehzade Mustafa, Bayezit, Osman ve Abdullah'ın hocası olan Nev'i'yi de emekliye ayırdı. Nev'i'nin aşk konusunu duygulu, içtenlikli anlatımla işleyen gazelleri vardır. Kasidelerinin özellikle girizgâhları, taşıdığı sanat değeri bakımından beğenilmiştir. Oğlu şair Atayi tefsir, kelam, tasavvuf, akait, fıkıh, mantık gibi konularda 30'u aşkın yapıtı olduğunu belirtmişse de bunlardan pek azı günümüze kalmıştır. *Divan*'ı (yeni harflerle bas. 1977) dışındaki yapıtlarının başlıcaları: manzum *Kırk hadis çevirisi*; tasavvufi aşkı konu edinen *Hasbihal* mesnevisi; din, tarih, bilim konularıyla ilgili bir ansiklopedi olan *Netayic ül-fünun ve mehasin ül-mütun; Füsus ül-hikem çevirisi; Risale-i neva-yı uşşak; Risale-i mantık; Hace-i cihanın münşeatından tercümeler.*

NEV'İ, asıl adı **Muhammet Rıza,** iranlı şair (Habuşan, Meşhed, ? - Burhanpur, Hindistan, 1610). Bir tüccarın oğluydu. Öğrenimini yaptığı Kâşan'da Mevlana Muhteşem'den ders aldı. Bir süre Merv' de yaşadı; hâkim Nur Muhammet Han tarafından korundu. Daha sonra Hindistan'a giderek Mirza Yusuf Han Meşhedi'ye, Mirza Abdürrahim'e, onun şehzadesi Daniyal'a hizmet etti. *Suz ü güdaz* adlı yapıtında ölen kocasıyla birlikte yakılmak üzere ateşe atılan bir kadının serüvenini konu edinir. Şiirleri *Lübb ül-elbab* adını taşıyan divanındadır.

NEVİD → NÜVİT.

NEVİLLE ya da **NEVİLL,** büyük bir ingiliz baronlar ailesinin soyadı; aile 1131'de Durham'da Raby senyörlüğünü alan Dolfin'in soyundan gelir. Dolfin'in torunu ROBERT (öl. 1192'ye doğr.) kendisine çeyiz olarak Durham yakınındaki Brancepeth senyörlüğünü getiren İsabel Neville ile evlendi. Onun soyundan gelenler atalarının norman kökenli soyadını aldılar ve Kuzey' de topraklarını genişlettiler. RANULF'un (öl. 1331) baron olarak 1295 Parlamento' suna çağrılması, ailenin gücünün kabul edilmesini sağladı. XIV. yy.'da ailenin gücü hemen hemen İngiltere'nin kuzeyinde Percyler'in gücüne eşitti. Öte yandan, XV. yy.'ın başında Richard Neville'in Beauchamplar'ın vârisiyle evlenmesi, ailenin, ingiliz baron ailelerinin ilk sırasında yer almasına yol açtı. İkinci **Neville** baronu RALPH (öl. 1367) İskoçyalılar'a karşı krallık ordusuna komuta etti ve Neville's Cross zaferinin kazanılmasında (1346) belirleyici bir rol oynadı.

NEVİLLE (John, 3. — *baronu*), ingiliz asker (öl. 1388). John of Gaunt'ın silah arkadaşıydı. Yüzyıl savaşı'nda yararlılık gösterdi; "İskoçya markaları muhafızı" ve "Aquitania kral temsilcisi" oldu.

NEVİLLE (Ralph), 1. **Westmorland** kontu, ingiliz senyör (1364-1425). John Neville'nin büyük oğlu. Percyler'in can düşmanı olan Neville, Henry IV'ün Percyler'in ayaklanmasını bastırmasına yardım etti (1403). Kızlarından Cicely, Richard of York ile evlendi ve ondan iki oğlu oldu: Edward IV ve Richard III.

NEVİLLE (Richard), **Salisbury** kontu, ingiliz asker (1400-1460). Ralph Neville'in oğlu. İki Gül savaşı'nda yorkcu önderlerden biriydi. Oğlu Warwick ile birlikte savaştı. Wakefield savaşı'nda yenildi ve öldürüldü (aralık 1460).

NEVİLLE (Richard), **Warwick** kontu **Kingmaker** ("Kral yapan") denir (1428 -Barnet 1471), Salisbury kontu R. Neville' in büyük oğlu. 1453'te Krallık konseyi'ne girdi, 1455'te babası gibi o da Richard of York uğruna silaha sarıldı ve onun Saint Albans zaferine katkıda bulundu. 1459'da yeni bir iç savaş patlak verince yeniden York taraftarlarıyla birlikte çarpıştı. 1460 temmuzunda Northampton'da zafer kazanarak kral Henry VI'yı esir aldı. Ama, Richard of York'un ve babasının bozguna uğrayıp öldürülmesinden sonra, kendisi de Saint Albans'ta yenildi ve esir alınmış olduğu kral Henry serbest bırakıldı. Bununla birlikte, Warwick, Edward of York'u Londra'ya getirerek ona taç giydirtti. Kısa bir süre sonra yeni kralla birlikte Towton'da kesin bir zafer kazandı. Daha sonra kralı bir fransız prensesiyle evlendirerek, Fransa ile savaşı onurlu bir biçimde sona erdirmek istedi. Ama Edward IV, gizlice Elizabeth Woodville ile evlendi (1464). Bu evliliğin en önemli sonucu, kralın Warwick'in siyasetine ters düşen, Bourgognelular'dan yana bir siyaseti benimsemesi oldu. Bunun üzerine başkaldıran Neville, bütün hoşnutsuzları çevresinde toplayarak Clarence dükünü tahta çıkarmak istedi, ama 1470 martında yenilgiye uğrayınca dükle birlikte Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. Lancasterler ile barıştı ve onların davasının savunucusu olarak 1470 ey-

lülünde İngiltere'ye döndü. Henry VI'yı yeniden tahta çıkardı, ama Edward IV, Atak Charles'ın da yardımıyla, 1471 martında saldırıya geçti ve nisanda Warwick, Barnet'te yenilerek öldürüldü.

NEVİLLE'S CROSS, Büyük Britanya'da (İngiltere, Durham) bir yerleşmeye verilen ad. Bugün Durham kentinin batısındadır. İngilizler 17 ekim 1346'da burada İskoçlar'a karşı büyük bir zafer kazandılar ve kralları David II'yi esir aldılar.

NEVİN a. (ar. *nevīn*). *Esk.* Yeni, çok yeni olan şey.

Richard **Neville**
Warwick kontu
ressamı bilinmeyen bir tablodan ayrıntı

NE VİN MAUNG ŞU MAUNG, **Bo** — denir), birmanyalı general ve devlet adamı (Paungdale, Prome ili, 1911). Şubat 1942'de, japon istilası sırasında, bağımsızlık ordusunun öncü birliklerine komuta etti ve 1943'te başkomutan oldu. Halkın özgürlüğü için Antifaşist birlik'in yönetimine katıldı. Bağımsızlığın ilanından sonra (1948) sürekli olarak milletvekili seçilen Ne Vin, U Nu'nun kurduğu bütün hükümetlere katıldı. 1958'de iktidarı ele geçirdiyse de 1960 seçimleriyle yerini tekrar U Nu'ya bıraktı; ama 1962'de yeni bir hükümet darbesinden sonra tekrar Başbakan oldu. İç savaşın parçaladığı bir ülkede kurduğu antikomünist hükümet, "sosyalizme giden birman yolu"nu tanımlayan bir Devrim konseyi'nin denetimindeydi. Yetkileri elinde toplayarak ekonomiyi millileştirmeye girişti. 1973'te, ülkeyi "tek partili bir sosyalist cumhuriyet" yapan bir anayasayı onaylattı. Bir yıl sonra Devrim konseyi'nin yetkilerini seçimle oluşan bir halk meclisine devrettirdi ve kendisi Devlet konseyi başkanı (Devlet başkanı) oldu. 1981'de istifa etmesine rağmen, tek parti olan Birman sosyalist program partisi'nin yönetimini bırakmayarak iktidarın gerçek sahibi olarak kaldı. 23 temmuz 1988'de parti başkanlığından ayrıldı; iktidarı general Sein Lvin'e devretti.

NEVİNNOMIYSK, Rusya'da kent, Stavropol'un G.'inde; 121 000 nüf. (1989). Kimya kombinası. İplikçilik (yün).

NEVİS, Küçük Antiller'de (Leeward Islands) ada; 93 km²; 10 000 nüf. Merkezi *Charlestown* (1 770 nüf.). Pamuk, şekerkamışı ve domates yetiştiriciliği. 1493'te Kolomb'un bulduğu adaya 1628'den başlayarak İngilizler yerleşti. 1983'ten bu yana, Saint* Christopher ile birlikte, Commonwealth'a bağlı bağımsız bir devlettir.

NEVİYE → NEVİ.

NEVİYET a. (ar. *nev'* ve *-iyyet*'ten *nev'iyyet*). *Esk.* Özgürlük, türsellik.

NEV'İZADE ATAYİ → ATAYİ Nev'izade.

Parimage

Bo Ne Vin

NEVK a. (fars. *nevk*). *Esk.* **1.** Sivri uç. **—2.** Kuş gagası. **—3.** Kirpiğin ucu: *"Görürsün hancer-i ebrûsunun nevkinde kan vardır"* (Nedim, XVIII. yy.). **—4.** *Nevk-i kalem*, kalemin ucu. ‖ *Nevk-i müjgan*, kirpiklerin ucu: *"Ola sīh-i kebâb-ı taht-ı dil her nevk-i müjganım"* (Nedim, XVIII. yy.). ‖ *Nevk-i nahun*, tırnağın ucu. ‖ *Nevk-i zeban*, dilin ucu.

NEVL a. (ar. *nevl*). *Esk.* **1.** Gemi kirası, navlun. **—2.** Yolculardan alınan vapur ücreti. **—3.** Bahşiş, hediye.

NEVM a. (ar. *nevm*). *Esk.* **1.** Uyku: *"Arşda bir inkılab yaparak gece ile gündüzü, nevm ile bîdâriyi, hayat ile mematı vücûda getiren..."* (Mehmet Tevfik). **—2.** Rüya, düş: *"Vadi hayal eder gibidir nevm içinde bir / yek-rengî-i hayat"* (Tevfik Fikret). **—3.** *En-nevm uhuvv-ül-mevt*, uyku ölümün kardeşidir. ‖ *Beyn-en-nevm ve-l-yakaza*, uyku ile uyanıklık arası; yarı uyku hali.
—Esk. ruhbil. *Nevmi sınai*, söz, davranış ya da bakış yoluyla yapılan, bir kişide telkin sonucu yaratılan zamansız uyku durumu, hipnoz.

NEVMİ sıf. (ar. *nevm* ve *-ī*'den *nevmī*). *Esk.* Uykuyla ilgili.

NEVMİDANE be. (fars. *nevmid* ve *-ane*'den *nevmīdāne*). *Esk.* Ümitsizce: *"...herkes bu vaziyeti pek nevmidâne telakki ettiği halde..."* (H. C. Yalçın).

NEVMİDİ a. (fars. *nevmid* ve *-ī*'den *nevmidī*). *Esk.* Ümitsizlik, çaresizlik: *"İkincisi de yas ve nevmidi ile memzuc eşardır"* (Baha Tevfik).

NEVMİT sıf. (fars. *nā-* ve *ümid; nā-ümid*'den *nevmīd*). *Esk.* Ümitsiz, çaresiz: *"Billah kapından girince oldum nevmid"* (Fuzuli, XVI. yy.).

NEVNİYAZ sıf. (fars. *nev* ve *niyāz*'dan *nev-niyāz*). *Esk.* **1.** Bir işe yeni başlayan, acemi. **—2.** Yeni meşk alan.
◆ a. Tasav. Tarikata yeni giren kimse.
—ANSİKL. Tasav. Nevniyaz, bir dergâha yeni bağlanmış, tarikata ait ilk bilgileri edinmiş, öğrenmesini sürdürmekte olan kimsedir. Mevleviler uygun süre içinde sema ayininin kurallarını öğrendikten sonra ayine katılmaya başlayanlara bu adı verirler. Bektaşilerde ise Ali ve çocuklarına sevgi beslemek nevniyaz sayılmak için yeterlidir.

NEVOSELÜLER sıf. (fr. *naevo-cellulaire*). Melanosit içeren pigmentli sistem benlerine denir.

NEVR a. (ar. *nevr*). *Esk.* **1.** Işıklı olma, parlaklık. **—2.** Çiçek.

NEVRALJİ a. (fr. *névralgie*). Bir sinir boyunca duyulan, kendiliğinden olma ya da yapay, sürekli ya da paroksistik ve çoğunlukla akut ağrı.
—ANSİKL. Nevraljiler sinire göre çeşitlere ayrılır: *yüz, kaburgalararası, siyatik nevraljileri*, vb. Nedenler de çeşitlidir: iltihap (nevrit), sinirin baskı altında kalması, çevredeki bir urun yayılması, vb. Çoğu zaman nedeni saptamak olanağı yoktur (yüz nevraljisi). Diş kökenli nevraljiler özellikle üçüz sinir alanıyla ilgilidir.

NEVRALJİK sıf. (fr. *névraljique*). **1.** Nevraljiye ilişkin olan; nevralji doğasında olan. **—2.** *Nevraljik nokta,* bir sinir üzerinde ağrının en şiddetli duyulduğu nokta.

NEVRASTENİ a. (fr. *neurasthénie*'den). Çeşitli bedensel şikayetlerle birlikte görülen fiziksel ve ruhsal asteni.
—ANSİKL. Psik. Nevrasteni, amerikalı hekim George Beard tarafından tanımlandı (1869). Çaba harcamaya bağlı olmayan süreğen bir yorgunlukla birlikte çeşitli işlevsel bozukluklardan ve derin bir can sıkıntısından oluşan bu tablo, Beard'a göre sürmenaja bağlı bir sinir gücü tükenikliğinden kaynaklanıyordu. Bununla beraber Beard, nevrasteniyle cinsellik arasında bir ilişki bulunduğunu görmekten (1884) geri kalmadı. Nitekim Freud, 1893'te, nevrasteniyi aşırı mastürbasyondan ileri gelen cinsel tükenikliğe bağlarken çağının egemen düşüncesini dile getirmekten başka bir şey yapmıyordu. S. Freud 1895'te, nevrasteniyi boğuntu nevrozundan ayırdı, çünkü ona göre gerek bu iki hastalık, gerek hipokondri güncel nitelikli nevrozlardı. Ancak, hipokondri hastası bedensel rahatsızlıklarının organik kökenli olduğuna inandığı halde, nevrastenili kişi buna inanmaz ve bu rahatsızlıklarının "sinirsel" olduğunu düşünür. Daha sonra P. Janet, zihinsel bir nevrasteni olan psikasteneyi betimledi ve tanımladı.

NEVRASTENİK sıf. ve a. (fr. *neurasthénique*). Nevrasteniye tutulmuş kimseye denir.
◆ sıf. Nevrasteniye ilişkin.

NEVREGÂN a. (fars. *nevr* ve *-gān*'dan *nevregān*). Ciltçilerin mukavva ve deri oymakta kullandıkları eğri ve ağzı keskin alet. (Bu aletin ucuyla katıa da yapılıyordu.)

NEVREKTOMİ a. (fr. *névrectomie*). Bir sinirin herhangi bir kısmının kesilip çıkarılması.
—ANSİKL. Vet. Nevrektomi, atlarda, parmak sinirlerinin yıpranması sonucu ortaya çıkan topallamaları tedavi etmek için uygulanır. Özellikle, parmak kemiklerinin süreğen hastalıklarına neden olan sandalsı kemik hastalığında iyi sonuç verir.

NEVRES sıf. (fars. *nev* ve *res*'ten *nev-res*). *Esk.* Yeni yetişen, yeni biten; genç.

NEVRES, asıl adı **Osman; Nevres-i Cedit** de denir, türk şair (Sakız adası 1820 - İstanbul 1876). XVIII. yy. şairi Abdürrezzak Nevres'ten (Nevres*-i Kadim) ayırmak için Nevres-i Cedit diye de anılır. Rum kökenlidir. Küçük yaşta satın alındı. Bağdat valisi şair Ali Rıza Paşa'nın yanında büyüdü; ölümüne dek ona kâtiplik yaptı. 1848'de İstanbul'a gelerek Müşir Abdülkerim Nadir Paşa'nın yanına girdi. Irak ve Hicaz orduları muhasebeciliğinde bulundu (1858-1872). Şumnu'ya atandığı sırada Bağdat'ta ortaya çıkarılan bir yolsuzluk yüzünden suçlu görülerek görevinden alındı. Bu olaydan duyduğu üzüntüyle akli dengesini yitirdi. *Divan*'ı, hastalığı sırasında Ziya Paşa'nın düzenlemesi ve Yusuf Kâmil Paşa'nın para yardımıyla bastırıldı. Abdülkerim Nadir Paşa ve Ali Rıza Paşa'nın mektuplarıyla kendi yanıtlarını *Eser-i nadir, Mecmuat üt-tarab alâ lisan il edeb* adlı yapıtta derledi. Kerbela olayını konu edinen mersiyesi (1873), çoğu bestelenen şarkılarıyla (örn. Ali Rifat Bey: *"Zülfün görenlerin hep bahtı siyah olurmuş"*; Tanburi Ali Efendi: *"Senden bilirim yok bana bir faide ey gül"*) tanındı. Santur da çalardı. Tanzimat döneminde eski şiir yolunu sürdürmüş, ancak vatan sevgisini konu edinen, içeriği yeni gazeller de yazmıştır. Nedim, İzzet Molla, Ali Rıza Paşa, Ziya Paşa'ya nazireleri vardır.

NEVRES BEY (Nevres ORHON, **Udi** — denir), türk ut virtüozu ve besteci (Malatya 1873 - İstanbul 1937). İstanbul'da, babasının hizmetkârlık yaptığı paşa konağında büyüdü, paşanın desteğiyle iyi bir öğrenim gördü. Kendi kendine ut öğrendi. Tanburi Cemil Bey'den etkilendi. Son derece dengeli ve melodik taksimleriyle olduğu gibi, uttan elde ettiği yumuşak ve dolgun tınıyla da övüldü. Aynı zamanda usta bir hanendeydi. Plaklar doldurdu, konserler verdi; büyük ün kazandı. 1914-1918 arasında Almanya'da müzik kültürünü zenginleştirdi. Türkiye'ye döndükten sonra zaman zaman Anadolu'da dolaşarak halk ezgileri topladı. Besteleri arasında *Hüzzam sazsemaisi,* ısfahan şarkı *(Aşiyan-ı mürg-i dil zülf-i perişanındadır),* muhayyer şarkı *(Gün kavuştu su karardı, beni üzme güzelim),* ferahfeza şarkı *(Yıllarca ben seni aradım durdum)* birer başyapıttır.

NEVRES PAŞA (Mehmet), türk vezir ve besteci (İstanbul 1826 - Viyana 1872). Enderun'da yetişti. Kayınpederi Beşiktaşlı Kemani Rıza Efendi'den keman dersi aldı. İkinci mabeyincilikten baş mabeyinciliğe getirildi (1862). Aynı yıl azledilerek Bursa mutasarrıflığına gönderilmişken, kısa süre sonra vezir rütbesiyle Maliye nazırlığına atandı. Maarif nazırı (1863), Meclisi vâlâ üyesi (1864), ikinci kez baş mabeyinci (1866) ve Abdülaziz'in musahibi (1868) oldu. Hidiv İsmail Paşa'nın kızının Kahire'deki düğününde padişahı temsil etmekle görevlendirildi (1869). Dönüşünde üçüncü kez baş mabeyinciliğe getirildi (1870). Tedavi olmak amacıyla gittiği Viyana'da öldü. Bestelerinden günümüze şu üç parlak yapıt ulaşabildi: şehnaz divan *(Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş),* uşşak divan *(Hasretle bu şeb gâh uyudum gâhı uyandım),* muhayyer şarkı *(Gözden cemalin çün ırağ oldu).*

NEVRES-İ KADİM, asıl adı **Abdürrezzak,** türk şair ve yazar (Kerkük ? - Bursa 1762). Osman Nevres'ten (Nevres*-i cedit)

ayırt etmek için Nevres-i Kadim adıyla anıldı. Hekimoğlu Ali Paşa'nın divan kâtipliğini yaptı; onunla birlikte Tebriz seferine katıldı (1731). Müderrislik mesleğine girdi (1734). Bosna, Tokat (1747), Filibe kadılıklarında bulundu. Devlet büyüklerine yöneltti̇ği eleştirileri ve hicivleri yüzünden önce Girit'te Resmo'ya (1749-1755), sonra Bursa'ya (1755-1757) sürüldü. Kütahya kadılığına atandıktan (1758) sonra ikinci kez Bursa'ya sürüldü. Birkaç gün sonra orada öldü. Çağdaşları arasında güçlü bir şair olarak tanındı. Özellikle sürgündeki yıllarının acılarını şiirlerine yansıttı. Bunlar arasında "Terkibibendi ciğersuz" manzumesi anılmaya değer. Şairliğinden başka, hattatlığı da vardır; hurda talik türünde adından söz ettirecek kadar ün kazanmıştı. Türkçe ve farsça iki *Divan* yazdı. *Divan*'ında kaside ve tarihler gazellerden daha çok yer tutar. Tarih manzumeleri Mahmut I döneminin imar hareketlerine tanıklık eder. Bedir savaşı'yla ilgili *Gazve-i Bedr* adlı mesnevisi, Hekimoğlu Ali Paşa'nın Tebriz seferini anlattığı *Vekayi-i Tebriz, Lugaz risalesi* (türkçe ve farsça lugazlar), sürgünde yazdığı 59 mektubunu kapsayan *Münşeat* gibi yapıtları vardır. Mustafa III'ün emriyle Hint-Türk imparatoru Ekber'in oğlu Cihangir'in yapıtı *Cihangirname*'yi *Tarih-i Cihangir Şah* adıyla çevirdi.

NEVRESİD ya da **NEVRESİDE** sıf. (fars. *nev* ve *resid, reside*'den *nev-resid, nev-reside*). *Esk.* Yeni yetişmiş, taze, genç: *"Kibar-ı Kureyş öyle nevreside bir zâtın emaretinden hoşnut olmadılar"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

NEVRESİDE a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Ahmet Irsoy'ca bulunmuş, başka besteci tarafından kullanılmamıştır.)

NEVRESİM a. (fars. *nev* ve ar. *resm*, tarz, biçim'den *nev-resm*). Torba biçiminde yorgan kılıfı.

—Giy. Vücudu bütünüyle saran, kolsuz, büyük yakalı ve kırmalı bir kaput türü.

◆ sıf. *Esk.* Yeni çıkmış, yeni moda.

NEVRESTE sıf. (fars. *nev* ve *reste*'den *nev-reste*). *Esk.* Yeni yetişmiş, taze; genç.

NEVRİLEM a. (fr. *névrilème;* yun. *neuron*, sinir, ve *eilema*, sarılma, kılıf'tan). Sinirleri saran kılıf. (Nevrilem, damarlar aracılığı ile sinirlerin beslenmesini sağlar. Omurga kanalı içinde incezarla devam eder, sinirlerin ucunda yok olur.)

NEVRİT a. (fr. *névrite*). Hangi nedenle olursa olsun (travma, zehir, iltihap, yozlaşma) urdan başka her çeşit sinir lezyonu.

NEVRODERMİT a. (fr. *névrodermite*). Çoğunlukla ensede likenleşmiş plaklar halinde yerleşik egzama. (Özellikle "sinirli" kadınlarda görülür ve çok kaşıntılı olur.)

NEVROKOP → GOCE DELÇEV.

NEVROM a. (fr. *névrome*). **1.** Herhangi bir sinir urunu belirtmek için bazen kullanılan terim. **—2.** *Ağsı nevrom,* bir sinirde ya da birbirine bitişik birkaç sinirde görülen nörofibromatoz çoğalma. || *Kesim nevromu,* kesilmiş bir sinirin merkeze yakın ucundaki silindireksenin düzensiz çoğalması. (Silindireksenler sinirin uzaktaki ucuna giremez; bu yüzden sinirin sürekliliği sağlanamaz, merkezdeki uçta ağrılı sinirsel bir oluşum meydana gelir. Bu gibi lezyonlara, kol ve bacaktaki kesim yerlerinde rastlanır.)

NEVROPAT sıf. (fr. *névropathe;* yun. *neuron*, sinir, ve *pathos*, dert, hastalık'tan). **1.** Sinirsel hastalığı olan, sinir hastası. **—2.** Bünyesel olarak nevroza eğilimi olan.

NEVROPATİ a. (fr. *névropathie*). Psik. Eskiden, özgün nevroz ya da psikoz belirtilerinin bulunmadığı her çeşit hastalıklı kişilik oluşumuna verilen ad. (Bu terim bünyesel endişeyi, kaygı nevrozunu ve nevrotik hipokondriyi kapsıyordu.)

NEVROSİZM a. (fr. *névrosisme*). Eysenck'e göre, kişilikteki kaygısallık ve heyecansal gevşeklik boyutu.

NEVROZ a. (fr. *névrose*). Toplumsal tavır ve davranışları tutuklayan ve kişide ruhen hasta olduğu bilinciyle birlikte bulunan ruhsal iç çatışmalarla belirgin sinir hastalığı.

—Psikan. Çocukluk çağındaki cinsel yaşamın acı olaylarına bağlı ruh hastalığı. (İsteği ifade eden eğilimler ile onları bilinçaltına iten eğilimlerin ruhsal iç çatışmasından doğar.) [Bk. *ansikl. böl.*]

—Ruhbil. *Deneysel nevroz,* ilk olarak İ. P. Pavlov ve yardımcıları tarafından hayvanlarda gerçekleştirilen, koşullanma hallerindekine benzeyen ve insan nevrozunu andıran durum.

—ANSİKL. Psikan. Günümüzde nevroz sayılan hastalıklar şunlardır: histeri, boğuntu histerisi (fobi nevrozu) ve saplantı* nevrozu. Güncel* nevroz, travma nevrozu ve karakter nevrozunun tanımlamaları ise belirsizliklerini korumaktadır.

Nevroz terimi ilk kez XVIII. yy.'da W. Cullen tarafından ortaya atıldı. Nevrozlar, uzun süre, belli lezyonlara bağlanamayan işlevsel sinir hastalıkları sayıldı (Babinski). Nevrozlar, "akıl hastalığı" denen ve özgüllüğü bozuklukların ruhsal belirtilerine dayanan ve nevrozların özel bir sınıfını oluşturan psikozlardan zorlukla ayırt ediliyordu. XIX. yy.'ın ilk yarısının başlarında, Cullen'in görüşlerinden çok etkilenen P. Pinel sayesinde, nevrozlar organik bir nedene bağlanmaya başlandı. XIX. yy.'ın ikinci yarısında organcı görüşler gittikçe başarı kazandı. Bu başarı, hastalığa herhangi organik bir dayanak bulunamayıp nevroz kavramı ortadan kalkma eğilimi gösterinceye kadar sürdü. Daha sonra, psikiyatri, eski anatomoklinik şemalara göre biçimlendirilerek kalıtsal etmenlerin ve bünyesel yatkınlığın eklendiği organcı yorumları sürdürdü. XIX. yy.'ın sonunda Freud'un Charcot'dan ayrılmasına neden olan işte bu anlaşmazlıktır. Organcılık konusundaki tartışmalar özellikle, Fransa'da çok yapıldı ve XX. yy.'ın ortalarına doğru, nevrozları sinirsel ve ruhsal işlevlerin çözülüp ayrılması biçiminde yorumlayan H. Ey'ın özellikle J. Lacan'dan ayrılmasıyla sonuçlandı. Nevrozların ruhsal kökenli olduğu görüşü, nevrozları "toplumsal tavır ve davranışları tutuklayan ruhsal iç çatışmalarla belirgin kişilik hastalıkları" diye tanımlayan P. Janet'nin kuramlarıyla desteklendi. Günümüzde, ruhsal hastalıkların toplumsal kökenli olduğunu savunan başka düşünce akımları da vardır. Bu anlayış özellikle R. Laing tarafından temsil edilen karşıtpsikiyatri ve F. Basiglia tarafından temsil edilen deliliği reddedici akım için geçerlidir.

S. Freud ruhsal nedenselliği bilinçaltına özgü yapı ve dinamizm deyimiyle tanımladı. Nevrozun merkezinde bulunan ruhsal çatışmanın bağlı olduğu üstruhbilimin boyutları yerel ortamı, ekonomik etmenleri ve kalıtsal özellikleri kapsar. Çatışma, çocuk cinselliğinin Oidipus kompleksi çerçevesinde gelişmesiyle örülür. Çatışmanın hastalığa dönüşmesi için, cinsel isteğin doyumdan yoksun kalması gibi özel durumlar gerekir. Bu istekler, o zaman, dolaylı yollardan karşılanmaya çalışılır ve baskı sürerse, belirtinin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Libidonun tespitiyle ve geri çekilmesiyle birleşen içe atma, nevroza neden olan en önemli etmenlerden biridir. Ayrıca, nevrozlunun hastalığa sığınarak kaçtığı gerçek kırıntısı, fantazmalı bir dünya biçiminde yeni baştan ortaya çıkar. Jacques Lacan'ın yapıtları, özellikle aşağıdaki kavramlardan yola çıkarak, nevroz ve psikozların yapısal belirlenmesinin yapılabilmesine olanak sağlamıştır: özne*nin bölünmesi, istek*, fallus*, nesne*, eksiklik* ve atılma*.

NEVROZLU sıf. ve a. Nevroza tutulmuş olan.

NEVRUZ a. (fars. *nev* ve *rūz*'dan *nev-rūz*). *Esk.* **1.** Güneş'in Koç burcuna girdiği ve ilkbaharın başlangıcı sayılan, eski iran takvimine göre yılın ilk günü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu günde yapılan kutlamalar. **—3.** *Nevruz-ı amme, nevruz-ı sultani,* geceyle gündüzün eşit olduğu 21/22 mart günü. || *Nevruz-ı Harizmşah,* Melikşah'ın düzenlediği takvimde yılbaşına rastlayan gün. || *Nevruz-ı hassa,* geceyle gündüzün eşit olduğu güne rastlayan yılbaşı töreni.

—Folk. Anadolu'nun bazı yörelerinde halk takvimine göre, yeni yılın ve baharın başlangıcı sayılan 21-22 mart tarihlerinde kutlanan geleneksel şenlik. (*Sultan nevruz, mart dokuzu* da denir.) [Bk. *ansikl. böl.*]

—ANSİKL. Ahemeniler'in resmi yılbaşı, nevruzda (21-22 mart) Güneş'in Koç burcuna girdiği gündü. Daha yaygın olan halk takvimine göre ise 21 haziranda şenliklerle kutlanan hasat zamanına bu ad veriliyordu. Bu, yıllık verginin de toplandığı tarihti. Melikşah'ın 1079'da yaptırdığı takvim düzenlemesinde yeni yılın ilk gününün (nevruz) 15 mart tarihi olduğu kabul edildi. Nevruz İran'da, Irak'ta, Mısır'da, Anadolu'da yaygın bir halk bayramı olarak kutlanır.

—Ed. Kışın bitmesi, baharın başlaması sırasındaki (21-22 mart) şenlikler türk halk edebiyatında ve divan edebiyatında nevruziye* diye adlandırılan şiirlere konu oldu. Bu şiirlerde ağaçların yeşermesi, çiçeklerin açması, havanın ısınması vb. konu edinilir. Nevruz günü Âdem'in yaratıldığı, Nuh'un gemisinin karayı bulduğu, Hz. Ali'nin halife olduğu, hatta bugün doğduğu anlatılır. Nevruz gecesi bütün yaratıkların Tanrı'ya secde ettiği, dileklerin yerine getirildiği belirtilir.

—Folk. Nevruz, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde değişik biçimlerde kutlanır. Tarım bölgelerinde bir tür bolluk töreni niteliği kazanmış, Ortadoğu ve Türkiye'deki Kürtler tarafından da benimsenmiştir. Alevi toplulukları için ise, dinsel bir anlam taşır. Aleviler nevruzu Ali'nin doğum günü olarak kabul ederler. Bu günde çocukların yumurta yemesi ve uçurtma uçurması gelenektendir. Nevruz günü, mezarlığa gider, ölülerini ziyaret ettikten sonra, önceden hazırladıkları çörekleri yerler. Kars'ın bazı yörelerinde nevruz Ali'nin halife olduğu günün yıldönümü olarak kabul edilir. Nevruzdan önceki çarşamba gecesi damlarda ateş yakılır. Bu ateş, Ali'nin savaşa gidişini halka haber vermesini simgeler. Ertesi perşembe gününe "ölü bayramı" adı verilir. O gün yoksullara, çocuklara yemiş, helva vb. dağıtılır, mevlit okutulur, ölüler ziyaret edilip artakalan yemiş ve helvalar mezarların üzerine dökülür. Nevruzdan önceki gün "ihya gözetme" adını alır. Bu günde Hüseyin'in ölümüne yas tutma amacıyla ağıtlar yakılır; oruç tutulur. Nevruz günü kırlara çıkılıp topluca yemekler yenir, eğlenceler düzenlenir. Manisa'nın mesir bayramı da nevruz günü düzenlenir. Trakya yöresinde de nevruz kutlanır. O gün herkes kırlara çıkar, karabiber ve tuz ekilerek "yarım kuzu" denilen haşlanmış yumurta yenir.

Kimi araştırmacılar nevruzu iran kültürünün etkisiyle oluşmuş ve gelişmiş saymanın yanlış olacağını, Anadolu'da çok sayıda bahar kutlaması niteliğinde şenlik olduğunu öne sürerek nevruzun da bunlardan biri olduğunu savunurlar.

NEVRUZ a. Türk müziğinde bir makam. (Acemaşiran* makamının, tiz durakta sona eren biçimidir. Repertuvarda, makamın bu tür kullanımına örnek yoktur. XIX. yy.'ın sonuna doğru İsmail Hakkı Bey, makamı, dügâh [*la*] perdesinde sona eren bir makama dönüştürmüştür. Bu biçimiyle nevruz, acemkürdi*'ye benzer.) [NEVRUZIASL da denir.]

NEVRUZ a. Müz. Ahmet Avni Konuk'un DİK ACEM perdesine verdiği ad.

NEVRUZBAYATİ a. Müz. Türk müziğin-

çan çiçekli **nevruzotu** *(Linaria cymbalaria)*

adi **nevruzotu** *(Linaria vulgaris)*

de XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZBÜZÜRG a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZHİCAZ a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZHÜSEYNİ a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZIACEM ya da **NEVRUZIACEMİ** a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da düzenlendiği sanılan bir makam. (XVIII. yy.'dan sonra kullanılmayan bu makamın günümüze üç örneği ulaşabilmiştir: bestecisi bilinmeyen bir yürüksemai, Ali Hoca'nın [öl. 1700 ?] bir peşrev ve bir saz-semaisi.)

NEVRUZIARAP a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanıldığı sanılan bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZIASL a. Müz. NEVRUZ makamının başka adı.

NEVRUZIHÂRÂ a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZIRAK a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZIRUMİ a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZISFAHAN a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZISULTANİ a. Müz. NEVRUZRAST makamına XVIII. yy.'da verilen ad.

NEVRUZİYE a. (fars. *nevrūz* ve ar. *-iyye*'den *nevrūziyye*). *Esk.* Nevruz günü verilen hediye.

—Ed. Nevruzu konu edinen şiir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Folk. Nevruz günü nedeniyle yapılan özel macun ve tatlılara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Divan şairleri nevruzda padişaha, devlet büyüklerine baharın gelişini, doğanın değişmesini vb. konu edinen kaside biçiminde nevruziyeler sunarlardı (örn. Nedim'in *"Hoşâ mübarek ü mes'ûd rûz-i ferrûh-dem..."* [Ne hoş, kutsal, mutlu, uğurlu gün...] diye başlayan kasidesi). Gazel biçiminde yazılmış nevruziyeler de olurdu (örn. Nef'î'nin *"Erişti bahar oldu yine hemdem-i nevruz..."* [Yine bahar geldi; nevruzun sıkı fıkı arkadaşı oldu...] diye başlayan gazeli). Alevi ve bektaşiler nevruz törenlerinde nevruzu anlatan nefesleri ezgiyle okurlardı (örn. Pir Sultan Abdal'ın *"Cümle eşya bugün destur aldılar..."* diye başlayan şiiri).

—Folk. Persler döneminde her nevruz günü hekimler ve eczacılar toplanıp özel bir macun yaparlardı. Bu macundan yiyenin o yıl boyunca hastalıklardan korunabileceğine inanılırdı. Zamanla bu gelenek kimi değişimlere uğradı, nevruziye nevruzda yapılan özel bir tatlının adı oldu. Bu tatlı, farsça "sin" harfiyle başlayan yedi madde (sumak, sebze, sümbül, semek [balık], sirke, sîr [sarmısak], senced [iğde]) ve şekerle yapılan bu tatlıya "heft sin" de denir. Tatlının üzerine konan balık, bolluğu ve bereketi simgeler. Kırk bir türlü baharat ve koyuca şerbetle yapılan bir tür macuna da nevruziye denmektedir. Bazı araştırmacılar "nevruziye" adı verilen macunla, Manisa'nın mesir bayramında halka dağıtılan mesir macunu arasındaki benzerliğe dikkati çekerler.

NEVRUZKÛÇEK a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZNEVA a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZOTU a. Aslanağzına benzeyen ve türlü renkte çiçekler açan, biryıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *linaria;* sıracagiller familyası.)

—ANSİKL. Nevruzotu Kuzey yarıküre'nin ılıman ve sıcak bölgelerinde yetişir. Yaprakları basit, şerit ya da böbrek biçiminde, loplu ya da dişlidir. Çiçekleri tek ya da salkım halinde toplu, sarı, beyaz, kırmızı ya da mor renkte ve düzensizdir. Çanak beş eşit parçalı, taç iki dudaklıdır ve bir mahmuz taşır. Meyve kapsül biçimindedir. Birçok türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Başlıca türleri: adi nevruzotu *(Linaria vulgaris)*, çan çiçekli nevruzotu *(L. cymbalaria)*, tüylü nevruzotu (*L. elatine* ve *L. spuria*), vb.

Nevruzotları halk hekimliğinde idrar artırıcı, müshil ve yara iyileştirici olarak kullanılır.

—Boyac. Nevruzotunun çiçekleri şap ve paslı çivilerle kaynatılarak kırmızı boya elde edilir; pamuk ve yün ipliklerinin boyanmasında kullanılır.

NEVRUZRAST a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da düzenlenmiş bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.) [Eşanl. NEVRUZISULTANİ.]

NEVRUZREHAVİ a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZSABA a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZUŞŞAK a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVRUZ ZENGÛLE a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NEVSALE sıf. (fars. *nev* ve *sāle*'den *nev-sāle*). *Esk.* Yeni, taze, genç.

NEVSEFER sıf. (fars. *nev* ve ar. *sefer*'den *nev-sefer*). *Esk.* Yolculuğa ilk kez çıkan.

Nevski bulvarı, Sen-Petersburg'da bulvar, Amirallik dairesinden başlayarak 4 km boyunca uzanır. 1709'da biçimlendirilen bulvarın kenarında, bugün, çoğu XIX. yy.'da yapılmış, resmi daireleri, araştırma enstitülerini, eğitim kurumlarını, müzeleri barındıran özel konaklar sıralanır; ayrıca birçok ticarethane, tiyatrolar ve sinemalar da kapsayan bulvar, Sen-Petersburg'un en canlı anayoludur.

NEVŞAH a. (fars. *nev* ve *şāh*'tan *nev-şāh*). *Esk.* **1.** Yeni dal. **—2.** Yeni çıkmış geyik boynuzu.

NEVŞEHİR (50), İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde il; 289 509 nüf. (1990); 5 467 km^2; merkez ilçe dışında 7 ilçe, 4 bucak, 174 köy. Merkezi *Nevşehir,* 52 719 nüf. (1990).

Ortasından Kızılırmak nehrinin bir yay çizerek geçtiği il toprakları jeomorfolojik bakımdan ortalama yükseltisi 1 100-1 300 m arasında değişen bir platolar alanıdır. Neojen sonuna ait bir aşınım yüzeyi olan bu platolar üzerinde yer yer G.'de Hodul dağı (1 949 m), Erdaş dağı (1 982 m), Kızılırmak vadisinin K.'inde Hırka dağı (1 683 m) ve Kızıldağ (1 768 m) gibi daha dirençli kayaçlardan oluşmuş bazı engebeler yükselir. Plato, Kızılırmak vadisi ve ona kavuşan bazı akarsularla yarılmıştır. Bunların bazıları üzerinde küçük barajlar kuruludur (Damsa ve Tatların barajı). İlin jeolojik yapısında bazalt ve andezit bileşiminde volkanik kayaçlar ile neojen yaşta volkanik tüf, aglomera ve breşler en geniş yeri kaplar. Bunların vadi yamaçlarında sellerle oyulması sonucunda bölgeye turistik bir değer kazandıran ilginç yer şekilleri (özellikle peribacaları) oluşmuştur. Kolayca işlenebilen bu oluşuklar içinde, geçmişte kiliseler (Ürgüp yöresi), hatta yeraltı şehirleri (Kaymaklı, Derinkuyu) oyulmuştur. Günümüzde de aynı oluşuklar içleri oyularak ev ve soğuk hava deposu olarak kullanılmaktadır. İlin G.-B. kesimi patlama çukurları, lav akıntıları ve konileri, krater gölleri gibi çok yeni volkanik şekillerin yaygınlığı ile dikkati çeker. Buna karşılık Kızılırmak K.'inde yer yer Kırşehir masifinin billurlu şistleri yüzeyler ve hacıbektaştaşı yatakları da içeren oligo-miyosen yaşta jipsli ve tuzlu seri çökelleri geniş yayılış gösterir. İl, ilkbahar yağış maksimumu, sıcak ve kurak yazı ve oldukça şiddetli kışları ile karasal bir iklimin etkisindedir (Nevşehir ocak ort. sıcaklığı 0,6 °C; ölçülen en düşük sıcaklık – 23,6°C; temmuz ort. 21,3 °C). Yıllık ortalama yağış, bütün il topraklarında 400 mm'yi aşmaz (Nevşehir yağış ort. 394 mm); hatta çukur alanlarda 300 mm'ye yakındır (Avanos 313 mm). Bu nedenle il toprakları, bazı dağlar üzerindeki küçük ağaç toplulukları ve sulak vadi tabanları dışında bozkırla kaplıdır.

Nevşehir'de nüfus yoğunluğu (km^2'ye 53 kişi) ve nüfus artış oranı (‰ 8,18) Türkiye ortalamasının altındadır. Bu son oran bazı ilçelerde daha da düşüktür. Bu durum büyük merkezlere yönelik iç göçlerin bir sonucudur. Nüfusun % 60,9 gibi büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşar. Kentleşme oranı düşüktür ve kentsel yerleşmeler de il merkezi dışında, nüfusları 8 000-11 000 arasında değişen küçük kasabalar görünümündedir. İlin yarıkurak iklimine karşın tarlalar, toprakların yüksek verimliliği ve düzlükler sayesinde toplam yüzölçümün % 44'ünden fazla yer kaplar. En geniş yer (% 79,4) tahıllara (özellikle buğday ve arpa) ayrılmıştır; onları yumrulu bitkiler (başta patates ve soğan olmak üzere), baklagiller ve şekerpancarı izler. Önemli miktarda meyve (özellikle üzüm) ve sebze üretilir. Kırsal ekonomide, hayvancılık ve hayvan ürünleri ikinci derece rol oynar. Başlıca yeraltı kaynakları tuzlu-jipsli oluşuklar içinde rastlanan kayatuzu (Tuzköy, Tepsedelik), linyit, barit (Arafa) ve hacıbektaştaşı yataklarıdır. Belli kollar (besin sanayisi, şarap üretimi, dokumacılık) dışında sanayi gelişmemiştir. Avanos yöresinde toplanmış olan çanak çömlek yapımı ile halı ve kilim dokumacılığı ilin başlıca elsanatlarıdır. Başta Ürgüp-Göreme, Kaymaklı ve Derinkuyu gibi ilginç doğal ve yapay şekiller, ili Türkiye'nin özellikle yabancılar tarafından en çok ziyaret edilen turistik yörelerinden biri haline getirmiştir. (→ Kayn.)

NEVŞEHİR, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde kent; aynı addaki ilin merkezi; 52 719 nüf. (1990). Ankara'dan 276 km, bölümün en büyük merkezi Kayseri'den 102 km uzaklıkta.

• COĞRAFYA. Nevşehir (farsça *nev, yeni*'den), yeni bir yerleşmedir. Daha önce yerinde Muşkara adında bir köy vardı. Kent, çevredeki platolardan aşınarak ayrılmış bir tepenin (Kahveci dağı) yamacında, küçük bir akarsu boyunda kurulmuştur. Gerideki tepede, kale ve onun eteğinde çok dik yokuşları, dar sokakları, çoğu düz toprak damlı konutları ile eski mahalleler yer alır. Cami, medrese, hamam, kitaplık gibi tarihi yapıların bulunduğu kentin ortasında, kurucusu Damat İbrahim Paşa'nın bronz heykeli vardır. Konut alanı zamanla aşağıdaki düzlüklere doğru genişlemiştir. Kayseri'yi Ankara ve Konya'ya bağlayan yollar üzerinde bulunmasına karşın, kent nüfusu 1955'e kadar 15 000'in altında kalmış (1935'te 14 135, 1950'de 15 054), ancak daha sonra giderek hızlanarak artmış, 1955'te 16 799'a, 1970'te 25 685'e, 1980'de 37 161'e ulaşmış, 1990'da ise 52 000'i aşmıştır. Besin, şarap ve dokuma sanayisi.

• TARİH. Hititler zamanında "Nyssa", XI.

yy.'da Türkler'in eline geçtikten sonra, XVIII. yy.'a değin "Muşkara" adıyla anılan Nevşehir ve yöresi, tarihi boyunca birçok kavimlerle yüz yüze gelmiştir. Roma ve Bizans imparatorlukları döneminde hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri oldu. Özellikle Göreme vadisinin elverişli konumu, burada birçok papaz okulunun açılmasına, manastırların kurulmasına olanak sağladı. XI. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak Anadolu'ya giren türk boylarından bazıları burasını yurt edindiler ve yeni yerleşim birimleri kurdular. Muşkara, İran kervan yolu üzerinde bulunduğu için önem kazandı. Zaman zaman Anadolu Selçukluları ve Danişmentliler'in nüfuzu altına girdi. XIII. yy.'ın ortalarına doğru Moğollar'ın, daha sonra da Eretna, Karamanoğulları ve Dulkadıroğulları beyliklerinin egemenliğine geçti. Kentin kesin olarak osmanlı yönetimine bağlanması 1515'ten sonradır. Dulkadıroğulları beyliğini ortadan kaldıran Yavuz Sultan Selim, Muşkara'yı imparatorluk topraklarına kattı.

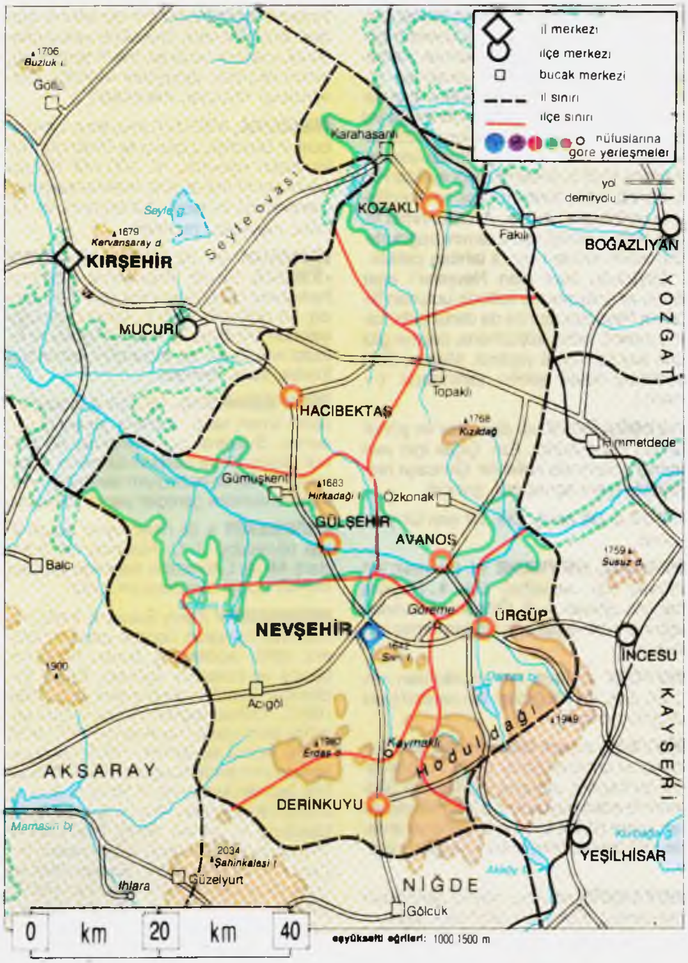
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde (1718-1730) kent hızla gelişti ve yeni yapılarla zenginleşti. Halka vergi bağışıklığı tanındı. Muşkara adı da Nevşehir olarak değiştirildi (1725). Konevi Çelebi'nin müderrisliğine atandığı bir medrese açıldı; ayrıca kadılar buraya yerleştirildiler. Ancak İbrahim Paşa'nın öldürülmesinden sonra eski önemini yitirmeye başladı. 1870'te Kırşehir sancağına bağlı bir bucak olan Nevşehir, 1954 yılına değin yine Kırşehir iline bağlı bir ilçe olarak kaldı. 20 temmuz 1954'te yürürlüğe giren 6429 sayılı yasa uyarınca il merkezi oldu ve daha önce Kırşehir'in ilçelerinden olan Hacıbektaş, Avanos ve Mucur, Nevşehir'e bağlandı (1957'den sonra Mucur'u yeniden Kırşehir iline bıraktı).

• GÜZEL SANATLAR. Kentin G.-B'sında, yüksek bir tepe üzerindeki Nevşehir kalesi, XII. yy.'da Selçuklular döneminde yaptırılmış, Damat İbrahim Paşa tarafından onartılmıştır. Burç ve kulelerle güçlendirilmiş, yontma taştan yapı iki kapılıdır, girişler de kulelerle korunmuştur. Kentin en önemli yapı topluluğu olan Damatibrahimpaşa* külliyesi cami, medrese, kitaplık, sübyan mektebi, imaret ve hamamdan oluşur (1718-1726); günümüzde medresesi kitaplık, imareti müze olarak değerlendirilmektedir. 1715 tarihli Kaya camisi, kare planlı, küresel bingilere oturan kubbeyle örtülü bir yapıdır; önünde üç yuvarlak kemerli son cemaat yeri vardır. Minaresi barok üsluptadır. Yuvarlak kemerli kapısı, yıldız ve lale motifleriyle süslüdür. Beylik hanı'nın (1726) günümüze yalnızca kayalara oyulmuş ahır bölümü ulaşmıştır. Bu dönemde kentte ayrıca pek çok çeşme yaptırılmıştır.

Hükümet meydanı'nda, heykelci Hakkı Atamulu'nun yapıtları olan Atatürk'ün (1961) ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın (1946) heykelleri bulunur.

Nevşehir müzesi, Nevşehir'de Damatibrahimpaşa külliyesi'nin imaret bölümünde açılan müze (1967). Üç salondan meydana gelen müzenin birinci salonunda XVIII. yy.'dan giysiler, minyatürler, yazı takımları, elyazmaları; ikinci salonda Tarihöncesi, Hitit, Phrygia, Roma ve Bizans dönemlerinden buluntular; üçüncü salondaysa Osmanlı döneminden çok çeşitli etnografik eserler sergilenmektedir.

NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA, türk sadrazam (Nevşehir 1662 /1663 - İstanbul 1730). Ezdin voyvodası Ali Ağa'nın oğludur. Genç yaşlarda geldiği İstanbul'da saray hizmetlerinde çalıştı. Saray evkafı kâtipliği, kızlarağası yazıcılığı gibi görevlerde bulundu. 1703'te tahta oturan Ahmet III tarafından haremeyn muhasipliğine getirildi. Bir süre Mora'da mevkufatçılık, Niş defterdarlığı, sadaret kaymakamlığı yaptı. Ahmet III'ün kızlarından Fatma Sultan'la nikâhlanarak padişaha damat oldu. 1718'de sadrazamlığa getirildi. On iki yıldan fazla kaldığı bu görevde Patrona Halil ayaklanması sırasında önce azledildi, bir gün sonra da padişahın buyruğuyla sarayda boğduruldu. İbrahim Paşa'nın sadaret yılları genellikle savaşsız geçmiştir. Zeki ve aydın kişiliğinin yanı sıra barışçı bir siyaset izlemeyi yeğlemesi, Ahmet III dönemine yakıştırı-

Nevşehir il haritası

Nevşehir kalesi

Nevşehir'den bir görünüm

lan "Lale devri"nin de mimarı olarak anılmasına neden oldu. Ancak devletin bozulan düzenine çekidüzen vermek istemesi, çeşitli alanlardaki reform girişimleri, yakınlarını üst düzeydeki görevlere ataması halk ve ulema arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. Özellikle İran'la başlatılan (1723) savaşın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Patrona Halil'in önderlik ettiği ayaklanma sırasında asiler İbrahim Paşa'nın kendilerine verilmesini istediler. Ancak Ahmet III, çok değer verdiği sadrazamını boğdurtarak teslim ettikten sonra tahttan çekildi.

Doğduğu kent olan Nevşehir'i imar eden ve gelişmesine katkıda bulunan İbrahim Paşa İstanbul'da da darülhadis, cami, mescit, sebil, kütüphane, çeşme gibi çok sayıda hayrat yaptırdı. Mezarı, Şehzadebaşı'ndaki sebilin yanındadır. (→ Kayn.)

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

NEVŞÜKÜFTE sıf. (fars. *nev* ve *şüküfte*'den *nev-şüküfte*). *Esk.* Çiçek için yeni açmış anlamında kullanılır: *Gonca-yı nevşüküfte* (yeni açmış gül, gonca).

NEVT a. (ar. *nevṭ*). *Esk.* Bir şeyi bir yere asma.

NEVVAH, NEVVAHE sıf. (ar. *nevḥ*'ten *nevvāḥ* dişl. *nevvāḥe*). *Esk.* **1.** Haykıra haykıra ağlayan. **—2.** Ölünün arkasından ağlamak üzere parayla tutulan kimse için kullanılır.

NEVZAT sıf. (fars. *nev* ve *zād*'dan *nev-zād*). *Esk.* Yeni doğmuş: *Tifl-ı nevzad* (yeni doğmuş çocuk).

NEVZAT, soyadı **Güzelırmak,** türk futbolcu ve antrenör (İzmir 1942). Futbola İzmir'de başladı, sağaçık mevkisinde Göztepe'de adını duyurdu. 18 kez milli olduktan sonra (1973) türk ümit, genç ve amatör milli takımlarının antrenörlüğünü yaptı.

NEVZEMİN sıf. (fars. *nev* ve *zemin*'den *nev-zemin*). *Esk.* Yeni tarz, yeni biçim.

NEVZUHUR sıf. (fars. *nev* ve ar. *zuhūr*'dan *nev-zuhūr*). *Esk.* Yeni çıkmış, yeni meydana çıkmış, yeni görülmüş.

NEW ALBANY, ABD'de (İndiana) kent, Ohio'da; 37 100 nüf. Sanayi (gemi yapımı, kereste sanayisi, prefabrik evler, elektronik) merkezi.

NEW AMSTERDAM, Guyana'da kent, Berbice halici kıyısında (sağ kıyıda); 23 000 nüf. 1740'ta Hollandalılar'ın kurduğu kent bir ticaret merkezidir.

NEWARK, ABD'de (New Jersey) liman, New York'un ve Aşağı Hudson'un B.'sında, Passaic ırmağı ve *Newark* koyu kıyısında; 275 220 nüf. (1990). Newark, Büyük New York (havalimanı) bitişikkentindedir. Konteynerler için donatılmış modern limanıyla kent, önemli bir sanayi (metalürji, makine sanayisi, takım tezgâhları, kimya ve besin sanayileri) ve kültür (üniversiteler, müzeler) merkezidir.

NEWARK, ABD'de (Ohio) kent, Columbus'un D.'sunda, Licking ile Ohio'daki Erie kanalının kıyısında; 41 200 nüf. Sanayi (alüminyum metalürjisi, makine sanayisi, petrokimya) ve tarım (süt ürünleri, et, tahıllar, meyveler) merkezi.

NEWARK ya da **NEWARK-UPON-TRENT,** Büyük Britanya'da (Nottinghamshire) kent, Nottingham'ın K.-D.'sunda; 24 600 nüf. Yurtsuz John'un öldüğü şatonun kalıntıları. St. Mary Magdalene kilisesi'nde XI.-XV. yy. arasından kalma bölümler. Tarım merkezi.

NEW BEDFORD, ABD'de (Massachusetts) liman kenti, eyaletin güney-doğu'sunda, Buzzard koyu kıyısında; 98 500 nüf. Balıkçılık ve balıkları tüketime hazırlama. Tekstil ve hazırgiyim sanayileri. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Kauçuk.

NEWBERİT a. (fr. *newberyite*; avustralyalı mineralog J. C. *Newbery*'nin adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal magnezyum fosfat.

NEWBERRY (Percy Edward), ingiliz mısırbilimci (İslington, Londra yönetim bölümü, 1868 - Godalming, Surrey, 1949). Arkeoloji ve botanikle ilgilendi. Egypt Exploration Fund'ın sekreterliğini yaptı (1884-1886). Archaeological Survey'in Orta Mısır'da Beni Hasan ve el-Berşe'deki (1890-1894), sonra da Teb'deki (1885-1905) çalışmalarının sorumluluğunu üstlendi. Başlıca yapıtları şunlardır: *A Short History of Ancient Egypt* (Eski Mısır'ın kısa tarihi) [J. Garstang ile birlikte, 1904]; *The Tomb of Thoutmosis IV* (Tutmosis IV'ün mezarı) [H. Carter ile birlikte, 1904]; *Scarab-Shaped Seals* (Scarabeus biçimli mühürler) [1907]; *Funerary Statuettes and Model Sarcophage* (Mezar heykelcikleri ve model lahitler) [2 cilt, 1930-1937].

NEWBOLT (*sir* Henry John), ingiliz şair ve eleştirmen (Bilston, Staffordshire, 1862 - Salisbury 1938). Avukattı, *Monthly Review*'de yazıişleri müdürlüğü yaptı (1900-1904), kitaplarında milli duyguları ve deniz hâkimiyetini övdü (*Admirals All*, 1897).

NEW BRİTAİN → YENİ BRİTANYA.

NEW BRİTAİN, ABD'de (Connecticut) kent, Hartford'un G.-G.-B.'sında; 73 800 nüf. Makine ve elektronik sanayileri.

NEW BRUNSWİCK, ABD'de (New Jersey) kent, New York körfezine dökülen Raritan'ın kıyısında; 41 400 nüf. Makine sanayisi. Kimya ve ecza sanayileri. Hazırgiyim. Deri işleme.

NEW BRUNSWİCK, Kanada'nın Atlas okyanusu kıyısındaki illerinden biri; 73 437 km²; 723 900 nüf. (1990). Merkezi *Fredericton*. Yüzey şekilleri, bir yandan yüksek toprakları (yüksl. 500-800 m) ve güneyde tepeleri, öte yandan da alçak toprakları, yükseklikler çevrili ve Northumberland boğazıyla Chaleur koyuna doğru geniş biçimde yayılan bir havzayı ve iyice kuzeyde Restigouche vadisini içerir. İlde görülen "doğu cephesi iklimi", burada karasal özellikler taşır: Moncton'da ocakta —9 °C; temmuzda 18,5 °C. Bazı kuzeye özgü birkaç kesim de içeren Acadie'deki karışık orman, hâlâ geniş yüzeyler kaplar ve ilin başlıca gelir kaynaklarından biridir.

Yalnızca Saint John vadisi, doğu kıyısı ve aşağı Saint John ile Moncton arasında kalan bölge yoğun nüfusludur. Yüksek topraklar hemen hemen ıssızdır. New Brunswick halkının üçte biri fransızca konuşur; doğu kıyısında oturanlar Acadie kökenli, Yukarı Saint John'dakiler Québec'lidir. Yem bitkileri, meyve, sebze ve süt hayvancılığı alanında uzmanlaşmış, birkaç yüz hektar büyüklüğündeki büyük işletmelerin gelişmesine karşın, patates gene de en önemli tarım ürünüdür. Trol ağının kullanılmaya başlamasına karşın balıkçılık ilkel özelliklerini (kıyıdan asla uzaklaşamayan küçük tekneler) korumaktadır. Istakoz ve istiridye avcılığı ilin özellikleri arasındadır.

Yüksek topraklarda çinko, kurşun, bakır çıkarılır ve hem bıçkıevlerinin hem de kıyı kesimindeki (Bathurst) kırtasiye sanayilerinin ham maddesi olan odun üretilir. Sanayilerin ve üçüncü kesimin büyük bölümü Saint John ve Moncton'da toplanmıştır. Başkent, küçük bir kent olarak kalmıştır.

—*Tar.* 1534'te Jacques Cartier'in bulunduğu Acadie'nin bu bölümünü Champlain dolaştı (1604) ve bölgeye XVII. yy.'da birçok fransız göçmen geldi. Utrecht barışı'yla (1713) yöre İngilizler'e verildi: bu dönemde New Brunswick, Nova Scotia'nın parçası oldu. Ne var ki Fransa, Paris antlaşması imzalanıncaya (1763) kadar İngilizler'in egemenliğine karşı çıktı. Amerikan bağımsızlık savaşı sırasında, kurulu düzeni savunan birçok kolon yöreye gitti. 1784'te New Brunswick (kral Geoge III'ün soyadı) ili kuruldu. Sonunda bir hükümetin kurulması (1849) sayesinde New Brunswick, öbür kıyı illeriyle birlikte (ve başlangıçta karşı çıkmakla birlikte) Kanada Konfederasyonu'na katıldı (1867).

New Brunswick
Fredericton yakınlarında
Saint John ırmağı

G.Hunter

NEWBURGH, ABD'de (New York) kent, Hudson kıyısında; 23 400 nüf. Ticaret ve sanayi (dönüştürme metalürjisi) merkezi.

NEWBURGH ya da **NEWBURY** (William) → WILLIAM OF NEWBURGH.

NEWBURN, Büyük Britanya'da (Tyne and Wear) sanayi yeri, Tyne kıyısında, Newcastle yerleşmesinin batısında; 39 400 nüf.

Newbury muharebeleri, birinci ingiliz iç savaşı sırasında Newbury yakınında (Berkshire) yapılan muharebeler. İlkinde (20 ve 21 eylül 1643), Parlamento yanlısı Essex komutasındaki birlikler kralcılar tarafından durduruldu; alabildiğine kanlı geçen ikinci muharebede (27 ekim 1644), parlamentoçuların büyük sayısal üstünlüğüne karşın, taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamadılar.

NEWCASTLE, Güney Afrika'da kent, Natal'ın iç kesiminde; 17 600 nüf. Kömür madenleri. Demir-çelik.

NEWCASTLE, Avustralya'da liman kenti (Yeni Güney Galler), Sydney'in K.'inde, Hunter halici kıyısında; 428 800 nüf. (1990). Avustralya'nın başlıca madenkömürü havzasının yakınındadır; bu nedenle, kimya ve tekstil fabrikalarının yanısıra önemli bir demirçelik ve metalürji sanayisi doğmuştur. Kömür dışsatımı.

NEWCASTLE, Kanada'da kent, Onta-

rio'da, Toronto'nun K.-D.'sunda, Ontario gölü kıyısında; 32 000 nüf. (1990).

NEWCASTLE, Kuzey İrlanda'da (Down yönetim bölümü) kent, Dundrum koyu kıyısında, Mourne Mountains'in kenarında; 4 600 nüf. Sayfiye merkezi.

NEW CASTLE, ABD'de (Pennsylvania) kent, Shenango ırmağı kıyısında, Pittsburgh'un K.-B.'sında; 33 600 nüf. Demir-çelik. Kimya sanayileri. Seramik. Deri işleme.

NEWCASTLE dükleri, İngiltere'de düklük unvanı. İkiye ayrılır: Önce Cavendish*, sonra Holles ailelerinin bireylerince taşınan NEWCASTLE UPON TYNE düklüğü unvanı; sırasıyla Pelham-Holles*, Clinton* ve Pelham-Fiennes-Pelham aileleri bireylerine geçen NEWCASTLE-UNDER-LYME düklüğü unvanı.

Newcastle hastalığı, paramyxovirus grubundan bir virüsten ileri gelen ve % 100 oranında ölüme neden olan kuş hastalığı. Başlıca belirtileri, sinir ve solunum sistemiyle ilgilidir (kanatların sarkması, bacaklarda eşgüdümsüzlük ve önemli ölçüde solunum güçlüğü). Hastalık insana bulaşabilir.

NEWCASTLE-UNDER-LYME, Büyük Britanya'da (Staffordshire) kent: Stoke-On-Trent'in (dış mahallesidir) B.'sında; 77 000 nüf. Madenkömürü. Demir-çelik. Seramik.

NEWCASTLE UPON TYNE ya da **NEWCASTLE ON TYNE,** Büyük Britanya'da (Tyne and Wear yönetim bölümü) kent, Tyne halici kıyısında; 203 591 nüf. Kentin (birçok defa yakılıp yıkılmış bir roma kalesiydi) adı askeri amaçlarla kurulduğunu kanıtlar. XIII. yy.'dan başlayarak Londra'ya kömür gönderen (kabotajla) büyük bir liman oldu. Bir bölümü XIV. yy.'a ait St. Nicholas katedrali. Müzeler. Bir üniversitenin bulunduğu kent, çeşitli sanayi dallarını (tersaneler, makine, yağlı maddeler) da içerir.

NEWCOMB (Simon), amerikalı matematikçi ve gökbilimci (Wallace, Yeni İskoçya, 1835 - Washington 1909). *Nautical Almanac Office*'te hesap uzmanıydı (1857-1877), *American Ephemeris* ve *Nautical Almanac*'ın başkanlığını yaparken Baltimore'daki Johns Hopkins üniversitesi'nde matematik ve gökbilim dersleri verdi (1884-1893 ve 1898-1900). Ay'ın ve gezegenlerin devinimleri üstüne yaptığı çalışmalar sonunda çok sayıda yeni sonuç elde etti; saptadığı astronomi değişmezleri 1896'da toplanan ve temel yıldızlar konusunu ele alan Uluslararası konferans'ta benimsendi.

NEWCOMEN (Thomas), ingiliz mekanikçi (Darmouth 1663 - Londra 1729). 1698'de, bir buharlı pompanın beratını alan Thomas Savery ile 1705'e doğru ortak çalışmaya başladı. 1712'ye doğru kazanı, silindiri, pistonu olan ve gerçek anlamda kullanılabilen ilk buharlı makineleri geliştirdi. Yoğuşma silindir içine soğuk su enjeksiyonuyla elde edildiğinden bu makinelerin çalışması pek verimli değildi; aşırıdoldurmasız bir makine türü sözkonusuydu ve devindirici güç atmosfer basıncıyla sağlanıyordu.

NEW CRITICISM a. 1930'lu yıllarda ABD'de oluşturulan ve 1950'li yıllara kadar süren amerikan edebiyat ve eleştiri akımı.

—ANSİKL. New criticism R. P. Blackmur, Cleanth Brooks, John Crowe Ransom, Allen Tate, W. K. Wimsatt Jr. ve belki de Yvor Winters tarafından temsil edilmiştir. Bu harekete katılanlar şiir kurallarına ve kültürel kökleşmeye önem veren yaratıcılardır. Eliot, Henry James, Ezra Pound'un etkisinde kalan, ingiliz metafizikçi şairlerini, fransız simgecilerini örnek alan ve Coleridge'in hayalgücü kuramını benimseyen bu şairlere göre, düzenleyici bir ilkeye dayanan şiir kesinlikle kendi yapısı içinde değerlendirilmelidir. Fakat burada amaç şiirdeki birtakım değişmezleri bulmak ya da şiiri, söylemi bir kurama bağlamak değil, işlevsel bir çözümlemeye varmaktır. Bu çözümleme bir yandan yapıtın kendi içinde işleyişini gösterecek, bir yandan da bu işleyişin ereğini belirleyecektir.

New Deal ("Yeni Düzen"), ABD'de Roosevelt'in, 1933'ten başlayarak, gerçekleştirdiği reformlara ve bu reformların gerçekleştirildiği döneme (1933-1941) verilen ad.

New Deal önce 1932 Başbakanlık seçimlerinde, demokrat aday Franklin D. Roosevelt'in seçim sloganıydı. Ülke bu yıllarda tarihin en uzun ve en ciddi iktisadi bunalımını yaşıyordu; işsiz sayısı 13 milyona ulaşmış, binlerce kişi iflas etmişti, gelecekten kuşku duyuluyordu. New Deal, amerikan toplumunun üç büyük dönüşümünün karşılığıdır.

Birincisi, değişikliklerin ana motoru durumuna gelen Başkanlıkla ilgilidir. Başkan kamuoyuyla alışılmamış biçimde güvenli ilişkiler kurmasını biliyordu. Halka ocakbaşı söyleşileri aracılığıyla bilgi veriyor, abartmalı bir öncülük yapmamak gerektiğini unutmadan onları yönlendiriyor, kimi zaman da bu konuda gazetecilerin aracılığından yararlanıyordu. Roosevelt, ayrıca parlak bir bilim adamları ve aydınlar topluluğundan yararlandı; bunlar düşünceler üreterek, söylevler yazarak federal yönetime yılmadan çalıştılar ve federal hükümete yeni yetki ve ayrıcalıklar verilmesine katkıda bulundular. Böylece merkez, eyaletlerin önüne geçti. Hemen her şey Washington'da yapılıyordu. İvedi önlemler Beyaz Saray'da hazırlanıyor, Kongre de bunları onaylıyordu. Hiç kuşkusuz, bundan en çok yararlanan, bütün reform yanlılarını (zenciler, işçiler, Yahudiler, aydınlar ve Güney eyaletlerindeki halk) çevresinde toplayan Demokrat parti oldu.

İktisadi yaşam da hızla değişiyordu. ABD artık yalnızca liberal kapitalizme bel bağlamıyordu. Sanayi ilişkilerinin, ticaretin ve üretim biçimlerinin evriminde hükümetin temel bir rol oynaması gerektiği kanısı yaygındı. Bu nedenle, Roosevelt'in daha Başkanlığının ilk yüz günü dolmadan (mart-haziran 1933) pek çok yasa kabul edildi. Banka sisteminde reform yapıldı, dolar devalüe edildi. Yasama, her şeyden önce amerikan savaş ekonomisi deneyiminden ve XX. yy.'ın ilk yıllarında ortaya çıkmış olan ilerici görüşlerden esinlendi. Federal yönetime şu olanaklar tanındı: 1. Tennessee'nin değerlendirilmesinde olduğu gibi (Tennessee Valley Authority) bir planlamacılık rolü; 2. bütçenin dengelenmesi görevi ve ayrıca tüketimi teşvik edici önlemlerin işleme konması (özellikle, işsizlere yardım); 3. aşırı üretimi önlemeye yönelik düzenleyici bir işlev (National Industrial Recovery Act, Agricultural Adjustment Act).

Sonuncu dönüşüm de toplumsal ilişkileri etkiledi. New Deal'den, daha adil ve daha eşitlikçi bir toplum doğdu. Sendikalar büyük ilerlemelerden yararlanıyorlar, üye kayıtlarını artık nitelikli işçilerle sınırlamıyorlardı. İşsizlik sigortasını ve emekli aylığını güvence altına alan bir yasa düzeni benimsendi. Güney'de, zenciler hâlâ ırk ayrımcılığının, ülkenin geri kalan bölgelerinde ise çeşitli ırk ayrımı politikalarının kurbanları olarak yaşıyorlardı. Ama, en azından, artık kamuoyu önünde büyük bir ilgi konusu oluyorlardı. Amerikan Yüksek mahkemesi New Deal'in etkilerini sınırlamak için, Kongre'nin kabul ettiği yasalardan bazılarının Anayasa'ya aykırı olduğunu ilan etti, ancak bu yasalar yeniden kabul edildi. Amerikalılar'ın büyük çoğunluğu New Deal'in sürdürülmesini istiyordu. Böylece, Roosevelt, kasım 1936'da, uluslararası koşullar kendisini yeniden aday olmaya zorlamadan önce, bir kez daha seçildi; ardından üçüncü ve dördüncü kez yönetime gelecekti. New Deal, ABD tarihinde derin bir kopukluk yarattı, Welfare State'in (refah devleti) öncüsü oldu. Bununla birlikte, ABD iktisadi bunalımdan tam anlamıyla ancak savaşa girerek kurtuldu.

NEW ENGLAND dağları → YENİ İNGİLTERE dağları.

NEWERLY (İgor Abramow, **İgor** — denir), polonyalı yazar (Białowieza 1903). Kişisel deneyiminin (*le Garçon des steppes de Sala* [fr. çev.], 1948; *l'Océan de la forêt* [fr. çev.], 1960; *le Lien vivant* [fr. çev.], 1966) ve ülkesinin (*Souvenir de Cellusose* [fr. çev.], 1952) değerlendirmesini yaptığı tarihsel hikâyeler yazdı.

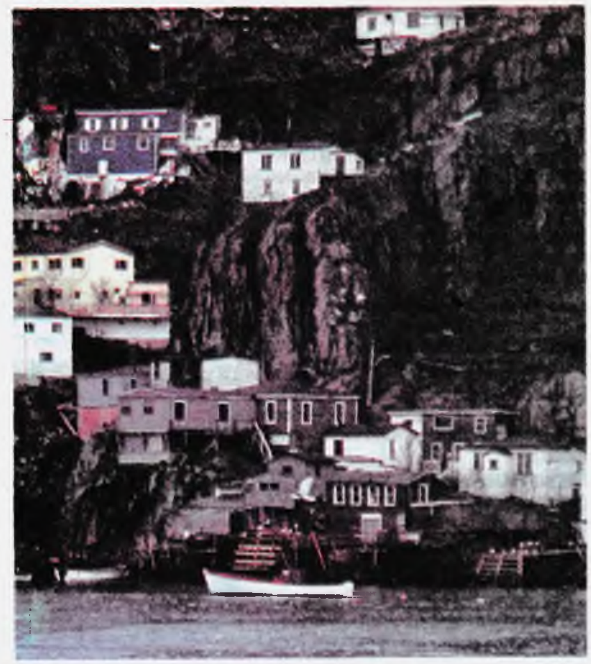
New Forest, Büyük Britanya'da Hampshire) orman, Southampton'ın G.-B.'sında. Fatih William'ın diktirdiği sanılan bu orman yaklaşık 4 000 ha'lık bir alan kaplar.

New-forest ırkı, İngiltere kökenli midilli ırkı. (Bu at bütün binicilik dallarında, özellikle sportif arabacılıkta kullanılmaya elverişlidir.)

NEWFOUNDLAND, Kanada'nın doğusunda il; 404 517 km²; 573 000 nüf. (1990). Newfoundland adası (komşu adacıklarla birlikte 112 299 km²) ve Labrador* yarımadasının doğusundan oluşur. Merkezi *Saint John's*.

• COĞRAFYA. Newfoundland adası (Kuzey Amerika Apalaş şeridinin kuzey-doğu ucu), K.-D.'ya doğru eğimli (yükselti B.'da, 700-800 m'den 100 m'ye düşer) bir platodur; bu kesimde sular altında kalan kıyı koylarla, adalarla kesilir. Eski buzullar yüzey şekillerini etkilemiş, özellikle vadilerin derinlerine gömülmesine neden olmuştur. İklimin temel özelliği, kışların soğuk ve karlı geçmesi, gerçek yazın bulunmaması, sis olaylarının sık görülmesidir. Kıyı fundalıkları ya da tundralar, adanın büyük bölümünü kaplar; bazen köknarlara ve ladinlere de rastlanır (Humber, Exploits ve Gander havzaları). Balıkçılık, biraz gerilemekte ve hâlâ sanayileşmemiş olmakla birlikte, önemini korumaktadır; yakalanan balık (morina ve özellikle de ıstakoz) miktarı, yılda 500 000 t'a yaklaşır (Kanada'da yakalanan toplam balığın yarısına yakın). İklim bakımından elverişli koşullar bulamayan tarım, yaklaşık 20 000 ha'lık bir alana yayılır; ama bu alan daha çok çayırlara (süt sığırı yetiştiriciliği için), meyve ve sebze (kentlerin yakınında) yetiştiriciliğine ayrılmaktadır. Ormanlar 3 Mha'ı aşkın alan kaplar. Ormanın işletilmesiyle, tarıma dayalı besin maddeleriyle (konserveler, süt ürünleri) birlikte, adanın temel sanayi etkinliğini oluşturan kâğıt üretimine hammadde sağlanır. Ada halkının % 90'ı sanayi kesiminde çalışır. Hızlı doğal artış oranı (günümüzde yavaşlamıştır) nedeniyle nüfus, yüzyılın başından bu yana hemen hemen üç kat (1901'de 221 000 nüf.), 1945'ten (322 000 nüf.) bu yana iki kat artmıştır. Kentli nüfus toplam nüfusun ancak % 60'ıdır. Adanın öbür ucunda bulunan Corner Brook, Saint John's'la boy ölçüşemese de, en önemli kent merkezidir.

• TARİH. İskandinavlar'ın çok eski tarihlerde ayak bastığı sanılan Newfoundland adasını 1497'de Jean ve Sébastien Cabot buldu. 1500'den sonra Corte Real ada kıyılarını dolaşıp keşfetti. 1524'te, Giovanni da Verrazano, Fransa adına adayı ele geçirdi. Ada, uzun zaman, fransız, ingiliz ve ispanyol balıkçılarının uğrak yeri oldu; İngilizler, Saint John's'u kurdular ve Humphrey Gilbert burayı çevresiyle birlikte ilhak etti (1583). Fransızlar ise 1655'te Plaisance koyuna yerleştiler ve Sieur Kéréon buranın ilk valisi oldu (1655). 1621'de adaya yerleşmiş olan İngilizler bu limana saldırdılarsa (1689 ve 1691) da bir sonuç alamadılar, buna karşılık Moyne d'Iberville, Saint John's'u ele geçirdi (1696). Ryswick barışı ile statu quo yeniden sağlandı (1697). Fransızlar Saint John's'u yeniden ele geçirdiler (ocak 1709), ancak Utrecht* antlaşması'yla (1713) adanın tümü İngiltere'ye bırakıldı; Fransa'ya ise balıkçılık tekeli ve Race burnundan Bauld burnuna

Remy

Newfoundland
Saint John's'tan bir görünüm

kadar adanın bütün kuzey kıyısına çıkma hakkı (balık kurutmak için) verildi. Bu antlaşma 1763'teki Paris antlaşması'yla değişikliğe uğradı: Fransızlar, Race ve Bonavista burunları arasındaki bölgeyi bırakarak, Bauld burnundan Ray burnuna kadar adanın batı kıyısına sahip oldular. Adada temsili (1832) ve sorumlu (1855) kurumlar kuruldu. Ardı arkası kesilmeyen güçlükler fransız balıkçılarıyla İngilizler'i birbirine düşürdü. Bu uzlaşmazlıklar ancak Fransa'nın ayrıcalıklarını kaldırarak bütün balıkçılar arasında kesin eşitliği sağlayan Entente Cordiale anlaşmasıyla giderilebildi (8 nisan 1904). 1917'de Newfoundland'a dominyon statüsü verildi. Daha sonra, Labrador'un Belle-Isle boğazından Chidley burnuna kadar olan kuzey-doğu kıyısı da Newfoundland'a bağlandı (1927). 1929 büyük krizinden sonra, Newfoundland Kanada ve Birleşik Krallık'tan borç istemek zorunda kaldı (1933); sorumlu hükümetinin kaldırılarak yerine altı üyeli bir özel komisyonun kurulmasını (bu komisyon 1934'te göreve başladı) kabul etti. İngiltere, adada ABD'ye 99 sene süreyle üsler kurma hakkını verdi (eylül 1940). Roosevelt ve Churchill, Atlantik belgesini Newfoundland açıklarında imzaladılar (ağustos 1941). Savaş sona erince, Britanya hükümeti bir kurucu meclis topladı (1946-1948), bu meclis, Kanada ile yapılan pazarlıklar sonunda, bir referandum yapmaya karar verdi (temmuz 1948), referandum sonunda ada Kanada'ya bağlandı. Anlaşma, Kanada (şubat 1949) ve İngiltere (mart 1949) parlamentolarınca onaylandı ve 31 mart 1949 gece yarısı Newfoundland Kanada'nın onuncu eyaleti oldu.

NEWFOUNDLAND sığlıkları, Newfoundland'ın G.-D.'sunda ve G.'inde kıta sahanlığını kaplayan sığ dipler. Bu sığlıkların en genişi *Newfoundland Büyük sığlığı*'dır (kenarı 500 km; en yüksek noktası 20 m). Öbür iki sığlık Banc-à-Vert ve Saint-Pierre sığlıklarıdır. Newfoundland sığlıklarının karışık topografyası, denizin etkilediği kalın bir Dördüncü Zaman buzultaşları birikiminin etkisiyle biçimlenmiştir. K.-D.'dan ve D.'dan gelen kutup suları (Labrador akıntısı) az tuzludur ve ısı genliği çok yüksektir (kışın 0-5 °C; yazın 15 °C ya da daha yüksek). Dalgaların ve gelgitlerin etkisiyle dibe kadar çok çalkantılı olan deniz, dondurucu kutup rüzgârlarının estiği zamanlar dışında ender olarak buz tutar. Kutup su cephesinin güney kesimleri ve Gulf Stream ile karşılaşma, diplerde ve ortasularda zengin bir yaşamın gelişmesine, kalabalık balık sürülerinin (dilbalığı, Atlas okyanusu pisisi, çivili kalkan, morina vb.) oluşmasına ve büyük sanayi balıkçılığı filotillarının yüzyıllardır sürdürdüğü verimli bir balıkçılığa olanak verir. İlkbahar ve yaz mevsiminde görülen sisler, gene aynı mevsimlerde görülen buzdağlarının akıntıyla sürüklenmesi (Titanic faciası, 1912), Newfoundland limanlarının ulaşımında ve Saint Lawrence körfezine girişte engeller çıkarmaktadır.

NEW GEORGİA, Solomon adalarından biri; 3 367 km²; 12 000 nüf.

NEW GLASGOW, Kanada'da (Nova Scotia) kent, kuzey kıyısında; 10 700 nüf. Madenkömürü, Takım tezgâhları. Prefabrike evler.

NEWGRANGE, İrlanda'da (Na Midhe yönetim bölümü) arkeolojik yer. Yakınındaki Dowth ve Knowth ile birlikte, megalitik kültürün görüldüğü önemli merkezlerden biridir. Tepe (günümüzdeki yüksekliği 11 m), kimileri bezemeli, tek parça taşlardan oluşan bir çemberle çevrelenmiştir; tepenin üzerinde, iki yanında oymalı taş levhalar dizili bir dehlizi bulunan büyük bir dolmen yükselir. Bu uzun dehliz, bindirme tonozla örtülü haç planlı bir mezar odasına açılır.

NEWHAM, Londra'nın (Büyük Britanya) doğusunda *borough*, Thames'in kuzey kıyısında; 224 300 nüf.

NEW HAMPSHİRE, ABD'de eyalet, Yeni İngiltere'de; 24 097 km²; 1 113 915 nüf. (1990). Merkezi *Concord*. Batıda ve kuzeyde, ekonomisi orman işletmeciliğine ve turizme dayanan, küçük dağlar (Washington dağındaki White Mountains'te 1 917 m) bulunur. Güneydoğudaki alçak topraklarda, hem nüfusun hem iktisadi etkinliklerin büyük bölümü toplanır. Tarım (kümes hayvanları, süt ürünleri, elma) gerilemiştir. Tekstil (Kanada'nın fransızca konuşulan kesimine yoğun göçlere yol açmıştı), yerini makine, elektrikli gereçler, elektronik, kereste ve kâğıt sanayisine bırakmıştır. Merrimack vadisinde yer alan Manchester, Nashua, Concord başlıca kentlerdir. Connecticut vadisi (Vermont sınırında) önemli bir ulaşım eksenidir (otoyollar).
—Tar. New Hampshire kıyılarını, önce Martin Pring (1602), sonra da Champlain (1605) keşfetti. Bölge John Mason'a bırakıldı, o da buraya New Hampshire adını verdi (1629). Massachusetts'e katılan (1641-1679), krallık eyaleti olan (1679-1686), daha sonra da Yeni İngiltere eyaletine bağlanan (1686) New Hampshire, 1692'de kesin olarak krallık eyaleti oldu. 1776'da bağımsızlığını ilan etti ve 1788'de federal anayasayı onayladı. İlk on üç amerikan eyaletinden biri oldu.

New Hampshire tavuğu, ABD'nin New Hampshire eyaletinde Rhode Island ırkı kırmızı tavuklar üzerinde yapılan ıslah çalışmaları ile elde edilmiş kombine tavuk ırkı. (Soğan kabuğu renginde olan bu tavuklarda deri, gaga ve ayaklar sarı renklidir. Canlı ağırlık tavuklarda 2,7-3,2 kg, horozlarda 3,7-4,2 kg arasındadır. Yumurtası iri ve kahverengi kabuklu, (yumurta verimi yılda 180-220 arası) ve eti makbuldür.

NEWHAVEN, Büyük Britanya'da (East Sussex) kent, Manş kıyısında, Ouse'un denize döküldüğü yerde; 10 000 nüf. Dieppe aracılığıyla yolcu trafiği.

NEW HAVEN, ABD'de (Connecticut) liman kenti, New Haven körfezi kıyısında, Long Island Sound'a açılır; 130 470 nüf. (1990). Yale Üniversitesi ve çeşitli sanayileriyle önemli bir kültür merkezidir.

NEW HEBRİDES →VANUATU.

New Industriel state (Yeni sanayici devlet), J. Galbrait'ın yapıtı (1967). Yazara göre, büyük sanayi işletmeleri tüketicileri istedikleri gibi "çekip çevirirler"; teknolojinin gerekleri ve büyük işletmelerin örgütlenme biçimi, iktisadi toplumun "biçimini" belirler.

NEW İRELAND →YENİ İRLANDA.

NEW JERSEY, ABD'nin Atlas okyanusu kıyısında eyalet; 20 295 km²; 7 748 634 nüf. (1990). Merkezi *Trenton*. New Jersey ABD'nin en küçük, en kalabalık, en yoğun nüfuslu (km²'ye 360 kişiden çok) eyaletlerindendir. Apalaş sıradağlarının bir bölümüyle kıyı ovasının bir parçasını içerir. Apalaşlar'ın doğal bitki örtüsü ılıman iklim ormanı, kıyı ovasınınkiyse, genellikle gerilemiş Güney-doğu Atlas okyanusu karışık ormanıdır. Kıyı, kordonlarla kapanmış denizkulaklarından oluşur. Elverişli iklim koşulları bulunmasına karşın toprakların niteliği kötü olduğundan (Trenton havzası dışında) tarımda uzun süre gelişme olmadı. Ama büyük kent pazarlarının yakınında bulunmasından güç alan tarım, günümüzde bütünüyle değişmiştir: yoğunlaştırma teknikleri ve hayvansal (süt hayvancılığı, kümes hayvancılığı) ve bitkisel (bostan tarımı: eyalete "devletin bahçesi" anlamına gelen *Garden State* adı verilmiştir) spekülasyonlar, New Jersey tarımının gelişmesine yol açmıştır.

Choroszewski - Click - Chicago

New Jersey
eyaletin kuzey-batı'sındaki kırsal kesimden bir görünüm

New Jersey, daha çok bir sanayi eyaletidir. Kimya sanayisi (eczacılık ürünleri bakımından birinci), elektrikli gereçler, elektronik, telekomünikasyon sanayileri, besin sanayileri açısından ilk sıralarda yer alır. Sanayiler, Newark koyunda (Elizabeth, Newark, Jersey City), Passaic vadisinde (Paterson, Passaic, Clifton) ve Delaware kıyılarında (Trenton, Camden) toplanır. İktisadi etkinlikler ve kentleşme, New York ve Pennsylvania'dan New Jersey'e taşar. New York'un bir çeşit uzantısı sayılabilecek kuzey-doğu kentlerinin nüfusu 3 milyona yaklaşır, ABD'nin en sık otoyol ağı New Jersey'in ulaşımını sağlamaktadır: New York'ta başlayan yollar, Delaware vadisini izleyen yol ağı.
—Tar. Kıyı kesimini Verrazano (1524), sonra da H. Hudson (1609) dolaştı. İngilizler bölgeyi alarak New Jersey adını verdiler (1164). 1776'da bağımsızlık ilan edildi ve New Jersey, Federal Anayasa'nın onaylanmasından (1787) sonra ABD'ye katılan ilk on üç eyaletten biri oldu.

NEW KENSİNGTON, ABD'de (Pennsylvania) kent, Pittsburgh'un K.-D.'sunda; 17 700 nüf. Alüminyum metalürjisi. Çelik fabrikası. Camcılık. Tekstil.

NEWLANDS (John Alexander Reina), ingiliz kimyacı (Londra 1837-*ay. y.* 1898). 1863'te, "oktavlar yasası"nı açıkladı; bu yasa, Mendeleyev'in bulduğu, elementlerin periyodik sınıflamasının ilk şeklidir.

NEW LONDON, ABD'de (Connecticut) liman kenti, Thames kıyısında; 28 800 nüf. Atom denizaltıları üssü. 1646'da kurulan kent ABD'nin en eski kentlerinden biridir.

NEW-LOOK sıf. (*yeni tarz* anlamında amerikanca sözc.). 1947'de C. Dior tarafından ortaya atılan ve önceki dar ve kısa modasının aksine, belden itibaren bol ve uzun bir çizgi izleyen moda için kullanılır.

NEWMAN (John Henry), ingiliz rahip (Londra 1801-Birmingham 1890). Anglikan papazıydı, Oxford hareketini yönetti. 1845'te Roma kilisesi'ne girdi. Dublin Katolik üniversitesi rektörü (1851-1858), daha sonra da kardinal (1879) oldu. Yapıtlarında, özellikle *Grammar of Assent* (1870) adlı yapıtında çok yüksek bir dinsel anlayış geliştirdi ve katolik "aşırılar"ın düşmanlığını kazanmasına yol açan cüretli fikirler ileri sürdü.

NEWMAN (Barnett), amerikalı ressam (New York 1905-*ay. y.* 1970). 1939-1944 arasında resim yapmayı bıraktı; kaleme aldığı çeşitli denemelerde, sanatı tarihsel ve çözümleyici bir yaklaşımla ele aldı. Resim ve desene geri döndüğünde, sanatına, biyomorfizmi çağrıştıran öğelerle (kaynağını ibrani geleneğinden alan) metafizik yankıları bağdaştıran simgeci bir anlayış egemen oldu. Ancak, çok geçmeden Newman, biçimlerde bir yalınlaştırmaya giderek, kompozisyon (bakışımlılık, oranlar, renk ve biçim ilişkileri, boyutlar vb.) ve konu, yani yaratma eyleminin kendisi, "öznel doğru"nun aşkın bir süreç olarak ortaya çıkışı gibi sorunlarla ilgilendi. 1946'dan başlayarak, özellikle de *Onement I*'dan (1948, özel kol.) sonra, yapıtlarında dikey öğeler ağır bastı: pozitif (zemin üzerine boyanmış) ya da negatif (boyalı zemin üzerinde boş bırakılmış) şeritler (yüzeye yapışkanlı kâğıt parçaları koyarak elde edilen "zip"ler), genellikle uzunlamasına ve duvar boyutlarında ele alınan tuvallerde, değişik oranların (*Vir heroicus sublimis*, 1950-51, Museum of Modern Art, New York), renklerin (üç tabloluk *Who's Afraid of Red, Yellow and Blue* dizisi, 1966 ve 1967), resim malzeme ve tekniklerinin (pürüzsüz, kesin ya da eğri büğrü yüzeyler) [*Shining Forth*, 1961, Art moderne ulusal müzesi, Paris; işlenmemiş tuvalin üzerine siyah boya] kullanımıyla, birçok çeşitlemeye olanak verir. Sanatçının metal heykellerinde de aynı kaygı görülür. Kesin ve tutarlı tavrı ile Newman, renk soyutlamasının gelişiminde ve minimal sanatın ortaya çıkışında belirleyici bir rol oynamıştır.

■ **NEWMAN** (Paul), amerikalı sinema oyuncusu ve film yönetmeni (Cleveland, Ohio, 1925). İlk önemli rolünü *Gümüş kupa* (The Silver Chalice) [R. Wise, 1956] adlı filmde oynadı. Marlon Brando üslubunda kuşağının en başarılı sanatçılarından biri oldu: *Solak silahşör* (The Left-Handed Gun) [A. Penn, 1958], *Exodus* (O. Preminger, 1960), *The Hustler* (R. Rossen, 1961), *Gençlik* ya da *Yaralı kadın* (R. Brooks, 1961), *Asi kabadayı* (Hombre) [M. Ritt, 1967], *Sonsuz ölüm* (Butch Cassidy and the Sundance Kid) [G. Roy Hill, 1969] *Belalılar* (The Sting) [G. Roy Hill, 1973], *Yargıç Roy Bean* (The Life and the Times of Judge Roy Bean) [J. Huston, 1973], *Yangın kulesi* (The Towering İnferno) [J. Guillermin, 1974], *Buffalo Bill and the İndians... or Sitting Bull's History Lesson* (R. Altman, 1976), *Quintet* (R. Altman, 1979), *Yanlış karar* (Absence of Malice) [S. Pollack, 1981], *The Verdict* (S. Lumet, 1982), *Paranın rengi* (The Color of Money) [M. Scorsese, 1986; 1987 yılı en iyi erkek oyuncu oscarı), vd. Yönetmenliğini yaptığı bazı filmler: *Yasak aşk* (Rachel Rachel, 1968), *The Effects of Gamma Rays on Man-in-the Moon Marigolds* (1972), *The Shadow Box* (1980), *Harry and Son* (1984), *The Glass Menagerie* (1987), vd.

NEWMARK (Nathan Mortimore), amerikalı mühendis (Plainfield 1910). Olağanüstü büyük geçici gerilmelere (klasik hava bombardımanları, 1945'ten sonra nükleer patlamalar, yer sarsıntıları) dayanabilen yapılarda uzmanlaştı. Başlıca çalışmaları şunlardır: Mexico'da Latin Amerika kulesi, Montréal ve San Francisco'da binalar.

NEWMARKET, Kanada'da kent, Ontario'da, Toronto'nun K.'inde; 24 800 nüf.

NEW MEXİCO → YENİ MEKSİKA.

■ **NEW ORLEANS,** ABD'de kent, Louisiana'nın başlıca yerleşmesi; 496 938 nüf. (1990); anakent alanında 1 238 816 nüf. (1990). Kurulan ilk kent Mississippi deltasının başındaki bir büklümün kıyısındadır; sokaklar eski kanalların yerinde yapılmıştır. Modern kent, Pontchartrain ve Borgne gölleri arasında kuzeydoğuya doğru genişlemiştir. Kozmopolit bir kent olan New Orleans'ta Anglosaksonlar, İtalyanlar ve Almanlar, Amerika'da doğan Avrupalılar'la, Acadieliler'le ve Antilliler'le karışmıştır. İktisadi yaşam kimya sanayisine (petrol, tuz, kükürt) ve liman trafiğine (145 Mt, New York'tan sonra ABD'nin ikinci büyük limanı; artülkesi, Huston ve New York artülkeleriyle kesilir) dayanır. Üniversiteler. Müzeler.
—Tar. 1718'de, Le Moyne de Bienville tarafından Law*'ın Batı Şirketi için kurulan ve kral naibi Orléans dükü onuruna New Orleans diye adlandırılan kent, Louisiana*'nın başkenti oldu. Louisiana ABD'ye satıldığında (1803), henüz pek gelişmemişti. Bu tarihten sonra, biraz da alman göçmenler sayesinde hızla büyüdü ve 1862'de kuzeylilerin eline geçinceye kadar New York'la bile rekabet etti. Ülkenin doğusunda demiryollarının gelişmesi, Mississippi'nin ekonomik rolünü azalttı. New Orleans önemini kaybetti. Bazı sokakları hâlâ fransız sömürge mimarisinin izlerini taşır ve halkı hâlâ fransızca konuşur.

■ **New Orleans Style,** doğaçlamaların tek tek değil, topluca yapılmasını öngören caz üslubu. Dar bir çerçevede gelişse de, çokseslilik oldukça esnekti: kornet temayı çalar ve grubu sürüklerken, klarinet süslemeler yapar, trombon da kontrşan oluştururdu. Two-beat (iki zaman) üzerine kurulu olan ritim, her zaman dörtlüydü ve kontratempoya büyük önem verilirdi. Bu üslubun en güzel örnekleri, Jelly Roll Morton'ın Red Hot Peppers, King Oliver'ın Creole Jazz Band, Louis Armstrong'un Hot Five ve Hot Seven adlı topluluklarının ve Jimmie Noone orkestrası'nın plaklarındadır. Louis Armstrong gibi solocuların, parlak sololarla grup içinde sivrilmeleri, 1920'lerin sonunda, bu üslubun çöküşünü hızlandırırdı.
1939'da New Orleans Style, *New Orleans Revival* adı altında yeniden rağbet gördü. Gençlerin, "eski üslub"a duydukları hayranlık, cazın dünyaca ünlü öncülerinin (Sidney Bechet, Kid Ory, Albert Nicholas, George Lewis vb.) yeniden ilgi görmelerini sağladı. Çoğu beyaz olan birçok genç müzikçi, önce ABD'de (Lu Watters, Bob Scobey), sonra da Avrupa'da (ingiliz Humphrey Lyttelton ve fransız Claude Luter ve Maxime Saury) bu harekete katıldı.

Paramount Picture Corp.Marinie kol.

Paul Newman
Martin Ritt'in *Çılgınların günahı* (1963) adlı filminin bir sahnesinde

Rénaud-Georges-F. Kohler

New Orleans
Vieux Carré'den (eski fransız semti) bir görünüm

New Orleans Style
Joe "King" Oliver'ın Creole Jazz Band'i (önde oturan King Oliver ve soldan sağa: "Baby" Dodds, Honoré Dutrey, Bill Johnson, Louis Armstrong, Johnny Dodds ve Lilian Hardin) [Chicago, 1923]

IPS

Lauros-Giraudon

sir İsaac Newton
Goldschmidt'in bir portresinden ayrıntı
Bilimler akademisi, Paris

NEW PLYMOUTH, Yeni-Zelanda'da liman kenti, North İsland'ın B. kıyısında, Taranaki istatistik alanının yönetim merkezi; 48 519 nüf. (1991). Besin sanayileri. Alüminyum metalürjisi. Termik santral.

NEWPORT, Büyük Britanya'da kent, Wight adasının yönetim merkezi; 22 300 nüf. Ticaret merkezi. Besin sanayileri.

NEWPORT, Büyük Britanya'da liman, Wales'in güneyinde, Gwent'in yönetim merkezi, Usk halici kıyısında; 129 800 nüf. (1986). Kent, XII. yy.'da yapılmış bir kalenin (yıkıntıları bugün ırmağın yanındadır) çevresinde gelişti. St. Woollos katedrali. XIX. yy.'da Newport, Wales'te çıkarılan madenkömürlerinin dışsatım limanıydı: günümüzde bir sanayi (çelik fabrikası, alüminyum metalürjisi, elektrik donanımı, kırtasiye) merkezidir.

NEWPORT, ABD'de (Rhode İsland) liman kenti, Rhode İsland kıstağı kıyısında; 29 300 nüf. Sayfiye merkezi. Askeri liman. Tersaneler. Balıkçılık. Elektrikli ve elektronik aygıtlar. Yıllık caz festivali.

NEWPORT, ABD'de (Kentucky) kent, Ohio kıyısında, Licking'in kavşağında, 21 600 nüf. Cincinnati'nin güney banliyösünde ticaret ve konut merkezi. Metalürji. Hazırgiyim. Besin sanayileri.

NEWPORT, ABD'de (Michigan) yer, Detroit'in G.'inde Erie gölünün yakınında. Nükleer santral.

NEWPORT (George), ingiliz böcekbilim uzmanı (Canterbury 1803 - Londra 1854). Athalia centifolialar'ın özellikleri üzerine yazdığı kitap (1838) gözlem alanında bir başyapıt sayılmaktadır.

NEWPORT NEWS, ABD'de (Virginia) liman kenti, James River'in denize döküldüğü yerde, Chesapeake körfezi kıyısında; 170 000 nüf. (1990). Tersaneler. Petrol rafinerisi. Kimya ve besin sanayileri. Tekstil.

NEW PROVİDENCE, Bahama takımadalarında ada; 207 km^2; 135 000 nüf. (1990). Turizm merkezi. Limanı *Nassau,* Bahama adalarının başkentidir. 1492'de Kolomb'un bulduğu sanılan adaya, 1629'dan başlayarak İngilizler yerleşti. İspanya 1783'e kadar ada üzerinde hak iddia etmeye devam etmiştir.

NEWQUAY, Büyük Britanya'da sayfiye merkezi, Cornwall'ın Atlas okyanusu kıyısında, Plymouth'un B.'sında; 13 200 nüf.

NEW ROCHELLE, ABD'de (New York) kent, New York'un K. banliyösü, Long İsland Sound kıyısında; 70 800 nüf. Konut merkezi. Makine sanayileri. Cerrahlık gereçleri. Kenti 1688'de la rochelleli protestan mülteciler kurdu.

NEW ROSS → ROS MHIC TREOİN.

NEWRY, Kuzey İrlanda'da (Down yönetim bölümü) liman kenti, Newry halici kıyısında, Dún Dealgan'ın K.'inde; 11 400 nüf. Eskiden önemli bir tahkimli yer olan Newry'de günümüzde bazı sanayiler (yün ve pamuk ipliği ve dokumaları) bulunur.

News Chronicle *(The),* 1930'da, *Daily News* (1846'da kurulduğunda yazıişleri müdürü Dickens'tı) ve *Daily Chronicle*'in (1855'te kurulan ve Lloyd George'un gazetesi olan) birleşmesiyle doğan liberal görüşlü ingiliz gazetesi. 1960'ta *Daily Mail* içinde eridi.

News of the World *(The),* 1843'te kurulan ve tirajı açısından ingiliz pazar gazetelerinin en büyüğü olan yayın organı. 1891'den 1941'e kadar sir Emsley Carr yönetiminde çıkan bu gazete günlük olayları, skandalları ve sporu sansasyon yaratacak biçimde vermede uzmanlaştı.

NEWSİDLER → NEUSİDLER.

NEW SOUTH WALES → YENİ GÜNEY GALLER.

NEWTON a. (öz. a. *sir* I. *Newton*'dan). **1.** SI'de, kütlesi 1 kilogram olan bir cisme saniyede 1 metrelik bir ivme veren kuvvete eşdeğer kuvvet birimi (simge N). **—2.** *Newton bölü metre,* SI'de, üzerindeki bir çizgi öğesine 1 metrelik uzunluk başına 1 newtonluk bir kuvvet uygulanan bir yüzeyin kılcal gerilimine eşdeğer kılcal gerilim birimi (simge N/m).

NEWTON, ABD'de (Massachusetts) kent, Charles River (Boston ırmağı) kıyısında, Boston yerleşmesinin batısında; 83 600 nüf. Konut merkezi. Üniversite kolejleri.

NEWTON (*sir* İsaac), ingiliz fizikçi, matematikçi ve gökbilimci (Woolsthorpe, Lincolnshire, 1642 - Londra 1727). 18 yaşında, Cambridge'deki Trinity College'a gönderildi, burada Barrow'un dikkatini çekti. 1665'te Londra'daki veba salgını sırasında Cambridge üniversitesi kapatıldı; Newton, Woolsthorpe'a döndü ve 1667'ye dek burada kaldı. 1669'da Barrow'un yerine matematik profesörü oldu. 1672'de Royal Society'ye üye seçildi. 1703'te bu kurumun başkanı oldu. Westminster'e gömüldü.

Newton'ın matematiğe en önemli katkısı, tutarlı bir kuram olan sonsuz küçükler hesabını (kendisi bunu akışkanlar hesabı diye adlandırıyordu) oluşturmasıdır; bunu özellikle XVII. yy.'ın başlarında yavaş yavaş geliştirmeye başlamıştı. Leibniz de nerdeyse aynı zamanda, aynı bireşime ulaştı, ancak bu hesabı farklı bir biçimde ve değişik bir anlayışla sundu ve iki bilim adamının arasında ateşli bir polemik başladı.

Mekanik alanında Newton, daha önceki önemli buluşları bir ölçüde düzelterek, tümüyle genelleştirip tamamlayarak, tam ve kesin bir bilimsel kuram biçiminde toparlayan ilk bilim adamı oldu. Bu eski bilgileri, özellikle yerçekimini ve gökcisimleri arasındaki çekimleri belirten evrensel çekim kavramıyla tamamladı. Newton'ın bu buluşu nasıl yaptığını anlatan "Newton'ın elması" öyküsünün doğruluğu hâlâ tartışılır. Newton, kütle ve kuvvet kavramlarını açıkça tanımladı. Bu tanımları yaparken ve çekim yasasını, uzaklıkların karesinin tersine göre kurarken, Huygens'in merkezkaç kuvvet yasasından (1659) yararlandı.

Newton'ın *Philosophae naturalis principia mathematica* (Doğal felsefenin matematiksel ilkeleri) [1687] adlı yapıtında sergilediği mekanik, üç ilkeye dayanır: 1. eylemsizlik ilkesi (bunu Galilei'ye mal ediyordu, ancak gerçekte bu ilke açık bir biçimde ve bütün genel yönleriyle Descartes tarafından belirlenmişti); 2. kuvvetle ivmenin orantılılığı (bunu da Galilei'ye mal etti, oysa Galilei bu ilkeyi yalnızca sezmekle kalmıştı); 3. etki ve tepkinin eşitliği (değme etkilerinde çoktan bilinen bu eşitliği Newton, uzaktan etkileme olayında ele alarak genişletti).

Günmerkezlilik görüşünü benimseyen Newton, mekanik üstüne düşüncelerini daha önce Kepler tarafından bir ölçüde ve pek kesin olmayan bir biçimde ortaya konan gezegenlerin ve Ay'ın devinimleri konusuna uyguladı. Gökbilimci Jean Picard'ın ölçümlerine (1670'e doğr.) dayanarak ılım noktalarının yalpalarını, gelgitleri ve Yer'in basıklığını açıkladı. Newton'ın mekaniği, Einstein'ın görelilik kuramına kadar, köklü bir değişime uğramadan, başta akışkanlar ve gök mekaniği olmak üzere mekanik alanında görülen gelişmelerin temelini oluşturdu.

Newton'ın optikte en büyük katkısı ilk teleskopu gerçekleştirmesinin (1671) yanı sıra, prizma tarafından dağıtılan beyaz ışığı inceleyerek geliştirdiği renkler kuramıdır. Bu konudaki ilk çalışmalarını 1666'da yaptı ve 1672'de Royal Society'ye sunduğu bu incelemede Hooke'un görüşlerine karşı çıktı. Ancak bu çalışmalarının geniş bir açıklaması, çok daha sonra yayımlanan, *Opticks* (Optik) [1. ing. baskı, 1704; 2. ing. baskı, 1717-18] adlı yapıtında yer aldı. Newton bu kitapta, Malebranche ile hemen hemen aynı zamanda, her rengin özgül ve değiştirilemeyen bir özellikte olduğunu savundu. Özellikle, *Opticks*'in 1706 latince baskısıyla birlikte yayımlanmaya başlanan *Quaestiones* (Sorular) adlı ekinde renklerin yapısı üstüne görüşlerini açıkladı; bu görüşler pek de bilimsel değildi ve karma bir kuram biçiminde sunuluyordu: ışık her renk için farklı büyüklükte taneciklerden oluşur ve bunlar, dalgalar oluşturarak esiri sarsar. Newton, buna dayanarak, ışık dalgalarının dönemliği ya da frekansı kavramını ortaya attı, ancak Malebranche'tan farklı olarak bu kavramı genlik kavramından ayırmadı. Newton'ın tarih kronolojisi ve simya üzerine de çalışmaları vardır.

Newton akışkanı. Akışkan. mekan. Gerilmesi ve hızının uzaysal değişimi arasında doğrusal bir bağıntı olan akışkan; bu bağıntı akışkanın akışmazlığını tanımlamaya olanak verir. (Gerçekten de, bir akışkan içinde yavaş olarak yer değiştiren bir kürenin, hızıyla orantılı bir dirençle karşılaştığını ilk kez Newton göstermiştir.)

Newton alanı. Fiz. Yeğinliği $\frac{1}{r^2}$ ile orantılı olarak değişen merkezi kuvvetler toplamının bileşke alanı; burada r merkezden olan uzaklıktır. (Bir kütle sisteminin çekim alanı, bir yük kümesinin elektrik alanı, birer Newton alanıdır.)

Newton bağıntısı. A, B, C ve D gibi dört noktanın, karşılaştırma işareti başlangıcının, [AB] nin ortası olması özel halinde uyumlu bölme oluşturduğunu gösteren bağıntı. ($|OA|^2 = |OC| \cdot |OD|$.)

Newton binomu. Arit. Herhangi gerçek x ve y sayıları ve sıfır olmayan n doğal sayısı için $(x+y)^n$ nin açılımını veren formül:

$$(x+y)^n = x^n + C_n^1 x^{n-1} y + \ldots + C_n^p x^{n-p} y^p + \ldots + C_n^{n-1} x y^{n-1} + y^n,$$

burada, binom katsayıları denen C_n^p ler (kimi kez $\binom{n}{p}$ ile gösterilir) n eşyanın p şer p şer yinelemesiz devşirimleri sayısına eşit doğal sayılardır, yani:

$$C_n^p = \frac{n!}{p!(n-p)!} = \frac{n(n-1)(n-2)\ldots(n-p+1)}{p!}$$

Özellikle:
$n=2$ için, $(x+y)^2 = x^2 + 2xy + y^2$;
$n=3$ için,
$(x+y)^3 = x^3 + 3x^2y + xy^2 + y^3$;
$n=4$ için,
$(x+y)_4 = x^4 + 4x^3y + 6x^2y^2 + 4xy^3 + y^4$
elde edilir.

Bu formül bütün birleşmeli halkalara genişletilir.

Newton çarkı. Opt. Işığın ayrışma sırasına göre renklendirilmiş kesimlere bölünmüş çark; hızla döndüğünde, retina üzerinde ışık izlenimleri kaldığı için göze beyaz görünür.

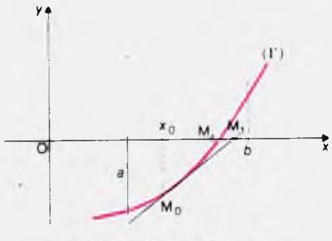
Newton formülleri. Ceb

$$a_0 S_p + a_1 S_{p-1} + \ldots + a_{p-1} S_1 + p a_p = 0 \quad (1 \leqslant p \leqslant n),$$

$$a_0 S_p + a_1 S_{p-1} + \ldots + a_n S_{p-n} = 0 \quad (p \leqslant 0 \text{ ya da } p \geqslant n),$$

formülleri, burada S_p ler, $x_1^p + x_2^p + \ldots + x_n^p$ ve $a_0, \ldots, a_n$ lerde, kökleri $x_1, \ldots, x_n$ olan n nci dereceden bir polinomun katsayılarıdır. Bu formüller S_p yi, köklerin $\sigma_1, \sigma_2, \ldots, \sigma_n$ temel bakışımlı fonksiyonlarının fonksiyonu olarak hesaplamayı olanaklı kılar.

Newton yaklaştırım yöntemi. Mat çözlm. $]a, b[$ aralığının $f(r)=0$ olan r değerine yaklaşmak için, f fonksiyonunu gösteren Γ eğrisinin bir $M_0(x_0, f(x_0))$ noktasını almaktan ve Γ nın M_0 daki teğetinin x eksenine ait M_1 noktasını göz önüne almaktan oluşan yöntem. Bu nok-

Newton yaklaştırım yöntemi

tanın apsisının değeri $x_1 = x_0 - \frac{f(x_0)}{f'(x_0)}$ dır, bu değer *r* ye x_0 dan daha yakınsa yaklaşık değer olarak alınır. (Bir şekil çizimi, bu durumun var olup olmadığını görmede yardımcı olur.) $-\frac{f(x_0)}{f'(x_0)}$ sayısına Newton düzeltimi denir. Her durumda, yapılan $|r - x_1|$ hatası $\frac{M}{2m}\cdot(b-a)^2$ ile üstten sınırlıdır, burada $M = \sup_{x\in[a,b]} |f''(x)|$ ve $m = \inf_{x\in[a,b]} |f'(x)|$ tir.

NEWTON (*sir* Charles Thomas), ingiliz arkeolog (Bredwardine, Herefordshire, 1816 - Margate, Kent, 1894). 1856'da Halikarnassos'taki Mausoleion'u buldu. *Essays on Art and Archaeology*'nin (Sanat ve arkeoloji üzerine denemeler) [1886] yazarıdır.

Newton-Cotes formülü, sonlu bir aralık üzerinde, bir fonksiyon yerine, aralığın uçları dahil, eşit noktalarda fonksiyonla aynı değerleri alan polinom koymakla elde edilen fonksiyonun integralinin yaklaşık değeri. Bu polinomun her derecesi için bir formül vardır. Özellikle 2. derece için, yeniden Simpson formülü elde edilir.

NEWTON-METRE a. Bir kuvvetin momentinin SI birimi (simge N.m); etki çizgisiyle moment alınan nokta arasındaki uzaklığın 1 metre olduğu, 1 newtonluk bir kuvvetin momentine eşdeğerdir.

NEW WATERFORD, Kanada'da (Nova Scotia) liman kenti, Cape Breton adasında; 9 200 nüf. Balıklavalar. Madenkömürü yatakları.

new wave ("yeni dalga" anlamında ing. sözc.). 1970'lerin sonunda genç kuşağın gözden geçirdiği, düzelttiği ve adeta yeniden yarattığı rock üslubu. Ayırtedici özelliği, punk hareketinin aşırılıklarını reddetmek olan bu üslup, ünlü önderleri Hendrix ve Harrison'ın ölümünden sonra yeni bir enerji ve iyimserlik gösterdi. Elektronik arayışlara büyük önem veren new wave, kesinlikle kentsel ve teknolojik bir evreni kabul ettirdi. Başlıca new wave topluluklarıː ABD'de Talking Heads, Television; İngiltere'de Magazine, Clash, Wire.

NEW WESTMİNSTER, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) kent, Fraser'in denize döküldüğü yerin yakınında, 39 000 nüf. İngiliz Kolombiyası'nın eski başkenti. Tersaneler. Bıçkıevleri. Kâğıt fabrikası. Balıkları tüketime hazırlama. Besin sanayileri.

NEW WİNDSOR → WINDSOR.

■**NEW YORK,** ABD'de kent, New York eyaletinde; 7 071 000 nüf. (anakent bölgesinde 20 milyon).

• *Kent konuşu ve konumu.* New York kentinin konuşu Manhattan'ı (Hollandalılar'ın XVI. yy'da ilk yerleştikleri yer), Long Island'ın batı bölümünü (Brooklyn ve Queens), Hudson ile East River (Bronx) arasındaki kıstağı ve Staten İsland'ı (Richmond) içerir. Bu "boroughs"ların ötesine taşan yerleşme alanı komşu eyalet New Jersey'e, Long Island'ın ortasına, Long Island boğazının kuzey kıyısına ve Hudson'ın yukarı kesimine de yayılır. Az engebeli yüzey şekilleri kentsel yayılmaya elverişlidir. Limanın konuşu, gemilerin yanaşma ve mal depolama (düzenlenmiş 1 200 km rıhtım) olanaklarını artıran su yüzeylerinden (özgürlük anıtının bulunduğu Upper Bay, Lower Bay, Newark koyu, Hudson, East River) oluşur. Kentin ve liman konuşundan çok New York'un konumu kente avantaj sağlamaktadır: hiçbir dağ engeliyle (Hudson-Mohawk çukuru) karşılaşmadan Büyük Göller'e doğrudan ulaşma olanağı veren Atlas okyanusu kıyısındaki tek liman New York limanıdır.

• *Yerleşme alanının gelişmesi.* 1626'da Hollandalılar'ın Kızılderililer'den satın aldıkları New Amsterdam 1644'te İngilizler'e bırakılınca New York adını aldı; bu sırada kent, Manhattan adasının güney ucunda kurulmuş küçük bir konaklama yeriydi. (→ NEW YORK *eyaleti.*) Kent, 1825'te Albany (Hudson kıyısında ulaşımın başladığı yer) ile Buffalo arasında Erie kanalının açılmasından sonra konumundan yararlanmaya başladı: New York, Büyük Göller yolunun ve insanların yerleşmeye başladıkları iç kesimin kapısı haline geldi; Boston, Philadelphia ve Baltimore'un yerini aldı. Demiryolu çağı bu üstünlüğü pekiştirdi; Chicago hattının yapımını (1852) gene Hudson-Mohawk çukurundan geçen bırçok demiryolunun yapımı izledi.

New York, göçmenlerin iç kesime girdikleri tek kapıydı, ama göçmenlerin önemli bir bölümü New York'a yerleşiyordu. Kentleşme alanı Brooklyn'e, Queens'e ve Bronx'a taştı: yerleşme alanının nüfusu 1860'ta 1 627 000'di. 1890-1914 arasında çoğu Slavlar'dan ve Akdeniz ülkelerinden gelenlerden oluşan göçmen dalgasının etkisiyle nüfus arttı: 1880'de 2 800 000 nüf.; 1900'de 5 050 000 nüf. (3 440 000'i New York'ta) ve Birinci Dünya savaşı arifesinde 7 500 000 nüf. (5 000 000'u New York'ta). İki dünya savaşı arasında güneyden zenciler ve İkinci Dünya savaşı'ndan sonraysa Portorikolular New York'a göç ettiler. Yer yokluğu nedeniyle sanayiler uzak kesimlere, özellikle de New Jersey'e (burada yeni konut semtleri gelişti) taşındılar.

• *İşlevleri.* New York yerleşmesi ABD'nin ilk sanayi odağıdır: 1 652 000 işçi ve New York, Jersey City, Newark ve Paterson -Clifton anakent alanları için eklenen 26,3 milyar dolar katma değer. Başlıca sanayi dalları: elektrikli ve elektronik gereçler (Brooklyn, Jersey City, Newark'ta, sivil ve askeri donanım malları, telekomünikasyon); kimya (Newark koyundaki ve Raritam koyundaki rafineriler) ve parakimyasal (Manhattan, Queens, Brooklyn) sanayiler; hizmetler kesimine bağımlı iki sanayi öbeği: büro ve basımevi (Amerika'daki, özellikle de Manhattan'daki yayınların % 18'i) gereçleri; otomobil ve uzay araçları yapımı. (Long İsland, New Jersey, Hudson vadisi); XIX.yy. sanayilerinin kalıtı olan, hazırgiyim (ABD üretiminin % 25'i, özellikle de Manhattan'da) deri sanayileri ve besin sanayileri gibi eski sanayiler. Günümüzde, kesimlerin en önemlisi hizmetler kesimidir: Paterson anakent alanında istihdamın % 51'i, New York'ta % 67'si. New York perakende (merkezi New York'ta olan mağaza zincirleri), toptan, transit ticaret ve ulusal ve uluslararası simsarlık alanında birinci sırayı alır. Ticaretin gelişmesine paralel olarak taşımacılık da gelişmiştir. New York limanı (165 Mt) ABD'nin en büyük limanıdır; bölgede, hatta

Ch. Lenars

New York ile Greenwich Village (ön planda) Beşinci Cadde ve Empire State Building'ten bir görünüm

Göller bölgesinde ve bütün kuzey-doğu'da üretilen yükte hafif pahada ağır ürünler New York limanından yüklenir; buna karşılık limana ham maddeler, besin maddeleri (tahıllar), Avrupa ve Japonya'dan getirilen mamul maddeler boşaltılır. Newark koyunda dev bir konteynerler limanı yapılmıştır. Üç büyük havalimanıyla (J. F. Kennedy, Newark, La Guardia) yılda 40 milyon yolcu, 1 Mt navlun taşınır. Merkezin dışına kaymış konumuna karşın New York, Amerika kıtasının başlıca karayolu kavşağıdır: yirmi kadar otoyol ve ekspres yollar, New York yerleşmesinin ya içinden geçer ya da çeşitli bölümlerinin çevresinden dolaşır.

İstihdamın büyük bölümünü kamu ve özel kesimler, kültürel etkinlikler, eğitim, yönetim, kredi ve sigorta kurumları, inşaat şirketleri, yayınevleri sağlar (istihdamın % 45'i New York anakent alanındadır). Ayrıca New York, ABD'nin ve dünyanın en büyük mali merkezidir (Wall Street'teki bankalar ve Borsa).

• *Kent sorunları*. İlk sorun kentin dev boyutlarıdır: konut banliyöleri hem ölçüsüz biçimde hem de (ev sahibi olma tutkusu ve otoyol ağı sayesinde) giderek daha uzaklara yayılmaktadır.

Dev boyutların sonucu olan bir sorun da trafik yönetiminin bazı kesimlerde ve bazı semtlerde güçleşmesidir. Trafiğe çözüm getirmek için, Hudson'ın ve East River'ın altında ikişer tünel kazıldı, Hudson üzerine üç, East River üzerine altı köprü yapıldı; Brooklyn ile Staten İsland arasındaki "Narrow"lar yüksek bir asma köprüyle aşıldı. Kentin içine giren ve çevresini dolaşan otoyollar, helikopter limanları, banliyö trenleri ancak kısmi çözümler getirmektedir. Otomobillerin dolaşımı ve sanayi kuruluşlarının birbirine eklenen çevre kirletici etkileri bazı meteoroloji koşullarında ünlü smog'u oluşturabilecek boyutlardadır.

Irk ve toplum sorunu çok ciddidir: amerikalı ve portorikolu zenci azınlıklar, sefalet ve suç işleme eğiliminin kol gezdiği harabeye dönmüş eski burjuva semtlerindeki gettolarda toplanır. En büyük gettolar Harlem Bronx, Brooklyn ve Newark'tadır.

• *Kentsel görünümler*. New York, semtler ve banliyöler açısından büyük çeşitlilik gösterir. Manhattan borough'unun temel özelliği, Brodway'in, ortadaki parkın, Midtown ve Downtown'daki gökdelenlerin, etnik semtlerinin, kültürel, konut, büro ve sanayi işlevlerinin yer yer kopukluklar yarattığı kusursuz bir dama tahtası planına göre yapılmış olmasıdır. Brooklyn, Queens ve Bronx'ta lüks semtler ve gettolar iç içedir. New Jersey'in banliyöleri orta sınıfların konut kesimlerini fabrikalara, depolara ve liman alanlarına bağlar. Varlıklı kesimin konut banliyöleri Hudson boyunca ve Long İsland'da uzanır. Orta kesimdeki semtlerde insanların üst üste yaşamaları, tarım alanlarından kazanılan yatakhane -banliyölerdeki barakalar ve parsellenmiş arsalarla çelişki yaratmaktadır.

NEW YORK, ABD'nin kuzey-doğusunda eyalet; 128 401 km^2; 18 044 505 nüf. (1990). (Kaliforniya'dan sonra ikinci). Merkezi *Albany*. New York'un görünümü büyük çeşitlilik gösterir. Başlıca dağları Kanada kalkanının buzullarla oyulmuş parçası Adirondack (1 629 m) ile Apalaşlar'ın (Catskill'de 1 281 m) ve Allgheny platosunun kuzey bölümüdür. Alçak topraklar, Hudson-Champlain gölü oluğunu, Mohawk gediğini ve Büyük Göller'in kenarında yer alan, cuesta'larla birbirinden ayrılan (Niagara şelalesi bu cuesta'ları aşar) ovaları içerir. Dağlar hâlâ ormanlıktır; buna karşılık, daha sömürge döneminde tarlaya dönüştürülen alçak topraklarda tarım yapılır.

New York sanayi alanında birinci sırayı alır. Eyaletin can damarı olan bir kanalın geçtiği (1825'ten beri), birçok demiryolu ve karayolunun (örneğin New York State Thruway) geçtiği Hudson-Mohawk çöküntüsü başlıca sanayi merkezlerini kapsar: New York kompleksinden başka, Albany -Schenectady-Troy (taşıma gereçleri, elektrikli aletler; önemli üçüncü kesim: sermaye, ticaret, ulaşım işlevleri), Utica-Rome (makine sanayisi, özellikle de takım tezgahları), Syracuse (makine sanayisi, kimya ürünleri), Rochester (film, fotoğraf makineleri) ve özellikle de, çok çeşitli sanayileri içeren, aynı zamanda Büyük Göller' in başta gelen ticaret limanlarından biri olan Buffalo. Tarım ovalarda ve vadilerde kent merkezlerinin yakınında toplanır; süt hayvancılığı (New York, Dairy Belt'e bağlıdır) ve meyve yetiştiriciliği tarıma egemendir.

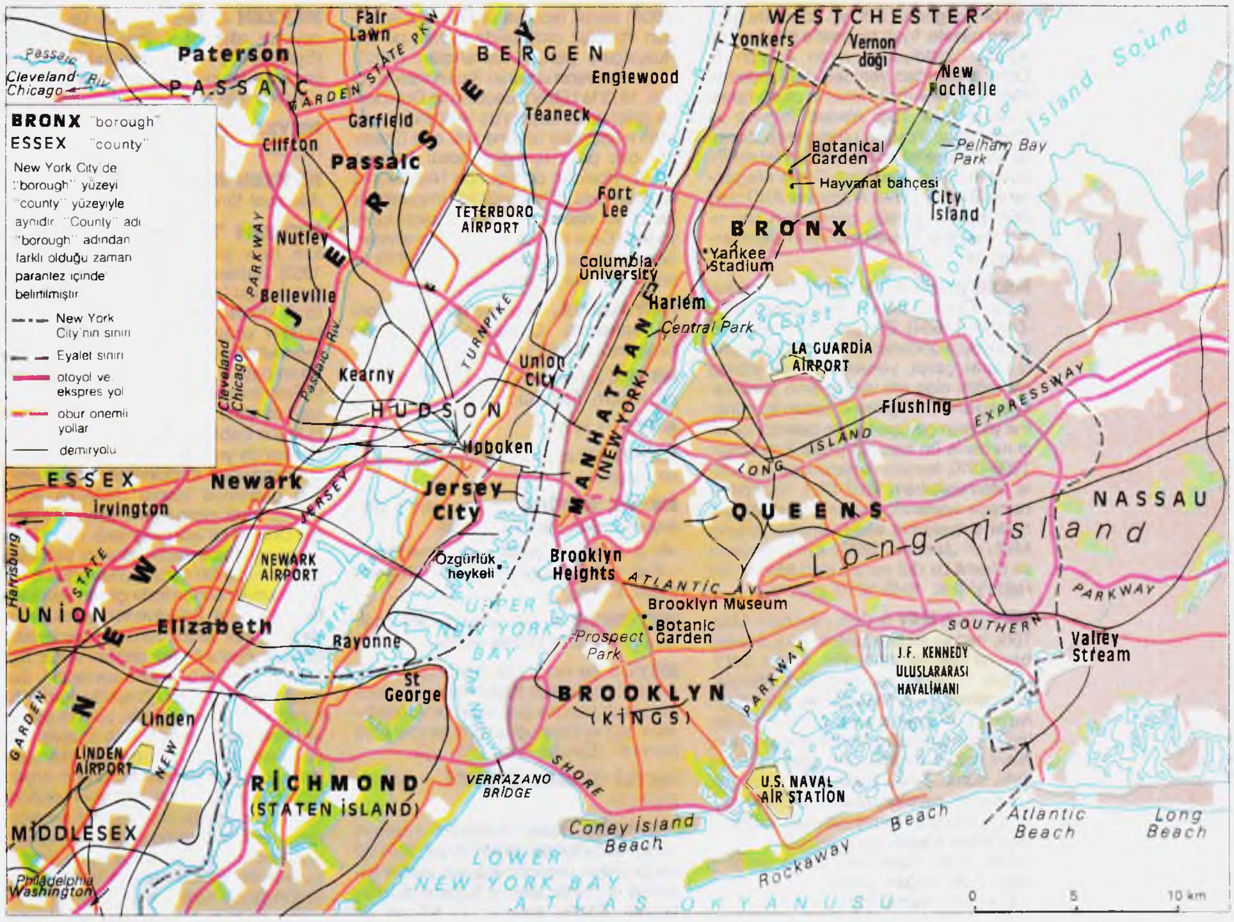
Catskill'lerde, Finger Lakes'in (buzul gölleri) çevresinde ve özellikle de Adirondack'larda (özellikle Lake Placid'deki kış sporları merkezinde) turizm önemlidir.

—Tar. New York kıyıları, 1524'te Giovanni Verrazano ve 1609'da Hudson tarafından keşfedildi. Buraya Hollandalılar yerleştiler; 1626'da, Batı Hindistan Hollanda şirketi yöneticisi Peter Minuit, Kızılderililer'den Manhattan adasını satın aldı ve burada Yeni Amsterdam adıyla bir koloni kurdu; 1664'te İngilizler tarafından ilhak edilen bu koloniye, Charles II'nin kardeşi York dükünün onuruna New York adı verildi. 1673'te, New York Hollandalılar'ca geri alındıysa da bir yıl sonra gene İngilizler' in eline geçti. James II, bu bölgeyi komşu ingiliz kolonileriyle birleştirerek Yeni İngiltere'yi oluşturdu (1688). 1689'da Jacob Leisler adında bir alman tüccar, ingiliz devriminden yararlanarak iktidarı eline geçirdi; ama William III'e boyun eğmediği için idam edildi (1691). Koloni bir kraliyet eyaleti yapıldı, kral tarafından atanan bir vali, valiye bağlı bir konsey ve seçimle oluşan bir meclisin yönetimine verildi. XVIII.

New York eyaleti Adirondack'larda Hudson'un yukarı çığırı

J.Dupaquier-Atlas Photo.

NEW YORK YERLEŞMESİ

yy.'da, ingiliz kolonileri, İroguoilar'ın da desteğiyle, kuzey sınırında Fransızlar'la çarpışmaya başladılar. Mayıs 1775'te devrimciler, krallık meclisine karşı bir eyalet kongresi kurdular ve bu kongre Bağımsızlık bildirgesi'ni onayladı (1776). New York devleti 1788'de Federal Anayasa'yı kabul etti.

New York City Ballet, ABD'nin en önemli bale topluluklarından biri. 1934'te G. Balanchine, Lincoln Kirstein'ın isteği üzerine, American Ballet'a bağlı bir dans okulu kurdu. Burada yetişen dansçılar, 1935'te American Ballet'ı, 1936'da da gezici bir topluluk olan "Ballet Caravan"ı oluşturdular. 1946'da kurulan üçüncü bir yapı "Ballet Society", yeni yapıtlar üretmeyi sağladı. 1948'de, önceki iki topluluğu bünyesine alan Ballet Society, New York City Ballet'a dönüştü. Sanat yönetmenliği G. Balanchine'e verildi, 1949'da Jerome Robbins Balanchine'in yardımcılığına getirildi. New York City Ballet'ın, New York'taki Lincoln Center'da bir gösteri salonu, bir okulu (School of American Ballet) vardır. 1966'da da yaz okulunu açtı.

New York Daily News, 1919'da, J. M. Patterson tarafından New York'ta kurulan ilk tabloid amerikan gazetesi. *Daily Graphic* (1932'de yayın hayatına son verdi) ve 1963'te kendi bünyesine katılan *Daily Mirror* gibi rakiplerine rağmen varlığını sürdürdü ve tirajıyla ABD'nin en önemli gazetelerinden biri oldu.

New Yorker, 1925'te kurulmuş amerikan haftalık dergisi. Ayırtedici özelliği alaylı bir mizah, özellikle de aydın çevreleri hedef alan bir yergi anlayışıdır. Taşracılığın her türlüsünü saldırgan bir biçimde yadsıyan havası ve üslubuyla bir okul yaratmıştır. Bu okulun en önemli temsilcileri John Updike ile Truman Capote'tur.

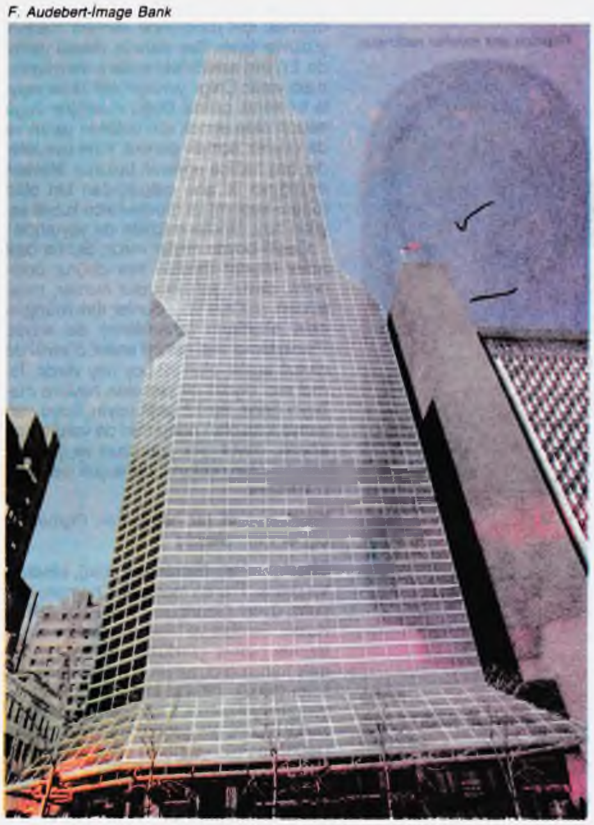
New York Herald Tribune, 1853'te New York'ta J. G. Bennett* tarafından *New York Herald* adıyla kurulan ve sonra Londra ve Paris (1887) baskılarını başlatan oğlu tarafından ele alınan günlük gazete. *Herald*' da haberlerin sansasyon yaratacak bir tarzda verilmesini protesto etmek amacıyla Horace Greeley 1841'de *New York Tribune*'ü kurdu. İki gazete 1924'te *New York Herald Tribune* adı altında birleşti. Bu gazete, 1966'da *Journal américain* ve *World -Telegram and the Sun* ile birleşerek *World Journal and Tribune* adını aldı.

New York müzeleri. İki büyük müzede, tüm tekniklerden ve tüm çağlardan yapıtlar toplanmıştır: METROPOLİTAN* MUSEUM ve BROOKLYN MUSEUM (dünya etnografyası, doğu sanatları, süsleme sanatları, amerikan resim sanatı vb; sanat okulu, kitaplık ve çeşitli etkinlikler). Metropolitan Museum' a bağlı "CLOISTERS" müzesi, Ortaçağ avrupa mimarlığından, özgün parçalar kullanılarak yeniden inşa edilmiş ve tamamlanmış yapı örnekleri (çoğu manastır) içerir. PIERPONT-MORGAN LIBRARY ve FRICK COLLECTION özgün çevreleri içinde korunmuş yapıtlar barındırır. (İkincisi, XVIII. yy. fransız sanatı açısından özel bir önem taşır.) Çağdaş sanata ayrılan müzeler şunlardır: MUSEUM OF MODERN ART (MOMA), 1929' da kuruldu ve başyapıtlarla zenginleştirildi (*Avignonlu genç kızlar* ve *Üç müzikçi*, Picasso); SOLOMON R. GUGGENHEIM* MUSEUM (F. L. Wright'ın bir yapısında) ve WHITNEY MUSEUM OF AMERİCAN ART (M. Breuer'in bir yapısında). AMERİCAN MUSEUM OF NATURAL HISTORY, kendi dalında dünyanın en önemli müzelerinden biridir (zooloji, antropoloji, mineraloji, doğal çevrecilik vb.).

New York Times, New York basınında, polemikçi *New York Tribune*'ün karşısına genel haberleri değerlendiren bir yayın organı çıkarmak amacıyla 1851'de Henry J. Raymond, George Jones ve Edward B. Wesley tarafından kurulan amerikan günlük gazetesi. *New York Times* gittikçe ar-

New York
One United Nations Plaza (1976'da tamamlandı)
[cam ve alüminyumdan duvar-perde; mimarları: Kevin Roche ve John Dinkeloo]

F. Audebert-Image Bank

tan bir ilgi gördü. XIX. yy. sonunda gerileyen gazete, fiyatı bir cent'e düşüren ve ağırlığı "ciddiyet"e veren Adolph S. Ochs tarafından yeniden canlandırıldı. 1967'de, *New York Times*'ın uluslararası baskısı, *New York Herald Tribune* ve *Washington Post*'un uluslararası baskılarıyla birleşerek *International Herald Tribune* kuruldu. *New York Times Magazine* ve *Sunday Times Magazine* ABD'deki dört büyük günlük gazeteden biri olan *New York Times* tarafından yayımlanmaktadır.

NEXØ (Martin ANDERSEN), danimarkalı yazar (Christianshavn, Kopenhag, 1869 -Dresden 1954). Dar gelirli bir ailenin çocuğuydu, kunduracı çırağı, sonra duvarcı olarak çalıştı, yüksek öğrenim yapma olanağını elde etti ve işçi sınıfı edebiyatıyla ilgilendi. Sosyalist ve bazen komünizme yönelen görüşlerini dile getirdiği bir dizi romanla ün kazandı (*Pelle Erobreren*, 1906-1910, kısmen özyaşamöyküsel; *Ditte, Menneskebarn*, 1917-1921, 1922'de sinemaya uyarlandı; köylü maddeciliği üzerinde sosyalizmin etkisi temasını işleyen *Midt i en Jaerntid*, 1929). Ayrıca anılarını ve önemli bir dizi roman olan *Morten hin Røde*'yi (I-III, 1945-1957) yazmıştır.

NEY ya da **NAY** a. (fars. *ney, nay*). Müz. Türk, iran ve arap müziklerinde kullanılan başlıca üflemeli çalgı. (Bk. *ansikl.* böl.) —*Esk.* **1.** Kamış, saz. **—2.** *Ney üflemek*, ney çalmak. **—3.** *Nayveş*, ney gibi. ‖ *Nay-ı ruyin* ya da *nay-ı ruyine*, eskiden savaşlarda çalınan nefire benzer tunç boru. ‖ *Nay-ı enban*, tulumlu ney, gayda. ‖ *Nay-ı türki*, zurna. ‖ *Ney ü nuş*, ney ve şarap. ‖ *Neyistan, neysitan, neyzar*, sazlık, kamışlık. ‖ *Ney-pare*, kamış parçası; kalem. ‖ *Ney-süvar*, küçük, genç sevgili.
—Esk. anat. *Nay-i bini*, burun deliği. ‖ *Nay-ı gülu*, boğaz, gırtlak.
—Esk. bot. Kamış, saz.
—ANSİKL. Boğum yerleri açılan bir kamışa, belli aralıklarla, 6'sı önde olmak üzere 7 delik açılarak yapılan çalgının, üflenen ucuna, genellikle boynuzdan ya da fildişinden konik bir *başpare* takılır. Kamışın dokuz boğumlu olmasına dikkat edilir. Öbürleri tümüyle, en üstteki boğum ise yarım açılır. Kamışın her iki ucuna, çatlamaması için *parazvane* denilen madeni yüzükler takılır. Ses alanı üç oktava yakındır. En pes sekizlideki seslere *dem sesleri* adı verilir. Çalgı, yaklaşık 45°'lik bir açıyla tutularak çalınır. Doğu müziğine özgü sesleri elde etmek için delikleri yarım ya da çeyrek açmak gerekir. Kimi perdeler de, baş hafifçe eğilerek bulunur. Mevlevi müziğinin iki ana çalgısından biri olan (öbürü kudüm) ve mevlevilerce kutsal sayılan ney, dindışı müzikte de yaygındır.
Çeşitli boyda neyler vardır. Bunlar özel adlar taşırlar (pesten tize doğru: *bolahenk, davut, şah, mansur, kızneyi, müstahsen, sipürde* vb.). Bunlar, türk müziğindeki akortların (ahenklerin) da adıdır. 7'sinin temel sesi natürel sesler, 5'ininki de diyezli sesler olan 12 boy ney vardır. Temel sesi diyezli bir ses olan neylere *mabeyn* denir. Bu 12 çeşit neyin, boyu yarı yarıya kısa olan *nısfiye*'leri de vardır. Bolahenk, davut gibi çok uzun ve çalması çok zor olan neylerin, daha çok nısfiyeleri kullanılır.

NEY, -yyi sıf. (ar. *neyy*). *Esk.* Pişmemiş, çiğ et için kullanılır.

NEY (Michel), **Elchingen** dükü, **Moskova** prensi, Fransa mareşali, Chambre des pairs üyesi (Saarlouis 1769-Paris 1815). Kuzey, Sambre ve Meuse ve Mainz ordularında hizmet gördükten sonra, İsviçre'deki fransız ordusunun komutanlığına getirildi (1802). 1804'te İmparatorluk mareşalliğine yükseltildi, Elchingen'de zafer kazandı. Tirol'ü ele geçirdi. Jena'da Prusya (1806) ve Polonya (1807) savaşları sırasında kendini göstererek, Polonya savaşı'nda "Yiğitler yiğiti" unvanını kazandı (Friedland, 14 haziran). Elchingen dükü (1808) olarak İspanya ordusunda, ardından Portekiz ordusunda hizmet gördü. Rusya'daki parlak davranışları (1812), Moskova prensi unvanını kazanmasına yol açtı. 1813'te Lützen, Bautzen ve Dresden' de galip geldi, Leipzig'de yaralandı. Louis XVIII'e katılması üzerine kral onu Chambre des pairs üyeliğine atadı (haziran 1814), Elbe'den dönüşünde Napoléon'u tutuklamakla görevlendirildi; İmparator'a katıldı ve Waterloo'da süvari saldırılarını yönetti. Cour des pairs üyeleri tarafından ölüm cezasına çarptırıldı (6 aralık 1815) ve ertesi gün kurşuna dizildi.

NEYAGAVA, Japonya'da kent, Honşu adasında, Osaka'nın kuzey-doğu banliyösü; 256 521 nüf. (1990).

NEYÇE a. (fars. *ney, nāy* ve *-çe*'den *neyçe, nāyçe*). *Esk.* Küçük ney.

NEYE → NİYE.

NEYELAN a. (ar. *neyelān*). *Esk.* İsteğine ulaşma.

NEYİR, NEYİRE sıf. (ar. *neyyir*, dişl. *neyyire*). *Esk.* Aydınlık, parlak.
◆ a. Işıklı, ışık yayan cisim, madde.
—Esk. gökbil. *Neyyir-i asgar*, Ay. ‖ *Neyyir-i azam*, Güneş.

NEYİREYN a. (ar. *neyyir*'in ikili çoğl. *neyyireyn*). *Esk.* Güneş ve Ay.

NEYL a. (ar. *neyl*). *Esk.* İsteğine ulaşma, erme: "...*bu sırada Kâmil Paşa muvakkaten olsun hatırına gelmedik bir mansıb-ı âliye neyl ile neye uğradığını kendisi dahi bilmedi*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

NEYLİ AHMET EFENDİ → MİRZAZADELER.

NEYRAB, Kuzey Suriye'de, Halep'in güney-doğu'sunda arkeolojik yer; 1891'de ele geçirilen, üzerinde aramca yazıtlar kazınmış iki mezar steliyle (Louvre müzesi) tanındı. Kazılar sonucu İ.Ö. VII. ve VI. yy.'lardan kalma bir mekropolis ortaya çıkarıldı ve çivi yazısıyla yenibabil dilinde yazılmış 27 tablet ele geçirildi; bunlar, Nabukodonosor II ve ahemeni kralı Kambiz dönemine (İ.Ö. VI. yy.) tarihlendirilir.

NEYREN → GÖKÇELER.

NEYRENÇ → NİRENC.

NEYRİZ, İran'da (VII. il), Fars'ta kent. Babi tarikatının dinsel merkezi.

NEYSE bağ. (*ne ise* > *neyse*). **1.** Olsun, önemi yok: *Neyse, sonunda geldiler ya.* **—2.** Üstünde durmayalım, uzatmayalım, her ne ise: *Neyse, önemli olan hataların tekrarlanmaması. Neyse, bunları daha sonra konuşuruz.* **—3.** Bereket versin, çok şükür, hiç değilse: *Neyse, sonunda tatil yapabileceğiz. Neyse, ateşi biraz düştü. Neyse, ürünler fazla zarar görmedi.* **—4.** *Neyse ne*, dolaylı bir karşılaştırmada "bir dereceye kadar" anlamında kullanılır: *Paraları olanlar neyse ne, ama olmayanlara ne oluyor?*

NEYŞABUR → NİŞAPUR.

NEYTAL a. (ar. *neytāl*). *Esk.* Bela, felaket.

NEYVELİ, Hindistan'da (Tamil Nadu) kent, Kudalor'un B.-G.-B'sında; 58 300 nüf. Linyit çıkarma. Termik santral. Kimyasal gübre.

NEYYİRE NEYİR, soyadı **Ertuğrul**, asıl adı **Münire Eyüp,** türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1903-*ay.y.* 1943). Cumhuriyet'in ilanından önce film çeviren ve Cumhuriyet döneminde sahneye çıkan ilk kadın oyunculardandır. Kız öğretmen okulu'nu bitirdi (1921), *Ateşten gömlek* filminde oynadı (1922), Darülbedayi'de (İstanbul Şehir tiyatrosu) *Othello* piyesiyle profesyonel oldu. Kısa bir süre Şadi Fikret ve Ferah topluluklarında çalıştı. Muhsin Ertuğrul'la evlendi. 1925'ten başlayarak yaşamının sonuna değin Şehir tiyatrosu'nun başrol oyuncuları arasında yer aldı. *Kız kulesi'nde bir facia, Ankara postası* filmlerinde de oynadı.

NEYZEN a. (fars. *ney, nay* ve *zen*'den *ney-zen, nāyzen*). **1.** Ney çalan müzikçi. (Eşanl. NAYİ.) **—2.** *Neyzen bakışlı*, ney çalarcasına boynunu bir yana büküp bakan kimseler için kullanılır.

NEYZEN AZİZ DEDE → AZİZ DEDE, *Neyzen*.

NEYZEN EMİN EFENDİ → YAZICI (*Mehmet Emin*).

NEYZEN TEVFİK, soyadı **Kolaylı,** türk hiciv şairi (Bodrum 1879-İstanbul 1953). Babasının rüştiye öğretmeni olarak bulunduğu Urla'da ney çalmayı öğrendi. İzmir idadisi'ni bitirmeden ayrıldı. Kendi kendini yetiştirdi; farsça öğrendi. İzmir mevlevihanesi'ne, İstanbul'da Galata ve Kasımpaşa mevlevihanelerine devam etti. Fatih medresesi'nde 4 yıl okudu. Bektaşi tarikatına girerek Sütlüce tekkesi şeyhi Münir Baba'ya bağlandı (1902). Bir süre Mısır'da yaşadı. Eşref'in çıkardığı *Deccal* dergisinde Abdülhamit II'yi hicvettiği için gıyabında idama mahkûm edildi (1905). İkinci meşrutiyet'te İstanbul'a döndü. Düzenli bir işte çalışmadı. İkinci Dünya savaşı'nda askerlik görevini yaparken Askeri müze'nin kuruluşuna katkısı oldu. Cumhuriyet döneminde geçim sıkıntısını hafifletmek için Belediye konservatuvarı'nda bir görev verildi. Nihavent sazsemaisi ünlüdür. Ayrıca taksim plakları vardır. Toplumsal kural ve baskılara uymadan, derbeder yaşamını her dönemde sürdürdü. Kendini içkiye verdiği için, zaman zaman akıl hastanesinde bağımlılık tedavisi gördü. Abdülhamit döneminde istibdada, daha sonraki dönemlerde yönetim organlarının aksak işlerine hicviyeler söyledi. Baskıyı, yobazlığı, din-mezhep ayrımcılığını, insanlar arasında eşitsizliği, çıkarcı politikacıları, çağdaşlaşma adına girişilen yararsız özentili davranışları kınadı. İnanç özgürlüğünü, kadın haklarını savundu. Yaşamın acılarını, toplumdaki bozuklukları, haksızlıkları konu edindiği hicviyeleri yanında bazıları sövgüye varan yergileri de dillerde yer etti; mükteleri fıkralaştı. Nef'i ve Eşref'ten sonra türk edebiyatında taşlama türünün üçüncü önemli temsilcisidir. Şiirleri *Hiç* (1919) ve *Azab-ı mukaddes* (1949) adı altında toplanmıştır. Bodrum' da bir cadde onun adını taşır.

NEYZENBAŞI a. Mevlevilikte, mutripteki neyzenlerin en kıdemlisi ya da en hünerlisi. (→ MEVLEVİLİK ve MUTRİP.) [Eşanl. SERNEYZEN, SERNAYİ.]

NEYZVESTNIY (Ernst), rus heykelci ve gravürcü (Yekaterinburg 1926). 1950' de heykele başladı, toplumcu gerçekliğin normlarını reddederek trajik ve anıtsal bir anlatımcılığa yöneldi. (*Makine-insan*, bronz, 1961-1962). Şiddetli eleştirilere uğradı; çalışmalarını özellikle gravür ve desen alanında yoğunlaştırdı; 1970'li yılların başında birkaç resmi sipariş aldı (Hruşçev'in mezar anıtı, 1974), ama *Hayat ağacı ya da İnsanlığın yüreği* adında mimari ve plastik bir toplu anıt projesinde çalışabilmek için Batı'ya göç etmeyi (1976) yeğledi.

NEZ a. (ar. *nez*ᶜ). *Esk.* **1.** Bir şeyi bulunduğu yerden sökme, koparma. **—2.** Kaldırma, elinden alma, yok etme: *"Başkalarından yaşamak hakkını nez edecek bir hüküm lüzumu hâsıl olunca..."* (H. Z. Uşaklıgil). **—3.** Can çekişme, ölmek üzere olma: *Halet-i nez* (can çekişme). **—4.** *Nez etmek* → NEZETMEK.

NEZ a. (ar. *nez*). *Esk.* Ara bozma, bozgunculuk.

NEZAFET a. (ar. *nezāfet*). *Esk.* **1.** Temizlik, temiz olma durumu: *"Evin tanzimi ise her şeyden evvel intizam ve nezafet işidir"* (H. C. Yalçın). **—2.** *En-nezafeti nin-el-iman*, temizlik imandan gelir.

NEZAHET ya da **NEZAHAT** a. (ar. *nezāhet*). *Esk.* Manevi değerlerdeki temizlik, paklık, incelik.

Réunion des musées nationaux

Neyrab
aramca bir yazıtın yer aldığı mezar steli
bazalt
İ.Ö.VIII.-VII.yy.
Louvre müzesi, Paris

NEZAHETLİ sıf. (ar. *nezahet*'ten). *Esk.* Temiz, pak.

NEZAHUALCÓYOTL, Texcoco hükümdarı (1402-1472). Texcoco kralı İxtlixochitl ile Mexico kralının kızı Matlacihuatzin'in oğlu. 1431'de iktidara geçmeden önce zulme uğradı. Texcoco krallığı'nı yeniden örgütledi, yeni yasalar çıkardı. Yeniden kurduğu kent büyük bir iktisadi gelişme içine girdi. Bazıları günümüze ulaşan şiirler yazdı.

NEZAHUALPİLLİ, Texcoco hükümdarı (1460'a doğr.-1515). Nezahualcóyotl'un oğlu. 1472'den başlayarak hüküm sürdü. Krallığın iktisadi ve kültürel gelişmesine katkıda bulundu. Şair ve filozoftu; aynı zamanda büyücülüğüyle de ünlüydü.

NEZAKET, -ti a. (fars. *nāzik*'ten osm. ar. *nezāket*). **1.** Başkalarına karşı saygılı, nazik, ince davranma; bu biçimde davranan bir kimsenin, davranışlarının niteliği; incelik, kibarlık: *Nezaketi ve güzelliğiyle dikkat çekiyor.* **—2.** Saygılı, kibar, ince davranış, incelik, naziklik: *Bana yer ayırtmanız büyük bir nezaket.* **—3.** Dikkatli davranmayı gerektiren önemli iş ya da durum: *Durumun nezaketini yeterince anladıklarını sanmıyorum.* **—4.** *Nezaket icabı,* incelik gereği olarak. || *Nezaket kesp etmek,* dikkat ve önemle üzerinde durulmayı gerektirir nazik bir durum almak. || *Nezaket satmak, nezaket taslamak,* kibar ve ince olmadığı halde öyleymiş gibi görünmeye çalışmak. || *... mak (+ma) nezaketini göstermek,* incelikle, kibarlıkla bir şey yapmayı kabul etmek: *Bana arabama kadar eşlik etmek nezaketini gösterdiğiniz için teşekkür ederim.*
—Dilbil. *Nezaket biçimi,* konuşucunun nezaket göstermek için kullandığı dilbilgisi biçimi (örn.çoğul).

NEZAKETEN be. (osm.*nezāket*'ten *nezāketen*). **1.** Nezaket gereği: *Kapısını çalan bir kimseyi nezaketen içeri buyur etmek.* **—2.** Önemsemeden, gönülsüzce, lütfen: *Nezaketen onun da fikrini sordular. Birine nezaketen gülmek, selam vermek.*

NEZAKETLİ sıf. İnce, nazik: *Nezaketli bir kimse.*

NEZAKETSİZ sıf. Nezaketten, incelikten yoksun kimse için kullanılır; kaba.

NEZAKETSİZLİK a. Nezaketsiz olma durumu; nezaketsiz bir kimseye yakışır davranış; kabalık.

NEZARE a. (ar. *nezāre*). *Esk.* Bakma, seyir.

NEZARET, -ti a. (ar. *nezāret*). **1.** Yargıç önüne çıkarılıncaya kadar bir yerde bulundurulma; gözaltı. **—2.** Nezarethane. **—3.** Bir şeyi denetleme, kontrol etme ya da yönetme işi: *Bir çalışmayı bir kimsenin nezaretinde yürütmek.* **—4.** *Esk.* Bakanlık: *Dahiliye nezareti.* **—5.** *Esk.* Bakma, bakış. **—6.** *Esk.* Manzara. **—7.** *(Bir kimseye, bir şeye) nezaret etmek,* onu denetlemek, ona bakmak: *Çocuklara nezaret etmek. Bu işe siz nezaret edin.* || *Nezarete almak,* gözaltına almak.
—İş örgüt. *İş nezareti,* bir işin zamanında, iyi bir biçimde yapılmasına göz kulak olma.

NEZARETHANE a. (ar. *nezaret* ve fars. *ḫane*'den *nezāret-ḫāne*). Gözaltına alınan kimsenin mahkeme önüne çıkana kadar geçici olarak tutulduğu yer: *Bir kimseyi nezarethaneye atmak.* (Kısaltılarak *nezaret* de denir.)

NEZD → NEZT.

NEZDİK be. (fars. *nezdik*). *Esk.* Yakın.

Nezelof sendromu. Hematol. Hücresel bağışıklık anomalileriyle birlikte görülen kalıtımsal süreğen nötropeni.

NEZETMEK g. f. (ar. *nez'*'*den*). *Esk.* Koparıp almak, ayırmak.

NEZEVAN a. (ar. *nezevān*). *Esk.* Sıçrama, atlama, zıplama.

NEZF a. (ar. *nezf*). *Esk.* **1.** Kuyunun suyunu tamamıyla boşaltma. **—2.** Boşaltma, kullanıp tüketme. **—3.** *Nezf-i çah,* kuyuyu boşaltma.
—Esk. tıp. Kanama, kan kaybetme. || Aşırı kan kaybından dolayı zayıf ya da halsiz düşme, bayılma. || *Nezf-i dimagi,* beyin kanaması. || *Nezf-i rahim,* dölyatağı kanaması, kadınların aybaşı halinde fazla kan kaybetmeleri. || *Nezf-ül-enf,* burun kanaması.

NEZFİ sıf. (ar. *nezf* ve *-i*'den *nezfī*). *Esk.* Kanamayla ilgili.

NEZH a. (ar. *nezh*). *Esk.* **1.** Temizlik, saflık, arılık. **—2.** Masumluk.

NEZİF sıf. (ar. *nezf*'ten *nezīf*). *Esk.* Çok kan kaybeden, kanaması olan.

NEZİH sıf. (ar. *nezih*). *Esk.* **1.** Temiz, lekesiz, masum. **—2.** Temiz ahlaklı, kötülükten arınmış. **—3.** Seçkin: *Nezih bir ortam.*

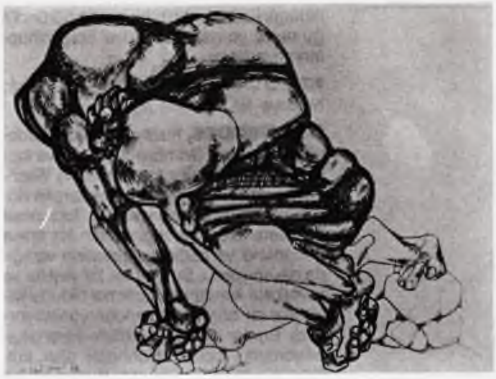
NEZİHE sıf. (ar. *nezīh*'in dişl. *nezīhe*). *Esk.* Saf, temiz; kötülükten, pislikten arınmış.

NEZİL sıf. (ar. *nüzl*'den *nezīl*). *Esk.* **1.** Misafir, konuk. **—2.** Yabancı.

NEZİL sıf. (ar. *nezl*'den *nezīl*). *Esk.* Alçak, bayağı kimse.

NEZİR, -zri a. (ar. *nezir*). **1.** *Esk.* Adak adama, adama. **—2.** *Nezır etmek* → NEZRETMEK.
—Din. *Nezre girme,* eski yahudi dininde musevilerin kendilerini geçici bir süre için ya da sürekli olarak Yehova'ya adamaları. (Nezre girenler şarap içmez, saçlarını kesmez ve haramdan kaçınırlardı; nezre girme geleneği hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında kaybolmuştur.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—İsl. → ADAK.
—Kur. tar. *Nezir akçesi,* Osmanlı devletinde karışıklık çıkan yerlerin halkından ayaklanma ya da başkaldırma olaylarına katıldıkları saptandığında alınan tazminat. (1832'de askere gitmemek için başkaldıran Tosyalılar'dan bu adla yüklü bir para toplandığı gibi, elebaşıları da şiddetle cezalandırıldı.) || *Nezir kesme* ya da *nezre kesme,* Osmanlı devletinde bir yer halkının hükümetçe hoş görülmeyen bir davranışının yinelenmesi durumunda uygulanan ceza. (Bu ceza parasal [nezir akçesi] olduğu gibi, bedensel [angarya yapmak ya da idam edilmek] biçiminde de olurdu. 1691'de Kıbrıs valisine karşı girişilen bir ayaklanmayı bastıran Frenk Mehmet Bey, ada halkına, bir daha böyle bir olay yinelenecek olursa, 50 bin altın ödemek ve elebaşılarından otuzunun boynu vurulmak üzere nezir kesti.)
—Tasav. *Nezr-i mevlevi,* mevlevi tarikatında Mevlana için düzenlenen özel tören. (*Nezr-i Mevlana* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Din. İslamiyetten önce arap toplulukları isteklerinin yerine getirilmesi için tanrılarına bir adakta bulunurlardı. Buna da "nezir" adı verilirdi. Nezirde bulunanlar kendilerini bir süre yaşamsal zevklerden (et ve yağ yemek, içki içmek, cinsel ilişkide bulunmak) uzak tuttukları gibi, nezri birine armağan verme, hacca gitme, kurban kesme biçiminde de yerine getirirlerdi. Ayrıca ölen birinin öcünün alınmasını yakınlarından istemiş olması da nezir sayılır, yakınları bundan ancak kefaret ödeyerek kurtulabilirdi.
—Tasav. Mevlevilik inancına göre, *Mesnevi*'nin ilk on sekiz beytini kendi eliyle yazmış olan Mevlana, böylece on sekiz bin âlemi anlatmak istemiştir. Bu nedenle on sekiz sayısı kutsaldır. Mevleviler, bu inançtan yola çıkarak nezr-i mevlevi töreninde Mevlana'nın adını on sekiz kez anar, her anışta bin âlemi aşacaklarını, on sekiz kez anmakla da bütün varlık âlemini kapsayan on sekiz bin âlemi aşarak sıfatlar tecellisinin ötesinde *tecelliyi zat*'a mazhar olacaklarını (Tanrı özünün bir ışık gibi kalplerine doğacağını) düşünürler.

NEZİR sıf. (ar. *nezir*). *Esk.* **1.** Kendini Tanrı'ya ve ibadete adayan. **—2.** Bir dilekte bulunan, adak adayan. **—3.** Tanrı'nın cezalarından söz ederek halkı korkutup doğru yola çekmeye çalışan, göz dağı veren peygamberler için kullanılır.

Lambert galerisi

Ernst Neyzvestnıy'ın bir gravürü (1966)
Lambert galerisi, Paris

NEZİRE a. (ar. *nezr*'den *nezīre*). *Esk.* Adanan şey, adak.

NEZLE a. (ar. *nezl* ve *nüzūl*'den *nezle*). Burun boşlukları mukozası iltihabı; ingin, dumağı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—*Esk.* **1.** Yukarıdan aşağıya doğru bir kez inme. **—2.** Bedenin herhangi bir bölümünden gelen akıntı. **—3.** *Nezle-i müzmine,* yerleşmiş nezle. || *Nezle-i sadriye,* göğüs nezlesi. || *Nezle-i süfliye,* belsoğukluğu.
—Vet. *Domuz nezlesi,* domuzlarda burun girintilerinde atrofiye neden olan süreğen bulaşıcı hastalık. (Etiyolojisi karmaşıktır; hem bir bakteri [*Bordetella bronchiseptica*] enfeksiyonu, hem memeden kesildikten sonraki yetişme koşulları hastalığın gidişinde rol oynar.) || *Kangrenli sığır nezlesi,* bir herpes virüsün yol açtığı, yüksek ateş, göz bozuklukları, özel kokulu sümüksü, irinli bir burun akıntısı ile belirgin akut hastalık. || *Tavuk nezlesi,* solunum sıkıntısı ve bol burun akıntısı ile belirgin değişik nedenlere bağlı solunum hastalıklarına verilen genel ad. (Çeşitli mikroplardan ileri gelir: virüs [çiçek, enfeksiyöz larengotrakeit, Newcastle hastalığı], mikoplazma [süreğen solunum hastalığı, vb.], bakteri [*Pasteurella multocida, Hemophilus gallinarum*].)
—ANSİKL. Akut nezle virüs kökenli olduğu sanılan mevsimlik ve salgın bir hastalıktır. Yinelenen aksırıklarla başlar, bunların ardından önce saydam, sonra da süresi ve miktarı değişik irinli ve mukuslu bir akıntı gelir. Buna iki taraflı burun tıkanıklığı eşlik eder.
Aksırıklı nezle, art arda nöbet biçiminde gelen aksırıklarla ve sulu burun akıntısı ile belirgindir. Zaman zaman ortaya çıkabildiği gibi, bütün yıl boyunca da sürebilir. Bu vazomotor bozukluklar bir alerji durumuna bağlıdır. Neden olan alerjen madde bazen soruşturularak, bazen de özgül testler uygulanarak saptanabilir.
—Vet. Tüm evcil hayvanlarda rastlanan nezle, genellikle virüs kökenlidir. Hastalığın başlıca özelliği burun tıkanıklığına yol açacak kadar aşırı akıntılı olmasıdır.

NEZLELİ sıf. ve a. Patol. Nezlesi olana denir.

NEZLEOTU a. Kuzey Afrika (Cezayir, Fas, Tunus) dağlarında yetişen, pembe çiçekli çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Anacyclus pyrethrum* ya da *Anthemis pyrethrum;* bileşikgiller familyası.) Kurutulmuş kökleri, halk hekimliğinde dekoksiyon halinde dıştan sürülerek romatizma ve sinir ağrılarına, gargara halinde boğaz hastalıklarına ve dil felcine karşı kullanılır. Tahriş yapıcı bir etkisi olduğu için dahilen kullanılması sakıncalıdır. Türkiye'de bulunmaz, Suudi Arabistan'dan hacılar tarafından getirilmektedir. Akırkarha ve udülkahrı da denir (arapça adları).

NEZLEVİ sıf. Organizmanın bazı bölgelerindeki bezlerde aşırı mukus salgısıyla

Neyzen Teyfik

albüminli bir akıntının bir arada göründüğü seroz ya da ödemli özel tipte iltihaplanmaya denir.

NEZLİ sıf. (ar. *nezl* ve *-î*'den *nezlî*). *Esk.* Nezleye ait, nezleyle ilgili.

NEZ-PERCÉS, Kuzey Amerika Kızılderilileri. Balıkçılık (sombalığı), avcılık ve toplamacılıkla geçiniyor, kısmen İdaho, Washington ve Oregon eyaletlerine karşılık düşen bir bölgede yaşıyorlardı. Toplumsal örgütlenmeleri, yerel grupların bir araya gelmesine ve bağımsız çetelerin varlığına dayanıyordu. Bu gruplar, bir yaşlılar ve savaşçılar kurulunun yardımcı olduğu kalıtımsal bir başkan tarafından yönetiliyorlardı. Bunlar kalıtımsal intikale karşı çıkabiliyorlardı. Toprak altlarındaki altın, kültürlerinin ölümüne yol açtı. Bugün İdaho ve Washington eyaletindeki özel koruma bölgelerinde, yaklaşık 2 000 Nez-Percés yaşamaktadır.

NEZR → NEZİR

NEZRETMEK g. f. (ar. *nezr*'den). *Esk.* Adamak.

NEZT, -zdi be. (fars. *nezd*). *Esk.* İyelik ekleri alarak "yanında", "huzurunda", katında anlamında belirteç olarak kullanılır: *Kâmil Paşa nezdinde. Bizim nezdimizde.*

NEZVAL (Vítězslav), çek şair (Biskupovice, Třebíč yakınında, 1900 - Prag 1958). Edebiyat yaşamına 1922'de *Most* ile başladı, sonra "proleter" şiirin katılığına karşı bir tepki niteliğindeki "şiirsellik" akımını Teige ile birlikte başlattı (*Akrobat*, 1922). Bu doğrultuda yazdığı şiir kitapları (*Edison*, 1928; *Sbohem a šáteček*, 1934; *Zena v množném čísle*, 1936; *Praha s prsty deště*, 1936) kimilerine göre gerçeküstücülüğün habercisiydi, daha sonra şiirsel düzyazılarında (*Neviditelná Moskva*, 1935; *Ulice Gît-le-Coeur*, 1936) gerçeküstücülüğü doğrudan doğruya benimsedi. 1936'da kurucusu olduğu çek gerçeküstücü grubunu dağıttı, André Breton ile ilişkiyi kopardı, toplumsal ve yurtsever eğilimli şiirler (*Historický obraz*, 1939) yayımladı. Bir yandan toplumcu gerçekçilik dalgasına karşı direnirken öte yandan komünist rejimin ilk resmi şairi oldu (*Stalin*, 1949; *Zpěv míru*, 1950), ama son kitaplarında (*Krídla*, 1952; *Chrpy a města*, 1955) siyasetten yavaş yavaş uzaklaştı. Ayrıca romanlaştırılmış bir özyaşamöyküsü üçlemesi (1929, 1931, 1932), tiyatro oyunları (*Manon Lescaut*, 1940; *Dnes ještě zapadá slunce nad Atlantidou*, 1956, atom bombasının getirdiği yıkım üzerine), çevirileri ve şiir üzerine kuramsal yazıları vardır.

NEZZAM sıf. (ar. *nizam*'dan *nezzam*). *Esk.* Düzenleyen, düzenleyici.

NEZZARE sıf. ve a. (ar. *nazar*'dan *nezzâre*). *Esk.* Seyreden, seyirci.

NGALA (Ronald), kenyalı siyaset adamı (Kilifi 1922). 1960'ta Kenya African Democratic Union'u (KADU) [Kenya Afrika Demokratik Birliği] kurdu.

NGALALAR ya da **BANGALALAR,** Zaire'nin yaklaşık 150 000 kişiden oluşan bantu halkı. Tarımla uğraşan Ngalalar, balıkçılık ve avcılık da yaparlar. Yetkileri sınırlı bir başkanın yönetiminde, bir yol boyunca uzanan toplu köylerde yaşarlar. Babasoylu ve babayerlidirler ve yerel babasoyluluklara bölünürler; bunların en yaşlıları bir araya gelerek köy meclisini oluştururlar.

NGAMİ, Afrika'da Botsvana'nın kuzey-batı'sında bataklık bölge; Okavango (Cubango) ırmağı sularının yayılma alanıdır. —*Ngami gölü*, bu çanağın güneyinde yayılır; günümüzde gölün bir bölümü kurumuştur.

NGANASAN a. Dilbil. TAVGİ'nin eşanlamlısı.

NGAN ÇE-KAO → AN ŞIGAO.

NGANDONG, Cava adasında yer, Solo ırmağı kenarında. 1931-1933 arasında, burada, yüzleri olmayan on bir kafatası bulundu; bunların, morfolojileri bakımından, geç *Homo erectus* biçimleri olduğu sanılmaktadır.

N'GAUNDERE, Kuzey Kamerun'da kent, Adamua bölgesinin merkezi, 1 000 m yükseltide; 18 000 nüf. Ticaret merkezi. Mezbahalar (uçakla G.'e et gönderilir). Pamuk sanayisi. Sepicilik.

NGAZİCA, esk. **Büyük Komor,** Komor adalarının en büyük (1 148 km²) ve en kalabalık (yaklş. 220 000 nüf.) adası. Başlıca kenti *Moroni* (takımadanın başkenti). Yanardağlar ve dağlar (Karthala'da 2 361 m) içeren bu çorak (bol yağış almakla [özellikle batı kıyısı] birlikte topraklarının geçirgenliği yüzünden) ada, aşırı kalabalıktır; halkı, pirinç, manyok ekerek ve ticari kaynaklarla (hindistancevizi, vanilya, kokulu bitkiler işletmeleri) geçinir.

NGBAKALAR → GBAYALAR.

NGHE TİNH, Vietnam'da il, Sông Ca'nın aşağı havzasında; 22 380 km²; 3 582 000 nüf. (1989). Merkezi *Vinh*.

Nghê Tinh sovyetleri, 12 eylül 1930'da, Çinhindi Komünist partisi'nin desteğiyle Orta Vietnam'da Nghê An ve Ha Tinh illerinde (günümüzde Nghê Tinh ili adıyla birleştirilmişlerdir) başlayan devrimci hareket. Milliyetçi patlamaların (Yên Bai ayaklanması, şubat 1930) yol açtığı bir karışıklık dönemini izleyen bu ayaklanma, vergilerin ve borçların kaldırılmasına, absanteist (→ ABSANTEİZM) toprak sahiplerinin mallarına elkonulmasına, komün topraklarının paylaşılmasına ve resmi arşivlerin yakılmasına yönelik büyük bir köylü hareketiydi. Vo Liêt köyünde, ardından komşu yerleşme birimlerinde sovyetler kuruldu. Nghê Tinh sovyetleri, üç ay yaşadıktan sonra yabancı lejyon birliği ve hava kuvvetleri tarafından yok edildi. Devrimci önderlerin (Nguyên Duc Canh, Lê Viêt Thuat, vb.) yakalanmasından sonra girişilen acımasız sindirme hareketi, fransız aydınların (André Malraux, Andrée Viollis) protestolarına yol açtı.

NGHİA BİNH, Vietnam'ın orta güneyinde il; 11 850 km²; 2 288 000 nüf. (1989). Merkezi *Qui Nhon*.

NGÔ, eski bir annam kabilesiyle Vietnam'ın ilk ulusal hanedanının adı. 939'da Çinliler'e karşı kazandığı zaferden sonra Ngô Quyên'in kurduğu hanedan, 968'e kadar hüküm sürdü.

NGÔ DİNH DİÊM, vietnamlı devlet adamı (Quang Binh 1901 - Saigon 1963). Katolikti, 1933'te içişleri bakanı oldu, Fransa ile anlaşmazlığa düşünce istifa etti, ama daha sonra Japonlar'a ve Vietminh'e karşı çıktı; Vietminh tarafından hapsedildi (1945). Haziran 1954'te, ülkesi bağımsızlığa kavuşunca prens Buu Loc'un yerine Güney Vietnam hükümetinin başına geçti. 1955'te bir referandum sonucunda Bao Dai görevden uzaklaştırılınca Diêm, Devlet başkanı oldu ve cumhuriyet ilan etti (ekim). Fransa'dan uzaklaşarak, bu devletin birliklerini çekmesini istedi ve ABD'den yardım sağladı. 26 ekim 1956 anayasa oylaması sonucu Güney Vietnam Devlet başkanı ve Başbakanı oldu. Hanoi ile bütün görüşme yollarını kapadı; bir kişi ve aile diktatörlüğü kurdu. Siyasal uzlaşmazlığı ve milliyetçi hoşgörüsüzlüğü, antikomünist, ama reformlara daha açık bir Vietnam hükümeti arayışında olan Washington'u usandırdı. 1 kasım 1963'te bir hükümet darbesi, Ngô Dinh Diêm'in ve kardeşi Ngô Dinh Nhu'nun ölümüne yol açtı.

NGONİLER, Güney Afrika'dan gelerek Zambiya, Tanzaniya ve Malavi'ye yerleşen bantu halkların tümü. 1820'ye doğru, ünlü kral Şaka'nın yönetiminden kurtulmak üzere Natal'dan kaçan zulu gruplarının soyundan gelirler. Yağmayla geçindikleri için sotho, svazi ve tsonga halklarıyla kaynaştılar. Çiftçilik ve hayvancılık yapan, babasoylu ve babayerli Ngoniler, evlenme karşılığı olarak hayvan alıp verirler. Kırsal yaşam biçimini, günümüzde yalnız Mpezeni alt grubu sürdürmektedir. Öteki gruplar, merkezi Bantular'ın etkisiyle kültürlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir.

NGORONGORO, Tanzaniya'nın kuzeyinde yanardağ. Ulusal park.

NGÔ TÂT TÔ, vietnamlı gazeteci ve klasik aydın (Bac Ninh 1892 - *ay. y.* 1954). Çince dersleri verdikten ve çince kaleme alınmış yazıları vietnam diline çevirdikten sonra kendisini bilimsel çalışmalara verdi (*Viêt-nam-van-hoc-su* [Vietnam edebiyatının tarihi], 1942). Romanlarında kırsal yaşam geleneklerini anlatır (*Tat den*, 1939).

NGOUABİ (Marien), kongolu subay ve devlet adamı (Owando yakınında 1938 - Brazzaville 1977). Ulusal devrim hareketi merkez komitesi'nde orduyu temsil etti. Temmuz 1968'de tutuklanması, Massamba-Débat'nın düşmesine yol açtı. Ulusal devrim konseyi başkanı (ağustos 1968), ocak 1969'da Devlet başkanı oldu; ocak 1975'te bu göreve beş yıllığına yeniden getirildi. 18 mart 1977'de öldürüldü.

N'GOUNİÉ, Gabon'da ırmak, Ogoue'nin kolu (sol kıyıdan); Lambaréné yakınında Ogoue'ye kavuşur.

NGUEMA MBASOGO (Teodoro Obiang), Ekvator Ginesi'nde subay ve devlet adamı (Mongomo yönetim bölümü, 1942). Francisco Macías Nguema'nın yeğeni. 1975'te Ulusal muhafız birliği başkomutanı, Savunma bakan yardımcısı oldu. Kardeşinin öldürülmesi üzerine, öbür subayların da yardımıyla Macías Nguema'nın yönetimini devirdi. (1979). Yüksek askeri konsey başkanı (Devlet başkanı) oldu. 1987'de siyasal partilerin yeniden kurulabileceğini açıkladı. 1989'da tekrar cumhurbaşkanı seçildi. 1991'de yeni bir anayasa yapılmasını ve 1992'de çokpartili düzene geçilmesini sağladı.

NGUESSO (Denis Sassou), kongolu devlet adamı (Edou, Owando yönetim bölümü, 1943). Brazzaville özerk askeri bölge komutanı oldu. 1968'den başlayarak önemli siyasal görevlerde, özellikle Savunma bakanlığında bulundu; 1979'da Cumhurbaşkanı oldu. 1991 yılında çokpartili düzene geçildikten ve mart 1992'de yeni anayasa referandum sonucu kabul edildikten sonra, aynı yıl ağustos ayında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini kaybetti. Yerini Pascal Lisouba'ya bıraktı.

NGUGİ (Va Thion'o, **James** —denir), kenyalı yazar (Limuru 1938). Kısmen özyaşamöyküsel (*Weep not Child*, 1964) nitelikte, engellenmiş aşkı (*The River between*, 1965), bağımsızlık arifesindeki mau-mau mücadelesini (*A Grain of Wheat*, 1967) anlatan romanlar yazdı. *Petals of Blood*'da (1977) ise Başkan Kenyatta'nın zindanlarında bulunduğu günlerde Afrika'nın geçirdiği evrimi sorguladı. Ngugi'nin bir de tiyatro oyunu (*The Black Hermit*, 1962) vardır. Yayımlanan son yapıtları: *Detained: A Writer's Prison Diary* (1981), *Devil on the Cross* (1982), *Decolonising the Mind* (1986), vd.

NGULTRUM a. Bhutan'ın para birimi.

NGUYÊN, Vietnam'da 1802-1945 arasında hüküm süren hanedan. Başlangıçta, Lê hanedanı krallarının hizmetinde çalışan bir yüksek görevliler ailesiydi. 1558'den başlayarak, güney eyaletleri (Quang Binh'den Quang Nam'a kadar) valisi Nguyên Hoang, bu toprakları tam bir fief durumuna getirdi ve 1600'den sonra da Trinh ailesinin vesayeti altına giren Lê hükümdarlarından ayrıldı. Avrupa'da Koşinşin (Nam Phân) adıyla tanınan ve kuzeyde Dông Hoi (Quang Binh eyaleti)

seddiyle sınırlanan Nguyên krallığı güneye doğru kıyı boyunca uzandı, XVII. yy.'da eski Çampa krallığı'nın kalıntılarını içine aldı ve XVIII. yy.'da, Kampuçya arazisi olan Mekong deltası'na yerleşti. 1789'da Lê hanedanının devrilmesi ve Tây Sonlar'ın tahtı gasbetmesinden (1778-1802) sonra Nguyên hanedanı, Gia* Long'un tahta çıkmasıyla imparator ailesi oldu.

NGUYÊN AI QUÔC → HÔ CHI MINH.

NGUYÊN ANH → GIA LONG.

NGUYÊN BINH KHIÊM, vietnamlı aydın (Trung Am, bugün Haiphong'a bağlı, 1491 - *ay. y.* 1585). **Trang Trinh** adıyla da tanınır. Başarılı bir mandarindi. Gerek çince, gerek halk diliyle çok sayıda yapıt kaleme aldı. Ulusal yazıyla yazdığı *Bach vân âm thitâp*'ta temaşanın ve aylaklığın çekici yanlarını övdü. Vietnam'ın Nostradamus'u olarak kabul edilen Nguyên Binh Khiêm'in kehanetleri ona günümüzde de süren bir ün kazandırdı.

NGUYÊN CAO KY, vietnamlı general ve siyaset adamı (Son Tay eyaleti, Kuzey Vietnam, 1930). Güney Vietnam Hava kuvvetleri'nde başkomutandı. Saigon'da bir cunta oluşturdu (1965). General Nguyên Van Thiêu'nun Başbakanı oldu ve Vietkonglar'a karşı geniş bir seferberlik başlattı. 1966'da Huê ve Saigon'daki budd-hacı hareketi ezdi. Fakat aşırı antikomünist tavrıyla Washington'u rahatsız etti. 1967'de Thiêu'nun başkan yardımcısı oldu, 1971'de görevlerini bırakarak nisan 1975'te ABD'ye yerleşti.

NGUYÊN DINH CHIÊU, vietnamlı klasik aydın (Tan Khanh, Gia Dinh eyaleti, 1822 - Bên Tre 1888). Kör olduktan (1848) sonra kaleme aldığı sanılan *Luc Vân Tiên* adında bir manzum roman ve fransızların sömürgeleştirme hareketleri karşısında direnen yurttaşlarının yüceliklerini öven ve mezar başlarında okunan söylevler yazdı.

NGUYÊN DU, vietnamlı aydın (Tiên Diên, Ha Tinh eyaleti, 1765 - Huê 1820). Soylu bir aileden gelen ve Lê hanedanının son krallarına sadık bir kişi olan Nguyên Du, bununla birlikte, yeni Nguyên hanedanına hizmet etmeyi kabul etti ve Çin elçiliği sırasında (1813) kaleme aldığı *Bac hanh tap luc* (Kuzeye yolculuk) adlı yapıtının yanı sıra *Kim* Vân Kiêu*'yu yazdı.

NGUYÊN DUY TRINH, vietnamlı siyaset adamı ve iktisatçı (Nghê An ili 1910). Çinhindi Komünist partisi militanıyken (1930), sömürgeciliğe karşı eylemler düzenledi. Birçok kez hapse atıldı. Vietnam İşçi partisi merkez komitesine (1951), sonra siyasi bürosuna (1956) girdi. Planlama komisyonu başkanı (1958), Başbakan yardımcısı (1960) oldu. Üç yıllık (1958-1961) ve beş yıllık (1961-1965) kalkınma planlarını hazırladı. Vietnam Demokratik Cumhuriyeti ve Birleşik Vietnam Dışişleri bakanı oldu (1965-1980), Paris ateşkes antlaşmalarını imzaladı (1973).

NGUYÊN GIA THIÊU, Ôn Nhu markisi (Ôn Nhu Hâu), vietnamlı yazar (Liêu Ngan, Ha Bac eyaleti, 1741-1798). Soylu bir ailedendi, sarayda eğitim gördü. Önce son Lê krallarına hizmet etti, sonra görevinden ayrılarak kendini edebiyat ve din çalışmalarına verdi. *Cung oan ngâmkhuc* adında bir yapıtı vardır.

NGUYÊN HUU THO, vietnamlı siyaset adamı (Cho Lon 1910). Fransa'da öğrenim gördü, avukatlık yaptı. Saigon'da çeşitli demokratik muhafelet hareketlerine yön verdi (1949-50). Cenevre antlaşmalarından (1954) sonra, Saigon-Cho Lon barış hareketi'ni kurdu. Uzun yıllar hapis yattıktan sonra 1961'de hapisten kaçarak yeraltı Ulusal kurtuluş cephesi'ne katıldı ve bunun Merkez komitesi başkanı oldu (1962). UKC'nin II. kongresinde (1964) Merkez komitesi başkanlığına yeniden seçildi, geçici devrimci hükûmet Danışma meclisi başkanlığına getirildi (1970-1976). Vietnam'ın yeniden birleşmesinin (nisan (1975) ardından cumhurbaşkanı yardımcısı ve vekâleten cumhurbaşkanı (1980-81) oldu. Devlet konseyi başkan yardımcılığına ve Millet meclisi başkanlığına getirildi (1981-84 ve 1986'dan bu yana).

NGUYÊN KHAC HIÊU → TAN DA.

NGUYÊN KHANH, vietnamlı general (Tra Vinh 1927). Genelkurmay başkanlığı yaptı; aşırı uçtaki katolikler ve Amerikalılar ile işbirliği yaparak birçok darbeye (1963, 1964, 1965) katıldı. 1965'te yetkileri elinden alındı. 1987'de kabine genel sekreterliği görevine getirildi.

NGUYÊN LUONG BANG, vietnamlı siyaset adamı (Hai Duong 1904 - Hanoi 1979). Sömürgecilere karşı savaşan bir militandı; birçok kez tutuklandı ve komünistlere katıldı. 1945'te İşçi partisi'nin merkez komite üyesi oldu, direniş örgütünün mali işlerini, daha sonra Devlet bankası müdürü olarak Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin maliyesini düzenledi. SSCB'de sosyalist Vietnam'ın ilk büyükelçisi oldu; önce Demokratik Cumhuriyet'te (1969 -1976), sonra Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti'nde Başkan yardımcısı seçildi.

NGUYÊN MANH BÔNG, vietnamlı yazar (Ha Dông 1897 - Hanoi 1951). *Nam -Phong* dergisinde yazdı, sonradan yayıncılık ve edebiyat çalışmaları yapmak amacıyla bu dergiden ayrıldı. Kadın şarkıcıların dünyasına özel bir ilgiyle yaklaştığı çeşitli töre romanları kaleme aldı. *Tho-moi* (Yeni şiir) hareketinin öncüleri arasında yer alır. Yaşamının son yıllarını bilimsel çalışmalar ve çin-vietnam tıbbı üzerine incelemelerle geçirdi.

NGUYÊN THAI HOC, vietnamlı militan (Thô Tang, Vinh Yen eyaleti, 1902 - Yên Bai 1930). 1927'de, programı Sun Yat-Sen'in GMD'sinden *(Guomindang)* esinlenmiş olan Vietnam Milliyetçi partisi'ni (*Viêt Nam Quôc Dân Dang* [VNQDD]) kurdu. 10 şubat 1930'da Fransız devlet güvenlik örgütü'nce izlenilen VNQDD, başarıya ulaşamayan Yên Bai ayaklanmasında şiddet eylemlerine başvurdu. Tutuklanan Nguyên Thai Hoc, idam edildi.

NGUYÊN THI BINH, vietnamlı kadın siyasetçi (Saigon 1927). Yurtsever Phan Châu Trinh'in torunu. İlkokul öğretmeniyken sömürgecilerle savaştı. Fransız yetkililerce tutuklandı (1951-1954), 1960'ta kuruluşundan başlayarak Ulusal kurtuluş cephesi'ne katıldı, bu hareketin Merkez komite üyeliğine getirildi, kasım 1968'den sonra Paris'teki dörtlü toplantılarda hareketi temsil etti. Geçici devrimci hükümetin Dışişleri bakanlığını yaptı (1969-1976), bu sıfatla Paris'teki Vietnam barış görüşmelerine katıldı ve barış antlaşmasını imzaladı (27 ocak 1973). Milli eğitim bakanı oldu (1976-1987).

NGUYEN THIEN DAO → DAO (Nguyen Thien).

NGUYÊN TRAI, vietnamlı yazar ve siyaset adamı (Nki Khe, Ha Tay ili, 1380 - Hai Duong 1442). Mingler zamanında çin sömürgeciliğine karşı direnişin başı Lê Loi'nin danışmanıydı, sonra ilk Lê krallarının hizmetine girdi, saraydan ayrılınca, kralı öldürmekle suçlandı ve bütün ailesiyle birlikte ölüme mahkûm edildi. Nguyên Trai'nin, *Quan Trung Tu Menh Tap* (Askerlik işleri üstüne mektuplar) adlı bir yapıtı, çince birçok şiiri ve kendi ulusunun dilinde yazılmış bir şiir kitabı (*Quôc Âm Thi Tâp*) vardır. 1956'da Hanoi'de bulunan bu metin, XV. yy. vietnam dili bakımından çok büyük bir değer taşır.

NGUYEN TRUONG TO, vietnamlı siyaset adamı (Nghe An 1828 - Vietnam 1871). İmparator Tu Duc'a danışman oldu ve modern teknolojinin Vietnam'a getirilmesi için Batı'lı uzmanlarla anlaşmak üzere Avrupa'ya gönderildi. Yenilikçi ve reformcu taleplerindeki ısrarı yüzünden sonunda saraydan uzaklaştırıldı.

NGUYEN VAN LINH, vietnamlı siyaset adamı (Hanoi 1915). 1986'da Vietnam komünist partisi genel sekreteri oldu. 1991'de yerini Do Muoi'ye bırakarak bu görevinden ayrıldı.

NGUYÊN VAN NGOC, vietnamlı yazar (Hai Duong 1891 - *ay. y.* 1942). Öğretmenlik yaptı, *Viêt-nam thu-xa* (Vietnam edebiyatı kitaplığı) ve *Cô-kim thu-xa* (Eski ve yeni yapıtlar kitaplığı) adlı iki dizi hazırladı. Sayıları çok fazla olan yapıtları genellikle vietnam kültürüyle ilgilidir (*Tuc ngu phong dao* [Özdeyişler ve atasözleri], 1928; *Truyên cô nuoc Nam* [Eski vietnam hikâyeleri], 1932 ve 1934).

NGUYÊN VAN THIÊU, vietnamlı general ve devlet adamı (Phan Rang 1923). Ngô Dihn Diêm'in devrilmesinde rol oynayan kişilerden biri. 1965'te Başbakan yardımcısı ve Savunma bakanı oldu, sonra general Nguyên Cao Ky tarafından kurulan cuntaya başkanlık etti. 1967'de Vietnam Cumhuriyeti (Güney Vietnam) Devlet başkanı oldu. 1968'de, Vietnam ile ilgili Paris konferansı'na katılmayı kabul etti. 1971'de yeniden seçildi, ama halkın hoşnutsuzluğunu ve ekonomik çöküntüyü durduramadı. 1972'de kendi kendini tam yetkiyle donattı, ertesi yıl da Amerikalılar'ın baskısıyla ateşkes imzalamayı kabul etti, ama komünistlerle hiçbir siyasal çözüme yanaşmadı. Şubat 1975'te komünist saldırısına karşı koyamayınca istifa etmek zorunda kaldı ve Londra'ya sığındı (nisan 1975).

NGWENYA, Svaziland'da yer. Demir çıkarma; çıkarılan demirin dışsatımı Maputo'dan (Mozambik) yapılır.

NHÂT LINH, Nguyên Tuong Tam'ın takma adı, vietnamlı yazar ve siyaset adamı (Hai Duong 1906 - Saigon 1963). *Tu luc van doan* (Kendi güçleriyle) adlı edebiyat topluluğunu kurdu ve yönlendirdi, daha sonra *Ngay nay* (Bugün) adını alan *Phong hoa* (Töreler) [1932] dergisine yeni bir hava getirdi, ülkesinde genç yeteneklerin ünlenmesine ve edebiyatın yenilenmesine katkıda bulundu. Öykü kitapları, tezli romanlar (*Doan tuyêt* [Kopuş], 1935; *Dôi ban* [İki dost], 1938) yazdı. Ayrıca, Khai Hung'la birlikte yazılmış bazı yapıtları vardır (*Anh phai sông* [Yaşamak gerek], 1933; *Doi mua gio* [Fırtınalı bir yaşam], 1936).

NHA TRANG, Vietnam'da, Annam kıyısında liman kenti; 213 687 nüf. (1989). Balıklavalar. —K.-D.'da, "Krallık tanrıçası" Po Nagar (yazıtları VIII.-XIII. yy.) adına yapılmış ünlü çam tapınağı.

NIKMET → NAKMET.

NIKRIS → NIKRIS.

NISAF a. (ar. *nışaf*). *Esk.* Bir şeyi tam olarak iki eşit parçaya bölme.

NISF → NISIF.

NISFEN be. (ar. *nışf*'tan *nışfen*). *Esk.* Yarım olarak, yarı olarak.

NISFET → NASFET.

NISFINNEHAR a. (ar. *nışf* ve *nehār*'dan *nışf-ün-nehār*). *Esk.* Günün ortası, öğlen. —Esk. coğ. Meridyen. || *Nısfınnehar dairesi*, meridyen dairesi. || *Nısfınnehar müstevisi*, meridyen düzeni.

NISFIYE a. (ar. *nışf* ve *-iyye*'den *nışfiyye*). *Esk.* Bazı elbiselerde süs olarak kullanılan yarımdaire biçimindeki madeni pul.
—Müz. Ney ailesinin en küçük çalgılarının genel adı. (Her ney çeşidinin, yarısı kadar boyda nısfiye de vardır ve o neyin adıyla anılır: *davut nısfiyesi, şah nısfiyesi* vb. En yaygın nısfiye bolahenk nısfiyesidir.) [→ NEY.]
—Nümism. Mehmet IV döneminde (1648 -1687) bastırılan yarım sultani değerinde altın sikke. (Mustafa II döneminde kuru-

Remy

Niagara
At nalı (Horse-Shoe Fall) çağlayanının Kanada kıyısından (Ontario) görünümü

şun nısfiyesi, Ahmet III zamanında da aynı adla, yarım zer-i mahbublar bastırıldı. Daha sonraları tüm altınların yarımları kestirildiyse de nısfiye adı kullanılmadı.)

NISFİYET a. (ar. *nısf* ve *-iyyet*'ten *nısfiyyet*). *Esk.* **1.** Yarım olma durumu, yarımlık. **—2.** Herhangi bir şeyi yarı yarıya bölüşme.

NISFİYEZEN a. (ar. *nısfiyye* ve fars.*zen*'den *nısfiyye-zen*). Nısfiye çalan müzikçi.

NISFÜNNEHAR → NISFINNEHAR.

NISIF, -sfı a. (ar. *nısf*). *Esk.* **1.** Bir şeyin yarısı, yarım. **—2.** *Nısf-ül-leyl* ya da *nısf-ı leyl*, geceyarısı.
—Esk. coğ. ve Gökbil. *Nısf-ı küre*, yarıküre. || *Nısf-ı küre-i cenubi*, ekvatorun güneyinde kalan gökyüzü küresi. || *Nısf-ı küre -i semavı-i şimali*, ekvatorun kuzeyinde kalan gökyüzü küresi. || *Nısf-ı küre-i şimali*, Kuzey yarıküre.
—Esk. mat. Yarı, yarım. || *Nısıf kutur* ya da *nısf-ı kutr*, yarıçap. || *Nısıf müstakim* ya da *nısf-ı müstakim*, yarım doğru. || *Nısıf müstevi* ya da *nısf-ı müstevi*, yarım düzlem.
—Esk. zool. *Nısf-ül-cenah*, yarımkanatlılar.
—Hat. Belirli ölçülerde yazılması kural haline gelmiş bir yazı türünün, yarım ölçü büyüklüğünde ya da genişliğinde yazılması. (Normal genişliği 3 mm olan sülüs yazının 1,5 mm eninde bir kalemle yazılmışına "sülüsün nısfı" denir.)

NIŞADIR ya da **NİŞADIR** a. (fars. *nuşadür*'dan). Kim. Amonyum klorürün (NH_4Cl) ticari adı; kuru pillerde elektrolit; lehimcilik, kalaycılık ve çinko kaplamada (galvanizleme) akışkanlaştırıcı; hekimlikte balgam söktürücü olarak kullanılır.

NIŞADIRİ sıf. (fars. *nūşādūr*, ve *-i*'den *nuşāduri*). *Esk.* Nışadırla ilgili.

Niamey'in merkezinden bir görünüm

Hetier

NIŞADIRKAYMAĞI a. Kim. Amonyak çözeltisinden karbondioksit gazı geçirilerek elde edilen amonyum karbonat [$(NH_4)_2CO_3$]; pasta yapımında kabartma tozu olarak kullanılır.

NIŞADIRRUHU a. Kim. Halk dilinde amonyağa verilen ad.

NIVART (Mari), ermeni asıllı türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1853 - *ay. y.* 1885). Sahneye Magakyan kumpanyası'nda çıktı (1873); 1874'ten başlayarak Güllü Agop'un tiyatrosunda, 1881'den sonra da ölümüne değin Mınakyan'la çalıştı. Düzenli bir öğrenim görmemesine ve genç yaşına karşın çok çabuk parladı. Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal gibi yazarlar oynanacak yapıtlarında ısrarla onun rol almasını istiyorlardı. Sanat yaşamının en parlak döneminde *la Dame aux camélias* piyesinin başrolünü oynarken zehir içerek canına kıydı.

Nİ Anorg. kim. *Nikel*'in simgesi.

NİAC çoğl. a. (ar. *na'ce*'nin çoğl. *ni'ac*). *Esk.* Dişi koyunlar.

NİAGARA ya da **NİYAGARA,** ABD ve Kanada sınırını çizen, Erie ve Ontario gölünü birleştiren ırmak; 56 km. Niagara iki göl arasındaki düzey farkını 47 m yüksekliğindeki çağlayanlarla (Kuzey Amerika'nın turizm merkezlerinden birisidir) ve sert bir kireçtaşı setini bölen derin bir kanyonun dibinde akan çavlanlarla aşar. Çağlayanlar ABD ile Kanada arasında bir antlaşmaya konu olmuştur (1950). Önemli hidroelektrik tesisi. Su ulaşımı Kanada kıyısında bulunan Welland kanalı aracılığıyla çağlayanlar aşılarak gerçekleştirilir.

NİAGARA FALLS, Kanada'da (Ontario) kent, Niagara şelaleleri yakınında; 71 000 nüf. Turizm ve sanayi (alüminyum ve bakır metalürjisi, kâğıt hamuru, kimya sanayisi) merkezi (enerjisini Niagara'dan sağlar).

NİAGARA FALLS, ABD'de (New York) kent, Niagara'nın sağ kıyısında, çağlayanların yukarı kesiminde; 71 400 nüf. Hidroelektrik üretimi, elektrokimyaya, elektrometalürjiye ve uzay sanayilerine enerji sağlar.

NİAH, Malaysia'da, Saravak bölgesinde mağara. En eskileri İ.Ö. 40 000'den önceye tarihlendirilen bir dizi yonga endüstrisi evresi ortaya çıkarıldı. Daha gelişmiş bir özelliğe sahip olan üst tabakalar, Ortataş dönemine (İ.Ö. 7000) doğru sıralanırlar.

NİAL çoğl. a. (ar. *na'l*'in çoğl. *ni'al*). *Esk.* **1.** Ayakkabılar: *saff-ı nial* (ayakkabıların bırakıldığı yer; en geri, en aşağı yer.) **—2.** Nallar.

NİALL Dokuz Rehineli (öl. 405), İrlanda kralı (Aird Rígh) [380-405]. Connachta hanedanının gücünü en yüksek düzeye çıkardı ve Büyük Britanya ve hatta büyük bir olasılıkla Galya kıyılarına birçok sefer düzenledi. Onun soyundan gelen *O'Neill*'ler, ailenin üstünlüğünü uzun süre korudular.

NİAM çoğl. a. (ar. *ni'met*'in çoğl. *ni'am*). *Esk.* Nimetler.

NİAMEY, Nijer'in başkenti, Nijer ırmağının sol kıyısında; 420 000 nüf. (1987). Yönetimsel ve dinsel (katedraller, camiler) merkez. Üniversite, ticaret ve sanayi (küçük makine sanayisi, tekstil ve besin fabrikaları).

NİANGON a. Tropikal Afrika'da, Fildişi Kıyısı'ndan Kongo'ya kadar nemli sık ormanlarda dağınık ya da öbek öbek rastlanan orman ağacı. (*Sterculiaceae* familyası.)
—ANSİKL. Niangonun *(Tarrieta utilis)* odunu daha çok kaba dokulu ve homojen, kırmızımsı esmerdir. Yarı sert, yarı ağır olarak iyi teknolojik niteliklere sahiptir. Marangozluk ve doğramacılıkta masif ya da kaplama biçiminde kullanılabilen mükemmel bir ağaçtır. Ağaçlandırma için de çok elverişlidir. Kerestesi daha çok Fildişi Kıyısı'ndan ve Gana'dan ihraç edilir.

NİANHAO a. (çince *nianhao*). Çin çağlarının genel adı. (Özellikle XVIII. yy.'dan itibaren Çin'de porselen hamuruna basılan nianhao damgası kare biçimindeydi.)

NİAOULİ a. Avustralya ve Yeni Kaledonya kökenli ağaç ya da ağaççık. (Rüzgâra ve tuzlu topraklara dayanıklı, genellikle lifli ve süngersi kabuklu bir ağaç olan niaouli kurak tropikal Afrika'nın bazı yerlerinde ağaçlandırmada [Senegal] kullanılmaktadır. Yapraklarının damıtılmasıyla elde edilen esans [*niaouli esansı*] tedavide kullanılır ve bundan bir de gomenol elde edilir. *Melaleuca* cinsi; mersingiller familyası.)

NİARİ, Kongo'da Kuilu'nun yukarı çığırını oluşturan ırmak. Bir geçit (Kongo -Okyanus demiryolunun bir bölümü buradan geçer) görevi yapan, yer yer çeşitli tarım etkinliklerine (şekerkamışı, pirinç yetiştiriciliği) rastlanan vadisi, aynı zamanda sığır yetiştirme bölgesidir. Akarsuyun adı yaklaşık 150 000 kişinin yaşadığı bir Kongo yönetim bölgesine (merkezi *Loubomo*) de verildi.

NİAS, Endonezya'da dağlık ve yanardağ kökenli ada, Sumatra'nın batı kıyısı açıklarında; 4 772 km²; 468 375 nüf.

NİASSA, Malavi gölünün portekizce adı. —Mozambik'te il; 129 056 km²; 651 259 nüf. (1989). Merkezi *Lichinga*.

NİAUX, Fransa'da (Ariège) komün, Vicdessos kıyısında Tarascon-sur-Ariège'in 4 km G.'inde; 230 nüf. Tarihöncesi resimleriyle bezeli geniş mağara (en ilginç bölümü olan Siyah Salon'da manganez oksitle siyaha boyanmış, atlar, bizonlar ve birkaç dağ keçisiyle geyik içeren birçok duvar resmi bulunur); mağaradaki resimlerin Orta Madeleine'de yapıldığı sanılır.

NİBAH a. (ar. *nibah*). *Esk.* **1.** Köpek havlaması. **—2.** Yılan tıslaması.

NİBAL çoğl. a. (ar. *nebl*'in çoğl. *nibal*). *Esk.* Oklar.

NİBELUNGEN ya da **NİFLUNGEN,** germen mitolojisinde cüceler soyu. Kral-

ları *Nibelung*'dan (sözcük anlamı "sisin oğlu", yani yeraltı dünyası demektir) dolayı bu adı aldılar. Nibelungen, büyük zenginliklerin sahibidirler (*Nibelungenhort*, "Nibelung hazinesi"). Siegfried, Schilbung ve Nibelung adlı kralları öldürdükten ve cüce Alberich'i yendikten sonra bu hazineyi ele geçirdi. Siegfried'in askerleri bu olaydan sonra "Nibelungen" adını aldılar; fakat Siegfried'in öldürülmesinden sonra hazine Burgundlar'ın eline geçince, Nibelungen adını alanlar onlar oldu ve Ortaçağ'ın tüm kahramanlık şiirlerinde bu adla anıldılar.

■ **Nibelungenlied** (*Nibelungen şarkısı*), 1200'e doğru orta yüksek almancayla yazılan ve iki bölümden (Siegfried'in ölümü ve Kriemhild'in öcü) oluşan alman destanı. Genç Siegfried, Worms'ta hüküm süren Burgundlar kralı Gunther'in kız kardeşi Kriemhild'e âşık olur Gunther ona, eğer İzlanda kraliçesi savaşçı bakire Brunhild'i elde etmesine yardımcı olursa, Kriemhild'i vereceğini vaat eder. Siegfried, Gunther'e yardım eder ve taliplere şart koşulan üç sınamadan başarıyla geçmesini sağlar. Bunun üzerine Kriemhild ile evlenirse de, başkaldıran genç evli Brunhild'i engellemek için bir kez daha işe karışır. Birkaç yıl sonra, iki kraliçe arasında bir anlaşmazlık patlak verir ve Brunhild'in kendisine köle gibi davranmasından incinen Kriemhild, yengesini Gunther'in karısı olmadan önce Siegfried'in sevgilisi olmakla suçlar. Brunhild'in sadık vasalı Hagen, bu hakaretin öcünü alacağını vaat eder. Siegfried' in bedeninin hangi bölümünün güçsüz olduğunu Kriemhild'den öğrenerek, bir av partisinde onu alçakça öldürür.

Siegfried'in öldürülmesinin öcünü almak amacıyla Kriemhild, Hunlar'ın kralı Etzel ile (Attila) evlenmeye razı olur ve Gunther ile savaşçılarını Etzel'in ülkesine çekmeyi başarır. Öce susayan Kriemhild' in ve hiçbir uzlaşma kabul etmeyen Hagen'in yanılgılarıyla, başlangıçtaki şenlikler kanlı savaşlara dönüşür. Burgundlar birliğinden geriye, Hagen'den başka kimse kalmaz. Siegfried'in kılıcıyla Hagen'in başını kesen Kriemhild de hemen Hildebrand tarafından öldürülür.

Türünün başyapıtı ve ortaçağ alman edebiyatının en önemli yapıtı olan bu destanda, iki bölüm arasındaki biçimsel dengeye (birinci bölüm 1 142, ikinci bölüm 1 237 kıta), bunların derin birliği ve bütünün dramatik ve psikolojik zenginliği eklenir. Nibelungenlied'in kaynaklanabileceği ve VI. yy.'a kadar uzanan geleneğin kökeninde, biri Siegfried'in öldürülmesi, öteki burgund krallarının ölümü olmak üzere, iki efsane vardır. İkinci efsane, Burgundlar'ın Hunlar tarafından öldürülmesi (436) gibi belirli tarihsel olgulara bağlanabilir. Bu tarihsel veriye, bir ejderi yenen, bir hazineye sahip ve valkür Brunhild'i kendine bağlayan Siegfried'in düzmece öyküsü eklenir. Franklar'ın ülkesinde, İskandinavya' da ve İzlanda'da bilinen efsane, Güney Almanya'da benimsendi ve XII. yy.'da kesin biçimini orada aldı. (→ TETRALOGİA.)

Nibelungen'in yüzüğü → TETRALOGİA.

NİCAD a. (ar. *nicād*). *Esk.* **1.** Kılıç bağı, kılıç askısı. **—2.** Çapraz asılan şey.

NİCAEA → NİKAİA.

NİCANDRA a. (fr. *nicandre;* lat. *nicandra;* yun. *Nikandros*'tan). Anayurdu Peru ve Bolivya olan ve Avrupa'da kurak yerlerde, yarı yabani olarak yetişen, çok güzel mavi çiçekli, kötü kokulu, çok zehirli biryıllık otsu bitki. (Patlıcangiller familyası.)

NİCAR a. (ar. *nicar*). *Esk.* Bir şeyin çıktığı yer, kök, kaynak.

NİCARET a. (ar. *necr*'den *nicaret*). *Esk.* Marangozun yaptığı iş, marangozluk, dülgerlik.

NİCARO, Küba'da, Holguín'in D.'sunda kent; 3 000 nüf. Nikel çıkarma ve arıtma.

NİCASTRO, İtalya'da kent, Calabria'da (Catanzaro ili), Sila kütlesinin eteğinde; 57 700 nüf. Tarım merkezi. —Yakınında, uluslararası havalimanı.

NİCCODEMİ (Dario), italyan yazar (Livorno 1874 - Roma 1934). Yüzyılın başında büyük ilgi gören burjuva dramları (*l'Aigrette*, 1912; *Scampolo*, 1916; *la Nemica*, 1916) yazdı.

NİCCOLİNİ (Antonio), italyan mimar (San Miniato 1772 - Napoli 1850). Napoli'de yeniklasik tarzda villalar (1817'de la Floridiana), saraylar, ayrıca San Carlo tiyatrosu'nun yalın cephesini gerçekleştirdi (1810). Bari'deki Piccinni tiyatrosu, oğlu FAUSTO tarafından tamamlanmıştır (1840-1854).

NİCCOLİNİ (Giovanni Battista), italyan yazar (Bani di San Giuliano, Pisa, 1782 - Floransa 1861). Yurtseverlikten esinlenen tarihsel trajediler (*Giovanni da Procida*, 1817'de yazıldı, 1830'da sahnelendi; *Arnaldo da Brescia*, 1843) kaleme aldı.

NİCCOLO dell'Arca (Niccolo DA BARİ —denir), italyan heykelci (Bari 1435'e doğr. - Bologna 1494), 1463'te Bologna'da, S. Maria della Vita kilisesi için büyük dramatik yoğunluğu olan bir *Pietà* yaptı. Lakabını, bu kentte, aziz Dominicus'un mezarı ya da "kemeri" için gerçekleştirdiği yapıtlara (üst bölümdeki heykeller, 1469 -1473) borçludur.

NİCCOLO DEL ROSSO ya da **DE ROSSİ,** italyan şair (Treviso, 1285'e doğr. - 1348). Ahlakçı ve siyasal yanı ağır basan welfe yanlısı şiir kitapları yazdı.

NİCCOLO di Liberatore, l'Alunno da denir, italyan ressam (Foligno 1430'a doğr. - *ay. y.* 1502). Marche'de ve Umbria'da çalıştı. Çok sayıdaki yapıtlarında Gozzoli ile Vivarini'nin etkileri görülür (*Nativitas* çokkanatlısı [1492], Foligno müzesi, Louvre'da yer alan predella).

NİCE sıf. (*ne* ve *-çe* eşitlik ekinden esk. türkç. *neçe* > *nice*, kaç, ne kadar?). **1.** Oldukça çok, pek çok, ne kadar çok: *Aradan nice yıllar geçti. Başından nice olaylar geçti.* **—2.** *Nice yıllara, senelere*, doğum günü, yılbaşı vb. yıldönümlerinde "daha bir çok yıllar görün" anlamında kullanılan iyi dilek sözü. **—3.** *Nice nice*, pek çok: *Nice nice bayramlara.*

◆ be. *Esk.* Nasıl: *"Yolunuz o yana doğru varırsa / Ayrılık nicedir sorun turnalar"* (Ruhsati, XIX. yy.).

■ **NİCE,** Fransa'da *département* (Alpes-Maritimes) merkezi, Côte d'Azur'de; 345 674 nüf. (1992). Paillon kıyı selinin ötesinde uzanır; deniz cephesindeki Promenade des Anglais'si dünyaca ünlüdür.

Bk. resim sayfa 8636

Nice karnavalı Fransa'nın en çok ilgi gören karnavallarından biridir. Daha yaygın olan yaz turizmi iki dünya savaşı arasından bu yana gelişmektedir. Nice, günümüzde, hem Côte d'Azur'ün en büyük turizm merkezi hem de özellikle emekliler için en önemli tatil merkezidir.

—Tar. İ.Ö. V. yy.'da Marsilyalılar tarafından kurulan Nice (yun. *Nikaia*, lat. *Nicaea*), bir *procurator*'un yönetimindeki *Alpes Maritimae* eyaletine (İ.Ö. 27'de Augustus tarafından oluşturuldu; merkezi *Cemenelum* [bugün Cimiez] Nice yakınlarındadır) katıldı.

Nice, Provence kontu Raimond-Bérenger IV'ün kızı Béatrice'in Anjoulu Carlo ile evlenmesi üzerine Provence'ın geri kalan bölümüyle birlikte Anjoulular'ın egemenliğine geçti (1246). Birçok kez fransız orduları tarafından işgal edildi ve Devrim'in başlarında göçmenlerin sığınağı durumuna geldi. 24 mart 1860'ta, Nice ve kontluğu Fransa'ya bırakıldı.

—Güz. sant. Kentin ilk kurulduğu tepede yapılan kazılarda, XI. ve XII. yy. katedrallerinin temelleri ortaya çıkarıldı. Kentteki sanat etkinliğinin en ilginç kanıtları, dinsel yapılardır; bunların çoğu XV.-XVI. yy. Nice kökenli primitif ressamların (Bréalar, J. Miralhet vb.) yapıtlarıyla süslüdür.

Güney Fransa gibi Nice'e de, XX. yy.'da birçok sanatçı yerleşti (Modigliani, Dufy, Matisse vb.); yeni gerçekçi Arman, Y. Klein ve Raysse ya da Ben, Malaval, Groupe 70 ressamları vb. gibi birbirinden çok farklı, ancak kentin sanat alanındaki canlılığını yansıtan Nice'de yetişen sanatçılar, 60'lı yıllardan itibaren, çoğu kez "Nice okulu" adıyla anılmaya başlandı.

NİCEL sıf. (*nice*'den *nice-l*). NİTEL'e karşıt olarak, nicelikle ilgili şey için kullanılır.

—Anal. kim. *Nicel çözümleme,* bir bileşik ya da bir karışımın bileşenlerini kütle ya da hacim etkisi olarak belirleyen çözümleme.

—İstat. *Nicel dağılım,* nicel bir özelliğin sıklık dağılımı. (Eşanl. HOMOGRAD DAĞILIM.)

—Tar. *Nicel tarih,* esas olarak istatistiklere dayanan tarih.

—Zootekn. *Nicel karakter,* hayvan ıslahında, çok sayıda çift genle belirlenen ve ortamın etkisi altında kalan karakter. (Üretim karakterlerinin hemen hemen tümü niceldir; bir yılda yumurtlanan yumurta sayısı, büyüme hızı, süt verimi ve yağ oranı bu tipte belirleyici nedenlere dayanır.)

NİCELEME a. Mant. **1.** A(w_1 ,..., w_n) gibi bir formülde geçen bağsız değişken-

Vertut-Mazenod

Niaux mağaraları Orta Madeleine tarama çizgileriyle yapılmış Siyah Salon'daki dağ keçisi

Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz

"Burgundlar'ın Hunlar'ın ülkesine gidişi" *Nibelungenlied*'in almanca bir elyazmasından minyatür (1436-1440'a doğr.) *Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlin*

J. Ch. Pratt - D. Pries-Diaf

Nice
liman ve kentin bir bölümü

leri niceleyicilerle bağlama işlemi. (Niceleyiciler yalnızca birey değişkenlerine ilişkinse, onlara birinci dereceden niceleyiciler; yüklem değişkenlerine ilişkinse, ikinci dereceden niceleyiciler denir.) [Eşanl. GENELLEME.] **—2.** *Niceleme kuramı,* YÜKLEM*LER HESABI'nın eşanlamlısı.

NİCELEMEK g. f. Mant. Bir terime, bir simgeye, bir önermeye nicelik yüklemek.

◆ **nicelenmek** edilg. f. Nicelemek eylemine konu olmak.
—Mant. *Nicelenmiş önerme,* bazı değişkenleri niceleyicilerle bağlanan önerme.

NİCELENMEK → NİCELEMEK.

NİCELEYİCİ a. Dilbil. Bir nicelik düşüncesini aktaran belirleyici (örn: *her, iki, tüm*).
—Mant. Sözdizimsel kullanımı, kurma ve çıkarım kurallarıyla, anlambilimsel kullanımı ise yorumlama kurallarıyla belirlenen biçimsel bir dilin özgül simgesi. (En çok kullanılan niceleyiciler, varoluşsal* niceleyici ile tümel* niceleyicidir. Bazen Boole değişkeni hesabında olduğu gibi $\vee$, $\wedge$ ya da cebirsel hesapta olduğu gibi Σ, π simgeleri de kullanılır.) || *Niceleyicilerin elenmesini kabul eden kuram,* her formülü, niceleyicisiz bir formülle eşdeğerde olan kuram. (Belirli bir özellikteki cebirsel olarak kapalı cisimler kuramı ve özellikle Abel grupları kuramı, niceleyicileri elemeyi kabul eden kuramlardır.)

NİCELİK a. Bir şeyin sayılabilir ya da ölçülebilir olma özelliği. (Esk. eşanl. KEMİYET.)
—Dilbil. *Nicelik belirteci,* bir nicelik düşüncesini anlatan belirteç (örn. *pek, çok, ne denli*).
—Fels. Bir bilgi nesnesinin bir sayı ya da önceden saptanan türdeş bir birim sistemiyle ölçülebilip ölçülemeyeceği sorusuna cevap veren zihin kategorisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. mekan. *Devinim niceliği,* maddesel bir nokta için, bunun m kütlesiyle $\vec{v}$ hızının $\vec{p}$ çarpımı($\vec{p} = m\vec{v}$);bir cisim için bunu oluşturan maddesel noktaların devinim nicelikleri toplamı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. *Nicelik belirleme,* DOZ* BELİRLEME'nin eşanlamlısı. || *Nicelik belirlemek,* DOZ* BELİRLEMEK'in eşanlamlısı.
—Opt. ve Aydınlt. *Işık niceliği,* ışık akısının akı süresiyle çarpımı. (SI birimi: lümen-saniye).
—Ölçbil. Bir hecenın söylenişi için gerekli süre. (Söylenişin bir ya da iki zaman birimi sürmesine bağlı olarak bir hece uzun ya da kısa olabilir. Nicelik yapı ve konum açısından ikiye ayrılır. Yapısından kaynaklanan özelliğe, sözcük ya da dize içindeki konumuna göre, hece uzun ya da kısa olabilir.)
—Sesbil. Söz zincirinde bir sesbirimin görece süresi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Platon, niceliği tanımlamak için sayılar ideasına ve sayıların karşılaştırılmasına yönelir: "Nicelik olan her şey, büyük ve küçük dyadına (karşıt çift) bağlıdır, yani artmaya ve azalmaya elverişlidir." Aziz Thomas da niceliğin, "her biri bir birim olan öğelere bölünebilirlik" olduğunu yinelerken, Aristoteles'in niceliği bir terime ilişkin *ne kadar?* sorusuna verilebilecek karşılık olarak tanımlamasına dayanıyordu. Aristoteles şöyle yazıyordu: "Her biri özü gereği bir ve bölünmez bir şey olan iki ya da daha çok tamamlayıcı öğeye bölünebilen şeye nicelik denir" (*Metafizik,* 4, 13).

Kant'ta nicelik, tümel-tikel-özel yargılara bağlı olduğu kategoriler tablosunda yer alır (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 2).

Hegel'e göre her bilginin mantıksal açılmasında "başlangıç, olduğu gibi varlıkla ve dolayısıyla nitel varlıkla kendini gösterir." İkinci belirlenim olan nicelik (alm. *Quantität*) ise, "olumsuz duruma gelen nitelik"tir. Niceliğin anlatımı büyüklük ya da sayıdır, yani "artık varlıkla bir ve aynı olmayan, ondan ayrılmış olan belirlenim"dir (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Varlık"). Örneğin, "eğer bir tarlanın sınırı, yani niceliği değişirse, tarla eskiden olduğu gibi gene tarla olarak kalır" (*ay. ypt.*,2.).

Engels şöyle der: "Marx'ın *Kapital*'inin tüm dördüncü bölümünde (elbirliği, işbölümü ve manüfaktür, makinecilik ve büyük sanayi alanlarında nispi artık-değer üretimi), nicel bir dönüşümün nesnelerin niteliğini, nitel bir dönüşümün nesnelerin niceliğini değiştirdiği, yani [...] niceliğin niteliğe, niteliğin de niceliğe dönüştüğü birçok durum incelenmektedir" (*Anti-Dühring,* 1, 12).
—Fizs. mekan. *Devinim niceliği.* Bu kavram mekanikte ve özellikle dinamiğin temel yasasının açıklanmasında temel bir rol oynar: bir cismin devinim niceliğinin türevi, bu cisme etkiyen kuvvetlerin toplamına eşittir; $\frac{d\vec{p}}{dt} = \Sigma\vec{F}$. Bu yasa, yörüngelerden yola çıkarak kuvvetleri ve kuvvetlerden yola çıkarak yörüngeleri belirlemeye olanak verir. Aynı yasa, devinim niceliğinin tanımını değiştirmek, yani, c boşluktaki ışık hızını göstermek üzere $\vec{p} = \frac{m\vec{v}}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}}$ eşitliğini göz önüne almak koşuluyla, göreli dinamikte de aynı biçimi korur. v, c ye göre çok küçükse, yine klasik ifadenin elde edildiği doğrulanır.
—Sesbil. Genellikle iki nicelik derecesi ayırt edilir: uzun ve kısa. Bu ayrım, ele alınan sesin niteliğine ya da çevre seslerin etkisine ilişkin olduğunda sesbilimsel değil, sesbilgiseldir. Örneğin, açık ünlülerle genizsil ünlüler, kapalı ünlülerin tersine uzundur. Öte yandan nicelik karşıtlığının, danca, estonya dili, fince, sırpça, hırvatça, çekçe gibi birçok dilde sesbilimsel bir değeri vardır; başka bir deyişle nicelik tek başına sözcüğün anlamını değiştirebilir. Bu ayırıcı işlev kimi dillerde etkisini yitirmiştir.

NİCHELİNO, İtalya'da (Piemonte), Torino'nun G.'inde kent; 44 000 nüf. Otomobil aksesuarları. Tekstil ve besin sanayileri.

NİCHELMANN (Christoph), alman besteci (Treuenbrietzen 1717 - Berlin 1762). 1745-1756 arasında Berlin'de Prusya kralının klavsencisiydi. Pianoforte için üç bölümlü sonatlar, salon yapıtları ve vokal parçalar (bunlardan *Il sogno di Scipione* adlı ünlü serenat ve türünün ilk örnekleri olan birsesli 22 lied anılmalıdır) besteledi.

NİCHOLAS (Albert), amerikalı caz klarinetçisi (New Orleans 1900 - Basel, İsviçre, 1973). 1922'de kendi orkestrasını kurdu. 1924'te Chicago'da King Oliver ile, 1928'de de New York'ta Luis Russell ile çaldı. Daha sonra, aralarında Chick Webb'inki de bulunan büyük orkestralarda çalıştı. Bir süre, yeni grubunu yönetti. 1936-1939 arasında, Luis Russel ile yeniden bir araya geldiler. Yine bu yıllarda Jelly Roll Morton ile plaklar doldurdu. 1945'te Sidney Bechet ile plak yaptı ve yeni bir üçlü kurdu. 1953'te Avrupa'ya yerleşti. Jimmie Noone'un parlak bir öğrencisi olan Nicholas, New Orleans cazının en yetenekli klarinetçilerindendir. Başlıca plakları: *Panama* (Luis Russell ile, 1928), *West-End Blues* (Jelly Roll Morton ile, 1939), *Weary Way Blues* (S. Bechet ile, 1946).

NİCHOLS (Ernest Fox), amerikalı fizikçi (Leavenworth, Kansas, 1869 - Washington 1924). Çalışmalarının büyük bölümünü New Hampshire koleji'nde, daha sonra da Cleveland laboratuvarlarında gerçekleştirdi. J. F. Hull ile birlikte ışınım basıncının ilk ölçümünü yaptı (1901); ancak Nichols daha çok, 1923'te J. D. Tear ile birlikte küçük bir salıngaç yardımıyla 0,2 mm'lik Hertz dalgaları oluşturarak radyoelektrik dalgalarla kızılaltı ışınları birleştirmesiyle tanınır. Bu ışınımların 200 ve 400 μm arasında, sistemli bir incelemesini yaptı.

NİCHOLS (Dudley), amerikalı senaryocu (Wapakoneta, Ohio, 1895 - Hollywood 1960). Özellikle John Ford (*Kayıp birlik* [The Lost Patrol], 1934; *Muhbir* [The Informer], 1935; *Cehennem yolcuları* [Stagecoach], 1939; *The Fugitive,* 1947), Jean Renoir (*l'Étang tragique,* 1941; *Vivre libre,* 1945), René Clair (*It Happened tomorrow,* 1943; *Dix Petits Indiens,* 1945), Howard Hawks (*Bringing Up Baby,* 1938), Anthony Mann (*Kanlı vadi* [The Tin Star], 1957) ile çalıştı. Ayrıca tek başına *Mourning becomes Electra* (1947) gibi birçok film gerçekleştirdi.

NİCHOLSON (William), ingiliz kimyacı ve fizikçi (Londra 1753 - Bloomsbury, Londra, 1815). 1775'te Londra'da bir okul açtı. Kendi adını taşıyan yoğunlukölçeri icat etti. 1800'de Volta pilinde değişiklik yaptı ve Carlisle ile birlikte az asitli suyu ayrıştırarak elektroliz olayını keşfetti. Fourcroy ve Chaptal'ın yapıtlarını çevirerek

(1787 ve 1788) fransız kimyasının İngiltere'de tanınmasını sağladı. En önemli yapıtları şunlardır: *Introduction to Natural Philosophy* (Doğal felsefeye giriş) [1781] ve *Dictionary of Chemistry* (Kimya sözlüğü) [1795].

NİCHOLSON (John), ingiliz general (Dublin 1821 - Delhi 1857). Afganistan seferinden sonra, ayaklanan Pencab'ın üzerine yürüdü. Peşaver'de sipahiler isyanını bastırdı, ama Delhi'ye girerken öldürüldü.

NİCHOLSON (Reynold Alleine), ingiliz doğubilimci (Keighley, Yorkshire, 1868 - Chester 1945). Arapça ve farsça uzmanıydı, özellikle müslüman gizemciliğiyle ilgilendi ve bir arap edebiyatı tarihi yayımladı (1907).

NİCHOLSON (*sir* William), ingiliz ressam ve gravürcü (Newark-upon - Trent 1872 - *ay. y.* 1949). Paris'te Julian akademisi'nde öğrenciyken Manet ve Toulouse -Lautrec'i keşfetti. 1894'ten itibaren, kayınbiraderi James Pryde (1866-1941) ile birlikte "The Beggarstaff brothers" adıyla tanınan sanatçı, ağaçoyma basmalı ve taşbaskı tekniklerini kullanarak, oldukça yenilikçi yalın bir üslupla afişler ve resimlemeler yaptı. 1900'den sonra, kendini daha çok resme verdi, portreler (*Miss Jekill*, 1920, Tate Gallery), manzaralar (özellikle İspanya'dan), natürmortlar gerçekleştirdi.

NİCHOLSON (Ben), ingiliz ressam (Denham, Buckinghamshire, 1894 - Londra 1982). Resme başlangıç yıllarının manzara ve natürmort çalışmalarında kübizmden etkilenen sanatçı, 30'lu yıllarda, Mondrian'ın etkisiyle, son derece kesin soyut bir sanata yöneldi (yalnızca yuvarlak ve kare geometrik biçimlerden yola çıkarılarak oluşturulmuş "Beyaz kabartmalar", 1934-1939). İngiliz Unit One grubu'nun ve Soyutlama -Yaratma grubu'nun üyesi olan Nicholson, İngiltere'de soyut sanatın gelişiminde belirleyici bir rol oynadı; Cornwall'da Saint Ives'a yerleşince (1939-1958), çevresinde kendi sanatının izleyicilerinden bir grup oluşturdu. Yeniden renk kullanmaya başladı; sanatı, ışıklı tonların uyumuyla, manzaraya ve nesneye yapılan göndermelerle beslenen yalın bir yapı üzerine kurulmuştur.

NİCHOLSON (Jack), amerikalı sinema oyuncusu (Neptune, New Jersey, 1937). Dennis Hoper'in *Easy Rider* (1969) filmindeki rolüyle en iyi yardımcı erkek oyuncu oscarı'na aday gösterildi. İddialı ve alışılagelmişin dışındaki rolleriyle tanındı: *Ride in The Whirlwind* (Monte Hellman, 1966), *Five Easy Pieces* (Bob Rafelson, 1969), *On a Clear Day You can See Forever* (Vincente Minelli, 1970), *Çin mahallesi* (Chinatown) [Roman Polonsky, 1974], *Guguk kuşu* (One Flew over the Cuckoo's Nest) [Milos Forman, 1975; 1976 yılı en iyi oyuncu oscarı), *The Last Tycoon* (Elia Kazan, 1976), *Terms of Enderment* (J. Brooks, 1983; 1984 yılı en iyi yardımcı erkek oyuncu oscarı), *Postacı kapıyı iki kere çalar* (The Postman Always Rings Twice) [Bob Rafelson, 1982], *Prizziler'in onuru* (Prizzi's Honor) [J. Houston, 1985], *Batman* (Tim Barton, 1989), *Bir kaç iyi adam* (A Few Good Men) [Rob Reiner, 1992], *Hoffo* (Denny Devito, 1992).

NİCKELODEON, XX. yy.'ın ilk on yılında ABD'de yaygınlaşan bazı sinema gösterim salonlarına verilen ingilizce ad. Bu salonlara bir nikel (5 cent) karşılığında giriliyordu. İlk Nickelodeon 1905'te Pittsburgh'ta açılmıştı.

NİCOBAR adaları, Bengal körfezinde hint takımadası (Andaman ve Nicobar adaları toprağı), Andaman adalarıyla Sumatra arasında; 1 645 km^2; 115 133 nüf. Nicobar adaları, göçebe tarımla geçinen çok ilkel kabilelerin yaşadığı savanlar ve ormanlarla kaplıdır. Balıkçılık, pirinç ve hindistancevizi yetiştiriciliği yerleşik yaşayanların temel uğraşıdır. Hindistancevizi dışsatımı.

NİCOBAR LEHÇESİ a. Mon-khmer ailesinin lehçe öbeği; Nıcobar adalarında konuşulur.

Nico-co, 1603'te Kyoto'da, Tokugava Ieyasu tarafından yapılan şato; 1624'te torunu Tokugava Iemitsu, Momoyama* şatosu'nun en güzel parçalarını kullanarak yapıyı genişletti. Tüm resimler Kano okulu sanatçılarının, özellikle de Kano Tanyu ile Kano Naonobu'nundur. Bahçedeki bitkiler XIX. yy.'da yenilenmiştir.

NİCOL a. (öz. a. W. *Nicol*'den). Opt. Polarlanmış ışık elde etmeye yarayan ve çiftkırıcı kristallerde polarlanmış iki ışının eşit olmayan kırılırlığı ilkesine dayanan düzenek. (NİCOL PRİZMASI da denir.)

—ANSİKL. Nicol yaklaşık 35°'lik bir açıyla eğik olarak kesilmiş ve iki parçası Kanada balsamıyla yapıştırılmış bir spattan oluşur. Polarma* deneylerinde gerek polarizör, gerek çözümleyici olarak kullanılır.

NİCOL (William), ingiliz fizikçi (İskoçya'da 1768'e doğr. - Edinburgh 1851). Kendi adını taşıyan ve İzlanda spatını polarlayan prizmayı icat etmesiyle (1828) tanınır.

NİCOLA PİSANO, italyan heykelci (öl. 1284'ten önce), XIII. yy.'ın üçüncü çeyreğinde yaşamış olan en ünlü heykel sanatçısıdır. Büyük bir olasılıkla Pisa'daki Campo Santo'da toplanmış olan Roma lahitlerinden etkilendi; Friedrich II'nin güneyde kurduğu atölyelerle de ilişki içindeydi. 1260'ta gerçekleştirdiği Pisa vaftizhanesi kürsüsü, klasik anlayışta olmasına karşın çağdaş duyarlığa açıktır. Siena katedrali'nin vaiz kürsüsünün yapımında (1265 tarihli sözleşme), oğlu Giovanni* ve Arnolfo di Cambio ile birlikte çalıştı. Sanatçı bu yapıtında Antikçağ'a göndermeler yapar; ancak dönemin fransız heykelciliğinden de esinlenir. Giovanni, açılışı 1278'de yapılan Perugia çeşmesi'nin gerçekleştirilmesine daha da etkin biçimde katıldı.

NİCOLAİ (Friedrich), alman yazar (Berlin 1733-*ay. y.* 1811). Lessing'in ve Mendelssohn'un dostuydu, akılcı eğilimli *Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste*'yi (1757-1765), sonra *Briefe die neuste Literatur betreffend*'i (1761-1767) ve *Allgemeine Deutsche Bibliothek*'i (1765) kurdu. Türünün, alman edebiyatında ilk örnekleri olan bu üç dergi düşünce hareketlerini, Almanya'da ve yabancı ülkelerde yayımlanmış yapıtları tanıtma amacına yönelikti. Nicolai bu dergilerde ve yergi romanlarında *(Leben und Meinungen des Magisters Sebaldus Nothanker*, 1773-1776, Kant'a yöneltilmiş) Aufklärung'un akılcılığını savundu.

NİCOLAİ (Otto), alman besteci (Königsberg 1810-Berlin 1849). 1837'de Kärntnertor Theater'de, 1841'de de Viyana İmparatorluk operası'nda orkestra şefliğine getirildi. Daha sonra Berlin'de katedral korolarını ve Krallık operası'nın orkestrasını yönetti (1848); *Windsor'ın şen kadınları* (1849) adlı operası Berlin'de sahnelendi.

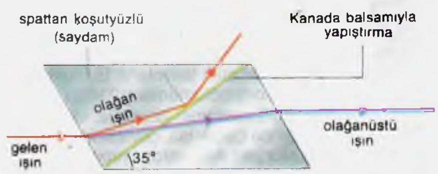
Nicolaier basili, 1884'te alman hekim Arthur *Nicolaier* (Cosel, Yukarı Silezya, 1862-Berlin 1942) tarafından keşfedilip tanımlanan tetanos basili. Toprak mikroorganizmalarından biri olan bu anaerobi basilin, bir ucunda bir spordan oluşan davul tokmağı ya da topuz biçiminde bir şişkinlik bulunur. Nörotrop olan toksini, genel tetanos halinde ölümle sonuçlanan felç edici kasılmalardan sorumludur.

NİCOLAS Autrecourtlu, ortaçağ filozofu (Autrecourt, Verdun, 1300-1350'den sonr.). Tanrıbilim okudu, yazılarını yakmaya mahkûm edildi (1346) ve tanrıbilim okutmaya yetkili olmadığı ilan edildi. Gerçekten de, Autrecourtlu Nicolas, Aristoteles'in, duyu verilerinin yanılmazlığını da, yanılırlığını da kanıtlamamış olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, Aristoteles'in töz kavramını da eleştirmekteydi. Tezlerini, tümüyle *Discussio et reprobatio errorum Magistri Nicolai* (Üstat Nicolas'ın hatalarının tartışılması ve kınanması) adlı yapıttan öğrenmekteyiz. İnsanın kesin bilgiye ulaşabileceği düşüncesini -kuşkusuz, inanç verilerini tartışma konusu yapmaksızın- yadsıyan bu felsefe XIV. yüzyıl felsefe öğretimini büyük ölçüde etkiledi.

Şogakukan

Nico-co'daki dairelerin bir odası (tekne tavan; Kano Tanyu ve okulunca boyanmış sürme kapılar)

nicol
Kanada balsamının tam bir yansımaya uğrayan olağan ışın için kırılma indisi spatın indisinden küçük, prizmanın ikinci yarısını tek başına geçen olağanüstü ışın için spatın indisinden büyüktür; olağanüstü ışın, geçilen asal kesite dik bir düzlem içinde polarlanmış olarak çıkar.

NİCOLAS I ya da **NİKİTA I PETROVİC NJEGOS** (Njegos 1841 - Antibes 1921). Karadağ prensi (1860-1910), sonra kralı (1910-1918). Amcası Danilo I'den sonra tahta çıktı. Saltanatı sırasında Karadağ, bağımsızlığına kavuştu (Berlin kongresi, 1878) ve Balkan savaşı'ndan sonra Yeni Pazar sancağının yarısını aldı (1913). Prens, ülkesini modernleştirdi, ama rejimi, 1905'te kabul ettiği anayasa gibi, otoriterdi. Nicolas I, Birinci Dünya savaşı sırasında Sırbistan'ın yanında yer aldı, ama 1915'te Avusturyalılar'a teslim olmak ve Bordeaux'ya göç etmek zorunda kaldı ve 1918'de tahttan indirildi.

Nicolas-Favre hastalığı (Lyonlu deri

Nicola Pisano
Siena katedrali vaiz kürsüsünün üst bölümü (İsa'nın yaşamını betimleyen yüksekkabartmalar, peygamber, melek ve Erdem heykelcikleri) mermer, 1265-1268

Scala

hastalıkları uzmanı Joseph *Nicolas* [1868 -1960] ile Jules *Favre**'ın adlarından), klamidia cinsinden bir mikrobun neden olduğu zührevi hastalık. Başlangıç lezyonu (poradenit şankrı) genellikle belirtisiz geçer. İlk belirtiler, iltihaplı, ağrılı, büyük kitleler halindeki kasık adenopatilerdir. Bunlar hıyarcıklara dönüşür, sonra da fistülleşir (kasık poradeniti). Ardından gödenbağırsağı bozuklukları meydana çıkar: rektit ve sonra rektum daralması. Makat ve rektumdaki lezyonlar Jersild* sendromuna ve estiyomene neden olarak tüm makat, rektum ve cinsel organlara yayılabilir. Özellikle eşcinsellerde görülen bu hastalık, sülfamitlerle birkaç gün içinde tedavi edileli beri oldukça seyrek görülmektedir. (Eşanl. ZÜHREVİ LENFOGRANÜLOM, SUBAKUT ya da İYİCİL KASIK LENFOGRANÜLOMATOZU, PORADENİT.)

Giraudon

papa Nicolaus V
Honoré Bonet'nin
Savaşlar ağacı minyatüründen
bir ayrıntı (1450)
Arsenal kitaplığı, Paris

Nicolas Nickleby, Ch. Dickens'ın romanı (1839). Cimri ve milyoner bir amcanın sorumluluğuna bırakılmış iki yetim kardeşten: Nicolas öğretmen yardımcısı, kız kardeşi de modacı olur. Amcalarının yoksulluğa sürüklediği bir beyefendi sayesinde saygınlıklarını yeniden kazanırlar. Bu tema çerçevesinde eğitim kurumlarının dehşet verici bir tablosunun çizilmesi, özel öğretimde bir reform kampanyasının açılmasına neden olmuştur.

NİCOLAU (Pedro), ispanyol ressam, 1390'dan yaklaşık 1412'ye kadar Valencia ve Aragón'da etkinlik gösterdi; uluslararası gotik üslupta yapıt vermiş başlıca valencialı ustalardandır. Üslubunun özellikleri, 1404'te Sarrión (Teruel ili) piskoposluk çevresi kilisesi için yaptığı sunakarkalığı esas alınarak tanımlanır. Bu sunakarkalığının orta bölümünde (1936'da tahrip olmuştur), ressamın gözde teması olan, kucağında çocuk İsa, çevresinde meleklerle Meryem Ana vardır; yapıtın zerafeti ve inceliği Köln okulunun üslubunu çağrıştırır. Nicolau'nun o dönemin germen ressamlarıyla bağları, Saksonyalı Marzal ile yaptığı sıkı işbirliğiyle güçlenmiştir.

NİCOLAUS I *(aziz)* [Roma 800'e doğr. - *ay. y.* 867], 858-867 arasında papalık yaptı. 847'de diyakoz oldu, Leo IV'ün, sonra da Benedictus III'ün danışmanlığını yaptı ve bu sonrakinin ardından papa seçildi. Papalık'ın üstünlüğünü korumaya çalıştı. Lothar II ile Theutberga'nın boşanmaları sorununda (860-865), Lorraine piskoposluğu'nun krala yaranma çabalarına rağmen, kralın isteğine boyun eğmedi. Photius'un İstanbul patrikliği'ne seçilmesi işlemini iptal etti, Bulgarlar'ı Kilise'ye kabul ederek onlara önemli bir öğreti belgesi olan *Ad consulta Bulgarorum*'u gönderdi.

NİCOLAUS II (Gerardo di BORGOGNA) [Chevron, Savoia, 980'e doğr. - Floransa 1061], 1059-1061 arasında papa. Nicolaus II Simonia ile mücadele etti. Norman prensleri Aversalı Riccardo ve Roberto Guiscardo'yu vasalları olarak Papalık'a bağlayarak, İtalya'daki imparatorluk nüfuzunu dengeledi.

NİCOLAUS IV (Girolamo MASCI) [Lisciano, Ascoli yakınında, 1230'a doğr. - Roma 1292], 1288-1292 arası papa. Rudolf von Habsburg'dan Romanya'yı aldı. Anjoulu Carlo II'ye Sicilya kralı tacını giydirdi (1289), Macaristan krallığı'nı Carlo II'nin büyük oğlu Charles Martel'e verdi. Akkâ'nın alınmasından sonra Haçlılar'ın geri çekilmelerini önlemeye çalıştı, fakat başarılı olamadı. 1289'da Moğolistan'a fransisken Giovanni da Montecorvino'yu gönderdi.

NİCOLAUS V (Tommaso PARENTUCELLI) [Sarzana 1397 - Roma 1455], 1447 -1455 arasında papalık yaptı. Bologna piskoposuydu (1444), 1446'da kardinal oldu, Eugenius IV'ün ardından papa seçildi. Friedrich III ile Viyana konkordatosu'nu imzaladı (1448). Friedrich III'e taç giydirdi (1452) ve İstanbul'un fethinden (1453) sonra hıristiyan prensleri haçlı seferi düzenlemeye teşvik ettiyse de sonuç alamadı. Vatikan kütüphanesi'ni kurdu; sanat ve edebiyat hamisiydi, Rönesans döneminin ilk papası oldu.

NİCOLAUS CUSANUS → NİKOLAUS VON KUES.

NİCOLE (Pierre), fransız ahlakçı (Chartres 1625 - Paris 1695). Port-Royal akımına ilgi duyarak önce Petites Écoles'e bağlandı (1649-1654), daha sonra Arnauld, onu tartışmalarında yardımcı olması için yanına aldı. *Provinciales* adlı yapıtının hazırlanışında Pascal'a bilgi sağladı. Tartışma yazılarına düşkünlüğü onu, Desmarets de Saint-Sorlin'e, protestanlara, cizvitlere ve gizemcilere karşı yapıtlar yazmaya yöneltti. 1679'da, Arnauld gibi o da Hollanda'ya sığındı, ama geri dönme iznini alabildi. *Essais de morale* (Ahlak denemeleri) [1671-1678] adlı bir yapıtı vardır.

Assistance publique

Charles Nicolle

NİCOLLE (Charles), fransız bakteriyoloji uzmanı (Rouen 1866 - Tunus 1936). Tunus Pasteur enstitüsü'nün müdürü (1903 -1936), Bilimler akademisi üyesi (1929) ve Collège de France'ta profesör oldu (1932). Tifüsün nasıl bulaştığını (1909), kalaazarın köpeklerden geçtiğini, kızamığın serumla önlenmesi yöntemini, rekürrens halindeki ateşi bulaştıran etkeni, vb. buldu. Ayrıca bilimsel felsefe üstüne kitaplar (*Biologie de l'invention* [İcat biyolojisi], *la Destinée humaine* [İnsanın kaderi], vb.) ve romanlar yazdı. (1928 Nobel tıp ödülü.)

NİCOLO, italyan seramikçi (1519'dan 1540'a kadar etkinlik gösterdi). Seramik tarihçileri, Casteldurante'de doğduğu sanılan ve XVI. yy. majolika sanatının en büyük ressamlarından biri sayılan Nicolo Pellipario adlı bir sanatçının varlığını saptamışlarsa da, bugün böyle bir kişinin yaşamış olduğu reddedilmektedir. Sanatçının, Kutsal Kitap ve mitolojiden esinlenmiş tarihsel sahnelerle bezeli ve en ünlüsü 1520'ye doğru, Este ailesinden İsabella için yapılmış yemek takımlarından meydana gelen yapıtının tümü, Guido Durantino'nun Urbino'daki imalathanesinde çalışan ressam Nicolo da Urbino'ya mal edilmektedir.

NİCOLSON (Lionel Benedict), ingiliz sanat tarihçisi (Knole, Londra yakınında, 1914 - Londra 1978). Önce Floransa'da Berenson'un yanında çalıştı, sonra ingiliz krallık koleksiyonlarının yönetimiyle görevlendirildi. *Burlington Magazine*'in yöneticisi oldu (1947-1978) ve bu sanat dergisini, sunuluşu ve içeriğinin açık seçikliği açısından en dikkat çekici bilimsel yayınlardan biri haline getirdi. Caravaggio uzmanıydı. Birçok makalenin yanı sıra iki monografi (*Terbrugghen*, 1958 ve *Georges de La Tour*, 1974) yazdı. *The International Caravaggesque Movement* (Uluslararası Caravaggio akımı) [1979] temel yapıtıdır.

NİCOMACHUS FLAVİANUS (Virius), Geç İmparatorluk döneminde yaşamış dilbilgici ve tarihçi (İ.S. 334'e doğr. - 394'e doğr.). Afrika vicariusu (363), Bizans sarayı'nda quaestor (382), İtalya'da praetor praefectussu (390) ve konsül (394) oldu; Symmachus'un arkadaşıydı, Macrobius'un *Saturnales*'inde kendisiyle konuşulanlardan biridir.

NİCOSİA → LEFKOŞA.

NİCO TENNO (1143-1165), japon imparatoru (1159-1165). Saltanatı, Minamotolar ile Tairalar arasındaki rekabetin yol açtığı karışıklıklar içinde geçti.

NİCOTERA (Giovanni), italyan siyaset adamı (Sambiase, Calabria, 1828 - Vico Equense, Napoli, 1894). 1848'den sonra Torino'ya sığındı ve oradan Capri'ye karşı bir sefer gerçekleştirmeye kalkıştı (haziran 1857). Tutuklanarak, Favignana adasına sürüldü. Serbest bırakılınca (1860) Garibaldi'nin safında çarpıştı (1860-1867), sonra Savoia hanedanıyla birleşti (1870). Agostino Depretis hükümetinde İçişleri bakanı oldu (1876-77), telgraf haberleşmelerinin gizliliğini ihlal eden bir olaydan ötürü Meclis'te düşürüldü (1877). Muhalefetteyken Cairoli, Crispi, Zanardelli ve Baccarini ile birlikte "Beş büyükler"i kurdu ve Sicilya'da eşkıyalığı bastırdı. Giderek sağa kayan Nicotera, Di Rudini'nin kabinesinde İçişleri bakanlığı yaptı (1891-1892).

NİCOTHOE a. Istakozlarla böceklerin solungaçları üstünde asalak yaşayan kürekayaklı yumuşakça cinsi.

NİCOTİANA a. (öz. a. J. *Nicot*'dan). Tütünün ve ona yakın elli kadar otsu ya da ağaçsı bitkinin cins adı. (Patlıcangiller familyası.)

—ANSİKL. XVI. yy.'ın ortalarında Amerika'dan Avrupa'ya getirilmiş olan nicotiana, nadiren girintili çıkıntılı olan parçasız, almaşık yapraklı bir bitkidir. Çiçekleri, beyaz, sarı ya da kırmızımsıdır, demet halinde toplu bulunur. Çanak 5 lopludur; taç kimi türlerde çok uzun bir boru biçimindedir; tacın ağız kısmı kupa ya da huniyi andırır ve 5 lopludur. *Nicotiana tabacum* ile *N. rustica* tütün üretimi için yetiştirilir, ama ticarette yer alan çeşitlerin çoğu *N. tabacum* türünün çeşitleridir; dünya üretiminin onda dokuzu bunlardan elde edilir. Bazı nicotiana türleriyse süs bitkisi olarak yetiştirilir.

NİCOYA yarımadası, Kosta Rika kıyısında yarımada, Büyük Okyanus kıyısında; *Nicoya körfezi*'ni sınırlar.

NİÇİN soru. be. Dolaylı ve dolaysız soru cümlelerinde, hangi nedenlerden, hangi amaçla; neden, niye: *Niçin gitmek istiyorsunuz? Size niçin burada olduğunuzu soruyorum.*

◆ a. (Bir olayın, durumun) niçini, sebebi: *Bu olayın niçinini, nedenini bilmiyorum.*

NİÇİREN, japon buddha rahibi, misyoner ve reformcu (Kominato, Boso yarımadası, 1222 - İkegami eyaleti, günümüzde Tokyo, 1282), *Hokke* ya da *Niçiren* tarikatının kurucusu. Erkenden, belli başlı üç buddha tarikatına (gizemci şingon tarikatı, amida ve zen tarikatları) karşı cephe aldı. Lotus sutrasını yaymaya çalıştı. Ona göre, bütün gerçek lotus sutrasındaydı, insan yalnızca onun kutsal formüllerinin sürekli olarak yinelenmesiyle iç aydınlanmaya erişebilirdi. Niçiren, her varlıkta içerilmiş bulunan Buddha'nın doğasının bir ve tek olduğunu, buddhacılığın evrensel din durumuna geleceği dönemi hazırlamaya çalışmak gerektiğini öğretiyordu. Bu hoşgörüsüz tarikatın ayrıca ülkede güçlü bir milliyetçi etkisi oldu.

NİD, -ddi a. (ar. *nidd*). *Esk.* Benzer, eş, aynı.

NİDA a. (ar. *nida*). *Esk.* **1.** Bağırma, bağırış, seslenme: *Geceyarısı sokaklardan sarhoş nidaları işitiliyordu.* **—2.** *Nida etmek*, seslenmek. **—3.** *Nida olunmak*, yüksek sesle bağırmak. **—4.** *Nida-yı hayşumui*, genizden gelen ses.

—Esk. dilbilg. → ÜNLEM. || *Nida işareti* → ÜNLEM* İŞARETİ.

NİDA, Polonya'da ırmak, Vistül'ün kolu (sol kıyıdan); 155 km. Kraków'un D.'sunda Vistül'e kavuşur. Kielce bölgesinin yüksek kesimlerinden doğar, Küçük Polonya platosunun doğusunda geniş bir çöküntü bölgesini (bu bölgeye *Nida*'nın adı verilir) akaçlar.

NİDAİ EFENDİ Hekimbaşı, türk hekim (XVI. yy. ortaları). Bir süre Kırım hanı Şahin Giray'a öğretmenlik yaptı. Konya'da şehzade Selim'in hizmetinde bulundu. Selim II tahta çıkınca İstanbul'a geldi. *Menafi ün-nas, Tababet-i beşeriye ve baytariye* adlı yapıtları vardır.

NİDAMANTER BEZ a. Ovipar köpekbalıklarında ve bazı kafadanbacaklılarda (kalamar, mürekkepbalığı), döllenmiş yumurtayla kabuk arasında bulunan zengin

proteinli sıvıyı salgılayan bez.

NİDAROS, Trondheim'ın eski adı.

NİDULARİUM a. Brezilya kökenli, birçenekli epifit bitki. (Nidularium güzel bir süs bitkisidir. Rozet halindeki yaprakları kalın, meşin gibi sert ve dişlidir; bazen de sorguç ya da demet halinde bulunur. Çiçekler yaprak rozetinin ortasından çıkar. Birçok türü seralarda yetiştirilir. *Nidularium innocenti, N. striatum.* Ananasgiller familyası.)

NİDWALDEN, İsviçre'de yarı kanton, Unterwalden kantonunun parçası; 276 km²; 32 709 nüf. (1990). Merkezi *Stans.*

NİEBE a. (uolof dilinde sözc.). Batı Afrika'da yetiştirilen ve fasulyeye benzeyen bir börülcenin *(Vigna unguiculata)* yerli adı.

Niebelungen → NİBELUNGEN.

NİEBUHR (Carsten), alman kâşif (Lüdingworth, Hannover, 1733 - Meldorf, Holstein, 1815). 1761'de, danimarkalı F. C. von Haven'in başkanlığını yaptığı Mısır ve Arabistan keşif gezilerine katıldı. Buradan değerli bilgilerle tek sağ dönen kişi oldu.

NİEBUHR (Barthold Georg), alman tarihçi ve diplomat (Kopenhag 1776 - Bonn 1831). Berlin Üniversitesi'nde profesör oldu; Pön savaşlarına kadar gelen *Römische Geschichte* (Roma tarihi) adlı önemli bir yapıt yayımladı (1811-1832). Eleştirel yaklaşımı geleneksel verileri altüst ederek bu alanda bir çığır açtı.

NİEBUHR (Reinhold), amerikalı tanrıbilimci (Wright City, Missouri, 1892 - Stockbridge, Massachusetts, 1971). Protestan kilise papazlığına atanarak, 1928'e kadar Detroit'te papazlık yaptı, ardından 1930 -1960 arasında New York'taki tanrıbilim seminerinde ders verdi. Kutsal Kitap tanrıbilimiyle siyasal liberalizm arasında bir bağ kurdu. İlk günah, Tanrı yargısı ve Tanrı ile insan arasındaki ilişkiler üzerinde önemle durdu.

NİEDERE TAUERN → TAUERN.

NİEDERHÄUSERN (Auguste DE, **Rodo** —denir), isviçreli heykelci (Vevey 1863 - Münih 1913). Sekiz yıl boyunca Paris'te Rodin'in yanında pratisyen olarak çalıştı ve simgeci şairlerle birlikte bulundu. Paris'te, Luxembourg bahçesi'nde yer alan *Verlaine anıtı*'nı (1902-1904) gerçekleştirdi; Cenevre ve Bern'de de yapıtları vardır.

NİEDERLE (Lubor), çek bilgin (Klatovy 1865 - Prag 1944). Prag'da profesördü; antropoloji ve arkeoloji üzerine çalıştı. *Slovanske Starozitnosti*'nin (Slav eski eserleri) [1902-1925] yazarıdır.

NİEDERMEYER (Louis), isviçreli besteci (Nyon 1802 - Paris 1861). Uzun yıllar teatral yapıtlar besteledikten sonra kilise müziğine yöneldi ve 1853'te Niedermeyer okulunu kurdu. *Traité théorique et pratique de l'accompagnement du plein -chant* (Cantus planus eşliğinin kuram ve pratiği üzerine) ve *Accompagnement pour orgue des offices de l'église* (Ayinlere orgla eşlik üzerine) başlıklı incelemeleri yazdı. Çok sayıda missa ve motet besteledi. Dindışı yapıtları içinde melodiler (en ünlüsü Lamartine'in şiiri üzerine bestelediği *le Lac*'tır) ve operalar vardır. Operalarından *Stradella* (1837), *Marie Stuart* (1844) ve *la Fronde* (1853) anılmaya değer.

Niedermeyer okulu, Choron'un kurduğu Dinsel müzik enstitüsü'nü temel alan ve 1853'te Louis Niedermeyer tarafından, ayin müziği geleneğini canlandırmak, capella yöneticileri ve orgcular yetiştirmak amacıyla açılan müzik kurumu. Niedermeyer 1857'de, aynı konuyu ele alan *la Maîtrise* adlı bir de dergi çıkarmaya başladı. Okulun ünlü öğretmenleri arasında Saint-Saëns ve ünlü öğrencileri arasında Fauré de vardı. Gigout ve Messager burada yetiştiler

NİEDERSACHSEN → SAKSONYA *(Aşağı).*

NİEDERWALD, Almanya'daki Rheinisches-Schiefergebirge kütle ve platosu üzerindeki Taunus yükseklikleri dizisinin güney-batı ucu. Bingen kentinin karşısında, Ren nehrinin yanında yükselir; yüksl. 331 m. Güney yamacında bağlar vardır. Wilhelm II döneminde buraya alman ulusal anıtı *Germania* dikildi.

NİEDZİALKOWSKİ (Mieczysław), polonyalı sosyalist (Vilna, Litvanya, 1893 -Varşova, 1940). *Robotnik* (İşçi) gazetesinin genel yayın yönetmenliğini yaptı. Varşova savunmasını örgütleyenlerdendir. 1939 eylülünden sonra gizli çalıştı, ancak Almanlar tarafından yakalanarak kurşuna dizildi.

NİEL (Adolphe), Fransa mareşali (Muret 1802 - Paris 1896). Cezayir'de hizmet gördükten (Konstantin kuşatması, 1837) sonra, Baltık seferi kolordusuna katıldı ve Bomarsund'u ele geçirdi (1954). Kırım'daki birçok harekâta (1855), ardından Magenta ve Solferino savaşlarına katıldı (1859). 1859'da Fransa mareşalliğine yükseltildi, Savunma bakanı (1867) olarak, Chassepot tüfeğini kabul ettirdi, orduyu yeniden örgütledi ve 1868'de Gezici ulusal muhafız birliği'ni kurdu.

NİELLO a. SAVAT'ın eşanlamlısı.

NİELS Svensson (1063'e doğr. - 1134), Danimarka kralı (1104-1134), Sven II Estridsson'un en küçük oğlu ve ağabeyi Erik I Ejegod'un ardılı. Barışçı bir dış politika izledi, saltanatı döneminde tahtın ayrıcalıkları artırıldı ve *hird* (krallık muhafız gücü) üyeleri ülke ve topraklarına dağıtıldı, fakat mirasına göz dikenlerin mücadeleleri karışıklıklara yol açtı. Oğlu Güçlü Magnus, 1131'de, kralın yeğeni ve Slesvig dükü olan Knud Lavard'ı öldürdü. Bu olayın yol açtığı iç savaşta Niels ve Magnus, Foteviken'de yenildiler (1134), ardından hükümdar öldürüldü. Hükümdarın öldürülmesi, Knud'un kardeşi Erik II Emune ile reformcu piskopos Eskil'in işine yaradı.

NİELSBOHRYUM a. (fr. *nielsbohrium;* danimarkalı fizikçi *Niels Bohr*'un adından). Kim. Dubna (Rusya) Nükleer tepkileme laboratuvarı'nda çalışan rus araştırmacıların, ^{243}Am'yi ^{22}Ne iyonlarıyla bombardıman ederek, ilk izotopunu 1968'de tanımladıklarını ileri sürdükleri 105 atom numaralı elemente verilmesini önerdikleri ad. (→ HAHNİYUM.)

NİELSEN (Carl), danimarkalı besteci (Sortelung, Nørre Lyndelse, Fyn, 1865 -Kopenhag 1931). Kopenhag konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Almanya, Fransa ve İtalya yolculuklarından sonra 1889'da Kopenhag Krallık capellası'nın orkestrasına girdi. 1891'de heykelci Anne Marie Brodersen ile evlendi. 1908-1914 arasında Kopenhag Krallık tiyatrosu'nu yönetti. 1916-1919 arasında Kopenhag konservatuvarı'nda besteleme dersleri verdi. Romantiklerin etkisi ve gurur duyduğu köylülüğü, müziğine hem karmaşık, hem de yalın bir özgünlük sağladı: ritim, modal hatta atonal bir renk ve çoğu kez sert nitelikli çalgılama. Yaklaşık 70 yapıtından üç opera (*Şaul ve Davut,* 1902; *Maskeli balo,* 1906; *Anne,* 1920), koral yapıtlar (*Hymnus amoris,* 1896; *Fyn'de bahar,* 1921), altı senfoni (birinci 1892; ikinci *Dört mizaç,* 1901; üçüncü *Expansiva,* 1911; dördüncü *Sönmez,* 1916; beşinci 1922; altıncı *Semplice,* 1924), uvertürler ve süitler (*Helios,* 1903; *Pan ve Syrinks,* 1918), üç konçerto (keman, 1911; flüt, 1926; klarinet, 1928), org parçaları (*29 Prelüd,* 1929; *Commotio,* 1931), oda müziği yapıtları, çok sayıda piyano parçası (bunlardan *Tema ve çeşitlemeler* [1917] önemlidir) anılmalıdır. Ayrıca iki kitap yazdı: *Levende Müsik* (Yaşayan müzik) [1925], *Min Fynske Barndom* (Fyn'de geçen çocukluğum) [1927].

NİELSEN (Asta), danimarkalı sinema oyuncusu (Kopenhag 1881 - *ay. y.* 1972). Oyunculuğa tiyatroyla başladı, 1910'dan sonra film yönetmeni Urban Gad'ın baş kadın oyuncusu ve eşi oldu: *Afgrunden* (1910), *Wenn die Maske fällt, Der Totentanz* (1912), *Die Suffragette* (1913). 1914'te Almanya'ya gitti ve özellikle *Hamlet* (Svend Gade, 1920), *Die Freudelose Gasse* (G. W. Pabst, 1925) ve *Dirnentragödie'* de (B. Rahn, 1927) oynayarak tragedya alanında yeteneğini kanıtladı.

NİELSEN (Sven), danimarkalı yayıncı (Olgod 1901 - Paris 1976). 1926'da Paris'e gitti, 1937'de Messageries du livre'i kurdu, sonra halka yönelik, büyük tirajlı yapıtlar yayımladı. 1947'de Presses de la Cité'yi kurdu, bu kuruluş hızla önemli bir yayın grubu durumuna geldi. Yerini oğlu CLAUDE (Paris 1928) aldı.

Niemann-Pick hastalığı (Albert *Niemann* [1880-1921] ve Ludwig *Pick* [1868 -1944] adlı alman hekimlerin adından), yenidoğanlarda rastlanan doğuştan ve ailevi hastalık. Sfingimoyelinaz enziminin eksikliği nedeniyle makrofajlarda fosfolipitlerin yığılmasından ileri gelir ve deride sarı renk, karaciğer ve dalak büyümesi, sinir ve göz bozuklukları ve kaşeksi biçiminde ortaya çıkar. Yerleşen kaşeksi, sonucu çok karanlık hale getirir.

NİEMCEWİCZ (Julian Ursyn), polonyalı siyaset adamı ve yazar (Skoki, Litvanya, 1757 - Paris 1841). Büyük başarı kazanan bir siyasi komedi yazdı (*Powrót Posła* [Milletvekilinin dönüşü], 1790), 3 mayıs 1791 Anayasası için ustalıklı bir propaganda kampanyası yürüttü. Kościuszko'nun yaverliğini yaptı (1794), onun yenilgiye uğramasından sonra Petersburg'da göz altına alındı. Serbest bırakılınca Amerika'ya gitti, Varşova büyük düklüğünün kurulması sırasında Polonya'ya döndü ve Senato sekreteri oldu. Kendisine büyük ün kazandıran *Spiewy Historyczne*'yi (Tarihsel şarkılar) [1816] yayımladı. Ayrıca romanlar *(Lebje i Siora* [Lebje ile Siora], 1821, *Jan z Teczyna,* 1825), masallar ve anılar (*Pamietnik Czasow Moich*) [1848] yazdı. 1831 devrimi'nden sonra göç etmek zorunda kalarak İngiltere'ye, oradan da Fransa'ya gitti.

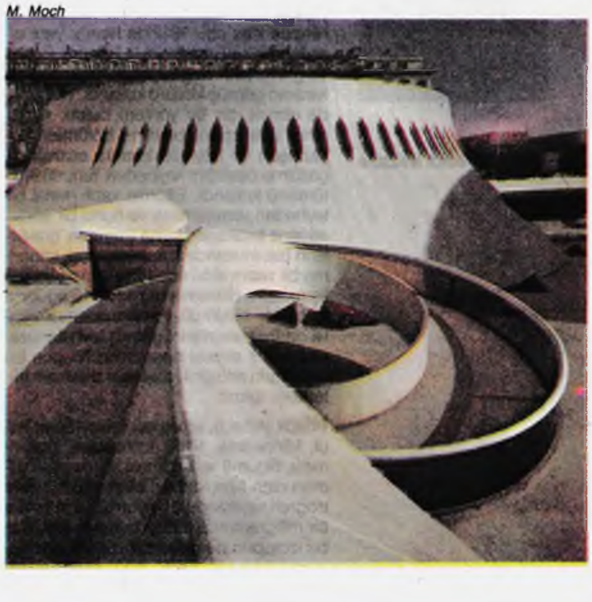
NİEMEYER SOARES FİLHO (Oscar), brezilyalı mimar ve şehirci (Rio de Janeiro 1907). Mimarlık öğrenimini L. Costa'nın yönetiminde tamamladı ve 1936'dan başlayarak, onunla birlikte Rio Eğitim bakanlığı'nın yapımında çalıştı. Bu vesileyle, Le Corbusier ile ilişki kurdu ve onun kuramlarını özümledi (on yıl sonra, Birleşmiş milletler sarayı'nın yapımı için New York'ta yeniden bir araya geldiler). Gele-

Det Danske Filmmuseum

Asta Nielsen

M. Moch

Oscar Niemeyer Soares Filho le Havre kültür evi (1982)

Lauros-Giraudon

,Nicéphore **Niepce**
Léonard François Berger'nin
bir portresinden ayrıntı
Denon müzesi, Chalon-sur-Saône

Édimedia

Friedrich **Nietzsche**

ceğin başkanı Kubitschek ile kurduğu dostluk, 1943-1961 arasında, Pampulha'dan Brasília'ya kadar uzanan bir bölgede, dikkati çeken yapılar gerçekleştirmesini sağladı, ama Başkanın gözden düşmesinden sonra, özellikle Brezilya dışında, Almanya'da (Berlin), İngiltere'de (Oxford), İtalya ve Portekiz'de, Yakındoğu'da (Trablusgarp ve Necef'te), Cezayir'de (Cezayir ve Konstantin) çalışmak zorunda kaldı. Fransa'da, çeşitli şehircilik düzenlemelerinden başka, Paris'te Fransız komünist partisi yeni merkezini (1971), Sainte-Baume uluslararası dominiken merkezini, Bobigny iş borsası'nı (1978), le Havre kültür evi'ni (1982) gerçekleştirdi. Betonarmenin sunduğu plastik olanaklar, Niemeyer'in işlevselcilikten uzaklaşmasına, Güney Amerika'ya özgü barok zenginliğe dönmesine ve son derece esnek, büyük ölçekli biçimsel bir anlatım yaratmasına olanak vermiştir.

NİEMÖLLER (Martin), alman papaz ve tanrıbilimci (Lippstadt 1892 - Wiesbaden 1984). Birinci Dünya savaşı sırasında denizaltı komutanıydı, sonradan Berlin-Dahlem papazlığına getirildi (1931-1937). Naziliğe karşı çıktı, toplama kamplarında gözaltına alındı. Kurtuluştan sonra, Hessen-Nassau Evangelische Kirche ve Alman Evangelische Kirche (E.K.D.) Dışişleri komisyonu başkanlıklarına atandı, Almanya'nın yeniden silahlanmasına karşı çıkması üzerine bu son görevden ayrılmak zorunda kaldı. 1961'de Kiliseler birliği konseyi ortak başkanlığına getirildi, Dünya barış konseyi'ne girdi ve bu kuruluşlar içinde kararlı bir biçimde barışçı bir etkinlik gösterdi.

NIENBURG AN DER WESER, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde, Bremen'in güneyinde kent, 30 500 nüf. Ticaret ve sanayi (gübre, camcılık, tekstil, otomobil aksesuarları, kereste) merkezi. Güvercinlikli evler; XVI. yy.'dan kalma belediye konağı.

NİEPCE (Nicéphore), fransız fizikçi (Chalon-sur-Saône 1765 - Saint-Loup-de-Varennes 1833). Kendini önce kiliseye (Angers Oratoire tarikatında öğretmendi), sonra da (1792'den 1794'e dek) askerliğe adayan Niepce, son olarak bilimsel araştırmalara yöneldi. Carnot onun mekanik alanında yaptığı birkaç icadı destekledi; yaban çivitotunun renkli nişastası üzerindeki incelemeleri büyük bir ilgiyle karşılandı. 1807'de kardeşi Claude ile birlikte, likopod tozunun aniden tutuşmasına dayanan bir patlamalı motor olan "pyréolophore"un beratını aldı; kısa bir süre sonra likopodun yerine petrol kullanmaya başladı. Bu motor önce Saône'da, daha sonra da Sen'de yüzdürülecek bir gemiyi çalıştırmak için tasarlanmıştı, ancak yaptığı araştırmalar amacına ulaşamadan Niepce iflas etti. 1812'de henüz yeni tasarlanmış olan taşbaskıyla ilgilendi. Resim ve gravürlerin negatif baskıları için ışıkta kararan gümüş klorürü kullandı. Pozitif elde etmek için bir yöntem buldu; doğal rengi siyah olan, basılmış bölümleri beyazlaşan ve böylece lavanta esansında çözülme özelliğini kaybeden Yahudiye bitümünü kullandı. Bitümle kaplı metal bir levhadan yararlanarak ve bunu bir asidin etkisine bırakarak, levha üzerinde, gravürlerin basılmasında kullanılabilecek kabartma bir resim elde etti. 1829'dan sonra çalışmalarını dioramanın mucidi Daguerre ile birlikte sürdürdü; iki bilim adamı karanlık odanın resimlerini gümüş levhalar üzerine tespit etmeyi başardılar; Niepce bu resimlerin netliğini, objektife diyafram ekleyerek artırdı.

NİER (Alfred), amerikalı fizikçi (Saint Paul, Minnesota, 1911). İzotopların algılanması, ölçümü ve ayrılması konusunda uzman olan Nier, daha 1940'ta kütle spektrografı sayesinde uranyum 235'in binde bir miligramını ayırmayı başardı. Böylece bu izotopun parçalanma yoluyla zincirleme bir tepkimeye uğrayabileceği doğrulandı.

NİETZSCHE (Friedrich), alman filozof (Röcken, Lützen yakınında, 1844 - Weimar 1900). Babası da, dedesi de papaz olan Nietzsche, klasik öğrenimini Pforta okulu'nda yaptı. 1869'da Basel üniversitesi klasik filoloji profesörlüğüne atandı. Nietzsche, eski metinlerin okunmasından kaynaklanan felsefi sorunlara açık tutumuyla öbür filologlardan ayrılır. Özellikle trajedi konusunda, Yunanlılar'da sanatla dinin ve sanatla sitenin birliğini kavramak gerektiğini gösterdi. Ocak 1872'de yayımlanan ve Yunanlılar'ın dionysosçu yanını ilk kez ortaya koyan *Tragedyanın* doğuşu* (Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik) adlı ilk yapıtı, onun alman filoloji çevrelerince dışlanmasına yol açtı. Yapıt, özgün karakteri ve özellikle yazarın, çağdaş kültüre ilişkin sorunlar üzerindeki kişisel görüşleriyle sarsıcı bir nitelik taşıyordu. Yapıtta filolog, giderek bir estetikçi hatta bir filozof ve bir ahir zaman peygamberi halini alıyordu. Batı uygarlığı, müzik sanatıyla bilim ve din arasında bocalayıp duracak mıydı? Wagner adının boydan boya kapladığı böyle bir yapıtı, filologlar ciddiye alamazlardı: Ulrich von Wilamowitz-Mœllendorff'un saldırı nedenini (*Philologische Untersuchungen* [Filolojik araştırmalar]) burada aramak gerekir. Erwin Rohde, Wilamowitz-Mœllendorff'un saldırısına sert bir dille karşılık verdi. Nietzsche'nin yapıtı filoloji açısından başarısızlığa uğradıysa da, onun gittikçe büyüyen dost çevresinde bir başarı oldu. Nietzsche burada, trajedinin ve mitin yeniden doğması arzusunu dile getirmekte ve bu arzusunu gerçekleştirecek kişinin Wagner olduğunu düşünmekteydi. Ama aynı zamanda, Dürer'in *Ölümle Şeytan'ın yoldaşı şövalye* tablosunun oluşturduğu simgeye bakarak Schopenhauer'i düşünmekten de geri kalmıyordu: "Hiçbir umudu yoktu, ama hakikati bilmek istiyordu."

1874'ten itibaren Nietzsche, sürekli başağrılarından yakınmaya başladı. Aynı yıl, iki yıllığına fakültesinin dekanlığına atandı. Mayıs 1879'da sağlık nedenleriyle istifa etmek zorunda kaldı. Bundan böyle, on yıllık öğretim görevinden dolayı kendisine bağlanan emekli aylığı ile kanton yönetiminin bağışları biricik geçim kaynağını oluşturdu. *Menschliches, Allzumenschliches* (İnsanca, çok insanca) adlı yapıtının ilk iki cildini tamamladı. 1873-1876 arasında *Unzeitgemässe betrachtungen* (Zamana aykırı düşünceler) adlı dört ciltlik yapıtını yayımladı. Daha sonra yaşamı, bir kentten öbürüne göçmekle geçti; Marienbad, Rappallo, Roma, Nice, Venedik, Torino, Sils-Maria. Yapıtlarını bu göçebeliği sırasında yazdı. Wagner'le olan dostluğu, bestecinin *Menschlisches, Allzumenschliches*'in ilk cildini, filozofun da *Parsifal*'i yermesi üzerine son buldu (1878). Tüm aldatmacaları açığa vurmak ve tüm önyargıları yıkmak isteyen Nietzsche, 1881'de Morgenröte'yi (Gün-doğuşu), 1882'de *Die fröhliche* Wissenschaft*'ı (Neşeli bilgi), 1883'te *Böyle buyurdu Zerdüşt*'ün (Also Sprach Zarathustra) ilk bölümünü yayımladı. 1885'e kadar bu sonuncu yapıtını yazmaya devam etti. 1886'da *Jenseits* von Gut und Böse*'yi (İyinin ve kötünün ötesinde), 1887'de de *Zur Genaologie* der Moral*'i (Ahlakın soykütüğü üzerine) yazdı ve yayımladı. 1888'de, *Götzendämmerung**'u (Putların çöküşü) yayımcıya gönderdi (kitap ertesi yıl basıldı). *Der Fall Wagner* (Wagner olayı) [eylül 1888'de basıldı] ve *Deccal*'ı (Der Antichrist) [1896'da basıldı] da yayımcıya gönderdi. 1889'da, Torino'nun bir sokağında aniden yere yıkıldı, Jena'da hastaneye yatırıldı. Önce annesi onu yanına aldı, sonra kız kardeşi Elisabeth Förster-Nietzsche, kardeşini Weimar'daki evine götürdü. Nietzsche, yaşamının sonuna kadar hiç konuşmadı. Yalnız zaman zaman zekâ belirtileri gösterdi. 1896'da *Nietzsche contra Wagner* (Nietzsche, Wagner'e karşı); 1908'de *Ecce Homo* adlı yapıtları yayımlandı. 1886'dan beri yazmakta olduğunu arkadaşlarına söylediği *Der Wille* zur Macht* (Güçlülük istenci) adlı yapıtından, taslaklar, aforizmalar ve parçalar kalmıştır.

Nietzsche'nin özgün yanı, Batı uygarlığının temel felsefi sorunlarını köktenci bir kuşkuyla ele almasıdır. Nietzsche, bilginin (bilim), varlığın (Batı'ya özgü apaçık hakikatler) ve nihayet eylemin (ahlak ve siyaset) yeniden sorun haline getirilmesine olanak sağladı. Kantçı eleştirinin sonucunu daha ilerlere vardıran nietzscheci eleştiri, giderek kantçı eleştirinin kendisine yöneldi; aklın sözde önsel (a priori) kategorilerini kabul etmeyerek, bunların, bedensel ve sosyoekonomik kökenli, salt "yaşamsal" zorunluluklardan başka bir şey olmadıklarını ileri sürdü. Nietzsche, bilimsel hakikat de dahil olmak üzere, her türlü hakikatin içyüzünü ortaya çıkardı; insanın ayırtedici özelliği olan icat gücünü ve aynı zamanda yeniliğe karşı direnişini (yabancısı olduğu şeyi "barbarca", kendi aklına uyduramadığı şeyi "akıldışı" diye niteleyen o değil midir?) göstermeye çalıştı. Ona göre, bilgi işlevleri hiyerarşisine dipten doruğa egemen olan şey, "hakikat"ten tamamen başka bir şeydir; bunlar egemenlik gibi etkin tutkular ya da tembellik gibi edilgin tutkulardır. Kurumsallaşmış alışkanlıklarımız, kurumlarımız, dillerimiz, toplumun geçmişten çıkardığı dersler, başka her türlü yaşam tarzını dışlayarak kendi yaşamımız olarak benimsediğimiz "akla uygun" bir dünya biçerler bize ve savaş durumu da buradan kaynaklanır. Bilginin ve genel olarak kurumların çifte eleştirisi, Nietzsche'nin gerçekleştirmeye çalıştığı kökenlere ilişkin çözümlemeye dayanır. Bunun için, Nietzsche'nin yapıtlarında, bir bilimkuramsal inceleme ile bir polemik tutum ayrımı yapılabilir. Felsefesinin bu ikili karakteri (bilgi ve kavga), Nietzsche'nin ileri sürdüğü soykütüğünü *Tragedyanın doğuşu*'yla başlayan yepyeni bir insan bilimine dönüştürür. *Tragedyanın doğuşu*'nda Nietzsche, Dionysos'u keşfederek Freud'dan önce, insanın, her zaman var olan iki biçimli (yaşam ve ölüm) ve farklılaşmamış kökenini gün ışığına çıkardı. Bu ölçüsüzlüğe, bireyleşme ilkesi olan Apollon'la birlikte ölçü biçimi kendini kabul ettirir. Hesaba katılması zorunlu olan bu antropolojik temel üzerinde, batı tarihi, "Sokrates olayı"na tanık oldu. "Sokrates olayı" demek, soyutlama ve kavram demekti, yani çağdaş bilimin ve ahlakın dayandığı temeldi.

"Kuşku denizinin üstünde yalnızca bir tahta parçası, uzanıp uyumaya ancak yetecek genişlikte!" Parmenides'e mal ettiği bu sözlerle Nietzsche, metafizik sorununun en can alıcı noktasına parmak basar: değişmez, sabit bir noktanın gerekliliği; oysa kendi eleştirisi, tersine, bilinecek nesneye olabildiğince çok açıdan yaklaşmak gerektiğini göstermeye çalışır. Parmenides'in yaptığı gibi düşüncenin varlıkla özdeşleştirilmeye çalışılması, Nietzsche'ye göre, felsefenin lanetlenmişliğinin (ruh ve beden ayrımı) ifadesidir. Nietzsche, Herakleitos, Anaksagoras ve Empedokles'te ortak olan inanca, yaşadığımız dünyanın, "görünüş" dünyasının gerçek olduğu inancına katılır. 1872-1888 arasında, bilgikuramına ilişkin düşünceleri, henüz kıvamını bulma aşamasındadır. 1881-82'de, Descartes'ın "düşünüyorum öyleyse varım"ını eleştirmeye başlar: *benim*, düşündüğümü *düşünen* varlık olduğum kesin değildir, der Nietzsche. 1882-1886 arasında (*Zerdüşt* dönemi), kendisini "labirent" insan olarak gören Nietzsche için hakikat "Ariadne"dır. 1883'ten sonra, 1888'e kadar, yeniden yunan felsefesi üzerinde düşünmeye yönelir ve bütün felsefe tarihini bir kez daha gözden geçirir; vardığı sonuca göre, her şeyi formüllere indirgemek yeterli değildir, ayrıca bu te-

meller üzerinde "yaşayabilmek" gerekir, ama bu olanaklı mıdır acaba?. "Gerçek dünya", başka herhangi bir dünya gibi bir kurgudur ve hatta "yaşama karşı giriştiğimiz en tehlikeli suikast"tır.

Nietzsche'nin felsefesi, bir "varlık" felsefesi değil, ama bir "var olabilme" felsefesidir. Ve insan hakkında açılan bu soruşturmaya başlangıçsız ve sonsuz dönüş düşüncesi de, başlangıçsız ve sonsuz oluş'un mutlak düşüncesi olarak katılır. Güçlerin dünyası, önlenmesi olanaksız bir büyüme eğilimi taşır; "güçlülük istenci" kavramının kaynağı budur. Ve, bu güçler dünyası, hiçbir azalma tanımadığından, asla bir denge noktasına ulaşmaz. Nietzsche şöyle der: "Bu dünyanın *ulaşabileceği* durum her neyse, o buna mutlaka ulaşacaktır ve bunu yalnız bir kez değil, sayısız kez yapacaktır." Nietzsche'nin felsefi tavırlarının köktenciliği, her türlü yorumun göreli olduğu varsayımına dayanır ve doğrudan doğruya güç istencine tabi olan insanın yaratma yeteneğini işe sokar. Köktencilik, satırları karalanmış ve satır araları birbirini izleyen yorumlarla doldurulmuş özgün metni yeniden bulmaktır: "Köktenci bir hakikat" gereksiniminden doğan soykütüğü çalışması işte budur.

NİETZSCHECİLİK a. **1.** Nietzsche'nin felsefesi. **—2.** Nietzsche'nin öğretisinin bazı yanlarına (özellikle üstinsan mitine) dayanarak, başkalarına oranla doğal üstünlüğü olduğunu ileri süren bir kişi ya da grubun saldırgan ideolojisi.

NİEUPORT → NIEUWPOORT.

Nieuwe Rotterdamse Courant (NRC), 1844'te Rotterdam'da yayımlanmaya başlayan hollanda günlük gazetesi. Liberal eğilimli olan gazete hiçbir zaman siyasi bir partinin organı olmamıştır. 1970'te *Algemeen Handelsblad* gazetesi ile birleşerek *NCR Handelsblad* adını aldı.

NİEUWPOORT, Belçika'da liman kenti (Batı Flandre), kanala alınmış Yser'in kıyısında, Kuzey denizi'ne 3 km uzaklıkta; 9 000 nüf. (1992). Yser halici kıyısında, altı kanalın denize döküldüğü yerdedir. Bir bölümü yeniden yapılmış, 1480' den kalma kumaş pazarı; onarım görmüş gotik kilise. Ticaret, sanayi (balık konserveleri, deniz suyunu arıtma) ve turizm (sayfiye yeri ve yat limanı) merkezi.

NİEVE PENİTENTE a. (lat. sözc.). Jeomorfol. Yüksek dağ yamaçlarında kalın kar örtüsünün yüzeyinde erime ile meydana gelen ve çökerek dua eden insanlara benzeyen şekillere verilen ad.

NİEVO (İppolito), italyan yazar (Padova 1831 - Tirren denizi'nde 1861). Mazzini yanlısı bir yurtseverdi; Garibaldi ile Binler seferine katıldı ve Sicilya dönüşünde bir deniz kazasında öldü. Şiir kitapları (*Versi*, 1854-55; *Lucciole*, 1858), romanları (*Angelo di bontà*, 1856; *Il conte pecoraio;* 1857) ve hikâyeleri *(Novelliere campagnuolo*, 1855-56; *Il Barone di Nicastro*, 1857), başyapıtı olan ve ölümünden sonra, 1867'de *Confessioni di un ottuagenario* adı altında yayımlanan *Le confessioni di un İtaliano*'nun oluşumuna ışık tutar. Bu yapıtta Nievo, italyan birliği için verilen savaşlara önemli bir yer ayırır; romanın kahramanı Carlo Altoviti'nin Venedik Cumhuriyeti'nin çöküşü sırasında geçirdiği aristokrat çocukluk dönemini ve zamanla yetişkin bir erkek ve olgun bir vatandaş oluşunu mizah ve özlem dolu bir dille anlatır.

NİEVRE, Fransa'da ırmak, *Nièvre département*'ının batısında, Loire'ın kolu (sağ kıyıdan); 53 km. Nevers'de Loire'a kavuşur. Sağ kıyıdan aldığı kolu *Nièvre de Prémery* (uzunluğu 38 km) gibi Nivernais tepelerinden doğar.

NİÈVRE, Fransa'da (Bourgogne bölgesi) *département;* 6 837 km²; 233 278 nüf. (1992). Merkezi *Nevers*. Günümüzde Nièvre'de makine ve elektrikli gereçler yapımı ağır basar. Ayrıca kimya sanayisi, kauçuk imalatı, seramik ve kereste sanayileri de vardır.

NİF → KEMALPAŞA.

NİF dağı, Ege bölgesinde, İzmir'in D.'sunda, Kemalpaşa'nın G.-B.'sında yükselen dağlık kütle (1 446 m); Bozdağlar' ın B. uzantısı.

NİF ovası ya da **KEMALPAŞA ovası,** Ege bölgesinde, İzmir'in D.'sunda Nif dağı, Bozdağlar ve Karadağ arasında B.'ya doğru daralarak uzanan tektonik kökenli ova. Eski ve yeni alüvyonlarla kaplı. Aynı addaki akarsu ve kolları ile sulanır.

NİF suyu, Ege bölgesinde Gediz'in kollarından biri olan küçük akarsu; yaklaşık 60 km. Yamanlar dağından ve Bozdağlar'ın K. yamaçlarından inen derelerle birleşir. Nif ovasını sular ve Gediz'e kavuşur.

NİFAK, -kı a. (ar. *nifak*). **1.** Anlaşmazlık, uyuşmazlık, bölünme. **—2.** İkiyüzlülük. **—3.** İsl. Müslüman göründüğü halde dinsiz olma. (→ MÜNAFIK.) **—4.** *Nifak sokmak, nifak çıkarmak*, ara bozmak, geçimsizlik yaratarak ortalığı karıştırmak.
—*Esk*. İkiyüzlülük. || Müslüman göründüğü halde kâfir olma.

NİFAK. Mit. Yunan kökenli Eris* ile özdeşleştirilen roma kökenli felaket tanrıçası.

NİFAKÇI sıf. ve a. Kişilerin arasına nifak sokan, arabozan kimse için kullanılır.

NİFAR a. (ar. *nifār*). *Esk*. **1.** Korkma, ürkme. **—2.** Nefretini açığa vurma.

NİFAS a. (ar. *nifās*). *Esk*. Yeni doğurmuş kadının durumu, loğusalık.
—Esk. tıp. *Dem-i nifas*, nifas kanı; doğum sırasında gelen kan.
—ANSİKL. İsl. huk. Nifas durumu, boşanmak isteyen kocanın kararından dönmesini gerektirir. Koca, bunu yapmazsa, mahkeme, kadının başvurması durumunda evliliğin sürdürülmesi yolunda karar alabilir.

NİFASİ sıf. (ar. *nifās* ve *-i*'den *nifasī*). *Esk*. Loğusalık durumu.
—Esk. tıp. *Humma-yı nifası*, loğusa humması.

NİFLHEİMR. İskand. mit. Karanlıklar ve soğuğun diyarı olan Kuzey bölgesi; *Muspellsheimr*'ın karşıtıdır.

NİFLUMİK a. (fr. *niflumique*'ten). *Niflumik asit*, nikotinik asitten yapılan ve antienflamatuvar ve ağrı kesici etki gösteren ilaç.

NİFLUNGEN → NIBELUNGEN.

NİFURATEL a. (fr. *nifuratel*'den). Nitrolu türevlerden olan antiseptik etkili sentetik ilaç. Trichomonas, *Candida albicans* ve kolibasil, enterokok, proteus gibi bazı mikroplardan ileri gelen ürojenital hastalıkların tedavisinde kullanılır.

NİFUROKSAZİT a. (fr. *nifuroxazide*' den). Gram pozitif ve Gram negatif mikroplar üzerinde bakteriyostatik etki gösteren sentetik ilaç. (Bağırsaklardan emilmediği için, dizanteri, akut ve süreğen ishal tedavisinde kullanılır.)

NİGÂH ya da **NİGEH** a. (fars. *nigā, nigeh*). *Esk*. **1.** Bakış, bakma. **—2.** *Nigâh -endaz*, bakış atan, bakan, bakıveren. || *Nigâh-füruz*, bakışı, gözü nurlandıran. || *Nigâh-ı çeşm-i yâr*, sevgilinin bakışı. || *Nigâh-ı gazab*, öfkeli bakış. || *Nigâh-ı hayret*, hayretle bakma. || *Nigâh-ı ibret*, ibretle bakma. || *Nigâh-ı intihab*, beğenerek bakma. ||*Nigâh-ı işve*, işveyle bakma. || *Nigâh-ı naz*, nazlı bakış. || *Nigah-ı pürfen*, hilekâr bakış. || *Nigâh-ı tegafül*, anlamamazlıktan gelerek bakma.

NİGÂHBAN ya da **NİGEHBAN** sıf. ve a. (fars. *nigah, nigeh* ve *ban*'dan *nigah -ban, nigeh-ban*). *Esk*. Muhafız, bekçi, gözcü.

NİGÂHBANİ a. (fars. *nigah-ban, nigeh -ban* ve *-i*'den *nigah-bani, nigeh-bāni*). *Esk*. Bekçilik, gözcülük.

NİGÂHDAR ya da **NİGEHDAR** sıf. ve a. (fars. *nigah*, nigeh ve *dar*'dan *nigah -dar, nigeh-dar*). *Esk*. **1.** Bekçi, gözcü. **—2.** Saklayan, koruyan.

NİGÂR a. (fars. *nigār*). *Esk*. **1.** Resim. **—2.** Resim gibi güzel, sevgili. **—3.** Put, sanem.
◆ sıf. Resmi yapılmış, resmedilmiş.

NİGÂR a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Bileşimi, büzürg* makamınınkine çok yakındır.)

NİGÂR HANIM, türk şair (İstanbul 1862 - *ay. y.* 1918). Macar kökenli Osman Paşa'nın kızıdır. Kadıköy fransız okulu'nda yatılı okudu. Özel olarak arapça, farsça, almanca, rumca dersleri aldı. Doğu ve batı müziği ile uğraştı. Her hafta evinde edebiyat toplantıları düzenlerdi. Küçük yaşta Nigâr binti Osman imzasıyla şiirler yazmaya başladı. Başlangıçta Recaizade Ekrem ile Abdülhak Hamit'in etkisinde kaldı. Bu dönemdeki şiirleri *Efsus I* (1887), *Efsus II* (1891) kitaplarındadır. Olgunluk dönemindeki şiirlerinde Servet-i fünun akımından etkilendi. Bu döneme ait şiirleri *Aks-i sada* (1900) kitabındadır. Anılarının bir bölümü *Hayatımın hikâyesi* (1959) adıyla yayımlandı. Bestelenmiş yapıtları (örn. Leyla Hanım'ın bestesi: *"Mani oluyor halimi takrire hicabım"*), sahnelenmiş bir oyunu (*Girive*, 1912) vardır.

NİGÂRÇEK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NİGÂREK a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NİGÂRENDE ya da **NİGÂRİ** a. (fars. *nigār* ve *-ende*'den *nigārende*, ar. *-i*'den *nigāri*). *Esk*. Figüratif resim, özellikle insan resmi yapan sanatçı. (Portre ressamı Haydar Reis, "Nigâri" sanıyla ünlüydü.)

NİGÂRHANE a. (fars. *nigār* ve *ḫāne*' den *nigār-ḫāne*). *Esk*. **1.** Resim ya da heykellerin bulunduğu yer, resim ve heykel sergisi. **—2.** Resim ya da heykel yapılan yer, atölye. **—3.** Putların bulunduğu yer. **—4.** Güzelleri fazla olan yer.

NİGÂRINİK a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NİGÂRINİKACEM a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NİGÂRİ → NİGÂRENDE.

NİGÂRİ, asıl adı **Haydar Reis,** türk minyatürcü, denizci (İstanbul 1494 ? - *ay. y.* 1572). Selim II'nin yakın ilgisini gördü ve Sinan Bey gibi özellikle portre ressamı ola-

Büyük Larousse

Nigâri
Kanuni Sultan Süleyman'ın portresi (1560-1565)
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

rak ün yaptı. Barbaros Hayrettin Paşa'nın portresi (1540-1545) profilden ve büst biçiminde oluşuyla batı portreciliğinin izlerini taşır. Kanuni Sultan Süleyman'ın portresi (1560-1565) sultanı muhafızlarıyla birlikte bahçede gezinirken göstermektedir. Selim II'nin portresindeyse (1570'e doğr.) sultan, doğancıbaşının tuttuğu hedefe ok atarken resmedilmiştir. Resimlerinin fonunda kullandığı siyaha yakın yeşil renk, onun belirgin özelliklerindendir. Topkapı sarayı müzesi'ndeki yapıtlarının yanı sıra, Türkiye dışındaki koleksiyonlarda da Avrupa krallarının portreleri (Charles V ve François I) bulunmaktadır.

NİGÂRİ, asıl adı **Seyit Mir Hamza,** türk şair (Karabağ 1805 - Harput 1886). Dağıstanlı Emir Paşa'nın oğludur. Şemaha ve Şeki'de öğrenimini tamamladı. Halidiye tarikatına bağlandı; rus baskısı yüzünden ülkesinden ayrıldı; Sıvas ve Amasya'da yaşadı. Müritleriyle birlikte Şeyh Şamil'in yanında çarpıştı. Daha sonra bir süre Amasya'da müftülük yaptı. Kendisine karşı olanların ayaklanma çıkaracağını haber alarak Harput'a gitti. Ölümünde, cenazesi Amasya'ya götürüldü; adına yapılan türbeye gömüldü. Özellikle Fuzuli'nin etkisinde türkçe, farsça şiirler yazdı. Türkçe *Divan*'ı yayımlandı (1884).

NİGÂRİ Silleli, türk halk şairi (Sille, Konya, XIX. yy.). Halk şairi Âşık Devami'nin oğludur. Şiirde ustası Silleli Âşık Zehri oldu. Bir süre mahalle imamlığı yaptı; gurbete çıktı. Şiirlerinde aşk, ayrılık, doğa gibi konuların yanı sıra dinsel öğelere de yer verdi.

NİGÂRİN a. (fars. *nigārīn*). *Esk.* Resim gibi güzel olan sevgili.

◆ sıf. Resimlerle süslü olan.

NİGÂRİSTAN a. (fars. *nigār* ve *-istān*'dan *nigāristān*). *Esk.* **1.** Resim ve heykellerle süslü yer. **—2.** Puthane ya da putperestlerin tapınağı. **—3.** Güzellerin çok olduğu yer.

NİGÂRİŞ a. (fars. *nigāriş*). *Esk.* **1.** Resim yapma. **—2.** *Nigâriş-pezir,* resim yapan.

NİGÂŞTE sıf. (fars. *nigārī*'den, resmetmek'ten *nigāşte*). *Esk.* **1.** Resmolunmuş. **—2.** Yazılmış.

NİGEH → NİGÂH.

NİGEHBAN → NİGÂHBAN.

Nigehban cemiyeti askeriyesi ya da **Nigehbanı askeri cemiyeti,** Mütareke ortamında İstanbul'da kurulan askeri cemiyet. Ocak 1919'da küçük bir subay grubu ve emekli paşalar tarafından kuruldu. Cemiyetin resmi amacı, orduyu politika dışında tutmak ve subayların iktisadi durumunu iyileştirmekti. Ancak kendilerini ittihatçıların amansız düşmanı sayan nigehbancılar, siyasi bir rol oynadılar ve Müdafaai hukuk düşmanlığı yaptılar. Hem Harbiye nezareti'nin hem de Anadolu'daki ulusal hareketin tepkisini çeken cemiyet, ekim 1919'da hükümetçe kapatıldı. Cemiyetin hukuki varlığının sona ermesine karşın nigehbancılar, Müdafaai hukuk hareketine karşı eylemlerini sürdürdüler; iç ayaklanmalarda etkin rol oynadılar.

NİGEHDAR → NİGÂHDAR.

NİGEL, Güney Afrika'da (Transvaal) kent, Witwatersrand'de, Johannesburg'un G.-D.'sunda; 33 850 nüf. Altın madenleri.

NİGER (Pescennius) → PESCENNIUS NİGER (Caius).

NİGER (Samuel CHARNEY, **Samuel**—denir), yiddiş edebiyat eleştirmeni (Rusya 1883 - New York 1955). Yazılarında bir süre rusça ve ibraniceyi kullandıktan sonra, 1905 devrimi'nin ardından yiddişçe yazmaya başladı ve Cholem Asch üstüne yazdığı (1907) bir kitapla eleştiri alanında önemli bir yere geldi. 1908'de *Literarishe Monatshriften* adındaki magazinin kuruluş çalışmalarına katıldı, sonra 1912'de, yiddiş edebiyat dünyasında yetkin bir yayın organı olan aylık dergi *Di Yidishe Velt*'i çıkardı. Birinci Dünya savaşı sırasında ortaya çıkan modernist eğilime rağmen, yapıtları ve yazarları, edebiyat dünyasının büyük klasikleri üstüne kurulu ölçütler doğrultusunda sürekli bir nesnellik kaygısıyla değerlendirmeyi ve çözümlemeyi sürdürdü. 1920'de New York'a gitti, *Der Tog* adlı günlük gazeteye girdi ve ölümüne kadar orada yazdı.

NİGERAN sıf. (fars. *nigerān*). *Esk.* **1.** Bakan, bakıcı. **—2.** Bakakalan. **—3.** *Nigeran olmak,* bakmak, bakakalmak.

NİGERİT a. (fr. *nigérite*'ten). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan demir, çinko ve kalay hidroksit.

NİGETTİ (Matteo), italyan mimar (Floransa 1560 - *ay. y.* 1649). Floransa'da etkinlik gösterdi, önce manierismocu Buontalenti ile işbirliği yaptı, 1604'te S. Lorenzo'da, ağır süslemeli, sekizgen mermer bir yapı olan Prensler capellası'nı gerçekleştirdi. S. Gaetano kilisesi'ndeyse (G. Silvani ile, 1648'de tamamlandı) tam anlamıyla barok üslubu benimsedi.

NİGG, İskoçya'da köy, İnverness'in K.-D.'sunda, Kuzey denizi'ne açılan *Nigg körfezi*'nin hemen yakınında. Bir denizaltı petrol boruhattının bitim yeri. Petrol çıkarma gereçleri.

NİGG (Serge), fransız besteci (Paris 1924). *Piyano ve 10 çalgı için çeşitlemeler*'i (1947), ilk fransız dizisel yapıtlarındandır. 1949'da, İlerici müzikçiler derneği'nin kuruluşuna katıldı ve sosyalist gerçekçi anlayışla *le Fusillé inconnu* başlıklı kantatı besteledi (1949). Daha sonra, oldukça özlü bir tonal üslupta dengeyi buldu: *Keman ve orkestra için konçerto* (1957), Mallarmé'nin şiirleri üzerine *Chant du dépossédé* (1964), piyano ve orkestra için *Konsertan sahneler* (1975).

NİGGLİ (Paul), isviçreli mineraloji uzmanı (Zofingen 1888 - Zürich 1953). Minerallerin genel yapısı ve kimyasal yapısı üstünde çok önemli çalışmaları vardır.

NİGHTİNGALE (Florence), ingiliz hemşire (Floransa 1820 - Londra 1910). Özel öğrenim gördü. Kaiserswerth ve Paris'e giderek hasta bakımı ve hastane yönetimi konusunda incelemeler yaptı. Kırım savaşı sırasında Osmanlı devletinin müttefiki olan ingiliz ordusundaki yaralılara bakmak üzere gönüllü hemşire ve rahibelerle İstanbul'a gitti (4 kasım 1854). İngiliz kara kuvvetlerine ayrılan Selimiye kışlası'nda yaptığı başarılı çalışmalarla, yaralılar arasındaki yüksek ölüm oranının giderek düşmesini sağladı. Savaş bitince İngiltere'ye döndü (1856). İngiltere Ordu sağlığı kraliyet komisyonu'nda görev aldı. 1860'ta kendi adını taşıyan ilk hemşirelik okulunu açtı. Bu okul örnek alınarak öteki ülkelerde de hemşirelik okulları açıldı. Yaptığı çalışmalarla hemşireliğin, ilgi duyulan saygın bir meslek olmasını sağladı.

İstanbul'da onun adını taşıyan Florence Nightingale hemşirelik yüksekokulu açıldı (1961). Selimiye kışlası'nda oturduğu kule, müze haline getirildi. Doğum günü olan 12 mayısı izleyen hafta, tüm dünyada hemşirelik haftası olarak kabul edildi. Hemşirelik konusunda yazdığı *Note on Nursing* (1859) birçok dile çevrildi.

İstanbul'da 1990'da Florence Nightingale'in adını taşıyan bir de hastane açıldı.

NİGİN a. (fars. *nigīn*). *Esk.* **1.** Yüzük, yüzük taşı. **—2.** Mühür, mühür yüzük. **—3.** *Nigin-dan,* yüzük ya da mühür mahfazası, kılıf. ‖ *Nigin sayt,* mühür kazıyan. ‖ *Nigin-i saltanat,* saltanat mühürü.

Nigmepa sarayı, Tel Açana*'nın (Alalah) IV. katmanında bulunan saray (İ.Ö. 1500-1400); Sir Leonard Wolley'in kazıları sırasında (1936-1939) ortaya çıkarıldı. Bir birinden bağımsız resmi, yönetim ve yaşama bölümleri, çok katlılığı ve duvar resimleriyle, aynı yerleşmede VII. katmanda ortaya çıkarılan Yarim* Lim sarayı (İ.Ö. XVIII. yy.) ile büyük benzerlikler gösterir.

NİGRİTAE, Antikçağ coğrafyacılarının, B. Sudan'da Nijer nehrinin çizdiği büyük yay alanında yaşayan halka *(Nigritler)* verdikleri ad.

NİGRİTELLA a. Yüksek dağlardaki otlaklarda biten ve koyu kırmızı, kokulu çiçekler açan, 25 cm boyunda otsu bitki. (Salepgiller familyası.)

NİGROZİN a. (fr. *nigrosine*). Kim. Nitrolu türevlerin (nitrobenzen, nitrofenol) demir, demir tuzları ya da bakır tuzları eşliğinde anilin ya da anilin klorhidratla birlikte ısıtılması sonunda elde edilen, siyahın çeşitli tonlarındaki azin boyarmaddeler grubuna verilen genel ad. (Ayakkabı boyası, mürekkep, cila vb.'nin renklendirilmesinde kullanılan bu boyarmaddeler, ayrıca sülfonlandıktan sonra sulu mürekkep yapımında, ipek ve kâğıdın boyanmasında işe yarar.)

NİGÛ ya da **NİKÛ** sıf. (fars. *nigū*). *Esk.* **1.** Hoş, güzel, iyi. **—2.** *Nigû-baht,* talihi iyi olan, bahtı açık. ‖ *Nigû-hah,* iyilik isteyen. ‖ *Nigû-kâr,* iyilik eden, iyi iş yapan. ‖ *Nigû -siyer,* iyi ahlaklı, iyi niteliklere sahip.

NİGÛHİŞ a. (fars. *nekūhīden,* yermek'ten, *nekūhiş; nigūhiş*). *Esk.* Yerme, çekiştirme.

NİGÛN sıf. (fars. *nigūn*). *Esk.* **1.** Tersine dönmüş, baş aşağı olmuş. **—2.** Aksi, uğursuz. **—3.** *Nigûn-baht,* talihsiz, talihi dönmüş. ‖ *Nigûn-taşt,* leğeni tersine dönük; gökyüzü.

NİĞBOLU, bulg. **Nikopol,** Bulgaristan'da kent, Tuna kıyısında liman, Tuna ile Osim'in kavşağında; 5 700 nüf. Elektrikli gereçler. Kent bir pirinç üretim bölgesinin merkezidir.

—Tar. Niğbolu, XVI. yy.'da, Bulgar krallığı'nın en iyi tahkim edilmiş kalelerinden biriydi. 1387'de Türkler tarafından ele geçirildi; Eflak, Boğdan, Erdel'e düzenlenen akınlar için üs durumuna getirildi. Macar kralı Sigismond'un komuta ettiği haçlı ordusunu Bayezit I, Niğbolu önünde ağır bir yenilgiye uğrattı (Niğbolu* savaşı, 1396). Kent, askeri önemi dolayısıyla zaman zaman saldırılara hedef oldu; 1444'te macar kralı László, 1598'de Eflak beyi Mikhail tarafından kuşatıldı. 1798'de ası Pazvanoğlu'nun eline geçti; aynı yıl içinde geri alındı. 1810-1812 arasında ve 1829'da rus işgalinde kaldı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında bir kez daha rus işgaline uğrayan kent, Berlin antlaşması (1878) gereğince yeni kurulan Bulgaristan prensliğinin sınırları içinde kaldı.

Niğbolu savaşı, Bayezit I'in komutasındaki türk ordusuyla Bourgogne dükü Jean de Nevers komutasındaki haçlı ordusu arasında cereyan eden meydan savaşı (25 eylül 1396).

Türkler'in Balkanlar'ı kontrolleri, altına almasından, özellikle de Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u kuşatmış olmalarından kaygıya düşen Macaristan kralı Sigismond, Papa Bonifatius IX'un da desteğiyle Türkler'i Avrupa kıtasından atmak amacıyla büyük bir ordu topladı. Fransız, ingiliz, italyan, ispanyol ve leh şövalyeleriyle eflak, erdel ve macar kuvvetlerinden oluşan haçlı ordusu, Vidin ve Rahova'yı ele geçirip venedik ve rodos donanmalarının da katılmasıyla Niğbolu kalesini kuşattı. Bu sırada Bizans surları önünde bulunan Bayezit I, Evrenos Bey'i öncü olarak gönderdikten sonra kendisi de ordunun başında Niğbolu'ya geldi. Tarihsel kaynaklardaki bilgiler birbirini tutmamasına karşın türk ordusunun 50 ile 60 bin dolayında, haçlı ordusununsa 100 bin dolayında askerden oluştuğu genellikle kabul edilmektedir.

Savaş başlamadan önce, Türkler'in savaş yöntemlerini iyi bilen macar kralının önerdiği plan müttefiklerce benimsendi.

Kendilerine büyük güven duyan ve Türkler'i çabuk bozguna uğratacaklarına inanan fransız şövalyeleri gelişigüzel saldırıya geçtiler. Bayezit, cephenin ön kısmına piyade azaplarla akıncı süvarileri dizmiş, onların sağ ve sol kanatlarına kapıkulu süvarilerini, uçlara da Anadolu ve Rumeli süvarilerini yerleştirmişti. Fransızlar, tepelere doğru çekilen türk birliklerini kovalarken, sağ ve sol kanatlar ilerleyerek kıskacı kapadılar. Macar kralı Sigismond çemberi yarmayı denediyse de başarı sağlayamadı ve Eflak prensinin savaş alanını terk etmesi üzerine, o da Tuna'daki bir venedik gemisiyle İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Güneş batarken birçok haçlı şövalyesi ve soylusu tutsak alınmıştı. Bunların arasında Bourgogne dükü Jean de Nevers, Philippe d'Artois gibi, Batı'nın gözde komutanları da bulunuyordu. Kosova zaferinden (1389) sonra elde ettiği bu ikinci zaferle Baklanlar'daki durumunu sağlamlaştıran Yıldırım Bayezit, bu tutsakları büyük fidyeler karşılığında ülkelerine geri gönderdi. (→ Kayn.)

NİĞDE (51), topraklarının büyük kesimi İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde yer alan ve güneyde küçük bir kesimi Akdeniz bölgesinin Adana bölümüne taşan il; 305 861 nüf. (1990); 7 312 km²; merkez ilçe dışında 5 ilçe, 3 bucak, 159 köy. Merkezi *Niğde*, 55 035 nüf. (1990).

İl topraklarının ortasında, sönmüş volkan konileri yer alır. Bunlar doğudan batıya doğru sıralanır: Melendiz dağı (2 963 m), Yeşildağ (Keçibuyduran dağı da denir, 2 809 m), Küçük Hasan dağı (3 069 m), Büyük Hasan dağı (bu dağın 3 268 m'ye ulaşan doruğu Aksaray ili sınırları içinde kalır). İlin güney kısmında Orta Toroslar'a dahil dik yamaçlı dağ kütleleri yükselir (3 756 m yüksekliğindeki Demirkazık doruğu Niğde ilinin sınırları içindedir). Niğde'de bozkır iklimi hüküm sürer. İl merkezindeki meteoroloji istasyonunun ölçümlerine göre en soğuk ay ortalaması —0,2 °C, en sıcak ay ortalaması 22,4 °C'dir. Bugüne değin ölçülen en düşük sıcaklık —27 °C (5 ocak 1942), en yüksek sıcaklık ise 38 °C'dir (19 temmuz 1962). Yurdumuzun az yağış alan yerlerinden biri olan Niğde'de, yıllık ortalama yağış miktarı 349 mm'dir. En kurak mevsim yaz, en yağışlı mevsim ilkbahardır. Yılda ortalama 17 gün kar yağar ve yerler, ortalama 31 gün karlı kalır. Yağışlar az olduğundan, hemen hemen hiç orman yoktur. Bütün il yüzeyinin ancak % 2'si ormanlıktır. Ormanlara Toroslar'ın kuytu yamaçlarında, sarp yerlerinde, Melendiz ve Hasan dağı'nın kimi kesimlerinde rastlanır. İlin güney kesiminin suları (Çiftehan ve Ecemiş çayları) Seyhan ırmağı aracılığıyla Akdeniz'e boşalır. Orta kesimlerdeki birçok küçük dere, kapalı havzalarda kaybolur. Melendiz dağının güney eteklerinden çıkan bir akarsuyun üzerinde Akkaya barajı yapılmıştır.

İl düzeyinde nüfus yoğunluğu (km²'ye 42 kişi) Türkiye ortalamasının çok altındadır. Bu oran ilin orta kesiminde daha yüksektir; G.'deki dağlık kesim ve B.'da İç Anadolu kapalı havzasının bir parçası olan yöreler ise Türkiye'nin en tenha yerleri arasındadır. Nüfus artış oranı da Türkiye ortalamasından azdır. Bazı ilçeler 1980-1990 döneminde çevredeki büyük merkezlere (Adana ve Kayseri) yönelen göçlerle nüfus kaybetmiştir. Yalnız Ulukışla'dan bu dönemde 3 127 kişi eksilmiştir. Kentleşme oranı düşüktür; halkın ancak % 31,8'i kentsel yerleşmelerde yaşar. Bunun da % 56,6'sı il merkezinde toplanmıştır. Tarlalar il topraklarının % 25'ine yakın bir yer kaplar; ama sulanan yerler dışında bunun 1/3 kadarı nadasa ayrılır. Niğde önemli bir tahıl üretim alanıdır (yıllık toplam üretim ortalaması 400 000 ton dolayında); tarlaların % 44'ü tahıla ayrılmıştır. Öteki önemli toprak ürünleri şekerpancarı, ayçiçeği, başta patates olmak üzere yumrulu bitkiler ve meyvelerdir (özellikle üzüm ve elma). Geniş bozkırların yayıldığı ilde hayvancılık ve hayvan ürünleri kırsal kesimin önemli bir gelir kaynağıdır. Doğal şartlara uygun olarak en çok küçükbaş hayvanlar (koyun, ayrıca tiftik ve kılkeçisi) beslenir. İl sınırları içinde, demir, krom, kurşun, antimon, cıva gibi yeraltı kaynaklarının varlığı saptanmış olmakla beraber, maden çıkarımına dayanan önemli sanayi etkinlikleri yoktur; imalat sanayisi de gelişmemiştir. Başlıca sanayi kuruluşu Niğde çimento fabrikasıdır. Niğde, nitelikli yollarla çevre ilçe ve illere bağlıdır. Konya-Adana demiryolu ilin güneyinde Ulukışla'dan geçer. Ulukışla'nın batısında Kardeşgediği'nden ayrılan bir hat, Bor ve Niğde'den geçerek Kayseri'ye ulaşır.

Niğde il haritası

NİĞDE, İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünde kent; aynı addaki ilin merkezi; 55 035 nüf. (1990). Ankara'dan 341 km uzaklıkta.

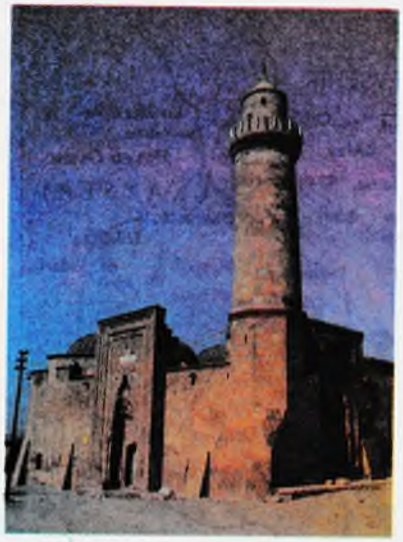
• COĞRAFYA. Niğde, Orta Kızılırmak bölümünün en büyük merkezi Kayseri'yi Konya bölümüne ve Akdeniz kıyısına bağlayan kara ve demiryolunun geçtiği doğal bir koridorun en dar olduğu orta kesiminde, Niğde suyu ya da Karasu adı verilen bir akarsuyun batı kenarında kurulmuştur. Batısında volkanik Melendiz dağları, doğusunda Torosların 2 000 m'yi aşan ön sıraları yükselir. Kentin eski çekirdeğini vadiye hâkim bir tepe üzerinde bulunan kalenin çevresindeki Alaettin ve Tepeviran mahalleleri oluşturur. Selçuklu sanatının güzel örneklerini sergileyen bazı tarihi yapılar da bu kesimdedir. Yeni mahalleler, eski çekirdeğin batısında gelişmiştir. Bu kesim çağdaş yapıları, düzenli caddeleri ve parkları ile ayırt edilir. Alaettin tepesinde de güzel bir park vardır. Niğde gelişmesini, ulaşım bakımından elverişli konumuna ve özellikle meyve üretimi bakımından önemli bir tarım alanının ticari bir merkezi oluşuna borçludur. 1950'ye kadar nüfusu 12 000 dolayında duraklayan bir kasaba görünümünde kalmıştır (1935'te 12 394, 1950'de 12 457 nüf.). 1955'ten sonra yol şebekesinin düzenlenmesine ve ekonomi alanındaki gelişmelere (ticari meyve üretiminin önem kazanması, Gümüşler ve Akkaya barajlarının yapımı ile sulamalı tarım alanının genişlemesi, çimento fabrikasının kuruluşu) koşut olarak nüfusu hızla arttı; 1960'ta 18 042'ye, 1970'te 26 936'ya, 1980'de 39 835'e yükseldi. 1990'da ise 55 000'i geçti.

• TARİH. Yazılı kaynaklarda ilin en eski adları Nahita ya da Nakida'dır (XV. yy. dolaylarında arap harfleriyle yazılışı Nikde). Cumhuriyet'ten sonra da Niğde biçimini almıştır. Jan Todd'un yakın yıllarda başlattığı araştırmalar Niğde ilindeki yerleşmelerin Yenitaş dönemi sonrasında, İlk Tunç çağ'la sürdüğünü ortaya koymuştur.

Büyük Larousse

Niğde'den genel bir görünüm

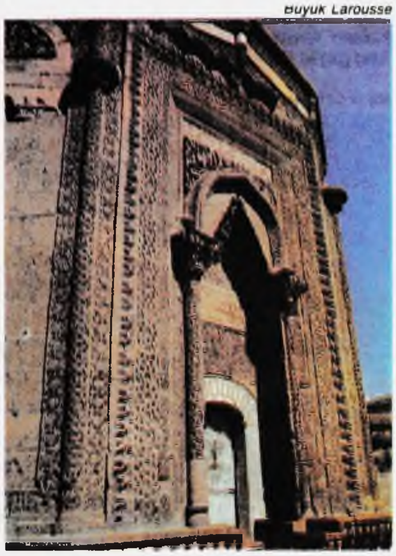
Büyük Larousse

Niğde
Alaettin camisi (1223)

Yörenin tarihsel evrelerine koşut olarak asur ticaret kolonileri, Hitit ve Kilikia krallıkları, Persler, Kappadokia krallığı ve Roma-Bizans dönemlerinin yaşayan Niğde, VIII. yy.'ın başlarında Araplar'ın eline geçti. XV. yy.'ın ikinci yarısına değin Danişmentliler, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Karamanoğulları tarafından yönetildi. Özellikle Alaettin Keykubat zamanında büyük bir gelişmeye sahne olan kent, Selçuklu devletinin de önemli askeri üslerinden biri durumuna geldi. Başta Alaettin camisi, Sungurbey camisi, Hüdaventhatun kümbeti ya da Akmedrese gibi pek çok sanat yapıtı bu dönemden kalmadır.

1398'de Bayezit I Karamanoğulları beyliğinden Niğde'yi aldıysa da Ankara savaşı yenilgisinden sonra yeniden Karamanoğulları'na geçti. Kent, kesin olarak ancak 1466'da, Mehmet II'nin Karamanoğulları beyliğine son vermesi üzerine osmanlı topraklarına katıldı. XVI. yy.'ın ikinci yarısına değin tarım ve ticaret alanında oldukça parlak bir düzeye ulaşan Niğde sancağı 1574-1576 yıllarındaki kıtlık, suhte ayaklanmaları, Emir Kethüda'nın zulümleri gibi olaylar nedeniyle bazı karışıklıklara sahne oldu. 1584'te Sıvas-Malatya yöresinde faaliyet gösteren celali elebaşısı Kızıroğlu Mustafa, 1603'te yeni celali elebaşılarından Tavil Mehmet, Niğde'yi yağmalayıp halkı soydular. Bu tür olaylar sonraki yıllarda da sürüp gitti. 1623'te Abaza Mehmet Paşa, 1648'de Gürcü Abdünnebi ayaklanmaları sırasında kent büyük zarar gördü. XVIII. yy.'da Çapanoğulları ailesinin davranışları gerek devlet, gerekse halk için sorun yaratmaktan geri

Büyük Larousse

Niğde
Hüdavendhatun türbesi (1312)

kalmadı.

Niğde sancağı ancak XIX. yy.'da Anadolu'nun olaysız geçen yerlerinden biri oldu; komşu illerde zaman zaman baş gösteren karışıklıklardan da fazla etkilenmedi. 1908'e değin genellikle Konya iline bağlıyken, İkinci meşrutiyet'ten sonra bağımsız sancak, Cumhuriyet'in ilanından sonraki yeni düzenleme sırasında da il merkezi haline geldi (1924). Tealii islam cemiyeti'nin yürüttüğü bazı kışkırtıcı faaliyetler dışında, Niğde genellikle Kurtuluş savaşı'na karşı tavır almadığı gibi, Adana Kuvayı milliyesi'ne de lojistik destek sağladı. 23 nisan 1920'de toplanan ilk TBMM'ye Abidin Efendi, Hakkı Paşa (Sütekin), Mustafa Bey (Soylu), Mustafa Hilmi Efendi (Soydan), Vehbi Bey (Çorakçı), Atâ Bey (Atay) katıldılar. 1933'te lağvedilen Aksaray ilinin topraklarının büyük bir bölümü Niğde'ye bağlandı; 1954'te Nevşehir ilçesi il oldu. 1989'da Aksaray tekrar ayrı bir il haline getirildi.

de yeni ilin sınırları içine alındı. (→ Kayn.)

• ARKEOLOJİ ve MİMARLIK. Niğde kenti çevresinde Yontmataş ve Yenitaş dönemlerinden obsidyenden yapılmış aletler ele geçti (Kayaardı tepesi, Çiftlik-Tepecik höyüğü). Güllüdağ höyüğü bir Geç Hitit yerleşmesidir. Tepebağları Topraktepe höyüğü'ndeyse hellenistik ve roma yerleşmelerine rastlandı. Mahmut Akok'un Alaettin tepesinde yaptığı kazılarda (1963) bizans askeri yapıları, selçuklu yapı ve seramikleri ortaya çıkarıldı.

Niğde kentinde Antikçağ kalıntıları bulunmamakla birlikte, Türk döneminden (özellikle Selçuklu, İlhanlı, Eretnalılar ve Karamanoğulları dönemlerinden) önemli yapılar bulunmaktadır. Kesin tarihi bilinmeyen Niğde kalesi kayıtlara göre üç sıra surla çevriliydi (günümüze yalnızca tepedeki iç kale ulaştı). Albert Gabriel surların Alaettin Keykubat I döneminde yapılmış olabileceğini, iç kalenin ise daha eski bir yapı üzerine inşa edildiğini yazar. Kale, Mehmet II (Fatih) döneminde İshak Paşa tarafından onartıldı. İç kaledeki Kale ya da Rahmaniye camisi 1747'de daha eski bir caminin yerinde yapılmıştı. Kalenin G.'indeki Alaettin camisi, Anadolu Selçukluları'nın ilk anıtlarından biri olması açısından önemlidir; yapı Alaettin Keykubat I'in valisi Zeynettin Beşare tarafından yaptırılmıştır (1223). Mimarları Sıddık bin Mahmut ve Gazi bin Mahmut adlı iki kardeştir. Kesme taştan yapı mihrap duvarına koşut sahınlıdır, mihrap duvarı önündeki sahın üç kubbe, öteki bölümler tonoz örtülüdür. Mukarnaslı dört tonoz bingiye oturan mihrap önü kubbesi karamanlı ve büyük selçuklu geleneğini sürdürür. Ana mekânın ortasında eski avlu geleneğini sürdüren bir kare mekân vardı (günümüzde aydınlık fenerlidir). Mihrap yıldızlar, geometrik geçmeler, mukarnaslar, rozetler, zincir ve örgü motifleriyle bezelidir. Görkemli taçkapı da boş yer kalmayacak biçimde geometrik geçmeler, mukarnaslar, rozetler ve örgü motifleriyle süslüdür. Kalın, silindirik gövdeli minare sekizgen bir kaide üzerinde yükselir. Kılıç Arslan IV'ün kızı Hüdavend Hatun'a ait Hüdavendhatun* türbesi (1312) yoğun figürlü bezemeleriyle (aslan, panter, çift başlı kartal, insan başları) dikkati çeker. Bunun yanındaki Gündoğdu türbesi (XIV. yy.) kare planlı, içten kubbe, dıştan piramit çatılı bir yapıdır. Taçkapısı geometrik, bitkisel motifler ve örgü kuşağıyla çevrilidir. 1335/1336'da Sungur Bey'in (ya da Sungur Ağa) Sungurbey camisi ve türbesi, XVIII. yy.'da geçirdiği yangından sonra yenilenirken, kubbe ve çapraz tonozlar yerine ağaç direklere oturan düz çatıyla örtülmüştür. D.'daki çifte minareli taçkapısı kıvrıkdallar arasında aslan, griffon başlarıyla süslüdür. K.'deki kapı üzerinde de çift başlı selçuklu kartalı işlenmiştir. G.'deki sekiz köşeli türbe piramit çatılıdır. Karamanoğlu Alaettin Bey'in yaptırdığı Akmedrese* (1409) iki katlı Anadolu medreselerinin önemli örneklerindendir. Kare planlı, düz çatılı Şah mescidi 1413 tarihlidir. Alaettin tepesinin D.'sundaki Hanım camisi (1452) enine sahınlı, toprak damlı yalın bir yapıdır. Osmanlı dönemi anıtlarının ilk örneklerinden biri Ali Paşa'nın inşa ettirdiği ve oğlu Murat Paşa'nın genişlettiği Paşa camisi'dir (XV. yy.); yanında Ali Paşa ile Murat Paşa'nın mezarları, bir çeşme ve hamam bulunmaktadır. XVI. yy.'dan Dış cami daha büyük bir osmanlı yapısıdır. Kubbeyle örtülü caminin Hoca Ebubekir'in eseri olan sedef kakmalı minberi Sungurbey camisi'nden getirilmiştir. XVII. yy.'da inşa edildiği sanılan üç kapılı bedesten, üstü örtülü bir yolun iki yanında yer alan dükkânlardan oluşur, bir ara mezbaha ve askeri depo olarak kullanılmıştır.

Niğde halısı, Niğde ve çevresinde, el tezgâhlarında dokunan yün halı. Yüzey kompozisyonu, genellikle ortada stilize edilmiş yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan bir madalyon, köşelerde yarım madalyonlar ve gene çiçek ve dal motifleriyle dokunmuş bir bordürden oluşur. En çok kullanılan renkler kiremit rengi, krem rengi, hakiye çalan yeşil ve laciverttir.

Niğde müzesi, Niğde kentinde, Akmedrese'de açılan müze (1967). Arkeolojik ve etnografik yapıtların sergilendiği müze 1976'da yeni yapısına taşındı. Müzede sergilenen arkeolojik yapıtlar arasında Acemhöyük, Köşk höyüğü ve Porsuk höyük buluntuları, Hititler'den kalma yazılı metinler, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinden heykel ve mimarlık parçaları, steller, küp ve mermer mezarlar, altın ve bronz eşyalar, altın, gümüş ve bronz sikkeler, Ihlara vadisinde bulunmuş, IX.-X. yy.'lardan kalma bir rahibe mumyası vardır. Etnografik eserler selçuklu ahşap işçiliğinden örnekler, osmanlı silahları, çeşitli mutfak eşyaları, içindeki eşyalarla birlikte özgün biçimiyle sergilenen bir türkmen kıl çadırından oluşur.

NİH sıf. (fars. *nihāden*, koymak'tan, *nih*). *Esk.* "Koyan" anlamıyla bileşik sözcükler yapar: *kadem-nih* (ayak koyan, ayak basan) vb.

NİHAB çoğl. a. (ar. *nehb*'in çoğl. *nihāb*). *Esk.* Yağmalar, çapullar, yağma etmeler.

NİHADE sıf. (fars. *nihāden*, koymak'tan *nihāde*). *Esk.* **1.** Koymuş. **—2.** Konmuş, konulmuş: *Fürû-nihade* (aşağı indirilmiş, çıkarılmış). *Kadem-nihade* (ayak koymuş, ayak basmış).

NİHAF çoğl. a. (ar. *naḥīf*'in çoğl. *niḥāf*). *Esk.* Zayıflar.

NİHAİ sıf. (ar. *nihā'ī*). Sonla ilgili, sona erdiren, en son: *Nihai zafer. Nihai karar*
—Huk. *Nihai karar* → SON KARAR*.
—Mil. muhs. *Nihai talep*, ara tüketimler çıkarıldıktan sonra kalan toplam mal ve hizmetler kullanımı. (Nihai talep, *nihai tüketimler, gayri safi sabit sermaye oluşumu* ve *stok değişiklikleri* öğelerine bölünür.)
—Uluslararası huk. *Nihai senet*, SONUÇ* BELGESİ'nin eşanlamlısı.

NİHAL a. (fars. *nihāl*). *Esk.* **1.** Fidan, taze sürgün: *Nev-nihal* (taze fidan). **—2.** İnce, düzgün bedenli sevgili. **—3.** *Nihal-i çemen*, bahçedeki fidan. ‖ *Nihal-i işve*, naz fidanı, işveli kız ya da kadın. ‖ *Nihal-i revan*, yürüyen fidan; boyu güzel. ‖ *Nihal-i serv-i ser-efraz*, boyu servi gibi uzun olan. ‖ *Nihal-i zarif*, ince, zarif fidan.

NİHALÇEND LAHURİ, hintli müslüman yazar (Delhi XVIII. yy.'ın ikinci yarısı - ? XIX. yy.'ın ilk yarısı). Uzun süre Lahor'da kaldığı için "Lahuri" nisbesini aldı. Lahor'dan Kalküta'ya geçti; burada İngiliz Fort William çevirmenler topluluğu üyesi oldu.

NİHALE a. (fars. *nihāl*'den *nihālı* > *nihāle*). Sofrada sıcak kapların altına konan, çeşitli maddelerden yapılmış altlık.
—*Esk.* Yeni yetişmiş fidan. ‖ Avcı korkuluğu. ‖ Döşeme.
—ANSİKL. Nihaleler genellikle dörtköşe olur. Açılıp kapanabilen, ayaklı türleri de

vardır. Nihalelerin tahta, mantar, fayans, tel, ip, plastik malzemeler, yapay lifler vb.'den yapılanları olduğu gibi, kumaştan ya da meşinden yapılanları da vardır. Osmanlılar döneminde altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılanları da kullanılmıştır.

NİHALİ a. (fars. *nihâl* ve *-î*'den *nihâlî*). *Esk.* **1.** Nihale. **—2.** Halı, kilim.

NİHALİÇE a. (fars. *nihâlî* ve *-çe*'den *nihâliçe*). *Esk.* Küçük halı, yaygı, kilim.

NİHALİSTAN a. (fars. *nihal* ve *-istan*'dan *nihalistan*). *Esk.* Fidanlık, fidan yetiştirilen yer.

Nihalistan, Nergisi'nin nesirle yazılmış *Hamse*'sinde yer alan 5 kitaptan biri (1632) [bas. Hamse içinde, 1839; ayrıca kitap halinde, 1868]. 25 öyküden oluşur. Eliaçıklığa, aşka, iyi ve kötü işlerin karşılığının görüleceğine vb. ilişkin öyküler, Tanrı'ya bağlanış, tövbe konularıyla bütünlenir. Süslü nesirle yazılmış yapıtta, zaman zaman kahramanların ağzından günlük konuşma dili yansıtılır. XVII. yy. İstanbul yaşamıyla ilgili yöresel renklere yer verilir.

NİHAN sıf. (fars. *nihân*). *Esk.* **1.** Saklanmış, gizli. **—2.** Görünmeyen, meydanda bulunmayan.

◆ a. **1.** Sır, saklanan şey. **—2.** *Nihan olmak*, kaybolmak, görünmez olmak.

NİHANHANE a. (fars. *nihan* ve *hane*'den *nihan-hane*). *Esk.* **1.** Saklanılacak yer. **—2.** Mağara, in. **—3.** Bodrum.

—Mim. Kale, saray ve konaklardaki gizli odalara verilen ad. (Gizli eğlenceler burada düzenlenir, saldırı ya da aramalarda burada saklanılırdı.)

NİHANİ sıf. (fars. *nihan* ve ar. *-î*'den *nihani*). *Esk.* Gizli, gizlilikle ilgili.

◆ a. Gizlilik.

NİHANİ, asıl adı **Fazıl, Nacak Fazıl** diye de tanınır, türk şair (Arnavutluk ? - Hicaz 1519). Medrese öğrenimi gördü. Kazasker Hacı Hasanzade'nin yaptırdığı medreseye müderris oldu. Üsküp'te İshakiye ve İstanbul'da Mustafapaşa medreselerinde ders verdi. Hac için gittiği Hicaz'da öldü. *Divan*'ı (Millet kütüphanesi, Ali Emiri bölümü Mnz. 495) ile Gazali'den türkçeye çevirdiği *Minhac ül-abidin* (basımı 1863) adlı bir yapıtı vardır.

NİHANSU a. (fars. *nihan* ve *su*'dan *nihan-su*). *Esk.* Yüce âlem, Tanrı katı.

NİHANPEYKERAN çoğl. a. (fars. *nihan-peyker*'in çoğl. *nihan-peykeran*). *Esk.* Büyük melekler.

NİHAT a. (fars. *nihad*). *Esk.* Huy, tabiat, yaradılış: *Bed-nihad* (kötü huylu). *Nik-nihad* (iyi yaradılışlı, güzel huylu).

NİHAT, türk şair (? 1799 - İstanbul 1869). Kadı Sait Siret Bey'in oğludur. Divan kalemi'nde çalıştı. İzzet Molla'nın yakınları arasında yer aldı. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'nın kâtipliğini ve nedimliğini yaptı. İstanbul'a döndükten (1844) sonra Ziraat ve Nafıa meclisleri üyeliğinde bulundu. Daha çok hicivleriyle tanındı. Gazelleri yayımlanmıştır (tarihsiz). Nüktecı, hazırcevap kişiliğini gösteren fıkraları vardır.

NİHAT PAŞA → ANILMIŞ (Nihat).

NİHAVEND ya da **NEHAVEND,** İran'da kent, Luristan'da, Hemedan'ın G.-B.'sında; 30 000 nüf. Nihavend yakınında Araplar 642'de Sasani ordusunu kesin yenilgiye uğrattı.

—Tar. Tarihöncesi'nden beri yerleşim yeri olan kent, Sasaniler döneminde iyice gelişerek önemli bir ticaret merkezi oldu. Halife Ömer döneminde sasanı ordusunu kesin yenilgiye uğratan Araplar'ın eline geçti (640). Çaldıran savaşı'ndan (1514) sonra Osmanlılar'la Safeviler arasında sürekli el değiştirdi. Murat III döneminde (1574-1595), osmanlı egemenliğine girdi ve Revan beylerbeyi Cigalazade Sinan Paşa burada ünlü Nihavend kalesi'ni yaptırdı (1589). Murat III'ün ölümü üzerine, kentin türk muhafızları arasında çıkan çatışma sırasında Nihavend'in silahlanan şii halkı kaleyi ele geçirmeye çalıştıysa da başarısızlığa uğradı. 1603-1612 Türk-İran savaşı'nda Şah Abbas I kenti iki kez kuşattıysa da alamadı. Nihavend'i anı bir baskınla ele geçiren Nadir Şah (1730), burasını yeniden iran topraklarına kattı.

NİHAVENDİCEDİT a. Müz. Türk müziğinde, bileşiminde hicaz dörtlüsü yerine, çoğunlukla kürdi dörtlüsü kullanılan nihavent makamına Selim III döneminde verilen ad. (→ NİHAVENT.)

NİHAVENDİKEBİR a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (XV. yy.'da, nihavent makamına, yegâh [*re*] perdesi üzerine taşınmış buselik makamı eklenerek düzenlenmiştir. Buselik beşlisiyle rast [*sol*] perdesinde sona erer.)

bun ortak düşünsel ve ahlaki değerlerini yadsımaya, bu grubun kolektif ülküsünü kabul etmemeye dayanan tutum.

—Fels. Nietzsche'ye göre, yüksek ideallerin değerlerini yitirmelerinden kaynaklanan olumsuz düşünsel tutum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Nietzsche'ye göre nihilizmin öğretisel anlatımı, "kendinde doğruluk yoktur, şeylerin özü yoktur, kendinde şeyler yoktur" düşüncesine dayanmaktadır. Kısacası nihilizm, "şeylerin değerini, hiçbir gerçekliğin bu değerlere hiçbir zaman karşılık düşmediği olgusuna bağlar; değerleri saptayan, gücün bir belirtisinden, yaşamın ereğine yönelik olan bir basitleştirmeden başka bir şey değildir bu değerler" (*Der Wille zur Macht* [Güçlülük istenci]). Nietzsche, "son insan"ın edilgin, bıkkın ve daha açıkçası gücünü yitirmiş nihilizminin karşısına, "üst insan"la gelecek olan "etkin" nihilizmi çıkarır; ona göre bu nihilizm zorunlu olarak gelecektir,

nihavendikebir makamı

NİHAVENDİRUMİ a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'dan sonra kullanılmış bir makam. (Bileşiminde hicaz dörtlüsü bulunan nihavent makamına, saba makamı eklenerek oluşturulmuştur. Saba ile, dügâh [*la*] perdesinde sona ererdi. Geçen yüzyılda bugünkü nihavent makamına bu ad verilmiştir.) [→ NİHAVENT.]

NİHAVENDİSAGİR a. Müz. Bugünkü nihavent makamına XV. yy.'da verilen ad.

NİHAVENT a. Müz. Türk müziğinde göçürülmüş bir makam. (Buselik dizisinin rast [*sol*] perdesi üzerinde yeni seyir özellikleri kazanmasıyla oluşmuştur. Yegâh [*re*] perdesi üzerine taşınmış hicaz dörtlüsüyle genişleyebilir. XX. yy.'da en çok kullanılan makamlardandır.)

"çünkü daha önceki değerlerimiz bile kendi ereklerini onda bulmakta, çünkü nihilizm, en yüksek değer ve ülkülerimizin mantıksal sonucunu oluşturmaktadır" (*ay ypt.*).

—Tar. 1830-1840 yıllarının romantik olarak nitelenen idealizminden kopan yeni rus kuşağı, tüm geleneksel ahlak, estetik ve toplum değerlerini sistemli bir biçimde kuşkuyla karşılıyor, kendini gerçekçi, duyarsız, hatta kinik olarak ortaya koyuyordu. Feuerbach, Büchner ve Darwin'in maddeci ve bilimsel gerçekçiliğini benimsemiş ve toplumu yeni, akılcı ve bilimsel temeller üzerinde yeniden kurma çabasına girmişti. Örneğin Pisarev "akılcı egoizm"i savunuyordu. Dobrolyubov ve Çernişevskiy, *Çağdaş* adlı derginin radikal

nihavent makamının dizisi

NİHAYET, -ti a. (ar. *nihaye, nihayet*). Son: *Bir yolun nihayeti.*

—*Esk. Nihayet-ül-emr,* işin sonunda, akıbet. || *Nihayet-ün-nihaye,* en sonunda.

—Esk. anat. *Nihayet-i azm,* kemik ucu.

◆ be. **1.** Uzun süre ve sabırsızlıkla beklendikten sonra ortaya çıkan olayı belirtir; sonunda: *Nihayet kendine geldi. Nihayet yalnız kalabildik.* **—2.** Yalnızca, sonuçta, eninde sonunda: *Bu kadar yüklenilmez ki, o da nihayet bir can taşıyor.*

NİHAYETLENMEK gçz. f. Bitmek, son bulmak, sonuçlanmak.

NİHAYETSİZ sıf. Sonu yokmuş gibi görünen, uzun süre devam eden şey için kullanılır; sınırsız, sonsuz: *Nihayetsiz bozkırlar. Sözlerini nihayetsiz bir zevkle dinliyordum.*

NİHİLİST sıf. (fr. *nihiliste*). Nihilizme ilişkin.

◆ sıf. ve a. Nihilizm yanlısı.

NİHİLİZM a. (fr. *nihilisme,* lat. *nihil,* hiç'ten). **1.** 1860'lı yıllar rus aydın tabakasının devrimci eğilimi. (Belirgin özelliği bir önceki kuşaktan kalma değerlerin sistemli biçimde reddedilmesidir. Terimi bu anlamıyla ilk kez Turgenyev *Babalar ve Oğullar* [1862] adlı romanındaki "yeni insan" Bazarov'u nitelemek için kullandı.) [Bk. *ansikl.* böl. Tar.] **—2.** Toplumsal bir gru-

eleştirisine yön vermişler ve bu arada Çernişevskiy'in *Ne yapmalı?* (Çito delat?) [1863] adlı yapıtı devrimci gençliğin kutsal kitabı olmuştu.

Aleksandr II'nin reformları ve "toprak köleliğinden azat edilmiş köylülerinin statüsü" (1861) karşısında düş kırıklığına uğrayan aydın kesimin bir bölümü siyasal eyleme geçti ve köylü devrimi fikrini savundu. Herzen ve Çernişevskiy'in yaptığı propagandadan etkilenen birçok küçük grup ortaya çıktı. Petersburg ve Kazan'da öğrenciler baskı kurbanlarının anısına gösteriler düzenlediler (1861-1863). Ama, 1861'de başlıca nihilist liderlerin (M. L. Mihaylov, N. A. Serno-Soloviyeviç, N. V. Şelgunov, Pisarev ve Çernişevskiy) tutuklanmaya başlaması devrimci atılımı kırdı. Bu liderlerin etkisi, genç yaşta ölmelerine ve aydın tabakanın bilimci, halkçı ya da marxçı bir ideolojiyi benimsemesine rağmen, daha sonra sürdü.

NİHLE a. (ar. *nihle*). *Esk.* Mezhep, din şubesi.

Nihon şoki ya da **Nihongi** *(Japonya kroniği),* imparatorluk fermanıyla prens Toneri yönetiminde bir kurul tarafından hazırlanan "altı japon ulusal tarihi"nden *(rikkokuşi)* ilki. 720 yılında tamamlanan yapıt çince olarak kaleme alınan otuz ciltten oluşur ve tanrılar çağından imparatoriçe

Cito'nun saltanat döneminin sonuna kadar (697) geçen olayların kronolojisini verir.

NİHRİR sıf. ve a. (ar. *niḥrîr*). *Esk.* Deneyimli, bilgili; usta.

NİİGATA, Japonya'da liman kenti, il merkezi, Honşu adasında, Japon denizi kıyısında, Şinano ırmağının denize döküldüğü yerdedir; 486 087 nüf. (1990). 1869'da Avrupalılar'a açılan beş limandan birisi oldu; günümüzde bir sanayi (demir-çelik, petrol rafinerisi, alüminyum metalürjisi) merkezidir. —*Niigata ili,* 12 577 km^2, 2 481 000 nüf. (1989).

NİİHAMA, Japonya'da liman kenti, Şikoku adasında (Ehime ili), Japon denizi kıyısında; 129 151 nüf. (1990). Hammaddelerini yakınındaki Besşi maden yataklarından sağlayan bakır, nikel ve kobalt rafinerileri. Alüminyum metalürjisi. Takım tezgâhlar. Gübreler. Petrokimya.

NİİZA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Saitama ili), Tokyo yerleşmesinin kuzey-batısında; 138 919 nüf. (1990).

NİJAD → NEJAT.

NİJER, Afrika'da ırmak. Yaklaşık uzunluğu 4 200 km; akaçladığı havzanın 1 100 000 km^2 olduğu sanılır (Türkiye'nin 1,5 katı). Irmak, Futa-Calon'un (Gine) güney yamacında 800 m yükseltide doğar. Kuzey-doğu'ya yönelir ve geniş bir deltayla Gine körfezine dökülür.

Nijer önce dik yamaçlar arasında akar. Sonra, Kouroussa ile Bamako arasında Mali topraklarına girerek ulaşıma elverişli bir kanal görünümüne bürünür. Daha sonra Sotuba çavlanları aracılığıyla Manding platosunun kumtaşlı setlerini aşar. Ama Kulikoro ile Burem arasında yeniden ulaşıma izin verir: Diafarabe'ye kadar geniş bir ovada akar; burada önce iki kola (kuzeydekinin adı Diaka'dır) sonra birçok dala ayrılarak bir çeşit iç delta (bazen Macina adı verilir) oluşturur. Nijer'in kolları ilk olarak Debo gölünde birleşir; ama gölden çıkışında başlıca iki kola ayrılır: gölleri besleyen dallara ayrılan Bara Issa ve Issa Ber. Bununla birlikte, Tombuktu'nun hizasına ulaşınca, ırmak sularının hepsi aynı yatakta toplanır. Nijer birçok kayalık eşiği (Ansongo ve Labbezenga) aştıktan sonra Nijer'e girer; burada oldukça dar olan yatağında adalara rastlanır. Niamey'in yukarı kesiminde, ırmağın yatağı daha az karmaşıktır ve Dördüncü Zaman taraçalarının eteğinde geniş alüvyon çanakları uzanır. Aşağı kesimde, katı kayaçların yüzeye çıkması, ırmağın W biçiminde dar bir geçit kazmasına yol açar. Bir çöküntü (burada genişler) aracılığıyla Nijerya'ya giren ırmak, düzeyleri birbirinden çok farklı bir dizi çavlanla yeniden ve son defa yatağını (billurlu sert tabandadır) kazar. Cebba'da Nijer artık yalnızca 86 m yükseltidedir: buradan sonra denize döküldüğü yere kadar ulaşıma elverişlidir.

Nijer'in başlıca kolları, sağ kıyıdan kavuşan (iç deltanın yukarı kesiminde) Sankarani ve Bani, sol kıyıdan kavuşan Benue'dir. Dorukta ve büklümün aşağı kesiminde, sol kıyısında, fosilleşmekte olan geniş vadiler uzanır.

Nijer düzensiz bir ırmaktır. Yukarı çığırında debisi, kollarının bulunmaması ve önemli oranda buharlaşma nedeniyle yukarı kesimden aşağı kesime doğru azalır. Ancak Nijer W'si hizasında, Burkina Faso ve Kuzey Benin'in doğusundaki billurlu bölgelerden inerek sağ kıyıdan kavuşan bazı kollar nedeniyle Nijer'in suları bollaşır. Daha sonra su miktarı Benue ile birleştiği yere kadar düzenli olarak artar. Deltanın yukarı kesiminde (Onitsha'da) Nijer'in debisi, saniyede 7 000 m^3'tür.

Nijer hiç kurumaz, ama suların yükseldiği ve çekildiği dönemler arasında su düzeyi çok büyük farklılıklar gösterir, zaman zaman çığır değiştirir ve yukarı kesimden aşağı kesime doğru taşarak yayılır. İç deltanın yukarı kesiminde temmuz ortasıyla kasım ortası arasındaki dönemde sular kabarır ve eylül sonunda en yüksek düzeye ulaşır. Bunu suların çekildiği dönem izler (suların en alçak düzeyi nisan-mayıs arasındadır). İç delta çıkışında, eylül-şubat arasında su düzeyi yükselir (aralık ya da ocak ayında doruk noktasına ulaşır). Niamey'de sular ekimde kabarır ve şubat ayında en yüksek noktasına ulaşır. Daha sonra hidrogram bütünüyle biçim değiştirir. Malanville'de sular ağustosun ortasıyla nisanın sonu arasında kabarır ve 2 kez doruk noktasından geçer: ilk kabarma ağustos ortasıyla ekimin ortası arasında sağ kıyıdan kavuşan kolların (sularının en kabarık olduğu dönem kış sonudur) etkisiyle gerçekleşir; ikinci kabarma aralık ortasıyla nisan ortası arasında asıl ırmağın kabardığı sırada olur. Nijer'in aşağı kesiminde bu rejim denize ulaşıncaya kadar sürer. Bununla birlikte, ilk en kabarık düzeyine haziranda (yerel yağmurlar sayesinde) ulaşır; ikinci kabarık dönemi giderek gecikmekteyse de mayıs ayına kadar deltada bir kabarma gözlenir.

Bilgi alışverişinde bulunmak amacıyla, 25 kasım 1964 tarihinde yapılan bir antlaşmayla ırmak kıyısında yer alan tüm devletleri kapsayan bir komisyon kuruldu. Komisyonun görevi ırmak havzasının düzenlenmesiyle ilgilenmektir. Daha önce Nijer (Sotuba, Markala ve Kainji) ve Sankarani (Sélingué) ırmakları üzerinde birçok baraj yapılmıştı. Markala barajından sulamada yararlanılır. Sotuba barajında elektrik enerjisi üretilir; Kainji barajıysa hem elektrik enerjisi üretir (320 MW) hem de Niamey'in aşağı kesiminde ırmak ulaşımına olanak verir; Sélingué barajıysa elektrik enerjisi üretir ve yukarı kesimde sular çekildiğinde su düzeyini dengeler.

—Tar. "Karaderililer nehri" ya da yukarı mecrasında Mandingler'in *Dioliba*'sı diye bilinen Nijer'in kıyılarında tarih boyunca çeşitli uygarlıklar ve siyasal birlikler kurulup gelişti. Nijer, özellikle, Cenne'den (bunun bir kolu olan Bani aracılığıyla) Tombuktu'ya kadar sömürgecilik öncesi sahra ticaretine etkin bir biçimde katıldı. Eskilerce bilinen Nijer'i, ilk gören Batılı, Mungo Park oldu (Segu'da). Mungo Park, ikinci yolculuğunda nehri izleyerek Bussa'ya (bugünkü Nijerya) kadar indi ve orada öldü. René Caillié de, 1828'de Cenne'den Kabara'ya (Tombuktu'nun limanı) kadar nehrin yolunu izledi. Nihayet, 1830'da Bussa'ya ulaşan Lander kardeşler, Nijer yoluyla Okyanus'a kadar indiler. Fransa, biri Dakar'dan Bamako'ya (Kayes üzerinden), diğeri de Conakry'den Yukarı Gine'deki Kankan'a kadar uzanan iki demiryolu hattıyla nehri denize bağladı.

—Uluslarar. huk. Önce Berlin konferansı (1885) nihai senediyle, sonra Saint-Germain sözleşmesi'yle (1919) saptanan Nijer nehri rejimi, günümüzde dokuz kıyıdaş devlet arasında imzalanan 27 ekim 1963 tarihli Niamey sözleşmesi'yle belirlenmektedir. Sözleşmenin ilkeleri: seyrüsefer özgürlüğü, eşit kullanma hakkı, kıyıdaş devletlerin nehrin korunması ve düzenlenmesinde işbirliği yapmasıdır.

NİJER, Nijerya'nın orta-batısında eyalet, Nijer ırmağının sol kıyısında; 2 295 000 nüf. (1990). Merkezi *Minna.*

NİJER büklümü, Nijer'in kıvrımının sınırladığı toprak, 10. paralelin K.'inde.

NİJER CUMHURİYETİ, Batı Afrika'da devlet; 1 267 000 km^2; 7 490 000 nüf. (1990). Başkenti *Niamey.* Resmi dili *fransızca.*

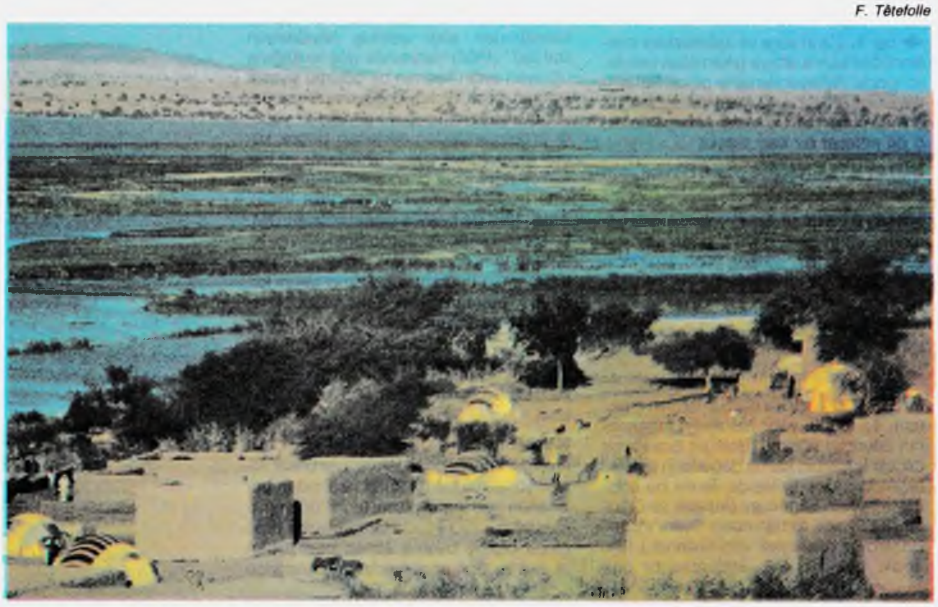
COĞRAFYA

• *Doğal çevre.* Sert taban kayaçlarının bir bölümü hemen hemen hep killerle karışık halde bulunan kumtaşlarıyla ve kumların yüzeye çıkan tortullarıyla örtülüdür. Yüzey şekilleri tekdüzedir: küçük cuestalarla, Dördüncü Zaman'da oluşmuş arazi tabakaları içine gömülmüş birkaç tanık tepeyle ya da toprak düzeyi üstüne taşmış granitlerle biraz engebelenen ovaların kuzeyinde, billurlu Ayr kütlesi ve Djado'nun yüksek toprakları; güneyde, Nijer vadilerinin ve bu ırmağın tortul örtü içinde akan kollarının yardığı az yüksek masamsı engebeler.

Nijer, yerkürenin en sıcak bölgelerinden biridir. Tropikal iklim güneyden kuzeye doğru değişir. 14. enlemin G.'inde, Sudan-Sahil iklimi egemendir: yılın 8-9 ayı süren kurak (ekimden mayıs-hazirana kadar) ve önce serin, sonra sıcak mevsimi, yağışlı mevsim izler, 600-800 mm yağış düşer. Daha kuzeyde sahil iklimi görülür: kurak mevsim uzar, yağışlar azalır. 16. enlemin ötesinde, gerçek çöl iklimi egemendir: 30-40 mm'yi bulan yağışlar her yıl görülmeyebilir; mevsimler ve geceyle gündüz arasındaki sıcaklık farkları çok büyüktür.

Akarsu ağı, Orta Nijer çığırının bir bölümüyle kollarını kapsar; ne var ki bu akarsuların hepsi de yılın belli dönemlerinde kurur hatta Nijer'in sol kıyıdan aldığı kollar bütünüyle yok olma eğilimi göstermektedir. Doğudaki Komadougou Yobé, Nijer'in akarsu ağı içinde yer almaz: bu akarsu Çad gölüne dökülen ırmaklardan biridir.

Topraklar kuzeyde fosillidir ya da toprak niteliğini yitirmiştir; güneydeyse asitlidir ve çoğunlukla kabuklaşmıştır. Yalnız-

Nijer
Ansongo (Mali) dolaylarında

F. Têtefolle

ca vadiler verimlidir. Güneyden kuzeye doğru bitki örtüsü açısından, savandan (ağaç katı altındaki bir buğdaygiller örtüsü), ağaçlı (birçok iğneli ağaçla birlikte), sonra çalılı (yer yer çalılıklar) ve otlu (buğdaygil kümeleriyle) bozkıra geçilir. Vahalarda, yeraltı su örtülerinin suyu yüzeye çıktığında, ağaçlar (dum, hurma) yeniden görülmeye başlar.

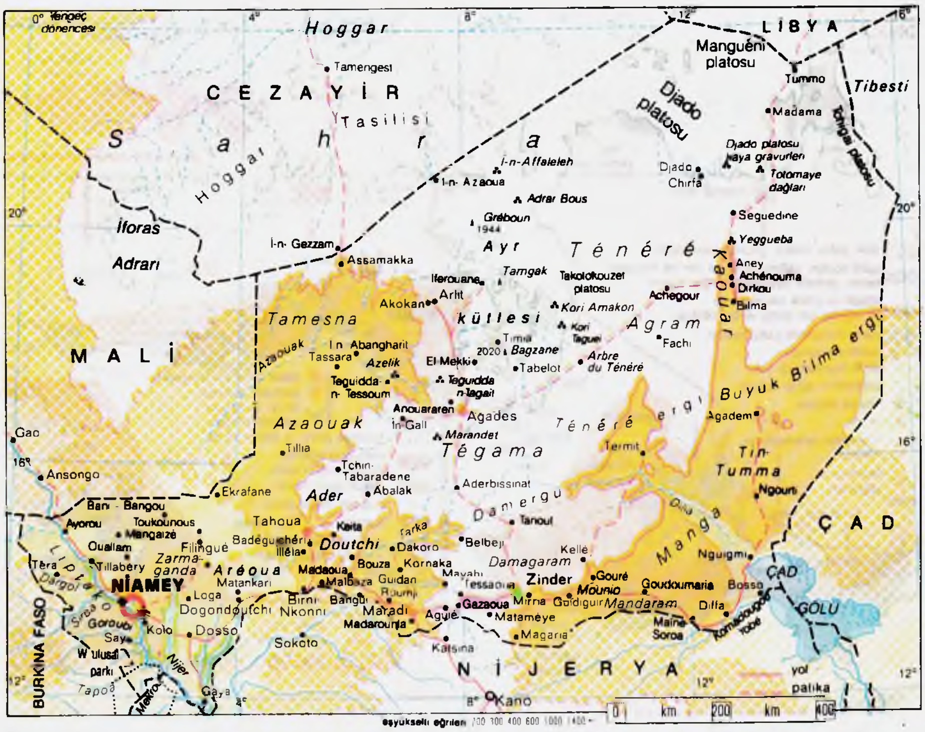
• *Nüfus*. Yılda % 3'lük bir hızla artar. Sudanlı yerleşik zenci halk, göçebe beyaz Sahilliler'le karşıtlaşır. Sudanlılar başlıca üç öbeğe ayrılır: Songhaylar ve Nijer'in güney-batısında oturan Cermalar (ya da Zarmalar), ülkenin orta-batısında yerleşmiş Hausalar ve doğu bölgesine yayılmış Kanuriler. Göçebeler ekilen toprakların kuzeyinde yer değiştirir. Göçebelerin çoğu Tuaregler öbeğindendir; daha sonra, ülkenin içine daha çok dağılan, eskiden Tuaregler'in buyruğunda yaşamış Bellalar ya da Pöller gelir. Ülke genelinde km^2'ye 6 kişi olan nüfus yoğunluğu çok düzensiz dağılır. Nüfusun hemen hemen tümü ülkenin güney çeyreğinde yaşar: burada nüfus sıklığı km^2'de 15 kişi kadardır. En kalabalık kesimler Nijer vadisi ve ülkenin orta-güney bölümüdür. Nüfusun % 79'u kırsal kesimde yaşar. En önemli kentleri Niamey, Zinder, Maradi ve Tahoua'dır. Kırsal göç ve kıyı ülkelerine, özellikle de Fildişi Kıyısı'na göç çok yaygındır. Nijerliler müslümandır. Resmi dil fransızcaysa da her etnik öbeğin kendi dili vardır ve halkın büyük çoğunluğu hausa dili konuşur.

• *Ekonomi. Tarım*, temel iktisadi etkinliktir. Çiftçiler, köylüler, kocadarı, darı, niebe (fasulye), meyve ve sebze yetiştirirler. Taşkınları ve su yükselmelerini denetlemek amacıyla yapılan büyük bayındırlık işleri sayesinde pirinç ekimi Nijer vadisinde çok gelişmiştir (1989'da 79 000 t). Eskiden başlıca ticari ürün olan ve halen ülkenin orta-güney kesiminde ekilen yerfıstığı tarımı bunalım geçirmektedir. Pamuk tarımı ise, ülkenin güneyinde, Sudan-Sahil kesiminde ve küçük barajların aşağı çığırındaki sulanan ovalarda yapılır. Sahilliler hayvancılık yaparlar. 1970'li yıllardaki kuraklık nedeniyle kırılan sığır sürüleri, yaklaşık 3,6 milyon baş hayvanı içerir; küçükbaş hayvanların sayısı ise 11 milyon kadardır.

Havaların normal gittiği yıllarda besin maddeleri tarımı ve hayvancılık yan ürünleri, nüfusun beslenmesine yeterli olmakla birlikte, tarım ve hayvancılık, genellikle, yağışların düzensizliğinden, toprakların verimsizliğinden ve tarım tekniklerinin yetersizliğinden zarar görmektedir. Bağımsızlığına kavuşmasından bu yana Nijer, sanayileşmiş ülkelerden (AT ülkeleri ve ABD), arap ülkelerinden, Çin'den ve uluslararası kuruluşlardan teknik ve mali yardım almaktadır. Birer gelişme birimi durumuna getirilen yönetim bölgeleri çerçevesi içinde modernleşme çalışmalarına girişilmiştir.

Yeraltında maden cevherleri vardır. Ayr'den kasiterit (60 t), Ayr'in batı kenarından (Arlit ve Akouta'da) uranyum cevheri çıkarılır (3 000 tona yakın); hatta, uranyum, ülkenin başlıca gelir kaynağı haline gelmiştir (Nijer dünyanın 6. uranyum üreticisidir). Çıkarılan maden cevheri, zenginleştirildikten sonra dış ülkelere satılır. Kentlerdeki birçok küçük sanayi kuruluşu, tarım ürünlerini (pirinç, yerfıstığı, pamuk) değerlendirir ve tüketim malları üretir.

Kıyıdaki limanlara *ulaşım*, karayolları ve demiryollarıyla sağlanır. Ülkenin batısı, asfalt bir karayolu ve Benin-Nijer ortak örgütü'nün işlettiği demiryoluyla Kotonu'ya; ayrıca, yine asfaltlanmış birçok yolla ve "Nigerians railways" aracılığıyla Lagos'a bağlanmıştır. İç kesimlerde doğu ve batıyla ticaret, ülkeyi enlemesine aşan bir karayoluyla yapılır. Birni N'Konni'de bir ara yol, uranyum madenlerini birbirine bağlar. Niamey'de uluslararası bir havalimanı vardır.

NİJER CUMHURİYETİ

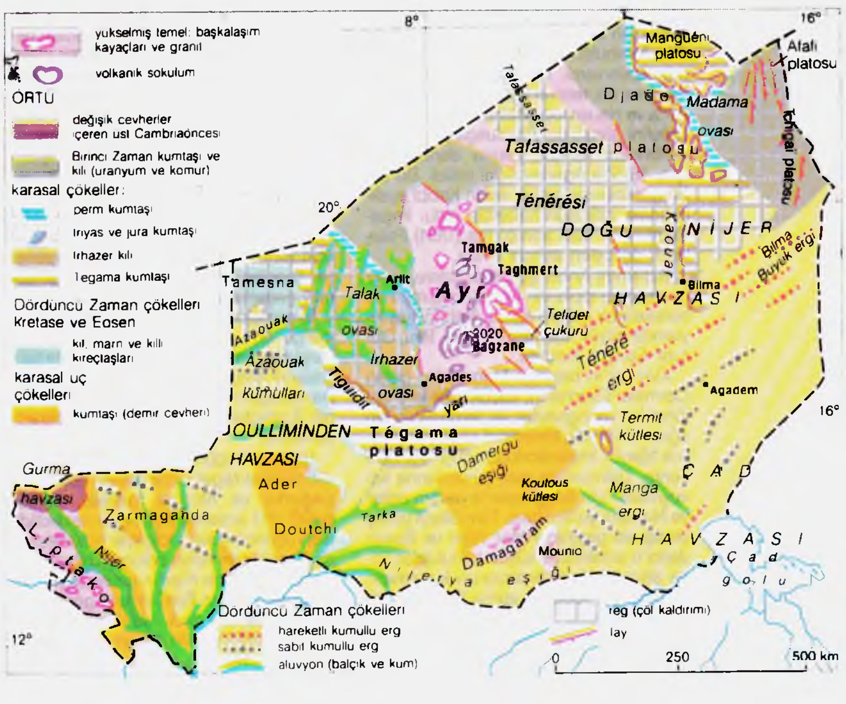
Yerfıstığı, canlı hayvan ve maden cevheri dışsatımı yapan Nijer, dış ülkelerden donanım malları, sanayi hammaddeleri, tüketim malları ve besin maddeleri satın alır. Uranyum sayesinde dengeli bir dış ticaret bilançosuna sahiptir. Başlıca ticaret ortakları AET ülkeleri, Japonya, Kanada, ABD ve Nijerya'dır.

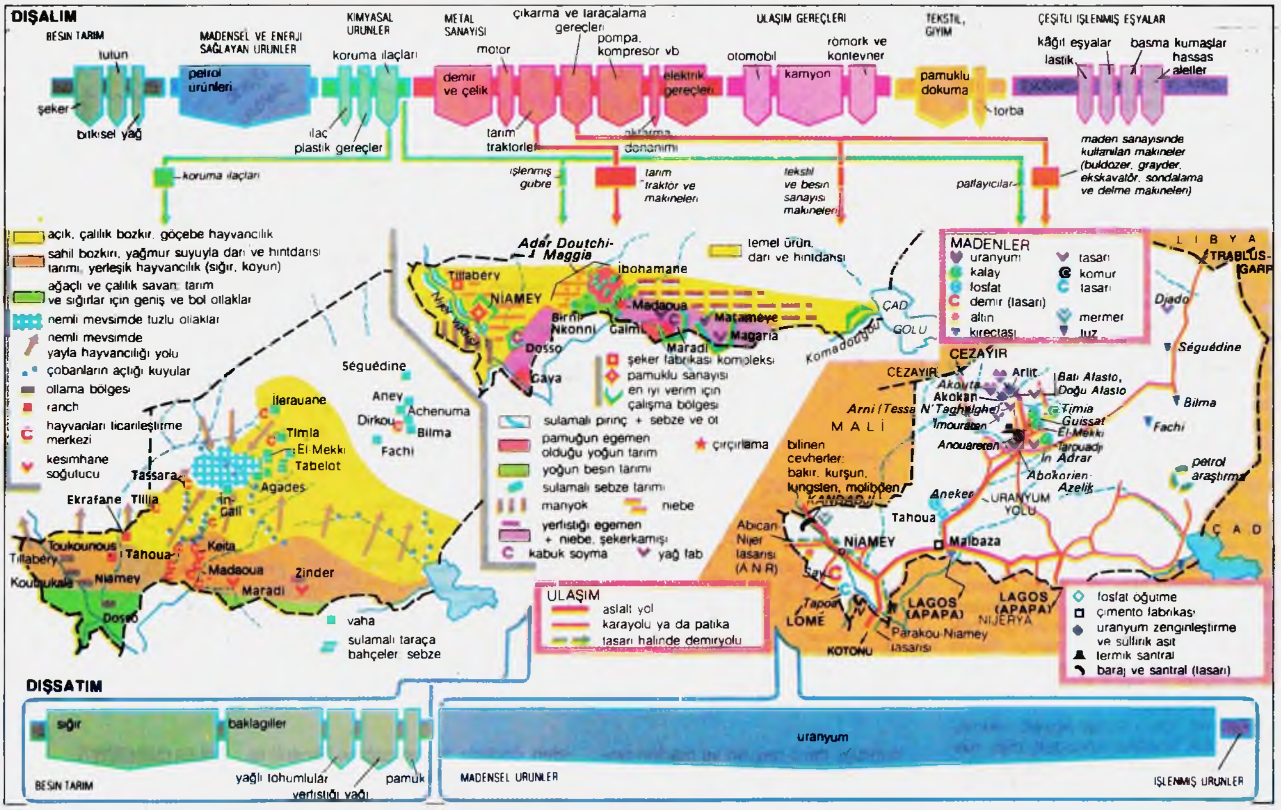
TARİH

Bugünkü Nijer topraklarının, özellikle çöllük kesiminin insanlarca iskânı oldukça eski tarihlere uzanır. Çok erken tarihte oturulmaya başlanan Sahra'da, Batı Afrika'nın hiç kuşkusuz en eski zenci ırkı iskeleti (İbalaghen insanı) bulundu. (Üst Yontmataş). Beyazlara mı, yoksa zencilere mi ilişkin olduğu saptanamayan insan izleri, özellikle Yenitaş çağına (Ténéré) tarihlenir; ve keşfedilen yatakların çoğu (yontulmuş balık kemikleri, balık avı aletleri, fauna), su bulunan yerlerin civarındadır. Sahra'nın kurumaya başlaması üzerine (yaklaşık İ.Ö. 5 000 yıl) çiftçilikle uğraşan zenciler, önce Ayr'a sığındıktan sonra, çok büyük sürüleri için su arayan çoban kavimlerin baskısıyla Güney'e doğru indiler.

Daha İ.Ö. I. binyıl'da kullanılmakta olan büyük sahra yollarından birinin Trablusgarp'tan Gao'ya uzandığı ve bunun bir ara yolla Nijer toprakları üzerinden Tibesti ve Djado'ya bağlandığı belirlenmiştir. Tuaregler'in ataları olan beyaz Berberiler', in, Roma İmparatorluğu'nun sonlarına doğru kullanmaya başladıkları develer sayesinde Nijer'e geldikleri sanılmaktadır. Berberiler, bir yandan Hausalar'ı Ayr'a

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

doğru sürerken (Hausalar burada yarı kentsel yerleşim birimleri kurdular), öbür yandan da yerleşik zencileri sürekli bir biçimde melezleştirerek güneye doğru göçe zorladılar (XII. yy.'a kadar).

Erkenden islamiyeti kabul eden ilk songhay hanedanının (Dialar hanedanı) ortaya çıkışı Koukya'nın kuruluşuna (650' ye doğr.) bağlıdır. Gao çevresinde toplanmış olan ve daha X. yy.'da iyice gelişmiş durumda bulunan imparatorluk, 1325'te Mali hükümdarı Mansa Musa tarafından fethedildi. Musa, egemenliğini Kebbi'ye ve büyük bir olasılıkla Katsina'ya kadar yaydı. 1335'te Gao'nun songhay hanedanından hükümdarı kısmen de olsa egemenliğini yeniden elde etti. (→ MALİ.) Songhay İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu olan Sonni Ali Ber (1464-1492), özellikle Tombuktu'ya ve islamcı klana karşı mücadele verdi. Yerine geçen Askia Muhammet ise, tersine islamiyete dayanarak Ayr'a ve Hausa topraklarına kadar fetih siyasetini sürdürdü. Trablusgarp ve Mısır yönündeki kervan yolunu denetlemek için, 1515'te Agades işgal edildi. Bu sefer dönüşünde patlak veren Kebbi ayaklanması, çöküşün habercisi oldu. İmparatorluk, Tondibi savaşı'nda (1591) Faslılar'ın darbeleri altında yıkıldı.

Batısında Ansongo olmak üzere, nehir çevresinde toplanan Dendi, bağımsız ve hareketli bir yaşam sürdü. Nehrin sağ kıyısında büyük krallıklar (Kokoro, Téra, Gorual, Dargol) kuruldu.

XVII. yy.'ın başında Mande'den gelen Cermalar (Zarmalar), küçük şefliklere bölündüler: Songhaylar ile temaslarından öğrendikleri dil, birliklerini sağlayan başlıca öğeydi. İmparatorluğun düşmesinden sonra, Diamaré'de eski durumlarına kavuşmaları için Songhaylar'a yardım ettiler ve Namaro'yu kurdular. Tüm ülkeyi yavaş yavaş ele geçiren Pöller, Nijer ve Bosso dallol'u arasındaki küçük toplulukları içine alan bir tür federasyonun kurulmasına rağmen, 1860'tan sonra Téra bölgesine ulaştılar.

Müslüman devlet Bornu, Aloama adıyla anılan sultan İdris zamanında (1571-1603) en parlak dönemini yaşadı (XVI. yy.). Etkisi batıda Nijer'e, doğuda Manga'ya kadar yayıldı.

Hausalar, birliklerinin harcı olan dillerini koruyarak, VII. yy.'dan başlayarak ülkenin hemen her yerine dağıldılar. Tuaregler'in Ayr'dan kovduğu, Kanuriler'in Çad'ın batısına sürdüğü ve Gao aracılığıyla Mali İmparatorluğu'nun da sıkıştırdığı Hausalar, bu üçlü baskı karşısında bir bütün oluşturdular. Hausalar'ın kısa sürede songhay boyunduruğundan kurtulan büyük ticaret kentleri, Kano ve Katsina, zanaatçı ve tüccar niteliğiyle, tarım etkinliği iyice gelişmiş bir kırsal halkın toplandığı birer merkez durumuna geldiler.

Sokoto'da bir imparatorluk kuran Osman bin Fudi'nin yönetimindeki Pöller'in ilan ettiği cihad nedeniyle Hausalar'ın varlığı XIX. yy.'da tehlikeye düştü. Osman bin Fudi'nin 1817-1867 arasında hüküm süren oğlu Muhammet Bello, tüm Kuzey Nijerya*'yı, Gober'i, Maradi'yi vb. egemenliği altına aldı.

Daha kuzeyde Azavad, aşiretler arasında sürekli savaşlara sahne oldu. Başlangıçta Zenciler'in oturduğu Ayr'a, VII.-XI. yy. arasında beyaz Lemtalar sızdılar. İsandalamlar XIII. yy.'da, Kel Gresler XIII. ve XIV. yy.'da, Kel Oveyler XIV. ve XV. yy.'da buraya yerleştiler. Tuareg göçebelerle yerleşik Zenciler'in bir arada bulunmaları sürekli çatışmalara neden oldu.

Başlangıçta Hausalar'ın oturduğu Damergu, XIV. yy.'da ilk Tuareg akınlarıyla karşılaştı. Artık güvensizlik nedeniyle topraklarını işleyemeyen Manga, Mounio ve Damaragam aileleri, kuzeye doğru göçerek Tuaregler'in himayesi altında buraya yerleştiler.

1899'da bugünkü Nijer'in batısı, Haut-Sénégal-et-Niger birinci askeri bölgesine bağlandı ve 1900'de merkezi, Zinder (1903-1911 arasında Niamey'e nakledildi) olan üçüncü askeri bölgeyle bütünleştirildi; ülkenin geri kalan bölümü Dahomey'e bağlıydı. 1911'de Nijer'in batısı doğrudan doğruya Fransız Batı Afrikası genel valisinin yönetimine girdi. 1921'de "Nijer toprakları", 1922'de de "Nijer sömürgesi" adını aldı; Niamey, ancak 1926'da yeniden başkent oldu.

23 haziran 1956 tarihli çerçeve yasasından sonra, Cibo Bakari'nin yönetimindeki Savaba partisi iktidara geldi. 1958 referandumu % 80 kabul oyu aldı. Aynı yıl yapılan milletvekili seçimlerini, ülkenin her yerinde Afrika Demokratik birliği (ADB) kazandı. Fransız Milletler topluluğu'nun üyesi olan Nijer, 30 ağustos 1958'de bağımsız oldu ve aynı yılın 9 kasımında ADB' nin Başkanı Hamani Diori, Cumhurbaşkanı seçildi. Diori, tek parti olan Nijer İlerici partisi'ne dayanarak 30 eylül 1965'te ve 1 ekim 1970'te yeniden seçildi.

Antant konseyi üyesi olan Nijer, Fransa ile sıkı ilişkiler sürdürdü. 1974'te bir yandan kuraklığın, öbür yandan Başkanın çevresindeki rüşvetçiliğin yol açtığı güçlükler sonucunda Genelkurmay başkanı yarbay Seyni Kunçe iktidarı ele geçirdi. Selefinin Batı ile kurmuş olduğu ilişkileri koruyan yarbay Seyni Kunçe, ülke içinde yatıştırıcı (Hamani Diori ve Cibo Bakari 1980'de serbest bırakıldılar) ve otoriter bir siyaset izledi. Kunçe kasım 1987'de ölünce Yüksek askeri konsey devlet başkanlığına, Genelkurmay başkanı Ali Sebu'yu getirdi. Eylül 1989'da yeni anayasa, yapılan referandum sonucu büyük bir çoğunlukla (% 99,28) onaylandı ve Ali Sebu cumhurbaşkanı seçildi. Demokratik düzene geçmek için 1 kasım 1991'den 31 ocak 1993'e kadar sürecek bir geçiş dönemi öngörüldü. 1990'da çokpartili düzene geçildi. Ali Sebu 1991' de yeniden seçildiyse de görevi daha çok onursaldı. Ülkeyi Cumhuriyet yüksek konseyi (André Salifou'nun başkanlığındaki geçici yasama meclisi) ve başbakan Amadou Cheffou yönetiyordu.

Geçiş dönemi sona erince mart 1993'te iki turlu başkanlık seçimleri yapıldı. Reformcu solun adayı Nahamane Ousmane, eski tek partinin yerini alan Gelişme toplumu için ulusal hareket'in adayı Mamadou Tandja'nın % 46 oyuna karşı % 54'le başkanlık seçimini kazandı. Bu yeni iktidar her şeyden önce, Tuareg sorununu çözme (kuzeydeki Tuaregler 1990'dan beri ayaklanma halindedirler) ve çok sarsılmış olan ekonomik durumu düzeltme durumundaydı.

NİJER-KONGO DİLLERİ a. Zenci Afrika'da dil ailesi. Senegal'in kuzeyinden Kenya'nın güneyine dek uzanan bir çizgiyle güneye yayılan bir alanda konuşulur.

—ANSİKL. Nijer-kongo ailesinde bilinen 300'den çok dil ve binlerce lehçe vardır. Bu dillerden bazıları, konuşan insan sayısı bakımından zenci Afrika*'nın en önemli dillerindendir: pöl, manding, mosi, yoruba, ibo. Geleneksel olarak altı öbek ayırt edilir: batı atlantik, mande, kva, volta, doğu adamaua ve özellikle bantu dillerinden oluşan benue-kongo öbeği. Bazı uzmanlar Kurdufan (Sudan) dillerinin oluşturduğu küçük öbeği de (bir üst aile içinde) nijer-kongoya bağlar.

NİJERYA, Batı Afrika'da devlet; 924 000 km²; 123 779 000 nüf. (1991). Başkenti *Abuja*. Resmi dili *ingilizce*.

COĞRAFYA

Nijerya, Afrika'nın en kalabalık devletidir (nüfusu Mısır'ın iki buçuk katı, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Zaire'nin dört katından fazla); her beş Afrikalı'dan biri Nijeryalı'dır. Nüfus artış hızı yüksek olan bu ülkenin nüfusu, 1960'a doğru ancak 40 milyon dolayındaydı.

—*Doğal çevrelerin çeşitliliği.* Nijerya 4° - 14°K. enlemleri arasında yer alır. Bunun sonucunda, Nijerya'da çok çeşitli doğal çevrelere rastlanır: yıllık ortalama yağış Güney'de yaklaşık 4 m'yken, Kuzey' de 750 mm'nin altına düşer; aynı enlemde olmalarına karşın, Güney-doğu kesimi, Güney-batı'ya oranla yağışlıdır. Yağışlar bölgeden bölgeye de değişir. Güney-batı'da yarıekvator yağış tipi görülür; Güney-doğu'nun daha basit yağış düzeni, Gine musonundan etkilenir: nisan-kasım arasında bol yağış, aralık-ocak arasında kısa bir kurak mevsim. Ülkenin orta kesimini ve kuzeyini etkileyen sudan tipi yağış rejiminde, süresi 6-7 aydan, K.'e doğru 4 aya düşen ve kuzey yarıküre yazı sırasında görülen bir yağışlı mevsim vardır. Kuzeyde yağışlar yıldan yıla büyük değişiklikler gösterir, sıcaklıklar da yarıekvator tipinden (eşit sıcaklıklar), sudan tipine (daha çelişkili) aynı geçişi sergiler.

Nijerya'da bitki örtüsü, sürekli yeşil ekvator ormanlarından, orta kesimdeki seyrek, az çok savanlaşmış ormanlara ve Çad kıyılarında Sahil'de görülenlere benzeyen savanlara kadar büyük çeşitlilik gösterir. Otlu ovalar başlıca kütleleri (Jos platosu, Kamerun sınırındaki yükseltileri) kaplar.

Büyük bir çeşitlilik yer şekillerinde de gözlenir. Nijeryalı coğrafyacılar, ülkedeki on iki morfolojik bölgeyi iki öbeğe ayırırlar: yüksek topraklar *(highlands)* ve alçak topraklar *(lowlands)*. Yüksek topraklar da üç bölüme ayrılabilir. Hausa ülkesindeki yüksek ovalardan ve Jos platosu dağlarından (600-700 m ile 1 200-1 800 m arasında, birçok düzleşme yüzeyi içeren sert taban) oluşan Orta-kuzey platosu. İkinci bölüm Nijerya Adamauası ve 2 400 m'yi aşan komşu dağlık kütlelerden (Alantika ve Shebshi dağları) oluşan yüksek topraklar *(Eastern uplands)*. Üçüncü bölüm, 300-600 m yükseklikte güzel billurlu tümseklerin yer aldığı, en yüksek noktası 1 000 m'yi bulan granitli yüzeyler olan batıdaki yüksek topraklar *(Western uplands)*.

Nijerya topraklarının büyük bölümü ovalıktır. Gine körfezinde kıyı ve delta ovaları; G.-D.'da tortul havzalar ve Cross ırmağı havzası; Benue ovaları ve Nijer vadisi; K.-B.'da Sokoto ovaları; K.-D.'da Çad ovaları.

• *Halkların ve kültürlerin çeşitliliği.* Başlıca dört etnik öbek vardır: G.-B.'da Yorubalar, G.-D.'da İbolar, K.'de Hausalar ve Pöller. Ancak Nijerya nüfusunun karışık yapısına yol açan, her biri ayrı dile, tarihe, geleneğe sahip çok sayıda etnik azınlıktır. Çoğunlukta olan dört öbek nüfusun üçte ikisinden biraz fazlasını oluşturur. Buna Kanuriler'i, İbibiolar'ı, Tivler'i ve Edolar'ı da eklersek bu sekiz etnik öbek Nijerya nüfusunun dörtte üçünden çoğunu bünyesinde toplar.

Her büyük bölgede bir öbeğin çoğunlukta olması siyasal güçlükler doğurmaktadır. Bölgesel güç, K.'de Hausalar'ın (ve Pöller), G.-B.'da Yorubalar'ın, G.-D.'da İbolar'ın (ve İbibiolar) elindedir. Ülke çapında ele alındığında, yönetim ya kuzeydeki müslümanların (sayısal üstünlükleri vardır) ya da Kuzey (Hausalar) ile Güney-batı (Yorubalar) koalisyonunun elindedir; ne var ki, birinci durumda Güney halkları, ikinci durumdaysa Güney-doğu halkları (İbolar ve İbibiolar), yönetime karşı çıkmaktadır. Ülkenin eyaletlere (önce 12, sonra 19, 1987'de 21 1991'den beri 30 eyalet) bölünmesi, kabile ayaklanmaları tehlikesini azaltmakla birlikte, müslüman Kuzey'in, halkı çoğunlukla animist ve hıristiyan olan Orta ve Güney kesimleri üzerindeki üstünlüğünü güçlendirmiştir. Nijerya, Afrika'nın en önemli müslüman ülkesidir (Nijerya'daki müslümanların 54 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir). Nüfus dağılımı dengesizdir. Ülke ortalaması üzerinde nüfus yoğunluğu, özellikle kalabalık etnik öbeklerde görülür: K. ve K.-D.'da Hausa ülkesi; G.-B.'da Yoruba ülkesi; G.-D.'da İbo ülkesi. Öte yandan, orta kesim, *middle belt,* çok daha tenhadır.

• *Bölgelerin ve tarımsal kaynakların çeşitliliği.* Zenci Afrika'nın diğer ülkeleri gibi, Nijerya da bir tarım ülkesidir. Nüfusun % 50'si tarımla uğraşır. Kısa süre önce petrolün bulunmasına kadar, Nijerya dışsatımı tarıma, hayvancılığa ve kereste satışına dayanmaktaydı. Ancak bugün, dışsatımın % 93'ünü petrol oluşturur.

Afrika'nın diğer kesimlerinde olduğu gibi, çapalayarak ve bazen de hasat artıklarını yakarak yapılan besin maddeleri tarımı pek verimli olmamakta, ama gene de, kentlerden gelen taleple canlanan ül-

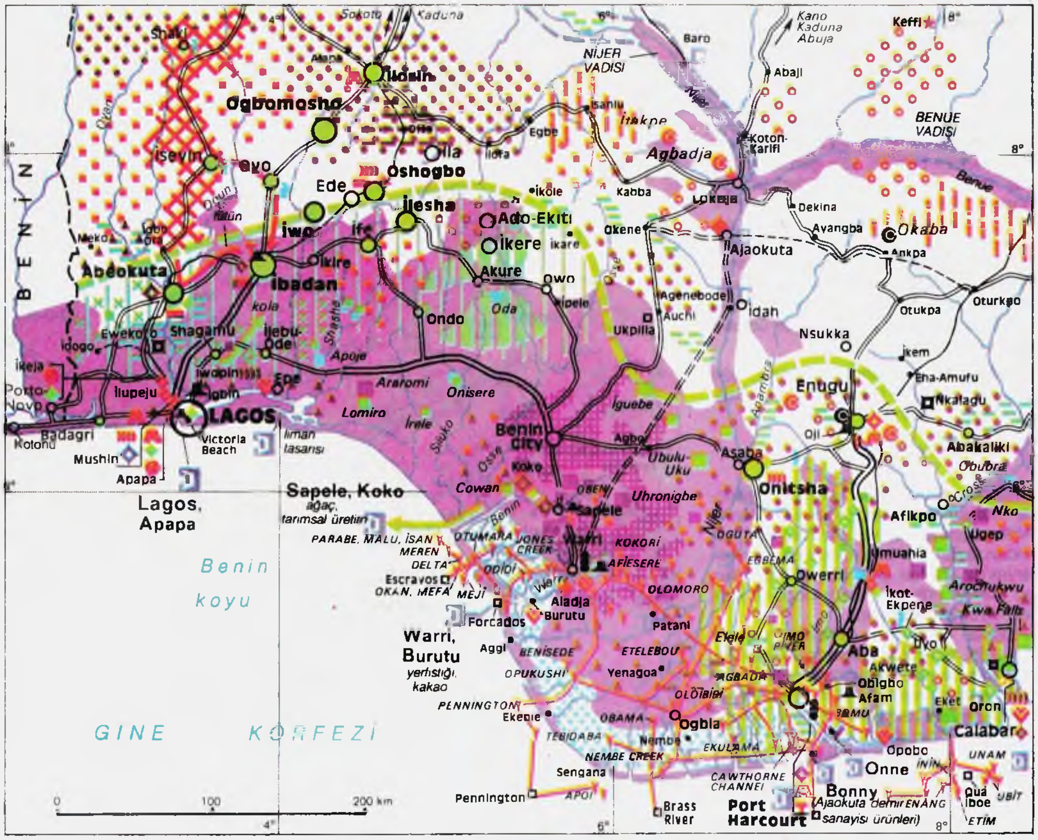

NİJERYA

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

ke içi alışverişini karşılamaktadır (middle belt'te üretim fazlası yam satışı, Güney'de kola cevizi satışı, sığır ticareti, vb.). Güney'in yenilebilir köklere dayalı tarımına karşılık, Kuzey'de tahıl üretimi (darı çeşitleri) ağır basar. Pek çok büyük tarım bölgesi vardır. G.-D.'da, İbo ve İbibio ülkesinde, palmiye bahçeleri yer alır; Yoruba ülkesinde aynı yenebilir bitkiler tarımıyla (manyok, yam, taro, muz, mısır) birlikte kakao da üretilir; dışsatım ürünleri az olan middle belt, yam, mısır, kocadan ve pirinç gibi ürünlerini, güney ve kuzeydeki kentlere satar. Kuzey'de darı, pirinç, yerfıstığı ve pamuk tarımı ağır basar; çoğunlukla Pöller'in elinde olan hayvancılık büyük önem taşır. Kano bölgesinde, sulu tarımın ve sebze üretiminin özel yeri vardır; yam, taro, avrupa sebzeleri ve süt hayvancılığı, köylülerin ve Jos platosunda hayvancılıkla uğraşanların gelir kaynağıdır.

GÜNEY BÖLGELERİ

Tarım yöntemleri, etnik öbeklere ve bölgelere göre büyük farklılık gösterir. Savan bölgelerinde, yakılarak açılan tarlaları nadasa bırakarak yapılan tarım çok yaygındır; dağlık bölgelerdeki göçebe nüfus, taraçaları ekip biçer (Jos platosu, Mandara dağları). Sudan yakınlarındaki büyük kentler (Kano, Sokoto, Katsina, Zaria, Maiduguri) çevresinde, sulama ve gübreleme yapılarak gerçekleştirilen yerleşik tarım egemendir. Bu bölgelerde, birlikte yürütülen hayvancılık ve tarımın yanı sıra sulu tarım uygulaması da yaygınlaşmaktadır.

Nijerya'da çok önemli bir yer tutan dışsatıma yönelik tarım, büyük tarım işletmelerine has özelliklerden çok, ticari amaçlı köy tarımı özelliklerini taşır. Tarım işletmelerini ne ingiliz sömürgeciler, ne de bağımsızlık sonrasındaki yöneticiler desteklemiştir. Yalnızca 8 000 ha'lık bir alan kaplayan büyük tarım işletmeleri Sapele ve Calabar bögelerine yarı yarıya pay edilmiştir (yağ palmiyesi ve kauçuk). Köy tarımında, Kuzey'de yerfıstığı ve pamuk, Güney-doğu'da yağ palmiyesi ve kauçuk (ilkine göre çok daha önemsiz) üretilir. Yoruba ülkesinde, geleneksel çokürünlü tarımın ticari bir parçası olan kakao üretiminin % 90'ı gerçekleşir (1989'da 125 000 t). Nijerya dünyanın beşinci büyük kakao üreticisidir. Ülke, kereste de satar (yılda 65 000 t). Büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürülerinin büyük bölümünün bulunduğu Kuzey'de hayvancılık önem taşır: 12,2 milyon büyükbaş, 39-40 milyon küçükbaş hayvan (dağ keçileri bu sayının büyük bir bölümünü oluşturur). Giderek yerleşik yaşama geçen göçmen çobanlar olan Pöller'in yaşamı, büyükbaş hayvanlara bağlıdır. Balıkçılığın yaklaşık yarısı ırmaklarda ve göllerde (özellikle Çad gölü) [yılda ticari nitelikli 350 000 t], diğer yarısı denizde ve kıyı göllerinde gerçekleştirilir.

• *Zengin madenler ve gelişen sanayi.* Madenlerle petrolün GSYİH'daki payı, % 3'ten, 1965'te % 50'ye yükseldi. Büyük bir petrol üreticisi haline gelen Nijerya, yıllık ortalama 100 Mt üretimiyle (varlığı kanıtlanan rezervler 2 342 Mt'un üzerinde), bugün Afrika'da ilk sırayı alır. Henüz az işletilen doğal gaz rezervlerini çeşitli kaynaklar 2 400 ve 2 500 milyar m^3 olarak tahmin etmektedir. Nijerya, 1971'den beri OPEC üyesidir. 1990'daki tahmini petrol geliri 10 milyar dolardır. Üretim alanı, Nijer ırmağı deltası ve yakınındaki kıta sahanlığıdır. Petrol, devlet gelirinin % 87'sini ve dışsatımın % 93'ünü sağlar. Bu yeni zenginlik kaynağı geleneksel maden zenginliklerini (kalay, kalay ve uranyumla bir arada bulunan kolombit ve kömür) geride bırakmaktadır.

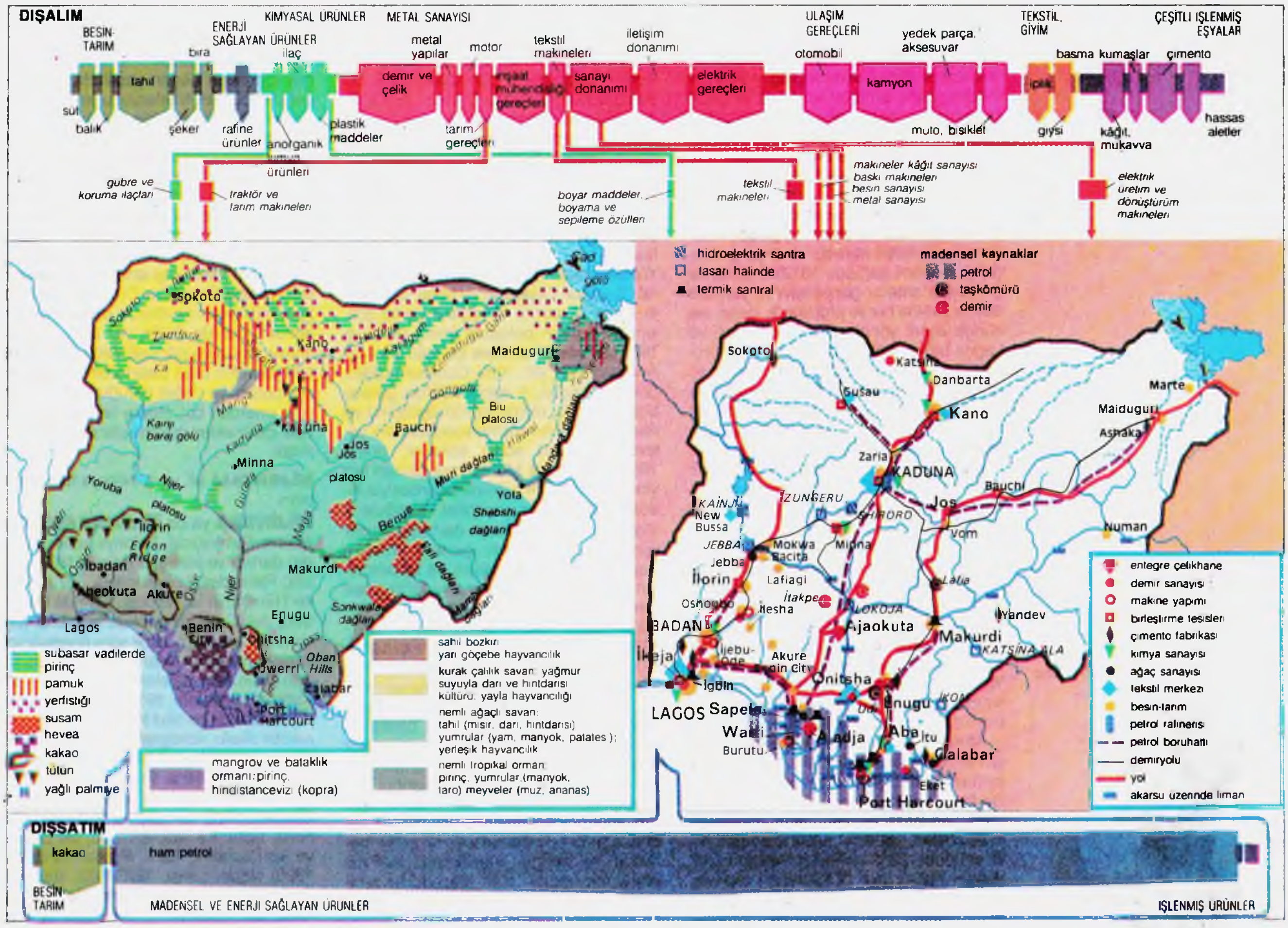
Nijerya'nın enerji üretimi ve sanayi donanımı, gelişmekte olan ülkelere has özellikler taşımaktadır. Yalnızca 10 milyar kWsa olan elektrik üretimi, kişi başına yılda 80 kWsa tüketime olanak verir. 1977'den sonra Port Harcourt, Warri ve Kaduna'da kurulan rafinerilerle artan kapasiteye karşın (bugün yılda 12 Mt'dan fazla petrol arıtılmaktadır), petrolün önemli bölümü ham olarak satılır. Sanayi kesimi ise GSYİH'nın yalnızca % 9'unu oluşturur ve ülkedeki ücretli kesimin % 11'ini istihdam eder. Fabrikaların hemen tümü kentlerin çevresinde ve çoğunlukla sanayi çevrelerinde yer alır. Bunlar, yeni kurulmuş, pek büyük olmayan ve tüketim maddeleri üreten fabrikalardır. Hükümet, yabancı girişimleri ulusallaştırmak için etkin bir siyaset izlemektedir.

• *Kentleşme ve ticaret.* Yoruba ülkesinde, yarı kırsal kentler önemli rol oynar. XIX. yy.'ın ortasında, burada, nüfusu 20 000'i aşan 15 kent vardı ve içlerinden 6'sının nüfusu 40 000'i aşıyordu. Yirmibeş yıl kadar önce Nijerya kentlerinde yaşayanların yarısından çoğu Yoruba ülkesindeydi. Oyo ve Ondo eyaletlerinde, nüfusun üçte ikisi kentlidir. 1990'da nüfusu milyonu aşan Lagos, İbadan ve Kano dışında nüfusu 300 000-500 000 arasında olan 6 kent vardı. Ancak, Nijerya'nın en büyük kenti artık Yoruba topraklarında değildir: bugün en kalabalık kent, İngilizler'in kurduğu liman kenti Lagos'tur. Kuzey'deki bazı kentler de önemli merkezlerdir: Kano, Katsina, Maiduguri ve Sokoto. Nijer deltasındaki, en büyük kent Port Harcourt'dur. Petrol sayesinde, dış ticaret dengededir. Petrol alıcısı ABD ve Batı Avrupa ülkeleri (Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Hollanda) ülkenin başlıca müşterileridir. Bunlardan Büyük Britanya (sömürge döneminin sonucu) ve Almanya Nijerya'nın en çok dışalım yaptığı ülkelerdir.

TARİH

Yontmataş devrinden kalma birkaç alet ("pebble kültürü") bulundu. Hemen her yerde izine rastlanan Yenitaş çağından yavaş yavaş Demir çağına geçildi. Bu çağ sırasında Bauchi platosu üzerinde etkisi İfe ve Benin'e doğru yayılan Nok* uygarlığı (İ.Ö. 500 - İ.S. 200) ortaya çıktı. Nijerya, bütün Ortaçağ boyunca halkların birbirine karışmasına sahne oldu; bu süre içinde, VII.-XI. yy.'lar arasında Hausalar Kuzey'de ve Yorubalar Güney-batı'da yerleşirlerken, en eski etnik guruplar sığınabilecekleri bölgelere (Jos platosu ve Doğu'nun bataklık ormanları) yöneldiler.

• *Kuzey.* Kuzey krallıkları, XI. yy.'dan itibaren oluşmaya başladı ve Kanem* hükümdarının müslümanlığı benimsemesiyle bir-

likte islamlığın etki alanına girdi. XIV. yy.'da Kano'dan Uaddai'ye dek yayılan bu krallık, iç karışıklıklar nedeniyle zayıfladı. Bu durum, Hausa krallıklarının, özellikle Zaria* ve hepsinden önce de Kano* krallıklarının güçlenmesini sağladı. Kano hanedanı XIV. yy.'da müslümanlığı benimsedi. Bu krallık en parlak dönemini Muhammet Rimfa zamanında (1463-1499) yaşadı, ama XVI. yy.'da yeniden güçlenen Bornu ile karşı karşıya kaldı. Kano, Katsina* ve Zaria, Kebbi*'nin tersine, kısa sürelerle Gao'nun metbuluğuna geçti. Askia'nın Tondibi'de yenilmesinden (1591) sonra Kano ve Katsina, Sahra ticaret yolunun denetimini ele geçirmek için çatıştılar. Kanem-Bornu, Ali Gaci, oğlu İdris (1504 -1526) ve özellikle İdris Aloama'nın (1571'e doğr. - 1603'e doğr.) parlak saltanat dönemlerini yaşadı; eski Sef (ya da Seyfiye) hanedanı varlığını 1846'ya değin sürdürdü. Bornu dışında islamlık, Katsina'nın animist bir hanedanın hüküm sürdüğü Gober* karşısında silinmesi üzerine XVII. yy.'da gerilemeye başladı. Müslüman Pöller'in aydınlar sınıfını oluşturduğu bu ortamda, reformcu hareket doğdu. Bunun sonucunda fulani ayaklanması ve 1802'den itibaren Osman* bin Fudi'nin, sonra Batı'da kardeşi Abdullahi'nin ve Doğu'da da oğlu Muhammet Bello'nun yürüttükleri kutsal savaş başladı. Böylece, başkenti Sokoto* olan ve her yerde müslümanlığı yayma ülküsünü benimseyen merkezi bir din devleti, ama aynı zamanda bir pöl iktidarı (pazarların ve kervanların, özellikle köle ticaretinin denetimi) oluştu. Osman bin Fudi önce Gober'e, sonra Zaria'ya saldırdı. Kano ve Katsina'daki eski hausa sultanlıkları 1807'de düştüler. 1830'a doğru, eyaletler biçiminde örgütlenen Fulani İmparatorluğu, Bornu dışında, Nupe de dahil, güney-batı'da İlorin'e ve güney-doğu'da Adamaua'ya kadar bugünkü tüm Nijerya'yı içine aldı. Muhammet Bello tarafından çok iyi yönetilen imparatorluk, önderinin ölümünden sonra ortaya çıkan çalkantılardan kurtulamadı. Bununla birlikte, Şeyh Muhammet el-Kanemi, Pöller karşısında eski bornu gücünü korumasını bildi ve Sefler'in son temsilcisinin kendisini bertaraf etme girişiminden sonra 1846'da tahta çıktı. Kendi hanedanı da 1893'te devrildi ve Bornu, Rabah tarafından işgal edildi.

• *Güney.* Ortak kültür ve din merkezi İfe* olan Oyo* ve Benin* krallıkları XII. yy.'a doğru ortaya çıktı. İfe heykelciliğinin parlak dönemi ve Benin'de bronz tekniğinin ortaya çıkışı, büyük bir olasılıkla XIII.-XIV. yy.'a rastlar. Nijer'in doğusunda yaşayan İbolar'ı da içine alan Oyo krallığı başta olmak üzere her iki krallık XV. yy.'da topraklarını genişlettiler. İfeler'in önderi, kralın görevlilerince denetlenen bir dizi kral aracılığıyla bugün Yorubalar'ın yaşadığı bütün ülke üzerinde egemenlik kurdu. XVI. yy.'da Benin krallığı, Lagos'tan Bonny'ye değin uzanan toprakları kapsadı ve kıyı kesiminin önemli bölümünü denetimi altına aldı. 1472'de Portekizliler, Benin kıyılarına çıktılar ve Benin kenti ilk kez 1486'da ziyaret edildi. Kısa sürede, köle satışına ve ikincil olarak karabiber ve fildişine dayalı ticari ilişkiler, özellikle São Tomé adası üzerinden kuruldu. Portekizliler, ayrıca Nijer deltasında yaşayan ve bazen federasyonlarda bir araya gelen halklarla (İjolar, İbibiolar ve İbolar) ilişkiler kurdular. Köle ticareti, bunların tüccar topluluklar olarak örgütlenmelerine yol açtı.

Oyo, batıda Togo'ya dek yayıldı, Dahomey'i haraca bağladı ve Benin, XVII. yy. boyunca varlığını sürdürdü. Bütünüyle avrupa ticaretine bağlı olan küçük delta krallıkları, giderek daha da merkezileşen Egbalar'ın denetimine girdi. Oyo, krallık kudretinin zayıflamasının yol açtığı iç savaşlarla parçalandı; uzak eyaletler, birbiri ardı sıra özerkliklerini elde ettiler. Pöller'in, Oyo'nun hemen yakınındaki İlorin'e yerleşmeleri tehlikeli bir duruma yol açtı; eski başkent işgal edildi ve şef, 1835'te öldürüldü. Krallık bir dizi devlete bölündü: İbadan, Abeokuta ile birlikte Egba devleti, İjaye, İjebu vb. Pöller'in baskısı altında bu Yoruba ülkeleri daha çok kıyı kesimine doğru yöneldiler ve Avrupalılar ile ilişkilerini yoğunlaştırdılar.

• *Sömürgeleşme.* Portekizliler'in yerini İngilizler aldı. Çünkü 1553'te, ingiliz gemileri portekiz tesislerini yıkmış ve İngiltere yavaş yavaş, XIX. yy.'da ortadan kalkıncaya değin köle ticaretini Biafra körfezinde kendi tekeline almıştı. İngiliz tüccarlar, çeşitli hammaddeler bulmak için Nijerya içlerine sızmaya çalıştılar; misyonerler ve kâşifler de serüvene atıldılar. 1849'da John Beecroft, Uidah, Badagri ve Lagos'taki köle tacirlerinin etkinliklerini izlemek ve delta bölgesine (Oil Rivers) girmeyi hızlandırmak üzere Fernando Poo'ya ingiliz temsilcisi olarak atandı. Lagos, 1851'de işgal edildi, 1861'de sömürge ilan edildi ve kıyı boyunca girişilen ilhaklarla genişletildi. 1879'da sir George Taubman Goldie, rakip şirketlerin (özellikle fransız şirketlerinin) hızla yerini alan ve bir krallık ayrıcalığı elde eden United African Company'yi örgütledi ve böylece şirket, Royal Niger Company adını aldı. Bu kuruluş, Lagos'tan Kamerun'a değin himaye altına alınan ülkeleri yönetti ve Nijer ırmağı boyunca Kuzey'i ele geçirmeye girişti. İngilizler Nupe'ye 1897'de yerleştiler ve Fransa ile sınırları belirleyen antlaşma 1898'de yapıldı. Royal Niger Company'nin ortadan kalkmasından sonra (parlamento tartışmalarında Nijerya adı ilk kez o zaman geçti) Oil Rivers protektorası, Colonial Office'in yetkisine bırakıldı ve 1906'da Lagos kolonisi'ne bağlanınca, sömürge ve

Destable - musée de l'Homme

Nijerya sanatı:ekoi heykelciği deri kaplı ağaç (musée de l'Homme

Güney Nijerya protektorası oldu. Bu arada, sorumluluğu genç bir subaya, Frederick Lugard'a bırakılan Kuzey bölgesi de ayrı bir protektora durumuna getirildi. Böylece bugünkü sınırları aşağı yukarı belirlenmiş oldu, ama bir sindirme ve baskı kampanyası zorunlu görüldü: 1903'te Kano ve Sokoto, 1905'te Bornu işgal edildi; ancak Jos platosu ile Benue vadisindeki isyan odakları 1920'ye kadar ayakta kaldılar.

Lugard, böylece boyun eğdirilen bölgede İndirect Rule kurallarını uyguladı; müslüman emirlikleri korudu ve onlar aracılığıyla yönetimi sağladı. 1912'de Colonial Office'ten sistemi genelleştirme yetkisini aldı ve 1914'te her iki protektora, genel vali olarak kendi yönetimi altında birleşti ve Lagos başkent oldu. 1939'da Güney protektorası, Batı ve Doğu olmak üzere iki bölgeye ayrıldı. İndirect Rule uygulamasının yerini, 1950'de bir yerel hükümetler kurma denemesi aldı. Atanan Afrikalılar'a açık ve genel valiye bağlı yüksek görevlilerden oluşan bir yürütme meclisi ve bir yasama meclisi, Lugard tarafından oluşturuldu: 1922'den itibaren ingiliz ya da afrikalı üyeler seçildiler.

Nijerya milliyetçiliği, 1945'ten sonra özellikle Awolowo (Yoruba) ve N. Azikiwe'nin (İbo), 1949'dan itibaren de Kuzey bölgesinde Ahmedu Elhacı Bello'nun önderliğinde olmak üzere, siyasal partilerin, sendikaların, basının atılımlarıyla gelişti; ama siyasal bilinç özellikle İbolar'da gelişirken, Yorubalar daha tutucuydular ve Kuzey, ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra Güney'i nüfuzu altına almayı düşünüyordu.

Afrikalılar'ın parlamentoda temsilini öngören 1945 Anayasası'nın, sonra genel oy hakkını ve bölgesel ve merkezi düzeyde bir temsili hükümet sistemini getiren 1951 Anayasası'nın (Macpherson anayasası) etkileri, kabileler arasındaki gerginlikler nedeniyle engellendi. Lyttelton anayasası (1954), ayrı hükümetleri olan üç devletten oluşan bir federasyon örgütledi ve isteyen her bölgeye tam özerklik önerdi. Doğu ve Batı'nın özerkliği 8 ağustos 1957'de, Kuzey'in özerkliği ancak 1959 martında ilan edildi; ülke tüm olarak bağımsızlığına 1 ekim 1960'ta kavuştu. 1959 seçimlerinde, ülkenin üçe bölünmüşlüğü açık bir biçimde ortaya çıktı. Milletvekilliklerinin çoğunu kazanan Northern People's Congress'in başkanı Abubakar Tafawa Balewa, federal Başbakan; Dr. Azikiwe Senato başkanı, ve bağımsızlıktan sonra da Federasyon'un nijeryalı ilk genel valisi oldu. 1 ekim 1963'te Nijerya'da Cumhuriyet ilan edildi, ama ülke Commonwealth'te kaldı.

• *Bağımsızlık sonrası.* Port Harcourt çevresindeki zengin petrol yataklarının 1958'den itibaren işletilmesinden dolayı iktisadi durumun iyi olması, hızlı nüfus artışı, yüksek düzeyli seçkinlerin varlığı, genç cumhuriyete büyük bir gelişme şansı veriyor gibiydi. Ama 1962'de başlayan karışıklıklar, Başbakanın otoritesini kolayca sindiremeyen batı bölgesini sarstı ve Awolowo'nun tutuklanmasına yol açtı. Kuzey'in ağır bastığını ortaya koyan 1963 nüfus sayımı sonuçlarına itiraz edildi. Batı'yı petrol gelirinden yoksun bırakan Orta-batı bölgesinin kurulması, çalkantılara neden oldu. Doğu, kendi bölgesine yapılan federal yatırımların azlığından şikâyet etti.

15 ocak 1966'da Azikiwe'nin yokluğundan yararlanan ibo kökenli general İronsi iktidarı ele geçirdi ve Kuzey'in zararına güçlü bir merkeziyetçiliğe yönelik bir dizi önlem aldı. Kuzey'de, ülkenin idari ve iktisadi kurumlarındaki kadroların büyük bir bölümünü oluşturan İbolar'a karşı kanlı ırkçı ayaklanmalar meydana geldi. 29 temmuz 1966'da general İronsi, Kuzeyliler'ce öldürüldü. İsyancıların hükümetin başına geçirdikleri general Gowon, İronsi'nin kararlaştırdığı birleştirme önlemlerini uygulamaya girişti ve batılı önderleri serbest bıraktı. Kuzey'de İbolar'a yönelik katliamların yoğunlaşması üzerine Doğu bölgesi komutanı albay Ojukwu, yeni bir bölgelere ayırma tasarısını reddederek ve daha sonra, 6 temmuz 1967'den 12 ocak 1970'e kadar devam edecek Biafra* savaşı'nı başlatarak işi çığırından çıkardı. Bu savaş sonunda, Biafra birlikleri teslim oldu. Çatışma, tahminen bir buçuk milyondan fazla insanın ölümüne yol açtı. Daha sonra general Gowon, ulusal uzlaşmayı sağlamaya çalıştı. 29 temmuz 1975'te askeri bir darbeyle devrildi ve yerine general Murtala Ramat Muhammet getirildi. İktidarın 1979'da sivillere devrini öngören bu yeni lider, 13 şubat 1976'da öldürüldü. Yüksek askeri konsey, onun yerine general Olusegun Obasanjo'yu atadı. Obasanjo, önce 12, sonra 19 federal devlet arasındaki ilişkileri pekiştirdi (mart 1976) ve 1979'da, iktidarı sivillere bırakan yeni bir Anayasa ilan etti. Yeni Cumhurbaşkanı Shehu Shagari, 1 ekim 1979'da göreve başladı. Ama, rejimin çürümüşlüğünü ve iktisadi bunalımı çözme konusundaki yetersizliğini ilan eden askerler, aralık 1983'te, general Muhammet Buhari'nin yönetimindeki bir hükümet darbesiyle iktidarı yeniden ele geçirdiler. 30 ağustos 1985'te kansız bir askeri darbeyle iktidar yeniden el değiştirdi; general İbrahim Babangida Devlet başkanı ve Başkomutan oldu. Ekonomik durumu düzeltmek için bir iktisadi olağanüstü durum ilan edildi (ekim 1985 - ocak 1987). 1987-1993 arası hıristiyan-müslüman çatışmaları, gösteriler, askeri komplolar, dinsel ayaklanmalar ve kabile çarpışmalarıyla geçti. 1992 sonunda sivil yönetime geçilmesine ve 1993 haziranında başkanlık seçimi yapılmasına, bunun için de yalnız iki partinin kurulmasına izin verildi: Sosyal demokrat parti (SDP) ve Cumhuriyetçi ulusal konvansiyon (CUK). Bu iki parti amerikanvari bir aday seçimi süreci sonucunda birer cumhurbaşkanı adayı belirledi: iki zengin müslüman; SDP'nin adayı, bir yoruba olan Mashood Kashimawo Olawale Abiola ile CUK'un adayı, bir kano olan Bashir Tofa.

SANAT

Nijerya'nın güney-batı'sında yaşayan Yorubalar'da sanat, geçmişte olduğu gibi günümüzde de, esin kaynağını tanrılardan, yöre kahramanlarından, atalardan ve ikizlerden alır. Siyasal kurumlar (her site -devletin kendi tanrısal kralı vardır), kâhinler, erkek ya da kadınların yer aldığı topluluklar, sanat yapıtlarından yararlanırlar. Nüfusu beş milyonu geçen bir toplumun talebini karşılayabilmek için, zanaatçılar çok sayıda ağaç maske ve heykel gerçekleştirmişlerdir. Kabile işaretlerini taşıyan yüz, badem biçiminde patlak gözler, kalın ve birbirine koşut dudaklar, ince kemerli ve etli kanatlı burun, bu yapıtların en belirgin özellikleridir. Krallık sarayları, zengin oymalı, genellikle çokrenkli bir dekora sahip ayaklar ve kapılarla süslenmiştir. Yorubalar'da metal, fildişi ve inci işçiliği de çok gelişmiştir.

Nijerya'nın, özellikle İbolar, İbibolar, Ekoiler, İjolar'ın yaşadığı güney-doğu illerinde sanat alabildiğine çeşitlilik gösterir. Maskelerin sayısında büyük bir artış görülür. Bazılarında insan ve hayvan çizgileri birbirine karışmıştır. İbolar'ın *mmvo* maskelerinde görülen katlı kompozisyonlara, pişmemiş topraktan yapılmış ve "modaya uygun" giydirilmiş tanrı figürlerini barındıran, duvarları boyalı dinsel köy yapıtlarında da rastlanır.

Nijerya'nın iç kesimindeki yaylada, Nijer ve Benue ırmaklarının birbirine kavuştuğu noktanın G.-D. ve K.-B.'sında ve Adamaua ilinde yaşayan halk toplulukları tarafından gerçekleştirilen yapıtlar çok yakın bir tarihte keşfedilmiştir. Maske ve heykeller, Kamerun yaylalarında ve Zaire'nin kuzey-doğu'sunda görülen heykellere benzetilebilir; bunlarda, sudan savanalarının sanatına ait özellikler de göze çarpar: aynı plastik soyutlama eğilimi, biçimde aynı yalınlık.

Nijerya önemli birçok müzeye sahip tek Zenci Afrika ülkesidir. İç yayladaki Jos kentinde, 1952'de kurulan müzede, Nok* pişmiş toprakları denen yapıtlarla ilginç bir çağdaş çömlek koleksiyonu yer alır. İfe ve Benin City müzelerinde, buralarda ortaya çıkarılan buluntular sergilenmektedir; ne var ki, Benin sanatını topluca tanımak için, Londra'daki Museum of Man ile Berlin'deki Museum für Völkerkunde'yi gezmek gerekir. Lagos müzesi bütün bölgelerin sanatlarına ait yapıtlardan oluşan, ustalıkla oluşturulmuş bir koleksiyon sunar. Müzecilikte merkeziyetçi anlayışın bırakılmasıyla birlikte, Oshogbo, Oron, Owo gibi orta büyüklükteki kentlerde küçük müzeler açıldı. Özellikle İfe'de yer alan bazı sit alanları müzeye dönüştürüldü. Eski kentteki yapıların başlı başına birer sanat yapıtı sayılmaya değer olduğu Kano'da, en eski evlerden biri, Kuzey Nijerya tarih ve halk gelenekleri müzesi olarak düzenlenmiştir.

NİJERYALI sıf. ve a. Nijerya halkından olan.

NİJİNSKA ya da **NİJİNSKAYA** (Bronislava Fominiçna), Polonya asıllı rus kadın dansçı ve koregraf (Minsk 1891 - Pacific Palisades, Los Angeles, 1972). Vaslav Nijinski'nin kız kardeşi. 1908'de Petersburg'daki Çarlık dans okulu'nu bitirdi. Mariynskiy tiyatrosu'nda bir süre önemsiz rollerde sahneye çıktıktan sonra 1909'da Diaghilev'in Rus baleleri'ne girdi, 1911'de sözleşme imzaladı. 1914'te Rusya'ya döndü ve Kiev'de bir okul kurdu. 1920'de, *Hareketin okulu, koregrafinin kuramı* adlı kitabını yayımladı ve ilk balesini sundu: *Etüt.* 1921-1926 arasında, Rus baleleri'nde baş dansçı, bale yöneticisi (1921'de Londra'da *Uyuyan güzel* temsili) ve koregraf (*Renard,* 1922; *les Noces,* 1923; *les Biches* ve *les Fâcheux,* 1924; *Romeo ve Juliet,* 1926) olarak çalıştı. 1927-1932 arasında Paris operası, Buenos Aires Colón tiyatrosu, İda Rubinstein topluluğu ve Rus operası'yla işbirliği yaptı. 1932'de Paris'te Théâtre de danse adlı topluluğunu kurdu. Daha sonra Ballet russe de Monte-Carlo, Markova-Dolin kumpanyası ve Polonya balesi'yle çalıştı. 1938'de ABD'ye yerleşti, Los Angeles'ta bir okul açtı. Marquis de Cuevas'ın Grand Ballet'sinin bale yöneticiliğini yaptı, Royal Ballet için Londra'da *les Biches* (1964) ve *les Noces* (1966) adlı yapıtlarını yeniden sahneye koydu. 1967'de Buffalo Ballet'ın koregraflığına ve sanat yönetmenliğine getirildi.

NİJİNSKİ (Vaslav Fomiç), Polonya asıllı rus dansçı ve koregraf (Kiev 1889 - 1950). 1900'de Petersburg'daki Çarlık bale okulu'na girdi. Daha çok gençken olağanüstü yetenekleri ortaya çıktı. Profesyonel sanat yaşamına 1908'de Mariynskiy tiyatrosu'nda başladı. Ertesi yıl Rus baleleri'ne girdi. 1910'da M. Fokine'in *Karnaval* ve *Şehrazat* adlı yapıtlarının prömiyerinde dans etti. 1911'de Çarlık tiyatroları'ndan ayrıldı ve sürekli dansçı olarak Rus baleleri'yle anlaştı. Aynı yıl Fokine'in üç yeni yapıtında başrol oynadı: *Narcisse, le Spectre de la Rose* (Tamara Karsavina ile birlikte) ve ünlü *Petruşka.* 1912'de ilk koregrafisini yaptı: Debussy'nin aynı adlı yapıtı üzerine *l'Après-midi d'un faune.* Bu özgün yapıt, Jaques Dalcroze'un ritim kuramlarının etkisini taşır. M. Fokine ayrılınca, başkoregraf olarak onun yerini aldı ve İ. Stravinski'nin müziği üzerine *Bahar ayini*'ni koregrafiledi (1913). Partisyonu, ilk seslendirildiğinde büyük bir skandala yol açan bu yapıtın tümüyle "yer adımları"yla düzenlenmiş koregrafisi de, gelenekçilerin sert tepkisiyle karşılaştı. Aynı yıl, bir Güney Amerika turnesi sırasında, macar dansçı Romolá Pulszky ile evlendi, Diaghilev ile bozuştu ve kumpanyadan ayrıldı. 1914'te kurduğu topluluk, Londra'da tek bir mevsim gösteri sundu. 1916'da ABD'de Diaghilev ile bir süreliğine yeniden anlaştı. New York'ta hazırladığı *Till*

Eulenspiegel adlı koregrafisi başarı kazanamadı. 1917'de yeniden Güney Amerika'ya gitti, sonra İsviçre'ye yerleşti. Birtakım saplantılar ve mistik bunalımlar yüzünden yavaş yavaş aklını yitirdi ve bir hastaneden öbürüne gidip geldi. Günlüğü 1953'te yayımlandı.

NİJMEGEN, Hollanda'da kent (Gelderland), Waal'ın sol kıyısında; 145 782 nüf. (1991). Üniversite.

NİJNAYA TUNGUSKA → TUNGUSKA (Aşağı).

NİJNEKAMSK, Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde kent; 191 000 nüf. (1989). Kama üstünde baraj ve hidroelektrik santralı. Petrokimya. Taşıt lastikleri. Tuğla fabrikası.

NİJNEUDİNSK, Rusya'da kent, Sibirya'da, Transsibirya demiryolu üzerinde, Krasnoyarsk ile İrkutsk arasında; 40 000 nüf. Besin sanayileri. Kereste sanayisi.

NİJNEVARTOVSK, Rusya'da kent, Batı Sibirya'da Obi ırmağı kıyısında; 242 000 nüf. (1989). Irmak limanı. Petrol çıkarma merkezi.

NİJNİ-NOVGOROD, 1932-1990 yılları arasında **Gorki,** Rusya'da kent, Oka ve Volga ırmaklarının kavşağında; 1 438 000 nüf. (1989). XIX. yy.'da panayırlarıyla tanınan kent, bugün önemli bir sanayi merkezi haline geldi. Temel sanayi kolu (sanayi üretiminin yarısı) makine yapımıyla ulaşım araç (otomobil, hava taşıtları ve gemi) ve gereçleri üretimine yönelmiştir. Ford fabrikaları örnek alınarak 1932'de kurulan otomobil fabrikası (GAZ) ulaşım ve turizme yönelik taşıtların önemli bölümünü karşılar. Nijni-Novgorod, sanayi uydukentleriyle birlikte, taşeron işler verme ve ürün alım-satımı sayesinde canlılık kazanan büyük bir anakenttir. Volga boyunca uzanan uydukentlerde sanayi, üretimin tek bir dalında uzmanlaşmasına karşılık (Gorodets'in ağzında ve Oka kıyılarında hidroelektrik santral. Balahna ve Pravdinsk'te selüloz ve kâğıt; Bor'da elektrik donanımı, Kstovo'da petrol arıtımı, Bogorodsk'ta deri ve Dzerjinsk kimya sanayisi), anakentte üretim çok çeşitli dallarda gelişmiştir.

—Tar. Kent, 1221'de veliki knyaz Vladimir tarafından Novgorod Nijni adı altında kuruldu, kısa zamanda önemli bir ticaret ve kültür merkezi durumuna geldi. 1341 yılında kurulan Suzdal-Nijni-Novgorod prensliğinin merkezi olan kent, Moğollar'ın desteğine karşın Moskova'nın ilerleyişine karşı direnemedi ve 1392'de Moskova Nijni-Novgorod'u topraklarına kattı. XVI. yy.'da yeniden tahkim edildi ve İvan IV Kazan hanlığı'nı ele geçirmeden (1552) önce birçok kez Tatarlar tarafından kuşatıldı. 1611-12 yıllarında Kuzma Minin ve prens Pojarskiy önderliğinde Moskova'yı Polonyalılar'dan kurtaran "kitle ayaklanması" burada gerçekleşti. Rusya'nın en önemli fuarı Makariev, 1817'de buraya nakledildi.

—Güz. sant. Kremlin, on dolayında kulesi bulunan, mazgallı güzel bir surla çevrilmiş kente hâkimdir. Preobrjeniye katedrali 1227 tarihlidir. Arhangel katedrali'nin yeraltı bölümünde, prens Nijni Novgorod ve Minin'in (1612) mezarları bulunur; eski Blagoveşçeniye manastırı 1365'te kurulmuştur; Kuzma-Demyan kilisesi, XVI. yy.'dan, Svyatoy Georgiy kilisesi ise XVII. yy. sonundan kalmadır; Rojdesturnskaya rus barok stilinin en parlak yapıtıdır (1719); Fuar katedrali Montferrand'ın planlarına göre yapılmıştır (1823); ermeni kilisesi ve cami aynı dönemden kalmadır ve fransız mimar Béthencourt tarafından yapılmıştır (cami klasik imparatorluk tarzının bir doğu binasına uygulanmasının eşsiz bir örneğidir); Aleksandr Nevskiy katedrali ise 1887'de yapılmıştır.

NİJNİ TAGİL, Rusya'da kent, Orta Ural'da; 440 000 nüf. (1989). Kent, demir ve bakır cevheri bakımından zengin bir bölgede yer alır. Dökümevleri. Demiryolu gereçleri. Plastik maddeler. Yapı gereçleri.

NİJNİ-NOVGOROD → GORKİ.

NİJVEL, Nivelles'in hollandaca adı.

NİK sıf. (fars. *nīk*). *Esk.* **1.** İyi, hoş, güzel. **—2.** *Nik ü bed,* iyi ve kötü. || *Nik-ahter,* yıldızı iyi, talihli, şanslı. || *Nik-baht,* bahtı açık, talihli, şansı iyi. || *Nik-baz,* davranışları iyi olan, işleri iyi giden. || *Nik-bin* → NİKBİN. || *Nik-endiş,* herkesin iyiliğini isteyen. || *Nik -fal,* falı iyi çıkan, uğura alamet sayılan. || *Nik-fercam,* sonu iyi olan. || *Nik-hah,* iyilik isteyen. || *Nik-haslet,* huyu iyi olan. || *Nik -hu, nik-huy,* tabiatı, yaradılışı iyi olan. || *Nik -kirder,* hareketleri, davranışları beğenilen, hoşa giden. || *Nik-manzar,* görünüşü, manzarası iyi olan. || *Nik-nam,* iyi ad kazanmış, şöhreti iyi olan. || *Nik-nami,* namı iyi olan, hayırla anılan.

NİKA çoğl. a. (ar. *naki*'nin çoğl. *nikā*). *Esk.* Temiz kimseler, pak olanlar.

NİKA a. Akdeniz kıyılarında çok yaygın karides cinsi. (Bitkiler arasında bulunurlar. Lezzetli bir besindirler. Karidesgiller familyası.)

Nika ya da **Nike,** 532'de (11-18 ocak) İustinianos* I'i neredeyse tahtından devirecek olan büyük ayaklanmaya verilen ad. Adını isyancıların attıkları *Nika!* (Zafer!) narasından aldı.

NİKÂB a. (fars. *nikāb*). *Esk.* Kuşçu eldiveni.

NİKÂBET a. (ar. *nikabet*). *Esk.* Rüzgârın ters yönden esmesi.

NİKABET ya da **NAKABET** a. (ar. *nikābet, nakabet*). *Esk.* **1.** Reislik, başkanlık. **—2.** Vekillik. **—3.** Bir tekkede kıdemli derviş olma. **—4.** *Nakabet-i eşraf,* Hz. Muhammet'in soyundan gelen kişilerin hükümetle olan işlerinde vekillik etme.

NİKÂH a. (ar. *nikāḥ*). **1.** Evlilik birliğinin kurulmasını sağlayan sözleşme: *Nikâhtan son anda vazgeçmek.* **—2.** Bu sözleşmenin kutlanması dolayısıyla düzenlenen tören: *Bir dostun nikâhına gitmek.* **—3.** *Esk.* Nikâh sırasında erkeğin kadına borçlandığı para, mal vb. **—4.** *Nikâh dairesi,* nikâh işlemlerinin yapıldığı resmi daire, evlendirme dairesi. || *Nikâh davetiyesi,* nikâhta bulunması istenen kimselere gönderilen davetiye. || *(Birine) nikâh düşmek,* biriyle evlenmesinde yasal ve dinsel yönden bir engel bulunmamak: *Hiç olur mu, kardeşinin nişanlısı, sana nikâh düşer mi?* || *(Bir kadını) nikâh etmek,* onunla nikâh yoluyla evlenmek ya da onu biriyle evlendirmek. || *Nikâh kıymak,* işlemlerin tamamlanmasından sonra iki şahit huzurunda evlenme sözleşmesinin imzalanmasını sağlamak. || *Bir kimseye nikâh kıymak,* onunla evlenmek. || *Nikâh memuru,* evlendirme yetkisi olan resmi görevli; evlendirme memuru. || *Nikâh şahidi,* evlenme sözleşmesinin imzalanması sırasında tanıklık eden iki kişiden her biri. || *Nikâh şekeri,* nikâh törenine çağrılanlara dağıtılan şeker. || *Nikâh tazelemek,* boşadığı kişiyle yeniden evlenmek. || *Bir kadını nikâhı altına, nikâhına almak,* onunla nikâhlanmak. || *Nikâhı kaçmak, nikâhı bozulmak,* nikâhını geçersiz kılacak bir davranışta bulunmak. (esk.) || *Dini nikâh,* müstakbel eşlerin bağlı oldukları ya da seçtikleri dinin kurallarına göre yapılan nikâh. || *Resmi nikâh,* nikâh memuru tarafından herkesin önünde yapılan nikah.

—Esk. topbil. *Nikâhı dahili,* akrabadan biriyle yapılan evlilik. || *Nikâhı harici,* akraba olmayanlar arasında yapılan evlilik.

—Folk. *İmam nikâhı* → İMAM.

—Huk. → EVLENME. || *Nikâhsız birlikte yaşama,* aralarında evlenme sözleşmesi olmaksızın, bir kadınla bir erkeğin karı-koca gibi yaşamaları. (Kimi ülke hukuklarında son yıllarda yasal bir düzenleme konusu olan bu durum, evlenmeye benzer sonuçlar doğurur. Türk hukuk sistemi, henüz nikâhsız birlikte yaşamaya yer vermemiştir.)

—İsl. huk. *Nikâh-ı batıl,* şeriat hükümlerine göre gerekli koşullardan bir ya da birkaçının bulunmaması nedeniyle geçersiz olan nikâh. (Nikâh-ı batılda butlan nedenlerinin bazıları şunlardır: birden çok erkek ya da dörtten çok kadınla evlenme, başkasının karısıyla, süt kardeşle yapılan nikâh.) || *Nikâh-ı bi-l-kitabe,* mektupla yapılan nikâh. (Erkek nikâhlanma isteğini kadına mektupla bildirir. Kadın mektubu tanıklar önünde okuyarak istediğini belirtirse nikâh akdedilmiş olur.) || *Nikâh-ı fasit,* şeriatça geçerli koşullar bulunmakla birlikte, bu koşulların niteliklerinin istenilen biçimde olmadığı nikâh. (Örneğin, tanıksız ya da tek tanıkla yapılan nikâh.) || *Nikâh-ı fuzuli,* asil, vekil ya da veli olmayan, yani nikâh kıymaya yetkisi olmayan kişinin başkası adına kıydığı nikâh. || *Nikâh-ı gayri lazım,* geçerli olmakla birlikte feshedilmesi mümkün olan nikâh. || *Nikâh-ı hezl,* şaka olarak yapılmış nikâh. (Nikâhı hezl, gerçek nikâh gibi kabul edilir.) || *Nikâh-ı lazım,* feshi mümkün olmayan nikâh. || *Nikâh-ı mevkuf,* bir başkasının iznine bağlı olan nikâh. || *Nikâh-ı muallak,* bir şarta bağlı olan nikâh. || *Nikâh-muta,* bir erkeğin belli bir süre için bedel karşılığı evlenmesi. (→ MUTA.) || *Nikâh-ı muvakkat,* süre belirtilerek yapılan nikâh. || *Nikâh-ı nafiz,* gerekli şartlara uyularak yapılan hiç kimsenin izni gerekmeyen nikâh. || *Nikâh-ı rakıyk,* köle ve cariyenin nikâhı. (Geçerli olması köle ve cariye sahibinin iznine bağlıdır.) || *Nikâh-ı sahih,* geçerlilik şartlarına uygun olan nikâh. (Nikâh-ı sahihin şartları şunlardır: tarafların açık beyanları, tanıkların varlığı, mihr belirtilmesi, evlenme engeli bulunmaması.) || *Nikâh-ı tenezzühi,* efendinin cariyesiyle nikâhlanması. (Böyle bir nikâhla cariye tam ehliyetli ve kocasına karşı evli kadının tüm haklarına sahip olur.)

NİKÂHLAMAK g. f. **1.** Bir erkekten söz ederken, bir kadını nikâhı altına almak. **—2.** Nikâh kıymak, evlendirmek.

◆ **nikâhlanmak** dönşl. f. **1.** Bir kadın ve bir erkekten söz ederken, nikâhları kıyılmak; evlenmek: *Geçen ay nikâhlandılar.* **—2.** *(Bir kimseyle) nikâhlanmak,* nikâhla bağlanmak: *Nikâhlandığında 18 yaşındaydı.*

NİKÂHLANMA a. Nikâhlanmak eylemi.
—Tar. *Denizle nikâhlanma,* eskiden her yıl Venedik'te düzenlenen ve Bucintoro* adlı kadırgaya binen dogenin, patrik tarafından kutsanan bir yüzüğü dalgalara atarak Adriya denizi'ne sahip olduğu tören. Tören, Venedik'in deniz gücünün simgesel belirtisi oldu.

NİKÂHLANMAK → NİKÂHLAMAK.

NİKÂHLI sıf. Evlenme sözleşmesiyle bağlanmış olan karı ve koca ya da her biri için kullanılır.

◆ a. (iyelik ekiyle) birine nikâhla bağlanmış olan kimse.

NİKÂHSIZ sıf. Nikâhlanmadan karı koca hayatı yaşayan kadın ve erkek için kullanılır.

◆ be. Nikâhsız olarak, nikâhlanmadan: *Nikâhsız yaşamak.*

NİKAİA, lat. **Nicaea.** Tar. coğ. İznik'in Antikçağ'daki adı. Roma ve Bizans dönemlerinde gelişen kent, hıristiyanlığın yayılmasında da etkin rol oynadı. (→ İZNİK.)

—Arkeol. Roma döneminde Nikaia surlarla çevrildi. Zaman zaman onarılan bu surlarda Romalılar'ın zaferlerini anlatan yazıtlar ve kabartmalar vardır. Kesme taş ve tuğla örgülü duvarlar, yuvarlak ve kare biçiminde burçlarla güçlendirilmiştir. Kente yazıtları bulunan dört kapıdan girilir: G.'deki Yenişehir kapısı iç içe üç bölümlüdür. Vespasianus döneminden (İ.S. I. yy.) İstanbul kapısı K.'dedir ve benzer plandadır. D.'daki Lefke kapısı'nı Hadrianus yap-

Erlanger de Rosen

Nijinski ve Tamara Karsavina *le Spectre de la rose*'da (1911) [koregrafi: Michel Fokine, müzik: Carl Maria von Weber, dekor ve kostümler: Léon Bakst]

B. N., Paris

Şifalı otlar toplayan bizans köylüsü *Nikandros'un Theriake'si*'ni süsleyen minyatür yunan elyazması, X. yy. *(Bibliothèque nationale, Paris)*

tırmıştır (İ.S. II. yy.). Günümüze ulaşmayan Göl kapısı Claudius II dönemindendi (İ.S. III. yy.) ve iskele işlevini üstlenmişti. Yapımına Traianus döneminde başlanan (İ.S. II. yy.) ve Bithynia valisi Plinius'un tamamlattığı (111-112) tiyatro kentin G.'indedir. Halk arasında *Eski saray* ya da *Saray bahçe* olarak anılan yapı, 1980-1981'de Bedri Yalman yönetiminde kazılmış ve önemli bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. İstanbul kapısı'ndan Elbeyli köyüne uzanan yöndeki nekropoliste Hellenistik dönemle Erken Bizans dönemi arasına tarihlendirilen birçok mezar bulunmuştur. Kent merkezindeki Ayasofya kilisesi (IV. yy.) çok yıkıktır; renkli taban mozaikleri ve freskleriyle dikkati çeken yapı Orhan Gazi döneminde camiye çevrilmiştir. XI. yy.'da yapıldığı sanılan Koimesis kilisesi dört filpayeye oturan kubbeyle örtülüydü ve içi yaldızlı mozaikler ve fresklerle süslüydü; günümüze yalnızca kalıntıları ulaştı. Kentteki üçüncü büyük kilise olan Hagios Triphanos kilisesi yunan haçı planında ve üç absidalıdır. 1974-1975'te bir başka kilisenin, beşik tonozlu mekânlardan meydana gelen kriptası ortaya çıkarıldı, burada çok renkli freskler ve Bizans'ın son dönemlerinden seramikler bulundu. IV. yy.'dan senatus günümüzde göl suları altında kaldı. VI. yy.'da Iustinianos'un yaptırdığı su yolları günümüze değin kullanıldı. Kentin 5 km K.-B.'sında Elbeyli köyü yakınındaki hypogeum (IV. yy.) özellikle zengin freskleri açısından önemlidir.

NİKAİA ya da **NİCAEA,** İskender'in subayı Antipatros'un kızı (İ.Ö. IV. yy. sonu - III. yy. başı). Önce Perdikkas ile (322), kocasının öldürülmesinden sonra da Trakya kralı Lysimakhos ile evlendi.

NİKÂN çoğl. a. (fars. *nik*'in çoğl. *nikan*). *Esk.* İyiler, iyi kimseler.

■ **Nikandros'un Theriake'si,** Paris'teki Bibliothèque nationale'de korunan (supplément grec 247) yunan elyazması (X. yy.). Sayfa kenarlarını süsleyen resimler (yılanlar, tıbbi bitkiler, konusunu mitolojiden ve kır şiirinden alan sahneler) düzenleme ve yapım tekniği açısından antikçağ duvar resimlerini çağrıştırır. *Theriake*, İ.Ö. II. yy.'da yaşamış Nikandros adında yunanlı bir yazar tarafından kaleme alınmıştır.

NİKANOR, suriyeli general (öl. Bet Horon İ.Ö. 161). Suriye kralı Demetrios I, Yuda Makabileri'nin çağrısı üzerine ayaklanan Yahudiler ile savaşacak bir ordunun komutanlığını ona verdi. İlk çatışmada bozguna uğrayan Nikanor ikinci kez Bet Horon'da yenildi ve savaşta öldü.

NİKAP a. (ar. *nikāb*). *Esk.* **1.** Yüz örtüsü, peçe. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Perde, örtü. **—3.** *Nikab-ı hazra*, gökyüzü. ‖ *Nikab-ı nil*, gece. ‖ *Nikab-ı zulmani*, siyah peçe.
—ANSİKL. Genellikle siyah ya da beyaz yarı şeffaf kumaştan yapılır ve tüm yüzü örterdi. Kadınların yanı sıra, kendini gizlemek isteyen ya da durumuna uygun olmayan bir yere giden bazı erkekler de nikap kullanırlardı.

NİKAPLI sıf. (ar. *nikab*'dan). *Esk.* Peçe ile örtülmüş olan.

NİKARAGUA, Orta Amerika'da devlet; 148 000 km^2; 4 000 000 nüf. (1991). Başkenti *Managua*. Resmi dili *ispanyolca*.

COĞRAFYA

Orta Amerika (Meksika dışında) ve Antiller'in en geniş ülkesidir, ama nüfus yoğunluğu bakımından alt sıralarda yer alır. Nüfus yoğunluğu, yakın geçmişteki hızlı nüfus artışına (yılda % 3 kadar) karşın, km^2'de yalnızca 27 kişi dolaylarındadır. Aslında nüfus dağılımı (üçte ikisinden fazlası melez, çok kalabalık bir beyaz azınlık [% 17]) çok dengesizdir.

Büyük Okyanus (ya da batı) bölgesinde, yani ülke yüzölçümünün yedide birini ancak bulan bir alanda, toplam nüfusun yarıdan fazlası yaşamaktadır. Bölgede, önemli bir tektonik çukurla (bir bölümü Managua ve Nikaragua gölleriyle kaplı çöküntü alanı), lavları komşu toprakları verimli kılan bir genç yanardağlar (bazıları bugün de etkindir) ekseni bulunur. Toprakların sekiler halinde uzandığı, farklı mevsimler görülen, tropikal iklimli bu bölge, pamuk ve özellikle kahvenin yanı sıra pirinç, şekerkamışı ve susam (ticaret amaçlı) üretilen ülkenin en önemli kesimidir. Başlıca kentler (León ile Granada) tarihsel siteler ve özellikle de Managua buradadır. Ülkenin orta kesimi, bir bölümü Üçüncü Zaman volkanik kayaçlarıyla örtülü yaşlı bir kütleden (ortalama yükselti 600-700 m) oluşan dağlık bir bölgedir. Yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılık ve besin maddeleri tarımıyla birlikte başlıca geçim kaynağı olan kahve tarımının gelişmesine karşın, nüfus seyrektir. Panamerika yolunun hizmete girmesi, bölgede nüfus artışının hızlanmasını ve kaynakların daha iyi değerlendirilmesini sağlamıştır. Karayib ovaları, ülke yüzölçümünün yarıdan fazlasını kaplar, ama hemen hemen ıssızdır (birkaç kıyı kenti dışında). Burası kızılderili toplulukların yaşadığı (toplam nüfusun % 3'ü), sıcak ve yağışlı iklimi sayesinde sık ormanların bulunduğu bir bölgedir.

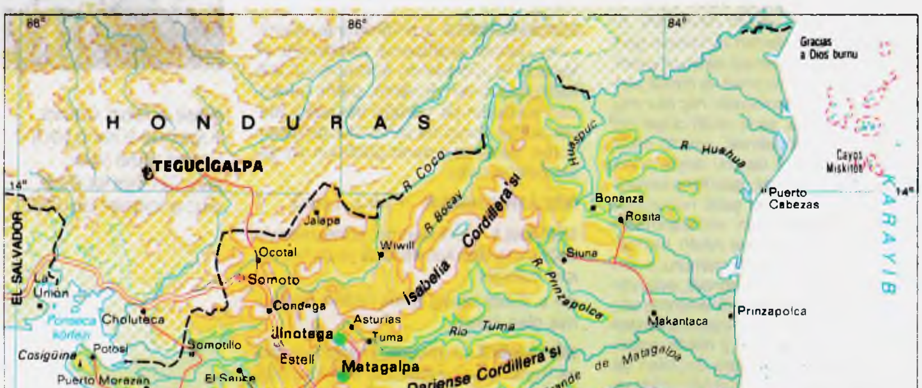
Etkin nüfusun 1990'da yaklaşık % 40'ını istihdam eden tarım, dışsatımın (pamuk, kahve, şeker, et) en az % 80'ini sağlar. Tarım, azgelişmişlik zincirini bir türlü kıramamış, yeraltı enerji kaynaklarının ve madenlerin (altın çıkarımı çok gerilemiştir) azlığı nedeniyle atılımları sürekli frenlenmiş sanayiyi (tekstil, besin) bir ölçüde besler. Dış ticaret, öncelikle ABD'yle Orta Amerika ortak pazarına giren komşu ülkelerle yapılır; sanayi ürünleri alan, tarımsal hammadde satan Nikaragua'nın dış ticareti genellikle açık verir. 1970'li yılların sonlarındaki siyasal gelişme, iktisadi alanda önemli değişikliklere yol açmıştı: tarım reformu (genel olarak, büyük toprakların kolektif çiftliklere dönüştürülmesi) ve özellikle ulusal banka sektörünün ulusallaştırılması.

TARİH

Nikaragua, Gil González Dávila (1521-22), sonra Francisco Hernández de Córdoba tarafından keşfedildi. Francisco Hernández, León ve Granada'yı kurdu (1523) ve İspanya'dan bağımsız olmanın yollarını aradı. Nikaragua, Guatemala genel yönetim bölgesinin eklentisi olarak ispanyol sömürgeleri arasına katıldı. 1821'de zora başvurulmadan bağımsızlığını elde edince, İturbide'nin kısa ömürlü Meksika İmparatorluğu'yla birleşmeyi denedikten sonra, Orta Amerika federasyonu'na girdi (1826-1838).

XIX. yy. ortalarında, bir kanal yapımına elverişli coğrafi durumundan ötürü, Nikaragua, uluslararası hırsların hedefi durumuna geldi. Önce İngilizler, Mosquitos kıyısında bir protektora kurdular ve San Juan'ı işgal ettiler (1841-1848). Arkadan, amerikalı serüvenci W. Walker, emrindeki "amerikan falanjı"yla ülkeyi fethetti. Kosta Rika'yı tehdit etmeye başladı,

NİKARAGUA

ama sonunda Guatemala, Honduras ve Salvador tarafından kurulan ve Büyük Britanya'dan yardım gören bir koalisyon tarafından 1857'de yenilgiye uğratıldı. 1863 -1893 arasında muhafazakârlar, daha sonra da pozitivist diktatör José Santos Zelaya'nın başkanlığında liberaller (1893-1909) ülkeye egemen oldular. Zelaya, bir modernleşme politikası uyguladı ve ABD'nin Büyük Britanya'ya baskısı sayesinde Mosquitos kıyısını yeniden ülkesine kattı. Fakat, Zelaya'nın iki okyanusu birleştirecek bir kanal yapımı konusunda ABD'ye ayrıcalık vermeye yanaşmaması, amerikan yardımının sürgündeki muhafazakârlara yönelmesine, amerikalı iki paralı askerin idam edilmesi de deniz piyadelerinin müdahalesine yol açtı. Böylece Zelaya ülkesinden atıldı (1909). Muhafazakârların Adolfo Díaz'ın başkanlığında iktidarı geri alması, liberallerin ayaklanmasına neden oldu, Díaz ABD'yi yardıma çağırdı. Deniz piyadeleri, 1912'den 1926'ya kadar ülkeyi işgal altında tuttular. Díaz, 1914'te, ABD'ye Nikaragua'da iki okyanusu birleştiren bir kanal açmak ve Fonseca körfezinde bir deniz üssü kurmak hakkını veren Bryan-Chamorro antlaşması'nı imzaladı.

1926'da amerikan kuvvetleri çekildi ve iç savaş yeniden başladı: bu da 1933'e kadar süren yeni bir amerikan müdahalesini getirdi. 1926'dan 1932'ye kadar, César Augusto Sandino, amerikan işgaline karşı ülkenin kuzeyinde bir gerilla savaşı verdi ve Latin Amerika'da amerikan emperyalizmine karşı mücadelenin simgesi durumuna geldi. 1932'de, ABD'nin denetimi altında yapılan seçimleri liberaller kazandı. Juan Bautista Sacasa Başkan oldu ve Amerikalılar çekildi. Sandino çok geçmeden öldürüldü (1934). 1936'da, Anastasio Somoza, Amerikalılar tarafından ordunun yerini almak üzere yetiştirilen ulusal muhafızlara dayanarak iktidarı ele geçirdi.

Nikaragua bundan sonra Somoza klanının egemenliği altında yaşamaya başladı. Önce Anastasio Somoza, 1936'dan öldürüldüğü yıl olan 1956'ya kadar iktidarda kaldı. Onu, 1956'dan 1967'ye kadar oğlu Luis izledi. Bu arada, Somozalar'ın değişik adlı bir kuklası olan liberal René Schick de bir süre Başkanlık yaptı (1963 -1966). 1967'de iktidar sırası, Tachito diye anılan Anastasio Somoza Debayle'ye geldi.

Ancak muhalefet güçleniyordu: 1967'de, Sandinista ulusal kurtuluş cephesi adıyla bir direniş hareketi kuruldu, grevler, öğrenci gösterileri patlak verdi, din adamlarının bir bölümü iktidara karşı çıktı. 1977'de, Sandinista cephesi'nde, burjuva çevreleriyle ittifak kurulması yanlısı eğilim ağır bastı ve ılımlı muhalefet gazetesinin yönetmeni Pedro Joaquín Chamorro'nun rejim tarafından öldürülmesi gerginliği artırdı. Ağustos 1978'de Somoza, 60 milletvekilini rehin almış olan Sandinistalar'ın isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı. Arkadan, bir genel grev ülkeyi felce uğrattı ve eylül 1978'de ayaklanma başladı. Temmuz 1979'da, Somoza yenik düşerek ülkeyi terk etti.

Sandinistalar'ın zaferinden sonra kurulan ilk hükümet cuntası, Somoza'ya karşı olan bütün güçleri bir araya topladı. Diktatörün malları (ülkenin yarısı), bankalar ve dış ticaret millileştirildi. Fakat, siyasi cephe yavaş yavaş çatladı: şubat 1980'de, Sandinistalar'ın kurumlara elkoymasını ve seçimlerin belirsiz bir tarihe ertelenmesini protesto eden ılımlılar, istifa ettiler. "Burjuva" partilerinin çoğu kasımda cepheden çekildi, kısa bir süre sonra da Özel girişim konseyi başkanı öldürüldü. Şubat 1981'de milis örgütü resmi bir kuruma dönüştürüldü ve martta Sandinistalar hükümet üzerindeki etkilerini pekiştirdiler.

Düşman komşularla (Kosta Rika, Salvador, Honduras) çevrili olan ve Honduras'a yerleşmiş ABD destekli somozacı komandoların (Kontralar) tehdidi altında bulunan rejim giderek radikalleşti. Honduras sınırında olayların sıklaşması üzerine cunta mart 1982'de olağanüstü durum ilan etmek zorunda kaldı.

Dış siyasette, Sandinistalar, başlangıçtaki bağlantısızlık ilkesini bir yana bırakarak yavaş yavaş SSCB'ye ve Küba'ya yaklaştılar. Bu iki ülke, Nikaragua'ya iktisadi yardımlarını artırırken, ABD, salvadorlu gerillalara yardım etmekle suçlayarak yaptığı yardımı kesti (ocak 1981). Sandinista yönetimi SSCB ve Küba yanında İsveç, Almanya Federal Cumhuriyeti, İspanya ve Avrupa toplulukları'ndan da kredi sağladı; Fransa'yla silah alımı için anlaşma yaptı. Kasım 1984'te yapılan seçimlerde Sandinistalar 96 milletvekilliğinden 61'ini kazandılar. Sandinistalar'ın önderi Daniel Ortega Saavedra oyların % 67'sini alarak Cumhurbaşkanı seçildi.

ABD sandinista yönetimine karşı sert siyasetini sürdürdü. Merkezi haberalma örgütü (CİA) aracılığıyla Kontralar'a silah, araç-gereç, cinayet ve sabotaj yöntemleri öğreten el kitapları dağıtıldı; Nikaragua limanları mayınlandı (mart 1984). Nikaragua, ABD'yi Uluslararası adalet divanı'na şikâyet etti. Adalet divanı ABD'yi suçlu buldu (mayıs 1986). Güvenlik konseyi'nin ABD'yi kınayan kararları ABD vetosuyla karşılaştı. ABD yönetiminin İran'a gizlice silah satarak aldığı parayı Kontralar'a yardıma harcadığı (1985) ortaya çıktı (İrangate olayı). ABD Başkanı Reagan'ın emriyle Nikaragua'ya ticari ambargo da uygulandı (1 mayıs 1985). Bu tür baskılar, gerillalarla iç savaş iktisadi sorunları büyüttü. Savunma harcamaları bütçenin % 40'ına ulaştı. Enflasyon % 50'yi bulurken dış borçlar 1985'te 5,3 milyar dolara yükseldi. Para reformu yapıldı, tasarruf önlemleri uygulandı. 1987'de Nikaragua, bölgede barışı sağlamak amacıyla dört Orta Amerika ülkesiyle (Kosta Rika, Guatemala, Honduras ve Salvador) bir anlaşma imzaladı. 1990'da yapılan başkanlık ve yasama meclisi seçimlerini muhalefetteki Milli birlik kazandı. Daniel Ortega'nın yerine bayan Violeta Barrios de Chamorro cumhurbaşkanı oldu.

Kanus-Atlas-Photo

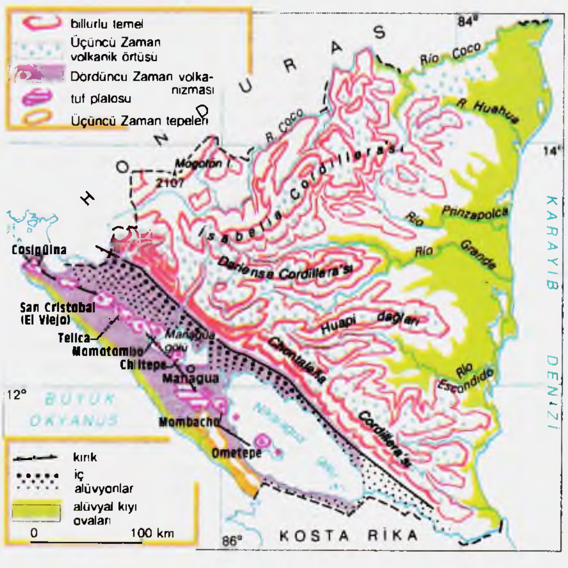
Kuzey Nikaragua'daki Ocotal kentinden bir görünüm

ARKEOLOJİ

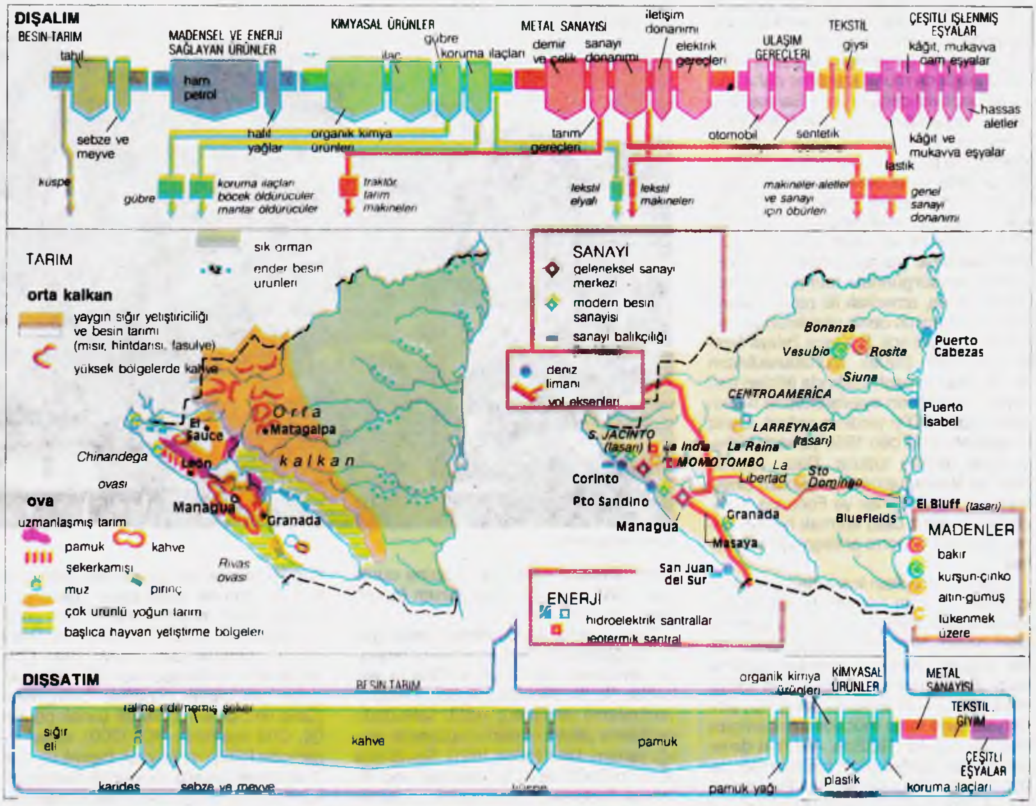
Kosta Rika'nın Büyük Okyanus kesimiyle sıkı bir ilişki içerisinde olan aynı kıyıda yer alan bölge dışında, Nikaragua'nın tarihöncesiyle ilgili pek bilgi yoktur. En eski dönemlere inen kalıntılar en azından 5 000 yıl öncesinden kalma lavlar üzerindeki insan ayak izleridir. Büyük Okyanus bölgesindeki en eski buluntular, "iki-renk kuşaklı" adıyla anılan evreye (İ.Ö. 300 - İ.S. 300) ait çanak çömlekli kültürlerden kalmadır; bu evre, boyalı ve kazıma bezekli çanak çömleğin yanı sıra, küçük ve az sayıda yerleşmelerle belirginleşir. "İki-renk kuşaklı" evreyi, kırmızı üzerine siyah ya da kırmızı üzerine siyah-beyaz geometrik süslemeli bir seramikle ayırt edilen çizgisel dekorlu evre (İ.S. 300-500) izler. Daha sonra, çokrenkli evre ortaya çıkar. Çokrenkli evrenin ilk aşaması (İ.S. 500-800) daha çok çanak çömlekle belirginleşir (Galo ve Carrillo çokrenkli çanak çömleği). Orta aşamada (800-1200), armut biçiminde küpler ve hayvan biçimli üç ayağı bulunan taslarla, çokrenkli Nicoya üslubu görülür. Bu dönemin yerleşmeleri bir önceki evreninkilere oranla daha büyüktür ve sayıca daha fazladır. La Palma yerleşmesi XIII. yy.'dan kalmadır. Rivas kıstağı üslubundaki heykellerin bu evreye ait oldukları sanılmaktadır. Sözkonusu heykeller daha çok, ayakta duran ya da oturan insanları betimler; yanlarında bir hayvan (jaguar ya da timsah) ya da omuzları üzerinde (büyük bir olasılıkla koruyucu ruhu temsil eden) bir hayvan başı bulunur. Bu heykelcikler, bölgedeki tören alanlarına özgü toprak tümsekleriyle ilişkilidir. Kesin olarak tarihlendirilemeyen bir başka üslup da, Nikaragua gölünün doğusunda ele geçirilen alçakkabartma insan figürleriyle bezeli 1 m-4,80 m yüksekliğinde yekpare taşlarla temsil edilen Chontales üslubudur.

Meksika'dan gelmiş çokrenkli evrenin son aşamasında (1200-1525), Meksika etkisinin büyük ölçüde hissedildiği çokrenkli çanak çömlek üslupları (Vallejo, Jicote vb.) ortaya çıkar; büyük bir olasılıkla bu etki, Meksika'dan yöreye gelmiş olan çeşitli ka-

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

EKONOMİ

bilelerin varlığından kaynaklanır.

EDEBİYAT

Çağının en büyük ispanyol-amerikan şairi olan Rubén Darío (1867-1916) Nikaragua'da doğdu. Modernist akımın öncüsü olan Darío, dili zenginleştirerek ve ona yeni sesler katarak ispanyol şiirini gençleştirdi. Santiago Argüello (1872-1940) Rubén Darío'nun izinden giderken, P. Azarías H. Pallais (1886-1954), Alfonso Cortés (1893-1969) ve Salomón de la Selva (1893-1959), sonraki kuşağın şiirsel yenilenme yollarını açtılar. 1925 dolaylarında, José Coronel Urtecho'nun (doğm. 1906) etkisiyle modernizme karşı bir tepki baş gösterdi ve bu şair, Luis Alberto Cabrales (1901-1976) ile birlikte, yabancı ve özellikle güney amerikalı öncü akımlardan esinlenen yeni bir şiir akımına öncülük etti. Pablo Antonio Cuadra (doğm. 1912) ve Joaquín Pasos (1915-1947), bu akımın başlıca temsilcileriydiler. Bu akım, Ernesto Mejía Sánchez (doğm. 1923). Carlos Martínez Rivas (doğm. 1924) ve siyasal bir bağlamda olmak üzere Fernando Silva (doğm. 1927), Ernesto Gutiérrez (doğm. 1929) ve özellikle derin toplumsal kaygılar taşıyan rahip Ernesto Cardenal (doğm. 1925) gibi edebiyatçıların yapıtlarını da etkiledi. Günümüzde şiirin son derece etkin olmasına ve José Eduardo Arellano (doğm. 1946), Gioconda Belli (doğm. 1948) ve Leonel Rugama (1949-1970) gibi şairlerin siyasal-toplumsal bağlamın etkisiyle gitgide daha militan bir tutumu benimsemelerine rağmen düzyazı, daha geride kalmaktadır. Bununla birlikte roman, Hernán Robleto (doğm. 1895), Adolfo Calero Orozco (doğm. 1899) ve José Román (doğm. 1906) ile gerçekçi geleneği sürdürmekteyse de en iyi düzyazıcılara, Juan Aburto (doğm. 1918), Fernando Silva, Mario Cajina Vega (doğm. 1929), Pedro Joaquín Chamorro (1924-1978), Lizandro Chávez Alfaro (doğm. 1929) ve Sergio Ramírez (doğm. 1942) ile hikâye alanında rastlanmakta ve bu arada ulusal kahraman Sandino üzerine de birçok deneme yazılmaktadır.

NİKARAGUA gölü, Orta Amerika'da göl, Nikaragua Cumhuriyeti'nin batısında; 8 262 km². Río San Juan aracılığıyla sularını Atlas okyanusu'na boşaltır. Gölün yanında, gölü Büyük Okyanus'tan ayıran yanardağ kütlesi ve Orta Nikaragua yanardağ kütlesi yükselir. Ometepe ve Madera yanardağlarının oluşturduğu ada, gölü iki havzaya ayırır.

NİKAT çoğl. a. (ar. *nokta*'nın çoğl. *nikāt*). Noktalar.
—Esk. coğ. *Nikat-ı cihat,* kimi harita ve pusulalarda, rüzgârın esiş yönünü gösteren resimler. || *Nikat-ı müzdevice,* ikizli noktalar.

NİKÂT çoğl. a. (ar. *nükte*'nin çoğl. *nikāt*). *Esk.* **1.** Herkesin anlayamadığı, anlaşılması güç kavram ve anlamlar. **—2.** Nükteler.

NİKÂYET a. (ar. *nikāyet*). *Esk.* Düşmanı kılıçtan geçirme, bozguna uğratma.

NİKBET, -ti a. (ar. *nikbet*). *Esk.* **1.** Düşkünlük, talihsizlik. **—2.** Felaket. **—3.** *Nikbet-hane,* düşkünler evi. || *Nikbet-zede,* felakete uğramış.

NİKBİN sıf. (fars. *nik* ve *bin*'den *nik-bin*). Her şeyin iyi tarafını gören kimse için kullanılır; iyimser.

NİKBİNLİK a. (fars. *nik-bin*'den). *Esk.* İyimserlik.

Nike → NİKA.

NİKE. Yun. mit. Yeryüzüne tanrıların bir armağanı olarak gelen Zafer'in kişileşmiş biçimi. Az çok Athena ile özdeşleştirilmiştir.

NİKEL a. (fr. *nickel;* alm. *Kupfernickel,* nikel sülfür; *Kupfer,* bakır ve *Nickel,* maden ocağı perisi'nden; alman madenciler nikelle bakır sülfürü birbirinden ayırt edememişlerdi). Kırıldığında lifsi bir görünüm sergileyen, demirle benzer özellikler gösteren geçiş metalleri grubundan parlak beyaz metal. (Simgesi Ni olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl. Kim.] || *Nikel giderme,* kimyasal çözündürme ya da özellikle elektrikle ayrıştırma yoluyla nikel bir kaplamayı kaldırma işlemi.
—Anorg. kim. *Nikel IV,* dörtdeğerli nikel tuzu.
—Fizs. kim. *Raney nikeli,* hidrojenleme katalizlerinde temas kütlesi olarak çok sık kullanılan gözenekli nikel.
—Metalürj. *Nikel kaplama,* metal bir parçayı, elektrolitik ya da kimyasal bir banyoda bir nikel katmanı çökelterek yüzeysel olarak kaplamak işlemi; bu yolla elde edilen kaplama. (Eşanl. NİKELAJ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Kim. Nikel, soğukta ferromanyetiktir; ancak bu özelliğini 360 °C'a doğru yitirir. Tel ve levha durumuna getirilebilir, kullanılan metallerin en sertlerinden biridir.
• *Kimyasal özellikleri.* Nikel, geçiş metallerinin temel özelliklerini gösterir ve daha çok demirle kobalta benzer. Hidratlı çeşitli bileşikler oluşturan yeşil Ni^{2+} katyonu, en sık bulunduğu değerliktir.

Metal soğukta yükseltgenmez. Halojenlerle sıcakta tepkimeye girer, ama aynı bileşikler soğukta nemli havada metal yüzeyinde hafif bir etki oluşturur. Amonyak, ince toz halindeki nikeli çözerek mor renkli $Ni(NH_3)_6^{2+}$ katyonunu meydana getirir. Anorganik asitlerde az ya da çok hızlı çözünür. ($Ni^{2+} + 2e^- \rightleftharpoons Ni$ tepkimesinin standart yükseltgenme potansiyeli, $E_0 = -0,25$ V'tur). Bununla birlikte nikel, büyük boyutlu kimyasal aygıtlarda, çeliğin korozyona karşı direncini artırmak için alaşım metali olarak kullanılır.

Nikel, özellikle hidrojenleme tepkimelerinde katalitik özellikleri nedeniyle dikkat çekici bir metaldir. Karbonmonoksit 45-70 °C arasında bileşerek nikel karbonili $[Ni(CO)_4]$ verir. $Ni(CO)_4$ ayrıştırıldığında yüksek arılıkta nikel elde edilir.
• *Nikel bileşikleri.* Nitratının ya da karbonatının kavrulması sonunda oluşan nikel II oksit (NiO) yeşilimsi gri renklidir. Karmaşık ya da tuz oksidi (Ni_3O_4), oksijenin metal üzerine etkimesinden elde edilir.

Klorun kızıl derecede nikel üzerine etkimesi sonunda oluşan nikel klorür ($NiCl_2$), hidratlı yeşil kristaller verir. Siyah renkli nikel sülfür (NiS) doğal bir mineralidir (millerit). Nikel sülfat ($NiSO_4$), yedi molekül suyla bileşerek ortorombik prizmalar biçiminde kristallenir. Nikel tuzları, özellikle amonyakla çok sayıda kompleks oluşturur.

Nikel tuzları susuz durumda sarı, ama çözelti halinde yeşildir. Ni^{2+} katyonu potasyum hidroksitle elma yeşilinde, alkali sülfürlerle siyah bir çökelek verir.

Atom numarası :28
Atom kütlesi : 58,71
Erime sıcaklığı : 1 453 °C
Kaynama sıcaklığı : 2 732 °C
Özgül kütlesi : 8,9 g/cm³
Yükseltgenme dereceleri : +2, +3
Elektron biçimlenmesi :
[2, 8, 8] $3d^84s^2$
İzotopları : 56-66
Doğal nikel : ^{58}Ni (% 67,76)
^{60}Ni (%26,16), ^{61}Ni (% 1,25)
^{62}Ni (% 3,66), ^{64}Ni (% 1,16).

nikel metalürjisi

Metal olarak, A. F. Cronstedt tarafından ancak 1751'de bulunan nikel, Antikçağ' dan bu yana diğer metallerle alaşım halinde kullanıldı. Yüzyıllardan beri Çin'de (Yünnan yöresi), daha sonraları Almanya, Büyük Britanya ve İskandinavya'da hazırlanarak işlenen alaşımlarda (pakfung, argentan, mayşor) nikele rastlandı. XIX. yy.'ın ortalarında pek çok ülkede bakır -nikel alaşımından metal para basıldı. 1870'e doğru fransız Garnier ile Heurteau' nun Yeni Kaledonya'daki zengin nikel cevherlerini bularak işletmeleri, modern nikel metalürjisinin başlangıcı oldu.

• *Cevherleri.* Nikel yerkabuğunda çok düşük oranda bulunur. Göktaşlarında ya arı metal olarak ya da demir alaşımı halinde rastlanır (kimi aerolitlerde nikel oranı % 30'a dek çıkar). Sanayisel olarak işletilen nikel cevherleri şunlardır:

—*saprolitler,* bunlara *garnieritli cevherler* de denir; magnezya, nikel (% 2-3) ve kobalttan (% 0,1) oluşan karmaşık silikatlardır;

—*lateritler,* yaklaşık % 1,2 nikel, % 0,15 kobalt içeren hidratlı demir oksitlerdir. Saprolitler ve lateritler, ültrabazik kayaçların hava etkisiyle bozunmaları sonunda oluşur (Yeni Kaledonya, Endonezya, Filipinler, Küba, Kolombiya, Brezilya, Yunanistan vb.);

—*sülfürlü cevherler,* gabro ya da peridotitlerden oluşan bir gang içinde demir, bakır, nikel ve kobalt sülfürleri durumunda bulunur. Nikel taşıyıcısı başlıca sülfürler, Kanada, SSCB ve Avustralya'da bulunan *pentlandit* (% 34 nikel) ile nikelli *pirotit*'tir (% 6 nikel). Ton başına genellikle 10-20 gram altın, gümüş ve platin grubu metaller içeren bu cevherler, ekonomik açıdan işletilebilir niteliktedir. Avrupa'da ekonomik değeri pek kalmamış birkaç yatak bulunmaktadır (İsveç, Cornwall, Orta Alpler).

• *Üretimi.* Üretim yöntemi, işlenen cevherin türüne göre değişir. Nikeli, hemen hemen aynı kimyasal özellikleri taşıdığı demir, bakır ve kobalttan ayırmak çok güç olduğundan uygulanan yöntemler de son derece karmaşıktır.

Sülfürlü cevherler, önce yüzdürülerek zenginleştirilir. Elde edilen derişki (konsantre), pirometalürji yoluyla nikel-bakır matına dönüştürülür. Daha sonra bu mat bakır, nikel ve kobaltı özütlenmek üzere ya doğrudan ya da bakır ve nikel sülfürlerin tam olmayan ayrılmasından sonra uygulanan çeşitli yöntemlerle işlenir (eskiden kullanılan Orford yöntemi bugün yerini yavaş soğutma yöntemine bırakmıştır). Nikel sülfür, önce nikel okside dönüştürülür ve daha sonra karbonla (kömür, kok, petrol koku) arı olmayan nikele indirgenir. Ham nikel, nikel tetrakarbonil biçiminde buharlaştırma (Mond yöntemi) ya da sülfürik asitli ortamda elektrikle ayrıştırma (elektroliz) yoluyla arılaştırılır. Nikel-bakır matı ayrıca basınç altında amonyakta (elde edilen çözeltide bakır hidrojensülfürle, nikel hidrojenle çöktürülür) ya da gene basınç altında sülfürik asit içinde çözünebilir. Sülfürik asitte, oksijensiz ortamda yalnız nikel çözünür ve daha sonra hidrojenle çöktürülür. Yükseltgeme işlemi sonunda geriye kalan artık, sülfürik asitle yeniden tepkimeye sokulur ve bu yolla elde edilen bakır sülfat, elektrikle ayrıştırılır. Özellikle son yıllarda geliştirilen yöntemlerde mat, klor gazı altında hidroklorik asit ya da demir III klorür içinde çözündürülmektedir. Bu yöntemlerde bakır, sülfürü durumunda çöktürülür; kobalt ve demir de uzaklaştırıldıktan sonra, nikel elektroliz yoluyla elde edilir.

Garnieritli cevherler, kavrulduktan sonra elektrik* fırınlarında 1 600 °C'ta karbonla doğrudan eritilir. Böylece nikel-demirden oluşan bir alaşım (ferronikel) elde edilir. Ferronikel, paslanmaz çelik üreten sanayilerde ya doğrudan ya da arılaştırılarak (karbon ve silisyumu giderildikten sonra) kullanılır. Ayrıca kavurma ya da eritme aşamasında kükürt katılarak (doğal kükürt ya da alçıtaşı) dönüştürme işlemiyle daha sonra nikel matı haline getirilen metal sülfürü elde edilir. Nikel bu mattan, sülfürlü cevher metalürjisinde uygulanan arılaştırma yöntemleriyle özütlenir.

Nikel ve kobalt, lateritli cevherlerden iki ayrı yöntemle elde edilir:

—amonyak yöntemi (1 000 °C'ta karbonla yapılan indirgeme işleminden sonra amonyak ve amonyum karbonat çözeltisinde çözme). Kobalt sülfürü, nikel hidroksidi durumunda çöker; hidroksidi, okside dönüştürüldükten sonra hidrojenle indirgendiğinde metal elde edilir;

—asit yöntemi. Bu yöntemde nikel ve kobalt basınç altında sülfürik asitle çözündürüldükten sonra, sülfürleri durumunda çöktürülür; daha sonra bu sülfürler nikel matına uygulanan yöntemlerle arılaştırılır.

kullanım alanları

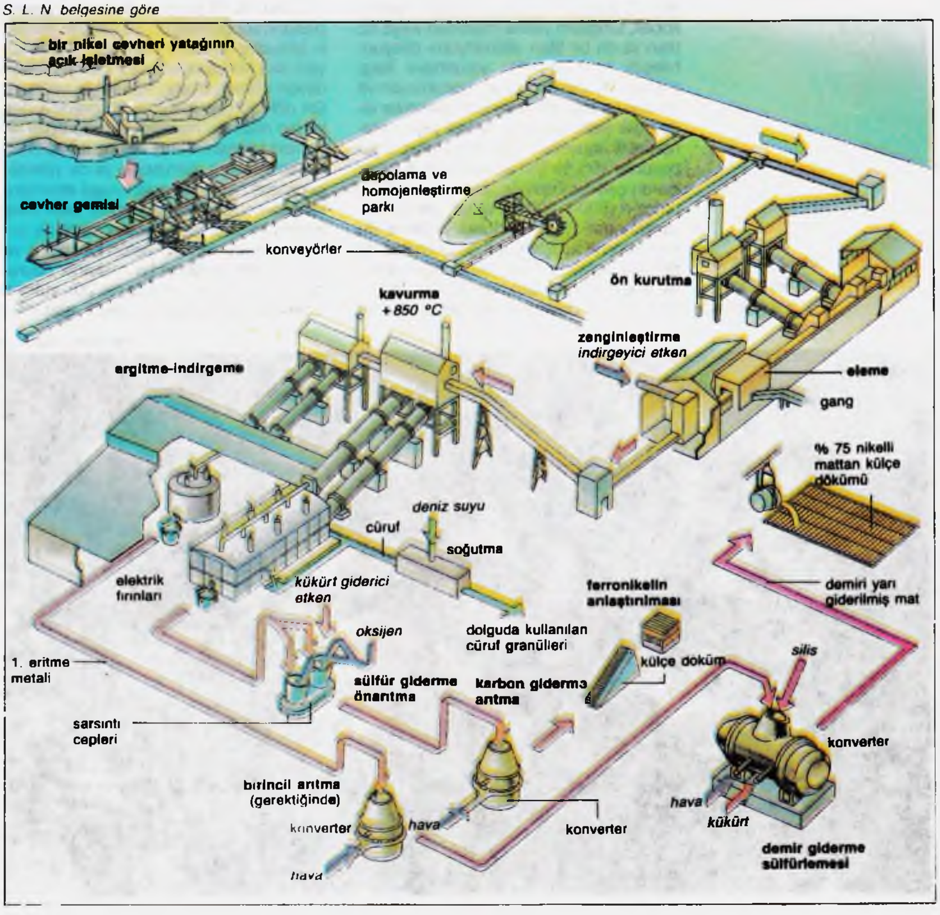
Arı ya da düşük alaşımlı nikel (C, Si, Mn, S, Cu, Fe, Ti, Mg), özellikle pek çok kimyasal etkene karşı iyi bir direnç göstermesi, kusursuz parlaklığını atmosfer korozyonu altında da yitirmemesi nedeniyle geniş ölçüde tüketilir. Bundan dolayı çelik parçaların, bakır ve alüminyum alaşımlarının elektrolitik olarak kaplanmasında kullanılır. (→ NİKEL* KAPLAMA.) Ayrıca nikel -kadmiyum pillerinde (plaka olarak) ve elektronik sanayisinde geniş ölçüde yararlanılır (tranzistor kapakları, elektron tüplerinin anotları, elektronik bileşenlerin çıkışları). Tel biçiminde çekilerek metal örgülerin dokunmasında kullanılır. Ama daha çok özgül nitelikli pek çok alaşımın bileşimine girer.

• *Genleşmesi denetlenebilen alaşımlar.* Demirle % 36 oranında alaşımlanan nikel, belli bir sıcaklık alanında pratik olarak hemen hiç genleşme göstermeyen alaşımlar (İnvar) verir; bu alaşımlardan makine elemanları, duyarlı takımlar, teraziler, termostatlar, radar rezonans boşlukları, metal tankerlerindeki sabit tanklar ve derin soğutma borularının yapımında yararlanılır. Demirin yanı sıra kobalt ve titanla birleştirildiğinde, cam ya da seramikle aynı genleşmeyi gösteren ve elektronikte geniş ölçüde kullanılan alaşımlar elde edilir.

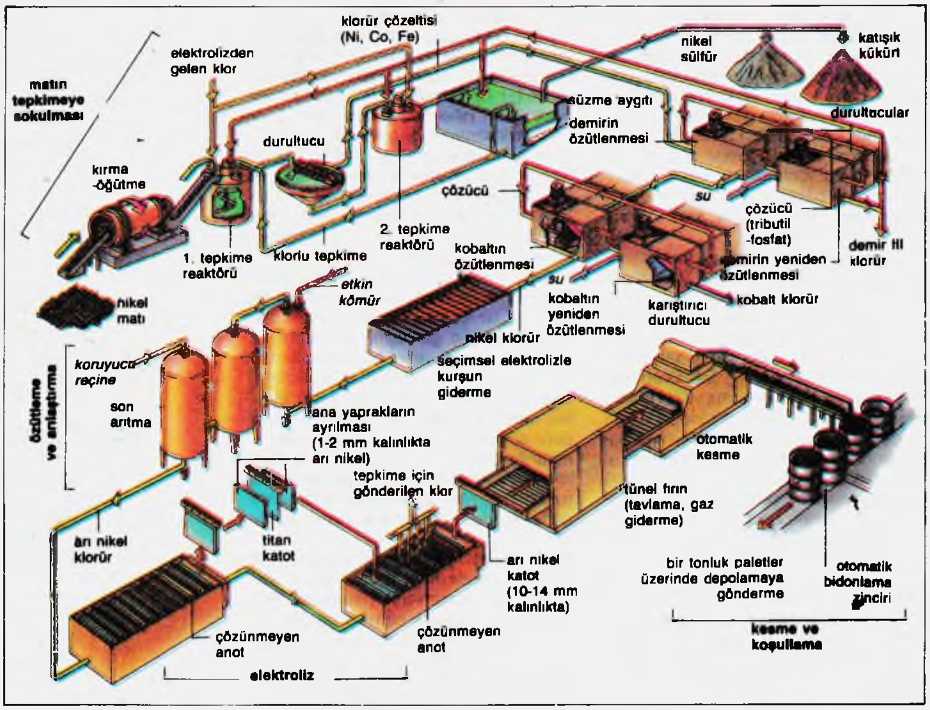
• *Belirgin manyetik özellikli alaşımlar.* % 36-78 oranında nikel içeren demir-nikel ağırlıklı bu alaşımların (Mumetal, Perminphy) çok yüksek bir geçirgenliği vardır ve elektrik sanayisinde yaygın olarak kullanılır (transformatörler, kutup parçaları, motorlar, jiroskoplar [cayroskop], kesiciler [dişjonktör], zırhlar vb.). Nikel aynı zamanda alüminyum, kobalt ve bakırla birlikte sürekli mıknatısların (Alniko) bileşiminde yer alır. Nihayet manyetik olmayan paslanmaz kimi nikel-krom-demir alaşımları (Ni % 12, Cr % 12, Fe % 76), döner makine indüvilerinin germeli bağlanmasında kullanılır.

• *Elektrik iletkenliği zayıf alaşımlar.* Nikel (% 19-80), bakır, demir ve kromdan oluşan alaşımların (örneğin Konstantan) elektrik iletkenlikleri zayıf olduğundan, elektrik dirençleri olarak kullanılır (sanayi fırınları,

S. L. N belgesine göre

ferronikel
üretim şeması

S. L. N. belgesine göre

hidrometalürji işlemiyle yüksek arılıkta nikel üretim şeması

reostalar, gerilim ve akım yeğinliği ayarlayıcıları, elektrikli ev eşyaları). Bu alaşımlar ayrıca bakır-Konstantan, demir -Konstantan, nikel-nikel/krom ve Chromel* -Alumel* gibi ısılçiftlerin yapımı için uygun özellikler taşır.

• *Özel mekanik nitelikli alaşımlar.* Nikel demir, krom ve tungstenle (Ni % 36, Cr % 9, W % 3, Fe % 52) esneklik modülü ve genleşebilirliği oda sıcaklığına yakın sıcaklıklarda değişmeyen bir alaşım elde edilir (Elinvar). Nikelin bir bölümü yerine kobalt, tungsten yerine molibden ve/ya da titan ya da bir titan -alüminyum- silisyum bileşiği konduğunda, yorulmaya karşı yüksek dayanım gösteren, bozulmayan ve yüksek bir esneklik sınırı olan alaşımlar elde edilir (sarmal yaylar, helisel yaylar, manometrik kapsüller, titreşimli lamalar, diyapazonlar vb.). % 5'in altında nikel ve krom içeren çelikler, özellikle üstün mekanik dirençleri (800-1 200 MPa) ve uzama katsayılarından (% 8-15) dolayı yeğlenir. Bu tür çeliklerin ısıl işlemden geçirilmeleri de oldukça kolaydır. Özel bakır alaşımlarına % 15'e dek nikel katıldığında, bu alaşımların çekme dayanımı, yükseltgenme ve deniz suyu korozyonuna karşı direnci büyük ölçüde artar; ayrıca yapıları inceldiğinden kalıplanmaları kolayca gerçekleştirilir (bronz, pirinç, bakır, alüminyum). Öte yandan bakır, çinko ve nikel alaşımları (Ni oranı % 10-20), mekanik biçim değiştirmeyle kolayca işlendiği ve üstün mekanik özellikler taşıdığı için süsleme parçalarının yapımında kullanılır.

• *Korozyona karşı yüksek direnç gösteren alaşımlar.* Bu tür alaşımların en çok kullanılanları, % 18 krom ve % 8 nikel içeren paslanmaz çeliklerdir; bu çelikler özellikle atmosfer ve deniz suyu korozyonunun yanı sıra kimyasal etkenlere karşı gösterdikleri yüksek direnç nedeniyle yeğlenir. Gri dökme demirlere % 20 oranına dek katılan nikel, bu malzemelerin sertliğini artırırken kırılganlıklarını azaltır, ısıl işlemlerini kolaylaştırır, korozyona ya da yükseltgenmeye neden olan kimyasal etkenlere karşı direncini geliştirir. Demirli bakır-nikel alaşımları (Monel), atmosfer ve deniz suyu korozyonuna karşı üstün bir direnç ve ılımlı sıcaklıklarda iyi bir mekanik davranış gösterir. Nikel, kromla (% 20), yüksek sıcaklıklarda kullanılan çeşitli alaşımlar oluşturur. Krom (% 10-25) ve demirin (% 50'ye dek) yanı sıra tungsten, molibden, manganez ve titan katıldığında yüksek sıcaklıklarda korozyona karşı dayanımlı alaşımlar (süperalaşımlar) elde edilir; bu alaşımlar fırın, otomobil ve uçak parçaları, türbin kanatları, kimya ve besin sanayisinde kullanılan aygıtların yapımında değerlendirilir (İnconel, Nimonic). Bakır ve nikel (% 30'a dek) düşük nicelikte kimi metallerin (krom, kalay vb.) katılımıyla, korozyona karşı iyi bir direnç gösteren, dövülerek yassılaştırılabilen, ısıl iletkenliği yüksek alaşımlar verir; bu alaşımlardan yoğuşturu borularının yapımında ve metal para basımında yararlanılır (kupronikel).

dünya nikel üretimi ve tüketimi

Dünya nikel üretimi, 1989'da 860 000 t dolayındaydı. Başlıca üreticiler: Rusya (Kola yarımadası, Sibirya ve Yakutistan) 225 000 t, Kanada 129 000 t, Japonya 107 000 t, Norveç 55 000 t, Avustralya 43 000 t, Yeni Kaledonya 36 000 t, her biri 17-30 000 t arasında olmak üzere: Dominik Cumhuriyeti, G. Afrika, Küba, Çin, İngiltere, Zimbabve ve Kolombiya.

Dünya nikel tüketimi 1990'da 870 000 tondur: Japonya 163 000 t (% 18,7), Rusya 130 000 t (% 14,9), ABD 127 000 t (% 14,6), Almanya 89 000 t (% 10,2), Fransa 40 000 t (% 4,6), İtalya 30 500 t (% 3,5), B. Britanya 29 500 t (% 3,4), Çin 29 500 t (% 3,4), diğerleri 231 500 t (% 26,7).

Kullanım alanlarına göre nikel tüketimi: inox ve ateşe dayanıklı çelik % 49, inşaat çelikleri % 8, alaşımlı dökme demir % 3, süperalaşımlar % 4, düşük alaşımlı ve saf nikel % 11, demirdışı alaşımlar % 5, nikel kaplama % 12, metal para basımı % 2, diğerleri % 6.

—Metalürj. Ruolz'un 1841'deki ilk denemelerinden beri sanayisel olarak uygulanan *elektrolitik nikel kaplama,* demirden, çelikten, bakır alaşımından, çinko alaşımından ve hafif alüminyum alaşımından her boyuttaki parça üzerinde gerçekleştirilebilir.

Elde edilen kaplamalar, otomobillerde, makine yapımında, ev eşyalarında, bitmiş çelik parçaları süslemek için kullanılır; parçaları deniz atmosferinde ya da asit ya da bazik ortamda korozyona karşı koruma yeterli kalınlıkta (en az 8-10 μm bakır üzerine ve 15 μm çelik üzerine) bir nikel kaplama gerektirir. Sert bir nikel kaplama amonyum klorür ile borik asit katılmış ve 50 °C dolayında tutulan bir nikel sülfat banyosuyla elde edilir; sağlanan Vickers sertliği, klasik banyolarla elde edilen 150-200'lük sertliklere karşılık 500'e ulaşır. Bu nikel kaplama, korozyona yol açan ortamda aşınmaya dayanım göstermesi gereken parçalara sert krom kaplama için zemin oluşturmaya yarar. *Parlak nikel kaplama,* elektroliz yoluyla, mekanik parlatma işlemi gerektirmeyen düzgün bir kaplamayı doğrudan sağlar; bu kaplama, krom ya da rodyum kaplama gibi bir bitirme kaplaması için destek olarak da işe yarar. Parlaklık etkisi, banyolara, "parlatıcı" denen maddelerin katılmasıyla elde edilir.

Kimyasal nikel kaplama kimi kez, parçayı çeşitli nikel tuzlarının çözeltisine daldırarak elde edilebilen ince dekoratif kaplamalarda kullanılır. Bir diğer kimyasal nikel kaplama yöntemi, demirli ya da bakırlı parçalara ve alüminyum alaşımlarına bunları bir nikel tuzu çözeltisine sıcak daldırmayla uygulanır; bu yolla % 6 fosfor içeren sert bir nikel alaşımı katmanı elde edilir.

NİKELAJ a. (fr. *nickelage*). Metalürj. NİKEL* KAPLAMA'nın eşanlamlısı.

NİKELAT a. (fr. *nickelate*'tan). Anorg. kim. Genel formülü M_2NiO_4 olan karmaşık tuz; bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir.

NİKELİN a. (fr. *nickéline*). Miner. NiAs

Hermann · Gamma

Yeni Kaledonya'da bir nikel cevheri yatağının açık işletmesi

formülündeki doğal nikel arsenür. (Heksagonal sistemde yer alan nikel bakır kırmızısı, rengindedir.)

NİKELKARBONİL a. (fr. *nickel-carbonyle*'den). Kim. Formül $Ni(CO)_4$ olan, 43 °C'ta kaynayan sıvı bileşik; karbonmonoksitle nikelin tepkimesi sonunda oluşur. (Isı etkisiyle kolayca ayrışan bu bileşik, Mond yönteminde nikelin arılaştırılmasında kullanılır.)

NİKELLİ sıf. **1.** Bileşiminde nikel bulunan. **—2.** Nikelle kaplanmış.

NİKEPHOROS *(aziz)* [İstanbul 758'e doğr. - sürgünde 829], İstanbul patriği (806-815). İkonakırıcılığa karşı çıktığı için görevden alındı. İkona kültü üzerine incelemeler ve Bizans İmparatorluğu'nun 602 -769 dönemini kapsayan ve *Syntomos Byzantine Historia* (Nikophoros'un kısa tarihi) adıyla anılan değerli bir tarih kitabı kaleme aldı.

NİKEPHOROS I Logothetes (Seleukeia'da doğdu, Pisidia, günümüzde Selef, Isparta-Bulgaristan'da 811), Bizans imparatoru (802-811). Eirene döneminde Hazine logothetesiydi, bir saray darbesiyle iktidarı ele geçirdi (ekim 802). Ilımlı da olsa bir ikonalara tapma yanlısı olduğu için resmi Kilise'den ayrılan studitlerin öfkesine yol açtı. Maliye alanında reformlar yaptı, orduyu yeniden örgütledi; bu amaçla stratioteslerden daha yoksul köylüleri de askerlik hizmetiyle yükümlü kıldı, denizcileri küçük toprak parçalarına yerleştirdi. Slavlaşmış bölgelere kolonlar yerleştirme siyaseti, Slavlar'ın 805'te Patras'ta yenilgiye uğratılmasından sonra Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlar'a yeniden egemen olmasını sağladı. Ama Nikephoros I Venedik üzerinde tam bir egemenlik kuramadı (809), Araplar'a yenildi ve Harunurreşit ile onur kırıcı bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Bulgarlar'a karşı büyük bir sefer düzenledi ve han Krum tarafından ordusuyla birlikte kılıçtan geçirildi (811).

NİKEPHOROS II PHOKAS (Kappadokia 912 - İstanbul 969), Bizans imparatoru (963-969). Generalken, Girit (961) ve Halep'i (962) Araplar'dan aldı. Romanos II'nin ölümünden sonra dul imparatoriçe Theophano ile evlendi ve kendini imparator ilan ettirdi (963). Tahtı iki genç imparator Basileios II ve Konstantinos VIII ile paylaştı, ama iktidarı kendi elinde tuttu. Aristokrasinin temsilcisi olarak güçlüleri korudu ve askeri mülkiyeti sağlamlaştırmaya çalıştı. Bir yandan hocası aziz Athanasias'ın Aynaroz dağında bir manastır kurmasına (963) yardımcı olurken, bir yandan da büyük kilise mülkiyetinin gelişimini durdurmayı denedi. Orduyu güçlendirmek için vergileri ağırlaştırdı; Kilikia'yı ve Kıbrıs'ı (964-965), Suriye'nin bir bölümünü (966 ve 968) ele geçirdi ve İstanbul'a geri döndü; o İstanbul'a dönerken komutanları da Antakya (ekim 969) ve Halep'i (aralık 969) işgal ettiler. Halep prensliği imparatorluğun vasali olmayı kabul etti. Nikephoros, unvanını tanımadığı Otto I'in emelleri karşısında, İtalya'daki bizans varlığını koruyabilmek için Calabria ve Longobardia thema'larını tek bir komutanlık altında birleştirdi (965). Ama, 969'da, Theophano'nun da işbirliğiyle general İoannes Tzimiskes tarafından öldürüldü.

NİKEPHOROS III Botaneiates (öl. 1081'den sonra), Bizans imparatoru (1078 -1081). 1078'de Mikhael VII'ye karşı ayaklanan doğu ordusu tarafından ve haraç verdiği Süleymanşah'ın yardımıyla imparator ilan edildi. Saltanatı sırasında ayaklanmalar ve iç savaşlar birbirini izledi. Kendisini Konstantinos Dukas'ın hamisi gibi gösteren Aleksios Komnenos iktidarı ele geçirdi ve Nikephoros'u bir manastıra kapattı.

NİKEPHOROS II Orsini ya da **Angelos Komnenos,** Epeiros despotu (öl. 1358). Annesi Anna Palaiologina'nın napipliği altında yedi yaşında tahta geçti. Bizans generali İoannes Kantakuzenos'un kızıyla nişanlandı; ancak Bizans imparatorunun Epeiros despotluğuna Synadenos'u getirmesi üzerine annesiyle birlikte Selanik'e gitti. Bir süre sonra çıkan bir ayaklanmada tahtı yeniden ele geçirip Synadenos'u hapsettirdiyse de, bizans ordusunun müdahalesi üzerine yeniden Selanik'e kaçmak zorunda kaldı. İoannes V'le İoannes Kantakuzenos arasındaki anlaşmazlığın yol açtığı iç savaştan yararlanan sırp prenslerinden Stefan Dušan Epeiros'u ele geçirdi. Stefan Dušan'ın ölümünden sonra harekete geçen Nikephoros, Sırplar'ı kovarak Epeiros tahtına oturmayı başardı (1357). Ertesi yıl Arnavutlar'la tutuştuğu bir savaşta öldü.

NİKERATOS, atinalı heykelci (İ.Ö. III. yy.). Bergama kralları için çalıştı: Delos'ta Galatlar'ı yenen Philetairos onuruna yaptığı bir grubun kaidesi bulundu (262'den sonr.).

NİKETAMİT a. (fr. *nicéthamide*'den). Nikotinik asit türevi ilaç. Kalp ve solunum uyarıcısıdır. (Ayrıca, uzun süreli beden hareketlerini kolaylaştırmak için glukozla birlikte kullanılır.)

NİKETAS EUGENİANOS, bizanslı şair (XII. yy.). Kibarlığın, özentinin ve gerçekçiliğin birbirine karıştığı dokuz ciltlik manzum bir roman olan *Ta Kata Drosillan* ve *Kai Khariklea* ile Aleksios I'in yeğeni Stephanos Komnenos'un ölümü üzerine okuduğu söylevin yazarıdır.

NİKETAS KHONİATES → KHONİATES (Niketas).

NİKETERİA a. (yun. *niketeria*). Esk. Yun. **1.** Eylül ayında Atina'da Athena onuruna düzenlenen şölenler. **—2.** Büyük oyunlarda atletlere verilen ödüller.

NİKİ a. (fars. *nīk* ve *-ī*'den *nīkī*). *Esk.* İyilik, iyi olma.

NİKİAS, atinalı siyaset adamı (İ.Ö. 470'e doğr. - Siracusa 413). Zengin olan Nikias, servetini, önderi olduğu aristokratik partinin (Kleon'a karşı) başarısı için harcadı ve sık sık strategos seçildi. Yeteneksiz bir general olmasına karşın 424'te Kythira'yı Spartalılar'dan almayı başardı. 421'de *Nikias barışı* denen ateşkesi imzaladı; buna göre fethedilen yerler ve esirler takas edilecek ve gerekirse hakemliğe başvurulacaktı. 415'te, onaylamadığı Sicilya seferi komutanları arasında yer aldı. Siracusalılar tarafından kuşatılınca ordusuyla birlikte teslim oldu ve öldürüldü.

NİKİAS, İ.Ö. IV. yy.'da yaşayan atinalı ressam. Praksiteles'in heykellerinin ressamı olan sanatçı, kadın güzelliğini resmetmekteki başarısıyla ün kazandı (Pompei fresklerinin Roma'daki kopyalarıyla tanınan *Io, Andromede*). Nikias, gölge ve ışık oyunlarında büyük bir ustadır.

NİKİSCH (Arthur), macar orkestra şefi (Lébény-Szentmiklós, Macaristan, 1855 - Leipzig 1922). 1874'te kemancı olarak saray orkestrasına girdi. 1879'da Leipzig Opera orkestrası'nın, 1889'da Boston Symphonic Orchestra'nın, 1893'te Budapeşte operası'nın, 1895'te de Berlin Filarmoni orkestrası'nın başına geçti. 1897'de H. von Bülow'dan sonra, Hamburg filarmoni konserlerinin yöneticisi oldu. Daha sonra "konuk şef" olarak, London Symphony Orchestra ile sayısız konser gezisi yaptı. Daha çok Wagner, Schumann, Çaykovskiy ve Bruckner'in yapıtlarını çaldırdı.

NİKİTA I → NİCOLAS I, Karadağ kralı.

NİKİTİN (İvan Saviç), rus şair (Voronej 1824 - *ay. y.* 1861). Kendi kendini yetiştirdi, hüzünlü ve gerçekçi dizelerle toprak kölelerinin ve yoksulların mutsuz yazgısını anlattı, tekdüzeliğine karşın büyük başarı kazandı (*le Tailleur* [fr. çev.], *le Koulak* [fr. çev.], 1858).

NİKKİ a. (*günlük* anlamında japonca sözc.). Fucivaralar'ın en parlak döneminde (1000 yılına doğru) en gelişmiş örneklerini saray kadınlarının verdiği japon edebiyat türü.

—ANSİKL. Nikki (günü gününe alınan not) klasik japon edebiyatında önemli bir yer tutar: sözcüğün tam anlamıyla, *nikki*, ister gezi notlarının, ister içten düşüncelerin şiirsel japon düzyazısıyla aktarıldığı bir güncedir. Aşağı yukarı yalnızca kadınların kullandığı (okur yazar erkekler de kendi nikkilerini tutuyorlardı ama, onlar çince yazmayı kendileri için görev sayıyorlardı) bu tür X. ve XI. yy.'larda son derece gelişti ve başyapıtlarını verdi: tarih olarak en eskisi *Tosa-nikki*'dir *(Tosa'nın günlüğü)* [935], onu özellikle *Kagero-no-nikki* (Bir susineğinin günlüğü)* [954-974], *Murasaki Şikibu -nikki* (Murasaki Şikubu'nun günlüğü) [1008-1010] ve *Saraşina-nikki** (1020 -1059) izler. Bu tür günümüze kadar parlak bir şekilde işlenmeye devam etmiştir.

NİKKO, Japonya'da kent. Honşu adasında, Tokyo'nun 150 km K.-K.-B.'sında; 30 000 nüf. Bir ulusal park oluşturur. Hayranlık verici güzellikteki yerler ortasında bulunan Nikko'da ünlü tapınaklar Tokugava şogunluğunun kurucusu İeyasu'nun (öl. 1616) ve torunu İemitsu'nun (öl. 1641) anıtmezarları.Çokrenkli oymalarla bezenmiş yapılar, XVII. yy. japon mimarisinin klasik örnekleridir.

NİKLOSAMİT a. (fr. *niclosamide*'den). Tenyalara ve botriosefallere karşı etkili ilaç. (Solucanları doğrudan doğruya etkileyerek asalağın koruyucu öğelerini tahrip eder ve yarı sindirilmiş olarak atılmasını sağlar.)

NİKOĞOS AĞA, ermeni asıllı türk besteci (İstanbul 1836 - *ay. y.* 1885). Çocukluğunda İsmail Dede Efendi'den birkaç eser meşk etti. Daha sonra Dellalzade İsmail Efendi'den ders aldı. 1861'e doğru, Dellalzade'nin aracılığıyla müzik hocası olarak Enderun'a alındı. Damat Ethem Paşa tarafından korundu. Paşa, zengin nota koleksiyonundaki birçok klasik yapıtı, Nikoğos'a notaya aldırdı. 1873'te, patrik Kevork IV'ün daveti üzerine Eçmiyadzin'e gitti ve ermeni ayinlerini notaya aldı. 1879'da Kumkapı Meryemana kilisesi'nin baş mugannisi oldu. Mevlevihanelere de devam eder ve ayin okurdu. Hacı Arif Bey'den önceki şarkı üslubunun son büyük temsilcilerindendir. Günümüze 63 şarkısı ulaşabilmiştir. En ünlüleri: *Sevdi gönlüm ey melek sima seni* (acemkürdi), *Niçin a sevdiğim niçin* (hicaz), *Var mı hacet, söyleyin, ey gültenim* (muhayyerkürdi), *Ey çeşm-i ahu mehlika* (acemaşiran), *Hoş yaratmış Bâri-ezel* (ferahnâk), *Geçip de karşıma gözlerin süzme* (şevkefza).

NİKOKLES, Kıbrıs'ın Salamis kralı (öl. İ.Ö. 353'e doğr.). 374'te babası Evagoras'ın yerine geçti. İsokrates, ona hükümdar-

Biblioteca Marciana

Nikephoros II Phokas
Monumenta historica quae ad Cretam insulam se referunt, saeculis XIII-XIV (XVI. yy.) minyatüründen ayrıntı
Biblioteca Marciana
Venedik

Dellus

Arthur Nikisch

Ch. Lenars - Atlas - Photo

Nikko
Futarasan tapınağı'nın girişinde bronz torii
(1610'da yeniden yapıldı)

ların ve halkın görevlerini anlatan iki *Pros Nikoklea* sundu.

NİKOKREON, Kıbrıs'ın Salamis kralı (öl. İ.Ö. 311). Ptolemaios ile birleşti ve ona adadaki öbür siteleri egemenliği altına almasında yardımcı oldu. 311'de ailesiyle birlikte öldürüldü ve Lagoslar adayı ele geçirdiler; Ptolemaios adaya bir vali -strategos atadı.

NİKOLAİS (Alwin), amerikalı besteci, ressam ve koregraf (Southington, Connecticut, 1912). 1933'te dans öğrenimine başladı. 1935-1937 arasında Hartford Kukla tiyatrosu'nu yönetti. 1937-1939 arasında kendi kumpanyasıyla gösteriler sundu. 1940-1942 ve 1946-1948 arasında Hartt School of Music'in (daha sonra Hartford Üniversitesi'ne dönüştü) dans bölümünün başındaydı. 1948'de Henry Street Settlement Playhouse'un dans bölümünü örgütlemeye başladı, 1950'de de bu bölümün başına geçti. 1951'de, on dansçıdan oluşan Playhouse Dance Company'yi kurdu ve "bütüncül tiyatro" denemelerine başladı. "Tiyatro dans" kuramlarını yansıtan ılk yapıtı *Masks, Props and Mobiles,* 1953'te sahnelendi. 1956'da topluluğunun adını, "Alwin Nikolais Dance Company"ye, 1968'de de "Alwin Nikolais Dance Theatre"a çevirdi. Topluluk yeni adıyla ılk kez New London'da Connecticut College festivali'nde sahneye çıktı ve A. Nikolais'in ilk bestesi olan *Kaleidoscope* eşliğinde dans etti. Nikolais, daha sonra *The Bewitched* (1957), *Totem* (1960), *Stratus ve Nimbus* (1961), *İmago* (1963), *Sanctum* (1964), *Vaudeville of the Elements* (1965), *Somniloquy* ve *Trıptych* (1967), *Tent* (1968) gibi yapıtları düzenledi. G. C. Menotti'nin, ilk kez 1969'da Hamburg operası'nda sahnelenen *Help! Help! The Globolinks* adlı operasının koregrafisini hazırladı, kostümlerini çizdi; 1973'te Pierre Henry ve N. Schöffer ile işbirliği yaparak *Kyldex I*'i gerçekleştirdi. Son yapıtlarından başlıcaları: *Echo* (1969), *Structures* (1970), *Scenario* (1971), *Foreplay* (1972), *Grotto* (1973), *Cross Fade* (1974), *Tribe* (1975), *Triad* (1976), *Guignol* (1978), *Mechanical Organ* (1980). 1978-1981 arasında Angers'deki Çağdaş dans merkezi'nin sanat yönetmenliğini yaptı. Paris Operası için *Schema*'yı hazırladı (1980). Kendi buluşu olan, *Choroscript* adını verdiği dans yazısını aynı adlı kitabında açıkladı (1957).

NİKOLAKİ Kemençeci, rum asıllı türk besteci (öl. 1915 [?]). Yaşamı üzerine bilgi yoktur. Repertuvarda şarkıları, peşrevleri ve sazsemaileri vardır. *Şehnaz* ve *mahur sazsemaileri* çok ünlüdür.

Larousse

Nikolaus von Kues
Pierre Adolphe Varin'in gravüründen (1881) ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

NİKOLAUS von Kues, lat. *Nicolaus Cusanus,* alman tanrıbilimci ve bilgin (Kues, Trier diocesisi, 1401 - Todi, Umbria, 1464). Basel konsili'nde (1431-1437) papanın üstünlüğü savıyla karşıtı olan konsilin üstünlüğü savını uzlaştırmaya çalıştı, daha sonra papanın yanılmazlığı öğretisinin kesinleştirilmesine katkıda bulundu. 1448' de kardinal oldu, yunan ve roma kiliselerinin birleşmeleri için çaba harcadı. Başlıca yapıtı *Docta ignorantia* (Bilinçli cahillik) [1440], ilk yayımlandığında hemen hiç önemsenmedi, ancak daha sonra G. Bruno'ya esin kaynağı oldu. Nikolaus von Kues, *De conjecturis* (1440), *De visione Dei* (1453) ve *Non aliud* (1462) adlı yapıtlarında görüşlerini açıkladı. Sistemi, sıkı bir platonculuktur. Ancak buna, William of Ockham (duyumsal deney), Duns Scotus ve Meister Eckhart'dan (mistik deney) aldığı bazı öğeleri de katar. Platon'un görüşlerini kutsal metinlerle uzlaştıran Nikolaus von Kues, sonsuz, aşkın bir Tanrı kabul eder ve her türlü gerçeklik ve gerçeğin onun içinde toplandığını ileri sürer. Evren, Tanrı'nın "açıklanması"dır, yaratılmış her şey özüyle Tanrı'nın zihninde vardır ve insan sevgi yoluyla bu zihne katılabilir.

NİKOLAY I (Tsarskoye Selo, Petersburg yakınında, 1796 - Petersburg 1855), Rusya imparatoru (1825-1855). Pavel I'in üçüncü oğlu. Asker olarak yetişti. Ama Varşova'ya yerleşen kardeşi grandük Konstantin Pavloviç, imparatorluk tahtından vazgeçince ağabeyleri Aleksandr I'in yerine tahta geçti. Aleksandr I ölünce, Nikolay, Konstantin'in o güne kadar saklı tutulmuş olan feragatinin teyidini istedi; bunun sonucunda ortaya çıkan fetret döneminden (27 kasım - 14 aralık 1825) yararlanan liberaller, dekabrist ayaklanmasını gerçekleştirmek istediler. İmparator olan Nikolay I, dekabristleri sert bir biçimde cezalandırdı ve devlet yönetimini enerjik bir biçimde ele aldı.

Nikolay I, ülkede liberal düşüncelerin gelişimini durdurmak amacıyla, Benkendorf'u, polis örgütünü güçlendirmekle görevlendirdi: jandarma kuvveti ve imparatorluk Adalet bakanlığı üçüncü şubesi kuruldu. Gizli ajanların gözetimi ve giderek sertleşen baskıcı bir sansür, ülkenin tüm kültürel ve toplumsal yaşamı üstüne çöktü. Ancak, programını, ünlü "otokrasi, ortodoksluk, ulusallık" formülünün mucidi olan Milli eğitim bakanı Uvarov'dan alan resmi ideolojinin, seçkin aydınlar üzerindeki etkisi pek sınırlı kaldı. Fakat, sansüre ve üniversitelerin özerkliğini sınırlayan 1835 tarihli yönetmeliğe rağmen, Nikolay I'in saltanat dönemi, felsefe ve tarih (Rusya'nın geçmişi ve geleceği üstüne batıcılarla slavcılar arasındaki tartışmalar) alanlarında çarpıcı bir gelişme ve edebiyatta olağanüstü bir yaratıcılık (Puşkin, Lermontov, Gogol ve Herzen) dönemi oldu.

Toprak köleliğinin zararlarının bilincinde olmasına rağmen Nikolay I, kurulu düzeni devirebilecek zincirleme bir tepkiden çekindiği için, hiçbir temelli reforma girişmedi. Bununla birlikte, mevcut kurumların işleyişini düzeltmeye çalıştı: idari mekanizmanın kontrolü ve suiistimallerin cezalandırılması, imparatorluk yasalarının sistemleştirilmesi (Speranskiy'in girişimi [1830-1839]), Kiselyov'a hazırlatılan (1837 -1841) devlet köylülerinin yönetimine ilişkin reform, Kankrin'in para reformu (1839 -1843), alman örneğine göre bir ortaokullar ağının geliştirilmesi. Böylece oluşan nitelikli ve uzmanlaşmış bir bürokrasi sayesinde Aleksandr II, iktidara geçtiği zaman, saltanat döneminin büyük reformlarına girişebildi.

Dış politikada, Nikolay I, Nesselrode' nin yardımıyla ve Avusturya ve Büyük Britanya ile görüş birliği içinde, Avrupa dengesini korumaya çalıştı. Osmanlılar ile yunanlı asiler arasında arabuluculuk yapmak için önce Büyük Britanya (1826) sonra da Fransa (1827) ile anlaştı. Yunan ayaklanması ile uğraşan Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yaparak Rusya'nın Eflak ve Boğdan'daki durumunu güçlendirdi (Akkerman sözleşmesi, 1826). Yunan ayaklanmasına Büyük Britanya ve Fransa ile birlikte, asilerin lehinde müdahale etti (Navarin deniz savaşı, 1827). Büyük Britanya ve Fransa'nın tarafsızlığını sağlayarak Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı (1828-1829). Edirne antlaşması (1829) ile Osmanlı İmparatorluğu Tuna ağzı, Poti, Anapa, Ahıska'yı Rusya'ya bırakmayı ve Yunanistan'ın bağımsızlığını onaylamayı kabul etti. İngilizler'in görüşünü benimseyen Nikolay I, zayıf ve zayıf kalması gereken bir Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşatılmasının, paylaşılmasından daha yararlı olduğu düşüncesindeydi. Bu amaçla Rusya, Osmanlı imparatorluğu'nu yeniden canlandırabileceği kaygısıyla Mehmet Ali Paşa'ya harekâtını durdurması için baskı yaptı ve Babıâli ile Hünkâr iskelesi antlaşması'nı imzaladı (1833). Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük ölçüde Rusya'nın nüfuzuna sokan bu antlaşma Londra Boğazlar sözleşmesi (1841) sonucu etkisiz kalınca Nikolay I, Osmanlı İmparatorluğu'nu yaşatmak siyasetini terk ederek, Rusya'nın eski siyasetine (Osmanlı İmparatorluğu' nu parçalamak) döndü.

Ayrıca Nikolay I, İran'dan Aras'ın kuzeyini aldı (Türkmençay antlaşması, 1828). Ama Dağıstanlılar'a boyun eğdirmeyi başaramadı; burada müslümanların başlattığı ayaklanmayı Şeyh Şamil yönetiyordu (1834-1859). Buna karşılık Polonya ayaklanması 1831'de ezildi ve Polonya krallığı, Rus İmparatorluğu'nun ayrılmaz parçası ilan edildi (1832). Bundan sonra, Nikolay I, Prusya kralı Friedrich-Wilhelm III ile Avusturya imparatoru Franz I'in şansölyesi Metternich'e yaklaştı: üç hükümdar, ülkelerinde iç karışıklıklar patlak verdiğinde birbirlerinin yardımına koşmayı taahhüt ettiler (1833). Bu nedenle Nikolay I, 1849'da, Avusturya imparatoruna karşı girişilen macar ayaklanmasını bastırmak üzere müdahale etti. Bu yüzden Avrupa solu, Nikolay I'e "Avrupa'nın jandarması" adını taktı. Fakat, Nikolay I, 1851-52'ye kadar Büyük Britanya'nın örtülü onayıyla hareket etti. Kutsal yerler sorununun bir Doğu bunalımına dönüşmesi, Nikolay I'e Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini uygulamaya koymak fırsatını verdi. Paylaşma önerisi Büyük Britanya tarafından geri çevrilince "Hasta adam"ın (Osmanlı İmparatorluğu) işini bitirmek için tek başına harekete geçerek osmanlı egemenliğindeki Eflak ve Boğdan'ı işgal etti (1853). Ama bu Fransa ve Büyük Britanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak halinde Rusya'ya savaş açmaları sonucunu doğurdu. Nikolay I, Kırım savaşı (1853 -1856) sürerken öldü. Rusya'nın bu savaşta uğradığı yenilgiler ülkenin iktisadi ve teknik geriliğini gözler önüne serdi.

NİKOLAY II (Tsarskoye Selo 1868 - Yekaterinburg 1918), Rusya imparatoru (1894-1917). Aleksandr III'ün büyük oğlu. 1894'te babasının yerine geçti ve 1895'te, Aleksandr II'nin başlattığı reformların sürdürülmesini isteyen zemstvo delegelerinin bu isteklerini "saçma hayaller" olarak reddetti. "Otokrasi ilkesini, unutulmaz babası kadar enerji ve azimle korumaya" kararlı olduğunu açıkladı. Böylece, kararsızlık ya da zayıflıkla suçlanan Nikolay II, sahıp olduğu otokrat çar ayrıcalıklarını inatla savundu. Kendisine dört kız ve bir erkek çocuk (1904'te doğan çareviç Aleksey) veren karısı Aleksandra Fyodorovna'ya çok bağlı olan Nikolay II, kamu yaşamından elverdiğince uzak kalarak çoğunlukla Tsarskoye Selo'da yaşadı.

Oysa, Nikolay II, nüfusu hızla artan ve hızlı bir sanayileşme sürecine girmiş bir ülkenin karmaşık sorunlarıyla karşı karşıya bulunuyordu. Maliye bakanı Vıyşnegradskiy ve arkadan Vitte, Fransa ile sanayinin gelişmesini sağlayacak devlet istikrazları için görüşmeler yaptı. Sanayileşme, sorunları giderek ağırlaşan toprak sahipleri, köylüler ve soyluların zararına gelişti. Vitte, imparatordan, köylü sınıfının gereksinimleri konusunda bir konferans toplanması için gerekli izni aldı (1902). Köylülerin özleyişlerinin radikalleşmesinden memnun olmayan Nikolay II, Pleve'yi karışıklığı bastırmakla görevlendirdi ve Vitte'yi uzaklaştırdı (1903). 1902'den başlayarak gelişen bunalım, toplumun bütün katlarını (zemstvolardaki liberaller ve serbest meslek sahipleri, eylemleri terörizme kayan öğrenciler, Ukrayna ve Orta Volga' da isyanlar çıkaran köylüler ve grevleri 1903'ten itibaren yayılan işçiler) sardı.

Ocak 1904'te, Nikolay II, taht çevresinde ulusal birliği yeniden sağlamak umuduyla, Japonya'ya karşı savaşa girdi. Oysa, Pleve'nin (temmuz 1904'te öldürüldü) yönettiği baskı ve Rus-Japon savaşı'nda (1904-05) uğranılan bozgunlar, bunalımı daha da ağırlaştırdı. Nikolay II, Kanlı pazar adı verilen (9 [22] ocak 1905) işçi gösterisi üzerine ateş açtırarak "halkın babası çar" efsanesini yıktı ve 1905 devrimi'nin patlak vermesine yol açtı. Bunun üzerine Vitte'yi geri çağırmak (ekim 1905 - nisan 1906) ve bir devlet duması toplama (liberaller bunu bir kurucu meclise dönüştürmek niyetindeydiler) vaat eden ekim 1905 bildirisini açıklamak zorunda kaldı. Ordu

Uzakdoğu'dan dönünce Petersburg ve Moskova sovyetlerini ezdi (aralık 1905 - ocak 1906). Duma'nın, Kurucu meclis'e dönüşmesini önlemek amacıyla temel yasaları ilan etti (mayıs 1906): bu yasalara göre çar, otokrat unvanını, askeri, diplomatik ve dinsel sorunların yönetimini üstlenmeye devam ediyor, Duma'yı toplama, dağıtma ve oturumlar arasında yasa gücünde kararnameler çıkarma hakkına sahip oluyordu. Yönetilmesi olanaksız görülen ilk iki Duma'nın ömrü ancak birkaç ay sürdü. Bunun üzerine, Stolıypin, seçim yasasını değiştirdi (1907). Böylece Nikolay II, Rusya'yı gerçek bir meşruti monarşiye dönüştürmeyi reddetmiş oluyordu.

Nikolay II, temmuz 1905'te Björkö'de Wilhelm II'yle yaptığı gizli görüşme sırasında, Almanya ile bir savunma ittifakı imzaladı, ama daha sonra bu antlaşmadan vazgeçerek daha çok fransız-rus ittifakını tercih etti. Daha sonra Büyük Britanya'ya yanaşarak, 1907'de bu ülkeyle bir anlaşma imzaladı ve İtilaf devletleri'ne katıldı. 1912-13 savaşlarıyla osmanlı egemenliğinin sona erdiği Balkanlar'da, İzvolskiy'in teşvikiyle, etkin bir politikaya sürüklenen Nikolay II, Avusturya-Macaristan ile ittifak kurmuş olan Bulgaristan'a karşı Sırplar'ı destekledi. Böylece, Rusya'yı aşılması olanaksız güçlüklere sokan Birinci Dünya savaşı'na girmek zorunda kaldı.

Devrimci partilere karşı baskıyı artırmaya ve köylüleri mir'in zincirlerinden kurtaracağı varsayılan bir tarım reformunu gerçekleştirmeye çalışan Stolıypin'in öldürülmesinden (1911) sonra, imparator, Kokovtsev'i göreve çağırdı (1911-1914), ardından çevresini dar görüşlü ya da yeteneksiz gerici bakanlarla doldurdu. Kamuoyunun gözünde, Stürmer ve Protopopov, sarayla rezilce ilişkilere giren Rasputin'in sadık bendeleriydi. Savaştan yana olan Nikolay II, ülkeyi Duma'sız yönetmeye çalıştı ve ordu başkomutanlığını da kendisi üstlendi (eylül 1915). Mogilev'in genel karargâhında soyutlanmış durumda kalan Nikolay II, "ruhani danışmanı" Rasputin'in etkisi altına giren Aleksandra Fyodorovna'nın yönetimde giderek artan bir rol oynamasına göz yumdu. Bu vurdumduymazlık karşısında, sivil toplum, zemstvolar, meslek dernekleri, savaş ekonomisini örgütlemeye çalıştılar; böylece 1916'da askeri durumda kısa süreli bir iyileşme görüldü. 1915'te Duma bünyesinde kurulan "ilerici blok", ülkenin güvenini kazanmış bir hükümet kurulmasını istedi ve Nikolay II'yi devirmeye yönelik bir komplo tasarladı.

Ama, Duma, şubat 1917 halk ayaklanması tarafından aşıldı. İktisadi güçlükler, 1916-17 kışında iaşe bunalımına yol açtı; bu durumda, sosyalist devrimciler ve sosyal demokratlar tarafından örgütlenen Petrograd halkı ayaklandı. 1917 rus devrimi gerçekleşti. 2 (15) mart 1917'de Nikolay II, kardeşi grandük Mihail lehine tahttan feragat etti; Mihail'in de hakkından vazgeçmesi üzerine Romanovlar saltanatı sona erdi. Duma, geçici hükümeti kurdu. Tobolsk'ta, sonra Yekaterinburg'da gözaltına alınan imparator ailesi, 16-17 temmuz 1918 gecesi, Yekaterinburg'un bolşevik karşıtı güçlerce işgalinden kısa süre önce Ural sovyetinin emriyle öldürüldü.

NİKOLAY NİKOLAYEVİÇ ROMANOV *(grandük)*, rus general (Petersburg 1856 - Antibes 1929). Nikolay I'in torunu. Süvari kuvvetleri genel müfettişi (1895 -1905), çarın yaveri ve Milli savunma konseyi başkanı (1905-1908) oldu, 2 ağustos 1914'te rus orduları başkomutanlığına getirildi. Fransa'ya karşı üstlenilen taahhütler (temmuz 1912) uyarınca seferberliğin tamamlanmasını beklemeden Doğu Prusya'da saldırıya geçti; iki ordusu da yenildi (Tannenberg, 26-29 ağustos 1914; Mazurya gölleri, 8-10 eylül) ve geri çekilmek zorunda kaldı. Galiçya'da Avusturyalılar'a karşı daha başarılı oldu; Polonyalılar'a yurtlarının yeniden canlandırılacağı umudunu uyandıran bir çağrıda ("Polonyalılar'a çağrı") [14 ağustos 1914] bulunduktan sonra girişiği bir saldırıyla Karpatlar'a ulaştı. Fakat bir alman-avusturya karşı saldırısı (mayıs 1915) Görlitz'de (2 mayıs) zaferle sonuçlanarak, Galiçya, Polonya ve Litvanya'nın işgaline yol açtı. Nikolay, çok büyük kayıplar pahasına, alman-avusturya ilerlemesini durdurmayı başararak (ağustos sonu) bir felaketi önledi; buna rağmen, 6 eylülde görevinden alındı ve Kafkasya cephesine gönderildi. 1917 devrimi'nden sonra Kırım'da kaldı, sonra Fransa'ya çekildi (1919-1929).

NİKOLAYEV, Ukrayna'da liman kenti, Güney Bug'un halici kıyısında; 503 000 nüf. Tersaneler. Alüminyum metalürjisi. Takım tezgâhlar. Hazırgiyim. Besin. Kenti 1789'da Potemkin kurdu.

NİKOLAYEVA (Galina Yevgeniyevna VOLYANSKAYA, —denir), rus kadın edebiyatçı (Usmanka, Mariynsk, 1911 - Moskova 1963). Kolhoz yaşamı üstüne romanlar (*Jatva*, 1950) yazdı, daha sonra toplumsal eleştiriye yöneldi (*Combat sur la route* [fr. çev.], 1957).

NİKOLAYEVSK-NA-AMUR, Rusya'da kent, Uzakdoğu'da, Amur ırmağı'nın denize döküldüğü yerde; 30 000 nüf. Balıklavalar ve balık sanayileri. Gemi onarım tersaneleri.

NİKOLSBURG → MİKULOV.

NİKOMAKHOS Stageiroslu, Aristoteles'in babası ve Makedonya kralı Philippos'un doktoru (İ.Ö. IV. yy.). Tıp ve fizik alanındaki bazı incelemeleri onun yazdığı sanılmaktadır. Aristoteles *Ethika nikomakheia* (Nikomakhos'un ahlakı) adlı kitabını ona adadı.

NİKOMAKHOS, yunanlı matematikçi ve müzik kuramcısı (Gerasa, Filistin, İ.S. II. yüzyıl). Aritmetiğin, bağımsız bir bilim dalı haline gelmesinde önemli bir aşama sayılan *Eisagoge Arithmetike*'yi ve Pythagoras'tan esinlenerek *Enkteiridion Harmonikes*'i yazdı; bugün kaybolmuş olan *De musica*'nın da yazarı olduğu sanılmaktadır.

NİKOMEDEİA, lat **Nicomedia,** bugün **İzmit.** Tar. coğ. Anadolu'da Bithynia bölgesinin merkezi kent. Lysimakhos'un bir Megara kolonisi olan *Astakos**'u yıkıma uğratmasından sonra, Bithynia kralı Nikomedes I tarafından kuruldu (İ.Ö. 279). Avrupa'yı Doğu'ya bağlayan ana yol üzerinde bir liman kenti olması dolayısıyla hızla gelişti; Roma İmparatorluğu'nun deniz üslerinden biri oldu. İmparatorlar burayı sık sık ziyaret ediyor ve kış aylarını burada geçiriyorlardı. Özellikle Diocletianus döneminde imparatorluğun D. bölgesinin merkezi konumundaydı. Ancak Konstantinopolis'in kurulması ve IV.-V. yy.'larda geçirdiği büyük depremler yüzünden önemini yitirdi. Theodosios II döneminde (401 -450) bir ara yeniden parladı. Kentin Roma dönemi yapılarının hiçbiri günümüze ulaşmadı.

NİKOMEDES I (öl. 250'ye doğr.), Bithynia kralı (İ.Ö. 279-250'ye doğr.). Zipoetes'in oğlu. Ülkesine bağımsızlığını (Selefkiler'in emellerine rağmen) kazandırdı ve denize açılmasını sağlayan bir yer ele geçirdi. Kurucusu olduğu Nikomedeia'yı (264'e doğr.) bir yunan kültürü merkezi yaptı.

NİKOMEDES II Epiphanes (öl. İ.Ö. 128'e doğr.), Bithynia kralı (İ.Ö. 149-128'e doğr.). Babası Prusias II onu Roma'ya gönderdi, sonra başarısını kıskanarak öldürtmek istedi. Ama Nikomedes, Attalos II'nin yardımıyla Bithynia'yı ayaklandırdı, Prusias'ı boğdurttu ve yerine geçti. Roma ile bir ittifak siyaseti izledi. Corneille'in trajedisinin kahramanıdır.

NİKOMEDES III Euergetes, (öl. İ.Ö. 94'e doğr.), Bithynia kralı (İ.Ö. 128'e doğr. - 94'e doğr.). Nikomedes II'nin oğlu ve ardılı.

NİKOMEDES IV Philopator (öl. İ.Ö. 74'e doğr.), Bithynia kralı (İ.Ö. 94'e doğr. - 74'e doğr.). Nikomedes III'ün oğlu ve ardılı. Düşman olduğu Mithridates VI tarafından 88'de kovuldu. Müttefiki Romalılar onu yeniden tahta geçirdiler. Bithynia'yı roma senatosuna bıraktı.

NİKOMEDES, İ.Ö. III. yy.'da yaşamış yunanlı matematikçi. Kavkıyı tasarladı ve bunu küpün ikikatını alma ve açıyı üç eşit parçaya bölme sorununu çözmekte kullandı. Bu eğriyi çizmek için mekanik bir yöntem buldu.

Nikomedes kavkı eğrisi. Geom. A, O nun Δ doğrusu üzerinde dik izdüşümü olduğuna göre, Δ doğrusunun OA=b olması halinde elde edilen kavkı* eğrisi.

NİKON (Nikita MİNOV, dini adı) [Veldemanovo, Nijni-Novgorod bölgesi, 1605 - Yaroslavl 1681], Rus kilisesi patriği (1652 -1667). Köylü çocuğu idi. Papaz, sonra da manastır başrahibi oldu, çar Aleksey Mihayloviç'in dikkatini çekti (1646) ve onun danışmanları arasına girdi. 1648'de Novgorod metropoliti, 1652'de Moskova patriği oldu. Kutsal Kitap metinlerinde yer alan yanlışların giderilmesi için bunların yeniden gözden geçirilmesini hızlandırdı ve bu görevi yunanlı ve ukraynalı bilginlere verdi. 1655 sinodu tarafından düzeltilmiş rusça missalisi kabul ettirdikten sonra, rus ayin usullerinde bazı değişiklikler yapmak istedi ve bu yüzden gelenekçilerin ya da eski inançlıların muhalefetiyle karşılaştı. Muhaliflerine ve bunların başı Avvakum'a şiddetle ve zalimce baskı yaptı. Çarla arası açıldı, bir manastıra çekildi (1658). Çarın isteği üzerine toplanan 1666-67 konsili, Nikon'un reformlarını onayladı ve muhaliflerinin cezalandırılmasını buyurdu. Böylece, reform muhalifleri ayrılıkçı olarak kovuşturmaya uğradılar. (→ RASKOL.) Aynı konsil, Nikon'u ruhani gücün dünyevi güce üstünlüğünü savunduğu için kınadı ve onun patriklik ve piskoposluk unvanını kaldırdı. Nikon, Beloye Ozero'daki Svyatoy Therapont manastırı'na sürüldü.

NİKOPOL → NİĞBOLU.

NİKOPOL, Ukrayna'da kent, Dniepr kıyısında, Zaporojye dirseğinin aşağı kesiminde; 158 000 nüf. (1989). Irmak gemilerinin yapımı. Kazancılık. Makine fabrikaları. Betonarme. Hazırgiyim. Besin.

NİKOPOLİS. Tar. coğ. Niğbolu'nun Antikçağ'daki adı.

NİKOPOLİS, lat. **Nicopolis.** Tar. coğ. Anadolu'da, Pontos bölgesinin iç kesiminde antik kent; bugün, Sıvas'a bağlı ilçe merkezi Suşehri.

NİKOSKORBİN a. (fr. *nicoscorbine*). Eczc. Birbirinin etkisini artıran C ve PP vitaminleri karışımı.

NİKOSTHENES, attikeli çömlekçi (İ.Ö. 530'a doğr. - İ.Ö. 500). Çok faal olan atölyesinde, özellikle Güney İtalya'da ele geçirilen çeşitli biçimlerde kaplar yapıldı: oinokhoe, pyksis ve özellikle kupa (Louvre) ve amforalar. Bu kapların dekorunu, kırmızı figür tekniğini ilk olarak kullanan ressamlar gerçekleştirmiştir.

gemilerle bezenmiş siyah figürlü kupa
İ.Ö. 520-510 dolaylan
Louvre müzesi, Paris

Réunion musées nation.

B. S. İ.

Nikolay II
Rusya imparatoru
Serov'un bir yapıtından
Rundaltsev'in gravürü (ayrıntı)

Cannoo

grandük
Nikolay Nikolayeviç Romanov

NİKOTEİN a. (fr. *nicotéine*). Kim. Tütünde nikotinle birlikte bulunan $C_{10}H_{12}N_2$ formülünde baz.

NİKOTİK sıf. (fr. *nicotique*). Org. kim. *Nikotik asit*, NİKOTİNİK* ASİT'in eşanlamlısı.

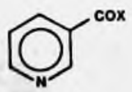
NİKOTİN a. (fr. *nicotine*; J. *Nicot*'nun adından). Tütünün, formülü $C_{10}H_{14}N_2$ olan başlıca alkaloidi; tütünün türüne göre yapraklardaki oranı % 1-8 arasında değişir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tüt. *Nikotin filtresi*, tütündeki nikotinin bir kısmını alıkoyan filtre.

—ANSİKL. Nikotin 1828'de Posselt ile Reimann tarafından tek başına elde edildi. Renksiz, havada sararan, acı ve yakıcı bir tadı olan, su, alkol ve eterde çözünen kötü kokulu, yağsı bir sıvıdır. Tütün yapraklarından, artıklarından ve özütlerinden çıkarılır. Yükseltgendiğinde nikotinik asidi verir.

Nikotin, etkileri, yaşatkan sinir sisteminin uyarılmasıyla ortaya çıkan kuvvetli bir zehirdir: gerçekten de alıcıları nikotinsel maddeler olan, temel olarak sempatik ve parasempatik gangliyonlarda bulunan ve kimyasal aracısı asetilkolin olan belli sayıda sinapsı uyarır. Bu nedenle bu iki yaşatkan sinir sisteminin her ikisine birden etki eder ve dolayısıyla nikotinsel maddeler ilaç olarak kullanılamaz.

Nikotin, tarım ilaçları üretiminde kullanılan böcek öldürücülerin çoğunun ana maddesidir.

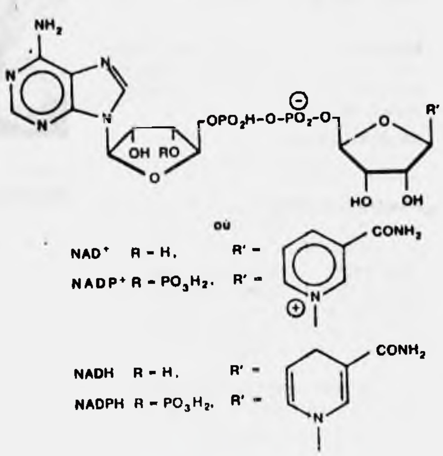

nikotinamit X = NH_2
nikotinik asit X = OH

NİKOTİNAMİT a. (fr. *nicotinamide*'den). Biyokim. $C_6H_6N_2O$ formüllü nikotinik asit amidi; piridinden türeyen bir vitamin olup birçok hidrojen gidericinin (NAD: nikotinamit adenin dinükleotit, ve NADP:nikotinamit adenin dinükleotit fosfat) koenzimi olan nükleotitlerinden dolayı önem taşır. (Nikotinamit eksikliği pellagraya yol açar.) [Eşanl. PP VİTAMİNİ.]

NİKOTİNAMİT ADENİN DİNÜKLEOTİT a. (fr. *nicotinamide adénine dinucléotide*'den). Biyokim. Canlı hücre yükseltgeme-indirgeme tepkimelerinde temel rol oynayan $C_{21}H_{27}N_7O_{14}P_2$ formüllü heterozit. (NAD^+'nin piridinli çekirdeği, NAD^+'nin indirgenmiş biçiminde ya da NADH'de yer alan dihidropiridinli çekirdek vermek üzere hidrür iyonu kabul edebilir. NAD^+-NADH çifti fosfat biçiminde ya da $NADP^+$-NADPH çifti olarak da bulunur. NAD^+-NADH ve $NADP^+$-NADPH çiftleri çok sayıda biyokimyasal yükseltgeme-indirgeme sürecinde görev yapar.) [Kısalt. NAD]

nikotinamit adenin dinükleotit

NİKOTİNAMİT ADENİN DİNÜKLEOTİT *(Hidrojenli)* a. (fr. *nicotinamide adénine dinucléotide hydrogéné*'den). Biyokim. Hücre metabolizmasına gerekli hidrojeni taşıyan, nikotinamit adenin dinükleotitin hidrojenli biçimi. (Kısalt. NADH.)

NİKOTİNAMİT ADENİN DİNÜKLEOTİT FOSFAT a. (fr. *nicotinamide adénine dinucléotide phosphate*'tan). Biyokim. NAD gibi nikotinik asitten türemiş, ama fazladan bir fosfat kökü taşıyan madde; yağ asitlerinin ve steroitlerin biyojenezi gibi enerji tüketen birçok metabolizma tepkimesinde görev alır. (Kısalt. NADP.)

NİKOTİNAMİT ADENİN DİNÜKLEOTİT FOSFAT *(Hidrojenli)* a. (fr. *nicotinamide adénine dinucléotide phosphate hydrogéné*'den). Biyokim. İndirgemelerde gerekli hidrojeni sağlamak görevini üstlenmiş, nikotinamit adenin dinükleotit fosfatın hidrojenli biçimi. (Kısalt. NADPH.)

NİKOTİNİK sıf. (fr. *nicotinique*). Org. kim. *Nikotinik asit*, formülü $C_5NH_4CO_2H$ olan piridin *β*-karboksilik asit. (Eşanl. NİKOTİK ASİT.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Eczc. ve Psik. *Nikotinik alıcı*, yaşatkan sinir sisteminde bulunan ve nikotinin düşük dozları ile uyarılan ya da yüksek dozları ile tutuklanan asetilkolin alıcısı. (Bunlar yaşatkan sinir sistemi gangliyonlarındaki sinaps sonrası nöronlarda bulunan alıcılardır. Bu nedenle "nikotinik etki" sempatik ve parasempatik etkileri biriktirir, çünkü gangliyonlardaki sinirsel iletim her iki sistemde aynıdır.)

—ANSİKL. Nikotinik asit, piridinin *β* konumunda ornatılmış türevlerinin yükseltgenmesi sırasında oluşur. Amidi olan nikotinamidin, yani PP vitamininin öncüsü olmasının ötesinde kuvvetli bir damar genişleticidir ve özellikle bedenin üst bölümündeki damarlar üzerinde etkilidir. Bu nedenle beyin, göz ve kulak atardamarlarının kasılmasına karşı kullanılır.

NİKOTİNLEME a. **1.** Nikotin emdirme. **—2.** Tütün buharıyla aşırıyükleme.

NİKOTİNLEMEK g. f. Nikotin emdirmek.

NİKOTİNOLİTİK sıf. (fr. *nicotinolytique*). Eczc. ve Psik. Nikotinin antagonisti olan kimyasal maddelere denir. (Yüksek dozda bazı kürarlar, bazı gangliyoplejikler [hekzametamonyum, tetraetilamonyum] nikotinolitiktir. Güçlü etkileri nedeniyle sadece anesteziyolojide kullanılırlar.

◆ a. Nikotinolitik madde.

NİKOTİNSEL sıf. Nikotine, nikotinin etkilerine ya da nikotinle benzer etkiler uyandıran maddelere ilişkin bir şey için kullanılır.

NİKOTİNSİZLEŞTİRME a. Nikotinsizleştirmek eylemi.

NİKOTİNSİZLEŞTİRMEK g. f. Tütünün nikotin oranını azaltmak ya da tamamen yok etmek. (Günümüzde ıslah yoluyla doğal olarak az nikotinli tütünler yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Bu tütünler melezlemeyle elde edilir.)

NİKRİS a. GUT'un eşanlamlısı.

NİKRİSLİ sıf. GUTLU'nun eşanlamlısı.

NİKRİZ a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Nikriz beşlisine, buselik ya da rast dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur.) [Esk. eşanl. NİRİZ.]

NİKRİZSEGÂH a. Müz. Türk müziğinde, XVII. yy.'da kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NİKSAR, Orta Karadeniz bölümünde Tokat iline bağlı ilçe; 84 932 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 2 bucak, 91 köy. Merkezi, Tokat'ın 54 km K.-D.'sunda *Niksar* (antik *Neokaisareia*, lat. *Neocaesarea*), 35 201 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, üzüm, tütün üretimi.

—Tar. Niksar (Neocaesarea*), Malazgirt savaşı'nın (1071) ardından Türkler'in eline geçti, danişmendli merkezlerinden biri olarak gelişti. 1140'ta İoannes I Komnenos'un kuşatmasına altı ay süreyle karşı koyan kent, 1164'te Manuel I Komnenos tarafından ele geçirildiyse de kısa süre sonra Kılıç Arslan II tarafından geri alındı. XIV. yy.'da Anadolu Selçuklu devletinin yıkıntıları üzerinde kurulan beylikler arasında sürekli el değiştirdi; 1398'de Yıldırım Bayezit tarafından osmanlı topraklarına katıldı. XIX. yy.'ın ikinci yarısında Sıvas vilayetinin Tokat sancağına bağlı bir kaza merkeziydi.

—Mim. Antik kentten günümüze çok az kalıntı ulaştı (kale, surların bir bölümü, köprü). Danişmentliler'in merkezlerinden olan Niksar'daki önemli yapılardan biri Ulu cami'dir (XII. yy. ortaları). Evliya Çelebi'nin Melikgazi camisi olarak söz ettiği yapı, mihrap duvarına dikey uzanan, derinliğine beş sahından meydana gelir, avlusu yoktur. Mihrap önü kubbesinin yerinde ahşap aydınlık feneri vardır. Mukarnaslı mihrabı selçuklu üslubundadır, ancak yana kaymış olan taçkapısı Osmanlı döneminden olmalıdır. Yağıbasan medresesi (1157-1158), taştan, yalın, kubbeli bir yapıdır; Tokat'taki Yağıbasan medresesi ile birlikte Anadolu'daki kubbeli medreselerin ilk örneklerinden olması açısından önemlidir. Orta mekânın çevresinde büyüklü, küçüklü, tonoz örtülü mekânlar ve eyvanlar yer alır. Danişmentliler döneminden bir başka önemli anıt, Melikgazi türbesi'dir (XII. yy.). Kare planlı yapı türk üçgenlerine oturan kubbeyle örtülüdür. Kulak kümbeti (XII. yy. sonu), sekizgen planlı ve kubbelidir. Taçkapı alınlığının altındaki yazıtında, harflerin kolları, sekizgenlerin kesişmesinden meydana gelen dörtlü düğümlerle süslüdür. Hacıçıkrık türbesi (1182) tonozlu, dikdörtgen planlı bir örnektir. Bu türbelerde yapı gerecinin taş olmasına karşılık Kırkkızlar kümbeti (1220'ye doğru) taş temel üzerine tuğla örgülüdür. Sekizgen gövde, içten tuğla, dıştan piramit çatıyla son bulur. Ahmet bin Ebubekir adlı bir mimarın (Sıvas Keykâvus darüşşifası'nın da mimarıdır) yapıtı olan türbe, tuğla ve çini süslemeliydi. XIII. yy.'dan bir ilhanlı yapısı olan Çöreğibüyük camisi'nin taçkapısı geometrik ve bitkisel motiflerin yanı sıra hayvan figürleriyle süslüdür.

NİKSİC, Karadağ'da kent, Titograd'ın K.-K.-B.'sında. Bir türk kalesinin yıkıntıları. Dökümevleri. —Yakınında, boksit yatağı ve hidroelektrik tesisi.

NİKTALJİ a. (fr. *nyctalgie*; yun. *nyktos*, gece, ve *algos*, ağrı'dan). Gece vakti ortaya çıkan ağrı.

NİKTALOFOB sıf. (fr. *nyctalophobe*; yun. *nyktos*, gece, ve *phobos*, korku'dan). Psik. Karanlıktan korkan.

NİKTALOFOBİ a. (fr. *nyctalophobie*; yun. *nyktos*, gece, ve *phobos*, korku'dan). Psik. Saplantı halinde karanlık korkusu.

nikriz makamının dizisi

NİKTALOP sıf. ve a. (fr. *nyctalope*). Oftalmol. Niktalopisi olan kişiye denir.

NİKTALOPİ a. (fr. *nyctalopie*). Oftalmol. Karanlıkta görme yetisi. (Bazı hayvanlarda ve görme bozukluğu olan bazı kişilerde görülür.)

NİKTER sıf. (fr. *nik* ve *-ter*'den *nikter*). *Esk.* Çok iyi, çok beğenilmiş.

NİKTERİN sıf. (fars. *nik* ve *-ter* ve *-in*'den

nikterin). *Esk.* Hepsinden iyi olan, en iyi.

NİKTİBİGİLLER a. Tropikal Amerika' da yaşayan kuş familyası. (Bil. a. *Nyctibiidae;* çobanaldatanımsılar takımı.)

NİKTİNASTİ a. (fr. *nyctinastie*). Biyol. Bazı bitkilerde, gündüz ve gecenin arka arkaya gelmesinden doğan uyanıklık ve uyku hareketlerinin tümü. (Bu nastiler çevre sıcaklığındaki değişimlerden ileri gelebileceği gibi [termonasti: lale çiçekleri sıcaklık 1 °C arttığında açar], organların [yaprak sapı, yaprakçıklar, vb.] dibindeki devindirici kabarıklıklarda turgor farklılığı yaratan aydınlık değişimlerinden de ileri gelebilir.)

NİKTİPERYODİK sıf. (fr. *nyctipériodique*'ten). Çiçek açabilmek için uzun gecelere gereksinme duyan bitkilere denir. (Bu türler ikiye ayrılır: "tercihli" niktiperyodik bitkiler [çiçeklenmeleri için sadece kısa günler yeterlidir] ve çiçeklenmeleri için kesinlikle uzun gecelere ihtiyaç duyan "salt" niktiperyodik bitkiler [bazı kasımpatılar].)

NİKTOFONİ a. (fr. *nyctophonie*). Psik. Gündüzleri konuşamama ya da genellikle yüksek sesle konuşamama. (Histerik nitelikte bir bozukluktur.) [Karşt. HEMEROFONİ.]

NİKTÜRİ a. (fr. *nycturie*). Fizyol. Geceleri gündüzkine göre daha çok idrar çıkarma.

NİKÛ → NİGÛ.

NİKUSİOS (Panagiotis), rum yazar (öl. İstanbul 1673). İstanbul'daki Avusturya elçiliğinde çevirmen olarak görev yaparken Babıâli'nin de hizmetine alındı. Szent -Gotthárd savaşı'ndan (1664) sonra, barış görüşmelerine katılarak Vasvar barış antlaşması'nın imzalanmasında yararlıkları görüldü. Ayrıca sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın Girit seferinde bulundu. 1670'ten sonra Babıâli'de başkâtip olarak görev yaptı. *Epistolas pros Eugenion Aitolon* (Eugenios Aitolos'a mektuplar) ve İstanbul'daki Dikilitaş üstüne kaleme aldığı *Ponima peri tu Obelisku tis Konstantinupoleos* adlı iki yapıtının bulunduğu bilinmektedir.

NİKZ ya da **NUKZ** a. (ar. *nikz, nukz*). *Esk.* Bina yıkıntısı, enkaz.

NİL a. (fars. *nil*). *Esk.* **1.** Çivit. **—2.** *Nil -fam,* çivit renginde.

■ **NİL** a. Kuzey-doğu Afrika'da ırmak; 6 700 km (Victoria gölünden sonra 5 600 km). Yaklaşık 3 milyon km²'lik bir havzayı akaçlar. Irmağa firavunlar *Hapi*, Yunanlılar *Khrysonoas*, Araplar *Bahr* ("deniz") adını verdiler.

• *Çığırı.* Nil, Burundi'deki bir ırmaktan, Kasumo'dan kaynaklanır; Kasumo, daha sonra aşağı çığırında Kagera adını alarak Victoria gölüne dökülür. 1 133 m yükseltideki bu iç deniz (yaklaşık 70 000 km²), iki çağlayan arasında Kioga gölünü aşan Nil Victoria aracılığıyla K.'e doğru akar. Nil Victoria, daha sonra, Semliki'nin beslediği Mobutu gölüne girer; buradan Bahrülcebel ("dağın ırmağı") adını alarak çıkan ırmak, Güney Sudan ovasında ilerler. Taşkınlar, kolların çoğalması, su bitkileri ve su kütlesinin yarısına yakınını yok eden yoğun buharlaşma, Bahrülgazel'i de alan bu uçsuz bucaksız "sedd"ler bataklık çanağının başlıca özellikleridir. No gölünden çıktıktan sonra Bahrülebyad adıyla anılmaya başlayan ırmak, sağ kıyısından Sobat'ı alarak kuzeye yönelir. Hartum'da Bahrülazrak'a kavuşur ve bundan sonra bazen Büyük Nil adıyla anılmaya başlar. Bundan sonra, gene sağ kıyıdan Atbara'yı alır, çölde 2 700 km ilerleyerek Akdeniz'e dökülür. Nil'in boyuna profili yukarı çığırında düzenlenmemiştir; ama "sedd"ler bataklıklarının girişinde eğim, Hartum'un ötesine kadar çok azdır (km'de 3,5 cm). Çığırın aşağı kesiminde bir dizi engebe tatlı eğimli kanalları birbirinden ayırır: bunlar, 1 ile 6 arasında numaralandırılmış olan ve Asuan'dan başlayarak çığır üzerinde sıralanan ünlü "çağlayanlar"dır. Gerçekte bunlar, çoğunlukla, sular çekik olduğunda su ulaşımına izin vermeyen ivintilerdir. İkinci çağlayandan az sonraki aşağı vadi, Mısır'ın yaşanabilecek bölümünü oluşturur. Kahire'yi geçen ırmak, buzul döneminde biçimlenmiş, tarih çağları boyunca ilerlemesi sürmüş, ama denizaltındaki yamacın sert yapısı ve güçlü kıyı akıntısı nedeniyle bugün yayılması sona ermiş olan Nil deltasına girer. Irmak, *Reşit* (1076 m³/sn) ve *Dimyat* (508 m³/sn) dallarıyla denize dökülür. Nil havzası ekvatordan Akdeniz'e kadar uzanır ve dokuz devletin (Burundi, Ruanda, Tanzaniya, Uganda, Kenya, Zaire, Etyopya, Sudan, Mısır) bazı bölümlerini içine alır.

• *Nil'in rejimi.* Mısır'da, Nil'in yalın ve genellikle düzenli bir rejimi vardır: haziran başında en düşük düzeye inen debi, eylül sonuna kadar arttıktan sonra yeniden düşmeye başlar. Bununla birlikte, bu rejim 35 enlem derecesi boyunca dağılan kolların karmaşık biçimde birleşmesinin sonucudur. "Sedd"lerde cılızlaşmakla birlikte Beyaz Nil'in kurak mevsimde suyu daha çoktur ve rejimi dengelidir. Buna karşılık Bahrülazrak ve Atbara'nın suyu aşırı azalır ya da çoğalır: eylül başında, Nil'in 8 000 m³/sn'lik ortalama debisinin % 90'ını sağlarlar; ama nisanda Bahrülazrak çok cılızlaşır (131 m³/sn) ve Atbara beş ay boyunca (ocaktan mayısa kadar) kurur. Irmağın ünlü taşkını, suları yanardağ kütlelerini aşındırarak bunlardan verimli topraklar koparan Etyopya'dan doğan kollardaki suların kabarmasıyla ortaya çıkar. Eskiden Mısır'daki vadi sular altında kalıyor ve kazıklar üzerinde kurulan köylerle bu sulardan korunuluyordu. Toprakta doğal olarak su depolanıyor, toprak yüzeyiyse birkaç milimetre kalınlığında verimli bir mille örtülüyordu. Kasım ayında ırmak küçük yatağına çekilince çamur üzerinde ekim yapılıyordu. Bununla birlikte, hep aynı mevsimde sular kabarmaktaysa da, bu bazen geç ve az, bazense çok ve zarar verici oluyordu: böylece, Nil'in yıllık ortalama debisi Asuan'da 4 341 m³/sn (1879'da) ile 1 441 m³/sn (1913'te) arasında değişti ve 80 yıllık ortalaması 2 922 m³/sn oldu. Nilometreler Antikçağ'dan başlayarak taşkınların yüksekliğini kaydetme, hatta bu konuda tahminler yapma olanağı verdi.

• *Nil üzerindeki çalışmalar.* Yapılan çalışmalar (kanalların başındaki su düzeyini yükseltmek için yapılan barajlar [özellikle Delta, Asyût, Nag Hamadi, Luksor yakınındaki Esneh barajları], şubat-temmuz ayları arasındaki debiyi iyileştirmek için yapılan hazne barajlar [Asuan, Cebel Evliya, Sennar, Owen Falls barajları]) sayesinde, yüz yıldan bu yana Nil'in rejimi hissedilecek ölçüde değişti. Nihayet, Asuan* yakınında 1960-1964 arasında yapılan, su verilmesi 1972'de tamamlanan "Yüksek Baraj" dünyanın en büyük barajlarından biridir. Bu işlerin yapılmasındaki temel neden, enerji kaynakları bakımından yoksul bir ülkede sulamanın ve bir hidroelektrik üretiminin sağlayacağı yararlardır ve bütün bunlar Mısır için çok önemlidir. Nil, çağlayanları arasında bulunan kanallar sayesinde ulaşıma elverişli hale getirilmiş bir ırmaktır: Mısır'daki çığırını ırmak tekneleri çok etkin biçimde kullanır.

• *Antikçağ Mısırı'nda Nil.* Mısırlılar, Nil'i, tanrının gönderdiği iyi bir cin gibi kabul

Niksar'dan bir görünüm

J. Bottin

Nil'in Asuan (Mısır) kesimi (ön planda Elephantine adası)

ederek ona saygı gösterdiler; eski mısır dilindeki adı Hapi'ydi. Önceleri cinin birinci çağlayanın ortasındaki bir mağarada yaşadığı kabul ediliyordu; bu, gerçekte, bir mitoloji kurgusudur; çünkü Mısırlılar, uygarlıkta daha ileri Aşağı Mısır'ın yıllık su baskını döneminde düzenlenen bir sulamadan yararlandığını biliyorlardı; oysa Yukarı Mısır'da tarımı mahveden suları tutacak tek bir set bile yoktu. Yukarı Mısır'da bir sulama sistemi kurulunca, Aşağı Mısır'ın mitoloji çerçevesi buraya uygulandı: iyi cine ikinci bir barınak seçildi. Mısır'da birlik sağlanınca, anıtlara Nil'in resmi yapıldı ve her iki Nil de saygı gördü. Birincisinin Elephantine'nin yukarı kesiminden, ikincisinin Heliopolis'in yukarı kesimindeki Hilvan'dan kaynaklandığına inanıldı.

• *Nil'in keşfi.* Irmağın yukarı ağı uzun süre *gizini korudu.* "Ay dağları"nı kaynağa yakın gösteren ilk haritalar tacirlerin anlattıklarına dayanılarak yapıldı. Neron "Ay dağları"nı bulmak için iki centurio gönderdi; ama bunlar "sedd"leri aşamadı. XIII. yy. ile XVIII. yy. arasında Etyopya dolaşıldı ve en büyük ırmak sayılan Bahrülazrak tanındı. XIX. yy.'da Mehmet Ali Paşa'nın düzenlediği araştırma gezilerinde, Bahrülebyad kaynağa doğru izlenerek "sedd"in yukarı kesimindeki Gondokoro' ya ulaşıldı. Hint okyanusu kıyısından yola çıkan Speke, önce Burton, sonra Grant ile birlikte Victoria gölüne ulaştı; Speke gölün çevresini dolaşarak Gondokoro'ya vardı (1863). Bundan sonra uzun bir keşif, haritacılık ve hidroloji çalışmaları dönemine girildi.

sarı nilüfer *(Nuphar luteum)*

Nilüfer

NİL BARBUNYASI a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin 300 m derinliğe inen çamurlu ya da kumlu çamurlu diplerinde yaşayan kemiklibalık. (Bedeni pullarla kaplıdır. Altçenesinin ucunda iki çatallı uzunca bıyıklar vardır. Sırtları esmer-kırmızı, yanları erguvani kırmızı ya da sarımsı kırmızıdır. Bil. a. *Upeneus asymmetricus;* barbunyagiller familyası; boyu 25 cm'ye kadar.)

NİL DİLLERİ a. Dilbil. Uganda, Kenya, Sudan'ın güneyi ve Kuzey Tanzaniya'da konuşulan zenci afrika dilleri öbeği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nil dilleri, nübye dilinin yanı sıra, nil-çad ailesinin doğu sudan dili öbeğinde yer alır. Bunların başlıcaları: Güney Sudan'da, bari, latuka, nuer, dinka ve şilluk; Uganda'da karamocong, nandi ve suk; Kenya ve Tanzaniya'da, luo, tarkana ve masai. Kimi sözdizimsel ayrılıklara karşın nil dillerinin birliği çok sayıda sözlüksel benzerlikle doğrulanır. Bu dillerin tümü titremlidir.

Nil nişanı, ülkeye yapılan hizmetleri ödüllendirmek için 1915'te ihdas edilen Mısır nişanı. Beş, sonra sadece iki sınıf. Kurdela: iki kenarında sarı bir çizgi bulunan açık mavi. Cumhuriyet döneminde de Nil nişanı korundu.

Gunnar Nilsson *İki küçük kız*

NİL VİCTORİA, ing. **Victoria Nile,** Bahrülebyad'ın üst koluna verilen ad. Victoria ve Mobutu gölleri arasında.

NİL-ÇAD DİLLERİ a. Dilbil. Mısır'ın güneyinden Tanzaniya ve Etyopya'nın kuzeyine ve Kenya'dan Çad'a dek uzanan bir alanda konuşulan zenci Afrika dil ailesi. (J. Greenberg'in daha büyük bir bütün olan nil-sahra öbeğine yerleştirdiği nil-çad dilleri dört alt öbeğe ayrılır: çok çeşitlilik gösteren ve nübye diliyle nil dillerini içeren doğu sudan dili, orta sudan dili, kunama ve berta dilleri.)

NİLGAU a. (fars. sözc.; *nil,* çivit mavisi, ve *gav,* inek'ten). Kuzey Hindistan ovalarında yaşayan iri antilop. (Bil. a. *Boselaphus tragocamelus;* boynuzlugiller familyası; sığırlar oymağı.)

—ANSİKL. Nilgau'nun cidago yüksekliği 250 kg için 1,40 m'yi bulabilir. Yalnızca erkeğinde küçük boynuzlar bulunur. Erkeğin postu gri-mavi dişinin ve gençlerinki pas rengidir. Nilgaular on bireylik sürüler halinde belli bir toprak bölgesinde yaşarlar; yalnız yaşayan erkekler kızgınlık dönemlerinde bu bölgelere girerler.

NİLGİRİ dağları *(Mavi dağlar),* Hindistan'da kütle (Tamil Nadu ve Kerala eyaletleri); Dodabetta'da 2 636 m. Batı Gatlar bütünü içinde yer alır. 2 000 m'ye kadar yükselen platolar oluşturan, dev sarplıklarla sınırlanmış bir kütledir.

NİLGÜN sıf. (fars. *nil,* çivit, ve *gün*'dan *nil -gün*). *Esk.* **1.** Çivit renginde, koyu mavi. **—2.** *Nilgün-bahr,* mavi gökyüzü. || *Nilgün -hayam, nilgün-perdaha,* cennet.

NİLİ sıf. (fars. *nil* ve *-i*'den *nili*). *Esk.* **1.** Çivit rengi, mavi. **—2.** *Nili perde,* çivit renkli perde; gökyüzü.

NİLKAYABALIĞIGİLLER a. Kayabalığına benzeyen, ama karın çekmenleri bulunmayan kemiklibalık familyası. (Üyeleri sıcak denizlerin kıyı kesimlerinde yaşar; bazen haliçlere ya da tatlısulara da girer. Familyanın çok sayıda türü vardır. En irilerinin boyu 60 cm'yi bulabilir. Bil. a. *Eleotridae.*)

NİLÓPOLİS, Brezilya'da kent, Rio de Janeiro yerleşmesinin kuzey-batı'sında; 153 000 nüf.

Nils Holgersson'un serüvenleri *(Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige),* Selma Lagerlöf'ün romanı (1906-07). Okul çocukları için bir coğrafya kitabı olarak tasarlanan bu sürükleyici ve öğretici anlatı, yaptığı kötülükler nedeniyle cine dönüştürülen ve yabani kazların, İsveç'e doğru götürdükleri küçük Nils' in serüvenlerle dolu yolculuğunu anlatan felsefi bir öyküdür. Bu romanında Selma Lagerlöf hayatın saygınlığını över ve doğanın insan üzerindeki yararlı etkisini vurgular.

NİL-SAHRA DİLLERİ a. Dilbil. Greenberg'in sınıflamasında, nil-çad dilini, songhay dilini, sahra dilini, maban, koma ve fur dillerini içeren zenci Afrika dil ailesi. (Nil-sahra dilleri nijer-kongo dilleriyle hami-sami dilleri arasında parçalanmış ve kesintili bir bölgeyi temsil eder. En önemli ve en çok ayrımlaşmış öbek nil-çad dilleridir. Bazı dilbilimcilerin mandeye bağladıkları songhay diliyle nil-sahra dillerinin yakınlığı başta olmak üzere bu öbekteki kimi dil ilişkileri tartışma konusudur.)

NİLSBOHRYUM → NIELSBOHRYUM.

NİLSSON (Gunnar), isveçli heykelci (Karlskrona 1904). 1928'den itibaren Fransa'da yaşamaktadır. Despiau'nun, sonradan Niclausse'un öğrencisi oldu. Yalın ve ince bir üslupla kadın, genç kız ve çocuk figürleri, İsveç'in birçok kenti için, özellikle anıtlar ve çeşmeler yaptı.

NİLSSON (Marta SVENNSSON, **Birgit** —denir), isveçli soprano (Västra Karup 1918). Sanat yaşamına 1946'da Stockholm'de başladı. 1951'de Glyndebourne' da sahneye çıktı. 1953'te Bayreuth'ta Wagner'in operalarında rol almaya başladı ve dünyanın en büyük operalarında döneminin en büyük Wagner sopranosu olduğunu kanıtladı.

NİLSSON (Bo), isveçli besteci (Skelleftehamn 1937). Daha çok gençken Darmstadt'ta ve Köln'de yeteneği fark edildi. Dizisel üsluptaki bestelerinden piyano için *Bewegungen* ve *Schlagfiguren* (1956) adlı yapıtlarını, Gösta Oswald'ın metinleri üzerine bestelediği *Mädchentotenlieder* (1959), *Ein irrender Sohn* (1959) ve *Und die Zeiger seiner Augen wurden langsam zurückgedreht* (1959) başlıklı üç kantatı dışındakileri yok etti. Üç grup tını için *Brief an Gösta Oswald* (1959) adlı yapıtı bunlara eklendi. Daha sonra oda orkestrası için *Sahne I* (1960), orkestra için *Sahne II* (1961) ve orkestra için *Sahne III*'ü (1961) besteledi. Orkestra için *Litanei über das verlorene Schlagzeug*'u (1965), *Çok görülen* (1967), *Çok bilinen* (1973) ve *Çok görülen, çok bilinen, çok duyulan* (1976) izledi.

NİLSSON PİRATEN (Fritiof), isveçli yazar (Vollsjö, Skane, 1895 - Malmö 1972). Yetenekli bir mizahçıydı, Mark Twain'in etkisinde kaldı, öykülerinde (*Bombi Bitt och jog,* 1932; *le Millionnaire et autres récits* [fr. çev.], 1965) ve romanlarında (*Bokhandlaren som slutade bada,* 1937; *Trois Trimestres* [fr. çev.], 1943), gülünç olanla trajik olanı bir araya getirdi.

NİLSSONİA a. Jura ve alt Kretase tabakalarında bulunan benettitales grubundan açıktohumlu fosil bitki. (Bu tip, aralarında kısmen ya da tamamen kaynaşmış yaprakçıklarla belirgindir.)

NİLTURNABALIĞIGİLLER a. Afrika' daki tatlısularda yaşayan kemiklibalık familyası. (Sırt ve kuyrukaltı yüzgeçleri karşılıklıdır. Ağzı çok küçük ve çoğunlukla bir hortumun ucundadır. Yüz kadar türü vardır. Bil. a. *Mormyridae.*)

NİLÜFER a. (ar. *ninufar*'dan). *Nuphar* ve *nymphea* cinsinden bitki türlerinin ortak adı.

—ANSİKL. Beyaz nilüfer *(Nymphea alba),* "su zambağı", "ak nilüfer", "beyaz su gülü" de denilen, köksaplı, yüzer yapraklı, uzun yapraksaplı çokyıllık bir bitkidir. Çiçekleri çok büyük, duru beyaz renkte, bazen biraz pembemsi, dört çanakyapraklı, çok sayıda ve büyük taçyapraklıdır. Her bir çiçek uzun bir sapın ucunda tek başına yer alır. Meyve bir kapsüldür. Kökleri peklik verici, çiçekleri yatıştırıcı ve uyuşturucu nitelikler taşır. Sarı nilüfer *(Nuphar luteum)* uzun yapraklıdır. Çiçeklerinde taçyaprağımsı beş sarı çanakyaprak bulunur. Meyvesi üzümsüdür. Çiçekler afrodizyak, kökler peklik verici ve uyarıcı olarak kullanılır. Her iki bitki bazı ülkelerde sebze olarak da kullanılır (köksaplar ve taneler).

NİLÜFER, Marmara bölgesinde Bursa iline bağlı ilçe, anakent sınırları içinde; 36 697 nüf. (1990); 31 köy. Merkezi *Nilüfer,* 28 902 nüf. (1990).

NİLÜFER, soyadı **Yumlu,** türk şarkıcı (İstanbul 1955). Şarkı söylemeye lise yıllarında başladı. Altın ses müzik yarışması'nda birinci oldu (1970). İlk 45'lik plağını 1972'de doldurdu (*Dünya dönüyor*). Beste çalışmaları (*Erkekler ağlamaz, Seni şimdiden özledim*) yaptı, şarkı sözleri yazdı (*Kavak yelleri, İnkâr etme*). Güçlü sesi ve yorumuyla Türkiye'nin sevilen pop müzik şarkıcıları arasında yer aldı.

NİLÜFER çayı, Marmara bölgesinde akarsu; yaklaşık 120 km. Uludağ'ın G. yamaçlarından doğar; önce K.-B.'ya sonra K.'e dönerek Bursa ovasına girer. Bu ovanın sularını toplayarak keskin bir dirsekle B.'ya yönelir ve engebeli bir kesimde men-

dereslı bir vadı ıçinde akarak, aşağı çığırında Kocadere adını alan Susurluk ırmağına kavuşur. Ortalama akımı 16 m³/sn; mayısta en çok (39 m³/sn), eylülde en az (1,9 m³/sn) su geçirir. Zaman zaman taşkınlara yol açtığından Bursa ovası kesiminde çığırı setler arasına alınmıştır.

NİLÜFER HATUN, asıl adı **Holofira,** Orhan Gazi'nin rum kökenli kadını (XIII. -XIV. yy.). Yarhisar tekfurunun kızı. Nışanlısı olan Bilecik tekfurunun oğluyla yapılacak düğünlerine Osman Gazi de çağrıldı (1299). Ancak, kendisine tuzak kurulup öldürüleceğini haber alan Osman Gazi, düğün eğlencelerinin en kızıştığı anda bir baskın düzenleyerek düşmanlarını yok etti ve gelini de tutsak aldı. Daha sonra Nilüfer adını verdiği Holofira'yı oğlu Orhan Bey ile evlendirdi. Bu evlilikten Nilüfer Hatun'un Süleyman (Paşa) ile Murat (sonraki Murat I) adlı iki oğlu dünyaya geldi. Çok hayırsever bir kadın olan Nilüfer Hatun, Bursa'da kaplıca kapısı yanında bir tekke, Darülharp mahallesinde bir mescit, kendi adını taşıyan Nilüfer çayı üzerinde bir köprü yaptırdı. Öldüğünde Bursa'daki Orhangazi türbesine gömüldü. Oğlu Murat I de İznik'te annesi adına bir imaret yaptırdı: Nilüferhatun imareti (1388).

Nilüfer köprüsü, Bursa'da Geçitköy'ün G.'inde Nilüfer çayı üzerinde köprü; Orhan Gazi zamanında Nilüfer Hatun tarafından yaptırıldığı (XIV. yy.) sanılmaktadır. Bursa'nın en eski köprüsü olan yapı, kesme taştandır ve biri büyük dört sivri kemerlidir; daha sonra tuğladan dört küçük kemer eklenmiştir.

NİLÜFER YAPRAKBİTİ a. Yazın nilüferlerin ve suoklarının damarları üzerinde yaşayan ve yumurtalarını kışın meyve ağaçları üzerine bırakan yaprakbiti. (Bil. a. *Rhopalosiphum nymphaea;* yaprakbitigiller familyası.)

NİLÜFERGİLLER a. Nilzambağı, nilüfer ve sugülü gibi ikiçenekli çokyıllık ve köksaplı su bitkileri familyası.
—ANSIKL. Nilüfergiller, bazen çok büyük boya varan su bitkileridir; uzun saplı, düzgün kenarlı yaprakları suyun üstünde yüzer ya da su içinde bulunur. Çiçekleri erdişi ve düzgündür; meyvesi etlidir. Belli başlı cinsler: *nelumbo* (nilzambağı), *nuphar* (nilüfer), *nymphaea* (sugülü), *victoria.*

Nilüferhatun imareti, İznik'te Murat I'in (Hüdavendigâr) annesi Nilüfer Hatun'un anısına yaptırdığı imaret (1388). En eski osmanlı yapılarından olan bu gösterişli imaret, ters T (zaviyeli, yan mekânlı) planının camiler dışındaki önemli bir uygulamasıdır. Aydınlık fenerli büyük kubbe, arkaya doğru iki küçük kubbeyle devam eder; yanlarda da tek kubbeli daha alçak mekânlar yer alır. Önde beş kemerli revak bulunur. Bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgülü duvarların yanı sıra kiremit örtülü kubbeler, yapıya renkli bir görünüm kazandırır. İmaret günümüzde onarılarak İznik müzesi olarak değerlendirilmiştir (1960).

Nilüferler, Monet'nin Giverny'deki bahçesini model alarak yaptığı bir dizi tablo (1893'ten başlayarak). 1898'de (Georges Petit'de) ve 1900'de (Durand-Ruel'de 25 sayı) sergilenen ilk versiyonlarda japon köprüsü yer almaktadır. "Nilüferler, su manzaraları" adlı sergideki (Durand-Ruel, 1909) 48 tuvalde, karayı çağrıştıran hiçbir öğeye yer verilmemiştir. 1918'de Clemenceau, Monet'yi, aynı konuyu işleyen 19 panoyu Orangerie müzesi'ne verilmek üzere devlete hibe etmeye razı etti (1915 -1926 yılları arasında, ressamın 1923'te geçirdiği bir katarakt ameliyatından önce ve sonra yaptığı tablolar).

NİLZAMBAĞI a. Nilüfergiller familyasından "kutsal lotus" gibi birçok bitkinin cins adı. (Bil. a. *nelumbo.*) [Eşanl. LUTÇİÇEĞİ.]
—ANSIKL. Nilzambağı, adı üstünde, bir su bitkisidir; sudan yukarıda duran yaprakları çok uzun saplı ve çok yayvan ayalıdır (çapı 50 cm'ye varır); çiçekler de uzun saplıdır ve birçok serbest meyveyaprak taşıyan çok geniş bir çiçektablası vardır; bu tabla sertleşerek akenleri içeren bir meyve oluşturur. Çiçekler pembe, nadiren beyaz renktedir ve bir anason kokusu saçar.

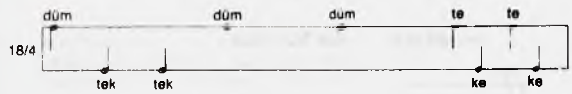
NİM a. (fars. *nim*). *Esk.* **1.** Yarı. —**2.** *Nim-bismil,* yarı kesilmiş, yarı boğazlanmış. || *Nım-germ,* çok sıcak olmayan, ılık. || *Nım-hab,* yarı uykulu, mahmur. || *Nim-hande,* yarı gülüş, gülümseme. || *Nim-küşte,* yarı ölmüş. || *Nım-lahza,* göz ucuyla yarım bakış, çok kısa bir zaman. || *Nim-manzur,* yarı görülen, bulanık. || *Nim-mest,* yarı sarhoş. || *Nim-mürde,* ölüm halinde. || *Nim-nigâh,* göz ucuyla bakış. || *Nim-puhte,* az pişmiş, yarı çiğ. || *Nım-res,* yarı yetişmiş; yarı olmuş, ham. || *Nım-ruz,* yarım gün; öğle vakti. || *Nim-süfte,* eksik ve kapalı söz; yarım söylenmiş. || *Nım-şeb,* gece yarısı. || *Nim-zulmet, nim-muzlim,* yarı karanlık.

NİM BEREFŞAN a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (16 zamanlı, 15 vuruşludur. Berefşan* usulünün yürük mertebesidir. Nim berefşan, özellikle peşrev ve beste formlarında kullanılmıştır.)

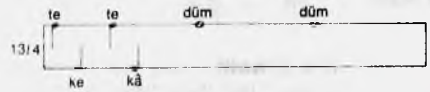
Nilüferhatun imareti (1388)
İznik

NİM DEVİR a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (18 zamanlı, 9 vuruşludur. Özellikle peşrev, beste ve ilahi formlarında kullanılmıştır.)

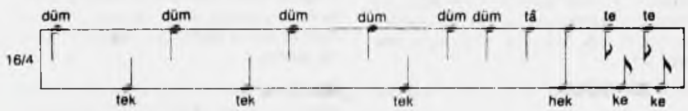

nim devir usulü

NİM EVSAT a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. (13 zamanlı, 6 vuruşludur. Özellikle peşrev, beste ve ilahi formlarında kullanılmıştır. Günümüze çok az örneği ulaşabilmiştir.)

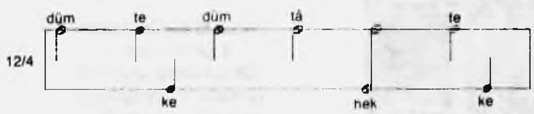
nim evsat usulü

nim berefşan usulü

NİM ÇENBER a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. (Günümüze ulaşabilen örneği yoksa da 12 zamanlı ve 8 vuruşlu olduğu, vuruşlarının adı ve değeri bilinmektedir.)

nim çenber usulü

NİM FAHTE a. Müz. LENK FAHTE usulünün başka adı.

NİM HAFİF a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (Günümüze ulaşabilen örne-

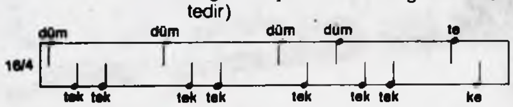
nilzambağı *(nelumbo)*

Nilüferler (Les Nymphéas):
Yeşil yansımalar
Claude Monet
Orangerie müzesi, Paris

Giraudon

ği yoksa da 16 zamanlı ve 13 vuruşlu olduğu, vuruşlarının adı ve değeri bilinmektedir.)

nim hafif usulü

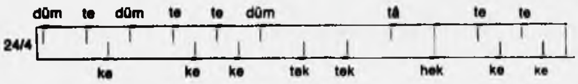
NİM HİCAZ a. Müz. Türk müziğinde tiz sekizlideki bakiye diyezli *do* sesinin adı.

nim hicaz perdesi

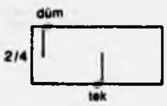
NİM KAVİ sıf. Esk. müz. Türk müziğindeki usullerin orta kuvvetli vuruşları için kullanılırdı.

NİM SAKİL ya da **NİM SAKIYL** a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (24 zamanlı, 17 vuruşludur. Kâr, beste, ilahi ve peşrev formlarında kullanılmıştır.)

nim sakil usulü

NİM SOFYAN a. Müz. Türk müziğindeki en küçük usul. (2 zamanlı 2 vuruşludur. Daha çok oyunhavalarında kullanılmıştır.)

nim sofyan usulü

NİM ŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde tiz sekizlideki bakiye diyezli *sol* sesinin adı. (Orta sekizlideki bakiye diyezli *sol*, "nim zirgüle" adını taşır.)

nim şehnaz ve nim zirgüle perdeleri

NİM ZENCİR a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (60 zamanlı, 36 vuruşludur. Zencir* usulündeki çifte düyek yerine düyek, fahte yerine lenk fahte, çenber yerine nim çenber, devrikebir yerine devrirevan, berefşan yerine nim berefşan konarak düzenlenmiştir. Günümüze ulaşabilen tek örneği, Muzaffer'in *Hüseyni peşrevi*'dir.)

NİM ZİRGÜLE a. Müz. Türk müziğinde orta sekizlideki bakiye diyezli *sol* sesinin adı. (Tiz sekizlideki bakiye diyezli *sol*, "nim şehnaz" adını taşır.)

NİMA YUŞİC, iranlı yazar (Yuş, Mazenderan, 1897 - Tahran 1959). Modern iran şiirinin öncüsü sayılır. Serbest şiiri savunarak geleneksel edebiyattan koptu, romantik ve parnasyen fransız şiirinin etkisiyle özgün lirik yapıtlar verdi (*Efsane ve rübaiyyat-ı Nima,* 1922).

NİMAL çoğl. a. (ar. *neml*'in çoğl. *nimal*). *Esk.* Karıncalar.

NİMBA dağları, Batı Afrika'da dağ kütlesi, Gine, Liberya ve Fildişi Kıyısı'nın sınırında. Magnetit bakımından zengin monadnocklardan oluşur; en yüksek yeri 1 752 m. Önemli demir cevheri yatakları (Simandu dağlarındakiler dahil rezervlerin, 300-600 Mt dolayında cevher oranı yüksek maden içerdiği tahmin edilmektedir).

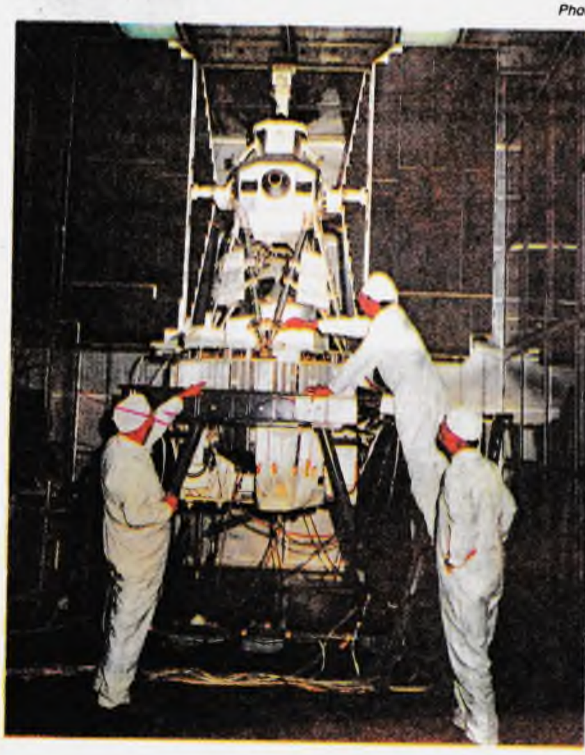
NİMBARKA, tanrı Krişna ve karısı Radha'ya tapan ve kendi adını taşıyan tarikatın kurucusu. Bazıları onun IX. ya da X. yy.'da yaşayan ünlü filozof ve yorumcu Bhaskara olduğunu, bazıları da ancak XII. ya da XIII. yy.'da yaşadığını ileri sürmektedirler. *Dvaitadvaita* (ikilikten ikilik olmayana götüren yol) inancını savunuyor, *bhakti-yoga*'ya (tapınma yolu) girmeyi öneriyordu. Nimbarka tarikatı Hindistan'da, XV. yy.'a kadar parlak bir tarikat olarak kaldı.

NİMBOSTRATUS a. Meteorol. Hemen hemen her yanı koyu gri, amorf, çok alçak yağmur bulutu katmanı. (Bu bulut, "bulut gövdeleri"nin ayırtedici özellikteki bir türüdür. Sürekli yağmurlara ve kar yağışlarına neden olur.)

NİMBUS a. (bulut anlamında lat. sözc.). Meteorol. NİMBOSTRATUS'un eski eşanlamlısı.

Nimbus, özellikle atmosfer profillerinin uzaydan incelenmesinde ve yeniden tasarlanacak teknolojilerin gerçekleştirilmesinde kullanılan deneysel amerikan meteoroloji uyduları ailesi. Bu seri, 1964 ile 1978 arasında fırlatılmış 7 araçtan meydana gelmiştir.

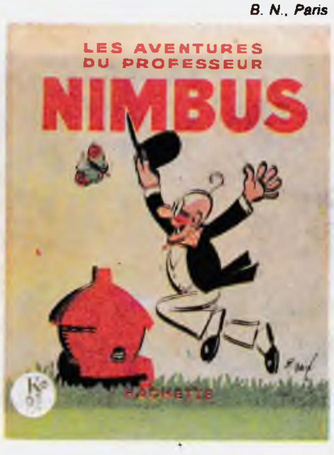
Photri

amerikan meteoroloji uydusu **Nimbus**'un fırlatılışından önce özel odada birleştirilmesi

Nimbus, fransız çizgiroman kahramanı, 1934'te A. Daix tarafından Opera Mundi basın ajansı için yara tıldı. Sürekli olarak bulutların arasında dolaşan (adını bundan almıştır) bu profesör, günlük yayın organında yayımlanan ilk fransız çizgiroman kişisidir. J. Darthel ve sonra R. Velter tarafından yeniden ele alınıp işlendi.

B. N., Paris

*Profesör **Nimbus**'un serüvenleri A. Daix'in çizdiği ve 1936'da Hachette yayınevi'nce yayımlanan bir albümün kapağı Bibliothèque nationale, Paris*

NİMÇEHRE a. Mit. NESNAS'ın eşanlamlısı.

NİME sıf. (fars. *nime*). *Esk.* **1.** Yarım, yarı. **—2.** *Nime nime,* yarım yarım. ||*Nime-i ruz,* yarım gün, gün ortası.

NİME sıf. (ar. *niʿme*). *Esk.* **1.** Ne güzel, ne hoş. **—2.** *Nime-l-matlub,* tam aradığımız gibi. ||*Nime-l-vesile,* ne güzel vesile. ||*Nime-t-tesadüf,* ne hoş tesadüf.

NÎMES, Fransa'da (Gard) yönetim merkezi; 133 607 nüf. (1992). Önemli turizm merkezi "Fransız Roması". Magnejardin de la Fontaine kale bütününü kapsayan başlangıçtaki sitin büyük ölçüde dışına taştı. Eski bir sanayi (günümüzde hazırgiyimle süren uzun tekstil geleneği) merkezi olan ve Rhône vadisi yakınında bulunan Nîmes, günümüzde özellikle bir hizmetler kesimi (yönetim ve ticaret [istasyon-pazar], askerlik, yargı ve din merkezidir. 1960'tan bu yana Nîmes önemli ölçüde genişlemektedir.

—Tar. Nîmes, ortaya çıkışını ünlü bir çeşmeye borçludur ve adını da bu çeşmenin perisinden (*Nemausus*) almıştır. Volcae Arecomici halkının başkenti olan Nîmes, Roma egemenliğine girdi (İ.Ö. 120) ve Augustus buraya bir eski muharipler kolonisi (*Colonia Augusta Nemausus,* İ.Ö. 19) yerleştirdi. Narbonensis I'e bağlanan, Vandallar (407) ve Sarazenler (725) tarafından yakılıp yıkılan Nîmes, daha sonra Toulouse kontlarının eline geçti (1185). Huguenot ayaklanmasından (1621) sonra, Louis XIII yönetimine girdi (1629). İpek, kadife ve şeker sanayisiyle zenginleşti, Nantes fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasını iyi karşılamadı (1685), ancak bir krallık garnizonu Nîmes'in camısardlara (Cévennesli calvinciler) katılmasını engelledi.

—Güz. sant. I. ve II. yy.'lar galya-roma uygarlığının en parlak dönemine tanıklık eden anıtlar arasında Kare ev*, Arenalar (20 000'den fazla seyirci alabilen amfitiyatro), Magne kulesi'ni ve Augustus kapılarını da içeren kent surlarının kalıntıları ve castellum divisorium (su kalesi) sayılabilir.

NİMET, -ti a. (ar. *niʿmet*). **1.** İyi niyetler beslediği düşünülen bir şeyin özellikle de Tanrı'nın sunduğu iyilikler; lütuf, ihsan. **—2.** Bir şeyden elde edilen yararlı sonuç, olanak: *Uygarlığın nimetlerinden yararlanmak. Evin işyerine bu kadar yakın olması büyük bir nimet.* **—3.** Yiyecekler, içecekler, özellikle de ekmek: *Bize bu nimetleri sunduğu için Tanrı'ya şükürler olsun.* **—4.** *Nimet hakkı için,* "yediklerim, içtiklerim üzerine yemin ederim ki" anlamında kullanılır: *Eliyle sofradakileri gösterip şu nimet hakkı için söylüyorum, haberim olsaydı hemen gelirdim.* ||*Nimeti ayağıyla tepmek,* eline geçen fırsatları değerlendirme yoluna gitmekten kaçınmak. ||*(Bir kimsenin) nimetini yemek,* birinin yardımını, iyiliğini görmek.

NİMET HAN ALİ (Mirza Nurettin Muhammet), iranlı yazar ve şair (öl. Delhi 1710). Tıp alanında ün yapmış şirazlı bir ailedendir. Şah Cihan döneminde (1628-1659) sarayın Mücevherler dairesi koruyuculuğuna atandı. Evrengzib döneminde (1658-1707) yüksek görevlere getirildi ve "Nimet Han" unvanını aldı. Şiirlerinde "Ali" mahlasını kullandı. Başlıca yapıtları Evrengzib'in 1097 Haydarabad kuşatmasını anlatan *Vekayi-i Haydarabad,* yine bu hükümdarın son dönemini içeren *Cengname,* bazı çağdaşlarını yeren *Rahat ül-kulûb,* Fettahi'nin *Hüsn ü Dil*'inden esinlenen *Hüsn ü İşk* ve *Divan.*

NİMETŞİNAS sıf. (ar. *niʿmet* ve fars. *şinās*'tan *niʿmet-şinās*). *Esk.* Yapılan iyiliği unutmayan, iyilikbilir.

NİMETULLAH, asıl adı *Halil-i Sufi,* türk dilci (Sofya ?-İstanbul 1561). Sofya'da minecilik sanatında ün kazandı. İstanbul'a geldi; nakşibendi tarikatına bağlandı. Uzun süre iran dili ve edebiyatı üzerinde çalıştı. *Lügat-ı Nimetullah* adıyla tanınan

farsça-türkçe sözlüğü düzenledi. Bu yapıtında Anadolu ağızlarına, etnografya ile ilgili bilgilere yer verdi. Çok tanınan basılmamış sözlüğünün birçok nüshası (Süleymaniye kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa bölümü no. 159) vardır. Ayrıca Kâtip Çelebi'nin *Keşf üz-zünun*'unda, Nimetullah adına bir *Yusuf u Züleyha* mesnevisi kayıtlıdır.

NİMETULLAH BİN HABİB, iranlı tarihçi (XVII. yy.). Uzun süre Hint-Türk imparatoru Ekber'in hizmetinde bulunmuş olan Habibullah Haravi'nin oğludur. 1608 /1609 yılına değin on bir yıl boyunca Cihangir'in vakanüvisliğini yaptı; sonra Cihanşah'ın hizmetine girdi. Cihanşah'ın Dekkan'a yaptığı (1610) sefer sırasında tanıştığı Miyan Heybet Han'ın önermesiyle, *Tarih-i Han-Cihani* adlı yapıtını yazdı. Beni İsrail döneminden başlayarak afgan tarihini ayrıntılı bir biçimde ele alan yapıtın hatime bölümünde afganlı şeyhlerin özgeçmişleri yer alır.

NİMETULLAH VELİ (Emir Nurettin), iranlı sufi, nimetullahi tarikatının kurucusu (Halep 1329 - Kirman 1431). On iki imam inançlı şiiliğin beşinci imamı Bakır'ın soyundan olan Mir Abdullah'ın oğlu. Öğrenimine Irak'ta başladı, Mekke'de Şeyh Abdullah Yafi'den ders gördü. İran'a dönerek Kirman'da kendi adıyla anılan tarikatı kurdu. Bir *Divan*'ı ile tasavvuf konusunda bazı risaleleri vardır.

NİMİER (Roger), fransız yazar (Paris 1925 - bir otomobil kazasında 1962). Romanları (*les Épées*, 1948; *le Hussard bleu*, 1950; *les Enfants tristes*, 1951) kinik yaklaşımlarıyla savaş sonrasının bağımlı edebiyatından köklü bir ayrılık gösterirler. *Le Grand d'Espagne*'da (1950) Bernanos'a özgü bir havayla, özgürlüğüne kavuşmuş Fransa'yı anlattı. Ayrıca çok sayıda makale de yazdı: *Journées de lectures* (1960), *l'Élève d'Aristote* (1961).

NİMİTZ (Chester William), amerikalı amiral (Fredericksburg, Texas, 1885 - Yerba Buena, San Francisco koyunda ada, 1966). Deniz harp okulu'nu bitirdikten sonra Uzakdoğu'da görev yaptı. Sonra denizaltılar konusunda uzmanlaştı ve New York tersanesine atandı. Birinci Dünya savaşı sırasında, Atlas okyanusu'ndaki amerikan denizaltı kuvvetlerinin kurmay başkanlığını yaptı. 1922'ye kadar Pearl Harbor üssüne, sonra bir denizaltı filotillasına ve nihayet bir zırhlı filosuna komuta etti. Bundan sonra tuğamiral olarak Bahriye bakanlığı seyrüsefer bürosu başkanlığı yaptı (1935 -1939). 1941'de, Pearl Harbor baskınından hemen sonra Roosevelt tarafından Pasifik filosu komutanlığına getirildi. 1943'ten başlayarak MacArthur ile birlikte yürüttüğü eşgüdümlü harekât, japon deniz gücünün yok edilmesiyle sonuçlandı. 2 eylül 1945'te MacArthur ile birlikte Japon İmparatorluğu'nun teslim belgesini imzaladı. 1945-1947 arasında deniz kuvvetleri genelkurmay başkanlığı yaptı, sonra Bahriye bakanlığı özel danışmanı oldu. 1949'da Birleşmiş milletler yetkili temsilcisi olarak Keşmir'de düzenlenen plebisiti hazırladı.

NİMONİK a. (tesc. edil. a.). Kimi zaman titan (% 2), demir (% 3) ve gerekirse kobalt (% 15) katılan, akmaya karşı dayanımı çok yüksek nikel (% 80) ve krom (% 20) alaşımı.

NİMORAZOL a. (fr. *nimorazole*). Nitrolu türevlerden olan antiseptik etkili sentetik ilaç. (Trichomonaslar üzerindeki etkisi nedeniyle kullanılır.)

NİMR a. (ar. *nimr*). *Esk.* Kaplan.

NİMROD → NEMRUD.

NİMTEN a. (fars. *nim* ve *ten*'den *nim -ten*). *Esk.* Gömlek, mintan.

NİMURA (Yeichi), japon asıllı amerikalı dansçı ve koregraf (Suva, Japonya, 1908 - New York 1979). Sanat yaşamına 1928'de Manhattan Opera House'da başladı. 1932'de, İngiltere'deki First International School of the Dance'te öğretmenliğe getirildi. 1939'da New York'ta Ballet Arts School'un kurucuları arasında yer aldı. Ballet Arts Theatre'ın iki yöneticisinden biri oldu. *Tropic Etude* (1960) ve *Rashomon* (1962) adlı baleleri koregrafiledi. 1971'de Japonya'da, Ballet Arts of Carnegie Hall in Tokyo adlı ikinci bir okul kurdu.

NİN (Joaquín), kübalı besteci ve piyanocu (Havana 1879 - *ay. y.* 1949). Barcelona'da öğrenim gördü. Daha sonra Paris'te Vincent d'İndy ve Moszkowski'den de ders aldı. 1905-1908 arasında Schola cantorum'da piyano öğretti. Bir süre Berlin'de kaldıktan sonra Brüksel'e geçti, oradan da yeniden Paris'e gitti. Burada yorumcu ve müzikolog olarak, ispanyol bestecilerin yapıtlarını tanıttı. 1939'da Havana'ya döndü. Bir bale *(El chal azul)* dışında, piyano parçaları (*İber dansları*, 1926; *Vals zinciri*, 1919; *Debussy'ye mesaj*, 1929), keman-piyano parçaları (*Lindaraja bahçesinde*, 1927), melodiler (*10 İspanyol noeli*, 1932) besteledi. Eski ispanyol yapıtlarının yayımını da gerçekleştirdi.

NİN (Anaïs), amerikalı kadın yazar (Neuilly-sur-Seine 1903 - Los Angeles 1977). Babası Joaquín Nin, annesi danimarkalı bir şarkıcı olan yazar, yapıtının belli başlı imgelerini bu ailevi ve kültürel bölünmeden çıkardı: ülkesinden koparılmışlık, baba arayışı, kadına özgü anlatımın belirginlik kazanması. Önce fransızca olarak yazdığı *The Journals of Anaïs Nin* (1966-1982) adlı yapıtı, kişiliğini kazanışını, edebiyata olan eğiliminin gelişmesini dile getirir ve bir kızın babası karşısında kendini meşrulaştıran bir belge niteliğindedir. Hikâye ve romanlarında (*House of İncest*, 1936; *Winter of Artifice*, 1939; *Under a Glass Bell*, 1944; *Ladders to fire*, 1946; *A Spy in the house of love*, 1954) düşsel bir eşleştirme ile erotik ve eşcinsel kaynakları bir araya getirdi. Birlikte çalışmalar yaptığı Miller'in, D. H. Lawrence'ın (*D. H. Lawrence*, 1932), psikanalizle uğraşmasının ve Otto Rank'ın etkisiyle Anaïs Nin özellikle kadının hayal dünyasını psişik bir nesnellik çerçevesinde çizebilmiştir. Denemeleri (*Novel of the future*, 1968; *On Writing*, 1947) de vardır.

NİNA. Mit. Mezopotamya panteonunda Lagaş sitesi tanrıçası. Enki*'nin kızı. Kuyuların ve su kaynaklarının tanrıçasıydı; simgesi havuz ortasında balıktı.

NİNAZU, Mezopotamya dininde, Enegir ile Diyala bölgesi'ndeki Eşnunna'nın kent tanrısı. "Suyu bilen" anlamına gelen adından, bir yeraltı tanrısı olduğu anlaşılmaktadır. Enegir'de tanrıça Ereşkigal'in oğlu olduğu kabul edilirdi. Farklı bir inanışa göre de Enlil ile Ninlil'in oğluydu ve Enki*nin kızlarından Ningirda ile evliydi.

NİN CULMELL (Joaquín María), amerikan yurttaşlığına geçmiş kübalı piyanocu ve besteci (Berlin 1908). Joaquín Nin'in oğlu. 1940'ta ABD'de ders vermeye başladı. 1950-1954 arasında Berkeley üniversitesi'nin müzik bölümünü yönetti. Daha çok operalar (*la Celestina*, 1965), orkestra yapıtları ve piyano parçaları (dört ciltlik *Tonadas*, 1956-1961) besteledi. Ayrıca bir piyano konçertosu ve bir beşlisi vardır.

NİNE a. **1.** Annenin ya da babanın annesi; büyükanne. **—2.** Çok yaşlı kadınlar için kullanılır. **—3.** *Esk.* Anne.

NİNGBO, Çin'de (Ciciang) balıkçılık ve ticaret merkezi; 533 000 nüf. (1990). "Afyon savaşı"ndan sonra Avrupa ticaretine açılan beş limandan biri.

NİNGİRSU. Mit. Babil panteonundaki savaş tanrısı Ninurta*'nın, Lagaş sitesinde aldığı ad (İ.Ö. III. binyıl). Tanrı Enlil'in oğlu ve savaşçısı. Yirmi dört tür silahı vardı. Akbabalar dikilitaşı'nda, bir elinde simgesi olan aslan başlı, kanatlarını açmış kartalını, öbür elindeyse aslan başlı topuzunu tutmaktadır. Anu'nun kızı olan karısı Bo, Lagaş sitesi halkının anasıydı. Kazılarda Ningirsu'nun Urnanşe döneminde yapılmış tapınağı ve ona adanmış birçok vazo ile aslan başlı topuz bulundu.

NİNGŞİA ya da **NİNGXİA,** Kuzeybatı Çin'de özerk bölge, Huang Hı'nın her iki yakasında; 170 000 km²; 4 655 451 nüf. (1990) (halkının çoğu müslüman Çinliler olan Huiler'dir). Merkezi *Yinçuan.* Bölgenin (K.'den Moğolistan ile sınırdaştır) kalbi, bin yıldır sulanan ve sulama ağı 1949'dan sonra çok iyileştirilen Huang Hı vadisini oluşturan uzun vahadır (pirinç, buğday, darı, şekerpancarı, kavun, pamuk). Baotou-Lancou demiryolu, bölgenin dışarıya açılmasına ve Şizueişan'da kokkömürü elde edilmesine olanak verdi.

NİNGYO-CORURİ, *coruri* denilen bir tür sözlü anlatının eşlik ettiği japon kukla *(ningyo)* oyunu.

Anlatıcı Takemoto Gidayu ile oyun yazarı Çikamatsu Monzaemon'un 1686'dan itibaren çalışmalarını birlikte sürdürmeleri hareketli bir dönemin başlamasına yol açtı ve Osaka seyircisinin uzun bir süre kukla tiyatrosunu kabuki*ye tercih etmesini sağladı. Dramatik yapı XVIII. yy.'ın ilk yarısında, özellikle *Kanadehon** *Çuşingu-*

Christian Sappa

Nîmes kentinin ve Arenalar'ın (İ.S.I. yy.) havadan görünüşü

US Navy

amiral Nimitz

éditions Stock

Anaïs Nin

Huguier-Explorer

ningyo-coruriden bir sahne

ra'nın (1748) on bir perdesinde görüldüğü gibi giderek artan bir karmaşıklık gösterdi; buna koşut olarak önce ele takılarak oynatılan basit bebekler olan kuklalar, ayrıntılı mekanizmalarla donatıldı ve üç kişi tarafından oynatılmaya başladı. Yüzyılın ikinci yarısındaysa üslubun gerilediği gözlendi; anlatıcı Uemura Bunraku, 1800'de kurduğu ve 1872'de Bunraku-za adını alacak olan bir toplulukla, üslubun ününü devam ettirmeye çalıştı.

Scala

Nino Pisano
Emziren Meryem Ana
yer yer yaldızlanmış mermer
Ulusal müze, Pisa

NİNHİDRİN a. (fr. *ninhydrine*). Org. kim. Formülü $C_9H_6O_4$ olan dihidroksi-2,2 indandion 1,3'ün yaygın adı; aminoasitlerle ($H_2N—CHR—CO_2H$) mavi bir renk verdiğinden bu bileşiklerin tanınmasında kullanılır.

NİNHURSAG, akkadca **Belit-İli.** Mit. Mezopotamya panteonunda Kiş ve Adab'ın sümer-akkad kökenli baştanrıçası (İ.Ö. III. binyıl). Kayalık, taşlık bölgelerin (hursag) tanrıçasıydı ve yaban eşeklerini, gazelleri, yaban keçilerini güderdi. Aynı zamanda doğum tanrıçası olarak tüm çocukların anasıydı.

NİNİGİ NO MİKOTO, japon şinto panteonunun kamisi. Japon imparatorluk hanedanının atası.

NİN İ PÉREZ (Andreu), ispanyol siyaset adamı (El Vendrell, Baix Penedès, Tarragona, 1892 - Madrid ? 1937). Sosyalist (1913), mason (1914), *Confederación nacional del Trabajo* yöneticisi (1920) olduktan sonra, İspanyol komünist partisi'ne girdi ve 1921-1930 arasında kızıl sendikalar enternasyonali sorumluları arasında yer aldı. Troçki'ye yakınlığından ötürü 1930'da SSCB'den çıkarıldı ve Barcelona'ya dönerek komünist muhalefet, sonra da POUM (Partido Obrero de Unificacion Marxista [Birleşik marxçı işçi partisi]) saflarında mücadele etti (1935). Temmuz 1936'da POUM sekreteri oldu; sonra Katalonya bölgesi hükümetinde yer aldı, komünistlere karşı savaştı. POUM ve anarşistlerce başlatılan mayıs 1937 ayaklanmasından sonra tutuklandı ve öldürüldü. Yapıtları: *Comités sindicalistas revolucionarios* (Devrimci sendika komiteleri) [1923], *El Proletariado español ante la revolución* (Devrim karşısında ispanyol proletaryası) [1931], *Los movimientos de emancipación nacional* (Ulusal kurtuluş hareketleri) [1935].

Ninova
"çardak altında istirahat"
(Asurbanipal kraliçeye
Elam seferini anlatmaktadır)
kaymaktaşı alçakkabartma
İ.Ö. VII. yy.
British Museum, Londra

Ch. Lenars

Ninnare, Balıkesir ve çevresinde, daha çok kadınlar tarafından ya da kadın erkek birlikte oynanan, türkülü, halay türü bir halk oyunu.

NİNNİ a. **1.** Çocukları uyutmak için söylenen ağır ve tekdüze şarkı. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) **—2.** *Ninni gibi,* tekdüze ağır ve sıkıcı müzik parçası ya da konuşma için kullanılır.

◆ ünl. Söylenen ninnilerde cümle ya da dize sonlarında yinelenen söz: *Uyusun da büyüsün, ninni.*

—ANSİKL. Ed.ve Folk. Ninni, basit sözlü bir türküdür. Yaratıcısı belli olmayan metin yinelenirken bebeğin durumuna, annenin etkilendiği koşullara göre sözlerinde bazı değişiklikler yapılır. Dizelerin ya da dörtlüklerin sonunda "ninni", "e yavruma, e, e, e", "hu, hu, hoppala" gibi sözler yinelenir. Zaman zaman "Dandini dandini danalı bebek" türünden yansımalı dizelere yer verilir. Anne, ninnisinde yavrusunun uslu durmasını, kolayca uyumasını ister. Yatırların, din ulularının onu esirgemesini bekler. Kolayca yürümesini, büyümesini, sünnet olmasını, iyi bir meslek edinmesini, kız çocuğun gelin olmasını diler. Bazen tekerlemeyi andıran eğlenceli sözler sıralanır. Bazen anne derdine bebeği ortak edinir; onun aracılığıyla babaya, onun akrabasına sitem yöneltir. Anne bebeğini uyuturken harekete uygun bir ritimle, bebeğin huysuz ya da uysal davranışına uyacak biçimde sesini düzenler. Bebek uyumaya başladığında, sesini alçaltarak ninnisini bitirir.

—Müz. Musorgskiy, Chopin, Stravinski gibi besteciler, ninni üslubunda parçalar bestelediler. Tanburi Cemil Bey de, "Ninni" adlı kemençe taksiminde, ağlayan çocuğun, "ee ee ee!" diyen annenin, "yangın vaaar!" diye bağıran tulumbacının, tulumbacıları göreve çağıran borunun, karşılıklı pencereye çıkıp yangın üzerine konuşan kadınların seslerini, çalgısıyla taklit etti.

NİÑO (Pedro Alonso), **el Negro** diye bilinir, ispanyol denizci (Moguer ? 1468 -1505'e doğr.). Kolomb'a üç yolculuğunda eşlik etti, daha sonra Paria ve Venezuela kıyılarını keşfetti. Kolomb'un üç karavelasından biri onun ailesinindi, kendisi gibi birkaç kardeşinin de Amerika'daki ilk keşiflerde yeri vardır.

NİÑO (EL-), Büyük Okyanus'ta, Kolombiya ve Ekvador kıyıları önünde akan Büyük Okyanus karşı akıntısının güney bileşeninin devamı. Güney yarıküre yazı sırasında (kasımdan başlayarak) sıcak suların Peru akıntısı alanına girmesini sağlayabilir. Felaket getiren sonuçlar şunlardır: tufan biçiminde yağmurlar, faunada ve kuş faunasında görülen yüksek ölümler, Kuzey Peru açıklarında yakalanan balıklarda azalma.

NİNON DE LENCLOS → LENCLOS.

NİNO PİSANO, italyan heykelci (öl. 1368'e doğr.). Babası Andrea* Pisano ile birlikte çalıştı. En değerli yapıtları fransız ve alman manierismosu'ndan etkilenen Meryem Ana heykelleridir: S. Maria della Spina'daki *Emziren Meryem Ana,* Ulusal Pisa müzesi'nde, Floransa'da S. Maria Novella kilisesi'ndeki *Meryem Ana ve çocuk İsa* ile doge Marco Cornaro'nun mezar anıtındaki Meryem Ana heykeli, Venedik'te S. Giovanni e Paolo kilisesi'ndedir. Ayrıca Pisa'da S. Caterina kilisesi'ndeki Muştulama adlı heykel topluluğunu da gerçekleştirdi.

NİNOŞVİLİ (İgnatev Fomiç İNGOROKVA, — denir), gürcü yazar (Kela, Gürcistan, 1859 - Çirçveti 1894). Mesame Dasi grubunun demokratları arasına katılan yazar, 1861 reformunun ardından, soylu sınıfının çöküşüne ve köylülerin proleterleşmesine tanıklık eden anlatılar kaleme aldı (*Gogiya Uyşvili,* 1890; *le Chevalier de notre patrie* [fr. çev.], 1894; *Revolte en Gourie* [fr. çev.], 1902).

NİNOVA ya da **NİNUVA,** Dicle ırmağının orta bölümünde kent. İ.Ö. VII. yy.'da Asur'un başkenti oldu; günümüzde, yerinde Kuyuncik ve Nebi Yunus "tel"leri bulunmaktadır. Bu sitte önce, VI. binyıl'da kurulan bir köy, 3500'den sonra da bir kent yer aldı. Tarih sahnesine XXIII. yy.'da çıkan Ninova, birbirini izleyen Mezopotamya imparatorluklarına katıldı. Bütün Doğu'da tanınan bir Aştar'a adanmış olan kent, yerel olarak Hurriler'in egemenliğindeydi ve İ.Ö. XIV. yy. ortalarında Asur'a katılıncaya kadar öyle kaldı. Bu ilhak, tam bir samileştirmeye yol açtı. Büyük bir asur kenti olan Ninova, Sanherib döneminde (İ.Ö. 705 -680) krallık ikametgâhı oldu. Bu kralla iki ardılı (Asarhaddon ve Asurbanipal), burada, boyutları ve kabartmaları bakımından asur sanatının en göze çarpıcı yapıtları olan saraylar inşa ettirdiler. Ama Ninova, Med kralı Kyaksares tarafından ele geçirilip yakıldı (İ.Ö. 612). Bir süre ıssız kalan sit alanında, hellenistik dönemde ve Parthlar zamanında hâlâ bir kent vardı, ama daha sonraları buradaki "tel"lerde artık yalnızca sıradan köyler yer aldı.

—Arkeol. Ninova'nın varlığı Kutsal Kitap metinlerinden bilinmekle birlikte, yeri meçhuldü. Kentin tam yeri danimarkalı Carsten Niebuhr tarafından bulundu. Bu alan yalnız Yeniasur dönemi yerleşimini kapsamıyordu. Tel Kuyuncik'in merkezinde gerçekleştirilen sondaj kazısında en eskileri Hasuna (VI. binyıl) ve Halef (V. binyıl) dönemlerine tarihlendirilen beş ana evre saptandı. Ninova'nın daha geç dönemlerdeki tarihi karanlıktır. Oldukça uzun bir süreyi kapsadığı sanılan bir Aştar tapınağı'nın yanı sıra, üst tabakalarında bir akkad kralına ait olağanüstü güzellikte bronz bir başın ele geçirildiği bir Nabu tapınağı bilinmektedir. Sanherib tarafından yaptırılan saray, tam olarak araştırılamamıştır. Ninova'nın çöküşü sırasında yanan bu yapıda iki taht salonu bulunuyordu. Saraydaki bazı salonlar çok sayıda ortostatla süslüdür; bunların bir bölümünde, Filistin'deki Lakiş kentinin kuşatılması (İ.Ö. 701) betimlenmiştir. Sanherib'in torunu olan Asurbanipal, sarayı yeniden düzenledi ve aralarında Elam seferinin de (İ.Ö. 635) yer aldığı, kendi hükümdarlık dönemine ait olayları kabartmalarla temsil ettirdi. Asurbanipal kentin kuzey kesiminde kendi sarayını yaptırdı ve bu sarayı özellikle av sahnelerini betimleyen ortostatlarla süsledi. Bu iki sarayda çok sayıda tablet bulunmuştur; önce Layard 1851'de, Sanherib'in sarayındaki tanrı Nabu'ya adanmış kitaplığın kalıntılarını ortaya çıkardı; daha sonra Rassam 1854'te Asurbanipal'in sarayında, bu kralın "kişisel" kitaplığını buldu. "Asurbanipal kitaplığı" adıyla anılan bu koleksiyon toplam 20 000'den fazla tableti içermektedir.

Bir bölümü Yunus peygamberin adıyla anılan cami tarafından işgal edilmiş olan, Kuyuncik'in güneyindeki tel Nebi Yunus'ta kazı çalışmaları yapılamamıştır. Burada yalnızca bir silah deposunun girişiyle kral Asarhaddon (İ.Ö. 680-669) tarafından Mısır'dan getirtilen, firavun Taharka'ya ait üç heykel bulunabilmiştir.

NİNSEİ, kyotolu çömlekçi (XVII. yy.). Altın ve gümüşle zenginleştirilmiş çokrenkli minelerle süslü parçalarıyla ünlüdür. Bu parçalar, Kyoto çömleklerinin imalatında uzun süre örnek alındı.

NİNTOKU TENNO (öl. 399), Japonya'nın efsanevi döneminde hüküm sürmüş on altıncı imparatoru (313-399). Başkentini Osaka yakınındaki Naniva'ya nakledtiği, sulama sistemini iyileştirerek tarımı geliştirdi-

ği ve pirinç ambarları yaptırdığı anlatılır.

NİNURTA, Mezopotamya'nın Fırtına, Savaş ve Ay tanrısı. İ.Ö. XIII. yy.'dan başlayarak Asur'da büyük önem kazandı.

NİNUVA → NİNOVA.

NİOBE. Yun. mit. Phrygia'nın efsanevi kraliçesi. Tantalos'un kızı ve Amphion'un karısı. Yedi oğlu ve yedi kızı oldu. Doğurganlığıyla çok övündü ve yalnız iki çocuğu (Apollon ve Artemis) olan Leto ile alay etti. Bunun üzerine Apollon ve Artemis, tüm çocuklarını ok atarak öldürdü. İnsafa gelen Zeus onu bir kayaya dönüştürdü.

—İkonogr. Niobe'nin çocuklarının Apollon ve Artemis tarafından öldürülmesi ve Niobe'nin acısı, İ.Ö. 38'e doğru, Apollon tapınağı'nı süslemek için Roma'ya götürülen ünlü bir IV. yy. heykel grubuna (Güney İtalya) konu oldu. Floransa'daki Uffizi müzesi'nde yer alan bir dizi mermer heykel, kaybolmuş olan özgün heykelleri yansıtmaktadır. Niobe'nin diğer yaralı oğul ya da kızlarının figürleri Vatikan, Terme, musei Capitolini, Kopenhag, Münih, Louvre ve Lyon'da yer almaktadır. Çiçek çanağı biçiminde, kırmızı figürlü bir kraterde (İ.Ö. 460'a doğr. Louvre), lahit kabartmalarında (Vatikan) ve Pompei'de bir freskte aynı tema işlenmiştir. Aynı konu, ressamlara da esin kaynağı olmuştur: il Tintoretto (Modena), A. Bloemaert (Kopenhag), J.-Fr. De Troy (Montpellier), J. Rottenhammer (Valenciennes).

Niobe kayası, Manisa dağında (antik Sipylos) su sızıntılarıyla aşınmış, insan yüzüne benzeyen kaya; yörede *Ağlayan kaya* olarak da bilinir ve sürekli ıslak olduğundan çocukları öldürülen Niobe*'ye benzetilir.

NİOBRARA, ABD'de ırmak. Wyoming de doğarsa da daha çok Nebraska'nın kuzeyinde akar. Missouri'nin kolu (sağ kıyıdan), *Niobrara*'ya kavuşur: 690 km.

Niokolo-Koba, Senegal'in güney-doğu'sunda ulusal park; 800 000 ha Gambiya'nın yukarı çığrı buradan geçer.

NİOLO, Korsika'nın (Yukarı Korsika) ortasında bölge, monte Cinto'nun eteğinde. Yukarı Golo vadisinden oluşur. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği.

NİOLU-OMESSA, Korsika'da (Yukarı Korsika) kanton. Merkezi *Calacuccia.*

NİORT, Fransa'da *département* (Deux-Sèvres) merkezi, Sèvre Niortaise kıyısında; 58 660 nüf. (1992). Batı Fransa'nın başlıca karayolu kavşaklarından biri (bugün Aquitaine otoyolunun hemen yakınında). 1945'ten bu yana çok gelişen Niort, her şeyden önce bir üçüncü kesim (yönetim, ortaöğretim, bankalar, dağıtım ve panayır ticareti, yardımlaşmacı büyük sigorta şirketlerinin ve yan etkilerinin merkezi) kentidir.

—Güz. sant. XII.-XIII. yy.'larda yapılan ve XV. yy.'da bir konut bölümüyle birbirine bağlanan iki kare kule biçimindeki "anakule" (eski şatonun kalıntısıdır). [Poitou etnografya müzesi.]

Nios → İos.

NİOVE a. Tropikal Afrika'da yetişen ve az çok tekdüze koyu esmer-kırmızı renkte, ince dokulu, sert ve ağır bir odun veren ağaç. Odunu su işlerinde, kaba marangozlukta, köprü döşemesi, travers, parke, mobilya ve kaplama yapımında kullanılır. (*Staudtia* cinsi.)

NİPEL a. (ing. *nipple,* bilezik, halka'dan). Kuyuc. Çift erkek yivli çubuk ya da boru rakoru.

NİPHARGUS a. (yun. *nipharges,* kar gibi parlak ve beyaz'dan). Tatlısularda yaşayan kabuklupire cinsi. (Birçok türü yeraltında yaşamaya iyi uyarlanmıştır ve gözleri ya ilkeldir ya da yoktur. *Gammaridae* familyası.)

NİPİGON, Kanada'da (Ontario) göl, Nipigon ırmağı (hidroelektrik tesisleri) aracılığıyla Superior gölüne dökülür; 4 840 km². Birçok ada.

NİPİSSİNG, Kanada'da (Ontario) göl, French River aracılığıyla Huron gölüne (Georgia körfezi) dökülür; 855 km².

Nipkow çarkı. TV. Alman mühendis Paul *Nipkow*'a (Lauenburg 1860 - Berlin 1940). 1884'te, ilk görüntü çözümleme ve bireştirme yöntemlerini gerçekleştirme olanağını veren düzenek. (Sarmal biçimde düzenlenmiş çok büyük sayıda deliği olan ve büyük hızla dönen bir çarktan oluşan bu düzenek 30'lu yıllarda yerini, daha büyük hızlara ve tarama doğruluğuna olanak veren elektronik düzeneklere bıraktı.)

NİPPUR, bugün **Niffer,** Bağdat'ın 160 km güneyinde antik Mezopotamya kenti. VI. binyıl'dan beri yerleşilen bir alan üzerinde kuruldu. Sümer ülkesi üzerinde hüküm sürme olanağı veren, İnanna ve Enlil tanrılarının bu kutsal kenti 3000'den sonra gelişti. İ.Ö. VI. yy.'a kadar Mezopotamya kralları buradaki tapınakları onartmaktan onur duydular.

—Arkeol. 1849'da bulunan sit, önceleri düzensiz, 1948'den başlayarak da Chicago Doğu enstitüsü tarafından bilimsel bir biçimde kazıldı. Dinsel bakımdan taşıdığı önem nedeniyle Nippur, aynı zamanda birinci planda bir düşün ve edebiyat anakenti oldu. Çivi yazısıyla yazılmış 60 000'den fazla tablet yıkıntılar arasından çıkarıldı. Kentin ortasında yükselen, yeniden düzenlenen ve Yenibabil dönemine kadar (İ.Ö. VI. yy.) korunan Enlil tapınağı, özellikle III. Ur hanedanının kurucusu kral Ur-Namu tarafından İ.Ö. 2100'e doğru yeniden yaptırılmış biçimiyle tanınır. En eski tabakalarının tümüyle yayımlanmamasına rağmen mezopotamya arkeolojisinin en önemli kaynaklarından birini oluşturan Tanrıça İnanna'nın tapınağından başka tapınaklar da ortaya çıkarıldı. İnanna tapınağı Parthlar zamanına kadar birçok kez yeniden yapıldı. Kazılar sırasında önemli bir yerleşme alanı da ortaya çıkarıldı.

NİQUELÂNDİA, Brezilya'da (Goiás eyaleti), Brasília'nın K.-K.-B.'sında kent; 34 500 nüf. Nikel ve kobalt yatakları.

NİRALA (Surya Kant TRİPATHİ, — denir), hindi dilinde yazan hintli şair (Bengal 1896 - Allahâbad 1961). Sanskrit, ingiliz ve bengal edebiyatlarını çok iyi biliyordu; çayavad (romantik) akıma öncülük etti, serbest nazımla şiirler yazdı (*Cuhi ki kali* [Yasemin tomurcuğu], 1916).

NİRAN çoğl. a. (ar. *nar* ve *nūr*'un çoğl. *nirān*). *Esk.* **1.** Ateşler: *"Ateşim geçti cehennemdeki nîrânı bile"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Işıklar, nurlar.

◆ a. Cehennem.

NİRE a. Tekst. GÜCÜ* GÖZÜ'nün eşanlamlısı.

NİREMBERGİYA a. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen çokyıllık otsu bitki. (Yaprakları ve sapları yerde yayılan bir bitkidir; çiçekleri ince ve uzun boru biçiminde olur. Birçok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *nirembergia;* patlıcangiller familyası.) [Eşanl. AKKADEH ÇİÇEĞİ.]

NİRENBERG (Marshall Warren), amerikalı genetik uzmanı (New York 1927). ABD Ulusal kardiyoloji enstitüsü'nde genetik biyokimyası bölümünün müdürü oldu ve genetik kuralları üzerinde yaptığı çalışmalar ona 1968 Nobel tıp ödülü'nü kazandırdı. Bir, iki, üç ya da dört ribonükleotitin polimerleri olan yapay R.N.A.-habercilerinden yararlanarak, yirmi amino asitte her kodonun yapısını ve özelliğini belirledi.

NİRENC ya da **NEYRENC** a. (fars. *nireng*'den ar. *nirenc, neyrenc*). *Esk.* **1.** Büyü, tılsım. **—2.** Hile, aldatmaca. **—3.** Resim, taslak.

NİRENG a. (fars. *nireng*). *Esk.* **1.** Düzen, hile, al. **—2.** Büyü, sihir. **—3.** Resim, taslak.

—Güz. sant. Osmanlı minyatürlerinde nakkaşın hazırladığı taslak. (Asıl resim, batı resmindeki eskizden farklı olan nirengin ince kömürle çizilen dış çizgilerine bağlı kalınarak boyanırdı.)

—Tar. *Nireng-i frenk,* Osmanlı devletinde Tanzimat'tan sonra ortaya atılan ve Avrupa devletlerinin türlü oyunlar, aldatmacalarla Babıâli'yi kandırması anlamında kullanılan bir terim. (Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat'ı şiddetle eleştiren karşıtları, devletin "nireng-i frenk"e [Batı düzenbazlığı] kurban gittiğini ileri sürdüler.)

NİRENGİ a. (fars. *nirengî*). **1.** Arazide oluşturulan nirengi ağının açılarının ölçülmesinde kullanılan jeodezik ya da topografik yöntem. (Bk. *ansikl.* böl. Jeod. ve Topogr.) **—2.** *Nirengi noktalarıyla,* ana çizgileriyle, ayrıntılara inmeden: *Konuyu nirengi noktalarıyla anlatmak.*

—Ask. *Nirengi noktaları,* koordinat ve yükseltileri doğru olarak saptanan ve arazi üzerine işaretlenen noktalar.

—Geom. ÜÇGENLEME'nin eşanlamlısı.

—Jeod. ve Topogr. *Radyal nirengi,* düşey bir eksen doğrultusunda alınmış bir dizi hava fotoğrafından oluşan kanavanın elde edilmesini sağlayan, kullanımı kolay, yüksek verimli mekanik yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topogr. *İkmal nirengisi,* ana nirengi ağı içinde kurulan tamamlayıcı nirengi noktası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Jeod. ve Topogr. XVI. yy.'ın sonlarında Tycho Brahe tarafından bulunan ve XVII. yy.'ın başlarında Snellius tarafından uygulanan nirengi, şu ilkeye dayanır: bir ABC üçgeninde, AB kenarı ve $\hat{A}$, $\hat{B}$ açıları biliniyorsa BC ve AC kenarları sinüs bağıntısıyla kolayca hesaplanabilir:

$$\frac{BC}{\sin \hat{A}} = \frac{AC}{\sin \hat{B}} = \frac{AB}{\sin \hat{C}}$$

Bu bağıntı çözülünce BC ve AC kenarları bilinen kenarlar olarak kullanılabilir ve işlem bu şekilde sürdürülür. C, I, J, K, L noktalarının karşılıklı konumlarının belirlenmesiyle ağın bütün kenarları hesaplanır, kanava tamamlanır. Doğrudan ölçülerek belirlenmiş AB kenarına "baz" denir. Büyük bir ülkenin nirengi ağı temel olarak aşağıdaki unsurları kapsar:

1. konumu astronomik gözlemle belirlenen ve coğrafi koordinat için başlangıç olan temel bir astronomik nokta. Başlangıç kenarının, doğrultusu aynı şekilde gökbilimsel bir güney açısıyla saptanır;

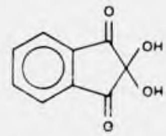
2. kesişmelerinden oluşan kareler içinde birinci derece tamamlayıcı nirengi ağı bulunan bir dizi meridyen ve paralelin sınırladığı çerçevede; 40°'den küçük açısı bulunmayan, yaklaşık eşkenar ya da ikizkenar üçgenlerden oluşan birinci derece bir nirengi ağı. En etkili kontrol yöntemi, ölçeği sağlamak amacıyla ağın değişik yerlerinde yeni bazlar kurmak ve değişik tepelerin gökbilimsel koordinatlarını (bir ağın enlemini, boylamını ve güney açısını) bulmaktır. Laplace noktası adı verilen noktalar ağın yeniden yönlendirilmesini sağlar. Hesaplarda, her Laplace noktasına karşılık, gökbilimsel ve jeodezik değerleri birleştiren bir şart denklemi kurulur;

3. üçgen kenar uzunlukları 15-20 km olan ikinci derece bir ağ, kendisi için değişmez bir omurga durumundaki birinci derece ağına dayanır;

4. kilometre kare içine bir nokta düşecek yoğunluktaki 5. derece nirengi ağının dayalı bulunduğu ve kenar uzunluğu 5-6 km olan 3. ve 4. derece bir ayrıntı ağı.

Bir nirengi ağının kurulmasındaki aşamalar şunlardır: araziyi inceleme (seçim-istikşaf), yapım (inşaat), ölçme (gözlemler, baz ölçmesi) ve hesaplama.

Gözlemciler seçim aşamasında, trigonometrik nokta (nirengi noktası) olarak kurulacak noktaları seçip , bu noktalardan görülebilen tepe noktalarını ve bu nokta-

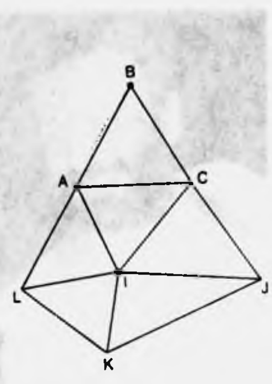

ninhidrin

Fabbri

Niobe'nin yaralı kızı
Büyük Yunanistan İonia sanatı
mermer, İ.Ö. 430'a doğr.
Ulusal müze, Roma

nirengi ilkesi

lar arasında kurulacak genel bağlantı şemasını (yatay-düşey ölçü ve hesap planı) oluşturur. Bu aşamada, görüşü engelleyen yakın ya da uzaktaki arazi unsurlarından kurtulmak için, sökülebilir istikşaf kuleleri (Durand kuleleri vb.) kurulur. Ekip posta şefi, istikşaf bilgilerine dayanarak, gözlem aletiyle (teodolit, semt çemberi) gözlemcinin ayrı ayrı üzerinde bulunacağı sabit jeodezi işaretlerini, her istasyondan gözlenebilen miraları kurar ve ölçme çalışmalarının üzerinde yapıldığı yeri gösterecek olan jeodezik noktanın merkezini (merkezlendirme noktası), beton kütle içine yerleştirilmiş granit bir nirengi zemin işaretiyle kalıcı şekilde belirler.

Gözlemci (rasıt, operatör), gözlem aşamasında, yüksek duyarlı bir teodolit ya da semt çemberiyle, nirengi işareti inşaatı sırasında kurulmuş miralara ya da komşu tepeler üzerine yerleştirilmiş projektörlere yapacağı gözlemlerle, bağlantı şeması (yatay ölçü planı) üçgenlerinin tepe noktalarındaki açıları repetisyon (tekrarlama) ya da reiterasyon (başlangıç kaydırma) yöntemiyle birçok kez ölçer ve sonuçta ortalamalarını alır.

Üçgen hesapları, gözlenen noktaların, coğrafi (jeodezik) ve dik koordinatlarını bulmak için yapılır. Gözlemlerin dengelenmesiyle üçgen zincirlerinin kesin geometrik konumları belirlenir.

Üçgen ölçüm ve hesaplamalarındaki duyarlık, hangi dereceden olursa olsun, jeodezik noktanın konumunu en çok 20 cm bağıl yanılgıyla belirleyecek düzeyde olmalıdır.

Türkiye'de, MSB Harita genel komutanlığı'nca 1944'ten bu yana sürdürülen çalışmalar sonunda oluşturulan "Ülke temel nirengi ağı" şu şekildedir:

1. *I. derece nirengi ağı:* 99 adet astronomi noktası, 904 adet I. derece nirengi noktasından oluşan 27 adet kapalı poligonu (zincir) kapsar. Dengelemesi 1954 yılında yapılmış olup, üçgen kenar uzunluğu yaklaşık 20-50 km'dir.

2. *II. derece nirengi ağı:* 3 320 adet II. derece nirengi noktasından oluşmaktadır. Üçgen kenar uzunluğu yaklaşık 10-20 km'dir.

3. *I. ve II. derece nirengi ağına dayalı nirengi sıklaştırması:* oluşturdukları üçgen kenar uzunluğu yaklaşık 3-10 km olan 55 000 adet III. derece nirengi noktası ile, yine kenar uzunluğu 1-3 km olan 120 000 adet IV. derece nirengi noktasıyla gerçekleştirilmiştir.

Harita genel komutanlığı'nca, ülke temel nirengi ağlarını iyileştirme ve büyük ölçekli harita üretimi için gerekli nirengi sıklaştırma çalışmaları sürdürülmektedir.

• *Radyal nirengi (hava nirengisi).* Düşey eksene yakın doğrultuda alınmış bir hava fotoğrafı üzerindeki ayakucu (nadir) noktası ile bu noktadan geçerek arazideki çeşitli noktalara varan ışınların fotoğraf üzerindeki izdüşümleri arasında oluşan açılar, arazideki ayakucu noktası ile ışınların karşılığı olan doğrultular arasındaki açılara (gözlemcinin arazideki ayakucu noktasından, aynı noktalara yatay bir dizi gözlem ile okuduğu açılara) eşittir. Bu özelliğin, her birinde komşu fotoğrafın ayakucu noktasının bulunduğu ve stereoskopik (üçboyutlu) bir fotoğraf kanavası oluşturan ardışık birçok fotoğrafa uygulanması sonucu, seçim kanavasındaki noktaların birbirlerine göre konumlarını belirleyen grafik bir nirengi ağı elde edilir. Aynı ilkelere dayalı, uygulanması daha kolay ve çok kesin mekanik düzeneklerle de aynı sonuç sağlanabilmektedir.

—Topogr. Geniş, özellikle görüşü engelleyen engebelerin bulunduğu yörelerde kanavaya giren nirengi noktalarının sayısı, ayrıntıların haritalanması için yeterli olmaz; bu durumda topograf, ana nirengilerden görülmeyen kesimlerin, görülebildiği başlıca yerlerde yeni nirengi noktaları oluşturur; bunlara ikmal nirengisi denir. Gerek plançetalı, gerek plançetasız grafik harita alımlarında ikmal nirengisi kurmak çoğunlukla zorunludur. Ayrıntıların bulunduğu alanı gören, ana nirengi noktaları dışındaki tepeler, sivri ve belirgin kayalar, çıplak düzlüklerdeki tek ağaçlar vb. ikmal nirengisi için seçilebilecek uygun noktalardır. Alidat olometrik ile çalışıldığında ikmal nirengilerinin yeri çevredeki dört nirengi noktasından ileri (ya da ön) kestirmeyle saptanır.

NİREUS. Yun. mit. Syme kralı ve Kharops ile Aglaia'nın oğlu. Truva savaşına katıldı. Telephos'un karısını öldürdü ve onun oğlu tarafından öldürüldü.

NİRİDAZOL a. (fr. *niridazole*). Bilharziyoz, amibiaz ve drakunkuloz gibi hastalıklara karşı kullanılan asalak öldürücü ilaç.

NİRİZ a. Müz. NİKRİZ makamının eski adı.

NİRU a. (fars. *nirū*). *Esk.* Güç, kuvvet.

Nirukta, sözcüklerin kökenini inceleyen ve Veda metinlerine ilişkin sesbilgisi kurallarını tanıtan hindi dilinin en eski araştırma kitabı (İ.Ö. V. yy.'a doğr.).

NİRUMEND sıf. (fars. *nirū* ve *-mend*'den *nirūmend*). *Esk.* Güçlü, kuvvetli.

NİRUMENDİ a. (fars. *nirūmend* ve *-ī*'den *nirūmendī*). *Esk.* Kuvvetlilik, kuvvetli olma.

NİRVANA a. (*acıdan kaçma* anlamına gelen sanskritçe sözc., pali dilinde *nibbana*). İnsanı acı çekme, yanılsama *(maya)* ve bilgisizlik *(avidya)* durumundan kurtaran ve bu dünyadaki tüm isteklerin silinmesiyle gerçekleşen durum. Hindu felsefesinde, tenasühler çevriminden kurtulma ve *brahman* durumunun gerçekleşmesi anlamına gelen *moksa* terimiyle adlandırılan nirvana, bu terimi uyanıklık durumunu *(bodhi)*, yani doğuş ve yeniden doğuşun ana nedeni olan her türlü isteğin silinme durumunu *(trişna)* betimlemek için kullanan buddhacılıkta büyük önem taşır.

—Psikan. *Nirvana ilkesi,* DEĞİŞMEZLİK* İLKESİ'nin eşanlamlısı.

NİSA çoğl. a. (ar. *nisā'*). *Esk.* Kadınlar.

NİSA → NESA.

Nisa Serezli-Tolga Aşkıner tiyatrosu, 1969-1970 döneminden başlayarak Şişli'deki Ümit tiyatrosu'nda (şimdi işhanı) *Tatlı kaçık* adlı komediyle perdelerini açtı. Genellikle bulvar türü çeviri oyunları sahnelemeyi yeğleyen topluluk bir dönemin geniş seyirci kesimini çeken tiyatrolarından oldu. Nisa Serezli'nin ölümüyle tiyatronun adı Nisa Serezli Aşkıner sevgi birliği olarak değiştirildi (1993).

Nisa Serezli ve Tolga Aşkıner *Kocanızı tazeleyin* adlı oyunda

Nisa suresi, Kuran'ın 4. suresi. 176 ayettir. Medine'de inmiştir. Kadınlarla ilgili hükümler geniş yer tuttuğundan "kadınlar" anlamına sureye bu ad verilmiştir.

Bütün insanların bir tek can (Âdem) ile onun eşinden yaratıldıklarını belirten; akrabaya, kadınlara, yetimlere, zihinsel kusurlulara karşı adil ve iyi davranışlı olmayı emreden ayetlerle başlayan surede kadınların erkekler, erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları açıklanır; miras, çocuk emzirme, hısımlık, evlenme ve boşanma hükümleri ve özellikle aile geçimsizliklerini giderme yolları üzerinde durulur. Surede daha sonraki ayetlerde iyilik etme, para yardımında bulunma, toplumsal dayanışma, aile bağları, hoşgörü, adalet, iyilikleri gösterişten uzak ve içtenlikle yapma gibi konular ağırlıklı olarak işlenir; uluslararası ilişkiler, barış ve savaşla ilgili hükümler de yer alır. Bunların dışında inanç ve ibadet konuları sözkonusu edilir; özellikle Allah'ın üç olduğunu, İsa'nın da tanrılığını ileri süren hıristiyan inancının yanlış olduğu belirtilir. Sure, miras ile ilgili düzenlemeler getiren bir ayetle son bulur.

NİSABA. Mit. Mezopotamya panteonunda Umma sitesinin tanrıçası. Bolluk, verimlilik, yazı, bilim ve mutluluğu simgeliyordu; uğurlu yıldızları biliyordu. Betimlemelerinde ağaç dallarından bir yığın üzerinde, saçları salıverilmiş bir biçimde otururken gösterilir.

NİSACET a. (ar. *nesc*'den *nisācet*). *Esk.* Dokumacılık.

NİSAİ sıf. (ar. *nisā'ī*). **1.** Kadınla ilgili. **—2.** Kadın hastalıklarıyla ilgili.

NİSAİYE a. (ar. *nisā'* ve *-iyye*'den *nisā'iyye*). *Esk.* **1.** Kadın hastalıklarını inceleyen tıp dalı, jinekoloji. (→ KADIN HASTALIKLARI.) **—2.** Hastanelerde kadın hastalıklarının tedavi edildiği bölüm.

NİSAİYECİ a. Kadın hastalıkları uzmanı, jinekolog.

NİSAN a. (süryanice sözc.). **1.** Yılın dördüncü ayı. **—2.** *Nisan balığı* → NİSANBALIĞI. || *Nisan yağmurları,* nisan ayında görülen sık aralıklı, kısa süreli sağanak yağmurlar. || *Nisan yağmuru gibi,* birdenbire ortaya çıkan ve kısa sürede gelip geçen olaylar için kullanılır; yaz yağmuru gibi.

—*Esk. Ebr-i nisan* → EBR.

—Tar. *Nisan suyu,* nisan ayında yağan ilk yağmurun suyu. (Osmanlı sarayında kiler koğuşu görevlilerinin topladıkları bu yağmur suyu padişaha sunulur ve şifalı olduğuna inanılan bu suya karşılık kendilerine biner akçe bahşiş verilirdi.)

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında bolluğu, bereketi; devlet büyüklerinin elinin açıklığını, iyilikseverliğini simgeler. Nisan yağmurlarının sedefin içine düşmesiyle inci oluştuğu, nisan bulutlarından (ebr-i nisan) sonra topraktan bereketli ürünlerin fışkırdığı anlatılır: *"Bir kara toprağım ihya -yı memat etmek için / Yağsa cûdun bulutundan nola nisankerem"* (Ben bir kara toprağım. Dirilmem için senin eliaçıklığının bulutundan cömertlik bereketi yağsa ne olur) [Ahmet Paşa].

—Folk. Nisan yağmuru, Anadolu folklorunda bereketi simgeler. Bu nedenle nisan yağmurundan kaçmamak gerektiğine inanılır. Bu yağmurun saçları güçlendirdiği ve şifalı bir etkisi olduğu da yaygın inanışlardandır. Nisan yağmuruna ilişkin bir başka inanış, damlalarından inci oluştuğuna ilişkindir. Güneş koç burcuna girdiğinde istiridyeler deniz yüzeyine çıkar ve kabuklarını açarak nisan yağmurunu beklerler. Kabuklarının içine giren damlalardan, güneş yengeç burcuna girdiğinde inci oluşur. Nisan yağmurunun, yılanın ağzına girdiğinde zehire dönüşeceği de yaygın inanışlardandır.

NİSANBALIĞI a. Nisanın ilk günü geleneksel olarak yapılan hoş şakalar, aldatmacalar. (Fransa kralı Charles IX'un kararıyla o zamana kadar 1 nisan olan yılbaşı 1 ocağa alınınca yılbaşı hediyeleri ocağın birinci günü verilmeye başlandı. 1 nisanda ise aldatmaca hediyeler verildi; nisan ayında güneş balık burcundan çıktığı için de bu şakalara nisanbalığı adı verildi.)

NİSAP a. (ar. *nişāb*). *Esk.* **1.** İstenilen oran; yetersayı. **—2.** Esas, asıl, kök. **—3.** Mal, sermaye. **—4.** Hisse, nasip, pay. **—5.** *Nisabını bulmak,* istenilen sayıyı tutturmak. **—6.** *Nisab-ı ekseriyet* ya da *ekseriyet nisabı,* çoğunluk oranı. || *Nisab-ı rüşd,* olgunluk çağı.

—Huk. Bir kurulun toplanabilmesi ya da karar alabilmesi için gerekli üye sayısı; toplantı ve karar yetersayısı. (Anayasa'da, başkaca bir hüküm yoksa, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biriyle toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar verir; ancak karar yetersayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz [Anayasa md. 96].)

—İsl. ve Isl. huk. Bir malın zekâtının verilebilmesi için o malda ulaşılması gereken tutar. || *Nisab-ı sirkat,* hırsızlık suçunun oluşabilmesi için çalınanın şer'an taşıması gerekli değer. (Hanefi mezhebinde on dirhem saf gümüş ya da bir dinar ya da aynı değerdeki malın çalınması, nisab-ı sirkat olarak kabul edilir.)

NİSAR a. (ar. *nesr*'den *nisār*). *Esk.* **1.** Serpme, dağıtma. **—2.** Düğünlerde davetlilerin üstlerine saçılan para. **—3.** *Nisar etmek, eylemek,* saçmak, serpmek: *"Fukaraya altın nisar etmiş olduğundan..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

◆ sıf. "Saçan", "saçıcı" anlamından bileşik sözcükler oluşturur: *bedayi-nisar* (güzellik saçan), *cevher-nisar* (mücevher saçan), *dür-nisar* (inci saçan), *pertev-nisar* (ışık saçan), *zer-nisar* (altın saçan) vb.

NİSARD (Désiré). fransız edebiyat eleştirmeni (Châtillon-sur-Seine 1806 - San Remo 1888). Üniversitedeki parlak meslek hayatını İmparatorluk'a bağlılığına borçludur. Özellikle klasik dönem yazarlarının özel olarak incelenmesine dayanan ve doğmatik eleştiri anlayışının bir örneği olan *Histoire de la littérature française* (1844-1861) adlı yapıtı belli bir fransız edebiyatı anlayışını uzun yıllar kabul ettirmiştir.

NİSARİ ALİ EFENDİ, türk din adamı ve yazar (Aksaray ? - İstanbul 1698). Medrese öğrenimi gördü. Bir süre İstanbul müftülüğü görevinde bulundu. Fetva türündeki *Fevaid ül-âliye* adlı yapıtının dışında Kadı Mir ve Lâri'nin yapıtları için yazdığı haşiyeleri vardır.

NİSBET → NİSPET.

NİSBETEN → NİSPETEN.

NİSBİ → NİSPİ.

NİSCEMİ, İtalya'da kent, Sicilya'da (Caltanissetta ili), Gela yakınında; 24 800 nüf. Tarım merkezi.

NİSEB çoğl. a. (ar. *nisbet*'in çoğl. *niseb*). *Esk.* Oranlar, nispetler.

NİSERGOLİN a. (fr. *nicergoline*). Çavdarmahmuzundan elde edilen ve beyinde kan akışını artıran damar genişletici ilaç.

NİSİBİS. Tar. coğ. Nusaybin*'in Antikçağ'daki adı.

NİSİDA, Napoli (İtalya) körfezinde küçük ada, Miseno burnu karşısında, Pozzuoli'nin öbür yanında. Bir setle anakaraya bağlanan su dolmuş bir eski kraterdir.

NİSİELY (Benedetto FİORETTİ, **Udeno** — denir), italyan yazar (Mercatale, Floransa, 1579 - Floransa 1642). Edebiyat türleri üstüne bir deneme (*Proginnasmi poetici,* 1639) kaleme aldı.

NİSKA BANJA, Sırbistan'da kaplıca merkezi, Niş yakınında; 2 500 nüf. 38 °C sıcaklıkta radyoaktif kaynaklar.

NİSONİADES TAGES a. Nisan ile temmuz arasında sık görülen bodur kelebek. (Tırtılı lotus ile devedikeni üzerinde yaşar. Sekengiller familyası.)

NİSOS. Yun. mit. Megara kralı. Kızı Skylla, Megara'ya karşı savaşmakta olan Minos'a duyduğu aşk uğruna ona ihanet etti.

NİSPET a. (ar. *nisbet*). **1.** Karşılaştırılan iki şeyin arasındaki oran: *Öncekilere nispetle bu uygulamalar çok daha akılcı. Baskılar arttığı nispette tepkiler de arttı.* **—2.** İlgi, ilişki, bağıntı: *Kendisinin saraya nispeti tespit edilememiştir.* **—3.** Bir kimseyi üzmeye, kıskandırmaya yönelik davranış: *Bütün bunları bana nispet olsun diye söylüyor.* **—4.** *Nispet etmek,* iki şey arasında orantı kurmak (esk.); bir kimseye karşı inadına bir tutum takınmak. || *Nispet kabul etmemek,* bir tutulamamak, aralarında büyük farklar bulunmak. || *Nispet vermek, nispet yapmak,* bir kimseyi üzmek ya da kıskandırmak için onun istemediği davranışlarda bulunmak, ona gösteriş yapmak.

◆ be. Nispet olsun diye: *Onlara nispet, daha güzel bir ev yaptırdılar.*

—Esk. dilbilg. *Nispet eki* (-i), adların sonuna gelerek aidiyet gösteren arapça ek. Bu ekle oluşturulan sözcükler anlam ve kullanış olarak sıfattırlar: *fikri, hususi, ticari, vahşi* vb. (YA - YI NİSPİ de denir.) || Belli bir yer ya da ülke adına eklenerek o yerin halkından ya da o ülkenin vatandaşından olan, oralı anlamında sözcükler oluşturur: *Ankaravi, Edirnevi, İrani, Konevi, Şirazi, Tebrizi,* vb. || Bir tarikat kurucusunun ya da önderinin adının sonuna gelerek o tarikattan olan anlamında sözcükler oluşturur: *alevi, hanefi, isevi, musevi,* vb. || Ulus adlarına eklenerek dil adı yapar: *arabi, farisi, türki,* vb. || Meslek adı yapan sözcükler türetir: *cevheri* (mücevherci), *kebabı* (kebapçı), vb.

—Esk. mat. Oran. || *Nisbet-i muzaafa,* uyumsuz ya da ikikat oran.

—Sig. *Nispet kuralı,* bazı sigorta sözleşmelerinde, sigortalanan malların değeri hasarın olduğu anda sözleşmede yazılı değerin üstünde olduğu takdirde, sigortacıya, sigortalının zararının ancak bir bölümünü karşılama hakkını veren hüküm.

NİSPETÇİ sıf. Başkalarına nispet vermeyi, kıskandıracak davranışlarda bulunmayı seven, bunu huy haline getiren kimse için kullanılır.

NİSPETEN be. (ar. *nisbet*'ten *nisbeten*). **1.** *Bir şeye nispeten,* ona oranla, onunla karşılaştırılırsa: *Önceki yıla nispeten bu yıl ücretler düşük.* **—2.** Bir öncekine oranla daha olumlu bir durumu vurgulamak için kullanılır: *Bu ev nispeten geniş. (Hasta) bugün nispeten iyi.*

NİSPETLİ sıf. Oranlı.

NİSPETSİZ sıf. Oransız.

NİSPETSİZLİK a. Oransızlık.

NİSPİ sıf. (ar. *nisbet*'ten *nisbi*). *Esk.* **1.** Kıyaslamaya dayalı, göreli: *Nispi kararlar.* **—2.** Bir öncekine oranla, birbirlerine kıyasla olan, gerçekleşen şey için kullanılır: *Nispi bir sükûnet.*

—Anayas. huk. *Nispi temsil,* seçime katılan listelere, aldıkları oy oranında sandalye veren seçim usulü. (*Nispi seçim* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ask. *Nispi savaş gücü,* herhangi bir birlik ya da kuruluşun savaş sırasında yapabileceği etki. (İkinci Dünya savaşı sonlarından başlayarak birliklerin büyüklüğü, silahların çeşit ve nitelikleri, emir ve komuta yeteneği, muharebeye müdahale hızı, manevra yeteneği gibi etmenlerin tümü birden "nispi savaş gücü" adı altında değerlendirilmeye başlandı. Günümüzde kuvvetlerin nispi savaş güçlerini karşılaştırmak, seçilecek harekât türünün belirlenmesinde başlıca öğedir.)

—Huk. *Nispi butlan* → BUTLAN.

—Med. huk. *Nispi hak,* herkese değil, ancak belirli kişilere karşı ileri sürülebilen hak. (Nispi haklar, mutlak hakların aksine, sahibine sınırlı yetkiler sağlar. Genellikle borç ilişkilerinden doğar. Örneğin bir nispi hak olan alacak hakkı, borçludan belirli bir davranış biçiminde bulunmasını, yani bir şey vermesini, bir şey yapmasını ya da yapmamasını isteme yetkisi verir.)

—ANSİKL. Anayas. huk. Nispi temsil başlıca iki gruba ayrılır:

1. *Yaklaşık nispi temsil.* Burada seçim, her biri belirli sayılarda temsilci çıkaracak olan seçim bölgeleri çerçevesinde cereyan eder. Her bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların, o bölgeden çıkacak temsilci sayısına bölünmesiyle elde edilen seçim sayısı, oyların ilk dağılımını sağlar. Buna göre listeler, aldıkları oyun seçim sayısına bölünmesi karşılığında sandalye elde ederler. Ama ilk dağılımda artık oylar ve sahibi belli olmayan sandalyeler kalır. Bunların da paylaştırılmasında değişik yöntemler kullanılır. En yüksek artık usulünde, boş kalan sandalyeler ilk dağılımda kullanılmamış oyların en yükseğini alan liste ya da listelere verilir. En yüksek ortalama sisteminde, her listenin seçim sayısına göre elde ettiği sandalye sayısına hayali bir sandalye eklenir. Daha sonra, listelerin elde ettiği geçerli oy sayısı her listenin kazandığı sandalye sayısından bir fazlasına bölünür. Boşta kalmış olan sandalye, bu işlemde en yüksek ortalamayı elde etmiş olan listeye verilir. Boşta kalan başka sandalyeler varsa, işlem bunların her biri için ayrı ayrı sürdürülür. Hondt sistemi gibi birtakım matematik işlemleri yoluyla da buna benzer sonuçlara ulaşılabilir.

2. *Tam nispi temsil.* Bu yöntemde, artık oylar, ulusal düzeyde yeniden dağıtılır. Burada seçim çevreleri ilk aşamada temsilcilerinin bir bölümünü saptamış olurlar. Bu belirlemede ilk adım, bütün ülkenin, seçilecek temsilcilerin tümünü içeren tek bir seçim bölgesi ya da çevresi olarak kabul edilmesiyle başlar. Bütün ülkede kullanılan geçerli oy sayısı, seçilecek temsilci sayısına bölünerek ulusal seçim sayısı elde edilir. Seçim çevrelerindeki listeler bu ulusal seçim sayısını kaç defa içeriyorlarsa, ilk dağıtımda o kadar temsilci çıkarmış sayılırlar. Daha sonraki aşamada, seçim çevrelerinde kullanılmamış ya da değerlendirilmemiş olan artık oylar, her liste için ayrı ayrı ve ulusal düzeyde bir araya getirilerek toplanır, böylece listelerin ulusal artıkları belirlenmiş olur. Bu ulusal artıkların içerdikleri ulusal seçim sayısı oranında da kalıntı oylar yeniden dağıtılır.

Bu temelleriyle nispi temsil sistemi değişik düzenlemelere konu olmuştur. İsrail'de yasama seçimlerinde bütün ülke tek bir seçim çevresi oluşturur. İrlanda'da,listesiz, tek ve devredilebilir oylu nispi temsil uygulanmaktadır. Fransada çeşitli karma sistemlere (1951-1956 arasında ve 1982'den sonra da belediye seçimlerine uygulanan "birleşik listeli sistem" gibi) başvurulmuştur. Almanya Federal Cumhuriyeti'nde Bundestag, yani birinci meclis "kişiselleştirilmiş nispi temsil usulü"ne göre seçilir; sandalyelerin yarısı nispi temsil esasına göre, gerisi de tek turlu ve çoğunluk usulüne göre belirlenir.

Türkiye'de 1961 ve 1982 anayasaları seçim sistemi konusunda kural koymamışlar, konunun düzenlenmesini yasama organının takdirine bırakmışlardır. 1961'de, Millet meclisi seçimleri için Hondt sistemi, Cumhuriyet senatosu için de çoğunluk usulü benimsenmişti. 1964'te Cumhuriyet senatosu için de Hondt sistemi kabul edildikten sonra, 1965'te her iki meclis için "ulusal artık" (milli bakiye) yöntemine geçildi. 1968'de yapılan bir yasa değişikliğiyle bu defa her iki meclis için "barajlı Hondt" sisteminin kabul edilmesine karşın, Anayasa mahkemesi'nin aynı yıl içinde verdiği bir kararda, "baraj"a ilişkin kurallar Anayasa'ya aykırı bulunarak iptal edildi. Böylece yine barajsız Hondt sistemine geri dönülmüş oluyordu. 12 Eylül 1980 müdahalesinden ve yeni anayasadan sonra yapılan 13 haziran 1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili seçimi kanunu ile nispi sistemin Hondt yöntemi bu defa iki barajla beslenerek kabul edildi. Bu barajlardan biri ulusal düzeyde, öteki de ye-

Scala

Floransa'da Orsammichele kilisesi'nin doğu cephesindeki **niş** Ghiberti'nin *Vaftizci Yahya* (1414) heykelini barındırmaktadır

mermer mihrap **nişi** *Rüstempaşa camisi (1561) İstanbul*

rel çerçevededir. Buna göre, "Genel seçimlerde ülke genelinde, ara seçimlerde seçim yapılan çevrelerin tümünde, geçerli oyların yüzde onunu geçmeyen partiler, milletvekili çıkaramazlar." Yerel baraja ya da seçim çevresi barajına göre ise, "bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oylar toplamının, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy alan siyasi partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez". Bu ulusal ve yerel barajlar büyük partiler yararına, küçük partilerin ise zararına sonuç vermektedir. Zaten konuş amaçları da, küçük partilerin Meclis'e girmelerinden doğan siyasal istikrarsızlıkları önlemektir. 29 kasım 1987 genel seçimleri için uygulanmak üzere seçim usulünde yapılan bir değişiklik ise, kontenjan adayı gösterilen seçim çevrelerinde, en çok oyu alan partiyi daha da avantajlı duruma getirdi (17 ekim 1987 tarih ve 3404 sayılı yasayla yapılan değişiklik). Nispi temsil ya da seçim usulünün yararları konusunda genellikle değinilen nokta, bu sistemin azınlıkların ve çeşitli siyasal akımların temsiline olanak sağlayan, temsilde adaleti gerçekleştiren yanıdır. Buna karşılık, sisteme yöneltilen başlıca eleştiri, kamuoyundaki farklılaşma ve bölünmeleri meclislere taşıması, hatta güçlendirmesi, bu yüzden de siyasal istikrarsızlık ve karar alma zorluklarına yol açmasıdır.

Nissan Motor C° Ltd, 1933'te kurulmuş, gemi, makine ve otomobil üretiminde uzmanlaşmış japon firması. Haberleşme uyduları ve gezinti tekneleri gibi ürünlerin de tasarım ve üretimini yapmaktadır; merkezi Tokyo'dadır. Yurtdışında ortak yatırımları bulunan şirket, 1991'de 2 416 000 binek arabası üretmiştir.

NİSSEN (Rudolf), alman cerrah (Neisse 1896 - Basel 1981). Tıp öğrenimini Breslau Üniversitesi'nde yaptı; aynı üniversitenin dahiliye kliniğinde ve Freiburg Üniversitesi'nde asistan olarak çalıştı. Münih Üniversitesi cerrahi kliniği'nde doçentken, kazada yaralanan bir hastanın akciğer loplarından birini aldı. Bu, dünyada yapılan ilk pnömoktomi ameliyatıydı. Berlin Üniversitesi cerrahi kliniği'nde profesör oldu (1930); buradaki başarılı çalışmalarıyla göğüs cerrahlığında ün saldı. Üniversite reformu sırasında (1933) İstanbul'a çağrıldı; İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi I. cerrahi kliniği'nde ordinaryüs profesör ve direktör olarak göreve başladı. Burada en yeni cerrahi yöntemlerinin ve tekniklerinin uygulanmasını sağladı. Türk cerrahisine yaptığı hizmetlerden ötürü Hacettepe üniversitesi'nce kendisine onur doktorası verildi. Başlıca yapıtları: *Cerrahi endikasyonlar* (1938), *Genel şirürji dersleri* (F. Arel ile 1938), *Helle Blütter dunkel Blütter* (1969).

Nissl cisimcikleri (alman psikiyatr Franz *Nissl*'in [1860-1919] adından). Nöroanat. Nöronun gövde kısmında bulunan ve boyandığında hücreye kaplan postu görünümü veren kromofil madde.

NİST ilg. (fars. *ne* ve *-est*'ten *nist*). *Esk.* "Yok", "değil" anlamında kullanılır.

NİSTAGMOGRAFİ a. (fr. *nystagmographie*). Nörol. Nistagmus kayıt tekniği. (En çok kullanılanı elektronistagmografidir.)

NİSTAGMOGRAM a. (fr. *nystagmogramme*). Nistagmografiyle elde edilen çizim.

NİSTAGMUS a. (fr. *nystagmus;* yun. *nystagma*, uyuklama'dan). Nörol. **1.** Göz kürelerinin, istemdışı ve genellikle birlikte, dikey, yatay ya da dairesel salınım hareketi, göz titremesi. (Başlıca iki tip nistagmus vardır: *yaylı nistagmus* ve *sarkaçlı nistagmus.*) **—2.** *Dalız kökenli nistagmus,* karşıt yönde ve farklı hızda art arda gelen iki fazdan oluşan yaylı nistagmus (yatay, dikey ya da dairesel). [Yavaş faz tamamen dalız kökenli bir belirtidir, ama hızlı fazın ya da karşı fazın nereden kaynaklandığı tartışmalıdır.] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Dizginli nistagmus,* özellikle yukarıya doğru bakarken açıkça belli olan ve göz kürelerinin ön-arka doğrultuda fırlama-çekilme hareketiyle belirginleşen yaylı nistagmus. || *Doğuştan nistagmus,* bakışın sabitleştirilmesi sırasında, genellikle yatay doğrultuda saptanan sarkaçlı nistagmus. (Çoğu zaman retina yozlaşması ya da doğuştan katarakt gibi göz bozukluklarıyla birlikte görülür.) || *Fizyolojik nistagmus,* yana bakışlarda görülen, fakat birkaç saniye içinde kaybolmasıyla patolojik nistagmustan ayrılan yaylı nistagmus. || *Madenci nistagmusu,* günümüzde nadir görülen ve madencilerde, kuşkusuz, ışık azlığıyla birlikte hep aynı yere bakmaktan dolayı sürekli olarak yukarı ve içe doğru bakmak biçiminde ortaya çıkan sarkaçlı nistagmus. || *Optosinetik nistagmus,* kişi önünden akıp geçen bir panoramaya gözlerini diktiği zaman iki gözde birden ortaya çıkan yaylı nistagmus. (Gözler panoramadaki bir noktaya dikildikten sonra [hızlı faz], aynı açısal hızla o noktayı izlemeye devam eder [yavaş faz], sonra gene eski noktaya döner ve dönüşler böylece sürer. Optosinetik nistagmus artkafa-yankafa bölgesindeki göz devindirici alanlarca [18. ve 19. Brodmann alanları] ayarlanıp sağlanır. Bu nistagmusun kaybolması bu alanlarda ya da korteks-çekirdek yollarında bir lezyonun bulunduğunu gösterir.) || *Sarkaçlı nistagmus,* iki temel nistagmus tipinden biri. Gözlerin aynı hızla bir o yana bir bu yana gidip gelme hareketi. (Doğuştan nistagmus ile madenci nistagmusu bu tiptedir.) || *Yaylı nistagmus,* iki temel nistagmus tipinden biri. Gözlerin değişik hızda bir o yana bir bu yana gidip gelme hareketi (nistagmusun hızlı ve yavaş fazları). [Hızlı fazın doğrultusuyla tanımlanması kabul edilmiştir. Dalız kökenli nistagmus, fizyolojik nistagmus ve optosinetik nistagmus ve dizginli nistagmus bu tiptedir.] || *Yumuşak damak nistagmusu,* yumuşak damakta görülen ritimli miyoklonilerin tümü. Soğanilik zeytinsi çekirdeğinin sinapsötesi bölümündeki hipertrofik bir yozlaşmadan ileri gelir. Bu yozlaşma ise, üstteki beyin korteksinde aynı taraftan ya da karşı taraftaki dişli çekirdekten çıkan merkez sinir demetinin bir lezyonuna bağlıdır.

—ANSİKL. *Dalız kökenli nistagmus.* Üç çeşidi vardır: 1. *Durup dururken olan dalız kökenli nistagmus,* tamamen patolojiktir, orta doğrultuda bakarken ortaya çıkar ve iki labirent arasındaki dengesizliği gösterir. Eğer, lezyon uyarıcı nitelikte ise gözler bu lezyon yönünde, lezyon yetersizce ona karşıt yönde hareket eder. 2. *Uyandırılan dalız kökenli nistagmus,* yalnız değişik doğrultulara bakış hallerinde görülür; sürekli olmasıyla fizyolojik nistagmustan ayrılır. Anlamı bakımından durup dururken olan nistagmusun aynıdır. 3. *Yapay nistagmus,* dalız ısıtılarak ya da kişi kendi ekseni etrafında döndürülerek, dalızın uyarılması ile, hızlı bir fazı izleyen yavaş bir faz halinde meydana çıkar. Bu normal dalız tepkileri dalız aygıtının ya da merkez dalız yollarının hastalıklarında bozulur.

NİSTATİN a. (fr. *nystatine*). Eczc. *Streptomyces noursei* kültürlerinden elde edilen ve mantarlara karşı kullanılan antibiyotik.

—ANSİKL. Nistatin maya mantarları özellikle *Candida albicans* üzerinde etkilidir. Mantarlara karşı etkisi miligram birimle belirtilir. Ağız kandidiyozları (pamukçuk) ile, dölyolu, mide-bağırsak, deri ve mukoza kandidiyozlarına karşı kullanılır. Dermatofit mantarlar üzerinde etkisi yoktur.

NİSTİ a. (fars. *nist* ve *-î*'den *nistî*). *Esk.* Yokluk: *Âlem-i nisti* (yokluk âlemi). *Hesti vü nisti* (varlık ve yokluk).

NİSTLİK a. (fars. *nist*'ten). *Esk.* Yokluk, nisti.

NİSTRU, Dniestr'in rumence adı.

NİSUAZ sıf. (Nice usulü anlamında fr. *niçoise*'dan). Mutf. *Nisuaz salata,* domates, yeşil biber, çiğ soğan, ançuvez ve siyah zeytin esasına göre hazırlanan salata.

NİSVAN çoğl. a. (ar. *nisvān*). *Esk.* Kadınlar.

NİSVİ sıf. (ar. *nisve,* kadınlar ve *-î*'den *nisvî*). *Esk.* Kadınlara ait, kadınlarla ilgili.

NİSYAN a. (ar. *nisyān*). *Esk.* **1.** Unutma, unutuş: "*...milli hareketin bütün bu cidali Osman'ın sancağını, Fatih'in tahtını, Selim'in hatırasını nisyandan kurtarmak içindir*" (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Nisyan-ı ebedi,* sonsuza dek unutma, hiç hatırlamama.

NİSYROS → İNCİRLİADA.

NİŞ a. (fars. *niş*). *Esk.* **1.** Arı, akrep gibi böceklerin iğnesi. **—2.** Zehir, ağu. **—3.** Diken. **—4.** *Niş-har,* diken yiyen; diken batmış, iğnelenmiş.

NİŞ a. (fr. *niche*). Mim. ve İnş. **1.** Duvar içinde bırakılan oyuk bölüm; göz, hücre. **—2.** *Düz niş,* planı dikdörtgen biçiminde olan niş. || *İçbükey niş,* planı bir çember parçası olan ve genellikle yarım beşik tonozla örtülen niş. || *Yuvarlak niş,* görünüşü çember biçiminde olan niş (çoğu kez içine bir büst yerleştirilir).

—Çevrebil. *Ekolojik niş,* bir türün aynı çevrede yaşayan başka türlerle ilişkileri ve beslenme tarzı bakımından doğal çevrede edindiği yer. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. Bir organın çeperinde bulunan ve o organın normal boşluğuna açılan oyuk. Ülserlerle, ülserleşmiş kanserlerin önde gelen anatomopatolojik öğesidir. (Mide ya da onikiparmakbağırsağı çeperlerindeki nişler röntgen muayenesiyle ortaya çıkarılabilir. Nişler, organı önden ya da yandan incelerken saydamsızlaştırılmış organın gölgesi üzerinde çıkıntı ya da normal gölge üzerinde koyu "kokart" biçiminde bir eklenti olarak belirir.)

—ANSİKL. Çevrebil. Bir organizmanın, bir topluluğun ya da bir türün ekolojik nişi yalnızca yetiştiği yere değil, ekosistem içindeki etkinliğine de bağlıdır. Bir benzetme yapmak gerekirse, barındığı yer bir organizmanın "adres"i ve ekolojik niş ise "meslek"idir. Doğada, bir nişi belirleyen, yaşama elverişli ya da elverişsiz sayısız parametreden dolayı bu mesleği tanımlamak çok zordur. Rekabet sonucu biri ötekini yerinden eder ilkesine (Gauss ilkesi) göre iki ya da daha çok tür, aynı coğrafi alanda aynı ekolojik nişi işgal edemez, çünkü türlerden biri daima ötekilere egemen olur ve onları nişten uzaklaştırır. Bu ilkeye aykırı bir örnek bilinmemektedir: nitekim, aynı alanda barınan ve aynı bölgelerde beslenen siyah karabatak *(Phalacrocorax carbo)* ile tepeli karabatak *(Phalacrocorax aristotelis)* aynı ekolojik nişi işgal etmezler, çünkü genellikle birincisi derinlerde avlanırken, diğeri yüzeysel sularda avını yakalar. Ekolojik nişlerin ayrımı yalnızca türler arasında değil aynı tür içinde, değişik gelişme evresindeki *(ekofaz)* bireyler arasında da geçerlidir. Coğrafi olarak farklı bölgelerde benzer ekolojik nişler işgal eden türler, taksinomi bakımından uzak olsalar dahi ekolojik olarak eşdeğer sayılır.

Allopatrik türler genellikle birlikte ortak bedensel, fizyolojik ya da etolojik karakteristiklere ve benzer ekolojik nişlere sahip oldukları halde simpatrik türler birbirinden ayrılan karakteristiklere ve daha farklı ekolojik nişlere sahiptirler.

Çevrebilimciler, başka türlerden gelen hiçbir zorlamanın bulunmadığı ve bir türün kuramsal olarak işgal edebileceği nişi *maksimum potansiyel ekolojik niş* ve bir türün ekosistem içinde işgal ettiği gerçek yeri de *gerçek ekolojik niş* olarak tanımlarlar.

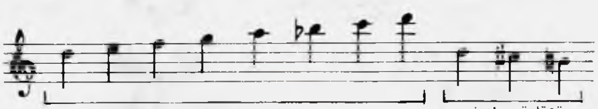
NİŞ, sırpça **Nis,** Sırbistan'da kent, Güney Morava'nın kolu Nisava'nın kıyısında yer alır; 161 000 nüf. Osmanlı kalesinin duvarları (XVII. yy.'ın sonu). Bizans'a ait kalıntılar. Büyük Constantinus I'in doğdu-

ğu eski *Naissus*. Bir tarım ve çeşitlenmiş sanayi (demiryolu gereci, alüminyum metalürjisi, elektronik, elektrikli ev aletleri, tekstil) bölgesinin ticaret merkezi.

—Tar. Çirmen savaşı'ndan (26 eylül 1371) sonra Türkler Niş ovasına inerek kenti geçici olarak ele geçirdiler (1376). On yıl sonra, Murat I'in (Hüdavendigâr) komutanlarından Timurtaşpaşaoğlu Yahşi Bey tarafından yeniden fethedilen Niş, Rumeli beylerbeyliğine bağlandı. Bayezit I (Yıldırım) zamanındaysa Anadolu'dan getirtilen aileler buraya yerleştirildi. Emir Süleyman'ın öldürülmesi ve Musa Çelebi'nin Edirne tahtına oturması üzerine, balkan devletleriyle anlaşan Çelebi Mehmet, bazı yerleri sırp despotu Stefan'a bıraktıysa da Niş'i elinde tuttu. 1443'te bir süre haçlı ordusunun denetiminde kalan Niş'i Murat II, Semendere'nin (Smederevo) fethinden sonra buraya bağladı. Bayezit II, kaleyi onarttı, askeri imalathaneler, silah ve cephane depoları yaptırarak kenti önemli bir üs haline getirdi. Rumeli seferlerinde ordunun ve çevre sancaklardan gelen birliklerin konaklama yeri olması nedeniyle çabuk gelişti. XVII. yy.'ın ikinci yarısında tam bir türk kenti özelliklerine sahip bulunan Niş, Viyana kuşatması'ndan sonra Graf von Baden komutasındaki avusturya ordusunun eline geçti. Sadrazam Tekirdağlı Mustafa Paşa, kethüdası Mehmet Çelebi'yi yardıma gönderdiyse de Avusturyalılar'ın kenti yağmalamasını ve halkı kılıçtan geçirmesini önleyemedi. Ancak bir yıl sonra yapılan Belgrad seferi sırasında (1690), sadrazam Köprülü Mustafa Paşa'nın kuşatması sonucu, Niş muhafızı Piccolomini aman dileyerek kaleyi teslim etmek zorunda kaldı. Pasarofça antlaşması (1718) ile Belgrad'ın Avusturyalılar'a terk edilmesi üzerine yeniden bir sınır kalesi durumuna gelen Niş, 1839'da eyalet merkezi oldu; Sofya, Samokov ve Köstendil buraya bağlandı. XIX. yy.'ın ikinci yarısında baş gösteren karışıklıklar Niş'in ekonomik yaşamını olumsuz yönde etkiledi. Bu dönemde Niş'e vali olarak atanan Mithat Paşa, önemli ıslahat hareketlerine girişti; yollar, okullar yaptırdı ve yardım sandıkları kurdu. Soygun ve eşkıyalık olayları önlendi. Böylece Niş eyaleti, Osmanlı devletinde büyük reform hareketlerinin gerçekleştirildiği ilk vilayet oldu. Bir süre sonra Tuna eyaletine bağlanan Niş, 1878'de imzalanan Berlin antlaşması'yla Türkler'in yönetiminden ayrıldı ve bağımsızlığını kazanan Sırbistan krallığı'nın sınırları içinde kaldı.

NİŞA a. (ar. *nişâ*). *Esk.* Nişasta.

NİŞABUR a. Müz. **1.** Türk müziğinde bir makam. (Bileşimi, Suphi Ezgi ve Hüseyin Saadettin Arel tarafından farklı olarak açıklanmıştır: Ezgi'ye göre, neva [*re*] perdesi üzerine taşınmış buselik makamına nişabur üçlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Arel'e göreyse, buselik [*si*] perdesi üzerine taşınmış uşşak dörtlüsüne, hüseyni [*mi*] perdesi üzerine taşınmış kürdi dörtlüsü ve acem [*fa*] perdesi üzerine taşınmış çargâh beşlisi eklenerek düzenlenmiştir. Makamın güçlüsü hüseyni [*mi*] değil neva [*re*] perdesi olduğuna göre Ezgi'nin tanımı daha doğrudur.) **—2.** *Nişabur üçlüsü*, nişabur makamının bileşiminde bulunan, birçok makamda da geçki olarak rastlanan üç ardışık seslik dizi. (Pesten tize doğru buselik, nim hicaz ve neva perdelerinden oluşur.)

nişabur makamının bileşimi

NİŞABÜREK ya da **NİŞABUREK** a. Müz. Türk müziğinde göçürülmüş bir makam. (Rast makamının, dügâh [*la*] perdesi üzerinde yeni seyir özellikleri kazanmasıyla oluşmuştur.)

nişabürek makamının dizisi

NİŞADIR → NIŞADIR.

NİŞAN a. (fars. *nişan*). **1.** Belirti, iz, işaret. **—2.** Bir şeyi belli etmek amacıyla üzerine konulan işaret. **—3.** Vurulmak istenen hedef. **—4.** Gördüğü önemli işlerden dolayı bir kimseyi onurlandırmak amacıyla verilen madalya. **—5.** Bir olayın anısına dikilen taş. **—6.** Evlenmek üzere ve belli bir törenle karşılıklı verilen söz. **—7.** Bu sözle evlilik arasında geçen süre: *Nişanı uzatmak.* **—8.** Bu sözün kutlandığı, duyurulduğu ve nişan yüzüklerinin takıldığı toplantı, eğlence: *Bir nişana davet edilmek.* (Bk. *ansikl.* böl. Folk.) **—9.** *Esk.* Yazı izi. **—10.** *Nişan almak*, top, tüfek vb. bir ateşli silahı, atılan mermi hedefi bulacak biçimde yöneltmek; bakışı, vurulacak hedef üzerinde toplamak, hedefi dikkatle tespit etmek: *Kalbine nişan aldı ama isabet ettiremedi. Gözünü kısarak geminin omurgasına nişan aldı;* bir başarı ya da etkinliğinden ötürü kendisine madalya verilmek. || *Nişan atmak*, belli bir noktaya silahla ateş etmek. || *Nişan koymak*, bir şeyi ileride tanıyabilmek ya da ölçebilmek için üzerine belirli bir işaret koymak: *Buğday yığınlarına nişan koymuş, çalınıp çalınmadığını denetlemişti.* || *Nişan takmak*, nişanlanacak çiftin nişan yüzüklerini parmaklarına geçirmek; bir kimsenin göğsüne madalya takmak. || *(Birine) nişan vermek*, bir kimseyi, bir başarısından ötürü nişanla ödüllendirmek. || *Nişan yapmak*, kızla erkeğin evlenme isteklerini kesinleştirmek ve bunu kutlamak için nişan töreni düzenlemek: *Aile arasında nişan yaptılar* || *Nişan yüzüğü* ya da *halkası*, evlenmek üzere verilen sözün belirtisi olarak takılan yüzük. (Eşanl. ALYANS.)

—Ask. *Nişan al!*, askerlere, atış durumuna geçmeleri ve yanakla kaynak yapmaları için verilen komut. || *Gece görüş nişan aleti*, karanlık koşullarda nişancının hedefi görmesini, nişan almasını, düşmanı gözetlemesini, hedefe uzak mesafeden etkili atış yapmasını sağlayan aygıt.

—Ask. denizc. *Armaya nişan almak*, bir düşman gemisinin direklerini hedef alarak ateş etmek. || *Su hattına nişan almak*, düşman gemisinin su hattını hedefleyip ateş açmak. (Bir geminin su hattı, nişan alma için daha belirgin bir hedef oluşturur; ayrıca mesafe uzun olsa bile isabet ihtimali yüksektir.)

—Balis. *Nişan hattı*, atış sırasında, bir silahla hedefini birleştiren doğru çizgi.

—Esk. spor. *Nişan taşı*, okçulukta üzerinde ok menzilleri, atış tarihi, kemankeş*in adı bulunan, 1-3 m yüksekliğinde, çeşitli görünüşteki taş. (Osmanlılar döneminde, Okmeydanı'nda en uzun ok atan kemankeşin adına dikilirdi.)

—Folk. *Nişan ardı*, bazı yörelerde nişan töreninin ertesi günü kız evinden oğlan evine gönderilen armağanlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Nişan pastası*, nişan töreni sırasında nişanlılar tarafından kesilen ve konuklara ikram edilen, genellikle çok katlı pasta. || *Nişan şekeri*, nişan töreni nedeniyle oğlan evinin kız evine götürdüğü ya da gönderdiği, süslü bir kutu, sepet ya da tepsi içindeki şeker. || *Nişan takımı*, nişandan önce oğlan evinin kıza aldığı elbise, ayakkabı, ziynet eşyaları, süs malzemeleri, gecelik, çamaşır vb. eşyalardan oluşan takım. || *Nişanı atmak*, evlenmekten vazgeçerek nişanlılık durumunu sona erdirmek. (Bu durumda verilen armağanlar karşılıklı olarak geri gönderilir.) [*Nişan bozmak* da denir.] || *Büyük nişan*, bazı yörelerde nişan törenine verilen ad. || *Küçük nişan*, bazı yörelerde söz kesme törenine verilen ad.

—Hayvc. Hayvanlara vurulan işaret. (Genellikle hayvanların kulakları bıçakla çentilerek, kesilerek ya da delinerek nişan konur. Bu işarete bazı yörelerde "en" denir.)

—Kur. tar. *Nişan alayı*, yeniçeri zorbalarından birinin işletmek üzere açtığı kahveye kendi ortasının nişanını alayla götürüp asması töreni. (Yasa gereğince yeniçerilerin sanat ve ticaretle uğraşmaları yasaktı. Ancak, sonradan ocak bozulunca, bu tür işler yapanlarla birlikte nişan alayı düzenleyenler de çoğaldı). || *Nişan kalemi*, Osmanlı devletinde vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mevali beratlarının, zeamet ve tımar kayıtlarının yapıldığı daire. ("Tahvil kalemi" ya da "Kese kalemi" denen bu dairede, tımar ya da zeamet verildiğine ilişkin belgeler, önce "derkenar" yazılmak üzere defterhaneye [tapu dairesi] gönderilir, bu işlem tamamlanıp buyrultusu alındıktan sonra yeniden Nişan kalemi'ne teslim edilirdi.) || *Nişan tahtası*, yapılmakta olan binalara ve limana mal getiren gemilere yeniçerilerin koydukları balta biçimindeki işaret. (→ BALTA* ASMAK.) || *Nişan-ı hümayun*, Osmanlı devletinde padişahın adını içeren ve imzası yerine geçen özel işaret, tuğra. (Ferman ve resmi belgelerdeki "nişanı şerifi alişanı sultani", "tevkii hümayun", "tevkii refi", "misali meymun", "alameti şerife" gibi terimlerin tümü de "tuğra" anlamını taşırlardı.)

—Nümism. Devlet tarafından herhangi bir üstün hizmete karşılık ödül olarak verilen onur belgesi, takı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sil. *Nişan aleti*, üzerinde iki dik karşılaştırma çizgisi bulunan ve bir topu ya da havantopunu hedefe tevcih (ya da tespit) etmeyi sağlayan merceksel alet. || *Nişan dairesi*, yatay açıları ölçmeye yarayan gözlem aleti. (Merkezinde, bir alidat ya da periskopik bir dürbün desteği dönen, bir iletkiyle kaplı bir tabladan oluşur.) || *Nişan düzlemi*, silahta, nişan aygıtının düşey karşılaştırma çizgisinden ve nişancının gözünden geçen düşey düzlem. || *Nişan hattı*, bir tevcih aletinde, nişan aygıtının düşey ve yatay karşılaştırma çizgilerinin kesişme noktalarını atıcının gözüyle birleştiren çizgi. || *Nişan hattı bozulmak*, bir silahtan söz ederken, belli bir noktaya tevcih edilmiş konumundan ayrılmak. || *Nişan hattını bozmak*, belli bir hedefe tevcih edilmiş bir silahın konumunu değiştirmek. || *Nişan hattı kontrol aleti*, nişan hatlarını doğrulamak için, bir namlunun eksenini belirginleştirmeyi sağlayan küçük alet. || *Nişan noktası*, ateşli bir silahla atış yaparak, vurulmak istenen nokta. || *Nişan sehpası*, tüfeği yatay ya da düşey düzlemde belirli bir hedef üzerinde tespit olanağı sağlayan, üç ayaklı ya da üstünde tüfek yatağı bulunan, sandık biçiminde atış

gece görüş nişan aleti

TC Genelkurmay genel sekreterliği

◀ ABD
Liyakat nişanı

Larousse

Almanya ▶
Liyakat nişanı

Larousse

Belçika ▶
Léopold nişanı
(subay)

Larousse

Büyük Britanya ▶
Victoria Cross

Büyük Britanya
Distinguished Service Order

Larousse

Larousse

◀ Danimarka
Danebrog nişanı
(şövalye)

Larousse

◀ Finlandiya
Beyaz gül nişanı
(şövalye)

Lauros-Giraudon

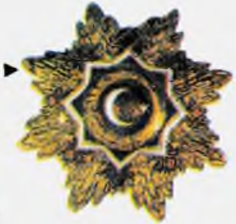

◀ Fransa
Légion d'honneur

TÜRK NİŞANLARI

İstiklal madalyası

Mecidi nişanı ▶

◀ Nişanı osmani (Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya ait)

Nişanı osmani (Mehmet Yaver Paşa'ya ait)

Meclisi mebusan azalarına mahsus madalya

Hizmet nişanı (Türkiye Cumhuriyeti dönemi)

◀ Şeref nişanı (Türkiye Cumhuriyeti dönemi)

YABANCI NİŞANLAR

Larousse

Larousse

◀ ABD Bronze Star Medal

x

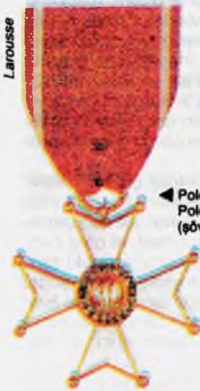
◀ ABD Kongre onur madalyası

Larousse

◀ Almanya Demir haç (1. ve 2. sınıf)

Larousse

◀ Polonya
Polonia Restituta nişanı
(şövalye)

Larousse

◀ San Marino
San Marino
Biniciler
nişanı
(şövalye)

Larousse

◀ Senegal
Aslan nişanı
(subay)

Larousse

◀ Eski SSCB
Lenin nişanı

Eski SSCB
Kızıl bayrak nişanı

Larousse

Tunus ▶
Bağımsızlık nişanı
(subay)

Larousse-Arthus Bertrand

Vatikan
Aziz Büyük Gregorius nişanı
(şövalye)

Larousse

Yunanistan
Soter nişanı
(taksiarkhis)

Larousse

Hollanda
Orange-Nassau nişanı
(subay)

Larousse

İspanya
Carlos III nişanı
(Comendador)

Larousse

◀ İsveç
Melekler nişanı
kolye, plaka, haç

Studio Granath-İsveç Krallık nişanı

Larousse

İtalya ▶
İtalyan Cumhuriyeti
Liyakat nişanı
(şövalye)

Larousse

Lüksemburg ▶
Meşe Taç madalyası
nişanı (şövalye)

Larousse

Monako ▶
Saint-Charles
nişanı
(şövalye)

Larousse

Norveç ▶
Aziz Olav nişanı
(şövalye)

eğitim gereci. (Nişan çizgisini bulmayı ve belirli bir noktaya nişan almayı sağlayan, nişancılık eğitiminin önemli gereçlerinden biridir.) || *Belirli bir noktaya nişan almak,* nişan hattını, hedefe ya da yardımcı bir tevcih noktasına yöneltmek.

—Yerbil. *Nişan ekseni,* bir dürbünün nişan doğrultusu, optik ekseni.

—ANSİKL. Folk. Nişan töreni, yörelere göre farklılıklar gösterir. Bazı yörelerde söz kesme töreniyle birlikte yapılır ve sade bir törendir. Bazı yörelerdeyse bir tür düğün provası niteliği taşır. Nişan günü önceden komşu ve akrabalara haber verilir. Kız giydirilip süslendikten sonra köşeye oturtulur. Davetlilerin tümü geldikten sonra her iki ailenin de saygı ve sevgisini kazanmış biri ya da bir akraba nişan yüzüklerini takar. Bazı yörelerde de kızla oğlana ayrı ayrı odalarda yüzük takılır, bu durumda kızın yüzüğünü genellikle kayınvalide takar. Yüzük takıldıktan sonra el öpülür; akraba ve yakınlar kıza çeşitli takılar ve armağanlar verir; bazen kadın erkek bir arada, bazen de ayrı ayrı eğlenilir. Konuklara şeker, kurabiye, kolonya, şerbet, limonata, meyve vb. ikram edilir. Bazı yörelerde eğlence konuklar gittikten sonra kızın arkadaşları tarafından sabaha değin sürdürülür. Nişan töreni genellikle kız evinde yapılır ve nişan, kız evinin yapması gereken bir tören olarak kabul edilir. Masrafları kız babası karşılar. Nişan için salon tutma da yaygın uygulamalardandır. Kentlerde de nişan töreni farklılıklar gösterir. Salon tutularak düzenlenen törenler yanında, evde ya da nişanlanacak gençlerin kendi aralarında yaptıkları küçük törenlere de rastlanır. Nişan töreni hemen her yörede evliliğe hazırlık döneminin başlangıcı olarak kabul edilir.

• *Nişan ardı,* nişanın ertesi günü, kız evinden oğlan evine birkaç tepsi kurabiyeyle birlikte çeşitli armağanlar gönderilir. Bu armağanlardan bazıları ayrı ayrı bohçalanıp, küçük bir bakır tasa konan kurabiyelerle birlikte nişan töreninde kıza takı takan oğlan evi yakınlarına götürülür. Bohçalar kişiler için değil, haneler içindir. Her hane ferdi için bohçada bir armağan bulunur. Kurabiyeler ağız tadını simgeler. Nişan ardını genellikle kız yengesi ve kızın yakınları götürür, oğlan evine yaklaştıklarında havaya silah atılarak ya da gürültü yapılarak yaklaştıkları bildirilir.

—Nümism. Osmanlılar'da her alanda yararlılıkları ve üstün hizmetleri görülenlere nişan verilmesi madalyadan sonra başladı. Daha önce bu amaçla kılıç, hilat, sorguç, çelenk vb. veriliyordu. Mahmut II döneminde (1808-1839) çıkarılan Nişanı iftihar bu alanda ilk örnektir (1832). Bunu pırlanta süslemeli, minyatürlü Tasviri hümayun nişanı izledi (1832). Birkaç derecesi ve murassası olan nişanlar altın, gümüş gibi metallerden yapılıyor ve çok değerli taşlarla süsleniyordu; kimilerinin de şemseleri vardı. Bu nişanlar özel bir nizamnameyle veriliyor, çoğunun beratı bulunuyordu. Daha sonra Abdülmecit (yeniden çıkarılan Nişanı iftihar, Nişanı füruğ efşan, Nişanı imtiyaz, Mecidi nişanı), Abdülaziz (Nişanı âli imtiyaz, Nişanı osmani), Abdülhamit II (Nişanı şefkat, Nişanı âli imtiyaz, Hanedanı âli osman, Ertuğrul nişanı) ve Mehmet V (Nişanı maarif, Meziyet nişanı, Meclisi mebusan azalarına mahsus nişan) dönemlerinde çeşitli nişanlar çıkarıldı. 1850'deki para darlığı sırasında tüm nişanlar ve madalyalar toplatılarak darphaneye gönderildi, altın ve gümüş para basımında kullanıldı. Nişanlar bir kurdeleyle boyna asılabildiği gibi, genellikle göğsün sol tarafına takılıyordu. Osmanlı padişahları nişan verir, ancak kendileri nişan kabul etmezlerdi. Bu gelenek Abdülmecit'in Fransa'nın gönderdiği Légion d'honneur nişanını kabul etmesiyle terk edildi.

Cumhuriyet kurulduktan sonra 26 kasım 1934 tarih ve 2590 sayılı yasa'yla tüm sivil rütbelerle birlikte nişan ve madalyalar kaldırılarak, kullanılmaları yasaklandı. Aynı yasada Türkler'in yabancı devlet nişanları taşımayacakları da belirtildi. 24 ekim 1983 tarih ve 2933 sayılı madalya ve nişanlar yasası'nda ise, günümüzde verilebilecek nişanlar belirtildi: *Devlet nişanı,* Türkiye Cumhuriyeti ile dostça ilişkilerin geliştirilmesi ve ulusların birbirlerine yakınlaşmalarını sağlayan ülkelerin devlet başkanlarına: *Cumhuriyet nişanı* aynı amaçlarla bu ülkelerin başbakanları, bakanları ve dış temsilcilik çalışanlarına; *Liyakat nişanı* bilim ve sanatta Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda tanıtılması ve yüceltilmesini sağlayan yabancı kişilere. Bu yasaya göre başka devletlerce türk yurttaşlarına verilen nişanlar, Başbakanlık personel genel müdürlüğü'nce tescil edildikten sonra takılabilmektedir.

NİŞAN sıf. (fars. *nişānden,* durmak, dikilmek'ten *nişān*). *Esk.* "Duran", "dikilen", "kalan" anlamında bileşik sözcükler türetir: *hatır-nişan* (hatırda kalan, unutulmayan), *madelet-nişan* (adaletli olan, âdil kalan) vb.

NİŞANCI sıf. ve a. **1.** Hedefi vurmak üzere yetiştirilmiş kimse; atıcı. **—2.** *Sıf + nişancı,* nişancılığı belli bir nitelikte olan kimse: *İyi, kötü nişancı. Keskin nişancı.*

—Ask. Silahı hedefe düzgün bir biçimde yönelterek atışın isabetli olmasını sağlayan asker. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. denizc. Savaş gemilerinde, topçu kulesinin içindeki top mesafe aletini kullanan uzman asker.

—Tar. Osmanlılar'da yüksek düzeyde bir devlet görevlisinin unvanı. (*Tevkii, tuğrai, muvakki* de denirdi). [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Ask. Nişancı, yalnız nişan alarak değil, ama atışın sürdürüldüğü süre içerisinde yeterli vuruşu sağlayarak öne çıkar. Topçu sınıfında, top nişancısı "onbaşı" rütbesindedir. Ayrıca mürettebatı bulunan ağır makineli tüfek, tanksavar ve uçaksavar gibi silahlarda da bir nişancı vardır.

—Tar. Nişancı unvanının kullanılmasına Osmanlılar'da ne zaman başlandığı kesin olarak bilinemekteyse de Fatih kanunnamesi'ne dayanarak XVI. yy. ortalarında bu görevin var olduğu söylenebilir. Nişancının görevi yabancı hükümdarlara gönderilecek mektuplarla, ahitnamelerin; vezirlere verilecek menşur ve beratların müsveddelerini hazırlamak, padişah adına yazılan ferman, berat vb. yazıların başına padişahın tuğrasını çekmekti. Ayrıca tımar, zeamet ve hasların tevcihine, arazi tahriri işlerine nezaret etmek de bunların görevleri arasındaydı. Tahrir defterlerinde gerekli düzeltmeler padişah fermanıyla nişancı tarafından yapılırdı. Nişancılar ayrıca üyesi bulundukları Divanı hümayun'a katılırlar ve hukuki sorunlarda görüş bildirirlerdi. Nişancıların görevleri zaman içinde değişikliğe uğradı. 1650'de diplomatik yazışmalar nişancılardan alınarak daha önce nişancıların maiyetinde bulunan reisülküttaplara verildi. Giderek önemini yitiren nişancılık 1836'da resmen kaldırıldı. Tuğra çekmek görevi defter eminliğine bağlı tuğranüvise, öteki görevleri de Babıâli'nin ilgili bürolarına verildi.

NİŞANCILIK a. Hedefi vurmakta gösterilen ustalık.

—Kur. tar. Ferman ve beratlara tuğra çeken görevlinin yaptığı iş. ("Tuğracılık"da denen nişancılık kaldırıldıktan [1836] sonra, Babıâli'de yeni bir büro kuruldu. Buraya alınan hattat-kâtipler, padişahın tuğrasını hazırlamak ve çıkarılacak fermanlara işlemekle görevlendirildiler. Büronun başında "nişan mümeyyizi" adıyla anılan bir amir vardı.)

NİŞANDE sıf. (fars. *nişānden,* dikilmek'ten *nişande*). *Esk.* **1.** Dik duruma getirilmiş, dikilmiş. **—2.** Hedef olarak dikilmiş olan.

NİŞANE a. (fars. *nişan*'dan *nişane*). *Esk.* İz, belirti: *"Nam ü nişane kalmadı fasl-ı bahardan / Düştü çemende berk-i dıraht itibardan"* (Baki, XVI. yy.). *Dostluk nişanesi olarak.*

—El sant. DURAK'ın eşanlamlısı.

—Zootekn. Büyükbaş evcil hayvanların donunda, özellikle başta ve bacaklarda görülen beyaz lekeler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Zootekn. Nişaneler hayvanları tanımakta ve ayırt etmekte işe yarar. Alın, bacak, ayak ve vücut nişaneleri olarak birçok çeşide ayrılır ve biçimlerine, yerlerine, yaygınlıklarına göre de çeşitli adlar alır. Örneğin alındakiler, biçimlerine göre kartopu, yıldız, üçgen nişane diye adlandırılır. Ayak ve bacaklardaki nişanelere seki denir; alçak seki, tam seki, yüksek seki, çizme seki, vb. Vücut üzerindeki nişanelerden al donlu hayvanlarda yele ve kuyruğun beyaz olmasına akkanat denir.

NİŞANGÂH a. (fars. *nişān* ve *-gāh*'tan *nişangah*). **1.** Hedef olarak alınan yer; hedef, hedef tahtası. **—2.** Ateşli bir silah ya da top üzerinde bulunan, gez ve arpacıktan oluşan nişan alma düzeneği. (Gelişmiş silahların nişangâhlarında optik ve elektronik sistemler kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Sil.] **—3.** *Nişangâh açısı,* atış sırasında, bir silahın namlu doğrultusu ile bu silahı, hedefle birleştiren hattın oluşturduğu açı. (Bu, atış ve nişan hatlarının oluşturduğu açıdır.) || *Nişangâh tamburaları,* topta bulunan nişan aletlerinin bölümleri. (Bunların üzerindeki işaretlere göre yana ya da yüksekliğe nişan alınır.)

—Ask. havc. *Nişangâh başlığı,* bir uçakta pilotun gözleri önüne yerleştirilen ve atış ve bombardıman sisteminin bir parçası olan donanım. || *Hava atış* ya da *bombardıman nişangâhı,* bir hava atışının ya da bombardımanın gerçekleştirilmesi için gerekli yönlendirmelerin ve düzeltmelerin yapılmasını sağlayan ya da kolaylaştıran optik ya da elektronik aygıt. (Nişangâhların yerini nişangâh başlıkları gibi gittikçe daha karmaşıklaşan aygıtlar almaktadır.) [Eşanl. VİZÖR] || *Hesaplayıcı nişangâh,* nişan alma işlemini tümüyle gerçekleştiren atış sistemi.

—ANSİKL. Sil. Ateşli silahların menzillerinin artması nedeniyle nişan almak için yalnızca sabit gez yetersiz kalıyordu; bu nedenle, Gribeauval, mesafeye göre ayarlanabilen ilk nişangâhları gerçekleştirdi. Derecelere bölünmüş bir sürgü boyunca yukarıya hareket eden gez, silahın namlusunu kaldırmak için isteğe göre yükseltiliyordu.

Gezin (ya da yuvarlak gezin), *yükseltme tamburası,* denilen bir tamburaya bağlı olarak aşağı yukarı yer değiştirmesiyle, nişan hattı da mesafeye göre değişir ve böylece, diğer ucu (arpacık) sabit bırakılarak uygun mesafeye göre doğru nişan alınır. Gezin istenilen mesafeye ayarlanan konumları, silah namlusuna, hedef uzaklığına karşılık gelen eğimi vermeyi sağlar.

Günümüzde gelişmiş topların ve uçaksavar silahların nişangâhlarıyla belirlenmiş mesafeye ve hedefin durumuna göre optik ya da elektronik bir sistemle otomatik olarak nişan alınabilmektedir.

NİŞANGEÇ a. Marangl. Düzeltilmiş bir ağaç parçasının yüzüne ve cumbasına koşut çizgiler çizmeye yarayan el aleti. (Eşanl. NİŞANGİR.)

—ANSİKL. Marangl. Nişangeç, ağaç ya da metal bir kol ise bu kolun üzerinde hareket edebilen bir gövdeden oluşur. Bir vida ya da kamayla gövdeye tespit edilen ve kimi zaman üzerinde milimetrik bölümler bulunan kolun ucunda sivri bir uç yer alır. Nişangeçler tek, çift ya da dört kollu olabilir. Başlıca, eğmeçli kenarlara koşut çizgiler çizmeye yarayan *kenar nişangeçleri* ve fileto kanalları açmak için kullanılan *kesici nişangeçler* ayırt edilir. Lamba, kiniş ve zıvana yerleri, diş dipleri nişangeçle markalanır.

NİŞANGİR sıf. (fars. *nişan* ve *gir*'den *nişan-gir*). *Esk.* **1.** Not alan, not yazan. **—2.** Üzerine baskı yapılan ya da marka basılan.

◆ a. Marangl. NİŞANGEÇ'in eşanlamlısı.

Nişanı Âli Imtiyaz, Abdülaziz ve Abdülhamit II döneminde çıkarılmış altın nişanlar; derecesi ve nizamnamesi yoktur. Ortası hafif kabarıktır ve üzerinde kırmızı mineli ve altın yaldızlı defne dalıyla çevrili olan padişah tuğrası vardır. Bunun da çevresinde güneş biçiminde, üzeri pırlantalarla süslü 35 ışın bulunur. Bu nişanlar pırlantalı bir iğne ve kenarları yeşil çizgili kırmızı bir şeritle göğse takılıyordu. Abdülhamit II döneminde üstün hizmetleri görülen ilim adamlarına, yöneticilere, askerlere ve yabancı devlet adamlarına verilmek üzere çıkarılan (1878) Nişanı Âli imtiyaz'ın ise üzerinde mine işlemeli "hamiyet, gayret, şecaat, sadakat" sözcükleri yer alıyordu. Bunun çevresi beşer ışınlı sekiz kollu yıldız biçimindeydi. Murassa olan bu nişanların ayrıca şemseleri vardı. Nişan ve şemse 37 kırat ağırlığında 170 taşla süslüydü. Bu nişan, takılmaması koşuluyla sahibinin büyük erkek çocuğuna geçerdi.

Nişanı endaht madalyası, Abdülaziz döneminde (1861-1876) bastırılan gümüş madalya (1863). Bu madalya keskin nişancılara verilmek üzere çıkarılmıştı.

Nişanı fürûg efşân, Abdülmecit döneminde (1839-1861) yalnızca padişahlar tarafından takılmak üzere çıkarılan nişan (1839).

Nişanı iftihar, Ahmet Bey tarafından ihdas edilen Tunus nişanı. Altı derece. 1956'da kaldırıldı, yerini Bağımsızlık nişanı aldı.

Nişanı iftihar, Mahmut II (1808-1839) ve Abdülmecit (1839-1861) dönemlerinde çıkarılan nişan. Mahmut II zamanında çıkarılanların (1832) murassası ile altın ve gümüşten dört derecesi vardı. 1850'ye değin kullanılan bu nişanlar o yılki para darlığı yüzünden öteki madalya ve nişanlarla birlikte toplatılıp para basımında kullanıldı. Abdülmecit döneminde çıkarılan Nişanı iftihar da murassa ve dört dereceden oluşur; nizamnamesi yoktur; berat harcı bin kuruştur. Bu nişanların ortasında oval bir plaka üzerinde Abdülmecit' in çiçekli tuğrası, bunun çevresinde gümüşten 32 ışın vardır.

Nişanı iftihar madalyası, Abdülmecit döneminde (1839-1861) altın ve gümüşten bastırılan madalya (1858). Bu madalya kimi zaman Nişanı iftihar'la birlikte veriliyordu.

Nişanı imtiyaz, Abdülmecit döneminde (1839-1861) çıkarılan nişan; nizamnamesi yoktu. Beratla verilir ve tek dereceli olmakla birlikte verilen kişiye göre değeri değişirdi. Nişanın ortasına kırmızı mineli defne dalıyla çevrili padişah tuğrası işlenmişti, bunun da çevresinde güneş biçiminde, değerli taşlarla süslü 35 ışın vardı. Özel izinle takılabilmek koşuluyla mirasçılara geçerdi.

Nişanı maarif → MAARİF NİŞANI.

Nişanı osmani, Abdülaziz döneminde (1861-1876) her türlü devlet hizmetinde üstün yararlılıkları görülenlere ve yabancı devlet adamlarına verilmek üzere çıkarılan nişan (1862); Mecidiye nişanı'ndan sonra en büyük osmanlı nişanıydı. Dört dereceliydi ve yalnızca beratı olan kişilerce takılabiliyordu. Ayrıca murassaları da vardı. Birinci dereceden dört bin, ikinciden üç bin, üçüncüsünden bin altı yüz, dördüncüsünden de yedi yüz elli kuruş harç alınırdı. Murassaların şemsesi 40 kırat ağırlığında 408 pırlantayla süslüydü. Murassa ve birinci derecelerin şemseleri 100, ikinci dereceninki 90 mm, nişanları ise 65 mm çapındaydı. Nişan, üzeri mineli ve sekiz kollu gümüşten bir yıldız; şemseler her biri yedi ışınlı sekiz kollu güneş biçimindeydi; göbekleri mineliydi.

Nişanı şefkat, Abdülhamit II döneminde (1876-1909), yalnız kadınlara verilmek üzere çıkarılan nişan (1878). Üç dereceli (birinci ve ikinci dereceleri murassaydı) olan bu nişanlar, çeşitli doğal afetlerde maddi ve manevi yararlılıkları görülen kadınlara veriliyordu. Ortadaki göbek bölümünde sultanın tuğrası ve 1295 tarihi bulunuyordu. Bunu üzeri mineli beş köşeli bir yıldız çevreliyordu. Yıldızların dış köşelerinde gümüşten dokuz ışın vardı. Nişan, takılmamak koşuluyla mirasçılara geçiyordu.

NİŞANLAMA a. Nişanlamak eylemi.

NİŞANLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi (bir kimseye, bir kimseyle) nişanlamak, iki kişiyi nişanlamak,* yüzük takarak evlenme kararlarını açıklamak: *Kızlarını bir mühendisle nişanladılar.* **—2.** Nişan almak. **—3.** *Bir şeyi nişanlamak, üzerine nişan koymak.*

—Oy. Bilardoda, istekayla gidip gelme hareketi yaparak vuruşa hazırlanmak.

◆ **nişanlanmak** dönşl. f. *Bir kimseyle ya da birbirleriyle nişanlanmak,* ona ya da birbirine yüzük takarak karşılıklı evlenme sözü vermek. *On sekiz yaşında nişanlandı. Dün gece nişanlandılar. Bir doktorla nişanlandı.*

◆ **nişanlanmak** edilg. f. **1.** İşaretlenmek. **—2.** Nişan alınmak: *Nişanlanan hedef vurulamadı.*

NİŞANLANMA a. Ayrı cinsten iki kişinin, birbirlerine evlenme sözü verdikleri bağımsız bir aile hukuku sözleşmesi.

—ANSİKL. Huk. Nişanlanma, evlilik öncesi yapılan, şekle bağlı olmayan bir sözleşmedir. Nişanlanacak tarafların temyiz gücüne sahip ve reşit olmaları gerekir. Sınırlı ehliyetsizler (temyiz gücüne sahip küçükler ve kısıtlılar) yasal temsilcilerinin izniyle nişanlanabilirler. Tam ehliyetsiz kişilerin yaptığı nişanlanmalar geçersizdir. Nişanlanma, kişiye bağlı haklardan olduğu için temsil yoluyla nişanlanma olanaksızdır. Taraflar nişanlanma iradelerini karşılıklı ve birbirlerine uygun bir biçimde yapmalıdır. Nişanlanma sözleşmesi nişanlanan kişilere evlenme yükümlülüğü getirir. Ancak bunu yerine getirmeyen tarafı evlenmeye zorlayacak bir yasa kuralı yoktur.

Nişanlanmanın geçerli sayılabilmesi için taraflar arasında nişanlanmaya engel bir durumun bulunmaması gerekir. Nişanlılar arasında evlenmeye engel olacak derecede kan ve sıhri hısımlar varsa, taraflardan birisi evli ya da akıl hastasıysa nişanlanma geçersizdir.

Nişan bozulduğunda, nişan sırasında verilen hediyeler karşılıklı olarak iade edilir. (Nişanlılardan birinin ölümü halinde hediyeler geri verilmez.) "Hediye" kavramının içine örf ve âdet uyarınca takılan kolye, yüzek, bilezik vb. eşyalar girer. Ayrıca, haklı bir neden olmadan nişanı bozan taraftan maddi ve manevi tazminat da istenebilir.

NİŞANLANMAK → NİŞANLAMAK.

NİŞANLI sıf. **1.** Evlenme sözüyle birbirlerine bağlanmış kız ve erkek ya da her biri için kullanılır. **—2.** *Esk.* Bir nişanı, işareti olan.

—Ciltç. *Nişanlı şiraze,* eski ciltçilikte formaların ortasından alınan şirazelere verilen ad. (Gelişigüzel alınanlara *saplama şiraze* deniyordu.)

—Kur. tar. *Nişanlı kâğıt,* padişahla birlikte sefere çıkan nişancının, İstanbul'da serdarıekremin yerine sadaret kaymakamı olarak bırakılan vezire, gerektiğinde doldurulmak üzere tuğraları çekilmiş biçimde gönderdiği ahkâm kâğıdı.

◆ a. (İyelik ekiyle) birine nişanla bağlanmış olan kimse: *Nişanlısı dün geldi.*

Nişanlılar *(I Promessi Sposi),* A. Manzoni'nin tarihsel romanı: 1821-1823 yılları arasında *Fermo e Lucia* geçici başlığı altında taslağı hazırlandı. Romanın ilk baskısı 1825-1827 arasında, dili bakımından geniş çapta değiştirilip düzeltilen kesinleşmiş baskısı da 1840-1842 arasında yayımlandı. Olay Lombardia'da, XVIII. yüzyıl başlarında geçer ve 1630'da Milano'da veba olayının canlandırıldığı bölümde doruğa ulaşır. Manzoni bu romanda, düğünleri süresiz ertelenen Renzo ve Lucia adında iki köylü genci sahneye koyar.

NİŞANLILIK a. **1.** Nişanlı olma durumu. **—2.** Evliliğe kadar nişanlı olarak geçirilen süre.

NİŞANSIZ sıf. **1.** Belirleyici, ayırdedici bir işareti, izi olmayan şey için kullanılır. **—2.** Madalyası olmayan: *Savaşa nişanı, apoleti olmayan, sıradan bir er olarak katıldı.*

NİŞANTEPE. Arkeol. Boğazköy'de (Hattuşaş), Büyükkale'yi G.'den gelecek saldıralara karşı korumak için yapılmış kalenin bulunduğu kesim. Burası kaya tepesinin doğal biçimlerine uydurularak inşa edilmiş bir bey konağıdır. D.'da granitten yapılmış aslan heykelleriyle süslü bir kapı bulunuyordu. Tepenin yamacında da Şuppiluliuma I'in (İ.Ö. 1371-1345) yazıtı (Nişantaş) vardır.

NİŞAPUR ya da **NEYŞABUR,** İran'da kent, Horasan'da; 109 285 nüf. Parlak bir geçmişten sonra moğol istilalarından bu yana sıradan bir tarım pazarı haline gelen bu kente, pamuk sanayisi canlılık getirmektedir. Maden türkuvaz madenleri kentin yakınındadır.

—Tar. Ortaçağ'da İran'ın en büyük, Horasan'ın da en önemli başkentinden biri olan Nişapur, Şapur I ya da Şapur II tarafından kurulmuştur. Hicret'in otuzuncu yılında Basra valisi Abdullah bin Amir burayı ele geçirdiyse de, bir süre sonra Horasan ve Toharistan'da patlak veren ayaklanmalar sırasında Araplar kentten çıkarıldılar. VII. yy.'ın sonlarına doğru Abdullah bin Hazım'ın Merv yakınlarında öldürülmesi üzerine Horasan'a egemen olan Emeviler'in yönetimine geçen Nişapur, Ebülabbas Abdullah bin Tahir III'ün kendisine başkent yapmasından (IX. yy.) sonra gelişmeye başladı. X. yy. başlarında, Samaniler döneminde Horasan valisinin ve başkomutanının merkezi olmasıyla daha da önem kazandı ve büyüdü. Ancak sonraki yüzyıllarda kıtlık, depremler, ayaklanmalar, istilalar ve özellikle de moğol ordularının yağmalarıyla karşı karşıya kalan Nişapur çok geriledi. 1037'de Tuğrul Bey'le Selçuklular'ın eline geçen kenti, XI. yy.'ın ortalarına doğru Harizmşah Atsız aldı. 1153'te Oğuzlar tarafından yıkıma uğradı. Toğan Şah Ebu Bekir 1174'ten 1185'e değin, daha sonra oğlu Sencerşah buraya egemen oldular. 1187 ortalarında Nişapur'u ele geçiren Harizmşah Tökiş, kentin yönetimini büyük oğlu Melik Şah'a bıraktı, XIII. yy.'ın başlarında Kutbettin Muhammet'in eline geçen kent 1221'de Mo-

atışın yönlendirilmesi ve gözlenmesi için kızılaltı nişangâh başlığı

nişangeç

ğollar tarafından yakılıp yıkıldı.
—Arkeol. Nişapur'un bulunduğu yerde, dikkate değer yalancı mermerlerle ve ender rastlanan boyalı parçalarla süslü küçük bir saray ve ikincil nitelikte birkaç köşk ortaya çıkarıldı. Nişapur, IX. yy.'dan başlayarak seramikçiliğin en büyük merkezlerinden biri oldu; bu alandaki ününü X. ve XI. yy.'larda da sürdürdü (eşmerkezli dekorlar ve yazılar ya da bazen çin etkisini belli eden geometrik ve figüratif motifler).

NİŞASTA a. (fars. *nişâste*'den). **1.** Bitkilerin köklerinde (manyok, yam), yumrularında (patates), meyve ve tohumlarında (tahıllar, baklagiller) bulunan yedek besin maddesi glusidin temel biçimi. [Glukozun, formülü $(C_6H_{10}O_5)_n$ olan bir polimeridir; bitkilerin kök, yumru gibi yeraltı organlarında bol miktarda bulunan, bu organlardan ince beyaz toz halinde elde edilen ve hemen tümüyle nişastadan oluşan yedek maddeye ise kimi zaman fekül ya da kök nişastası da denmektedir.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yeşil nişasta,* nişasta üretiminde kurutma işleminden önce elde edilen ve yapısında % 38 oranında su bulunan nemli nişasta.
—Bes. san. *Nişasta imalathanesi,* nişasta yapan, genellikle patatesten nişasta yapan fabrika. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kâğıtç. *Nişasta aharı,* nişastanın pişirilmesiyle elde edilen ahar. (Bu tür aharlı kâğıtlar kolay silinirdi. Çifte aharlı ebru yapımında da yumurta aharının altına nişasta aharı sürülürdü.)
—ANSİKL. Nişastaya yalnızca bitkilerde rastlanır. Nişasta tanecikleri ya da *aminoplastlar* boyları, biçimleri, göbeklerinin konumu ve şekli, göbeği çevreleyen ve farklı polimerleşme derecelerine bağlı olarak göbeğin çevresinde ardışık olarak sıralanmış katmanlara denk düşen şeritleri bakımından, içinde bulundukları bitki türüne göre ayırtedici özellikler taşırlar. Bu tanecikler, bitkinin türüne göre tek tek ya da topaklaşmış olarak bir arada bulunur. Bunlardan kimileri, polarılmış ışıkta göbek üzerinde merkezlenmiş "siyah haç" denen bir olay meydana getirir.
• *Nişastanın genel özellikleri.* Molekül kütlesi çok yüksek olan nişasta, d-glukopiranoz birimlerinin α-1,4 glukozit bağlarıyla bağlanması sonunda meydana gelen doğrusal polisakkarit zincirlerinden oluşur. Arı durumda soğuk su, alkol, eter vb.'de çözünmez. Kaynar suyla karıştırıldığında *nişasta kolası* denen akıcı bir pelte (kolloidal çözelti) meydana getirir. Nişastada pelteleşmeyi *amilopektin* denen bir bileşeni sağlar; diğer bileşenine *amiloz* ya da *amiloselüloz* adı verilir. Amiloz, serbest iyotla nişastanın tanınmasını ve nicel olarak belirlenmesini sağlayan morumsu bir kompleks oluşturur.
Tükrük ya da pankreas amilazının enzim etkisi, nişastayı önce iyotla kırmızı bir renk veren *amilodekstrin*'e ardından renksiz *dekstrinler*'e, en son da maltaz etkisiyle glukoza hidrolizlenen ve diholozit olan *maltoz*'a dönüştürerek çözer.
• *Nişasta üretimi.* Nişasta, sanayide en çok patatesten üretilir. (→ NİŞASTA İMALATHANESİ.) Mısır ya da diğer tahıl tohumlarının (buğday, pirinç, mısır, darı) kullanıldığı nişasta üretiminde sırasıyla şu işlemler uygulanır: 1. *tohumları ıslatma:* tohumlar seyreltik sülfürik asit ya da sodyum hidroksit çözeltisine bastırılır; tanelerin yumuşamasını sağlayan çözelti, kabuklarının yavaş yavaş erimesine neden olur. İşlem sonunda, bileşiminde organik maddeler ile mineral tuzlar bulunan ıslatma suyu, süzülüp deriştirildikten sonra antibiyotik sanayisine kültür ortamı olarak satılır: 2. *cücükleri ayırma:* cücüklerin ayrılması, tanelerin bir öğütücüden geçirilmesinden sonra uygulanır; cücükler daha sonra sulu asıltıda sürükleme yoluyla uzaklaştırılır; 3. *nişastayı ayırma:* kabuk ve cücüklerden temizlenen tanelerin öğütülmesi sonunda yapılır; 4. *kepeği ayırma:* suda asıltı halinde bulunan nişasta, ipek bezden yapılmış altıgen bir elekle elenir; böylece kepeğin elek üzerinde tutulması sağlanır; 5. *gluteni ayırma:* nişasta ve glutenin yoğunluk farklarından yararlanılarak yapılır; işlem iki aşamada gerçekleştirilir. Durultma yöntemiyle yapılan ayırma işlemi, önce eğik yüzeyler üzerinde, sonra büyük beton havuzlarda gerçekleştirilir; 6. *süzme:* arı nişasta sütü, vakumlu özel filtrelerden geçirilerek süzülür; 7. *kurutma:* içinden sıcak hava akımı geçirilen döner ya da pnömatik bir kurutucuda yapılır. (Bitmiş ürünün ortalama nemi, ağırlık olarak % 14 düzeyindedir. Çok nemli nişasta özel yöntemlerle kurutulduğunda iğne biçiminde kristallenir.)
Buğday nişastası üretiminde gluten, kimyasal ürünler katılarak yapılan yoğurma işlemi sonunda ayrılır; pirinç nişastasının çok ince olması, daha özel işlemleri gerektirir.
• *Kullanım alanları.* Nişasta, nişastalı bitkilerden (buğday, pirinç, mısır, kocadarı, patates, tapyoka, sagu, ararot), en ucuz besinlerin elde edildiği besin sanayisinde (pastacılık, şarküteri, perhiz unları, tatlı ve puding yapımı) kullanılır. Elektrolitik olarak yükseltgendiğinde kola yapımında, kâğıt hamurunun iyileştirilmesinde, sepicilikte kullanılan *dialdehitli nişasta* üretiminde yararlanılır. Nitrolandığında patlayıcı olarak işe yarayan nitrolu nişastayı verir. Ortofosfatlarla karıştırıldığında, çözündüğünden yüksek kıvamlaştırıcı bir güç kazanır; bu özelliğinden kozmetik ve besin sanayilerinde yararlanılır. Yumuşatıcı etkisinden dolayı eczacılıkta deri yangınlarına karşı hem doğal (lapa, banyo), hem de gliserole, macun, pomat ya da toz biçiminde kullanılır. Ayrıca gliserin, dekstrin üretiminde hammadde olarak değerlendirilir. Kâğıt ve tekstil sanayilerinde dönüştürme işleminden geçirilerek apre ve yapıştırıcı olarak tüketilir. Çeşitli yapıştırıcıların, özellikle de duvar kâğıdı yapıştırıcılarının hammaddesini oluşturur. Kimi kazan taş gidericilerinin bileşimine katılır, metalürji ve seramik sanayilerinde tozları (metal oksitleri) bağlamaya yarar.
Besin nişastalarının elde edildiği ürünlerden tahıllar (buğday, pirinç, mısır, kocadarı), patates, yam, tatlı patates, ararot ve sagu (sagu palmiyesinin özeğinden çıkarılır), hekimlikte yararlanılan nişastaların özütlendiği bitkilerdense yılanyastığı, güzelavratotu, şeytanşalgamı, baldıran, bandotu ve şakayık sayılabilir.
—Bes. san. Nişasta yapımı için patates ya da başka yumrular (yumru kökler, manyok vb.) kullanılır ve sırayla şu işlemler yapılır:
1. *yumruların taş topraktan temizlenmesi ve yıkanması;*
2. hücrelerin içerdiği nişaştanın elden geldiğince çoğunun çıkarılabilmesi için *rendeleme* ya da *ezme;*
3. rendelenmiş madde elekler üzerinde su ile karıştırılarak *"ham nişasta sütü" elde edilmesi;* bu "süt"te nişasta ile birlikte selüloz parçacıkları ve çözünen maddeler bulunur. Bundan hayvan yemi olarak kullanılan bir küspe de ayrılır;
4. hem nişasta sütünün *arıtılması.* Bu işlem, önce "süt" birkaç kez sulandırılarak, sonra santrifüj aygıtlarında ya da özel hidrosiklonlarda yoğunlaştırılarak yapılır. Nişasta tanecikleri dışında kalan yabancı maddeler ve ince samanlar su ile sürüklenip ayrılır. Bu sürede nişasta sütü giderek saflaşır;
5. nişasta sütünün *kurutulması,* yatay eksenli santrifüjlü kurutucularla gerçekleştirilir. Süt yaklaşık % 38 su içeren nemli nişasta verir. Buna "yeşil nişasta" adı verilir. Yeşil nişasta kurutulur, elenir ve çuvallara doldurulur.
• *Türkiye'de nişasta,* başta mısır ve mısıra oranla çok düşük miktarlarda olmak üzere, buğday ve patatesten elde edilir. Uzun süre aile ekonomisi çerçevesinde sürdürülen nişasta üretimi, İkinci Dünya savaşı yıllarında dışalımı kısmak amacıyla alınan özendirici önlemlerle zaman içinde bir sanayi koluna dönüştürülebilmiştir. Halen Türkiye'de Adapazarı'nda 3, Yarımca, İstanbul, Bursa, Samsun ve Uşak'ta birer olmak üzere 8 tane nişasta ve glikoz fabrikası bulunmaktadır. Üretilen nişastanın ortalama % 30'u besin maddesi olarak, % 70'i ise tekstil, kâğıt, ilaç vb. sanayi kollarında tüketilmektedir. 1991'de, Türkiye'de 18 milyar TL değerinde 31 000 ton nişasta üretilmiş, 300 milyon TL değerinde 500 ton dışsatım, 90 milyon TL değerinde 1800 ton dışalım yapılmıştır.

Réunion musées nation.

Nişapur
ibrikli tabak
astar üstüne mineli seramik
XI. yy.
Louvre müzesi, Paris

NİŞASTALI sıf. Bileşiminde nişasta bulanan bir madde için kullanılır.

Nişatâbâd sarayı → NEŞATÂBAD SARAYI.

NİŞEST a. (fars. *nişesten,* oturmak'tan *nişest*). *Esk.* Oturan.

NİŞESTE sıf. (fars. *nişesten,* oturmak'tan *nişeste*). *Esk.* Oturmuş.

NİŞİB a. (fars. *nişib*). *Esk.* **1.** İniş, yokuş aşağı. **—2.** *Nişib ü firaz,* iniş ve yokuş. ‖ *Nişibgâh,* çukur yer, çukurluk.

NİŞİMEN a. (fars. *nişimen*). *Esk.* **1.** Oturma yeri, oturulacak yer: *"Olmuştu nişîmenim çemenden..."* (A. H. Tarhan). **—2.** Toplanılan yer, meclis: *"Şair nişîmeninde bulur her safâsını"* (Tevfik Fikret).

NİŞİN sıf. (fars. *nişesten,* oturmak'tan *nişin*). *Esk.* Oturan, oturmuş anlamında bileşik sözcükler oluşturur: *bala-nişin* (yüksekte oturan), *kuşe-nişin* (köşede oturan), *post-nişin* (post üzerinde oturan; şeyh), *tekke-nişin* (tekkede oturan) vb.

NİŞİNOMİYA, Japonya'da kent, Honşu (Hyogo ili) adasında, Osaka körfezi kıyısında, Kobe ve Amagasaki arasında; 426 919 nüf. (1990). Demir-çelik. Elektrik donanımları. Sake üretimi. Sayfiye.

NİŞİO, Japonya'da kent, Honşu adasında (Aiçi ili), Nagoya'nın G.-G.-D.'sunda; 86 500 nüf. Elektrikli gereçler.

NİŞİO SUEHİRO, japon sendikacı ve siyaset adamı (Takamatsu, Kagava yönetim bölümü, 1891 - Tokyo 1981). 1925'ten 1940'ta kapatılıncaya kadar Sodomei'nin (Japon sendikaları genel federasyonu) genel sekreterliğini yaptı, Japon sosyal demokrat partisi'ni (1945) ve Sodomei'yi (1946) yeniden kurdu. 1961'de Japon demokratik sosyalist partisi'nin kurucu başkanı oldu. 1972'de siyasetten çekildi.

NİŞTER a. (fars. *nişter, nişter*). *Esk.* Neşter: *"Nişter-i gamzen aceb üstad imiş kan almada"* (Nedim, XVIII. yy.).

NİT a. (lat. *nitere,* parlamak'tan). Opt. Metre karede 1 *kandela*'ya eşdeğer ışıltı birimi. (Simge nt.)

NİTAC a. (ar. *nitâc*). *Esk.* Yavrulama, yavru doğurma.

NİTAF çoğl. a. (ar. *nutfe*'nin çoğl. *nitâf*). *Esk.* Temiz, duru sular.

NİTAH a. (ar. *nitah*). *Esk.* Tos vurma, boynuzlama.

NİTAK a. (ar. *nitak*). *Esk.* **1.** Kemer, bele bağlanan kuşak: *"Sen ol mescûd-i âlemsin ki zülf ü ebruvânındır / Nitak-ı Kâbe-i ulyâ revâk-ı mescid-i aksâ"* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—2.** Kuşak bağlanacak yer. **—3.** Bir çeşit arap giysisi.
—İsl. *Nitak ül-cevza,* halife Ebubekir'in kızı Esma*'nın unvanı. (*Zât ün-nitâkayn* da denir.)

NİTAL a. Nitrik asidin alkollü bir çözeltisinden oluşan ve çeliklerin mikroyapısını ortaya çıkarmada kullanılan çok yaygın metalografik ayraç.

NİTE be. (esk. türkç. *ne teğ* > *nete* > *nite*). Eskiden "niçin", "nasıl" anlamlarına gelen *nite* sözcüğü, "ki" ya da "kim" bağlaçlarıyla birlikte kullanıldığında karşılaştırma ve benzerlik bildirir. Bugün ise yalnızca nite-kim biçimi kullanılmaktadır. (→ NİTEKİM.)

NİTEKİM ya da **NETEKİM** bağ. (*nite,*

nete ve *kim*'den *nitekim, netekim*). Ek bir doğrulama, bir kanıt oluşturan cümleyi bir önceki cümleye bağlar, nasıl ki: *Haksız olduğu besbelli, nitekim üstelemeye cesaret edemedi. Doğru söylediği açıktı, nitekim olaylar da onu doğruladı.*

NİTEL sıf. Bir şeyin niteliğiyle ilgili olan, niteliğine ilişkin şey için kullanılır.
—Anal. kim. *Nitel çözümleme,* bileşik cisimlerin türünü ve doğasını belirlemek üzere yapılan kimyasal çözümleme. (Nitel çözümlemeyle bileşenlerin niceliği saptanamaz.)
—İstat. *Nitel dağılım,* nitel bir özelliğin sıklıklarının dağılımı. (Eşanl. HETEROGRAD DAĞILIM.)
—Zootekn. *Nitel karakter,* hayvan ıslahında, Mendel yasalarına göre ya da basit genetik kurallara göre soydan geçen karakter.

NİTELEME a. Nitelemek eylemi.
—Dilbilg. Niteleyici bir terim tarafından yerine getirilen belirleme işlevi. || *Niteleme belirteci, niteleme sıfatı,* niteliği, oluş biçimini belirleyen belirteç ya da sıfat: *İyi düşünmek, doğru konuşmak, azıcık bekleyiniz. Rahat rahat oturun; iyi insan, doğru yol, güzel bir gün* vb.
—Huk. Belirli bir duruma uygulanacak yasa maddesini saptama; bir olayın hukuksal durumunu belirleme.

NİTELEMEK g. f. *Bir şeyi nitelemek,* belli bir nitelik vererek onu belirlemek, niteliğini belirtmek, vasıflandırmak, adlandırmak.
—Dilbilg. Bir sözcükten (ya da bir sözcük öbeğinden) söz ederken, bir başka sözcükle dilbilgisel bağıntı içinde olmak. || Bir terimden söz ederken, niteliğini, oluş biçimini belirtmek.

◆ **nitelenmek** gçz. f. Şu ya da bu biçimde adlandırılmak, vasıflandırılmak: *Bu davranışı nasıl nitelendirmeli bilmiyorum.*

◆ **nitelendirmek** g. f. *Bir şeyi nitelendirmek,* onu şu ya da bu biçimde adlandırmak, belirtmek; vasıflandırmak: *Böylesi bir davranışı nitelendirecek sözcük bulamıyorum.*

NİTELENDİRME a. Nitelendirmek eylemi; vasıflandırma.

NİTELENDİRMEK → NİTELEMEK.

NİTELENMEK → NİTELEMEK.

NİTELEYİCİ sıf. Dilbil. Niteliği, varoluş biçimini anlatan bir terim ya da deyim için kullanılır.

NİTELİK a. **1.** Bir şeyin şu ya da bu biçimde algılanmasına olanak veren özelliklerin tümü, vasıf: *İlişkilerinin niteliği değişmiş, arkadaş olmuşlardı. Işığın niteliğine önem veren bir fotoğrafçı.* **—2.** Bir şeyi orta düzeyin üzerine çıkaran şey; kalite: *Niteliği niceliğe tercih etmek.* **—3.** Bir nesnenin, bir eşyanın, bir ürünün, bir şeyin, kendisinden bekleneni en iyi şekilde karşılamasına olanak veren olumlu yönlerinden her biri: *Bu ürünün, bu arabanın birçok niteliği var.* **—4.** Ahlak, düşünce, meslek vb. açısından olumlu olarak değerlendirilen kişilik ya da davranış özelliği: *Tümüylü kusurlu sayılamaz, birtakım nitelikleri de vardır. Ahlaki nitelikler.*
—Dalga ve Titr. *Nitelik çarpanı,* $u'' + \frac{2}{\tau} u' + \omega_0^2 u = 0$ biçiminde bir diferansiyel denklemle gösterilen sönümlü bir salınım olayında, boyutsuz $Q = \omega_0 \cdot \tau$ sayısı, burada ω_0 öz çarpıntı ve τ zaman değişmezidir.
—Elekt. ve Telekom. *Nitelik çarpanı,* İYİLİK* ÇARPANI'nın eşanlamlısı.
—Fels. Bir öznenin varlık biçiminin, bu öznede bulunup bulunmadığını ileri sürüp süremeyeceğimizi belirleyen düşünce kategorisi; bir kişinin ya da öznenin varlık tarzı. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Birincil nitelikler,* skolastik terminolojide, katılık, uzam, biçim, sayı, hareket ya da hareketsizlik gibi madde fikrinden ayrılmaları olanaksız nitelikler
—İstat. İstatistik birimin taşıdığı ya da taşımadığı nitel özellik. (İstatistik, o niteliği taşıyan birimlerin sayısına ya da göreli sıklıklarına yöneliktir.)
—Manyet. *Nitelik çarpanı,* yitim açısı teğetinin tersi.
—Sağl. kor. *Salgın yaratıcı nitelik,* bir salgın hastalığın ciddiyetini ve şiddetini belirleyen karakteristiklerin tümü. (Mikrobun hastalık yapma gücü, geçme ya da bulaşma kolaylığı; bulunulan sağlık koşulları, topluluğun bağışıklık, özellikle aşı durumu.)
—Sesbilg. Tınısı ve eklemlenme biçimi açısından, bir sesin özelliği.
—ANSİKL. Fels. Aristoteles'e göre "nitelik, bir varlığın şöyle ya da böyle olduğunu söylememizi sağlayan şeydir" (*Kategoriler,* 8).
• Descartes'ta "nitelik", "özellik" anlamına gelir: "Burada biçim ya da kip (tarz) dediğimde, başka yerde yüklem ya da nitelik dediğimden farklı bir şeyi anlayamıyorum. Ancak tözün bir başka biçimde düzenlendiğini ya da çeşitlendiğini düşündüğümde, özellikle kip ya da biçim adını kullanıyorum ve bu düzenleme ya da değişiklikten ötürü böyle adlandırılabildiği zaman da, onun böyle adlandırılmasına yol açan çeşitli biçimlere, nitelik adını veriyorum" (*Felsefenin ilkeleri* [les Principes de la philosophie], 1, 56).
• Kant'a göre nitelik kategorisi, anlık ilkelerinden biridir ve bundan ötürü duyum üzerinde ve dolayısıyla deney nesneleri üzerinde bir önsel etki derecesi olarak Kant'ın bilgi kuramına girer. Kant şöyle der: "Duyumun *niteliği* her zaman deneyseldir ve hiçbir zaman önsel olarak tasarlanamaz [...]. Buna göre tüm duyumlar ancak [...] sonsal olarak verilmişlerse de, bir dereceleri olması açısından taşıdıkları özellik, önsel olarak bilinebilir. Genellikle büyüklükler konusunda önsel olarak ancak bir tek niteliği, yani süreklilik niteliğini bilebilmemiz ve tüm nitelikler (yani, görüngülerin gerçeği) içinde önsel olarak onların *yoğun büyüklükleri*'nden, yani bir dereceye sahip olmalarından başka bir şey bilemememiz ve geri kalan her şeyin deneye bırakılmış olması, dikkate değer" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 2, 23).
• Hegel'de nitelik (alm. *Qualität*), genel varlık kipliklerinin birincisidir. Varlık-hiçlik -oluş, buradavarlık, kendi-için-varlık biçimlerine bürünen varlık, bir şeyi kendisi yapan şeye, onun iç ve dış belirlenimine yönelir. Hegel şöyle der: "Nitel belirlenim, niteliği olduğu varlıkla bir ve aynı şeydir, onu aşmaz ve onun içinde kalmaz, ama onun dolayımsız sınırını oluşturur. Bundan ötürü, *dolayımsız* belirlenim olarak nitelik, birincildir ve dolayısıyla ilk önce niteliği ele almak gerekir" *(Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Varlık").

NİTELİKLİ sıf. **1.** Mesleğinin gerektirdiği bilgi ve yeteneklere sahip olan kimse için kullanılır; vasıflı: *Nitelikli personel. Nitelikli bir öğretmen.* **—2.** Üstün nitelikleri olan bir şey için kullanılır; kaliteli: *Nitelikli bir çalışma.*

NİTELİKSİZ sıf. **1.** Belirgin bir niteliği olmayan; vasıfsız. **—2.** Nitelik bakımından üstün olmayan, kalitesiz.

NİTELİKSİZLİK a. Niteliksiz olma durumu; kalitesizlik.

NİTELLA a. (lat. *nitella; nitela,* parlaklık). Tatlısularda yaşayan *charophytes* grubundan suyosunu.
—ANSİKL. Nitella cinsi chara'ya çok benzerse de bunun sapında kabuk ve kalker oluşumları yoktur. Sapın büyük hücreleri, fizyoloji ve biyokimya çalışmaları için çok elverişli bir gereçtir. Bu yosunlar hem kireçli sularda, hem acı sularda yaşar ve buralarda bitki örtüsünün ana bölümünü oluşturur. Akarsularda olduğu kadar durgun sularda da (göller, durgun kollar) bunlara rastlanır ve nitellalar buralarda çok ilginç bölgeler meydana getirir.

NİTERÓI, Brezilya'da liman kenti, Rio de Janeiro eyaletinin eski merkezi, Guanabara körfezi kıyısında, Rio de Janeiro'nun karşısında; 408 500 nüf. 13 km uzunluğunda bir köprüyle Rio de Janeiro'ya bağlanır. Niterói, hem Rio de Janeiro'da çalışan birçok memur ve işçinin oturduğu bir konut merkezi, hem de bir sanayi (tersaneler, besin sanayileri) merkezidir. Üniversite.

NİTHARD (Juan Everardo), ispanyol cizvit papazı ve siyaset adamı (Tirol 1607 - Roma 1681). Kralın günah çıkarıcısıydı. 1666-1669 arasında Başbakan oldu. Felipe IV'ün evlilikdışı çocuğu Juan José de Austria'nın ayaklanması sonucu devrildi.

NİTHART (Mathis), GRÜNEWALD* ile özdeşleştirilen frankenli ressam.

NİTİDULA a. Özellikle kurumuş ya da çürümekte olan hayvansal maddelerde yaşayan kınkanatlı böcek cinsi. (Bedeni alacalı ve beneklidir. Birçok türü vardır. *Nitidulidae* familyasının örnek tipi.)

NİTOKRİS, Mısır kraliçesi, VI. hanedanın son hükümdarı. Nitokris'e ilişkin bilgiler çok yetersizdir. Herodotos, bu kraliçe çevresinde bir efsane geliştirmiştir. — Amon*'un taptığı tanrıça, kral Psamtik I'in kızı (XXVI. hanedan). Kral Apries takvimine göre 4 yılına değin (İ.Ö. 584) görevde kaldı; Apries'in yerine geçebilmek için Psamtik II'nin kızı Ankhnesneferibre'yi evlat edindi.

NİTÖLÇER a. Opt. Büyük kaynakların ışıltısını ölçmeye yarayan ışıkölçer.

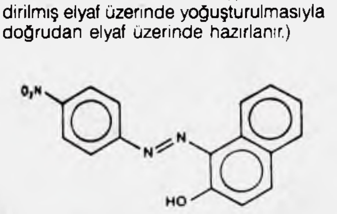
NİTR(O)- (fr. *nitr[o]-*). Kim. Bir molekülde nitroil kökünün varlığını gösteren önek.

NİTRA, Slovakya'da ırmak, Tuna'nın (sol kıyıdan) kolu; 220 km. Karpatlar'dan doğan ırmak, Topolcany'e, Nitra'ya ve Nové Zámky'e katılır.

NİTRA, Slovakya'da kent, Nitra ırmağı kıyısında, dağ ile ovanın birleştiği yerde; 82 000 nüf. Şato. XIII., XVI. ve XVII. yy.'dan kalma katedral. Kilise (XII. yy.). Tarım ürünleri pazarı. Kimya ve besin sanayileri. Yapı gereçleri. Nitra eski bir din ve yönetim merkezidir.

NİTRAMİN a. (fr. *nitramine*). Org. kim. Nitrik asidin, formülü $R_2N—NO_2$ olan amidi.

NİTRANİLİN a. (fr. *nitraniline*). Org. kim. Anilinin, formülü $H_2H—C_6H_4—NO_2$ olan bir nitrolu türevi. (Nitranilinin orto, meta ve para olmak üzere üç izomeri vardır; çok az bazik olan bu izomerlerin üçü de zehirlidir ve boyarmadde sanayisinde ara madde olarak kullanılır. Çözünmeyen bir azo boyarmadde olan $C_{16}H_{11}N_3O_3$ formüllü paranitranilin kırmızısı, paranitranilin diazosunun alkali ortamda, β-naftol emdirilmiş elyaf üzerinde yoğuşturulmasıyla doğrudan elyaf üzerinde hazırlanır.)

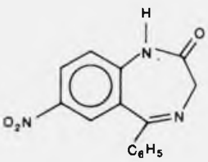

paranitranilin kırmızısı

NİTRANİZOL a. (fr. *nitranisole*). Org. kim. Anizolün, formülü $H_3CO—C_6H_4—NO_2$ olan bir nitrolu bir türevi. (Orto, meta ve para olmak üzere üç izomeri vardır, ancak bunlardan yalnızca orto izomeri önemlidir; çünkü organik bireşimde, özellikle dianizidin üretiminde kullanılır. Nitranizol, metil sülfatın ortonitrofenol üzerine etkimesinden elde edilir.)

NİTRAT a. (fr. *nitrate*). Anorg. kim. **1.** Nit-

rik asidin tuzu. (Eşanl. AZOTAT.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Nitrat asidi,* NİTRİK* ASİT'in eşanlamlısı.
—Bakteriyol. *Nitrat bozucu bakteri,* nitrat bozma tepkimesini sağlayan bakteri.
—Cerr. *Nitrat kalemi,* dağlanacak lezyonlara sürmek için gümüş nitrat almaya ve sürmeye yarayan madeni çubuk.
—Kim. *Nitrat bozma,* toprak ya da suda bulunan nitratları anaerobiyozda genellikle bakteri türü mikroorganizmalarla parçalama. (Böylece topraktaki nitratlar, azot gazına ya da uçucu bileşiklere dönüşerek bitkiler için yararlı olmaktan çıkar.) [Eşanl. DENİTRİFİKASYON.] (Bk. *ansikl.* böl. Su işler.)
—ANSİKL. Anorg. kim. Tarım. Nitratlar, kristalleşmiş katılardır. Yansız nitratların tümü suda çözünür ve bütün nitratlar ısı etkisiyle ayrışır. Alkali nitratlar, önce nitritleri verir; amonyum nitrat, azot protoksit (N_2O) ile suya bozunur. Öteki nitratlar azot dioksit (NO_2) ve oksijen vererek metal oksit açığa çıkarırlar. Bu tepkimeden nitratların yükseltgen özellikler taşıdığı anlaşılır. Potasyum nitrat, kükürt ve kömür karışımının *kara barut** denen bir patlayıcı oluşturmasının nedeni budur. Potasyum nitrat (güherçile), özellikle sodyum nitrat (Şili güherçilesi) gibi kimi nitratlar, doğal olarak bulunur. Diğerleri, nitrik asitten ya da sentetik azot dioksidin bir alkali ya da bir karbonat üzerine etkimesi sonunda nitritlerle aynı anda yapay olarak elde edilirler. Amonyum nitrat, bireşim yoluyla hazırlanır ve çeşitli patlayıcıların bileşimine girer. Nitrat iyonu, sulu çözeltide bir yükseltgen gibi davranmaz.

nitrazepam

Bitkiler azotu, nitrat iyonu biçiminde soğurur. Azot, bitkilerin büyümesini büyük ölçüde etkilediğinden nitratlar, gübre olarak önemli bir rol oynar. Bu nedenle alkali nitratlar ile kalsiyum ve amonyum nitrat, gübre olarak kullanılır. Bu bileşikler, çözünürlüklerinin çok yüksek olması ve hızla özümlenebilmelerinden dolayı nitratlaşmanın yetersiz olduğu topraklarda ve amonyaklı gübrelerin uygun ortamı sağlayamadığı kuraklık dönemlerinde oldukça yararlıdır. Nitratlar genellikle üst, kimi zaman da alt gübre olarak kullanılır. Gübre olarak kullanılan başlıca nitratlar şunlardır: *Şili güherçilesi* ya da *doğal sodyum nitrat:* Büyük Okyanus kıyılarındaki yataklardan elde edilir, arılaştırıldıktan sonra % 16 oranında nitrat azotu içeren granüller biçiminde satılır; *yapay sodyum nitrat:* kimyasal bileşimi bakımından doğal sodyum nitratla aynıdır ve sanayisel olarak elde edilir; *kalsiyum nitrat:* % 13 ya da % 15,5 oranında nitrat azotu içerir; *kalsiyum ve magnezyum nitrat:* bileşiminde % 15 oranında nitrat azotu, % 8 oranında magnezyum oksit bulunur; *potasyum nitrat:* % 13 nitrat azotu ile % 44 potas içeren ikili bir gübredir; *amonyum nitrat:* bileşiminde % 35 oranında azot bulunan yarı amonyaklı, yarı nitratlı bir gübre çeşididir; daha çok kompoze gübre üretiminde kullanılır; *amonitratlar:* % 20-35,5 arasında azot içeren yarı nitratlı, yarı amonyaklı gübrelerdir.
—Su işler. Atıklarını dışarıya vermeden önce arıtılmış suların nitratını bozma, kimyasal ya da biyolojik yolla yapılır. Ancak nitratların hepsi suda çözündüğünden bu işlem çok zordur. Arıtmada uygulanan biyolojik yöntemler, nitrat bozucu bakteriler için yeterli besin maddelerinin eksikliği yüzünden şehir sularını işlemede kullanılamaz.

NİTRAT FUEL a. Fişekç. Amonyum nitrat ve yüzde birkaç oranında fuelden oluşan patlayıcı karışımı. ("ANFO" adı, amerikanca Ammonium-Nitrate-Fuel-Oil'ın başharflerinden kısaltılmıştır).

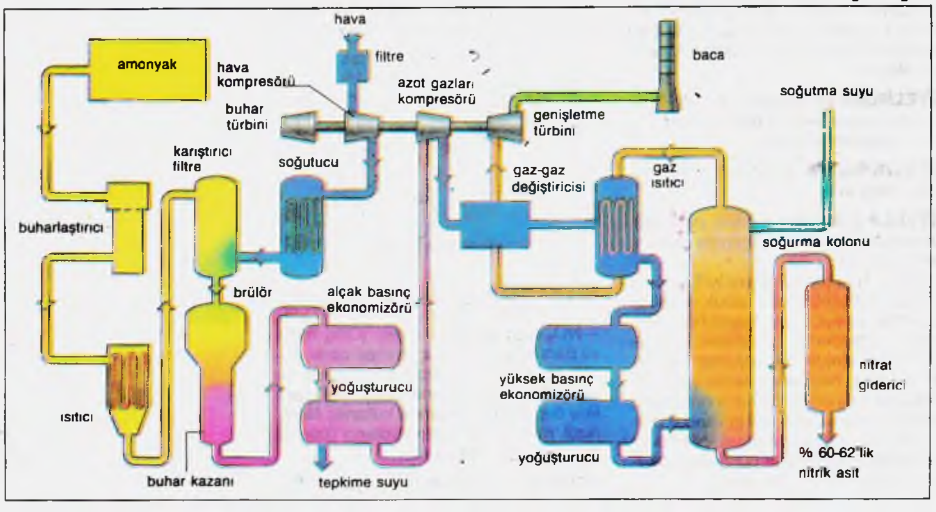
NİTRATLAMAK g. f. Kim. Bir bileşiğe, bir ortama nitrat katmak.
—Tıp. *Yarayı nitratlamak,* yarayı gümüş nitratla dağlamak.

NİTRATLAŞMA a. Kim. Nitrat asidinin ya da nitritlerin nitrik aside ya da nitratlara dönüşmesi. (Bu dönüşüm, toprakta bir aerobi bakterisinin [*nitrobakter*] yardımıyla kendiliğinden meydana gelir ve bitkilerin azotlu temel besin maddesi olan nitratlar bu yolla oluşur.)
—Tarım. ve Pedol. Toprakta bulunan organik maddedeki amonyak azotunun (NH_4^+ iyonları) nitrat azotuna (NO_3^- iyonları) dönüşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Nitratlaşma, topraktaki organik maddede bulunan azotun mineralleşmesinin son aşamasıdır. Bu aşama art arda iki evrede gerçekleşir: nitritleşme ve nitratlaşma. Nitritleşme amonyak azotunun, aerobi bakterilerin *(nitrosomonas)* etkisiyle nitrit azotuna dönüşmesi, nitratlaşma ise nitrit azotun aerobi bakterilerin *(nitrobakter)* etkisi altında nitrat azotuna yükseltgenmesidir. Nitrobakterilerin etkinliği nitrosomonas cinsinden bakterilere göre yüksek olduğundan, genel olarak nitrit azot birikimi olmaz. Toprakta nitrat azotunun açığa çıkması, azotun hemen tümünü bu yoldan sağlayan tarım bitkilerinin çoğu için yaşamsal önem taşır. İlgili bakterilerin büyümesini ve gelişmesini kolaylaştıran toprak koşulları iyi bir nitratlaşma sağlayan koşullardır: nötr ya da hafif bazik pH, bol havalandırma, yeterli nem, yüksek sıcaklık. Eğer bu koşullar ilkbaharda yeterince yoksa, nitratlaşma yeterli hızda gerçekleşmez ve bazı bitkiler, örneğin mısır için amonyak zehirlenmesi tehlikesi belirir.

NİTRATLAŞMAK gçz. f. Biyokim. **1.** Nitrata dönüşmek. **—2.** Bünyesine nitrat almak. **—3.** Nitratlı olmak.

◆ **nitratlaştırmak** ettirg. f. Kim. Nitrata dönüştürmek.

C. D. F. Chimie belgesine göre

sanayide nitrik asit üretim şeması

NİTRATLAŞTIRICI sıf. Kim. **1.** Nitrat oluşumunu sağlayan bir şey için kullanılır. **—2.** Amonyağı nitratlara yükseltgeyebilen bir şeye denir.

NİTRATLAŞTIRMAK → NİTRATLAŞMAK.

NİTRATLI sıf. **1.** Temel maddesi nitrat olan: *Nitratlı patlayıcı.* **—2.** Nitrat emdirilmiş: *Nitratlı kâğıt.*
—Fişekç. *Nitratlı patlayıcı,* ana maddesi, dinitronaftalen, tolit ya da pentolitle bileşmiş amonyum nitrat olan, kimi zaman başka bileşenler de (odun talaşı, toz alüminyum, vb.) katılan patlayıcı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Nitratlı patlayıcılar, bileşenlerinin ağır değirmentaşları altında ezilerek öğütülmesi sonunda elde edilir ve bunlara genellikle "Favier patlayıcıları" denir; çünkü bunlar, Favier tarafından 1885'te önerilen ve hafif nitrolu ya da nitrosuz bir hidrokarbonla karıştırılmış sodyum nitrat ya da amonyum nitrattan meydana gelen, amorsa karşı az duyarlı patlayıcı maddelerden türer. Nitratlı patlayıcılar darbe ya da aleve karşı az duyarlı olmalarına karşın, amorsla çok iyi patlarlar

NİTRATOSERAT IV a. Anorg. kim. Formülü $M_2[Ce(NO_3)_6]$ olan karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

NİTRATSIZLAŞTIRMAK g. f. Biyokim. Nitratsızlaştırıcı denen bazı bakterilerin yaptığı gibi, toprakta ya da sularda bulunan nitratlardaki ve amonyaklı tuzlardaki azot atomlarını molekül azot durumuna getirmek.

NİTRAZEPAM a. (fr. *nitrazépam*). Eczc. ve Org. kim. Benzodiazepinin, formülü $C_{15}H_{11}N_3O_3$ olan türevi; hipnotik özelliklerinden dolayı kullanılır. (Çabuk ve uzun süreli bir uyku verir.)

NİTREN a. (fr. *nitrène*). Org. kim. Genel formülü R—N olan birdeğerli azot bileşiği. (Azitlerin [R—N_3] ışılayrışımıyla [fotoliz] elde edilen nitrenler, üçlü karbenlerle benzer özellikler taşır.)

NİTRİK sıf. (fr. *nitrique*). Anorg. kim. Formülü HNO_3 olan bir oksoasit ile N_2O_5 formülünde bir anhidrit (diazot pentoksit) için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Nitrik oksit,* formülü NO olan azot monoksit; nitrojen ya da amonyağın yükseltgenmesiyle elde edilen renksiz bir gazdır.
—ANSİKL. Anorg. kim. • *Nitrik anhidrit* ya da *diazot pentoksit* (N_2O_5). Nitrik anhidrit, 30 °C'ta eriyen beyaz bir katıdır; bu sıcaklığın üzerinde bozunarak azot dioksit ile oksijen verir. Kuvvetli yükseltgen özellikleri yüzünden saklanması çok zordur: fosforu, alkali metalleri ve organik maddeleri değer değmez yakar. Suyun etkisiyle nitrik aside dönüşür ve bu asitten fosfor pentoksit etkisiyle su giderilerek elde edilir.
• *Nitrik asit* (HNO_3). Nitrik asidin VIII. yy.'da arap simyacı Cabir tarafından bulunduğu sanılıyor. Yapısı 1784'te Cavendish tarafından belirlenmiş, bileşimi Gay-Lussac tarafından ortaya konmuştur. Piyasada iki tür nitrik asit vardır. (Eşanl. NİTRAT ASİDİ.)
$N_2O_5 \cdot H_2O$ ya da HNO_3 formülüyle gösterilen dumanlı ya da monohidratlı asit, arı durumda renksiz bir sıvıdır; ama bileşiminde bulunan azot oksitlerinden dolayı genellikle kırmızımsı-sarı bir görünümü vardır. Yoğunluğu 1,52, Baume derecesi 51'dir. Dumanlı nitrik asit, havada tüter, bu olay açığa çıkan azot dioksit buharlarının atmosferdeki su buharıyla tepkimeye girerek bir hidrat vermesinden ileri gelir. −40 °C'ta katılaşarak renksiz kristaller oluşturur; atmosfer basıncında 86 °C'ta kaynar. Kaynadığında aşağıdaki tepkimeye göre su, azot dioksit ve oksijen verir:

$$2HNO_3 \rightarrow H_2O + NO_2 + 1/2O_2 \cdot$$

Bozunma sırasında oluşan suyun bir bölümü, sıvı içinde kalarak asidi seyreltir. Kaynama sıcaklığı derece derece yükse-

lerek 122 °C'ta sabitleşir. Bu durumda bileşiminde % 68,4 oranında arı asit bulunan eşkaynar bir karışım elde edilir.

Normal ya da dört hidratlı nitrik asit, yukarıdaki eşkaynar karışımdan başka bir şey değildir, ama seyreltik bir çözeltinin damıtılmasından da elde edilebilir. Bileşimi yaklaşık $N_2O_5 + 4H_2O$ formülüne denk düştüğünden literatürde dört hidratlı nitrik asit olarak da adlandırılır. Havada tütmeyen, Baumé derecesi 40 olan renksiz bir sıvıdır.

Kimyasal özellikleri. Nitrik asidin kimyasal özellikleri yükseltgen, asit ve nitrolama olmak üzere üç ana grupta toplanabilir:

1. *Yükseltgen özellikleri.* Nitrik asit ne kadar derişik ve sıcaksa, oksijen ve azot dioksitde o kadar kolay bozunur; kaldı ki azot dioksidin kendisi de çok kolay indirgenir. Bu olay, derişik nitrik asidin yükseltgen özelliklerini çok açık biçimde göstermektedir. Az ya da çok yüksek sıcaklıklarda indirgen ametallerin tümünü (hidrojen, iyot, kükürt, fosfor, karbon vb.) yükseltgeyerek çoğunlukla oksijeni en fazla olan asitler (sülfürik asit, fosforik asit vb.) ile *azot oksit* buharları*'nı verir. Doğan hidrojenin (atom durumunda) etkisiyle soğukta amonyağa dönüşür. İndirgen bileşikleri de (sülfit asidi, demir II sulfat, hidrojenli bileşikler) aynı şekilde yükseltger. Bu tepkime, terebentin esansı gibi nitrik asitle temas eder etmez yanabilen pek çok organik bileşik için de geçerlidir. Nitrik asidin korozyona yol açan niteliği, bu yükseltgen gücünden ileri gelir.

2. *Asit özellikleri.* Nitrik asit, kuvvetli bir monoasittir. Metal oksitlerle bazlar üzerine etkiyerek nitratları verir. Uygun derişimde, altın ve platinin dışında metallerin tümüyle tepkimeye girer. Altın ve platine, yalnız üç bölüm hidroklorik asit (HCl) ile bir bölüm nitrik asitten (HNO_3) oluşan ve adına *kral suyu* ya da *altın suyu* denen bir karışım etki eder. Çok seyreltik nitrik asit, örneğin çinko gibi ancak çok kolay yükseltgenebilen metallerle tepkimeye girer. Doğan hidrojen, nitrik asidi indirgeyerek herhangi bir gaz açığa çıkarmadan çinko nitrat ile amonyum nitratı verir. Nitrik asit türlerinden en etkini, normal nitrik asittir: bakır, cıva, gümüş gibi metallere kolayca etki eder; bu durumda tepkimeyi sağlayan, nitrik asidin yükseltgen özelliğidir. Bir metal nitrat ve çeşitli azot oksitler oluşturur. Bakır üzerindeki etkisinden, bakır gravür yapmada yararlanılır. Bu amaçla kullanılan ve halk arasında *kezzap* olarak bilinen aside, gravürcülükte *ofort* denir.

Dumanlı nitrik asit, demir gibi kimi metalleri, üzerlerinde koruyucu bir oksit filmi oluşturarak dinginleştirir. Bu film, seyreltik asidin etkisini bile önler. Dinginleşmiş demire bir bakır telle dokunulduğunda dinginlik ortadan kalkar; böylece kısa devreli bir pil oluşur: oksit katmanı indirgendiğinde, anot durumuna gelen demir, çözeltiye geçer.

3. *Nitrolama özellikleri.* Nitrik asit, organik bileşikler üzerine etkiyerek patlayıcı ve bireşim ara maddesi olarak kullanılan nitrik asit esterlerini ($RONO_2$), nitraminleri (R_2NNO_2) ya da nitrolu türevleri (RNO_2) verir.

Nitrik asidin sanayisel üretimi: Nitrik asit, eskiden doğal nitratların sülfürik asitle tepkimesinden elde edilirdi; günümüzde aşağıdaki ısıveren tepkimeye göre bireşim amonyağından üretilmektedir:

$$2NH_3 + 5/2O_2 \rightarrow 2NO + 3H_2O$$
$$\Delta H = -108 \text{ kcal.}$$

İşlem sırasında sıcaklık, elden geldiğince düşük tutulmalı, tepkime sürekli katalizlenmelidir. İşlem sanayide, 700-850 °C'ta, rodyumlu platin bir kafes üzerinde gerçekleştirilir. Ancak günümüzde bu tür bir katalizör yerine daha çok krom ve bizmut oksitleriyle etkinleştirilmiş demir oksit (Fe_2O_3) kullanılması eğilimi vardır. İşlem düşey bir konverterde yapılır ve tepkime ısısı, gerekli sıcaklığı sağlar.

Reaktörün altından verilen ve yaklaşık % 8 oranında amonyak içeren hava, oksijen bakımından zenginleştirilir. Tepkime tam olarak gerçekleşir ve yukarıdan çıkan gazlarda % 12 oranında azot monoksit (NO) bulunur. Gazlar soğutulduğunda NO kendiliğinden azot dioksitde (NO_2) yükseltgenir; azot dioksit oda sıcaklığında diazot tetraoksit (N_2O_4) halinde demirleşir. N_2O_4 suyun etkisiyle aşağıdaki tepkimelere göre önce,

$$2N_2O_4 + 2H_2O \rightarrow 2HNO_3 + 2HNO_2,$$

sonra da

$$2HNO_2 \rightarrow H_2O + NO + NO_2$$

biçiminde değişikliğe uğrar; açığa çıkan NO ile NO_2 yeniden çevrime sokulur. Böylece azot oksitlerin tamamı nitrik aside dönüşünceye dek tepkime sürdürülür. Elde edilen asidin derişimi % 50'yi geçmez. Ancak çözeltiler, damıtma yoluyla eşkaynar bir bileşim (ağırlık olarak % 68) elde edilinceye dek derişikleştirilebilir. Daha derişik bir asidin hazırlanması, derişik sülfürik asit eşliğinde yapılan bir damıtmayı gerektirir. Böylece % 95'lik bir nitrik asit elde edilir.

Dumanlı nitrik asit sıcakta basınç altında, bol oksijenli bir ortamda stokiyometrik olarak hesaplanmış bir miktar su yanında diazot tetraoksitten (N_2O_4) bireşim yoluyla doğrudan hazırlanabilir.

Kullanım alanları. Nitrik asidin pek çok kullanım alanı vardır; bunlardan en önemlileri gübre üretimi (sodyum nitrat, kalsiyum nitrat, amonyum nitrat), organik ya da anorganik patlayıcıların yapımı, nitrolu türevlerden boyarmaddelerin hazırlanması, plastik madde üretimi, verniklerin yapımı vb.'dir. Gübre olarak kullanılan ya da anorganik patlayıcılara katılan nitratlar, bileşimi % 55'i geçmeyen normal nitrik asitten elde edilir; buna karşılık organik maddeleri nitrolama, dumanlı nitrik asidin kullanılmasını gerektirir.

NİTRİKOKSİT → NİTRİK.

NİTRİL a. (fr. *nitrile*). Org. kim. Hidrosiyanik asidin, genel formülü R—C≡N olan türevlerinin genel adı; karbilamin ya da izonitrillerin izomerleridir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Polim. *Nitril kauçuğu,* akrilonitril ile butadienin eşpolimerleşmesi sonunda elde edilen elastomer; bileşimindeki butadien oranı % 55-80 arasında değişir, geri kalan bölümüyse akrilonitril ya da akrilik nitrilden oluşur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Pelouze'nin 1834 yılında bulduğu nitriller, amitlerden (R—CONH$_2$) su giderilerek elde edilir ve dolayısıyla karboksilik asitlerin türevleridir. Bununla birlikte alkali siyanürlerden ya da siyanoasetik asitten bireşim yoluyla kolayca hazırlanabildikleri için genellikle karboksilik asitlerin öncüleri olarak da kabul edilirler. Az zehirli ve hoş bir kokusu olan nitriller, kusursuz çözücülerdir; ancak bunların ilk üyesi olan formik asidin nitrili, yani hidrosiyanik asit, son derece zehirlidir. Nitriller (R—CN), hidratlandığında önce amitleri (R—CONH$_2$), sonra karboksilik asitleri (R—CO$_2$H) verir. Ayrıca pek çok nükleofil tepkenle (alkoller, aminler, organometal bileşikleri) bileşirler. İndirgendiklerinde aldehit iminleri (R—CH═NH) ile birincil aminleri (R—CH$_2$NH$_2$) verirler.

—Polim. Nitril kauçukları köksel polimerleştirme yoluyla emülsiyon halinde elde edilir, doğal kauçuklara uygulanan yöntemlerle biçimlendirilerek sertleştirilir. Alifatik çözücülere karşı iyi bir direnç gösterirler, aşınmaya karşı doğal kauçuktan daha dayanıklıdırlar; ama esneklik özellikleri daha düşüktür. Benzine, sıvı ve mineral yağlara yüksek bir direnç gerektiren uygulamalarda kullanılırlar: boru donanımları, contalar, koruyucu kaplamalar.

NİTRİT a. (fr. *nitrite*). Kim. **1.** Nitrit asidinin tuzu ya da esteri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Nitrit asidi,* formülü HNO_2 olan kararsız asit. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Nitrit asidi anhidriti* (ya da *nitrit anhidrit*), N_2O_3 formülünde diazot trioksit. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. • *Nitritler.* Nitritlerden özellikle alkali nitritler bilinir; bunlar suda çözünebilen kristalleşmiş katılardır. Zayıf asitlerle bile tepkimeye girerek parlak kırmızı buharlar *(azot oksit* buharları)* çıkaran kararsız nitrit asidini verirler. Nitrit asidi gibi nitritler de hem yükseltgen, hem de indirgen maddelerdir. Ancak bunların asıl önemi, anilinle asit ortamda verdikleri tepkimeden ileri gelir; çok sayıda boyarmaddenin elde edilmesinde yararlanılan diazolar bu yolla hazırlanır. Alkali nitritler, nitratların 1 200 °C'a doğru bozunması sonucunda oluşur, ama sanayide daha çok bireşim yoluyla nitrit asitle aynı anda üretilirler.

• *Nitrit asidi* (HNO_2). Nitrit asidi soğukta ancak çözelti halinde bulunur. Tek başına elde edilmek istendiğinde aşağıdaki tepkimeye göre bozunarak azot monoksit, nitrik asit ve suya dönüşür:

$$3NHO_2 \rightarrow 2NO + HNO_3 + H_2O.$$

Ama tuzları olan nitritler, daha kararlıdır ve daha iyi bilinir.

Nitrit asidi çözeltisi hem indirgen, hem de yükseltgen özellikler taşır; derişik nitrik asidi, hidrojen peroksidi (oksijenli su) permanganatı ve metal dioksitlerini indirger, buna karşılık potasyum iyodür, sülfit asidi ve demir II tuzlarını yükseltger. Bu aside, nitröz asit de denmektedir.

• *Nitrit asidi anhidriti* (ya da *nitrit anhidrit*) [N_2O_3]. Eşit hacimlerdeki azot monoksit (NO) ile azot dioksit (NO_2), −40 °C'ta soğutulmuş bir tüp içine konarak çalkalandığında indigo mavisi renginde bir sıvı elde edilir; aşağıdaki tepkimeye göre oluşan bu sıvıya nitrit asidi anhidriti ya da diazot trioksit denir:

$$NO + NO_2 \rightarrow N_2O_3.$$

Bu sıvı, 3 °C'ta kaynayarak kırmızı buharlar çıkarır; gerçekten de yukarıdaki tepkime tersinir bir tepkime olduğu için bu sıcaklığın üzerinde ayrışmaya başlar. Soğuk suda yavaş yavaş çözünerek nitrit asidi verir. (→ AZOT.)

—Eczc. Nitritler tedavide, damarları, özellikle koroner atardamarları genişletici etkileri nedeniyle, kan basıncını (tansiyon) düşürmek amacıyla kullanılır. Balard adlı bir eczacı tarafından bulunan amil nitrit göğüs anjini (angina pectoris) krizlerinde kullanılır. Sodyum nitrit ise siyanür zehirlenmelerinde panzehir olarak verilir.

NİTRİTLEŞME a. Tarım. ve Pedol. Topraktaki amonyak azotunun, aerobi bakterilerin *(nitrosomonas)* etkisi altında nitrit azotuna çevrilmesi (nitratlaşmanın ilk aşaması).

NİTRİTOKOBALTAT III a. Anorg. kim. M_3 [Co $(NO_2)_6$] formülünde karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

NİTRO- → NİTR(O)-.

NİTRO a. Kim. **1.** Bir ya da daha çok hidrojen atomunun yerine bir ya da daha çok nitroil grubunun (NO_2) geçmesi sonunda oluşan bileşik. **—2.** *Nitro giderici,* azotun oksijenli bir türevini (nitrik asit, azot oksit* buharları) uzaklaştıran ürün. ‖ *Nitro giderici kolon* ya da *kule,* nitro grubu giderilecek asit karışımının üstten yüklendiği, buna karşılık sıcak hava ya da buharın bir karşıakımla alttan gönderildiği, genellikle kumtaşından yapılmış içi boş kolon. ‖ *Nitro giderme,* bir moleküldeki bir nitroil kökünü bir hidrojen atomuyla ornatma. (Örneğin bir nitrik asit esterini [RO—NO$_2$] alkole [RO—H] hidrolizleme.) Bir karışımda bulunan oksijenli azot türevlerini uzaklaştırma. ‖ *Nitro gidermek,* nitro giderme işlemi uygulamak. ‖ *Nitro türevi,* NO_2 grubundaki azot atomunun doğrudan karbon atomuna bağlandığı R—NO$_2$ genel formülünde bileşik. (Nitro türevleri, nitritlerin [R − ONO] ya da nitrit asidi esterlerinin izomerleridir. Nitro türevlerine kimi zaman *nitrolu türevler* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. *Nitro türevleri.* Alkanların nitro

türevleri, yani nitroalkanlar, nitrik asidin gaz evrede alkanlar üzerine etkimesi sonunda elde edilir. Bunlar, NO_2 grubunun NH_2 grubuna kolayca indirgenmesi, ayrıca NO_2 grubu taşıyan karbon atomuna bağlı hidrojen atomunun asitleşmesiyle tanınırlar. Bu asitlik, nitro türevi ile asınitroalkan arasında keton-enol tautomerisine benzer bir tautomeriye yol açar:

$$\underset{\text{nitro türevi}}{R_2CH{-}\overset{+}{N}(O^-){=}O} \rightleftarrows \underset{\text{asınitroalkan}}{R_2C{=}\overset{+}{N}(O^-){-}O{-}H.}$$

Nitroalkanların asitliği, bunların alkali ortamda keton ve aldehitlerle yoğuşmasını sağlar; bu tepkimeden yararlanılarak nitroalkanlar elde edilir:

$$R{-}CH{=}O + CH_3NO_2 \rightarrow R{-}CHOH{-}CH_2NO_2.$$

Arenlerin nitro türevleri, yani nitroarenler, arenlerin derişik sülfürik asit eşliğinde genellikle soğukta nitrik asitle nitrolanması sonunda hazırlanır. Bu bileşikler, koşullara göre NO_2 grubunun kolayca indirgenerek, —NHOH, $—NH_2$, —N = N— ya da —NH—NH— gibi değişik işlevsel gruplar vermesiyle tanınır; bileşiminde bu gruplardan birini taşıyan maddeler, özellikle boyarmadde kimyasında önemli ara maddelerdir.

NO_2 grubu, nitroarenlerin aromatik halkasını etkinsizleştirir; bu yüzden sözkonusu halkaya NO_2 grubunun katılması giderek güçleşir (zaten üçten fazla NO_2 grubu bağlanamaz). Üç kez nitrolanmış türevler, önemli patlayıcı maddelerdir; örneğin pikrik asit, trinitrofenol (melinit), trinitrotoluen (tolit ya da T.N.T.) bu tür patlayıcılardandır.

NİTROALKAN a. (fr. *nitroalcane*). Org. kim. Alkanların, genel formülü $R—NO_2$ olan nitro türevi. (Eşanl. NİTROPARAFİN.)

NİTROALKOL a. (fr. *nitroalcool*). Org. kim. Bir karbon atomuna bağlı nitroil grubu içeren alkol.

NİTROAMİDON a. (fr. *nitroamidon*). Kim. Nişasta nitratının yaygın adı.

NİTROAREN a. (fr.*nitroarène*). Org. kim. Arenlerin, genel formülü $Ar—NO_2$ olan nitro türevi.

NİTROBAKTER ya da **NİTROBAKTERİ** a. (fr. *nitrobacter* ya da *nitrobactérie*). Nitritleri yükseltgeyerek nitrata dönüştüren (nitratlaşma) kendibeslek bakteri.

NİTROBARİT a. (r. *nitrobaryte*). Miner. Kübik sistemde yer alan doğal baryum nitrat.

NİTROBENZALDEHİT a. (fr. *nitrobenzaldehyde*). Org. kim. Benzaldehitin, formülü $O_2N—C_6H_4—CHO$ olan nitro türevi. (Nitrobenzaldehitin orto, meta, para olmak üzere üç izomeri vardır; indigoya kolayca dönüştürülebilmesi nedeniyle yalnızca orto izomeri önemlidir.)

NİTROBENZEN a. (fr. *nitrobenzène*). Org. kim. Benzenin, formülü $C_6H_5—NO_2$ olan bir nitro türevi. (Eşanl. MİRBAN ESANSI.)

—ANSİKL. Benzenin soğukta sülfürik asit ve nitrik asit karışımıyla tepkimeye sokulması sonunda elde edilen nitrobenzen, arı durumda genellikle renksiz bir sıvıdır, ama uygulamada içine katılan ve kirlenmesine yol açan yükseltgenme ürünleri nedeniyle sarımsı bir renk alır. 209 °C'ta kaynar ve acı badem gibi kokar. Suda çözünmez, organik çözücüler için iyi bir çözücüdür.

Nitrobenzen, nitroarenlerin ilk üyesidir; gerekli koşullar hazırlandığında fenilhidroksilamin, anilin, azobenzen ya da hidrazobenzene indirgenebilir. Nitrolandığında bir çok boyarmaddenin üretiminde kullanılan metanitranilin ile metafenilendiaminin hammaddesini meydana getirir. Bu nedenle boyarmadde sanayisinde önemli bir ara maddedir; ayrıca çözücü olarak da kullanılır.

NİTROBENZOİK sıf. (fr. *nitrobenzoïque*). Org. kim. *Nitrobenzoik asit*, formülü $O_2N—C_6H_4—CO_2H$ olan asit; benzoik asidin nitrolu bir türevidir. (Orto, meta ve para olmak üzere üç izomeri vardır.)

NİTROBLÖ a. (fr. *nitrobleu*). Hematol. *Tetrazolium nitroblö testi*, nötrofil çok çekirdekli akyuvarların nitel (işlevsel) anomalilerini ortaya çıkarmaya yarayan kimyasal teşhis testi. (Özellikle, ailevi süreğen granülomatozun teşhisinde önemli olan bu test, in vitro yapılır. Hastalığı taşıyan heterozigot anneleri belirlemeye yarar.)

NİTROETAN a. (fr. *nitroéthane*). Org. kim. Etanın, formülü $C_2H_5—NO_2$ olan bir nitro türevi; 114 °C'ta kaynayan, çözücü olarak kullanılan bir sıvıdır.

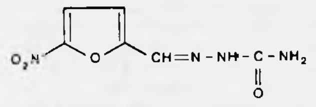
NİTROFENOL a. (fr. *nitrophénol*). Org. kim. Fenolün, formülü $O_2N—C_6H_4—OH$ olan nitro türevi. (Orto, meta ve para olmak üzere hepsi de asit olan üç izomeri vardır; boyarmadde, fotoğrafçılıkta izhar maddesi vb. gibi pek çok ürünün elde edilmesinde ara madde olarak kullanılır.)

NİTROFİL sıf. (fr. *nitrophile*). Bot. Organik maddelerin ayrışımından doğan nitratlarca zengin, bol havalı topraklarda yaşayan bitkiye denir. (Nitrofil bitkiler [kazayağıgiller, ısırgangiller, karabuğdaygiller, vb.] çoğunlukla yıkıntı [harabeler ve meskûn yerler] bitkileridir, çünkü bir yerde toprağı nitratca zenginleştiren etmenler, her şeyden önce insanoğlunun etkinliğidir.)

NİTROFORM a. (fr. *nitroforme*). Org. kim. $CH(NO_2)_3$ formülünde uçucu ve patlayıcı sıvı; nitrik asidin asetilen üzerine etkimesinden elde edilir. (Eşanl. TRİNİTROMETAN.)

NİTROFURANTOİN a. (fr. *nitrofurantoïne*'den). Nitro grubu içeren sentetik ilaç. (İdrar yolları antiseptiği olarak kullanılır. Koli basili, proteus ve stafilokokların büyük bir bölümü üzerinde etkilidir.)

NİTROFURAZON a. (fr. *nitrofurazone*'dan). Org. kim. Formülü $C_6H_6N_4O_4$ olan nitro-5 furfuraldehit semikarbazonun yaygın adı; yerel antiseptik olarak kullanılır.

NİTROGLİKOL a. (fr. *nitroglycol*). Kim. Glikol dinitratın teknik adı.

NİTROGLİSERİN a. (fr. *nitroglycérine*). Kim. Gliserolün, formülü $C_3H_5(ONO_2)_3$ olan trinitrik asit esteri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Eczc. TRİNİTRİN'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Kim. A. Sobrero tarafından 1846'da bulunan nitrogliserin, güçlü patlayıcı özellikleriyle ilk anda hemen dikkati çekti. Darbelere karşı son derece duyarlı olması nedeniyle, üretimi uzun süre tehlikeli görüldü. Nitrogliserin, genellikle derişik nitrik asit ile sülfürik asit karışımının elden geldiğince susuz gliserin üzerine etkimesi sonunda elde edilir. Esterleşme, oda sıcaklığında kolayca gerçekleşir ve bu sırada büyük miktarda ısı açığa çıkar, bu yüzden tepkime halindeki maddelerin soğutulması gerekir. Nobel'in kullandığı ilk basit aygıt, XX. yy.'ın başında Büyük Britanya'da sir F. Nathan ile Rintoul tarafından büyük ölçüde geliştirildi; Nathan ve Rintoul'un geliştirdiği bu aygıt, içinde soğuk suyun dolaştırıldığı serpantinleri olan kurşundan yapılmış bir nitrolayıcı-ayırıcı ile, içindeki sıvıyı basınçlı havayla çalkalamak için üzerine delikler açılmış bir borudan oluşuyordu. Nitrolamadan sonra nitrogliserin, bir başka aygıta süzülür, geriye kalan asit, sifon sistemiyle alınır. Önce karbonatlı suyla yıkanan nitrogliserin, daha sonra arı suyla yıkanarak tuz üzerinde kurutulur.

Schmid'in 1923'te bulduğu ilk sürekli üretim yöntemini, 1938'de Mario Biazzi'nin, tümüyle paslanmaz çelikten yapılan donanımların kullanıldığı yöntemi izledi; bu yöntem otomatik ayarlama düzeneklerinin yanı sıra çeşitli emniyet sistemleriyle de donatılmıştı. Biazzi yöntemi kısa sürede tüm eski kesikli yöntemlerin yerini aldı.

Nitrolama birimlerinde aygıtlar, altında birkaç metre küp su alabilen büyük bir kabın bulunduğu bir platform üzerine kurulur; bir tehlike durumunda nitrolayıcının içindeki sıvı, bir anı boşaltıcının manevrasıyla bu söndürme kabına aktarılır.

Çok arı durumdayken renksiz olan nitrogliserin, normal olarak açık sarı renklidir. 13 °C'ta pelteleşen, 1,60 yoğunluğunda ağdalı bir sıvıdır, kolayca aşırıerimiş durumda kalabilir. Nitrogliserin, 1880 yılına doğru, tünel açma işinde tek başına kullanıldı, ancak günümüzde dinamit biçiminde yalnızca lağım atma çalışmalarında yararlanılmaktadır. Nitrogliserin, iki ana maddeden oluşan pek çok dumansız barutun (balistit, çözücüsüz barut*, kordit vb.) bileşimine girer.

NİTROGUANİDİN a. (fr. *nitroguanidine*). Fişekç. Formülü $HN{=}C(NH_2){—}NH{—}NO_2$ olan, 230 °C'a doğru ergiyen, guanidinyum nitratın suyunun giderilmesiyle elde edilen ve patlayıcı sanayisinde soğuk barutların yapımında kullanılan patlayıcı madde.

NİTROİL a. (fr. *nitryle*'den). Kim. AZOTİL' in eşanlamlısı.

NİTROJEN a. (fr. *nitrogène*). Kim. AZOT' un eşanlamlısı.

NİTROJENAZ a. (fr. *nitrogénase*). Biyokim. Azot çevriminde ve azotlu bileşiklerin bireşiminde rol oynayan bakteri enzimi.

NİTROKALSİT a. (fr. *nitrocalcite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan hidratlı doğal kalsiyum nitrat.

NİTROKSOLİN a. (fr. *nitroxoline*). Nitro grubu taşıyan sentetik ilaç. (Vücutta oldukça yüksek bir yoğunluğa ulaşabilir ve idrar yolları enfeksiyonlarına yol açan Gram pozitif ve negatif bakteriler üzerinde etki gösterir. İdrar yoluyla vücuttan atılır.)

NİTROLAMA a. Org. kim. **1.** Bir moleküldeki hidrojen atomunu bir nitroil (NO_2) grubuyla ornatma. **—2.** *Nitrolama banyosu*, sülfürik asit ve nitrik asitten oluşan karışım; selüloz, bu sıvı karışımın içinden geçirildiğinde selüloz nitrata dönüşür.
—ANSİKL. Org. kim. En dar anlamıyla nitrolama, karbon atomuna bağlı bir hidrojen atomuna yer değiştirtmektir; bu yolla elde edilen ürün, bir nitro türevidir: örneğin benzenin nitrolanması, nitrobenzeni, metanın nitrolanması, nitrometanı verir. En geniş anlamında ise yer değiştirmiş olan hidrojen atomu, bir azot ya da bir oksijen atomuna bağlanabilir: bu yolla oluşan ürün bir *nitramin* ya da bir nitrattır (nitrik asit esteri).

Ortaya çıkan tepkime, hemen her durumda elektroncul bir ornatma tepkimesidir; nitrolama etkeni de bir nitronyum iyonudur (NO_2^+); arı nitrik asitte zayıf derişimde bulunan nitronyum iyonu, sülfürik asitli nitrik asit çözeltilerinde (sülfonitrik karışım), daha yüksek derişimde bulunur. Bu yüzden nitrolamalar, genellikle soğukta sülfonitrik karışımla yapılır.

Alkanların köksel nitelikteki nitrolanmaları, gaz evrede $NO_2—OH \rightarrow NO_2 + OH$ biçimindeki ayrışmadan yararlanılarak gerçekleştirilir.
—San. Sanayide uygulanan nitrolamalar genellikle nitrolanacak cisim üzerine bir sülfonitrik karışımın etkimesiyle gerçekleştirilir. İşlem aromatik dizide yer alan maddeler için dökme demirden yapılmış büyük hacimli nitrolayıcılarda uygulanır; bu aygıtlarda, bir karıştırıcının yanı sıra bir harla ısıtma sistemi ve bir su dolaşımıyla soğutma sitemi bulunur. (→ NİTROSELÜLOZ, NİTROGLİSERİN.)

NİTROLAMAK g. f. Org. kim. Nitrolama işlemine uğratmak.

NİTROLAYICI a. Teknol. Nitrolama işleminde kullanılan aygıt.
◆ sıf. Org. kim. Nitrolamayı sağlayan bir madde ya da nitrolamanın yapıldığı bir ortam için kullanılır.

NİTROLU sıf. Kim. Yapısında nitroil kökü (NO_2^-) bulunan ya da nitrolama sonunda elde edilen bir bileşik için kullanılır. || *Nitrolu türev* → NİTRO* TÜREVİ.
—Fişekç. *Nitrolu patlayıcı*, ya nitrik asit esterinden (nitrogliserin) ya da nitrolu bir hidrokarbon (tolit), bir fenol (pikrik asit) ya da bir amin (heksojen) türevinden oluşan patlayıcı.

NİTROMAGNEZİT a. (fr. *nitromagnésite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan hidratlı doğal magnezyum nitrat.

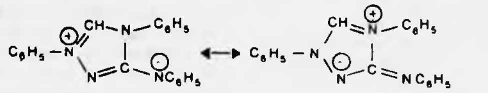
NİTROMANNİT a. (fr. *nitromannite*). Org. kim. HEKSANİTROMANNİT'in eşanlamlısı.

NİTROMETAN a. (fr. *nitrométhane*). Org. kim. Metanın, formülü $CH_3—NO_2$ olan nitrolu bir türevi.
—ANSİKL. Nitrik asidin gaz evrede metanla tepkimesinden elde edilen nitrometan, 101 °C'ta kaynayan, 1,13 yoğunluğunda renksiz bir sıvıdır; suda az çözünür, ama üstün bir çözücü özelliği taşır. Nitroalkanların ilk üyesi olan nitrometan, metilamine indirgenebilir. Aldehit ve ketonlarla yoğuşarak nitroalkolleri verir. Sülfürik asitle, formik asit ve hidroksilamine bozunur; bu bozunmadan özellikle sanayide yararlanılır.

NİTROMETRE a. (fr. *nitromètre*'den). Anal. kim. NİTROÖLÇER'in eşanlamlısı.

NİTROMOLİBDEN a. Anal. kim. *Nitromolibden ayracı*, amonyum molibdatın nitrik asit içindeki çözeltisi; ortofosforik asitle kaynatıldığında sarı renkli bir amonyum fosfomolibdat çökeltisi verir. (Bu ayraç, arsenik aside de benzer biçimde etki eder.)

NİTRON a. (fr. *nitron*). Org. kim. Triazol -1,2,4'ün formülü $C_{20}H_{16}N_4$ olan mezoiyonik bir türevi; nitrat, perklorat ve renyum iyonlarının araştırılmasında ve niceliklerinin belirlenmesinde kullanılır.

nitron

NİTRON a. (fr. *nitrone*). Org. kım. Genel formülü

$$R'R\overset{\oplus}{C}{=}NR''—\overset{\ominus}{O}$$

olan imin oksitlerin genel adı.

NİTRONAFTALEN a. (fr. *nitronaphtalène*). Org. kim. Naftalenin formülü $C_{10}H_7—NO_2$ olan nitrolu türevi. (Naftalenin nitrolanması sonunda elde edilen α-izomeri, sanayide, α-naftilamin üretiminde hammadde olarak kullanılır.)

NİTRONAT a. (fr. *nitronate*). Org. kim. Nitronik asidin tuzu.

NİTRONİK sıf. (fr. *nitronique*). Org. kim. *Nitronik asit*, ASİNİTROALKAN'ın eşanlamlısı.

NİTRONYUM a. (fr. *nitronium*'dan). Kim. Derişik nitrik asitte bulunan ve nitrolama tepkimesi veren NO_2^+ iyonu.

NİTROÖLÇER a. Anal. kim. Nitratlardaki ve nitrat asidi eterlerindeki azot oranını belirlemeye yarayan aygıt. (Eşanl. NİTROMETRE.) [Bu bileşiklerdeki azot niceliği aşağıdaki tepkimeye göre sülfürik asidin cıva eşliğinde nitrat üzerine etkimesi sonunda açığa çıkan azot monoksidin (NO) hacmi ölçülerek tayin edilir:

$$2RNO_3 + 3H_2SO_4 + 6Hg \rightarrow 2NO + 3Hg_2SO_4 + 2ROH + 2H_2O]$$

NİTROPALLADAT II a. Anorg. kım. Formülü $M_2[Pd(NO_2)_4]$ olan kompleks; formüldeki M, birdeğerli bir metali gösterir.

NİTROPARAFİN a. (fr. *nitroparaffine*). Org. kim. NİTROALKAN'ın eşanlamlısı.

NİTROPROPAN a. (fr. *nitropropane*). Org. kim. Propanın, formülü $C_3H_7NO_2$ olan nitrolu türevi. (Nitro-1 propan [$CH_3—CH_2—CH_2—NO_2$] ve nitro-2 propan [$(CH_3)_2CHNO_2$] olmak üzere iki izomeri vardır; propanın gaz evrede nitrolanması sonunda elde edilen bu izomerler, vernik çözücüsü ve roket yakıtı olarak kullanılır.)

NİTROPRUSİAT a. (fr. *nitroprussiate*'tan). Anorg. kim. Bileşiminde $[FeNO(CN_5)]^{2-}$ anyonu bulunan karmaşık tuz.

NİTROSELÜLOZ a. (fr. *nitrocellulose*). Polim. Selüloz nitrat.
—ANSİKL. Selüloz nitratlar, selülozun bilinen en eski türevleridir. Bu türevler, 1833'te bulundu, 1845'ten itibaren *pamuk* barutu* adıyla dumansız barut yapımında kullanıldı. XIX. yy.'ın sonunda eter-aseton karışımı içindeki çözeltisinden iplik halinde çekildi. Böylece elde edilen life, nitroselülozdan ilk gerçek tekstil elyafını hazırlayan kimyacının adından esinlenerek Chardonnet ipeği dendi. Ancak kolayca tutuşması ve yanma önleyici işlemlerin de pahalıya mal olması yüzünden sınırlı bir alanda kullanıldı; bunun yerine daha çok bakır ipeği, selüloz asetat ve daha sonraları da viskoz yeğlendi. Selüloz nitratların kâfurla plastikleştirilmeleri sonunda ise, selüloit elde edildi.
Azot oranı yüksek ve iyi bir lif yapısı gösteren selüloz nitratlar hazırlayabilmek için, sülfonitrık karışım kullanılır. Nitrik asit, sülfürik asit ve su oranlarının değiştirilmesi sonunda, belli azot yüzdeleri olan nitroselülozlar elde edilir. Nitroselülozlar sanayide lintersden ya da daha genel olarak sülfitli odun hamurundan hazırlanır. Film ya da vernik üretiminde kullanılan nitroselülozlar, kimi zaman kâğıt ya da pamuklu tekstil artıklarından elde edilir. Selüloz nitratlar, oluşumuna yol açtığı ürünlerle kendi kendine katalizlenerek bozunur; nitroselülozların kendiliğinden tutuşmalarının nedeni budur. Bu olumsuzluk kimi kararlılaştırıcıların katılmasıyla giderilir.
Nitroselülozlar, av tüfekleri ve harp silahlarının barutu dışında, kararsız oluşları yüzünden giderek daha sınırlı bir alanda kullanılmakta, bunların yerine daha çok makromolekül bileşikler yeğlenmektedir. Nitroselülozların yararlanıldığı uygulamalar arasında verniklerin yapımı sayılabilir, ancak onların da pazarı iyice daralmıştır. Kolodyumun buharlaşması sonunda elde edilen filmler, kusursuz mekanik özellikler gösterir, ancak istenilen güvenlik koşullarını sağlamadığından artık pek kullanılmamaktadırlar. Ayrıca selüloidin kolayca tutuşması, kullanımını önemli ölçüde azaltmıştır.

NİTROSOMONAS a. Nitratlaşmada rol oynayan nitrosobakteri.

NİTROSÜLFONİK sıf. (fr. *nitrosulfonique*). Anorg. kim. Nitrozil asit sülfat ($NOHSO_4$) olarak da kabul edilebilen HSO_3NO_2 formülünde bir asit için kullanılır.

NİTROSÜLFÜR a. (fr. *nitrosulfure*'den). Anorg. kım. Karmaşık anyonunda demir ve kükürdün yanı sıra belli sayıda nitrozil kökü bulunan ve iyi tanımlanamayan kimi tuzlara verilen ad.

NİTROTOLUEN a. (fr. *nitrotoluène*). Org. Kim. Toluenin, formülü $O_2N—C_6H_4—CH_3$ olan nitrolu bir türevi. (Orto, meta ve para olmak üzere üç izomeri vardır. Yalnızca, toluenin nitrolanması sonunda elde edilen orto ve para izomerleri önemlidir. Nitrobenzoik asitlerin, toluidinlerin ve çeşitli boyarmaddelerin elde edilmesinde kullanılırlar.)

NİTROZ[O]- (fr. *nitros* [*o*]-). Kim. Bir moleküldе nitrozil kökünün (—NO) varlığını gösteren önek.

NİTROZAT a. (fr. *nitrosate*). Org. kim. $R_2C(NO)—CR_2—ONO_2$ formülünde, nitrozoalkollerin nitrik asit esterlerinin yaygın adı; azot dioksidin (NO_2) alkalenler ($R_2C=R_2$) üzerine etkimesinden elde edilirler.

NİTROZİL a. (fr. *nitrosyle*). Kim. Formülü —NO olan birdeğerli kök.

NİTROZİLLEME a. Org. kim. Bir moleküldeki bir hidrojen atomunu bir nitrozil grubuyla ornatma. (Aminler nitrozillendiğinde nitrozoaminleri verir, dolayısıyla bu, aromatik kimyada önemli bir tepkimedir (boyarmadde üretimi). Ayrıca fenollerin nitrozillenmesinin de belli bir önemi vardır; çünkü bu yolla elde edilen pek çok nitrozofenol, ya doğrudan boyarmadde ya da boyarmaddelerin hazırlanmasında ara madde olarak kullanılır.)

NİTROZİLLEMEK g. f. Org. kim. Nitrozilleme işlemine uğratmak.
—ANSİKL. Genel formülü R—NO olan nitrozilli (nitrozo) türevler, R nin aromatik bir kök olması durumunda çok önemli bileşiklerdir (nitrozoaminler, nitrozofenoller). Genel olarak alifatik dizide $R'RCH—N=O$ formülündeki nitrozilli türevler, birer oksim olan tautomerleri, bir başka deyişle izonitrozilli bileşikler ($R'RC=N—O—H$) halinde kolayca izomerleşirler.

NİTROZİT a. (fr. *nitrosite*). Org. kim. Nitrozoalkollerin, $R_2C(NO)—CR_2—ONO$ formülünde nitrit asidi esterlerinin yaygın adı; nitrit asıdı anhidritinin (N_2O_3, diazot trioksit) alkenler üzerine ($R_2C=CR_2$) etkimesi sonunda elde edilir.

NİTROZO- → NİTROZ(O)-.

NİTROZOALKAN a. (fr. *nitrosoalcane*). Org. kim. Alkanın, formülü R—NO olan nitrozilli bir türevi.

NİTROZOALKOL a. (fr. *nitrosoalcool*). Org. kim. Bileşiminde, karbon atomuna bağlı bir nitrozil grubu (—NO) bulunan alkol.

NİTROZOAMİN a. (fr. *nitrosamine*'den). Org. kim. Nitrit asidinin, genel formülü $R'RN—NO$ olan amidi. (Nitrozoaminler, ancak R ve R' nün hidrokarbonlu gruplar olması halinde kararlıdır. R ya da R', bir aril grubu olduğunda, nitrozil grubu (—NO), asit etkisiyle para konumuna göç eder. R nin bir hidrojen atomu olması durumunda nitrozoamin, bir diazohidroksit izomerine, muhtemelen ilgili bir diazonyum tuzuna dönüşme eğilimi gösterir. R ve R' nün hidrojen atomları olması durumundaysa nitrozoamin [$H_2N—NO$] su yitirerek azot verir.)

NİTROZOBAKTERİ a. (fr. *nitrosobactérie*). Amonyağı yükseltgeyerek nitrite çeviren, kendibeslek bakteri. (Eşanl. AZOTBAKTERİSİ.)

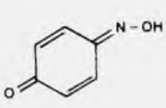
NİTROZOBENZEN a. (fr. *nitrosobenzène*). Org. kim. Benzenın, $C_6H_5—NO$ formülünde nitrozilli bir türevi.

NİTROZODİFENİLAMİN a. (fr. *nitrosodiphénylamine*). Org. kim. Difenilaminin, formülü $C_{12}H_{10}N_2O$ olan nitrozilli türevi. (Nitrit asidinin, difenilamin üzerine etkimesinden elde edilen N-nitrozodifenilamin [$(C_6H_5)_2N—NO$], asitli ortamda kükürtleme hızlandırıcısı, boyarmadde bireşiminde ara madde olarak kullanılan paranitrozodifenilamin [$ON—C_6H_4—NH—C_6H_5$] halinde izomerleşir.)

NİTROZODİMETİLAMİN a. (fr. *nitroso-*

diméthylamine). Org. kim. Dimetilaminin, formülü $(CH_3)_2N—NO$ olan nitrozilli türevi. (Nitrozodimetilamin, 152 °C'ta kaynayan bir sıvıdır; roket yakıtı olarak kullanılan dimetilhidrazin üretiminde işe yarar. Tütün dumanında, füme jambon ve füme balık gibi kimi besin maddelerinde bulunan kanser yapıcı bir maddedir.) [Eşanl. DİMETİLNİTROZOAMİN.]

NİTROZODİMETİLANİLİN a. (fr. *nitrosodiméthylaniline*). Org. kim. Dimetilanilinin, formülü $ON—C_6H_4—N(CH_3)_2$ olan nitrozilli türevi. (Orto, meta ve para olmak üzere üç izomeri vardır ve bunlardan yalnızca para izomeri önemlidir. Gallosiyanin ile metilen mavisi gibi kimi boyarmaddelerin üretiminde ara madde ve ayrıca kükürtleme hızlandırıcısı olarak yaygın biçimde kullanılır.)

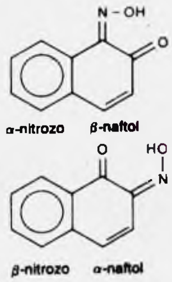

nitrozofenol

NİTROZOFENOL a. (fr. *nitrosophénol*). Org. kim. Fenolün, $ON—C_6H_4—OH$ formülünde nitrozilli bir türevi. (Nitrozofenol, gerçekte parabenzokinon monoksiminin yapısını gösterir; nitrozodimetilanilinin alkalilerle tepkimesi sonunda elde edilir.)

NİTROZOKLORÜR a. (fr. *nitrosochlorure*). Org. kim. Formülü $R_2C(NO)—CR_2Cl$ olan klorlu ve nitrozilli bileşiklerin yaygın adı; nitrozil klorürün (NOCl) alkenler ($R_2C = CR_2$) üzerine etkimesi sonunda elde edilir.

NİTROZONAFTOL a. (fr. *nitrosonaphtol*). Org. kim. Bir naftolün, $ON—C_{10}H_6OH$ formülünde nitrozilli türevi. (α-nitrozo β-naftol ile β-nitrozo α-naftol gerçekte naftokinon monoksimlerinin yapısını taşır. Bunlar kahverengi ya da yeşil renk veren mordanlanabilir boyarmaddelerdir.)

nitrozonaftol

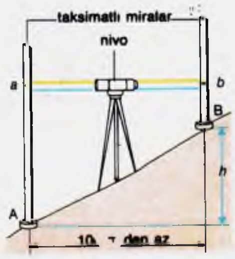
NİTRÖZ sıf. (fr. *nitreuse*). Kim. *Nitröz asit* → NİTRİT* ASİDİ.

NİTRÜR a. (fr. *nitrure*). Anorg. kim. Azotun bir başka elementle oluşturduğu ikili bileşik; amonyak hidrojeninin ornatılması sonunda elde edilen türev. (Örneğin magnezyum nitrür $[Mg_3N_2]$, lityum nitrür $[Li_3N]$ vb.) [Nitrürler, iyonsal nitrürler (en elektropozitif elementlerin nitrürleri), ortak değerlikli nitrürler (bor, alüminyum gibi hafif elementlerin nitrürleri) ve ara durum nitrürleri (geçiş elementlerinin nitrürleri) olmak üzere üç ana gruba ayrılır.]

NİTRÜRLEME a. Metalürj. Çoğunlukla, işlenmiş parçaların yüzeylerini sertleştirmek amacıyla uygulanan ve nitrür ya da nitrürlerin oluşumuna yol açan ısılkimyasal işlem.

—ANSİKL. 1925'e doğru Fry ve Guillet tarafından semantasyon işleminden geçirilmiş çeliklerin yüzey sertliğini artırmak için geliştirilen nitrürleme, çok iyi yapışan ve az kırılgan olan yüksek sertlikte (normal semantasyondaki 800 Vickers'e karşılık 1 000 Vickers'ten fazla) bir katman oluşturur. İşlemin kendisinden önce parçaya bir suverme ve menevişleme ön ısıl işlemi uygulanır. Nitrürleme katı, sıvı ya da gaz ortamda yapılabilir: parça katı ortamda özellikle kalsiyum siyanamit ve azotu açığa çıkaran etkinleştiriciler içeren bir seman içine gömülür, sıvı ortamda alkali siyanürler, siyanatlar ve karbonatlar içeren tuz banyosuna daldırılır, gaz ortamda ise azot açığa çıkararak bozunan amonyak içine yerleştirilir. Sıcaklık 500 ile 570 °C arasındadır. Daha yeni bir yöntemde (iyonsal nitrürleme), işlenecek parçalar, çeperleri anot rolü oynayan bir kabın merkezine katot olarak yerleştirilir. Nitrürleyici gaz elektrik boşalmasıyla plazma oluşturarak iyonlaşır; bu plazma parçanın metaliyle kimyasal olarak tepkimeye girerken, aynı zamanda onu ısıtarak azotun yayınmasını ve nitrürlerin oluşmasını sağlar.

Adi çelikler de nitrürlenebilir, ancak en iyi nitelikler (sertlik, işlenmiş tabakanın kırılgan olmaması, sıcak işlem sırasında minimum biçim değiştirme) % 0,2-0,4 karbonlu ve krom (% 1,5-3), alüminyum (% 1'e kadar) ve molibden (% 0,3) gibi katkı elementleri içeren çeliklerle elde edilir. Özellikle alüminyum, dış katmanın sertliğini koruyarak azotun içeri girmesini sınırlar. Nitrürleme dökme demirler ile yüksek nikel ve krom oranlı özel çeliklere de uygulanır. Bu yöntem birçok parça için kullanılır: piston eksenleri, pompa milleri, krank milleri, patlamalı motor silindirlerinin gömlekleri, sıkma parçaları, soğuk çekme ya da haddelemeyle biçim değiştirme takımları, ölçüm teknolojisi parçaları, vb.

doğrudan nivelman

NİTRÜRLEMEK g. f. Metalürj. Nitrürleme yapmak.

NİTRÜRLEYİCİ sıf. Nitrürlemeyi sağlayan şey için kullanılır.

NİTSCH (Kazimierz), polonyalı dilbilimci (Kraków 1874 - *ay. y.* 1958), lehçe tarihi, dilbilgisi ve lehçebilimi üstüne incelemeler yaptı.

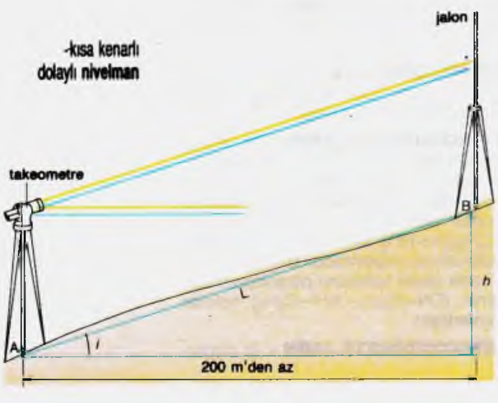
NİTTİ (Francesco Saverio), italyan siyaset adamı (Melfi 1868 - Roma 1953). Milletvekili seçildi (1904). Tarım (1911-1914), sonra Hazine (1917-1919) bakanı oldu; Orlando'nun yerine bir merkez sol hükümetinin başına geçti (haziran 1919 - haziran 1920). D'Annunzio'nun yönettiği milliyetçi hareketlerin güçlenmesini (1919'da Fiume'nin işgali) engelleyemediği gibi, toplumsal bunalım ve grevlere de çare bulamadı. Faşizmden kaçarak (1924) Fransa'ya yerleşti, burada Almanlar tarafından tutuklanarak (ağustos 1943) Salzburg'daki toplama kampına götürüldü.

NİUAFOO, Tonga takımadasında ada; 49 km²; 600 nüf. Bir yanardağ patlamasından sonra 1946'da boşaltıldı.

NİUE ya da **SAVAGE,** Büyük Okyanus'ta çevreden kopuk, Yeni-Zelanda'ya bağlı mercan adası, Tonga ve Cook takımadaları arasında; 259 km²; 4 900 nüf. (polinezya ırkından). Uluslararası havalimanı.

NİV a. (ing. *Negative İmpedance İnverter,* negatif empedans evirtici'nin kısaltması). Elektron. Giriş ve çıkış empedansı evrik ve zıt yönlü olan düzenek.

NİVA FUMİO, japon yazar (Yokkaiçi, Mie, 1904). *Zeiniku* (Tombulluk, 1934) ve *Vakai kisetsu*'da (Yeşil mevsim, 1936) cinsel zevklerin insan üzerindeki etkisini betimler. *İyagarase no nenrei* (Verimsiz yaş, 1947), *Hebi to hato* (Yılan ve güvercinler, 1952) ve *Hoko* (Serserilik, 1955) adlı yapıtlarında da savaş sonrasının toplumsal kaygılarına geniş bir yer verir.

kısa kenarlı dolaylı nivelman

NİVARDUS → MAGİSTER NİVARDUS.

NİVASYON a. (fr. *nivation;* lat. *nix, nivis,* kar). Jeomorfol. Karın engebe oluşumunu etkilediği olayların tümü.

—ANSİKL. Karın morfojenez üzerindeki doğrudan etkisi oldukça sınırlıdır; özellikle çığların ve lapyaların oluşmasına neden olur.

Dolaylı etkisi ise karmaşıktır. Çok iyi bir yalıtkan olan kar, toprağı sıcaklık değişikliklerinden korur ve bir kar örtüsü donla parçalanmayı engeller. Buna karşılık, kar eridiğinde nemi yavaş yavaş açığa çıkarır, bu da toprak tarafından emilerek akmayı ve don sırasında donla parçalanmayı kolaylaştırır. Böylece kar örtüsü erimediği sürece buzulçevresi etkilerini engeller, ancak, üzerinde *nivasyon oyuntuları*' nın oluştuğu yalıtılmış birikintilere dönüştüğünde bu etkileri kolaylaştırır. Bununla birlikte bütünü ele alındığında karın koruyucu etkisi daha önemlidir. Kar rüzgârın etkisiyle yer değiştirerek toz ya da kum taneleriyle karışınca topaklaşır; eriyince de süreksiz ve düzensiz limonlu bir kum örtüsü bırakır (kar-rüzgâr oluşumları).

NİVELLE (Georges Robert), fransız general (Tulle 1856 - Paris 1924). Birinci Dünya savaşı'nın başında Alsace'da, Somme'da ve Marne savaşı'nda yararlık gösterdi. II. Ordu komutanlığına getirilince (mayıs 1916), başarılı harekâtlarla Verdun'ün kurtulmasını sağladı. Aralık ayında Kuzey ve Kuzey-doğu ordularının komutanı oldu, ancak Chemin des Dames saldırısının başarısızlığa uğraması görevden alınmasına yol açtı. Suçsuzluğu ortaya çıkınca, aralık 1917'de Kuzey Afrika'daki 19. Kolordu'nun komutanlığına getirildi; 1919'da Yüksek savaş konseyi'ne seçildi.

NİVELLE DE LA CHAUSSÉE (Pierre Claude) → LA CHAUSSÉE.

NİVELLES, hollandaca **Nijvel,** Belçika'da (Brabant) kent, *arrondissement* merkezi, Thines kıyısında, Brüksel'in G.'inde; 22 000 nüf. (1990). Landenli Pépin'in karısı İtte'in 646'ya doğru kurduğu bir manastır, kentin kökenini oluşturdu. Metalürji. Kırtasiye.

—*Nivelles arrondissement*'ı, 268 000 nüf.

—Güz. sant. Eskiden manastır olan Sainte-Gertrude kolejiyali, Belçika'nın en eski kiliselerinden biri ve roman döneminden kalan yapıların en büyüğüdür.

NİVELMAN a. (fr. *nivellement*). **1.** Yükseklik farklarını ya da arazi üzerinde çeşitli noktalar arasındaki yükselti farklarını ölçmek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Arazi üzerindeki çeşitli noktaların yükseltilerini belirlemek amacıyla yapılan işlemlerin tümü.

—ANSİKL. Jeod. Nivelman, istenen duyarlık derecesine göre sırasıyla, aşağıda belirtilen farklı yöntemlerle yapılır. 1. *Doğrudan nivelman* ya da *duyarlıklı geometrik nivelman.* XIX. yy.'ın ilk yarısında geliştirilen bu yöntem, birbirlerine en az 100 m uzaklıktaki A ve B gibi iki nokta arasında uygulanır. Her noktada taksimatlı bir mira düşey olarak tutulur, A ve B'den eşit uzaklıkta da bir nivo kurulur. Her iki mira üzerinden *a* ve *b* okumaları *h* yükselti farkını verir: $h = a - b$. Sağlanan duyarlık mm/km düzeyindedir. Bu yöntem, gravimetri sonuçlarıyla birlikte nivelman röperlerinin yükseltilerinin hesaplanmasını sağlar.

2. *Kısa kenarlı dolaylı nivelman* (200 m'den az). Takeometreyle bir yandan AB=L uzaklığı, diğer yandan da takeometre yüksekliğinde ayarlanmış bir jalonun devingen levhası üzerine yapılan gözlemle i eğim açısı ölçülür ve yükselti farkı $h = L \sin i$ ifadesiyle bulunur. Bu nivelman yöntemi, doğrudan nivelmana göre daha az duyarlıklı olmasına karşılık daha hızlı ve daha pratik bir yöntemdir ve kırsal bölgelerin plan ve harita alımlarında yeğlenir.

3. *Jeodezik nivelman.* Bir teodolitle jeodezik miralara yapılan gözlemlere dayanan uzun kenarlı (birkaç kilometre) dolaylı bir nivelman yöntemidir. Yükselti farkı, AB=K uzaklığının ve *i* açısının ölçülmesiyle elde edilir; ancak, hesaplarda Yer'in yuvarlaklığı ve atmosferdeki kırılma olayından kaynaklanan nişan ekseni eğriliği dikkate alınmalıdır. Modelleştirmesi çok güç olan atmosferdeki kırılma olayı bu nivelman yöntemini zorlaştırmakta ve duyarlığını azaltmaktadır. En iyi sonuçlar, aynı anda A dan B ye ve B den A ya yapılan ölçümle sağlanır (eşzamanlı ve karşılıklı başuçları yöntemi).

4. *Barometrik nivelman.* Noktalar arasın-

daki yükselti farkı, gene bu noktalar arasında gözlenen atmosfer basıncı farkı yardımıyla elde edilir.
5. *Hizometrik nivelman.* İki nokta arasındaki yükselti farkı, gene bu iki noktada suyun kaynama sıcaklığı değerleri arasındaki fark yardımıyla elde edilir.

NİVEN (David), ingiliz sinema ve tiyatro oyuncusu (Kirriemuir, İskoçya, 1910 -Château-d'Œx, Vaud kantonu, İsviçre, 1983). Askeri eğitimini yarıda bırakarak Kanada'ya ve sonra ABD'ye gitti, *Mutiny on the Bounty* (F. Lloyd, 1935) adlı filmde küçük bir rol aldı. Hollywood'da *Mavi sakalın sekizinci karısı* (Bluebeard's Eight Wife) [E.Lubitsch, 1938] ve *Ölmeyen aşk* (Wuthering Heights) [W. Wyler, 1939] gibi çok sayıda film çevirdi ve ardından Büyük Britanya'ya gitti. 1940-46 arasında tiyatro ve sinemanın yıldız sanatçılarından biriydi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ABD' ye döndü ve birçok filmde oynadı: *Ay mavidir* (The Moon is blue) [O. Preminger, 1953], *80 Günde devriâlem* (Around the World in 80 Days) [M. Anderson, 1956], *Günaydın hüzün* (Bonjour tristesse) [O. Preminger, 1958], *Ayrı masalar* (Separate Tables) [Delbert Mann, 1958], *Navaron'un topları* (The Guns of Navarone) [J. Lee Thompson, 1961], *Pekin'de 55 gün* (55 Days at Peking) [N. Ray, 1963], *Pembe panter* (The Pink Panther) [B. Edwards, 1964], *Yaklaş, fakat soyunma* (Herzbube ya da King Queen Knave) [J. Skolimowski, 1972], *Nil'de ölüm* (Death on the Nile) [J. Guillermin, 1978], *Kassandra geçidi* (The Cassandra crossing) [Georges Pan Cosmatos, 1979].

NİVEND a. (fars. *nivend*). *Esk.* Akıl, anlayış, kavrayış.

NİVER a. (fars. *niver*). *Esk.* **1.** Evrende meydana gelen olayların tümü. **—2.** *Niver-i nivar,* gökyüzündeki meteorolojik olaylar.

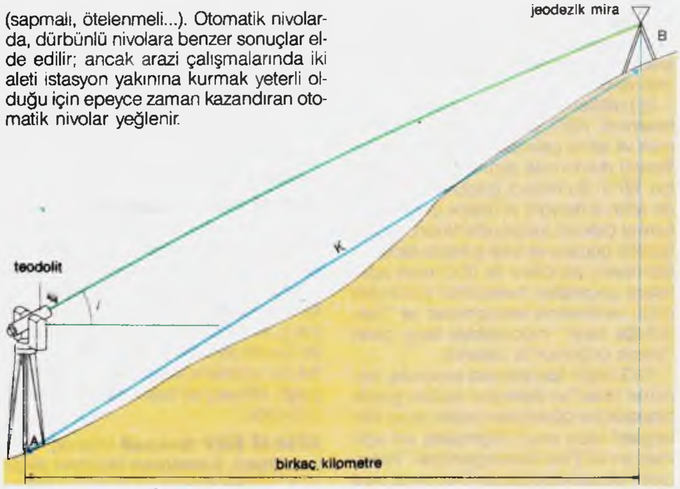
NİVERNAİS, Fransa'da tarihsel bölge, Berry, Bourbonnais ve Bourgogne'un birleştiği yerde. Nivernais, uygulamada, günümüzdeki Nièvre *département*'ını (Cher'deki La Guerche-sur-Aubois kantonuyla genişletildi) karşılıyordu.

NİVERNAİS (Louis Jules MANCİNİ -MAZARİNİ, *—dükü*) → MANCİNİ.

NİVHE a. Dilbil. GİLYAK'ın eşanlamlısı.

NİVHLER → GİLYAKLAR.

NİVO a. (fr. *niveau*). **1.** Topogr. Bir arazinin çeşitli noktaları arasındaki yükselti farkını ölçmeye yarayan alet. (Eşanl. DÜZEÇ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Dürbünlü nivo,* ana parçası, alidatı oluşturan iki yatay bileziğe tutturulmuş yatay bir dürbün olan gözlem aleti. (Bk. *ansikl.* böl.) .
—Yerbil. *Nivo çizgileri,* bir yüzeyde yatay düzlemlerin yaptığı kesitlerden oluşan çizgiler. || *Nivo yüzeyi,* yerçekimi alanının eşpotansiyel yüzeyi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Topogr. Kimi nivo türlerine, topografyanın gereksinimlerine uygun özellikler verilmiştir; özellikle *dürbünlü nivo*' da dürbüne duyarlı bir su düzeci takılmıştır. İlk ayarlamalar yapılarak dürbünün optik ekseni (nişan ekseni) yatay duruma getirilir; bu da su düzecindeki kabarcığın, pencerenin ortasına gelmesinden anlaşılır (kabarcık işaretlerin arasındadır). Bu koşullarda, kazık üstüne yerleştirilmiş düşey mirayla yapılan okuma, aygıt ekseninin yatay düzlemi üstündedir. (→ NİVELMAN.)
Dürbünlü nivolar çok duyarlı aygıtlardır ve yükselti farklarını en az milimetre düzeyinde bir duyarlıkla verirler. Düzeci dürbünden ayrılabilen ve eskiden çokça kullanılan bağımsız düzeçli nivoların yerini bugün tersinir düzeçli ve özellikle de sabit düzeçli nivolar almıştır. Topografyada otomatik düzeçler de kullanılır; dürbün eğik olsa da, optik eksen otomatik olarak yatay kalır. Bu yataylığı sağlayan bir kompansatördür. Kompansatörler mekanik (sarkaçlı, sıvı prizmalı...) ya da optiktir (sapmalı, ötelenmeli...). Otomatik nivolarda, dürbünlü nivolara benzer sonuçlar elde edilir; ancak arazi çalışmalarında iki aleti istasyon yakınına kurmak yeterli olduğu için epeyce zaman kazandıran otomatik nivolar yeğlenir.

jeodezik **nivelman**
(uzun kenarlı dolaylı nivelman)

—Yerbil. *Nivo yüzeyi.* Yer ayrı bir sistem olarak ele alındığında, Yer yüzeyindeki dingin bir nokta yerçekimi ivmesi denen bir *g* ivmesinin etkisindedir. (→ JEOİT ve YERÇEKİMİ.) Bu ivme, yerçekimi potansiyeli denen bir W potansiyelinden doğar: buna göre nivo yüzeyleri W nin değişmediği yüzeylerdir. *g,* eşpotansiyel yüzeyler boyunca değiştiğinden, yüzeyler koşut değildir, ancak şu bağıntıyı doğrular: $g_1h_1 = g_2h_2$, burada g_1 ve g_2, 1 ve 2 noktalarındaki yerçekimi değerleridir, h_1 ve h_2 de aynı noktalarda iki yüzeyi ayıran düşey uzaklıklardır. Öte yandan, bir nivo yüzeyinin dinamik* yükseltisiyle jeopotansiyel* kotu değişmez.
Dingin okyanusların yüzeyi, atmosfer basıncı eşit olan yüzeyler nivo yüzeylerine yakındır.

NİVOGLASİYER sıf. (fr. *nivoglaciaire*). Hidrol. Karların ve buzulların beslediği akarsu rejimi için kullanılır; bu rejimde sular ilkbaharda (karların erimesi) ve yazın yüksek (buzullardan beslenme), kışın alçaktır.

NİVOPLÜVYAL sıf. (fr. *nivopluvial*). Hidrol. Yağmurlardan çok karlarla beslenen bir akarsu rejimi için kullanılır. (Nivoplüvyal rejimde sular ilkbaharda [karların erimesi] ve sonbaharda yüksek [yağmurlar, zayıf buharlaşma], yazın da alçaktır [kuvvetli buharlaşma, bitkiler tarafından emilme].)

NİVRİTTİ, *eylemsizlik* anlamında sanskritçe sözcük. Hinduculukta kurtuluşa ulaşmak için bu dünyanın bütün etkinliklerinden el çekmeyi belirtir. *Upanişad*'da önemle vurgulanan bu eğilim, *pravritti* ("eylemi bırakmama") adı verilen başka bir eğilimin karşısında yer alır. Yasa kitapları olan *dharmaşastra*'da açıklanıp savunulan bu ikinci eğilim, etkin yaşama katılmayı, özellikle veda kurallarını uygulamayı ve çocuk yapmayı üstünlük sayar. Dünyadan tümüyle el çekme uygulamasına ancak yaşamın son döneminde geçildiğinden, iki eğilim de dört *aşrama* konuşunda uzlaşır.

NİXE a. (alm. *Nix,* mit. a.). Germen mitolojisinin superisi.

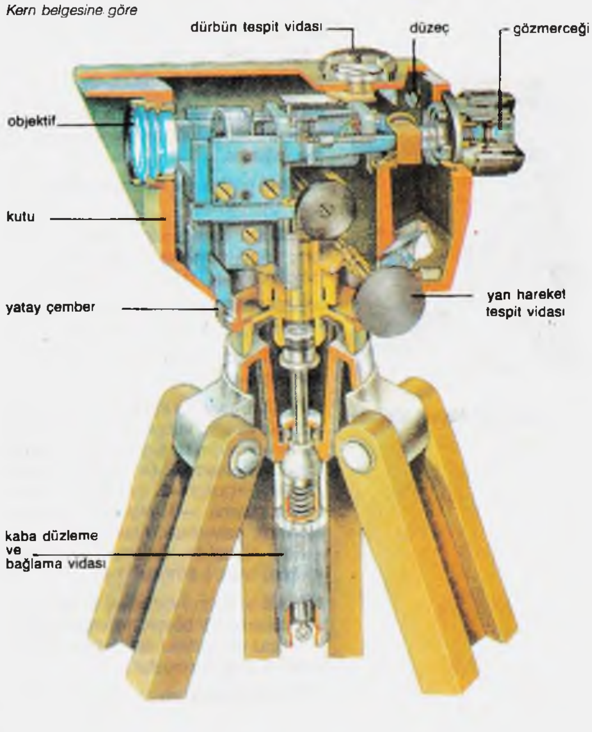
NİXENHARFE → NYCKELHARPA.

Nixie tüpü, sayısal verileri görüntülemeye yarayan, gazlı elektron tüpü.

NİXON (Richard Milhous), amerikalı devlet adamı (Yorba Linda, Kaliforniya, 1913). Aşırı bir antikomünist olan Nixon, çok geçmeden maccarthyciliğe varan "büyücü avı" akımına katıldı ve New Deal Amerikası ile liberalizmin simgesi Alger Hiss'in mahkûm edilmesini sağlayarak en önemli başarılarından birini kazandı (1948). 1947 -1951 arasında Federal kongre'de Kaliforniya'yı temsil etti; 1951'den 1953'e kadar senatörlük yaptı. Cumhuriyetçi parti sağ kanadının gözde adamı durumuna gelen Nixon, bu kanadın baskısıyla başkan adayı Eisenhower ile aynı listeye girmeyi başardı. 1953-1961 arasında yürüttüğü başkan yardımcılığı görevi, John F. Kennedy karşısında kıl payı yitirdiği 1960 seçimlerinden sonra Nixon'a bir devlet adamı kimliği kazandırdı. 1968'de ABD Başkanı olduğunda, ülke Vietnam savaşı'na gömülmüş bulunuyordu ve kentlerdeki gettolarda yaşayan zencilerin çıkardıkları ayaklanmalardan daha yeni çıkmıştı. Nixon, bir bakıma, yurttaşlarının barış ve asgari toplumsal uzlaşma isteğini temsil ediyordu. Nitekim kasım 1972'de, George McGovern karşısında hiç zorlanmadan yeniden Başkanlığa seçildi.
Dış politikada Henry Kissinger'den destek gören Richard Nixon, dört yıl daha vietnamlı komünistlerle savaştıktan, milyonlarca ton bomba yağdırdıktan ve Kampuçya'yı istilayı kararlaştırdıktan sonra, ülkesini Çinhindi batağından çıkarmayı başardı. Paris anlaşmaları ocak 1973'te imzalandı. Antikomünist kişiliğine rağmen, Nixon, Sovyetler Birliği ile tatminkâr ilişkiler sürdürdü ve şubat 1972'de Pekin'i ziyaret ederek Çin Halk Cumhuriyeti ile tarihi uzlaşmayı gerçekleştirdi. Kendinden önceki Başkan L. B. Johnson'un ihmal ettiği Batı Avrupa ile ilişkilere her zaman önem verdi. Dördüncü israil-arap savaşı (Kippur savaşı) patlak verdiğinde (1973),

dürbünlü **nivo**
(ekorşe görünüm)

Kern belgesine göre

Kissinger'in giriştiği görüşmeler, çatışmaların durmasına, sonra da İsrail ve Mısır arasında görüşmelerin başlamasına olanak verdi.

İç politikada Nixon, aynı başarıyı gösteremedi. ABD, doların değerini düşürmek ve altına çevrilebilirliğini (konvertibilitesini) durdurmak zorunda kaldı (ağustos 1971). Bu iktisadi güçlükler (özellikle de artan enflasyon) ve ülkede gelişen toplumsal çalkantı karşısında Nixon, muhafazakâr güçlere ve artık sokakta karışıklık istemeyen, zencilere ve öbür etnik azınlıklara geçmişteki haksızlıklar yüzünden ödün verilmesine yanaşmayan ve "yoksulluğa karşı" mücadeleye karşı çıkan "sessiz çoğunluk"a dayandı.

1972 seçim kampanyası sırasında, tahminler Nixon'un demokrat rakibini geride bırakacağını gösterirken patlak veren Watergate* olayı onun düşmesine yol açtı. Haziran 1972'de, Washington'daki "Watergate" binasında bulunan Demokrat parti merkezine, bir grup eski CİA ve FBİ ajanı tarafından gizlice girildi. Olayı meydana çıkaran *Washington Post*, Cumhuriyetçi parti'yi, ocak 1973'ten itibaren de Başkanın çevresini ve bizzat kendisini suçlamaya başladı. Suçlamalar karşısında Nixon, hem Senato ile işbirliği yapmayı, hem de ilk zamanlarda olayla ilgili görüşmeleri kaydettiği teyp bantlarını adalete teslim etmeyi reddetti. Bunun üzerine Kongre, bir *impeachment* davası açmayı kararlaştırdı. Nisan 1974'te, Başkanın nihayet izin vermesi üzerine kayıtların yayımlanması, Nixon'un sonu oldu. Mahkeme üyeleri çoğunluğunun kendisine karşı oy kullanacağını anlayan Nixon, erken davranarak istifa etti (8 ağustos 1974). Kısa süre sonra, yeni Başkan Gerald Ford'un onu "bağışlama"sı üzerine, hakkında adli kovuşturmaya son verildi.

Gorgoni-Gamma

Richard **Nixon** (mart 1974'te)

NİYA a. (fars. *niyā*). *Esk.* Dede, büyükbaba.

NİYAB çoğl. a. (ar. *nāb*'ın çoğl. *niyāb*). *Esk.* Azıdişleri.

NİYABET, -ti a. (ar. *niyābet*). *Esk.* **1.** Vekâlet, vekillik. **—2.** Kadı ya da hükümdar vekilliği; naiplik. **—3.** *Niyabet etmek*, vekillik etmek. **—4.** *Niyabet-i saltanat*, hükümdar naipliği.

—Huk. Yargılamanın, asli görevli olmayan mahkeme ya da hâkim tarafından yerine getirilmesi. (→ NAİP* HÂKİM.)

NİYAGÂN çoğl. a. (fars. *niyā*'nın çoğl. *niyagan*). *Esk.* Dedeler.

NİYAGARA → NIAGARA.

NİYAH ya da **NİYAHAT** a. (ar.*niyāḥ, niyāḥat*). *Esk.* Ölünün arkasından ağıt yakma, ağlama.

NİYAM çoğl. a. (ar. *nā'im*'in çoğl. *niyam*). *Esk.* Uyuyanlar.

NİYAM a. (fars. *niyām*). *Esk.* Kılıç; kılıç kını: *"Mah-ı nev feyzi şafaktan eylemiş gülgûn niyâm"* (Fuzuli, XVI. yy.).

NİYAMGER a. (fars. *niyam* ve *-ger*'den *niyamger*). *Esk.* Kın yapan usta.

NİYAR çoğl. a. (ar. *nar*'ın çoğl. *niyār*). *Esk.* Ateşler, korlar.

Saparmurad Atayeviç **Niyazov**

NİYAZ a. (fars. *niyāz*). **1.** Tanrı'ya, doğaüstü bir varlığa, kutsal sayılan bir kimseye, bir kimsenin, bir şeyin iyiliği için yakarmak, ona yalvarmak: *Bir türbeye niyaz için gitmek.* (→DUA.) **—2.** *Esk.* Muhtaç olma, ihtiyaç duyma. **—3.** *Niyaz etmek, niyaz eylemek*, yalvarmak, ricada bulunmak.

—Esk. Niyazkâr, niyazmend, yalvaran; muhtaç olan. ‖ *Biniyaz* → Bİ-

NİYAZ a. Müz. Abdülbaki Nasır Dede'nin düzenlediği bileşik makamlardan biri. (Hicaz makamına ısfahan makamı eklenerek oluşturulmuştur.)

NİYAZİ sıf. (fars. *niyāz* ve *-i*'den *niyazi*). *Esk.* **1.** Yalvaran, niyaz eden. **—2.** Yalvarmayla ilgili.

NİYAZİ (Şeyh İsmail), türk yazar (Şumnu, Bulgaristan, XIX. yy. ortası). Medresede okudu. Din konuları üzerinde çalıştı. *Şerh-i izhar, Şerh-i kafiye, Risale-i tecvid, Şerh-i vasiyetname-i Birgivi, Şerh-i talim ül -müteallim* gibi yapıtları vardır.

NİYAZİ (Hamza **Hâkimzade**), özbek şair (Kokand 1889-Şahimardan 1929). Furkat ve Mukimiy'in öğrencisidir; yeni bir anlayışla kaleme aldığı şiirlerinde ve tiyatro yapıtlarında kültürel geri kalmışlığı, toplumsal adaletsizliği (*Maître et Ouvrier* [fr. çev.], 1918) kadınların uğradığı baskıları (*le Secret du voile* [fr. çev.], 1927) işleyerek bu sorunlara kitlenin ilgisini çekmeye çalıştı. Milliyetçiler tarafından linç edilerek öldürüldü.

NİYAZİ BEY Resneli (Ahmet), **Resneli Niyazi, Kahramanı Hürriyet** de denir, türk asker (Resne [günümüzde Resen] 1873-Avlonya [günümüzde Vlore] 1913). Resne ileri gelenlerinden Abdullah Ağa'nın oğludur. Manastır Askeri idadisi'ni ve Harbiye mektebi'ni bitirdi (1896); Türk -Yunan savaşı'na katıldı (1897); yararlıklar gösterdi; rütbesi mülazımı evvelliğe yükseltildi. Balkanlar'daki sırp ve bulgar komitacılarıyla yapılan savaşlarda yiğitliğiyle ünlendi. Kolağalığına yükseltildi. Gizli İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi. Selanik'teki İttihat ve Terakki merkezi umumisi'nin onayıyla "meşrutiyet" hareketini başlatmak üzere, emrindeki 200 askeriyle 3 temmuz 1908'de Resne'de ayaklanma bayrağını açtı (kendisini Enver [Enver Paşa] ve Eyüp Sabri [Akgöl] izlediler). İstanbul'da padişah Abdülhamit II'ye telgraflar çekerek ve çektirerek meşrutiyetin ilanını istedi. Başlattığı ayaklanma genişledi ve Avrupa'da geniş yankı uyandırdı. Abdülhamit, sonunda İttihat ve Terakki'nin baskılarına boyun eğip 23 temmuzda meşrutiyeti yeniden yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Yeni kurulan hükümet, kolağası Niyazi ile onun gibi dağa çıkıp devlete isyan etmiş binbaşı Enver beyleri "Kahramanı hürriyet" ilan etti; adlarına türküler yakıldı; marşlar bestelendi. 13 nisan 1909'daki 31 Mart ayaklanması'nı bastıran Hareket ordusu'na bağlı olarak, kolağası Niyazi Bey de bir çete grubunun başında İstanbul'a geldi; ayaklanmanın bastırılmasında katkıları oldu. Daha sonra askerlikten ayrılan ve hiçbir siyasi ihtirası olmadığı için Resne'ye çekilen Niyazi Bey, kasabanın bayındırlık ve eğitim işleriyle uğraştı. Balkan savaşı başlayınca, topladığı gönüllülerle Cavit Paşa ordusuna katılarak ön safta dövüştü. Savaştan sonra İstanbul'a dönmek için Avlonya'da (Vlore) vapur beklerken Arnavutluk'un osmanlı ülkesinden ayrılmasını isteyen Esat Toptani ve İsmail Kemal gibi ayrılıkçıların adamlarınca sırtından vurularak öldürüldü. Anılarını, İttihat ve Terakki'nin onayını alarak *Hatırat-ı Niyazi* (İstanbul, 1910) adıyla yayımladı. Daha sonra bu anılar İhsan Ilgar tarafından, dili sadeleştirilerek, *Resneli Niyazi Bey'in anıları* (1975) adıyla yayımlandı.

NİYAZİ TAGİZADE → TAGİZADE (Niyazi).

NİYAZİİ MISRİ (Mehmet), türk sufi ve şair (Malatya ?-Limni 1693). Öğrenimini Mısır'da tamamladıktan (1638) sonra ilk olarak kadiri, ardından halveti tarikatına girdi. Halvetiliğin mısriye kolunu kurdu. Şeyh olunca Bursa'da Abdullah Ali ile birlikte bir tekke yaptırdı. Bu tekkedeki vaazlarında "cefr*" adı verilen ve sünnilikle bağdaşmayan gizli bir bilimden söz edip bu bilimi savunduğundan Rodos'a sürgüne gönderildi. Affedilip Bursa'ya döndüyse de cefr konusundaki etkinliklerini sürdürdüğünden bu kez Limni'ye sürüldü ve orada öldü. Tasavvuf konusunda 12 kadar yapıtı olduğu söylenir. Bunlardan biri olan ve üç kitabındaki şiirlerini içeren *Divan-ı ilahiyat*'ı basılmıştır.

NİYAZOV (Saparmurad Atayeviç), türkmen siyaset adamı (Aşkabad 1940). Sen-Petersburg politeknik enstitüsü'nde eğitim gördü. 1962 yılında Sovyetler birliği Komünist partisi'ne katıldı. Daha sonra, Türkmenistan Komünist partisi içinde çeşitli görevlerde bulundu. 1985 yılında bakanlar kurulu başkanı oldu; aynı yıl Türkmenistan Komünist partisi merkez komitesi birinci sekreteri seçildi. Mart 1986'da Sovyetler birliği Komünist partisi merkez komitesi üyesi oldu. 1990'da, Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra yapılan seçimde oyların % 98'ini alan Niyazov, Cumhurbaşkanı seçildi. 1992 yılında yapılan halkoylamasında bu defa % 99,5 oranında oy alarak desteğini arttırdı ve 5 yıl için tekrar Cumhurbaşkanı seçildi.

NİYE soru be. (*ne*'den *ne-y-e*). Niçin, neden: *Niye oldu bütün bunlar? Niye evde kalmadın? Niye aramak aklına gelmez bilmem ki.*

NİYET, -ti a. (ar. *niyyet*). **1.** Bir kimseyi, bir amaca ulaşmaya iten düşünce, tasarı; bu amacın kendisi; *Niyetiniz nedir? Benim niyetim sizin tasarılarınızı bozmak değil. Niyeti öldürmek değil, korkutmaktı. Niyetin ciddi mi?* **—2.** Niyetçide çekilen ya da kimi şekerlerden çıkan fal kâğıdı. **—3.** Namaz kılmaya, oruç tutmaya, aptes almaya karar verdikten sonra, başlangıç duasını okuma. **—4.** *Bir şey yapmaya niyet etmek*, onu yapmayı ya da gerçekleştirmeyi kafasında kurmak, tasarlamak; niyetlenmek. **—5.** *Oruca, namaza vb. niyet etmek*, karar verip başlangıç duasını okumak. **—6.** *Niyet çekmek*, niyetçiden üzerinde kimi dileklerin yazılı olduğu kâğıtlardan birini almak. ‖ *Niyet tutmak*, fala baktırırken olmasını istediği şeyi aklından geçirmek. ‖ *Niyeti bozuk*, kötü bir amacı olduğu sezilen ya da ters bir davranışta bulunacağı anlaşılan kimse için kullanılır.

—Etol. *Niyet hareketi*, dışa vurumu bir davranış dizisinin başlangıç evresindeki hareket şemalarıyla sınırlı kalan hareket etkinliği.

—İsl. Belirli bir niyeti yalnızca Tanrı için yapma istemi.

NİYETÇİ a. İçinde niyet yazılı kâğıtları, bu iş için alıştırılmış hayvanlara (tavşan, güvercin vb.) para karşılığı çektiren ve bu yolla kazanç sağlayan kimse.

NİYETÇİLİK a. Niyetçinin yaptığı iş.

NİYETLENMEK gçz. f. **1.** *Bir şey yapmaya niyetlenmek*, onu tasarlamak, yapmaya niyet etmek: *Tatile çıkmaya niyetlendik ama çıkamadık.* **—2.** *Oruca niyetlenmek*, oruç tutmaya niyet etmek.

NİYETLİ sıf. *(Bir şey yapmaya) niyetli*, ona karar vermiş, niyet etmiş olan kimse için kullanılır: *Gerçekten gitmeye niyetli misin?*

◆ sıf. ve a. Oruç tutan kimse; oruçlu.

NİYETLİLİK a. Niyetli olma durumu.

NİYOBAT a. (fr. *niobate*'tan). Anorg. kim. Bir niyobik asidin tuzu.

NİYOBİK sıf. (fr. *niobique*'ten). Anorg. kim. Anhidrit olarak niyobyum pentaokside (Nb_2O_5) denk düşen asitler için kullanılır.

NİYOBİT a. (fr. *niobite*). Miner. KOLUMBİT'in eşanlamlısı.

NİYOBOTANTALAT a. (fr. *niobotantalate*'tan). Anorg. kim. Bir niyobat ile bir tantalatın oluşturduğu bileşik.

NİYOBYUM a. (alm. *Niobium; Niobe*'nin adından). Anorg. kim. Bizmutla ben-

zerlikler gösteren metal. (Simgesi Nb olan kimyasal element.) [Eşanl. KOLOMBİYUM; *Kolumbiyum* da denir.]

Atom numarası :41
Atom kütlesi :92,908 4
Erime sıcaklığı :2 470 °C
Kaynama sıcaklığı :4 742 °C
Özgül kütlesi :8,4 g/cm³
Yükseltgenme dereceleri :+3, +5
Elektron biçimlenmesi : [2, 8, 18, 8] $4d^4$ $5s^1$
İzotopları :89, 93, 99
Doğal niyobyum :^{93}NB: % 100

—ANSİKL. C. Hatchett, 1801'de bulduğu elemente kolumbiyum adını verdi; ancak bu ad daha sonra H. Rose tarafından niyobyum olarak değiştirildi. Niyobyum, havadan etkilenmeyen gri renkli bir katıdır; ancak yüksek sıcaklıkta yükseltgenir, halojenlerden etkilenir, hidrofluorik asit dışında öteki asitlere karşı yüksek bir direnç gösterir. Bir geçiş metali olarak bu metallerin bütün özelliklerini taşır ve daha çok tantala benzer. Oluşturduğu bileşiklerde çeşitli yükseltgenme dereceleri gösterir. Cevherlerinde hemen her zaman tantalla birlikte bulunur; başlıca cevherleri, baskın olarak bulunan elementin türüne göre "niyobitler" ya da "tantalitler" denen demir ve mangan niyobotantalatlardır.

Zenginleştirilen bu cevherler, önce oksitlere, sonra fluoro tuzlarına dönüştürülür; fluoro tuzları sulu çözeltide sıvı-sıvı ayırma işlemi sonucunda tantal bileşikleri niyobyum bileşiklerinden ayrılır. Daha sonra niyobyum karbonla indirgeme, alüminotermi vb. gibi yöntemlerle özütlenir.

Niyobyum, austenitli çeliklerde tanelerarası korozyonu yavaşlatmak için, süperalaşımlarda katkı elementi olarak, ayrıca sert karbürlerden takım yapımında karbürü biçiminde kullanılır. Kalay, titan ve zirkonyumla oluşturduğu alaşımlardan aşırıiletken tellerin yapımında yararlanılır.

ABD'de, kimi metalürjistler arasında kolumbiyum terimi, günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.

• *Niyobyum bileşikleri.* Niyobyumun başlıca oksidi, metalin yükseltgenmesi sonunda elde edilen niyobyum pentaoksittir (Nb_2O_5). Beyaz bir toz olan bu oksit, alkalilerle eritildiğinde en önemli sodyum metaniyobat ($NaNbO_3$) olan değişik bileşimlerde çeşitli niyobatlar verir. Fluor, niyobyumla tepkimeye girerek niyobyum fluorürü (NbF_5) meydana getirir; bu da alkali fluorürlerle bileşerek çeşitli fluoro tuzlarını verir. Niyobyum pentaoksit (NB_2O_5) ve kömür karışımına klor etki ettirildiğinde niyobyum klorür ($NbCl_5$) ile niyobyum oksiklorür ($NbOCl_3$) aynı anda elde edilir.

NİYYAT çoğl. a. (ar. *niyyet*'in çoğl. *niyyāt*). *Esk.* Niyetler.

NİZA a. (ar. *nez*ʻ'den *nizāʻ*). *Esk.* **1.** Kavga, çekişme, anlaşmazlık. **—2.** *Niza etmek, eylemek,* çekişmek, kavga etmek. **—3.** *Niza-yı lafzi,* söz dalaşı, münakaşa.

NİZACI sıf. ve a. (ar. *nizāʻ*'dan). *Esk.* Kavgacı.

NİZALI sıf. (ar. *nizāʻ*'dan). *Esk.* Hakkında ihtilafa düşülen, ihtilaflı.
—Huk. *Nizalı kaza* → ÇEKİŞMELİ* YARGI' nın eşanlamlısı.

NİZAM a. (ar. *nizām*). **1.** Bir bütünü oluşturan yasa ve kuralların tümü, öğeleri arasındaki uyum; düzen: *Dünyanın nizamı böyle. Dünyanın nizamını bozmak.* **—2.** Kural, usul, kaide: *Bu hususu yeni nizamlara bağlamak gerekiyor.* **—3.** Sıra, tertip, düzen: *İşlere bir nizam vermek.* **—4.** *Nizama sokmak, nizama koymak,* düzen vermek.
—*Esk.* **1.** Bir şeyi düzenleyen kimse. **—2.** *Nizam-üd-din,* dine düzen veren kimse.
—Ask. Her birlik ve kuruluşun hareket, hizmet ve etkinliklerinin yasa, yönetmelik ve geleneklere göre yürütülmesi. || *Nizam karakolu,* silahlı kuvvetlerin birlik, kurum, ordugâh ve kışlalarının yakın güvenliğini sağlamak ve disiplin etkinliklerini yürütmek için görevlendirilen nöbetçi, silahlı birlik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ask. denizc. Bir savaş filosunun düzenleniş biçimi. || *Esas nizam,* savaş gemilerinin, belli aralıklarla ve esas numara sırasına uygun olarak pruva ya da borda hattında seyrettikleri düzen. || *Gevşek nizam,* savaş gemilerinin, nizam içindeki standart mesafelerden daha açık aralıklarla seyretmesi. (Genellikle, dar bir kanal ya da boğazdan geçecek savaş gemileri grubunun, manevra kolaylığı ve emniyeti açısından uyguladığı bir nizamdır.) || *Normal nizam,* bir filotilayı ya da bir filoyu oluşturan gemilerin, numara sırasıyla seyrettikleri düzen. || *Savaş nizamı,* bir filonun, düşman filosunu oluşturan gemilere göre en etkin konumu almak için uyguladığı düzen. || *Siğil nizamı,* genellikle, hücumbotların ve yüksek hızlı torpitobotların, hedefe yaklaşma sırasında kullandıkları nizam biçimi. (Botlar, merkezde bir rehber bot olmak üzere bir V şekli oluşturarak atış mevkisine yaklaşır ve atışını yapan bot ters yönde hızla uzaklaşır.) || *Yanaşık nizam,* bir filoyu oluşturan gemilerin, mümkün olduğunca birbirine yaklaşarak seyrettikleri düzen. (Eşanl. YANAŞIK DÜZEN.)
—Mim. → DÜZEN.
—ANSİKL. Ask. Herhangi bir bölgede garnizon ya da ordugâhta, yakın güvenliği sürekli olarak sağlamak amacıyla her birlik ya da kurum, kendi içerisinden bir subay ya da astsubay komutasında bir nizam karakoiu çıkarmakla yükümlüdür. Bu birlikte görevlendirilecek kuvvetin sayısı, kritik yerlere çıkaracağı nöbetçilerle bunların arasındaki bölgeyi denetleyecek devriyelerin sayısı dikkate alınarak düzenlenir. Nizam karakolunda görevlendirilen personel bütün gün (24 saat) silahlı ve tam teçhizatlı olarak görevi yürütecek biçimde hazır olur. Bu hizmeti yütürütecek kadar gücü bulunmayan birlik ve kurumlar, en yakın nizam karakolundan yararlanır.

NİZAM a. Tar. Hindistan'ın Timurlular hanedanından sultanlar döneminde Dekkan nababının, bu dönemden sonra da çeşitli hint hükümdarlarının unvanı.

NİZAM ŞAHİ (Hurşah bin Kubat), iranlı tarihçi (öl. Golkonda 1564). Hindistan'da Nizamşahiler devletinin ikinci hükümdarı Sultan Burhan'ın hizmetinde bulunduğu sırada Şah Tahmasp'a elçi olarak gönderildi (1545). Şah'la birlikte Elkas Mirza'ya karşı savaşmak üzere Gürcistan ve Şirvan'a gitti. 1563'e değin aralıklı olarak İran'da kaldığı sanılmaktadır. Tek yapıtı *Tārīh-i ilçi-i Nizam Şah*'tır. Âdem'den başlayan genel bir tarih niteliğinde olan bu yapıt, önsöz dışında yedi ana bölümden oluşur. Yapıt, özellikle Şah Tahmasp dönemiyle Hazar eyaletlerinde saltanat sürmüş hükümdar sülaleleri hakkında önemli bir kaynak sayılmaktadır.

NİZAMABAD, Hindistan'da kent, Andhra Pradeş'te, Haydarabad'ın K.'inde; 240 924 nüf. (1991).

NİZAMAT, -tı çoğl. a. (ar. *nizām*'ın çoğl. *nizāmāt*). *Esk.* Düzenler, kurallar: *Nizamat-ı lazime* (gerekli kurallar).

NİZAMETTİN AHMET, iranlı tarihçi (1551-1594). Babür'ün hazine nazırı ve Gucerat valisi Mirza Askeri'nin veziri Hoca Mukim Herevi'nin oğludur. Hint-türk hükümdarı Ekber zamanında önemli görevlerde bulundu. Genç yaşta ölmesine karşın, Sebük Tigin'in savaşlarından (977 -978) kendi çağına değin tamamladığı *Tebekat-i Ekber-Şahi* ya da *Tebekat-i Ekberi* adlı yapıtı, Hindistan tarihine ilişkin en önemli kaynaklardan biridir.

NİZAMETTİN EFENDİ, türk hattat (İstanbul 1892 - *ay. y.* 1934). Sülüs ve nesih yazıları, hattat olan babası Hasan Tahsin Efendi'den öğrendi ve onun Beyazıt devlet kütüphanesi'nde müdür olarak çalıştığı sırada bu kütüphanede görev aldı, daha sonra Fatih'teki Millet kütüphanesi'ne atandı. Sülüs ve nesih yazıda Hafız Osman okuluna bağlı kaldı.

NİZAMETTİN EVLİYA (Muhammet bin Ahmet el-Bedevni), hintli din adamı ve şair (Bedayun 1235 - ? 1324). Ailesi ile birlikte Buhara'dan Hindistan'a göç etti. Şeyh Feridüttin Gunçşükr'ün hizmetine girdi. Şiirlerini *Nergisi* ve *Nizam* mahlasları ile yazdı.

NİZAMETTİN YAĞIBASAN → YAĞIBASAN.

Nizamıcedit, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Selim III dönemindeki yenilik hareketlerine, özellikle yeni kurulan düzenli orduya verilen ad.

Nizamıcedit terimi ilk kez İbrahim Müteferrika tarafından, 1731'de Mahmut I'e sunduğu *Usul ül-hikem fi nizam ül-ümem* adlı yapıtında "yeni düzen" anlamında kullanılmıştı. Selim III döneminde yaygın olarak kullanılan Nizamıcedit terimi başlangıçta tüm yenilik programı, daha sonra yalnızca yeni kurulan düzenli ordu için kullanıldı. 1787-1792'de Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşlar sırasında uğranılan yenilgiler, bazı devlet adamları ve Selim III'te yenilik düşüncesini güçlendirmişti. 1791'de Selim III, ileri gelen devlet adamlarından imparatorluğun zayıflığının nedenlerine ve ıslahat önerilerine ilişkin görüşlerini bildirmelerini istedi. Selim III'e bu konuda sunulan 22 layihada, askeri ıslahatın gerekliliği konusunda birleşiliyordu. Ancak bunun hangi biçimde gerçekleştirileceği konusunda görüş ayrılıkları vardı. Padişah, tümüyle Avrupa tarzında eğitilmiş ve donatılmış yeni bir ordu kurulması yolundaki görüşe ağırlık verdi. Islahat düşüncesini benimsemiş gençlerden bir ekip kurdu ve başına Esseyit İbrahim Efendi'yi getirdi. Nizamıcedit'in bir programı yapıldı ve askeri ıslahata öncelik verilmesi kararlaştırıldı. 1792 ve 1793'te eyalet yönetimi vb. idari ve mali konularda, tümü "Nizamıcedit" adıyla anılan bir dizi yeni düzenlemeler yapıldı. Ama en önemli yenilik girişimi Avrupa tarzında düzenli piyade birliklerinin kurulmasına ilişkin olanıydı.

Yeniçeri ocağı'nın dışında bağımsız bir asker ocağının kurulması tehlikeli görüldüğünden ilk Nizamıcedit birliği Bostancı ocağı'na bağlı "Bostancı tüfekçisi ocağı" adı altında oluşturuldu. Hazırlanan kanunnameye göre Nizamıcedit askeri 12 000 kişi olacak, bunun 1 600'ü İstanbul'da, kalanı Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde yetiştirilecekti. Yeni ordu için Levent'te ve başka yerlerde kışlalar yaptırıldı; ayrıca giderlerini karşılamak için "iradı cedit" adıyla özel bir hazine kuruldu. Nizamıcedit'in yetiştirilmesine koşut olarak Tophane, Tersane ve Mühendishane de yeniden düzenlendi. 1773'te açılan Mühendishanei bahrii hümayun geliştirilirken Nizamıcedit'in subay gereksinmesini karşılamak için Mühendishanei berrii hüma-

Selim III dönemi
Nizamıcedit askerleri

yun açıldı ve eğitimde yabancı, özellikle fransız uzmanlardan yararlanıldı.

Nizamıcedit, İstanbul'un yanı sıra Anadolu'da da kurulmuş, ilk olarak Akkâ önünde Napoleon'a karşı denenmiş ve başarı göstermişti. Ancak Yeniçeri ocağı, büyük bölümüyle ulema ve tutucu devlet adamları Nizamıcedit'e karşıydılar. Bunlar halk içinde Nizamıcedit düşmanlığını körüklediler. 1806'da Nizamıcedit askerini Anadolu'da önemli bir kuvvet durumuna getiren Karaman beylerbeyi Kadı Abdurrahman Paşa, görünürde sırp ayaklanmasını bastırmak, gerçekte ise Nizamıcedit'i Rumeli'de de kurmak göreviyle Rumeli'ye geçirildi. Abdurrahman Paşa'nın bir görevi de Pazvantoğlu, Tirsinikoğlu gibi asi âyanları cezalandırmaktı. Ancak sadrazam Hafız İsmail Paşa ve Nizamıcedit düşmanlarının hanedan içindeki temsilcisi şehzade Mustafa, Rumeli âyanlarını karşı koymaya teşvik ettiler. Tekirdağ'da Nizamıcedit'in kurulmasına ilişkin fermanı okuyan kadı, yeniçeriler tarafından öldürüldü. Selim III, devletin karşı karşıya bulunduğu rus tehdidi nedeniyle bir iç savaşı göze alamadı; Abdurrahman Paşa'yı geri çağırdı. Bu, Nizamıcedit düşmanlarını cesaretlendirdi. Sonunda, Nizamıcedit düşmanlarının kışkırttığı boğaz yamaklarının Kabakçı Mustafa önderliğinde başlattığı (25 mayıs 1807) ayaklanma, büyüyerek Selim III'ü Nizamıcedit'i lağvetmek zorunda bıraktı. 29 mayısta da Selim III tahttan indirildi. (→ KABAKÇI MUSTAFA AYAKLANMASI.) Nizamıcedit yandaşları öldürüldü ya da kaçmak zorunda bırakıldı. Ancak Nizamıcedit deneyimi, daha sonra Mahmut II'nin gerçekleştirdiği ıslahat programının esin kaynağı oldu.

Nizamıserbestane, Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e önerdiği açıklık ve özgürlük düzeni. ("Meşrutiyet" kavramı ortaya atılmadan önce, bu deyim aynı anlamda kullanıldı.)

NİZAMİ sıf. (ar. *nizam* ve *-i*'den *nizamî*). *Esk.* **1.** Kuralına uygun. **—2.** Kanunla, nizamla ilgili. **—3.** Tertipli, düzenli.

NİZAMİ Genceli (Cemalettin Ebu Muhammet İlyas bin Yusuf), azerbaycanlı şair (Gence 1150 - *ay. y.* 1214). Yaşamı hakkında yeterli bilgi yoktur. Yapıtlarından edebiyat, tarih, eski hikâyeler, özellikle gökbilim ve felsefe alanlarında geniş bilgi edindiği anlaşılmaktadır. Aşırı dindarlığı nedeniyle yaşamı çileli geçti. Yöredeki hükümdarlara gönderdiği övgü şiirlerinden sağladığı gelirle geçindi.

Şiirleri günümüze eksik bir yazması ulaşan *Divan*'ın da toplanmıştır. Ona büyük ün kazandıran yapıtı beş ayrı konuyu içeren manzum roman niteliğindeki *Hamse*' sidir. *Hamse*'de yer alan manzum romanlar (mesneviler) şunlardır: 1. *Mahzen ül-esrâr,* Sena'i-yi Gaznevi'nin *Hadîkat ül-hakika* adlı yapıtından esinlenen ve Mengücükler hükümdarı Behram Şah'a sunulan ahlakla ilgili bir yapıttır (N. Genç Osman tarafından türkçeye çevrildi; Ankara 1946, Şark-islam klasikleri, no. 3). 2. *Hüsrev ü Şirin,* 5 700 beyitten oluşan bu yapıt sasani hükümdarı Hüsrev'le Şirin adlı kadın arasındaki aşkı dile getirir (S. Sevsevil tarafından türkçeye çevrildi; İstanbul 1955, Şark-islam klasikleri, no. 29). 3. *Leyla vü Mecnun,* Nizami'nin Şirvanşah Celalüddevle Ahsitan'ın isteği ve oğlu Muhammet'in ısrarıyla yazdığı, konusunu arap edebiyatından aldığı bu yapıtta Leyla ile Mecnun'un acıklı bir sonla biten hikâyesi anlatılır. Dört aydan az bir süre içinde tamamlanan (1188) ve büyük bir deha ürünü olan bu yapıt, kendinden sonra aynı konuda yazılan bütün yapıtları (örn. Fuzuli'nin bu adı taşıyan mesnevisi) etkilemiştir (Ali Nihad Tarlan tarafından *Leyla ile Mecnun* adı ile türçeye çevrildi; İstanbul 1943, Şark-islam klasikleri, no. 3). 4. *Heft Peyker* ya da *Behramname,* sasani hükümdarı Behram Gûr'un yaşamıyla ilgili olaylardan ve yedi güzelle onların anlattığı hikâyelerden oluşur. 1197'de tamamlanan yapıt, Meraga'nın türk hükümdarı Alaettin Körp-Arslan bin Aksungur' un isteği üzerine yazılmıştır. Olağanüstü bir öykü tekniğiyle kaleme alınmış olan yapıtı, Yemni adlı bir türk yazar bazı değişikliklerle türkçeye çevirdi. 5. *İskendername* ya da *Sikendername,* Makedonya kralı İskender'in yaşamını konu edinir; *Şerefname* ve *İkbalname* adlarıyla iki ayrı kitap halinde yazılmıştır.

NİZAMİ (Sadrettin Muhammet bin Hasan), iranlı tarihçi (XIII. yy.). İran'da öğrenimini tamamladıktan sonra Gazne ve Delhi'ye gitti. Orada Delhi sultanlarının (memluk sultanlar) vakanüvisi oldu. Kuzey Hindistan'da hüküm süren memluk hanedanından ilk üç Delhi sultanı (Kutbettin Aybek, Âram Şah ve Şemsettin İltutmuş [1206-1236]) döneminin olaylarını ele alan ve Hindistan ile Afganistan tarihi bakımından önemli bir kaynak olan tek yapıtını yazdı: *Tac el-maasir fi tarih.*

NİZAMİ Karamanlı → KARAMANLI NİZAMİ.

NİZAMİ ARUZİ (Ebülhasan Nizamettin ya da Necmettin Ahmet bin Ömer-i Semerkandi), iranlı yazar ve şair (Semerkand ? - ? XII. yy.'ın ikinci yarısı). Horasan, Belh, Herat ve Nişapur'u dolaştı. Ömer Hayyam ve şair Muizzi aracılığıyla selçuklu sultanı Sencer'le tanıştı. Döneminin önemli devlet adamlarının (münşi, şair, müneccim ve hekim) görevleri ve yaşamöykülerini içeren ve *Cehâr makale* olarak bilinen *Mecma ün-nevâdir* adlı yapıtıyla ünlüdür.

NİZAMİYE a. (ar. *nizam* ve *-iyye*'den *nizamiye*). **1.** Ask. ve Ask. tar. Tanzimat'tan sonra düzenli ordu (kara kuvvetleri) birliklerine verilen ad. (Tanzimat döneminden başlayarak toplam hizmet süresi altı yıl [ilk dört yılı muvazzaflık, iki yılı ihtiyat] olan osmanlı silahlı kuvvetleri "nizamiye" adıyla anıldı.) **—2.** *Nizamiye hazinesi,* Harbiye nezaretinin kara kuvvetlerine ilişkin gider -gelir işlerine bakan kurum. || *Nizamiye kapısı,* askeri garnizon ya da kışlalarda birlik, personel ve araçların garnizona girip çıkmak için kullandıkları, denetim ve güvenliği nöbetçiler tarafından sağlanan kapı. (Garnizonun dışarıyla ilişkileri, ziyaretçilerin giriş, çıkışı da bu kapıdan yapılır.)

—İsl. huk. *Nizamiye mahkemeleri,* Osmanlı devletinde şeri esaslar dışında kanun ve nizamlara göre görev yapmak üzere kurulan mahkemeler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Osmanlı devletinde Tanzimat' tan (1839) sonra yargı örgütünde yeni düzenlemeler yapıldı. 1864 yılında çıkarılan "Vilayet nizamnamesi" ile her kazada ticaret mahkemesinden başka Meclisi deavi, her sancak merkezinde Meclisi temyiz, her vilayet merkezinde de bir Divanı temyiz kuruldu. Bu mahkemeler müslümanların ve müslüman olmayanların şeriat, cemaat, ticaret ve konsolosluk mahkemelerinin işleri dışında kalan hukuk ve ceza davalarına bakardı. Nizamiye mahkemelerinin görev sınırları dardı; bir tür özel mahkeme durumundaydı. Bu mahkemeler kadının başkanlığında, devlet temsilcisi ve bölge halkı tarafından seçilmiş müslüman ya da müslüman olmayan üyelerden oluşurdu. 1866 yılında nizamiye mahkemelerine yeni bir biçim verildi. Bu mahkemelerin üst organı olarak Divanı ahkâmı adliye kuruldu. Divanı ahkâmı adliye temyiz ve istinaf mahkemelerine ayrıldı. 1870 yılında istinaf bölümü kaldırıldı. Temyiz bölümü, Yargıtay'ın ilk biçimidir. 1879 yılında kabul edilen Teşkilatı mehakim kanunu ile yargı örgütünün bazı eksiklikleri giderildi (örneğin savcılık kurumu kabul edildi); yargı organlarının yönetim organları karşısında daha bağımsız olmaları sağlandı.

Nizamiye medreseleri, selçuklu veziri Nizamülmülk'ün girişimiyle kurulan islam eğitim ve öğretim kurumları. Kurucusunun adından dolayı *Medreset ün-Nizamiye* (Nizamiye medresesi) diye anıldı. İmparatorluk içindeki mezhep ayrılıklarını ortadan kaldırmak isteyen Nizamülmülk'ün önerileri doğrultusunda, sünni inançlara göre kurulan bu medreselerin ilki Nişapur'da açıldı. Onu Bağdat'taki Nizamiye medresesi izledi (1067). Bu medreseler dönemin en seçkin bilginlerinin yönetiminde öğretim yapan resmi nitelikli kurumlardı. Bazı kaynaklarda Nizamülmülk'ün Belh, Herat, Merv, Rey, Isfahan, Basra, Tus, Hargird ve Musul kentlerinde de birer medrese kurdurduğu belirtilir. (→ MEDRESE.)

NİZAMLI sıf. **1.** Düzenli, tertipli. **—2.** Kurallara, yasaya uygun, nizami.

—İsl. huk. *Nizamlı gedik,* Haremeyn ve Mahmud-ı adli vakıflarına ayrılan gediklere verilen ad.

NİZAMNAME a. (ar. *nizam* ve fars. *name*'den *nizām-nāme*). *Esk.* **1.** Tüzük. **—2.** *Nizamname-i dahili,* içtüzük.

—Huk. → TÜZÜK.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde yasaların uygulanma yöntemini belirtmek ya da yasa gücünde olan kuralları saptamak için Tanzimat döneminde yayımlanan heyeti vükela kararları. (Şûrayı devlet Tanzimat dairesi'nce hazırlanan nizamname tasarıları, Şûrayı devlet'çe incelenir, ancak padişahca onaylandıktan sonra heyeti vükela tarafından yayımlanıp yürürlüğe girerdi.)

NİZAMOĞLU (Seyit Seyfullah Kasım), türk şair, mutasavvıf (İstanbul XVI. yy. başı - *ay. y.* 1601). Mutasavvıf Seyit Nizam' ın oğludur. Şeriat ve tarikat bilimlerini öğrendi. Halveti tarikatının sinaniye kolunu kuran İbrahim Ümmi Sinan'ın baş halifesi oldu. Yunus Emre yolundaki ilahileriyle Nesimi yolundaki gazellerinde tarikatının yolunu yordamını, inançlarını, ahlaksal öğütleri, dönemin toplumsal bozukluklarını dile getirdi. *Tacname, Miftah-ı vahdet-i vücut* gibi mensur yapıtları vardır. *Mirac ül-müminin, Cami ül-maarif* gibi mensur yapıtlarında manzum bölümler de yer alır. Bu bölümler *Divan*'ıyla birlikte basıldı (1908; yeni harflerle 1976 [haz. A. A. Altay - M. Yaman]).

NİZAMSIZ sıf. **1.** Düzenli olmayan; tertipsiz, düzensiz. **—2.** Kurallara ve yasalara aykırı olan şey için kullanılır.

NİZAMSIZLIK a. **1.** Düzensiz, tertipsiz olma durumu. **—2.** Kurallara, yönetmeliklere vb. aykırılık.

NİZAMŞAHİ a. XVII. yy.'da kullanılan bir tür kâğıt. (Gelibolulu Âli'nin *Menakıb-ı hünerverân* adlı yapıtında belirtilen kâğıt türlerindendir.)

NİZAMŞAHLAR, XV. yy.'ın sonlarında, Hindistan'daki Dekkan Behmevi devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan beş bağımsız sultanlıktan biri. Devletin adı, kurucusunun unvanından gelir. Devletin kurucusu Melik Ahmet Bahri, 1490'da "Nizamşah" unvanını alınca, devletin adı "Ahmednagar Nizamşahi" ya da kısaca"Nizamşahlar" adını aldı. Ahmet Bahri'den sonra hükümdar olan Burhan I Nizam Şah zamanında şiilik, devletin resmi dini oldu. Burhan'ın ölümünden sonra tahta geçen oğlu Hüseyin döneminde hindulara karşı birleşen bölgenin müslüman hükümdarları, 1562'de Viceyanagar'ın kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Ancak Hüseyin'in ölümünden (1565) sonra yerine geçen ve "Divane" lakabıyla anılan Murtaza, I, Berar'ın ilhakına (1574) karşın devleti iyi yönetemedi. Başkent Ahmednagar XVII. yy.'ın başında Hint-Türk İmparatorluğu tarafından alındı; 1633'te

de gurkanlı hükümdarı Şah Cihan tarafından ortadan kaldırıldı.

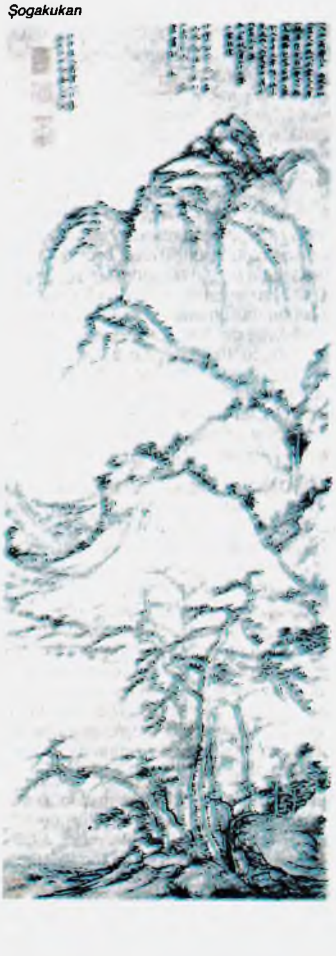
NİZAMÜLMÜLK (Hasan bin Ali), büyük selçuklu veziri (Tus, Horasan, 1018 - Nihavend 1092). Nukan valisi Ali bin İshak'ın oğlu. Ailesinin sağladığı olanaklarla çok iyi bir öğrenim gördü; fıkıhla uğraştı ve genç yaşta bilgisi, zekâsı, çalışkanlığıyla dikkat çekti. Babasının aracılığıyla Gazneliler'in Horasan valisi Ebülfazl'ın hizmetine girdi. Dandanakan* savaşı'ndan (1040) sonra Gazne'ye giderek bir süre Sultan Mesut'un yanında çalıştı. Ancak, Selçuklular'ın yıldızının parladığını, Gazneliler devletinin çöküş yolunda olduğunu sezinleyerek yeniden Horasan'a döndü. Burada Selçuklular'ın Belh valisi Ebu Ali Şadan'ın yanına kapılandı ve Belh eyaletini yönetmekle görevlendirildi. Şehzade Alparslan'ın hizmetine girdi. Tuğrul Bey'in ölümü üzerine (1063) Alparslan'la kardeşi Süleyman arasında başlayan taht kavgasında Alparslan'ın selçuklu sultanı ilan edilmesini sağladı, kendisi de devletin baş veziri oldu (1064). Abbasi halifesi Kaim tarafından "Nizamülmülk" unvanıyla onurlandırılan baş vezir, aralıksız 29 yıl süren iktidarı sırasında Büyük Selçuklu sultanlığını, Ortaçağ'ın en sağlam örgütlenmiş devleti durumuna getirmek için askeri, parasal ve yönetsel alanlarda düzenlemelere girişti. Daha çok işlerlik kazandırdığı bir iran-islam modelini örnek alarak hiyerarşiye dayalı bir devlet düzeni geliştirdi. Bu örnekte, hükümdar iran bürokrasisi ile türk komutanlarca yönetilen çeşitli uluslardan askerlerin oluşturduğu bir ordu tarafından desteklenmekte, türkmen reislerinin yönetimindeki kabile birlikleri de bu askeri çekirdeğin çevresini saran dış halkayı meydana getirmekteydi. Toprak hukukunda geliştirdiği sistem (ıktâ, zeamet ve tımar), sonrası türk-islam devletlerinin temel taşı oldu. Din ve fikir alanında ülkedeki mezhep ayrılıklarına son vermeye çalıştı. El-Gazali gibi düşün adamlarıyla işbirliği yaptı; şiiliğin yenilgisini kesinleştirirken, büyük kentlerde kurduğu ve dönemin en seçkin bilginleri yönetiminde öğretim yapan Nizamiye medreseleriyle sünniliğin direncini güçlendirdi. Bu arada, ağabeyi Alparslan'a karşı ayaklanan Kutalmış'ı etkisiz duruma getirdi. Doğuda Harizm'in ve batıda Afganistan'ın Gazneliler'den alındığı tüm seferlere katıldı. Katılmadığı Malazgirt* savaşı'ndan (1071) sonra Anadolu kapılarının türkmen akınlarına açılmasında ve orada çeşitli türk beyliklerinin temellerinin atılmasında önemli rol oynadı. Alparslan'ın ölümü üzerine (1072) yerine geçen oğlu Melikşah da onu görevinde bıraktı. Yeğenine karşı ayaklanan Kavurt'u ve ağabeyinin tahtına göz diken Tökiş'i üzerlerine gönderdiği kuvvetlerle yola getirdi, Melikşah'ın konumunu güçlendirdi. Daha sonra Maveraünnehir'in ele geçirilip Karahanlılar'ın denetim altına alınmasında, Kafkaslar'daki hıristiyan Gürcüler'e karşı zafer kazanılmasında, Suriye ve el-Cezire'den fatımi nüfuzunun uzaklaştırılmasında, Ukayliler gibi şii eğilimli küçük hanedanların ortadan kaldırılmasında ve buralara güvenilir türk valiler yerleştirilmesinde Melikşah'a destek olarak Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu gücünün doruk noktasına ulaştırdı (1092). Ancak, devlet işlerinde gösterdiği olağanüstü titizlik ve yönetimde uyguladığı amansız disiplin kuralı, selçuklu sarayının önde gelenleri başta olmak üzere pek çok düşman edinmesine yol açtı. Özellikle Melikşah'ın güzel eşi Terken Hatun, veliaht olan sultanın büyük oğlu Berkyaruk yerine kendi oğlu 4 yaşındaki Mahmut'un tahtın vârisi ilan edilmesini istediğinden ve Berkyaruk'u destekleyen Nizamülmülk'ü de bu isteğinin önünde başlıca engel olarak gördüğünden, hükümdarı ona karşı kışkırtıp aralarını açtı. Vezirin Merv valiliğine getirilmiş olan oğlu görevden alındı; yakınları ve adamları ağır cezalara çarptırıldı. Melikşah, ciddi bir anlaşmazlık içinde bulunduğu vezirini ilk kez bir yolculukta yanına almadan başkent Isfahan'dan Bağdat'a hareket etti. Hemen ardından Nizamülmülk de yola çıktı. Ancak, yolda Hasan Sabbah'ın batını fedailerinden biri tarafından öldürüldü. Cenazesi Isfahan'daki türbesine gömüldü. Melikşah da vezirinden sonra ancak bir ay yaşayabildi. Nizamülmülk'ün ölümü, Terken Hatun'un işine çok yaradı. Terken Hatun'la işbirliği yapmış olan Tacülmülk baş vezirliğe getirildi. Berkyaruk veliahtlıktan düşürülerek Terken Hatun'un öz oğlu Mahmut veliaht ilan edildi. Böylece Büyük Selçuklu devleti onun ölümünden sonra tam bir kargaşa ortamının içine düştü. Selçuklu şehzadeleri, atabeyleri ve komutanları arasında başlayan çıkar çatışmaları, imparatorluk parçalanana kadar sürdü. Devlet yönetimi üzerine görüşlerini açıkladığı, vezirliği sırasında geçen siyasal ve sosyal olayları anlattığı *Siyasetname* (1087 -1092) Nizamülmülk'ün baş yapıtıdır. Ayrıca, ölümünden sonrası için devlet yönetimi konusunda önerilerini içeren *Vasiyetname* adlı bir yapıt da ona mal edilir. (→ Kayn.)

NİZAMÜLMÜLK (Mir Kamerüttin), Haydarabad devletinin kurucusu (öl. Burhanpur 1748). Âlemgir döneminde Bicapur valisi, Ferruh Siyer döneminde de tüm Dekkan'ın valisi olarak görev yaptı. Kısa bir süre Muhammet Şah'ın vezirliğinde bulundu, ancak onunla anlaşamayarak Dekkan'a döndü ve Haydarabad nizamlığını kurdu (1725). Marathalar'a karşı Gurkanlı devletinin başkomutanlığına getirildiyse de başarılı olamadı (1737). Bir yıl sonra Nadir Şah Afşar'ın Hindistan'da ilerlemesi karşısında Gurkanlılar tarafından yeniden çağrıldı, ama ordunun büyük bir yenilgiye uğramasını önleyemedi. Savaş sürerken, Haydarabad devletinin başına geçmek isteyen oğlunun üstüne yürüyüp onu tutsak aldı. Daha sonra Karnatik'i ve Triçinopoli'yi ülkesine kattı. Hindistan'ı istilaya hazırlanan Afganlılar'a karşı koymak için Burhanpur'da bulunduğu sırada öldü. Yerine Mir Ahmet Han geçti (1748).

Nİ ZAN, çinli ressam (Vuşi, Ciangsu, 1301-1374), Yüen'in dört büyük ustasından biri, seçkin manzaracı hattat ve şair. Yapıtları aydın sanatçılara özgü soylu bir kaygısızlığa ve davranış özgürlüğüne örnek sayılabilecek niteliktedir. Resimlerini, hiçbir insan öğesinin yer almadığı üç düzlemde dizgeli biçimde örgütler; kuru ve ıslak mürekkep lekeleri, Güney Çin ve Tai Hu gölüne özgü içten bir lirizm içeren bir sadelikle birbirini izler.

Ni Zan: "sonbahar manzarası" kâğıt üstüne mürekkep, 1360'a doğr.
Ulusal müze, Tokyo

Şogakukan

NİZAN (Paul), fransız yazar (Tours 1905 - Audruicq, Pas-de-Calais, 1940). Yüksek öğretmen okulu'nda okudu, Komünist parti'ye üye oldu. Sartre'ın 1960'lı yıllarda yeniden moda haline getireceği felsefe -siyasal yergi yazılarıyla (*Aden Arabie,* 1931; *les Chiens de garde,* 1932) burjuvaziye saldırdı, sert yalın bir üslupla yoksulluğu kınadı. Katı bir marxçı oluşu edebiyat eleştirilerini (*Pour une nouvelle culture,* 1971; 1930 - 1939 arasında yayımlanan makalelerinden oluşma bir derleme) de etkiledi. Özgün yaratı yapıtlarındaysa, daha temkinli davrandı, "her edebiyat bir propagandadır" yolundaki eleştiri koyutunu bile dolaylı bir şekilde inkâr etti. *Antoine Bloyé* (1933) ve *le Cheval de Troie* (1935) adlı yapıtları dışında özellikle kültür ile toplumsal ve siyasal gerçeklik arasındaki ilişkileri ortaya koyan *Fesat* (la Conspiration) [1938] adlı romanıyla tanındı. Nizan, 1939 Alman-Sovyet paktı'nı kınadığı için komünist basının karalamalarına hedef olduktan sonra, Dunkerque yakınlarında cephede öldü.

NİZAR sıf. (fars. *nizār*). *Esk.* Zayıf: *"Gönlüm harab, cism-i nizarım kadar harab..."* (Tevfik Fikret).

NİZARİ ya da **NİZARİYE** a. (öz. a. *Nizār*'dan *nizārī, nizâriyye*). Yedi imam inançlı şii ismaililerin bir kolu (1090-1256).
—ANSİKL. Fatımi halifelerinden Mustansır ölünce oğullarından Müstali ve Nizar arasında taht kavgası başladı. Mısır Fatımileri "müstaliye" (Müstali'yi tutanlar) ve "nizariye" (Nizar'ı tutanlar) diye ikiye ayrıldılar. Irak, Suriye gibi Doğu ülkelerindeki ismaililer Nizar'ı, Mısır ve Mağrib'dekiler ise Müstali'yi tuttular. Mücadele sonucu Nizar öldürüldüğü halde yandaşları, Müstali'nin halifeliğini kabul etmediler ve "nizari" adını aldılar. Bunlar arasında Alamut kalesi çevresinde egemenlik kurmuş bulunan Hasan bin es-Sabbah, Nizar'ın delil-i hücceti olarak tanındı. Selçuklular karşısında yenilgiler almasına karşılık Sabbah'ın kurduğu güçlü örgüt sayesinde nizariler Alamut ve Suriye'de varlıklarını sürdürdüler. Alamut'taki kol 1256'da Hulagu tarafından, Suriye'deki kol da 1273'te memluk sultanı Baybars tarafından ortadan kaldırıldı.

NİZASIZ sıf. (ar. *nizā*'dan). *Esk.* İhtilaf bulunmayan, ihtilafsız.
—Med. us. huk. *Nizasız kaza* → ÇEKİŞMESİZ* YARGI'nın eşanlamlısı.

NİZE a. (fars. *nīze*). *Esk.* **1.** Mızrak, kargı; süngü: *"Nîzesidir o kalem cedvel vü takvimi zafer"* (Nef'i, XVII. yy.). **—2.** *Nize -zen,* mızrak taşıyan; mızraklayan. || *Nize -i ateşin,* güneş ışını. || *Nize-i bar-keş,* kesik bir başın takılı olduğu mızrak. || *Nize-i bid-berg,* söğüt yaprağına benzeyen mızrak.
—Esk. bot. *Nize-i gülgûni, nize-i rummani, nize-i sinan,* ünlü lale çeşitlerinden üçünün isimleri.

NİZEDAR sıf. (fars. *nīze* ve *-dār*'dan *nīze -dār*). *Esk.* Mızrak tutan, süngülü.

NİZEK a. (fars. *nīzek*). *Esk.* **1.** Cariye. **—2.** Küçük mızrak.

NİZİP, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Gaziantep iline bağlı ilçe; 106 381 nüf. (1990); 1 348 km²; 82 köy. Merkezi, Gaziantep'in 42 km doğusunda *Nizip,* 58 604 nüf. (1990). Tahıl, antepfıstığı ve zeytin üretimi. Sabun ve zeytinyağı fabrikaları.

Nizip savaşı, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'yla osmanlı ordusunun Nizip-Birecik yöresinde tutuştukları savaş (23/24 haziran 1839). 4 mayıs 1833'te Babıâli adına Mustafa Reşit Paşa'yla mısır ordusunun komutanı İbrahim Paşa arasında imzalanan Kütahya antlaşması'na karşın, gerginlik sona ermemişti. Mehmet Ali Paşa, Anadolu'da ele geçirdiği yerlerin karşılığı olarak osmanlı hükümetine yıllık 32 000 kese vergi göndermiş, ancak bu parayı az bulan hükümet miktarın artırılmasını istemişti. Ayrıca Mehmet Ali Paşa, Suriye ve Lübnan valiliklerinin babadan oğula geçmek koşuluyla kendisine bırakılmasını istiyordu. Buna karşılık Babıâli Mısır'la birlikte Trablusşam ve Akkâ valiliklerini babadan oğula geçmek koşuluyla Mehmet Ali'ye bırakmayı kabul ediyor, ancak Suriye ve Adana'yı geri vermesi konusunda diretiyordu.

Öte yandan Mısır'ın Suriye, Arap yarımadası ve Sudan'daki egemenliği ve nüfuz bölgesini Basra körfezine doğru genişletme çabaları İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmekteydi. Rusya da Mehmet Ali'nın güçlenmesinden ve Anadolu'daki durumunu sağlamlaştırmasından kaygı duyuyordu. İngiltere ile Rusya'nın kendisini desteklemesi üzerine, Mahmut II Mısır valiliğine Hafız Mehmet Paşa'yı atayarak, Mehmet Ali Paşa'yı asi ilan etti. Hafız Mehmet Paşa'nın komutasındaki osmanlı kuvvetleriyle İbrahim Paşa'nın komutasındaki mısır kuvvetleri Nizip yakınlarında karşı karşıya geldiler. Osmanlılar'a oranla daha fazla sayıda (yaklaşık 40 000) askere sahip bulunan mısır ordusu yorgun, bakımsız ve donatımsızdı. Ancak, deneyimli bir komutan olan İbrahim Paşa, yanındaki fransız kurmayların da yardımından yararlanarak zekice bir savaş taktiği uyguladı ve osmanlı ordusunun geri çekilme yollarını tıkadı. Hafız Mehmet Paşa ise modern savaş yöntemlerinden habersiz olduğu gibi danışmanlığını yapan alman generali Von Moltke'nin de önerilerini dinlemedi ve İbrahim Paşa'nın arkadan çevirme girişimine karşı beklemeyi yeğledi. Bundan cesaret alan mısır ordusu, 23 haziran 1839'da Hafız Mehmet Paşa kuvvetlerine merkezden saldırdı. Hafız Mehmet Paşa bütün ihtiyatlarını ileri sürerek bir ara Mısırlılar'ı püskürtmeyi başardı. Ertesi gün yeniden saldırıya geçen mısır süvarilerinin ilerleyişi karşısında osmanlı ordusu büyük kayıp vererek Malatya'ya kadar geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Mehmet Ali Paşa, Güney Anadolu bölgesine egemen oldu. Ancak Osmanlılar, ertesi yıl giriştikleri karşı harekâtla mısır ordusunu Beyrut yakınlarında yenerek bu duruma son verdiler.

A.G.İ.P.

Başkan Nkrumah

NİZİP suyu, G.-D. Anadolu bölgesinde akarsu; yaklaşık 100 km. Gaziantep'in K.'indeki dağlık alandan doğar; Nizip'ten geçer ve Birecik G.'inde Fırat'a kavuşur. Ortalama akım 2,2 m³/sn; nisanda en çok (ort. 5,9 m³/sn), ağustosta en az (ort. 0,1 m³/sn) su geçirir.

NİZON (Paul), almanca yazan isviçreli yazar (Bern 1929). Büyük ölçüde özyaşamöyküsü niteliği taşıyan romanlarında (*Canto,* 1963; *Stolz,* 1975; *Das Jahr der Liebe,* 1981), çevresinin boğucu havasından kurtulmak isteyen bireyin çabasını dile getirir. Nizon'a göre varoluşla ilgili bir edim olarak tasarlanan yazma eylemi hem dünyaya bir yaklaşma aracı, hem de bu çaba üzerine bir düşünmedir.

NİZVA, Umman'ın iç kesimindeki başlıca kent; 25 000 nüf. Hurma bahçesi. El sanatları (özellikle gümüş işleme) merkezi.

NİZZA MONFERRATO, İtalya'da komün, Piemonte'de, Asti'nin G.-D.'sunda, Belbo kıyısında, Tanaro'nun kolu; 10 200 nüf. Bir bağcılık bölgesinin ticaret merkezi.

NİZZOLİ (Marcello), italyan mimar ve tasarımcı (Boretto, Reggio Emilia, 1887 - Camogli, Cenova, 1969). Özellikle Olivetti firması için çalıştı (yaklaşık 1931-1955 arasında: yazı makineleri; amblemler; binalar).

NJEGOŠ (Petar Petrović) → PETAR II, Crna Gora prens-piskoposu.

NJÖRD ya da **NERTHUS.** İskand. mit. Verimlilik, Bereket, Refah ve Denizcilik tanrısı. Freyr ile Freyja'nın babasıdır. Asesler'e rehin olarak gönderildi ve dev Tjasse'nin kızı Skade ile evlendirildi. *Vanes* theogoniasında iskandinav tanrılarının en eskisidir ve adına birçok yer adında rastlanır.

NKANA → KITWE-NKANA.

NKAYİ, esk. **Jacob,** Kongo'da (Buenza) kent, Madingu'nun B.'sında; 40 019 nüf. (1990). Besin sanayileri.

NKOLELER, BANYANKOLELER ya da **ANKOLELER,** Uganda'nın güneyinde yaşayan 855 000 nüfuslu bantu halkı. Nkoleler, tarım ve hayvancılık yaparlar. Hayvanlarının taze kanını içmek gibi bir özellikleri vardır. Babasoylu ve babayerlidirler; evlenirken başlık olarak hayvan verirler. Küçük soy grupları biçiminde örgütlenmişlerdir. Bütün toplumu kapsayan despotik tipte devlet yapılarıyla tanınırlar.

N'KOMİ, esk. **Fernan Vaz,** Atlas okyanusu'nun oluşturduğu büyük denizkulağı, Gabon kıyısında. Orman işletmeleri. Petrol çıkarma.

NKOMO (Joshua), zimbabveli siyaset adamı (Semokve, Matabeleland, 1917). 1945'te Rodezya'daki güçlü Zenci demiryolu işçileri sendikası genel sekreteri olarak, African National Congress'e (ANC) girdi ve 1957'de bu örgütün başkanlığına getirildi. 1959'da ANC'nın kapatılması üzerine Büyük Britanya'ya göç etti ve National Democratic Party'yi (NDP) kurdu; ancak çok geçmeden bu örgüt de kapatıldı. Nkomo Rodezya'ya döndü ve 1961'de ZAPU'yu (Zimbabwe African People's Union) kurdu. 1964'te tutuklandı, ancak on yıl sonra serbest bırakıldı ve bunun üzerine Yurtseverler cephesi'nde R. Mugabe ile birleşerek silahlı savaşıma atıldı. Ndebeleler tarafından desteklenen J. Nkomo'nun partisi 1980 seçimlerinde Afrikalılar'a ayrılan 80 sandalyenin ancak 20'sini kazanabildi. 1980'de Mugabe'nin kurduğu hükümette İçişleri bakanlığına getirildiyse de, ikisi arasındaki gizli rekabet sonucu 1982'de uzaklaştırıldı. 1987'de partisi, iktidardaki Mugabe'nin Zimbabve Afrika birliği partisi'yle birleşti. Mugabe'nin hükümetinde birkaç bakanlığı denetleyen bir bakanlığa (1988) ve cumhurbaşkanı yardımcılığına (1990) atandı.

N'KONGSAMBA, Kamerun'da kent, Mungo yönetim bölgesinin merkezi, Manengouba dağlarının yamacında; 112 000 nüf. (1987). Bir kahve işletmeleri bölgesinde ticaret merkezi. Kahve işleme. Duala demiryolunun sonu.

NKOSİ (Lewis), ingilizce yazan güney afrikalı yazar (Durban, Natal, 1936). Londra'ya sürgüne gitti ve burada çok sayıda gazete ve dergide yazıları yayımlandı. Johannesburg'da ırkçı gerginlikleri konu alan bir oyun kaleme aldı (*The Rhythm of Violence,* 1964); çağdaş zenci-amerika ve güney afrika edebiyatı üzerine de bir deneme yazdı (*Home and Exile,* 1965).

NKRUMAH (Kwame), **Osagyefo** ya da "Muzaffer önder" denilen ganalı devlet adamı (Nkroful, Axim yakınında, 1909 - Bükreş 1972). Accra'da, ardından ABD'de eğitim gördü. 1945'te Londra'ya yerleşti ve George Padmore'un etkisiyle siyasal savaşıma girişti. 1947'de muhalefet hareketi United Gold Coast Convention (UGCC) genel sekreteri olarak Gold Coast'a döndü ve 1949'da kendi partisi Convention Poeple's Party'yi (CPP) kurdu. Sürekli karışıklıklar sonunda, ocak 1950'de tutuklandı ve partisinin meclisteki çoğunluğu denetimine aldığı şubat 1951'de Accra'dan görkemli bir biçimde seçilerek hapisten çıktı. 1951'de Başbakanlığa geldi ve 1953'ten başlayarak Commonwealth içinde bağımsızlık kampanyasını başlattı. Mart 1957'de Gold Coast, Gana adıyla bağımsız bir ülke durumuna geldi. Bunun üzerine Nkrumah, panafrika hareketinin yöneticisi olarak tüm Afrika'ya bağımsızlık çağrısında bulundu (1958'de Accra'da toplanan afrikalı devletler Afrika konferansı). 1961'de Gana, Gine ve Mali arasındaki çok kısa süren birliği kurdu. 1963'te Addis Abeba'da Afrika birliği örgütü yasasının kabul edilmesi, büyük başarılarından biriydi. Uluslararası sorunlarda, komünist blokla bir yakınlaşma gerçekleştirmekle birlikte, tarafsız bir siyaset izledi.

1960'ta yeni anayasaya ilişkin bir referandum onaylandı ve Nkrumah Cumhurbaşkanlığına seçildi. Bu görevi, CPP genel sekreterliği ve bu partinin merkez komite başkanlığı görevleriyle birleştirerek, Gana'nın tek yöneticisi durumuna geldi. İçerdeki etkinliği, her şeyden önce ülkenin yoğun ve hızlı sanayileşmesini amaçlıyordu. Çok kısa sürede sosyalist bir yönelim kazanan planlama birçok engelle karşılaştı; devlet harcamalarının önemi, özellikle 1964'e doğru tek partinin benimsenmesi sırasında, sürekli bir muhalefete yol açtı (sertlikle bastırılan birçok suikast). 1966'da Çin'e yaptığı bir gezi sırasında ordunun iktidara elkoyması üzerine Nkrumah, yurtdışına göçmek zorunda kaldı.

NKVD (*Narodnıy Komisariat Vnutrenniyh Del*'in kısaltması), Eski Sovyet devletinin güvenliğinden sorumlu Gpu'yu da içine alan İçişleri halk komiserliği. Yagoda, Yejov, sonra Beria tarafından yönetilen NKVD, 30'lu yılların sonundaki siyasi tasfiyeleri gerçekleştirmekle görevlendirildi. İkinci Dünya savaşı boyunca "vatan hainleri"ne ve SSCB'ye yeni katılmış bölgelerdeki milliyetçilere karşı savaşımı sürdürdü. Devletin güvenliği 1946'da bir bakanlığa (MGB) dönüşecek olan NKGB'ye (Devlet güvenliği halk komiserliği) verildi. Sosyalist yasaları çiğnemiş olmakla suçlanan MGB 1953'te dağıtıldı. 1954'ten 1991'e, SSCB'nin dağıldığı ve KGB'nin kapatıldığı tarihe kadar devletin güvenliğinden KGB sorumluydu.

nl Hematol. *nl antijeni,* normal Rhesus fenotiplerinin bütün alyuvarlarında bulunan ve Ee lokusunda üretilen, Rhesus sistemi ortak antijeni. || *Anti-nl özantikoru,* nl antijenine karşı davranan ve özbağışıklıkla ilgili hemolitik kansızlık yaratan, Ig G yapısındaki özantikor.

N-Lİ a. Küm. kur. $E_1, E_2, ..., E_n$ gibi n kümenin ($n \geqslant 2$) Descartesçı çarpımının elemanı. [Bir *n*-li ($a_1, a_2, ..., a_n$) biçiminde yazılır. Bir 2-li bir ikili ya da çift, bir 3-lü bir üçlü ve bir 4-lü bir dörtlüdür.]

◆ sıf. *n-li bağıntı, n*-lilerin kümesi. (Matematikte en sık kullanılan fonksiyoneller ya da fonksiyonlar [bir R bağıntısına, $\forall x$, $\forall y$, $\forall y'$ $(x, y) \in R$ ve $(x, y') \in R \Rightarrow y = y'$ ise fonksiyonel denir], sıralama bağıntıları, eşdeğerlik bağıntılarıdır.)

No. Numaranın kısaltılmışı.

No Anorg. kim. *Nobelium*'un simgesi.

NO a. (japonca sözc.). Şarkılı ve danslı klasik japon tiyatrosu.

—ANSİKL. Şiiri, dans ve müzikle birleştiren no tiyatrosunda, mensur diyaloglarla lirik parçalar birbirini izler. 4 çalgılık (bir flüt ve üç vurmalı) bir orkestranın eşlik ettiği 6 ya da 8 kişilik bir koronun okuduğu bu lirik parçaların arasına bir ya da birkaç

kez, dans girer. Bu dansların, kimi zaman, konuyla hiçbir ilişkisi yoktur. Her oyunda iki temel kişi vardır: başdansçı *şite* (maskelidir) ve *vaki*. *Sarugaku* (sözlük anlamı: maymunların müziği) ve *dengaku*'dan (çeltik tarlalarının müziği) türeyen no'nun boyutu XIV. yy.'da, Kanami ve oğlu Zeami (zen buddhacılığına dayanan sanat eğilimlerinin kuramcısı) sayesinde kesinleşti. No repertuvarı, yaklaşık iki yüz kırk oyunu kapsar. Her oyun iki bölüme ayrılır: ölülerin dirilere karıştığı ilk bölüm bir bilmece gibidir; ikinci bölümde cevap açıklanır. Altı saatlik bir programa, aralarına *kyogen*'lerin (bürlesk farslar) girdiği beş oyun sığar. Bu beş oyunun biri tanrıları, biri savaşçıları, biri kadınları, biri delileri, biri de şeytanları sahneye çıkarır. Dekor çok sadedir; bir yelpaze, sırasıyla bir kalkanı, bir çalgıyı ya da bir kupayı, birkaç adım da uzun bir yolculuğu simgeler; yalnızca, fon perdesi üzerinde çarpık, iri bir çam ağacı resmi vardır. Kenarları, 5-6 m'lik bir kare biçiminde olan sahne, çoğu kez geçmişle şimdi ya da dünyayla ahret arasındaki ilişkiyi simgeleyen bir geçitle kulise bağlanır.

• *No maskeleri*. Yalnızca baş kişi olan şite, kadın kişilikleri ya da kimi yaşlı, hayalet ve tanrı tiplerini oynamak için maske takar. Çok hafif olan maske *(omote)*, başın arkasında düğümlenen ince bir kordonla tutturulur ve yalnızca yüzü örter. Tahtadan, oyularak yapılan maske, genç kadınlar için beyaza, yaşlılar için sarımtırak beyaza ve şeytanlar için çeşitli renklere boyanır. En eski maskeler, XV. yy.'ın başlarından kalmadır.

NO gölü, Bahrülgazel ile Bahrülcebel'in içinde birleştiği (Bahrülebyad'ı oluştururlar) az derin göl çanağı, Güney Sudan'da. No gölü, birleşen ırmakların katkılarıyla yavaş yavaş dolan ve bataklık kuşakları oluşturan (papirüsler ve kamışlar) daha geniş bir su örtüsünün kalıntısıdır.

NOAA (*National Oceanic and Atmospheric Administration*'ın kısaltması), 1970'te ABD'de kurulan ve çeşitli denizbilim örgütlerini (*National Marine Fisheries Service, National Weather Service, National Oceanographic Data Center* ve özellikle *ESSA* [*Environmental Science Services Administration* (deniz tahminleri, kıta platosunu araştırma)]) bir araya getiren federal büro. Merkezi Washington'da olan büronun otuz kadar gemisi vardır. Ayrıca meteoroloji uydularından ve uzaktan algılama işlemlerinden de yararlanmakla yükümlüdür.

NOACK (Walter), alman mühendis (Nürnberg 1881-Baden, İsviçre, 1945). Birinci Dünya savaşı'na alman hava kuvvetlerinde katıldı ve uçak motorlarını beslemek için türbokompresör kullanılmasını önerdi. Türbomakinelerin yapımında uzman olan Noack yüksek basınçlı ve yüksek sıcaklıkta buhar tekniğinin öncülerindendir. Ayrıca, gaz türbinleriyle donatılmış ilk elektrik santralını buldu ve bu santralı tüm tesisleriyle birlikte Neuchâtel'de yeraltında kurdu.

NOAH a. Çok alkollü, ama çok acı lezzetli bir şarap veren beyaz üzümlü amerikan asması. (Zehirliliği nedeniyle bazı ülkelerde yetiştirilmesi yasaklanmıştır.)

NOAİLLES (Louis Marie D'AYEN, ARPAJON *şövalyesi* ve —*vikontu*), fransız general (Paris 1756-Havana 1804). Mouchy dükünün ikinci oğlu ve Noailles mareşalinin torunuydu. Enişteşi La Fayette ile birlikte Amerika'ya gitti. États généraux'da (1789) soylu milletvekilleri arasında yer aldı. Ayrıcalıkların kaldırılmasına öncülük edenlerden biridir (4 ağustos 1789 gecesi).

NOAİLLES (Anna, *prenses* BRANCOVAN, *kontes* MATHIEU DE), fransız kadın edebiyatçı (Paris 1876 - *ay. y.* 1933). Hemen başarı kazanan ilk şiir kitapları (*le Cœur innombrable*, 1901; *l'Ombre des jours*, 1902) ve *la Nouvelle Espérance* (1903) gibi romanları, pagan aşk sevinçlerini ya da ölüm saplantısını dile getiren ateşli bir lirizmle doluydu. Ancak romantizm, olgunluk kitaplarında (*les Vivants et les Morts*, 1913; *les Forces éternelles*, 1920) da varlığını sürdürmekle birlikte, *Poèmes de l'amour* (1924), *l'Honneur de souffrir* (1927) adlı kitaplarında ve anılarında (*le Livre de ma vie*, 1932) acı, daha dizginlenmiş, daha yoğun bir şiirselliğe ulaşır.

NOAMİ, japon ressam, şair ve hattat (Kyoto 1397-1471). Aşikaga şogunluğunun hükümranlığı sırasında Çin resimleri dairesi'nin yöneticisi olan sanatçı, hoş bir üslupla manzara, çiçek ve hayvan resimleri yaptı. Oğlu Geiami ve torunu Soami ile birlikte, Sanami grubunu kurdu.

NOBAYSUM ZOM, Hindu Kuş'un Pakistan'daki bölümünde doruk; 7 070 m. Doruğa ilk tırmanışı Avusturyalı K. Diemberger ve K. Lapuch gerçekleştirdi (1967).

NOBEL (Alfred), isveçli kimyacı (Stockholm 1833 - San Remo 1896). Öğrenimini Petersburg'da yaptı, 1859'da Stockholm'a döndü. 1863'te Stockholm yakınlarında, Heleneborg'da bulunan küçük bir laboratuvarda çok az miktarda nitrogliserin üretmeye başladı; ancak bu laboratuvar birkaç ay sonra bir patlamayla yıkıldı ve küçük kardeşi Emil öldü. 1865'te Vinterviken'de (İsveç), daha sonra da Hamburg yakınlarında, Krümmel'de yeni fabrikalar kurdu. Bu arada patlayıcıları inceledi ve 1864'te nitrogliserinin patlamasının cıva fülminatla başlatılabileceğini keşfetti. Bu sırada üç birim ağırlıkta nitrogliserin, bir birim ağırlıkta, toz haline getirilmiş kömür ya da kizelgur gibi gözenekli bir maddeye emdirebileceğini düşündü; sıvı nitrogliserinden daha kullanışlı ve daha az tehlikeli olan bu patlayıcı karışıma "dinamit barutu" adını verdi. 1875'te, nitrogliserini nitrat pamuğuna emdirerek dinamit lokumunu yaptı. 1887'de, "dumansız barut" adını verdiği ve eşit miktarlarda nitrogliserinle nitroselüloz karışımından oluşan, itici bir barut buldu. Birkaç yıl sonra kordit adlı patlayıcı madde konusunda ingiliz hükümeti aleyhine bir dava açtı, ancak davayı kaybetti. 1873'ten sonra hemen hemen tümüyle Paris'e yerleşen Nobel, 1881'de Sevran'da bir laboratuvar kurdu ve barutlar üzerine çalışmalarını burada sürdürdü, 1890'da laboratuvarını San Remo'ya taşıdı. Bir vasiyetle, hemen hemen tüm servetini yılda beş ödül verilmesi için bıraktı.

Nobel ödülleri. Alfred Nobel'in vasiyeti üzerine kurulan bu ödüllerin sayısı başlangıçta beşti (fizik, kimya, fizyoloji ve tıp, edebiyat, barış); 1968'de İsveç bankası, Alfred Nobel'in anısına bir "iktisat ödülü" ihdas etti.

Fizik, kimya ve iktisat dalındaki Nobel ödülleri İsveç Bilimler akademisi, tıp ve fizyoloji dalındaki ödül Stockholm Karolin

Bk. şema sayfa 8692

enstitüsü, edebiyat ödülü Stockholm akademisi, Nobel barış ödülü ise norveç Storting'inin seçtiği beş kişilik bir komisyon tarafından verilir.

NOBELİUM a. (fr. *nobélium*; A. *Nobel*' in adından). Atom numarası 102 olan element (simgesi No). [Nobelyum da denir.] (Uranyum ötesi elementlerin ilki olan nobeliumun bulunuşu tartışmalıdır. 1957'de Stockholm Nobel enstitüsü'nce bu elementin tanımıyla ilgili olarak ortaya konan bilgilerin yanlış olduğu anlaşıldı. Amerikan ve sovyet araştırmacıları arasındaki yarış, 10 izotopunun bulunarak tanınmasını sağladı. Bunlardan kütle sayısı 259 olan izotopunun yarıömrü, yaklaşık 1 saattir. Nobelium, sulu çözeltide genellikle ikideğerlidir.)

NOBEOKA, Japonya'da kent, Kyuşu adasında (Miyazaki ili), Büyük Okyanus kıyısında; 130 615 nüf. (1990). Kimya.

P. Koch-Rapho

Japonya'da no gösterisi

NOBİ, Japonya'da (Honşu) alüvyon ovası, İse körfezi kıyısında. Başlıca kenti *Nagoya*.

NOBİLE (Umberto), italyan havacı, kâşif ve general (Lauro, Avellino, 1885 - Roma 1978). 1926'da, Amundsen'in yanında, tipini kendisinin bulduğu bir güdümlü balonla gerçekleştirilen ilk kutup seferine katıldı. Geziden dönünce, Napoli Üniversitesi'nde dersler vermeye başladı. 1928'de, güdümlü bir balon olan *İtalia* ile yeni bir kutup seferi düzenledi, ancak Svalbard açıklarında kayboldu; isveçli havacı Lundborg ve bir sovyet buzkıranı Nobile ve arkadaşlarını kurtardı; Amundsen onlara yardım etmeye çalışırken öldü. Nobile 1929'da ordudan ayrıldı. 1932'de Sovyetler Birliği Havacılık bakanlığı ile bir sözleşme yaptı ve 1936'ya kadar burada uzman olarak çalıştı. İkinci Dünya savaşı sırasında Chicago'da öğretmenlik yaptı, daha sonra İtalya'ya döndü ve 1946'da Komünist parti'den milletvekili seçildi. Başta *Gli İtaliani al Polo Nord* (Kuzey kutbu'nda İtalyanlar) [1970] olmak üzere pek çok kitap yazdı.

Lauros-Giraudon

Anna de Noailles
Jean de Gaigneron'un bir portresinden ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

NOBİLİ (Roberto DE), italyan misyoner (Montepulciano 1577 - Mailapur, Madras, 1656). Cizvit tarikatına girdi (1596), Hindistan'da misyonerlik yaptı (1604), misyonerlikte uyum yönteminin (yerli halkın gelenek ve göreneklerinin benimsenmesi) öncülerinden biri oldu. Kendisi de Hindistan'ın belli başlı lehçelerini öğrendi ve brahmanların törelerini benimsedi. Papa Gregorius XV, bu konuda uğradığı eleştirilere rağmen, Nobili'nin tutumunu onayladı (1623).

NOBİLİ (Leopoldo), italyan fizikçi (Trassilico, Garfagnand, 1787 - Floransa 1835). 1826'da karşıt kutuplarla mıknatıslanmış iki iğneden oluşan "astatik" sistemi icat etti; bu sistem sayesinde yüksek duyarlıkta galvanometreler yapıldı. Nobili 1830'da, termoelektrik bir pil tasarladı; bunun yardımıyla, Melloni ile birlikte, kızılaltı ışımayı inceledi (1831).

Nobilissima Visione, 1 perdelik, 5 tablolu koregrafik efsane. Konusunu Paul Hindemith ve Léonide Massine; müziğini Paul Hindemith; koregrafisini L. Massine hazırladı. İlk kez 1938'de Londra'daki Drury Lane Theatre'da sahnelendi. Başlıca rolleri L. Massine, F. Franklin, Dokudovski, Nini Theilade, Jeannette Lauret yorumladı. Aziz Francesco d'Assisi'nin yaşamını konu alan yapıtta Massine, bazı sekansları vurgulamada kironomiden yararlanmıştır ("Yaratıkların kantiği").

NOBİLİTAS, *soyluluk* anlamına gelen ve Roma Cumhuriyeti döneminde ataları magistratus curulis olan ailelerin tümünü adlandıran latince sözcük. İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak nobilitas, patricius ailelerle

Roger-Viollet-Viollet kol.

Alfred Nobel

1901'den 1992'ye Nobel

fizik

1901 W. C. Röntgen (Almanya).
1902 H. A. Lorentz (Hollanda).
P. Zeeman (Hollanda).
1903 H. Becquerel (Fransa).
P. Curie (Fransa).
M. Curie (Fransa).
1904 J. W. S. Rayleigh (Büyük Britanya).
1905 P. Lenard (Almanya).
1906 J. J. Thomson (Büyük Britanya).
1907 A. A. Michelson (ABD).
1908 G. Lippmann (Fransa).
1909 G. Marconi (İtalya).
K. F. Braun (Almanya).
1910 J. D. Van der Waals (Hollanda).
1911 W. Wien (Almanya).
1912 G. Dalén (İsveç).
1913 H. Kamerlingh Onnes (Hollanda).
1914 M. von Laue (Almanya).
1915 W. H. Bragg (Büyük Britanya).
W. L. Bragg (Büyük Britanya).
1916 Verilmedi.
1917 C. G. Barkla (Büyük Britanya).
1918 M. Planck (Almanya).
1919 J. Stark (Almanya).
1920 C. E. Guillaume (İsviçre).
1921 A. Einstein (Almanya).
1922 N. Bohr (Danimarka).
1923 R. A. Millikan (ABD).
1924 K. M. G. Siegbahn (İsveç).
1925 J. Franck (Almanya).
G. Hertz (Almanya).
1926 J. Perrin (Fransa).
1927 A. H. Compton (ABD).
C. T. R. Wilson (Büyük Britanya).
1928 O. W. Richardson (Büyük Britanya).
1929 L. V. de Broglie (Fransa).
1930 C. V. Raman (Hindistan).
1931 Verilmedi.
1932 W. Heisenberg (Almanya).
1933 E. Schrödinger (Avusturya).
P. A. M. Dirac (Büyük Britanya).
1934 Verilmedi.
1935 J. Chadwick (Büyük Britanya).
1936 V. F. Hess (Avusturya).
C. D. Anderson (ABD).
1937 C. J. Davisson (ABD).
G. P. Thomson (Büyük Britanya).
1938 E. Fermi (İtalya).
1939 E. O. Lawrence (ABD).
1940 Verilmedi.
1941 Verilmedi.
1942 Verilmedi.
1943 O. Stern (ABD).
1944 İ. İ. Rabi (ABD).
1945 W. Pauli (Avusturya).
1946 P. W. Bridgman (ABD).
1947 E. V. Appleton (Büyük Britanya).
1948 P. M. S. Blackett (Büyük Britanya).
1949 Yukava Hideki (Japonya).
1950 C. F. Powell (Büyük Britanya).
1951 J. D. Cockcroft (Büyük Britanya).
E. T. S. Walton (İrlanda).
1952 F. Bloch (ABD).
E. M. Purcell (ABD).
1953 F. Zernike (Hollanda).
1954 M. Born (Büyük Britanya).
W. Bothe (Almanya).
1955 W. E. Lamb (ABD).
P. Kusch (ABD).
1956 W. Shockley, J. Bardeen ve
W. H. Brattain (ABD).
1957 C. N. Yang (Çin-ABD).
T. D. Lee (Çin-ABD).
1958 P. A. Çerenkov (Rusya).
İ. M. Frank (Rusya).
İ. İ. Tamm (Rusya).
1959 E. Segrè (ABD).
O. Chamberlain (ABD).
1960 D. A. Glasser (ABD).
1961 R. Hofstadter (ABD).
R. Mössbauer (Almanya).
1962 L. Landau (Rusya).
1963 E. Wigner (ABD).
M. Goeppert-Mayer (ABD).
H. D. Jensen (Almanya).
1964 Ch. H. Townes (ABD).
N. G. Basov (Rusya).
A. M. Prohorov (Rusya).
1965 R. Feynman (ABD).
J. Schwinger (ABD).
Tomonaga Şiniçiro (Japonya).
1966 A. Kastler (Fransa).
1967 H. A. Bethe (ABD).
1968 L. W. Alvarez (ABD).
1969 M. Gell-Mann (ABD).
1970 L. Néel (Fransa).
A. Alfvén (İsveç).
1971 D. Gabor (Büyük Britanya).
1972 J. Bardeen (ABD).
L. N. Cooper (ABD).
J. R. Schrieffer (ABD).
1973 B. D. Josephson (Büyük Britanya).
Esaki Leo (Japonya).
İ. Giaever (ABD).
1974 A. Hewish (Büyük Britanya).
M. Ryle (Büyük Britanya).
1975 J. Rainwater (ABD).
A. Bohr (Danimarka).
B. Mottelson (Danimarka).
1976 B. Richter (ABD).
S. Ting (ABD).
1977 J. H. Van Vleck (ABD).
N. F. Mott (Büyük Britanya).
P. W. Anderson (ABD).
1978 P. L. Kapitsa (Rusya).
A. A. Penzias (ABD).
R. W. Wilson (Büyük Britanya).
1979 S. Glashow (ABD).
A. Salam (Pakistan).
S. Weinberg (ABD).
1980 J. Cronin (ABD).
V. Fitch (ABD).
1981 N. Bloembergen (ABD).
A. L. Schawlow (ABD).
K. M. Siegbahn (İsveç).
1982 K. G. Wilson (ABD).
1983 S. Chandrasekhar (ABD).
W. A. Fowler (ABD).
1984 C. Rubbia (İtalya).
S. Van der Meer (Hollanda).
1985 K. von Klitzing (Almanya).
1986 E. Ruska (Almanya).
G. Binning (Almanya).
H. Rohrer (İsviçre).
1987 J. G. Bednorz (Almanya).
K. A. Mueller (İsviçre).
1988 L. Lederman (ABD).
M. Schwartz (ABD).
J. Steinberger (ABD).
1989 N. M. Ramsey (ABD).
H. G. Dehmelt (ABD).
1990 J. İ. Friedman (ABD).
H. W. Kendall (ABD).
R. E. Taylor (ABD).
1991 P.-G. de Gennes (Fransa).
1992 G. Charpak (Fransa).

kimya

1901 J. H. Van't Hoff (Hollanda).
1902 E. Fischer (Almanya).
1903 S. Arrhenius (İsveç).
1904 W. Ramsay (Büyük Britanya).
1905 A. von Baeyer (Almanya).
1906 H. Moissan (Fransa).
1907 E. Buchner (Almanya).
1908 E. Rutherford (Büyük Britanya).
1909 W. Ostwald (Almanya).
1910 O. Wallach (Almanya).
1911 M. Curie (Fransa).
1912 V. Grignard (Fransa).
P. Sabatier (Fransa).
1913 A. Werner (İsviçre).
1914 T. W. Richards (ABD).
1915 R. M. Willstätter (Almanya).
1916 Verilmedi.
1917 Verilmedi.
1918 F. Haber (Almanya).
1919 Verilmedi.
1920 W. Nernst (Almanya).
1921 F. Soddy (Büyük Britanya).
1922 F. W. Aston (Büyük Britanya).
1923 F. Pregl (Avusturya).
1924 Verilmedi.
1925 R. Zsigmondy (Almanya).
1926 T. Svedberg (İsveç).
1927 H. Wieland (Almanya).
1928 A. Windaus (Almanya).
1929 A. Harden (Büyük Britanya).
H. von Euler-Chelpin (İsveç).
1930 H. Fischer (Almanya).
1931 C. Bosch (Almanya).
F. Bergius (Almanya).
1932 İ. Langmuir (ABD).
1933 Verilmedi.
1934 H. C. Urey (ABD).
1935 F. Joliot-Curie (Fransa).
İ. Joliot-Curie (Fransa).
1936 P. J. W. Debye (Hollanda).
1937 W. N. Haworth (Büyük Britanya).
P. Karrer (İsviçre).
1938 R. Kuhn (Almanya).
1939 A. F. J. Butenandt (Almanya).
L. Ruzicka (İsviçre).
1940 Verilmedi.
1941 Verilmedi.
1942 Verilmedi.
1943 G. Hevesy de Heves (Macaristan).
1944 O. Hahn (Almanya).
1945 A. İ. Virtanen (Finlandiya).
1946 J. B. Sumner (ABD).
J. H. Northrop (ABD).
J. M. Stanley (ABD).
1947 R. Robinson (Büyük Britanya).
1948 A. W. K. Tiselius (İsveç).
1949 W. F. Giauque (ABD).
1950 O. Diels (Almanya).
K. Alder (Almanya).
1951 E. M. McMillan (ABD).
G. T. Seaborg (ABD).
1952 A. J. P. Martin (Büyük Britanya).
R. L. M. Synge (Büyük Britanya).
1953 H. Staudinger (Almanya).
1954 L. C. Pauling (ABD).
1955 V. Du Vigneaud (ABD).
1956 C. N. Hinshelwood (Büyük Britanya).
N. N. Semyonov (Rusya).
1957 A. R. Todd (Büyük Britanya).
1958 F. Sanger (Büyük Britanya).
1959 J. Heyrovsky (Çek Cumhuriyeti).
1960 W. F. Libby (ABD).
1961 M. Calvin (ABD).
1962 J. C. Kendrew ve M. F. Perutz
(Büyük Britanya).
1963 G. Natta (İtalya).
K. Ziegler (Almanya).
1964 D. C. H. Hodgkin (Büyük Britanya).
1965 R. B. Woodward (ABD).
1966 R. S. Mulliken (ABD).
1967 M. Eigen (Almanya).
R. G. W. Norrish (Büyük Britanya).
G. Porter (Büyük Britanya).
1968 L. Onsager (ABD).
1969 D. H. R. Barton (Büyük Britanya).
O. Hassel (Norveç).
1970 L. F. Leloir (Arjantin).
1971 G. Herzberg (Kanada).
1972 C. B. Anfinsen (ABD).
S. Moore (ABD).
W. Stein (ABD).
1973 E. O. Fischer (Almanya).
G. Wilkinson (Büyük Britanya).
1974 P. J. Flory (ABD).
1975 V. Prelog (İsviçre).
J. W. Cornforth (Büyük Britanya).
1976 W. N. Lipscomb (ABD).
1977 İ. Prigogine (Belçika).
1978 P. Mitchell (Büyük Britanya).
1979 H. C. Brown (ABD).
G. Wittig (Almanya).
1980 P. Berg (ABD).
W. Gilbert (ABD).
F. Sanger (Büyük Britanya).
1981 R. Hoffmann (ABD).
Fukui Kenişi (Japonya).
1982 A. Klug (Büyük Britanya).
1983 H. Taube (ABD).
1984 B. Merrifield (ABD).
1985 H. Hauptman (ABD).
J. Karle (ABD).
1986 D. R. Herschbach (ABD).
Y. T. Lee (ABD).
J. C. Polanyi (ABD).
1987 J. M. Lehn (Fransa).
D. J. Cram (ABD).
Ch. J. Pedersen (ABD).
1988 J. Deisenhofer (Almanya).
R. Hufer (Almanya).
H. Michel (Almanya).
1989 A. Sidney (ABD).
C. Thomas (ABD).
1990 E. J. Corey (ABD).
1991 R. D. Ernst (İsveç).
1992 R. Marcus (ABD).

fizyoloji ve tıp

1901 E. A. von Behring (Almanya).
1902 R. Ross (Büyük Britanya).
1903 N. R. Finsen (Danimarka).
1904 İ. P. Pavlov (Rusya).
1905 R. Koch (Almanya).
1906 C. Golgi (İtalya).
S. Ramón y Cajal (İspanya).
1907 A. Laveran (Fransa).
1908 P. Ehrlich (Almanya).
İ. Meçnikov (Rusya).
1909 T. Kocher (İsviçre).
1910 A. Kossel (Almanya).
1911 A. Gullstrand (İsveç).
1912 A. Carrel (Fransa).
1913 C. Richet (Fransa).
1914 R. Bárány (Avusturya-Macaristan).
1915 Verilmedi.
1916 Verilmedi.
1917 Verilmedi.
1918 Verilmedi.
1919 J. Bordet (Belçika).
1920 A. Krogh (Danimarka).
1921 Verilmedi.
1922 A. V. Hill (Büyük Britanya).
O. Meyerhof (Almanya).
1923 F. G. Banting (Kanada).
J. J. R. Macleod (Kanada).
1924 W. Einthoven (Hollanda).
1925 Verilmedi.
1926 J. Fibiger(Danimarka).
1927 J. Wagner Jauregg (Avusturya).
1928 C. Nicolle (Fransa).
1929 C. Eijkman (Hollanda).
F. G. Hopkins (Büyük Britanya).
1930 K. Landsteiner (Avusturya).
1931 O. Warburg (Almanya).
1932 C. S. Sherrington (Büyük Britanya).
E. D. Adrian (Büyük Britanya).
1933 T. H. Morgan (ABD).
1934 G. H. Whipple (ABD).
W. P. Murphy (ABD).
G. R. Minot (ABD).
1935 H. Spemann (Almanya).
1936 H. H. Dale (Büyük Britanya).
O. Loewi (Avusturya).
1937 A. Szent-Györgyi von Nagyrapolt
(Macaristan).
1938 C. Heymans (Belçika).
1939 G. Domagk (Almanya).
1940 Verilmedi.
1941 Verilmedi.
1942 Verilmedi.
1943 E. A. Doisy (ABD).
H. Dam (Danimarka).
1944 W. Erlanger (ABD).
H. S. Gasser (ABD).
1945 A. Fleming (Büyük Britanya).
E. B. Chain (Büyük Britanya).
H. W. Florey (Büyük Britanya).
1946 H. J. Muller (ABD).
1947 C. F. Cori (ABD).
G. T. Cori (ABD).
B. A. Houssay (Arjantin).
1948 P. H. Müller (İsviçre).
1949 E. Moniz (Portekiz).
W. R. Hess (İsviçre).
1950 P. S. Hench (ABD).
E. C. Kendall (ABD).
T. Reichstein (İsviçre).

ödülünü alanların listesi

1951 M. Theiler (Güney Afrika Birliği).
1952 S. A. Waksman (ABD).
1953 H. A. Krebs (Büyük Britanya).
F. A. Lipmann (ABD).
1954 J. F. Enders (ABD).
T. H. Weller (ABD).
F. C. Robbins (ABD).
1955 A. H. T. Theorell (İsveç).
1956 A. F. Cournand (ABD).
W. Forssmann (Almanya).
D. W. Richards Jr. (Almanya).
1957 D. Bovet (İtalya).
1958 G. W. Beadle (ABD).
E. L. Tatum (ABD).
J. Lederberg (ABD).
1959 S. Ochoa ve A. Kornberg (ABD).
1960 F. M. Burnet (Avustralya).
P. B. Medawar (Büyük Britanya).
1961 G. von Bekesy (ABD).
1962 M. H. F. Wilkins (Büyük Britanya).
F. H. C. Crick (Büyük Britanya).
J. D. Watson (ABD).
1963 J. C. Eccles (Avustralya).
A. L. Hodgkin (Büyük Britanya).
A. F. Huxley (Büyük Britanya).
1964 F. Lynen (Almanya).
K. Bloch (ABD).
1965 A. Lwoff (Fransa).
J. Monod (Fransa).
F. Jacob (Fransa).
1966 F. P. Rous (ABD).
C. B. Huggins (ABD).
1967 G. Wald (ABD).
H. K. Hartline (ABD).
R. Granit (İsveç).
1968 R. W. Holley (ABD).
H. G. Khorana (Hindistan).
M. W. Nirenberg (ABD).
1969 M. Delbruck (ABD).
A. D. Hershey (ABD).
S. E. Luria (ABD).
1970 B. Katz (Büyük Britanya).
J. Axelrod (ABD).
U. von Euler (İsveç).
1971 E. W. Sutherland (ABD).
1972 G. Edelman (ABD).
R. R. Porter (Büyük Britanya).
1973 K. von Frisch (Avusturya).
K. Lorenz (Avusturya).
N. Tinbergen (Hollanda).
1974 C. de Duve (Belçika).
G. E. Palade (ABD).
A. Claude (Belçika).
1975 H. M. Temin (ABD).
R. Dulbeccç (ABD).
D. Baltimore (ABD).
1976 B. S. Blumberg (ABD).
C. Gajdusek (ABD).
1977 R. Yalow (ABD).
R. Guillemin (ABD).
A. Schally (ABD).
1978 W. Arber (İsviçre).
D. Nathans (ABD).
H. Smith (ABD).
1979 A. M. Cormack (ABD).
G. N. Hounsfield (Büyük Britanya).
1980 B. Benacerraf (ABD).
J. Dausset (Fransa).
G. D. Snell (ABD).
1981 R. W. Sperry (ABD).
D. H. Hubel (ABD).
T. N. Wiesel (İsveç).
1982 J. R. Vane (Büyük Britanya).
S. K. Bergström (İsveç).
B. İ. Samuelsson (İsveç).
1983 B. McClintock (ABD).
1984 N. Jerne (Danimarka).
G. Köhler (Almanya).
C. Milstein (Büyük Britanya).
1985 M. Brown (ABD).
J. L. Goldstein (ABD).
1986 R. Levi-Montalcini (İtalya).
S. Cohen (ABD).
1987 Susumu Tonegava (Japonya).
1988 G. Elion (ABD).
G. Hitchings (ABD).
J. Black (Büyük Britanya).
1989 J. M. Bishop (ABD).
H. E. Varmus (ABD).
1990 J. E. Murray (ABD).
D. Thomas (ABD).
1991 E. Neher (Almanya).
B. Sackmann (Almanya).
1992 E. Fischer (ABD).
E. Krebs (ABD).

iktisat

1969 J. Tinbergen (Hollanda).
R. Frisch (Norveç).
1970 P. A. Samuelson (ABD).
1971 S. Kuznets (ABD).
1972 J. R. Hicks (Büyük Britanya).
K. J. Arrow (ABD).
1973 W. Leontief (ABD).
1974 K. G. Myrdal (İsveç).
F. A. von Hayek (Büyük Britanya).
1975 T. C. Koopmans (ABD).
L. V. Kantoroviç (Rusya).
1976 M. Friedman (ABD).
1977 B. Ohlin (İsveç).
J. E. Mead (Büyük Britanya).
1978 H. A. Simon (ABD).
1979 A. Lewis (Büyük Britanya).
T. W. Schultz (ABD).
1980 L. R. Klein (ABD).
1981 J. Tobin (ABD).
1982 G. Stigler (ABD).
1983 G. Debreu (ABD).
1984 R. Stone (Büyük Britanya).
1985 F. Modigliani (ABD).
1986 J. M. Buchanan (ABD).
1987 R. M. Slow (ABD).
1988 M. Allais (Fransa).
1989 T. Haavelmo (Norveç).
1990 H. Markowitz (ABD).
M. Miller (ABD).
W. Sharpe (ABD).
1991 R. Coase (Büyük Britanya).
1992 G. S. Becker (ABD).

barış

1901 H. Dunant (İsviçre).
F. Passy (Fransa).
1902 E. Ducommun (İsviçre).
A. Gobat (İsviçre).
1903 W. R. Cremer (Büyük Britanya).
1904 Gent Uluslararası hukuk enstitüsü.
1905 B. von Suttner (Avusturya).
1906 T. Roosevelt (ABD).
1907 E. T. Moneta (İtalya).
L. Renault (Fransa).
1908 K. P. Arnoldson (İsveç).
F. Bajer (Danimarka).
1909 A. Beernaert (Belçika).
P. Balluat d'Estournelles (Fransa).
1910 Bern'deki Uluslararası barış bürosu.
1911 T. M. C. Asser (Hollanda).
A. Fried (Avusturya).
1912 E. Root (ABD).
1913 H. La Fontaine (Belçika).
1914 Verilmedi.
1915 Verilmedi.
1916 Verilmedi.
1917 Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç komitesi.
1918 Verilmedi.
1919 T. W. Wilson (ABD).
1920 L. Bourgeois (Fransa).
1921 K. H. Branting (İsveç).
C. L. Lange (Norveç).
1922 F. Nansen (Norveç).
1923 Verilmedi.
1924 Verilmedi.
1925 J. A. Chamberlain (Büyük Britanya).
C. G. Dawes (ABD).
1926 A. Briand (Fransa).
G. Stresemann (Almanya).
1927 F. Buisson (Fransa).
L. Quidde (Almanya).
1928 Verilmedi.
1929 F. B. Kellogg (ABD).
1930 Nathan Söderblom (İsveç).
1931 J. Addams (ABD).
N. M. Butler (ABD).
1932 Verilmedi.
1933 N. Angell (Büyük Britanya).
1934 A. Henderson (Büyük Britanya).
1935 C. von Ossietzky (Almanya).
1936 C. Saavedra Lamas (Arjantin).
1937 E. Cecil of Chelwood (Büyük Britanya).
1938 Nansen Uluslararası mülteciler ofisi.
1939 Verilmedi.
1940 Verilmedi.
1941 Verilmedi.
1942 Verilmedi.
1943 Verilmedi.
1944 Cenevre'deki Uluslararası Kızılhaç komitesi.
1945 C. Hull (ABD).
1946 E. G. Balch (ABD).
J. R. Mott (ABD).
1947 The Friends Service Council (Büyük Britanya).
The American Friends Service Committee (ABD).
1948 Verilmedi.
1949 J. Boyd Orr (Büyük Britanya).
1950 R. J. Bunche (ABD).
1951 L. Jouhaux (Fransa).
1952 A. Schweitzer (Fransa).
1953 G. C. Marshall (ABD).
1954 Cenevre'deki BM mülteciler yüksek komiserliği.
1955 Verilmedi.
1956 Verilmedi.
1957 L. B. Pearson (Kanada).
1958 D. G. Pire (Belçika).
1959 P. Noel-Baker (Büyük Britanya).
1960 A. Luthuli (Güney Afrika Birliği).
1961 D. Hammarskjöld (İsveç).
1962 Linus C. Pauling (ABD).
1963 Uluslararası Kızılhaç komitesi.
Uluslararası Kızılhaç dernekleri birliği.
1964 M. L. King (ABD).
1965 Unicef.
1966 Verilmedi.
1967 Verilmedi.
1968 R. Cassin (Fransa).
1969 Uluslararası çalışma örgütü.
1970 N. E. Borlaug (ABD).
1971 W. Brandt (Almanya).
1972 Verilmedi.
1973 H. Kissinger (ABD).
Lê Duc Tho (Vietnam) [ödülü reddetti].
1974 Sato Eisaku (Japonya).
S. MacBride (İrlanda).
1975 A. Saharov (Rusya).
1976 M. Corrigan (İrlanda).
B. Williams (İrlanda).
1977 Uluslararası af örgütü.
1978 M. Begin (İsrail).
1979 Rahibe Teresa (Hindistan).
1980 A. Perez Esquivel (Arjantin).
1981 BM mülteciler yüksek komiserliği.
1982 A. Myrdal (İsveç).
A. Garcia Robles (Meksika).
1983 L. Walesa (Polonya).
1984 D. Tutu (Güney Afrika).
1985 Nükleer savaşı önlemek için uluslararası hekimler birliği.
1986 E. Wiesel (ABD).
1987 O. Arias Sanchez (Kosta Rika).
1988 BM barış gücü.
1989 D. Lama (Tibet).
1990 M. Gorbaçov (Rusya).
1991 Aung San Sou Kyi (Birmanya).
1992 R. Menchu (Guatemala).

edebiyat

1901 Sully Prudhomme (Fransa).
1902 T. Mommsen (Almanya).
1903 B. Bjørnson (Norveç).
1904 F. Mistral (Fransa).
J. Echegaray (İspanya).
1905 H. Sienkiewicz (Polonya).
1906 G. Carducci (İtalya).
1907 J. R. Kipling (Büyük Britanya).
1908 R. Eucken (Almanya).
1909 S. Lagerlöf (İsveç).
1910 P. von Heyse (Almanya).
1911 M. Maeterlinck (Belçika).
1912 G. Hauptmann (Almanya).
1913 R. Tagor (Hindistan).
1914 Verilmedi.
1915 R. Rolland (Fransa).
1916 V. von Heidenstam (İsveç).
1917 K. A. Gjellerup (Danimarka).
H. Pontoppidan (Danimarka).
1918 Verilmedi.
1919 C. Spitteler (İsviçre).
1920 K. Hamsun (Norveç).
1921 A. France (Fransa).
1922 J. Benavente (İspanya).
1923 W. B. Yeats (İrlanda).
1924 W. Reymont (Polonya).
1925 G. B. Shaw (Büyük Britanya).
1926 G. Deledda (İtalya).
1927 H. Bergson (Fransa).
1928 S. Undset (Norveç).
1929 T. Mann (Almanya).
1930 S. Lewis (ABD).
1931 E. A. Karlfeldt (İsveç).
1932 J. Galsworthy (Büyük Britanya).
1933 İ. A. Bunin (Rusya).
1934 L. Pirandello (İtalya).
1935 Verilmedi.
1936 E. O'Neill (ABD).
1937 R. Martin du Gard (Fransa).
1938 P. S. Buck (ABD).
1939 F. E. Sillanpää (Finlandiya).
1940 Verilmedi.
1941 Verilmedi.
1942 Verilmedi.
1943 Verilmedi.
1944 J. V. Jensen (Danimarka).
1945 G. Mistral (Şili).
1946 H. Hesse (İsviçre).
1947 A. Gide (Fransa).
1948 T. S. Eliot (Büyük Britanya).
1949 W. Faulkner (ABD).
1950 B. Russell (Büyük Britanya).
1951 P. Lagerkvist (İsveç).
1952 F. Mauriac (Fransa).
1953 W. L. S. Churchill (Büyük Britanya).
1954 E. Hemingway (ABD).
1955 H. Laxness (İzlanda).
1956 J. R. Jiménez (İspanya).
1957 A. Camus (Fransa).
1958 B. Pasternak (Rusya) [ödülünü almadı].
1959 S. Quasimodo (İtalya).
1960 Saint-John Perse (Fransa).
1961 İ. Andric (Sırbistan).
1962 J. Steinbeck (ABD).
1963 G. Seferis (Yunanistan).
1964 J.-P. Sartre (Fransa) [ödülünü reddetti].
1965 M. A. Şolohov (Rusya).
1966 S. J. Agnon (İsrail).
N. Sachs (İsveç).
1967 M. A. Asturias (Guatemala).
1968 Kavabata Yasunari (Japonya).
1969 S. Beckett (İrlanda).
1970 A. Soljenitsin (Rusya).
1971 P. Neruda (Şili).
1972 H. Böll (Almanya).
1973 P. White (Avustralya).
1974 E. Johnson ve H. Martinson (İsveç).
1975 E. Montale (İtalya).
1976 S. Bellow (ABD).
1977 V. Aleixandre (İspanya).
1978 İ. B. Singer (ABD).
1979 O. Elytis (Yunanistan).
1980 C. Milosz (Polonya ve ABD).
1981 E. Canetti (Büyük Britanya).
1982 G. Garcia Marquez (Kolombiya).
1983 W. Golding (Büyük Britanya).
1984 J. Seifert (Çek Cumhuriyeti).
1985 C. Simon (Fransa).
1986 W. Soyinka (Nijerya).
1987 Joseph Brodskiy (ABD).
1988 Necib Mahfûz (Mısır).
1989 C. J. Cela (İspanya).
1990 O. Paz (Meksika).
1991 N. Gordimer (Güney Afrika).
1992 D. Walcott (St. Lucia).

üyeleri arasında magistratus curulis olan pleb ailelerin birleşmesiyle oluştu. Bunlar zengin mülk sahipleri olarak, özellikle İtalya'da magistratus tekelini hızla kendi ellerine aldılar; bir seçim kampanyasının yüksek masraflarını karşılayabilecek, kendi davalarına bağlı bir yandaş topluluğundan yararlanabilecek ve kentli plebi hoşnut etmek üzere resmi görevleri süresince yeteri kadar harcama yapabilecek durumda olanlar, yalnızca bu ailelerdi. Bu dar grup, evlilikler ve evlat edinmeler yoluyla birliğini pekiştirdi; İ.Ö. II. ve I. yy.'larda bu gruba girebilen yabancı erkek sayısı çok azdı (aileleri hiçbir siyasal etkide bulunmayan) [bununla birlikte Marius ve Cicero, bu gruba katıldılar]. Nobilitas, demagoglara olduğu kadar *imperator*'lara da karşı çıkarak, Roma'yı ve Roma İmparatorluğu'nu etkili bir biçimde yönettiyse de imperatorlar, nobilitasın üstünlüğüne son verdiler.

NOBLE a. (fr. *noble*). Nümism. Edward III zamanında 1344'te basılan ve XVI. yy.'a kadar çıkartılan, 8,97 g ağırlığında altın ingiliz parası. Önyüzünde, bir kadırgada ayakta duran silahlı kralın yarı beline kadar göründüğü bir başresmi, arkayüzündeyse çifte bir gülçe içine yerleştirilmiş zambaklı bir haç bulunur. (Noble, İskoçya, Fransa [1426], Bourgogne ve Hollanda'da taklit edildi.)

NOBLE (*sir* Andrew), ingiliz topçu ve balistikçi (Greenock 1871 - Argyll 1915). Crusherli manometreyi (1860) ve Kronoskobu (1862) buldu, Abel ile birlikte barutun patlaması üzerine çalışmalar yaptı.

Noble ve Abel formülü, patlayıcı bir maddenin patlamasıyla kapalı kapta (örneğin manometrik bombada) oluşan p basıncını, doldurma yoğunluğu Δ ya bağlayan formül:

$$p = \frac{f\Delta}{1 - \alpha\Delta};$$

bu formülde f kuramsal kuvveti ve α eşhacimi gösterir.

B.N. Paris

1356-1361 arasında basılan altın bir **noble**nin ön yüzü (Edward III'ün baş resmi) *Bibliothèque nationale, Paris*

NOBRAN sıf. Kaba, sert ve kırıcı davranan kimse için kullanılır; nadan: *Nobran bir genç, sözleriyle herkesi incitiyor. Çok nobransın.*

NOBRANCA sıf., be. Kaba, sert, kırıcı: *Nobranca davranış. Nobranca davranmak.*

NOBRANLIK a. Nobran olma durumu, niteliği ya da nobran bir kimseye özgü davranış.

NOBRE (António Pereira), portekizli şair (Porto 1867 - Foz do Douro 1903). Fransız simgeciliğinden etkilendi ve Laforgue'a ve dekadanlığa ilgi duydu, şiirinin pitoresk yanlarıyla canlılığını, sıradan insanların dilinde buldu: *Só*, 1892; *Despedidas*, 1902; *Primeiros versos*, 1921.

NÓBREGA (Manuel DA), portekizli misyoner (1517 - Rio de Janeiro 1570). Cizvit tarikatına girdi (1544), Brezilya'daki ilk portekiz misyonerlerinden biri oldu. Bu ülkede Salvador de Bahia, Recife, Rio de Janeiro ve São Paulo kentlerinin kurulmasına katkıda bulundu.

NOBUNAGA → ODA NOBUNAGA.

NOCARD (Edmond İsidore Étienne), fransız veteriner ve biyoloji uzmanı (Provins 1850 - Saint - Maurice, Seine, 1903). Pasteur'ün en beğendiği öğrencilerinden biriydi, Pasteur enstitüsü'nde servis şefliğine getirildi. Sığır peripnömonisi mikrobunu inceledi ve üretti, bulaşıcı meme iltihabı, sığır ruamı, atta ülserli lenfanjit mikroplarını buldu, kuduz, tetanos, koyun çiçeği, şap ateşi, vb. üstünde araştırmalar yaptı. Bang ile birlikte tüberkülinin, boynuzlugiller tüberkülozunun erken teşhisinde yöntem olarak kullanılmasını genelleştirdi. Mallein şırınga ederek at ruamının erken teşhis edilmesini sağladı ve bu hastalık için profilaksi yollarını geliştirdi. Kuş tüberkülozuyla memeliler tüberkülozu basilinin aynı olduğunu ortaya koydu; bu hastalığa yakalanmış boynuzlugillerin sütü ya da etinden insana tüberküloz bulaşabileceğini tanıtladı.

Nocard basili, 1893'te Nocard'ın psittakoz etkeni olarak tanımladığı Gram negatif basil. Oysa psittakozun asıl etkeni başka bir bakteridir *(Chlamydia psittaci)*. Günümüzde Nocard basili *Salmonella typhi murium*'la özdeşleştirilmiştir.

NOCERA İNFERİORE, İtalya'da kent, Campania'da (Salerno ili), Sarno vadisinde; 47 000 nüf. Eski etrüsk kenti *(Nuceria Alfaterna)*. Tarım ürünleri merkezi ve ulaşım kavşağı. Besin sanayileri. Tekstil (pamuk). Makine sanayileri.

NOCERA SUPERİORE, İtalya'da (Salerno ili) komün, *Nocera İnferiore*'nin yakınında; 17 550 nüf. Yuvarlak biçimli S. Maria Maggiore kilisesi, V. yy.'da yapılmış eski bir vaftiz yeridir (1856'da onarıldı). Küçük tarım merkezi.

NOCİ, İtalya'da komün, Puglia'da (Bari ili), Murge'nin doğu yamacında; 17 800 nüf. Tarım ve turizm merkezi.

NO-CONTEST a. (ing. *contest*). Spor. Boksta, boksörlerin sorumluluğu ve hakemin denetimi dışında bir durumun ortaya çıkmasından dolayı hakemin, maça devam etmeme kararı alması. (No-contest kararı maçın sonucunu belirlemez.)

Noctes atticae (Attike geceleri), latin dilbilgici Aulus Gellius'un (II.yy.) yapıtı. Çok değişik konuları kapsayan yirmi ciltlik bu kitap, dilbilgisi, tarih, felsefe, şiir ve bilim üzerine bir bilgi kaynağıdır.

NOCTİLUCA a. (lat. *noctilucus*, geceleyin aydınlatan'dan). Uzun kamçılı çok küçük, böbrek ya da küre biçiminde bedenli kamçılı *Protozoa*. (*Noctiluca* cinsi üyeleri bütün sıcak ve ılıman denizlere yayılır. *Noctiluca miliaris* sığ deniz planktonlarında çok bol bulunduğunda deniz suyunu fosforlu ve çorba gibi koyu bir kıvama getirir.)

NOCTİLUCİDAE a. *Noctiluca* cinsi üyeleri gibi genellikle ışık saçan kamçılı deniz protistleri familyası.

NOCTUİDAE a. Böcbil. KUKUMAVPERVANEGİLLER familyasının bilimsel adı.

NOCTUİDEA a. Gece kelebekleri üstfamilyası. (Başlıca 5 familyaya dağılmış 31 000 türü vardır. En önemli familyası kukumavpervanegillerdir. Pulkanatlılar takımı.)

—ANSİKL. *Noctuidea* üstfamilyası üyeleri, irili ufaklı olabilen, koyu renkli (gri ve kahverengi ağır basar) kelebeklerdir: ön kanatlarında koyu renk çizgiler ya da lekeler vardır; arka kanatlar daha soluk ve tekrenklidir. Hantal, kalın, kıllı bedenli bu kelebeklerin, fosforlu iri gözleri ve yalın gözleri, gelişmiş bir hortumları, uzun palpleri, çoğunlukla kıllı, çıkıntılar içeren göğüsleri, silindir ya da koni biçiminde karınları vardır. Kukumavpervanegillerden başka, dişlikelebekgiller, *Liparidae, Ophideridae*, kaplanpervanegiller, vb. familyaları içerir.

no cure, no pay, denizde kurtarma çalışmaları konusunda, *başarı yok, ödeme yok* anlamına gelen ingilizce deyim. Lloyd's kurtarma sözleşmesinde geçen bu deyime göre, yalnız başarıyla sonuçlanan kurtarma çalışmaları için sözleşmeyi yapanlar kendilerine ödeme yapılmasını isteyebilirler.

NODA a. *Yörs.* Üstü toprakla örtülmüş saman yığını.

NODA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Çiba ili), Tokyo'nun banliyösü, 114 476 nüf. (1990).

NODİER (Jean Charles Emmanuel), fransız yazar (Besançon 1780 - Paris 1844). Laibach'ta kütüphanecilik ve dergi yöneticiliği yaparken, fantastik edebiyata ve illyria egzotizmine duyduğu ilgiyi yansıtan hikâyeler yayımladı (*Jean Sbogar*, 1818; *Trilby ou le Lutin d'Argail*, 1822). Arsenal'in kütüphane memuruyken, genç romantik okulla ilişki kurdu ve fantastik öyküler yayımladı (*la Neuvaine de la Chandeleur*, 1839). Nerval'e ve gerçeküstücülüğe öncülük etmiştir (*la Fée aux miettes*, 1832). [Fr. akad., 1833.]

NODOSAURUS a. (yun. *nodos*, dişsiz, ve *saura*, kertenkele'den). Kuzey Amerika'da Kretase devri topraklarında fosillerine rastlanan fosil sürüngen dinozor cinsi. (*Stegosaurus*'lara benzerler; dişleri güçsüzdür ya da yoktur. Bedeni güçlü dikenler taşıyan kalın, deri kökenli bir kabukla örtülüdür.)

NODOZİTE a. (fr. *nodosité*; lat. *nodus*, düğüm'den). Bot. Ortakyaşar bir mikroorganizmanın girmesi sonucunda kök dokularının çoğalmasıyla oluşan yumrucuk ya da özel organ. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. ŞİŞLİK'in eşanlamlısı.

—ANSİKL. Bot. Nodoziteler, en çok baklagillerin kökleri üzerinde görülür. Özgül bir bakteri *(Bacillus radicicola)*, kökün içine girdiği zaman konak bitki bakteriyi barındırır ve besler, öte yandan basil de havanın azotunu organik biçime sokarak tespit eder ve böylece bitkinin azotla beslenmesini sağlar. Böylece iki organizma arasında ortakyaşarlık kurulur.

NODUL a. Üvendirenin ucundaki sivri demir.

NODULLAMA a. Nodullamak eylemi.

NODULLAMAK g. f. *Yörs.* **1.** *Bir hayvanı nodullamak*, nodulla dürtmek, yürütmeye çalışmak. **—2.** *Tkz. Bir kimseyi nodullamak*, bir iş için dürtmek, uyarmak.

◆ **nodullanmak** edilg. f. Nodullamak eylemine konu olmak.

NODULLANMAK → NODULLAMAK.

NODÜL a. (fr. *nodule*; lat. *nodulus*, küçük düğüm'den). Tıp. Altderide ve derialtında bulunan sınırlı, yuvarlak ve ele gelebilen lezyon. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Der. hast. *Ağrılı kulak nodülü*, 40 yaşını aşkın erkeklerde sık görülen ve kulakkepçesinin tepesinde siğil görünümünde keratozlu bir nodül biçiminde yer alan, bastırınca çok ağrı veren ve yastığa dokununca bile uykudan uyandıran iyicil lezyon. (Kulak kıkırdağındaki bir iltihaptan [kondrit] ve altderi nekrozundan ileri gelir ve kondrodermatit yapar.)

—Kardiol. *Arantius ve Morgagni nodülleri*, kalp atardamarlarının ağızlarında bulunan sigmoit kapakçıkların serbest kenarlarındaki küçük kabarıklıklar. Arantius düğümü aort kapakçıklarında, Morgagni düğümü akciğer atardamar kapakçıklarında bulunur.

—Metalürj. *Grafit nodülleri*, yassılaşabilir dökme demirdeki düğüm toplulukları biçiminde yerleşmiş grafit parçacıkları. (Bu tanım, küresel grafitli dökme demirlerdeki grafitlerin küresel biçimleri için de geçerlidir.)

—ANSİKL. Tıp. Eklem patolojisinde birçok nodüle rastlanır: *Aschoff nodülleri;* boyunda nevraljilere neden olan *diskoosteofit nodülü;* romatoit poliartritte görülen ve genellikle önkolun arka yüzünde, dirsek yakınlarında, yüzeyel kemiklerin karşısında bulunan *rumatoit nodül;* büyüme epifizitlerinde görülen süngersi kemik fıtığı ya da *Schmorl nodülü;* sağrı-kalça bölgesinde görülen ve Copeman'a göre sağrı-kalça ağrılarından sorumlu fıtık biçiminde nodüller.

NODÜLER sıf. (fr. *nodulaire;* küçük düğüm anlamında *nodule*'den). Metalürj. *Nodüler dökme demir*, grafitin nodül biçiminde olduğu dökme demir; bu nodüller katı halde yayınmayla (siyah özlü yassılaşabilir dökme demir) ya da katılaşma sırasında (küresel grafitli dökme demir) oluşur.

NODZU MİÇİTSURA *(marki)*, japon

general (Kagoşima 1841 - Tokyo 1908). 1894 Çin savaşı'nda birinci ordu, Rus -Japon savaşı'nda dördüncü ordu komutanlığı yaptı. Özellikle Mukden savaşı'nda (1905) önemli bir rol oynadı.

NOE (Friedrich Wilhelm), alman hekim ve eczacı (? 1798 - ? 1858). Fiume'de müze ve botanik bahçesi müdürlüğü yaptı (1831-1844). İstanbul'a gelerek (1844) Mektebi tıbbiyei adliyei şahane'de (Askeri tıbbiye) Botanik bahçesi direktörlüğü görevini üstlendi. İstanbul çevresinde ve Anadolu'da yaptığı gezilerde bitki örnekleri topladı ve bunları Avrupa müzelerine gönderdi. Mehmet Derviş Paşa'nın (1817 -1878) başkanlığında kurulan İran hudut tespit komisyonu'nda hekim ve doğabilimci olarak görevlendirildi (1849). Bu gezi sırasında topladığı örnekleri Askeri tıbbiye müzesi'ne verdi (1852). Evinde yaptığı hava gözlemleri, Türkiye'de gerçekleştirilen ilk hava gözlemleridir.

NOEGENEZ a. (fr. *noégenèse*'den). Ruhbil. C. Spearman'a göre, bilgilerin oluşumu. (Kişinin kendi deneyimleri konusunda bilinç kazanması, ilişkilerin edüksiyonu, bağıntıların [karşılıklı ilişkide bulunanların] edüksiyonu, noegenez sürecinin üç aşamasını oluşturur.)

NOEL a. (fr. *Noël*). **1.** İsa'nın doğum günü yortusu. (Bk. *ansikl.* böl. Din.) **—2.** Bu yortuya eşlik eden eğlence: *Bu yıl Noel çok neşeli geçti. Mutlu Noeller.* **—3.** Bu yortunun kutlandığı süre: *Noel tatili.* **—4.** *Noel ağacı,* Noel kutlaması için mum, küçük hediye paketleri vb. ile süslenen küçük çam ağacı. (Bk. *ansikl.* böl. Folk.) || *Noel baba,* hıristiyan çocukların Noel gecesi bacadan girerek hediyeler getirdiğine inandıkları özel giysili düşsel kişi. (Bk. *ansikl.* böl. Folk.)
—Müz. Hıristiyan ülkelerde Noel yortusunu ya da onunla ilgili kişileri konu alan halk şarkısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Petr. san. *Noel ağacı,* bir kuyunun başını oluşturan vanaların, rakorların vb.'nin tümü.
—ANSİKL. Din. İsa'nın doğum günü, Roma'da en azından 336 yılından, belki de 312 yılı öncesinden beri kutlanıyordu. Doğum tarihinin, kış gündönümüne ve paganların bununla ilgili şenliklerine bakılarak saptanmış olması mümkündür: bu durumda, "dünyanın nuru" İsa'nın doğum günü yortusu, Campo Marzio'da yapılan bir tapınağın Aurelianus tarafından *Sol invictus*'a adanma tarihi olan 25 aralık 274'e uygun düşüyordu. Nitekim, aziz Leo, bir Noel vaazında (V. yy.) Roma hıristiyanlarını, San Pietro kilisesi'ne girmeden önce güneşi selamladıkları için eleştirir. Başka bir varsayıma göre de, İsa'nın doğum günü olarak 25 aralığın seçilmesi, III. yy. başlarında İsa'nın ölüm tarihinin 25 mart olarak tahmin edilmesine dayanır (Tertullianus). İsa'nın doğumunu 6 ocakta, Müneccim kralların tapınması ve İsa'nın vaftizi ile birlikte kutlayan Doğu hıristiyanlığı ise, 25 aralık tarihini aziz İoannes Khrysostomos ve Nazianzoslu aziz Gregorios'un etkisiyle benimsemiştir.
—Folk. *Noel ağacı.* Adına ilk kez 1521'de Alsace'ta rastlanan Noel ağacı, başlangıçta Ren nehri kıyılarında Noel arifesinde oynanan misterlerdeki Cennet Ağacı'nı temsil ediyordu. Dallarına elmalar asılırdı. Almanya'da 1700'den itibaren adı geçmeye başlayan Noel ağacı, Orléans düşesi Hélène de Mecklembourg tarafından 1837'de Paris'e (Tuileries sarayı) sokuldu. Bu gelenek 1870'ten sonra Fransa'da yayıldı.
• *Noel baba.* Noel baba, uzun beyaz sakallı, kürk takkeli ve geniş kırmızı (bazen kenarları beyaz) cüppeli bir kişi olarak gösterilir. Bir eşeğe ya da rengeyikleri koşulu bir kızağa binerek gezer; yayaysa, sırtında içi hediye dolu bir heybeyle dolaşır. Evlere bacadan girer ve armağanlarını uslu çocukların ayakkabılarının içine koyar. Noel baba, "yeni doğan" ya da "yaşayan" bir folklor olayıdır: gerçekten de, onun ortaya çıkışı her yerde yakın tarihlere rastlar. Kuşkusuz, alman göçmenler tarafından Almanya'dan *(Weihnachtsmann)* ABD'ye sokulmuş ve oradan tekrar Avrupa'ya dönmüştür.
—Müz. Birçok kıtadan oluşan ve nakaratlı ya da nakaratsız olabilen noel XV. yy.'da doğdu, sonraki yüzyılda gelişti. Pitoresk ya da duygusal bir yaklaşımla ele alınmış çoban yaşamı, metinlerin başlıca esin öğesini oluşturmaktaydı. Müzik dinsel ya da dindışı bir melodiden alınabileceği gibi, özgün de olabiliyordu. XVII. yy.'da N. Gigault, A. Raison, N. Lebègue gibi fransız besteciler, org için noeller yazdılar. Sanat kategorisine giren bu enstrümantal noeller, C. Balbastre ve J.-J. Beauvarlet -Charpentier tarafından geliştirildi. Daha sonra gözden düşen bu tür ancak XIX. yy.'ın sonunda C. Franck ve A. Guilmant tarafından yeniden ele alındı. Çağdaş orgcular, senfonik üslupta yazdıkları noellerde, türün serbest ve içten karakterini yitirmesine yol açtılar.

NOËL (Jules), fransız ressam (Quimper 1815 - Cezayir 1881), birçok müzede sergilenen günlük yaşam resimleri ve romantik manzaralar yaptı (Bretagne, Normandiya, Türkiye, Portekiz).

NOEL-BAKER (Philip John, *baron*), ingiliz siyaset adamı (Londra 1889 - *ay. y.* 1982). Barış konferansı'nda (1919), Cenevre silahsızlanma konferansı'nda (1932 -33) ingiliz delegasyon üyeliği, 1929-1970 arasında İşçi partisi'nden milletvekilliği, 1945-1951 arasında birkaç kez bakanlık yaptı ve sürekli olarak silahsızlanmayı savundu. *The Arms Race: a Programme for World Disarmament* (Silah yarışı: dünya silahsızlanma programı) [1958], en önemli yapıtıdır. 1964-1970 arasında, İşçi partisi parlamento grup başkanıydı. (1959 Nobel barış ödülü.)

NOEMA a. (*zekâ, düşünce* anlamına gelen yun. sözc.). Fels. Husserl'in felsefesinde, düşünsel bilincin yönelim nesnesi. (Noema, noesis'in bağlılaşığıdır.)

NOESİS a. (*zekâ, anlık* anlamına gelen yun. sözc.). Fels. Husserl'in felsefesinde, düşüncenin, nesnesine, yani neomatik bağlılaşığına yönelme eylemi.

NOETHER (Max), alman matematikçi (Mannheim 1844 - Erlangen 1921). Cebirsel geometri alanında yaptığı araştırmalarda Clebsch ve Gordan'ın izinden gitti ve Riemann'ın cebir fonksiyonları için bulduğu üstünlük kuramını, cebirsel eğriler ve yüzeyler geometrisine uyguladı. Noether'in italyan geometri uzmanları (Segre, Severi, Enriques ve Castelnuovo) üzerinde büyük etkisi olmuştur.

NOETHER (Emmy), alman kadın matematikçi (Erlangen 1882 - Bryn Mawr, Pennsylvania, 1935). Max Noether'in kızı. 1922-1933 yılları arasında Göttingen Üniversitesi'nde ders verdi, ancak kadrolar kadınlara kapalı olduğundan ataması yapılmadı. 1933'te öteki yahudi profesörlerle birlikte üniversiteden atıldı ve ABD'ye göç etti. Etkili bir cebir uzmanı olan Noether'in kurduğu okul (Hasse, Krull, Schreier, Van der Waerden) cebirsel yapıların soyut incelemesine dayanan modern cebirin kurulmasında en önemli rolü oynadı. İdealler kuramı üstüne temel nitelikli iki inceleme kitabı yayımladı ve değişmeli olmayan cebir alanında birkaç sonuç elde etti.

Noether halkası. Ceb. Sıkı artan her idealler dizisinin sonlu olduğu, değişmeli birim halka.
Bir Noether halkası aşağıdaki özelliklerden biriyle ayırt edilir: 1. boş olmayan her idealler halkasının bir en büyük elemanı vardır; 2. her ideal sonlu sayıdaki elemanlarla doğurulur.
Bu özelliklerden ikincisine göre, her asal halka Noether halkasıdır.
Noether halkalarının en önemlilerinden biri Hilbert teoreminin sonucudur, buna göre, A bir Noether halkası ise, bu durumda katsayıları A dan alınan polinomların A[X] halkası Noether halkasıdır; bu sonuç, katsayıları A Noether halkasından alınan n değişkenli polinomların A $[X_1, X_2, ..., X_n]$ halkasına genişletilir.

Noether modülü, altmodüllerden oluşmuş sıkı artan her dizinin sonlu olduğu modül. (→ NOETHER HALKASI.)

Noether uzayı. Topol. Kapalı kümelerden oluşan her azalan dizinin kararlı olduğu bir topolojik uzay için kullanılır.

NOETİK sıf. (fr. *noétique*). Husserl felsefesinde, noesise ilişkin olana denir.

NOGALES, Meksika'da (Sonora eyaleti) kent, ABD sınırında; 52 000 nüf. Elektrikli ve elektronik (amerikan firmaları için) aygıtlar montajı. Kuzey Amerika pazarı için turunçgil pazarlama.

NOGARET (Guillaume DE), fransız hukukçu (öl. 1313). Montpellier'de hukuk profesörlüğü, Beaucaire'de ve sonra da krallık mahkemesinde (1296) yargıçlık yaptı; bu görevi sırasında Pierre Flote'tan himaye gördü, Güzel Philippe'in papaya ve Templiers tarikatına karşı siyasetini yönetti. 1303'ten başlayarak, kralla papa Bonifatius VIII arasındaki mücadelenin ortasında yer aldı, hatta Anagni'de papaya karşı geldi ve onu aşağıladı.

NOGARET → ÉPERNON.

NOGAT, Vistül deltasının doğu kolu, birçok küçük kolla birlikte Vistül denizkulağına (Zalew Wiślany), ırmağın ikincil bir deltasını oluşturarak dökülür; uzunluğu 62 km.

NOGATA, Japonya'da kent, Kyuşu'nun (Fukuoka ili) kuzeyinde; 62 600 nüf. Eski madenkömürü merkezi. Günümüzde demiryolu kavşağı, sanayi (makineler) ve özellikle de konut (Kita-Kyuşu yakınında) merkezi.

NOGAY, Cengiz Han soyundan moğol prens (öl. 1299). 1258'den başlayarak birçok askeri harekâtta yer aldı; Litvanya, Polonya'ya karşı düzenlenen seferlere katıldı. Amcası Berke Han'la birlikte katıldığı Terek savaşı'nda (1263) Hulagu'ya karşı kazanılan zaferde önemli rol oynadı. Daha sonra Berke Han'ın buyruğuna verdiği 20 000 kişilik bir süvari birliğinin başında sefere çıkarak Kırım'ı ele geçirdi (1264); bulgar çarının isteği üzerine Tuna'nın güneyine geçip Bulgaristan'a saldırmakta olan bizans ordusunu yok etti; Ainos kalesinde tutsak bulunan Anadolu selçuklu eski sultanı Keykâvus II'yi kurtardı ve Kırım'a götürdü (1265). Kırım'da yarı bağımsız bir yönetim kurdu; gücü giderek arttı. Berke Han ölünce (1266), Altınordu devletinin yönetimine elkoydu. Bir cariyeden doğduğu için hakanlık hakkı bulunmadığından, Batu Han'ın torunu olan kardeşinin oğlu Mengü Timur'u altınordu tahtına çıkardı. Devletin yönetimini fiilen elinde tutan Nogay, bir süre sonra tahttan indirdiği Mengü Timur'un yerine kardeşi Tuda Mengü'yü, onun ölümü üzerine de Teleboğa'yı tahta çıkardı. 1291'de hükümdarlığa getirdiği Mengü Timur'un büyük oğlu Tokta, otoritesinden bıktığı Nogay'a karşı çıktı; onu Kukanlık'ta yapılan savaşta yenerek öldürttü. Ölümünden sonra, Nogay'a bağlı boy ve obalar, kendi topluluklarına onun adını verdiler. Günümüzde Nogaylar (Mangıtlar), Asya'da Aşağı İdil (Volga), Yayık ve Emba ırmakları boyunda yaşarlar.

NOGAYCA a. Kuzey batı (kuman-kıpçak) türkçesinin bugün yaşayan şivelerinden biri.
—ANSİKL. Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkez özerk bölgesinde (ak nogayca) ve Stavropol'da (asıl nogayca) konuşulur. Dağıstan'da (kara nogayca) konuşan gruplar da vardır. Ağızlar arasındaki ayrılıklar yazı dilinin etkisiyle gittikçe

İsamu **Noguchi**'nin bir yapıtı mermer, 1947 *özel kol.*

azalmaktadır. Nogayca, türkçenin *taw* "dağ" diyen grubundandır. Ünsüz benzeşmesi yaygındır: *tastar* "taşlar", *kızdar* "kızlar", *attar* "atlar". Bazı ünsüz değişmeleri şöyledir: ç > ş (*şıkmak* "çıkmak"), ş > s (*tas* "taş") vd. Nogaycanın üç kolunda birbirine göre farklı bazı özellikler şunlardır: 1. ak nogayca: y->j- (*jol* "yol"); b-> (genellikle) p-(*pışak* "bıçak"). Geniş zaman ortacı: *-ır, -ir.* Kişi ve gösterme adıllarının verme durumu: *mağa, sağa, oğa; buğa, soğa, oğa.* Gelecek zaman eki: *-ayak, -eyek.* Emir kipi, 2. kişi: *-ıñız.* Bu ağızda arapça ve farsça sözcükler, öteki ağızlardan daha azdır. Bunların yerine rusçanın eski kaynaklı birtakım öğeleri bulunmaktadır. 2. asıl nogayca: y->c-(*col* "yol"). Kişi eklerinin sonunda -z>-s (*mıs* "mız", *ñıs* "nız"). Geniş zaman ortacı: *-ar, -er.* Kişi ekleri: *-mın, -min; -sın,-sin.* Gelecek zaman eki: *-ıyak,-iyek.* Kişi ve gösterme adıllarının verme durumu, ak nogaycadaki gibidir. 3. kara nogayca: kişi ve gösterme adıllarının verme durumu: *mağar, sağar, ağar; buğar, soğar, ağar.* Emir kipi 2. kişi: *barayıñız.*

Nogaykızı köyü ayaklanması, Kurtuluş savaşı sırasında, Küçük Ağa ve Postacı Nâzım adlı elebaşıların kışkırtmasıyla, 5 eylül 1920'de başlatılan ayaklanma. Ayaklanmacılar Kırşehir'e bağlı Nogaykızı köyünde 2. Kuvayı seyyare'ye bağlı bir müfrezeyi pusuya düşürüp müfreze komutanı Kemal Bey'le birçok askeri şehit ettiler. Daha sonra Akdağmadeni yönünde ilerleyerek bazı yerleşim birimlerini basıp yağmaladılar; halka ateş açtılar. Çolak İbrahim Bey komutasındaki 2. Kuvayı seyyare, Boğazlıyan Kuvayı milliyesi'nin de desteğiyle 19 ekimde ayaklanmayı bastırdı; asiler de kısa sürede yakalanıp yargı önüne çıkarıldılar.

NOGAYLAR, moğolcada **Mangıt,** Kıpçaklar'ın dağılmasından sonra XIII. yy.'dan başlayarak Asya'nın Don-Kuban ırmakları arasındaki alanda, Kırım yöresinde ve Astrahan yöresinde varlığını sürdüren bir türk boyu. Türk ve moğol boylarından oluşan bu birlik, Altınordu prenslerinden Nogay Han tarafından kuruldu. XV. yy.'ın sonlarına doğru "Ulu Nogaylar" ve "Küçük Nogaylar" adını alan iki gruba ayrıldı. Ulu Nogaylar baş gösteren büyük kıtlık üzerine de Kırım'a gittiler. Başbuğları Bilek Bulat Mirza Han'ın önderliğindeki Küçük Nogaylar ise göçebe halde yaşadıklarından önce batıya doğru gittiler; daha sonra Sibirya, Kafkasya ve Kuban'ı dolaştılar. Bir ara Kırım hanlarının, ardından osmanlı sultanlarının koruması altına girdiler. Günümüzde Anadolu, Kuzey Kafkasya ve Romanya'da izlerine rastlanan Nogaylar'ın göçleri XVIII. yy.'ın başından XIX. yy.'ın sonlarına değin sürdü. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan'da 1979'da yapılan saptamalara göre, genellikle sünni mezhebinden olan 60 000 kadar nogay bulunmaktadır.

• *Edebiyat.* Nogaylar'ın gelişmiş sözlü edebiyatı, ancak XIX. yy. sonlarında derlenip yazıya geçirilmeye başladı. Petersburg Üniversitesi'nde doğu dilleri okutmanı Muhammet Osmanzade bu ürünlerden ilk örnekleri yayımladı: *Nogayskiye i Kumukskime teksti* (Nogay ve kumuk metinleri, 1883). Er Targın, Edige, Koblandı destanları kazak-kırgız bozkırlarında, Türkistan, Kırım, Kafkasya'da anlatılan nogay destanlarındandır. Manas destanı'nda da Altınordu devletinin temelini oluşturan nogay boylarının izleri görülür. Bu destanın kahramanı Sarı Nogay Er Manas'tır; onunla savaşan Yolay da bir nogay hanıdır. XIX. yy.'ın ikinci yarısından sonra idil-ural ve çevresinde yaşayan tatar, başkırt, mişer boyları gibi Nogaylar'ın da kolayca anlayabileceği kazan ağzı, ortak yazı dili olarak geliştirildi. Günümüzde Karaçay-Çerkez özerk bölgesi, Stavropol ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Nogaylar yerel dilleri ve yazıları kullanmaktadır.

NOGENT-SUR-MARNE, Fransa'da *arrondissement* (Val-de-Marne) merkezi, Paris'in doğu banliyösünde, Marne'ın sağ kıyısında; 25 386 nüf. (1992). 1977' de burada kurulan Baltard pavyonlarında André-Malraux kültür merkezi.

NOGİ KİTEN MARESUKE *(kont)*, japon general (Yamaguçi 1849 - Tokyo 1912). Çinliler'e karşı kazandığı Kaiping zaferinden (ocak 1895) sonra Formoza valiliğine getirildi. Port-Arthur kuşatmasını yönetti (mayıs 1904 - ocak 1905) ve ardından düşmanı batıdan çevirerek, Mukden zaferinin kazanılmasında büyük bir rol oynadı (şubat-mart). İmparator Mutsuhito ölünce, karısıyla birlikte intihar etti.

NOGİNSK, Rusya'da kent, Moskova'nın D.'sunda; 123 000 nüf. (1989). Makine sanayileri. Betonarme.

NÓGRÁD yönetim bölgesi, Kuzey Macaristan'da yönetim bölgesi; 2 543 km²; 230 000 nüf. Merkezi *Salgótarján.*

NOGUCHI HİDEYO ya da **NOGUÇİ HİDEYO,** japon hekim ve bakteriyolog (İnavaşiro 1876 - Accra 1928). New York Rockefeller enstitüsü'nde profesör oldu, frenginin yanı sıra beyin-omurilik sıvısının patolojisini, çocuk felcini ve sarı hummayı inceledi.

Noguchi tepkimesi. Tıp. LUO-TEST'in eşanlamlısı.

NOGUCHİ (İsamu), amerikalı heykelci ve dizayncı (Los Angeles 1904 - *ay. y.* 1988); babası japon, annesi amerikalıdır. Eğitimi nedeniyle ABD'den ayrılarak Paris'e (1927-28'de Brancusi'nin yanında çalıştı), Pekin'e (hat sanatını öğrendi), Japonya'ya (çömlekçilik üzerinde çalıştı ve *haniva*'ların üzerinde yer alan ilkel heykelleri inceledi) ve Meksika'ya gitti. Bu deneyimler sonucunda zarif ve yalın bir soyutlamaya yöneldi (*Mu,* 1952-1958, Museum of Modern Art, New York); çok çeşitli gereçlerle çalıştıysa da (mermer, bronz, tahta, alüminyum, kâğıt vb.) değişik taş türlerine özel bir ilgi duydu; bu gereçler, sanatçı tarafından işlendikten sonra da doğal görünümlerini kaybetmez. Oymalarla süslenmiş birçok önemli bahçe düzenlemesi (Kudüs Ulusal müzesi, 1960-1965) vardır.

NOGUÇİ HİDEYO → NOGUCHİ HİDEYO.

NOGUERA, Kuzey İspanya'da ırmaklar, Segre aracılığıyla Ebro'ya dökülürler: Maladetta'nın Pirene kütlesinden çıkan *Noguera Ribagorzana* Aneto doruğunun çevresinden dolaşır, Lérida ovasını suladıktan sonra Corbins'de son bulur; 130 km. —*Noguera Pallaresa,* Garonne'un kaynakları yakınında doğar, Camarasa yakınında son bulur; 146 km. Her ikisi üzerinde de hidroelektrik tesisleri vardır.

NOHL (Herman), alman filozof (Berlin 1879 - Göttingen 1960). Göttingen'de profesörlük yaptı (1920) ve W. Dilthey'ın etkisinde kaldı. Başlıca yapıtları: *Sokrates und die Ethik* (Sokrates ve ahlak) [1904], *Hegels theologische Jugendschriften* (Hegel'in dinle ilgili gençlik yazıları) [1907], *Zur deutschen Bildung* (Alman eğitimi üstüne) [1926], *Handbuch der Pädagogik* (Pedagoji el kitabı) [1928-1933], *Charakter und Schicksal* (Karakter ve alınyazısı) [1938], *Die sittlichen Grunderfahrungen* (Ahlak konusunda temel alışkanlıklar) [1939].

NOHUDİ sıf. (fars. *noḫūd* ve *-ī*'den *noḫūdī*). Kirli sarı ya da donuk sarı renkte olan şey için kullanılır.

NOHUT a. (fars. *noḫūd*'dan). **1.** Telek biçiminde bileşik yapraklı, beyaz çiçekli tarım bitkisi. (Bil. a. *Cicer arietinum;* kelebekçiçekligiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu bitkinin yuvarlak tanesi. **—3.** *Nohut gibi,* iri iri ve tane tane: *Bedeninde nohut gibi kabarcıklar oluşmuş.* || *Nohut oda, bakla sofa,* bir evin çok küçük olduğunu belirtmek için söylenir.

—El sant. *Nohut bağlama,* bir makreme düğümü. (Desen aralarına kabarıklık vermek ya da çiçek desenlerinin ortasına tohum yapmak amacıyla uygulanır. Beş, altı sıra örümcek bağlama yapıp, iplikleri üstten alta geçirdikten sonra sıkıştırarak yapılır. Yuvarlak düğme görünümlü bir bezemedir.) [*Bezelye bağlama* da denir.]

—ANSİKL. Nohut, bezelye ile bakla arası bir bitkidir. Anayurdu Akdeniz havzasıdır. Tarımı yapılan nohudun (*C. arietinum*) birçok çeşidi Anadolu ve İran'da yetiştiği gibi yabani nohutların yetişme merkezi de buralardır (*Cicer pinnatifidum, C. ervoides, C. anatolicum, C. montbretii, C. floribundum,* vb.). Anadolu tarım nohutları tanelerine göre başlıca üç tipe ayrılır: koyun nohudu (tane koyun başına benzediği için), bezelyemsi nohut (tam yuvarlak) ve karınalı yuvarlak nohut. En çok yetiştirilen alttür bu sonuncusudur.

Nohut Türkiye'de tanesi için yetiştirilir ve besleyici maddece zengin tanesi yiyecek olarak tüketilir (yemeklik nohut, leblebi). Bazı ülkelerde nohut yem bitkisi olarak yetiştirilir. Ot halindeyken ister yeşil, ister kuru olsun hayvanlarca sevilerek yenir. Hayvanı tavlandırdığı gibi süt verimini ve kalitesini de artırır.

Türkiye'de nohut hemen hemen her bölgede yetiştirilir. 1991 yılında 878 000 hektar alanda 855 000 t nohut elde edilmiş ve aynı yıl 367 000 t nohut yurtdışına satılmıştır.

—Mutf. Nohut, türk mutfağında sık kullanılan bir yiyecektir. Etli yemeği, salatası, humus*'u yapıldığı gibi işkembe yahnisine, pilava katılabilir ve yahnisi yapılır. Bunların yanı sıra nohuttan leblebi yapımında yararlanılır. Kullanılmadan önce uzunca bir süre suda bekletilerek yumuşamasını sağlamak gerekir.

NOHUTLU sıf. İçine nohut konularak pişirilmiş yiyecek için kullanılır: *Nohutlu pilav.*

—Mutf. *Nohutlu işkembe,* küçük doğranmış işkembe, haşlanmış nohut, soğan, salça, domates, tuz ve yağla yapılan bir tür yemek. || *Nohutlu yahni,* büyükçe doğranmış koyun eti, haşlanmış nohut, arpacık soğanı, domates, biber ve tuzla hazırlanan yahni türü yemek.

NOHUTSU sıf. Nohuda benzeyen.

—Anat. *Nohutsu kemik,* el bileğindeki ilk sıranın iç yanında bulunan kemik. (Piramit kemiğin ön yüzüne dayanır ve bilek oluğunun iç kenarını oluşturur.)

NOİNTEL (Charles Marie François OLLİER, *—markisi*), fransız diplomat (Paris 1635 - *ay. y.* 1685). Paris parlamentosu'nda üyelik (1661), devlet danışmanlığı, İstanbul'da elçilik (1671-1679) yaptı, 1673'te sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'yı 1604 kapitülasyonlarını yenilemeye razı etti; bu yeni kapitülasyonlarla Fransa'nın sağladığı başlıca yarar, ithal edilen mallardan alınan gümrük vergilerinde % 3-5 oranında bir indirim yapılmasıydı.

NOİRMOUTİER, Fransa kıyıları yakınında, Atlas okyanusu'nda ada; 48 km²; 9 170 nüf. (1992). G.'den Bourgneuf körfezini sınırlar. Sular çekildiğinde arabayla geçilebilen bir geçitle ve (1971'den beri) bir köprüyle kıtaya bağlanır.

NOİSY-LE-SEC, Fransa'da kanton (Seine-Saint-Denis) merkezi, Paris'in doğu banliyösünde, Ourcq kanalının G.'inde; 36 402 nüf. (1992). Demiryolu (triyaj, bir bölümü de Pantin komününde) ve sanayi (özellikle dönüştürme metalürjisi) merkezi.

NOK, Orta Nijerya'da, ülkenin kuzeyindeki Jos-Bauchi yaylası'nda gelişen bir kültüre (İ.Ö. 500 - İ.S. 200) adını veren yer. Sahra'nın güneyindeki, Afrika'nın en eski pişmiş toprak eşyaları, 1928'de bu seramiklerden birinin bulunmasıyla ortaya çıkartılan bu uygarlığa mal edildi.

Hemen hemen tümü Jos Bölge müzesi'nde saklanan bu eşyalar basit özelliklere sahiptir: gözbebekleri, burun kanat-

ları, kulaklar ve kimi zaman ağız deliktir, gözler üçgen ya da yarım daire biçimindedir; hiçbir tekdüzelik yoktur, çünkü Nok sanatçıları insan başına kimi zaman küre, kimi zamansa bir koni ya da silindir biçimi vermişlerdir. Boyutlar 2,5 cm ile doğal büyüklük arasında değişir; büyük bir olasılıkla başların tümü de kırılmış heykellere aittir. Hemen hemen bütün afrika heykel sanatında olduğu gibi, bedenin geri kalan bölümlerine oranla çok iridir; böylece, yaşam gücünün merkezi olan başın önemi vurgulanmıştır.

Nok başlarındaki ortak çizgiler, bu yapıtların yayılma alanı (güneyde Nijer ve Benue ırmaklarının birbirine kavuştuğu yöreyle sınırlanmıştır), Nok toplumunun hiyerarşiye önem veren bir yapıya sahip olduğunu düşündürür. B. Fagg, Nok halkının dilinin, bütün Orta ve Güney Afrika'ya yayılan Protobantular'ın diline yakın olduğuna değindi. İnsan ve hayvan biçimindeki heykelciklerle birlikte bulunan maddi kültür öğelerine bakıldığında, halkın çiftçilerden oluştuğu ve Sahra'nın güneyinde, demiri işleyen ilk topluluk olduğu anlaşılmaktadır. İnsan tasvirlerindeki inci, yüzük ve bilezik bolluğu ve son derece gelişmiş saç biçimlerini betimlemede gösterilen özen göz önünde tutulduğunda, Nok sanatçılarının süse çok önem verdiği ortaya çıkmaktadır.

NOKARDİYA a. (öz. a. *Nocard*'dan). *Actinomycetales* ailesinden bakteri cinsi *(nocardia)*. [Bunlar genellikle toprakta bulunan aerobi bakterilerdir, ama insanda ve hayvanlarda hastalık (nokardiyoz) yapan türleri de vardır.]

NOKARDİYOZ a. (fr. *nocardiose*'dan). Patol. *Nocardia* cinsi bir bakteriden ileri gelen hastalık.

—ANSİKL. Nokardiyozlar, aktinomikozlar (derin yalancı mikozlar) grubundan olup insanda nadir görülen bakteri hastalıklarındandır. Genellikle sorumlu mikrop *Nocardia asteroïdes*'tir. Başta akciğerler olmak üzere (mikrop soluk yoluyla bulaşır), beyin, karaciğer, böbrek ve kemiklerde lezyonlara neden olur. Birçok içorganın aynı anda tutulduğu biçimleri de vardır. Bu tür enfeksiyonlara bağışıklık sistemleri bozuk olanlarda, kanserlilerde ve dalağı çıkartılanlarda rastlanır. Tedavi antibiyotiklere dayanır.

Nocardia cinsi bakterilerden ileri gelen derialtı enfeksiyonları, aktinomikoz misetomlarına neden olur.

NOKİA, Finlandiya (Häme ili) kent, Tampere'nin B.'sında, Pyhäjärvi gölü kıyısında; 23 600 nüf. Kauçuk fabrikası. Un fabrikası. Kereste sanayisi.

•**NOKRA** a. Vet. HİPODERMOZ'un eşanlamlısı.

NOKRA SİNEĞİ a. BÜVE'nin eşanlamlısı.

NOKSAN sıf. (ar. *noksan*). **1.** Bir bölümü, bir parçası bulunmayan, tam olmayan şey için kullanılır; eksik: *Son sayfası noksan bir kitap.* **—2.** Var olmayan şey; eksik: *Sofrada bir şey noksan.* **—3.** *Noksan bulmak,* eksik ve yetersiz bulmak, beğenmemek.

◆ a. Bir kimsede, bir şeyde görülen yetersizlik, kusur; eksiklik: *Noksanlarını bilmek. Sofrada bir noksan var. Noksanım varsa affedin.*

—İsl. huk. *Noksan-ı arz,* bir yerin ekilmeden önceki değeriyle ekildikten sonraki değeri arasındaki fark. ‖ *Noksan-ı semen,* tarafsız bilirkişilerin bildirmesiyle ortaya çıkan semendeki eksik.

NOKSANİ, asıl adı **İsmail,** türk halk şairi (Erzurum XVIII. yy.). Medrese öğrenimi gördü. 30 yaşlarında Sadık Dede'ye bağlanarak bektaşiliği benimsedi. Küçük bir bakkal dükkânı açarak yaşamını kazanmaya çalıştı. Eşinin hafif davranışları yüzünden saygınlığını yitirdiği, bu nedenle şeyhinin ona "Noksani" mahlasını verdiği belirtilir. Bektaşi inancına bağlı şiirler yazdı. Alevi-bektaşi çevrelerinde tanındı. (→ Kayn.)

NOKSANİ BABA, türk halk şairi (Kangal, Sıvas, XX. yy.). Âşık Mesleki'nin çırağıdır. Ruhsati, bir ayağı sakat olduğu için ona "Noksani" mahlasını verdi. Yaşamı yoksulluk içinde geçti. Tezgâhtarlık, bekçilik gibi işlerle geçimini sağladı. Aşk, vefasızlık konularını işleyen içten, duygulu şiirler yazdı.

NOKSANLIK a. Bir şeyde görülen yetersizlik; eksiklik.

—Çoc. ruhbil. *Duygunluk noksanlığı,* anneyle çocuk arasında, genellikle çocuğun yetimhanede, anasından ayrı büyümesinden kaynaklanan iletişim kopukluğu.

NOKSANSIZ sıf. Bütün öğeleri tamam olan, hiçbir eksiği bulunmayan şey için kullanılır.

◆ be. Tam olarak, hiçbir noksan bırakmadan: *Bir şeyi noksansız anlatmak.*

NOKTA a. (ar. *nokta*). **1.** İki doğrunun kesiştiği yerde bulunan çok küçük boyutlu uzay öğesi: *İki farklı noktadan tek bir doğru geçebilir.* **—2.** Az çok belirli çok küçük işaret: *Beyaz üzerine küçük kırmızı noktaları olan bir kâğıt. Gözlerini kapadığı zaman ışıklı noktalar görmek.* **—3.** Yazı işareti, ayırtedici, çok özel işaret, vb. olarak kullanılan çok küçük yuvarlak: *İ ve Ü harflerinin noktaları. Kabartılı noktalar, görmeyenlerin saati anlamalarını sağlar. Kent, harita üzerinde bir noktayla gösterilmiş.* **—4.** Belirli yer, bölge; bir şeyle belirlenen yer: *Kentin değişik noktalardan alınmış fotoğrafları. Başlangıç noktası. Bitiş noktası.* **—5.** Bir özellikle belirlenmiş soyut an, yer: *Hassas bir noktaya dokunmak. Bir konunun can alıcı noktası. Geri dönülmez bir noktada bulunmak. Önemsiz birkaç noktada takılmak. İş bu noktaya gelene kadar önlem alınmalıydı.* **—6.** Tek bir nöbetçinin bulunduğu yer: *Gözetleme noktalarının sayısını artırmak. Polis noktası.* **—7.** *Nokta koymak,* sözü bitirmek, bir sonuca bağlamak. ‖ *Noktası noktasına,* tıpatıp, olduğu gibi, eksiksizce: *Söylediklerimi noktası noktasına onlara anlatacaksın.* ‖ *Ortak nokta,* iki şey, iki varlık arasında benzerlik öğesi: *Onunla pek çok ortak noktaları var, iyi anlaşıyorlar.* ‖ *Ölü nokta,* algılamanın dışında kalan yer. ‖ *Püf noktası* → PÜF.

—*Esk. Nokta-yı feyz,* bereket ve bolluk noktası. ‖ *Nokta-yı mevhume,* var sayılan, olduğu kabul edilen nokta: *"...nokta-i mevhume küçüklüğünde bir ağız ki bir bûse değil, bir mikrop bile sığmaz"* (Cenap Şahabettin). ‖ *Nokta-yı nazar* → NOKTAİNAZAR. ‖ *Nokta-yı zerrin,* altın nokta; güneş.

—Akupunk. Deri ya da mukoza üzerinde bulunan ve akupunktur açısından insan vücudunun belirli bir işlevini, özellikle içorgan işlevlerini düzenlemeye yarayan belirli bölge. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Al. tak. *Nokta kalemi,* matkap ucunun girmesini kolaylaştırmak amacıyla bir deliğin merkezini işaretlemek için bir ucuna çekiçle vurarak kullanılan, diğer ucu ise konik olan takım.

—Anat. *Gözyaşı noktası,* gözyaşı tümseklerinin tepesinde bulunan gözyaşı çıkış deliği.

—Ask. *Toplanma noktası,* bir hava ulaşım harekâtında çeşitli alanlardan gelen uçaklarla kafilelerin buluştuğu belirli bir nokta. ‖ *Kontrol noktası,* bir konvoyu oluşturan tüm unsurların birleşeceği, seçilen güzergâh üzerinde bulunan belirli bir nokta. (Birliklerin geçiş zaman ve sırası bu noktaya göre kesin bir biçimde düzenlenmiştir.) ‖ *Hassas nokta,* düşman tarafından sabote ve tahrip edilmesi savaş gücünü önemli ölçüde azaltabilecek kurum, kuruluş ve yapılar. (Hassas noktalar, taşıdıkları ulusal öneme göre [1-A, 1-B, 1-C] ya da bölgesel öneme göre [2] kategorilere ayrılmıştır.)

—Balis. *Ortalama atış noktası,* dağılma dikdörtgeninin merkezi.

—Bilş. *Erişim noktası,* bir uzaktanbilişim ağında, üzerine bir kullanıcının uç biriminin bağlandığı bileşen. ‖ *Yeniden başlama* ya da *geri dönüş noktası,* kesintiye uğramış bir programı yeniden yürütmeye ya da bir altprograma dallanmaya yarayan komut.

—Bot. Odunlaşmış ya da kalınlaşmış bitkisel hücrenin zarında bulunan çukurluk. (Burada hücrenin çeperinde sadece selüloz zar bulunur.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Denkleşme noktası,* fotosentez ve solunumun dengeli olması için gerekli minimum ışık ve minimum karbonikasit miktarı. (Denkleşme noktasının altında yadımlama olur, üstünde ise bitki büyür ya da yedek besin biriktirir. Güneş bitkileri [ıspanak, domates, ayçiçeği] için denkleşme noktası 700 ile 1 000 lüks dolayındadır; gölge bitkileri [horozibiği, eğrelti, yosun] için bu değer yüz lükse kadar iner. Su bitkilerinin denkleşme noktası, bu bitkilerin yaşayabileceği en büyük derinliği belirler: fontinalis için 18 m, elodea için 10 m. Karbondioksit için denkleşme noktası çok düşüktür: havanın % 0,005'i.)

—Ciltç. *Nokta demiri,* ciltçilerin cilt üzerine süs olarak küçük noktalar ya da yuvarlaklar yapmak için kullandıkları sivri uçlu demir kalem.

—Denizbil. *Okyanus noktası,* meteoroloji istasyonu görevi yapan bir geminin denizdeki konumu (örneğin K okyanus noktası). ‖ *Üçlü nokta,* üç taşküre levhasının birbirinden ayrıldığı yerdeki nokta ya da çembersel bölge. (Örneğin, Büyük Okyanus, Cocos ve Nazca levhaları için Galápagos üçlü noktası; Amerika, Afrika ve Antarktika levhaları için Bouvet üçlü noktası. Bir üçlü nokta bir sıcak noktayla çakışabilir.)

—Dilbil. Bir cümlenin sonunu belirtmeye yarayan noktalama işareti (.). Konuşma dilinde uzun bir durakla belirtilir. ‖ Başka noktalama işaretlerinin adlandırılmasında yer alır: *Noktalı virgül, iki nokta, üç nokta.* (Bunlar kendi abecesel sıralarında bulunabilir.) ‖ Bir kısaltmadan ya da bir kısaltma dizisinin her öğesinden sonra kullanılır (Kur. tar., Dr.). ‖ Bölüm belirten sayı ve harflerden sonra konur (A.B.C. I.II.III.). ‖ Sıra gösteren sayılardan sonra kullanılır (150. sayfa, XX. yüzyıl, II. Selim). ‖ Tarihlerde gün, ay, yıl sayılarını birbirinden ayırmakta kullanılabilir. ‖ Tamsayılarla kesirleri arasına konur (bu durumda virgül de kullanılabilir) [1 515.25]. ‖ Saat gösteren sayılarda zaman birimleri arasına konur (14.30).

—Esk. anat. *Nokta-yı avra,* körbağırsak noktası. ‖ *Nokta-yı biniş,* gözbebeği.

—Esk. fiz. *Nokta-yı galeyan,* kaynama noktası. ‖ *Nokta-yı incimad,* donma noktası. ‖ *Nokta-yı maddiye,* maddesel nokta, madde noktası. ‖ *Nokta-yı tatbik,* uygulama noktası.

—Esk. gökbil. *Nokta-yı harifi,* sonbahar noktası. ‖ *Nokta-yı inkılab,* Güneş'in 21 haziran-22 aralık günleri arasında bulunduğu zamanki yörüngesine ait nokta. ‖ *Nokta-yı itidal,* ilkbahar ya da sonbahar noktası. ‖ *Nokta-yı itidal-i rebii,* ilkbahar noktası.

—Esk. mat. *Nokta-yı ibtida,* başlangıç noktası, orijin. ‖ *Nokta-yı firar,* kaçış noktası. ‖ *Nokta-yı inkıta, nokta-yı gayri mütemadiyet,* süreksizlik noktası. ‖ *Nokta-yı infirat* ya da *münferit nokta,* tekil nokta. ‖ *Nokta-yı initaf,* büküm noktası. ‖ *Nokta-yı intiha,* bitim noktası. ‖ *Nokta-yı muntasıf,* orta nokta. ‖ *Nokta-yı mütevakkıfa,* durağan nokta.

—Fizyol. *Kemikleşme noktası,* kemik taslağını oluşturan kıkırdakta bulunan ve damarlanıp kireçlenince kıkırdaktan kemikleşmeye başlangıç olan nokta. ‖ *Retina uyum noktası,* iki retinada aynı anda oluşan benzer görüntülerin tek bir duyu biçiminde algılandığı nokta.

—Geom. *Eliptik nokta,* bir S yüzeyi tümüyle, M noktasının bir dolayında teğet düzlemde tanımlanmış bir yarı uzayda bulunmak üzere, S nin M noktası. ‖ *Hiperbolik nokta,* bir S yüzeyi, teğet düzlemi, göstericinin sonuşmazlarına teğet bir eğri bo-

nohut

Fleming

pişmiş toprak baş
Nok uygarlığı
British Museum, Londra

yunca kesmek üzere, bu yüzeyin noktası. || *İki katlı nokta*, bir eğrinin, 2 nci basamaktan katlı noktası. || *Konik nokta*, bir yüzeyin, kendini tanımlayan fonksiyonlarının *k* nci basamağa kadar (*k* nci basamak hariç) türevlerinin sıfır olduğu nokta. (*k* ye bu noktanın basamağı denir.)
—Geom. ve Fizs. mekan. *Değişmez noktalı devinim*, değişmez bir karşılaştırma sistemine, ayrıca da kendine bağlı işarete göre bir O noktası dingin olan bir katı cismin devinimi. (Bu O noktası çok kez işaretler başlangıcı olarak alınır.) ["POİNSOT" DEVİNİMİ de denir.]
—Geom. ve Topol. Bir afin uzayın, bir izdüşümsel uzayın ya da bir topolojik uzayın elemanı.
—Hematol. *Bazofil noktalar*, alyuvarın içinde bulunan ve bütün hücrenin içinde homojen bir dağılım gösteren inklüzyonlar. (Eritropoyez hastalıklarının pek çoğunda bunlara rastlanır. Özellikle kurşun zehirlenmesinde çok belirgindir.)
—Heykc. Noktalama* yöntemiyle çoğaltılmak istenen bir heykelin en çıkıntılı bölümlerine yapılan işaretlerden her biri.
—Isıl mot. *Alt ölü nokta* (A.Ö.N.), bir ısıl motorda, pistonun silindir içinde inebildiği en alt noktada yön değiştirmek için bir an hareketsiz kaldığı ve krank mili eksenine en yakın olduğu zaman aktığı konum. || *Üst ölü nokta* (Ü.Ö.N.), bir ısıl motorda, pistonun, silindir içinde çıkabildiği en üst noktada yön değiştirmek için bir an hareketsiz kaldığı ve krank mili eksenine en uzak olduğu zaman aldığı konum. Bu durumda silindir hacmi ölü hacme indirgenmiştir. (Bu deyimler krank milinin açısal konumunu da belirtir.)
—İkt. *Altın noktası*, altın standardına bağlı para sisteminde döviz kambiyosunu, dövizlerin altın ağırlığına göre ayarlayan mekanizma. (Bu, bir dövizin limit kambiyo kurudur, bunun ötesindeki ödemelerin altın olarak yapılması yeğ tutulur.)
—İşl. ikt. *Ölü nokta*, bir işletmenin, değişmez giderleri ile değişken giderleri toplamını tam olarak karşılayabilmek için gerçekleştirmek zorunda olduğu asgari ciroyu gösteren nokta.
—İşlem. *Noktadan noktaya işleme*, ancak doğrusal bir yörünge boyunca işleme yapabilen nümerik (sayısal) kontrollü takım tezgâhlarının işleme yöntemi. || *Başlama noktası*, bir parçanın, birbirini izleyen işleme işlemleri sırasında kendisini işleyecek olan takım tezgâhları üzerine monte edilirken doğru konumlandırılmasını sağlayan elemanı (düzlemsel yüzey, delik).
—Mak. san. *Ölü nokta*, bir hareket dönüştürme düzeneğinde, devindirilen organın, ancak önceden başlatılmış bir harekete eylemsizlikle devam ederek terk edebileceği özel konumu.
—Mat. Bir çarpımı simgeleştirmede kullanılan işaret. || Anglosakson ülkelerinde ve çok kez elektronik makinelerde (bilgisayar, elektronik cep hesap makinesi, vb.), bir sayının tam kısmını ondalık kısmından ayıran işaret.
—Mat. çözlm. *Doğrusal noktalar yöntemi*, kolay okunan ve bir tek nomogramla, üçten fazla değişkenli bağıntıların gösterilmesini gerçeklemeye olanak veren abaklar sağlama yöntemi. (Bu yöntem 1884'te Maurice d'Ocagne tarafından nomografiye sokuldu.)
—Müz. Süre ve yorum işareti. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Petr. san. Bir ürünün niteliğini belirlemeyi sağlayan fiziksel özelliklerden birinin değiştiği sıcaklık. || Oktan ya da akışmazlık indislerininki gibi bir karşılaştırma ölçeğinin birimi.
—Res. *Nokta pergeli*, kolların açıklığını hassas ve değişmez bir biçimde ayarlamaya olanak veren vidalı bir sistemle donatılmış pergel.
—Ruhbil. *Orta nokta yöntemi*, algı eşiklerinin belirlenmesinde kullanılan yöntem. (Deneğin kendisi uyarıcının şiddetini değiştirerek, onu sırasıyla algılayabildiği ve algılayamaz olduğu derecelere getirir. Bu değişmeler arasındaki orta nokta, eşik ölçüsü olarak alınır.)
—Süslem. sant. Elyazmalarında, özellikle Kuran'larda ayet ve cümleleri ayırmak, durakları belirlemek için kullanılan küçük gül, daire ya da yıldız biçiminde, renkli ya da yaldızlı motif. (Noktalar, türlerine göre *gül nokta, mücevher nokta, şeşhane nokta, pençberk, zerenderzer nokta* gibi adlar alır.)
—Telekom. Bir görüntüde, bir telekopi ya da televizyon sisteminin çözme sınırına karşılık gelen en küçük yüzey.
—Termodin. Bir olayın (faz değişimi, kaynama, erime, vb.) meydana geldiği sıcaklığa verilen ad. || *Sabit nokta*, aynı saf maddenin iki fazının belli bir basınçtaki denge sıcaklığı. (Suyun sabit noktaları sıcaklık ölçüm ölçeklerini tanımlamak için kullanılır.)
—Tic. *Satış noktası*, bir perakende satış etkinliğine sahne olan yer.
—Yerbil. *Sıcak nokta* (ing. *hot spot*), Yer yüzeyine kadar sorguç biçiminde yükselen magmanın oluşum yeri olduğu sanılan manto kuşağı. (Sıcak noktaların yüzeysel volkanizma olaylarına neden olduğu düşünülmektedir. Hareketli taşkürenin altında yerlerini muhafaza etmeleri de denizaltı dağları gibi çizgisel yanardağ yapılarının oluşum noktaları olduğu biçiminde yorumlanmaktadır. Ancak varlıkları günümüzde varsayımlara dayanmaktadır.)
◆ sıf. Astrofiz. *Nokta kaynak*, görünen çapı çok küçük olan ve bu nedenle bir noktaya benzetilen elektromanyetik bir ışınım kaynağı.
—Zool. *Nokta çizgili*, çizgileri üzerinde sıralanmış noktalar bulunan kınkanatlı böceklerin elitraları için kullanılır.
—ANSİKL. Akupunk. Bir noktanın bir ya da birden fazla adı vardır. Batıda her nokta bir numara ve ait olduğu meridiyenin adıyla anılır. Günümüzde, sayısı 500 dolayında olan bu noktalar *meridiyen noktaları* ve yeni keşfedilen *meridiyen dışı noktalar* olarak sınıflandırılmaktadır. Noktanın teşhis açısından önemi, hastalık durumunda ağrılı olmasıdır. Noktalar tedavide de işe yarar; bunun için aynı noktalar, iğnelerle, moksalarla ya da masajla uyarılır.
Bazı noktalar diğerlerinden daha önemlidir: sırttaki rıza noktaları (shu); yoğunlaşma noktaları (mu); sapma noktaları (luo); beş özel nokta (shu); derin alan noktaları (xi); olağanüstü meridiyenlerin 8 birleşme noktası.
Bütün noktalar güçlendirilebilir, yaygınlaştırılabilir, ısıtılabilir ya da soğutulabilir: her şey neyin gerekli olduğuna ve kullanılan tekniğe bağlıdır. Her meridiyendeki noktalar iki gruba ayrılabilir: ilk gruptaki noktaların uyarılması kendi ve komşu bölgelerdeki hastalığı iyileştirebilirken, ikinci gruptakilerin uyarılması yerel ve komşu bölgelerdeki hastalıkların yanı sıra uzak bölgelerdeki hastalıklara da etkili olur.
—Bot. Noktalar kapalıtohumluların çoğunda (kabak) görüldüğü gibi basit olur ya da özellikle açıktohumlulardaki gibi, yuvarlak ya da yatay olarak uzamış durumda aylalı olabilir (kademeli noktalar).
Noktalar hizasında, komşu hücreler arasında sitoplazma bağlantıları oluşur (plazmodezma).
Aylalı noktalar, ortalama selüloz zarlar tepede bir delik kalacak biçimde çepeçevre ayrılarak meydana gelir, bu arada ortalama düz kalır ve ayrılma yerinin tam ortasında küçük bir kabarıklık oluşur.
Odun noktaları, odunların mikroskopla incelenerek tanınmasında önemli bir öğe oluşturur (noktaların sayısı, düzen biçimi).
—Müz. XIII. yy.'da nokta, *brevis* denilen kısa iki notayı birbirinden ayırmakta kullanılıyordu. Rönesans'tan sonra nokta, çeşitli amaçlarla kullanılmaya devam etti: 1. bir notadan sonra gelince, onun süresini yarısı kadar artırır. Bu nokta iklilenebilir; bu durumda, süre noktasız notanın dörtte biri kadar daha artar. Eşler de, değer bakımından kendilerine denk olan notalar gibi noktalanabilir. 2. notaların altına ya da üstüne konduğunda, bu notaların temponun hızına bağlı olarak, az ya da çok hafif bir biçimde, kesik kesik icra edilmesi gerektiğini belirtir. Aynı amaçla kullanılan bir de çivi biçiminde uzun nokta vardır. Kimi klavsen yapıtlarında rastlanan, -bir akorun temel sesinin üzerine konmuş- noktaysa, o akorun hafifçe arpejlenmesi gerektiğini belirtir. 3. ölçü çizgilerine yakın olarak konan iki nokta, tekrar işaretidir.

Nokta, İstanbul'da yayımlanan haftalık haber dergisi. 1982-1989 arasında sahibi Ercan Arıklı, yöneticisi Arda Uskan'dı. Gelişim yayınlarıyla birlikte Asil Nadir'e devredildi. Bu tarihten sonra birçok kere el değiştirdi.

NOKTA GÖZ a. Böcbil. YALIN GÖZ'ün eşanlamlısı.

Nokta kestirimi, istatistikte, bir topluluğa ait bir parametrenin (örn. ortalama değer, standart sapma, oran) yaklaşık değerinin, topluluktan alınan rasgele örneklemlere ilişkin ve parametreye karşılık gelen fonksiyonlardan bulunması. Yaklaşımın doğruluk derecesi bilinemez, ama bu niceliklerin birçok deneyde bulunan değerlerine ilişkin ve olasılık hesaplarına dayalı değerlendirmeler yapılması olanaklıdır. Bir nokta kestiriminin şu özelliklere sahip olması gerekir: 1) tutarlılık; 2) yansızlık; 3) en etkin (ya da en tarafsız) olma özelliği. Kestirimin hesaplanmasına ilişkin çeşitli yöntemler vardır. En iyisi, en çok olabilirlik yöntemidir.

NOKTACI a. (*Noḳṭat ül-beyān* adlı yapıtın adından). Tasav. Melami tarikatında *Noktat ül-beyan* adlı yapıtı okutan ve yorumlayanlara verilen ad.
—ANSİKL. Önceleri Rumeli'de Üsküp ve Prizren'deki melamilere halife Ali'nin özlü sözlerinden oluşan *Noktat ül-beyan* adlı risaleyi okutan Seyit Muhammet Nur ül -Arabi'ye, okuttuğu bu yapıtın adından esinlenilerek "noktacı" denildi. Sonraları aynı yapıtı okutan herkes bu adla anıldı.

NOKTACI sıf. Güz. Sant. Yan yana küçük noktalardan oluşan ya da noktacılıkla ilgili olan şey için kullanılır.
—Ruhbil. Noktacılığa ilişkin.
◆ sıf. ve a. Noktacılığa ait.
—Ruhbil. Bilişsel tipi noktacılık olan kimseye denir.

NOKTACIK a. (*nokta*'dan *-cık* küçültme ekiyle). Nümism. Bazı roma paralarında bulunan ve paranın bir ons ya da asın on ikide biri değerinde olduğunu belirten kabartma işaret.

NOKTACILIK a. Res. BÖLMECİLİK'in eşanlamlısı.
—Ruhbil. Gerçekliğin art arda gelen ayrıntılar yoluyla kavranması.

NOKTAİNAZAR a. (ar. *noḳṭa* ve *naẓar*'-dan *noḳṭa-i naẓar*). *Esk.* Görüş, bakış açısı: *Meseleye bu noktainazardan bakılabilir. Beşeriyet noktainazarından..*

NOKTALAMA a. **1.** Noktalamak eylemi. **—2.** Cümleler ya da cümle öğeleri arasındaki durakları göstermeye, kimi sözdizimsel bağıntıları belirtmeye, kimi duyusal ayırtıları aktarmaya yarayan yazılı göstergeler dizgesi: *Noktalama işaretleri.* (Bk. *ansikl.* böl. Dilbil.)
—Graf. *Noktalama cetveli*, düzgün noktalı çizgiler çekmeyi sağlayan çizim aygıtı.
—Güz. Sant. Resim, desen ve özellikle çukur baskı gravürde kullanılan ve çizgilerle değerleri az çok sıkışık noktalarla belirtmeye dayanan yöntem. || Bir manzara resminde dokuyu ya da hacmi verebilmek için fırça ucu ve/ya da yanıyla vurulan dar-

belerden oluşan çin resim tekniği. (Tekniğin sayısız türü vardır: *yağmur damlaları biçimi noktalama, kenevir elyafı biçimi noktalama,* vd.)

—Heykc. Alçı bir modelin, aynı ya da daha büyük boyutlarda, mermer ya da taş kopyasını çıkarmak amacıyla yapılan hazırlık işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Matbaac. Noktalamayı gösteren işaretlerden her biri.

—ANSİKL. Dilbil. Noktalama göstergeleri dizgesi, cümle içindeki düzenin, kurucuların birleşimine ya da ayrılmasına, sözcüklerle düşünceler arasında bağıntıların sağlanmasına katkıda bulunduğu ölçüde sözdizimsel bir değer kazanır. Öte yandan, cümlenin prozodisini aktarır: virgül, noktalı virgül, iki nokta, nokta ve satır başı durakları önem sıralarına göre belirtir; soru işareti yükselen titremlemeyi karşılarken ünlem işareti alçalan titremlemeyi ya da sözcüğün herhangi bir öğesindeki vurguyu karşılar; (düşüncenin tam olmadığını anlatan) üç nokta ezgide bir düşüş olmaksızın sesteki durağı karşılar. Öteki noktalama göstergeleri (tırnaklar, ayraçlar, köşeli ayraçlar, ayırma çizgileri) söylemdeki bir düzey değişikliğini: anlatıdan karşılıklı konuşmaya geçişi, metnin kenarında yazarın yorumunu belirtmeye yarar.

Noktalamayı Bizanslı Aristophanes'in (İ.Ö. II. yy.) bulduğu söylenir. Aristophanes'in dizgesi üç derece kapsıyordu: satırın üstüne konan bir noktayla (˙) belirtilen bir güçlü, bir orta (·) ve satırın altındaki noktayla (.) belirtilen bir zayıf noktalama. Bununla birlikte, tüm Ortaçağ boyunca, elyazmalarında noktalamaya rastlansa da metinleri kopya edenler bunu ne düzenli ne de dizgeli bir biçimde kullandılar. XVI. ve XVIII. yy.'lar arasında, basımcılar, noktalamanın uygulanmasını daha kesin bir düzene soktular ve günümüzde bilinen dizgeyi kurdular.

Göktürk yazısında sözcükleri, sözcük gruplarını birbirinden ayırmak için üst üste iki nokta (:) kullanıyordu. Manici Türkler' in elyazmalarında bu noktalar kırmızı daireler içindedir (8). Uygur yazısındaki noktalama işaretleri nokta, yan yana iki nokta..), seyrek olarak da ikiden fazla noktadır. Bunlar iki tümceyi, çoğunlukla da eşit iki tümceyi ayırır. Kuran'da ayetlerin sonuna konulan yuvarlak şekiller arap abecesiyle yazılmış türkçe elyazmalarında da zaman zaman kullanıldı. Bu işarete çekimli fiillerin, isim fiillerin, secilerin sonunda vb. yer veriliyordu.

İlk kez Şinasi, *Şair evlenmesi* (bas. 1860) oyununda ayraç, konuşma çizgisi, nokta işaretlerini bir açıklamayla birlikte kullandı. Anlatımda biçime özen gösteren Servetifünun yazarları noktalama işaretlerine yaygın biçimde yer verdiler. Latin abecesinde alınan bu işaretler, arap yazısı sağdan sola doğru olduğu için ters yazılıyordu (؛ ، ؟).

—Heykc. Bir heykelin noktalamasını gerçekleştirmek için, taslakçı modelin dış görünümünü zihninde büyük parçalara böler ve sivri bölümlere, "uygulama noktaları" adı verilen işaretler koyar. Üç uçlu bir pergelle iki işaretin arasını ölçer ve bu ölçüyü yontulacak blok üzerine geçirir. Eğer model büyütülecekse, ölçüyü bir cetvel yardımıyla çarptıktan sonra mermer ya da taşa geçirir. Daha sonra, modelin üzerine bükülebilen ber cetvel koyar; cetvelin uçları, yapıtın çevre çizgisini ortaya koyacak biçimde işaretlere denk düşmelidir. Bunu yaptıktan sonra taslakçı, yapıta kaba biçimini vermek üzere bloku yontmaya başlar. Sonra, modeldeki ve yapıttaki işaret noktalarının çakıştıklarından emin olmak için ilk işlemini pergelle kontrol eder. Bu noktalar yapıt tamamlanıncaya kadar göz önünde tutulmalı, blokun yontulması sırasında işaretlerin bulunduğu yerler küçük koniler halinde saklanmalıdır. Kabaca biçim verilmiş blok, noktalama işlemi sürdürülerek yontulmaya devam edilir. İşaret noktalarının herbirinden yola çıkılarak yeni ölçüler alınır; bunlar da, daha öncekiler gibi bloka geçirilir. Giderek birbirine daha yakın noktalardan yola çıkılır. Bundan sonra heykelcinin yapacağı iş, ayrıntıları tamamlamaktır. (Bu yöntem ressamların *kareleme yöntemi*'yle karşılaştırılabilir.)

NOKTALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi noktalamak,* fondaki renkten farklı ve çok sayıda nokta koymak. **—2.** *Bir metni noktalamak,* kurallara göre noktalama işaretlerini belirtmek. **—3.** *Bir şeyi noktalamak,* onu sona erdirmek, bitirmek, sonuçlandırmak: *Sözlerimi burada noktalıyorum.*

—Müz. *Bir notayı noktalamak,* onun yanına ya da üstüne (çizgisi yukarıya doğru çekilmiş notaların altına) bir nokta koymak. (→ NOKTA.)

—Res. ve Grav. Fırça, kazıma kalemi, telek ile noktalar yapmak. (Minyatürcü, işinin bir bölümünü noktalamakla gerçekleştirir.)

◆ **noktalanmak** edilg. f. Noktalamak eylemine konu olmak.

NOKTALANMA a. Noktalanmak eylemi.

NOKTALANMAK → NOKTALAMAK.

NOKTALI sıf. **1.** Üzerinde noktası olan harf ya da işaret için kullanılır: *Noktalı harf.* **—2.** Üzerinde küçük benekler olan şey için kullanılır: *Siyah zemin üzerinde beyaz noktalı bir kumaş.*

—Bot. Bitkisel organlardan üzerinde küçük noktaları olanlara (noktalı yapraklar) ya da hafif çukurcukları bulunanlara (noktalı damarlar) denir.

—Der. hast. *Noktalı akne,* siyah noktaların (komedonlar) ön planda olduğu akne tipi.

—Dilbil. *Noktalı çizgi,* konu başlarını ayırmaya yarayan noktalama işareti (.—); kesirsiz ölçülerde kesir yerine konur (100.— TL gibi). || *Noktalı virgül,* cümlede, dilbilgisel açıdan birbirinden bağımsız, ama aralarında mantıksal ve gerekli bir bağ bulunan iki parçayı ayıran noktalama işareti (;).

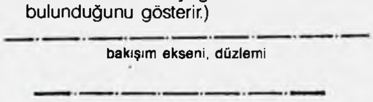
—Haritc. *Noktalı diyagram,* olayların değerlerini noktalarla belirten diyagram.

—Müz. *Noktalı nota,* üzerine ya da yanına, süresini ya da icra biçimini belirleyen bir noktanın konduğu nota.

—Nümism. *Noktalı bordür,* bir madalya ya da sikkede, arsatanın yerine ya da ona ek kullanılan dizi halinde kabartma taneler. (Noktalı bordür, madalyanın çevresinden ya da ça çok uzak olabilir. Taneler çeşitli biçimlerde olabileceği gibi, aralarında az çok bir mesafe de bulunabilir.)

—Res. *Noktalı çizgi,* birbirine az ya da çok yakın noktaların sıralanmasından oluşan çizgi.

—Tek. res. *Noktalı kesik çizgi,* noktalarla birbirinden ayrılmış küçük kesik çizgilerin yan yana gelmesiyle oluşan, özellikle bakışım eksen ve düzlemlerini göstermeye yarayan çizgi. (İki ucu koyu çizgilerle biterse, noktalı kesik çizgi bir kesit düzlemi bulunduğunu gösterir.)

NOKTALI KAMADİŞ a. Yeni Zelanda' da karada yaşayan iri kertenkele. (Eskiden birçok türü yaşamış kalakbaşlılar öbeğinin günümüzde yaşayan tek temsilcisidir. Bedeni hantal, bacakları güçlü, kuyruğu yassıdır. Cook boğazındaki bazı adacıklarda bulunur ve yerde yuva yapan yelkovankuşlarının yuvasında bulduğu çeşitli omurgasızlarla beslenir. Geceleri dolaşır ve düşük sıcaklıklara dayanabilir. Bil. a. *Sphenodon punctatus.*) [Eşanl. TUATARA.]

NOKTASAL sıf. Nokta ile ilgili.

—Ceb. *Bir A afin uzayına eşlik eden E noktasal vektör alanı,* içinde, başlangıç noktası denen değişmez bir O noktası seçilen E vektör uzayı. (Bu durumda E vektör uzayı kanonik olarak, başlangıcı O olan bağlı vektörler kümesiyle eşyapılıdır. E den A içine $\vec{V}$ ye O+$\vec{V}$ uygulaması bir bijeksiyondur.)

—Elektron. *Noktasal katot,* bir katot tüpünde spotun yoğunluğunu artırmak amacıyla yayım yüzeyi minimuma indirgenmiş katot.

—Geom. Elemanları noktalar olan. || Bir nokta kümesine ilişkin. || Nokta kümelerinin arasında tanımlı. || Kimi kez AFİN'in eşanlamlısı.

—Topol. Bir E kümesinden, ayrık bir topolojik uzay içine bir (f_n) uygulamalar dizisinin, $\forall x \in E$, $(f_n(x))$, $f(x)$ e yaklaşacak biçimde $f \in \mathfrak{F}(E, F) = F^E$ var olduğunda, yakınsaklığına denir. [Bu durumda F^E, noktasal yakınsaklık topolojisiyle donatılmıştır denir. F *d* metriğiyle donatılırsa, bu topoloji $d_x : (f, g) \mapsto d(f(x), g(x))$ sözde metrikleriyle tanımlanır, burada *x*, E yi taramaktadır. f_n nin, *n* ne olursa olsun sürekli olması olayı *f* nin sürekli olmasını gerektirmediğini göz önünde tutmalı.] (→ *Düzgün* YAKINSAKLIK.)

NOKTASIZ sıf. **1.** Noktası olmayan. **—2.** *Noktasız virgülsüz konuşmak,* hiç durmadan konuşmak.

—Hat. *Noktasız yazı,* çabuk yazmak amacıyla noktaları konmayan yazı. (Maliye ve tapuda kullanılan siyakat yazı ile Divan' da kullanılan divani kırmasında, gizliliği sağlamak amacıyla yapılıyordu. Kimi zaman, vakfiyelerde kullanılan tevki ve rıka yazılarda da uygulandı.).

NOKTÜRN a. (fr. *nocturne;* "geceye ilişkin" anlamında lat. *nocturnus*'tan). Müz. Belli bir biçimi olmayan, geceleyin ya da geceyi çağrıştırmak için icra edilen vokal ya da enstrümantal parça.

—ANSİKL. XVIII. yy.'da, terimin italyancası olan *notturno,* genellikle üflemeli çalgılar için, serenat ya da divertimento üslubunda, açık havada çalınmak üzere yazılan (Haydn, Mozart, Schubert) bir dizi parçanın genel adıydı. XIX. yy.'da vokal noktürn romansın etkisinde kaldı; piyano noktürnünün temsilcileri Field (arpejli bir eşlik partisi üzerine italyan üslubunda melodiler) ve türe son biçimini veren, türü yetkinleştiren ve günümüze değin ulaşılamayan bir düzeye yükselten (melodinin güzelliği, armoninin zenginliği) Chopin'dir. Chopin'in düşüncesine bağlı kalan Skryabin ve Fauré piyano repertuvarının en parlak parçaları arasında yer alan noktürnler bestelediler. Liszt ise, türü senfonik lied'e yaklaştırdı. Schumann'la büründüğü karanlık ve içine kapanık niteliğinden *(Nachtstücke)* uzaklaşan noktürn, sözgelimi F. Poulenc ile yeniden iç açıcı bir salon müziğine dönüştü. Betimleyici, şiirsel ya da izlenimci niteliklerini senfonik şiirden alan senfonik noktürn (H. Rabaud'nun *Gece ayini;* A. Schönberg'in *Verklärte Nacht*'ı; Debussy'nin *Noktürnler*'i; M. de Falla'nın *İspanya bahçelerinde geceler*'i) daha büyük çaplı bir yapıtın bir parçası da olabilir (M. Ravel'in *Daphnis et Chloé*' sinin noktürnü).

NOKUL a. *Yörs.* Mayalı hamurdan, içine çeşitli katıklar konarak hazırlanan bir tür kokulu çörek. (Genellikle arife günleri pişirilir, bayramda çocuklara, eşe dosta ve konuklara ikram edilir. En yoksul evin bile bayramda nokul yapması gelenektendir. İçine katık olarak ceviz, kuru üzüm, fındık, susam, kıyma vb.'den biri konabildiği gibi yağlı, yağsız, şekerli ya da şekersiz olarak pişirilir.)

NOLA, İtalya'da kent, Campania'da (Napoli ili), Apenninler'i sınırlayan ilk tepelerin eteğinde; 30 900 nüf. XIX. yy. sonunda (daha eski mahzen) yeniden yapılmış katedral ve başka anıtlar. Besin maddeleri tarımı ve ticaret merkezi. —2 km K.'de Cimitile bütünü (erken hıristiyanlık sanatı).

NOLANA a. Duruşuyla kahkahaçiçeğini andıran otsu bitki ya da bodur çalı. (Kimi botanikçiler sarmaşıkgiller familyasından sayar, kimi botanikçilere göre de kü-

noktalı kamadiş
(Sphenodon punctatus)

Kenneth Noland
Lilium, 1968

çük *nolanaceae* familyasının örnek tipidir.) —ANSİKL. Nolananın saplan yatık, yaprakları almaşık ve ikizdir; çiçekleri yaprakların koltuğundan çıkar, huni biçiminde ve mavi renktedir; meyveleri etli birer drupadır. Nolananın Güney Amerika'da bulunan yedi türü vardır; birçok türü Avrupa'da bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

NOLAND (Kenneth), amerikalı ressam (Asheville, Kuzey Carolina 1924). Gördüğü öğrenim (özellikle Albers'in yanında) sonucunda ve B. Newman ile H. Frankenthaler'in etkisiyle, 50'li yıllarda, düz renkli yüzeyler (özellikle ham tuvalin boyayla ıslatılması yoluyla) ve yalın, simetrik, düzenli biçimlerle belirginleşen (eşmerkezli çemberler; üçgen, kare ya da eşkenar dörtgen tuvallerde birbirine koşut yatay şeritler) soyut bir resme yöneldi. 1975'ten sonra çokgen tuvalleri ve bakışımsız biçimlerden oluşan düzenlemeleri denedi. Renklerin etkileşimi ve resim görüntüsünün tuvalin biçimine uydurulması, yanılsamaya dayanmayan bir resim mekânının tanımlanmasını ve tablonun saf görsel nesne olarak kabul edilmesini sağlar.

NOLDE (Emil HANSEN, **Emil** — denir), alman ressam ve gravürcü (Nolde, Schleswig-Holstein, 1867 - Seebüll, Nordfriesland, Schleswig-Holstein, 1956). Öğrenimini ağaç üzerine oyma dalında yapan sanatçı, 1898'den itibaren resimle uğraşmaya başladı ve grafik alanında çeşitli teknikleri uygulamayı öğrendi (suluboya, ofort, ağaç üzerine oyma, taşbaskı). Yüzyılın başında gerçekleştirdiği canlı ve bol renkli tablolarından başlayarak, anlatıma ve duyarlığa ağırlık verdi (1906-07'de *die Brücke* grubu ile ilişki kurdu). Yapıtlarındaki biçim ve renkleri belirleyen şiddet, hem ruhsal hem de bedensel bir coşkudan kaynaklanır (1909-1915 arasında gerçekleştirilen dinsel tablolar: *Azize Mısırlı Maria'nın öyküsü*, 1912, Kunsthalle, Hamburg). Çoğu kez grotesk ya da karikatürümsü sahneler, liman ve deniz manzaraları, sanatçının Yeni Gine'ye yaptığı bir yolculuktan (1913) esinlenerek gerçekleştirdiği tablolar, çiçek resimleri, gravür sanatının güçlü karşıtlıklarından olduğu kadar renk yoğunluğundan (*Erkek ve kız kardeş*, 1918, Seebüll) ya da sanatçının İkinci Dünya savaşı sırasında yaptığı küçük suluboya çalışmalarındaki ("boyanmamış resimler") cüretinden (sanatçı "yozlaşmış" sayıldığından nazilerce resim yapması yasaklanmıştı) kaynaklanan bir yeğinliktedir. Sanatçının Seebüll'deki evi 1957'de Nolde vakfı'na dönüştürülmüştür.

Emil Nolde
Çocukların vahşi dansı (1909)
Kunsthalle, Kiel

Kunsthalle, Kiel

NOLE (COLİJNS DE), hollandalı heykelciler ailesi. XVI. ve XVII. yy.'larda Cambrai, Utrecht ve Anvers'te çalıştılar. En tanınmışları şunlardır: WILLEM, XVI. yy.'ın ilk yarısında Cambrai kiliseleri için mezarlar yaptı; —Torunu HIERONYMUS, Cambrai belediye binasının dekorasyonunda çalıştı; —COLİJN (Cambrai ? - Utrecht 1558'den önce), Utrecht'li burjuva (1530), aileye adını verdi; —HANS (Utrecht ? - Anvers 1624), Colijn'in torunu, 1596'da Anvers'te usta oldu; —Kardeşi ROBERT (Utrecht - Anvers 1636), özellikle arşidük Ernst'in Brüksel'de St-Michel-Ste-Gudule kilisesi'ndeki mezarını inşa etti; —ANDRİES (Anvers 1598 - *ay. y.* 1638), Hans'ın oğlu, İtalya'ya yaptığı bir yolculuktan sonra, Montaigu, Mechelen, Anvers kiliselerinde barok üslupta heykeller yaptı.

NOLİ (Fan), arnavut siyaset adamı, yazar ve ortodoks metropolit (İbriktepe, Edirne yakınında, 1882 - Fort Lauderdale, Florida, 1965). Ortodoks rahipti, münferit arnavut kilisesini kurdu. Milliyetçi milletvekili olarak, Ahmet Zogu'yu kaçmak zorunda bırakan (1924) ayaklanmanın başına geçti. Hükümet başkanıyken, Ahmet Zogu'nun iktidarı yeniden alması üzerine Boston'a göç etti. Çok iyi bir hatipti, dünya edebiyatından birçok başyapıt çevirdi, ayrıca bir *İskender Bey tarihi* (1921) ve 1924'ten sonra, bazen dinsel etkiler taşıyan (*le Christ avec le bâton* [fr. çev.]) şiirler yazdı (*Au bord des rivières* [fr. çev.], 1930).

Noli me tangere, *Bana dokunma* anlamında latince sözcükler. İsa'nın azize Meryem'e göründüğü sırada söylediği sözlerdir: "Bana dokunma *(Noli me tangere)*, çünkü ben daha Babamın yanına çıkmadım..." (Yuhanna, XX, 17).
—İkonogr. Bu sözler aynı zamanda, Toulouse, Autun, Saulieu, Issoire'daki roman sütun başlıklarında, Giotto'nun Padova'daki, Giovanni da Milano'nun Floransa'daki (S. Croce) fresklerinde, Klosterneuburg sunakarkalığında ve Duccio'nun Siena'daki Maestà'sında görülen İsa'nın belirişi sahneleri için de kullanılır; Dürer ve Leidenli Lucas'ın gravürlerinde, Memling (Torino, Münih, Lübeck), Lorenzo di Credi (Louvre, Floransa), Fra Bartolomeo (Louvre), Correggio (Madrid), Tiziano (Londra), Veronese (Grenoble), Le Sueur (Louvre), A. Cano (Budapeşte), La Fosse (Sen-Petersburg), Rembrandt'ın (Londra, Braunschweig) tablolarında da bu sahne işlenmiştir.

NOLİNA a. Orta Amerika kökenli, dibi şişkin saplı, yarı çalımsı sevimli bitki. (Dalların ucunda uzun, dar ve sarkık yapraklardan oluşan yaprak demetlerinden dolayı nolinalar *dracaena*'lara benzer. Çiçekler de dalların ucunda salkım halinde toplu olur. Zambakgiller familyası.)

NOLL (Dieter), alman yazar (Riesa, Saksonya, 1927). Röportajlarında ve özyaşamöyküsel yazılarında İkinci Dünya savaşı kuşağını ve yenilgiyi dile getirdi (*Neues vom lieben närrischen Nest*, 1952; *Mutter der Tauben*, 1955).

NOLLEKENS (Joseph), flaman ressam (Anvers 1702 - Londra 1748). Watteau ile Pannini'nin kopyacısı olan sanatçı, onların tarzında, *Kır şenliği*, *Manzara* ve *Çocuk oyunları* temalarını işleyen tablolar yaptı.

NOLLEKENS (Joseph), ingiliz heykelci (Londra 1737 - *ay. y.* 1823). Ressam Joseph Nollekens'in oğlu. 10 yıl Roma'da kaldıktan sonra yaptığı büstleri (ikinci Pitt, Ch. J. Fox, B. West...), antik tarzda heykelleri ve mezar anıtlarıyla Londra'da en beğenilen sanatçılardan biri oldu.

NOLLET (*rahip* Jean Antoine), fransız fizikçi (Pimprez, Île-de-France, 1700 - Paris 1770). Navarre koleji'nde bir deneysel fizik eğitimi başlattı ve büyük başarı kazandı; verdiği dersleri *Leçons de physique expérimentale* (Deneysel fizik dersleri) [1743] ve *l'Art des expériences* (Deney sanatı) [1770] adlı kitaplarında yayımladı. Usta bir deneyci olan Nollet, sıvıların yayınımını buldu, sesin sıvılar içinden geçişini inceledi, gözlük camlarını yontmakta kullanılan bir makineyi betimledi (1752). Mürver toplar taşıyan iki keten iplikten oluşmuş ilk elektroskobu (1747), daha sonra da altın varaklardan yaptığı başka bir elektroskop (1750) icat etti. Aynı yıl, Leiden şişesindeki suyun yerine kalay ya da bakır varaklar koydu. Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1739).

NOLLİ (Gianbattista), italyan topograf, mimar ve gravürcü (Como 1692'ye doğr. - Roma 1756). 1738'de Santa Doratea in Trastevere'de çalıştı ve 1748'de *la Nuova topografia di Roma*'yı yayımladı. Barok kentin görüntüsünü saptayan ve sekiz yıllık bir rölöve çalışmasının ürünü olan bu yapıt Roma, özellikle de antik kent üstünde yapılan topografya incelemelerine bilimsel bir bakış açısı kazandırdı. Nolli'nin çalışma arkadaşı olan Piranesi *Le Antichità romane* (Roma'daki eski eserler) [1756] adlı yapıtında bu kitaptan yararlandı.

NOMA a. (yun. *nome*, *nemein*, kemirmek'ten). Patol. Atardamar iltihabı ya da tıkanması ve bunun üzerine eklenen enfeksiyona bağlı iskemik nekrozla birlikte yanağın bir bölümünde gelişen kangren. (Noma, genellikle ağır bir hastalık nedeniyle [örneğin tifo, tifüs] zayıf düşmüş ve ağız bakımı yetersiz kimselerde görülür. Kötü kokulu ülserler, yanağı ve dişetlerini kaplar ve yanağın delinmesine yol açabilir. Kemik dokusu nekroz olur, dişler düşer. Antibiyotiklerin kullanılmasından beri hastalığın gidişi ve sonucu düzelmiştir.)

NOMA HİROŞİ, japon yazar (Kobe 1915 - Tokyo 1991). İlk yapıtlarında simgeci şairlerin etkisi vardır. Balzac ve Dostoyevskiy'den de etkilendi. 1934'teyse, marxçı harekete katıldı. 1946'da yayımlanan *Kurai e* adlı romanıyla savaş sonrası japon edebiyatının bayraktarlığını yaptı. Önemli iki antimilitarist romanı (*Seinen no va*, 1947-1971; *Şinku çitai*, 1952) vardır.

NOMADA a. Tüysüz, parlak gövdeli, genellikle sarı ve al benekli kızıl renkli arı cinsi. (*Nomada ferruginea* ballıbabaların çiçeklerinde yaygındır; *Andrena*'larda ve *Panurgus*'larda asalak yaşar. Arıgiller familyası.)

NOMADACRİS SEPTEM FASCİATA a. Doğu Afrika'da yaşayan göçmen çekirge. (Çekirgegiller familyası.)

NOMARKHES a. (yun. sözc.). Antik. İ.Ö. VI. yy.'dan başlayarak Mısır'da firavunlar zamanında bir nomosun başkanı. (Lagos döneminde bu ad resmi bir nitelik kazandı.)

NOMBERG (Hersch David), yiddiş yazar (Mszczonów, Varşova yakınında, 1876 - Varşova 1927). Gazetecilik yaptı, ibranice öykülerini topladığı ilk kitabı 1905'te basıldı, bunu yiddişçe yazılmış 5 cilt izledi. Onun ve aynı amacı güden Peretz'in etkisiyle ibranice ve yiddişçe yanlıları arasındaki çekişme sona erdi (1908); yiddişçe yahudilerin ulusal dili değil, ulusal bir dil sayıldı. *Fligelman*'ın (1908) adsız kahramanı tüm bir kuşağın simgesidir. 1910'dan sonra, Nomberg kendini siyasete ve gazeteciliğe verdi.

NOMBRE DE DİOS, Panamá'da 1510'da kurulan ve Colón'un eyaleti olan kent. XVI. yy.'da İspanya'yı Güney Amerika'ya bağlayan ticaret yollarının ulaştığı bir limandı. 1572 ve 1596'da Drake tarafın-

dan yağmalandıktan sonra Nombre de Dios'un yerini, daha koruntulu bir liman olan Portobelo aldı.

NOME, Alaska'da kent, Seward yarımadasının güney kıyısında; 2 500 nüf. Kentin nüfusu, 1898'deki altına hücumdan hemen sonra, 1900'de, 20 000'e kadar çıkmıştı.

NOMENKLATURA, eski SSCB Komünist partisi merkez komitesince belirlenen, parti ve devlet organlarında, iktisadi kuruluşlarda ve toplumsal örgütlerdeki yönetim mevkilerinin dökümünü ve bu makamları doldurabilecek kişilerin listesini belirten rusça sözcük. Mihail Voslenskiy, *Nomenklatura* (1980) adlı kitabında bu kavramı, SSCB'de karar yetkisini elinde tutan kadrolar ile bunların ailelerinden oluşan yaklaşık 3 milyonluk bir kitlenin oluşturduğu ayrıcalıklı sosyal sınıfa uygulayarak yaygınlaştırmıştı.

NOMENTUM. Tar. coğ. İtalya'da kent, eski Alba kolonisi. Roma'dan Nomentum'a giden *via Nomentana*'ya bu kentin adı verildi. Günümüzde *Mentana*.

NOMESİA a. (öz. a. E. Simon'un anagramı). Küçük örümcekler cinsi. (*Drassidae* familyası.)

NOMEX a. (tesc. edil. a.). Poli (metafenilen izoftalamid)'den oluşan ve Dupont de Nemours firmasınca üretilen aramid tekstil elyafı.

NOMİNAL sıf. (ada ilişkin anlamında fr. sözc.). Bank. ve Bors. *Nominal değer,* bir paranın ya da bir ticari senedin üzerinde yazılı bulunan ve çoğu zaman ona verilen değerden farklı olan değer. (Bir senedin gerçek değeri, onun iskontosu çıkarılmış nominal değerine eşittir); bir kıymetli evrakın (hisse senedi ya da tahvil) üzerinde yazılı bulunan ve onun borsa kurundan farklı olan değer.
—Elektrotekn. *Nominal rejim,* ANMA DÜZEN*'i'nin eşanlamlısı.

NOMİNALİST sıf. ve a. (fr. *nominaliste*). Fels. ADCI'nın eşanlamlısı.
◆ sıf. İkt. düş. tar. Nominalizme ilişkin.
◆ a. İkt. düş. tar. Nominalizm yanlısı.

NOMİNALİZM a. (fr. *nominalisme*). Fels. ADCILIK'ın eşanlamlısı.
—İkt. düş. tar. Alman iktisatçı Knapp tarafından ortaya atılan ve para birimlerinin, öz değeri olmayan ve maddesi (maden ya da kâğıt) ancak devletin ona tanıdığı ibra gücünden ibaret bir değer taşıyan soyut şeylerden, adlardan başka bir şey olmadığını ileri süren tez. (Karşıtı, metalci kuramdır.)

NOMİNATİF a. (fr. *nominatif*). → YALIN* DURUM.

NOMİNATİVUS a. (lat. sözc.). Dilbil. YALIN* DURUM'un eşanlamlısı.

NOMİNOE, Bretagne kralı (VIII. yy. sonu-Vendôme 851). Önce Vannes kontu, sonra Charlemagne zamanında dük oldu. 845'te yendiği Kel Charles'a krallığının bağımsızlığını kabul ettirdi (846). Bretagne'ı birbirinden ayrı kilise yönetim bölgelerine ayırdı ve frank piskoposları kovdu.

NOMOGRAFİ a. (fr. *nomographie*). Hesaplar yerine abaklar ya da grafikler, uygun biçimde çizilmiş çizgiler koymaktan oluşan süreç, bunların, başka çizgilerle kesim noktaları çözümleri belirler.
—ANSİKL. 1795'te Pouchet aritmetik işlemlerini göstermede, çoktan beri abakları kullanıyordu; Terquem, Lalanne, Lallemand vb. bu bilime yeni kavramlar getirdiler, bu kavramlar nomografinin alanını büsbütün genişleterek, ona gerçekten pratik bir ayırtedicilik verdiler; en son, d'Ocagne o zamana kadar kullanılan değişik yöntemleri birleştirmeyi bildi, onları sınıflandırdı ve ondan bir öğretiler iskeleti oluşturdu; abakların kullanılmasının ilginç sonuçlar verebildiği çok sayıda hali belirtti.
Bir abağın, her biri belirli bir değere eşlik eden değişik çizgilerine *eşbüyüklük çizgileri* denir; böylece çarpım tablosunun abağı üç sistem eşbüyüklük çizgisi içerir.
Lalanne *bozunma ilkesi*'ni tasarladı, bu ilke kimi hallerde eşbüyüklük çizgileri yerine doğrular koyarak abakların çizimini basitleştirmeyi olanaklı kılar. "Abak" sözcüğü damalı (ἄβαξ) olmaları nedeniyle kimi grafik gösterişlere verilmiştir, ama, gösterişlerin çoğu için *nomogram* adı kullanılmaktadır. Genel bir biçimde, *n* değişken arasında bir bağıntı verildiğine göre, her bir değişkene, numaralanmış bir nokta ya da çizgi sistemi karşılık getirilebilir; çeşitli değişkenlere ilişkin numaraların belirli bir grafik bağlantısı vardır, öyle ki, bağıntıya giren $n-1$ değişkenin değeri bilinirse, *n* ncisi, monogram üzerinde tek bir okumayla belirlenmiş bulunur.
Nomografinin uygulamaları önemli ölçülere varır; böylece, çok kez yinelenen bir işlem sözkonusu olursa, büyük tasarruf sağlanır; örneğin, bir rıhtımın dayanma duvarlarının düzenlenmesinde, bir sukemerinin düzenlenmesinde, bir karayolunun ya da demiryolunun toprak kazma ve toprak doldurma hesaplarında vb. durum böyledir.

NOMOGRAM a. (fr. *nomogramme*). Nomografide kullanılan ve aralarında belirli bir biçimde bağlanan, değeri yazılı bir nokta ya da çizgi sisteminden oluşmuş grafik gösteriliş.

NOMOKANON a. Doğu kiliseleri'nde kullanılan, bizans kökenli, kilise kuralları ve dinle ilgili sivil yasalar kitabı.
—ANSİKL. Slav ülkelerinde ve bugünkü Ortodoks kilisesi'nde, kilise hukukunun temelini oluşturan *XIV bölümlü Nomokanon,* Papalık kanunlarını, genel kilise konsillerinin, yerel konsillerin (IV.-IX. yy.'lar) ve Kilise Babaları'nın kanunlarını içerir. Ayrıca, *50 bölüm başlıklı Nomokanon* (son biçimi 883 tarihlidir) ve slavoncaya çevrilen *14 bölüm başlıklı Nomokanon* da doğu kilise hukukunun temelinde yer alır.

NOMOLOJİ a. (fr. *nomologie*). Fels. Bir nomolojik sistemi oluşturan öğelerin tümü.

NOMOLOJİK sıf. (fr. *nomologique*). Fels. Husserl'e göre, "temel yasalar"ndan çıkarılamayacak hiçbir geçerli doğrunun kendisinde yer almadığı bir inceleme alanını konu edinen bir bilim ya da kuramsal sistem için kullanılır. Bu duruma örnek olarak "doymuş" uzay belitleri sisteminde bir uzay için *ideal Eukleides* gösterilebilir (*Formale und transzendentale Logik* [Biçimsel ve transsendental mantık], 31). Bir bilim, inceleme alanındaki her doğru önerme yine bu alanda tanıtlanabildiği zaman nomolojik bir bilimdir.

NOMOS a. (*bölüm, bölge* anlamına gelen yun. sözc.). Antik. Eski Mısır'da idari bölüm.
—ANSİKL. Mısır'ın birleştirilmesi sırasında (İ.Ö. 3200'e doğr.), hükümdarların en önemli kaygılarından biri de yeni krallığın iktisadi gelişmesini sağlamaktı. O sırada krallık, Mısırlılar tarafından *sepet* olarak adlandırılan ve sulama ve tarımsal verim gereksinimlerine göre düzenlenen bir dizi "eyalet"e bölünmüştü. Sözcüğün, düzenli kanalların açıldığı bir alan imgesinin belirlediği yazımı ve sepetin sorumluluğunu üstlenen merkezi iktidar temsilcisinin ilk unvanı (*ac-mer,* "kanal kazan"), bu bölünmenin sulama ve tarımsal verim gereksinmelerine göre yapıldığını gösteriyordu. Eski İmparatorluk döneminde 38, Gerileme döneminde 42 eyalet vardı; ancak dağılımları her zaman iktisadi ve mali gereksinimlere göre saptanıyordu. Her nomosun, bir tanrı tarafından korunan ve eyaletin dinsel ve siyasal merkezini oluşturan bir anakenti vardı. Nomarkheslerin, kanalların gözetimi, toprakların sayımı ve işlenmesi, ayni vergilerin toplanması gibi oldukça geniş yetkileri vardı; anakent tanrısının başrahipliğini de, bazen nomarkhesler yapıyorlardı.

NOMOS a. (*makam* ya da *şarkı* anlamlarında yun. sözc.). Müz. Eski Yunanlılar' da, belli bir biçimi ve karakteri olan müzik yapıtı. (İki türü vardır: kithara ya da aulos eşliğinde söylenen *vokal nomos* ve yalnız aulos ya da kitharayla çalınan *enstrümantal nomos.* Apollon adına bestelenen bu parçalar, ancak usta yorumcular tarafından seslendirilebilecek ölçüde gelişmişti. Eski Yunanistan'da nomos yarışmaları da düzenlenirdi.)

Nomos Alpha, İannis Xenakis'in aynı adlı partisyonu üzerine Maurice Béjart'ın tek dansçı için düzenlediği koregrafi. İlk kez 1969'da Paolo Bortoluzzi tarafından Royan festivali çerçevesinde sahnelendi. Koregraf, insan vücudunun, bir ışık aylası ortasında dansçının sergilediği bedensel ve anlatımsal olanaklarından yararlanmıştır.

NONAGRİA TYPHAE a. Göl kıyılarında bulunan kelebek. (Tırtılı su kamışlarının saplarında yaşar ve burada kundaklanır. Kukumavpervanegiller familyası.) [Eşanl. PHRAGMATİPHİLA TYPHAE.]

NONA HORA a. (dokuzuncu saat anlamında lat. sözc.). Esk. Rom. Günün dördüncü bölümü; dokuzuncu saatten sonra, yani öğleden sonra saat üçte başlar.

NONAN a. (fr. *nonane*). Org. kim. **1.** Formülü $CH_3—(CH_2)_7—CH_3$ olan doymuş hidrokarbon. **—2.** C_9H_{20} formülünde doymuş hidrokarbonlara kimi zaman verilen ad.

NONANOİK sıf. (fr. *nonanoïque*). Org. kim. *Nonanoik asit,* PELARGONİK* ASİT'in eşanlamlısı.

NONANOL a. (fr. *nonanol*). Org. kim. Nonandan türeyen $C_9H_{19}OH$ formülünde alkol. (Eşanl. NONİL ALKOL.)

NONANTEST sırtı ya da **90° DOĞU sırtı,** Hint okyanusu'nda depremsiz sırt, 90° D. boylamı (91° K., 88° G.) yakınında düz çizgi halinde 4 000 km'den fazla uzanır (30° G. enlemiyle 10° K. enlemi arasında); en yüksek noktası 870 m. (Endonezya-Avustralya levhasındaki bir kırık kuşağı boyunca oluşmuş bir yanardağ zinciridir. Seylan ya da Orta Hindistan havzasını Coco ve Batı Avustralya havzalarından ayırır. Kuzeyde, fosilleşme etkisiyle Bengal körfezinin kıta şevi altında kaybolmaktadır.)

NONEL a. (fr. *nonel*). Fişekç. Bir patlayıcı madde takımının elektriksiz ateşleme düzeneği.

NONELL MONTURİOL (Isidro), ispanyol ressam (Barcelona 1873 - *ay. y.* 1911). Üslubunu çok genç yaşta buldu: çevre çizgileri vurgulanmış ve mavimsi renk tonlarının egemen olduğu çingene, fahişe ve dilenci figürleri. (Arte moderno müzesi, Barcelona). Resimlerini, Picasso ile tanıştığı *Quatre Gats* kahvesinde sergiledi.

NONETTO a. (*dokuzlu* anlamında ital. sözc.). Dokuz partili müzik parçası.

NONG KHAİ, Tayland'da kent, il merkezi, Tayland'ın kuzey-doğu'sunda, Laos sınırı yakınında; 21 200 nüf. —*Nong Khai ili,* 7 332 km²; 622 500 nüf.

NONİL sıf. (fr. *nonylique*'ten). Org. kim. *Nonil alkol,* NONANOL'ün eşanlamlısı.

NONİLYON a. (fr. *nonillion;* lat. *nonus,* dokuzuncu, sonra *trilyon*). Bir milyon oktilyon (10^{54}).

NONİUS a. (öz. a. P. N. *Nonius*'tan). Bir ölçekte, ardışık bölümler arasında, bir kenardan öbürüne giden eğik çizgiler ve ölçeğin kenarlarına koşut eşaralıklı çizgiler yardımıyla oluşturulmuş altbölüm. (Çoğu kez nonius, kullanımı aynı olan, ama temelde farklılık gösteren verniyeyle karıştırılır.)

NONİUS (Pedro NUNES, daha çok latince adı ile tanınır), portekizli gökbilimci ve matematikçi (Alcácer do Sal 1492 - Co-

Larousse

rahip Nollet
Maurice Quentin de La Tour'un tablosundan
Beauvarlet'nin yaptığı bir gravür (ayrıntı)

imbra 1577). Coimbra'da matematik profesörü oldu, *De crepusculis liber unus* (Tan olayı üstüne kitap) [1542] adlı yapıtında minimum tan olayına ilişkin problemin bir çözümünü verdi ve özellikle küçük açıların tam olarak ölçülmesinde kullanılan aletlerin derecelenmesi için çok önemli bir yöntem açıkladı. *De arte atque ratione navigandi* (Deniz ulaşımı ve sanatı üzerine) [1546] adlı yapıtında da denizcilerin ortak düşüncelerine karşı çıkarak, Yer yüzeyindeki iki nokta arasında en kısa yolun, boylamları değişmez bir açı altında kesin eğri değil de, büyük çemberin yayı olduğunu gösterdi. Bu, loksodromi*yle ilgili incelemelerin başlangıç noktası oldu.

nonius ırkı, aynı addaki bir fransız anglonorman aygırından türeme macar at ırkı. (Koşu, binek ve spor atı olarak beğenilir.)

non-liquet (*açık değil* anlamında lat. sözcükler), soruşturmanın genişletilmesini gerektiren kuşkuların bulunduğunu belirtmek için kullanılan hukuk deyimi.

NONNEA a. (XVIII. yy.'da yaşamış hekim J. P. *Nonne*'nin adından). Çiçek açtıktan sonra çanağı kese biçiminde şişen biryıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (Hodangiller familyası.)

NONNOS Panopolisli, yunanlı şair (Panopolis, Mısır, İ.S. V. yy.). *Dionysiaka* adında ve bir ölçüde Dionysos'un Hindistan seferini anlatan 48 kitaplık anıtsal bir destan yazdı. Mitoloji konusunda aşırı bilgi yüklü olmasına karşın bu yapıt Nonnos'un göz kamaştırıcı ve yabanıl betimleme sanatını, az kullanılır ve ilginç sözcükler kullanma eğilimini yansıtır. Nonnos Aziz Yuhanna İncil'inin heksametroslar biçiminde oluşturulmuş, bir açıklamasını da yazdı.

Bernand

Luigi Nono (1963'te)

NONO (Luigi), italyan besteci (Venedik 1924 - *ay.y.* 1990). Malapiero, Maderna ve Hermann Scherchen'in öğrencisi, Schönberg'in damadı. Schönberg'in bir dizisi üzerine *Kanonik çeşitlemeler*'iyle 1950'de Darmstadt'ta dikkat çekti. Webernsonrası dizisel hareketin başlıca temsilcilerinden biri olarak kendini kabul ettirdi. Bu bağımlı bestecinin en önemli yapıtları, avangard müzik diliyle yazılmış, faşizme ve diktatörlüğe karşı birer protesto niteliğindedir. Yaklaşık 1962'ye değin, Nono'nun bestelediklerinin büyük bölümü vokal yapıtlardır: *Polifonica-monodica-ritmica* (1951); 24 çalgı için *Incontri* (1955); idama mahkûm edilen direnişçilerin mektuplarından yararlanarak bestelediği soprano, kontralto, tenor, koro ve orkestra için *Il Canto Sospeso* (1956); sahne yapıtı *İntolleranza 60* (1961); *Sul Ponte d'Hiroshima, Canti di Vita e d'Amore* (1962). Daha sonra, özellikle de ticaret çarkına kapılmamak ve müziğini caddelerde, fabrikalarda, mitinglerde vb. halka duyurabilmek için elektroakustik müziğe yöneldi. Bu türdeki yapıtları arasında, yerinde kaydedilmiş fabrika gürültülerinden ve grevci işçi seslerinden yola çıkarak gerçekleştirdiği *La fabricca illuminata* (1964); Peter Weiss'in *Die Ermittlung* adlı piyesi için yaptığı *Ricordi cosa ti hanno fatto in Auschwitz* (1966); Vietnam'ın kurtuluşu için Ulusal cephe'ye ithaf edilmiş *A floresta a jovem e cheja de vida* (1966) ve iki bölümlü *Un volto del mare. Non consumiamo Marx* (1969). Nono'nun orkestra ve manyetik bant için *Per Bastiana Tai -Yang Cheng* (1967) ve 1970'lerde bestelemeye başladığı büyük yapıtlarından soprano, koro ve orkestra için *Ein Gespenst geht um die Welt* (Angela Davis'e ithaf edilmiştir, 1971); piyano, soprano, bant ve orkestra için *Come una ola de fuerza y luz* (Şili Devrimci sol hareketi'nin bir üyesinin anısına ithaf edilmiştir, 1972); Paris komünü anısına 1975'te Scala di Milano'da sahnelenen gösteri *A gran sole carico d'amore;* piyano ve kayıtlı manyetik bant için *Sofferte Onde Serene* (1976); vurmalı çalgı için *Con Luigi Dallapiccola* (1979); yaylılar dörtlüsü için *Fragmente Stille an Diotima* (1980); bas flüt, küçük koro ve elektronik malzeme için *Das atmende Klarsein* (1981); 3 soprano, küçük koro, bas flüt, klarinet, kontrabas ve elektronik malzeme için *İo, Frammento dal Prometeo* (1981) ve 3 soprano, mezzo-soprano, çello, pes flüt ve elektronik amplifikatör için *Journal polonais. "Quand ils sont mourants, les hommes chantent"* (Venedik, 1982) gibi yapıtlarında, estetik veriler daha büyük önem taşır.

NONOŞ sıf. ve a. **1.** Özellikle küçük çocuklar için kullanılan sevgi sözü. **—2.** *Arg.* Eşcinsel erkek.

NONRUMİNANTİA a. Zool. GEVİŞGETİRMEYENLER alttakımının bilimsel adı.

NONSENSE, ingiliz edebiyatında anne, baba ve dadıların çocuk yetiştirmede gösterdikleri tahammülsüzlüğe tepki olarak gelişen akım (*No nonsense:* "Çocukluk yapma"). Çocuk okur kitlesinin gittikçe büyüyen bir pazar durumuna gelmesinden istifade eden E. Lear ve daha sonra L. Carroll gibi yazarlar, "anlamsızlık" dalında, imgeleme gerekli yeri veren bir dil devrimi gerçekleştirdiler. Nonsense'da genel anlam, sözdizimi yapısının olduğu gibi korunması yüzünden, kaçıp giden ve muğlak sözlerle imgelerin tutsağı oldu: *Jabberwocky* ya da *The Hanting of the Snark,* çok sade ve açık kurgularına rağmen anlaşılmaz öykülerdir. Nonsense'ın bozguncu bir kaçamak gibi kullandığı bu anlatım karanlığı, freudculuğun bütünsel yorumlama çabası karşısında yok olmuş, ancak ince işlenmiş, ustaca ve sinsice kotarılmış, taşkınlığı Joyce'un, anlamı aşırı abartılı *(Finnegans Wake)* ya da A. Burgess'in kaprisli dilinde *(Clockwork Orange)* yeniden doğmuştur.

NONTHABURİ, Tayland'da kent, il merkezi, Bangkok'un K.'inde; 27 500 nüf. *—Nonthaburi* ili, 622 km²; 355 700 nüf.

NONTRONİT a. (fr. *nontronite*). Miner. Killer ailesinden hidratlı doğal demir silikat. (Bazı çökellerde bulanan nontronit, önemli mevsim farklılıkları gösteren sıcak iklimli bölgelerin bazik ana kayaçlardan türeyen killi topraklarında çok miktarda görülür.)

NON TROPPO be. (*fazla değil* anlamında ital. sözcükler). Müz. Tempo belirten bir terime eklenen ve bu tempoda aşırıya kaçmamak gerektiğini belirten deyiş: *Allegro ma non troppo* (hızlı, ama fazla değil). *Largo ma non troppo* (yavaş, ama fazla değil).

NOOANALEPTİK a. (fr. *noo-analeptique*). Eczc. ve Psik. Başlıca etkisi ruhsal ve bedensel zindelik sağlamak olan madde.

—ANSİKL. Başlıca nooanaleptikler amfetamin ve türevleridir (metamfetamin, efedrin, vb.). Birçok yan etkileri (saldırganlık, uykusuzluk, iştahsızlık, kalp ritminde bozukluklar) bulunduğundan tedavide kullanılışları sınırlıdır ve tam alışkanlık yapıcı maddelerden sayılırlar.

NOOMS (Reinier), **Zeeman** ("Denizci") denir, hollandalı ressam ve gravürcü (Amsterdam 1623'e doğr. - *ay. y.* 1667'ye doğr.). Birçok yolculuk yaptı ve özellikle Paris manzaraları gerçekleştirdi: bununla birlikte resimde olduğu kadar, yedirme baskıresimlerinde de başlıca konusu liman görüntüleridir (Kopenhag, Kassel, Dieppe, Quimper, Louvre vb. müzeleri).

NOONE (Jimmie), amerikalı caz klarinetçisi (New Orleans 1895 - Los Angeles 1944). Sidney Bechet'in öğrencisiydi, Freddie Keppard ve Kid Ory'nin orkestralarında çaldı. 1916'da Chicago'ya gitti. Orada King Oliver de Doc Cook ile çalıştı. 1926-1930 arasında Chicago'daki Apex Club'ın orkestrasını yönetti. Bu topluluk büyük ün kazandı. Ölümüne değin, birçok toplulukta çaldı (1943'te Kid Ory'nin topluluğundaydı). Sololarında virtüozluğu lirizmle birleştirmeyi başaran ve klarinetten yuvarlak ve pürüzsüz bir tını elde eden Noone, melodi yaratma yeteneğiyle de tanındı. Başlıca plakları: *Apex Blues, For Evermore* (1928), *Sweet Georgia Brown* (1936), *Panama* (Kid Ory ile, 1943).

NOORD-BEVELAND → BEVELAND ve DELTA planı.

NOORDBRABANT, Hollanda'nın güney kesiminde il; 4 923 km²; 2 172 600 nüf. (1989). Merkezi *'s Hertogenbosch.* Bütünüyle kumlu bir toprakaltından oluşan Noordbrant'a Hollanda polderlerindekinden çok farklı korulara, tarlalara, çayırlara rastlanır; hayvancılık ve sebze yetiştiriciliği, daha eskilere dayanan tahıl ve patates ekiminin yanı sıra gelişmektedir. Ama yakın dönemdeki en köklü değişiklikler sanayileşme ve kentleşmenin sonucudur: tekstil sanayisi kimi güçlüklerle karşılaşmaktaysa da metalürji, özellikle ilin G.-D. kesiminde, çok gelişmiştir. Tarihsel Breda ve 's Hertogenbosch kentleri ile Tilburg ve Eindhoven sanayi merkezlerinde bir kent bölgesi oluşmaktadır.

NOORDOOSTPOLDER → KUZEY -DOĞU polderi.

NOORDWİJK AAN ZEE, Hollanda'da (Güney Hollanda) kent, Kuzey denizi kıyısında, Leiden yakınında; 22 400 nüf. Avrupa uzay araştırmaları merkezi. Sayfiye merkezi.

NOOTKALAR, Kanada'nın batı kıyısında yaşayan ve sayıları 4 600 olarak tahmin edilen (1970) Kızılderililer. İngiliz Kolombiyası, Vancouver adası kıyılarında ve Flattery burnunda yerleşmişlerdir. Vakaş grubundan bir lehçe konuşurlar. Nootka toplumu başlarında yetkisi tartışılmayan başkanlar bulunan bir farklı siyasal topluluklar (kabileler, kabile konfederasyonları ve özerk gruplar) sistemine göre örgütleniyor ve karşılıklı yardım, barışçılık ve potlaç kurallarına dayanan bir değerler sistemine bağlanıyorlardı. Nootkalar, özellikle balıkçılık, avcılık ve toplamacılıkla geçiniyorlardı.

NOPE a. (fr. *nope;* orta hollandaca *noppe,* yün yumağı'ndan). Tekst. **1.** Kumaş yüzeyinde, üretim sırasında oluşan düğüm. **—2.** Karışmış ve kendi üzerinde yumaklanmış bir ya da birçok liften oluşmuş küçük küme. (Nope, az ya da çok kısa olabilir. Yünlü dokuma sanayisinde, nopenin görünür çapı dört milimetreyle sınırlıdır.)

NOPELENMİŞ sıf. Tekst. *Nopelenmiş iplik,* bir ya da birçok tekkat ipliği, yer yer sıkı sarımlar biçiminde tümü üzerine sarılmış çokkatlı bükülü iplik.

NOPELİ sıf. Tekst. Ya kazara oluşmuş ya da fantezi bir etki yaratmak için özel olarak oluşturulmuş nopeler içeren şeritler, iplikler ya da dokumalar için kullanılır.

NOPS a. Tropikal Amerika'da yaşayan örümcek cinsi. (Temel özelliği, örümcekler altsınıfının iki yalın gözlü olan ve trakelerle [akciğer keseleri yoktur] soluyan bireyler içeren tek cinsi olmasıdır.)

NOR- (fr. *nor-*). Org. kim. 1. Bir molekülde bir CH_2 grubunun bulunmadığını (örneğin *noradrenalin*); 2. halkalı bir hidrokarbonda herhangi bir yanal zincirin olmadığını (örneğin *norkaran*); 3. bir adın önüne yerleştirildiğinde, kendinden sonra gelen adın normal zincir içeren bir bileşiğe denk düştüğünü (örneğin *norlösin*) gösteren önek.

NORA. Tar. coğ. Sardinya'nın güney kıyısında Fenike kolonisi (günümüzde *Sant'Effisio,* Pula yakınında). Fenikeliler buraya İ.Ö. IX. yy.'da yerleştiler; adanın doğu kesimindeki en eski koloninin burası olduğu sanılır. Roma kenti olmadan ön-

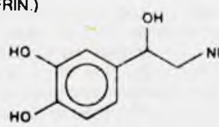
ce burada Eşmun ve Tanit adlı tanrılara tapıldı.

NORA (Eugenio García González DE NORA, **Eugenio de** —denir), ispanyol yazar (Zacos, León, 1923). Şiirler (*Amor prometido*, 1945; *España, pasión de vida*, 1954) yazdı. Ayrıca önemli bir incelemesi (*La novela española contemporánea*) [1958-1962] de vardır.

Nora, Bir bebek evi (*Et Dukkehjem*), İbsen'in dramı (1879). Günlük bir olaydan esinlenerek yazılan bir çocuk-kadının öyküsü. Kişiliksiz ve sıradan bir adamın karısı olan ve onun hayatını kurtarmak için bir sahteciliğin sorumluluğunu yüklenen Nora Helmer, önce evden kovulmakla tehdit edildiğini, ardından rezalet örtbas edilince bağışlandığını görür. Özgürlüğünü tek başına ve bütünüyle üstlenmeye karar veren Nora, kocasını ve çocuklarını terk eder. Uzun süre feminizmin bayrağı olarak kabul edilen bu dram her şeyden önce toplumun ikiyüzlülük ve bayağılığına karşı İbsen'in ateşli bir protestosu, birey özgürlüğünün savunması ve "iskandinav köktenciliği"nin, yanı çıkar gözetmeyen bir aşk arayışının dile getirilmesidir.

NORAD (*North American Aerospace Defense*'ın kısaltması). Amerika ile Kanada'nın, Kuzey Amerika kıtasının hava korunması ile yükümlü birleşik komutanlığı. (Genel karargâhı Colorado Springs'dedir [Colorado].)

NORADRENALİN a. (fr. *noradrénaline*). Kalsiyum iyonları, askorbik asit ve molekül oksijen bulunduğu takdirde dopamin B hidroksilazın etkisiyle dopaminden türeyen ve metillenince adrenaline dönüşen $C_8H_{11}NO_3$ formüllü bileşik. (Eşanl. NOREPİNEFRİN.)

noradrenalin

—ANSİKL. Noradrenalin, noradrenerjik sistemlerin kimyasal aracısı olarak merkez ve çevre sinir sisteminde yer alır. Noradrenerjik sinir uçlarında tirozinden yararlanılarak yapılır (özgül enzimlerle önce dopaya hidroksillenir, sonra karboksil yitirerek dopamine dönüşür, daha sonra da hidrolize uğrayarak noradrenalin olur). Medullosürrenalde (böbreküstü bezi öz bölgesi) adrenalinin öncüsüdür. Noradrenerjik liflerde sinaptik keseciklerde depolanır. Açığa çıkmasıyla alfa alıcı denen özgül alıcılarda tutulur, bunların etkinliği noradrenalinin fizyolojik etkilerini doğurur. Daha sonra ya sinapsöncesi tarafından geri tutularak ya da enzimlerce monoaminooksidaz ve kateşol-ometiltransferaz parçalanarak etkinsizleşir.

NORADRENERJİK sıf. (fr. *noradrénergique*). **1.** Noradrenaline ilişkin. **—2.** Doğal kimyasal aracısı, noradrenalin olan sinirsel yapılara denir.

—ANSİKL. Noradrenerjik yapılar merkez ve çevre sinir sisteminde bulunur. Merkezde, noradrenerjik sistem hücrelerinin, gövde kısımları beyin sapında (özellikle locus coeruleus'ta) bulunur, uzantıları hipotalamusa, rinansefalona, beyin neokorteksine (özellikle alın bölümü), beyinciğe ve omuriliğe doğru yayılır. Bu noradrenerjik sistemler korteks uyanıklığında, paradoksal uykuda, kalp ve damar devingenliğinin, sindirim salgılarının ve vücut sıcaklığının ayarlanmasında rol oynar.

Çevre sinir sisteminde noradrenalin ortosempatik nöronlarda bulunur. Hareketе geçmeleriyle, şiddetli bir damar daralması, midriyaz, kıllarda dikelme, sindirim kaslarında gevşeme, idrar torbasıyla cinsel organlarda kasılma ve alfa alıcılar üzerindeki etkisiyle çarpıntı ve kalp atımlarında hızlanma, bronşlarda genişleme ve beta alıcılar üzerindeki etkisiyle mide salgılarının etkinliğinde azalma sağlar.

Geniş anlamda, noradrenalin, özellikle streslere yanıt olarak organizmayı savaşa ya da kaçmaya hazırlar. Bundan başka bazı metabolizma etkinliklerine (glikojenoliz, lipoliz) neden olur.

NORADUNKYAN (Gabriel), ermeni asıllı türk devlet adamı (İstanbul 1852 - ?) Paris Hukuk fakültesi'ni bitirdi, Hariciye nezareti'nde çeşitli görevler yaptı. Babıâli hukuk danışmanlığı, siyasi komisyon üyeliklerinde bulundu; ayrıca Hukuk fakültesi'nde ders verdi. İkinci meşrutiyet'ten sonra kurulan hükümetlerde Ticaret, Nafıa, Hariciye nazırlıkları yaptı. Cumhuriyet döneminde Fransa'ya gittiği ve orada yerleştiği bilinmektedir. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu'nun milletlerarası işlemleri derlemesi) adlı bir yapıtı vardır.

NORAMİDOPİRİN a. (fr. *noramydopyrine*). Analjezik ve ateş düşürücü etkisinden dolayı metan sülfonat tuzu halinde, romatizma tedavisinde ve her tür ağrıda kullanılan kimyasal ilaç. (Kan hücreleri üzerindeki yan etkilerinden sakınmak gerekir. Çok ağır bir agranülositoza neden olabilir.)

NORANDA, Kanada'da kent, Abitibi'de Québec'in batısında; 9 800 nüf. Maden (bakır, altın, demir) merkezi. Bakır dökümevi.

NORD, Fransa'da (Nord-Pas-de-Calais bölgesi) *département*; 5 738 km²; 2 531 855 nüf. (1992). Uzun süre yüksek doğum oranı ve dışardan gelen göçler (Belçikalılar, sonra Polonyalılar) nedeniyle artan nüfus, iktisadi güçlükler nedeniyle günümüzde duraklamıştır. Bununla birlikte Nord *département*'ı gene de Fransa'nın en kalabalık *département*'ıdır. Nord'da çok sanayileşmiş 4 bölge vardır. Üretimin durduğu "madenkömürü havzası" bunalımdadır; Valenciennois'nın demir-çelik sanayisi, Dunkerque'inki karşısında önemini yitirmektedir ve bir ölçüde değişikliğe uğratılmakla birlikte dönüştürme metalürjisi kayıpları karşılayamamaktadır. Lille-Roubaix-Tourcoing bölgesi Avrupa'nın büyük tekstil merkezidir.

NORD, Sudan'da il; 477 076 km²; 1 083 024 nüf. Merkezi *Ed-Damer.*

NORD (Alexis), haitili devlet adamı (Cap-Haïtien 1820 - Kingston, Jamaika, 1910). Salnave'ın Savunma bakanıydı, Başkan Domingue tarafından yurtdışına sürüldü. Boisrond-Canal döneminde kısa bir süre için geri döndüyse de gene sürüldü ve 1879'a kadar sürgünde kaldı. Séide Télémaque onu Kuzey illeri genel valiliğine getirdi (1888). Hippolyte'e karşı (1896), ardından Simon'a karşı (1902) bir ayaklanma düzenleyerek iktidarı ele geçirdi. Firmin'e karşı Cumhurbaşkanı seçildi (1902), ancak 1908'de devrilerek Jamaika'ya gitti.

NORD yönetim bölgesi, Haiti Cumhuriyeti'nde yönetim bölgesi; 618 357 nüf. (1989). Merkezi *Cap-Haïtien*. B.'da, köylülerin çokürünlü tarım uyguladığı bir alan olan (burada şekerkamışı gerilemiştir) *Nord ovası* (G.'inde *Nord kütlesi* vardır), D.'da büyük işletmelerin (sisal) bulunduğu alan uzanır.

NORDAL (Sigurdur), izlandalı yazar ve bilgin (Eyjólfsstadir 1886 - Reykjavík 1974). Reykjavík'te profesör oldu (1918), şiirler, öyküler (*les Anciennes Amours* [fr. çev.], 1919) ve Pirandello'ya özenen bir oyun yazdı. İzlanda'nın edebiyat tarihiyle ilgili çalışmalar yaptı (*Vie de Snorri Sturluson* [Snorri Sturluson'un yaşamı] [fr. çev.], 1920; *Étude sur Völuspá* (Völuspá üzerine inceleme] [fr. çev.], 1923). En önemli yapıtı *la Civilisation islandaise*'dir (İzlanda uygarlığı) [fr. çev.] (1942).

NORDAU (Simon Maximilian SÜDFELD, **Max** —denir), avusturyalı yazar ve siyonist militan (Budapeşte 1849 - Paris 1923). Katı yahudi geleneği içinde eğitim gördükten sonra, bir süre için bu gelenekten uzaklaşarak gazeteciliğe başladı. İlkin otoriter ve kokuşmuş aristokrasi egemenliğini ve dini eleştirdi (*Die konventionellen Lügen der Kulturmenschheit*, 1883); ardından, Nietzsche, Tolstoy, Zola, Wagner ve İbsen'de incelediği dekadans'a karşı çıktı ve çıkar gütmeme ülküsünü savundu (*Entartung*, 1892). Aynı yıl Paris'te Herzl ile karşılaştı ve militan siyonistliği benimsedi. Herzl ile birlikte ilk siyonist kongreye katıldı (Basel, 1897). Bu tarihten başlayarak, durup dinlenmeden, kıyıma uğrayan bütün avrupalı Yahudiler'in Sion'a dönüşünü savundu. Yazıları, ahlaki bir iyilik ve adalet anlayışı taşıyordu (*Der Sinn der Geschichte*, 1909; *Biologie der Ethik*, 1920). Birinci Dünya savaşı sırasında İspanya'ya sığındı. 1921'de her türlü etkinliği bıraktı.

Nora, Bir bebek evi
adlı oyundan bir sahne (1985-1986)
İstanbul Şehir tiyatroları

NORDAUSTLANDET → KUZEYDOĞU toprağı.

Norddeutsche Allgemeine Zeitung, hem Avusturya'nın çıkarlarını, hem sosyal demokrasiyi desteklemek amacıyla 1861'de Berlin'de kurulan günlük gazete. Liebknecht yazı işleri müdürlerinden biriydi. Gazete zamanla gelişti ve Bismarck'ın yarı-resmi organı durumuna geldi. 1918'den sonra sanayici Stinnes tarafından satın alındı ve *Deutsche Allgemeine Zeitung* adı altında halkçı partinin hizmetine verildi. 1945'te yayımı son buldu.

NORDEN, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Doğu Friesland polderlerinde; 24 300 nüf. 1463'te Frederik III'ün kontluk haline getirdiği kentte XVI. yy.'da yapılmış bir belediye konağı vardır. Çok önemli damıtımevi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı.

NORDENFALK (Carl), isveçli sanat tarihçisi (Stockholm 1907). Stockholm Ulusal müzesi'ni yönetirken (1958-1969), erken ortaçağ tezhipçiliği üstünde çalıştı. Yapıtları: *Die spätantiken Kanontafeln* (Geçantik kanun tabletleri) [1938], *Die spätantiken Zierbuchstaben* (Geçantik tezhip harfleri) [1970] ve *Codex Caesareas Upsaliensis* (1971).

NORDENFLYCHT (Hedvig Charlotta), isveçli kadın şair (Stockholm 1718 - Lugnet, Skokloster yakınında, 1763). İsveç'in ilk edebiyat salonunu kurdu. Önce kaba bir öznelcilik taşıyan şiirler (*Den Sörgande turtur-dufvan*, 1743) yazdı, sonra fransız klasikçiliğine yöneldi (*Fruntimrets Försvar*, 1761). Gustaf III dönemindeki akademik çağın habercisidir.

NORDENHAM, Almanya'nın Aşağı

Goupil

Adolf Nordenskjöld

Larousse

Raoul **Nordling**
J. H. Coëffin'in yaptığı madalya

Nordeste
Fortaleza (Ceará) ile Teresina (Maranhão) arasındaki dağlardan bir görünüm

Saksonya eyaletinde liman, Bremerhaven'in karşısında, Weser halici kıyısında yer alır; 30 700 nüf. Metalürji. Kimya sanayisi.

NORDENSKİOLDİN a. (fr. *nordenskioldine*). Miner. Heksagonal sistemde yer alan doğal kalsiyum ve kalay borat.

NORDENSKİÖLD (Erland), isveçli etnolog (Södertälje 1877 - Göteborg 1932). 1904-1905 arasında Peru ve Bolivya'da arkeolojik araştırmalar yaptı, sonra Gran Chaco Kızılderilileri arasında etnolojik misyonlar gerçekleştirdi. 10 ciltlik bir dizi oluşturan ana yapıtı, *Comparative Ethnographical Studies* (Karşılaştırmalı etnografya incelemeleri) [1918-1938] adını taşır. Ayrıca Amazon havzasının arkeolojisini anlatan bir kitap yazdı (1930).

NORDENSKİÖLD (Bengt), isveçli general (Sundsvall 1891). Deniz harp okulu öğrencisiydi (1906). Kraliyet muhafız birliğine geçti ve ardından hava kuvvetlerine katıldı, bu gücün gelişmesine öncülük etti, daha sonra da bu gücün komutanlığını yaptı (1942-1951).

NORDENSKJÖLD ya da **NORDENSKİÖLD** (Adolf Erik, *baron*), isveçli doğabilimci ve kutup kâşifi (Helsinki 1832 - Dalbyö, Lund, 1901). Önce yerbilimle uğraştı ve Helsinki'de ders verdi. Fakat, ayrılıkçı düşüncelerinden dolayı Çarlık Rusyası'nı terk ederek Stockholm'a gitmek (1858) zorunda kaldı: böylece, İsveç onun ikinci vatanı oldu. Svalbard'a yapılan sefere yerbilimci olarak katıldı (1858 ve 1861), daha sonra bu takımadaların haritasını çıkarmak için yapılan bir seferi yönetti (1864). 1868'de, yine Svalbard'dan yola çıkarak, 81° 42′ enlemine ulaştı. Grönland'a yaptığı bir geziden (1870) ve kıta buzulu üzerinde 50 km'lik bir keşif yürüyüşünden (örtü buzulu ilk kez incelenmiş oluyordu) sonra, 1872 ve 1873'te yeniden Svalbard'da araştırmalar yaptı. Ardından, kendisini ünlü kılan büyük bir işe girişti: Doğu ülkelerine giden ve XVI. yy.'dan beri aranmakta olan Kuzey-Doğu geçidinin açılması. Hazırlık çalışmaları, Nordenskjöld'ü 1875 ve 1876'da Yenisey nehrinin ağzına kadar götürdü. 1878'de, araştırmalarının devamı için gerekli mali yardımları (en başta İsveç kralı Oskar II' nin yardımını) sağlayarak, hem buhar, hem de yelkenle işleyen *Vega* adlı gemiyle Göteborg'dan yola çıktı. 19 ağustosta, Asya'nın kuzeydeki en uç noktası olan Çelyuskin burnuna ulaştı. Fakat 27 eylülde, gemi, Kolyuçin körfezi yakınında, Bering boğazına 300 km'den az bir uzaklıkta, buzlar arasında sıkışıp kaldı. Buzların çözülmesinden sonra Nordenskjöld, Japonya ve Süveyş kanalı yoluyla geri döndü.

NORDENSKJÖLD ya da **NORDENSKİÖLD** (Otto), isveçli kâşif (Sjögelö 1869 - Göteborg 1928). Adolf Erik'in yeğeniydi; 1895'ten 1897'ye kadar Patagonya ve Ateş ülkesi'ni, sonra Grönland'ı (1900) keşfetti. 1902-1903 arasında Seymour adasından başlayan ve Güney Shetland ve Graham toprağı'nın batı dolaylarını inceleyen bir seferi yönetti. Fakat ikmal gemisi buzlar tarafından yok edilince mürettebat kışı Antarktika'da geçirmek zorunda kaldı. Otto Nordenskjöld Spitzberg, Grönland ve Patagonya'ya daha birçok sefer yaptı.

NORDERNEY, Doğu Friesland'da (Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde) ada, Kuzey denizi kıyısında; 25,5 km²; 8 200 nüf. Balıkçılık. 1797'de kurulmuş sayfiye ve turizm merkezi.

NORDERSTEDT, Almanya'nın Schleswig Holstein eyaletinde kent, Hamburg yerleşmesinin K.'inde; 62 200 nüf.

NORDESTE, Brezilya'da, Atlas okyanusu kıyısında bölge. Dokuz eyaletten oluşur: Alagoas, Bahia, Ceará, Maranhão, Paraíba, Pernambouc, Piaui, Rio Grande do Norte ve Sergipe. Çok küçük topraklar olan Fernando* de Noronha da istatistik açısından bunlara eklenir. Nordeste 1 549 000 km²'lik bir alan kaplar (Brezilya'nın % 18'i); Nordeste'nin Brezilya nüfusundaki payı (% 29,5) azalmaktadır: 44 429 181 nüf. Eskiden Avrupa'dan gelen göçmenler sayesinde Brezilya'nın en kalabalık bölgesi olan Nordeste'nin tarım işletmelerine dayanan oldukça gönenç içinde bir iktisadı (şekerkamışı, kakao) vardır; günümüzdeyse Nordeste, özellikle güney-doğu eyaletlerine (Minas Gerais, Rio de Janeiro ve São Paulo) oranla yoksul, azgelişmiş bir ülkedir. Doğal koşullar yalnızca kıyı şeridinde tarıma elverişlidir; eskiden ormanla kaplı olan, dolayısıyla sömürge döneminde değerlendirilen bu kıyı şeridinde *(zona da mata)* şekerkamışı tek ürün haline gelmektedir (şekerkamışından elde edilen bir alkol, bir ölçüde benzinin yerini tutmaktadır). Ne var ki Nordeste'nin büyük bölümü, yağışların azaldığı ve üstelik yıldan yıla büyük yağış farklılıklarının görüldüğü iç kesime doğru eğimli geniş bir plato kapsayan *sertão*'dan oluşur. İğneyapraklılardan ve kaktüsgillerden oluşan bir bitki örtüsü olan *caatinga* alanı, en geniş yeri kaplar. Sertão, çok geniş alanlarda, hem verimli mülkleri (bazen işletmenin başında hiç bulunmadan ve üretimi yoğunlaştırma kaygısını çok az duyarak), hem tarım proletaryasını bir araya getirerek, çok yaygın yöntemlerle sığır yetiştirilen bir merkez oldu. Toplumsal ve ticari açıdan aynı iki öğeye, işletmelerin ya da şeker fabrikalarının ücretlilerini ve patronlarını karşı karşıya getiren kıyı kesiminde de rastlanır. Nüfus fazlalığı, zaman zaman iklimin yarattığı felaketler (şiddetli kuraklık ya da su baskınları), daha çok kıyıdaki kentlere yönelik kırsal göçü besler. Kıyıdaki kentlerden üçünün (Recife, Salvador, Fortaleza) nüfusu milyonun çok üstündedir. Brezilya'nın sanayi işçilerinin ancak onda biri (1920'de % 20) Nordeste'de çalışmaktadır, dahası, daha çok Recife ve Salvador yerleşmelerinde toplanan "tarıma dayalı besin maddeleri sanayisi"nin 4 dalında (şeker, kakao, tütün, tekstil) bölgedeki sanayi ücretlilerinin yarısı toplanır. 1961'de kurulan Nordeste'yi *(Sudene)* geliştirme dairesi, tarım alanında başarısız, sanayi alanında az etkili olduysa da (gereksinimlerle karşılaştırıldığında), altyapıların gerçekleştirilmesinde (karayolları, enerji Paraíba ve özellikle de São Francisco üzerinde yapılan barajlar ve santrallar) daha başarılı oldu; ne var ki gene de Nordeste'yi geri kalmışlıktan kurtaramadı. Hatta 1960'tan bu yana bölge ile ülkenin geri kalan kesimi arasındaki uçurum daha da arttı. 70'li yılların sonundan bu yana, sürekli kuraklık sonucu bütün halkın az beslenme tehlikesiyle karşı karşıya kalması nedeniyle uçurum daha da açıldı.

G. Boutin-Atlas-Photo

Nord-Express, 1896'da hizmete giren ve Paris'ten kalkarak Köln ve Berlin üzerinden Petersburg'a giden uluslararası uzun yol treni; daha sonra, Köln'den, Bremen, Hamburg, Malmö ve Stockholm'e giden ek bir sefer daha konmuştur. Bu tren günümüzde Paris-Hamburg-Kopenhag (1 307 km) güzergâhıyla sınırlıdır, ancak Paris-Moskova arasında çalışan yataklı trenleri Aachen'a kadar götürür.

NORDFJORD, Norveç'in (Sogn-og-Fjordane) batı kıyılarında fiyord; genişliği 1,5-4 km, uzunluğu 110 km.

NORDGAU. Tar. coğ. Alsace'ın kuzeyinde Karolenj kontluğu. 744'te Bavyera Odilon'a katılan bu topraklar kontluk, sonra marklık (800'e doğr.) oldu. XII. yy.'a doğru bu kontluklar yerlerini landgraflıklara bıraktı ve Alsace'ın Nordgau ve Sundgau olarak bölünmesi ortadan kalktı.

NORDHAUSEN, Almanya'nın (Erfurt yönetim bölümü) Thüringen eyaletinde kent, Harz'ın eteğinde; 45 000 nüf. Özellikle XIV. yy.'da yapılmış katolik katedrali (mahzeni XII. yy.'dan kalma) ve başka anıtlar. Sanayi merkezi: makine (traktörler, çeşitli makineler) ve elektrikli (motorlar) gereçler yapımı, tekstil ve hazırgiyim, tütün, yapı gereçleri.

NORDHORN, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Münster'in K.-B.'sında; 49 000 nüf. Tekstil merkezi. Kâğıt. Prefabrike yapılar.

NORDJYLLAND, Danimarka'da yönetim bölümü, K. Jylland'da; 6 172 km²; 483 754 nüf. (1989). Merkezi *Alborg*.

NORDKYN, Norveç'te (Finnmark) burun, *Nordkyn yarımadası*'nın ucunda. Avrupa kıtasının (Nord burnu B.'daki bir adadadır) en kuzeydeki bölümü (71° 3′ K. enlemi).

NORDLAND, Norveç'te yönetim bölgesi *(fylke)*, kuzey kutup çemberinin her iki yanında; 38 327 km², 239 571 nüf. (1990). Merkezi *Bodø*.

NORDLİ (Odvar), norveçli siyaset adamı (Stange, Hedmark, 1927). İşçi partisi üyesiydi; 1976'dan 1981'e kadar Başbakanlık yaptı.

NORDLİNG (Raoul), isveçli diplomat (Paris 1882 - *ay. y.* 1962). İsveç'in Paris başkonsolosluğunu yaptı (1926-1959), birçok fransızı toplama kampına gönderilmekten kurtardı ve binlerce tutsağı serbest bıraktırdı. Ağustos 1944'te, Fransız direniş hareketiyle alman birlikleri arasında bir ateşkes antlaşması yapılmasını sağladı ve kardeşi Rolf Nordling ile birlikte, 2. zırhlı tümenin ilk fransız müfrezesinin Paris'e erken girişini kolaylaştırdı. General von Choltitz'i uyararak başkenti yıkılmaktan kurtardı.

NORDMARK → ALTMARK.

NORDMARKİT a. (fr. *nordmarkite;* öz. a. *Nordmark*'tan). Petrogr. Düşük oranda kuvars içeren alkali siyenit.

Nord-Ostsee Kanal → KIEL kanalı.

NORD-OUEST yönetim bölgesi, Haiti Cumhuriyeti'nde yönetim bölgesi, kuzey yarımadasının ucunda; 332 230 nüf. (1989). Merkezi *Port-de-Paix.*

NORD-PAS-DE-CALAİS, Fransa'da yönetimsel ve iktisadi bölge; 12 378 km²; 3 965 058 nüf. (1992). Merkezi *Lille.* Nord ve Pas-de-Calais *département*'larından oluşur. Nüfusu yoğundur (km²'ye 300 kişi), ama hemen hemen hareketsizdir; düşen doğal nüfus artışı, güçlü bir göçle aşağı yukarı dengelenmektedir. Eskiden zengin bir tarım ve ileri bir sanayi bölgesiyken, günümüzde bunalıma düşmüş bir bölge haline gelmiştir.

NORDRAAK (Rikard), norveçli besteci (Oslo 1842 - Berlin 1866). 1864'te, aralarında Grieg'in de bulunduğu bir grup müzikçiyle, genç iskandinav bestecileri yönlendirmek amacıyla Euterpe adlı derneği kurdu. 1865'te Berlin'e yerleşti. Kuzeni olan yazar B. Bjørnson'un bir şiiri üzerine bestelediği bir melodisi, Norveç'in ulusal marşı oldu.

NORDRHEİN-WESTFALEN → KUZEY VESTFALYA RENANYASI

NORDSTRAND, Almanya'da, Schleswig-Holstein eyaletinde ada, Friesland takımadasında (kıtaya bağlıdır); 50 km²; 2 800 nüf.

NORDSTRÖM (Karl), isveçli ressam (Tjörn, Bohuslän, 1855 - Drottningholm 1923). 1880'li yıllarda Fransa'da, izlenimcilik akımının ilkelerini öğrendi, kendini isveç manzaralarını resmetmeye adadı ve özellikle bireşimciliğin etkisiyle güçlü ve renkli bir resim anlayışına yöneldi (*Kötü havada bulutlar,* 1893, Stockholm Ulusal müzesi). Karakalem desenleri yapıtlarının önemli bir bölümünü oluşturur.

NORDSTRÖM (Ludvig Anselm), isveçli yazar (Härnösand 1882 - Stockholm 1942). 1910'lu yıllarda bağımlı edebiyatın öncüsü ve Norrland eyaletindeki bölgesel edebiyatın yenileyicisi. Bir öykü kitabıyla (*Borgare,* 1909) tanındı, sonra italyan fütürizminin etkisiyle aralarında *les Frères Persson en Suède*'in (fr. çev.) [1925] de bulunduğu romanlar yazdı. Ayrıca özyaşamöyküleri (*Tomas Lack,* 1912; *Autour d'un couple* [fr. çev.], 1953) ve büyük yankılar yaratan röportajları (*Lort-Sverige,* 1938) vardır.

NORD-TRØNDELAG, Norveç'te yönetim bölgesi *(fylke),* Trondheim'ın K.'inde; 22 463 km²; 126 919 nüf. (1990). Merkezi *Steinkjer.*

NOREEN (Adolf), isveçli dilbilimci (Östra Ämtervik, Värmland, 1854 - Stockholm 1925). Yenigramercilerin öğrencisi oldu. İsveççenin tarihi, dilbilgisi ve lehçebilimi üstüne incelemeler yazdı.

NOREPİNEFRİN a. (fr. *norépinéphrine*). NORADRENALİN'in eşanlamlısı.

NORES (Giasone DE) → DE NORES.

NO RESTRAİNT a. (*baskısızlık, cebir yokluğu* anlamında ing. sözc.). Psik. İngiliz psikiyatr O. Connoly tarafından ortaya konulan ve psikiyatri kliniklerinde akıl hastaları için zor ve baskı yöntemlerinin kullanılmasını reddeden tedavi tarzı.

NORFOLK, Büyük Britanya'nın doğusunda yönetim bölümü, Wash körfeziyle Kuzey denizi arasında; 5 355 km²; 744 400 nüf. (1988). Burası, tarımla (tahıllar, şekerpancarı, sebzeler) çeşitli tipte hayvancılığı birleştiren kırsal kesimin ağır bastığı bir yönetim bölümüdür.

NORFOLK, ABD'de (Virginia) liman kenti, James River halicine soldan dökülen Elizabeth River'ın kıyısında: 261 230 nüf. (1990). Chesapeake körfezi girişinin yakınındaki bu kent, bir deniz üssü (tersaneler), bir sanayi (otomobil), kültür (yükseköğretim) ve turizm merkezidir.

NORFOLK adası, Büyük Okyanus' un güneyinde, Avustralya'ya bağlı yanardağ kökenli ada, Sydney'in kuzeydoğusunda; 35 km²; 1 977 nüf. (1986). *Bounty* (kısmen) isyancılarının soyundan gelenler yerleşti: 1856 yılından sonra Pitcairn adasından Norfolk'a geldiler.

NORFOLK dükleri, ilk kez 1388'de Thomas Mowbray yararına çıkarılan ve 1476'ya kadar bu aile üyeleri tarafından kullanılan, ardından ikinci bir kez 1483'te John Howard yararına çıkarılarak o zamandan sonra bu ailede kalan düklük unvanı. Bu unvanı taşıyan kişi, krallığın birinci dükü, soydan geçme büyük mareşallik unvanını da taşır. Norfolk dükleri ayrıca, Büyük Britanya'nın ilk katolik ailesini oluştururlar. (→ HOWARD.)

NORFOLK kontları, 1306'ya değin Bigod ailesi üyeleri, sonra Edward I'in oğlu ve Edward II'nin üvey kardeşi Thomas of Brotherton (1300-1338) tarafından taşınan unvan.

NORFOLK TERİYESİ a. Norwich teriyesine çok benzeyen köpek ırkı.

NØRGÅRD (Per), danimarkalı besteci (Gentofte 1932). *1. no'lu piyano sonatı* (1952; 1956'da gözden geçirdi), *Sinfonia austera* (1954), koro, üflemeli ve vurmalı çalgı için *Triptychon* (1957), *2. no'lu piyano sonatı* (1957) ve 12 yaylı çalgı için *Burçlar* (1958) gibi yapıtlarıyla Danimarka'da dizisel öncü müziğin başlıca temsilcileri arasına girdi. *Fragmanlar I-VI* (1959-1961) dizisi, *Yargı* (1962) oratoryosu, *Evlenecek genç adam* (1964) balesi, *Labirent* (1963, ilk kez 1968'de sahnelendi) ve *Gilgamış* (1972) operaları, 3. senfonisi (1973-1976) ve *Seadrift* (1978) adlı yapıtı, üslubundaki arılaşma ve yoğunlaşmayı gösterir.

NORGE, Norveç'in norveççe adı.

NORİCUM. Tar. coğ. Roma İmparatorluğu'nda eyalet, K.'inde Tuna, G.'inde Carnia Alpleri vardır. Boiler'in ve Getaeler'in (İ.Ö. I. yy.) istilasına uğrayan Noricum, Augustus döneminde Roma topraklarına katıldı (İ.Ö. 16). Bundan sonra bir procuratorun denetiminde kaldı. II. yy.'da lejyon garnizona dönüşünce garnizonun yönetimine girdi. Altın, demir ve tuz madenleri bakımından zengin ülke, bataklıkları akaçlanarak verimli kılındı. Başlıca kenti *Virunum* (Klagenfurt yakını). Diocletianus Noricum'u ikiye ayırdı: K.'de *Noricum Ripense* ve G.'de *Noricum Mediterraneum.*

NORİEGA (Manuel Antonio), panamalı general (1934). Peru'da askeri okulda okurken ABD Merkezi haberalma örgütü (CİA) ajanı oldu. 1971'de Panamá Askeri haberalma örgütü'nün başına getirildi. Panamá ordusu başkomutanlığına atandı (1983). ABD 1983'te Granada'yı işgal etmeden önce, Başkan yardımcısı George Bush, onu özel temsilci olarak Küba'ya, Fidel Castro ile görüşmeye gönderdi. Castro'ya ABD harekâtı hakkında bilgi verdi; çıkarma yapan ABD birliklerine karşı konmamasını sağladı. Nikaragua'ya karşı ABD'nin hazırladığı komplolara katıldı. Daha sonra ABD yönetimiyle arası açıldı. Eylül 1985'te muhalefet önderi Hugo Spadafora'yı öldürtmekle suçlandı. Kendisini görevden almaya kalkışan Cumhurbaşkanı Delvalle, Parlamento tarafından başkanlıktan düşürüldü. ABD. Noriega'ya karşı bir yıpratma kampanyası açtı. 1989 yılında ABD'nin Panamá'ya müdahalesi sonucu devrilen Noriega, uyuşturucu kaçakçılığı, para aklamak, şantaj yoluyla çıkar elde etmek gibi 10 ayrı iddiadan yargılanmak üzere ABD'ye teslim edildi. 1990-1992 arasında tutuklu olarak yargılanan eski diktatör, temmuz 1992'de 40 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

NORİK KATI a. Yerbil. Alp bölgesinde trias sisteminin katı. (Eşanl. NORİYEN.)

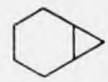
NORİLSK, Rusya Federasyonu'nda kent, Sibirya'da, Taymir yarımadasında, Pyasina kıyısında; 174 000 nüf. (1989). Madenkömürü yatağı. Bakır ve nikel madenleri. Metalürji kombinası. Kimyasal gübreler.

NORİT a. (fr. *norite,* öz. a. *Norique*'ten). Ortopiroksenli gabbro.

NORİTO a. (japonca sözc.). Japonya'da şinto dininin bazı ayinlerinde okunan dinsel metinlere verilen ad. Günümüze ulaşan en eski noritolar 28 tanedir ve *Engi-şiki* (*Engi dönemi ayin usulleri,* 927) adlı kitapta toplanmıştır, ama kökenleri daha eskiye uzanır: arkaik üslupları, japoncanın olasılıkla *Kociki** (712) döneminden önceki durumunu gösteren bir belge niteliğindedir.

NORİYEN sıf. (fr. *norien*). Yerbil. NORİK KATI'nın eşanlamlısı.

NORKARAN a. (fr. *norcarane*). Org. kim. Formülü, C_7H_{12} olan bisiklo (4, 1, 0) heptanın yaygın adı. Norkaranın trimetilli türevi, karenin hidrojenlenmesi sonunda oluşan ve doymuş bir hidrokarbon olan karandır.

norkaran

Norkuh kalesi, Van'ın Gürpınar ilçesinde urartu kalesi; Erek dağlarının G.-B.'ya doğru uzanan kesiminde, Norkuh dağı üzerindedir. İç kale ve aşağı kent kesimlerinden oluşur. İç kale, duvarların taş işçiliği ve ele geçen seramiklerle İ.Ö. VIII. yy.'dan önceye tarihlendirilirken, aşağı kentte VIII.-VII. yy.'lardan yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

NORLİND (Tobias), isveçli müzikolog (Vellinge, Schonen, 1879 - Stockholm 1947). İskandinav müziğinin kökenleri, folklor, Jenny Lind, Beethoven, Wagner, çalgılar vb. üzerine birçok kitap yazdı. 1922'de bir müzik sözlüğü yayımladı.

NORLÖSİN a. (fr. *norleucine*). Org. kim. Formülü

$$CH_3—(CH_2)_3—CH(NH_2)—CO_2H$$

olan amino-2 heksanoik asidin yaygın adı; lösin ile izolösinin normal zincirli bir izomeridir.

NORM a. (fr. *norme,* lat. *norma,* gönye, kural'dan). **1.** Her türlü yargının üstü kapalı olarak ya da açıkça dayandığı kural, ilke, kriter; model: *Bir toplumun kabul ettiği normlara göre davranmak.* **—2.** Bir toplumsal grubun kendisi için ilke edindiği ve grup üyelerinin eylemlerini yönlendiren davranış kurallarının tümü.

—Ceb. DÜZGÜ'nün eşanlamlısı.

—Huk. *Varsayımsal norm* ya da *temel norm,* Kelsen tarafından, tüm hukuk düzeninin temelinde yer aldığı ve bu düzenin geçerliliğinin mantıksal kaynağını oluşturduğu varsayılan kural.

—Ölçbil. *Norm sayılar,* standartlara uyulması amacıyla, üreticilere, ürettikleri ürünlerin ayırtedici büyüklüklerinin (uzunluk, hız, güç, direnç vb.) değerlerini aralarında seçmeleri için önerilen, geometrik bir dizi oluşturacak biçimde sıraya konmuş sayılar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Petrogr. Bir kayacın kuramsal mineral bileşimi. (Bir kayacın kimyasal çözümlemesinden yola çıkarak hesaplanır. Magma kayaçları için en çok kullanılan norm, yaratıcılarının adından [Clark, İddings, Pearson ve Washington] dolayı CİPW normu olarak adlandırılır.)

—Ruhbil. Ayarlayıcı.

—Teknol. STANDART'ın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Ölçbil. *Norm sayılar.* Charles Renard tarafından bulunan ve bu nedenle aynı zamanda Renard sergileri olarak da adlandırılan norm sayılar, 10'un tamsayı kuvvetlerini de içeren ve geometrik dizi katsayıları $\sqrt[5]{10}$, $\sqrt[10]{10}$, $\sqrt[20]{10}$, $\sqrt[40]{10}$ olan geometrik serilerden oluşur. Böylece, örneğin $\sqrt[10]{10}$ 'un değerinin yakla-

şık olarak 1,25 olduğu göz önünde bulundurulursa R10 serisi 100, 125, 160, 200, 250, 315, 400, 500, 630, 800, 1 000 sayılarından ve bu sayıları 10'un bir tamsayı kuvvetiyle çarparak ya da bir tamsayı kuvvetine bölerek elde edilen bütün sayılardan oluşur.

NORMA a. Ondalık logaritması 0,1 olan sayıya eşit logaritma bölüntüsünün adımı, yani 1,2589. (Norma, norma sayılarında taban olarak kullanılan geometrik dizinin oranıdır [Renard serisi]. Bir N sayısı, kendi logaritmasının 10 katına eşit bir norma sayısıyla ifade edilir: 10 log N = *n* norma. 20 sayısı 13 norma, 100 sayısı 20 norma vb. eder.)

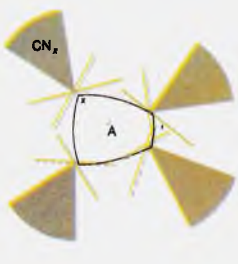
NORMA, Cetvel* takımyıldızının latince adı (kısalt. Nor).

Norma, Vincenzo Bellini'nin 2 perdelik lirik trajedisi. Librettosunu, Soumet'nin *l'Infanticide* adlı yapıtından yararlanarak Felice Romani'nin yazdığı opera ilk kez 1831'de Scala di Milano'da sahnelendi. Şarkıcı Giuditta Pasta için yazılan bu yapıt, yeniklasikçilik, bel canto ve yeni bir akım olan romantizm arasında ideal bir dengeyi temsil eder. Druidler korosu ve cavatina'sı ile, kadın druidlerin yakarışı *(Casta diva)*, bu partisyonun en ünlü bölümleridir.

NORMAL, -li sıf. (fr. *normal*; lat. *normalis*, *norma*, gönye, kural'dan). **1.** Ölçü olarak kabul edilen bir ortalamaya uygun olan, kuraldışı hiçbir yönü bulunmayan bir şey için kullanılır: *Yaşına göre boyu normal. Normal bir zekâsı var. Normal kiloya gelmek.* **—2.** Hiçbir bozukluk, düzensizlik göstermeyen; bir şeyin, bir varlığın yapısına, düzenine, oluşumuna uygun olan şey için kullanılır: *Kalp atışları normal değil. Bir aygıtın normal çalışması.* **—3.** Alışkanlıklara uyan, hiçbir şaşırtıcı, yadırgatıcı yönü bulunmayan şey için kullanılır: *Normal durumlarda böyle davranmaz. Normal zamanlarda böyle yapmaz.* **—4.** Öngörülebilir, mantıklı, anlaşılır bir şey için kullanılır: *Koşullar göz önüne alındığında, böyle davranması normaldir.* **—5.** Uygun ve adaletli olana ters düşmeyen şey için kullanılır: *Bu kalitede bir mal için normal bir fiyat.* **—6.** Beklentileri, yaşama ve düşünme biçimi insanların genel doğasıyla çelişmeyen, ondan ayrılmayan, onunla orantısızlık göstermeyen bir kimse için kullanılır: *O da normal bir insandır; herkes gibi yemesi, içmesi ve uyuması gerekiyor. Sen normal bir insan değilsin.* **—7.** Tek başına kullanıldığında, söylenilenin şaşırtıcı, yadırgatıcı hiçbir yönünün bulunmadığını belirtir: *—İşten atılmış. —Normal, bir gün işe vaktinde gittiğini görmedim.* **—8.** *Normal olmamak*, zihinsel özürlü olmak. || *Çok normal*, anlaşılabilir, hoşgörülebilir *(tkz.)*.

—Anal. kim. *Normal çözelti*, her litresinde bir mol etkin element bulunan ve kimyasal nicelik belirlemelerinde kullanılan ayarlanmış çözelti. (Normal çözeltiler, titre etme koşullarına göre daha derişik [2 normal, 5 normal vb.] ya da daha seyreltik [0,1 normal, 0,01 normal vb.] olarak hazırlanabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ceb. *Normal altgrup*, SEÇKİN* ALTGRUP' un eşanlamlısı. || *Normal matris*, kendi ek matrisiyle değişimli olan karmaşık elemanlı matris (MM* = M*M). [Her normal matris köşegenlenebilir.] || *Bir* k *cisminin normal genişlemesi*, *k* nin K cebirsel genişlemesi, öyle ki K nin her elemanının minimal polinomu, *k* de birinci dereceden çarpanlara ayrılır. (K, bütün öbür kökleri içerir) || *Bir* K *değişmeli cismi üzerinde bir vektör uzayının normal içyapı* E *uygulaması*, kendi *f** ek içyapı uygulamasıyla değişmeli olan *f* içyapı uygulaması, ($f \circ f^* = f^* \circ f$). [E, ℂ cismi üzerinde sonlu boyutlu bir vektörel Hermite uzayı olduğuna göre, E nin bir U içyapı uygulamasının özvektörlerinden oluşan dikdüzgülü bir taban varsa, U uygulaması normaldir.]

A ya *x* te **normal** olan koni

—Dağc. *Normal yol*, bir tırmanışta en kolay yol.

—Dy. *Normal hat*, hat genişliği 1,435 m olan ve dünya demiryolu ağlarının yaklaşık % 60'ı tarafından benimsenen hat.

—Eczc. *Normal dozlu hap*, östrojen ve progesteron içeren ve östrojen oranı 50 mikrogram olan doğum kontrol hapı.

—Fizs. kim. *Normal durum*, bir maddenin 0 °C sıcaklıkta ve 1 atmosfer basınç altında bulunması.

—Geom. *Normal vektör*, kimi kez Frénet üçdüzlemlisinin $\vec{n}$ vektörü. || *Bir* Γ *eğrisinin* M *deki normal düzlemi*, gösterilişler, Frénet* üçdüzlemlisindeki gibi olduğuna göre (M, $\vec{n}$, $\vec{b}$) düzlemi. || *Bir* S *yüzeyinin, bir* M *noktasında* $\vec{t}$ *doğrultusuna göre normal eğriliği*, gösterilişler, Darboux* üçdüzlemlisinin gösterilişleri olmak üzere $\frac{\cos\theta}{\rho}$ sayısı. [θ = 0 ise, M deki normal eğrilikten söz edilir; kimi kez (*u*, *v*) M nin koordinatları olmak üzere "(d*u*, d*v*) doğrultusuna göre" diye kesinlik kazandırılır.] || *Bir* S *yüzeyinin* M *deki normal düzlemi*, M den geçip S içinde bulunan bir eğrinin normal düzlemi. || *Bir* S *yüzeyinin* M *deki normal kesiti*, gösterilişler Darboux üçdüzlemlisindeki gibi olmak üzere, S ile (M, $\vec{t}$, $\vec{\nu}$) normal düzleminin arakesiti. || *Bir* S *yüzeyinin, bir* M *noktasındaki normal vektörü*, S nin M deki normalinin doğrultu vektörü. ($\vec{\nu}$, birim olduğundan özel bir doğrultu vektörüdür.)

—Hidr. pnöm. *Normal kapalı, normal açık*, bir devrede, bir boruda, durma konumunda kapalı ya da açık olan bir kontak, bir bağlantı, bir geçit için kullanılır.

—İkt. *Normal fiyat*, bir malın arz ve talebinin denge halinde bulunduğu tam rekabet koşullarında oluşan uzun dönem fiyatı. (Klasik kurama göre, normal fiyat, normal kârı da içeren maliyete eşittir.)

—İnş. *Normal kat planı*, çok katlı bir ticaret yapısında ya da bir konutta, birçok katta yinelenen plan (zemin katı, asma kat, teknik amaçlı ya da daha alçak üst katların tersine).

—Jeod. *Bir noktanın normal yükseltisi*, bir noktanın jeopotansiyel kotunun, seçilen karşılaştırma elipsoitiyle bu nokta arasındaki normal ortalama yerçekimi değerine bölümü.

—Mant. Önerme hesabında, birlikte-evetlemeli normal biçim için kullanılır. [Önerme hesabının bir F formülünün birlikte-evetlemeli normal biçiminde, F ye ait önerme harflerinin ayrıklık eklemi ya da değillemesi olan terimlerin bir birlikte-evetleme biçimine sahip olan F' formülüne "normal" denir. Örneğin $\neg((p \vee q) \rightarrow \neg p)$ formülünün birlikte-evetlemeli normal biçimi, $(p \vee q) \& \neg p$ dir. Önerme hesabının bir F formülünün ayrıklı normal biçimi, F ye ait önerme harflerinin birlikte-evetleme ya da değillemesi olan terimlerin bir ayrıklık eklemi biçimine sahip ve F ye eşdeğerli olan bir F" formülüdür. Örneğin, önceki formülün ayrıklı normal biçimi, $(p \& q) \vee (p \& \neg q)$ dür.

—Org. kim. Karbon zincirinde herhangi bir dallanma olmayan organik bileşikler için kullanılır (Örneğin normal bütanın, yani n-bütanın formülü $CH_3—(CH_2)_2—CH_3$ tür.)

—Orm. san. *Normal kesim*, orman amenajmanı için öngörülen kesim.

—Ölçbil. Değeri bir deneyden diğerine hafifçe değişebilen doğal bir fiziksel büyüklüğün kabul edilmiş referans değerine ilişkin deyim. (Normal atmosfer basıncı, yani normal basınç, 101 325 Pa'ya ya da g_n = 9,80665 m/sn²'lik normal yerçekimi ivmesinin etkisi altında kalan ve özgül kütlesi ρ_n = 13,595 g/cm³ olan normal cıvanın 760 mm yüksekliğindeki barometrik sütununa karşılık gelir.)

—Psik. Normallik durumunda olduğu düşünülen kimseye denir.

—Topol. Herhangi iki kapalı kümesi ayrık olduğunda, her biri ayrık iki dolaya sahip olan bir ayrık uzay için kullanılır. || A *ya* x *te normal olan koni*, A sonlu boyutlu bir afin uzayın kapalı bir dışbükeyi olduğuna göre, A ya *x* te dayanan aşırıdüzlemlere dikgen olan ve A ya ait olmayan bir aşırıdüzlem tarafından bulunan, *x* başlangıçlı bütün yarıdoğruların birleşimi. (Şekilde, bu koni CN_x ile gösterilmiştir ve uzayın boyutu 2 dir.) || *Normal Montel ailesi*, özel Montel* uzayı.

—Verg. huk. *Normal fiyat*, birbirinden bağımsız bir alıcı ile bir satıcının tam ve serbest rekabet koşulları içinde uyuştuğu varsayılan fiyat. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Bir genişleme sonucu açılmış kırık için kullanılır. || Başlangıçtaki kutupsallığını koruyan bir kıvrım dizisi ya da kanadı için kullanılır.

◆ a. **1.** Ortalamalara, kurallara uyan; bir şeyin, bir varlığın yapısına, alışkanlıklara uygun olan şey: *Normalden farklı davranmak. Hava sıcaklıkları mevsim normallerinin altında. Durum normale dönüyor.* **—2.** *Normalde*, genel olarak; normal olarak: *Normalde bu kadar erken kalkmaz. Normalde bir saat önce orada olmalıydık.*

—Geom. *Asal normal*, bir uzay eğrisinin, bir noktasında, dokunum düzlemi üzerinde bulunan normali. || *Bir* Γ *eğrisinin bir* M *noktasındaki normali*, Γ nın M deki teğetine M de dikgen olan doğru. (Γ, C² sınıfından düzgün eğri oldukça bu normal vardır. [→ FRENET İŞARETİ ya da ÜÇDÜZLEMLİSİ.]) || *Bir* S *yüzeyinde bulunan bir* Γ *eğrisinin bir* M *noktasındaki jeodezik normali*, Γ nın, S nin M deki teğet düzlem üzerinde bulunan, M deki normali. (Bu normalin doğrultu vektörü Darboux* üçdüzlemlisinin $\vec{g}$ vektörüdür.) || *Bir* S *yüzeyinin bir* M *noktasındaki normali*, S nın M noktasındaki teğet düzlemine M noktasında dikgen olan doğru. [M düzgün nokta ve S yüzeyi C¹ sınıfından olunca normal vardır. (U, *f*), S nın M(*u*, *v*) deki uygulanabilen bir parametrik gösterilişi ise $\vec{N} = \frac{\partial f}{\partial u} \wedge \frac{\partial f}{\partial v}$ bu noktadaki bir doğrultu vektörüdür.] || *Descartesçı normal*, bir düzlemsel eğri (aynı biçimde bir yüzey) ile apsis ekseni (aynı biçimde apsis ve ordinat eksenlerini içeren düzlem) arasında kalan normal parçası.

—Meteorol. Bir meteoroloji öğesinin (sıcaklık, yağışlılık, bulutluluk vb.) en az otuz yıllık bir dönem üzerinden alınan ortalaması.

◆ be. **1.** Normal, alışılmış, olağan biçimde: *Toplantıda hiç de normal davranmadın. Felaket günü herşey normal görünüyordu.* **—2.** *Normal olarak*, normalin dışında bir olay olmadığı takdirde, normalde: *Normal olarak iki saat sonra İzmir'de olmamız gerekir.*

—ANSİKL. Anal. kim. *Normal çözeltiler.* Normal çözeltilerin her santimetre küpünde eşdeğer etkin element bulunur. Bir normal çözeltinin her santimetre küpü, diğer bir normal çözeltinin her santimetre küpünü yansızlaştırır, yükseltger ya da indirger. Bu da genel çözümleme hesaplarının yapılmasını kolaylaştırır. Asitölçüm ile alkaliölçümde kullanılan normal çözeltilerin her litresinde 1 mol asit H^+ ya da 1 mol bazik OH^- elementleri yer alır; bu da örneğin litre başına 1 mol hidroklorik aside ya da yarım mol sülfürik aside denk düşer. Normal yükseltgen çözeltiler, litre başına 1 mol yükseltgen element içerir, yani normal permanganat asidi çözeltisinde litre başına 1/5 mol yükseltgen element vardır (2 $KMnO_4$, 5 O açığa çıkarır). Normal indirgen çözeltilerdeyse litre başına 1 mol indirgen element bulunur; buna göre normal arsenit asidi çözeltisinin her litresinde 1/4 mol arsenik III oksit vardır (As_2O_3, 2 O bağlar).

—Verg. huk. Dışalım eşyasının gümrük vergisine esas olan değeri, gümrük vergisi ödeme yükümlülüğünün başladığı tarihteki normal fiyatıdır. Bu fiyat saptanırken, eşyanın alıcıya, Türkiye'de giriş liman ya da yerinde teslim edildiği; eşyanın sa-

tışına ve Türkiye'de giriş liman ya da yerinde teslimine ilişkin bütün giderlerin (nakliye ve sigorta, yurtdışında ödenmesi gereken vergi ve resimler, ambalaj bedelleri, yükleme giderleri vb.) satıcıya ait bulunduğu, dolayısıyla normal fiyatın içinde olduğu; Türkiye'de ödenmesi gereken vergi ve resimlerin alıcıya ait olduğu, dolayısıyla eşyanın normal fiyatı içinde bulunmadığı varsayılır (Gümrük k. md. 65).

NORMALALTI a. Geom. Duruma göre descartesçı normalin apsisler ekseni üzerine ya da kotu sıfır olan düzlem üzerine izdüşümü. [Dikdüzgüsel bir işaret sistemine bağlanmış düzlemde, bir $M_0(x_0, y_0)$ noktasındaki normalin denklemi $(x-x_0)+y'_0\cdot(y-y_0)=0$ dır; normalaltının ölçüsü ise $|y_0\cdot y'_0|$ dür.]

NORMALDIŞI sıf. Parapsikolojinin incelediği olaylar gibi, normalliğin sınırları ötesinde kalan olaylara denir.

◆ a. Normaldışı olayların tümü.

NORMALİTE a. (fr. *normalité*). Anal. kim. Titre edilmiş bir çözeltinin derişiminin, aynı maddeden hazırlanmış normal bir çözeltinin derişimine oranı. (Bir normal çözeltinin, normalitesi 1'dir; buna faktör de denir.) [Eşanl. NORMALLİK]

NORMALİZASYON a. (fr. *normalisation*). Bilş. Bilgisayarda, kayan virgüllü bir sayının mantisinin en solundaki rakamı sıfırdan farklı yapmaya dayanan işlem. (Bunu yapmak için mantis sıfıra eşit olmayan ilk rakama ulaşılıncaya dek sola kaydırılır; sayının tamsayı kısmı uygun biçimde ayarlanır; bilgisayarlara ve bunların kayan virgüllerinin lojiğine bağlı olarak bu işlem ikili, onlu ya da onaltılı bir tabanda yapılır.)

NORMALLENMİŞ sıf. Arit. *Bir ondalık sayının normallenmiş yazılışı*, bir ondalık sayının normallenmiş bir dalgalı sayıyla yazılışı.

NORMALLEŞME a. Normalleşmek eylemi.

NORMALLEŞMEK gçz. f. **1.** Genel kurala, alışılmışa uygun bir duruma gelmek: *İki ülke arasındaki ilişkiler giderek normalleşiyor.* **—2.** Artık yadırganmaz olmak, normal sayılmak: *Bu tür ilişkiler artık normalleşti, kimse ayıplamıyor.*

◆ **normalleştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi normalleştirmek*, onu genel kurala, alışılmışa, normale uygun duruma getirmek: *İlişkileri normalleştirmek.*

—Metalürj. Normalleştirme işlemini gerçekleştirmek.

◆ **normalleştirilmek** edilg. f. Normalleştirmek işine konu olmak.

—Mant. *Normalleştirilmiş türetme*, bütün kopuklukların ortadan kaldırıldığı ve her formülün, tanıtlanan formülün bir alt formülü olduğu türetme. (Böyle bir türetme, varsayımlardan, doğrudan doğruya ve dolambaçsız bir biçimde vargıya ulaşan bir tanıtlamadır.)

NORMALLEŞTİRME a. Normalleştirmek eylemi.

—Mant. *Normalleştirme teoremi*, Gentzen'in tanıtlama kuramı teoremi; bu teoreme göre, bir doğal tümdengelim sistemi içindeki her türetme normalleştirilebilir.

—Metalürj. Yapısı bozulmuş olan bir parçaya, tanelerine normal iriliklerini kazandırmak ve iç gerilimleri gidermek amacıyla uygulanan ve parçanın dönüşüm noktasının biraz üzerindeki bir sıcaklığa kadar ısıtıldıktan sonra ağır ağır soğutulmasından oluşan ısıl işlem. || Yapısı kırılgan ya da heterojen olan (örneğin aşırıısıtılmış) bir metalin tanelerinin küçültülmesini sağlayan ısıl işlem. (Çeliklerin normalleştirme tavlamasının amaçlarından biri de budur.)

—Ruhbil. Bir değerler dizisinin, normal bir dağıtıma elverişli hale getirilecek biçimde değiştirilmesi. (Bazı ayarlama işlemlerinde bu yönteme başvurulur.)

—Topruhbil. Bireyler ya da alt gruplar arasında, uzlaşmaya ve karşılıklı duruşların eşitlenmesine yol açan etkileşim. (Normalleştirme, etki biçimlerinden birini oluşturur.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Topruhbil. "Normalleştirme" kavramı, bireyler arasındaki değiş tokuşlar sırasında ortaya çıkan ve herkesin kabul edebileceği bir yargı ya da görüş normu oluşturmayı amaçlayan karşılıklı baskıyı belirtikleştirir. Bu süreç, eşdeğer sayılan ve kendilerini ödün vermeyecek kadar bağlı görmeyen herkesin gözünde görüşleri eşit bir ağırlık taşıyan bireylerden kaynaklanan norm, yargı ve cevapların, başlangıçtaki bir çoğulluğunu içerir. Araya örtük bir tartışma karışır ve bireyler bu tartışmadan sonra farklılıkların ortadan kaldırılması ve eşitleştirilmesiyle bir yargı yakınsamasına erişirlerken, her türlü çatışma olanağını da önlerler.

NORMALLEŞTİRMEK → NORMALLEŞMEK.

NORMALLEYİCİ a. Ceb. *Bir G çarpım grubunun bir H parçasının normalleyicisi*, G nin $x^{-1}Hx=H$ yi gerçekleyen x elemanlarından oluşan altgrup.

NORMALLİK a. Normal olma durumu.

—Anal. kim. NORMALİTE'nin eşanlamlısı.

—Psik. Kişinin başkalarıyla ve kendi kendisiyle ilişkilerinin -karşı koyuşları etkili olmak koşuluyla, ne tür gizli çatışmalar içinde olursa olsun- olumlu bir özellik taşıması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Psik. Psikiyatrinin tedavi konusu, toplumsal gereklerden sapma gösteren durumlardır. R. Bastide'in dediği (1965) gibi, "psikiyatr, akıl hastalığının halk arasında yaygın tanımını benimser ve deliliği bazı kategorilere ayırarak bunu daha açık ve daha incelikli bir biçime sokmakla yetinir". Bazılarına göre, normalle anormal arasında ancak bir derece farkı vardır; normal, ortalama durum olarak, anormalse bu durumdan bir ayrılış, yani bir sapkınlık olarak tanımlanır. Normallik eşiği, toplumsal grubun hoşgörüsüne bağlıdır. Başka bazı uzmanlara göreyse, normalle patolojik arasında bir nitelik farkı vardır. Bu farkın tanımlanmasında çeşitli ölçütler kullanılabilir: *bütünleşme* (patolojik, aşağılığın bir biçimidir), *uyum* (normal, çevresine uyum sağlayandır), *bağımsızlık* (normal kişi, kendisini başkasından bağımsız olarak yönetebilendir) ve *yaratıcılık*. Oysa, bu ölçütlerin hiçbiri büsbütün yeterli değildir. Bu yüzden R. Laing şöyle der: "Bence akıl sağlığının ya da psikozun ölçütü olarak, birisi herkesçe sağlam akıllı olarak kabul edilen iki kişi arasındaki anlaşma ya da anlaşmazlık derecesini almak gerekir".

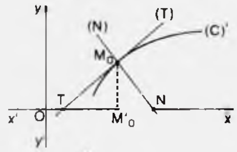
S. Freud, psişik bozuklukları, üç merci (ben, o, üstben) arasındaki çatışma olarak belirledikten (1924) sonra, normal davranışı nevrozla psikozun bir karışımı olarak tanımlar: "Biz, normal ya da sağlıklı diye, bu iki tepki biçimine özgü bazı çizgileri kendinde birleştiren davranışa diyoruz; öyle ki bu davranış, nevroz gibi gerçekliği inkâr etmez, ama daha sonra psikoz gibi iç değişiklikler meydana getirmeye çalışır." Bazı psikanalistler, kişilik yapısının tanısıyla normalliğin tanısını birbirinden ayırırlar, çünkü onlara göre normalliğin tanısı kişinin kendi öz psişik yapısına (nevrotik, psikotik vb.) uyum sağlayış tarzının incelenmesini de içerir. D. Anzieu'ye göre (1959) normallik, her türlü yaşam koşulunda kişinin kendi bilinçdışının önlenmesi olanaksız belirtilerine, bunalıma düşmeksizin karşı koyabilme yeteneğidir.

NORMAN, ABD'de (Oklahoma) kent, Oklahoma City'nin G.'inde; 68 000 nüf. Üniversite.

NORMAN (Birger), isveçli yazar (Svanö, Ångermanland, 1914). Bağımlı bir sosyalistti, hafif alaycı bir havanın görüldüğü özlem dolu şiirlerle (*Chants au bord du fleuve* [fr. çev.], 1951; *Exercises digitaux en hiver* [fr. çev.], 1979) oyalanmaya çalıştıysa da, coşkusunu tam anlamıyla romanlarında (*Ådalen* 31, 1960) dile getirmiştir.

NORMAN KATI a. Batı Avrupa'da, 0-25 m arasındaki yüksek kumsalları karşılayan, Dördüncü Zaman'ın geç dönemlerinde oluşmuş kat. (Yaklaşık yaşı: günümüzden -80 000 ile- 100 000 yıl kadar önce.)

NORMANDİYA, fr. **Normandie,** Kuzey-batı Fransa'da tarihsel il, Manş kıyısında; iki bölgede *(Aşağı Normandiya, Yukarı Normandiya)* toplanan beş *département*'a ayrılır.

M'_0N : normalaltı

COĞRAFYA

Bresle ve Dives ırmakları arasında uzanan, Sen ırmağının suladığı Yukarı Normandiya, Kretase devri'nde oluşmuş bir yüksek platodur (100-200 m). Dives'in batısındaki Aşağı Normandiya'ysa, kıyıyla Normandiya tepeleri arasındaki kireçli düzlüklerden oluşan Caen'i, Cotentin yarımadasını ve Bocage Normand'ı (417 m) kapsar. Normandiya tepelerinden doğan Dives, Orne, Vire, Sienne, Sélune ırmakları Manş'a dökülür; aynı tepelerden doğup güneye doğru akan Mayenne ve Sarthe ise Loire'a kavuşur.

Kıyılar, özellikle Yukarı Normandiya'da, yüksektir: burada plato, denize yüksekliği 100 m'yi bulan yalıyarlarla iner. Sen ırmağı ağzının batısındaysa kıyı alçak ve kumlarla örtülüdür.

Normandiya'da yağışlı ılıman iklim egemendir.

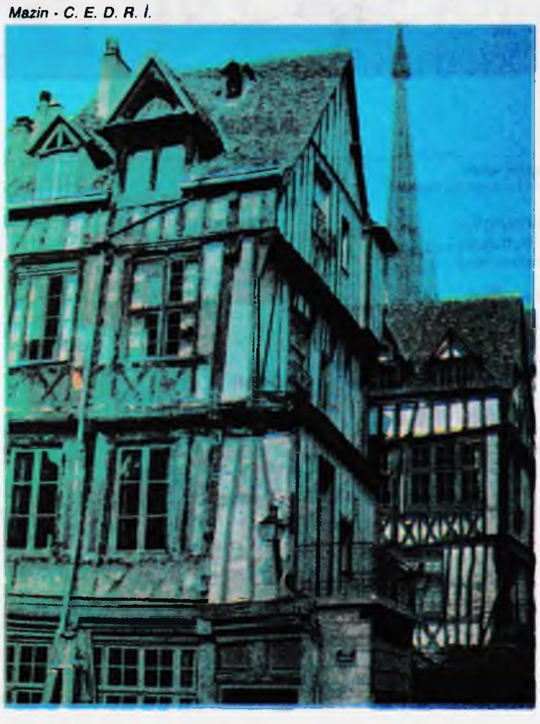
Tarım ilin başlıca etkinlik kesimidir: tahıllar, yem bitkileri, şekerpancarı, meyve, et ve süt hayvancılığı, şarap, süt, peynir. Cotentin'deki balıkçılık önemli bir gelir kaynağıdır. Bocage Normand'da demir cevheri. Sanayi çeşitlenmiştir; en önemli sanayi dalı, özellikle Rouen'da (bölgenin en büyük sanayi merkezi ve etkin bir ırmak limanıdır) bulunan pamuklu dokuma sanayisidir. Öbür önemli limanlar: Le Havre, Caen, Cherbourg, Dieppe. İç kesimdeki önemli merkezler: Évreux, Alençon, Lisieux.

TARİH

Çeşitli halkların bir araya geldikleri ülkeyi Augustus Lugdunensis'e (Lyonnaise)

Normandiya
Rouen'da (Seine-Maritime) dolma tekniğiyle yapılmış evler (Ortaçağ sonu)

Mazin - C. E. D. R. İ.

kattı (İ.Ö. 16-13). III. ve IV. yy.'larda Normandiya'nın tarihsel sınırları saptandı ve bölgeye hıristiyanlık yerleşti. Franklar (V. yy.) benedikten rahipliği destekledilerse de (Jumièges, Mont-Saint-Michel [709]) Normanlar, barışçıl bir biçimde yerleşmelerinden önce, ülkeye büyük zararlar verdiler. Sade Charles, Yukarı Normandiya'yı Rollon'a verdi (Saint-Clair-sur-Epte antlaşması, 911). Bunun üzerine ülke, fatihlerinin adını aldı. Dük Rollon ve ardılları, ülkenin sınırlarını genişlettiler, kral karşısındaki vasallıkları salt biçimsel bir bağlılığa dönüştü. Dük, "Normandiya kralı" durumuna geldiyse de, Capetler hanedanının sadık bir müttefiki olarak kaldı.

Fatih William (1035-1087), baronların bir ayaklanmasını bastırdıktan sonra, ülkenin birliğini sağlayan sınırlı bir konsey *(Curia)* yardımıyla yönetimi sağladı. Boylu boyunca kaleler dikilen sınır, güneyde Maine'in katılmasıyla düzeltildi. Düklerin gücü, özellikle İngiltere'nin fethinden (1066) sonra, Fransa kralını kaygılandırmaya başladı. Fatih William'ın oğulları arasındaki uyuşmazlıklar yüzünden bir ara güçten düşen eyalet, Henry I of England döneminde, Fransa kralının düşmanlığına rağmen, yönetsel istikrar ve sağlıklı ekonomiye yeniden kavuştu ve Fransa kralı, Normandiya dükünün Maine ve Bretagne üzerindeki metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı (Gisors antlaşması, 1113).

Henry I'in veraseti, vârisi Matilda'nın Anjou kontu Geoffroi Plantagenet ile evlenmesi dolayısıyla yeni bir bunalıma yol açtı ve bu bunalım, Matilda'nın oğlu ve İngiltere kralı Henry II (1154-1189) kendi norman devletlerini yeniden kuruncaya kadar sürdü. Kentler, bağışıklık ve dokunulmazlık sağladılar (Rouen karar ve yönetmelikleri, 1170'e doğr.), ancak siyasal bakımdan bağımlı kalmalarına rağmen, Fransa hükümdarlarının (Louis VII, ardından Philippe-Auguste) düşmanlığı yatışmadı. Aslan yürekli Richard, Philippe-Auguste'ün tutkularını bastırmak başarısını gösterdiyse de, 1199-1202 arasında düklük yapan kardeşi Yurtsuz John, fransız mülklerini yitirme cezasına çarptırıldı.

Normandiya'nın fethinden sonra Fransa kralları, kurumlara ve gelenek-görenek hukukuna saygı içinde, "fransız barışı"nı sağlayarak halkların dostluğunu kazandılar. Bununla birlikte, yörecilik yeniden doğdu (Louis X'un Normanlar'a bahşettiği Ferman, 1315) ve Yüz Yıl Savaşları eyaletin yağma edilmesine ve İngilizler ile Fransızlar arasında parçalanmasına yol açtı. İngiltere kralları, eyalete bağışıklık ve yararlar sağlayarak (Caen'da bir üniversite kurulması, 1432), onu Fransa'dan koparmaya çalıştılarsa da ayaklanmalar, Fransızlar'ın eyaleti yeniden fethetmelerine (1436-1450) yardımcı oldu ve Charles VII, eyalet kurumlarına resmi bir nitelik kazandırdı. Louis XI'den başlayarak, krallık mülküne bağlı olduğu ilan edilen Normandiya, bazı ayrıcalıkların korunmasına rağmen, Fransa tarihine gerçekten girdi.

Normandiya atı, XIX. yy. sonunda, dünyanın en iyi, en gösterişli, enerjik ve dayanıklı koşum atını sağlayan eski at ırkı.

Normandiya çıkarması, "Overlord" kod adıyla, haziran 1944'te general Eisenhower komutasındaki müttefik kuvvetlere Ouistreham ve Cotentin arasında, Sen körfezinde karaya çıkmak ve orada Batı Avrupa'nın kurtarılmasının hareket üssü olarak bir köprübaşı kurmak olanağı sağlayan harekâtların tümü. Hazırlığı aylarca süren, bir milyonu aşkın insanın ve çok sayıda gerecin Büyük Britanya'da toplanmasını gerektiren bu harekâttan önce, çıkarma bölgesi konusunda Wehrmacht'ı yanıltmak için Fransa'da birçok stratejik hava bombardımanı yapıldı ve şaşırtma planı düzenlendi.

5-6 haziran gecesi, zırhlılardan roketlerle donatılmış landing-craftlara kadar 2 000'i aşkın her türlü gemiyle desteklenen ve ilk aşamada 5 ingiliz ve amerikan tümenini taşıyan 4 126 çıkarma gemisi Normandiya kıyılarına doğru yöneldi. 7 500 uçak, hava desteğini sağlıyordu. 6 haziran sabahı 3 hava indirme tümeni Caen ve Carentan dolaylarına indirilirken, saldırı tümenleri de Hermanville, Saint-Aubin, Courseulles, Asnelles, Saint-Laurent ve Saint-Martin-de-Varreville'de karaya çıkıyorlardı. Baskın, etkisini gösterdi ve Saint-Laurent'da (Omaha) inatçı bir direnişe rağmen birçok köprübaşı kuruldu. 8 haziranda Bayeux, hiç zarar görmeden kurtarıldıysa da, İngilizler'in Caen'a girişini engellemek için 2 Panzerdivision, kentin her iki yanından müdahalede bulundu. 10 haziranda, Cotentin'deki amerikan birlikleriyle Saint-Laurent'a çıkan birliklerin birleşmelerinden sonra, Arromanches ve Saint-Laurent'da iki yapay liman kurulmasıyla, müttefik savaş düzeni insan ve gerecin yığıldıkları tek bir köprübaşı oluşturdu.

Normandiya savaşı, çıkarma harekâtından sonra, 21 ağustos 1944'e kadar, karaya çıkan kuvvetlerle (I. amerikan ordusu, II. ingiliz ordusu, ardından III. amerikan ordusu ve I. kanada ordusu) alman kuvvetlerini (VII. ordu ve V. zırhlı ordu) karşı karşıya getiren savaş.

10-27 haziran arasında, bir yandan hızla Caen ovasına açılmak ve öte yandan önemli bir limanı (Cherbourg) ele geçirmek gerekiyordu (yapay Saint-Laurent limanı 19 haziran fırtınasına dayanamadığı için Cherbourg'un ele geçirilmesi zorunluydu). Caen yönünde başarısızlığa uğrandıysa da, 17 haziranda 7. amerikan kolordusu Cotentin'i keserek Cherbourg garnizonunun bağlantılarını kesince, bu garnizonun direnişi 27 haziranda sona erdi.

Ardından, 27 haziran - 25 temmuz arasında, İngiliz-Kanadalılar tehlikeli saldırılara giriştiler ve 8 temmuzda Caen yıkıntılarına girerek Caen ovasına vardılar. Cotentin korusunda yerinde sayan amerikan tümenleri, Saint-Lô'yu ancak 18 temmuzda kurtarabildiler. Bunun üzerine Bradley, alman direnişini kırmaya girişmek üzere Kobra adı verilen çok büyük bir harekât düzenledi.

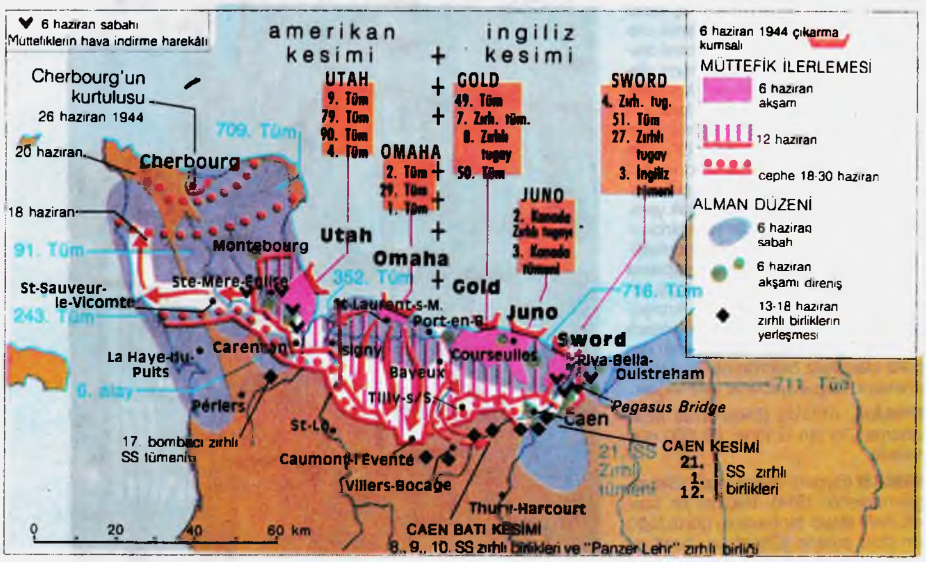
25 temmuzda Saint-Lô'nun batısında başlayan Kobra harekâtına, 2 temmuzda Rundstedt'in ve 18 temmuzda yaralanan Rommel'in yerine geçen Kluge karşı koymaya çalıştı. Karaya daha yeni çıkan Patton, iki zırhlı tümeni Coutances ve Avranches üzerine sürerek kısa sürede buralara erişince cephe yarıldı ve Bretagne kapısı açıldı. Buradan giren bir amerikan kolordusu bretagne limanları yönünde, bir başkası da Loire ve Mans yönünde ilerlemeye başladı. Ancak Patton ordusunun

Robert Capa-Magnum

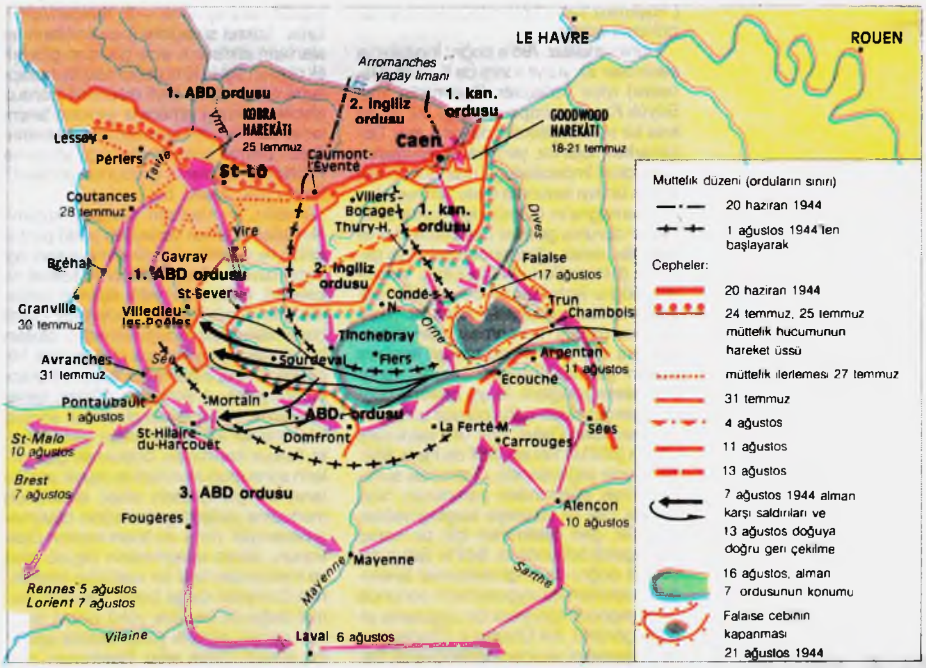

çıkarmadan sonra Omaha-Beach plajları

NORMANDİYA ÇIKARMASI (HAZİRAN 1944)

geçtiği yol, Avranches ve Mortain arasında daralıyordu. 6 ağustosta Kluge, Mortain'e bir karşı saldırı düzenleyerek bu yolu kesmeye çalıştı. Buna karşı Müttefikler, VII. alman ordusunu kuzeyden (Falaise yönünde I. kanada ordusu) ve güneyden (2. zırhlı tümeni fransız birliklerinden oluşan 15. amerikan kolordusunun Alençon ve Argentan'a doğru yöneldiği) bir kuşatma manevrasına girişti. 13 ağustosta Kluge, geri çekilme emrini verdiyse de alman birliklerinin bir bölümü, 19 ağustosta Chambois'da Amerikalılar'ın ve Kanadalılar'ın birleşmesiyle kapanan ağa düştü. 21 ağustosta Falaise cebi kesin olarak kapanırken, müttefik kuvvetler Rouen'dan Paris'e kadar (24 ağustosta 2. zırhlı birlik Paris'e girdi) Sen ve Aube (25 ağustosta Troyes'ya girildi) yönlerinde takibe başladılar.

NORMANDİYA SAVAŞI

■ **Normandiya sığırı,** önemli bir fransız sığır ırkı. (Normandiya'da öteden beri bulunan sığırların XIX. yy.'da shorthorn ve jersey sığırlarıyla melezleştirilmesinden elde edilmiştir. Büyük cüsseli ve daima üç renkten (sarı, siyah, beyaz) oluşan alaca donlu bir sığırdır. Süt ve et üretimine çok elverişli kombine bir tiptir. Birçok Güney Amerika ülkesine de ihraç edilmiştir.)

Normandiya sığırı (inek)

■ **NORMANLAR** ("Kuzey insanları"), Karolenjler döneminde İskandinavya'dan gelen (Norveçliler, Danimarkalılar, İsveçliler) ve kendilerine *Vikingler* diyen yağmacılara verilen ad. VIII. yy. sonunda etkinliklerinin ani bir artışına yol açan nedenler (iklim koşullarının şiddetlenmesi, aşırı nüfus, ticari pazarlar arayışı, hıristiyanlık zenginliklerinin çekiciliği) üzerinde hâlâ tartışılmaktadır. Normanlar, hızlı ve su içi derinliği düşük *snekkja* ya da *drakar*'ları sayesinde üstün bir denizcilik tekniğinden yararlanıyorlardı. İlkin balığı bol kıyıları ve ıssız toprakları sömürgeleştirmeye çalıştılar; ardından hıristiyan ve müslüman ülkelerde kaçak ticarete yöneldiler; iyi savunulmayan bir kesim bulduklarında, kentleri yağmaladılar ve bazen bölgenin fethine giriştiler.

Norveçliler Shetland adalarını (700'e doğr.), ardından G.-B.'ya doğru Orkney adalarını, İskoçya'nın kuzeyini (Sutherland, Caithness), Hebrides adalarını, Man adasını, Lancashire ve hatta İrlanda'yı (Dublin [838'e doğr.], Luimneach, Loch Garman, Port Láirge ve Corcaigh) sömürgeleştirdiler. Shetland adalarından başlayarak sömürgeleştirme, K.-B.'ya doğru Faerøerne adalarına (800'e doğr.), ardından İzlanda'ya (860'a doğr.) yayıldı. Kral Harald I'e karşı olan norveçli soylular, 890' dan başlayarak İzlanda'ya yerleştiler. Bir yüzyıl sonra Kızıl Erik, Grönland'a çıktıysa da, sömürgeleştirme sınırlı ve kısa süreli kaldı. Aynı zamanda *Vinland*'a da

NORMANLAR

(kuşkusuz Kanada'nın doğu kıyısının bir bölümü) erişildi.

Danimarkalılar, 795'e doğru İngiltere'ye saldırdılar. Bir yüzyıl sonra da K.-D.'da (Danelaw) iyice yerleştiler. Danimarka kralı Büyük Knud'un imparatorluğu, XI. yy.'da kısa bir süre İngiltere'yi de içine aldı. Danimarkalı kolonlar, yerli halkla kaynaştı.

Karolenj İmparatorluğu'nda Normanlar, ancak bir kıyı savunma filosu kurmuş olan Charlemagne'ın ölümünden sonra tehlikeli bir duruma geldiler. Danimarkalılar ve İsveçliler, ırmak ağızlarından saldırıya geçerek (841'de Sen, 845'te Elbe), yukarılara doğru ilerlediler ve bu ırmaklar boyunca tahkimli ordugâhlar kurdular. Süvarilerinin üzengi kullanması, derinliğine akınlara izin verdi. Pusu savaşı, kentlere baskın yapmak, yangın, ürküntü yaratmak olanağı sağladı. XI. yy. ortasına doğru, Germanya'dan daha güçsüz bir biçimde savunulan Galya, çok sert saldırılara uğradı (856'da Rouen, 857'de Paris, 859' da Noyon yağmalandı). O sıradaki surları yıkmak eğiliminden yararlanan Normanlar, pek bir direnişle karşılaşmadılar. Prensler, geri çekilmeleri için bir haraç *(danegeld)* ödüyorlardı. 845'te Galya'da, 856'ya doğru da Anglosaksonlar tarafından başlatılan bu uygulamanın sonunda yerel ekonomi için yıkıcı bir uygulama olduğu görüldü. Kel Charles II, Charlemagne'ın siyasetini yeniden canlandırarak Batı'nın savunmasını örgütlemeye giriştiyse de (nehirlerin akışını engelleme, kent surlarının yeniden yapılması), para ve sürekli ordu yokluğundan bu siyaset, kıtada başarısızlığa uğradı. Yağmalar ve *danegeld,* Batı'nın yıkımını tamamladı. Bunun üzerine istilacı, Batı'yı doğrudan sömürmeye girişti. Bu girişim sonucu, 7 norman devlet kuruldu. Norman devletlerin 3'ü anglosakson topraklarında (York, East -Anglia ve Beş kent birliği krallıkları), 4'ü de frank topraklarındaydı. Frank topraklarında kurulan devletler arasında, 841'e doğru oluşan Friesland ve 911'de yapılan Saint-Clair-sur-Epte antlaşması'yla dük Rollon'a bırakılan Epte ve deniz arasındaki ülke de vardı. Bu son sömürge çok geçmeden Normandiya* düklüğü adıyla Bretagne'a kadar yayıldı. Burada aristokrasiyi oluşturan Vikingler'in torunları, atalarından gelen bir taşkınlıkla ya düklerinin ardına takılarak İngiltere'nin fethine girişiyor (1066) ya da bireysel olarak, bizans ve islam düşmanı avrupa siyaseti çerçevesinde yer alan bir yayılmayla, Aversa (1030'a doğr.) ve Puglia (1043'e doğr.) kontlukları, Capua prensliği (1058), Sicilya kontluğu (1072), Antakya prensliği (1098) ve Sicilya krallığı (1130) gibi akdeniz devletleri kuruyorlardı.

İsveçliler ve Danimarkalılar, daha doğudaki bölgelere de ticari bir ilgi gösterdiler. VIII.-XI. yy.'lar arasında, Akdeniz müslüman korsanlarla dolup taşarken, Doğu ve Batı arasında aracılık hizmeti gördüler: Bizans'a ve Türkistan'a köle, kürk ve silah satarak, İngiltere ve Fransa'ya ipekli ve baharat getirdiler. İsveç (Gotland, Birka) ya da danimarka limanlarından başlayarak, baltık kıyısında kurulan sömürgelere çıkıyor, ardından rus nehirleri yoluyla Karadeniz ya da Hazar'a ulaşıyorlardı. Sonradan basileusun varang muhafız birliğinde hizmet görecek savaşçılar da onlarla birlikte dolaşıyorlardı. Rurik ve Oleg gibi önderlerin yönettiği ve *Varegler* ya da *Ruslar* diye adlandırılan bu İskandinavlar'ın, kendilerini çağıran kentlerde (Kiev, Novgorod) iktidarı ellerine aldıkları sanılmaktadır. XI. yy.'da normal deniz yolları yeniden açıldı, İskandinavya'da soydan geçme krallıklar kuruldu ve viking ruhu yitip gittiyse de, tüm Avrupa'daki genç devletler, sert Normanlar'ın yapıcı yeteneklerinin belirtisini gösteriyorlardı.

NORMATİF sıf. (fr sözc.). Kurallar, ilkeler koyan bir öğreti için kullanılır.

NORMLAMA a. Fiz. **1.** Kuvantal mekanikte, Ψ dalga fonksiyonunun $\int |\Psi|^2 dx$ integralini bire eşitleme. **—2.** *Yeniden normlama,* fiziksel süreçlere (parçacıkların ve alanların etkileşimi, evre geçişleri gibi kritik olaylar) ilişkin kimi değişmezleri, hesaplarda ortaya çıkan keyfi nicelikleri (sonsuz olabilen) elemek amacıyla yeniden tanımlama. (Bu yeniden tanımlamanın matematiksel olarak gerçekleştirildiği yönteme "yeniden normlama grubunun yöntemi" denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. • *Alanların kuvantal kuramı.* Noktasal oldukları varsayılan yüklü parçacıkları ve elektromanyetik ışıma alanını eşleyen kuvantal elektrodinamik, fiziksel nicelikleri, elektromanyetik eşleme değişmezinin düşük değeri nedeniyle, çeşitli basamaklardaki tedirginliklerden oluşan bir işlemle hesaplamaya olanak verir. Nicelikler birinci basamakta kolayca hesaplanabiliyorsa ve sonluysa, yüksek basamaklarda, hesaplanan nicelikleri sonsuz kılan ıraksak integraller ortaya çıkar. Bu etki, fiziksel bakımdan, boşluktaki gizil çiftlerin sonsuzluğunun katkısı olarak yorumlanır; bu gizil çiftlerin etkisi, elektronun merkezine yaklaştıkça "enerjinin büyümesi nedeniyle" daha da önem kazanır. Elektronun, alanla eşleşmesinin ölçüsü olan ve merkezden belli bir uzaklığın (elektronun Compton dalga boyu) ötesinde normal değerde (elektrik yükü birimi) bulunan gerçek elektrik yükü, uzaklık azalınca, sürekli olarak artar. Elektronun, gerçek elektrik yükü gibi öz kütlesi ya da öz enerjisi de, hesaplarda sonsuz olarak ortaya çıkar. Kuvantal elektrodinamiğin fiziksel bir kuramına varmak için, bu sonsuz nicelikleri eleyen bir yöntem geliştirmek gerekiyordu: bu yöntem, Stueckelberg, Schwinger, Feynman, Pyson ve Tomonaga'nın çalışmalarıyla ortaya çıktı. Yeniden normlama yöntemi, hesabın her aşamasında, yani tedirginlikler cinsinden açılımın her basamağında elektronun kütlesini ve yükünü yalnızca fiziksel anlamı olan bölümünü almak üzere yeniden tanımlamaya dayanır; bunu yapmak için, Hamilton fonksiyonuna, sonsuz kütle ve yükü denkleştiren "karşı terimler" getirilir. Bu, iki sonsuz niceliği (gizil çiftler alanıyla çevrili "giyinik" parçacığın ve "çıplak" parçacığın nicelikleri) birbirinden çıkarmak anlamına gelir. Bu yöntemin geliştirilmesinden bu yana, kuvantal elektrodinamik hesabın tahminleri çok kesindir (boşluğun kutuplanmasına ilişkin Lamb etkisi, parçacıkların yüksek düzeyli elektromanyetik etkileşimlerine ilişkin testler). Elektromanyetik alan dışındaki kuvantalanmış alanlar (zayıf ve kuvvetli alanlar), benzer biçimde incelenebildiklerinde, değişmez ölçek alanlarının sözkonusu olması nedeniyle benzer düşüncelere yol açtı: bu durumda, çıkarma yönteminin doğru olduğu sonucuna varıldı. Iraksak nicelikleri elemek için en çok kullanılan yöntem, boyutsal düzenleme yöntemi denen matematiksel bir hesaptır.

• *Kritik olaylar* (evre geçişleri* ve öbürleri) *fiziği.* K. Wilson'un çalışmalarına dayanarak geliştirilen yeniden normlama grubu yönteminin bu alanda çok verimli olduğu ortaya çıktı. Bu yöntem, kimi dinamik süreçlerin özellikle kritik noktalar civarındaki (bu süreçler yalnızca, boyutsuz parametrelere bağlıdır) değişmez ölçek davranışına dayanır ve çok küçük mesafelerdeki kuvantal dalgalanmalardan kaynaklanan nicelikleri elemeye olanak verir. Kritik bölgede olaylar, bütün uzunluk ölçeklerini harekete geçirdiğinden bağlantılıdır. Mikroskobik bir ölçekten yola çıkarak ve yinelemeyle makroskobik düzeye dek yükselerek, çok hızlı uzaysal değişimlere karşılık gelen serbestlik dereceleri elenebilir; bunu yaparken, her aşamada, artık serbestlik derecelerinin dinamiği hesaplanır. Bu yöntem sayesinde, bir sistemin, bir kritik nokta civarındaki statik ve dinamik özellikleri anlaşılabilir (katılar fiziğinde Kondo etkisi, evre değişimleri, hidrodinamikte türbülanslar).

NORMLU sıf. Petrogr. Bir norm minerali için kullanılır.

NORMOBLAST a. (fr. *normoblaste*). ERİTROBLAST'ın eşanlamlısı.

NORMOKROM sıf. (fr. *normochrome*). Hematol. Alyuvarlardaki ortalama hemoglobin yoğunluğunun normal sınırlar içinde kaldığı kansızlığa denir.

NORMOKROMİ a. (fr. *normochromie*). Ortalama hemoglobin yoğunluğu normal olduğu için alyuvarların renginin normal olması. (Orantı şöyle kurulur ve yüzdeyle ifade edilir: alyuvarın ortalama hemoglobin içeriği / alyuvarın ortalama hacmi. Normal değerler % 32±3'tür. Alyuvar sayısıyla ilgili olmayan bu ölçüm kansızlık incelenirken yararlıdır.)

NORMOSİT a. (fr. *normocyte*). Hematol. Normal boyda alyuvar.

NORMOSİTOZ a. (fr. *normocytose*). Hematol. Normal alyuvar hacmi. (Hematokrit/mm³'teki alyuvar sayısı [alyuvar sayımıyla elde edilen rakam] oranıyla ölçülür. Bu alyuvarın ortalama hacmi 90±5 μ^3'tür. Bu değer herhangi bir kansızlığın nedeni incelenirken özellikle önem taşır.)

NORNLAR. İskand. mit. Urd adlı kaynağın yanında yer alan Yggdrasil ağacının altında nöbet tutan, evrenin düzenini ve insanların yaşamını ayarlayan Kader Tanrıçaları. Ortaçağ yorumcularına göre Urd geçmişi, Verdandi şimdiki zamanı, Skuld da geleceği temsil ederdi.

NORODOM I ya da **ANG VODDEY** (1835-1904), Kampuçya kralı (1859-1904), Ang Duong'un oğlu. Kardeşi Si Votha'nın ayaklanması karşısında, 1861'de Siyam'a sığınmak zorunda kaldı. Papalık naibi Monsenyör Miche'in desteğiyle 1862'de geri dönerek Doudart de Lagrée ile, ticaret ve din özgürlükleri karşılığında Fransa'nın desteğini sağlayan 1863 antlaşması'nı imzaladıysa da kendini bir süre için Siyam'a bağımlı olarak kabul etti. De Lagrée, Siyam'dan kopmasını istediği Norodom'a taç giydirdi (3 haziran 1864). Siyam, ancak bazı eyaletlerin kendisine bırakılması üzerine boyun eğdi (1867). Norodom, birçok reforma giriştiyse de, 7 haziran 1884 antlaşması'yla, gerçekte tüm yetkilerini fransız temsilciye bırakmak zorunda kaldı. 1886'da, hükümdarın gizli katılımıyla patlak veren bir ayaklanmayı bastıramayan Fransa, krallık otoritesini yeniden kurdu. Ancak sömürge halkının baskısı artmaya devam etti.

G. Tourie-Gamma

Norodom Sihanuk (ağustos 1982'de)

NORODOM SİHANUK (Phonom Penh 1922), Kampuçya kralı (1941-1955) ve devlet başkanı (1960-1970 ve 1991-), öncekinin torununun oğlu. Çinhindi'nin denetimini ellerine geçirmiş olan Japonlar'ın verdiği bağımsızlığı, fazla bir tehlikeye atılmaksızın kabul etti (mart 1945). 7 ocak 1946 antlaşması'yla Paris, Fransız birliği çerçevesinde özerklik tanıdı. 1947' de Sihanuk bir anayasa ilan etti; İki yıl sonra da sınırlı bir bağımsızlık sağladı. Siyasal güçlükler, üç yıl süreyle kişisel iktidar uygulamaya başlamasına (1952) ve Kampuçya'nın Fransa'dan bağımsızlığını istemesine yol açtı ve 9 kasım 1953'te bu bağımsızlık sağlandı. Zaferle sonuçlanan bir referandumdan (şubat 1955) sonra Sihanuk, babası Suramarit yararına tahttan çekilerek (mart) Başbakanlığa geçti. ABD' nin desteğiyle ülkeyi çağdaşlaştırmaya girişti. Babası ölünce (nisan 1960), bir referandumla Devlet başkanı unvanını aldı. Ocak 1961'de Başbakanlığı da üstlendi, ancak 1968'de, Devlet başkanlığını korumakla birlikte, Başbakanlıktan ayrıldı. Bütün bu yıllar boyunca başlıca kaygısı, Vietnam savaşı'nın kendi krallığına sıçramasını önlemekti. 18 mart 1970'te Lon Nol' un hükümet darbesiyle iktidardan uzaklaştırıldı, Pekin'e sığınarak orada Kızıl Khmerler ile birlikte Khmer ulusal birlik krallık hükümetini kurdu. Eylül 1975'te, Kızıl Khmerler'in zaferinden sonra Kam-

puçya'ya döndüyse de, çok geçmeden Khmer ulusal birlik krallık hükümetinin başından uzaklaştırıldı ve evinde gözetim altına alındı. Vietnam "istilası"na şiddetle karşı çıkarak, 1979'da gene Pekin'e dönmek zorunda kaldı. Çin tarafından desteklenerek ve Kızıl Khmerler karşısında duyduğu kararsızlıklarına rağmen, haziran 1982'de kampuçya direnişinin çeşitli eğilimlerini bir araya getiren vietnam düşmanı bir koalisyon hükümetinin başına geçti. İç savaşa son vermek için Kampuçya Halk Cumhuriyeti Başbakanı Hun Sen ile Paris'te iki kez buluştu (aralık 1987, ocak 1988). Görüşmelerden barış sağlanamadı. Koalisyon ortaklarıyla anlaşamadığı için birkaç kez Başkanlıktan istifa ettiyse de, her seferinde istifasını geri aldı. Mayıs 1991'de, iç savaşta taraf olan dört siyasal grubun vardığı ateşkes antlaşmasının ardından oluşturulan Yüksek ulusal konsey'in başına getirildi (17 temmuz). Phnom Penh'e döndü ve 20 ekim 1991'de bir kere daha Kampuçya devlet başkanı oldu.

NORODOM SURAMARİT (1896 - Phnom Penh 1960), Kampuçya kralı (1955-1960). Tahttan feragat eden oğlu Norodom Sihanuk'un yerine geçti (mart 1955), ama gerçek iktidar Sihanuk'ta kaldı.

NORRBOTTEN, İsveç'in kuzeyinde il *(län)*; 98 906 km²; 262 838 nüf. (1990). Merkezi *Luleå*.

NORRİS (William), amerikalı sanayici (Baltimore 1802 - öl. 1867). Philadelphia'da çok önemli bir lokomotif fabrikası kurdu.

NORRİS (Frank), amerikalı gazeteci ve romancı (Chicago 1870 - San Francisco 1902). Zola'nın etkisi ve gazetecilik deneyimi natüralist romana özendirdi. Gerçekçiliğe romantik bir başkaldırma duyarlığını kattı ve "genteel tradition"ın edebiyat kalıplarını kırmaya çalıştı (*McTeague*, 1899; *The Octopus*, 1901; *The Pit*, 1903).

NORRİSH (Ronald George Wreyford), ingiliz kimyacı (Cambridge 1897 - ay. y. 1978). Yardımcısı G. Porter ile birlikte çok hızlı kimyasal tepkimeler sırasında serbest köklerin oluştuğunu ve yeniden birleştiğini ortaya koydu. İki bilim adamı bu olayı kanıtlamak için "şimşek ışılayrışım" adı verilen bir yöntem kullandı; bu yöntem, kimyasal tepkimenin denge durumuna ulaştığı bir gaz ortamı aniden aydınlatmaya dayanır. Norrish ve Porter, alman M. Eigen ile birlikte 1967 Nobel kimya ödülü'nü paylaştılar.

NORRKÖPİNG, İsveç'te (Östergötland) liman kenti, Motala Ström'ün ağzında; Baltık denizi'ndeki Bråviken fiyordunun kıyısında; 122 522 nüf. (1991). Sanayi (makine sanayileri, plastik maddeler, kimya, pnömatik, tekstil ürünleri, kâğıt) merkezi.

NORRLAND, İsveç'in üç büyük bölgesinin en geniş ve en kuzeyde olanı. Norrland, Botten körfezinden İskandinavya sıradağlarına kadar yavaş yavaş yükselen bir şevdir. Reçineliler ve huşağacı ormanlarıyla kaplı olan bu bölgede, Botten körfezine doğru birbirine paralel olarak akan ve tomrukların yüzdürülmesinde yararlanılan bir dizi ırmak bulunur; tomrukların yüzdürülerek taşınması ırmak ağızlarında kâğıt hamuru fabrikalarının kurulmasına yol açmıştır: Karlsborg, Munksund, Lövholmen. Bu fabrikalarda hem kâğıt hamuru, hem de selülozdan türetilen kimyasal maddeler yapılmaktadır. Ayrıca, ırmaklardan elde edilen yüksek miktarda hidroelektrik, kıyıda kurulmuş, daha çok makine üreten sanayi merkezlerine (Boden, Umeå, Hällby, Kramfors) enerji sağlar. Norrland'da önemli maden kaynakları da vardır: Skellefteå yakınındaki Rönnskär'da arıtılan bakır ve kurşun; daha çok Kiruna ile Malmberget'ten çıkarılan ve Narvik ya da Luleå'dan dışsatımı yapılan demir. Konumu merkezi olmamakla birlikte Norrland'ın nüfusu oldukça kalabalıktır ve devlet çeşitli destekler sağlayarak bu nüfusun göç etmemesine çalışmaktadır.

NORRTÄLJE, İsveç'te (Stockholm) kent, Baltık denizi'ndeki bir fiyordun kıyısında; 40 800 nüf. Metalürji. Gazete kâğıdı.

Norsk Hydro, 1902'de kurulan norveç azot şirketinin günümüzdeki adı. Başlangıçta azotlu kimyasal gübre üretmek üzere kurulan Norsk Hydro, etkinliklerini giderek çeşitlendirdi; kimyasal gübre üretimi, alüminyum ya da magnezyumun elektroliz yoluyla kazanımı, kimyasal madde üretimi, mühendislik gibi değişik alanlara yöneldi. Kuzey denizi'nde petrol ve doğal gazın bulunmasından sonra petrolcülük ve petrokimya sanayisine el attı.

NORSTAD (Lauris), amerikalı general (Minneapolis 1907 - Tucson, Arizona, 1988). 1943'te Akdeniz'de müttefik kuvvetler hava harekâtı kurmay başkan yardımcılığına, ardından müdürlüğüne getirildi. 1948'de hava ordusu kurmay başkan yardımcılığı yaptı, 1951'de Avrupa'daki amerikan hava kuvvetleri komutanlığına atandı. 1953'te ABD'nin Atlantik'teki hava kuvvetlerinin başına geçti, Avrupa'daki müttefik atlantik kuvvetleri komutanı olarak SHAPE'de general Gruenther'in yerini aldı (1956-1962).

NORŞUNTEPE höyüğü, Elazığ'ın G.-D.'sunda, İçme bucağına bağlı Harmanpınar (bugün Keban barajı suları altındadır) köyü yakınında höyük. Keban baraj gölü altında kalan arkeolojik yerleri kurtarma projesi kapsamında, İstanbul Alman arkeoloji enstitüsü'nce, H. Hauptmann yönetiminde yapılan kazılarda (1968-1974), İlk Bakırtaş dönemi buluntuları, mimarisi ve seramikleriyle yerel bir Son Bakırtaş dönemi yerleşmesi saptandı. Bunun üzerindeki İlk Tunç çağ I yerleşmesi bir koruma duvarıyla çevriliydi. İlk Tunç çağ III'ün son evresinde saray olduğu sanılan anıtsal bir yapı belirlendi; arpa, buğday gibi tarım ürünlerinin depolandığı büyük küpler bulundu. Orta Tunç çağ katmanında evler ve çeşitli seramikler ortaya çıkarıldı. Hitit dönemine tarihlendirilen Son Tunç çağ evresinde, mühürler ve mühür baskıları, bir silindir mühür, luvi hiyeroglifli mühürler ve mühür baskıları ele geçti. Demir çağı katmanında ortaya çıkarılan yapılar ve çanak çömlekler, yörenin bu dönemde Urartular'ın egemenliğinde olduğunu gösterir. Yerleşme İ.Ö. VIII.-VII. yy.'larda terk edildi.

NORTE DE SANTANDER, Kolombiya'da yönetim bölgesi, Venezuela'nın kenarında, Santander yönetim bölgesinin K.'inde; 21 658 km²; 913 491 nüf. Merkezi *Cúcuta*.

NORTH (*sir* Thomas), ingiliz yazar (Londra 1535 - ? 1603). Asker ve hukukçu olan North, Amyot'nun fransızca çevirisinden ve arap masallarından yola çıkarak, Plukhos'un *Bioi Paralleloi* adlı yapıtını çevirdi. North, euphuism*'e giden kilometre taşlarından biri ve Shakespeare'in doğrudan kaynaklarındandır.

NORTH (Frederick), 2. **Guilford** kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1732 - ay. y. 1792). Maliye bakanlığına getirildi (1767), Grafton'dan sonra Başbakanlık yaptı (1770-1782). Liberal düşünceliydi, katoliklere ve dissidentlere karşı alınan önlemleri yumuşattı, çay ticareti tekelini Doğu Hindistan şirketi'ne verdi, ardından, bu önlemin Boston'da yol açtığı karışıklıklar üzerine, bu amerikan kentinden intikam almaya kalkıştı (1774). Böylece amerika sömürgelerinde ayaklanma çıkmasına yol açtı. Yorktown yenilgisinden sonra istifa etmek zorunda kaldıysa da, 1783'te kısa bir süre hükümette yeniden görev aldı.

NORTHAMPTON, Büyük Britanya'da kent, Northamptonshire'ın merkezi, Nene ırmağı kıyısında; 155 694 nüf. Saint Sepulcres kilisesi (daire planlı; XII. yy.) ve başka anıtlar. Müzeler. Northampton bir deri ve ayakkabı sanayisi merkezidir. Makine ve elektrikli gereçler yapımı.

NORTHAMTON, ABD'de (Massachusetts) kent, Connecticut kıyısında; 29 300 nüf. Bıçakçılık, Tarım pazarı. Kızlar için Smith College; Museum of Art'ta mısır, yunan, gotik sanatına ilişkin zengin koleksiyonlar, fransız (XVII.-XX. yy.) ve italyan (özellikle XVIII. yy.) ressamlarının tablolarını içeren galeriler.

NORTHAMPTONSHİRE, Büyük Britanya'nın orta kesiminde yönetim bölümü; 2 367 km²; 570 300 nüf. (1988). Merkezi *Northampton*.

NORTH BATTLEFORD, Kanada'da (Saskatchewan) kent, Saskatoon'un K.-B.'sında; 13 200 nüf.

NORTH BAY, Kanada'da (Ontario) kent, Nipissing gölünün kuzey-doğu kıyısında; 51 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Ticaret merkezi. Besin ve makine sanayileri. Hava üssü.

North Briton, 1761'de kurulan ingiliz gazetesi. 1763'te Wilkes'in Bute ile George III'ün siyasetlerine karşı yayımladığı sert bir dille yazılmış makaleleriyle tanındı.

NORTHCLİFFE *(vikont)* → HARMSWORTH (Alfred).

NORTHCOTE (Stafford Henry), 1. **İddesleigh** kontu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1818 - ay. y. 1887). 1876'dan 1885'e kadar Muhafazakâr parti'nin parlamento lideriydi; 1874'ten 1880'e kadar Maliye bakanlığı yaptı, kamu borçlarını karşılayacak bir amortisman fonu kurdu.

NORTH DOWNS, Büyük Britanya'da Hampshire, Surrey ve Kent'ten geçen yükseklikler dizisi. Diklikleri G.'e bakar.

NORTH DUM DUM → DUM DUM *(Kuzey)*.

NORTHEİM, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Rhume kıyısında yer alır, Harz'ın batı eteğinde; 32 600

IPS

Frank Norris

National Portrait Gallery

lord Frederick North
Nathaniel Dance'ın
bir portresinden (1775) ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra

Levassort

Norrland
Kuzey kutbu yakınlarındaki
Jokkmokk
dolaylarından bir görünüm

J. P. Ferrero

Northern Territory Arnhem toprağı kıyısında yerliler

nüf. Gotik kilise. Eski evler. Bir tarım bölgesinin merkezi. Makine sanayileri. Şeker fabrikası. Karton. Prefabrike evler. Seramik.

NORTHERN (ing. *northern*, kuzey'den). Meteorol. Kuzey Amerika'da (ABD'nin merkezinde ve güney-doğu'sunda ve rastlantısal olarak Meksika körfezinde) görülen ve kutuptan subtropikal, hatta tropiklerarası enlemlere doğru giden hava akımına karşılık gelen olay. (Sıcaklıklarda kuvvetli ve sürekli bir düşmeyle beliren bu olay, soğuk bir cephe ve ısıl bir cephe sonrası antisiklon olarak aşağı enlemlere doğru iner ve tarım alanları üzerinde çok zararlı etkiler oluşturur. Özellikle Meksika körfezi üzerinde belirgin olan bir soğuk hava cephesi geçişi, burada şiddetli fırtınalara yol açar.)

NORTHERN TERRİTORY, Avustralya'da yönetimsel bölüm; 1 346 000 km^2; 156 500 nüf. (1989). Merkezi *Darwin*. Bu çorak toprak parçasında birkaç bin yerli (Arnhem toprağı) yaşar; nüfus zaman zaman gerilemişse de, çeşitli ve önemli madenlerin çıkarılmaya başlanması sayesinde (Gove'da boksit, Groote Eylandt'ta manganez, Tennant Creek'te bakır ve özellikle de Darwin'in D.'sunda uranyum) nüfus son yıllarda artmaktadır ve daha çok belli merkezlerde, özellikle de Darwin'de yoğundur.

NORTH İSLAND, Yeni Zelanda'nın iki büyük adasından biri; 114 600 km^2; 2 520 200 nüf. (1990).

NORTH LİTTLE ROCK, ABD'de (Arkansas) kent, Arkansas'ın kuzey kıyısında, Little Rock'ın karşısında; 64 400 nüf.

NORTH PERRY, ABD'de köy, Ohio'nun kuzeyinde; 900 nüf. Erie gölü kıyısında nükleer santral.

NORTHROP (John Howard), amerikalı biyokimyacı (Yonkers, New York, 1891 - Arizona 1987). Enzimler (pepsinle tripsini kristal halde elde etti), virüsler, bakteriyofajlar ve bakterilerin aglütinasyonu üstünde çalıştı. W. M. Stanley ve J. B. Sumner ile birlikte 1946 Nobel kimya ödülü'nü paylaştı.

NORTHROP (John Knudsen), amerikalı uçak mühendisi ve yapımcısı (Newark, New Jersey, 1895 - Glandale, Kaliforniya, 1981). Çeşitli inceleme bürolarında çalıştıktan sonra Lockheed firmasının kuruluş çalışmalarına katıldı (1927) ve 1939'da kendi şirketini kurarak 1952'ye kadar burayı yönetti. Tümü metal olan uçakların yapımına öncülük edenlerden biridir. Bir düzine kadar uçak tasarımı çizdi; bunlardan en ünlüsü 1941'de uçuşa geçen gece av uçağı P-61 Black Widow'dur ("Kara Dul"). Northrop, gövdesiz ve uçan kanatlı bir stratejik bombardıman uçağının çok sayıda prototipini gerçekleştirdi.

NORTH SYDNEY, Kanada'da (Nova Scotia) liman kenti, Cape Breton adasında; 8 300 nüf. Madenkömürü yatağı.

NORTHUMBERLAND, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere'nin kuzeyinde, İskoçya sınırında, Kuzey denizi kıyısında; 5 032 km^2; 301 400 nüf. (1988). Merkezi *Newcastle upon Tyne*.

NORTHUMBERLAND boğazı, Prince Edward adasını New Brunswick'ten ve Nova Scotia'dan (Kanada) ayıran boğaz.

NORTHUMBERLAND kontları, 1377-1670 arasında Percy ailesinin üyeleri tarafından taşınan unvan. Ancak bu unvan, ilkin lancaster devrimi ve İki Gül savaşları, sonra XVI. yy.'da ailenin katolikliği benimsemesi gibi olaylara bağlı bazı kesintiye uğramalarla kullanıldı. Northumberland dükü unvanını, 1551-1553 arasında John Dudley, ardından Charles II'nin (1683-1716) evlilikdışı oğullarından biri olan George Fitzroy taşıdı. 1749'da unvan, son Northumberland kontunun torunu Somerset dükü için yeniden ihdas edildi, o da bu unvanı 1766'da Northumberland dükü yapılan damadı Hugh Smithson'a devretti. (→ DUDLEY ve PERCY.)

NORTHUMBRİA, eski ing. **Nortanhymbre,** Deira ve Bernicia krallıklarının, Bernicialı Æthelfrith'in (593-616) buyruğu altında birleşmeleriyle kurulan angl krallığı. Başkenti: *Eoforwic* (York). Oswald dönemi (633-641) ile Oswio döneminde (641 -670) Wales'e ve İskoçya Yüksek Toprakları'na kadar yayılan krallık, daha sonra Mercia'nın ve İskoçya Keltleri'nin darbeleriyle geri çekildi. Northumbria uygarlığı VII. yy.'da irlanda manastırlarının ve özellikle Iona manastırı'nın etkisiyle gelişti. Ülkenin hıristiyanlaştırılmasına Iona manastırı öncülük etti. IX. ve X. yy.'lardaki iskandinav istilaları ve bunu izleyen karışıklık, ülkenin bağımsız varlığına son verdi.

NORTHUPİT a. (fr. *northupite;* öz. a. C. H. *Northup*'dan). Miner. Kübik sistemde yer alan ve sodyum klorür ile bir arada bulunan doğal kalsiyum ve magnezyum karbonat.

NORTH VANCOUVER, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) liman kenti, Vancouver yakınında, Burrard körfezinin kuzey kıyısında; 31 900 nüf. Kereste sanayileri. Gemi yapımı. Tekstil sanayileri.

NORTH WEST FRONTİER, Pakistan'da il, Afganistan yakınında; 74 522 km^2; 11 658 000 nüf. (çoğu Pathanlar). Merkezi *Peşaver*.

NORTHWEST TERRİTORİES ("kuzey-batı arazisi"), Kuzey Kanada'da yönetimsel bölüm; 3 380 000 km^2 (ülke yüzölçümünün üçte birinden çok); 54 000 nüf. (1990). Merkezi *Yellowknife*. Bu toprakların hem kıtadaki bölümünde, hem de kuzeydeki ve doğudaki adalarda, yüksekliği 2 000 m'yi aşan dağlar bulunur. Takımadada arktik (ocak —35 °C, temmuz 5 °C), kıta bölümünde yarıarktik (ocak — 25 °C, temmuz 15 °C) iklim egemendir. Toprakları örten buz tabakası, yaz mevsiminde yalnızca birkaç desimetre erir. Turbalıklar ve tundralar çok yaygındır. Yalnızca kıta bölümünün kıyıları yılın 3 ayı buzsuzdur (dar geçitler ve küçük koylar dışında). Yalnızca yarıarktik iklimli yerlerdeki ırmak ve göllerde kısa süreli ulaşım yapılabilir: Mackenzie deltasında 3 ay, ırmağın yukarı kesiminde 5 ay.

Çok dağınık olan nüfus, Kızılderililer (yarıarktik kesimde), Eskimolar (Kuzey Buz denizi kıyıları) ve beyazlardan (madenciler, tüccarlar, misyonerler) oluşur. Avcılığa ve balıkçılığa dayanan geleneksel iktisat gerilemektedir. Modern etkinlikler daha çok yeraltı kaynaklarını değerlendirmeye yöneliktir: altın ve gümüş (Port Radium, Yellowknife), çinko ve kurşun (Pine Point) çıkarımı, petrol ve doğal gaz aramaları (takımada, Mackenzie deltası). Denizin ve ırmakların uzun süre buz tutması, ırmak ve kıyı ulaşımını çok sınırlı kılmaktadır. Ama karayolları yapılmaktadır ve Northwest Territories'nin ulaşımı düzenli hava seferleriyle sağlanmaktadır. En önemli ticaret merkezleri, sağlık hizmetleri ve öğrenim merkezleri Yellowknife, İnuvik ve Frobisher'de toplanmaktadır.

—Tar. Eskiden Hudson körfezi şirketi'nin mülkü ve 1870'e kadar Britanya tacı'nın denetiminde olan Northwest Territories Manitoba'ya verildi ve sonra 1871'de Konfederasyon'a katıldı. Buradan Yukon (1898), Alberta ve Saskatchewan'ı (1905) oluşturmak, Québec, Ontario ve Manitoba'nın sınırlarını genişletmek amacıyla büyük toprak parçaları alındı.

NORTHWİCH, Büyük Britanya'da (Cheshire) kent, Chester'in G.-D.'sunda; 18 100 nüf. Kimya (başlangıçta tuz çıkarımına dayanıyordu), metalürji ve tekstil sanayileri.

NORTH YORKSHİRE, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere'nin kuzeyinde, eski Yorkshire'ın kuzey bölümünü (en geniş, ama en az kentleşmiş ve en tenha kesim) oluşturur; 8 317 km^2; 713 200 nüf. (1988). Merkezi *Northallerton* (8 800 nüf.).

NORTON (Thomas), ingiliz yazar (Londra 1532 - Sharpenhoe, Bedfordshire, 1584). Katoliklere baskı yapmakla görevlendirildi, sonra kendisi de hapishaneye atıldı; cezasının bitiminde Londra kulesinden çıktıktan kısa bir süre sonra öldü. Thomas Sackville ile birlikte, Seneca tarzında yazılmış ilk ingiliz trajedisi *Gordobuc, or Ferrex and Porrex*'i (1561) kaleme almıştır.

NORTON (Caroline Elizabeth SHERIDAN, Mrs.), lady **Stirling-Maxwell,** ingiliz kadın yazar (Londra 1808 - *ay. y.* 1877). Karmaşık siyasal boyutlu bir boşanmanın kahramanı olan ve "Dişi Byron" diye anılan Norton, başarılı romanlardan (gezgin-

G. Hunter

Northwest Territories'in kuzeyindeki adalardan Axel Heiberg adası

ci yahudi konusunu işlediği *The Undying One*, 1830) sonra, kadın hakları ve çocukların sömürülmemesi için savaşım verdi. Meredith, *Diana of the Crossways* adlı romanında Norton'ı model almıştır.

Norton teoremi. Elekt. ve Elektron. Gerilim kaynakları ve empedanslardan oluşmuş bir dipolün, akım değeri başlangıç dipolünün kısadevre akımına eşit bir akım üreteci ile buna paralel bağlı ve değeri başlangıç dipolünün empedansına eşit bir empedanstan oluşan bir dipole indirgenebileceğini ifade eden teorem.

NORTON SOUND, Bering denizi'nde körfez, Alaska'nın batı kıyısına açılır. *Norton koyu.* bu körfezdeki bir girintidir.

NORVALİN a. (fr. *norvaline*). Org. kim. Formülü
$CH_3—(CH_2)_2—CH(NH_2)—CO_2H$
olan amino-2 pentanoik asidin yaygın adı; *valin*'in normal zincirli bir izomeridir.

NORVEÇ, norveççe **Norge,** K. Avrupa'da devlet; 325 000 km^2; 4 250 000 nüf. (1991). Başkenti *Oslo*. Resmi dili *norveççe*.

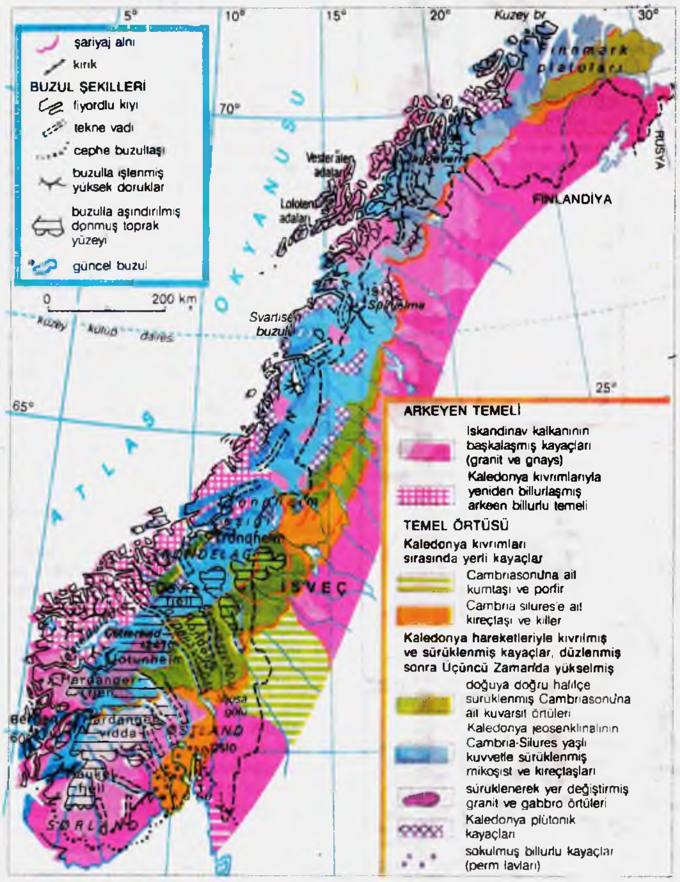
COĞRAFYA

Arktika ve Antarktika'da toprakları olan Norveç, 57° 57' K. ve 71° 11' K. enlemleri arasında uzanan dağlık bir ülkedir. Kıyı şeridi çok uzundur: 2 657 km boyunca uzanan 20 km'lik kıyı cephesi. İç kesime doğru gidildiğinde, İskandinavya sıradağları nedeniyle İsveç ile ulaşım güçtür. Ülkenin iktisadi tarihinin ortaya koyduğu ve Kuzey denizi'ndeki petrol işletmelerinin de vurguladığı gibi, bütün koşullar Norveç'i denize bağımlı bir devlet haline getirmektedir.

doğal koşullar

Norveç'teki dağlar, düzleşip sonra yeniden yükselmiş birçok eski İskandinav kalkanından kaynaklanmaktadır. Bu yüzey şekillerinin tümü, Lofoten ve Vesterålen adalarının batı ucunda tutunmuş gerçek inlandsisler olan büyük Dördüncü Zaman buzullarınca değişikliğe uğratıldı. Bu dev buzul, çevreyi yeniden biçimlendirdikten sonra yok oldu (birkaç buzul hâlâ varlığını sürdürmektedir ve kendilerine gideğen görevi yapan vadi buzullarına doğru yavaş yavaş akmaktadır). Bu buzulların doğrudan doğruya iklim koşullarına bağlı yayılımı XVIII. yy.'da en geniş alanına ulaştı ve erimeleri (izostatik dengeleme nedeniyle çok düzensiz olarak gerçekleşse de) genel kıta düzeyinde bir yükselmeye yol açtı. Böylece su düzeyi üstüne çıkan yeni topraklar, buzlarn eskiden çözülmüş bölgelerin tümünü kaplayan buzultaşlara oranla tarıma çok daha elverişli deniz tortullarıyla örtülüydü. Çökelmiş buzultaş parçaları, iyi akaçlanmayan yüksek platolarda (fjäll ya da fjelller) turbalıkların oluşması için elverişli, asitli ve ağır topraklardı. Fjälllar, yılın büyük bölümünde donmuş halde ve orman sınırının üstünde bulunurlar; ülkenin asıl yaşanacak bölümlerini (Østerdal, Hallingdal, Humedal, Telemark vb.) oluşturan, derin ve birbirinden kopuk birkaç vadiyle yarılan bu yüksek platoların çöküntü alanlarını birçok göl kaplamıştır. Denize bakan cephede buzullar, dağlar arasında, hem yöreye özgü hem de dev boyutlu manzaralar oluşturan birçok fiyord biçimlendirmiştir. En basit girintiden, ucu denize doğru 150 km'lik bir çıkıntı yapan Sognefjord'a kadar Norveç'te her çeşit fiyord tipine rastlanır. Dağlar arasına sokulmuş fiyordlar, ulaşım eksenlerinin oluşturulmasında güçlükler çıkaran gerçek "dünya uçları" olan duvar gibi sarp yamaçlara açılır. Fiyordlu kıyılar ancak G.-B.'da dağların denizden uzaklaştığı yerlerde ortadan kalkar; iklim koşullarının da en elverişli olduğu yerler buradadır.

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

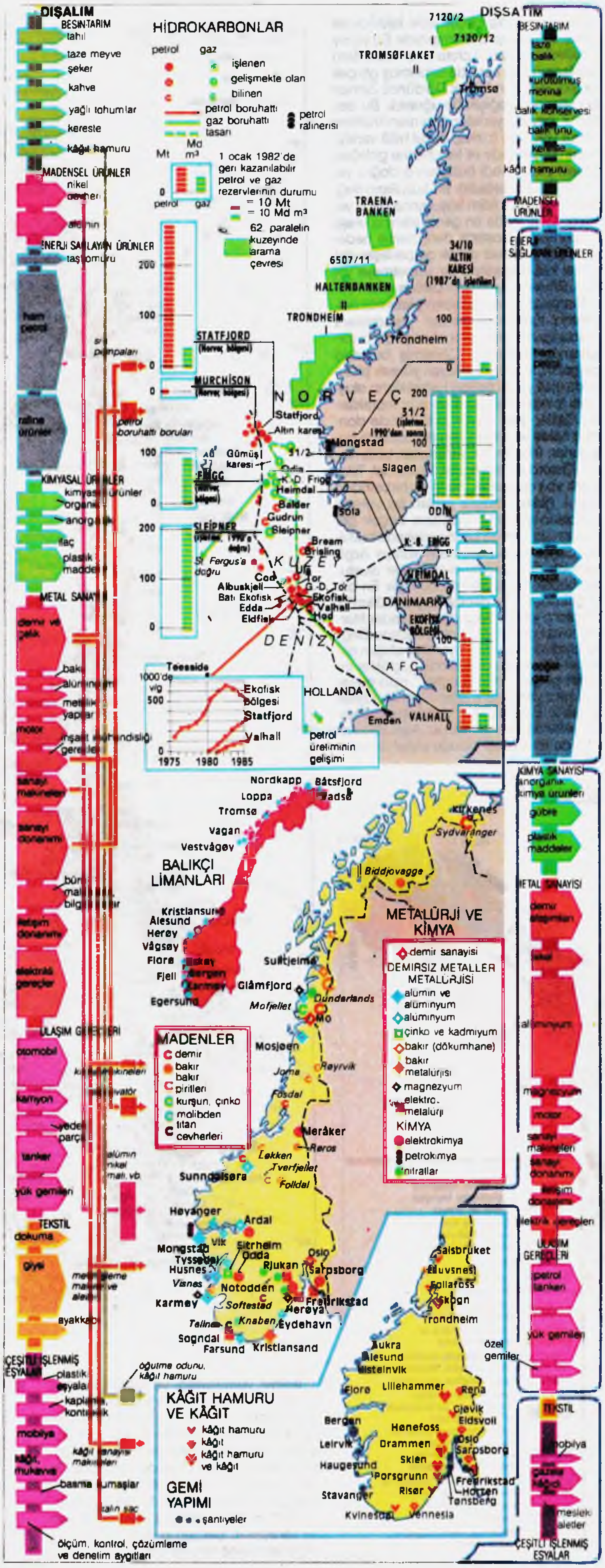

NORVEÇ

İklimin yumuşaklığı ve nemliliği, Atlas okyanusu sularına yakınlığı nedeniyle, bulunulan enleme göre olağandışıdır. Otlaklar ve ormanlar için elverişli olan iklim koşulları, hem enlem hem de boylam değiştikçe hızla bozulur. D.'ya doğru dağlar G.-B. rüzgârlarının yumuşatıcı etkilerinin içlere girmesini engelleyen bir set oluşturur; dolayısıyla da, buralarda iklim daha sert ve karasaldır: Bergen'in yılda 2 000 mm yağış almasına karşılık Oslo yalnızca 750

EKONOMİ

mm alır. K.e doğru kışlar uzarken, yazın güneşli günlerinin sayısı azalır ve böylece arktik bir çevre ortaya çıkar.

Bu fiziksel koşullar göz önünde tutulduğunda, ülke 5 büyük bölgeye ayrılır. Sørland, Østland, Vestland, Trøndelag (Güney Norveç'in tümü) ve Kuzey Norveç.

Bu bölgede bitki örtüsü yavaş yavaş cılız ormanlara ve rengeyiklerinin dolaştığı otlaklara dönüşür; kuzeydeki Finnmark, İsveç ve Fin Laponyası'nın devamıdır ve Kuzey Buz denizi kıyısında uzun bir kıyı şeridi vardır. Daha güneyde, deniz ile dağın sürekli yan yana bulunması nedeniyle Tromsø ili çok güzel manzaralıdır; dağlar, Lofoten ve Vesterålen adalarıyla (Vestfjord'un birbirinden ayırdığı, Ofotfjord ile devam eden doruklar dizisi denizin orta kesimine sokulur. İklim koşullarının sertliği ve ulaşım güçlükleri bu kuzey bölgesini sert iklimli, az nüfuslu bir bölge haline getirir. Bu koşullar Güney Norveç'te yumuşar. Oslo fiyorduna, Glåma ve Drammen'e dökülen kolların hidrografya ağlarını içeren Østland, tarıma en elverişli bölgedir; Østland, büyük ulaşım yollarının geçmesine elverişli ve bu nedenle de oldukça kalabalık, çökmüş bir bölgedir. Buna karşılık Vestland, büyük fiyordlara (Sognefjord, Hardangerfjord vb.) ulaşan kısa vadilerle yarılmış yüksek platolardan oluşur. Skagerrak'a kadar yavaş yavaş alçalan dağlardan oluşan Sorland, Vestland ile Østland arasında bir geçiş bölgesidir. Trøndelag'a gelince, Kuzey Norveç'ten Güney Norveç'e geçişi sağlar. Burası, hem Atlas okyanusu'na (Trondheim fiyorduyla) hem de İsveç'e (Jämtland ile) açılan bir çöküntü alanıdır.

ekonominin temelleri

Nüfusun ortalama yoğunluğu azsa da, tarım alanlarının yüzeyi göz önünde tutulursa yüksek sayılabilir (tarım alanının beher km²'sine 450 kişiden fazla). Nüfusunun yarısından çoğu kırsal kesimde yaşayan Norveç, hâlâ bir tarım ülkesidir; yıllık nüfus artışı ‰ 3'tür. 15 yaşından küçükler nüfusun % 21'ini oluşturur. Öteki iskandinav ülkelerinde olduğu gibi yaşam düzeyi yüksektir (kişi başına düşen GSMH yılda 26 380 dolar).

Hidrokarbür dışsatımları sayesinde, dış ticaret açık vermemektedir ve ödemeler bilançosu aşağı yukarı dengededir. Dışalımların % 87'si gemilerle gerçekleştirilir; dışalım ve dışsatımların yoğunluğu, ulusal kabotajın önemli bölümünü sağlayan deniz ticaret filosunun (39,7 milyon groston) gelişmesinde en önemli etken olmuştur. Norveç, dış ticaretinin yarısını Ortak pazar üyesi ülkelerle yapar (Norveç, 1972'de yapılan bir halkoylamasında, AT'ye girmeyi kabul etmemişti. Ancak 1992'de parlamento, AT'ye katılmak için başvurma kararı aldı. 1960'tan beri Avrupa serbest mübadele birliği [EFTA] üyesidir). Üçüncü dünya ülkeleriyle çeşitli ilişkiler sürdürmektedir. Norveç, uyguladığı bu açık ekonomiden dolayı yabancı rekabet tehlikesiyle karşı karşıyadır: sanayisi rekabet edebilecek güçte olmak zorundadır.

Norveç'te devletin ekonomiye giderek daha çok müdahale etmekte olduğu görülmektedir. Devlet, birçok sanayi sektörünü, bu arada demir-çelik sanayisini ve petrole bağlı tüm etkinlikleri, Statoil aracılığıyla denetlemektedir. İşsizlik oranı oldukça düşüktür ancak son yıllarda artış eğilimindedir. Uluslararası rekabet nedeniyle güç duruma düşen sanayilere sürekli yardım yapılması gerekmektedir. Ayrıca, petrol sanayisinde ücret düzeyinin yüksek olması, sendikaların baskısıyla öteki sanayi kesimlerinde de ücretlerin yükselmesine yol açmaktadır. Yüksek ücretler ve çeşitli sübvansiyonlar, ülkenin toplumsal ve coğrafi dengesini koruyabilmek için gerekli bir politika olmakla birlikte, bu politika norveç sanayisinin üretiminde gerilemeye yol açmaktadır.

tarım

Ekilebilen topraklar, ülke yüzölçümünün ancak % 2'sini oluşturduğundan, tarım ürünleri açığı vardır (Norveç bu konuda ihtiyacının ancak % 50'sini karşılayabilmektedir). Tüm tarım kesimi çalışan nüfusun % 6,7'sini istihdam etmektedir.

Tarım, daha çok hayvancılığa yöneliktir; çünkü iklim yalnızca arpa (yararlanılabilen tarım alanının % 35'i) ve patates ekimine olanak vermektedir. Geleneksel kırsal yaşam (hayvanların yazın yüksek yaylalara götürülmesi), özellikle Güney Norveç'te, giderek ortadan kalkmaktadır; çünkü buralarda yem bitkileri ekiminin yoğunluk kazanması, hayvan yetiştiricilerini, ayrıca yazlık otlaklara başvurma ihtiyacından kurtarmıştır. Ne var ki bu uygulama sonucunda keçi, koyun ve rengeyiği sayısı azalmış, yüksek toprakların değerlendirilmesi sorunu ortaya çıkmıştır (bu toprakların bazı bölümleri turistik amaçlarla doğal parka dönüştürülmüş bulunuyor). Bununla birlikte, süt üretimi artmaktadır. Tarım işletmecilerinin % 67'si, etkinliklerinin ancak bir bölümünü tarıma ayırmaktadırlar. Norveçli çiftçiler kışı ya balık avlayarak ya da ormanlarda geçirirler; oysa bu iki etkinlik sektörü de birer uzmanlık alanı halini almakta ve buralardaki işler tam süreli çalışmayı gerektirmektedir.

Norveç topraklarının büyük bölümü, *orman* üst sınırının ötesinde yer almakla birlikte, ormanlar, ülke yüzölçümünün % 24'ünü kaplar. Bu nedenle orman, İsveç ve Finlandiya'daki kadar olmasa da, önemli bir ek kaynaktır. Daha çok Vestland, Sørland ve Trøndelag'da yer alan ormanların % 80'i kozalaklılardan, çamlardan ve özellikle de ladinlerden oluşur. Ormanlar tam randımanla işletilmemektedir; nitekim, verimli orman hacminin yılda 12 milyon m^3 artmasına karşılık, 1988'de ancak 10 984 000 m^3 ağaç kesilmiştir. Bunun nedeni köylü mülkiyetinin genişliğidir (% 73); köylüler, sanayinin gereksinimlerinden çok, kendi gereksinimlerine göre kesim yapmaktadırlar. Orman işletme koşulları modernleşmiştir: kesim bütün yıl boyunca sürer; birçok orman yolunun yapılmış olması kütükleri yüzdürerek taşıma yöntemine son verilmesine olanak sağlamıştır. Böylece işçi sayısı azalmış ve işçilik sürekli hale gelmiştir.

Modernleşme *balıkçılık* alanında da gözlenmektedir (Norveç bu alanda dünya yedincisidir). 1988'de 1,9 Mt balık avlanmıştır (kişi başına 447 kg). Böylece, zanaatçı ve mevsimlik bir nitelik taşıyan ve özellikle Lofoten adalarında yapılan morina avcılığı çevresinde toplanan balıkçılığın geleneksel çehresi giderek değişmektedir. Balıkçılığa elverişli koşulların (Atlas okyanusu sularıyla kutup sularının kucaklaşması, kıyı platformunun genişliği) varlığını sürdürmesine rağmen, norveç balıkçılığı ekolojik bir bunalım geçirmektedir: aşırı avlanılan balık türleri birbiri ardınca yok olmakta, eskiden norveçli balıkçılara büyük paralar kazandıran morina ve ringa, yerini trisopterusa bırakmaktadır (avlanan balık tonajının % 46'sı trisopterustur). En önemli balıkçılık limanı Tromsø'dur. Balıkçıların sayısı sürekli olarak azalmaktadır: 1960'ta 60 000, 1975'te 31 000. Balıkçı teknelerinin sayısında da düşüş vardır; avlanan balıkların % 95'i zanaat yöntemleri kullan an balıkçılarca yakalanmakla birlikte, geleneksel balıkçılık filosu azalmakta, buna karşılık büyük balıkçılık birimleri artmaktadır. Hatta, Norveçliler'in asıl uzmanı oldukları Antarktika'da balina avcılığı bile azalmaya yüz tutmuştur. Norveçliler, az miktarda taze balık tüketip, dışarıya çok balık satmaktadırlar. Bu sayede balıkçılık, balıkları tüketime hazırlayan birçok fabrikayı (bunların en ünlüsü Hammerfest'teki Findus fabrikasıdır) yaşatmaktadır. Genellikle ülkenin kuzeyinde kurulmuş olan balık fabrikalarında 20 000 kişi çalışmakta ve halkın % 40'ı yaşamını balıkçılıktan kazanmaktadır.

sanayi

İç pazarın güçsüzlüğünden ötürü, sanayi kesimi hiçbir zaman üstün duruma geçememiştir ve çalışan nüfusun ancak % 23'ünü istihdam etmektedir. Orman, hidroelektrik, denizcilik ve petrol gibi yerel kaynaklar (daha önce sözü edilen balıkçılığı da unutmamak gerekir) sanayi etkinliklerinin gelişmesini teşvik eden etkenlerdir.

Kereste sanayisi çok geniş bir alana yayılmış, birbirleriyle ilişkisiz ve tek bir fabrikaya bağımlı küçük merkezler halinde etkinlik gösteriyordu. Bu sanayi, gerek ikmal (gereksinimlerinin bir bölümü İsveç' ten geliyordu), gerekse satış bakımından güçlükler karşısındaydı. Selüloz ve kâğıt hamuru imalatı, mobilya sanayilerinin rekabetiyle karşılaştığından, bu rekabete göğüs gerebilmek için küçük sanayi merkezleri bir araya gelmek zorunda kaldılar. Böylece iki büyük kereste sanayisi kompleksi oluştu: biri Trondheim fiyordu, öteki Oslo fiyordu (Sarpsborg'da) kıyısında yer alan bu kompleksler, birbirinden kopuk birçok merkezin varlığını tehlikeye düşürdü. Bununla birlikte, bu küçük merkezlerin etkinliği hâlâ imalatın % 20'sini karşılamakta ve böylece Norveç'in dünyanın dördüncü gazete kâğıdı üreticisi durumuna gelmesine katkıda bulunmaktadır.

Elektrik üretimi (kişi başına 28 000 kWsa'ten çok) 119,2 TWsa'tir ve bunun % 99'u hidroelektrik kökenlidir. Ancak, ekolojik gerekler de hesaba katılarak ülkenin hemen hemen bütün potansiyeli kullanılmış olduğundan, üretim tavan noktasına ulaşmış bulunmaktadır. Yerel olarak kullanıldığında ucuza mal olan bu enerji, bu bakımdan güçlü kaynaklara gereksinimi olan birçok fabrikanın kurulmasını kolaylaştırmıştır (Norsk Hydro adı altında bir araya gelen ve Vestland ve Sorland'da kurulmuş olan demir alaşımları ve elektrometalürji üretimi birimleri: Ardal ve Kristiansand'da yer alan alüminyum fabrikaları [ithal alümin işlerler]; Arendal, Porsgrunn ve Tinnfoss'daki demir alaşımları fabrikaları; Glåmfjord'daki elektrokimya fabrikaları; Herøya'daki nitrat [ağır suyun temeli] fabrikası). İsveç'in tersine olarak, Norveç'te maden kaynakları azdır: yalnızca bakır ve titan belirtilmeye değer; Sydvaranger'de çıkarılan demir, millileştirilmiş olan Mo i Rana çelik fabrikasını beslemektedir.

Deniz taşımacılığı'ndan yararlanmak için bütün bu fabrikalar kıyıda kurulmuştur. Deniz taşımacılığı, Norveçliler'e "denizlerin yük arabacısı" unvanını kazandırmıştır. Bu taşımacılık, ayrıca tersanelerin kurulmasını, bunlar da makine sanayilerinin varlığını zorunlu kılmıştır. Ticari denizcilik, bunalımdan büyük zarar gördüyse de, modern ticaret politikasına açık eski armatör aileler sayesinde Norveç tersaneleri rekabet güçlerini hâlâ korumaktadırlar Bu tersaneler, petrol üretiminde kullanılan platformlar ve delme gereçleri imal eden fabrikalara dönüştürülebilir niteliktedir.

1966'da açılan ilk kuyulardan sonra, *petrol* ve *doğal gaz* üretimi sürekli arttı: 1990'da 82 Mt ham petrol (Ekofisk ve yakınındaki yataklar, Statfjord, Valhall) ve 25 Gm^3 doğal gaz (Ekofisk ve Cod, Frigg, Heimdal) üretildi. Varlığı kanıtlanmış petrol rezervleri 1,5 milyar ton, doğal gaz rezervleriyse 2 379 Gm^3'tür. Petrol üretimine bağlı kazançlar ciddi ekonomik sorunlar yaratmaktadır; çünkü, hem yüksek ücretlere, hem de enflasyona yol açarak uzun vadede geleneksel norveç sanayisinde tıkanmaya neden olabilir. Bu durum, ülke alanında yeni bir düzenleme gerektirebilecek zor bir seçimi zorunlu kılmaktadır, çünkü ülke toprakları üzerinde bugünkü nüfus dağılımı geleneksel sanayiler tarafından belirlenmektedir.

Sonuncu kaynak, ülkenin doğal güzelliklerine bağlı olan *turizm*'dir. Turizm, ulusal parkların gelişmesine yol açarak, karayolları ve demiryolları yapımını teşvik ederek ülke topraklarının düzenlenmesinde etkili bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, birçok norveçlinin yurtdışı gezilere çıkması hizmet kesimi bütçesinin açık vermesine neden olmaktadır.

TARİH

Hıristiyanlık çağının başlarında, Kuzey'e yerleşen Laponlar uzun süre başka halklardan uzak kaldılar; Güney ve Güney-batı'daki vadilere İskandinavlar yerleştiler. İskandinav toplumuna egemen olan toprak sahibi köylüler, kölelere, azatlı kölelere ve yoksullara hükmettikleri gibi, tarımın yanı sıra Laponlar ile ticarete de giriştiler. Bu toprak sahipleri meclisler halinde toplanarak vadilerinin kralını seçerlerdi. Vikingler döneminde (IX.-XI. yy.), yoksul köylüler adaları sömürgeleştirmeye başladılar (Shetland, Faerøerne, Orkney); toprak sahipleri ticaret yaptılar, sonra Britanya adalarını yağmaladılar, Hebrides adaları ile İskoçya'nın kuzeyini, Man'ı ve İrlanda limanlarını fethettiler; Birleşik krallık'ın sürgüne gönderdiği senyörler, İzlanda'yı ve Grönland'ı sömürgeleştirdiler. (→ NORMANLAR.) Yaygın inanca göre Norveç'in birliğini ilk kez IX. yy. sonunda Harald I Hårfager (Güzel Saçlı) sağladı; ama o ölünce veraset kavgasına girişen oğulları Kuzey-batı senyörleri ve Güney'i kendi himayeleri altına alan Danimarkalılar ile çatıştılar. Norveç krallığı'nı yeniden meydana getiren Olav Tryggvesson (995-1000), başkent Nidaros'u kurdu (997) ve uyruklarını hıristiyanlaştırmaya başladı; kuzeni Olav II Haraldsson (1016-1030) onun bu uygulamasını sürdürdü: İngiltere ve Danimarka kralı Büyük Knud, batılı önderlerin desteğiyle Norveç'i istila etti ve Olav, Stiklestad savaşı'nda öldürüldü. Knud'un Norveç kralı yaptığı oğlu Sven'i kovan Norveçliler (1034 ya da 1035), aziz Olav'ın oğlu Magnus'u (1035-1047) çağırdılar.

Ortaçağ

Oslo'nun kurucusu ve İngiltere'ye bir çıkarma yaparken öldürülen Harald Hårdråde (Sert) [1047-1066] ya da filolarını haçlı seferine götüren Sigurd (1103 -1130) dönemlerinde, viking ruhu yeniden canlandı. Sigurd'un ölümü üzerine başlayan veraset kavgaları, krallığın kudretini azalttı; aslında her bölgenin ayrı bir hükümdarı vardı, gerçek iktidar aristokrasinin elindeydi. Güçlü ve iyi örgütlenmiş bir kurum olan Kilise, bir Norveç kralını, Magnus V Erlingsson'u ilk kez kutsayarak meşru bir sülale kurdu (1164). Sverre Sigurdsson (1180-1202) hem soyluların, hem din adamlarının krallığın kudretine boyun eğmelerini sağladı. Torunu Haakon IV Haakonsson (1217-1263), iç savaşların sona ermesinden yararlanarak Orkney, Shetland, İzlanda ve Gröndland adalarını geri aldı, ama adalar için İskoçya kralıyla çekişirken öldü ve ardılı, Hebrides adalarını ve Man'ı bırakmak zorunda kaldı (1266).

Haakon IV'ün senyörleri ve yüksek rütbeli rahipleri geçici olarak susturmasına karşın, Magnus VI Lagaböte (Yasa Koyucu) [1263-1280], feodal bir hiyerarşi örgütledi ve alman tüccarlarına ayrıcalıklar tanıdı. Ondan sonra tahta çıkan ve gelir kaynakları bulamayan ardılları, Hansa'dan borç alınca, çok geçmeden norveç ekonomisine Hansa egemen oldu ve bir ulusal burjuvazinin oluşumunu engelledi. 1349'da Norveç, karavebanın pençesine düştü, bu salgın hastalık, halkın üçte ikisini etkiledi. İsveçli, danimarkalı ve alman göçmenler krallığı istila ettiler; bu arada yoksulluk ve iktisadi durgunluk ülkeyi birkaç yüzyıl etkisine aldı.

Birlik

Haakon V Magnusson (1299-1319), tek kızını İsveç kralının kardeşiyle evlendirdi ve torunu Magnus VII Eriksson'un (1319

-1343) birleştirdiği iki krallık ölümünden önce ayrıldı. Ama Magnus'un ikinci oğlu Haakon VI (1355-1380), Danimarka kralı Valdemar IV Atterdag'ın (öl. 1375) vârisi Margrethe ile evlendi ve İsveç'i onun kardeşi Erik'ten (öl. 1359) miras yoluyla aldı; ama bu ülke yüzünden Mecklenburglu Albrecht ile çatıştı. Oğlu Olav (1380-1387) adına Danimarka ve Norveç naibesi olan Margrethe, sonunda Mecklenburglu Albrecht yandaşlarını yok etti. Oğlunun ölümünden sonra, yeğeninin oğlu Pomeranyalı Erik'i kendine vâris olarak seçti ve bu kararını üç krallığın soylularına kabul ettirdi (Kalmar Birliği, 1397). Norveç, Birlik içinde büyük zararlara uğradı: danimarkalı yöneticilere teslim edilen ülke, Christian I'in İskoçya kralına söz verdiği Orkney ve Shetland adalarını kaybetti (1468).

Norveç ulusu

Gustaf Vasa zamanında İsveç'in bağımsızlığını kazanmasından sonra Birlik'in bozulması üzerine (1523) Norveç krallığı, lutherciliği (1537) ve kendi dilini zorla kabul ettiren "Danimarka krallığı'na bağımlı bir ülke" durumuna geldi; ülkeyi sömürmede, Hansalılar'ın yerini Hollanda donanması aldı. Danimarka kralının uğradığı bozgunlar nedeniyle Norveç'in yitirdiği Jämtland ve Härjedalen (Brömsebro barışı, 1645), Bohuslän ve Trondheim (Roskilde barışı, 1658) İsveç'in eline geçti. Ormanların ve demir madenlerinin işletilmesinde kaydedilen gelişmeler ve XVII. yy.'da denizciliğin yeniden doğuşu, bu köylü ulusun başına tüccarlardan oluşan seçkin bir sınıfın geçmesini sağladı; bu arada kralın kırsal kesim yararına aldığı önlemler (tahtın 1660'tan başlayarak satışa çıkardığı toprakların satın alınması), kısa bir süre önce Danimarka'dan gelip yerleşmiş olan soyluları geriletti. Topraksız köylülerin, kendilerini acımasızca sömüren toprak sahibi köylülere karşı birkaç kez ayaklandığı XVIII. yy.'da düşün yaşamında görülen rönesans, Danimarka'ya karşı ulusal duyguyu pekiştirdi. XVIII. yy.'da fransız-ingiliz savaşlarındaki yansızlıktan yararlanan norveç donanması, İngiltere'nin, kıta Ablukası'na karşı aldığı önlemler nedeniyle yıkıma uğradı: Danimarka'dan ayrılan Kuzey krallığı, açlıkla karşı karşıya kaldı. İsveç naibi Bernadotte, Danimarka kralı Frederik VI'yı Norveç'i kendisine vermeye zorladı (Kiel barışı, ocak 1814); ama Danimarka naibi Prens Christian Frederik, bir Ulusal meclis topladı ve bu meclisin, kendisini tahta çıkarmasını ve mayıs 1814 Eidsvoll (ya da Eidsvold) anayasası'nı onaylamasını sağladı. İsveç istilası üzerine Norveç, İsveç ile sınırlı bir Birlik antlaşması imzalamak zorunda kaldı (6 ağustos 1815): iki krallığın yalnız kralı ve dışişleri bakanı ortaktı. Bernadotte, 1814 liberal anayasası'nı kabul etmek zorunda kaldı. Bu Anayasa, tüm yasama erkini, ödentiyle elde edilen oy hakkıyla seçilen bir Storting'e veriyor, krala yalnızca uygulamayı erteleyici ve bir veto yetkisi bırakıyordu. Bernadotte ayrıca, Birlik antlaşması'nın gözden geçirilmesini de kabul etmek zorunda kaldı. Yapılan değişikliklere göre Norveç, ulusal bir bayrağa sahip oluyor ve kral temsilciliği kaldırılıyordu. Norveç ekonomisinin gelişmesi devam etti: balıkçılık, kabotaj, başka uluslar hesabına yapılan taşımacılık, norveç filosunu dünyanın üçüncü filosu durumuna getirdi. XX. yy. başında beyazkömürün kullanılması elektrokimya sanayisinin gelişmesini sağladı. Eğitimi yaygınlaştırmak için çok büyük çaba harcayan bu varlıklı ülke, XIX. yy.'ın ikinci yarısında, edebiyat ve sanat alanında atılım yaptı. Aydınlardan oluşan seçkin bir kesim, ulusal duyguyu geliştirmeye çalıştı.

Sol önder Johan Sverdrup, kral Oskar II'yi Norveç'te parlamenter rejimi tanımak zorunda bıraktı (1884). 1905'te Norveç, İsveç'ten koptu: 7 haziranda Storting, Oskar II'nin artık Norveç kralı olmadığını ilan etti. Bunun üzerine İsveç, Norveç'in ayrılmasını kabul etti. Storting'in kararlaştırdığı bir halkoylamasından sonra Norveç' in seçtiği danimarkalı prens, Haakon VII adıyla kral oldu (kasım 1905).

bağımsız Norveç

Norveç, 1898'de genel oy sistemini kabul etti. Kadınlara oy hakkı tanıyan ilk ülkelerden biri oldu (1913). 1914-1918 arasındaki yansızlığının artırdığı refah, bu ülkede, yaşam düzeyinin yükselmesini sağladı; işçi sınıfının önemi, işçi partililerin iktidara gelmesine (1935'te Nygaardsvold hükümeti) yol açtı. Çiftçilere dayanmak zorunda kalan bu hükümet sınırlı reformlarla yetindi. 1814'te Danimarka'ya geçen İzlanda ve Foerøerne adalarını yitiren Norveç, Grönland'ı da bırakmak (1933) ve Paris antlaşması'na dayanarak aldığı (1920) Svalbard ile yetinmek zorunda kaldı. Barışçılığına karşın Norveç, İkinci Dünya savaşı'nın dışında kalamadı: denizaltı savaşı için emsalsiz olan kıyıları ve isveç demirinin dışsatım limanı olan Narvik Hitler' in iştahını kabartmıştı. 8 nisan 1940'ta Oslo'ya verilen bir ültimatomdan bir gün sonra alman birlikleri Oslo, Stavanger, Trondheim ve Narvik limanlarını işgal ettiler. Kral ve hükümeti direnme emri verdi ve bir fransız-ingiliz birliğinin yardımına rağmen Norveç, 9 haziran 1940'ta teslim oldu; kral ve bakanları, 7 haziranda İngiltere'ye geçtiler. Halk işgalcilere öylesine karşıydı ki, nazi yanlısı partinin başkanı Quisling, işbirlikçi bir hükümet kurabilmek için 1942 şubatını beklemek zorunda kaldı. Norveçliler'in direnişi, Müttefikler için çok yararlı oldu (ağır su savaşı, 1944).

Savaş sonrasında İşçi partisi hükümeti, müdahaleci bir siyaset izledi. Dış siyasette Oslo, özellikle "Prag darbesi"nden (1948) sonra Batı'ya yanaştı ve Marshall planı yardımından yararlandı. Norveç, 1949'da NATO'ya girdi. 1957 eylülünde kral Olav V, babası Haakon VII'nin yerine tahta çıktı. İşçi partisi'nin (sosyal demokratlar), otuz yıllık siyasal üstünlüğü 1963'e değin tartışmasız devam etti. Bununla birlikte, 11 eylül 1961 milletvekili seçimlerinde bu üstünlük belirgin bir biçimde geriledi. Yeniden iş başına gelen Gerhardsen hükümeti hükümet etmekte güçlük çekti ve 23 ağustos 1963'te düştü. Kısa süreli bir muhafazakâr hükümetten (1963 sonu) sonra Gerhardsen yeniden Başbakan oldu ve Norveç'in -1960'tan beri EFTA üyesi-, Ortak pazar'a katılmasından yana tavır aldı.

12 ve 13 eylül 1965 seçimlerinde işçi partililer bozguna uğradılar ve Per Borten'in yönetiminde, muhafazakârlar, liberaller ve çiftçilerden oluşan bir koalisyon kuruldu. Yeni hükümet, sosyalist hükümetin hazırlamış olduğu yasa tasarılarını (ek bir emeklilik hakkı, zorunlu öğrenim süresinin uzatılması) yürürlüğe koymaktan kaçınmadı.

70'li yılların başında Norveçliler için temel sorun Ortak pazar'a girmekti. Bu konu, geniş bir kamuoyunun hareketlenmesine yol açtı ve birkaç kabinenin düşmesiyle sonuçlanan bir dizi hükümet bunalımına neden oldu (Per Borten, sağ koalisyon, 1965-1971; Trygve Bratteli, İşçi partisi, mart 1971 - ekim 1972; Lars Korvald, hıristiyan demokrat, 1972-73; Trygve Bratteli, İşçi partisi, 1973-1976, Odvar Nordli, İşçi partisi, 1976-1981). Ülke çapında yapılan danışma nitelikli bir referandum (eylül 1972) sonucuna göre Norveçliler, Ortak pazar'a (AET) karşı çıktılar. Bununla birlikte, Oslo ile AET arasında bir ticaret anlaşması imzalandı. Ayrıca Nordek (Kuzey ekonomik topluluğu) konusunda herhangi bir anlaşmaya varamayan İskandinav ülkeleri, yine de birçok alanda danışma ve işbirliği siyasetini sürdürdüler. İktisadi düzlemde Norveç, Kuzey denizi'ndeki yataklarının işletilmeye başlanmasıyla bir petrol gücü oldu (1971).

1981 şubatında Başbakanlığa, Odvar Nordli'nin yerine işçi partili bayan Gro Harlem Brundtland geçti. Ama eylül 1981 milletvekili seçimleri muhafazakârların zaferiyle sonuçlandı ve Muhafazakâr parti başkanı Kaare Willoch, Başbakan oldu. 1986'da petrol fiyatlarındaki düşüş ülke ekonomisini sarstı; bütçe açık verdi. Hükümetin çeşitli maddelerden aldığı vergileri artırmak istemesi, getirilen tasarruf önlemleri Parlamento'da tepkiyle karşılandı. Yapılan oylamada hükümetin önerileri reddedilince Willoch istifa etti. Brundtland yeniden İşçi partisi hükümeti kurdu (2 mayıs 1986). İktidara gelir gelmez % 12 oranında devalüasyon yaptı. Tasarruf önlemlerini Parlamento'ya kabul ettirdi. Haziran 1987'de hükümeti düşürmek için ortaya atılan güven oylamasını da kazandı: durumunu güçlendirdi. 1989 seçimlerinde İşçi partisi'nin oylarının % 34,3'e düştüğü gözlendi (1985'te % 40,8). Başbakanlık görevini muhafazakâr Jan P. Syse üstlendi ve bir azınlık hükümeti kurdu. Ancak hükümet, kendi içindeki anlaşmazlıklar yüzünden bir yıl sonra (ekim 1990) istifa etti. Bunun üzerine Brandtland bir kez daha başbakan oldu. 1991'de Norveç kralı Olav V geçirdiği kalp krizi sonucu öldü; yerine oğlu Harald V geçti. AT'ye katılma konusu 20 yıl sonra tekrar gündeme geldi ve bu defa parlamento, AT'ye katılma başvurusunda bulunma kararı aldı (kasım 1992).

EDEBİYAT

IX. yy. sonundan başlayarak çoğunluktaki Norveçliler tarafından sömürgeleştirilen İzlanda, ortaçağ iskandinav edebiyatının bir uzmanlık alanı durumuna gelmekle birlikte, Eggjum'daki yapıtlar (700'e doğr.) gibi rune yazılı taşlar ya da Oseberg'deki gemi mezar (IX. yy.) üzerinde görülen motifler gibi insan sahneleriyle süslü motifler, Norveç'te edda, mitoloji ve kahramanlığa dayanan bir temelin daha önce çok iyi bilindiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca İzlandalılar, skald şiirin tekelini ellerinde bulundurmakla birlikte, X. yy.'da Þjóðólfr Hvinverski, Þorbjörn Hornklofi ve Eyvindr Skáldaspillir gibi yetenekli norveçliler bu alanda onlardan aşağı kalmıyorlardı. Ortaçağ çeşitli edebiyat türleriyle dikkat çeker, örneğin aziz Olav'ın öncülük ettiği hajiyografi edebiyatı, daha sonra kral Haakon IV Haakonsson'un (1217-1263) özendirmesiyle büyük bir atılım yapan kurtuvazi edebiyatıyla ilgili yapıtların çevrilmeleri bunlar arasında yer alır. Bu dönemin yapıtları arasında Nidaros başpiskoposu Einar Gunnars'a mal edilen *Konungsskuggsjá* o dönemde çok revaçta olan türün bir modelini oluştururken, halk baladları sürekli bir ilgi gördü ve *Draumkvaede* (Rüya şiiri), düş edebiyatının bir başyapıtı olarak kaldı. Norveç'in XIV. yy.'da Danimarka'ya bağlanması, ulusal dili de danimarka dili yararına yıpratan edebi bir tükenmeye yol açtı. Petter Dass' ın (1647-1707) bir topografya şiiriyle (*Nordlands Trompet*, 1678-1698) dile gelen özgünlük özlemleri, ancak Reform ile birlikte ortaya çıktı. Ama Kopenhag'da oturan norveç kökenli büyük yazar, "Kuzey'in Molière'i" Ludvig Holberg (1684-1754), hâlâ danca yazıyordu. Kopenhag'da, yetenekli hiciv şairi Johan Wessel'in (1742-1785) çevresinde, 1772'de Norveç derneği'nin (Norske Selskap) kurulmasıyla belirginleşen bir ulusal bilinç yavaş yavaş uyanmaya başladıysa da, norveç edebiyatı ancak ilk milliyetçi romantizm dalgalarıyla birlikte gerçekten özgürleşti. Bu rönesans üzerinde, karşıt düşünceli iki büyük şair etkili oldu: coşkulu, sert ve peygamberce şiirler yazan (*Skabelsen, Mennesket og Messias*, 1830) Henrik Wergeland (1808-1845) ve daha ölçülü, Danimarka'dan kalan belli bir klasikçiliği sürdürmeye daha büyük bir özen gösteren şiirler yazan (*Digte*, 1838) Johan Sebastian Welhaven (1807-1873). Aynı zamanda, Peter Christen Asbjørnsen (1812

-1885) ve Jørgen Moe (1813-1882), olağanüstü baladlar ve halk masalları derlemeleriyle, şair M. B. Landstad (1802 -1880), ayin düzenini bugün bile zenginleştiren mezmurlarıyla edebi bir norveççenin geliştirilmesine özsel bir katkıda bulunurlarken, İvar Aasen (1813-1896) ve Aasmund Vinje (1818-1870) gibi filologlar, eski metinlerden ve lehçesel konuşmalardan alınan ve resmi norveççenin ya da *riksmål*'in (bugün *bokmål*) tersine, *landsmål* (bugün *nynorsk*) adı verilen gerçek norveççenin (yeninorveççe) yaratılmasına çalışıyorlardı.

XIX. yy. ortasına doğru, Norveç'te yeni bir edebiyat eğilimi ortaya çıktı. Çeşitli yabancı etkiler, özellikle alman etkisi altında, daha gerçekçi ve doğalcı bir üslup yararına romantizmden vazgeçen bu edebiyat, Henrik İbsen ve Bjornstjerne Bjørnson aracılığıyla, bir anda Norveç'i avrupa edebiyat sahnesine kabul ettirdi. İlk adımı Wergeland'ın kız kardeşi Camilla Collett (1813-1895) attı ve ilk büyük norveç ruhbilimsel romanı olan *Amtmandens Døtre*'yi (1855) yazarak korkusuzca feminist görüşleri savundu. Hem şiir, hem de oyun yazarı olan Henrik İbsen (1828 -1906), bir dizi şaşırtıcı başyapıtta (*Brand*, 1866; *Peer Gynt*, 1867; *Gengangere*, 1881), toplumla çatışan çağdaş insanın sorunlarını yoğun bir biçimde ortaya koydu. Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910) ise, çağdaşları arasında kendi bin yıllık ruhlarının bilincini uyandırmak üzere, yazdığı köy romanlarında (*Synnøve Solbakken*, 1857), tarihsel ya da çağdaş dramlarında, şiir ve trajedilerinde (*Over oevne første Stykke*, 1883 ve 1895), enerjiyi yüceltiyordu. Jonas Lie (1833-1908) ve Alexander Kielland (1849-1906) gibi romancılar, çiftler arasındaki ilişkiler (*Lodsen og hans hustru*, 1874) ya da norveç esininin değişmez genel eğilimlerinden birini oluşturan tema olan doğa ve kültür arasındaki çatışmalar (*Garman og Worse*, 1880) gibi güncel sorunlarla ilgilendiler. Böylece, Amaile Skram'ın (1846-1905) ruhbilimsel romanlarına (*Hellemyrsfolket*, 1887-1898), Arne Garborg'un (1851-1924) epik şiirine (*Haugtussa*, 1895) ve Knut Hamsun'un öncüsü Hans Jaeger'in (1854-1910) kaprisli bir bireyciliği yücelten romanlarına (*Fra Kristiania-Bohêmen*, 1885) yol açan hareket başladı.

XIX. yy. sonu ve XX. yy. başında romantizm, Gunnar Heiberg'in (1857-1929) yapıtlarında, Nils Collett Vogt'un (1864 -1937), Vilhelm Krag'ın (1871-1933) ve Sigbjorn Obstfelder'in (1866-1900) şiirlerinde, simgecilikle birleşmek ve insan ruhsallığının gizemleriyle ilgilenmek üzere yeniden güç kazanırken, norveç halkının özgün nitelikleri de Peter Egge (1869-1959), Johan Bojer (1872-1959) ve Gabriel Scott (1874-1958) gibi bölgeci romancıları kendine çekiyordu. Ancak dönemin ustaları Hans Kinck (1865-1926) ve özellikle Knut Hamsun'du (1859-1952). Hans Kinck, çelişik bir yapıt olan *Huldren*'de (1892) ve *Driftekaren* (1908) dramında, yaşama sevgisiyle marazi bir ölüm korkusunu bağdaştırmayı başaramadı. Knut Hamsun, ruhbilime çok meraklıydı (*Açlık* [Sult], 1890) ve bazen biraz ideoloji havası taşıyan (*Markens Gröde*, 1917) zengin ve özgün yapıtı, bireyci ve kaprisli bir esinden kaynaklanıyordu (*Landstrykere*, 1927).

Köylülerin ve balıkçıların proleterleşmesini hızlandıran tarihsel gelişmenin zorlamasıyla, Gorki'den alınan halkçı bir yenigerçekçilikle birleşen sıkı bir toplum eleştirisi, Kristofer Uppdal (1878-1961), Johan Falkberget (1879-1967) ve Oskar Braaten (1881-1939) gibi edebiyatçılara, korkunç ve gerçekçi freskler esinlendi. Bu freskler üzerinde, Olav Duun'un (1875-1939) büyük destanı *Juvikfolke*'nin (1918-1923) ve hıristiyan kadın yazar Sigrid Undset'in (1882-1949) yürekli, yüksek düzeyli ve ağırbaşlı yapıtının büyük bir etkisi vardı. Sigrid Undsted'in feminist ve Ortaçağ'a özgü romanları, özellikle *Kristin Lavransdatter* (1920-1922) adlı yapıtı, uluslararası bir ün kazandı. Mistisizm, her zaman bu esinlenmelerde etkili oldu ve düzyazıya şiirsel bir nitelik kazandırdı. Birinci Dünya savaşı'ndan önce Norveç'te, son derece güzel bir doğayı ve yaşama sevincini dile getirmeye çalışan bir şairler topluluğunun ortaya çıkmasını da bu durum açıklar; örneğin hafiflik, sevimlilik ve içtenliği (*Kjaertegn*, 1916), dramatik duyguyla birleştiren Herman Wildenvey (1886-1959), Olaf Bull (1883-1933), Tore Ørjasaeter (1886-1968) ve yeninorveççe yazan kesinlikle mistik Olav Aukrust (1883-1929) gibi şairler, bu topluluk içinde yer almaktadırlar.

1918'den sonra, Erling Falk'ın kurduğu *Mot Dag* dergisiyle marxçılık ve freudçuluk da yaşama hakkı kazandılar. Bu derginin kurulması İsveç'te, "proleter" edebiyat denilen son derece verimli ve güncel dünya üzerinde düşünmek ereğini güden bir edebiyat akımının çıkış noktasını oluşturdu. *Mot Dag*, şair Arnulf Øverland (1889-1968), psikanalizi çok seven romancı Sigurd Hoel (1890-1960) ve ibsenci oyun yazarı Helge Krog (1889-1962) gibi edebiyatçıların yapıtlarının yayımlanmasını sağladı ve hıristiyan eğilimli Sigurd Christiansen (1891-1947) ve Ronald Fangen (1895-1946) gibi romancılar, bu edebiyatçıların karşısında yer aldılar.

30'lu yıllar çevresinde eylem zevki, kadın romancı Cora Sandel (1880-1974), hümanist ve komünizm yandaşı, şair ve romancı Nordahl Grieg (1902-1943) ve norveç polis romanına saygın bir yer kazandıran Aksel Sandemose'yi (1899-1965) daha doğrudan doğruya etkiledi. Yeninorveççenin öncülük ve ustalığını yapan büyük romancı Tarjei Vesaas (1897-1970), ayrı bir yere sahiptir. Doğum yeri Telemark'ın başına gelenler ve derin bir doğa sevgisi (*Fuglane*, 1957) sonucu Tarjei Vesaas, siyasal ve toplumsal sorunlar karşısında kültürel, fiziksel ve duygusal bir mirasın savunuculuğunu üstlendi. Siyasal ve toplumsal sorunlar üzerinde, Johan Borgen (1902-1979) ve Arthur Omre (1887 -1967) gibi çözümlemeciler ya da Gunnar Reiss-Andersen (1896-1964), Louis Kvalstad (doğm. 1905), Halldis Moren Vesaas (doğm. 1907), Gunvor Hofmo (doğm. 1921) ve İnger Hagerup (doğm. 1905) gibi şairler düşünüyorlardı. Bu etkinliğe, Terje Stigen (doğm. 1922) ve Bergljot Hobaek Haff (doğm. 1925) sayesinde, özellikle hikâyenin kendine seçkin bir yer sağladığı yazı alanında uygulanan bir araştırma eklendi. Şiirde modernizm, Stein Mehren (doğm. 1935) ve özellikle makineler çağına epik bir dünya görüşü kazandıran Rolf Jacobsen (doğm. 1907) tarafından simgelendi. *Profil* dergisinin çevresinde, Tor Obrestad (doğm. 1938), Jan Erik Vold (doğm. 1939) ve Einar Okland (doğm. 1940) gibi öteki şairler, öfkelerini dilin olanaklarından alıyor, dilin gündelik ve günün varoluşsal boğuntularıyla siyasal kaygılarını dile getirmeye yetenekli olmasını istiyorlardı.

Yeninorveççe yazan şairler arasında, Arnljot Eggen (doğm. 1923) gibi aynı duyguların yönlendirdiği bazı *Profil* yazarları da bulunmakla birlikte, ötekiler olumlu bir ahlakçılık izliyor ve daha özgün biçimlerin yanında, geleneksel bir şiir biçimine dönüyorlardı; örneğin Sigmund Skard (doğm. 1903), Hans Börli (doğm. 1918) ve Arnljot Eidslott (doğm. 1926), bu sonuncular arasındaydılar. Köylü şair Olav H. Hauge (doğm. 1908), hem ülkesine bağlıydı, hem de avrupalı bir kültüre doğru yöneliyordu. Claes Gill (1910-1973) ve Tor Jonsson (1916-1951) gibi büyük şairler dışında, varoluşçuluğun etkisini kabul eden birçok yazar ortaya çıktı. Haikaiye benzer bir özlülük araştırmasına girişen Knut Ødegård (doğm. 1945), bunların en başarılılarından biriydi.

Dünyanın büyük sanayici ulusları arasına girmesiyle birlikte Norveç, çok çağdaş teknik zorunluluklar karşısında, geniş ölçüde yerel ve doğal halk kültürü içine kök salan bir geçmişin yaşayan kaynaklarına bağlılık sorunuyla karşılaştı. Romancı Kåre Holt (doğm. 1917), zaten bu tür çatışmalarla ilgileniyordu; Torborg Nedreaas (doğm. 1906) bunlara çocuk ve kadın üzerine ruhbilimsel çözümlemeler ekledi. İnsandaki kötü etkileri izlemeye çalışan Jens Bjørneboe (1920-1976), lirikliği ve ilginç üslup deneyimleri arasında gidip gelen Kjartan Fløgstad (doğm. 1944), gerçekçilik ardında koşan Dag Solstad (doğm. 1941) gibi başka yazarlar da ortaya çıkarken, Bjørg Vik'in (doğm. 1935) feminist hikâyeleriyle, Odd Eidem'in (doğm. 1913) çok çağdaşçı bir tema eleştirisine göre siyasal tavır takınmalarıyla, Edvard Hoem'in (doğm. 1949) bugünkü norveç sorunları üzerindek korkusuz düşünceleriyle, Axel Jensen'in (doğm. 1932) hiciv tarzına dayanan fütürist romanları ve "belge romanlar" yazarı Knut Faldbakken'in tehlike çığlıklarıyla belirginleşen çeşitli tür ve üsluplar gelişti.

GÜZEL SANATLAR

Vikingler* ile birlikte (IX.-X. yy.) Norveç'te, zengin ve çokrenkli bir süsleme sanatı ortaya çıktı; ülkenin hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra, üst üste yerleştirilmiş piramit biçimli damlarla belirginleşen ahşap kiliselerin (Urnes, Kaupanger, Borgund, Lom, Ringebu, Gol [bugün Bygdøy folklor müzesi'nde], Torpo, Heddal vb.'deki *Stavkirke*'ler) oymalı ve boyalı süslemelerinde de bu sanat görülür. Ülkede, ingiliz -norman üslubunun izlerini taşıyan önemli roman ve gotik yapılar da bulunur (Trondheim ve Stavanger katedralleri, Bergen'deki Mariakirke). Ressamlarsa, ilginç antependiumlar gerçekleştirmişlerdir (Bergen Tarih müzesi'ndeki kol.).

XVI.-XVIII. yy.'larda, Telemark ve Hallingdal yörelerindeki köylü ressamların yaptığı "güllü" diye nitelenen resimlerin (zengin ve parlaktır; çiçek motifleriyle belirginleşir) dışında, sanat etkinliği daha çok alman, danimarkalı ve hollandalı sanatçıların tekelindeydi.

XIX. yy.'da sanatçılar öğrenimlerini Kopenhag, Dresden, Düsseldorf, sonra da Münih gibi ülke dışındaki kentlerde yaptılar; buna karşın, norveç sanatı güçlü bir ulusal duyarlıkla, romantik ve gerçekçi eğilimlerin arasında yerini aldı: J. C. C. Dahl* ve öğrencileri (Th. Fearnley*, Peder Balke), sonra da Hans Gude ve August

NORVEÇ'TE SANAT

Heddal'da ahşap kilise *(stavkirke)* [XIII. yy.]

Candelier-Brumaire-Ziolo

Steinlein-Kohler

Solskultur (Güneş heykeli)
Arnold Haukeland'ın yapıtı
çelik ve boyalı çelik, 1970
Sonja Henie-Niels Onstad
Artcenter
Høvikodden

Cappelen manzara resmiyle ilgilendiler; ayrıca, portreler (Mathias Stoltenberg) ve halk yaşamından sahneler de (Adolph Tidemand) gerçekleştirildi.

XIX. yy.'ın sonunda ve XX. yy.'ın başında fransız etkisi ağır bastı: natüralizm ve izlenimciliğin etkisi altında kalan bir dizi parlak ressam yetişti (Ch. Krohg*, F. Thaulow*, Harriet Backer, Edvard Diriks, Erik Werenskiold, Halfdan Egedius, G. Munthe* vb.); E. Munch*, fransız sanatından yola çıkarak kuzey kökenli bir anlatımcılık ortaya koydu; nabilerin (Th. Erichsen*) ve fovların (Ludvig Karsten) sanat anlayışına çeşitli yorumlar getirildi; Matisse, H. Sørensen*, A. Revold* ve P. Krohg* gibi ressamlar yetiştirdi; bunların üçü de, Munch'tan sonra, duvar resmine yenilik getiren sanatçılardır. Bu dönemde, heykelciliğin en büyük ustası G. Vigeland*'dı.

30'lu yıllardan başlayarak, toplumsal eğilimli resim sanatının yanı sıra kübist (Aage Storstein) ve soyut (Johannes Rian) esinli arayışlara da girişildi. Bu arada, primitivizm ve gerçeküstücülüğün izlerini taşıyan anlatımcılık, Kai Fjell, Arne Ekeland ve alman asıllı Rolf Nesch gibi sanatçılarla ağır bastı; Sigurd Winge ya da Else Hagen'in son derece üsluplaştırılmış düzenlemeleriyle, 50'li ve 60'lı yıllarda da varlığını sürdürdü. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, soyut anlatımcılık (Knut Rumohr, Jacob Weidemann) ve geometrik soyutlama (Gunnar S. Gundersen, heykelci Arnold Haukeland) en ünlü sanatçılar tarafından benimsendi. Daha sonra, pop art ile, gelenekselciliğin önemli bir yer tuttuğu figüratif sanatta bir yenileşme görüldü. 70'li yıllarda öncü arayışlar, kavramsal sanata ("Lyn" grubu) ve video sanatına (Marianne Heske) yöneldi.

Ulusal özelliklerle modernizmi bağdaştıran bir anlayışın egemen olduğu mimarlık, ikinci Dünya savaşı'ndan sonra, Erling Viksjo (Oslo'da hükümet sarayı), Kjell Lund ve Nils Slaatto (Asker Belediye sarayı), Jon Eikvar ve Svein-Erik Engelbretsen (Høvikodden'deki Sonja Henie-Niels Onstad vakfı) gibi adlarla belirginleşti.

MÜZİK

Tunç lurlar, Danimarka ve İsveç'te olduğu gibi Norveç'te de müzikle ilgili kalıntıların en eskileridir. (→ LUR.) Hıristiyanlığın kabulüyle giren gregorius müziği, özellikle aziz Olav kültünün merkezi olan Nidaros başpiskoposluğunda (Trondheim) yayıldı. Dinsel müzik, Reform'la çöküntüye uğradı. 1814'e değin 400 yıl boyunca, Norveç, Danimarka'nın egemenliği altında kaldı. XVIII. yy.'da Jens Boalth (1725-1780) ve Waldemar Thrane (1790-1828), ciddi müzik hareketlerini başlattılar. Yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Oslo, Bergen ve Trondheim'daki zengin tüccarların evlerinde amatörce müzik yapmak moda oldu. Aynı dönemde senfoni dernekleri kuruldu. Bunların en eskisi 1765'te Oslo'da kurulan "Harmonien"'dir. Bu dernek günümüzde de etkinlik göstermektedir. Oslo'da 1820'de kurulan küçük bir senfoni orkestrasının şefliğini kemancı Ole Bull (1810-1880) yaptı. Müzikte Norveç üslubu, Bull ile başlayan gelişimini, Halfdan Kjerulf (1815-1868) ve Rikard Nordraak (1842-1866) ile sürdürdü. Nordraak, milliyetçi romantizmi, ülkesinin sınırlarını aşan tek besteci olan Grieg'in (1843-1907) manevi babası sayılabilir. Grieg'in, Norveç müziği üzerindeki egemenliği uzun sürdü. XIX. yy.'ın sonunda ve XX. yy.'ın başında Norveç müziğinin başlıca temsilcileri Johan Svendsen (1840-1911), Christian Sinding (1856-1941), David Monrad Johansen (1888-1974), Hjalmar Borgstrøm (1864-1925), Ludvig İrgens Jensen (1894-1969) ve Harald Saeverud'dur (doğm. 1897). İkinci Dünya savaşı'na değin süren bu geleneksel müzik anlayışına ilk karşı çıkanlar Bjarne Brustad (doğm. 1895), özellikle de dizisel tekniği savunan Fartein Valen'dir (1887-1952). Savaştan sonra, milliyetçi eğilimlerle, daha gözü pek teknikleri birleştiren besteciler görüldü: Geirr Tveitt (doğm. 1908), Bjørn Fongaard (doğm. 1919), Finn Mortensen (doğm. 1922), Egil Hovland (doğm. 1924), Edvard Fliflet Braein (1924-1976). 1960'lardan sonra, Finn Mortensen ve Arne Nordheim (doğm. 1931) gibi besteciler dizisel, yenianlatımcı, rastlantısal ya da elektronik müziklere bağlandılar. Bu bestecileri Kåre Kolberg (doğm. 1936), Folke Strømholm (doğm. 1941) ve Ragnar Søderlind (doğm. 1945) izledi.

NORVEÇ a. (*Norveç*'in adından). [Tamlayan olarak] Norveç'e ilişkin, Norveç ile ilgili.
—İşlem. *Norveç işi*, keten zemin üzerine beyaz pamuk ya da keten ipliğiyle uygulanan nakış. (Kesik ilmikli ajurlarla gerçekleştirilir ve çeşitli işlerle bezenerek sofra örtülerine, peçetelere, önlüklere vb. uygulanır.)
—Meteorol. *Norveç doktrini* ya da *kuramı*, norveçli Bjerknes, Solberg, Petterssen, isveçli Bergeron, Rossby ve finlandiyalı Palmen tarafından hazırlanan genel dolaşım kuramı. (Bu kuram, daha önce var olan bir cephe üzerinde gelişen dalganın oluşumuyla zayıflayan tedirginlikleri açıklar; bu siklojenez mekanizması özellikle kutupsal cephe boyunca, kutupsal hava ile tropikal havanın birleşip yönlendiği yerde oluşur.) ‖ *Norveç haritası*, deniz düzeyindeki basıncı gösteren harita. (Bu harita, hava cephelerinin çizimini ve belli başlı hava kütlelerinin yerini belirlemeyi amaçlar.)

NORVEÇ akıntısı, Kuzey-doğu Atlas okyanusu'nda, Kuzey Atlas okyanusu akıntısının Faerøerne eşiği ötesindeki devamı olan akıntı kolu. (Norveç akıntısı, kutup su cephesiyle Norveç kıyıları arasında kuzeye doğru akar. Oldukça tuzlu [‰ 35] olan sular biraz ılıktır [9-5 °C], Norveç akıntısının daha az tuzlu [‰ 34'ten az] olan ve Kuzey denizi'nden gelen daha serin sularla karşılaştığı, Norveç kıta sahanlığı kenarı boyunca ilerleyen büklümlü cepheden anlaşılmaktadır.

NORVEÇ denizi, Atlas okyanusu'nun kuzeyinde kenar denizi. Sınırları: D.'sunda Norveç kıyıları; B.'sında, Spitzberg'in batısını Jan Mayen ile, sonra İzlanda'nın kuzeyiyle birleştiren bir çizgi; G.'inde İzlanda-İskoçya eşiği. Kuzey Atlas okyanusu sırtı ve Norveç'in kıta kenarı, derinliği 3 000 m'yi aşan (en çok 3 960 m) 2 çöküntü alanıyla bölünen uzun bir çanağı (Norveç çanağı) çevreler. Derin deniz ovaları, kıta yamaçlarının genişlemesi nedeniyle ufalmıştır.

Norveç seferi, nisan-mayıs 1940'ta, Norveç'i ele geçirmek isteyen Almanlar ile Norveçliler'i ve fransız-ingiliz müttefiklerini karşı karşıya getiren birçok harekâtın tümüne verilen ad. İsveç demir filizinin Almanya'ya taşınmasını engellemek için norveç kara sularını mayınlamak isteyen Müttefikler'den önce davranan Hitler, 9 nisan'da Oslo, Kristiansand, Stavanger, Bergen, Trondheim ve Narvik'te bir dizi amfibi ve hava-indirme harekâtına girişerek, norveç kuvvetlerini içerilere doğru püskürttü.

Müttefik karşı saldırılar, hemen birbirini izlemeye başladı. Bir ingiliz filosu, Narvik fiyordunda görev yapan alman gemilerini batırdı (13 nisan). Ardından, 13-17 nisan arasında ingiliz ve fransız tugayları, Trondheim'ın her iki yanında, ilkin Lillehammer'de Norveçliler ile birleşmelerini sağlayan Åndalsnes'te, sonra Namsos*'ta karaya çıktılar, ancak 1-3 mayıs arasında hepsi de Luftwaffe'nin baskısıyla yeniden gemilerine dönmek zorunda kaldılar. Son olarak Narvik'te, 15 nisandan başlayarak karaya çıkan fransız-ingiliz kuvvetleri, general Dietl'in kuvvetlerini tecrit ederek 28 mayısta kenti geri aldılar. Ancak Fransa'daki durum Narvik'in boşaltılmasını zorunlu duruma getirdi (3-8 haziran) ve bu boşaltma sırasında *Glorious* uçak gemisi, *Scharnhorst* ve *Gneisenau* adlı kruvazörler tarafından batırıldı.

NORVEÇÇE a. Kuzey öbeğinden germen dili; birbiriyle rekabet içinde olan iki biçimi vardır: *bokmål* ve *nynorsk*.
—ANSİKL. Norveççe, tarihi, 1350'lere kadar eski İskandinav diliyle karışan bir kuzey dilidir. Lehçe ayrımı, özellikle batı norveççeyle doğu norveççe arasında, çok erken dönemde başlamıştır. Örneğin, doğuda *u*'nun yerini koruduğu durumlarda *u*'da tını değişikliği görülmez: batıdaki *mennum*'a karşılık *mannum* "erkeklere"; *i*'de tını değişimi kademelidir: *hiaerta* "kalp", batıda *hiarta;* ünlü dengesi, ünlü uyumu, kimi durumlarda ikili ünlülerin derilmesi doğu norveççenin özellikleridir. Orta norveççe döneminde dil hızlı bir dönüşüm geçirir: biçimsel dizge bozulur, köklü bir yabancı etkisi görülür. XV. yy.'da, siyasal durum sonucu yazı dilinde danca norveççenin yerini alır, bu olgu da norveççede lehçe ayrımının derinleşmesine yol açar. Konuşma dili olarak karma bir dil yavaş yavaş kentlere yerleşir. Bu dil, kabaca norveç ağzıyla söylenen ve norveççeye özgü birkaç sözcükle birkaç biçim içeren danca olarak tanımlanabilir. İsveççe gibi iki tür vurgusu olan bu dil önceleri *dan-norveççe, riksmål* (devlet dili) diye adlandırıldı; bugünse *bokmål* (kitap dili) diye adlandırılmaktadır. 1814'ten sonra ulusal yenileşme yanlılarının benimsediği bu dil bir dizi reformla Norveç'e özgü bir biçime büründü. Salt Norveç'e özgü bir dilin yaratılmasına yol açan hareketse (1853'ten beri) daha köktencidir. Batı lehçelerini temel alan bu dile (*landsmål* [ülke dili]) bugün *nynorsk* ya da *yeninorveççe* denir ve *bokmål* ile birlikte ülkenin resmi dilidir. Egemen olan eğilim, bir dizi reformla *bokmål* ve *nynorsk*'u tek bir dilde *(samnorsk)* birleştirmeyi amaçlamaktadır.

NORVEÇLİ sıf. ve a. Norveç halkından olan.

NORWALK, ABD'de (Connecticut) kent, Long İsland boğazına dökülen *Norwalk halici* kıyısında; 77 800 nüf. Sayfiye merkezi. Makine sanayileri. Tekstil.

NORWALK, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşmesinin doğusunda; 85 200 nüf. Konut ve sanayi merkezi.

NORWİCH, Büyük Britanya'da kent, Norfolk yönetim bölümünün merkezi; 173 286 nüf. Ayakkabı imalatı. Basımevleri. Besin sanayileri. Üniversite.

—Tar. Norwich, mirasçısı olduğu büyük roma-briton sitesi *Venta İcenorum*'un (Caister Saint Edmund) yıkıntıları yakınında, Angllar tarafından kuruldu *(Northwic)*. Özellikle norman fethinden sonra, zengin bir piskoposluk merkezi durumuna gelerek gelişti. 1194'te Londra ile aynı bağışıklıkları kazandı. Flaman işçilerin kurdukları bir yün sanayisi, Norwich'i Ortaçağ'ın büyük kumaşçı kentlerinden biri durumuna getirdi.

—Güz. sant. 1096'da yapılan ve XV. yy.'da elden geçirilen roman katedral; XIV. yy.' dan kalma iki katlı manastır. Moloz taşı ve çakmaktaşıyla örülmüş birçok gotik kilise. 1120-1130 dolaylarından kalma şato, görkemli anakule. Eski evler sitesi. Aralarında Şato müzesi'nin de bulunduğu müzeler (antik yapıtlar; Norwich okulunun J. Crome ve J. S. Cotman gibi manzara ressamlarının, XIX. yy.'ın ilk on yıllarından kalma yapıtları) ve 1978'de mimar Norman Foster'in önemli bir yapısında açılan Sainsbury Centre for Visual Arts (modern sanat; ilkel yontular).

NORWİCH, ABD'de (Connecticut) kent, Thames kıyısında, Yantic ile Shetucket'ın birleştiği yerde; 38 100 nüf. Sanayi (tekstil fabrikaları, metalürji) merkezi.

Norwich teriyesi, ingiliz kökenli, sert kıllı, postu çeşitli renklerde olabilen, çok canlı hareketli teriye ırkı.

NORWİD (Cyprian), polonyalı yazar (Laskowo Głuchy, Radzymin yakınında, 1821 - Paris 1883). 1842'de Polonya'dan ayrıldı ve bir göçmen yaşamı sürdü; bir düşkünler yurdunda, kimsesiz öldü. Zenon Przesmycki'nin 1912'de Norwid'in yapıtlarının büyük bir bölümünü yayımlamasıyla yazarın mistik düşüncesinin derinliği ve anlatımdaki titizliği anlaşıldı. Katolik ve bağımsız, karşıdevrimci, özgürlüklerin ve kurtuluş hareketlerinin savunucusu, zor kullanımına karşı bir yazar olan Norwid, ressamlık ve heykeltıraşlık etkinliğinin de belirginleştiği bir lirizmle, yurdunun mutsuzluğunu ve kendi umutsuzluğunu dile getiriyordu (*Fortepian Szopena*, 1863; *Vade mecum*, 1865-66). Aynı zamanda tarih ve uygarlık yapılarını incelediği uzun şiirler de yazdı (*Promethidion*, 1850) ve düşüncelerini hikâyelerinde genellikle simgeler aracılığıyla dile getirdi *(Stygmat; Ad leones)*. Ayrıca dramları, trajedileri, sanat ve edebiyat üzerine denemeleri ve zengin bir mektuplaşması vardır.

NORWOOD, ABD'de (Ohio) kent, Cincinnati'nin kuzey banliyösü; 26 300 nüf. Makine sanayileri. Elektrikli aygıtlar. Kimya sanayileri.

NOSEAN a. (fr. *noséane*). Miner. Sodyum sülfatla bileşmiş doğal sodyum alüminosilikat. (Kübik sistemde yer alan nosean haüynit grubundandır.)

NOSEMA a. Çeşitli böceklerde asalak yaşayan mikrosporodi cinsi. (Karataban asalağı [*Nosema bombycis*] ipekböceğinde karataban hastalığına neden olan. Arı sürgünü asalağı [*N. apis*] nozemozun etkenidir.)

NOSEMOZ ya da **NOSEMİYAZ** a. (fr. *nosémose* ya da *nosémiase*'dan). Arılarda görülen bulaşıcı sindirim sistemi hastalığı.

—ANSİKL. Nosemoz bir asalak hastalığıdır, *Nosema apis* denen birhücreli bir asalaktan ileri gelir. Asalak, balarısının *(Apis mellifica)* orta bağırsak epitelyumuna ve Malpighi borucuklarına yerleşir, arı uçma yeteneğini yitirir, sonra ölür. Nosemoz, özellikle soğuk ve nemli bölgelerde yaygındır. Tedavisi için ilaç vardır (fumidil-B, vb.). Arıların % 50'den fazlası hastalığa tutulursa, kovandaki bütün arıların öldürülmesi gereklidir.

Nosferatu, eine Symphonie des Grauens *(Nosferatu, bir korku senfonisi)*, 1922'de F. W. Murnau'nun yönettiği alman filmi. Filmde yönetmen gölge ve ışık oyunlarıyla etkili dekorlar elde etti; ayrıca oyuncuların gösterdikleri başarı bazı sahneleri çok etkileyici kıldı. *Nosferatu* birçok korku filmine (özellikle de Werner Herzog' un 1979'da aynı adla gerçekleştirdiği filme) örnek oldu ve alman anlatımcılığının en önemli yapıtlarından biri sayıldı.

NOSKAPİN a. (fr. *noscapine*). Eczc. Öksürüğü yatıştırıcı etkisinden dolayı baz ya da tuz halinde (komfosülfonat) kullanılan afyon alkaloidi.

NOSKE (Gustav), alman siyaset adamı (Brandenburg 1868 - Hannover 1946). Sosyalist milletvekili (1906), Berlin valisi (1919) oldu. Spartakusçu ayaklanmayı sert bir biçimde bastırdı (Berlin kanlı haftası, 6-15 ocak 1919). Reichswehr'de bakanken (şubat 1919) özel gönüllü birlikler kurması Kapp'ın darbe girişimini kolaylaştırdı, ama bu girişimin başarısızlığa uğraması üzerine çekilmek zorunda kaldı (mart 1920).

NOSKOWSKİ (Zygmunt), polonyalı besteci (Varşova 1846 - *ay. y.* 1909). Varşova konservatuvarı'nda ders verdi ve Müzik derneği'ni yönetti (1881-1902). Üç senfonisi ve uvertürleriyle *(Denizin gözü)* orkestra müziğindeki yeteneğini gösterdi. Polonya'da senfonik şiir türünün ilk örneklerini besteledi.

NOSODENDRON a. Koyu renkli, küçük kınkanatlı böcek cinsi. (Yaşlı ağaçların, özellikle karaağaç ve hint kestanesinin akıntılı yaralarında yaşar. *Nosodendridae* familyasının örnek tipi.)

NOSOV (Yevgeniy İvanoviç), rus yazar (Kursk 1925). Orta Rusya köylülerine, toprağın şiirini, köy insanlarının iç dünyasının derin bir çözümlemesiyle kaynaştıran lirik öyküler (*la Sente du pêcheur* [fr. çev.], 1958; *Là où s'éveille le soleil* [fr. çev.], 1965; *le Thé au saule* [fr. çev.], 1968; *le Pont* [fr. çev.], 1974) yazdı.

NOSSACK (Hans Erich), alman yazar (Hamburg 1901 - *ay. y.* 1977). Şiirler, tiyatro oyunları (*Die Rotte Kain*, 1949), denemeler yazdı, romanlarında ve öykülerinde savaş dramının ve yenilgi sonrasının en iyi gözlemcilerinden biridir (*Der jüngere Bruder*, 1958; *Nach dem letzten aufstand*, 1961). Son yapıtlarında, mizahı, toplumun dışladığı insanların tek savunma aracı olarak görür (*Spätestens im November*, 1955; *Der Fall d'Arthez*, 1968; *Dem unbekannten Sieger*, 1969).

NOSSİ-BÉ → NOSY BE.

NOSTALJİ a. (fr. *nostalgie*; lat. *nostalgia*; yun. *nostos* dönüş ve *algos* acı'dan). **1.** Yurttan uzak olmanın neden olduğu üzüntü; yurt özlemi; yurtsama, daüssıla. **—2.** Geçmişe duyulan tanımlanamaz ve iç sızlatan özlem.

NOSTOC a. Nemli topraklarda ve tatlı sularda yaşayan jelatinimsi mavi suyosunu. (Jelatinimsi görünüşte olan nostoc nemde şişer. Bir helmeyle birleştirilmiş küçük fıçı biçiminde hücre ipliklerinden oluşur. Jölesinden bir çeşit çorba yapılan bir türü Çin'de tüketilir.)

Nostoi, Troizenli Hegias'a mal edilen yunan şiir çevrimi (İ.Ö. VII. yy.). Proklos'un *Khrestomatheia*'sında verdiği özetle tanındı. Odysseus'un dönüşünü anlatan *Odysseia*'nın model olarak alındığı *Nostoi*, Truva'nın fethinden sonra ülkelerine dönen yunanlı şeflerin anlattıkları serüvenleri verir. Şairin bu yapıtta özellikle Agamemnon'un öldürülüşü ve Orestes'in öncü bölümlerini betimlediği görülür. *Nostoi*'de işlenen temalar yunan trajedi yazarlarını büyük ölçüde etkilemiştir.

NOSTOMANİ a. (fr. *nostomanie*). Psik. Kişinin, çocukluğunu geçirdiği yere dönmek için duyduğu dürtüsel gereksinme.

NOSTRADAMUS (Michel DE NOSTRE-DAME ya da —) [Saint-Rémy-de-Provence 1503 - Salon 1566]. Salon'da hekimdi, Midi'deki veba salgını sırasında gösterdiği özveriyle ün kazandı, *Centuries astrologiques* (1555) adını verdiği ve uygun olarak kullanılan astrolojik terminolojiye rağmen bu alandaki belli başlı hiçbir yönteme bağlı olmayan dörtlülerden oluşan yapıtında kehanetlerde bulundu. Yapıtında çağının tüm şiirsel kehanet temalarıyla karşılaşılır. Catherine de Médicis tarafından saraya çağrılarak, Charles IX'un doktorluğunu yaptı (1564). —Kardeşi JEAN (Saint-Rémy-de-Provence 1507 - Aix-en-Provence? 1577), Lyon parlamentosu'nda dava vekiliydi ve *les Vies des plus célèbres et anciens poètes provençaux* (En ünlü ve en eski provencelı şairlerin yaşamı) adlı bir yapıt yazdı. —MICHEL (öl. Le Pouzin, Vivarais, 1574), Michel'in oğluydu, bir astroloji kitabı yazdı. Yanacağı kehanetinde bulunduğu Pouzin'i ateşe verdi. —CÉSAR (Salon 1555 - Saint-Rémy-de Provence 1629), öncekinin kardeşiydi, la Pléiade anlayışına bağlı birçok şiir kitabı (*Pièces héroïques et diverses*, 1608) ve bir tarih (*Histoire et chroniques de Provence* [Provence tarihi ve kronikleri], 1614) yazdı.

nostro hesaplar. Ulusal bankalara, yabancı ülkelerdeki işlemlerinde muhabirlik yapan yabancı bankaların, bu işlemler için açtıkları hesaplar. (Sözkonusu hesaplara böyle denilmesinin nedeni, bu hesapların "onlar" nezdinde açılmış "bizim" [nostro] hesaplarımız olmasıdır. Bu hesaplar genellikle muhabirin bulunduğu ülkenin parası üzerinden açılır.)

X-Marinie kol.

yönetmenliğini Friedrich Wilhelm Murnau'nun yaptığı *Nosferatu*'dan (1922) bir sahne

Nostromo, J. Conrad'ın romanı (1904). Bir Güney Amerika ülkesi olan Costaguana (*guano* kokan hayali ülke) düşman çizmesi altındadır. Maden ocağı sahibi Gould ve amerikalı dostları sayesinde, Batı' daki sanayileşmiş bölge liberal olarak varlığını sürdürebilmektedir. Costaguana para gücüyle siyasal yönden belki kurtulacaktır, ama ülkenin ruhu çoktan ölmüş olacaktır. Tersane işçilerinin başkanı Nostromo, bir yanılgı sonucu, italyan bir siyasal mülteci tarafından öldürülür. Sürgündeki fransız Decoud, bilinçliliği yüzünden ölür; Monygham ise, işkence sırasında dayanamayıp konuştuğu için, pişmanlıktan ölür. Bu roman Güney Amerika'yı, iç ve dış fırtınalar bölgesi olarak tanıtan ilk yapıtlardan biridir.

NOSY BE, esk. **Nossi-Bé,** Mozambik boğazında ada, bağlı bulunduğu Madagaskar'ın kuzey-batı kıyısı yakınında; 290 km²; 27 600 nüf. Merkezi *Hellville*. Fransız himaye bölgesi olarak ilan edilen (1840) ve 1841'de Fransa'nın işgali altına giren adayı 1896'da Madagaskar satın aldı. Engebeli ve yanardağlı topografyasına, lavların yüzeye çıkmasına ve ağaçlı kütlelere karşın, topraklarının yarısından çoğu ekilmektedir: şekerkamışı, vanilya, pirinç, kahve, karabiber, kokulu bitkiler (ylang-ylang). Ürünlerin büyük bölümü

üretildikleri yerde işlenir. Ama özellikle bol bitkileri, manzaraları ve kumsalları adayı önemli bir turizm merkezi yapar. Adanın güney kıyısında bir denizbilim istasyonu kurulmuştur. Fasenina'da uluslararası havalimanı.

NOSY BORAHA, esk. **Sainte-Marie,** Madagaskar'ın doğu kıyısında ada; 10 000 nüf. Turizm. Balıkçılık. Kahve ve karanfilağacı ekimi. Pirinç tarlaları.

NOSYON a. (fr. *notion*). Bir şey üzerindeki gerekli bilgi; kavram.

NOŞAK, Hindu Kuş kütlesinde doruk, Afganistan arazisinde 7 492 m. Doruğa ilk tırmanışı 1960'ta İvatsubo ve Sakai adında iki japon dağcı gerçekleştirdi.

NOT, -tu a. (fr. *note*). **1.** Dinlerken, çalışırken, okurken, bir şeyi incelerken yazılarak bir araya getirilen ve bir şeyi yeniden bulmaya, anımsamaya yarayan kısa bilgi: *Ders notları. Önündeki notlara bakarak konuşmak.* **—2.** Bir şeyi haber vermeye, anımsatmaya yarayan kısa bilgi: *Bıraktığın notu aldım.* **—3.** Bir metinle ilgili olarak genellikle ilgili bölümde sayfa kenarında yer alan cümle ya da sözcük; açıklama: *Sayfa kenarında elle yazılmış notlar vardı.* **—4.** Cilt sonunda metnin anlaşılması için gerekli görülen açıklayıcı yorum; açıklamalar: *Sözcüklerden sonra yer alan rakamlar bizi cilt sonundaki notlara gönderir.* **—5.** Bir kimsenin, değeri, davranışı, çalışması vb. ile ilgili olarak yetkili bir kimsenin yaptığı yazılı değerlendirme; özellikle okul çalışmasını değerlendirmede bir dereceyi karşılayan harf ya da sayı: *Şefiniz tarafından hakkınızda yazılmış notu okudum. Notları çok kötü.* **—6.** Bir kimsenin, bir şeyin değeri ile ilgili olarak edinilen kanı, verilen yargı: *Bu sizin için kötü bir not.* **—7.** *Not almak,* bir şeyi anımsamak ereğiyle ana noktalarıyla bir yere yazmak; bir konu üzerinde söylenenlerin başlıca noktalarını kısaca yazmak. || *İyi, kötü not almak,* iyi, kötü puan almak; beğenilmek ya da beğenilmemek. || *Not atmak,* öğrencinin çalışmasını notla belirlemek. || *Not düşmek,* bir açıklama eklemek. || *Bir şeyi (bir yere) not etmek,* ileride anımsamak için onu bir yere yazmak, kaydetmek. || *Not kırmak,* herhangi bir nedenle öğrencinin puanını düşürmek. || *Not tutmak,* bir kimsenin söylediklerini hiç değiştirmeden olduğu gibi yazmak. || *Not vermek,* öğrencinin bilgi ve çalışmasını bir puanla saptamak. || *Bir kimseye, bir şeye, iyi, kötü not vermek;* bir kimseye iyi, kötü puan vermek; o kimseyi ya da o şeyi beğenmek ya da beğenmemek. || *Notunu vermek, numarasını vermek,* bir kimse için olumsuz bir düşünce ve kanıya ulaşmak: *Gerçekte ben onun notunu çoktan vermiştim.*

—Bür. ger. *Not defteri,* üzerine notlar almaya, hesap tutmaya vb. yarayan, cepte taşınabilir küçük kayıt defteri: *Bir adresi, masrafları not defterine kaydetmek.*

—Muhs. *Not olarak,* bir maddenin hesaba geçirilmeyip salt ilke gereği kaydedildiğini göstermek için kullanılan deyim.

—Ruhbil. *Etken notu,* teste tabi tutulan bireyin bir etkenden elde ettiği sonuç. || *Gerçek not,* ölçüm kuramına göre, teste tabi tutulan bireyin elde ettiği notun, hata payı çıkarıldıktan sonraki değeri.

NOTA a. ("işaret, marka" anlamında lat. *nota*). **1.** Müzikteki bir sesi simgeleyen ve bir işaretle kâğıt vb. üzerinde gösterilen hece ya da harf. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Üçüncü kişi ağzıyla kaleme alınmış ve imzalanmış yazılı diplomatik belge. (Diplomasi temsilcileri notayla, bulundukları ülkenin hükümetine ya da bu hükümet nezdinde bulunan başka bir devletin temsilcisine önemli bir bildiri iletirler.) **—3.** Yazı sahibinin ağzıyla kaleme alınmış, daha kişisel belge *(diplomasi mektubu)* ya da yazılı, ama imzasız belge (sözlü nota).

—Müz. *Değişik süreli notalar,* seslendirilirken, ritmik değerine uyulmayan notalar (Yaklaşık 1550-1750 arasındaki fransız müziğinin icrasında, aynı değerde iki komşu notadan birincisi, ikincisinden biraz daha uzun tutulur, ama birinci nota, noktalıymış gibi çalınmaz. Bu tür nota gruplarında, ayrık hareket varsa, notalar, italyan ve alman yapıtlarında olduğu gibi eşit süreli olarak icra edilir.) || *Ebcet notası* → EBCET. || *Geçiş notası,* diatonik ya da kromatik derecelerle, inici ya da çıkıcı hareketlerle armonideki iki gerçek nota arasına giren nota. (Demek ki, birbirinden minör ikili aralıkla ayrılan iki nota, geçiş notası kabul etmez. Majör ikili arasına, ancak bir kromatik nota girebilir. Düz ya da ters hareketle araya giren eşzamanlı geçiş notaları da kullanılabilir. *Değişimleme* kavramıyla geçiş notası arasındaki yakın benzerlik belirtilmelidir.) || *Hamparsum notası* → HAMPARSUM.

—Uluslarar. huk. *Karşı nota,* bir notaya karşılık olmak üzere verilen diplomatik nota.

—ANSİKL. Müzikteki sesleri porte üzerinde göstermek için, "nota" denilen uzlaşmalı işaretler kullanılır. Her birinin özel bir biçimi olan bu işaretler yedi tanedir: *birlik, ikilik, dörtlük, sekizlik, onaltılık, otuzikilik* ve *altmışdörtlük.* Bunlardan her biri süre bakımından, kendisinden sonrakinin iki katına eşittir. Sözgelimi, bir birlik iki ikilik, bir ikilik iki dörtlük, bir dörtlük iki sekizlik değerindedir.

Notaların biçimi, onların sürelerini, yani değerlerini belirler demiştik; porte üzerindeki yerleriyse, yükseklik derecelerini gösterir. Porte üzerindeki notaların adları, dolayısıyla da yükseklikleri, portenin başındaki anahtara bağlıdır; anahtarın yeri ya da biçimi değiştikçe notaların adı ve yükseklikleri de değişir; değerleriyse, hangi anahtar olursa olsun, değişmeden kalır.

Notaların adları şunlardır: *do* (XVII. yy.'a değin *ut* idi), *re, mi, fa, sol, la, si.* Bu adlar, Guido d'Arezzo tarafından, Vaftizci Yahya ilahisini oluşturan latince dizelerin ilk hecelerinden alınmıştır. Yedinci nota, uzun zaman B diye adlandırıldı. XIII. yy.'da B'nin yerini *si* hecesi aldı (*Sancte Ioannes* sözcüklerinin ilk harfleri). Bu sırayla dizilen notalar, pesten tize doğru bir dizi sesi simgeler ve bunlar sonsuz biçimde yinelenebilirler. (→ GAM.)

latin ülkeleri (modern dizin)	*İngiltere (eski ve modern dizin*	*germen ülkeleri (eski ve modern dizin)*
la	A	A
si bemol	B flat	B
si natürel	B	H
do	C	C
re	D	D
mi	E	E
fa	F	F
sol	G	G
diyez	sharp	"is" soneki
bemol	flat	"es" soneki
majör	major	dur
minör	minor	moll

Örn. *fa diyez minör*'ün ingilizcesi *F sharp minor*, almancası *Fis moll*'dur.

NOTABİLE → MDİNA.

NOTACANTHİDAE a. İnce uzun bedenli, çok uzun kuyrukaltı yüzgeçli bentik (1 000 m derinliğe kadar) kemiklibalık familyası. (*Notacanthus bonapartei* Batı Akdeniz'de oldukça yaygındır.)

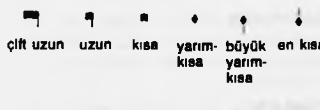
NOTALAMA a. Müz. Seslerin ve icra tarzlarının simgeleri olarak kabul edilen işaretler bütünü.

—ANSİKL. Notalama, tamamlanmış sayılan bir yapıtın değişmeden kalmasını sağlayan, harflerden ya da birtakım işaretlerden oluşan bir yazıdır.

• *Antikçağ notalaması.* İ.Ö. VI. yy.'da müzik üzerine yazılmış yunanca kitaplardan çok daha önce, Yakındoğu'da bir müzik yazısı oluşturulmuştu. Yunanlılar, biri vokal, öbürü enstrümantal iki notalama sistemi kullandılar. Sözlü parçalarda her hecenin üstüne, sesin yüksekliğini belirten bir harf yazarlar, sesin süresiniyse, harfin üzerine konulan özel bir işaretle gösterirlerdi.

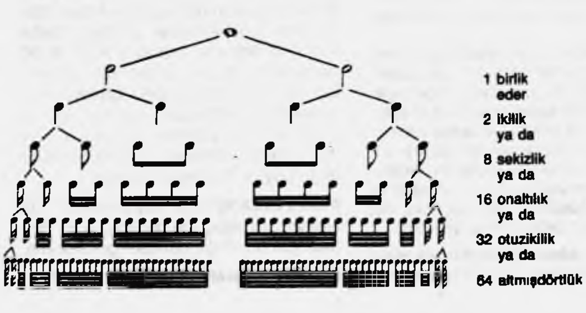
Bizans, kendi neuma notalamasını, Ermeni, Etyopya ve Mısır kiliselerine kabul ettirdi; neuma notalaması, Roma'nın etkisiyle ebcet* notası dışında, bilinen tüm doğu notalamalarının çıkış noktası oldu.

• *Batı'nın neuma notalaması.* Melodik çizgideki iniş çıkışı anımsatan, herkesçe kabul edilmiş bir sistem olan bu neuma notalaması, IX. yy.'da ortaya çıktı. Bu notalamada da Bizanslılar'ın neuma işaretleri kullanılmıştır. Bu işaretler, metnin içinde yer alır ve nüansı, ritmi, agogik'i ya da melodinin yönünü belirtir. X. yy.'ın sonunda, bu işaretler alfabenin harfleriyle birleşti ve notaların melodik yüksekliklerini kesin bir biçimde göstermeye başladı, böylece notalamada kesinlik arttı. Melodinin kesin bir biçimde notalanması yolunda son adımı, 4 çizgili porteyi bularak Guido d'Arezzo attı. Bundan böyle, porteye yayılmış notalar, sözlerin üzerinde yer aldı. Seslerin yüksekliklerini ve sürelerini grafik olarak belirtmek, ilk kez XII. yy.'da düşünüldü. Bunun kanıtları, Paris Notre-Dame okulu' nun müzik yazmalarındadır. Bunlarda, grafik birim olarak ligatura*'nın kullanıldığı bir müzik yazısına rastlanır. Bu, metnin her hecesine uygulanan temel bir ritim ve melodi hücresidir. Tek tek notalar, ancak XIII. yy.'da kullanılmaya başladı. Bunların her birinin biçimi, sesin bir uzunluğunu gösteriyordu. Ritim, bu farklı sürelerin bileşiminden doğuyordu. Daha esnek olan bu sistem, metinle onun müzikal yorumu arasındaki ilişkiyi güçlendirdi. Kullanılan nota biçimleri şöyledir:

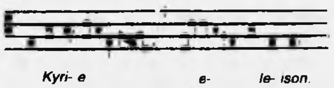

Bu notalar XV. yy.'da içi boş olarak yazılmaya ve biçimsel olarak modern notalara benzemeye başladı. Oval notaların kullanıldığı modern nota grafiği, XVIII. yy.'da bakır üzerine gravürden doğdu. Bununla birlikte, bir ikilik baş gösterdi: gregorius ezgilerinin, 4 çizgili porte üzerine eski siyah kare karakterlerle notalanma-

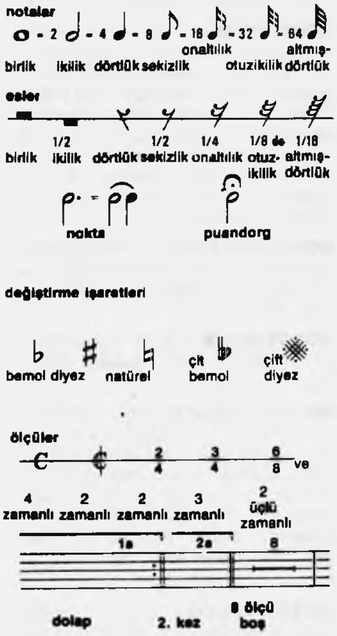
notaların görece değeri

sına devam edildi. Bu sistem, Katolik kilisesi'nin notalaması olarak kaldı:

Modern notalamanın temel öğeleri şunlardır:

Bu notalama, yaklaşık 1950'ye değin değerini korudu. Bu tarihten sonra, kesinlik arayışlarının artması ya da müziğe, özgür doğaçlama ve rastlantı kavramlarının girmesi sonucu çeşitli işaretlerle tamamlandı ya da yerini başka sistemlere bıraktı. Rastlantısal müziğin doğuşu, ölçü çizgilerinin olmadığı bir notalama sistemine dönülmesine yol açtı. Bu sistem, grafik sanatlara başvurdu ya da onlarla birleşti. Çünkü, yorumcuların düşgücünü harekete geçirmesi gerekiyordu. Bununla birlikte, geleneksel notalama, bir yandan alışılagelen tarzda kullanıldı; bir yandan da, yeni kullanım biçimleri kazandı: partisyonun değişmez öğeleri, çerçeveler içine alındı; bunların çevresi, bestecinin çeşitli önerilerine ayrıldı. Yorum işaretleri, yerlerini her bestecide kendine özgü yeni sistemlere bıraktılar; bu sistemlerde, yükseklikleri belirsiz notalar, gösteren işaretlere de yer verildi.

NOTALAMAK g. f. Müz. Özel işaretlerden yararlanarak, bestelenen ya da dinlenilen bir parçayı kâğıda geçirmek.

NOTAM a. (fr. sözc.). Havc. Hava seyrüseferi servisleri tarafından yayınlanan ve seyrüsefer personeline, havalimanı yetkililerine ve hava trafik görevlilerine dağıtılan ilan.

NOTANSEFAL a. ve sıf. (fr. *notencéphale*). Beyni kafatasının dışında bulunan ve artkafa kemiğinin arkasında bir ur oluşturan ucube.

NOTASPİS a. Yosunlarda ve likenlerde çok yaygın akar cinsi. (*Oribata* takımı.)

NOTEĆ, Polonya'da ırmak, Łódź'un K.-B.'sında, Kujawy'den doğar; 388 km. Uzun Gopło gölünü aştıktan sonra çığırı, Vistül'ün 20 km'den az uzağına ve Bydgoszcz hizasına kadar gelir, sonra B.'ya doğru kıvrılır, Pomeranya'nın bütün güney yarısını akaçlayarak 200 km ileride Warta'ya kavuşur (sağ kıyıdan). İzlediği bu yol ve vadisinin çok büyük boyutları, Dördüncü Zaman'daki eski bir akarsu ağının kalıtıdır.

NOTER a. (fr. *notaire;* lat. *notarius*'tan). Özel hukuk işlemlerini onaylayarak onlara resmiyet kazandıran kamu görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Noter senedi,* noterlerce düzenlenen senet. (→ RESMİ SENET*.)

—ANSİKL. Antikçağ'da, okuma yazma bilen kişilere yaptırılan sözleşmeler, yargıçlar tarafından onaylanıyordu. Roma'da kişiler arasındaki sözleşmelere resmi nitelik kazandıran, mahkemelere bağlı olarak çalışan ve *tabularii* diye anılan görevlilerin yanı sıra, sözleşmeler hazırlamak için özel kişiler tarafından görevlendirilen ve resmi nitelikleri olmayan kâtipler de vardı.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde noterlik görevini önceleri kadılar yapardı. İmparatorluğun son dönemlerinde bu görev "kâtibi adil" ve "mukavelat muharriri" denen kişiler tarafından yerine getirildi. Noterlerin bugünkü statüsü 18 ocak 1972 tarih ve 1512 sayılı Noterlik kanunu ve bu kanun gereğince hazırlanmış yönetmeliğe dayanır. Yasaya göre noterler kamu hizmeti yaparlar; Adalet bakanlığı tarafından atanırlar. Ancak noterler devlet memuru sayılmazlar ve devletten maaş almazlar. Noterlerin başlıca görevleri şunlardır: 1. yapılması yasayla başka bir makama verilmemiş her tür hukuksal işlemleri yapmak; 2. taşınmazların satış vaadi sözleşmelerini düzenlemek; 3. belgeleri bir dilden başka bir dile ya da bir yazıdan başka bir yazıya çevirmek; 4. protesto, ihbarname ve ihtarname göndermek; 5. belgeler üzerindeki imza, mühür ya da herhangi bir işareti veya tarihi onaylamak (Noterlik k. md. 60). Yasaya göre her asliye ve münferit sulh mahkemesinin bulunduğu yerde, o mahkemenin yargı çevresindeki noterlik işlerini görmeye yetkili bir noterlik kurulur. Bir ilin belediye sınırları içinde birden çok noterlik bulunursa, her noterlik, bağlı olduğu asliye mahkemesinin yargı çevresiyle sınırlı olmaksızın, il sınırları içindeki tüm noterlik işlerini görmeye yetkilidir. Adalet bakanlığı, işlerin çok olduğu yerlerde birden çok noterlik açabilir. Noter olabilmek için Hukuk fakültesi'ni bitirmek ve yasanın aradığı öteki niteliklere sahip olmak gerekir. Noterler, görevlerinin dışında hiçbir hizmet ve görev alamazlar. Yargı organlarının vereceği işlerle bilim ve hayır kuruluşları başkan ve üyelikleri, hakemlik ve vasiyeti tenfiz memurluğu gibi görevler bu yasağın dışındadır.

Noterler, iş sahiplerinin isteği üzerine, hukuksal işlemleri belgelendirirler. Hukuksal işlemlerin noter tarafından düzenlenmesi bir tutanak biçiminde yapılır. Bu şekilde düzenlenen belgenin aslı, noterlik dairesinde saklanır ve örneği ilgili kişiye verilir. Hukuksal işlemlerin altındaki imzanın onaylanması, imzayı atan kişiye ait olduğunun bir yazıyla belgelendirilmesi biçiminde olur. İmzası onaylanan iş kâğıdının (belgenin) aslı, ilgili kişiye verilir ve imzalı bir örneği de dairede saklanır.

Noterler yaptıkları işlemler için iş sahiplerinden belirli bir ücret alırlar. Bu ücretler Adalet bakanlığı tarafından bir tarifeyle saptanır. Noterler Adalet bakanlığı'nın ve Türkiye Noterler birliği'nin gözetim ve denetimi altındadırlar. Bir işin yapılmamasından, hatalı ya da eksik yapılmasından dolayı zarar görmüş olanlara karşı sorumludurlar.

Noterler birliği *(Türkiye),* noterlik mesleğinin gelişmesini, noterler arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak, noterlerin genel çıkarlarını ve meslek ahlakını korumak amacıyla kurulmuş kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu.

1972 yılında kurulmuş olan Türkiye Noterler birliği, 14 şubat 1984 tarih ve 2980 sayılı yasayla bugünkü biçimini almıştır. Birliğin taşra kuruluşu, noter odalarıdır. Üç ya da daha fazla noterlik bulunan her belediye sınırı içinde bir noter odası kurulabilir. On üç ilde noter odası kurulmuştur. Her noter, içinde bulunduğu bölge noter odasına yazılmak zorundadır. Noter hizmetleri bütün il ve ilçeler düzeyinde noterlerce yürütülür. Noter bulunmayan yerlerde noterlik görevleri adliye yazı işleri müdürü (başkâtip) tarafından yerine getirilir. Türkiye'de noter odalarına 1993 başı itibariyle 928 üye kayıtlıdır.

NOTERLİK a. **1.** Noterin görevi. **—2.** Noterin görev yeri.

NOTERUS a. (yun. *noteros,* nemli'den). Küçük bedenli kınkanatlı cinsi. (*Dytiscus* cinsi üyelerine benzerler. Dalıcıböcekgiller familyası.)

NOTHOFAGOXYLON a. Yapısı şimdiki yalancı kayınların yapısına benzetilen fosil odun. (*Nothofagoxylon scalariforme,* Antarktika okyanusu'ndaki Seymour adasında Üçüncü Zaman tabakalarında bulunur.

NOTHOSAURUS a. Avrupa'da Trias devri topraklarında fosillerine rastlanan sürüngen amfibyum cinsi. (O dönemde karada yaşamaktaysa da suda yaşayan plezyozorların atasıdır. *Sauropterygia* takımı.)

NOTHRUS a. (yun. *nothros,* yavaş, tembel). Uzun sırt ipekleri olan, dikdörtgen gövdeli akar cinsi. (Bazı türleri meşelerde yaşar. *Oribata* alttakımı.)

NOTİLOİDLER a. Örnek tipi *Nautilus* olan kafadanbacaklı yumuşakça altsınıfı. (Cambria devrinde ortaya çıkan notiloidler, düz, hafifçe yay gibi kıvrılmış ya da *Nautilus*'lar gibi sarmal biçimleriyle, özellikle Birinci Zaman'da çeşitlendiler. İkinci ve Üçüncü Zaman'da çok gerileyen notiloidler, günümüz denizlerinde yalnızca *Nautilus* cinsinin beş türüyle temsil edilmektedir.)

NOTİON. Tar. coğ. Anadolu'nun B. kıyısında, İonia bölgesinde kent; Kolophon'un limanı olarak İ.Ö. V. yy.'da kuruldu. Attike Delos deniz birliği'nce vergiye bağlanan Notion, siyasal olarak Kolophon'la birleşmişti ve Hellenistik dönemde *Deniz Kolophonu* ya da *Yeni Kolophon* deniyordu. İki tepe ile bunların arasındaki alanda kurulu olan kent 3-4 km uzunluğunda en az dört kapılı (iki kapısı günümüzde de görülebilir) hellenistik surlarla çevrilidir. B. tepesinde, korinthos düzeninde, templum in antis planlı, küçük Athena Polias tapınağı'nın kalıntıları vardır. Hadrianus döneminde inşa edilen (İ.S. 117-138) tapınağın frizlerinde askıçelenklerin arasında boğa başları işlenmiştir. Tapınağın D.'sunda bir sunağın temelleri bulunmaktadır. Tapınak ve sunak üç yönden dor düzeninde stoalarla çevrilidir. Bunun dışında iki agora, üç yanı basamaklı buleuterion, bir küçük tapınak, yunan tiyatrosu (Roma döneminde onarıldı), nekropolis başlıca kalıntılardır.

—Arkeol. Yörede ilk kazıları 1904'te Theodor Makridi Bey gerçekleştirdi. 1907'de bir kilise kalıntısının G.'inde manastır olduğu sanılan bir yapı ve onun çevresinde hıristiyan mezarları bulundu. 1913'te R. Demangel ve A. Laumonier kazı yaptı. 1921'de Charles Picard Athena tapınağı'nı ortaya çıkardı. Yeni kazılar Doç. Erol Atalay yönetiminde başlatıldı (1985); nekropoliste kaya mezarlar, Hellenistik dönemden mezar stelleri, çeşitli heykel parçaları bulundu. (→ Kayn.)

NOTİOPHİLUS a. (yun. *notia,* nemlilik, yağmur ve *philos,* dost'tan). Yosunlarda ve nemli yerde yaşayan, parlak sarı parıltılı, küçük bedenli koşarkınkanatlı cinsi (Koşarkınkanatlıgiller familyası.)

NOTİPHİLA a. Yüzen su bitkileri üzerinde yaygın olarak yaşayan sinek cinsi. (Kıyısineğigiller familyası.)

Notitia dignitatum, Roma İmparatorluğu'nda rütbe ve makamlar kataloğu; bir tür imparatorluk almanağıydı. İlk metnin 378-430 arasında yazıldığı sanılır.

NOTKE (Bernt), alman heykelci ve ressam (Lassan, Pomeranya, 1440'a doğr. -Lübeck 1509). 1467'de Lübeck'te ustalığa yükseltildi. Yaklaşık olarak 1484'ten itibaren İsveç'te çalışmaya başladı. Başyapıtı, Stockholm'de Storkyrkan'da yer alan *St.-Jürgen* heykel grubudur (1489'da tamamlandı). Yapıtları arasında Lübeck katedrali'ndeki zafer haçı (1477), Århus katedrali'nde Çile konulu sunakarkalığı (1478-79), Reval kilisesi'ndeki (bugün Tallin; 1483) sunakarkalığı anılmalıdır.

NOTKER Kekeme *(ermiş)*, Sankt Gallen manastırı keşişi (840'a doğr. - Sankt Gallen 912), ilahiler, ayin parçaları ve bir dilbilgisi kitabı yazdı.

NOTKER sarkık dudaklı *(Labeo)* ya da **Alman** *(Teutonicus)*, isviçreli benedikten (Thurgau'da 950'ye doğr. - Sankt Gallen 1022). Sankt Gallen Kilise okulu yöneticisiydi, öğrencilerinin çalışmasını kolaylaştırmak için, bazı klasik latin yapıtlarını almancaya çevirdi. Yaptığı çeviriler, eski almancanın zenginleşmesine büyük bir katkıda bulundu.

NOTO, İtalya'da kent, Sicilya'da (Siracusa ili), İon denizi yakınında; 21 600 nüf. Barok anıtlar: 1963'teki depremden sonra yeniden yapılan kentin (eskisine 20 km uzaklıkta) planı içine uyumlu biçimde sokulmuş katedral. Müze (arkeoloji). Tarım merkezi. Besin sanayileri. — *Noto vadisi*, İblei dağının güney kenarında Salso ile Noto arasında bulunur.

NOTO, Japonya'da yarımada, Honşu adasında, Japon denizi kıyısında; yaklaşık 80 km boyunca kuzeye doğru uzanır ve B.'dan Toyama körfezini sınırlandırır.

NOTODDEN, Norveç'te (Telemark) kent, Oslo'nun G.-B.'sında; 12 900 nüf. Elektrometalürji. Plastik maddeler. Havalanı.

NOTODONTA a. Ilıman bölgelerde yaşayan kelebek cinsi. (*Notodonta dromedarius* ve *N. ziczac* nisan-ağustos arasında uçuşur; tırtılları söğüt ağacı, kavak ağacı ve kuşağacında yaşar. *Notodontidae* familyasının örnek tipi.)

NOTODONTİDAE a. DİŞLİKELEBEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

NOTOFOR a. (fr. *notophore*). Sırtında bir kese bulunan ucube.

NOTOMASTUS a. Zostera çayırlıklarında çok bol bulunan çokkıllı halkalısolucan cinsi. (*Capitellidae* familyası.)

NOTOMEL a. Sırtında fazladan bir yahut iki kol ya da bacak bulunan ucube.

NOTONECTA GLAUCA a. Bataklıklarda avladığı küçük böcekleri yiyerek yaşayan çeşitkanatlı böcek. (Sokması çok acı verir. Sırt üstü yüzebilir. Suyarımkanatlıları takımı; *Notonectidae* familyasının örnek tipi.)

notonecta glauca

NOTONGULATA a. Güney Amerika'da Üçüncü ve Dördüncü Zaman topraklarında fosillerine rastlanan memeliler takımı. Paleosen'de Asya ve Amerika'da ortaya çıkmış toynaklı hayvanlardır; ama ancak Güney Amerika'da [o zamanlar ayrı bir kıtaydı] Dördüncü Zaman'ın başlarına kadar varlığını sürdürebildi. *Notongulata* takımı, *Toxodonta, Typotherii* ve *Hegetotherii* alttakımlarına ayrılır.

NOTOPOT a. (fr. *notopode*'dan). Genellikle bir çıkıntı ve birçok kıl taşıyan, çokkıllı halkalısolucan parapodunun sırt plağı. (Karın plağı nöropot adını taşır.)

NOTOPTERA a. *Orthopteroindea* üsttakımından, kanatsız, küçük gözlü, ağız parçaları öğütücü böcekler takımı. (Tek bir familyası [*Grylloblattidae*] ve 5 türü vardır.)

—ANSİKL. *Notoptera* takımı üyelerinde göğüs bölütleri hemen hemen birbirine eşit ve hareketlidir; tarsusları beş eklemlidir. *Notoptera*'lar Kuzey Amerika ve Japonya'da dağlarda yaşar: kozalaklı ormanının üst sınırında, nemli yosunlarda, buzulkarların kenarında, iri odunlarda ve kayaçlar arasında rastlanan bu hayvanlar organik döküntülerle beslenirler. Larvaları erişkinlere benzer.

NOTOPTERUS a. Güney-doğu Asya ve Afrika'daki tatlısularda yaşayan sardalyamsılar takımından kemiklibalık. (Kuyrukaltı yüzgeciyle kuyruk yüzgeci birleşmiştir. Karmaşık yüzme kesesi havayı soluma olanağı veren bir organdır. Cinsin yenebilen türlerinden *Notopterus chitala*, Hindistan ve Tayland'da yoğun biçimde üretilmektedir. *Notopteridae* familyası.)

NOTOSTİGMATA a. Çok bölütlü karınlı, ilkel akarlar takımı. (İlk dört karın bölütünün her birinde bir çift yan-sırt trake deliği vardır. Boyları birkaç milimetreyi ancak bulan bu hayvanlar taşların altında yaşarlar ve etçildirler. Çok az sayıda tür içermesine karşın bazı bilim adamları *Notostigmata*'yı üsttakım saymaktadır.)

NOTOSTRACA a. Durgun tatlısularda yaşayan kabuklular takımı. (Temel özellikleri, geniş bir sırt kalkanı biçimindeki bağalarıyla, 40'tan fazla bölüt kapsayan ve 70 çifte varan yapraksı eklenti taşıyabilen bedenleridir. Çoğunlukla zaman zaman kuruyan bataklıklarda yaşarlar. Ilıman iklimli bölgelerde iki cinsi bulunur: *Triops* ve *Lepidurus*, her birinin de birer türü vardır. *Branchiopoda* sınıfı.)

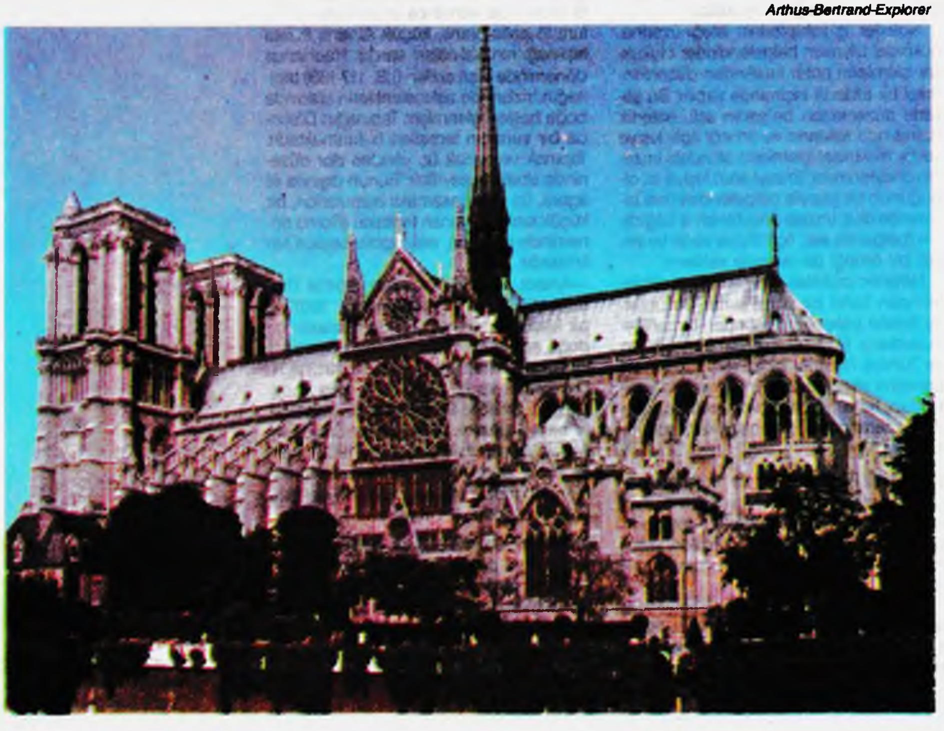
NOTOSUCHİDAE a. Patagonya'daki Üst Kretase dönemi topraklarında fosillerine rastlanan timsah familyası. (*Mesosuchia* takımı.)

NOTOTHECTA a. Karınca yuvalarında yaşayan böcek cinsi. (Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

NOTOTHENİİDAE a. (yun. *notothen*, güneyden, ve *eidos*, görünüm'den). Güney denizlerinde yaşayan kemiklibalık. (Familya üyelerine "Antarktika morinası" ortak adı verilirse de bu balıklar, üredikleri ekoloji çevresi bakımından kuzey bölgelerinde yaşayan denizakrebine benzerler. Familyanın 100'ü aşkın türü vardır.)

NOTRANJSKO ("iç ülke"), Slovenya'da bölge. Geniş polyelerle (Cerknica, Loz, Planina) kesilen karstlı platolardan ve bölgeyi Adriya denizi kıyılarından ayıran kıvrımlanmış sıradağlardan (Sneznik: 1 796 m) oluşur. Ormanlar. Yaygın yöntemlerle koyun yetiştiriciliği.

NOTRE-DAME, katoliklerin Bakire Meryem'e verdikleri unvan; Bakire Meryem'e adanan kiliselere verilen ad.

Paris Notre-Dame katedrali'nin güneyden görünüşü (XII.-XIII. yy.)

Arthus-Bertrand-Explorer

Notre Dame de Sion fransız kız lisesi, İstanbul'da fransızca öğretim yapan ve ortaokul devresi ile birlikte etkinlik gösteren özel lise. Louise Weyvada tarafından kuruldu (1856). Önceleri *Charité* topluluğu rahibelerinin yönetiminde eğitim ve öğretime açıldı. Okulda, kısa süre sonra *Notre Dame de Sion* topluluğuna bağlı ve eğitimciliği meslek edinmiş rahibelerin yönetiminde öğretim yapılmaya başlandı. Öğretime Birinci Dünya savaşı yıllarında (1914-1918) bir süre ara verildi. Başlangıçta yatılı ve gündüzlü olan okula 1964'ten sonra yalnız gündüzlü öğrenci alınmaya başlandı.

Okulun öğrenim süresi 2 yıl hazırlık, 3 yıl 1. devre ve 3 yıl 2. devre olmak üzere 8 yıldır. Öğrenci sayısı 1992-1993 öğretim yılında 642'ydi.

Notre-Dame'ın kamburu *(Notre-Dame de Paris)*, fransız yazar Victor Hugo'nun romanı (1831). Sokaklarda dans ederek hayatını kazanan genç dansçı ve falcı Esmeralda, güzelliğiyle Notre-Dame kilisesi'nin rahibi Frollo'yu âdeta büyüler. Esmeralda'nın, âşığı yüzbaşı Phoebus ile gizlice buluşmaya gittiği bir eve kadar onları izleyen Frollo, yüzbaşıyı öldürerek suçu Esmeralda'nın üzerine atar ve sevgilisi olmayı kabul ederse genç kızı kurtaracağını vaat eder, ama Esmeralda buna yanaşmaz, idama mahkûm edilir. Esmeralda tam Notre-Dame'ın önünde asılacakken, kilisenin zangocu ve Frollo'nun uşağı olan çirkin, ama bir Herkül kadar güçlü Quasimodo bir iple sallanarak Esmeralda'yı kurtarır ve kilisenin içinde gizler. Ancak rahip Frollo Quasimodo'yu kandırarak Esmeralda'yı yeniden elde etmeye çalışır, ama kızın direnmesi karşısında

öfkelenerek onu yarı deli bir yaşlı adama teslim eder. Muhafızlar Esmeralda'yı yakalarlar. Frollo ve Quasimodo genç kızın asılışını kilisenin tepesinden seyrederlerken Quasimodo rahibi aşağı atar, ardından o da Esmeralda'nın cesedi başında can verir. —V. Hugo'nun yapıtından esinlenen Roland Petit, Maurice Jarre'ın bir partisyonu üzerine 13 tabloluk bir bale düzenledi ve bu bale 1965'te Paris operası'nda sahneye kondu.

Notre-Dame katedrali, Paris'te, Cité adasında başpiskoposluk kilisesi. Yapımına 1160'ta başlanan günümüzdeki yapının yerinde daha önce, art arda inşa edilmiş iki kilise vardı. Koroyeri ve çaprazsahın 1177'de, sahın 1200'e doğru tamamlandı. Cephe ise, XIII. yy.'ın başında yapıldı. Aynı yüzyılda, yüksek pencereler genişletildi, destek kemerleri yeniden yapıldı, yapının çevresine capellalar eklendi, çaprazsahnın her iki ucuna bir cephe (Jean de Chelles ve Pierre de Montreuil' ün yapıtları) inşa edildi. Devrim sırasında zarar gören heykeller XIX. yy.'da Viollet-le-Duc tarafından yenilendi; Ortaçağ'dan kalan bölümler arasında, özellikle batı cephesindeki Ste-Anne kapısı'nın alınlık oymaları (XII. ve XIII. yy.) sayılabilir; çaprazsahnın cepheleri, XIII. yy. ortalarına tarihlendirilen taçkapılarını (kuzeyde, *Kucağında Çocuk İsa'yı tutan Meryem*) ve güllerini korumuşlardır. İçeride, koroyeri bölmesinin kabartmaları (XIV. yy. başı) ve XVII. yy.'dan kalma büyük boy tablolar dikkati çeker.

NOTRE-DAME körfezi, Newfoundland'da körfez, adanın kuzey-doğu kıyısında. Çevresinde adalar ve birçok liman vardır.

Notre-Dame okulu, XII. yy.'ın ikinci yarısıyla XIII. yy.'ın ilk yarısından kalma on beş dolayında elyazması derlemede, çok sayıda *organa*'sı, dinsel motetleri, bir ya da daha çok ses için dinsel ve dindışı latince *conductum*'ları bulunan müzikçiler topluluğu. Pek çok üyesinin adı bugün için bilinmeyen Notre-Dame okulu'nun büyük önemi, son dönemlerde ortaya çıkarılan belgelerle kanıtlanmıştır. Bu belgelerin en ünlüsü, Notre-Dame okulu'ndan iki ustayı, Léonin ve Pérotin'i tanıtan ve XII. yy.'ın sonuyla XIII. yy.'ın başındaki müzikleri inceleyen Coussemaker'nin yayımladığı Anonyme IV'tür.

NOTTAWAY, Kanada'da (Québec) ırmak, Matagami gölünden çıkar, James körfezine dökülür; 225 km.

NOTTEBOHM (Martin Gustav), alman müzikolog ve besteci (Lüdenscheid, Westfalen, 1817-Graz 1882). Leipzig'te Mendelssohn ve Schumann'ın öğrencisi oldu. 1846'da Viyana'ya yerleşti ve kendini, Beethoven incelemelerine adadı. Onun taslaklarını inceleyen ilk müzikologdur. Başlıca yapıtları: *Ein Skizzenbuch von Beethoven* (Beethoven'ın bir taslak defteri) [1865], *Thematisches Verzeichnis der erschienenen Werke von Beethoven* (Beethoven'ın yayımlanmış yapıtlarının tematik listesi) [1868], *Beethoveniana* (1872; 2. cildi ölümünden sonra 1887'de yayımlandı), *Beethovens Studien* (Beethoven araştırmaları) [1873]. Schubert (1874) ve Mozart (1880) üzerine de kitaplar yazdı.

NOTTİNGHAM, Büyük Britanya'da kent, yönetim bölümü merkezi, Midlands'ın ve Trent'in kıyısında; 277 203 nüf. Üniversite. Bu eski tahkimli yer, tuhafiyecilikte uzmanlaşarak XVIII. yy.'ın sonunda büyük bir sanayi kenti oldu: hazırgiyim, kimya, ecza ve makine (tekstil makineleri, bisikletler) sanayileri ve bir tütün imalatevi. XVII. yy.'da yeniden yapılan şatoda müze (Nottingham kaymaktaşı; tuhafiyecilik, danteller vb.) ve resim galerisi. —Yakınlarında, bir Doğa tarihi müzesi'ni kapsayan kraliçe Elizabeth'in evi (Wollaton Hall).

NOTTİNGHAM, birkaç ingiliz ailenin taşıdığı kontluk unvanı: 1377-1476 arasında Mowbray*, 1597-1681 arasında Howard* ve 1682'den itibaren Finch*.

Nottingham kumtaşı, üzerinde merdaneyle bastırılmış çiçek motifleri ya da geometrik desenler, kimi zaman da yazıt ve tarihler bulunan, genellikle kahverengi sırlı kumtaşı.

NOTTİNGHAMSHİRE, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, Midlands'ta, Trent'in iki kıyısında; 2 212 km²; 1 007 700 nüf. (1988). Merkezi *Nottingham*.

NOTUM a. Böceklerde trokasın orta sırt bölümü. (Tergumdan küçüktür. Ele alınan göğüs bölütüne bağlı olarak genellikle *pronotum, mezonotum* ve *metanotum* bölümlerine ayrılır.)

NOUACEUR → NUVAŞİR (EN-).

NOUMÉA, Yeni Kaledonya denizaşırı toprağının yönetim merkezi, Yeni Kaledonya adasının güney-batı kıyısında; 65 110 nüf. (1989).

NOUVEAU (Germain), fransız şair (Pourrières 1851 - *ay. y.* 1920). Avrupa yolculukları, dostları Verlaine ve Rimbaud ile buluşmalarla, geçici bir öğretmenlik (1883-84) ve Sainte-Anne akıl hastanesi'ne yatmalarla noktalanan bir bohem yaşamı boyunca, sırasıyla *Valentines* adlı aşk şiirlerini, ardından *Aux saints* ve son olarak 1904'te bir dost tarafından yayımlanan *Poésies d'Humilis* adlı yapıtlarını yazdı. Gerçeküstücüleri etkiledi.

NOUVELLE-AMSTERDAM adası, Hint okyanusu'nda fransız adası, 37° 52' G. enleminde, Fransız Güney ve Antarktika topraklarının parçası; 55 km². Yanardağ kökenli bir toprak kütlesi 911 m yükseltiye ulaşır. Çok yumuşak iklimli ada 1871'de sömürgeleştirilmek istendiyse de günümüzde yalnızca bir bilim istasyonu (La Roche-Godon) olarak kullanılmaktadır. Önemli penguen rezervi.

nouvelle critique *(yeni eleştiri),* Sorbonne'da ders veren Raymond Picard ve Roland Barthes arasındaki bir polemik (1966) dolayısıyla ortaya çıkan deyim. Racine'in yorumlanması konusunda yapılan bu polemikte, yapıtların üniversitedeki okunuşuyla (tarihe ve Lanson yöntemlerine atıf) yeni denilen ve toplumbilim, dilbilim, psikanaliz ve yapısalcılığın edinimlerini göz önünde bulunduran bir eleştiri arasındaki karşıtlık açıklığa kavuştu. Kuramsal tartışma, üniversite ve çevresel birimler arasındaki kurumsal bir tartışmayla daha da genişledi.

Nouvelle Revue française *(la)* [NRF], J. Copeau, J. Schlumberger, A. Ruyters ve A. Gide vb. yazarlarca 1909'da kurulan aylık fransız edebiyat dergisi. Genç yazarların tartışmalarına ve yabancı etkilere açıktı, 1953'te, on yıllık bir aradan sonra *Nouvelle Revue française* adı altında çıktı, 1959'da gene eski adını aldı.

Nouvelles littéraires, 1922'de André Gillon'un kurduğu, edebiyat, sanat, bilim, eleştiri ve kaynakça üzerine yazılar yayımlayan haftalık fransız gazetesi. 1983'te Jean-Pierre Ramsay tarafından satın alınan gazete *les Nouvelles* adını aldı.

Nouvel Observateur *(le),* 1950 nisanında *l'Observateur,* sonra *France-Observateur* adları altında Claude Bourdet tarafından kurulan haftalık siyaset ve kültür haberleri dergisi. Komünist olmayan sol aydınların sözcüsü olarak çıkan dergi 1964'te bugünkü adını aldı ve kısa zamanda "sosyalist sol"un haftalık yayın organı durumuna geldi.

NOVA a. (lat. *nova* [*stella*], yeni [yıldız]). Astrofiz. Parlaklığı birdenbire artarak yeni bir yıldızmış gibi görünen yıldız. —ANSİKL. Bir novanın parlaklığının artışı çok gözalıcıdır: bu parlaklık, 2 ya da 3 gün içinde, binlerce ya da on binlerce katına ulaşır ve maksimal parlaklık sırasında alınan tayfı, gazların 2 000 km·sn⁻¹ düzeyindeki fışkırma hızlarını belirtir. Parlaklık artışını sağlayan yüzeysel patlamadan sonra, bu parlaklık, başlangıçtaki değerine dönmek için, haftalar ya da aylar boyunca düzenli olarak azalır. Bu tür yıldızlar hem Gökadamız'da, hem de dış gökadalarda gözlemlenir. Kimi yıldızlar için, 30-50 yıllık bir zaman ölçeğinde, bu olayın yinelendiği saptanmıştır. Novalar, bir bileşeni beyaz cüce* (evrimin sonundaki yıldız), diğer bileşeni ise atmosferi genişleyen bir dev olan, çift yıldız sistemlerine aittir. İki bileşen arasındaki etkileşim beyaz cücenin yüzeyine doğru bir madde aktarımı biçiminde kendini gösterir ve burada oluşan termonükleer tepkimeler ani parlaklık artışını sağlar.

J. Bottin

Nouméa kentinden ve limanından bir görünüm

NOVA FRİBURGO ya da **FRİGURBO,** Brezilya'da (Rio de Janeiro eyaleti) kent, Serra do Mar'da, Rio'nun K.-D.'sunda; 90 500 nüf. Tekstil sanayisi. Turizm ve iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi.

NOVA GORİCA, Slovenya'da kent, İtalya sınırında, Gorizia'nın karşısında; 57 000 nüf. Mobilya. Makine sanayileri. Çimento fabrikası.

NOVA İGUAÇU, Brezilya'da (Rio de Janeiro eyaleti) kent, Rio de Janeiro yerleşmesinin kuzey-batı'sında; 1 095 000 nüf. Kimya sanayisi. Bisiklet yapımı. Ecza maddeleri. Besin sanayileri.

NOVAÇEKİT a. (fr. *novacékite;* çek mineralog R. *Nováček*'in adından). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan hidratlı uranyum ve magnezyum arsenat.

NOVAK (Vjenceslav), hırvat yazar (Senj 1859 - Zagreb 1905). Sorumlusu olarak toplumsal düzeni gördüğü yoksulluğu dile getirdi. Gerçekçiliğin en verimli temsilcilerinden biridir. Öykü kitapları (*Pod Nehajem,* 1892; *Posljedn'ji Stipančiçi,* 1899) ve *Tito Dorčić* (1906) adlı bir roman kaleme alan yazar, bu yapıtlarında Zagreb'de ve yoksul Podgorje bölgesinde yaşayan sıradan insanların yaşamlarını anlatır.

NOVÁK (Vitězslav), çek besteci (Kamenice, Bohemya, 1870 - Skuteč, Bohemya, 1949). Prag konservatuvarı'nda, Dvořák'ın öğrencisi oldu. Kendisi de daha sonra bu okulda ders verdi (1919-1922). Geleneksel Slovakya ve Moravya müziklerinin etkisini taşıyan yapıtları özellikle 1930'dan sonra ilgi gördü. Dört opera (*Zvíkov'un ci-*

ni, 1914; *Karlštejn*, 1915; *Fener*, 1922; *Dedenin mirası*, 1925), baleler (*Signorina Gioventu*, 1928; *Nikotina*, 1929), kantatlar (*Düğün gömlekleri*, 1913), iki büyük koral senfoni (*Güz*, 1934; *Mayıs*, 1943), senfonik süit ve şiirler (*Moravya süiti*, 1903; *Toman ve orman perisi*, 1907; *Bohemya süiti*, 1937; *Aziz Wenceslas üçlemesi*, 1941), melodiler, koro parçaları, oda müziği yapıtları, piyano parçaları (*Eroica sonatı*, 1900 [sonradan orkestralandı]) besteledi. Halk müziği kaynaklarına göndermeler de yaparak, yeni armoni ve orkestralama yöntemleri arayan Novák, çek müziği üzerinde önemli etki bıraktı.

Novalis
XIX. yy. gravürü

NOVÁK (Arne), çek tarihçi ve edebiyat eleştirmeni (Litomyšl 1880 - Polička 1939). Monografiler (Neruda, Sládek, Dyk vb.) dışında, özellikle anıtsal bir çek edebiyatı tarihi (*Dejiny Çeşke Literatury*, 1936-1939) yazdı ve bu yapıtta, dış ilişkileri ve estetik görünümleri göz ardı etmeksizin, erekliği insanlık ülküsüyle kaynaşan ulusal manevi (özellikle katolik) ve ahlaki geleneklerin gelişimi üzerinde durdu.

NOVAK (Helga Maria), alman kadın yazar (Berlin 1935). Hikâyeleri ve şiirlerinde mizahın yanı sıra toplumsal sorunlar ağır basar (*Ballade von der reisenden Anna*, 1965; *Margarete mit dem Schrank*, 1978; *Die Eisheiligen*, 1979).

NOVÁKY, Slovakya'da sanayi merkezi, ülkenin orta kesiminde, Banská Bystrica'nın B.'sında. Linyit çıkarımı. Kimya sanayileri.

NOVA LEVANTE, İtalya'da (Trentino-Yukarı Adige) sayfiye ve kış sporları merkezi, Bolzano'nun G.-D'sunda (yüksl. 1 182 - 2 240 m); 3 000 nüf.

NOVALİS (Friedrich, *baron* VON HARDENBERG, — denir), alman şair (Wiederstedt, Hettstedt yakınında, Saksonya, 1772 - Weissenfels 1801). Soylu bir ailenin çocuğuydu; Jena'da Schiller'in tarih derslerini izledi, Schlegel kardeşler ve idealizmi, düşüncesini derinden etkileyen Fichte ile tanıştı. On beş yaşındaki genç nişanlısı Sophie von Kühn'ün ölümü (1797), tüm yapıtını etkileyen mistik coşkuya ve "büyülü idealizme" daha da çok yönelmesine yol açtı. Kutsal ile kutsal olmayanın, düşünce açıklığıyla duygu derinliğinin birbirine karıştığı ve 1800'de romantik okulun dergisi olan *Athenäum*'da yayımlanan *Hymnen* an die Nacht* adlı şiirlerini de bu sırada yazdı. 1798'de, doğa olayları üzerinde felsefi ve alegorili bir düşünme eylemine girişti (*Die Lehringe zu Sais*). Bu dönemde Madenler dairesi'ne girmeye hazırlandığı için, bilimsel araştırmaya yönelerek dünya ve gizemleri üzerindeki şiirsel görüşüne derinlik kazandırdı. 1799-1800 yıllarında Jena'da, F. Schlegel ve Tieck'in öncülük ettikleri romantik grubun yaşamına etkin bir biçimde katıldı; ölümün, tamamlanmasını engellediği *Heinrich* von Ofterdingen* (1802'de yayımlandı) adlı romanına da bu sırada başladı. Ayrıca, tamamen duygusal bir dindarlıktan esinlenen *Geistliche Lieder* ve hıristiyanlığın derin birliğine olan inancını ortaya koyduğu *Die Christenheit oder Europa* (1799) gibi yapıtları da vardır.

NOVA LİSBOA → HUAMBO.

NOVARA, İtalya'da kent, Piemonte'de, il merkezi, Po'nun kolu Agogna'nın kıyısında; 103 088 nüf. (1990). Ticaret merkezi. Kimya ve tekstil (ipek, pamuk) sanayileri. Basımevleri. Yayınevi. Besin sanayileri. —*Novara ili*, 3 594 km^2; 500 984 nüf. (1989). Po ırmağıyla İsviçre sınırı arasında, Dora Baltea'dan Ticino'ya ve Maggiore gölüne kadar uzanan bu ilde çeşitli kaynaklar (pirinç, tekstil sanayileri, hidroelektrik) bulunur.

—Tar. Sezar tarafından sömürge olarak kurulan Novara, Roma İmparatorluğu döneminde etkin bir pazara dönüştü. Radagais (405) ve Attila (452) tarafından yıkıldı. XI. yy. sonunda özgür bir komün durumuna geldi. Heinrich V tarafından yakıldıktan (1110) sonra, Lombardia birliği'ne (1167) ve Ghibellinolar partisi'ne katıldıysa da, Milano dükleri olan Viscontiler'in eline geçerek bu kentin yazgısını paylaştı. 1495'te Orléans dükü tarafından alındıysa da, Massimiliano Sforza'nın İsviçreliler'i orada Fransızlar'ı bozguna uğrattılar (6 haziran 1513). Avusturya mülkü (1714) olarak, Sardinyalı kral Carlo-Emanuele III'e devredildi (1738), Cisalpina Cumhuriyeti'ne katıldı (1800), Agogna eyaletinin merkezi durumuna geldi (1801-1814), ardından Savoia'ya geri verildi (1814). Santa Rosa'nın liberallerini, Avusturyalılar burada ezdi (nisan 1821) ve Radetzky, Carlo-Alberto'yu burada bozguna uğratarak (23 mart 1849), oğlu Vittorio Emanuele yararına tahttan çekilmeye karar vermesine yol açtı (24 mart).

—Güz. sant. XIX. yy.'da A. Antonelli tarafından yapılan katedral; V. yy.'dan kalma ve bin yılı dolaylarında yüksekliği artırılan vaftizhane (Mahşer konusunu işleyen fresk kalıntıları). 1577'den başlayarak, P. Tibaldi'nin planlarına göre yapılan S. Gaudenzio bazilikası (G. Ferrari, il Morazzone ve Tanzio da Varallo'nun resimleri [XVI.-XVII. yy.]); bu bazilikanın, birbiri içine geçen iki yüksek kasnağa dayanan ve tepesinde bir ok bulunan ilginç kubbesi, Antonelli'nin yapıtıdır. *Broletto* sitesinde müze.

NOVARRO (Ramón Gil SAMANİEGOS, **Ramón** —denir), meksika kökenli amerikalı sinema oyuncusu (Durango, Meksika, 1899 - Hollywood 1968). Baştan çıkarıcı "latin" erkek tipinin ünü Valentino'ya yaklaşan ilk örneğiydi. Özellikle *Zenda mahkûmları* (The Prisoner of Zenda) [Rex İngram, 1921] ve *Scaramouche* (Rex İngram, 1923) adlı filmlerde başarılı oldu, ama büyük ününü *Ben Hur*'daki (F. Niblo, 1926) başrolüyle kazandı. Ardından *The Pagan* (W. S. Van Dyke, 1929) ve *Call of the Flesh* (C. Brabin, 1930) adlı filmleri çevirdi. Sesli sinemanın başlamasından sonra gittikçe daha küçük rollerde oynadı.

NOVA SCOTİA, Kanada'nın Atlas okyanusu kıyısındaki illerinden biri; 55 490 km^2; 891 600 nüf. (1990). Merkezi *Halifax*. İl, güney-doğuya doğru eğimli, az yüksek (300 m) bir yarımadayla, batıda bir plato (500 m'ye kadar) ve doğuda bir alçak bölge içeren bir adadan (Cape Breton) oluşur. Bölgede Amerika kıtasının doğu cephesinde orta enlemlerde görülen bir iklim egemendir: kışlar soğuk, yazlar sıcaktır (Yarmouth: şubatta —3 °C, ağustosta 16,7 °C). Doğal bitki örtüsü, kuzeye özgü kozalaklıklarla ılıman iklime özgü geniş yapraklı ağaçlar (meşe, dişbudak, karaağaç), karma ormanıdır. Tarım en iyi topraklarda yapılır ve meyve (elma) ile sığır yetiştiriciliği ağır basmaktadır. Deniz balıkçılığı (Lunenburg, Yarmouth, Digby başlıca balıkçılık limanlarıdır) hem avlanan balık miktarı (dünyada ikinci), hem değer (İngiliz Kolombiyası'ndan sonra ikinci) hem de çeşitlilik (morina ve atlantikpisisi, ringa, dilbalığı, kabuklu hayvanlar) bakımından çok önemlidir. Maden çıkarma sanayisi (tuz [kıta bölümünün kuzeyi] ve kömür [Cape Breton adası]) eskilere dayanır. İç kesimdeki ormanlar bıçkıevlerini ve kıyıdaki kâğıt hamuru fabrikalarını besler.

Başlıca yerleşme alanları Halifax ile Sydney'dir. Halifax, konumu (Avrupa'ya biraz daha yakın oluşu, kıyılarının buz tutmaması) ve yerinin elverişliliği (çok iyi bir doğal limandır) sayesinde askeri ve ticari (transit buğday taşımacılığının Halifax'tan Saint Lawrence'ın limanlarına kaymasına karşın) liman işlevlerini yüklenmektedir. Hem il, hem sanayi merkezi olan Halifax, Atlas okyanusu cephesindeki illerin de ana merkezidir. Sydney-Glace Bay bir sanayi bitişikkentidir (kömür, demir-çelik) ve Newfoundland ile bağlantıyı sağlamaktadır.

Turizm etkindir: Atlas okyanusu kıyısındaki küçük limanlar ve Cape Breton adasının yüksek kesimleri çok turist çeker. İl, eski Acadie'de yer alır; 1755'te buraya sürülenlerin soyundan gelen fransızca konuşan halk, bugün nerdeyse ortadan kalkmakta olan bir azınlık oluşturur (il nüfusunun ancak % 5'i).

—Tar. *Nova Scotia* adı 1621'de İngiltere kralı James I'in, William Alexander'e verdiği fermanda geçer; Port-Royal'de Scott's Fort'u kuran Alexander, Saint-Germain antlaşması ile (1632) buradan çıkarıldı. 1654-1667 arası İngiltere'ye, 1667'den 1710'a kadar Fransa'ya ait olan Nova Scotia, Utrecht antlaşması (1713) ile yeniden İngiltere'ye bırakıldı; Cape Breton adası Louisbourg'un düşüşünden (1745) sonra İngilizler'in oldu, Aachen antlaşması (1748) ile Fransızlar'a geri verildi ve 1758'de yeniden İngiltere'ye ait oldu. 1755-1758 arası ülkeden çıkarılan Acadieliler'in gitmesinden sonra buraya kralcılar ve İskoçyalılar (1774-1784) yerleştirildi. 1784'te Cape Breton ve New Brunswick hükümetleri ayrıldı. Nova Scotia Kanada konfederasyonu'na (1867) katılan ilk dört hükümetten biridir.

NOVATİ (Francesco), italyan yazar (Cremona 1859-San Remo 1915). Filolog ve edebiyat eleştirmeniydi, Ortaçağ ve hümanizm üzerine yapıtlar (*L'influsso del pensiero latino sopra la civiltà italiana del Medioevo* [Ortaçağ italyan uygarlığı üzerine latin düşüncesinin etkisi], 1897) bıraktı.

NOVATİANUS, Romalı rahip ve tanrıbilimci (III. yy.). Papa Fabianus ölünce (250) onun yerine geçmeye çalıştıysa da papalığa Cornelius seçildi. Sicilyalı üç piskopos tarafından kutsanan (251) Novatianus, bir ayrılıkçı Kilise kurdu. Roma'dan Küçük As-

G. Hunter

Nova Scotia
Amherst bölgesindeki
bir tarım alanı

ya, Yunanistan ve Mısır'a (burada VII. yy.'a kadar izlerine rastlanır) kadar yayılan bu Kilise'nin özelliği, ceza disiplini konusunda öğretiyi en sıkı biçimde uygulamasıydı.

Novatome, ileri tipte nükleer reaktörler ve özellikle de seri nötronlu reaktörler üzerinde etkinlik gösteren bir sanayi şirketi. Sermayesinin tamamı Framatome şirketinindir.

NOVATUS, kartacalı rahip (III. yy.). Kartaca piskoposu Cyprianus'un düşmanıydı, onu Decius (250) döneminde gördükleri zulüm yüzünden "inkârcı" *(lapsi*)* durumuna düşen hıristiyanlara çok katı davranmakla suçluyordu. Fakat, zamanla Cyprianus lapsilere karşı katı tutumunu bırakınca, bu kez de Novatius'la birleşerek onu gevşek davranmakla suçladı.

NOVAYA ZEMLYA ("Yeni Toprak"), Kuzeybuz denizi'nde, Rusya Federasyonu'na ait takımada, Barents denizi'yle Kara denizi arasında yer alır. Toplam 83 000 km^2'lik bir alan kaplayan, yay biçiminde iki büyük adadan oluşur. Bu adalar eski topraklarda uzanan tümseklerdir. Kıyıları parçalanmıştır. Kuzeydeki adanın ortası bir inlandsisle kaplıdır. İki ada, *Matoçkin Şar* adı verilen bir boğazla birbirinden ayrılır. Kara boğazıysa güneydeki adayı Vaygaç adasından ayırır.

NOVA ZAGORA, Bulgaristan'da kent, Meriç havzasında; 25 000 nüf. Arkeoloji ve tarih müzesi. Tarım (tahıllar) ve sanayi (konservecilik, tarım makineleri, pamuklu dokumalar) merkezi. K.'de Tunca kıyısında Korten maden cevheri banyoları.

Novecento, İtalya'da 1922'de yaratılan sanat hareketi. Programı, ulusal geleneğe bağlı bir "klasikçilik" üzerine kurulmuştu.

Novecento, Curzio Malaparte ve Massimo Bontempelli tarafından kurulan ve üç ayda bir çıkan italyan edebiyat dergisi (1926-1929). Massimo Bontempelli burada "sihirli gerçekçilik"in şiir anlayışını sergiledi. İlk sayıları fransızca olarak yayımlanan dergi gerçeküstücülüğü ve anlatımcılığı İtalya'da tanıttı.

Novelas ejemplares *(Örnek öyküler),* Cervantes'in yapıtı (1613). Bu pikaresk *(La Gitanilla, La ilustre fregona),* gerçekçi *(El casamiento engañoso, El coloquio de los perros)* ya da idealist *(El amente liberal, Las dos doncellas)* nitelikteki öyküler sonunda hep iyiler ve doğrular kazandığı için birer "örnek" niteliğindedir.

NOVELETTE a. (fr. *novelette*). İtalyanca *novello* (öykü) sözcüğüyle şarkıcı Clara Novello'nun soyadıyla bir kelime oyunu yapmak isteyen Schumann'ın opus 21 no.'lu (1838) sekiz piyano parçasını kapsayan derlemesine koyduğu başlık. (Schumann'ın en dinamik ve en güzel yapıtları arasında yer alan bu parçaların başlığı daha sonra birkaç kez, özellikle F. Poulenc tarafından kullanıldı.)

NOVELLA a. ("yeni" anlamında geç lat. sözc.). Rom. huk. **1.** Daha önce, aynı imparator döneminde yayımlanmış yasalara eklenen temel yasa (büyük harfle). **—2.** Bizans imparatorunun emirnamesi.
—ANSİKL. İustinianos *Novella*'ları (*Novellae constitutiones*) İustinianos'un kendi Codex'inden (533) sonra çıkardığı ve çoğu kez latince olan emirnameler ya da temel yasalardır. Bunların latince tam metninin adı "vulgate" idi. İustinianos *Novella*'ları üç koleksiyon halinde korundu: 1. *Epitome Juliani* (124 novella); 2. *Authenticum* (134 novella); 3. Tiberios II döneminde yapılan ve içinde 162 novella bulunan derleme. Theodosios *Novella*'ları ve Theodosios sonrası (438'den sonra ve 468 yılına kadar) *novella*'lar yüz kadar temel yasayı içerir.

Novellino, *Libro di bel parlar gentile* ve *Cento novelle antiche* adlarıyla da tanınan ve 1280-1300 arasında, büyük bir olasılıkla Floransa'da hazırlanan anonim italyan öykü derlemesi. Yapıt, saray gelenek ve görenekleri hakkında bilgisi olmayan bir okur kitlesine bu konuda somut bir antoloji sunmayı amaçlayan iki ayrı yazara mal edilir.

Novello and Co, 1811'de Londra'da Vincent *Novello* (Londra 1781-Nice 1861) tarafından kurulan müzik yayınevi. Başlangıçta daha çok Haydn, Purcell gibi bestecilerin dinsel yapıtlarını yayımladı, Vincent Novello'nun oğlu Alfred'in (Londra 1810-Cenova 1896) yönetiminde büyük kazanç sağladı. Vokal yapıtların küçük boy ucuz basımını piyasaya ilk sürenlerden olan Alfred, Händel'in oratoryalarının, Mendelssohn'un korallerinin yanı sıra *Singing for the Million* (Herkes için şarkılar), *Novello's Choral Hand Book* (Novello'nun koral el kitabı) gibi derlemeler yayımladı. Yayınevi, Büyük Britanya'da amatör koroların yayılmasına ve gelişmesine de katkıda bulundu. Alfred Novello 1836'da *The Musical World* (Müzik dünyası) ve 1844'te *The Musical Times* (Müzik zamanları) adlı iki gazete kurdu, 1847'de kendi basımevini açtı. 1857'de bu işletmeyi Henri Littleton yeniden ele aldı. 1867'de buna Mendelssohn'un birçok yapıtını kapsayan Ewer koleksiyonunu da kattı. Bu dönemde, toplumsal nedenlerle Novello, Ewer and Co adını aldı.

Novembergruppe, 1918 sonunda Berlin'de kurulan alman sanat ve siyaset derneği. *Arbeitsrat für Kunst* (Sanat işçileri konseyi) adlı başka bir kuruluşa bağlı olan bu dernek, özellikle 1918-1921 yıllarında, alman mimarlığında görülen anlatımcı ve ütopyacı akımların belirginleştiği yer oldu. Bu akımlar daha sonra yerlerini Bauhaus'un konstrüktivist idealine bıraktı. Novembergruppe'nin belli başlı mimar üyeleri şunlardır: Hermann Finsterlin (1887-1973), Gropius, Häring, Mendelsohn, Mies van der Rohe, Poelzig, Scharoun ve Taut kardeşler.

NOVEMPOPULANİA. Tar. coğ. Galyalı dokuz halk öbeğinin yaşamış olduğu ülke; İ.S. III. yy.'ın sonunda Roma eyaleti oldu. IV. yy.'ın sonunda bu eyalet on iki site içeriyordu; başlıcaları: Dax, Aire, Lectoure, Tarbes, Auch, vb.

NOVENTA (Giacomo CA'ZORZİ, **Giacomo** — denir), italyan yazar (Noventa di Piave, Venedik, 1898-Milano 1960). Maritain'den etkilenmiş katolik bir denemeci ve romantizmini italyancayla venedik lehçesi arasında bir dilde anlatan bir şairdi. Çalışmaları arasında *Versi e poesie* (1956) adlı yapıtı anılmaya değer.

NOVERRE (Jean Georges), fransız dansçı, koregraf ve dans yazarı (Paris 1727-Saint-Germain-en-Laye 1810). *Lettres sur la danse et sur les ballets* (Dans ve baleler üzerine mektuplar) [1760] başlıklı yapıtıyla dansın estetik ve yapısal evrimine yön verdi. Noverre, eylem balesinin yaratıcısı sayılır.
"Büyük Dupré" tarafından yetiştirildi. Prusya sarayında dans etti. Fransa'ya dönünce Opéra-Comique tiyatrosu'na girdi. İlk koregrafisini *(les Fêtes chinoises)* burada yaptı. David Garrick'in çağrısı üzerine Londra'ya gitti (1755-1757). Yakın dostluk kurduğu Garrick'in tiyatrocu yanından etkilendi. Ayrıca büyük dansçı Marie Sallé'nin de etkisinde kaldı. Yedi yıl savaşı dolayısıyla Fransa'ya döndü. 1767'den başlayarak Viyana'da, Gluck ile işbirliği yaptı (*Iphigénie en Tauride, Alceste* vb.), 1774'te Milano'da Gasparo Angiolini'nin yerine geçti. Çok geçmeden Angiolini, eylem balesini, kendisinin ve hocası Franz Hilferding'in yarattığı savıyla Noverre'e karşı bayrak açtı.
Devrim sırasında İngiltere'ye sığınan Noverre, Londra'daki King's Theatre'da *İphigénie en Aulide* adlı yapıtını sahneye koydu. Fransa'ya dönünce Saint-Germain-en-Laye'e yerleşti.

NOVÉ ZÁMKY, Slovakya'da kent, Nitra ırmağı kıyısında; 25 800 nüf. Demiryolu kavşağı. Makine sanayileri. Elektrikli ev aletleri. Besin sanayileri.
—Tar. → UYVAR.

NOVGOROD, Rusya'da kent, Volhov kıyısında, ırmağın İlmen gölünden çıktığı noktada yer alır; 229 000 nüf. (1989). Novgorod, Ortaçağ'dan bu yana Baltık denizi'yle Volga nehri arasındaki yolda bir konaklama merkezi olarak gelişti. Ticaret ve turizm merkezi. Kimya sanayisi. Özel taşıt araçları yapımı. Kereste ve besin sanayisi.
—Tar. Tarih kayıtlarında adı ilk kez 859'da geçen Novgorod, *Nestor'un kroniği*'ne göre, kendilerini yönetmeleri için Varegler'i çağıran Kuzey kentleri arasında yer alıyordu. Vareg Rurik, kentin başına geçti ve ardılı Oleg'le birlikte Kiev* devletini kurdu. Kiev Rusyası'nın ikinci kenti olan Novgorod, önemini "Varegler ülkesinden Yunanistan'a uzanan yol" (Baltık denizi'ni Karadeniz'e bağlayan yol) üzerinde bulunmasına borçludur. Novgorod, 1136'da, Kiev'in vesayetinden kurtularak, sovyet tarihçilerinin "Novgorod feodal cumhuriyeti" (1136-1478) adını verdikleri, serbest bir ticaret kenti haline geldi. Rusya'nın kuzey-batı'sındaki kentleri egemenliği altına aldı (bu kentlerden Pskov, 1348'de Novgorod'un egemenliği altından çıktı). Kentin boyarları, XII. yy.'dan başlayarak, askeri ve ticari seferlere giriştiler. Onega gölünden ve Beyaz deniz'den Urallar'ın kuzeyine kadar uzanan bölgelere kolonlar yerleştirdiler ve yerlileri kürk, balık ya da tuz üzerinden haraca bağladılar. Büyük ticaret sitesi olan Novgorod, germen ve iskandinav kentleriyle ilişki kurdu; bunlara kürk, keten, bal vb. satıyor ve karşılığında kumaş ve madeni aletler alıyordu. Alman tüccarlar burada, Volhov kıyılarında, daha sonra Hansa'nın bir şubesi durumuna gelen Peterhof'u kurdular. Kentin, ayrıca, gelişmiş bir zanaat sektörü vardı ve guildleriyle loncaları XVI. yy.'ın sonuna kadar ayrıcalıklarını korudular. Bulunan kayınağacı kabuğu üzerine yazılmış yazılar (XI.-XV. yy.) din adamları çevresini iyice aşan yaygın bir kültürün varlığını kanıtlamaktadır.
Boyarların, tüccarların ve özgür köylülerin temsilcilerinden oluşan komün meclisi *veçe*, Novgorod'da, başka rus kentlerine oranla çok daha büyük bir rol oynuyordu. Bu meclis, sivil ve askeri yönetimin başı *posadnik*'i, onun yardımcılarını (*Tıysiatski*'ler, 1 000 kişilik birlik komutanları) ve başpiskoposları (1156'dan sonra) seçiyor; bir prensi sitenin başına geçmeye davet ederek, silahlı kuvvetlerin komutanlığını

Bibliothèque nationale, Paris

Jean Georges Noverre
Perronneau'nun bir portresinden ayrıntı
Opéra müzesi, Paris

Muştulama, Velikiy Ustyug'un ikonası
Novgorod okulu, XII. yy.
Tretyakov galerisi, Moskova

Cercle d'Art-Zodo

ona veriyordu. Böylece, 1236'da Aleksandr Nevskiy prens seçildi. Aleksandr Nevskiy, kenti İsveçliler'e (1240) ve Schwertträger şövalyelerine (1242) karşı savundu. Novgorod, her ne kadar Moğollar tarafından ele geçirilmediyse de, 1246'da onların egemenliğini kabul etti. Bundan sonra kent, büyük prens Vladimir'e bağlandı. Vladimir onun özerkliğine saygı gösterdi.

XIV. yy.'da kuzey-doğu'daki rus prenslikleriyle, özellikle de Volga ticaretini eline geçirmek ve Kuzey Dvina bölgesini egemenliği altına almak isteyen Moskova prensliği'yle arası açılan Novgorod, Litvanya ile Polonya'ya yaklaşmaya çalıştı. İvan III, Novgorod'a karşı 1471'de ilk kez bir sefer düzenledikten sonra, 1478'de onun son kalan özgürlüğünü de elinden alarak, topraklarını moskovalı soylulara dağıttı. Hansa tüccarları kovuldu (1494). Ama Novgorod, yine de Moskova ve Pskov'dan sonra Moskova prensliği'nin üçüncü kenti olarak kaldı. 1570'te, İvan IV tarafından yakılıp yıkıldı.

Petersburg'un kurulması ve Batı ticaretini ele geçirmesi, Novgorod'u XVIII. yy'da küçük bir taşra kenti derekesine indirdi.

—Güz. sant. Rus uygarlığının bu merkezinde, bizans etkisine rağmen mimari büyük bir özgünlük göstermekten geri kalmaz. Kiliseler küçük ve alçaktır; yerel ahşap mimariden esinlenen kubbeleri, XII. yy.'dan başlayarak rus sanatının belirgin özelliğini oluşturdu. Büyüleyici güzellikleri, gerçek bir dantel inceliğindeki taş işçiliğinden kaynaklanır. Yapılar içinde en eskisi, Svyatoya Sofiya (1045-1052) katedrali'dir. Doğuya dönük üç absidalı bir küp biçiminde olan tek kubbeli Svyatoy Nikolay (1113), freskleriyle ünlüdür. Yuriyev manastırı'nın (1119-1130) Svyatoy Georgiy katedrali ise üç kubbelidir ve iki yanında iki kulesi vardır. Ayrıca, Svyatoy Fydor-Stratilat kilisesi (1360) ile dekorları Yunanlı Theophanes tarafından yapılmış olan (1378) bir katedrali de sayabiliriz.

Novgorod resim okulu (XI.-XVI. yy.), halkçı niteliği ve ağırbaşlılığıyla (ikonalar, freskler, minyatürler) kendini gösterir.

NOVGOROD-SEVERSKİY, Ukrayna'da kent, Desna kıyısında; 13 500 nüf. Severskiy prensliği'nin başkenti oldu.

Noviy Mir *(Yeni Dünya),* rus edebiyat dergisi, Yazarlar birliği'nin aylık yayın organı. 1925'te kuruldu, sırasıyla Lunaçarskiy, Polonskiy (1926-1931), Stavskiy (1937-1941), K. Simonov (1946-1958) ve S. Narovçatov (1971'den sonra) tarafından yönetildi. Rusya'nın rus ve rus olmayan en büyük yazarlarının yapıtlarını yayımladı. A. Tvardovskiy'in (1958-1970) yönetiminde Rusya'nın Batı kültür ve sanatına açılmasına ve rus edebiyatının serbestleşme sürecine katkıda bulundu. Bu yolda yayımladığı eleştirel yapıtlar (Nekrasov, Soljenitsin, "kırsal nesir" yazarları) yüzünden, zaman zaman şiddetli polemiklere hedef oldu.

NOVİ BEOGRAD → BELGRAD.

Novosibirsk operası

Fogler-Atlas-Photo

NOVİKOV (Nikolay İvanoviç), rus yergi yazarı (Avdotino, Moskova yakınında, 1744 - *ay. y.* 1818). Yekaterina II'nin özendirdiği yergi akımı içinde yer aldı, *Truten* (Eşekarısı) [1769-70], *Koşelek* (Borsa) [1774] vb. adlarında dergiler yayımladı; bu dergilerde toplumun kusurlarıyla, örneğin kölelikle mücadele etti. Moskova Üniversitesi'nde bilimsel yayınları yönetti, eski metinlerin yeni basımını yaptı, ama etkinlikleri tepki dönemiyle kesintiye uğradı, basımevi kapatıldı, kendisi de mason olduğu gerekçesiyle Schlüsselburg'da hapsedildi. Pavel I, annesine duyduğu nefretten dolayı onu bağışladı.

NOVİKOV (Sergey Petroviç), rus matematikçi (Nijni Novgorod 1938). Özellikle cebirsel geometri ve cebirsel topoloji üstünde çalışmalar yaptı. Oransal Pontriyagin sınıflarının topolojik değişmezliğiyle ilgili tanıtlaması ona, 1970 Fields madalyası'nı kazandırdı: bu tanıtlama, topolojik katlı uzaylara, diferansiyellenebilen katlı uzaylarla ilgili pek çok tekniğin uygulanmasını sağlamıştır.

NOVİKOV-PRİBOY (Aleksey Silıyç NOVİKOV, —denir), rus yazar (Matveyevskoye 1877 - Moskova 1944). Meslekten denizciydi, denizcileri konu edinen ve geleneksel deniz edebiyatına devrimci bir tema katan hikâyeler yazdı. Epik bir roman olan *Tsuşima*'da (1932-1935) aynı adla bilinen deniz felaketini anlattı.

NOVİ LİGURE, İtalya'da kent, Piemonte'de (Alessandria ili), Liguria Apennin dağlarının eteğinde; 31 000 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Demir-çelik. Besin sanayileri. —Joubert, burada, Avusturya-Rusya birliklerine komuta eden Suvarov'a yenildi ve öldürüldü (15 ağustos 1799).

NOVİODUNUM. Tar. coğ. Birçok Galya kentinin adı. Başlıcaları: *Noviodunum* (Nyon, Vaud kantonu), *Noviodunum Aedorum* (Nevers), *Noviodunum Suessionum* (Soissons).

NOVİOMAGUS. Tar. coğ. Galya'daki birçok kentin adı. Başlıcaları: *Noviomagus Veromanduorum* (Noyon), *Noviomagus Batavorum* (Nijmegen), *Noviomagus Nemetum* (Speyer).

NOVİ PAZAR ya da **NOVİ BAZAR** → YENİ PAZAR.

NOVİ SAD, Sırbistan'da kent, Voyvodina özerk bölgesi'nin merkezi, Tuna kıyısında; 264 533 nüf. (1991). Avusturya-Macaristan işgalinde kaldığı yıllar boyunca, önemli bir kültür ve siyaset merkezi olarak gelişti. Ortodoks katedrali. Tuna nehri kıyısında liman, ticaret ve sanayi merkezi. Yıllık tarım fuarı. Haddehaneler. Petrol rafinerisi. Elektrikli gereçler yapımı. Duyarlı makineler. Porselen. Besin sanayileri.

NOVİUS CARDİNALİS a. Uğurböceği türü. (Portakalağaçlarında asalak yaşayan *İcerya* cinsi üyelerinin doğal düşmanıdır: onları kesin biçimde yok eder. Uğurböceğigiller familyası.) [Eşanl. RODOLİA CARDİNALİS.]

NOVOBİYOSİN a. (fr. *novobiocine*'den). *Streptomyces niveus* ve *spheroides* kültürlerinin mayalanmasıyla elde edilen antibiyotik. (Başta stafilokoklar olmak üzere Gram pozitif mikroplar ve proteus gibi bazı Gram negatif bakteriler üzerinde etkilidir.)

NOVOÇERKASK, Rusya Federasyonu'nda kent, Rostov na Donu'nun K.-D.'sunda; 187 000 nüf. (1989). Metalürji. Gemi ve lokomotif yapımı. Maden ocakları ve petrol çıkarımı için araç gereçler. Grafit işleme. Elektroteknik. Besin sanayileri (şaraplar ve etler).

NOVO HAMBURGO, Brezilya'da kent, Rio Grande do Sul'da; 132 066 nüf. Ayakkabı sanayisi.

NOVOJİLOV (Viktor Valentinoviç), rus mühendis ve iktisatçı (Harkov 1892 - Sen-Petersburg 1970). Sosyalist bir ekonomide, elde bulunan üretim araçlarının en iyi biçimde nasıl kullanılabileceği sorununu araştıran *Les Mesures des dépenses et leurs résultats dans l'économie socialiste* (fr. çev.) [1959] adlı incelemeyi yazdı. Çalışmalarıyla doğrusal programlama ve matematik modellerin kullanımı alanına önemli katkılarda bulundu.

NOVOKUZNETSK, 1932-1961 arasında **Stalinsk,** Rusya'da kent; 600 000 nüf. (1989). Batı Sibirya'daki Kuznetsk madenkömürü havzasının başlıca merkezi olan bu kent, ilk beş yıllık planlar çerçevesinde gelişti; kentte, özellikle demir-çelik (12,5 Mt çelik), alüminyum metalürjisi ve ağır makine sanayileri alanlarında etkinlik gösterilmektedir. Üretici işlevi ağır basan Novokuznetsk, Tom'un kıyılarında fabrika-kent amacına yönelik olarak kuruldu.

NOVOLAK a. (tesc. edil. a.). Polim. Fenol ile metanalın, bir asit katalizör eşliğinde çoğulyoğuşması sonunda elde edilen fenoplastların ticari adı.

NOVOMESKÝ (Laco), slovak siyaset adamı ve şair (Budapeşte 1904 - Bratislava 1976). Vladimir Clementis'le birlikte *Dav* adlı edebiyat dergisini yönetti; Komünist partisi merkez komitesi prezidyumu üyesi (1945), Slovakya Eğitim bakanı oldu, 1950'de "burjuva milliyetçi sapma" ile suçlandı ve on yıl hapse mahkûm edildi. 1955'te serbest bırakıldı, ama yurttaşlık haklarına yeniden kavuşmak ve yapıtlarını yayımlayabilmek için 1963'e kadar beklemesi gerekti. Toplumsal esinli şiirleri, büyük bir ustalık ürünüdür (*Nedela*, 1927; *Svatyza de dinou*, 1939; *Villa Tereza*, 1963; *Do mesta 30 minut*, 1963). Ayrıca, kitap halinde toplanmış makaleleri ve denemeleri vardır.

NOVOMOSKOVSK, esk **Bobriki,** 1934-1961 yılları arasında **Stalinogorsk,** Rusya'da kent, Moskova'nın güneyindeki "orta sanayi bölgesi"nde yer alır; 146 000 nüf. (1989). Kömür ve alçıtaşı çıkarımı. Madencilik sanayisi için makineler. Kimya sanayisi. Ambalaj sanayileri. Besin sanayisi.

NOVOPOLOTSK, Beyaz Rusya'da kent, Batı Dvina kıyısında, Daugavpils'in G-D.'sunda; 56 000 nüf. Petrol arıtma ve petrokimya. Yapay tekstil. Camcılık. Prefabrike evler. Makine sanayileri.

NOVOROSİSK, Rusya'da liman kenti, Karadeniz'in kuzey kıyısında, Büyük Kafkaslar'ın batı ucunda; 186 000 nüf. (1989). 1838 yılından itibaren, eski bir ceneviz kentiyle (XII.-XIV. yy.) bir osmanlı kentinin yerinde kuruldu. Gelişmiş metalürji sanayileri, çimento fabrikaları. Un fabrikaları için gereçler yapımı. Süt sanayisi. Bira fabrikası.

NOVOSİBİRSK, Rusya'da kent; 1 436 000 nüf. (1989). Transsibirya ve Obi yollarının kavşağında bulunması sayesinde bir ulaşım kavşağı ve Batı Sibirya'nın merkezi oldu. XIX. yy.'ın sonunda *Novonikolayevsk* adıyla kurulan kent, önce buğday, kereste ve kürk taşımacılığında aktarma merkezi olduğu için giderek büyüdü; sonra, ilk beş yıllık planlar sayesinde sanayisi hızlı bir gelişme gösterdi. Kuznetsk sanayi merkezinin yakınındaki Novosibirsk, çeşitli sanayi malları üretti: makine sanayileri (hidroelektrik santralları için donanımlar, elektrik fırınları, madencilik gereçleri, tarım makineleri), kimya ve besin maddeleri fabrikaları. Kurulu gücü 400 MW olan bir hid-

roelektrik santralı 1957'de hizmete sokuldu. Taşımacılık etkinliği kentin gelişmesini sağlayan başlıca etmenlerden biridir: Transsibirya en önemli transit geçiş merkezi olan Novosibirsk, ayrıca hem havayollarının iç hat seferlerindeki en önemli merkezlerinden biri, hem de kereste ve dökme yük taşımacılığı yapılan bir ırmak limanıdır.

Yüksek düzeyli kültür ve bilim donanımları (opera, yayınevi, yükseköğretim kurumları) kapsayan Novosibirsk, bölgesel bir merkeze özgü hizmetler kesimi işlevlerinin tümünü yüklenir. Bilimler akademisi'nin Sibirya bölümünün merkezi (büyük banliyösü Akademgorodok*'ta) de Novosibirsk'tedir.

NOVOSİBİRSKİYE OSTROVA → SİBİRYA (YENİ) takımadaları.

NOVOSİLTSOV ya da **NOVOSİLTSEV** (Nikolay Nikolayeviç), rus siyaset adamı (1768 - Petersburg 1838). Aleksandr I'in gençlik arkadaşıydı, imparatorun liberal dostlarından oluşan özel komitede yer aldı. Aleksandr I kendisine Batı Avrupa'da çeşitli diplomatik görevler verdi (1804-1809) ve bir anayasa taslağı hazırlamakla görevlendirdi; ama bu anayasayı yürürlüğe koymadı. Varşova grandüklüğü, sonra da Polonya krallığı hükümeti nezdinde imparatorluk komiserliğine atandı (1813-1830). Kurduğu gizli polis örgütü ve sansür aracılığıyla muhalefet hareketlerine karşı sert bir mücadele yürüttü. 1832'de Devlet şûrası başkanı oldu ve 1833'te kont unvanını aldı.

NOVOŞAHTİNSK, 1929-1939 arasında **Komintern,** Rusya'da kent, Rostov na Donu kıyısında, Şahtıy'ın B.'sında; 106 000 nüf. (1989). Bir madenkömürü havzasının ortasında bulunan Novoşahtinsk'te kömür çıkarımı ve karbokimyaya dayanan etkinlikler ağır basar. Yapı gereçleri.

NOVOTNY (Antonín), çek devlet adamı (Letnany, Prag yakınında, 1904 - Prag 1975). İşçiydi, 1921'de Komünist partisi'ne girdi, 1941-1945 arası Mauthausen toplama kampına atıldı, Slansky davasına ve Gottwald'ın ölümüne kadar ikincil görevlerde bulundu. Eylül 1953'te parti birinci sekreterliğine seçildi, 1957'de Hruşçev'in desteğiyle Cumhurbaşkanı oldu. 1962'den sonra, sınırlı bir stalincilikten arındırma politikası izledi. 1964'te Hruşçev'in iktidardan düşmesiyle durumu zayıfladı ve birinci sekreterlik görevini Alexander Dubcek'e bırakmak zorunda kaldı (5 ocak 1968), sonra Cumhurbaşkanlığından istifa etti (21 mart 1968), daha sonra da partiden çıkarıldı.

NOVOTROYTSK, Rusya'da kent, Ural'ın G.'inde, Ural ırmağının kıyısında; 106 000 nüf. (1989). Demir-çelik. Kimya.

NOVOVORONEJ, Rusya'da yer, Voronej yakınında. Nükleer santral.

Novum Organum, Scientiarum, Francis Bacon'ın latince yapıtı (1620). *Novum Organum, İnstauratio magna*'nın ikinci bölümünü oluşturur (birinci bölüm: *De dignitate et augmentis scientiarum*) ve Bacon'ın yönteminin tam bir açıklamasını sunar. Yapıt iki kitaba ayrılır. Birinci kitapta Bacon, önyargıların eleştirisini yapar. İkinci kitapta ise, yeni bir bilimsel araştırma yöntemi önerir. Bu yöntem, deneylerden yola çıkarak yasalara ulaşan tümevarımdır. Deneyleri, çeşitli liste ya da çizelgeler biçiminde sıralamak gerekir: varlar listesi (incelenen olayın çeşitli koşullar altında var olması), yoklar listesi (incelenen olayın var olmaması), basamaklar listesi (incelenen olayın şiddet bakımından değişiklikler göstermesi) gibi. Bundan başka, bir de ayrıcalıklı 27 olay vardır, bu olaylar arasında yapılacak çapraz deneyler (aynı olgu için ileri sürülen akla yakın iki kuramdan ancak birinin doğru olduğunu gösteren deney), tümevarımın doğruluğunu denetlemeyi sağlar.

NOWA HUTA ("Yeni demir-çelik"), Polonya'nın güneyinde kent, Kraków yerleşme alanının doğu kenarında; 216 500 nüf. (1988). Nowa Huta'nın 1951'den sonra bir demir-çelik kompleksinin çevresinde kurulmasının nedeni, Kraków "burjuva sınıfı"na karşı yeni sosyalist Polonya'nın üstünlüğünü vurgulamaktı. Nowa Huta, ülkenin başka sanayileriyle (çimento fabrikası, yapı gereçleri, sigara fabrikası) da güçlendirilmiş en önemli demir-çelik merkezidir.

NOWAKOWSKİ (Marek), polonyalı yazar (Włochy, Varşova yakınında, 1935). Romanlarıyla, özellikle de hikâyeleriyle tanındı; yapıtlarında başkentin gündelik yaşamını, toplum-dışı kişilerle yoksul ayaktakımının dünyasını, alayı da dışlamayan bir nesnellik kaygısıyla anlatır (*le Vieux Voleur* [fr. çev.], 1958; *Une forte fièvre* [fr. çev.], 1963; *la Vermine* [fr. çev.], 1968; *Encore une fois la noce* [fr. çev.], 1975; *le Garçon au pigeon sur la tête* [fr. çev.], 1979). *Rapport sur l'état de siège* (fr. çev.) [1982] adlı yapıtında topluma bakışı, siyasal ve tarihsel gözlemlerle zenginleşmiştir.

NOWA RUDA, Polonya'da il, Südetler kütlesinin G.-D.'sunda, Góry Sowie'nin eteğinde; 26 000 nüf. Wałbrzych havzasının kömür çıkarma merkezlerinden biri. Karton ve tekstil sanayisi.

NOWA SÓL, Polonya'nın batısında kent, Orta Oder kıyısında; 39 000 nüf. Makine ve tekstil sanayileri. Irmak limanı ve demiryolu kavşağı.

NOWE MİASTO ("Yeni Kent"), Varşova'nın tarihsel merkezinde semt; kentin ilk çekirdeği olan Stare Miasto'nun kuzeyinden başlayarak XVII. yy. sonundan itibaren gelişti.

NOWY BYTOM, Polonya'da eski kent, 1959'dan beri Ruda Slaska'nın bir parçasıdır.

NOWY SACZ, Polonya'da kent, voyvodalık merkezi, Yukarı Dunajec kıyısında, Beskidler arasındaki bir havzanın ortasında; 63 000 nüf. Demiryolu atölyeleri. Besin ve kimya sanayileri. —*Nowy Sacz* voyvodalığı (5 576 km^2; 685 400 nüf. [1988]) büyük ölçüde dağlıktır: orman ve cılız bir tarım, vadiler (meyveler ve sebzeler) ve daha az yüksek kuzey bölgeleri (buğday) dışında, voyvodalığın büyük bir bölümünde uygulanır. Turizm ve kaplıca turizmi gelişmiştir. Büyükbaş hayvan yetiştirilir. Buna karşılık sanayi çok azdır.

NOWY TARG, Polonya'nın güneyinde kent, Yukarı Tatra kütlesinin eteğinde, Dunajec'in doğduğu havzada; 27 000 nüf. Ayakkabı sanayisi. Bölgesel el sanatları (özellikle kürk giysiler). Turizm merkezi.

NOYA, İspanya'da kent, Galicia'da (La Coruña ili), Tambre'ın ağzında liman; 12 000 nüf. İlginç kiliseler (S. Martín, XV. yy.) ve derebeylerinin oturduğu evleri içeren eski kent.

NOYAN a. Kur. tar. Moğollar'da, özellikle İlhanlılar'da komutan, emir.
—ANSİKL. Çeşitli moğol ya da türk kabilelerinden seçilen sağlıklı ve güzel çocuklar, küçük yaştan başlayarak savaşlarda ve hükümdar hizmetinde bulunup yetiştikten sonra noyan olabilirlerdi. Noyanlar yaptıkları hizmet ölçüsünde saygınlık görür ve gösterdikleri yararlıklarla anılırlardı. Hükümdar öldüğünde yerine geçecek olan ilhan, kurultayda hanedandan hatunlarla şehzadelerin ve noyanların onayını aldıktan sonra tahta çıkabilirdi. Noyan yükselince, beylerbeyi rütbesiyle ilhanlı ordusunun başkomutanlığına getirilirdi.

NOYAN (Sabit), türk asker (İstanbul 1884 - *ay. y.* 1967). Harp okulu'nu (1905), mümtaz yüzbaşı rütbesiyle Harp akademisi'ni bitirdi (1908). Kurmaylığı 1910'da onaylandı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında çeşitli birlik komutanlıkları yaptı. Hicaz kuvvetleri kurmay başkanıyken (1916) Taif'te İngilizler'ce tutsak edildi; Mısır'a götürüldü. Salıverilince (1920) İstanbul'da Genelkurmay 4. şube müdürlüğüne atandı. Anadolu'ya geçip Kurtuluş savaşı'na katıldı. Yarbay rütbesiyle tümen komutanlığı yaptı. Genelkurmay istihbarat dairesi başkanlığı (1924-1926), Savunma bakanlığı müsteşarlığı, I. Kolordu ve İstanbul sıkıyönetim komutanlığı (1940-1944), İstanbul komutanlığı (1945) görevlerinde bulundu. 1945'te orgeneral ve 3. Ordu komutanı oldu. Yüksek askeri şûra üyeliğinden emekliye ayrıldı (1948).

NOYAN (Abdülkadir), türk doktor (Sıvas 1886 - Ankara 1977). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1910). Birinci Dünya savaşı sırasında çeşitli yerlerde görev yaptı. 1919'da iç hastalıkları uzmanı ve Gülhane askeri akademisi öğretim üyesi, 1927'de aynı kurumda profesör oldu. 1939'da 1. Ordu sağlık başkanlığına atandı. 1941'de tuğgeneralliğe, 1943'te tümgeneralliğe yükseltildi. Milli savunma bakanlığı sağlık dairesi başkanıyken yeni kurulan Ankara Tıp fakültesi'nde iç hastalıkları kürsüsüne ordinaryüs profesör oldu. Dahiliye kliniği direktörlüğü, dekanlık yaptıktan sonra emekliye ayrıldı (1952). Başlıca yapıtları: *Askeri hıfzıssıha* (1926), *Gülhane klinik dersleri* (1930-1931), *Akciğer veremi tedavisi* (1935), *Şekerli diyabetin bugünkü durumu* (1946), *Son harplerde salgın hastalıklarla savaşlarım* (1956), *Ankara Tıp fakültesi kuruluş tarihçesi* (1959), *Memleketimizde salgın hastalıklar* (1963).

NOYES (Alfred), ingiliz şair (Wolverhampton, Staffordshire, 1880 - Ryde, Wight adası, 1958). Şiirlerinde denizlere egemen olmuş bir ulusu yüceltti. 40 yaşında katolikliği seçti, bir kurtarıcı olarak gördüğü bilimin ilerleyişini yiğitçe savundu (*The Torch Bearers*, 1922-1937). Yaşamının son yıllarında, irlandalı eşcinsel yurtsever R. Casement'ın yeniden saygınlığına kavuşturulması için bir kampanya açtı.

NOYON, Fransa'da (Oise) kanton merkezi, Oise yakınında, 14 628 nüf. (1992). Birinci Dünya savaşı sırasında hemen hemen bütünüyle harabeye dönen kent, İkinci Dünya savaşı'ndan da büyük zarar gördü. Kentte birkaç sanayi dalına (metalürji, bisküvi fabrikası, basımevi) rastlanır.
—Tar. Eski *Noviomagus Veromanduorum.* Constantinus döneminden 1790'a kadar bir piskoposluk merkezi olan Noyon, IX. yy.'da Normanlar tarafından yağma edildi. François I burada Karl V ile bir antlaşma imzalayarak Napoli üzerindeki haklarıyla birlikte kızını ona vermeyi vaat etti (13 ağustos 1516).
—Güz. sant. Birinci Dünya savaşı'nda yıkılmaktan kurtulan Noyon katedrali, ilk gotik sanatın örneklerindendir (XII. yy.'ın ikinci yarısı).

NOYUN-ULA kurganları, Moğolistan'da, Selenga nehrinin Baykal gölüne ulaştığı yerin yakınında, Büyük Hun devleti döneminden prens mezarları (İ.Ö. I. yy.). Rus arkeolog Kozlov tarafından yapılan araştırma ve kazılarda (1924-1925) sayıları 212'yi bulan kurgan saptandı. Bu kurganlarda kalın kütüklerle çevrili, ağaç direklere oturan çatıyla örtülü, 5 m uzunlukta, 3 m genişlikte, 1,5 m yükseklikte mezarlar ortaya çıkarıldı. Bunlardan birinde çok iyi işçilik gösteren ahşap bir tabut bulundu. Ölüler özenle giydirilmişti. Mezar odalarının çevresi, tavan, zemin ipek, keçe ve yün örtülerle kaplanmıştı. Mezarlarda bulunan eşyaların bir bölümü Çin'den, bir bölümü Yakındoğu'dan, G. Rusya'dan getirilmişti, bir bölümüyse hun eserleriydi. Bu yapıtlar arasında altın ve gümüşten, hayvan figürlü levhalar, eyer takımları, üç ayaklı masalar, çeşitli ağaç eşya, silindirik ayaklı, kulplu tunç kaplar, seramikler, renkli cam boncuklar, yemek çubukları, Çin işi tunç aynalar, araba tekerlekleri, mücevherler, saç örgüleri, giysiler var-

dır (tümü Leningrad Ermitaj müzesi'ne aktarıldı). Ele geçen ipek, keçe ve yün kumaşlar özellikle işlemeleri ve motifleriyle dikkati çeker. Bunlardan birinde kıvrak atlı hun süvarileri canlandırılmış, bir başkasındaysa bıyıklı iki insan başı portre özellikleriyle işlenmiştir. Tüm bu buluntular Büyük Hun devleti'nin Uzakdoğu'dan Küçük Asya'ya değin bağlantıları olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

NOZOFOBİ a. (fr. *nosophobie*). Psik. Kişiyi hastalık bulaşması olasılığına karşı çeşitli önlemler almaya iten hastalığa yakalanma saplantısı. (Özellikle, saplantılı nevrozlarda ya da hipokondri hezeyanlarında rastlanır.)

NOZOGRAFİ a. (fr. *nosographie*). **1.** Hastalıkların tanımlanması, sınıflandırılması. **—2.** Bir ya da birçok hastalığı tanımlayan yapıt.

NOZOKONYOZ a. (fr. *nosoconiose*'dan). Tozların etkisinden doğan ve çoğunlukla yapılan bir işten kaynaklanan hastalık.

—ANSİKL. Nozokonyozlar yerleşim yerlerine göre birçok çeşide ayrılır: dermatokonyoz (deride), rinokonyoz (burunda), blefarokonyoz (gözkapağında), pnömokonyoz (akciğerde), vb. Lezyonlara neden olan maddeler göz önüne alınırsa bu çeşit hastalıkların en önemlileri silikoz, asbestoz ve antrakozdur.

NOZOLOJİ a. (fr. *nosologie*). Genel anlamda hastalıkları inceleyen tıp dalı. (Nozoloji hastalıkları teker teker tanımlamaya yarayan birtakım ölçütlere dayanarak bir sınıflandırma yapmaya çalışır.)

NOZUL a. (ing. *nozzle*, boru, lüle, kovan'dan). Denizc. İleri yolda verimi artırmak için pervane evinin çevresine yerleştirilen metal sactan özel profil. (Nozul, pervane tüneli gibi, geri yolda, pervanenin etkinliğini azaltır.)

NÖBET, -ti a. (fars. *nevbet*'ten). **1.** Sıra: *Bu akşam hastaya refakat nöbeti senin. Bu evde bulaşık, çamaşır nöbetle yıkanır.* **—2.** Kesintisiz sürmesi gereken bir işte, bir hizmette, o iş, o hizmeti yerine getirenlere sırayla verilen gözcülük, denetim, bekçilik vb. görevi: *Nöbeti devralmak. Nöbetin nasıl geçti? Nöbetteyken ilginç bir olay oldu.* **—3.** Hastalık sonucu ortaya çıkan yüksek ateş, titreme vb.: *Hasta nöbet geçiriyor.* **—4.** Defa, kez: *Günde beş nöbet bana takılmazsa duramaz.* **—5.** Sıtma. **—6.** *Nöbet beklemek, nöbet tutmak,* bir şey almak ya da elde etmek için sıraya girerek beklemek: *O kıtlık yıllarında fırınların önünde bir ekmek alabilmek için nöbet beklerdik;* sözkonusu asker, polis, doktor vb. ise, bir yeri, bir aracı, bir kimseyi korumak ve gözetlemek amacıyla bulunduğu yerde belirli bir süre bekleme zorunda olmak: *Şubenin önünde iki asker nöbet tutuyordu.* || *Nöbet çalmak,* belli zamanlarda mızıka çalmak (esk.). || *Nöbet gelmek,* bir şeye ya da kimseye sıra gelmek: *Saat on ikide nöbet bana geliyor;* hastalık sözkonusuysa, ateş ve titremeyle kendini belli etmek.

—Ask. Askerlikteki ortak hizmetlerin yapılmasını ve devamını sağlamak için belirli bir sıra ve süre ile subay, astsubay, askeri öğrenci, erbaş ve erlerle silahlı kuvvetlerin tüm sivil personeli tarafından yerine getirilen görev. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Nöbet değiştirmek,* görevini bitiren nöbetçi ya da nöbetçi heyetinden nöbeti devralmak. (Nöbet değiştirmek, yönetmeliklere uygun biçimde yapılır ve nöbet sırasında gelen emir ya da yönergeler yeni nöbetçi heyetine aktarılır.)

—Ask. denizc. *Nöbet defteri,* savaş gemilerinde nöbet tutan subay, astsubay ve erlerin günlük nöbet hizmetlerinin, komutların ve nöbet sırasında olan her türlü olayın yazıldığı defter. (Bu deftere, tarih ve saat sırasıyla nöbetçi olan personelin adları yazılır. Gemide meydana gelen herhangi bir olayın sorumluluğu, o saatte nöbetçi olan personele aittir; bu da, nöbet defterinden kolayca tespit edilir.) || *Nöbet kamarası,* gemi komutanlarının, günlük ve haftalık iş programının, nöbet defterinin bulunduğu, nöbet hizmetlerinin yürütüldüğü ve kayıtlarının tutulduğu, lombar ağzına en yakın kamara.

—Denizc. *Nöbet filikası,* gemilerde, ani durumlarda kullanmak için her an hazır tutulan filika. || *Demir nöbeti,* demir üzerinde yatan bir gemide, rüzgâr ya da akıntı etkisiyle oluşabilecek demir taramasını kontrol etmek için bir ya da birkaç kişi tarafından baş tarafta tutulan nöbet.

—Kur. tar. *Nöbet kalfası,* osmanlı sarayında Haremi hümayun kapısında nöbet tutan görevlileri denetleyen kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. Kütahya seramiklerinde, çamurun ve sırçanın hazırlanmasında kullanılan ağırlık birimi. (1 nöbet yaklaşık 100 kg'dır.)

—Tıp. Tam sağlıklı görünüldüğü bir sırada birdenbire ortaya çıkan marazi belirti (apandisit nöbeti, gut nöbeti, sara nöbeti, böbrek taşı nöbeti vb.). || *Öksürük nöbeti,* art arda ve sık sarsıntılarla gelen öksürük. (Öksürük nöbeti özellikle boğmacada görülür: soluk verme sarsıntıları gruplar halinde gelirken aralarına "horoz ötmesi"ni andıran sesli soluk almalar girer. Solukborusu ve bronş hastalıklarıyla solunum yollarına kaçan yabancı maddeler de öksürük nöbetlerine neden olabilirler.)

—ANSİKL. Ask. Nöbetin nasıl tutulacağı, nöbetçilerin kimler olacağı ve nöbet süresi İç hizmet yönetmeliği ile belirlenmiştir. Buna göre nöbetçi subay ve astsubayları yatma zamanından kalkma zamanına kadar denetim görevlerini aralıksız sürdürürler. Nöbeti tatil gününe rastlayan subay ve astsubaylar nöbeti devrettikten sonraki günün çalışma saatine kadar dinlenirler. Nöbette geçen olaylar nöbet defterine işlenir; nöbeti alanla devreden bu defteri bir üst rütbedeki amirin imzasına sunarlar. Nöbetle ilgili ayrıntılar İç hizmet yönetmeliği'nin 395. maddesine göre düzenlenir. Burada gösterilenlerin dışında özellik gösteren nöbet hizmetleri, ilgili komutanlıklarca özel talimatlarla düzenlenir. Nöbetçiler nöbet yerlerinde nöbet süresince oturmaz, bir yere dayanmaz, uyumaz, sigara içmez, yemek yemez, teçhizatını çıkarmaz, silahını bırakmaz, belirlenmiş görev yerini terk etmez. Nöbetçi görev alanı içerisindeki her olayı gözler; gelip geçene dikkat eder; bir olay çıktığında gerekirse kıtasını ve komşu nöbetçileri havaya ateş ederek, düdük çalarak ya da telefonla yardıma çağırır.

—Kur. tar. Hadımağaları arasından seçilen nöbet kalfası, her sabah namazdan sonra darüssaade ağasından aldığı anahtarlarla harem dairesinin kapılarını açar, akşamları da kilitleyip anahtarları darüssaade ağasına teslim ederdi. Kapılar açılırken Fatiha, kapatılırken de Mülk suresi okunurdu. En yüksek rütbeli nöbet kalfasına, beşinci nöbet kalfası denirdi ve onun görevi, padişahın hareme geldiği geceler önem kazanırdı. Hastalık gibi olağanüstü nedenlerle haremin açılması da yine darüssaade ağasının onayı ve aracılığıyla olurdu. Kıdemli nöbet kalfası terfi edince ortancalığa getirilirdi.

NÖBETÇİ sıf. ve a. Kesintisiz sürmesi gereken bir işi yerine getirme sırası kendisine gelmiş olan kimse, işyeri vb. için kullanılır: *Nöbetçi hekim. Bu gece nöbetçiyim. Nöbetçi eczane.*

◆ a. Nöbet tutan asker: *Hey nöbetçi, uyuyor musun?*

—Ask. Nöbet hizmetinin yapılması için görevlendirilmiş personel. || *Nöbetçi heyeti,* belirli bir süre içinde nöbet hizmetini yürütmekten sorumlu kişiler. || *Nöbetçi kulübesi,* kötü hava koşullarında nöbetçileri korumaya yarayan ve ayakta bir insanın sığabileceği büyüklükte ahşap ya da sac barınak. || *Nöbetçi mühimmatı,* nöbet hizmetinde kullanılan, sevk barutu azaltılmış cephane. || *Saygı nöbetçisi,* Cumhurbaşkanı, Meclis başkanı, Başbakan, Milli savunma bakanı ile kolordu komutanı ve daha üst makamdaki general ve amirallerin bir garnizonu ziyaretinde ikametgâhları önüne çıkarılan nöbetçi.

—Ask. denizc. *Nöbetçi feneri,* nöbetçi gemide geceleri yakılan fener. || *Nöbetçi fenerliği,* içine nöbetçi feneri konulan tel kafes. || *Nöbetçi flaması,* gündüzleri nöbetçi gemiye çekilen flama. || *Başüstü nöbetçisi,* demir üzerinde yatan gemilerde, baş taraftan gelecek tehlikelere karşı gemi güvenliğini sağlayan, demir kontrolü yapan ve sisli havalarda sis kampanasını kullanan nöbetçi. || *Lombar ağzı nöbetçisi,* gemiye giren çıkanı kontrol eden, gemiye gelen filandra sahibi subaylara giriş çıkış töreni yapan asker. || *Sancak nöbetçisi,* gemilerde, filo sancağını korumak için sancağın bulunduğu kamara önünde nöbet tutan asker. || *Saygı nöbetçisi,* gemilerde, deniz kuvvetleri komutanının kamarası ya da gemiyi ziyaret eden Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay başkanının bulunduğu kamara önünde nöbet tutan asker.

—Denizc. Bir hizmeti, birkaç saat sürekli olarak yapmak üzere ayrılmış gemicilerden oluşan vardiya grubu. || Güvertede ya da makine dairesinde görevli gemici. || *Demir nöbetçisi,* demir başında nöbet tutan tayfa.

◆ sıf. Ask. denizc. *Nöbetçi araç,* nöbetçi gemide, her an göreve hazır bekletilen küçük tekne. —Nöbetçi gemi ile filo komutan gemisi arasında irtibat sağlayan bot. || *Nöbetçi gemi,* mesai saatleri dışında, bir filonun, personeli ve her türlü hazırlığı tamam olan, emir verildiğinde göreve hazır durumdaki gemisi. (Nöbetçi gemi, gündüz nöbetçi flaması, gece ise nöbetçi feneri çeker. Ayrıca, bu gemide her zaman bir doktor ve bir idare subayı da hazır bulunur.) || *Nöbetçi komodor,* mesai günleri dışında filo komutanını temsil eden komodor. || *Gemi nöbetçi amiri,* gemi nöbetçi subayları içindeki en kıdemli subay. || *Gemi nöbetçi subayı, astsubayı,* gemilerde, 24 saat süreyle, gemideki nöbet hizmetlerinin yerine getirilmesinden, günlük hizmet ve eğitimlerin yapılmasından, günlük vakit cetvelinin uygulanmasından sorumlu subay, astsubay.

—Huk. *Nöbetçi mahkeme,* adli tatilde görülecek davalara ve işlere bakmakla görevli mahkeme. (Nöbetçi mahkemeler, her yıl adli tatilden önce, Hâkimler ve savcılar yüksek kurulu tarafından saptanır.)

NÖBETÇİLİK a. Nöbetçinin görevi.

NÖBETLEŞE be. Sırayla, nöbetle: *Hastanın başını nöbetleşe beklediler.*

NÖBETLEŞME a. Nöbetleşmek eylemi.

NÖBETLEŞMEK gçz. f. Bir işi, bir görevi sıra ile yapmak.

NÖBETŞEKERİ a. Halk arasında bazı hastalıklar için ilaç olarak kullanılan billurlaştırılmış şeker.

—ANSİKL. Nöbetşekeri yapmak için ilkin su ve şeker kazanda ısıtılır; kesilmesi için içine bir miktar krem tartar konur. Kıvama gelince kenarlarında 4-5 sıra delikler bulunan ve bu deliklerden karşılıklı pamuk iplikleri geçirilmiş kazana atılır. Kazanın kenarlarındaki delikler alçıyla kapatıldıktan sonra üzerine mukavva örtülüp bir çuvalla sarılır ve ılık bir yerde soğumaya bırakılır. "Nöbetşekeri" adının bu uzun süreli dinlendirme ve soğutma işlemi nedeniyle ortaya çıktığı öne sürülür. Kazanın soğuması bir hafta kadar sürer. Bu süre içinde şeker kristalleşmeye uğrar ve ipliklerin çevresine sucuk görünümünde yapışır, bir bölümü de dibe çöker. İpler kesilir ve 20-30 cm uzunluğunda çubuklar halinde çıkarılır. Nöbet şekerinin öksürüğe iyi geldiği öne sürülür.

NÖR(O)-, yun. *neuron,* lif, sinir'den; önek olarak birçok sözcüğün bileşimine girer: *nöroloji.*

NÖRAMİNİDAZ a. (fr. *neuraminidase*). Biyokim. Hücre zarındaki glikoproteinlerin temel bileşenlerinden olan siyalik asitleri nöraminik asit açığa çıkararak asetilsizleştirebilen enzim. (Virolojide önemli rol oynar.)

NÖRAMİNİK sıf. (fr. *neuraminique*). Biyokim. *Nöraminik asit,* birçok glikoproteinde siyalik asit biçiminde bulunan aminli şekerlerden türeyen asit. ‖ *N-asetil -nöraminik asit,* insanda üreme yeteneği üzerinde etki gösteren siyalik asit çeşidi. (Eşanl. NANA.)

NÖRAPOFİZ a. (fr. *neurapophyse*). Omurilik kanalı üzerinde, arkada sinirsel kemeri kapatıp, omur dikenini oluşturan omur bölümü. (Nörapofizler, suda yaşayan omurgalılarda tek yüzgeçlerin iç iskeletini oluşturur ve yüzgeç kaslarının tutunmasına yarar.)

NÖRDLİNGEN, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Ries bölgesinin ortasında; 17 000 nüf. Kentte Ortaçağ'dan kalma surlara (XIV.-XVI. yüzyıldan kalma kuleler) ve güvercinlikli evlere rastlanır. Eski anıtlar: gotik uslüpta yapılmış St.-Georg kilisesi (XV. yy.; sanat yapıtları). Sanayi etkinlikleri (metalürji ve makine sanayisi, tekstil, tarıma dayalı besin sanayileri) İkinci Dünya savaşı'ndan sonra gelişmiştir.

—Tar. Özgür bir imparatorluk kenti olan (1215) Nördlingen Schwaben birliği'ne katıldı (1376-1389), sonra Reform hareketini benimsedi (1529). İsveçliler'e komuta eden Saksonya-Weimarlı Bernhard ve Horn, imparatorluk ordularının başında olan Gallas'a burada yenildiler (5-6 eylül 1634). Condé ve Turenne Mercy'yi burada yenerek öldürdüler (3 ağustos 1645). Nördlingen kenti 1803'te Bavyera tarafından ilhak edildi.

NÖRİN a. (fr. *neurine*). Org. kim. Formülü

$$HO^{\ominus}CH_2{=}CH{-}\overset{\oplus}{N}(CH_3)_3$$

olan amonyum viniltrimetil hidroksidin yaygın adı; kolinden su giderilerek elde edilebildiği gibi hayvansal dokuların çürümesi sırasında da oluşur. (Nörin, çok zehirli bir maddedir.)

NÖRİNOM a. (fr. *neurinome;* yun. *neurinos,* sinirsel'den). **1.** Çevre sinir sistemindeki Schwann hücrelerinden gelişen ve genellikle tek olan iyicil ur. (Eşanl. SCHWANNOM.) **—2.** *VIII. sinir* ya da *işitme siniri nörinomu,* çoğunlukla, içkulak yolunun dibinde, denge sinirinin dallarından biri üzerinde oluşan, işitme siniri (VIII. kafa çifti) nörinomu.

—ANSİKL. Nörinom, beyin-omurilik sinirlerinde ve sinir köklerinde oluşan, her zaman kapsüllü ve küre ya da yumurta biçiminde, esnek kıvamda bir urdur; başladığı sinir demetinde gelişir ve diğer demetlere bulaşmaksızın çevreye doğru iter. Her ikisi de Schwann tipi hücrelerden kaynaklanan ve aynı urun içinde yan yana bulunan iki doku tipinin varlığı nedeniyle nörinomların doku yapısı kolayca tanınır: bunlardan bir tanesi yoğun ve sıkı, diğeri ise gevşektir ve küçük kistler oluşturur. Daha çok işitme siniriyle omurilik sinirlerinde görülen nörinomlara kafatası sinir çiftleriyle çevresel sinirlerde de rastlanır.

NÖRO- → NÖR(O)-

NÖROANATOMİ a. (fr. *neuroanatomie*). Merkez ve çevre sinir sistemi anatomisini inceleyen bilim dalı.

—ANSİKL. XIX. yy.'ın başlarında Vicq d'Azyr'ın (1748-1794) çıkardığı atlas sayesinde beynin dış görünümü biliniyordu, ama iç yapısı, özellikle dokusu bilinmiyordu. Rolando, 1824'te ilk kesitleri aldı ve piramidal demetle iç kapsülü tanımlamayı başardı. İlk olarak (1834) Remak ve Ehrenberg sinir hücresi ve uzantılarını tanımladılar. Stilling (1842) dizi halinde kesit yapma tekniğini bularak, omuriliği tanımayı sağladı. 1870'te İtalyan Camillo Golgi rastlantı sonucu gümüşle boyama tekniğini buldu ve bununla bütün bir nöronu görünür hale getirmeyi başardı. O tarihten sonra sinir dokubilimi, nöroanatominin temel itici gücü oldu. 1895'te Déjerine, klinik ve nöropatolojik gözlemlerine dayanan *Anatomie des centres nerveux* (Sinirsel merkezlerin anatomisi) adlı bir kitap yayımladı. Ramón y Cajal nöroanatomiyi bağımsız bir bilim dalı haline getirdi. *Textura del Sistema Nervioso del Hombre y de los Vertebrados* (İnsanda ve omurgalılarda sinir sisteminin dokubilimi [1909-1911]) adlı yapıtında merkez ve çevre sinir sisteminin tüm yapılarını tanımladı. Bu çalışmalar daha sonra, başta Malcolm Carpenter (1943) ve Brodal (1969) olmak üzere birçok araştırmacının katkısıyla tamamlandı.

Klasik gümüşle boyama tekniğine daha başka yöntemler eklendi: elektronik mikroskopi, bazı radyoaktif işaretleyicilerin ya da peroksidazın aksonda ileri ya da geri taşınması, fluorışıl katekolamin immünofluoresansı, immünositokimya, vb.

NÖROANEMİK sıf. (fr. *neuroanémique*). Nörol. *Nöroanemik sendrom,* Biermer hastalığında görülen sinirsel belirtilerin tümü.

NÖROBİYOKİMYA a. NÖROKİMYA'nın eşanlamlısı.

NÖROBİYOKİMYACI sıf. ve a. NÖROKİMYACI'nın eşanlamlısı.

NÖROBİYOLOJİ a. (fr. *neurobiologie*). Sinir sisteminin biyolojisini inceleyen bilim dalı.

—ANSİKL. Nörobiyoloji özellikle nöronlara özgü işlevleri ele alır: örneğin, maddelerin perikaryondan liflerin ucuna kadar iletilmesi (ileriye doğru iletim) ya da ters yönde taşınması (geriye doğru iletim). Aynı zamanda sinirsel iletici̇lerin nasıl birleştiğini ve salgılandığını, ayrıca sinir sisteminde meydana gelen bir lezyonun yenilenme olanaklarını da inceler.

NÖROBİYOLOJİST a. (fr. *neurobiologiste*). Nörobiyoloji uzmanı.

NÖROBLAST a. (fr. *neuroblaste*). İnce bir protoplazma tabakasıyla çevrili, yuvarlakça bir çekirdeği olan embriyon çağı sinir hücresi. (Nöroblast önce, ileride aksonu oluşturacak silindir biçiminde bir uzantı çıkarır, daha sonra, karşı kutupta, protoplazma dalcıkları [dendritler] verir.)

NÖROBLASTOM a. (fr. *neuroblastome*). Patol. Sempatik sinir sisteminde embriyon çağında oluşan kötücül ur.

NÖRODEPRESÖR sıf. ve a. (fr. *neurodépresseur*). Sinir sisteminin etkinliğini bastıran maddeye denir.

NÖRODERM a. (fr. *neuroderme*). Embriyon çağında, sinir oluşumu sırasında farklılaşarak sinir sistemini verecek olan ektoderm kısmı.

NÖRODİN a. (fr. *neurodine*). Org. kim. Fenilüretanın,

$$C_2H_5O{-}CO{-}NH{-}C_6H_4{-}O{-}CO{-}CH_3$$

formülünde asetoksilli bir türevi; ateş düşürücü olarak kullanılır.

NÖROEKTODERMİK sıf. (fr. *neuroectodermique*). Embriyol. Ektodermin sinir sistemini oluşturacak kısmına ilişkin olan.

NÖROENDOKRİNOLOJİ a. (fr. *neuroendocrinologie*). Sinir sistemiyle içsalgı sistemi arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı.

—ANSİKL. Bu ilişkiler iki yönlüdür. Bir yandan, hormonlar sinir sisteminin işlevlerini değiştirebilir ve / ya da düzenleyebilir (örneğin tiroit hormonları sinir sisteminin gelişmesi için muhakkak gereklidir ve cinsiyet hormonları beyinde cinsiyete göre farklılaşmada rol oynar). Öte yandan, sinir sistemi hipotalamus yoluyla içsalgı işlevlerinde önemli ölçüde düzenleyici ve ayarlayıcı merkez rolü oynar. Ayrıca polipeptit cinsinden hormonların pek çoğu (kolesistokinin, nörotensin, vb.) sinir sisteminin içinde üretilir ve bu sistemde sinirsel iletici görevi yapar.

NÖROEPİTELYUM a. (fr. *neuroépithélium*). Nöroanat. İlk sinirsel oluğu kaplayan ektoderm kökenli epitelyum. (Nevraksın tüm öğeleri [mikrogliadan başka bütün sinir ve glia hücreleri] bu epitelyumdan türeyerek farklılaşır.)

NÖROFARMAKOLOG a. (fr. *neuropharmacologue*). Nörofarmakoloji uzmanı.

NÖROFARMAKOLOJİ a. (fr. *neuropharmacologie*). Sinir sisteminin çalışmasında değişiklik yapan ilaç ve eczaların kinetiğini, metabolizmasını ve etkisini inceleyen farmakoloji dalı. (Nörofarmakoloji, inceleme konusu daha kısıtlı olan [ruhsallıkta değişiklik yapan ilaç ve etkin maddeler] psikofarmakolojiye yakındır.)

NÖROFİBROM a. (fr. *neurofibrome*). Nörol. Çevresel sinirlerle sinir köklerinde olan nörofibromatozda görülen çok sayılı ur.

—ANSİKL. Normal bir sinirdeki öğelerden (Schwann hücreleri, fibroblastlar, kolajen lifler, miyelinli ve miyelinsiz sinir lifleri) oluşan nörofibromlarda, destek ödevi gören Schwann hücreleriyle fibroblastlarda, sinir liflerini birbirinden ayıran bir hiperplazi yaratır. İyicil bir ur olan nörofibromun, genel olarak kabul edildiği gibi, kötücül hale dönüşebileceği kesin olarak kanıtlanamamıştır.

NÖROFİBROMATOZ a. (fr. *neurofibromatose*). Nörol. Doğuştan gelişim bozukluğu. Çoğunlukla kalıtsal ve ailevidir. Ektoderm kökenli dokularda, özellikle deri ve sinir sisteminde rastlanan ve çoğu zaman mezodermi de kapsamına alan ura benzer biçim bozukluklarıyla belirgindir. (Eşanl. VON RECKLİNGHAUSEN HASTALIĞI.)

—ANSİKL. Nörofibromatoz, embriyon dönemindeki bir gelişim bozukluğuna bağlı dizembriyoplazilerden sayılan fakomatozlardan biridir. Genellikle birçoğu bir arada bulunan ve çevre sinir sisteminin tümünü olduğu gibi beyin-omurilik sistemi ile otonom sinir sistemini de saran bir hastalıktır.

Klinik görünüm urların yerlerine bağlıdır: deri nörofibromları düğümlü ya da saplı *(molluscum pendulum)* görünüştedirler. Nörofibromatozun bir ya da birçok bitişik sinir alanına yayılması ağsı nörom diye adlandırılır; nörofibromların beyin ya da omurilikten çıkan ana sinir köklerinde yerleşmesi çeşitli baskı belirtilerine neden olabilir; otonom sinir sisteminde oluşmaları ise hastalığın içorganlarda rastlanan biçimlerini meydana getirir. Bu özgül lezyonun yanı sıra ortaya çıkan belirtiler şunlardır: 1. urdan başka deri lezyonları: pigmentli ya da sütlü kahve renginde lekeler;

2. dokusal açıdan genellikle iyicil, ama birçoğu bir arada bulunmak bakımından belirgin omurilik içi ve kafatası içi urlar: çok sayılı nörinomlar; özellikle, işitme sinirinin iki yanındaki çok sayılı nörinomlar, çok sayılı menenjiyomlar, görsel çapraz ve beyin sapı sponjiyoblastomu. Çok biçimli gliyoblastom gibi kötücül urların ortaya çıkması da olasıdır.

3. çeşitli oluşum bozuklukları: korteks heterotopisi ve displazileri, Sylvius kanalı darlığı, karmaşık omurilik kusurları, menengosel.

NÖROFİZYOLOJİ a. (fr. *neurophysiologie*). Sinirsel öğelerin işleyişini ve bir bütün olarak çalışmasını inceleyen bilim dalı. (Nörofizyoloji teknikleri, sinirsel öğelerin elektrik etkinliklerinin kaybına ve bunların

elektriksel ya da kimyasal uyarılarla yapay olarak yaratılmasına dayanır.)

NÖROGLİYOM a. (fr. *neurogliome*'dan). Nörol. Bazen nörofibrom anlamında kullanılan terim.

NÖROGLOBÜLİN a. (fr. *neuroglobuline*). Biyokim. Lipitlere bağlı olarak sinir dokusunda bulunan globülin.

NÖROHİPOFİZ a. (fr. *neurohypophyse*). Nöroanat. Hipofizin arka lobu.
—ANSİKL. Nörohipofiz hipotalamusun uzantısındadır ve onunla doğrudan ilişkidedir. Sinir liflerinden, glia hücrelerinden ve kılcal damar ağından oluşur. Hipotalamusun çıkardığı sinirsel salgılar hipofiz sapındaki kapı sistemiyle nörohipofize geçer, önce nörohipofizin sinir liflerindeki şişliklerde depolanır, sonra kılcal damarlara boşaltılır ve adenohipofize ulaşır. Oradan genel dolaşıma geçerek dağılır. Böylece hipofiz bütün organizmanın metabolizmasının kontrolünü sağlar.

NÖROHİSTOLOJİ a. (fr. *neurohistologie*). Sinirsel dokuları (akmadde ve bozmadde) ve değişik sinir hücreleriyle (nöronlar ve glia hücreleri) bunların uzantılarını inceleyen bilim dalı.

NÖROHORMON a. (fr. *neurohormone*). Sinir hücrelerince bireştirilen ve hedef hücreleri uzaktan etkilemek üzere dolaşan kana salınan organik kimyasal madde.
—ANSİKL. Bazı nörohormonlar hipofiz hormonlarının salgılanmasını denetler ve hipotalamusta, hipofizotrop alana ait nöronlarca salgılanır. Bunlara, hipofiz hormonlarının salgısını artırma ya da azaltmadaki etkilerine göre uyarıcı etmenler (*releasing factors* [*RF*]) ya da tutuklayıcı etmenler (*inhibiting factors* [*İF*]) denir.
1. Bunlardan cinsel işlevleri düzenleyenler *FRF* (follikülo-stimülin salgısını uyarır) *LRF* (lüteinizan hormon salgısını uyarır), *PRF* (prolaktin salgısını uyarır), ve *PİF* nörohormonlarıdır (PİF prolaktin salgısını tutuklar ve büyük bir olasılıkla dopamindir).
2. Büyümeyle ilgili olanlar *SRF* (somatotrofin de denilen büyüme hormonunu uyarır) ve *SİF*'tir *(somatostatin inhibiting factor)*.
3. Tiroidi etkileyen nörohormon *TRF*'dir (tireostimülin salgısı yaptırır).
4. Böbreküstü bezlerinde *CRF* kortikostimülin ya da ACTH'yi salgılatır.
5. Derinin pigmentlenmesi için *MRF*, melanositleri ya da MSH'yi uyaran hormonu sağlar.
6. Bir başka nörohormon sınıfı hipofizi değil, doğrudan doğruya hedef organları etkiler: *oksitosin* (doğum sırasında dölyatağı kasılmalarında ve süt salgısında rol oynar) ve *antidiüretik hormon*. Bunlar ön hipotalamustaki süpraoptik ve paraventriküler çekirdeklerden salgılanır.
Böylece, hipotalamus ve nörohormonlar aracılığıyla, içsalgı işlevlerinin genel düzenlenmesini merkez sinir sistemi sağlamış olur.

NÖROİLETİŞİM a. Nörobiyol. Nöronların sinirsel ileticiler kullanarak kendi aralarında haberleşmesi.

NÖROİMMÜNOLOJİ a. (fr. *neuro immunologie*). Sinir sisteminde, bağışıklık sistemlerinin özel yönlerini ve çok plaklı skleroz gibi bazı hastalıklardaki rolünü inceleyen immünoloji dalı.

NÖROJEN sıf. (fr. *neurogène*). Nörol. **1.** Sinirlerin kökeniyle ilgili olana, sinirleri oluşturana denir. **—2.** Sinir sistemindeki bir bozukluğa, özellikle çevre sinir sistemindeki bir lezyona bağlı hastalıklara denir.

NÖROKERATİN a. (fr. *neurokératine*). Biyokim. Sinir dokusuna özgü olan ve sinir liflerinin kılıfını oluşturmaya yarayan keratin.

NÖROKİMYA a. (fr. *neurochimie*'den). Sinirsel öğelerin kimyasını inceleyen biyokimya dalı. (Eşanl. NÖROBİYOKİMYA.)
—ANSİKL. Nörokimyanın en önemli buluşu kimyasal aracılardır. Kimyasal iletimi doğrulayan ilk deneysel kanıtı O. Loewi sağladı: vagus siniri uyarılarak durdurulmuş kurbağa kalbinin daldırıldığı sıvı, çarpmakta olan başka bir kalbe değdirildiği zaman bu kalbin hareketlerini yavaşlatır ya da durdurur. Loewi bunu sağlayan maddeyi asetilkolin olarak 1921'de belirledi. 1946'da U. S. von Euler sempatik sinir liflerinde yalnız noradrenalin bulunduğunu saptadı. O zamandan beri asetilkolin ile noradrenalinin bireşimi, depolanması, salıverilmesi ve parçalanması geniş çapta incelendi. Diğer kimyasal aracıların belirlenmesi daha tamamlanmamışsa da, biyokimyasal teknikler sayesinde beyin ve çevre sinir sistemindeki kimyasal aracıların bir listesi çıkarılmıştır. Nörokimya kimyasal aracıların bireşimini ve parçalanmasını incelediği gibi sinir sisteminde bulunan, fakat henüz rolü aydınlatılmamış olan elemanların bileşimini de incelemektedir.

NÖROKİMYACI a. Nörokimya uzmanı. (Eşanl. NÖROBİYOKİMYACI.)

NÖROLENGÜİSTİK a. (fr. *neurolinguistique*). Dil ile beyin yapıları arasındaki ilişkileri inceleyen nöropsikoloji dalı.
—ANSİKL. Sözyitimi incelemeleriyle doğan nörolengüistik, sözyitimi incelemelerine dilbilimi katarak özerklik kazandı. Beyindeki belli bir bölgenin lezyonuna bağlı her sözyitimi türü, konuşmada kendine özgü bir bozukluğa neden olur. Nörolengüistiğin inceleme konusu, yerel beyin korteksindeki lezyonlar nedeniyle hastalanmış kişilerin dilsel etkinliklerinde görülen çeşitli bozuklukların betimlenmesi ve bu hastaların dilsel davranışlarını ve bunların lezyon yerleriyle bağıntılarını betimleyen tipleme araştırmasıdır.
Bu alana çeşitli dilbilim modelleri uygulanmıştır. Örneğin, betimsel dilbilim modelleri iki yan içerir: birincisi sınıflandırmalarla aşamalı dizilerin sözkonusu olduğu *sınıflandırmacı* yan (sesbirim, biçimbirim dizisinde, biçimbirim cümle dizisinde, cümle sözce dizisinde tanımlanır); ikincisi, her öğenin bağlı bulunduğu parça içindeki dağılımıyla tanımlandığı *dağılımsal* yan. Dizi ve düzey sayısı kadar sözyitimi olduğu da kanıtlanabilmiştir. Sınıflandırmacı ve dağılımsal modellerin birlikte kullanımı Jakobson ile Halle'ye, 1956'da, sözyitimi bozukluklarının bitişiklik (sentagmatik zincirlenme) ve benzerlik (her paradigma sınıfından seçim) eksenleri doğrultusunda sınıflandırma olanağı verdi. Bu sınıflandırmayla da iki tür sözyitimi ortaya çıktı: bitişiklik sözyitimleri ("devimsel" sözyitimleri; dilbilgisiyitimi) ve benzerlik sözyitimleri (duyusal sözyitimleri). Dili, bir edim modelinde gerçekleşen bir dilsel bilgi (edinç) olarak tanımlayan üretici kuramla sözyitimi sorunu değişik biçimde ele alınır. İşlevi edinç düzeyinde etkileyen temel bir bozukluk ortaya konabilir mi? Ya da değişim yalnızca edim düzeyinde gözlemlenmez mi? Elde edilen veriler ikinci varsayımı doğrular niteliktedir.
Gerçekte bu değişik çözümleme yöntemleri birbirleri bütünler ve dil bozukluklarının betimlenmesini derinleştirme ve dizgeleştirme olanağı verirler. Çeşitli dillerde, özellikle de ikidilli ya da çokdilli kişilerde gözlemlenen sözyitimi incelemeleri, dil bozukluğunun her dilin dizgesinden bağımsız olduğunu göstermiştir.

NÖROLEPTANALJEZİ a. (fr. *neuroleptanalgésie*). Ara ara nöroleptik ve analjezik ilaç şırınga ederek hastaları ameliyata hazırlama yöntemi.
—ANSİKL. Nöroleptanaljezi, içsalgılara ilişkin nörovejetatif bir koruma ve güçlü bir analjezi sağlar: hasta, ağrı verici olduğunu bildiği şeyi algılar, ama sanki onunla hiçbir bağlantısı yokmuş gibi bir şey duymaz. Bu teknik, normal olarak organizmanın ağrıya karşı gösterdiği tepkileri ve bu tepkilerin oksijen tüketimini artırma, ilaç metabolizmasını artırma ve kana katekolamin salıverilmesi gibi etkilerini tutuklar. Derin bir uyku yaratmadan ve genel anestetiklere gerek kalmadan bazı cerrahi girişimleri başarıyla sonuçlandırmaya girer.

NÖROLEPTANESTEZİ a. (fr. *neuroleptanesthésie*). Cerrahi girişimlerden önce genel anestezik maddelere nöroleptiklerin katılmasıyla hastaları ameliyata hazırlama yöntemi ve teknikleri.

NÖROLEPTİK sıf. ve a. (fr. *neuroleptique;* yun. *neuron*, sinir, ve *leptikos*, isteyerek alan, kabul eden'den [*lambanein*, yakalamak, tutmak]). Psikoz semptomları üzerinde etkili olan ve ekstrapiramidal semptomlar meydana getirebilen psikotrop ilaç.
—ANSİKL. Nöroleptikler kimyasal yapılarına göre çeşitlere ayrılır: 1. fenotiazinli nöroleptikler (en iyi bilineni, 1952'de bulunan ve ilk nöroleptik olan klorpromazindir); 2. butirofenonlar (bu grupta halüsinasyonlara karşı etkileriyle bilinen haloperidol bulunur); 3. tiyoksanten türevi nöroleptikler (klorprotiksen bu gruptandır); 4. benzamitler grubuna giren nöroleptikler (özellikle sultoprit ve triaprit).
Klinik etkileri bakımından nöroleptikler ikiye ayrılır. Belirgin nörovejetatif etkilere yol açan sakinleştirici nöroleptikler (fenotiazin grubundan nöroleptikler) ve kesici ya da tutukluğu yok edici denen ve belirgin ekstrapiramidal yan etkilere neden olan nöroleptikler (butirofenonlar).
Nöroleptikler, korku ve iç sıkıntısını yatıştıran ve halüsinasyonları gideren, özel bir ruhsal-devimsel lakaydi yaratan maddelerdir. En çok görülen ve istenmeyen yan etkileri, uzun süre kullanılma sonucu meydana gelen ve diskinezi ile birlikte görülen bir ekstrapiramidal sendrom, hipotermi ve ortostatik tansiyon düşüklüğü yaratmasıdır. Ayrıca, içsalgı sistemi üzerinde de, ilacın türüne göre değişik etkileri vardır (amenore, alınan ilaca göre değişen golaktore). Nöroleptikler psikoz hallerinin ilaçla özgül tedavisinde ilk başvurulan ilaç grubudur.

NÖROLİPİDOZ a. (fr. *neurolipidose*). Patol. Merkezi sinir sisteminde yağ birikmesiyle belirgin doğuştan hastalık. (Bu metabolizma ansefalopatileri, genellikle kalıtsal enzim eksikliklerinin belirtisidir.)

NÖROLİZ a. (fr. *neurolyse*). Tıp. **1.** Bazı inatçı nevraljileri tedavi yöntemi. (İlgili sinir, içine alkol şırınga edilerek öldürülür.) **—2.** Yolu üzerindeki lezyonlar (nedbe ya da keloit) arasına sıkışan bir sinirin serbestleştirilmesi için yapılan ameliyat.

NÖROLOG a. (fr. *neurologue*). Nöroloji uzmanı.

NÖROLOJİ a. (fr. *neurologie*). Sinir sistemi hastalıklarıyla uğraşan tıp dalı. (Bazı uzmanlar sinir sisteminin anatomi ve fizyolojisini de [nöroanatomi ve nörofizyoloji] bu dala sokarlar.) [NEVROLOJİ de denir.]

Nörolojik bilimler ve psikiyatri enstitüsü, Ankara'da eğitim öğrenim kurumu. Hacettepe üniversitesi'ne bağlı olarak 2547 sayılı yasa uyarınca 20 temmuz 1982'de kuruldu. Psikiyatri, nöroloji ve nöroşirürji alanlarında eğitim ve öğrenim yapılmaktadır.

NÖROLOJİST a. (fr. *neurologiste*). Sinir sistemi uzmanı.

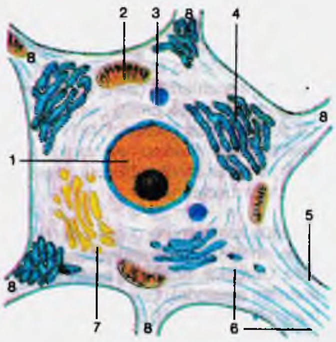
NÖROMAST a. (fr. *neuromaste*). Zool. Balıklarda ve iribaşlarda, yan çizgi kanalında bulunan ve vagus sinirince uyarılan duyu organı.
—ANSİKL. Her nöromast, 8-11 duyu hücresine destek veren bir hücre kümesi oluşturur. Duyu hücrelerinde hareketli bir kirpik ve kalın bir zarsı levha (yan kanalı tıkayan sümüksü bir tıkaç içine girerek yapışkan maddeye bulanan *stereosiller* ile devam eder) vardır; bu yapı, Corti organındaki işitme hücrelerine benzer. Nöromastlar, kanaldan geçen su akıntılarını saptayan algılayıcılardır; balıkların ve am-

fibyum larvalarının, kımıldamaları sırasında dengelerini sağlamalarına ve görece hızlarını belirlemelerine olanak verir. Ayrıca, su sıkıştırılamayan bir cisim olduğu için nöromastlar hem "uzaktan" dokunma organı hem de frekansı 800 Hz'in altındaki sesler için işitme organı görevi yapan organlardır.

NÖROMODÜLASYON a. (fr. *neuromodulation*). Nörobiyol. Nöromodülatörlerin eylemi.

NÖROMODÜLATÖR a. (fr. *neuromodulateur*). Nörobiyol. Merkez sinir sisteminde yüksek oranda bulunan ve sinapstan sinapsa geçmeden etki gösteren organik kimyasal madde.
—ANSİKL. Farazi birtakım sinirsel aracıları çokça içeren bazı sinir lifleri ya çok az sinaps yapar ya da hiç sinaps yapmaz. O halde bu kimyasal maddeler bir sinapsta herhangi bir noktada bulunarak değil, bütün sinir dokusuna sinerek etki göstermektedir diye düşünülebilir. Ayrıca, bazı nöronlar sinirsel aracı olarak iki çeşit kimyasal madde içermektedir: örneğin serotonin ve P maddesi. Öyleyse bunlardan biri sinirsel aracı, öbürü sinirsel modülatördür (nöromodülatör) diye düşünülebilir. Nöromodülatörler nöronları ya doğrudan doğruya etkilemekte (onların etkinlik düzeylerini azaltarak ya da artırarak) ya da kimyasal aracıların salıverilmesini sağlayarak etkilemektedirler. Olası nöromodülatörler arasında aminler (tiramin, histamin, torin) ve polipeptitler (endorfinler, somatostatin, P maddesi), hatta bazı prostaglandinler ve hormonlar (tiroit ve kortikosteroitler) sayılabilir.

NÖRON a. (fr. *neurone*). Sinir sistemine özgü farklılaşmış hücre. (Bir gövde ile uzantılardan [akson ve dendritler] oluşur ve sinir sisteminin işlevsel birimi sayılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Anat. *Ara nöron,* doğrudan doğruya ne duyu ne hareket hücresi olmayıp, sinirsel devrelerde ara zinciri rolü oynayan sinir hücresi.
—Nörol. *Çok kutuplu nöron,* perikaryonu ikiden çok uzantı doğuran nöron. (Böyle nöronlarda genellikle bir akson ve birçok dendrit bulunur.)
—ANSİKL. Olgun nöron bölünemez ve birey doğduğu zaman nöronların sayısı değişmez olarak belirlenmiştir. Her nöronun bir gövdesi (perikaryon), birçok kısa uzantısı (dendritler) ve bir ana uzantısı (akson) vardır. Perikaryonda, büyük çekirdekçikli bir çekirdek, Golgi aygıtı, endoplazmik retikulum, Nissl cisimcikleri ve sinir lifçikleri bulunur. Nöronların gövdelerinin büyüklüğü 5 μm (beyinciğin tanecikli tabakası) ila 150 μm (motonöronlar) arasında değişir. Dendritler çok dallıdır, dikenlerle kaplıdır ve pek çok sinaps yapar. Bazı aksonlar bir miyelin tabakasıyla kaplıdır. Aksonlar az ya da çok uzun bir yol aldıktan sonra uç düğümcükleri oluşturarak sona erer.
Nöronlar, uzantılarının konumuna göre tek uzantılı, iki uzantılı ya da çok uzantılı olarak sınıflandırılır. Hücre gövdelerinin biçimi de değişik nöron tiplerini belirlemeye yarar: örneğin üç köşe gövdeli piramidal hücreler. İlke olarak dendritlerle ve hücre gövdesiyle (soma) alınan bilgiler birleştirilip bütünleştirilir, sonra aksonun çıkış konisine iletilir ve akson boyunca taşınarak komşu nöronlara aktarılır. Uyarılganlık, iletim ve kimyasal aracılık nöronlara özgüdür, buna karşılık glia hücreleri de nöronların desteklenmesini ve beslenmesini sağlar. Diğer nöronlarla binlerce sinaps ilişkisi kurabilen, çok değişik biçimlerde nöronlar tanımlanmıştır. Bazı hallerde elektrik sinyallerinin iletimi özellikle dendritler düzeyinde (yerel devreler), olağan yönün tersine gerçekleşir. Somanın diğer işlevi, başta akson olmak üzere, uzantıların işleyiş ve yenilenmesi için kesinlikle gerekli protein, enzim ve makromolekülleri bireştirmektir. Bu moleküller daha sonra akson iletisiyle somadan aksonun ucuna doğru taşınır. Ayrıca, moleküllerin ters yönde aksonun ucundan hücre gövdesine doğru taşınmasını sağlayan geriye doğru bir akson akımı da vardır; ancak bunun işlevi tam olarak aydınlatılamamıştır.

çok kutuplu nöron (hücre gövdesi)
1. Hücre çekirdeği; 2. Mitokondri; 3. Lizozom; 4. Nissl cisimcikleri; 5. Akson; 6. Sinir lifçikleri; 7. Golgi aygıtı; 8. Dendritler.

Bazı nöronlar salgılayıcıdır; örneğin locus niger nöronları (dopaminerjik nöronlar) dopamin, bazılarıysa katekolamin salgılar.
İnsanda nöron sayısının 10 ila 100 milyar arasında değiştiği ve bunların her birinin başka nöronlarla 30 000 kadar sinaps bağlantısı kurabildiği sanılmaktadır.

NÖRONOFAJİ a. (fr. *neuronophagie*). Bir nöronun makrofajlar tarafından yok edilmesi.

NÖRONOLİZ a. (fr. *neuronolyse*). Nörol. Nöronların erime süreci.

NÖROPATİ a. (fr. *neuropathie;* yun. *neuron,* sinir, ve *pathos,* hastalık'tan). Sinir sistemi hastalığı.

NÖROPATOLOJİ a. (fr. *neuropathologie*). Sinir sistemi hastalıklarını anatomi ve histoloji açısından inceleyen tıp dalı.

NÖROPİL a. (fr. *neuropile*). Nöroanat. Sinir sisteminin, birçok sinaps birleşimi içeren, hücre cismi ve nörondan yoksun, glia dokusu, akson ve dendritlerden oluşan kısmı. (Koku soğanının yumakçıkları ya da retinanın ağsı tabakaları nöropillerdir.)

NÖROPOT a. (fr. *neuropode*'dan). Çokkıllı halkalısolucanların parapotlarındaki karın yüzme organı. (Sinir zincirinin her iki yanında bulunur ve genellikle bir sir ile ipekler taşır. Sırt yüzme organına *notopot* denir.)

NÖROPROBAZİ a. (fr. *neuroprobasie*). Nörol. Nörotrop virüslerin, sinir lifleri yoluyla, ilk lezyondan başlayarak sinir merkezlerine kadar ilerlemesi.

NÖROPSİKİYATR a. (fr. *neuropsychiatre*). Nöroloji ve psikiyatri uzmanı hekim.

NÖROPSİKİYATRİ a. (fr. *neuropsychiatrie*). Sinir ve ruh hastalıklarıyla uğraşan tıp dalı.

NÖROPSİKOLOG a. (fr. *neuropsychologue*). Nöropsikoloji uzmanı.

NÖROPSİKOLOJİ a. (fr. *neuropsychologie*). Yüksek ruhsal işlevlerle beyin yapıları arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalı.
—ANSİKL. F. J. Gall ve J. K. Spurzheim'ın frenoloji çalışmaları (1807-1819) nöropsikoloji araştırmalarının ilk örnekleri sayılabilirse de, bu bilim dalının doğuşu, Paul Broca'nın hecelemeye ilişkin bir dil bozukluğunun beyindeki özel bir bölgenin (üçüncü alın kıvrımı) zedelenmesiyle ilgili olduğunu açıkça belirlediği 1861 yılında başlar. Broca, dört yıl sonra, bu bölgenin, en azından sağ elini kullanan kişilerde, sol beyin yarımküresinde bulunduğunu belirleyerek bu bulgusunu tamamladı. Broca'nın buluşu, yüksek işlevlerin her birine beyinde özel bir nokta (merkez) bulmaya ya da uydurmaya çalışan bir dizi gözlemin çıkış noktası oldu. Bazı araştırmacıların giriştiği aşırılıklar, bütüncü oluşum kuramı yandaşlarının tepkisini çekti, bunlar tepkilerini, özellikle K. Lashley'nin çalışmalarına dayanarak özel merkezlerin varlığını yadsımaya kadar vardırdılar.
1920'li yıllarda, bu iki eğilim arasında, beynin çalışmalarının dinamik bir süreç olduğunu savunan L. S. Vygotski'nin araştırmaları yer alır. Bu araştırmacıya göre, özgül bir işlev, birbirinden ayrı, farklılaşmış ve kademeleşmiş alanların bir bütün olarak çalışmasının sonucudur. 1950'li yıllardan başlayarak, nörofizyoloji yöntemindeki gelişmeler (anımsatma potansiyelleri), özellikle daha sistemli bir yönteme başvurulması (Lashley yönteminin koşullandırma teknikleriyle birleştirilerek soyoluş bakımından yüksek türlere uygulanması; insanda istatistik analizden yararlanılarak nicel karakterde incelemeler yapılması) o zamana kadar geçerli olan şemacılığı reddetmekle birlikte beyinde bazı işlev merkezleri bulunduğu gerçeğinin doğrulanmasını sağladı. Deneysel yöntemin kullanılmaya başlaması, yine de klinik gözlemin yerini tutamayacağı gibi patolojik düzensizliklerin derinliğine ele alınmasını sağlayan ayrıcalıklı durumları incelemenin yerini de tutamaz.
Nöropsikoloji, konusu ve araştırma yöntemleri açısından hem sinir bilimlerine hem de davranış bilimlerine girer; sinir bilimi olarak ilişkilerin incelenmesini, merkez sinir sistemi düzeyinde davranış bozukluklarına ve fiziksel olaylara ayırır. Davranış bilimi olarak yüksek zihinsel işlevlerin patolojisiyle ilgili etmenleri çözümler. Bu iki yönlülük sayesinde bir yandan beynin bir işlev haritasını çıkarmaya çalışır, öte yandan deneysel psikolojinin sağladığı verileri, belirti, ortaklık ve çağrışımlarını ortaya çıkararak ve hastalarca benimsenen ödünleyici stratejileri çözümleyerek tamamlamaya uğraşır. Ayrıca bir beyin yarımküresinin üstünlüğü kavramının yerini, örneğin sol beyin yarımküresinin dil için ve sağ beyin yarımküresinin görsel-uzaysal beceriler için özelleşmesi gibi işlevsel bakışımsızlık alır; bu olgu hem lezyon sonrası onarımın, hem beyin yarımküreleri ayrılmış kişilerden derlenen verilerin sağladığı birtakım işlevsel bezeme öğelerinin bolluğuyla da doğrulanır.

NÖRORADYOLOJİ a. (fr. *neuroradiologie*'den). Cerrahi ya da dahili tedavi gerektiren sinir sistemi hastalıklarıyla ilgili radyoloji dalı.

NÖRORAFİ a. (fr. *neurorraphie*). Kesilmiş bir sinirin iki ucunun birleştirilip dikilmesi.

NÖROSİTOLOJİ a. (fr. *neurocytologie*). Sinir hücrelerini (nöronlar ve glia hücreleri) inceleyen nöroloji dalı.

NÖROŞİRÜRJİ a. (fr. *neurochirurgie*). SİNİR CERRAHİSİ'nin eşanlamlısı.

NÖROŞİRÜRJİYEN a. (fr. *neurochirurgien*). BEYİN CERRAHI'nın eşanlamlısı.

NÖROTMESİS a. (fr. *neurotmésis*). Nörol. Aksonların ve Schawann kılıflarının, travma sonucu kesilmesi.

NÖROTOKSİK sıf. (fr. *neurotoxique*). Özellikle sinir sistemi için zehirli olan maddeye denir.
◆ a. Nörotoksik madde. (Nörotoksinler nörotoksik maddelerdir. Kimyasal silah olarak kullanılan bazı nörotoksikler organizmaya deri yoluyla girebilir; birkaç miligramlık doz insanda öldürücü olabilir. En iyi bilinenleri fosforun kimyasal bileşikleridir: sarin, soman, tabun.)

NÖROTOKSİN a. (fr. *neurotoxine*). Botulizm, tetanos, difteri toksinleri gibi sinir sistemi için özellikle etkili toksin.

NÖROTOMİ a. (fr. *neurotomie*). Bir sinirin kesilmesi. (Bazı inatçı nevraljilerin tedavisi için başvurulan bir ameliyattır.)

NÖROTONİ a. (fr. *neurotonie*). Nörovejetatif distoniyi oluşturan durumları, yani vagotoni ya da sempatikotoni belirtilerini birlikte ya da art arda gösteren nörovejetatif dengesizlik.

NÖROTROFİK sıf. (fr. *neurotrophique*). Sinir kökenli eklem hastalıkları, taban delici hastalıklar gibi sinirlerden kaynaklanan trofik bozukluklara denir.

NÖROTROP sıf. (fr. *neurotrope*). Özellikle sinir sistemine yerleşen kimyasal maddelere, mikroplara ya da virüslere denir.

NÖROTROPİZM a. (fr. *neurotropisme*). Bazı mikropların ya da virüslerin ve tedavide kullanılan bazı kimyasal maddelerin özellikle sinir sistemine yerleşme anıklığı.

NÖROVEJETATİF sıf. (fr. *neurovégétatif*). **1.** *Nörovejetatif sinir sistemi,* VEJETATİF* SİNİR SİSTEMİ'nin eşanlamlısı. **—2.** *Nörovejetatif bozukluklar,* vejetatif sistemde meydana gelen distonilere ilişkin bozuklukların tümü.

NÖRULA a. (fr. *neurula*'dan). Omurgalıların embriyon gelişiminde gastruladan sonra gelen evre. (Sinirsel borucuk bu evrede oluşur.)

NÖRULASYON a. (fr. *neurulation*'dan). Omurgalılarda merkez sinir sisteminin yerleşmesini sağlayan embriyon süreci. (Önce kanal, sonra boru biçimini alan, kalınlaşmış bir levhanın invajinasyonuyla ortaya çıkar.)

NÖSTON a. (fr. *neuston*). Biyol. Durgun suların yüzey zarının üstünde ya da altında yaşayan genellikle çok küçük canlı organizmaların tümü.

NÖTR sıf. (fr. *neutre*). Yansız, tarafsız.
—Elekt. *Nötr çizgi,* artı ve eksi elektrik yükleri taşıyan bir iletkende, hiçbir elektriklenme olayı göstermeyen ve elektriklenmiş bölgeleri ayıran çizgi. || *Nötr durum,* bir cisim ya da bir sistem için, iki işarete ilişkin tümel elektrik niceliklerinin eşit olmasına karşılık gelen durum.
—Elektrotekn. Nötr tel ya da nötr nokta. || *Nötr hatlar,* kolektörlü bir doğru akım makinesinde, fırçaların başta çalışmadaki maksimum elektromotor kuvvete karşılık gelen konumlarının belirlediği hatlar; tekfazlı bir kolektörlü makinede, fırçaların maksimum dinamik elektromotor kuvvete karşılık gelen konumlarının belirlediği hatlar; çokfazlı bir kolektörlü makinede, fırçaların, sıfıra eşit bir elektromanyetik kuvvet çiftine karşılık gelen konumlarının belirlediği hatlar. || *Nötr nokta,* yıldız bağlı, çokfazlı bir sistemde bütün fazların bağlı oldukları nokta. (Dengeli bir çokfazlı sistemde, bütün nötr noktalar aynı potansiyeldedir.) || *Nötr tel,* bir elektrik şebekesinin iki ya da birçok nötr noktasını birleştiren iletken tel.
—Kim. ve Manyet. YANSIZ'ın eşanlamlısı.
—Pedol. Bazlar bakımından zengin (özellikle kalsiyum, ikincil olarak potasyum ve magnezyum), dolayısıyla verim artırıcı mineral madde oranı yüksek, kararlı bir yapısı olan, çok az asitli ya da asitsiz (pH'si yaklaşık 7) bir toprak (Paris havzası platolarının killi limonları gibi) için kullanılır.
—Tüt. Nikotinden ileri gelen normal tütün kokusundan ayrı kokusu olmayan tütünlere denir.

NÖTRALİTE a. (fr. *neutralité*). Fizs. kim. YANSIZLIK'ın eşanlamlısı.

NÖTRALİZE sıf. (fr. *neutraliser;* lat. *neutralis,* nötr'den). *Bir şeyi nötralize etmek,* yansızlaştırmak, etkisini yok etmek, etkisizleştirmek: *Bütün bu girişimler halk yığınlarını nötralize etmek için.*

NÖTRİNO a. (ital. *neutrino, neutr* [*on*]' dan). Fiz. Yükü sıfır ve kütlesi sıfır ya da çok küçük olan temel lepton parçacığı; yüklü değişik leptonlara eşlik eden birçok türü (elektron, müon, to) vardır.
—ANSİKL. Nötrino, bu parçacıkların, varlığı ortaya konmadan çok önce kuramsal bir gereklilik olarak ortaya çıkmış örneğidir. β bozunması (→ RADYOAKTİFLİK), bir çekirdeğin bir elektron yayımladığı bir süreçtir; en yalın örnek, nötronun proton ve elektrona bozunmasıdır:

$$n \rightarrow p^{+} + e^{-}. \qquad (1)$$

Yükün korunumuna uygun olan bu tepkime, enerjinin korunumu yasasını sağlamaz. Gerçekte, nötron ile protonun kütle enerjileri arasındaki fark 1,3 MeV ve elektronun kütle enerjisi 0,5 MeV'dir. Enerjinin korunumu yasasının uygulanması sonucunda, yayımlanan elektronun kinetik enerjisine tek bir değer atanır: 1,3-0,5= 0,8 MeV. Oysa, yayımlanan elektronların kinetik enerjilerinin 0 ile 0,8 MeV arasında değiştiği saptanmıştır. Enerjinin korunumu* fiziğin bir mutlak yasası olarak kabul edilirse, olay -1931'de Pauli'nin ileri sürdüğü gibi- elektronla birlikte üçüncü bir parçacık yayımlanmadıkça açıklanamaz. Bu durumda iki parçacık serbest enerjiyi paylaşır ve elektronun kinetik enerjisi 0 ile 0,8 MeV arasında değişen bir değer alabilir. Dolayısıyla (1) tepkimesi gerçekte, aşağıdaki gibi yazılmalıdır;

$$n \rightarrow p^{+} + e^{-} + \nu. \qquad (2)$$

Varsayılan parçacık elektriksel bakımından yansız olmak zorundadır. Öte yandan kütlesi de hemen hemen sıfır olmalıdır, çünkü, elektronun, bütün nötron-proton kütle enerjisi farkını sağladığı haller gözlemlenmiştir. Bu iki nedenden dolayı Pauli parçacığa "nötrino" (italyanca küçük yansız) adını vermiştir. Daha sonraları, bir başka korunum yasasının (açısal momentin korunumu) sağlanması için, nötrinonun varlığının kaçınılmaz olduğu ortaya çıktı. Nötrino kısa sürede kuramsal bir gerçeklik kazandı ve sözkonusu olduğu tepkimelerin incelenmesi, ek bir yasanın (lepton sayısının korunumu) bulunmasına olanak verdi.

Bununla birlikte nötrino ancak 1956'da deneysel olarak saptandı. Gerçekte nötrino yalnız zayıf etkileşimlere katılır ve madde içinde olasılığı çok küçük olan

$$\nu + n \rightarrow p^{+} + e^{-}$$

tipinden tepkimelerle soğurulabilir. Bir nötrinonun soğurulmasını gözlemlemede büyükçe bir şans elde etmek için büyük miktarda madde gereklidir. Nötrino algılayıcıları genellikle onlarca ton madde içerir.

Nötrinoların bir başka temel ayırtedici niteliği, açıkça zayıf etkileşimlerin yani bu etkileşimlerin uzay yansımalarına karşı değişmez olmamalarının ayırtedici niteliği olan "parite bozulması" göstermeleridir. Nötrinoların gerçekte belirli bir "helisliği" vardır, yani nötrinolar için spin ve hız her zaman aynı doğrultudadır; karşıt nötrinolar için doğrultular zıttır. Nötrinolar tümü aynı yönde olan tirbuşonlara benzetilebilir. Bir nötrinonun bir aynadaki görüntüsü, dolayısıyla bir nötrinonun değil bir karşıt-nötrinonun görüntüsüdür.

Günümüzde her lepton tipine (elektron e, müon μ, to Υ) özel bir nötrino tipinin (ν_e, ν_μ, ν_Υ [bu sonuncusu şimdilik bir ilke olarak ileri sürülmektedir]) eşlik ettiği bilinmektedir. Temel parçacıklar arasındaki etkileşimler düzeyinde, nötrinoların incelenmesi önemli ölçüde gelişmiş ve büyük hızlandırıcılarda çok sayıda deneme-ye konu olmuştur.

Nötrinolar, gökbilimsel ölçeğin en az iki alanında, büyük ölçüde önem taşıyan nesneler olarak ortaya çıkar. Bir yandan, güneş fiziğinde, yıldız enerjisinin oluşumuna ilişkin nükleer çevrimde sözkonusu olan β bozunmaları sırasında, Güneş'in yayımladığı nötrinolar algılanmaya başlandı. Böyle bir deneyin yararı, algılanan nötrinoların, bir kez yayımlanınca, yeniden soğurulma olasılığının çok küçük olması nedeniyle Güneş'in derin katmanlarının gelebilmesidir. Bu durum Güneş'in çekirdeğinden bize ulaşma şansı hemen hiç olmayan fotonların durumuyla çelişir: fotonların, yalnızca ince bir yüzeysel katman tarafından yayımlanan bölümü Güneş'in elektromanyetik ışımasını oluşturur. Oysa, gözlemlenen nötrino akısı kuramsal öngörülerin oldukça altındadır; bu da, nötrinonun ya da Güneş'in derin katmanlarının yapısına ilişkin bilgilerimizin tam olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Her şeye rağmen, bu ayrımın çok geçmeden, bu alandaki bilgilerimizdeki bir gelişmeyle sonuçlanacağı düşünülmektedir.

Öte yandan, günümüzde, Evren'de, başlangıçtaki büyük patlama ("big bang") evresinden kaynaklanan kozmik ortalama nötrino ışımasının (radyokozmik ışıma gibi) yeğinliği tartışılmaktadır. Nötrinolar biçimindeki enerjinin yoğunluğu bunların, henüz çok iyi bilinmeyen kütlelerinin kesin değerine sıkı sıkıya bağlıdır ve tümel enerji yoğunluğunun temel bölümünü oluşturuyor olabilir. Tümel yoğunluğun, açık evren modellerini kapalı modellerden ayıran kritik değerin üzerinde olmasına olanak veren belki de nötrino yoğunluğudur. Böylece mikrokozmik parçacıkların en kaçamakları, belki de Evren' in makrokozmik yapısında belirleyici bir rol oynuyordur.

NÖTRLEME a. Nötrlemek eylemi.

NÖTRLEMEK g. f. Kim. Asit ya da alkali etkisi gösteren bir çözeltiyi, alkali ya da asit niteliğini yok ederek yansız duruma getirmek.

NÖTRLEŞME a. Nötrleşmek eylemi.

NÖTRLEŞMEK gçz. f. Nötr duruma gelmek.

◆ **nötrleştirmek** ettirg. f. Nötr duruma getirmek.
—Fizs. kim. YANSIZLAŞTIRMAK'ın eşanlamlısı.

NÖTRLEŞTİRME a. Fizs. kim. YANSIZLAŞTIRMA'nın eşanlamlısı.
—Petr. san. *Nötrleştirme indisi,* YANSIZLAŞTIRMA* İNDİSİ'nin eşanlamlısı.

NÖTRLEŞTİRMEK → NÖTRLEŞMEK.

NÖTRLÜK a. Nötr bir şeyin niteliği.
—Elekt. *Elektriksel nötrlük,* elektrik yükü yokluğu ya da artı yüklerin eksi yüklerle tam olarak dengelenmesi.
—Fizs. kim. YANSIZLIK'ın eşanlamlısı.

NÖTRODİN a. (fr. *neutrodyne*). Radyotekn. Bir yükselteçteki bir takım salınımları, zıt bir etkiyle, çeşitli devreler arasında, temelde vakum tüplerinin ya da transistorların elektrotlararası sığalarından kaynaklanan parazit eşlemeleri denkleştirerek gidermeye yarayan, örneğin bir kondansatör ya da ayarlanabilir bir başka reaktanstan oluşmuş düzenek.

NÖTRODİNLEME a. Radyotekn. Bir aygıtı nötrodin düzenekleriyle donatmak ve bu nötrodinleri ayarlamak eylemi.

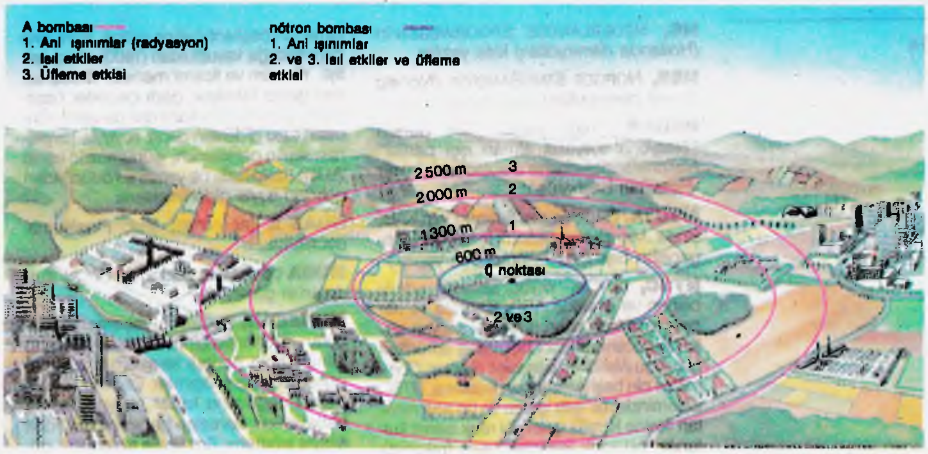
NÖTROFİL sıf. (fr. *neutrophile*). Hematol. **1.** Çokçekirdekli nötrofillere özgü ve hem alkali fosfataz, hem lizozim bakımından zengin, çok ufak sitoplazma taneciklerine denir. **—2.** *Çokçekirdekli nötrofil,* lökositlerin % 40 ila 70'ini oluşturan ve nötrofil tanecikli olan çokçekirdekli akyuvar. (Başlıca görevi, son derece yüksek hareketliliği, kemotaksi yeteneği, fagosit ve bakterisit gücü sayesinde bakterilerle savaşmaktır.)
—Bot. İyon tepkimesi yansızlığa yakın olan (pH 6,5-8 arası) topraklarda yetişen bitkilere denir.

NÖTROFİLİ a. (fr. *neutrophilie*). Patol. Akyuvarlar arasında çokçekirdekli nötrofil sayısının artması.

NÖTROFİLOBLAST a. (fr. *neutrophiloblaste*). Hematol. Çokçekirdekli nötrofil cinsinden ilik hücresi. (Sağlıklı kişinin kanında hiçbir zaman bulunmaz.)

NÖTROGRAFİ a. (fr. *neutrographie*). Bir nötron demetiyle gerçekleştirilen radyografi.
—ANSİKL. Nötrografi özellikle, nötronlar için büyük bir yayınım gücü gösteren hidrojenli malzemeler (barutlar, patlayıcılar, plastik maddeler) gibi malzemelerin ya da kalınlıkları fazla olduğundan başka tür ışınlara saydam olmayan cisimlerin radyografisinde kullanılır. Nötron kaynağı olarak bir nükleer reaktörden çıkan nötron demetinden yararlanılır. İncelenecek malzeme ya da parçadan geçen nötronlar bir kadmiyum ya da bor levhasıyla algılanır; nötronların bu levhada oluşturdukları yüklü parçacık yayımı, bir fotoğraf levhasına kaydedilir.

NÖTRON a. (fr. *neutron; neutr*[*e*], yansız ve [*electr*]*on*, elektron'dan). Fiz. Elektriksel bakımdan yansız, kütlesi protonunkine çok yakın hadron parçacığı. (Nötron, atomların çekirdeğinde bağlı halde ya da serbest halde bulunabilir ama, bu durumda kararsızdır ve β^- radyoaktifliğiyle bozunur). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Astrofiz. *Nötron yıldızı*, yozlaşmış maddelerden (temel bileşeni nötron gazıdır) oluşan son derece yoğun ve çok küçük boyutlu yıldız. (Kütlesi, 1,5 ile 3 Güneş kütlesi arasında değişen, yarıçapı ise yalnızca 10 km olan nötron yıldızlarının hacimsel kütleleri cm³'te 100 milyon ton düzeyindedir. Bu yıldızlar süpernova* patlamalarından geri kalan yıldız artıklarından meydana gelir ve gözlem sırasında pulsar* olarak görünür.)
—Savunm. *Nötron bombası*, kaynaşma tepkimelerinden yararlanarak çalışan nükleer silah (bu tepkimelerde açığa çıkan enerjinin büyük bölümü çok hızlı hareket eden nötronlar biçimindedir). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. • *Nötronun bulunması*. Nötronu 1932'de James Chadwick buldu. O zamanlar, atom çekirdeklerini oluşturdukları varsayılan, bilinen tek atomaltı parçacıklar, elektronlar ve protonlardı. Bununla birlikte, 1930'da, parçacıklarla bombardıman edilen kimi cisimlerin, yüklü parçacık algılayıcıları üzerinde etkisiz kalan (sıfır yük) ama ikincil etkileriyle ve özellikle bir parafin blok dışına proton fırlatılmasıyla kendini belli eden kimi parçacıkların yayımlandığı gözlemlendi; bu parçacıkların kütlesi protonların kütlesiyle aynı düzeydeydi. Chadwick, nötron adını verdiği bu yeni parçacıkları, çekirdeği oluşturan öğeler olarak yorumladı. Günümüzde nötronun ayırtedici nitelikleri iyi bilinmektedir. Elektrik yükü sıfırdır (daha kesin olarak, nötron için olası bir yük konusunda en yeni ölçüler, *e* elektron yükü olmak üzere 10^{-19} *e*'lik bir üst sınır göstermiştir). Kütlesi $M = 1{,}67495 \cdot 10^{-27}$ kg'dır. Spini 1/2 değeriyle nitelenir. Nötron, baryonlar sınıfına aittir. Protondan daha az kararlıdır ve yaklaşık 12 dakikalık bir yaşam süresiyle, nötron → proton + elektron + karşıtnötrino tepkimesi uyarınca protona bozunur. (→ RADYOAKTİFLİK.)
• *Nötron kırınımı*. Isıl nötronlar denen nötronların (çünkü enerjileri, oda sıcaklığında ısıl çalkanma kinetik enerjisi düzeyindedir) angström düzeyinde yani kristallerdeki atomlararası uzaklıkla karşılaştırılabilir bir De Broglie dalga boyu vardır. Bu nedenle nötronların kırınımı, kristal haldeki katı cisimlerin atom yapısını belirlemeye yarar. Hafif atomları (özellikle hidrojen atomlarını) saptamada, X ışınlarının kırınımından daha üstün yanları vardır. Gerçekte, X fotonlarının atomlarla, yalnızca bu atomların elektronları düzeyinde yaptıkları etkileşim, elektron sayısı düşük atomlar için (hidrojen atomları gibi) fazla önemli değildir; buna karşılık nötronlar atom çekirdeklerinin nükleonlarıyla etkileşir; dolayısıyla nötronlar elektron sayılarına bağlı olmadan atomlar tarafından kırınıma uğratılır. Nötronların bu kırınım özelliğinden, özellikle hidrojen bakımından zengin organik maddeleri incelemede yararlanılır.

bir A bombasıyla (çok güçlü üfleme etkisi, güçlü ısıl etki, az radyasyon) bir nötron bombasının (zayıf üfleme etkisi, zayıf ısıl etki, çok radyasyon) etkilerinin karşılaştırılması

Spin manyetik momenti sayesinde nötron, atomların bir manyetik moment taşıyan manyetik gereçleri incelemede seçkin bir araçtır. Karşıtferromanyetik maddelerin, kuramsal olarak öngörülen varlığı, deneysel olarak nötron kırınımıyla ortaya konmuştur. Öte yandan, ısıl nötronların enerjisi, kristal atomlarının kendi denge konumları çevresindeki titreşim enerjisine benzer. Dolayısıyla nötronların kırınımı, bu uyarmaların tayfını ve bunların ortak biçimini (fononlar ve manyonlar) belirlemeye olanak verir.
—Nük. müh. Serbest bir nötronla bir çekirdek arasında çeşitli tip etkileşimler vardır. Uranyum 235 gibi kimi ağır çekirdekler, bir nötronun çarpmasıyla iki (nadir olarak üç) parçaya ayrılabilir; bu *parçalanma*'dır. Bu son derece ısıveren tepkimede, yaklaşık 200 MeV'lik bir enerji açığa çıkar ve 2 ya da 3 nötron yayımlanır. Bu nötronların enerjisi değişkendir ve 2 MeV' ye yakın bir ortalamayla, 10 MeV'nin ötesine dek uzanır. Bu enerji, nötronlar ve bunların içinden geçtiği gereç atomlarının çekirdekleri arasındaki çarpmalarla yavaş yavaş azalır. Reaktörler fiziğinde, bu nötronların enerjileri, 0,1 MeV'den büyük olanları hızlı nötronlar, enerjileri 1 eV ile 0,1 MeV arasında olanları ara nötronlar, enerjileri 1 eV'nin altında olanları yavaş nötronlar adlarıyla belirtilir. İçinde bulundukları ortamın atomlarıyla ısıl dengede olacak biçimde yeterince yavaşlatılmış nötronlara, ısıl nötronlar adı verilir. Başlıca iki nükleer reaktör ailesi hızlı nötronlu reaktörler ile ısıl nötronlu reaktörlerdir. Birincilerde, parçalanmaları temel olarak hızlı nötronlar, ikincilerde ise ısıl nötronlar oluşturur.
Bilimsel araştırma ve sanayisel uygulamaların gereksinimleri için çeşitli nötron kaynakları kullanılır. En yeğin nötron kaynakları nükleer reaktörlerdir; bunlar kolayca saniyede, cm² başına 10^{14} nötron düzeyinde akılar elde etmeye olanak verir. Küçük kaynaklar, α radyoaktif bir maddeyle, örneğin bir radyum ya da polonyum tuzuyla berilyumun bir karışımından oluşturulabilir:

$$ {}^{9}_{4}\mathrm{Be} + \alpha \rightarrow {}^{12}_{6}\mathrm{C} + \mathrm{n}. $$

Öte yandan, nötronlar yayımlayarak kendiliğinden parçalanmaya uğrayan kaliforniyum 252 de kullanılabilir.
—Savunm. *Nötron bombası*. Daha açık olarak, *güçlendirilmiş ışınımlı silah* ya da *küçültülmüş ısılmekanik etkili silah* olarak adlandırılan bu bomba 1960'lı yıllarda ortaya çıktı. Nötron bombasında ısı ve darbe etkileri klasik nükleer silaha göre küçültülmüş, nükleer ışınımların etkisiyse (nötronlar ve ikincil gama ışımaları) güçlendirilmiştir. Örnek olarak bu tipten bir amerikan silahı gösterilebilir; bu silah 1 kt'luk bir enerji için, klasik 10 kt'luk bir bomba kadar nötron yayımlar. Oysa mekanik tahribat ışınları hemen hemen enerjinin küp kökü kadar değişir, yani yukarda seçilen örnek için 2,15 oranında azalır. Eşit enerjide, 1 kt'luk bir nötron bombası, tam parçalanmaya dayalı 1 kt'luk taktik bir silahtan beş ile yedi kat daha fazla ani ışıma (nötronlar, gama ışımaları) yayar, etkinlik alanı aynı oranlardadır ve artık radyoaktif serpinti çok daha azdır. Nötron bombası önceleri füzesavar olarak kullanıldı (alçaktan uçan amerikan *Sprint* av önleme uçağı, 1975). Bu silah, önlemenin yapıldığı dost topraklar üzerinde önemli bir hasar meydana getirmeme gibi bir üstünlüğe sahiptir. Daha sonraları, bir zırhlı düşman birliğinin personelini ve darbe ve yangınla, bombalanan bölgenin çevrede oluşturacağı tahribatı en az düzeyde tutarak destek kuvvetlerini muharebe dışı bırakma yeteneğine sahip, kara muharebe alanlarında kullanılacak taktik bir savunma silahı olmuştur. Bu özellikleri sığınaklardaki sivillere ve yerleşim merkezlerindeki halka gelebilecek zararları azaltmayı sağlar. Üstelik toprak, nötronları klasik bir zırhtan çok daha etkili bir biçimde durdurduğundan savunma yapanlar oldukça yakın bir patlamadan toprak altına girerek korunabilirler; bu da, zırhlı araçların açığa çıkıp toplandıkları savunma hattı yakınlarında kullanım olanağını yaratır. Bu silah kendi türünde ilk değildir: nükleer olmayan silahlar içinde, çok daha dar bir alanda, çeşitli etkilere sahip pek çok silah örnek gösterilebilir.

NÖTRONİK a. (fr. *neutronique*). Nötron topluluklarına egemen olan çeşitli olayları inceleyen fizik dalı. (Bu bilim dalı nükleer reaktörlerin tasarım ve yapımında önemli bir rol oynar.)

NÖTRONİKÇİ a. Nötronik uzmanı.

NÖTRONOTERAPİ ya da **NÖTRONTERAPİ** a. (fr. *neutronothérapie* ya da *neutronthérapie*). Hızlı ya da yavaş nötronlar kullanılarak yapılan radyoterapi. (Hızlı nötronlarla radyoterapide, hızlı nötron demetinin dokularda meydana getirdiği ikincil iyonlaşma kullanılır. Nötron yakalama yöntemiyle yapılan radyoterapide, yavaş nötronların yakalanma tepkimelerinden yararlanılır [örneğin hastanın kanına bor 10 bileşiği şırınga edilerek].)

NÖTROPENİ a. (fr. *neutropénie*). Kandaki nötrofil çokçekirdekli akyuvarların salt sayısının, mm³'te 1 700'ün altına düşmesi.
—ANSİKL. Nötropeni ilikte yeteri kadar nötrofil akyuvar üretilememesinden ileri gelebileceği gibi dolaşan kandaki hücrelerin yitiminden de ileri gelebilir (dolaşan hücrelerin aşırı tahribi ya da dağılım bozukluğu). Ciddi bir nötropeniyle karşılaşıldığında ilik ponksiyonu yapılması zorunludur. Menopoza girmek üzere olan kadınlarda hafif bir nötropeniye sık rastlanır (nötrofil çokçekirdekli akyuvarların aşırı marjinasyonu).

Np Anorg. kim. *Neptünyum*'un simgesi.

Nubar Paşa
Bibliothèque nationale, Paris

Nuakşot camisi

Christian Sappa

NS, NEDERLANDSE SPOORWEGEN'in *(Hollanda demiryolları)* kısa yazılışı.

NSB, NORGES STATSBANER'in *(Norveç Devlet demiryolları)* kısa yazılışı.

NSDAP, "nazi partisi" de denen "Nasyonal-sosyalist alman işçi partisi" *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter -Partei*'nin başharfleri.

NSUTA, Gana'da yer, Sekondi'nin K.-B.' sında. Manganez çıkarımı (çıkarılan manganezin dışsatımı Takoradi'den yapılır.)

NTSC, 1954'te, "NTSC sistemi" adıyla bilinen ve özellikle ABD, Kanada ve Japonya'da kullanılan renkli televizyon sisteminin standartlarını belirlemiş amerikan kuruluşu *National Television System Committee*'nin başharflerinden kısaltma. NTSC sisteminde, bir ışıltı işareti ve üç ana renkten ikisine karşılık gelen iki renk işareti kullanılır; bu renk işaretleri, aynı frekansta (yaklaşık 3,5 MHz) ve dörttebirli iki alttaşıyıcıya genlik modülasyonu uygular. Üçüncü ana rengi gösteren işaret, ışıltı işaretinden, gerçekten iletilen iki renk işaretinin ağırlıklı değerleri çıkarılarak elde edilir.

NU (U), birmanyalı siyaset adamı (Vakema, Myaungmya yönetim bölümü, 1907). Dışişleri (1943-1944), Propaganda (1944-1945) bakanı, Milliyetçi parti ikinci başkanı oldu. Kurucu meclis başkanı seçildi (1947). Bağımsızlıktan sonra Başbakan oldu (1948-1956, 1957-1958). Birmanya'nın tam bir yansızlık içinde kalmasını sağladı, ama azınlıklara boyun eğdiremedi. 1962'de, general Ne Vin'in giriştiği hükümet darbesi sonucu devrildi ve sürgüne gönderildi. 1980'de Rangoon'a dönen Nu, 1988'den beri demokratik muhalefet'in lideridir.

NUA a. (fr. *noix*). Budun arka ya da iç kısmındaki kaslardan oluşan ve rosto yapmak için kullanılan parça.

NUADİBU, esk. **Port-Étienne,** Moritanya'da liman kenti, bölge merkezi. Beyaz burunda son bulan yarımadanın doğu kıyısında; 57 000 nüf. Balıkçılık limanı. Petrol rafinerisi.

NUAGİSME a. (fr. *nuagisme*). Güz. sant. Fransa'da 60'lı yıllarda görülen lirik soyutlama eğilimi. Bu eğilim Duvillier, Frédéric Benrath (doğm. 1930), Piero Graziani (doğm. 1932), René Laubiès (doğm. 1924), iranlı Nasır Assar (doğm. 1928) vb. ressamları bir araya getirdi. (Soyut manzara resimlerindeki doğa duygusundan esinlenen bu akım, saydamlık, derinlik ve mekân etkilerine öncelik verir.)

NUAKŞOT, Moritanya'nın başkenti, Atlantik kıyısında; 393 325 nüf. (1988). 1957'de bir kararname, Saint-Louis'nin (Senegal) yerine Nuakşot köyünü Moritanya'nın başkenti haline getirdi. Kent ülke bağımsızlığa kavuştuktan (1960) sonra gelişti. Yönetim ve ticaret merkezi. Birkaç sanayi (şeker fabrikası, gazlı içecekler, hazırgiyim, çimento fabrikası) dalı da vardır. Önceleri tuzu giderilen deniz suyuyla karşılanan kentin gereksinimi, günümüzde kente 70 km uzaklıktaki bir yeraltı su örtüsünden getirilen suyla giderilmektedir.

NUAS a. (ar. *nuʿās*). *Esk.* Pinekleme, uyuklama.

NUBA tepeleri, Sudan'da bölge, Kurdufan'ın güneyinde.

NUBALAR, Sudan'da yaşayan ve kurdufan dillerinden birini konuşan halkların tümü. Tarım (toprak teraslama, sulama) yapar, domuz yetiştirirler. Oturma, ilk çocuğun doğuşuna kadar anayerli, sonra babayerlidir; konutları bağımsız çekirdek aileyle sınırlanır. Soyzinciri sistemleri, güneyde anasoylu, kuzeyde ve merkezde babasoyludur. Yaşadıkları küçük köyler bir araya gelerek, saygı gösterilen ve "yağmura hükmeden" başkanların yönetimi altında özerk bir "tepe" topluluğu oluştururlar. Bazı alt gruplarda yaş sınıfları vardır.

NUBAR PAŞA, mısırlı yönetici ve siyaset adamı (İzmir 1825 - Paris 1899). Karabağ'dan göç ederek İzmir'e yerleşmiş ermeni kökenli bir ailendendir. Mısır'da Ticaret ve Hariciye nazırlığı yapan dayısı aracılığıyla Mehmet Ali Paşa'nın kâtibi oldu (1842). Bir süre de Abbas Paşa'nın yanında görev yaptıktan sonra Sait Paşa ve İsmail Paşa'nın valilikleri döneminde Mısır'ın iç ve dış siyasetinde daha etkin bir rol oynamaya başladı. 1859'dan beri Süveyş kanalı'nın yapımını üstlenen şirketin Mısır topraklarında devlet içinde devlet gibi davranışına ilişkin olarak, türk ve fransız hükümetleriyle görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler sonucunda da Napoléon III' e Mısır'ın, seksen dört milyon frank ödemesi koşuluyla şirket üzerindeki haklarına sahip olabilmesini kabul ettirdi (1864). Daha sonra, yerli halkın hukukunun korunması ve bu hakların yabancı konsoloslukların keyfi davranışlarına karşı güvence altına alınması amacıyla bazı adli düzenlemelerin gerçekleşmesi (1875) için çaba gösterdi. Bu arada Babıâli'den vezirlik payesi almayı, ayrıca Mısır valilerine "hıdiv" unvanının verilmesini ve bu görevin babadan oğula geçmesini sağlamak suretiyle (1873) Mısır'a yarı-bağımsız ve ayrıcalıklı bir eyalet statüsü kazandırmayı başardı. Ancak bu faaliyetleri Mısır'ın yabancı devletlere karşı çok büyük borçlar altına girmesini önleyemedi. 1876'da Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldıysa da, çok geçmeden ingiliz hükümetince sorumlu vekil atanarak yeniden Mısır'a döndü. 18 şubat 1879 ayaklanması üzerine İsmail Paşa tarafından sınırdışı edildi. İsmail Paşa'nın azlinden sonra Mısır'da yeniden İngilizler'in vekili olmayı ve ülke siyasetinde etkin rol oynamayı denedi, iki kez iktidara geldi (1884-1888, 1894-1895), ancak başarı sağlayamadı. Lord Cromer'in Mısır'da yönetimi eline geçirmesi üzerine, 1895'te, Fransa'ya gitti ve yaşamının sonuna değin orada kaldı.

NUBUK a. (fr. *nubuck*). Yüz kısmı sünger taşıyla parlatılarak hafif kadifemsi bir görünüş kazandırılmış sığır derisi.

Nucingen, Balzac'ın *İnsanlık komedyası* adlı yapıtının kişisi; büyük bir sermayeye sahip alman kökenli bir barondur. Yazarın *Goriot Baba, la Maison Nucingen, Splendeurs et misères des courtisanes* adlı yapıtlarında görülür. Önceleri Restauration döneminde, tıpkı Rothschildler gibi bankacı olan baron Nucingen 1830' dan sonra kral Louis Philippe'in başarıya ulaşmasını sağlar.

NUCK (Antonius), hollandalı anatomi uzmanı (Harderwijk 1650 - Leiden 1692). Leiden'de profesör oldu, tükürük ve gözyaşı bezleriyle cinsel organlar üstünde incelemeler yaptı.

NUCLEOCRİNUS a. Paleozoyik devrinde yaşamış tomurcukışınlılar öbeğinden derisidikenli cinsi. (Kuzey Amerika'da Devon devri topraklarında yumurtamsı çanakları bulundu.)

NUCLEUS PULPOSUS a. Anat. Omurlararası disklerin orta (çekirdek) kısmı. (Diskin çevresindeki maddeden daha katı, jelatinimsi bir maddeden oluşur. Bu "jelatinsi çekirdek"'in fıtığı siyatiğin nedenlerinden biridir.)

NUCULA a. FINDIKMİDYESİ'nin cins adı.

NUCULANİDAE a. Hem fosilleri bulunan hem de günümüzde yaşayan, Devon devrinden başlayarak bütün denizlere ve topraklara yayılan ikiçenetli yumuşakça familyası. (Familya üyelerinin bir örteneği vardır; örteneğin arkası, üçüncü bir sifona benzeyen iki lop oluşturur; iki gerçek sifon, hem küçük hem de birbirine yapışıktır; sert kavkısı yumurta biçimindedir ve bir üstderiyle kaplıdır; kavkının arka bölümü gagaya benzer. Familyanın örnek tipi *Nuculana*' dır.)

NUCULİDAE a. Zool. FINDIKMİDYESİGİLLER familyasının bilimsel adı.

NUDARİA a. Tırtılları likenler üzerinde yaşayan kelebek cinsi. (*Nudaria mundana* türü iyi bilinir. Kaplanpervanegiller [*Arctiidae*] familyası.)

NUDE a. (ing. *nude*). *Nude değişinimi*, timus bezi çıkarılmış farede görülen değişinim.

NUDİBRANCHİATA a. Zool. ÇIPLAKSOLUNGAÇLILAR öbeğinin bilimsel adı.

NUERCE a. Nil dili; Nuerler tarafından konuşulur.

NUERLER, Sudan'da yaşayan 1 387 000 nüfuslu (1989) Nil halkı. Bölünümsel bir soysop örgütlenmeleri vardır. Çiftçilik ve hayvancılıkla geçinirler. Bütün Nilliler gibi, iktisadi ve dinsel yaşamları hayvancılığa dayanır. Babasoylu ve babayerlidirler. Eşitlikçidirler; çatışma durumu dışında, yerel soysop bölünümünün en yaşlı üyesi dışında hiçbir otorite kabul etmezler. Ayrıca yaş sınıflarına ayrılmışlardır.

NUET a. (fr. *nouet*). Eczc. İçine batırıldığı sıvıda yavaş yavaş eriyen bir ilacı taşıyacak biçimde katlanmış küçük kumaş ya da tülbent parçası.

NUEVA ESPAÑA → YENİ İSPANYA.

NUEVA ESPARTA, Venezuela'da eyalet, Tortuga ve Margarita adalarını içerir; 1 150 km²; 283 523 nüf. (1990). Merkezi *La Asunción*.

NUEVA GERONA, Küba'da liman kenti, Juventud adasının kuzeyinde, adanın en büyük kenti. Etkin balıkçılık. Balık konserveciliği.

NUEVA OCOTEPEQUE, Batı Honduras'ta liman kenti, Ocotepeque yönetim bölgesinin merkezi; 4 600 nüf.

NUEVA ROSİTA, Meksika'da kent, Coahuila'nın kuzey-doğu'sunda; 34 700 nüf. Kömür ve petrol çıkarma, kenti bir sanayi (metalürji ve kimya) merkezi haline getirmiştir.

NUEVA SAN SALVADOR ya da **SANTA TECLA,** Salvador'da kent, Libertad yönetim bölgesinin merkezi, *San Salvador*' un B.'sında; 45 300 nüf. Ticaret ve konut merkezi.

NUEVA SEGOVİA, Kuzey Nikaragua' da yönetim bölgesi; 4 125 km²; 81 400 nüf. Merkezi *Ocotal*.

NUEVİTAS, Küba'da liman kenti, adanın kuzey kıyısında, Camagüey'in D.'sunda; 40 000 nüf. Hem bir sanayi (çimento fabrikası, kimyasal gübre, tersaneler) kenti, hem de balıkçılık ve ticaret (şeker dışsatımı) limanıdır.

NUEVO BAZTAN, Ispanya'da köy; Madrid bölgesinde, Madrid kentinin doğusunda; 200 nüf. Köyü XVIII. yy.'ın ba-

şında İspanya kralı Luis I'in bakanı Juan de Goyeneche, navarralı kolonlar için kurdu. Üç meydanla çevrili sarayı ve kilisesiyle bu ilginç bütün, J. B. de Churriguera'nın yapıtıdır.

NUEVO LAREDO, Meksika'da (Tamaulipas eyaleti) kent, rio Grande'nin sağ kıyısında; 214 000 nüf. ABD sınırında ticaret merkezi. Petrol yatakları.

NUEVO LEÓN, Meksika'nın kuzeydoğusunda eyalet; 3 086 466 nüf. (1990). Merkezi *Monterrey*. Sierra de Gómez ile Meksika platosunun doğu kenarı (Doğu sierra Madre) olan sierra de la Silla, eyaleti K.-K.-B.'dan D.-G.-D.'ya doğru aşar. K.'e doğru sıcak ve kuru, G.'de daha yağışlı iklimli eyalette pamuk, tahıllar ve sulanan bölgelerde şekerkamışı yetiştirilir; ayrıca önemli maden kaynakları da vardır: kurşun, gümüş ve barit.

NUFUD, Suudi Arabistan'ın kuzey-batısında kum çölü; 50 000 km²'den büyük bir alana yayılır. Suriye çölüyle Cebel Şemmer arasında uzanan *Büyük Nufud*, Kretase devrinde oluşmuş kıyının aşağısında bulunan çevresel bir çöküntüdedir. Vahalar Nufud'un kenarlarındadır (K.'de el-Cevf, G.'de Hail). *Küçük Nufud*, Necd ile büyük Rubülhali çölü arasında yayılarak billurlu Necd platolarını D.'dan sınırlayan kıyı cepheleri boyunca uzanır. Yağmurlar çok az olsa da (100 mm'nin altında) Nufud mutlak bir çöl değildir. Bedevi kabileleri, kışın cılız, kesintili, ama deve ve koyun sürüleri için yeterli olan otlaklarda dolaşırlar.

NUGA a. (fr. *nougat;* provence dilinde ceviz anlamındaki *noga*'dan). Şeker, glikoz şurubu, bal ve çoğunlukla yumurta akı ya da jelatinle karıştırılıp çırpılmış, ayrıca badem, fındık ve antepfıstığı ya da meyve konservesi katılmış, sertçe ya da daha yumuşak pişmiş şeker hamuru.

NUGENT VON WESTMEATH (Laval, — *kontu*), avusturyalı mareşal (Ballynacor, İrlanda, 1777 - Karlstadt 1862). Avusturya'nın hizmetindeki irlandalı bir generalin oğluydu. 1793-1815 arasında Fransa'ya karşı çarpıştı. Murat'yı yenerek İki Sicilya kralı Ferdinando I'in hizmetine girdi (1817-1820), Piemonte'de (1848), sonra Macaristan'da Windischgrätz'ın emrinde (1849) bir avusturya kolordusuna komutanlık yaptı.

NUH, ibranice **Noah,** Kutsal Kitap'ta adı geçen peygamber (Yaradılış, VI-IX), Tufan'ın kahramanı. Adı ve öyküsü, sümer-akkad Tufan efsanesinin tektanrıcı bir insanlığın kurtuluşu görüşüne aktarılışıdır. Dürüstlük örneği olan ve Tufan'dan Yehova'nın yapmasını buyurduğu gemiyle kurtulan Nuh, günahkâr insanlığın cezasından kurtulur ve Yehova ile yenilenmiş bir insanlık arasındaki bağlaşmanın (gökkuşağı bu bağlaşmanın simgesidir) güvencesi durumuna gelir. Daha sonraki bir efsaneye göre de bağcılığın atası sayılmıştır.

—Ed. Divan edebiyatında Tufan'la ilgili olarak konu edinilir; âşığın döktüğü gözyaşları Tufan'a benzetilir. Kimi zaman gemisi (Sefine-i Nuh), geminin üzerine oturduğu Cudi dağı ile birlikte anılır. Ömrünün uzunluğuna telmih yapılır: *"Ne ömr-i Nûh vermiş Hak ona ne tâkat-ı Eyyûb / Ya Nev'î sen sehî-serve kaçan vâsıl ola ömrüm"* (Tanrı ona ne Nuh'un ömrünü vermiş, ne Eyüp'ün dayanma gücünü. Öyle olunca Nev'i, ömrüm senin gibi servi boyluya nasıl ulaşsın) [Nev'i].

—İkonogr. Palermo'daki saray capellasının ve Venedik'teki San Marco bazilikası'nın mozaiklerinde, San Savino'daki resimlerde, Gozzoli'nin Pisa'daki Campo Santo fresklerinde (bunlar çok bozulmuştur), Verona'daki S. Zeno kapılarında, Chartres ve Auxerre vitraylarında, Bourges, Lyon, Wells ve Salisbury katedrallerindeki kabartmalarda Nuh öyküsü çevrimini görebiliriz. Bu öykünün çeşitli sahnelerini işleyen yapıtlar arasında şunlar sayılabilir: Raffaello'nun (Vatikan loggiaları), *Nuh'un gemisinin yapımı;* J. Bassano (Madrid), Tempesta (Cenova), Castiglione (Viyana, Dresden, Cenova) ve P. De Vos'un (Louvre) *Gemiye biniş* adlı yapıtları; Domitilla katakompları'ndaki *Karga ve güvercini salıveren Nuh* (Roma); Jacopo Della Quercia'nın *Nuh'un gemisinden çıkış* adlı yontusu (Bologna'daki S. Petronio'nun cephesi); J. Bassano (Madrid), Bosch (Rotterdam) ve Raffaello'nun (Loggialar) aynı konuyu işleyen resimleri; Uccello (Floransa), Michelangelo (Sistina capellası), Raffaello (Loggialar) ve Poussin'in (Madrid) *Nuh'un kurbanı*'nı konu alan resimleri;

Lauros-Giraudon

Nuh'un sarhoşluğu (1510'dan sonr.)
Giovanni Bellini
Güzel sanatlar müzesi
Besançon

Scala

Nuh'un gemisi'ne kuşların girişi
Venedik'teki San Marco bazilikası'nın narteksindeki mozaiklerden (XIII. yy.) ayrıntı

Uccello (Floransa), Giovanni Bellini (Besançon), Luini (Milano), G. Ferrari (Parma), Michelangelo (Sistina), Schiavone (Verona) ve A. Sacchi'nin (Viyana) *Nuh'un sarhoşluğu* temasını işleyen yapıtları; Ghiberti (Floransa vaftizhanesi'nin kapısı), Della Quercia (Bologna) ve Bandinelli'nin (Floransa) aynı konuyu canlandıran heykelleri. (→ TUFAN.)

—İsl. Âdem peygamberden sonra Kuran'da adı geçen üçüncü peygamberdir. Bir hadiste ilk resul olarak da belirtilir. Kuran'da Nuh'un 950 yıl yaşadığı anlatılır (XXIX, 14), ancak gemisinin Cudi dağına oturduğundan sonraki yaşamından söz edilmez. (→ NUH SURESİ, NUH'UN GEMİSİ.)

—Telm. *Nuh deyip peygamber dememek,* kanı, düşünce ve savundukların değiştirmeyen, söylediklerinde direnen kimseler için kullanılır. || *Nuh nebiden kalma,* çok eski, modası geçmiş şeyler için kullanılır. || *Ömr-i Nuh* → ÖMÜR. || *Sefine-i Nuh* → SEFİNE.

Nuh suresi, Kuran'ın 71. suresi. 28 ayettir. Mekke'de inmiştir. Nuh peygamberden söz edildiğinden bu adla anılır.

Surede Nuh'un peygamber olarak görevlendirilişi, halkını Tanrı'nın birliği inancına çağırışı; ancak halkın Ved, Suva, Yegus ve Nesr adlı putlara tapınmayı sürdürmesi üzerine tufan olayında yok edilişi anlatılır.

Nuh'un gemisi, Nuh peygamberin kendisine inananlarla birlikte tufandan kurtulmak için yaptırdığı gemi. Kuran'da ve Tevrat'ta verilen bilgilere göre Nuh'un halkının Tanrı'ya inanmayıp putlara tapması, kötülüklerde direnmesi ve peygamberin sayısız uyarısına aldırmaması üzerine Allah Nuh'a çok büyük bir kasırga (tufan) olacağını bildirerek bir gemi (fülk) yapmasını ve onunla tufandan kurtulmasını emretti. "Nuh gemiyi yaparken halkının inkârcı ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı" (Kuran, XI, 37-38). Geminin yapılması tamamlandığında Nuh kendisine inananlarla, bir erkek bir dişi olmak üzere öteki canlıları da ge-

miye aldı. Ardından, büyük bir tufan koptu. Gemi, korkunç dalgalarla boğuşmasına karşın Allah onları korudu. Geminin dışında kalan bütün inkârcılar kötülüklerinin cezasını boğularak buldular. Bunlar arasında Nuh'un kendisine inanmayan oğlu da vardı. Dağlar boyunca yükselen dalgalar arasında yüzen gemi, Allah'ın yardımıyla esenlik içinde Cudi dağının tepesine oturdu; fırtına dindi, sular çekildi (Kuran, XI, 37-44).

Nuh'un gemisinin boyutları hakkında Kuran'da ve öteki güvenilir islam kaynaklarında bilgi yoktur. Tevrat'taki bilgiler Kuran'dakilere göre daha ayrıntılıdır.

Kuran'da geçen *fülk* (gemi) sözcüğü islam edebiyatında *fülk-i nuh* (Nuh'un gemisi), *fülk-i selalet* (kurtuluş gemisi), *fülk-i inayet* (yardım gemisi), *fülk-i elfaz* (sözler gemisi) gibi birçok edebiyat teriminin doğmasına yol açtı.

NUH, X. yy.'da saltanat sürmüş samani hükümdarlarından ikisinin adı: NUH I (Ebu Muhammet bin Nasır) [öl. 954]. Harizm'de başkaldıran Abdullah'a karşı savaştı. Horasan valisi Ebu Ali'yi Rey'de hüküm süren Rüknüddevle'nin üstüne yürümeye ikna etti. Rey'in ele geçirilmesinden (941) bir süre sonra, amcası İbrahim tarafından tahttan indirilince Semerkand'da yaşamak zorunda kaldı. 947'de İbrahim'le tutuştuğu savaşta onu yenip gözlerine mil çektirtti ve Buhara'yı alarak yeniden hükümdar oldu. Aynı yıl, Ebu Ali'yle de savaşıp onu Harcang'da yenilgiye uğrattı. Daha sonra ilişkilerinin düzelmesi üzerine Ebu Ali'yi güvenliği sağlamak üzere Horasan'a gönderdi; —NUH II (Ebül Kasım bin Mansur) [964-997]. Ölen babasının yerine 977'de tahta çıktı. 982'de Horasan valisi Simcur'u azledip yerine Ebülabbas Taş'ı atadı. Ancak samani ordusunun Büveyhiler karşısında bozguna uğraması üzerine Ebülabbas öldürüldü. Yeniden Horasan valisi olmak isteyen Simcuk'un ölümünden (989) sonra yerine geçen oğlu Ebu Ali, Buğra Han'la anlaşarak Nuh'un ordusunu yendi. Daha sonra memluklu Faik'le anlaştı. Nuh da gazneli Sebük Tigin'in yardımıyla Ebu Ali'yi yenilgiye uğrattı. Cürcan emiri, Ebu Ali'nin affedilmesi için aracı oldu. Ancak Buhara'ya gelmesine izin verilen Ebu Ali adamlarıyla birlikte hapse atıldı. Faik, Semerkand valisi oldu. Nuh'un ölümünden sonra tahta oğlu Ebulharis Mansur geçti.

NUH Seyyit Mehmet → SEYYİT NUH.

NUH BİN ABDÜLMENNAN, türk hekim (öl. İstanbul 1707). Resmo'nun alınmasından sonra müslüman olan giritli bir rum ailesinden geliyordu. Tıp alanındaki başarıları kısa sürede duyuldu ve Ahmet III döneminde cerrahbaşı oldu (1673). Daha sonra reisületibbalığa yükseldi (1694) ve Rumeli payesi aldı. En önemli yapıtı, ilaçla tedavi yöntemlerinden söz eden *Akrabadin*'dir.

Nuh'un gemisi
Hafız divanı'nın bir elyazmasını süsleyen minyatür (1590'a doğr.)
Freer Gallery of Art, Smithsonion Institution Washington

NUHA a. (ar. *nuḫāᶜ*). Esk. anat. Omurilik. (*Nuha-yı şevki* de denir).

NUHAME a. (ar. *nuḫāme*). *Esk.* Balgam.

NUHAS a. (ar. *nuḫās*). *Esk.* **1.** Bakır. —**2.** Bakır para.

NUHASİ sıf. (ar. *nuḫās* ve *-î*'den *nuḫāsî*). *Esk.* Bakırla ilgili; bakırdan yapılmış.

NUHAŞŞE, Halep'in G.'inde kurulan ve kralı bir konfederasyonun başkanı olan hurri krallığı. Tutmosis III'ün fethi dışında (İ.Ö. 1471) Mitanni'ye bağlı olan Nuhaşşe İ.Ö. XIV. yy.'da Hititler'in boyunduruğu altına girdi, Mursilis II Nuhaşşe'nin ayaklanmasını bastırdı, bölgeyi yakıp yıktı. Hattuşili III Urhi Teşup'u (Mursilis III) buraya sürgün etti.

NUHAT a. (ar. *nuḫat*). *Esk.* Hıçkırma, hıçkırık.

NUHAT çoğl. a. (ar. *nāḥî*'nin çoğl. *nuḥāt*). *Esk.* Dilbilgisiyle uğraşanlar, nahiv bilginleri.

NUHBE a. (ar. *nuḫbe*). *Esk.* Seçilmiş olan, seçkin kimse ya da şey: *Nuhbe-i amal* (emellerin en önemlisi, ideal).

Nuhbe ya da **Nuhbe-i Vehbi,** Sümbülzade Vehbi'nin manzum arapça-türkçe sözlüğü (1799; ilk bas. 1805). Yazar, yapıtını farsça-türkçe sözlüğü *Tuhfe-i Vehbi'* nin gördüğü ilgi üzerine kaleme alarak Selim III'e sundu. Arapça öğretiminde uzun süre kullanılarak birkaç kez basılan yapıta Yayaköylü Ahmet Reşit Efendi'nin şerhi vardır (1843).

NUHİ sıf. (öz. a. *Nūḥ* ve ar. *-î*'den *nūḥî*). *Esk.* **1.** Nuh peygamberle ilgili. —**2.** Çok eski.

NUHKÖY, Afyonkarahisar ilinin Sincanlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde, 2 545 nüf. (1990). Belediye.

NUHRE a. (ar. *nuḫre*). Esk. anat. Kemik dokusunun çürümesi.

NUHUSET, -ti a. (ar. *nuḫūset*). *Esk.* Uğursuzluk: *"Düşübdür ılduzum düşkün sitâremde nuhûset var"* (Fuzuli, XVI. yy.).

NUHUST ya da **NUHUSTİN** sıf. (fars. *nuḫust, nuḫustin*). *Esk.* Birinci, ilk: *"Dil -mekmen-i gayb ü havâ-i aşk-ı nuhustîn incilâ / Hem cevher-i feyyâz-ı gül hem akl-ı evveldir bana"* (Namık Kemal, XIX. yy.).

NUHUSTZAD ya da **NUHUSTZADE** sıf. (fars. *nuḫust* ve *zad, zade*'den *nuḫust -zad, nuḫust-zāde*). *Esk.* İlk doğan, önce doğmuş olan.

NUJOMA (Sam), namibyalı siyaset adamı (Ongandjera, Ovambo bölgesi, 1929). Bir işçiyken 1959'da Ovambo People's Organization'a girdi. Ertesi yıl SWAPO başkanı oldu. 1966'da sürgüne gönderilen Nujoma, ancak 1989 yılında Namibya'ya döndü. 1990'da Namibya'nın bağımsızlığını ilanının ardından devlet başkanı seçildi (21 mart 1990).

NUK a. (fars. *nūk*). *Esk.* **1.** Kuş gagası. —**2.** Okun ucu, temren. —**3.** Sivri, gaga biçiminde olan şey: *"Kangı hûnî sen gibi cellâda olmuştur esîr / Kangı cellâdın kılıcı nûk-ı müjgânınca var"* (Fuzuli, XVI. yy.).

NUKABA çoğl. a. (ar. *nakîb*'in çoğl. *nuḳabā'*). *Esk.* **1.** Bir tekkede şeyhin yardımcısı olan en eski ve yaşlı kimseler. —**2.** Kabile ya da kavim reisleri.
—Tasav. Rical ül-gayb (gayb erenleri) içinde bir kesim. (Tasavvuf inancına göre kutup* ya da gavs* denilen tasavvuf ulusuna bağlı olan nukaba, tanrısal sırları bilen ermiş ve gizemli kişilerdir.)

NUKAT çoğl. a. (ar. *nokta*'nın çoğl. *nuḳāt, nukat*). *Esk.* Noktalar.

NUKAVE → NEKAVE.

NUKBE a. (ar. *nuḳbe*). *Esk.* **1.** Renk. —**2.** Pas. —**3.** Delik. —**4.** Yol.

NUKL a. (ar. *nuḳl*). *Esk.* Çerez, meze.

-NUKLEUS → NÜKLE (O)-.

NUKRAŞİ PAŞA (Mahmut Fehmi EN-), mısırlı siyaset adamı (İskenderiye 1888 - Kahire 1948). Vefd bünyesinde mücadele ettikten sonra Sa'adi partisi'ne girdi (1938). 1945'te Başbakan oldu, Mısır'ın Arap birliği'ne katılmasını, Büyük Britanya'nın Delta ve Kahire'den çıkmasını (1947) sağladı. Müslüman kardeşler'in bir üyesi tarafından öldürüldü.

NUKRE a. (ar. *nuḳre*). *Esk.* Külçe durumunda bulunan gümüş: *Nukre-i ham* (işlenmemiş gümüş).
—Esk. anat. Ense çukuru.
—Nümism. Osmanlılar tarafından bastırılan ilk gümüş paralara verilen ad.

NUKUALOFA, Tonga'nın başkenti, Tongatapu adasında; 21 283 nüf. (1986).

NUKU-HİVA, Markiz adalarının en büyük adası, 482 km²; 2 100 nüf. (1988). Takımadanın K.-B.'sında bulunan bu adanın dağlık yüzey şekli, denizin istilasına uğramış eski kraterlerden oluşan derin koyları (Taiohae), yanardağ etkinliklerinin sonucudur.

NUKUL çoğl. a. (ar. *naḳl*'den *nuḳūl*). *Esk.* Anlatılan hikâyeler, rivayetler.

NUKUS, Özbekistan'da kent, Karakalpak özerk bölgesinin merkezi, Amu Derya deltasının başında; 169 000 nüf. Metalürji. Otomobil yapımı. Tarım makineleri. Yapı gereçleri. Besin sanayisi.

NUKUŞ çoğl. a. (ar. *naḳş*'ın çoğl. *nuḳūş*). *Esk.* Nakışlar, resimler, bezemeler: *"Bu gözyaşıyla silinmiş nukuş-ı hasretten / bakıb çıkarmağa say eylerim de bir mana"* (Tevfik Fikret).

NUKUT çoğl. a. (ar. *naḳd*'in çoğl. *nuḳūd*). *Esk.* Paralar, nakitler: *Fıkdan-ı nukud* (para darlığı).
—İsl. huk. *Nukud-u mevkute*, vakfolunan paralar.
—Nümism. Belgelerde altın ve gümüş para yerine kullanılan terim. || *Nukud-ı mağşuşe*, Abdülmecit döneminde dolaşımda bulunan düşük ayarlı paralara verilen ad.

NUKZ → NİKZ.

NUL a. (fars. *nūl*). *Esk.* Kuş gagası.

NULİPAR sıf. ve a. (fr. *nullipare*'dan). Kad. hast. Hiç doğurmamış kadına denir.

NULLARBOR ovası, Avustralya'da çöl bölgesi. Batı Avustralya ile Güney Avustralya'nın güney-batı'sı arasında uzanır.

NULLİFİCATİON a. (amerikanca *nullification*). Tar. Bir ABD eyaletinin, Anayasa'ya aykırı ilan ettiği bir federal yasanın uygulanmasını kendi toprakları üzerinde askıya alma işlemi.
—ANSİKL. Nullification hakkı ilk kez olarak Kentucky ve Virginia'da, yabancılar ve ayaklanmalar üzerindeki yasalara karşı Jefferson ve Madison tarafından kullanıldı (1798-99). 1809-1815 arasında Yeni İngiltere eyaletleri Avrupa'yla ticareti yasaklayan yasaları askıya aldılar. 1832'de Güney Carolina, Federal Kongre'nin onayladığı gümrük tarifelerini yürürlükten kaldırdı ve iç savaştan söz etti. Başkan Jackson'ın kararlılığı ve bir uzlaşma hazırlanması bunalıma son verdi. Ancak 1832 örneği 1860-61 iç savaşı'nı haber veriyordu.

NULLİPORA a. Paleont. Hayvansal organizmalardan MİLLEPORA'ya (MADREPORLAR) karşıt olarak kalkerli suyosunlarının eski adı.

NUMAN a. (ar. *nuᶜmān*). *Esk.* Kan.
—Esk. bot. *Numan-ı berri, numan çiçeği* ya da *şakayık-un-numan,* gelincik.

NUMAN → HACI BAYRAM VELİ.

NUMAN AĞA Tanburi, türk besteci (İstanbul 1750 [?] - *ay. y.* 1834). Enderun'

da yetişti. Daha sonra burada tanbur öğretmenliği yaptı. Selim III ve Mahmut II dönemlerinin en ünlü şarkı ve saz eseri bestecilerinden olan Numan Ağa, padişah musahipliğine değin yükseldi. Günümüze 59 şarkı, 1 beste, 1 yürüksemai, 6 peşrev ve 6 sazsemaisi ulaşabildi. Bestenigâr ve şevkefza peşrevleri, türk çalgı müziğinin en seçkin parçaları arasındadır. Ünlü şarkıları: *Değilsem de sana lâyık efendim* (saba), *Ben sözüne bağlamam bel* (hicazkâr), *Eyle kerem uşşakına ağlatma aman* (hisarbuselik).

NUMAN BİN BEŞİR EL-ENSARİ, emevi vali (622-648). Osman'ın öldürülmesinden sonra halife olan Ali'ye biat etmeyerek Sıffin savaşı'nda Muaviye'yi destekledi. Ali yanlılarının elinde bulunan Ayn üt-Temr'i kuşattıysa da kenti alamadı. Yezit zamanında valilik görevini sürdürmesine karşın, Yezit'in ölümünden sonra onun muhalifi olan Abdullah bin Zübeyr'le işbirliği yaptı. Bu yüzden Yezit yanlılarını kızdırdı. Onlarla tutuştuğu bir savaş sırasında öldürüldü.

NUMAN BİN EBU ABDULLAH, Kadı el-Numan da denir, ismaili mezhebinin ileri gelenlerinden, arap fıkıh bilgini (Kayrevan ? - Kahire 974). Mısır'da fatımi halifelerinin hizmetinde çalıştı. Kadılık mesleğinin en yetkili makamına kadar yükseldi. Daha sonra kadilkuzat adı verilen bu makama oğulları Ali ve Muhammet getirildi. *Esas üt-tevil, Tevil üd-da'aim, Şerh ül-ahbar, el Mecalis ve'l-musayerat* gibi yapıtları ismaili bilginlerinin kaynak kitapları arasındadır. Fatımi halifesi İmam el-Muiz ile birlikte *Da'aim ül-islam* adlı resmi kanun külliyatını meydana getirdi. Din konuları yanında felsefe, tarih konularıyla da ilgili 22 yapıtı günümüze ulaştı.

NUMAN BİN EL-MUNZIR, Hire hükümdarı (öl. 613). Munzır'ın oğlu; babasının ölümünden uzunca bir süre sonra sasani hükümdarının desteğiyle tahta çıktı. Hıristiyanlığı kabul ettiği için İran'a çağrılarak işkenceyle öldürüldü. Onun ölümü ile de Lahmi sülalesi sona erdi.

NUMAN BİN HOCA AHMET, türk mimar (XIV. yy.). Karamanoğulları döneminin önemli mimarlarındandır. Karaman'daki Hatuniye medresesi (1381/1382) onun eseridir.

NUMAN BİN SABİT → EBU HANİFE.

NUMAN EFENDİ (Ebu Sehl Salihzade), türk tarihçi (XVIII. yy.). Eğinli olduğu, Mengli Giray'ın Kefe'deki sarayında ordu kadılığı (1737), kazaskerlik ve Manisa'da kadılık (1753) yaptığı biliniyor. En önemli yapıtı Kırım, Macaristan ve İran'da gördüklerini ve yaşadığı olayları anlatan *Tedbirat-ı pesendide*'dir.

NUMAN EFENDİZADE (Mehmet Esat) → ESAT EFENDİ Mehmet.

NUMAN MAHİR BEY → MAHİR BEY.

NUMAN PAŞA, türk yönetici (Girit ? - Konya 1758). Kefe beylerbeyliği (1732), vezir rütbesiyle Azak ve Bender kaleleri, İnebahtı muhafızlığı yaptı. Bir süre Bender seraskeri, daha sonra Anadolu valisi oldu (1738). Bu görevdeyken vezirliği geri alınarak Sakız adasına sürüldü. Ertesi yıl yeniden vezirliğe getirildi. Serasker, vali ve muhafız olarak hizmetlerini sürdürdü. 1757'de atandığı Konya valiliği sırasında öldü.

NUMAN PAŞA, türk yönetici (XIX. yy.). Mahmut II döneminde imrahorluk, kapıcılar kethüdalığı yaptı. Ahmet III'ün kızlarından Zübeyde Sultan'la evlendi (1845); Anadolu ve Rumeli'de valiliklerde bulundu. Gürcistan, sonra Şam seraskeri oldu. Rumeli valisiyken (1871) yaşlılığı nedeniyle görevden alındı.

NUMAN PAŞA (Süleyman), türk hekim (İstanbul 1868 - *ay. y.* 1925). Askeri tıbbiye'yi bitirdikten sonra Berlin'de iç hastalıkları dalında uzman oldu. Askeri tıbbiye'de müderrislik, ordu sağlık dairesi başkanlığı yaptı. İngilizler tarafından sürgün edildiği Malta'da iki yıl kaldıktan (1919 -1921) sonra Vakıf Gureba hastanesi başhekimliğine atandı.

NUMAN PAŞA Köprülüzade → KÖPRÜLÜ NUMAN PAŞA.

NUMAN UBEYD BİN YUSUF, artuklu mimar (XII. yy.). Cizre yakınlarındaki Dicle köprüsü'nün (1164/1165) mimarıdır.

NUMAN USTA, türk siyaset adamı (Dobruca 1885 - İstanbul 1934). Tophane askeri sanayi mektebi'ni bitirdikten sonra çeşitli askeri fabrikalarda çalıştı. İttihat ve Terakki cemiyeti'nin işçi adayı olarak İstanbul mebusu seçildi (1919). Meclis'in kapatılmasından sonra, İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. TBMM'nin ilk döneminde de işçi temsilcisi olarak yer aldı. Ölümüne değin Barut inhisarı av fişekleri fabrikası şefliği yaptı.

NUMANTİA. Tar. coğ. İspanya'da Keltiberler'in yaşadığı kent. Ele geçirilmesi hemen hemen olanaksız bir platodaydı. *Numantia savaşı* (İ.Ö. 143) öncesinde ve sonrasında Roma orduları buraya saldırdıysa da hiç bir sonuç elde edemedi. Kente İ.Ö. 134-133'te uzun bir kuşatma ve yöntemli bir abluka uygulayan Scipio Aemilianus, kenti yakıp yıktı. Günümüzde *Numancia*. Burada üst üste kurulmuş üç kentin izlerine rastlandı.

NUMA POMPİLİUS, Roma'nın ikinci efsanevi kralı (İ.Ö. 715'e doğr. - 672'ye doğr.). Din okulları kurarak, kutsal bir takvim hazırlayarak ve sabini tanrılarını Roma'ya sokarak Roma'nın dinsel örgütlenmesini gerçekleştirdiği ve büyülü bir gücü olduğu ileri sürülür. Bir mağarada nymphe Egeria'dan öğütler aldığını söylerdi. Roma'nın ilk yasa koyucusudur.

NUMARA a. (fr. *numéro*, ital. *numero*, lat. *numerus*). **1.** Bir şeyin, bir dizi içindeki yerini belirlemek, bekleme kuyruğundaki bir kimsenin sırasını saptamak ya da bir kimseyi, bir şeyi belirlemek için kullanılan sayı: *Sayfa numarası. Sigorta numaranız kaç?* **—2.** Bir şeyi, bir bütünü, bir varlığı kendisine verilen bir sayıyla ayırt etmeye yarayan sayı: *Oda numarası 2. Ataç sokak 6 numarada oturuyor. 5 numaraya kahvaltısını götürün.* **—3.** Bir şans oyununda sıra sayısı, bu sayının yazılı olduğu bilet ya da bir loto oyununda çekilişe katılma hakkı veren bilet: *7 numaraya oynamak. Kazanan numara.* **—4.** Bir telefonun açılmasını sağlayan sayılar bütünü; telefon numarası: *Lütfen numaranızı sekretere yazdırın, biz sizi sonra ararız.* **—5.** Bir öğrencinin bir sınav sonucunda aldığı not. **—6.** Gösteri salonlarında izleyicilerin oturacağı yerleri belirten sayı, bu sayıyı gösteren bilet: *Evet, numaralar! Sizin numaranız kaç?* **—7.** Bir gösteride, değişik hünerlere ya da aldatmacalara dayanan oyunlardan her biri: *İlginç bir numara. Yaptığı numaralarla seyircileri hayran bıraktı.* **—8.** *Arg.* Hile, düzen, oyun: *Biz bu bayat numaraları yutmayız. Bırak bu numaraları.* **—9.** *Numara yapmak, numara çekmek*, gerçekte olmamış bir şeyi olmuş gibi göstererek karşısındakini aldatmaya çalışmak (arg.). || *Numaradan*, yalancıktan, sahte bir davranış olarak: *Numaradan hastalanmak.* || *(Birinin) numarasını vermek* → NOTUNU VERMEK. || *Bir numara*, bir alanda en iyi yeri elinde tutan kimse: *Teniste bir numara.*

—Ask. *Birlik numarası*, hizmet ya da savaş düzeninde bulunan bir orduyu oluşturan alt birliklere verilen numara. || *Yaka numarası*, yedeksubay, harp okulu, askeri lise ya da astsubay okulu öğrencilerinin apolet ya da yakaları üzerinde bulunan kişisel numaraları.

—Ayakkc. *Ayakkabı numarası*, bir ayakkabının, metre sisteminden farklı bir birimle ölçülen boyutunu belirten sayı. (Ayakkabı numaraları, genellikle tüm Avrupa ülkelerinde iki birime göre ölçülür: 6,666... mm'ye karşılık gelen *fransız numara birimi* ve parmağın 1/3'üne ya da 8,466 mm'ye karşılık gelen ve bazen yanlış olarak *amerikan numara birimi* de denen *ingiliz numara birimi*. Bu birimler farklı iki numara sisteminin temelini oluşturur. Ayrıca, uluslararası bir standartlaştırmaya yönelik çalışmalar da vardır.)

—Berber. Makineyle yapılan tıraşlarda, saç uzunluğunu belirten ölçü birimi (sıfır, bir, iki, üç numara).

—Çamaşır san. Örgü makinelerinde kullanılan iğnelerin sıklığını belirtmeye yarayan ölçü birimi. (İğnelerin inceliğini, kullanılacak ipliğin numarasını ve bu verilere göre elde edilen örgünün metre kare başına kütlesini koşullandırır. Makine tiplerine göre, yatak üzerinde ölçülen numara, 25,4 mm'lik mir ingiliz parmağı [ingiliz numarası, E], 1,5 ingiliz parmağı [Cotton numarası, gge], 2 ingiliz parmağı [Rachel numarası, ER] vb. üzerinde bulunan iğne sayısını ya da tersine 10 iğnenin kapladığı alanı mm olarak [Dubied numarası] ifade eder.)

—Denizc. Yatçılıkta, yarış yatlarının yelkenlerinin üst bölümüne yazdırmak zorunda oldukları sayılar. || *Bir geminin numarası*, bir geminin uluslararası işaret bayraklarıyla belirtilen adı. || *Yelken numarası*, bir yatın, uluslararası serilerden hangisine ait olduğunu belirten numara. (Yatın ulusunu gösteren bir harfin üzerine yerleştirilir ve bunu, yatın numarasını belirten sayı izler.)

—Giy. Bir giyim eşyasının ya da aksesuarının (kemer, şapka, eldiven, gömlek) uygun boyutu.

—Nalbantl. Nalın boyutlarına göre ölçüsü. (Türkiye'de 4 ile 12 numaralar arasında olmak üzere 9 boy nal kullanılmaktadır.)

—Opt. *Gözlük camı numarası*, optik gücü, diyoptri cinsinden gösteren numara.

—Sirk. Bir sirk cambazı tarafından gerçekleştirilen gösteri.

—Spor. *Sırt numarası*, bazı spor karşılaşmalarına katılan sporcuların formalarına takılan ve üzerinde sıra numarası yazılı olan kumaş parçası.

—Teknol. *Elek numarası*, ince bir elek bezinde, doğrusal parmak başına düşen göz sayısı. (Elek numarası 200 olan bir elekte, doğrusal parmak başına 200 göz düşer, yani göz açıklığı 0,074 mm'dir.) [MESH de denir.]

—Tekst. Bir ipliğin kalınlığını belirten sayı.

—Telekom. *Numara çevirme*, uygun bir düzenek (döner kadran, klavye vb.) yardımıyla, bir çağrı ya da abone numarasını oluşturma ve gönderme. || *Numara çevirmek*, istenen bir abone numarasını, genellikle bir çağrı kadranı ya da tuşlu bir klavyeden yararlanarak oluşturmak. || *Numara kadranı* ya da *klavyesi*, önceden belleğe aktarılmış çağrı numaralarını otomatik olarak oluşturmak üzere bir telefon cihazına ya da başka bir aygıta bağlanmış düzenek. || *Çağrı numarası, abone numarası*, hat abonesi gibi bir istasyona tahsis edilen ve bu istasyonla bağlantıyı gerçekleştirmeye olanak veren otomatik santrallara kumanda etmeye yarayan karakterler, çoğu kez de sayılar dizisi.

NUMARACI sıf. ve a. *Tkz.* Sahte, aldatıcı davranışlarda bulunmayı alışkanlık edinmiş kimse için kullanılır.

NUMARALAMA a. **1.** Bir şeyin üzerine numara ya da bir sıralama işareti koyma. **—2.** Bir elyazmasının, bir kitabın, koçanlı defterin vb. sayfalarına ya da yapraklarına numara verilmesi.

—Tekst. İpliklerin kalınlığını, birim uzunluğa karşılık gelen ağırlıkla (direkt numaralama) ya da birim ağırlıktaki uzunlukla (endirekt numaralama) belirlemeyi sağlayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hayvc. Numaralama hayvanların kime ait olduğunu belirlemek için başvurulan bir yoldur. Bunun için her hayvana bir numara ya da karakteristik bir işaret vurulur. İşaret genellikle, üzerinde iğneler bulunan ve kıkırdağı delmeye yara-

yan bir pense yardımıyla kulağa uygulanır (numaralama pensesi); pense kaldırıldıktan hemen sonra her iğne deliği özel bir mürekkeple boyanır. Bu yöntem hayvanların kesin olarak tanınmasını sağlar, ama gene de ancak donu ya da mukozaları siyah olmayan hayvanlara uygulanabilir.

—Tekst. Eskiden, maddelere ve bölgelere göre değişen numaralama sistemleri kullanılıyordu: örneğin, pamuk sistemi, Fransa'da 500 gramlık ipliğin kilometre olarak uzunluğunu belirtirken, Büyük Britanya'da temel uzunluk, 453 gramlık (bir ingiliz libresi) bir kütle için 840 yardaydı. Kıta Avrupası'nda bu sistemlerin yerini, temel uzunluğu kilometre, kütlesi ise kilogram olan metrik numara almıştır. Son yıllarda ise, teks numaralaması denilen yeni bir sistem uluslararası alanda gelişti. Ondalık, metrik ve direkt olan bu sistem 1 000 m'lik ipliğin kütlesini kilogram olarak verir. Lifler için desiteks, hazırlık şeritleri için kiloteks kullanılır.

İplikleri numaralama, numarası ya 1 000 g ağırlığındaki ipliğin uzunluğunu ifade eden metrik numaralamayla, ya 9 000 m uzunluğundaki ipliğin ağırlığını gram olarak ifade eden denye sistemiyle ya da 1 000 m uzunluğundaki ipliğin kütlesini gram olarak ifade eden teks sistemiyle gerçekleştirilir; Türkiye'de birim uzunluğa karşılık gelen teks ve denye sistemlerinin yanı sıra birim ağırlığa karşılık gelen metrik sistem de kullanılır.

NUMARALAMAK g. f. *Bir şeyi numaralamak*, onu sırasını gösteren bir numarayla belirtmek, ona bir kimlik numarası vermek: *Bir dosyadaki belgeleri numaralamak.*

—Tekst. *İplikleri numaralamak*, ipliklerin kalınlığını saptamak, numarasını belirlemek.

◆ **numaralanmak** edilg. f. Numaralamak eylemine konu olmak: *Sayfalar numaralandı mı? Koltuklar numaralandı, artık karışıklık olmaz.*

NUMARALANMA a. Numaralanmak eylemi.

—Huk. *Binaların numaralanması* → BİNA.

NUMARALANMAK → NUMARALAMAK.

NUMARALI sıf. **1.** Numaralanmış, bir numara ile belirlenmiş olan şey için kullanılır: *Numaralı yerler satılmıştır.* **—2.** *Sayı sıf. + numaralı*, belirtilen sayıyla gösterilen bir numarası olan: *10 numaralı daire. 1835 numaralı dosyada kayıtlı evrak.* **—3.** Bozuk bir gözün görme gücünü artıracak nitelikte olan gözlük ya da gözlük camı için kullanılır: *Numaralı gözlük.* **—4.** *Bir numaralı, iki numaralı vb.*, bir alanda değerine, önemine göre ön sırada bulunan kimse için kullanılır: *Partinin iki numaralı adamı.*

NUMARASIZ sıf. **1.** Numarası olmayan, numaralanmamış: *Koltuklar numarasızdır, istediğiniz yere oturabilirsiniz.* **—2.** Gözün görme gücünü artırma özelliği olmayan gözlük ya da gözlük camı için kullanılır: *Gözlüğüm numarasız, güneşten korunmak için takıyorum.*

NUMARATÖR a. (fr. *numéroteur*'den) Numara basmaya yarayan aygıt. (Baskı kalıbına yerleştirilen otomatik numaratörler, üzerlerinde kabartma halinde ve ters olarak yer alan rakamların mürekkepli baskılarını kâğıda aktaran küçük sayaçlardır.)

—Şapkac. Bir şapkanın başın şekline tam uymasını sağlamaya yarayan, araları genişleyip daralabilen küçük latalardan oluşan alet. ‖ İki bölümlü bir küreden oluşan ve bir şapkayı büyütmeye yarayan alet.

NUMAZU, Japonya'da kent. Honşu adasında (Şizuoka ili). Suruga koyu kıyısında; 211 731 nüf. (1990). Makine sanayileri. Tekstil sanayisi. Sayfiye merkezi.

NUMEİSTER ya da **NEUMEİSTER** (Johann), XV. yy.'da yaşamış alman basımcı. Özellikle, 1472'de Foligno'da (Umbria) Dante'nin ilk baskısını yaptı ve 1480' de Albi'de Torquemada kardinalinin *Meditaciones* adlı yapıtını bastı.

NUMEN a. (ilahi irade anlamında lat. sözc.). **1.** Antik. Roma dininde bir tanrının görünmeyen varlığı ve çoğunlukla tanrının kendisi. **—2.** Din tar. Herbert Jenkins Rose'un en ilkel kutsallık biçimine verdiği ad.

NUMEN a. (fr. *noumène*, alm. *Noumenon;* yun. düşünülen şey anlamına gelen *noumena*'dan). Fels. Kant'ta, duyulur sezgi nesnesi olan *görüngü*'nün tersine, duyulur olmayan bir sezgiye karşılık düşen anlık nesnesi.

—ANSİKL. Kant şöyle der: "Duyulur imgelere, kategorilerin birliğine göre düşünülmüş nesneler olmaları bakımından, görüngü *(phaenomena)* adı verilir. Ancak yalnızca anlık nesneleri olan ve bir duyulur sezgiye verilmemekle birlikte, anlık nesneleri olarak bir sezgiye verilebilen (dolayısıyla "zekâ sezgisinin karşısında" olan) şeylerin varlığını kabul edersem, bu şeyleri de numen *(intelligibilia)* olarak adlandırmak gerekir" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 1, 2).

NUMENİA a. Gökbil. ve Kronol. NEOMENİA'nın eşanlamlısı.

NUMENİOS, lat. **Numenius,** yunan filozof (Apameia İ.S. II. yy.). Plotinos'un yetişmesinde önemli bir rol oynadı. Yapıtlarından günümüze ancak, *Peri tagathu* (İyi üzerine) adlı incelemesinden ve *Peri aphtharsias psykhes* (Ruhun ölümsüzlüğü) adlı yapıtından parçalar kaldı. Numenios, Platon'da doğu bilgeliğini bulmaya ve onun felsefesiyle Musa'nın öğretisi arasında bağlantı kurmaya çalıştı. Bir demiurgos'a atfettiği dünyanın yaratılışından özenle ayırdığı bir aşkınlığın varlığını, yani düşünen insan ruhlarını yaratan bir Tanrı'nın varlığını savundu. İnsanda, biri tanrısal, ötekiyse düşünme yeteneğinden yoksun ve ilk günahın izlerini taşıyan maddi dünyadan gelen, iki ruh olduğunu ileri sürdü.

NUMERİANUS (Marcus Aurelius) [öl. 284], Roma imparatoru (283-284). Carus' un oğlu ve Carinus'un kardeşi. Bilgili ve iyi bir şairdi, ama hasta olduğu için ancak dokuz ay hüküm sürebildi. Praetorium valisi olan kayınpederi Arrius Aper tarafından öldürüldü.

NUMERUS. Esk. Rom. Bir müfrezeyi, askeri bir birliği belirten latince sözcük. Numeruslar yerli birliklerden oluşan düzenli lejyoner kadrolarının dışında kurulmuş birliklerdi. Geç İmparatorluk döneminde numerus sözcüğü, lejyonlar da içinde olmak üzere tüm askeri birlikleri belirtmekteydi.

NUMERUS CLAUSUS ("sayısı sınırlı" anlamında lat. deyim). Bir yasaya ya da yetkili bir makam tarafından verilmiş bir karara uygun olarak, herhangi bir yarışmaya, göreve ya da mevkiye alınacak insan sayısını sınırlama.

NUMİDİA ("Numidialılar ülkesi"). Tar. coğ. Kuzey Afrika'da bölge. Eski zamanlardan başlayarak ülke, siyasal açıdan çeşitli krallıklar arasında paylaşılmıştı. (→ NUMİDİALILAR.) Roma egemenliğine girince, önce *Africa nova* adıyla bir il oldu; sonra, *Numidia* coğrafi adını alarak Afrika iline bağlandı. Septimius Severus döneminde *Numidia ili* adıyla bağımsız bir il haline geldi.

Romalılar döneminde tarım geliştirildi, Doğu Numidia'da sulama ağı düzenlendi, kentleşme yaygınlaştı (Cuicul [Cemile], Thamugadi [Timgad]), üniversiteler (Cirta, Theveste [Tébessa] açıldı. Numidia, I. yy.'da Tacfarinas yüzünden karışıklıklar içinde kaldı; III. yy.'da Diocletianus Numidia'yı iki ile ayırdı. Constantinus zamanında bu iki il yeniden birleşti ve başkent Cirta'ya Konstantin adı verildi. II. yy.'da hıristiyanlaşan, ama manici edebiyatın etkisinde kalan (IV. yy.'ın başı) Numidia'da, 340'a doğru, donatusçuluk yaygınlaştı. İç karışıklıklar Geiserich'in ve Vandallar'ın (429; ilin yalnızca bir bölümünü ele geçirdiler) ülkeyi ele geçirmesini kolaylaştırdı. İustinianos Afrika'yı fethettikten sonra (533 -534), Numidia'nın büyük bölümünü dört *praesides* halinde yeniden örgütledi. 535'te Numidialılar ayaklandılar ve 565'te İustinianos ölünce Afrika'da Bizanslılar'ın gücü iyice azaldı. Bu tarihlerden sonra Numidia arap istilalarına uğradı.

NUMİDİALILAR, lat. **Numidae,** yun. **Nomades.** Tar Moritanya ve Kartaca ülkesi arasında, özellikle göçebelerden oluşan ve Numidia'ya adını veren mağribli halk. Numidialılar'ın varlığı, ancak İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak Roma'yla kurdukları ilişkiler sayesinde ortaya çıktı. O sırada Numidialılar, B.'da geniş Masesiller krallığı'nı (bu krallığın D.'da Ampsaga [Rummel] ve B.'da Muluya ile sınırlı olduğu sanılmaktadır) ve D.'da Masiller krallığı'nı (bugünkü Konstantin bölgesinin doğu bölümü) kurmuşlardı. Süvarilerinin ünü Romalılar'ı ve Kartacalılar'ı onlarla dostluk kurmaya yöneltti. Prens Naravas, Hamilkar'ın paralı Kartaca askerlerinin ayaklanmasını bastırmasına yardımda bulundu (İ.Ö. 239-237). Masiller'in kralı, Scipio'nun bağlaşığı ve Kartaca'nın düşmanı olan Masinissa*, Batı'daki toprakları ve Cirta*'yı ele geçirdi ve burayı başkent yaptı (İ.Ö. 203); Roma'nın desteğinden yararlanarak topraklarını genişletti. Masinissa ölünce (İ.Ö. 148), Scipio Aemilianus iktidarı üç oğlu arasında paylaştırdıysa da bunlardan ikisinin ölmesi üzerine Micipsa'nın (148 -118) kazandığı güç Roma'yı kaygılandırdı ve Roma, Micipsa'yı krallığı iki oğlu Adherbal ve Hiempsal I ile yeğeni Jugurtha* ya bölünmez mülk olarak devretmek zorunda bıraktı. Bunun üzerine Roma bir paylaştırma önerdiyse de Jugurtha tüm Numidia'yı (116) ve Cirta'yı (112) ele geçirerek Cirta'daki romalı tüccarları öldürttü. Roma da çetin savaşlara girişerek Numidia'yı istila etti. Jugurtha tutsak edildi (105). Moritanya kralı ve Marius'un bağlaşığı olan Bocchus, Batı Numidia'nın bir bölümünü alırken, ülkenin doğu bölümü Batı Numidia ve Doğu Numidia olarak iki krallığa bölündü. Thapsus'tan (46) sonra Sezar, bu krallıkları ortadan kaldırdı. Bunun üzerine Numidia, B.'da romalı bir serüvenci olan Sittius'a verilen ve Moritanya'dan Ampsaga'yla ayrıldığı ve İ.Ö. 44'ten başlayarak *Africa nova*'ya bağlandığı sanılan krallık, D.'daysa kısa sürede eski Numidia krallığı'nın sınırlarına ulaşan ve bilinmeyen bir tarihte *Africa vetus*'la (Kartaca bölgesi) birleşerek Afrika senatörlük ya da prokonsüllük eyaleti durumuna gelen (İ.Ö. 27) *Africa nova* olmak üzere, ikiye bölündü.

NUMİDİDAE a. Zool. BEÇTAVUĞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

NUMİTOR, efsanevi Alba kralı. Procas' ın oğlu. Rhea Silvia'nın babası. Kardeşi Amulius tahtı gaspedince, yerine, Amulius'un Tiber kıyısında terk ettiği torunları Remus ve Romulus geçti.

NUMMUS, Roma İmparatorluğu döneminde basılmış bir tunç parayı ya da Bizans İmparatorluğu dönemine ait bir bakır parayı belirten latince sözcük. Follisin 1/40'ı değerindeydi.

NUMUNE a. (fars. *nümûne*). Bir bütüne özgü nitelikleri kendinde taşıyan parça; örnek: *Çantasında pazarladığı malların numunelerinden başka bir şey yoktu.*

—Esk. Numune-i imtisal, örnek alınacak şey.

—Ger. day. ÖRNEK'in eşanlamlısı.

—Huk. *Numune üzerine satış* → SATIŞ.

—Mad. oc. *Sistemli numune alma*, gözle kestirmenin yeterli olmadığı durumlarda mineral kuşağının niteliğini ve sınırlarını değerlendirmek için kullanılan yöntem.

NUMUNEGÂH a. (ar. *numūne* ve fars. *-gâh*'tan *numūnegâh*). *Esk.* Örneklerin sergilendiği yer. (fr. *vitrine* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

NUMUNEHANE a. (ar. *numūne* ve fars. *ḫāne*'den *numūne-ḫāne*). *Esk.* Örnek parçaların saklandığı yer; müze.

Numune-i edebiyat-ı osmaniye, Ebüzziya Tevfik'in Rodos adasında sürgün bulunduğu sırada hazırladığı (1875) düzyazı antolojisi (1879; öteki baskıları 1885, 1889, 1890, 1911). Sinan Paşa, Fuzuli, Naima, Kâni, Âkif Paşa, Mütercim Âsım, Şinasi, Ziya Paşa, Büyük Reşit Paşa, Namık Kemal gibi şair, dilci, tarihçi, gazeteci ve devlet adamlarının yazılarından örnekler verir. Tanzimat'tan sonra oluşan zengin içerikli, kolay anlaşılır düzyazı yeniliğini savunur. Öteki yazarlardan daha geniş yer ayrılan Namık Kemal bu yeniliğin yetkin örneği olarak gösterilir. Yapıtta her yazar için bir değerlendirmeyle kısa hayat hikâyeleri de verilmiştir.

Numunei terakki → İSTANBUL LİSESİ.

NUMUNELİK sıf. ve a. Örnek olarak ayrılmış şey için kullanılır; örneklik, göstermelik.

◆ sıf. Kötü örnek olabilecek nitelikte bir kimse ya da şey için alay yollu kullanılır: *Numunelik bir adam. Numunelik resimler.*

NUN a. (ar. *nūn*). **1.** Arap abecesinin 26'ncı, osmanlı ve fars abecesinin 28'inci harfi. Ebcet hesabında 50 sayısının karşılığıdır. **—2.** Arap takviminde ramazanı gösterir.

—İsl. Kuran'ın 68. suresinin başında yer alan ve bağımsız bir sözcük oluşturan harf. (Kuran'ın öteki surelerinin başlarında da geçen ve anlamları tam olarak bilinmeyen bu tür harflere (elif lâm mim, elif lâm elif râ, kaf, sâd, nun) *huruf-ı mukattaa* denir.

NUN a. (ar. *nūn*). *Esk.* **1.** Büyük balık. **—2.** *Zün-nun*, Yunus peygamber.

NUN ya da **NUU,** Mısırlılar'ın, dünyayı saran ve gelecekteki yaratılışın tüm öğelerini içeren temel suya verdikleri ad.

NUN burnu, Atlas okyanusu'nda Fas kıyısında burun, *uved Nun*'un (ya da Asaka) ağzı yakınında. Denize kıyısı olmayan İfni'nin (İspanya'ya bağlıdır) güney sınırını çizer.

Nun suresi → KALEM SURESİ.

NUNATAK a. (eskimoca sözc.). Jeomorf. İnlandsisler (örtü buzulları) alanında, buzul yüzeyi üstünde yükselen çoğunlukla sivri kayalık tepeler. (Buzul devrinde nunatakların bazı bitkiler için sığınak yeri olduğu sanılır.)

NUNÇAKU a. Japon kökenli bir tür zincirli topuz.

NUNEATON, Büyük Britanya'da (Warwickshire) kent, Birmingham'ın K.-D.'sunda: 67 000 nüf. Ortaçağ'dan kalma iki kilise. Müze (romancı G. Eliot'a ayrılan bölüm). Otomobil yapımı. Tuğlacılık. Tekstil (yün). Şapkacılık.

NUNES (Emmanuel), portekizli besteci (Lizbon 1941). 1964'te Paris'e yerleşti. Konservatuvarda Marcel Beaufils'in öğrencisi oldu. 1963-1965 arasında Darmstadt yaz kurslarını izledi. Ayrıca Köln'de Stockhausen ve Pousseur ile çalıştı. Yapıtlarında katı bir biçim disiplini görülür. Bunlar arasında, yaylılar üçlüsü için *Dereceler* (1965), büyük orkestra için *Eşikler* (1967), piyano için *Ateşle denizin duası n°1* (1969) ve *n°2* (1971) viyola, çello, bas klarinet, korangle, trombon ve 3 sentetizör için *Gece müziği* (1973), orkestra ve manyetik bant için *Ruf* (1977'de Royan'da seslendirildi), 42 karma ses için *Minnesang* ve yalnız keman için *Einspielung I* (1979), yalnız çello için *II* (1980) ve yalnız viyola için *III* (1981), orkestra için *Gece müziği II* (1981'de Donaueschingen'de seslendirildi), 2 orkestra için *Stretti* (1982); 6 çalgı grubu ve 6 solocu için *Tif'Ereth* (1985'te Radio France'ta seslendirildi) sayılabilir.

NUNES → NONİUS.

NÚÑEZ (Rafael), kolombiyalı devlet adamı (Cartagena 1825 - El Cabrero 1894). Liberal milletvekili (1851), Maliye bakanı (1855-1857) oldu. Uzun süre Avrupa'da kaldıktan (1863-1875) sonra muhafazakâr katolikliği benimsedi ve liberal Mosquera'nın karşısında yer aldı. Ilımlıların, muhafazakârların ve liberallerin de desteğiyle Cumhurbaşkanı oldu (1880-1882, 1884-1886, 1887-1894); federalist eylemleri bastırdı, 1886 Birlikçi anayasayı çıkardı. "Birleşik devletler" deyimini Kolombiya "cumhuriyeti" deyimiyle değiştirdi ve Kilise'yi eski etkinliğine kavuşturdu.

NÚÑEZ CABEZA DE VACA (Álvar), XVI. yy.'da yaşamış ispanyol denizci (Jerez de la Frontera 1507 - Sevilla 1559'a doğr.). 1528'de Florida'yı keşfetti. Sekiz yıl Louisiana'da dolaştıktan sonra geri döndü. 1540'ta Río de la Plata'nın Asunción'a kadar olan bölümünü keşfetti. Serüven dolu yaşamının bir öyküsünü bıraktı.

NÚÑEZ DE ARCE (Gaspar), ispanyol siyaset adamı ve şair (Valladolid 1834-Madrid 1903). Tek ya da başkalarıyla birlikte on dolayında tiyatro yapıtı yazdı, ama ününü lirik şiirleriyle kazandı. Biçim açısından klasik, duygularındaki coşku açısından romantik olan Núñez de Arce, *Gritos del combate* (1875) adlı yapıtında bir yurtsever olarak kaygılarını ve siyasal kinlerini dile getirir. 1865'te muhafazakâr milletvekili seçildikten sonra hemen her dönemde meclise girmeyi başardı.

NÚÑEZ DE ARENAS (Manuel), ispanyol siyaset adamı ve yazar (Madrid 1886-Paris 1951). José de Espronceda'nın torununun oğluydu; 1901'de kurduğu Escuela nueva adlı örgüt, kültürün halka yayılmasında büyük bir rol oynadı. 1918-1920 arasında, haftalık *España* dergisinde siyasal ve toplumsal nitelikte makaleler yayımladı. 1921 bölünmesi sırasında, İspanyol komünist partisi kurucuları arasında yer aldı ve partinin ilk dergisi olan *La internacional*'i çıkardı (1921-22). Fransa'ya göç edip yerleşti, Paris'te ve Bordeaux'da ders verdi, birçok tarih ve edebiyat incelemesi yayımladı (özellikle Fransa'da Goya üzerine). Ayrıca ispanyol işçi hareketi (1916) ve R. de La Sagra (1924) üstüne kitaplar da yazdı.

NÚÑEZ DE BALBOA (Vasco), ispanyol conquistador (Jerez de los Caballeros 1475 - Panamá 1517). 1500'den beri Amerika'da yaşayan Núñez de Balboa Büyük Okyanus'u keşfetti (25 eylül 1513) ve "Güney denizi" adını verdi. Conquistadorlar-arası mücadeleler nedeniyle 1517'de idam edildi.

NUNG a. Tayca ailesinden dil. Vietnam'ın kuzeyinde ve Guangşi'de konuşulur.

NUNIUS PINCIANUS, ispanyol hümanist **Fernando Núñez de Toledo y Guzmán'**ın (Valladolid 1475 - Salamanca 1553) latinceye uydurulmuş adı. Alcalá üniversitesinde, ardından Salamanca'da yunanca dersleri verdi. Seneca ve Yaşlı Plinius üzerine latince yorumlar ve bir açıklamalı atasözleri derlemesi yazdı.

NUNİVAK, Bering denizi'nde ada, Alaska'nın batı kıyıları açığında; 325 nüf. Dar Etolin boğazıyla Alaska'dan ayrılır. Yabanıl hayvanlar için korunma altına alınmış bir bölgedir.

NUN KUN, Keşmir'de (Hindistan) Himalayalar'a bağlı dağ, Srinagar'ın D.'sunda. İki ayrı doruğu vardır: ilk defa fransız C. Kogan ve P. Vittoz'un 1953'te tırmandığı *Nun* (7 135 m); italyan dağcılık ekibi üyelerinden L. Borelli, J. Gaspard, M. Piacenza ve A. Rahin'in 1917'de ilk defa tırmandığı *Kun* (7 077 m).

NUNLAMA a. Sesbilg. Arapça sözcüklerin sonuna, belirsiz olduklarını gösteren n (nun) sesini getirme. (Eşanl. TENVİN.)

—ANSİKL. İki esre (ٍـ), iki ötre (ٌـ), iki üstünle (ًـ) gösterilir. İki esre ve iki ötre bulunan harfte durulduğunda okunmaz: *azîm*. İki üstün bulunan sözcükte durulduğunda son harf yuvarlak te (ة) değilse a (elif) şeklinde okunur: *alîmâ*. Yuvarlak ta ise okunmaz; te de he'ye (ه) çevrilir: *halife*.

NUORO, İtalya'da kent, Sardinya'da il merkezi; 37 000 nüf. Talk ocağı. — *Nuoro ili*, 7 044 km²; 277 259 nüf. (1989). Bu il en dağlık, en verimsiz, ama en güzel görünümlü bölgelerde yayılır.

Nuova Antologia *(La)*, en önemli italyan dergilerinden biri. 1866'da F. Protonotari tarafından Floransa'da kurulan ve 1878'den başlayarak yayımını Roma'da sürdüren derginin amacı İtalya'daki ve yabancı ülkelerdeki edebiyat ve sanat olaylarının yanı sıra felsefi ve bilimsel düşünceyi yaymaktır.

Nuovi argomenti, 1953'te Alberto Carocci ile Alberto Moravia'nın, Sartre'ın *Temps modernes* adlı dergisini model alarak kurdukları iki aylık edebiyat dergisi. Pier Paolo Pasolini ve Enzo Siciliano derginin yayın kurulunda yer almışlardı.

NUOVO *(monte)*, İtalya'da yanardağ kökenli tepe, Campi Flegrei'de, Pozzuoli'nin (140 m) B.'sında. 29 eylül 1538'de oluştu.

NUPE, Afrika'da krallık; yoruba ülkesinin kuzeyinde, Nijer ile Kaduna'nın birbirine kavuştuğu yörede. Büyük bir olasılıkla X. yy.'da ilk krallık kuruldu. Geleneğe göre Nupe'yi XVI. yy.'da Etsu'nun (kral) kurduğu kabul edilir. XIII. yy.'dan başlayarak güneye doğru bir kayma olduğu ve bilgilerimizdeki eksikliklerin bundan kaynaklandığı düşünülebilir. Kralın ve büyük vasalların toprakları olmak üzere ikiye ayrılan krallık, her zaman Katsina'daki Hausalar'a ya da Yorubalar'a az çok bağımlı kaldı. Ancak Nupe, XVI. yy.'ın ilk yarısında Old Oyo'yu yıktı. Nijer kıyıları boyunca ele geçirilen olağanüstü bronz eşyaların kökeni üzerine de bir belirsizlik vardır; bunlar büyük bir olasılıkla İfe'den gelmektedir. Ölen Etsu'nun oğulları arasındaki rekabetten yararlanan peul murabıtı Mallam Dendo, Nupe'ye girdi ve 1820'ye doğru burada bir emirlik kuruldu. 1897'den başlayarak nüfuzları artan İngilizler, 1901'de ülkeyi tümüyle denetim altına aldılar.

NUPELER, Nijerya'da yaşayan 1 437 000 nüfuslu kva halk. Tarımcılıkla geçinir, toplu köylerde ya da şehirde yaşarlar. Babayerli bir oturma biçimine göre, geniş aileli babasoyluluklara bölünür ve merkezi bir devlet oluştururlar. (→ NUPE.)

Nuptiis Pelei et Thetidos *(De)*, Catullus'un şiiri, İskenderiye üslubundan etkilenerek heksametros ölçüsüyle yazdığı dizelerden oluşan bu şiirde, Catullus, düğün ziyafetinin öyküsüne konu dışı uzun bir ekleme yapar: Theseus tarafından terk edilen Ariane'yi betimleyen bir duvar halısını anlatma bahanesiyle evlilerin sakin mutluluğunun karşısına Ariane'nin yıkıcı tutkusunu çıkarır.

NUPTSE, Himalayalar'da dağ, Everest'in yaklaşık 3,5 km G.-B.'sında. Birçok doruk kapsayan D.'dan B.'ya doğru uzanan, ince uzun bir sırttır; başlıca doruğuna (7 879 m), ilk defa ingiliz D. Davis ile şerpa Taşi güney cephesinden tırmandı (1961). Tırmanılması çok güç kuzey cephesineyse ingiliz D. Scott yönetimindeki bir seferde ulaşıldı (1979).

NUR a. (ar. *nūr*). **1.** Kutsal bir güçten kaynaklandığına inanılan ışık; aydınlık, parlaklık. **—2.** *Nur gibi*, pırıl pırıl, parlak, aydınlık şeyler için kullanılır. ‖ *Nur içinde yatsın*, sevilen ve sayılan ölüler için kullanılan iyi dilek sözü: *Büyükbabam, nur içinde yatsın, bize hep sabırlı olmayı öğütlerdi.* ‖ *Nur inmek*, bir inanca göre mezar, türbe gibi yerlere geceleyin gökten kutsal bir ışık yağmak. ‖ *Nur ol*, iyi ve güzel bir davranış karşısında söylenilen beğenme ve yüreklendirme sözü (tkz.). ‖ *Nur topu gi-*

nun

bi, güzel, sağlıklı ve iyi bakımlı küçük çocukları nitelendirmek için kullanılır. || *Nur yüzlü*, saygı uyandıran, aydınlık yüzlü yaşlı kimselerden söz ederken kullanılır.
—*Esk. Nur-bahş*, etrafı aydınlatan. || *Nur-efşan*, ışık saçan, aydınlatan. || *Nur-ı âlem*, dünyanın nuru; Hz. Muhammet || *Nur-ı ayn, nur-ı çeşm, nur-ı dide*, göz nuru; en çok sevilen, değer verilen kimse, özellikle evlat: *"Valide hazretleri dayanamayıp geriden Topkapı sarayı'na gelerek ve o odaya girip nur-ı didesini kendi gözüyle görerek tahsil-i itminan eylemiştir"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Nur-ı basar*, gözün ışığı: *"Kudreti yok göre o nur-ı basar"* (Ahmedi, XVI. yy.). || *Nur-ı cenan*, ünlü bir lale çeşidi. || *Nur-ı ilahi*, kutsal, yüce ışık; Tanrı nuru. || *Nur-ı mübin, nur-ı nuhustîn, nur-ı pesin*, Hz. Muhammet. || *Nur-ı tecelli*, manevi açıdan aydınlanma, gerçeğe varma. || *Nurün-ala nur*, çok iyi, en iyi.
—Kim. Kendi kendine tutuşabilen hidrojen fosfür çıkışıyla bir anda parlayıp sönen hafif alev. (Bu olay, özellikle organik maddelerin bozunduğu bataklık ve mezarlık gibi yerlerin üstünde görülür; halk arasında bu olaya nur yağdı ya da nur indi denir.)
—Tasav. Tanrı'nın evrendeki varlığının belirtisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kuran'ın Nur suresinde "Allah göklerin ve yerin nurudur" denilir (XXIV, 35). Taha suresinde de Musa peygamberin Sina yolculuğu sırasında ateşe benzer bir şey gördüğü, ancak yaklaştığında oradan kendisine "Ey Musa, ben senin Rabbinim!" diye seslenildiği bildirilir (XX, 10-12). Bazı mutasavvıflar bu ayetlerden yola çıkarak Tanrı'nın zaman ve mekân boyutlarını aşan, tanımlanamayan, nitelikleri insan bilincinin ötesinde bir nur olduğunu düşünmüşlerdir. Özellikle tasavvuf ağırlıklı işraki felsefesinde Tanrı, nurların nuru kabul edilerek bütün nurların, başka bir deyişle varlıkların ve iyiliklerin O'ndan geldiği sonucuna varılır.

NUR ALİŞAH Isfahani (Muhammet Ali bin Feyz), iranlı din adamı ve şair (öl. Musul 1797). Babasıyla birlikte Şiraz'a yerleşti. "Nur Alişah" lakabını burada aldı. Nimetullahiye tarikatının lideri oldu. Öteki din adamlarıyla anlaşmazlığa düşünce Irak'a sürüldü; Bağdat'a, sonra da Musul'a yerleşti. *Manzûme-i cennât ül-visâl* ile *Risâle-i câmi ül-esrâr* adlı yapıtları vardır.

Nur Baba, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanı (1922). Yazar 1915'lerde İstanbul'da Çamlıca bektaşi dergâhına gidip gelmiş, yapıtını yazarken dergâhın şeyhi Ali* Nutki Baba'nın yaşamından ve kişiliğinden esinlenmiştir. Roman kahramanı ölen şeyhinin yaşlı eşiyle evlenen, daha sonra da art arda ilişki kurduğu kadınların mal varlıklarını, güzellik ve gençliklerini sömürüp tüketen bir kişi olarak canlandırılır. Yapıt, Dışişlerinde görevli bir paşanın eşi, iki çocuk anası Nigâr Hanım'ın tekkeye bağlanmasının, bu yüzden de hızla yıkıma sürüklenmesinin öyküsünü anlatır. "Bektaşi sırrı" diye adlandırılan kadınlı erkekli, içkili, sazlı sözlü toplantıların, cem ayinlerinin içyüzünü ilk kez geniş topluluklar önünde konu edinen roman, yayımlandığı dönemde büyük yankılar uyandırdı.

NUR BANU SULTAN, asıl adı **Cecilia Baffo,** Selim II'nin baş kadını ve Murat III'ün annesi (Paros 1525 - İstanbul 1583). Venedik asıllı bir ailedendir. 1545'e doğru İstanbul'a getirildiği ve buradan Manisa valisi olan şehzade Selim'in haremine gönderildiği sanılmaktadır. Türk ve yabancı bazı kaynaklarda, Murat III'ün hasekisi Safiye Sultan'la karıştırılan Nur Banu Sultan, Selim II'nin saltanatı döneminde (1566-1574) güzelliği, zekâsı vb. meziyetleriyle dikkatleri üzerine çekmekle birlikte, Murat III'ün tahta çıkması (1574) üzerine valide sultan olduktan sonra saraydaki nüfuzu arttı. Padişahın da annesine karşı büyük saygı beslediği, önemli kararları almadan önce kendisine danıştığı söylenir. Türkiye-Venedik, Mısır-Venedik ilişkilerinde uzun süreli bir barışın sağlanmasında etkili olduğu bazı tarihçiler tarafından kabul edilmektedir.

Büyük bir servet sahibi olduğu bilinen Nur Banu Sultan çok sayıda hayrat bırakmıştır. Bunların en önemlileri Üsküdar Toptaşı'ndaki Atikvalidesultan camisi'dir (1583). Caminin medresesi, imareti, tabhanesi, hanı ve hastanesi de bulunmaktadır. Cenazesi padişahın, sadrazamın, şeyhülislamın da yaya olarak katıldıkları bir törenle kaldırıldı, Fatih camisi'nde kılınan namazdan sonra Ayasofya bahçesindeki Selim II türbesine gömüldü.

NUR dağları, Amanos* dağlarının eski adı.

Nur suresi, Kuran'ın 24. suresi. 64 ayettir. Mekke'de inmiştir. 35. ayette Allah'ın göklerin ve yerin nur*u olduğu belirtildiğinden bu adla anılır.

Surede zina suçu işleyen kadın ve erkeklerle zina iftirasında bulunanlara ilişkin cezalarla ilgili hükümler yer alır. İftiracıların sözlerinin doğruluğunu araştırmadan yapılacak uygulamaların ortaya çıkaracağı toplumsal ve ahlaksal zararlar, evlere kapılarından girmek; girerken izin istemek, selam vermek, içinde sahibinin bulunmadığı evlere girmemek gibi muaşeret kuralları, harama bakmanın ne denli günah olduğu anlatılır. 30. ve 31. ayetlerde söyle denilir: "(Ey Muhammet) müslüman erkeklere şöyle, gözlerini (haramdan) çevirsinler; iffetlerini korusunlar. Bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. İnanan kadınlara söyle; onlar da gözlerini (haramdan) çevirsinler; iffetlerini korusunlar; olağan olarak görünenleri dışında süslerini açmasınlar; başörtülerini yakalarının üstüne kadar örtsünler. Ziynetlerini göstermesinler. "Surede ayrıca Allah'a inanıp bağlanmanın insana kazandırdığı kendine güven ve kararlılık, inkârcıların yaşam ve ruh bunalımları anlatılır. Sure, Müslümanlar'ın Hz. Muhammet'e saygı göstermelerini emreden ayetle son bulur.

NURAGHE a. (Sardinya dilinde *nuraghe*). Arkeol. Antikçağ'da Sardinya'da yapılan ve üzerinde çoğu kez bir teras bulunan kesik koni biçiminde anıtsal yapı.
—ANSİKL. Bir nuraghenin tabanı yontulmuş ya da yontulmamış dev boyutta taşlarla harçsız olarak örülür. Kapı çok alçaktır. Merkezde bindirmeli tonozla örtülü bir oda yer alır. Kimi zaman üzerinde bir kat bulunur. Sardinya'da 6 000 dolayında nuraghe vardır. Bu anıtlar özellikle bronz heykelcikleriyle tanınan Tunç çağında (İ.Ö. II. binyıl) sığınak ve müstahkem mevki olarak kullanılmaktaydı.

Alghero (Sardinya) dolaylarında Palmavera nuraghe'si ve bir nuraghe köyünün kalıntıları İ.Ö. II. binyıl

L.-Y. Loirat-Explorer

NURANİ sıf. (ar. *nûr*'dan *nûranî*). **1.** Işıklı, nurlu: *"Gözlerim görüyordu ki denizde, yerde, semada, ufuklarda titreyen ayın temevvüc-i nuranisi değil..."* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—2.** Nurlu, saygı uyandıran: *Nurani bir yüz.*

NURANİYET a. (ar. *nûranî* ve *-iyyet*'ten *nûrâniyyet*). *Esk.* **1.** Parlaklık, parlak olma. **—2.** Nurlu, saygıdeğer olma: *"En kederli bir kalp bile, onun nimet ve halaveti, şevk ve nuraniyetiyle gıdalanır"* (Ahmet Rasim).

NURBAHŞİYE ya da **NURBAHŞİLİK** a. Muhammet bin Abdullah Nurbahş'ın (1393-1465) kurduğu tarikat.
—ANSİKL. Kübreviye* tarikatının kollarından biridir. İbadet ve hukuk konularına ilişkin özel görüşleri nedeniyle mezhep olarak da kabul edilir. Kurucusu Nurbahş, itikat konusundaki *Risalet ül-akide* ve fıkıh konusundaki *el-Fıkh ul-ahvat* adlı yapıtlarında imamın (halife) Ali ve Fatma soyundan gelmesi gerektiğini savunur; müt'a nikâhını caiz görür. XVI. yy.'da kıyıma uğrayan tarikatın Pakistan ve Doğu Afganistan arasındaki Hindu Kuş dağlarında hâlâ bazı müritleri yaşamaktadır.

NURCU a. Saidi Nursi'nin görüşlerini benimseyen kimse. (Kendilerini *nur talebeleri, nur şakirtleri* diye de adlandırırlar.)

NURCULUK a. Saidi Nursi'nin görüşleri çerçevesinde oluşturulan dinsel-düşünsel akım.

NURDAĞI, Gaziantep ilinin Akdeniz bölgesinde kalan kesiminde ilçe; 31 609 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 27 köy. Merkezi, Gaziantep'in 75 km B.'sında *Nurdağı*, 7 048 nüf. (1990).

Nure, Van ve çevresinde, kadın erkek birlikte, bağlı dizilişle oynanan halay türü bir halk oyunu. (*Nure halayı* da denir.)

NURE SUFİ, Karamanoğulları'nın atası (XIII. yy.). Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelen ve Ermenek yöresine yerleştirilen (1228) karamanlı aşiretinin reisiydi. Babailer ayaklanmasına katılarak Selçuklular'a karşı savaştı. Bir babai şeyhi olarak Türkmenler üzerinde nüfuzunu artırdı; Ereğli ve Silifke yörelerinde gazaya çıkarak topraklarını genişletti. Ölünce aşiretin başına oğlu Kerimettin Karaman geçti. Mezarı Mut ilçesinin Sincanlı bucağının Değirmenlik yaylasındadır.

NUREK, Tacikistan'da yer, Duşanbe'nin güney-doğusunda, Vahş'ın kıyısında. Önemli hidrolik santral.

NURETTİN, Muş'un Malazgirt ilçesine bağlı bucak; 10 227 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi, *Konakkuran*, 2 325 nüf. (1990).

NURETTİN ARSLANŞAH (öl. Harran 1213), Musul atabeyi (1193-1213). İzzettin Mesut'un oğlu ve ardılı. Sıncar egemeni olan amcasının oğlu Kutbettin Muhammet'in elinde bulunan Nusaybin'i aldı.

NURETTİN EFENDİ, türk tezhipçi, ciltçi (XIX. - XX. yy. başı). Abdülhamit II döneminin (1876-1909) önemli tezhipçilerindendi. Lalelili Şakir Efendi'den ders aldı. Beyazıt'taki dükkânında yaptığı çalışmaların, kendisi gibi tezhipçi ve ciltçi olan oğlu Bahaettin Efendi'nin yetişmesinde önemli katkıları oldu. Ahmet Arif ketebeli ve 1893 tarihli bir hilye levhasının tezhipleri onundur (Urfa müzesi).

NURETTİN HAMZA Aydınlı, Küçük Nurettin de denir, türk din bilgini (Aydın ? - İstanbul 1571). Kadızade'den öğrenim gördü. Bursa'da Hamzabey, daha sonra İstanbul'da Mollahüsrev medreselerinde müderrislik yaptı. Karısı tarafından öldürüldü. Nurettinzade Muslihittin'e bağlıydı. Yapıtları: *Mesalih*, bunun şerhi olan *Hevadi*.

NURETTİN MAHMUT BİN ZENGİ (el-Melik ül-Adil) [1118 - Şam 1174], Halep atabeyi (1146-1174). İmadettin Zengi'nin oğlu ve ardılı. Haçlılar'ın elinde bulunan Edessa'yı fethetmesi (1146) ikinci haçlı seferine yol açtı. Haçlılar'ın kuşattığı Şam'a kardeşi Seyfettin ile birlikte yardım etti; Halep'e saldırıya hazırlanan Haçlılar'ı Yağra' da bozguna uğrattı (1148). Ertesi yıl Antakya çevresini istila etti ve Antakya prensi Raimond'u ele geçirerek öldürttü; ar-

dından Harim ve Famiya'yı aldı. 1154'te Böriler'in elindeki Şam'ı savaşsız ele geçirdi. 1157'de Kudüs kralı Baudouin'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Hısnülekrad'da hıristiyanların baskınından güçlükle kurtulabildi (1163). Ertesi yıl Haçlılar'ın 1158'de ele geçirdiği Harim'i yeniden zapt etti; ardından Baniyas'ı teslim olmak zorunda bıraktı. Komutanı Şirkuh'a Mısır'ı işgal ettirdi (1163-1169 arasında üç sefer). Şirkuh'un yeğeni Selahattin Eyyubi, fatımi halifeliğine ve böylece Mısır'da şiiliğe son verdi (1171). Nurettin 1173'te Anadolu'ya girerek Maraş ve Göksun'u ele geçirdi; ama Kılıç Arslan II ile anlaşarak aldığı yerleri geri verdi. İslam dünyasında Haçlılar'a karşı savaşlarıyla ün yapan Nurettin'e ölümünden kısa bir süre önce abbasi halifesi, Elcezire, Filistin, Mısır ve Rum sultanlıklarının menşurunu göndermişti. (→ Kayn.)

NURETTİN MEHMET CERRAHİ, türk mutasavvıf (İstanbul 1678 - *ay. y.* 1721). Halvetilik tarikatına bağlı cerrahiye kolunun kurucusu. Cerrahpaşa semtinde doğduğundan ötürü kendisine "Cerrahi" lakabı verildi. Medresede öğrenim gördü. Yenişehirli Abdullah Efendi ile şair Nabi'ye öğrenci oldu. Bir süre Mısır kadılığında bulundu. Üsküdar'da Selami tekkesi şeyhi Köstendilli Ali Alaettin Efendi'ye bağlanarak, ondan hilafet aldı. 1703'te Karagümrük'te kendi adıyla anılan tekkeyi kurdu. *Mürşid-i dervişan* (Berlin Devlet kütüphanesi, no. 2818) ve *Mecmua-i evrad* (Süleymaniye kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi bölümü, no. 4110) adlı yapıtları vardır. (→ Kayn.)

NURETTİN MUHAMMET, Artukoğulları beyi (öl. 1185/1186). Babası Kara Arslan'ın ölümü üzerine onun yerine geçti (1167). Bir süre sonra eşine kötü davrandığı için kayınpederi olan Kılıç Arslan II ile bozuştu. Kendisine karşı bir sefer düzenleyen Kılıç Arslan, Harput yöresindeki bazı toprakları ele geçirince Selahattin Eyyubi'ye sığındı. İkisi birlikte Musul'u ve Amid'i kuşattılar. Amid'i alan Eyyubi, hizmetlerinden ötürü burayı Nurettin'e verdi. Ertesi yıl Kerek kuşatmasına katıldı. Eyyubi'nin Musul'a ikinci kez yürümesi sırasında hasta olan Nurettin'in ölümü üzerine Hısnıkeyfa ve Amid hükümdarlığı oğlu Kutbettin II Sökmen'e geçti.

NURETTİN PAŞA Sakallı, türk asker (Bursa 1873 - İstanbul 1932). Müşir Gazi İbrahim Ethem Paşa'nın oğlu. Harp okulu'nu bitirdi (1893) ve teğmen olarak 5. Ordu'da görev aldı. Ardından İstanbul'daki Hassa ordusu'na aktarıldı. 1897 Türk-Yunan savaşı'nda başkomutan olan babası Ethem Paşa'nın yaverliğini yaptı. Savaş dönüşü padişah yaveri oldu (1898). Makedonya'da bulgar eşkıyasının takibinde bulundu (1901-1903). Kurmay olmadığı halde süratle albaylığa yükseltilen rütbesi (1908); İkinci meşrutiyet'i izleyen günlerde çıkartılan Tasfiyei rütep yasası gereği binbaşılığa indirildi (1909); ordu açığına alındı. Küçükçekmece kaymakamlığına atandı (1909) Yemen'e gönderildi. Dönüşünde yeniden ordu açığına alınıp Balkan savaşı'nın son evresinde (1913) piyade alay komutanı atandı. Alman askeri ıslahat heyeti emrine verildi. 1914'te yeniden albaylığa yükseldi ve 4. Tümen komutanı, 1915 başında Irak ve Havalisi komutanı, Basra ve Bağdat valisi atandı. 1916'da kolordu komutanı, 1918'de de mirlivalığa terfi ettirilerek XXI. Kolordu komutanı ve İzmir valisi atandı. İzmir'in Yunanlılar'ca işgalinden kısa bir süre önce bu görevinden alındı. Temmuz 1920'de Kurtuluş savaşı'na katıldı ve TBMM hükümeti tarafından Merkez ordusu komutanı atandı. Pontosçulara karşı sert disipliniyle başarılı bir sindirme harekâtı izlediyse de, halka karşı diktatörce davranışlarından ötürü TBMM kararıyla görevinden alındı; yargılanması istendi (1921). Mustafa Kemal Paşa'nın araya girmesiyle yargılanmaktan kurtuldu ve Kastamonu'ya çekilerek ordu açığında tutuldu. Büyük taarruz'dan önce I. Ordu komutanlığına atandı ve Başkomutan meydan savaşı'ndan sonra rütbesi ferikliğe (korgeneral) yükseltildi. İzmir'in kurtarılması sırasında İzmir'deki rum metropoliti Hrisostomos'u, İstanbul'un kurtarılmasından önce de yargılanmak üzere Ankara'ya gönderilmesi istenen eski Dahiliye nazırı Ali Kemal'i İzmit'te linç ettirerek öldürttü; toplu kıyımlara göz yumdu. Kurtuluştan sonra 1. ordu karargâhı kaldırılınca açıkta kaldı (1923). 1924 aralığında Bursa'da boşalan bir milletvekilliği için yapılan seçimlerde, Halk fırkası adayına karşı bağımsız olarak milletvekili seçilmeyi başardı. Askeri görevinden istifa etmeden aday olduğu gerekçesiyle kazandığı seçim iptal edildi. Yenilenen seçimde, bu kez Halk fırkası aday göstermedi, Nurettin Paşa yeniden milletvekili seçildi; görevlendirildiği Yüksek askeri şûra'dan çekildi. Meclis'te Mustafa Kemal'in (Atatürk) devrimci girişimlerine, özellikle de laiklik ve şapka devrimine karşı çıkışları, dini siyasete alet edişiyle dikkati çekti. Atatürk *Nutuk*'ta, ondan "zaferin şerefine en az iştirake hakkı olanlardan biri" diye söz eder.

NURETTİN ŞEFKATİ, türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1866 - *ay. y.* 1936). İkinci meşrutiyet'ten sonra Mınakyan, Raşit Rıza, Milli Sahne vb. topluluklarda çalıştı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Darülbedayi'ye girdiyse de zaman zaman kısa sürelerle başka toplulukların oyunlarında sahneye çıktı. Yeniden Şehir tiyatrosu'na döndü, ancak bazı kişisel ve aile içi sorunlar nedeniyle 1930'lu yıllarda sahneden uzaklaştı. Yaşamının son yıllarını Bakırköy ruh ve sinir hastalıkları hastanesi'nde geçirdi.

NURETTİNZADE MUSLİHİTTİN MUSTAFA, türk din bilgini (Filibe ? - İstanbul 1573). Sofyalı Bali Efendi'nin halifesidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar seferinde bulundu. *Kuran*'ın bazı sureleri için tefsirler yazdı. Şeyh Bedrettin'in *Varidat*'ını, Konyalı Şeyh Sadrettin'in *Nusus*'unu şerh etti. Abdullah Ensari'nin tasavvuf yapıtı *Menazil üs-sairin*'i türkçeye çevirdi. Öteki yapıtları: *Risale-i vahdet-i vücut, Risale-i miraç.*

NUREYEV (Rudolf Gametoviç), 1982'de Avusturya yurttaşlığına geçen tatar asıllı sovyet dansçı (Razdolnaya 1938 - Paris 1993). 1955'te Kirov tiyatrosu'nun dans okuluna girdi. Kirov balesi'nin yıldız dansçısı oldu. 1961'deki Paris turnesinde topluluktan ayrıldı ve marquis de Cuevas'ın International Ballet'si ile dans etmeye başladı. 1962'de Royal Ballet ile anlaştı. Burada Ashton'ın *Marguerite and Armand* (1963), K. MacMillan'ın *Romeo ve Juliet* (1965) ve R. Petit'nin *Paradis perdu* (1967) adlı yapıtlarını oynadı. M. Fonteyn ile *Korsan* adlı pas de deux'de dans etti (1965). *La Bayadère* (1963), *Kuğu gölü* ve *Raymonda* (1965) adlı baleleri yeniden sahneye koydu. *Tancredi e Clorinda* ve *Don Quijote*'nin koregrafilerini yaptı (1966). Birçok ülkede konuk dansçı ve koregraf olarak etkinlik gösterdi; R. Petit'nin *Extase* (1968), *Pelléas et Mélisande* (1969), R. Van Dantzig'in *The Ropes of the Time* (1970), R. Hightower'ın *Uyuyan güzel* (1971), M. Béjart'ın *les Chants du compagnon errant* (pas de deux, P. Bortoluzzi ile dans etti, 1971), J. Neumeier'in *Don Juan* (1973) adlı yapıtlarını ilk kez yorumladı. J. Robbins'in *Dances at a Gathering* (1970), M. Béjart'ın *Bahar ayini* (XX. yy. balesi'yle, 1971), M. Fokine'in *Petruşka* (Paris operası'nda, 1972) adlı balelerinde dans etti. 1970'te bir *Don Quijote* versiyonu hazırladı, 1972'de Zürich operası için *Raymonda*'yı yeniden sahneye koydu.

Klasik repertuvarın en büyük yorumcularından olan Nureyev, yeteneğini modern dance'te de denedi (José Limón'un *The Moor's Pavane*, Glen Tetley'in *Pierrot lunaire*, Martha Graham'ın *Lucifer*, Murray Louis'in *Moment* adlı modern dance work'leri). "Rudolf Nureyev and friends" adlı gösterisini dünyanın bir çok ülkesinde sundu, 1977'de Ken Russell'ın bir filminde Rudolf Valentino'yu oynadı. Başrol oynadığı son yapıtlar arasında *À propos d'une maison obscure* (R. Van Dantzig, 1978), *le Bourgeois gentilhomme* (G. Balanchine, 1979), *Budala* (V. Panov, 1980) anılmalıdır. Son koregrafilerinden bazıları: *Romeo ve Juliet* versiyonu (Royal Ballet, 1977), *Manfred* (lord Byron'ın bir şiirinden esinlenerek, Paris operası, 1979). 1983-1989 arası Paris operası balesinde sanat yöneticiliği yaptı.

NURHA-ÇI (1559-1626), mançu şefi ve Çin imparatoru (1616-1626). XVI. yy.'ın sonunda curçen boylarını birleştirdi; tarihsel Mançu krallığı'nı kurdu ve siyasal, askeri ve iktisadi bakımdan örgütledi. 1599'a doğru moğol alfabesini kabul etti. Mingler'in zayıflamasından yararlanarak onlara karşı savaştı ve kendini Çin imparatoru ilan etti (ilk mançu hanedanı, 1616). 1625'te başkentini Mukden'e taşıdı.

NURHAK, Akdeniz bölgesi'nde Kahramanmaraş iline bağlı ilçe; 14 990 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Kahramanmaraş'ın 151 km K.-D.'sunda *Nurhak*, 7 087 nüf. (1990).

NURHAK dağı, D. Anadolu bölgesinde, Elbistan havzasını G.-D.'dan çeviren dağ kütlesi (3 081 m). D. yamaçları D. Anadolu fayıyla sınırlanmıştır.

NURİ, Yakındoğu'da yaşayan bazı çingene kabilelerine verilen ad. Adlarının Mısır'da "hırsız" anlamına gelen *navarî* sözcüğünden kaynaklandığı öne sürülür. Genellikle büyücülük, muskacılık, sokak hekimliği, yılan oynatıcılığı, hayvan terbiyeciliği, ip ve sokak cambazlığı, dövmecilik türü işlerle uğraşan göçebe kabilelerdir.

NURİ Tokatlı, asıl adı **Mahmut,** türk halk şairi (Tokat 1825 - Samsun 1882). Küçük yaşta saz çalmaya başladı. Erzurumlu Emrah Tokat'a geldiğinde (1844 ?) onun çırağı oldu; Anadolu'yu dolaştı. Bektaşi tarikatına bağlandı. Çevresine Ceyhuni, Gayreti gibi genç şairler toplandı. Ziya Paşa'nın, Amasya mutasarrıfıyken düzenlediği Amasya Âşıklar şenliği'ne katıldığı, burada deyişler söylediği bilinir. Sevgiyi konu edindiği; kötülüklerden, çektiklerinden, gurbetten yakındığı şiirlerinde, Erzurumlu Emrah'ın ve çağının eğilimine koşut olarak divan şiirinin etkisi görülür. Bunlar toplanarak *Âşık Tokatlı Nuri* adı altında basıldı (1933).

NURİ (Abdülmelik), ıraklı yazar (Süveyş 1921), ülkesinin gerçekçi roman türünün başlıca temsilcilerinden biridir (*les Messagers de l'humanité* [fr. çev.], 1946; *l'Hymne de la terre* [fr. çev.], 1954).

NURİ ALİ, Halifei Rumlu da denir, safevi halifesi (öl. 1515). Şah Kulu ayaklanmasının bastırılmasından sonra kızılbaşlardan oluşan büyük bir kuvvetle Anadolu beylerbeyi Faik Paşa'ya saldırdı ve onu yenerek Tokat'ı aldı (1512), Şah İsmail adına hutbe okuttu. Sinan Paşa kuvvetlerini de yenip Amasya ve Niksar yörelerini yağmaladı. Selim I'in tahta çıkmasından sonra Murat Çelebi'yle birleşti ve Tokat'ı ateşe verdi. Aykutoğlu'yla birlikte Erzincan taraflarında savaştığı sırada Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından yakalanarak öldürüldü.

NURİ BEY (Halil), türk tarihçi (öl. İstanbul 1798). Sadrazam Abdullah Naili Paşa'nın torunu, Feyzullah Şakir Bey'in oğlu. Hacegân oldu (1784). Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra maliye tezkireciliğine (1794), ardından da küçük ruznamçeciliğe (1795) atandı. Vakanüvisliğe getirildi (1796). Selim III'e sunduğu kroniği üslubunun inceliği, içeriğinin dürüstlüğüyle sivrilirken, dikkate değer olayların yer almayışıyla önemini yitirir. Vasıf'ın 1794'ün başlangıç olaylarıyla biten ikinci zeylinin kaldığı yerden başlayan yapıtında yazar,

Rudolf Nureyev

vakanüvisliğe atanmasından Fransızlar'ın Mısır'a saldırmalarına kadar geçen sürede tanık olduğu olayları anlatır.

NURİ BEY Bolahenk → BOLAHENK NURİ BEY.

NURİ BEY (Mustafa) **Menapirzade,** türk siyaset adamı (Maraş 1844 - İstanbul 1906). Vezir Gürcü Yusuf Paşa'nın oğlu. Yeni Osmanlılar cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı (1865); cemiyet kovuşturmaya uğrayınca arkadaşları Mehmet ve Reşat beylerle birlikte Avrupa'ya kaçtı (1867). Yeni Osmanlılar'ın koruyucusu Mustafa Fazıl Paşa'nın para yardımını kabul etmeyen Mehmet, Reşat ve Nuri beyler, Cenevre'de *İnkılab* gazetesini çıkardılar. Yine üç arkadaş prusya ordusuna karşı komüncülerin yanında Paris'in savunmasına katıldılar. Nuri Bey, genel af üzerine 1872'de Türkiye'ye döndü: Namık Kemal'in çıkardığı *İbret* gazetesinde "komün"ü ve "enternasyonal"i savunan yazılar yazdı; *Vatan yahut Silistre*'nin sahneye konulmasını izleyen olaylar nedeniyle Akkâ'ya sürüldü. Murat V'nin tahta çıkması üzerine İstanbul'a döndü. Sürgün yaşamını konu alan *Akkâ* adlı yapıtının bir forması basılmıştır.

NURİ EFENDİ Beşiktaşlı, Hacı, soyadı **Korman,** türk hattat (İstanbul 1868 - *ay. y.* 1951). Zeki Dede'den talik, Alaettin Bey'den ve Muhsinzade Abdullah Bey'den sülüs ve nesih yazı meşk etti, Muhzinzade Abdullah Bey'den icazetname aldı. Beşiktaş'ta Mektebi Hamidi'de yazı dersleri verdi, Matbaai amire'nin baş hattatlığına getirildi. Medreset ül-hattatin'de sülüs ve nesih yazı hocalığına atandı. Son görevi İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nde yazı hocalığıydı. Dini müzikle de ilgilendi. Aklâm-ı sitte'de Hafız Osman'ın, celi aklâm-ı sitte'deyse Mustafa Rakım'ın üslubuna bağlı kaldı. Kastamonu'daki Şabanıveli dergâhı'nın ve İstanbul Bakırköy'deki Kartaltepe camisi'nin kubbe yazıları onundur. Ayrıca özel koleksiyonlarda yazıları vardır.

NURİ MEHMET EFENDİ, türk din bilgini, mutasavvıf (İstanbul ? - *ay. y.* 1856). Üsküdarlı kürsü şeyhi Osman Efendi'nin oğludur. Selim III'ün şehzadelerinin ve sultanların öğretimiyle görevliydi. 22 yıl bu görevde bulunduktan sonra Kurban Nasuhbaba rıfai dergâhı şeyhliğine getirildi; 45 yıl bu makamda kaldı. Başlıca yapıtları: *Tercüme-i makalat-ı Seyyit Ahmet Rıfai, Tabirname-i muhibban, Terbiyet üt-talibin, Hadika-i tevhit, Sülükname.*

NURİ MEHMET ŞEMSETTİN, türk yazar, mutasavvıf (öl. İstanbul 1860). Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Yalnızca nakşibendi tarikatına bağlandığı, bu tarikata şeyh olduğu bilinmektedir. Başlıca yapıtları: *Risale-i pendiye* (bas. 1867), *Miftah ül-kulûb* (bas. 1867).

NURİ MUSTAFA EFENDİ Kasidecizade, türk kazasker (öl. İstanbul 1849). Nusretiye camisi'nde hatiplik yaptı. Mahmut II'nin ikinci imamlığında ve müderrislik görevlerinde bulundu. Bursa ve Mekke mollası, 1844'ten başlayarak Anadolu ve Rumeli kazaskeri oldu.

NURİ PAŞA Damat, türk siyaset adamı (İstanbul ? - Taif 1883). Saray hizmetindeyken Abdülmecit'in dul kızı Fatma Sultan'la evlenince müşir yapıldı. Meşrutiyet yanlılarıyla işbirliği yaptı. Sultan Abdülaziz'in ölümünden (1876) sorumlu tutularak Abdülhamit II'nin Yıldız'da kurdurduğu olağanüstü mahkeme tarafından yargılandı; Mithat ve Mahmut paşalarla birlikte ölüme mahkûm edildi. Abdülhamit'in ölüm cezalarını sürgüne çevirmesi üzerine Taif'e gönderildi. Buraya gelişinden bir süre sonra boğduruldu.

NURİ SAİT PAŞA, Nuri es-Sait , denir, ıraklı siyaset adamı (Bağdat 1888 - *ay. y.* 1958). Türk ordusunda yüzbaşıydı (1913). 1916'da ordudan kaçarak, Osmanlılar'a karşı düzenlenen "arap ayaklanması"na katıldı. Irak'ta Haşimi hanedanından yana Meşruti birlik partisi'ni kurdu. Başbakanlığa geldi (1949), Nasır'ın izlediği siyasete şiddetle karşı çıktı. Bağdat paktı'nın mimarlarından biri ve Batı'yla yakınlaşma yanlısıydı. Temmuz 1958 devrimi sırasında öldürüldü.

NÛRİSTÂN, esk. **Kâfiristan,** Afganistan'da bölge, Kâbil'in doğusunda. Kâbil ırmağı kollarının bir dizi dağlık vadisinden oluşur. Halkı (yaklş. 120 000-150 000 nüf.) dari dili konuşur, 1890'a kadar pagan kalmış (eski adı buradan gelir) ve bağımsızlığını korumuştur. 1890'da Abdürrahman Han halka zorla müslümanlığı kabul ettirdi ve ülkeye Nûristân ("ışık [yani iman] ülkesi" anlamına gelir) adı verildi. Paganlığa bağlı özellikler (tahta oymalar, putlar ve şarap yapımı) bugün ortadan kalkmış ve ülke halkı Hindu Kuş dağlarında yaşayan köylü Tacikler gibi yaşamaya başlamıştır.

—Tar. İ.S. I. yy.'da Kuşan İmparatorluğu'na bağlı olan bölge, daha sonra İran'da egemenlik kuran Sasaniler'in, VIII. yy. başlarında da islam devletinin yönetimi altına girdiyse de yerli halk müslüman olmayı kesinlikle reddettiği için buraya Araplar Kâfiristan (Allah'a inanmayanlar ülkesi) adını verdiler. Timur, bunları cezalandırmak amacıyla giriştiği savaşlarda ordusunun büyük kayıplara uğraması üzerine çekilmek zorunda kaldı (1398). Hindistan'daki ingiliz sömürge yönetiminin egemenlik sınırı dışında kalan bölge, bir süre sonra afgan emiri Abdurrahman Han tarafından fethedildi (1893). Bölge halkını zorla müslümanlaştıran ve olmak istemeyenleri öldürten Abdurrahman Han, daha sonra Kâfiristan yerine Nûristân (Allah'a inananlar ülkesi) adını verdiği bölgeyi Afganistan topraklarına kattı (1896).

NÛRİSTÂNLILAR, Pakistan sınırı yakınında, K.-D. Afganistan'ın ormanlık yüksek dağlarında dağınık kabileler halinde yaşayan eski putperest halk. Afganca ile Kuzey Hindistan urdu dilinin değişik bir lehçesi olan kâfiri dillerinin çeşitli ağızlarını konuşan bugünkü adlarıyla Nûristânlılar ya da eski Kâfirler, iki-üç katlı tahta evlerde otururlar. Kadınlar orman yakılarak açılan tarlalarda tarımla uğraşırken, erkekler keçi ve koyun başta olmak üzere geleneksel hayvancılıkla köy ekonomisine katkıda bulunurlar. Bu arada, dokumacılık, tahta oymacılığı ve madencilik gibi işler de yaparlar. Putperest oldukları dönemlerde tanrılarına keçi ve sığır kurban eden, ölülerinin tahtadan heykellerini yaparak köylerinin yakınına dikmekle onları ölümsüzleştirdiklerine inanan, müslüman öldürmeyi en kutsal işlerden biri sayan Kâfirler, XIX. yy. sonlarında, islamlığı benimsedikten sonra, kendi gelenek ve göreneklerini zamanla bırakıp Afganistan'ın öteki müslüman halklarıyla kaynaştılar.

NURİYE, Manisa'nın Saruhanlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 441 nüf. (1990). Belediye.

NURKSE (Ragnar), amerikalı iktisatçı (1907-1959). Özellikle, azgelişmiş ülkelerde iktisadi büyümeyi ve uluslararası para sorunlarını inceledi. Kalkınma stratejisi olarak, bazı üretim dallarının çeşitlendirilmesini salık verdi. Başlıca yapıtı: *Problems of Capital Formation in Underdevelopped Countries* (Azgelişmiş ülkelerde sermaye oluşturma sorunları) [1953].

NURLANDIRMAK → NURLANMAK.

NURLANMAK gçz. f. **1.** Nur, ışık içinde olmak, ışıklanmak, aydınlanmak. **—2.** Temiz duruma gelmek.

◆ **nurlandırmak** ettirg. f. *Bir yeri, bir kimseyi nurlandırmak,* nuruyla onu ışıklandırmak, aydınlatmak.

NURLU sıf. **1.** Işıklı, parlak; aydınlık, mutlu: *Nurlu ufuklar.* **—2.** Saygı uyandıran, temiz; nurani: *Yüzü nurlu bir ihtiyar*

NURMİ (Paavo), finli atlet (Turku 1897 - Helsinki 1973). 1920-1930 yılları arasında orta mesafe ve mukavemet yarışlarında üstünlük gösterdi. 1 500 m ile 10 000 m arasındaki tüm dünya rekorlarını elinde tuttu. 1 500 m (1924), 5 000 m (1924) ve 10 000 m'lerde (1920 ve 1928) olimpiyat şampiyonu oldu.

Roger-Viollet

Paavo Nurmi

NURPEYSOV (Abdülcemil Karimoviç), kazak yazar (Kugaral, bugün Kokaral, Kızıl-Orda bölgesi, 1924). Göçebe bir avcının oğlu olan Nurpeysov savaş konusunu işleyen bir roman (*le Jour tant attendu* [fr. çev.], 1950-1958) ile 1916 ayaklanmasından iç savaşa kadar devrimci kazak hareketinin uyanışını ve gelişimini anlatan geniş kapsamlı bir tarihsel üçleme (*Par la sueur et par le sang* [fr. çev.], 1961, 1964, 1972) yazdı.

NURRA, Sardinya'nın kuzey-batı'sında bölge. Bağ, tahıllar ve meyve ağaçları yetiştirilen, hayvancılık yapılan küçük bir ovadır. Başlıca kentleri: *Alghero* ve *Porto Torres* (bu iki kentte turizm gelişmektedir).

NURSERY-RHYME a. (ing. sözcükler). Değişkin ritimli, ingiliz sayışmacası. (Kimilerinin kökeni çok eskilere uzanır [*Humpty Dumpty*]. XVIII. yy. eğitimcilerinin önem verdiği bu halk sanatı günümüzde de yaşamaktadır.)

NURSİ, asıl adı **Sait, Bedîüzzaman Said-i Nursi** ya da **Said-i Kürdî** denir, nurculuk* hareketinin öncüsü türk tarikatçı (Nurs köyü, Bitlis, 1873 - Şanlıurfa 1960). İstanbul'da bir süre medrese öğrenimi gördü. İkinci meşrutiyet'te islamcılık* hareketinin temsilcileri arasında yer alarak *Volkan* gazetesinde yazılar yazdı. Mısır'daki Camiülezher'in benzeri bir medrese açılması için çalıştı. İttihadı Muhammediye fırkası'nı kurdu. 31 Mart ayaklanması (1909) bastırıldıktan sonra Isparta'ya sürüldü. Cumhuriyet döneminde Şeyh Sait ayaklanmasıyla (1925) ilgili görülerek mahkûm edildi; Burdur, Isparta, Barla, Kastamonu, Emirdağ'da sürgün hayatı yaşadı. *Risale-i nur* adını taşıyan yapıtlarıyla çağdaş uygarlığın, laikliğin karşısında yer aldı. Şeriata bağlı islam birliğini savundu. Genelde nakşibendilik*e dayanan ve nurculuk diye anılan dinsel-siyasal hareketi geniş çevrelere yaydı. Bu eylemiyle ilgili olarak kovuşturmalara uğradı; hüküm giydi (Eskişehir, 11 ay 15 gün). Nur talebesi adı verilen müritlerinin toplantıları için çıktığı yolculuklardan birinde öldü. (→ Kayn.)

NURSUZ sıf. İnsanda saygı uyandırmayan, sevimsiz kimse; bunu gösteren şey için kullanılır: *Nursuz bir ihtiyar. Nursuz bir yüz.*

NURULLAH (es-Seyit bin es-Seyit Şerif el-Mar'aşi eş-Şuşteri) şii din bilgini (öl. Lahor 1610). İran'da Maraş kökenli bir seyit ailesindendir. Ülkesinden ayrılarak gittiği Hindistan'da Ekber Şah (1566-1605) tarafından Lahor kadılığına atandı. İnançlarındaki bazı aşırılıklar nedeniyle Cihangir Şah (1605-1627) tarafından öldürüldü. Bu olaydan sonra on iki imam inancılı şiiler arasında, düşünce ve inançlarından ötürü öldürüldüklerinden "şehit" unvanı verilen Muhammet bin Mekki bin Hamit el-Dimişki (Şehid-i evvel=İlk şehit) [öl. 1384] ve Zeynettin bin Ali bin Ahmet (Şehid-i sani=İkinci şehit) [öl. 1558] adlı şii fıkıh bilgininden sonra üçüncü şehit (Şehid-i salis) olarak tanındı. Ekberabad'daki mezarı Hindistan'daki şiilerin ziyaret yeri oldu. Başlıca yapıtları Beyzavi'nin Kuran şerhi ile Ali Kuşçu'nun Nasirettin Tusi'nin metafizik ve din bilimleri ile ilgili *Tecrid ül-kelam*'ına yazdığı haşiyeleri ile Hasan bin Yusuf el-Hilli'nin *Keşf ül-hakk ve nech üs-sidle* ve Fazl bin Ruzbihan'ın *İbtâl ül-bâtıl* adlı yapıtlarına yanıt olarak yazdığı *İhkak ül-hakk ve izhâk ül-bâtıl*'dır.

NURULLAH ATAÇ → ATAÇ (Nurullah).

NURULLAH HASAN ALİ → FİLİZ NURULLAH.

NURULLAH MEHMET EFENDİ Dürrizade → DÜRRİZADE MEHMET NURULLAH EFENDİ.

NURULLAH YAKUP BEY Sipahizade, Oruç ve Hızır reislerin babası (XV. yy.). Tımarlı sipahi olarak görev yaptığı sırada Rumeli'ye geçerek Vardar Yenicesi'ne yerleşti. Midilli adasındaki Bonava köyü kendisine tımar olarak verildi (1466). Bu köyden evlendiği bir rum kızından Oruç, Hızır (Barbaros Hayrettin Paşa) ve İshak adlı oğulları oldu.

Nuruosmaniye külliyesi, İstanbul'da cami, medrese, imaret, kütüphane, türbe, sebil, çeşme ve dükkanlardan oluşan yapı topluluğu; inşasına Mahmut I döneminde başlandı (1748), Osman III döneminde bitirildi (1755). Cami planı ve bezemeleriyle türk barok üslubunun ilk büyük yapısıdır. Kemerlerle desteklenen bir bodrum üzerinde yükselen caminin bina emini Ali Ağa, mimarı Simon Kalfa'dır. Kare planlı ana mekânı örten 25,75 m çapındaki büyük kubbe, cephelerde dört büyük kemer üzerinde yükselen kasnağa oturur; köşelerde kare planlı, küçük kubbeli kulecikler vardır. Küçük bir yarım kubbeyle örtülü mihrap dışa çıkıntılıdır. İki katlı yan mahfillerin altta sütunları, üstte payeleri bağlayan dalgalı kemerleri barok üsluptadır. Son cemaat yeri ve avlusu on dört küçük kubbeli, çok köşeli revakıyla değişik bir plana sahiptir. Son cemaat yerinin uçlarında barok üslupta taş külahlı, iki şerefeli minareler yer alır. Tümüyle mermer kaplamalı cami aşırı barok süslemeleriyle (dalgalı yay kemerler, istidirye, kenger yaprakları, sütun başlıkları) dikkati çeker. D.'da bir rampayla çıkılan hünkâr mahfili ve hünkâr kasrı vardır. Dış avludan Kapalıçarşı'ya açılan kapının solunda sebil, sağında çeşme, kütüphane, bunun yanında türbe, mihrap yönünde medrese ve buna bitişik imaret, 142 dükkan bulunmaktadır. Kesme taştan yapılmış kütüphane dört sütuna oturan kubbeli oval bir salonla, dışa taşkın bir depo bölümünden oluşur. Kare planlı, kubbeli türbenin girişinde yuvarlak barok kemerli revak vardır. Kubbenin içi renkli kalem işleriyle süslüdür. Burada Osman III'ün annesi Şehsuvar Sultan'la kimi şehzade ve sultanların sandukaları bulunmaktadır. Medresenin kare avlusu yuvarlak kemerli, kubbeli revaklarla çevrelenmiş, revakların ardına kubbeli odalar, girişin karşısına da dershane yerleştirilmiştir. Medreseye bitişik tonoz örtülü imaret küçük bir avlu çevresinde yer alan yemekhane, mutfak, fırın vb. mekânlardan oluşur. Üç gözlü, barok şebekeli sebil ahşap saçaklı, kurşun kaplı kubbeyle örtülüdür. Mermer çeşme barok bezemelidir.

NUSANTARA DİLİ a. Malaya-polinezya dillerinin endonezya öbeğine kimi zaman verilen ad.

NUSARA çoğl. a. (ar. *naşir*'in çoğl. *nuşara*). *Esk.* Yardımcılar, yardımda bulunanlar.

NUSAYBIN, G.-D. Anadolu bölgesinde Mardin iline bağlı ilçe; 85 448 nüf. (1990); 1 177 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 68 köy. Merkezi, Mardin'in 57 km G.-D.'sunda, Suriye sınırı yakınında *Nusaybin,* 49 671 nüf. (1990). Tahıl, pamuk üretimi. Sınır ticareti merkezi.

—Tar. Antikçağ'da Nisibis olarak bilinen kentin adına Asurlular döneminde rastlanır (İ.Ö. IX. yy.). Seleukos I Nikator (İ.Ö. 355-280) buraya bir Makedonya kolonisi yerleştirdi (Antiokheia Mygdonia). İ.Ö. II. yy.'da Parthlar'ın egemenliğine girdi. Ticari ve stratejik konumu nedeniyle önem kazandı. Parthlar'la Romalılar arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra İ.S. 195'te kesin olarak Roma topraklarına katıldı. Septimius Severus burasını yeni bir eyaletin merkezi yaptı (Septimia Nesibi Colonia Metropolis). Kent D. sınırının savunmalı bir kalesi haline getirildi. Önemli bir hıristiyanlık merkezi oldu (300'de piskoposluk, 410'da başpiskoposluk). 338, 346 ve 350'de Sasaniler'ce kuşatılan Nisibis, 363'te Sasaniler'in eline geçti ve halkı Amida'ya (Diyarbakır) göç etmek zorunda kaldı. Edessa'daki nesturi okulu 489'da Nisibis'e aktarıldı ve yüzyıllar boyunca nesturiliğin merkezi oldu (Sergios kilisesi Hüsrev II dönemindendir). Kent 639'da İyad bin Ganem komutasındaki arap ordularınca ele geçirildi. Hamdaniler'in, Mervaniler'in, Ukayliler'in egemenliğinde kalan kent, 1093'te selçuklu meliki Tutuş tarafından zaptedildi. Daha sonra Artuklu İlgazi'nin, 1128'de İmadettin Zengi'nin, 1181'de Selahattin Eyyubi'nin eline geçen Nusaybin, 1259'da Hulagu tarafından işgal edildi. Akkoyunlular'ın, Karakoyunlular'ın, Safeviler'in, 1515'te de Osmanlılar'ın eline geçti. Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu, daha sonra Mardin sancağına bağlandı. Birinci Dünya savaşı'nın ardından önce ingiliz, sonra fransız işgalinde kaldı. Ankara itilafnamesi'nin (1921) imzasından sonra Türkiye'ye geri verildi.

Nusaybin kapısı, G.-D. Anadolu'da Türkiye-Suriye sınırında gümrük kapısı. Nusaybin'i sınırın hemen ötesinde Kamışlı kasabasına bağlayan karayolu buradan geçer.

NUSAYRİ → NUSEYRİ.

NUSB a. (ar. *nuşb*). Cahiliye* devrinde dinsel ayin ve tapınma amacıyla özel olarak dikilmiş taş.

—ANSİKL. Bu taşların içinde bir tanrı bulunduğuna ya da tanrının ruhunun bu taşın içine sindiğine inanılırdı. Taşların önlerinde kurban kesilir, kanları kesenlerin üzerlerine sürülürdü. Kuran'da islam öncesi Araplar'da yaygın olan içki, kumar ve fal oklarıyla birlikte nusblara (ensab) tapmak da yasaklandı (IV, 92).

NUSBERG (Lev Voldemaroviç), Yahudi asıllı rus ressam (Moskova 1937). 1962'de Moskova'da Galina Bitt ve Francisco İnfante ile *Dvijenie** (Hareket) grubunu kurdu; grup, teknolojiden, bilimden ya da sanatlardan kaynaklanan çok çeşitli öğeleri kullanarak kinetik yapımlar gerçekleştirip sergiledi. Nusberg, 1976'dan beri Paris'te yaşamakta ve çalışmaktadır.

NUSEYRİ ya da **NUSAYRİ** a. (öz. a. *Nuşayr* ve *-i*'den *nuşayri*). Şam'ın kuzeyinde özellikle Lazkiye çevresinde ve Cebelinusayriye eteklerindeki aşırı şii inançlı arap topluluğundan olan kimse.

NUSEYRİLER → ENSARİYE.

NUSH a. (ar. *nuşh*). *Esk.* Öğüt, akıl verme; doğru yolu göstermeye çalışma.

NUŠIĆ (Branislav), sırp oyun yazarı (Smederevo 1864 - Belgrad 1938). Komedilerinde Belgrad burjuvazisinin para ve iktidar hırsını şiddetle eleştirdi (*Narodni Poslanik,* 1885; *Gospodja ministarka,* 1931; *Ožalošćena parodica,* 1934). Yazarın *Yaslı aile* ve *Felsefe doktoru* adlı piyesleri Devlet tiyatrosu'nda (1954 ve 1960), *Dikkat komonist var* adlı oyunu da Ankara Küçük komedi tiyatrosu'nda (1967) oynandı.

NUSKU, tapınak lambasıyla simgelenen mezopotamyalı ateş tanrısı.

NUSRET a. (ar. *nuşret*). **1.** Tanrı yardımı, Tanrı lütfu: *"Böyle kim tevfik-i Hak nusret nasip etmiş"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Yardım, yardımda bulunma: *"Hiç şek yok kim bu nusret nusret-i İslamdır"* (Fuzuli XVI. yy.). **—3.** *Nusret etmek, eylemek,* yardım etmek, yardımcı olmak.

NUSRET PAŞA, türk asker (öl. Bağdat 1896). Enderun'da yetişti; Harbiye'yi bitirdi. Askerlik görgü ve bilgisini artırması için Fransa'ya gönderildi. Ankara, Selanik ve Trabzon'da valilik; Şûrayı devlet üyeliği yaptı. Türk-Rus savaşı sırasında İşkodra ve Bosna komutanlığında bulundu. 6. Ordu müfettişliği görevindeyken öldü. Bir coğrafya atlası ve düzlemküre hazırladı.

NUSRETETTİN AHMET, son Sahipataoğulları beyi (öl. 1342). Babası Şemsettin Mehmet'in ölümü üzerine beyliğin başına geçti (1287). Moğollar'ın Anadolu valisi Timurtaş, beyliğin merkezi Afyonkarahisar'ı kuşatınca Germiyanoğulları'na sığındı. Timurtaş, Anadolu'yu terk ettiğinde (1327) yeniden Afyonkarahisar'a döndü ve ölümüne değin Germiyanoğulları'na bağlı olarak hüküm sürdü. Ölümünden sonra Sahipataoğulları'nın toprakları Germiyanoğulları tarafından ilhak edildi.

Büyük Larousse

Nuruosmaniye külliyesi'nin camisi
İstanbul

Nusretiye camisi ve sebili, İstanbul'da cami ve sebil. Selim III döneminde Tophanei amire Arabacılar kışlası'na yaptırılan cami, Tophane yangınından sonra Mahmut II döneminde, daha büyük ve gösterişli olarak mimar Krikor Amira Balyan tarafından yeniden inşa edildi (1823-1826). Türk mimarlığında baroktan empire (ampir) üsluba geçişin ilk örneklerinden olan bu cami yerden 2 m yükseklikte sütunlara oturur. Kare planlı ana mekânı örten 7,5 m çapında, 33 m yüksekliğindeki ana kubbe, dört büyük yuvarlak kemer üzerindeki kasnağa bindirilmiştir; köşelerde barok üslupta kulecikler yer alır. Önünde iki yanlı on altı basamakla çıkılan üç kubbeli son cemaat yeri vardır. Yanlarda iki katlı mahfiller bulunmaktadır. Beyaz mermerin (merdivenler, kapılar, mihrap, minber, vaaz kürsüsü, sütunlar) ve yuvarlak kemerlerin yoğun olarak kullanıldığı yapıdaki barok ve empire süslemeler (askıçelenkler, kenger yaprakları, dalgalı silmeler) dönemin ünlü hattatı Mustafa Rakım Efendi'nin yazıtlarıyla çelişkiler yaratır. İkişer şerefeli iki ince minare, soğan biçimindeki papuçları ve çok uzun, ince külahlarıyla dikkati çeker. B.'daki taş avluda bulunan şadırvan on ince sütuna oturan konik çatıyla örtülüdür. Caddenin karşısındaki muvakkithane yıkılmıştır. Mehmet Emin Ağa'nın baş mimarlığı döneminde yaptırılan (1826) sebil, 5 m yüksekliğinde ve dört pencerelidir. Yuvarlak silmelerin egemen olduğu sebilin pencereleri dövme demirden ve yaldızlı şebekelidir. Talik yazıtları Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nindir.

Nusretiye camisi ve sebili
İstanbul

Büyük Larousse

Nusretname, tarihçi Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa'nın, Kâtip Çelebi'nin *Fezleke-i tarih-i âl-i osman* adlı yapıtına ek olarak yazdığı *Zeyl-i fezleke*'nin (Silahtar tarihi) ikinci bölümüdür. Mustafa II'nin isteğiyle *Nusretname* adı verilen yapıtta 1695 -1721 yılları arasında geçen olaylar anlatılır. *Raşit tarihi*'nin kaynaklarından biridir. Nüshaları nadir bulunan *Nusretname*'nin (Beyazıt devlet kütüphanesi, Veliyettin Efendi bölümü no. 2369) oldukça ağır olan dili sadeleştirilerek yayımlanmıştır (İ. Parmaksızoğlu, 1962-1969, 2 c).

NUSSAH çoğl. a. (ar. *nâsih*'in çoğl. *nussâh*). *Esk.* Öğüt verenler, doğru yolu gösterenler.

NUSSAR çoğl. a. (ar. *nâsır*'ın çoğl. *nuşşâr*). *Esk.* Yardım edenler, yardımcılar.

NUSUL çoğl. a. (ar. *nasl*'ın çoğl. *nuşûl*). *Esk.* Mızrak temrenleri.

NUSUS çoğl. a. (ar. *naşş*'ın çoğl. *nuşûş*). *Esk.* Dogmalar.

NUŞ a. (fars. *nûş*'den, içmek'ten *nûş*). *Esk.* **1.** İçilecek şey, içki: *"Sakiya cam-ı mey-i telhe değişmem nuşunı"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Tatlı, bal. **—3.** Tatlı, hoş, bal gibi: *"Gayre eyler bî-sebeb bin iltifat ol nûş-ı leb"* (Fuzuli, XVIII. yy.). **—4.** Hayat, yaşam. **—5.** *Nuş etmek, eylemek,* içmek: *"Sendin o câmı Cem gibi hakkıyla nûş eden"* (Y. K. Beyatlı). **—6.** *Nuş-a-nuş,* içerek, içe içe: *"Germ iken meclis içre nûşânûş/Terk-i bed-mest olub ney itti huruş"* (Fuzuli, XVIII. yy.).

◆ sıf. "İçen", "içici" anlamıyla bileşik sözcükler oluşturur: *arak-nuş* (rakı içen), *bade-nuş, mey-nuş* (içki içen), *zehrabe -nuş* (zehir içen) vb.

NUŞABE a. (fars. *nuşâbe*). *Esk.* **1.** Abıhayat, ölümsüzlük verdiğine inanılan su. **—2.** İlaç olarak kullanılan şurup.

NUŞDARU a. (fars. *nûş* ve *dârû*'dan *nûş-dârû*). *Esk.* **1.** Panzehir. **—2.** Şarap.

NUŞENDE sıf. ve a. (fars. *nûşiden,* içmek'ten *nûşende*). *Esk.* İçkici, ayyaş.

NUŞİN sıf. (fars. *nûşin*). *Esk.* Tatlı, tat veren: *"Üzerinde nûşin dalgalar akıp giden muhayyel, seyyal tüllerin altında uzun, narin, nefis azaları vardı"* (H. E. Adıvar).

NUŞİNE a. (fars. *nûşine*). *Esk.* İçimi tatlı olan şarap.

NUŞİNGÜL a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'da kullanılmış bir makam. (Ermeni Murat Çelebi'nin bir peşrev ve bir sazsemaisinden başka günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NUŞİREVAN → HÜSREV I Anuşirvan.

NUT, eski Mısır'da gök tanrıçası. Heliopolis geleneğine göre Şu (hava tanrısı) ile Tefnut'un kızı, Geb'in (yer-tanrı) karısıdır. Kimi zaman gövdesi yeryüzünün üzerine eğilmiş bir kadın görünümündedir; kolları batı ufkuna uzanırken, ayakları doğuya değer; bedeniyse yıldızlarla donanmıştır. Babası tanrı Şu, kollarını uzatarak Nut'u yükseklerde, yeryüzünden ve kocası Geb'den uzakta tutar.

Nut, kimi zaman da evrenin üzerinde duran bir inek görünümündedir; cinler ayaklarından tutarak destek olurlar. Güneş'in annesi ve karısı olan Nut, her sabah altın bir dana doğurur; dana büyüyerek gökyüzünün en yüksek noktasına ulaştığında boğaya dönüşür ve annesi Nut'u döller; akşam olunca tanrıça güneş kursunu yutar ve gebeliği her sabah, şafakta yinelenen doğuma kadar bütün gece sürer. (Mısırlılar bu mitosa sonsuzluğun ve tanrısal tekliğin simgesi olarak "anasının boğası" adını verirlerdi.)

NUTEŞİRSOĞANI → ADASOĞANI.

NUTFE a. (ar. *nutfe*). *Esk.* Duru, saf su.
—Esk. fizyol. Dölsuyu.

NUTK → NUTUK.

Özdemir Nutku

■ **NUTKU** (Özdemir), türk tiyatro araştırmacısı, öğretim üyesi, yazar (İstanbul 1931). Robert kolej'i (1950), Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi ingiliz dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1956). Öğrenimini Göttingen Üniversitesi tiyatro fakültesi'nde sürdürdü. Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde asistan, doçent, profesör (1974) oldu. 1976'da Dokuz eylül üniversitesi güzel sanatlar fakültesi'nde görev aldı.

Önceleri şiirle uğraşmasına karşın, 1960'larda oyunculuk dışında tiyatronun hemen her dalıyla ilgilenmeye başladı. Sermet Çağan'ın bir radyo oyunundan uyarlayarak sahneye koyduğu *Savaş oyunu,* Erlangen (Almanya) Uluslararası tiyatro şenliği'nde reji birincisi ve metin üçüncüsü oldu; almancaya çevrildi (1965). *Meddah ve meddahlık hikâyeleri* adlı yapıtıyla (1977) Milli kültür vakfı edebiyat büyük ödülü'nü (1979), sahneye koyduğu *Midas'ın kulakları* oyunuyla Ulvi Uraz en iyi yönetmen ödülü'nü (1984), Tiyatro ve TV yazıları ödülü'nü (1989), Dionisas büyük ödülü'nü (1991) kazandı. Atatürk'ün *Nutuk*'unu *Söylev* adıyla sahneye uyarladı (1973). Kuramsal çalışmaları: *Tiyatro ve yazar* (1960), *Modern tiyatro akımları* (1963), *Oyun yazarı* (1965), *Tiyatro terimleri sözlüğü* (H. Taner ve M. And'la birlikte) [1966], *Darülbedayi'nin elli yılı* (1969), *Dünya tiyatrosu tarihi* (1971-1972, 2. bas. 1985), *Tiyatro yönetmeninin çalışması* (1974), *Türkiye'de Brecht* (1976), *Yaşayan tiyatro* (1976), *Sahne bilgisi* (1980), *Dram sanatı* (1983), *Gösterim terimleri sözlüğü* (1983), *Uzatmalı gerçekler* (1985), *Zümrudüanka'nın külleri* (1991).

NUTU çoğl. a. (ar. *nat'*'ın çoğl. *nutû'*). *Esk.* **1.** Örtüler, sofra örtüleri. **—2.** Meşin yaygılar.

NUTUF çoğl. a. (ar. *nutfe*'nin çoğl. *nutûf*). *Esk.* Saf, temiz sular.
—Esk. fizyol. Dölsuları.

NUTUK, -tku a (ar. *nutk*). **1.** Belirli bir işlev yüklenmiş bir konuşmacının, bir topluluğa belirli bir konu üzerinde ya da bir tören nedeniyle yaptığı konuşma, söylev: *Atatürk'ün 10. yıl nutku.* **—2.** *Esk.* Konuşma yetisi. **—3.** *Nutuk atmak, nutuk çekmek,* bir kimsenin boş, uzun ve sıkıcı, inandırıcılıktan yoksun bir konuşma yaptığını belirtmek için söylenir. ‖ *Nutka gelmek,* konuşmaya başlamak. ‖ *Nutku tutulmak, nutku kurumak,* korku, heyecan, öfke gibi nedenlerle birşey söyleyemez duruma düşmek: *Onu birden karşımda görünce nutkum tutuldu.*
—*Esk. Nutuk irat etmek,* nutuk vermek, söylev vermek. ‖ *Nutku müteazzir olmak,* söyleyeceğini şaşırmak, unutmak. ‖ *Nutk-ı iftitahi,* açılış söylevi: *"Emrah Efendi kıyam ile bir nutk-ı iftitahi irad eylemiştir"* (İsmail Suphi).
—Ed. → SÖYLEV.
—Ed. ve Tasav. Tarikata yeni giren dervişlere, tarikat derecelerini, tarikat adabını öğretmek için söylenmiş şiir. ‖ Tarikat büyüklerinin belli zamanlarda okunup ezberlenen nazım ya da nesir türündeki yazılmış sözleri. ‖ *Nutk-ı ilahi,* Tanrı sözleri, tanrısal buyruklar. ‖ *Nutuk haklamak,* tarikat büyüklerinin buyruklarını itirazsız ve tereddütsüz yerine getirmeye hazır olmak.

Nutuk → SÖYLEV.

NUU → NUN.

NUUK, 1979'a kadar **Godthåb.** Grönland'ın merkezi, adanın batısındaki bir fiyordun kıyısında; 12 181 nüf. (1991).

NUUMET a. (ar. *nu'ûmet*). *Esk.* Yumuşak olma, yumuşaklık.

NUUT çoğl. a. (ar. *na't*'ın çoğl. *nu'ût*). *Esk.* Övülerek anlatılanlar.
—Ed. Naat*lar.

NUUZ a. (ar. *nu'ûz*). *Esk.* **1.** Kıvama gelme. **—2.** Kalkma, dikilme.

NUVARA ELİYA, Sri Lanka'da kent, orta kesimdeki ilin yönetim bölümü merkezi: 18 000 nüf. 1 890 m yükseltide iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi ve çay üreten bir bölgenin merkezi.

NUVAŞİR (ER-), esk. **Nouaceur,** Casablanca (Fas) havalimanının yeri, kentin güneyinde.

NUVİSTOR a. (ing. *nuvistor*). Elektron. Silindirsel, eşeksenli elektrotları, bir koni yığınıyla, ferronikelden sızdırmaz bir kabı kapayan seramik bir bacak üzerine bağlanmış elektron tüpü.

NUVOLARİ (Tazio), italyan otomobil yarışçısı (Castel d'Ario, Mantova, 1892 - Mantova 1953). Pek çok uluslararası yarışı kazandı. 1930 ile 1940 yılları arasında en iyi sürücülerden biriydi.

NUWEVELD REEKS, Güney Afrika'da sıradağlar, Cape ilinin güneyinde, Grand Karroo'nun yanında yükselir (K.'de); 1 913 m.

NUZİ, bugün **Yorgantepe,** Mezopotamya'da, Kerkük'ün (Irak) 13 km güney -batı'sında arkeolojik yer. Kazılar sonucu, Halef döneminden (V. binyıl), özellikle de Ubeyd döneminden (IV. binyıl) İ.Ö. XV. yy.'a kadar birbirini izleyen on iki tabaka saptandı. İ.Ö. XV. yy.'da yıkılan kentte ancak Parth ve Sasani dönemlerinde yeniden oturulmaya başlandı. Yalnızca İ.Ö. XV. yy. tabakaları geniş ölçüde araştırıldı. Bu çalışmalar sonucu, birçok kez yeniden yapılmış bir tapınak ve çevresinde özel konutların yer aldığı bir saray ortaya çıkarıldı; yapıların bütünü bir surla çevriliydi. Çok sayıda metin, özellikle de hukuki metinlerin yanı sıra, bol miktarda dinsel eşya ve "Nuzi seramiği" adı verilen, siyah zemin üzerine beyaz bezekli bir tür seramik ele geçirildi. İ.Ö. XV.-XIV. yy.'larda Nuzi, Mitanni'nin en tanınmış kentlerinden biriydi.

NUZZAR çoğl. a. (ar. *nâzır*'ın çoğl. *nuzzâr*). *Esk.* Nazırlar.

NÜ a. (fr. *nu*). Güz. sant. ÇIPLAK'ın eşanlamlısı.

NÜ a. **1.** Fenike dilinde *nun* diye adlandırılan işaretten türeme ve türkçedeki *n*'ye karşılık düşen ötümlülüğü gösteren yunan abecesinin harfi (N, ν). **—2.** Sağa üste konan vurguyla (ν') 50, sola alta konan vurguyla ($,\nu$) 50 000 sayısı yerine geçen. Yunanlılar'ın sayı işareti.
—Dalga ve titr. Frekansı belirtir.
—Nük. müh. Parçalanma tepkimesinde yayımlanan ortalama nötron sayısı. (Bu sayı, hem parçalanmaya uğrayan çekirdeğin türüne hem de bu parçalanmayı oluşturan nötronların enerjisine bağlıdır ve yavaş nötronlarla parçalanmış uranyum 235 için yaklaşık 2,5'tur.)
—Tem. parç. Nötrinoyu (elektrona eşlik eden ν_e ya da müona eşlik eden ν_μ) ve bunun karşıtparçacığını ($\bar{\nu}_e$ ve $\bar{\nu}_\mu$) belirtir.

NÜANS a. (fr. *nuance*). Aynı türden şeyler arasındaki ince, belli belirsiz farklılık; ayırtı: *Bir iki nüans dışında aynı siyasi görüşleri paylaşıyorlar.*
—Müz. → AYIRTI.

NÜANSLAMA a. Tekst. Örnek parçaya uygun olarak, nüanslı boyanmış bir mal elde etmek için bir boya banyosunun reçetesini ayarlamak eylemi.
—ANSİKL. Tekst. Nüanslama işlemleri renk uzmanları tarafından yapılır. Yakın zamana kadar, bir örnek parçaya göre elde edilen nüansın uygunluğu, yalnızca bu uzmanların görsel değerlendirmesine bağlıydı. Yavaş yavaş, en iyi reçeteyi belirleme, bir kelvinölçerin renkser verilerine dayanarak çalışan bir bilgisayarla gerçekleştirilmektedir.

NÜANSLAMAK g. f. Tekst. Nüanslama işlemini gerçekleştirmek.

NÜBELA çoğl. a. (ar. *nebil*'in çoğl. *nübelâ*). *Esk.* Bilginler, zeki kimseler.

NÜBÜVVET, -ti a. (ar. *nübüvvet*). *Esk.* Peygamberlik, nebilik: *"Hatem-ül-enbiya hazretleri nübüvvetin altıncı senesinde Safa'da otururiken..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). —İsl. Yürürlükteki şeriatı sürdüren peygamberlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Eski şeriatın bazı hükümlerini ortadan kaldırarak ya da yeni bir şeriat oluşturarak peygamberliğini dile getirmeye *resulat;* resulata erişene *resul* denir. Nübüvvete erişen peygamberlere ise *nebi* denir. Kuran'a göre nübüvvet ile resulatı kendisinde birleştiren Hz. Muhammet'ten önceki peygamberlerin sayısı 24'tür. (→ PEYGAMBERLİK.)

NÜBYE, K.-D. Afrika'da, Mısır-Sudan sınırının her iki yanında, Nil ve kolu Atbara vadisiyle, yaz yağmurları G.'e doğru yavaş yavaş artan bitişik çölleri kapsayan bölge. 6 büyük Nil çağlayanı bu bölgede yer alır. Zenciler ile Araplar'ın iyice melezleşmesinden oluşan nüfus, geleneksel olarak akın akın Aşağı Mısır kentlerine doğru göç ediyordu. 1970'ten başlayarak büyük bir bölüm, yüksek Asuan barajı'nın yukarısındaki Nasır gölünün oluşması sırasında Yukarı Mısır'a kaydırılıp yerleştirildi.

III. binyıl öncesinden başlayarak Mısır, az gelişmişliğine rağmen zengin bir ülke olan Nübye'ye seferler düzenliyor ve oradan altın, abanoz, kıymetli taşlar, fildişi, devekuşu tüyleri, tarım ve hayvancılık ürünleri getirtiyordu. Kral Cer döneminde (İ.Ö. 2900'e doğr.) Mısırlılar, Nil'in 2. çağlayanına eriştiler. Eski İmparatorluk döneminde, özellikle Asuan prensleri, ticaret ve keşif heyetlerinin başında, Darfur yönünde Afrika'nın ortalarına kadar girdiler. Orta İmparatorluk sırasında firavunlar, 2. çağlayanın G.'indeki Semneh'e kadar Aşağı Nübye'yi egemenlikleri altına alarak, Sesostris II döneminde, 3. şelalenin yukarısındaki Kerma'da bir mısır dış temsilciliği kurdular. Fethedilen topraklarda düzenli bir sömürme ve mısırlılaştırma siyaseti uygulandı; stratejik noktalarda kaleler yaptırıldı (Buhen, Mırgisseh, Semneh, Kumma...); nübyeli reisler ayni vergiler ödüyor ve paralı asker birlikleri gönderiyorlardı. XVIII. sülale döneminde Tutmosis III, egemenliğini 4. çağlayanın güneyine kadar yaydı ve afrika topraklarının yönetimini bir "sömürge" sistemine göre örgütledi. Fethedilen ülke iki bölgeye ayrıldı: Elephantine'den 2. çağlayan'a kadar uzanan Uauat ve 2. çağlayandan 4. çağlayana kadar uzanan Kuş bölgeleri. "Kuş kralının oğlu" denilen bir kral naibinin (firavun temsilcisi) buyruğuna verilen bu iki afrika eyaletinden her birinin başına, naibin iki yardımcısı *(idenu)* getirildi. Yönetim mısırlı memurların elindeydi; yerli halk, fatihin yazı ve geleneklerini benimsedi.

Yeni yapılan birçok tapınakta, nübye tanrılarıyla birlikte mısır tanrılarına da tapınılıyordu. Bu yeni tapınaklar, klasik plana göre yapılmış tapınaklardı: Kalabşah'ta Amenofis II'nin nübye güneş tanrısı Mandulis için yaptırdığı tapınak; Dakkeh'te Tutmosis III'ün tanrı Thot için yaptırdığı ve çok daha sonra imparator Augustus tarafından genişletilen tapınak; Amada'da Tutmosis III ve Amenofis II tarafından Amon-Re ve Re-Harahte'ye adanan tapınak; Buhen'de, 2. çağlayan düzeyinde, kraliçe Hatşepsut döneminde nübyeli şahin-tanrı Dedun için yaptırılan tapınak; Soleb*'de, Amenofis III'ün Amon ve kendisi Luksor tapınağı örneğine göre yaptırdığı tapınak; Sedeinga*'da Amenofis III'ün karısına adanan tapınak; Napata'da, 4. çağlayan yakınında, Tutankhamon'un hükümdarlığı döneminde Amon için yaptırılan tapınak. Afrika topraklarının en özgün tapınakları, kaya tapınaklarıydı: Vadi es-Sebva'daki, Gerf Hussen'deki hemi-speolar ya da bütünüyle kaya içine oyulan yapılar (Der'de Re-Harahte için yapılan tapınak; Ebu Simbel'de, 2. çağlayan aşağısında Ramses II tarafından, biri Amon-Harahte-Ramses üçlüsüne, öteki tanrıça Hathor'a adanan iki tapınak).

Libyalı hükümdarların (XXII. sülale) etkisinden kurtulmak isteyen tebli rahipler (ortodoks amonlar), Teb'den Napata'ya kaçarak orada teokratik bir krallık kurdular. Bu mısırlılaşmış napata kralları, iç anlaşmazlıklarla güçten düşen Mısır'ı fethe başladılar ve 751'e doğru Piankhi, XXV. kuşi sülalesini kurdu. Yunanlılar'ın "etyopyalı" adını verdikleri bu sülale, Mısır'ı 656'ya kadar yönetti. Psamtik I'in öncülük ettiği bir ulusal canlanma hareketiyle bu istilacılar kovuldu ve Mısır, XXVI. sülale yönetiminde yeni bir bağımsızlık dönemine girdi. Yukarı Mısır'ı kuşi etkiden kurtarmak isteyen Psamtik I, kızı Nitokris'i Teb'e kutsal Amon tapıcısı olarak kabul ettirdi. Mısır'ın bağımsızlığını yitirmesi üzerine (İ.Ö. 525), Mısır fatihi pers kralı Kambiz, Nübye'yi de fethetmek istedi (kuşkusuz 524'te), ancak tüm ülkeyi işgal edemedi.

Sınıra çok yakın olan Napata'nın, siyasal başkentlik mevkiini daha güneydeki Meroe kentine bırakması böyle açıklanabilir. Etyopyalı Meroe krallığı, yeni başkenti çevresine kapanarak yaşadı. Burada kadınlar yararına ve yunan latin kaynaklarda "Kandakai" adıyla adlandırılan soydan geçme bir krallık kuruldu.

İ.Ö. 24-23 arasında bir roma seferiyle Napata yıkıldı ve bu krallık işgal edildi. Augustus, krallığı boşalttırdı, sonra gözetim altında tutturdu. Sonunda, İ.S. IV. yy.'da Meroe krallığı ortadan kalktı.

İ.S. I. yy. başında, ülkeyi üç krallık paylaşıyordu: 3. çağlayanın K.'inde Nobatia (başkenti Faras) ve Makuriye (başkenti Dongola) krallıklarıyla 5. çağlayanın G.'inde Alodiye krallığı (başkenti bugünkü Hartum yakınında Soba). VI. yy.'da tüm Nübye hıristiyanlaştırıldı; kuzey ve güney krallıkları, imparatoriçe Theodora'nın gönderdiği rahip Julianus aracılığıyla monofizit olurlarken, Makuriye krallığı ortodoksluğu benimsedi. VII. yy.'da Nobatia ve Makuriye krallıkları birleştiler ve Dongola, Nübye'nin siyasal başkenti, Faras* da din ve kültür merkezi oldu. Bu durum, ülkenin islamlaşmasına kadar sürdü (kuzey için XII. yy., güney için XIV. yy.). İlk hıristiyan yapıları, kuşkusuz kiliseye dönüştürülen tapınaklar oluşturdu (Ebu Sımbel'de olduğu gibi). Dendur tapınağı, 559 ya da 574'te kiliseye dönüştürüldü. Şimdiye kadar tarihi saptanan en eski yapı da budur. Üç sahınlı, çıkıntılı yarım daire biçiminde ve yanında iki sacristia bulunan absidalı, ahşap çatılı bazilika planı en çok karşılaşılan mimarlık örneğiydi. Faras yakınındaki büyük Kasr İbrim merkezinde beş sahınlı bir bazilika görülürken, Tokor ve er-Remel'deki bazilikalar iki sahınlı bazilikalardır. Faras, Ortaçağ Nübyesi'nin gerçek bir mimarlık ve resim müzesini oluşturuyordu, özellikle VI. yy.'dan kalma katedrali, VIII. yy.'da (narteks melekleri gibi, kıpti resimlerine benzeyen kişilikleri idealize eden üslup) ve IX.-XI. yy.'lar arasında yapılan (ve idealizmin yerini şemalaştırmanın aldığı) freskleriyle ünlenmiştir. Son olarak XIII. yy.'da, etyopya sanatını andıran üçüncü bir üslup ortaya çıktı (Meryem ve Çocuk İsa). Korunan resimlerin çoğu ikinci dönemden kalmadır. Duvarlara çizilen bir ikonalar dizisi biçiminde ortaya çıkan tek tek sahneler, düzenli bir ikona programının bulunmadığını göstermektedir.

NÜBYE ÇÖLÜ, Afrika'da, Sudan'ın kuzeydoğu kesiminde çöl. Batıdaki Libya çölünden Nil vadisiyle ayrılır. Kuzeyinde Mısır, doğusunda Kızıldeniz, güneyinde Nil ırmağı yer alır. Yer yer kumullara rastlanmakla birlikte, Libya çölünden farklı olarak kayalık ve engebelidir. Batıya doğru hafif eğimlerle yükselir. Doğudaki Kızıldeniz tepelerinde (Itbay) en yüksek noktasına ulaşır. Nübye çölü, Nil'e ulaşamadan kuruyan çok sayıda mevsimlik akarsuyun yer aldığı bir kumtaşı platosudur. Yıllık yağış toplamı 125 mm'nin altındadır.

NÜBYE DİLİ a. Doğu Sudan öbeğinden nil-çad dili; Nil boyunca 1. ve 4. çağlayanlar arasında ve Sudan'ın doğusunda (Kurdufan, Darfur, Sennar) yaklaşık 236 000 kişi tarafından konuşulur. (VIII. yy. ile XIV. yy. arası dönemlerden kalma eski nübye diliyle yazılmış belgeler vardır; bunlar yunanca hıristiyan metinlerinin çevirileridir. Sözkonusu metinlerde, modern nübye dilinde olduğu gibi, kıpti abecesinden uyarlanmış bir yazı kullanılmıştır. Modern nübye dilinde arapçadan çok sayıda aktarma sözcük bulunur.)

Nübye keçisi, Nübye kökenli keçi ırkı. (Uzun, sarkık kulaklı, doğurgan ve bol süt veren bir hayvandır.)

NÜBYELİLER, Mısır ve Sudan'da yaşayan halkların tümü. Günümüzde iyice araplaşmış olan Nübyeliler, tarım ve hayvancılık yapmakta ve babasoylu soyzinciri ile babayerli oturma ilkelerine uygun bir yaşam sürdürmektedirler. Kimi altgruplar, "tepe topluluk" düzeyi üstünde siyasal güç tanımazken; ötekiler küçük krallıklar biçiminde örgütlenmişlerdir.

NÜCEBA çoğl. a. (ar. *necib*'in çoğl. *nücebâ*). *Esk.* Soyu temiz olanlar, soylular. —Tasav. Ricaülgayb ya da Ricalullah (Gayb erenleri, Tanrı erenleri) denilen kırk kişiye verilen ad. (Tasavvufta bunların halkın işlerini görüp yardımına koştuğuna, yıkımları önlediklerine inanılır.)

NÜCUM çoğl. a. (ar. *necm*'in çoğl. *nücûm*). *Esk.* **1.** Yıldızlar: *"Gâhi zerre geh güneş gâhi kamer gâhi nücûm"* (Niyazi, XVII. yy.). **—2.** *Ehl-i nücum* → EHİL. ‖ *İlm-i nücum* → İLİM.

NÜCUMİ sıf. (ar. *nücûm* ve *i*'den *nücûmi*). *Esk.* **1.** Yıldızlara ait. **—2.** Yıldızlarla uğraşan, astrolog.

NÜDBE a. (ar. *nüdbe*). *Esk.* Ölüye ağlama, ağıt yakma.

NÜDEMA çoğl. a. (ar. *nedim*'in çoğl. *nüdema*). *Esk.* Nedimler, arkadaşlık edenler: *"... bazı nüdeması dahi anı ihâfe ve iğfâl etmekle..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

P. Tetrel-Explorer

Nübye
Vadi es-Sebva tapınağı'nın büyük kral heykellerinin dayandığı bir revakla çevrili avlusu
Yeni İmparatorluk, XIX. hanedan

Giraudon

Nübye
kral naibi Maloton'un Karanog nekropolisinde bulunan kuş-Ba heykeli üzerinde boya kalıntısı olan gre, İ.S. II.-III. yy.
Mısır Eski eserler müzesi, Kahire

Nübye
tutsakları öldüren kral Netekamani ve kraliçe Amanitare'yi betimleyen alçakkabartmalarla süslü Naga'daki Aslan tapınağı kapıkulesi gre, İ.S. I. yy. başı

Fiore-Explorer

NÜDİST sıf. (fr. *nudiste*). Nüdizme ilişkin.
◆ sıf ve a. Nüdizmin uygulayıcısı olan kişiye denir; doğacı.

NÜDİZM a. (fr. *nudisme*). Tümden çıplak olarak açık havada yaşamayı savunan öğreti. (Eşanl. DOĞACILIK.)

NÜFESA a. (ar. *nüfesâ*). *Esk.* Loğusa, yeni doğum yapmış kadın.
—Din. → NİFAS.

NÜFUR a. (ar. *nüfûr*). *Esk.* Korkup kaçma, dağılma.

NÜFUS a. (ar. *nefs*'in çoğl. *nüfûs*). **1.** Bir ülkede, bir bölgede, bir şehirde yaşayanların tümü: *Dünya nüfusu. Bir ülkede nüfus sayımı yapmak.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Belirli bir alanda özel bir kategori oluşturan insanların tümü: *Tarım nüfusu. Kentli nüfus.* **—3.** Kimse, kişi: *Beş nüfusa bakıyor.* **—4.** *Nüfus kâğıdı, nüfus cüzdanı, nüfus tezkeresi,* nüfus kütüğündeki kayıtlara göre verilen, her yurttaşın kişisel durumunu belirten kimlik belgesi; kafakâğıdı.
—*Esk.* Ruhlar, canlar. || *Nüfus-ı kudsiye,* kutsal melekler. || *Nüfus-ı zekiye,* temiz, kötülükten arınmış ruhlar.
—Biyol. *Aşırı nüfus,* bir türün yaşadığı alandaki birey sayısının oradaki oksijen, besin, yer gibi doğal kaynakların besleme ve barınma sınırının üzerine çıkması. (Aşırı nüfus dışa kapalılığın sonucu olabilir.) || *Cinsiyete göre nüfus oranı,* yeni doğan kız ve erkek sayısının birbirine oranı. (Bu oran Türkiye'de her 100 kıza karşı 102 ya da 103 erkek olarak gerçekleşir.)
—Fiz. *Ortam nüfusu,* büyük sayıda özdeş parçacık içeren bir sistemde, bu parçacıklardan aynı kuvantal halde bulunanların sayısı. (Fermiyonlar için nüfus ancak 0 ya da 1 değerlerini alabilir, oysa bozonlar için herhangi bir değerde olabilir. İstatistiksel mekanikte, bir ortamın ortalama nüfusu sözkonusudur.) [→ MAXWELL-BOLTZMANN, BOSE-EINSTEIN ve FERMİ-DIRAC İSTATİSTİĞİ.]
—Huk. *Nüfus kütüğü,* doğum, evlenme, boşanma, ölüm vb. kişisel durumların kaydedildiği nüfus memurlukları tarafından tutulan kütük. (Nüfus kütükleriyle buna dayanak olan belgeleri başmemur ve sorumlu memurlarla denetlemeye yetkili olanlardan başka hiç kimse görüp inceleyemez. Her nüfus dairesi, askerlik şubesi ve yargı organlarından istenilen belgelerle örnekleri onaylı olarak verir. Bunların dışında, mahalli en büyük idare amirinin yazılı emri olmadıkça, hiçbir daireye bilgi veremezler. Ayrıca ilgilinin kendisi, karı ya da kocası, veli, vasi ya da resmi vekili, usul ve füru ile ikinci dereceye kadar civar hısımlarına nüfus kayıtları örnekleri verilebilir.) || *Nüfus memuru,* doğum, evlenme, boşanma, ölüm vb. kişisel durumları kütüklere işlemek, yeni doğanlara nüfus cüzdanı vermek, cüzdan değiştirmek gibi işleri yapmakla görevli memur.
—Nüfbil. *Nüfus hareketi,* doğumlar, ölümler, göçler nedeniyle nüfusa katılma ya da ayrılma olayları. (*Doğal nüfus hareketi* ise, yalnızca doğum ve ölüm olaylarından oluşan hareketi belirtir.) || *Nüfus yitimi,* telafi edici bir göçmen alış süreci bulunmaksızın, ölümlerin doğumlardan yüksek olduğu bir ülkedeki nüfus azalması süreci. (Nüfus azalması özellikle bir göçmen veriş sürecinden kaynaklanıyorsa TENHALAŞMA diye nitelenir.) || *Nüfus yoğunluğu,* nüfusla bu nüfusun üzerinde yaşadığı toprakların yüzölçümü arasındaki oran. || *Asgari nüfus,* kapalı bir nüfusun, demografik geleceğini tehlikeye düşürmeden daha altına inemeyeceği sayı. || *Durağan nüfus* ya da *sabit nüfus,* doğum ve ölüm oranı birbirine eşit, yani doğal artış oranı sıfır olan istikrarlı nüfus. || *En uygun nüfus,* bir nüfusun, kendisine en yüksek refah düzeyini sağlayabilecek koşullardan yararlanabilmek için aşağı yukarı korunması gereken sayı. || *Hazır nüfus* ya da *fiili nüfus,* nüfus sayımı yapıldığı sırada bir sayım bölgesinde bulunan nüfus. || *İş arayan nüfus,* işsiz olduğunu ve bir iş aradığını belirten insanların tümü. || *Kapalı nüfus,* dışarıyla göç bağlantısı olmayan nüfus. || *Kararlı nüfus,* yaşlara göre üreme ve ölüm oranı değişmeden kalan ve yaşlara göre yapısı değişmeyen nüfus. || *Optimum nüfus,* belli bir amaca en uygun olan nüfus. (Çoğunlukla bu kavrama bir ülkenin kaynaklarına ya da iktisadi güçlerine ilişkin olarak başvurulur.) || *Oturan nüfus* ya da *mukim nüfus,* her zamanki oturma yeri belirli bir toprak üstünde bulunan nüfus. || *Özel sayıma tabi nüfus,* tüm yatılı öğrenciler, kışlalardaki askerler, şantiyelerde çalışan işçiler, mahkûm ve tutuklular, hastanelerdeki hastalar. (Özel sayıma tabi nüfus, ancak geçici olarak belli bir nüfusun kapsamına girer.) || *Standart nüfus,* birçok ülkenin yaşa göre yıllık ölüm oranlarını karşılaştırmaya ve böylece bu ülkelerde seçilen bir yaş yapısı için yıllık gayrisafi ölüm oranlarını kestirmeye yarayan, belli bir yaş yapısına sahip nüfus. (Standart nüfus yöntemi, farklı yaş yapılarına sahip nüfuslarda, ölüm oranlarının global olarak karşılaştırılmasını sağlar. Aynı yöntem doğumların karşılaştırılmasında da kullanılabilir.)

—ANSİKL.

nüfusun tarihi

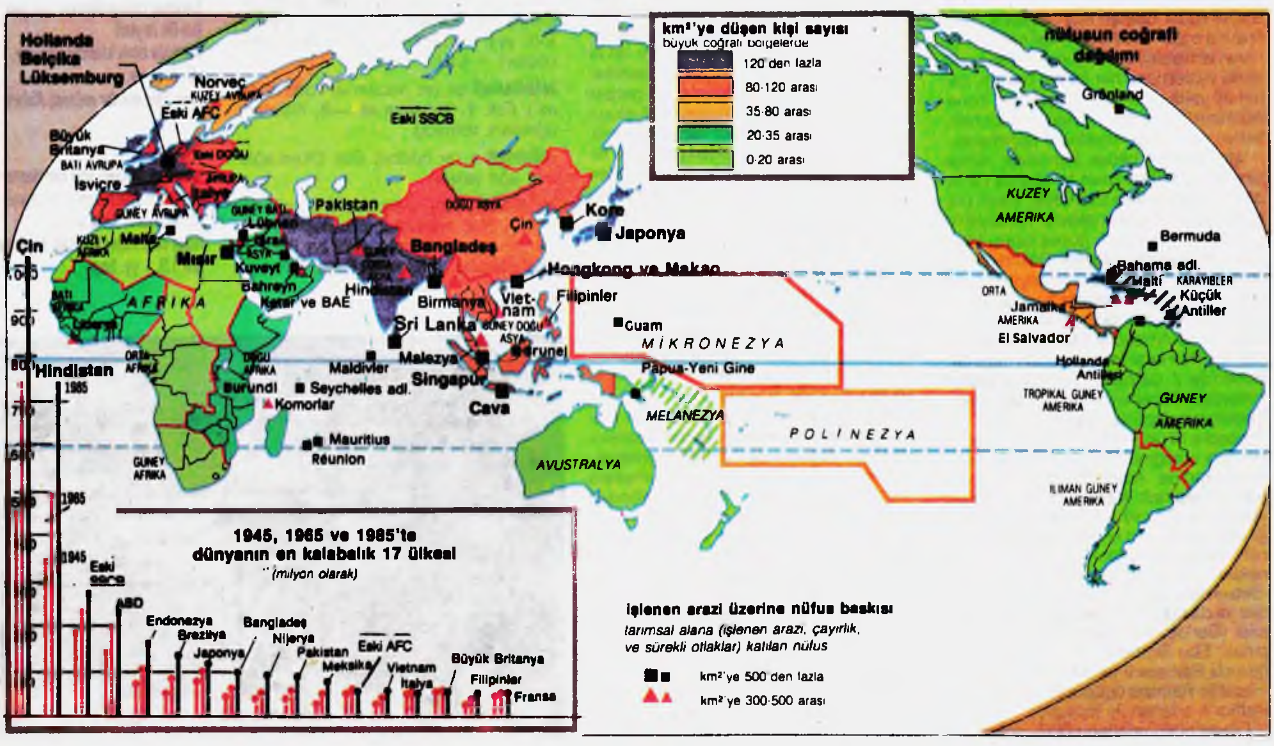
Nüfus tarihinin ortaya çıkardığı olgular, bir yandan bütün canlı türlerinde olduğu gibi doğum, ölüm ve göç hareketlerine, bir yandan da bütün bu olguları etkileyen ve evlenme oranını, aile yapısını belirleyen uygarlığa bağlıdır.

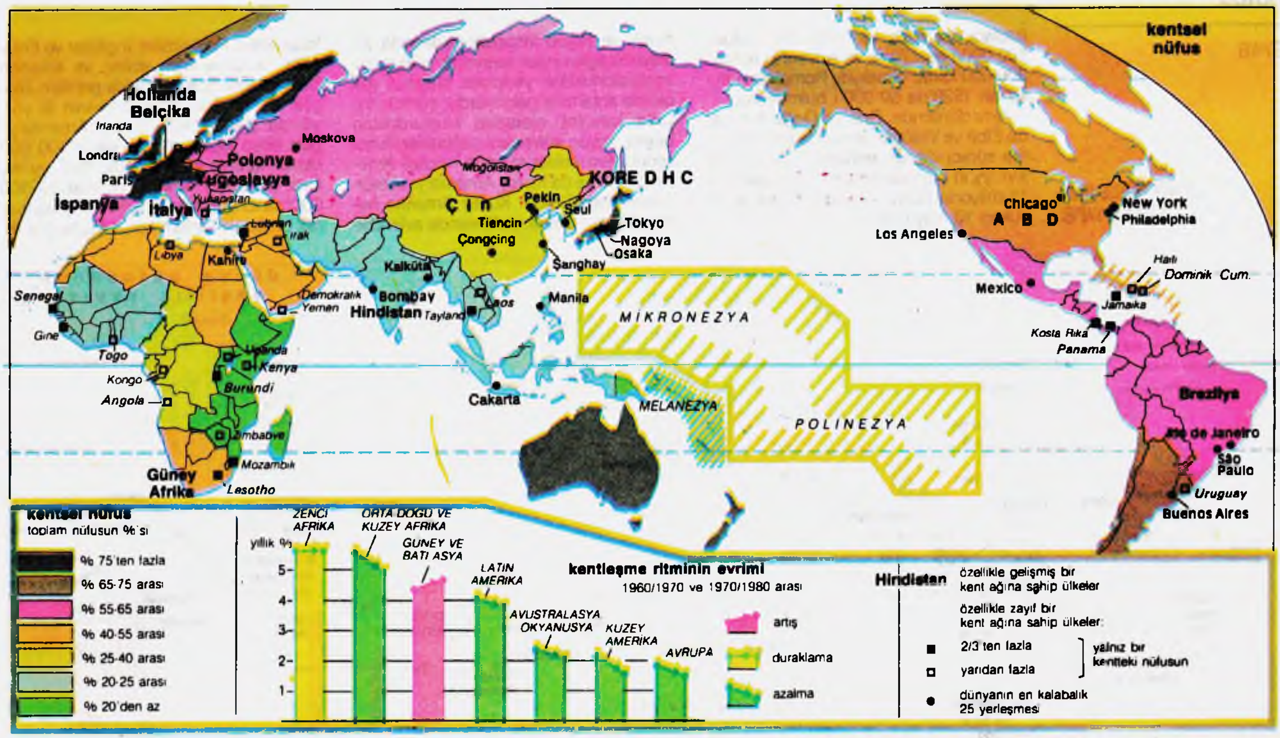
Nüfus olaylarını açıklayan etkenleri, coğrafi ortamın sunduğu ve uzun çağlar içinde değişen yaşam koşullarında aramamız gerekir. Bu yüzden, nüfus değişikliklerini bir ölçüde açıklayabilmek için iklim değişikliklerine başvurmak gerektiği ileri sürüldü. Geleneksel olarak besin kaynaklarının bolluğu ya da kıtlığı üzerinde duruldu. Hatta Malthus, insanların yiyeceklerden daha hızlı çoğalmasının yarattığı zararları açıklayarak ve bu çoğalmanın ahlaki yoldan sınırlanması çağrısında bulunarak, sözkonusu veriyi nüfus evriminin kuralı haline getirmek istedi. (→ MALTHUSÇULUK.)

Teknik olanaklardan, iktisadi, toplumsal, zihinsel yapılardan âdetlerden ve dinlerden oluşan uygarlık, aynı zamanda hem besin kaynaklarının işletilmesi, hem yaşam ve ölüm karşısında takınılan tavır, hem insan sayısına verilmek istenen boyutlar hem de yaşam düzeyi üzerinde etkili olur. Bu demektir ki, demografik durum uygarlıkların birbirini izlemesinde, onların gelişme ya da gerilemesinde ve birbirleriyle rekabetlerinde rol oynar.

• *Tarihöncesi.* İskeletler, atölyeler, bunların devirlere göre artan sayısı ve besin maddeleri üzerinde yapılan incelemeler, bazı varsayımlar ortaya konulmasına olanak sağladı. Paleocoğrafya, buzul bölgelerinin sınırlarını, bunlarda meydana gelen değişiklikleri, toprakların ve floranın niteliğini belirleyerek, insan yaşamına ve in-

DÜNYA NÜFUS YOĞUNLUĞU
1989 ertesi yeni devletlerle ilgili yeterli istatistik veri bulunmadığından, 1985'teki durumla yetinilmiştir.

KENT NÜFUSU

sanın gelişmesine yararlı ya da zararlı etkenleri tanımlamıştır. Elde edilen sayısal büyüklükler, büyük bir belirsizlik marjı içermekle birlikte, yine de pek düşüktür; kilometre karesine düşen insan sayısı on ya da yüz kişi arasında değişiyordu ve bu da ancak bazı bölgeler için geçerliydi. Tarihöncesi'nde insanlar ancak kısa bir süre ve sürekli güçlükler içinde yaşıyorlardı. Bununla birlikte, bütün kıtalarda çok erken bir tarihten beri var oldukları kesindir.

Yenitaş* devrinde, besin bitkilerinin ekilmeye başlaması ve yararlı hayvanların evcilleştirilmesi bazı bölgelerde insanın yaşamında iyileşmeler sağladı. Bundan böyle insanlar artık, hiç değilse birkaç yıl için (toprağın niteliklerine bağlı olarak) bir yere yerleşebilirler, kaynaklarda meydana gelen değişikliklere daha iyi dayanabilirlerdi. Büyük bir olasılıkla ölümler azalmış, insan ömrü uzamış ve nüfus yoğunluğu artmıştı. Nitekim bazı bölgeler (Hindistan, Güney-doğu Asya, Ortadoğu, Kuzey Afrika) bu olasılığı akla getirmektedir. Bir mekanizmanın ilkel öğeleri yavaş yavaş belirmeye başladı: teknik gelişmeler, birçok insanın aynı zamanda birlikte yaşamalarına olanak sağladı ve insan sayısındaki bu artış da ayrıca teknik gelişmeleri teşvik edici bir rol oynadı. Ancak kendiliğinden anlaşılacağı gibi, bu tür bir karşılıklı etkileşimin zorunlu olarak düzenli bir nüfus artışına ya da sürekli bir büyümeye yol açtığı söylenemez.

Yapılan kazılar, VI. binyıl'dan başlayarak Doğu Irak'ta kanallarla sulama yönteminin uygulandığını ortaya çıkarmıştır. Bu durum, bazı uygarlıklarda, insanların daha yoğun gruplar oluşturduklarını ve belki siteler içinde toplandıklarını gösterir. Nitekim, Mezopotamya'da, Nil vadisinde, Sindhu (İndus) ve Sarı nehir ovalarında böyle olmuştur. Böylece, antik uygarlıklara beşiklik eden ayrıcalıklı bölgeler ortaya çıktı; ve çok geçmeden Orta Amerika da bunlara katıldı.

• *Antikçağ*. Uygarlık ve onunla birlikte siyasal ve toplumsal örgütlenme daha karmaşıklaştığından, nüfus da yeni gelişmeler gösterdi ve el sanatları ve ticari alışverişler sayesinde farklılaştı.

Yakındoğu'da ortaya çıkan (Eriha, VII. binyıl) kent uygarlığı, daha sonra Akdeniz bölgesinde kök saldı. İ.Ö. 2000'e doğru Knossos nüfusunun 100 000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. İ.Ö. VIII. ve VII. yy.'da Mezopotomya'nın toplam nüfusu yaklaşık 5 milyon; Mısır'ınki İ.Ö. XIII. yy.'da 7 milyon kadardı; Yunanistan'ınki İ.Ö. IV. yy.'da yaklaşık 2 milyondu. Atina'da yaklaşık 100 000 özgür insan ve muhtemelen 400 000 esir bulunuyordu.

İlk genel değerlendirmeler, hıristiyanlık çağı başlangıcında Roma İmparatorluğu için ileri sürüldü. (Bk. tablo.)

Bu istatistiklerin kesinliği, doğru olduklarını göstermez. Cavaignac gibi bir tarihçi toplam nüfusun 80 milyonu bulduğunu ileri sürüyordu. Ama en azından, ülkelerin kaynaklarına ve etkinliklerine bakarak nüfus farklılıkları konusunda bir fikir edinebiliriz; örneğin, Tuna ve Galya eyaletlerinde nüfus yoğunluğu kilometre karede 5-6 kişi arasında değişirken Mısır'da 179 kişiye ulaşıyordu. Kentler çok büyük bir alan kaplıyordu; bütün kentler arasında Roma, dev bir metropol görünümündeydi. Uzun bir süreden beri nüfusunun 100 000'in üstünde olması gerekiyordu. Hıristiyanlığın ilk yıllarında nüfusu 500 000, İ.S. II. yy.'da bir milyonun üstündeydi. Daha sonra Roma nüfusunda bir gerileme görüldü ve imparatorluğun geri kalan bölümleri de bu gerilemeden nasibini aldı.

Hıristiyanlık çağının başlangıcına doğru, Hanlar sülalesinin yönetimindeki Çin'de de tahminlere göre Roma İmparatorluğu'ndaki kadar insan yaşıyordu.

Antik dünyada kölelik egemendi. Savaşlarla beslenen kölelik, aynı zamanda bu dünyanın nüfus kaybını artıran bir kurumdu; çünkü köleler, çocuk yapmalarına izin verilse bile, az çocuk yapıyorlardı. Öte yandan, Doğu'da olduğu gibi Batı'da da yeni doğmuş ya da küçük yaştaki çocukları terk etme âdeti vardı. Bu etkenler besin kaynaklarının kıtlıklara yol açan istikrarsızlığıyla birleşince nüfus artışının sınırlı kalmasına, hatta nüfus azalmasına yol açtı.

Fakat, daha o zamanlarda bile, Uzakdoğu'da Konfuçius, Batı'da Platon ve Aristoteles, insan varlığıyla, besin kaynakları, refah düzeyi ve devletin gücü arasındaki ilişkiler üzerinde durdular; ve hükümdarlar, sürekli olarak insan varlığının azalmasını önlemeye çalıştılar.

• *Büyük istilalardan büyük keşiflere kadar.* Göç olayı, nüfusun tarihine ve hatta Tarihöncesi'ne yeni bir hız kazandırdı. Yunanlılar'ın göçleri, hellen uygarlığının yayılmasında önemli bir rol oynadı. Avrupa, V. yy.'dan başlayarak, birçok kez Asya'dan gelen kavimlerin (Hunlar, Moğollar, Türkler) akınlarına maruz kaldı; ayrıca Normanlar ve Araplar tarafından istila edildi. Avrupa uluslarının bugünkü dağılımı, bu hareketlerin coğrafi bir yerleşmeyle sonuçlanan etkilerini hâlâ yansıtmaktadır (kuşkusuz bu arada birçok melezleşmeler, insan ve kaynak kayıpları, yaşam biçiminde bozulmalar ve dolayısıyla nüfus yoğunluğunda azalmalar olmuştur). İnsanların belli bir yere yerleşmeleri ve böylece bir ölçüde istikrarlı bir düzenin kurulmasıyla, besin kaynakları ve nüfus yeniden çoğalmaya başladı. Yerleşme yerlerinin düzenlenmesi, tarla ve yol açma gibi uzun süren çalışmalar sayesinde, XI. yy.'da, Batı'da ticaret yeniden başladı ve kentler tekrar canlandı.

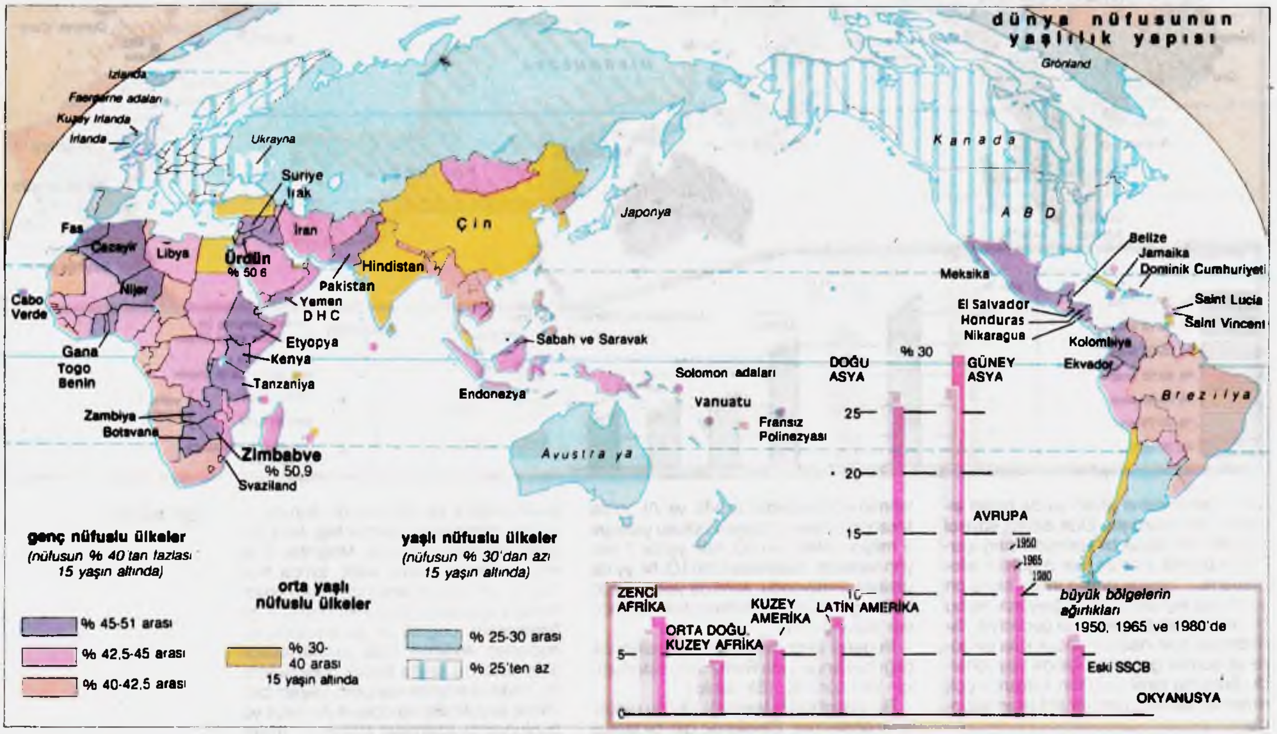
Bu sırada, dünyanın geri kalan bölümlerinde (Asya ve Amerika) nüfus, bazı geçici gerilemelere rağmen, artışını sürdürdü. Hıristiyanlık, daha sonra da müslümanlık düşüncesi nüfus sorununa eğildi. Hıristiyan tanrıbilimciler ve ahlakçılar, çocuk düşürmeyi, bebekleri terk etmeyi mahkûm ettiler; "çiftleşiniz ve çoğalınız" düsturunu sürekli tekrarladılar. İslamlık bu kadar kesin hükümlü değildi ve çok kadınla evlenmeyi kabul ediyordu. Hem hıristiyanlarda, hem de müslümanlarda genellikle doğum oranı çok yüksekti, ama açlık, salgın hastalıklar ve savaşlar nedeniyle ölüm oranı da yüksekti. Yalnızca Batı'da tek tük bazı kişiler, insan sayısının kaynakları aştığını görerek bundan kaygı duydular. XIV. yy.'da İbni Haldun, daha o dönemde insan azlığıyla kaynak azlığının dönüşümlü olarak baş gösterdiğini ileri sürerek bir çeşit çevrim kuramı ortaya koydu.

İstatistik bilgiler çok az ve zayıf olmakla birlikte, Avrupa nüfusunun düzensiz ve kesintili bir biçimde de olsa giderek arttığı konusunda birleşiyorlardı. Örneğin, *Domesday Book*'a bakılarak 1090'da İngiltere nüfusunun 1 100 000 olduğu söylenebilir. Bu rakam aşağı yukarı ülkenin Roma İmparatorluğu dönemindeki nüfusuna eşittir. XIV. yy.'ın ortasında İngiltere'nin nüfusu 3 700 000'e çıktıysa da, veba salgınından büyük ölçüde etkilendiğinden, XV. yy.'ın başında kesinlikle 2 100 000'in üstünde değildi. XVI. yy.'da nüfus artışı, özellikle büyük kentler lehine yeniden

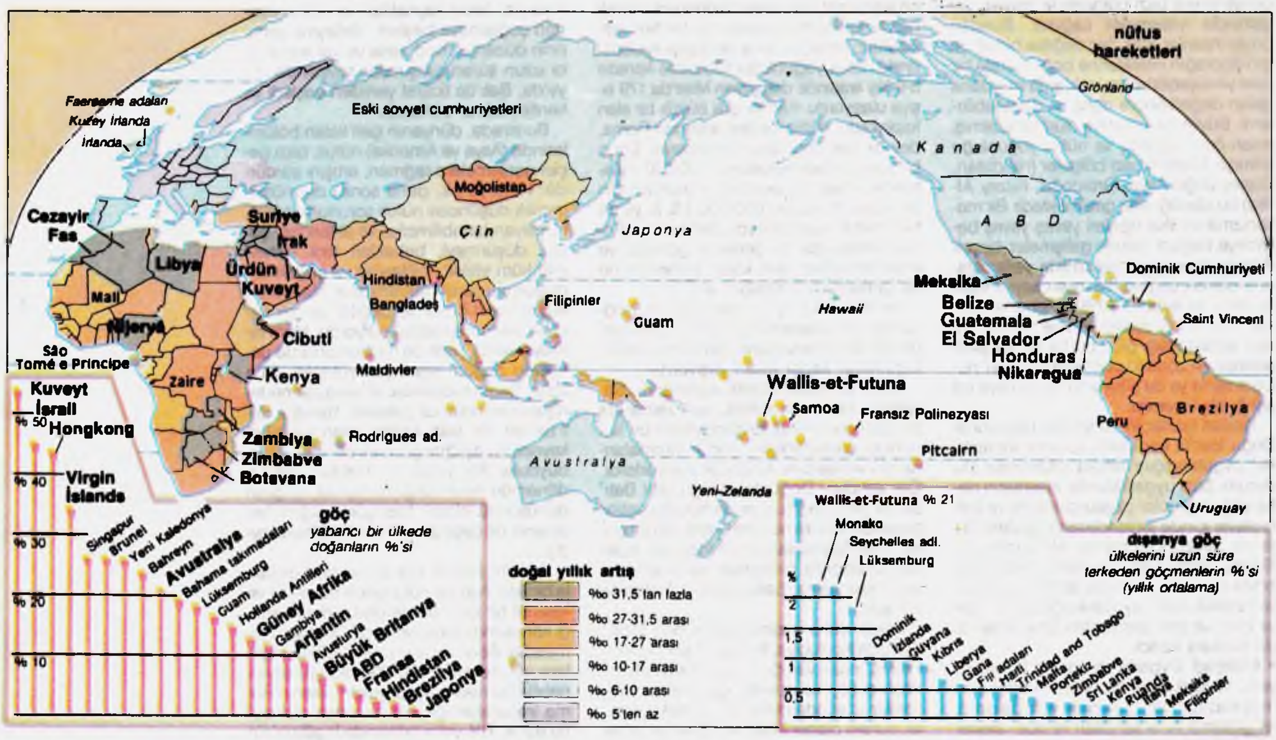
başladı: Venedik ve Napoli'nin nüfusu 100 000'i aştı; Paris ve Anvers'in nüfusu 200 000 kadar olmalıydı; Roma'nın nüfusu ise 1526'da 50 000'i bulmuyordu.

Aynı dönemde, Orta ve Doğu Avrupa' da Elbe ve Vistül'ün ötesinde kolonileştirme süreci devam ediyordu. Bu sayede XVI. yy.'ın başında alman nüfusu yaklaşık 12 milyonu buldu; Rusya'nınkiyse aşağı yukarı 10 milyondu.

DÜNYA NÜFUSUNUN YAŞLILIK YAPISI

NÜFUS HAREKETLERİ

• *Büyük keşiflerden sanayi devrimine kadar.* Avrupalılar'ın Tropikal Amerika'ya gelmelerinin ilk sonucu Kolomböncesi uygarlıkların yıkılması oldu; oysa bu uygarlıkların insanları Amerika kıtası nüfusunun büyük bölümünü oluşturmaktaydı; Maya, Aztek ve Kiçua imparatorluklarında 20 milyonu aşkın insan yaşıyordu. Fakat, bu imparatorlukların yıkılması, nüfusun yok olması anlamına gelmiyordu; çünkü, hayatta kalanlar, melezleri oluşturduktan başka, soyun sürmesini sağladılar. İkinci sonuç, Avrupalılar'ın önce Tropikal Amerika'yı, sonra da Kuzey Amerika'yı sömürgeleştirmeleri oldu. Kuzey Amerika hemen hemen ıssızdı; o dönemde avlandıkları alanlarda dolaşıp duran çeşitli kabilelerin toplam nüfusunun 1 milyonu bile bulmadığı tahmin edilmektedir.

Göç, yavaş yavaş gerçekleşti; ama Yeni Dünya'da avrupalı nüfus barındıran bölgeler oluşması için yine de yeterliydi: İspanyollar, Portekizliler, İngilizler ve Fransızlar buralara akın ettiler; ve arkadan bunlara, esir ticareti yoluyla getirilen Zenciler katıldı. Sömürgeleştirmenin ilk yüzyılında (1492-1592) Güney Amerika'ya göç eden İspanyollar'ın sayısı 100 000 olarak tahmin edilmektedir. XVII. yy.'da, Orta ve Güney Amerika'ya yaklaşık 900 000 zenci getirildi ve 1650'den başlayarak buradaki toplam nüfus (daha çok Atlas okyanusu kıyısında yayılıyordu) 7 milyon dolayına ulaştı.

Köleliğin egemen olduğu güney bölümü bir yana bırakılırsa, Kuzey Amerika' ya beyaz bir nüfus yerleşti. Kanada'da Fransızlar'ın sayısı göç yoluyla yavaş, fa-

kat doğum yoluyla hızlı bir tempoda arttı. İngiliz kolonileriyse çok daha kalabalıktı: 1715'te yaklaşık 375 000 beyaz, 58 000 zenci. Bu toprakların ve aynı zamanda Doğu Hint adaları zenginliklerinin değerlendirilmesi, buralarda Avrupa uygarlığının gelişmesini ve demografik büyümeyi kolaylaştırdı. Örneğin İngilizler'in sayısı 1500'de 2,5 milyonken 1700'de 5 milyonu aştı; XVI. yy.'ın başında Amsterdam'ın 40 000 olan nüfusu, XVII. yy.'ın sonunda 185 000'e ulaştı. Ama aynı gelişme her yerde görülmedi: İtalya'da daha az oldu; Otuz Yıl savaşlarının kasıp kavurduğu İspanya ve Almanya'daysa gerileme görüldü.

Böylece, Batı Avrupa, kentlerde, limanlarda, ticaret ve imalat merkezlerinde hızlı bir nüfus artışı sürecine girdi. Batı Avrupa'nın önünde sınırsız bir yayılma ve işletip sömürme alanı açıldı; ve bu, aynı zamanda, Afrika, Amerika ve Asya nüfuslarını derinden sarsan bir olay oldu. Bununla birlikte, kaydedilen ilerlemeler henüz dar bölgelerle sınırlı kalıyordu. İlerlemelerden Avrupa'nın yalnızca bir bölümü doğrudan yararlandı; Avrupa köylüleri bundan oldukça az etkilendiler. Yaşam koşullarında köklü bir değişikliğin meydana gelmesi ancak sanayi devrimi sayesinde oldu.

• *Birinci sanayi devriminden bu yana.* Sanayi devrimiyle birlikte devlet gücü arttı ve servetlerin ve insanların sayımını yapma kaygısı doğdu. Bundan sonra, istatistik, nüfus tarihine yararlı bir destek olmaya başladı. Kuşkusuz istatistik verileri henüz, tam anlamıyla kesin sayımlardan değil, tahminlerden oluşuyordu; ama başlıca devletlerin, hatta kıtaların ve dünyanın nüfusunu kestirebilmek için bu kadarı yeterliydi.

Böylece, XVII. yy.'ın ortası başlangıç noktası kabul edilerek günümüze kadar olan gelişmeyi belirlemek mümkün oldu. 300 yıl içinde dünya nüfusu 5 kat arttı ve Avrupa kökenlilerin bu artıştaki payı % 24'ten % 38'e yükseldi. Değişikliğin motoru Batı'ydı: 1650-1750 arasında ‰ 4 olan dünyanın yıllık nüfus artış oranı, 1900-1950 arasında ‰ 9'a yükselirken, Avrupa kökenlilerin artış oranı ‰ 3'ten ‰ 10'a çıktı.

Batı'da tıp, sağlık koruma, yaşam düzeyi ve teknik alanlarındaki gelişmelere bağlı olarak gerçek bir demografik devrim meydana geldi ve insanların sayısıyla birlikte onların yaşam süresini ve doğum oranlarını da değiştirdi. Önce ölüm oranındaki gerileme, yüksek bir doğum oranıyla birleşerek bir nüfus artışına yol açtı; daha sonra, doğum kontrolü yaygınlaştığından, doğum oranı geriledi, ama ölüm oranı düşmeye devam ettiğinden doğumlar yine de ölümlere oranla bir fazlalık gösteriyordu. Sonunda yaş dağılımı değişti; nüfus yaşlanması baş gösterdi.

Örneğin Büyük Britanya'da, 1750'ye doğru ölüm oranı ‰ 33'tü; 1850'ye doğru ‰ 22,4'e düştü; doğum oranı ‰ 36,9'dan ‰ 35,2'ye indi (bu arada ‰ 37,7'lik bir doruk noktasına ulaştıktan sonra). Ülke nüfusu 7,8 milyondan 20 milyona çıktı. Yüzyıl sonra, 1950'ye doğru, ölüm oranı artık yalnızca ‰ 12 dolayındaydı, ama doğum oranı da ‰ 15'i geçmiyordu ve ülke nüfusu 48,8 milyona ulaşmıştı (bunun % 80'i, nüfusu 2 000'i aşkın yerleşme yerlerinde yaşıyordu). Büyük Britanya, 1881-1890 arasında, 2 500 000 kişiyi bulan yoğun bir dış göçe kaynaklık etti.

ABD ve Rusya'nın durumu, kolonileştirilen yerlerin genişliği ve doğal kaynaklardan yararlanmanın boyutları açısından farklılık gösterdi: bu ülkelerde yoğunluk az, ama kitleler daha kalabalıktı. XVIII. yy.'ın ortasında Amerika'daki ingiliz kolonlarının nüfusu 1 milyondu; 1850'de, ABD'nin nüfusu 23 milyon, 1950'de ise 150 milyonun üstündeydi. Rusya'da, XVII. yy.'ın ortasında, yaklaşık 18 milyon kişi yaşıyordu; bu sayı, 1850'ye doğru Avrasya topraklarında 67 milyona, 1950'ye doğru da 200 milyonun üstüne çıktı. Her iki ülkede de nüfus artışı, yeni toprakların işgaline büyük ölçüde uygun düşüyordu.

Avrupa devletlerinin sömürgeleştirme hareketi bazen sahipsiz ya da hemen hemen ıssız alanların iskânına da yol açtı; ama, daha çok insanların yaşadığı bölgelerde gerçekleşti; bununla birlikte, bir nüfus artışı sağladı: çünkü, sömürgeciler yeni kaynaklar, yeni iş imkânları ve özellikle de salgın hastalıkları yok etmeye özgü tıp yöntemleri getirdiler. Örneğin, İngiliz Hindistanı'nın nüfusu 1870'e doğru 256 milyonken, elli yıl sonra 305 milyona ulaştı; 1951'de Hindistan Birliği ile Pakistan'ın toplam nüfusu 423 milyondu. Bunun nedeni, ölüm oranının ‰ 45'ten 35'e düşmesi, doğum oranının çok yüksek (‰ 45) olarak kalmasıydı.

bugünkü durum

Dünya nüfusu 1960'a doğru 3 milyara, 1976'ya doğru 4 milyara ulaştı ve insanlık hızlı bir nüfus artışı evresine girdiğinden, bu sayı her yıl hızla değişti. 1980-1990 arası dünya nüfus artış hızı, yılda 75 milyon kişiden 93 milyona yükseldi. 1991'e varıldığında 5,384 milyar olan dünya nüfusunun, 2000 yılında 6,1 milyarı geçmesi beklenmektedir.

Dünya nüfusunun coğrafi dağılımı çok eşitsizdir. İnsanların üçte ikisi, karaların onda birinden azı üstünde toplanmış durumdadır; Kuzey yarıküre insanların % 90'ını, Eski Dünya ise % 85'ini barındırmaktadır; insanların üçte ikisi kıyılara 500 km'den az uzaklıkta, beşte dördü de 500 m'den az yüksek yerlerde yaşamaktadır. Ülkelerin nüfus yoğunluğuna bakıldığında da gezegenimizin eşitlikten uzak bir biçimde iskân edilmekte olduğu açıkça görülür. Bazı ülkelerde km²'ye 3 kişiden az (Libya, Moritanya), hatta 1 kişiden az (Grönland) düşerken, bazı ülkelerde km²'ye 300 kişiden (Japonya, Belçika), hatta 1 000 kişiden (Hongkong, Singapur) fazla düşmektedir. Gerçekte üç büyük odak noktası (Uzakdoğu, Güney Asya, Avrupa) birkaç ikinci odak noktası (Cava, ABD'nin kuzeydoğusu, Brezilya'nın güneyi), az nüfuslu alanlar ve hemen de ıssız alanlar vardır.

Kıtalar göz önüne alındığında, demografik ağırlığı (1991'de insanların % 58,6'sı), çok büyük kentleri ve iki dev ulusuyla (Çin ve Hindistan) Asya en çok dikkati çeker. Avrupa daha küçük (insanların % 9,4'ü), ama daha kentleşmiş bir nüfus odağıdır. Amerika ve Afrika'da bazı nüfus odakları varsa da ortalama nüfusları (sırasıyla dünya nüfusunun % 13,5'i ve % 12,5'i) azdır. Okyanusya ise, insanların ancak % 0,5'ini barındırmaktadır.

Fiziksel koşullar, dünya nüfusunun coğrafi dağılımında önemli bir rol oynar: yükseklik, kuraklık ve özellikle soğuk, nüfus dağılımını engelleyici etkenlerdir. Bununla birlikte, tarihsel etkenler ve özellikle de tarihin iki büyük iktisadi devrimi olan Yenitaş çağı devrimi ("tarım devrimi") ile çağdaş devrim ("sanayi devrimi") çok daha önemli bir rol oynamıştır. Birinci devrim sırasında insanlık büyük bir olasılıkla 10 kat, ikinci devrimin başından bu yana da 6 kat büyümüştür. İnsanlığın farklılaşmasına katkıda bulunan, daha çok sanayi devrimidir. Geçmişte, kültürel farklar, özellikle de dinler ve ideolojiler, insanların yaşama biçimlerinin farklılaşmasında inkâr edilemeyecek bir rol oynamışlarsa da, günümüzde, bu çeşitliliğin nedeni, öncelikle sosyo-ekonomik farklarda yatmaktadır. Bu açıdan, insanlık hiçbir dönemde bu kadar eşitsizlik içinde olmamıştır.

Farklar, her şeyden önce, aktif nüfusun yapısıyla ilgilidir. Afrika ve Asya'nın en az gelişmiş ülkelerinde aktif nüfusun çoğunluğu (beşte dördü ya da daha fazlası) "birincil"dir (tarım kesimi aktif nüfusun beşte dördünü ya da daha fazlasını içerir); en gelişmiş ülkelerde ise, tersine, aktif nüfus büyük ölçüde "üçüncül"dür ya da "sanayisonrası" kesimindendir (ikincil kesim gerilemiştir ve üçüncül kesim şimdiden aktif nüfusun üçte ikisini istihdam etmektedir). Birinci durumda, nüfusun büyük çoğunluğu kırsal niteliğini korur; ikinci durumda ise, nüfus, genelleşmiş denebilecek bir kentleşme içine girmiştir (nüfusun onda dokuzundan fazlası kent yaşamı sürer). Bu iki karşıt durum arasında ara durumlar da vardır. Yaşam düzeyi farkları, özellikle 1945'ten bu yana çok büyüdü. Birçok Zenci Afrika ya da Güney Asya ülkesinde kişi başına düşen yıllık gelir 150 ya da 120 doların altında olduğu halde, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın en gelişmiş sanayi ülkelerinde bu miktar bazen 6 000 doların hayli üstündedir. Zengin ülkelerin nüfusu, iyi ve hatta fazlasıyla iyi beslenirken yoksul ülkelerinki çoğunlukla yetersiz beslenir (bazen günde 2 000 kalorinin altında); varlıklı ülkelerde 100 çocuktan yalnızca 1'i yaşını doldurmadan ölürken, yoksul ülkelerde bu oran 5'te 1'i bulur; gelişmiş ülkelerde okuma yazma bilmeyenlerin sayısı çok az olduğu halde, dünyanın en az gelişmiş ülkelerinde bu sayı yetişkinlerin dörtte üçünü kapsar.

Demografik rejimlerde de büyük farklılıklar görülür. Bazı halklar, çağdaş tarihin büyük iktisadi ve toplumsal değişimleriyle birlikte görülen "demografik geçiş" döneminin henüz başlangıcındadırlar: ölüm ve doğum oranları bunlarda çok yüksektir. Bazı halklar ise, düşük doğum ve ölüm oranlarıyla bu sürecin sonuna ulaşmışlardır. İkisi arasında yer alan başka bazı halklarsa, yüksek kalmış doğum oranı ile çok azalmış ölüm oranı arasındaki dengesizlik sonucunda hızlı bir demografik büyüme göstermektedirler.

Bu nedenle demografik durumlar çok çelişkilidir. Zenci Afrika ve Güney Asya'nın en yoksul ülkelerinde 53 yıl olan ortalama yaşam süresi, Japonya, Kuzey Amerika ve Avrupa'da 75'e ulaşır. Üçüncü dünya ülkelerinde sağlık alanındaki gelişmeler, bulaşıcı ya da asalaklı hastalıkların azalması nedeniyle aradaki fark yavaş yavaş kapanmaktadır. Birçok Afrika ya da Güney Asya ülkesinde, kadın başına düşen çocuk sayısı hâlâ, 6,7 ya da daha çoktur: oysa bu sayı sanayileşmiş ülkelerin çoğunda 2, hatta birçok Avrupa ülkesinde daha azdır. Bu aykırılıklar nedeniyle yaş yapısı da büyük değişiklikler gösterir: demografik evrim derecelerine göre nüfuslar "genç" (% 40-45'i 15 yaşın altında, % 2-3'ü 65 yaşın üstünde) ya da "yaşlı" (yalnızca % 20'si genç, % 15 ya da daha çoğu yaşlı) sayılır.

Buradan, çok farklı nüfus artış potansiyelleri ortaya çıkar: birinci durumda çok fazla (yılda % 2,5 ya da 3), ikinci durumda az ya da sıfır. Üçte ikisi gelişmekte olan ülkelerden oluşan insanlığın tümü için, hızlı bir artış sözkonusudur (1980-1990 arası, yılda % 1,8; buysa günde 250 000 kişiyi aşan bir artış demektir). Böyle bir artış hızı, başta "nüfus patlaması"ndan en çok etkilenen ülkelerde besin kaynakları sorunu olmak üzere, istihdam olanakları yaratma yetersizliği, çalışmak üzere gelişmiş ülkelere göç eğilimi gibi birçok sorun ortaya çıkarır.

Fakat, bu kadar hızlı bir nüfus artışının uzun süre devam etmeyeceği sanılmaktadır. Nüfus artış oranı 1965-1970 yıllarına doğru en yüksek noktasına (yılda % 2) ulaştıktan sonra, Latin Amerika'da ve özellikle Asya'da uygulamaya konulan aile planlaması siyasetlerinin etkisiyle ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunda doğumların azalması sonucu, o tarihten sonra düşmeye başladı. Nüfus artış hızının kesilmesi sürmektedir ve düşüş temposunun daha da artacağı sanılmaktadır. Büyük bir ihtimalle dünyadaki nüfus artışının evrim eğrisi yatık bir S biçimi almaya doğru gitmektedir. 2000 yılında insanların sayısının 6 milyardan fazla olacağı sanılmaktadır. Dünya nüfusunun is-

tikrar kazanması, ya da hiç değilse artış hızının yavaşlaması (geçişöncesi evrede olduğu gibi), tahminlere göre, XXI. yy.'ın ortalarında, demografik geçiş bütün dünya ülkelerinde tamamlandıktan sonra, gerçekleşebilecektir. (2025 için yapılan tahmin 8,645 milyar, 2075 yılı içinse 9,462 milyar kişidir.)

Nüfus etütleri enstitüsü, Ankara'da eğitim-öğretim kurumu. Dünyada ve özellikle Türkiye'de nüfus konuları ile ilgili tıbbi, toplumsal ve ekonomik sorunları araştırmak, Türkiye'de nüfus planlaması konusunda araştırmalar yapmak, personel yetiştirmek, halk eğitimi alanında çalışmalarda bulunmak üzere Hacettepe üniversitesi'ne bağlı olarak kuruldu (1966). Teknik demografi, Ekonomik ve sosyal demografi olmak üzere iki anabilim dalını içeren enstitü, bilim uzmanlığı ve doktora düzeyinde eğitim vermekte ve çeşitli bölgesel ve ulusal araştırmaları yürütmektedir. Türkiye'deki benzerleri içinde veri bankalarının en zenginine sahiptir.

NÜFUSBİLİM a. Nüfusların iç özellikleri açısından (nüfusların durumunun ve hareketlerinin niceliksel çözümlemesi) ve açıklayıcı bir araştırmayla incelenmesi; nüfusbilim, gerçekleştirilen gözlemlerin yorumlanmasında, bağlantılı olduğu başka bilim dallarına (tarih, ruhbilim, iktisat, toplumbilim, biyoloji vb.) başvurur. (Eşanl. DEMOGRAFİ.)

—ANSİKL. Nüfusbilim sözcüğünün fransızcası olan demografi (démographie) sözcüğünü ilk olarak 1855'te Achille Guillard, *Eléments de statistique humaine ou Démographie comparée* (İnsan istatistiği öğeleri ya da karşılaştırmalı nüfusbilim) adlı yapıtında, nüfusların durum ve hareketinin özellikle niceliksel açıdan incelenmesiyle ilgili çalışmaları nitelendirmek için kullandı. Ama, çok daha eski tarihlerde yapılmış nüfus istatistiği çalışmalarının izlerine rastlanır: Antikçağ'dan başlanarak yapılmış nüfus sayımı ya da nüfus değerlendirmesi çalışmaları; XVII. yy.'dan başlanarak yapılmış doğumların ve ölümlerin sayısını saptamayla ilgili çalışmalar.

Bu geleneği yeniden ele alan ve XIX. yy. başından sonra daha sistemli verilere (nüfus ya da medeni durum kayıtları, dönem dönem yapılan sayımlar, özel anketler) dayanan çağdaş nüfusbilim hızla gelişti ve iki ana bölüme ayrıldı: niceliksel nüfusbilim, niteliksel nüfusbilim. *Niceliksel nüfusbilim*, bir nüfusun durumunun (sayısı ve yaşlara göre bileşimi, evlilik durumu, yerleşme, meslek etkinliği vb.), hareketini (doğal [doğumlar, evlenmeler, boşanmalar, ölümler] ya da göçlere bağlı konut, istihdam vb.) çözümlemeye uğraşır ve yalnızca sayısal olaylarla ilgilenir. Bir nüfusu niteleyen çeşitli büyüklükler arasındaki biçimsel bağlantılar, alt bölümlerinden *matematiksel nüfusbilim*'in (ya da *katışıksız nüfusbilim*) konusudur. Bir başka alt bölümü olan *tarihsel nüfusbilim* ise, resmi olmayan verilere (kilise kayıtları, aile soyağaçları vb.) dayanarak istatistik öncesi dönemin halklarını konu alır.

Niceliksel nüfusbilim'in amacı, nicеliksel çözümleme sonuçlarının yorumlanmasına yardımcı olabilecek biyolojik etmenleri, toplumsal, iktisadi ve kültürel etmenleri uzamda ve zamanda gözlenen değişiklikleri açıklamaktır. Alt bölümlerinden *iktisadi nüfusbilim* nüfus ile iktisat arasındaki ilişkiyi açıklar; *toplumsal nüfusbilim* ise, daha genel olarak, nüfus durumları ve hareketleriyle toplumların evrimi arasındaki bağlantıyı kurar.

NÜFUSBİLİMCİ a. Nüfusbilimle uğraşan uzman.

NÜFUSBİLİMSEL sıf. Nüfusbilime ilişkin.

NÜFUSLU sıf. *Say. sıf.* + *nüfuslu*, nüfusu belirtilen sayıda olan yer ya da topluluk için kullanılır: *İki bin nüfuslu büyük bir kasaba. Yedi nüfuslu aile.*

NÜFUZ a. (ar. *nüfūz*). **1.** Bir şeyin, bir maddenin bir dokunun içine geçmesi, içine işlemesi. **—2.** Bir kimsenin, bir topluluğun vb. sözünü geçirebilme, istediğini yaptırabilme gücü; erk: *Nüfuzunu kullanmak. Gelişmiş ülkelerin azgelişmişler üzerindeki nüfuzu.* **—3.** *Bir şeye nüfuz etmek*, onun içine geçmek, içine işlemek: *Leke kumaşa iyice nüfuz etmiş, çıkmıyor.* **—4.** *Bir şeye (soyut) nüfuz etmek*, onu en ince ayrıntılarına değin anlamak, onun anlamına varmak: *Konuya bir türlü nüfuz edemiyorsun.* **—5.** *Bir kimseye nüfuz etmek*, onun karşısında etkili olmak, ona söz geçirmek: *Ona ancak sen nüfuz edebilirsin.* **—6.** *Nüfuz sahibi*, sözü geçen, nüfuzlu. || *Nüfuzu altına almak, nüfuzu altında tutmak*, bir kimseye istediğini yaptırtacak güçte olmak, egemenliği altında bulundurmak.

—Cez. huk. *Nüfuz ticareti*, devlet memuru ya da resmi bir kurul üyesiyle yakınlığını ileri sürerek para ya da başka bir yarar sağlama. (Türk cez. k.'na göre, nüfuz ticareti, suçtur. Bu suçu işleyenler bir yıldan beş yıla kadar hapis ve bin liradan az olmamak üzere sağlanan ya da vaat edilen çıkarın üç katı ağır para cezasıyla cezalandırılır [md. 278].) || *Nüfuzu kötüye kullanma*, devlet memurunun bir kişi hakkında memuriyetine ilişkin bir görevi kötüye kullanarak keyfi bir işlemde bulunması. (Nüfuzu kötüye kullanma, suçtur. Bu suçu işleyen devlet memuru altı aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Suç, özel ya da siyasal bir amaçla işlenirse, ceza üçte birden yarıya kadar artırılır [Türk cez. k. md. 228].)

—İkt. *Nüfuz oranı*, belli bir üreticinin ürettiği bir ürünü kullanan müşterilerin sayısı ile piyasada bu ürünün potansiyel müşterilerinin toplam sayısı arasındaki fark. || *Piyasa nüfuzu*, bir ürünün ya da bir markanın, bir mal ya da bir hizmet piyasasında var olma derecesi.

NÜFUZLU sıf. Etkisi, itibarı olan, sözü geçer, hatırlı kimse için kullanılır: *Bakanlıkta nüfuzlu dostları var Kasabanın nüfuzlu kişilerindendir.*

NÜH sıf. (fars. *nüh*). *Esk.* **1.** Dokuz. **—2.** *Nüh-felek, nüh-kubbe, nüh-tak*, dokuz gök. || *Nüh-paye*, dokuz cennet.

NÜHA çoğl. a. (ar. *nühve*'nin çoğl. *nühā*). *Esk.* Kavrayışlar, algılayışlar.

NÜHAK a. (ar. *nühāķ*). *Esk.* Eşek anırması, anırtı.

NÜHUFTE sıf. (fars. *nühuften*, gizlemek'ten *nühufte*). *Esk.* Gizli, gizlenmiş: *"Ancak nühufte-i zamirini kimseye ifşâ etmeyerek..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

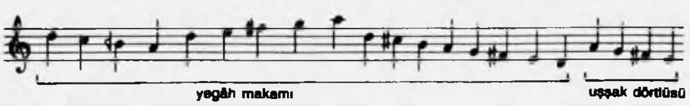
NÜHUR çoğl. a. (ar. *nehr*'ın çoğl. *nühūr*). *Esk.* Akarsular, nehirler.

NÜHUR çoğl. a. (ar. *nahr*'ın çoğl. *nühūr*). *Esk.* Kurbanlar.

NÜHUZ a. (ar. *nühūż*). *Esk.* Hareket etme, yerinden kalkma, kıpırdanma.

NÜHÜFT a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Yegâh makamının, hüseyniaşiran [*mi*] perdesi üzerine taşınmış uşşak dörtlüsüyle sona eren biçimidir.)

NÜHÜFTHİCAZİ a. Müz. Türk müziğinde, XVI. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

nühüft makamı

NÜHÜFTİKADİM a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilen örneği yoktur.)

NÜHÜM sıf. (fars. *nüh*'ten *nühüm*). *Esk.* **1.** Dokuzuncu. **—2.** *Nühüm çarh*, dokuzuncu gök, göğün en üst katı.

NÜHYE a. (ar. *nühye*). *Esk.* Akıl, anlayış, kavrayış: *Eshab-ı nühye, ehl-i nühye* (akıl sahibi kimseler, akıllılar).

NÜKEN a. Ayakkc. *Nüken ökçe* ya da *nüken taban*, tabanı burundan topuğa doğru kesintisiz olarak uzanmayan, ökçesiyle tabanı arasında kesinti ve boşluk bulunan ayakkabı. (*Feta** *ökçe*'nin karşıtı.)

NÜKET çoğl. a. (ar. *nükte*'nin çoğl. *nüket*). *Esk.* Nükteler; eğlenceli, zarif, ince anlamlı sözler.

NÜKHET a. (ar. *nükhet, nekhet*). *Esk.* **1.** Güzel koku. **—2.** Herhangi bir şeyin kendine özgü kokusu. **—3.** Ağız kokusu.

NÜKKÂR a. (ar. *nākir*'in çoğl. *nükkār*). Hariciliğin kollarından biri.

—ANSİKL. *İnkâr edenler* anlamına gelen nükkâr adı, bu mezhepten olanların, ikinci ibadi imamı Abdülvahap bin Abdurrahman bin Rüstem'i reddetmiş olmalarından kaynaklanır. Önceleri *ibadiye**ye bağlı olan nükkâr, VIII. yy.'dan sonra bağımsız bir mezhep durumuna gelmiştir. (→ NÜKKÂRİLER.)

NÜKKÂRİLER a. Hariciliğin kollarından "nükkâr"a bağlı olanlar. Önceleri bu mezhebin ibadiye kolundan olan nükkâriler, VIII. yy.'da Basra ibadi imamı Ebu Ubeyde Müslim bin Ebu Kerime'nin imamlığı sırasında bu koldan ayrılarak bağımsız bir mezhep oluşturdular. Çeşitli siyasal ayaklanmalara katılan nükkâriler IX. yy. sonlarında Kuzey Afrika'da çok geniş bir alana yayıldılar. Bugün de Cerbe ve Zevaga'da bu mezhepten olan insanlara rastlanmaktadır.

> **NÜKLE (O)-, -NÜKLEOZ, -NUKLEUS,** lat. *nucleus*, çekirdek'ten, önek ya da sonek olarak birçok sözcüğün bileşimine girer: *nükleoplazma, mononükleoz, makronukleus.*

NÜKLEAZ a. (fr. *nucléase*). Biyokim. Nükleik asitlerin bölünmesini katalizleyen enzim. (Bunların iki kategorisi vardır: RNA üzerinde etkin olan ribonükleazlar ve DNA üzerinde etkin olan dezoksiribonükleazlar.)

NÜKLEER sıf. (fr *nucléaire*). **1.** Atom çekirdeğine, bundan kaynaklanan enerjiye ve bu enerjiden yararlanan tekniklere ilişkin: *Nükleer fizik. Nükleer sanayi.* **—2.** Gücünü atom enerjisinden alan: *Nükleer santral. Nükleer endüstri.* **—3.** Atom bombası kullanan: *Nükleer güçler.*

—Ask. *Nükleer silah*, nükleer enerji kullanan silah. (Bunlar atom silahlarını ve termonükleer silahları kapsar: uçak bombası, obüs, misil, roket, vb.) || *Nükleer kuvvet*, taktik ya da stratejik nükleer silahlarla donatılmış askeri güçlerin tümü. || *Nükleer güç*, silahlı kuvvetleri nükleer silahlarla donatılmış devlet. Dünyada beş büyük nükleer güç vardır: Çin, ABD, Fransa, Büyük Britanya ve Rusya.)

—Elektrotekn. *Nükleer santral* → SANTRAL.

—Fiz. *Nükleer kuvvetler*, atom çekirdeğinin kohezyonunu sağlayan kuvvetler. (Bu kuvvetler çok yeğin ve etkileşime giren iki nükleonun yapısından hemen hemen bağımsızdır. İki nükleon arasındaki çarpışmanın incelenmesi, bunların değişimini, etkileşim uzaklığına bağlı olarak belirlemeye olanak vermiştir. Bu kuvvetlerin, 10^{-13} cm düzeyindeki çok kısa erimlerde çekici, daha da küçük mesafelerde ise itici oldukları gözlemlenir. Nükleonlar, ku-

arklardan oluşmuş karma parçacıklar olarak kabul edildiğinde, bu davranış daha iyi anlaşılır.)
—Nük. müh. *Nükleer araştırma merkezi* → ÇEKMECE* NÜKLEER ARAŞTIRMA VE EĞİTİM MERKEZİ. || *Nükleer enerji,* bir çekirdeğin, bir enerji düzeyinden başka bir enerji düzeyine yaptığı geçişlerde ve nükleer tepkimelerde ortaya çıkan enerji; daha dar bir anlamda, nükleer *parçalanma* ya da *kaynaşma* tepkimeleri sırasında açığa çıkan enerji. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Nükleer güvenlik,* kişilerin ve malların, sabit ya da hareketli nükleer donanımların kurulmasından, çalışmasından ve durmasından olduğu kadar, doğal ya da yapay radyoaktif maddelerin depolanmasından, taşınmasından, kullanımından ya da dönüştürülmesinden de kaynaklanan her tür tehlikelere, çevre sağlığını bozan etkilere ve güçlüklere karşı korunması; bu korumayı sağlamayı amaçlayan önlemlerin tümü. (Türkiye'de, Başbakanlık'a bağlı Türkiye Atom enerjisi kurumu (TAEK) başkanlığı bünyesinde Nükleer güvenlik dairesi ve Radyasyon sağlığı ve güvenliği dairesi yer almaktadır. Bu iki daire, nükleer güvenlik ve radyasyon güvenliği ile ilgili bütün etkinlikleri denetlemekte, düzenlemekte, lisans vermekte ve gerektiğinde ilgili konularda eğitim yaptırmaktadır.)
—Sil. *Nükleer başlık,* bir nükleer silahın, nükleer tepkimelerin oluştuğu merkez bölümüne verilen ad. (Nükleer başlık parçalanabilir ya da kaynaşabilir maddelerden oluşabilir.)
—Uz. havc. *Nükleer elektriksel itme,* bir nükleer itme biçimi. (Bu sistemde üretilen enerjinin oluşturduğu elektrik enerjisi bir itici etkeni hızlandırır ve büyük bir hızla fırlatır.) || *Nükleer ısıl itme,* bir nükleer itme biçimi. (Bu sistemde üretilen enerji, itici bir etkeni büyük bir hızla fırlatmak için çok yüksek bir sıcaklığa ulaştırır. (Bu yöntem, Amerika Birleşik Devletleri'nde 60'lı yıllarda NERVA* programı çerçevesinde denenmiştir.)

—ANSİKL.

Michaud-Dircen-C. E. A.

Mururoa mercanadası (Fransız Polinezyası) üzerinde Fransa'nın gerçekleştirdiği bir denemede bir megatonluk termonükleer bir bombanın patlaması

NÜKLEER ENERJİ
ilkeler

Genel olarak, Einstein'ın W= mc^2 formülü (*c*, ışığın boşluktaki hızı) uyarınca, bir sistemin W enerjisi ile *m* kütlesi arasında bir eşdeğerlik vardır. Dolayısıyla, bir sistemin enerji açığa çıkarması için kütle yitirmesi gerekir. Bu durum özellikle, atom çekirdeklerinin başkalaşımlara uğradığı bütün tepkimeler için geçerlidir. Ama, nükleer enerjiden söz edildiğinde, daha özel olarak, uygulamada kullanılabilir enerji kaynakları gerçekleştirmeye olanak veren belli başkalaşımlardan yararlanma yoluna gidilir.

Atom çekirdekleri nükleonlardan (nötronlar ve pozitif yüklü protonlar) oluşur. Z proton ve N nötrondan oluşan bir çekirdek göz önüne alalım. Bu çekirdeğin kohezyonu Z+N nükleon arasında var olan ve bunları bir arada tutan kuvvetlerden kaynaklanır. Bu çekirdeğin Z+N nükleondan yeniden oluşturulduğu düşünülürse, bu kohezyon kuvvetlerinin yaptığı iş, çekirdeğin *bağ enerjisi* denen belli nicelikte bir enerji verir: bir grafik üzerinde, çeşitli atom çekirdeklerinin N+Z nükleon sayısı (ya da A kütle numarası) en hafif çekirdek hidrojenden, en ağır çekirdeklere dek ve her çekirdeğin *nükleon başına* ortalama bağ enerjisi de ordinat eksenine taşındığında yandaki şekilde görülen eğriyi veren noktalar kümesi elde edilir; bu eğrinin maksimum noktası, yaklaşık 60 nükleon içeren çekirdekler için 9 MeV'a yakın bir noktadan geçer. Bu grafik incelenirse kütlesi daha büyük bir çekirdek oluşturmak için iki hafif çekirdeğin *kaynaşma*'sı sağlandığında, işlem sonucunda bir enerji kazanıldığı görülür, çünkü nükleon sayısı değişmemiş ve nükleon başına bağ enerjisi artmıştır. Aynı şekilde, bir ağır çekirdeğin orta kütleli iki parça halinde *parçalanma*'sı gerçekleştirildiğinde, yine bir enerji açığa çıkar.

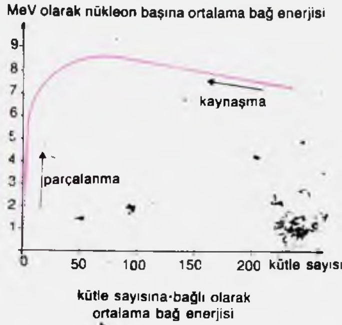
• *Parçalanma ve kaynaşma.* Uygulamada kullanılan parçalanma tepkimeleri, nötronların kimi ağır çekirdeklere, örneğin uranyum 235 (92 proton ve 143 nötron içeren) ya da plutonyum 239'a (94 proton ve 145 nötron içeren) çarpmasıyla gerçekleşir. Böyle bir çekirdek örneğin bir stronsiyum 94 çekirdeği ve bir ksenon 140 çekirdeği olabilen iki çekirdeğe bölündüğünde, 2 ya da 3 nötron yayımlanır. Böylece oluşan nötronlardan kimileri başka çekirdeklere çarparak yeni parçalanmalar oluşturabilir. İyi belirlenmiş koşullarda böylece, zincirleme bir nükleer tepkime oluşabilir ve bu tepkime bir kez başladıktan sonra kendiliğinden sürer. Parçalanmaya uğrayan her ağır çekirdek yaklaşık 200 MeV'luk,yani $3,2x10^{-11}$ joule'luk bir enerji açığa çıkarır; bu enerji temel olarak oluşan parçaların kinetik enerjisi ve son olarak ısı biçiminde ortaya çıkar. Bu enerji bir yandan sivil amaçlar için, zincirleme tepkime her an denetim altında tutulacak ve üretilen güç tam gereksinim duyulan kadar olacak biçimde tasarlanmış *nükleer reaktörler*'de, öbür yandan askeri amaçlar için enerji açığa çıkışının tam tersine anı ve tam olmasının istendiği *nükleer bombalar*'da kullanılır.

İki hafif çekirdeğin, örneğin iki döteryum çekirdeğinin (her biri bir nötron ve bir proton içeren) kaynaşmasını gerçekleştirmek için bunların aralarında her ikisi de pozitif yüklü olduğundan var olan itimi yenmek gerekir. Bunun için, bu çekirdeklerin birbirlerine çok büyük bir enerjiyle çarpmalarını sağlamak üzere ortamda çok güçlü bir ısıl çalkalanma olması istenir. Gerçekte ortamın sıcaklığı 100 milyon derece düzeyinde olmalıdır. Böylesi kaynaşma tepkimeleri Güneş ve yıldızlarda oluşur. Kaynaşma enerjisi askeri amaçlarla, H bombası denen hidrojen bombasında kullanılır; bu bombada, tepkimenin başlaması için gerekli sıcaklık bir atom bombasının patlamasıyla elde edilir. Dünyada, kaynaşma tepkimelerinden yola çıkarak sivil amaçlarla sanayisel olarak enerji üretmeye olanak verecek termonükleer* reaktörleri gerçekleştirmek için büyük bir çaba sürdürülmektedir. Parçalanma reaktörlerini yakıt olarak besleyen doğal hammadde (uranyum, toryum) kaynaklarının oldukça sınırlı olmasına karşın, suda ve yaklaşık yedi binde birini oluşturduğu okyanus sularında bulunan döteryum son derece boldur. Dolayısıyla, kaynaşma süreci gerçekten denetlenebilirse, insanlığın hemen hemen tükenmez bir enerji kaynağına sahip olacağı ve bu enerji kaynağının, günümüz kaynaklarının ve özellikle parçalanma nükleer enerjisinin yerini alacağı düşünülebilir.

tarihçe

1934'ten başlayarak Avrupa'nın birçok laboratuvarında sürdürülen araştırmalar sonunda, 1938'de alman Hahn ve Strassmann parçalanma tepkimesini buldu. Bu yeni olayı Fransa'da, Halban, Joliot-Curie, Kowarski, F. Perrin ekibi, İngiltere'de Frisch, ABD'de Fermi inceledi. 1939'da fransız ekibi, parçalanma sırasında nötronların yayımlandığını ve bunların sayısının zincirleme bir tepkimeyi sürdürmek için yeterli olduğunu gösterdi; bu ekip böyle bir tepkimeyi, bir ağır su ve uranyum bütünü içinde gerçekleştirmek üzere planlar hazırladı. Savaş Fransa'daki araştırmaları durdururken, Büyük Britanya ve sonra ABD ve Kanada'dakileri hızlandırdı. Araştırmalar daha çok atom silahları gerçekleştirme yönünde gelişti ve 16 temmuz 1945'te ABD'deki Yeni Meksika eyaletinde ilk nükleer patlama ve 1945 ağustosunda Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombaları ile sonuçlandı. İlk nükleer reaktör*'ü (o zamanlar atom pili deniyordu) Fermi ekibi 2 aralık 1942'de Chicago'da gerçekleştirdi. Bu, bir grafit ve uranyum istifinden oluşuyordu. Parçalanmayla ilk elektrik enerjisi üretimi, 1951'de ABD'de Arco'da oldu ve 1954'te Ruslar Obninsk'te 5 000 kW'lık küçük bir santral çalıştırmaya başladı. ABD'de nükleer itmeli bir denizaltı olan *Nautilus* 1954 eylülünde hizmete girdi. 1951 ve 1952'de gerçekleştirilen ilk iki ön denemeden sonra uçakla taşınabilir ilk termonükleer bomba 1 mart 1954'te Amerikalılar'ca Bikini'de başarıyla denendi. Türkiye'de ilk nükleer çalışma ve araştırmalar 1962' de İstanbul'da Küçükçekmece gölü kıyısında kurulan 1 MW'lık TR-1 araştırma reaktörüyle başladı. 1980'lerde bu reaktörün gücü 5 MW'a çıkarıldı (TR-2), U^{235}'ce % 93 zenginlikte yakıt kullanan havuz tipi bu reaktörde, çekirdek fiziği araştırmaları, radyoizotop üretimi gibi çalışmalar yapılmakta-

MeV olarak nükleon başına ortalama bağ enerjisi

kütle sayısına-bağlı olarak ortalama bağ enerjisi

Grafikten de görüldüğü gibi, daha büyük kütleli bir çekirdek oluşturmak için iki hafif çekirdek kaynaştırıldığında, işlem sonucunun bir enerji kazancı olduğu anlaşılır, çünkü nükleon sayısı değişmemiş ve nükleon başına bağ enerjisi artmıştır. Aynı şekilde, bir ağır çekirdek orta kütleli iki parçaya bölündüğünde yine enerji açığa çıkar.

DÜNYADA NÜKLEER SANTRAL TİPLERİ

GW olarak toplam güç (ve reaktör sayısı)

1-1-1990'da durum	Yapımı tamamlanan	İnşa halinde	Projesi tamamlanmış	toplam
Basınçlı normal sulu reaktörler	202,1 (237)	69,9 (75)	8,5 (10)	280,5 (322)
Kaynar sulu reaktörler	71,9 (87)	8,2 (9)	3,4 (3)	83,5 (99)
Ağır sulu reaktörler	15,9 (28)	8 (16)	1,4 (4)	25,3 (49)
Grafit-gaz reaktörleri	16,1 (43)	-	-	16,1 (43)
Grafit-normal su reaktörleri	15,6 (22)	1,9 (2)	-	17,5 (24)
Hızlı nötronlu reaktörler	2,4 (8)	1,3 (3)	0,8 (1)	4,5 (12)
diğerleri	0,2 (2)	-	-	0,2 (2)

dır. 1990'ların sonuna doğru Türkiye'de elektrik enerjisi üretmek üzere nükleer güç santralı yapımı için çalışmalar sürdürülmektedir.

nükleer enerjinin coğrafyası

İkinci Dünya savaşı'nın hemen ertesinde atom pilleri çalışmaya başlamakla birlikte, ilk nükleer santral olan Calder Hall (Cumberland) ancak 1955'te hizmete girdi ve bu model kısa sürede ABD, Rusya ve Fransa'da uygulandı. On beş yıl boyunca ilerlemeler sürekli olmakla birlikte büyük bir atılım göstermedi (1963'te dünya üretimi 10 TWsa, 1965'te 22 TWsa, 1970'te 68 TWsa), çünkü üretim maliyetleri yüksekti ve petrol yakarak üretilen elektrik daha uygun fiyatlarla elde ediliyordu. 1974 petrol krizinin başlamasından sonra nükleer enerji kökenli üretim 239 TWsa'ya çıktı. 1980'li yıllarda 920 TWsa'ya, 1990'daysa 2003,5 TWsa'ya ulaştı. Bu durum hem nükleer kaynaklı enerjinin kWsa'ının maliyet fiyatlarındaki düşüşe ve petrol fiyatlarındaki artışa (1973'ten önce başlayan) ve hem de çevre-bilimcilerin korumacı etkinliklerine karşın termik santrallarda giderek daha fazla kömür yakılmasına bağlı olarak oluştu. 1981'de toplam elektrik üretiminde nükleer enerjinin payı % 10 eşiğini aştı ve 1989'da % 17'ye erişti.

Nükleer enerji üretiminde otuz kadar ülkenin payı vardır. Elektrik akımı küçük sayıda işletmede elde edilmektedir; bu işletmeler kurulu gücün ardışık büyümelerini yansıtan birçok "dilim"den oluşur. 1992 sonunda dünyada, 172'si Avrupa'da, 133'ü Kuzey Amerika'da, 45'i eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde, 42'si Japonya'da, 26'sı Asya'da, 3'ü Güney Amerika'da ve 2'si de Afrika'da olmak üzere toplam 423 dilim hizmet görmekteydi. Toplam kurulu güç 300 000 MW'a yaklaşıyordu. Eskimiş kabul edilen küçük işletmeler hâlâ çalışmakla birlikte (özellikle Büyük Britanya'da), günümüzde, yılda 6 ile 10 TW'lık enerji üreten 900 ile 1 300 MW'lık yeni dilimler hizmete girmiştir: büyük bir nükleer santral yılda 25 TW'sa'dan fazla enerji üretir.

Nükleer santralların çok büyük miktarlarda soğutma suyuna gereksinimi vardır: bu nedenle debisi bol ve kararlı akarsuların kıyısına (Loire, Rhône, Ren, Volga, Ohio) ve son yıllarda deniz kıyılarına kurulmaktadır (ABD'nin doğusu, Batı Avrupa, Japonya). Uranyum gereksinimi düşüktür, ama bu yakıt, göreli enderliği (orta derecede rezervler), yüksek maden arama maliyetleri ve yerinde zenginleştirilmesi gereken cevherdeki düşük oranı yüzünden masraflıdır. Bu tür işletmeler için gerekli yatırımlar yüksek olsa da petrol fiyatlarındaki artış ve enerji verimlerinin iyileştirilmesi bunları rekabet edebilir duruma getirmiştir: örneğin, 1980'de Fransa'da bir kWsa nükleer kaynaklı elektrik enerjisinin maliyet fiyatı petrolden elde edilenin üçte biri ve kömürden elde edilenin de yarısıydı (işletimi kolay büyük kömür yataklarına sahip ülkelerde bu bilançolar farklıdır).

Nükleer santrallar diğer yönden yüksek elektrik tüketimi olan bölgelerin yakınına kurulmaktadır. Kuzey Amerika'da işletmelerin büyük çoğunluğu ABD'nin doğusundadır: Michigan gölü kıyıları ve doğu kıyıları, Maine'den Chesapeake koyuna, Florida'nın güney kıyısı (Turkey Point). Batı Avrupa'da santrallar Po, Orta Loire, Meuse ve özellikle Rhône ile orta Ren boyunca çalışmaktadır. Başka santrallar da İngiltere, İspanya kıyılarında, İsveç'in ve Finlandiya'nın güneyinde hizmet görmektedir. Büyük santrallar Elbe ve Weser haliçlerinde (Almanya) ve Fransa kıyılarında devreye girmiştir. Japon santralları bütün kıyılarda, bir kısmı başka enerji kaynaklarından yoksun batı kıyısında, daha güçlü olan diğerleri Güney-doğu kıyısında büyük yerleşim merkezleri yakınında kurulmuştur. Rusya'da en önemli santrallar Sen-Petersburg yakınında, Ukrayna'daysa Batı Ukrayna bozkırlarında yer almaktadır.

Bu enerji üretim biçiminin çok süratli büyümesi yakıt rezervleri bakımından problemler yaratmakla kalmamakta, çevre için de endişe verici olmakta (santralların işletilmesinden çok ışınlanmış yakıtların yeniden işlenmesi ve radyoaktif artıkların depolanması düzeylerinde) ve bu konu özellikle 1986 Çernobil faciasından beri dünyanın her köşesinde kamuoyunun tepkisine neden olmaktadır.

1990'da dünya nükleer elektrik üretimi

ülke	milyar kWsa	%
ABD	606,9	30,3
Fransa	314,1	15,7
Eski sovyet cumhuriyetleri Ermenistan, Kazakistan, Litvanya, Rusya ve Ukrayna toplam olarak	211,5	10,6
Japonya	195,8	9,8
Almanya	147,2	7,3
Kanada	76,5	3,8
İsveç	68,2	3,4
Büyük Britanya	66,4	3,3
İspanya	54,3	2,7
Güney Kore	52,9	2,6
Belçika	42,7	2,1
Çin	32,9	1,6
Çek Cumhuriyeti ve Slovakya toplam olarak	24,6	1,2
İsviçre	23,6	1,2
Finlandiya	18,9	0,9
Bulgaristan	14,7	0,7
Macaristan	13,6	0,7
Güney Afrika	8,9	0,4
Arjantin	7,4	0,4
Hindistan	6,3	0,3
Eski Yugoslavya	4,6	0,2
Hollanda	3,5	0,2
Meksika	2,9	0,1
Dünya toplamı	2 003,5	100,0

askeri uygulamalar

Hiroşima ve Nagasaki'deki iki nükleer patlamadan* sonra nükleer olay, savaşı izleyen yıllarda uluslararası siyasette baskın rol oynayan bir unsur oldu. Gerçekte nükleer patlamalar, patlama merkezlerinin yakınında olan her şeyin tamamen yok olmasının dışında çok önemli başka birtakım etkiler de oluşturur. Bu etkiler bomba*nın yapısına bağımlıdır ve parçalanma tepkimesinden ya da, radyoaktif artık üretmeyen kaynaşma tepkimesinden kaynaklanır.

Klasik A bombalarına ve H bombalarına rakip olarak, taktik uygulamalar için kalıcı radyoaktifliğin rahatsız edici olduğu, gücü olabildiğince azaltılmış bir parçalanma tepkimesiyle çalışan "temiz" bombalar üretilmeye çalışılmaktadır. Son olarak, nükleer ışıma etkileri darbe etkilerine göre güçlendirilmiş olan ve bu bakımdan antipersonel taktik kullanım olanağı veren nötron* bombası geliştirilmiştir. 1945 ile 1991 arasında dünyada 1 914 nükleer deneme* yapılmıştır. 1975'ten sonra bütün denemeler, Çin'inkiler dışında yeraltında yapılmaktadır.

• *Genel görünüm.* Bir nükleer patlamanın enerjisi, daha çok TNT başharfleri ile tanınan, parçalayıcı bir kimyasal patlayıcı olan trinitrotoluen, $C_7H_5(NO_2)_3$ ya da tolitin enerjisine başvurularak tanımlanır. Uzlaşma gereği bir kilogram TNT, bir termi, yani 4,18 megajoule açığa çıkarır. Nükleer patlamalar için kullanılan ölçüm birimi bir kiloton TNT, yani $4,18.10^6$ megajoule ya da, $4,18.10^{12}$ joule ve bunun katı olan megaton TNT, yani $4,18.10^9$ megajoule'dür. Tamamen parçalanmaya uğrayan bir kilogram parçalanabilir madde 17 kt enerji verir. Tamamen kaynaştırılmış bir kilogram kaynaşabilir madde ise yaklaşık iki ya da üç kat daha fazla enerji verir.

Stratejik düzeyde araştırma çabaları güdümlü füzeler alanında yapılan araştırmalar ile çakışmaktadır. Taktik silahlar düzeyinde bu çabalar çok küçültülmüş nükleer yükleri kullanabilme gerekliliği üzerinde yoğunlaşmıştır. Nükleer silahların küçültülmesi denen bu programdan dolayıdır ki ABD klasik topçu malzemelerini (155 ve 203 mm'lik toplar) düşük enerjili (1 kt dolayında) nükleer mermilerle donatmaya başlamıştır. Bunlara katılan roketler (2 kt, 10 kt ya da 20 kt'luk nükleer başlıklı Honest John ve 0,2 kt'luk Davy Crockett) dışında 1962'de atom mayınları ortaya çıktı. Bu mayınlar, geniş muharebe alanlarını girilmez bölge yapmak için normal mayınlar gibi kullanıldı. Son olarak, deniz-kuvvetleri düzeyinde, nükleer itme, savaş gemilerinin dış görünümünü değiştirme eğilimindedir. Amerikan, rus, ingiliz ve fransız nükleer denizaltılarıyla, *Lenin* buzkıranı (1957), *Long Beach* amerikan kruvazörü (1961), *Enterprise* uçakgemisi (1964) ve *Savannah* amerikan yük gemisi, etki alanları 100 000 mili aşan yeni bir gemi kuşağının önde gelen örnekleridir. Bunlarda enerji üreteci, ısı üreticisi olan, doğal suyla yavaşlatılmış, zenginleştirilmiş uranyumlu bir nükleer reaktördür. Isı değiştiricilerinde suyu buhara dönüştüren bu ısı, klasik buhar-türbin-redüktör-pervane devresini besler ve bu sistem aylarca çalışabilir; böylece gemiler neredeyse sonsuz bir bağımsızlığa kavuşmuş olur. Bu açıdan nükleer enerji savaş gemilerini, caydırıcı gücün önemli bir öğesi haline getirmiştir.

• *Nükleer silahlanma.* İkinci Dünya savaşı'nı izleyen yıllardan başlayarak ABD, önemli miktarda nükleer silah üretmeye başladı. Daha sonra başka ülkeler de nükleer silahlar edinmeye başladılar; ilk olarak Sovyetler Birliği 1950'den sonra, Büyük Britanya 1953'e doğru, Fransa 1962'den sonra ve Çin 1965'ten sonra bu yola girdiler. Başka kimi ülkelerin de nükleer silah edinme çabası içinde olduğundan kimse kuşku duymamaktaydı. (→ YAYILMA.) Bunlardan üç ülke özellikle dikkati çekti: Hindistan, İsrail ve Güney Afrika. Hindistan 1974 mayısında yalnız bir tek deneme yaptı ve hint hükümeti bunun barışçı amaçlarla ilgili bir deneme olduğunu ileri sürdü; İsrail'in yaptığı hiç bir deneme saptanamadı; Güney Afrika'nın deneme hazırlıkları 1978'de önce rus, sonra amerikan uydularınca ortaya çıkarıldı, ancak bu ülkenin uluslararası baskı yüzünden denemeden vazgeçmiş olması mümkündür; bununla birlikte 1979'da uydular tarafından algılanan bir işaret atmosferde bir nükleer denemenin belirticisi olabilir. Zaten, bir ülkenin bir denemeye başvurmaksızın ilkel (ama yine de korkunç) nükleer silahlar yapmış olması olasılığı göz ardı edilemez; bu silahı gerek kendi tasarımlarının geçerliliğini doğrulayan bilgileri haber alarak, gerekse "aracı bir devlet" ile gizlice denemelere katılarak yapmış olabilir.

1991'de dünya uranyum üretimi

ülke	ton	%
Kanada	7 813	16,9
Eski SSCB	7 260	15,7
Avustralya	3 776	8,2
Çin	3 400	7,3
Amerika Birleşik Devletleri	3 000	6,5
Nijer	2 964	6,4
Namibya	2 450	5,3
Fransa	2 450	5,3
Güney Afrika Cumhuriyeti	1 674	3,6
Gabon	678	1,5
İspanya	195	0,4
Hindistan	150	0,3
Portekiz	133	0,3
Arjantin	95	0,2
Belçika	47	0,1
Almanya	45	0,1
Brezilya	35	0,1
Japonya	6	0,0
Dünya toplamı	46 302	100,0

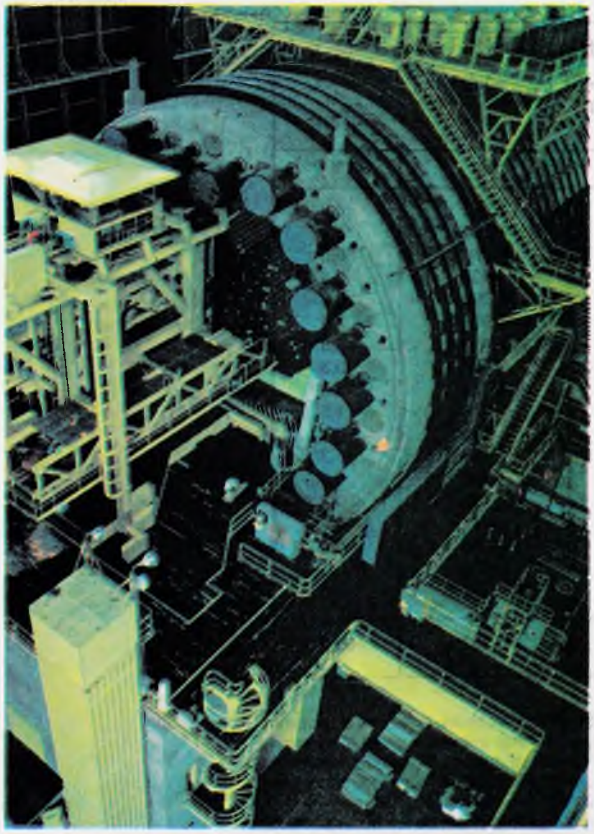
Kullanım olasılıkları bakımından, kısmen İkinci Dünya savaşı sırasındaki nükleer olmayan silahlarla elde edilen deneyimlerin etkisiyle başından beri *stratejik silahlar* ve *taktik silahlar* arasında bir ayrım yapılmıştır. Genellikle uzak olan stratejik hedefler nüfus, ekonomi ve askeri bakımdan önemlidir. Taktik hedefler ise göreli olarak yakın ve tamamen askeridir. Daha yeni olarak, "harekât alanı silahları" denen yeni bir silah kavramı ortaya çıkmıştır (örneğin Avrupa harekât alanı silahları): bunlar her kategoriden hedefleri imha edebilirler, ama erimleri stratejik silahlarınkinden daha sınırlıdır. Bu şekliyle bu silahlar stratejik silahların sınırlandırılması görüşmelerinin dışında bırakılmıştır. (→ SALT.) Örnek olarak, yeryüzünün insanlarla oturulan yüzeyinin yarısını tehdit eden, ama stratejik silahlardan sayılmayan rus karadan karaya SS-20 silahları verilebilir. Nihayet, düşman nükleer silahlarını imha etmeye yönelik ve kendileri de nükleer patlayıcılar kullanan ABM* silahları sayılabilir.

Stratejik nükleer silahlar gerek yüklerinin birim enerjileri, gerekse bunları hedef üzerine eriştirmede kullanılan araçlar bakımından tanımlanırlar. Önce giderek artan güçler yarışına tanık olundu ve bu yarış 1961'de 60 Mt'u geçen bir rus denemesi ile doruğa ulaştı. Daha sonra, işlemsel incelemeler, birim enerjileri daha küçük olan çoğul yüklerin geniş yüzeyli hedeflerde ya da birbirine yakın birçok hedef üzerinde daha önemli bir tahrip edici etkiye sahip olacağını ortaya koydu; çoğulluk ayrıca düşman savunmasını bunaltma amacı da gütmekteydi. (→ GIRME.) Bu eğilim önce ABD'de, nükleer silahları taşıyan araçlarda sağlanan duyarlığa paralel olarak gelişti. Gelişmiş amerikan stratejik nükleer silahları içinde şematik olarak orta enerjilerde iki kategori bulunmaktadır: bir tarafta 500 kt'luklar, diğer tarafta 100 kt'luklar. Rus silahları için yük başına ortalama enerjiler daha yüksekti: 1 Mt'luklar ve 300 kt'luklar.

Bomba atma sistemleri önceleri bombardıman uçakları kullanımına dayanıyordu, fakat giderek nükleer silah araçlarında ve fırlatma üslerinde farklılıklar ortaya çıktı; çünkü hem bombardıman uçaklarının vurulması daha kolay bir duruma gelmişti, hem de tek bir sistem teknolojik bir üstünlükle kolaylıkla etkisiz kılınma tehlikesi taşıyordu. Önce yeraltı silolarında kurulu fırlatma füzeleri, sonra nükleer denizaltılara yerleştirilmiş füzeler ve nihayet 1980'li yıllarda uçaklardan, gemilerden ya da yerden atılan güdümlü füzeler görüldü. Bu çeşitli sistemlerin vurulabilirliği ilerlemelerin niteliğine göre seyrediyordu; yeni atılımlar etkinlikte kayıplara yol açıyor, bunlar da sözkonusu sistemin yenileştirilmesiyle denkleştiriliyordu. Nitekim, 1970'li yıllara doğru ortadan kalktığı söylenen bombardıman uçakları her zaman beş nükleer gücün silah takımında yerini korumuştur. Silolardaki füzeler düşman füzelerinin artan güdüm duyarlığı yüzünden daha erişilebilir duruma düşmüştü. Bu bakımdan, yeni kavramlar ortaya atıldı; bunlar arasında çok yakın silo sistemleri, korunan füzelerden daha çok sayıda silolar, tepelerin altında iyice derine inşa edilmiş sığınaklar ve hatta kara ya da demiryolu üzerinde hareketli füzeler sayılabilir.

Taktik nükleer silahlar'ın enerjileri birkaç on ton TNT'den, birkaç yüz kilotona yayılır. Ancak enerjiye etki ölçütü de katılır: kara ya da denizaltı mayınları, zırhlı araç personeli için çok öldürücü olabilen güçlendirilmiş ışımalı silahlar (nötron bombası), belirli bir toprak ya da beton kalınlığı aştıktan sonra patlayan delici bombalar (hava meydanı pistlerinin ya da tahkim edilmiş alanların tahribi) gibi özel etkili silah tipleri sayılabilir. Taktik silahlar için kullanılan gönderme araçları uçaklar, füzeler ve toplardır. Bu silahların kullanım koşulları özel sınırlamaların, ağırlık ve kalibre sınırlamalarının (topçu gereçleri için çok açıktır), mekanik ve ısıl sınırlamaların (ağır meteorolojik koşullarda çok büyük hızlanma ya da yavaşlamalar), kaza risklerini azaltan güvenlik gereklerinin kabul edilmesini zorlar. Son olarak bu silahlar dayanıklı, güvenilir ve bir muharebe ortamında basit ve güvenli bir kullanıma sahip olmalıdır; ama her zaman Devletin kullanım talimatlarına bağımlı kalmalıdır.

ABM silahları enerjilerinden çok, özgül etkileri ile tanınırlar. Balistik yörüngeleri üzerinde düşman nükleer silahlarının

John Launois-Rapho

Marcoule (Gard, Fransa) **nükleer** santralı G2 reaktörünün yükleme yüzü (solda, sarı renkli yükleme portiği)

durdurulmasını amaçlayan ABM silahları, ya iç ısıtma, ya darbe ya da nükleer kısmın veya kumanda organlarının ışınlanmasıyla yansızlaştırma yaparlar. Yakalama yükseltisine göre bazı etkiler yok olurken diğerleri baskın olabilir. Bu tip silah için en uygun taşıma aracı, müdahale süratinden dolayı füzedir. Bu tip silahın yayılması amerikan-rus anlaşmaları ile çok sınırlı kalmış gibiydi ve ancak Rusya ve ABD'de birkaç noktanın korumasını sağlamaktaydı.

Nükleer silahlar savaş temel düşüncesini altüst etmiştir. Özellikle, saldırganın uğrayacağı zararların elde etmeyi düşündüğü kazançlara göre orantısız olacağı düşüncesinden hareketle, saldırganın yol açacağı ölçüsüz sonuçlar tehdidiyle vazgeçirme kavramının doğmasına yol açmıştır. Bu basit düşüncenin arkasında karmaşık yorumlar gelişmiştir. "Yaşamsal çıkarlar" vurulduğunda "uyarı darbesi" kavramına bağlı "zayıfın kuvvetliyi caydırması" kavramı (fransız doktrini) ya da saldırgan üzerinde en aşırı noktalarına çıkabilecek bir "tırmanma" olasılığı tehdidinin saldırgana anlatılması ve böylece silahlar düzeyinde her türlü saldırıyı en düşük düzeyde tutmaya çalışacak olan "uyarlanmış karşı saldırı" (NATO doktrini) gibi kavramlar sayılabilir. Ayrıca halk topluluklarının korunmasına dönük önlemlerin geri çevrilmesi ya da kabul edilmesi konusundaki tartışmalar da sözkonusu edilmiştir.

Nükleer silahlar kullanılarak topyekûn bir nükleer savaş tırmanışının kaçınılmaz riskinin bugüne kadar nükleer silahların kullanılmasını önlediği düşünülebilir. Bu teşhis, son yirmi yıldır pek çok bölgesel çatışma ve diğer uluslararası gerilimler dolayısıyla gerçek olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan, amerikan ve rus stratejik silahlarının erişmiş olduğu çok büyük güç durumu ile karşılıklı olarak ekonomilerine binen ek yükler, ABD ile Rusya'yı SALT görüşmeleri çerçevesinde, en önemlileri 1972, 1974 ve 1979 yıllarında imzalanan birçok nükleer silahların sınırlandırılması anlaşmasına sevketmiştir. 1982'den başlayarak START (Nükleer silahların sınırlandırılması) çerçevesinde devam eden görüşmeler, 1986 Rejkyavik Reagan-Gorbaçov görüşmesinden sonra % 50'lik bir sınırlandırma getirilmesiyle sonuçlandı.

SSCB'nin dağılmasıyla oluşan yeni siyasi dengeler silahsızlanma çabalarına hız verirken 1992'de Bush ve Yeltsin 11 yıl içinde nükleer silahların 2/3 oranında azaltılması kararı aldılar.

Deneme	1945/63		1963/91		Toplam açıkhava ve yeraltı
	açıkhava	yeraltı	açıkhava	yeraltı	
ABD	217	114	0	599	930
Eski SSCB	183	2	0	530	715
Büyük Britanya	21	2	0	20	43
Fransa	4	4	41	140	189
Çin	-	-	23	13	36
Hindistan	-	-	0	1	1
Toplam	425	122	64	1 230	1 914

İlk nükleer patlamalar

ülkeler	*parçalanma*	*kaynaşma*	*zaman aralığı*
ABD	16 temmuz 1945	31 ekim 1952	7 yıl 4 ay
SSCB	29 ağustos 1949	12 ağustos 1953	4 yıl
İngiltere	3 ekim 1952	15 mayıs 1957	4 yıl 7 ay
Fransa	13 şubat 1960	24 ağustos 1968	8 yıl 6 ay
Çin	16 ekim 1964	17 haziran 1967	2 yıl 8 ay
Hindistan	18 mayıs 1974		

Nükleer bilimler enstitüsü, Ankara'da Hacettepe üniversitesi'ne bağlı olarak nükleer bilimler alanında lisansüstü eğitim ve araştırma yapan yükseköğretim kurumu. 1982'de kurulan enstitü, Türkiye'de nükleer teknolojinin kurulup geliştirilmesi için gerekli bilim adamlarını yetiştirmeyi amaçlar; nükleer reaktör tasarımı ile ilgili çeşitli düzeylerde araştırmalar yapar. Çalışmalar arasında nötronik alanındaki ve termikleştirme hesapları ile ilgili kuramsal ve sayısal araştırmaların yanında, deneysel araştırmalar da yer alır; nötron etkinleştirme konusundaki çalışmalar da sürdürülmektedir.

Nükleer enerji ajansı (N.E.A.), Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı (OECD) üyesi Avrupa ülkeleriyle Avustralya, Kanada, ABD ve Japonya'nın üyesi oldukları kuruluş. Avrupa toplulukları komisyonu, Nükleer enerji ajansı'nın çalışmalarına katılır. Kuruluşun merkezi Paris'tedir. Amacı, nükleer enerjinin barışçı amaçlarla kullanılmasını uyumlu bir biçimde geliştirmektir. Öteki uluslararası kuruluşlarla, özellikle de Uluslararası atom enerjisi ajansı (İAEA) ile işbirliği yapar.

Nükleer sanat, 50'li yıllarda İtalya'da ortaya çıkan sanatsal hareket. Doğrudan anlatıma ve hareket otomatikliğine dayanan deneysel arayışlarıyla, Avrupa'daki çeşitli öncü akımlara yakın bir anlayıştadır. Gerek üyeleri (Baj, Sergio Dangelo, Bertini, Dova vb), gerek dergisi (*Il Gesto*) ve girişimleriyle (*Manifesto contro lo stile* [Üsluba karşı manifesto], 1957) İtalya'da önemli bir rol oynamıştır.

Nükleer savaşın önlenmesi için uluslararası hekimler birliği, nükleer silahlanma yarışına karşı çıkan ve nükleer savaşın doğuracağı sağlık sorunları konusunda toplumu eğitmeyi amaçlayan hekimlerin kurduğu uluslararası örgüt. Birlik 1985 Nobel barış ödülü'ne layık görülmüştür.

Aralık 1980'de ABD'li kardiyolog Bernard Lown ve rus kardiyolog Yevgeni Çazov'un önderliğinde altı hekim tarafından Cenevre'de kuruldu. Önceleri yalnız nükleer savaşın önlenmesiyle sınırlanan etkinlik alanı daha sonra çevreyi ve barışı tehdit eden tüm sorunları kapsadı. Birlik, nükleer savaşın önlenmesi ve barışın sağlanması için uluslararası düzeyde önerilerde bulunmakla birlikte hiçbir hükümete doğrudan destek vermedi.

Kısa sürede hızla büyüyen birliğin günümüzde 141 ülkede 250 000'e varan üyesi vardır. Nükleer savaşın yaratacağı olası tıbbi, psikolojik ve ekolojik sorunları araştırmayı ve sonuçlarını kamuoyuna yayın organları ve konferanslar aracılığıyla duyurmayı amaçlar, ayrıca çevre sorunlarıyla da ilgilenir ve ilgili hükümetleri uyarır.

Türkiye'de 1986'da Türk Tabipler birliği büyük kongresi'nde verilen bir öneri üzerine ocak 1987'de Nükleer savaşın önlenmesi için hekimler derneği kuruldu. 1989'da yasallaşan dernek şube açma yetkisini kazandı. Nükleer savaşın önlenmesi için uluslararası hekimler birliği'nin ilkeleri doğrultusunda etkinlik gösteren dernek *Son reçete* adlı bir aylık yayın organı çıkarmaktadır.

Nükleer silahların yayılmasını önleme antlaşması, 1968'de (ABD, SSCB, İngiltere, AFC'nin de yer aldığı) 97 ülke tarafından imzalanan, 5 mart 1970'te yürürlüğe giren ve nükleer silahlanmanın sınırlanmasını amaçlayan antlaşma.

Nükleer tıp, hastalıklara tanı konması ve tedavi amacıyla radyoaktif izotopların kullanılmasıyla ilgilenen uzmanlık dalı. Nükleer tıp çalışmaları E. Fermi'nin 1935'te kararlı elementlerin nötronlarla bombardıman edilerek radyoaktif hale getirilebileceğini bulmasından sonra başladı. Bombardımana uğrayan elementlerin atomları nötronları tutarak aynı elementin farklı bir nükleer biçimini oluşturuyordu. Ne var ki bu radyoizotopların çekirdekleri kararsızdı, kendiliklerinden gamma ve başka ışınlar halinde ışınım salarak fazla enerjilerini serbest bırakıyordu.

İzotop taramasında vücuda genellikle damar içine şırınga edilerek verilen radyoizotop farklı organlar tarafından farklı miktarlarda tutulur. Yaydığı ışınımın kaydedilmesiyle vücuttaki dağılımı saptanabilir; ayrıca dokulardaki yoğunluğu, çeşitli organlardaki anormal oluşumların varlığı, boyu ve biçimi hakkında bilgi verir. Yayılan ışınım, tarama yapılan organın bulunduğu bölgede vücut yüzeyinde dolaştırılan bir ışıltı sayacı aracılığıyla saptanır ve elektronik aygıtlarla kaydedildikten sonra incelenir. Radyoizotopların yarı ömürleri genellikle kısa olduğundan, radyoaktivite hastanın vücuduna herhangı bir zarar vermeden bozunurlar.

NÜKLEERLEŞTİRME a. Geleneksel enerji kaynakları yerine nükleer enerji kullanma.

NÜKLEİK sıf. (fr. *nucléique*). Biyokim. ve Genet. *Nükleik asit,* pürik bir baz (adenin ya da guanin) ya da pirimidik bir baz (sitozin, timin ya da urasil) ile bir pentozun (riboz ya da dezoksiriboz) birleşmesinden oluşan nükleotitlerin fosforik asitle bileşmesinden doğan asit. (İki tip nükleik asit vardır: kromozomları oluşturan dezoksiribonükleik* asit [D.N.A.] ve birincisinin denetiminde oluşan ribonükleik* asit [R.N.A.].) → GENETİK KOD*, GENETİK* BİLGİ, OPERON.]

NÜKLEİN a. (fr. *nucléine*). Biyokim. NÜKLEOPROTEİN'in eski eşanlamlısı.

NÜKLEİNAT a. (fr. *nucléinate*). Eczc. Bira mayasından elde edilen nükleik asit tuzu. (Gümüş nükleinatın koloidal çözeltisi, kolir halinde, antiseptik ve yara iyileştiricidir.)

NÜKLEO- → NÜKLE(O)-.

NÜKLEOFİL sıf. (fr. *nucléophile*). Org.

kim. Elektron biçimlenmeleri bakımından bir çift elektron vermeye yatkın kimyasal parçacıklar ile bu parçacıkların yer aldığı tepkimeler için kullanılır. || *Nükleofil güç,* nükleofil parçacıkların bir çift elektron verebilme özelliği. (Eşanl. NÜKLEOFİLLİK.)

◆ a. Nükleofil parçacık.

—ANSİKL. Org. kim. Nükleofil bir parçacık bir Lewis bazıdır, yani çevresel katmanında kullanılmaya hazır bir ya da daha çok elektron çifti taşıyan en az bir atom bulunur. Bu, NH_3 ya da $CH_2{=}CH_2$ gibi yansız bir molekül ya da $\bar{O}H$ ya da $\bar{I}$ gibi bir anyon olabilir.

Bir parçacığın nükleofil gücü, bir başka deyişle nükleofilliği, bu parçacık ile kendi yükünün katıldığı tepkimeye bağlıdır. $\bar{O}H$ ya da R_3N aminleri gibi sert nükleofillerin belirgin bazik bir niteliği vardır ve bu nükleofiller öncelikle hidrojen atomlarıyla tepkimeye girerler. $\bar{I}$ ya da R_3P gibi yumuşak nükleofiller, daha çok karbon atomları üzerinde etkilidir.

Nükleofil tepkimeler, nükleofil bir parçacığın elektron bakımından fakir bir alttepkene karşı bir tepken rolü oynadığı tepkimelerdir; halojenürler, ketonlar, aldehitler ve asitler ile bu bileşiklerin türevleri, kolayca nükleofil tepkimeler verir. Nükleofil tepkimeler dört ana gruba ayrılır; bunlar nükleofil katılma tepkimeleri, nükleofil eleme tepkimeleri, nükleofil ornatma tepkimeleri ve nükleofil yeniden düzenlenme tepkimeleridir:

1. *nükleofil katılma tepkimeleri:* alkali siyanürlerle katalizlenen hidrosiyanik asidin asetona katılması, nükleofil katılma tepkimelerine örnek olarak verilebilir:

$$(CH_3)_2C{=}O + \overset{+}{Na}\overset{-}{CN} \rightarrow (CH_3)_2C(CN){-}\overset{-}{O}\overset{+}{Na}$$

$$(CH_3)_2C(CN){-}\overset{-}{O}\overset{+}{Na} + HCN \rightarrow (CH_3)_2C(CN){-}OH + \overset{+}{Na}\overset{-}{CN}\ ;$$

2. *nükleofil eleme tepkimeleri:* bu tepkimeler, örneğin sodyum hidroksidin etil klorür üzerine etkimesinde olduğu gibi sert nükleofillerle gerçekleştirilir:

$$\overset{+}{Na}\overset{-}{OH} + H{-}CH_2{-}CH_2{-}Cl \rightarrow \overset{+}{Na}\overset{-}{Cl} + H_2O + CH_2{=}CH_2\ ;$$

3. *nükleofil ornatma tepkimeleri:* sodyum iyodürün propil klorür üzerine etkimesi, nükleofil ornatma tepkimelerine örnek olarak verilebilir:

$$\overset{+}{Na}\overset{-}{I} + CH_3{-}CH_2{-}CH_2{-}Cl \rightarrow \overset{+}{Na}\overset{-}{Cl} + CH_3{-}CH_2{-}CH_2{-}I\ ;$$

4. *nükleofil yeniden düzenleme tepkimeleri:* sodyum iyodürün neopentil benzen sülfonat üzerine etkimesi, nükleofil yeniden düzenlenme tepkimelerine iyi bir örnektir:

$$\overset{+}{Na}\overset{-}{I} + (CH_3)_3C{-}CH_2OSO_2C_6H_5 \rightarrow (CH_3)_2C(I){-}CH_2{-}CH_3 + \overset{+}{Na}\overset{-}{O_3}SC_6H_5.$$

NÜKLEOFÜJ sıf. (fr. *nucléofuge*). Org. kim. Nükleofil bir tepkime sırasında, nükleofil parçacıklar biçiminde dışa atılan atom ya da kökler için kullanılır.

NÜKLEOGRAFİ a. (fr. *nucléographie*). Kontrast bir maddeyle omurlararası diskin saydamsızlaştırılmasına dayanan radyografi tekniği. (Varlığından kuşkulanılan arka taraftaki bir fıtığı görmek, diskin durumunu saptamak, disk fıtığından ileri gelen siyatiğin teşhisini doğrulamak ve yüksekliğini saptamak olanağı sağlar.)

NÜKLEOL a. (fr. *nucléole*). → ÇEKİRDEKÇİK.

NÜKLEON a. (fr. *nucléon; nükle[us]* ve *[prot]on*'dan). Çekird. fiz. Atom çekirdeğini oluşturan öğeler olan proton ve nötrona verilen genel ad.

—ANSİKL. Nötron ve protonun çok yakın özellikleri olduğundan (aynı spin, çok yakın kütleler, özdeş nükleer etkileşimler) bunlar nükleon denen aynı hadron parçacığının (nükleon) iki hali olarak kabul edilir. Bu iki hal yalnız elektromanyetik özellikleriyle birbirinden ayrılır (elektrik yükü, manyetik moment); ancak elektromanyetik etkileşimlerin nükleer etkileşimlere göre zayıf olması, elektromanyetik etkileşimleri (örneğin, nötron ile proton arasındaki görece küçük kütle farkını açıklayan), küçük bir düzeltme gibi göz önüne almaya olanak verir. Dolayısıyla nükleon kavramı, nükleer etkileşimlerin yük değişmezliğini tanımlar, bu da eşspinin korunumu demektir: nükleon, eşspini 1/2 olan bir hadrondur.

NÜKLEONİK a. (fr. *nucléonique*). Nükleer parçacıkları hızlandırma, algılama, sayma ve ayırma gibi problemleri konu alan elektronik dalı.

NÜKLEOPLAZMA a. (fr. *nucléoplasme*'dan). Biyol. ÇEKİRDEK* SIVISI'nın eşanlamlısı.

NÜKLEOPROTEİN ya da **NÜKLEOPROTEİT** a. (fr. *nucléoprotéine* ya da *nucléoprotéide*'den). Biyokim. Bir bazik proteinin bir nükleik asit ile birleşmesinden doğan heteroprotein. (Eşanl. NÜKLEİN.)

NÜKLEOSENTEZ a. (fr. *nucléosynthèse*). Astrofiz. ÇEKİRDEKBİREŞİMİ'nin eşanlamlısı.

NÜKLEOSİTOPLAZMİK sıf. (fr. *nucléocytoplasmique*). **1.** Biyol. Bir hücrenin hem çekirdeği, hem sitoplazması ile ilgili olana denir. **—2.** *Nükleositoplazmik oran,* bir hücrede çekirdek hacmi ile sitoplazma hacmi arasındaki oran:

$$\frac{\text{çekirdek hacmi}}{\text{sitoplazma hacmi}} = K.$$

(Dölüt hücreleri ile gençlerin hücrelerinde çok yüksek olan bu oran, hücre yaşlandıkça ya da hücre olgunlaşınca küçülür.)

NÜKLEOTİDAZ a. (fr. *nucléotidase*). Nükleotitlerin nükleozitlere hidrolizlenmesini özgül olarak katalizleyen enzim.

NÜKLEOTİT a. (fr. *nucléotide*'den). Biyokim. Nükleik asitlerde rastlanan nükleozitlerin monofosfat esterlerinin genel adı.

—ANSİKL. Nükleotitlerin asit karakteri, riboza ya da dezoksiriboza bağlı fosforik asit molekülünden ileri gelir. Ribozdan türeyenler (adenilik asit, guanidilik asit, sitidilik asit ve uridilik asit) ile dezoksiribozdan türeyenler (dezoksiadenilik asit, dezoksisitidilik asit, dezoksiguanidilik asit ve dezoksitimidilik asit) olarak iki çeşidi vardır. Riboz ya da dezoksiribozun 3′ konumunda tutulmuş OH grubunun, bir başka nükleotitin 5′ konumundaki OPO_3H_2 grubu ile esterleşerek yoğuşması ribonükleik ve dezoksiribonükleik asitlere yol açar.

-NÜKLEOZ → NÜKLE(O)-.

NÜKLEOZİDAZ a. (fr. *nucléosidase*). Biyokim. Bağırsak mukozasınca salgılanan ve nükleozitleri şekerlere ve pürik ya da pirimidik bazlara ayrıştıran enzim.

NÜKLEOZİT a. (fr. *nucléoside*'den). Biyokim. ve Org. kim. Bir pürik baz (adenin, guanin) ya da pirimidik baz (sitozin, timin ya da urasil) ile bir pentozun (riboz ya da dezoksiriboz) ozidik birleşmesinden oluşan bileşik. (Pürinli nükleozitlerin adları *-ozin,* pirimidinlilerinki *-idin* ile sona erer.)

NÜKLİT a. (fr. *nuclide*). Çekird. fiz. Çekirdeğinin bileşimi ile belirgin atom türü.

—ANSİKL. Bir nüklit çekirdekte yer alan proton ve nötronların sayısı ile tanımlanır. Kimyasal element yalnızca atom sayısı ile yani, proton sayısı ya da elektron sayısı ile tanımlandığından, nötron sayıları ile birbirlerinden ayrılan birçok nükliti içine alabilir; bunlara izotop denir. Yalnızca bu elektronlara bağlı olan kimyasal özellikler elemente özgü olurken, nötronların protonlar kadar önem taşıdığı çekirdek fiziğinde nüklit kavramı vazgeçilmezdir.

NÜKS a. (ar. *nüks*). *Esk.* **1.** Eskiden var olan bir hastalığın yeniden ortaya çıkması, yinelemesi. **—2.** *Nüks etmek* → NÜKSETMEK.

NÜKSETME a. Nüksetmek eylemi.

—Tıp. DEPREŞME'nin eşanlamlısı.

NÜKSETMEK gçz. f. (*nüks etmek* > *nüksetmek*). Bir hastalık ya da hastalık durumuna gelmiş bir alışkanlık sözkonusuysa, yeniden başlamak; yinelemek, depreşmek: *İyi tedavi edilmezse hastalığı nüksedebilir.*

NÜKTE a. (ar. *nükte*). **1.** İnce anlamlı, düşündürücü ve şaka niteliğindeki söz; espri. **—2.** *Esk.* Yazıda, resimde, sözde vb. ince ve derin anlam; espri. **—3.** *Nükte yapmak,* nükteli bir söz söylemek.

—*Esk. Nükte-amiz,* nükte yapan. || *Nükte-bin,* nükteden anlayabilen. || *Nüktedar,* nükteli. || *Nükte-gû,* nükteli söz söylemeyi beceren. || *Nükte-perdaz,* nükteli söz söyleyen. || *Nükte-pira,* iyi nükte yapan. || *Nükte-seng,* nükteyi değerlendirebilen. || *Nükte-şinas,* nükteden anlayan, nükteye vakıf olan. || *Nükte-ver,* her nükteyi anlayabilen.

—Ed. Divan edebiyatında her şairin kolayca söyleyemeyeceği, herkesin kavrayamayacağı kabul edilen ince anlamlı söz: "*Nüktede âlem harif olmaz bana gûya benim / Her ne söylersem cevabı Lenterani'dir sözüm*" (İnce anlamlı söz söylemede dünya bana eş olamaz. Benim sanki her söylediğim söz Tanrı'nın Musa'ya verdiği "Sen beni göremezsin" yanıtı gibidir) [Nef'i]. || Bazen yalnızca söylenen kişinin ve dinleyenlerin gülmesine yol açan bazen de yöneltildiği kişiyi küçük düşürecek kadar ağır olan şakalı söz. (Genellikle hazırcevaplığa dayanır; cinas, kinaye, tariz, istiare, tecahül-i arifane vd. gibi söz sanatlarından yararlanır. Nükte yapmayı başaran kişiler [nüktegû, nükteperdaz vd.] kadar nükteyi çabuk kavrayan kişiler [nüktebin, nüktevâr vd.] hüner sahibi sayılırdı.)

NÜKTECİ sıf. Güzel ve ince nükteler yapan kimse için kullanılır; nüktedan.

NÜKTECİLİK a. Nükteci bir kimsenin niteliği; nüktedanlık.

NÜKTEDAN sıf. (fars. *nükte* ve *-dan*'dan *nüktedan*). Nükte yapmayı seven, iyi ve ince nükteler yapan kimse için kullanılır; nükteci.

NÜKTEDANİ a. (ar. *nükte* ve fars. *dan* ve *-i*'den *nükte-dani*). *Esk.* Nüktecilik.

NÜKTEDANLIK a. Nüktecilik.

NÜKTEGÛ sıf. (ar. *nükte* ve fars. *gû*'dan *nükte-gû*). *Esk.* Nükteli söz söyleyen: "... *pek zarif ve nüktegû olacaktır*" (H. C. Yalçın).

NÜKTELİ sıf. İçinde nükte bulunan söz ya da yazı için kullanılır; esprili: *Nükteli konuşmalar.*

NÜKÛB çoğl. a. (ar. *nekbet*'in çoğl. *nükub*). *Esk.* Düşkünlükler, felaketler, şanssızlıklar.

NÜKÛL, -lü a. (ar. *nükūl*). *Esk.* **1.** Geri dönme, cayma, vazgeçme. **—2.** *Nükul etmek,* caymak, vazgeçmek.

NÜMA sıf. (fars. *nümūden,* göstermek'ten *nümā*). *Esk.* "Gösteren", "gösterici" anlamıyla bileşik sözcükler yapar: *cihan-nüma* (cihanı gösteren), *cilve-nüma* (cilve yapan, cilveli), *çehre-nüma* (yüzünü gösteren), *hüner-nüma* (marifet gösteren), *nümune-nüma* (örnek gösteren), *reh-nüma* (yol gösteren), *ru-nüma* (yüz göste-

The Times-Gamma

Cafer el-**Nümeyrî** (mart 1973'te)

ren), *sıhhat-nüma* (sağlık gösteren) vb.

NÜMAYAN sıf. (fars. *nümâyân*). *Esk.* **1.** Görünen, meydanda olan. **—2.** *Nümayan olmak*, göstermek, meydanda olmak: *"Bu zaruret diğer bir noktayı nazardan da nümâyân olur"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya). **—3.** *Nümayan-ter*, çok görünen, ortada kalan.

NÜMAYENDE sıf. (fars. *nümüder*, göstermek'ten *nümayende*). *Esk.* Gösteren, görünen, gösterici, görünücü.

NÜMAYİŞ a. (fars. *nümayiş*). **1.** Gösteri: *Pahalılığı protesto amacıyla yapılan nümayişler.* **—2.** *Esk.* Görünüş. **—3.** *Esk.* Gösteriş.
—*Esk.* *Nümayiş-i ab*, serap.

NÜMAYİŞÇİ a. Bir gösteriye katılan kimse; gösterici: *Polis nümayişçileri zorla dağıttı. Nümayişçiler Meclis önüne kadar yürüdüler.*

NÜMAYİŞGÂH ya da **NÜMAYİŞGEH** a. (fars. *nümayiş* ve *-gah*'tan *nümayişgâh*, *nümâyişgeh*). *Esk.* Gösteri, görünüş yeri.

NÜMAYİŞKÂR sıf. (fars. *nümayiş* ve *-kâr*'dan *nümayişkar*). *Esk.* Gösterişli; gösteriş niteliğinde.

NÜMAYİŞKÂRANE ba. (fars. *nümâyişkar* ve *-âne*'den *nümâyişkarâne*). *Esk.* Gösterişli bir şekilde, gösterişçi bir kimseye yakışacak biçimde.

NÜMEYR, XI. yy.'a değin varlığını sürdürdüğü sanılan bir arap kabilesi. Yemame'nin batısındaki dağlık bölgede yaşayan bu kabile, Emeviler döneminde ayaklandı. IX. yy.'ın ikinci yarısına doğru abbasi halifesi Mütevekkil'in üstlerine gönderdiği büyük bir ordu tarafından dağıtıldı. X. yy.'ın ikinci yarısında hamdani hükümdarı Seyfüddevle de Nümeyrler'in üstüne asker gönderdi. Kabileden Rai, Cendel, Ebu Hayye gibi bazı şairlerin yetiştiği bilinmektedir.

NÜMEYRÎ (Cafer **EL-**), sudanlı subay ve devlet adamı (Omdurman 1930). Mayıs 1969'da Başkan İsmail el-Ezheri'yi deviren hükümet darbesinin başlıca hazırlayıcılarındandı. Generalliğe yükseltildi ve Devlet başkanlığı görevini üstlendi. Kısa sürede Ümme'nin, Ulusal birlikçi parti'nin, Müslüman kardeşler'in ve müslüman tarikatların düşmanlığıyla karşılaşarak komünistlere dayandı. Mehdici muhalefeti bastırdı, 1969 ve 1970'teki çeşitli hükümet darbesi girişimlerini başarısızlığa uğrattı ve birçok yabancı şirketi ulusallaştırdı. Hem arap ülkelerine, hem de SSCB ve Çin'e yaklaştı. 1971'de Sudan Komünist partisi'yle anlaşmazlığa düştü. Mayısta, Sosyalist Sudan birliği adlı bir tek parti örgütü kurdu. Temmuzda, komünistleri destekleyen subayların iktidarı almaya kalkışmaları üzerine komünistler acımasızca ezildi. Nümeyrî, SSCB ve Nasır'ın Mısır'ından uzaklaşarak, Suudi Arabistan gibi ılımlı arap devletlerine ve Batı'ya yaklaştı. Ekim 1971'de Cumhurbaşkanlığına seçildi, şubat 1972'de, güney eyaletlerin 1955'ten beri süren ayaklanmasına son vererek onlara özerklik verdi. 1977 ve 1983'te Başkanlığa yeniden seçildi. Nisan 1985'te Mısır'dayken bir darbeyle iktidardan uzaklaştırıldı; Mısır'da yerleşti.

Salmer-Pix

Nürnberg şatonun eteğindeki eski evler

NÜMİSMAT a. (fr. *numismate*). Nümismatikle uğraşan kimse.

NÜMİSMATİK a. (fr. *numismatique*; "para" anlamında yun. *nomisma*'dan lat. *numisma*). Para, madalya ve jetonların betimlenmesi ve tarihiyle uğraşan bilim.
—ANSİKL. İlk antik para koleksiyonları, Rönesans döneminde, Roma ve yunan tarihindeki ünlü kişilerin portrelerini araştıran hümanistler tarafından oluşturuldu. Bu koleksiyonlara zamanla eski sitelerce bastırılan, yorumlanması daha güç paralar da katılmaya başlandı. Daha sonraları, Yeniçağ para ve madalyaları da toplandı. Bütün bu nesnelerin anlaşılması ve sınıflandırılması, nümismatik biliminin temelini oluşturur. G. Budé'nin *De asse* (1514) adlı yapıtından bu yana, paraları her yanıyla ele alan birçok inceleme yayımlanmıştır.
İncelediği nesnelerin zamanla hemen hiç bozulmaması sayesinde nümismatik, bunların yapımında kullanılan alaşımların bileşimini ve ağırlığını, bulunan paraların yeryüzündeki dağılımını, şu ya da bu para türünün yayılma alanını belirleyerek, coğrafya, tarih, ikonografi, dinler ve töreler tarihi, sanat tarihi ve çeşitli dönemlerin ticari ilişkileri ve ekonomisi üzerine değerli bilgiler elde edilmesini sağlar. Başka değişim araçları da nümismatik uzmanlarının ilgisini çekti: ilkel paralar, kâğıt para; hatta jeton, nazarlık, nişan vb. gibi para biçimindeki nesneler.
• *Türkiye'de* nümismatik çalışmaları müzecilik girişimleriyle birlikte başladı (1846-1847). Ciddi ve sistemli bir çalışmaya ancak 1880'de girişildi ve 1891'den sonra tasnif ve kataloglamaya geçildi. Bugünkü adıyla İstanbul Arkeoloji müzeleri (eski Asarıatika müzesi) bu çalışmaların çekirdeğini oluşturur; bu müzenin nümismatik bölümü, günümüzde dünyanın sayılı ve önde gelen koleksiyonları arasında yer alır. Bu koleksiyonlara emeği geçen Hafızkütüp Ali İsmail Galip, Mübarek Galip, Halil Ethem beyler ile Osman Nuri Arıdağ ve İbrahim Artuk islam paralarıyla ilgilendiler. Ahmet Ziya Efendi, Reşat Bey, Ahmet Tevfik Bey, Mahrukizade Cafer Paşa, Behzat Butak, Şerafettin Erel gibi özel koleksiyoncuların topladığı sikkelerin bir bölümü de çeşitli yollarla müzelere kazandırıldı. Nuri Pere, İbrahim ve Cevriye Artuk, İsmet Ebcioğlu, Şerafettin Erel'in çabalarıyla kurulan (1968) Türk nümismatik derneği, önceleri bilimsel çalışmalarıyla türk nümismatiğine önemli katkılarda bulunduysa da, 1710 sayılı Eski eserler kanunu'ndan sonra (1974) yalnızca özel koleksiyonların çerçevesinde kaldı.
Türkiye'nin ciddi ve bilimsel anlamda ikinci büyük koleksiyonuna sahip olan (30 827 adet) Yapı ve kredi bankası'nın Nuri Pere tarafından kaleme alınan osmanlı paralarına ilişkin kataloğu (İstanbul, 1968), İbrahim ve Cevriye Artuk'un İstanbul Arkeoloji müzeleri, teşhirdeki islami sikkeler kataloğu (İstanbul, 1970-1974) ile mühendis Cüneyt Ölçer'in bazı yayınları Cumhuriyet döneminin başlıca çalışmalarıdır. *Dünden* (İstanbul, 1982'den sonra), *Koleksiyon* (1976'dan sonra) ve *Para* gibi amatör yayınlar dışında, Türk nümismatik derneği'nin 1976'dan bu yana çıkan bülteni süreli yayınlar arasında belirtilebilir.
Türkiye'de antik nümismatiğin tarihçesi de islami sikkelerle koşut bir gelişme gösterir. Bu alanda M. Gold (1871), Osman Hamdi Bey, Mordtmann, Makridi Bey, E. Bosch, Osman Nuri Arıdağ ve İsmet Ebcioğlu'nun çalışmaları anılabilir.

NÜMRUKA a. (ar. *nümruka*). *Esk.* Küçük yastık.

NÜMUD sıf. (fars. *nümûden*'den *nümûd*). *Esk.* "Gösteren, benzeyen, gibi görünen" anlamıyla bileşikler yapar: *çehre-nümud* (yüz gösteren), *kerem-nümud* (cömertlik gösteren), *ru-nümud* (yüz gösteren), *zafer-nümud* (zafer gösteren) vb.

NÜMUDAR sıf. (fars. *nümû* ve *-dâr*'dan *nümûdâr*). *Esk.* Görünen, görünücü.
◆ a. Örnek, numune.

NÜMUDE sıf. (fars. *nümûden*, göstermek'ten *nümûde*). *Esk.* Görünmüş, gösterilmiş.

NÜMUN sıf. (fars. *nümûden*, göstermek'ten *nümûn*). *Esk.* "Gösteren" anlamıyla bileşik sözcükler yapar: *reh-nümun* (yol gösteren, rehber), *zafer-nümun* (zafer gösteren).

NÜMUNE → NUMUNE.

NÜMUNELİK → NUMUNELİK.

NÜMUR → NÜMÜR.

NÜMUZEC a. (ar. *nümûzec*). *Esk.* Örnek, numune.

NÜMÜLER sıf. (lat. *nummulus*; sikke'den). Sikke ya da disk biçiminde olan. (Madeni para biçiminde değirmi öğelerden oluşan deri hastalığına [örneğin nümüler psoriasis] ve bu öğelerin kendilerine denir).
—Pnömol. Özellikle akciğer tüberkülozunda görülen yayvan, yuvarlak balgama denir.

NÜMÜLİT a. (fr. *nummulite*; lat. *nummulus*, sikke'den). Madensel paraya ya da mercimeğe benzeyen kavkılarının fosillerine Üçüncü Zaman'ın çeşitli kireçli ve kumlu tabakalarında bol bol rastlanan fosil delikli. (Nümülitgiller familyası.)
—ANSİKL. Tek bir canlı hücreden oluşmuş olmalarına karşın, içi hava dolu birçok bölmeye ayrılan geniş bir kireçli yüzdürücüyle (yalnızca bu yüzdürücünün fosilleri ele geçirilebilmiştir) donanmaları nedeniyle nümülitlerin çapı çok büyüktür: 10 cm'ye kadar. Hayvanın içine girdiği tek bölmeli ön locasının boyutları, aynı türde almaşık olarak ortaya çıkan eşeyli ve eşeysiz kuşaklarda çok farklı olabiliyordu. Öbür localar, bedenin orta kesiminde, düzenli ve sarmal olarak art arda sıralanıyorlar ve bazen bir çeşit "direkler" dizisiyle desteklenen bir dizi kapakçıkla her iki yandan korunuyorlardı. Nümülitler, Alt Üçüncü Zaman'da (bu nedenle bu hayvanlar çoğunlukla *nümülitli* olarak da nitelenirler), az derin denizlerde (50-150 m) yüzdüler; nümülitler yalnızca sınırları belli bir dönemde yaşamış olmaları nedeniyle, ortaya çıkarıldıkları tabakanın yaşını kesin biçimde belirleme olanağı verirler. Oligosen'in sonunda bilinmeyen nedenlerden ötürü birdenbire ortadan kalkan bu hayvanların başlıca cinsleri: *Nummulites, Operculina, Assilina, Siderolites, Heterostegina*.

NÜMÜLİTLİ sıf. Yerbil. *Nümülitli taş*, Paris yakınlarında bulunan nümülitli kaba kireçtaşı (lütes katında).

NÜMÜR ya da **NÜMUR** çoğl. a. (ar. *nimr*'in çoğl. *nümür, nümûr*). *Esk.* Kaplanlar.

NÜMÜV, -vvü a. (ar. *nümüvv*). *Esk.* **1.** Büyüme, yetişme. **—2.** *Nümüv bulmak*, yetişmek, büyümek, gelişmek.

Nürburgring, Almanya'nın Rhelnland-Pfalz eyaletinde, Eifel'de, Koblenz'in batısında yer alan ünlü otomobil (kıvrımlardan oluşan 22,8 km'lik kapalı devre bir yol) ve motosiklet (7,7 km'lik ayrı bir kapalı devre yol) yarış parkuru. Toplam 170 virajdan ve önemli yükseklik farklılıklarından (700 m'ye varan iniş ve çıkışlar)

oluşan parkurda güvenlik nedenleriyle formül I yarışları 1976'dan sonra yapılmaya başladı. Buna karşılık 1980'lerin başında burada 4 542 m uzunluğunda yeni bir parkur düzenlendi.

NÜRNBERG, Almanya'nın Bavyera eyaleti sınırları içinde yer alan kent; 486 000 nüf. (1989).

• COĞRAFYA. Kentin adı (Nur ein Berg=yalnızca bir tepe), şatonun (Burg) üstünde yapıldığı ilk yeri anımsatmaktadır. Pegnitz ırmağı eski kenti iki semte ayırır: K.'de Sankt Sebaldus; G.'de Sankt Lorenz. XV. yy.'da yapılan surlar hemen hemen bütünüyle ayaktadır. 1944-45 bombardımanlarından önce, 2 580 yapı "tarihsel anıt" olarak seçildi. Savaştan sonra kentin yeniden yapılması Franken'in eski merkezine sevimlilik ve çekicilik kazandırdı. Başlangıçta yoksul olan bölgenin coğrafi konumu önemlidir: Venedik-Brenner-İskandinavya (Hansa) karayolu üzerinde ve Orta Erzgebirge dağının yakınında olması. Sermaye birikimi ve burjuva sınıfının dinamikliği, XIX. yy.'da sanayileşmeyi destekledi. Evde parça başı çalışma (tekstil, oyuncak, saat) sistemini kentli girişimciler destekledi. Metalürji, duyarlı makineler, mekanik oyuncaklar XIX. yy.'dan beri gelişti. Bunlara, elektroteknik, taşıt yapımı, kimya, basımevi, kâğıt, bira, baharatlı ekmek (Nürnberg'e özgüdür) sanayileri de eklendi. Nürberg aynı zamanda önemli bir kültür merkezidir. Kent, alman protestanlığının merkezlerinden biri de sayılabilir. Üniversite (Erlangen Üniversitesi'yle birliktedir), on kadar müze, tiyatrolar, galeriler, sergi fuarlar (Nürnberg dünya oyuncakçılığının merkezidir), ülkenin kenarında olmasına karşın kente büyük canlılık getirmektedir. Uluslararası havalimanı. Kentin yerleşme alanında, Fürth ve Erlangen ile birlikte 700 000 kişi yaşamaktır.

• TARİH. Nürnberg adı tarihte ilk kez olarak 1050'de geçer. İmparator Heinrich III, kente pazar bağışıklık belgesi verdi ve giriş vergisi alma ve para basma hakkı tanıdı; Fürth panayırlarını da bu kente nakletti (1062). Friedrich II'nin verdiği ayrıcalıklar (1219) zenginliğinin kaynağını oluşturdu.

Nürnberg burggraflığı 1191'de Hohenzollern kontlarına geçtiyse de bu kontlar belediye özgürlüklerinin gelişmesini önleyemediler. Burggraflar, kent dışı toprakları ellerinde tutuyor ve bu durum hızla gelişen kentle haklarını kaptırmak istemeyen senyörler arasında birçok anlaşmazlığa yol açıyordu (1388-89 savaşı). Brandenburg markgrafı durumuna gelen Hohenzollernler, bunun üzerine fieflerini hak ve gelirleriyle birlikte kente bıraktılar (1427). Ancak satış sözleşmesi, "Markgraf savaşları" denen iki savaşa yol açtı (1449-1452, 1552-53).

Kent, birçok ayrıcalık verilmesi, tüm resmi yetkilerin, gümrük ve para basma haklarının kente bırakılması gibi imparatorluk desteklerinden yararlandı (1420). Kenti bir büyük ve bir de küçük kurul yardımıyla, bir Belediye başkanı yönetiyor, küçük kurul, hepsi de soylu sınıflardan gelen on üç konsül ve on üç belediye yargıcından oluşuyordu; ancak 1348-49 işçi ayaklanması üzerine bu konseyde lonca temsilcileri de yer almaya başladı. Nürnberg, en parlak dönemine XV. ve XVI. yy.'larda ulaştı. Metalürji merkezi ve İtalya'yla Levant'tan gelen ürünlerin deposu olarak, ticari ilişkilerini İtalya'dan Hollanda'ya, Fransa'dan Polonya ve Macaristan'a kadar genişletti. Avrupa'nın en büyük zanaat ve sanat merkezlerinden biri durumuna geldi.

1525 din kolokyumu, 1523 barışı'yla onaylanan Reform'un kente girişini sağladı. Büyük keşifler, ardından Otuz Yıl savaşları ve son olarak Louis XIV ve Louis XV'in savaşları, Nürnberg'in gerilemesine yol açtı ve kent Pressburg antlaşması'yla (1806) Bavyera krallığı'na katıldı. 1818'de kazandığı yönetsel özerklik, 1830'dan sonra yeni bir iktisadi ve kültürel gelişme göstermesini sağladı. 1927 ve 1929'dan, ama özellikle 1933'ten başlayarak bu kentte toplanan nazi partisinin kongreleri sırasında Nürnberg'de çok büyük gösteriler yapıldı. 1945-46'daysa savaş suçluları burada yargılandı.

• GÜZEL SANATLAR. Ortaçağ'da kuyumculuğu ile ünlü olan kent, XV. yy.'da zengin bir ticaret merkezi oldu; XV.-XVI. yy.'larda da kültür açısından doruk noktasına ulaştı. Nürnberg okulunun ünlü sanatçıları arasında W. Stwosz ve P. Vischer adlı heykelciler, ressam Wolgemut, özellikle de Dürer sayılabilir. Bu son sanatçının etkisiyle, Baldung Grien, Schäufelein, Hans von Kulmbach, daha sonra da Beham kardeşler ve G. Pencz gibi birçok ressam Nürberg'e geldi.

En eski bölümleri XI. yy.'dan kalan şato bir tepe üzerinde yer alır. Eski kentin iki kesiminin en önemli yapıları K.'de S. Sebaldus, G.'de de S. Lorenz kiliseleridir; surlardan ve günümüze gelen dört kapıdan da anlaşıldığı gibi, bu kesimlerin her ikisi de tahkim edilmişti. 1945'te çok zarar gören yapılar onarıldı. S. Lorenz kilisesi'nde (XIV.-XV. yy.) A. Krafft tarafından yapılan anıtsal tabernaculum ve çokrenkli ağaç oymacılığının bir başyapıtı sayılan W. Stwosz'un *Muştulama*'sı (1516-17) yer alır. S. Sebaldus kilisesi ise (XIII.-XV. yy.), kiliseye adını veren azizin anıtmezarını (P. Vischer'in başyapıtı, 1508-1519) barındırır. S. Sebaldus'un güneyindeki meydanda *(Hauptmarkt)*, Frauenkirche (*Tucher sunakarkalığı*, XV. yy.) ve XIV. yy.'dan kalma gotik üslupta *Schöne Brunnen* yükselir. Kentte, dolma tekniğinde yapılmış birçok ev (bunların arasında Dürer'in evi de bulunur) görülebilir. 1852'de kurulan Germen ulusal müzesi'nde, Nürnberg'in kültürel geçmişinin yanı sıra, başlangıcından XIX. yy.'a kadar alman uygarlığı tüm yönleriyle tanıtılır.

Nürnberg davası, savaş suçlarıyla suçlanan yirmi dört nazi partisi üyesiyle sekiz örgüte karşı uluslararası bir askeri mahkemede açılan dava (20 kasım 1945 - 1 ekim 1946). Karar 1 ekimde açıklandı. İdam cezasına çarptırılanlar: Göring (idam edileceği 16 ekimden bir gün önce intihar etti), Ribbentrop, Rosenberg, Frank, Frick, Streicher, Sauckel, Seyss -İnquart, Kaltenbrunner, Keitel, Jodl (Ley, ekim 1945'te intihar etmişti; Krupp'un davası ayrıldı ve kaçan Bormann, yokluğunda idam cezasına çarptırıldı). Hapis cezasına çarptırılanlar: Dönitz, Raeder, K. von Neurath, Funk, Speer, B. von Schirach ve Hess. Aklananlar: Schacht, Fritsch ve F. von Papen. Mahkûm edilen dört örgüt: NSDAP, Gestapo, SS ve SD (güvenlik servisi). Karar, Birleşmiş milletler örgütü'nün soykırım suçunu tanımlamasına olanak sağladı.

Nürnbergli usta şarkıcılar *(Die Meistersinger von Nürnberg)*, R. Wagner'in 3 perdelik müzikal komedisi. Librettosunu da Wagner'in yazdığı yapıt ilk kez 1868'de Münih'te sahnelendi. Opera, basmakalıp biçimlerle özgür düş gücünü karşı karşıya getiren bir şiir yarışmasını anlatır. Yarışmayı kazanan şair Eva ile evlenecektir. Besteci, XVI. yy.'ın "kunduracı şair"i Hans Sachs'ı da sahneye çıkarır. Yapıtın, anıtsal uvertürü, en ünlü bölümdür.

NÜRTİNGEN, Almanya'da, Baden-Württemberg eyaleti sınırları içinde kent, Neckar kıyısında, Schwaben jurası'nın eteğinde; 34 300 nüf. Takım tezgâhlar. Kereste sanayisi için makineler. Tekstil.

NÜSAFE a. (ar. *nüsāfe*). *Esk.* Rüzgârda savrularak buğdaydan ayrılan saman.

NÜSAH çoğl. a. (ar. *nüsḫa*'nın çoğl. *nüsaḫ*). *Esk.* Nüshalar.

NÜSAL a. (ar. *nüsāl*). *Esk.* Hayvanlardan dökülen kıl.

NÜSALE a. (ar. *nüsāle*). *Esk.* Tiftik.

T. Schneiders-Ziolo

Nürnberg
Sankt Sebaldus kilisesi'nin sahnı ve batı koroyeri (XIII. yy.)

NÜSG a. (ar. *nüsġ*). Esk. bot. **1.** Besisuyu. **—2.** *Nüsg-i kebir*, bitkilerde ilkbaharda dolaşan besisuyu. || *Nüsg-i sagir*, bitkilerde sonbaharda dolaşan besisuyu. || *Nüsg-i said*, kökten başlayarak yapraklara kadar çıkan besisuyu.

NÜSHA a. (ar. *nüsḫa*). **1.** Bir yazının çeşitli araçlar kullanılarak çıkartılan örneği; kopya, suret: *Mektubun aslı bende, bir nüshasını da size gönderiyorum. Yarışmaya katılacak öyküler beş nüsha halinde gönderilmelidir.* **—2.** Bir yapıtın elle çoğaltılan benzeri; kopya: *Bu yapıtın bilinen tek nüshası British Museum'dadır. Aslına en uygun nüsha.* **—3.** Bir metnin değişik geleneklerde ya da dillerde alabildiği çeşitli görünümlerden her biri: *Kuran'ın türkçe nüshası.* **—4.** Süreli bir yayının her bir adedi: *Derginin bu sayısı 500 nüsha basıldı.*
—*Esk.* Muska, tılsım.
—Süslem. sant. Talik yazıyla eğimli olarak yazılmış levhalarda, yazı ile çerçeve arasındaki boşluğa yapılan üçgen biçiminde süsleme.

NÜSHATEYN a. (ar. *nüsḫa*'nın ikili çoğl. *nüsḫateyn*). *Esk.* Çift nüsha, iki kopya.

NÜSİFORM sıf. (fr. *nuciforme;* lat. *nux, nucis*, ceviz'den). Pedol. CEVİZ* BİÇİMLİ'nin eşanlamlısı.

US Army-Tallandier arş.

Nürnberg davası'nda bir oturum ocak 1946'da (solda, sanıklar bölmesi)

NÜSK a. (ar. *nüsk*). *Esk.* Tanrı'ya gereğince ibadet etme.

NÜSUR çoğl. a. (ar. *nesr*'in çoğl. *nüsūr*). Esk. zool. **1.** Akbabalar. **—2.** Kartallar.

NÜŞABE a. (ar. *nüşābe*). *Esk.* Temrenli ok.

NÜŞARE a. (ar. *nüşāre*). *Esk.* Rendelenen ağaçtan dökülen talaş.

NÜŞHAR a. (fars. *nüşḫār*). *Esk.* Geviş, geviş getirme.

NÜŞRE a. (ar. *nüşre*). *Esk.* **1.** Büyü, efsun. **—2.** Muska.

NÜŞUR a. (ar. *nüşūr*). *Esk.* **1.** Yayma, dağıtma. **—2.** Öldükten sonra dirilme: *Yevm-i nüşur* (mahşer günü).

NÜŞUZ a. (ar. *nüşūz*). *Esk.* Kadının kocasına itaat etmeyerek kaçması.

NÜTASYON a. (fr. *nutation*). ÜĞRÜM'ün eşanlamlısı.

NÜTU a. (ar. *nütūʿ*). Esk. biyol. **1.** Kemik çıkıntısı ya da kemik çıkıntısına benzer yumru. **—2.** *Nütu-i azm*, kemik çıkıntısı. || *Nütu-i gurabi*, burundaki kemer. || *Nütu-i şevki*, dikensi çıkıntı.

NÜVAH a. (ar. *nüvāḥ*). *Esk.* Ölünün arkasından ağıt söyleme.

NÜVAHT → NEVAHT.

NÜVAZ → NEVAZ.

NÜVE a. (ar. *nüve*). Bir şeyin, bir topluluğun vb. özünü, başlangıcını, temelini oluşturan şey ya da topluluk; çekirdek: *Bugün birçok felsefe akımının nüvelerini ilkçağ felsefesinde bulmak mümkündür. Bu partinin nüveleri Kurtuluş savaşı yıllarında atıldı.*
—Esk. bot. Çekirdek.
—Yerbil. ÇEKİRDEK'in eşanlamlısı.

NÜVEYRA (Hadi), tunuslu siyaset adamı (Manastır 1911 - Tunus 1993). Tunus Genel işçi konfederasyonu sekreteriydi, milliyetçi savaşıma katıldı ve 1938'de tutuklandı. Yeni Distur'un genel sekreterliğini yaptı (1942-1954). Bağımsızlıktan sonra, Ticaret ve Maliye bakanlığına getirildi (1955-1958), ardından Tunus Merkez bankası guvernörlüğü'ne atandı (1958-1970). 1972'de başbakan oldu, 1980'de geçirdiği bir beyin kanaması sebebiyle görevinden ayrıldı.

NÜVEYRİ (Şihabettin Ahmet bin Abdülvahab eş-Şafii **EN-**), arap ansiklopedici, tarihçi ve devlet adamı (Kus, Yukarı Mısır, 1279 - Kahire 1332). Sultan Melik en-Nasır'ın (1293-1294, 1299-1341) hizmetinde başta kâtiplik (münşilik) olmak üzere çeşitli görevlerde bulundu. Melik en-Nasır adına *Nihâyet ül-ereb fî funûn il-edeb* adlı ansiklopediyi yazdı. O dönem kâtipleri için gerekli bütün bilgileri içeren bu ansiklopedide sırasıyla Gök ve Yer, insanlar, bitkilerden sonra tarihsel olaylardan söz edilmiştir. (Bu sonuncu bölüm özellikle kendi dönemi ile ilgili bilgileri içerir.) Yapıt Mısır'da Zeki Paşa tarafından yayımlandı (1923).

NÜVEYT a. (ar. *nüveyt*). *Esk.* Küçük çekirdek, çekirdekçik.

NÜVİS sıf. (fars. *nüvisten*, yazmak'tan *nüvis*). *Esk.* "Yazıcı, yazan" anlamları ile bileşik sözcükler yapar: *Dur-nüvis* (uzaktan yazan, telgraf), *vaka-nüvis* (olayları tarih sırasıyla yazan, tarihçi).

NÜVİSENDE a. (fars. *nüvisende*). *Esk.* Kâtip, yazıcı.

NÜVİŞT ya da **NÜVİŞTE** sıf. (fars. *nüvişten*, yazmak'tan *nüvişt*, *nüvişte*). *Esk.* **1.** Yazılmış. **—2.** "Yazılı", "yazılmış" anlamıyla bileşik sözcükler yapar: *ser-nüvişt* (alna yazılı olan, alın yazısı) vb.
◆ a. Mektup.

NÜVİT, NEVİD a. (fars. *nüvid*, *nevid*). *Esk.* **1.** Müjde, iyi haber. **—2.** *Nüvid-i canan*, sevgilinin müjdesi.

NÜVVAB çoğl. a. (ar. *naʾib*'in çoğl. *nüvvāb*). *Esk.* Naipler, vekiller, kadı vekilleri: *Mekteb-i nüvvab*, naip yetiştiren okul.

NÜYUB çoğl. a. (ar. *nab*'ın çoğl. *nüyūb*). *Esk.* Azı dişleri.

NÜZELA çoğl. a. (ar. *nezil*'in çoğl. *nüzelā*). *Esk.* Bayağı, aşağılık kimseler.

NÜZERA çoğl. a. (ar. *nezir*'in çoğl. *nüzerā*). *Esk.* Korkutanlar, doğru yola getirmek için gözdağı verenler.

NÜZHE a. Müz. XIII. yy.'ın ikinci yarısında Safiyüttin Urmevi'nin icat ettiği, kanun benzeri çalgı. (Safiyüttin'in *Kitab ül-edvar'* ında resmi bulunan bu çalgının boyutlarını ve tel sayısını Abdülkadir Meragi vermiştir: boyu 74 cm, eni 54 cm, derinliği 27 cm; tel sayısı 108.)

NÜZHET a. (ar. *nüzhet*). *Esk.* **1.** Eğlenme, eğlenceli yerleri gezme. **—2.** Ferahlık, neşe. **—3.** Sevinç, tazelik. **—4.** *Nüzhet-efza* ya da *nüzhet-feza*, eğlenceli, gönlü açan. || *Nüzhetgâh*, gezinti yeri, mesire. || *Nüzhet-pezir*, neşelenmiş, sevinmiş olan.

NÜZHET (Ömer), türk şair (Urfa ? - İstanbul 1778). Koca Ragıp Paşa'nın sadrazamlığı sırasında mühürdarlığını yaptı. Nakşibendi şeyhi Neccarzade Beşiktaşlı Rıza Efendi'ye bağlandı. Ragıp Paşa ve Nâbi'nin etkisinde şiirler yazdı. Manzum bir *Hadis'i erbain şerhi*, tarih ve edebiyatla ilgili hikâyeleri içeren *Terceme-i marzubannâme*, şeyhinin yaşamını anlattığı *Menkabe-i evliyaiyye fi ahval-i rızaiyye* (1856) adlı yapıtları vardır. Farsça şiirlerinin yer aldığı *Divan*'ı basılmadı.

NÜZHET (Hasan), türk şair ve yazar (İstanbul 1826 - Bağdat 1890). İstanbul'da Mektebi irfani'de okudu. Bir süre Takvimhane'de çalıştı. Cidde mal kâtipliğine atandı (1851). Maliye meclisi kalemi mümeyyiz ve müdürlüklerinde bulundu. Bursa, Halep ve Sıvas'ta defterdarlık yaptı. Yergi şiirleri yazdı. Alay yollu tarihler düşürdü. Başlıca yapıtları: *Letaif-i esnaf*, *Zırva*.

NÜZHET SABİT, türk siyaset adamı, gazeteci, yazar (Sana 1883 - İstanbul 1920). Mustafa Sabit Paşa'nın oğludur. Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1907). Bir süre İttihat ve Terakki cemiyeti'nde çalıştı. Daha sonra kısa ömürlü olan Teavün ve Neşri vesaik cemiyetlerini kurdu. Başyazarlığını yaptığı *Vazife* gazetesinde (1911-1912) İttihat ve Terakki'yi şiddetle eleştirdi. İstanbul Muallim mektebi, Darüşşafaka ve Erenköy liselerinde ders verdi. Siyasi görüşlerini çıkardığı *Tenkit ve takip* dergisinde, ayrıca *Bin bir kuş hikâyesi* adıyla basılan kitapçıklarıyla savunmayı sürdürdü.

NÜZL ya da **NÜZÜL** a. (ar. *nüzl*). *Esk.* **1.** Konaklanan yer, konak yeri. **—2.** Misafire hazırlanan yemek.
—Kur. tar. *Nüzl emini*, Osmanlı devletinde şefere çıkan ordunun konaklayacağı yerlerde daha önceden hazırlık yaparak yiyecek, içecek ve yem gibi gereksinimini karşılayan görevli. ("Konakçıbaşı" adıyla da anılan nüzl ya da nüzül emini, halktan "avarız" ve "nüzul" adları altında toplanan vergilerle bu işi görür, esnaf ve tüccardan bedeli karşılığında satın alınan besin maddelerinin koruma, bakım ve dağıtımını denetleyip gözetirdi. Nüzl emini doğrudan Başmuhasebe kalemi'ne bağlıydı.) || *Nüzl zahiresi*, seferdeki orduya konak yerlerinde dağıtılmak üzere nüzl emini tarafından sağlanan besin maddeleri.

NÜZUL, -lü a. (fars. *nüzūl*). **1.** İnme, felç. **—2.** *Nüzul isabet etmek*, felç gelmek, inme inmek.
—*Esk.* **1.** Yukarıdan aşağıya inme. **—2.** Konaklama, bir yere gelme. **—3.** *Nüzul etmek*, aşağı inmek, düşmek, bir yerde konaklamak. **—4.** *Nüzul-i hüccac*, hacıların Mina'ya inmeleri. || *Nüzul-i sefine*, geminin denize inmesi.
—İsl. huk. *Nüzul an-il vezaif*, vakfın mütevellisi, nazır gibi kişilerin, görevlerinden, başkaları yararına istifa etmeleri.

NÜZULET a. (ar. *nüzūlet*). *Esk.* Bayağılık, aşağılık.

NÜZULLÜ sıf. ve a. (ar. *nüzūl*'den). *Esk.* Felç gelmiş, felç olmuş kimse için kullanılır.

NÜZUR çoğl. a. (ar. *nezr*'in çoğl. *nüzūr*). *Esk.* Adaklar.

NÜZÜL → NÜZL.

NVA (*Nationale Volksarmee*'nin [Ulusal halk ordusu] kısa yazımı), Alman Demokratik Cumhuriyeti silahlı kuvvetlerinin (kara, hava, deniz, sınır birlikleri) tümü.

NYAKYUSALAR, Tanzaniya'da yaşayan 1 360 000 nüfuslu bantu halk. Çiftçilik ve hayvancılık yapar ve yaş sınıfına göre belirlenen köylerde yaşarlar. 12 yaşa doğru erkek çocuklar, baba evinden ayrılarak kendilerine özgü bir köye yerleşir ve annelerinin yanına beslenmek, babalarının yanına da ekip biçmek ya da hayvanlara bakmak için dönerler. Bu durum evlenene kadar sürer ve evlendikleri kız onlara katılır. Bu yeniyerli oturma, akrabalardan değil, yaşıtlardan oluşan bir köy tipini içerir. Babasoylu soy zinciri de böylece yok olur. Ayrıca bir "tanrısal kral" yönetiminde bir devlet yapısı içinde örgütlenirler.

NYAMLAGİRA ya da **NYAMURAGİRA,** Zaire'nin doğusunda etkin yanardağ, Virunga dağlarında, Kivu gölünün K.'inde; 3 055 m.

NYAMVEZİ a. Nyamveziler tarafından konuşulan bantu dili.

NYAMVEZİLER, Tanzaniya'da yaşayan yaklaşık 700 000 nüfuslu bantu halk. Tarımla geçinir ve bir devlet örgütü içinde bir araya gelen köylerde yaşarlar. İkiyanlı (anasoylu ve babasoylu) bir soyzinciri izlerler. Hükümdarları, geniş siyasal ve dinsel yetkiler taşıyan tanrısal bir kraldır; ülke çapında yönetsel bir hiyerarşiye dayanır.

NYANCALAR, Malavi ve Mozambik'te yaşayan yaklaşık 600 000 nüfuslu bantu halk. Ngoniler tarafından getirilmişlerdir. Tarımla geçinir, toplu köyler oluştururlar. Bir yaşlılar meclisiyle birlikte kalıtsal bir başkan tarafından yönetilen birçok köyü bir araya getiren reislikler biçiminde örgütlenmişlerdir. Bu bölgedeki çoğu halklar gibi anasoyludurlar.

NYANGA, Gabon ve Kongo'da ırmak; Du Chaillu dağlarından doğar. —*Nyanga bölgesi*, Gabon'un G. ucunda 21 285 km^2; 98 000 nüf. Merkezi *Tchibanga*.

NYANGWE, Zaire'de yer, Kivu bölgesinde, Zaire ırmağı kıyısında. Zanzibar'daki özellikle Tippoo-Tip'teki arap kaçakçıların beslediği, son esir pazarlarından biridir. Livingstone, Cameron (1870) ve Stanley' in (1874) ziyaret ettiği bu pazarı baron Dhanis yönetimindeki Belçikalılar ele geçirdi (şubat 1893).

NYANZA-LAC, Burundi'nin güney-batı'sında kent, Tanganyika gölü kıyısında. Ticaret merkezi. Besin maddelerine dayalı tarım sanayileri.

NYASA gölü, Malavi gölünün eski adı.

NYASSALAND, Malavi'nin 1964'ten önceki adı.

NYATOH a. Okyanusya'da ve tropikal Asya'da yetişen ve oldukça ince dokulu, yarı sert, yarı ağır, kırmızı esmer bir odun veren ağaç. (Odunu doğramacılıkta, kaplama ve kontrplak yapımında kullanılır. *Palaquium* cinsi; *sapotaceae* familyası.)

Nyaya (*mantık* anlamında sanskritçe sözc.), kökeni Gautama'ya dayandırılan altı hindu felsefe okulundan biri. Genellikle *Vaişesika*'ya bağlanan ve onun evrenbilimsel kategorilerini benimseyen bu okul, yenidendoğuşların çevriminden kurtul-

mak için, algıya ve tümevarıma dayanan bir mantık çözümlemesine göre işlem yapar.

NYBORG, Danimarka'da (Svendborg *amt*'ı) kent, Fyn adasında, Büyük Belt'in batı kıyısında; 18 400 nüf. Eskiden kralın oturduğu ve kral Christian II'in doğduğu yer olan Nyborg'da eski bir hisar vardır. Tersaneler. Tekstil. Sjaelland adasına giden feribot.

NYCKELHARPA ya da **NİXENHARFE** a. Yaylı isveç halk çalgısı. (Bir kemerle boyna asılarak çalınan nyckelharpa'nın 16 telinden 5'i melodi, öbürleri ahenk telidir. Çalgının sapındaki küçük burgular, telin boyunu kısaltmaya yarar. İcracı tellere parmaklarıyla basmak yerine, bu burgulardan birini çevirerek istediği tuşu kaldırır.)

NYCTAGİNACEAE a. Aynı bürüm içinde birçoğu bir arada toplu bulunan, taçsız çiçekli, ikiçenekli bitkiler familyası. (Sinirotugiller ve horozibiğigiller familyalarına yakın bir familyadır.)
—ANSİKL. Nyctaginaceae familyasındaki bitkiler, karşıt yapraklı, ortak bir bürüm içinde toplu ya da kimisinde yalın erdişi ve ender olarak bireşeyli çiçekli otlar, çalılar ya da ağaçlardır. Pek göze çarpmayan bu çiçekler taçyaprakları ve çanakyaprakları andıran parlak bürgü yaprakçıklarıyla çevrilidir (gelinduvağı, gecesefası). Bu familyada, dönenceler arası bölgelerde yetişen, yirmi sekiz cinse ayrılmış iki yüzden fazla tür bilinir; bunların çoğu Amerika'da yetişir. Birçoğu süs bitkisi olarak yetiştirilir (*mirabilis, bougainvillea, abronia*, vb.)

NYCTALUS a. Avrasya'da yaşayan, orta irilikte yarasa cinsi. (Güneş battıktan sonra yakaladığı böceklerle beslenir; gündüzleri mağaralara, ağaç kovuklarına ya da ambarlara gizlenir. Yassıburunluyarasagiller familyası.)

NYCTANTHES a. Hindistan kökenli, dörtköşe dallı, karşıt, oval ya da uzunlamasına yapraklı, yaprakların koltuğunda ya da dal ucunda şemsiye biçiminde yer alan ve ancak gece açılan sarımsı beyaz çiçekli küçük ağaç. (Zeytingiller familyası; yaseminler oymağı.)

NYCTERİBİA a. (yun. *nykteris*, yarasa ve *bios*, yaşam'dan). Yalnızca yarasalarda asalak yaşayan pupipar sinek cinsi. (*Nycteribiidae* familyasının örnek tipi.)

NYCTERİDAE a. Zool. YARIKSURATLIYARASAGİLLER familyasının bilimsel adı.

NYCTİBİİDAE a. Zool. NİKTİBİGİLLER familyasının bilimsel adı.

NYCTİBİUS a. Tropikal Amerika'da yalnız yaşayan, gececi, çobanaldatana benzeyen iri kuş cinsi. (5 türü bilinir. Bir dalda pusuya yatarak böcekleri bekler. Bir ağacın çotuğuna tek bir yumurta bırakır. Niktibigiller familyası.)

NYCTİCEBUS a. Endonezya ve Malezya ormanlarında yaşayan, yünsü postlu, meyvecil, gece dolaşan makimsi maymun cinsi. (Lorigiller familyası.)

NYCTİNOMUS a. Kulakları birbirine yapışık ve suratı üstüne doğru devrik duran yarasa cinsi. (*Nyctinomus tæniotis* türü köpekburunluyarasagiller familyasının Avrupa'da yaşayan tek türüdür.)

NYCTOPHİLA a. Avustralya ve Yeni Gine'de yaşayan yarasa cinsi. (Burun yaprağı gelişmemişir. Bitkiler üzerinde uçarak böcekleri avlar. Yassıburunluyarasagiller familyası.)

NYEMEN, rusçası **Neman,** Beyaz Rusya ve Litvanya'da ırmak; 937 km. Havzası 98 200 km². Beyaz Rusya'nın orta kesiminden, Minsk yakınından doğar, Grodno'nun aşağı kesiminde Litvanya'ya girer ve Kaunas'ın aşağı kesiminde Litvanya ile Kaliningrad (Rusya) bölgesinin sınırını çizer. Kurskiy (esk. Kurisches Haff) denizkulağına dökülür. Rejimi, Doğu Avrupa'ya özgü yağmur-kar rejimidir.
—Tar. Tilsit görüşmesi 1807'de, Nyemen' in ortasında bir sal üzerinde yapıldı. 1914'te Rennenkampf'ın komuta ettiği rus ordusu, "Nyemen ordusu" adını taşıyordu. Rusların Doğu Prusya'daki yenilgisinden sonra, nehir baltık ülkelerinin 1915'te Almanlar tarafından alınmasına kadar Rusların savunma hattı olarak kaldı. İkinci Dünya savaşı sırasında Nyemen, 23 ve 24 haziran 1941'de Leeb ve Bock'un komutasındaki alman kuvvetlerince aşıldı. Ağustos ve eylül 1944'te Kızıl ordu, Doğu Prusya üzerine ilerlemesi sırasında, Nyemen hattına saldırdı.

NYERERE (Julius Kambarage), tanzaniyalı devlet adamı (Butiama 1922). Katolik oldu, 1954'te Tanganyika African National Union'u (TANU) kurdu, milletvekili seçildi, 1960 yılında Başbakanlığa, 1962 yılında Tanganyika ve 1964 yılında Tanzaniya Cumhurbaşkanlığına getirildi. O zamandan itibaren düzenli olarak yeniden seçildi; Çin'in siyasetine oldukça benzemekle birlikte, sistemli bir bağlantısı da olmayan, sosyalist eğilimli özgün bir siyaset izledi. Anayasa gereği Cumhurbaşkanlığı süresi dolunca görevinden ayrıldı (1985); ama partisinin başkanlığını sürdürdü. Ekim 1987'de beş yıl için yeniden parti başkanı seçildi, ancak 1990 yılında istifa ederek, parti başkanlığı görevini Cumhurbaşkanı Ali Hassan Mwinyi'ye bıraktı.

NYERS (Rezsö), macar siyaset adamı ve iktisatçı (Budapeşte 1923). Besin sanayisi bakanlığı (1956-1957), Maliye bakanlığı yaptı (1960-1962), Macar sosyalist işçi partisi polit bürosuna girdi (1966), işletmelerin daha güçlü bir özerkliğine ve fiyatlarla ücretlerin sonuçlara uyarlanmasına dayanan bir iktisat reformu hazırladı. Ayrıca Comecon'a konvertibl bir para (bu para ruble olabilirdi) getirilmesini savundu. Ancak 1974 yılı martında partideki yöneticilik görevlerinden ayrılmak zorunda bırakıldı. 1988 yılında tekrar parti üyeliğine getirilen Nyers, 1989-1990 yılları arasında parti başkanlığı ve devlet bakanlığı görevlerini üstlendi.

NYGAARDSVOLD (Johan), norveçli siyaset adamı (Hommelvik, Trondheim yakınında, 1879 - Trondheim 1952). İşçi partisi'nden milletvekili seçildi (1916). 1935'te partisinin seçimleri kazanmasına katkıda bulundu. Storting başkanlığı (1934-35), Başbakanlık (1935) yaptı, toplumsal ve iktisadi reformlar gerçekleştirdi. Hitler'in ültimatomunu geri çevirdi ve alman istilası sırasında Londra'ya gitti (1940). 1945'te istifa etti.

NYGÅRD (Olav), norveçli şair (Modalen 1884 - Ostre Aker 1924). Yoksulluklar, verem ve sıkıntılarla dolu kısa bir yaşam sürdü. Az sayıdaki şiirlerinde (*Poèmes* [fr. çev.], 1924) biçimsel titizliğin daha bir yoğunlaştırdığı dokunaklı bir anlatım dikkati çeker: şairin düşleme yeteneği, bu yapıtlarda yeryüzündeki yaşamın mutsuzluklarıyla bütün çıkmazların aşılacağı ölümsüz bir evreni uzlaştırmaya çalışır.

Nyika, Malavi'de ulusal park, ülkenin kuzeyinde; yaklş. 900 km².

NYİKALAR → DİGOLAR.

NYİRAGONGO, Zaire'de etkin yanardağ, Virunga dağlarında, Kivu gölünün G.-G.-D.'sunda: 3 470 m.

NYİREGYHÁZA, Macaristan'da kent, Szabolcs-Szatmár yönetim bölgesinin merkezi; 114 166 nüf. (1990). Kaplıca kuruluşu. Tuhafiyecilik.

NYKOBİNG FALSTER, Danimarka'da kent, Falster adasında (Maribo *amt*'ı) Falster'i Lolland'dan ayıran denizkolunun (bugün bir köprü Falster'i Lolland'a bağlamaktadır) kıyısında; 20 000 nüf. Gotik kilise. Müze. Balıkları tüketime hazırlama. Besin sanayisi. Gemi yapımı.

NYKOBİNG MORS, Danimarka'da liman kenti, *Mors* adasında (Thisted *amt*'ında), Limfjord kıyısında; 10 000 nüf. Ringa avı ve ringa işleme. XIV. yy.'da yapılmış manastırda tarih müzesi.

NYKÖPİNG, İsveç'te liman kenti, Södermanland ilinin (*län*) merkezi, Nyköpingsån kıyısında; 65 000 nüf. XVII. yy.'da yeniden yapılmış şatonun önemli kalıntıları; kökeni XIII. yy.'a inen kilise. Çelik fabrikası. Otomobil ve makine sanayileri. Tekstil (pamuk). Prefabrike evler.

NYLANDER (Frederik), finlandiyalı biyolog (Uleåborg 1822 - Paris 1889). Likenler üzerinde çalıştı ve bunların 5 000'den fazla türünü betimledi. En önemli çalışması olan *Synopsis methodica lichenum*'u (Likenler konusunda metodik liste) tamamlayamadı.

NYLON a. (tesc. edil. marka adı). → NAYLON.

NYMPHAİON a. (*nymphe*'den yun. sözc.; lat. *nymphaeum*). Antik. ve Güz. sant. **—1.** Nymphelere adanmış anıt. **—2.** Bir kaynağın, bir çeşmenin üstüne ya da çevresine yapılmış yapı.
—ANSİKL. Nymphaionlar çok çeşitli biçimler alabilen anıtsal çeşmelerdir. Mimari açıdan bu yapılar genellikle nymphelerin konutu olduğu düşünülen ve bu tanrıçalara tapınılan yer olan mağarayı çağrıştırır; dor düzenindeki Albano Laziale nymphaionu ya da Nîmes'deki sözde Diana tapınağı gibi bir bazilika planına göre yapılmış olanları da vardır. Anıtsal niş dizilerinin yer aldığı başka örnekler ise, tiyatrolardaki *frons scaenae*'ye büyük benzerlik gösterir. Nymphaionlar, zengin bir biçimde heykeller, özellikle de mozaiklerle bezenmişlerdi. Bu yapı türü, XVI. yy.'dan başlayarak Batı'da, mimarlık alanında ve bahçe düzenlemelerinde yeniden kullanıldı.
Anadolu'daki anıtsal roma nymphaionları arasında: Side, Aspendos, Perge, Efes (Traianus), Milet, Bergama, Priene, Hierapolis kentlerindekiler örnek verilebilir.

NYMPHAİON. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, İzmir'e bağlı Kemalpaşa ilçesinin Antikçağ'daki adı. Yörede Kız kalesi olarak bilinen bizans sarayı İznik imparatorları Laskarisler tarafından XIII. yy.'da yaptırıldı. Bu yapı genel çizgileriyle İstanbul'daki Tekfur sarayı'nı andırır Cenevizliler'le Mikhael Palaiologos arasındaki antlaşma bu kentte imzalandı (1261).

Nymphaion antlaşması, Nikaia (İznik) imparatoru Mikhael Palaiologos ile Cenevizliler arasında Nymphaion'da (bugün, İzmir'in Kemalpaşa ilçesi) imzalanan antlaşma (1261). Papalık tarafından hoş karşılanmayan bu antlaşmaya göre, imparatorun Cenevizliler'e tanıdığı bazı ticari ayrıcalıklara karşılık, Cenevizliler de Palaiologos'un İstanbul'u Latinler'den kurtarmasına destek olmayı kabul ediyorlardı.

Abbas-Gamma

Julius Kambarage **Nyerere**

Lauros-Giraudon

Glanum **nymphaionu** (Bouches-du-Rhône) Hellenistik dönem (İ.Ö. 20'ye doğru onarım görmüştür)

Lauros-Giraudon

Deniz kabuklu nymphe
Coyzevox'un yapıtı
mermer, 1683-1685
Louvre müzesi, Paris

NYMPHAİOS. Tar. coğ. Doğu Anadolu'daki Kâhta çayının Antikçağ'daki adı. Arsameia* kenti bu çayın kıyısında kurulmuştu.

NYMPHALİDAE a. Böcbil. GÜDÜKBACAKLIKELEBEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

NYMPHE a. (yun. sözc.; lat. *nympha*).Eski Yunanistan'da çoğu kez çıplak bir genç kız biçiminde gösterilen, doğanın çeşitli yönlerini kişileştiren tanrıça. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkonogr. Antikçağ yapıtlarında nymphelere çok sık rastlanır (deniz tanrılarının, Dionysos'un, Artemis'in, Zeus'un tören alayları görüntüleri; resimli vazolar, duvar resimleri, alçakkabartmalar). Hellenistik dönem heykelcileri, bir nymphenin kaçırılmasını, bir satyros ya da bir silenos ile çarpışmasını gösteren birçok yapıt verdiler. Naias* tipi de oldukça yaygındı.
Modern heykelciler de bu temaları işlediler: B. Cellini'nin *Fontainebleau nymphesi* diye anılan yüksekkabartması (Louvre); J. Goujon'un *Fontaine des Innocents*'daki (Paris) nympheler; Versailles'da Girardon'un *Nympelerin yıkanışı*, havuzlu bahçedeki bronz nympheler, Girardon ve Regnaudin'in *Apollon ılıcasındaki nympheleri*, Flamen'in *Diana'nın nymphesi*. Coyzevox'un ünlü *Deniz kabuklu nymphe*'si (Louvre'da mermer aslı, Versailles'da kopyası), antik bir yapıttan esinlenmiştir. Ayrıca, P. Julien'in *Keçili nymphe* (Rambouillet süthanesi), Canova'nın *Aşk tanrısının lir sesiyle uyanan nymphe*, Clésinger'nin *Diana'nın nymphesi* adlı yapıtları sayılabilir.
Bir satyrosun gözetlediği ya da sataştığı nymphe teması Dosso Dossi (Floransa), Janssens (Kassel), Rubens (Madrid), Jordaens (Gent), Van Dyck (Berlin), Van Poelenburg (Louvre), Watteau (Louvre), Cabanel (Lille) tarafından işlendi. Tiziano'nun *Nymphe ile çoban*'ı (Viyana), Van Balen'in *Nympheler ve faunalar*'ı (Dresden), Boucher'nin *Nympheler ve tritonlar*'ı (Mainz), Vermeer'in *Diana ile nympheler*'i (Lahey), J.-Fr. De Troy'un *Nymphelerin yıkanışı* (Nancy), Van der Werff'in *Dans eden Nympheler*'i (Louvre), Corot'nun *Diana'nın arkadaşları* (Bordeaux) ve *Nymphelerin dansı* (Louvre), Diaz'ın *Nymphe ve iki aşk tanrısı* (Louvre) ve Henner'in birçok tablosu sayılabilir. (→ BAKKHALAR, DİANA.)
—Mit. Yunanlılar nympheleri dolaştıkları yerlere göre çeşitli adlarla anarlardı: denizlerde *Nereus kızları*, tatlısularda *naiaslar*, dağlarda *oreaslar*, meşe ormanlarında *dryaslar* vb. Romalılar'da ise nympheler daha çok sıcak su kaynaklarının koruyucu tanrıçalarıydı.

NYMPHEACEAE a. Bot. NİLÜFERGİLLER familyasının bilimsel adı.

Nymphenburg şatosu, Bavyera Seçici prenslerinin Münih yakınlarında yer alan ve yapımına 1664'te başlayan eski yazlık konutu. XIX. yy.'da peyzaj mimarı F. von Sckell tarafından değiştirilen fransız tarzındaki parkta, biri F. de Cuvilliés'nin (Amalienburg), ötekiler J. Effner'in yapıtları olan birkaç XVIII. yy. pavyonu bulunmaktadır. Neudeck porselen yapımevi 1761'de şatonun bir kanadına taşınmıştır. Belle-Isle'in girişimleriyle, 28 mayıs 1741'de, imparator Karl Albrecht ile İspanya arasında Avusturya'nın veraset sorununu çözmeyi amaçlayan antlaşma bu şatoda imzalanmıştır.

NYMPHON a. Denizde yaşayan küçük eklembacaklı cinsi. (*Pycnogonida* sınıfı.)

NYMPHULA NYMPHAEATA a. Göl kıyısında yaygın kelebek. (Tırtılı bataklık bitkilerinin ve nilüferlerin yapraklarından kopardığı parçalarda yapılmış bir yuvada yaşar. Piralgiller familyası.) [Eşanl. HYDROCAMPA NYMPHAEATA.]

NYMPHULİNAE a. Piralgiller familyasından, tırtılı suda yaşayan, çoğunlukla bitkicil kelebekler oymağı. (Cinsleri: *Cataclysta, Paraponyx, Nymphula, Hydrocampa.*)

NYNÄSHAMN, İsveç'te (Stockholm), Baltık kıyısında liman kenti; 11 000 nüf. hem tıp, hem biyoloji araştırmaları yapılan sayfiye merkezi. Liman, Finlandiya ve Gotland adası arasındaki trafiği sağlar.

NYNORSK a. Norveççenin, bokmål'e karşıt olarak iki biçiminden biri. (Eskiden LANDSMÅL denirdi.) [Eşanl. YENİNORVEÇÇE.]

NYON, İsviçre'de (Vaud kantonu) kent, Leman gölü kıyısında, Lozan'ın B.'sında; 12 800 nüf. XII.-XV. yy.'dan kalma kilise (günümüzde tapınak). XVI. ve XVII. yy.'dan kalma şato (müze: tarih, folklor, porselenler [XVII.-XIX. yy.] ve Nyon fayansları). Roma müzesi, Leman müzesi. Ticaret merkezi. Bağcılık.

NYONG, Güney Kamerun'da ırmak; 640 km. Sanaga'nın ağzının G.'inde Atlas okyanusu'na dökülür. Çığırı kıyısındaki *Akonolinga, Nyong-et-Mfoumou* yönetim bölgesinin (7 500 km²; 73 000 nüf.) ırmağın daha aşağı kesimindeki *M'Balmayo* ise *Nyong-et-Sô yönetim bölgesi*'nin (3 000 km²; 77 000 nüf.) merkezidir.

NYQUİST (Harry), isveç asıllı amerikalı mühendis (1889 - Harlingen 1976). 30'lu yılların başında, negatif tepkimeli elektronik yükselteçlerin matematik kuramını geliştirdi; bu kuram İkinci Dünya savaşı sırasında doğrusal servomekanizmalar, daha sonra da tüm doğrusal otomatik denetimli sistemler için genelleştirildi.

Nyquist diyagramı. Siber. Doğrusal bir otomatik denetim sistemi döngüsüne ilişkin açık döngü aktarma fonksiyonun frekansa bağlı olarak değişiminin karmaşık düzlemde gösterimi.

Nyquist ölçütü ya da **teoremi.** Siber. 1932'de H. Nyquist'in ortaya koyduğu, doğrusal bir otomatik denetim döngüsüne ilişkin kararlılık ölçütü. Nyquist ölçütü en temel biçimiyle, Nyquist diyagramı adı verilen eğri, gerçek sayılar ekseni üzerindeki −1 apsisli kritik noktayı çevrelemiyorsa, doğrusal bir otomatik denetim döngüsünün kararlı olduğunu ifade eder.

NYROP (Martin), danimarkalı mimar (Ringköbing 1849 - Kopenhag 1921). 1876'da okulu bitirince İtalya'ya gitti, 1883'e kadar çeşitli yerleri gezdi; Kopenhag akademisi'nde ders vermek üzere geri döndü, daha sonra bu akademinin yöneticiliğine getirildi. Danimarka'nın başkentinde, ulusal gerçekçi bir akım adına, başka ülkelerin etkisiyle benimsenen klasikçiliği çeşitli uygulamalarıyla yadsıdı. Devlet ya da özel müşteriler için yaptığı birçok bina arasında Sanat müzesi (1885), Eliaskirke (1905), Bispebjerg hastanesi (1908) sayılabilir. Yaptığı Belediye binası (1888-1902), hem Danimarka'da, hem İsveç (R. Östberg ile) ve Hollanda'da (Berlage ile) çığır açtı.

NYROP (Kristoffer), danimarkalı dilbilimci (Kopenhag 1858 - *ay. y.* 1931). Kopenhag'da roman dil ve edebiyatları profesörü oldu. 6 ciltlik *Grammaire historique de la langue française* (fr. çev.) [Fransız dilinin tarihsel dilbilgisi] (1899-1930) adlı anıtsal yapıtın yazarıdır.

NYSA, Polonya'nın güney-batı'sında kent, Silezya ovasıyla Südetler'in önülkesiyle komşu olduğu yerde, Nysa Kłodzka kıyısında; 41 000 nüf. Bütün Polonya'nın en eski ve anıtlar bakımından en zengin kentidir (XIV.-XVIII. yy.). Sanayi donanımları ve otomobil sanayisi.

NYSA. Tar. coğ. Anadolu'nun B.'sında, Aydın'ın 30 km K.-D.'sunda antik kent; Sultanhisar ilçe merkezinin yerinde bulunuyordu. Daha önceki Athymbra adlı bir yerleşmenin yerine Selefkiler döneminde Antiokhos I Soter tarafından kuruldu (İ.Ö. III. yy.'ın ilk yarısı). Nysa'da eğitim gören Strabon, kente ilişkin ayrıntılı bilgi verir. Bir çayla ikiye ayrılan Nysa bir köprüyle bağlanıyordu. Amfitiyatro, tiyatro, gymnasion, stadion, kitaplık, buleuterion, agora, roma hamamları, bizans kiliseleri başlıca yapılardı. Nekropolis yan yana dizilmiş, iki katlı, ön cephesi revaklı, tonozlu yapılardan oluşuyordu.

NYSA KŁODZKA, Polonya'da ırmak, Oder'in kolu (sol kıyıdan); 182 km. Śnieznik kütlesinin eteklerinden doğar, Kłodzko havzasını aşarak Südetler önülkesine girer. Nysa kentinin yukarı kesimindeki iki yapay göl ırmak akışının düzenlenmesini sağlar.

NYSA LUZYCKA, Orta Avrupa'da ırmak, Oder'in kolu (sol kıyıdan); 256 km. Çek Cumhuriyeti'nde doğar, çığırının büyük bölümü Almanya ile Polonya arasındaki sınırı çizer *(Oder-Neisse hattı).*

NYSİUS a. Bazı türleri bağlara zarar veren bitkibiti cinsi. (*Nysius senecionis* bileşikgillerin çiçeklerinde yaygındır. Cinsin bütün dünyaya yayılmış birçok türü vardır. Uzunyarımkanatlıgiller familyası.)

NYSSA a. Kuzey Amerika'da ve Doğu Asya'da yetişen almaşık ve dökülen yapraklı, küçük ve az göze çarpan, çoğunlukla bireşeyli çiçekli, ağaç ya da ağaççık. (Bu ağaçlar nemli topraklarda ve hatta durgun sularda yetişir. Suda yetişen nyssa 30 m yüksekliğe ulaşır. Aralyagiller familyası.)

NYSSA. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde kent, Tatta gölünün (bugün Tuz gölü) K.-D.'sunda, Mokissos'un (bugün Kırşehir) G.-B.'sındaydı. Nyssa piskoposu Gregorios kentin Halys (Kızılırmak) üzerinde olduğunu bildirir.

NYSSON MACULATUS a. Zarkanatlı böcek cinsi. (Kazıyıcıyabanarısıgiller familyasından olan bu hayvan aynı familyanın başka türlerinden bireyleri avlar.)

NYSSORHYNCHUS a. Orta Amerika'da yaşayan ve sıtmayı yayan tehlikeli sivrisinek cinsi. (Bazı bilim adamları bu hayvanları *Anopheles* cinsine sokar; sivrisinekgiller familyası.)

NYSTAD → UUSİKAUPUNKİ.

Nystad barışı, 10 eylül 1721'de Nystad'ta (Uusikaupunki) imzalanan antlaşma. İsveç ve Rusya arasındaki Kuzey* savaşı'na son veren bu antlaşmaya göre İsveç kendi Baltık eyaletlerini ve Doğu Karelya'yı Rusya'ya bırakıyordu. (→ *İkinci* KUZEY BARIŞI.)

NYSTROEM (Gösta), isveçli besteci ve ressam (Silvberg, Dalarna, 1890 - Särö 1966). Müzik öğrenimini Almanya'da ve Fransa'da (Vincent d'Indy ile) tamamladı. Picasso, Braque ve F. Léger'den etkilendi. Altılar grubu'yla, özellikle de A. Honegger ile dostluk kurdu. Yeniromantik üsluptaki bestelerinin tekniği, ana hücreler arasında düzenlemelere dayalıdır. Başlıca yapıtları: altı senfoni (*Sinfonia breve,* 1931; *Sinfonia espressiva,* 1937; *Sinfonia del mare,* 1948; *Sinfonia Shakespeariana,* 1952; *Sinfonia seria,* 1963; *Sinfonia tramontana,* 1965), çello için bir konsertan senfoni (1944), viyola (*Fransa'ya saygı,* 1940), keman (1954), konçertoları, oda müziği yapıtları, melodiler, bir opera (*Herr Arnes,* 1959).

Nyugat *(Batı),* macar edebiyat dergisi, 1908'de kurulan derginin ilk yazı işleri müdürlüğünü edebiyat eleştirmeni İgnotus yaptı. Bu dergide yazanlar arasında Endre Ady, Zsigmond Móricz ve Mihály Babits sayılabilir; Ernö Osvát'ın ölüm tarihi olan 1929'dan sonra yönetimi son ikisi ele aldı. Dergi sanatın kesin özerkliği için savaştı, aynı zamanda yeni yetenekleri ortaya çıkarmaya çalıştı. 1941'de macar hükümeti tarafından yasaklanınca, Gyula İllyés aynı doğrultudaki *Magyar Csillag*'ı *(Macar yıldızı)* kurdu.

N'ZÉRÉKORÉ, Gine'nin güney-doğusunda kent, ormanlık bölgede, bölge merkezi; 22 500 nüf. Bıçkı ve kontrplak fabrikası. —*N'Zérékoré bölgesi,* 10 200 km²; 216 355 nüf.

Nabi. İ. A. (Gövsa), *Nabi* (İstanbul, 1933). —M. Uraz, *Nabi* (İstanbul, 1944). —A. S. Levend, *Nabi'nin surnamesi* (İstanbul, 1944). —M. Kaplan, *Nabi ve orta insan tipi* (Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XI, İstanbul, 1961). —A. Karahan, *Nabi* (Ankara, 1987).

Nabizade Nazım. M. K. İnal, *Son asır türk şairleri* (İstanbul, 1940). —M. N. Özön, *Son asır türk edebiyatı tarihi* (İstanbul, 1941).

Nadir Şah. W. Jones, *Histoire de Nadir Chah* (London, 1770). —F. R. Unat (yay.), *Abdi tarihi* (Ankara, 1943). —Y. H. Bayur, *Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini İran'ı istilaya kışkırtmak için yapılan iki deneme* (Belleten, sayı 46, Ankara 1948; *Osmanlı devletinin Nadir Şah Afşar'la barış yapmasını önlemek amacını güden bir gurkanlı denemesi* (Belleten, sayı 49, Ankara, 1949). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, c. IV/1 (Ankara, 1956). —M. Aktepe, *Patrona isyanı* (İstanbul, 1958).

nafaka. S. S. Tekinay, *Türk aile hukuku* (İstanbul, 1986).

Naili ya da **Naili-i Kadim.** Müstecabizade İsmet, *Naili-i Kadim* (İstanbul, 1316 [1898]). —İ. Kutluk, *Naili-i Kadim'in hayatı ve karakteri* (Ülkü mecmuası, 3. seri, no. 34, Ankara, 1949); *Naili-i Kadim hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1962); *Naili-i Kadim'in sanatı ve kişiliği* (Türk dili araştırmaları yıllığı. -Belleten 1964, Ankara, 1965). —A. Gölpınarlı, *Naili-i Kadim* (İstanbul, 1953). —H. İpekten, *Naili-i Kadim hayatı ve edebi kişiliği* (Ankara, 1973).

Naima. Cenap Şahabettin, *Naima ile beraber* (Servet-i fünun, sayı 53, İstanbul 1922). —A. R. (Altınay), *Naima Efendi menfada* (Türk tarih encümeni mecmuası, c. I, sayı 5, İstanbul, 1931); *Âlimler ve sanatkârlar* (Ankara, 1980). —A. C. (Yöntem), *Naima tarihi'nden müntehap parçalar* (İstanbul, 1927). —M. Aktepe, *Naima tarihinin mahiyet ve kıymeti* (Tarih dergisi, sayı 1, İstanbul, 1949). —A. H. Çelebi, *Naima hayatı, sanatı, eserleri* (İstanbul, 1953). —L. V. Thomas, *A study of Naima* (New York, 1972).

Nakşi Ali Akkirmanlı. Z. Gül, *Akkirmanlı Nakşi* (İstanbul 1975).

nakşibendilik. Ali Behçet, *Risale-i abidiyye-i nakşibendiyye* (İstanbul, 1260 [1844]). —Cami, *Nefahat ül-üns*, çev. Lamii Çelebi (İstanbul, 1289 [1872]). —H. L. Suşud, *İslam tasavvufunda hacegân hanedanı* (İstanbul, 1958). —M. F. Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar* (Ankara, 1982).

Namık Kemal. Nuri, *Akkâ* (İstanbul, 1298 [1881]). —Reşad, *Kemal ile muharebemiz* (İstanbul, 1326 [1908]). —İsmail Hakkı, *Yâd-ı mazi* (İstanbul, 1332 [1914]). —S. N. (Ergun), *Namık Kemal* (İstanbul, 1933); *Namık Kemal'in şiirleri* (İstanbul, 1938). —Rıza Nur, *Namık Kemal* (İskenderiye, 1936). —M. N. Özön, *Namık Kemal ve İbret gazetesi* (İstanbul, 1938). —N. F. Kısakürek, *Namık Kemal* (Ankara, 1940). —Ankara Dil ve tarih-coğrafya fakültesi (yay.), *Namık Kemal hakkında* (İstanbul, 1942). —İ. Sungu, *Namık Kemal* (İstanbul, 1942). —İ. H. Uzunçarşılı, *Namık Kemal'in Abdülhamid'e takdim ettiği arizalar ile Ebüzziya Tevfik Bey'e yolladığı bazı mektuplar* (Belleten, sayı 42, Ankara, 1947). —M. Kaplan, *Namık Kemal* (İstanbul, 1948). —M. C. Kuntay, *Namık Kemal* (3 c, İstanbul, 1944-1956). —N. H. Onan, *Namık Kemal'in Talim-i edebiyat üzerine bir risalesi* (Ankara, 1950). —A. H. Tanpınar, *Namık Kemal antolojisi* (İstanbul, 1942); *XIX. asır türk edebiyatı tarihi* (İstanbul, 1956). —A. Ertem, *Namık Kemal'in şiirleri* (İstanbul, 1957). —F. A. Tansel, *Namık Kemal'in hususi mektupları* (4 c, Ankara, 1967-1968). —Ö. F. Akün, *Namık Kemal'in mektupları* (İstanbul, 1972). —Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar*, haz. Z. Ebüzziya (3 c, İstanbul, 1973-1974). —Y. Mardin, *Namık Kemal'in Londrası* (İstanbul, 1974). —Ahmed Mithat Efendi, *Menfa*, haz. İ. C. Kut (İstanbul, 1988).

Nasrettin Hoca. M. F. Köprülü, *Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1918). —Veled İzbudak, *Letaif-i Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1929). —A. Kaynardağ, *Nasreddin Hoca kitapları* (Yeditepe, sayı 8, İstanbul, 1959). —A. Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1961). —P. N. Boratav, *Autour de Nasreddin Hoca. Textes et commentaires* (Oriens, c. XVI, Leiden, 1963); *Nasreddin Hoca ve memleketi Sivrihisar üzerine* (Hacettepe sosyal ve beşeri bilimler dergisi, c. V, sayı 1, Ankara, 1972). —P. Aybak, *Nasreddin Hoca bibliyografyası* (Türk kültürü araştırmaları, sayı 11, Ankara, 1964). —M. Aksel, *Resimlerde Nasreddin Hoca* (Türk folklor araştırmaları, sayı 192, İstanbul, 1965). —Ş. Altundağ, *Sosyoloji ve psikoloji bakımından Nasreddin Hoca ve dersi* (Türk folklor araştırmaları, sayı 192, İstanbul, 1965). —G. İ. Constantin, *Nasr ed-Din Khodja chez les Turcs, les peuples balkaniques et les Roumains* (Der islam, c. XLIII, sayı 1-2, Berlin, 1967). —C. Orhunlu, *Nasreddin Hoca'nın soyu ile ilgili bir belge* (Belgelerle türk tarihi dergisi, sayı 3, İstanbul, 1967). —C. Öztelli, *Nasreddin Hoca fıkralarının kaynağı* (Türk folklor araştırmaları, sayı 217, İstanbul, 1967). —M. And, *Bir oyun ve Nasreddin Hoca bibliyografyasına ek* (Türk folklor araştırmaları, sayı 245, İstanbul, 1969). —K. R. F. Burrill, *The Nasreddin Hoca stories. An early Ottoman manuscript at the university of Groningen* (Archivum ottomanicum, c. II, The Hague, 1970). —E. Tokmakçıoğlu, *Bütün yönleriyle Nasreddin Hoca* (İstanbul, 1971). —Z. Gökalp, *Nasreddin Hoca'nın latifeleri* (Diyarbakır, 1972). —Ş. Kurgan, *Nasreddin Hoca üzerine* (I. Uluslararası türk folklor semineri bildirgeleri, Ankara 8-14 ekim 1973, Ankara, 1974). —S. Sakaoğlu, *Avrupalı seyyahların eserlerinde Nasreddin Hoca* (Türk folkloru araştırmaları, 1981/1, Ankara, 1981). —İ. Engınün, *Bir oyun kahramanı olarak Nasreddin Hoca* (Milli kültür, sayı 47, Ankara, 1984). —F. Türkmen, *Nasreddin Hoca fıkralarının yayılma sahaları* (Türk dili ve edebiyatı araştırmaları dergisi, c. III, İzmir, 1984). —M. S. Koz, *Nasreddin Hoca'dan fıkralar* (İstanbul, 1984). —A. E. Bozyiğit, *Nasreddin Hoca bibliyografyası üzerine bir deneme* (Ankara, 1987).

Naum Efendi. R. A. Sevengil, *Opera sanatı ile ilk temaslarımız* (İstanbul, 1969).

Nazım Paşa (Mehmet). F. A. Tansel, *Bir mevlevi nasir ve şairi: Mehmet Nazım Paşa, basılı eserleri ve yazma şiir mecmuası* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. XIV, Ankara, 1966).

Nazmi (Edirneli). M. F. Köprülü, *Milli edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri ve Türki-i basit* (İstanbul, 1928); *Milli edebiyat cereyanının ilk mübeşşirlerinden Edirneli Nazmi* (Hayat mecmuası, sayı 107 ve 108, Ankara, 1928). —N. Atsız, *Edirneli Nazmi'nin eseri ve bu eserin türk dili ve kültürü bakımından ehemmiyeti* (Orhun mecmuası, sayı 9, İstanbul, 1934).

Necati Bey. H. Mazıoğlu, *Necati'nin türk dili ve edebiyatının gelişmesindeki yeri* (Türk dili, sayı 114, Ankara, 1961). —A. N. Tarlan, *Necati Bey divanı* (İstanbul, 1963). —M. Çavuşoğlu, *Necati Bey divanının tahlili* (İstanbul 1971); *Necati Bey divanı, seçmeler* (İstanbul, 1972).

Nedim. A. Hamdi, *Eşar-ı Nedim* (İstanbul, 1920). —Ali Canip (Yöntem), *Nedim'in hayatı* (Türkiyat mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). —Ahmed Refik (Altınay), *Nedim'in gayr-ı matbu bir kitabesi* (Milli mecmua, c. I, İstanbul, 1926). —Yusuf Ziya, *Nedim* (İstanbul, 1932). —İbrahim Alaeddin (Gövsa), *Nedim* (İstanbul, 1932). —Ahmet Cevat, *Nedim hayatı, seçme gazelleri, şarkıları ve muhtelif parçaları* (İstanbul, 1938). —A. Gölpınarlı, *Nedim divanı* (İstanbul, 1951). —N. Yesirgil, *Nedim* (İstanbul, 1952). —H. Mazıoğlu, *Nedim'in divan şiirine getirdiği yenilik* (Ankara, 1957). —F. A. Ozansoy (Ankara, 1969). —C. Kudret, *Nedim* (İstanbul, 1985).

Nedim-i Kadim. O. Horata, *Nedim-i Kadim divançesi, inceleme, tenkitli basım* (Ankara, 1987).

Nef'i. Ali Emiri, *Nefi'nin nazireleri* (Osmanlı tarih ve edebiyatı mecmuası, sayı 9, İstanbul, 1915). —M. K. (İnal), *Nefi'ye dair* (Türk tarih encümeni mecmuası, 17. sene, no. 19/96, İstanbul, 1928). —Saffet Sıdkı (Bilmen), *Nefi ve Siham-ı kaza'sı* (İstanbul, 1943). —A. N. Tarlan, *Nefi'nin farsça divanının tercümesi* (İstanbul, 1944): *Nefi ve tuhfet ül-uşşak tercümesi* (İstanbul, 1964). —K. E. (Kürkçüoğlu), *Nefi'nin bilinmeyen birkaç şiiri* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. VII, sayı 2, Ankara, 1949). —A. Karahan, *Nefi* (Ankara, 1986).

Nemrut dağı. R. Maxon, *Türkiye'nin krater gölü: Nemrut gölü* (MTA dergisi, sayı 5, Ankara, 1935). —S. Erinç, *Doğu Anadolu coğrafyası* (İstanbul, 1953). —K. Karamanoğlu, *Nemrut dağı bitkileri* (Türk biyoloji dergisi, sayı 12, İstanbul, 1962). —İ. Özpeker, *Nemrut yanardağının volkanolojik incelemesi* (TÜBİTAK 4. Bilim kongresi, Ankara, 1973). —İ. Yalçınlar, *Nemrut sönmüş volkanı ve kalderası* (İstanbul Üniversitesi coğrafya enstitüsü dergisi, sayı 18/19, 1973). —Y. Güner, *Nemrut yanardağının jeolojisi, jeomorfolojisi ve volkanizmanın evrimi* (Jeomorfoloji dergisi, sayı 12, Ankara, 1984).

Nergisi. Rıza, *Tezkire* (İstanbul, 1316 [1898]). —Safvet Bey Başağiç, *Nergisi* (Yeni mecmua, c. I, no. 15-19, İstanbul, 1917). —İbrahim Naci (Dilmen), *Tarih-i edebiyat dersleri* c. I (İstanbul, 1338 [1919]). —Suyolcuzade Mehmed Necip, *Devhat ül-küttap*, yay. Kilisli Rifat (İstanbul, 1942). —A. S. Levend, *Türk edebiyatı tarihi I* (Ankara, 1973).

Nesimi (Seyit İmadettin). A. Gölpınarlı, *Nesimi, Usuli, Ruhi hayatı, sanatı, şiirleri* (İstanbul, 1953). —İ. Olgun, *Seyyit Nesimi üzerine notlar* (Türk dili araştırmaları yıllığı -Belleten 1970, Ankara, 1971). —R. K. Burrill, *The quatrains of Nesimi, fourteenth century turcic hurufi* (The Hague-Paris, 1972). —H. Ayan, *Seyyid Nesimi hayatı, edebi şahsiyeti ve türkçe divanının tenkitli metni* (Ankara, 1976). —K. E. Kürkçüoğlu, *Nesimi divanından seçmeler* (Ankara, 1985).

Neşati. S. N. (Ergun), *Neşati'nin hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1933). —İ. Ünver, *Neşati* (Ankara, 1986).

Neşri. F. Arık, *Neşri'nin hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1936). —F. R. Unat, *Neşri tarihi üzerinde yapılan çalışmalara toplu bakış* (Belleten, sayı 25, Ankara, 1943). —F. Taeschner, *Neşri tarihi elyazıları üzerine araştırmalar* (Belleten, sayı 60, Ankara 1951). —V. L. Ménage, *Neshri's history of the Ottomans. The sources and development of the text* (London, 1964).

Nev'i. T. Olgun, *Şair Nev'i ve suriye kasidesi* (İstanbul, 1937). —M. Tulum ve M. A. Tanyeri (haz.), *Nevi divanı* (İstanbul, 1977).

nevruz. M. F. Köprülü, *Nevruz'a ait* (Hayat mecmuası, c. I, sayı 18, Ankara, 1927). —K. Alpaslan, *Toprak bayramı nevruz* (Uludağ, sayı 76, Ankara, 1946). —B. Noyan, *Şia'nın bayramlarından nevruz* (Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. II, İzmir, 1983); *Nevruz erkânı* (Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. II, İzmir, 1983). —M. A. Çay, *Türk Ergenekon bayramı nevruz* (Ankara, 1985). —H. Başbuğ, *Nevruz* (Türk dünyası araştırmaları, sayı 34, İstanbul, 1985).

Nevşehir (il). G. Bartsch, *Über Tuffkegelbildung in der Ausräumlandschaft von Ürgüp in Mittelanatolien* (Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 1936). —T. Bilgin, *Acıgöl* (İstanbul Üniversitesi coğrafya enstitüsü dergisi, sayı 11, 1960). —MTA, *Türkiye jeoloji haritası* (1:500 000, Kayseri, Ankara, 1961). —Ö. Sür, *Nevşehir ve Ürgüp çevresinde jeomorfoloji araştırmaları* (Coğrafi araştırmalar dergisi, sayı 154, Ankara, 1964); *Türkiye'nin, özellikle İç Anadolu'nun genç volkanik alanlarının jeomorfolojisi* (Ankara, 1972). —M. Tuncel, *XVIII. yüzyıl İç Anadolu'sunda iki yeni şehir: Yozgat ve Nevşehir* (First international congress on the social and economic history of Turkey 1071-1921, Ankara, 1977). —T. Yıldırım ve R. Özgür, *Acıgöl kalderası* (Jeomorfoloji dergisi, sayı 10, Ankara, 1981). —DİE, *Tarımsal yapı ve üretim* (Ankara, 1984); *Genel nüfus sayımı 1985* (Ankara, 1986). —Ö. Emre ve Y. Güner, *Ürgüp yöresi peribacalarının morfojenezi* (Jeomorfoloji dergisi, sayı 16, Ankara, 1988).

Nevşehir (kent). Ahmed Refik (Altınay), *Damad İbrahim Paşa zamanında Ürgüp ve Nevşehir* (Türk tarih encümeni mecmuası, XIV. yy., sayı 3/80, İstanbul, 1924). —Z. Korkmaz, *Nevşehir ve yöresi ağızları* (Ankara, 1961). —R. Rehber, *Nevşehir ve Göreme* (Ankara, 1961). —O. Yalçın, *Nevşehir* (İstanbul, 1961) —M. Y. Akdevelioğlu, *Nevşehir-Göreme* (Ankara, 1962). —A. Bilge, *Bazı abideleri ve kitabeleri ile Nevşehir ve Lale devri* (Konya, 1966). —T. Gürbudak, *Nevşehir'in Türkiye ve dünyadaki turistik değeri* (Ankara, 1969); *Nevşehir il yıllığı 1967 ve 1973.*

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa. M. F. Köprülü, *Nevşehirli İbrahim Paşa'ya dair vesikalar* (Hayat mecmuası, c. I, sayı 9 ve 16, Ankara, 1926). —M. Aktepe, *Damad İbrahim Paşa devrinde lâle* (Tarih dergisi, sayı 7, 8, 9, İstanbul, 1952 -1954); *Patrona isyanı* (İstanbul, 1958).

Niğbolu savaşı. Feridun Bey, *Mecmua-i münşeat-ı selatin,* c. I (İstanbul, 1264 [1848]). —M. H. (Yınanç), *Düsturname-i Enveri* (İstanbul, 1928). —Necati Salim, *Niğbolu* (İstanbul, 1931). —Mehmed Neşri, *Kitab-ı cihannüma,* haz. F. R. Unat ve M. A. Köymen, c. I (Ankara, 1949).

Niğde (il). M. M. Blumenthel, *Niğde ve Adana vilayetleri dahilindeki Toroslar'ın jeolojisine umumi bir bakış* (MTA yayınları, seri B, sayı 6, Ankara, 1941). —G. Bartsch, *Siedlungsgang und Siedlungsraum im südöstlichen anatolischen Hochland* (Giessen, 1957). —MTA, *Türkiye jeoloji haritası* (1: 500 000, Niğde, Adana paftaları, Ankara, 1961/1962). —DİE, *Tarımsal yapı ve üretim* (Ankara, 1984); *Genel nüfus sayımı 1985* (Ankara, 1986). —T. Ercan, T. Yıldırım ve A. Akbaşlı, *Gelveri (Niğde)-Kızılcin (Nevşehir) arasındaki volkanizmanın özellikleri* (Jeomorfoloji dergisi, sayı 15, Ankara, 1987).

Niğde (kent). A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie. Kayseri -Niğde,* c. I (Paris, 1931); *Niğde türk anıtları,* çev. A. A. Tütenk (Ankara, 1962). —Halil Edhem (Eldem), *Niğde kılavuzu* (İstanbul, 1936). —H. Ongan, *Niğde halk türküleri* (Niğde, 1937). —Z. Oral, *Niğde tarihi tetkiklerinden Hüdavend Hatun türbesi* (Niğde, 1939). —A. Galante, *Niğde ve Bor tarihi* (İstanbul, 1951). —A. Ercan, *Niğde türküleri* (Niğde, 1965). —O. Yalçın, *Niğde* (İstanbul, 1970). —*Niğde il yıllığı 1967 ve 1973.*

Niyazi Bey Resneli. Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi yahut tarihçe-i inkılab-ı kebir-i osmaniden bir sahife* (İstanbul, 1326 [1910]). —A. B. Kuran, *İnkılab tarihimiz ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1948).

Nizamıcedit. Şerif Mehmed, *Sultan Selim-i salis devrinde nizam -ı devlet hakkında mutalaat* (Tarih-i Osmani encümeni mecmuası, 7. sene, sayı 1, İstanbul, 1916). —E. Z. Karal, *Nizam-ı cedite dair vesikalar* (Tarih vesikaları, c. I, sayı 6, c. II, sayı 8, 11, 12, İstanbul, 1942 -1943); *Selim III'ün hatt-ı hümayunları. Nizam-ı cedit 1789-1807* (Ankara, 1946); *Osmanlı tarihi,* c. V (Ankara, 1947).

Nizamülmülk. C. Schefer, *Siasset Namèh. Traité de gouvernement comparé pour le sultan Mélik -Châh par le vezir Nizam oul-Mooulk* (Paris, 1891). —M. Ş. Çavdaroğlu (çev.), *Siyasetname* (İstanbul, 1954). —İ. Kafesoğlu, *Büyük selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ün eseri: siyasetname ve türkçe tercümesi* (Türkiyat mecmuası, c. XII, İstanbul, 1955). —M. A. Köymen (haz.), *Siyasetname* (İstanbul, 1982).

Noksani, asıl adı İsmail. Ş. Elçin, *Bir alevi şairi: Noksani* (Türk halk edebiyatı araştırmaları, Ankara, 1977).

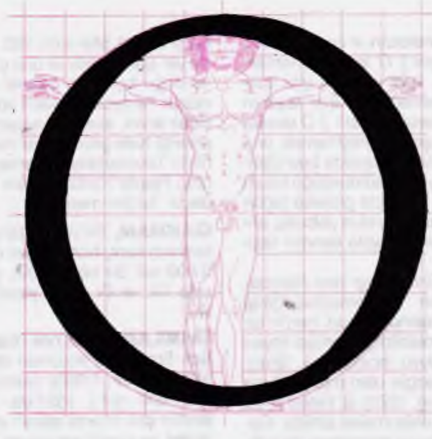
Notion. G. Bean, *Aegean Turkey* (1966). —E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (1983). —E. Atalay, *1985 yılı Notion kazıları* (VIII. Kazı sonuçları toplantısı, 1987).

nurculuk. N. Armaner, *İslam dininden ayrılan cereyanlar: Nurculuk* (Ankara, 1964). —Ç. Özek, *Türkiye'de gerici akımlar ve nurculuğun içyüzü* (İstanbul, 1964).

Nurettin (Ebulkasım Mahmut bin İmadettin Zengi). Ibn Hallikan, *Vefeyat ül-ayân,* çev. Rodosizade Mehmed (İstanbul, 1280 [1863]). —İmadeddin el Bondari, *Irak ve Horasan Selçukluları tarihi,* çev. K. Burslan (Ankara, 1943).

Nurettin Mehmet Cerrahi. Sadık Vicdani, *Tomar-ı turuk-u âliyyeden halvetiyye* (İstanbul, 1341 [1922]). —K. Nomer, *Nureddin-i Cerrahi* (İslam mecmuası, c. V, sayı 7, Ankara 1922). —Ş. Yola, *Schejch Nureddin Mehmed Cerrahi und sein Order 1721-1925* (Berlin, 1982).

Nutuk. M. Gökman, *Atatürk ve devrimleri bibliyografyası* (2 c, İstanbul, 1968 - 1974). —*Söylev özel sayısı* (Türk dili dergisi, sayı 314, Ankara, 1977). —H. A. Önelçin, *Nutuk'un içinden* (İstanbul, 1981).

O a. **1.** Türk abecesinin on sekizinci harfi. **—2** Geniş, yuvarlak, art ünlü.

—ANSİKL. Dilbil. Fenike abecesindeki, "göz" anlamına gelen *ayn* (göstergenin önceki yazılarda rastlanan biçimine uyar) boğazsıl bir ünsüzü belirtiyordu. Yunanlılar bu göstergeyi *o* ünlüsünün yazımında kullandılar. İonialılar'ın yaptığı kısa bir *o* (omikron) ile uzun bir *o* (omega) arasındaki ayrım klasik yunan abecesinde benimsenmiş, ama Etrüskler'le Romalılar tarafından kullanılmamıştır. Tek çizgiyle çizilmiş çember biçimindeki *o*'nun ortaya çıkması, latin yazılarında, özellikle de işlek biçimlerde, çok sonralara rastlar: genel olarak *o* yönleri ters iki yarım çemberle gösterilirdi; bu durum çoğunlukla dikey bir eksenin iki yanında bulunan kalın çizgileri de açıklar.

• *Sesbilgisi.* O sesi, eski türkçe döneminden beri kurallı olarak yalnızca ilk hecelerde bulunur. Şimdiki zaman eki *-yor, yorı-* 'yürümek' fiilinin ekleşmesi ile ortaya çıktığından (XV. ve XVI. yy.) bu kurala aykırıdır. Ayrıca ünlemlerde *(aboo!, ohoo!)*, bileşik sözcüklerde *(karakol, başıboş, akkor, anayol)*, aktarımlarda *(doktor, koridor, rapor, panorama, pantolon, hipodrom)* ilk heceden sonraki hecelerde de *o* sesi bulunur.

• *Tarihsel sesbilgisi.* Eski türkçede *o* sesi bulunduran kimi sözcükler, Türkiye türkçesinde daralarak *u* ve *ü* olmuştur: *yorı- > yöri- > yürü-, odun- > oyan- > uyan-, bodun > budun, bo > bu.* Eski türkçede işte anlamında kullanılan *oş* sözcüğü de *uş* olduğu gibi türevlerinde *ş* sesinin daraltıcı ve inceltici etkisiyle *i* sesine dönüşmüş, bazen de düşmüştür: *Oş ol > uşol > şol, oş amtı > uş emdi > şimdi, oşda > uşda > işte.* Doğu türkçesinde *buz-* biçiminde olan ve eski türkçede de doğu türkçesindeki gibi olduğu varsayılan fiil, Türkiye türkçesinde *boz-* olmuştur. Yine doğu türkçesinde *tuġ-* biçiminde kullanılan fiil, Türkiye türkçesinde *toġ- > doğ-* olmuştur.

Eski türkçede kısa *o* sesi yanında bir de uzun *o* sesi (ō) vardır. Bu ses uygurca yazıda iki *o* ile gösterilmiştir: *oon* 'on', *oot* 'od, ateş', *toon* 'don, elbise', *tooz* 'toz'. Bu sözcükler bugünkü türmencede de uzun ünlü ile söylenir. Yakutçada ise *o, ō > uo* gelişmesi görülür: *uot* 'ateş', *uon* 'on', *suol* 'yol', *tuol-* 'dolmak'.

Kazan türkçesinde ve başkırtçada *o > u* gelişmesi görülür: *bol- > bul-* 'olmak', *ḳol > > ḳul* 'kol', *oḳu- > uḳu-* 'okumak', *yol > yul* 'yol'.

Kaşka ağzında *o > ū* olur: *oḳ > ūḫ, ol- > ūl-, çoḳ > çūḫ.*

Özbekçede *o* ile *a* arasında bir ses vardır: *å*. Genel türkçedeki kimi *a* sesleri, *å*'ya dönüşmüştür: *båş < baş, ål- < al-, uyġån- < oyġan-* 'uyanmak', *kelmåk* 'gelmek', *båy < bay* 'zengin'. Arapça ve farsçadan geçen uzun *a* sesleri de özbekçede *å*'ya çevrilir: *zamån < zamān, devår < divār, ḫåne < ḫāne, kitåb < kitāb.*

Doğu türkçesinde ikinci hecede bulunan *u* sesi gerileyici benzeşme ile ilk hecede *a > o* gelişmesine neden olur: *ḫatun > ḫotun, açuḳ > oçuk, aruḳ > oruḳ* 'zayıf', *tamur > tomur* 'damar', *tanut- > tonut-* 'tanıtmak', *nāmus > nomus.*

Kırgızcada ve altaycada dudaksıl uyum yerini dudaksıl çekime bırakmıştır. Böylece yuvarlak ünlülerden sonra, geniş yuvarlak ünlüler gelir: *oymoḳ < oymaḳ, ḳonoḳ < ḳonuḳ, ḳorḳoḳ < ḳorḳaḳ, orto < orta, çoloḳ < çolaḳ, boyoḳ < boyaġ* 'boya'. Kırgızcada eski *ġ, -ġu > w* sesleri ünlü ile birleşerek uzun bir *o* olur: *too < taġ* 'dağ', *ooz < ağız, boo < baġ.*

Çağataycada *v* sesi şu sözcüklerde yanında bulunan *a*'yı *o*'ya çevirir: *avuç > ovuç, acun > ocun* (bunun yanında *acun*), *avun- > ovun-*. Buna karşılık şu sözcüklerde *v* yanındaki *o* sesi de *a* olur: *soğuḳ > sovuḳ savuḳ, ḳov- > ḳav-.*

O k. adl. 3. tekl. k. **1.** Adı geçen ya da sözü edilen kişinin vurgulanması durumunda kullanılır (vurgulama dışında fiile eklenen 3. tekl. k. eki konuşanı belirtmekte yeterlidir): *O söyledi. O artık geri dönemez. Bu işi o mu yaptı?* || *Onu*, 3. tekl. k. adılının belirtme durumu: *Onu evde bıraktık. Onu ve dostlarını görmek istemiyorum.* || *Ona*, 3. tekl. k. adılının yönelme durumu: *Ona erken gelmesini söylemiştim. Kitabı ona bırak, ben sonra alırım.* || *Onda*, 3. tekl. k. adılının bulunma durumu: *Çakmağım onda kaldı.* || *Ondan*, 3. tekl. k. adılının çıkma durumu: *Ondan haber bekliyorum;* o nedenle, o yüzden: *Bugünlerde parasız da ondan buraya gelmiyor.* || *Onun*, 3. tekl. k. adılının tamlayan durumu: *Bu sigara kimin? —Onun. Onun seçimi, ben karışamam. Onun kızı.* || *Onunki*, 3. tekl. kişiye ait olan şeyi, kimseyi belirtir: *Onunki güzel değil, bunu al.* || *Onsuz*, o olmadan: *Onsuz hiçbir yere gitmem.* **—2.** *O bu*, herkes, öteki beriki: *O bu laf edecekmiş, etsin.*

◆ işaret adl. **1.** BU ve ŞU'ya karşıt olarak uzakta, göz önünde bulunmayan bir varlığı, bir şeyi ya da daha önceden söylenmiş olanı belirtmek üzere, bir adın, ad öbeğinin ya da bir cümlenin yerine kullanılır: *İstediğim o değil, şuradaki kırmızı olanı. O daha pahalı, bunu alalım. O bir hataydı. O başka, bu söylediğim daha uygun. O söylediğini duymamış olayım.* || *Onu, o* adılının belirtme durumu: *Onu bana uzatır mısın?* || *Ona, o* adılının yönel-

Büyük Larousse

ocak
Topkapı sarayı müzesi
İstanbul

me durumu: *Ona söz söyleme.* || *Onda,* o adılının bulunma durumu: *Onda kızacak bir şey bulamıyorum, öyle olaylar her zaman olur.* || *Ondan,* o adılının çıkma durumu: *Ondan başka söyleyecek laf bulamadın mı?* || *Onun,* o adılının tamlayan durumu: *Onun kadar karmaşığına rastlamadım.* **—2.** *O denli,* o derece, öyle, o kadar: *O denli çalışmana gerek yok.* || *O halde,* bir durum karşısında "öyleyse, bu takdirde, böyle olduğuna göre" anlamlarında kullanılır: *O halde yapılacak hiçbir şey yok demektir.* || *O kadar,* aşırılık, çokluk belirtir: *O kadar ilgi göstermeyin, değmez;* öfke, kızgınlık ve korkutma anlatır: *Benden söylemesi, o kadar!;* hepsi, tümü anlamında kullanılır: *Ortalıkta birkaç yaşlı kadın var, o kadar* || *O takdirde,* sözü edilen durum göz önüne alındığında; o halde. || *Ona buna,* herkese: *Ona buna dil uzatmak, sataşmak.* || *Onu bunu bilmemek,* özür tanımamak, başka söz, başka itiraz istememek: *Onu bunu bilmem, bizimle geleceksin.* || *Onun için,* bundan ötürü, bundan dolayı: *İstediğini kolay vermezler sana, onun için çok çalışman gerekecek.* —Psikan. Freud'un ikinci ruhsal aygıt kuramında, kişiliğin ruhsal öğesi ve dürtüsel kutbu. (alm. *das Es.*) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ işaret sıf. **1.** BU ve ŞU'ya karşıt olarak uzakta, göz önünde bulunmayan bir varlığı, bir şeyi ya da daha önce sözü edilmiş olan bir şeyi belirtir: *O araba kimin? O evlerin hepsi birbirinden güzel. O mesele kafamı kurcalıyor.* **—2.** Sözü edilen yere ya da zamana gönderir: *O yerlerden hiçbir zaman hoşlanmadım. O sene hepimiz bir aradaydık.* **—3.** Bir kimseye karşı kızgınlık, aşağılama anlamı taşır: *O kızın yaptıklarına artık dayanamıyorum. O adama söyle, bir daha yoluma çıkmasın.* **—4.** Cümlede yinelenen görevdeş öğeleri belirtirken anlatımı abartır: *O evler, o bahçeler, o parklar, sanki cennetten bir köşe.* **—5.** *O duvar senin bu duvar benim,* bir kimsenin sarhoşluk yüzünden yalpalayarak yürüdüğünü belirtmek için kullanılır. || *O gün bu gün,* o günden, o zamandan beri: *O gün bu gün bir daha yanımıza gelmedi.* || *O kapı senin, bu kapı benim,* sürekli olarak gezip dolaşmayı, kapı kapı gezmeyi anlatır: *O kapı senin bu kapı benim derken yine akşamı ettin.* || *O saat,* hemen, vakit geçirmeksizin, o anda: *İlacı iç, o saat ağrın geçer.* || *O taraflı olmamak,* aldırış etmemek, ilgisi yokmuş gibi davranmak, önemsememek: *Karşı koyalım dedim, kimse o taraflı olmadı.* || *O tarakta bezi olmamak,* o şeyle uğraşmamak, ona karşı ilgi duymamak: *O tarakta bezi olanlardan değil.* || *O yolda,* sürdürdüğü tutum ve düzen içinde: *O yolda giderse hiçbir şeye sahip olamaz.* || *O yolun yolcusu,* ahlakdışı sayılan kötü bir yola kendini kaptırmış kimse.

—ANSİKL. *Zur Einführung des Narzissmus* (Narsisizmin incelemesine giriş) [1914] adlı çalışmasında Freud, ben'in bir ölçüde bilinçdışı olabildiğini ortaya koyan bir dizi klinik olguyu inceledi. G. Groddeck'in çarpıcı sezgisi olan o (*Das Buch vom Es* [O üzerine], 1923), S. Freud'a, bilindışı kavramına eklenmekle birlikte, kişiliğin dürtüsel kutbunu tanımlayan bir ruhsal öğe kavramını ortaya çıkarma olanağını sağladı. O'nun kendine özgü bir örgütlenmesi yoktu. Dış gerçekliğin baskısıyla, ben dürtüsel enerji deposu olan o'dan doğuyordu. Buna göre ben ve o, bir bağımlılık bağıntısı içinde ortaya çıkıyordu. Çünkü ikinci topiğinde Freud ben, o ve üstben öğeleri arasındaki ekonomik ilişkilere, genel olarak onların dinamik çatışmalarından daha çok önem veriyordu ve bu bakımdan ben de üstben de özerklik iddiasında bulunamazdı. Üstben, o'nun ilk nesne seçimlerine karşı tepki göstermeyi sürdürdüğü zaman bile, o'nun kalıtçısı olarak betimleniyordu. Ben'in nesneye göre çeşitli tavırlarıyla o'na gösterdiği aykırı ama zorunlu bir bağlılıktı bu. Aynı durum üstben ve ideal ben için de geçerliydi. Ben ve üstben öğeleri, o'nun etkinliğini tasarım olarak dile getirebilirse de o ben'e ne sevgi, ne de kin gösterebilirdi. Eros ve ölüm dürtüsünün çatıştıkları zamandışı arenaydı, zorlayıcı etkileri ben ve üstben arasında çatışmalara yol açan bir öğeydi. Freud'un o görüşü kesinlikle insanbiçimci bir görüştü.

O Anorg. kim. *Oksijen*'in simgesi.
—Hematol. ABO alyuvar sistem*indeki bir kan grubunu belirtir.
—Mat. çözlm. Bir *f* fonksiyonunun bir *g* fonksiyonuna göre daha büyük değer aldığını göstermeye yarayan Landau*'ın notasyonu. [$f = O(g)$.]

o Mat. çözlm. Bir *f* fonksiyonunun bir *g* fonksiyonu yanında ihmal edilebildiğini göstermeye yarayan Landau*'ın gösterilişi. [$f = o(g)$.]
—Org. kim. *Orto*'nun kısaltması.

O ünl. Cümlenin başına getirilerek şaşma, beğenme, alay, vb. duyguları vurgulayarak belirtir: *O! Saatin bu kadar geç olduğunu fark etmemişim! O! Bu ne güzellik. O! Siz buralara gelir miydiniz?*

O', irlandaca kişi adlarının önüne konan ve baba soyunu belirten önek: *O'Connel,* Connel'ın oğlu.

Oahe, ABD'de baraj ve yapay göl (1 520 km²), Güney Dakota'da, Missouri kıyısında, Pierre'ın yukarı kesiminde.

OAHU, Hawaii takımadalarında ABD'ye bağlı ada; 1 564 km²; 762 900 nüf. Ortada yer alan bir ova ve onu çevreleyen, batı ve doğu kıyılarına paralel sıradağlardan oluşur. Yanardağ kökenli adanın, nemli ve sıcak iklimi, alizeler sayesinde yaşamaya elverişli hale gelir. Kıyılar mercanlarla çevrilidir. Takımadaların merkezi *Honolulu* ve ünlü *Pearle Harbor* limanı Oahu adasındadır. Turizm merkezi.

OAKHAM, Büyük Britanya'da (Leicestershire) kent, Nottingham'ın G.-D.'sunda; 6 800 nüf. Bir bölümü XII. yy.'da yapılmış şato. XII. ve XV. yy.'da yapılmış kilise. Müze.

OAKLAND, ABD'de (Kaliforniya) kent, San Francisco koyunun doğu kıyısında; 372 240 nüf. (1990) (yerleşme alanında 835 600 nüf.) 1851'de kurulan Oakland'ın çok önemli askeri ve denizcilik işlevleri ve çeşitli sanayileri (petrol arıtımı, tersaneler, elektrikli ve elektronik araç gereç yapımı) vardır. 9 Mt'luk trafiğiyle Oakland, ABD'deki en büyük limanlardandır. Üniversite merkezi.

OAK LAWN, ABD'de (İllinois) kent, Chicago yerleşmesinin güneyinde; 60 600 nüf.

OAK PARK, ABD'de (İllinois) kent, Chicago'nun B.'sında; 54 900 nüf. Chicago'nun konut banliyösüdür. Kentte Frank Lloyd Wright'ın birçok yapıtı vardır.

OAK RİDGE, ABD'de (Tennessee) kent, Knoxville'in K.-B.'sında; 27 700 nüf. Önemli nükleer araştırmalar ve diğer sanayiler (elektronik aygıtlar, duyarlı makineler, ecza sanayisi) merkezi.

OAKS a. (lord Derby'nin villasının adı olan ing. sözc.). Binc. Üç yaşlı tayların katıldığı ve her sene Epsom'da yapılan 2 100 m'lik önemli koşu. (1779'da başlatılmış olan bu geleneksel koşunun Fransa'daki karşılığı Diane ödülü'dür.)

OAKVİLLE, Kanada'da kent, Ontario'da, Toronto'nun G.-B.'sında, Ontario gölü kıyısında; 76 000 nüf. Otomobil yapımı. Petrol rafinerisi.

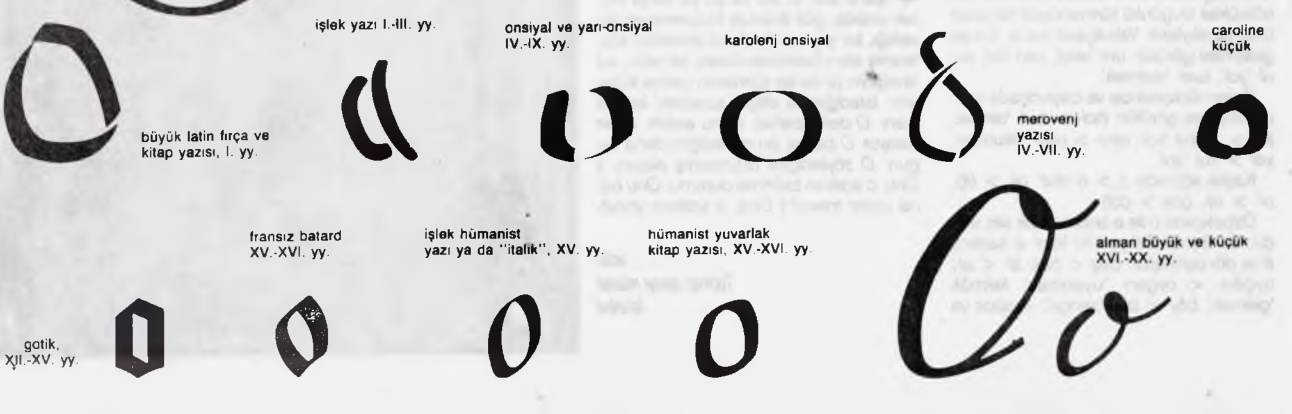
OAO (*Orbiting Astronomical Observatory*' nin kısaltması), 1966 ile 1972 arasında, Atlas-Centaur füzeleriyle fırlatılmış amerikan uydular ailesi. Serinin ilk aracı olan OAO1, 8 nisan 1966'da yörüngeye oturtuldu, ama hemen arızalanıp düştü. 7 aralık 1968'de fırlatılan OAO2 morötesinde gökyüzünün sistemli bir incelemesini gerçekleştiren ilk uydu oldu ve 21 ağustos 1972'de yörüngeye yerleştirilen OAO3 (Kopernik'in 500. doğum yıldönümü nedeniyle bu uyduya Copernicus adı verildi) gökyüzündeki X ve morötesi ışınım kaynaklarını inceledi.

OARSES ya da **ARSES,** Persler'in kralı (338-336). Artakserkses III'ün oğlu ve ardılı; tahta çıkmasını sağlayan khiliarkhos Bagoas tarafından zehirlenerek öldürüldü.

-OAT (fr. *-oate*). Org. kim. Bir molekülde bir ester ya da bir karboksilik asit tuzu işlevinin bulunduğunu gösteren sonek. (Örneğin sodyum butanoat, etil butanoat vb.)

O HARFİNİN EVRİMİ

OATES (Joyce Carol), amerikalı kadın yazar (Lockport 1938). Hikâyelerinde (*The Seduction*, 1975), romanlarında (*Expensive People*, 1968; *Them*, 1969; *Do with me what you will*, 1973; *Son of the Morning*, 1978; *Bellefleur*, 1980; *Bloodsmoor Romance*, 1982; *Solstice*, 1985; *You Must Remember This*, 1988; *American Appetites*, 1989; *Because it is Bitter and Because it is My Heart*, 1990) ve şiirlerinde (*Them*, 1969; *Book Award*, 1970; *Nemesis*, 1990) çağdaş Amerika'nın bunaltıcı bir betimlemesini yaparken, kişiliğini bulamamanın acısını dile getirdi, bireysel yaşamların tutarlılık ve sürekliliğinin dayanaklarını bulmaya çalıştı.

OATES (Titus), ingiliz serüvenci (Oakham 1649 - Londra 1705). 1678'de, yabancı desteğiyle kralı öldürmek ve protestanlığı yıkmak amacını güden düzmece bir "papacı komplo"nun belgelerini düzenledi ve Saray'ı da bu komplodan haberdar etti. Charles II, yutturmacayı hemen anladıysa da ingiliz kamuoyu oyuna geldi ve şaşırtıcı bir paniğe kapılarak katoliklere karşı şiddetli kıyımlara girişildi. Ancak komplonun düzmece olduğu daha 1680'de anlaşıldı ve Oates'in iftiralarına uğrayan birçok kurban aklandı. 1685'te York dükünün etkisiyle andından döndü ve hapse atıldı. Ancak 1688 devrimi'nde serbest bırakıldı.

OAXACA ya da **OAXACA DE JUÁREZ,** Güney Meksika'da kent, aynı adlı eyaletin merkezi, Güney sierra Madre'nin eteğinde, Yukarı Atoyac kıyısında; 157 000 nüf. Kentin yükseltisi 1 650 m'dir. Üniversite. El sanatları (çanak, çömlek) ve turizm merkezi. —***Oaxaca eyaleti;*** 94 200 km²; 3 021 513 nüf. Büyük Okyanus kıyısındadır, içeriye doğru Güney sierra Madre'ye ve yüksek platolara yayılır. Çeşitli tarımsal kaynakları (pamuk, şekerkamışı, kahve, kakao, tahıllar) ve bazı maden cevherleri (gümüş, bakır, uranyum, vs.) vardır.

—Güz. sant. XV. yy.'da Aztekler'in eski Monte Albán yakınında kurduğu, 1521'de İspanyollar'ın ele geçirdiği Oaxaca bugün, sömürge kentlerinin bütün çekiciliğine sahip, tipik bir taşra kentidir. Barok cepheli pek çok kilise: la Compañía, katedral, özellikle de ön cephesi 35 m yüksekliğinde iki kule arasında yer alan S. Domingo; yanındaki manastırda Eyalet müzesi ile zengin etnografya koleksiyonu (Monte Albán hazinesi) yer alır. Rufino Tamayo müzesi'nde ispanyolöncesi döneme ait yapıtlar (ressamın koleksiyonu) sergilenmektedir.

OB çukuru, Hint okyanusu'nda derin çöküntü (– 5 761 m'ye kadar), Orta Hint okyanusu sırtıyla Avustralya kıta kenarı arasında.

OB dağı, Hint okyanusu'nun güney-batı'sında denizaltı dağı (– 247 m), Prince Edward takımadasının yaklaşık 700 km G.-G.-D.'sunda.

OBA a. **1.** Göçebe halkı, çadır halkı. **—2.** Göçebelerin bir süre için konakladığı yer. **—3.** Genellikle bölmeli, büyük ve uzun göçebe çadırı.

—Coğ. Anadolu'da, özellikle D. Karadeniz dağlarının yüksek kesimlerinde yaygın geçici kırsal yerleşme. (Yaz mevsiminde sürüleriyle birlikte yaylaya çıkanların hayvanlarının ve kısmen kendilerinin barındığı çoğunlukla basit, taş yapı kümelerinden meydana gelir.)

—İzcilik. En az altı, en çok sekiz kişiden oluşan en küçük izci kuruluşu.

—ANSİKL. Tar. Oğuzlar, islamlıktan sonra, "oba" sözcüğünü boya bağlı bir kol anlamında kullandılar. Obanın oturduğu yere de genellikle "yurt" denirdi. Ayrıca, 5-6 çadırdan oluşan bir göçebe ailesi de "oba" adıyla anılırdı. Ancak, sözcük Kırım, Anadolu, Uygur Türkleri'nde göçebe çadırı ve bu çadırda yaşayan aile; Azeriler'de taştan yapılmış çoban kulübesi; Kırgızlar'da tepe ya da toprak yığını; Sagaylar'da adak adanan tepe biçiminde taş yığını gibi değişik anlamlarda kullanıldı. Bugün eski türk dininin (şamanlık) basit inançlarını sürdüren kimi Altay, Yenisey ve Urenha-Tuba Türkleri'nde obalarda kabileyi koruyan ruhlar ya da yer ve su tanrılarının bulunduğuna inanıldığı için, oba ya da Mançular'ın "obo" dedikleri bu barınaklar kutsal sayılır. Genellikle dağ tepelerinde, yol kenarlarında ve akarsu boylarında yer alan obaların çevresinde Urenha-Tuba Türkleri ve eski türk kültürünün etkisi altında kalmış olan Mançular "oba-tagir" (oba ayini) yaparlar. İslamlığı benimseyen türk boyları arasında da bir süre devam eden bu oba kültü, daha sonra yeni dinin giderek güç kazanması üzerine tam anlamıyla unutuldu.

OBA a. Tar. Benin krallığı'nda, hem siyasal, hem dini önder olan krala verilen ad.

OBA (yun. sözc.). Dor ülkesinin toplumsal örgütlenmesinde birçok *komai*'nin, yani köyün, sitenin *(polis)* temel hücrelerinden biriyle birleşmesinden oluşan yerel kabile. Sparta vatandaşları oturdukları yere göre 5 *oba*'dan birine bağlıydılar.

Obagi, Nijerya'da petrol yatağı.

OBAKÖY, Antalya'nın Alanya ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 183 nüf. (1990). Belediye.

Obaku, 1664'te Japonya'da çinli rahip İngen (çince *yin yüen*) tarafından kurulan zen tarikatı. Bugün de güçlü bir durumda olan bu tarikatın, en önemlisi Kyoto'da bulunan birçok tapınağı vardır. Çileciliği nedeniyle *rinzai* tarikatından biraz ayrılır ve ayrıca, aydınlanmaya erişme aracı olarak Buddha adının yinelenmesini önerir.

OBALDİA (René DE), fransız yazar (Hongkong 1918), gerçeküstücü bir çeşni taşıyan romanlar (*Tamerlan des coeurs*, 1955), hoş ve uyumsuz tiyatro oyunları yazdı (*Sasafra dallarındaki rüzgâr* [Du vent dans les branches de sassafras, 1965]; *les Bons Bourgeois*, 1980). 1985'te Fransız akademisi'nin Tiyatro büyük ödülü'nü kazanan yazarın *Sasafra dallarındaki rüzgâr* adlı piyesi Arena tiyatrosu ve Ankara Meydan sahnesi'nde oynandı (1967).

OBAN, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın batı kıyısında; 6 500 nüf. Harap şato. Turizm merkezi.

OBARTI a. Abartı.

OBARTICI sıf. Abartıcı.

OBARTILMAK → OBARTMAK.

OBARTMAK g. f. Abartmak.

◆ **obartılmak** edilg. f. Abartılmak.

OBASANJO (Olusegun), nijeryalı subay ve devlet adamı (Abeokuta 1937). Egba etnik grubundandı, "deniz kuvvetleri" 3. Tümen komutanı olarak, ocak 1970'te son Biafra birliklerini teslim aldı. 1975'te, general Gowon'u iş başından uzaklaştıran hükümet darbesi sırasında Genelkurmay başkanıydı, 1976'da Yüksek askeri konsey başkanlığı ve Silahlı kuvvetler başkomutanlığına, yani Devlet başkanlığına geldi. Ağustos 1979'da yerini seçimle gelen bir başkana bıraktı.

OBBLİGATO sıf. (ital. sözc.; *obbligare*, mecbur etmek'ten). Müz. Bağımsızlık niteliği, ancak yapıtın kurgusu değiştirilerek yok edilebilen çalgı partisi için kullanılır.

OBDİPLOSTEMON sıf. (fr. *obdiplostemone*). Bot. Dıştaki dizi taçyapraklarla karşı karşıya olmak üzere iki erkekorgan dizisi taşıyan çiçeğe denir.

OBDÜKSİYON a. (fr. *obduction;* lat. *obductio, -onis,* örtme'den). Yerbil. Dalma-batmadan kurtulan okyanus kabuğu bölümlerinin (ofiyolitler) kıyıya (kara kenarı ya da ada yayı) taşınmasına dayanan jeodinamik olay.

OBEDİYANS a. (fr. *obédience*'dan). Masonl. Bir büyük locaya bağlı ulusal düzeyde ve öteki ulusların büyük localarınca da kabul edilmiş localar grubu. (Ulusal bütünlük kuralı, her devlette tek bir obediyansın varlığını kabul eder.)

OBELERİO (Antenoreo) [öl. 832'ye doğr.], Venedik doge'si. 804'te, sürgündeki frank yandaşlarınca Treviso'da doge seçildi. İktidarı, kardeşi Beato ile paylaştı. Büyük bir olasılıkla Bizanslılar'ın elinde hapiste öldü.

OBELİA a. (yun. *obelos*, şiş'ten). Dallı koloniler oluşturan *Calypto blastea* öbeğinden hidra cinsi. (*Leptomedüz* adı verilen denge organlarıyla almaşık sıralanan 4 dokunacı ve ışınsı kanallar üzerinde 4 iri eşeylik kesesi bulunan yassı medüzler *Obelia* kolonilerinden koparak ayrılır. *Obelia*'lar kıyıdan 1 500 m derinliğe kadar hemen her yerde bulunurlar.)

OBELİSK a. (fr. *obélisque;* yun. *obeliskos*, şiş'ten). DİKİLİTAŞ'ın eşanlamlısı.

OBERÄGERİ, İsviçre'de (Zug kantonu) komün, *Ägeri gölü* kıyısında, 740 m yükseltide; 3 600 nüf. İklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi.

OBERALP boğazı, Sankt Gothard kütlesinde geçit, Ön Ren yukarı vadisini Reuss vadisine bağlar; 2 044 m. Otomobilin geçmesine elverişli karayolunun yanı başında Valais'yi Graubünden'e bağlayan bir dar demiryolu uzanır.

OBERAMMERGAU, Almanya'nın Bavyera eyaletinde, suyu ve havası sağlığa yararlı tedavi merkezi, Bavyera Önalpleri'nde, Münih'in G.-B.'sında; 5 000 nüf. XVIII. yy.'dan kalma kilise (sedef işlemeli dekorlar). Tahta heykeller, 1634'teki veba salgını sırasında verilen bir karar üzerine on yılda bir düzenlenen Hz. İsa'nın çektiği çileleri yansıtan tiyatro gösterileriyle ünlü turizm merkezi. — Yakınlarında, 1874'te kral Ludwig II için yapılan Linderhof şatosu.

OBEREA a. Avrupa'da yaşayan tekeböceği cinsi. (Açık kızıl renkli, gri elitralı *Oberea oculata* söğütte yaşar; *O. pupillata* hanımelleri dallarında gelişir. Tekeböceğigiller familyası.)

OBERELCHINGEN → ELCHINGEN.

OBERG (Karl Albrecht), alman polis (Hamburg 1897 - Flensburg 1965). Kapp darbesine katıldı (1920), Nazi partisi'ne ve SS Güvenlik servisine (SD) girdi. Zwickau'da (1939), ardından Radom'da (Polonya) Polis kuvvetleri başkanlığı yaptı, Fransa'nın "SS'ler ve polis kuvvetleri yüksek şefliği"ne getirildi (1942-1944), Alsace-Lorraineliler'i, Yahudiler'i ve direnişçileri izledi. Generalliğe atandıktan sonra, Almanya'da yeni SS birlikleri örgütledi. 1945'te Amerikalılar'a tutsak düşen "Paris Kasabı",

Volthenberg-Huber-Garmisch

1980'de Oberammergau'da sergilenen oyunda İsa'nın Kudüs'e girişi

Ullstein-Bilderdienst

Hermann Oberth (1963'te)

Fransa'ya teslim edildi. 80 000 cinayet ve sürgün olayından sorumlu tutularak ölüm cezasına çarptırıldı (1945). 1958'de ölüm cezası bağışlandı, 1963'te serbest bırakıldı.

OBERGURGL, Avusturya'da (Tirol) Turizm ve kış sporları merkezi, Ötztal'de, İtalya sınırı yakınında (yüksl. 1 927-2 670 m).

OBERHALBSTEİN, İsviçre'de (Graubünden) vadi. Albula aracılığıyla suları Ren'e kavuşan Julia vadiyi sular. Julier geçidiyle (2 284 m) Engadin'e bağlanır.

OBERHAUSEN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Ruhr havzasında, Ren kıyısında, Duisburg'un K.'inde; 221 400 nüf. (1989). Madenkömürü ve yan sanayiler (katran, benzol, sülfirik asit, azotlu bileşikler, boyalar ve vernikler). Petrokimya. Kazancılık. Haddehane. Çimento fabrikası. Besin sanayileri. Mobilyalar.

OBERKASSEL, Ren vadisi'nde, Bonn'un G.-D.'sunda tarihöncesi buluntu yeri; 1914'te burada iki insan iskeleti ortaya çıkarıldı; kırmızıya boyalı bu kemiklerin yanında Madeleine kültürü döneminden kalma eşyalar vardı. Bu buluntular Cro-Magnon insanına bağlanmaktadır.

OBERNAİ, Fransa'da kanton (Bas-Rhin) merkezi, Vosgesaltı tepeleriyle Alsace ovası sınırında, Sainte-Odile dağının eteğinde, Ehn kıyısında; 10 077 nüf. (1992). Ortaçağ surlarını ve birçok eski evi kapsayan güzel bir kenttir.

OBERON, AUBERON ya da **ALBERON,** elflerin kralı. Bu tipin alman efsanesi *Nibelungen*'de yer alan cüce Alberich'in bir uyarlaması olarak fransız edebiyatına geçtiği sanılır. Chanson de geste'lerde *(Huon de Bordeaux)* ve Geç Ortaçağ romanlarında etkili ve bilgin bir büyücü görünümünde ortaya çıkar, yavaş yavaş düşsel bir biçime bürünerek elflerin kralına dönüşür.

Weber'in *Oberon*'u ilk kez 1826'da Londra'da oynandı. Oberon miti gerçekte romantizme kadar alman kökenli olmaktan çok ingiliz kökenlidir (Wieland'ın bu konuda yazdığı şiirler bir yana bırakılırsa) ve Shakespeare'in *(Bir yaz gecesi rüyası)*, Ben Jonson'ın, Drayton'un, Greene'in vb. yapıtlarında belirir.

Oberon, C. M. Wieland'ın destansı şiiri (1780). Charlemagne'ın ikinci oğlunun ölümüne istemeyerek neden olan Huon de Bordeaux, günahının kefaretini ödemek için birçok yararlılık göstermek, bu arada Babil halifesinin kızının gönlünü fethetmek zorundadır. Elf Oberon'un yardımıyla kendisinden istenen her şeyi yapar, ama kurallara ters düşen bazı davranışları yüzünden, Oberon'un gazabından kurtulmak için birtakım yeni sınavlardan geçmek zorunda kalır.

Oberon, König der Elfen *(Oberon, elflerin kralı)*, C. M. von Weber'in bir prologla başlayan 3 perdelik romantik operası. İngilizce olan librettoyu, şair Wieland'ın bir şiirinden yararlanarak J. Robertson yazdı. İlk kez 1826'da Covent Garden'da sahnelenen *Oberon*, Weber'in son başyapıtıdır. Bu operada, doğaüstü öğeler, halk şiirindeki kıta düzeni, bel canto ve romantik orkestra başarıyla kaynaştırılmıştır. Yapıtın daha çok almancası oynanır.

OBERON, Uranüs'ün, W. Herschel tarafından 1787'de, üçüncü uydu Titania ile aynı zamanda keşfedilen dördüncü uydusu. Yörüngesinin yarı-büyük ekseni: 586 200 km. Yıldız dolanım süresi: 13 g 11 sa 7 dk (geri yönde dolanım). Tahmini çap: 1 600 km.

OBERPFALZ, Almanya'nın Bavyera eyaletinde yönetim bölümü, Tuna yöresinde. Merkezi *Regensburg*.

OBERPFÄLZER WALD, Almanya'nın Bavyera eyaletinde bölge, Bohemya kütlesinin batı kenarında. 800-900 m yükseltiye ulaşan kırık bloklardan oluşur. Soğuk iklim ve verimsiz topraklar nedeniyle elverişsiz koşullarda yapılan tarım, çavdar, yulaf ve patates üretiminden öteye geçemez. Ormanlar önemini korur (gürgen, köknar, ladin). Bölgede kaolin bulunması, porselen sanayisine olanak vermektedir.

OBERSTDORF, Almanya'nın Bavyera eyaletinde sayfiye ve kış sporları (yüksl. 824-2 294 m) merkezi, Allgäu'da, Münih'in G.-B.'sında 13 000 nüf.

OBERTAUERN, Avusturya'da yazlık merkez ve kış sporları (yüksl. 1 730-2 200 m) merkezi, Radstädter Tauern boğazı yakınında, Salzburg ilinde.

OBERTH (Hermann), alman mühendis ve fizikçi (Hermannstadt, bugün Sibiu, Romanya, 1894 - Nürnberg 1989). Uzay havacılığının öncülerinden biridir. 1923' te yayımlanan *Die Rakete zu den Planetenräumen* (Gezegenler arası boşluklara doğru füzeler) adlı doktora tezi ve Fritz Lang'ın yapıtı *Frau im Mond*'a (Ay'daki kadın) [1928] yaptığı teknik yardım sayesinde tanındı. Bu sırada, sıvı propergollu bir roket hazırladı. İkinci Dünya savaşı sırasında alman roketlerinin yapımında çalıştı. 1955'te W. von Braun tarafından ABD'ye çağrıldı.

OBERURSEL, Almanya'nın Hessen eyaletinde kent, Taunus'un yamaçlarında, Frankfurt'un sanayi banliyösünde; 39 400 nüf. Metalürji. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Deri. Tekstil. Camcılık. Fantezi mücevherler.

OBERUZWIL, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) komün, Toggenburg'da; 4 600 nüf. Makine ve tekstil sanayileri.

OBEŞE a. Tropikal ormanlarda yetişen ve üstün kaliteli bir odun veren büyük ağaç. (Fildişi Kıyısı'nda *samba*, Nijerya'da *obeşi*, Kamerun'da ayu adıyla bilinen obeşe [*Triplochiton scleroxylon*] açık sarı renkte, çok yumuşak, hafif bir odun verir. Bu odun marangozlukta, kontrplak, kaplama ve ambalaj sandığı yapımında kullanılır.)

OBEY (André), fransız oyun yazarı (Douai 1892-Montsoreau, Maine-et-Loire, 1975). Comédie-Française'i yönetti (1948), Aiskhylos'un, Shakespeare'in ve Tennessee Williams'ın oyunlarını sahneye uyarladı. Yapıtlarından başlıcaları: *Noé* (1931), *le Viol de Lucrèce* (1932), *l'Homme de cendres* (1949), *Lazare* (1951), *la Fenêtre* (1960), *la Nuit des chevaux* (1971).

OBİ a. (japonca *obi*, uzun kuşak). Geleneksel japon kıyafetinde, kimononun üstüne takılan, biçimi ve boyutu cinsiyete, yaşa, mevkiye ve bölgeye göre değişen bir düğümle birleştirilen geniş ipek kuşak.

OBİ, Endonezya'da takımada, Seram'ın K.'inde, Seram denizi'nde; 3 400 nüf. Üzüm ve sagu dışsatımı.

OBİ, Rusya'da ırmak, Katun'daki kaynaklarından denize döküldüğü yere kadar (başlıca kolu İrtiş ile, uzunluğu 5 410 km'ye ulaşır), Batı Sibirya'da yer alan, yüzölçümü 2 990 000 km^2 olan, 4 345 km uzunluğunda bir akarsu havzanın sularını akaçlar. Obi, uzun bir haliç olan *Obi körfezi*'nde, Kara denizi'ne (Kuzey Buz denizi) dökülür. Taşıdığı yıllık ortalama su miktarı 390 milyar m^3'e ulaşır; ortalama debisi Salehard'da 12 400 m^3/sn dolayındadır.

Altay kütlesinden inen Biya ile Katun'un birleşmesiyle oluşan Obi'nin Biysk'teki yükseltisi 200 m'nin altındadır. Batı Sibirya ovasına girince (Novosibirsk'in aşağısı) vadisi genişler. Sağ kıyıdan kolu Tom'u alan Obi, Batı Sibirya bataklık ovasını geçer. Çığırının orta bölümünde önemli petrol yatakları işletilmektedir. İrtiş'e kavuştuktan sonra iki kola ayrılan Obi'nin kolları, Salehard'ın yukarısında yeniden birleşir. Rejimi kara bağlı olan ırmağın, yukarı bölümü kasım başından nisana, aşağı bölümü ekim ortasından hazirana kadar buz tutar. Sularındaki artışın erken gerçekleşmesi (erime buz çözülmesi nedeniyle G.'de başlar) önemli taşkınlara yol açar.

OBİ körfezi, Kara denizi (Rusya) kıyısında, kollara ayrılmış çok büyük körfez, Batı Sibirya'da, Obi ırmağı bu körfeze dökülür. Körfez, kutup çemberinden 73. enleme kadar 800 km boyunca K.'den G.'ye doğru uzanır (genişliği 30-90 km arasında değişir).

ÓBİDOS, Portekiz'de (Lizbon yönetim bölümü) kent; 9 700 nüf. Kent Portekiz kraliçelerinin yurtluğuydu (XIII.-XIX. yy.). Özellikle XII.-XVI. yy.'da mazgallı olarak yapılmış ilginç surlar. Rönesans döneminden kalma S. Maria kilisesi. Eski Belediye sarayı'nda Gülbenkyan kurumunun müzesi.

ÓBİDOS, Brezilya'da (Pará eyaleti) kent, Amazon'un sol kıyısında; 8 700 nüf. Toplama ürünlerinin eski pazarı (ticari işlevini korumuştur). Meyve konserveleri, Jüt işleme.

OBİHİRO, Japonya'da kent, Hokkaido'nun doğu bölümünde; 167 389 nüf. (1990). Ticaret merkezi.

OBİSİUM a. Çok çeşitli biyotoplarda (yosunlar, mağaralar, kayalık kıyılar, vb.) yaşayabilen küçük yalancıakrepler cinsi.

OBİZENE. Tar. coğ. Anadolu'da Lykaonia ile Galatia bölgeleri sınırında kent. Plinius ve Ptolemaios'un sözünü ettiği Obizene'nin yeri kesin değildir.

OBJE a. (fr. *objet*). Nesne.

OBJEKTİF sıf. (fr. *objectif*). NESNEL'in eşanlamlısı.

—Huk. *Objektif hukuk*, bir toplum içindeki kişilerin ilişkilerini düzenleyen yaptırıma (müeyyideye) bağlanmış kurallar bütünü. (Genel ve soyut anlamıyla hukuku dile getirmek için de kullanılan objektif hukuk deyimi, hak anlamına gelen sübjektif hukukun karşıtıdır.) ‖ *Objektif hüsnüniyet* → NESNEL İYİ* NİYET'in eşanlamlısı. ‖ *Objektif sorumluluk* → SORUMLULUK.

—Verg. huk. *Objektif vergi*, vergi yükümlüsünün kişisel durumuna bakmadan bir iktisadi nesneyi kapsamına almayı amaçlayan vergi. (Objektif vergi, gelirlerin, harcamaların ya da mal devirlerinin yalnızca varlığını göz önünde tutar [arazi vergisi, nispi gelir vergisi gibi].)

◆ a. Foto. Çekim, gösterim ya da laboratuvar işlemleri sırasında gerçek görüntüler oluşturmaya yarayan ve bir çerçeveye takılmış merceklerden meydana gelen optik sistem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Optik. Optik bir alette, gözün karşısına yerleştirilen gözmerceğinin tersine, gözlemlenecek cisme dönük olan öğe. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Foto. Basit bir merceğin verdiği görüntü oldukça kötüdür; merceğin merkez bölümünden alınan görüntü kabul edilebilir olmakla birlikte, kenarlarda oluşan görüntü fludur ve renkli sedeflenmelerin etkisiyle bozulmuştur. Optikçiler, basit merceğin kusurlarından (sapınçlar) doğan bu bozulmaları azaltmak için çok sayıda merceği birleştiren objektifler yaptılar. Sapınçların düzeltilmesinde pek çok öğeden yararlanılır: merceklerin yapıldığı camların ya da organik maddelerin yapısı, bunların eğrilik yarıçapı, kalınlığı ve optik eksen üstündeki karşılıklı konumları. Merceklerin takılması ve çerçevede merkezlenmesi de çok önemlidir. Biri yakınsak, diğeri ıraksak olmak üzere, uygun biçim ve malzemeyle yapılmış iki mercek birleştirildiğinde renksemez bir objektif elde edilir. Sapınçların tümünü ve özellikle de astigmatlığı yeterince düzeltmek için en az üç mercek kullanmak gerekir (anastigmat objektifler). Gerçekte, bütün sapınçları tam anlamıyla düzeltmek olanaksızdır. Yani bir objektif yetkin bir düzenek

değildir: kullanıldığı alana göre bir objektifin sapınçlarından bazıları düzeltilir, diğer sapınçlar da kabul edilebilir ölçüde bırakılır.

İlk objektifler fotoğraftan önce yapıldı. Renksemesi giderilmemiş basit bir mercek, 1812'de W. H. Wollaston tarafından 60° genişliğindeki bir alanın görüntüsünü elde etmek için kullanıldı. İki mercekli renksemez objektifi 1830'da Charles Chevalier yaptı. Sonra da, bir çerçevenin uçlarına takılmış iki mercek grubundan oluşan doğrusal objektif icat edildi (Petzval objektifi, 1840). Daha 1843'te P. Rudolph, birbirine yapıştırılmış merceklerden oluşan anastigmat objektifi tasarladı; bunu 1890'da, yeni camlar (ağır crownlar ve hafif flintler) bulunduktan sonra gerçekleştirebildi. 1893'te H. D. Taylor birbirine yapışık olmayan üç mercekten oluşan yeni bir anastigmat objektif tipi yarattı. Nihayet d'Alembert ve Gauss'un çalışmaları sayesinde ışıldama gücü büyük, tüm objektif tipleri gerçekleştirildi.

Bir fotoğraf objektifinin ayırtedici özellikleri, odak uzaklığı, göreli açıklık ve alan açısıdır. Ayarlama, sonsuzda duran bir nesneye göre yapıldığında f odak uzaklığı, objektifin optik merkeziyle onun odağı (duyarlı yüzey bu odak üstündedir) arasındaki uzaklıktır. Göreli açıklık objektifin yararlı çapıyla odak uzaklığının oranıdır ve $\frac{1}{n}$ (ya da 1:n) simgesiyle ifade edilir. Yani odak uzaklığı 5 cm ve çapı 3,57 cm olan bir objektif $\frac{3,57}{5}$ oranında açıktır ve bu değer $\frac{1}{5:3,57}$, yani $\frac{1}{1,4}$ (ya da 1:1,4) biçiminde ifade edilir. Göreli açıklık diyaframla küçültülebilir. Böylece yararlı açıklık geometrik olarak, diyaframlanmış objektifin yararlı çapıyla onun odak uzaklığı arasındaki orana göre tanımlanır. Bir önceki örnek yeniden ele alındığında, diyafram, maksimum çapına göre, 3,57'den 2,5 cm'ye kapatılmışsa, diyaframın yararlı açıklığı $\frac{2,5}{5}=\frac{1}{2}$ (ya da 1:2) olur. Bir objektifin maksimum göreli açıklığı ve yararlı açıklıklarını yapımcı belirler; bu değerler, 1900'de Paris'te toplanan Uluslararası fotoğraf kongresi'nin benimsediği bir ölçeğe uygun olarak, diyafram bileziği üstünde belirtilmiştir. Bu ölçekte değerler 1'den başlar ve şöyle sıralanır: 1:1 - 1:1,4 - 1:2 - 1:2,8 - 1:4 - 1:5,6 - 1:8 - 1:11 - 1:16 - 1:22 vb. Açıklık bir diyafram kısılınca, aynı süre içinde objektiften geçen ışık miktarı yarıya iner.

Ayarlama sonsuza göre yapıldığında ve görüntü net olduğunda, bir objektifin üçüncü ayırtedici özelliği olan alan açısının tepesi objektifin optik merkezi, kenarları da bunu, duyarlı yüzeydeki köşegenin uçlarıyla birleştiren doğrulardır.

Yaygın olarak kullanılan ve çoğunlukla normal objektif diye adlandırılan objektiflerde odak uzaklığı, genellikle duyarlı yüzeyde oluşan görüntüdeki köşegenin uzunluğuna yakındır. Alan açıları 50° ile 60° arasındadır. Alanı daha geniş olan objektifler, geniş açılılar ya da "kısa odaklı objektifler"dir, çünkü odak uzaklıkları normal objektiflerin odak uzaklığından daha kısadır. Alan açısı daha dar olan objektifler (yani odak uzaklığı daha uzun olanlar) ya "uzun odaklı objektifler" ya da teleobjektiflerdir. Teleobjektifte, optik merkezle duyarlı yüzey arasındaki uzaklığı küçültmek amacıyla bir ıraksak mercek daha eklenmiştir. Böylece eşit odak uzaklığında uzun odaklı objektife göre teleobjektifte optik merkezle duyarlı yüzey arasındaki uzaklık, daha kısadır, ancak çerçevenin içi daha sıkışıktır.

Bugün fotoğrafçılara sunulan objektif türlerinin sayısı oldukça fazladır. En çok kullanılanıysa odak uzaklığı değişken olan objektif, yani zoomdur. Bu tür objektifte, bir grup devingen mercek vardır (odaksız sistem); bunlar yer değiştirdiğinde objektifin odak uzaklığı ve buna bağlı olarak da alan açısı değişir. 1873'te John Traill Taylor, görüntüyü genişletmek için bir merceğin yer değiştirmesinden yararlanabileceğini düşündü. Bu objektifte görüntünün netlik düzlemi eşit miktarda yer değiştiriyor ve duyarlı yüzeyin bulunduğu düzlemle çakışmıyordu. Ancak odak uzaklığı değiştirildiğinde ayarlamayı yeniden yapmak gerekiyordu. Günümüzde bu zorluğu ortadan kaldırmak için başka bir grup devingen mercek kullanılmakta ve böylece net görüntünün duyarkat düzlemi üstünde kalması sağlanmaktadır. Devingen merceklerin kullanıldığı bu teknik ya da yüzen mercekler, odak uzaklığı değişmeyen objektiflerde, ayar değiştirildiğinde de net görüntünün film düzlemi üstünde kalmasını sağlamak için kullanılmaktadır. Bu sayede, yakın mesafeden çekimlerde (özellikle 20-50 cm arasında) objektiflerin niteliği artırılabilmektedir. Fotomakrografide kullanılan objektiflerde ("makro objektifler") yüzen mercekler tekniğinden yararlanılır; böylece, gerek yakından çekilen, gerekse olağan fotoğraflarda iyi görüntüler elde edilebilir.

Fotoğrafçılar geri yansıtıcı objektifler de kullanırlar; bunlar bir tür teleobjektiftir ve Cassegrain'in teleskoplar için tasarladığı düzenekten esinlenilerek türetilmiş sistemlerde olduğu gibi aynalardan yararlanır. İçbükey ya da dışbükey aynalar üstünde yansıma oyunuyla ışık demetinin çerçeve içinde toplanması sağlanır; bu sistem, çok kısa objektiflerin yapılmasına olanak tanımıştır.

Objektifler, fotoğraf makinesinin ve sinema kamerasının sabit ya da sökülüp takılabilir bir parçasıdır. Gerektiğinde, çekimin yaratabileceği özel sorunları çözecek bir dizi değiştirilebilen objektif kullanılır.

Objektif merceklerine, ışık yansımalarını ve bunların yol açtığı parazit yansımaları önlemek için ince bir film katmanı kaplama işlemi uygulanır. Her film katmanı ışık tayfının bir bölümünü etkilediğinden, değişik kalınlıklarda, değişik malzemelerden çokkatlı film kaplamaları uygulanır (çokkatmanlı işlem).

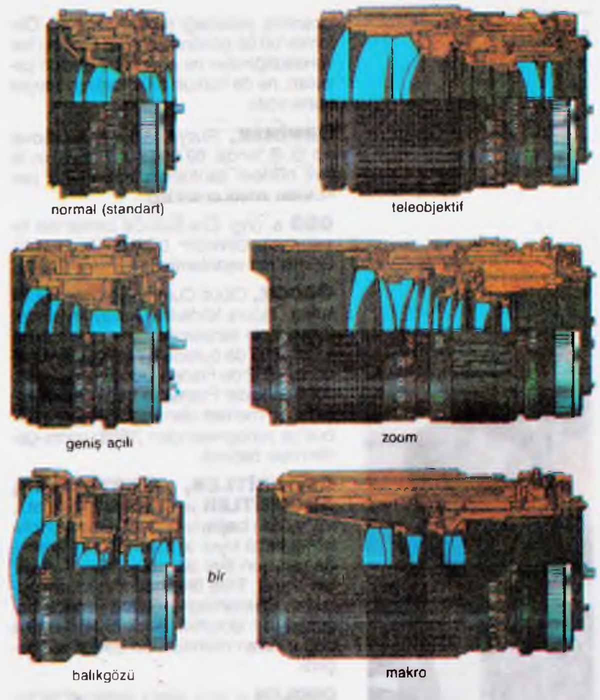
Objektif alanında görülen en son gelişmelerden biri de indis gradyanlı camlardır; bu camların kırılma indisi diğerleri gibi değişmez değildir ve bir merceğin merkezinden kenarlarına doğru derece derece değişmektedir. Bu nedenle de ışık doğru değil, eğri bir çizgiyi izlemekte ve bu yol optikçiler tarafından belirlenebilmektedir. Bu camlar iyon değiştokuşu yöntemiyle elde edilir (örn. sodyum izleri taşıyan bir cam, günlerce, eriyen bir lityum banyosunda tutulur ve böylece sodyum iyonlarının yerini lityum iyonları alır). İndis gradyanlı camdan yapılmış bir mercek, bir grup klasik merceğin yerini alabildiği için, bu tür camlar objektife yerleştirilen mercek sayısını azaltmaktadır (özellikle zoomlar).

—Opt. Optik bir aletle incelenecek cismin karşısına yerleştirilen ayna, mercek, ya da mercek topluluğuna genellikle "objektif" adı verilir. Objektifin sağladığı görüntü daha sonra aletin öbür ucuna yerleştirilen bir mercek sistemiyle (gözmerceği) incelenir ya da fotoğrafı çekilir.

Objektiflerin çok çeşitli tipleri vardır: eski gökbilim objektifleri, biri yakınsak (crown), öbürü ıraksak (flint) iki mercekten meydana gelirdi. Bu tip objektifler, görüş alanı dar olan aletlerde (dürbünler, telemetreler vb.) çok kullanılır. Açısal alanın çok geniş olması isteniyorsa (fotoğraf objektifleri) karmaşık düzenekler (bazen 10 mercekli) kullanmak gerekir; böylece, geniş bir açıyla görülen cismin çok iyi nitelikteki düzlemsel görüntüsü elde edilebilir.

Büyük boyutlu gökbilim objektiflerinde bir ayna bulunur; çapları çok büyük, ancak görüş alanı çok küçük olan objektifler için parabolik aynalar, görüş alanı çok büyük olan objektifler içinse küresel aynalar (Schmidt, Maksutov, vb. sistemleri) kullanılır.

Mikroskop objektifleri ise iyi bir çözme gücü elde etmek için çok büyük bir açıklık verilen ve özellikle renkser sapınçları, küresel sapıncı ve komayı düzeltmeyi sağlayan karmaşık düzeneklerdir.

Canon belgesine göre

fotoğraf makinesi objektifleri

OBJEKTİVİST sıf. ve a. (fr. *objectiviste*). NESNELCİ'nin eşanlamlısı.

OBJEKTİVİZM a. (fr. *objectivisme*). NESNELCİLİK'in eşanlamlısı.

OBLAST, *bölge* anlamına gelen rusça sözcük. Çarlık döneminde valilik karşılığı bir idari bölümü belirtiyor ve çoğunlukla imparatorluğa yeni katılan topraklarda kuruluyordu. SSCB döneminde bir yönetim birimi oldu. 1929'dan başlayarak uygulanan sistem sonucunda sovyet cumhuriyetlerinde toplam 120 oblast kuruldu. Özerk bölgelerdeki oblastlar kültürel açıdan özerkliğe sahipti. Oblast düzeni Rusya'da ve eski sovyet cumhuriyetlerinin bazılarında bugün de geçerlidir.

OBLATUS a. (*sunulan* anlamında latince sözc.). Hırist. **1.** Eğitilmesi ve din adamı olması için anababası tarafından bir manastıra verilen çocuk. **—2.** Bazı dinsel toplulukların üyeleri tarafından kullanılan ad. **—3.** Dinsel yemin etmeden bir manastıra giren kişi.

OBLESER (Friedrich), alman general (Pottenstein, Avusturya, 1923). Avcı uçak birliğinde görev aldı (1940), 120 zafer kazanmış bir teğmen olarak (1945), sanayiye girdi. Bundeswehr'de yüzbaşılığa getirildi (1956), bir av filosu yönetti, ardından Fontainebleau'da NATO kurmayında çalıştı. Değişken geometrili kanat takım uzmanı olarak, çokişlevli Tornado uçağının yapılmasında önemli bir rol oynadı, ardından Luftwaffe Ofisi'ni yönetti (1977) ve bu kuruluşun denetmenliğine (kurmay başkanlığı) getirildi (1978-1983).

OBLİGASYON a. (fr. *obligation*). İkt. TAHVİL'in eşanlamlısı.

Oblomov, İ. A. Gonçarov'un romanı (1859). Zengin, aylak ve kararsız bir toprak sahibinin bu portresi, rus edebiyatının beylik bir tipini ve rus kişiliğinin bir yarası olan uyuşukluğu simgeler. Yazar, sedirine

uzanmış, yapacağı şeyleri düşleyen Oblomov'un bir gününü betimler. Onu bu hareketsizliğinden ne enerjik bir dostun çabaları, ne de korkusuz bir kadının sevgisi kurtarabilir.

OBNİNSK, Rusya'da kent, Moskova'nın G.-B.'sında; 69 000 nüf. Rusya'nın ilk sivil nükleer santralının bulunduğu yer. Nükleer enerji enstitüsü.

OBO a. (ing. *Ore-Bulk-Oil carrier*'nin kısaltması). CEVHER* DÖKMEYÜK PETROL GEMİSİ'nin eşanlamlısı.

OBOCK, Cibuti Cumhuriyeti'nde küçük liman, Tacura körfezinin kuzey kıyısında, Cibuti ilinin karşısında.
—Tar. 1858'de burada bir yerleşme kuruldu ve 1862'de Fransa Obock'u işgal etti. 1896'ya kadar Fransa'ya bağlı *Obock kolonisi*'nin merkezi olan kent, Fransa'nın Cibuti'ye yerleşmesinden (1888) sonra gerilemeye başladı.

OBODRİTLER, OBOTRİTLER, ABODRİTLER ya da **BODRYCİ** (lat.), VII. yy.'dan başlayarak Aşağı Elbe ile Holstein'in baltık kıyısı ve Mecklenburg arasında yerleşen ilkel slav topluluğu. Kurdukları devlet, Elbe ötesinde fethedilen toprakları Charlemagne onlara verince bağımsız bir duruma geldi (804). 1160'a doğru Aslan Heinrich, bu devleti ele geçirdi.

OBOLOS a. (yun. sözc.). Antikçağ'da Yunanistan'da, drahminin altıda biri değerinde para ve ağırlık birimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mit. *Kharon'un obolos*'u, ölü ruhlarının Styks'i geçebilmek için ödemekle yükümlü oldukları para.
—ANSİKL. Ölçbil. ve Nümism. Yunan obolosunun değeri bir para standardından öbürüne değişiklik gösterir: attike gümüş obolosunun kabul edilen ağırlığı 0,71 g, aighina obolosununkiyse 1 g'dır; ayrıca obolosun üstkatları *(diobolon, triobolon)* ve altkatları *(hemiobolion)* vardır.

OBORİN (Lev Nikolayeviç), rus piyanocu (doğm. 1907). Moskova konservatuvarı'nda K. N. İgumnov'un öğrencisi oldu. 1935'te aynı okulda ders vermeye başladı. Özellikle Haçaturyan, Bach ve Chopin yorumlarıyla dikkat çekti. Ülkesi dışında da konserler vererek dünya çapında ün kazandı. 1927'de Varşova Chopin ödülü'nü, 1943'te de Devlet ödülü'nü kazandı.

Barry-İverson-Gamma

Alpollo Milton **Obote** (haziran 1981'de)

OBOTE (Alpollo Milton), ugandalı devlet adamı (Akokoro 1925). Nilli Lango grubu içinde doğdu, siyasal öğrenimini Kenya'daki sendikacılık döneminde yaptı. 1957'de protestan ve Buganda yanlısı bir parti olan Uganda National Congress'i (UNC) yeniden ele aldı ve bu partiyi 1959'da Buganda karşıtı Uganda People's Congress'e (UPC) dönüştürdü. 1962 seçimlerinde Democratic Party ile geçici bir bağlaşma kurarak Başbakanlığa geldi. 1966'da kralı ülkeden ayrılmak zorunda bırakarak Devlet başkanı oldu. Ocak 1971'de General İdi Amin Dada tarafından devrilerek Tanzaniya'ya sığındı. Mayıs 1980'de, İdi Amin'in devrilmesinden bir yıl sonra Uganda'ya döndü ve aralıkta Cumhurbaşkanlığına seçildi. Dışişleri ve Maliye bakanlıklarını da üstlendi. 27 haziran 1985'te bir askeri darbeyle devrildi. Önce Kenya'ya, oradan da Zambiya'ya sığındı.

OBOTO a. Tropikal Afrika ağacı. Odunu, esmer morumsu kırmızımtırak, reçine sızdıran kaba dokulu, yarı sert ya da sert, yarı ağır ya da ağırdır. Dış doğramacılıkta, iskelelerde, travers yapımında kullanılır. İnce marangozlukta maunun yerini tutar. (Bil. a. *Mammea africana;* clusiaceae familyası.)

OBOTRİTLER → OBODRİTLER.

OBOUSSİER (Robert), isviçreli besteci ve eleştirmen (Anvers 1900 - Zürich 1957). Paris'te *(le Ménestrel)*, Frankfurt'ta ve Berlin'de müzik eleştirileri yazdı. 1938'de Zürich'e yerleşti. 1942'de İsviçre Merkezi müzik arşivi'nin başına getirildi. Bir opera (*Amphitryon*, 1950) dışında, bir senfoni, iki konçerto, ses ve orkestra için yapıtlar (*Trilogia sacra*, 1929; *Antigone*, 1939), oda müziği parçaları, yirmi beş *Kısaltma* (1932), bir piyano *Fantezi*'si (1948) ve melodiler besteledi.

OBRA, Polonya'da ırmak Warta'nın (sol kıyıdan) kolu; 164 km. Kalisz yükseklikle-rinden doğar, orta bölümünün geçtiği bataklık çöküntüde, yer yer kanallar içinde akan kollara ayrılır: suyun büyük bölümü, Poznań'ın yukarısında, Mosiński kanalıyla Warta'ya, kalanının bir bölümü Oder'e (Zielona Góra'nın K.'inde), bir bölümüyse Aşağı Warta'ya (K.-G. doğrultusunda, göllerin sıralandığı bir çığırda akarak) ulaşır.

OBRADOVİĆ (Dositej), sırp yazar (Çakovo, Banat, 1739'a doğr. - Belgrad 1811). Keşiş olduktan sonra manastırdan kaçarak Balkanlar'ı ve Avrupa'yı dolaştı. Aydınlanma çağının milliyetçi düşüncelerinden etkilendi ve bunları Macaristan'daki Sırplar'ın edebiyatına soktu. Ahlakçı kitaplar (*Saveti zdravog razuma*, 1784; *Recueil de morale* [fr. çev.], 1793), düzyazı masallar (*Basne*, 1788) ve kendisini sırp düzyazısının yaratıcısı yapan anılar (*Jivot i Priklyuçeniya D. Obradoviça*, 1783) bıraktı. Ülkesinin özerklik kazanmasından sonra Sırbistan Milli eğitim bakanı oldu, okulların düzenlenmesi ve halkın eğitilmesi için çalıştı.

OBRECHT (Jacob), hollandalı besteci (Bergen op Zoom 1450 - Ferrara 1505). Utrecht'te capella yöneticiliği yaptı (1476 -1478). Buradaki öğrencileri arasında Erasmus'un da bulunduğu sanılır. Daha sonra aynı görevle Bergen op Zoom (1479 -1484) ve Cambrai'ye gitti. Kötü yönetimi yüzünden, Cambrai'deki işini bırakmak zorunda kaldı. Hareketli yaşamında değişmez uğrak yerinin, Brugge katedrali olduğu sanılır. 1486-1492 arasında bu katedralin capellasında çalıştı. Ferrara'da altı ay kalarak Ercole I'in davetine karşılık verdi. 1494'te Anvers'deki Notre-Dame'ın capella yöneticiliğine atandı. 1504'te Ferrara'ya ikinci bir yolculuk yaptı. Burada vebaya yakalandı ve öldü.

Verimli bir besteciydi. Daha çok dinsel yapıtlar besteledi: çoğunlukla 4 sesli, 30'a yakın şarkı (yarısı flamanca); bir o kadar 3-6 sesli motet (bunlar arasında 3 *Salve Regina* vardır); yarıdan çoğu 4 sesli 28 missa; 3-7 sesli bir *Missa "Sub tuum praesidium"*.

Üslup açısından kontrapunto kullanımı ve kurgu titizliğiyle Kuzey Avrupa geleneğine bağlanır. Besteleme tekniği, basitmiş gibi görünse de, yapıtlarında incelikli ve kesin sayısal kurgular vardır. Kimi missalarında ve motetlerindeki, -çağdaşlarının çok seyrek olarak başvurduğu- metinlerin üst üste bindirilmesi uygulamasından da söz etmek gerekir.

Underwood and Underwood-NY

Álvaro **Obregón**

OBREGÓN (Álvaro), meksikalı devlet adamı (Siquisiba, Sonora, 1880 - San Angelo, Mexico, 1928). V. Huerta'ya karşı savaşan Sonora birliklerinin başında, 1914'te Mexico'yu ele geçirdi. Carranza yanlısı olduğundan askeri gücünü onun hizmetine verdi ve üç savaşta (Celaya, León ve Trinidad, 1914) Villa'yı yendi. 1917'de Savunma bakanı ve 1917 Anayasası'nın en radikal maddelerinin esinleyicilerinden biriydi. Kısa bir süre sonra devlet hizmetinden ayrılarak Sonora'ya çekildi, burada büyük bir servet edindi, aralık 1920'de Cumhurbaşkanlığına seçildi. Villa'yı, Zapata yanlılarını ve öteki grupları birleştiren bir uzlaştırma siyaseti izledi, Morones'in İşçi partisi'ne de dayandı. Köylüleri kazanmak için bir tarım reformuna girişti ve ABD ile Bucareli antlaşmalarını imzalayarak (1923) amerikan isteklerini kabul etti. Bu antlaşmalar ve yerine geçecek kişi sorunu (Obregón yerine geçmek üzere Calles'i seçmişti), Adolfo de la Hureta'nın ayaklanmasına yol açtıysa da (aralık 1923) Obregón Huerta'yı yenmeyi başardı. Yeniden köşesine çekildi, bir kez daha seçilebilmek üzere 1927 Anayasası'nı değiştirtti. Gerçekten de bir kez daha seçildi (temmuz 1928), ancak birkaç gün sonra öldürüldü.

OBRENOVİĆ, Sırbistan'da 1815-1842 ve 1858-1903 arasında hüküm süren hanedan. Üvey kardeşi Milan Obrenović'in adını alan Miloš Teodorović tarafından kuruldu. Karayorgiyeviçler'in rakibiydi.

OBRETENOV (Nikola Tikov), bulgar çeteci (Rusçuk [Ruse] 1839 - Sofya 1889). Öğrenimini doğduğu kentte tamamladıktan sonra bir ara öğretmenlik yaptı (1864 -1866). Rusçuk İsyan komitesi'nin (1871) kurucu üyelerinden biri olarak Eski Zağra (Stara Zagora) ayaklanmasını yönetmekle görevlendirildi (1875). Ayaklanma Hacı Adil Paşa kuvvetlerince bastırılınca, Romanya'ya sığınarak Botev çetesine katıldı. Çetenin bozguna uğraması üzerine yakalanarak Diyarbakır'a sürüldü (1876). Ayastefanos* antlaşması'ndan (1878) sonra serbest bırakılan Obretenov, yine aynı yıl imzalanan Berlin* antlaşması uyarınca kurulan Bulgaristan prensliğine gitti ve orada büyük bir kahraman gibi karşılanıp çeşitli görevler aldı.

O'BRİEN (William Smith), irlandalı siyaset adamı (Dromoland, Chláir kontluğu, 1803 - Bangor, Caernarvon, 1864). 1843'ten başlayarak O'Connel'ın Birlik'in ortadan kaldırılması için yürüttüğü mücadeleye katıldı. Sonra Genç İrlanda hareketinin kuruluşunda yer aldı ve 1848'de bir ayaklanma düzenlemeye çalıştı. Yakalandı ve idama mahkûm edildi. Cezası hafifletilerek Tasmanya'ya sürüldü ve 1856'da affedildi.

O'BRİEN (Fitz-James), irlandalı yazar (Luimneach yönetim bölümü 1828 - Cumberland, Maryland, 1862). Bir avukatın oğluydu, New York'a göç etti (1852), burada bohem yaşamıyla gazeteciliği ve oyun yazarlığını birlikte sürdürdü, E. A. Poe'yu izledi, sahtebilinç üzerine derin ruhbilimsel incelemelerle modern bilimkurgunun öncüsü oldu. 1859'da süreli yayınlarda yayımlanan en iyi bilimkurgu yapıtları arasında *The Diamond Lens, What was it?, The Wondersmith* sayılabilir. Gönüllü olarak orduya yazıldı, iç savaş sırasında aldığı yaralar sonucu öldü.

O'BRİEN (Brain O'NUALLAİN, **Flann** — denir), irlandalı yazar (Strabane, Tyrone yönetim bölümü, 1911 - Dublin 1966). 26 yıl boyunca **Myles Na gCopaleen** takma adıyla *Irish Times*'ta yazılar yayımladı, denemeler, oyunlar yazdı, özellikle folklorun, kahramanlık destanlarının ve şiirin iç içe yer aldığı ve mizahın ağır bastığı romanlarıyla (*At Swin-Two-Birds*, 1939) tanındı.

O'BRİEN (Edna), irlandalı kadın yazar (Tuamgraney, Chláir yönetim bölümü, 1932). İrlanda kırsal kesiminin yumuşak ve duygulu tablosunu çizdi, dozu gittikçe artan karamsar bir havayla kadınların yeni eğilimleriyle de ilgilendi (*The Country Girls*, 1960; *August is a Wicked Month*, 1965; *Night*, 1972; *Mother İreland*, 1976; *A Christmas Treat*, 1982; *The High Road*, 1988; *Scandalous Woman and Other Stories*, 1990; vd). Özyaşamöyküsel bir roman (*A Pagan Place*, 1970), ayrıca öyküler, televizyon oyunları (*The Hard Way*, 1980), film senaryoları ve çocuk kitapları yazdı.

O'BRİEN (Parry), amerikalı atlet (Santa Monica, Kaliforniya, 1932). Güllede yeni bir atma tekniği geliştirdi, 1952 ve 1956'da olimpiyat şampiyonu, 1960'ta ikinci ve 1964'te de olimpiyat dördüncüsü oldu. Dünya rekorunu 1953'te 18 m'ye, 1959'daysa 19,30 m'ye çıkardı.

OBRİGHEİM, Almanya'da yer, Baden-

Württemberg eyaletinde, Neckar ırmağı kıyısında. Nükleer santral.

OBRİUM a. Bütün dünyaya yayılmış tekeböceği cinsi. (*Obrium cantharinum* söğüt ve kavakta, *O. brunneum* köknar ve çamda bulunur. Tekeböceğiller familyası.)

OBROK a. (rusça sözc.). Tar. Rus köylülerinin senyörlere ya da devlete ödedikleri ödenti.
—ANSİKL. Devlet köylüleri, ekip biçtikleri toprakların kullanımı karşılığında devlete vergiden başka bir de ödenti ya da obrok ödüyorlardı. Senyörlük malikânelerinde yaşayan serflerse enfendilerine angarya *(barşçina)* ya da parasal bir ödenti *(obrok)* ödemekle yükümlüydüler ve bu borçlarını kendi tarım ürünlerini satarak ya da tarım dışı bazı mesleklerde (ticaret, zanaat ve sanayi) çalışarak ödüyorlardı. Obrok sistemi, kara toprağı olmayan bölgelerde (Kuzey eyaletleri) egemendi. Bununla birlikte, XIX. yy.'da ödentilerle angaryaları birleştiren, ayrıca angaryanın da borçlular için ceza olarak korunmasını sağlayan bir sistem yaygınlaştı. Serfliğin kaldırılması (1861), obroku ortadan kaldıramadı. "Geçici olarak bağımlı" köylülerin hâlâ ödedikleri obrok, ancak 1881'de, toprağın köylüler tarafından satın alınması zorunlu duruma geldiği zaman ortadan kalktı.

OBRONYA a. İki sıra yapraklı, başak biçiminde toplu küçük çiçekli epifit orkide. (Asya'da ve tropikal Okyanusya'da yüz kadar türü bilinir. Bil. a. *oberonia*.)

O'BRUADAİR (Daíbhí), irlandalı şair (Corcaigh yönetim bölümü 1625-1698). Bağımlı bir barddı, Cromwell istilasının yol açtığı kasırgaya kapıldı, ingilizleşmiş İrlandalılar'ı alaya alan çok sayıda "sokak şiiri" yazdı.

OBRUÇEV (Sergey Vladimiroviç), rus yerbilimci ve kâşif (İrkutsk 1891 - Sen-Petersburg 1965). Kuzey-doğu Asya'ya (1917), Spitzberg'e (1925), Novaya Zemlya'ya (1926) gitti; Kolima ve İndigirka'nın bölgelerine (1929-30) yaptığı yolculuklarda Çerski dağlarını, Oymyakon yakınında da bir soğuk kutbu keşfetti.

OBRUK sıf. İçbükey.
◆ a. Jeomorfol. **1.** Kireçli bölgede oluşan doğal kuyu. (Bk. *ansikl.* böl.) —**2.** Ağzı açık çok derin oyuk. (En büyük obruklar kireçli bölgelerde bulunur ve bir yeraltı boşluğunda tavanın çökmesiyle oluşur. Düzey farkı çok büyük olabilir: bu konuda rekorlar Yüksek Alpler'in karstlarındadır.)
—ANSİKL. Obruklar çözünmeyle ya da karstik boşluklarda tavanın çökmesiyle oluşur. Birinciler dar ve kıvrımlıdır ve genellikle çatlaklara göre biçimlenir. İkinci türden olanların biçimi silindire daha yakındır ve bunlar çok büyük boyutlara ulaşabilir.

OBRUK, Konya'nın Karatay ilçesine bağlı bucak; 7 840 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Obruk*, 791 nüf. (1990).

OBRUK platosu, İç Anadolu'da G.'de Konya-Ereğli ovası, K.'de Tuz gölü havzası arasında yer alan, ortalama 1 100-1 200 m yükseklikte geniş plato. D.'da genç volkanik kütlelerle çevrilidir. G.-B. kesiminde billurlu şistlerden oluşan eski temelin yer yer bazı kabartılar (Hodulbaba dağı 1 746 m) biçiminde meydana çıktığı plato yüzeyi, geniş alanlarda pliyosen gölsel kireçtaşları ile kaplıdır. Plato yüzeyinde bu nedenle karst şekilleri, özellikle belli sıralar halinde dizilmiş obruklar çok yaygındır. Yeraltı suları büyük olasılıkla Tuz gölü havzasına doğru boşalır. Plato bitki örtüsü bakımından tipik ve tehna bir bozkır görünümündedir. (→ Kayn.)

OBRUKALTI sıf. Zool. Alt yüzü içbükey olan omurgalı için kullanılır (örneğin çiftparmaklıların ve tekparmaklıların boyun omurları).

OBRUKALTLILAR a. Obrukaltı omurlu ikiyaşayışlı kurbağalar alttakımı. (Örneğin peteklikurbağagiller ve tekerdillikurbağagiller gibi familyaları içerir. Bil. a. *Opisthocoela*.)

OBRUKÖNLÜ sıf. Zool. Önyüzü içbükey bir omur için kullanılır. (Günümüzde yaşayan sürüngenlerin çoğu ve bazı amfibyumların obrukönlü omurları vardır.)

OBRUKÖNLÜLER a. Obrukönlü ikiyaşayışlı kurbağalar alttakımı. (Karakurbağasıgiller, kısabaşlıkurbağagiller ve ağaçkurbağasıgiller familyalarını kapsar. Bil. a. *Procoela*.)

OBSEKANT sıf. (fr. *obséquent*'dan; lat. *obsequens, -entis,* isteğe göre eğilen', den). Jeomorfol. W. M. Davis'in terminolojisinde, katmanların eğim yukarısına doğru akan (monoklinal bir yapıda) bir akarsu için kullanılır.

OBSERVATUAR a. (fr. *observatoire*). Gözlemevi; rasathane.

Observer *(The)*, ilk ingiliz pazar gazetesi. "İlerici tory" eğiliminin temsilcisi olarak 1791'de Londra'da kuruldu. Bağımsız tutumu ve özellikle J. L. Garvin'in (1908 -1942) yönetiminde, haberlerinin güvenirliğiyle liberal aydınların gazetesi durumuna geldi.

OBSESYON a. (fr. *obsession*). Psik. SAPLANTI'nın eşanlamlısı.

OBSİDİYEN a. (fr. *obsidienne*). Miner. Şişe camı görünümünde, koyu renkli ve çok kesici magma camı.

OBSTFELDER (Sigbjørn), norveçli yazar (Stavanger 1866 - Kopenhag 1900). ABD'de başarısızlıkla sonuçlanan bir teknisyenlik denemesinden sonra 1891'de Norveç'e dönünce, başıboş bir yaşam sürdü ve vereme yakalandı. *Digte* (1893), *To Novelletter* (1896) adlı yapıtları, *Korset* (1896) ve *En praests dagbag* (1900) adlı romanıyla *Derøde draaber* (1897) adlı oyunu aşırı bir duyarlılığın ürünüdür ve ölümünden sonra şaire ün kazandırmıştır. Bu yapıtlar, yüzyıl sonunun en özgün yazarlarından Obstfelder'in, ruhsal inceliklere özlü yaklaşımı, biçime, renge ve sese olan merakıyla avrupa simgeciliğinde seçkin bir yeri olduğunu gösterir.

OBSTRÜKSİYON a. (fr. *obstruction*'dan). ENGELLEME'nin eşanlamlısı.
—Spor. Futbolda savunma yapan oyuncunun topla rakip oyuncu arasına girerek vücuduyla rakibini kasıtlı olarak engellemesi.

OBŞÇİ sırtları, Rusya'da, killi-kumlu tepelerin yer aldığı bölge, K.'de yaklaşık 500 km boyunca, Hazar denizi'ni sınırlar. 100 - 200 m arasındaki genel yükselti, yalnızca, Urallar'a doğru artarak 400 m'ye ulaşır.

OBŞÇİNA, köylü komünü anlamına gelen rusça sözcük. (→ MİR.)

OBŞTİ (Dimitir Nikoliç), bulgar çeteci (Dyakovo, Makedonya, 1835 - Sofya 1873). Çetesiyle Girit ayaklanmasına katıldı (1866). Ayaklanma bastırıldıktan (1868) sonra Makedonya'ya döndü. Karadağ, Sırbistan ve ve Bulgaristan dağlarında çetecilik yaptı. Bulgar isyan komitesi başkanı V. Levski'nin yardımcısı olarak Bulgaristan'a gönderildi (1871). Bir türk köyü olan Arabakonak'a düzenlediği baskın sırasında türk güvenlik kuvvetlerince pusuya düşürülerek yakalandı (1872). Sofya'da yargılandı; ölüm cezasına çarptırılarak idam edildi.

OBTÜRATÖR a. (fr. *obturateur*). Dişç. Doğuştan bir kusur ya da bir ameliyat sonucu oluşan bir madde kaybının yerine damağa takılan protez aygıtı. (Sıvıların üstçene sinüsüne kaçmasını önler, normal seslenmeyi sağlar.)
—Foto. Bir fototip elde etmek için duyarlı bir yüzeydeki ışıklama süresini düzenlemeye yarayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidr. pnöm. TIKAYICI'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Foto. *Odak obtüratörü* ya da *perdeli obtüratör,* fotoğraf odasına ve duyarlı yüzeye olabildiğince yakın monte edilir; saydamsız siyah kumaştan yapılmış iki perdeden ya da ince metal parçalardan oluşur; bunların arasında bulunan açıklık ayarlanabilir ve çekim sırasında, duyarkatın önünde değişmeyen bir hızla yer değiştirir. Bu hız, obtüratörün tipine göre ya uygun bir mekanizmayla ya da elektronik ayar sistemine bağlı bir mekanizmayla düzenlenir. Örtme hızları açıklığın genişliğine bağımlıdır ve birçok saniyeyle 1/4 000 sn arasında ölçeklendirilir. *Merkezi obtüratör* ya da *objektif obtüratörü* genellikle bir objektifin mercekleri arasına yerleştirilir ve ince metal parçalardan oluşur; bu devingen parçalar, bir halka içinde grup halinde düzenlenerek ışığın geçmesini önlerler; aynı zamanda, bir eksen çevresinde dönebilecek biçimde yerleştirildiklerinden, gereğinde duyarkatın ışıklanması için gerekli süre kadar açılıp kapanmayı sağlarlar. Sözkonusu ışıklanma süresi, obtüratörün modeline göre ya bir saat mekanizması ya da elektronik bir devreyle ayarlanır ve birçok saniyeyle 1/1 000 sn arasında çalışabilir.

OBUA a. (fr. *hautbois;* "yüksek" anlamındaki *haut* ve "ağaç, tahta" anlamındaki *bois*'dan). **1.** Hafifçe konik olan borusu, dar bir kalakla sona eren, çift dilli üflemeli çalgı. (Bk. *ansikl.* böl.) —**2.** OBUACI'nın eşanlamlısı. —**3.** *Aşk obuası*, kalağı armut biçiminde olan ve bir üçlü daha pes ses veren obua çeşidi. (XVIII. yy.'ın ilk yarısında çok yaygındı [Bach, Telemann]).
—ANSİKL. Atalarından biri de aulos olan obua, çok eski ve yaygın bir çalgıdır. Obua benzeri çalgılara dünyanın her yerinde rastlanır (Doğu, Afrika, Batı). Ama çalma teknikleri farklıdır. Doğu ve islam ülkelerinde çalgının dili dudaklarla sıkıştırılmaz, ama icracının üflemesiyle titreşir; icracının ağız boşluğunda yedeklediği hava sayesinde, soluk alma sırasında çalgının sesinde bir kesinti olmaz. (→ GAYTA ve ZURNA.)
Avrupa'da ancak XVII. yy.'ın sonunda kullanılmaya başlayan obua sözcüğü, üzerinde delikler bulunan tek bir parçadan (kimi zaman da kıvrılmış bir ağaç kabuğundan) oluşan, çift dilli her tür köy çalgısının ya da şalemilerin yerini alan bir çalgı ailesini belirtiyordu. J. Hotteterre ve M. Philidor'un buluşu olan orkestra obuasının başlangıçta üç anahtarı vardı. XVIII. ve XIX. yy.'larda yetkinleşen modern obuanın, üzerinde altı delik bulunan üç parçası vardır: *kalak*, alt *gövde* ve -dilin doğrudan doğruya gömülü olduğu- üst *gövde*. On anahtarı olan modern obuanın ses alanı, iki sekizli ve bir dörtlüyü kapsar. Çok esnek ve yumuşak olan mekanizması, çalgıya eklemleme konusunda büyük olanaklar sağlar. Obuayla ayrık olarak çalınan ya da yinelenen notalar, çok belirgindir; hızlı triller, gamlar ve arpejler yapılabilir. Çalgıdan ses çıkarmak için hafifçe üflemek yeterlidir; bir ses epeyce uzatılabilir. Bu özellikleri uzun, nüanslı cümlelerin çalınmasına uygundur.

OBUACI a. Obua çalan müzikçi. (Eşanl. OBUA.)

OBUASİ, Gana'da kent, Kumasi'nin G.'inde; 22 800 nüf. Altın madeni.

OBUHOV (Nikolay), rus besteci (Moskova 1892 - Paris 1954). Petersburg'da Çerepnin'in öğrencisi oldu. 1918'de Paris'e giderek M. Ravel ve M. Orban'dan ders aldı. Rus mistisizminden etkilendi. Gamdaki 12 yarım-tonun eşitliği ve eksensizlik temeline dayalı bir kuram geliştirdi; yazdığı armoni kitabında bu kuramı açıkladı (1947). Ayrıca basitleştirilmiş bir notalama sistemi ve "Martenot dalgaları" adlı çalgıya benzer bir çalgı buldu: *sesli haç* ya da *eterofon*. Rus devrimi'nden esinlenen Obuhov'un ilk yapıtı, solocular, koro ve orkestra için *Yaşamın kitabı* adlı oratoryosudur (1917-1924). Ayrıca ayin şiirleri bes-

Larousse

obsidiyen
(Aşağı Kaliforniya'da [Meksika] çıkarılır)

Lauros-Giraudon L. L.

solda
Johannes Maria Anciuti tarafından yapılmış, iki gümüş anahtarı olan fildişi obua
Konservatuvar çalgı müzesi, Paris
sağda
modern obua

teledi, eterofon parçaları yazdı.

OBUR sıf. ve a. Sürekli ve çok yiyen, doymak bilmeyen kimse için kullanılır: *Çok obur bir insandır. Oburun biridir.*

◆ sıf. Bir kimsenin doymak bilmeyen bir istek gösteren davranışı için kullanılır: *Bir şeye obur gözlerle bakmak.*

OBUR a. Kuzey kutbu çevresindeki kozalaklı ormanlarda yaşayan etçil memeli hayvan. (Bil. a. *Gulo gulo;* sansargiller familyası.)

—ANSİKL. Kahverengi postlu obur, ağır ve iri gövdeli, ayak tabanlarına basarak yürüyen bir hayvandır. Daha çok yerde dolaşır, ama gerekirse ağaca da çıkar. Boyu bir metreyi aşmamakla birlikte, çok güçlü olduğundan geyiklere, rengeyiklerine ve avrupa muslarına da saldırır. Açık renk şeritli koyu kestanerenkli, parlak ve sık postu oldukça ağırdır. Çok dayanıklı olan kürkü, spor kürkü ve halı yapımında kullanılır.

obur

oburun kafatası

OBURCA be. Bir obur gibi, doymak bilmezcesine.

OBURLAŞMAK gçz. f. Yemeğe gereğinden çok düşkünlük göstermek.

OBURLUK a. **1.** Boğazına düşkün, obur olan bir kimsenin niteliği. **—2.** Obur bir kimseye özgü davranış.

—Tıp. Açlık duygusu olmadan çok fazla miktarda besin alma biçiminde ortaya çıkan, organik ya da sinirsel kökenli beslenme davranışı bozukluğu.

—ANSİKL. Çoğu zaman kriz halinde beliren oburluk, çocukluğun birinci evresinde anneyle olan ilişkilerdeki bozukluklara ve cinsel bir vücudu benimseme zorluklarına bağlı olarak özerotizm karakterinde gerilek bir davranış gibi görünmektedir. Bu davranış kimilerince uyuşturucu düşkünlüğüyle aynı doğada sayılır.

OBÜS a. (fr. *obus*'ten). **1.** Doğrudan atış, havan atışı ve düşey atış yapabilen oldukça kısa namlulu (namlu uzunluğu 10 ile 25 kalibre arasında değişir) top. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** TOP* MERMİSİ'nin eşanlamlısı.

—Balıkç. Balina avcılarının zıpkını fırlatmak için kullandıkları top.

—ANSİKL. Obüs atışları için özel olarak yapılmış topların kullanımı, Almanya'da XV. yy.'a kadar uzanır. XVIII. yy.'da fransız topçusu tarafından Vallière ve Gribeauval sistemlerinde kesin olarak benimsenen 6 ile 8 parmaklık obüsleri, XIX. yy.'da 220 ve 270 mm'lik obüsler izledi. Yavaş yavaş obüs, havantopu ile top arasında, namlu uzunluğu 10 ile 25 kalibre arasında değişen ateşli bir silah olarak ortaya çıktı. Günümüzde, görerek yapılan doğrudan atış, yalnız uçaksavar ya da tanksavar topçuları için geçerlidir. Savaş alanında gitgide daha uzağa müdahale etmek zorunda kalan klasik topçu sınıfı, her açıda atış yapabilen "obüsler" ile donatılmıştır. Top ve obüs sözcükleri terminolojide birbirine karışmaktadır.

Her şeyden önce bir mevzi savaşı olan Birinci Dünya savaşı, bir dizi obüsün gelişmesine tanık oldu: örneğin, çapları 155 mm (Schneider 1915-1917) ile 400 mm (Schneider, demiryolu üstünde) arasında değişen kuşatma, siper, sahra obüsleri. İkinci Dünya savaşı, sahra obüslerinin çaplarının büyümesiyle (105 ve 155 mm, sonra 203 ve 240 mm) ve tekerlekli (fransız yapısı 105 Mle 36, amerikan yapısı 105 HM2 ya da kundağı motorlu (amerikan yapısı 105 HM7, alman yapısı 105 "Wespe") obüslerin yaygınlaşmasıyla dikkati çekti. Günümüzde, 155 mm'lik ya da 152 mm'lik obüs, sahra topçusunun temel malzemesidir; amerikan yapısı kundağı motorlu M 109 obüsü (atış erimi: 16 km) bunlar içinde en belirgin olanıdır, bunu henüz donatım aşamasında olan 175, 203 ve 240 mm'lik obüsler izler. Tekerlekli obüslere örnek olarak, 18 km erimli 155 mm'lik BF 1950 ile ardılı 155 mm'lik TRF 1 (atış erimi: 24 km) gösterilir. Avustralya-Kanada yapımı 155 mm'lik en yeni obüsün erimi ise 32 km'dir.

alman-ingiliz-italyan ortak yapımı 155 mm'lik çekicili FH 70 obüsü

Rheinmetall

OBWALDEN, İsviçre'de yarı kanton, Luzern gölünün G.-B.'sında, Nidwalden ile birlikte Unterwalden* kantonunu oluşturur; 492 km²; 29 313 nüf. (1990). Merkezi *Sarnen.*

OBZOR, Bulgaristan'da (Burgaz yönetim bölümü) sayfiye merkezi, Karadeniz kıyısında, Balkan dağlarının son kollarının eteğinde; 2 000 nüf. Burası Antikçağ'daki Heliopolis'tir. Gençler (10-15 yaş) için uluslararası komünizm eğitim kampı (öncüler kampı).

OC DİLİ a. (Eski occitan dilinde *oc,* evet; latince *hoc*'tan). Güney Fransa'da konuşulan roman dili lehçeleri. (Bugün occitan dili denir.)

OCAGNE (Maurice D'), fransız matematikçi (Paris 1862 - Le Havre 1938). Mühendisti. Politeknik okul'da profesör olarak çalıştı (1912), Bilimler akademisi'ne seçildi (1922), donanmada, daha sonra da Harita ve plan dairesi'nde önemli görevler üstlendi. *Traité de nomographie* (Nomografi incelemesi) [1899] adlı yapıtında denklemlerin çözümlerini, "nomogram" adını verdiği grafik gösterimlerle bularak yeni bir bilim dalının temellerini attı.

OCAK a. **1.** Ateş yakılan yer. **—2.** Eski evlerde odalarda ve mutfaklarda duvar içine tuğla ya da taştan yapılan ve dumanı çekmeye yarayan bir bacası olan yer. **—3.** Isı elde etmek amacıyla yapılan aygıtlara verilen genel ad (çalışma biçimini gösteren bir adla da kullanılır): *Gaz ocağı. Elektrik ocağı. Ocağa yemek koymak.* **—4.** Taş, maden vb. çıkarılan yer: *Maden ocağı. Taş ocağı. Kireç ocağı.* **—5.** Bir etkinliğin yoğun olarak gerçekleştirildiği yer: *Bilim ocağı.* **—6.** Belirli bir amaçla toplanılan yer: *Türk ocakları.* **—7.** Kimi deyimlerde, ev, aile, soy: *Ocağı dağıldı.* **—8.** Bir aile yapısı gibi algılanan kuruluş: *Yeniçeri ocağı.* **—9.** Bir kurum, kuruluş ya da kahvehanelerde çay, kahve vb. pişirilen bölme: *Çay ocağı.* **—10.** *Ocak kaşı,* ocağın üzerine tencere oturtmak için yapılan yer. ‖ *Ocağı batmak,* büyük bir yıkıma uğramak, mahvolmak. ‖ *Ocağı kör kalmak,* soyunu sürdürecek çocuğu bulunmamak, soyu tükenmek. ‖ *Ocağı tütmek,* soyu sürmek, çoluk çocuğu olmak: *Evlen, ocağın tütsün.* ‖ *(Birinin) ocağına düşmek,* bir kimseye sığınarak ondan yardım dilenmek: *Ocağına düştüm, ötesini sen bilirsin.* ‖ *(Birinin) ocağına incir dikmek, ocağına darı ekmek,* bir kimsenin evini barkını yıkıp yok etmek, onu bir daha kurulmaz, şenlenemez duruma sokmak. ‖ *(Birinin) ocağını söndürmek,* ailesinin yok olmasına, evinin barkının yıkılıp dağılmasına yol açmak: *Hiç unutur muyum, ocağımı söndürdü onlar.*

—*Esk. Ocağ-ı mihman-nevaz,* misafir ağırlayan ocak, hanedan.

—Denizc. Buharlı gemilerin kazanlarının içinde ve altlarında ateş yakmaya ayrılmış bölüm. ‖ *Ocak bastırmak,* kazan ocaklarındaki ateşi öne doğru çekerek, en az yanar duruma getirmek. ‖ *Ocak çekmek,* kazan ocağındaki ateşi söndürmek.

—Folk. Bazı hastalıkları iyileştirme gücü olduğuna inanılan aile; bu hastalıkların iyileştirildiği yer. (Bu ailelerin bir ya da birkaç hastalığı iyileştirme yeteneğine sahip olduğuna inanılır; ilgilendikleri hastalığa göre ad alırlar: sarılık ocağı, sıtma ocağı, al ocağı gibi.) [→ OCAKLI.]

—Isıbil. Sanayide ya da evlerde kullanılan ısıtma aygıtlarında, içinde yanma olayının gerçekleştiği bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıt. havld. *Ocak çengeli,* ATEŞ ÇENGELİ*'nin eşanlamlısı.

—Isıt havld. ve Isıbil. *Otomatik ocak,* kömür yüklemeye ve yakmaya yarayan mekanik ocak.

Türk silahlı kuvvetleri'nde kullanılan 203 mm'lik M 55 kundağı motorlu obüs

özellikleri

silahlar: 203 mm'lik obüs; 12,7 mm'lik makineli tüfek;
hız: 30 mil/sa; maksimum erim: 16 660 m;
atış hızı: 1,5 atım/dk; yol ağırlığı: 44.5 t

TC Genelkurmay genel sekreterliği

—İnş. *Ocak perdesi,* OCAK SİPERİ*'nin eşanlamlısı.
—Kur. tar. Yeniçeri teşkilatı hakkında kullanılan bir deyim. (Yeniçeriler kendilerini bektaşiliğe bağlı saydıkları için bu deyim ortaya çıkmıştır. Kurum anlamına gelen bu deyim, Lağımcılar ocağı, Cebeci ocağı vb. başka hizmet birimlerini de kapsıyordu.) || *Ocak ağası,* "yeniçeri ağası" yerine kullanılan bir deyim. (→ YENİÇERİ* AĞASI.) || *Ocak bölükbaşıları,* Yeniçeri ocağı'nı oluşturan bölüklerin başında bulunan, bölüğün eğitim ve disiplininden sorumlu olan subay. || *Ocak erkânı* ya da *ocak ağaları,* başta ocak ya da yeniçeri ağası olmak üzere, sırasıyla sekbanbaşı, yeniçeri kâtibi, yeniçeri kethüdası, İstanbul ağası, Anadolu ve Rumeli ağaları gibi ocağın ileri gelenlerine verilen ad. || *Ocak hasekisi,* Yeniçeri ocağı'nın ayrıldığı ortalardan birinden sorumlu subayın adı. (Bütün ocak ağaları gibi, ocak hasekisi de yeniçeri ağasının oluruyla atanırdı.) || *Ocak ihtiyarları,* Yeniçeri ocağı'nın önde gelen kişileri hakkında kullanılan bir deyim. (Önemli kararların alınmasını gerektiren toplantılara bunlar da katılırlardı.) || *Ocak imamı,* Yeniçeri ocağı'nın din işlerinden sorumlu görevlisi. (Yeniçeriler arasından okuyup yazma bilenler ve gerekli eğitimi görmüş kimselerden seçilirdi.) || *Ocak kâtibi,* ocak erkânından, ocağın yazı işlerini yöneten kişi. || *Ocak kapı kethüdası,* Yeniçeri ocağı subaylarından, birinin unvanı. (Görevi ocağın Babıâli ve resmi yerlerle olan işlerini takip etmekti.) || *Ocak muhzırı ağa,* Yeniçeri ocağı'nın yüksek rütbeli subaylarından birinin unvanı. (Görevi, istenen kişileri bulup ocağa getirtmekti.) || *Ocak talimhanesi,* yeniçerilerin eğitimlerini yaptıkları alan. (Tarihsel kayıtlara göre ilk kez, Okmeydanı'nda, Bayezit II tarafından yaptırılan talimhane, Kanuni Sultan Süleyman zamanında genişletilmiştir. Padişah yılda bir kez buraya gelerek, ok ya da tüfek atışlarında başarılı olan yeniçerileri ödüllendirirdi. Selim III'ün Nizamıcedit'i kurmasından sonra da yeniçerilerin talimlerine önem verilmiş, ancak nizamıcedit ortadan kalktıktan sonra talimler de ihmal edilmiş, Mahmut II döneminde ocak talimhanesi bütünüyle lağvedilmiştir.) || *Ocak tatarları,* yeni padişahın tahta çıkışı vb. önemli olaylar sırasında, saraydan verilen fermanları imparatorluğun çeşitli yerlerine götüren ulaklara verilen ad. (Bugünkü iletişim araçlarının bulunmasından önce ya da yaygınlaşmadığı dönemlerde bu görev daha çok hızlı at süren tatarlar tarafından yerine getirilirdi. Bunlar kısa ceket ve uzun kalpak giyerlerdi.)
—Mad. oc. → MADEN* OCAĞI. || *Ocak amiri,* bir ya da birkaç ocağın işletmesinden ve teknik yönetiminden sorumlu olan maden mühendisi. || *Ocak lokomotifi,* çıkarılan cevher ya da kömürü yerüstüne taşımak için kullanılan arabaları çeken lokomotif.
—Metalürj. *Yer ocağı,* eskiden dökme demirin kömürle yeniden eritildiği arıtma fırını. (Bu aygıtın çalışma düzeni, yükseltgeyici işleme dayanır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Nalbantl. Alaturka nal yapımında çubukları kızdırmakta kullanılan, taş, tuğla ya da betondan, gezgin ya da sabit düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Seram. Kütahya seramikçiliğinde seramik fırınlarına verilen ad.
—Tarım. Ekim amacıyla içine bir ya da birçok tohum atmak için toprakta açılan çukur. || Bostanda, bahçede vb. her sebze için ayrılmış bölüm. || *Ocak usulü ekim,* ocaklar açarak yapılan ekim. (Tropikal ülkelerde yaygın olan bir ekim yöntemidir. Avrupa'da ve Türkiye'de bu yöntem bazı ürünler için sebze bahçelerinde kullanılır.)
—ANSİKL. Eskiden yurt denilen çadırlarda yaşayan Türkler, çadırın ortasında açılan bir çukur içinde yakılan ateşle ocak gereksinimini karşılıyorlardı. Bu ateşin dumanı çadırın tepesindeki çangarak*'tan çıkardı. Yerleşik düzene geçildikten sonra tandır*lar ve evin duvarına gömülmüş bacalı ocaklar yapıldı; bunlar hem ısınmada hem de yemek pişirmede kullanılıyordu. Bu ocaklar özellikle osmanlı mimarlığında, saraylarda, konaklarda, büyük evlerde mimari bir değer kazandı; kullanılmadıklarında da odaya güzellik katabilen, çevresiyle birlikte tasarlanmış, gösterişli ocaklar yapıldı. Osmanlılar'ın Bursa dönemine değin basık bir koni biçiminde olan davlumbazlar (Bursa Yeşil cami hünkâr mahfili), klasik dönemde tavana dek uzanan ince, uzun bir koni biçimini aldı; ateşlik büyüdü. Ocakların çevresi, davlumbaz ve yaşmak bölümleri alçı kabartmalar, XVII. yy. ortalarından sonra da çini kaplamalarla süslendi. Altın yaldızlı, tunç kaplamalı örnekler de vardır (Topkapı sarayı Murat III köşkü). XVIII. yy.'dan sonra öteki mimari öğelerde olduğu gibi ocaklarda da barok ve rokoko üslubu egemen oldu. Son dönem osmanlı ocaklarıysa Avrupa şöminelerine benzedi; daha çok mermerden yapılan ocaklarda davlumbaz çıkıntısının yerini ocak ağzının üstünde, iki yandaki desteklere oturan raflar aldı. Topkapı sarayı'nın çeşitli bölümlerinde bu üslupları yansıtan örnekler bulunmaktadır.

Ocaklar genellikle döşemeden 10 cm kadar yükseklikte bir set ile bunun üzerinde dumanı kavrayıp bacaya ulaştıran yarım koni ya da silindir biçiminde bir davlumbaz ve yaşmaktan oluşuyordu. Bacalarda demir çubuk ya da zincirle kapatılan bir kapak vardı. Ocak ağzının kenarlarında kıvılcımların sıçramasını engelleyen siperler bulunurdu. Ayrıca ocağın yanlarında "maşalık" denen oyuklar vardı. Yanlarda, minderli sekilerin üst bölümünde çeşitli eşya konulan, "tembel deliği", "takçe göz" gibi adlarla anılan ve ocak başında oturan kişinin kolayca erişebileceği oymalı nişler yer alıyordu.

Türk ocakları ateşin havalandırılmasını sağlayan düzenekleriyle de dikkati çeker: ocak tabanının altına, pişmiş topraktan künkler yerleştirilir, bu künklerin ağzı dışardan ateşliğe hava sağlayacak biçimde açık bırakılırdı. Kimi evlerdeyse bu amaçla, ateşlikten odanın zemini ortasına kadar uzanan bir yol açılır, bu yolun ağzı açık bırakılırdı. Ateşin az yanması istendiğinde bu delik bir taş kapakla örtülürdü.

Günümüzde ocakların yerini daha çok süs öğesi olarak şömineler ve çeşitli ısınma araçları aldı.

—Folk. Ocağın Anadolu folklorunda önemli bir yeri vardır. Ocağa ilişkin inanışlardan bazıları şaman inanışlarının izlerini taşır. Ocak Anadolu folklorunda evin dirliğini simgeler. Ocağa su dökerek ateş söndürmek iyi sayılmaz, böyle yapılırsa evin dağılacağına, "ocağın söneceğine" inanılır. Ocağı kirletmemeye de özen gösterilir. Ocak, kötü güçlerin erişemeyeceği tek yer olarak düşünülür. Bu nedenle cin vb. kötü güçlerin etkisiyle hastalandığı düşünülenler ocağın yanına yatırılır; yeni doğmuş çocuklar ocağın çevresinde gezdirilir. Yeni evlilerin ocağının çevrede saygınlık kazanmış sağlıklı ve mutlu bir kadın tarafından yakılmasının uğur getireceğine inanılır. Kızlar çabuk evlenebilsinler diye ocağın çevresinde dolaşırlar. Yoksulluktan kurtulmak için zenginlerin ocağından gizlice ateş çalma, eve bolluk gelmesi için başkalarının genellikle daha iyi durumdakilerin ocağından taş alma vb. gelenekler bugün de Anadolu'nun bazı kesimlerinde yaşamaktadır. Gün battıktan sonra ocaktan ateş vermemek en yaygın inanışlardan biridir; aksi yapılırsa evin bereketinin gideceği düşünülür. Ocak büyü işlemleri için de kullanılır. Kötülük yapılmak istenen kişinin ocağına su atmak, ocağı kirletmek, o kişinin zarara uğramasını sağlayacak en etkin yollardan biri olarak düşünülür. Bazı yörelerde evi yıkılan ya da başka bir yere göçen kişinin ilkin ocak taşını alma geleneği yaygındır.

—Isıbil. Ocak, daha çok yanma odası terimine uygun düşen bir yeri belirtmekle birlikte çok basit ya da çok karmaşık olabilen aygıtlardan ya da organlardan oluşan bir bütündür.

Kömür yakılan geleneksel ocaklarda yakma aygıtı, yakıtı taşıyan ve çubukların arasından havanın geçmesini sağlayan ızgaradır. Bir yükleme kapısı ocağa kömür doldurup ızgara üzerine yaymaya ve ızgarayı temizlemeye olanak verir. Izgara ayrıca, hem hava giriş odası hem de kül toplama yeri görevi yapan küllüğü yanma odasından ayırır. Küllük kapısı üzerinde genellikle, hava girişi için ayarlanabilir delikler bulunur. Çekme sonucu ocakta meydana gelen alçak basınç, havanın ızgara ve yakıtın arasından geçerek ocağa girmesini sağlar. Izgaranın arka bölümünde yanma odası, *ateş köprüsü* ile sınırlanmıştır; gazlar fırına ya da kazanın duman kanalına girmeden önce buradan geçerek yanmayı tamamlayan bir karışmaya uğrarlar. Kimi ocaklarda bu işlevi, gazları öne doğru yönelten bir kemer görür. Bazı katı yakıtlar için, elle yüklenen basit ocaklarda bile, basamaklı özel ızgaralar ya da ızgara yerine delikli tuğlalar kullanmak gerekebilir. Nemli ya da uçucu madde bakımından zengin yakıtlar için yanma iki evrede gerçekleşir; ilk evrede bir gazlaşma sözkonusudur (gazojen ocakları). İnce tane haline getirilmiş çok küçük çaplı yakıtlar hava geçişine büyük bir direnç gösterir. Bunun için yanma, bazı merkezi ısıtma sistemi kazanlarında olduğu gibi alçak basınç etkisinde değilse, ızgara altına yeterli basınçta hava göndermek gerekir. Havanın ızgara altına bir üstbasınçla gönderildiği, elle ya da yakıt ağırlığıyla yüklenen ocaklara özellikle *üflemeli ocaklar* adı verilir; ancak mekanik ocakların çoğu da üflemelidir.

Elle yükleme yalnız, oldukça büyük parçalar halinde katı yakıtla beslenen düşük güçlü ocaklarda git gide uygulanmaktadır. Küçük çaplı (tane) kömür yakan küçük ve orta büyüklükteki ocaklarda genellikle bir üfleme vantilatöründen başka mekanik bir organ bulunmaz ve yükleme yakıtın kendi ağırlığıyla gerçekleştirilir. Toz ya da akaryakıt brülörleriyle donatılmadıkları sürece büyük tip sanayi ocaklarının hemen hemen tümü mekanik ocaklardır.

Mekanik ocakların tasarımı ve düzenlenişi yakılacak yakıtın türüne ve aşağıdaki sorunlar için kabul edilecek çözümlere bağlıdır: yakıtın ızgara üzerine yüklenmesi; havanın girişi, dağılımı ve dozunun belirlenmesi; külleri ve cürufları temizleme ve boşaltma. Izgara sabitse yakıtı ızgaranın tüm yüzeyine yaymak gerekir; küremeli ocaklar bu ilkeye göre yapılmıştır. Izgara arkadan öne doğru hareket ediyorsa yakıtı geriye doğru atmak gerekir. Yanma sırasında ızgara yakıtı öne doğru getirdiğin-

Harcourt

Maurice d'Ocagne

Büyük Larousse

Topkapı sarayı mutfaklarından bir ocak

den besleme arkadan yapılır. Yakıt ocağa genellikle bir yükleme hunisinden bırakılarak ızgaranın (iki tambur üzerine sonsuz bir zincir gibi sarılan eklemli çubuklu mekanik ızgara: Babcock ve Wilcox, Roubaix, Harrington tipleri) sürekli hareketiyle sürüklenir ya da bir itecekle ya da çubukların almaşık hareketleriyle eğik bir ızgaranın üzerine itilir. Izgara genellikle, ocağın ortasında bulunan bir oluğun her iki yanına yerleştirilmiş eğik iki yan yüzeye ayrılır. Önce bu oluk içine itilen yakıt burada yükselir ve oluğun kenarlarını aşarak eğik ızgaralara dökülür; alttan gelen yakıt (alttan beslemeli ocak) yükselme hareketi sırasında hava giriş deliklerinin düzeyini geçer ve yanmakta olan katmana girer. Bütün mekanik ocaklarda, yakıtın ilerleme hızı, kalınlığı ve yanma biçimi, kömürün, ocak çıkışında kül ve cüruf haline dönüşürek bir boşaltma hunisi, çukuru ya da kanalına dökülmesini sağlayacak biçimde ayarlanır.

Büyük kazan dairelerinde yakıt ocak yükleme hunilerine, depolama yerinde mekanik taşıyıcılarla beslenen boşaltma kanallarıyla gönderilir. Cüruflar mekanik ya da hidrolik yolla boşaltılabilir.

Akaryakıt ya da toz yakıt kullanılıyorsa yakma aygıtı genellikle brülördür; bir ya da birçok brülörle donatılmış yanma odası, genellikle nispeten basit bir biçimdedir ve profili ile boyutları alevin şekline bağlıdır. Toz kömür yakan diğer aygıtlarda ise yakıt, küçük bir ızgaranın üzerinde yükselen, hava oranı yüksek bir gaz akımı içine püskürtülür ya da yine ızgara üzerindeki hava akımı içinde katı asıltı halinde bırakılır. Öte yandan, *siklon ocaklarda,* silindir ya da kesik koni biçimindeki nispeten küçük bir hacim içinde, yüksek sıcaklıklara kadar ısıtılmış yanma havasının etkisiyle çok hızlı bir dönme hareketi yaparak sürüklenen yakıt tanecikleri, bu hacmin dibinde bulunan erimiş haldeki cüruf katmanının yüzeyinde yanar. Cüruflar gaz yanışının tamamlandığı ikincil yanma odasının dibinden sıvı halde akarlar.

Yanma odalarının hacmi, tam yanmayı gerçekleştirebilecek büyüklükte olmalıdır. Nitekim gereken hacim, yakıt ve yakıcının etkili biçimde karışmasını sağlayacak kadar küçüktür (yanma ızgara üzerinde gerçekleşiyorsa bu hacim, ızgara üzerindeki katmanın üstünden açığa çıkan gazlar ve yanıcı parçacıklar için geçerlidir). Brülörlerin biçimi ve düzenlenişi bu karışmayı kolaylaştırabilir: örneğin, brülörlerin teğetsel konumları bir burgaç hareketi meydana getirebilir. Öte yandan, yanma odası çeperlerinin yapısı ve büyüklüğü yanma gazlarının ve ortamda katı asıltı halinde bulunabilen kül tanecikleri ile çeperlerin sıcaklığına bağlıdır. Bu sıcaklıklar için çeşitli değerlendirmelere maksimum ve minimum sıcaklıklar öngörülebilir: yakma koşulları ve yanmanın düşük bir hızla sürdürülmesi, çeperlerin korunması, ısıtma işlemleri için gereken sıcaklık düzeyi, buhar üreteçlerinde özellikle kızdırma sıcaklığı ve küllerin fiziksel hali için belirlenen koşullar; duruma göre, kazanın boru demetlerine yapışmalarını önlemek için, külleri hamur değil de toz halinde tutma yoluna gidilir ya da tersine, ocağın altına akmalarını sağlamak için tümüyle sıvılaştırılmalarına çalışılır *(erimiş küllü ocaklar).* Bunun için ocakta sıcaklığı düşürmeye yarayan ve buharlaşmaya etkin olarak katılan saydam su ekranları ya da yüksek sıcaklığı korumak için ateşe dayanıklı, soğutulmuş yüzeyler kullanılır.

Erimiş küllü ocaklarda alt bölüm bir huni biçimindedir; bu huninin altında sıvı küller su içinde toplanır ve boşaltılmadan önce tanecikler halinde katılaşır.

—Metalürj. *Yer ocağı.* Katı yakıtla karıştırılan cevher ya da metal, hacmi 1-2 M³ olan dikdörtgen biçiminde dar bir gövdeye yüklenir. Boru donanımlarından yakıtı yakan, cevheri kavuran ya da metalin arıtılmasını sağlayan şiddetli bir hava akımı gönderilir. Yer ocağı eskiden dökme demirden demir üretmede ve kurşun sülfürden kurşun elde etmede yaygın olarak kullanılırdı; kurşun üretiminde kurşun sülfür önce hava akımı içinde bölümsel olarak kavrulur ve meydana gelen oksit, daha sonra geride kalan sülfürle tepkimeye sokularak kurşun elde edilirdi. Yer ocağında çalışmak hem zor, hem de verimi düşüktür; bu aygıt özellikle kesikli üretimler için elverişlidir.

—Nalbantl. Nalbantların kullandığı bu ocaklar tek ya da çift haznelidir ve her haznenin önünde bir su yalağı bulunur; ateşin kolayca yanması ve kızgın kalması için bir körükle donatılmıştır. Körük elle, ayakla, motorla ya da elektrikle çalıştırılır. Ocakların üstünde dumanı çekmek için geniş davlumbazlı bir baca vardır. Eskiden Anadolu'da kullanılan gezgin ocaklar kalın demir sactan yapılmış ayaklı bir mangal biçimindeydi.

OCAK a. (esk. türkç. *ot,* ateş'ten). **1.** Yılın birinci ayı. **—2.** *1 Ocak,* yılın ilk günü, yılbaşı günü.

OCAK, XVIII. yy.'da La Caille tarafından tanımlanan, Balina takımyıldızının güneyinde, Güney yarıküre'de yer alan ve başlangıçta *Kimyacı fırını* diye adlandırılan küçük takımyıldız. En parlağı 3. kadirden olan, çıplak gözle görülebilir 35 kadar yıldız içerir. Ayrıca bu takımyıldızın içinde, yerel öbeğin* gökadalarından biri de gözlemlenir. (→ GÖK haritası.)

OCAK ÇEKİRGESİ ya da **OCAK CIRCIRI** a. Evlerde, ocaklarda ve fırınlarda sıkça görülen çekirge. (Koyu sarı renkli, iri kafalı, kısa kanatlıdır. Ön kanatlarını birbirine sürterek bir cırlama sesi çıkarır. Kumaş, kâğıt, hamurlu maddeler, şeker vb. ile beslenir. Bil. a. *Gryllus* [ya da *Acheta*] *domestica;* kazıcıçekirgegiller [*Achetidae*] familyası.)

OCAKBAŞI a. **1.** Bir ısınma aracının (ocak, soba vb.) çevresi. **—2.** Salonunda, çevresine müşterilerin oturacağı yerler dizilmiş yüksek ve büyükçe bir ocak bulunan içkili lokanta. (Etler ocakta pişirilip anında servis yapılır ya da müşteriler etleri kendileri pişirirler.)

—Esk. mutf. Saray ve konaklarda aşçıbaşından sonra gelen mutfak görevlisi. (Mutfakta çalışanları, yemekleri ve ocak hizmetlerini denetler; aşçıbaşına karşı sorumludur.)

—Folk. Anadolu'nun bazı yörelerinde kış geceleri düzenlenen toplantılara verilen ad. (Bazı yörelerde yalnızca kadınlar arasında düzenlenir. Ocağın çevresine dizilen kadınlar, ocakta helva kavurur, mısır patlatır ve çeşitli eğlenceler düzenlerler. Erkekler arasında düzenlenen ocakbaşı da, bir tür sohbet ve eğlenti toplantısı niteliğindedir.)

—Nalbantl. *Ocakbaşı aletleri,* nalın hazırlanması sırasında ocakta kullanılan ve ateş küreği, gelberi, ocak kıskacı, sepkiden oluşan takım.

OCAKBAŞI, Erzincan'ın Üzümlü ilçesine bağlı Tanyeri bucağının merkezi; 147 nüf. (1990).

OCAKÇI a. **1.** Kahvelerde kahve, çay, vb. hazırlayan kimse. **—2.** Ocak bacalarının kurumlarını temizleyen kimse. **—3.** Ateşçi.

—Denizc. Buharlı gemilerde, kazan yakmakla görevli gemici. (Ocakçı, kazanın istenilen düzeyde yanmasını sağlar.)

—Ekmekç. Fırını yakmak ve ateşi kontrol etmekle görevli kişi.

OCAKÇILIK a. Ocakçının yaptığı iş.

OCAKLI sıf. İçinde ocak bulunan, ocağı olan yer için kullanılır.

—Folk. Kimi yöntemlerle belirli bir ya da birkaç hastalığı iyileştirebileceğine inanılan kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. Yeniçeriler ya da Cezayir ve Trablusgarp'ta kurulan ocaklara mensup kişiler için kullanılan deyim.

—ANSİKL. Ocaklıların hastalığı sağaltma yöntemleri çoğunlukla büyü işlemleri niteliğindedir. Bunun yanı sıra hastaya belirli şeyleri yedirmek, ağrıyan yere değişik maddelerden yapılan merhemleri sürmek, bitkilerden yapılmış bazı ilaçlar içirmek gibi tedaviye yönelik yöntemler kullandıkları da olur. Ocaklı, kadın ya da erkek olabilir. Genellikle erkek hastalara erkek, kadınlara kadın ocaklı bakar. Ocaklılık, atadan oğula ya da anadan kıza geçer. Bununla birlikte ocaklı kendi soyundan olmayan birine de bildiklerini öğretebilir. Ocaklının bildiklerini öğreteceği kişi gelip önüne diz çöker; ocaklının elini öper. Ocaklı da el verdiğini bildiren sözlerden sonra onun ağzına tükürür ya da tükürür gibi yapar. İnanışa göre, sağaltma yeteneği ocaklının tükürüğündedir.

Ocaklıların sağaltma yöntemlerinde ateş de önemli bir yer tutar. Al basmasına karşı ocaklının kılıcını kullanma, loğusanın sütü kesildiğinde göğsüne konan ıslak keçe üzerine kızgın demir bastırma, kırk basmasına karşı çocuğu ocaktan alınmış küçük taşların atıldığı suda yıkama vb. uygulamalar şaman inanışlarıyla ilgilidir.

Aynı zamanda hayvan hastalıklarına bakan ocaklılar da vardır.

OCAKLI, Hatay'ın Dörtyol ilçesinde köy iken merkezle birleşerek mahalle oldu.

OCAKLIK a. **1.** Bir odada ocağın bulunduğu yer; ateş yakılan yer. **—2.** Bir yapının temelini ya da çatısını oluşturan büyük kereste; temel direği. **—3.** *Yörs.* Mutfak. **—4.** *Yörs.* Baca.

—Denizc. *Ocaklık demiri,* yedek göz demiri. (Büyüklüğü ve ağırlığı genellikle göz demiriyle aynı olan ve eski ticaret gemilerinde, göz demiri loçasının arkasındaki bir loça içinde duran bu demir, eski savaş gemilerinde pruva palasertesinin gerisinde, lombarlar düzeyinde bulunurdu. Modern gemilerde ise, ocaklık demirleri güverte üzerindeki özel kalastralara otururlar.) || *Ocaklık punteli,* ocaklık demirini askıda tutmaya yarayan ve bir ucu bordaya menteşeli, diğer ucu demir bedenine göre yuvalı, demir matafora.

—Tar. Osmanlılar'da bir yerin gelirinin mirasçılarına geçmek koşuluyla bir kimseye verilmesi usulü. || Ocaklık olarak verilen yer. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kendisine ocaklık biçiminde arazi geliri verilen kişi, resmen o yerin sahibi değildi. Yalnızca o yerin şeri ve örfi vergileri kendisine aitti. Ocaklığın bir hizmet karşılığı verilmesi gerekmediği gibi, tevcih geri de alınamazdı. Bir yere ocaklık olarak tasarruf edenler yönetsel, bir dereceye kadar da yargısal yetkilere sahiptiler. Bu usul daha çok Osmanlı devletinin doğu vilayetlerinde uygulanırdı.

OCAM *(Organisation commune africaine et mauricienne)* [Afrika ve Mauritius ortak örgütü], özellikle fransızca konuşan devletleri bir araya getiren ve üyeleri arasında iktisadi, kültürel ve toplumsal bir işbirliği amaçlayan uluslararası örgüt. Şubat 1965'te Nuakşot'ta Afrika ve Madagaskar ortak örgütü adıyla kuruldu, 1970'te Afrika Madagaskar ve Mauritius örgütüne dönüştü ve Madagaskar'ın çekilmesinden sonra, 1973'te bugünkü adını aldı. Siyasal dalgalanmalara göre bazı devletler bu örgütten ayrıldı, bazı devletler de katıldı. 1982'de örgütün çekirdeğini on devlet (Benin, Orta Afrika Cumhuriyeti, Fildişi Kıyısı, Burkina Faso, Mauritius adası, Nijer, Ruanda, Senegal, Seychelles, Togo) oluşturuyordu. 23 mart 1985'te Lomé'de toplanan üye ülkelerin devlet başkanları örgütün kaldırılmasına karar verdiler.

OCAMPO (Victoria), arjantinli kadın yazar (Buenos Aires 1890 - ay. y. 1979). Fransa'da yetişti, Buenos Aires'te *Sur* dergisini kurdu (1931-1970) ve dünya edebiyatının ülkesinde tanınmasına katkıda bulunarak yarım yüzyıla yakın bir süre bu derginin yayımını sürdürdü. Fransız ve ingiliz yazarlarından yaptığı çeviriler dışında Dante, Virginia Woolf, Tagor ve Gand-

hi üzerine denemeleri ve *Testimonios* (10 cilt, 1935-1977) adlı bir yapıtı vardır. —Kız kardeşi ressam ve yazar SİLVİNA (Buenos Aires, 1909), A. Bioy Casares ile evlendi, şiirler (*Espacios métricos*, 1945), düşsel ve zarif bir dille kaleme aldığı hikâyeler yazdı.

OCAÑA, Kolombiya'da (Santander Norte yönetim bölgesi) kent, Cúcuta'nın B.'sında; 39 400 nüf.

O'CASEY (Séan), irlandalı tiyatro yazarı (Dublin 1880 - Torquay, Devon, 1964). İlerde hemen hemen fotografik bir görüntüsünü vereceği Dublin'in yoksul konutlarında yaşayan protestan bir ailenin çocuğuydu. 1913 genel grevinin etkisiyle, irlanda yurtseverliğinin güçlü ve zayıf yönlerini dikkatle inceledi. Kadınların direnci, erkeklerin palavraları, yapıtında geniş bir yer tutar. Proleter enternasyonalizmini bir çözüm gibi gördüyse de, düş kırıklıkları onu kilise düşmanlığına ve biraz soytarılık havası taşıyan bir toplumsal anlatımcılığa, alaya alınan umudun anlatımcılığına yöneltti. Yapıtları arasında *The Shadow of a Gunman* (1923), gerçek anlamına aykırı bir biçimde anlaşıldıysa da, *Juno and the Paycock* (1924), *The Plough and the Stars* (1926), *The Star Turns Red* (1940) ve *Red Roses for me* (1946), her şeye rağmen umutlu gibi görünüyorlardı ve umudu da sefaletin korkunçluğu açıklıyordu. 1928'de Yeats, anlatımcı ve asker düşmanı bir nitelik taşıyan *Silver Tassie* adlı oyununu reddetmişti. *The Bishops's Bonfire* (1955) ve özellikle *The Drums of Father Ned* (1958) adlı oyunlarıyla kutsal sayılan şeylere de dil uzatması üzerine, Kilise ona bütün yolları kapattı; Dublin başpiskoposu, bu oyunun oynanması halinde Uluslararası sergi'yi kutsamaktan vazgeçeceğini söyledi ve oyuncular, başpiskoposun bu tehdidine boyun eğdiler. Bunun üzerine O'Casey, oyunlarının İrlanda'da oynanmasını kabul etmedi. Acı bir belagatle dolu bir özyaşamöyküsü yazdı (1939-1956). Ayrıca hikâyeler ve küçük oyunlar, 1926-1964 arasında yazdığı makale ve denemelerinden oluşan *Blasts and Benedictions* adlı bir de derleme yayımladı.

OCCEMYİA a. (yun. *ogkos*, çengel, ve *myia*, sinek'ten). Devedikeninde yaşayan siyah sinek cinsi. (Kalınkafalısinekgiller familyası.)

OCCHETTO (Achille), italyan siyaset adamı (Torino 1936). On yedi yaşında Genç komünistler örgütü'ne katıldı (1953). 1962'de Togliatti'nin dikkatini çekti ve örgütün genel sekreterliğine atandı. 1968 olaylarında öğrencilerle birlikte gösterilere katıldığı için yerel sekreterlik göreviyle Palermo'ya sürüldü. 1976'da Berlinguer kendisini yeniden Roma'ya çağırdı. 1987'de stalincileri ve liberal görüşlüleri alt ederek genel sekreter yardımcılığına; 21 haziran 1988'de de genel sekreterliğe seçildi. Komünist partisi Demokratik sol parti adını aldıktan sonra da, partinin genel sekreterliği görevini sürdürdü ve 1992 seçimlerinde milletvekili oldu.

OCCHİALİNİ (Giuseppe), italyan fizikçi (Fossombrone 1907). Kozmik ışınlar uzmanıydı, pi mezonların keşfine katkıda bulundu. 1933'te Blackett ile birlikte, gama fotonlarından elektron-pozitron çiftlerinin oluştuğunu saptadı.

OCCLEVE (Thomas) → HOCCLEVE.

OCENEBRA a. Yumş. bil. Bütün denizlerde bulunan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Murex* cinsi üyelerine benzerler. Etçildirler: başka yumuşakçaların kavkısını delip yumuşakçayı yerler. *Ocenebra erinacea* istiridyelere büyük zararlar verir. *Muricidae* familyası.) [Eşanl. TRİTONALİA.]

OC-EO, Transbassac'ın (Vietnam) B. kıyısında Rach Gia yakınlarında arkeolojik yer. Taş aletler ve oldukça geç bir tarihte başlayan Yenitaş dönemine ait çanak çömleğin (İ.Ö. III. yy.'a doğr. - İ.S. II. yy.) yanı sıra Çin, özellikle de Hindistan (III.- V. yy. mühür, nazarlık, takı ve oymalı taşları) ile ve hatta Roma dünyasıyla (Hellenistik dönem mühürtaşları, Antoninus ve Marcus Aurelius'un madalyaları) ilişkileri kanıtlayan çeşitli buluntular ortaya çıkarıldı. Büyük bir olasılıkla Funan'ın emporiumu olan Oc-èo, Tayland körfezinin batısındaki bölgelerin, en azından IX. yy.'a kadarki katkılarının önemini (Dvaravati ve Şrivicaya takıları) ortaya koyar.

OCHAB (Edward), polonyalı devlet adamı (Kraków 1906 - Varşova 1989). 1929'dan başlayarak komünistti; İkinci Dünya savaşı boyunca, 1943 sonunda rus topraklarında kurulan 1. polonya ordusunun siyasal işlerden sorumlu komutan yardımcılığını yaptı. Polonya Birleşik işçi partisi siyasal büro üyeliğine seçildi (1954), mart-ekim 1956 arasında bu büronun birinci sekreterliğine getirildi. Tarım bakanı (1957-1959), 1959'da Polonya Birleşik işçi partisi merkez komite sekreteri, 1961'de Devlet konseyi başkan yardımcısı ve 1964'te başkanı oldu. Öğrenci ve aydın gösterilerinin bastırılmasına karşı protestoda bulunmak üzere, nisan 1968'de istifa etti.

OCHNACEAE a. (yun. *okhne*, armut' tan). Tropikal bölgelerde yetişen *ochna*, *ouratea*, *luxemburgia* gibi cinsleri kapsayan ağaç ve ağaççıklar familyası. (Çiçekleri 4-5 tipindedir; meyvesi birbirlerinden bağımsız tek çekirdekli drupalar [10'a kadar] ya da oldukça gelişmiş renkli bir çiçektablasına bağlı çok çekirdekli üzümsü meyveler halindedir. *Theales* takımı.)

OCHOA (Eugenio DE), ispanyol yazar (Lezo, Guipúzcoa, 1815 - Madrid 1872). *El Artista*'yı (1835-36) kurdu, tarihsel ve ulusal romantizm ilkelerinin savunuculuğunu üstlendi. Hugo, Chateaubriand, Alexandre Dumas père, G. Sand, Walter Scott'tan çeviriler yaptı; zamanını Madrid ile ispanyol yazarlarından bir dizi yapıt yayımladığı Paris arasında geçirdi. 1848'den sonra, liberal yönelişiyle gelenekleri tehlikeye attığına inandığı fransız romantizmine karşı mücadele verdi.

OCHOA (Severo), ispanyol asıllı amerikalı biyoloji uzmanı (Luarca 1905). Kornberg ile birlikte, nükleik asitlerin bireşimi üzerine, birbirlerinden bağımsız olarak yürüttükleri çalışmalarından dolayı, 1959 Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü aldılar. Ochoa, nükleotitleri R.N.A. molekülleri halinde bir araya getiren bir enzimin, polinükleotit fosforilaz'ın varlığını tanıtladı. Ochoa'nın *Acetobacter vinelandii*'den çıkardığı bu enzim, Kornberg'in D.N.A. için bulduğu enzimin eşdeğeridir.

Ocho comedias y ocho entremeses nuevos *(Yeni sekiz komedi ve sekiz ara oyunu)*, Cervantes'in, Madrid'de yayımlanan yapıtı (1615). 20 ile 30 komedi yazdığını ve sahneye koyduğunu ileri sürmesine rağmen Cervantes'ten ancak, *La Numancia* ve *El trato en Argel* dışında, 8 komediden oluşan bu yapıt kalmıştır. Bunlardan *El Gallardo español*, *Los Baños de Argel* ve *La Gran Sultana* doğrudan tutukluluk anılarını anlatır. Buna karşılık *El rufián dichoso*, Calderón'un *La devoción de la Cruz*'una çok benzer. Cervantes'in 8 ara oyununda ustaca kurulmuş kısa entrikalarda yaşam dolu birkaç tip sahnelenir.

OCHO RİOS, Jamaika'nın kuzey kıyısında liman; 6 900 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. Boksit dışsatımı.

OCHOTA, Varşova'nın güney-batı'sında semt, eski konut kesimlerini, yeni toplu konut semtlerini, sanayi (tarım gereçleri) alanlarını ve havalimanı tesislerini (Okęcie) bünyesinde toplar.

OCHOTONİDAE a. Zool. ISLIKLITAVŞANGİLLER familyasının bilimsel adı.

OCHROMA a. Tropikal Amerika'da ve Antiller'de yetişen büyük ağaç. (*Bombacaceae* familyası ya da kimi botanikçilere göre ebegümecigiller familyası.)

OCNROPS a. Çayırlarda ve sular çekildiğinde yüzeye çıkan yosunlarda yaşayan sığırsineği cinsi. (Sığırsineğigiller familyası.)

OCHROSİS a. Akdeniz ülkelerindeki yabanıl yaseminlerin üzerinde yaşayan kınkanatlı cinsi (Yaprakböceğigiller familyası.)

OCHS (Pierre), isviçreli siyasetçi (Nantes 1752 - Basel 1821). Devrimci düşünceleri benimsedi; Bonaparte tarafından Helvetia Cumhuriyeti anayasası'nı hazırlamakla görevlendirildi (aralık 1797). İsviçre direktuvarı adına Fransa ile ittifak görüşmelerini yürüttü (1798). Ama bir yıl sonra görevinden alındı. 1803'te Paris'te Arabuluculuk sözleşmesi görüşmelerine katıldı.

OCHTEBİUS İMPRESSUS a. Bataklıklarda ve göllerde yaygın olarak bulunan kınkanatlı böcek. (*Hydrenidae* familyası.)

OCHTERVELT (Jacob), hollandalı ressam (Rotterdam ? 1634/35 - Amsterdam ? 1710'dan önce). P. De Hooch'un öğrencisiydi, Vermeer'in etkisinde kaldı ve çizdiği günlük yaşam sahnelerinde, bol ışıklı salonlarda bir araya gelmiş şık ve kibar kişileri canlandırdı (*Müzikli toplantı*, Kassel müzesi).

OCİMUM a. (lat. *ocimum*, fesleğen'den). Genellikle Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen biryıllık ya da uzun ömürlü otsu bitki. (*Ocimum* cinsinin 70 kadar türü vardır ve bunların hepsi oval yapraklı, salkım ya da demet halinde toplu yumak çiçekli, çok kokulu bitkilerdir. *Ocimum basilicum* fesleğen'dir. *O. grattisimum* ve *O. viride* türlerinden, % 40 kadar timol içeren ve sivrisineklere karşı kullanılan bir esans elde edilir. Ballıbabagiller familyası.)

OCİN TENNO, Öntarih evresinde japon imparatoru (İ.S. 210-310). Çin yazısının, Japonya'ya onun zamanında girdiği sanılır. Haçiman adıyla Savaş tanrısı olarak onurlandırıldı.

OCKEGHEM ya da **OKEGHEM** (Johannes), flaman besteci (Dendermonde [?] 1410'a doğr. - Tours 1497). Fransa kralları Charles VII, Louis XI ve Charles VIII' in müzikçilerindendi. Fransa sarayı'ndaki görevi 43 yıl sürdü. Ockeghem'le ilgili belgelerin en eskisine göre, haziran 1443' te Anvers'deki Notre-Dame'ın müzik okulunda şarkıcıydı. 1446-1448 arasında Moulins'de, Charles I de Bourbon'un ilahicisiydi. 1452'de Paris'te kral Charles VII'nin hizmetine girdi. 1454'te kralın bestecisi ve capella başpapazı oldu. 1459'da, Tours' daki Saint-Martin manastırı'nın haznedarlığına getirildi, ama manastır dışına çıkması yasaklanmadı. 1461'de "officier de la maison du roi" atandı. 1465'te Louis XI' in capella yöneticisi oldu. Masrafları kralca karşılanmak üzere 1470'te İspanya'ya, 1484'te Flandre'a gitti. Ockeghem'in, kontrapuntoyu yetkinliğe ulaştırarak, Rönesansöncesi dönemin büyük müzikçilerinin yetişmesine katkıda bulunduğu söylenebilir. Bir sonraki kuşaktan pek çok besteci ondan yararlanmıştır. Başlıca yapıtları: çoğu 4 sesli, kimi dinsel *(Ecce ancilla Domini)*. kimi dindışı *(Au travail suis)* bir metin, kimi de karmaşık bir kanon *(Cujusvis toni, missa Prolationum)* üzerine kurulu 13 missa; çoğu Meryem'le ilgili on kadar motet (2 *Salve Regina*), yirmi kadar 3 sesli şarkı. Kısalıklarına karşın, melodik ve ritmik gelişim bakımından büyük bir ustalığı yansıtan olağanüstü derin şarkıları çok ünlüdür *(Ma bouche rit, Ma maîtresse)*.

OCKHAMCI sıf. ve a. Ockhamcılığa ilişkin; *ockhamcılık* yanlısı.

OCKHAMCILIK a. Fels. William of Ockham'ın felsefe sistemi.

National Gallery, Dublin

Séan O'Casey
Harry Kernoff'un
bir karakalem portresinden
(1930) ayrıntı
National Gallery, Dublin

National Portrait Gallery

Daniel O'Connell
Bernard Mulrenin'in fildişi üzerine bir minyatüründen ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

B. N., Paris

Octavia
roma oyma akiği
İ.Ö. 60-30 arası
Bibliothèque nationale, Paris

OCNUS a. (yun. *oknos,* yavaşlık'tan). Ilıman denizlerde birçok türü yaşayan denizhıyarı cinsi. (En iyi bilinen türü *Ocnus plami*'dir *Dendrochirota* takımı; *Cucumariidae* familyası.)

OCOA *(sierra de),* Dominik Cumhuriyeti'nde, Cordillera Central'in güneydeki devamı olan dağ kütlesi; 1 731 m.

O'CONAİRE (Pádraic [Patrick]), irlandalı öykücü (Gaillimh 1883 - Dublin 1928). Connemara dağlarına ilişkin eşsiz betimlemeleriyle (*Siol Éabha,* 1922) İrlanda'nın Stevenson'u durumuna geldi. *Deoraidheacht* (1910) adlı romanında Londra'ya irlandalı göçünün en gerçek tablosunu çizdi.

Oconee, ABD'de (Güney Carolina) nükleer santral, Seneca yakınında, Greenville'in B.'sında.

O'CONNELL (Daniel), irlandalı siyaset adamı (Cathair Dhúin Lascaigh, Chiarraighe yakınında, 1775 - Cenova 1847). Katolikti, 1798'de baroya girdi ve çok geçmeden dinamizmini, becerisini ve konuşma gücünü ulusal davanın hizmetine verdi. Toplumsal bakımdan tutucu olmakla birlikte, radikal, halk tarafından çok sevilen ve eşsiz örgütçü olarak, 1823'te "Catholic Association" adlı bir kitle örgütü kurdu. Silahlarını birleşik bir halkın pasif direnişi ve ingiliz hükümetini yıldırmaya yönelik büyük mitingler oluşturuyordu. Şiddetin her türlüsüne karşıydı. Seçilme hakkı olmamasına karşın, 1828'de milletvekili seçildi. Londra, hareketin genişliği karşısında uzlaşmak zorunda kaldı ve 1829'da katoliklerin özgürleşme yasası kabul edildi. O'Connell 1840'ta, büyük gösteriler düzenleyerek, Birlik'in ortadan kalkmasına yönelik savaşımını sürdürdü. 1841'de Dublin belediye başkanlığına geldi. Ancak 1843'te hükümet, sert bir tepki göstererek, miting yapılmasını yasakladı. Bir güç gösterisinden çekinen O'Connell boyun eğmeyi yeğledi. Mahkemeye verildiyse de, aklandı (1844). Yetiştirdiği ulusçu kadroların, düş kırıklığına uğrayarak yavaş yavaş kendisinden uzaklaşan bir bölümü, Büyük Kıtlık başlarken Genç İrlanda hareketini ortaya attı (1845).

O'CONNOR, O'Neilller ile akraba olan ve Connachta'da hüküm süren irlandalı aile. —Uzun bir gerileme döneminden sonra Connachta, 1120'de Aird Rígh olan Connachta kralı (1106-1156) TURLOUGH **O'Connor**'la (1088-1156) eski gücüne yeniden kavuştu. —Oğlu RORY ya da RODERIC **O'Connor** (1116-1198), Connachta kralı (1156-1186), İrlanda'nın son Aird Rígh'lığını yaptı. Richard Strongbow'a yenilince, İngiltere kralı Henry II'nin metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı, onunla Windsor antlaşması'nı imzaladı (1175). Prens John'ın naipliğinin başlangıcında bağımsızlığını yeniden kazanmaya çalıştıysa da başaramadı.

O'CONNOR (Arthur), irlandalı general (Mitchelstown, Corcaigh yönetim bölümü, 1763 - Le Bignon, Nemours yakınında, 1852). 1817'de fransız uyruğuna geçti. 1791-1795 arasında İrlanda parlamentosu'nda görev aldı. "Birleşik İrlandalılar" derneğine katıldı; Hoche ile görüşmeler yaptığı için hakkında kovuşturma açıldı (1799). 1803'te Fransa'ya geçti ve Napoléon I tarafından tümgeneralliğe getirildi (1804).

O'CONNOR (Feargus Edward), irlandalı liberal çartist (Connorville, Corcaigh yönetim bölümü, 1796 - Londra 1855). Coşkusu sayesinde çartizm yanlıları üzerinde gitgide büyüyen bir etki kazandı; söylevlerinde ve *Northern Star* (1837) adlı gazetesinde onları devrimci eyleme çağırdı. Sonunda çıldırdı.

O'CONNOR (Michael O'DONOVAN **Frank** —denir), irlandalı yazar (Corcaigh 1903 - Dublin 1966). Kitaplık memuru, sonra Abbey Theatre'ın müdürü (1936-1939) oldu; sansürü protesto etmek amacıyla tiyatrodan ayrılarak sürgünde yaşadı (1936-1939), geri döndü, öyküler yayımladı: Büyük Britanya ile İrlanda arasındaki çatışmayı anlatan *Guests of the Nation* (1931) olmak üzere *Crab Apple Jelly* (1944) ve *My Œdipus Complex* (1963). Bir öykü kuramcısı olarak, bu türü azınlık topluluklarının sanatı gibi görür. Tiyatro oyunlarının (*Mose's Rock,* 1938) dışında romanlar (*Dutch Interior,* 1940) ve özyaşamöyküsünü (*An Only Child,* 1961; *My Father's Son,* 1968) yazdı, irlanda şiirlerinden çeviriler yaptı (*Book of İreland,* 1959).

O'CONNOR (Flannery), amerikalı kadın yazar (Savannah, Georgia, 1925 - Milledgeville, Georgia, 1964). Romanlarında (*Wise Blood* 1952; *The Violent Bear it Away,* 1960) ve öykülerinde (*A Good Man is hard to find,* 1955; *Everything that rises must converge,* 1965) düşman bir dünya görüntüsünü ve katolik esini güneylilere özgü düşsellikle bağdaştırır.

OCOTAL, Kuzey Nikaragua'da kent, Nueva Segovia yönetim bölgesinin merkezi; 10 800 nüf. Ticaret merkezi. Besin sanayileri.

OCOTEA a. Tropikal Amerika'da ve Güney Afrika'da yetişen ve birçok türünden kereste (kenelo, greenheart, luro vermelho, kikenzi ya da muura vb.) elde edilen ağaç. (Defnegiller familyası.)

OCOTEPEQUE, Batı Honduras'ta yönetim bölgesi; 1 680 km²; 74 286 nüf. (1988). Merkezi *Nueva Ocotepeque* ya da *Ocotepeque.*

OCOTLAN, Meksika'da (Jalisco) kent, Guadalajara'nın G.-D.'sunda, Chapala gölü yakınında; 35 400 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. Sentetik iplik üretimi.

OCTANEMİDA a. (lat. *octo,* diş ve yun. *knemis-idos,* dizlik'ten). Tek tek ya da koloni halinde yaşayan, yıldız biçimli (yıldız biçimi büyük farklılıklar gösterir), batipelajik tulumlular altsınıfı. (Az sayıda örneği ele geçirilebilmiştir.)

OCTANS, Sekizlik* takımyıldızının latince adı (kısalt. Oct).

OCTAVİA (İ.Ö. 70'e doğr. - İ.Ö. 11), Caius Octavius'un kızı ve Octavius'un kız kardeşi. 54'te Caius Claudius Marcellus'la (50'de konsül oldu), sonra o ölünce 40'ta Marcus Antonius'la evlendi. Birkaç yıl boyunca varlığı, Antonius ve Octavius arasındaki barışı korudu. Kleopatra için kendisini yüzüstü bırakan Antonius 32'de de boşadı.
—İkonogr. Yüz çizgileri, Antonius'la evlenmesi sırasında basılan sikkeler aracılığıyla bilinmekteyse de portrelerini görümcesi Livia'nın portrelerinden ayırmak çok güçtür, çünkü her iki kadının da saç biçimleri aynıdır. Terme müzesi'ndeki bir başın Ny Carlsberg oyma taş koleksiyonundaki bir parçanın ve öteki birkaç mermer yontunun ona ait olduğu sanılmaktadır.

OCTAVİA (? - öl. İ.S. 62), Roma imparatoriçesi, Claudius ve Messalina'nın kızı. Nişanlısı Silanus'u yakınıyla yatmakla suçlayan Agrippina'nın üstelemeleri üzerine, geleceğin Neron'u Domitius ile evlendi (53). Domitius, Neron olduktan sonra, Poppaea ile evlenmek üzere onu boşadı (62). Rakibesi tarafından haksız yere zinayla suçlanan Octavia, Campania'ya sürüldü. Halkın hoşnutsuzluğu karşısında Neron, onu geri çağırdıysa da, çok geçmeden Pandataria adasına sürdü ve damarlarını keserek intihar etmek zorunda bıraktı.

OCTAVİANUS, Octavius'un, Sezar tarafından evlat edinildikten sonraki adı. (→ AUGUSTUS.)

OCTAVİUS, Augustus'un, Sezar tarafından evlat edinilmeden önceki adı.

OCTAVİUS (Marcus), İ.Ö. 133'te pleb tribunusu. Tiberius Gracchus'un tarım yasa tasarısını engellemek için *prohibitio* hakkını kullandı. Bu nedenle Tiberius Gracchus, alışılmışın dışında halk meclisi oylamasına başvurarak onun görevinden uzaklaştırılmasını sağladı.

OCTAVİUS (Caius) [öl. Nola İ.Ö. 59 ya da 58], imparator Augustus'un babası. Senato düzeyinde görevlerde bulundu ve İ.Ö. 60'ta Makedonya'da *imperator* ilan edildi.

OCTOBOTHRİUM a. Yassısolucanlardan yapraksolucan cinsi. (Cinsteki her tür, bir tek balık türünün [mırlambalığı, morina, tirsibalığı vb.] solungaçlarında asalak yaşar.)

OCTOCORALLİA a. Sekiz dokunaç ve sekiz karın bölmesi bulunan knidli mercanlar sınıfı.
—ANSİKL. *Octocorallia*'ların 8 tüysü dokunacı vardır ve yeni tomurcuklanarak yeni polipler veren stolonları sayesinde hemen hepsi koloni halinde yaşar. 7 takıma ayrılır: tek tek yaşayan *Protalcyonaria; Stolonifera* (ör. *Clavularia*); *Alcyonidea* (kolonileri şeytanellerine benzer); *Corallidea* (örnek tipi kırmızı mercandır); *Gorgonidea* (polipleri yelpaze biçiminde sıralanır); deniztelekleri (ör. *Veretillum*); *Helioporidea* (kireçli iskeletleri mercan kayalıklarının oluşmasına katkıda bulunur).

OCTODONTİDAE a. Zool. SEKİZDİŞLİGİLLER familyasının bilimsel adı.

OCTONARİUS a. (lat. sözc.). Ed. Sekiz ayaktan meydana gelen, *anapaistos, iambikos* ya da *trokhaikos* düzeninde latin dizesi. (Yunan *tetrametros*'unun karşılığıdır.)

OCTOPODA a. Zool. SEKİZAYAKLILAR takımının bilimsel adı.

OCUMAK gçz. f. *Yörs.* Korkmak, ürkmek, çekinmek.

OCYPODİDAE a. (yun. *okys,* hızlı, ve *pus, podos,* ayak'tan). Tropikal bölgelerde yaygın, ikiyaşayışlı yengeç familyası. (Başlıca özellikleri dörtgen bağaları ve çok uzun göz saplarıdır. Familya üyeleri kumsallarda koşuşur, en küçük bir tehlike sözkonusu olduğunda kumda kazdıkları yeraltı yuvalarına sığınırlar. Familyanın başlıca iki cinsi: *Ocypode* [familyanın örnek tipi] ve *Uca*'dır [kemancı yengeçler; bunların en ilginç yanları, erkeklerde kıskaçlardan birinin çok büyük olmasıdır].)

Oçikubo Monogatari, anonim bir japon yazarına ait öykü kitabı. X. yy.'ın ikinci yarısından kalma bu yapıt japon edebiyatında külkedisi temasının ilk örneğidir. Bir zamanlar üvey annesi tarafından bir mağarada yaşamak zorunda bırakılmış, daha sonra gönül işlerinde yine o kötü kadının engellemeleriyle karşı karşıya kalmış genç bir prensesin, çeşitli serüvenlerin ardından mutluluğa erişi anlatılır. Çocuksu betimlemeleri ve biraz kaba gülmece yanıyla ilk monogatarilerin en ilginci olan yapıt, özgünlüğünü döneminin günlük yaşamından sahneleri alabildiğine canlı bir biçimde verişinden alır.

OD ya da **OT** a. (esk. türkç. sözc.). *Esk.* **1.** Ateş: *"Od düştüğü yeri yakar / Değme dalda gül mü biter"* (Karacaoğlan, XVII. yy.). **—2.** Yakıcı bir aşk, yoğun bir üzüntü: *"Deli gönül karlı dağları aştı / Hicr odıyla dertli sinemiz pişti"* (Kul Mehmet, XVI. yy.). **—3.** *Od yok ocak yok,* çok yoksul, evi barkı yok anlamında kullanılır. ‖ *Oda yanmak,* ateşte yanmak, aşk ateşiyle yanmak.
—Taşoc. *Od taşı,* kolay işlenebilir, yeşil, volkanik tüf. (Eskiden bazı büyük yapıların temel ve beden duvarlarında, kapı ve pencere sövelerinde kullanılmıştır.)

OD a. (fr. *ode*). Ed. **1.** Eski Yunanlılar'da konusuna göre biçimi değişen ve ezgiyle söylenen lirik şiir. **—2.** Ölçü ve dizelerinin sayısı bakımından kendi aralarında benzer kıtalara bölünen, gerek önemli olayları ya da ulu kişileri (kahramanlık odu) yüceltmeye, gerek daha içten duyguları dile getirmeye (Anakreon tarzı od) yönelik lirik şiir.

—Müz. Bestelenmiş her tür şiire Batı'da verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Rönesans döneminde, şiirle müziğin kaynaşmasına önem veren hümanizma hareketinin etkisiyle besteciler, antikçağ ölçülerine uygun bir ritim üzerine od tarzında çoksesli şarkılar yazdılar. Öte yandan, okullarda ve üniversitelerde üzerinde çalışılan latin odu, alman koralinin heceye dayalı üslubunu doğurdu.

XVII. ve XVIII. yy.'da müzikal od, genellikle anthem, oratoryo, kantat ve konsertan motet gibi türlerle kaynaştı. Bir şenliği, bir yıldönümünü kutlamak gibi amaçlarla ısmarlanan bir yapıta dönüştü (kraliçe Mary'nin onuruna *Come, ye sons of art, away;* Purcell'ın *Azize Cecilia için od'*u; Händel'in *Kraliçe Anne'in yaşgünü için od'*u ve *Azize Cecilia için od'*u; F. A. Philidor'un Horatius'un şiiri üzerine latin odu *Carmen saeculare* ve *İngiliz odu* adlı yapıtları; Gluck'un *Klopstocks Oden'*i ve *Ode an den Tod'*u). Fransız devrimi, yurtseverlik duygularını kabartan odlar bestelenmesine neden oldu (bunların bazıları tumturaklı bir üslupla yazılmıştır). Sonraları tür, daha içe dönük bir nitelik kazandı (Chabrier'in *Müziğe od'*u). XX. yy.'da, az sayıda od bestelendi; bununla birlikte bu tür, Schönberg gibi bir besteciyi kendisine çekti (Byron'ın şiiri üzerine *Napoléon'a od,* 1942).

ODA a. **1.** Bir konutta salon, mutfak, banyo ve boş alanlar dışında kalan, dışarıya bir ya da daha çok çıkışı olan kapalı bölme: *İki odası, bir salonu bulunan bir ev. Kuzeye bakan bir oda;* kullanım biçimini belirten bir tamlayanla da kullanılır: *Çocuk odası. Hizmetçi odası. Çalışma odası. Yatak odası. Misafir odası. Sandık odası.* (Bk. *ansikl.* böl. Mim.) **—2.** Resmi bir binada, bir kimse, bir grup ya da bir iş için ayrılmış bağımsız bölmelerden her biri (işlevini belirten bir tamlayanla birlikte kullanılır): *Bir odada üç kişi çalışıyor. Müdür odası. Bekleme odası. Öğretmenler odası. Harita odası. Evrak odası.* **—3.** Bir otelde, motelde vb. ya da bir hastanede, klinikte vb. bir ya da birden çok kimsenin hizmetine sunulan, kimi zaman bir banyo da içeren bölme: *Otelde banyolu bir oda ayırtmak. Özel oda. Üç yataklı bir oda. Oda arkadaşı.* **—4.** *Meslek odası,* belirli bir meslek grubundaki kişilerin ortak çıkarlarını savunmak, çalışmalarının kamuya yararlı olmasını sağlamak vb. amaçlarla kurulan örgüt. (→ MESLEK* KURULUŞLARI.) **—5.** *Oda hizmetçisi,* bir kimsenin gündelik işlerine, oda hizmetine bakan kimse.

—Akust. *Sağır oda,* akustik ölçümler yapmak için yankılanımı minimum düzeyde olacak biçimde düzenlenmiş yer. (Duvarları, tavanı ve döşemesi, ses dalgalarını olabildiğince çok soğuracak biçimde yapılmıştır.)

—Anorg. kim. *Kurşun oda,* sülfürik asit üretiminde kullanılan, içi kurşunla kaplı oda.

—Ask. cez. huk. *Oda hapsi,* asker kişilere uygulanan disiplin cezası türü. (Oda hapsi cezası, en çok dört hafta sürebilir. Subaylar, askeri memurlar ve astsubaylar bu cezayı bir odada tek başlarına çekerler. Erbaş, er ve askeri öğrencilerse bir arada olabilirler.)

—Ask. tar. Yeniçeri kışlalarına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bayınd. *Ariyet odası,* dolgu yapmak için gerekli malzemenin çıkartıldığı bölge. (Yakın kazılardan sağlanan molozlar yeterli miktarda ya da istenen nitelikte [katışıksız] değilse, ariyet odasına başvurulur.) || *Vana manevra odası,* bir barajda vanaların yerleştirildiği ve kimi durumlarda kumanda edildiği yer. || *Yükleme odası,* isale kanalının ucunda yer alan, bir hidroelektrik santralın basınçlı borularının çıktığı kapalı havuz.

—Hidr. pnöm. Bir krikoda silindirin uçları ile piston arasında kalan iki hacmin her biri.

—Isıbil. *Buhar odası,* bir üreteç haznesinde ya da bir buhar akümülatöründe su yüzeyinin üstünde kalan ve buharla dolan bölüm. || *Tepkime odası,* yansımalı bir eritme fırınında ısı alışverişlerinin ya da kimyasal tepkimelerin gerçekleştiği bölüm. || *Yanma odası,* bir ocakta, tutuşan bir katmandan çıkan gaz ve parçacıkların yandığı bölüm.

—Isıl. mot. *Yanma odası,* içinde karbürlü karışımın ya da toz ya da damlacık haline getirilmiş katı ya da sıvı bir yakıtın yandığı oda. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Karb. kim. *Damıtma odası,* ateşe dayanıklı malzemelerden yapılan ve taşkömürünü damıtmada kullanılan, yaklaşık silindir biçiminde kap.

—Kim. müh. *Tepkime odası,* TEPKİME* KABI'nın eşanlamlısı.

—Koregr. *Oda balesi,* mizansen, dekor ve orkestra eşliği olmaksızın her yerde gösteri sunabilen, küçük dans topluluğu.

—Krist. *Debye-Scherrer odası* (ya da *toz odası*), *döner kristal odası,* bir kristal tozuyla ya da bir tekkristalle, X ışınlarının kırınımının klişesini çıkarmada kullanılan aygıtlar.

—Kur. tar. Enderun'da eğitim ve yetişme düzeyini gösteren başlıca bölümlerin adı: *Seferli odası. Has oda.* —Tanzimat'ın ilanından sonra çeşitli resmi dairelerin sekreterliklerine ya da yazı işlerini yürüten şubelerine verilen ad: *Tercüme odası. Tophane mektubi odası.*

—Mad. oc. Cevher alındıktan sonra meydana gelen üretim boşluğu. (Bu boşluk, üretim bittikten sonra ya olduğu gibi bırakılır, ya doldurulur ya da göçertilir.) || *Oda-topuk yöntemiyle işletme,* cevher içinde sürülen yollar arasında sonradan ya da tümüyle alınabilecek topuklar bırakmaya dayanan işletme yöntemi. || *Oda yöntemiyle işletme,* tümüyle terk edilen ya da sonradan kullanılmak üzere saklanan cevher topuklarını sınırlayan birbirine koşut geniş galerilerle uygulanan işletme yöntemi. || *Sürme odası,* oda-topuk yöntemiyle gerçekleştirilen işletmenin birinci evresinde cevher içinde kazılan galeri. || *Topuk toplama odası,* "oda-topuk" yönteminin ikinci evresinde topuklar toplanırken meydana gelen üretim boşluğu.

—Masonl. *Düşünce odası,* kabul töreninden önce adayın kapatıldığı lokal.

—Metalürj. *Isıtma odası,* bir fırında yükün yerleştirildiği kapalı yer. || *Reküperasyon odası,* ateşe dayanıklı tuğlalarla örülmüş oda. (Dönüşümlü olarak önce bir fırından çıkan çok sıcak dumanlarla bu odadaki tuğlalar ısıtılır, daha sonra bir başka fırına gönderilmeden önce ısıtılmak istenen soğuk gazlar, yani hava ya da yanıcı gazlar buradan geçirilir.)

—Mim. *Oda çeşmesi,* osmanlı saray ve konaklarında, odalarda yer alan çeşme. (Topkapı sarayı Murat III köşkü ve Abdülhamit I'in yatak odasındaki çeşmeler, bu türün güzel örnekleridir.) || *Aptes odası,* Topkapı sarayı'nda, Dairei hümayun bölümünde padişahların aptes almasına ayrılan oda. || *Baş oda* → BAŞODA.

—Müz. *Oda müziği,* az sayıda müzikçiden oluşan topluluklar için yazılmış dindışı yapıtları kapsayan repertuvar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Opt. *Aydınlık oda,* temelde bir prizma ya da üzerinde küçük bir delik bulunan bir aynadan oluşan ve optik bir görüntü ile üzerine bu görüntünün çizildiği ekranı aynı anda görmeye olanak veren aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karanlık oda,* genellikle bir mercekle donatılmış bir açıklık dışında her tarafı kapalı olan kutu; dış cisimlerden yayılan ışınlar bu mercekten geçerek uygun bir uzaklığa yerleştirilmiş bir ekran üzerinde bu cisimlerin görüntüsünü oluşturur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Polim. *Yükleme odası,* eşyanın biçimlendirildiği kalıp boşluğu, dökme yük halinde yüklenen malzemeyi almadığında, buraya malzeme fazlasını aktarmak üzere eklenen bölüm.

—Siber. *Yönlendirme odası* ya da *denetim odası,* bir sanayi kuruluşunda (elektrik santralı, petrol rafinerisi, yüksek fırın, hadde dizisi vb.), kumanda ve denetim aygıtlarının bulunduğu oda.

—Soğut. san. *Soğuk oda,* iç sıcaklığı bir soğutma tesisatıyla ayarlanabilen ve genellikle bozulabilir yiyecek maddelerini saklamak için kullanılan, ısıl olarak yalıtılmış oda.

—Tem. parç. Yüklü bir parçacığın yörüngesini, bu parçacığın içinden geçtiği sıvı ya da gazda oluşturduğu iyonlaşmayı yükselterek belirlemeye yarayan algılayıcı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Yüksek basınç odası,* yüksek basınçta çalışması ya da oksijen tedavisi görmesi gereken bir ya da birçok kişiyi oturarak ya da uzanmış olarak içine alabilen, değişik boyda, silindir biçiminde madeni oda. 6 ila 8 atmosfer basınca dayanabilen hava sızdırmaz bir yapıdır. Özel bir bölme (yüksek basınç oluğu) çalışırken giriş ve çıkışların yapılmasını sağlar.

—Tiyat. *Oda tiyatrosu* → TİYATRO. || *Işık odası,* sahne ışıklama aygıtlarının bulunduğu ve yönetildiği kabin. || *Soyunma odası,* bir temsil sırasında sahneye çıkacak olan oyuncuların soyunma-giyinme ve makyaj yapmalarına ayrılan bölme. (*Makyaj odası* da denir.)

—Uz. havc. ve Jeod. *Balistik oda,* gökyüzündeki araçların yörüngelerini ve gerektiğinde resim çekme istasyonlarının koordinatlarını hesaplamak amacıyla bu araçların fotoğraflarını çekmede kullanılan donanım. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yumş. bil. *Art oda,* bazı kafadanbacaklı yumuşakçalarda (mürekkepbalığı gibi), gelişmemiş bir organdan başka bir şey olmayan ve kavkının alt ucunda bulunan kavkı bölümü. (Belemnitler gibi bazı fosil kafadanbacaklılardaysa, tersine, art oda çok gelişmiş ve sağlam duvarla bölmelere ayrılmıştır.)

—ANSİKL. Ask. tar. Her orta ve bölüğün birer odası olduğu gibi acemi oğlanlarının da ayrı odaları vardı. Yeniçerilerin Eski odalar'ı Şehzadebaşı'nda, Yeni odalar'ı Aksaray'da idi. Acemi oğlanlarının odaları ise Vezneciler'le Şehzadebaşı arasında yeniçerilerin Eski odalar'ı yanında bulunuyordu. Şehzadebaşı'ndaki odaların inşası daha önce bittiği için "Eski odalar", Aksaray'dakiler daha sonra bittiği için "Yeni odalar" diye adlandırılmıştı. Yeni odalar'da, hepsi Kanuni döneminde açılan, Âdet kapısı, Ağa bölüğü kapısı, Solaklar kapısı, Meydan kapısı, Çayır kapısı, Et kapısı, Karaköy kapısı adlı yedi kapı bulunuyordu. Eski odalar'daki kışlalar daha az olduğundan üç kapı ile çevrilmişti.

Odaların zemini çini tuğlayla döşenmiş,

Bénat burnu (Fransa) açıklarında Janus IV derin dalma deneyine katılan dalgıçların barındığı bir yüksek basınç odasının içi (460 ve 501 m arası derinlikte 6 dalgıç, 18-21 ekim 1977)

A. Tocco-Comex

kapıları mermer direklerle süslenmişti. Her kapının üzerinde o orta ya da bölüğün "nişan" denilen özel işareti bulunurdu. Odaların mutfağı, kileri, çamaşırhanesi, koğuşu, orta sofası ve çardağı vardı. Padişahlar, geleneğe göre Birinci ağa bölüğü'ne mensup olduklarından, Yeni odalar'da bulunan bu bölüğün kışlasında onlara ayrılmış bir "tahtı hümayun odası" vardı.

Kaynaklara göre yeniçeri odalarının sayısı 199'du. Bunun 100'ü Cemaat, 61'i Ağa bölükleri, 34'ü Sekban ve 4'ü de Solak odası'ydı. Cemaat ve Ağa bölükleri kışlaları karışık yapılmış olup, bunun 26'sı Eski odalar'da, 173'ü de Yeni odalar'daydı. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması sırasında (1826) Yeni odalar "karacehennem" adlı topçunun attığı yağlı paçavralarla yanmış ve Eski odalar da ocağın kaldırılmasından birkaç gün sonra yıktırılmıştır.

—Isıl. mot. *Yanma odası*. Gaz türbinlerinde yanma odası ya halka biçimindedir ya da iticinin çevresine radyal olarak yerleştirilmiş bölmelerden oluşur. Bir roket motorunda yanma odası lülenin hemen önünde yer alır ve diergol kullanıldığında enjektörle püskürtülen yakıtın karışım yerini, monergol ya da katergol kullanıldığında ise ısıveren ayrışma yerini (bu durumda genellikle bir katalizör kullanmak gerekir) oluşturur. Remjetlerde yanma odası kesiti sabit olan iticinin merkez bölümünde yer alır ve içinde yakıt püskürtme halkaları bulunur. Yanma odası patlamalı motorlarda silindir kafası ile silindirin pistonun üstünde kalan bölümü arasında yer alır.

oda çeşmesi
Murat III köşkü
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Büyük Larousse

—Mim. Türk evinin mekânsal tasarımında, ana birim olan odaların düzenlenmesinde insan ölçüleriyle işlevselliğin uyumu ve yaşama biçiminin gerektirdiği öğelere yer verilmesi, temel alınan ilkelerdir. Odalar, genellikle kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Bu düzgün plan mimariyle bağlantılı, duvarlara bitişik işlevsel öğelerin (sedirler, dolaplar, yüklükler, ocak) yerleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Odalar tüm işlevleri üstlenecek biçimde tasarlanmıştır, hepsinde gündüz oturulur, çalışılır, yemek yenir, yıkanma yerleri (gusülhane) vardır, geceleri yüklüklerden çıkarılan yataklar yerlere serilerek yatılır. İşlevsel farklılıklar olmamasına karşılık mevsimlere göre kullanılan odalar vardır: yaz odası, kış odası. Yaz odalarının büyük ve yüksek tavanlı olması ve esintiye açık yönlere yerleştirilmesi yeğ tutulur; duvarlar ince örgülüdür; büyük pencereler, çıkmalar ve balkonlarla dışa açılırlar. Kış odası ise daha alçak tavanlıdır; duvarları soğuğu ve nemi geçirmeyecek biçimde kalın örgülü, pencereleri küçük ve dıştan kapaklıdır.

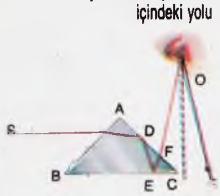
Türk evinde odalara pabuçluk, seki altı ya da saffı niâl denilen, ayakkabıların çıkarıldığı bir ön bölümle girilir; buradan tüm odayı kapsayan seki üstüne geçilir. Odaları yöresel işlemeler, örtüler, kilimler, halılar, minder ve yastıklarla donatılmış sedirler dolanır. Genellikle bir duvar ocak, yüklük, yerli dolap vb. öğelere ayrılmıştır. Kapıdan en uzaktaki yüklüğün yıkanma yeri (gusülhane) olarak düzenlenmesi gelenektendir. Odaların öteki ortak öğeleri arasında raflar (sergen, yemişlik, terek), musandıralar, çiçeklik, kedi gözü, tembel deliği, lambalık, feslik, kavukluk, fincanlık, peşkirlik gibi adlarla anılan oymalı nişler vardır. Bu işlevsel öğeler, ahşap işçilikleriyle odaya sıcak bir görünüm kazandırdıkları gibi, dönemin beğenisini de yansıtırlar. Bunların dışında mimariden bağımsız mobilya çok azdır (sandık, rahle, saat, beşik, mangal, sofra tahtası ya da iskemlesi gibi). Tavanlar da odaların başlıca bezeme alanlarıdır (kirişler ve tahta kaplamalarla değişik geometrik motifler elde edilebildiği gibi, kalem işi süslemeli gösterişli örnekler de vardır). Bu odaların en önemlisi daha büyük tutulan ve özenle döşenen başoda*'dır.

Tanzimat'tan sonra Osmanlılar'da da Avrupa'da kullanılan eşyalar odalarda yer almaya başladı; sedirlerin yerini kanape ve koltuklar, sandıkların yerini çekmeceli konsollar, pirinç ve bakır sofra tepsilerinin, sofra tahta ve iskemlelerinin yerini de yemek odası takımları aldı. Günümüze doğru geldikçe odalar işlevselliklerine göre oturma odası, misafir ya da konuk odası (misafir salonu da denir), yatak odası, yemek odası, sandık odası gibi adlar aldı.

—Müz. *Oda müziği*. Bu müzik, adını, seslendirildiği yerden alır. Belli bir işlevi olmayan ve yakın akraba ya da dost insanların eğlenmesi için seslendirilen oda müziği, bu özellikleriyle tiyatro ve kilise müziklerinin karşıtıdır.

XVII. yy.'ın ikinci yarısında, keman edebiyatının, özellikle de üçlü sonat repertuvarının gelişmesi (Corelli) sayesinde, bir müzik türü durumuna geldi ve sonat şemasına uyan tüm formları (ikili, üçlü, dörtlü, beşli, altılı, yedili, sekizli) kapsamına aldı. Oda müziği kategorisine, melodi ve lied'in çıkış yeri olan saray aryasını ve kantatı da sokmak gerekir. Oda müziği, dengeye ve yetkinliğe XVIII. yy.'ın ikinci yarısında kavuştu. Haydn, Mozart, Boccherini gibi besteciler, aydın dinleyicilerden oluşan bir toplum için yapıt verdiler. XIX. yy.'da icracılar daha profesyonelce bir konum elde ettiler. Buna paralel olarak, oda müziği, evlerden konser salonlarına taştı. Bu, bestecileri (Beethoven, Schubert, Mendelssohn, Schumann, Brahms, Saint-Saens, Franck, Fauré), yapıtlarını daha özenle yazmaya zorladı. Halkla bu temas, bir solocuya (Paganini, Chopin, Liszt) olanca ustalığını sergileme fırsatı veren resitalin oda müziğine girmesine yol açtı. Konser salonlarının gerekleri uyarınca kalabalıklaşan senfonik orkestranın gördüğü rağbet, çağdaş bestecilerin (Debussy, Ravel, Schönberg, Berg, Webern, Bartók), zaman zaman daha dar kadrolar için yazılan yapıtlarla kendilerini ifade etmelerine engel olmadı. Tüm dönemlerin oda müziğinin yaygınlık kazanması üzerine, bir araya gelen yorumcular kendi adlarıyla oda toplulukları kurdular (Cortot-Thibaud-Casals üçlüsü).

bir ışının aydınlık oda prizması içindeki yolu

SI: gelen ışın
ID: kırılan ışın
DE ve EF: yansıyan ışınlar
FO: kırılan ışın
BC: aynayı oluşturan sırlı yüz

—Opt. • *Aydınlık oda*. Bu aygıt, manzaraları ya da cisimleri çizebilmek için 1812'de Wollaston tarafından yapılmıştır. Aydınlık odada, resim levhasına göre konum değiştirmeden kayabilen bir çubuk sisteminin taşıdığı tam yansımalı bir prizma bulunur; göz, prizmanın ayrıtlarından biri gözbebeğini yaklaşık iki eşit parçaya ayıracak biçimde yerleştirildiğinde, hem cismin yansıyan görüntüsünü prizmanın içinden, hem de üzerine resim çizilecek kâğıdın görüntüsünü doğrudan görebilir; böylece kâğıt üzerindeki modelin çevre çizgilerinden bir kalemle kolayca geçilebilir. Cisim ve kâğıt prizmaya eşit uzaklıktaysa cisim gerçek büyüklükte olur. Farklı uzaklıklar sözkonusu olduğunda çeşitli büyütme değerleri elde edilebilir; ancak bu durumda, görüntülerin üst üste çakışması için çeşitli mercekler kullanmak gerekir.

Aydınlık oda mikroskop ya da başka bir optik aygıt yardımıyla görülen cisimleri çizmek için de kullanılabilir.

aydınlık odanın kullanılması

• *Karanlık oda*. Karanlık oda olayı çok önceden Roger Bacon tarafından biliniyordu (XIII. yy.). Karanlık bir odanın çeperine küçük bir O deliği açılırsa dışardaki cisimlerin görüntüsünün karşı duvar üzerine düştüğü görülür. Karanlık odada görüntülerin oluşumu kolayca açıklanabilir: dışardaki cisimlerin A, B, C noktalarının her birinden bütün yönlere yayımlanan ışık ışınlarından yalnız A, B, C noktalarını tepe alan ve O açıklığının çevresine dayanan konilerin içinde kalanlar karanlık odaya girebilir. Bu konik ışık demetleri karanlık odanın karşı çeperi üzerinde, açıklığın biçimini alan küçük A', B', C' yüzeylerini aydınlatır. Göz, tümü birden dış cisimlerin görüntüsünü oluşturan bu ışıklı noktaları algılar; açıklık küçüldükçe görüntü daha net, ancak daha az ışıklı olur. XVI. yy.'da açıklığı daha çok genişletilmiş ve yakınsak bir mercekle donatılmış portatif karanlık odalar yapıldı; böylece daha net ve daha ışıklı görüntüler elde edilebiliyordu; ancak görüntülerin mercekten belirli bir uzaklıkta oluşturulması gerekiyordu. Bunun için karanlık oda birbirinin içinde kayabilen iki odadan yapıldı; kutulardan biri O objektifini taşıyor, öbürünün içine 45°'lik bir açıyla yerleştirilen bir ayna ise doğrultulmuş görüntüyü buzlu bir camın ya da yağlı bir kâğıdın üzerine gönderiyordu. Niepce ve Daguerre'in karanlık odası yukarıda anlatılandan çok farklı değildi; ancak bu kez ayna kaldırılmıştı. Bu odada, hareketli bölümün arka yüzünde duyarlı yüzeyin yerleştirildiği kapalı N çerçevesinin girebilmesi için hareketli olarak tasarlanmış bir VV buzlu cam bulunuyordu. Daha sonra bu düzeneğin yerine katlandığında daha az yer kaplayan, hafif ve kolayca taşınabilen *körüklü odalar* kullanılmaya başladı.

—Tem. parç. Kullanılabilir bir işaret veren çeşitli yükseltme ve sonra işareti sayısal veriye dönüştürme teknikleri sonucunda değişik tipte odalar geliştirildi: kabarcıklı, kıvılcımlı, iğneli, çoktelli oranlı, saptırmalı, görüntülü. Bu alanda gerçekleştirilen ilerlemeler, önemli bir ölçüde büyük hızlandırıcı ve halkaların yapımıyla birlikte, giderek daha yüksek enerji alanlarını incelemeye olanak verdi. Bu alanlarda, parçacıkları algılama zorlukları artar, çünkü bir çarpışmada oluşan ortalama parçacık sayısı artar (onlarca olabilir), yörüngeleri huzme halinde sıkışır ve hızları giderek ışık hızına yaklaşır.

• *Kabarcıklı odalar*. 1952'de Michigan Üniversitesi'nde D. Glaser, basıncı kısa bir süre kaynama basıncının altına düşürülen bir sıvı içinde oluşan kabarcıkları kullanarak bir algılayıcının yapımına başladı. O güne dek Wilson odasında, ani genişleme ile oluşturulan sıcaklık düşüşü sayesinde aşırıdoygun bir buharda damlacıklar oluşumu kullanılmaktaydı. Bir sıvının

daha yüksek yoğunluğu çarpışma olasılığını artırır; öte yandan oda daha hızlı bir ritm ile çalışabilir. Oda, kendisine, hareket miktarı olabildiğince iyi belirlenmiş ve kısa süreli dalgalar halinde yoğunlaştırılmış özdeş parçacıklar sağlayan bir demet üzerinde yer alır. Süresi, teknik ilerlemeler sayesinde birkaç on saniyeden birkaç binde bir saniyeye azalmış ve sıvılaşmış gazla temasta olan bir pistonun hareketiyle oluşturulmuş genişleme, parçacıkların geçişiyle eşzamanlı olup, sıvılaşmış gazı kaynama basıncı altına düşürür. Parçacık yörüngeleri boyunca bu iyonlardan kaynaklanan kabarcıklar oluşur ve binde bir saniyede yaklaşık 0,1 mm çapına ulaşır. Üç ya da daha fazla kamera, patlaması kabarcıkların en iyi boyutunu elde etmek üzere eşzamanlı olan bir flaşla aydınlatılan duyarlı hacmin fotoğraflarını çeker. Gelen demetteki parçacıkların sayısı-parçacıkların yansız olma durumu dışında-, izlerinin, incelenen çarpışma izlerini bozmaması için ayarlanmalıdır. Olayların seçilmesini sağlayan flaşları harekete geçiren yardımcı algılayıcılar olmaksızın fotoğrafı çekilecek olayın seçilemeyeceğine dikkat çekmek gerekir. Piston ilk durumuna gelince başlangıçtaki basınç elde edilir, kabarcıklar sıvı içinde kaybolur, kameralar kurulur ve oda bir sonraki çevrime hazır olur. Parçacıkların hareket miktarlarının ölçümü için fotoğrafı çekilen hacim, parçacık yörüngelerini eğrileştiren bir elektromıknatısın etkisinde bırakılır. Hızlı çevrimli denen odalar, hızlandırıcının geliş demetini besleyen fışkırtması sırasında birçok genişleme yapmaya, dolayısıyla birçok fotoğraf çekmeye olanak verir. Bu durumda piston, frekansı 100 Hz'e erişebilen dönemli bir hareket ile çalıştırılır. Odaların pek çoğu, aynı zamanda bir proton hedefi olan sıvı hidrojenle (sıcaklık −246 °C; özgül ağırlık 71 g/l) çalışacak şekilde tasarlanmıştır. Kimileri döteryumla çalışır ya da neon kullanımına da olanak verir. Ağır sıvılı denen odalarda Freonlar, propan ya da bunların karışımları kullanılır. Sıcaklıklar o zaman 30 ile 70 °C arasında değişir. Eşit hacimde, daha büyük yoğunluktan dolayı, etkileşim olasılıkları daha yüksek olduğundan, fotonların algılanması ve kimi nadir tepkimelerin, bu arada nötrinoların oluşturduğu tepkimeleri incelemek kolaylaşır. Ağır sıvıların kullanımı, karbon, neon, klor ya da fluor çekirdeklerinin varlığından dolayı şu sakıncaları gösterir: hedef parçacığın belirgin özellikleri bilinmez, çekirdekte parazit tepkimeler oluşabilir, izlerin ölçüm duyarlığı en düşük düzeyde kalır. Fotoğrafı alınmış izlerden sayısal verilere geçmek için seçilmiş olayların izleri, az ya da çok otomatikleşmiş makinelerde ölçülür; bir deney için alınmış fotoğrafların sayısı birkaç milyona ulaşabilir. Olayın yeniden kurulması için gerekli noktaların koordinatları, karmaşık programlar aracılığıyla büyük bilgisayarlarda yapılır. Her çarpışma için başlangıçtaki ve çıkıştaki parçacıkların kütlesi, yükü ve hareket miktarı vektörü belirlenmeye çalışılır. Kabarcıklı odalar tekniğindeki ilerlemeler önce, büyüyen enerjilerin çarpışmasını kaydetmek için gerekli duyarlı hacimlerin artmasıyla göze çarpmıştır. Daha sonra, oda çevresine yerleştirilmiş, sintilatör, Çerenkov sayaçları, kalorimetreler vb. gibi hızlı algılayıcılarla önceden seçilmiş olaylar üzerine flaş patlatılması sağlanmıştır. 70'li yılların sonunda yapılan odalar, melez denen algılayıcılar sistemine dahil edilmiş hızlı çevrimli odalardır. Kabarcıklı odaların kullanılması parçacıklar fiziğinin temel tekniklerinden biridir. 70'li yılların ortasına dek yeni parçacıkların bulunmasına ve çoğunun incelenmesine yol açmıştır. Fotoğraflar ise çok çabuk geçen ve belli belirsiz oluşan tepkimeleri göze görünür hale getirmiştir.

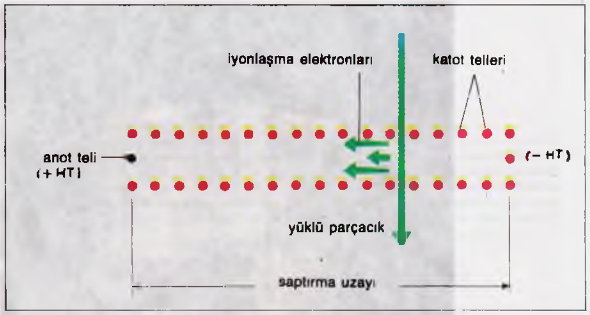
• *Kıvılcımlı odalar.* Bu algılayıcıların incelenmesi ve gerçekleştirilmesi 1959'da başlamıştır. Düz ve koşut metal yapraklar dizisi (ya da koşut olarak gerilmiş tel örtüsü) helyum ve neon karışımı dolu birkap içine yerleştirilir. Parçacıklar levhalara dik olarak odadan geçer ve gazları iyonlaştırır, bu arada bir, iki mikrosaniye süresince gizli izler bırakır. Hızlı lojik devrelerle eşleştirilmiş pırıldayıcılar aracılığıyla levhalar arasında kısa süreli bir elektrik darbesi (genlik 5 kV/cm, süre 0,1-0,5 μs) uygulanır. Parçacıkların geçtiği yerlerde kıvılcımlar patlar. Bunların fotoğrafı alınabildiği gibi, gerek manyetik etkileri, gerek tel örtüsünde doğurdukları yük akışı da ölçülebilir. Bu odaların yerine, zaman içinde daha yakın olayları kaydedebilen iğneli odalar kullanılmaya başlanmıştır.

• *Işınlı* ya da *streamer'li odalar.* Bunların çalışma ilkesi kıvılcımlı odalarınkiyle aynıdır: koşut, iletken, aralarında birkaç on santimetre uzaklık bulunan iki levha arasına çok kısa süreli bir elektrik alanı darbesi uygulanır (genlik 20 kV/cm, süre 10 ile 20 nanosaniye). Bu koşullar altında gerçek bir kıvılcım oluşamaz ve yalnızca ışın ya da streamer denen nesneler ortaya çıkar; gerekirse bir parlaklık yükselteci kullanılarak bunların fotoğrafları alınır. Parçacık yörüngelerinin levhalara hemen hemen dik olması gerekmez. Oda bir manyetik alan içine yerleştirilebilir, böylece izlerin eğriliğinden yola çıkarak hareket miktarları hesaplanabilir. Bununla birlikte birçok uygunsuzluk görülür: her aşamadan sonra önemli sayılacak kadar uzun ölü zaman, çok yüksek gerilimlerin kullanılması ve izlerin belirsizliği.

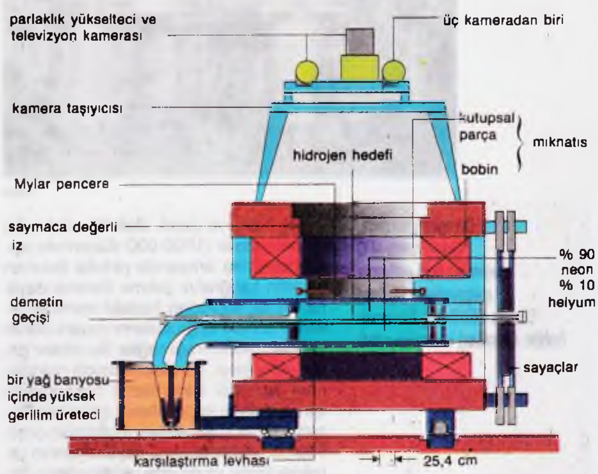
• *Çoktelli oranlı odalar.* Bu algılayıcı tipi oranlı sayaçtan türemiştir; bu sayaçlar, eksenlerinde yüksek pozitif gerilimli ince bir tel bulunan argon dolu silindir biçimli bir kaptan oluşur. Elektrik alanı, bir parçacığın geçişi sırasında serbest kalan elektronları tel yakınına sürükler ve o arada elektronlar gazın atomlarını iyonlaştırarak olayın çığ gibi büyümesine yol açar. Parçacığın yol açtığı iyonlaşmayla orantılı bir yükseltme oluşur. Çığın telde yarattığı elektrik darbesini elektronik devrelerde kullanılabilir hale getirmek için bunu daha da yükseltmek gerekir.

1968'de G. Charpak bu ilkeden yola çıkarak çoktelli oranlı odaları geliştirdi. Anot telleri (çapı 20 μm, aralıkları 2-3 mm), iki katot örtüsü arasına yerleştirilmiş düzlem ya da silindir biçimli bir örtü oluşturur. Gaz, eser miktarda Freon ya da başka gazlar içeren argon ve izobütan karışımıdır. Sürekli olarak uygulanan elektrik alanı 4 kV/cm düzeyindedir. Her tel, bir belleğe işlenebilecek işaret üretmek üzere yükseltici entegre devre ile donatılmıştır. Bu belleklerin okunması, yani bir olayın kaydedilmesi, ilginç olayları ayıklayan hızlı elektronik açma lojiği ile kumanda edilir. Birçok ardışık düzlem ile uzaydaki parçacık yolları belirlenir. Algılama etkinliği % 100'e çok yakındır ve tel başına sayma sıklığı saniyede 10^5'e erişebilir. Yüksek akılı (10^7/sn düzeyinde) parçacıklar alınacağı zaman bu odalar kullanılır. Kayıt olanakları çoğunlukla işaret alım sisteminin kapasitesi ya da süratiyle sınırlıdır. Her tel için bir yükselteç gerektiren bu odaların maliyeti yüksek olduğundan kullanımları kısıtlıdır. Bununla birlikte çok büyük odalar (kenarı 5 m'ye kadar) yapılmıştır.

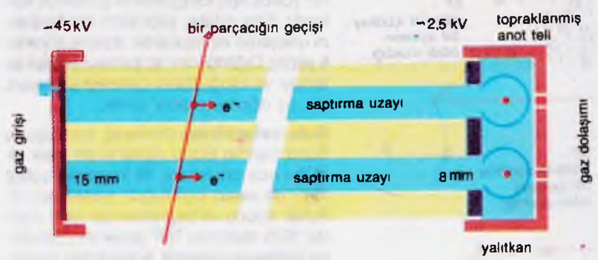
• *Saptırma, göç* ya da *drift odaları.* Oranlı odaların incelenmesinden sonra bu tip algılayıcı fikri 1969'da yine G. Charpak tarafından ortaya atıldı. Düzgün bir elektrik alanının etkisiyle iyonlaşmadan türeyen elektronlar değişmez hızla (5 cm/μsn) anoda doğru göç ederler. Bu göç için gerekli zamanın ölçülmesi izin yerinin belirlenmesini sağlar. Anot telleri ya da duyarlı teller, gelen akıya bağlı olarak birkaç santimetreden birkaç desimetreye kadar aralıklarla dizilmiştir. Sabit bir göz hızı sağlamaya yönelik 500 V/cm düzeyindeki elektrik alanının dağılımı, göç hacmi içine ara gerilimlerde teller yerleştirilerek elde edilir. Bu odalar görece daha zayıf akılarda ya büyük alanları incelemek ya da daha büyük uzaysal duyarlık elde etmekte kullanılır. Bu duyarlık, 1-2 cm aralıklı tellerde 50 μm'ye erişebilir.

saptırmalı bir oda hücresinin çalışma ilkesi: potansiyelleri anottan başlayarak azalan bir katot telleri kümesi, iyonlaştırıcı bir parçacığın açığa çıkardığı elektronlara, kayma uzayı içinde değişmez hızda göç etme olanağı veren bir elektrik alanı yaratır; bu elektronlar daha sonra algılayıcı görevi yapan anot teli yakınında çığ olayını oluşturur

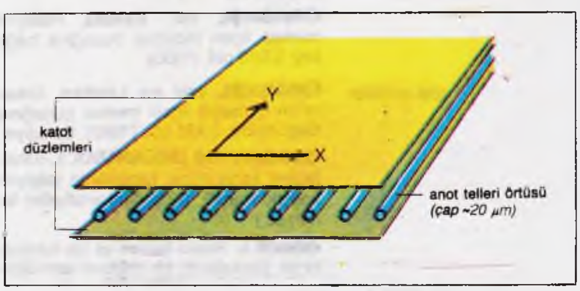
Stanford (ABD) doğrusal hızlandırıcısının laboratuvarında kurulmuş bir ışınlı oda şeması

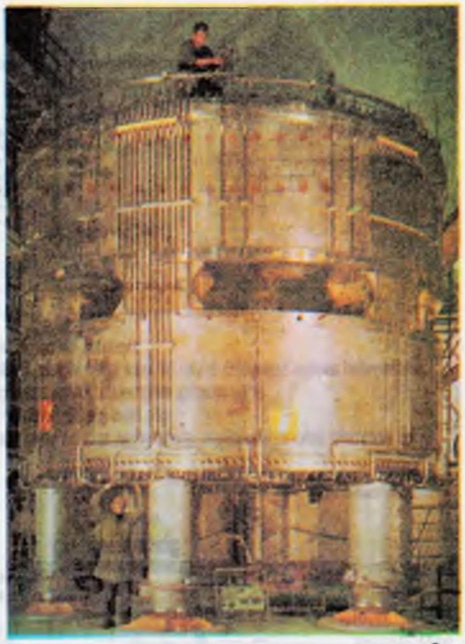

Saclay'de kurulmuş saptırmalı bir odanın kesiti

• *Görüntü odaları.* Bu odalarda, parçacık yörüngelerinin birçok noktasındaki koordinatları elde etmek için, bir yandan elektronların duyarlı tellere göç zamanı, öbür yandan bu tellerin her iki ucunda çığlardan kaynaklanan yük akışları ölçümü kullanılır. Akan yük, içinden geçtiği telin direnci, dolayısıyla uzunluğu ile ters orantılıdır. Bu koordinatın ölçümü için elde edilen duyarlık günümüzde ancak % 10 düzeyine erişmiştir. Görüntü odaları hiç kuşkusuz 90'lı yıllarda gelişme ve ilerleme konusu olacaktır.

çoktelli oranlı oda (gaz ortamı iyonlaştırmış olan yüklü parçacığın X koordinatı, en yakınındaki anot teli ile ölçülür)

Cern

Cenevre yakınında, Cern-Fransa-AFC arasındaki üçlü antlaşma çerçevesinde yapılmış Cern'in BEBC (Big European Bubble Chamber) kabarcıklı odası

odak uzaklıkları

—Uz. havc. ve Jeod. *Balistik odalar* En duyarlı odalar (1/100 000 düzeyinde açısal belirsizlik), arkasında yıldızlar bulunan hedefin fotoğrafını çekme ilkesine dayanır; bu da, sonradan, hedefin resminin çekildiği andaki doğrultuları duyarlı olarak yeniden oluşturmayı sağlar. Bu odalar, gerek yörüngeyi, gerekse istasyon noktalarının jeodezik konumlarını hesaplamak için uyduların fotoğraflarını çekmede düzenli olarak kullanılmıştır. Kullanılan çeşitli tipteki odalar, fotoğraf dayanaklarının yapısına (plaka ya da film) ve donanımın hareket yeteneğine göre birbirlerinden ayırt edilir. Sabit odalar, büyük çaplı parlak uyduların (Echo tipi) ya da parıltı vericilerinin (Geos tipi) fotoğraflarını çekmede kullanılır. Kimi odalar, yıldızların fotoğraflarını iyileştiren ekvatoral bir dönme hareketi yapar. Diğerlerinin, az parlak uyduları izlemeyi ve fotoğraflarını çekmeyi sağlayan, dik üç dönme ekseni vardır.

Oda orkestrası *(Ankara)*, kuruluşuna Suna Kan ve Gürer Aykal'ın ön ayak olduğu oda orkestrası. İlk konserini şubat 1977'de veren topluluğun sürekli şefi G. Aykal, solocu ve başkemancısı ise S. Kan'dır. 1979 martında TRT genel müdürlüğü'ne bağlanan orkestra, Ankara'daki düzenli konserlerinin yanı sıra yurtiçinde ve yurtdışında konser gezileri yapmaktadır.

ODABAŞI a. **1.** Eskiden hanlarda odaların bakım ve kiralanmasıyla ilgilenen görevli. **—2.** Büyük kuruluşlarda orta hizmeti gören kimselerin başı.
—Ask. tar. Ağa bölüklerindeki baş odabaşı ve cemaat ortalarındaki oda kethudasından sonra gelen en kıdemli yeniçeri subayı. (Hükümdara en yakın görevliler arasında bulunan odabaşı, padişahın emir ve fermanlarının uygulanmasını denetlerdi. XIX. yy.'da bu görev kaldırılarak yerine mabeyinciler getirildi.)

ODABAŞI, esk. **Kavaslı,** Hatay'ın merkez ilçesi Hıdırbey bucağına bağlı köy; 5 070 nüf. (1990).

ODABAŞI, yeni adı **Lalahan,** Ankara'nın Elmadağ ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 437 nüf. (1990). Belediye.

ODACANTHA MELANURA a. Bataklıkların kenarındaki kamışlarda yaşayan koşarkınkanatlı. (Koşarkınkanatlıgiller familyası.)

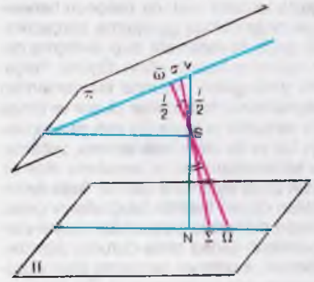
ODACI a. Resmi kurum ya da kuruluşlarda, bankalarda, vb. odaların temizliğiyle ilgilenen, getir götür işlerine bakan, kimi yerlerde de bu işlerin yanı sıra ziyaretçileri içeri almakla yükümlü olan görevli.

ODACIK a. (*oda*'dan *-cık* küçültme ekiyle). Küçük oda.
—Bot. *Çiçektozu odacığı*, açıktohumlularda, mikropilin altında, yumurtacığın önünde bulunan boşluk. (Çiçektozu çimlenip döllenmeyi sağlayıncaya kadar burada bekler.) ‖ *Gözenek altı odacığı*, gözeneğin ağzının altında bulunan boşluk. ‖ *Nemli odacık*, besleyici bir ortama yerleştirilmiş bir hücrenin farklı gelişme evrelerini mikroskopta incelemeye yarayan düzenek.
—Dişç. *Dişözü odacığı*, tacın içinde bulunan ve diş özünün taş kısmını içeren dış boşluğu.

ODACILIK a. Odacının işi, görevi.

ODAİNATH → ODENATHUS.

ODAK a. **1.** Aynı ışık ya da ısı kaynağından yayımlanan ışınların, kaynak çok uzakta bulunduğu zaman yakınsadıkları yer ya da nokta. **—2.** Belirli bir düşüncede olan kimselerin bir araya geldiği, bu kimselerden kaynaklanan eylemlerin yoğunlaştığı yer (genellikle çoğul olarak); mihrak: *Ülke aleyhine çalışan odaklara karşı gerekli tedbirler alınacak. Bir terör odağı. Şiddet odakları.* **—3.** *Odak noktası*, bir şeyin (soyut) yoğunlaştığı, toplandığı nokta: *Düşüncelerimin odak noktası bu olguydu.*
—Foto. *Odak derinliği*, görüntünün netliği bozulmaksızın, duyarlı yüzeyin konumunun objektife göre değişebileceği çok dar sınır.
—Fotogram. *Odak noktası*, hava fotogrametrisinde, fotoğraf eğiminin arazideki yatay açıları etkilemediği tek görüntü noktası. (Eşanl. EŞMERKEZ.)
—Geom. Verilen bir doğruya eşlik eden, koniklerin bir metrik tanımını vermeyi sağlayan değişmez nokta. ‖ KUTUP'un eşanlamlısı.
—Opt. *Odak düzlem*, optik bir sistemin eksenine dik olan ve odağı içeren düzlem. ‖ *Odak uzaklığı*, merkezlenmiş bir sistemin asal odağının sistemin asal düzlemine olan uzaklığı. (İnce bir merceğin odak uzaklığı merceğin odağa olan uzaklığına eşittir.) ‖ *Cisim odak*, çıkan koşut ışınlara denk düşen gelen ışınların kesişme noktası. ‖ *Görüntü odak*, koşut ışınlardan oluşmuş bir gelen demetten kaynaklanan çıkan ışınların kesişme noktası.
—Patol. Patolojik bir sürecin yerel kalabilen ya da yayılabilen merkezi. ‖ *Akciğer odağı*, sınırlı konjestiyon belirtileri bulunan akciğer bölgesi. ‖ *Enfeksiyon odağı*, bir organ ya da dokuda bulunan yerel sınırlı enfeksiyon merkezi (ilkel odak). Bu merkez kan ya da lenf yoluyla komşu ve uzak bir bölgeye hastalığı bulaştırabilir (ikincil odak), hatta bütün organizmaya da yayabilir (septisemi). ‖ *İrin odağı*, bir apsede irinin biriktiği yer. ‖ *Kırık odağı*, olguya göre, yırtma ya da baskı ile komşu organlarda lezyonlara neden olabilen kırık yeri.
—Radyol. Katottan gelen hızlandırılmış elektronları alan anot bölümü. (Çok yüksek hız kazanmış olan elektronlar madeni bir hedef olan bu odağa çarpar ve kinetik enerjileri ısıya [% 99] ve radyolojide kullanılan X ışınlarına dönüşür.)
—Tıp. Bir lezyonun ya da bozukluğun ana kaynağı, merkezi. ‖ *Odak ekseni*, bir özel koniğin odağını ya da odaklarını içeren bakışım ekseni. (Buna bir elips için *büyük* ya da *asal eksen*, bir hiperbol için *yedek eksen* de denir.) ‖ *Odak uzaklığı*, bir elipsin ya da bir hiperbolün odakları arasındaki uzaklık. (Genel olarak kullanılan gösterişlerde bu uzaklık *2c* ye eşittir.)
—ANSİKL. Fotogram. π arazi düzlemi, π klişe düzlemi, S gözlem noktası, $\bar{\omega}$ klişenin temel noktası, Ω arazinin benzeşik noktası, ν S'den geçen düşeyle klişe düzleminin kesişimi, N de bunun benzeşiği olsun; odak nokta, $\bar{\omega}S\nu$ açısının ortayı ile klişe düzleminin kesişimidir.

ODAK (Krsto), hırvat besteci ve eğitimci (Siverić 1888 - Zagreb 1965). Zagreb konservatuvarı'nda ders verdi. Aralarında folklorik opera *Dorica pleše* (1934) de bulunan dramatik yapıtlar, senfonik partisyonlar (4 senfonisinden "Adriyatik senfonisi" [1940-1965] başlıklı olanı ünlüdür; 2 passacaglia; 4 rapsodi; 2 uvertür), oda müziği parçaları, melodiler, a cappella ya da orkestra eşlikli koro parçaları, slavonca metinler üzerine 2 missa besteledi.

ODAKLAMA a. Odaklamak eylemi.
—Dalga ve titr. Odaklamak eylemi.
—Elektron. ve TV. YOĞUNLAŞTIRMA'nın eşanlamlısı.
—Tem. parç. Bir hızlandırıcıda ya da bir demette parçacıkları ideal ortalama yörüngelerinde tutmak için manyetik alanların dağılımından yararlanan teknik. (1950'de, almaşık gradyanlı denen, güçlü odaklamanın bulunuşu, büyük çembersel hızlandırıcıların yapımını kolaylaştırdı.)

ODAKLAMAK g. f. Elektron. ve Dalga ve titr. Bir ışımayı (ışık, akustik dalga, elektron demeti vb.) bir noktaya yakınsatma.

◆ **odaklanmak** edilg. f. **1.** Odaklamak eylemine konu olmak. **—2.** Soyut bir şeyden söz ederken, belli bir noktada, konuda vb. toplanmak, yoğunlaşmak: *Tartışma sonunda öneriler şu noktalarda odaklandı.*

ODAKLANMAK → ODAKLAMAK.

ODAKLAŞMA a. Odaklaşmak eylemi.
—İstat. *Odaklaşma ölçüleri*, bir istatistik dağılımı betimleyip özetlemede kullanılan başlıca ölçülerin bir bölümü. (Bunlara kısaca ortalamalar da denir. Değerlerin tümünden hesaplanan ve hesaplanamayan ortalamalar olmak üzere iki grupta toplanırlar. Birinci gruptakiler aritmetik ortalama, harmonik ortalama, geometrik ortalama, kareli ortalama; ikinci gruptakilerin başlıcaları da egemen değer [mod] ve ortalayan'dır [medyan].)

ODAKLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir noktada toplanmak, bir noktaya yönelmek. **—2.** Düşünce, ilgi vb. sözkonusuysa, belli bir konu üzerinde yoğunlaşmak, o konu üzerinde toplanmak.

◆ **odaklaştırmak** ettirg. f. **1.** Dağınık bir şeyi bir noktaya yöneltmek, bir noktada toplamak: *Güneş ışınlarını, büyüteç yardımıyla bir yaprağın üzerinde odaklaştırmak.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) [bir yerde] odaklaştırmak*, ilgisini, dikkatini belli bir konu üzerinde yoğunlaştırmak, o konu üzerinde toplamak.

ODAKLAŞTIRMA a. Odaklaştırmak eylemi.

ODAKLAŞTIRMAK → ODAKLAŞMAK.

ODAKLAYICI a. Sine. Kameranın çalış-

tırılması sırasında odaklamayı gerçekleştiren görüntü yönetmeni yardımcısı.

ODAKÖLÇER a. Mercekler ile fotoğraf objektiflerinin odak uzaklığını ölçmeye yarayan alet. (Eşanl. FOKOMETRE.)

ODAKÖLÇÜM a. Opt. Optik bir sistemin odaklarını belirleme.

ODAKSAL sıf. Foto. Odaktan ya da odağın çok yakınından geçen ışık ışınları için kullanılır.

ODAKSIZ sıf. Odakları sonsuza atılmış, merkezlenmiş bir optik sistem için kullanılır. (Sonsuzda bulunan bir cismin görüntüsü, yine sonsuza atılmıştır. Birincisinin görüntü odağı ikincisinin cisim odağıyla çakışan iki mercekten yapılmış bir sistem odaksızdır [sonsuza ayarlanmış gök ya da Galilei dürbünü]. Bu durumda böyle bir sistemin büyütmesi değişmez.) [Eşanl. AFOKAL.]

O'DALAİGH (Cearbhall), irlandalı devlet adamı (Cill Mhantáin yönetim bölümü 1911 - Sneem, Chiarraighe yönetim bölümü, 1978). 1963'ten 1972'ye kadar Yüksek mahkeme başkanlığı, 1974-76 arasında da İrlanda Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı yaptı.

ODALI sıf. *Sayı sıf.* + *odalı,* belirtilen sayıda odası olan: *Üç odalı bir daire.* —Kur. tar. *Odalı yeniçeriler,* kalelerde muhafızlık göreviyle bulunan kapıkulu yeniçerilerini, yerlikulu yeniçerileriyle yamaklardan ayırmak için kullanılan deyim.

◆ a. Kur. tar. Topkapı sarayı'nda has oda, hazine odası, kiler odası, seferli odası gibi yerlerde oturan saray görevlisi. (*Kaftanlı* da denirdi.)

ODALIK a. *Esk.* Bir erkeğin nikâhsız olarak yatağına aldığı cariye; müstefreşe. (Osmanlı padişah ve şehzadelerinin odalıklarına gözde* denirdi.)
—ANSİKL. İkonogr. Bir yatağa uzanmış çıplak kadın olarak betimlenen odalık, bu geleneksel temanın doğu zevkinde yorumudur. 1814'te Ingres, Napoli kraliçesi Carolina'dan *Büyük odalık* adıyla da anılan *Yatan odalık* tablosunun (0,91 × 1,62 m) siparişini aldı. 1899'da Louvre müzesi koleksiyonlarına giren bu yapıt, boynun ve sırtın anatomik kuralları hiçe sayan kavisiyle ünlüdür. Sanatçı, 1840'ta da *Köleli odalık* (Fogg Art Museum, Cambridge, ABD) adlı tabloyu gerçekleştirdi. Delacroix, Armand Cambon (Montauban), Th. Couture (Cleveland), L. Boulanger, E. Hébert gibi sanatçılar da *Odalık* temasını işleyen resimler yaptılar; bu konu, Matisse tarafından da birçok kez ele alındı. Heykel alanında, Pradier'nin çalışmalarını (Lyon) anmak gerekir.

ODA NOBUNAGA, japon siyaset adamı (Ovari 1534 - Kyoto 1582). Daimyo'ydu; imparator Ogimaçi için, başkaldıran daimyolarla savaştı ve 32 eyalette barışı sağladı (1562-1577). Şogunların sonuncusu Aşikaga'yı görevinden çekilmek zorunda bıraktı (1573), hükümetin gerçek başkanı oldu, buddhacı mezheplere boyun eğdirdi ve Japonya'yı mutlak otoritesi altında birleştirdi; hıristiyanlığı ve Batı ile ticaret ilişkilerinin kurulmasını destekledi. Kyoto'daki Honno-ci tapınağı'nda asiler tarafından kuşatıldı ve kendini öldürdü.

ODASİ (Michele DI BARTOLOMEO DEGLI ODASİ, **Tifi** —denir), italyan yazar (Padova 1450'ye doğr. - *ay. y.* 1492), anakreon tarzında heksametros ölçülü ilk manzumeleri (*Macharonea,* 1490) yazdı.

ODASİNEĞİ a. Zool. KARASİNEK'in eşanlamlısı.

ODAŞIK a. *Yörs.* Aynı odada oturan ya da çalışanlardan her biri; oda arkadaşı. —Ask. tar. Aynı "oda"da yer alan yeniçerilere verilen ad. (Bu deyim oda arkadaşlığının bir simgesi olarak kullanılırdı.)

ODATE, Japonya'da kent, Honşu (Akita ili) adasının kuzeyinde, Yoneşiro kıyısında; 72 500 nüf. Ticaret merkezi. Kereste sanayisi. —Yakınında, demir, bakır ve çinko madenleri.

ODAVARA, Japonya'da kent, Honşu (Kanagava ili) adasında, Sagami körfezi kıyısında; 193 415 nüf. (1990). Bir tarih müzesi içeren XV. yy şatosu. Konutlar. Besin ve tekstil sanayileri.

ODDA, Norveç'in güney-batı'sında (Hordaland) kent, Hardangerfjord'un kolu olan bir fiyordun kıyısında; 10 000 nüf. Turizm ve sanayi merkezi (elektrometalürji, kimya sanayileri).

Oddi büzgenkası, koledok kanalının onikiparmak bağırsağına açıldığı yerde bulunan büzgenkas sistemi.

ODDİT a. (fr. *oddite*). Tıp. Oddi büzgenkası iltihabı.

Odelsting, Norveç parlamentosu'nda (Storting) üyelerin dörtte üçünün oluşturduğu meclis. (Üyelerin geriye kalanı yüksek meclis olan Lagting'i oluşturuyordu.)

ODENATHUS ya da **ODAİNATH** (Septimius), **Palmira** prensi (öl. 267). Gallienus tarafından, *dux* unvanı verilerek Doğu'nun savunmasıyla görevlendirildi (261), zorba Quietus'u yendi ve öldürdü (262), pers kralı Şapur I'in üzerine yürüdü, onu Suriye'den ve Mezopotamya'dan çıkardı, Ktesiphon'u tehdit etti. Gallienus onu *imperator* ve *corrector* unvanlarıyla taltif etti. Odenathus, akrabalarından biri tarafından öldürüldü. Karısı Zenobia naipliği üstlendi.

ODENDAALSRUS, Güney Afrika'da (Orange) kent, Kroonstad'ın G.-B.'sında; 15 300 nüf. Altın madenleri.

ODENSE, Danimarka'da kent, Odense *amtı*'nın yönetim merkezi, Fyn adasında, *Odense fiyordu*'na giden, ulaşıma elverişli bir kanalın kıyısında; 176 133 nüf. (1990). Danimarka'nın en eski yerleşmelerinden olan kentte anıtlar vardır: Vor Frue kilisesi (XII. yy.); Cl. Berg'in ünlü mihrap arkalığını ve krallık anıt mezarlarını kapsayan XIV. yy.'da yapılmış S. Knud kilisesi. Ticaret. Üniversite. Müzeler (Andersen, Fyn, Açık hava, Demiryolları). Ticaret limanı. Sanayi kuruluşları (tersaneler, metalürji, kimya). —*Odense amtı,* 3 486 km²; 458 111 nüf. (1989).

ODENWALD, Almanya'nın Hessen eyaletinde alçak dağ kütlesi, orta Ren çöküntü çukuru kenarında; *Katzenbuckel*'de 626 m. Billurlu ve püskürük (granit, gneiss, porfir, siyenit) topraklı bir horsttur; D. ve G.'ye doğru, Main ve Neckar'ın boğazlarla oyduğu, ormanlık bir plato oluşturan Trias devri kumtaşlarının altına dalar. Bu yer yer ağaçlık bölge, komşu kent merkezlerinde (Frankfurt, Darmstadt, Ludwigshafen, Mannheim) oturanların sık sık geldiği, 2 320 km²'lik bir ulusal parktır.

Lauros-Giraudon

Odalık
Delacroix'nın yapıtı
Louvre müzesi, Paris

ODEON a. (fr. *odéon*). Esk. Yun. Müzik şölenlerine ayrılan yapı. (Bir çeşit kapalı tiyatro biçimindeki odeon birkaç yunan sitesinde vardı. Atina'da, 1921'den başlayarak kazılan Akropolis'in güneyindeki Perikles odeonu (İ.Ö. 445) ile birlikte dört odeon bulunuyordu. Üstünde bir kubbesi olan yapı dikdörtgen biçimindedir. Bunun çok yakınında bulunan Herodes Attikos odeonu (İ.Ö. 160'a doğr.) iyi korunmuştur ve bir tiyatro biçimindedir.

Odeon tiyatrosu, 1875'te, İstanbul'da İstiklal caddesinde açılan tiyatro binası. Bu tarihte "Varyete tiyatrosu" adıyla açılan bina, 1877'deki yenilenmeden sonra bir süre "Eldorado" ve "Verdi tiyatrosu" adlarıyla etkinlik gösterdi; son olarak "odeon" adını aldı ve XX. yy.'ın başlarına değin bu adla anıldı. Burası daha sonra Eclair sineması; 1930'lu yıllarda da Şık sineması oldu.

ODER, çekçe ve lehçe **Odra,** Polonya'da ırmak, aşağı çığırı Polonya ile Almanya'nın Brandenburg eyaleti arasında sınır oluşturur; 854 km (742'si Polonya'da). Havzasının (119 000 km²) beşte dördü sağ kıyısında yer alır. Oder Çek Cumhuriyeti'nde, Südetler'in G.-D. ucunda (Oderské Vrchy, Ostrava yakınında), 634 m yükseltide doğar, Moravya kapısını Yukarı Silezya yakınında aşar, ardından K.-B.'ya dönerek Südetler kütlesine paralel olarak, Aşağı Silezya ovasında akar, Wroclaw'dan geçer. Nysa Luzycka ile birleştikten sonra, ırmak G.-K. doğrultusunda akar; iki adanın Pomeranya körfezinden ayırdığı, Szczecin denizkulağın-

J.-C. Chabrier-Atlas-Photo

Atina'daki Herodes Attikos odeonu (İ.Ö. 160'a doğr.)

Goutier

Odesa operası

da uzun bir deltayla son bulur. Hemen hemen kendisiyle aynı büyüklükte olan başlıca kolu Warta, Büyük Polonya ovasını akaçlar Yukarı kesiminde. Oder'in dağlarından inen çok sayıda küçük kolu, yazın (eriyen karlar nedeniyle) güçlü debiler oluşturur; oysa orta ve aşağı vadide sular daha çok kış sonu ve ilkbahar başında artar, ancak havzanın genelinde (aşağı vadide ortalama debi: 542 m^3/sn) yıl içinde çok değişken debiler görülür. 711 km'si ulaşıma elverişli, Yukarı Silezya sanayi bölgesine Gliwice kanalıyla, Avrupa ırmak ağına Spree ve Havel yakınındaki kanallarla bağlanan, önemli bir akarsu eksenidir.

Oder-Havel kanalı, Almanya'da kanal; Finow kanalının yerini aldı ve Berlin bölgesini Polonya limanı Szczecin'e bağladı; 83 km.

Oder-Neisse hattı, lehçe **Odra-Nysa,** 1945'ten sonra Polonya'nın batı sınırı. Stalin'in Yalta'da (şubat 1945) yaptığı öneriye göre çizilen ve Swinoujscie'nin (Swinemünde) batısında Baltık denizi'nden başlayarak Oder, ardından Batı Neisse (Görlitzer Neisse) boyunca, çek sınırına kadar uzanan hat. Stalin böylece 1939'da (Alman-Sovyet antlaşması) işgal ettiği ve geri vermek istemediği Curzon* hattının D.'sundaki topraklarını yitiren Polonya'nın bu kaybına karşılık bir ödün vermeyi düşünüyordu. Churchill'in tereddütlerine karşın (böylece Polonya'ya bırakılan topraklarda o sırada 5 milyon alman yaşıyordu) Batılı müttefikler bu hattı "barış konferansına kadar geçici sınır" olarak kabul etmeye razı oldular (Potsdam, 1945). Alman Demokratik Cumhuriyeti, Görlitz antlaşması'yla (1950) bu hattı kesin olarak kabul etti. ADC'yi, aralarında Fransa'nın da (1959) bulunduğu öteki devletler izledi. Almanya Federal Cumhuriyeti, SSCB ve Polonya ile yaptığı 1970 antlaşmalarında bu hattın dokunulmazlığını kabul etti. Helsinki konferansı nihai senediyle de bütün Avrupa sınırlarının dokunulmazlığı onaylandı (1975). 1990'da birleşen Almanya, bu sınır anlaşmasına saygı göstereceğini bir kere daha belirtti.

Oder-Spree kanalı, alm. **Oder-Spree-Kanal,** Almanya'nın Brandenburg eyaletinde ulaşıma elverişli su yolu; 84 km. 1887-1891 arası yapıldı. Oder ırmağı'nı Spree aracılığıyla Berlin'e bağlar.

Larousse

Jean-Baptiste Claude **Odiot** altın kaplama ibrik
Dekoratif sanatlar müzesi Paris

ODESA, Ukrayna'da liman kenti, Karadeniz kıyısında, Dniestr ve Dniepr sığlıkları arasında; 1 126 000 nüf. (1991). Rus İmparatorluğu ve Ukrayna'da tüm büyük olaylara karşın Odesa'yı, İkinci Dünya savaşı'nda, Almanlar hemen de bütünüyle yerle bir ettiler. Odesa uydu limanlarıyla birlikte, güçlü bir sanayi-liman (tersaneler) kompleksi oluşturur. Üretimsel işlevleri çeşitlidir (makine yapımı, takım tezgâhlar; besin sanayileri). Kültür ve bilim (üniversite, astronomi ve jeofizik gözlemevleri) merkezi Odesa, aynı zamanda kıyıdaki büyük sayfiye merkezlerinden biridir.

—Tar. Kent, Yaş barışı'yla (1792) Rusya'ya bağlanan tatar köyü Hacıbey'in bulunduğu yere kuruldu. Ruslar, 1794'te kurmaya başladıkları deniz üssü ve limana, 1795'te, Milet kolonisi Odessos'un anısına, Odesa adını verdiler. 1803'ten 1814'e kadar dük Armand de Richelieu'nün yönettiği Odesa 1805'te Yeni Rusya'nın yönetim merkezi oldu ve hızla gelişti. Açık liman (1819-1859) ve tahıl dışsatım merkezi olan, 1860-1870'te demiryoluyla Kiev'e bağlanan kent, XIX. yy. sonunda, Rus İmparatorluğu'nun ikinci büyük limanıydı. Kentte, 1865'te bir üniversite kuruldu. Birinci Dünya savaşı başlangıcında 400 000'e ulaşan nüfusun içinde, kalabalık bir yahudi topluluğu (1914'te 165 000 kişi, yani kent nüfusunun % 34'ü) gelişti. 1875'ten sonra "Güney Rusya işçi birliği"nin merkezi olan kent, devrimde önemli bir rol oynadı. 1905'te Odesa limanında demirleyen Potemkin* zırhlısında ayaklanma baş gösterdi.

1918-1919'da Odesa, geçici olarak, önce Avusturyalılar tarafından, ardından da bolşeviklere karşı (18 aralık 1918 - 22 nisan 1919) Denikin'i desteklemekle görevli yunanlı ve polonyalı askerlerle güçlendirilmiş Fransızlar tarafından işgal edildi. Alman-Sovyet savaşı sırasında, Rundstedt komutasındaki alman-rumen güçlerinin ele geçirdiği (16 ekim 1941) kent, Malinovskiy'in saldırısıyla kurtarıldı (10 nisan 1944).

ODESCALCHİ, Como asıllı italyan aile. Başlıca ünlü temsilcileri: BENEDETTO, İnnocentius* XI adıyla papa oldu; —LIVIO, yeğeni, İmparatorluk prensi (Roma ? 1652'ye doğr. - ay. y. 1713), Bracciano dukalığı'nı Orsiniler'den satın aldı. Viyana kuşatması sırasında ve Türkler'e karşı savaşta yararlılık gösterdi. Carlos II tarafından İspanya'nın büyüğü ve imparator Leopold I tarafından da imparatorluk prensi yapıldı; 1697'de kendisini Polonya kralı seçtirmeyi denedi.

ODESSA, ABD'de (Texas) kent, Llano Estacado'nun G.'inde; 90 000 nüf. Petrol merkezi. Kimya sanayileri.

ODETS (Clifford), amerikalı oyun yazarı (Philadelphia 1906 - Los Angeles 1963). New York'taki Stanislavskiy etkisinin ağır bastığı "Group Theatre"ın üyesiydi, Komünist parti'ye bağlılığını yansıtan ve 1929 iktisadi bunalımından kesitler veren gerçekçi tiyatro yapıtları kaleme aldı. *Waiting for Lefty* (1935), *Till the Day I die*, *Paradise Lost*'ta (1935) siyasal görüşlerine yer verdi. *Rocket to the Moon*'da (1938) ise düş kırıklığı ve yalnızlık kendini hissettirmeye başlar. *Altın yumruk* (The Golden Boy, 1937) ve *Taşra kızı* (The Country Girl, 1950) adlı yapıtları Türkiye'de de sahnelenmiştir.

Odhecaton ya da **Harmonice musices Odhecaton,** basılı ilk çoksesli müzik derlemesi. Yapıttaki 100'e yakın parça (başlık buradan gelir) frankoflaman bestecilere aittir. 1501'de Venedikli O. Petrucci tarafından yayımlanmıştır.

ODİEL, İspanya'nın güneyinde ırmak, rio Tinto ile ría de Huelva'yı oluşturduğu Huelva'da Atlas okyanusu'na dökülür.

ODİELLUS a. Oldukça iri orakçıları içeren cins.

ODİENNÉ, Fildişi Kıyısı'nda kent, yönetim bölgesi merkezi. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştirme bölgesinin merkezi. —*Odienné yönetim bölgesi;* 21 326 km^2; 124 000 nüf.

ODİMETRE a. (fr. *audimètre*'den). Reklamc. Bir radyo alıcısına yerleştirilen ve alıcı çalıştığı sürece, dalga uzunlukları ile izleme sürelerini kaydeden alet. (Odimetre, radyo dinleyen kitle ve evlerde izlenen programlar üzerine bilgi sağlar.)

ODİN ya da **ODİNN,** iskandinav Ases tanrılarının en başta geleni. Her şeyden önce Savaş, Bilgelik ve Şiir tanrısıydı. Tek gözlüydü, her çeşit hayvan kılığına girebilirdi. Güzel konuşur, savaşçıları yargılar ve onların onurlu bir ölümü hak edip etmediklerine karar verirdi. Bunu hak eden savaşçılar, Valkürler tarafından *Val Hall* (germence *Walhalla*) denen sayısız kapılı bir saraya götürülür, orada sürekli olarak savaşan ve yiyip içen savaşçılar topluluğuna katılırlardı. Karga (*Hugin* ve *Munin*) ve kurt (*Gjere* ve *Freke*) Odin'e adanmış hayvanlardı. Büyük bilgisini, suların şeytanı Mimir ile kutsal baş şerbeti Odrerir'e borçluydu. Odin'in, kendi kendisini yaralayıp, sonra da rüzgârın salladığı bir ağaçta dokuz gün dokuz gece asılı kalarak geçirdiği çile dönemi, bir gençleşme ayinini andırır. Odin, germen mitolojisinde *Wotan* adıyla bilinir.

ODİNTSOVO, Rusya'da kent, Moskova'nın G.-B.'sında; 125 000 nüf. (1989). Yapı gereçleri kombinası. Mobilyalar. Yanmaz ürünler.

ODİOT (Jean-Baptiste Claude), fransız kuyumcu (Paris 1763 - *ay. y.* 1849/50). Bir kuyumcu ailesinin (XVIII.-XX. yy.) en ünlü üyesi. H. Auguste gibi, yaptığı parçaların üzerine ikinci öğeleri tutturmak için somun ve vida kullandı. Başlıca yapıtlarının 1827'de kendisi tarafından Lüksemburg müzesi'ne armağan edilmiş olan gümüş kaplama bronz kopyaları Paris'te Dekoratif sanatlar müzesi'ndedir.

ODİTORYUM → AUDİTORİUM

ODİYOFONOLOJİ a. (fr. *audio-phonologie*). Seslenme, işitme ve konuşmayla ilgili tıp dalı.

ODİYOGRAM a. (fr. *audiogramme*). İşitme eşiğinin frekansa göre değişimlerini gösteren grafik. (İşitme kaybı genellikle desibel olarak kaydedilir.)

ODİYOLOJİ a. (fr. *audiologie*'den). İşitmeyi inceleyen bilim.

ODİYOMETRE a. (fr. *audiomètre*'den). Odiyometride kullanılan ölçü aygıtı.

—ANSİKL. Odiyometreler bir salınım üretecinden oluşur; bu üretecin gerilimleri yükseltilerek bir ya da iki kulaklığa (havayla iletim) ya da vibratöre (kemikle iletim için osteofon) iletilir. İletilen seslerin frekansı ve yeğinliği ayarlanabilir ve duyarlıkla ölçülebilir; elde edilen bu ölçüler odiyogramlar oluşturmaya olanak verir. Salınım üreteci yerine bir mikrofon da kullanılabilir; bu durumda iletilen, ölçülü bir yükseltme ya da alçaltmaya uğramış seslerdir.

ODİYOMETRİ a. (fr. *audiométrie*). İşitme organının değerini belirlemeye olanak veren ölçüm ve tekniklerin tümü.

—ANSİKL. Odiyometri bir odiyometreyle gerçekleştirilir; kulaklık kulağa ya da vibratör mememsi çıkıntıya yerleştirildikten sonra belli frekansta bir ses üretilir ve hasta duyuncaya kadar sesin yeğinliği artırılır; böylece *işitme eşiği* saptanır. Aynı ölçüm çeşitli frekanslarda yinelenerek "tonal" eğri adı verilen bir eğri elde edilir. Sabit bir ses yerine eşiksel ses (mikrofon) kullanılarak sözcüklerin anlaşılma eşiği belirlenebilir; buna *vokal odiyometri* adı verilir.

Bu klasik odiyometri ya da işitimölçüm işitsel algılamayı yeğinliğe göre farklı frekanslarda değerlendiren hastayla işbirliği gerektirir. İşitme eşiklerini hastayla işbirliği yapmadan değerlendiren *nesnel odiyometri* ise çok daha büyük bir duyarlılık sağlar. Hiç kuşkusuz bu yöntem özellikle çok küçük çocuklarda uygulanabilir ve zihinsel debillik ya da kişinin hasta gibi görünme durumunda önemli yararlar sağlar.

Günümüzde kullanılan odiyometri teknikleri şunlardır:

Elektroansefalografi ile odiyometri, temelde işitme uyarısından kaynaklanan korteks potansiyellerini elektroansefalogram üzerine kaydetmeye dayanır. Bununla birlikte, elde edilen elektroansefalogramların değerlendirilmesinde birçok sorunla karşılaşılmaktadır.

Elektrokokleografi en güncel yöntemdir; bu yöntem çok küçük yaşlardan başlayarak çocuklarda yapılan sağırlık taramalarında büyük bir gelişme göstermiştir. Bu yöntemde uyarı, yeğinliği 0 ile 100 dB arasında değişen ve serbest alanda yayımlanan bir "tık" sesiyle sağlanır. Kulak zarına yerleştirilen bir elektrot promontorium düzeyinde (ortakulakta) eylem potansiyelini kaydeder. Bu potansiyel elektrik devreleriyle çözümlenir ve milimetrik kâğıda aktarılır. (→ ELEKTROKOKLEOGRAM.) Doğumdan hemen sonra uygulanabilen bu yöntemle yalnız niceliksel değil niteliksel bilgiler de elde edilebilir; böylece sağırlık düzeyi ve belli ölçüde de sağırlığın türü belirlenebilir, yani hastalığın kaynağı tam olarak saptanabilir. Deney evresini geride bırakan elektrokokleografi yöntemi, günümüzde otoloji kliniklerinde (K.b.b. kliniklerinde) yaygın olarak kullanılmaktadır.

Anımsatma potansiyellerinin kaydı. Beyin sapının anımsatma potansiyellerin kaydı algı sağırlığını daha duyarlı biçimde incelemeye olanak vermiştir. Verteks ile kulakmemesi arasına yerleştirilmiş bir bağlantıdan ve yeğinliği 100 ile 0 dB arasında değişen "tık" sesleriyle oluşturulmuş sesli bir uyarıdan başlayarak, pozitif 7 tepeden meydana gelen bir dizi kaydedilir. Değerlendirilebilir bir anımsatma yanıtı elde edebilmek için genellikle 2 048 "tık" uyarısı gerekir.

I dalgası günümüzde, elektrokokleografideki potansiyele karşılık gelir.

V dalgası ise üretilmesi çok kolay olduğundan temel dalga özelliğini taşır.

Bu yöntem, işitme eşiği ile kokleadan beyin sapına değin işitme yollarının incelenmesinde ve işitme siniri nörinomunun erken teşhisinde büyük kolaylık sağlar.

ODİYOPROTEZCİ a. İşitme yetersizliği olanların yararlanacağı aygıtları saptayan kişi. (Tıp doktoru diplomasi olmayan kişiler bu mesleği yapamazlar.)

Odlar, Anakreon'un yapıtı. Anakreon'un lirik yapıtından yalnızca parçalar kalmıştır, ama *Anthologia Palatina*'da "Anakreon'dan parçalar" adıyla İskenderiye döneminde bir araya getirilmiş altmış kadar şiir vardır. Aşka ve sofra başı eğlencelerine yönelik olan ve yavan zarifllkleriyle dikkat çeken bu kısa parçalar, fransız Pléiade şairlerini etkilemiştir.

Odlar, Horatius'un İ.Ö. 23 ile 15 arasında yayımladığı dört bölümlük lirik şiir kitabı. Odları en yetkin yapıtı olarak kabul eden Horatius, değişik ölçü ve esinli bu şiirlerle Roma'ya lirizmi getirmiş olmakla gurur duyuyordu. Kimi odlar yurttaşlık konularından esinlenir, ulusal konuları işler ve Roma'nın şanını yüceltir; sayıca daha fazla olan kimileri de ozanın özel yaşamıyla ilgilidir. Hazların geçiciliği ve ölümün insanın yanı başında olması gibi epikurosçu temalar, yaşamanın tadını yücelten bu şiirlere felsefi bir içerik ve renk katar.

ODOAKER ya da **ODOVAKAR** (434'e doğr. - Ravenna 493), Herullerin kralı. Skirler kabilesi kökenliydi, bir federeler çetesinin başkanı oldu. Roma'ya karşı bir barbar milisler ayaklanmasının başına geçti, patricius Oreste'yi Pavia'da yakalayarak boğazladı ve kral ilan edilerek Batı imparatoru Romulus Augustulus'u tahttan indirdi (476); imparatorluk simgelerini Doğu imparatoru Zenon'a gönderdi, Zenon da onu patriciusluğa yükseltti. İtalya'nın yöneticisi ve Galya Vizigotları'nın bağlaşığı olarak, Barbarlar'a toprak dağıttı. Kilise'yi yakından denetledi, senatörlerle anlaştı ve Geiserich'ten Sicilya'yı alarak yiyecek gereksinimini güvenceye bağladı. Dalmaçya'yı işgal etti ve Rugii halkını Noricum'da ezdi (487-488). Zenon'un kendisine karşı gönderdiği Theodorich'e üst üste yenildi, Ravenna'da kuşatıldı (490-493) ve öldürüldü.

ODOBENİDAE a. Zool. MORSGİLLER familyasının bilimsel adı.

ODOBESCU (Alexandru), rumen yazar (Bükreş 1834 - *ay. y.* 1895). Arkeoloji profesörü ve diplomattı, konusunu tarihten alan öykülerle (*Minnea-Vodă cel Rău*, 1857), *Pseudokyneghetikos* (1874) adlı derin bilgiler içeren çok zarif bir deneme yazdı.

ODOJEWSKİ (Włodzimierz), polonyalı yazar (Poznań 1930). Öyküler (*le Crépuscule d'un monde* [fr. çev.], 1962), kısa tiyatro oyunları ve romanlar (*Et la neige recouvrit leur trace* [fr. çev.], 1973) yazdı. Özellikle Polonya'nın doğu kesiminde İkinci Dünya savaşı sırasında yaşananları hazin bir biçimde betimlediği yapıtlarıyla tanındı. Haftalık bir yayın organı kurdu, 1968'e kadar Polonya radyosu'nda yayın müdürlüğü yaptı, 1972'de Almanya Federal Cumhuriyeti'ne yerleşti.

ODOKRON sıf. (fr. *hodochrone*). Jeofiz. Deprem dalgalarının yayılma süresini, depreme neden olan olayla deprem istasyonları arasındaki uzaklığa göre gösteren bir eğri için kullanılır.

ODOLYOMETRİ a. (fr. *odoliométrie*). Karayolları yüzeyindeki sürtünme katsayılarını ölçmeyi sağlayan teknik.

—ANSİKL. Taşıt lastikleriyle karayolu arasında önemli bir sürtünmenin sağlanması, trafik güvenliği açısından büyük değer taşır. (→ KAYGANLIK, YOLTUTUM.) Karayolunun niteliği iki biçimde saptanabilir: yüzeysel dokunun kabalığını belirleyen "kumda derinlik denemesi" ile pürüzlülüğünü tahmin ederek ya da lastiklerle zemin arasındaki su filminin tahliye olanakları konusunda bilgi veren "akaçlanabilirlik deneyi"ni yaparak. Bu nitelik sürtünme katsayılarının (boyuna ve enine) doğrudan ölçülmesiyle de belirlenebilir. Tek noktada ölçüm işlemlerinde sarkaçlı tokmak, belirli bir yol boyunca ölçümde hızla hareket ettirilen, tekerlekleri yöneltilip kilitlenebilen bir aygıt (özellikle stradograf) kullanılır.

ODOMETRE a. (fr. *odomètre;* yun. *hodometron*'dan). Ölçbil. YOLÖLÇER'in eşanlamlısı.

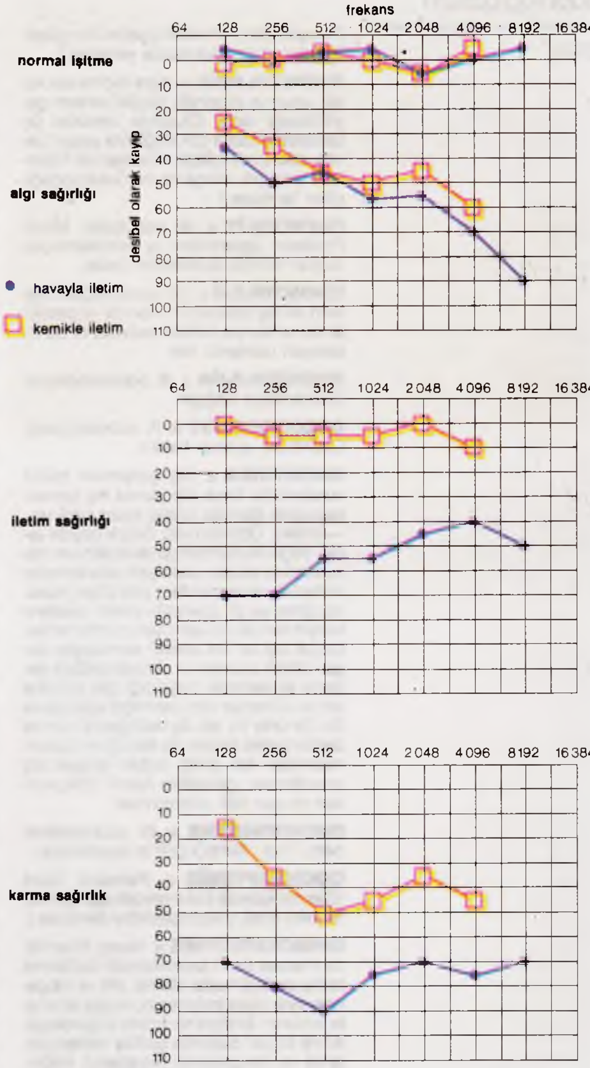
ODOMETRİ a. (fr. *odométrie*). Ölçbil. YOLÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

ODONATA a. Böcbil. KIZBÖCEKLERİ takımının bilimsel adı.

ODONESTİS PRUNİ a. Tırtılı yabanıl ya da aşılı erik ağaçlarında, bazen de akdikende yaşayan gece kelebeği. (Çadırpervanesigiller familyası.)

O'DONNELL (Enrique José), **La Bisbal** kontu, irlanda asıllı ispanyol general (Cádiz 1769 - Montpellier 1834). Fransızlar'a karşı savaştı ve 1810'da La Bisbal'de Fransızlar'ı yendi. Fernando VII yeniden tahta çıkınca Andalucía başkomutanlığına atandı (1814). 1818'de Cádiz valisi oldu, sonra Bessières'in fransız birliklerine karşı Madrid'i korudu (1823). Subaylarının kendisine karşı çıkmaları üzerine Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı.

O'DONNELL (Leopoldo), **Lucena** kontu ve **Tetuán** dükü, ispanyol siyaset adamı (Santa Cruz, Tenerife, 1809 - Biarritz 1867), Enrique José O'Donnell'in oğlu. Küba'da başkomutan oldu (1843-1848), İspanya'da haziran 1854'teki askeri ayaklanmaya ve 1855 Anayasası'nın hazırlanmasına katıldı. Ilımlı partinin lideri seçildi ve 1866'ya kadar birçok kez Başbakanlık görevine seçildi.

odiyogram

ODONTASPİDAE a. Üçüncü gözkapağı bulunmayan, kuluçkalama sonucu yavru doğuran köpekbalıkları familyası. (Bu familyadaki köpekbalıkları acısularda ve limanlarda sürü halinde dolaşıp avlanır ve çoğu zaman ağla yakalanır; Batı Avrupa kıyılarında iki türüne rastlanır: boğa köpekbalığı [*Odontaspis taurus*] çok yırtıcı iri bir köpekbalığıdır [boyu 3 m'yi, ağırlığı 150 kg'ı bulur]; *O. ferox* ise daha da iridir [boyu 4 m'yi, ağırlığı 300 kg'ı aşar].)

ODONTİTES a. Avrupa'da, Akdeniz havzasında ve Kuzey Amerika'da yetişen yarı asalak otsu bitki. (Yaprakları karşılıklı ve sapsız, çiçekleri kırmızımsı ya da sarımsı ve bir yana yığılmış salkım halinde topludur. Sıracagiller familyası.)

ODONTOBLAST a. (fr. *odontoblaste*). Biyol. Dişözünün çeperinde bulunan çok yüzlü hücre. (Bu hücrenin uzantısı, Tomes lifiyle birlikte dentinin içine girer. Başlıca görevi dentin yapmaktır.)

ODONTOCETİ a. Zool. DİŞLİBALİNALAR takımının bilimsel adı.

ODONTOGENEZ a. (fr. *odontogenèse*'den). Embriyol. Dişlerin oluşumuyla sonuçlanan süreçlerin tümü.

ODONTOGLOSSUM a. Andlar'da 1 600 ila 3 000 m yükselti arasında yetişen epifit orkide (100 tür). [Hançeri andıran yaprakları dipten ve yalancı soğanların tepesinden sürer. Basit ya da dallı olan çiçek sapları da bunların dibinden çıkar. Az çok yoğun salkımlar halinde bileşik olan çiçekler değişik renklerde ve alacalıdır.

Pek çok türü ve melezi çiçeklerinin güzelliğinden dolayı seralarda yetiştirilir.]

ODONTOLABİS a. Kare biçiminde kafalı, uzun ve iri çeneli, büyük bedenli geyikböceği cinsi. (Duyarga topuzları üç yapraklıdır. Daha çok dağlarda yaşar. Larvası odunlarda gelişir. Hindistan ile Filipinler arasındaki alana yayılır. Geyikböceğigiller familyası.)

ODONTOLİT a. (fr. *odontolite*). Miner. Fosillerin dişlerinden ve kemiklerinden oluşan hidratlı alüminyum fosfat.

ODONTOLOJİ a. (fr. *odontologie*). Dişlerin ve diş dokularının normal ve patolojik durumlarıyla birlikte tedavilerini de inceleyen uzmanlık dalı.

ODONTOLOJİK s. (fr. *odontologique*). Odontolojiye değgin.

ODONTOLOJİST a. (fr. *odontologiste*). Odontoloji uzmanı hekim.

ODONTOMA a. Diş gelişiminin bütün evrelerinde, önce içte, sonra taç çevresi kesesinin dışında ortaya çıkan iyicil ur.
—ANSİKL. Odontomalar birçok çeşide ayrılır: bağdokusundan ya da epitelyum dokusundan oluşan yumuşak odontomalar mineden ve semandan, yani dişin yapısına giren ya da çevresini saran yapıların karışmasından oluşan *katı odontoma*'lar; birçok dişi bir kist zarının sarmasıyla oluşan *bileşik odontoma;* dokular değişik gelişme evrelerinde çoğaldığı için dokusal yapısı düzensiz olan *karmaşık odontoma* (bu tür urlar bir tek diş taslağında normal dişten başka birçok diş taslağının bulunmasından ileri gelir); taçtan gelişen *taç odontoması;* genellikle kemik dokusundan oluşan *kök odontoması.*

ODONTOMETRE a. (fr. *odontomètre*'den). Post. TIRTILÖLÇER'in eşanlamlısı.

ODONTOPTERİS a. Paleobot. Saint-Etienne katında bulunan çok eğik pinnulalı bitki cinsi. (*Neuropteridae* familyası.)

ODONTORNİTHES a. Kuzey Amerika'da Kretase devri topraklarında fosillerine rastlanan fosil kuşlar altsınıfı. (Alt ve üst çenelerinde dişler bulunan bu kuşlar iki cinste toplanır: *Ichthyornis* [martı iriliğindeydiler ve büyük olasılıkla balıkla besleniyorlardı] ve *Hesperornis* [karabatak iriliğindeydiler ve uçamıyorlardı].)

ODONTOSCELİS a. Kumlu bölgelerde bol bulunan kalkanlıyarımkanatlı cinsi. (Başlıca türleri: *Odontoscelis fuliginosa, O. dorsalis;* kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)

ODONTOSİA CARMELİTA a. Nisan ve mayıs ayında uçuşan, tırtılı kayınağacında yaşayan kelebek cinsi. (Dişlikelebekgiller ya da *Ceruridae* familyası.)

ODONTOSPERMUM a. Akdeniz havzasında ve Kanarya adalarında yetişen karşıt yapraklı, oldukça iri sarı kömeçli biryıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (Bileşikgiller familyası.)

ODONTOTARSUS PURPUREOLİNEATUS a. Kurak yamaçlardaki bitkilerde yaşayan kalkanlıyarımkanatlı. (Çeşitkanatlılara giren kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)

ODONTOYİT sıf. (fr. *odontoide*'den). Anat. *Odontoyit çıkıntı*, ikinci boyun omurundaki (eksen kemiği) büyük dikey çıkıntı. (Başın dönüş hareketleri bu çıkıntı sayesinde gerçekleşir. Odontoyit çıkıntı atlas kemiğinin arka kemeriyle eklem oluşturur.)

◆ a. Dişe benzeyen ya da diş olmadığı halde diş görevi yapabilen her türlü organ. (Odontoyitler, ağız boşluğunun girişinde, bir deri kabartısının ucunda yer alan boynuzsu oluşumlardır: bofabalıklarının, myxinelerin, amfibyum iribaşlılarının boynuzsu dişleri, dişlisazangiller familyasından balıkların ve gagalımemelinin öğütücü plakları, balinaların fanonları ya da pterozorların, kuşların ve kaplumbağaların gagası.)

ODORİC da Pordenone *(mutlu)*, fransisken tanrıbilimci (Pordenone, Friuli, 1265'e doğr. - Udine 1331). Fransisken tarikatına girdi (1280), 1290'da rahip oldu, Tataristan'a gönderildi; 17 yıl boyunca Moğolistan'da dolaştı. 1314-1330 arasında, Kalde, Hindistan, Güney-doğu Asya takımadaları ve Çin'e ikinci bir gezi daha yaptı. Gezilerini *Descriptio terrarum* (Yeryüzünün betimlenmesi) ya da *İtinerarium* (Yolculuk el kitabı) adlı kitabında anlattı. Odoric'in bu kitabı, XIV. yy. Asyası üzerine çok değerli bilgileri içerir. Papa Benedictus XIV, Odoric'i azizler sırasına soktu (1755).

ODORİMETRE a. (fr. *odorimètre*'den). Petr. san. KOKUÖLÇER'in eşanlamlısı.

ODOSTOMİA a. Denizde yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Pyramellidae* familyası.)

ODOTAKİMETRE a. (fr. *odotachymètre*'den). Oto. Eskiden, hem katedilen toplam kilometreyi kaydeden bir sayaç hem de hız göstergesi olarak kullanılan manyetik aygıt.

ODOVAKAR → ODOAKER.

ODOYEVSKİY (Aleksandr İvanoviç, *prens*), rus şair (Petersburg 1802 - Psezuan kalesi, bugün Lazarevskoye, Soçi yakınında, 1839). Dekabrist komplosuna katıldı, Sibirya'ya sürüldü, sonra er olarak Kafkasya'ya gönderildi. Orada yurtsever nitelikte ya da lirik çok güzel şiirler yazdı. Ölümünden sonra yayımlanan bu şiirler kendisine ünlü bir eleji adayacak olan Lermontov'un habercisiydi. —Kuzeni prens VLADİMİR FYODOROVİÇ, slav dostu yazar (Moskova 1803 - *ay. y.* 1869), düşsel ve yergisel öyküler (*la Princesse Zizi* [fr. çev.], 1839) ve felsefi düşünceler (*les Nuits russes* [fr. çev.], 1844) yazdı.

ODRA → ODER.

ODRYSAİ, eski Trakya'nın en dağlık ve en ormanlık bölümünde yaşayan halk. Yabanıl töreleri olan bu halk, Dara döneminde Persler'in boyunduruğundan kurtulduktan sonra, İ.Ö. V. yy.'da kral Teres döneminde Tuna'ya kadar (Sitalkes döneminde) uzanan geniş bir imparatorluk kurdu. Khersobleptes, topraklarının bir bölümünü eline geçiren Makedonyalı Philippos'a karşı Atina'yla birleşti. Lysimakhos, bu halkı kendi Trakya krallığı'na kattıysa da gerçekten boyun eğdirtemedi. Perseus'la birleşen Kotis II, onunla birlikte Romalılar'a yenildi. Odrysai krallığı Roma'ya yanaştı, ardından İmparatorluğa katıldı (İ.S. I. yy.).

ODSUZ sıf. **1.** Ateşsiz. **—2.** *Odsuz ocaksız*, çok yoksul.

ODTÜ, Ortadoğu teknik üniversitesi'nin kısaltılmış adı.

ODUBER QUİRÓS (Daniel), kosta rikalı devlet adamı (San José 1921). 1956'da Ulusal kurtuluş partisi'nin genel sekreteri oldu. 1974-1978 arası Cumhurbaşkanlığı yaptı. Temmuz 1985'te üç eski cumhurbaşkanıyla birlikte bir açık mektup yayımlayarak iktidarın Nikaragua'ya karşı uyguladığı saldırgan siyaseti eleştirdi.

ODUN a. (esk. türkç. *ot*, ateş'ten *ot-u-n*). **1.** Ateş yakılmak üzere kesilerek parçalara ayrılmış ağaç: *Sobaya odun atmak.* **—2.** Dayak, sopa: *Yeter artık, odunu kafana yiyeceksin.* **—3.** *Odun gibi*, görgüsüz, kalın kafalı, anlayışsız kimse. || *Odun biçme*, bir tomruğu vb. hızar ya da testere ile kesme. || *Odun kesmek*, ağacı herhangi bir araçla toprağa yakın bir yerden kesip yerden ayırmak. || *Odun kırmak*, odunu soba, ocak vb. bir yerde yakılabilecek boyda, ufak parçalara ayırmak. || *Odun yarmak*, kesilmiş odunlardan kalın olanlarını boylamasına iki ya da daha fazla parçaya ayırmak.
—Bot. Ağaçlarda ham besisuyunu taşıyan damarlarla bunlara eşlik eden liflerden ve özekdokudan oluşan madde. (Büyük bitkilerde gövdeyi, dalları ve kökleri oluşturan bu sert maddedir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Boyar mad. *Boya odunu*, ana maddesi polihidroksil ya da *metoksil*'in türevi olan bir grup doğal boyarmaddenin elde edildiği odun. (Bu grupta yer alan doğal boyarmaddeler, bilinen mordanlarla yün, pamuk ve ipeği turuncu-sarı, zeytin yeşili ile kırmızıdan mora dek çeşitli tonlara boyayabilen poligenetik boyarmaddelerdir.)
—Kâğ. san. *Kâğıtlık odun*, kâğıt hamuru yapımında kullanılan sanayi odunu. || *Mekanik odun hamuru*, odundan mekanik yolla elde edilen hamur. || *Sert odun selülozu*, sert odundan (yapraklı ağaç odunu) elde edilen hamur. || *Yumuşak odun selülozu*, yumuşak odundan (iğne yapraklı ağaç odunu) elde edilen hamur.
—Kim. *Odun kimyası*, odun ürünlerini ve bu ürünlerin yararlı kimyasal maddelere (katran, odunkömürü vb.) dönüşümünü inceleyen bilim ve teknik dalı.
—Marangl. ve İnş. *Odun lifi levha*, odunlaşmış liflerin (ekin, keten ve kenevir sapları, mısır kozası vb.) keçeleşme özelliklerinden yararlanarak, tutkal ve katkı maddeleri (ateşe, suya, böceklere karşı) ile karıştırılıp levha haline getirilmiş ahşap malzeme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Org. kim. *Odun ruhu*, odunun damıtma ürünlerinin, bileşiminde özellikle aseton, metanol ve asetik asit (% 6) bulunan sulu kesimi; sirkeyle birlikte eskiden asetik asit üretiminin başlıca kaynağıydı.
—Orm. san. *İnce lifli odun*, içinde çok lif bulunan odun. (Yaş halkalarının çok kalın olduğu yayvan yapraklı ağaçlarda bol olur.) || *Kömür odunu*, odun kömürü yapmak için kullanılan, küçük boyda kesilmiş odun. (Kömür odununun kalın ucunun çevresi en çok 20 cm ve ince ucununki en az 5 cm olmalıdır) || *Odun kömürü* → KÖMÜR. || *Parça odun*, sırık ya da direk halindeki kütükler kısa boyda kesilerek ve gerekirse birkaç kez yarılarak hazırlanan yakacak odun.
—Ormanc. *İlkbahar odunu*, yıllık büyümenin çoğunlukla açık renkli iç kısmı. || *İnce odun*, doğal olarak düşen ya da budamadan kaynaklanan dallar ya da soba odunu olarak işe yarayan küçük boyutlu parçalar halinde kesilmiş ve çıkarılmış odun. || *Sonbahar* ya da *yaz odunu*, bir odunsu gövdenin yıllık büyümesinin dış kısmı.
—Paleobot. *Fosil odunlar*, yeryüzündeki tortul topraklarda gömülü bulunan ölü bitkilerin odunsu parçaları. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. ve Orm. san. Marangozlukta ve yapı işlerinde kullanılmak üzere biçilmiş ağaç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tropikal odun*, tropiklerarası bölgelerde yetişen ağaçlardan elde edilen kereste.

◆ sıf. ve a. Kaba, görgüsüz, anlayışsız kimse: *Odunun biridir. Odun herif.*

◆ sıf. *Odun ağa*, anlayışsız, kalın kafalı, aptal anlamında kullanılan bir sövgü sözü (kaba.). || *Odun kafalı*, anlayışı kıt.
—ANSİKL. Bot. Odun sözcüğü, damarlı bitkilerin tümünde, yani odunsu-otsu bitkilerden tutun da en büyük ağaçlara kadar bütün bitkilerde, değişik oranda bulunan bir dokular toplamını ifade eder. Odunun temel öğesi *iletken doku*'dur; bu doku uzun hücrelerin uç uca ve uzunlamasına kesintisiz olarak birleşmesiyle oluşur; bu hücreler ölüdür ve canlı maddeleri boşalmıştır; enlemesine bölmeler çoğunlukla kaybolur ve yan çeperler daima odunlaşır ve çeşitli tarzda içten kalınlaşır. Bu öğelere *damar* (ikiçeneklilер) ya da *trakeit* (açıktohumlular) denir; görevleri, köklerin emdiği eriyikleri, yani yükselen ham besisuyunu bitkinin her tarafına iletmektir. Bu dokuya genellikle iki başka doku eşlik eder: kalınlaşmış ve odunlaşmış çeperli hücrelerden oluşan *lifler* ve çeperleri kalınlaşmayan ve çeşitli işlevleri olan (yedek besinleri ve artıkları depolama, ham besisuyunu yatay iletme, vb.) *parankima* (özekdoku). Genç gövdede, henüz odunlaşmaya başlamış olan iletken borulardan oluşan odun, soymukla bir aradadır ve *odun-soymuk* demetlerini oluşturur; enine bir kesit üzerinde bunlar yan yana görülür ve soymuk daima kabuğa odundan daha yakın bulunur. Genç kökte, odun ve soymuğun dizilişi almaşıktır, yani soymuk iki odun demeti arasında yer alır.

ılıman kuzey bölgelerdeki odunlar

huş

gürgen

kestane

meşe

dişbudak

kayın

kiraz

ceviz

karaağaç

kavak

çam

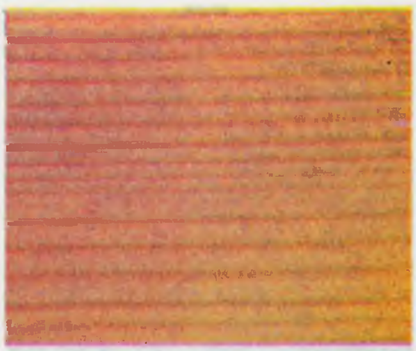
piçpayn

çınar

armut

göknar

tropikal odunlar

maun

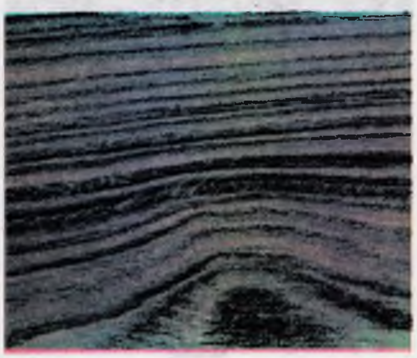

peltogine

avodire

azobe

balsa

pembe odun

mor odun

limon

abanoz

okume

paduk

jakaranda

sipo

tikağacı

zebrano

Bu iki durumda da oduna *birincil odun* denir; buna karşılık yaşlı gövde ve köklerde ayrıca bir de *ikincil odun* bulunur. Yaşlı kök ve gövdelerde özekteş iki bölge görülür: dıştaki soymuk, içteki odundur; bu ikisi, onları doğuran büyütken bir tabakayla *(kambiyum)* birbirinden ayrılır. Birçeneklilerde genellikle ikincil odun oluşmaz; odun ve soymuk, dağınık odun-soymuk demetleri halinde kümelenir. Bununla beraber bazı durumlarda, gövdenin ortasındaki parankimanın odunlaşması sertliği sağlar. İkiçeneklilerde ve kozalaklılarda yeni odun tabakalarının oluşması, daima eski tabakaların dışında olmak üzere ilkbaharda başlar ve ılıman iklimlerde sonbaharda sona erer. İlk damarlar (iletken borular) geniş ve ince çeperlidir; *ilkbahar odunu* gevşek ve yumuşaktır; *sonbahar odunu* (ya da yaz odunu) diğerinin aksine, sıkı ve serttir; çünkü damarlar dar, kalın ve lifler çok ve daha kalın çeperlidir. İki yapı arasındaki keskin kontrast bu ardışık iki yapı arasında açık seçik bir sınır yaratmaya ve odundaki özekteş (eşmerkezli) halkaların sayısına göre ağacın yaşını oldukça kesin bir biçimde belirlemeye yarar. Ağacın kalınlaşması devam ettikçe, içteki tabakalar (halkalar) en eskisinden başlayarak çeşitli değişikliklere uğrar. Burada odun, türlere göre değişik olarak koyu bir renk alır; yoğunluğu ve sertliği bazen önemli ölçüde artar; bu kısım, sanayide kullanılmaya elverişlidir: *"özodunu"* adıyla anılır. Dış katmanlar ise, tersine daha açık renklidir ve burada odun hafif ve yumuşaktır; buna da *"diriodun"* adı verilir. Öz ışınları ya da yatay parankima, yatay olarak uzamış demet halinde parankima hücrelerinden oluşur. Bu demetler, çıplak gözle görülemeyecek kadar ince olabileceği gibi (örneğin akçaağaç, kuşkirazı), çok kalın da olabilir (örneğin meşe, kayın). Kozalaklılarda odun *reçine*'lidir, yani baştan başa reçine kanallarıyla doludur. Bazı odunsu ikiçeneklilerde de durum aynıdır.

• *Odunun kimyasal bileşimi.* Odun, selülozdan (selülozun % 44'ü karbon) ve selülozun sinmiş odunözü *(lignin)* denen bir maddeden oluşur. Gerçekten glukoz anhidrit denen asıl selülozun yanında odunda heksozanlar (özellikle mannan), pentozanlar (en başta ksilanlar), poliüronitler, vb. bulunur. Bu bileşikler bazen *yarı selülozlar* adı altında toplanır. Odunun sakkarozsuz kısmı olan *odunözü* tek bir bileşik değildir ve birçok odunözünün bileşimi tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamıştır. Odunözünün bir ya da birçok yan zincirler içeren bir benzen çekirdeğinden oluştuğu kabul edilir. Bu çeşitli bileşenlerin birbirine göre oranları oduna az ya da çok sertlik verir. Ayrıca, odun çok sayıda başka maddeler içerir: nişasta, tanen, kâfur, reçine ya da oleorezin, balsam, sıvı yağ, uçucu yağlar (esans), renk maddeleri, şekerler, mineral maddeler, vb. Sanayide bunların hepsinden yararlanılır.

—Marangl. ve İnş. Odun lifi levhalar, doğranmış hammaddeleri buhar kazanlarında yumuşattıktan sonra bunları sıcak preslerde sıkıştırarak elde edilir; gerekli sertliği kazandırmak için bu levhalar daha sonra kurutma fırınlarına gönderilir.

Bir tür suni tahta olan odun lifi levha, tavan ve duvar kaplamalarında, mobilya ve önüretimli ev yapımında kullanılır. Bir ya da iki yüzü parlatılmış Elka ve Sümerlit, fındık kabuğundan yapılan MDF bu tür levhalardandır.

—Paleobot. Eski bile olsalar fosil odunlar, özellikle linyitlerde bozulmamış halde ya da mineralleşmiş olarak kalabilirler. Mineralleşme değişik tarzda gerçekleşebilir: kireç ile (kireçleşmiş odun), silis ile (silisleşmiş odun), ya da başka mineral maddelerle. Bazı fosil odunlar bir taşkömürü oluşumunun başlangıcını gösterir. Fosil odunları inceleyen bilime paleoksiloloji denir. Mineralleşmiş ya da mineralleşmemiş fosil odunlar, başka fosil bitkisel organlar (tanenli ya da reçineli kesecikler ve çekirdekler) gibi hücre içeriklerini korumuş olabilirler. Hücre içeriklerini inceleyen bilime de bitkisel paleositoloji denir.

—Teknol. ve Orm. san. Teknolojik gelişmeler yeni enerji kaynakları ve yeni gereçler yaratmış olmakla birlikte, odunlu bitkilerin yapraklarında bulunan klorofilin güneş enerjisinden yararlanarak durup dinlenmeden bireştirip ürettiği bir selüloz-odunözü karışımı olan odun gene de ana kaynak olma özelliğini korumaktadır. Bazı geleneksel kullanım alanları bugün odundan vazgeçerken birtakım yeni kullanım alanları da ortaya çıkmaktadır. Yeni alanlar arasında şunlar sayılabilir: gittikçe artan oranda selüloz hamuru üretimi, taşımacılığın sürekli gelişmesi sonucu tahtadan ya da ana maddesi odun olan kartondan yapılan ambalajlar ve nihayet, madenkömürü ya da petrol gibi sınırlı stoklara dayalı kimya sanayisinin aksine, kesim, tarla açma, yangın gibi çeşitli nedenlerle orman varlığı yok edilmemek şartıyla sürekli yenilenebilen bir kaynağa dayalı odun kimya sanayisi (damıtım, hidroliz).

Yeni kullanım alanları, kozalaklılar ve kavak gibi yumuşak odunlu ağaçların önemini ve bunlara olan isteği artırdığından, günümüzde sert ağaçların kâğıt sanayisinde, marangozluk ve mobilyacılıkta kullanımı sürmekle birlikte, ormancılık yumuşak odunlu ağaçların üretimine yönelmek zorunda kalmıştır. Odun olarak ağacın kullanımı fiziksel yapısından ve kimyasal bileşiminden kaynaklanır. Biyolojik kökenli bir doku olan odun, ağaç kesildikten hemen sonra, hatta çoğu zaman daha önce ölür. (→ ÖZODUNU* OLUŞUMU.) Biyolojik kökeni nedeniyle odunlar, heterojen, nemçeker, gözenekli ve anizotroptur. Her ağaç türünün kendine özgü yapıda özel bir odunu olur. Öte yandan, aynı odun, toprağa, iklime ve orman bakım biçimine bağlı olarak, ağacın yıllık gelişiminin başlangıcında ve sonunda, aynı halkalarda farklı kalınlık artmasından ileri gelme değişik teknolojik nitelikler gösterir.

XVIII. yy.'da Duhamel du Monceau'nun öncülüğünü ettiği, odunun derinlemesine incelenmesini konu alan "odunbilim" oldukça yeni bir bilim dalıdır. Çağdaş odun sanayisini niteleyen kontrplak ve yonga levhaların imalatı gibi konularda yapılan araştırmalarda bu bilim dalının önemi özellikle ortaya çıkmaktadır. Odunun, yapılarda ve marangozlukta kulanılması konusunda da demir ve betonarmede olduğu gibi mekanik nitelikler ve dayanıklılık bilgilerine gereksinme vardır. Odunbilim odunun selüloz ve kimya sanayisi gibi yeni kullanım alanlarının da öncülüğünü yapmaktadır (odun kimyası).

Ticaret alanına XIX. yy.'ın ikinci yarısında girmeye başlamış olan okume gibi yeni tropikal bölge ağaçları (maun ve ada odunları dışında) konusunda odunbilimin gerekliliği daha da belirgindir. Tropikal odunlar hakkında geleneksel bir bilgi mirasına sahip değiliz, bunların sanayi alanına girmeleri sistemli bir biçimde yapılacak araştırmalara bağlıdır.

ODUNARISIGİLLER a. Böcbil. Larvaları odunda yaşayan arı familyası. (Oldukça iri arılardır: boyları çoğunlukla 2,5 cm'nin üstündedir. Örnek tipi *Sirex*'tir. Bil. a. *Siricidae*.)

ODUNBİLİM a. Odunun yapısını ve fiziksel, mekanik ve kimyasal özelliklerini inceleyen bilim. (Eşanl. KSİLOLOJİ.)

ODUNBİTİ a. Evlerde yaşayan ve organik döküntüler ve küflerle beslenen böcek. (Bil. a. *Lachesilla pedicularia; Lachesillidae* familyası.)

ODUNBORU a. Bot. Bitkilerde ham besisuyunu ileten damarlara verilen ad. İki gruba ayrılır: ilk odunboru ve son odunboru. Büyümenin başlangıcında organlarda oluşan halkalı sarmal ve basamaklı biçimlerde olabilen odunborulara *ilk odunboru* ve kapalıtohumlularda noktalı damarlardan, açıktohumlularda kovucuklu damarlardan oluşanlara *son odunboru* denir.) Yaşlanmış organlarda ilk odunboru ezilir ve yok olmaya yüz tutar.) [Eşanl. KSİLEM.]

ODUNCU a. **1.** Odun kesen ya da odun kıran kimse. **—2.** Odun satan kimse.

ODUNCUL sıf. ve a. Odun içinde yaşayan ya da odunla beslenen böcekler için kullanılır.

—ANSİKL. Başlıca oduncul böcek familyaları arasında kınkanatlılardan *Bostrycidae*, tosvuranböcekgiller *(Anobiidae)*, *Lymexylonidae*, tekeböceğigiller, parlakböcekgiller, zarkanatlılardan *Siricidae*, pulkanatlılardan keçigüvesigiller ve *Sesiidae (Aegédiidae)* familyalarıyla termitgiller sayılabilir.

Bu böcekler, ağaçların uç sürgünlerini yiyerek ya da gövdesinde çok sayıda dehliz açıp öz suyu kaybına, dolayısıyla da ağacın ölmesine neden olarak büyük zararlar verir. Daha çok kozalaklılar, özellikle de çamlar, köknarlar ve ladinler bu böceklerden zarar görür.

Oduncul böceklerle savaşmak için, böceklerin istilasına uğrayan ağaçlar kesilir ya da dişi böceklerin yumurtlaması için tuzak ağaçlar hazırlanır. Ağaçlar kesildikten sonra, dallarının budanması, sonra gövde kabuklarının bütünüyle soyulması ve böceklerin bulaştığı bölümlerin hemen yakılması gerekir. Feromon bireşimlerinin keşfedilmesi sayesinde kabukböceklerine karşı çok daha etkili savaşlar verilebilmektedir.

ODUNCULLUK a. Oduncul böceklerin beslenme rejimi. (Odunculluk, linyin ve selülozu sindirebilen tek canlılar olan bazı bakterilerle ve kirpikli protistlerle [bakterilerin bir bölümünü sindirerek odunla beslenen böceğe gerekli azotlu besinleri hazırlarlar] ortakyaşar bir yaşam sürmeyi zorunlu kılar.)

ODUNCULUK a. **1.** Odun kesme ya da odun kırma işi. **—2.** Odun satma işi.

ODUNKIYAN a. Larvaları odunlara saldıran çeşitli böceklere (özellikle kınkanatlılar) verilen ortak ad.

ODUNLAŞMA a. Bot. Odun dokuları oluşturan hücrelerin çeperlerinin ve orta lamellerinin odunözüyle dolarak sertleşmesi.

—Ormanc. *Yaz odunlaşması*, genç dalların, kıştan önce, odun dokularında yedek madde biriktirerek odunlaşması.

ODUNLAŞMAK gçz. f. **1.** Bitkisel organlardan söz edilirken, odunözüyle az ya da çok dolmuş olmak. **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, kaba davranışlarda bulunmaya başlamak; kabalaşmak.

ODUNLUK a. **1.** Odun konulan yer: *Bahçede her daireye ait bir odunluk var.* **—2.** Kabalık, görgüsüzlük, anlayışsızlık: *Yine odunluğunu gösterdi.*

◆ sıf. Odun olarak kullanılmaya uygun olan ağaç için kullanılır.

ODUNÖZÜ a. Bot. "Odunlaşmış" denilen bazı hücrelerin selüloz zarlarına sinen ve odunun temeli olan katı madde (destek dokusu ve ham besisuyunu taşıyan dokular, çekirdeklerin sert dokusu, vb.). [Eşanl. LİGNİN, LİNİN, LİNYİN.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kâğ. san. *Odunözü giderme*, bitkilerin çeşitli hücrelerini ve liflerini bir arada tutan odunözünü kimyasal etkenlerin etkisiyle gidermek işlemi. (Eşanl. LİGNİN GİDERME.)

—ANSİKL. Bot. Odunözü *in situ* oluşur ve ilk zarın gevşek ağına bolca sinip yerleşir. Destek dokuları içindeki birikim daha sonra olur: hücre büyümesi sona erince ortaya çıkar. Odunözü bu dokularda selüloz liflerinin arasındaki bütün serbest boşlukları doldurur. Böylece hücrelerin biçimi artık bozulmaz hale gelir. İletim dokularında, genç damarlar (selüloz) büyümenin sürmesini de sağlayan halka ve he-

lezon biçiminde odunlaşmış bezekler edinir. Daha sonra ortaya çıkan damarlarda daha çok bulunan çizgili, ağsı ya da noktalı bezekler, artık uzamayacak olan yetişkin hücreleri örter.

—Kim. Odunözü, odunda ilk kez 1838'de fransız kimyacı Payen tarafından saptandı; kimyasal olarak incelenmesine isveçli Klason'un çalışmalarıyla ancak 1890'da başlandı, ama yapısı hâlâ pek iyi bilinmemektedir. Odunözünün incelenmesinde karşılaşılan en önemli güçlük, bu maddeleri elde etmede kullanılan yöntemlerin özütleme sırasında maddenin doğasını bozmasıdır; bu yüzden kimyacılar odunözünü doğada bulunduğu biçimiyle elde edememekte, asıl madde yerine türevlerini incelemek zorunda kalmaktadırlar. "Odunözü" terimi, yapıları birbirine çok yakın olan ve bitkiden bitkiye değişen pek çok maddeyi kapsar.

Odunözü, karmaşık yapıda, polimerleşme derecesi yüksek, dayanıklı ve amorf bir maddedir (molar kütlesi yaklaşık 10.000). Molekülleri, değişik tipte, hidrolizlenemeyen fenilpropan birimlerinin oluşturduğu zincir ya da örgülerden meydana gelir. Bitkisel maddelerden kimyasal işlemler yoluyla hazırlanan "ligninler", çözünmez ve erimez gibi görünseler bile, bu maddelerin yerinde *(in situ)* ya da enzimsel işlemlerle elde edildikten sonra yapılan incelemelerinde eriyebilirliklerinin yanı sıra (120-150 °C'ta) pek çok çözücülerinin de bulunduğu anlaşılmıştır. Ligninler, özellikle sıcakta basınç altında nitrik asit ya da potasyum hidroksitte çözünür, amonyaklı fuksin etkisiyle şiddetle kırmızıya boyanır, hidroklorik asit katılmış floroglusin, yani prikatehin yanında kızarırlar. Parçalandıklarında gayakol, koniferik asit ya da vanilin verirler.

Odunözünde bulunduğu net olarak belirlenen kimyasal gruplar arasında, metoksi-işlevleri, fenoller, birincil ve ikincil alkoller, aromatik esterler ve kumaronlar sayılabilir.

Kullanımları sırasında karşılaşılan kimi güçlüklere rağmen ligninler, çok çeşitli kâğıt hamurlarının bileşimine girer. Kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikalarının atık sularında bulunan sülfoligninler, günümüzde kuyu açma çamurlarında katkı ürünü, tarımda kullanılan metal iyonlarını bu iyonların kompleksleri haline getirmede ve karayolu yapımı malzemelerinde bağlayıcı olarak işe yarar.

—Pedol. Odunözü, mantarların (linyinolitikler denir) etkisiyle toprak humusları içinde ağır ağır bozulur ve polifenol tipi renkli maddeler verir; bunlar humuslu maddelerin bileşenidir ve toprağın A katlarında bol miktarda bulunur.

—Zootekn. Odunözü, sindirim sistemindeki enzimler ve mikroorganizmalar tarafından parçalanamadığından sindirilemez. Bu nedenle, bir yemdeki odunözü oranı, bazen o yemin sindirilebilirliğini ya da besleyici enerjetik değerini belirlemede kullanılır.

"Odysseus ile sirenler" *Odysseia*'daki öykülerden biri bir italyot seramiğinin dekorundan ayrıntı İ.Ö. 330'a doğr. *Eski eserler müzesi Berlin*

Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz

ODUNSU sıf. Bot. **1.** Odundan oluşan ya da oduna benzeyene denir. **—2.** Dayanıklı olabilmesi için dallarında yeterince odunlaşmış lif demeti bulunan bitki için kullanılır.

ODYAN EFENDİ, ermeni kökenli türk hukukçu ve siyaset adamı (XIX. yy.). İstanbul ve Paris'te hukuk öğrenimi gördü. Yurda dönünce, Mithat Paşa'nın yanına kapılandı ve onun en sadık adamlarından biri oldu. Sadrazam Mithat Paşa ile birlikte Birinci meşrutiyet anayasası'nı (Kanunuesasi) hazırladı (1876). Aynı yıl Nafia nezareti müsteşarlığına getirildi. Özel görevle gönderildiği Avrupa'da İngiltere Hariciye nazırı lord Derby ile görüşerek yeni Meşrutiyet anayasası'nın Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan hıristiyanların huzur ve hukukunu daha iyi koruyacağı konusunda güvence verdi. Ondan, Avrupa devletlerinin Anayasa'nın ilanına kesinlikle karışmayacaklarına ilişkin söz alarak İstanbul'a döndü. Top atışlarıyla Kanunuesasi'nin ilanı üzerine, İstanbul* konferansı'nda toplantı halinde olan büyük devletlerin delege ve elçilerine, ilan edilen Anayasa'nın tüm reayanın haklarını koruyacağı için görüşmeleri sürdürmenin gereksiz olduğunu söyleyerek konferansın dağılmasına yol açtı (1877). Aynı yıl sadrazamlıktan azledilen Mithat Paşa ile birlikte yurtdışına sürüldü.

ODYNERUS a. (yun. *odyneros*, acı verici'den). Sarı hareli, siyah renkli, çoğunlukla tırtıllarla beslenen, yalnız yaşayan yabanarısı cinsi.

—ANSİKL. *Odynerus*'lar, yuvalarını, odunda, çeşitli bitki saplarında, toprak yığınlarında, eski duvarlarda oyarlar. *Odynerus spinipes* yuvasını toprakta yapar ve düzenlediği bir bacayla yuvasının girişini korur. Yuvasını bazı kamışların kuru saplarında yapan *O. oculatum* tropikal ülkelerde bol bulunan öbeğin Avrupa'daki tek temsilcisidir. 3 000'i aşkın tür içeren *Odynerus* cinsi, iğneli zarkanatlıların duvarcıyabanarısıgiller familyasına girer.

ODYNERUS OCULATUM a. Zool. RHYNCHİUM OCULATUM'un eşanlamlısı.

ODYOKASET a. (fr. *audiocassette*). Elektroakust. SES* KASETİ'nin eşanlamlısı.

ODYON a. (ing. *audion;* bir amerikan kimyacının türettiği sözcük). Triyot lambasına eskiden verilen ad.

ODYOVİZÜEL a. (fr. *audio-visuel*'den). → GÖRSELİŞİTSEL.

Odysseia, Homeros'a mal edilen 24 şarkılık manzum yunan destanı. *İlyada* gibi Truva savaşı çevrimine bağlanır. Kralı olduğu İthaki'ye on yıl süren dönüş yolculuğunda, Odysseus'un denizde ve karada karşılaştığı sayısız tehlikeleri anlatır. *İlyada**'da şair, Truva savaşı'nın anlatımını, Akhilleus'un öfkesinin neden olduğu dört günlük bunalımda yoğunlaştırmıştı. Aynı biçimde, burada da, destanın esas bölümünü, Odysseus'un yolculuğunun son günleri oluşturur ve daha önceki on yılda geçen olaylar yalnızca geriye dönüşlerle anımsatılır. Gerçekten de, *Odysseia*'daki olaylar dizisi düz bir çizgi izlemekten uzaktır; tersine, karmaşık bir yapıdadır. Destan, birbirinden ayırt edilebilen birçok parçadan oluşur; bu nedenle, bazı araştırmacılar, *Odysseia*'nın çeşitli yazarlar tarafından kaleme alındığını ileri sürmüşlerdir. Oysa yapıtın düzenlenmesi, onun tek bir sanatçı tarafından tasarlandığını düşündürtecek, incelikli ve derin bir tutarlılık ortaya koyar. Destan üç ana bölümden oluşur: 1. "Telemakhos'un yolculuğu" (I. - IV. şarkılar). Athena'nın öğütlerine uyan Telemakhos, annesi Penelope'nin taliplerinin işgal ettiği İthaki'den ayrılır ve babasından haber almak amacıyla sırasıyla, Pylos'a, kral Nestor'un sarayına ve Sparta'ya, Menelaos'un yanına gider; 2. "Odysseus'un dönüşü"nde V. -XIII. şarkılar), İthaki'ye dönmek üzere nymphe Kalypso'dan ayrılmaya karar veren Odysseus'un son deniz yolculuğu anlatılır. On sekiz günlük bir yolculuktan sonra, Poseidon tarafından gönderilen korkunç bir fırtına, onu Phaiaklar'ın adasına atar.

Ülkenin kralının kızı Nausikaa kazazedeyi bulur ve babasının sarayına götürür; kral, Odysseus'u saygıyla karşılar. Onuruna verilen bir şölen sırasında kahraman, Truva savaşı'nı anlatan bir saz şairini duyar; heyecana kapılarak kimliğini daha fazla gizleyemez, Odysseus olduğunu açıklar ve başından geçenleri anlatmaya başlar. IX. - XIII. şarkılarda, böylece, Truva savaşı'nın sonundan itibaren Odysseus'un yolculukları ele alınır. Odysseus sırasıyla Lotophagoslar, Kyklopslar ve insan yiyen Laistrygonlar'ın (Laistrygones) ülkelerine, kahramanın arkadaşlarını domuza dönüştüren büyücü Kirke'nin adasına, Ölüler ülkesine, Sirenler denizi'ne, en sonunda da onu yanında yedi yıl alıkoyan nymphe Kalypso'nun adasına gitmiştir; 3. "Odysseus'un öcü" (XIV. - XXIV. şarkılar). Bu geriye dönüşten sonra Odysseia'daki olay örgüsü kaldığı yerden devam eder: XIV. - XVI. şarkılarda Odysseus'un İthaki' ye dönüşü anlatılır. Dilenci kılığına giren Odysseus, yaşlı domuz çobanı Eumaios' un yanına gider; Sparta'dan dönmüş olan oğlu Telemakhos ile karşılaşır. Baba oğul, Penelope'nin taliplerini İthaki'den kovmak üzere hazırlıklara girişirler. Burada, *Odysseia*'nın son bölümü başlar (XVII. - XXIV. şarkılar): Odysseus yine dilenci kılığına girerek sarayına gider; ancak, orada yaşlı sütannesi Eurykleia ve köpeğinin dışında kimse tarafından tanınmaz, taliplerin hakaretlerine uğrar. Penelope yalandan Odysseus'un yayını gerebilecek olanla evlenmek istediğini söyler; bunun üzerine Odysseus kendini tanıtır ve karısına göz dikenleri öldürür. Destan, Penelope ile Odysseus'un birbirlerine kavuşmalarıyla son bulur.

Odysseia, kahramanını masalsı ülkelere sürükleyen bir macera romanı niteliğini taşır. Olağanüstü serüvenlerle korkunç olaylar birbirini izler; Kyklops Polyphemos'un acımasızlığından ya da Kirke'nin tehlikeli çekiciliğinden kendini kurtarmak için, Odysseus yalnızca aklını ve kurnazlığını kullanmak zorundadır. Modern tarihçiler, Odysseus'un gittiği gizemli yöreleri çeşitli Akdeniz ülkeleri olarak saptamışlardır. Bunlar aslında, belli bir dine kabul edilmek için aşılması gereken evreleri simgelerler. Bir savaş ve kahramanlık destanı olan *İlyada*'nın aksine, *Odysseia*'nın insansal yanı ağır basar. Destan, tek bir kahraman üzerine kurulmuştur: talihsizliklere ve doğa güçlerine karşı mücadele ederek kişiliğini güçlendiren, kimi kez sadakat, kimi kez de kararsızlık gösteren Odysseus. Bu kalıcı ve bireysel serüven, anlatının yalınlığı, ikincil kişilerin çeşitliliği ve psikolojik gerçekliğiyle önem kazanır.

—İkonogr. Odysseus'un yolculuğu sırasında başından geçen serüvenlere Antikçağ'dan başlayarak vazo (*Odysseus'un arkadaşlarını yiyen Polyphemos*, Tirren hydriası, Louvre) ve duvar resimlerinde (*Odysseus'un Laistrygones ülkesine gelişi* ve *Laistrygones saldırısı*, Vatikan) rastlanır. Rönesans'tan sonra, batılı ressamlar bu konuları yeniden ele aldılar: Rubens (*Odysseus Phaiaklar'ın adasında*, Floransa), P. Tibaldi (Roma'da Poggi sarayı'nı süsleyen *Odysseia* sahneleri), Turner (*Polyphemos ile alay eden Odysseus*, Londra).

ODYSSEUS. Yun. mit. Yunanlı kahraman, İthaki'nin efsanevi kralı. Laertes ile Antikleia'nın oğluydu; başka bir efsaneye göre babası Sisyphos'tur. İthaki'de yetişti ve henüz Laertes hayattayken krallığı ondan devraldı. Helene'ye talip olduysa da Penelopeia ile evlendi ve ondan Telemakhos adında bir oğlu oldu. Truva seferine katılmamak için çareler aradı ve bir söylentiye göre deli olduğunu ileri sürdü. Birçok gemiyle Troas'a vardı ve tüm Truva kuşatması süresince, gerek savaş, gerek diplomatik yetenekleri ve akıllıca öğütleriyle dikkatleri üzerine çekti; yaralı Diomedes'i korudu, Dolon'u öldürdü, Diomedes ile Truva'nın içlerine kadar girdi, Palladion'u çaldı, Rhesos'un atlarını ele geçirdi, Philoktetes'i Limni'den getirdi, Patrokles'in onuruna yapılan cenaze oyunlarında iki Aias'ı da yendi, Akhilleus ile Agamemnon'u barıştırdı, Akhilleus'un silahlarını aldı, tahta at fikrini ortaya attı ve bu düzenin gerçekleşmesinde ön ayak oldu. Kendini savaşa katılmaya zorlamakla suçladığı Palamedes'in de ölümüne neden oldu. Yunanlılar'ın zaferinden sonra, İthaki'ye dönmek istedi, ancak on yıl süreyle denizlerde dolaştı (Lotophagoi ülkesine, Kyklopslar ülkesine, Aiolos'un adasına, Laistrygones ülkesine, Kirke'nin mağarasına, Kimmerler ülkesine, Kalypso'nun adasına, Phaiaklar'ın adasına uğradı). *Odysseia**'ya konu olan birçok serüvenden sonra dilenci kılığında İthaki'ye dönünce hemen tanınamadı ve Penelope'ye talip olarak kendisinin yerini almak isteyenleri öldürmek zorunda kaldı. Odysseus, Homeros'un destanlarından sonra, değişik efsaneleri yansıtan birçok şaire de esin kaynağı oldu. Büyük bir olasılıkla, italyan halk efsaneleri tarafından çok erken bir dönemde benimsenmiştir; Etrüskler'de Odysseus, "Gezgin" demek olan *Nanos* adıyla anıldı.

—Ed. Sophokles, Odysseus'u bir kinik olarak *(Philoktetes)*, Euripides, demagog olarak *(Hekabe, Kyklops)*, Platon, katıksız bir yalancı olarak *(Küçük Hippias)*, Shakespeare, siyaset adamına örnek olarak *(Troiulus ve Kressida)* ve Giraudoux, tüm kuşkucu ve bezgin elçilerin atası olarak *(Truva savaşı olmayacak)* [La guerre de Troie n'aura pas lieu] gösterdi. Dante, Odysseus'u yaşamı boyunca sürdürdüğü bilinmez ve mutlak arayışının son durağı olan Cehennem'in XXVI. çemberine kadar getirir.

—İkonogr. Odysseus efsanesi, Attike vazolarında oldukça sık canlandırıldı (*Sirenlerin şarkısını duyan Odysseus* ya da *Odysseus'un Polyphemos'un ininden kaçışı*; Atina müzesi'ndeki lekythos, Louvre'daki oinokhoi). Rönesans'tan başlayarak ressamlara esin kaynağı oldu: Primaticcio'nun özellikle Fontainebleau sarayı'ndaki, Tibaldi'nin Bologna'daki (Poggi sarayı) yapıtları. Claude Lorrain (Louvre), Annibale Carracci, Rubens, *Khryseis'i babasına geri veren Odysseus*, G. Reni (Napoli) ve Rubens'de (Floransa, Pitti sarayı) *Odysseus Phaiaklar'ın adasında* konulu resimler yaptılar. Pradier ise, *Akhilleus'un cesedini alan Odysseus* temasını işleyen bir heykel (Cenevre) gerçekleştirdi.

ŒBEN (Jean-François), alman asıllı fransız mobilyacı (Heinsberg, Aachen yakınında, 1720'ye doğr. - Paris 1763). Ününü, mobilyalarının teknik açıdan kusursuzluğuna, marketrilerindeki ustalığına ve mekanik konusundaki yeteneğine borçludur. Riesener ile birlikte kral için gerçekleştirdiği çalışma masası (Versailles) açılabilir dışbükey kapaklı masaların ilk örneklerinden biridir ve bir başyapıt sayılmaktadır.

OECD, *Organization for Economic Cooperation and Development*'ın kısaltması. (→ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA TEŞKİLATI.)

OECHSLİ (Wilhelm), isviçreli tarihçi (Riesbach 1851 - Weggis 1919). Zürich'te profesör oldu (1894). *Die Anfänge der Schweizerischen Eidgenossenschaft*'ı (İsviçre konfederasyonu'nun kökenleri) [1891] ve tamamlanmamış *Geschichte der Schweiz im XIX. Jahrhundert*'i (XIX. yy.'da İsviçre tarihi) [1903-1913] almanca olarak yazdı.

Lauros-Giraudon

ŒCOLAMPADİUS → ÖKOLAMPADİUS.

OECOPHYLLA a. Eski Dünya'nın sıcak ve nemli bölgelerinde yaşayan karınca cinsi.

—ANSİKL. *Oecophylla* cinsi üyeleri birçok yaprağı bir araya getirip bunları ipek tellerle birbirine bağlayarak yuva yaparlar. İpeği, işçi karıncaların çeneleri arasında tuttukları larvalar salgılar; işçi karıncalar, yuvanın ipek kumaşını dokumak için, larvaları mekik gibi kullanırlar. *Oecophylla*'lar ağaçları bazı zararlı böceklere karşı korurlarsa da bitkibitlerinin ve kabuklubitlerin üremesine yardımcı olurlar. Isırıkları çok acı verir.

OEDA İNFLATA a. Brezilya'da yaşayan eşkanatlı böcek. (Öngöğüste bütün bedeni örten ve büyük bir kambura benzeyen bir kese vardır. Kamburağustosböceğigiller familyası.)

OEDEMAGENA a. Arktika bölgesinde yaşayan sinek cinsi. (Larvası rengeyiklerinin derisinde ve oluşturduğu urlar içinde kistleşir. *Œstridae* familyası.)

OEDİPODA a. Alt kanatları canlı renklerde (canlı mavi) olan, orta irilikte çekirge cinsi. (*Œdipoda coerulescens*'in ön kanadında geniş siyah bir şerit vardır ve yazın tarlalarda, ormanların açıklık yerlerinde çok görülür. Kırçekirgesigiller familyası.)

OEDOGONİUM a. Durgun ve acı sularda yaşayan ipliksi yeşil suyosunu. (Hücre bölünmesi ana hücrenin çeperinde meydana gelen çok ilginç değirmi bir yırtıkla gerçekleşir ve gene çok acayip olan bu üreme sırasında ana hücre, sonradan erkek gamet doğuran ya da kendisi doğrudan doğruya gamet görevi yapan kirpikli hücrelere başvurur.)

OEEC, *Organisation for European Economic Cooperation*'ın kısaltması. (→AVRUPA* EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI.)

OEHLENSCHLÄGER (Adam Gottlob), danimarkalı şair (Kopenhag 1779 - *ay. y.* 1850). Doğrudan doğruya Henrik Steffens'in alman romantizmi üstüne verdiği konferanslardan etkilenerek danimarka edebiyatının ilk romantik yapıtı olan *Guldhornene*'yi yazdı. Bu yapıt, ekinde baladlar ve şarkılarla birlikte *Digte 1803*'te (1802) yayımlandı. 1805'te, şairin yeni bir kitabı çıktı: *Poetiske Skrifter;* kitapta, başka bazı şiirler arasında, dramatik bir peri masalı olan *Langelandsreisen; Aladdin, eller den Forunderlige Lampe* ve kuzey Antikçağ'ını canlandıran *Vaulundurs Saga* adlı yapıtlar yer alıyordu. Şairin danimarka romantizmine yaptığı en parlak katkıyı oluşturan bu gençlik yapıtlarını Almanya ve Fransa gezileri sırasında yazdığı trajediler izledi: *Baldur hin Gode* (1807), *Hakon Jarl hin Rige* (1807), *Palnatoke* (1809), *Axel og Valborg* (1810). Kopenhag Üniversitesi estetik profesörlüğüne atanan (1810) Oehlenschläger, sırasıyla Baggesen ve Grundtvig (1813) ile arasında çıkan anlaşmazlıklara ve J. L. Heiberg'in, tiyatro görüşlerine karşı yönelttiği acı eleştirilere rağmen, yapıt vermeyi sürdürdü. 1814'te destan ve dram türünden *Helge* adlı üçlemesini yayımladı, bunu *Hroars Saga* (1817), mitolojik (*Nordens Guder*, 1818) ve epik (*Hrolf Krake*, 1828) şiirler ve trajediler (*Erig og Abel*, 1820) izledi. Son trajedileri (*Dina*, 1842; *Kjartan og Gudrun*, 1848) artık "aşılmış" bir yazarın üzüntüsünü dile getirir. Fakat, Oehlenschlager yine de danimarka edebiyatının en büyük romantik şairi olarak kaldı.

OE KENZABURO, japon yazar (Ose, Şikoku adası, 1935). Daha öğrenciyken *Kimyona şigoto* (1957) adlı öyküsüyle dikkâti çekti, edebiyat dergilerinde öyküler (*Şişa no Ogori*, 1957 ; *Şiiku*, 1958) yayımladı. *Hiroşima noto* (1963), *Kocintekina taiken* (1964), *Manen gannen no futtoboru* (1967) ve *The Silent Cry* (ing. çev., 1989) başlıca yapıtlarıdır. Çağının sorunlarıyla da ilgilenen Oe Kenzaburo denemeler de (*Genbaku-go no ningen*, 1971) yazdı.

OELDE, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Bielefeld'in güney-batısında; 27 300 nüf.

OELSCHLEGEL (Gerd), alman yazar (Leipzig 1926). Yenigerçekçi estetik anlayışı 'nesnel tiyatro'sunda kendini gösterir (*Romeo und Julia in Berlin*, 1957; *Die Tauben*, 1969).

OELZE (Richard), alman ressam (Magdeburg 1900 - ? 1980). Bauhaus'da eğitim gördü. 1932 yılında Paris'te gerçeküstücülüğü tanıdı, imgelem alanındaki

Giraudon

Odysseus ile sirenler
bir mozaik parçası
afrika roma sanatı
İ.S. III. yy.
Bardo müzesi, Tunus

Nationalhistoriske Museum

Adam Gottlob **Oehlenschläger**
J. L. Lund'un bir resminden ayrıntı
Nationalhistoriske Museum Frederiksborg

Jean-François **Œben**
Louis XV'in, 1769'da
Riesener tarafından tamamlanan
kapaklı çalışma masası
(marketri, oyulmuş ve yaldızlı
bronz süslemeler,
mavi zemin üzerine beyaz figürlü
porselen madalyonlar)
Versailles şatosu

J. Boyer

Hans Christian Œrsted

Nadar-Archives Photogr. -S.P.A.D.E.M.

Jacques Offenbach
Nadar'ın fotoğrafı

sürekli bir araştırma aracı olarak kullandığı otomatik tekniklerle, fantastik ve kargaşalı manzaralar gerçekleştirdi.

OEM (ing. *Original Equipment Manufacturer*'den kısalt.). Bilş. **1.** Bir kullanımcıya, işlevsel olarak daha büyük bir bütün içine yerleştirilmek üzere verilen her tür bilişim altsistemi. **—2.** *OEM satış*, bir yapımcının bilişim donanımlarını yan hizmetler (taşıma, kurma, çalıştırma, bakım vb.) sunmadan sağladığı satış tipi.

ŒNEİS a. Yerkürenin yüksek dağlarında ve kutup bölgelerinde yaşayan, sürekli karların ve buzulların üzerinde uçuşan kelebek cinsi. (Alpler'de görülen *Œneis aello*'nun tırtılı domuzayağında yaşar. Güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

OENOCARPUS a. Güney Amerika'da yetişen düz ve uzun gövdeli palmiye. (Yaprakları genellikle en uçta bir taç oluşturur; parlak kırmızı ya da siyah renkteki meyveleri yağlı, etli bir özle çevrilidir.)

OENOE. Tar. coğ. Ordu iline bağlı Ünye ilçesinin Antikçağ'daki adı.

OENOTHERA a. (yun. *oinotheras*'tan). Amerika ve Tasmanya kökenli, nadiren çalı biçiminde bir yıllık ya da çokyıllık otsu bitki. (Birçok türü avrupa iklimine alıştırılmıştır. Büyük, sarı ya da kırmızı çiçekleri salkım halinde toplu olur. Uzunca ya da mızrağımsı yaprakları almaşık dizilidir, meyvesi tepeden açılan 4 çenetli bir kapsüldür. Hugo de Vries değişinim olgusunu oenothera üzerinde çalışarak bulmuştur [1886-1900].)

OENOTHERACEAE a. Bot. KÜPEÇİÇEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

OER-ERKENSCHWİCK, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Ruhr havzasının kuzeyinde; 25 900 nüf.

OERLİKON ya da **ÖRLİKON,** Zürich'in (İsviçre) sanayi banliyösü, yerleşmenin kuzeyinde (makine ve silah yapımı, kimya sanayileri). Aynı zamanda bir ticaret ve iş merkezidir.

ŒRSTED a. Manyetik alan yeğinliğinin C.G.S. birimi (simge Œ). [Günümüzde kabul edilen yasal SI birimi, $\frac{4\pi}{10^3}$ Œ değerindeki amper bölü metredir.]

■ **ŒRSTED** ya da **ORSTED** (Hans Christian), danimarkalı fizikçi ve kimyacı (Rudkobing 1777 - Kopenhag 1851). Önce eczacılık yaptı, 1800'de Kopenhag Tıp fakültesi'ne girdi. 1804'te Kopenhag Üniversitesi'nde bir fizik kürsüsüne atandı. 1829'da, Kopenhag Politeknik okulu'nun kuruluşu sırasında, buranın müdürü oldu. 1820'de ünlü deneyini yaparak elektromanyetikliği buldu; bu deneyde mıknatıslanmış iğne bir elektrik akımının yakınında sapıyordu. Bu buluş hemen, büyük bir yankı uyandırdı ve Ampère, Arago, Poggendorff, Faraday, vb. bilim adamlarının çalışmalarını hızlandırdı. Oersted, bir piezometre de yaptı ve bununla sıvılarla katıların sıkıştırılabilirliğine ilişkin ilk incelemeyi gerçekleştirdi (1822). 1826'da kükürt dioksitin Mariotte yasası'na uymadığını gözlemledi. Alüminyumu tek başına, toz halde ilk kez elde edenin de o olduğu sanılmaktadır.

OERTER (Al), amerikalı atlet (New York 1936). Art arda dört olimpiyat oyununda (1956, 1960, 1964, 1968) disk atma dalında şampiyonluk kazanan tek sporcu oldu; ayrıca bu alanda üç kez dünya rekoru kırdı.

OESTRİDAE a. Böcbil. LARVASİNEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

ŒSTRUS a. (lat. *oestrus;* yun. *oistros*, büvelek'ten). Bütün dünyada yaygın iri sinek cinsi. (Larvasineğigiller familyası.)
—ANSİKL. Koyun burunsineği *(Oestrus ovis)* yumurtalarını koyunların burnuna bırakır ve yumurtalar hemen çatlar; genç larvalar burun boşluklarında ilerleyerek alın sinüslerine ulaşır. Yaşlı larvalar kafatasının ve boynuzların dibindeki kemik boşluklarında toplanarak delibaş* hastalığına yol açar. Bu cinse yakın cinslerden olan *Cephalopina titillator,* mandanın ve hecin devesinin alın sinüslerinde, burun ve yutak boşluklarında gelişir; *Rhinoestrus purpureus* ise at ile katırda asalak yaşar.

OESTRUS a. (lat. *oestrus;* yun. *oistros*, iğne, aşırı tutku taşıma'dan). Fizyol. Kadında ve memelilerin dişilerinde yumurtlama öncesinde ve sırasında görülen fizyolojik ve davranışsal olguların tümü. (Evcil hayvanlarda oestrusa kızgınlık* denir.)
—Kad. hast. *Oesturs devresi*, cinsel hormonlara bağımlı olan vulva, dölyolu ve dölyatağında meydana gelen ve bu organları döllenmeye ve gebeliğe hazırlayan dokusal ve hücresel değişimlerin tümü. (Bu devre birkaç evreye ayrılır: 1. oestrus öncesi ya da folikül evresi; 2. yumurtlamayla eşzamanlı oestrus; 3. oestrus sonrası yada folikülin lütein evresi; 4. dioestrus ya da dinlenme evresi.)

OETTİNGEN, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Nördlingen kentinin kuzey-doğusunda; 3 600 nüf. Bir vasıtalı prensliğin başkentiydi, prenslik ailesi birçok kola bölündü; büyük kol protestanlığı benimsedi ve 1731'de ortadan kalktı; küçük kol, katolik kaldı ve Spielberg ve Wallerstein dallarına bölündü. Oettingen, 1806'da Bavyera'ya katıldı.

Œuvre *(l'),* 1893'te Lugné-Poe tarafından, Paris'te kurulan tiyatro ve estetik kurumu. Amacı büyük yabancı dramaturgları ve yetenekli genç yazarların oyunlarını tanıtmaktı.

OF ünl. **1.** Vurgulamaya bağlı olarak bezginlik, usanç, sıkıntı belirtir: *Of, bu iş bitse artık. Of, bugün saatler geçmek bilmiyor. Of, sus biraz, kafamı şişirdin! Of, bu ne sıcak hava!* **—2.** Bedensel bir acıyı, bir rahatsızlığı belirtir: *Of kolum! Of, başım çok ağrıyor!* **—3.** *Of çekmek*, sıkıntısını, bezginliğini ya da acısını of diyerek belirtmek: *Ara sıra efkârlanır, derin bir of çekerdi.*

OF, Doğu Karadeniz bölümünde Trabzon iline bağlı ilçe; 65 433 nüf. (1990); 52 köy. Merkezi, Trabzon'un 50 km doğusunda, Karadeniz kıyısında *Of*, 14 948 nüf. (1990). Çay üretimi. Balıkçılık. Tekne yapımı.

OFANTO, İtalya'da ırmak, Campania'da ve Puglia'da, Adriya denizi'ne dökülür; 134 km (havzası 2 764 km²). İrpini dağlarında (Avellino ili) doğar, Vulture kütlesinin çevresi dolaşır, Basilicata ve Puglia arasında sınır oluşturur. Aşağı bölümü Tavoliere ve Mürge bölgelerini birbirinden ayırır ve Barletta yakınında son bulur. Akış düzenindeki değişiklikler çok belirgindir. Eski *Aufidus.*

O'FAOLÁİN (Seán), irlandalı yazar (Corcaigh 1900 - Dublin 1991). Cumhuriyetçilerin yanında savaştı ve İRA'nın propaganda sorumlusu oldu. Harvard'a eğitim gördü, sonra İrlanda'ya döndü. Öykülerinde (*Midsummer Night Madness*, 1932; *The Talking Tress*, 1971), romanlarında (*Bird Alone*, 1936; *Come back to Erin*, 1940) ve özyaşamöyküsel hikâyelerinde (*King of the Beggars*, 1938; *Vive moi*, 1964) ulusal bilinç üzerinde durdu.

O'FARRİLL Y HERRERA (Gonzalo), ispanyol general (Havana 1754 - Paris 1831). 1793-1795 seferi sırasında Fransa'nın amansız bir düşmanıydı. 1795'te Basel barışı imzalandığı sırada Roussillon'u istilaya hazırlanıyordu. 1798'de Berlin büyükelçisi oldu. Toscana'da Fransızlar'a karşı bir tümene komuta etti (1807), sonra kral Joseph'e bağlandı ve Savaş bakanlığına getirildi (1808). Ferdinand VII yeniden tahta çıkınca ölüm cezasına çarptırıldı ve Fransa'ya sığındı.

OFEK, Yarkon'un (İsrail) kaynağında kent. IV. binyıl sonunda kurulan ve bir Kenan krallığının başkenti olan kentte, İ.Ö. XIX.-XVIII. yy.'lardan kalma iki saray ve İ.Ö. XIV. yy.'dan kalma üçüncü bir saray (fresk kalıntıları, çivi yazılı tabletler) ortaya çıkarılmıştır. Sonradan Filistin ordularının toplanma yeri olan (İ.Ö. XI. yy.) Ofek, Herodes döneminden onarılarak Antipatris adıyla anılmaya başlandı (İ.Ö. 9).

OFEN ya da **FUORN geçidi,** İsviçre'de geçit, Graubünden'de; 2 149 m. Inn (Engadin) ve Münster vadilerini birleştirir, Adige vadisine bağlıdır. Ofen'in taşıt araçlarının geçmesine olanak veren yolu, bir ulusal parktan geçer.

OFFA (öl. 796), Mercia kralı, 757'de kuzeni Aethelbald'dan sonra tahta çıktı ve Humber'dan Manş'a değin Güney İngiltere'yi egemenliği altına aldı; Charlemagne ve papa Adrianus I ile sürekli ilişkiler kurdu ve kutsallaştırma ayini uygulamasını İngiltere'ye getirdi. İngiltere'yi Galler ülkesi'nden ayıran devasa bir toprak set olan *Offa's dyke*'ı yaptırdı.

OFFALY → UABH FAILGHE.

OFFENBACH Almanya'nın Hessen eyaletinde kent, Main ırmağı kıyısında, Frankfurt'un doğu banliyösünde; 113 000 nüf. (1989). Şato (XVI. yy.). Önemli deri işleme merkezi; deri ve ayakkabı müzesi; uluslararası deri fuarı. Takım tezgâhlar, elektrikli gereçler. Kimya. Besin sanayileri.

■ **OFFENBACH** (Jacques), fransız yurttaşlığına geçmiş alman besteci (Köln 1819 - Paris 1880). 1833'te Paris'e yerleşti. Önce Ambigu-Comique tiyatrosu'nda çello çaldı. 1850'de Théâtre-Français'nin başına getirildi. 1855'te Bouffes-Parisiens'i kurdu. Yapıtları, 1860'tan sonra halkın ilgisini çekmeye başladı. İkinci İmparatorluk döneminin yaşama sevincini yansıtan operet ve opera buffalarının başlıca özellikleri, buluş zenginliği, şaşırtıcı bir canlılık ve çağdaşı Labiche'inkini andıran bir mizahtır. Belli sayıda tek perdelik operet (*Pépito*, 1853; *les Deux Aveugles*, 1855; *le Violoneux*, 1855) besteledi; özellikle, daha gelişmiş opera buffalar yazdı (çoğu 3 perdelik). Bunların en ünlüleri: *Orpheus cehennemde* (Orphée aux enfers, 1858), *Güzel* Helena* (la Belle Hélène, 1864), *Mavi sakal* (Barbe Bleue, 1866), *Paris* hayatı* (la Vie parisienne, 1866), *la Grande Duchesse de Gérolstein* (1867), *la Périchole** (1868), *les Brigands* (1869), *le Roi Carotte* (1872), *Madame l'Archiduc* (1874) ve *le Voyage dans la lune* (1875). 1880'de bestelediği, başyapıtı *Hoffmann** ın masalları* (les Contes d'Hoffmann) ile operetlere özgü çılgınlıkları bir yana bırakarak, daha büyük çaplı fantastik bir tür yarattı. Offenbach'ın son yapıtları, günümüzde dünyaca tanınır. Bestecinin ünü, Amerika turnesinden sonra Fransa sınırlarını aştı. Offenbach, *les Notes d'un musicien en voyage* (Yolculuk yapan bir müzikçinin notları) [1877] adlı kitabında Amerika anılarını anlattı.

OFFENBURG, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde kent, Kinzing ırmağı kıyısında. Karaorman'ın eteğinde; 50 500 nüf. Sanayi (kimya, metalürji, elektroteknik, grafik sanatlar, taşımacılık gereçleri, tekstil ve besin) merkezi. — Yakınında, bağlar ve meyve bahçeleri.

OFFERTORİUM a. (lat. sözc., "sunmak" anlamındaki *offerre*'den). Hırist. **1.** Missa ayininde papazın, kutsanmış olması gereken ekmekle şarabı Tanrı'ya sunduğu bölüm. **—2.** Bu sırada seslendirilmek üzere bestelenmiş müzik parçası. (Mozart ve César Franck'ın latince sözler üzerine, konsertan motet'i andıran serbest biçimli offertoriumları vardır.)

Officina, F. Leonetti, P P Pasolini ve R. Roversi tarafından Bologna'da kurulan italyan edebiyat dergisi (1955-1959). Gramsci'nin görüşlerini benimseyen dergi

deneysel metinler de yayımladı ve Leopardi ya da Pascoli gibi XIX. ve XX. yy. klasiklerinin eleştirel olarak yeniden okunmasını gerçekleştirdi.

OFFLAG a. (alm. sözc.; *Offizierlager*'in [subay kampı] kısaltması). Tar. Almanya'da iki dünya savaşı sırasında savaş esiri subayların kapatıldığı kamp. (1940-1945'te bu kamplar, kuruldukları askeri bölgenin numarası ve onu izleyen bir göstergeyle adlandırılırlardı: offlag IV D.)

OFF SHORE ya da **OFFSHORE** a. (kıyı açıklarında anlamında ing. sözc.). Petr. san. AÇIK* DENİZ TEKNOLOJİSİ'nin eşanlamlısı.
—Bank. *Off shore banking,* yabancı bir ülkede kurulmuş olan ve ulusal yasalara bağlı bulunmayan banka kesimi. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. KIYI BANKACILIĞI, ULUSLARARASI MALİ PİYASA.]
—Tar. *Off shore programı,* ABD hükümetinin İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yurtdışında üslenen amerikan birliklerini donatmak üzere yürürlüğe koyduğu sistem.
—ANSİKL. Bank. Off shore banka piyasaları, geleneksel mali piyasaların (Londra, New York, vb.) tersine, barındırdıkları yabancı bankalara çok büyük bir çalışma serbestliği tanırlar. Yalnızca kaydi işlemler ya da gerçek banka işlemleri yapmalarına göre, "kaydi piyasalar" ya da "işlevsel piyasalar" (mevduat kabulü, ödünç para verme) adı verilen bu bankacılık kesimi, kurallarının çok esnek olmasından ve zorlayıcı vergi hükümleri uygulamamalarından bazı yararlar sağlarlar. Başlıca off shore piyasalar, Hongkong, Manila, Singapur, Bahreyn, Bahamalar, Panamá, Jersey, Lüksemburg, vb.'dir. Buralardaki yabancı bankalar resmi ikametgâhı başka ülkelerde bulunan kişiler için de işlemler yaparlar.
Türkiye'de 1983'te Serbest bölgeler teşkilatı'nın kurulması, 1985'te 3218 sayılı Serbest bölgeler kanunu'nun kabulü gibi girişimlerle başlayan serbest bölge çalışmaları bankacılık alanını da kapsamı içine alarak, 3182 sayılı Bankalar kanunu'nda serbest bölgelerde bankacılık için özel bir düzenleme getirildi. Bu bölgelerde banka kurulması ya da şube açılması ve çalışma biçimleri Bankalar kanunu hükümlerine bağlı olmakla birlikte, Bakanlar kurulu serbest bölgelerde bankacılık etkinlikleri için istisnalar ve off shore bankacılık çalışmaları için de yeni düzenlemeler getirmeye yetkili kılınmıştır (Bankalar k. md. 74).
—Tar. *Off shore programı.* Donatım siparişleri ABD birliklerinin üslendikleri ülkenin sanayilerine veriliyor ve dolar olarak ödeniyorlardı. ABD hükümeti bu işlemden ikili bir yarar sağlıyordu. Amerikan sanayisi yeni koşullara uyma zamanını buluncaya kadar (1950'de, Kore savaşı'nın başındaydı) birliklerin donatımı hızlandırılıyor ve avrupa fiyatları amerika fiyatlarından daha düşük olduğu için bu donatım daha ucuza gerçekleştiriliyordu. Müttefik ülkelerse, kıymetli döviz kazanıyor ve ulusal sanayileri önemli bir yardım alıyorlardı.

OFİKALSİT a. (fr. *ophicalcite*). Serpantinli mermer.

OFİR, Portekiz'de (Minho) sayfiye merkezi, Viana do Castelo'nun G.'inde, Cávado halicinin yakınında.

OFİR. Tar. coğ. Süleyman'ın ve Tir kralı Hiram'ın gemilerinin altın, fildişi, değerli taşlar ve tahtalar aramak için Kızıldeniz kıyısındaki Ezyon-Geber limanından sonra gittikleri bölge. Burası, Mutlu Arabistan ya da Yemen, ya da Sofala ülkesi (Güney Afrika) ya da Hindistan kıyısındaki bazı bölgelerdi.

OFİS a. (fr. *office*). **1.** İşyeri, daire: *Bugün beni ofisten ararsın.* **—2.** İda. huk. Ticaret ve sanayi alanında faaliyet gösteren kimi kamu kurumlarına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İda. huk. Devletin iktisadi hayata doğrudan müdahalesi hem onun klasik yapısını değiştirdi hem de kamu hukuku alanında yeni kurumlar ortaya çıktı. Genellikle kamu iktisadi teşebbüsleri diye anılan bu kuruluşların biri de ofislerdir. Ofislerin devlet tüzel kişiliği dışında bağımsız bir tüzel kişilikleri vardır. Hükümetin temel iktisadi politikasına paralel olarak faaliyet gösteren bu kuruluşların göreceli bir bağımsızlıkları da vardır. Örneğin Devlet malzeme ofisi, ilgili olduğu Maliye ve gümrük bakanlığı'ndan bağımsız bir kuruluştur. Devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişiliği vardır; faaliyetlerinde özerktir ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlıdır.

OFİSİNAL a. (fr. *officinal*). Eczc. Önceden hazırlanan ve eczanede saklanan ilaçlara denir. Majistral ilaçlar ise, hekim tarafından her hasta için ayrı ayrı düzenlenen reçetelere göre eczanelerde hazırlanır. (Farmakope ve resmi formüllerde yer alan ilaçlara, bitkilere ve diğer ürünlere de ofisinal denir.)

OFİT a. (fr. *ophite*). Petrogr. Ofitik yapılı dolerit.

OFİTİK sıf. (fr. *ophitique*). Petrogr. Piroksenli büyük pösilitik kristaller içeren bir dolerit dokusu için kullanılır.

OFİYAZ a. (fr. *ophiase*'dan). Der. hast. Özellikle çocuklarda görülen ve kafatası çevresinde eğri büğrü saçsız deri plaklarından bir taç oluşturan kellik çeşidi. (Eşanl. OFİYAZİS, OFİYAZİK PELAD.)

OFİYAZİK sıf. (fr. *ophiasique*'ten). Der. hast. *Ofiyazik kellik,* kafatasının tepesinde saç bulunduğu halde şakak-artkafa hizası çepeçevre çıplak olan ve oldukça seyrek görülen bir kellik tipi. (Pek çok kimsede görülen hippokratik kelliğin tersidir.) || *Ofiyazik pelad,* OFİYAZ'ın eşanlamlısı.

OFİYAZİS a. (fr. *ophiasis*'ten). OFİYAZ'ın eşanlamlısı.

OFİYOLİTİK sıf. (fr. *ophiolitique*'ten). Petrogr. **1.** Ofiyolitlere ilişkin. **—2.** *Ofiyolitik kompleks,* OFİYOLİTLER'in eşanlamlısı.

OFİYOLİTLER a. (fr. *ophiolites*). Petrogr. Nadir granitler ve granofirler de içeren, ultrabazik baz kayaçlar grubu. (Bu grup, bir okyanus sırtı düzeyinde, magmanın yerine oturmasından kaynaklanan kayaçların düşey ardışıklığını gösterir. Aşağıdan yukarıya üç kuşak halinde bulunur: peridotitler, peridotitler ve gabrolar; yastıklavları; deniz çökelleri; bunların tümü bazalt, dolerit, lamprofir ve granofir damarlarıyla kesilir.) [Eşanl. OFİYOLİTİK KOMPLEKS.]

O'FLAHERTY (Liam), irlandalı romancı (Aran adaları 1897 - Dublin 1984). İrish Guards'a gönüllü katıldı, 1917'de ağır yaralandı, İrlanda devrimi'nde rol oynadı; verismocu havadaki *The İnformer* (1925) adlı yapıtında anlattığı ulusçu militanlık deneyimi J. Ford'un açıkça teröre karşı çıkan bir filmine esin kaynağı oldu. Daha sonraki romanlarında (*The Assassin,* 1928; *The Puritan,* 1931), özellikle de *Darkness*'te Dostoyevskiy havası görülür.

OFLAMAK gçz. f. **1.** Sıkıntıyla, üzüntüyle iç çekmek; böylece üzüntüsünü belli etmek: *Bütün gün ofladı durdu. Oflama lütfen, içim kararıyor.* **—2.** *Oflayıp puflamak,* sıkıntısını, üzüntüsünü, acısını ya da bunaltısını of puf diyerek belli etmek.

OFLAZ sıf. *Yörs.* Güzel, hoş, eksiksiz.

OFLAZOĞLU (A. Turan), türk oyun yazarı (Adana 1932). İstanbul Üniversitesi ingiliz dili ve edebiyatı ve felsefe bölümlerini bitirdi (1960). Fulbright bursuyla Washington Üniversitesi'nde tiyatro öğrenimi gördü; ilk oyun denemesi olan *Keziban* adlı tek perdelik manzum trajediyi ve *Allah'ın dediği olur* oyununu bu dönemde yazdı. Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul radyosu'nda oyun seçici olarak görev yapmaya başladı (1968). Bugün de aynı görevi sürdürüyor (1988). Oflazoğlu birçok yabancı yazardan (Shakespeare, Lorca, Nietzsche, Strindberg vb.) yaptığı çevirilerin yanı sıra, özellikle türk tarihinden alınma konuları işleyen sahne yapıtlarıyla tanındı. Bunlardan *Deli İbrahim* (Kent oyuncuları, 1967) TDK oyun ödülü'nü (1968), *IV. Murat* (Devlet tiyatrosu, 1970) TRT sahne eserleri yarışması başarı ödülü'nü (1971), *Kösem sultan* (Devlet tiyatrosu, 1981) Avni Dilligil ile en iyi türk oyunu ödülü'nü (1982) kazandı. TV için renkli çekimi yapılan *IV. Murat,* ayrıca Okan Demiriş tarafından opera olarak bestelendi (1980). Şeyh Galip'in *Hüsnü Aşk*'ına dayanarak yazdığı *Güzellik ve Aşk* Türkiye radyoları'nda yayımlandı. *Sokrates savunuyor* (1968), *Elif Ana* (1980), *Genç Osman* (1980), *III. Selim-Kılıç ve ney* (1983), *Sinan* (1988) gibi yapıtları değişik sahnelerde oynanan Oflazoğlu, Sultanahmet camisi ses ve ışık gösterisinin metnini, *Anıtkabir* oratoryosu ile *Şenlik* balesi librettolarını da yazdı. 1989 yılında yapıtlarına bir oyun (*Gardiyan*) ve birkaç televizyon belgeseli senaryosu ekledi: *Topkapı sarayı* (1989), *Mütarekeden büyük taarruza* (1990).

A. Turan Oflazoğlu

OFLUOĞLU (Mücap), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1920). Haydarpaşa lisesi'ni bitirdi (1941). 1946'da İstanbul Şehir tiyatrosu'nda figüranlıkla başlayan sanat yaşamını Avni Dilligil'in yönetimindeki İzmir Şehir tiyatrosu'nda (1948-1950), Muhsin Ertuğrul'un yönetimindeki Küçük sahne'de (1951-1957) ve İstanbul Şehir tiyatrosu'nda (1960-1966 ve 1979-1980) sürdürdü. Oda ve Mücap Ofluoğlu tiyatrolarını kurdu. 1971'de ABD'ye giderek burada yaşayan Türkler'e tek kişili oyunlar sundu. Çok sayıda filmde de oynayan ve yabancı filmleri seslendiren sanatçının, şiirlerinden oluşan *Fotoğraftaki çocuk* (1982) ve tiyatro anılarını içeren *Bir avuç alkış* (1985) adlı kitapları vardır.

OFNET mağaraları, Almanya'nın Bavyera eyaletinde, Nördlingen kentinin batısında yer alan, tarihöncesine ait iki mağaranın adı.

OFORT a. (fr. *eau-forte*). **1.** Ofortçuların koruyucu verniği kazıma ucuyla kaldırırken açığa çıkan madeni yedirmek amacıyla kullandıkları sulandırılmış nitrik asit. **—2.** Bu asitle gravür elde etme tekniği. **—3.** Bu asitle yedirilmiş bir planş yardımıyla elde edilen estamp. (Eşanl. YEDİRMEBASKI RESİM.)

OFORTÇU a. (fr. *eau-forte*'tan). Ofort tekniğiyle gravür yapan sanatçı.

OFOTEN fiyordu, Kuzey Norveç'te fiyord; Narvik, bu fiyordun kıyısındadır.

OFRETİT a. (fr. *offrétite*). Miner. Heksagonal sistemde yer alan kalsiyum potasyum zeoliti.

OFRİS a. (yun. *ophrys,* kaş'tan). Çokyıllık ve her mevsime dayanıklı yer orkidesi. (Az ya da çok tıkız bir başak oluşturan çiçekleri, örümceğe, sineğe, arıya benzer tuhaf biçimlerde olur. Ofris genellikle kalkerli topraklarda yetişir. Süs bitkisi olarak da yetiştirilir, ama dikilip yetiştirilmesi çok özen ister.)

Mücap Ofluoğlu

OFSAYT a. (ing. *off-side*'dan). **1.** Futbolda bir oyuncunun ya da oyuncuların, topun son oynandığı anda rakip kale hattına (defansın arkasında), toptan daha yakında bulunması. **—2.** *Ofsayt pozisyonu,* futbolcunun ofsayta düşmesiyle oluşan hatalı durum. (Bu durumda atılan gol geçerli sayılmaz.) || *Pasif ofsayt,* bir futbolcunun ofsayt pozisyonunda bulunduğu halde oyuna ve rakibine müdahalede bulunmadığı durum. (Bu pozisyonda oyuncu kendisine ve takımına avantaj sağlamadığından, hakem oyunu durdurup ofsayt kuralını uygulamaz.)

OFSET a. (ing. *offset,* kalıp çekme). Matbaac. **1.** Tipo baskının (kabartma baskı yöntemi) ve helyogravürün (çukurbaskı yöntemi) tersine, baskı işlemine giren ve

girmeyen bölümlerin aynı düzlem içerisinde yer aldığı, *düz* baskı adı verilen yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ofset makinesi. **—3.** *Çukur ofset,* baskı resmi, baskı işlemi sırasında sürtünme sonucu meydana gelen aşınmaya karşı daha dirençli, 30-40 mikron derinliğinde ofset plakalar elde etmeye yarayan yöntem. (Bu yöntemlerde, asitle yedirme sırasında, plakanın baskı işlemine girmeyen kısımlarını korumak için temel maddesi koloit bileşiği olan yeterince dirençli, duyarlı katmanlar kullanılır.) || *Kuru ofset,* ofset makinesinde ama nemlendirici kullanmadan çift kopya çıkarmaya dayalı baskı tekniği. (Kuru ofsette tipografi yöntemiyle kazınmış kabartma plakalardan yararlanılır.)
—Bür. *Büro ofseti,* ofset baskı makinesinin uzman bir kişiye gerek duyulmadan bürolarda kullanılabilen basitleştirilmiş tipi.
—ANSİKL. Matbaac. Ofset tekniği taşbaskı ve çinkobaskı tekniklerinden doğmuştur. 1860-1880 arasında çeşitli fransız matbaacıları, teneke üzerine baskı işleminde çift kopya ilkesinden yararlandılar, ancak bu yöntemi gerçek anlamıyla sınai olarak kullanan kişi amerikalı I. W. Rubel oldu (1904). Baskı kalıpları genellikle baskısı yapılacak malzemelerin fotomekanik yolla aktarılması sonucu çinko ya da alüminyum plakalardan elde edilirdi. Fotomekanik aktarmaları yapmak için, matbaacılar çoğu kez plakalarının (tek ya da çok metalli) duyarlılığını kendileri ayarlamak zorundaydı. Ana maddesi bikromatlı koloitler olan ışılduyarlı katmanlar, turnetler yardımıyla plakalar üzerine dökülür, sonra kurutulur ve daha sonra kopya çıkarma işlemine geçilirdi. Günümüzde bunlar, matbaacılara herhangi bir ön işlem gerektirmeden doğrudan kullanıma hazır, önceden duyarlanmış olarak teslim edilmektedir.

Kopyanın amacı pozitif ya da negatif filmlerin montajı suretiyle bir araya getirilmiş metin ya da resimlerin plaka üzerine aktarılmasını sağlamaktır. Kullanılan plakaların yapısına göre, montaj işlemi negatif ya da pozitif filmlerle yapılır. Kopya çıkarma tekniğindeyse bir değişiklik olmaz: elverişli bir ışık kaynağı altında tutma sonucu filmlerin saydam kesimlerinin altında yer alan ışılduyarlı katmanın özelliklerinde değişiklikler meydana gelir, buna karşılık ışık geçirmeyen bölümlerin altında kalan yerler ışık kaynağının etkisine karşı korunmuş olur. Kullanılan kopya yöntemine göre, montajda bir araya getirilmiş filmler ışık geçirmez bölümler tarafından korunduğu için, ışılduyarlı katmanın ensolasyon işleminden geçirilmeyen kısımları muhafaza edilebilir ya da atılabilir. Böylece basımı yapılacak malzemeler, katmanın ensolasyon işleminden geçirilmeyen bölümlerine (diazo tuzlarıyla önceden duyarlı hale getirilmiş plakalar) ya da plakanın çok hafif bir şekilde asitle yedirilmesini sağlamak için katmanın yok edilerek metalin ortaya çıkarıldığı bölümlerine (çukur ofset) aktarılır. Çokmetalli plakalar üzerinde baskı resmi, mürekkep çekmeye elverişli metal, genellikle de bakır üzerine, baskı işlemine girmeyen kısımlarsa örneğin krom gibi su çekmeye elverişli metal üzerine aktarılmıştır.

Küçük ofset makinelerin hızlı bir biçimde yaygınlaşması, duyarlaştırılmış ya da duyarlaştırılmamış, ince metal ya da plastikleştirilmiş kâğıt plakaların ticari olarak piyasaya sürülmesine yol açmıştır. Baskı resmi bunlarda doğrudan çizimlerden ya da bir yazı makinesinin tuşuna basmaktan başlayarak fotomekanik aktarmaya kadar uzanan çok değişik tekniklerle elde edilir.

Ofset makinesi'nde plaka bir silindirin çevresine tutturulmuştur. Yüzeyi, önce bir nemlendirme düzeneği yardımıyla nemlendirilir, sonra boya merdaneleriyle mürekkep verilir. Plakanın yüzeyi baskı bölgelerinin mürekkebini kauçuk gömleğe aktarır, baskı kauçuğunun bulunduğu silindir üzerine sarılmış olan bu gömlek de mürekkebi kâğıda geçirir, bunun sonucu olarak, çok ince tramlı röprodüksiyon resim baskılarında bile, yüzeyi pütürlü kâğıtların kullanılmasını olanaklı kılar.

Ofset makinelerinin rotatif hareketi taşbaskı ve tipo baskı makinelerinin almaşık hareketinden çok daha büyük hızlara ulaşılmasını sağlar. Tek, iki ve dört renkli makineler ve bobin kâğıt kullanan rotatifler vardır. Sayfa düzenlemesi açısından montajın getirdiği esneklik, ofset plakalarının hazırlanmasıyla ilgili çeşitli kolaylıklar, büyük boy kâğıt üzerindeki rengin nispeten normal boydaki kâğıt üzerine basılması olanağı, ofset tekniğinin baskı piyasasında neden bu kadar ilgi gördüğünü açıklar (yönetim, ticaret, sanayi, reklamcılık, katalog, kitap yayımı, süreli yayın, günlük gazeteler, ambalaj sanayisi, P.L.V.). Ofset baskı tekniği en çok kullanılan baskı tekniğidir ve baskı piyasasının yaklaşık % 65'i bu teknikten yararlanmaktadır. Sürekli olmayan baskılarda (tabaka kâğıt basan makineler) ya da sürekli baskılarda kullanılan ofset makineler (rotatifler) her geçen gün, kâğıt kesme, besleme, nemlendirme, boya verme, germe, baskı gibi düzenekler ve standart ya da ölçülendirilmiş modellere uygun kalite kontrol merkezleri gibi teknik gelişmelerden yararlanmaktadır.

◆ sıf. Ofset yöntemle baskı işleminde kullanılan kâğıda ve makineye denir.

OFSETÇİ a. Ofset baskı yapan ya da bu işte uzmanlaşmış kimse.

OFTALMİ a. (fr. *ophtalmie;* lat. *ophtalmia*'dan). **1.** İltihaplı göz hastalıklarının genel adı. **—2.** *Kar oftalmisi* ya da *kar körlüğü,* mor, morötesi ve mavi aktinik ışınların göze yansıması sonucu, göz ağrısı, ışıktan korkma, göz yaşarması ve bazen korneada hafif ülser yapan şiddetli göz iltihabı (konjonktivit). [Bu tür oftalmilerden koyu camlı gözlük kullanılarak korunulur.] || *Sempatik oftalmi,* sağlam bir gözde, diğer gözdeki travma ya da keratinleşmeden ileri gelen iltihap belirtileri.

OFTALMİK GANGLİYON a. KİRPİKSİ CİSİM GANGLİYONU'nun eşanlamlısı.

OFTALMODİNAMOMETRE a. (fr. *ophtalmodynamomètre*'den). Retinanın merkez atardamarındaki basıncı ölçmek için oftalmolojide kullanılan aygıt. (Bu yolla göz atardamarının basıncı öğrenilerek, beyin dolaşımındaki basınç hakkında bir fikir sahibi olunur. Atardamar basıncının yükseldiği durumlarda artan bu basınç, şahdamarı tıkanmalarında genellikle azalır.)

OFTALMODİNAMOMETRİ a. (fr. *ophtalmodynamométrie*). Oftalmodinamometre yardımıyla retinadaki atardamar basıncının ölçülmesi.

OFTALMOKONYOZ a. (fr. *ophtalmoconiose*'dan). Tozların neden olduğu göz hastalığı.

OFTALMOLOG → OFLALMOLOJİST.

OFTALMOLOJİ a. (fr. *ophtalmologie*). **1.** Gözlerin yapı ve işleyişleriyle ve bunlarda meydana gelen hastalıklarla uğraşan bilim. **—2.** Aynı konudaki tıbbi uzmanlık dalı. (Eşanl. GÖZBİLİM.)

OFTALMOLOJİST ya da **OFTALMOLOG** a. (fr. *ophtalmologiste* ya da *ophtalmologue*). Oftalmoloji uzmanı hekim.

OFTALMOMALASİ a. (fr. *ophtalmomalacie*). Göz küresinin yumuşaması ve hacimce küçülmesi biçiminde ortaya çıkan göz atrofisi.

OFTALMOMETRİ a. (fr. *ophtalmométrie*). **1.** Gözün farklı ortamlarının ışığı kırma gücünün belirlenmesi. **—2.** Javal oftalmometresi yardımıyla saydam tabakanın çeşitli boylamlarının eğriliğinin ölçümü.

OFTALMOPLEJİ a. (fr. *ophtalmoplégie*). Gözün hareketlerini sağlayan kasların felci.
—ANSİKL. *İç oftalmopleji* gözbebeği büzgenkası ile kirpiksi kasın, *dış oftalmopleji* göz dış kaslarının (gözün kendi kasları ve gözkapağını kaldırıcı kaslar) felci demektir. *Çekirdeksel oftalmopleji* gözün ortak hareket, dış hareket ve sempatik sinirlerinin çıktıkları çekirdeklerin ve ağsı yapıların lezyonlarından ileri gelir.

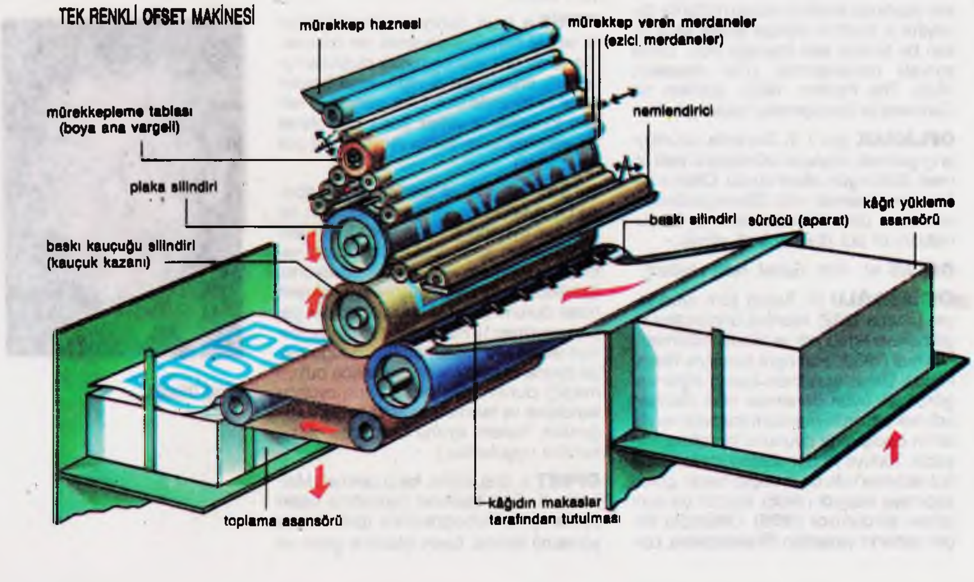
OFTALMOSKOP a. (fr. *ophtalmoscope*). Tıp. Gözün içini muayene etmeye yarayan alet.
—ANSİKL. Helmholtz'un 1851'de tasarladığı ilk oftalmoskop, ortasında bir delik bulunan içbükey bir aynaydı. Bir sapa bağlı olan bu ayna yardımıyla, bir yandan hastanın gözüne bir lambanın ışığı odaklaştırılırken, öte yandan gözlemci merkezdeki delikten bu odağa bakabilir. Elektrikli oftalmoskoplar ışık kaynağını kendi optik eksenlerinde taşıdıkları için daha kullanışlıdır.

OFTALMOSKOPİ a. (fr. *ophtalmoscopie*). Oftalmoskop yardımıyla göz dibinin muayenesi.

OFTRİNGEN, İsviçre'de (Aargau kantonu) komün, Aar yakınında; 9 000 nüf. Tekstil sanayisi.

OGADEN, Etyopya'nın güney-doğu'sunda bölge, Somali sınırında. İkinci Zaman'da oluşmuş kireçtaşı, alçıtaşı ve kumtaşı tabakalarında oyulmuş, G.'e doğru hafif meyilli yüzeyi Fafan vadisiyle yarılmış bir platodur ve vadinin suları kireçtaşı içinde kaybolup gider. Açık bitki örtüsü (dikenliler, otsular) oluşumlarıyla kaplı bu çölsü (yılda 100-300 mm yağış) bölgede, deve,

TEK RENKLİ OFSET MAKİNESİ

küçükbaş ve büyükbaş hayvan besleyen somalili göçmen kabileler dolaşır. Somalili göçebeler, özellikle Gallalar'ı kovalayarak sık sık komşu bölgelere girerler. 1975'te merkezi yönetime karşı başlatılan güçlü ayaklanma, giderek gerçek bir savaşa dönüştü. Bugün birçok göçebe Somali'ye sığınmıştır.

OGAKİ, Japonya'da kent, Honşu (Gifu ili) adasında, İbi kıyısında, Nagoya'nın K.-B.'sında; 148 281 nüf. (1990). Yoro'nun ünlü parkları ve tapınakları yakınında yer alan ve eski bir derebeylik kenti olan Ogaki, bir sanayi (metalürji, kimya ve tekstil) merkezine dönüşmüştür.

OGAN (Aziz), türk müzeci ve arkeolog (İstanbul 1888 - *ay. y.* 1956). İstanbul Sanayii nefise mektebi'ni bitirdi (1907). Osman Hamdi Bey'in isteğiyle bir yandan Asarıatika müzesi'nde çalışırken, öte yandan Bergama, Efes, Didyma kazılarına katıldı. İzmir Asarıatika müfettişliğine atandı (1914). Birinci Dünya savaşı sırasında Şam'da tanıştığı Theodor Wiegand'ın yardımcısı oldu, Şam Sanayii nefise mektebi'nin müdürlüğünü yaptı. 1919-1922 arasında İstanbul Arkeoloji müzeleri'nde görev aldı, İzmir Arkeoloji müzesi'nin kurulmasını sağladı, Bergama ve Efes'te yerel müzeler oluşturmaya çalıştı. 1931'de yeniden atandığı İstanbul Arkeoloji müzeleri müdürlüğünü emekli oluncaya değin sürdürdü (1953). Onun döneminde Mezopotamya, Mısır ve İran buluntuları sınıflandırıldı, A. M. Mansel'in Trakya tümülüslerinde ortaya çıkardığı eserler çağdaş müzecilik anlayışına uygun biçimde sergilendi; kimya laboratuvarı, fotoğraf ve heykel atölyeleri kuruldu. Pek çok makalesinin yanı sıra önemli yapıtları vardır: *Bergama tarihi ve rehberi* (M. Rahmi ile) [1929]; *İzmir Müzesi rehberi* (1932); *Türk müzeciliğinin 100'üncü yıldönümü* (1947); *Didim'de Apollon mabedi kılavuzu* (1951).

OGAN (İsmail), türk güreşçi (Antalya 1933). Güreş yaptığı 1956-1964 yılları arasında 54 kez milli oldu. Serbest stilde çok sayıda başarı elde etti (79 kg dünya ikinciliği [1957], Dünya kupası birinciliği [1958], 73 kg dünya üçüncülüğü [1959], 1960 Roma olimpiyatları'nda ikincilik, 1963 ve 1964 Balkan birincilikleri, 1964 Tokyo olimpiyatları'nda birincilik).

OGAREV (Nikolay PLATONOVIÇ), rus şair (Petersburg 1813 - Greenwich 1877). Herzen'in dostuydu, 1834'te onun gibi tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde dolaştıktan sonra Londra'ya yerleşti ve burada Herzen'in yapıtlarının yayımlanmasına katkıda bulundu. Şiir kitabı *Stihotvoreniya i Poemıy* (1856), romantizmiyle dikkati çeker.

OGASAVARA → BONİN adaları.

OGATA KORİN → KORİN OGATA.

OGBOMOSHO, Nijerya'da (Oust eyaleti) kent, İbadan'ın K.-D.'sunda; 644 200 nüf. (1991). Ticaret (pamuk) merkezi. Tahta işleri. Tekstil sanayisi.

OGBURN (William Fielding), amerikalı toplumbilimci (Butler, Georgia, 1886 - Tallahassee 1959). Toplumsal değişmeyi, toplumsal ve kültürel etkenlere dayanarak açıkladı. Ona göre bu etkenlerin dördü, belirleyici bir nitelik taşıyordu ve şunlardı: buluşlar (teknik, bilimsel ve ayrıca toplumsal); toplumun kültür temellerinde bu buluşların birikimi; buluşların yayılması ve toplumun çeşitli bölümlerinin bu buluşların yarattığı değişikliklere uyması. Başlıca yapıtları: *Social Change* (Toplumsal değişme) [1922]; *On Culture and Social Change* (Kültür ve toplumsal değişme üzerine) [1964].

OGDEN, ABD'de (Utah) kent, Great Salt Lake'in B.'sında ve Salt Lake City'nin K.'inde; 63 909 nüf. (1990). Merkezi konumu ve kıtayı aşan (Central Pacific) bir demiryolu üzerinde olması, ticaretin (sığır ve tahıl) ve daha yakın zamanda, sanayinin (tekstil, konservecilik, metalürji) gelişmesini sağladı. Hava üssü.

OGDOEDRİ a. (fr. *ogdoédrie*'den). Krist. Kristalin, kafesinin bakışımından sekiz kez daha küçük olan bakışımı.

OGELİT a. (fr. *augélite*'den). Miner. Hidratlı alüminyum fosfat.

OGHAM a. (efsanevi mucit *Ogham*'ın adından). İrlanda'da konuşulan kelt dilini yazmak için hıristiyan çağın başında kullanılan abecesel yazı.
—ANSİKL. Taşa kazılmış ve çoğu İrlanda'nın G.-B.'sında (Chiarraighe ve Corcaigh yönetim bölümleri) ortaya çıkarılan 400'ü aşkın ogham yazıt bulundu; ötekilerse Wales'de, İskoçya'da ve İngiltere'de bulunmuştu. Görünüşe göre tarihleri, IV.-VII. yy.'lar arasına rastlıyordu. Ogham yazı, taşın bir köşesine ya da bu köşeden başlayarak kertikler açmaya dayanır; yirmi harfin her biri bu kertiklerin yönü ve sayısıyla belirlenir.

OGİLVİE dağları, Kanada'da kütle, Yukon'un kuzey-batı'sında; en yüksek noktası 2 250 m.

Ogino-Knaus yöntemi (japon hekim *Ogino* Kiusaku [1882-1975] ile avusturyalı hekim Hermann *Knaus*'un [1892-1970] adlarından), âdet devresinin ancak belli dönemlerinde kadında döllenme olabileceği ilkesine dayalı doğum kontrol yöntemi. Buna göre yumurtlama süreçleri önceden on iki âdet boyunca incelenmiş olmak koşuluyla, döllenme dönemi en erken yumurtlama tarihinden üç gün önce başlar ve en geç yumurtlama tarihinden bir gün sonra sona erer. Kadının bir yıl boyunca önceden kendini gözlemesini gerektiren bu yöntem, büyük ölçüde rastlantıya bağlı olduğundan güvenilirliğini yitirmiştir.

OGİNSKİ (Michał), polonyalı besteci (Guzów 1765 - Floransa 1833). XIX. yy.'ın başlarında çok yaygın olan polonezler besteledi.

OGİT ya da **OJİT** a. (fr. *augite;* yun. *augites,* değerli bir taş türü'nden). Miner. Monoklinik sistemde yer alan kalsiyum ve ferromagnezyumlu piroksen; bazaltlarda ve gabbrolarda bulunur.

OGLİO, Kuzey İtalya'da ırmak, Po'nun (sol kıyıdan) kolu; 280 km (havzası 6 650 km²). Adamello ve Ortler'den gelen pek çok su kaynağının birleşmesiyle oluşan Oglio, Camonica vadisinin (hidroelektrik tesisler) sularını toplar. Rejimini düzenleyen İseo gölünü geçtikten sonra ovaya girer ve Soncino'dan başlayarak, 60 km boyunca Po ırmağına paralel olarak aktıktan sonra Mantova'nın G.'inde Po'ya kavuşur.

OGMİOS, Keltler'in büyük tanrılarından biri. Herakles'inkilere benzer niteliklerle donatılmış yaşlı bir adam olarak gösterilir.

OGNAT a. ve sıf. (fr. *augnathe;* yun. *au, gene,* iki kez, ve *gnathos,* çene'den). Biyol. İki başlı ucube. (İkinci baş normal çeneye bağlı hemen hemen körelmiş bir altçene durumundadır.)

OGNON, Fransa'nın doğusunda ırmak, Saône'un kolu (sol kıyıdan); 190 km. Vosges'dan, Servance tepesinin eteğinden doğar, Lure yakınından geçer ve çok büklümlü bir çığırdan sonra, Gray'ın G.-B'sındaki Pontailler-sur-Saône yakınında Saône'a kavuşur.

O'GORMAN (Juan), meksikalı mimar (Coyoacán 1905 - Mexico 1982). Meksika'da modern mimarlığın öncüsü José Villagrán García'nın öğrencisiydi; önce işlevsel soyutlamayı benimsedi, sonra tümüyle Meksika'ya ve Meksika halkına özgü bir gerçeklik arayışına girdi. Evlerinin plan ve cepheleri önceleri geometrikken, daha sonra gelişigüzel biçimleri yeğledi ve yapılarını mozaik bir dekorla kapladı: Mexico Üniversitesi kitaplığı (1951, G. Saavedra ve J. Martínez de Velasco ile).

OGOT (Grace), kenyalı kadın edebiyatçı (Butere 1930). Doğu Afrikalı ender kadın romancılardan biridir; bir roman (*The Promised Land*) [1966] ve bir hikâye kitabı (*Land without Thunder*) [1968] yayımladı.

OGOUE, Ekvator Afrikası'nda ırmak, Kongo'da doğarsa da büyük bölümü (1 170 km) Gabon'dadır. Çağlayanlar ve dar boğazlarla kesilen, geniş bir yay çizer. Lambaréné'den sonra, birçok gölün bulunduğu bir iç deltaya girer; daha sonra, kolları Lopez burnu yarımadasını çevreleyen bir kıyı deltası oluşturur. 2 000 -7 000 m³/sn (kasım) arasında değişen debisiyle, rejimi karmaşıktır. Yüzdürülerek kereste taşımacılığı yapılan Ogoue'de, N'Djolé'nin aşağısında (250 km), küçük buharlı gemiler sürekli olarak çalışabilmektedir. Franceville yakınındaki Poubara çağlayanlarında, elektrik üretimi için tesisler kurulmuştur.

OGOUE-İVİNDO, Gabon'un kuzey-doğu'sunda il; 46 075 km²; 56 500 nüf. Merkezi *Makokou.*

OGOUE-LOLO, Gabon'un orta-güney kesiminde il; 25 380 km²; 50 500 nüf. Merkezi *Koulamoutou.*

OGOUE-MARİTİME, Gabon'da kıyı ili; 22 890 km²; 194 000 nüf. (1990). Merkezi *Port-Gentil.*

OGRATEN sıf. (fr. *au gratin*'den). Üstü galeta unu ya da rendelenmiş peynirle kaplanarak fırına verilen yemek için kullanılır: *Ograten patates.*

OGUN, Nijerya'da ırmak, Yoruba ülkesini ve Lagos denizkulağını aşarak Benin körfezine dökülür; 300 km.

OGUN, Nijerya'nın güney-batısında eyalet; 16 762 km²; 3 296 000 nüf. (1990). Merkezi *Abeokuta.*

OGUNDE (Hubert), nijeryalı oyun yazarı, oyuncu ve yönetmen (Ososa, İjebu-Ode ili, 1916). Ününü, yoruba diliyle yazdığı ve Nijerya televizyonunun geniş bir izleyici kitlesine tanıttığı bir dizi piyese borçludur: *Strike and Hunger, Bread and Bullets, Yoruba Ronu, O Tito Koro* ve *Ologbo Dudu.*

OGUNQUİT, ABD'de (Maine) köy, Portland'ın G.-G.-B.'sında; 1 500 nüf. Sayfiye merkezi. Çağdaş sanat müzesi.

OGYGİA, *Odysseia*'da Kalypso adasına (Septe yarımadası ya da Malta adası olabilir) verilen ad.

OGYGOS. Yun. mit. Çok eski bir Boiotia kralı, Poseidon ya da Boiotos'un oğlu. Onun zamanında Boiotia'da, Deukalion tufanından önce yer alan bir tufanın meydana geldiği sanılmaktadır.

OĞALAMAK → OVALAMAK.

Juan O'Gorman
Meksika Üniversitesi kitaplığı (1951)
G. Saavedra ve J. Martinez de Velasco ile)

OĞAN ya da **UGAN** a. *Esk.* Tanrı.

OĞLAK a. Keçi yavrusu.
—Astrol. Gregorius takviminde kış mevsiminin ilk burcu. (Oğlak, güneş yarıküresinin son burcu, ikinci büyüküçgenin son burcu, doğusal Jüpiter'in gökevi ve Mars'ın yükselme yeridir.)
—Deric. *Glase oğlak*, kromla sepilenmiş, presle ütülenerek kaygan, parlak ve cilalı bir görünüm verilmiş, ayakkabı sayaları ve eldiven yapımında kullanılan oğlak derisi.
—Gökbil. *Oğlak dönencesi*, ekvatorun G.'inde – 23° 26′ yükselimde yer alan ve Güneş'in, kış gündönümünde, Oğlak burcuna girdiği anda, günlük devinimini yaptığı gökküresi paraleli; 23° 26′ G. enlemine karşılık gelen ve G.'de *tropikal* adı verilen kuşağı sınırlayan yerküresi paraleli. (Güneş, yılda iki kez bu kuşağın her noktasının başucundan geçer.)
—Kasapl. *Oğlak eti*, bir yaşını bitirmemiş keçilerin eti. ‖ *Kasaplık oğlak*, et üretimi için erken kesilen süt oğlağı. (Kasaplık oğlaklar süt kuzuları gibi 2 ila 5 haftalıkken kesilen süt hayvanlarıdır; etleri beyaz olur; canlı ağırlığı 6 ila 11 kg, karkas ağırlığı 4 ila 7 kg gelir ve sakatatı [akciğer, kalp, karaciğer böbrekler] ile birlikte satılır.)
—Yun. mit. Kimi zaman kuyruğu balık biçiminde bir keçi olarak temsil edilen, Pan'a adanmış canavar. Zeus onu takımyıldızların arasına fırlattı.

Oğlak burcunun simgesel gösterimi

Hayon-Pitch

bir dala tünemiş **oğul**

bir kovanın önünde **oğul** verme

Lanceau-Jacana

OĞLAN a. **1.** Cinsiyeti erkek olan çocuk. *Oğlanlarla kızlar genellikle aynı okulda okurlar.* **—2.** Genç erkek: *Oğlanlarla çıkmak. Yakışıklı bir oğlan.* **—3.** Tamlayan olarak, düğün ve evliliklerde damada ilişkin olanı belirtir: *Oğlan evi. Oğlan anası.* **—4.** Erkeklerle cinsel ilişkide bulunan genç erkek. **—5.** *Oğlan aldı (yedi) oyuna gitti, çoban aldı (yedi) koyuna gitti*, birinin yönetiminde bulunan bir malı ya da parayı, onunla ilgili kişilerin düşünmeden, rasgele biçimde harcadıklarını, çarçur edip bitirdiklerini belirtmek için söylenir. ‖ *Oğlancık*, küçük oğlan çocuklarına sevecenlikle söylenir.
—Ask. tar. *Acemi oğlanı* → ACEMİ OĞLANI. ‖ *İç oğlanı* → İÇOĞLANI.
—Oy. Oyun kâğıtlarından üzerinde oğlan resmi bulunanı. (Eşanl. BACAK, FANTİ, VALE.)

OĞLANCI a. Genellikle genç erkeklerle cinsel ilişki kurmaya meraklı erkek; kulampara.

OĞLANCILIK a. Oğlancı olma durumu; kulamparalık.

OĞLANŞAHI a. *Yörs.* Folk. Anadolu'nun bazı yörelerinde düğün günü güvey sağdıcının evinden çıkarılıp güvey evine götürülen, üzeri meyve, çiçek vb. ile süslü ağaç dalı. (Üzerindeki meyvelerin, gerdekten önce, gelin ve güvey tarafından yenmesi uğurlu sayılır. Evden çıkarıldıktan sonra köyde dolaştırılarak güveyin evine götürülür. Bu sırada üzerindekileri çaldırmamak gerekir; bunun için önde "çubukçu" adı verilen bir koruyucu yürür. Çalınan meyveleri sağdıca götürene bahşiş vermek zorunludur. Oğlanşahı bereketi ve bolluğu simgeler.)

OĞMAÇ a. **1.** Ekmeği ya da hamuru kırıntı haline getirerek pişirilen çorba. **—2.** Taze tarhana.

OĞMAK → OVMAK.

OĞRUN → UĞRUN.

OĞUL, -ğlu a. **1.** Anne ya da babaya göre erkek çocuk (Karşt. KIZ): *Oğlum çok sakin bir çocuktur. Bir oğlu, iki kızı var* **—2.** Yaşlı kimselerin genç erkeklerle konuşurken kullandıkları hitap sözü (*oğlum* biçiminde de kullanılır): *Hayat sandığın kadar kolay değil be oğul! Oğlum, bana biraz yardım eder misin?* **—3.** ... *oğlu* ..., bir kimseye yakıştırılan bir niteliği pekiştirmek için kullanılır: *Eşşek oğlu eşek. Er oğlu er.* **—4.** Hanedan, soy adlarını belirtmekte kullanılır (genellikle çoğul): *Osmanoğulları. Aydınoğulları.*
—Arıc. Toplumsal böceklerde, özellikle arılarda, herhangi bir nedenle, yeni bir topluluk kurmak için ana koloniden ayrılan grup. (Oğullar genellikle işçilerle bir ya da birkaç kraliçeden oluşur; balarılarında, çoğu zaman eski kraliçe [anaarı] kovandan kovulur, termitlerdeyse yeni bir koloni kurmak üzere oğul vermeye girişenler kral ve kraliçe çiftidir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Oğul kutusu*, arıcının kullandığı kovan modeline uygun tipte yarım kovan. (Örneğin, esas kovanlar on çerçeveli ise, oğul kovanı beş çerçevelidir. Oğul kutuları, oğul nakil ve satışlarında kullanılır.) ‖ *Oğul torbası*, çok yüksek bir yere konmuş oğulu almak için kullanılan ve ağzı büzülebilen bez torba. ‖ *Oğul verme*, bazı böceklerin, özellikle balarısı, yabanarısı, karınca ve termit gibi toplum halinde yaşayan böcekler aşırı ölçüde artınca bunların bir kısmının yeni bir topluluk kurmak üzere yuvadan ayrılması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İkinci oğul*, ilk oğuldan sonra alınan oğul. ‖ *İlk oğul*, kovanın verdiği birinci oğul. ‖ *Son oğul*, gün dönümünden (22 haziran) sonra çıkan oğul. (En zayıf oğuldur, verimli olmaz.) ‖ *Torun oğul*, aynı yıl alınan oğulun verdiği oğul. ‖ *Yapay oğul almak*, kovanın kendiliğinden oğul vermesini beklemeden yavrulu çerçevelerden bir kısmını (4-5 çerçeve) üzerindeki arılarla birlikte ayrı kovana göçürmek.
—Hırist. *Tanrı'nın oğlu*, Teslis'in ikinci kişisi, İsa. ‖ *İnsan oğlu*, İsa'nın, kendi kendisini belirtmek için birçok yerde kullandığı deyim.
—Kur. tar. *Kul oğlu* → KULOĞLU.
—ANSİKL. Arıc. Kovan oğul verdi demek, arıların bir kısmı kovandan ayrılarak kovanın dışında toplandı demektir. Bir kovan art arda birçok oğul verebilir.
Kovanı terk eden oğul yakındaki bir ağaca, yüksekçe bir ota ya da çalıya, hatta büyücek bir taşa tutunur; ama hiçbir yere tutunmadan kilometrelerce uzaklaşabilir de (oğulun azması). Kimi yörelerde, azan oğulu durdurmak için üzerine kum, kül, su atılır, ardından teneke çalınır, vb. Ağaca konmuş oğulu toplamak için altına boş bir kovan konur, gerekirse kovanın içine hafifçe şeker şerbeti çilenir. Oğul bir çalılığa tünemişse ardından duman verilerek kovana doğru itilir. Her iki halde de önceden kovanın içine boş çerçeveler, hatta olanak varsa larva gümeçleriyle dolu bir iki çerçeve yerleştirilir. Yeni kovana yerleşen koloni yeniden işe koyulur ve ertesi yılın baharına kadar çalışmaya girişir; ertesi yıl o da oğul verir. İlk oğul genellikle 2 ila 4 kg çeker; ikinci oğullar 1 500 kg'ı, üçüncülerse 0,500 kg'ı nadiren geçer.
• *Oğul verme.* Anaarı kış soğukları başlayınca yumurtlamayı keser, ilkbahar gelince yeniden yumurtlamaya başlar; kovandaki arı sayısı bir süre sonra önemli miktarda artar. Arıların bir kısmının kovanın gerisinde üzüm salkımı gibi sıkışık bir durumda kümelendiği görülür. Bu durum kovanın oğul vereceğine işarettir. Nitekim kovanda karakteristik bir olay başlar: bir anaarı gümeci (petek gözü) açılmak üzeredir. Eski anaarı, bu olaydan önce konutu terk edecek, giderken de taraftarlarını (10 000 ila 40 000 arı) peşine takacaktır: işte oğul verme budur. Buna *ilk oğul* denir. Eğer topluluk gene kalabalık kalırsa *ikinci*, ardından *üçüncü* bir *oğul* oluşabilir ve her biri yeni doğmuş olan bir anaarıyla kovandan ayrılır. Yeni anaarılar henüz doğmamış oldukları için oğul verme gerçekleşmeyebilir de. Bu durumda görevdeki anaarı gelecekte kendisine rakip olacak anaarıları arar, doğmamış olanları iğneleyerek öldürür, yeni doğmuş olanla da öldüresiye bir savaşa girişir. Üstün gelen anaarının çevresi hemen hizmetçi arılarla dolar ve rakibinin cesedi temizlikçi arılar tarafından dışarı atılır.

OĞULCUK a. (*oğul*'dan *-cuk* küçültme ekiyle *oğulcuk*). Zool. Döllenmiş yumurtaya, gelişmeye başlamasından dölütün oluşmasına kadar geçen sürede verilen ad.

OĞULÇEKEN a. Arıc. Oğulu çekmek için boş kovana sürülen uçucu kokulu madde.

OĞULDURUK a. *Yörs.* Dölyatağı.

OĞULLUK a. **1.** Oğul olma durumu. **—2.** *Yörs.* Evlatlık. **—3.** *Yörs.* Üvey oğul.

OĞULOTU a. **1.** Kenarları dişli basit yapraklı, beyaz, sarımsı ya da kırmızımsı çiçekli, çok dallanmalı, 20-150 cm boyunda, çok yıllık otsu bitki. (Bil. a. *melissa;* ballıbabagiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Yabani oğulotu* ya da *orman oğulotu*, tıbbi oğulotuna çok benzeyen, sık tüylü, keskin kokulu, pembe benekler taşıyan kırmızı ya da beyaz çiçekli çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *melittis;* ballıbabagiller familyası.)
—ANSİKL. Tıbbi oğulotu *(Melissa officinalis)* Anadolu'nun kenar bölgelerinde ve Akdeniz bölgesinde bol yetişir. Avrupa'da likör ve ilaç yapımında kullanılmak üzere bahçelerde de yetiştirilir. Eczacılıkta ve halk hekimliğinde oğulotunun limon kokulu ve bahar lezzetli kurutulmuş yaprakları kullanılır. Bu yapraklardan hazırlanan infusyon yatıştırıcı, midevi, gaz söktürücü, terletici ve antiseptik etkilere sahiptir.

OĞUNMAK gçz. f. **1.** Bayılır gibi olmak, soluğu kesilmek, tıkanmak, bayılmak. **—2.** Acıdan, ağrıdan kıvranmak.

OĞUŞTURMAK → OVUŞTURMAK.

OĞUZ sıf. ve a. *Esk.* **1.** Sağlam, gürbüz. **—2.** İyi huylu, temiz kalpli. **—3.** Saf, bön.

OĞUZ, Batman Beşiri ilçesine bağlı bucak; 3 996 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Oğuz* (esk. *Şimiz*), 613 nüf. (1990).

OĞUZ, Erzincan'ın Kemah ilçesine bağlı bucak; 1 165 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Oğuz* (esk. *Eriç*); 125 nüf. (1990).

OĞUZ (Ahmet Şükrü), **Yenibahçeli Şükrü** diye tanınır, türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1881 - *ay. y.* 1953). Harp okulu'nu bitirdi; Makedonya'da görevlendirildi. Gizli İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girerek kardeşi Yenibahçeli Nail ile birlikte bu cemiyetin fedailerinden biri oldu. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Mütareke'de binbaşı rütbesiyle İstanbul'un Anadolu yakasındaki Piyade endaht okulu'nun komutanlığını yaptı. Karakol* cemiyeti yöneticisiyken İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırılan insan ve silahların Ankara'ya ulaşmasını sağladı (1919). Kocaeli ve İstanbul yöresinde Kuvavı milliye'yi örgütledi. İlk TBMM'ye İstanbul milletvekili seçildi (1920). Meclis'te Milli müdafaa komisyonu üyeliği yaptı. Mustafa Kemale karşı oluşan ikinci grupta yer aldı. Milletvekili seçilemedi (1923).

OĞUZ (Ahmet), türk siyaset adamı (Eskişehir 1912 - İstanbul 1972). Yüksek iktisat ve ticaret okulu'nu bitirdikten sonra Berlin Üniversitesi'nde doktora yaptı. Demokrat parti'ye üye oldu ve Eskişehir milletvekili seçildi (1946). Bir süre sonra parti yönetimi ile anlaşmazlığa düştü (1948). Onur kurulu kararıyla DP'den çıkartıldı. Meclis içinde bağımsız hareket eden "Müstakil demokratlar grubu"nda yer aldı. Bu grubun Millet partisi ile birleşmesi üzerine MP genel yönetim kuruluna girdi (1948-1954). 1950 seçimlerinde milletvekili seçilemedi. Millet partisi'nin Köylü partisi ile birleşmesinden ve adının Cumhuriyetçi köylü millet partisi (CKMP) olmasından sonra da parti yöneticiliği görevini sürdürdü. 27 Mayıs 1960 devrimi'nden sonra oluşturulan Kurucu meclis'e CKMP temsilcisi olarak katıldı (1961). Yeniden Eskişehir milletvekili seçildi (1961-1965). CKMP genel başkanı Osman Bölükbaşı'nın istifası ve yeniden MP'yi kurması üzerine CKMP genel başkanlığına getirildi (1962). İkinci İnönü ortaklık hükümetinde Ticaret bakanı olarak yer aldı (1962-1963). CKMP yönetiminin Alparslan Türkeş'e geçmesi üzerine politikadan çekildi (1965).

OĞUZ KAĞAN ya da **OĞUZ HAN**, Mete* ile özdeşleştirilen ve Türkler'in atası sayılan destan kahramanı. Bu kahramanın adı değişik biçimlerde açıklanmıştır. Buna göre: 1. Destanda anasından yalnız ilk sütü emen kahramanın adı *uğuz* (doğumdan sonraki ilk süt) sözcüğüyle ilgilidir (İ. N. Berezin, P. Pelliot). 2. Sözcük *ok* (ok, boy) ve *uz*'dan (kişi) oluşmaktadır (J. Marquart). 3. *Oķ* ve *-uz*'dan (çoğl eki) oluşmaktadır (O. Pritsak, L. Ligeti, A. N. Kononov). 4. *Öküz* > *oğuz* ("totemi öküz olan boy") anlamına gelir (D. Sinor). 5. *Ök* (us), *oy* (us, anlam) sözcükleriyle aynı kökten türemiştir; kağana verilen ad olarak "akıllı, bilge" demektir (N. A. Baskakov). [→ OĞUZ KAĞAN DESTANI.]

Oğuz Kağan destanı, Oğuz* Kağan'ın yaşamını, savaşlarını Oğuz* Türkleri'nin onunla ilgili inanışları çerçevesinde konu edinen destan. Bu adla tanınan ve uygur harfleriyle yazılmış türkçe yapıtın (Paris'te Bibliothèque nationale, Supplément turc, no. 1001), ilk yayımı W. Radloff tarafından yapıldı (1891); metnin dil açıklamalarıyla bilimsel yayımını W. Bang, R. R. Arat'la birlikte gerçekleştirdi (Berlin 1932; İstanbul 1936). Destan, Oğuzlar'ın sözlü geleneğine dayanılarak XII. yy.'dan sonra yazıya geçirildi. Bu tarihin XIV. yy. başı olabileceği de ileri sürülmektedir. Destanda, doğumunu izleyen 40 gün içinde büyüyen kahraman ilk başarısını gücünden ve aklından yararlanarak bir gergedana karşı kazanır. Bir ışığın içinde ve göl ortasındaki ağacın kovuğunda gördüğü iki kızla evlenmesinden 6 erkek çocuğu olur (Gün, Ay, Yıldız; Gök, Dağ, Deniz). Ona bağlanmayı kabul etmeyen kağanların ülkelerine bir kurdun kılavuzluğunda seferler yapar. Gösterdikleri başarılar dolayısıyla ad verdiği beylerinden (Saklap, Kıpçak, Karluk vd.), bu adlarla tanınacak türk boyları türer. Uluğ Türk adlı danışman devlet adamının hizmetinden yararlanır. Avda altın yay bulup getiren ilk üç oğlu ile gümüş oklar getiren ikinci üç oğlu arasında ülkesini paylaştırır. Yapıtta Türkler'in yaygın destan motifleri (kurdun tanrısal ışık, kutsal ağaç vd.), tarihsel, coğrafik bilgiler (oğuz boyları), toplumsal, siyasal inanışlar (dünyaya egemen olma) dikkati çeker. Destanın islam dini etkisinde değişikliklere uğramış çeşitlemelerinde (örn. Reşidettin'in farsça *Cami üt-tevarih*'i, Ebülgazi Bahadır Han'ın türkçe *Şecere-i terakime*'sine kaynak olan metinler) soyu Nuh peygamberin oğlu Yafes'e (Olcay Han) dayandırılan kahraman, annesine ve evlendiği amca kızına islam dinini kabul ettirir. İnanç yoluna girmeyen babası ve amcalarıyla savaşır; onları alt eder. Kendisi ve çocukları islam dünyasında ve komşu ülkelerde (Şirvan, Şamahı Diyarbakır; Rum ve frenk tarafı) savaşlar yapar. Veziri Irkıl Hoca 6 oğlundan gelen 24 boyun adlarını, damgalarını belirler. (→ OGUZNAME.) Destanın kopuz eşliğinde destancı oğuz ozanları tarafından okunan en eski şeklinin dil ve anlatım özellikleri uygur harfli metinde de, islam dönemi yapıtlarındaki aktarmalarda da kendini göstermekten uzaktır. (→ Kayn.)

OĞUZALP (Tomris), türk tiyatro oyuncusu (Samsun 1936). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdikten sonra (1958), *Öfke* oyunuyla profesyonel oldu. Ankara Devlet tiyatrosu'nda *Yağmur sıkıntısı, Gergedan, Matmazel Jüli, Chaillot'daki deli* (Ankara Sanatsevenler derneği en iyi kadın oyuncu ödülü [1973]), *Seyisbaşı konağı* vb. oyunlarda, ayrıca radyo temsillerinde rol aldı. Yenişehir tiyatrosu ve Nisa Serezli-Tolga Aşkıner topluluğu'nda sahneye çıktı. 1983'te çalışmalarını İstanbul Devlet tiyatrosunda sürdürdü. *Hüzzam* oyunuyla Avni Dilligil en başarılı kadın oyuncu ödülü'ne değer görülen (1985) *Önce Canan* adlı TV filminde de rol aldı (1988). Bir süre İstanbul Devlet tiyatrosu müdürlüğü yaptı, 1992'de ayrıldı.

OĞUZCA a. Oğuz boylarından olan Türkler'in lehçesi. (→ BATI TÜRKÇESİ.) Göktürkçe*nin tarihsel devamıdır. Türkiye türkçesi bu lehçe içinde yer alır. Uygurca*nın tarihsel devamı olan hakaniye türkçesinden farklı yanlarına ilk kez *Divanü* lügat it-türk*'te (XI. yy.) değinilmiştir.

OĞUZCAN (Ümit Yaşar), türk şair (Tarsus 1926 - İstanbul 1984). Eskişehir Ticaret lisesi'ni bitirdi (1946). Adana, Ankara ve İstanbul'da bankalarda çalıştı. İş bankası halkla ilişkiler müdür yardımcılığından emekliye ayrıldı (1977). Kendi adına açtığı resim galerisini yönetti. Geniş kitlelerin beğenisine uygun biçimde aşk, ayrılık, özlem şiirleri yayımladı. Kırka yakın şiir kitabı (*İki kişiye bir dünya*, 1957; *Üstüme varma İstanbul*, 1961 vb.), şiir plakları, taşlamaları (*Sadrazamın sol kulağı*, 1965; *Göbek davası*, 1968 vb.), rubaileriyle yaygın bir ün kazandı. Şiirleri çağdaş popüler türk müziği bestecileri (özellikle Avni Anıl) için kaynak oldu: *Biraz kül, biraz duman* (1966).

OĞUZELİ, G.-D. Anadolu bölgesinde Gaziantep iline bağlı ilçe; 42 661 nüf. (1990); 474 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 92 köy. Merkezi, Gaziantep'in 16 km G.-G. -D.'sunda *Oğuzeli*, 9 983 nüf. (1990). Tahıl, üzüm, zeytin, antepfıstığı.

OĞUZELİ, esk. **Akviran,** Konya'nın Altınekin ilçesinde belde; 2 369 nüf. (1990).

OĞUZKÖY, Çorum'un Kargı ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 169 nüf. (1990). Köyün XVI. yy. başlarında inşa edilen merkezi planlı camisi, bir ana kubbe ve iki yarım kubbeyle örtülüdür.

OĞUZLAR, Batı Türkleri'nin (Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Irak, Suriye, Anadolu ve Rumeli) ataları olan ve daha sonra "Türkmenler" adıyla anılan türk topluluğu. Oğuzlar'ın ilk anayurdu ormanlık Ötüken* bölgesiydi. Oğuz destanına göre Oğuz Han'ın Günhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan ve Denizhan adlı 6 çocuğu vardı. Bunlardan her birinin dörder çocuğu oldu. Oğuz boylarını oluşturan bu 24 çocuğun adları şudur: Günhanoğulları: Kayı, Bayat, Alkaevli, Karaevli (totemleri şahin); Ayhanoğulları: Yazır, Döger, Dodurga, Yaparlı (totemleri kartal); Yıldızhanoğulları: Avşar, Kızık, Begdili, Kargın (totemleri tilki); Gökhanoğulları: Bayındır, Peçenek, Çavuldur, Çepni (totemleri kurt); Dağhanoğulları: Salur, Eymür, Alayuntlu, Yüregir (totemleri kılıç); Denizhanoğulları: İğdir, Büğdüz, Yıva, Kınık (totemleri çakırdoğan). Oğuz Han'ın ölümünden sonra bu 24 oğuz boyu Gökhanoğulları, Ayhanoğulları ve Yıldızhanoğulları'nın oluşturduğu Bozoklar ve Günhanoğulları, Dağhanoğulları, Denizhanoğulları'nın meydana getirdiği Üçoklar adıyla 12'şerli olarak ikiye bölündü. Daha sonra Bozoklar'la Üçoklar aralarında anlaşmazlığa düşüp üstünlük savaşına girişince, bunların bir bölümü Onogurlar adıyla Kafkasya taraflarına göçüp orada Sabirler'le birleşerek Uturgur topluluğunu oluşturdular (550-557). Öte yandan, Ötüken yeni kurulan Göktürk devletinin istilasına uğrayınca (552), oğuz boylarının bir bölümü yine anayurtlarından göçerken, geriye kalanlar da bölgenin çeşitli yerlerine dağılarak aralarındaki birliği bozdular. Doğu Göktürk devletinin yıkılıp da (630) Çin egemenliği altında tutsaklık döneminin başlaması üzerine bölgede bulunan oğuz boyları (oklar) yeniden birleşmeye başladılar. Bu arada, Batı Göktürk İmparatorluğu'nun topraklarında yaşayan Oğuzlar da bu devletin bağımsızlığı sona erince (659), "Onoklar" adı altında bir araya geldiler. Doğuda 630-650 arasında ilk kez 6 boy birleşti. Kutluğ Kağan Doğu Göktürk devletini yeniden canlandırdığında (682) boy sayısının 9'a yükselmesiyle bunlar "Dokuz Oğuzlar" adını aldılar. Göktürk devletinin yeniden kuruluşunu hoş karşılamayan ve Ötüken'e girmesini engellemek için Orhon ırmağı boylarında Kutluğ Kağan'a karşı savaşan Dokuz Oğuzlar, şu boylardan oluşmuştu: Kutluğ Kağan'ın ardılı Kapağan'ı tuzağa düşürerek öldüren (716) Bayırkurlar, Hunlar, Tongralar, Sekiyeler, Husiyeler, Kipiler, Atiyeler, Pesiler ve Pukular. Aynı topraklarda yaşayan öteki oğuz boylarından Topalar birliğe katılmazken, Telenkutlar'la Hikiyeler Göktürkler'in buyruğunda kendi soydaşlarına karşı savaştılar. Göktürk İmparatorluğu yıkıldıktan (745) sonra Oğuzlar yerlerinden ayrılmadıkları gibi, Bilge Kağan döneminde (716-734) Çin'e göçen boylardan Tölösler, Tarduşlar ve Türkeşler de geri dönerek Uygur devletinin kurucusu Kutluk Bilge Kağan'ın yönetimi altına girdiler. Ancak, Uygur devleti Kırgızlar tarafından ortadan kaldırılınca (840), oğuz boylarının batıya, güneye ve kuzeye doğru büyük göçleri başladı. Kuzeye göçen ürünkay, kıyat, kangurat, iğreç, usun, bayavut, nukuz, öngüz, sulduz ve kingüt boyları zamanla başka türk boyları ve çeşitli yabancı kavimlerle birleşerek "Otuz Tatar" ve "Dokuz Tatar" denen toplulukları oluşturdular. Cengiz İmparatorluğu kurulduktan sonra Moğollar'la kaynaşan bu topluluklar, Moğol İmparatorluğu dağıldıktan sonra bağımsız benliklerine kavuşup yeniden ortaya çıkarak bugünkü Kırım ve Kazan halkının ataları oldular. Batıya ve güneye göçen oğuz boyları, eski Batı Göktürk devletinin topraklarında yaşayan öteki Oğuzlar (Onoklar) ve başka türk boylarıyla birleşerek karluk ülkesiyle Hazar denizi arasında uzanan bölgede Oğuz Yabgu adını verdikleri bir devlet kurdular. Bu devletin kuzey sınırları dışına birliğe katılmayan oğuz boylarından Kimekler, kuzey-batı sınırları dışına da yine onlardan biri olan Peçenekler yerleşti. Merkezi Sir Derya (Seyhun) ırmağı ağzındaki Yenikent olan bu devletin başında "Yabgu" denen bir hükümdar vardı. Yabgu naibi "külerkin", ordu komutanı da "subaşı" unvanıyla anılırdı. Devletin sınırları içinde yaşayan oğuz boylarının bir bölümü konargöçer yaşam biçimlerini sürdürürken, geriye kalanlar da yerleşik bir yaşam düzenini benimsemişlerdi. Komşuları Karluklar* ile sürekli savaş durumunda bulunan Yabgu Oğuzlar, öteki komşuları Peçenekler'i de yurtlarından söküp Karadeniz'in kuzeyine göçmek zorunda bıraktılar. Kıpçaklar'ın sürekli saldırıları karşısında Oğuz Yabgu devleti sonunda yıkıldı (1000). Devletin dağılması üzerine yurdundan ayrılan subaşı Selçuk'un kınık boyu, islam ülkelerinin bulunduğu güney-batı'ya inerek müslümanlığı kabul etti ve onların hizmetine girdi. Daha sonra Selçukdular diye anılan bu oğuz boyu, başbuğları Tuğrul Bey'in önderliğinde Irak ve İran'da Büyük Sel-

tıbbi oğulotu (*Melissa officinalis*)

orman oğulotu (*Melittis sylvestris*)

Ahmet Şükrü Oğuz

Ümit Yaşar Oğuzcan

Maurice Ohana (1961'de)

Bernardo O'Higgins

çuklu* İmparatorluğu'nu kurdu (1038). Oğuzlar'ın bir başka kolu olan Uzlar da devlet dağıldıktan sonra kuzeye yönelip Kıpçaklar'la birleşerek Peçenekler'i Kuzey Karadeniz kıyılarından batıya kovdular. Ardından, Dokuz Ogurlar ve Otuz Ogurlar'la bir araya gelen Uzlar, İtil* (Volga) bulgar devletini kurdular. Göç etmeyerek eski yurtlarında kalan Oğuzlar'ın önemli bir bölümü de Karaçuk dağlarıyla Mangışlak yarımadası arasında uzanan bölgeye çekildi. Kuzeyden gelen bir baskı sonucu güneye göçen ve Karahanlılar'ın izniyle Maveraünnehir'e yerleşen Karaçuk Oğuzları (1140), aynı bölgede yaşayan Karluklar'la birlikte bu devletin hizmetine girdiler. Ancak, Maveraünnehir'i istila eden Karahıtaylar'la güçbirliği yapan Karluklar tarafından bölgeden kovulmaları üzerine Horasan'a geçip Belh yöresine yerleşerek selçuklu hükümdarı Sencer'e bağlandılar. Bir süre sonra Sencer, yönetime karşı ayaklanan bu Oğuzlar'ın üzerine yürüdü (1153). Yapılan savaşta büyük bir zafer kazanan Oğuzlar, Sencer'i tutsak aldılar, başkent Merv başta olmak üzere Horasan'ın önemli bir bölümüne egemen duruma gelerek kınık boyundan inen Oğuzlar'ın kurduğu Selçuklu devletinin parçalanmasına yol açtılar. Ancak, başlarında yetenekli bir hükümdar bulunmadığı için devlet kuramayarak birbirlerine düştüler ve kısa sürede birkaç kola ayrılıp dağıldılar. Aralarında sadece yazır boyu Yağmur Han başkanlığında Nasa'nın batısında yurt tutarak Harizmşahlar'a bağlandı (1160). Öte yandan, Dinar adlı başbuğlarının yönetiminde Sarahs bölgesinde yaşayan ve yaklaşık 20 boydan oluşan kalabalık bir oğuz topluluğu, sonuna kadar savaşımlarını sürdürmelerine karşın, Harizmliler bölgeyi ele geçirince parçalanıp dağıldı (1173). Bunlardan 5'i salur boyunun önderliğinde Fars bölgesine (Basra körfezi çevresi) göçtü. On boydan oluşan 10 000 kişilik bir grup da bayat, kargın, Yaparlı Oğuzlar'ın yönetiminde Kirman'ı istila etti. Dinar'ın buyruğunda kalan öteki 5 boy, Cürcan'da tutunmaya çalıştıysa da Harizmşahlar'ın sürekli baskısı karşısında bunlar da Horasan'dan çekilip Kirman'a gitmek zorunda kaldılar (1185). Ülkeye tam anlamıyla egemen olan Dinar, kendisine başkaldıran Oğuzlar'ı ezip denetim altına aldı. Ona bağlanmak istemeyen oğuz boylarının bir bölümü Fars'a göçtü. Dinar'ın ölümünden (1195) sonra yönetimi ele geçiren Oğuzlar'ın salur boyu, Fars ve Kirman'da "Irak Oğuzları" diye de anılan Salgurlu atabeyliğini kurdu. Beylik, Hulagu tarafından ortadan kaldırıldı (1265). Batı Asya'ya gelip müslümanlaştıktan sonra Türkmenler* adıyla anılmaya başlayan oğuz boylarının yayılışı Anadolu'ya da yöneldi. Moğol istilası nedeniyle Türkistan'ın büyük ölçüde yıkıma uğraması üzerine türkmen adı verildikten sonra oğuz adı unutulan bu boyların batı doğrultusunda göçleri sürekli olarak iki yüzyılı aşkın bir zaman sürdü. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kuran boyların önemli bölümü Anadolu'ya gelip yerleşti. Türkmen adını alan bu Oğuzlar, burada Anadolu Selçuklu devletini, Anadolu beyliklerini, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nu; Suriye, Irak, Elcezire ve Azerbaycan'da Artuk, Zengi, İldenizli, Salgurlu atabeyliklerini; İran'da İsmailliler ya da Haşşaşinler devletini, Safevi, Avşar, Kaçar hanedanlarını kurdular. (→ Kayn.)

OĞUZLAR, Çorum ilinin İç Anadolu bölgesinde kalan kesiminde ilçe; 11 846 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi, Çorum'un 93 km kuzey-batısında *Oğuzlar* (esk. *Karaören*). 5 867 nüf. (1990).

Oğuzlu, Gaziantep ve çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. (Çok eski bir geçmişi olduğu öne sürülen oyun, hızlı devinimlidir; figürleri beceri gerektirir. Eşlik çalgıları genellikle davul, zurna ve kavaldır.) [*Hadidiye* de denir.]

OĞUZNAME a. (türkç. *Oğuz* ve fars. *nâme*, yapıt'tan). **1.** İslam dinini benimseyen Oğuzlar'ın (Türkmenler) *Oğuz Kağan destanı*'na verdikleri ad. (→ OĞUZ KAĞAN DESTANI.) **—2.** Oğuz boylarından Türkler'in destansı tarihleri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Oğuz boylarından kahramanların serüvenlerini konu edinen destansı öykü. (Örn.: *Dede Korkut kitabı*'ndaki "Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve gayri".)

—ANSİKL. Türkler'in islam dinini benimsemesinden önce oluşmuş *Oğuz Kağan destanı*'nın başlangıçta hangi adla anıldığı bilinmiyor. Müslüman Türkler ise destanı iran geleneğine uygun biçimde *oğuzname* diye adlandırdılar. *Oğuzname*'den manzum parçalar ozanlar tarafından kopuz eşliğinde çalınıp söyleniyordu. 1526'da Mohaç savaşı'nın gecesinde bu destandan parçalar okuyan ozanlar şenliğe katılmıştı. Yapıtın doğu türkçesiyle mesnevi biçiminde bir çeşitlemesi günümüze ulaşmıştır. *Oğuzname* bir edebiyat yapıtı olduğu kadar Oğuz'un ve onun soyundan gelenlerin tarihiydi. *Selçukname* sahibi Yazıcıoğlu Ali uygur abecesiyle yazılmış bir *Oğuzname*'den yararlanmıştı. İranlı tarihçi Reşidettin 1206'dan az sonra tamamladığı *Cami üt-tevarih*'te "Tarih-i Oğuz ü Türkân ve hikâyet-i cihangiri-i o" (Oğuz'un ve Türkler'in tarihi ve onun dünya egemenliğinin öyküsü) başlıklı bölümü *Oğuzname*'den yararlanarak kaleme aldı. Ebülgazi Bahadır Han'ın doğu türkçesiyle yazılmış *Şecere-i Terakime*'sine (Türkmenler' in soyağacı) [1660] Türkmenler'in türkçe *Oğuzname*'siyle farsça bir *Oğuzname* kaynak oldu. Selçuklu tarihlerinden ve Osmanlılar'ın ilk dönem tarihlerinden bazıları türk hükümdar soylarını bu kaynaklara dayanarak tek bir kökten, Oğuz Kağan'dan gelmiş gösterirler. Tarikat ulularının Hz. Muhammet soyundan geldiğini kabul eden yaygın eğilime karşılık *Oğuzname*'nin etkisiyle *Menakıpname-i İbrahim Gülşeni*'de (Muhyi-i Gülşeni, yay. 1982) İbrahim Gülşeni'nin soyunun Oğuz Kağan'a dayandığı ileri sürülmüştür. (→ Kayn.)

OH ünl. **1.** Vurgulamaya bağlı olarak hayranlık, beğenme, rahatlama, sevinç, şefkat, şaşkınlık, kimi zaman da gizli bir kıskançlık ve alay belirtir: *Oh, şu renklerin güzelliğine bak! Oh, ne güzel bir ev! Oh, sonunda gelebildiler! Oh, teşekkür ederim! Oh benim güzelim, elin çok mu ağrıyor? Oh, sen burada mıydın? Oh, çok iyi olmuş, bunu hak etmişti. Oh, küçük hanım keyfinde, biz boşuna meraklanmışız.* **—2.** *Oh çekmek*, bir kimsenin içine düştüğü kötü bir duruma sevinmek. ‖ *Oh demek*, rahata kavuşmak, rahat bir soluk almak, rahatlamak. ‖ *Oh olsun*, verilen öğütlere, yapılan uyarılara kulak asmama yüzünden kötü bir duruma düşen kimseler için "iyi oldu, aklı başına gelsin" anlamında söylenen sevinme sözü.

OHA ünl. **1.** Büyükbaş hayvanları uyarmak ya da durdurmak için söylenir. **—2.** *Kaba.* Uygunsuz ve kaba bir davranışta bulunan bir kimseyi uyarmak için söylenir.

OHANA (Maurice), fransız besteci (Casablanca 1914 - Paris 1992). Andalucía kökenlidir. Paris'te öğrenim gördü, 1947'de, her tür estetik zorlamaya karşı, müzik dilinin özgürlüğünü savunmak amacını güden "Zodiaque" grubunun kuruluşuna katıldı. İlk yapıtlarıyla, Manuel de Falla'nın dolaysız mirasçısı olarak belirdi. Bariton, anlatıcı, koro ve orkestra için *Llanto por Ignacio Sánchez Mejías* (1950) adlı yapıtıyla dramaturg ve şair yaradılışını kabul ettirdi. Zamanla, Akdeniz lirizminden beslenen kişisel bir üslup geliştirdi; Afrika, yunan ve ispanyol lirizmini birleştirdi. Kesin ve incelikli yapıtlarının bazıları, günün akımları dışında kalır, ama bunlarda yenidiziselci bestecileri anımsatan öğeler vardır. Vurmalı çalgı için *Koregrafik etütler*'le (1955), en eski ispanyol geleneğine bağlılığını gösterir; kithara, piyano, soprano ve orkastra için *Claude Debussy'nin mezarı* (1962) adlı yapıtında mikroaralıkları kullandı. Daha sonraki yapıtları arasında orkestra için *T'harân-ngô* (1974) ve *Harikalar kitabı* (1979), piyano ve orkestra için *Konçerto* (1981) anılmalıdır.

OHANET, Cezayir Sahrası'nda yer, İn Amnas'ın 120 km K.-B.'sında. Boruhattıyla Hassi Mesut'a bağlanan petrol yatağı.

O'HARA (John), amerikalı yazar (Pottsville, Pennsylvania, 1905 - Princeton 1970). En önemlisi *Appointement in Samarra* (1934) adlı romanı olan çok sayıdaki yapıtında Hemingway'i örnek alan nesnellik ve kuruluğu, amerikan orta sınıfının toplumsal ve ruhbilimsel betimlemesiyle birleştirdi.

O'Hare, Chicago'nun (ABD) uluslararası havalimanı, yerleşmenin kuzey-batı'sında.

O. HENRY (William Sydney PORTER —denir), amerikalı yazar (Greensboro, Kuzey Carolina, 1862 - New York 1910). Öksüz kaldı, yoksulluk içinde büyüdü, hapis yattı. Hikâye kitaplarındaki (*Cabbages and Kings*, 1904; *The Four million*, 1906), güçlü mizah anlayışı ve günlük konuşma dilini yansıtmadaki ustalığıyla kendini kabul ettirdi. *Yeşil kapı, Son yaprak, Yanlış tahmin, Kuklalar, Yaşayan görür, Viski soda* gibi dilimize çevrilmiş hikâye kitapları bulunmaktadır.

O'HIGGINS (Ambrosio), **Osorno** markisi, ispanyol soylusu (Dangan Castle yakınında, Na Midhe yönetim bölgesi, İrlanda, 1720 - Lima 1801). Amerika'ya gitti, Şili valisi (1788) ve Peru'da kral naibi oldu (1796).

O'HIGGINS (Bernardo), şilili siyaset adamı (Chillán 1776 - Lima 1842), Ambrosio O'Higgins'in oğlu. Londra'da ve İspanya'da yetişti, çok geçmeden Miranda'nın düşüncelerini benimseyerek 1811'de birinci Ulusal kongre'ye milletvekili seçildi. Şili birliklerinin başına getirildi, San Martín ve Andlar ordusuyla birlikte, Chacabuco'da kralcı birlikleri yendi (1817). Santiago cuntası tarafından "Ulusun yüce önderi" durumuna getirildi (1817-1823), bağımsızlığı ilan etti (1818) ve 1822 Anayasası'na dayanarak ülkeyi iktisadi bakımdan zenginleştirmeye ve düşünsel bakımdan geliştirmeye girişti (Santiago Üniversitesi). Tutucular tarafından devrildikten sonra Peru'da sürgün yaşadı.

O'HIGGINS toprağı → GRAHAM toprağı.

OHIO, ABD'de (Pennsylvania) ırmak, Mississippi'nin kolu (sol kıyıdan); 1 570 km (havzası 528 100 km²). Allegheny ve Monongahela'nın birleşmesiyle Pittsburgh'da oluşur, Beaver'i alarak büyür, pek çok menderes çizerek G.-B.'ya doğru akar. Havzasının önemli su kaynakları, özellikle soğuk mevsimde bollaşır; bu sayede debisi, kavşak noktasında, Mississippi'ninkinden yüksektir ve rejimi düzensizdir; kışın ve ilkbaharda suları çok kabarır. Üstünde pek çok baraj yapılan Ohio ırmağı çok işlek bir akarsu yoludur (petrol, kömür, çelik): yukarı bölümündeki kömür bölgelerini, orta ve aşağı (Hocking, Wheeling, Cincinnati, New Albany, Louisville, vb.) kesime ve Mississippi'deki sanayi kentlerine bağlar.

OHIO, ABD'de, Ohio ırmağıyla Erie gölü arasında eyalet; 106 765 km²; 10 887 325 nüf. (1990). Merkezi *Columbus*. Güney-doğudaki, derine gömülmüş vadilerle kesilen *Allegheny* platosundan oluşan bölümü dışında eyalet toprakları, buzultaş sırtlarıyla birbirinden ayrılan ovalar üzerinde yayılır. İklimi, kışları ılık, yazları sıcak (Columbus'ta, ocak'ta -1 °C, temmuz'da 23,5 °C), bol yağışlı (800 ve 1 100 mm; yazın en yüksek noktasına erişir) karasal bir iklimdir. Genişyapraklı or-

manla birleşen bu iklim, verimli gri-esmer bir toprak oluşturur.

Çok uygun koşullarla donanan Ohio, Apalaşlar'ın batısındaki en büyük tarım eyaletlerinden biri olmalıydı (eyalette hâlâ mısır, buğday, yulaf ve soya üretilmekte, domuz, süt ineği ve kümes hayvanları yetiştirilmektedir). Ama Ohio, bugün, işgücü ve katma değer açısından, Kaliforniya ve New York'un ardından, üçüncü büyük sanayi eyaletidir. Eyalette bütün sanayi dallarına rastlanır: birincil demir-çelik sanayisi ("Steel Valley"de Youngstown ile Warren, Cleveland), metal işleme (Cincinnati, Cleveland), özellikle makine yapımı (takım tezgâhları [Columbus, Dayton, Cleveland, Toledo], elektrikli ev aletleri ve büro aletleri [Dayton, Cleveland], elektrikli aygıtlar [Columbus], otomobil [Cleveland], hava taşıtları [Cleveland, Dayton]), kimya (petrol rafinerileri [Cleveland], taşıt lastiği fabrikaları [Akron]) ve besin (Cincinnati, Cleveland) sanayileri.

Ohio'da maden kaynakları da vardır: kömür (42 Mt; Apalaşlar bölgesinde), tuz, petrol ve gaz (buzul çökelleri altındaki tortul kayaçlarda). Başlıca yerleşme alanları Cleveland, Cincinnati (bir bölümü komşu eyaletlerde), Columbus, Dayton, Toledo' dur (bir bölümü Michigan'da). Üçüncü kesim etkinlikleri, merkez Columbus'ta ve özellikle de Cincinnati'de (ticari ve mali merkez) önem taşır.

—Tar. Ohio bölgesine geç bir tarihte Miamiler, Shawneeler, Ottawalar ve İroquoilar yerleştiler; XVII. yy.'da fransız cizvitleri bölgeyi baştan başa dolaştılar. Ohio, o dönemden başlayarak Fransızlar ile İngilizler arasında çekişme konusu oldu. Mücadele 1763'te, Fransızlar'ın yenilmesiyle sona erdi. Bir yandan Greenville antlaşması'nın (1795) Kızılderililer ile beyazlar arasında sağladığı güvenlik ortamı, öbür yandan toprakların Kongre tarafından dağıtılması sayesinde ilk önemli kentler (Losantiville [daha sonraki Cincinnati], Cleveland) kuruldu. Önce Federal arazi olan Ohio 1803'te 17. eyalet olarak Birlik'e katıldı.

Ohio, dünyanın en büyük denizaltısına 1981'de verilen ad. "Trident" tipi bu amerikan denizaltısının uzunluğu 170 m, deplasmanı ise 18 000 t'dur. Her birinde 10 nükleer başlık bulunan 24 nükleer güdümlü mermi taşıyabilir.

OHİRA MASAYOŞİ, japon siyaset adamı (Toyohama 1910 - Tokyo 1980). Milletvekilliği (1952), Dışişleri bakanlığı (1962 -1964), Liberal demokrat parti başkanlığının (1967-1968) ardından, Ticaret ve endüstri bakanlığı (1968-1970) yaptı. Tanaka hükümetinde Dışişleri bakanı olduğu sırada (1972-1974) çin-japon yakınlaşmasını savundu. 1974'te istifa eden Fukuda Takeo'nun yerine Maliye bakanlığına atandı. Liberal demokrat parti genel sekreteri (1976) oldu, 1978'de Tanaka'nın yerine Başbakanlığa seçildi. 16 mayıs 1980'de istifa etmek zorunda kaldı.

OHLİN (Bertil), isveçli iktisatçı (Klippan, Kristianstad eyaleti, 1899 - Vålådalen 1979). Kopenhag ve Stockholm üniversitelerinde iktisat dersleri verdikten sonra, İşçi partisi lideri (1944) ve Ticaret bakanı (1944-45) oldu. Yeniklasik eğilimli bir uluslararası değişimler uzmanı olan Ohlin, E. Heckscher (1879-1952) ile birlikte, bir iktisat teoremi ortaya koyarak, uluslararası ticaretin bol iktisadi etkenlerin, kıt etkenlerle değişimine dayandığını ve bu değişimin çeşitli ülkelerde üretim etkenleri fiyatlarının eşitlenmesine yol açtığını ileri sürdü. 1977'de, J. E. Meade ile birlikte Nobel iktisat ödülün'ü kazandı. En önemli yapıtı: *İnterregional and İnternational Trade* (Bölgelerarası ve uluslararası ticaret) [1935].

OHM a. (öz. a. G. S. *Ohm*'dan). SI elektrik direnci birimi (simge Ω). **1.** Uçlarına 1 voltluk değişmez bir gerilim uygulandığında, içinden 1 amperlik bir akım geçen ve hiçbir elektromotor kuvvet oluşturmayan iletken bir telin elektrik direncine eşdeğerdir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Ohm direnci,* Joule yasasına uygun olarak ısı açığa çıkaran direnç. (Alternatif akımla beslenen bir devrede, Ohm direncini, gerilim ve akımın etkin değerleri alınarak Ohm yasalarının uygulanabileceği empedansla karıştırmamak gerekir.) || *Ohm düşümü,* Ohm yasasıyla verilen gerilim düşümü. (İçinden bir I doğru akımı geçen bir R ölü direnci için, Ohm düşümü RI'ye eşittir.)

—ANSİKL. Ölçbil. Ohm, içinden 1 amperlik değişmez bir akım geçtiğinde, ısı biçiminde, 1 watt'lık bir güç veren bir iletkenin elektrik direnci olarak da tanımlanabilir.

Ohm ile katları ve askatları, manganin telinden oluşan etalon dirençler yardımıyla korunur. Bu alaşım, düşük sıcaklık katsayısı ve zaman içindeki yaşlanmasının göz ardı edilebilecek kadar az olması nedeniyle seçilmiştir. Böyle bir dirence bir akım uygulandığında, Joule etkisiyle oluşan sıcaklık artışı göz önüne alınmalıdır; bu etkiyi azaltmak için etalon dirençler, değişmez sıcaklıkta tutulan yalıtkan bir yağ banyosuna daldırılır.

Etalon dirençler de, mutlak bir yöntemle ayarlanmalıdır. En kesin yöntem, etalon dirençleri, frekansı bilinen alternatif akımda, hesaplanabilir bir kondansatörün empedansıyla karşılaştırmaya dayanır. Hesaplanabilir kondansatörlerin sığaları 1 pF düzeyinde olduğundan, önce 1 Ω'dan 10 kΩ'a kadar olan dirençlerle, ardından da, 10 nF'dan 1 pF'a kadar olan sığalarla karşılaştırma yoluna gidilir. Etalon dirençlerin bobinajı, alternatif akımda ölçüm hatalarına yol açabilecek parazit sığa ve indüktansı azaltmak için, özel olarak yapılmalıdır.

OHM (Georg Simon), alman fizikçi (Erlangen 1789 - Münih 1854). 1826'da Berlin Savaş koleji'nde profesör oldu. 1833'te Nürnberg Politeknik okulu'na ve 1849'da Münih Üniversitesi'ne fizik profesörü olarak atandı. 1827'de elektrik akımlarıyla ilgili temel yasayı buldu. Elektrik akımını bir sıvının debisiyle, potansiyel farkını bir düzey farkıyla karşılaştırarak ve elektrik miktarını, elektrik akımını ve elektromotor kuvveti kesin bir biçimde tanımlayarak elektrokinetik olaylar için bilimsel bir terminoloji saptadı. 1830'a doğru, A. Becquerel' den bağımsız olarak, pillerdeki kutuplaşma olayını açıkladı. 1843'te kulağın, sinüzoidal titreşimleri bir bütünden ayırarak algıladığını gösterdi ve siren üstüne bir kuram verdi. 1852'de kristal lamlarda polarmış ışık ışınlarının girişimini inceledi.

Ohm yasası. Elekt. Bir elektrik devresinde, gerilim ve akım arasında var olan bağıntılar. (→ *Elektrik* DEVRESİ.)

OHMMETRE a. (fr. *ohmmètre*'den). Elektrotekn. **1.** Elektrik dirençlerini (iletken tellerin direnci ya da yalıtım direnci) hızlı ve kolay biçimde ölçmeye yarayan ölçü aleti. (Eşanl. OHMÖLÇER.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Toprak-ohmmetresi,* toprak hatlarının elektrik direncini ölçmeye yarayan aygıt.

—ANSİKL. En yalın ohmmetre, ölçülecek dirençle seri bağlı bir miliampermetre ve elektromotor kuvveti bilinen bir akım kaynağından (pil) oluşur. Kimi kez, doğrudan, bilinmeyen dirençle bir karşılaştırma direnci arasındaki oranı veren bir logometre kullanılır. Duyarlı ohmmetrelerde çoğu kez, ayarlı dirençlerden, duyarlı bir galvanometreden ve bir akım kaynağından oluşan bir Wheatstone köprüsü kullanılır.

Don Smetzer-Clik-Chicago

Ohio
eyaletin orta kesimindeki tarımsal alanlardan bir görünüm

manyetolu ohmmetre

Larousse-Chauvin belg.-Arnoux

OHM-METRE a. (fr. *ohm-mètre*'den). Ölçbil. Özgül direnç birimi.

OHMÖLÇER a. Elektrotekn. OHMMETRE'nin eşanlamlısı.

OHNET (Georges), fransız yazar (Paris 1848 - ay. y. 1918). Başarılı tefrika romanlar yazdı, özellikle *Demirhane* müdürü* (Maître de forges, 1882) ile tanındı. Bu yapıt daha *Figaro*'da yayımlanır yayımlanmaz art arda 200 baskı yaptı ve sahneye uyarlandı (1883).

OHOTSK, Rusya'da yer, Uzakdoğu'da, Ohotsk denizi kıyısında. Ruslar'ın Uzakdoğu'daki ilk askeri karakolu ve ticaret merkezidir. Kazaklar buraya 1647 yılında yerleşti.

OHOTSK denizi, Büyük Okyanus'un kuzey-batı'sında kenar denizi, Sibirya'nın (ve Kamçatka yarımadasının) doğu kıyısıyla, Sahalin adası ve Kuril ada yayı arasında. Yüzölçümü 1 579 000 km²'dir (ortalama derinliği 777 m). Oldukça geniş olan kıta sahanlığı hem engebelidir (Akademi dağları, Makarov, Deryugin, Tinro çanakları) hem de kabuğun yayılması sonucu Kuriller'in gerisine açılan bir orta havzayı çevreler. Sert iklim (kışın −10 ile −15 °C; yazın 10-18 °C arası) ve az tuzlu (‰ 29-32 arası) bir suyun oluşmasını sağlamaktadır. Suların hareketi, saat yelkovanına ters yönde dönen, karmaşık sistemlerden oluşur. Kuzeyden gelen sular, yavaş yavaş Kuril geçitlerinin ötesine geçerek Oyaşio'yu besler. Bol balık (kabuklular) bulunan suları, etkin balıkçılık liman-

Reportagebild

Bertil **Ohlin**
(1977'de Nobel iktisat ödülü'nü alırken)

J. Boyer

Georg Simon **Ohm**

L. Y. Loirat-Explorer

Ohrid
"mistik kudas ve başpiskoposlar" Sveti Kliment kilisesi'nin absidasını süsleyen ve 1295'te Mikhael Astrapas ve Eutykhios tarafından gerçekleştirilen fresklerden ayrıntı

larında (Magadan, Ayan, Korsakov) üstlenen teknelerin av alanıdır.

Ohranka, imparatorluk Rusyası'nda siyasi polisin yerel organı olan güvenlik şubesinin *(ohrannoye otdeleni)* argo adlandırılması. Ohranka şubeleri Petersburg (1868), Moskova ve Varşova'da (1880), sonra başka kentlerde örgütlendi. Devrimcilere karşı mücadelede uzmanlaşan örgüt, 1917 şubatında ortadan kaldırıldı.

OHRE, alm. **Eger,** Çek cumhuriyeti'nde ırmak, Bohemya'nın kuzey-batı kenarında akar; 316 km. Ohre, Almanya'da doğar, Çek cumhuriyeti'ne girer, Krusné Hory'i sınırlayan çukuru akaçlar. Kadan'da ırmak çukurdan uzaklaşarak G.'e döner, Zatec ve Louny aracılığıyla Ceské stredohorí'nin çevresinden dolanır, Litomerice'de Labe'ye (sol kıyıdan) kavuşur.

OHRİ → OHRID.

OHRİD, Makedonya'da, Arnavutluk sınırı yakınında kent, 26 400 nüf. Antik Lykhnidos kentinin yerinde kurulan Ohrid, IX. yy.'da, aziz Clemens ve Naum'un çalışmalarıyla bir hıristiyanlık merkezi haline geldi. Çar Samuil döneminden (997-1014) Bulgar İmparatorluğu'nun Basileios II tarafından yıkılmasına (1018) kadar bir patrikliğin bulunduğu Ohrid'de, 1767'ye kadar bağımsız bir başpiskoposluk vardı. Kentte, roma dönemi kalıntıları, bir kale (X. yy.) ve Bizans kiliseleri (XI.-XIV. yy.) bulunur. Sveta Sofija katedrali'nde, XI. yy.'a ait freskler (Uruç, Meryem ile Çocuk İsa, ilk peygamberler, İbrahim'in kurbanı vb.) yer alır. Sveti Kliment adını alan Sveta Bogorodica Perivlepta kilisesi'nin süslemeleri 1295'te yunanlı ressamlar (Mikhael Astrapas ve Eutykhios) tarafından yapılmış, Çile, Meryem'in çocukluğu ve uyuması, çeşitli bölümler halinde, dramatik bir üslupla canlandırılmıştır. Sveti Nikola kilisesi'nde (XIV. yy.) büyük yortular dizisi alışılmış programa uyarken, Bogorodičeva Crkva kilisesi, tonozlarını süsleyen İsa tasvirli madalyonlarla dikkati çeker. Ulusal müze zengin bir ikona koleksiyonuna sahiptir.

—Tar. Murat I döneminde Rumeli seferine çıkan sadrazam Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından fethedilerek osmanlı topraklarına katılan kent (1385), Manastır eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu. Ohrid kalesi yapılarak Arnavutluk içerlerine akınlar düzenleyen türk kuvvetlerinin üssü durumuna getirildi (1392). Fetret* devri'nde Süleyman Çelebi, kendisiyle birlikte Rumeli'ye götürdüğü İzmiroğlu Cüneyt Bey'i Ohrid sancak beyliğine atadı (1406). Anadolu ve Rumeli'deki tüm osmanlı toprakları gibi, kardeşi Musa Çelebi'yi ortadan kaldırdıktan sonra padişahlığını ilan eden Mehmet I'in egemenliğine girdi (1413). Kenti kuşatan arnavut ayaklanmacı İskender Bey (Yorgi Kastriyota) kuvvetleri, sancak beyi Balaban Bey tarafından yenilgiye uğratılarak püskürtüldü (1464). Rusya'nın müttefiki olarak Osmanlı devletine karşı savaşa katılan Avusturyalılar tarafından işgal edildiyse de (1788), aynı yıl Sebes* zaferinden sonra yeniden türk birliklerinin eline geçti. İttihat ve Terakki'nin Makedonya harekâtı sırasında (1908) buyruğundaki askerlerle yönetime karşı ayaklanıp çetecilik eylemlerine girişen Ohrid redif taburu komutanı kolağası Eyüp Sabri Efendi, Resneli Niyazi ile işbirliği yaparak Manastır olağanüstü hal komutanı müşir Osman Fevzi Paşa'yı dağa kaldırdı. Balkan* savaşı sırasında sırp ve karadağ kuvvetlerince alınan kent (1912), Londra* Barış antlaşması'yla (1913) kesin olarak Sırbistan'a bırakıldı. Ohrid, Türkler'ce "Ohri" olarak adlandırılır ve bilinir.

Ohrid efsanesi *(Ohridska legenda)*, 4 perdelik bale. Koregrafisini Margareta Froman, konusunu ve müziğini Stevan Hristić, dekorlarını Belozanski hazırladı. İlk kez 1947'de Belgrad'da sahnelendi. Başlıca rolleri Mira Sanina ve Dimitrije Parlić yorumladı. Franjo Horvat'ın hazırladığı versiyon, Veselin Badrov'un dekorlarıyla 1965'te, Saraybosna'daki Narodno Pozorište'de sahnelendi. Yapıt, halk danslarıyla düzenlenmiştir.

OHRİD gölü, Balkanlar'da, Makedonya ile Arnavutluk arasında göl; yüksl. 698 m; 367 km²; en derin yeri 286 m.

OHRİLİ HÜSEYİN PAŞA → HÜSEYİN PAŞA Ohrili.

OHTAMIŞ, Ordu'nun Ulubey ilçesi merkez bucağında köy, 1 889 nüf. (1990).

OİAKS. Yun. mit. Naupilos'un oğlu ve Palamedes'in kardeşi. Palamedes taşa tutularak öldürülünce, Oiaks bu haberi bir küreğe kazıyıp, küreği denize salarak babasına duyurdu.

OİDİ a. (fr. *oïdie*). Bazı mantarların hiflerinin tespih dizisi gibi parçalanmasıyla oluşan konidi. (Terim, birtakım bazitlimantarların tallarından kopan elemanlar ve külleme hastalığına neden olan mantarların konidimsi biçimleri için kullanılır.)

"Oidipus ile Sfenks" kırmızı figürlü bir kupanın iç kısmı attike sanatı, İ.Ö. 430'a doğr. *Vatikan müzesi, Roma*

OİDİPUS. Yun. mit. Thebaili kahraman, Thebai kralı Laios ile İokaste'nin oğlu. Bir kâhin Laios'a, oğlunun, onu öldürdükten sonra annesi ile evleneceğini haber vermişti. Bunu önlemek isteyen Laios, çocuğu kentin dışına terk etti; ancak Korinthos kralı Polybos çocuğu yanına alarak yetiştirdi. Oidipus yetişkin bir insan olduğunda, Delphoi kâhini ona, kendi babasını öldürüp annesiyle evleneceğini bildirdi; bunun üzerine Oidipus Korinthos'a bir daha dönmemeye karar verdi. Phokis'te bulunduğu sırada bir yolcuyla kavga etti ve onu öldürdü: bu yolcu babası Laios'tu. Thebai'ye geldiğinde, Sfenks, oradan geçenlere sorduğu bilmeceleri ona da sordu; Oidipus bilmeceleri doğru cevaplandırdı ve Sfenks öldü. Minnettar kalan Thebai halkı tarafından kral ilan edilen Oidipus İokaste ile evlendi. Tanrıların kehaneti gerçekleşmişti. Bundan sonra gelişen olaylar için değişik söylentiler vardır. Sophokles'e göre, gerçeği öğrenen İokaste kendini asmış, Oidipus ise gözlerini kör etmiş ve oğulları tarafından Thebai'den kovulmuş, kızı Antigone'nin rehberliğinde Attike'nin içlerine kadar dolaştıktan sonra, Kolonos'ta esrarlı bir biçimde ortadan kaybolmuştur. Bu efsanenin kökeninin Akhenaton'dan kaynaklandığı sanılır.

—İkonogr. Vatikan'daki antik bir lahit kapağının üstünde, Oidipus'un yaşamından çeşitli sahneleri canlandıran oymalar bulunur; *Oidipus ile Sfenks* teması, Vatikan'daki ünlü bir Attike kupasında, bazı yunan kabartmalarında (Atina, Budapeşte), *Kör olan Oidipus* ise, Floransa'daki bir Etrüks urnasında betimlenmiştir. Ayrıca Korkusuz Jean'a ait bir Boccaccio elyazmasını süsleyen minyatürlerden *Oidipus ile Phorbas'ı* (Paris, Arsenal), Chaudet'nin ve Lecomte'un Louvre'daki heykellerini saymak gerekir. Bu konudaki en tanınmış yapıt İngres'in 1808 yılında Roma'da gerçekleştirdiği *Sfenks'in sorduğu bilmeceyi yanıtlayan Oidipus*'tur (Louvre; Londra, Angers ve Baltimore'da kopyaları vardır). G. Moreau da aynı konuyu işlemiştir (Metropolitan Museum, New York).

—Ed. Kızı Antigone'nin ve düşman kardeşleri Eteokles ve Polynike'nin efsanelerinde de yer alan kusursuz bir trajedi kahramanı olan Oidipus Sophokles'e *(Kral Oidipus*)* sorumluluk ve yazgı sorunlarını ortaya atma, Aristoteles'e de *(Oidipus* Kolonos'ta)* trajediyi tanımlama olanağını sağladı. Oidipus teması batı edebiyatında çok işlenmiştir: insanın körleşmesini, kimi zaman kanlı (Seneca, Dryden), kimi zaman kibar (Corneille, Voltaire) ya da alaycı (Gide, Cocteau) bir biçimde canlandıran bu tema, Robbe-Grillet *(Silgiler*)* ile polisiye romanın en karmaşık, en çetrefil formülüne dönüştü (soruşturmacı, sonunda suçlunun kendisi olduğunu ortaya çıkarır).

Oidipus *(Kral)* [*Oidipus tyrannos*], Sophokles'in İ.Ö. 425'e doğru oynanan trajedisi. Thebai veba salgınına uğramıştır. Kreon'un başvurduğu Delphoi kâhininin verdiği yanıta göre, Laios'un katilleri cezalandırılmadıkça yıkım sürecektir. Oidipus bir soruşturma başlatır. Kâhin Tiresias'ı, yaşlı bir uşağı, Korinthos'tan gelen bir haberciyi, sonra karısı İokaste'yi sorgular. Gerçek yavaş yavaş ortaya çıkar: Oidipus, babasının katili ve kendi öz anasının kocası olduğunu öğrenir. İokaste kendini asar; Oidipus gözlerini oyup kendini sürgün cezasına çarptırır. Oyunun gelişimi, gitgide artan tedirginlik ve acımaya dönüşen boğuntu, oyun kişilerinin gerçekliği gibi nedenlerle, *Kral Oidipus* Sophokles'in başyapıtı sayılır.

Oidipus, George Enesco'nun 4 perdelik, 6 tablolu lirik trajedisi (1921-1931). Librettosunu, Sophokles'in yapıtından yararlanarak Edmond Fleg'in yazdığı opera, ilk kez 1936'da Paris operası'nda sahnelendi. Cüretkâr bir lirizmi olan bu yapıtta besteci, çeyrek ton tekniğini kullandı.

Oidipus Kolonos'ta *(Oidipus epi Kolono)*, Sophokles'in trajedisi; İ.Ö. 401'de, şairin ölümünden beş yıl sonra, torunu Genç Sophokles'in çabasıyla sahnelendi. Oidipus, kızı Antigone tarafından yedilerek, kendine barınacak bir yer aramak için Attike'ye gelir. Kolonos kasabası sakinlerince iyi karşılanan Oidipus, yakınlardaki koruluğun Eumenidesler'in koruluğu olduğunu öğrenir, kâhinin kehanetini anımsar ve artık son saatinin geldiği sonucuna varır. Theseus, onu sarayında konuk

eder. Fakat iki partinin iktidarı ele geçirmek için birbiriyle çekişmekte olduğu Thebai'de, bir kâhin, taraflardan hangisi Oidipus'a ya da onun mezarına sahip olursa, onun iktidar kavgasında üstün geleceğini bildirir. Kreon ve Polyneikes, sırayla, sürgün Oidipus'u kendi yanlarına almaya çalışırlarsa da, önerileri geri çevrilir. Bunun üzerine Kreon, öç almak için, Antigone ile İsmene'yi kaçırır, ama Theseus kızları geri getirir. En sonunda, Oidipus, kutsal korulukta şimşekler ve gökgürültüleri arasında ortadan kaybolur. *Kral Oidipus**'tan sonra barış ve sükûn trajedisi olan *Oidipus Kolonos'ta*, aynı zamanda bir yurtseverlik trajedisidir: oyunun kahramanı artık lanetli bir hükümdar değil, kendisine kucak açan sitenin şan ve şerefini muştulayan bir tanrısal habercidir.

Oidipus kompleksi. Psikan. Çocuğun ana ve babasına karşı duyduğu istekle ilgili verilerin tümü.

Oidipus kompleksinin evrenselliği, yakınıyla yatma yasağının evrenselliğine bağlıdır. Freud'un kuramında bu kompleks nevrozların çekirdek kompleksi olur. Histeri patolojisindeki travma sorununu bertaraf eder. Oidipus kompleksi, çocukta üç ve beş yaşları arasında, fallus* evresinde ortaya çıkar ve örtüklük dönemi sırasında ortadan kalkmaya yönelir. Daha sonra, erinlik döneminde yeniden ortaya çıkan kompleks bu kez aşk nesnelerinin seçimini yönlendirir. Olumlu biçimiyle, bertaraf edilmek istenen rakip durumundaki aynı cinsten ebeveyne karşı kin, sahiplenilmek istenilen karşı cinsten ebeveyne karşı aşk duygusu olarak kendini gösterir. Olumsuz biçimiyle ise, bunun tersi bir durum gösterir ve aşk ilişkisinin ikiyanlılığı ve bilinçdışı çift cinsellik olarak ortaya çıkar. Fallusun hem kız, hem de erkek çocuk için prevalansı, Oidipus kompleksinin bakışımlı bir biçimde gelişip çözülmediğini gösterir. Freud'a göre hadımlık kompleksi, kız çocuk için Oidipus kompleksinin başlangıcını oluşturur; çünkü kız çocuğun penis kıskançlığı babadan bir çocuk isteğine dönüşür, dolayısıyla kız anadan uzaklaşır. Erkek çocuk içinse, hadımlık kompleksi, Oidipus kompleksinden çıkışın belirtisidir: babadan kaynaklanan hadım edilme tehlikesi, onu anadan uzaklaşmak zorunda bırakır.

OİDİPUS-ÖNCESİ sıf. Psikan. **1.** Çocuğun oidipusa girişinden önce, anasıyla kurduğu bağıntı evresi için kullanılır. **—2.** Bu evreye özgü nesne bağıntılarına denir.

—ANSİKL. Freud, Oidipus kompleksinin gerektirdiği aşk nesnesi değişiminden önce küçük kızın anasıyla bağıntısını belirlemek için bir oidipus-öncesi evre önerdi. Böylece Oidipus kompleksi nevrozlar etiyolojisinde belirleyici olarak kaldı. M. Klein'a göreyse, oidipus-öncesi evre yoktur; çünkü çocuğun cinsiyeti ne olursa olsun, "ana, çocuk ve fallus" üçgenleşmesinde de oidipus vardır. J. Lacan, oidipusun kendini yasa* eğretilemesi yapan baba*nın adıyla ortaya koyduğunu ileri sürerek, bu tezin doğru olmadığını ileri sürer.

OİDİUM a. *(lat. oïdium).* Bağc. → KÜLLEME.

OİHENART (Arnault D'), bask tarihçi ve şair (Mauléon, Soule, 1592 - Saint-Palais, Aşağı Navarra, 1667). Kilise dışı baskılı ilk yazardır. İlginç bir tarih yapıtı bıraktı (*Notitia utriusque Vasconiae*, 1637). 1657'de bir atasözleri derlemesiyle kendi gençliği üzerine özentili şiirler yayımladı.

-OİK (fr. *-oïque*). Org. kim. Bir molekülde bir karboksilik asit işlevinin varlığını gösteren sonek.

OİKİSTES a. (*kurucu* anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Bir sömürge seferinin önderi. (Yeni bir sitenin kurucusu olarak ölümünden sonra kahramanlaştırılır ve yeni kentin agorasına gömülürdü.) **—2.** Geç dönemde, bir sitenin, özellikle de romalı bir krala ya da yönetime başvurarak, özgürlüğünü kazandırdığı bir kentin seçkin velinimetine verilen onursal unvan (Bergamalı Mithidrates gibi).

OİKLES. Yun. mit. Kahraman, Hypermestra'nın (Aitolia kralı Thestios'un kızı) kocası, Amphiaraos'un babası. Troas'ta Herakles'le birlikte savaştı ve Laomedon tarafından öldürüldü.

Oikonomikos (Ekonomik), Ksenophon'un ev ekonomisine ilişkin sokratesçi diyaloğu. Birinci bölümde, Sokrates öğrencisi Kritobulos'a tarımsal bir malikânenin iyi yönetilmesinin ne olduğunu açıklar. İkinci bölümde, İskhomakhos adlı biriyle yaptığı bir konuşmayı anlatır. İskhomakhos, kendi malikânesinde uyguladığı ilkeleri Sokrates'e açıklamıştır. Bu ilkeler, karısıyla kendisi arasında ödevleri hakça paylaştırmak ve kölelerine karşı iyi davranmaktır. Yapay kurgusuna karşın, yalın ve titiz bir biçimde yazılan *Oikonomikos*, Ksenophon döneminde Yunanistan'daki özel yaşam üzerine değerli bir belge oluşturur.

OİKONOMOS a. (yun. sözc.). **1.** Tar. Hellen krallarının maliye görevlisi. **—2.** Bizans'ta Kilise'nin mali işlerinin yönetiminden sorumlu, yüksek görevli. (Önceleri genellikle imparatorun atadığı yüksek bir görevli olan büyük bir oikonomos, daha sonraları her kilisenin özel oikonomosları (bu uygulama, bütün Doğu kilisesi'nde geçerliydi), dini vakıfların büyük oikonomosu vb. vardı.

OİKONOMOS (Konstandinos), yunanlı din adamı ve bilgin (Tsaritsani, Tesalya, 1780 - Atina 1857). İzmir'de yunanca öğretmenliği, İstanbul'da vaizlik (1819) yaptı. 1821'de Rusya'ya gitti. Dilbilgisi üzerine kitapları vardır.

OİKOPLEURA (yun. *oikos*, ev, ve *pleuron*, böğür'den). Hemen hemen dünyanın bütün denizlerinde ortasularda yaşayan gömlekli cinsi. (Çevresine saydam, jelatinsi, geniş bir kavkı salgılar. Kavkısında suyun girmesine yarayan mazgallı bir bölüm ve suda asıltı halinde bulunan küçük parçacıkları süzen iki huni vardır; kuyruğunu hareket ettirerek kavkısı içinde bir akıntı sağlayan *oikopleura*'lar, hunilerin içinde kalan parçacıklarla beslenirler [mikrofaj beslenme]. Ekliceler altsınıfı.)

OİKOS a. (yun. sözc.). Antikçağ yunan evinde toplantı ve kabul salonu işlevindeki mekân.

OİL DİLİ a. (fr. *oui* [evet] sözcüğünün eski biçimi). Fransa'nın kuzey yarısında konuşulan roman dili lehçeleri.

OİNEUS (yun. *oinos*, şarap'tan). Yun. mit. Aitolia'da bulunan Kalydon kralı, Meleagros ve Deianeira'nın babası. Söz verdiği halde Artemis'e kurban adamadığı için tanrıça ona korkunç bir yabandomuzu gönderdi. Oineus, Agrios'un oğlu tarafından öldürüldü. Yunanistan'da dikilen ilk bağ kütüğünü Dionysos ona armağan etmişti.

OİNİA. Tar. coğ. Anadolu'da Pisidia ile Phrygia sınırında yerleşme; Eğridir gölünün K.-B.'sında bugünkü Çamurova'da, Karadilli köyü yakınında olduğu sanılıyor.

OİNOANDA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde kent; kalıntıları Korkuteli -Fethiye yolu üzerinde, Seki bucağının 12 km kadar B.'sındadır. Adına ilk kez Kibvra başkanlığında, Bubon ve Balbura'nın da katılımıyla oluşturulan tetrapoliste rastlanır. Daha sonra Lykia birliği'ne üye olduğu sanılmaktadır. Hıristiyanlık döneminde Myra başpiskoposluğuna bağlı piskoposluktu. Kentin yeri William Leake tarafından saptandı (1842). Ankara İngiliz arkeoloji enstitüsü'nce yürütülen araştırmalarda (1974-1983) Diogenes'e ait bir yazıtın 215 parçası (bütünün yaklaşık % 30'a yakını) ele geçti. Yüksek bir tepe üzerinde Hellenistik ve Roma dönemlerinden çeşitli kalıntılar (kale, surlar, tiyatro, gymnasion, anıtmezar, lahitler, kaya mezarları) vardır. (→ Kayn.)

OİNOKHOE a. (*şarap testisi* anlamında yun. sözc.). Arkeol. Eski Yunanistan'da şarabı almak ve kupalara dökmekte kullanılan, yuvarlak gövdeli, dik kulplu, ağzı genellikle üç dilimli testi.

OİNOMAOS. Yun. mit. Eleia'da bulunan Pisa kralı. Ares ile Harpinna'nın oğlu, Hippodameia'nın babası. Kızıyla evlenmek isteyenleri bir araba yarışına davet eder ve Ares'in ona armağan ettiği kanatlı atlar sayesinde yarışı kazanırdı. Sarayını bu yarışlarda yendiği kişilerin başlarıyla süslerdi. Fakat Hippodameia'nın kurnazlığı ve arabacı Myrtilos'un Oinomaos'un arabasının dingilini bir eğeyle kesmesi yüzünden Pelops yarışı kazandı.

OİNONE. Yun. mit. Phrygia'da İda dağının nymphesi. Paris, onu bırakarak Helene'nin peşinden gitti, ama Truva'da yaralanınca, Oinone'nin öğüdüne uyarak kendisini yardıma çağırdı. Oinone onu iyileştirmeye yanaşmadı, sonra cesedinin başında kendini öldürdü.

OİNOPİDES Sakızlı, Pythagoras okulundan gökbilimci ve matematikçi (İ.Ö. V. yy.), Sakız'da doğdu. Burçlar kuşağının on iki burca böldüğü ve tutulumun eğikliğini belirlediği sanılmaktadır.

OİNOPİON (Şarapçı). Yun. mit. Sakız kralı ve Dionysos (ya da Theseus) ile Ariadne'nin oğlu. Adaya kırmızı şarabı getirdi. Kızı Merope ile evlenmek isteyen Orion'u kör etti.

Oireachtas, gaelcede meclis anlamına gelen ve cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan İrlanda parlamentosu'nu (Senato ve Millet meclisi) belirten sözcük.

OİSANS, fransız Alpleri'nde (özellikle İsère ve Hautes-Alpes) bölge, Yukarı ve Orta Romanche vadisini ve onu çevreleyen dağları (Meije ve Pelvoux) kapsar. Oisans, buzul aşındırmasıyla biçimlenmiş, billurlu kayalıklarda parçalanmış doruklarıη yer aldığı dağlık bir ülkedir. Romanche vadisindeki hidroelektrik santralları, bazı metalürji ve kimya fabrikalarını besler.

OİSE, Fransa'da, Paris havzasında ırmak, Sen'in (sağ kıyıdan) kolu: 302 km. Yaklaşık 20 000 km²'lik bir havzayı akaçlayan Oise, Belçika'da Chimay'ın G.-D.'sunda, yaklaşık 300 m yükseltide doğar, 15 km sonra Fransa'ya girer, Compiègne'in biraz yukarısında Aisne'i alır ve Conflans -Sainte-Honorine'de Sen'e kavuşur.

Oise, ulusal ve uluslararası trafiğiyle (7 Mt), Fransa'nın 3. büyük akarsu yoludur. Conflans-Compiègne arasındaki uzunluğu 100 km'yi aşan bölümü, Avrupa çapında önem taşır.

OİSE, Fransa'da (Picardie bölgesi) *département*; 5 857 km²; 725 603 nüf. (1992). Merkezi *Beauvais*. Platolarda tahıl ve pancar üretimi çok yaygındır. Pays de Bray'de büyükbaş süt hayvancılığı yapılır. K.'de, Noyonnais tepelerinde, hayvancılık ve tarım birlikte yürütülür. Sanayi etkinlikleri, metalürji, makine, cam, kimya, tarıma dayalı besin ve iki özel alanda (fırçacılık, kuyumculuk) toplanır.

OİSTRAKH (David) → OYŞTRAH (David Fyodoroviç).

OİTA, Japonya'da liman, Kyuşu adasında, il merkezi, Beppu körfezi'nin güney kıyısında; 408 502 nüf. (1990). Eski derebeylik kenti (XVI. yy.) bütün Kyuşu adasına egemendi. Demir-çelik. Petrol rafinerisi ve petrokimya. —*Oita ili*, 6 331 km²; 1 243 000 nüf. (1989).

OİTHONA a. Akdeniz'de yaşayan çok küçük kürekayaklı cinsi. (Kürekayaklılar takımı.)

Réunion des musées nationaux

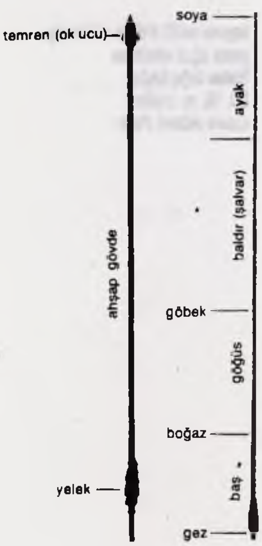

hayvan motifli frizlerle süslenmiş yonca ağızlı oinokhoe Rodos doğu üslubu İ.Ö. VII. yy. ortaları *Louvre müzesi, Paris*

Revault-Pix

Rouen katedrali'nde orta kulenin XIX. yy.'da yeniden yapılan oku dökme demir; köşelerde bakır kaplı kulecikler

bir okun bölümleri

OİTİ ya da **OİTE,** kıta Yunanistanı'nda ormanlarla kaplı kireçtaşlı kütle, Tesalya ile Phokis arasında. Yükseltisi (2 152 m), bitki örtüsü ve faunasıyla, pek çok mitoloji olayına (Herakles'in son bölümü gibi) sahne oldu. Thermopylai boğazı, Oiti'nin eteklerinde başlar. Eski devirlerde, burada haydutlar yaşardı.

Ojców, Polonya'da ulusal park. Küçük Polonya platosunun bir parçası olan Kraków Jurası platosunda, Kraków ve Częstochowa arasında. Aşınmayla yıpranmış kayalar, akarsu yatakları, tepeler ve mağaralardan oluşan karstlı yapılar. Soğuk iklim florası kalıntıları.

OJE a. (tesc. edil. a.). Kozmet. → TIRNAK CİLA*SI.

OJEDA ya da **HOJEDA** (Alonso DE), ispanyol denizci ve *conquistador* (Cuenca 1468 ya da 1470 - Hispaniola [Haiti] 1515 ya da 1516). Kolomb'un ikinci yolculuğunda (1493) bir gemiye komuta etti, Guadeloupe'u buldu ve Hispaniola'nın fethine katıldı. 1499'da Vespucci ve Juan de la Cosa'yla birlikte, büyük bir olasılıkla Fransız Guyanası enleminde, Güney Amerika kıyısına vardı. Curaçao adasını buldu ve Maracaibo körfezine girdi. Burada gördüğü kazık temeller üzerindeki yerli evlerinin bulunduğu bölgeyi, Venedik'in anısına Venezuela diye adlandırdı. Bulunan bölgeleri sömürgeleştirmek üzere, 1502'de dört gemiyle yeniden yola çıktı. Bu girişim başarısızlığa uğradı, valilik görevini aldığı "Yeni Andalucía"da 1508'den başlayarak girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı.

OJEGOV (Sergey Ivanoviç), rus dilbilimci (Kamennoye, Tver, 1900 - Moskova 1964). *Dictionnaire de la langue russe*'ün (fr. çev.) [Rus dili sözlüğü] (1949) yazarıdır.

OJESİL a. Kozmet. Genellikle yalnız asetondan oluşan, tırnak cilasını çıkarmakta kullanılan uçucu kozmetik çözücü. (→ ASETON.)

OJETTİ (Ugo), italyan yazar (Roma 1871 - Floransa 1946). Romancı (*Mio figlio ferroviere*, 1922), gazeteci ve edebiyat eleştirmeniydi. Kroniklerinde (*Cose viste*, 1923-1929) kimi zaman mizah dolu olan gözlemlerini ve anılarını anlattı.

OJİBWALAR ya da **CHİPPEWALAR,** Kuzey Amerika'da, Büyük Göller bölgesinde, Kanada ve ABD topraklarında yaşayan yaklaşık 70 000 nüfuslu kızılderili Algonkinler. Orman ürünleri, yabani pirinç ekimi, avcılık ve balıkçılıkla geçinirler. Toplumsal örgütlenmeleri çekirdek aileye (çapraz yeğenler arasında evlenme, çokkarılılık) ve dıştanevli ve babasoylu bir klan üyeliğine dayanır. Şamanlık, büyücülük ve belirgin bir yetişim evresi gerektiren dernekler, başlıca dinsel etkinlikleri oluşturur. Günümüzde koruma bölgelerine yerleştirilmelerine ya da ulusal yaşama uymalarına karşın, geleneksel kültürlerinin bazı özelliklerini korumaktadırlar.

OJİT → OGİT.

OJİV a. (fr. *ogive*). **1.** Gotik tonozda, genellikle beşik çapraz kemer, taşkın pekitme kaburgası. (Eşanl. ÇAPRAZ TONOZ KABURGASI.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Ojiv kolu*, tonozda, kilittaşının sağında ve solunda yer alan ojiv parçalarından her biri. **—3.** *Ojiv mimarisi*, GOTİK* MİMARLIK'a eskiden verilen ad.

—ANSİKL. Ojiv, bir tonozun ayrıtları boyunca devam eden taşkın bir kaburgadır; bu kaburgalardan, bir haç oluşturarak kesişen ikisi, kaburgalı* sivri çapraz tonozu; benzer bir biçimde kesişen üç kaburga, altıbölmeli bir sivri çapraz tonozu belirler; bağlama kemeri ve ikincil kaburga adı verilen ek kollarla, alevli gotik yıldız tonozu yaratmıştır (Fransa'da, Almanya'da, Orta Avrupa'da ve İngiltere'de çeşitli kiliseler). Kaburgalı sivri çapraz tonozun ortaya koyduğu iskelet (pekitme kemerleri ve yanlama kemerlerle bütünlenir) bir yandan kemer kalıplarından tasarruf sağlarken, bir yandan da duvarları boşaltmaya ve yüksek tonozlar yapmaya olanak vermiştir. Çan kuleleri içinde, kubbeler ve kapı sundurmaları altında, kaburgalı çapraz tonozların tek tük örneklerine rastlanır. Bu tür tonozlar, bir sahın ya da yan sahın açıklığına uygulanarak, gerçek anlamda gelişmiştir. İngiltere'deki Durham katedrali (yapımına 1093'te başlanmıştır) bu tür tonozlara ilk olarak yer verilmiş yapılar arasındadır. Morienval kilisesi'nin deambulatoriumu 1125'e doğru yapılmış en eski örnektir.

OJOS DEL SALADO, Andlar'da yanardağ kökenli doruk, Şili ile Arjantin sınırında; 6 880 m. Doruğa ilk tırmanışı polonyalı J. T. Wojsznis ve J. A. Szczepański gerçekleştirdi (1937).

OJUKWU (Odumegwu), ibo asıllı nijeryalı subay ve siyaset adamı (Kuzey bölgesi 1933). 1962'de yarbay, ocak 1966 hükümet darbesinden sonra da Doğu Nijerya valisi oldu. 30 mayıs 1967'de Biafra Cumhuriyeti adıyla bu eyaletin bağımsızlığını ilan etti ve Cumhurbaşkanlığı'nı üstlendi. Temmuzda Biafra ile merkezi hükümet arasında savaş patlak verdi. Ojukwu, otuz ay boyunca canla başla savaştı, ama boyun eğmek zorunda kaldı. Fildişi Sahili'ne sığındı, 1982'de Nijerya'ya döndü.

OK a. **1.** Ahşap gövdeli, bir ucunda sivri bir demir parçası, öteki ucundaysa yönlendirici bir tüy (yelek) bulunan ve yay ya da arbaletle atılan bir tür silah. (Bk. *ansikl.* böl. Antropol. ve Esk. sil.) **—2.** Dikkati çekmeye, bir yönü belirtmeye (bir harita, bir plan, bir yol vb. üzerinde), bir vektörü simgesel olarak göstermeye yarayan şematik ok gösterimi: *Ok, sözlükte göndermeyi belirtir. Işıklı oklar çıkış yönünü gösteriyor* (Bk. *ansikl.* böl. Tek. res.) **—3.** *Ok atmak*, yayı gererek oku hedefe fırlatmak. ‖ *Ok gibi (yerinden) fırlamak*, birden harekete geçerek çok hızlı bir biçimde gitmek. ‖ *Ok meydanında buhurdan yakmak*, büyük ve önemli bir iş için yetersiz olanaklardan yararlanmaya çalışmak. ‖ *Ok yaydan çıkmak*, atılan bir adımdan ya da yapılan bir işten geri dönme olanağının kalmadığını, iş işten geçtiğini belirtmek için söylenir. ‖ *Oka tutmak*, bir şeyin üstüne üst üste ok atmak.

—Ambal. *Vinç oku*, vinç iskeletinin, yükleri kaldırmaya yarayan çıkrığın bağlantı noktasını taşıyan kısmı.

—Arabac. Bir arabanın önünde yer alan, bir ya da iki atın koşulmasını sağlayan ve iki, üç uzun tahta ya da metal çubuktan oluşan düzenek.

—Ask. denizc. *Ok nizamı*, savaş gemilerinin (özellikle hücumbotlar ve torpidobotlar) bir açı oluşturacak biçimde sıralandığı savaş düzeni; açının uç noktasında rehber gemi yer alır ve hücum yönünü gösterir. (Genellikle, divizyonlar halinde gerçekleştirilen hücumlar için uygulanır.)

—Ask. tar. *Ok mazgalı*, kale burçlarında ya da duvarlarında, dışarıya ok atışı yapmak amacıyla açılmış, dar ve uzun aralık.

—Denizbil. *Derin deniz oku*, eşderinlik akıntılarının gerçekleştirdiği ve biçimlendirdiği tortul derin deniz doruğu. (En iyi gelişmiş derin deniz oklarına Doğu Atlas okyanusu'nda [kuzey kökenli dip suyunun Blake platosunun, Bahama adalarının ve Antil adalarının eteğine inmesi] ve Kuzey Atlas okyanusu'nda [Faerøerne adaları platosunun G.'inde ve B.'sında, Norveç denizi dip suyunun boşalması] rastlanır.) ‖ *Kıyı oku*, kıyıya paralel olarak uzanan serbest kıyı şeridi.

—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, solundaki öğenin, sağındaki öğe ya da öğe dizisiyle yeniden yazılmasını gerektiren simge. (Örn. FD [fiil dizimi] → F[fiil] + A [ad] kuralı, fiil diziminin, fiil + ad biçiminde yeniden yazılması gerektiğini belirtir.)

—Esk. sil. *Ok ayaklamak*, herhangi bir nedenle kırılan oku onarmak anlamında kullanılan deyim. ‖ *Ok kaçırmak*, oku umulandan fazla uzağa atmak. (Bu tür atışa *ok kaçırdı* denirdi.) ‖ *Ok meydanı*, ok atma yarışmalarının yapıldığı alan. (En ünlü ok meydanları başta İstanbul olmak üzere Edirne, Belgrad, Kahire, Bağdat, Amasya, Şam, Diyarbakır, Üsküp, Bursa gibi kentlerdeydi. İstanbul'da günümüzde de bu adla anılan bir semt vardır.) [→ OKMEYDANI.] ‖ *Ok ucu* → TEMREN. ‖ *Ok yeleği* → YELEK. ‖ *Ateş oku* ya da *yangın oku*, kalelere ya da yelkenlilere atılmak üzere, yangın çıkarıcı maddelerle donatılmış ok. ‖ *Talimhane oku*, talimhanelerde ayna denilen demir ve tunç hedeflere atılan ok. ‖ *Tirkeş oku*, ucu demir temrenli savaş oku. (Boy ve kalınlıkları menzil atışlarında kullanılan oklardan fazla, yelekleri daha uzundu.) ‖ *Zemberek oku*, demir uçlu, beş parmak kalınlığında ve bir dirsek* uzunluğunda, dört yüzlü ok. (Arkasında düzenli uçmasını sağlayan tüyler [yelek] vardır.)

—Geom. Bir $\overset{\frown}{AB}$ eğri yayı için, uçları [AB] kirişinin ortası ile $\overset{\frown}{AB}$ yayının ortası olan doğru parçası.

—Ger. day. SEHİM'in eşanlamlısı.

—Havc. *Ok açısı*, bir kanadın, havanın içine girişini kolaylaştırmak için ön ya da arka kenarına verilen ileriye ya da geriye doğru eğimin, kanadın üzerindeki bir karşılaştırma doğrusu ile kanatların hareket eksenine dik bir doğru arasındaki açıyla ifade edilen değeri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Ok parası*, Osmanlı devletinde bostancılar kethüdalığına getirilen haseki ağasına yeni görevinin belirtisi olarak mücevveze kavuk ve sarıkla birlikte verilen para. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mim. Bir çan kulesinin, bir çaprazsahın karesinin (ortaçağ mimarlığı) üstünde yükselen, piramit ya da koni biçiminde örtü.

—Oy. Elle nişan tahtasına atılan sivri uçlu çubuk.

—Oyuncakçılık. Bir ucunda kauçuk bir vantuz bulunan ve çocuk oyuncağı olarak kullanılan çubuk.

—Spor. → OKÇULUK.

—Tarım mak. Bir arabanın, bir tarım aygıtının öntakımına tespit edilmiş olan ve her iki yanına çeki hayvanı koşulan ağaçtan ya da demirden yapılmış uzun parça. ‖ Bir tarım arabasının (römork) önüne tespit edilmiş olan ve ucunda bağlama kancasının takılacağı bir halka bulunan demir parça. (Yarı römorklarda ok yüksekliğini vida ya da hidrolik kriko ile ayarlamaya yarayan bir destek bulunur.) ‖ *Pulluk oku*, pullukta gövdeyi (uçdemiri ve kulak), keskiyi, öngövdeciği taşıyan ve koşum başlığı aracılığıyla çekme gücünü pulluğa aktarmaya yarayan uzun ana parça.

—ANSİKL. Antropol. Okun boyu 20 santim ve 2 m (Amerika) arasında değişir. Özellikleri dengesinden kaynaklanır. Ağırlık merkezi genellikle silahın ilk üçte birinde yer alır. Bazı oklarda yönlendirici yoktur (Zenci Afrika); genellikle tüylerden oluşan yönlendirici, okun düz gitmesini sağlar. Küçük hayvanları yaralamadan vurmakta kullanılan okların başı küttür (Sibirya).

—Ed. Divan şiirinde kaza, kader, sevgilinin gamzesi, kirpiği, cevri, cefası, âşıkta uyandırdığı dert, âşığın ahı oka benzetilir: *"Dert okların ol kaşı keman canıma attı / Bir gün demedi bunu dahi Tanrı yarattı"* (Hayali). Âşığın oklara hedef olan sinesi de "ok meydanı"dır: *"Sinemi benzettiler uşak ok meydanına"* (Hayali). Okla eşanlamlı olarak farsça *tir, hadeng, navek*, arapça *sehm* sözcüklerine yer verilir. Okla ilgili *yay, kiriş, kubur, sadak, toz, keman, tirkeş, peykân, şast* gibi terimler kullanılarak tenasüp sanatı uygulanır.

—Esk. sil. Bir ok iki ucu arasında, baştan sonra doğru gez, baş, boğaz, göğüs, göbek, baldır ya da şalvar, ayak ve soya diye adlandırılan bölümlerden meydana gelir. Ok ucu ya da temren önceleri çakmaktaşından yapılırdı, daha sonra çakmaktaşının

yerini tunç, demir ve çelik uçlar aldı. Demirin çıkmasını önlemek amacıyla ok ucu dişli yapılırdı. Ok gövdesi çam, dişbudak ve gürgen gibi hafif ve sert ağaçlardan yapılır ve bu bölüm atışta dengeyi sağlamak için yay uzunluğunun yarısı kadardır. Gövdenin alt ucunda, oku yay ipine iyice oturtmayı sağlayan bir kertik bulunur. Gövdenin alt bölümü, kuyruk takımını oluşturan ve okun yörünge üzerinde dengesini sağlayan tüyler ya da kanatçıklarla (yelek) donatılmıştır. Osmanlı ordusunda okun savaş aracı olarak uzun süre kullanıldığı ve askerler arasında tirendazlar (okçu) bulunduğu bilinmektedir. Daha sonra ok bir talim ve yarışma aracı haline geldi. Avrupa'da da XVII. yy.'da değin kullanıldı.

Osmanlılar'da uzunluk ve kalınlığı farklı üç tür ok vardı: *tarzı has* denilen okların boğazı ince, göğüs kısmı kalıncaydı ve baldıra doğru gittikçe inceliyordu. Boğaz, göğüs ve baldırı aynı olan oklaraysa *kiriş endam* deniyordu. *Şem endam* denilen okların boğazı inceydi, uzunluğunun üçte biri kalınca olan bu oklar ucuna doğru gittikçe inceliyordu. Okların ayrıca hadeng*, peşrev* ve puta* gibi türleri de vardır. Arbaletlerle atılan oklara da *dönerok* vb. adlar verilir.

—Havc. Başlangıçta tüm kanatlar, hücum kenarları hareket eksenine dik ya da yaklaşık olarak dik olacak biçimde yerleştiriliyordu. Daha sonra, özellikle sesyakını hız bölgesine erişildiğinde, bir ok açışının varlığının yerel şok dalgalarının oluşumunu geciktirdiği ve kanadın havanın içine daha kolay girmesini sağladığı saptandı. Geriye doğru ok açılı kanatlar en çok kullanılan kanatlardır. Ancak Almanlar, İkinci Dünya savaşı'nda ileriye doğru ok açılı (ya da ters ok açılı) kanatları da kullanmışlardır. Bugün bazı amerikan projelerinde de ters ok açılı kanatların kullanılması tasarlanmaktadır. Günümüzde, ok açıları her yarı - kanadın düşey bir eksen çevresinde dönmesiyle (değişken ok açısı) ya da kanadın bütününün döndürülmesiyle (eğik kanat) uçuş sırasında değiştirilebilen uçaklar yapılmaktadır.

—Tar. *Türkler'de.* Ok, türk boyları arasında çok eski çağlardan beri kullanılırdı. Oğuz Han destanından bu yana başka destan ve masallarda da oka, ok atıcılığına, yapımcılığına, ünlü okçulara yer verilmesi, Oğuzlar'ın Bozok ve Üçok adı altında iki büyük kola ayrılması, Göktürk devletinin on boy anlamında on oktan oluşması vb. okun, Türkler'de yalnızca bir silah değil, bir simge olarak da kullanıldığını gösterir. Tula, Orhon, Altay dağlarında yapılan kazılarda bulunan ilk türk oklarının temrenleri, kaymaktaşı ya da kemikten yapılmıştır ve üç kanatlıdır. Savaşlarda düşman askerinin moralini bozmak için kullanılan ıslıklı okun Mete'nin buluşu olduğunu çin kaynakları bildirir.

İslamlıktan önce şamanlar, omuzlarında dokuz ok (yebe) taşırlar, böylece bir çeşit kutsallığı simgelerlerdi. Moğollar'da ok başlıca silahlardan biriydi. At üstünde düşman önünden kaçar gibi yaparak geriye dönüp ok atan nökerler usta okçulardan seçilirdi. İslamlıktan sonra kurulan türk devletlerinden Büyük Selçuklular'da ok ve yay, adaletle hükümranlığın bir simgesi olduğundan, selçuklu sultanları yazdıkları mektupların kâğıtlarına ok ve yay işaretleri koyarlardı. Ayrıca, sultanın oturduğu tahtın yanı başında güçlülük simgesi olarak bir okla sadağı ve yay bulunurdu. Anadolu Selçukluları'nda, Anadolu beyliklerinde ve Osmanlılar'da, ateşli silahlar yerleşene kadar, ok önemli bir savaş aracı olarak yerini korudu. (→ OKÇULUK.)

Osmanlı devletinde ok yapımcıları İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerde çarşılar oluşturdular. İstanbul'da Beyazıt semtindeki bir çarşı, Okçularbaşı olarak bugün bile adını korumaktadır. Türk ordusunun ok gereksinimini Cebeci ocağı karşılardı. Okları sandıklar içinde savaş alanlarına ulaştıran cebeciler, bunları orada okçulara dağıtırlardı. Bu çarşılarda usta ok yapımcılarının çatal, üç kanatlı, delikli, dilimli, yassı adıyla ürettikleri çeşitli oklar, çok ünlü tatar (Kırım) okları bile geride bıraktı. XVI. yy.'ın ikinci yarısından sonra ateşli silahların, özellikleri tüfeklerin gelişimi üzerine ok, yalnızca avlanmakta ve spor yapmakta kullanıldı.

—Tek. res. Oklar, bir yandan görünüş ve kesitlere hangi yönden bakıldığını göstermeye, bir yandan da kot çizgileri üzerinde aradoğrularla kotlandırmaya ilişkin eksen çizgilerini belirtmeye yarar.

OK (Nurettin), türk siyaset adamı (Çankırı 1928). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni ve Gazetecilik ensitüsü'nü bitirdi. Çankırı belediye başkanlığına seçildi. Cumhuriyetçi millet partisi (CMP) milletvekili oldu. AP'ye geçti (1961) ve 1965, 1969 seçimlerinde bu partiden milletvekili seçildi. 12 Eylül 1980'e değin sürdürdüğü bu görev sırasında meclis başkanvekilliği, Naim Talu hükümetinde Bayındırlık bakanlığı (1973), Süleyman Demirel'in başkanlığındaki koalisyon hükümetinde İmar ve iskân bakanlığı yaptı.

OKA. Tar. coğ. Anadolu'nun Mysia bölgesinde piskoposluk merkezi kent; yeri bilinmiyor.

OKA, Rusya'da ırmak, Volga'nın başlıca kolu (sağ kıyıdan); 1 480 km. Moskova'nın G.'indeki rus ovasının orta bölümünü akaçlar. Ortalama debisi 1 230 m^3/sn. —Kursk'un K.'inde, Orta Rusya platolarından doğar, K.'e doğru Kaluga'ya kadar ilerler, sonra K.-D.'ya dönüp, Ninji-Novgorod'da Volga'ya ulaşır. Rejimi kar rejimidir: nisan-haziran arasında suları yükselir, yazın (güçlü buharlaşma) ve kışın (donma) azalır.

OKA ya da **OKA-AKOKO,** Nijerya'da, Ondo eyaletinde kent; 126 400 nüf. (1991). Yoruba kesiminde, Owo ve İkare'den gelen karayolları üzerinde yer alır. XIX. yy.'da Yorubalar tarafından kurulmuştur. Önemli bir tarım ürünleri pazarı merkezidir (yerelması, manyok, mısır, pirinç, palmiye yağı, kakao, tütün, vb.).

OKAKURA KAKUZO, Okakura Tenşin denir, japon estet ve sanat yazarı (Yokohama 1862 - Akakura, Niigata ili, 1913). Meici hanedanının yeniden tahta geçmesinden (1868) sonra Japonya'da sanat dünyasını istila eden batı tekniğine bir tepki olarak gelişen güçlü yeni klasik akımın, amerikalı Fenollosa ile birlikte öncülüğünü yaptı. Reşim alanında bu akımın adı *nihon-ga* (japon[vari] resim) idi. Bunun karşısında da, aralarında birçok benzer noktalar bulunmasına rağmen, *yo-ga* (yabancı [etkisinde] resim) akımı yer alıyordu. Okakura, 1898'de Nihon Bicutsu-in akademisi'ni kurdu. Bu akademide, bir grup sanatçı ulusal sanatın değerini, tekniklerini araştırıp inceleyerek onu korumak ve özgünlüğünü bozmadan (ama avrupa sanatından alınabilecek derslere de kapıyı kapatmadan) canlandırmak gerektiğini savunuyorlardı. Okakura Kakuzo, Japonya'nın durumunu Asya'nın öteki ülkeleriyle karşılaştırdı (Hindistan'da R. Tagor ile tanıştı), amerikalı ve japon (ressam Yokoyama Taikan ve Hişida Şunso) dostlarıyla Avrupa'ya ve ABD'ye gitti, nihonga'yı 1904'te Boston ve New York'ta, 1905'te Paris'te sergiledi ve Boston müzesi'nde doğu sanatı bölümünün kurulmasına katkıda bulundu. Dersler verdi ve özellikle, bugün bile japon estetiğinin anlaşılması bakımından temel metin olan *The Book of Tea*'yi (Çay kitabı) [ing. 1906] yazdı.

OKALA a. *Xylopia* aethiopica*'dan elde edilen yumuşak, esmerimsi tropikal odun.

OKALİPTÜS ya da **ÖKALİPTÜS** a. (lat. *eucalyptus;* yun. *eu*, iyi, ve *kalyptos*, örtü'den). Anayurdu Avustralya ve komşu takımadalar olan büyük ağaç. (Bil. a. *eucalyptus;* mersingiller familyası.) [Türkiye'de bataklıkların kurutulmasında kullanıldığı için halk arasında sıtma ağacı da denir.]

—ANSİKL. Okaliptüsün 600'den fazla türü ve pek çok doğal ya da yapay melezi vardır. Bazı türlerin yüksekliği 100 m'yi aşabilir. (1880'de kesilmiş olan bir okaliptüsün [Eucalyptus regnans] 114 m yüksekliğinde olduğu söylenir.)

Okaliptüsün doğal yetişme alanı çok geniştir ve bu ağaç çok değişik çevre koşullarında bulunur: ılıman ve tropikal iklemler, nemli bölgeler ya da kurak bölgeler, deniz kenarı ya da dağlık bölgeler, vb. Bu nedenle, türleri arasında çok değişik karakterler (türlerarası değişkenlik), ve aynı türün içinde bile bölgelere göre çok

mavi okaliptüs (*E. globulus*)

farklı tipler (tür içi değişkenlik) bulunur. Buna göre yalnızca türü seçmek yetmez, dikim yapılacak bölgedeki özel koşullara uyum sağlayabilecek bitkileri verecek tohumların seçimine de özen göstermek gerekir.

Okaliptüs çabuk büyüyen bir ağaçtır, hatta türlerin çoğu çotuktan da sürgün verir, bu nedenle kısa devreli baltalık olarak işlenmeye elverişlidir. Hastalıklara karşı az duyarlıdır ve elverişli koşullar içinde bulunduğunda verimliliği yüksektir. Bu nitelikleri nedeniyle bugün bütün dünyada ağaçlandırma için seçilen ağaçların en çok kullanılanlarından biridir. Ağaçlandırmada en çok kullanılan yerler şunlardır: Brezilya, Güney Afrika, Madagaskar, Kuzey Afrika, İber yarımadası. Okaliptüsün Avrupa'ya XVIII. yy.'ın sonunda girdiği sanılmaktadır. İlk okaliptüs büyük bir olasılıkla, Kaptan Cook'un arkadaşlarından Tobias Fourneaux tarafından 1774'e doğru bir Avustralya seferinden dönüşte İngiltere'ye getirilmiştir. Napoléon, 1810'da Malmaison'da, Guichenot tarafından dikilen ağaçlardan *(E. globulus)* toplanan yaprakları suda kaynattırarak içerdi. Fakat bu ağaçlar soğuğa dayanamadı, ve Avrupa'da ancak Akdeniz bölgesinde dikilenler gelişebildi: İspanya, Portekiz, İtalya, Korsika (özellikle E. globulus). Halen Fransa'da soğuğa dayanıklı türlerin yetiştirilmesine çalışılmaktadır: *E. gunnii*, *E. coccifera*, *E. dalrympleana*. Türkiye'de okaliptüs ilk defa 1885 yılında Adana-Mersin demiryolu istasyonlarına dikilmek üzere, bu yolu yapan fransız şirketi tarafından getirilmiştir. Asıl orman ağacı olarak da 1939'da Tarsus yakınındaki Karabucak bataklığını kurutmak için kullanılmış, burada 855 hertarlık güzel ve verimli bir orman yaratılmıştır.

çiçek

çiçek tomurcuğu

okaliptüs

kırmızı çiçekli okaliptüs (*E. ficifolia*)

Ağaçlandırmalarda en çok kullanılan türler şunlardır: nemli bölgelerde, *E. grandis, E. saligna, E. deglupta. E. camaldulensis, E. robusta.* Kurak bölgelerde *E. alba, E. camaldulensis, E. citriodora, E. gomphocephale, E. terreticornis.* Türkiye' de yetiştirilen okaliptüslerin çoğu *E. camaldulensis* türündendir. Az sayıda *E. globulus* ve *E. robusta* türleri de bulunur.

Okaliptüsün odunu yapacak odun (biçme ve soyma) olarak kullanılabilir, ama daha çok hizmet ve sanayi odunu olarak kullanılmaktadır: sırık, direk, maden direği ve işleme odunu (yonga levha ve kâğıt hamuru). Parfümcülükte, aşağıdaki üç okaliptüs türünden elde edilen esanslar kullanılır: okaliptolca zengin *E. globulus;* sitronelal eld edilen *E. citriodora;* felandren ve piperiton için kullanılan *E. dives.*

Okaliptüsün *(E. globulus)* gölgede kurutulan yaprakları halk hekimliğinde infusyon halinde peklik verici, antiseptik ve balgam söktürücü olarak kullanılır.

—Halk hek. Okaliptüs'ün yaşlı dallarından toplanıp gölgede kurutulmuş yapraklar, antiseptik ve balgam söktürücü olarak kullanılır. Şeker hastalığına, ishale karşı da etkilidir. İnfusyonu balla tatlandırılarak günde iki, üç bardak içilir.

fransız okçu (XIV. yy.)

ingiliz okçu (XIV. yy.)

OKAMOTO TARO, japon ressam, heykelci ve dizayncı (Tokyo 1911). 1929-1940 arası Paris'te "Soyutlama-Yaratma" grubuna katıldı. 1936'ya doğru fantastik esinli yapıtlar vererek gerçeküstücülerin arasında yer aldı; savaştan sonra yapıtları lirik bir soyutlamaya yöneldi. Osaka'da 1970 Evrensel sergisi için *Doğan güneş totemi'*ni yaptı.

OKAN a. Tropikal Afrika'da yetişen ve yeşilimsi esmerden sarımsı esmere kadar değişik renkte bir odun veren ağaç. (Kaba dokulu, sert ya da çok sert ve ağır ya da çok ağır olan odunu ağır yapı işlerinde, hidrolik işlerde ve travers yapımında kullanılır. Bil. a. *Cyclicodiscus gabunensis.*)

OKAN (Sezai), türk asker, siyaset adamı (Bursa 1917). Harp okulu'nu Harp akademisi'ni bitirdi; birlik komutanlığı, karargâh subaylığı yaptı. Genelkurmay harekât dairesi'nde görevli bulunduğu sırada 27 Mayıs 1960 devrimi'ni gerçekleştiren Milli birlik komitesi'nde yer aldı. Kurucu meclis üyeliği yaptı, albaylıktan emekli oldu (1961). Cumhuriyet senatosu'nda doğal üye olarak (1961-1980) görev yaptı.

OKANAGAN ve ABD'de **OKANOGAN,** Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) ve ABD'de (Washington) ırmak; Columbia' nın kolu (sağ kıyıdan); 180 km. *Okanagan gölü'*nden çıkar. Verimli tarım (meyveler) vadisi.

OKAPİ a. (bantu dilinde sözc.). 1900'de Zaire'nin kuzeyinde ortaya çıkarılan geviş getiren memeli hayvan. (Bil. a. *Okapia johnstoni;* zürafagiller familyası.)

—ANSİKL. Boynu zürafa gibi uzun olmasa da okapinin zürafaya benzeyen bir çok özelliği vardır: rahvan yürür; koyu kahverengi postu, özellikle de arka ayaklarının yukarı kesimleri beyaz çizgilerle bezelidir. Cidago yüksekliği 1,60 m'yi bulabilir. Erkeğinin bir çift kısa boynuzu vardır; bu gençlerin boynuzlarında, zürafanın boynuzlarında olduğu gibi, kıl tutamları görülür. Okapi Zambiya ile Ubangi arasındaki yağışlı ormanların açıklıklarında yaşar; yaprakları, sürgünleri, meyveleri, yem bitkilerini uzun diliyle kopararak yer. Dişisinin gebelik süresi, zürafa gibi, 15 aydır.

okapi

OKARA (Gabriel), ingilizce yazan nijeryalı yazar (Bumodi 1921). Çok sayıda şiir ve *Black Orpheus* dergisinde yayımlanan öyküler yazdı. Özellikle, karmakarışık bir evren içerisinde, kahramanı Okolo'nun zorlu arayışını konu alan mesel tarzındaki romanı *The Voice* (1964) ile tanındı.

OKARİNA a. (ital. *ocarina;* "kaz" anlamındaki *oca*'dan). Yumurta biçiminde ağızlıklı üflemeli çalgı. (Kilden, madenden ya da porselenden yapılan okarinanın bir borusu ve seslerin yüksekliğini değiştirmeye yarayan sekiz deliği vardır. Çeşitli boyda okarinalara rastlanır. Hatta anahtarlı ya da pistonlu türleri de kullanılır. Ağızlıklı okarina gibi, ağızlıksız türünün kökeni de çok eskidir. Bu çalgıya dünyanın her yerinde rastlanabilir.)

OKAVANGO bataklığı, Botsvana'nın kuzeyinde bölge; Okavango (Cubango ırmağının aşağı çığırı) burada, birçok koldan oluşan bir iç deltada kaybolur.

OKAY (Haşim Nezihi), türk yazar (Amasya 1904). Trabzon Öğretmen okulu'nu bitirdi (1924). Trabzon ve İzmir'de ilkokul öğretmenliği yaptı. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ni dışardan sınavla bitirdi (1930). Çeşitli kentlerde ortaokul ve liselerde türkçe, edebiyat öğretmeni ve yönetici olarak görev aldı, 1970'te emekli oldu. Şiirlerini *Ilgar* (1933), *Akşam şarkıları* (1935), *Ömrümden yapraklar* (1978) adlı kitaplarında topladı. Halk şairleriyle ilgili incelemeler yaptı; metinler derleyerek yayımladı: *Âşık Sümmani* (1940), *Seyrani* (1945), *Dertli* (1951), *Dadaloğlu* (1958), *Köroğlu ve Dadaloğlu* (1970). Halkbilime olan katkılarından ötürü İhsan Hınçer Türk folkloruna hizmet ödülü verildi (1983).

OKAYA, Japonya'da kent, Honşu'nun (Nagano ili) ortasında, Suva gölünün batı kıyısında; 62 200 nüf. Tekstil (ipek) sanayisi. Duyarlı aygıtlar. Besin sanayileri.

OKAYAMA, Japonya'da kent, Honşu adasının D.'sunda; il merkezi, Kocima körfezi kıyısında; 593 742 nüf. (1990). Tekstil, makine ve kimya. —*Okayama ili,* 7 079 km^2; 1 931 000 nüf. (1989).

OKAZAKİ, Japonya'da kent, Honşu (Aiçi ili) adasında; 306 821 nüf. (1990). Tokugava şogunluğunun kurucusu Ieyasu'nun doğduğu yer. Nagoya'ya sıkıca bağlı olan Okazaki bir sanayi (makine sanayileri, tekstil, kimya) merkezidir.

OKÇU a. **1.** Ok yapıp satan kimse. **—2.** Silah olarak yay ve oku kullanan savaşçı. **—3.** Ok atışı yapan kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. tar. Antikçağ'da İskitler, Parthlar, Traklar ok kullanmakta ustaydılar. Hindistan'da oldukça yakın bir tarihe kadar okçuluk önemini korudu; ustalıklarıyla ün kazanmış tanrıları kendilerine örnek alan krallar ve soylular *(kşatriya),* hem evrensel, hem de krallara özgü bir anlam taşıyan bu sporda ustalaştılar. Fransa'da Merovenjler döneminde savaş okçu piyadelerle yapılırdı; François I, 50 000 kişilik bir okçu birliği kurmuştu. Okçu birlikleri Charles IX. döneminde kesin olarak kaldırıldı. İngilizler XVII. yy.'a kadar okçu birlikleri kullandılar, hatta 1807 savaşı'nda, kalmuk okçularının Friedland'da dövüştüğü bilinir. Gerçekten de okun etkili menzili, uzun süre alaybozan ve tüfeğin menziline üstün ya da denkti.

Anadolu selçuklu, beylikler ve osmanlı ordularında da okçu birlikleri vardı. *Solakzade tarihi*'nde tirendaz* ya da kemankeş* olarak anılan osmanlı okçularının Murat I dönemindeki Kosova savaşı'nda (1389), Murat II dönemindeki Varna savaşı'nda (1444) önemli hizmetler gördükleri yazılıdır. Tarih kaynaklarına göre Sinan Paşa Gazze savaşı'nda seçkin tirendazlarını öne dizdirerek düşman ordularını perişan etmiş, Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad seferinde (1521) okçular önemli rol oynamıştı.

Okçular çeşitli kentlerde bulunan ok meydanlarında toplanır, ok atış talimleri ve yarışmalar yaparlardı. Okla iki türlü atış yapılırdı: diz çökerek yapılan hedef atışı ve ayakta yapılan mesafe atışı. Oku çok uzağa atabilen usta kemankeşlere pehlivan denirdi.

OKÇUK, Kartal takımyıldızının kuzeyinde, Kuzey yarıküre'de yer alan küçük takımyıldız. Bu takımyıldızda, çıplak gözle görülebilen ama en parlağı 4. kadirden olan 20 kadar yıldız bulunur. (→ GÖK haritası.)

Okçular tekkesi, osmanlı ordusundaki okçu sınıfının ok atma talimi yaptıkları İstanbul'da Okmeydanı'nda tekke ve alan. Bir tür kulüp niteliğinde olan tekke, her yıl hıdrellez günü açılır, okçular ilkbahar ve yaz ayları boyunca pazartesi ve perşembe günleri burada talim yaparlardı. Okçular şeyhi ya da şeyhülmeydan denilen bir genel yöneticinin gözetiminde yapılan çalışmalarda, ayrıca havacılar denilen hakemler, menzil ihtiyarı, mütevelli, korucu gibi öteki görevliler de hazır bulunurdu. Ok atma eğitiminden sonra düzenlenen sınavlarda başarılı görülenlerin adları bir taşın üzerine kazılırdı. Bazen sınavlar padişahın huzurunda yapılır ve kazananlara para ödülü verilirdi. Ayrıca başarılı okçular için şairler de "kavsname" denilen övgü şiirleri yazarlardı. Okçular tekkesinin semahane denilen ve ayin için ayrılmış bölümünün duvarlarında ok ve okçuluğa ilişkin çeşitli malzeme ve işaretler bulunurdu. Odanın üç yanı erkân minderleriyle döşenmişti. Dördüncü duvar dolaplarla kaplıydı; kemankeşler ok ve yaylarını bu dolaplara koyarlar ve ok atışına çıkmadan önce aptes alıp namaz kılarlardı. Semahanenin yanında bir kahve ocağı da vardı. Ayrıca devletin ileri gelen kemankeş-

lerine ayrılmış bir bölüm daha vardı ki, buraya "paşa odası" denirdi. Tekkenin disiplinine ve kurallarına uymayan okçular, önce ihtiyarlar tarafından uyarılır, söz dinlememekte direndiği takdirde şeyh tarafından cezaya çarptırılırdı.

OKÇULUK a. **1.** Ok yapma ve satma işi. **—2.** Ok ve yay kullanılarak yapılan spor.
—ANSİKL. Ed. Hz. Muhammet'in savaş aracı, sanat ve spor olarak okçuluğun öğrenilmesiyle ilgili öğüt ve hadislerini derleyen türkçe bir kitabı Mahmut II döneminde Eyüp'te imamlık yapan Abdullah bin İsmail kaleme aldı. Okçuluk terim ve deyimleriyle birçok şiir yazıldı. Nef'i'nin Kuyucu Murat Paşa için yazdığı kasidede sadrazamın ok atışı, bu hünerdeki ustalığı konu edinilir. Okun ve yayın nasıl yapıldığı, nasıl ok atıldığı konularıyla ilgili yapıtlar yazılmıştır. Bunlardan biri İstanbul'un alınışından 1551'e kadar yetişmiş okçuları konu edinen Bahtiyarzade Hasan Çelebi'nin *Ok ve yay risalesi*'dir. Gelibolulu Âli, Hasan Çelebi'nin bıraktığı yerden alarak 1496 yılına kadar yetişen okçuları *Künh ül-ahbar*'da belirtmiştir. (Basılmamış bölümleri, İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi, T. 5959.) Konuyla ilgili en önemli yapıt ise, Mahmut II'nin kahvecibaşısı Mustafa Kâni'nin *Telhis-i resail ür-rümât*'ıdır (1847). Ağazade Ahmet Nami'nin *Okname*'si (Millet kütüphanesi, no. 917), Kemankeş Mustafa'nın *Kavisname*'si (Millet kütüphanesi, no. 913), Abdullah Efendi'nin *Tezkire-i rümât*'ı (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, E. H. no. 1318) vb. tanınmış kaynaklar arasındadır. *Hünername*'de de okçulukla ilgili minyatürler vardır. (→ Kayn.)
—Spor. Fiber ya da çelikten yapılan yay ile fiber vb. hafif metallerden yapılmış oku, 10 daireden oluşan hedefe atma esasına dayalı spor. Okçuluk açık alanda (erkeklerde), 90, 70, 50 ve 30 m, bayanlarda 70, 60, 50 ve 30 m, salonlarda ise, 25 m uzaklıktan uygulanır. Bir yarışmada her sporcu toplam 288 atış yapar. Hedefin çapı ok atış uzaklığına göre belirlenmiştir (90, 70 ve 60 m'lerde hedefin çapı 122 cm, 50 ve 30 m'lerde ise, 80 cm). Yarışmanın birincisi toplam puana göre belirlenir.
• *Türkiye*'de özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminden (1451-1481) başlayarak okçuluk sporuna büyük önem verildi. Haliç sırtlarında Okmeydanı* düzenlendi; ünlü birçok okçu* yetişti. Okçuluk etkinlikleri bir yönetmelikle yürütüldü; Okmeydanı'nda okçuların elde ettikleri bütün derecelerin yazıldığı *sicil defteri* tutuldu. Bu defterlere yazılabilmek için 900 gez (1 gez 66 cm'dir) uzaklığa ok atabilmek zorunluğu vardı. Deftere geçebilen okçuya, bir tür "lisans" anlamına gelen "kabza" verilirdi.
Okçuluk sporunda 1937'de Atatürk'ün buyruk ve yönlendirmesiyle çağdaş anlamda bazı girişimler oldu; İbrahim ve Behir Özok kardeşler, Vakkas Okatan, Prof. Necmettin Okyay, Hafız Kemal Gürses ve Halim Baki Kunter'in çabalarıyla okçuluk etkinlikleri yeniden başladı. Ancak, Beyoğlu halkevi'nin yapısı içinde "Ok spor kurumu"nun kurulmasına karşın Atatürk'ün ölümüyle (1938) bu çalışmalardan olumlu bir sonuç alınamadı. Uzun yıllar sonra 1953 ve 1960'ta zamanın cumhurbaşkanlarının ön ayak olmalarıyla okçuluk etkinlikleri yeniden başladı. 8 mart 1961'de ilk bağımsız Türkiye Okçuluk federasyonu kuruldu; başkanlığına da Fazıl Özok getirildi. Bu tarihten sonra Avrupa Okçuluk şampiyonası'nda gençlerde Yücel Cavkaytar birincilik, büyüklerde de Cemal Değirmenciler'in ikincilik kazanmasının dışında başkaca bir başarı sağlanamadı ve etkinlikler sürdürülemedi. 1982'de kapatılan Okçuluk federasyonu bir yıl sonra (1983) yeniden kuruldu ve başkanlığına Dr. Uğur Erdener getirildi. Bu tarihten sonra türk okçuluğu en önemli başarısını 1983 I. Balkan Okçuluk şampiyonası'nda erkekler ve bayanlarda ikincilik elde ederek sağladı. Son dönemde bayanlarda Tülin Cavlı, erkeklerde İzzet Avcı kırdıkları rekorlarla sık sık kendilerinden söz ettirdiler.

Okçuluk federasyonu, Türkiye'de okçuluk* sporu ile ilgili etkinlikleri yürüten federasyon. Bir süre Atıcılık federasyonu'nun yapısı içinde çalışmalarını sürdürdü ve 8 mart 1961'de bağımsız bir federasyon oldu; başkanlığına Fazıl Özok getirildi. Okçuluk federasyonu 1982'de kapandıysa da, 1983'te Uğur Erdener'in başkanlığında çalışmalarına yeniden başladı. Federasyon, günümüzde İstanbul, Ankara, Sakarya, Eskişehir, Bursa ve Bolu'da çalışmalarını sürdürmektedir.

OKÇUOĞLU a. Giy. Eskiden giyilen bir tür bol yenli ve kısa cüppe. (Karaman yöresinde yaşayan Okçuoğlu aşiretinde giyildiğinden bu adla tanındı.)

OKÇUZADE MEHMET PAŞA, türk tarih yazarı (öl. 1587). Bir okçunun oğludur. Divan kâtipliği, Anadolu defterdarlığı, reisülküttaplık, baş defterdarlık (1582) görevlerinde bulundu. Murat III'ün musahipliğinden atılan Cüce Nasuh Ağa'nın rüşvet aracı olmakla suçlanarak baş defterdarlık görevinden alındı. Sadrazam Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yanında tezkireci olarak İran seferine katıldı. Kıbrıs ve Halep beylerbeyi oldu (1585). Manzum *Şecaatname* (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi, no. T. 6043) adlı yapıtında Osman Paşa'nın menkıbelerle dolu yaşamını, savaşlarını anlattı. Yapıtta Ali bin Yusuf'un yaptığı 77 minyatür vardır. *Asafi* mahlasıyla şiirler de yazdı.

OKDAY (Ahmet Tevfik) → TEVFİK PAŞA (Ahmet).

OKEANİDA a. Yun. mit. Okeanos ile Tethys'in kızı olan deniz nymphesi. (Okeanidalar çok kalabalıktı. En ünlüleri Styks ve Kallirrhoe'dir.)

OKEANOS. Yun. mit. Üzerinde oturulan toprakları çevreleyen engin denizin kişileştirilmiş biçimi. Tüm ırmak ve Okeanidalar'ın babasıydı. Titanlar'ın en büyüğü, Uranos ile Gaia'nın oğlu ve Tethys'in kocasıydı.

Okçcle, Varşova'nın güney-batı kenarında bulunan havalimanı.

OKEECHOBEE gölü, ABD'de göl, Florida'nın güneyinde, birçok kanalla Atlas okyanusu'na bağlanır; yaklaşık 1 800 km². Gölün doğu kıyısında termik santral.

O'KEEFFE (Georgia), amerikalı kadın ressam (Sun Prairie yakınında, Wisconsin, 1887 - Santa Fe, Kaliforniya, 1986). New York'ta, Art Student's League'de akademik bir öğrenim gördü; ancak, geleneksel Avrupa resim anlayışını kısa bir süre sonra terk ederek, Uzakdoğu sanatına yöneldi. 1916 yılında, fotoğrafçı Stieglitz'in (1924'te bu sanatçıyla evlendi) çevresinde toplanan galeri "291" ressamlarının sanat anlayışına yakınlık duydu. En çok işlediği konular kent manzaraları, gökdelenler ve neredeyse soyut bir anlayışta çalışılmış iri çiçek kümeleridir (*Siyah süsen*, 1926, Metropolitan Museum, New York). *Lake George Window* adlı tablosu (1929, Museum of Modern Art, *ay. y.*), 1945'ten sonra etkinlik gösteren kimi amerikalı sanatçıların plastik yansızlık arayışlarına öncülük eder. 1940'ta Yeni Meksika'ya yerleşerek, biçimleri üsluplaştırmaya dayanan girişimlerini sürdürdü; yörenin çölümsü doğasından esinlenerek, tuhaf, düşsel yapıtlar ortaya koydu.

OKEGHEM (Johannes) → OCKEGHEM.

O'KELLY (Sean), irlandalı devlet adamı (Dublin 1882 - *ay. y.* 1966). Sinn Fein hareketini oluşturanlardan biriydi (1905'e doğr.). Gael birliği sekreteri seçildi (1915 -1920); 1916 Paskalya ayaklanmasına katıldı. 1918'de cumhuriyetçilerden milletvekili seçildi ve hapisten çıkışında, ilk Dáil Eireann'ın "sözcüsü" oldu (1919-1921). Londra antlaşması'nı reddeden O'Kelly, De Valera'nın başlıca yardımcılarından biriydi. Eire başkanı (1945), 1949-1959 arasında da İrlanda Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı oldu.

OKEN (Lorenz OCKENFUSS, — denir), alman doğabilimci (Bohlsbach, Baden, 1779 - Zürich 1851). Sırasıyla Göttingen, Jena, Münih ve son olarak Zürich'te profesörlük yaptı, doğa filozofları okulunu kurdu. Oken, 1790'dan itibaren ilk kez Goethe'nin düşündüğü sanılan, kafatası kemiklerinin omural bileşimini saptadı. Temel yapıtları şunlardır: *Lehrbuch des system der naturphilosophie* (Doğafelsefesi sistemleri elkitabı) [1809-11]; *Lehrbuch der Naturgeschicht* (Doğabilim elkitabı) [1833-1841]

OKENİA a. (L. *Oken*'in adından). Soğuk ve ılıman denizlerin ortasularında yaşayan arttansolungaçlı yumuşakça cinsi. (Dışlidilinin her sırasında ve dişlidilin her iki yanında yalnızca bir tek kenar dişi bulunur. Gömleklilerle beslenirler. *Goniodorididae* familyası.)

OKENİT a. (fr. *okénite;* öz. a. L. *Oken*'den). Miner. Triklinik sistemde yer alan hidratlı doğal kalsiyum silikat.

OKEY a. Oy. **1.** İskambil kâğıdı yerine plastik, tahta vb. malzemeden yapılmış taşlar ve bunları dizmeye yarayan ıstakalarla oynanan, konkene benzer bir oyun. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Okey oyununda her yere işleyebilen taş, joker. **—3.** *Okey takımı*, okey oyunu için gerekli ıstakaları ve taşları içeren oyun takımı.
—ANSİKL. Okey en çok dört kişiyle ve on beş taşla oynanır. Joker olacak taş her elde yeniden saptanır. Jokeri saptamak üzere yere açılan taşı elinde bulundurana bir, tüm taşlarını gruplayıp yere açana iki, yere joker atarak ya da aynı renk ve tür taşları ikili gruplar halinde yan yana getirerek oyunu bitirene 4 birim para ödenir. Sıra tekrar ilk dağıtana geldiğinde tur bağlanır ve oyunu kaybeden kazanana iki misli para öder.

OKH (*Oberkommando des Heeres*'in ["kara ordusu başkomutanı"] kısaltması), 1935'te oluşturulan alman kurmayı. Fritsch'in ayrılması (1938) üzerine önce Brauchitsch, sonra bizzat Hitler (1941 sonu) tarafından yönetildi; Hitler'in OKH'daki kurmay başkanları sırasıyla Halder, Zeitzler, Guderian'dı. OKH, sonunda OKW'nın bünyesinde eridi (mayıs 1945). 1942'den başlayarak harekât yetkisi Doğu cephesi'nin yönetimiyle sınırlıydı.

OKHA, Hindistan'da (Gucerat) liman, Umman denizi kıyısında, Kuç körfezi girişinde, Kathiavar yarımadasının batı ucunda; 10 700 nüf. Okha'yı doğrudan Bombay'a bağlayan bir demiryolu kentin ulaşımını sağlar. Kimya ve metalürji (otomobil montajı) sanayilerinin merkezi. Balıkçılık limanı.

OKİGBO (Christopher), ingilizce yazan nijeryalı yazar (Ojoto 1932 - Nsukka yakınında 1967). Büyük ölçüde Ezra Pound'un etkisinde kalan üç şiir kitabı (*Heavensgate*, 1962; *Limits*, 1964; *Distances*, 1964) yayımladı. Biafra savaşı sırasında öldü, metinlerinin bütünü *Labyrinths with Path of Thunder* (1971) adlı yapıtta bir araya getirildi.

OKİNAVA, Ryukyu takımadalarının başlıca adası ve bu adaları kapsayan japon ili; yönetim merkezi *Naha.* Okinava adası: 1 183 km²; 990 000 nüf. Okinava ili; 2 245 km²; 1 222 000 nüf. (1989). Yanardağ kökenli adanın iklimi sıcak ve yağışlıdır, şiddetli tayfunlar görülür. Eski Ryukyu krallığı'nın merkezi olan, 1945-1972 arası Amerikalılar'ın işgalinde kalan ada, ülkenin diğer bölümlerinden farklıdır. Tarım (pirinç, tatlıpatates, muz, şekerkamışı), balıkçılık ve turizm (çok önemlidir) ile birlikte, ekonomiye egemendir.

—Ask. tar. 1945'te adanın fethi, Amerikalılar'a çok pahalıya mal oldu. 1 nisan 1945'te Okinava'ya çıkan X. amerikan ordusu, XXXII. japon ordusunun zorlu bir direnciyle karşılaştı. Japon ordusu, amerikan deniz birliklerine ağır kayıplar verdiren (15 gemi battı) donanma ve kamikazeleri tarafından destekleniyordu. Adanın güneyinde mevzilenen Japonlar, 60 000'den çok ölü vererek, 24 hazirana kadar direndiler. (→ PASİFİK SEFERLERİ.)

1951'de imzalanan San Francisco Japon-Amerikan barış antlaşması'yla, Ryukyu takımadaları ve özellikle Okinava adası, ABD'nin idari velayetine verildi. Bunun üzerine Okinava, ABD'nin Büyük Okyanus'taki askeri düzeninin ağır toplarından biri durumuna gelerek Kore ve Vietnam savaşları sırasında önemli bir rol oynadı. 14 mayıs 1972'de ada, Japonya'ya geri verildi. Amerikalılar, adaya nükleer silah yerleştirmemek koşuluyla, oradaki askeri üslerini korumayı sağladılar.

OKİYYE a. (ar. *ukka*, okka'dan *ukiyye*). Kırk dirhem*lik eski bir ağırlık ölçüsü.

OKKA a. (ar. *ukka*). **1.** 1 283 gramlık eski ağırlık ölçüsü birimi. (1931'de yürürlüğe giren Ölçüler kanunu ile okka yerine kilogram kullanılmaya başlanmıştır.) **—2.** *Okka çekmek*, umulandan ağır gelmek. || *Okka dört yüz dirhem*, sözkonusu bir gerçeğin koşullar değişse bile değişmeyeceğini vurgulamak için söylenir. || *Okkanın altına gitmek*, suçsuz olduğu halde suçlu sayılmak, haksız yere bir zarar, bir ceza görmek: *Onlara bir şey olmadı, okkanın altına giden biz olduk.*
—Fırınc. Bir ekmeklik hamur.

OKKALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi okkalamak*, onun ağırlığını kestirmek için elle tartmak. **—2.** *Bir kimseyi okkalamak*, onu abartılı bir biçimde övmek, pohpohlamak.

OKKALI sıf. **1.** Kiloca ağır, şişman bir kimse için kullanılır: *Ense, göbek yerinde okkalı bir adam.* **—2.** Büyük, iri: *Benim kahvemi şöyle okkalı bir fincana koy.* **—3.** Ağır, etkisi güçlü bir söz ya da eylem için kullanılır: *Okkalı bir cevap. Okkalı bir küfür savurmak. Okkalı bir yumruk.* **—4.** Büyük, hatırı sayılır, önemli: *Okkalı bir servete konmak.* **—5.** *Okkalı kahve*, bol kahve ile yapılıp büyük fincana konulan kahve.

oklukirpi

OKKALIK sıf. **1.** *Sayı sıf. + okkalık*, belirtilen okka ağırlığında olan: *Üç okkalık karpuz;* belirtilen okka ağırlığındaki şeyi içine alabilen: *On okkalık pekmez tenekesi.* **—2.** Bir okka ağırlığında olan ya da bir okkalık şeyi içine alabilen: *Okkalık ekmek. Okkalık şişe.*

OKLAĞI TOYGARI a. İspanya'dan Türkistan'a kadar Asya ve Avrupa'nın güneyinde ve Kuzey Afrika'da yaşayan iri tarlakuşu. (Kahverengimsi tüylü, sağlam gagalı, güzel ötüşlü bir kuştur. Bil. a. *Melanocorypha calandra;* tarlakuşugiller familyası.) [Eşanl. BOĞMAKLI KUŞ.]

OKLAHOMA, ABD'nin orta-güneyinde eyalet; 181 090 km^2; 3 298 000 nüf. (1991). Merkezi *Oklahoma City*. Eyaletin orta kesiminde, 300-500 m yükseltide ovalar (Cherokee, Osage), batıda 1 000 m yükseltide platolar, güney-doğuda 900-1 000 m yükseklikte dağlar (Wichita, Ouachitalar'ın ve Ozark'ın kenarı), ayrıca Arkansas'a bağlı büyük vadiler bulunur. Batısı kurak ve bozkır görünümlü, doğusuysa nemli ve ağaçlıktır. Eyaletin ekonomisi, doğuda tarıma (buğday, kocadarı), batıda yaygın yöntemlerle yapılan büyükbaş hayvancılığa, petrol ve gaz çıkarımına dayanır. Sanayi (besin, petrokimya, madencilik gereçleri, uzay araçları yapımı) ve başlıca yerleşme alanları, Oklahoma City ile Tulsa'da toplanmıştır.
—Tar. İspanyollar'ın ayak basmadık yer bırakmadıkları ülkeyi (Coronado [1541], Don Diego del Castillo, [1650]), Cavalier de la Salle, 1682 yılında Louisiana ile birlikte kral Louis XIV adına ilhak etti. Bölgenin ABD'ye bırakılmasından (1803) sonra, buradaki amerikalı kâşiflerin sayısı arttı. Kongre'nin, "beş ulus"tan (Cherokeeler, Chickasawlar, Choctawlar, Creekler ve Seminoller) Kızılderililer için özel koruma bölgesi olarak saptadığı (1834) *kızılderili arazisi*, 1889-1904 arasında yavaş yavaş beyaz sömürgeleştirmeye açıldı. 1907'de Oklahoma, Birlik eyaleti durumuna geldi.

OKLAHOMA CİTY, ABD'de kent, *Oklahoma*'nın merkezi, Canadian River'ın kuzey koyu kıyısında, 444 719 nüf. (1990). 1889'da kurulan kentin nüfusu, 1900'de yalnızca 10 000'di; olağanüstü büyümesi bir petrol bölgesinin ortasında bulunmasının sonucudur. Günümüzde, çeşitli sanayileri (petrol rafinerisi ve petrol çıkarma makineleri, hava taşıtları yapımı, elektronik araçlar) içeren bir merkezdir. Kızılderili müzesi.

OKLAMAK g. f. Okla vurup öldürmek ya da yaralamak.

◆ gçz. f. Ok gibi fırlamak.

◆ **oklanmak** gçz. f. Ok ile vurulmak.

OKLANMAK → OKLAMAK.

OKLAVA a. (esk. türkç. *ok*'tan *ok-lagu*). **1.** Uçlara doğru incelen ve hamur açmaya yarayan uzun, yuvarlak çubuk. **—2.** *Oklava yutmuş gibi*, dimdik duranlar için kullanılır; baston yutmuş gibi.

OKLO, Gabon'da yer, Mounana yakınında, Moanda'nın (Yukarı Ogoue) K.'inde. Uranyum yatağı.

OKLU sıf. Oku ya da oka benzer uzantıları olan.
—Hat. *Oklu besmele*, içindeki sin (s) harfi keşideli (uzatılarak) yazılmış besmele. (Oklu besmelede sinden sonra gelen harf topluluğunun boyunun sin boyunda olmasına özen gösterilir.)
—Küm. kur. *Bir bağıntının oklu şeması*, sonlu bir E kümesinden sonlu bir F kümesine doğru bir bağıntının, E nin her elemanını, F nin bağıntılı olduğu elemanına ya da elemanlarına oklu yaylarla birleştiren grafik gösterim.

Oklu-Haç 1935'te, Ferenc Szálasi tarafından kurulan ve 1938'de iki yüz elli bin üyeyi bir araya getirmiş olan macar faşist partisi. Kral naibi amiral Horthy ile mücadele eden "Oklu-Haç" partisi, kendilerini yedek güç olarak gören Führer'in güvenini kazanmayı başaramadı. 1944 ekiminde Horthy'nin tutuklanmasının ardından Szálasi, Macaristan'da iktidarı ele aldı ve kanlı bir diktatörlüğün uygulayıcısı oldu. Son "Oklu-Haç" üyeleri Budapeşte savaşı'nda alman saflarında yer aldı ve bu savaş onların sonu oldu.

OKLU TANREK a. Madagaskar'da yaşayan, küçük, böcekçil, gececi memeli hayvan. (Tanrek ile akrabadır, ama bütün yıl etkinlik gösterir. Bedeninin sırt yüzü ve güdük kuyruğu dikenlerle kaplıdır. Bil. a. *Setifer setosus;* tanrekgiller familyası; böcekçiller takımı; boyu 20 cm.)

OKLUAĞAÇKİRPİSİGİLLER a. Amerika'da ağaçlarda yaşayan kirpileri içeren familya. (Başlıca türleri: Amerika ve Meksika'da bulunan urzon [*Erethizon dorsatum*], Latin Amerika'daki kavrayıcı kuyruklu kuandu [*Coendu prehensilis*] ve haklarında az bilgi olan Güney Amerika'daki dikenli başka türler. Bil. a. *Erethizontidae.*)

OKLUDENS a. (fr. *occludens*'ten). Dokubil. Zarların kaynaşmasıyla oluşan hücrelerarası bağlantı sistemi.

OKLUK a. Esk. sil. Meşinden yapılmış, sırtta taşınan ok kılıfı; sadak, ok kuburu.

OKLUKİRPİ a. Eski Dünya'da yaşayan, sırtında uzun dikenler bulunan bazı kemirici memelilerin ortak adı. (Oklukirpigiller familyası.)
—ANSİKL. Oklukirpiler, Afrika ve Güney-doğu Asya'nın gececi, kazıcı hayvanlarıdır. Avrupa'da (Yunanistan, İtalya, İspanya) yaşayan tek türü oklukirpi ya da dikenli domuz adıyla bilinen *Hystrix cristata*'dır. Bütün oklukirpilerin kürkünde, sırt kesiminde, en azından birkaç sert ve sivri uçlu diken bulunur; bu dikenler hayvanın düşmanlarından korunmak için kullandığı tek silahtır. Oklukirpilerin çoğu 20-30 kg ağırlığında iri hayvanlardır. Bitkiler, soğanlar ve özellikle de köklerle beslenir; gündüzlerini derin yeraltı yuvalarında geçirirler. Bazıları ormanlar ve ağaçlarda yaşayan 15 türü (*Atherurus* ve *Trichys* cinsleri) vardır.

OKLUKİRPİGİLLER a. Eski Dünya'da yaşayan oklukirpimsiler alttakımından kemirici familyası. (Gececi, toprakta yaşayan kazıcı hayvanlardır. Sırtlarında sert, güçlü dikenler bulunur. Bil. a. *Hystricidae.*)

OKLUKİRPİMSİLER a. Sert kıllı, güçlü tırnaklı kemiriciler alttakımı. (Oklukirpimsiler 16 familyaya ayrılır. Çoğu Güney Amerika'da yaşar. Başlıca familyaları: oklukirpigiller, okluağaçkirpisigiller [amerika oklukirpisi], kobaygiller [kobay ve mara], sukobayıgiller [sudomuzu], pakaranagiller [pakarana], agutigiller [agutiler, pahalar], çinçilyagiller [çinçilyalar], antilsıçanıgiller [tukotuko], *Petromyidae* [daman sıçanı], toprakkazangiller [köstebek sıçanı], taraklıkobaygiller [gundiler].)

OKLÜZYON a. (fr. *occlusion*). Meteorol. **1.** Bir siklonun sıcak ve soğuk cephelerinin birbirine kavuşması. **—2.** Bunun sonucu meydana gelen tedirginlikler. **—3.** *Geriye oklüzyon*, bir siklonun merkezi kesiminin ötesinde meydana gelen ve soğuk cephenin gerisinde yer alan oklüzyon. (Geriye oklüzyon ikincil bir soğuk cephe gibi davranır.)

OKMEYDANI, İstanbul'da, Şişli ile Kasımpaşa arasında, Haliç'e bakan sırtlarda semt; adını Osmanlı döneminde burada sık sık düzenlenen ok atma yarışmalarından aldı. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethi sırasında gemilerini Haliç'ten denize indirirken otağını burada kurmuş ve fetihten sonra burası okçuluğa ayrılmıştı. Okçular tekkesi de buradaydı. Günümüzdeki yoğun nüfus artışı nedeniyle iskân sahası içine alındı ve burada çok katlı siteler yapıldı. Darülaceze, Sosyal sigortalar hastanesi bu bölgededir.

OKNOS. Yun. mit. Cehennemlerde sonsuza kadar bir ip ören kişi. Ördüğü ip, dişi bir eşek tarafından devamlı olarak yutulurdu.

OKOPENKO (Andreas), avusturyalı yazar (Košice, Slovakya, 1930). Gerçeküstücülüğe yakın yergici bir anlayışın dinamizm kattığı öyküler ve romanlar (*Lexikon einer sentimentalen Reise zum Exporteur-treffen in Druden*, 1970), küçük memurların ve bürokratların sıkıntılı yaşamlarını anlatan şiirler (*Grüner November*, 1957) yazdı, bu şiirlerin bir bölümünde, "non-sens"a (*Warum sind die Latrinen so traurig?*, 1969) ya da parodiye (*Der Akazienfresser Parodien, Hommagen, Wellenritte*, 1973) kaydı.

OKPO, Güney Kore'de sanayi (tersaneler) yeri, ülkenin güney kıyısında, Pusan yakınında.

OKR a. (fr. *ocre*). AŞIBOYASI'nın eşanlamlısı.

OKRA a. Ciltç. Deri ciltlerde kurt yeniklerinden dolayı meydana gelen iz.

OKRAMAK gçz. f. Susayan, acıkan bir attan söz ederken, yiyecek ve içecek gördüğünde kişnemek.

OKRATASYON a. (fr. *ocratation*). Beton yüzeyini, yaklaşık 4 bar'lık basınç altında, silisyum tetrafluorürle (SiF_4) işleme yöntemi. (Okratasyon, betonların asitlere, bitkisel ve mineral yağlara karşı kimyasal direncini olduğu gibi, su geçirmezliğini, basınca ve aşınmaya karşı dayanımını da artırır.)

OKRONOZ a. (fr. *ochronose*). Patol.

Özellikle gözün sert tabakasında, kulaklarda ve burun kanatlarında belirgin olmak üzere kıkırdakların ve bazı deri bölgelerinin sarı ya da kahverengi-gri bir renk almasıyla belirgin nadir hastalık. (Sıklıkla alkaptonüriyle birlikte görülür.)

OKROSPORLU sıf. Esmer-sarı renkte sporları olan mantarlara denir.

1. OKS(İ)-, OKSİD(O)-, -OKSİT (fr. *ox[y]-*, *oxyd[o]-*, *-oxyde;* yun. *oksys,* acı, ekşi'den). Önek ya da sonek olarak birçok sözcüğün bileşimine girer: *oksasit, oksiyantus, oksidoreduksiyon, protoksit.*

2. OKS(İ)- (fr. *ox[y]-*; oksijenin fransızca yazılışı *oxygène*'den). Kimyada, bir bileşikte oksijen kökünün (-o-) bulunduğunu gösterir.

OKSAL- (fr. *oxal-*). Org. kim. Bir molekülde birdeğerli HOCO—CO— kökünün varlığını gösteren önek.

OKSALAMİT a. (fr. *oxalamide*'den). Org. kim. OKSAMİT'in eşanlamlısı.

OKSALASETAT a. (fr. *oxalacétate*). Org. kim. Oksalasetik asidin tuzu ya da esteri.

OKSALASETİK sıf. (fr. *oxalacétique*). Org. kim. *Oksalasetik asit,* formülü HOCO—CO—CH_2—COOH olan butonondioik asidin yaygın adı.
—ANSİKL. Oksalasetik asit, Krebs çevriminde (yağ asitleri metabolizması), malik asit - sitrik asit arasında önemli bir rol oynar. Etil asit diesteri, yani etil oksalasetat, ısıtıldığında kolayca bir mol karbonmonoksit yitirerek etil malonatı verir. Bu özellik, CH_2 grubu üzerinde ornatılmış oksalasetatlarda da görülür; etil fenilmalonat gibi başka yoldan elde edilmesi çok zor olan malonatların hazırlanmasında kullanılır.

OKSALAT a. (fr. *oxalate*). Org. kim. Oksalik asidin tuzu ya da esteri.
—ANSİKL. Eczc. Demir oksalat, suda çözünmeyen, saman sarısı renginde bir tozdur. Demir eksikliğine bağlı kansızlıkların tedavisinde kullanılır.

OKSALEMİ a. (fr. *oxalémie*). Biyokim. Kandaki oksalik asit miktarı. (Normal olarak 1 litre kanda 2 mg'dan azdır.)

OKSALİK sıf. (fr. *oxalique*). Org. kim. *Oksalik asit,* formülü HOCO—COOH olan etandioik asidin yaygın adı.
—ANSİKL. Scheele'nin 1776'da, şekeri yükseltgeyerek keşfettiği oksalik asit, doğada ekşiyonca *(oxalis)* ve labada *(rumex)* türlerinde yaygın olarak bulunur. Bir mol potasyum içeren tuzuna kuzukulağında, kalsiyum tuzunaysa kimi bitkisel taşlar ile kimi böbrek taşlarında rastlanır. Eskiden glusitlerin (nişasta, odun talaşı) yükseltgenmesiyle hazırlanan oksalik asit, günümüzde karbonmonoksidin 300 °C'ta sodyum hidroksit üzerine etkimesi ya da sodyum formiyatın ısıtılması sonunda sodyum tuzu biçiminde elde edilir.
Oksalik asit oldukça kuvvetli bir diasittir (pK_A=1,2 ve 4,2); örneğin sülfürik asit yanında ısıtıldığında, su, karbonmonoksit ve karbondiokside bozunur. Bu bakımdan potasyum permanganatla kendi niceliğinin belirlenmesinde yararlanılan indirgen özellikler taşır. Bu özellikler oksalik aside ayrıca yüksek bir zehirlilik verir. Alkali tuzları dışında, öteki tuzları suda çözünmez.
Oksalik asit sanayide, aşındırıcı (boyacılık), kompleks yapıcı (pas, vernik ya da mürekkep lekelerini çıkarmak için), indirgen ve asit olarak değişik uygulamalarda kullanılır.
—Tıp. Oksalik asidin kalsiyum tuzları iç kökenli olabileceği gibi (glikokol) dış kökenli de olabilir (çay, kahve, kuzukulağı, ıspanak, domates) ve asit ortamda kristalleşerek idrar yollarında taş yapabilir.

OKSALİL- (fr. *oxalyl-*). Org. kim. Bir molekülde oksalil kökünün varlığını gösteren önek.

OKSALİL a. (fr. *oxalyle*). Org. kim. Oksalik asitten türeyen —CO—CO— formülünde iki değerli kök. (Oksalil klorür, 70 °C'ta kaynayan bir sıvıdır.)

OKSALOSÜKSİNİK sıf. (fr. *oxalosuccinique*). Biyokim. *Oksalosüksinik asit,* Krebs çevrimi sırasında oluşan, izositrik asit ile α-ketoglutarik asit arası ürün.

OKSALOZ a. (fr. *oxalose*). Büyük bir olasılıkla kalıtsal bir enzim eksikliğinden ileri gelen, başta böbrekler olmak üzere tüm organların işlevsel bölümlerinde kalsiyum oksalat kristalleri birikmesiyle belirgin ve böbrek kireçlenmesi ve süreğen böbrek yetmezliğiyle sonuçlanan metabolizma hastalığı.

OKSALÜRİ a. (fr. *oxalurie*). Biyokim. İdrarda kalsiyum oksalat biçiminde bulunan oksalik asit oranı. (Önemli bir yükselme taş oluşumuna yol açar.)

OKSAMİK sıf. (fr. *oxamique*). Org. kim. *Oksamik asit,* oksalik asidin, H_2N—CO—CO—OH formülünde monoamidi.

OKSAMİT a. (fr. *oxamide*'den). Org. kim. Oksalik asidin, H_2N—CO—CO—NH_2 formülünde diamidi. (Eşanl. OKSALAMİT.)

OKSAMİT a. (fr. *oxammite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal amonyum oksalat.

OKSAN a. (fr. *oxanne*). Org. kim. TETRAHİDROPİRAN'ın eşanlamlısı.

OKSASİT a. (fr. *oxacide*'den). Kim. OKSOASİT'in eşanlamlısı.

OKSAZEPAM a. (fr. *oxazépam*). Org. kim. Benzodiazepinin, formülü $C_{15}H_{11}ClN_2O_2$ olan türevi; sakinleştirici olarak kullanılır.

OKSAZİN a. (fr. *oxazine*). Org. kim. Capri mavisi, gallosiyanin, fenosiyanin gibi birçok önemli boyarmaddenin türetildiği $C_4H_4NO\,\bar{X}$ formülünde azapirilyum tuzlarının yaygın adı.

OKSAZOL a. (fr. *oxazole*). Org. kim. **1.** Formülü C_3H_3NO olan ayrıkhalkalı bileşik. **—2.** Bu bileşikteki hidrojen atomları yerine hidrokarbon kökleri getirilerek türetilen bir grup maddeye (oksazoller) verilen ad.

OKSAZOLİDİN a. (fr. *oxazolidine*). Org. kim. Tetrahidro-oksazollere verilen genel ad.

OKSAZOLİN a. (fr. *oxazoline*). Org. kim. Dihidro-oksazollere verilen genel ad.

OKSELADİN a. (fr. *oxéladine*). Öksürük merkezini baskılayıcı etkisi nedeniyle kullanılan sentetik ilaç. (Süreğen, inatçı ve spazmlı öksürüklerle boğmaca ve kızamık hastalıklarında sitrat tuzu halinde kullanılır.)

OKSER a. (fr. *oxer*). Binc. GENİŞ* ENGEL'in eşanlamlısı.

OKSERA a. (fr. *oxera*). Karşıt yapraklı, yaprakların koltuğunda ya da dal ucunda talkım halinde toplu çiçekli, genellikle tırmanıcı çalı. (Yeni Kaledonya'da yetişen 20 türü bilinir, bazıları seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *oxera;* mineçiçeğigiller familyası.)

OKSETAN a. (fr. *oxétanne*). Org. kim. Formülü C_3H_6O olan ayrıkhalkalı bileşik.

OKSFORD a. (öz. a. *Oxford*'dan). Özellikle gömlek yapımında kullanılan, ilk olarak İngiltere'de dokunmuş, çok sağlam, belirgin pütürlü, çizgili ya da kareli pamuklu bez.

OKSFORDİYEN a. (fr. *oxfordien*). Yerbil. OXFORD KATI'nın eşanlamlısı.

OKSHİDRAZ a. (fr. *oxhydrase*). Biyokim. Bir alttepkenden oksijenli su oluşumuyla hidrojen giderilmesini katalizleyen enzim.

OKSİ- → OKS (İ)-.

OKSİA → SİVRİADA.

OKSİASETİLEN a. (ing. *oxyacétylène*). Kaynakç. [Tamlayan olarak] Oksijen ve asetilen karışımını, alevi bu karışımın yanmasıyla oluşan hamlacı ve bu hamlaçla yapılan kaynağı belirtir.

OKSİASİT a. (fr. *oxyacide*'den). Kim. OKSOASİT'in eşanlamlısı.

OKSİBROMÜR a. (fr. *oxybromure*). Anorg. kim. Yapısında oksijen ve bromun yanı sıra bir başka element bulunan bileşik.

OKSİBUPROKAİN a. (fr. *oxybuprocaïne*). Yüzeysel anestezik etkili sentetik ilaç. (Hidroklorür tuzu göz ile kulak-burun -boğaz hastalıklarında küçük tıbbi müdahalelerde kullanılır.)

OKSİDASYON a. (fr. *oxydation*). YÜKSELTGEME ya da YÜKSELTGENME'nin eşanlamlısı.

OKSİDAZ a. (fr. *oxydase*). Biyokim. Bir alttepkenin hidrojenine moleküler oksijenin özgül olarak bağlanmasını katalizleyen enzim. (En önemli oksidaz solunum zincirindeki sitokrom oksidazdır. Bütün oksidazlar, siyanürler, karbonmonoksit ve kükürtlü hidrojenle etkinliklerini kaybederler.)
—ANSİKL. Eczc. Birçok ilaç, bileşim ve etkilerini değiştiren oksidazların etkisine duyarlıdır. Bu nedenle ilaçların çoğunun, özellikle hayvansal kaynaklı olanların, kapalı şişelerde ve havasız ortamda saklanmalarını sağlamak gerekir. Kurutulmuş bitkilerin taze hallerindeki özelliklerini kaybetmemeleri, içerdikleri oksidazların, Perrot ve Goris yöntemine göre alkol buharı ile yapılan sterilizasyon sonucu tahrip edilmeleriyle sağlanır.

OKSİDAZİK sıf. (fr. *oxydasique*). Biyokim. Oksidazlara ilişkin olan, oksidazlar tarafından harekete geçirilen.

Oksidoredüksiyon ölçümü → YÜKSELTGENME* - İNDİRGENME ÖLÇÜMÜ.

OKSİDOREDÜKTAZ a. (fr. *oxydoréductase*). Yükseltgeme ve indirgeme tepkimelerini katalizleyen, yani bir vericiden bir alıcıya elektronlar aktaran enzim.

OKSİDRİL a. (fr. *oxhydryle*'den). Kim. HİDROKSİL'in eşanlamlısı.

OKSİFENBUTAZON a. (fr. *oxyphenbutazone*). Antienflamatuvar, ağrı kesici ve ateş düşürücü etkili sentetik ilaç.

OKSİFİL sıf. (fr. *oxyphile*). Dokubil. Asit boyalara karşı özel ilgisi olan hücre ya da madde için kullanılır.
—Hematol. Bazen eozinofil alyuvarlar için kullanılır.

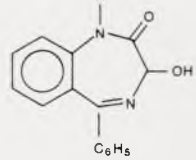
OKSİFLUORÜR a. (fr. *oxyfluorure*'den). Anorg. kim. Oksijen, fluor ve bir başka elementten oluşan bileşik.

OKSİGAZ a. (fr. *oxygaz*). Kim. [Tamlayan olarak] Oksijen ve bir başka gazdan (doğal ya da fabrika gazı) oluşan bir karışım, bu karışımın yanması sonunda çıkan alevi ve bu alevle çalışan bir hamlacı belirtir: *Oksigaz karışımı. Oksigaz alevi. Oksigaz hamlacı.*

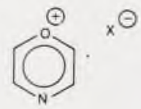
OKSİGENAZ a. (fr. *oxygénase*'dan). Biyol. Bir peroksidin oluşumunu katalizleyen enzim.

OKSİHEMOGLOBİN a. (fr. *oxyhémoglobine*). Oksijenin, akciğer alveolleriyle kılcal damarlar arasındaki zardan geçtikten sonra dokulara taşınmak üzere hemoglobine bağlanan kısmı.
—Tıp. *Oksihemoglobinin ayrılma eğrisi,* BARCROFT EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

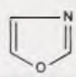
OKSİHİDROJEN a. (ing. *oxyhydrogen*). Kaynakç. [Tamlayan olarak] Hidrojen ve oksijenden oluşan bir gaz karışımını, bu karışımla çalışan hamlacı, yine bu karışımın yanmasıyla elde edilen alevi ve bu alevle yapılan kaynağı belirtir. (Yüksek sıcaklıklı [2 250 °C] oksihidrojen alevi metalürjide uzun süre çeliğe, dökme demire,

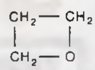
oksazepam

oksazin

oksazol

oksetan

bakıra ve alüminyuma kaynak yapmada, dövme, lehimleme, kalıplama vb. işlemlerinde kullanıldı. Günümüzde bu alevden özel kesici hamlaçlarla su altında yapılan ısıl kesme uygulamalarında yararlanılmaktadır.)

OKSİHİDROKSİT a. (fr *oxyhydroxyde*'den). Pedol. Hidratlı oksit.

OKSİİYODÜR a. (fr. *oxyiodure*'den). Anorg. kim. Bileşiminde iyot, oksijen ve bir başka element bulunan bileşik.

OKSİJEN a. (fr. *oxygène;* yun. *oksys*, asit, ve *gennant*, doğurmaktan). Hacim olarak yer atmosferinin beşte birini meydana getiren, solunum için zorunlu olan ikiatomlu gaz cisim (O_2). [Simgesi O olan kimyasal element.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Berbl. *Oksijen sürmek*, sulandırılmış oksijenle saçların rengini açmak.

—Fişekç. *Sıvı oksijenli patlayıcı*, sıvı oksijen emdirilmiş katı yanıcı maddelerden yapılmış patlayıcı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeokim. Oksijenin silikatlı minerallerdeki izotop oranı, silikatlardan alınan örnek ile deniz suyunda bulanan ortalama $18_0/16_0$ oranına göre ölçülür. (İki mineral arasındaki izotop dengesi bulunabilirse, hem bir kayacın oluşum sıcaklığı hesaplanabilir, hem de en önemli kayaçların meydana geldiği ısıl alanların tablosu hazırlanabilir.)

—Kim. *Oksijen giderici*, bir ortamdaki oksijeni uzaklaştırabilen madde. ‖ *Oksijen gidermek*, bir karışımda yer alan ya da bir madde içinde bileşmiş olarak bulunan oksijeni uzaklaştırmak.

—Nörobiyol. *Beyinde oksijen tedavisi*, beyne oksijen gelişini artıran tedavi yöntemlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—San. *Oksijen boruhattı*, oksijen gazının uzak yerlere taşınmasında kullanılan boru sistemi.

—Tıp. *Oksijen tedavisi*, oksijenle yapılan tıbbi tedavi. (Eşanl. OKSİJENLEME.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Zool. *Oksijen taşıma gücü*, belli bir hayvan türünde, bir santimetre küp kanın taşıyabileceği oksijen miktarı.

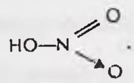
—ANSİKL. Anorg. kim. Oksijen 1771-1774 yılları arasında potasyum nitrat ve cıva oksidin ısıl bozunması sonunda Priestley ile Scheele tarafından bulundu. 1775'ten sonra Lavoisier, su ve havadaki varlığını kanıtlayarak temel özelliklerini saptadı, yanma ve solunum olaylarındaki önemini ortaya çıkardı, asitlerin yapısında kesin olarak bulunduğuna inandığından, bu elemente "asit doğuran" anlamında oksijen adını verdi.

Oksijen, yerkürede en bol bulunan elementtir. Atmosferde serbest olarak bulunur, ağırlık olarak suyun dokuzda sekizini oluşturur. Yerkabuğunun önemli bir bölümünü meydana getiren silikat ve karbonatlarda, bitkisel ya da hayvansal organik maddelerin çoğunda yer alır.

• *Fiziksel özellikleri.* Oksijen, 1,105 yoğunluğunda, sıvılaştırılması zor (ilk kez 1877'de Cailletet ile Pictet tarafından sıvılaştırıldı), renksiz, kokusuz bir gazdır. Sıvılaştırıldığında, paramanyetik özellikleri olan mavi renkli bir sıvı elde edilir. Suda az (0 °C'ta bir litre suda 40 cm^3), erimiş gümüşte çok çözünür; ancak gümüşün katılaşması sırasında oksijen yeniden açığa çıkar (kabarma).

Atom numarası: 8
Atom kütlesi: 15,9994
Erime sıcaklığı: – 218,4 °C
Kaynama sıcaklığı: – 182,96 °C
Yoğunluğu: 1,105
Yükseltgenme derecesi: – 2
Elektron biçimlenmesi: $1s^22s^22p^4$
İzotopları: 14-19
Doğal oksijen: ^{16}O : % 99,76
^{17}O : % 0,04
^{18}O : % 0,20

• *Kimyasal özellikleri.* Oksijen, fluordan sonra elektronegatifliği en yüksek olan elementtir. Nitekim bileşikler oluştururken neonun elektron biçimlenmesine erişmek için büyük bir eğilim gösterir. Kendisinde bulunmayan iki elektronu şu yollardan alabilir:
1. örneğin metal oksitlerde olduğu gibi O^{2-} anyonu oluşturur (Na_2O, CaO);
2. yapısında yer alan eşleşmemiş iki elektronu kullanarak ortak değerlikli iki bağ meydana getirir; örneğin suda (H_2O) olduğu gibi ametallerle verdiği bileşiklerde böyle bir durum sözkonusudur;
3. nitrik asitte olduğu gibi, verici atomdan gelen bir çift elektron bağlarken alıcı rolü oynar:

Paramanyetik olan oksijen molekülü, çok kararlıdır, ancak 1 700 °C'ın üzerinde ayrışmaya başlar. Özellikle sıcakta, genellikle büyük bir tepkinlik gösterir. Normal yükseltgenme-indirgenme potansiyelinin değerinden de anlaşılacağı gibi oldukça büyük bir yükseltgeme gücü vardır:

$$O_2 \text{ (gaz)} + 4H^+ \; 4e^- \rightleftharpoons 2H_2O \text{ (sıvı)}$$
$$E_0 = +1{,}23 \text{ volt.}$$

Oksijenin yer aldığı tepkimelerin çoğu, ısıveren tepkimelerdir. Oksijen bağlanmasına, genellikle ısı açığa çıkardığı için "yanma" adı verilir. Yanma olayı, koşullara göre hızlı ya da yavaş gerçekleşir. Azot ve halojenlerin dışında ametallerin tümü, özellikle hidrojen, kükürt, fosfor ve karbon oksijen içinde, genellikle havada yanabilir. Bu sırada yanma sıcaklığında, yanan elementin en kararlı bileşiği, yani su (H_2O), kükürt dioksit (SO_2), fosfor pentaoksit (P_2O_5) ve karbondioksit (CO_2) elde edilir. Kimi ametaller, özellikle beyaz fosfor, oksijen ortamında yavaşça yanarak fosfit asidi anhidritini (P_2O_3, fosfor trioksit) verir. Oksijen azotla ancak elektrik arkı sıcaklığında bileşir ve bu sırada çok az miktarda azot monoksit (NO) meydana gelir.

Altın ve platin dışında metaller, özellikle alkali ve toprak alkali metaller, magnezyum, alüminyum, çinko, karmaşık tuz ya da tuz oksit Fe_2O_4'ü veren demir, bakır, kurşun vb. oksijende yanar. Ayrıca pek çok metal havada soğukta yükseltgenir; demirde derinlemesine; alüminyum, çinko, bakır ve kurşunda yüzeysel bir paslanma biçiminde ortaya çıkan korozyon, genellikle havadaki su buharı ve karbondioksit etkisiyle oluşur.

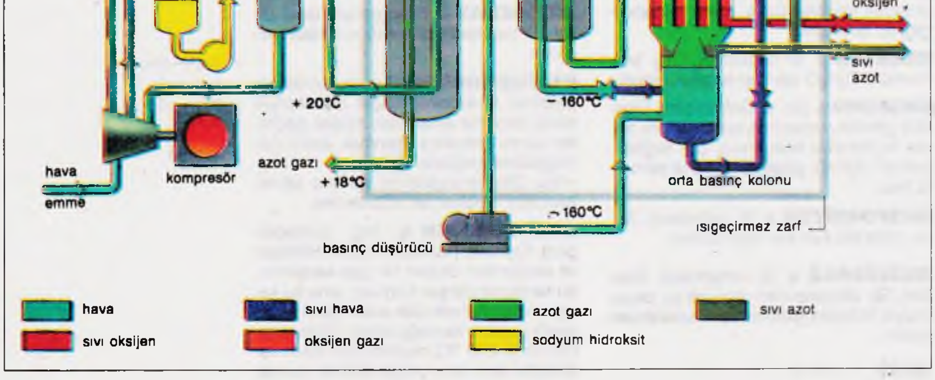
Oksijen genellikle altoksitler tarafından tutulur; bu bileşikler arasında katalizle sülfürik asit anhidritine (SO_3, kükürt trioksit) dönüşen kükürt dioksit (SO_2), soğukta azot dioksit (NO_2) veren azot monoksit (NO), yanarak karbondioksit (CO_2) meydana getiren karbonmonoksit (CO) sayılabilir.

Yanıcı elementlerden oluşan bileşiklerin kendileri de yanıcıdır; özellikle hidrojen ve karbonun verdiği bileşikler, yani organik maddeler, hidrokarbonlar, alkoller, karbonhidratlar vb. bu tür yanıcı bileşiklerdendir. Bu bileşikler yandıklarında su buharı ve karbondioksit verirler; ancak oksijen miktarı yeterli düzeyde değilse, hidrojen karbondan önce yanar ve karbonun bir bölümü parlak bir alev vererek *is karası* ya da *karbon siyahı* biçiminde birikir. Kükürt, fosfor ve metal bileşikleri için de aynı durum sözkonusudur. Özellikle pek çok cevheri oluşturan metal sülfürler, bir hava akımı içinde kavrulduğunda orta sıcaklıkta sülfatları, daha yüksek sıcaklıkta metal oksitler ile kükürt dioksidi verirler. Ayrıca pek çok bileşik, yavaş yavaş yükseltgenebilir; örneğin kimi mayaların etkisiyle amonyak azot oksitlerine, alkol asetik aside dönüşür, vb. Nihayet Lavoisier'nin de kanıtladığı gibi solunum, organik maddelerin, canlıların dokularında meydana gelen bir yükseltgenmeden başka bir şey değildir. Oksijenin bir ortamdaki varlığı, sönmekte olan bir odun parçasının yeniden tutuşabilmesiyle anlaşılır. Oksijenin bir gaz karışımı içindeki niceliğiyse, soğukta beyaz fosfor, pirogallik asit ve sodyum hidroksitle soğurularak belirlenir.

• *Elde edilişi.* Oksijen sanayide, sıvı havanın ayrımsal damıtılması sonunda azotla aynı anda elde edilir: azot gaz halinde ayrılırken, oksijen sıvı olarak kazanılır. Günümüzde sanayide, büyük gereksinim duyulan oksijen bakımından zenginleştirilmiş hava (% 90), saatte 50 000 m^3 havayı işleyebilen aygıtlarla hazırlanabilir. Oksijen, alkali bir çözeltinin elektrolizi yoluyla sudan da elde edilebilir. Tepkime sırasında hidrojen katotta, oksijen anotta açığa çıkar. Bu yöntemlerle elde edilen oksijen depolanır ve daha sonra oksijen bombası denen çelik tüplerde 200 bar basınç altında gaz halinde ya da yalıtılmış kaplarda sıvı olarak piyasaya verilir. Demir-çelik sanayısı gibi çok büyük miktarda oksijen tüketen merkezler için oksijen boruhatları döşenir. Oksijen laboratuvarda, potasyum kloratın ($KClO_3$) katalitik (MnO_2) olarak ya da oksilitin suyla bozunması sonunda elde edilir.

Oksijen, yapay atmosfer oluşturmada ve tıpta kullanılır; ayrıca hamlaçlarda,

Air liquide şirketi'nin bir belgesine göre

sıvı oksijen üretimi

demir-çelik sanayisinde (çeliğin arılaştırılmasında arı oksijen, yüksekfırınlarda havanın oksijenle zenginleştirilmesi), organik (asetilen, okso bireşimi vb.) ve anorganik kimya (nitrik asit) sanayilerinde geniş ölçüde tüketilir. Sıvı olarak maden ocaklarında kullanılan patlayıcıların yapımında işe yarar.

—Fişekç. *Sıvı oksijenli patlayıcılar.* Ağaç talaşı, toz mantar, nişasta gibi bu patlayıcıları yapmaya yarayan yanıcı maddelerin çok büyük bir emme yeteneği olması gerekir; bu yanıcılar, kâğıt ya da amyanttan yapılmış geçirgen bir kılıfla kaplı silindir kartuşlar biçimine getirilir. Tam kullanmadan önce, bu kartuşlar, 10-30 dakika, içinde sıvı oksijen bulunan bir kaba daldırılır. Oksijen emdirilmiş ve böylece patlayıcı duruma gelmiş olan kartuşlar, normal sürekli patlayıcı kartuşları gibi bir maden ocağı deliğine doldurulur. Sıvı oksijenli patlayıcılar, daha çok, demir maden ocaklarında kullanılır. Patlayıcı istiflerini dağıtmak ve ateş almama durumunda, maden ocağı deliğinde hiçbir tehlikeli kalıntı bırakmamak gibi yararları vardır.

—Nörobiyol. Karbonmonoksit zehirlenmelerinde beynin oksijenlenmesi, yüksek basınçlı oksijen tedavisiyle sağlanır. Beyin damarlarının süreğen yetersizliklerinde, dolaşım üzerinde etkili olan ilaçlar (papaverin ya da çavdarmahmuzu türevleri sayesinde damar genişletme ya da alyuvarların biçim değiştirebilme yeteneğini artırdığı kabul edilen ve böylece beynin kan dolaşımını kolaylaştırdığı varsayılan ilaçlar), yani beyin oksijenlendiricileri kullanılır. Hayvanlarda bu ilaçların etkinliği kanıtlanmış olmakla birlikte insanlardaki yararları henüz tam olarak ortaya konamamıştır.

—Tıp. Reanimasyonda muhakkak gerekli olan ve solunum yoluyla verilen oksijen, bütün hipoksemi hallerinde de (şok, boğulma, akut ya da süreğen solunum yetmezliği) gereklidir. Oksijen tedavisi, burun sondasıyla, bir maske aracılığıyla, yapay ya da kendiliğinden solunumda bir nefes borusu sondası yardımıyla normal basınçla uygulanabilir (alveoller düzeyine iletilen oksijen, atmosferde bulunduğu basınca eş bir basınca sahiptir). Yüksek basınçlı oksijen tedavisinde ise, oksijen havada bulunduğu basınçtan daha yüksek bir basınca getirilmiştir. (→ YÜKSEK BASINÇ OLUĞU*.) Bu tedavi yöntemi başlıca karbonmonoksit zehirlenmelerinde, atardamar iltihaplarında, gazlı kangrenlerde uygulanır.

OKSİJENLEME a. Fizs. kim. Oksijenlemek eylemi.
—Fizyol. *Kanın oksijenlenmesi*, oksijenin hemoglobin tarafından tutulması.
—Tıp. OKSİJEN* TEDAVİSİ'nin eşanlamlısı.

OKSİJENLEMEK g. f. Kim. Bir maddenin oksijenle bileşmesini ya da karışmasını sağlamak.
—Tıp. *Bir hastayı oksijenlemek*, hastaya oksijen tedavisi uygulamak.

OKSİJENLENEBİLİR sıf. Fizs. kim. Oksijenle bileşebilen bir madde için kullanılır.

OKSİJENLENMEK gçz. f. Kim. **1.** Oksijenle bileşmiş olmak. **—2.** Oksijen içermek.

OKSİJENLEYİCİ sıf. Fizs. kim. Oksijenlenmeyi sağlayan bir madde için kullanılır.

◆ a. Tıp. *Beyin oksijenleyici*, beyine giden oksijen miktarını artıran ilaç.

OKSİJENLİ sıf. Kim. **1.** Bileşiminde oksijen bulunan bir madde için kullanılır. **—2.** Oksijenle sarartılmış saç için kullanılır. **—3.** *Oksijenli su*, hidrojen peroksidin (H_2O_2) % 3'lük sulu çözeltisine halk arasında verilen ad. (→ SU.)

OKSİJENSİZ sıf. Hidrol. Oksijen bakımından fakirleşmiş deniz ve kara suları için kullanılır.

OKSİKARBON a. (fr. *oxycarbone*). Kim. Karbonmonoksitle elde edilen bileşik.

OKSİKARBONEMİ a. (fr. *oxycarbonémie*). Kanda karbonmonoksit bulunması.

OKSİKARBONİZM a. (fr. *oxycarbonisme*'den). Patol. Karbonmonoksitle zehirlenme.

OKSİKLORÜR a. (fr. *oxychlorure*). Anorg. kim. Bileşiminde oksijen, klor ve bir başka element bulunan bileşik. (Oksiklorürler, kimi klorürlerin hidrolizi, bazların metal klorürler üzerine tam olmayan etkimesi, klorürlerin yüksek sıcaklıkta oksijenle bozunması sonunda oluşur.)

OKSİKUİNOL a. (fr. *oxyquinol*). Antiseptik ve dezenfektan etkisi olan kimyasal ilaç. (Bazı ilaçlara ve serumlara koruyucu olarak katılır.)

OKSİLİT a. (fr. *oxylithe*). Anorg. kim. Bileşiminde az oranda bakır ya da nikel tuzları bulunan, su eşliğinde oksijen veren sodyum ve potasyum peroksitleri karışımı.

OKSİLOBYUM a. Avustralya kökenli, karşıt ya da çevrem yapraklı, tırmanıcı ağaççık. (Kelebeği andıran çiçekleri, sarı ya da kırmızı renkte, yaprakların koltuğunda ya da dalların ucunda salkım halinde bulunur. Bil. a. *oxylobium;* kelebekçiçekligiller familyası.)

OKSİLUSİFERİN a. (fr. *oxylucifèrine*). Kim. Lusiferinin yükseltgenmiş biçimi.

OKSİM a. (fr. *oxime*). Org. kim. Genel formülü

$$R'RC{=}NOH$$

olan, bir aldehit ya da bir ketonun (R'RC =O), hidroksilaminle (NH_2OH) yoğuşma tepkimesi sonunda elde edilen bileşiklerin genel adı.

—ANSİKL. Oksimler genellikle kristalleşmiş bileşiklerdir; sıvı aldehit ve ketonların özgün türevleri olarak kabul edilebilirler. Aldehitlerin oksimleri yani *aldoksimler*, su yitirerek kolayca nitrillere dönüşür. Ketonların oksimleri ya da başka bir deyişle *ketoksimlerse*, asitle tepkimeye girerek amitler halinde yeniden düzenlenirler (Beckmann çevrimi): R'RCNOH → RCO—NHR'. Göç eden R' grubu, oksimin (E-Z olmak üzere iki stereoizomer biçimi vardır) OH grubuna göre trans ya da anti konumunda bulunan bir gruptur. Beckmann çevriminin sanayide önemli uygulamaları vardır (kaprolaktam ile dodekanolaktamın bireşimleri).

Oksimler (R'RCNOH), nitrozo bileşiklerinin (R'RCH—NO) kararlı tautomerleridir.

OKSİMEL a. (fr. *oxymel;* lat. *oxymeli;* yun. *oksymeli*'den). Baldan yapılan ve çözücü olarak içine ticari ya da tıbbi sirke katılan ilaç.

OKSİMESTERON a. (fr. *oxymestérone*). Testosteron türevi anabolizan ilaç.

OKSİMETOLON a. (fr. *oxymétholone*). Zayıflamanın ve astenilerin tedavisinde ağızdan alınarak kullanılan androjen ilaç.

OKSİMETRİ a. (fr. *oxymétrie*). Reanim. Hemoglobinin oksijene doyma oranının ışıkölçüm yöntemiyle ölçümü.

OKSİMLEŞME a. Org. kim. Bir aldehit ya da ketonun oksime dönüşmesi.

OKSİN a. (fr. *auxine;* yun. *auksein*, büyütmek'ten). Bitkilerce üretilen ve uygun dozda olmak koşuluyla çeşitli işlevleri, özellikle boyuna büyümeyi kolaylaştıran karmaşık maddelerin ortak adı. (Bu maddelere BİTKİSEL HORMONLAR da denir.)

—ANSİKL. Hollandalı fizyolojist Went, bitkilerin boyuna büyümesini incelerken oksinleri 1927'de buldu. Went yulaf koleoptilleri üzerinde çalışıyordu; bunların uzaması, uçtaki sürgendokudan oluşan genç hücrelerin uzamasından ileri gelir. Sürgendoku genç hücrelerin büyümesini sağlayan bir madde çıkarır; bu doku yok edilince gelişme durur.

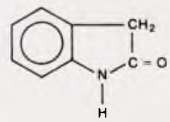
Oksin suda çözünen bir maddedir; koleoptil uçların kapladığı jeloz kütlelerinden, daha sonra da otçul hayvanların idrarından yeterince elde edilerek kimyasal yapısı ve özellikleri incelenebildi. Bu madde, hormonların hayvanlarda yaptığı etkiyi bitkilerde yapar. Çok düşük dozda etki gösterdiğinden birim-doz oksinin ağırlığına göre değil, yulaf koleoptili soyulup bir kısmı oksin içeren bir jeloz kütlesiyle kaplandıktan sonra gösterdiği etkiye göre belirlenir. Jelozla kaplı yan daha çok büyüdüğünden bitki öbür yana kıvrılır. Yulaf filizinde 10° kıvrılma sağlayan oksin miktarı birim kabul edilmiştir: buna yulaf birimi (Y.B.) denir. O zamandan beri araştırmacılarca daha başka testler de kullanılmaktadır.

Oksinden birtakım maddeler çıkarılmıştır; bunların en önemlisi, gerek serbest halde, gerek aminoasitlere bağlı olarak bulunan indoliasetik asittir (İ.A.A.). Bunun bitkideki dolaşımı daima uçtan kök boynuna doğrudur. Erişkin hücrelerde bu madde enzimlerle tahrip edilir.

Oksinler ancak çok düşük dozda yararlı etki gösterirler; saplarda büyümeyi 10^{-6} ila 10^{-5} g/l dozlarda en iyi uyardıkları halde, köklerde etki 10^{-8} ila 10^{-7}'de, koleoptillerde 10^{-7}'de optimum düzeye ulaşır. Buna karşılık 10^{-4} g/l dolayında (türlere göre değişik olabilir) zehirleyici olurlar. Büyüme üzerinde, zarın esnekliğini artırarak etki gösterirler (etki 15 dakika içinde görülebilir); bu değişime su çağrısı eşlik eder, bu da hücrenin su emerek şişmesine yol açar, böylece hücre uzayarak biçim değiştirir. Aynı zamanda hücrelerde solunum etkinliğinin ve kimyasal tepkimelerin arttığı ve bunların bireşimi kolaylaştırdığı görülür. Oksinler hücre çoğalmasını da dürtükler: kambiyumun harekete geçirilmesi ya da indüklenmesi, döllenmesiz meyvelerin gelişmesi, kopma bölgesinin çalışması (→ DÖKÜM); baklagillerde yumrucukların belirmesi belki de ortakyaşar bakterilerce salgılanan oksinlerin birikiminden ileri gelmektedir; ek kök ve tomurcukların ortaya çıkması o noktalarda İ.A.A.'in varlığına bağlıdır. Aynı şekilde, çiçek taslaklarının oluşumu oksinlerce sağlanmaktadır. Işığayönelim ve yereyönelim de, ilgili organların kıvrıldığı yerdeki dokularda bulunan oksin dozuna bağlıdır.

Şimdi oksin niteliğinde birçok sentetik madde bilinmektedir; ama bunlar bitkisel dokularda kendiliğinden yok olmakta, etkileri daha uzun sürmektedir. Bu sentetik hormonlar çelikle üretimi kolaylaştırmak için, yabancı otları yok etmek için (buğdaygillerin ve onlara yabancı otların bu ilaçlara değişik ölçüde duyarlık göstermesinden yararlanma), çekirdeksiz meyve elde etmek ve meyvelerin olgunlaşmadan dökülmesini önlemek için, patateslerdeki gizli tomurcukların cücüklenmesini durdurmak ve onları daha iyi saklayabilmek için, süs bitkilerinde çiçeklenmeyi geciktirmek için her yerde kullanılmaktadır.

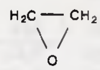
Etkisi oksinlerinkine yakın daha başka maddeler de bulunmuştur: gibberellinler ve sitokininler.

oksindol

OKSİNDOL a. (fr. *oxindole*'den). Org. kim. Formülü C_8H_7NO olan orto-amino fenilasetik asit laktamı'nın yaygın adı; *indoksil*'in bir izomeridir.

OKSİPROPAN a. (fr. *oxypropane*). Kaynakç. (Tamlayan olarak) propan ve oksijenden oluşan bir karışımı, bu karışımın yanması sonucu çıkan alevi ve bu alevle çalışan hamlacı belirtir.

oksiran

OKSİRAN a. (fr. *oxiranne*). Org. kim. **1.** Formülü C_2H_4O olan ayrıkhalkalı bileşik. (Eşanl. α-EPOKSİT.) **—2.** Bu bileşiğin türevlerine verilen genel ad.

OKSİSELENÜR a. (fr. *oxyséléniure*'den). Anorg. kim. Selenyum, oksijen ve üçüncü bir elementten oluşan bileşik.

OKSİSELÜLOZ a. (fr. *oxycellulose*). Kim. Nitrik asit, permanganat, hidrojen

peroksit (oksijenli su) vb. gibi yükseltgen maddelerin selüloza etkimesi sonunda oluşan organik bileşiklerin genel adı.

OKSİSİYANÜR a. (fr *oxycyanure*). Kim. Siyanojen kökü, oksijen ve bir başka elementten oluşan bileşik.

OKSİSÜLFÜR a. (fr. *oxysulfure*). Anorg. kim. Kükürt, oksijen ve bir başka elementten oluşan bileşik. (Bir oksisülfür, kükürt atomu yerine, kısmen oksijen atomunun geçirilmesi sonunda elde edilir. Bu yolla antimon sülfürden Sb_2OS_2 ve Sb_2O_2S formüllerinde iki ayrı oksisülfür hazırlanabilir; bu bileşikler ayrıca stibinin kavrulması sonunda da elde edilebilir; Sb_2OS_2 doğada *kermezit* adı altında bulunur.)

-OKSİT → OKSİ (I)-.

OKSİT a. (fr. *oxyde*). Kim. **1.** Oksijenin bir element ya da bir kökle bileşmesi sonunda oluşan madde. **—2.** *Azot oksit buharları,* azot oksitlerin, bileşiminde bulunan azot dioksitten dolayı kırmızı renkte görünen gaz halindeki karışımı.
—Fizs. kim. *Oksit giderici,* oksijenli bileşiklere karşı indirgeyici bir etki gösteren madde. || *Oksit giderme,* İNDİRGEME'nin eşanlamlısı. || *Oksit gidermek,* İNDİRGEMEK'in eşanlamlısı.
—Metalürj. *Oksit giderici,* oksit gidermeyi sağlayan ürün. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Oksit giderme,* bir sıvı banyoda bulunan oksitleri indirgemek üzere yapılan işlem. — İndirgen bir gaz atmosferinde katı bir metal üzerine uygulanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Anorg. kim. Bilinen yalın cisimlerin en hafifi olan soy gazların oksitleri yoktur. Oksitler, su içindeki davranışlarına göre üç gruba ayrılır:
1. *baz oksitler,* her zaman iyonsal metal oksitleri biçiminde bulunur ve çözündüklerinde bazik çözeltiler verirler;
2. *asit oksitler,* temel olarak ortak değerlikli bileşiklerdir; ametallerin çözünen oksitleri ile geçiş metallerinin yükseltgenme derecesi yüksek olan oksitleri bu gruba girer; çözündüklerinde asit çözeltileri verirler;
3. *yansız oksitler,* suyun yanı sıra kısmen çözünebilen oksitleri (örneğin karbonmonoksit [CO], azot oksidül ya da diazot monoksit [N_2O]) kapsar.

Elementlerin dönemli sınıflandırılmasında baz ve asit oksitlerin dağılımı yandaki şekilde gösterilmiştir.

Ayrım çizgisi boyunca yer alan oksitler, genellikle amfoter oksitlerdir.

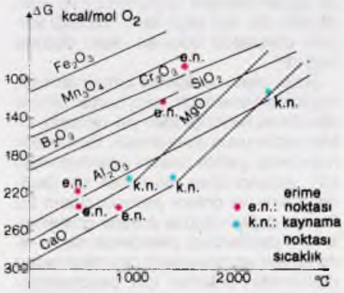
Oksijen, elektronegatifliği çok yüksek olduğu için kolayca iyonsal bileşikler verir; metal oksitlerinin çoğunun yalın bir iyonsal yapısı vardır. Bununla birlikte metalin yükseltgenme derecesi arttıkça, yani daha yüksek bir elektronegatifliğe eriştikçe, ortak değerlikli bileşik verme özelliği önem kazanır. Bu yük etkisi, manganezde çok açık olarak görülür. Nitekim manganez VII oksidin (Mn_2O_7) ortak değerlikli bir sıvı olmasına karşın, manganez oksit (MnO), NaCl türünde iyonsal bir katıdır. Öte yandan ametallerin oksitleri, uçucu monomerlerden (CO_2, SO_2...) katı makromoleküllere (SiO_2, B_2O_3...) kadar varan değişik biçimlerde bulunur.

Oksitlerin asit ya da baz oksitler olarak sınıflandırılması kesin değildir. Ametallerin molekülsel oksitleri, genellikle asittir ve çoğunlukla asitlerin anhidritlerini meydana getirir. Geçiş metallerinin CrO_3, Mn_2O_7 gibi yüksek asitleri için de aynı durum sözkonusudur. İyonsal metal oksitlerinin genellikle baz olmalarına karşın, ZnO ile Al_2O_3 birer amfoter oksittir.

Oksitlerin tümü, az ya da büyük ölçüde stokiyometrik değildir. (→ STOKİYOMETRİDIŞI.)

Metal oksitlerin kimyasal özellikleri, öncelikle bu bileşiklerin serbest oluşum entalpileri incelenerek belirlenir. Oksitlerin serbest oluşum entalpilerine ilişkin değişmeler bir diyagram (Ellingham diyagramı) üzerinde gösterilirse, metallerin oksitleri indirgeme özellikleri, bu diyagram yardımıyla saptanabilir.

Böyle bir diyagramdan şu sonuçlar çıkarılabilir:
—kalsiyum, krom oksidi (Cr_2O_3) indirger; bu tepkimeden sanayide krom üretiminde yararlanılır;
—magnezyum, SiO_2 ile B_2O_3'ü indirger; silisyum ve bor metalleri bu tepkimeyle elde edilir (magnezotermi);
—alüminyum, Fe_2O_3 ile Mn_3O_4'ü indirger; demir ve manganez bu yolla üretilir; bu yöntem yalnız manganez için sanayisel düzeyde uygulanır, demir için sadece bir kaynak yapma tekniğidir;
—alüminyum, kalsiyum oksidi ancak çok yüksek sıcaklıkta indirger.
—Eczc. Birtakım metal oksitleri tedavide kullanılır. Örneğin titan oksit dahilen mide pansumanında, cıva, kurşun, titan ve çinko oksitleri haricen deri ve göz hastalıklarında antiseptik ve yara iyileştirici olarak kullanılır. Azot protoksit ise anestezide kullanılan bir gazdır.
—Metalürj. • *Oksit giderici.* Oksit giderici, arılaştırılacak ürüne oranla oksijene karşı daha yüksek ilgi gösteren bir maddedir. Çeliklerin oksit gidericileri, eriyik halindeki banyoya demir alaşımları biçiminde katılan alüminyum, manganez ve silisyumdur. Bakır alaşımları için oksit giderici olarak magnezyum, kalsiyum, özellikle fosfor (bakır-fosfor alaşımı) kullanılır.
• *Oksit giderme.* Çelik üretiminde, dökme demirin konverterde karbon giderme ve arılaştırma işleminden geçirilmesinden sonra, az oranda oksitlenmiş olan erimiş durumdaki metal, oksitleri gideren ve metalin istenilen ölçüde karbürlenmesini sağlayan ferromanganez ya da karbürlü ferrosilisyumla ya da her ikisiyle birlikte işleme sokulur. Dökümcülükteyse metaller ya da alaşımlar daha yükseltgen katkı maddeleriyle (kimi alüminyum alaşımları için sodyum, nikel alaşımları için magnezyum, bakır alaşımları için bakır-fosfat, bakır -mangan ya da bakır-silisyum alaşımları, vb.) işlenir. Oksit giderme, örneğin metal tozlarının sinterlenmesinde olduğu gibi hidrojen ya da karbonmonoksit ortamında katı metaller üzerine de uygulanabilir.

kimi oksitlerin serbest oluşum entalpilerindeki değişmeleri sıcaklığa bağlı olarak veren Ellingham diyagramı

elementlerin dönemli sınıflandırılmasında bazik ve asit oksitlerin dağılımı

geçiş elementi olmayan elementler

bazikler				*asitler*		
Li_2O	BeO	B_2O_3	CO_2	N_2O_5		F_2O
Na_2O	MgO	Al_2O_3	SiO_2	P_2O_5	SO_3	Cl_2O
K_2O	CaO	Ga_2O_3	GeO_2	As_2O_3	SeO_2	Br_2O
Rb_2O	SrO	In_2C_3	SnO	Sb_2O_3	TeO_2	I_2O_5
Cs_2O	BaO	Tl_2O_3	PbO	Bi_2O_3	PoO_2	

geçiş elementleri ile I B ve II B grupları

bazikler	*asitler*	*bazikler*
Sc_2O_3 TiO_2	V_2O_5 CrO_3 Mn_2O_7 Fe_2O_3	CoO NiO Cu_2O ZnO
Y_2O_3 ZrO_2	Nb_2O_5 MoO_3 Tc_2O_7 RuO_4	Rh_2O_3 PdO Ag_2O CdO
Ln_2O_3 HfO_2	Ta_2O_5 WO_3 Re_2O_7 OsO_4	IrO_2 PtO Au_2O HgO

Ln = bir lantanit atomu.

OKSİTETRASİKLİN a. (fr. *oxytétracycline*). *Streptomyces rimosus*'tan elde edilen, tetrasiklin grubundan antibiyotik. (Öbür tetrasiklinler gibi geniş spektrumludur.)

OKSİTLEME a. Kim. YÜKSELTGEME'nin eşanlamlısı.

OKSİTLEMEK g. f. Fizs. kim. YÜKSELTGEMEK'in eşanlamlısı.

OKSİTLENME a. Fizs. kim. YÜKSELTGENME'nin eşanlamlısı.
—Petr. san. *Oksitlenme önleyici,* bir yakıta ya da yağlama yağına korozyon yavaşlatıcı olarak katılan yükseltgenme önleyici katkı maddesi.
—Şarapç. *Oksitlenme tadı,* oksitlenme ve asetaldehit oranı yüksek olan şaraplarda duyulan kaba, dengesiz ve sert tat. (Eğer oksitlenme geçici ise tat kaybolur ve şarap başlangıçtaki kalitesini yeniden kazanır. Tersine, uzun süre devam ederse, o zaman "rancio" karakteri edinir.)

OKSİTLENMEK edilg. f. Fizs. kim. YÜKSELTGENMEK'in eşanlamlısı.

OKSİTLEYİCİ sıf. Fizs. kim. ve Kim. YÜKSELTGEN'in eşanlamlısı.

OKSİTON a. (fr. *oxyton*). Sesbilg. **1.** Yunancada son hecede bir vurgu taşıyan sözcük. **—2.** Yeğinlik vurgusu son hecede olan sözcük.

OKSİTOSİK sıf. (fr. *ocytocique*'ten). Doğumu ve dölyatağı kasılmalarını hızlandıran maddeye denir.

◆ a. Oksitosik madde. (Kinin ve sparte-in gibi kullanılmaya az elverişli minör oksitosikler ve oksitosin ve prostoglandin gibi majör oksitosikler olmak üzere iki grup oksitosik vardır.)

OKSİTOSİN a. (fr. *ocytocine;* yun. *okytokos,* çabuk doğum yaptıran'dan). Biyokim. Hipofizin arka lobundan salgılanan ve dölyatağı kasılmalarını sağlayabilen hormon. (Eşanl. OSİTOSİN.)
—ANSİKL. Oksitosinin kimyasal yapısı 1953'te Du Vigneaud tarafından ortaya çıkarıldı ve o tarihten sonra laboratuvarlarda bireşimi yapılabildi. Oksitosin sekiz aminoasitten oluşan bir polipeptittir: bunlardan beşi halka halinde kümelenmiştir (sistin, tirozin, izolösin, glutamin ve asparajin), diğer üçü düz zincir oluşturur (prolin, lösin ve glisinamit). Doğumda kullanılan oksitosin bir glukozlu serum içinde perfüzyon halinde yer alan sentetik oksitosindir. Doğum hazırlığında dölyatağı kasılmalarını başlatmak ya da doğum sırasında ve doğumdan hemen sonra kasılmaları kuvvetlendirmek için kullanılır. Süt emzirmede meme bezlerinin boşaltılmasında da işe yarar.

OKSİTROPİS a. Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika dağlarında yetişen ve gevene benzeyen çokyıllık otsu bitki. (Yaprakları, bir yanda dizili bir sürü yaprakçıktan oluşur; çiçekleri mor, kırmızı, beyaz ya da sarı renklidir; yaprakların koltuğunda salkım ya da başak biçiminde toplu bulunur. Bil. a. *oxytropis;* 100 tür; kelebekçiçekligiller familyası.)

OKSİYANTUS a. Gardenialara benzeyen, karşıt yapraklı, çok kokulu, beyaz ya da sarı çiçekli ağaççık ya da ağaç. (Tropikal Afrika'da 30-40 kadar türü bilinir. Bil. a. *oxyanthus;* kökboyasıgiller familyası.)

OKSİYOSMİ a. (fr. *oxyosmie*'den). Fizyol. Koklama duyusunun, hastalık derecesinde olmaksızın aşırı ölçüde artması.

OKSİYÜR a. (fr. *oxyure*). Eklembacaklı ya da omurgalıların tek konaklı ipsisolucan küçük asalağı. (İnsanda, dişisi 10 mm, erkeği 3 mm olan *Enterobius vermicularis,* sağ kolonda yerleşir. Dişisi döllendikten sonra makatın kenarından bulaşan yumurtalar çıkarır.) [Eşanl. SİVRİKUYRUK.]

OKSİYÜROZ a. (fr. *oxyurose*). İnsan bağırsağında oxyuris bulunmasından ileri gelen asalak hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. Atlarda *Oxyuris equi*, küçükbaş geviş getirenlerde *O. ovis*'ten ileri gelen hafif bağırsak iltihabıyla belirgin asalak hastalığı.
—ANSİKL. Hastalık, aynı zamanda asalak yumurtalarını yayan (bu yüzden "kirli el" hastalığı da denir) çocuklarda daha sık görülür ve genellikle bütün aile asalağı vücutlarında barındırır. Belirtiler, eğer varsa, makat çevresinde kaşıntı, bağırsak bozuklukları ve bazı karın ağrılarıdır. Oksiyüroz çoğu zaman küçük kızlarda vulva-vajinit yapar; bazı akut apandisitlerden de sorumludur. Kesin teşhis, yapışkan bir zarla makat kenarından alınan yumurtaların mikroskopta gözlenmesiyle konur.

OKSO- (fr. *oxo-*). Org. kim. Bir molekülde, keton biçiminde (C=O) çifte bağlı bir oksijen atomunun bulunduğunu gösteren önek.

OKSO a. (fr. *oxo*). Org. kim. *Okso tepkimesi*, katalizör olarak kullanılan bir kobalt ya da bir nikel türevi eşliğinde karbonmonoksit ve hidrojenin bir alken ya da bir alkin üzerine etkimesi sonunda bir aldehit ya da bir ketonun elde edildiği tepkime; buna okso süreci de denir. (Eşanl. HİDROFORMİLLEME.)

OKSOASİT a. (fr. *oxoacide*). Kim. Bileşiminde oksijen kökü (—O—) bulunan asit (örneğin nitrik asit, asetik asit). [Karşt. HİDRASİT; Eşanl. OKSASİT, OKSİASİT.]

OKSOFENARSİN a. (fr. *oxophénarsine*). Org. kim. Formülü $C_6H_6AsNO_2$ olan amino-3 hidroksi-4 arsenozobenzenin yaygın adı; klorhidratı uyku hastalığına karşı kullanılır.

OKSOKROM sıf. (fr. *auxochrome*). *Kromogen* denen renkli bir maddeye katıldığında, onu bir boyarmaddeye dönüştüren bir kök için kullanılır. (*Oksokrom gruplar*, tuzlaşabilen kökler, asitler [OH, CO_2H, SO_3H] ya da bazlardır [NH_2, NHR, NR_2]. SO_3H ve CO_2H gruplarının kromogenin tonunu değiştirmemesine karşın diğerleri değiştirir.)

OKSOL a. (fr. *oxole*). Org. kim. FURAN' ın eşanlamlısı.

OKSOLOJİ a. (fr. *auxologie*). Antropol. Büyümenin incelenmesi.
—ANSİKL. İnsan oksolojisi, dölütten yetişkine kadar, mekanizmaları ve bireylerle topluluklar arasındaki değişkenliğiyle büyümeyi inceler. Bu son görünümüyle antropolojiyle birleşir. Cinslerin her birindeki antropometrik büyüme ve kemikle, dişle ve cinsiyetle ilgili olgunlaşma kronolojisini saptar. Gerek bu kronolojinin, gerekse büyüme eğrilerinin öteki görünümlerinin gösterdikleri değişikliklerde, kalıtımın ve çevrenin payını ortaya koymaya çalışır.

OKSOMEMAZİN a. (fr. *oxomémazine*). Ted. Öksürüğü yatıştıran ve uykusuzluğu gideren, fenotiazin türevi antihistaminik ilaç.

OKSONYUM a. (fr. *oxonium*'dan). Kim. **1.** Formülü H_3O^+ olan birdeğerli katyon. **—2.** Oksonyum katyonundaki (H_3O^+) bir ya da daha çok hidrojen atomu yerine birdeğerli hidrokarbon köklerinin geçmesi sonunda oluşan, $H_{3-n}O^+R_n$ formülünde organik katyonların genel adı.
—ANSİKL. Bir H^+ protonu ile bir molekül suyun birleşmesi sonunda oluşan oksonyum iyonu, yanlış olarak proton denmesine karşın, sulu bir asit çözeltisi içindeki gerçek kimyasal bir maddedir; aynı şekilde $R\overset{+}{O}H_2$ oksonyum iyonları ile ikincil $R_2\overset{+}{O}H$ iyonları gene yanlış biçimde protonlar olarak adlandırılmış olmalarına karşın ROH ve R_2O bileşiklerinin asit çözeltisi içinde verdiği gerçek kimyasal ürünlerdir. Bu iyonlardan kimileri, oksonyum perklorat ($H_3O^+ClO_4^-$) ya da trimetiloksonyum tetrafluoroborat [$(CH_3)_3O^+BF_4^-$] gibi kristalleşmiş durumda elde edilebilirler.
Üçüncül oksonyum iyonlarının (R_3O^+) tuzları, organik bireşimde kullanılan kuvvetli alkilleme etkenleridir. Pirilyum tuzları ile bundan türeyen bileşiklere de oksonyum tuzları denir.

OKSOSİT a. (fr. *auxocyte;* yun. *auksein*, artırmak, büyütmek, ve *kytos*, hücre'den). Biyol. BİRİNCİL SPERMATOSİT*'in eşanlamlısı.

OKSOSPOR a. (fr. *auxospore;* yun. *auksein*, artırmak, büyütmek, ve *sporos*, tohum'dan). Diyatomelerin döllenmiş yumurtalarına verilen ad. (Bu yumurta gamet üreten bireylerin silisli kabuklarını kullanmadan yeni bir hücre oluşturur. Bu da sonraki kuşakta büyük boy bireylerin yeniden belirmesini sağlar.)

OKSOTROF a. (fr. *auxotrophe*). Biyokim. Artık kendisi bireştiremediği için dışardan bir büyüme etmeni verilmesi gereken organizmaya (mikroorganizma, küf) denir.

OKSOTUZ a. Kim. Oksoasitlerden türeyen tuzların genel adı.

OKSTEYL a. (ing. *oxtail; ox*, sığır ve *tail*, kuyruk'tan). Jelatinli et suyuna ince doğranmış sebzeler ve sığır kuyruğu parçacıkları katılarak hazırlanan kıvamsız çorba (ingiliz mutfağı).

OKSYRYNKHOS. Esk. coğ. Orta Mısır'da kent, *Oksyrynkhos nomos*'unun merkezi. Bu kentte, efsaneye göre, tanrı Osiris'in cesedinin parçalarına saldıran ve tanrının cinsel organını yemiş olan Nil balığı oxyrhyncha'ya tapılırdı. Burada, Yunan-Roma döneminden kalma, papirüs üzerine olağanüstü elyazmaları bulundu.

OKŞAMA a. Okşamak eylemi.

OKŞAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı okşamak*, sevgi belirten bir hareketle ona hafifçe dokunmak: *Bir kediyi, çocuğu okşamak.* **—2.** *Bir kimseyi, bedenin bir yerini, bir nesneyi (elle) okşamak*, ona hafif hafif dokunmak, elini sevgiyle üzerinde dolaştırmak: *Yanından geçerken yanağını okşadı. Bir yandan konuşuyor, öte yandan çantasının kadife yüzeyini okşuyordu.* **—3.** *Tkz. Bir kimseyi okşamak*, onu dövmek, ona dayak atmak: *Biraz okşarsan aklını başına toplar.* **—4.** Ed. *Bir şeyi, bir kimsenin bedenini okşamak*, bir şeyden söz ederken (rüzgâr, deniz, güneş vb.) o şeye, o kimseye hafifçe değmek, varlığını zevk vererek duyurmak: *Deniz, güneş ışığıyla parlayan kayalıkları okşuyordu. Rüzgârın nefesi saçlarını okşuyordu.* **—5.** *Bir kimseyi, gururunu, gözünü vb. okşamak*, onu hoşnut, mutlu etmek (genellikle deyimsel anlatımlarda kullanılır): *Göz okşayan bir görünüm. Irmağın sesi kulakları okşuyordu.* **—6.** *Esk. Bir kimseyi, bir şeyi okşamak*, onu andırmak, ona benzemek: *"Yahut kumdan bir tepecüğe okşar / Tağa dokunup yerinden ırmak ister"* (Tarih-i İbni Kesir tercümesi, XV. yy.).

◆ **okşanmak** edilg. f. Okşanmak eylemine konu olmak.

◆ **okşatmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı (bir kimseye) okşatmak*, onun okşanmasına izin vermek: *Kedini biraz okşatır mısın bize?* **—2.** *Tkz. Bir kimseyi okşatmak*, onu dövdürmek, ona dayak attırmak. **—3.** *Esk. Bir kimseyi, bir şeyi bir kimseye, bir şeye okşatmak*, benzetmek: *"Yüzünü okşatır bağ-ı cinane / Habeş benlerini Hidustane"* (Hikmetname, XV. yy.).

OKŞANMAK → OKŞAMAK.

OKŞATMAK → OKŞAMAK.

OKŞAYICI sıf. Hoşa giden, gönül alan söz ve davranış için kullanılır.
—Dilbil. Sevecenlik belirten dilsel biçimler (sözcük, deyim, deyiş) için kullanılır. (Okşayıcı sözcükler genellikle küçültme ekleriyle yapılır [çocuk*çağız*, kuzu*cuk*].)

OKŞAYIŞ a. Okşamak eylemi ve biçimi.

O. K. T., ORNİTİL-KARBAMİL-TRANSFERAZ' ın kısaltması.

OKTADEKAN a. (fr. *octadécane*). Org. kim. Formülü,
$$CH_3—(CH_2)_{16}—CH_3$$
olan doymuş hidrokarbon.

OKTADEKANOİK sıf. (fr. *octadécanoïque*). Org. kim. *Oktadekanoik asit*, STEARİK* ASİT'in eşanlamlısı.

OKTAETERİS a. (*sekiz yıllık dönem* anlamında yun. sözc.). Kronol. VI. yy.'da Yunanistan'da kullanılan ve ay yılıyla güneş yılı arasındaki farkı kapatmak için araya her sekiz yılda bir üç ay eklemeye dayanan sistem.

OKTAN a. (fr. *octane*). Org. kim. **1.** Formülü $CH_3—(CH_2)_6—CH_3$ olan doymuş hidrokarbon. **—2.** C_8H_{18} formüllü hidrokarbonlara, özellikle trimetil-2,2,4 pentan ya da izooktana kimi zaman verilen ad.
—Petr. san. *Oktan indisi* ya da *sayısı*, kumandalı ateşlemeli motorlarda kullanılan yakıtların vuruntuya karşı direncini gösteren sayı. (Bu ayırtedici özellik, esas olarak bir yakıtın yanma kaliteleri ile en iyi kullanım koşullarını belirtir.)
—ANSİKL. Petr. san. Bir yakıtın oktan indisi, bu yakıtın değişken sıkıştırmalı bir teksilindirli motordaki vuruntuya karşı eğilimini, bilinen oktan indisli karşılaştırma karışımlarının eğilimleriyle karşılaştırarak belirlenir. Karşılaştırma yakıtları, vuruntu bakımından aşırı davranışlar gösterdikleri için seçilmiş iki arı hidrokarbondur: heptan normal, çok vuruntu yapıcıdır ve oktan indisi olarak uzlaşımsal değeri sıfırdır; izooktan (trimetil-2,2,4 pentan) vuruntuya dayanıklıdır ve oktan indisi 100'e eşittir. Birçok deney yöntemi vardır; bu nedenle, belirlenen oktan indisi, kullanılan yöntemin (araştırma, motor, dağıtım) karşılaştırma karışımıyla birlikte verilmelidir.

OKTANOİK sıf. (fr. *octanoïque*). Org. kim. *Oktanoik asit*, KAPRİLİK* ASİT'in eşanlamlısı.

OKTANOL a. (fr. *octanol*). Org. kim. Formülü $C_8H_{17}OH$ olan ve oktandan türeyen alkol.

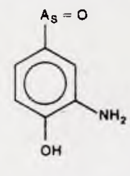
OKTANT a. (fr. *octant;* lat. *octans*'dan). Çemberin sekizinci bölümü, 45°'lik yay.
—Esk. denizc. Sekstant'a benzeyen, çift yansıma ilkesine dayanan, ancak açısal ölçüm kapasitesi yalnız 90° olan ve gökbilimsel gemi seyirlerinde kullanılan aygıt. (45°'lik bir kesmeden yani çember uzunluğunun sekizde birinden oluşur; adı da buradan gelir.)
—Gökbil. SEKİZLİK'in eşanlamlısı.

OKTAPOLİS. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde yerleşme; Fethiye körfezinin K.'inde, Fethiye ilçesi merkez bucağına bağlı Göcek köyü yakınında, Kızılkaya mevkisindeydi. Adından da anlaşılacağı üzere, sekiz yerleşmenin birleşmesinden oluşan bir birliğin merkezi durumundaydı; yakın çevrede bulunan sekiz küçük yerleşmenin kalıntıları da bunu kanıtlar (ele geçen bir yazıta göre, bunlardan biri Hippokome olarak belirlendi). Çevrede Lykia tipi kaya mezarlar vardır.

OKTASTYLOS sıf. ve a. (yun. sözc.). Mim. Alın cephesinde sekiz sütun bulunan bir yapı için kullanılır (örn. Parthenon).

OKTAV a. (fr. *octave;* "sekizli" anlamındaki lat. *octavus*'tan). Müz. **1.** SEKİZLİ'nin eşanlamlısı. **—2.** *Oktava* ya da *oktavına çıkmak*, bir sesi ya da ses grubunu, yazılı notalara göre bir sekizli daha tiz olarak icra etmek.
—Dalga ve titr. Birinin frekansı öbürünün iki katı olan iki titreşimin frekans aralığı.

OKTAV (Mehmet), türk güreşçi (İstanbul 1917). Spora 1935 yılında futbolla başla-

oksofenarsin

Metin **Oktay** (1962'de)

B. N., Paris

İskenderiye atölyesinde basılan, Ptolemaios V'in başresmi bulunan bir **oktodrakhmosun** ön yüzü altın, İ.Ö. 204-203 *Bibliothèque nationale, Paris*

dı, sonra güreşe geçti. 63 kg'da Türkiye şampiyonu olarak (1938) milli takıma çağrıldı. 1948 Londra Olimpiyat oyunları'nda 63 kg grekoromen dalda birinci olarak altın madalya kazandı.

OKTAVLAMAK g. f. Müz. Orgda ya da kimi havalı çalgılarda, bir temel sesin kendisi yerine, ondan bir sekizli daha tiz olan kısmisini duyurmak. (Bu işleme, ses borusu küçük olan havalı çalgılarda ve orgda, borunun ses alanını, tiz tarafta genişletmek ya da tınıyı değiştirmek amacıyla başvurulur.)

OKTAY (Sabih), türk hekim (İstanbul 1912). Kuleli askeri lisesi'ni (1930), İÜ tıp fakültesi'ni bitirdi (1936); iç hastalıkları uzmanı oldu (1942). Bir süre Kayseri Askeri hastanesi'nde ve Gülhane tıp akademisi'nde çalıştı. İç hastalıkları doçentiyken (1946), Ankara Üniversitesi tıp fakültesi'ne geçti; profesör oldu (1953). Başlıca yapıtları: *Klinik semptomatoloji* (1950); *Acil medikal hastalıklar* (1954); *İç hastalıklarında semptomatoloji I* (1955), *II* (1956). 1982'de emekli oldu.

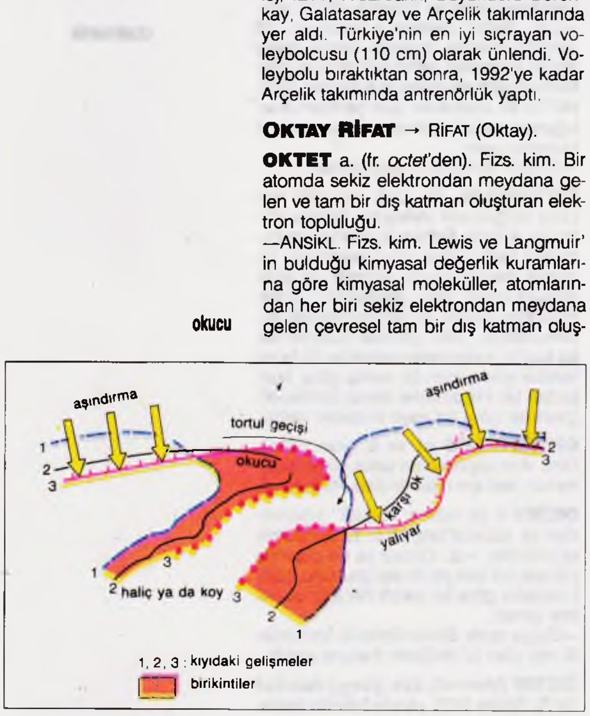
OKTAY (Metin), türk futbolcu (İzmir 1936 - İstanbul 1991). Futbola genç yaşta İzmir Damlacıkspor'da başladı. Her iki ayağıyla attığı isabetli sert şutlar ve kafa golleriyle santrfor mevkisinde Yün mensucatspor'da dikkatleri çekti. İzmirspor'da 17 golle ilk kez gol kralı oldu. 1955-1961 arası Galatasaray'da oynadı. 1961-1962 arası İtalya'nın Palermo takımına gittikten sonra yeniden Galatasaray'a döndü. Futbol yaşamı boyunca 10 kez gol kralı oldu (1 kez İzmir, 4 kez İstanbul profesyonel ligi ve 5 kez Türkiye ligi'nde). 1962-1963 sezonunda 38 golle kırdığı rekor, 1987-1988 sezonuna kadar kırılamadı. 1969'da futbolu bıraktıktan sonra Galatasaray ve Bursaspor'da 2 yıl antrenörlük yaptı. 37 kez milli olan Metin Oktay, Galatasaray'da 4 kez Türkiye kupası, 2 kez İstanbul profesyonel ligi ve 3 kez de Türkiye ligi şampiyonluğunu kazanan takımda yer aldı. Galatasaray yönetim kurulu üyeliği, *Milliyet* gazetesinde spor yazarlığı yaptı.

OKTAY (Semih), türk voleybolcu (Ankara 1950). Voleybola Ankara SSK'de başladı (1966). Kısa sürede başarılı olarak milli takıma seçildi ve 181 kez milli formayı giydi. SSK'den sonra sırayla Kolej, İETT, Hisarbank, Büyükdere Boronkay, Galatasaray ve Arçelik takımlarında yer aldı. Türkiye'nin en iyi sıçrayan voleybolcusu (110 cm) olarak ünlendi. Voleybolu bıraktıktan sonra, 1992'ye kadar Arçelik takımında antrenörlük yaptı.

OKTAY RİFAT → RİFAT (Oktay).

OKTET a. (fr. *octet*'den). Fizs. kim. Bir atomda sekiz elektrondan meydana gelen ve tam bir dış katman oluşturan elektron topluluğu.
—ANSİKL. Fizs. kim. Lewis ve Langmuir' in bulduğu kimyasal değerlik kuramlarına göre kimyasal moleküller, atomlarından her biri sekiz elektrondan meydana gelen çevresel tam bir dış katman oluşturacak biçimde düzenlenir. Elektron değerliği, bir atomdaki kimi yüzeysel elektronların bir başka atoma geçişi biçiminde tanımlanır, ancak bu şekilde iyon haline dönüşen atomların her biri için yukarıdaki kural doğrulanır. Ortak değerlik durumunda birçok elektron, iki atom arasında ortaklaşa kullanılır.
Oktet kuralı, bir elementin maksimum pozitif elektron değerliği ile maksimum negatif elektron değerliklerinin toplamının 8 olduğunu gösterir. Belli bir element için, ya *n* sayıda elektron yitirilerek ya da 8 -*n* sayıda elektron kazanılarak soy gazın elektron biçimlenmesine ulaşılabilir.

okucu

Oktiabr, Rusya'da Yazarlar birliği tarafından 1924 yılında kurulan aylık dergi. Sırasıyla A. I. Serafimoviç, F. I. Panferov, V. A. Koçetov, A. A. Anaviyev tarafından yönetilen dergi daha ilk yıllarından başlayarak proleter yazarların seslerini duyurdukları bir yayın organı niteliğindeydi ve bıraz da sekterliğin tuzağına düşerek büyük romanları ve geniş boyutlu yurtsever nitelikteki yapıtları yayımlamaktaydı.

OKTİL- (fr. *octyl-*). Org. kim. Bir molekülde oktil kökünün varlığını gösteren önek.

OKTİL a. (fr. *octyle*). Org. kim. Formülü C_8H_{17} olan ve oktandan türeyen birdeğerli kök. (Poli [vinil klorür]ün plastikleştiricisi olarak kullanılan oktil ftalat, gerçekte etil-2 heksil ftalattır.)
◆ sıf. *Oktil alkol*, CH_3—$(CH_2)_3$—CH—(C_2H_5)—CH_2OH formülünde etil-2 heksanolün yaygın adı; ftalik asitle verdiği ester, plastikleştirici olarak kullanılır. (Oktil alkol, bir oktanoldür.)

OKTİLYON a. (fr. *octillon*). Arit. Bir milyon septilyon, yani 10^{48}.

OKTİN a. (fr. *octyne*). Org. kim. Formülü C_8H_{14} olan ve oktandan türeyen alkinlerin genel adı.

OKTİNOAT a. (fr. *octynoate*). Org. kim. Oktinoik asidin tuzu ya da esteri.

OKTİNOİK sıf. (fr. *octynoïque*). Org. kim. *Oktinoik asit*, $C_7H_{11}CO_2H$ formülünde, oktandan türeyen asit. (En önemli izomeri, heptinkarboksilik asittir.)

OKTOBAS a. (fr. *octobasse*). 1851'de Paris'te Jean-Baptiste Vuillaume tarafından yaptırılmış 3,50 m yüksekliğinde, dev boyutlu deneysel kontrabas.
—ANSİKL. Biri, Paris konservatuvarı'nın çalgı müzesinde, öbürü Viyana'daki Müzik dostları derneği'nin koleksiyonunda olmak üzere iki oktobas vardır. Keman biçiminde olan çalgının üç teli, *do-sol-do* olarak akortlanır. Tellerin en pes olanı, çellonunkinden bir oktav daha pestir. Çalgının boyunun çok büyük oluşu nedeniyle, tellere parmakla basılamaz; birtakım madeni çubuklar, anahtarlar ve pedallardan oluşan mekanik bir sistemle çalışan tuşlar, tel boyunun uzatılıp kısaltılmasını (notaların bulunmasını) sağlar. H. Berlioz, *Grand Traité d'instrumentation et d'orchestration modernes* (Modern çalgılama ve orkestralama üzerine) başlıklı incelemesinde oktobası övdüyse de, bu çalgıya özgü bir repertuvar oluşmamıştır.

OKTODRAKHMOS a. Sekiz drahmi değerinde para. (En güzel altın oktodrakhmoslar İ.Ö. III. ve II. yy.'da Mısır'da Ptolemaioslar ve Suriye'de Selefkiler tarafından basıldı. Gümüş oktodrakhmoslar İ.Ö. V. yy.'da Trakya'da, daha sonra da Mısır ve Kartaca'da çıkarıldı.)

OKTOJEL a. (fr. *octogel*). Org. kim. C_8'li bir asidin (etilheksanoik asit) alüminyum tuzlarıyla oluşturduğu kıvamlaştırıcı etken.

OKTOJEN a. (fr. *octogène*). Siklotetrametilen-tetranitraminden oluşan patlayıcı madde.

OKTOLİT a. (fr. *octolite*). Oktojen ile tolinin iyice karıştırılmasıyla elde edilen patlayıcı.

OKTOT a. (fr. *octode*). Yakın zamana dek frekans değiştiricilerde kipleyici salınım üreteci olarak kullanılmış olan ve bir ızgara ekranla ayrılmış bir triyotla pentottan oluşan, sekiz elektrotlu elekton tüpü.

OKTRUVA a. (fr. *octroi*). İkt. tar. DUHULİYE* RESMİ'nin eşanlamlısı.

OKTYABRSKİY, Rusya'ya bağlı Başkırdistan Özerk Cumhuriyeti'nde kent; 105 000 nüf. (1989). Petrol sanayisi gereçleri. Hazırgiyim. Ayakkabıcılık.

OKUBO TOŞİMİÇİ, japon siyasetçi (Kagoşima 1831 - Tokyo 1878). Samuraydı; özel kurul üyesi olarak 1868 imparatorluk devrimi'nde önemli bir rol üstlendi. Maliye bakanı oldu (1871), Batı'ya yaptığı bir inceleme gezisinden sonra toprak vergisini çıkardı. Çin büyükelçiliği görevinden sonra İçişleri bakanlığına getirildi (1874), yönetimi örgütlemeye girişti, Saigo Takamori ayaklanması'nı bastırdı, ama Takamori'nin bir yandaşı tarafından öldürüldü.

OKUCU a. Denizbil. Bir halicin ya da koyun ağzını kapatacak biçimde uzanan kıyı okunun kıvrık ucu. (Tam karşıda bulunan kıyı parçasınaysa *karşı ok* adı verilir.)

OKUDJAVA (Bulat Şalvoviç), ermeni asıllı gürcü yazar (Tiflis 1924). 1956-1964 arası Moskova Edebiyat dergisi'de şiir editörlüğü, bir süre de Yazarlar derneği sekreterliği yaptı. Lirik şiirleri ve şarkılarında günlük yaşantının şiirsel bir görüntüsünü, şekilciliğe düşmeden dile getirdi. Bazı yapıtları: *Bud Zdorovşkoljaı* (1961); *Glotok svobodıy* (1969); *Puteşestviye diletanov* (1978); *The Poems ol Bulat Okudzhava* [ing. çev.] (1984).

OKUL a. **1.** Toplu olarak genel öğretim yapılan yer. **—2.** Okul çağında ya da okulöncesi yaşlarda bulunan çocuklara toplu genel öğretim vermekle yükümlü kurum; mektep: *Özel okul. Okulun üstlendiği görevler.* **—3.** Bir öğrenim kurumundaki öğrencilerin ve öğreticilerin tümü: *Bu törende bütün okul bir aradaydı.* **—4.** Özel bir alanda öğrenim veren kurum, yapı, örgüt ya da gruplaşma: *Kayak okulları. Otelcilik okulu.* **—5.** Aynı kuramın yandaşlarının, bir düşünürün izleyicilerinin, bir sanatçının yanında yetişenlerin vb. tümü; bu kuramdan doğan hareket; bu kuramın kendisi; ekol: *Prag dilbilim okulu.* **—6.** İnsanı eğiten, yetiştiren bir etkinlik, bir yaşam koşulu: *Diplomatlık mesleği, insana kendine hâkim olmayı öğreten bir okuldur. Hayat okulundan mezun olmak.*
—Denizc. *Okul gemisi*, denizci yetişecek öğrencilerin, kuramsal denizcilik bilgilerini uygulamaya geçirebilmeleri için özel biçimde donatılmış gemi. (Bir çok devletin bu iş için ayırdığı gemiler, kabasorta donanımlı, yelkenli-motorlu gemilerdir. Yelkenli gemi kullanılmasının nedeni öğrenciyi doğayla mücadele etmeye, fiziksel olarak denize alıştırmaktır. Türk donanmasına personel yetiştiren okulların hizmetindeki gemiler Hamidiye, Mecidiye, Savarona ve Cezayirli Hasan Paşa'dır. Yüksek denizcilik okulu'nun kullandığı ilk gemi Hamit Naci'dir; bu geminin hurdaya çıkmasından sonra eski bir tarama gemisinden yapılan Hamit Naci II hizmete girmiştir.)
—Eğit. *Okul-aile birliği*, ilk ve orta dereceli okullarda aile ile okul arasındaki bağ ve ilişkileri güçlendirmek, öğrencilerin iyi bir öğretim ortamında yetiştirilmelerini sağlamak amacıyla kurulan derneklere verilen ad.
—Fels. Düşüncelerini, öğretilerini, yazılı yapıtlarını vb., bir "yol gösterici" olarak ele alınan bir filozofun doğrultusunda ya da özel bir felsefenin etki alanı içinde ortaya koyan düşünürler ve yorumcular topluluğu. (Örneğin platoncu okuldan, varoluşçu okuldan vb. söz edilebilir.)
—Güz. sant. Bir ustayı izleyenlerin tümü ya da aynı eğilimi taşıyan sanatçılar topluluğu; daha geniş anlamda, belirli bir

çağda ya da bütün çağlarda bir kentin, bir bölgenin ya da bir ülkenin sanatsal birikimini oluşturan sanatçıların tümü. (*Rembrandt okulu, Nasıralılar okulu, romantik okul, Laethem-Saint-Martin okulu, Bologna okulu, ingiliz okulu* vb. denir.)
—Koregr. *Okul dansı* → KLASİK* DANS.
—ANSİKL. İkonogr. İ.Ö. V. yy.'dan başlayarak okul teması, bir hocadan müzik, dans ya da gramer dersi alan birkaç öğrencinin betimlendiği yunan vazolarında görülür. Geç imparatorluk döneminden kalma bir stelde (Trier), elyazmaları okuyan öğrenciler betimlenmiştir. Ortaçağ'da hoca, genellikle elinde bir değnek ya da bir kırbaç tutarken gösterilir (Heidelberg şarkı kitabındaki bir minyatür, XIII. yy.). XII.-XIII. yy. italyan üniversite hocalarının (Pistoia, Bologna, Padova) mezar taşlarında, profesörler sıralarda oturan bir öğrenci grubuna ders anlatırken canlandırılmıştır. Gozzoli, San Gimignano'daki bir freskte *(Aziz Augustinus'un yaşamı)* okul temasını işlemiştir. XV. yy. sonunda, müzik, gramer ve aritmetik kitaplarının ilk sayfasını süsleyen ağaç-oymabasmalarda, yazar, öğrencilerine ders anlatan bir hoca olarak gösterilmiştir. Holbein, Erasmus'un *Deliliğe övgü* adlı yapıtı için bir okul sahnesi gerçekleştirmiştir. Bruegel'in *Okuldaki eşek* adlı gravüründen de söz etmek gerekir. Okul teması XVII. yy.'da birçok hollandalı ressam tarafından ele alındı: G. Dou (*Akşam okulu*, Amsterdam ve Floransa), J. Steen (*Kızlar ve erkekler okulu*), Van Ostade *(Öğretmen)*.

OKULDAŞ a. Okul arkadaşı.

OKULLAŞMA a. Eğit. Okul çağındaki çocuklara okuma olanağının sağlanmış olması.
—ANSİKL. Türkiye'de 1991-1992 öğretim yılında 6 870 638 çocuk ilkokula devam etti. Aynı öğretim yılında ortaokullarda 2 402 692 öğrenci eğitim gördü. Lise ve dengi okullarda okullaşma oranı % 40,7 idi. Yükseköğretime kayıtlı 469 302 öğrenci bulunuyordu. Aynı öğretim yılında yerleştirilen öğrenci sayısı ise, Türkiye genelinde 260 303 kişiydi.

OKULLU sıf. ve a. **1.** Öğrenim yapan, özellikle de ilk ve ortaokulda okuyan kimse için kullanılır. **—2.** Bir alana ilişkin bilgileri okuldan edinmiş kimse için kullanılır; mektepli.

OKULÖNCESİ a. Çocuğun okula başlamasından önceki çağ.
◆ sıf. Bu çağa özgü, bu çağla ilgili şey için kullanılır.
—Eğit. *Okulöncesi eğitim*, zorunlu ilkokul çağına gelmemiş çocukların eğitimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bu tür eğitim Türkiye'de isteğe bağlıdır. Okulöncesi eğitim kurumları bağımsız anaokulları olarak kurulduğu gibi, gerekli görülen yerlerde ilkokullara bağlı anasınıfları halinde ya da ilgili öteki öğretim kurumlarına bağlı uygulama sınıfları olarak da açılabilir. Bu tür eğitimi resmi olarak gerçekleştiren kurum ve kuruluşların yanında özel ve tüzel kişiler tarafından açılan "özel anaokulları-yuvalar-kreşler", azınlıklar tarafından açılan "azınlık anaokulları" ve yabancı devletler tarafından açılan "yabancı anaokulları" da bulunmaktadır. Türkiye'de okulöncesi eğitimde yeterli gelişme sağlanmış değildir. (1991-1992 öğretim yılında bütün Türkiye'de, ancak 130 946 çocuk anaokullarından ve anasınıflarından yararlanabildi.)

OKULSONRASI a. **1.** Örgün eğitimi izleyen dönem. **—2.** Okul çağından sonra gelen dönem.
◆ sıf. Okuldaki öğretimden sonra yapılan ve bu öğretimi tamamlayıcı nitelikte olan eğitim için kullanılır.

OKULSUZLAŞMA a. Eğit. Tüm toplumsal alanın sürekli bir eğtim alanı olarak düşünülmesi ve okul kurumunun bu alan içinde eritilmesi. (İ. İllich'e göre [*Descooling Society* (Okulsuz toplum), 1971] toplum içindeki bireyler arasında olumlu ilişkiler [conviviality] kurmak için, toplumla birlikte zihniyetleri de olumsuzlaştırmak ve "okulsuz bir toplum" kurmak gerekiyordu. Bu toplumda bilgi, ortak uğraşlarla bir araya gelen toplulukların, kendi üyelerini kendileri seçen çalışma gruplarının ve diplomalarına göre değil yetkilerine göre etkinlik gösteren öğretmenlerin işi olacaktır.)

OKUMA a. **1.** Her türlü işareti ve işaretlemeyi okumak, çözmek eylemi: *Bir kitabı okuma, harita ve plan okuma. Grafikleri okuma.* (Bk. *ansikl.* böl. İkonogr.) **—2.** Yazılı olanı okumak, çözmek ve anlamak olgusu: *Okuma dersi.* (Bk. *ansikl.* böl. Ruhbil ve Eğit.) **—3.** Bir metni özellikle içeriğini değerlendirmek için gözden geçirmek, okumak eylemi: *Kimi kitaplar, birden çok okumayı gerektirir.* **—4.** Bir metni dinleyiciler önünde yüksek sesle okumak eylemi: *Bir şiiri güzel okuma.* **—5.** Bir metnin çözümlenmesi, yorumlanması, ne anlama geldiğinin belirtilmesi: *Çoğul okumalara olanak veren bir metin.* **—6.** Bir uğraşı olarak ele alınan okumak eylemi: *Okumayı sevmek. Okuma alışkanlığı.* **—7.** *Okuma kitabı*, öğrencilere okumayı sevdirmek amacıyla hazırlanan, içerisinde değişik metinlerin yer aldığı kılavuz kitap. ‖ *Okuma yazma*, okuma yazmayla ilgili temel bilgi ve beceriler: *Okuma yazma öğretiminde yeni yöntemler.*
—Bilş. *Bellek okuma*, bilgisayar merkezi belleğine kaydedilen ve daha sonra, işlenmek üzere, bir bilgisayar merkezi biriminin bir kütüğüne aktarılan bilgileri tanıma işlemi. ‖ *Bozucu okuma*, bilgisayar belleğinde yazılı bilgileri, bozarak ya da silerek okuma yöntemi; bu yöntem, aynı bilgiye daha sonra başvurulmak isteniyorsa, silinen bilginin okumadan hemen sonra yeniden yazımını gerektirir. ‖ *Disk okuma*, manyetik bir disk üzerine yazılmış ve daha sonra bir bilgisayarın merkezi belleğine aktarılan bir bilgi kümesini tanıma işlemi. ‖ *Manyetik okuma*, manyetik kayıt (örneğin bir kart ya da bir şerit üzerinde) ya da manyetik ya da mıknatıslanabilir bir mürekkeple yazılmış alfasayısal karakterler biçiminde saklanan bilgileri tanıma yöntemi. ‖ *Optik okuma*, grafik biçimde kaydedilmiş bilgileri tanımada kullanılan optikelektronik yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Otomatik okuma*, bir bilgisayar çevre biriminin, bilgisayarda saklama ya da işleme amacıyla, alfasayısal ya da grafik biçimde gösterilen bilgileri otomatik olarak tanıması.
—Din. *Okuma secdesi* → TİLAVET* SECDESİ.
—Eğit. *Okuma haftası*, ilkokul birinci sınıflarda okuma yazmayı öğrenmeye başlayan öğrencileri ödüllendirmek için düzenlenen törenlerin yapıldığı hafta. (Bu törenlerde başarılı öğrencilere kitap, ders araç ve gereçleri vb. armağanlar verilir, okuma yazma ile ilgili yazılar, şiirler okunur.).
—Elektroakust. Kaydedilmiş işaretleri başlangıçtaki biçimleriyle (elektriksel ya da akustik) yeniden elde etmek işlemi.
—Telekom. *Ses okuma*, telefon kulaklıklarından ya da kimi kez bir telgraf hoparlöründen yayımlanan ve Mors abecesine göre kodlanmış telgraf iletilerini gösteren sesleri, işitsel olarak yorumlama.
—Tıp. *Okumayı öğrenme güçlüğü* → DİSLEKSİ.
—ANSİKL. XIX. yy.'daki siyasal, iktisadi ve toplumsal gelişme, bir eğitim hakkının doğmasına yol açmıştı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Unesco'nun başlıca amaçlarından biri üyelerinin okuma yazmayı geliştirmek için aldıkları bütün önlemleri desteklemekti. 1951'de Unesco uzmanları, okuryazar kişiyi, "günlük yaşamla ilgili olguları basit ve kısa bir açıklamasını anlayarak okumaya ve yazmaya yetenekli" olarak, 1962'de de "kendi grubu ve topluluğu içindeki rolünü başarılı bir biçimde oynamak bakımından okuma yazmanın zorunlu olduğu bütün etkinlikler için gerekli, okumada, yazmada ve aritmetikte erişilen sonuçları, bu yeteneklerini hem kendi gelişmesinin, hem de topluluğun gelişmesinin hizmetine vermeyi sürdürmesini ve ülkesinin yaşamına etkin olarak katılmasını sağlayacak bilgi ve edinci kazanmış kişi" olarak tanımlıyorlardı.

Lauros-Giraudon

okuma
Okuyan kadın (1872'ye doğr. - 1874 ?)
Monet'nin yapıtı
Walters Art Gallery, Baltimore

50'li yıllardan bu yana dünyada okuma yazma bilmeyenlerin oranı sürekli biçimde azaldı. 1970'te % 32,4 iken 1990'da % 25,7'ye düştü; ancak okuma yazma bilmeyenlerin gerçek sayısı, nüfus artışı sonucu, aynı 20 yıl içinde 742 milyondan 948 milyona yükselerek artmayı sürdürdü. Bu sayı içinde kadınların oranı gitgide arttı. Okuma yazma haritasıyla yoksulluk haritası örtüşürse de (dünyanın en yoksul 25 ülkesinde nüfusun % 80'i okuma yazma bilmemekte, diğer 173 ülkede bu oran % 50'nin üzerinde olmaya devam etmektedir), son zamanlarda sanayileşmiş ülkelerde de yüksek bir sayıda işlevsel okumaz yazmazlar, yani topluma katılmaları için gerekli temel okuma, yazma ve hesap bilgilerinden (bir tren tarifesini okumak ya da bir iş formunu doldurmak gibi) yoksun kişiler olduğu saptanmıştır. 1991'de ABD'de yapılan değerlendirmeler nüfusun % 10'undan çoğunun gerçekte okuma yazma bilmediğini ve okul çağındaki gençlerde bu oranın pek az olduğunu ortaya koydu.
—Bilş. *Optik okuma.* Bilgileri elle girme (yükleme), otomatik sistemlerde ve bilişim sistemlerinde, önemli bir maliyet ve hata unsuru oluşturduğundan optik okuma çok sayıda araştırma ve gelişmeye konu olmaktadır. Büyük optik okuma uygulamaları arasında, mektup ayırma, banka çeklerini ve birçok ürünün ambalajları üzerinde yazılı çubuklu kodları okuma sayılabilir.
Optik okuma, tanınacak karakterin oluşturduğu görüntüyü ve bir kodu çözümleyen ve ışığa duyarlı diyotlardan oluşan bir çubuk ya da matrisle gerçekleştirilir; bu matris özel bir işlemciye, bu kodlanmış görüntüyü, bellekte saklı aranılabilecek bütün karakter görüntüleriyle karşılaştırma ve en yakın görüntüyü arama olanağı verir: karşılık gelen karakter, dolayısıyla aranan karakter olarak kabul edilir.
—İkonogr. Okuma konusunu işlemiş olan flaman ve hollandalı ressamlar arasında, Van Ostade (*Gazete okuma*, Louvre müzesi), N. Maes (Brüksel), D. Teniers (*Gazete okuma*, Viyana), G. Dou (*Kutsal Kitap'ı okuma*, Louvre müzesi) sayılabilir. XVIII. yüzyılda, Creuze (*Kutsal Kitap'ı okuma*, Dresden) gibi fransız ressamlar bu tablolardan esinlendiler. Ayrıca, J.-F. De Troy (*Bir Molière okuması*, Londra). C. Van Loo (*İspanyol usulü okuma*, Sen-Petersburg), Delacroix (özel kol.), Boucher (*Mme Geoffrin'de bir D'Alembert okuması*, desen, özel kol.), Fantin

-Latour (Lyon), Manet (Louvre), D. Wilkie (*Bir vasiyetnameyi okuma,* Münih), Marcoussis'i de (*Lamba altında okuyan adam,* Art moderne ulusal müzesi, Paris) anmak gerekir. *Okuyan kadın* ise, Vermeer (Amsterdam) ve Renoir'ın (Louvre) başyapıtlarına konu olmuştur.

—Ruhbil. ve Eğit. İlköğretimin birinci yılı okuma öğrenimine ayrılmıştır. Çocuk ikinci sınıfa ancak okuma biliyorsa geçer. Oysa ilkokulun birinci yılı sonunda, çocukların yalnız üçte birinin rahatça okuyabildiği görülmektedir.

Sözlü dilin somut ve gösterilebilir bir olaylar ve nesneler bağlamında kullanılan ve ereği dolayımsız iletişim olan bir durum dili olmasına karşılık, yazı dili diyalog olanağından yoksun zamandışı bir iletişim oluşturur. Yazı dili harflere dönüştürdüğü konuşulan dil öğelerinin bir sesbirim bölümlemesini, bir sözcük bölümlemesini ve noktalama yoluyla bir cümle ve cümle parçaları bölümlemesini içerir. Üstelik birçok dilde, örneğin fransızcada, yazım sesbirimler diziminin basit bir çeviriyazısını gerçekleştirmekten uzaktır. Bu durum çocuğun, okumayı öğrenebilmesi için, sözvarlığı ve sözdizimine sözlü olarak egemen olmasını, eklemleme güçlüğü olmamasını ve görsel rahatsızlığı bulunmamasını gerektirir. Algılama düzeyinde, çocuk biçimleri tanımaya ve sesbirimlerin zamansal dizisiyle harflerin uzaysal dizisi arasında bir benzeşim kurmaya yetenekli olmalıdır. Okumayı öğrenmenin temel koşullarından biri de buna istekli olmaktır: okulöncesi dönemde aile çevresiyle kurulan sözsel ilişkilerin niteliğinin okuma ve yazma denilen dolayımlı iletişim üzerinde geniş ölçüde etkili olduğu sanılır.

Okuma, özellikle bireşimsel ya da sesbirimsel yöntem denilen geleneksel yöntemle tümce yöntemi denilen yöntemi karşı karşıya getirerek, gerçek bir yöntem savaşımına yol açmıştır. Bireşimsel yöntem, sesbirimler olarak birleşen harflerden (B-A-BA) sözcüklere, sözcüklerden cümlelere doğru bir ilerleme öngörür. Toplu* yöntem denilen bağdaşmalı yöntemse (O. Decroly) gerekli becerilerin sözcük tanımaya ve çözümlemeye geçmeden, tümce bütünlüğü içinde kazandırılmasını amaçlar.

OKUMAK g. f. **1.** *Bir şeyi okumak,* bir kimse sözkonusuysa, bir dilin yazılı işaretlerini tanımak, bu işaretlerin ya da bileşimlerinin seslerini (özellikle gözle izleyerek) zihinsel olarak ya da yüksek sesle birleştirmek ve onlara bir anlam vermek; çözmek: *Arapça okuyabiliyorum, ama bu dili henüz çok iyi bilmiyorum. Hiyeroglifleri okumak. Okumayı yeni öğrenen bir çocuk. Heceleyerek okumak. "b"leri "p" okuyor* **—2.** *Bir metni okumak,* içeriğini değerlendirmek için gözden geçirmek; içeriğini öğrenmek: *Kitap okumak. Trende gazete, dergi vb. okumak. Mektup okumak. Rolü kabul etmeden önce metni okumak istiyor.* **—3.** *Bir yazarı okumak,* yazılı eserlerinin içeriğini öğrenmek, bilmek: *Dostoyevskiy'i okudunuz mu?* **—4.** *Bir şeyi (bir metinde) okumak,* okuma yoluyla haberi olmak, onu öğrenmek: *Gazetelerde okuduğuma göre haftaya havalar düzelecekmiş. Bunu nerede okudun? Bunu bir kitapta okumuştum.* **—5.** *(Bir kimseye) bir şey okumak,* dinleyiciler önünde bir metni seslendirmek: *Çocuklara masal okumak. Edebiyat matinesinde şiirlerini okudu.* **—6.** *Bir şeyi (işaretler, imgeler vb. bütünü) okumak,* yazı dışındaki işaretler, imgeler bütününü yorumlayabilmek, anlamını çözmek, anlamak: *Grafik okumak. İstatistikleri okumak. Şifre okumak.* **—7.** *Bir şeyi, belli bir biçimde okumak,* onu belli bir biçimde yorumlamak, anlamak: *Bu metni iki biçimde de okuyabiliriz.* **—8.** *Bir şeyi (kaydedilmiş bir şeyi) okumak,* bir aygıttan söz ederken, kaydettiğini yeniden vermek. **—9.** *Bir şeyi okumak,* onu ezbere söylemek: *Hadi bize bir şiir oku. Ezan okumak. Dua okumak.* **—10.** *Bir şeyi (konu, ders, ders kitabı vb.) okumak,* bir konuyu ya da dersi okulda, bir öğretmenin yanında ya da yazılı şeyler üzerinde çalışarak öğrenmek: *İki yıldır ingilizce okuyor, ama hâlâ hiçbir şey öğrenemedi. Lisede din dersi okudunuz mu? Biz bu kitabı okumuyoruz.* **—11.** *Bir öğrenim kurumunu okumak,* orada öğrenim görmek: *Liseyi Ankara'da okudu.* **—12.** *Bir şeyi (soyut) bir kimsenin yüzünden, gözlerinden vb. okumak,* bazı belirtilere dayanarak onu anlamak, çıkarmak: *Beni küçümsediğini gözlerinden okudum.* **—13.** *Bir kimsenin içini, düşüncesini okumak,* tasarılarını, gizli nedenlerini, düşüncelerinin özünü anlamak. **—14.** *Şarkı, türkü okumak,* şarkı, türkü söylemek: *Çok güzel türkü okur* **—15.** *Geleceği okumak, bir şeyi yıldızlardan, el çizgilerinden vb. okumak,* anlamlı ve ayırtedici olduğuna inanılan işaretleri yorumlayarak geleceği önceden kestirmek. **—16.** *Bir kimseyi, bir şeyi okumak,* nefesi güçlü olduğuna inanılan bir kimse sözkonusuysa, bir kimseyi nazardan korumak, hastalığını iyileştirmek vb. bir amaçla ona ya da ona verilecek, içirilecek bir şeye dua okumak, nefes etmek. **—17.** *Yörs.* Bir yere çağırmak, davet etmek. **—18.** *Arg. Bir şeyi okumak,* bir zor karşısında bildiği bir şeyi açıklamak, anlatmak: *Karakolda bütün bildiklerini okudu.* **—19.** *Okuyup üflemek,* bir kimseyi hastalık, nazar vb.'den korumak için okumak, ona nefes etmek. || *Lanet okumak* → LANET. || *Masal okumak* → MASAL. || *Maval okumak* → MAVAL. || *Meydan okumak* → MEYDAN. || *Nota okumak* → NOTA. || *Rahmet okumak* → RAHMET.

—Bilş. Bir bilgisayarın çevre birimini oluşturan bir giriş organına sunulan ya da bir bellekte depolanmış bir bilgiyi, bilgisayarın başka bir birimine (merkezi birim ya da bellek) iletmek amacıyla tanımak, durumunu incelemek.

—Matbaac. *Prova okumak,* kitap, gazete, dergi gibi basılmak üzere dizilen yazıların, prova denen sayfalarını okuyup gerekli düzeltmelerini yapmak.

—Telekom. *Ses okumak,* bir ses okuma gerçekleştirmek.

◆ gçz. f. **1.** Öğrenim görmek: *Bu çocuk okumak istiyor. Okumazsan cahil kalırsın.* **—2.** *Bir yerde, bir öğrenim kurumunda okumak,* orada öğrenim görmek, görüyor olmak: *Tıp fakültesinde okuyor. Yurtdışında okumak.* **—3.** Bir belirteçle, derslerinde başarılı olmak ya da olmamak: *Kızı çok iyi okuyor. Biraz güç okudu.* **—4.** Kendini kitap okumaya vermek: *Yeterince okumuyorsunuz.* **—5.** *Bir kimsenin sülalesine, geçmişine vb. okumak,* ona küfretmek: *Yedi sülalesine okudu.* **—6.** *Canına okumak* → CAN.

◆ **okunmak** edilg. f. **1.** Okumak eylemine konu olmak: *Hiyerogliflerin ilk kez kimin tarafından okunduğunu biliyor musun?* **—2.** Okumak eylemi yapılmak, gerçekleştirilmek: *Bu kadar güçsüz bir ışıkta kitap okunmaz. Tatilde iyi okunuyor.* **—3.** Bir yapıt, bir yazar vb. sözkonusuysa, herkes için okuma nesnesi olmak: *Bu roman artık okunmuyor. Hâlâ zevkle okunan bir yazar.* **—4.** Bir metinden söz ederken çözümlenmek, yorumlanmak, ne anlama geldiği belirtilmek: *Bu yazarın kitabı değişik açılardan okunabilir.* **—5.** *Bir kimsenin yüzünden, gözlerinden okunmak,* bir duygu sözkonusuysa, görünür, seçilebilir olmak, kendini açıkça belli etmek: *Mutsuzluğu gözlerinden okunuyor.* **—6.** Okuyup üflemek eylemine konu olmak.

◆ **okunulmak** edilg. f. Okunmak.

◆ **okutmak** ettirg. f. **1.** *Bir metni (bir kimseye) okutmak,* okumak eylemini ona yaptırmak ya da okumasına izin vermek: *Yurtdışından gelen mektubunu bana okuttu. Eski yazı bir belgeyi bir uzmana okutmak. Çocuklarına kitap okutmayan bir baba.* **—2.** *Bir yazarı, bir kitabı okutmak,* onun içeriğini öğretmek: *Öğrencilerine Shakespeare'i okutmak.* **—3.** *Bir kimseyi okutmak,* onun öğrenim giderlerini karşılamak: *Beni dayım okuttu.* **—4.** *Bir ders okutmak,* o dersin alanına giren konularda öğrencilere bilgi vermek, o konuda ders vermek: *Lisede matematik okutuyor.* **—5.** *Bir kimseyi, bir şeyi okutmak,* nefesi güçlü olduğuna inanılan bir kimse tarafından okunmasını sağlamak: *Bir hastayı üfürükçüye okutmak.* **—6.** *Arg. Bir şeyi okutmak,* onu satmak, elden çıkarmak: *Eski arabalarını biraz elden geçirip birine okuttular.*

◆ **okutturmak** ettirg. f. Okutmak eylemini yaptırmak: *Evde kimseye roman okutturmuyor.*

◆ **okutulmak** edilg. f. Okutmak eylemine konu olmak.

OKUMA ŞİGENOBU, japon siyaset adamı (Saga, Kyuşu, 1838 - Tokyo 1922). Samuraydı, 1868 İmparatorluk devrimi'ne katıldı. Danıştay üyesi, Maliye bakanı (1873-81), daha sonra da Dışişleri bakanı (1888-89, 1896-97) oldu. Haziran-ekim 1898 arasında Başbakanlık yaptı. Yeniden iktidara geldiğinde (nisan 1914 - ekim 1916) Almanya'ya savaş ilan etti (ağustos 1914). İktisadi alanda Japonya'ya ayrıcalık tanıması için Çin'e bir ültimatom verdi (nisan 1915) ve Çin'i paylaşmak konusunda Rusya ile antlaşma imzaladı (temmuz 1916).

OKUMAYİTİMİ a. Başat beyin yarımküresindeki bir zedelenme sonucu, görme bozukluğu olmaksızın ortaya çıkan okuma bozukluğu.

—ANSİKL. Hastanın sözcükleri iyi kötü okuyup harfleri seçemediği *harf okumayitimi,* harfleri okuyup sözcükleri okuyamadığı *sözcük okumayitimi* ve cümleyi okuyup anlamasını engelleyen türü *cümle okumayitimi* birbirinden ayırt edilir.

OKUME a. Gabon ve Kongo kökenli tropikal afrika ağacı. (Bil. a. *Aucoumea klaineana; burseraceae* familyası.)

—ANSİKL. Kabuğu kiremit renginde, gövdesi silindirik ve nadiren düz olan okume ikincil ormanların önemli ağaçlarındandır. Doğal olarak dağınık ya da tekdüze topluluklar halinde rastlanır ve bol ışık alan yerlerde yetişir. Gabon, Kongo ve Fildişi Kıyısı'nda nemli tropikal kuşakta işletme amacıyla geniş alanlarda yetiştirilir. Odunu kayısı renginde, çok yumuşak ve çok hafif olup kolay işlenir. Çoğunlukla kontrplak yapımında kullanılan okume, Gabon, Kongo ve Ekvator Ginesi'nden önemli miktarda ihraç edilir.

OKUMURA MASANOBU → MASANOBU OKUMURA.

OKUMUŞ sıf. ve a. Herhangi bir alanda eğitim öğrenim görmüş; bilgili, aydın kimse için kullanılır.

OKUMUŞLUK a. Eğitim, öğrenim görmüş olan kimsenin durumu.

Okun bağıntısı, iktisatçı Arthur Melvin *Okun* (Jersey City 1928 - Washington 1980) tarafından 1962'de ortaya konulan bağıntı. 1947-1960 dönemine ilişkin üçer aylık amerikan ikitisadi verilerini temel alan bu bağıntı, işsizlikle depresyon arasında düzenli bir istatistiksel ilişki bulunduğunu gösteriyordu. Okun bağıntısı'na göre, işsizlik oranında % 4'ün üstündeki her bir fazla puan, gerçek gayrisafi milli hâsılada üç puanlık bir düşüşle birlikte gider; istihdam düzeyi, ancak iktisadi büyüme oranı gözlenen "trend"in üstüne çıktığı zaman yükselir.

OKUNAKLI sıf. Kolaylıkla okunabilen yazı için kullanılır: *Güzel değil ama okunaklı bir yazısı var.*

OKUNAKSIZ sıf. Okunamayan ya da güçlükle okunabilen yazı için kullanılır: *Yazın çok okunaksız, düzeltmelisin.*

OKUNMA a. Okunmak eylemi.

OKUNMAK → OKUMAK.

OKUNTU a. Anadolu'nun bazı yörele-

rinde düğüne davet etmek üzere çağrılıya gönderilen küçük armağan. (Bu armağan mum, şeker, küçük bir ekmek vb. olabilir ve kentlerdeki davetiyenin yerini tutar. Bu işle görevlendirilen yaşlı bir kadın aracılığıyla dağıtılır.)

OKUNULMAK → OKUMAK.

OKUNUŞ a. Okunmak eylemi ya da biçimi.

OKUR a. **1.** Yazarlarla, yayımcılarla olan ilişkisi açısından ele alınan, yayımlanmış bir yayını, bir metni vb. okuyan kimse; okuyucu: *Okurlarımıza duyuru. Okurları düşünmek. Okur mektupları.* **—2.** *Okur yazar* → OKURYAZAR.

OKURER (Binay), türk balerin (Ankara 1942). Ankara Devlet konservatuvarı'nı bitirdi, Devlet opera ve balesi'nde görev aldı. 1974'te İstanbul Devlet Opera ve balesi'ne girdi. 1977'de emekli oldu.

OKURYAZAR sıf. **1.** Okuma yazma bilen kimse için kullanılır: *Okuryazar sayısını artırmak.* **—2.** Öğrenim görmüş, aydın, zihinsel etkinliklerde bulunan kimse için kullanılır: *Okuryazarlar bu yasaya tepki gösterdi.*

OKURYAZARLIK a. Okuryazar olma durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eğit. *Okuryazarlık eğitimi,* belli bir toplumsal grubu okur yazar duruma getirmek için verilen eğitim. (Bu terim, genellikle, yetişkin kişiler için kullanılır.)

—ANSİKL. Günümüzde, dünya yetişkin insan nüfusunun yaklaşık yarısının okuma yazma bilmediği söylenebilir. Bu insanlar, ya hiç okuma yazma öğrenmemiş ya da öğrendikten sonra unutmuşlardır. Bu da, "öğrenim sonrası"nın önemini gösterir. Gerçekten de, her okuryazarlık eğitimi, mutlaka kültürel ve eğitsel bir sürekliliği gerektirir, çünkü yazma bilgisi gibi, okuma bilgisi de ancak günlük kullanılışı sayesinde (gazete okumak, kitap okumak, okumayı gerektiren, başta iş olmak üzere çeşitli durumlar), yani daha genel bir deyişle, toplumsal ve kültürel yapı ve donanımlar sayesinde korunabilir.

Unesco, kuruluşundan bu yana elinden geldiğince okumazyazmazlığa karşı savaştı ve okuma yazma öğretimini yaygınlaştırmaya çalıştı. Önce uluslararası kuruluşlar, kitlelere okuma ve yazmayı ve hatta bazen hesap yapmayı öğretmek amacıyla geniş kampanyalar açtılar ve bu kampanyalar, yakın geçmişteki siyasal kurtuluşlarından sonra iktisadi ve toplumsal gelişmelerini de gerçekleştirmeyi amaçlayan bazı devletlerce de benimsendi. Bunun en tanınmış örneği, Küba'nın okuma yazma öğrenimi seferberliğidir. Aradaki okumazyazmazlık oranı bir yıl içinde (1961) % 23'ten % 4'e düşürüldü. Ne var ki, elde edilen bilgilerin pratikte kullanılmaması, okuma yazma öğretiminin değiştirilmesinde bir güçlük kaynağı oluşturmaktadır.

1965 Tahran Dünya kongresi'nden sonra Unesco, okuma yazma öğretimiyle ekonomi arasında bağlantı kurarak daha "işlevsel" bir anlayışa geçti. İşlevsel okuma yazma öğretiminin amacı, kişilere, günlük etkinliklere ve işe dönük pratik bilgiler aşılamaktır. Her program, seslendiği topluluğa göre hazırlanır. Burada, klasik tipte, ama özel olarak yetiştirilmiş öğretmenlerin yanı sıra çeşitli dallarda uzman kişilerden (tarımcılar, sanayi teknisyenleri vb.) de yararlanan "ısmarlama" (her toplumsal grup için, o grubun gereksinimlerine göre programlanmış) bir öğretim sözkonusudur. Bu tür parçalı, yavaşlatılmış okuma yazma öğretimi, göz kamaştırıcı nitelikte olmasa bile çok başarılı sonuçlar vermiştir: örneğin, Tanzaniya'da işlevsel bir okuma yazma öğretimi programı sayesinde, okuryazarlık oranı, 1970-1977 arasında % 30'dan 80'e çıkarıldı.

P. Freire, işlevsel okuma yazma öğretimini aşan bir yöntem geliştirdi. Bu yöntem, halkların içinde yaşadıkları somut, günlük durumlardan yola çıkılarak belirli bir bilinçlenme hedefine varılmasını amaçlamaktadır. Brezilya'nın kuzey-doğu'sunda yavaş yavaş (1947-1962) kotarılan bu yöntem, günümüzde bütün dünyada ve özellikle Fransa'da bilinmekte ve kullanılmaktadır. Çünkü, bütün sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi, Fransa'da da okuma yazma öğretimi, yabancı işçilerin toplumla bütünleştirilmesini sağlayan en önemli araçlardan biridir.

Türkiye'de 1924 Anayasası'nın ilköğretimi zorunlu kılan hükmü, harf devrimi (1928) ile girişilen eğitim ve öğretim etkinlikleri (→ MİLLET MEKTEPLERİ) okuryazarlık oranının artmasına olanak sağladı. 23 mart 1981'de başlatılan okuma yazma seferberliği çerçevesinde 190 948 birinci kademe kursuna 3 999 008 kişi katıldı. Ayrıca başka yollarla da 161 612 kişi okuma yazma öğrendi. Bunun sonucu, 1987'de Türkiye genelinde okuryazarlık oranı % 82'ye çıktı. Bu oran 1980'de % 67,31 idi. 1985 sayılına göre Türkiye'de okuma yazma bilmeyen 9 703 662 kişi vardı. Bu nüfusun yaklaşık % 70'i kadındı.

OKUSPOKUS a. **1.** İllüzyonistlerin gösterileri sırasında söyledikleri sözcük. **—2.** *Arg.* Hile, düzen.

OKUTMA a. Okutmak eylemi.

OKUTMAK → OKUMAK.

OKUTMAN a. Üniversitelerde, dil dersi öğretimi, eski dillerde yazılmış metinlerin çözümlemesi vb. bir işle görevli kimse. (Eşanl. LEKTÖR.)

OKUTMANLIK a. Okutmanın görevi.

OKUTTURMAK → OKUMAK.

OKUTULMA a. Okutulmak eylemi.

OKUTULMAK → OKUMAK.

OKU YASUKATA *(kont),* japon mareşal (Fukuoka 1845'e doğr. - Tokyo 1930). Rus-japon savaşı sırasında II. Ordu'ya komuta etti. Liaodong yarımadasına çıkarma yaptı ve başta Kaiping olmak üzere birçok muharebeyi kazandı. Rus ordusunun sağ kanadını kuşatarak önce Liaoyang, daha sonra da Mukden muharebesinde belirleyici bir rol oynadı (1904-1905). 1906-1912 arasında genelkurmay başkanı oldu.

OKUYUCU a. **1.** Yazar, yayıncı açısından ele alındığında, bir yayını, bir metni vb. okuyan kimse; okur; kari: *Okuyucusu az bir yazar. Okuyucu köşesi.* **—2.** Bir tamlayanla birlikte, okumayı seven kimse: *İyi bir roman okuyucusu.* **—3.** Şarkı ya da türkü söyleyen kimse; şarkıcı. **—4.** *Yörs.* Düğün sahibi adına davetlileri dolaşarak düğüne çağıran kimse. **—5.** *Okuyucu gezmek,* düğüne çağırmak için kapı kapı dolaşmak (yörs.).

—Bilş. Dış bir kayıt ortamında (delikli kâğıt şerit, manyetik şerit, delikli kart, basılmış ya da elle yazılmış belge) kayıtlı bilgileri, bir hesap makinesine, bir bilgisayara ya da her türlü bilgi işlem sistemine girmeye olanak veren makine ya da düzenek. || *Kart okuyucu,* bir bilgisayarın, delikli kartları okuyan çevre birimi. || *Kimlik okuyucu,* bir kimlik ya da bir kart üzerine manyetik biçimde kodlanmış bilgileri okuyan aygıt. (Bankamatiklerde bir kredi kartı okuyucusu bulunur.) || *Manyetik karakter* ya da *işaret okuyucu,* manyetik bir mürekkeple basılmış karakteri, manyetik bir yöntemle, otomatik olarak okumaya olanak veren makine ya da düzenek. (Bankayı ve hesap sahibini tanıtan işaretler manyetik CMC7 karakteriyle her çek üzerinde yazılıdır ve bir çek okuyucu, bu bilgileri otomatik olarak tanır.) || *Optik okuyucu,* basılmış ya da elle yazılmış karakterleri, optik-elektronik bir yöntemle otomatik olarak okumaya olanak veren makine ya da düzenek. || *Şerit okuyucu,* bir bilgisayara iletmek üzere, manyetik bir şerit üzerindeki bilgileri okumaya ya da bu ortam üzerine bilgi kaydetmeye yarayan aygıt.

—Elektroakust. Kayıt biçimi ne olursa olsun, kaydedilmiş sesleri yeniden oluşturmaya yarayan aygıt. || *Kaset okuyucusu,* bir kaset üzerindeki sesleri ya da verileri okumaya ve çoğu kez de bu kaset üzerine ses ya da veri kaydetmeye olanak veren aygıt. || *Ses okuyucu,* bir ses kayıt plağının izlerini okuyabilen bir öğe için kullanılır. || *Ses okuyucusu,* OKUMA KAFASI'nın eşanlamlısı.

—Haritc. ve Bilş. *Eğri okuyucu,* bir eğrideki noktaların konumunu otomatik olarak yüklenmesini sağlayan düzenek. (Bu düzeneğe, sayısallaştırılacak şekil üstünde bir kılağı gezdiren bir bilgisayar komuta eder: her noktanın koordinatları bilgisayarın merkez birimine aktarılır ya da manyetik bir bant üzerinde depolanır.)

OKUYUCU-DELİCİ a. Bilş. Delikli kartları ya da şeritleri okuyan ve delen bilgisayar çevre birimi.

OKUYUŞ a. Okumak eylemi ya da biçimi.

OKÜLER a. (fr. *oculaire*). Opt. GÖZMERCEĞİ'nin eşanlamlısı.

OKÜLOGRAFİ a. (fr. *oculographie*). Göz hareketlerini kayıt tekniği.

OKÜLOGRAM a. (fr. *oculogramme*). Okülomotor kaslarca üretilen kas potansiyellerinin kaydı yoluyla göz hareketlerinin kaydedilmesi.

OKÜLOJİR sıf. (fr. *oculogyre*). **1.** Okülojiriyle ilgili. **—2.** *Okülojir kriz,* göz kürelerinin, en çok yukarı doğru olmak üzere belli bir durumda sabit kalmasına neden olan okülomotor kas spazmı (tavana bakma krizi).

OKÜLOJİRİ a. (fr. *oculogyrie*). İçkulak vestibül ve ağsı tabaka-orta beyin refleksleriden yararlanan ve göz kürelerinin göz çukurları içindeki hareketlerini, örneğin görme alanı içindeki bir nesneyi gözle izlemek amacıyla denetleyen ve bu hareketlerde eşgüdüm sağlayan sinirsel süreç.

OKÜLOMOTOR sıf. (fr. *oculomoteur'*den). **1.** Göz hareketlerini sağlayana denir. **—2.** *Okülomotor etkinlikler,* uzun bir gelişim süreci sonunda ortaya çıkan ve çok ileri düzeyde kural ve düzenlemelerle sağlanan ve algılanması istenen uyaran ya da nesneleri retinanın en iyi gören bölgesi olan sarıbenek çukurcuğunda toplamaya ya da tutmaya yarayan karmaşık etkinlikler. || *Okülomotor sinirler,* gözü hareket ettiren üç sinir (gözbebeğinin çapındaki ve mercek eğriliğindeki değişiklikler) ile göz hareketlerini (göz kürelerinin devinmesi) sağlayan anatomik yapıların tümü.

—Nöroanat. *Dış okülomotor kas,* dış doğru kası devindiren okülomotor sinir. (Bu sinirin hastalanması yana bakışta felce neden olur.) [6. KAFA SİNİRİ ÇİFTİ de denir.] || *Ortak okülomotor sinir,* iç doğru, üst doğru, alt doğru, küçük eğik ve üst gözkapağını kaldırıcı kasları devindiren okülomotor kafa siniri. (Bu sinirin kirpiksi kas ile gözbebeği büzgenkası için parasempatik lifleri de vardır. Bu sinirdeki parasempatik liflerde meydana gelen her çeşit lez-

optik okuyucu

Chauvin Yac belgesine göre

manyetik pistli kart okuyucusu

CII-Honeywell Bull belgesine göre

mikrodevreli kart okuyucu

Inter Mec belgesine göre

çubuklu kod okuyucusu

yon gözbebeğinde midriyaza neden olur.) [3. KAFA SİNİRİ ÇİFTİ de denir.]

OKÜLOSEFALOJİRİ a. (fr. *oculo -céphalogyrie*). Nörol. Başın ve gözlerin dönmesini sağlayan organların tümü. (Bu terim, başın ve gözlerin eşgüdümlü hareketlerinin gerçekleştirilmesinde rol oynayan anatomik sistemleri [okülomotor kaslar ve sinirler, arka uzunlamasına şeritçik, okülomotor yollar ve merkezler] kapsar.)

OKÜLOSEMPATİK sıf. (fr. *oculo -sympathique*). Nörol. Gözbebeğine giden sempatik yollara ve merkezlere denir.

OKÜLTİZM a. (fr. *occultisme*). Tar. GİZLİCİLİK'in eşanlamlısı.

OKÜSER a. (fr. *ocusert*'den). Oftalmol. Gözün alt konjonktiva keseciğine yerleştirilen, silikondan yapılmış disk. (İlaç deposu işlevi görür ve bir göz hastalığını [örneğin glokom] tedaviye yarayan maddeyi, sürekli ve düzenli salıverir.)

Ok ve yay münazarası, Yakıni'nin okçuluğu konu edinen çağatayca düzyazı yapıtı (XV. yy.). Ok ile yay arasında geçen bir tartışma biçiminde yazılmıştır. Döneminde okçuluğa duyulan ilgiyi yansıtır. Türkistan yöresinden gelme bir ihtiyar yayı, servi boylu bir delikanlı da oku simgeler. Yayın ve okun nasıl yapıldıkları, nasıl kullanıldıkları anlatılır. Mecaz yoluyla ok kötü, yay da iyi insanlara benzetilir. Ele geçen bu tek yapıtı, Yakıni'nin sanat gücünü gösterir. Eldeki yazması British Museum'dadır (Londra). Arap harfli metni ve ingilizce çevirisi Prof. F. İz tarafından yayımlandı (*Németh armağanı*, 1962).

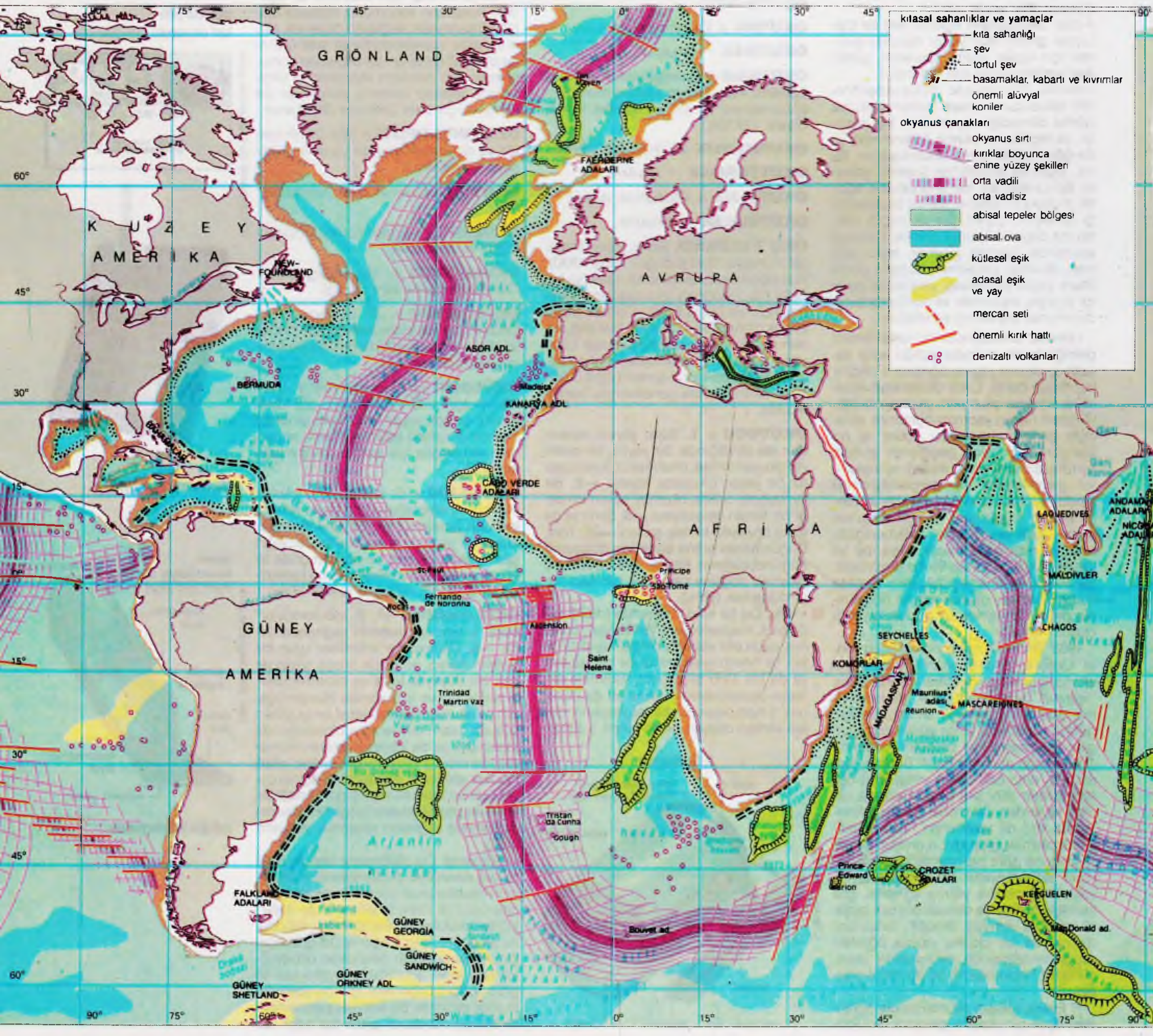
OKW (*Oberkommando der Wehrmacht*' ın [''Silahlı kuvvetler başkomutanlığı'' kısaltması), 1938-1945 arasında III. Reich'in en yüksek askeri makamı. Bizzat Hitler tarafından yönetildi; kurmay başkan Keitel'di. OKW, zamanla doğu cephesi dışındaki tüm cephelerdeki harekâtın yönetimini üstlendi.

OKYANUS a. (yun. *Okeanos*'tan). **1.** Yeryüzünün deniz suyuyla kaplı geniş alanı. (*Dünya okyanusu* terimi, katı [deniz dipleri] ve gaz [deniz yüzeyi] ortamı arasında yer alan bir enerji sistemi olarak nitelendiren bütün okyanus sularının toplamı düşünüldüğünde kullanılır. Hazar denizi, Aral gölü ve Lut gölü bu toplam içinde yer almaz.) **—2.** Bölgelere bölünebilen gerçek coğrafi bütünleri oluşturan dünya okyanusunun en büyük bölümlerinden biri. (Bu bölümler üç [Atlas okyanusu, Büyük Okyanus, Hint okyanusu] ya da [Güney Buz denizi ve Kuzey Buz denizi de eklenirse] beş tanedir.)

—ANSİKL. Okyanuslar ve denizler yer yüzünün % 71'inden biraz azını kaplar (361 milyon km²) ve 1 322 milyon km³ su içerir. Okyanuslar ve denizler, dünyanın genel dengesinde, kapladıkları alan ve bu hatırı sayılır hacimle orantılı bir rol oynar. Bilinen en büyük ve en geniş girinti çıkıntılar ve engebeler okyanus diplerinde toplanır. Kıta kenarları arasında yer alan bütün derinliklerin okyanusal yapıda bir temeli vardır: yani, asıl bölümü 2. kabuktan oluşan bir okyanus kabuğu yapısındadır. Okyanus kabuğu sırt ekseninde gerçekleşen yayılmayla yavaş yavaş gelişen bir büyümenin (yıllık hızı 1-18 cm arasında) sonucudur. (→ *manyetik* SAPMA.) Kıta kenarı substratumuyla karşılaşması sonucunda kalın bir tortul yığılması (edilgen kenarların karasal buzulu) gerçekleşir ya da bir dalma yapısıyla (etkin kenarların okyanusal bölgesi) vurgulanır.

Okyanusların ve denizlerin coğrafyası,

OKYANUSLARIN YAPISAL BİÇİMİ

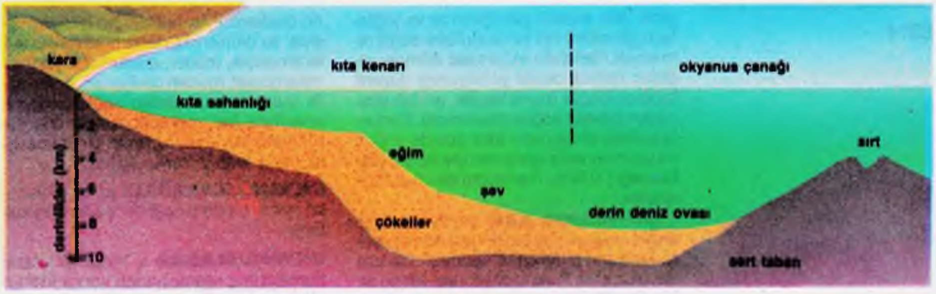

günümüzde, kutup ekseni çevresinde dönen taşküre levhalarında görülen yer değiştirmelerin sonucu sayılmaktadır. Okyanus ya da deniz dipleri iklim değişikliklerine, kıta aşındırmasına, üretken kuşakların etkinliğine, akıntıların dipler üzerine yaptığı etkiye ve levhaların yer değiştirmesine bağlı olarak çeşitli tip ve kalınlıklarda olabilen çökellerle örtülüdür.

Diplerde rastlanan başlıca çökelti çeşitleri karasal (türbidlitlik) ve organojen (pelajit) çökellerdir.

Deniz suyu, bütün sukürenin % 97,5'unu oluşturur. Bu su, fiziksel-kimyasal özellikleri (tuzluluk, sıcaklık, yoğunluk), çeşitli etmenlere bağlı olarak gelişen dinanizmiyle (rüzgârların yarattıkları akıntılar, yoğunluk alanı; gezegen çekimi ya da atmosfer tarafından oluşturulan dalgalar) ve ışık alan üst kuşakta (fotosentez) özbesinlerin (ya da özümlenebilen besin maddelerinin) bulunmasının sonucu olan verimliliğiyle bilinen bütün öbür sıvılardan farklıdır.

Özellikle son yıllarda, okyanuslardan yararlanma biçimi (balık, avlanma, gemicilik), enerji (hidrokarbürler) ve canlı madde sağlama olanaklarının da yaratılmasıyla büyük ölçüde değişmiştir.

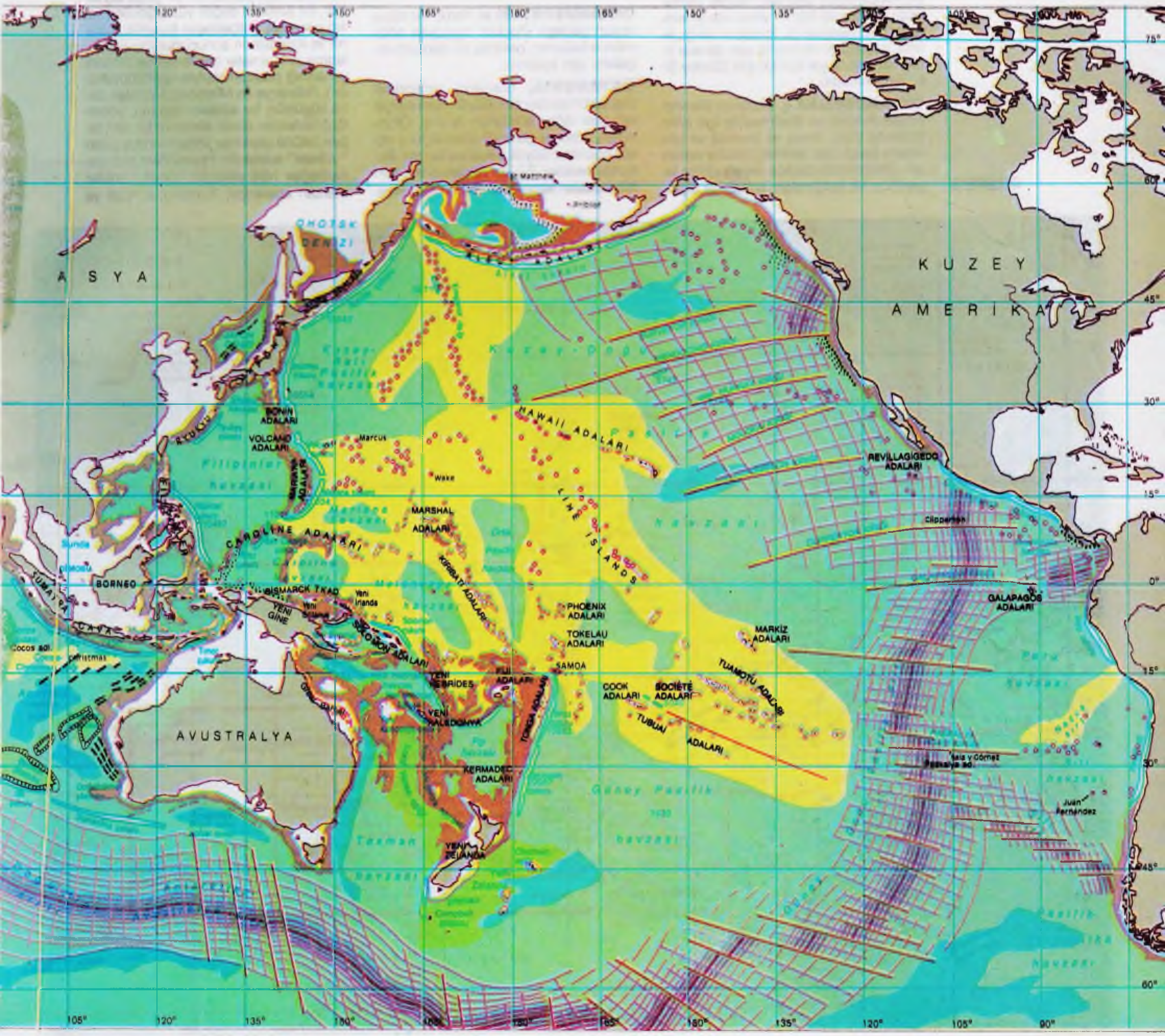
OKYANUS. Yun. mit. → OKEANOS.

OKYANUS ya da **BANABA adası,** Büyük Okyanus'ta ada, Kiribati'nin bir bölümü; 5 km²; 300 nüf. Fosfat yatakları.

OKYANUS FIRTINAKUŞU a. Dünyanın her yerinde bulunan, Kuzey Atlas okyanusu'nda yuva yapan küçük deniz kuşu (Türkiye'de de rastlanır. Bil. a. *Oceanodroma leucorrahoa;* fırtınakuşugiller familyası.)

OKYANUSAL sıf. Hidrol. ve Denizbil. Kara kenarının açığında bulunan diplerin ve suların tümü için kullanılır.
—İklimbil. *Okyanusal iklim* ya da *okyanus iklimi,* Orta enlemlerde kıtaların batı kenarında egemen iklim tipi; sıcaklıkların aşırı olmaması ve yıllık sıcaklık genliğinin azlığı bu iklimin temel özelliğidir.
—ANSİKL. Okyanusal iklim, orta enlemlerde, kutup cephesi boyunca dolaşan tedirginliklere bağlı hava kütlelerinin yumuşatıcı ve nemlendirici etkisini doğrudan alan kıtaların batı kenarlarının niteleyici özelli-

okyanus denizaltı engebesinin büyük biçimleri

ğidir. Yıllık sıcaklık genliğinin az ve yağışların genellikle bol (ama mutlaka değil) olmasıyla nitelenen okyanusal iklimde yağışlar, normal olarak yıl boyunca düzenli biçimde dağılır (buna karşılık, en çok düştükleri mevsim soğuk mevsimdir). Bununla birlikte, sözkonusu iklim tipinde yoğun ve uzun kuraklık dönemleriyle karşılaşılabileceği (1976'da Fransa'da) de unutulmamalıdır.

Batı Avrupa'da yüzey şekilleri çok az engel oluşturur ve okyanusal iklimin etkisi, karaların oldukça iç kesimlerinde bile duyulur; ama Paris'te okyanusal iklimin etkisi Brest'tekine oranla oldukça azalmıştır (Brest'te özellikleri çok daha belirgindir: ocakta 6,1 °C, ağustosta 16 °C [yani deniz etkisine bağlı niteliyici düşük sıcaklık genliği]; ortalama yağış: 1 129 m.).

Okyanusal iklim, aynı biçimde, enlemler boyunca da giderek değişir. G.'e doğru, Akdeniz'e yaklaşıldıkça sıcaklıklar artar, yaz yağışları azalır. Okyanusal iklimden akdeniz tipi iklime geçişin kusursuz örneklerinden biri, Bask bölgesi, Galicia ve İber yarımadasının iç kesiminde görülür. K.'e doğru, yağış oranı artar, sıcaklık azalır (Avrupa'da İskandinavya'nın Atlas okyanusu cephesi: Alaska'da Kuzey Amerika'nın Büyük Okyanus cephesi). Güney yarıküre'de okyanusal iklimin etkisi orta enlemlerde ağır basarsa da, karaların azlığı, iklimin kıtalardaki etkilerinin son derece sınırlı kalmasına yol açmaktadır (Güney Şili, Yeni-Zelanda).

OKYANUSBİLİM a. Okyanus alanının incelenmesiyle ve işletilmesiyle ilgili bilim dallarına (fizik, kimya ve biyoloji) ve tekniklere (araştırma, işletme) topluca verilen ad. (Günümüzde başlıca okyanusbilim tasarımları ve çalışmaları, suların ve diplerin üretkenliğiyle, balıkçılığın iyileştirilmesiyle, su ürünleriyle, deniz besinlerinin kullanılmasıyla, maden araştırmalarıyla [hidrokarbonlar, maden cevherleri, polimetalik yumrular], denizden sağlanabilecek enerjilerle [ısıl, mekanik, rüzgâr enerjileri], deniz suyunun tuzunun giderilmesiyle, deniz kirlenmesiyle ilgilidir.)

OKYANUSLARARASI sıf. İki okyanusu ayıran ya da birleştiren şeyler için kullanılır.

OKYANUSLAŞMA a. Yerbil. İlk kıtasal parçalanma aşamasından sonra *(rifting)* okyanus kabuğunun, iki edilgen kara kenarı arasında oluşmasına yol açan süreç. (Kaliforniya körfezi yeni okyanuslaşmış bir kuşak örneğidir (– 5 MA); ayrıca Kızıldeniz'i ve güney açıklarında okyanuslaşma sürecinin başladığı sanılan Aden körfezini sayabiliriz. Bununla birlikte bazı riftlerin gelişmesi durur ve kıta aşamasında kalabilir [Ren vadisinin en büyük bir olasılıkla substarutumu okyanus niteliğinde olmayan Kuzey denizi].)

OKYANUSLAŞMAK gçz. f. Yerbil. Yer kabuğunun bir parçasından söz ederken okyanuslaşmaya uğramak, uğramış olmak.

OKYANUSORTASI sıf. Yerbil. Bir okyanusun yaklaşık merkezi meridyen bölümünde bulunan, çekilmiş bir denizaltı engebesi için kullanılır.

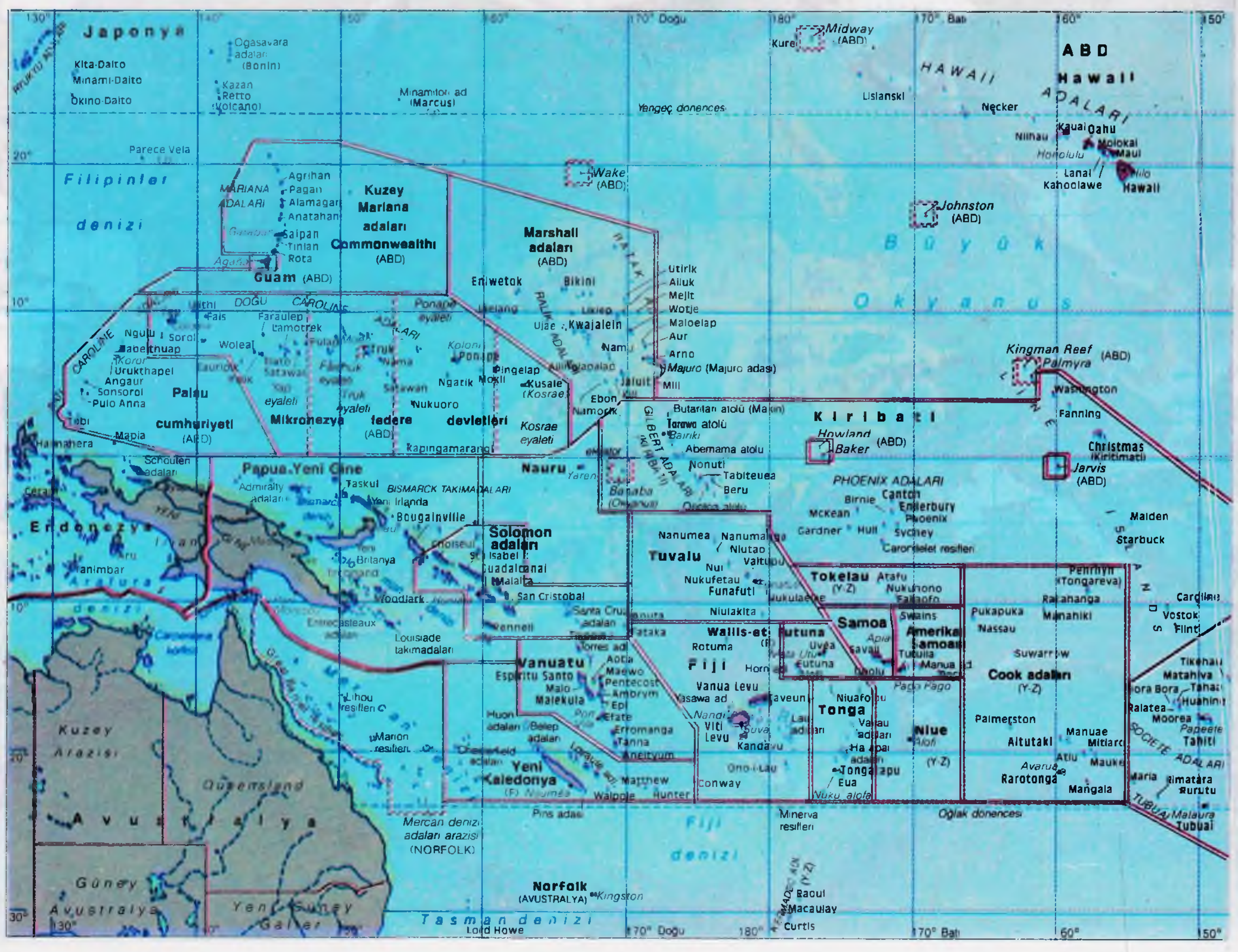
OKYANUSYA, dünyanın geleneksel beş bölümünden biri. Büyük kara parçaları olan diğer dördünün tersine, Okyanusya, adını ve göreceli bütünlüğünü uçsuz bucaksız Büyük Okyanus'tan alır. Bununla beraber, Büyük Okyanus'taki tüm takımadaları kapsamaz: Amerika ve Asya'ya yakın takımadalar, bu kıtalardan ayrı tutulamaz (bu nedenle Japonya, Filipinler, Endonezya Asya'ya bağlı sayılır).

COĞRAFYA

Okyanusya'nın en geniş toprağı, gerçek bir küçük kıta görünümündeki, 8 milyon km²'lik Avustralya'dır. Büyük Okyanus ve Hint okyanusu arasındaki Avustralya, tarihiyle ve halkıyla, Okyanusya'nın bir parçasıdır. Okyanusya takımadaları üç büyük öbeğe ayrılır: Melanezya, Polinezya, Mikronezya. Melanezya, Avustralya'nın K.-D.'sunda yer alan ve Yeni Gine'den Fiji'ye kadar sıralanan adaları kapsar. Polinezya, Yeni-Zelanda'dan Hawaii'ye kadar uzanır, aradaki Orta Büyük Okyanus takımadalarını (Cook, Samoa, Fransız Polinezyası) da içerir. Mikronezya, Melanezya'nın K.'indeki adaları (Kiribati, Caroline, Marshall, Mariana) kapsar.

Büyük Okyanus'taki adaların sayıları çok fazla (yaklş. 10 000) ve yüzölçümleri çok değişiktir. Batı yarısı Endonezya'ya bağlı olan Yeni Gine (800 000 km²) dışında, Büyük Okyanus'taki adaların en büyükleri arasında Yeni-Zelanda'nın iki adası ve Melanezya adalarının bir çoğu sayılabilir; bu adaların dağlık yüzey şekilleri yakın geçmişte gerçekleşen kıvrımlanmaların ve kırılmaların sonucudur (bu kıvrımlanma ve kırılmalar depremler ve tehlikeli yanardağ püskürmeleriyle kanıtlanmaktadır). Polinezya ve Mikronezya adaları daha küçüktür; bu adaların bazıları, yanardağ lavlarının deniz altındaki bir sert taban üstüne yayılması sonucu ortaya çıkan "yüksek" adalardır; Hawaii'deki bazı yanardağlar hâlâ etkindir; "alçak" adalar mercan adalarıdır; Tuamotu, Kiribati ve

OKYANUSYA

Marshall gibi takımadalar, lagonları çevreleyen mercan halkalarından (atol) oluşmuştur. Mercan kayalıkları, dağlık adaların pek çoğunun kıyılarını da çevreler: Yeni Kaledonya ve Avustralya'nın kuzey -doğu'sundaki set kayalıkları en ünlü mercan kayalıklarıdır. Mercan oluşumların önemi, Okyanusya adalarının yarıdan fazlasının tropikal kuşakta yer almasından kaynaklanmaktadır.

Ilıman ya da çöl iklimli Yeni-Zelanda ve Avustralya'nın dışında, Okyanusya adalarının iklimi sıcaktır. Alize rüzgârlarını alan, dağlık adaların doğu kıyılarında, yağışlar boldur; rüzgâr almayan batı kıyılarında ve alçak adalarda şiddetli kuraklıklar görülür. Bazı Melanezya adalarının iklimi ağır ve sağlıksızdır (malarya) ve bu adalar siklonların etkisi altındadır.

Okyanusya topraklarının çevreden kopukluğu, özgün bir flora ve faunanın ortaya çıkmasına yol açmıştır: Avustralya ökaliptüs cinsinin ağır basmasıyla ve dünyanın diğer bölgelerinde ortadan kalmış tekdeliklilerle keselileri barındırmasıyla dikkat çeker. Floranın giderek cılızlaştığı Büyük Okyanus'un orta bölümünde, Avrupalılar'ın gelmesinden önce bilinen başlıca memeliler yarasalarla, yerlilerin yöreye getirdiği bazı hayvanlardı (domuz, köpek, fare).

Okyanusya'nın bugünkü nüfusu 27 milyon dolayındadır. (yalnızca Avustralya'da 1991'de 17 500 000 nüf.).

TARİH

• *Yerleşme ve tarihöncesi.* Göçmen toplulukları, Asya'dan birbirini izleyen dalgalar biçiminde değil, küçük gruplarla geldiler, böylece okyanus adalarında çeşitli kültürler oluştu. Yeni Gine dağlarının yalıtlanmışlığı, Samoa ve Tahiti'deki yanardağ zenginliği ve mercan adacıkları, yaşam biçimleri ve geleneklerin biraz fazla farklılaşmasına yol açtı. Pigmeler ve Papular, Yeni Gine ve Yeni Hebrides adalarına 25 000 yıl önce yerleştiler; İ.Ö. 2000'de Polinezya kültürü, Melanezya ve Mikronezya'da yaygınlık kazandı; Fiji adalarına ancak 1000'e doğru yerleşildi, Avrupalılar geldiğinde, yerleşme henüz tamamlanmamıştı.

Bazı adalardaki nüfus fazlalığı zengin adalara doğru yer değiştirmelere yol açtı. Örneğin çift piragualarıyla yüzlerce kilometre yolculuk yapan Polinezyalılar, XIV. yy.'dan önce Hawaii'den Samoa'ya, ardından Tuamotu adalarına ve Yeni-Zelanda'ya kadar gittiler. Genel olarak bu topluluklar, XIX. yy. ortasında bile Yenitaş türü bir uygarlık düzeyinde yaşıyor, kıyı balıkçılığı, yiyeceğe yönelik tarım ve ayrıca domuz, tavuk ve köpek yetiştiriciliği yapıyor, bazı gruplarsa (Avustralya, Yeni Gine) yalnız toplama ve avcılıkla geçiniyorlardı. Ne metalürji, ne dokuma tezgâhı (Batı Mikronezya dışında), ne tekerlek ve ne de çömlekçi tornası biliniyordu. Bu teknolojik geriliklerin nedeni, herhangi bir düşünsel ilkellik değildi. Örneğin Avustralya yerlilerinin metafizik dünyaları, en gelişmiş metafizik dünyalardan biriydi. Madeni bilmeyen Okyanusyalılar, günlük yaşamda, savaşlarda ve dinsel etkinliklerde kullandıkları nesneleri üretip süslemek ve barınma ve tapma yerlerini bezemek için, taşları, ağaçları işliyor, kilden yontular yapıyor, ağaç kabuklarını dövüyor ve lifleri örüyorlardı. Sanat, örneğin avustralya yerlilerinin kum üzerine yaptıkları resimler ve her yerde karşılaşılan mimler ve danslar, çiçek bezekleri ve vücuda yapılan resim ya da dövmeler gibi kısa ömürlü yapıtlarda da kendini gösteriyordu. Özellikle Melanezya'da, bir ölçüde de Mikronezya'da bir okyanusya sanatı değil, Okyanusyalılar'ın çok yönlü sanatları vardı. Polinezya sanatları daha türdeş görünmekle birlikte, ağırlık şurada burada plastik ya da işlevsel repartuvarın görünümlerinden birine veriliyordu.

• *Avrupalılar'ın keşifleri.* XVIII. yy.'dan önce Avrupalılar'ın, salt ticaret yolları bulmak için yaptıkları yolculukların fazla kalıcı bir etkisi olmadı; Okyanusyalılar'la önemsiz, bazen sıcak (Tahiti), bazen de şiddetli (Guadalcanal kıyımları) karşılaşmalar oldu. Gizlilik düşkünü denizciler, boylamı iyi hesaplayamadıklarından, aradıkları adaları bulamadılar, aynı takımadaları, "yeniden keşfederek" yeniden adlandırdılar, uydurma haritalar çizerek karışıklıklara yol açtılar. Balboa'nın 1513'te keşfettiği Büyük Okyanus'u ilk olarak Macellan geçtiyse de Guam, Tuamotu, Kuzey ve Güney Caroline dışında çok az ada gördü. Manila -Acapulco yolu üzerinde İspanyollar, Solomon ve Markiz adalarını (1567-68'de Alvaro de Mendaña de Neira), Yen Hebrides, Cook ve Tuamotu'yu (1606'da Pedro Fernández de Quirós), Yeni Gine'yi ve onu Avustralya'dan ayıran boğazı (Torres, 1606) keşfettiler. XVII. yy.'da Hollandalılar, Sunda adalarından başlayarak, Avustralya'yı (W. Jansz, 1606), Yeni-Zelanda'yı, Fiji adalarını (A. J. Tasman, 1642-43) ve Jakob Le Maire ile Willem Schouten aracılığıyla da, Tuamotu ve Tonga'yı keşfettiler (1616).

XVIII. yy.'da ticarete verilen öncelik sürdüyse de, artık gerçek keşiflerden çok bilimsel çabalara ve edinilen bilgilerin Avrupa'da yayılmasına önem veriliyordu. 1772'de Jacob Roggeveen'in Paskalya adasına ve Samoa'ya ulaşmasına karşın, Avrupa savaşları keşif gezilerini erteledi ve bu geziler ancak 1763'ten sonra yeniden başladı. 1767'de Wallis ve Carteret, Büyük Britanya adına Tahiti, Tuamotu ve Société adalarını "kesin olarak" keşfettiler. 1768'de Bougainville, dünya turunu yaparken, Tahiti'den, Samoa'dan ve Yeni Hebrides'ten geçti; *Voyage autour du monde* (Dünya çevresinde yolculuk) [1771] adlı yapıtı, Polinezya cenneti temasının geçerlilik kazanmasına katkıda bulundu. Ancak Okyanusya'nın hemen tümüyle tanınmasını kaptan Cook sağladı. Cook ilk yolculuğunda (1769), Yeni-Zelanda'nın çevresini dolaştı, Avustralya'nın doğu kıyısına ulaştı; ikinci yolculuğunda (1772-1775), Markiz, Fiji ve Yeni Kaledonya adalarının kesin haritaları yapıldı; son yolculuğundaysa (1776-1779), Sandwich adalarında ölmesine kadar K. Büyük Okyanus (Hawaii, Christmas) dolaşıldı. Daha sonraki keşifler (La Pérouse, Bligh, vb.), bazı ek bilgilerden başka bir şey kazandırmadı.

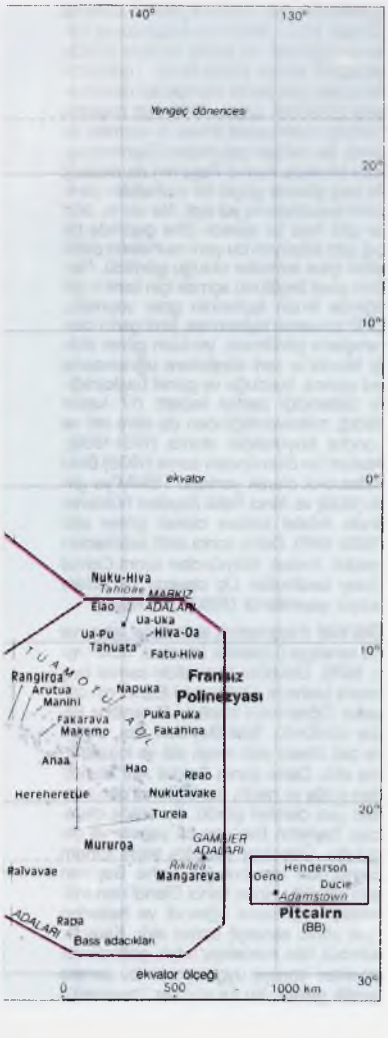
• *XIX. yy.'da avrupa sömürgeleştirmesi.* Adalara ilk giren Avrupalılar kaçakçı ve serüvencilerdi. 1788-1826 arasında, Tahiti'den Avustralya'ya kürek mahkûmlarını beslemek için domuz gönderildi; sonra XIX. yy. başında sandalağacı tahtası Fiji'ye, ardından Yeni Hebrides'e ilgiyi artırdı; Tahiti'de ya da Yeni-Zelanda'da, gitgide daha çok balina avcısı konaklamaya başladı. Yerli halk topluluklarıyla ilişkiler, 1789'da Tahiti'de *Bounty* isyancılarının yaptıkları zulümler gibi haksızlıklar nedeniyle, zaman zaman çok gerginleşti.

Misyonerler, serüvencilerin daha önce altüst ettikleri toplumlarla karşılaştılar, huzur ve düzeni her ne kadar yeniden kurdularsa da özellikle otorite kaynaklarını bunalıma sokarak geleneksel değerlerin yıkılmasına katkıda bulundular. Metodist yeniliğin etkisindeki ingiliz protestanlar, en dinamik misyonerlerdi. 1797'de Tahiti'ye yerleşen ve orada kral Pomaré I'i hıristiyanlaştıran London Missionary Society, ardından Tuamotu ve Cook'a yerleşti; anglikanlar 1814'te Yeni-Zelanda'ya, metodistler 1822'de Tonga'ya ve 1835'te Fiji'ye yerleştiler. Katolikler, uzun süre ispanyol egemenliğindeki Kuzey ve Güney Caroline ile Mariana adalarındaki cizvitlerin çabalarıyla yetinmişlerdi; ancak protestanların rekabeti, fransız kongregasyonları Gambier (1834), Markiz (1838) ve Yeni Kaledonya'yı (1843) hıristiyanlaştırmaya ve Hawaii ile Tahiti'de İngilizler'le yarışmaya yöneltti (1836).

Misyonerler, hıristiyanlaştırma ve avrupalılaştırmayı daha kolay benimsetebilmek için Tahiti, Hawaii ve Tonga'da yerel krallıklardan yararlandılar. 1819'da Pomaré II, bir yasa çıkardı; 1833'te Tonga'da hükümdar, kral George adını aldı. Hıristiyanlığı benimseyerek geleneksel tanrıların yaşamsal güçleriyle tüm bağlarını koparan krallara karşı şiddetli tepkiler görüldü (Tahiti, 1820; Tonga, 1831). Avrupalılar, kendilerine uygun hükümdarlar bulamadıkları zaman, reisler yaratarak dışsal bir hiyerarşiye yol açtılar. Adaların en dağınık, reislerin en az tanınmış oldukları Melanezya'da hıristiyanlaştırma, büyük güçlüklerle karşılaştı; Fiji 1854'e kadar direndi, Yeni Hebrides ve Solomon direndi. Yeni Gine ancak 1870'te hıristiyanlaştırılabildi.

Misyonerlerden kısa bir süre sonra, ticaret şirketleri geldi. Daha önce yararlanılan Tahiti domuzlarına, sandalağacı tahtasına, Tuamotu incilerine, çok geçmeden her yerde hindistancevizi içi ve hindistancevizi yağı eklendi. Papeete ya da Apia'da (Samoa), yerleşik ticaret merkezleri ortaya çıktı. 1850'den sonra plantasyonlar çoğaldı. 1870'e doğru 2 000'i aşkın kolonun yaşadığı Fiji adalarında, hindistancevizi ağacı, şeker ve pamuk plantasyonları kuruldu. Bu plantasyonların toprak ve işgücü gerektirmesine karşın Okyanusya'da mülkiyet bilinmeyen bir kavramdı. Yeni Hebrides ve Yeni-Zelanda'da (Maoriler) olduğu gibi, daha sonra Yeni Kaledonya'da da ayaklanmalar baş gösterdi. Bu sorunları ne misyoner krallıklar, ne de yerel reisler çözebildi.

Bunun üzerine, dinsel ve toplumsal karışıklıkları çözmek için hükümetlerin müdahalesi zorunlu bir duruma geldi. 1837'den başlayarak fransız katolik mis-

yönerler, rahip Pritchard'ın danışmanlığında Pomaré IV'ün hüküm sürdüğü Tahiti'den kovuldu; deniz dayanak noktaları arayan amiral Dupetit-Thouars, bundan yararlanarak Markiz adalarını (mayıs 1842) ve kendisine verilen talimatların da ilerisine giderek Tahiti (eylül 1842) ile Wallis ve Futuna'yı (kasım 1842) işgal etti. Guizot hükümeti, amiralin bu eylemlerini onayladı ve Büyük Britanya ile gerginlik pahasına (Pritchard sorunu, 1843-1845), Fransız Okyanusya sömürgesini kurdu. Büyük Britanya, Hawaii'deki varlığını sürdüremediyse de Yeni-Zelanda'yı topraklarına kattı. 1853'te Napoléon III, Yeni Kaledonya'yı işgal ettirdi ve 1864-1896 arasında burada bir ceza sömürgesi kuruldu.

1870'ten sonra Okyanusya'daki sömürge paylaşımı, denizcilikteki ilerlemeler, Büyük Okyanus'un büyük asya pazarları karşısındaki yeni işlevi ve emperyalist rekabetler nedeniyle hızlandı. 1874'te Büyük Britanya, Fiji'yi ilhak ederek Melanezya üzerindeki egemenliğinin merkezi durumuna getirirken, ayrıca Avustralya ve Yeni-Zelanda'ya da dayandı. 1879'da Almanya, Samoa'ya el attı, ardından buraya ingiliz ve amerikan konsolosları yerleşti. 1889'da adalar bu üç devlet arasında, sonra 1899'da yalnız ABD ve Almanya arasında paylaşıldı. 1885'te Marshall adalarını ilhak eden Almanya, 1899'da İspanyollar'dan Kuzey ve Güney Caroline ile Palau ve Mariana adalarını aldı. 1884-1888 arasında Almanya, Yeni Gine'yi de ilhak etmişti. 1898'de ABD, Hawaii'yi ilhak etmeyi kararlaştırırken, Guam ve Wake'i de işgal ederek, Çin yoluna işaret şamandıraları koydu. 1888-1900 arasında kendi yerleşme sömürgelerini kurmak isteyen Büyük Britanya, Cook, Gilbert, Ellice, vb. adalarını ele geçirirken, Fransa Wallis ve Futuna (1887), Tahiti (1880) Gambier (1881), Rüzgâraltı adaları (1888) vb. üzerindeki egemenliğini kesinleştirdi. Böylece 1840-1900 arasında tüm Okyanusya, Avrupa denetimine girdi. Her ülke, örneğin Büyük Britanya atanmış vali ve eşraf meclisi (temsili meclis), Fransa yönetsel yetki, ABD genel vali ve yerel reisler, Almanya ticari şirket, ardından yönetim olmak üzere, kendi yönetsel geleneklerini kabul ettirdi.

• *XX. yy.'daki bunalımlar.* Birinci Dünya savaşı Avustralya ve Yeni-Zelanda'ya, alman sömürgelerini (Yeni Gine, Samoa, vb.) ele geçirme olanağını sağlarken, Japonya da Marshall, Kuzey ve Güney Caroline ve Mariana adalarının yönetimini üstlendi. 1920'de Milletler cemiyeti, bu değişiklikleri mandalarla onayladı. Adalardaki iktisadi yaşam çeşitlenmeyi sürdürdü. Hindistancevizi içine, kahve, kakao ve ananas eklendi. Toprakaltı zenginlikleri de işletilerek Yeni Kaledonya'da nikel, Nauru ya da Angaur'da (Kuzey ve Güney Caroline) fosfat ve Yeni Gine'de, 1930'a doğru içerdeki vadilerin keşfini sağlayan altın üretilmeye başlandı. Fiji'ye hintli, Hawaii'ye japon (XIX. yy. sonunda başladı) işgücünün, ayrıca Yeni Kaledonya ve Yeni Hebrides adalarına vietnamlı ve Malaylar'ın gelmesi, halkların birbirleriyle karışmasına yol açtı. Genellikle misyonlar tarafından yürütülmekle birlikte, olanakların yetersizliği nedeniyle sınırlı kalan sağlık ve eğitim çabaları sürdürüldü ve bu çabalar, hiç olmazsa salgın hastalıklar ve yiyecek değişikliklerinden büyük zarar gören yerli topluluklarn azalmasını önleme olanağı verdi. Deniz uçağı düzenli ilişkiler kurma olanağını sağlarken (Pan American Airways, 1935), ABD ile bölgedeki etki alanını genişleten Japonya arasındaki gerginlik arttı. Okyanusya askeri üslerle dolarken, hindistancevizi içi ve şeker fiyatlarının düşmesine yol açan bunalım, yaşam koşullarını daha da zorlaştırdı.

7 aralık 1941'de patlak veren Pasifik savaşı, Okyanusya'yı çok sarstı. Japonya, Avustralya'yı ele geçirememekle birlikte, Melanezya'yı egemenliği altına aldıysa da Mercan adası deniz savaşı'nda uğradığı yenilgi (mayıs 1942) tüm Polinezya'yı askeri harekât alanına dönüştürdü; zorlu Guadalcanal (1942), Gilbert (1943), Marshall, Kuzey ve Güney Caroline ve Mariana adaları (1944) savaşları, birçok adayı yakıp yıktı ve çağdaş devletlerin tüm olanaklarıyla ansızın karşılaşan yerli halkları altüst etti. Savaştan sonra Amerikalılar, bazı atolleri doğrudan doğruya işgal ederken Birleşmiş milletler, mandaların yerini tutmak ve bu ülkeleri bağımsızlığa doğru götürmek üzere bir *trustee ship* sistemi örgütledi.

Bütün ülkelerde yerel özerklik pekiştirildi; 1947'den başlayarak Samoa adalarının birinde bir meclis seçildi; 1960'ta amerikan kesiminde de bir meclis ortaya çıktı; 1964'te Papua'da benzer bir gelişme görüldü; Mikronezya (Kuzey Mariana, Kuzey ve Güney Caroline, Marshall) Trust Territory'si kendi statü ve kurumlarını kurdu (1967). Territoire français d'outre-mer durumuna gelen Fransız Polinezyası'na, göreli bir özerklik tanındı. Bu özerklik, bağımsızlıkçı bir istemin ortaya çıkmasını engellemediyse de istem, Yeni Kaledonya'dakinden daha güçsüz kaldı. 1959'da Hawaii, 50. ABD eyaleti durumuna geldi. Sonra şu ülkeler bağımsızlık kazandı: Batı Samoa (bugün Samoa) [1962], Nauru (1968), Fiji ve Tonga (1970), Papua-Yeni Gine (1975), Solomon (1978), Ellis adaları (bugün Tuvalu) [1978], Gilbert (Kiribati adını aldı) [1979], Yeni Hebrides (Vanuatu adını aldı) [1980]. Cook ve Niue adaları, Yeni-Zelanda'ya bağlandı. Paskalya adaları, Şili'ye verildi.

■**OKYAR** (Ali Fethi), türk asker ve siyaset adamı (Pirlepe 1880 - İstanbul 1943). Ortaöğrenimini Manastır'da tamamladıktan sonra Harbiye'yi (1901), kurmay yüzbaşı olarak da Harp akademisi'ni (1903) bitirdi. Kendisi gibi rumelili olan Mustafa Kemal'le (Atatürk) yakın arkadaştı. Görevlendirildiği Rumeli'de gizli İttihat ve Terakki cemiyeti'ne üye oldu. İkinci meşrutiyet'in (1908) kurulması için bu cemiyet adına yayımlanan bildiriyi kaleme aldı. Meşrutiyet'ten sonra İttihat ve Terakki Selanik heyeti merkeziye reisliğine getirildi. 31 Mart vakası'ndan sonra padişahlıktan haledilen Abdülhamit II'nin Selanik'e götürülmesini ve oradaki muhafızlığını üstlendi (1909). Cemiyet üyesi etkin genç subayların hem ordudan hem iç politikadan uzaklaştırılması planı gereği Enver (Paşa) Paris'e, Hafız Hakkı (Paşa) Viyana'ya, Ali Fuat (Cebesoy) Roma'ya atanırken, o da Paris'e askeri ataşe olarak gönderildi (1910). Fransa'dayken Mustafa Kemal (Atatürk) ile birlikte Picardie'de düzenlenen askeri manevralara gözlemci olarak katıldı. İtalyanlar'ın Trablusgarp'a saldırması üzerine gizlice Libya'ya geçti ve oradaki Neşet Paşa komutasındaki türk birliklerinin kurmay başkanlığına getirildi. (1911). Aynı yılın sonunda Manastır mebusu ve İttihat ve Terakki fırkası "merkezi umumi azalığı"na seçildi, partinin kâtibi umumiliğine getirildi. Askerlerin siyasetten ayrılması görüşünü savundu. Ancak bu arada Balkan savaşı patlak verince yeniden askeri göreve dönerek, Abdülhamit II'yi Selanik'ten İstanbul'a getirdi. Akdeniz boğazı mürettep kuvvetler kurmay başkanı olarak Çatalca'da Bulgarlar'a karşı bir püskürtme savaşına katıldıysa da başarılı olamadı. Babıâli baskını'ndan sonra İttihat ve Terakki'deki arkadaşlarıyla görüş ayrılığına düştüğünden askerlikten ayrıldı ve Sofya büyükelçisi olarak Bulgaristan'a yollandı (1913). 1917 yılında İstanbul'a döndü ve yeniden Osmanlı meclisi mebusanı'na, bu kez İstanbul milletvekili olarak girdi. Birinci Dünya savaşı'nın sonunda (kasım 1918) İttihat ve Terakki fırkası'ndan ayrılarak Osmanlı hürriyetperver avam fırkası'nı kurdu. Mondros mütarekesi'ni imzalayacak Ahmet İzzet Paşa kabinesinde, yakın arkadaşlarından Rauf Bey (Orbay) Bahriye nazırlığını üstlenirken kendisi de Dahiliye nazırı olarak görev aldı. Kısa süren bu nazırlık görevinden sonra "Harbiye nezareti emrinde müstafi ordu komutanı "Mustafa Kemal Paşa ile birlikte *Minber* gazetesini çıkardı (1919). İttihatçılara karşı bir suçlama ve tutuklama kampanyası açan Damat Ferit Paşa hükümetinin buyruğuyla tutuklanıp (mart 1920) Bekirağa bölüğü'ne kondu ve mayıs sonunda da İngilizler'ce Malta adasına sürgüne yollandı. Malta'dan kurtulunca (1921), Almanya üzerinden Ankara'ya geçti. Bu arada İstanbul milletvekili seçilmişti; ilk TBMM'de yer aldı. Fevzi Paşa (Çakmak) başkanlığındaki Üçüncü İcra vekilleri heyetinde İçişleri bakanı oldu (1921) ve aynı görevi temmuz 1922'de kurulan Rauf Bey (Orbay) hükümetinde de sürdürdü. Bu arada özel barış görüşmeleri yapmak için Londra'ya gönderildi. Rauf Bey'in istifasından sonra, Cumhuriyet öncesi TBMM hükümetlerinin sonuncusunda "İcra vekilleri heyeti reisi" olarak (Başbakan) yer aldı (ağustos 1923). Lozan antlaşması, Başbakanlığı döneminde onaylandı. Cumhuriyet'in ilanına gerekçe hazırlamak için bu ilandan iki gün önce Başbakanlıktan istifa ettirildi ve salt Halk fırkası grup idare heyeti reisi olarak kaldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı İsmet Paşa (İnönü) Başbakan olunca Fethi Bey de TBMM başkanı seçildi (1923). Halk fırkası'na (CHP) karşı bir muhalif parti olan Terakkiperver cumhuriyet fırkası kurulduğunda, daha ılımlı bir politikacı olarak 22 kasım 1924'te İsmet Paşa'nın yerine Başbakanlığa atandı. Dört ay sonra Şeyh Sait ayaklanması başlayıp da gerekli önlemlerin şiddetle alınması gerektiğinde ise, gerekli dinamizmi göstermediği gerekçesiyle CHP grubunda güvensizlik oyu verilerek istifaya zorlandı (3 mart 1925). Başbakanlıktan sonra milletvekilliğinden de ayrıldı ve Paris büyükelçiliğine atandı (1925-1930). Türkiye'de ikinci kez çok partili demokrasi denemesine girişilmek üzere, 1930 yazı başında Serbest cumhuriyet fırkası'nı kurması istendi. Bu yoldaki çalışmaları Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın da desteği ile kısa sürede güçlü bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açtı. Ne var ki, dört ay gibi kısa bir sürede ülke çapında bir çığ gibi büyüyen bu yeni muhalefet partisinin içine sızmalar olduğu görüldü. Partinin yerel örgütünü açmak için İzmir'e gittiğinde liman işçilerinin grev yapması, CHP binasının taşlanması, kimi gerici davranışların görülmesi, yeniden görev aldığı Meclis'te sert eleştirilere uğramasına yol açınca, kurduğu ve genel başkanlığını üstlendiği partiyi kapattı (17 kasım 1930), milletvekilliğinden de istifa etti ve Londra büyükelçisi atandı (1931-1939). Atatürk'ün ölümünden sonra (1938) Bolu milletvekili olarak yeniden TBMM'ye girdi (1939) ve ikinci Refik Saydam hükümetinde Adalet bakanı olarak görev aldı (1939-1941). Daha sonra aktif politikadan çekildi. Anıları, ölümünden sonra Cemal Kutay tarafından *Üç devirde bir adam* adıyla yayımlandı (1980). [→ Kayn.]

OKYAY (Necmettin), türk hattat, ebru ve cilt sanatçısı (Üsküdar, İstanbul, 1883 - *ay. y.* 1976). Üsküdar Yenivalide camisi baş imamı Mehmet Abdünnebi Efendi'nin oğludur. Öğrenimini idadinin ilk sınıfına kadar sürdürdü. Talat Bey'den rika, divani ve celi divani yazı meşk etti ve icazetname aldı. Daha sonra Bakkal Arif Efendi'den sülüs ve nesih, Sami Efendi'den nestalik yazı dersleri gördü. Bu arada okçubaşı Seyfettin Bey'den ok yapımı ve okçuluğu, Özbekler dergâhı şeyhi Ethem Efendi'den ebruculuğu, Baha Bey'den eski çiltçiliği, Hoca Vehbi Efendi'den mürekkep yapmasını öğrendi ve hezarfen (çok yönlü sanatçı) sanını aldı. Karanfil, sümbül, lale, menekşe, fulya, gelincik vb. çiçekleri ebruya uygulayarak bu sanata yenilik getirdi; bu tür ebrular "necmettin

ebrusu" ya da "çiçekli ebru" diye adlandırıldı. Medreset ül-hattatin'de ve İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nde yazı, ciltçilik ve ebru hocalığı yaptı. Özellikle nestalik yazıda ün kazandı. Aklâmı sitte' de Mustafa Rakım Efendi'nin, nestalik' te Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin okuluna bağlıydı. En tanınmış öğrencileri Uğur Derman ve Prof. Ali Alparslan' dır. Yapıtları, daha çok özel koleksiyonlarda ve Mimar Sinan üniversitesi'ndedir.

OKYAY (Sami), türk ebrucu, ciltçi (İstanbul 1910 - *ay. y.* 1933). Babası hattat ve ebru ustası Necmettin Okyay'dan öğrendiği ebruculuk alanında başarılı örnekler verdi. Tezhip, hak, lake ve şemse cılt alanlarında da ustaydı. İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi şark tezyini sanatları bölümü'nde ders verdi; çok genç yaşta peritonitten öldü.

OKYILANI a. Zool. Yol ve çit kenarlarında, yıkıntılarda bulunan, sarı-yeşil renkli yılan. (Zehirsiz ama yırtıcı bir hayvandır: çöreklenerek düşmanının üzerine ok gibi atılır. Kertenkele, fare, küçük memeliler ve yılanlarla beslenir. Bil. a. *Zamenis mucosus,* suyılanıgiller familyası.)

OKYO MARUYAMA → MARUYAMA OKYO.

OL adl., sıf. *O* adılının ve işaret sıfatının eski biçimi: *"Gökte bulutlardan ot yağdıran ol / Yerde Fi cun'i suya boğduran ol"* (Melhame-i Şemsiyye, XV. yy.). *"Ol buğday anın içine dökülmüş şöyle ki bir azim geç olmuş"* (Velâyet name-i Hacı Bektaş, XV. yy.).

OLA. Tar. coğ. Muğla'ya bağlı Ula ilçesinin Antikçağ'daki adı.

OLABİLİR sıf. Gerçekleşmesini, olmasını önleyecek bir engel bulunmayan şey için kullanılır; mümkün.
—Fels. OLANAKLI'nın eşanlamlısı.
—Mant. *Olabilir dünya,* birlikte olabilen, yani her biri olanaklı olan ve çelişki içermeyen, dolayısıyla aralarında hiçbir zaman çelişmeyen bir nesneler topluluğunu adlandıran leibniz kökenli kavram. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. Mant. Varlığı çelişki içermeyen. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mant. "Olabilir" kavramı modal mantığın konularından biridir. Son zamanlarda bu tür bir mantığın kurulmasında önemli adımlar atıldı ve bu çalışmalara öncülük eden mantıkçı ve filozoflar, anlamlı bir biçimde, Leibniz'in "olabilir dünya" kavramını yeniden canlandırdılar. Leibniz'e göre tanrısal anlıkta sonsuz sayıda olabilir dünya birbiriyle yarışırken, Tanrı bunlar arasında en yetkin olanına varlık kazandırmıştı. Ancak modal mantık çalışmalarında yer alan çağdaş olabilir dünya kavramı Leibniz'in tanrıbilimsel uğraşlarından oldukça uzak bir kavramdır. Mantıkçı Saul Kripke'nin geliştirdiği *olabilir dünyaların anlambilimi* modal mantığı olabilir dünya kavramına dayandırma yolunda ilginç bir girişimdi. Buna göre, mantıksal olarak doğru bir önerme bütün olabilir dünyalarda doğru olan bir önermeydi. Quine modal mantığı, özellikle nesneleri bireyleştirmekteki güçlük nedeniyle, içinden çıkılmaz derecede karışık olmakla eleştirdi: olabilir bir dünyadan bir ötekine geçtiğimiz zaman, neyi "aynı bir birey" sayacağız ? Leibniz'in ana düşüncesi benimsenmedikçe (ona göre her birey, ancak bir tek olabilir dünyada var olabilir), bir bireylik ölçütünün ortaya konması güç gibi görünüyordu. Gerçi bir bireyin bazı nitelikleri ayrılarak onun temel nitelikleri, ötekilerse ikincil nitelikleri sayılabilir ve onu bireyleştiren temel özellikleri taşıması koşuluyla, her iki olabilir dünyada da aynı birey olduğu söylenebilirdi. Ancak iki nitelik arasındaki ayrım çok belirsiz görünüyordu. Quine şöyle yazar: "Matematikçilerin mantıklı olmaları zorunluyken iki ayaklı olmalarının zorunlu olmadığını, buna karşılık bisikletçilerin iki ayaklı olmaları zorunluyken mantıklı olmalarının zorunlu olmadığını düşünmek akla oldukça yatkındır. Ama, gariplikleri arasında hem matematik hem de bisiklet bulunan biriyle karşılaşırsak ne olacak? Bu somut birey, zorunlu olarak mantıklı, ilineksel olarak iki ayaklı mı, yoksa zorunlu olarak iki ayaklı, ilineksel olarak mantıklı mı sayılacak ? [...] Bireyin özniteliklerinden bazılarını zorunlu öznitelikler ve ötekilerini olumsal öznitelikler sayan bir değerlendirmenin hiç anlamı yoktur" *(Word and Object)* [Sözcük ve Nesne]. Kripke'nin çözümü, "katı adlandırıcılar" dediği ve bütün olabilir dünyalarda aynı özlükleri adlandıran dilbilimsel bir anlatımlar sınıfı önermeye dayanıyordu. Özellikle özel adlar bu türlü adlandırıcılar arasında yer alırlarken, tekil betimlemeler bu tür adlandırıcılar arasında yer almıyorlardı. Böylece, olabilir bireylerin bir bireylik ölçütü ortaya konuyor, ancak en azından iki çelişik görünüşlü sonuca yol açılıyordu: 1. *a* ve *b*'nin ad oldukları "*a, b*'dir" türü doğru önermeler zorunlu olarak doğruydular ("*a, b*'dir"ın doğru olmasının nedeni, *"a"* ve *"b"*nin gerçek dünyada aynı bireyi adlandırmalarıydı; ancak *"a"* ve *"b"*, katı adlandırıcılar olarak, bütün olabilir dünyalarda da aynı bireyi adlandırıyorlardı; buna göre *a,b*'dir", bütün olabilir dünyalarda doğru ve dolayısıyla zorunlu olarak doğruydu). "Sabah yıldızı Akşam yıldızıdır" türü önermeler buna göre zorunlu olarak doğruydu, oysa bu doğruluk gözlem aracılığıyla biliniyordu: demek ki aynı zamanda hem zorunlu, hem de sonsal önermeler vardı; 2. buna göre bütün olabilir dünyalarda aynı olan bireyler vardı ki, bu da zorunlu varlıkların varlığını kabul etmek anlamına geliyordu.

OLABİLİRLERARASI a. Fels. Leibniz'e göre, olanaklı bir bireyin, içinde yer aldığı birlikteolabilirlerin tümüyle sürdürdüğü düzenli ilişki. (Bu olabilirlerarası ilişkiyle her birey olanaklı bir dünyanın bağlamını belirlemeye katkıda bulunduğu gibi bu olanaklı dünya da bu dünyaya ilişkin her tözün tam kavramını belirler.)

OLABİLİRLİK a. Olması, gerçekleşmesi mümkün olan bir şeyin durumu.
—Fels. Kant'ta, aynı zamanda hem yazgıya, hem de yöneldiği gerçekliğe uygulanan kiplik kategorisinin ilk evresi (ya da şeması). [Bk. *ansikl.* böl.] || Hegel'de, gerçek dünyada görünen ve kendi somut gerçekliğiyle bağıntılı olarak kavranan bir şeyin olasılığı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Kant şöyle der: "Olabilirlik şeması, çeşitli tasarımların bireşiminin genel olarak zamanın koşullarına uygunluğudur (örneğin karşıtların bir şey içinde aynı anda değil, ancak birbiri ardına varolabilmeleri olgusu); bir başka deyişle, bir şeyin tasarımının herhangi bir zamana göre belirlenimidir"(*Salt aklın eleştirisi* [Kritik Der Reinen Vernunft], 1,1,2).
• Hegel'de, "yalnızca olanaklı" olan, bu niteliğiyle, somut gerçek olandan ayrılır; ancak yalnız biçimsel olmakla kalmayan gerçek olabilirlik (alm. *Möglichkeit*), her zaman somut gerçeklikle gerçek bir karşılıklı özdeşlik içinde bulunur, Hegel kantçı aşkıncılığa işte bu noktada karşı çıkar. Şöyle der: "Varlık ve yansımanın birliği olarak töz, özünde onların *dış görünüşü* ve *konmuş varlığı*'dır [...]. Bu dış görünüş, biçimin özdeşliği olarak özdeşliktir; olabilirliğin ve somut gerçekliğin birliğidir" (*Wissenschaft Der Logik* [Mantık bilimi], "Öz", 3, 3). Böyle bir birlik, zorunluluğun olumsallık içinde ortaya çıkmasının apaçık belirtisidir.

OLACACEAE a. Sıcak bölgelerde yetişen ağaç ya da ağaççıklar familyası. (Santalales takımında olan bu familyada çiçekler beyaz, yeşilimsi ya da sarımsı renkte, 4 ya da 5 taçyapraklı boru ya da çan biçiminde tek tek ya da salkım halinde bulunur; meyve genellikle bir drupadır.)

Necmettin Okyay'ın celi talikle 1932'de yazdığı levha *Sabancı kol.*

OLACAK sıf. (*olmak*'tan *-acak,* gelecek zaman sıfatfiil ekiyle *ol-acak*). **1.** Olması, yapılması uygun ya da olanaklı olan şey için kullanılır: *Bu yaptığın olacak iş değil.* **—2.** Kendisinden beklenilen tutum ve davranışı gösteremeyen kimse için kullanılır: *Müdür olacak adamı yerinde bulabilirsen bul. Kocası olacak adam, onunla hiç ilgilenmiyor.* **—3.** *Olacak gibi değil,* "olması olanaksız, olacağa benzemiyor" anlamında söylenir: *Bu parayla bu iş olacak gibi değil.*

◆ a. **1.** Olma, gerçekleşme olasılığı bulunan şey: *Beni olan değil, olacak ilgilendiriyor.* **—2.** Gerçekleşmesinin engellenemediği durum: *Her iş olacağına varır.*

OLAF → OLAV, OLOF ve OLUF.

ÓLAFSSON (Eggert), izlandalı bilgin ve şair (Svefneyjar 1726 - Breidafjördur 1768). Kopenhag'da fen eğitimi gördükten ve Aydınlık çağı felsefesinin etkisinde kaldıktan sonra, anavatanında bilimsel bir geziye başkanlık etti (*Reise igiennem Island,* 1772). Öğretici ve yurtsever nitelikte şiirler (1832'de yayımlandı) de yazdı.

OLAGELMEK gçz. f. (*olmak*'tan *ol-a -gel-mek*). Başlangıçtan beri aynı biçimde sürmek; süregelmek: *Bu iş eskiden beri hep böyle olagelmiştir.*

OLAĞAN sıf. **1.** Her zaman görülen, alışılmış, yadırgatıcı hiçbir yanı olmayan: *Bu olağan ve basit bir sorundur. Ağustos ayında bu sıcaklık olağandır.* **—2.** Belirli aralıklarla yinelenen, her zaman olan, alışılmış: *Haftalık olağan görüşmeler.*
—Olasıl. *Olağan yasa,* LAPLACE- GAUSS YASASI'nın eşanlamlısı.
—Opt. *Olağan ışın,* çiftkırılma olayında, kırılan iki ışından, Descartes yasalarına uyan ışın. (Öbür ışın olağanüstü ışındır.)

◆ be. Olağan bir biçimde: *Bir olayı olağan karşılamak.*

OLAĞANDIŞI sıf. Olağan olmayan, alışılmışın dışındaki şey için kullanılır; gayritabii: *Olağandışı bir durum. Olağandışı bir davranış.*
—Çekird. fiz. Nötron sayısında kütleleri karşılaştırılabilir kararlı çekirdeklere oranla önemli bir fazlalık ya da eksiklik olan bir çekirdek için kullanılır.
—İstat. İstatistik bir işlem sırasında elde edilen bir ölçümün, aynı koşullarda elde edilmesine karşın, öteki ölçümlerden belirgin bir biçimde ayrılması.

◆ be. Alışılmışın dışında: *Olağandışı davranmak.*

Olağandışı öyküler *(Tales of the Grotesque and Arabesque),* Edgar Poe'nun yapıtı (1840-1845). Bu öykülerde, serüven ya da bilimsel ütopya ("Maelström'e düşüş"), fantastik ve gizli bilimcilik ("Ligeia"), korku ("Usherlar'ın çöküşü", "Kuyu ve sarkaç"), salt grotesk ("Doktor Katran ile profesör Telek'in sistemi") ve tümdengelimci mantık ("Altın böcek", "Morg sokağı cinayeti"), paradoks, paroksizma ve ince hesaba dayanan bir edebi etki stra-

Necmettin Okyay'ın yapıtı çiçekli ebru *Uğur Derman kol.*

tejisine sıkıca bağlı bir gariplik estetiği meydana getirir. Bu öykülerin, Baudelaire tarafından fransızcaya çevrilmesi (1848), onların avrupa edebiyatının klasikleri arasında yer almasını sağladı.

OLAĞANLAŞMAK gçz. f. Olağan duruma gelmek.

OLAĞANLIK a. Olağan olma durumu.

OLAĞANÜSTÜ sıf. **1.** Olağanın, alışılmışın dışında: *Olağanüstü bir durum.* **—2.** Beklenmedik bir zamanda, önceden tasarlanmamış olan şey için kullanılır: *Olağanüstü bir şey olmazsa erkenden gelirim. Olağanüstü toplantı.* **—3.** Benzerlerinden çok farklı, çok üstün olan kimse ya da şey için kullanılır; fevkalade: *Olağanüstü bir çocuk. Olağanüstü bir yapıt.*

—Etol. Özellikleri ortalamanın üzerinde olan bir uyaran için kullanılır (boy, renk, karşıtlık). Olağanüstü uyaranların etkisi genellikle doğal uyaranlarınkinden büyüktür. G. Baerends'in gümüşi martı yumurtalarının özelliklerine ilişkin denemeleri bunun güzel bir örneğidir: yalancı yumurtayla yapılan deneme, hayvanın, sistemli olarak daha iri ve ya da türe özgü standart yumurtalarda olduğuna oranla leke karşıtlıkları taşıyan örnekleri tercih ettiğini göstermiştir.

—Huk. *Olağanüstü hal,* devletin ve özellikle yürütme organının, normal hukuk yolları ve yetkileriyle alt edemediği büyük güçlüklerin ortaya çıkması durumunda başvurulan olağanüstü yönetim usullerinden biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Olağanüstü hal bölge valisi,* Olağanüstü hal kanunu'na göre Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerini kapsayan bölge içinde, İçişleri bakanlığı'na bağlı olarak, görev yapan vali. (Olağanüstü hal bölge valiliği 14 temmuz 1987 tarihli *Resmi gazete*'de yayımlanan 19517 sayılı kanun hükmünde kararnameyle kuruldu.) || *Olağanüstü mahkeme,* olağanüstü olaylardan sonra kurulan ve bu olaylarla ilgili davalara bakmakla görevlendirilen, ayrıcalıklı yetkilere sahip mahkeme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Opt. *Olağanüstü ışın,* gelen bir ışın çift kırıcı bir ortamda kırılırken, kırılan iki ışından, Descartes yasalarına uymayan ışın.

◆ be. Çok fazla, çok güzel; fevkalade, harikulade: *Olağanüstü zeki bir insan. Olağanüstü güzel bir bahçe.*

◆ ünl. Harika, mükemmel, nefis: *Akşamki film nasıldı? —Olağanüstü!*

—ANSİKL. Huk. Bir suçun işlenmesinden sonra kurulan mahkeme, yargı güvencesini tehlikeye sokar. Bu nedenle olağanüstü mahkemelerin verdikleri kararlar, her zaman tartışma konusu yapılır. Bu mahkemelerin kararları daha çok siyasal nitelik taşır. Anayasa'ya göre "hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz" (md. 37).

• *Olağanüstü hal.* 1982 Anayasası "olağanüstü yönetim usulleri"'ni başlıca iki ana başlık altında toplamıştır: olağanüstü haller ile sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali. Sıkıyönetim rejiminin, askeri güç ve otoritelerin sivil güçlerin yerini aldığı bir yönetim biçimi olmasına karşılık, olağanüstü hallerde yetkiler yine sivil makamların elinde kalır. Şu farkla ki, bunların kapsam ve etki alanı büyük bir genişleme gösterir. Olağanüstü hal ilanını gerektiren nedenler: doğal afet, tehlikeli salgın hastalıklar ya da ağır ekonomik bunalımların patlak vermesi, şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi biçimde bozulması gibi durumlardır. Olağanüstü hal, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar kurulu tarafından, yurdun bütününde ya da bir ya da birkaç bölgesinde ve süresi altı ayı geçmemek üzere ilan edilir. Karar hemen TBMM'nin onayına sunulur. Meclis, bu kararı onaylamama yetkisine sahip olduğu gibi, olağanüstü hal süresini değiştirebilir. Bakanlar kurulu'nun istemi üzerine her defasında 4 ayı geçmemek üzere bu yönetimin süresini uzatabilir ya da kaldırabilir. Olağanüstü hal ilanıyla, hak ve özgürlüklerin kullanılması kısmen ya da tamamen durdurulabilir; bunlar için Anayasa'da öngörülen güvencelere aykırı önlemler alınabilir. Ancak bütün bunların uluslararası hukuktan doğan yükümlülükleri çiğnememesi ve durumun gerektirdiği ölçüyü aşmaması da gerekir. Olağanüstü halde, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar kurulu, durumun gerektirdiği bütün önlemleri alır; bu önlemleri kanun hükmünde kararnameler biçiminde *Resmi gazete*'de yayımladıktan sonra TBMM'nin onayına sunar. Bunlara karşı Anayasa mahkemesi'nde dava açılamaz.

Olağanüstü hal uygulamasında görev ve yetki, valilere aittir. Bir bölge valisine bağlı birden çok ilde olağanüstü hal ilan edilmişse, bölge valisi sorumlu ve yetkilidir. Ülke çapında olağanüstü hal uygulamasında bunlar arasındaki eşgüdüm ve işbirliği Başbakanlık'ça sağlanır. Valilerin, Olağanüstü hal yasası'nın kendilerine tanıdığı yetkilere dayanarak yapacakları idari işlemlere karşı açılacak davalarda yürütmenin durdurulması kararı verilemez.

OLAĞANÜSTÜLÜK a. Olağanüstü olma durumu; fevkaladelik.

OLAH (Miklós), macar din adamı ve hümanist (Nagyszeben 1493 - Nagyszombat 1568). Zagreb piskoposu (1543), Eger piskoposu, Estergon başpiskoposu ve Macaristan başrahibi oldu, şansölye sıfatıyla Ferdinand I adına ülkeyi yönetti. Cizvitleri Macaristan'a çağırdı ve Nagyszombat'ta bir papaz okulu kurdu (1561).

OLAİZOLA (Manuel) → UZTAPİDE.

OLAKOJEN a. (fr. *aulacogène*). Yerbil. Bir platform kuşağını etkileyen ve aniden alçalan oluk. (Eşanl. ÇANAK.)

OLAMAZ sıf. (*olmak*'tan *ol-a-maz*). Olması, gerçekleşmesi mümkün olmayan; olanaksız.

OLAMAZLIK a. Olamaz olma durumu.

OLANAK a. (*olmak*'tan *ol-an-ak*). **1.** Olabilir, mümkün olma durumu; imkân: *Böyle giderse sınavı başarmasının olanağı yok.* **—2.** Bir kimseye bir şeyi yapması için sağlanan uygun koşul, verilen fırsat; imkân: *Bana bu olanağı verirseniz pişman olmazsınız. Bir olanak bulursam onu ziyaret etmek istiyorum.* **—3.** Bir şeyi yapmak için gerekli olan şey, özellikle de maddi güç; imkân: *Olanaklarım bu işe girmeye yeterli değil.* **—4.** Bir şeyin gerçekleşmesini, yapılmasını, bulunmasını mümkün kılan şey; imkân (genellikle bir tamlayanla): *Çeşitli kullanım olanakları sunan bir makine. Beslenme olanakları sınırlı çocuklar.* **—5.** *Olanak sağlamak,* bir işin olması, gerçekleşmesi için gerekli ortamı hazırlamak.

OLANAKLI sıf. Olanak içinde bulunan, olabilirliği olan şey için kullanılır; mümkün.

—Fels. Aristoteles'e göre, edim halinde olan şeyin tersine, erk halinde olan şey. (Eşanl. OLABİLİR.)

—Küm. kur. Bir iç bileşim yasasıyla donatılı bir kümenin bir altkümesi sözkonusu olduğunda soldan ve sağdan olanaklı bulunmak. (Bir halkanın iki yanlı bir ideali, bu halkanın çarpmaya olanaklı bir toplama altgrubudur.) || *Soldan* (aynı biçimde *sağdan*) *olanaklı,* çarpma ile gösterilen iç bileşim yasasıyla donatılı bir E kümesinin bir A altkümesi sözkonusu olduğunda, A altkümesinin her *a* elemanı için ve E kümesinin her *x* elemanı için, $x\,a \in A$ (aynı biçimde $a x \in A$) olan eleman. [Bir halkanın soldan bir ideali, bu halkanın, soldan çarpmaya olanaklı bir toplama altgrubudur.]

◆ be. Olanak içinde, mümkün: *İmkânsızlıklar nedeniyle bu projenin gerçekleşmesini olanaklı görmüyorum.*

OLANAKSIZ sıf. Gerçekleşme, olabilme olasılığı bulunmayan ya da çok az olan şey için kullanılır; imkânsız: *Size yardım etmem şimdilik olanaksız. Yanıtlanması olanaksız bir soru.*

—Olasıl. *Olanaksız olaylar,* bir E olasılık evreni içinde, hiçbir olanağı bulunmayan, ve böylece asla gerçekleşmeyen, Ø ile gösterilen olay. (Olanaksız bir olayın olasılığı sıfırdır.)

OLANAKSIZLAŞMAK gçz. f. Olanaksız duruma gelmek, imkânsızlaşmak.

OLANAKSIZLIK a. **1.** Gerçekleşmesi, yapılması, mantıksal olarak tasarlanması mümkün olmayan şeyin özelliği; imkânsızlık: *Bu tasarının uygulanmasının olanaksızlığı ortada.* **—2.** Bir şeyi yapmanın mümkün olmadığı durum; özellikle de maddi olanaklardan yoksunluk, kötü koşullarda yaşama; imkânsızlık: *Olanaksızlıklar yüzünden okulu bitiremedi.*

OLANCA sıf. Var olanın tümüyle, tüm, bütün: *Olanca gücüyle haykırdı.*

OLANCHO, Doğu Honduras'ta yönetim bölgesi; 24 351 km²; 282 018 nüf. (1988). Merkezi *Juticalpa.*

OLASI sıf. Olması, gerçekleşmesi olasılık içinde olan şey için kullanılır; muhtemel: *Eylemin olası sonuçlarını düşünmemek.*

OLASICI sıf. ve a. Olasıcılık yanlısı kimse için kullanılır.

OLASICILIK a. Fels. Salt doğruyu bilmenin olanaklı olduğunu yadsımaya dayanan ve en çok ya da en az olasıyı ayırt etmeye yarayan kuralları bulmaya çalışan öğreti. (Arkesilaos'un ve Karneades'in sistemlerine verilen ad.)

OLASICILIKÇI sıf. Olasılıklara önemli bir yer veren öğreti ve kuramlar için kullanılır.

—Fels. ve Tanrıbil. Olasıcılığa ilişkin.

◆ sıf. ve a. Olasıcılık yandaşı.

OLASILAŞTIRILABİLİR sıf. Olasıl. *Olasılaştırılabilir uzay,* bir Ω kümesi ile bir de, Ω nın, elemanları olasılaştırılabilir uzayın olayları olan, bir $\mathcal{A}$ parçalar oymağından oluşan $(\Omega, \mathcal{A})$ ikilisi. ($\mathcal{A}$, Ω üzerinde bir olaylar cebiridir.)

OLASILI sıf. Olasılığa dayalı, ihtimali.

OLASILIK a. **1.** Bir şeyin olması için düşünülebilir, tasarlanabilir yol, gerçekleşmesi mümkün durum, ihtimal: *Bir de şu olasılığı denemeli. Bu olasılığı göz ardı etmemeliyiz.* **—2.** Bir şeyi mümkün kılan, olabileceğini düşündüren belirti, olgu; şans, ihtimal: *Bu projenin gerçekleşme olasılığı ne kadar?*

—Ask. *İsabet olasılığı,* ateşli bir silahla (tüfek, tank topu, top) atış yapıldığında, belirli bir alanda belli sayıda isabet sağlama olasılığı. || *Tahrip olasılığı,* nükleer atışta olduğu gibi, ancak bir merminin kullanıldığı tekli atışlarda, bir hedefi, önceden belirlenen tahribe az çok eşit oranda tahrip etme olasılığı.

—Dilbil. *Bir sözcüğün çağrışımsal olasılığı,* bir sözcüğün, değişik uyaranlara yanıt olarak verilme sıklığının toplamını gösteren sayının belirttiği kullanım olasılığı. || *Bir sözcüğün temel olasılığı,* bu sözcüğün bir birey için kullanılabilirliği; sözcük, çağrışım yaptırıcı özgül bir sözcükle ilintisinden bağımsız olarak ele alınır. (Uygulamada, yüksek temel olasılıklı sözcüklerin tümü dilbilgisi ya da bağlama sözcükleridir: yardımcı filler, ilgeçler, bağlaçlar vb.)

—Nüfbil. Belli bir aile topluluğunda, en az $(n+1)$ tane çocuğu olan ailelerin, en az *n* tane çocuğu olan ya da olacak ailelere oranı.

—Olasıl. *Olasılık (bir olayın olasılığı),* ilk yaklaşımda, herhangi bir olay için elverişli hallerin bütün olanaklı hallere oranı, olanaklı bü-

tün haller eşit biçimde olanaklı sayılıyor; belitsel kuramda, P, $(\Omega, \mathcal{A})$ olasılıklaştırılabilir uzayı üzerinde tanımlanmış pozitif ölçü ve A da göz önüne alınan olay olduğuna göre P(A) gerçek sayısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Olasılık uzayı*, $(\Omega, \mathcal{A})$ olasılıklaştırılabilir bir uzay, P de $(\Omega, \mathcal{A})$ üzerinde bir olasılık olmak üzere $(\Omega, \mathcal{A}, P)$ üçlüsü. || *Olasılıklaştırılabilir bir* $(\Omega, \mathcal{A})$ *uzayı üzerinde olasılık*, $\mathcal{A}$ dan [0 1] içine tanımlı ve (Kalmogorov belitleri denen) aşağıdaki belitleri gerçekleyen, pozitif P ölçüsü:
(1) $P(\Omega)=1$;
(2) $\mathcal{A}$ ile bağdaşmaz her olay ikilisi için $P(A \cup B) = P(A) + P(B)$;
(3) $\mathcal{A}$ nın ikişer ikişer bağdaşır her $(A_i)_{i \geq 0}$ dizisi için

$$P(\bigcup_{i \geq 0} A_i) = \sum_{i \geq 0} P(A_i).$$

—ANSIKL. Fiz. Olasılık kavramı kuvantal fizikte geniş ölçüde kullanılır. Her kuvantal sistem gerçekte, olası haller kümesiyle belirtilir ve kuramın temel kavramı bir etkileşimin etkisiyle bir halden öbürüne "geçiş"i (bütün geçici yananlamları önlemek için izdüşüm de denir) belirten geçiş genliği kavramıdır. Karmaşık bir sayı olan bu genlik, tanım gereği, modülünün karesi göz önüne alınan geçişin olasılığına (bu sözcüğün olağan anlamında) eşit olacak biçimdedir. Kuvantal kuramın olasılıkları, dolayısıyla *geçiş olasılıkları*'dır. Geçiş genliklerine dayanılarak tanımlandıkları ölçüde -bu genlikler (klasik dalga genlikleri gibi) bir üst üste gelme ilkesinin etkisindedir-, bu olasılıklar kendilerine özgü birtakım özellikler gösterir. Nitekim, iki değişik biçimde gerçekleşebilen bir geçişin olasılığı, klasik olaylarda görüldüğü gibi, her bir gerçekleşme biçimine karşılık gelen olasılıkların toplamı değildir: bu durumda, genlikler arası "girişimler" terimi sözkonusu olur; bu terim, örneğin bir kuvantonun bir engelden yayınımına ilişkin etkili kesitlerinde gözlemlenen, klasik alana özgü girişim saçaklarına denk düşer.

Tek bir kuvanton için, bunun kuvantal hallerinin birinden, uzayın bir noktasında yer alma haline doğru geçişi niteleyen bir genliğin özel bir önemi vardır. Buna sözkonusu halin dalga fonksiyonu denir. Dolayısıyla dalga fonksiyonunun modülünün karesi, uzayın her noktasında kuvantonu bulma olasılığına bağlıdır ve Max Born ve Kopenhag'da onun çevresinde toplanan fizikçilerin geliştirdiği kuvantal* kuramının olasılıkçı yorumu adlandırması işte bu özelliğe dayanır.

—Mat. Olasılıklar hesabının kökeni, rastlantı oyunlarının oynanmasına ve oyuncuların, bütün olasılıkları bir bir göz önüne alarak oyunların şanslarını hesaplama isteğine bağlanır. Böylece, G. Cardano*'nun (1501-1576) ölümünden sonra yayımlanmış *De ludo alae* (Rastlantı oyunu üzerine) adlı kitabında, bir parti oyunda verilen bir düzeni gerçekleştiren (örneğin, 3 zar atarak 10 benek elde etmenin değişik 27 biçimi vardır) sonuç sayısıyla, uzun bir dizide bu düzenin ortaya çıkış yinelenimi arasında ilişki kurar. Rastlantının, XVI. yy.'da beliren ve XVII. yy.'da doğruluğu ortaya çıkan nicel ele alınış biçimi, dünyaya karşı yeni bir davranış ifade eder: gelecekte gelişebilecek tarzı ya da tarzları tahmin ederek rastlantıyı hazırlamak davranışı.

Olasılıklar hesabının ilk tohumları, Pascal ile Fermat arasındaki mektuplaşmada gözükür. Bu, şövalye Méré'nin Pascal'a önerilen ve onların araştırmalarının kökenine bulunan oyun problemidir. Oyunculardan birinin kazanmasından önce yarıda kesilen bir rastlantı oyununda, birçok partide konmuş parayı paylaşmak, yani her bir oyuncunun gelecek partilerde rastlantıda bekleyebileceğini hesaplamak sözkonusudur. Pascal'ın, özellikle de Fermat'nın çözümü, devşirim çözümlemesiyle ilişkiliydi, bu çözümlemenin ilk avadanlıkları hazırlanmak üzereydi. Pascal için kuram, ancak deneyin çözebildiği problemleri egemenlik altına almaya varır: "Böylece, ispatların kesinliğini rastlantının belirsizliğine birleştirerek ve nesneleri zıt görünüş halinde uzlaştırarak, kuram, adını ikisinden alıp, haklı olarak şu şaşırtıcı adı benimseyebilir: rastlantının geometrisi."

Jacques Bernoulli'nin ölümünden sonra yayımlanan yapıtı *Ars conjectandi* (1713), Huygens'in bir inceleme yazısını (*De ratiociniis in ludo aleae,* 1657) genelleştirerek, gelişimin başlangıcını bir matematik bilim koluna doğru yöneltiyor; devşirim hesabını sistemleştiriyor, onu rastlantı oyunlarına uyguluyor ve esaslı yenilikler getiriyor; olasılıkta yakınsaklık kavramı, olasılıkların toplanmalı oluşu. Kendi "altın teoremini" ifade ediyor, bunu daha sonra Poisson büyük sayılar yasası diye adlandırıcaktır, bu teoreme göre: *p* olasılıklı bir A olayının bir dizi *n* kez yinelenmiş denemesinde, A olayının *f/n* bağıl frekansının, *n* yeterince büyük olduğunda, kendi *p* olasılığından istenildiği kadar az fark edeceği, 1 e keyfi olarak yakın bir olasılıkla tahmin edilebilir.

Bu çalışmalara koşut olarak, A. de Moivre, Laplace'ı pek etkileyecek son derecede sağlıklı, çok sayıda baskı yapan bir inceleme kitabını İngiltere'de yayımladı: *Doctrine of Chances* (1718). Moivre, burada olasılığı ve matematik beklentiyi, bağımsız ve koşullu bağlılıkları tanımlıyor ve toplama ile çarpma kurallarını kuruyor.

$$\frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-t}^{+t} e^{-\frac{x^2}{2}} dx$$

integrali yardımıyla Bernoulli'nin altın teoremini genişletiyor, olağan yasayı elde ediyor (çan eğrisi) ve kimi varsayımlar altında, çok büyük sayıdaki bağımsız değişkenin toplamının, görünür biçimde olağan dağılımı bulunduğunu gösteriyor. Çok sayıdaki doğal olayların, bağımsız rastlantısal değişkenin bir toplamı olarak göz önüne alınabildiği ölçüde, bu yasanın temel bir önemi bulunmaktadır. Kendi yönünden Th. Bayes (1702-1761) nedenlerin olasılığının, ya da önsel olasılığın incelenmesine ulaşıyor; "öznel" bir kavramı bu ilk matematikleştirme girişimi -olasılıklara değerbiçim- birbiri ardınca Cournot, Boole, Popper'ın itirazlarına uğruyor ve günümüz istatistikçilerinin de aralarında taraflara ayrılmasına neden oluyor.

Laplace'ın *Théorie analytique des probabilités* (Olasılıkların çözümlemeli kuramı) [1812-1814] XIX. yy.'ın başvuru yapıtı olacaktır. Hem doğanın gerekirci görüşüyle, hem de bilginin olasılıkçı görüşüyle devinime itilmiş olarak -rastlantı yalnız gerçekten değil, bu gerçeği bilmemizden kaynaklanmaktadır-, Laplace kendi kuramını Gök ve Yer mekaniğine uyguluyor. Hatalar hesabını geliştiriyor, burada, en küçük kareler yöntemi kuralını elde ederek, ölçüleri toplu rastlantı olaylarına bağlıyor. Poisson, Bernoulli'nin, Moivre ve Laplace'ın sonuçlarını genelleştiriyor, bağımsız olaylar dizisine genişlettiği en büyük karaler yöntemini tanıtlıyor; bu sırada Gauss, Laplace-Gauss yasasına dayanarak, hataların genel bir kuramını geliştiriyor, bu kuram sayısal cetvelleri özellikle gökbilimde ve gemicilikte kullanılanları düzeltmeyi sağlayacaktır.

Öte yandan, bilim tarihçisi C. C. Gillispie, Laplace'ın yapıtının, Fransa'nın 1770 yıllarında tanık olduğu engin uygar bilim devinimininden nasıl beslendiğine dikkat çekmektedir. Condorcet'nin 1785'teki inceleme kitabı, olasılıklar hesabının toplum alanına uygulaması konusunda, çağdaşları (Laplace, Poisson, Lacroix, Cournot) üzerinde özellikle derin bir etki yapıyor. Daha sonra, A. Quetelet (1796-1874), bir toplum biliminin yasalarını belirlemeye çalışarak ve çok sayıda ulusal ve uluslararası kurumun doğuşuna katılarak, istatistikte yeni bir çığır açıyor.

Ama Laplace'ın açıklamalarındaki sağlık noksanlığı, J. Bienaymé'nin (1796-1878) çalışmaları sayesinde XIX. yy.'ın ikinci yarısında olasılıkların amaç dışı kullanımına yol açıyor. Galton-Walton zinciri adıyla bilinen, özel rastlantısal değişkenlerden oluşmuş bir dizinin tam incelenmesini ilk önce, hemen hemen tanınmamış Bienaymé yürütüyor, zincir adını vermeleri, bu iki bilginin rastlantısal değişkenden ancak otuz yıl sonra haberdar olacaklarından dolayıdır.

Darwin'in evrim kuramının itişiyle, XIX. yy.'ın son dörtte biri süresinde İngiltere'de yeni bir olasılıkçı ekol açılıyor ve bütün çağdaş istatistiği kuruyor. Toplum sınıflarının, kendilerini oluşturan kişilerin doğuştan yeteneklerí arasındaki hiyerarşiyi yansıttığına inanmış önemli üyeler Galton, Pearson ve R. A. Fisher için, her değişim ilerleme kaynağıdır. Biyolojik verilerin istatistik incelenmesinden (biyometri) kalkıp kalıtım yasalarını kurmaya girişerek, bağlılaşım ve yakıştırma temel kavramlarını ortaya koyuyorlar. Pearson, Galton'ın fikirlerini sistemli olarak kuramlaştırıyor. İngiliz ekolü de aynı biçimde, XX. yy.'da imalatın denetimine başarıyla uygulanmış olacak istatistiksel varsayım testlerine henüz yeni başlamıştır (A. Wald).

XIX. yy.'ın sonuna doğru, olasılıkçı dünya görüşü, istatistik mekaniğin ve maddenin kinetik kuramının gelişimi sayesinde kendini daha da çok kabul ettirecektir. Atom ölçeğinde konum ve hız kavramlarının artık bireysel anlamı olmayıp istatistik anlamı vardır. Her anda, bir sistemin gerekirci görünümü yerine geçen bir olasılık yasası bulunmaktadır. Bu olasılıkçı görüşler, parçacık, foton, elektron, kozmik ışın nüfuslarının betimlenmesine uyarlanmışa benzemektedir, bu nüfuslar kendi gelişimlerini değiştiren, tümüyle rastlantılı çarpmalara uğrayarak uzayı dolaşmaktadırlar.

Aynı çağda, rus olasılık ekolü, Çebışev' in (1821-1894) çalışmalarından beri kuramı önemli ölçüde güvenilir duruma getirip genişletiyor ve Laplace'ın yanılgılar kuramını derinleştiriyor. Çebışev "hemen kesin" yakınsaklığın incelenmesinde matematiksel beklentinin temel rolünü ortaya koyuyor, büyük sayılar kuramını yeniden tanıtlamak ve genelleştirmek için Bienaymé'nin sonuçlarını kullanıyor, bu yasayı Markov özellikle rastlantısal ilişkili önemli bir tipi inceleyerek 1906'da kesinleştirecektir: rastlantısal bir evrimde, olasılık yasası ancak ilk değere bağlı olup geçmiş, ancak verdiği sonuçla araya girer (Markov zinciri).

XX. yy.'da yeni çözümlemeli aletlerin ortaya çıkışı -özellikle kümeler kuramı ve kümelerin ölçüsü-, Borel ve Lebesgue tarafından pek genel bir integralleme kuramının kuruluşu, olasılıklar kuramını derinden derine altüst etmek üzeredir. Temel kavramlarını kesinleştirme gerekliliği, onun uygulama ajanları çoğalıyorken kendini duyuruyor. Émile Borel (1871-1956) olasılığın, ölçü kuramı üzerine kurulu kesin bir tanımını sağlıyor. 1933'te Kolmogorov, olasılıklar hesabının, yaygın biçimde kabul edilen bir aksiyomatiğini ortaya sürüyor.

—Olasıl. Bir olasılığın şu özellikleri bulunmaktadır:
1. P fonksiyonu artandır: $A \subset B$ (A gerektirir B) ise, $P(A) \leqslant P(B)$ dir. Böylece $A \subset \Omega$ olduğundan $(P(A) \leqslant 1$;
2. olanaksız olayın olasılığı sıfırdır: $P(\emptyset)=0$;
3. Ω nin her (A, B) ikilisi için, $P(A \cup B) = P(A) + P(B) - P(A \cap B)$;
4. karşıt olaylardan oluşan her $(A, \bar{A})$ ikilisi için, $P(A) + P(\bar{A}) = 1$;
5. bir tam olay sistemi oluşturan her $(A_i)_{[illegible]}$ ailesi için

$$\sum_{i}^{n} P(A_i) = 1.$$

OLAUS MAGNUS (OLOF MÅNSSON, latincesi) isveçli rahip ve diplomat (Linköping 1490 - Roma 1557). Reformdan sonra görevlerinden azledildi. Sürgündeyken vatanı üstüne *Historia de gentibus septentrionalibus* (Kuzey halklarının tarihi) [1555]

adlı büyük bir yapıt kaleme aldı ve bir *Carta marina* (Deniz haritası) [1539] yayımladı. Bunlar, XVI. yy. İsveç'i üstüne iki önemli belgedir.

OLAUS PETRİ (OLOF PETERSSON, latincesi), isveçli reformcu (Örebro 1493 - Stockholm 1552). İsveç'te Reform'un başlıca öncülerinden biriydi. Halk için basitleştirilmiş birçok tanrıbilim kitabından başka, 1526'da Yeni Ahit'in ünlü bir çevirisini yayımladı. XVI. yy. İsveç'ini anlatan en önemli tarih kitabı olan *Svenska Krönika* (İsveç tarihi) adlı yapıtında olayları gerçeğe çok bağlı bir biçimde anlatması, kralın gözünden düşmesine yol açtı.

OLAV I Tryggvesson (969'a doğr. - Svolder 1000), Norveç kralı (995-1000). Harald I Hårfager'in torununun oğlu. Rusya'da, sonra hıristiyan olduğu İngiltere'de geçen gençliği üzerine yeterli bilgi yoktur. 995'te Norveç tahtına çıktı ve özellikle, alman ve ingiliz din adamlarını kullanarak tebaasını ve İrlandalıları hıristiyanlaştırmaya çalıştı. Yiğitliği sagalara konu olan usta bir savaşçıydı; Danimarka-İsveç filosunun önünde kendini denize attı ve Svolder savaşı'nda öldü.

OLAV II Haraldsson *(aziz)* [995'e doğr. - Stiklestad, Trondheim yakınında, 1030], Norveç kralı (1016-1028). Hıristiyanlığı benimsedi, akrabası Olav I'in ölümünden sonra dağılan krallığı yeniden kurdu ve hıristiyanlığı ülkeye yerleştirdi. Büyük Knud'un saldırısına uğradı, 1028'de ülkesini terk etmek zorunda kaldı ve Stiklestad'da öldürüldü. 1031'den beri bir aziz ve ulusal kahraman sayılır.

OLAV III Kyrre (Sakin) [öl. 1093], Norveç kralı (1067-1093). Kral Harald Hårdrade'nin oğluydu. Babasıyla birlikte İngiltere'ye gitti, Stamfordbridge bozgunundan (1066) sonra filoyu Norveç'e geri götürdü ve 1069'a değin kardeşi Magnus ile birlikte, sonra tek başına hüküm sürdü. Norveç kilisesi onun saltanatı sırasında örgütlendi.

OLAV IV Magnusson (öl. 1115), Norveç kralı (1103-1115), Magnus III Barfot'un oğlu. Kardeşleri Eystein ve Sigurd ile birlikte hüküm sürdü.

OLAV IV Håkonsson, Norveç kralı → OLUF HAAKONSSON, Danimarka kralı.

OLAV V (Appleton House, Sandringham yakınında, İngiltere, 1903 - Oslo 1991), önce naip (1955), sonra Norveç kralı (1957). İkinci Dünya savaşı sırasında norveç birliklerine komuta etti, sonra babası Haakon VII'nin yerine geçti.

OLAV Engelbrektsson, Norveçli rahip (Trondenes, Norveç, 1480'e doğr. -Lier, Belçika, 1538). Nidaros (bugünkü Trondheim) başpiskoposu oldu (1523), Frederik I tarafından tahttan uzaklaştırılan kral Christian II'yi destekledi, sonra lutherci kral Christian II'ye karşı muhalefeti yönetti, ama yenildi (1537) ve Hollanda'ya sığınmak zorunda kaldı.

Olav nişanı *(aziz)*, İsveç ve Norveç kralı Oskar I tarafından ülkesini hıristiyan yapan Norveç kralı Olav I onuruna 1847'de ihdas edilen Norveç nişanı. 1905'te Norveç ulusal nişanı oldu; sivil ve askeri olağanüstü hizmetleri ödüllendirmek için verilir. Beş derece. Her kenarı mavi yollu, yolun iki yanı beyaz şeritli kırmızı kurdele.

OLAVARRİA, Arjantin'de (Buenos Aires ili) kent, Buenos Aires'in G.-G.-B.'sında; 52 000 nüf. Çimento fabrikası.

OLAVİDE (Pablo DE), **Pilos** kontu, ispanyol siyaset adamı (Lima 1725-Baeza 1803). Lima'da yargıçtı, 1746 depreminden sonra, kentin yeniden kurulmasına katkıda bulundu, sonra İspanya'ya gelerek Andalucía'da kral temsilcisi oldu. Bu görevi sırasında Córdoba ile Sevilla arasına 6 000 isviçreli, alman ve yunanlı göçmeni yerleştirerek ve Carolina kentiyle birlikte on beş köy kurarak (1767), sierra Morena bölgesini geliştirdi. Fransız filozoflarıyla ilişkileri kuşku uyandırdığı için din sapkınlığı suçuyla hapse atıldı (1776). Fransa'ya sığındı. Diderot, onun yaşamöyküsünü yazdı. İspanya'ya ancak 1789'da dönebildi.

OLAWA, Polonya'da kent, Oder kıyısında, Wrocław'ın yukarı kesiminde; 29 000 nüf. Dönüştürme metalürjisi (demiryolu gereçleri) ve dökümcülük. Kimya. Kırtasiye.

OLAY a. **1.** Olan, ortaya çıkan, vuku bulan her şey; hadise, vaka: *İlginç bir olayla karşılaşmak. Küçük bir sınır ihlali olayı.* **—2.** Günün konusu olan, ilgi ve dikkatleri üzerine toplayan, aktüaliteyi belirleyen eylem: *Bu cinayet ayın olayı. Yurtta ve dünyada haftanın olayları.* **—3.** Şaşırtan, dikkati üzerine çeken, olağandışı özellikleriyle ayrıcalık kazanan kimse, şey; fenomen (genellikle bir belirteçle kullanılır): *Bach müzik dünyasında başlı başına bir olaydır;* ad tamlamasının tamlananı olarak da kullanılır: *Bach olayını incelemek.* **—4.** Özgünlüğüyle, sıra dışı kişiliğiyle kimseye benzemezliğiyle ilgi çeken kimse: *Bu adam başlı başına bir olay, her an beklenmedik bir şey yapıyor.* **—5.** *Olay çıkarmak*, hoş olmayan, kötü bir durumun doğmasına yol açmak. ‖*Olay haline getirmek*, birini, bir şeyi ya da bir durumu gürültülü, abartılı bir biçimde ortaya koymak: *Sen de her şeyi olay haline getiriyorsun.* ‖ *Olay kapanmıştır*, tartışma, uyuşmazlık bitmiştir, konuşmayı keselim.

—Fiz. Belirli bir noktada (uzay içinde) ve anda (zaman içinde) oluşan, sınırlı ve anlık olgu. ‖ Bu noktanın ve bu anın orta verisi yani, uzay-zaman noktası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Hukuksal olay*, hukuksal bir sonuç doğuran olay. (Bu olay, bir eylem ya da doğa olayı olabileceği gibi hukuksal bir işlem de olabilir. Bir davada davacı ve davalı bu olaylara dayanarak iddia ve savunmada bulunurlar. Mahkeme de ileri sürülen bu olayları değerlendirerek kararını verir. Mahkemenin hukuksal olayları yanlış değerlendirmesi, kararın bozulmasını gerektiren bir nedendir.)

—Olasıl. Kendini bileştiren olanaklardan biri gerçekleştiğinde gerçekleşen bir Ω evreninin parçası.

—Ruhbil. Bir öznenin iç gerçekliğini değiştirebilecek olan her şey (dış olgular, tasarımlar, vb.).

◆**olaylar** çoğl. a. **1.** Şu ya da bu durumun, şu ya da bu konjonktürü doğuran olayların tümü: *Olayların gerisinde kalmak. Olayların gelişimi beni şaşırtıyor.* **—2.** Gündelik yaşamla ilgili iktisadi ve toplumsal bunalımlarla belirginleşen olayların tümü: *1968 yılı mayıs olayları. 1 mayıs olayları.*

—ANSİKL. Fiz. Herhangi bir fiziksel olgu betimlenirken, bunun, uzay ve zaman çerçevesinde tam sınırlı, uzamsız ve süresiz bir "olaylar" kümesi olduğu düşünülür. Bu soyutlama, geometrik bir şeklin betimlenmesini, zaman açısından, bir noktalar kümesi gibi göz önüne almaya yol açar. Nitekim, bir cismin hareketi, uzay-zaman içinde, cismin o noktadan, o anda geçişinin oluşturduğu olayların tümüyle betimlenir. İki parçacık arasındaki noktasal çarpışma, kararsız bir parçacığın bozunması, somut olayların en basit örnekleridir.

Bir olay, uygun bir karşılaştırma sistemindeki uzay ve zaman koordinatlarıyla betimlenir. Görelilik kuramının (Einstein'ın geliştirdiği olsun ya da olmasın) ilk amacı, aynı bir olayın, eşdeğer iki karşılaştırma sistemindeki koordinatlarını birbirine bağlamaktır. Öte yandan bu kuram, aynı karşılaştırma sistemindeki iki olay arasındaki karşılaştırmaya, bu olaylar arasında değişmez bir aralık tanımlayarak, fiziksel bir anlam verme olanağını da sağlar.

OLAYBİLİM → GÖRÜNGÜBİLİM.

OLAYCILIK → GÖRÜNGÜCÜLÜK.

OLAYLI sıf. Hoş olmayan ya da beklenmedik olaylarla dolu; hadiseli: *Olaylı bir kutlama. Olaylı bir gün.*

◆ be. Olaylı olarak: *Gezimiz çok olaylı geçti.*

OLAYSIZ sıf. Sakin, alışılmış, hadisesiz.

◆ be. Olaysız biçimde: *Tören olaysız bitti.*

OLBA. Tar. coğ. Anadolu'da Kilikia Trakheia (Taşlık Kilikia) bölgesinde antik kent; Silifke'ye bağlı Uzuncaburç köyü yakınlarında kalıntıları vardır. İ.Ö. VI. yy.'dan başlayarak bölgenin merkezi konumunda olan Olba'daki Zeus Olbios tapınağı'nın rahipleri bölgeyi yönetiyordu. Selefkiler'in denetiminde de egemenliklerini sürdüren bu rahip ailenin yönetimi Marcus Antonius tarafından da onaylanmıştı. Vespasianus döneminde yöre Roma İmparatorluğu'nun Kilikia eyaletine bağlandı (İ.S. 74) ve *Diocaesarea* adını aldı.

—Arkeol. Zeus Olbios tapınağı 6×12 sütunlu peripteros planlı, korinthos düzeninde bir yapıdır (İ.Ö. III. yy.). Oldukça iyi durumda olan bu yapı korinthos düzenindeki tapınakların ilk örneklerinden olması açısından önemlidir; Hıristiyanlık döneminde kiliseye çevrildi. Gene korinthos düzenindeki Tykhe tapınağı İ.S. I. yy.'ın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Tapınak sütunlu bir yolla tiyatroya bağlanıyordu. Roma döneminden takkapı, kent kapıları, gymnasium, tiyatro (İ.S. II. yy. ortaları), Geç Hellenistik dönemden anıtmezarlar, Türkler'ce Uzuncaburç olarak adlandırılan 22,50 m yüksekliğindeki kule öteki kalıntılardır.

OLBASA. Tar. coğ. Anadolu'da Pisidia ile Pamphylia bölgeleri sınırında kent; Burdur'un Kemer bucağına bağlı Belenli köyü yakınında kalıntıları vardır. Yeri ilk kez, 1842'de A. Schoenborn tarafından saptandı; yörede ele geçen yazıtlar L. Duchesne ile M. Collignon tarafından incelendi ve yayımlandı (1877-1879). Bu yazıtlardan kentin Roma döneminde *Colonia Iulia Olbasena* adını aldığı belirlendi. Lysis (Bozçay) vadisine bakan bir tepe üzerinde hellenistik surlar, heykel kaideleri, yapı kalıntıları bulunmaktadır.

OLBERS (Wilhelm), alman gökbilimci (Arbergen, Bremen yakınında, 1758-Bremen 1840). Gauss'un yaptığı hesaplar sayesinde, Piazzi'nin bulduğu küçük Ceres* gezegenini yeniden buldu, daha sonra Pallas*'ı (1802) ve Vesta*'yı (1807) keşfetti; ortaya attığı varsayımda, küçük gezegenlerin kaybolmuş bir gezegenin parçaları olduğunu öne sürüyordu. Kuyrukluyıldızların yörüngesini saptamak için yeni bir yöntem buldu (1797), kuyrukların oluşumunu açıklamaya çalıştı (1811) ve keşfettiği dönemli bir kuyrukluyıldıza (1815) onun adı verildi.

Olbers paradoksu, 1743'te, önce Jean Philippe Loys de Chéseaux, daha sonra, 1832'de bundan bağımsız olarak, Wilhelm Olbers tarafından formülleştirilen ve bir gözlem olayı olan gece göğünün karanlığı ile, her yanı statik yıldızlarla kaplı, sonsuz Eukleides evreni anlayışını karşılaştıran paradoks. Eukleides evren anlayışında, hesap, gece göğünün düzgün bir şekilde parlak görünmesi gerektiğini ortaya koyar. De Chéseaux ve Olbers bu sorunu, yıldızlararası uzayın, yıldız ışığını soğuran bir gazla dolu olduğunu düşünerek çözebileceklerine inandılar. Son derece seyrelmiş böyle bir gazın varlığı daha sonra doğrulandıysa da, bu açıklama yeterli değildir: gerçekten de, evren denge halindeyse, yavaş yavaş ısınan gazın, soğurduğu kadar enerjiyi daha sonra yeniden yayımlayacağı öngörülebilir. Buna karşılık paradoks, yaşı sonlu olan genişleme halindeki göreli bir evren çerçevesinde çözülür (böylece ışığın sonlu hızı, gözlemlenebilir evrene bir ufuk getirir): bu da, günümüzde, genellikle kabul edilen evrenbilimsel gösterime denk düşer. Ama

yıldız, yıldız kümesi, gökada, gökada kümesi vb. bir hiyerarşik yapıya (bu hiyerarşik yapıda, çap arttığında yoğunluk sıfıra doğru gider) göre düzenlenmiş sonsuz bir evren varsayımı da, paradoksu ortadan kaldırmayı sağlar. Böylece Olbers paradoksu çok büyük evrenbilimsel bir erimi gizlemektedir.

OLBİA. Tar. coğ. Marsilyalılar'ın, Hyères yakınlarında, Saint-Pierre-d'Almanarre adı verilen yerde kurduğu yunan kolonisi. Kenarı 160 m olan dörtgen biçimindeki surları, kuzeyde ve batıda hâlâ kalıntıları görülen kare biçimli kulelerle tahkim edilmişti.

OLBİA. Tar. coğ. Sarmatia'da Borysthenes'in (Dniepr) denize döküldüğü yerde, Milet'in kurduğu (İ.Ö. VI. yy.'ın başı) kent. Yunanistan ve Skythia arasında canlı bir ticaret merkeziydi. En parlak dönemi İ.Ö. VI. yy.'dır. Burebista tarafından yağmalanan (İ.Ö. I. yy.) Olbia, Roma döneminde özgür bir siteydi; III. yy.'da Gotlar tarafından yakılıp yıkıldı. Kazılarda, agora ile tapınağın bulunduğu akropolis ve ırmak kıyısında, özellikle İ.Ö. IV.-III. yy.'larda parlak dönemini yaşayan aşağı kent ortaya çıkarıldı. Nekropoliste, doğu üslubunda seramikler, Attika üslubunda vazolar, yerel taklitler, ayrıca altın takılar (Leningrad Ermitaj müzesi) ele geçirildi.

OLBİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Pamphylia bölgesinde antik kent, Antalya'nın hemen B.'sındaydı. Strabon, yeri tartışmalı olan kenti Pamphylia bölgesinin başlangıcını oluşturan güçlü bir kale biçiminde tanımlar. Ptolemaios, Attaleia (Antalya) ile Phaselis arasında olduğunu bildirir. Kuruluşuna ilişkin bilgiler de yetersizdir. Attaleia'nın kurulmasından sonra gerilediği sanılmaktadır.

OLBRACHT (Kamil ZEMAN, **İvan** —denir), çek yazar (Semily 1882 - Prag 1952). Komünist fikirlerinin sıkça yansıdığı roman ve öyküleri, ruhbilimsel çözümlemenin inceliği ve üslubun kusursuzluğuyla dikkati çekti (*Zalarj Nejtemnejsi*, 1916; *Anna Proletarjka*, 1928; *Nikola Šuhaj, Loupežník*, 1933). Masalları ve röportajları da vardır.

OLBRİCH (Joseph Maria), avusturyalı mimar ve dekoratör (Troppau 1867 - Düsseldorf 1908). O. Wagner'in öğrencisiydi; Hoffmann ile birlikte, Viyana "Ayrılık" hareketini yönetenler arasında yer aldı ve bu grup için, her yanına ustaca serpiştirilmiş bezeme motifleri olan geometrik sergi binasını yaptı (1897). Darmstadt'a çağrıldı, burada, 1901 sergisi için Mathildenhöhe sanatçıları kolonisini kurdu.

OLCAY (Osman), türk diplomat (İstanbul 1924). Saint Joseph lisesi'ni, Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1944). Dışişleri bakanlığı'nda görev aldı. Kâtiplik, konsolosluk gibi hizmetlerden sonra NATO delegeliğinde çeşitli görevler üstlendi. Helsinki (1964-1966) ve Yeni Delhi (1966-1968) büyükelçiliklerinde bulundu. 1968'de NATO genel sekreterliği birinci yardımcılığına atandı. Birinci Nihat Erim kabinesinde Dışişleri bakanlığı yaptı (1971). Türkiye'nin Birleşmiş milletler baş delegesi oldu (1972-1975). Dışişleri bakanlığı'nda danışman olarak görev yaptı (1975-1978). NATO merkezinde Türkiye'nin daimi temsilcisi oldu (1978-1988). 1989'da emekliye ayrıldı.

OLCAY (Zuhal), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1957). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümünü bitirdi (1976). Devlet tiyatroları'nın Ankara, İzmir ve İstanbul sahnelerinde (1977-1987) birçok oyunda rol aldı: *III. Selim* (1977), *Deli Dumrul* (1979), *Boş beşik* (1981), *Fazilet eczanesi* (1982), *Vakıf* (1985), *Martı* (1986; 1987 Avni Dilligil tiyatro ödülleri kadın oyuncu ödülü), *Söz veriyorum* (1986), vb. 1987'de Devlet tiyatroları'ndan ayrılarak, sinema çalışmalarına yöneldi: *Sönmüş ocak*, *Parmak damgası*, *Gecenin öteki yüzü*, *Ateşten günler*, *Baharın bittiği yer* adlı TV dizilerinde; *İhtiras fırtınası* (1984 Antalya Film festivali en iyi yardımcı kadın oyuncu ödülü), *Amansız yol* (1985 Antalya Film festivali en iyi kadın oyuncu ödülü), *Kurşun ata ata biter*, *Halkalı köle* (1987 Sinema eleştirmenleri en iyi kadın oyuncu ödülü), *Dünden sonra yarından önce* (1988 Ankara Film şenliği en iyi kadın oyuncu ödülü), *Sahte cennete veda* (1989 Berlin Altın band en iyi kadın oyuncu ödülü), *Kara sevdalı bulut*, *Med cezir manzaraları* (1989 Ankara Film şenliği en iyi kadın oyuncu ödülü) adlı sinema filmlerinde başarılı bir oyunculuk sergiledi. Bu arada *Evita* müzikalinde (1989), ayrıca *Aldatma* (1990) ve *Kan kardeşleri* (1991) adlı oyunlarda rol alan sanatçı, müzik çalışmalarını *Küçük bir öykü bu* (1990) ve *İki çift laf* (1991) adlı kasetlerde topladı.

OLCAYTU (Muhammet Hudabende) [öl. Sultaniye 1316], ilhanlı hükümdarı (1304-1316). Argun'un oğlu. Kardeşi Gazan'ın ölümü üzerine ilhanlı tahtına çıktı. Öncelleri gibi Mısır Memlukları'na karşı düşmanca bir siyaset izledi; Bizans ve Avrupa devletleriyle iyi ilişkiler kurdu. Bizans imparatoru Andronikos II'nin kız kardeşi ile evlendi; Clemens V ve Güzel Philippe'e elçiler gönderdi. Horasan'da moğol egemenliğini sağladı (1307). 1312'de Memluklar'a karşı harekete geçerek Rahbe'yi zapt etti; ama ordusunda çıkan bulaşıcı hastalık nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. 1313'te Doğu Afganistan'ı Çağataylar'ın elinden aldı. Maveraünnehir'de Memluklar'ın kışkırtmasıyla başlayan Köpek'in ayaklanmasını bastırdı ve oğlu Ebu Sait'i oraya vali atadı.

Annesi Urug Hatun'un etkisiyle bir hıristiyan olarak yetişen Olcaytu, sonra buddhacılığı benimsemişti. Daha sonra müslüman oldu; hanefilik ve şafiilikten sonra on iki İmamcı (ısnaaşeriye) şiiliğe bağlandı. Başkentini oğlu Ebu Sait'in doğumu dolayısıyla kurduğu Sultaniye'ye taşıdı. Sultaniye'deki mezarı Ortaçağ sonu islam sanatının baş yapıtlarından biridir. (→ Kayn.)

Olcaytuhüdabende türbesi, İran'ın Sultaniye kentinde, ilhanlı hükümdarı Olcaytu Muhammet Hüdabende'ye ait türbe (1309-1313). İlhanlı sanatının en gösterişli anıtlarından olan, sivri profilli kubbeyle örtülü, sekizgen gövdeli yapı tümüyle tuğladandır. 51 m yüksekliğinde, 24,5 m çapındaki kubbe içten ve dıştan mavi çinilerle kaplıydı. Her cephede dikdörtgen çerçeve içinde basık sivri kemerli kapılar, bunun üzerinde ortadaki daha geniş, sivri kemerli üçer pencere yer alır. Bunun üzerinde de mukarnaslı ve kûfi yazılı bir friz yapıyı dolanır. Köşelerde yükselen ince minareler ağırlık kuleleri işlevini üstlenmiştir. Türbenin iç köşelerinde sırlı tuğlalarla örülmüş sekiz köşeli sütunlar, lacivert zemin üzerine açık mavi ve beyaz örgülerle süslüdür. Yapı günümüzde çok yıkıktır.

OLÇUM a. *Yörs.* **1.** Hekimlik taslayan kimse. **—2.** Kendisini çok becerikliymiş gibi gösteren kimse.

OLDBURY, Büyük Britanya'da (West Midlands) *borough*, Birmingham yerleşmesinin batısında; 53 900 nüf. Metalürji. Kimya sanayileri.

■ **OLDENBARNEVELT** (Johan VAN), hollandalı siyaset adamı (Amersfoort, Utrecht, 1547 - Lahey 1619). Orangeli Willem'in dostu ve sırdaşı olarak Gent barış görüşmelerine katıldı (kasım 1576). Rotterdam valisi oldu (1577), Utrecht birliği'nin ateşli bir taraftarıydı; Hollanda Başbakanlığına getirildi (1586), genel vali kont Leicester'in uzaklaştırılmasında rol oynadı (1587), uygulamada Cumhuriyetin önderi durumuna geldi. Fransa ve İngiltere ile ittifak kurarak (1596) Cumhuriyetin bu devletlerce tanınmasını sağladı. Doğu Hindistan Şirketi'ni kurdu (1602), Oniki Yıl ateşkesi görüşmelerini yürüttü ve Felipe III'e Birleşik Eyaletler'in bağımsızlığını kabul ettirdi (1609). Arminius'un kuramlarını benimsediği için stathouter Maurits van Nassau tarafından desteklenen gomarcıların saldırısına uğradı. Öte yandan, cumhuriyetçi tutumundan hoşnut olmayan Maurits van Nassau, onu Grotius'la birlikte tutuklattı (1618) ve kafasını kestirdi.

OLDENBURG, Almanya'da asıl Oldenburg ile Lübeck ve Birkenfeld bölgelerinden oluşan eski eyalet; *Oldenburg* bu devletin başkentiydi. Günümüzde Aşağı Saksonya'ya katılan asıl Oldenburg, Weser vadisiyle Doğu Friesland arasında uzanıyor ve Jade körfeziyle Kuzey denizi'ne açılıyordu. Lübeck bölgesi Schleswig-Holstein'a, Birkenfeld bölgesi de Rheinland-Pfalz eyaletine katıldı.

—Tar. Bölge ilkin Saksonya düklüğüne bağlı bir kontluktu. Bilinen ilk kont Elimar I'dir (öl. 1108). Saksonya dükü Aslan Heinrich I ölünce, kontluk doğrudan doğruya imparatorluğa bağlandı ve Elimar'ın soyundan gelenler imparatorluk prensleri durumuna geldi (1180). Vârisleri ve Dietrich (öl. 1440) ile Holsteinli Hedwig'in oğlu olan Christian VIII, Danimarka kralı (1448) [Christian* I], ardından Norveç (1450) ve İsveç kralı seçildi (1457); Slesvig dükü ve Holstein kontu durumuna geldi (1460). 1454'te Oldenburg'u kardeşi Gerhard'a (1454-1500) bıraktı. Gerhard'ın soyundan gelen Anton I (1526-1573), Reform hareketine katıldı. Anton Gunther (1603-1667) çocuk bırakmadan ölünce, düklük miras olarak hem Danimarka kralına ve hem de Holstein-Gottorp düküne kaldı; 1676'da Christian V, veraseti Danimarka koluna ve Holstein Gottorp alt soysopuna bırakan bir miras antlaşmasına uygun olarak düklüğün tek mirasçısı durumuna geldi. Christian VII burayı Slesvig ve Holstein üzerindeki hakları karşılığında Rusya grandükü Holstein-Gottorplu Paul'e verdi (1773). Paul'ün de yeğeni Lübeck piskoposu Friedrich-August'a bıraktığı düklük, böylece piskoposluk durumuna geldi (1777). 1803'te Friedrich-August, piskoposluğu laikleştirerek soydan geçme bir prenslik durumuna getirdi ve Oldenburg'la birlikte yeğeni Peter Friedrich Ludwig'e bıraktı. Onun soyundan gelenler de 1918'e kadar Oldenburg'da hüküm sürdüler. Kıta ablukasını güçlendiren Napoléon I düklüğü ele geçirerek (10 aralık 1810) Hannover'in kuzeyi, hansa kentleri ve üç yönetim bölgesi durumuna getirdiği Berg düklüğünün bir bölümünden oluşan bölgeye bağladı. Bunun üzerine çar Aleksandr I, akrabası dük yararına bir tazminat sağlamak amacıyla imparatorla görüşmelere girişti ve bu görüşmelerin 1812'de Fransız-Rus savaşı'nın yeniden başlama nedenlerinden biri olduğu sanılan başarısızlığı, aralarındaki uyuşmazlığı daha da artırdı. Düklük yeniden kuruldu (1813), sahibi grandük unvanını aldı (1815) ve Hannover'in yönetimi altında, Steuerverein'a katıldı (1834-1836), 1848'de bir anayasayla donatıldı. Grandüklük, Zollverein'a katıldı (1854), ardından Avusturya'ya karşı savaşta Prusya'nın müttefiki olarak, Kuzey Almanya konfederasyonu'nda yer aldı (1866) ve Alman İmparatorluğu'nun bir eyaleti durumuna geldi (1871).

OLDENBURG, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Hunte ırmağı kıyısında; 141 000 nüf. (1989). XVII.-XIX. yy.'dan kalma şatoda önemli tablo koleksiyonu. Yönetim ve ticaret merkezi. Üniversite. Makine sanayileri. Sanayi şarküterisi. Tersaneler. Camcılık.

■ **OLDENBURG** (Claes), İsveç kökenli amerikalı sanatçı (Stockholm 1929). Önce soyut anlatımcılığı benimsedi ve 50'li yılların sonuna doğru happening'in öncülerinden biri oldu. Kent ikonografisi ve "ticari sanat"tan yola çıkarak, çağdaş uygarlığın bir bilançosunu yapmaya girişti. Ayırtedici birkaç tema ("the Street", 1959-60; "the Store" 1960-62; "the Home",

Zuhal **Olcay**

Rijksmuseum, Amsterdam

Johan Van Oldenbarnevelt
Van Mierevelt'in bir portresinden ayrıntı
Rijksmuseum, Amsterdam

Lauros-Giraudon

Claes Oldenburg "Ghost" soft drums (1972) tuval M. N. A. M., C. N. A. C. Georges-Pompidou, Paris

1963-1966) üzerinde yoğunlaşarak, gündelik kullanım gereçlerinin ve yiyeceklerin kâğıt ve kartondan, sonra da boyalı alçı ya da yapay reçineden benzerlerini gerçekleştirdi ("yumuşak" heykeller, 1962'den itibaren). Pop art'ın önde gelen isimlerinden olan sanatçı, aynı zamanda gerçeküstücü bir anlayışı da devralmıştır; nesneleri değişik bir biçimde algılayarak ve anlam kaymaları yaratarak, sanatı gündelik gerçeklikten ayırmadan bir hicve ulaşır. Nesnelerin biçimleri üzerinde oynadığı yapıtlarında, 1965'ten başlayarak, dev boyutları seçti ve dev nesneler biçiminde anıtlar önerdi (vantilatör, oluk, sigara izmariti, elektrik prizi, makas, mandal vb.); bunlardan bazıları gerçekleştirildi (*Giant trowel*, 1971, Kröller-Müller müzesi, Otterloo; *Batcolumn*, 1977, Chicago).

Oldenburg ırkı, araba atı olarak tavsiye edilen, ama aynı zamanda binicilik sporunda at terbiyesi, kros yarışmaları ve engel atlama dalında da kullanılan alman at ırkı.

OLDENZAAL, Hollanda'da (Overijsel ili) kent, Enschede'nin K.'inde; 27 300 nüf. Roman (1200'e doğr.) ve gotik üslubunda geniş kilise. Tekstil (pamuklu dokuma, ip, boyacılık, hazırgiyim) sanayileri.

OLDFİELDİA a. Orta ve Tropikal Afrika'da yetişen ve kırmızı renkte, ağır ve sert bir odun veren ağaç. (*O. africana* türüne Afrika "meşe-tikağacı" denir. Sütleğengiller familyası.)

OLDHAM, Büyük Britanya'da (Lancashire) kent, Penninler'in kenarında, Manchester'ın K.-D.'sunda; 107 830 nüf. Ticaret merkezi. Makine sanayileri.

OLDHAM (John), ingiliz şair (Shipton Moyne, Gloucestershire, 1653 - Holme Pierrepont, Nottingham, 1683). Horatius, Juvenalis, Boileau taklidi şiirler ve *Satyrs Upon the Jesuist*'i (1681) yazdı.

Oldham kavraması, eksenleri birbirine yakın olan koşut iki mili bağlamaya yarayan kavrama. (Bu kavrama üç diskten oluşur; bunlardan ikisi millerin ucunda kamalanmış ve üzerlerine çapsal bir kanal açılmıştır; üçüncü diskin birbirine dik olan çıkıntıları karşılıklı olarak bu kanal içinde kayar.)

OLDHAMİT a. (fr. *oldhamite;* ingiliz yerbilimci T. *Oldham*'ın [1816-1878] adından). Miner. CaS formülündeki doğal kalsiyum sülfür. (Kübik sistemde yer alan oldhamit göktaşlarında bulunur.)

OLDMAN, Kanada'da (Alberta) ırmak, Bow ile birlikte Güney Saskatchewan'ı oluşturur; 320 km. Vadisinde geniş bir alan sulanır.

OLDOİNYO LENGAİ, Tanzaniya'nın kuzeyinde etkin yanardağ, Natron gölünün G.'inde. Son püskürmesi 1966'da olmuştu.

OLDOWAY → OLDUVAİ

Old Spot domuzu ya da **Gloucester Old Spot,** İngiltere'de yetiştirilen çok doğurgan ve dayanıklı eski bir domuz ırkı. (Diğer başlıca özellikleri sarkık kulaklı ve uç kısımlarının [baş, kuyruk, ayaklar] siyah oluşudur.)

OLDU be. Peki, tamam, evet: *Oldu, o zaman yarın gelirim. Oldu, hemen hazırlanırız.*

OLDUBİTTİ ya da **OLUPBİTTİ** a. **1.** Aceleye, kargaşalığa getirildiği için kabullenilmek zorunda kalınan durum; emrivaki: *Bir kimseyi oldubitti karşısında bırakmak. Oldubittilerden hoşlanmamak.* **—2.** *Oldubittiye, olupbittiye getirmek*, kabullenme zorunda bırakmak; emrivaki yapmak: *Oldubittiye getirip itiraz kararı aldılar.*

OLDUKÇA be. Hayli, epeyce: *Oldukça büyük bir bahçe. Durak buraya oldukça yakın. Konser oldukça kalabalıktı. Oldukça yaşlı bir kadın.*

OLDURGAN sıf. Dilbilg. Geçişli değilken *-t, -tir, -r* eklerinden biriyle geçişli duruma getirilen fiil için kullanılır: *uyumak / uyutmak, durmak / durdurmak, uçmakı uçurmak* vb.

OLDURMAK → OLMAK.

OLDUVAİ ya da **OLDOWAY,** Tanzaniya'nın kuzeyinde, aynı adı taşıyan boğazda birçok fosilin ele geçirildiği buluntu yeri. 1932'den başlayarak Louis Leakey tarafından Oldoway'de yürütülen kazı çalışmalarında insangillerin kökeni üzerine önemli bilgiler elde edildi. En derin tabakada (I. tabaka) 1959'da, *zinjantrop* adıyla anılan 1 750 000 yıllık sağlam bir australopithecus'un kalıntıları ortaya çıkarıldı. 1963'te, insangillere ait biraz daha eski bir tür ele geçirildi; daha gelişmiş olduğundan, bu türe *Homo habilis* adı verildi. Bu kalıntılarla birlikte, dere çakıllarının kullanıldığı çok ilkel taş aletlere rastlandı. II. tabakada, Acheul kültürüne ait taş aletlerin yanı sıra 600 000 yıllık *Homo erectus* kalıntıları bulundu. Daha üst tabakalarda ise, bölgedeki yerleşimin sürekliliğini kanıtlayan çeşitli aletler ele geçirildi.

Old Vic Theatre, Londra'nın en eski sahnelerinden biri. Yoksul mahallelerde kurulan Royal Coburg Theater (1818), 1833'te Victoria adını aldı ve sonunda Emma Cons'un girişimleriyle Old Vic adı altında önce seçkin melodramların, sonra müzikhol yapıtlarının sahnelendiği tiyatro haline geldi. Lilian Baylis (1912) salonu Shakespeare dramına ve operaya yöneltti. İkinci Dünya savaşı'nda bombardımanlardan zarar gören tiyatro, 1963'te D. Olivier yönetiminde National Theater'a dönüştü.

OLE ünl. (isp. *olé*). İspanyollar'ın yüreklendirmek için kullandıkları söz.

OLE(A)-, OLEO-, lat. *olea*, zeytin ağacı ya da *oleum*, yağ; bazı bilimsel terimlerin bileşimine girer: *oleaceae, oleobromi.*

OLEACEAE a. Bot. ZEYTİNGİLLER familyasının bilimsel adı.

OLEAN, ABD'de (New York) kent, Buffalo'nun G.-G.-D.'sunda, Allegheny kıyısında; 18 200 nüf. Demiryolu onarım atölyeleri. Makine sanayileri.

OLEANAN a. (fr. *oléanane*). Org. kim. Formülü $C_{30}H_{52}$ olan beş halkalı doymuş hidrokarbon; iskeletine triterpensel pek çok bileşikte (oleanolik asit, β-amirin) rastlanır.

OLEANDOMİSİN a. (fr. *oléandomycine*). Makrolitler grubundan antibiyotik. *Streptomyces antibioticus* kültürlerinden elde edilir. (Fosfat ya da triasetat [troleandomisin] halinde solunum yolları, ürojenital sistem ve yolları enfeksiyonlarının tedavisinde kullanılır.)

OLEANDRA a. (fr. *oleandra*; lat. *oleander*'den). Tropikal bölgelerde yetişen ve sıcak seralarda epifit olarak yetiştirilen elipsimsi sivrice yapraklı güzel eğrelti.

OLEANDRİN a. (fr. *oléandrine*). Eczc. Zakkumdan (*Nerium oleander*) elde edilen zehirli heterozit. (Yüksükotu heterozitlerinin etkisine benzer kalp kuvvetlendirici ve idrar söktürücü etkisi vardır.)

OLEANOLİK sıf. (fr. *oléanolique*). Org.kim. *Oleanolik asit*, formülü $C_{30}H_{48}O_3$ olan triterpensel asitalkol; zeytin ağacı, ökseotu, centiyan gibi pek çok bitkide bulunur.

OLEARİA a. Avustralya'da, Yeni-Zelanda'da ve Yeni Gine'ye yakın adalarda yetişen ağaççık. (Bu bitkinin yaprakları genellikle almaşık, bütün ya da dişlidir. Çiçekler tek kömeç ya da yalancı şemsiyeler biçiminde toplu olur. Çevredeki çiçekler beyaz ya da mavi renkte, ortadakiler genellikle sarıdır. 80 türü bilinir. Bileşikgiller familyası.)

OLEAT a. (fr. *oléate*). Org. kim. Oleik asidin tuzu ya da esteri.

OLEFİN a. (fr. *oléfine*). Org. kim. Alkenlere verilen genel ad. (Genel formülleri C_nH_{2n} olan olefinlerin yapısında bulunan iki karbon atomu, etende ($H_2C{=}CH_2$) olduğu gibi çifte bağla bağlıdır.) [Karşt. ALKANLAR ya da PARAFİNLER.]

OLEG, rus prens (öl. 912). Kroniklerin yazdığına göre Varegler'in başı, yarı efsanevi bir kişiliğe sahip Rurik'in akrabasıdır. Onun ölümüyle Novgorod prensi oldu (879). Smolensk'i, daha sonra da Kiev'i aldı ve 882'den başlayarak bu topraklarda hüküm sürdü. Yunanistan yolu üzerinde bulunan fin ve slav boylarını egemenliği altına alan Oleg, Kiev devletini kurdu. 907-911 yıllarında Bizanslılar ile ticaret anlaşmaları yaptı.

OLEİK sıf. (fr. *oléique*). Org.kim. *Oleik asit*, oktadeken-9 oik asidin, formülü $CH_3{-}(CH_2)_7{-}CH{=}CH{-}(CH_2)_7{-}CO_2H$ olan Z stereoizomerinin yaygın adı; pek çok bitkisel yağda, özellikle zeytinyağında gliserit biçiminde bulunur.

—ANSİKL. Chevreul tarafından keşfedilen oleik asit, yağlı maddelerin tümünde gliseritler biçiminde bulunur. "Özellikle zeytinyağı, bademyağı ve afrika yerfıstığı yağı, oleik asit bakımından zengindir (yaklaşık % 60); buna karşılık bitkisel (palmiye yağı) ya da hayvansal (içyağı) katı yağlarda % 25-50 oranında bulunur.

Oleik asit, gliseritlerin hidrolizinden sonra serbest kalan katı (stearinler) ve sıvı (oleinler) yağ asitlerinin soğutma ve ayırma biçiminde uygulanan bölümleme işlemi sırasında elde edilir. Bu yolla hazırlanan teknik oleik asit, damıtılarak arılaştırılır.

Arı oleik asit, 0,895 yoğunluğunda renksiz bir sıvıdır. Soğutulduğunda kristalleşir ve 14 °C'ta erir. 32 mm'lik cıva (Hg) basıncında 255 °C'ta kaynar. Suda çözünmemesine karşın organik çözücülerin hemen tümünde (alkol, dietil oksit, kloroform, benzen...) çözünür. Hidrojenle stearik asidi; klor, brom ve iyotla dihalojenli türevler verir. Kuvvetli yükseltgenlerle yükseltgendiğinde molekülü, C_9'lu bir monoasit (pelargonik asit) ile C_8'li bir diasit (azelaik asit) olarak ikiye bölünür. Oleik asidin geometrik trans izomerine *elaidik asit* denir; katı bir madde olan elaidik asit, 51 °C'ta erir.

OLEİN a. (fr.*oléine*). Kim.**1.** Teknik oleik aside yanlış olarak verilen ad. (Bk.*ansikl.* böl.) **—2.** TRİOLEİN'in eşanlamlısı.

—ANSİKL. Olein, temel olarak oleik asitten (% 60-75) oluşur; ancak bileşiminde çok az oranda palmitik, palmitoleik, linoleik, miristik ve miristoleik asitler de bulunur.

OLEKMA, Rusya ve Yakutistan Özerk Cumhuriyeti'nde ırmak, Lena'nın kolu; 1 436 km (havzası 210 000 km²). Baykalötesi'nden, Çita'nın K.-D.'sundan doğar, Stanovoy dağlarını aşarak Yakutistan'a girer.

OLENEK, Rusya'ya bağlı Yakutistan Özerk Cumhuriyeti'nde ırmak; 2 292 km (havzası 222 000 km²), Lena deltasının çok yakınında Laptev denizi'ne dökülür.

Mayıs-eylül arasındaki yaz akışı sırasında yıllık toplam debisinin % 96'sı gerçekleşir.

OLENELLUS a. Paleont. Kuzey Amerika ve Avrupa'da Alt Cambria dönemi topraklarında fosillerine rastlanan fosil trilobit. (Başlıca özelliği bedeninin yarım çember biçimindeki ön bölümü dikenli göğüs plevraları ve çok küçük pigidyumudur.)

OLENUS a. Kuzey yarıkürede Üst Cambria dönemi topraklarında fosillerine rastlanan fosil trilobit cinsi. (*Olenidae* familyasının örnek tipi.)

OLEO- → OLE(A)-.

OLEOBROMİ a. (fr. *oléobromie*). Foto. Kâğıt üstünde elde edilen gümüşlü resmin yerini yağlı matbaa mürekkebiyle yapılmış resmin almasına dayanan yöntem.
—ANSİKL. Welborn Piper'in (1907) bulduğu bu yöntem oleotipiyle aynı ilkeye dayanır; ancak oleobromide, bikromatlanmış bir jelatin katmanı yerine jelatinli bir bromür kâğıdı kullanılır. Uygun bir işlemle resim, saydamsızlığıyla orantılı olarak tanenlenir; böylece beyaz bölümlerde bulunan jelatinin, suyu emerek şişmesi ve fırça ya da merdaneyle uygulanan yağlı mürekkepleri bırakması sağlanır.

OLEOM a. (fr. *oléome*). Der. hast. Yağlı bir maddenin deri altına şırınga edilmesinden sonra bu maddenin emilmemesi yüzünden ortaya çıkan derialtı düğümcüğü. (Ülserleşebilen bir yabancı cisim granülomudur.)

OLEOMARGARİN a. (fr. *oléomargarine*). İçyağının parçalanmasıyla elde edilen tereyağı kıvamında yağlı madde. (Margarin yeni icat edildiği zaman margarinin başlıca bileşenlerinden biri bu idi.)

OLEOREZİN a. (fr. *oléorésine*). Bazı bitkilerin salgıladığı bir esans ile bu esansın yükseltgenmesi sonucu oluşan bir reçineden meydana gelen salgı maddesi. (Az ya da çok sıvı kıvamda olan bu madde bitkinin gövdesi çizilerek toplanır; kozalaklılardan, kopahulardan ve elemilerden elde edilen oleorezinler tedavide kullanılır.)
—Bot. *Oleorezin kanalları*, bitkilerde esanslı yağların ve reçinenin bulunduğu lateksli damarlar.

OLEOSAKKARÜR a. (fr. *oléosaccharure*). Aromalı bir esansa şeker karıştırılarak elde edilen ilaç.

OLEOSTEARAT a. (fr. *oléostéarate*). Kim. Oleik asit-stearik asit karışımının tuzu ya da esteri.

OLEOSTEARİN a. Kim. Asıl maddesi oleik asit ile stearik asit olan ya da bu asitlerin tuzları ya da esterlerinden oluşan yağlı madde.

OLEOTİPİ a. (fr. *oléotypie*). Matbaac. Bikromatlanmış jelatin üstüne yağlı mürekkeple baskı yapma yöntemi (Pritevin tarafından bulundu [1855]).

OLÉRON, Fransa'nın Atlas okyanusu kıyılarında (Charente-Maritime) ada, kıtadan Maumusson boğazıyla ve Ré adasından Antioche boğazıyla ayrılır, 175 km²; 18 452 nüf. (1992). Adayı kıtaya bağlayan 3 km uzunluğundaki Oléron köprüsünün hizmete girmesiyle (1966), sayfiye ve deniz turizmi canlanmıştır.

Oléron kararları, Atlas okyanusu'ndaki denizcilik örf ve âdetlerini bir araya getiren deniz hukuku kararları derlemesi (XI. ve XII.yy.). Özel bir yapıt olan bu derleme büyük bir önem kazandı.

OLEŚNİCA, Polonya'da kent, Silezya ovasında, Wrocław'ın K.-D.'sunda; 33 000 nüf. Ayakkabı sanayisi, demiryolu gereçleri yapımı, kereste ve besin sanayileri. Demiryolu kavşağı.

OLEŚNİCKİ (Zbigniew), polonyalı din ve devlet adamı (Sienno, Sandomierz, 1389-Sandomierz 1455). 1423'te Kraków piskoposu oldu. Władysław II Jagellon tarafından kendisine birçok diplomatik görev verildi. Macarlar'la ittifaktan yanaydı, genç kral Władysław III'ün vasiliğine getirildi, onun Bohemya'dan yana siyaset güdecek yerde Macaristan tahtına geçmeyi kabul etmesinde (1440) belirleyici bir rol oynadı. 1449'da kardinal oldu, aziz Stanisław'ın ulusal mezhebini yaymaya çalıştı ve husçulara karşı savaştı.

OLEŞA (Yuri Karloviç), rus yazar (Yelizavetgrad 1899 - Moskova 1960). Yoksul düşmüş soylu bir ailenin çocuğuydu. Çocukluğu Odesa'da geçti. Yergi yazarı olarak tanındı. 1924'te çocuklar için yazdığı *Tri Tolsiyaka* adlı masal kitabı ilk yapıtıdır. Şiirsellikten uzak bir sanayi dünyasının gelişinden korkuya kapılarak, 1917 devrimi'nden önceki yaşlı kuşakla aydınların ve işçilerin oluşturduğu yeni toplumsal sınıf arasındaki çatışmayı irdelediği *Zavist* (1927) adlı bir roman, öyküler (*Vişnıyovaya Kostoçka*, 1931) ve tiyatro oyunları (*Zagovor Çuvstıv*, 1929; *Spisok Blagodeyanıy*, 1931) yazdı.

OLEUM a. (fr. *oléum*). Anorg.kim. Kontak yöntemiyle elde edilen dumanlı sülfürik asit.
—ANSİKL. Normal sülfat asidinden (H_2SO_4) daha çok kükürt trioksit (SO_3) içeren sülfürik asitlerin tümüne, yağlı görünümlerinden dolayı oleum adı verilir. Dumanlı sülfürik asitler, kükürt trioksidin (anhidrit), bir derişik asit içinde soğurulması sonucu kontak yöntemiyle hazırlanır ve bu yolla %80'lik bir oleum elde edilebilir (100 g H_2SO_4 için 80 g SO_3). Bu bileşikler, yapısında bulunan karbonlaşmış organik tozlardan dolayı kahverengi görünen, genellikle kıvamlı sıvılardır. Pirosülfürik asit ($H_2S_2O_7$) kristalleri, çoğunlukla dipte toplanır. Oleumlar özellikle sülfonlama ve nitrolama tepkimelerinde (boyar-madde, patlayıcı, plastik sanayileri, vb.) kullanılır.

Oleyis (Türkiye Otel, lokanta ve eğlence yerleri işçileri sendikası), DİSK'e bağlı sendika. 1947'de Ankara Garsonlar cemiyeti adıyla kuruldu. 1948'de İstanbul, Bursa, İzmir, Eskişehir, Mersin, Gaziantep, İskenderun, Hatay, Diyarbakır ve Elazığ illerinde bağımsız sendikalar oluşturarak, kısa adı Toleyis olan federasyonda birleştiler. Türk-İş'in kuruluşunda öncülük yapan federasyon, 1969'da kendini feshederek milli tip sendikaya dönüştü. Oleyis, 1977'ye kadar Türk-İş üyesi olarak kaldı. Bu tarihte Türk-İş'ten ayrılarak DİSK'e üye oldu. 1962'de İstanbul'da kurulan DİSK üyesi Turizm-İş kendini feshederek Oleyis'e katıldı (1978). 12 eylül 1980'de, DİSK'e bağlı bütün sendikalarla birlikte Oleyis'in de çalışmaları durduruldu. Yönetimi kayyum elinde bulunan sendika hakkında açılan dava 1991'de beraatle sonuçlandı.

OLFAKTOMETRE a. (fr. *olfactomètre'den*). Kokulu bir karışımı ayarlamaya ve ayarlanan bu karışımı eksperlerden oluşan jüri üyelerine sunmaya yarayan aygıt.

OLFAKTOMETRİ a. (fr. *olfactométrie*). Fizyol. KOKLAMA ÖLÇÜMÜ'nün eşanlamlısı.

OLGA, Kiev prensesi (890'a doğr.-Kiev 969). Kocası büyük prens İgor'un ölümü (945) üzerine, Svyatoslav rüştüne erinceye kadar ona naibelik yaptı. Büyük bir olasılıkla İstanbul'a yaptığı bir yolculuk sırasında kendisini Yelena adıyla vaftiz ettirdi (955 ya da 957). Rus kilisesi tarafından azize ilan edildi.

OLGA KONSTANTİNOVNA, Yunanistan kraliçesi (Pavlovsk, Rusya, 1851 - Roma 1926). Çar Nikolay I'in yeğeni. Yunanistan kralı Georgios I ile evlendi (1867). Venizelos'un düşmesinden sonra, oğlu kral Konstantinos'un geri dönmesini sağladı (1920). 1922 devrimi'nden sonra sürgüne gönderildi.

OLGASSİS dağları, Anadolu'da, Batı Karadeniz bölümündeki Ilgaz dağlarının Antikçağ'daki adı.

OLGİERD, litvanya dilinde **Algirdas** (1296'ya doğr.-1377), Litvanya grandükü (1345-1377), Gedimin'in oğlu. Kardeşi Kiejstut'u Litvanya devletinin yönetimine ortak etti ve babasının fetih ve merkezleştirme siyasetini sürdürdü. Geleceğin Ukraynası'yla Beyaz Rusyası'nın büyük bölümlerini, Briansk, Smolensk ve Karadeniz steplerine kadar ele geçirdi ve Töton mezhebine karşı sürekli mücadele ederek Litvanya'yı siyasi gücünün doruğuna çıkardı. Rusya'yı birçok kez işgal etti, Moskova'yı kuşattı (1368, 1370, 1372), Tatarlar'ı yendi (1362). Bir hıristiyan prensesle evlendi (Tver prensesi Yulyana), ondan yedi çocuğu oldu. Çocuklarından biri de geleceğin Polonya kralı Jagellon'du.

OLGU a. **1.** Kesin, tartışılmaz, yadsınmaz olarak kabul edilen şey: *Boşuna tartışıyoruz, olguları değiştiremeyiz.* **—2.** Saptanmış, bilimsel incelemeye elverişli ve bir deney konusu olabilecek doğal olay: *Göktaşları doğal olgulardır. Radyoaktiflik olgusu.* **—3.** Özellikle oluşum süreci içinde ya da başka bir şeyin bir belirtisi olarak gözlemlenmiş olay: *Yaşına göre bu tepkiyi normal bir olgu sayabiliriz. Dünyada şiddetin giderek yaygınlaşması kaygı verici bir olgu. Doğumların azalması, gelişmiş toplumlara özgü bir olgudur.*
—Topbil. *Toplumsal olgu*, Durkheim'a göre, bireysel bilinçlerin dışında yer alan ve toplum yaşamı üzerinde zorlayıcı bir etki yapan görüngü (fenomen); Weber'e göre, toplumsal etkenler arasındaki etkileşimden doğan fenomen. ‖ *Bütünsel toplumsal olgu*, M. Mauss'a göre, belli bir toplumun çeşitli kurumlarını kapsayan toplumsal görüngü.

OLGUCU sıf. Fels. Olguculuğa ilişkin olan. (Eşanl. POZİTİVİST.)
—Tanrıbil. *Olgucu tanrıbilim*, hıristiyan tanrıbiliminin, din öğretisinin tarihsel temellerini ve bu öğretinin evrim tarihini inceleyen bölümü. (Işığını inançtan alan akılla hıristiyan öğretisi verilerinin rasyonel sonuçlarını geliştirmeye ve düzenlemeye çalışan *spekülatif tanrıbilim*'in karşıtıdır.)
◆ sıf. ve a. Olguculuk yanlısı.

OLGUCULUK a. **1.** Tüm felsefi ve bilimsel etkinliklerin, yalnızca deneyle doğrulanan gerçek olayların incelenmesi çerçevesinde gerçekleştirilmeleri gerektiğini, "nesnelerin kendilerine" (eğer böyle bir şey varsa) erişmenin olanaksız olduğunu ve insan zekâsının görüngüler arasında kurulan ilişki ve yasaları ortaya koymakla yetinmesi gerektiğini düşünen Auguste Comte'un sistemi. (Eşanl. POZİTİVİZM) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Mantıksal olguculuk*, iki savaş arasında Viyana çevresinden çıkan mantıkçıları bir araya getiren felsefe akımı; bu akımın öğretisi. (Eşanl. YENİOLGUCULUK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Huk. *Hukuksal olguculuk*, pozitif hukukun doğal hukuka üstün olduğu görüşünü savunan öğreti.
—ANSİKL. Auguste Comte "olguculuk" (pozitivizm) terimini XVIII.yy.'da ortaya çıkan ve kesinlikle tanımlanan olguların titiz ve sistemli bir gözlemi anlamına gelen "olgucu bilim" deyimine bakarak türetti. Olguculuk, en son geliştirilen yöntemleri, yeni bir bilim olan ve üstelik kendine özgü bir yöntemden, statiği dinamiğe ve dinamiği de statiğe bağlayan tarihsel ve karşılaştırmalı yöntemden yararlanan toplumbilime uyguladı. Toplumbilimin inceleme konusu matematiğin sunduğu en yalın genelliğin tersine, en karmaşık genellik düzeyidir. İnsan zekâsının toplumsal ve tarihsel durumuna bağlı inceleme alanına yönelik nesnel bir incelemenin ardından, Comte'a göre her zaman öznel olan, yani bir toplumun ağır basan verileriyle yüzleşen bir bireşim gelir. Öznel birlik, Descartes'ın cogito ile ileri sürdüğü gibi bireysel değil, toplumsaldır. Toplumbilimsel dü-

şünüm, hepsinden ayrı olmakla birlikte gene de bağlı bulunduğu bütün bilimlere yeni bir ruh kazandırmak gücünü taşır. Toplumbilimin ayırtedici özelliği, tüm öteki bilimlere ilişkin bir yasa olarak ileri sürdüğü üç durum yasasıdır (*teolojik*, ardından *metafizik*, son olarak da *olgucu* durum). Ancak toplumbilim, bilimsel bir siyaset olanağı sağlayarak, insan toplumuna yeni bir ruh kazandırmaya da adaydır. Bu anlamda olguculuk, Fransız devrimi'yle çözülmeyen sorunlara bir karşılık olarak ortaya çıkar. Nitekim Auguste Comte olguculuğun metafizik XVIII.yy. felsefesinin devamı olarak (bu felsefe de, geleneğin metafizik idealizm olarak adlandırdığı felsefeye yol açan teolojik felsefenin devamıydı), kendi oluşma tarihinden çıkan bir felsefe olduğunu ortaya koyar. Bununla birlikte, tarihin hareketi üç duruma karşılık düşen üç tutumun bir zamandaşlığını da yadsımaz; çünkü, insani olguların tarihsel hareketi değişik hızlar gösterir. Ama olgucu kuram ayrıca, daha önce aşılan tutumlara insan ufuklarıyla sınırlı bir yönelim vermekle birlikte, bu tutumları eski durumlarına getirmeye yönelen bir dine, bir estetiğe ve bir ahlaka da varır. Toplumsal çalışma zorunluluğunun, salt düşünsel işlevlerin gelişmesine neden olması karşısında, Comte o kadar zor olmayan koşullar içinde yeteneklerin gelişiminin daha estetik ve daha duyarlı olabileceğini ileri sürer.

• *Mantıksal olguculuk*. Rudolf Carnap (özellikle *Der logische Aufbau der Welt* [1928] adlı yapıtıyla), H. Hahn, Otto Neurath, Karl Popper, Heinrich Reichenbach, Moritz Schlick, André Tarski gibi filozoflarla Alfred Jules Ayer (özellikle *Language, Truth and Logic* (1936) adlı yapıtıyla), Gilbert Ryle, Lizzie Susan Stebbing (1885-1943) gibi *Analysis* çevresinden ingiliz filozoflar, bu akım içinde bir araya gelirler. John Wisdom, Bertrand Russell ve Ludwig Wittgenstein da çoğu kez bu akıma bağlanırlar. Kuram olarak mantıksal olguculuk, ana çizgileriyle duyu verilerini bilginin ilk öğeleri durumuna getiren deneyci bir felsefenin, açıkça metafizik düşmanı bilimleştirici bir görüşün, Frege ve Russell'dan alınan mantıksal bir dil çözümleme yönteminin ve bir önermenin anlamını onun doğrulama yöntemiyle özdeşleştiren bir anlam anlayışının bileşimidir. Mantıksal olguculuk yandaşları, doğrulama ilkesi adına metafizik önermelerin tüm anlamını yadsır ve mantıksal çözümleme yöntemleriyle bilim önermelerini duyu verilerine dayanan basit önermeler ("protokol önermeleri") terimleriyle açıklarlar. Basit bir önermenin, ancak bir duyu deneyini açıkladığı zaman bir anlamı vardır ve bir önermenin bir anlamı olup olmadığını bilmenin tek yolu, onun nasıl doğrulanabileceğini sormaktan geçer. Böylece olguculuk ve mantık, birleştirilmiş olur.

OLGUN sıf. **1.** Toplanacak duruma gelmiş, olmuş meyve, sebze vb. için kullanılır: *Olgun armutlar.* **—2.** Zihinsel ve duygusal yönden yetkinlik kazanmış, bilgisi ve görgüsü gelişmiş, deneyimli kimse için kullanılır: *Yaşına göre çok olgun bir çocuk. Olgun, sağduyulu, düşünceli bir kimse.* **—3.** Orta yaşta, yetişkin kimse için kullanılır: *Artık genç değil olgun bir adam.*
—Biyol. Olgunluğa erişmiş ekosisteme, hayvana, organa ya da hücreye denir.
—Ormanc. *Olgun ağaç,* işlenmeye elverişli, çapının üçte ikisine erişmiş ağaç. — Bir orman bölgesinde kesilmesi gereken ağaçların tümü.
—Patol. Tam irin toplamış, açılma zamanı gelmiş apseye ya da deşilmeye hazır çıbana denir.
—Şarapç. *Olgun şarap,* hamlığını kaybedip içilecek hale gelmiş şarap.

OLGUN (Tahir), **Tahirülmevlevi** diye de bilinir, türk yazar (İstanbul 1877-*ay.y.* 1951). Gülhane askeri rüştiyesi'nde Menşe-i küttab-ı askeriye'de okudu (1892). Fatih camisi'nde *Mesnevi*'yi öğrenerek icazet aldı. Mevleviliğe bağlandı. Çeşitli okullarda farsça, türkçe, edebiyat ve tarih okuttu. İstanbul Kütüphaneleri tasnif komisyonu'nda, türkçe yazma divanların kataloglarının düzenlenmesinde çalıştı. Divan geleneğine bağlı şiirler yazdı: *Divançe-i Tahir* (1902). Edebiyat tarihine ilişkin araştırmalarıyla tanındı: *Fuzuli'ye dair* (1936), *Nev'i ve suriye kasidesi* (1937), *Baki'ye dair* (1938), *Germiyanlı Şeyhi ve Harname'si* (1949), *Nazım ve eşkâl-i nazım* (1913), *Edebiyat lügatı* (1936, genişletilerek 1973).

OLGUNLAŞMA a. Olgun bir duruma gelmek, olgunlaşmak eylemi.
—Antropol. İnsan vücudunun yetişkin durumuna doğru evrimi. (Bu terim genellikle, nitel farkları olan özelliklerin ortaya çıkışını ya da betimleyici niteliklere ilişkin ve bilimsel olarak saptanmış aşamalara ulaşılmış olduğunu belirtmek için kullanılırken, "büyüme" terimi beden ölçümlerindeki evrimi belirtir.) [Bk.*ansikl.* böl.]
—Biyol. Erkek ya da dişi eşey hücrelerinin, meyoz bölünmeyi ve gamet oluşumunu kapsayan gelişme evresi. (Bk.*ansikl.*böl.)
—Bot. ve Meyvc. Bitkilerde toplanacak organların gelişimlerini tamamladıkları ve toplanmaya ve kullanılmaya elverişli duruma ulaştıkları yaşam evresi. (Bk.*ansikl.*böl.)
—Patol. Sınırlı bir iltihap odağında (apse ya da flegmon) irin oluşma devresi.
—Pedol. Bir toprakta bulunan organik maddenin yavaş yavaş dönüşmesi olayı; bu olay taze organik maddenin nemlenmesini kapsayan ilk evreden hemen sonra görülür ve art arda gelen mevsimsel iklim değişikliklerinin ve mineral ortamın etkisiyle, humus ve başta killer olmak üzere ince mineral bölümlerin pekleşmesini ve giderek daha sıkı bir biçimde birbirine bağlanmasını sağlar. || Profili tam gelişmiş ve çevre koşulları tümüyle dengeye ulaşmış bir toprağın durumu.
—Polim. Doymamış polyesterlerin, çeşitli metal oksitler, özellikle magnezyum oksit yanında akışmazlıklarının artması.
—Psik. *Olgunlaşma bozukluğu*, olgunlaşma sürecinde zihinsel, duygusal, heyecansal ya da psikomotor düzensizlik biçiminde ortaya çıkan bozukluk. (Bk. *ansikl.*böl.)
—Ruhbil. A. Gesell'e göre, çocuğun olgunlaşmasını sağlayan fizyolojik, psikolojik ve toplumsal olayların tümü. (Gesell, bu sürecin biri anatomik [sinir sisteminin miyelinleşmesi], öbürü psikofizyolojik [öğrenme yardımıyle büyük işlevsel sistemler oluşması] olmak üzere, iki ayrı yanı bulunduğunu ileri sürer.)
—Sütç. Peynir yapımında sütün ve tereyağı yapımında kremanın, daha kaliteli ürün verebilmesi için mayalanmaya bırakılarak uygun derecede asitlik ve aroma edinmeleri olgusu. (Burada sözkonusu olan laktik asit mayalanmasıdır ve düşük sıcaklıkta gerçekleşir [12° -16 °C'ta saatlerce kalarak].)
—Tarım. Meyvelerin, özellikle üzümün yenebilecek duruma gelmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Aşırı olgunlaşma*, zamanında toplanmayan bir bitkide ya da bir ekinde olgunlaşmayı izleyen biyolojik olgu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yapış. Bir yapıştırıcının ayırtedici özelliklerinin, zaman içinde ve sıcaklık gibi kimi etkenlerin etkisiyle yavaş yavaş gelişmesi. (Olgunlaşma, yapışkanın etkin kullanımı için öngörülen nitelik düzeyine ulaşmasını sağlar.)
—ANSİKL. Antropol. Fizik olgunlaşmanın çoğunlukla incelenen görünümleri şunlardır: 1. *kemik olgunlaşması*, 18 aydan başlayarak elin ve bilek kemiğinin, bölgenin kemikleşme derecesini gösteren radyografileriyle saptanır; 2. *diş olgunlaşması*, çıkan dişlerin sayısıyla saptanır (desidua dişleri yaklaşık 6 ay-2 yaş arasında, kalıcı dişler yaklaşık 6-13 yaş arasında çıkar); 3. *cinsel olgunlaşma*, bedenin gözle görülür görünümlerinin (erkek çocuklarda dış üreme organları ve kıllılık, kız çocuklarda göğüsler ve etek kıllılığı) evrim aşamasıyla ve ayrıca kız çocuklarda ilkâdet*lerle saptanır.

Diş olgunlaşmasıyla kemik olgunlaşması arasında belli bir bağıntı vardır. Kemik olgunlaşmasıyla cinsel olgunlaşma, özellikle de ilkâdet arasında daha büyük bir bağıntı vardır. Her insan topluluğunda, ana kütle ortalamasına göre çok erken bir olgunlaşmadan çok geç bir olgunlaşmaya kadar bireyler arasında geniş bir olgunlaşma hızı değişimi görülür. Bu farklılığın nedeni bir ölçüde genom (genler topluluğu), bir ölçüde de çevredir. İnsan toplulukları arasında ortalama farklılıklar da gözlemlenmiş, ancak buna yol açan genetik bir öğenin varlığı açıkça ortaya konulamamıştır.
—Biyol. Spermatogenez ve ovogenezde olgunlaşma evreleri özdeş değildir.

Spermatogenezde olgunlaşma evresi, spermatogonilerin birinci kuşak spermatositlere dönüşümünün (çok hafif bir dönüşüm) hemen ardından gelir. Diploit olan her spermatosit "I", art arda iki kez bölünerek önce iki spermatosit "II", sonra dört haploit spermatit verir. Buna meyoz bölünme denir.

Ovogenezde, ovogonin önemli ölçüde ve erken büyümesinin sonucu olan ovosit "I" eşeysel olgunluğa kadar durgun kalır ve sonra, birbirine denk olmayan iki hücreye bölünür: ikinci kuşak ovosit ve birinci kutup yuvarı denen, yozlaşmaya aday küçük bir hücre. İkinci kuşak ovosit de bazen döllenmenin etkisiyle bölünerek bir ovotit ile yine yozlaşacak olan ikinci bir küçük kutup yuvarına ayrılır.

Spermatit gibi ovotit de haploit sayıda kromozom içerir.
—Bot. ve Meyvc. • *Meyvelerde olgunlaşma*. Bir meyve gelişmesinin sonuna ulaştığı ve kendisini meydana getiren bitkiden doğal olarak kopup ayrıldığı ya da tohumlarını salıverdiği zaman olgunlaşmış demektir. Etli ve üzümsü meyveler ham iken yeşil, tanence zengin ve birtakım asitler içerirler: sitrik asit (limon, portakal), tartrik asit (üzüm), malik asit (elma, üvez). Ham meyvenin plastlarında nişasta bulunur (muz gibi unlu meyveler.) Olgunlaşma sırasında, sıcağın ve ışığın etkisiyle bu maddeler yavaş yavaş soğurulur; nişasta glukoza dönüşür, klorofil ve tanen tükenir: yalnız organik asitler kalır; hatta öyle olur ki, bazı meyveler (portakal ve limon) olgunlaştıkça daha çok asit yüklenir. Başka meyveler (zeytin) etli kısmında yağ biriktirir.

Bazı meyveler yapay olarak erken olgunlaştırılabilir. Bunun için ya ağacın kabuğu ve soymuğu çepeçevre kesilir (→ BESİSUYU), ya bitkiler cam altında yetiştirilir (seralar, vb.) ya da meyveler etilence zengin bir atmosfer içinde tutulur. Bazı meyveler (incir, kiraz ve genellikle çekirdekli meyveler) ağaç üzerinde olgunlaşmalıdır: küçük çekirdekli meyvelerin çoğu da, tersine tam olgunlaşmadan toplanmak ister.

• *Tohumlarda olgunlaşma*. Bitki türlerine göre son derece değişik olabilir: kahve tohumu oluşur oluşmaz çimlenebilir; diğerleri serbest kaldıktan sonra haftalarca, hatta aylarca (gürgende bir yıldan biraz fazla) bir olgunlaşma süreci geçirir. Tohumların olgunlaşması çeşitli yöntemlerle hızlandırılır: kışlama (soğuk,nem), kimyasal maddelerle işleme (gibberellin asidi, kükürtlü bileşikler, nitratlar), tohum kabuğunu mekanik, kimyasal ya da mikrobiyolojik etmenlerle etkileme. Genellikle bir hayvanın yuttuğu, sonra dışkısıyla dışarı attığı bir tohum daha çabuk çimlenir, çünkü kabuğu enzimlerin etkisiyle zayıflamıştır.

• *Cinsel organlarda olgunlaşma*. Çiçektozu ya da yumurtacık döllemeye ya da döllenmeye elverişli oldukları, yani içlerindeki eşeysel çekirdekler birbirleriyle birleşmeye elverişli duruma geldikleri zaman olgunlaşma tamamlanmış demektir.
—Psik. Çocuk psikiyatrisinde olgunlaşma bozukluğu, istatistiksel bir kavramdır. Do-

ğuştan gelen organik bozukluklardan, kişiliğin dinamik organizasyon bozukluklarına kadar uzanan iyice belirlenmemiş bir alanı kapsar. Psikomotor olgunlaşma bozukluğu motor debillik*, zihinsel olgunlaşma bozukluğu zihinsel yetersizlik*, duygusal ve heyecansal olgunlaşma bozukluğu ise duygusal hamlık* adını alır.
—Tarım. Bağcılıkta olgunlaşma, yeşil ve sert olan üzüm tanesinin renk değiştirerek beyaz asmalarda saydamlaşmasıyla, kırmızı ya da siyah asmalarda kırmızılaşmasıyla belli olur. Renk değişimiyle birlikte üzümün kıvamında da değişiklik olur: yumuşama ve irileşme.
• *Aşırı olgunlaşma.* Hasat edilecek bitkisel organlar, özellikle taneler tam olgunlaşınca toplanmaya ve saklanmaya elverişli duruma gelmiş sayılamazlar. Bu evrede taneler % 25-40 su içerebilir, bu da onların kurutulmadan saklanmasına elvermez. O zaman fazla suyun kendiliğinden uçup gitmesi için aşırı olgunlaşmanın gerçekleşmesi beklenir.

Olgunlaşma enstitüleri, kız enstitüleri ile akşam sanat okullarını bitirenleri uygulamalı eğitim ve öğretim programlarıyla mesleki ve teknolojik bilgilerle donatarak yetiştirmek amacıyla kurulan öğretim kurumları. Milli eğitim bakanlığı Kız teknik öğretim genel müdürlüğü'ne bağlı bu okulların ilki İstanbul'da açıldı (1945). Bunu, Ankara (1958), İzmir (1959), Eskişehir (1960) ve öteki kentlerde açılanlar izledi. Ticari işler de yapan ve döner sermayeli bu okullarda başlıca uzmanlık alanları şunlardır: konfeksiyon, biçki-dikiş, çiçek, moda, çamaşır, türk işleri, sırma, renkli nakış, fantezi nakış.

OLGUNLAŞMAK gçz. f. **1.** Meyve, sebze, tahıl vb. sözkonusuysa, yenecek, toplanacak duruma gelmek: *Bu yıl meyveler erken olgunlaştı. Ekinler olgunlaştı.* **—2.** Bir kimseden söz ederken, zihinsel ve duygusal yönden yetkinleşmek, bilgi ve deneyim kazanmak: *Büyümesine büyüdü ama hâlâ olgunlaşamadı.* **—3.** Bir şeyden söz ederken, gelişmek, sonuç verebilecek bir aşamaya gelmek: *Bu düşüncenin olgunlaşmasını beklemek gerek. Bu tasarının gerçekleşmesi için şartlar henüz olgunlaşmadı.* **—4.** Bir apse, bir sivilce sözkonusuysa, oluşumunu tamamlamak.

◆ **olgunlaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir bitkiyi, bir meyveyi vb. olgunlaştırmak,* bir şeyden söz ederken, bir bitkiyi, bir meyveyi vb. olgun duruma getirmek: *Güneş ışınları üzümleri olgunlaştırır.* **—2.** *Bir kimseyi olgunlaştırmak,* bir şeyden söz ederken, bir kimseyi, zihinsel, duygusal yönden geliştirmek, ona bilgi ve deneyim kazandırmak: *Acılar onu olgunlaştırdı.* **—3.** *Bir şeyi olgunlaştırmak,* onu geliştirmek, olumlu bir sonuç verebilecek duruma getirmek.
—Tüt. Tütün yapraklarını, kısmen nemli ortamda, doğal ya da yapay olarak yavaş yavaş eskitmek. (Bu etki sıcaklığın hafif yükselmesiyle gerçekleşir ve ürünün organoleptik, kimyasal ve fiziksel niteliklerinin iyileşmesini sağlar.)

OLGUNLAŞTIRMA a. Olgunlaştırmak eylemi.
—Bağc. *Üzümü aşırı olgunlaştırma,* şekerce zenginleşmesini sağlamak için yapraklar döküldükten sonra salkımları kütüklerin üzerinde bekletme tekniği.
—Bes. san. *Yapay olgunlaştırma,* likörleri yapay olarak olgunlaştırmayı öngören işlem. Likörler sıkıca kapalı kaplara, genellikle imbiklere konarak, damıtılmadan 70-90 °C'a kadar ısıtılarak yapılır.
—Mutf. *Eti olgunlaştırma,* eti bir süre bekleterek yumuşamasını sağlama. (Bu suretle olgunlaşan et yumuşar ve sulu olur.)
—Sütç. Peynir yapımının son aşaması.

OLGUNLAŞTIRMAK → OLGUNLAŞMAK.

OLGUNLUK a. **1.** Olgun bir şeyin (meyve, sebze vb.) durumu, niteliği. **—2.** Karar vermede, düşünmede, ruhsal, toplumsal davranışta (özellikle yaşa bağlı olarak) kazanılan güveni ortaya koyan davranış: *Yaşına göre çok büyük bir olgunluk gösterdi. Herkesten aynı olgunluğu bekleyemezsin.* **—3.** *Olgunluk çağı, yaşı,* insan yaşamının, gençlik ve yaşlılık arasında yer alan bedensel, zihinsel ve duygusal yönden tam bir yetkinlik kazanmasıyla nitelenen dönemi.
—Çevrebil. Biyosenozda dengeye ulaşmış bir ekosistemin niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Eğit. *Olgunluk sınavı,* eskiden Türkiye'de üniversite ve yüksekokullara girebilmek için lise öğreniminden sonra verilen sınav. (1930'larda orta dereceli okullarda *bakalorya sınavı* uygulanmaktayken daha sonra bu yöntem kaldırılarak yalnız liseler için olgunluk sınavı konuldu. Bu uygulama 1954-1955 öğretim yılına kadar sürdü.)
—Jeomorfol. *Olgunluk evresi,* aşınma çevrimi kuramında, başlangıç yüzeyinin kaybolduğu, ancak engebelerin hâlâ belirgin kaldığı topografya durumu.
—Kad. doğ. *Dölüt olgunluğu,* dölüt organlarından bir kısmının onun yaşayabilmesini sağlayacak kadar gelişmesiyle ulaşılan evre. (Dölyatağı içeriğinin radyolojik incelenmesiyle değerlendirilen kemik olgunluğu ve amniyosentezle alınan amniyos sıvısının kimyasal ya da hücresel açıdan irdelenmesiyle değerlendirilen akciğer, deri ve metabolizma olgunluğu bunlar arasındadır.)
—Ormanc. Amenajman planı çerçevesinde kesime elverişli duruma gelmiş bir ağacın ya da ağaç topluluğunun niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Patol. İçinde irin toplanmış bir apsenin ya da flegmonun durumu.
—ANSİKL. Çevrebil. Bir ekosistemin olgunluğu ölçülebilen birtakım parametrelerle doğrudan ilintilidir:
—*çeşitlilik,* ekosistemde bulunan tür sayısının ölçüsüdür. Sistemde çeşitlilik ne kadar yüksekse olgunluk da o derece yüksek demektir: özellikle "eski" ekosistemlerde durum böyledir;
—*kararlılık,* bir ekosistemin bir bozulmadan sonra yeniden dengeye ulaşması demektir;
—*verimlilik,* çeşitliliğin en düşük olduğu tek türlü tarım, üretilen ve depolanan enerjinin bir kısmı hasat yoluyla ekosistemden ihraç edildiği için olgunluk derecesi bakımından az yüksek, ama üretim bakımından çok yüksektir. Buna karşılık, orman gibi çeşitlilikçe yüksek doğal bir ekosistem, üretilen enerjinin çok az bir kısmını ihraç edebilir, çünkü sözkonusu enerji topluluğun yapısını, özellikle beslenme zincirinin yapısını korumak ve sürdürmek için olduğu yerde kullanılır. Bir ekosistemden birincil üretiminin bir kısmı alınırsa o ekosistem gelişemez ya da geriler, kararsızlaşır ve olgunlaşmadan kalır.
—Ormanc. Ormancılıkta olgunluğun ölçütü ya ağaç topluluğunun yaşıdır *(olgunluk yaşı)* ya da ağacın ortalama büyüklüğüdür *(olgunluk boyutu).*
Birçok olgunluk tipi vardır: *fiziksel olgunluk,* topluluğu oluşturan ağaç türünün yaşam süresi ile belirlidir; *yetiştirme olgunluğu,* ağaçların büyüme ve üreme yetilerini kaybettikleri yaşla belirlidir; *salt olgunluk,* ağaç topluluğunun yıllık maksimum gelişmesine tekabül eder, yani birim yüzey başına ve yılda en yüksek hacimde odun verir; *teknik olgunluk,* ağaçların belli bir kategoride en yüksek hacimde odun ürettikleri yaşla belirlidir; *ekonomik olgunluk,* ormanın bir yılda sağladığı en yüksek gelirle belirlidir; *mali olgunluk,* anapara yatırım oranının maksimum düzeye erişmesiyle belirlidir; *ticari olgunluk,* fonların değeri hesaba katılmadan gelirin mutlak değer olarak en yüksek düzeyde olmasıyla belirlidir.

OLGUSAL sıf. Bir olguya ilişkin.
—Mant. *Olgusal anlam,* belli bir deney verisine gönderme yapan bir sözcüğün ya da doğruluk koşullarını bildiğimiz, yani hangi durumda doğru, hangi durumda yanlış olacağını kestirebildiğimiz bir önermenin taşıdığı anlam türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mant. Carnap, *Philosophical Foundations of Physics* (Fiziğin felsefi temelleri) [1966] adlı yapıtında olgusal anlamdan yoksun bir önerme için şu örneği verir: "Entelekhialar organizmanın çevresine uyum sağlamasını mümkün kılar" (çünkü burada "entelekhia" terimi böyle bir anlamdan yoksundur). Analoji yoluyla, önermeleri olgusal bir anlam taşıyan bilimlere "olgusal bilimler" denilmektedir (örneğin mantığın ve matematiğin tersine olarak).

OLGUSALLIK a. Fels. Heidegger ve Sartre'da, özsel olarak olumsallık düşüncesini içeren bir olgunun özelliği.
—ANSİKL. Heidegger'de olgusallık, daha özel olarak burada varlığa özgüdür: "Olgusallıktan anladığımız şey, kalıcı bir varolanın *factum brutum*'u (herhangi bir ham olgusu) değil, genellikle burada varlık tarafından bastırılsa da onun varoluşunda içkin varlıkbilimsel bir özelliktir" *(Sein und Zeit* [Varlık ve zaman], 29). Sartre'a göre, bu terim insanın varolmayı seçmeksizin dünyaya gelmesine ve sınırlı olmasına yol açan insanlık durumunu belirtir. "Şu ve şu heyecanın ve yalnızca bunların olması, hiçbir kuşkuya yer bırakmaksızın insan varoluşunun olgusallığını ortaya koyar" *(Esquisse d'une théorie des émotions)* [Bir heyecanlar kuramı taslağı]. Ayrıca, "Özgür olmadan edememe olgusu özgürlüğün olgusallığıdır" *(l'Être et le Néant)* [Varlık ve hiçlik].

OLHÃO, Portekiz'de (Faro yönetim bölümü) liman kenti; 11 000 nüf. Etkin balıkçılık. Balık konserveciliği. Mimarisi bakımından ilginç güzel kent.

OLİBRUS a. Bileşikgillerin çiçekleri üstünde yaşayan küçük, parlak, kızıl, siyah ya da kızıl-sarı bedenli kınkanatlı cinsi. (Larvaları çiçek yumurtalıklarını kemirir. *Olimbrus*'lar kışı ağaç kabukları altında geçirir. *Phalacridae* familyası.)

OLİD (Cristóbal DE), ispanyol conquistador (Baeza ya da Linares, Jaén, 1488 - Naco, Honduras, 1524). Velázquez tarafından Yucatán'a gönderildi (1518), Meksika'nın fethine katıldı (1519) sonra Cortés tarafından Honduras'ı ele geçirmekle görevlendirildi. Burada bağımsızlığını ilan etmesi üzerine, Cortés'in emriyle boynu vuruldu.

OLİFANT a. (fr. *éléphant,* fil'in değiştirilmiş biçimi). Ortaçağ'da, şövalyelerin savaşta ve avda kullandığı, çoğu zaman zengin oymalarla işlenmiş fildişi boru.

OLİFANTS, Afrika'nın güneyinde (Güney Afrika ve Mozambik) ırmak, Limpopo'nun başlıca kolu (sağ kıyıdan); 560 km. Massingir (Mozambik) yakınında, çeltik tarlalarını sulamakta kullanılan baraj.
—Cape ilinin güney-batı'sında ırmak, *Olifant dağları*'nı geçtikten sonra, Lambert koyunun K.'inden Atlas okyanusu'na dökülür; 270 km. Suları sulama işlerinde kullanılır.

OLİGARŞİ a. (fr. *oligarchie;* yun. *oligarkhia*'dan). **1.** İktidarın, az sayıdaki seçkin aydınların (aristokrasi) ya da mülk sahibi azınlığın (plütokrasi) elinde bulunduğu siyasal sistem (bu iki durum sık sık birbirine karışır). **—2.** İktidarın ya da yetkinin bir azınlık tarafından ele geçirilmesi.

OLİG(O)-, yun. *oligos,* küçük, az sayıda, kıt; birçok terimin bileşimine girer.

OLİGOAMNİYOS a. (fr. *oligoamnios*'dan). Kad. doğ. Gebeliğin hangi evresinde olursa olsun, yumurtadaki amniyos sıvısının miktarca yetersizliği. (Bu yetersizlik,

gebeliğin ilk üç ayında sesüstü dalgalarla kesitleme yöntemiyle [ekotomografi) ortaya çıkarılabilir. Yetersizlik tek başına olabileceği gibi, dölütteki bir anomaliyle ya da gelişme gecikmesiyle birlikte de olabilir. Doğuma yakın, amniyos kesesinin doğrudan incelenmesiyle de [amniyoskopi] durum anlaşılabilir; bu yöntem, gecikmiş doğumlarda sıvının emilmekte olduğunu da gösterebilir.)

OLİGOANÜRİ a. (fr. *oligoanurie*). Nefrol. İdrar miktarının, tam kesilme düzeyine yaklaşacak kadar azalması. (İdrar miktarı 24 saatte 100 ml'nin altına düştüğü zaman oligoanüriden söz edilir.)

OLİGOASTENOSPERMİ a. (fr. *oligoasthénospermie*). Endokrinol. Atmık içindeki spermatozoitlerin nitelik ve nicelik bakımından yetersizliği. (Spermatozoitlerin yetersiz sayıda olması ya da az hareketli olması, erkeklerdeki bazı kısırlıkların nedenidir. Diğer nedenler ise varikosel, hormon yetersizliği, yerel cerrahi girişim ya da erbezlerini ısıya maruz bırakan bir meslektir.)

OLİGOCHAETA a. Zool. SOLUCANLAR sınıfının bilimsel adı.

OLİGODENDROGLİ a. (fr. *oligodendroglie*). Nöroanat. Oligodendrositlerden oluşan glia. (Eşanl. OLİGOGLİA.)

OLİGODENDROGLİYOM a. (fr. *oligodendrogliome*). Nörol. Oligodendrositlerden türeyen ve erişkinde özellikle beyin yarımküreleri içinde yer alan nadir gliyom çeşidi. (Eşanl. OLİGODENDROSİTOM.)

OLİGODENDROSİT a. (fr. *oligodendrocyte*). Nöroanat. Glia hücrelerinin üç tipinden biri. (Astrositten daha küçüktür: daha az uzantısı vardır ve çekirdeği küçüktür. Bozmaddede nöronlarla birlikte bulunur [uydu hücre] ve, merkez sinir sisteminin akmaddesinde miyelini üretir.)

OLİGODENDROSİTOM a. (fr. *oligodendrocytome*). Nörol. OLİGODENDROGLİYOM'un eşanlamlısı.

OLİGODİPSİ a. (fr. *oligodipsie*). Tıp. Susama duyumunun azalması.

OLİGOELEMENT a. (fr. *oligo-élément*'dan). Biyol. Canlı varlıklarda eser miktarda bulunan, ama onların büyümesi ya da hayvan ve bitkilerin yaşaması için gerekli olan metal ya da metal olmayan element. —Çevrebil. Kompostlarda ve tortu çamurlarında oranı 1g/t'dan aşağı olan madde. (Bu maddelerin varlığı, sözkonusu ürünlerin tarım ya da sağlık için yararını iyiye ya da kötüye doğru değiştirebilir.)
—Yerbil. ve Pedol. → ESER* ELEMENT.
—ANSİKL. Tarım. Günümüzde bilinen oligoelementler şunlardır: bor, klor, bakır, demir, manganez, molibden, çinko, kobalt. Bitki köklerinin bir oligoelementi emme olanağı, bu elementin topraktaki toplam miktarına çok az bağlıdır. Bitkiye uygulanan bazı testler (yaprak analizi) ya da toprak incelemesi (toprak analizi) teşhis koymayı kolaylaştırır. İyi bilinen oligoelement eksikliklerinde, toprağa bu elementi içeren bir tuzun uygulanması ya da bitkinin havada kalan kısımlarına eksik olan maddenin püstürtülmesiyle eksiklik giderilebilir. Bu işlemlerdeki zorluk, bazı oligoelementlerin zehirlilik sınırıyla eksiklik sınırının birbirine çok yakın olması nedeniyle, bitkinin ihtiyacı karşılanırken, bitkiye zarar verme tehlikesidir. Ayrıca, bir oligoelementin topraktaki miktarı, bir bitki için yeterli olurken, başka bir bitkiye fazla gelebilir. Sonuç olarak, oligoelementlerin dinamiği çok karmaşıktır; bitkiler için fazla olan elementleri etkisiz hale getiren uygun tepkimeler de bulunmaktadır.
—Ted. Bazı oligoelementlerin (iyot, magnezyum, çinko, kobalt, alüminyum) hücre metabolizmasında önemli işlevi vardır ve besinlerde eksik olmaları şiddetli bozukluklara neden olabilir.
—Vet. Oligoelementler, besinlerin içinde gerek eksiklikleri (demir, bakır, kobalt, iyot, manganez, selenyum), gerek fazlalıkları (fluor, molibden, bakır, vb.) bakımından hayvan patolojisinde çok önemli rol oynar. *Demir* eksikliği, ana sütü ile beslenen domuz yavrularında kansızlığa neden olur; gevişgetirenlerde ağır beslenme kansızlıklarına yol açar. *İyot* eksikliği, seyrek ya da yaygın guatr ve üreme bozuklukları yapar. *Manganez* eksikliği, üreme bozukluklarına ve kemik yapısında değişikliklere yol açar (domuzda osteoartropati, kümes hayvanlarında peroz). *Bakır* eksikliği, yünde ve kıllarda renk yitimine, kemiklerde kırılganlığa, kalp ve akciğer bozukluklarına ve yaygın ataksilere neden olur. *Selenyum* eksikliği, solunum ve hareket sistemi kaslarında bozukluklarla kendini belli eder. *Fluor* fazlalığı, fluor zehirlenmesine yol açar. *Bakır* fazlalığı hemolitik sarılık yapar. *Molibden* fazlalığı organizmanın bakır kullanmasını köstekler ve bakır eksikliği belirtilerine neden olur.

OLİGOFAJ sıf. (fr. *oligophage*). Az sayıda türle beslenen yırtıcı hayvan ya da asalak için kullanılır. (Karşt. POLİFAJ.)

OLİGOFRENİ a. (fr. *oligophrénie*). Psik. **1.** Global zihin yetersizliği. —**2.** *Fenilpirüvik oligofreni*, FENİLKETONÜRİ'nin eşanlamlısı.

OLİGOGLİ a. (fr. *oligoglie*). Nöroanat. OLİGODENDROGLİ'nin eşanlamlısı.

OLİGOHEMİ a. (fr. *oligohémie*). Hematol. Kan kütlesinin azalması.

OLİGOKLAZ a. (fr. *oligoclase*). Miner. Plajioklaz grubunda yer alan feldispat. Kristalsi kayalarda çok miktarda bulunur. [(Na, Ca) Al $(AlSi)Si_2O_8$] formülündeki oligoklazın kimyasal bileşimi albitinkine benzer; triklinik sistemde kristalleşir. Rengi beyaz ya da yeşile çalar.

OLİGOLOPHUS a. Ağaç yosunlarında yaygın orakçı örümcekler cinsi. (*Opilionidea* takımı.)

OLİGOMAKRONEFRONİ a. (fr. *oligomacronéphronie*). Nefron sayısındaki azalmaya bağlı olarak böbreklerin önemli ölçüde hipertrofiye uğramasıyla sonuçlanan doğuştan böbrek küçüklüğü. (İlk klinik belirtiler süt çocuğunda ortaya çıkar ve ilk yaşlarda böbrek yetersizliği gelişir.)

OLİGOMER a. (fr. *oligomère*). Polim. Formülünde bulunan her atom türü için, olabildiğince en küçük indislerin (monomere denk düşen indisler) küçük katları olan (2-10 kat) indisleri içeren bileşik.
— ANSİKL. Bir oligomerle bir polimer arasındaki temel fark, oligomeri oluşturan moleküllere bir ya da daha çok yapısal birimin katılması ya da çıkarılması sonunda bunların fiziksel özelliklerinde kimi değişmelerin olması, buna karşılık aynı koşullarda bir polimerin fiziksel özelliklerinde hiçbir değişikliğin görülmemesidir. Önceleri polimer üretiminin ikincil ürünleri olarak kabul edilen oligomerler, günümüzde makromolekül kimyasıyla ilgili sanayide büyük bir önem kazandı; yağlayıcıların, vernik ve boyaların, yapıştırıcıların, kaplama ürünlerinin temel hammaddesi durumuna geldi. Ayrıca tepkin uçlar taşıyan oligomerlerin kimyasında özellikle son yıllarda büyük bir gelişme oldu; *telekelik* oligomerler ya da polimerler denen bu tür maddeler, molar kütleleri genellikle 1 000 -2 000 arasında değişen moleküllerin verdiği aşılama, köprüleme ya da ardışıl tepkimeler yoluyla gerçek bir makromolekül mimarisi yaratan yeni bir kimyanın temelini oluşturdu.

OLİGOMERLEŞTİRME a. Polim. Oligomerleştirmek eylemi; bir monomerin oligomere dönüşmesini sağlayan tepkime.

OLİGOMERLEŞTİRMEK g. f. Polim. Bir monomeri ya da monomerlerden oluşan bir karışımı, oligomer durumuna getirmek.

OLİGOMETALİK sıf. (fr. *oligométallique*). Tıp. hidrol. İçlerindeki madenler çeşitli ve bazen çok sayıda olmakla birlikte (çok madenli sular) çok düşük miktarda madensel tuz içeren kaynak sularına denir.

OLİGOMİKTİK sıf. (fr. *oligomictique*). Hidrol. Sularının her bölümü her zaman 4°C'ın üstünde olan ve yalnızca zayıf bir düşey dolaşımın görüldüğü bir göl için kullanılır. (Oligomiktik göllere, özellikle sıcak ve sıcaklığın yıl boyunca pek az değiştiği tropikal bölgelerde rastlanır.)

OLİGONEOPTERA a. Dinlenme anında arkaya kıvrılmış kanatları, tek ya da dallı bir tek damarın tuttuğu bir jügal alan oluşturan böcek öbeği. (*Oligoneoptera*'

Oligoelementlerin biyolojik etkisi
(E = *eksiklik;* OD = *optimal doz;* F = *fazlalık*)

ad	*element grubu*	*atom numarası*	*bitkilere etkisi*	*hayvanlara etkisi*
Bakır	I B	29	OD → turbalıkların otlaklara dönüşmesi (Danimarka)	E → kansızlık (demir eksikliği) OD → samurların kürklerini güzelleştirir E → hemolitik sarılık
Çinko	II B	30	E → büyüme olmaz (*aspergillus* küfü)	OD → ensülin sinerjiği F → denizkestanelerinin gelişimini durdurur
Kadmiyum	II B	48	OD → bazı nükleik bireşimlerde çinkonun yerini alır	
Bor	III B	5	E → pancar hastalığı	
Vanadyum	V A	23		tulumluların kanında bulunur OD → kanda kolesterolu azaltır, ömür uzar
Molibden	VI A	42	OD → baklagillerle bakterilerin ortak yaşamasını kolaylaştırır, ürün iki kat artar	F → iştah kaybı + bakır eksikliğinin etkileri
Selenyum	VI B	32	E → bazı geven türleri için ölümcül	
Fluor	VII B	9	F → yapraklarda nekroz	F → fluor* zehirlenmesi (→ FLUOR)
Manganez	VII A	25	OD (5kg/ha) polderlerde tahıl üretilmesini sağlar (Hollanda)	E → kemik hastalıkları, daha az üreme, analık içgüdüsünün kaybı OD → antialerjik etki
İyot	VII B	53	suyosunlarınca fazla biriktirilir	E → hipotiroidi, guatr, iribaşlarda başkalaşmanın durması
Demir	VIII	26	E → kloroz (sarılık)	E → şiddetli kansızlık (domuzlar ve gevişgetirenler)
Kobalt	VIII	27	E → baklagillerle ortak yaşayan bakteriler için ölümcül	OD (1mg/gün) → danalarda pernisiyoz kansızlığı iyileştirir
Platin	VIII	78	F → orman topraklarını kısırlaştırır (Sibirya)	

lar serklerinin bulunmamasıyla *Polyneoptera*'larla karşıtlaşırlar. Beş üsttakım kapsarlar: *Coleopteroidea, Nevropteroidea, Mecopteroidea, Siphonapteroidaea, Hymenopteroidae* yani [tümbaşkalaşmalıların tamamı].)

OLIGONEURA RHENANA a. Orta Avrupa'da büyük topluluklar oluşturan günlükböcek. (*Oligoneuridae* familyasının örnek tipi.)

OLİGOPOL a. (fr. *oligopole*). İkt. **1.** İçinde çok sayıda alıcıya karşılık çok az sayıda satıcı bulunan piyasa. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kenar paylı oligopol*, üretimin ya da satışların tümüne yakın bir bölümünü kendi aralarında paylaşan iki, üç önemli firmanın üretimin ya da satışların geri kalan küçük bölümüyle bazı küçük işletmelerin de yaşamasına göz yumdukları piyasa. (Bu stratejinin amacı, egemen firmalara kârlarını artırma olanağı sağlamaktır; nitekim, bağımsız küçük işletmelere oranla üretim maliyetleri genellikle düşük olan egemen firmalar, üreticilerin eşit büyüklükte olmaması sonucu ortaya çıkan daha yüksek fiyatlardan yararlanırlar.)
—ANSİKL. Oligopol çok yaygın bir piyasa biçimidir: otomobil fabrikaları, yakıt satımı vb. Firma sayısının azlığı bu piyasanın ayırtedici özelliğini oluşturmakla birlikte, oligolopün yapısını girişimcilerin birbirlerine karşı tutumları belirler; böylece, her satıcı alacağı kararlar karşısında rakiplerinin ne gibi bir tepki göstereceğini önceden kestirmeye çalışabilir.

Eşgüdümsüz oligopol, nitelik bakımından pek farklı olmayan mallar üreten oldukça fazla sayıda (on kadar) bağımsız firmadan oluşur: örneğin, otomobil yakıtı satan firmalar; bu işletmeler ancak ılımlı bir rekabet yaparlar (reklamlar aracılığıyla).

Yan eşgüdümlü oligopol'de aralarında bir çeşit anlaşma yapan firmalar, karşılıklı olarak birbirlerine katlanırlar. Anlaşma bazen bir firmanın kendi fiyatlarını öteki firmalara kabul ettirmesi, buna karşılık daha az önemli başka firmaların varlığını sürdürmesine göz yumması biçiminde olur.

Eşgüdümlü oligopol, işletmeleri birbirine bağlayan kartel anlaşmalarıyla ya da satışları merkezileştirmekle görevli bir firmalar sendikası tarafından yönetilir. Firmalar, grubun ortak kârlarını en yüksek noktasına çıkaran bir fiyat uygulaması üzerinde uyuşabilirler (açıkta ya da örtük bir biçimde); piyasayı uzlaşmayla ya da alıcıların ürünlerine gösterdikleri ilgiye göre paylaşırlar ve her biri kendi satışlarının kârını alır.

OLİGOPOLLEŞTİRME a. İkt. Bir pazarda giderek oligopol durumu yaratmak eylemi.

OLİGOPOTENT sıf. (fr. *oligopotent*'dan). Biyol. Tersinmez olarak farklılaşmış hücresel öğelere denir. (Karşt. TOTİPOTENT.)

OLİGOPSONİ a. (fr *oligopsone*). İkt. Çok sayıda satıcıya karşı az sayıda alıcının yer aldığı piyasa. (Karşt. OLİGOPOL.)
—ANSİKL. Az sayıdaki alıcılar, piyasa fiyatları üzerinde olduğu gibi, satıcıların davranışları üzerinde de kişisel olarak etkili olabileceklerini bilirler; ayrıca, kendi fiyat politikalarının rakip alıcılarda uyandırabileceği tepkileri kestirmeye çalışırlar (çünkü bu konuda alınacak farklı tutumlar satıcılar arasında anlaşmazlıklara ya da ittifaklara yol açabilir). Örneğin bir panayırda ya da bir piyasada hayvan satımı sırasında satıcılar (çiftçiler) dağınık bir biçimde boy gösterirler ve satmak istedikleri hayvanlar için ortaklaşa bir fiyat saptamak amacıyla birbirleriyle anlaşmaya çalışmazlar; oysa alıcılar (hayvan tüccarları), fiyat saptamak için olsun, alımları aralarında paylaşmak için olsun anlaşarak hareket ederler.

OLİGOSAKKARİT a. (fr. *oligosaccharide*'den). AMİNOZİT'in eşanlamlısı.

OLİGOSEN a. (fr. *oligocène*). Yerbil. Yaklaşık 12 milyon yıl süren paleojen dönemi.

OLİGOSİDEREMİ a. (fr. *oligosidérémie*). Hematol. Kandaki normal demir miktarının azalması.

OLİGOSİYALİ a. (fr. *oligosialie*'den). Patol. Salya salgısının azalması. (Belladon, atropin, çöküntü önleyici birçok ilaç oligosiyaliye yol açar.)

OLİGOSPERMİ a. (fr. *oligospermie*). Spermatozoitlerin, nitelikleri ve hareketlilikleri azalmaksızın, sayıca yetersiz olması.

OLİGOTA a. (yun. *oligotes*, küçüklük'ten). Gölcüklerin kenarında yaşayan, kızıl ayaklı, küçük, parlak siyah bedenli, kınkanatlı böcek cinsi. (Kısakanatlıböcekgiller familyası).

OLİGOTERAPİ a. (fr. *oligothérapie*). Tıp. Oligoelementlerle yapılan tedavi.

OLİGOTRİCHA a. Çemberkirpikli *Protozoa* takımı. (Bu hayvanlarda kirpik ya hiç yoktur ya da çok az sayıda bulunur; kirpik organları da, çoğunlukla, ağız çevresi saçaklarının zarlarından oluşur. *Oligotricha* takımının serbest ya da asalak yaşayan türleri vardır. Başlıca cinsleri: *Codonella, Ophryoscolex*.)

OLİGOTROF sıf. (fr. *oligotrophe*). Bot. **1.** Besleyici maddece yoksul ortamlar, özellikle organik maddece yoksul, ama oksijence zengin, derin ve duru göllere denir. (Karşt. ÖTROF.) **—2.** Çok yoksul bir ortamda yaşayabilen bitkilere denir. (Damıtık suda yaşayan yeşil suyosunları, azottan yoksun serin volkanik küllerde yaşayabilen mavi suyosunları.)

OLİGOTROPHUS a. Larvaları türüne göre yersarmaşıkları, ardıçlar, söğütler ya da ıhlamurlar üzerinde mazılar oluşturan zarkanatlı cinsi. (Mazısineğigiller familyası.)

OLİGÜRİ a. (fr. *oligurie*). Patol. 24 saatte çıkartılan idrar miktarının azalması.
—ANSİKL. 24 saatteki idrar miktarı 750 ml'nin altına düştüğü zaman oligüriden söz edilir.

Oligüri ya idrar akımındaki bir engele ya da böbrekteki bir salgılama bozukluğuna bağlıdır. İdrar akımındaki engel her iki üreter düzeyinde (bir ur baskısı ya da iki taraflı üreter taşı) ya da üretrada olabilir (örneğin erkekte prostat adenomu).

Böbrekteki salgılama bozukluğuna bağlı oligüri ya su kaybı durumlarında (akut ateşli hastalıklar, ishal, kusma) böbrek sağlamken ya da nefrotik sendromlar ve böbrek yetersizliklerinde olduğu gibi böbrekler hasar görünce ortaya çıkar.

OLİJİST a. (fr. *oligiste*). Miner. HEMATİT.

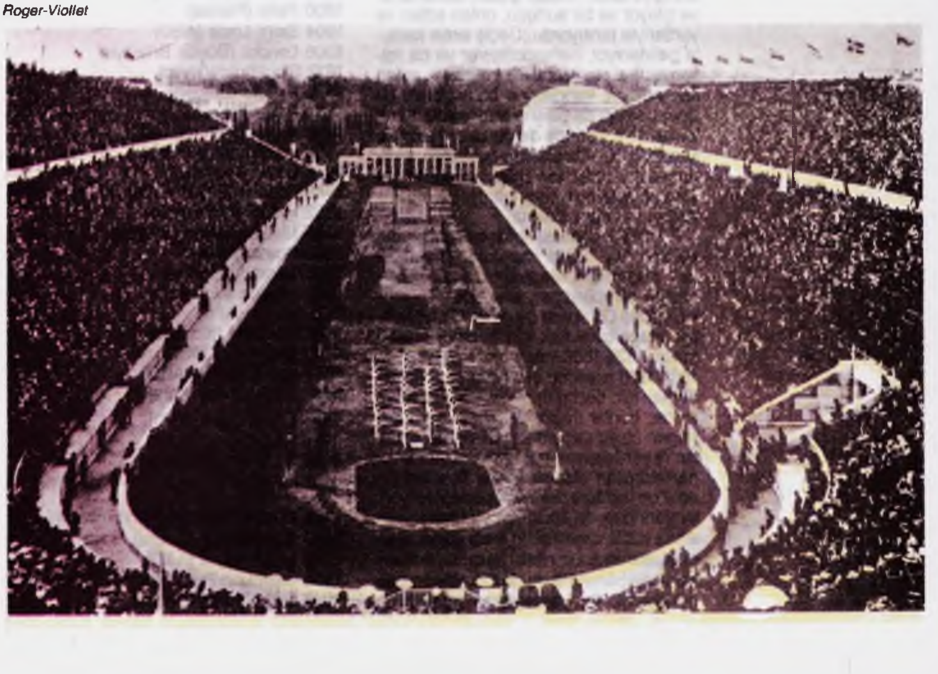
OLİMBOS → OLYMPOS.

OLİMPİK sıf. (fr. *olympique*; lat. *olympicus*, yun. *olympikos*). **1.** Çağdaş Olimpiyat oyunları'yla ilgili, ona değgin. **—2.** Çağdaş Olimpiyat oyunları kurallarına uygun ölçüdeki tesisler (olimpik havuz, olimpik saha) ve olimpiyat programına alınmış branşlar (olimpik branşlar) için kullanılır.

OLİMPİYAT a. (fr. *olympiade*; yun. *olympias*). **1.** Antikçağ'da Olympia'da, Yunanlılar arasında Zeus onuruna düzenlenen yarışmalar; her dört yılda bir yapılan uluslararası büyük spor gösterileri. (*Olimpiyat oyunları* da denir.) **—2.** [Tamlayan olarak] çağdaş Olimpiyat oyunları'yla ilgili olan şeyi belirtir: *Olimpiyat rekoru. Olimpiyat amblemi.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Pindaros Olimpiyat oyunları'nı Herakles'in kurduğunu ileri sürerken, Pausanias bu oyunların dört giritli arasında yapılan bir yarışmadan doğduğunu düşünür. Ancak Olympia'da düzenlenen oyunların, Antikçağ'ın en ünlü oyunları oldukları ve Delphoi, Nemea ve Korinthos'ta düzenlenen oyunları çok gerilerde bıraktıkları kesindir.

İ.Ö. XI. yy.'da savaş, yunan devletlerini altüst etti. Olympia'nın bulunduğu Eleia'nın kralı İphitos, Delphoi'deki Pythia'ya danışmaya gitti, Pythia da kendisine "tanrıların çok sevdiği oyunlar"ı yeniden düzenlemesi öğüdünü verdi. İphitos, Sparta kralı Lykurgos ile görüştü, Lykurgos, Eleia'nın bütün yunan kentleri tarafından tarafsız devlet olarak kabul edilmesini kararlaştırdı. Bunun üzerine İphitos, her dört yılda bir Olympia'da yapılan atletik oyunları başlattı. Yunanlılar Olimpiyat* takvimini ancak 776'dan sonra benimsediler, oyunlar tarihine ancak bundan sonra girildi. Bu tarih Olympia'daki ilk stadion yarışını kazanan Koroibos'un adının taşa yazıldığı tarihti. Başlangıçta oyunlar bir tek yarışmayı, 192, 27, m uzunluğundaki stadion yarışını *(dromos)* kapsıyor ve yalnız bir gün sürüyordu; sonra olimpiyatlar birbirini izledikçe ilgi büyüdü, bütün yunan devletleri bu oyunlara katıldılar, böylece birliklerinin bilincine vardılar. Oyunlar yapılırken bir ay süresince savaşlar ve çatışmalar duruyordu, seyirciler Olympia'ya akın ediyor ve kaynaşma, stadion ve hipodromun atletlere, yargıçlara ve rahiplere ayrılan kutsal yer çevresinde doruğuna varıyordu. İ.Ö. 350'de kesin biçimlerini alan oyunlara yalnız özgür yunanlı yurttaşlar katılabiliyor, köleler, metoikoslar, mahkûmlar ve antlarını bozanlar katılamıyor-

Roger-Viollet

1896'da Atina'da çağdaş dönemdeki ilk **Olimpiyat** oyunları'nın açılışı

J. Y. Ruszniewsky-vandystadt

1992 Barcelona Olimpiyat oyunları'nın açılış töreni

ları. Katılanlar, oyunlardan önce Olympia'ya yakın bir kent olan Elis'te on aylık bir alıştırmadan sonra bir aylık bir staj görüyorlardı. Oyun alanına alınmayan kadınların kendilerine özgü oyunları vardı, genç kızlar oyunlara girebiliyordu. Oyunların programı, olimpiyatlar boyunca zenginleşti. Yarışlar stadion'dan (192,27 m) çift stadion'a (diaulos), çift stadion'dan 24 stadion'a kadar uzadı. İ.Ö. 708'de beş dalda (koşu, uzun atlama, disk atma, cirit atma ve yumruk dövüşü) yapılan yarışmaları kapsayan pentatlonla birlikte araba yarışı ve pancratium da ortaya çıktı. İ.Ö. 472'de doruk noktalarına varan oyunlar 5 gün sürüyordu. Oyunlar hem Zeus onuruna, hem de öteki tanrı ve kahramanları kutsamak için bazı kurbanlar ve dinsel törenlerden sonra başlıyordu. Yarışmacılar Zeus sunağında, hile yapmayacaklarına ant içiyorlardı. Atletler çıplak olarak ortaya çıkıyor ve bir sunucu, onları adları ve yurtlarıyla tanıtıyordu. Geçiş sırası kurayla belirleniyor, *hellanodikesler* ya da hakemler galipleri saptıyor, galiplerin adları ilan ediliyor, kendilerine ödül olarak bir zeytin dalı ya da çelengi veriliyordu. Kentlerine dönüşlerinde de bir zafer töreniyle karşılanıyor, Altis alanına heykelleri dikiliyor, şairler onlar için odlar yazıyor ve yaşamları boyunca saygı görüyor, ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı.

Oyunların başarısı hızla yozlaşmalarına yol açtı. İ.Ö. 393'te imparator Theodosius I, paganlığın simgesi oldukları gerekçesiyle olimpiyatları yasakladı.

• *Çağdaş Olimpiyat oyunları.* Olympia sitini ortaya çıkarmak için ilk ciddi araştırmalar, 1825-1830 yılları arasında yapıldı. 1859-1870 arasında antik oyunları canlandırmak için bazı girişimlerde bulunulduysa da, bunlar tiyatro ve folklor parodilerinden öteye geçemedi. Olimpiyat oyunları'nı yenileştirme düşüncesini, Antik Yunanistan'dan olduğu kadar Thomas Arnold'un İngiltere'deki yeni pedagojik yöntemlerinden de etkilenen ve ülkeler arasında kültür alışverişinin aracı olarak spora uluslararası bir nitelik kazandırılmasını savunan baron Pierre de Courbertin gerçekleştirdi. Bu yenileştirme 23 haziran 1894'te Sorbonne'un büyük anfisindeki törensel bir oturum sırasında ilan edildi. Yeni çağın ilk oyunları, 1894'te, on beş üyelik ilk Uluslararası olimpiyat komitesi kurulduktan sonra, 1896'da Yunanistan'da, Atina'da düzenlendi. Oyunlar her dört yılda bir yinelendi. Yaz Olimpiyat oyunları, Antikçağ'dakinin tersine, her seferinde bir başka kentte düzenleniyordu. Oyunlar 1896'dan sonra, iki dünya savaşına rastlayan 1916, 1940 ve 1944 tarihleri dışında düzenli bir biçimde gerçekleştirildi. İlk kez 1924'te Chamonix-Mont-Blanc'da düzenlenen *Kış Olimpiyat oyunları*, o tarihten beri yaz oyunlarıyla aynı yıl içinde düzenlenmektedir.

Oyunların örgütlenmesi, Uluslararası olimpiyat komitesi tarafından bir kente verilmekte ve spor karşılaşmalarının denetimi, uluslararası spor federasyonları tarafından sağlanmaktadır. Bununla birlikte Uluslararası olimpiyat komitesi, oyunların en üst hakemliğini de elinde tutmaktadır. 1896'dan sonra spor dallarının, yarışmaların ve yarışmacıların sayıları arttı. Günümüzde oyunların programında, Uluslararası olimpiyat komitesi tarafından kabul edilen 25 spor dalı yer almaktadır. Bu sayı değişmektedir.

Olimpiyat oyunları XIX. yy.'dan beri Pierre de Courbertin'in öngördüğü ve istediği bir tören ve protokol çerçevesinde düzenlenmektedir. İki hafta süren oyunlar, bir açılış töreniyle başlamakta, bu tören sırasında Olympia'da tutuşturulan olimpiyat ateşi yol boyunca birçok atlet tarafından elden ele taşındıktan sonra oyun alanına getirilirken (bu ateş bütün oyunlar boyunca oyun alanına egemen bir çanak içinde yanmayı sürdürür), beş halkalı olimpiyat bayrağı da en yüksek göndere çekilir, ardından olimpiyat marşı çalınır ve bütün yarışmacılar adına bir atlet ant içer. Oyunlar bir kapanış töreniyle sona erer.

Çeşitli yarışmaların birincileri altın, ikincileri gümüş ve üçüncüleri de bronz madalya alırlarken, birinci gelen atletin ülkesinin ulusal marşı çalınır ve ülkesinin bayrağı göndere çekilir. Oyunlara Ulusal olimpiyat komiteleri'nce temsil edilen 183 ülke katılabilir. Genellikle siyaset, ırk ve milliyet kökenli birtakım ağır sorunlar, zaman zaman oyunların gerçekleşmesine gölge düşürebilmektedir (özellikle Berlin, Münih ve Moskova'da olduğu gibi). Örgütlemenin büyüklüğü, henüz gelişme yolundaki ülkelerin bu oyunları örgütleyebilmelerini engelleyen iktisadi ve mali yatırımlara yol açmaktadır.

Olimpiyat oyunları

yaz

1896 Atina (Yunanistan)
1900 Paris (Fransa)
1904 Saint Louis (ABD)
1908 Londra (Büyük Britanya)
1912 Stockholm (İsveç)
1920 Anvers (Belçika)
1924 Paris (Fransa)
1928 Amsterdam (Hollanda)
1932 Los Angeles (ABD)
1936 Berlin (Almanya)
1948 Londra (Büyük Britanya)
1952 Helsinki (Finlandiya)
1956 Melbourne (Avustralya)
1960 Roma (İtalya)
1964 Tokyo (Japonya)
1968 Mexico (Meksika)
1972 Münih (AFC)
1976 Montréal (Kanada)
1980 Moskova (SSCB)
1984 Los Angeles (ABD)
1988 Seul (Güney Kore)
1984 Los Angeles (ABD)
1988 Seul (Güney Kore)
1992 Barcelona (İspanya)

kış

1924 Chamonix-Mont-Blanc (Fransa)
1928 Saint-Moritz (İsviçre)
1932 Lake Placid (ABD)
1936 Garmisch-Partenkirchen (Almanya)
1948 Saint-Moritz (İsviçre)
1952 Oslo (Norveç)
1956 Cortina d'Ampezzo (İtalya)
1960 Squaw Valley (ABD)
1964 İnnsbruck (Avusturya)
1968 Grenoble (Fransa)
1972 Sapporo (Japonya)
1976 İnnsbruck (Avusturya)
1980 Lake Placid (ABD)
1984 Saraybosna (Yugoslavya)
1988 Calgary (Kanada)
1984 Saraybosna (Yugoslavya)
1988 Calgary (Kanada)
1992 Albertville (Fransa)

• Türkiye, modern olimpiyatların ilki olan 1896 (Atina) Olimpiyat oyunları'na pehlivan Koç Mehmet ile katılmak istemesine karşın, Osmanlı devleti Uluslararası Olimpiyat komitesi'nde (CIO) temsil edilmediğinden yarışmalara alınmadı. Resmi olarak olimpiyatlara katılan ilk türk sporcu, modern olimpiyatların kurucusu olan Pierre de Courbertin'in mihmandarlığını yapmış olan rum okulu öğrencilerinden Mullos Efendi'dir. Kalabalık bir sporcu grubuyla katıldığımız ilk olimpiyat ise 1924 Paris Olimpiyat oyunları oldu (atletizm, bisiklet, eskrim, futbol ve güreş). Olimpiyat oyunları'nda kazanılan ilk madalya ise 1936 Berlin Olimpiyat oyunları'nda Yaşar Erkan'ın (greko-romen güreş) aldığı altın madalyadır. Günümüze kadar madalya alan türk sporcuları şunlardır:

Yaşar Erkan	1936	grekoromen	(altın)
Ahmet Kireççi	1936	serbest	(bronz)
Ruhi Sarıalp	1948	üç adım atlama	(bronz)
Kenan Olcay	1948	grekoromen	(gümüş)
Halil Kaya	1948	grekoromen	(bronz)
Mehmet Oktav	1948	grekoromen	(altın)
Muhlis Tayfur	1948	grekoromen	(gümüş)
Ahmet Kireççi	1948	grekoromen	(altın)
Halit Balamır	1948	serbest	(gümüş)
Nasuh Akar	1948	serbest	(altın)
Gazanfer Bilge	1948	serbest	(altın)
Celal Atik	1948	serbest	(altın)
Yaşar Doğu	1948	serbest	(altın)
Adil Candemir	1948	serbest	(gümüş)
Hasan Gemici	1952	serbest	(altın)
Bayram Şit	1952	serbest	(altın)
Adil Atan	1952	serbest	(bronz)
Dursun Ali Eğribaş	1956	grekoromen	(bronz)
Rıza Doğan	1956	grekoromen	(gümüş)
Mithat Bayrak	1956	grekoromen	(altın)
Hüseyin Akbaş	1956	serbest	(bronz)
Mustafa Dağıstanlı	1956	serbest	(altın)
İbrahim Zengin	1956	serbest	(gümüş)
Hamit Kaplan	1956	serbest	(altın)
Müzahir Sille	1960	grekoromen	(altın)
Mithat Bayrak	1960	grekoromen	(altın)
Tevfik Kış	1960	grekoromen	(altın)
Ahmet Bilek	1960	serbest	(altın)
Mustafa Dağıstanlı	1960	serbest	(altın)
İsmail Ogan	1960	serbest	(gümüş)
Hasan Güngör	1960	serbest	(altın)
İsmet Atlı	1960	serbest	(altın)
Hamit Kaplan	1960	serbest	(gümüş)
Kâzım Ayvaz	1964	grekoromen	(gümüş)
Hüseyin Akbaş	1964	serbest	(gümüş)
Ismail Ogan	1964	serbest	(altın)
Hasan Güngör	1964	serbest	(gümüş)
Ahmet Ayık	1964	serbest	(gümüş)
Hamit Kaplan	1964	serbest	(bronz)
Mahmut Atalay	1968	serbest	(altın)
Ahmet Ayık	1968	serbest	(altın)
Vehbi Akdağ	1972	serbest	(gümüş)
Eyüp Can	1984	boks	(bronz)
Turgut Aykaç	1984	boks	(bronz)
Ayhan Taşkın	1984	serbest	(bronz)
Naim Süleymanoğlu	1988	halter	(altın)
(dünya ve olimpiyat rekoru)			
Necmi Gençalp	1988	serbest	(gümüş)
M. Akif Pirim	1992	grekoromen	(altın)
Naim Süleymanoğlu	1992	halter	(altın)
Hakkış Başar	1992	grekoromen	(gümüş)
Ali Kayalı	1992	serbest	bronz)
Kenan Şimşek	1992	serbest	(bronz)
Hülya Şenyurt	1992	judo	(bronz)

Olimpiyat komitesi *(Uluslararası)*, 1894 yılında baron Pierre de Coubertin*'in girişimiyle oluşan ve Olimpiyat oyunları'nın düzenlenmesini gerçekleştiren kuruluş. Komitenin günümüzde, 1992'de Uluslararası olimpiyat komitesi tarafından resmen tanınan 183 ülkeden seçilmiş 100'ü aşkın üyesi vardır. Bu üyeler ülkelerinden bağımsız olarak Komite ve oyunları temsil eder, kendi aralarından bir başkan seçerler. Komitenin merkezi Lozan kentidir. 1980 yılından bu yana Uluslararası olimpiyat komitesine İspanyol J. A. Samaranch başkanlık etmektedir.

Olimpiyat komitesi *(Türkiye Milli)*, Türkiye'de Olimpiyat oyunları'yla ilgili etkinlikleri düzenleyen komite. Fransız baron ve Uluslararası olimpiyat komitesi (ICO) başkanı Pierre de Coubertin'in teşviklyle, Selim Sırrı Tarcan tarafından *Osmanlı Milli olimpiyat komitesi* adıyla kuruldu (eylül 1908). 1911 yılında resmi üyeliğe kabul edildi. Komitenin çalışmaları 1923-1936 arası Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı'nca, 1936-1938 arası Türk spor kurumu'nca, 1938-1962 arası Beden terbiyesi genel müdürlüğü'nce yürütüldü. 2 mayıs 1962'de bağımsızlık kazandı. 1992'de, 2000 olimpiyatlarının İstanbul'da yapılması için Uluslararası Olimpiyat komitesi'ne başvurdu.

OLİNDA, Brezilya'da (Pernambouc eyaleti) kent, Recife yakınında; 282 000 nüf. Eski portekiz sömürge merkezi (XVII. yy. sonu - XVIII. yy. başında yapılmış ilginç dinsel anıtlar bütünü). Sayfiye merkezi. Şeker fabrikası. El sanatları.

OLİNGO a. Tropikal Amerika ormanlarında yaşayan bazı etçil küçük memelilerin ortak adı. (Kinkajulara benzerler. Gececi ve meyvecil ya da hepçildirler. *Bassaricyon* ve *Bassriscus* cinslerinde toplanan dört türü vardır. Küçük ayıgiller familyası.)

OLİOS a. Otlar ve çalılar üzerinde yaşayan örümcek cinsi. (*Sparassidae* familyası.)

OLİPHANT (Margaret WILSON, *Mrs.*), iskoçyalı kadın yazar (Wallyford, Musselburgh yakınında, Lothian, 1828-Wimbledon 1897). Çok verimliydi; iskoç yaşamından gerçekçi tablolar çizdi (*Chronicles of Carlingford*, 1863-1876), fantastik öyküler (*A Beleguerd City*, 1880) ve ahlakçı masallar (*Miss Marjoribanks*, 1866) yayımladı. —Yeğeni LAURENCE (Cape Town 1829-Twickenham, Middlessex 1888), gezgin ve gizemciydi. Hayfa yakınında bir tarikat kurdu, egzotizmle içreklilik arasında, Victoria tarzı bir yol izledi (*Narrative of the Earl of Elgin's Mission to China and Japan* [Kont Elgin'in Çin ve Japonya misyonunun öyküsü], 1859; *Sympneumata or Evolutionary Forces Now Active in Man* [İnsanda bugün etkin olan evrimsel güçler], 1885, karısıyla birlikte).

OLİPHANT (Mark Laurence Elwin), ingiliz fizikçi (Adelaide, Avustralya 1901). Cavendish laboratuvarı'nda müdür yardımcısıydı (1935), Birmingham Üniversitesi'nde profesör oldu (1937), nükleer fizik çalışmaları yaptı. 1934'te döteryum atomlarını hızlı dötonlarla bombardıman ederek nötron bakımından zengin bir kaynak elde etti ve böylece daha sonra, bu parçacıklar üzerinde pek çok deney yapma olanağı buldu. İkinci Dünya savaşı sırasında, Berkeley'de Lawrence ile birlikte çalışmak üzere ABD'ye gitti. 1943'te eşzamanlı* çevrimsel hızlandırıcıyı tasarladı.

OLİSTOSTROM a. (fr. *olistostrome*; yun. *olisthos*, koyma, ve *stroma*, -*atos*, örtü'den). Denizbil. Kıvrılma geçirmiş bir dizinin denizaltı cephesini etkileyen kayma. (Örn. Cádiz körfezinin orta kesiminin dibi çok büyük derinliklere kadar, Betica-rif örtülerinin önünde yerleşmiş bir olistostromla kaplıdır.)

OLİT a. (fr. *olide*'den). Org. kim. LAKTON'un eşanlamlısı.

OLİTE ya da **ERRİBERRİ,** İspanya'da (Navarra) kent, ilin güneyinde, verimli bir ovada; 2 920 nüf. Navarra krallığı'nın Castilla'ya katılmasından önce, buranın hükümdarlığında bir yerleşmeydi. XIV yy. sonunda, Soylu Carlos III'ün yeniden yaptırdığı şato-saray. S. María la Real (gotik iç avlu; XIV. yy. oymalı büyük kapı) ve S. Pedro (roman ve gotik) kiliseleri.

OLİTSKİ (Jules), rus kökenli amerikalı ressam (Gomel 1922). Kıvamlı boyalar kullanan bu soyut anlatımcı ressam, 60'lı yılların ortasında renklere ve yüzey çalışmasına öncelik veren bir resim anlayışını benimsedi. Gerçekleştirdiği geniş monokrom yüzeylerin (düz ya da işlenmiş zemine tabancayla atılmış boya) saydamlığı bir derinlik etkisi yaratır ve tablonun kenarlarına fırçayla sürülmüş kıvamlı boya katmanlarıyla bir zıtlık oluşturur. Ayrıca 1968'den bu yana, boyanmış çelikten heykeller de gerçekleştirdi.

OLİVA a. (lat. *oliva*, zeytin). Yumş. bil. Sıcak denizlerde yaşayan karındanbacaklı yumuşakça. (*Olividae* familyasının örnek tipi.)
—Nöroanat. *Soğanilik olivası*, iliğin alt kısmında bulunan bozmadde lamı. (Aksonu, orta hattı çaprazladıktan sora, beyinciğin karşı yarımküresinde son bulan ve kısa dendritleri olan küçük, yuvarlak hücrelerden oluşur. Bu lifler beyinciğin bütün korteksine yayılır ve tırmanıcı lifleri oluşturur. Soğanlık olivası beyin korteksinin alın, yankafa, şakak ve artkafa bölgelerinden, omurilik-oliva aracılığıyla omurilikten duysal lifler alır.) || *Varol köprüsü olivası* ya da *ek oliva*, soğanlık olivasının uzantısı olan ve varol köprüsünün alt kısmında bulunan bozmadde lamı.

OLİVA, İspanya'da (Valencia ili) kent, Akdeniz yakınında; 20 100 nüf. XV. - XVI. yy.'dan kalma kontluk sarayı.

OLİVA (Fernán PÉREZ DE) → PÉREZ.

Oliva antlaşması, 3 mayıs 1660'ta Oliva'da (bug. Oliwa, Gdańsk'ın dış mahallesi, Polonya) imzalanan antlaşma. Buna göre, Polonya kralı İsveç ve Prusya üzerindeki emellerinden vazgeçiyor, böylece Prusya hükümran bir devlet oluyordu. (→ KUZEY BARIŞI.)

OLİVARES (Gaspar DE GUZMÁN, —*kont-dük*'ü), ispanyol devlet adamı (Roma 1587-Toro 1645), Felipe IV'ün gözde adamıydı, başmabeyinci ve Hindistan şansölyesi unvanlarıyla, iktidarın gerçek sahibi oldu (1621-1643). Yirmi yıl boyunca, İspanya'nın kendini açıkça belli eden çöküşünü önlemek ve Avrupa'nın en güçlü devleti olarak kalmasını sağlamak için son büyük çabayı yönlendirdi. Bu yoldaki çeşitli girişimleri, krallık ülkelerinin önemli mali ve askeri özverilere katlanmasını gerektirdi. Hollanda'da olsun, Otuz Yıl savaşları'nda olsun, Fransa'da olsun, İspanya'nın 1636-39'a kadar her tarafta zafer kazanması mümkün görünüyordu ama bu çok büyük bir çaba gerektiriyordu ve düşmanlar çok güçlüydü: 1640'tan itibaren başkaldıran krallıklar (Portekiz, Katalonya, Napoli, Sicilya) bu kadar iddialı bir siyasetin başarıya ulaşmasını olanaksız kıldığı gibi, hemen ulaşılması gereken askeri hedefleri de değiştirdi. Olivares 1643'te gözden düştü ve bir süre sonra öldü. Sanat ve edebiyata çok meraklıydı, sarayında görkemli bir kitaplık kurmuştu.

OLİVEİRA (Francisco Xavier DE OLİVEİRA, —**şövalyesi** denir), portekizli yazar (Lizbon 1702-Hackney, bugün Londra'ya bağlı, 1783). Diplomatik bir olayın ardından Hollanda'ya, daha sonra İngiltere'ye yerleşti, portekizce ve fransızca olarak çağına geniş çapta tanıklık edecek ansiklopedi niteliğinde bir yapıt bıraktı (*Mémoires historiques* [Tarih anıları], 1741; *Cartos*, 1741-42) bıraktı.

OLİVEİRA (Mateus VICENTE DE), portekizli mimar (Barcarena, Lizbon yakınında 1706 - Lizbon 1785). Ludwig'in öğrencisiydi, Queluz krallık şatosu'nun bir bölümünü (1758-1784) ve Lizbon'daki S. António da Sé kilisesi'ni yaptı.

OLİVEİRA (Alberto DE), brezilyalı şair (Palmital de Saquarema, Rio de Janeiro 1857-Niterói 1937). Parnasyen akımına bağlıydı (*Sonnets et Poèmes* [fr. çev.], 1885), Olavo Bilac'tan sonra "şairlerin prensi" unvanını aldı.

OLİVEİRA (Manoel DE), portekizli film yönetmeni (Passamarinas 1908). Yönetmeliğe 1929'da kısa metrajlı bir belgeselle (*Douro faina fluvial*) başladı, Cottinelli Teimo'nun ilk sesli portekiz filminde (*A Cançâo de Lisboa* 1933) oynadı, daha sonra birçok zorluklarla uzun metrajlı, (*Aniki Bobo*, 1942) ya da belgesel filmler (*O Pintor e a cidade*, 1956; *O Paõ*, 1959; *Acto da Primavera*, 1912; *A Caça*, 1963) çevirdi. 70'li yılların başında, edebi ağırlığı olan önemli yapıtlar gerçekleştirdi: *O Passado e o Presente*, 1971; *Benilde* ya da *Bakire Meryem* (Benilde ou a Virgem Mãe) [1974]; *Amor de Perdiçao*, 1978; *Francisca*, 1981; *Mon cas*, 1986. Bu son filmi üslubunun bütün özelliklerini taşıyan bir yaşlılık dönemi başyapıtıydı.

OLİVEİRA (Carlos DE), portekizli yazar (Belém, Pará, Brezilya, 1921-Lizbon 1980). Yenigerçekçilik akımına bağlıydı, özellikle taşra küçük burjuva sınıfın sorunlarına eğildi, bazı yapıtlarında bunları eleştirdi. Romanlarındaki (*Maison sur les dunes* [fr. çev.], 1943; *l'Apprenti sorcier*, [fr. çev.], 1971) dil sadeliği ve zarif üslubu *Finisterra* (1978) adlı romanında doruk noktasına ulaştı. Şiirlerinde de (*Mère pauvre* [fr. çev.], 1945; *Micropaysage* [fr. çev.], 1969; *Travail poétique* [fr. çev.], 1976) aynı yalınlık kaygısı görülüyor.

OLİVEİRA MARTİNS (Joaquim Pedro DE) → MARTINS.

OLİVELLA a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Sıcak denizlerde yaygındır. Kaliforniya'da bulunan *Olivella biplicata*'nın kavkısı süs olarak kullanılır [para olarak da kullanıldı]. *Olividae* familyası.)

OLİVENİT a. (fr. *olivénite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal bakır arsenat.

OLİVENZA, İspanya'da kent, Extremadura'da (Badajoz ili); 9 900 nüf. Uzun süre Portekiz ile İspanya arasında çekişme konusu olan eski tahkimli yer (1801'de İspanya'ya katıldı). XIV. yy.'da yapılmış şato (kulesi XVI. yy.'da). S. María Magdalena kilisesi.

OLİVER (İsaac), fransız kökenli ingiliz minyatürcü (Rouen 1565/1567'ye doğru -Londra 1617). Hilliard'ın yanında yetişti, 1600 yılında James I'in karısı kraliçe Anne of Denmark'ın minyatürcüsü oldu. Ustasının hüzünlü havasını sürdürmekle birlikte kayınbiraderi Marcus Gheeraerts'in fla

Giraudon

Olivares kont-dükü Gaspar de Guzmán'ın Velázquez tarafından yapılan atlı portresinden ayrıntı
Prado müzesi, Madrid

Manoel de **Oliveira**'nın *Aniki Bobo* (1942) adlı filminden bir sahne

X-Marinie kol.

Harlingue - Viollet

King Oliver

man üslubunda gerçekleştirdiği portreleri küçük formaya aktarmaya çalıştı. —Oğlu PETER (Londra 1594'e doğr. - *ay. y.* 1647) de minyatürcü oldu.

OLİVER (Joe, **King** —denir), amerikalı caz kornetçisi, besteci ve orkestra şefi (New Orleans 1885-Savannah, Georgia, 1938). 1910'da, New Orleans'ın en büyük kornetçisi Freddie Keppard'ı, kendisiyle müzik düellosuna girmek zorunda bıraktı. Bu düellodan galip çıkması üzerine kendisine "King" ("Kral") unvanı verildi. Storyville'in ilk orkestralarında çaldı. 1917'de burası kapatılınca Chicago'ya gitti. İlk kez 1923'te, kendisinin kurup yönettiği Creole Jazz Band ile plak doldurdu. Bu toplulukta genç bir kornetçi daha, Louis Armstrong, ilk başarılarını elde etti. 1927'den. özellikle de 1929 bunalımından sonra gözden düştü ve 1934'te müziği bıraktı. Başlıca plakları: *Dippermouth Blues* (1923), *Mabel's Dream, Canal Street Blues* (1923), *Sugar Foot Stomp* (1928).

OLİVERO (Maria Maddalena), italyan soprano (Saluzzo 1910). Sanat yaşamına 1933'te Torino'da başladı. Çok geçmeden Scala di Milano'da sahneye çıktı. Daha sonra, birçok Avrupa ve ABD kentinde elde ettiği başarılarla parlak bir ün kazandı. Sesi ve şan tekniğiyle olduğu kadar, oyun gücüyle de övüldü. Puccini ve öbür gerçekçilerinin yapıtlarında, Verdi'nin *la Traviata*'sında Violetta ve daha sonra Adrienne Lecouvreur rollerinde olağanüstü başarı gösterdi. Uzun yıllar ününü korudu.

B.N., Paris

"Oliver Twist Bayan Maylie'ın kapısında" Cruikshank'ın Charles Dickens'in romanı için yaptığı resimleme *Bibliothèque nationale, Paris*

Oliver Twist *(The Adventures of)*, Charles Dickens'in romanı (1837-38). Sokakta bulunmuş bir çocuk olan ve yoksulların çalıştırıldığı *workhouse*'tan çıkan Oliver, kötü yola sürüklenir. İyi yürekli bir sokak kadınıyla sonradan yakın bir akrabası olduğu anlaşılan cömert bir yaşlı adam, onu bu bataktan kurtarırlar. Suçlu çevreleri yücelten Newgate okuluna bir tepki niteliğindeki yapıt, koyu bir yahudi düşmanlığı izlerini taşır ve Londra ayaktakımının ürkütücü ve çoğu kez göz yaşartıcı bir tablosunu çizer. Çeşitli sinema uyarlamaları arasında, David Lean'inki (1948) özellikle dikkati çeker.

X-Marinie kol.

Laurence Olivier *Hamlet* rolünde (1948)

OLİVETTİ (Adriano), italyan sanayici (İvrea 1901-Aigle, İsviçre, 1960). 1924'te, 1908 yılında babasının kurduğu şirkete girdi, 1933'te genel müdür, sonra da şirket başkanı oldu. İkinci Dünya savaşı sırasında İsviçre'ye sığındı, *L'ordine politico delle comunità* (Camia'nın siyasi düzeni) [1947] üzerine bir kitap yazdı. Burada, camia sisteminin kurulmasını salık verdi. Fikirlerini somutlaştırmak için, "Comunità" hareketini kurdu.

Olivetti, Camillo Olivetti (1868-1943) tarafından İvrea'da kurulan, daktilo ve büro malzemesi üretiminde uzmanlaşmış şirket. Kuruluş, Adriano Olivetti döneminde uluslararası bir şirket oldu; bugün, dünyada elektronik ve portatif daktilo üretiminde ilk sırada gelmektedir; Olivetti, bilişim ve büro malzemesi alanında Avrupa'da başta gelir.

OLİVİDAE a. Zool. ZEYTİNKAVKILIGİLLER familyasının bilimsel adı.

OLİVİER (*sir* Laurence KERR, **Laurence** —denir), ingiliz oyuncu ve yönetmen (Dorking, Surrey, 1907 - Ashurst, Sussex, 1989). Genç yaşta Old Vic Theatre'a girdi, kısa sürede Shakespeare oyunlarında aktör ve yönetmen olarak yeteneğini ortaya koydu. Sinemada çeşitli rollerde oynadı; Hollywood'da *The Yellow Ticket* (R. Walsh, 1931), *Ölmeyen aşk* (Wuthering Heights) [W. Wyler, 1939], *Rebecca* (A. Hitchcock, 1940) gibi filmler çevirdi. İngiltere'ye yapımcı ve oyuncu olarak döndü ve sürekli Shakespeare oynadı: *Henry V* (1944), *Hamlet* (1948), *Richard III* (1955). Öteki filmleri arasında şunları saymak gerekir: yönetmenliğini kendisinin yaptığı ve oynadığı *The Prince and the Showgirl* (1957), *Spartacus* (S. Kubrick, 1960), *Sahte tebessüm* (The Entertainer) [T. Richardson, 1960], *Sleuth* (J.L. Mankiewicz, 1975), *Vahşi koşu* (Marathon Man) [J. Schlesinger, 1976]. Sinema alanındaki başarıları, tiyatrodaki kariyerine ve onu çağdaş tiyatro sanatçılarının en önemlileri arasına sokan Old Vic Theatre'da oynadığı *Henry V* (1937) ve *Coriolan* (1938) gibi çalışmalarına hiçbir zaman gölge düşürmedi. 1963'ten 1973'e kadar National Theatre'ın yöneticisi oldu.

OLİVİERİ (Pietro ya da Pier Paolo), italyan heykelci ve mimar (Roma 1551 - *ay. y.* 1599). San Giovanni in Laterano bazilikası'ndaki Santo Sacremento sunağının ciboriumu'nu yaptı ve S. Andrea della Valle kilisesi'nin planlarını hazırladı (yapı 1591'de Maderno tarafından tamamlandı). Capitolium için hazırlanan Gregorius IX'un dev bir heykeli (1577, bugün S. Maria in Aracoeli'de) ile S. Francesca Romana kilisesi'ndeki Gregorius XI'in mezarı onun yapıtlarıdır.

OLİVİN a. (fr. *olivine*). Miner. Bir peridot türü.

OLKİLUOTO, Finlandiya'ya bağlı küçük ada, Rauma'nın K.'inde, Botten körfezi kıyısında. Nükleer santral.

OLKUSZ, Polonya'da kent, Kraków'un K.-B.'sında, Kraków Jurası'nda (Küçük Polonya platosu); 28 000 nüf. Eski madencilik merkezi: eskiden gümüş çıkarılırdı: günümüzde çinko ve kurşun çıkarılmaktadır. Küçük metalürji.

OLLA PODRİDA a. (isp. sözc.). Çeşitli et ve kümes hayvanı etlerinin bir arada pişirilerek sebze, pilav ya da mercimekle sunulduğu geleneksel ispanyol bayram yemeği.

OLLENHAUER (Erich), alman siyasetçi (Magdeburg 1901-Bonn 1963). 1918'de Alman sosyal demokrat partisi'ne (SPD) katıldı. 1933'te Prag'a, sonra Paris'e, 1940'ta da Londra'ya gitti. 1946'da Almanya'ya döndü. Kurt Schumacher'in yardımcılığını yaptı, SPD'yi yeniden kalkındırdı ve 1952'de de partinin başına geçti.

OLLER I MORAGAS (Narcís), katalan yazar (Valls 1846-Barcelona 1930). Roman alanında Katalonya edebiyatının yeniden doğuşunun öncüsüydü (*La Papallona*, 1882; *La Bogeria*, 1898; *Pilar Prim*, 1906).

OLLİER (Claude), fransız yazar (Paris 1922). Yeni romanın usta kalemlerindendir (*le Maintien de l'ordre*, 1961; *l'Été indien*, 1963). Günlüğünü (*Cahiers d'écolier*, 1984; *Fables sous rêve* 1985; *De Connexion*, 1988) yayımladı.

Ollier hastalığı, DİSKONDROPLAZİ'nin eşanlamlısı.

OLLİVİER (Émile), fransız siyaset adamı (Marsilya 1825 - Saint-Gervais-les-Bains 1913). 1869'da Tiers parti'nin başına geçti. Rouher'nin istifasından sonra Napoléon III tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi, bu hükümette Adalet ve Din işleri bakanlığını da üstlendi (2 ocak 1870). Rejim değişikliği çalışmalarını sürdürdü. Ancak, Prusya ile ilişkilerinin bozulması savaşa yol açtı. Fransa-Prusya savaşı'nda uğranılan ilk yenilgilerden sonra istifa etti, 1873'e kadar İtalya'da yaşadı.

OLLON, İsviçre'de (Vaud kantonu) komün, Rhône ovası kenarında, Rhône'un Leman gölüne ulaştığı yerde; 4 400 nüf. Bağlar.

OLMADIK sıf. Benzeri görülmemiş, beklenmedik iş, durum vb.; uygunsuz, gereksiz söz ya da davranış için kullanılır: *Bir kimseye olmadık işler yaptırmak. Başına olmadık haller geldi. Olmadık laflar etmek.*

OLMAK gçz. f. **I. 1.** Bir şey sözkonusuysa, ortaya çıkmak, meydana gelmek, oluşmak, vuku bulmak: *O büyük kar fırtınasının olduğu gün neredeydin? Tanrı ol dedi ve oldu. Bu söylenenlerin belki de hiçbiri olmayacaktı.* **—2.** Bir varlık, bir gerçeklik kazanmak (tümleçsiz): *Olmak ya da olmamak.* **—3.** Bir şey sözkonusuysa, gerçekleştirilmek, yapılmak: *Sen hiç emek vermeden, bu işin kendi kendine olacağını mı sanıyorsun? İstanbul, bir günde İstanbul olmadı. Bu kadar yetersiz olanaklarla bilim olmuyor. İstediğim oldu.* **—4.** Bir san, bir orun ya da bir mesleği uygulama yetkisi kazanmak: *Vali olmak. Babası gibi kasap oldu.* **—5.** Bir kimse sözkonusuysa, bir niteliğe sahip olmak: *İnsan olmak. Ahlaklı olmak. Sabırlı olmak.* **—6.** *Bir şey olmak*, bir halden bir başka hale geçişi, bir şeyin, bir kimsenin değişimini, bu değişimin sonucunu gösterir (genellikle zaman belirten bir belirteçle): *Yaşı ilerledikçe aksi bir insan oluyor. Onu tanıdığımda küçücük bir çocuktu, şimdi koca bir adam oldu. Yıl sonunda ustabaşı oluyor. Şarap sirke olmuş.* **—7.** Bir kimse sözkonusuysa, şu ya da bu durumda bulunmak: *Sen onun kim olduğunu bilmiyor musun? Onun müdür olduğunu bilseydi böyle davranmazdı. Siz onun yerinde olsaydınız ne yapardınız?* **—8.** Bir ilişkiden, bir durumdan söz ederken belli bir nitelik taşımak: *İlişkilerimizin dostça olmasını istiyorum.* **—9.** Bir kimse sözkonusuysa, (bir yerde) [bir kimseyle] belli bir nitelikteki ilişkiyi, bir durumu yaşamak: *Orada çok kötü anlarım oldu. Onunla güzel günlerimiz oldu. Seninle yıpratıcı bir beraberliğimiz oldu.* **—10.** *Bilgisi, haberi vb. olmak*, bir kimse sözkonusuysa, onu edinmek, elde etmek: *Bu konuda biraz bilgisi olsaydı başka türlü davranırdı. Gittiklerinden haberi bile olmamış.* **—11.** Bir eylem sözkonusuysa, uygun düşmek, yerinde görülmek: *Bu kadar erken yola çıkmasaydık olmaz mıydı? Oraya bugün gitmesek de olur.* **—12.** Bir meyve, bir sebze ya da bir yiyecek sözkonusuysa, olgunlaşmak, istenen niteliği kazanıp yenecek duruma gelmek: *Kirazlar oldu mu? Bu turşu daha olmamış.* **—13.** Hazırlanmak, hazır duruma gelmek: *Yemek olduysa masayı hazırlayacağım. Çay oldu, içmek isteyenler söylesin.* **—14.** Mevcut olmak, bir yerde hazır bulunmak: *Saat dokuzda burada olun. Olduğu yere yığılıp kalmak.* **—15.** Bir zaman dilimi sözkonusuysa (geçmişte bir an ile belirli bir an -zaman belirtilmiyorsa, konuşulan an- arasında geçen süre), geçmek: *Onu görmeyeli üç ay oluyor. Biz evleneli yarın tam iki yıl olacak. Görüşmeyeli kaç yıl oldu?* **—16.** Bir

zaman sözkonusuysa, gelmek, yaklaşmak: *Sabah oluyor, birazdan güneş yükselir. Ne çabuk akşam oldu. Yaz olunca her şey değişecek.* —**17.** Bir grupla, bir kuruluşla, bir örgütle, vb. ilgisi, ilişkisi bulunmak; ona mensup olmak: *Artık siz de bizden oldunuz. Okullu olmak.* —**18.** Bir kimse sözkonusuysa, bir şeyi mülkiyeti altına almak, onun sahibi olmak: *Bir arabam olsaydı. Bir evi olmasını istemek.* —**19.** Bir şeyden söz ederken, mülkiyeti el değiştirmek, bir başkasına geçmek (genellikle bunu gösteren bir belirteçle): *Evimiz artık onların oldu.* —**20.** Özne bir ad tamlaması olduğunda, tamlayanın tamlanana iyeliği düşüncesini verir: *Evimizin bir bahçesi olsaydı.* —**21.** *Bir kimseye, bir şeye yararı, zararı vb. olmak*, ona yol açmak ya da onu sağlamak: *Onun sana yararından çok zararı olur. Bu yağmurların tarlalara faydası olur.* —**22.** *Tkz.* Sarhoş olmak: *Dün gece iyice olmuştun.* —**23.** *Bir kimseye, bir şeye, bir yere olmak*, ona, o şeye, oraya uymak, tam gelmek: *Bu elbise sana olmadı. Bu vida buraya olmuyor. Pantolon belime olmuyor.* —**24.** Bir şey sözkonusuysa uygun düşmek, yakışık almak: *Bu koltuk burada olmadı.* —**25.** *Bir şeyden, bir kimseden olmak*, bir şeyi, bir görevi vb. yitirmek; sevilen bir kimseyi artık yanında bulamamak: *Rüşvetçiliği yüzünden işinden oldu. Kumar yüzünden servetinden oldu. Sürekli aldattığı için karısından, çocuklarından oldu. Böyle giderse en yakın dostlarından olacak.* —**26.** *Bir şeyden olmak*, ondan yapılmak: *Ev olsun da, isterse kerpiçten olsun.* —**27.** *Bir yerden olmak*, orada doğmuş olmak, kökü oraya dayanmak: *Buralardan olmayan buraların değerini, güzelliklerini bilemez.* —**28.** Bir kesinleme belirtir (3. tekil kişi ve şimdiki ya da geniş zaman çekimiyle): *O benim yeğenim olur* (o benim yeğenimdir). *Neyiniz oluyor?* (Neyinizdir?) —**29.** *Bir çocuğu olmak*, çocuk dünyaya getirmek. —**30.** *Bir şey olmak*, kötü bir şeyle karşılaşmak, başına bir iş gelmek: *Aman taşırken dikkat edin, bir şey olmasın.* —**31.** *Olur/olmaz*, kabul ya da ret belirtir: *Bu gece onlarda kalayım mı? —Olur. —Olmaz!* —**32.** *Oldu / olmadı*, beğenme ya da beğenmeme belirtir: *İşte şimdi oldu. Bak bu olmadı.* —**33.** Ne soru adılıyla birlikte, nesneyle eylem arasında ne gibi bir ilgi kurulabileceğini sormak ya da nesneyle sözkonusu eylem arasında hiçbir ilgi bulunmadığını belirtmek için kullanılır: *Size ne oluyor, bu işle sizin bir ilişkiniz yok ki. Size ne oldu, niçin her şey böylesine kötü gitti. Gitse ne olur gitmese ne olur?* —**34.** *Ola*, soru tümceleri sonunda kullanıldığında "acaba" anlamında kullanılır: *O karşıda gözüken köy mü ola?* ‖ *Ola ki*, belki, olabilir ki: *Ola ki buraya da gelir.* ‖ *Olan biten, olup biten*, olan ya da ortaya çıkan olay ve durumların tümü: *Olanı biteni bana bildir.* ‖ *Olan oldu*, iş işten geçti, artık yapacak bir şey yok anlamında söylenir: *Olan oldu bir kez, bundan sonrasını düşün.* ‖ *Oldu bir kere*, bir pişmanlığı belirtir. ‖ *Oldu olacak*, "artık bir sakınca, çekinilecek yan kalmadı" anlamında söylenir: *Oldu olacak birini de kendime ayırayım bari.* ‖ *Oldu olacak kırıldı (kör) nacak*, iş işten geçti, olup biteni kabul etmek gerek" anlamında söylenir (tkz.). ‖ *Bir kimseye oldu olanlar*, istenmeyen, beklenmeyen kötü bir durumun bir kimsenin başına geldiğini belirtmek için kullanılır. ‖ *Olduğu gibi*, bütünüyle; değiştirmeden. ‖ *Olduğu gibi görünmek*; bir kimse sözkonusuysa, içi dışı bir olmak: *Ya olduğun gibi görün ya da göründüğün gibi ol.* ‖ *Oldum bittim, oldum olası, oldum olasıya*, baştan beri, kendimi bildim bileli, öteden beri: *Oldum bittim tembellikten hoşlanmaz.* ‖*Olmayacak duaya amin demek*, gerçekleşmeyecek ya da olumlu bir sonuç vermeyecek işlerle uğraşmak. ‖ *Olmaz olsun*, "keşke olmasaydın, doğmasaydın" anlamında söylenen ilenme sözü: *Senin gibi evlat olmaz olsun.* ‖ *Olmasa gerek*, "olmadığını sanıyorum" anlamında kullanılır. ‖ *Olsa olsa, olsun olsun da*, aşağı yukarı, nihayet: *Olsa olsa iki saat çeker orası.* ‖ .... *olsun* .... *olsun*, sözcükleri, sözcük öbeklerini, aynı görevli ögeleri eşitlik sağlama, birleştirme ya da istemleri seçme ilişkisiyle bağlar: *Sanat alanında olsun, ekonomik alanda olsun büyük atılımlar yapıldı*; karşıt anlamlı sözcükleri bağlayarak anlamı pekiştirir: *Büyük olsun, küçük olsun herkes bu kurala uyacak.* ‖ *Olup bitmek*, hızla yapılmak, sona ermek: *Her şey bir saatte olup bitmişti.* ‖ *Olup olacağı*, hepsi, tümü; erişebileceği son aşama: *Bizde para ne gezer, olup olacağı yüz lira. Olup olacağı bir bekçi değil mi?* ‖ *Olup çıkmak*, bir duruma gelmek, bir duruma erişmek: *Sonunda takımın en iyi oyuncusu olup çıkmıştı.* ‖ *Olur ya, olur a*, olabilir. ‖ *Olursa, bu kadar olur*, olumsuz bir davranış karşısında, büyük bir şaşkınlığı belirtir.

II. Yardımcı fiil. **1.** Ad, ve ad soylu sözcüklerle tek bir fiil değerinde sözcük ya da, sözcük öbekleri oluşturur: *Mahvolmak. Kahrolmak. Hasta olmak. Kısa sürede iyi olmak istiyorsanız, kendinize çok iyi bakmalısınız.* (→ BİLEŞİK* FİİL.) —**2.** *f. + -dık + iyelik eki + olmak*, bir eylemi yapmak durumunda bulunmak: *Arada bir denize girdiği de oluyordu. Zaman zaman yoksa o mu haklı diye kendime sorduğum oluyor.* —**3.** *f. + -da + olmak*, bir eylemi gerçekleştiriyor bulunmak: *Yazmakta olduğu romanın konusu çok ilginç.* —**4.** *f. + -an + olmak*, özneyi, yaptığı eylemle belirtir: *Beni dinleyen olmadı. Onu gören olmamış mı?* —**5.** *f. + -r + olmak*, başlama düşüncesini belirtir: *Onu gözünden bile sakınır oldu.* —**6.** *f. + -maz* (geniş zaman sıfatfiilinin olumsuzu) *+ olmak*, ilenme, kızgınlık belirtir: *Böyle iş olmaz olsun. Eli kırılsaydı da yapmaz olsaydı.* —**7.** *f. + miş + olmak*, eylemi geleceğe yöneltir: *Bize gelirsen, ailemi de tanımış olursun.* —**8.** *f. + -maz* (geniş zaman sıfatfiilinin olumsuzu) *+ olur muyum*, bir eyleme kesinlik, pekiştirme anlamı katar: *—Onu sevmiyor musun? —Sevmez olur muyum?* ‖ *f. + acak + olmak*, niyeti belirtir: *Gidecek oldu, bırakmadılar.*

◆ **oldurmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi oldurmak*, meydana gelmesini, oluşmasını sağlamak: *Olmazı oldurmak.* —**2.** *Bir sebzeyi, meyveyi vb. oldurmak*, onun olgunlaşmasını sağlamak; olgunlaştırmak: *Sıcaklar domatesleri iyice oldurdu.*

◆ **olunmak** edilg. f. Olmak (yardımcı fiil) eylemine konu olmak: *Size yardımcı olundu mu? Tayin olunmak. Kaydolunmak.*

OLMAMIŞ sıf. Olgunlaşmamış, ham meyve ya da sebze için kullanılır.

OLMAYACAK sıf. **1.** Gerçekleşmesi olanaksız: *Olmayacak hayallerle uğraşmak.* —**2.** Uygunsuz, hoş karşılanmayan; olmadık: *Olmayacak işlerde çalışmak. Olmayacak sözler söylemek.* —**3.** *Olmayacak duaya âmin demek*, sonuç alınamayacak, gerçekleşmeyecek işlerle uğraşmak, olmayacağı belli olan bir şeyi olur diye beklemek.

OLMAZ sıf. (*olmak*'tan *-maz* geniş zaman olumsuz sıfatfiil ekiyle). **1.** Olanaksız, gerçekleşemez. —**2.** *Olmaz olmaz*, "olanaksız, olmayacak şey yoktur" anlamında kullanılır.

◆ be. Bir şeyin kabul edilmediğini belirtir: *—Akşam bana gel, konuşuruz. —Olmaz, işim var.*

OLMAZLI sıf. Mant. Gerçekleşmesi olanaksız olan.

OLMAZLIK a. Mant. Gerçekleşmesine olanak bulunmama durumu.

OLMEDO, İspanya'da (Valladolid ili) kent, Medina del Campo'nun D.'sunda, Adaja ve Eresma'nın suladığı bir ovanın ortasında; 2 980 nüf. Eski tahkimli yer ve gotik sur kalıntıları; mücear kiliseler.

OLMEDO (José Joaquín), ekvadorlu şair ve siyaset adamı (Guayaquil 1780 - *ay. y.* 1847). 1811'de Cádiz Cortes'inde milletvekili oldu. Bolívar'ın dostuydu, bağımsızlığa kavuştuğunda Guayaquil'in başkanlığını yaptı (1820), bu görevi sırasında Büyük Kolombiya ile birleşme olayını gerçekleştirdi (1822). Ayrılmadan sonra (1830) Ekvador anayasası'nı kaleme aldı, ama başkanlığa seçilmedi (1845). *Victoria de Junín* (1825) adlı şiirinde, klasik duraklı, ama coşkun lirizmiyle romantizmi müjdeleyen dizelerle Bolívar'ın şanını yüceltti.

OLMEKLER, orta klasiköncesi çağda (İ.Ö. 1000-300) yaşamış eski Meksika halkı. Olmek kültürü kalıntılar, Tabasco, Veracruz, Guerrero, Oaxaca eyaletlerinde ve Mexico vadisinde bulundu. Orta Amerika uygarlıklarının en belirgin özelliklerinden olan anıtsal mimari ile anıtsal heykellerin, tören merkezleri, hiyeroglif yazısı, takvim, astronomi ve top oyununun bu kültürün ürünleri olduğu tahmin edilmektedir. Olmek kültürü belirtilerinin çok geniş bir alana yayılmış olmasına karşın, bu halkın anayurdunun, Tabasco eyaletinde (La Venta tören merkezi burada kurulmuştur) yer aldığı sanılmaktadır. Burada birçok yapı, bu arada 34 m yüksekliğinde bir toprak piramit bulundu. İ.Ö. 300'e doğru gene Olmekler tarafından yıkılan La Venta' dan günümüze bazalttan steller ve dev heykel başları kaldı; bunların, fiziksel özellikleri Orta Amerika halklarınınkinden çok farklı birtakım hanedan üyelerinin portreleri olduğu sanılır. Olmekler, La Venta merkezinden başka, Veracruz eyaletinde Tres Zapotes ve San Lorenzo tören merkezlerini yapmışlardır. Siteler kurulmuş olması, merkezi ve büyük olasılıkla teokratik bir iktidar tarafından yönetilen örgütlü bir toplumun varlığını akla getirmektedir. Yarı kedi, yarı insan, şişman gövdeli ve sivri uzun dişli olan baş tanrılarının, küçük heykellerini yaparlardı. Bu küçük heykeller ve yeşimtaşından baltalar olmek sanatının en önemli örnekleri arasında yer alır.

J. P. Courau-Explorer

olmek sanatı
insan biçimli heykelcik
yeşim taşı, İ.Ö. 1000'e doğr.
Mexico müzesi

OLMİ (Ermanno), italyan film yönetmeni (Bergamo 1931). 1953'te sinemaya başladı. Başarı kazanan üç filmini *Zaman durmuştu* [Il tempo si e fermato], 1959; *İş* [Il Posto], 1961; *Nişanlılar* [I Fidanzati], 1963) çekmeden önce otuz kadar kısa metraj gerçekleştirdi. 1964'te papa Johannes XXIII'ün yaşamını anlatan bir film yaptı: *E venne un uomo.* Sonra *Un certo giorno* (1968), *Durante l'estate* (1971), *la Circostanza* (1974), *Hanımefendiye uzun ömürler* (Lunga vita alla signora) [1986] adlı filmleri gerçekleştirdi. 1978'de Cannes festivali'nde *Nalın ağacı* (l'Albero degli zoccoli) adlı filmiyle Altın palmiye ödülü'nü kazandı. 1982'de RAİ için *Cammina Cammina*'yı yaptı. 1988 Venedik Film festivali'nde *Ermiş ayyaş destanı*'yla (La Leggenda del Santo Bevitore) Büyük ödül'ü kazandı.

OLMO (Lauro), ispanyol yazar (Barco de Valdeorras, Orense, 1922). Bir roman (*Ayer, 27 de Octubre*, 1958), toplumsal yönelimli öykülerini *Golfos de bien* (1968 ve 1980) adlı kitabında topladı. Özellikle ti-

Ursulines distribution-Passek kol.

yatro oyunlarıyla tanındı; *La camisa* (1962), *La pechuga de la sardina* (1963), *El cuerpo* (1966) adlı yapıtlarında Madrid işçi kesiminin sorunlarını işledi.

OLMUŞ sıf. (*olmak*'tan *ol-muş*). **1.** Olgunlaşmış meyve, sebze, vb. için kullanılır: *Olmuş armut.* **—2.** *Olmuş armut gibi eline düşmek,* emek harcanmadan, zahmetsizce elde edilmek.

OLMÜTZ → OLOMOUC.

OLO- → HOL(O)-.

OLOF Skötkonung (öl. 1022), İsveç kralı (994-1022'ye doğr.). Erik Segersäll'ın oğluydu, Danimarka'yla ittifaka girdi, Svolder deniz savaşı'nda (1000) Norveç kralı Olav I'i yendi ve topraklarının bir bölümünü ele geçirdi. 1008'de aziz Sigfrid tarafından vaftiz edildi, sonra ingiliz misyonerler aracılığıyla katolikliği destekledi. Norveç'i örnek alarak vergi yasaları koydu ve ilk İsveç parasını bastırdı. Sülalesi, 1060'a kadar tahtta kaldıktan sonra, yerini Stenkil'lere bıraktı.

OLOMOUC, esk. alm. **Olmütz,** Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Moravya) kent, Yukarı Morava'nın akaçladığı havzanın ortasında; 105 690 nüf. (1990). Palacky Üniversitesi. Demiryolu ve karayolu kavşağı. Eski bir yönetim merkezi ve çeşitli ürünlerin yetiştiği bir tarım bölgesinin pazar yeridir. Kentte bazı sanayilere (demir-çelik, dönüştürme metalürjisi, tarıma dayalı besin sanayisi) de rastlanır.
—Tar. 1063'ten başlayarak Olomouc bir piskoposluk (1777'de başpiskoposluk) merkeziydi. XI. yy.'dan sonra Přemyslidler'in oturma yeriyken, 1314'te Johann von Luxemburg burasını bir krallık kenti durumuna getirdi. 1479'da bu kentte imzalanan bir barış antlaşmasıyla, Matyas Corvinus'un Bohemyalı László karşısındaki zaferleri onaylandı. 1640'a kadar kent, Moravya'nın başkentiydi. 2 aralık 1848'de Avusturya imparatoru Ferdinand I, yeğeni Franz-Joseph I yararına tahttan çekilince buraya yerleşti. 29 kasım 1850'de (*Olmütz konferansı* ya da *geri çekilmesi*) Prusya kralı, avusturya ültimatomuna bu kentte boyun eğerek birlikçi tasarılardan vazgeçtiyse de Prusya, Avusturya'nın bu hakaretini bağışlamadı. 1918'de kent Çekoslovakya'ya katıldı.
—Güz. sant. Kentte pek çok anıt vardır: XII. yy.'dan kalma roman-gotik katedral, XIV. yy.'a ait belediye sarayı, 1569'da kurulan üniversite, başpiskoposluk sarayı (1670), barok kiliseler vb.)

OLON a. Tropikal Afrika'da yetişen ve yeşilimsi açık sarı renkte ince dokulu, gevrek ve yumuşak bir odun veren ağaç. (Odunu marangozlukta, düzenlemede, kalıp ve kontrplak yapımında kullanılır. Bil. a. *Fagara heitzii;* sedefotugiller familyası.)

OLONGAPO, Filipinler'de kent, Luzon'da, Manila'nın K.-B.'sında; 192 000 nüf. (1990).

OLONNAİS (Jean David NAU, **l'**-denir). **İspanyollar'ın belası** da denir, fransız korsan (Les Sables-d'Olonne 1630 - Barou adaları, Darién körfezi, 1671). Saint-Domingue'e yerleşti (1650). Tortue adasına sığınarak İspanyollar'a karşı amansız bir savaş açtı, Maracaibo (1666), Puerto Cabello, San Pedro'yu, vb. aldı. Fırtına nedeniyle Yucatán kıyılarına sürüklendi, yerliler tarafından öldürüldü.

OLOSTEREOSKOPİ a. (fr. *olostéréoscopie*). Tek görüntülü stereoskopik fotoğraf sistemi. (Yarısilindir biçiminde, ince, saydam oluklardan oluşan bir tram kullanılır ve bunun arkasına uygun bir uzaklığa, görüntünün kaydedildiği duyarlı yüzey yerleştirilir.)

OLOT, İspanya'da (Gerona ili) kent, sönmüş yanardağlar arasındaki güzel bir yerde; 25 000 nüf. Kâğıt sanayisi. Tekstil.

OLÓZAGA (Salustiano), ispanyol siyasetçi (Oyón, Logroño, 1805 - Enghien, Val-d'Oise, 1873). İlerici partilerin üyesiyken, Espartero'yu devirmek amacıyla bir ara muhafazakârlarla işbirliği yaptı ve ilerici bir hükümet kurdu (1843). Birkaç kez Fransa'ya sürgün gitti ve Fransa büyükelçisi oldu, 1845 anayasası'nın hazırlanmasına ve 1868 devrimi'ne katıldı.

OLÖROPEİN a. (fr. *oleuropéine*). Org. kim. Formülü $C_{24}H_{32}O_{12}$ olan monoterpensel heterozit; zeytin ağacı (*Olea europea*) yaprakları ve kabuğundan çıkarılır.

OLSE, Çek Cumhuriyeti'nde ırmak, Silezya'da, Jablunkov geçidiyle Bohumin'in aşağı kesimi (burada sağ kıyıdan Oder'e kavuşur) arasında Polonya sınırı boyunca akar; 83 km.

OLSON (Charles), amerikalı şair ve deneme yazarı (Worcester, Massachusetts, 1910-New York 1970). *Projective verse* kuramının (içeriği hemen hemen bulunmayan ve kinetik enerjiden yararlanan şiir) yaratıcısı olan Olson, Ezra Pound ve William Carlos Williams'tan etkilendi, kurucu bir antropoloji arayışını eleştirdi (*Call me İshmael,* 1947; *Mayan Letters,* 1953), kitaplarında kişisel deneyimiyle Amerika gözlemlerini bir arada verdi (*The Distances,* 1961; *The Maximus Poems,* 1953 - 1968; *A Bibliography on America for Ed Dorn,* 1964).

OLSZEWSKİ (Karol), polonyalı fizikçi ve kimyacı (Broniszow, Galiçya, 1846 - Kraków 1915). Kraków Kimya enstitüsü'ne müdür oldu. 1883'te Wróblewski ile birlikte hidrojen ve helyum dışında bütün "sürekli" gazları (oksijen, azot, nitrik oksit, karbon oksit, metan) sıvılaştırmayı başardı. Gazları önce sıvı etilenle soğuttuktan sonra basıncı düşürüyor ve bir ısı değiştirici kullanıyordu.

OLSZTYN, alm. **Allenstein,** Polonya'nın kuzey-doğusunda kent, Lyna kıyısında, Batı Mazurya'da voyvodalık yönetim merkezi; 161 200 nüf. (1990). Kentin tarihi, Polonya ile töton şövalyeleri arasındaki savaşla iç içedir. Ülkenin kuzey kesimi, ekonomi, kültür ve sanayi (kauçuk ve otomobil lastiği sanayisi ağır basar) merkezidir. Besin ve makine sanayileri. Demiryolu kavşağı. —*Olsztyn voyvodalığı,* ülkenin en büyük (12 327 km²) ama en az nüfuslu (741 300 nüf. [1989]) voyvodalıklarındandır. Buzultaş tepelerinin sıralandığı bir bölgedir; yüksek (yer yer 300 m'den çok) olan orta bölümü, birçok gölüyle ve orman örtüsüyle dikkati çeker. Kuzeyi (buğday) dışında, tarımsal olanaklar kısıtlıdır (çavdar ve patates). Küçük sanayi kuruluşlarının (kereste, besin, elektromekanik) yer aldığı küçük kentler. Turizm önemlidir.

OLT, Romanya'da ırmak, Căliman kütlesinin (Loviştei geçidine kadar Karpatlar yayının iç kenarı boyunca uzanır) eteğinde, 690 km. Havzası 24 300 km². Căliman kütlesi eteklerinden sonra Eflak'a girer ve Turnu Măgurele'de Tuna'ya (sol kıyıdan) kavuşur. Hidroelektrik tesisleri.

OLTA a. **1.** Balık yakalamak için kullanılan, ucuna bir ya da birçok olta iğnesi takılmış, bir yüzdürücüsü bulunan ya da bulunmayan sentetik ip. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Oltaya vurmak,* balık sözkonusuysa, oltaya takılmak, yakalanmak. ‖ *Oltayı yutmak,* aldanmak, kanmak (arg.).
—Balıkç. *Olta atmak,* av (balık, su kaplumbağası, kuş, su yılanı, vb.) avlamak için oltayı suya bırakmak ya da fırlatmak. ‖ *Olta balığı,* oltayla avlanan balık. ‖ *Olta balıkçılığı,* oltayı doğrudan doğruya elle tutarak yapılan balık avcılığı. ‖ *Olta balıkçısı,* oltayla avlanan balıkçı. ‖ *Olta bedeni* → BEDEN. ‖ *Ağır olta,* morina, kolyoz, palamut ve iri uskumru avında kullanılan büyük çaplı iğnelerle donanmış olta. ‖ *Bekletme oltası,* elle tutmadan, bir yere tutularak suda sabit durması sağlanan olta. ‖ *El oltası,* kıyıdan ya da tekneden elle atılan, kamışsız, 1-3 iğneli olta. (Balıkçı gergin ipi işaret parmağı üzerinde tutarak balığın vuruşunu kolayca algılayabilir.) ‖ *Hassas olta,* kurşunları aralıklı takılmış yüzer olta. ‖ *Su üstü oltası,* küçük bir yüzdürücü takılmış (ancak ipin ve yemin batmasını engelleyecek kadar), kurşunsuz, tek ya da birkaç iğneli hafif olta (Hafif akıntılı yerlerde kullanılan bir oltadır. Akıntısız yerlerde kullanıldığında teknenin yavaş hareket ettirilerek yemin su yüzüne dolaşması sağlanmalıdır.) ‖ *Yüzer olta,* belli bir derinlikte ya da yüzeye yakın sularda balık tutmaya yarayan mantar parçalarıyla donanmış olta.
—ANSİKL. Olta bir ip ve bazen de bir bedenden (ucunda iğneleri taşır) oluşur. Uygulanmak istenen av yöntemine bağlı olarak bir yüzdürücüyle ya da kurşunla (ağırlık) donanmış ya da donanmamış olabilir. Oltanın balık avında kullanılabilmesi için çeşitli bölümlerinin balıklar tarafından görülmeyecek kadar ince ya da saydam olması gerekir.

OLTACI a. **1.** Olta ve olta yapımında kullanılan balık avı malzemesi satan kimse. **—2.** Oltayla balık avlamada ustalaşmış kimse.

Oltalar (hollandaca *Hoeken*). Hollanda'da, Bavyeralı Margarethe'yi destekleyen siyasal hizip. Bavyeralı Margarethe, kendisine ödeneceği vaat edilen bir gelir karşılığında, Hollanda kontluğu'nu büyük oğlu Willem'e vermiş (1346), ama bu gelir hiçbir zaman ödenmemiş, bu yüzden de oğluyla anlaşmazlığa düşmüştü. Konta ve soyuna arka çıkan Morinalar'a karşı giriştiği savaşım ülkeyi yüzyıl süreyle karışıklık içinde bıraktı.

OLTEN, (İsviçre'de Solothurn kantonu) kent, Jura eteğinde, Aar kıyısında; 19 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Demiryolu gereçleri onarım atölyeleri. Makine sanayileri elektrikli araçlar yapımı. Otomobil aksesuarları. Tekstil sanayisi. Ayakkabı. Çimento fabrikası. Aar üzerinde hidroelektrik santralı. Grafik sanatları. Olten, İsviçre'deki papadan bağımsız katolik hareketin ilk merkezidir.

OLTENİA, türkç. **Küçük Eflak,** Romanya'da bölge, Romanya ovasının (Eflak) batıdaki üçte birlik bölümünü oluşturur. Karpat dağlarından başlayarak, B.'ya (Mehedinţi platosu) ve G.'e (tepelerden ve çeşitli ürünlerin yetiştiği havzalardan oluşan yoğun ve eski nüfuslu bölge [→ PODGORİA] doğru alçalır. Bu bölge G.'inde, tahıl yetiştirilen bir plato bulunur ve Romanya ovasına doğru giderek alçalır. Tuna boyunca uzanan bu ovadaki geniş kumlu alanlar, turfanda ürün yetiştirilmesini sağlayan modern bir sulama ağı sayesinde değerlendirilmektedir. Bölgenin merkezi *Craiova*'dır.

OLTENİŢA, Romanya'da kent Munteni'a'da (Bükreş bölgesi), Arges kıyısında, Arges'in Tuna'ya kavuştuğu yerin yakınında; 22 00 nüf. Tuna kıyısında balıkçı limanı. Irmak gemileri yapımı. Sentetik kauçuk. Tekstil.

OLTOS, İ.Ö. VI. yy.'da yaşamış attike vazosu ressamı. Sert üslup döneminin ilk bölümünde etkinlik gösteren Oltos, çömlekçi Euksitheos için çalışıyordu. Yaptığı kupa süslemelerinin çizgileri sert fakat hareketlidir ve ilginç anatomi araştırmalarına dayanır (*İlyada* kupası, Berlin).

OLTU, Erzurum'un Doğu Karadeniz bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 45 973 nüf. (1990); 1 380 km²; 64 köy. Merkezi, Erzurum'un 128 km K.-D.'sunda *Oltu;* 21 817 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, sebze, meyve üretimi. Hayvancılık. Dokumacılık. Oltu taşı, linyit, manganez yatakları.

OLTU çayı, antik **Glaukos,** D.Karadeniz bölgesinin iç kesiminde akarsu; 151 km. Erzurum'un K.-D.'sunda Kargapazarı ve Tellidağ'dan inen derelerin birleşmesiyle oluşur. Engebeliğin ana çizgilerini izleyerek önce K.-D.'ya doğru akar; sonra

keskin bir dirsekle B.'ya döner, dağ sıralarını dar boğazlarla yarar, Yusufeli yakınlarında Tortum çayı ile birleşerek Çoruh'a kavuşur. Ortalama akım 7, 3 m³/sn; yağmur ve kar suları ile beslenir, nisanda hızla kabarır (ort. akım 34, 3 m³/sn); ağustosta en düşük seviyeye (ort. 2 m³/sn) gelir.

OLTU TOZU → PİREOTU.

OLTUTAŞI a. Siyah, tıkız ve parlak, kavkı biçiminde kırıkları olan, parlatılabilir ve tıraşlanabilir linyit türü. (Eşanl. KARAKEHRİBAR.)

—ANSİKL. Görece gevrek olan oltutaşı kolayca oyulabilir ya da tıraşlanabilir. Tunç çağından beri kullanılan bu taş, Romalılar tarafından kara amber adıyla biliniyor ve Ortaçağ'da tespihlerin, kutsal emanet sandıklarının, heykelciklerin yapımında kulanılıyordu. Ancak XIX. yy.'ın başında özellikle yaş mücevherlerinde yaygın olarak kullanıldı. Kocası 1861'de ölünce kraliçe Victoria, merkezi, oltutaşı ocaklarının bulunduğu ve işlendiği Whitby (Yorkshire) olan bu zanaatın gelişmesini destekledi. İngiliz zanaatçılarının benimsediği biçimler, bu taşla yaygın mücevherlerde en çok kullanılan biçimlerdir. 1884'e doğru daha ucuz maddelerden yararlanılmaya başlanması "Fransız oltutaşı" denen siyah cam, İrlanda'da bog-oak (fosilleşmiş meşe tahtası), siyah mine- Whitby'nin gerilemesine yol açtı. İtalya'da oltutaşı XIX. yy.'ın ortalarında, Milano'daki Poldi Pezzoli müzesi'nde muhafaza edilen süsler gibi Pompei üslubunda eşyaların yapımında kullanıldı.

Türkiye'de Erzurum'un Oltu ilçesinde üç yüzü aşkın ocakta çıkarılan oltutaşı sigaralık, tespih, takı yapımında kullanılmaktadır. Yörede Erzurum kehribarı olarak da bilinen oltutaşının büyük parçalarından sigaralık işlenirken çift su verilmiş bıçaklardan ya da bileyi taşından yararlanılır. Tespih yapımındaysa basit el tornaları kullanılır ve bu tespihler cınıvız, tombul, top, kesme, badem, altıköşe gibi adlarla anılırlar. Ağızlık ve tespihlerin ilk işlendiklerindeki mat görünümleri tebeşir tozu ve zeytinyağından elde edilen özel bir cila ile giderilir. Kuyumculukta altın ve gümüşle birlikte kullanılan oltutaşından kolye, broş, küpe, yüzük, bilezik gibi takılar yapılmaktadır.

OLUF I Hunger (1052-1095), Danimarka kralı (1086-1095). Sven II Estridsson'un üçüncü oğlu. Kardeşi Aziz Knud'un yerine geçti. Saltanatı sırasında hasadın kötü olması kendisine "Hunger" (kıtlık) takma adının verilmesine yol açtı.

"Sandallarını giyen çıplak kadın"
Pamphaios imzasını taşıyan ve Oltos'un boyadığı bir vazonun boynundan ayrıntı kırmızı figürlü attike üslubu:
İ.Ö. 520'ye doğr. - 510
Louvre müzesi, Paris

Réunion des musées nationaux

OLUF Haakonsson (Akershus 1370 - Falsterbo 1387), Danimarka (1376 - 1387) ve Norveç (Olav) [1380-1387] kralı. Norveç kralı Haakon VI ve Danimarka prensesi Margrethe Valdemarsdotter'in oğlu. Dedesi Valdemar IV Atterdag'dan sonra Danimarka, babasından sonra da Norveç tahtına çıktı, ama annesi naibe olarak ülkeyi onun adına yönetti. Bu durum, daha sonra iki ülkenin birleşmesine yol açtı.

OLUK a. **1.** Bir şeyin, özellikle bir sıvının ya da taneciklerden oluşan bir şeyin akmasına yarayan üstü açık boru: *Değirmen oluğu. Kum oluğu.* **—2.** Bir çatıda, derelerde biriken yağmur ya da kar sularını toplayarak iniş borularına götüren üst yanı açık, çinko, galvanizli sac ya da plastik kanal: *Oluklardan taşan yağmur suları.* **—3.** Bir şeyin üzerinde açılmış bulunan ya da açılan oyuk yol. **—4.** *Oluk gibi akmak*, bir sıvı sözkonusuysa, kesintisiz bir biçimde çok bol olarak gelmek. || *Oluk oluk*, çok bol olarak: *Oluk oluk para harcıyordu.*

—Anat. Bazı organların yüzeyindeki uzun çukurluk (kalburkemiği oluğu, kamış-sünnet derisi oluğu, dudak oluğu, omurilik yan olukları, beyinde Rolando yarığı önündeki oluk).

—Cerr. Bazı aletlerin üzerinde bulunan ve genellikle hareketli bir parçayı yönlendirmeye yarayan uzun çukurluk.

—Değirmenc. Suyu değirmenin dolabına kadar ulaştırmaya yarayan derivasyon kanalı.

—Denizbil. → GEÇİT. || *Buz oluğu*, cezir akıntılarının sürüklediği buz kütlelerinin alçak kıyı şeritlerinde ve slikke'lerin yüzeyinde kazdığı az derin (2-40 cm), ama uzun (2 km'ye kadar) çizgisel oluk. || *Denizaltı oluğu*, kıta şevlerinde ve derin deniz ovalarında, dik aklanlı, dar, az derin (1-20 m), düzenli aralıklarla sıralanan, dip akıntılarının oluşturduğu çizgisel yarıklar. (Bazı oluklar kolları akıntı yönüne açık diyapazon biçiminde çatallanır.) || *Derin deniz oluğu*, iki okyanus çanağını birleştiren denizaltı oluğu. || *Gelgit oluğu*, almaşık gelgit hareketleriyle çökellerde kazılan kıyı oluğu. || *Mercan kayası oluğu*, eğimli mercan yüzeylerinde, kayalığın mahmuzlarını ayıran çöküntü. || *Önkıyı oluğu*, önkumsalda, setleri ayıran çöküntü. || *Sahanlık oluğu*, ters akıntılarla yönlendirilmiş iri gereçlerin kayalık kıyı şeritlerinde kazdığı uzun ve dar oluk.

—Denizc. Bir halatın kolları arasında kalan ve halat boyunca uzanan aralık. || Makarada, halatın geçtiği iki yanak arasındaki açıklık.

—Embriyol. *İlkel oluk*, dölütünün uzunlamasına ekseninde bulunan oluk. (Blastopor dudağının sağ ve sol yarısının orta düzlemde gittikçe birbirine yaklaşması ve yapışmasıyla oluşur.)

—Fiz. tıp. *Yüksek basınç oluğu*, dalgıcı barındıran yüksek basınçlı bir odaya götüren, 2 m uzunluğunda, 0,60 m çapında, su geçirmez maden silindir. (İçine özellikle 3-6 atmosfer basınçta, hacim olarak iyice küçülmüş saf oksijen alabilir.)

—İnş. *Asma dam oluğu*, saçaklı bir çatıda kepçelerle merteklere tespit edilen oluk. || *İngiliz tipi dam oluğu*, ayaklı desteklerle saçaklık üzerine yerleştirilen oluk. || *Tahta oluk*, dik açı oluşturacak biçimde uç uca çivilenmiş iki ya da üç levhadan oluşan yağmur suyu borusu.

—Jeomorfol. *Kumul oluğu*, iki sıra kıyı kumulu arasında koridor biçiminde uzanan çukur.

—Kâğ. san. Oluklu kâğıtlardaki dalgalı biçim.

—Mad. oc. Cevher, taş ya da malzemeyi yerçekiminden yararlanarak aşağı düzeylere taşımada kullanılan genellikle yarı daire kesitli ya da yamuk biçimli sac levha. || *Konveyör oluğu*, ayak halinde kazılmış cevheri boşaltmak için kullanılan metal konveyör öğesi. || *Sallantılı oluk*, düz ya da eğimi az yerlerde, üzerindeki cevher, taş ya da malzemeyi ileri geri hareketle aşağı düzeylere taşımada kullanılan düzenek.

—Mak. san. *Oluk açma*, KANAL* AÇMA'nın eşanlamlısı.

—Marangl. Bezeme ve birleştirme amacıyla ahşaba boydan boya açılan kanal. (Bezeme amacıyla açılan olukların tabanları değişik biçimlerde [düz, kavisli, sıfır tabanlı, vb.] olabilir. Bu tip oluklara *yiv* de denir. Birleştirme amacıyla açılan oluklar, tablaları kalınlaştırmak, iki tablanın eş hareket yapmasını sağlamak için kullanılır.) || *Oluk rendesi*, oluk açmak, kaba rendeleme yapmak için kullanılan, ağzı ve tabanı kavisli rende.

—Metalürj. Uzun ürünler üretmek için hadde merdanesi içinde açılan eksenel bakışımlı kanal.

—Meteorol. İki yüksek basınç bölgesi arasındaki barometrik çukur.

—Mim. *Köşeli derz oluğu*, bir kabartmada pahlı iki kenar arasında kalan ve kesiti yatık V harfini andıran derz.

—Mim. ve Süslem. sant. Bir damlalıkta, bir başlık kıvrımında, bir silmede oyuk bölüm. || *Oluk silme*, BOYUN* un eşanlamlısı.

—Nalbant. Nalın toprak yüzünde açılan, nalın dayanıklılığını artırmaya, hayvanın kaymasını engelmeye ve mıh deliklerinin bir hizada bulunmasına yarayan kanal. || *Oluk baskısı*, nala oluk yapmakta kullanılan bir yüzü düz diğer yüzü eğri çelik baskı.

—Oto. *Su oluğu*, kaportanın üstüne düşen yağmur damlalarının ön cama akmaması için camın üstüne yerleştirilmiş oluk; üstü kapalı bir taşıtın her iki yanında boydan boya uzanan oluk.

—Patol. *Oluk biçimi aşınma*, genç insanların diş tacının üzerinde görülen ve doğuştan frenginin belirtileri olabilen uzunlamasına çukur çizgiler.

—Tekst. Bir silindirin gövdesi boyunca açılmış oyuk. (İplikçilikte, flayerli çekme makinelerinin silindirleri gibi çok ince oluklu silindirler kullanılır; düzenli aralıklarla birbirlerine yakın olarak yerleştirilen bu oluklar, tekstil elyafının silindir tarafından tutulmasını sağlar.) || *Oluk açmak*, iplikçilikte, çekme işlemlerinin gerçekleştirildiği makinelerde kullanılan metal silindirlerin üzerine ince ve çok sık, boylamasına kanallar açmak.

—Yerbil. Paleocoğrafyada, kalın tortul deniz dizilerinin çökelmesinden doğan dar ve uzun kuşak. (Alp zincirlerinde flyschlerin oluğunun, bugünkü okyanuslarda etkin kenarlarla birleşmiş çukura denk düştüğü sanılmaktadır.) || Boyutu santimetreyle desimetre arasında değişen geniş yarıklar biçimindeki bir kırık aynasının varlığını gösterebilen tektoglif tipi.

İngiliz tipi dam oluku

asma **oluk**

ağaç pencereye açılmış **oluk**

—Zootekn. *Boyun oluğu,* dörtayaklılarda, boynun iki yüzünde, solukborusunun iki yanında bulunan ve boyun toplardamarına yataklık eden uzun çukurluk. || *Yemekborusu oluğu,* gevişgetirenlerde börkeneği geçerek kardiayı kırkbayırın girişine birleştiren kanal.

OLUKÇUK a. (*oluk*'tan *-çuk* küçültme ekiyle). Anat. Bazı organların yüzeyinde bulunan ince çukur çizgilere verilen ad.
—Bot. Maydanozgillerin meyvelerindeki kaburgaları ayıran uzun çukurluk.
—Denizbil. *Kumsal olukçuğu,* denizin çekilmesi sırasında ya da fırtınadan sonra kumlarda görülen, küçük, oyuk biçim.
—Der. hast. *Uyuz olukçuğu,* özellikle parmakların arasında görülen ve dişi uyuz böceği tarafından yumurtaları yerleştirmek için üstderinin içinde açılan külrengimsi doğru ya da eğri bir çizgi biçiminde uyuz lezyonu.
—Zool. Bir yüzeyin, bir örtenceğin, vb. üzerindeki derin çizgi. || *Duyarga, tarsus olukçukları,* böceklerde, dinlenme sırasında duyargaların göğüs kalkanı içinde ya da baştaki çıkıntıların ve tarsusların tibia içinde gizlenmesini sağlayan uzun oyuklar. || *Göz olukçuğu,* böceklerde, gözlerin yakınında, alın üzerinde bulunan çukur çizgiler. || *Kalça olukçukları,* örümceklerde kalçaların iç yüzünde boyuna olarak uzanan sertleşmiş kıvrımlar.

OLUKLAMAK g. f. El sant. Toplama yöntemiyle bakır kap yapımında, kabın dip kısmına dik olarak, kenara doğru birbirine paralel uzanan oluklar açmak.

OLUKLAŞMAK gçz. f. Oluk görünümü almak.

OLUKLU sıf. **1.** Oluğu olan. **—2.** Üzerinde oluk biçiminde oyuklar bulunan şey için kullanılır: *Oluklu sac. Oluklu mukavva.*
—Dy. *Oluklu ray,* demiryolu, bir karayolunun, bir limanın, vb. üstünden geçtiği zaman tekerlek budenin oturmasını sağlamak için mantar boyunca açılmış bir oluğu bulunan ray.
—Fişekç. *Oluklu barut,* eksenine paralel yedi kanalla delinmiş silindir biçimli barut.
—Kâğ. san. *Oluklu kâğıt,* bir ondüle makinesinde düzenli ve sürekli kıvrımlar verilmiş kâğıt. (Oluklu kâğıt, oluklu kartonun bileşenlerinden biridir.)
—Marangl. *Oluklu birleştirme,* yüz yüze yapılan kinişli birleştirme. (Başlıca, *kendinden çıtalı* ya da *yabancı çıtalı* oluklu birleştirmeler ayırt edilir. Oluklu birleştirme ile kinişli birleştirme arasındaki temel fark, oluklu birleştirmenin cumba cumba yerine yüz yüze ve geniş kanallı olarak düzenlenmesidir.) || *Oluklu kalem,* oluk açmak, köşeleri kavislendirmek ve düzeltmek için kullanılan marangoz kalemi.
—Metalürj. ve Polim. Metal sac ya da plastikten yapılmış bir plaka sözkonusu olduğunda, enine kesitinde belirgin bir kalınlık farkı olmaksızın, eşit aralıklı girinti ve çıkıntıların birbirini izlediği bir levha için kullanılır.
—Nalbantl. *Oluklu kıskaç,* her iki ağzının içi oluklu olan ve çubuk demiri tutmakta kullanılan kıskaç.
—Tıp. *Oluklu sonda,* içi oyuk sonda. (Fistül yollarının araştırılmasında, yabancı cisimlerin aranmasında, vb. kullanılır.)

oluklu barut

OLUKLU ZEHİRDİŞLİ a. Üst çenesinin ön bölümünde zehir çengeli bulunan yılanlar için kullanılır. (Yılan [engerek, çıngıraklıyılan vb.] bir oluğu bulunan bu dişi, avını ısırdığı sırada dikleştirir.)

OLUKLUCU a. Oluklu mukavva imalatında çalışan usta.

OLUKSUZ ZEHİRDİŞLİ a. Dişlerinin hiçbirinde zehir oluğu bulunmayan yılan için kullanılır. (Boayılanları, pitonlar, suyılanlarının çoğu oluksuz zehirdişlidir. Bu yılanların çoğunda zehir salgıbezi bile yoktur.)

OLUMLAMA a. Fels. EVETLEME'nin eşanlamlısı.

OLUMLAYICI a. Mant. EVETLEYİCİ'nin eşanlamlısı.

OLUMLU sıf. **1.** Sonucu, etkisi vb. bakımından amaca, beklentilere, istenilene uygun olan şey için kullanılır; müspet: *Şirketin bu yılki bilançosu son derece olumlu. Bunalımın aşılması yolunda olumlu gelişmeler var.* **—2.** Onaylama, kabul belirten şey için kullanılır: *Başvurusuna olumlu bir yanıt almak.* **—3.** Yapıcı, yararlı olan şey için kullanılır: *Son filmi olumlu eleştiriler aldı.* **—4.** Değerlendirmelerinde yapıcı olan, sorumluluğunu bilen bir kimse için kullanılır: *Olumlu bir insandır.* **—5.** Aranılan sonucu ya da veriyi ortaya koyan şey için kullanılır; pozitif: *Tahlil sonucu olumlu mu?*
—Dilbil. Olumluluk özelliği taşıyan bir cümle için kullanılır. || *Olumlu fiil,* olumsuzluk ekiyle ya da olumsuz koşaçla kullanılmamış olan fiil. || *Olumlu koşaç,* sürerlik, kesinlik ya da güçlü bir olasılık kavramı vermek üzere yüklemin sonuna getirilen ek *(-dir).* [→ KOŞAÇ.]
—Ed. *Olumlu kahraman,* toplumcu gerçekçi edebiyat estetiğinin yücelttiği, devrimci idealle biçimlenmiş kişi.

◆ a. Fels. Olumlu olan. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. Bir şeyin uygun, elverişli bulunduğunu, beklentileri karşıladığını belirtir: *Tasarı büyük bir çoğunlukça olumlu karşılandı. Bu uygulama olumlu sonuçlanmadı.*

—ANSİKL. Fels. Hegel'de, olumlu olan ya da olumlu (alm. *positiv*), verili dolayımsızlıktan çok, diyalektik olumsuzlamanın sonucunu adlandırır. Hegel şöyle der: "Bilimsel davayı kazandıracak tek şey, olumsuzun aynı zamanda olumlu olduğu ya da çelişik olanın sıfırda, soyut hiçlikte değil, yalnızca kendi tikel içeriğinin olumsuzlamasında ortadan kalktığı [...]; dolayısıyla sonuçta özsel olarak ona yol açan şeyin içerildiği yolundaki mantık önermesini anlamaktır; -bu da, gerçek deyimiyle bir yinelemedir, çünkü böyle olmasa, bir sonuç değil, bir dolayımsız olurdu" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], 1812 baskısı, "Giriş").

OLUMLULUK a. Olumlu olan bir şeyin durumu.
—Astrol. Zodyak burçlarındaki gökcisimlerinin, gökevi, yükselme, pay, büyük üçgen durumlarında hatta, özellikle aynı aileden başka bir gökcismiyle iyi bir aspekte bağlandığı konumlarda ortaya çıkan özel avantajlar.
—Dilbil. Olumsuzluğun tersine, yüklemi doğru, olanaklı, olası, olumsal ya da gerekli gibi gösteren temel cümlenin (bildirme, soru ya da emir cümleleri) durumu.
—Fels. Auguste Comte'un felsefesinde, salt olaylara dayanan bir açıklamanın taşıdığı olumlu nitelik.

OLUMSAL a. Mant. ve Fels. Olması ya da olmaması olanaklı olan şey.

◆ sıf. Mant. ve Fels. Olması ya da olmaması aynı derecede olanaklı olan şey için kullanılır. (Karşt. ZORUNLU.) || *Olumsal önerme,* doğruluğu ve yanlışlığı aynı derecede olanaklı önerme.

OLUMSALLIK a. **1.** Fels. Bir görüngünün (fenomenin) aynı derecede gerçekleşebilir ya da gerçekleşemeyebilir olması. **—2.** Hegel'e göre, aynı zamanda hem olabilir, hem de somut olarak gerçekleşmiş olan bir şeyin ayırtedici özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hegel'de olumsallık *(Zufälligkeit),* "olabilirlikle gerçekleşmişliğin birliği"dir (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Öz", 3, 2). Yani olumsallık, temeli zorunluluk değil de, yalnızca olabilirlik olan bir gerçekliği belirtir. Bu yüzden, olumsallık, zayıf ve kararsız bir gerçekliktir; ama aynı zamanda varoluş için gerekli olandır; çünkü tin, ancak bu alanda değişken toplumsal ve kültürel koşullarını elde ederek somutluk kazanabilir: "Bu değişken toplumsal ve kültürel koşulları, olumsallık biçiminde kendini gösteren özgür somut varlık olarak korunması, tarihtir; kavramsal düzenleri içinde korunması ise görüngüsel bilmenin bilimidir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänmenologie des Geistes], "Mutlak bilgi").

OLUMSUZ sıf. **1.** OLUMLU'ya karşıt olarak, reddetmeyi, geri çevirmeyi belirten bir şey için kullanılır; menfi: *Olumsuz bir yanıt. Olumsuz cümle.* **—2.** Yapıcı, yararlı, olumlu öğelerden yoksun şey için kullanılır; menfi: *Bu bütünüyle olumsuz bir yöntem. Takımımız olumsuz bir sonuç aldı. Görüşmeler son derece olumsuz koşullar altında gerçekleşti. Genç bir yazarın umudunu kıran olumsuz bir eleştiri.* **—3.** Aranılan sonucu ya da veriyi içermeyen şey için kullanılır; negatif, menfi: *Tahlil olumsuz sonuç verdi.* **—4.** Bir şeyi hiçbir bakımdan kabul etmeyen ve başka bir şey de önermeyen kimse için kullanılır; menfi: *Son derece olumsuz bir insan. Ne kadar olumsuzsun.*
—Dilbil. Temel özelliği, bir yargının doğruluk değerini tersine çevirmek biçiminde beliren, olumsuzluğun mantıksal işlem öğesini içeren cümle ya da sözce için kullanılır. || *Olumsuz fiil, -ma* olumsuzluk eki ya da olumsuz koşaç *değil* sözcüğüyle kullanılan fiil. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Olumsuz soru,* sorusu olumsuz bir tümceye ilişkin olan soru tümcesi (örn. *Yarın gelmeyecek mi?*).
—Din. *Olumsuz tanrıbilim,* Tanrı bilgisine, onun ne olduğundan değil de ne olmadığından yola çıkarak varmaya çalışan tanrıbilim. (Bu deyim, özellikle, Tanrı'yı bilinemez, dolayısıyla tanımlanamaz bir varlık olarak düşünen gizemci tanrıbilimde kullanılır. Bu olumsuz düşünce biçimi dilin aşılmaz sınırları ötesinde yer alan, bunun için de dile getirilmesi olanaksız olan bir gerçekliğin tersidir.)

◆ be. **1.** Yapıcılıktan, iyi niyetten yoksun olmak: *Olumsuz bir yaklaşım.* **—2.** Olumlu, yapıcı öğelerden yoksun olarak; beklentilere ters düşecek biçimde: *Görüşmeler olumsuz sonuçlandı. Tahlil sonuçları olumsuz çıktı.*
—ANSİKL. Dilbil. Türkçe'de olumsuzluk, fiil köklerine olumsuzluk eki (*-me / -ma*) getirilerek yapılır: *almayacak* (al-ma-y-acak), *görmedi* (gör-me-di), *görmemiş* (gör-me -miş), *seçmez* (seç-me-z). Olumsuzluk eki, bütün fiillerde zaman ve kişi (kip) eklerinden önce gelir. Olumsuzluk yüzünden bu eklerde bir değişme olmaz. Ancak geniş zaman çekiminde bir değişme ortaya çıkar: geniş zaman eki *r*'nin üçüncü, ikinci kişide, *-z*'ye dönüştüğü, birinci kişide tümüyle düştüğü görülür: *gelmez* (gel-me -z), *sevmez* (sev-me-z), *almazsın* (al-maz -sın), *bilmez* (bil-me-z). Ayrıca şimdiki zaman ekinden (*-yor*) önce gelince *-me, ma'*nın sonundaki geniş ünlü darlaşır: *gelmiyorum* (gel-me-yor-um), *yazmıyor* (yaz-ma -yor). Bunun gibi fiilin son hecesinde yuvarlak ünlü varsa olumsuzluk eki *-mu, -mü* biçimine dönüşür: *Sormuyor* (sor-ma-yor), *görmüyor* (gör-me-yor).
Ek fiilin olumsuzluk biçimi, olumsuz koşaç *değil* sözcüğüyle yapılır: *O zengin değildir. Hasta değilmiş.* Bu durumda zaman ve kişi ekleri koşaca eklenir: *Korkak değilmişsin. İstediği o değildi.*

OLUMSUZCULUK a. Psik. Şizofrenide, başkasıyla ilişki kopukluğunu ortaya koyan ret ve karşı çıkma davranışlarının tümü.
—ANSİKL. En sık rastlanan olumsuzculuk davranışları, kapanma, sürekli yatar durumda kalma, kaçma ve suskunluktur. "Küçük olumsuzculuk belirtileri", bu direnmenin önemsiz, ama anlamlı belirimleridir (alaycılık, hoşgörücü tavırlar, ısrarlı surat asma, uzanan eli geri çevirme). Şiddetli saldırı ya da savunu davranışları (kırıp dökme krizleri, öfke nöbetleri, yemek yememe) da olumsuzculuk çerçevesi içine girer ve katatonik türden belirtiler sayılır.

Freud, olumsuzculuğu, libido öğelerindeki bir gerileme sırasında dürtülerde oluşan bir ayrışmanın belirtisi olarak görür. D. Meltzer'e göre, olumsuzculuk, nesnenin iyi niteliklerini bozarak değiştirme eğilimidir. İyi nitelikler olumsuz yönde algılanır: iyi kötüye, yaşam yaşam-yokluğu'na dönüşür. Yaşamın yok olduğu bu dünyada özne zamanın kabullenilmesine bağlı boğuntulardan kurtulmayı düşünür.

OLUMSUZLAMA a. Fels. **1.** Bir şeyi yadsıma eylemi: *Tanrı'nın varlığını olumsuzlama.* (Eşanl. NEGASYON) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Olumsuzlamanın olumsuzlanması*, bir çelişkinin ikinci aşaması. Bu aşamada, karşıt terimler kendi kendilerini aşarak uzlaşırlar.
—Mant. → DEĞİLLEME.
—ANSİKL. Fels. Descartes'a göre, bir gerçekliğin yadsınması ille de bir gerçeklik düşüncesi yokluğuna götürmez; ona göre, sonsuzluk düşüncesi (Descartes bunu kesinlikle gerçek bir şey sayar), olumsuzlama yoluyla elde edilir.
Hegel'de, olumsuzlama (alm. *Negation*), dolaysız verinin, kendini kendi öz gerçeğiyle olumlama sürecinin ruhudur. Olumsuzlama bir terimin ortadan kalktığı anlamına gelmez, onun değiştiği, yeni bir belirlenim kazandığı anlamına gelir. Her zaman olumlu bir içerik için ileri sürüldüğünden, olumsuzlama "belirli bir olumsuzlama"dır: ondan "dolaysız olarak yeni bir biçim doğar ve olumsuzlama içinde bir geçiş olur; bu geçişte süreç bütün bilinç biçimleri dizisi içinde, kendiliğinden gerçekleşir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Giriş"). Böyle bir diyalektik hareketin açıklamasını *Wissenschaft der Logik* (Mantık Bilimi) kendisi için yapar.
Marxçılık için de olumsuzlama hegelci diyalektikten gelen bir kategoridir. Marxçılık bu kategoriyi "kapitalin yöntemi" ile, yani diyalektik maddecilik ve tarihi maddecilikle yeni bir değerlendirmeden geçirir ve onun olumlu yanını olduğu gibi korur. Marx şöyle der: "Kapitalist üretim tarzına uygun düşen kapitalist mülkiyet bağımsız ve bireysel emeğin ayrılmaz parçası olan özel mülkiyetin birinci olumsuzlanmasıdır. Fakat kapitalist üretim tarzı da doğanın değişimlerini yönlendiren karşı konulamaz zorunlulukla kendi olumsuzlanmasını kendisi doğurur. Bu da olumsuzlamanın olumsuzlanmasıdır" (*Kapital*, 1, 2).
Sartre'a göre, "olumsuzlama, varoluşun yadsınmasıdır. Olumsuzlamayla, bir varlık (ya da bir varlık tarzı) önce konulur, sonra da hiçliğe atılır" (*l'Être et le néant* [Varlık ve hiçlik]).

OLUMSUZLUK a. Olumsuz olma durumu, olumsuz olan şeyin niteliği.
—Dilbil. Yüklemi yadsımaya dayanan (olumluluğun tersine) temel cümlenin (bildirme, olumsuz ya da emir) durumu; yadsımaya yarayan sözcük ya da sözcük öbeği. (Üretici dilbilgisinde olumsuzluk, zorunlu biçimde olumlu, soru ya da emir kurucularına eşlik eden kipliğin seçmeli kurucusunu da gösterir ve bir dizi dönüşüm sonucu olumsuzluk öğeleri, tümce içine yerleştirilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Olumsuzluk eki*, bir fiilin olumsuz kullanılmasına olanak veren ek *(-me / ma)*. [→ OLUMSUZ.] || *Çifte olumsuzluk*, aynı cümle içinde iki olumsuzluğun bulunması. Aynı cümlede bulunan iki öğeyle olumsuzluk tümüyle ya da kısmen ortadan kalkar. (Örn. *Bilmediğinizi sanmıyorum.*)
—Fels. Hegel'e göre, öznenin gerçek dünyayı yadsıyarak ideal bir dünya yaratmasını sağlayan etkinliği. (Hegel şöyle yazar: "Canlı töz, özne olarak, arı ve yalın olumsuzluktur [Negativität]; böyle olduğu için de ikileşmedir ve bu farksız çeşitliliğin ya da karşıtlığının yasdınmasıdır. Gerçek olan da işte ancak kendi kendini yeniden kuran bu eşitlik ya da başka-varlık'ta kendi kendine yansımadır; ilkel bir birlik ya da dolaysızca verilmiş bir birlik değil" *Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes] "Önsöz".)
—ANSİKL. Dilbil. Olumsuz değer taşıyan mimikleri ve el kol hareketlerini açıklamayı üstlenmeyen dilbilgisi olumsuzluk terimini, olumsuz sözcülerde biçimsel, sözdizimsel ve sözcesel yöntemlerle gerçekleşen yadsımanın dilsel anlatımı için kullanır.
Konuşucunun sözcesini yadsıyabileceği olumsuzluk belirtici araçların dökümü biçimsel öğelerle (olumsuzluğun yöneldiği kurucu eklerle yadsınabilir: *NAhoş; okunakSIZ*) biçimsel ve sözdizimsel öğeleri ayırma olanağı verir; olumsuz yapıda bir tümceyi ya da tümcenin bir bölümünü sözcük-cümleler *(Sizi sıkıyor muyum? —Hiç de değil / Hayır.)*, fiilsiz yüklem cümlelerinde kullanılan olumsuzluk belirteçleri *(hiç / asla)*, olumsuzluk biçimbirimleri gösterir.

OLUNMAK → OLMAK.

OLUNTU a. Anlatı türünde bir yapıtın ya da tiyatro oyununun akışıyla bütünleşmekle birlikte kendine özgü nitelikleri olan bölüm; epizot: *Bu romanda ilginç oluntulara yer veriliyor.*
—Ed. Yunan trajedisinde konuşmalı bölümleri oluşturan parça. (Oluntular koronun şarkıları ya da *stasima*'larla birbirinden ayrılır. *Prologos*'un ardından başlar, koronun sahneden çıkmasından sonra *eksodos* ile sona erer. Genellikle manzum olarak yazılan oluntuların ritmi konuşma dilininkine yakındır [*iambos*]. Oluntular, çok parçalı konuşmalardan [*stikhomythia*] ya da uzun tiratlardan oluşur.)
—Res. Konusunu tarihten alan bir tabloda ya da günlük yaşam resminde ana konuya az çok bağlı olan yan konu.

OLUPBİTTİ → OLDUBİTTİ.

OLUR sıf. (*olmak*'tan *-r*, geniş zaman sıfatfiil ekiyle *ol-u-r*). **1.** Olması olanaklı, olabilir olan şey için kullanılır. **—2.** *Olur olmaz*, bayağı, özelliği ya da niteliği belirsiz: *Olur olmaz insanlarla düşüp kalkma;* yerli yersiz, gerekli gereksiz söylenen söz ya da iyi mi, kötü mü olduğuna bakılmadan seçilen şey için kullanılır: *Olur olmaz konuşur. Olur olmaz şeyleri yeme.* || *Olur şey değil, olur iş değil*, gerçekleşmesi ya da olması kabul edilemeyecek bir şey karşısında şaşma bildirir: *Olur şey değil, iki dakikada her şeyi silip süpürdü.*
◆ a. **1.** Bir başvurunun olumlu karşılandığını belirten onay, muvafakat: *Olur almak, olur vermek.* **—2.** Akla, mantığa uygun fiyat, açıklama, çare vb.: *Şu işin olurunu söyle, neyse verelim.* **—3.** *Oluruna bakmak, oluruna bağlamak*, bir iş üzerinde titiz davranmaktan kaçınıp yapılabildiği kadarıyla yetinmek. || *Oluruyla yetinmek*, daha çoğunu istememek, var olanı yeterli saymak.
◆ be. Bir şeyin kabul edildiğini belirtir, peki, tamam: *—Gider gitmez telefon et. —Olur.*

OLUR, Erzurum'un Doğu Karadeniz bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 15 497 nüf. (1990); 820 km^2; 40 köy. Merkezi, Erzurum'un 177 km K.-D.'sunda *Olur*, 2 713 nüf. (1990). Hayvancılık; tahıl, şekerpancarı üretimi.

OLURLUK a. Bir şeyin gerçekleşebilme, olabilme durumu.

OLUS. Rom. mit. Kafatasının Capitolium'da bulunduğuna ve bu tepeye adını verdiğine inanılan dev (*caput Oli*, "Olus' un başı").

OLUŞ a. **1.** Olmak eylemi ya da biçimi. **—2.** Oluşma, meydana gelme, teşekkül etme.
—Dilbil. Fiilin, özneye ilişkin anlatabileceği çeşitli kavramları (eylem, varoluş, durum, oluşum, vb.) kapsayan genel nitelikli terim.
—Fels. Hegel'de, gerçekliğin, şeylerin, dünyanın tarihi içinde evrimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Hegel'de oluş *(Werden)* teriminin temel bir yeri vardır: her türlü gerçekliği çelişkin temeli içinde nitelendirir. Hegel'e göre, her şey bir gelişme süreci içindedir, bu süreç bir şeyin hem kendine özdeşliğini, hem de sürekli değişimini açıklar. Bu görünüş ikiliğine göre, o şey, tarihinin her anında hem *var*, hem *yok*' tur. Böylece varlık ve yokluk, her var olan şeyin ilk biçimi ve oluşturucusudur. Fakat, varlık ve yokluk bu işlevlerini, birbirlerini dışlayarak ya da yan yana gelerek yapmazlar: "Gerçekleri, birinin ötekinde dolayımsız olarak kaybolması gerçeğidir. *Oluş*, bu iki şeyin birbirinden farklılaştığı, ama dolayımsız olarak eriyen bir farklılaşmayla farklılaştığı bir harekettir" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık Bilimi], "Varlık", 1, 1).

OLUŞMA a. Oluşmak eylemi; ortaya çıkmak, meydana gelmek.
—Fels. Aristoteles'te "bozulma"nın karşıtı olan ve doğma, üreme olguları için kullanılan terim: "Özne-olmayan'ın, çelişiği olan *özne*'ye dönüşmesi, bir oluşmadır" *(genesis)* [*Metafizik* (Meta ta Physika), 20, 11].

OLUŞMAK gçz. f. **1.** Ortaya çıkmak, belirmek. **—2.** *Nesnelerden, kişilerden oluşmak*, bu nesneleri, bu kişileri öğe olarak içermek, onlardan meydana gelmek, gelmiş olmak: *Ekibimiz değişik elemanlardan oluşmuştu. Su oksijen ve hidrojenden oluşur.* **—3.** Kurulmak, kurulmuş olmak: *Fabrikada yeni bir grup oluştu.*
◆ **oluşturmak** ettirg. f. **1.** *Bir bütün, bir grup oluşturmak*, çeşitli öğeleri birleştirerek o şeyi düzenlemek, ona bir varlık, bir biçim, bir yapı kazandırmak: *Üçer kişilik gruplar oluşturmak.* **—2.** *Bir şeyi, bir bütünü, bir grubu oluşturmak*, nesnelerden ve kişilerden söz ederken bir şeyin, bir grubun, bir topluluğun kurucu öğeleri olmak; onu teşkil etmek: *Bu ikili güzel bir ekip oluşturuyor. Hoşgörü onun karakterinin özünü oluşturur. Masanın üzerindekiler dekoratif bir bütün oluşturuyordu.* **—3.** *Bir biçim oluşturmak*, bir şeyden söz ederken, belli bir biçim almak, çizmek: *Yıldızlar gökyüzünde kocaman bir üçgen oluşturuyordu. Yol orada bir dirsek oluşturur.* **—4.** *Bir şey oluşturmak*, o şeyin kökeninde bulunmak, varlığının ortaya çıkışının nedeni olmak: *Enfeksiyon vücutta apseler oluşturdu.* **—5.** *Bir şey oluşturmak*, kendisi, doğal yapısı nedeniyle o şey olmak, o şeyi yaratmak: *Varlığı bizim için bir tehlike oluşturuyordu.* **—6.** *Bir şeyi (soyut) oluşturmak*, onu zihninde yaratmak, hayal etmek: *Kafasında bir tasarı oluşturmak.*
—Mat. DOĞURMAK'ın eşanlamlısı.
◆ **oluşturulmak** edilg. f. Oluşturulmak eylemine konu olmak.

OLUŞTURMA a. Oluşturmak eylemi.
—Elektrotekn. *Bir akümülatör levhası oluşturma*, levhanın bir bir bölümünü, genellikle elektrolitik yolla, etkin maddeye dönüştürmeye dayanan işlem.

OLUŞTURMAK → OLUŞMAK.

OLUŞTURUCU a. Sesbilg. **1.** Ses oluşunun tınlama frekansı; bu frekansın değeri her eklemlemeye özgü gırtlak üstü (ağızsıl, boğazsıl) boşlukların biçimine bağlıdır. (Akustik açıdan ağızsıl ünlüler ilk üç oluşturucularıyla tanımlanır: O1, O2, O3; genizsil özgül oluşturucular ya da genizsillik oluşturucularıyla nitelenir: Og1, Og2; bunlar geniz boşluğunun tınlama biçimlerini yansıtır.) **—2.** Konuşmada seslerin çıkarılmasına etkin biçimde katılan organ (dudaklar, dil, diş yuvaları, damak eteği vb.).

OLUŞTURULMAK → OLUŞMAK.

OLUŞUK a. Yerbil. Tortul, magmatik ya da başkalaşmış kayaçlar topluluğundan oluşan litostratigrafik birim. (Bir oluşuk, genellikle, "üye" adı da verilen birçok farklı alt birime ayrılır; birçok oluşuk ise bir

Y. Lanceau-Explorer

Olympia
Heraion'un kalıntıları
İ.Ö. 600'e doğr.

grup meydana getirebilir.) [Eşanl. FORMASYON.]

OLUŞUM a. **1.** Oluşmak eylemi ya da bir şeyin meydana geliş, ortaya çıkış biçimi; oluşma süreci: *Bir apsenin oluşumu. Kumulların oluşumunu hazırlayan etkenler. Bu topluluğun oluşumunda onun katkılarını göz ardı edemeyiz.* **—2.** Oluşmuş olan şey: *Yeni oluşumları dikkatle izlemek.*
—Bot. *Birincil oluşum,* genç bitkide gövde ve kökteki başlangıç hücrelerinin bölünmesinden doğan dokuların tümü. || *İkincil oluşum,* kambiyumdan, yani büyütken dokudan doğan ve sapın ve kökün enlemesine büyümesini, yani kalınlaşmayı sağlayan dokuların tümü.
—Fels. *Toplumsal oluşum,* marxçılığa göre, belli bir tarih döneminde bir toplumun iktisadi rejimi ve ona uygun düşen üstyapısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. kim. *Oluşum ısısı,* yalın moleküllerden ya da elementlerinden elde edilen bileşik bir cismin ya da bir molün bileşme tepkimesi ısısı. (Oluşum ısısı, standart koşullarda tepkime sırasında alınan ya da verilen ısı miktarıdır.)
—İşlem. Sayısal kumandalı bir takım tezgâhını, sayısal olarak kumanda edilebilen işlev ve hareketleri tanımlayarak niteleyen bilişim deyimi.
—Psikan. *Belirtinin oluşumu,* bastırılmış şeyin, geri dönmesini sağlayan genel süreç (Bu geri dönüş ya uzlaşım*, ya ikame*li ya da tepkisel* oluşumlarla gerçekleşir.) || *Bilinçdışının oluşumu,* Jacques Lacan'a göre, Freud tarafından çözümlenebileceklerin alanını tanımlamak için sayılan olayların tümü (rüyalar, gerçekleştirilememiş edimler, psişik belirtiler, nükteler) ve bu olayların meydana geliş kuramı.
—Ruhbil. Bireyselleşmiş ve yapılaşmış bir öğenin, kendisini çevresinden ayırıp belirginleştirme tarzı. (Bu kavram, algının ve bazen öteki bilgi edinme etkinliklerinin incelenmesinde kullanılan içerik kavramının karşıtıdır. *Gestalt kuramı,* bu karşıtlık üzerinde önemle durur.)
—ANSİKL. Fels. *Toplumsal oluşum.* Lenin şöyle yazar: "Maddi toplumsal ilişkilerin (yani insanların bilincinden geçmeksizin oluşan ilişkilerin [çünkü insanlar, ürünlerini mübadele ederken birtakım üretim ilişkilerine girerler ve bunların toplumsal üretim ilişkileri olduğunu hiç fark etmezler]), evet, maddi toplumsal ilişkilerin incelenmesi, bu alanda bir tekrarlanma ve düzen bulunduğunu hemen ortaya koymuş ve çeşitli ülkelerin sistemlerinin genelleştirilmesi, tek bir temel kavrama, *toplumsal oluşum* kavramına ulaşılmasını olanaklı kılmıştır".

OLUŞUMCU sıf. ve a. Ruhbil. Oluşumculuk yanlısı kimseye denir.

OLUŞUMCULUK a. Ruhbil. Psikolojik bir yeteneğin ya da yapının yaşla geliştiğini, dolayısıyla doğuştan gelmediğini ileri süren görüş.

OLUŞUMSAL sıf. Yerbil. Bir mineralin, bir kayacın, bir toprağın, vb. oluşumuna ilişkin olan.

OLYBRİUS (Anicius) [öl. 472], Roma imparatoru (472). İmparatoriçe Eudoxia'nın kızı Placidia'nın kocası, Vandal Geiserich'in akrabasıydı. Geiserich, onu Batı Roma İmparatorluğu için aday ilan etti (465). Oysa, Doğu Roma imparatoru Leon I, Anthemius'u imparator yaptı (467). Hemen harekete geçen Geiserich, Akdeniz kıyılarını yakıp yıkmaya başladı. Anthemius, imparatorlukta otorite kuramadığı gibi Roma'da saygınlığını da koruyamadı. Bunun üzerine, Ricimer, Geiserich'le anlaşarak Anthemius'u devirdi ve yerine Olybrius'u imparator ilan etti. Ancak Olybrius dört ay sonra öldü.

OLYMOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde antik yerleşme; Milas'ın 5 km K.-K.-B.'sındaki Kafaca köyünün yakınındaydı. Attike-Delos deniz birliği listelerinde adı *Hylimos* olarak geçer. İ.Ö. II. yy.'da Mylasa (Milas) ile birleşti. Apollon ve Artemis'in ortak tapınma yeri olan kentten günümüze kalıntı ulaşmadı.

OLYMPİA, ABD'de liman, Washington eyaletinin merkezi, Puget Sound'un güney ucunda; 27 000 nüf. Turizm merkezi (yakınında ulusal park).

Olympia, Manet'nin tablosu (1,30×1,90 cm, 1863, Louvre-Orsay müzesi). 1865 sergisi'nde olay yaratan yapıtı sanatçı ölünceye kadar elden çıkarmadı. 1890'da, tablo devlete armağan edildi ve Luxembourg müzesi'nde sergilendi. 1907'de Clemenceau *Olympia*'yı Louvre'a, İngres' in *Büyük Odalık* adlı tablosunun karşısına astırdı.

Olympia → EPİNİKOİ.

OLYMPİA. Esk. coğ. Peloponisos'ta (Eleia), Kronion dağı eteğinde, Alpheios' un sağ kıyısında dinsel merkez; Zeus Olympios tapınağı ve bu tanrı adına düzenlenen olimpiyat* oyunlarıyla ünlüdür.

Tarihöncesi'nden beri Olympia, dinsel bir merkezdi. Göçler ve istilalar sırasında, her halk kendi tanrılarını getirdi. Efsaneye göre olimpiyat oyunlarını Pisa'ya yerleşen (İ.Ö. XV. yy.) Akhalar başlatmışlardı; önderleri Pelops'un, mahalli kral Oinomaos'u yarışta yenerek kızı Hippodameia ile evlendiği ve olimpiyat oyunlarının bu yarışı kutlamak için düzenlendiği söylenir. Başka bir efsaneye göre, oyunları dorlu Herakles başlatmıştı. İ.Ö. 776'dan sonra, tapınağın etkisi yavaş yavaş Peloponisos' taki yakın çevreye (VIII. yy.), ardından tüm yunan dünyasına (VII. yy.) yayıldı. Önce Pisatisliler'e bağlı olan tapınak, Sparta'nın yardımıyla Pisatis'i yıkan (İ.Ö. 580) Elealılar'ın denetimi altına girdi. Böylece Spartalılar Elealılar'ın aracılığıyla Olympia'ya egemen oldular. Olympia, Elealılar'ın elinde önemli bir din ve sanat merkezi haline geldi. Yunanistan'ın büyük kentleri, kutsal *Altis* suru içinde, tanrılara gösterişli adaklar sundular: Pheidias'ın Zeus heykeli, Persler'e karşı kazanılan zaferden (İkinci Med savaşı) sonra tanrıya adandı; Siracusalılar, Himera zaferinden (İ.Ö. 480) sonra Altis'te bir hazine binası yaptılar: Spartalılar, Tanagra zaferinden (İ.Ö. 457) sonra, Zeus'a bir altın kalkan armağan ettiler; Eleialılar da, Zeus onuruna dev bir tapınak inşa ettiler (468-457). Böylece tüm V. yy. boyunca Olympia'da önemli zenginlikler birikti; aslında bu merkez ancak dört yılda bir, oyunlar sırasında, görkemli günler yaşıyor ve yunan dünyasının kavşağı haline geliyordu.

Tapınaklardaki hazinelerin bolluğu, kıskançlık uyandırdı. Arkadhialılar Olympia'yı ele geçirdilerse de (İ.Ö. 364) egemenlikleri çok kısa sürdü (362'ye kadar). Makedonyalılar, ülkeye hâkim oldukları sırada, büyük tapınakları da ele geçirdiler. 342'de Olympia ve Delphoi'yi koruması altına alan Philippos, tanrılaştırılma yolunda ilk adım olarak, adına Olympia'da büyük bir anıt yaptırdı. Kararlarını Yunanistan'a, Olympia'dan açıklayan İskender (sürgün edilenlerle ilgili kararın okunması, 324), tapınağın saygınlığını artırdı. Roma egemenliğinde, Altis daha da zenginleşti; Neron kendine bir saray yaptırdı, oyunlara katıldı, şairler arasında bir yarışma açtı; ancak, oyunların İ.S. 393'e kadar sürmesine karşın, Hadrianus'tan sonra Olympia siyasal ve dinsel önemini kaybetti. 462'de, tapınak Theodosios II'nin buyruğuyla yakıldı. İstilacı kavimlerin akınları sırasında, basit bir müstahkem kasabaya dönüşen, sonra da terk edilen Olympia, Alpheios' un alüvyonlarıyla örtüldü. —1961'de Olympia'da, bir Olimpiyat oyunları tarihi müzesi kuruldu.
—Güz. sant. *Altis* ya da Zeus'a adanmış kutsal alan. Kronion dağı'nın eteklerinde, Alpheios ile Kladeos ırmaklarının birleştiği yerde, II. binyıl'dan beri oturulan bir bölgede yer alıyordu. Zeus tapınağı'nın ilk kurulduğu kutsal yerin, Olimpiyat oyunlarını başlatan kahramanın mezarının bulunduğu alan (Pelopion) olduğu sanılmaktadır. Altis'in yan tarafından, K.'de, Yunanistan'ın dev boyutlu tapınakları arasında en eskisi olan (İ.Ö. 600'e doğr.) dar ve uzun (50×19,6 m) Heraion yükselir. Tapınağın sütunları başlangıçta ahşaptı; daha sonra zamanla bunlar birbirinden çok farklı taş sütunlarla (6×16) değiştirildi. İ.Ö. 468-457 arasında Elisli Libon tarafından yapılan Zeus tapınağı'nın dev yapı eteklerini (27,68×64,12 m) daha güneyde görmek mümkündür. Biri Pelops ile Oinomaos arasındaki yarış hazırlıklarını, diğeri de Kentauroslar ile Lapithai halkının savaşı-

Lauros-Giraudon

Olympia (1863), Manet'nin yapıtı
Louvre-Orsay müzesi, Paris

nı canlandıran alınlık oymaları ve Herakles'e ayrılmış sahnelerle süslü metopeler (bazıları Louvre'dadır) sert üslubun başyapıtlarıdır. Atölyesi tapınağın B.'sında bulunan Pheidias'ın yaptığı altın ve fildişi Zeus heykeli, cella'da yer almaktaydı. Altis'te ayrıca birçok sunu da bulunuyordu: hazineler, galip gelenler (ya da siteleri) tarafından armağan edilen sayısız heykeller (aralarında rakiplerden toplanan cezalarla gerçekleştirilen *Zanes* grubu da bulunuyordu), sacayaklar, silahlar... İ.Ö. IV. yy.'dan sonra Altis'te, Tanrıların Anası'na adanmış bir tapınak, Ekho revağı, sonra da Philippeion (Makedonya kraliyet ailesinin Leokhares tarafından yapılmış heykellerini içeren tholos) yapıldı. Daha sonra, Herodes Attikos bir eksedra inşa ettirdi. Altis'in çevresinde oyunların yapıldığı çeşitli yapılar bulunur: gymnasion palestra; Leonidaion (önemli kişiler için konukevi), stadion, prytaneion ve buleuterion. —Yeni müzenin koleksiyonlarında Zeus tapınağı'nın dekorları, Mendeli Paionios'un Nike'si, Praksiteles'in Hermes'i ve Ganymedes'i kaçıran Zeus'un yanı sıra, arkaik ve klasik dönemin en dikkate değer yunan bronzları da (silahlar, sacayaklar, kazanlar, heykeller) yer almaktadır.

OLYMPİAS (İ.Ö. 375'e doğr.- Pydna 316), Makedonya kraliçesi, Büyük İskender'in annesi, Epeiros kralı Neoptolemos'un kızı. Makedonyalı Philippos II'yle evlendi (357'e doğr.) ve İskender'i dünyaya getirdi (356). Philippos'un kendisini boşayıp Kleopatra'yla evlenmesi (337) üzerine İskender'le Epeiros'a çekildi. Philippos öldürülünce, Kleopatra'yı ve çok sayıda düşmanını öldürttü. İskender'in seferleri sırasında naip Antipatros'la iktidar mücadelesine girdi. İskender'in ölümünden (323) sonra Makedonya naibesi oldu. Ama Antipatros'un oğlu Kassandros, kendisine karşı silaha sarıldı ve sığındığı Pydna'yı ele geçirdi. Olmypias, zalimliği yüzünden nefret uyandırdığı için idam edildi.

OLYMPİAS (öl. İ.Ö. 235'e doğr.), Epeiros kraliçesi, Pyrrhos I'in kızı. Kardeşi İskender II'yle evlendi; 242'de dul kalınca, krallık naibesi oldu, kızını Makedonya kralı Demetrios II ile evlendirdi.

Olympic Airways, 1956 yılında A. Onassis tarafından kurulan yunan havacılık şirketi. Şirket 1975 yılında devletleştirilmiştir.

OLYMPİC dağları, ABD'de dağ kütlesi, Washington eyaletinin kuzey-batı'sında. En yüksek noktası Olympus'ta 2 428 m. Büyük bölümü ormanla kaplı olan kütle, bir ulusal park (yaklş. 3 600 km²) içindedir.

Olympieion, Atina'da, Akropolis ile İlissos deresi arasında yer alan, Olympos Zeusu'na adanmış tapınak. Yapı, anıtsal bir girişi bulunan bir koruma duvarıyla çevrilmiştir. Yapımına Peisistratoslar döneminde (İ.Ö. 515'e doğr.) ion düzeninde başlanan tapınaktaki çalışmalara, Antiokhos Epiphanes'in katkılarıyla, ancak İ.Ö. 175'te, korinthos düzenini tercih eden mimar Cossutius'un planlarına göre devam edildi. Hadrianus'un emriyle tamamlanan yapının açılışı İ.S. 131-132'de yapıldı. Cella'da, altın ve fildişi Zeus heykelinin yanında da imparatorun da bir tasviri yer alıyordu. Dev boyutlu tapınağın (110×44 m) uzun kenarlarında yirmişerlik iki dizi, ön ve arka cephesinde ise sekizerlik üç dizi sütun vardı. Sütunlardan on beşi halen ayaktadır. Tapınağın blokları, Ortaçağ'da başka yapılarda kullanıldı.

OLYMPİODOROS Genç, yeniplatoncu filozof (İ.S. V. yy.), İskenderiye'de ders verdi. Platonculuğa aristotelesçi görüşler kattı.

OLYMPOKOME. Tar. coğ. Pisidia bölgesinde yerleşme; Hoyran gölünün K.'inde ele geçen kimi yazıtlarda adına rastlandı. Yeri bilinmemektedir.

■ **OLYMPOS.** Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde antik kent; Antalya körfezinin B. kıyısında, Phaselis'in (Tekirova) G.'inde, Çıralı yakınında Deliktaş mevkisindeydi. Aynı adla anılan dağın (bugün Tahtalı dağ) yakınındaydı. İ.Ö. II. yy.'da Lykia birliği tipinde para bastı. Strabon'a göre İ.Ö. 100 civarında Lykia birliği'nde üç oya sahipti. Daha sonra korsanların eline geçti. Roma döneminde de önemini korudu. Gordianus döneminde para bastı. Kalıntıları küçük bir çayın iki yakasında yer alır. Kentin K.-B.'sında, denizden 250 m yükseklikteki Khimaira'da (bugün Yanar) topraktan ateş çıkan yer, Hephaistos'un kutsal alanıydı (Hephaistion).
—Arkeol. Prof. Ümit Serdaroğlu'nun yaptığı araştırmalarda ion düzeninde, templum in antis planlı bir tapınak belirlendi. Bu tapınağın, bir heykel kaidesinde yer alan yazıta göre, Marcus Aurelius döneminde yaptırıldığı sanılmaktadır (İ.S. II. yy.). Günümüze yalnızca gösterişli cella kapısı ulaşan bu tapınağın yanı sıra küçük bir tiyatro, tonozlu odalardan meydana gelen bir nekropolis başlıca kalıntılardır. Yörede lykia dilinde yazıt bulunmaması, kentin lykia kökenli olmadığını kanıtlar.

OLYMPOS. Tar. coğ. Kıbrıs adasının G. kesiminde, Karlık dağı (Trodos) kütlesinin en yüksek doruğuna (1 952 m) ve bunun yakınında yer alan antik yerleşmeye verilen ad. Tepede, Aphrodite Akraia tapınağı'na ait olduğu sanılan temel kalıntıları vardır.

OLYMPOS ya da **OLİMBOS,** Yunanistan'da dağ kütlesi, Tesalya'nın kuzey kenarlarında; 2 917 m. Ulusal park, eski Yunanlılar bu karlı kütlede tanrıların oturduğuna inanırlardı. (Antikçağ'da Anadolu'daki kimi yüksek dağ kütlelerine de Olympos adı verilmişti; bunların en ünlüleri Mysia bölgesinde [Uludağ], İonia'da [Nif dağı] ve Lykia'daydı [Tahtalı dağ].)

OLYMPOS, phrygialı yarı efsanevi müzikçi (İ.Ö. VII. yy.). Marsyas'ın öğrencisi. Hyagnis ve Marsyas ile birlikte, aulos eşlikli şarkının mucidi sayılır. Bir de, İ.Ö. VII. yy.'ın başlarında yaşamış Mysialı Olympos vardır. Anarmonik türün, aulos repertuvarına giren birçok nomos'un, birtakım yeni ritimlerin mucidi ve yunan müziğinin kurucusu sayılabilir.

OLYNTHOS. Esk. coğ. Kıta Yunanistanı'nda (Khalkidike) kent. Makedonya kralı Perdikkas II'nin (İ.Ö. 433-432) onayıyla, Khalkidike kolonilerinden göç ederek, buraya yerleşen Atinalılar'ın etkisiyle gelişti. Komşu kentleri kısa sürede egemenliği altına aldı ve bunları bir Khalkidike birliği içinde bir araya getirdi. Bir süre Sparta egemenliğinde kaldı (İ.Ö. 379). Demosthenes'in araya Atina'yı koymak için çabaları sonuçsuz kaldı ve Makedonya kralı Philippos II kenti ele geçirerek (İ.Ö. 348) yakıp yıktı; kent halkı köle olarak satıldı. Bütün bir mahalleyi gün ışığına çıkaran kazılar sonunda, klasik dönemin (İ.Ö. V. yy. sonu - İ.Ö. IV. yy. başı) en iyi bilinen şehircilik ve konut mimarlığı örnekleri, siyah ve beyaz çakıl taşlarıyla yapılmış ilginç mozaik kaplamalarıyla ortaya çıkarıldı.

Olynthos üstüne (*Olynthiakoi*), Demosthenes'in İ.Ö. 349-348'de verdiği üç söylevin adı. Genellikle *Philippikoslar*'la birleştirilen *Olynthos üstüne*, makedonyalı Philippos'un tehdit ettiği Khalkidike'deki Olynthos kentine yardımda bulunmaları için Atinalılar'ı ikna etmeyi amaçlar.

OLYNTHUS a. (yun. *olynthos*, olgunlaşmayan incir'den). E. Haeckel'in varsayımsal olarak ilkel bir sünger cinsini belirtmek için ortaya attığı, günümüzde kireçli süngerlerin bir larva evresine verilen ad.

OLYRA a. Latin Amerika'da ve Afrika'da yetişen ve her biri ayrı bir başakçıkta olmak üzere koçanımsı kümeler halinde ikieşeyli çiçekler açan çokyıllık otsu bitki. (Buğdaya benzeyen meyvesi kıkırdağımsıdır. Buğdaygiller familyası.)

OM a. Kemik vb. şeylerin yuvarlak, toparlak ucu.

om sanskritçe a-u diftongu ile m harfinden oluşan mantra. Bu mantranın kutsal yapısı, özellikle upanişatlar'da belirtilmiştir. Başka şeylerin yanı sıra, Brahma-Vişnu -Şiva üçlüsünü, dolayısıyla evrenin özünü simgeleyen bu sözcük, hindular ve budhacılar tarafından başlıca mantra olarak kabul edilir ve meditasyon sırasında yinelenmesi başlı başına bir özgürleşme yolu sayılır. Aynı zamanda, evlerin ve tapınakların girişinde yer alır.

OM, Rusya'da ırmak, Batı Sibirya'da, 1 091 km (havzası 52 600 km²). Baraba bozkırını aşar ve Omsk'ta İrtiş'e kavuşur (sağ kıyıdan).

OMACA a. *Yörs.* **1.** Çotuk. **—2.** Asma kütüğü.

OMAÇA → OMÇA.

OMAGH, Kuzey İrlanda'da kent, Tyrone yönetim bölümünün merkezi, Strule kıyısında; 11 800 nüf. Gezinti merkezi. Tekstil. Süt ürünleri.

OMAHA, ABD'de (Nebraska) liman kenti, Missouri'nin sağ kıyısında, South Platte River'a kavuştuğu yerin K.'inde; 335 880 nüf. (1990). 1854'te kuruldu. Eskiden, Batı'ya giden göç yollarının başlangıç noktasıydı; bugün ulaşımı, Orta Pasifik demiryoluyla sağlanmaktadır. Tahıl, hayvan yemi ve büyükbaş hayvan ticareti merkezi. Demiryolu gereçleri. Makine sanayileri. Et konserveciliği.

Olympos
kent kalıntıları
Çıralı, Antalya

Omaha sistemi, baba ve anne tarafından olan çapraz yeğenlerin yakın kuşaktan ana-babaya ait ayrı terimlerle ifade edildiği hısımlık sistemi. Örneğin aynı terim annenin hem erkek kardeşini hem de erkek kardeşinin oğlunu belirtir; başka bir terim hem babanın kız kardeşinin oğlunu hem kız kardeşin oğlunu ifade eder.

Omaha-Beach, Müttefikler'in 1944 çıkarmasında Manş kıyısında, Colleville ve Vierville arasındaki kumsalların şifre adı. 6 haziran 1944'te burada şiddetli çarpışmalar oldu.

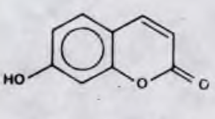
OMAHALAR, Kuzey Amerika'da (Prairie) yaşayan, sioux dil ailesine bağlı Kızılderililer. Omaha toplumu, iki yarıya bölünmüştü, bu yarılar da ayrıca kendi içlerinde bölümlere ayrılmıştı. Bölümleri toplumsal roller belirlemekteydi. Bu rol ya maddi (toplumsal mal varlığı sağlamaya çalışan savaşçı toplumlar) ya da dinsel nitelikteydi (şamancı törenlerin yerine getirilmesiyle görevli gizli topluluklar). Omahalar, yaz ve kış aylarında avcılık yapar, babayerli 'tepee'lerde otururlardı; ilkbahar ve sonbahar aylarında yiyecek tarımı ve toplayıcılık yapar, anayerli topraklar üzerinde kurulmuş evlerden oluşan köylerde yaşarlardı. Aralarında kayınalına ve baldızalma töresi geçerliydi. Omaha toplumunun siyasal düzeni, çeşitli reis grupla-

rı arasında çok hiyerarşik bir ilişkiler sistemine dayanırdı. Omahalar, 1854'ten beri, Nebraska eyaletinde kapalı bir bölgeye yerleştirilmiş bulunmaktadırlar. Nüfusları yaklaşık 1 500 kişidir.

OMANOS. Mit. Pers tanrısı; Anadolu'nun İ.Ö. VI. yy.'da Perslerce istilasından sonra Anadolu'da da saygı gördü. Bu dönemin en ünlü kutsal alanlarından biri Zela'daydı (Zile); burada Anahita (Anaitis) ve Anadatos'la birlikte Omanos'a da tapılıyor, törenlerde ağaçtan bir betimi dolaştırılıyordu.

OMARİA (EL-), esk. **Champlain,** Cezayir'de (Lemdiya vilayeti) kent, Lemdiya'nın D.'sunda; 32 000 nüf. Yontmataş devri katmanı.

OMBELİFERON a. (fr. *ombelliférone*). Org. kim. Formülü $C_9H_6O_3$ olan hidroksikumarin; maydanozgillerin çeşitli türlerinde bulunur. (Genellikle bireşim yoluyla hazırlanan ombeliferon, güneş kremleri ve yağlarında kullanılır.)

ombeliferon

OMBELLA M'POKO İLİ, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde bölge. M'Poko ırmağının iki yakasında; 32 450 km^2, 137 469 nüf. (1988). Merkezi *Bimbo.*

OMBOS, mısır dilinde **Nubit,** Yukarı Mısır'da, Teb'in kuzeyinde bulunan kent. Koruyucu tanrısı Seth'ti; Seth için Tutmosis I zamanında yapılan tapınak yıkıntı durumundadır.

OMBRA a. (ital. sözc.). Doğrama işlerini kahverengiye boyamakta kullanılan toprak boya.

OMBRELLİNO a. (*güneş siperi* anlamına gelen ital. sözc.). Din. Beyaz kumaştan yuvarlak, içi düz, tek saplı küçük sayeban. Roma ayin usulünde, kısa bir yol boyunca kutsal ekmek ve şarabın üstünde ya da bazı yüksek rütbeli rahiplerin başı üstünde taşınır.

OMBRONE, İtalya'da ırmak, Toscana'da. 161 km. Chianti dağlarının güney-doğu yamaçlarından doğan ırmak, Siena, daha sonra da Grosseto ilinin tepelerini aşar, Maremma'da büklümler çizer; bir deltayla Tirren denizi'ne dökülür.

OMBU a. (guarani dilinde sözc.). Koyu gölgeli ve orta kalite odunlu ulu bir ağaç olan *Phytolacca dioica*'nın arjantin ve uruguay dillerindeki adı. (Şekerciboyasıgiller familyası.)

OMBUDSMAN a. (isveççe sözc.). İskandinav ülkelerinde (1809'dan beri İsveç'te) yurttaşların idare'den olan şikâyetlerini incelemeye ve sonuçlandırmaya yetkili resmi kişi. (Başka ülkelerde de buna benzer, "yurttaş koruyucusu" makamlar kurulmuştur.)

ÖMCALI, Muş'un Varto ilçesine bağlı Karaköy bucağının merkezi; 311 nüf. (1990).

OMÇA ya da **OMAÇA** a. **1.** Asma kütüğü. **—2.** Kesilen ağacın yerde kalan kütük kısmı.
—Anat. Kalça kemiğinin bir bölümü.

OMDURMAN, ar. **Umm Durman,** Sudan'da (Hartum ili) kent, Nil'in batı kıyısında, Hartum'un banliyösü; 526 000 nüf. Ticaret merkezi. Sepicilik. Mobilyalar. Çömlekçilik.
—Tar. Omdurman, Hartum'un Mehdiciler tarafından yıkılmasından (1884) sonra Mehdi'nin başkenti ve halkın bir sığınağı (400 000 nüf.) oldu. Kent, lord Kitchener'in yönettiği bir ingiliz-mısır ordusu tarafından büyük bir çarpışmadan sonra ele geçirildi; bu çarpışmada halife Abdullah öldürüldü.

O'MEARA (Barry Edward), irlandalı hekim (İrlanda'da 1786 - Londra 1836). 1815'te *Bellerophon* gemisinde başcerrahlık yaptı, Saint Helena yolculuğunda Napoléon'a eşlik etti. Napoléon'un Saint Helena'da kaldığı dönemi konu alan çeşitli belgeler yayımladı.

OMEGA a. (yun. *o mega*, büyük *o*). **1.** Yunan abecesinin son harfi (ω, Ω), açık uzun o'yu belirtir. (Attike'ye İ.Ö. 403'te girdi). **—2.** Sağa, üstüne konan vurguyla (ω') 800'e eşdeğer olan, sola, altına konan vurguyla ($\lrcorner\omega$) 800 000'e eşdeğer yunan sayı işareti.
—Dalga ve titr. ω çarpıntıyı ya da açısal hızı belirtir.
—Denizc. Bir gemiden, iki sabit istasyondan çıkan yayımların faz farklılıklarını ölçerek uygulanan radyoseyir sistemi. (Dünya örtüsünde, iletişim ağı 8 istasyondan sağlanır. Duyarlık 1 ile 2 mil arasındadır; bununla birlikte, temel sistemin en kısa erimli bir değişkesi olan diferansiyel omega sisteminde bu duyarlık 0,2 mile ulaşır.)
—Ölçbil. Ω bir uzay açısını belirtir. ||*Ohm*'un simgesi (Ω).
—Psik. *Melankoli omegası*, yunan abecesindeki omega harfini andıran yüz kırışıklığı. Alnın burun kökü üstüne rastlayan kısmında oluşan bu kırışık, melankolik mizaçlı kişilerin ayırtedici bir özelliğidir.

OMEGA- (fr. *oméga-*). Org. kim. İki işlevin, bir zincirin her iki ucunda da bulunduğunu gösteren önek. (Örneğin ω-amino-undekanoik asit.)

OMEGA-EKSİKLİK a. Mant. A(0), A(1), A(2), ...'nin birer teorem olduğu, ancak $\forall x A(x)$ ın bir teorem olmadığı bir $A(x)$ formülü içeren özyeterli bir kuramın özelliği. (ω-EKSİKLİK olarak da yazılır.)

OMEGA-ÖZYETERLİLİK a. Mant. İçinde hiçbir $A(x)$ formülü bulunmayan, bu yüzden de A(0), A(1), A(2), ... ve $\neg\forall x A(x)$ in hep birlikte kanıtlanmasına elvermeyen bir kuramın özelliği. (Ω-ÖZYETERLİLİK biçiminde de yazılır.)

OMEGA-ÖZYETERSİZLİK a. Mant. İçinde bir $A(x)$ formülü bulunan ve A(0), A(1), A(2), ... ve $\neg\forall x A(x)$ formülleri birer teorem olan bir kuramın özelliği. (Omega-özyetersizlik, özyetersizliğe [basit özyetersizlik] yol açmaz [eğer sözkonusu kuram omega-eksikli ise, yani : omega-eksiklilik özelliği taşıyorsa]. $\forall x A(x)$ bir teorem değildir.) [ω-ÖZYETERSİZLİK biçiminde de yazılır.]

OMEGA-TAMLIK a. Mant. İçerdiği her $A(x)$ formülü için, eğer A(0), A(1), A(2), ... birer teorem ise, $\forall x A(x)$ de bir teorem olan, özyeterli bir kuramın özelliği. (ω-TAMLIK biçiminde de yazılır.)

OMEGNA, İtalya'da komün, Piemonte'de (Novara ili), Orta gölünün kuzey kıyısında; 16 300 nüf. İklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi ve ulaşım kavşağı. Demir-çelik ve makine sanayileri. Tekstil. Elektrikli ev aletleri. Kereste sanayisi.

OMENTOPEKSİ a. (fr. *omentopexie*). Cerr. Büyük epiploonu ön karın çeperine tespit ameliyatı.

OMERTA a. (ital. sözc.). İtalya'da, özellikle Mafia'nın egemen olduğu Sicilya bölgesinde suskunluk yasası; misilleme kaygısıyla, Mafia ile ilgili soruları cevaplamaktan kaçınma.

OMFALEKTOMİ a. (fr. *omphalectomie*). Cerr. Göbeğin kesilip çıkarılması.

OMFALOPAJ sıf. (fr *omphalopage*). Biyol. Göbeklerinden birleşik iki vücut halindeki ucubeye denir.

OMFALOPLASENTA a. Dölüt beslenmesi göbek-mezenter kanalı damarlarıyla sağlanan etene. (Sözkonusu damarlar, Vitellus keseciğindeki bağır plevrasının gelişmesiyle ortaya çıkar. Omfaloplasenta, ilkel etenelı omurgalıların, kıkırdaklıbalıkların, sürüngenlerin, keselilerin, bazı böcekçillerin özelliğiydi; daha sonra omfaloplasentanın yerine alantoplasenta gelişmiştir.)

OMFALORAJİ a. (fr. *omphalorragie*'den). Kad. doğ. Göbekten kanama.

OMFALOSEL a. (fr. *omphalocèle*). Embriyol. Bağırsak kangallarının birleşip bütünleşmesindeki bir kusura bağlı olarak ortaya çıkan doğuştan göbek fıtığı.

OMFALOSİT a. (fr. *omphalosite*). Biyol. Kendi başına bir yaşam sürebilmek için çok yetersiz olan ve göbek kordonu kesilir kesilmez ölen ucube.

OMFASİT a. (fr. *omphacite*). Miner. Piroksenler ailesinden doğal silikat. (Monoklinik sistemde yer alan omfasitin rengi yeşile çalar.)

OMİKRON a. **1.** Yunan abecesinin, kısa kapalı bir o'yu belirtmeye yarayan on birinci harfi (o, O). **—2.** Sağa üste konan vurguyla (O') 70 eden, sola alta konan vurguyla ($\lrcorner$O) 70 000 eden yunan sayı işareti.

OMİNECA dağları, Kanada'da kütle, İngiliz Kolombiyası'nın orta kuzeyinde, Williston gölünün K.-B.'sında; en yüksek noktası 2 470 m.

OMİS, Hırvatistan'da kent, Adriya denizi kıyısında; 25 000 nüf. Sayfiye merkezi. Hidroelektrik santralı. Alüminyum metalürjisi. Çimento fabrikası. Eski korsan yatağı (1445'te Venedik'in eline geçti).

OMİSALJ, Hırvatistan'da petrol limanı Krk adasında; 900 nüf. Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ne giden bir petrol boruhattının *(Adria)* başlangıç yeri.

OMİYA, Japonya'da kent, Honşu (Saitama ili) adasında, Tokyo'nun K.-B.'sında; 403 779 nüf. (1990). Demiryolu onarım atölyesi. Triyaj garı. Şinto tapınağı.

OMLET a. (fr. *omelette*). Hafifçe yağlanmış bir tavada hemen pişirilen çırpılmış yumurta. (Yalnızca yumurtadan yapılan sade omletin yanı sıra jambon, peynir, aşotları vb. ile yapılan birçok omlet türü vardır.)
—Pastac. *Norveç omleti* ya da *sürpriz omlet*, bademli kuru pastanın üstüne vanilyalı dondurma konularak üzeri bezeyle kaplandıktan sonra kızgın fırına sürülen sıcak tatlı || *Sufle omlet*, şekerle çırpılmış yumurta sarılarına kar haline getirmiş aklar eklenerek, kimi zaman bisküvi üzerinde fırında pişirildikten sonra şekerle kaplanıp ızgara altında glase edilerek hazırlanan sıcak tatlı.

om mani padme hum, iki kozmik ses olan *om* ve *hum* ile "mücevher" anlamına gelen *mani* ve "lotus" anlamına gelen *padme* sözcüklerinden oluşan sanskritçe mantra. Kozmik birliği simgeler ve bodhisattva Avalokiteşvara'nın himayesini sağlar. Bu mantranın, tibetli buddhacılarda çok görüldüğü gibi sürekli tekrarlanması, insana olumlu nitelikler kazandırır. Çeşitli ayin eşyasının üstünde, dua tomarlarının içinde, tapınak bayraklarında bu kutsal söze rastlanır.
Asaf Halet Çelebi bu adı taşıyan kitabındaki şiirinde (*Om mani padme hum*, 1953) birçok kez yinelenen ifadenin ses zenginliğinden yararlanır; öte yandan uzakdoğu gizemciliğiyle ilgili çağrışımlar yaratır.

OMMATİDYUM A. Zool. YÜZEYCİK'in eşanlamlısı.

OMMATOSTREPHES a. (yun. *omma, atos*, göz, ve *strephos*, taç, çiçek tacı'ndan). Açık denizlerde yaşayan iri bedenli kalamar cinsi. (Sürüler oluşturan, çokyırtıcı, etçil hayvanlardır. Boyları 2-3 m'yi bulabilir. Akdeniz, Atlas okyanusu ve Büyük Okyanus'ta bol bulunurlar.)

OMNİBÜS a. (fr. *omnibus*). Arabac. Dört ya da altı kişilik kapalı atlı araba.
◆ sıf. Elektrotekn. Bir elektrik donanımındaki, çeşitli amaçlara uygun bir düzenek için kullanılır.

OMNİUM a. (*bütün* anlamına gelen lat. sözc.). Her türden işletmelerde ya da belli bir sanayi ya da ticaret dalında ortaklık

payları elde etmek amacıyla kurulmuş işletme.

OMO, Etyopya'nın güney-batı'sında ırmak, Turkana gölüne (Kenya) dökülür. Kıyılarında ulusal park. —Tektonik çöküntüler, aşağı vadide (Turkana gölünün 30 km K.'inde) kalınlığı yüzlerce metreyi bulan, Dördüncü Zaman oluşumlarını çarpıtmıştır. Yüzyılın hemen başında bulunan, geçmiş üzerine değerli veriler içeren bu yörede birçok kazı yapıldı. Büyük bir uluslararası girişimle, 1967'den bu yana gerçekleştirilen altı çalışma döneminde, 50 t gereç kaldırıldı. Yerbilim, fosilbilim ve Tarihöncesiyle ilgili bu araştırmalar, insanoğlunun geçmişini, 1 milyon yıl geriye götürdü. İnsangillerden (*Australoptihecus*) bazı fosillerin yaşı, gerçekte 3 750 000 yıl olarak tahmin edildi ve 1969'da bulunan bir yontma çakıltaşının 2-2,5 milyon yaşında olduğu belirlendi.

OMOHİYOİT a. (fr. *omo-hyoïdien*'den). Anat. Boynun yan tarafında, kürekkemiğinden hiyoit kemiğe kadar eğik olarak uzanan iki karınlı kas. (Hiyoit kemiği aşağı çeken bir kastır.)

OMOLON, Rusya'da ırmak, Doğu Sibirya'da, Kolima'nın kolu (sağ kıyıdan); 1 114 km (havzası 113 000 km^2). Ohotsk denizi yakınında doğan Omolon, denize doğru değil, Kolima dağları arasından geçerek K.'e doğru akar.

OMOPHAGİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Çiğ et yenildikten sonra kurban verme. (Omophagia Dionysos Zagreus kültünde uygulanırdı. Eski insan kurban etme törenlerinden türediği sanılır.)

OMOPHLUS LEPTUROİDES a. Kızıla çalan sarı elitralı, siyah bedenli kınkanatlı böcek. (Ekinlere zarar verebilir. Tarakpençelibröcekgiller [*Alleculidae*] familyası.)

OMOPHRON LİMBATUS a. Metalik yeşil hareli, kızıla çalan gövdeli koşarkınkanatlı. (Büyük akarsuların kıyılarında ve kumlu kıyılarda yaşar. Birçok tür içeren *Omophron* cinsi üyelerine Güney Amerika, Malezya ve Avusturya dışında her yerde rastlanır.)

OMOSTERNUM a. İkiyaşayışlı kurbağalarda iskeletin göğüs bölgesi. (Dış görünüşü öbekten öbeğe değişir.)

Omoto-kyo, *büyük ilkeler dini* anlamına gelen japonca sözcük 1892'ye doğru, Deguçi Nao adında bir köylü kadının aldığını söylediği vahiylerden doğan ve daha sonra onun oğlu tarafından sistemleştirilip geliştirilen bir dini hareketin adı. Hareket, 1930'lu yıllara kadar çevresine çok sayıda inanan topladıysa da, son derece antimilitarist bir tutum göstermesi ve evrensel kardeşlik fikri üzerinde ısrarla durması yüzünden hükümetin şiddetli düşmanlığını üstüne çekti. Yine de, bu dinsel akım, çeşitli tarihlerde yeniden canlandı ve günümüz Japonya'sının birçok dinsel kuruluşunu önemli ölçüde etkiledi.

OMPHALE. Yun. mit. Hermes'in kendisine köle olarak sattığı Herakles'e tutkusuyla ünlü lydia kraliçesi. Herakles, kraliçenin ülkesini değişik canavar ve haydutlardan temizledi. Omphale, kahramanı azat ederek onunla evlendi. Sanatçılar Herakles'i, onu simgeleyen eşyalara (aslan postu ve gürz) elkoyan kraliçenin dizleri dibinde iplik bükerek sakin bir yaşam sürerken betimlerler.
—İkonogr. Pompei'de bulunan antik bir freskten bu yana, *Omphale'nin dizinin dibinde iplik büken Herakles* sahnesi sıkça canlandırıldı: Fr. Bassano (Viyana), Annibale Carracci (Farnese galerisi, Roma), Turchi (Münih), Pietro da Cortona (Berlin), L. Giordano (Dresden), Bloemaert (Kopenhag), Rubens (Louvre), Lemoyne (Louvre) [sanatçının en iyi yapıtlarından biridir], Ch. A. Coypel (Schleissheim), Natoire (Castres), Gleyre (Neuchâtel); Baldung Grien (E.N.S.B.A., Paris) ve Le Brun'ün (Louvre) desenleri; Permoser'in fildişi yapıtları (Dresden, Berlin).

OMPHALEA a. Tropikal Amerika'da yetişen, almaşık yapraklı ve salkım halinde toplu, bireşeyli çiçekli tırmanıcı ağaççık. (Santa domingo fındığı da denen bir türü [*O. tuandua*] yenebilir bir meyve verir. *O. cordata* bir çeşit kauçuk, *O. macrocarpo* ise müshil etkisi olan bir yağ içerir. Sütleğengiller familyası.)

OMPHALOS a. (*göbek* anlamına gelen yun. sözc.). Delphoi tapınağı'nda, çevresi şeritlerle sarılı olarak duran kutsal taş. Dünyanın göbeği sayılırdı. Başlangıçta, Python'un mezarını taçlandırıyordu.

OMPHRALUS a. Kuş yuvalarında ve evlerde bol bulunan sinek cinsi. (*Omphralidae* familyası.)

OMPTEDA (Georg, *baron* VON), alman yazar (Hannover 1863 - Münih 1931). **Georg Egestorff** imzasıyla *Deuftscher Adel um 1900* (1897-1901) ana başlığı altında toplanan ve zamanının toplumunu anlatan bir dizi gerçekçi roman yazdı.

OMRE (Arthur), norveçli yazar (Brunlanes 1887 - Oslo 1967). Denizcilik, desinatörlük ve mühendislik gibi edebiyatla ilgili olmayan işlerde çalıştıysa da, *Smugglere* (1936) adlı yapıtı yayımlanır yayımlanmaz kendisini kabul ettirdi. Bu kitabını *Flukten* (1936), *Sukkenes Bro* (1937), *Kristinus Bergman* (1938) ve *Frydenlund* (1965) izledi. Polisiye türü romanlarda, amerikan romanının etkisinde kaldı, sonra toplum dışı insanları betimlerken kullandığı anlatım tekniğiyle en iyi öykü yazarlarından biri olarak ün yaptı (*Det der Blandt*, 1941; *Gullmyntene og Andre Historier*, 1954). Romanlar da (*İntermezzo*) [1939] yazdı.

OMRİ ya da **AMRİ** (öl. İ.Ö. 874), İsrail kralı (İ.Ö. 885-874). Omri'nin yaptıklarına yalnızca din açısından bakan Kutsal Kitap, ondan çok kısa söz eder (Krallar I, XVI, 23-28). Çivi yazısıyla yazılmış asur metinlerinde, büyük bir kral olduğu, Asur krallarına bile gücünü kabul ettirdiği anlatılır. Omri, Maverai Ürdün'ü egemenliği altına aldı, Moab ülkesinin denetimini ele geçirdi ve Samiriye'yi kurarak kendine başkent yaptı. Ancak, güttüğü din politikası nedeniyle Kutsal Kitap yazarınca kınanır.

OMSK, Rusya'da kent, Batı Sibirya'da, Transsibirya demiryolunun İrtiş'i aştığı noktada; 1 148 000 nüf. (1989). Önemli bir ulaşım kavşağı ve Orta Obi petrol havzası işletmesinin merkezi olan Omsk, çeşitlenmiş büyük bir sanayi (petrol arıtma ve petrokimya, makine yapımı, tarıma dayalı besin sanayi) merkezidir.
—Tar. 1716'da bir kale olarak kurulan Omsk, Sibirya'daki rus yerleşmelerinin başlıca merkezlerinden biri oldu. 1808 -1917 arasında, Sibirya kazak alayı burada bulundu. Batı Sibirya'nın (1824-1882), ardından bozkır bölgesinin (1882-1917) yönetim merkezi olan kentin nüfusu, 1914'te 135 000'di. İç savaş sırasında Omsk, çar taraftarı amiral Kolçak hükümetinin başkentiydi (kasım 1918 - kasım 1919).

OMUR a. Anat. **1.** Üst üste gelerek vücudu dik tutan belkemiğini, yani omurgayı meydana getiren kısa kemiklerin her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Omur deliği* ya da *kanalı*, her omurun merkezinde bulunan geniş delik. (Omur deliklerinin üst üste gelmesi omuriliği içeren omurga kanalını oluşturur.) || *Omur laminası*, omurlarda dikensi çıkıntıyı oluşturmak üzere birleşen iki arka parçanın her biri.
—Zool. Yılan yıldızının kol bölütü ortasında bulunan kireçli parça.
—ANSİKL. Anat. Omurların sayısı ve biçimi değişik olabilir, ama bunların her zaman aynı kalan özellikleri vardır; bunlar hayvanlar âleminde bütün bir şubenin, memelileri, kuşları, sürüngenleri ve balıkları içeren omurgalılar şubesinin belirgin özelliğini oluştururlar.

Scala

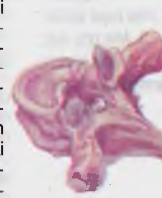
"Herakles ile Omphale"
Pompei'deki
Marcus Lucretius villası'nda
bulunan resim
İ.S. I. yy.
Ulusal müze, Napoli

İnsanda, birbirinin üstüne yerleşmiş olan ve omurlararası disk denilen bağdokusal kıkırdaklarla birbirine bağlı bulunan 24 gerçek omur vardır. bunlar üç gruba ayrılır: 7 boyun omuru; ilk ikisi atlas* ve eksen* adını alır; 12 çift kaburgayı taşıyan 12 sırt omuru; diğerlerinden daha büyük 5 bel omuru. Bu serbest omurlara, kendi aralarında kaynaşarak sağrı* kemiğini oluşturan 5 sağrı omurunu ve yine kendi aralarında kaynaşarak kuyruksokumu*nu oluşturan 5 ya da 6 kuyruksokumu omurunu eklemek gerekir.
Omurlar, omurganın farklı düzeylerinde bazı biçim değişiklikleri göstermekle birlikte bazı genel özelliklerini korurlar. Her omurda şu kısımlar bulunur: 1. omur gövdesi denen şişkin bir ön kısım; 2. sinir kemeri denen ve ağzı öne bakan bir kemik kemer (kıvrılarak gövdesinin arka yüzüyle meydana getirdiği delikten omurilik geçer); buna omurga ya da omurilik deliği denir; bu kemer her iki yanda, önde ayakçıklar, arkada ise omur yüzeyleri tarafından meydana getirilir; 3. orta hatta ve arkada bulunan dikensi çıkıntı; 4. yatay ve enine uzantı halinde enine çıkıntılar; 5. komşu omurlarınkiyle eklemleşen ve eklem çıkıntısı denen dört dikey çıkıntı (iki üst, iki alt).
Böylece, farklı omurlar önde omur gövdeleri, arkada eklem çıkıntıları aracılığıyla birbirleriyle temas halindedirler. İki komşu omurun sınırladığı boşluğa birleşme deliği adı verilir ve buradan omurilik sinirleri çıkar.
—Karş. anat. Omur, embriyonun sırtipi çevresinde gelişen, skleretomya kökenli kıkırdak ya da kemikten bir iskelet oluşumudur. Her omur birbirini izleyen iki bölüte ait taslaklardan oluşur ve iki çift kemere bitişik bir omur gövdesi içerir; sırt kemerleri birbiriyle kaynaşarak omurilik kanalını meydana getirir ve omurilik bunun içinde yer alır; karın kemerleri gövdedeki büyük damarları (aort ve ana toplardamarlar) sarar ve yalnız kuyruk bölgesinde kapanır. Omurların yapısı çok karmaşıktır ve özellikle omurgalı fosillerini sınıflamakta yararlı çeşitli sınıflandırmalara kaynak olmuştur. Biçim açısından, omur gövdesi önde içbükey olanlara obrukönlüler, arkada içbükey olanlara obrukartlılar ve her iki yönde içbükey olanlara karma obruklular *(amphicoelous)* denir. İki omur arasında bulunan kıkırdak yapıdaki omur diski omurganın esnekliğini sağlar.
—Patol. Tam omur kırık ve çıkıkları ancak şiddetli travma sonucunda olabilir: düşme, ezilme. Bunlar, omuriliğin basınç al-

üç omur tipi

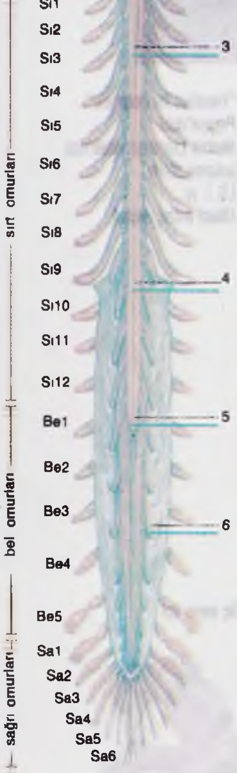
boyun omuru

sırt omuru

bel omuru

omurilik (arkadan görünüş)
1. Soğanilik;
2. Arka koşut oluklar;
3. Arka orta oluk;
4. Arka kordon;
5. Filum terminale (uç konisi);
6. At kuyruğu.

tında kalmasına ya da kesilmesine yol açan lezyonlar nedeniyle genellikle öldürücü kazalardır. Buna karşılık, omurların kısmi kırıkları da nadir değildir (dikensi çıkıntı, enine çıkıntı ve eklem çıkıntısı kırıkları) ve omur gövdesinin tek başına çökmesinde olduğu gibi, kalıcı kusur bırakarak ya da bırakmayarak iyileşebilir.

Omurganın edinsel bozuklukları eğilme ve vereme bağlı kemik iltihabı ya da Pott hastalığıdır. Eğilmeler şunlardır: kifoz, skolyoz ve lordoz. Omurlarda romatizma hastalıklarının birçok çeşidi görülebilir: bulaşıcı hastalıklara bağlı olan ya da olmayan omurga eklemi iltihapları, omur gövdelerinin oturmasıyla birlikte artrozlar (spondilartroz), osteofitler (papağan gagası), kalsiyum yitimi ve Paget hastalığı, osteoz gibi çeşitli özgül hastalıklar.

OMURA, Japonya'da liman kenti, Kyuşu adasında (Nagasaki ili), Japon denizi ve *Omura körfezi* kıyısında; 65 500 nüf. Balıkçılık. Besin sanayileri. İnci istiridyesi yetiştiriciliği.

OMURGA a. **1.** Anat. Başı taşıyan ve omuz kemeriyle kollara, kalça kemeriyle bacaklara bağlanan, gövde ekseni iskeleti. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Denizc. Bir teknenin alt bölümünde, baştan kıça kadar, boydan boya uzanan temel yapı öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bir şeyin temeli, esası; belkemiği.

—Bot. Hevenk, salkım, başak ya da koçan halindeki uzamış bileşik çiçeklerin ekseni.

—Denizc. *Omurga aşozu*, ağaç teknelerde, kaplama tahtalarının başlarını bindirmek için omurga üzerine açılan yuva. ‖ *Omurga levhası*, omurgayı oluşturmak için yerleştirilen ağaç ya da sac levhalardan her biri. ‖ *Omurga parilesi*, ağaç teknelerde, parça halindeki omurgayı birbirine eklemek için, bu parçaların başlarına açılan dişler ve yuvalar. ‖ *Omurga yuvası*, kimi ağaç teknelerde, omurganın yerleştirildiği iç omurganın oyuk bölümü. ‖ *Boru omurga*, uzunlamasına iki destekle donatılmış omurga. (Bu omurga, dipte balast tankları bulunan gemilerde uygulanır. Ana omurga ile iki destek omurganın ambar dibi sacları arasında, boru devrelerinin geçtiği bir boşluk vardır.) ‖ *Dış omurga*, bir geminin dibe oturması ya da kızağa çekilmesi durumunda postaları (eğrileri) ezilmekten korumak için omurga üzerine çakılan ağaç parçaların tümü. ‖ *Dikey omurga*, levha omurganın iç yüzeyine dikey olarak boydan boya uzatılan omurga. ‖ *Kontra omurga*, ağaç teknelerde, zedelenmemesi için omurganın altına yerleştirilen ikinci kat omurga. ‖ *Öksüz omurga*, tek pervaneli bir gemide, dümen ekseninin oturduğu kıç bodoslamasının alt bölümünün yatay uzantısı. ‖ *Safra omurga*, hafif teknelerin rüzgârın etkisiyle yana yatmaması için, alt bölümüne çok ağır bir kütle (genellikle kurşun) eklenmiş omurga. ‖ *Yalpa omurgası*, geminin yalpa miktarını (iskeleye ya da sancağa) azaltmak için gemi teknesine kaynaklanmış gemi boyunun yarı uzunluğunda levha.

—Nöroanat. *Omurga atardamarı*, dördüncü boyun omuru hizasından başlayarak boyun omurlarının enine kanallarından dikey olarak çıkan, sonra artkafa büyük deliğinden kafatasına girerek, beyin sapının ön yüzünde basilaris atardamarını oluşturmak üzere soğaniliğin yanında dolaşarak karşı taraftaki omurga atardamarıyla birleşen, köprücükaltı atardamarının bir dalı. (Omurga atardamarları, kafatasının içindeki kısımlarından ön ve arka omurilik atardamarlarını oluşturacak dalları verirler.) ‖ *Omurga siniri*, yıldızsı gangliyonun dalı olan ve omurga atardamarına eşlik eden sempatik sinir. ‖ *Omurga toplardamarı*, atlas hizasında bulunan ve omurilik toplardamarlarını veren omurga içi toplardamar ağı.

—Ortop. *Omurga çıkığı* → SPONDİLOLİSTEZİS.

—Patol. *Omurga ağrısı*, omurganın herhangi bir noktasındaki ağrı. (Pratikte bu terim özellikle omurga bölgesindeki yaygın ağrılar için kullanılır.) ‖ *Omurga iltihabı* → SPONDİLİT, SPONDİLARTRİT.

—Ted. *Omurga içi şırınga*, bir ilaç çözeltisinin beyin-omurilik sıvısına şırınga edilmesi.

—ANSİKL. Anat. Omurga, omurlararası disklerle birbirine eklenen ve bunların sağladığı esneklikle eğilme, dikelme, bükülme ve dönme hareketleri yapabilen kemik parçalarından (omurlar) oluşur. Omurgada 7 boyun, 12 sırt, 5 bel ve bunların ucundaki birbirine kaynamış 5 sağrı omuru ve kuyruksokumu omurları bulunur. Karşıdan bakıldığında omurga düz bir çizgi gibi görünür; yandan bakıldığında 3 fizyolojik eğriliği vardır. Dışbükey sırt eğrisi (sırt kifozu) ve öne doğru dışbükey iki eğrilik (boyun lordozu ve bel lordozu).

—Denizc. Ağaç gemi inşaatında omurga, üzerinde geminin alt çatısını oluşturan enine parçaların birleştiği masif bir parçadır. Genellikle, aralıklı olarak yerleştirilmiş ve bir uçtan baş bodoslamasına, diğer uçtan kıç bodoslamasına doğru uzanan birçok öğeden oluşur. Metal gemi inşaatında, yalnız küçük teknelerde levha omurga kullanılır. Büyük gemilerde, omurganın yerine, merkezi bir iç omurgayla ve kaburga çatallarıyla berkitilmiş ve gerginleştirilmiş tek bir merkezi kaplama sacı bulunur.

OMURGALI sıf. Omurgaları olan hayvanlar için kullanılır. (Karşt. OMURGASIZ.)

—Havc. Zarfı, biçim değiştirmeyen metal bir iskelette desteklenen bir güdümlü balon için kullanılır.

OMURGALILAR a. Bir omurgası olan hayvan şubesi. (Omurgalılar şubesinde 6 sınıf vardır: çenesizler, balıklar, amfibyumlar, sürüngenler, kuşlar ve memeliler. Ne var ki doğal sınıflandırmadaki gelişmeler nedeniyle bu sınıflandırmada büyük değişiklikler olacağı sanılmaktadır. Bil. a. *Vertebrata*.)

—ANSİKL. Omurgalılar şubesi (yaklaşık 50 000 türü vardır) kordalılar (epinöral ikincilağızlılar) dalına girer. Omurgalıların başlıca özellikleri: dıştan ikiyanlı bakışım (sindirim borusu ve buna bağlı karaciğer ve pankreas gibi salgıbezleri dışında bütün içorganlarda da görülür); koruyucu organlar ya da faner'ler (pul, tüy, kıl) bakımından zengin, çokkatlı bir deri ve deri bezleri; kıkırdaktan ya da kemikten iç iskelet (ana bölümü, sinir eksenini [omurilik] içeren, ön kesimde kafatası biçiminde genişleyen ve özellikle başta bulunan duyu organlarıyla bağlantılı ve farklılaşmış bir tüm beyni kapsayan omurgadır); omurganın göğüs ya da sırt bölgesine bağlı kaburgalar; kemerlerle (omuz, kalça) omurgaya bağlı en çok iki çift üye (kollar ve bacaklar); içindeki yuvarlarda bulunan hemoglobin nedeniyle kırmızıya boyalı kanı bulunan kapalı dolaşım sistemi; sindirim sisteminin yutak bölgesindeki kıvrımlardan oluşan solunum organları (solungaçlar ya da akciğerler): iki çeneli bir ağız (çenelerden en az biri kafatasına ve bakışım düzlemine göre hareketlidir; çenelerde dişler ya da boynuzsu bir gaga vardır); az dallı ya da hiç dalsız sindirim borusu (birbirinden uzak iki deliği birbirine bağlar; yiyecekler bunun içinde genellikle bir yönde yol alır); dil, mide, karaciğer, pankreas, hipofizin yönettiği bir içsalgı bezleri sistemi, beyin-omurilik sinir sisteminden bir ölçüde bağımsız bir yaşatkan sinir sistemi, bölümlü bir yürek vb.'nin bulunması; sidik aygıtıyla anatomik bakımdan ilişkili cinsellik organı; erkeklerin ve dişilerin hep bulunması.

OMURGASIZ sıf. Omurgası bulunmayan hayvanlar için kullanılır. (Karşt. OMURGALI.)

—Havc. Zarfı, yalnız gazların iç basıncıyla biçimini koruyan bir güdümlü balon için kullanılır.

Omurgasız hayvanların doğal tarihi (*Histoire naturelle des animaux sans vertèbres*), Lamarck'ın yapıtı (1815-1822). Bu kitap, daha 1801'de *Système des animaux sans vertèbres*'i (Omurgasız hayvanlar sistemi) yayımlayan doğabilimcinin zoolojik yapıtında çok önemli bir aşamadır. O zamana kadar yapılan bütün sınıflamaların en akla uygunu, Lamarck'ın sınıflamasıydı. Bu kitapta omurgalıları omurgasızlardan ayıran Lamarck'ın kimi sınıflamaları bugün de geçerlidir. Ancak bu yapıtın en belirgin değeri yönteminde yatmaktadır. Basitten karmaşığa giderek, yöntemini doğanın düzenine uyduran Lamarck, hayvanlar âleminin ilk soyağacını ortaya koydu ve dönüşümcülüğün ilk adımlarını attı.

OMURGASIZLAR a. Omurgasız, çokhücreli hayvanları içeren yapay hayvan öbeği.

—ANSİKL. Omurgasızlar, omurgalılar gibi doğal bir öbek değildir. Buna karşılık, karın kesiminde sinir sistemi, sırt kesiminde arkadan öne doğru sığamsal hareketli bir sırt damarı bulunan hayvanların tümü, yani derisidikenliler dışında bütün sölomlu omurgasız hayvanlar (eklemliler, yumuşakçalar, halkalısolucanlar vb.) *Protostomia* dalında toplanır.

OMURİLİK a. Nöroanat. **1.** Nevraksın omurga kanalının içinde bulunan kısmı. (Bk. *ansikl.* Nöroanat. ve Nörobiyol.) **—2.** *Omurilik gangliyonu*, omurilik sinirlerinin arka kökünde bulunan, duyum işleviyle görevli sinir gangliyonu. ‖ *Omurilik kanalı*, omurganın içinde boylu boyunca yer alan ve omuriliği barındıran kanal. ‖ *Omurilik kökü*, omuriliğin yan oluğundan doğan sinir lifi (omurilik ön ya da arka kökü). ‖ *Omurilik siniri*, omuriliğin bir ön kökü ile bir arka kökünün birleşmesiyle oluşan ve omurların kavuşma deliği hizasında omurgadan çıkarak çevresel çeşitli duyu ve hareket sinirlerini vermek üzere dallara ayrılan sinir. (31 çift omurilik siniri vardır: 8 çift boyun [Bo1 - Bo8 sinirleri], 12 sırt [Sı1 - Sı12], 5 bel [Be1 - Be5], 5 sağrı [Sa1 - Sa5] ve 1 kuyruksokumu.)

—Anestez. *Omurilik anestezisi*, sertzarın altına iğne ile ilaç şırınga edilerek sağlanan yerel-bölgesel anestezi yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nöroanat. *Omurilik-ağsı sinir demeti*, ortabeyin sinir ağına kadar omurilik-talamus demeti ile aynı yolu izleyen sinir lifleri demeti. (Doğuş yeri ve görevi bilinmemektedir.) ‖ *Omurilik arka atardamarı*, omuriliğin arka kordon ve boynuzlarının damarlanmasını sağlayan atardamar. (Bunlar iki tane olup, omurga atardamarlarının arka yüzünden doğar ve omuriliğin arka yüzünde bir küçük atardamar şebekesi oluşturur.) ‖ *Omurilik-beyincik demetleri*, omuriliğin ön-yan kordonlarında bulunan, omurilik bozmaddesinin IV. ila VII. tabakalarından doğan ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak beyincikte sona eren iki sinir lifi demetinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Omurilik ön atardamarı*, omuriliğin ön üçte ikisinin damarlanmasını (ön ve dış yan kordonlar, ön boynuzlar ve bozmaddenin orta bölgesi) sağlayan tek atardamar. (Omurga atardamarlarının ön yüzünden gelen iki küçük atardamar dalının birleşmesinden doğar ve omuriliğin ön orta oluğunda yer alır.) ‖ *Omurilik-talamus yan demeti*, LEMNİSKUS* DIŞI SİSTEM'in eşanlamlısı. ‖ *Omurilik toplardamarı*, omuriliğe yayılmış olan toplardamar. (Omurilikte *bir ön* ve *iki arka toplardamar* vardır. Hepsi omurilik atardamarlarının yolunu izler.)

—Nörol. *Omurilik baskı sendromu*, omurilikteki bir baskı sonucunda gelişen klinik belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Omurilik enfarktüsü* ya da *omurilik yumuşaması*, MİYELOMALASİ'nin eşanlamlısı. ‖ *Omurilik kopukluk sendromu* ya da *omurilik kesiklik sendromu*, omurganın kırılmasıyla sonuçlanan bir travmaya, tam bir yatay omurilik yumuşamasına ve bazen bir ura bağlı olarak gelişen klinik tablo. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Omurilik proteini*, beyin

-omurilik sıvısı içindeki proteinler. (Normal olarak litrede 0,20 ile 0,40 g arasında bulunur.) || *Omurilik şoku*, omuriliğin tamamen kesilmesinden hemen sonra insan ya da hayvanda gözlenen, kas gevşekliğiyle birlikte tam refleks yitimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Omurilik sıvısında albümin oranı*, beyin-omurilik sıvısında bulunan albümin miktarı. (Aslında buna *omurilik sıvısında protein oranı* demek daha doğrudur, çünkü doz belirleme yöntemleri beyin-omurilik sıvısındaki tüm proteinleri [albümin + globülinler] ölçer, bunun da normal oranı binde 0,20 g'dır.)

—ANSİKL. Anestez. Omurilik anestezisi 1885'te J. L. Corning (ABD) tarafından bulundu. Bu yöntemde ilaç doğrudan doğruya omuriliğe verilerek, omurilikte tıpkı bir travmanın yarattığı kesikliğe benzer farmakolojik bir kesiklik yaratılır. Teknik, üçüncü ve dördüncü bel omurları arasındaki omurlararası aralıktan bir iğneyle girilmesi esasına dayanır. Şırınga edilen anestezik maddeler çeşitlidir (linyokain, tetrakain vb.). Şırınga için, eğik kısımlara da inerek iğne yerinin tam altında anestezi sağlayabilmek için beyin-omurilik sıvısından daha yoğun, yüksek basınçlı çözeltiler kullanılır. Anestezi hemen ortaya çıkar ve iki buçuk saat kadar sürebilir. Omurilik anestezisinin başlıca uygulama alanları solunum yetersizlikleri, soluk borusuna kusmuk kaçma riski olan dolu mideyle cerrahi girişimler, leğen ve bacaklarla ilgili ortopedi ameliyatı, kalça ameliyatı ve başta makat bölgesi olmak üzere sındirim sistemiyle ilgili bazı ameliyatlardır.

—Nöroanat. *Omurilik-beyincik ön demeti* omuriliğin V. ila VII. tabakalarından doğar, orta çizgiyi çaprazlar ve beyincik üst saplarından geçerek beyincikte sona erer. Duysal bilgileri iletir.

Omurilik-beyincik arka demeti sırt omurilik-beyincik demeti ve artbeyin-beyincik demeti olmak üzere ikiye ayrılır. Sırt omurilik-beyincik demeti, aksonları orta çizgiyi çaprazlamadan, doğrudan doğruya alt beyincik saplarından geçerek beyinciğe ulaşan Clarke sütunu hücrelerinden doğar; bunlar omurilik-beyincik ön demetinden daha dakik duysal bilgiler taşır. Artbeyin-beyincik demeti ise kollar için dir ve öncekilerin homoloğudur.

—Nöroanat. ve Nörobiyol. Omurilik, soğaniliğin devamıdır ve ikinci bel omuru hizasında sona erer. Beyin-omurilik sıvısı ve beyin-omurilik zarlarıyla sarılmıştır. Önden arkaya doğru hafifçe yassı, silindirimsi bir sopa biçimindedir; kollara ve bacaklara giden sinir köklerinin bulunduğu boyun ve bel kısımları şişkincedir. Omurilik iki kısma ayrılır:

1. Ortadaki *bozmadde* nöronların hücre gövdelerinden oluşur; enine kesitte H biçiminde görülen ön boynuz, arka boynuz ve ara bölgeye ayrılır. Kesitin düzeyine göre az ya da çok kalın olur: boyun ve bel hizasında çok kalınlaşır; bu şişkinlikler kollara ve bacaklara giden (duysal ve devimsel) nöronların hücre gövdelerinden oluşur. Ön boynuzun hücre gövdeleri devimsel nöronlarınkidir, arka boynuzunkilerse deriden, kaslardan, kemiklerden, eklemlerden ve içorganlardan gelen duysal lifleri alırlar. Bozmaddenin merkezinde, insanda bir işlevi olmayan ependim kanalı bulunur.

2. *Akmadde bozmadde*'yi çepeçevre sarar. Demet halinde kümelenmiş sinir liflerinden oluşur; bir yanda büyük duysal demetler (ön ve dış yan omurilik-talamus demeti) ve diğer yanda inen demetler yer alır: korteks-omurilik yolu (piramidal yol).

Doğrudan ve çapraz demetlerin bulunuşu omuriliğin bir tarafındaki lezyonun vücudun iki yarısında da bozukluklara neden olmasını açıklar.

Fizyolojik açıdan, omuriliğin iki büyük işlevi vardır: refleks hareketlerini sağlamak ve beyinle çevre sinir sistemi arasında sinir bağlantısı kurmak.

• *Refleks hareketlerinin merkezi olarak omurilik.* Çevresel sinir lifleri tarafından taşınan duysal bilgiler omurilikten yalnız beyne çıkmak için geçmez: deri, eklem, kemik, içorgan ve ağrı duyuları omurilik sinirlerinin arka köklerinden gelen ve omuriliğin arka boynuzunda sonlanan lifler tarafından omuriliğin çeşitli katlarına iletilir. Bu bilgiler oralarda işlenir, değiştirilir, bütünleştirilir, bazen süzülür ve ya bir aktarma işlemiyle üst merkezlere gönderilir ya da devimsel merkezlere, yani devimsel nöronlara ve yaşatkan kumanda nöronlarına gönderilir. Yalnız omurilikte görülebilen bu devimsel ya da yaşatkan yanıtlara *omurilik refleksleri* denir.

Basit refleksler doğrudan devimsel nöronlarla eklemleşen bir duysal lifin harekete geçmesinden doğar (örneğin, bir kasın gerilmeye karşı kasılarak yanıt vermesi olan miyotatik refleks). Kirişlerden gelen diğer refleksler ters yönde bir etki gösterir: duysal lifle motonöron arasında bulunan bir ara nöronun etkisinden geçen ters miyotatik refleks. Başlangıcı deride olan refleksler, derinin şiddetle uyarılmasından sonra ortaya çıkan eş yanlı büküme ve karşıt yanlı gerilme refleksleridir. Bu reflekslerin hepsine bölütsel refleksler denir, çünkü uyarılan bölge ve gözlenen yanıt açısından aynı bölütle ilgilidirler. Uzun ya da bölütlerarası omurilik refleksleri de vardır: örneğin böğür derisi uyarılan köpekte görülen kaşınma refleksi ve beyni çıkarılmış hayvanlarda görülen duruş uyumları: bacaklardan birinin derisinin yoğun olarak uyarılması, arka bacaklarda, aynı tarafta bükülmeye, karşı tarafta gerilmeye, ön bacaklarda ise ters yönde bir yanıta neden olur. Bu çeşitli hareket refleksleri karşılıklı olarak birbirlerini tutuklayabilir ya da birbirlerini kolaylaştırabilir ve otomatik hareketler (ayakta durma, yürüme, vb. sırasındaki duruş uyumları) için yararlıdır. İnsanda da birtakım kiriş refleksleri (dizkapağı, aşil refleksleri, vb.) ya da deri refleksleri (karın, kremaster, diş ya da kavrama refleksleri, vb.) bulunabilir.

İçorganların (kalp, sindirim kanalı ve bezleri, idrar yolları ve cinsel yollar, kan damarları) çalışmasını denetleyen yaşatkan refleks hareketleri de vardır.

Omurilik beyinden ayrılmışsa bu refleks hareketlerinin hepsini incelemek zordur, çünkü beyin bu refleksler üzerinde bir denetim uygular, bedensel ve yaşatkan hareketler üzerinde de doğrudan etki gösterir.

• *Geçiş yolu olarak omurilik.* Çıkan yollar (omurilikten beyne doğru) ve inen yollar (beyinden omuriliğe doğru) olmak üzere iki çeşittir:

1. *Çıkan yollar.* Bazı duysal bilgiler doğrudan doğruya beyne ya da beyinciğe yönelir ve omurilik demetlerinden (arka ve dış yan kordonlar) sadece geçer. Bununla birlikte, bunların çoğu omuriliğin bozmaddesinden doğar ve bunlar çeşitli demetlerden geçerken bütünleşmiş ve değiştirilmiş bilgilerdir. Bu duysal liflerin büyük varış noktaları beyin sapındaki ağsı oluşum, beyincik ve talamustur. Bu bilgilerin bir kısmı bilinç düzeyine erişir (somestezi), ancak çoğu otomatik uyumları sağlamaya yarar.

2. *İnen yollar.* Devimsel sistemler devinirlik üzerine omurilikten geçerek etki gösterirler. Büyük kumanda yolları da doğrudan devinim nöronları üzerinde ya da ara nöronlar üzerinde sona eren piramidal demettir. Omuriliğe bağlanan diğer hareket merkezleri kırmızı çekirdek, tepe çekirdekleri, vestibüler çekirdekler ve ağsı oluşumdur. Bilinçli istemli hareketler piramidal demetten geçer, diğer sistemlerse otomatik uyumları sağlar. Bütün bu sistemlerin etkisi ya doğrudan alfa motonöronları üzerinde, ya gama nöronlarında (gama sinir halkası), ya da çok karmaşık bir kumanda sistemi oluşturan ara nöronlar üzerinde gerçekleşir.

Ayrıca, inen yollar hipotalamus ve beyin sapının yaşatkan merkezlerinden başlayarak yaşatkan hareketleri de düzenler.

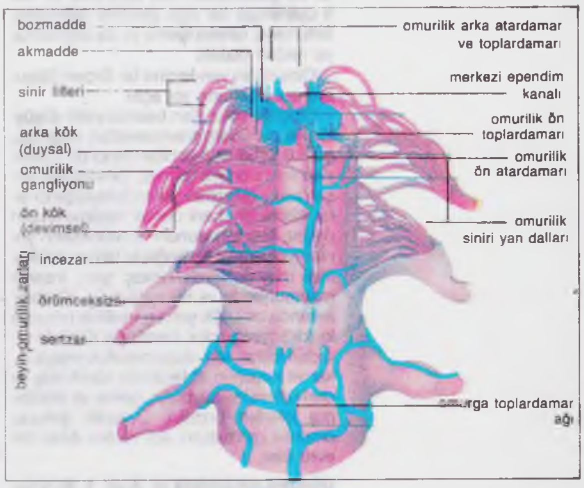
Son olarak, inen yollar çıkan sistemi de denetleyebilir. Soğaniliktten gelen anatomik bir yolun, omuriliğin arka boynuzu üzerinde yüzeysel katmanlarda son erdiği de kanıtlanmıştır. Bu yolun harekete geçmesi, arka boynuzda enkefalin salgısını artırarak iç ağrı mesajlarının gelmesini tutuklar.

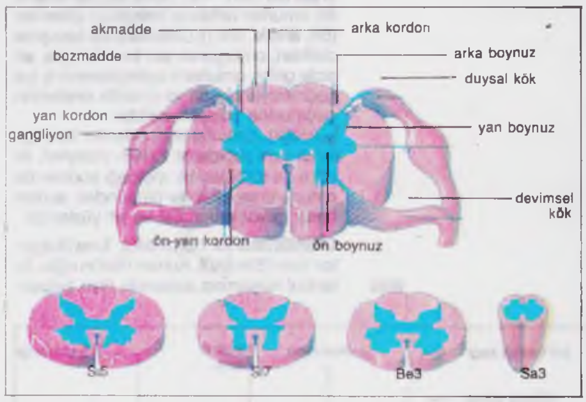
Omurilik çeşitli hastalıklara (enfeksiyonlar, iltihaplar [→ MİYELİT], yozlaşmalar, urlar, damar bozuklukları) sahne olabilir. Omurilik omurga hastalıkları sırasında da zarar görebilir.

Omuriliğin ön yan oluğundan doğan sinir lifleri omurilik ön kökünü oluşturmak üzere omuriliğin ön yüzü üzerinde birleşir ve arka yan oluktan doğan lifler de omurilik arka kökünü oluşturmak üzere birleşirler. Ön kök, omuriliğin her düzeyinde, omurilik sinirini oluşturmak üzere arka kökle birleşir. Arka kökün üstünde omurilik gangliyonu bulunur.

Arka kökler duyum uyarılarını omuriliğe ulaştırır, sonra kortekse doğru iletir, ön köklerse hareket emirlerini çeşitli iskelet kaslarına ulaştırır.

omurilik yapısından ayrıntı

omurilik kordon ve boynuzları

—Nörol. *Omurilik baskı sendromu*. İki tip belirti gösterir:

1. *Lezyon sendromu*, lezyonla doğrudan doğruya ilintilidir ve duyumla ilgili omurilik sinir kökünden kaynaklanır; eğer baskı boyun ya da bel şişkinliğinde bulunursa, kolları ya da bacakları tutan, çevresel tipte bir devinim sendromu gözlenebilir.

2. *Lezyon-altı sendromu* alttakı omuriliğin serbestleşmesine bağlıdır ve Babinski belirtisi de veren, gerilme durumunda spazmlı bir bacak felci biçiminde gözlenir. Burada bir duyu bozukluğunun ortaya çıkarılması çok büyük önem taşır, çünkü yüzeysel duyu azalmasının üst sınırı baskının üst sınırına uyar.

Beyin-omurilik sıvısının incelenmesi albümin oranının arttığını gösterir ve miye-

lografi baskının yerini ve bazen lezyonun tipini kesinleştirir. Duruma göre, bir omurga lezyonu (omur kanseri, bel fıtığı, travma, Pott hastalığı, omur anjiyomu) ya da omurga içi lezyon (pakimenenjit ve özellikle ur: nörinomlar ve menenjiyomlar) sözkonusu olacaktır.

• *Omurilik kopukluk sendromu.* İki evrede gelişir:

1. *Omurilik şoku* denilen birinci evre, lezyonun altında, devimsellik ve duyunun yanı sıra kemik-kiriş ve deri reflekslerinin de ortadan kalkması biçiminde gözlenir; idrar ve dışkı da atılamaz.

2. *Omurilik otomatizmi* denen ikinci evre bundan 4 ila 6 hafta sonra yerleşir. İstemli devinimler ve çeşitli duyu tipleri lezyonun altında yine ortadan kalkmış olmakla birlikte, belli bir tonus artışı vardır, kemik-kiriş refleksleri canlı ve çok yönlüdür, taban derisi refleksleri gerilme şeklinde, bacağın uyluk ve uyluğun leğenkemiği üzerine bükülmesi biçiminde gerçekleşir (üçlü çekilme tepkimesi); çatıkemiği ya da uylukların uyarılmasıyla refleks işemeler gerçekleşebilir. Ayrıca toplu tepkiler de gözlenebilir: hafif dahi olsa, bir deri uyarılması bir üçlü çekilme refleksine, terlemeye, refleks işeme ya da dışkılamaya neden olabilir.

Omuriliğin yarı-kesimi bir Brown-Séquard sendromuna yol açar.

• *Omurilik şoku.* Kan basıncındaki düşüşten ya da kesim travmasından doğmaz, çünkü daha altta yapılan ikinci bir kesimden sonra ortaya çıkmaz. Omurilikten yukardaki yapılardan gelen kolaylaştırıcı sinir akımlarının ani olarak kesilmesinden doğar. Kas tonusunun ve reflekslerin yeniden oluşması kurbağada birkaç dakika, ilkel maymunlarda birkaç gün, insansı maymunlarda ve insanda aylar sürebilir. İnsanda omurilik şoku genellikle omurga kırıldığı zaman olur; hareketler tümüyle ortadan kalkar, tam duyumsuzluk ortaya çıkar ve lezyonun alt tarafında kemik-kiriş ve deri refleksleri kaybolur, işeme ve dışkılama işlevleri bozulur. Omurilik şokunu *omurilik otomatizmi* adı verilen ikinci bir evre izler.

OMURLARARASI sıf. Anat. **1.** İki omur arasında olan. **—2.** *Omurlararası eklemler,* omurları birbirine birleştiren eklemler. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Omurlararası kavuşma delikleri,* omurganın yan kısımlarında, art arda gelen omurların ayakçıklarının iç içe geçmesiyle oluşan ve omurilik sinirlerinin geçmesine yarayan delikler.

—ANSİKL. Omurlararası eklemler tüm katlarda aynı yapıdadır. Eklem yüzeyleri, iki yüzü de dışbükey bir merceği andıran bir *omurlararası disk* ile birbirinden ayrılan omur gövdelerinin üst ve alt yüzleridir.

OMURTAG (öl. Sofya 840), Tuna Bulgarları hanı (814-840). Kurum Han'ın oğlu. İstanbul kuşatması sırasında ölen babasının yerine geçince (814), Bizans imparatoruyla 30 yıllık bir ticaret antlaşması imzalayarak savaşa son verdi. Batıya yönelerek Tuna-Sava-Drava boylarını kendi topraklarına katması ve ülkenin ekonomik durumunu düzeltip bayındırlık işlerine önem vermesi Tuna Bulgar devletini parlaklığının doruk noktasına ulaştırdı. Ancak, bizans kültürünün etkisi altındaki yerli slav çoğunluğa oranla sayıları pek az olan Bulgar Türkleri, yine onun döneminde giderek slavlaştılar. Bu gidişi engelleyemeyen Omurtag Han'ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu, Boris Han adını alarak ortodoksluğu resmen kabul edince (864), bir türk devleti olma niteliğini tam anlamıyla yitiren Tuna Bulgarları, bizans-slav kültürü etkisinde kaldılar.

OMURTAK (Salih), türk asker (İstanbul 1889 - Ankara 1954). Harbiye'yi (1907), Harp akademisi'ni (1910) bitirdi. Osmanlı-İtalyan savaşı'na (1911-1912), Birinci Dünya savaşı'na, askeri delege olarak Brest-Litovsk Barış konferansı'na (1917) katıldı. Mondros mütarekesi'nden sonra Harbiye nezareti başyaverliğine getirildi. Görevle gönderildiği Ankara'da Ankara hükümeti buyruğuna girdi (1920). Yarbay olarak (1921) Kurtuluş savaşı sonuna değin 61. Tümen komutanlığı yaptı, rütbesi albaylığa yükseltildi (1922). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'da patlak veren bazı ayaklanmaların bastırılmasında görev aldı. 1940'ta orgeneral, 1946'da I. Ordu komutanı ve Genelkurmay ikinci başkanı oldu. Kâzım Orbay'ın emekliye ayrılmasından sonra (1946) Genelkurmay başkanlığına getirilen Omurtak, bu görevini 1949'a değin sürdürdü.

OMUTA, Japonya'da kent, Kyuşu (Fukuoka ili) adasında, Şimabara koyu kıyısında; 159 000 nüf. (1991). Bu mantar kent, kömür madeni (üretiminin bir bölümü dışarı satılır) ocaklarının yakınında kurulmuştur. Demir-çelik fabrikası. Çinko rafinerisi. Alüminyum metalürjisi. Isıya dayanıklı tuğla. Pamuk iplikçiliği. Petrokimya.

OMUZ, -mzu a. **1.** Kolu göğse bağlayan eklem. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu iki eklem arasındaki vücut bölgesi: *Geniş omuzlu olmak.* **—3.** *Omuz başı,* omuzda dışa doğru çıkıntı yapan ve büyük ölçüde deltoit kastan oluşan bölüm. ‖ *Omuz omza,* yan yana, birlikte; dayanışma içinde: *Elele, omuz omza çalışarak hakları aldılar.* ‖ *Omuz öpüşmek,* aşağı yukarı bir derecede bulunmak, eşit olmak. ‖ *Omuz silkmek,* bir şeyi umursamadığını ya da bilmediğini göstermek amacıyla omuzlarını kaldırıp indirmek; bir şeyi önemsememek: *Ben her şeyi anlattım, ancak onlar omuz silkip oralı olmadılar.* ‖ *Bir şeye omuz vermek,* ona omzuyla dayanmak. ‖ *Bir kimseye, bir işe omuz vermek,* ona destek olmak, desteklemek. ‖ *(Birini) omuzda taşımak,* ona aşırı biçimde saygı göstermek; onu övmek, yüceltmek. ‖ *(Bir kimseye) omuz vurmak,* ona sataşmak. ‖ *Omuzları çökmek,* bitkin, perişan bir duruma gelmek. ‖ *(Bir işi* ya da *görevi) omzuna almak,* onu üstlenmek: *Çocukların bakımını ben omzuma almıştım.* ‖ *Omzuna binmek,* bir kimseye yük olmak, sıkıntı vermek: *Evin geçimi benim omzuma binmişti.*

—Anat. *Omuz atardamarı,* omuz bölgesindeki üç atardamarın her biri: *alt atardamar,* koltukaltı atardamarının, *arka ve üst atardamarlar,* köprücükaltı atardamarının dallarıdır. ‖ *Omuz bölgesi,* kürekkemiği ve koltukaltı bölgesinin arkasındaki tüm yumuşak kısımları içeren vücut bölgesi. (Kürekkemiği dikeni burayı dikenüstü ve dikenaltı çukurları olmak üzere ikiye ayırır.) ‖ *Omuz çapı,* iki omuz çıkıntısı arasındaki uzaklık. (Dölütün omuzlarının leğenden geçişi için önemlidir ve annenin leğen çapından küçük olmalıdır) ‖ *Omuz çıkıntısı,* kürekkemiğinin köprücükkemiği ile eklemlenen ucu. ‖ *Omuz eklemi,* kol kemiği ile kürekkemiği arasındaki eklem. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Omuz-kalça göstergesi,* omuz genişliğinin (omuz başları arası) kalça genişliğine (kalça çıkıntıları arası) oranının 100 katına eşit olan sayı. ‖ *Omuz kemeri,* köprücükkemiği, omuz başı ve kürekkemiği dikeninden oluşan ve kolun gövdeye bağlanmasını sağlayan kemik topluluğu.

—Binc. Atın her iki bacağının üst ve ön kısımları. ‖ *Omuz içeri hareketi,* at terbiyesinde atı sağ ya da sol tarafa doğru biraz bükerek iki iz üzerinde yürümesini sağlayan ve böylelikle belini büken hareket. ‖ *At omuz üstünde,* atın yürüyüş halinde ağırlığını daha çok ön kısmına yüklemesi durumu için kullanılan deyim. ‖ *Omuzlarını koşturma,* atın süratli hareketi (tırıs) sırasında, ağır ve yetersiz kalarak art ayaklarını çalıştıramadığı durum için kullanılan deyim.

—Dağc. Doruğun aşağısında bir dağ sırtında belirgin çıkıntı.

—Jeomorfol. *Buzul vadisi omzu,* buzulçevresi süreçleri tarafından şekillenen bir yamacın eğiminin, buzul bir tekne vadisi üstünde azalması. (Omuzlar, sürekli karların eski sınırı altında, vadi buzulu üzerinde yer alır.)

—Kad. doğ. *Omuzdan geliş,* dölütün yandan gelişlerinin tümü. (Bu geliş sezaryen ameliyatına başvurulmasını gerektirir.)

—Pastırmacılık. Birinci sınıf (seçme) pastırmalar arasında yer alır. Fırın küreği biçimindedir. Uzunluğu 50-60 cm, genişliği 15-20 cm, ağırlığı 2-2,5 kg kadardır. Bez ile mehle arasındaki kaslardan elde edilir.

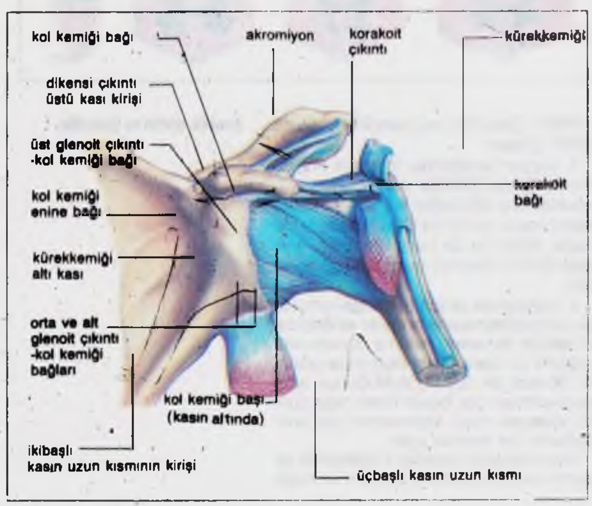
—Patol. *Omuz ağrısı,* omuz bölgesinde duyulan ağrı. (Bu terim omuzdaki tüm süreğen eklem iltihaplarını kapsamakla birlikte, genellikle bu eklemin vereme bağlı iltihabı için kullanılır.)

—Zool. Dörtayaklılarda, ön üyelerin göğse bağlandığı, daha çok bir deri kıvrımından oluşan bölge. ‖ *Omuz kemeri,* omurgalılarda ön üyelerin eklemlendiği iskelet öğeleri bütünü. ‖ *Omuz tüyü,* kuşlarda kanat dibini kaplayan tüy bölümü.

—ANSİKL. Anat. Omzun iskelet yapısı ya da omuz kemeri (köprücükkemiği ve kürekkemiği) kürekkemiği-kol eklemini oluşturmak üzere kol kemiğiyle birleşir. Kemik-eklem ekseni çevresinde omuz üç bölgeye ayrılır: içinden kolun damar ve sinirlerinin geçtiği (kol sinir ağının dalları, koltukaltı atardamarı ve toplardamarı), *koltukaltı bölgesi* ya da *koltukaltı;* kürekkemiği ve koltukaltı bölgesinin arkasındaki yumuşak kısımları içeren *kürekkemiği bölgesi;* omuz çıkıntısını oluşturan *üçgensi kas bölgesi.*

• *Omuz eklemi,* kol kemiğinin başını kürekkemiğinin yuva çukuruyla birleştirir. Bu eklemin kapsülü kol kemiği korakoit çıkıntı bağı ve *kürekkemiği-kol kemiği* üst, orta ve alt bağlarıyla sağlamlaşır. Çok hareketli, ama az dayanıklı bir eklemdir. Eklem yüzleri özellikle bu eklemi çevreleyen kaslarla yerinde tutulur.

omuz

OMUZDAŞ a. Genellikle kötü bir işi yaparken birbirlerine destek olan kimseler; bu kimselerden her biri; hempa.

OMUZDAŞLIK a. Omuzdaşlar arasındaki ilişki; arkadaşlık, dayanışma.

OMUZDÖVEN a. Esk. giy. Omuzlara değin inen bir tür fes püskülü. (Daha çok Akdeniz ve Ege'deki adalarda yaşayan ve çoğunluğu gemici olan halk tarafından kullanılırdı. Uzunca bir kordonun ucuna mavi ipekten yapılmış bir top püskül eklenerek oluşturulurdu. Püskül omuzlara değin uzandığından bu ad verilmişti.)

OMUZLAMA a. Omuzlamak eylemi.

—Mim. Bir ya da birçok destek kemerinden gelen itkiyi karşılayan kâgir ayak.

—Spor. Halterde, halteri bir hamlede omuzlar hizasına getiren hareket.

OMUZLAMA-SİLKME a. Halterde iki belirli ve sürekli hareketin, birbiri ardınca yapılması.

OMUZLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi omuzlamak,* onu omzuna almak, omzunu dayayıp onu itmek: *Sandalyeleri üst üste koyup omuzladı. Kapıyı omuzlayarak açmak.* **—2.** *Bir işi, bir görevi vb. omuzlamak,* onu üzerine almak, yüklenmek: *Bir sorumluluğu hep birlikte omuzlamak.* **—3.** *Arg. Bir şeyi omuzlamak,* sırtlayıp kaçmak, çalmak.
—Denizc. *Dalgayı omuzlamak,* bir gemiden söz ederken, dalgayı baş omuzluğa alarak seyretmek.

OMUZLU sıf. Tüt. Yüzeyinin en geniş yeri sapa yakın olan tütün yaprağına denir.

OMUZLUK a. **1.** Genellikle süs amacıyla omza takılan şey; apolet. **—2.** Omza alınarak iki ucunda yük taşınan kalın sırık; çiğindirik. **—3.** Denizc. Borda kaplamalarının, baş ve kıç bodoslamalarıyla birleşmek için kavis yaptığı noktalar ile bodoslamalar arasında kalan bölümü. **—4.** Sin. Omuzda çekim sırasında kameranın sallantısını en aza indirgemek için kameraya takılan ve omza yerleştirilen özel kol ya da ayak.
—Ask. Teçhizatı taşıyabilmek için palaskayı omza bağlayan yardımcı kayış. (*Omuz kayışı* da denir.)
—Ask. denizc. *Omuzluk nizamı,* yelkenli gemiler zamanında, bir filoyu oluşturan savaş gemilerinin taktik düzeni. (Bk. *ansikl.* böl.). —Günümüzde, savaş gemilerinin ya da konvoy halinde seyreden ticaret gemilerinin birbirlerini omuzlukta görerek, belli aralıklarla aynı rotada ve aynı hızla seyretmek için oluşturduğu nizam.
—Cerr. Ameliyat masasında hastanın omzunu kavrayarak istenen durumda tutmaya yarayan bölüm.
—Denizc. *Omuzluk palamarı,* gemilerin, yanaştıkları kıyı ya da iskelelere baş ve kıç omuzluklardan verdiği palamar. ‖ *Baş omuzluk,* borda kaplamalarının baş bodoslamasına doğru kavislenmeye başladığı yer ile baş bodoslaması arasında kalan bölüm. ‖ *Kıç omuzluğu* → KIÇ.
—Sil. Zırhın, omzu ve göğüs bölgesini koruyan bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Atış isabetini artırmak için kimi ateşli silahların dipçiğine takılan ve nişancının omzuna dayanan küçük metal levha.
—ANSİKL. Ask. denizc. Bu nizamda gemiler, sıra numaralarına göre, rehber geminin sancak ya da iskele kıç omuzluğuna (kemereden 45°'lik bir açıyla kıça doğru) standart mesafelerde dizilerek seyreder. Gemiler, rehber geminin sancak kıç omuzluk hattına sıralanmışlarsa, sancağa omuzluk nizamı, tersi durumda ise iskeleye omuzluk nizamı denir. Gemilere manevra serbestliği sağladığından, açık denizde güvenli bir seyir nizamıdır.
—Sil. Omuzluk, ilmekli zırh gömleği güçlendirmek için XIII. yy.'da ortaya çıktı ve XVII. yy.'a kadar koltukaltını korumak için bir rondela taşıdı. Omuzluğun göğsü ve kürekkemiğini kaplayan kanatlarının gelişmesi tam bir koruma ve hareket kolaylığı sağladı. Süvarilerin zırhları bakışımsızdı, sağ omuzluk her zaman daha küçüktü ve mızrak kabzasının geçmesi için üzerinde V biçiminde bir oyuk vardı.

ON as. say. sıf. **1.** Dokuz artı bir: *Odada on kişi vardı.* **—2.** (Addan sonra) onuncu anlamında numaralama, sıralama belirtir: *Sayfa on.* **—3.** Belirsiz, büyük ya da küçük bir sayıyı belirtir: *Size bu on kez söylendi. Bu konu on satırla anlatılabilir mi?* **—4.** *On ikiden vurmak,* eksiksiz bir başarı elde etmek; beklenmedik, umulmadık bir mutluluğa kavuşmak. ‖ *On, beş para etmez,* değersiz: *Aldıkları on para etmez şeyler.* ‖ *Bir kimseyi on paralık etmek,* onu sözle, davranışla küçük düşürmek, aşağılamak. ‖ *On parasız kalmak,* tümüyle parasız kalmak. ‖ *On paraya on taklak atar,* bir kimsenin küçük bir çıkar uğruna her türlü onur kırıcı işe katlanabileceğini belirtmek için söylenir. ‖ *On parmağım yakasında,* "bir işin ya da kimsenin peşini bırakmayacağım, onu izleyeceğim" anlamında söylenir. ‖ *On parmağında on hüner, marifet,* bir kimsenin elinden her türlü iş geldiğini belirtmek için söylenir. ‖ *On parmağında on kara,* herkese kolayca iftira etmeyi, kara çalmayı huy edinmiş kimseler için kullanılır.
—Avc. *On çatallı geyik,* boynuzunda on dal bulunan geyik. (*On çatallı genç geyik* [6 yaş], *on çatallı geyik* [7 yaş] ve *on çatallı büyük geyik* [8 yaş] diye sınıflandırılır.)
—İstat. *Ona bölme,* bir dağılımın eşit sıklıkta on sınıfa bölünmesi. (Ona bölen sınıf sınırının karşılığıdır.)
—Tar. *Onlar meclisi,* İ.Ö. 403'te Atina'yı yöneten on yüksek görevliden oluşan meclis (bk. *ansikl.* böl.); Venedik Cumhuriyeti'ni 1310'tan 1797'ye kadar yöneten gizli meclis. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tasav. *On sekiz bin âlem,* evrenin tümü.
◆ a. 10 rakamı, sayısı (yerine göre, ayın günlerini, saati, oda, ev numarasını, yüzdeyi vb. belirtir): *Onda evden çıkarsan yetişemezsin. Yüzde on indirim yapmak.*
—ANSİKL. Tar. Atina'nın alınmasından (İ.Ö. 404) sonra, Lysandros, kentin yönetimini Sparta'ya sadık otuz arkhon'a bıraktı. Ertesi yıl Thrasybulos önce Pire'yi, sonra Atina'yı ele geçirdi ve Otuzlar'ın yerine geçici *Onlar meclisi*'ni getirdi. Bu meclis ancak birkaç ay sürdü. Lysandros, çeşitli sitelerde bir garnizonla bir askeri valinin (harmostes) koruyuculuğunda başka "Onlar meclisleri" de kurdu.
• *Onlar meclisi* -ya da daha doğrusu *Onlar komisyonu*- Baiamonte Tiepolo'nun demokratik komplosundan sonra, 1310'da Venedik'te yalnızca on yıl için kuruldu; 1355'e kadar, yetkilerini her on yılda bir uzattı ve o tarihte Marino Faliero'nun dukalık gücünü yeniden kurma girişiminden sonra süreklilik kazandı. Gerçekte Onlar meclisi, on yedi üyeden (ömür boyu başkan olan bir duka, Büyük meclis'te sekiz ay için seçilen altı *kızıl* danışman gene aynı meclisçe bir yıllığına seçilen on *kara* danışman) oluşuyordu. Başlangıçta, aristokratik bir nitelik taşıyan (1457'de duka Foscari'nin görevden uzaklaştırılması) kurulu iktidarı devirmeye yönelik herhangi bir komployu önlemek için, bütün yurttaşlar üzerinde yalnızca yüksek gözetim ve denetim yetkisi bulunan bir kuruluştu. Onlar meclisi'nin, devlet engizisyoncusu olan üç üyesi (1539) giderek güvenlik ve adalet konularında tam yetki kazandılar ve Meclis yavaş yavaş Cumhuriyet'in gerçek yürütme erki durumuna geldi. Onlar meclisi, 1797'de, Cumhuriyet'le birlikte ortadan kalktı.

-ON (fr. *-one*). Org. kim. Bir molekülde bir keton işlevinin varlığını gösteren sonek (örneğin *östron*).

On dokuz mayıs stadyumu, Ankara'da, vali Nevzat Tandoğan'ın girişimleriyle yapılan 25 000 kişilik stadyum. 1936'da Fenerbahçe, Galatasaray, Ankaragücü ve Altınordu'nun katıldığı turnuvayla açıldı. Genişletme projeleri yapıldıysa da, gerçekleştirilemedi.

On dokuz mayıs üniversitesi, Samsun'da kurulan üniversite (1975). 1973'ten beri Hacettepe üniversitesi'ne bağlı eğitim yapan Samsun Tıp fakültesi buraya bağlandı; ayrıca bir Fen ve mühendislik bilimleri fakültesi ile bir Ziraat fakültesi oluşturuldu. 1982-1983 öğrenim yılında yükseköğrenim kurumlarını yeniden düzenleyen yasa uyarınca bazı değişiklikler yapıldı. 1992'de üniversite 5 fakülte (Eğitim, Fen-edebiyat, İlahiyat, Tıp, Ziraat) ve 9 yüksekokuldan (Amasya eğitim, Samsun eğitim, Sinop Su ürünleri, Sağlık hizmetleri meslek, Amasya meslek, Bafra meslek, Samsun meslek, Çorum meslek ve Merzifon meslek yüksekokulları) oluşmaktaydı.

On dört masum, şiilikte her türlü yanılgıdan ve günah işlemekten uzak kabul edilen Hz. Muhammet, kızı Fatma ve On iki imam'a verilen ad.

On dörtler olayı, Milli birlik komitesi içinde köktenci grubun tasfiye edilmesi hareketi. MBK içinde azınlıkta olan grup bir süre daha iktidarda kalarak öngördükleri iktisadi ve toplumsal reformları gerçekleştirmek istiyordu. Çoğunluk ise bir süre önce demokratik yönetime geçilmesinden yanaydı. 13 kasım 1960'ta köktenci grup üyeleri Alpaslan Türkeş, Ahmet Er, Fazıl Akkoyunlu, Rıfat Baykal, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, Muzaffer Karan, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer tutuklandılar; ordu ile ilişkileri kesildi; yurtdışı görevlere atanıp ivedilikle görev yerlerine gönderildiler. Ilımlı komite üyeleri yeni Milli birlik komitesi'ni oluşturdular.

On emir, Sina'da Musa'ya bildirilen on Tanrı buyruğu: "Benden başka ilahların olmayacak. Göklerdekine benzer hiçbir oyma put yapmayacaksın [...] Tanrın Yehova'nın adını kötü maksatla ağzına almayacaksın [...]. Şabbat gününü kutsamak için [...] ona uyacaksın [...] Anana ve babana hürmet et [...]. Öldürmeyeceksin. Ve zina etmeyeceksin. Ve çalmayacaksın. Ve benzerlerine karşı yalancı tanıklık etmeyeceksin. Ve komşunun karısına göz koymayacaksın. (Tesniye).

Musa yasanının özünü oluşturan On Emir, Tanrı karşısındaki ödevler, insanlar karşısındaki ödevler gibi, tüm dinsel yaşam alanını kapsar. İsa, bu yasalara uyulmasını istemekle birlikte, musa buyruklarını yüce sevgi buyruğuyla birleştirir ve ona bağlı bir duruma getirir. Kutsal Kitap'ta iki On Emir değişkesi vardır (Çıkış, XX, 1-17; Tesniye, V, 6-21). İkinci değişke büyük bir olasılıkla daha eskidir.

Kuran'ın İsra* suresi'nde bu temel din ve ahlak kurallarının sayısı on ikiye çıkarılarak şu şekilde sıralanır: 1. Allah'tan başkasını tanrı edinme ve yalnız O'na kulluk et. 2. Ana ve babana iyilikte bulun. 3. Akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. 4. Harcamalarında orta yolu tut. 5. Geçim kaygısı nedeniyle çocuklarını öldürme. 6. Zina yapma. 7. Allah'ın saygın kıldığı canı haksız yere öldürme. 8. Öksüzün malına mülküne iyilik dışında yaklaşma. 9. Verdiğin sözü yerine getir. 10. Ölçü ve tartıda hile yapma. 11. Kesin bilgi sahibi olmadığın konulara önem verme. 12. Yeryüzünde böbürlenerek yürüme (XVII, 38).

On iki imam, şia içinde imamiye* kolunun Hz. Peygamber'den sonra imam (halife) olarak tanıdığı halife Ali ile onun soyundan gelen on iki kişi (imam).

Hz. Muhammet'in ölümünden (632) sonra halifenin kim olacağı, onun yerine kimin geçeceği tartışma konusu oldu. Yapılan seçimlere karşı çıkanlar, Hz. Muhammet'in kendisinden sonra imam olarak Ali'yi atadığını, bu nedenle halifelik hakkının Ali ve onun soyundan gelenlerin olduğunu öne sürdüler. Bu anlaşmazlık daha da gelişerek islam tarihinin en önemli dinsel ve siyasal mezheplerinden biri olan *şia**'yı oluşturdu. Ancak, şia bağımlıları (şiiler) Ali soyundan kimlerin imam olabileceği konusunda kendi aralarında da görüş ayrılığına düştüler. Nitekim, imamilik içinde ilk altı imam hakkında büyük ölçüde görüş birliği sağlanmakla birlikte, yedinci imam Musa Kâzım'ın ölmediğine inanan bir kesim, çoğunluktan ayrıldı; daha sonra Musa Kâzım'ın ardından kardeşi İsmail ve onun soyundan gelenleri imam tanıdılar. Bu nedenle bunlara ismaililer* denildi. Buna karşılık, Musa Kâzım'dan sonra oğlu Ali Rıza'yı imam tanıyanlar, böylelikle Ali'den başlayarak Muhammet Mehdi'ye kadar on iki kişinin imamlığını savunanlar *imamiye-i isnâaşeriye* (on iki imamcı imamilik) diye adlandırıldı. Bu imamlar, sırasıyla şunlardır: 1. Ali bin Ebu Talip (öl. 661), 2. Hasan (öl. 670), 3. Hüseyin (öl. 680), 4. Hüseyin'in

oğlu Zeynelabidin (öl. 712), 5. Muhammet el-Bakır (öl. 732), 6. Cafer es-Sadık (öl. 765), 7. Musa el-Kâzım (öl. 799), 8. Ali er-Rıza (öl. 818), 9. Muhammet el-Cevat et-Taki (öl. 835), 10. Ali el-Hadi en-Naki (öl. 868), 11. Hasan el-Askeri (öl. 873), 12. Muhammet el-Mehdi (öl. 870).

İmamilikte son imam Muhammet el-Mehdi'nin ölmediğine, babası sağken kaybolmuş gizli imam (imam-ı mestur) olduğuna, kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkarak zulüm ve kötülüklerle dolmuş dünyayı kurtaracağına inanılır ve bu nedenle son imam *İmam-ı muntazar* (beklenen imam) diye de anılır. (→ İMAMİYE, MEHDİ, ŞİİLİK.)

On iki levha kanunu, Roma'da On'lar meclisi tarafından İ.Ö. 451 ve 449'da kabul edilen ve on iki bronz levha üzerinde ilan edilen yasa derlemesi. Bu derleme, yasaları bilmeyen plepleri magistraların keyfi kararlarına karşı korumak için hazırlanmıştı. Yasa, hiçbir zaman resmen yürürlükten kaldırılmadı. Kısa cümleleri, oldukça ağır cezaları ve günlük yaşamın sorunlarıyla ilgili biçimci yargılama usulleriyle çok ilkel bir hukuk anlayışını yansıtır.

On iki yıl mütarekesi, Birleşik Eyaletler'le İspanya kralı Felipe III arasında 19 nisan 1609'da imzalanan mütareke. Bu mütareke gerçekte Kuzey Hollanda'daki ispanyol egemenliğine son veriyor, Hollanda'nın bağımsızlığını onaylıyor ve Bourgogne devletini kesin olarak ortadan kaldırıyordu.

On ikinci gece *(Twelfth Night),* W. Shakespeare'in 5 perdelik komedisi (1600-1601'e doğr.). Uşak kılığına giren Viola adındaki genç kız, efendisi İllyria dükü Orsino'ya âşık olur. Dük onu kendi adına Olivia'nın sarayına gönderince, Olivia erkek kılığındaki Viola'ya tutulur. Viola'nın ikiz kardeşi Sebastian ortaya çıkar, kız kardeşinin yerine uşak olur ve Olivia'nın aşkına karşılık verir, böylece bu karmaşa sona erer. Öte yandan Viola da dükle evlenir. Olay zincirinin duygusallığına rağmen Shakespeare'in en başarılı komedilerinden biridir.

Sıddık Sami Onar

On sekiz madde antlaşması, 26 haziran 1831'de Londra konferansı tarafından kaleme alınan ve 9 temmuzda Belçika Ulusal kongresi'nde 7'ye karşı 126 oyla onaylanan antlaşma. Belçika'nın sürekli tarafsızlığını ilan eden bu antlaşma, Lüksemburg'un ve çevrili toprakların durumlarını saklı tutuyordu.

On vezir hikâyesi → BAHTİYARNAME.

On Yedi Eyalet, Kutsal İmparatorluk içinde Bourgogne çevresini oluşturan eyaletler. Bunların on ikisi bourgogne verasetinden geliyordu: Limbourg, Lüksemburg ve Brabant düklükleri; Bourgogne (Franche-Comté), Zeeland, Hollanda, Flandre, Artois, Namur ve Hainaut kontlukları; Anvers ve Mechelen bölgeleri. Beşi de Karl V tarafından kazanılmıştı: Utrecht piskoposluğu, Gelderland düklüğü, Friesland kontluğu, Overijsel ve Groningen (Drenthe ile birlikte) bölgeleri.

On Yedi Kent Hansası, 1230'da ortaya çıkan Hollanda ve Kuzey Fransa kumaş tüccarları birliği. Bu Hansa, sözkonusu tüccarların Île-de-France ve özellikle fuarları İtalyanlar'ı çeken Champagne* ile yaptıkları ticareti koruyup örgütlüyordu. On Yedi Kent Hansası XIV. yy.'da, Yüz Yıl savaşları sırasında ortadan kalktı. 1315'te Louis X, birliğin ticaret yollarının birleştiği Bapaume'a Hansa tüccarlarının girişini yasakladı ve Alpler yolunun kapandığını gören İtalyanlar, XIII. yy. sonundan başlayarak Flandre ve İngiltere ile düzenli deniz bağlantıları kurdular.

Onaç barajı, Burdur ilinde Onaç suyu üzerinde kurulu baraj. 1967'de işletmeye açıldı. Taşkından koruma amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak+kaya dolgu tipinde 77 milyon m^3, normal su kotunda (826 m) su toplama hacmi 8 milyon m^3, göl alanı 1,34 km^2'dir.

ONAGRACEAE ya da **ONAGRARİACEAE** a. KÜPEÇİÇEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

ONAGRUS a. (lat. sözc.). Sil. Taş ve gülle fırlatmak için Romalılar'ca kullanılmış mancınık.

ONALTILI sıf. Arit. Tabanı 16 olan sayılama sistemi için kullanılır.

◆ a. Bilş. Çoğu kez, sayıları 4 bit yardımıyla kodlamak için kullanılan 16 tabanlı kod. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Onaltılı 16 rakam aşağıdaki gibi gösterilir ve kodlanır:

onaltılı rakam	*ikili gösterim*	*ondalık değer*
0	0000	0
1	0001	1
2	0010	2
3	0011	3
4	0100	4
5	0101	5
6	0110	6
7	0111	7
8	1000	8
9	1001	9
A	1010	10
B	1011	11
C	1100	12
D	1101	13
E	1110	14
F	1111	15

ONALTILIK a. Müz. Bir sekizliğin yarısını belirten nota değeri.

◆ sıf. *Onaltılık es* → ES.

ONAMA a. Onamak eylemi, tasdik.
—Ruhbil. Kendisine karşı ileri sürülen sav ya da düşünceleri onaylama, hatta daha aşırı bir biçimde benimseme eğilimi. (Bu tutum genellikle bir sevgi ya da özen isteğini yansıtır.)

ONAMAK g. f. *Bir kararı onamak,* onu onaylamak, onay vermek; tasvip etmek, tasdik etmek.

◆ **onaşmak** dönşl.f. Kendisiyle ilgili bir şeye rıza göstermek, razı olmak.

◆ **onanmak** edilg.f. Onaylanmak, tasdik edilmek, tasvip edilmek: *Hapis cezası kararı onandı.*

ONAN (Necmettin Halil), türk şair ve edebiyat tarihçisi (Çatalca, İstanbul, 1902-İstanbul 1968). İstanbul Üniversitesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nde öğrenime başladı (1919); İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçti ve orduda görev aldı. Zaferden sonra öğrenimini tamamlayarak (1925) edebiyat öğretmenliği, ortaöğretimde genel müfettişlik yaptı; Yükseköğretim genel müdürlüğünde bulundu (1942-1946). Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde eski türk edebiyatı profesörü olarak ders verdi (1946-1960). Konuşulan türkçeyle ve hece vezniyle yazdığı şiirler (*Çakıltaşları,* 1927; *Bir yudum su,* 1932) sevgi, özlem temalarını işler; ulusal duyguları yansıtır. Bu sonuncular arasında "İzmir kapılarında", "Bir yolcuya" gibi şiirler ün kazanmıştır. Dilbilgisi kitapları 1928'den başlayarak 40 yıl boyunca ortaöğretimde okutuldu. *İzahlı divan şiiri antolojisi* (1940), konuyla ilgili en iyi yardımcı kitaplardandır. Eski türk edebiyatıyla ilgili eleştirili metin yayınları (*Namık Kemal'in Talim i edebiyat üzerine bir risalesi,* 1950; *Leyla ile Mecnun* [Fuzuli'nin mesnevisi], 1958) da vardır. (→ Kayn.)

ONANİZM a. (fr *onanisme*). Ruhbil. → MASTÜRBASYON.

ONANMAK → ONAMAK.

ONA-ON a. Tekst. Jakar mekaniğinde kullanılan desen kâğıdı.

ONAR üls. say. sıf. **1.** Üleştirmede, on sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Her birimize onar erik düştü.* **—2.** *Onar onar,* onar birimlik öbekler halinde: *Onar onar sıraya girin.*

ONAR (Sıddık Sami), türk hukukçu (İstanbul 1897-ay. y.1972). Vefa sultanisi'ni, İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1923). Bir süre Paris Hukuk fakültesi'nde okudu. İstanbul Ticaret mahkemesi'nde yargıçlık, Mülkiye mektebi'nde öğretim üyeliği yaptı (1926-1933). Üniversite reformundan sonra, İstanbul Hukuk fakültesi idare hukuku profesörlüğüne atandı (1933). Aynı fakültenin dekanlığına getirildi (1934). İkinci kez Hukuk fakültesi dekanı oldu (1942). İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne seçildi (1946). İdare hukuku ve idari ilimler enstitüsü'nü kurdu (1949) ve ölümüne kadar bu enstitünün müdürlüğünü yaptı. 1956' da yeniden İstanbul Üniversitesi rektörü seçildi. Toulouse Üniversitesi tarafından hukuk doktoru unvanı verildi (1949). 27 Mayıs 1960'tan sonra yeni Anayasa'yı hazırlamakla görevlendirilen kurula başkanlık etti. Başlıca yapıtları: *Hukuku umumiyeyi düvel* (1926), *Hukuku medeniye* (1926), *Adliye hukukunun umumi esasları* (Mustafa Reşit Belgesay'la, 1944), *İdare hukukunun umumi esasları* (1952), *Türkiye'de hukuk devleti kurma yolunda hareketler* (1960).

ONARILMAK → ONARMAK.

ONARIM a. **1.** Onarmak eylemi, bozulmuş bir şeyi onarma işi; tamirat, tamir: *Bu yapı esaslı bir onarım istiyor. Asansörün onarımından elektrikçi sorumludur.* **—2.** Eski ve tarihsel bir değer taşıyan bir yapıyı, bir şeyi eski durumuna getirme çalışması; restorasyon: *Sarayların onarımı sürüyor.*

—Genet. *DNA'nın onarımı,* DNA çift sarmalında zarar görmüş bir parçayı hücrenin onarmasını sağlayan mekanizmaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Cephe onarımı,* bir cepheyi, kazıma, yıkama ve / ya da sıvama yoluyla temizleme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Genet. DNA'nın onarımı. Hücre DNA'sı normal olarak kendini eşlerken bir hata yapabilir, ama bu risk doğal olarak çok zayıftır; ancak bu tehlike canlı organizmalar iyonlaştırıcı ışınlarla (doğal ve yapay radyoaktivite, kozmik ışınlar), morötesi ışınlarla (güneş tayfı) ve zararlı kimyasal maddelerle (sanayi artıkları, böcek ilaçları) karşılaşınca artar. Bu nedenlerle meydana gelen lezyonlar çeşitlidir: DNA zincirinin bir ya da iki ipliğindeki kopmalar, bazların eklenmesi ya da yerlerine başka bazların gelmesi, köprüleme, araya giren parçalar.

Onarım mekanizmaları başlıca iki tiptedir:

1. kesip çıkarma-yeniden bireştirme; endonükleaz denilen enzimler, bozuk parçayı kesip çıkarır, ondan sonra özdeş parça DNA polimeraz tarafından yapılıp yerine yerleştirilir;
2. S.O.S. onarımı, yitiğin özdeş olarak yerine konması değil, tam bir onarımdır. İnsanlarda, onarım mekanizmalarının yanlış işlemesinden doğan birçok hastalık bilinmektedir. Bunlardan en önemlileri yüksek oranda kötücül değişikliklerle ve deri ya da kan kanseriyle birlikte görülen *kseroderma pigmentosum* ve *ataksi-telanjiektazi*'dir.

—İnş. Bazı ülkelerde, cephe onarımının belirli aralıklarla yapılması zorunlu kılınmıştır. Türkiye'de bazı belediyeler, özellikle tarihsel yapılara bu işlemin uygulanmasını desteklemektedir.

Alçı, kireç ya da çimento sıvayla kaplı cephelerin onarımı, bozuk bölümlerin tümüyle kazınması ve yenilenmesi yoluyla gerçekleştirilir. Sıva katmanı kuruduktan sonra cephe boyanabilir.

Taş cephelerin onarımı, tüm çıkıntı ve çapakların raspalanmasına ve öğelerin yeniden derzlenmesine dayanır. Ardın-

dan, fırçalama, kazıma, yıkama ya da basınçlı su, buhar ya da kum püskürtme işlemleri gerçekleştirilir. Gevrek taşlar sözkonusu olduğunda, flüatlama işlemine başvurulabilir. Bu işlemler gerecin dış yüzeyini (tuğlalar için pişirmeye, taşlar için kabuk oluşumuna bağlı olarak) bozduğundan, tehlikelidir.

ONARIMCI a. Bozuk bir şeyi onararak kullanılır duruma getiren kimse; tamirci: Oto onarımcısı.

ONARIMCILIK a. Bozuk bir şeyi onararak kullanılır, yararlanılır duruma getirme işi; tamircilik.

ONARMA a. Onarmak eylemi, işi.

ONARMAK g.f. **1.** *Bir şeyi onarmak*, zarar gören, bozulan arızalanan vb. bir şeyi düzeltmek, ondaki zararı, bozukluğu, arızayı vb. gidermek; gidermek için çalışmalar, işlemler yapmak; tamir etmek: *Bir musluğu onarmak. Televizyonu onarmak. Bir binanın çatısını onarmak. İşçiler yolu onarıyorlar.* **—2.** *Tarihsel değer taşıyan bir binayı, resmi, heykeli vb. onarmak*, onun bozulmuş, yıpranmış yerlerini yeniden yaparak eski durumuna getirmek; restore etmek: *Eski bir yalıyı onarıp otel olarak hizmete açtılar.* **—3.** *Bir kusuru, hatayı onarmak*, onun can sıkıcı sonuçlarını ortadan kaldırmak; telafi etmek: *Kalbimi kırdı, şimdi hatasını onarmaya çalışıyor.*
—Denizc. *Bir yelkeni onarmak*, zamanla yıpranan ya da fırtına etkisiyle yırtılan bir yelkenin aşınmış ya da yırtılmış yerlerine yeni parçalar yamamak.

◆ **onarılmak** edilg. f. Onarmak eylemine konu olmak.

◆ **onartmak** ettirg. f. Onarmak eylemini yaptırmak.

ONARTMAK → ONARMAK.

ONASSİS (Aristotelis Ephoplistis), yunanlı armatör (İzmir 1906-Neuilly-sur-Seine 1975). 1922'de Arjantin'e gitti ve orada tütün ithalatçısı, sonra da Yunanistan'ın Buenos Aires konsolosu (1930) oldu. 1931'de deniz taşımacılığının bunalıma düştüğü bir sırada, Canadian National de Montréal şirketinden yok pahasına altı şilep satın aldı. 1936'da, İsveç'te petrol tankerleri yaptırmaya başladı. İkinci Dünya savaşı sırasında, gemileri ya bu ülkede bağlı kaldı, ya da Müttefikler hesabına çalışırken battı. Deniz sigortacılığı şirketlerince zararı ödenen Onassis, 1945'te yeniden çok büyük bir tanker filosu oluşturdu. Ayrıca, 1956'da Olympic Airways havacılık şirketi'ni kurdu.

ONAŞMAK → ONAMAK.

ONAT sıf. *Esk.* **1.** Doğru, uygun, mükemmel: *"Üçüncü gün anda iribilevüz / Yol onat olursa varıbilevüz"* (Hoca Mesut, XIV. yy.). **—2.** *Onat dilli*, tatlı dilli. ‖ *Onat kişi*, dikkatli, temkinli kimse.

◆ be. Doğru, uygun, mükemmel bir biçimde: *"Yoksul olup eli dar olan kişi / Neye sunarsa onat gelmez işi"* (Kelile ve Dimne, XIV. yy.). *"Sözün onat söyle, sakalın değirmende mi ağarttın"* (Atalar sözü XV. yy.).

ONAT (Hikmet), türk ressam (İstanbul 1882 -*ay. y.* 1977). Deniz harp okulu'nu bitirdi (1903); kısa bir süre sonra askerlikten ayrılarak Sanayii nefise mektebi'ne (Güzel sanatlar akademisi, bugün Mimar Sinan üniversitesi güzel sanatlar fakültesi) girdi. Burada Salvatore Valéry, Warnia Zarzecki gibi öğretmenlerden ders aldı. 1910-1914 yıllarında Paris'e gönderildi. Ecole nationale des Beaux-Arts'da Cormon'un atölyesine devam etti. 1949'a değin Güzel sanatlar akademisi'nde öğretim üyesi, atölye başkanı olarak çalıştı, ayrıca Osmanlı ressamlar cemiyeti'yle Güzel sanatlar birliği'nin kurucuları arasında yer aldı. İbrahim Çallı, Feyhaman Duran, Avni Lifij, Namık İsmail, Şevket Dağ vb. ressamlarla Galatasaray sergilerini düzenleyerek türk resminde yeni bir çığırın açılmasına öncülük etti ve akademik-izlenimci sayılabilecek bir anlayışa dayanan Boğaziçi görünümlerini konu alan çalışmalarıyla ün kazandı.

1914 kuşağının en özgün temsilcilerinden biri olan Onat, *Kuruçeşme'de takalar, Kanlıca'da Hıdiv kasrı, Küçüksu deresi* vb. tablolarında, gün ışığının izlerini açıklı koyulu renk tuşlarının örgüsüyle zenginleştirdiği uzak ve yakın plan ayrımları, yaşanmış bir doğa sevgisini dile getirir. *Manolyalar, Güller, Kurbağalıdere* ile Eyüpsultan camisi ya da Topkapı sarayı'nın iç mekânlarını yansıtan 1945-1950 yılları arasında gerçekleştirdiği yapıtları sayılmazsa, İstanbul'u sarı, turuncu ışıkları, mor, mavi gölgeleri, sisli, durgun sabahları içinde gösteren çalışmaları Ziem, Signac, Van Rysselberghe gibi batılı ustaları anımsatır. İlk kişisel sergisini 1969'da Ankara'da açan sanatçının yapıtları İstanbul Resim ve heykel müzesi'yle özel koleksiyonlardadır.

ONAT (Ahmet Rasim), türk hekim (Yanya 1898-İstanbul 1963). Darülfünun tıp fakültesi'ni bitirdi (1921), dahiliye mütehassısı oldu. Uzun yıllar Haydarpaşa numune hastanesi dahiliye kliniği şefi olarak çalıştı. Dünya Tıp birliği başkanlığı (1957-1958), Türk tabipler odası başkanlığı yaptı (1953-1960). Başlıca yapıtları: *Thyroïlea* (Tiroit hastalıkları [1948]); Türk doktorunun sosyal durumu (1956).

ONAT (Emin Halit), türk mimar (İstanbul 1908 -ay. y. 1961). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'nde öğrenciyken gösterdiği üstün başarı nedeniyle İsviçre'ye gönderildi ve öğreniminin geri kalan bölümünü Zürich Teknik üniversitesi'nde tamamladı (1934). Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Yüksek mühendis mektebi'nde görev aldı; doçent (1935), profesör ve mimarlık kürsüsü başkanı (1938), ordinaryüs profesör (1943) oldu. Okulun Teknik Üniversite'ye dönüştürülmesinden (1944) sonra mimarlık fakültesi dekanlığı (1944-1946), rektörlük (1951-1953), milletvekilliği (1954-1957) yaptı. Ayrıca Royal Institute of British Architects (İngiliz mimarları krallık enstitüsü) onursal haberleşme üyeliğine seçildi (1946) ve Hannover Üniversitesi kendisine onur doktorluğu payesini verdi (1956). Bu arada Union internationale des architectes'in (Uluslararası mimarlar birliği) Türkiye örgütünü kurarak Lozan'da yapılan genel kurul toplantısına Türkiye temsilcisi olarak katıldı (1948).

Mimar Vedat (Tek) Bey, mimar Kemalettin Bey ve Arif Hikmet Koyunoğlu'nun öncülüğünü yaptıkları geleneksel anlayıştan, C. Holzmeister'in getirdiği alman yeniklasikçiliğinin anıtsallık anlayışına geçildiği bir dönemde yetişen Onat'ın adı türk mimarlık tarihine meslektaşı Orhan Arda'yla birlikte öncelikle Anıtkabir*'in proje mimarı olarak geçti. Zürich'teki öğretmenlerinden Dr. O. Salvisberg'in akılcı-işlevci görüşü doğrultusunda, yarışmaya katılan öteki projelerden farklı olarak, kümbet ya da türbe stilizasyonları yerine Anadolu'nun antik kökenine dayalı bir yaklaşım içeren bu projeyi besleyen felsefe, daha sonra Sedat Hakkı Eldem'le birlikte gerçekleştirdiği İstanbul Fen ve edebiyat fakülteleri, Ankara Fen fakültesi, İstanbul Adalet sarayı gibi yapılara da temel oldu. 1950'li yılların ürünü olan Kavaklıdere'deki Cenap And evi, Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı sekreterliği, Sanayi kalkınma bankası (İstanbul) ya da Ankara Emniyet genel müdürlüğü vb. konut ve kamu yapılarında yerel mimari öğelere, yalın ve iddiasız bir geometriye koşut olarak mekânların organik bütünlüğüne önem verdi. Ölümünden sonra TÜBİTAK özel hizmet ödülü'ne değer görülen Onat'ın öteki yapıtlarından bazıları şunlar: İstanbul Yolcu salonu, Uludağ sanatoryumu (L. Tomsu ile), Bursa Vali konağı, İstanbul Gümüşsuyu'nda İBM merkezi.

Hikmet Onat'ın bir yapıtı

ONAT (Doğan), türk tenor (Edirne 1927). Ankara Devlet konservatuvarı'nda Elvira De Hidalgo'nun öğrencisi oldu. 1951'de Devlet operası'na girdi. Lucia di Lammermoor, Tosca, Satılmış nişanlı, Aida vd. operalarda sahneye çıktı. 1960'tan sonra İstanbul Şehir operası'nda (1970'te Devlet opera ve balesi'ne dönüştü) çalıştı. Avrupa'nın büyük kentlerinde konser ve resitaller verdi. 1992'de emekli oldu. —Karısı Ferhan ONAT, koloratur soprano (İstanbul 1933 - *ay.y.* 1982). Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1950'den başlayarak Ankara Devlet operası'nda *Rigoletto, Don Pasquale, Sevil berberi* gibi operalarda sahneye çıktı. 1970'ten sonra İstanbul Devlet opera va balesi kadrosunda yer aldı.

ONAT (Altan), türk hekim (Kayseri 1929). Zürich Tıp fakültesi'ni bitirdi (1954). ABD'ye gitti, Mayo Clinic'te iç hastalıkları ihtisası yaptı (1956-1959). Dönüşte, Cerrahpaşa tıp fakültesi'nde öğretim üyesi (1961), doçent (1964), profesör (1970) oldu. Kan, akciğer ve kalp hastalıkları, elektrokardiyografi, kalp aritmileri vb. konularda çok sayıda bilimsel makalesi vardır. Başlıca yapıtları: Elektrokardiyografi ve teşhisteki yeri (1968); Kalp ve damar hastalıkları (ortak yapıt, 1977).

ONAT (Teoman), türk hekim (İstanbul 1931). Robert kolej'i (1951), Zürich Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1957); aynı fakültenin çocuk kliniğinde asistan olarak çalıştı. Bu kliniğin kardiyolojiye ilişkin çalışmalarını da yürüten Onat, Schad ve Künzler ile birlikte yazdığı Kongenital kalp anomalilerinde ayırıcı tanı adlı yapıtıyla Montréal'de toplanan Uluslararası radyoloji kongresi'nde Schleussner ödülü'nü kazandı (1962). Bu kitap ingilizceye (1965), ispanyolcaya (1966) ve italyancaya (1967) çevrildi. Yurda dönünce (1962), İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi çocuk kliniği'nde uzmanlık sınavı vererek aynı üniversitenin çocuk hastalıkları ve sağlığı kliniğinde görev aldı (1964); burada çocuk kardiyoloji polikliniğini kurdu (1965). Doçent (1966),

Büyük Larousse

Emin Halit Onat ve Sedat Hakkı Eldem'in gerçekleştirdiği İstanbul Fen ve edebiyat fakülteleri

profesör (1972) oldu. Avrupa Çocuk kardiyolojistleri birliği başkanlığını yaptı (1975-1976). Eczacıbaşı tıp ödülü'nü kazandı (1976).

ONAY a. *(onamak*'tan *ona-y)* **1.** Bir görüşü, düşünçeyi, eylemi, davranışı vb. haklı, yerinde, uygun görme; tasvip: *Basının onayını almadan yurtdışına gitmek istemiyor. Evlenmek için ailelerinin onayını almak.* **—2.** Resmi bir makamın, bir kararı, bir atamayı uygun gördüğünü gösteren bildirimi, bunu belirten resmi işlem: *Atamalar onaydan çıkmadı. Kararnameler onaya sunuldu. Çalıştığınız kurumdan onay almanız gerekiyor.*

ONAY (Ahmet Talat), **Çankırılı Talat** diye bilinir, türk halk edebiyatı uzmanı (Çankırı 1885-Ankara 1956). İstanbul Üniversitesi edebiyat bölümü'nü bitirdi (1910). Kastamonu ve İzmir liselerinde edebiyat öğretmenliği; Zonguldak (1920) ve Bolu'da (1921) Milli eğitim müdürlüğü yaptı. Çankırı'dan milletvekili seçildi (1923). Türk halk edebiyatı alanında araştırma ve incelemelerde bulundu. Başlıca yapıtları: *Âşık Dertli* (1928), *Türk halk şiirlerinin şekil ve nevi* (1928), *Çankırı şairleri* (2 cilt, 1931-1933), *Âşık Tokatlı Nuri* (1933), *Dâstân-ı Ahmet Harami* (1933), *Kızılbaş şiirinde sual-cevap* (1953).

Gülsin Onay

ONAY (Gülsin), türk kadın piyanocu (İstanbul 1954). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda Verda Ün'ün öğrencisi oldu. 1966'da devlet bursuyla Fransa'ya gönderildi; Paris Ulusal konservatuvarı'nda Pierre Sancan, Nadia Boulanger, Monique Haas, Bernard Ebert gibi öğretmenlerle çalıştı. Konservatuvarı 1972'de birincilikle bitirdi. Yurda dönünce Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'nın solocuları arasına girdi. Yurtiçi ve yurtdışında konser ve resitaller verdi. 1979'da Ravel, 1982'de Uluslarası Busoni ödüllerini aldı. 1987'de devlet sanatçısı oldu.

ONAYAKLI sıf. 5 çift yürüme ayağı bulunan kabuklular için kullanılır.

ONAYAKLILAR a. Yumş. bil. Çiftsolungaçlı kafadanbacaklı yumuşakçalar takımı. (Üyelerinin göğüslerinden çıkan, kavrayıcı ya da yürümeye yarayan, kimileri kıskaçlı 5 çift ayakları vardır. Oldukça iri hayvanlardır ve karides, ıstakoz, tatlısu ıstakozu gibi türleri yenir. Bil. a. *Decapoda.)*
—ANSİKL. Onayaklılarda başla göğüs bölütleri az çok kaynaşarak bir bütün oluşturur: bir bağayla kaplı olan başlıgöğüs. Göğüs ayakları 5 çifttir; bunlardan bir ya da birçoğu kıskaca dönüşmüş olabilir. Onayaklılar takımı iki öbeğe ayrılır: *Natantia* (yüzen onayaklılar), *Reptantia* (yürüyen onayaklılar). Birinci öbek çok karmaşıktır, karidesleri (karidesgiller, *Penedidae*) kapsar. İkinci öbekte de birbirinden çok farklı soylar bulunur: tatlısuıstakozugiller (tatlısu ıstakozları, böcekler vb.), *Scyllaridae* (ayı langustu, vb), düzensizkuyruklugiller (*Pagurus*'lar, *Galathea*'lar) ve yengeçler (*Brachyura*). Takım üyelerinin bedensel gelişmeleri değişik sayıda evreden geçerek gerçekleşir; en sık rastlanan gelişme süreci, bir plankton larvası, yani zoe evresinden geçerek sağlanan gelişmedir. Onayaklıların çoğu denizde yaşar; ama tatlısularda ve karada yaşayan türleri de vardır.

ONAYLAMA a. Onaylamak eylemi.
—Bilş. Manyetik bir şeridin manyetik kayıt ortamının niteliğini kayıt olanaklarını doğrulamak amacıyla kontrol etmek. || *Bir yazılımı onaylama*, bir yazılımın, şartnamesindeki belirlemelere uygunluğuna ilişkin az çok yüksek bir güvence veren test ve prova işlemlerinin tümü.
—Huk. Bir işlemin hukuka uygunluğunu belirten ve işlemi gerçekleştirenin dışındaki bir organ tarafından yapılan irade açıklaması. (Eşanl. TASDİK.)
—ANSİKL. Huk. Onaylama, onaylanacak işlemin niteliğine göre değişik organlar tarafından yapılır. Anayasa'ya göre uluslararası antlaşmaların onaylanması, TBMM'nin onaylamayı bir yasayla uygun bulmasına bağlıdır (md.90). Duruşma tutanaklarının aslına uygunluğu mahkeme başkâtipleri tarafından onaylanır. Özel hukuk alanında sözleşmelerin altındaki imzanın, imzayı atan kişilere ait olduğunu ise noter onaylar.

ONAYLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (görüş, düşünce, eylem, davranış vb.) onaylamak*, onu doğru, haklı, yerinde bulmak, uygun görmek; tasvip etmek: *Bu direnişinizi onaylıyorum. Söylediklerini onaylamıyorum.* **—2.** *Bir kararı, bir atamayı vb. onaylamak*, onayını belirten bir bildirimde bulunmak; tasdik etmek: *Genel müdür kararnameleri daha onaylamadı.*

◆ **onaylanmak** edilg. f. **1.** Doğru, haklı ve yerinde bulunmak: *Onaylanmayan kaba davranışlar.* **—2.** Sözkonusu yazılı bir belge, karar, yazı vb. ise, yetkili ve ilgili kişice uygun görüldüğünü belirten bir işlemden geçmek: *Meclis'ten çıkan yasa Cumhurbaşkanı tarafından onaylanarak Resmi gazete'de yayımlandı.*

◆ **onaylatmak** ettirg. f. **1.** *Bir bölgeyi (bir kimseye, bir makama) vb. onaylatmak*, onun bir kimsece onaylanmasını sağlamak, tasdik ettirmek: *Belgelerinizi müdüre onaylatacaksınız.* **—2.** *Bir şeyi bir kimseye onaylatmak*, ona kabul ettirmek, kabul ettirmeye çalışmak.

ONAYLANMA a. Onaylanmak eylemi.

ONAYLANMAK → ONAYLAMAK.

ONAYLATMA a. Onaylatmak eylemi.

ONAYLATMAK → ONAYLAMAK.

ONAYLI sıf. Onaylanmış olan; tasdik edilmiş.
—Huk. *Onaylı suret*, aslına uygun olduğu yetkili organlarca doğrulanmış belge.

ONAYSIZ sıf. Onaylanmamış, tasdik edilmemiş.

ONBAŞI a. Ask. Silahlı kuvvetler'de erden sonraki ilk rütbeyi taşıyan erbaşa verilen ad.
—ANSİKL. Ask. Onbaşı en küçük askeri birlik olan manganın komutan yardımcısıdır (komutan çavuş). Okur-yazar erler arasından, yönetmeliğe göre oluşturulmuş sınav kurulunca yapılan yazılı ve sözlü sınavlarda başarılı olanlardan seçilir. Seçilenlere rütbeleri (V biçiminde kırmızı şerit) törenle takılır.

ONBAŞILIK a. *Ask.* Orduda erlikten sonra gelen rütbeye verilen ad; bu rütbedeki kimsenin görevi.

ONBEŞ a. (on beş'ten). Spor. **1.** 15 oyuncudan kurulu bir rugby takımının tümü. **—2.** Teniste yapılan ilk sayı.

Onbinlerin dönüşü, Genç Keyhüsrev'in ordusuna aldığı paralı yunan askerlerinin Asya içlerinden geri çekilişi (İ.Ö. 401-400). Keyhüsrev'in ölümüyle sonuçlanan Kunaksa savaşı'ndan sonra, yunan askerleri ülkelerine dönmeyi kararlaştırdılar. Satrap Tissaphernes, önderlerini görüşmeye çağırdı ve öldürttü. Yunanlılar aralarında Ksenophon'un da bulunduğu yeni önderler seçtiler. Dağları aşarak, binbir güçlükle Karadeniz'e (Pontos Eukseinos) ulaştılar ve Sinop'tan denize açılarak Trakya'ya vardılar. Başlangıçta 13 000 olan sayıları, Trakya'ya ulaştıklarında 6 000'e inmişti. Ksenophon'un *Anabasis*'te anlattığı bu kahramanca çekiliş büyük bir yankı uyandırdı; Yunanlılar'ın coğrafi bilgilerini genişletti ve Pers İmparatorluğu'nun güçsüzlüğünü görmelerini sağladı.

ONBİNLİK a. On bin lira değerindeki kâğıt para.

ONBİR a. (*on bir*'den). Spor. Bir futbol takımında sahada yer alan 11 futbolcunun tümü. (İlk onbir diye adlandırılır.)

◆ **onbirler** çoğl. a. Esk. tar. Atina'da İ.Ö. VI. yy.'dan önce kurulan ve kurayla belirlenen on yargıç ve bir kâtipten oluşan kurul. (Onbirler hapishanelerden sorumluydular, tutuklama dahil suçüstü olayları kovuşturur, yargılar ve ölüm cezalarının infazına nezaret ederlerdi. Thespia'da da böyle bir kurul, kamu güvenliğini sağlamakla görevlendirilmişti.)

ONBİRGEN a. Geom. On bir açısı, dolayısıyla on bir kenarı bulunan çokgen.

ONBİRHECELİ a. Ed. Dizeleri 11 heceli şiir. (Türk halk edebiyatında yaygın biçiminin durakları 6+5, 4+4+3'tür. Milli edebiyat akımı şairleri daha değişik duraklar da uyguladılar. Cumhuriyet döneminde A. M. Dıranas, C. S. Tarancı gibi şairler duraksız onbirheceli şiirler yazdılar.)

ONBİRLİ a. Müz. **1.** On bir dereceyle birbirinden ayrılan iki notanın aralığı. **—2.** Bir sekizli ve bir dörtlüden oluşan aralık. **—3.** İkinci sesi, bir sekizli daha tiz olan dörtlü aralık (örn. : do_3-fa_4).
—Ed. Bentleri 11 dizeden oluşan şiir. (Divan edebiyatında bentleri buna en yakın biçim, "onlu"dur [muaşşer]. Nazım temeli çift sayılı birim [beyit] olduğu ve bentler bunların art arda sıralanmasıyla oluştuğu için, bu yolda dize sayısı tek olan beyitler yaygın değildir. Cumhuriyet döneminde ise zaman zaman onbirli şiirler yayımlanmıştır. Örn. "İhtiyarlar baladı", A. İlhan.)

ONBİRNİSAN, Şanlıurfa'nın Suruç ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 613 nüf. (1990).

ONCA sıf. (*o* adılının eşitlik durumu, *o-n-ca*). **1.** Ona göre. **—2.** Epeyce, o kadar: *Aradan onca zaman geçmesine karşın beni hatırladı. Harcanan onca emek boşa gitti.*

ONCHOCERCA a. Asalbil. *Filariinae* altfamilyasından, asalak iplik solucan cinsi. (*Onchocerca volvulus*, Afrika'da insanlarda görülen onkosarkozun asalağı olan filaryadır, ama memelilerde asalak yaşayan başka türler de vardır (örneğin büyükbaş hayvanlarda *O. gibsoni* ve atta *O. cervicalis*).

ONCİDİUM a. (lat. *oncidium;* yun. *ogkos*, yumru'dan). Tropikal Amerika'da yetişen yalancı soğanlı ya da yalancı soğansız, ama düz ve sert yapraklı çokyıllık orkide. (Genellikle gevşek ve eğri büğrü uzun salkım halinde toplu çiçekleri çoğunlukla sarı renklidir. Birçoğu seralarda yetiştirilir: *Oncidium papilio, O. splendidum, O. carthaginense, O. serratum, O. varicosum, O. tigrinum, O. ornithorhynchum.*)

ONCOCEPHALUS a. Tropikal Amerika'da yaşayan bitkibiti cinsi. (*Reduviidae* familyası.)

ONCOCEPHALUS a. Saplı çift yüzgeçli, siğilli derili bentik balık cinsi. (Başlıca türü Florida kıyılarında yaşayan *Oncocephalus* vespertilio*'dur. Fenerbalığımsılar takımı, *Oncocephalidae* familyası.)

ONCOCEPHARUS VESPERTİRİO a. Antiller denizi'nde yaşayan, kabartılı derili kemiklibalık. (Bir rostrumu vardır; karın yüzgeçleri göğüs yüzgeçlerinin ön tarafındadır. Sırt yüzgeci *illicium*'a kadar uzanır. *Oncocephalidae* familyası.)

ONCOCERAS a. Ordovices devri topraklarında çok yaygın kafadanbacaklı yumuşakça cinsi. (Kavkıları kısa, hafifçe kambur ve yanlardan basıktır. Notiloidler altsınıfı; *Oncoceratidae* familyası.)

ONCODİDAE a. Başının son derece küçük ve karnının büyüklüğüyle dikkati çeken ortoraf sinekler familyası. (Karınları şiş ve küreseldir. Larvaları örümceklerde asalak yaşar. *Brachycera* takımı.)

ONCORHYNCHUS a. Büyük Okyanus'ta yaşayan, Kaliforniya ile Alaska arasındaki ırmaklara ya da Asya'daki Sibirya ve Japonya ırmaklarına giren sombalığı cinsi. (Sombalığıgiller familyası.)

ONCULAYIN be. *(o+n+culayın).* Ona göre; onun gibi.

ONDALIK a. Onda bir olarak alınan ya da verilen ücret.
—Arit. Bir sayının ondalık gösterilişinde, virgülün sağında yazılı olan rakamlardan herhangi biri. (Herhangi bir tabanla gösterim haline genişletilir.)
◆ sıf. Arit. On sayısını taban olarak alan. || *Ondalık kesir,* paydası 10 un kuvvetleri olan kesir. || *Ondalık logaritma,* tabanı 10 olan logaritma. || *Ondalık sayı,* $r.10^n$ bir tamsayı olacak biçimde bir doğal *n* tamsayısının var olduğu *r* oransal sayılarının D kümesinin elemanı. (→ D.) || *Ondalık* (ya da *onluk*) *sayılama,* 10 tabanına göre sayılama. || *Ondalık* (ya da *onluk*) *sistem,* 10 un kuvvetlerini kullanan sistem. (Eşanl. ONLUK.) || *Sonsuz ondalık açılım* ya da *sonsuz ondalık dizi,* bir gerçek sayının A, $a_1\,a_2...a_n...$ biçiminde yazılışı, burada $a_1\,a_2...a_n...$ ondalık kısmı sonsuzdur. ($\frac{1}{3}$ gerçek sayısının sonsuz açılımı 0,33...3... tür.)
—İkt. tar. *Ondalık ağnam resmi,* Osmanlılar'da, Rumeli'deki hayvan sahiplerinden, sahip oldukları koyun ve keçilerin onda biri oranında alınan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mat. çözlm. *Bir* x *pozitif gerçelinin ondalık* (ya da *onluk*) *logaritması,* 10 tabanlı logaritma fonksiyonuyla x in görüntüsü.
—ANSİKL. İkt. tar. Ondalık ağnam resmi, her mali yıl başında, Rumeli sancağı tarafından "adedi ağnam resmi"yle birlikte mültezimler aracılığıyla toplanırdı. Bu vergiyle ilgili işler Maliye'de "Ağnam ruznamçeciliği" adıyla kurulan bir kaleme verilmişti. Bu kalemin başında bulunan Ağnam müdürünün Rumeli'nin çeşitli bölgelerine gönderdiği sayıcılar kendi bölgelerindeki koyun ve keçilerin sayımını yapar, bir deftere kaydederdi. Bu defterin bir örneği merkeze gönderilir, vergi bu kayıtlar üzerinden alınırdı. Saptanan vergi miktarına göre toplanan hayvanlar Çorlu yöresindeki kışlaklarda barındırılır, gerektikçe İstanbul'a getirtilerek kestirilip askere verilmek ve halka satılmak üzere kasaplara dağıtılırdı. Sonradan, Rumeli'nin merkeze yakın vilayetlerinde Ondalık ağnam resmi ile Adedi ağnam resmi birleştirilerek, mültezimlere belirli bir miktar üzerinden beş-on yıllığına ihale edilmeye başlandı. Tanzimat'ın ilanından sonra da hayvan sayımının hükümetçe atanan memurlar aracılığıyla yapılmasına ve hayvan başına vergi alınmasına karar verildi.

ONDALIKÇI a. Ondalıkla çalışan kimse.

ONDATRA a. Zool. BIZAM SIÇANI'nın eşanlamlısı.

ONDİNİZM a. (fr. *ondinisme*). Psik. İdrar boşaltma işlevlerinin erotik bir nitelik kazanması.

ONDMETRE a. (fr. *ondemètre*'den). Radyotekn. DALGAÖLÇER'in eşanlamlısı.

ONDO, Nijerya'nın güney-batısında eyalet; 20 959 km²; 5 801 900 nüf. (1990). Merkezi *Akure.*

ONDOGRAF a. (fr. *ondographe*). Eskiden bir kâğıda mürekkeple, dönemsel bir gerilim ya da akım eğrisinin biçimini çizmekte kullanılan ve bunun için bir kondansatörün dönemsel olarak dolmasından ve boşalmasından yararlanan kayıt aygıtı.

ONDOKUZMAYIS, Orta Karadeniz bölümünde Samsun iline bağlı ilçe; 28 947 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi, Samsun'un 28 km K.-B.'sında, Samsun-Bafra yolu üzerinde *Ondokuzmayıs* (esk. *Ballıca, Engiz*), 6 212 nüf. (1990).

ONDURMAK → ONMAK.

ONDÜLATÖR a. (fr. *ondulateur*). Telekom. TELGRAF YAZICISI'nın eşanlamlısı.

ONDÜLE sıf. (fr. *ondulé*). Uzun süre dalgalı, kıvrımlı kalması için saçlara uygulanan işlem; bu işlemle kıvrılmış saç: *Saçlarını ondüle yaptırmak. Ondüle saç.*
—Kâğ. san. *Ondüle karton,* bir ya da iki yüzüne kaplama kâğıda yapıştırılmış oluklu kâğıttan oluşan karton. || *Ondüle makinesi,* ondüle karton yapımında kullanılan makine. (Bir çark çifti meydana getiren çatılmış iki dişli valsten oluşur; sürekli kâğıt yaprağı bu valsler arasından geçirildiğinde oluklu bir görünüm kazanır. Daha sonra, iki tutkal valsiyle olukların tepe noktalarına yapıştırıcı sürülerek kaplama kâğıtlarının yapışması sağlanır).
—Tekst. *Ondüle iplik,* az büküm verilmiş çok kalın bir iplik ile bu kalın ipliğin üzerine sarılmış oldukça bükümlü daha ince ipliklerden oluşan iplik. || *Ondüle kumaş,* havlandırma işleminden sonra ön yüzü kıvırcık bir görünüm alan kumaş.

ONDÜLÖR a. (fr. *onduleur*). Elektrotekn., Fiz. EVİRİCİ'nin eşanlamlısı.

ONEGA, Rusya'da ırmak, Beyaz deniz'e dökülür. Laça gölünden doğar, *Onega körfezi*'ne ulaşır; 416 km (havzası 56 900 km²).

ONEGA, Rusya'da liman kenti, Beyaz deniz'de, Onega'nın denize döküldüğü yerde; 25 000 nüf. Bıçkıevi. Kimya sanayisi. Besin sanayileri. Kereste dışsatımı.

ONEGA gölü, Rusya'nın kuzey-batısında göl, yüksek bölümü Karelya Özerk Cumhuriyeti'nde kalır; 9 900 km² (en derin yeri 120 m). Tektonik kökenli gölün çanağı, Dördüncü Zaman buzullarıyla aşırı oyuldu. Fennoskandiya tabanın kayaçlarında biçimlenmiştir; kuzey kıyısı kayalık adalarla devam eder ve girintili çıkıntılıdır. Daha alçak olan güney kıyısı buzultaşlı çökellerde oyulmuştur ve engebeli bir kıyı çizgisinin yanında uzanmaktadır. Svir aracılığıyla Ladoga gölüne, Beyaz deniz-Baltık kanalı aracılığıyla Beyaz deniz'e bağlanan göl, Rusya'nın Avrupa'daki topraklarında yer alan iç su ulaşımı sisteminin temel taşlarındandır.

Onegin → YEVGENİY ONEGİN.

O'NEİLL (Brian) [öl. Downpatrick 1260], İrlanda kralı (1258-1260). İngiliz vesayetine karşı ayaklanan İrlanda kralları federasyonu tarafından Aird Rígh seçildi (1258); ama Downpatrick savaşı'nda yenildi ve öldürüldü.

O'NEİLL (Shane) [1530'a doğr.-öl. 1567], sonuncu Tyrone kralı (1559-1567). 1559'da babası Conn'un yerine geçti. 1561'de İngilizler'i yendi, krallığını tanıyan kraliçe Elizabeth ile uzlaştı (1562). MacDonnelller'le O'Donnelller'in aleyhine egemenliğini tüm Ulster'e yaymaya çalıştı. Ama, O'Donneller ayaklandılar ve O'Neill'i yendiler. O'Neill, eski düşmanları MacDonnelller'e sığındı, ama onlarla anlaşmazlığa düşünce öldürüldü.

O'NEİLL (Hugh), 2. **Tyrone** kontu (1540'a doğr. -Roma 1616). Shane O'Neill'in yeğeni. Kuzeni Turlough, onun lehine tahttan feragat edince (1593), Ulster'in en güçlü lideri durumuna gelen Hugh O'Neill, İrlandalılar'ın özgürlük mücadelesinin başına geçti, 1595'te İngilizler'e karşı ilk başarıyı elde etti, İspanya ile ilişki kurdu ve Hugh O'Donnell ile ittifak yaptı. 1598'de savaş yeniden başladı; O'Neill'in Yellow Ford'da kazandığı parlak zafer, tüm İrlanda'yı ayağa kaldırdı. Güç durumda kalan Essex'in 1599'da imzaladığı mütarekeyi, Elizabeth onaylamadı ve 1600'de Mountjoy'un komutasında güçlü bir ordu O'Neill'e karşı gönderdi. O'Neill geri çekilmek zorunda kaldı. 1601'de gelen ispanyol yardımı çok zayıf ve yetersizdi çıkarma güneydeki Kinsale'ye yapıldı. O'Neill yardıma koştu, ama ağır bir bozguna uğradı; Ulster'e doğru geri çekildi ve teslim oldu (1603). 1607'de ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı.

O'NEİLL (Owen Roe), irlandalı önder (1590'a doğr. - öl.1649), Hugh O'Neill'in yeğeni. Otuz yıl ispanyol ordusunda hizmet etti. Ayaklanan İrlanda'ya döndü, 1642'de Ulster ordusu komutanlığını üstlendi ve bağımsızlık partisini canlandırdı.

O'NEİLL (Eugene Gladstone), amerikalı oyun yazarı (New York 1888-Boston 1953). Serüvenlerle dolu bir gençlik geçirdi. İlk oyunları Provincetown Players topluluğu tarafından sahnelendi (*Bound East for Cardiff,* 1916; *The Moon of the Caribbees,* 1918). Tiyatroyu burjuva kurallarından kurtarmayı ve ona batakhanelerin, yük gemilerinin kazan dairelerinin gerçekliğini sokmayı başardı. Bu gerçekçiliğe, Strindberg, Nietzsche ve İbsen'in etkisiyle, belli bir yazgı duygusu da içeren anlatımcı bir günlük yaşam havası kattı (*Beyond the Horizon,* 1919; *Anna Christie,* 1922). *İmparator Jones*'ta (The Emperor Jones) [1921] tonunu ve kullandığı teknikleri genişletti: simgesel bir cangıl dekoru içinde, bir zenci diktatörü kendi kendisiyle içinden konuşturarak, onun bilinçdışını irdelemeye çalıştı. *The Hairy Ape*'de (1922), bu hayali soyutlamayı sürdürdü. Aynı yöntemi olağanüstü kişilerin yazgısını konu alan yunan trajedisini taklit ederken de kullandı (*Araya giren garip oyun* [Strange İnterlude], 1928; *Elektra*'ya *yas yaraşır* [Mourning Becomes Electra], 1931). Tiyatronun başarısız bir anlatım aracından başka bir şey olmadığını göstermek için, Freud'dan sürekli olarak yararlandı. *Sonu gelmeyen günler*'den (Days Without End) [1934] sonra, *The Iceman Cometh*'le (1946) yeniden ilk temalarına, gençliğinin sefil konutlarının anısına (sürekli bir ölüm figürü biçiminde) döndü. Kendi yaşamından esinlenerek yazdığı (1939-1941) ve 1956'da sahneye konulan son oyunu *Günden geceye*'de (Long Day's Journey into Night), aile anlaşmazlıklarının bir iç aydınlanma olanağını büsbütün yok etmediğini gösterdi. Simgecilikle gerçekçiliğin sürekli karışımı, eski Yunanistan'a uzanan esin kaynakları, günlük yaşamın ağır basan yoksulluğu O'Neill'i, bütüncü bir tiyatro anlayışına götürdü. Temsilin uyandırdığı heyecanın, günlük yaşamda anlatım olanağı bulamayan bütün duyguları doyuma ulaştırdığı bir bütüncü tiyatroydu bu.

O'NEİLL (Terence), baron **O'Neill of the Maine,** kuzey irlandalı siyaset adamı (Belfast 1914). Birlik partisi üyesiydi, nisan 1956'da İçişleri bakanı, 1956-1963 arasında Maliye bakanı, 1963'te de Kuzey İrlanda Başbakanı oldu. Katoliklerin artan hoşnutsuzluğu karşısında reform yanlısı olan O'Neill, aşırı protestanların saldırılarına uğradı ve çareyi Parlamento'yu feshetmekte buldu: şubat 1969 seçimlerinde yenilgiye uğrayarak istifa etmek zorunda kaldı (28 nisan).

O'NEİLL (Alexandre), portekizli şair (Lizbon 1924). Özgünlüğü daha ilk yapıtlarında belli olmuştu (*Temps de fantômes* [fr. çev.], 1951; *Au royaume du Danemark* [fr. çev.], 1958). Yazılarındaki eğretileme ve sözdizimi konusunda özgür tutumu nedeniyle gerçeküstücülüğün mirasçısıdır; lirik heyecanla iğneleyici bir hicvi birleştirir (*Abandon surveillé* [fr. çev.], 1960; *le Sac aux oreilles* [fr. çev.], 1979). Metinlerindeki deneyselci tavrı onu barok etkilerin gözlendiği görsel ve somut bir şiire götürür.

ONEİROPHANTA a. (yun. *oneirophantos,* düşte ortaya çıkan'dan). 2 400 - 500 m derinlikteki diplerde yaşayan denizhıyarı cinsi. (Çok yüksek ve dışbükey bedeninin altı yassıdır [karında sürünme olanağı veren bir düzlük oluşturur]. Sırtında sıralar halinde dizilen uzun papillalar vardır. *Elpididae* familyası.)

ONEİROPHANTİTES a. Tarragona'daki (İspanya) Orta Trias dönemi katmanında bulunan mikalaşmış ince bir kumtaşında kalan iz aracılığıyla bilinen fosil denizhıyarı cinsi. (*Elasipoda* takımı.)

ONE-MAN-SHOW a. (ing. *one man show:* tek kişilik gösteri). Sanatçının sahnede tek başına yer aldığı gösteri.

İrlanda Ulusal kütüphanesi, Dublin

Hugh **O'Neill**
2. Tyrone kontu
XVII. yy.'da yapılmış bir gravürden ayrıntı
İrlanda Ulusal kütüphanesi, Dublin

Agence İntercontinentale

Eugene Gladstone **O'Neill**

ONESİKRATES, yunanlı filozof ve tarihçi (Astypalea ya da Aighina, İ.Ö. 375'e doğr. -öl. İ.Ö. 300'e doğr.). Filozof Diogenes'in izleyicilerindendi. Büyük İskender'le birlikte Hindistan'a kadar gitti ve onun tarihçileri arasında yer aldı.

ONE-STEP a. ("bir adım" anlamında ing. sözcükler). İki zamanlı bir müzik eşliğinde, her zaman için bir adım atılarak yapılan amerikan kökenli dans. (1925'e doğru İrene ve Vernon Castle dans çifti tarafından yaygınlaştırılan one step, fox-trot'un bir türüdür.)

ONEŞTİ → GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ.

One ton cup (*bir ton kupası* anlamında ing. deyim), en eski ve ünlü yelken yarışlarından biri. İlk kez 1896'da Paris Yelken derneği tarafından düzenlenen yarış başlangıçta en fazla 1 tonluk teknelere açıktı: ancak bugün değişik boydaki yelkenliler bu yarışa katılabilmektedir. *One ton cup* ya da *Ton cup* rating'gi 27,5 ayak olan yelkenliler arasında yapılır. Ancak bunun yanı sıra *Mini ton cup* (16,5 ayak tekneler), *Quarter ton cup* (18 ayak), *Half ton cup* (21,7 ayak) ve *Three Quarter ton cup* (24,5 ayak) ve *Two tons cup* (32 ayak) yarışları da vardır. Gerçek dünya şampiyonaları olan bu yarışlar, olimpik parkur üzerinde üç yarışı, bir küçük ve de bir büyük açık deniz yarışını içerir.

ONETTİ (Juan Carlos), uruguaylı yazar (Montevideo 1909). 1929-1976 arasında yaşamış olduğu Buenos Aires'te *Marcha* dergisinin yazıişleri müdürlüğünü yaptı (1939-1974). *El pozo*'dan (1939) başlayarak tüm romanlarında, çağdaş kent yaşamının karamsar dünyasında hayal peşinde koşarken düş kırıklığına uğramış insanların var oluş kaygılarını anlattı: *Tierra de nadie* (1941), *La vida breve* (1950), *El Astillero* (1960), *Juntacadáveres* (1964). 1974 başında siyasal muhalif olarak tutuklandı ve birkaç ay sonra serbest bırakıldı. Madrid'e sürgüne gitti, orada 1979'da yeni bir roman yayımladı: *Dejemos hablar al viento*. Ayrıca hikâyeleri de vardır.

ONEX, İsviçre'de komün, Cenevre'nin güney-batı banliyösü, 17 000 nüf.

ONGAN (Emin), türk besteci (Edirne 1906 - İstanbul 1985). 1927'de girdiği Üsküdar musiki cemiyeti'ni 1938'den sonra yönetti ve bu derneğin, küçük bir konservatuvara dönüşmesini sağladı, sayısız öğrenci yetiştirdi. İstanbul radyosu'nda uzun yıllar kemancı ve koro şefi olarak görev yaptı. Yapıtlarının çoğu şarkı ya da fantezilerdir. En ünlüleri: *Gönlümün bir hali var ki...* (uşşak), *Ömrümün güzel çağı...* (buselik), *Hasretle yanan kalbime yetmez gibi derdim* (suzinâk), *Gittin bırakıp sevgimi soldurmadı yıllar* (rast).

ONGANİA (Juan Carlos), arjantinli devlet adamı (Marcos Paz, Buenos Aires eyaleti, 1914). Ordu Başkomutanlığı yaptı, sonra üçlü askeri yönetim tarafından haziran 1966'da Cumhurbaşkanlığına atandı. Kurduğu hükümet peroncu eylemleri göğüslemek zorunda kaldı. Siyasi bunalımı çözmekte yetersiz kalınca, yerine general Levingston getirildi (1970).

ONGARO (Antonio), italyan şair (Venedik 1560'a doğr. - *ay. y.* 1600'e doğr.). Tasso'nun *Aminta*'sından esinlenerek pastoral bir masal yazdı (1582).

ONGARO (Francesco DALL') → DALL' ONGARO.

ONGEN a. Geom. 10 açısı, dolayısıyla 10 kenarı bulunan çokgen.

ONGOKEA a. Kongo'da çok bol olan orman ağacı. (Bu ağaçtan yağlıboya yapımında kullanılan ve *ongokea yağı* ya da *boleko* denilen sıvı bir yağ elde edilir.)

ONGUN sıf. **1.** Bol ürün veren, çok verimli şey için kullanılır. **—2.** İmar edilmiş, gelişmiş yer için kullanılır; bayındır. **—3.** Kutlu, uğurlu sayılan, beğenilen kimse için kullanılır. **—4.** Mutlu.

◆ a. Toplulukları, aileleri ya da bireyleri temsil etmek amacıyla kullanılan ayırtedici işaretler; arma.
—Antropol. TOTEM'in eşanlamlısı.

ONGUN (Cemil Sena), türk yazar (Seydişehir, Konya, 1894 - İstanbul 1981). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1917). 1925'te Paris'e gönderildi; Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe öğrenimini sürdürdü. Anadolu ve İstanbul'da çeşitli liselerde felsefe okuttu. 1959'da emekli oldu. Edebiyat, tarih, felsefe alanlarında yaptığı araştırmalarla tanındı. Başlıca yapıtları: *Estetik* (1931), *Allah fikrinin tekâmülü* (1934), *Psikoloji dersleri* (1935), *Felsefe ve sosyoloji* (1943), *Büyük filozoflar ansiklopedisi* (4 cilt, 1957-1966), *Hz. Muhammet'in felsefesi* (1968), *İnsanlar ve ahlaklar* (1970).

ONGUNCULUK a. Bir onguna, toteme bağlılık. (→ TOTEMCİLİK.)

ONGUNLUK a. Ongun olma durumu; mutluluk, bereket, feyiz.

ONGÜLİGRAT sıf. (fr. *onguligrade*'dan). Yürüdükleri sırada yalnızca ellerinin ve ayaklarının üstünde duran memeliler için kullanılır. (Bütün ongüligratlar toynaklıdır ve tırnaklar toynak halinde gelişmiştir.)

ONHECELİ a. Hece vezninin on heceden oluşan kalıbı.
—ANSİKL. İki duraklıdır: 5+5, 6+4 (ya da 4+6), 7+3 (ya da 3+7). Türk halk şiirinin az kullanılmış kalıplarındandır. Ahmet Vefik Paşa Molière'den yaptığı manzum çevirilerde (*Tartüf* vd.) kalıbın 5+5 duraklı (bazen duraksız) biçimini kullandı. Çağdaş türk şiirinde de zaman zaman bu kalıbı uygulayanlar görüldü (ör. *"Maziyi yâda daldığım zaman"*, C. S. Tarancı).

ONİAS III (öl. Antiokheia İ.Ö. 170), Yahudiler'in ruhani önderi (185-175). Antiokheia ortodoksluğunu hellenizmin istilasına karşı savundu. Selefkiler'in istediği hellenleşmeden yana olan kardeşi lason, onu mevkisinden atıp yerine geçti. Onias III, Antiokheia'ya sığındı ve ihanete uğrayarak öldürüldü.

> **ONİK(O)-,** yun. *onyks, -ykhos,* tırnak, oniks; bazı bilimsel terimlerin bileşimine giren önek: *onikofaji, onikografi.*

ONİKATROFİ a. (fr. *onychatrophie*). Tırnaklarda doğuştan olan ya da edinsel atrofi.

ONİKİADA, rumca **Dodekanesos,** Ege denizi'nin G.-D. kesiminde, Menteşe kıyıları önünde yer alan G.-D. Sporadlar'ı oluşturan takımadalara verilen genel ad. Jeolojik literatürde Karia (Menteşe) takımadaları. En büyüklerinin (K.'den G.'e doğru Patmos [Batnos], Leryos [İleryoz], Kalimno [Kelemez], Kos [İstanköy], Astypalea [Astropalya, İstanbulya], Nissyros [İncirliada], Symi [Sömbeki], Tilos [İlkil], Khalkis [Herke], Rodos, Karpathos [Kerpe], Kassos [Çoban]) sayısı 12 olan takımadaların rumca adı bu sayıdan türetilmiştir (oniki=dodeka; ada=nesos, sözcüklerinden). Aslında adaların sayısı daha küçük olanlarla birlikte on ikiden fazladır. Anadolu karasının denizaltı doğal uzantısı üzerinde yer alan adaların bazıları Türkiye topraklarından çok dar boğazlarla ayrılır. Turizm, sünger avcılığı. || *Onikiada nomosu*, 2 705 km²; 121 000 nüf. Merkezi *Rodos*.
—Tar. Türk deniz gücünün doruk noktasına eriştiği dönemde (1522-1538) önce bir bölümü Kanuni Sultan Süleyman, geriye kalanı da sonradan Barbaros Hayrettin Paşa tarafından osmanlı yönetimine katılan Onikiada, Midilli sancakbeyliğine bağlandı. Hayrettin Paşa'nın ölümünden (1546) sonra yeniden kurulan Kaptanpaşa* eyaleti'nin yönetim birimlerinden biri oldu. Yeni bir düzenlemeyle Kaptanpaşa eyaletinin Cezair-i Bahr-i Sefid eyaleti'ne dönüştürülmesi üzerine (1867) bu kez de Rodos mutasarrıflığına bağlandı. Vilayet merkezi Sakız adasından Rodos'a taşınınca Rodos Cezair-i Bahr-i Sefid'in merkez sancağı oldu (1876). Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilan etmesi üzerine (1908), Onikiada'nın yerli halkı kendi aralarında birleşerek osmanlı yönetimine karşı ayaklandıysa da bu ayaklanma kısa sürede bastırıldı. Türk-İtalyan savaşı sırasında (1911-1912) adalar italyan deniz kuvvetlerince işgal edildi. Balkan* savaşı'nın başlaması üzerine İtalya ile yapılan Uşi* (Ouchy) antlaşması uyarınca Türkler'in Trablusgarp ve Bingazi'den çekilmelerine karşılık İtalyanlar da Onikiada'yı boşaltmayı kabul ettiler (1912). Ancak, Balkan savaşı'nın türk ordusu için bir bozguna dönüşmesi, yunan donanmasının Cezair-i Bahr-i Sefid'in öteki adalarını da işgal etmesi, bu boşaltma işini aksattı; Babıâli Onikiada'nın italyan işgalinde kalmasını güvenlik açısından gerekli bir önlem olarak gördü. Balkan savaşı'na son vermek için toplanan Londra* konferansı'nda Midye-Enez hattı Balkanlar'da kara sınırı olarak kabul edilirken, Onikiada'nın da Anadolu'nun güvenliği bakımından geçici bir süre için büyük devletlerin yönetimine bırakılması önerildi. Ancak, sonuçta bu adalar öneriye şiddetle karşı çıkan İtalyanlar'a bırakıldı (1913). Birinci Dünya savaşı'nda (1914-1918) Osmanlı devletinin karşısında yer alan İtalya, Uşi antlaşması'nın geçersiz kaldığını bildirerek Onikiada'yı kendi topraklarına kattığını resmen duyurdu. Savaştan sonra Yunanistan da adalar üzerinde hak iddia etmeye başlayınca, Yunanlılar ile İtalyanlar arasında bu konuda yapılan görüşmelerde Onikiada'nın Yunanistan'a bırakılması karara bağlandı (1920). Ancak, İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesi (1922), bu kararın uygulanmasını engelledi. Türkiye, Onikiada üzerindeki egemenlik hakkından, kendi kıyılarına pek yakın bulunan ve nüfus çoğunluğu Türkler'de olan Meis (Kızılhisar), Symi (Sömbeki), Pharmakonisi, Gaydaroniso (Eşek) adalarının geri verilmesi koşuluyla Lozan* antlaşması'nda vazgeçti (1923). Ancak, daha sonra Ankara'da yapılan ve Ankara antlaşması'yla (1931) sonuçlanan görüşmelerde sadece askerden arındırılması koşuluyla adaların italyan egemenliğinde kalması kabul edildi. İkinci Dünya savaşı'na kadar İtalya Onikiada'yı "İsole Italiana dell'Egeo" (Ege denizi italyan adaları) adını verdiği özel bir sistemle yönetti. İkinci Dünya savaşı sırasında İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, daha sonra adalardan çekilen italyan birliklerinin yerini alman kuvvetlerinin alması, Onikiada konusunu yeniden siyaset sahnesine çıkardı. Almanlar adaları boşaltırken, Türkiye'ye yaptıkları adaları işgal etme önerisi İnönü tarafından reddedildi. Onikiada ingiliz kuvvetlerince işgal edildi (1945). Paris antlaşması (1947) ile de Onikiada Yunanistan'a devredildi (1948). Böylece Onikiada, özellikle karasuları, askerden arındırılma, fır hattı, havaalanları, balıkçılık gibi sorunlarla o tarihten bu yana Türkiye ile Yunanistan arasında sürekli bir anlaşmazlık konusu olarak kaldı.

ONİKİGEN a. Geom. 12 açısı, dolayısıyla 12 kenarı bulunan çokgen.

ONİKİHECELİ sıf. 12 hecesi olan.

◆ a. 12 heceli sözcük ya da dize.

Onikiler. Tar. Tanzimat döneminin bakanlar kurulu; Heyeti vükela. (Bayramlaşma [muayede] törenlerinde tahtın solundaki saçağın sırayla öpülmesi sırasında, sadrazamla nazırlar için bir protokol terimi olarak kullanılırdı.)

ONİKİLİ sıf. Arit. Tabanı 12 olan basamaklı sayı sistemine denir. (Kimileri, özellikleri bulunması dolayısıyla, ondalık sistem yerine bunu kullanmayı önermişlerdir.)

ONİKİLİK a. Nümism. Mahmut II döneminde (1808-1839) bastırılan altın sikke. (*Adliyye* ya da *adli altını* da denir.)

ONİKİN a. (fr. *onychine*). Tırnak keratini.

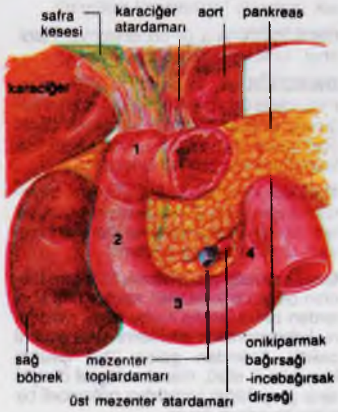
■**ONİKİPARMAKBAĞIRSAĞI** a. Anat. İncebağırsağın başlangıç bölümü. (Eşanl. DUODENUM.)

—ANSİKL. Anat. Onikiparmakbağırsağı pankreas başının çevresinde halka biçiminde kıvrılır ve karnın arka duvarına bitişik olarak, omurganın ve aortun önünde bulunur. İncebağırsağın geri kalan kısmından sabit olmasıyla ayrılır. Başka bir özelliği de pankreasla gerçek bir bütün oluşturmasıdır. Onikiparmakbağırsağı mide kapısından (pilor) başlar ve incebağırsakla birleştiği dirsekte sona erer; ortalama uzunluğu 25 cm'dir.

Onikiparmakbağırsağı dört kısma ayrılır: geniş olan birincisine *bulbus* denir ve karaciğerin tepesi hizasına denk gelir; dikey ve iniş aşağı olan ikincisi sağ böbreğin damar ve üreterini örter; yatay olan üçüncüsü alt ve üst mezenter damarları arasında aortu çaprazlar; sonuncu kısmı ise hemen hemen dikey biçimdedir. İkinci kısmın iç yüzü koni biçiminde iki küçük çıkıntı gösterir: üstteki küçük tümsekçiğe Santorini kanalı açılır; alttaki küçük kabartı ise "Vater ampulü" denen boşluktur ve koledok kanalıyla Wirsung kanalı birlikte ya da iki ayrı delikle buraya açılır.

Onikiparmakbağırsağı çoğunlukla ülser olan bir yerdir; buna karşılık, hiçbir zaman burada kanser başlamaz.

—Karş. anat. Onikiparmakbağırsağının başlıca özelliği, Brünner bezleri denilen özgül bezlerin varlığıdır ve yalnız memelilerde bulunur; kuşlarda onikiparmakbağırsağı kıvrımından söz etmek yanlıştır.

1, 2, 3, 4: onikparmakbağırsağının 4 kısmı

ONİKİ-SEKİZLİK a. Her zamanında üç sekizlik bulunan, on iki sekizlikten oluşan dörte zamanlı ölçü. (Anahtardan sonra yazılan $\frac{12}{8}$ kesiriyle gösterilir.)

ONİKİTELLİ a. Kısa ve kalın saplı bağlama türü. (Teknesi, divan sazınınki kadar iridir. On iki teli vardır. Bunlar üçer üçer akortlanır. Düzeni, tanbur akorduna benzer. Onikitelliyle, özellikle Kahramanmaraş ve Çankırı köylerinde samahlar seslendirilir. Tel sayısının, On iki imam'ı ya da on iki hizmet aşkını temsil ettiği öne sürülür.)

ONİKİTONCU sıf. Müz. Onikiton tekniğine ilişkin.

◆ sıf. ve a. Onikiton tekniğini kullanan besteci.

ONİKİTONCULUK a. Müz. Batı'nın tampere kromatik ıskalasındaki 12 sesin de kullanıldığı besteleme tekniği.

—ANSİKL. Onikitonculuk ("dodécaphonisme") terimini ilk kez, *Introduction à la musique de douze sons* (On iki ses müziğine giriş) [1949] adlı yapıtında René Leibowitz kullandı. Bu tekniği 1920'lerin başlarında tasarlayan ve kullanan Schönberg'dir. Onikitonculuk, ne diziselciliğin, ne de eksensizliğin eşanlamlısıdır. Bir müzik hem dizisel, hem eksensiz, hem de onikitonlu olabilir; nitekim Schönberg'in yapıtlarının çoğu böyledir. Ama bu terimlerden yalnız birisiyle adlandırılan müzikler de olabilir. Bu 12 ses, zaten tampere kromatik gamda vardı. Ama Schönberg için sözkonusu olan, 1907'den başlayarak "serbest eksensiz" denilen yapıtlarıyla kullanımına son verdiği eksenli düzenin yerini, büyük biçimlere ve çok sıkı biçimde kurgulanmış bir müziğe dönüş olanağı tanıyan yeni bir düzenin almasıdır. Bunu yapmak için Schönberg eksenli müziğin notalar arasındaki hiyerarşilerini, "kargaşaya yol açmadan", -hiç olmazsa kuramsal olarak- sistemli bir biçimde yok edebilmek için, onikitonlu diziye başvurdu: başka türlü söylemek gerekirse, -kendisinden sonra çok daha uzaklara götürülen- dizi ilkesini açıkladı ve bunu kromatik gamın 12 sesine uyguladı, ama bunu yalnızca seslerin yükseklikleri konusunda yaptı. Schönberg dizisi, herhangi bir düzende, kromatik gamın 12 sesinden her birinin birer kez kullanılmasından başka anlam taşımaz. Böyle düzenlenebilecek 479 001 600 olası dizi vardır. Bir yapıtın temelinde, çeşitli ölçütlere göre besteci tarafından seçilen kesin bir dizi yer alır. Bu dizi, burada farklı biçimlerde kullanılabilir: özgün, geriye dönüşlü (son notadan birinciye), çevirimlenmiş (aralıkların yönü değiştirilerek) ya da hem geriye dönüşlü hem de çevirimlenmiş olarak. Bu 4 durumdan her biri, ayrıca kromatik ıskalanın öbür 11 derecesi üzerine de aktarılabilir. Aynı dizinin, 48 ayrı biçimde kullanılabilmesi bundandır (doğaldır ki, dizilerin 48 ayrı kullanım biçimi, 479 001 600 toplamına dahildir); besteci bir diziyi istediği gibi düzenler. Bunlara, yatayla düşeyin özdeşliği ilkesi (dizinin notaları ister art arda, isterse eşzamanlı olarak duyulsun); dizisel bakımdan, hangi sekizliye ait olursa olsun, aynı adı taşıyan notaların birbirine denk olduğu ilkesi ve son olarak, dizinin bir sunuluşunu bir sesten öbürüne aktarma ve/ya da dizinin, çeşitli sunuluşlarını ayrı seslerde eşzamanlı olarak duyurma olanağı da eklenir. Tüm bu işlemler, ilke olarak dizinin biçimlendirmediği ritim, çalgılama, yoğunluk etmenlerini de kapsar.

Schönberg, Berg ve Webern arasındaki basit bir karşılaştırma, dizisel onikitonculuğun teknik ve anlatım olanaklarının genişliğini gösterir. Bununla birlikte, bugün geriye dönüp bakıldığında bu teknik, devrimci özelliklerinin ötesinde, tampere gamdaki 12 yarım sesin tümünün de kullanılması yolundaki nihai girişim olarak görülür. Demek ki, batı müziğinin en köklü gelenekleriden hareketle geliştirilmiştir. Oktavın egemenliğini ve yüksekliklerin (daha doğrusu aralıkların) öteki müzik parametrelerine üstün tutulduğunu farketmesi de bunu kanıtlar. Onikitonculuk, eksensizliğin ve diziselciliğin, özel ve oldukça sınırlı bir türüdür. Ama batı müziğinin gelişimine, diziselcilik kadar katkısı olmuştur.

ON-İKİYE-ON a. Tekst. Büyük karelerinden her biri tabanında on ikiye, yüksekliğinde ise ona bölünmüş desen kâğıdı.

■**ONİKİYÜZLÜ** a. Geom. 12 yüzlü katı cisim.

—ANSİKL. Geom. Onikiyüzlülerden dördü düzgündür; biri Platon onikiyüzlüsü öbür üçü de Kepler-Poinsot çokyüzlülerinin üyeleridir. (İki yıldız onikiyüzlü Kepler tarafından [XVI. yy.]; büyük onikiyüzlü Poinsot tarafından [XIX. yy.] bulunmuştur.) Küçük ve büyük yıldız onikiyüzlü şu bilinen biçimiyle Euler-Poincaré teoremini gerçeklemez: Y+K=A+2, burada Y yüz sayısı, K köşe sayısı, A da ayrıt sayısıdır. Bu durum onikiyüzlülerin uzun süre bilinmeyişlerini ve hatta Schläfli gibi birtakım matematikçilerce kabul edilmeyişlerini açıklar.

ONİKODİSMORFİ a. (fr. *onychodysmorphie*). Tırnaktaki biçim bozukluğu.

ONİKODİSTROFİ a. (fr. *onychodystrophie*). Tırnakların beslenme bozukluğu.

ONİKOFAJİ a. (fr. *onychophagie*). TIRNAK* YEME'nin eşanlamlısı.

ONİKOFORLAR a. (lat. *onychophora*' dan). Zool. Sırtı bombeli, karnı düz, birçok ayağı, yani lopopotları bulunan, sümüklüböceği andıran bedenli eklembacaklılar sınıfı. (Bil. a. *Onychophora*).

—ANSİKL. Küt ayakları bir çift tırnakla donanan, ön ucunda uzun ve halkalı duyargalar bulunan bu hayvanların yuvarlak gözleri duyargalarının dibindedir; karın yüzündeki ağzının dip kesiminde iki çift çene yapracığı bulunur. Onikoforlar nemli yerlerde, ırmakların yamaçlarında ve ormanlarda taşların, devrilmiş ağaçların, çürümüş odunların, ölü yaprakların altında yaşarlar; ılıman iklimli bölgeler dışında her yerde bulunurlar. Sülük gibi oldukça yavaş yürüyen hayvanlardır: dakikada 50 cm yol alabilirler. Derileri, ayaklarının dibindeki koksa keseleriyle ve trakelerle (delikleri bedeninin her yanına dağılmıştır) solurlar. Üzerlerine yapışkan bir sıvı (bunu salgılayan özel bir bez vardır) fışkırtarak yakaladıkları böceklerle beslenirler. Yavrularını canlı doğururlar. İki familyaya dağılmış 80 kadar türü bilinir: ekvator bölgesinde yaşayan *Peripatidae* ve Güney yarıküre'de yaşayan *Peripatopsidae* familyası üyeleri. Boyları 2-15 cm arasında değişir.

ONİKOGRAF a. (fr. *onychographe*). Tırnak altındaki kılcal damarların zonklamalarını kaydeden aygıt.

ONİKOGRAFİ a. (fr. *onychographie*). Fizyol. Onikografla elde edilen kayıt.

ONİKOGRİFOZ a. (fr. *onychogryphose*). Tırnağın, bazen çok büyüyüp sertleştiği ve bazen yön değiştirerek yükselip koç boynuzu biçiminde kıvrıldığı şekil bozukluğu. (Özellikle ayak başparmağında görülür.)

ONİKOJEN sıf. (fr. *onychogène*). Dokubil. **1.** Tırnak oluşumuyla ilgili olana denir. **—2.** *Onikojen gelişme*, Malpighi tabakası hücrelerinin keratinleşmek ve tırnağı oluşturmak için geçirdiği gelişme.

ONİKOKSİS a. (fr. *onychauxis*). Tırnak tabakasının kalınlaşması.

ONİKOLİZ a. (fr. *onycholyse*). Patol. Tırnağın serbest kenardan başlayarak parmaktan ayrılması.

ONİKOLOJİ a. (fr. *onychologie*). Tıp. Tırnağı inceleyen bilim dalı.

ONİKOMADEZ a. (fr. *onychomadèse*). Patol. Tırnak kökünün parmaktan ayrılması ve tırnağın yüzeysel tabakasının bozulması. (Tırnağın düşmesine neden olabilir.)

ONİKOMALASİ a. (fr. *onychomalacie*). Patol. Tırnakların yumuşaması.

ONİKOMİKOZ a. (fr. *onychomycose*). Patol. Mantarlardan ileri gelen tırnak iltihabı. (Eşanl. TIRNAK MİKOZU.)

—ANSİKL. Onikomikoz dermatofit mantarlardan (çoğunlukla *Trichophyton rubrum* ya da *T. interdigitalis*) maya mantarlarından (*Candida albicans*) ya da küf mantarlarından (*Scopulariopsis brevicaulis*) ileri gelebilir.

Trichophyton oniksisi, tırnağın ucundan başlar. Tırnak kalınlaşır, sarı bir renk alır ve süngerimsi bir görünüm edinir (hasırsazı özeği görünümü). Hiçbir iltihap belirtisi yoktur; *Candida albicans*'tan ileri gelen oniksisin tersine bunda perioniksis de görülmez. *Candida albicans* oniksisi genellikle bir tırnak çevresi iltihabı (perioniksis) ile başlar (mikroplu perioniksten ayırt etmek güçtür). Ondan sonra tırnak yeşilimsi bir renk alır, çiziklerle kaplanır ve kırılgan bir maddeye dönüşür.

Küf mantarlarından ileri gelen oniksis,

Y K A
12 12 30

küçük yıldız onikiyüzlü

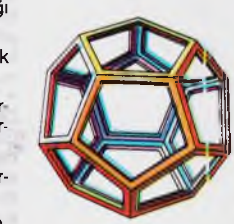
Y K A
12 20 30

büyük yıldız onikiyüzlü

Y K A
12 12 30

büyük onikiyüzlü

Y K A
12 20 30

Leonardo da Vinci tarafından çizilen onikiyüzlü (Fra Luca Pacioli'nin *De divina proportione*'si için)

yaşlı kişilerde ayak başparmağının siyahlaşması ve çoğu zaman sarımtırak bir renk almasıyla ortaya çıkar.

ONİKOPATİ a. (fr. *onychopathie*'den). Her tür tırnak hastalığı. (Eşanl. ONİKOZ.)

ONİKOPOYEZ a. (fr. *onychopoïèse*). Tırnak oluşumu.

ONİKOPTOZ a. (fr. *onychoptose*). TIRNAK* DÜŞMESİ'nin eşanlamlısı.

ONİKOREKSİ a. (fr. *onychorrhexie*'den). Tırnaklarda uzunlamasına beliren çatlak.

ONİKOSKİZİ a. (fr. *onychoschizie*). Tırnakların serbest kenarlarının kat kat çatlaması.

ONİKOTİLOMANİ a. (fr. *onychotillomanie*). Patol. Tırnakları ve çevresini bereleme alışkanlığı.

ONİKOZ a. (fr. *onychose*). **1.** ONİKOPATİ'nin eşanlamlısı. **—2.** Tırnaklarda görülen trofik hastalık ya da bozukluk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Onikozlar, aşağıdaki hallerde ortaya çıkan beslenme bozukluklarıdır: 1. doğuştan şekil bozuklukları: tırnak yokluğu *(anoniki)*, tırnak atrofisi *(onikatrofi)* ya da tırnak hiperatrofisi *(paşyoniki)*, tırnak kalınlaşması *(skleroniki)*, yanlamasına eğrilme, cırnak biçimi tırnak *(onikogrifoz)*, uzunlamasına çizik sedefsi tırnak; 2. travmalar; yaralanma, tırnak kopması, tırnak batması, tırnak yeme; 3. çeşitli deri hastalıklarının tırnakta yerleşmesi: sedef hastalığı (özellikle), egzama, pelat, eritrodermi, pemfigus; 4. ateşli hastalıklar: bir ameliyat ya da doğum sonrası; sinir hastalıkları, avitaminozlar, zehirlenmeler, çoğunlukla lökoniki biçiminde ortaya çıkan kan hastalıkları (örneğin siroz, talyum zehirlenmesi) ya da renk değişimleri (dolaşım bozuklukları sonrası kırmızı tırnak. Addison hastalığı gibi ya da hemosideroz gibi melanopatilerde siyah tırnak, sarılıkta sarı tırnak [ksantoniki] vb.).

ONİKS a. (lat. *onyx;* yun. *onyks*, tırnak'tan). Miner. Çeşitli renkte eşmerkezli koşut katmanlarıyla ve güzel görünüşüyle ayırt edilen akik türü.

—ANSİKL. Görünüşü silisli oniksi andıran bir kalsit türüne *kalker oniksi* ya da *Cezayir oniksi* adı verilir. Cezayir'de işletme halinde olan kalın damarlar biçiminde bulunur.

• Türkiye'deki en önemli oniks yatakları Denizli ve Kırşehir'de bulunur. Denizli'de, Gölemezli, Kızılcabölük, Vakıf köylerinde bulunan beyaz renkli, gri damarlı oniks yatakları 1 milyar m³ mümkün rezerv içerir. Kırşehir'de il merkezine 10 km uzaklıktaki Karıncalı köyü yakınlarındaki mağaralarda bulunan, sarkıt ve dikitler biçimindeki oniks mermerleri büyük parçalı ve çokrenklidir; sarı ve yeşil Avcıköy oniksi üstün nitelikli bir türdür.

—Süslem. sant. Antikçağ'da kameo ve mühürtaşı üretiminde kullanılan oniks, sonradan altın ve yaldızla kaplanmış vazoların ve kupaların yapımında kullanıldı.

ONİKSİS a. (fr. *onyxis*). Patol. İltihaplı tırnak hastalığı.

—ANSİKL. Mantarlara bağlı tırnak hastalıkları (onikomikozlar) oniksislerin en sık rastlananlarıdır. Her yerde görülen enfeksiyon mikroplarından (stafilokok, streptokok) ya da tırnağa yeşil bir renk veren piyosiyanik basilden ileri gelen mikroplu oniksisler de vardır.

ONİKYUM a. (lat. *onychium*). Zool. **1.** Böceklerde, tırnakları taşıyan tarsusun son eklemi. **—2.** Bazı örümceklerde ayakların son eklemi.

ONİLAHY, Madagaskar'ın güney-batısı'nda ırmak, Toleara'nın G.'inde geniş bir haliçle Mozambik boğazına dökülür. Bazı bölümleri ulaşıma elverişli olan ırmaktan daha çok sulamada yararlanılır.

ONİRİZM a. (fr. *onirisme*). Psik. DÜŞSELLİK'in eşanlamlısı.

Nelly Bariand

oniks
(Sibirya'da çıkarılmıştır)

Lauros-Giraudon

yaldızlı gümüş ve oniksten ibrik
bizans sanatı, X. yy.
San Marco hazinesi, Venedik

ONİROJEN sıf. ve a. (fr. *onirogène*). Eczc., Psik. HALÜSİNOJEN'in eşanlamlısı.

ONİROLOJİ a. (fr. *onirologie*). Ruhbil. RÜYABİLİM'in eşanlamlısı.

ONİSCOİDEA a. Tespihböcekleri alttakımı. (Kabuklular sınıfı, eşayaklılar takımı.)

ONİSCUS a. (yun. *oniskos*, tespihböceği'nden). Bahçelerde, seralarda ve mağaralarda çok yaygın tespihböceği cinsi. (*Oniscoidea* alttakımı; *Oniscidae* familyası.)

ONİTİS a. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan bokböceği cinsi. (Özellikle Afrika ve Hindistan'da bol bulunan *Onitis* cinsi üyelerinin alışkanlıkları *Copris*'lerinkiyle aynıdır. Akdeniz bölgesinde *Onitis bellal* gibi bazı üyelerine rastlanır. Yaprakduyargalılar familyası.)

ONİTSHA, Nijerya'da (Anambra eyaleti) kent, Nijer'in sol kıyısında; 328 300 nüf. (1991). Besin sanayileri (biracılık).

ONK *(cebel)* → EL UNK *(cebel)*.

ONKODERMİT a. (fr. *onchodermite*). Asalbil. Onkoserkozda görülen deri mukoza lezyonu.

ONKOJEN sıf. (fr. *oncogène*). Ur, özellikle kötücül ur yapabilen. (Kanserojen de denir.)

ONKOJENEZ a. (fr. *onchogenèse*). Tıp. Urların doğuşunun incelenmesi.

ONKOLİT a. (fr. *oncolithe* ya da *oncolite*). Yerbil. Yumurta biçiminde, boyutu milimetre ile santimetre arasında değişen kireçli taşlaşma; bir çekirdek çevresinde birikmiş suyosunu kökenli eşmerkezli katmanlardan oluşur.

ONKOLOG ya da **ONKOLOJİST** a. (fr. *oncologue* ya da *oncologiste*). Onkoloji uzmanı hekim.

ONKOLOJİ a. (fr. *oncologie*). Tıp. Özellikle kötücül urları inceleyen bilim. (Kötücül urların incelenmesi durumunda KANSERBİLİM'in eşanlamlısı.)

Onkoloji enstitüsü, Ankara'da Hacettepe üniversitesi'ne bağlı olarak onkoloji (urları inceleyen tıp dalı) alanında lisansüstü eğitim; temel, klinik uygulama ve epidemiyolojik konularda araştırma yapan yükseköğretim kurumu. *Temel onkoloji* (kanser etiyolojisi, kanser biyokimyası, kanser genetiği, tümör biyolojisi ve immünolojisi, deneysel onkoloji), *klinik onkoloji* (medikal onkoloji, pediatrik onkoloji, tümör patolojisi) ve *prediatrik onkoloji* olmak üzere 3 anabilim dalında etkinlik gösterir. 1 000 yataklı üniversite hastanesinde her türlü kanser cerrahisi yapılabilmektedir. Ayrıca kanser kemoterapisi, diagnostik ve terapötik radyoizotop olanakları ile bilgisayarlı beyin tomografisi de vardır.

ONKOLOJİST → ONKOLOG.

ONKOSERKOM a. (fr. *onchocercome*). Asalbil. Onkoserkozun kistik lezyonu.

ONKOSERKOZ a. (fr. *onchocercose*). Asalbil. *Onchocerca volvulus* ile bunun mikrofilaryalarından ileri gelen deri filaryozu.

—ANSİKL. Hastalığa Orta Amerika'da ve Yemen'de rastlanır. Fakat, gözlere de yerleştiği için özellikle Tropikal Afrika'da çok tehlikelidir. Burada yirmi milyondan fazla insanın bu hastalığa tutulmuş olduğu bilinmektedir. Onkoserkoz, dünyada körlüğün ikinci sıradaki nedenidir 1975'ten beri, asalağı bulaştıran sineklere karşı geniş çapta bir savaş yürütülmektedir (1982'de onkoserkozu kontrol programı 750 000 km²'yi kapsamaktaydı). Asalağı taşıyan ve bulaştıran *Simulium damnosum* türü küçük sineklere karşı girişilen kimyasal ve biyolojik savaş, hastalığı geriletmişse de kökünü kazıma olanağı henüz bulunamamıştır. Bunun için 1 300 000 km²'lik alanın kontrol edilmesi gerekmektedir.

Onkoserkoz, derideki belirtileriyle (onkodermit), kistlerle (onkoserkom) ve gözde yaptığı lezyonlarla tanınır:

Deri sendromu, kaşıntı, filarya uyuzu (krav-krav, sahil yılancığı ya da Orta Amerika'da morado hastalığı), renklenme bozuklukları ("leopar derisi" görünümünde vitiligo, Yemen'de sovda denen aşırı deri renklenmesi) ve deride beslenme bozuklukları ("kertenkele derisi" görünümünde deri kalınlaşması) gibi çeşitli lezyonlarla kendini belli eder.

Kist sendromu, bezelye tanesinden mandalina büyüklüğüne kadar değişebilen küçük düğümcüklerin varlığı ile bellidir. Kistler bir kişide 1 ila 15 tane olabilir, ağrısızdır, içlerinde erişkin filarya bulunur (dişisi 50 cm × 360 μ, erkeği 3 cm × 130 μ).

Göz sendromu, bazen on on beş yıllık bir gelişmeden sonra ortaya çıkar ve mikrofilaryalar tarafından meydana getirilir, bütün korneayı saydamsız hale getirebilen noktalı keratit lezyonlarını, çeşitli iris lezyonlarını ve Ridley koriyoretinitini kapsar.

Tedavi, suramin (filarya öldürücü) ve dietilkarbamazin (mikrofilarya öldürücü) ile yapılır İvermektin denen maddenin daha etkili olduğu sanılmaktadır.

—Vet. Onkoserkoz atta ve sığırlarda görülür. Sığırlarda, 3 cm çapında deri altı şişlikleri yapar. Atlarda onkoserkoz cıdağı ağrılarına ya da topallamalara neden olabilir.

ONKOSFER sıf. (fr. *oncosphère*). *Onkosfer embriyon*, üç çift çengeli olan bir şerit (asalak yassışeritlerin kurdu) embriyonu. (Örneğin tenyalarda bir embriyofor içindedir.)

ONKOSİT a. (fr. *oncocyte*). Dokubil. Sitoplazması oksifil tanecikli, şişkin, içinde aşırı sayıda mitokondri toplanmış olan hücre. (Onkositlere çeşitli hastalıklarda, özellikle tiroit, paratiroit, tükürük bezi, böbrek urlarında [onkositom] rastlanır.)

ONKOSİTOM a. (fr. *oncocytome*). Patol. anat. Onkositlerden oluşan iyicil ur.

ONKOTİK sıf. (fr. *oncotique*). Biyokim. Proteinlere özgü ve iyon derişiminden bağımsız geçişim (osmoz) basıncına denir. (Kan sıvılarının damardışı sıvılara karşı kullandığı osmoz basıncı budur.)

ONLAR a. (*on*'dan). Arit. On tane birimden oluşan grup. (Ondalık sayılamada, bir tam sayının yazılışındaki sağdan ikinci rakam onların sırasını gösterir.)

Onlar ermiş muradına, türk masallarının bitişinde kullanılan kalıplaşmış sözlerden biri. Masalın mutlu sona ulaştığını, kahramanların isteklerini elde ettiğini belirtir. Ardından gelen "biz çıkalım kerevetine" sözü, masalın düşsel dünyasıyla gerçekliğin karşıtlığını gülmeceli bir biçimde ortaya koyar.

Onlar grubu, aralarında Nedim Günsür, Mustafa Esirkuş, Leyla Gamsız, Orhan Peker, Mehmet Pesen, Adnan Varınca gibi ressamların yer aldığı sanatçı topluluğunun adı. Çoğunluğunu Devlet güzel sanatlar akademisi Bedri Rahmi atölyesi öğrencilerinin oluşturduğu grup, 1947'de ortaya çıktı; beş yıl kadar etkinlik gösterdikten sonra dağıldı. Ortak ve özgün bir sanat felsefesi geliştirmemelerine, bu nedenle de yeterince etkili olmamalarına karşın, öğretmenleri Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "leke, çizgi, benek, renk" kuramını benimseyerek kişisel üslup araştırmalarında yeni duyarlıklara yönelmeyi, 1960'ların resmine canlılık getirmeyi başardılar.

Onlar grubu, sanayileşmiş başlıca on kapitalist ülkenin (Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere, Fransa, Japonya, Kanada, İtalya, İsveç, Hollanda, Belçika) 1962 yılında Uluslararası para fonu içinde, uluslararası ödemeler durumunu ve İMF'den alınacak borçlar konusunu döviz ihtiyaçları açısından incelemek ve pazarlık güçlerini artırmak amacıyla oluşturdukları grup. Grup daha sonra, uluslararası para sisteminde reform yapma amacı da edindi.

ONLAY a. (ing. *onlay; on*, üstüne, ve *to lay*, koymak). Dişç. cerr. Bir dişi onarmak ya da bir köprüyü tutturmak için, dişin taç kısmını kısmen ya da tamamen örten akıtma altın ya da platine altın kaplama.

ONLU sıf. On kişi ya da on birim içeren şey için kullanılır.

◆ a. Oy. Küçük kâğıtların en büyüğü. Üzerinde cinsinin on tane işareti bulunur ve oyununa göre on sayı değerini taşır ya da taşımaz. (Onluya, aynı adı taşıyan oyunda "manilla" denir.)
—Müz. Bir üçlü aralıkta, ikinci sesin bir sekizli daha tiz olarak kullanılmasıyla elde edilen 10 dereceli aralık. ‖ On çalgı için yazılan parça. (Çoğu kez dörtlü modeline göre kurgulanır.)
—Tem. parç. Kuvvetli etkileşimlerin yaklaşık (SU_3) birim bakışımının bir gösterimine karşılık gelen, 3/2 spinli ve pozitif pariteli on baryonluk küme.

ONLUK a. On lira (eskiden on para, on kuruş) değerindeki para.
—Arit. ONDALIK'ın eşanlamlısı.
◆ sıf. **1.** On birimden oluşan ya da on birim alabilen şey için kullanılır: *Onluk sıralar.* **—2.** On üzerinden tam not alabilecek değerde olan: *Onluk öğrenci. Onluk bir ödev.*
—Arit. ONDALIK'ın eşanlamlısı.

ONLUK OSMANİ a. Nümism. OSMANİ'nin eşanlamlısı.

ONMADIK sıf. **1.** Talihi yolunda gitmeyen, bir türlü başı dertten kurtulmayan kimse için kullanılır: *Onmadık hacıyı Arafat'ta yılan sokar* (atasözü). **—2.** Bereketsiz: *Onmadık yılın yağmuru harman vakti yağar* (atasözü). **—3.** *Onmadık baş*, talihsiz kimse.

ONMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, erinç ve mutluluğa kavuşmak: *Kardeş kardeşin ne öldüğünü, ne onduğunu ister* (atasözü). **—2.** Hasta bir kimse sözkonusuysa, sağlığına yeniden kavuşmak; hastalıktan kurtulmak, iyileşmek.
◆ **ondurmak** ettirg. f. *Bir kimseyi ondurmak*, erince kavuşturmak; iyileştirmek, şifa bulmasını sağlamak.
◆ **onulmak** edilg. f. Bir hastalıktan söz ederken, geçmek, iyileşmek.
◆ **onultmak** ettirg. f. Bir hastalığı sağaltmak, iyileştirmek.

ONMAZ sıf. **1.** Tedavisi olanaksız hastalık için kullanılır. **—2.** Düzelmez, yola gelmez.

ONNES (KAMERLİNGH) → KAMERLİNGH ONNES.

ÔN NHU HÂU → NGUYÊN GIA THIÊU.

ONODA, Japonya'da liman kenti. Honşu (Yamaguçi ili) adasında, Suo denizi kıyısında; 44 800 nüf. Petrol arıtma.

ONOFRİ (Arturo), italyan yazar (Roma 1885 - ay. y. 1928). Gençlik şiirlerinde (*Poemi tragici*, 1908; *Canti delle oasi*, 1909) simgeciliğin, 1914-1917 arasında *la Voce*' de yayımlanan yazılarındaysa Pascoli'nin etkisi görülür. Sonraki yapıtlarında Rudolf Steiner'in antropozofisinden etkilenmiştir (*Vincere il drago!*, 1928; *Zolla ritorna cosmo*, 1930).

ONOKLEA a. Soğuk ve ılıman iklimlerde yetişen, nemli yerleri seven, sürüngen köksaplı, genellikle kısır eğrelti. (Çoğunlukla bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *onoclea; polypodiaceae* familyası.)

ONOMARKHOS, yunanlı general (öl. Pagasai yakınında İ.Ö. 352). Üçüncü Kutsal savaş'ta, Philomelos'un ölümünden sonra, Fokisliler'in başkomutanlığına geldi, Delphoi tapınağı'ndaki hazineleri ele geçirdi. 20 000 paralı asker topladı, Boiotia'yı istila etti, Makedonyalı Philippos II'yi iki kez yendi, ancak Pagasai yakınındaki Krokos ovasında ona yenildi ve öldürüldü.

ONOMASTİK a. (fr. *onomastique*; yun. *onomastike*, ad verme sanatı'ndan). Dilbil. ÖZELADBİLİM'in eşanlamlısı.

ONOMATOPE a. (fr. *onomatopée;* geç. lat. *onomatopœia;* yun. *onomatopoiia*, sözcük yaratma'dan) YANSIMA'nın eşanlamlısı.

ONOMİÇİ, Japonya'da liman kenti, Honşu (Hiroşima ili) adasında, iç deniz kıyısında; 102 000 nüf. Buddha tapınakları. Tersaneler. Elektrik motorları.

ONON, Moğolistan ve Sibirya'da (Rusya) ırmak; İngoda ile birleşerek Amur'un ana kollarından Çilka'yı oluşturur; 1 032 km (havzası 96 200 km²).

ONÖR a. (fr. *honneur*). Oy. DEĞERLİ* KARTLAR'ın eşanlamlısı.

ONS a. (fr. *once;* lat. *uncia*'dan). **1.** Romalılar'da herhangi bir birimin on ikide biri. **—2.** Roma libresinin on ikide biri, yani 27,288 g. **—3.** Eski Paris libresinin on altıda biri, yani 30,594 g. **—4.** Birçok ülkede 24 ile 33 g arasında değişik değerler alan eski ağırlık birimi. **—5.** Eskiden kaynakların debilerini ölçmek için Roma devletlerince kabul edilen ve dakikada 285 litrelik bir debiye eşit olan ölçü birimi.
—Nümism. XVIII. yy.'da Malta'da, Palermo'da ve Amerika'da naiplikle yönetilen ispanyol krallıklarında çıkartılan birçok altın paranın adı. (Ayrıca, İtalya ve Sicilya' daki bazı antik sitelerde 1 ons ağırlığında bronz paralar da bastırılmıştı.)

ONSAGER (Lars), norveç asıllı amerikalı fizikçi ve kimyacı (Christiania, bugün Oslo 1903 - Miami 1976). Trondheim'da, daha sonra da Zürich'te Debye'den ders aldı, 1928'de ABD'ye gitti ve bu ülkenin vatandaşlığına geçti. Önce Johns Hopkins, daha sonra da Brown ve Yale ünversitelerinde ders verdi. Daha 1931'de tersinmez süreçler termodinamiğinin temellerini attı. Dalgalanmalar kuramı ve atomsal ölçekte etkileşim olaylarının tersinirliği varsayımı sayesinde kendi adını taşıyan karşılıklılık bağıntılarını açıkladı. Bu bağıntılar, elektroosmoz ve ısıl yayınım konularında ortaya çıkan problemlere doyurucu çözümler getirdi ve biyolojik olaylarda da uygulama alanı buldu. (1968 Nobel kimya ödülü.)

Onsager bağıntıları. Termodin. Denge haline yakın sistemlerde tersinmez* tepkimeleri düzenleyen bağıntılar.

ONSET a. (*doğrudan etki, saldırı* anlamında ing. sözc.). Elektrostatik baskı yöntemi.

ON-SHORE sıf. (ing. sözc.). ABD toprakları üzerinde kurulmuş olmakla birlikte, özel bir yasal düzenleme uyarınca, resmi ikametgâhı ülke dışında bulunan kişilere ait işlemlere ayrıcalıklı koşullar uygulayan ve bu kişilerden topladıkları mevduatla ABD dışında ödünç para verme işlemleri (ing. *International Banking Facilities* [IBF]) yapan bankalara denir.

ONSİYAL sıf. (fr. *oncial*, lat. *uncialis, uncia*, ons'tan). Paleogr. Oldukça büyük boyuttaki kapital harflerden oluşmuş yazı için kullanılır.
◆ a. Bu türdeki yazı.
—ANSİKL. Onsiyal yazının karakteristik harfleri olan *a, d, e, m* işlek yazıdan türemedir. Yuvarlaklaştırılmış bu harfler III. yy.'da küçük harflere karışmış olarak ortaya çıktı, IV. yy.'da yunan etkisiyle gelişti ve VII. yy.'ın sonundan sonra yalnızca başlıklarda kullanıldı.
Yan onsiyal yazı büyük *N* dışında küçük harf alfabesi kullandı. Kökeni III. yy.'a uzanan bu yazı X. yy.'a dek varlığını sürdürdü.

ONSLOW koyu, ABD'nin (Kuzey Carolina) Atlas okyanusu kıyısında geniş koy; kuzeyinde Lookont burnu, güneyinde Fear burnu vardır.

ONTARİO, Kanada'da il; 1 068 582 km²; 9 747 600 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Toronto*.
Üç bölgeye ayrılır. G.'den K.'ye doğru: göller arasındaki yarımada ve Outaouais ile Saint Lawrence arasındaki uzantısı (tortul topraklarda, yani buzul kayalarıyla kaplı, Niagara'dakiler gibi cuestalarla kesilmiş ovalarda yer alır); Kanada kalkanının orta bölümü (platolarda ve yuvarlaklaşmış tepelerle yüzeye çıkan ya da göller, turbalıklar ve killi ovalar [Clay Belts] tarafından gizlenen billurlu kayalar Ontario'nun % 50'sini kaplar); Hudson ve James koylarındaki alçak topraklar (geniş turbalıklarla kaplıdır [ilin % 30'u]).
Karasal iklim, enlemlere (42° ve 57° K.) ve göllere yakın olup olmamaya bağlı olarak küçük farklılıklar gösterir. Kış aylarının ortalama sıcaklığı, güneyde −5 °C, kuzeyde −20 °C dolayındadır. Yazlar güneyde sıcak ve nemli, kuzeyde serin ve daha kurudur. Kar, Georgia koyunun D.'sunda çok bol yağar (göllerin etkisi), ilin kuzey yarısındaysa sürekli yerde kalır (enlemin etkisi). Doğal bitki örtüsü, G.'den K.'e doğru belirgen kuşaklar oluşturur: yaprakdöken orman (gürgen, meşe, akçaağaç), karışık orman (çam, köknar), kuzeyde kozalaklılar ormanı, tundra ve Hudson ile James körfezlerindeki turbalıklar.
Kanada'nın en kalabalık ili olan Ontario'nun nüfus dağılımı çok düzensizdir; nüfusun onda dokuzu, toprakların onda birinden azında toplanır. Geniş kuzey bölümünde, demiryolları yakınında, maden merkezlerinde ya da limanlarda yer yer küçük yerleşmelere rastlanır: North Bay, Sudbury, Timmins, Sault-Sainte-Marie, Thunder Bay. Tarım alanları, ulaşım ağları ve başlıca kentler güneydedir. Başlıca yerleşme alanları Toronto, Ottawa, Hamil-

IPS

Lars Onsager

G. Hunter

Ontario
Kincardine yakınında Huron gölü kıyısında tarım işletmeleri

ton, Kitchener, London ve Winsdor'dır. Kentsel gelişme, günümüzde, Toronto -London-Niagara Falls üçgeninde ve özellikle de Golden Horseshoe'da (Toronto -Hamilton-Niagara Falls) görülür.

Sanayi açısından, Ontario Kanada'da ilk sırayı (istihdamın ve katma değerin yaklaşık yarısı) alır. Ham maddelerden yoksun olmasına (kereste ve kuzeydeki maden cevherleri dışında) karşın, ABD'ye komşu olma, iyi bir ulaşım ağıyla donanma ve gelişmekte olan bir iç pazarın merkezinde olma gibi elverişli koşullar, sanayiyi desteklemektedir. Başlıca sanayi kolları, birincil demir-çelik sanayisi (Hamilton, Sault-Sainte-Marie), demirdışı madenler metalürjisi (Port Colborne, Port Hope), otomobil (Winsdor, Hamilton, Oshawa) ve hava taşıtları (Toronto) yapımı, kimya sanayileri (Sarnia ve "Kimya Vadisi", Niagara Falls, Cornwall), besin sanayileri (London, Winsdor), kâğıt hamuru ve kâğıt (Thorold, Kuzey ve Kuzey-batı'daki dağınık merkezler) fabrikalarıdır.

Maden üretim değeri açısından, Ontario ikinci sırayı (Alberta'nın ardından) alır. Kanada kalkanı bölgesinde, değerli madenler (altın, gümüş), kullanımı yaygın madenler (bakır, kurşun, çinko, demir, nikel) ve Porcupine, Timiskaming, Sudbury, Red Lake, Sturgeon Lake, Steep Rock, Elliot Lake yörelerinde uranyum bulunur.

Tarım, göller arasındaki yarımada ve Outaouais-Saint Lawrence ırmakları arasındaki kesimle sınırlıdır. Ancak, modern, makineleşmiş ve yüksek verimli tarım uygulamaları, Ontario'yu Kanada'nın en önemli tarım bölgesi haline getirmiştir. Et ve süt hayvancılığı, tavukçuluk ve hayvancılıkla birlikte yürütülen tarım, tütün ekimi (Güney-batı), sebze tarımı (Toronto'nun K.'i) ya da bağcılık ve meyvecilikle (Niagara yarımadası) uğraşanlar dışında, işletmelerin çoğunda ağır basar.

Ontario'nun ulaşımı, mükemmel bir yol ağıyla sağlanır. 401 sayılı otoyol Cornwall'ı Winsdor'a, Queen Elizabeth otoyolu Toronto'yu Fort Erie'ye bağlar. Genişletilen Welland kanalı, 8 m su içi derinliği olan deniz gemilerinin geçmesine elverişlidir.

—Tar. Étienne Brulé (1610-11), ardından da Champlain'in (1615-16) araştırma gezisi yaptığı bu bölgede, Fransızlar sadece birkaç askeri ve ticari kuruluş oluşturdu. 1763'te İngiltere'ye bırakılan bölgede, 1783'ten sonra, Amerikan Bağımsızlık savaşı'ndan sonra buraya sığınan İngiltere yanlıları yaşamaya başladı ve bölge, Québec bölgesinden ayrılarak Yukarı Kanada'yı oluşturdu (1791). 1812'de bölgeye giren Amerikalılar merkez York'u (Toronto) yaktılar. 1837 ayaklanmasının başarısızlığa uğramasından sonra, bölge Aşağı Kanada'ya bağlandı (1841); 1867'deyse Aşağı Kanada'dan ayrılarak Kanada Konfederasyonu'nun bir ili oldu.

Füsun Onur
Gölge oyunu
karışık gereç
I. Uluslararası İstanbul
Çağdaş sergileri
(1987)

ONTARİO, ABD'de (Kaliforniya), Pasadena'nın G.-D.'sunda kent; 133 180 nüf. (1990). Hava taşıtları yapımı. Elektrikli gereçler. Uluslararası havalimanı.

ONTARİO gölü, Amerika'daki Büyük Göller'in en küçüğü, ABD (New York eyaleti) ve Kanada (Ontario ili) arasında paylaşılmıştır; 18 800 km². 75 m yükseltideki yüzeyi, Erie gölününkinden 100 m aşağıdadır ve Niagara şelaleleri bu düzey farkının bir sonucudur. Derinliğine (257 m) bağlı akıntılar nedeniyle, hiçbir zaman bütünüyle donmaz, ısıyı ayarlayıcı ve nemi koruyucu bir rol oynar. Aşağı bölümünde, Saint Lawrence su yolunun tamamlanması (1959), yukarı bölümünde, Welland kanalının (düzey farkını ortadan kaldırmaya yarar) genişletilmesiyle, Ontario gölü önemli bir su yolu (haliçteki limanlara tahıl ve soya; yukardaki göllere demir cevheri taşınır) oldu. Göl kıyısındaki başlıca kent ve sanayi merkezleri, Toronto ile Hamilton (Kanada'da) ve Rochester'dır (ABD'de).

ONTENİENTE ya da **ONTİNYENT,** İspanya'da (Valencia ili) kent, Clariano kıyısında, Alcoy'un K.-B.'sında; 28 300 nüf. Eski tahkimli yer.

On the Road, Jack Kerouac'ın romanı (1957). Yazımından 8 yıl sonra yayımlanan yaşamöyküsü niteliğindeki yapıt, savaş sonrası yılların özgürlük ortamını dile getirir.

ONTİK sıf. (fr. *ontique*). Fels. VARLIKSAL'ın eşanlamlısı.

ONTİNYENT → ONTENİENTE.

ONTOGENEZ a. (fr. *ontogenèse*'den). Etol. Davranışların ontogenezi, bireyin organogenezi sırasında davranışların yerli yerince gerçekleştirilmesinde rol oynayan süreçlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Etol. Davranışlar, öznenin anatomik yapıları geliştikçe ve daha sonra da büyüme evresinde yavaş yavaş ortaya çıkar. Patton ile Wintrebert, köpekbalıklarında hayvanın ilerlemesini sağlayan hareketlerin organogeneziyle ontogenezi arasındaki ilişkiyi belirlediler. Genç bireyde hareketlerin yapılmasında miyogenik etkinliklerin önemini ve hareketlerin belirlenmesi ve uyumunda sinirsel bağlantıların giderek kazandığı önemi ortaya koydular. Davranışlara ontogenetik yaklaşımda karşılaşılan temel sorun, duyusal-devinimsel emirlerin yapılanmasıdır. Bazı türler, omurgalılarda doğumdan başlayarak, omurgasızlarda imago kabuk değiştirmesinden başlayarak, dışavurum biçimi çok az değişiklik geçirecek, oldukça değişmez devinim etkinlikleri sergiler. Başka türlerdeyse, davranış biçimi yaşa bağlı olarak büyük değişiklikler gösterir.

Her bireyde davranışın gelişmesi, bireyin genetik kalıtımının yapısına bağımlıdır. Her türde gen sayısının yüksek olması ve gametlerin birbirinden ayrılmasına ve yeniden birleşmesine yön veren yasalar, benzer iki genotipin ortaya çıkış olasılığını olağanüstü azaltır. Genotipe has özellikler davranışın fenotipik evriminde etkilidir; ayrıca, bu evrim, birbirine paralel olarak gerçekleşen ve karşılıklı olarak birbirini etkileyen başlıca iki süreç sayesinde biçimlenir: bu süreçlerden biri olgunlaşma, yani davranışın dışa vurumu için gerekli anatomik yapıların gelişmesidir; bu yapıların biçimi, boyutu, gücü şu ya da bu tip bir etkinliğin gerçekleşmesini sağlar. Genetik kalıtım öğeleri bu düzeyde bazı yalın devinim şemalarının dışa vurulmasına ve daha karmaşık, daha gelişmiş ve bireyin evrim geçirdiği çevrede karşılaştığı uyarıcı öğelere bağlı olarak az ya da çok farklılaşmış diziler halinde örgütlenmesine neden olur. Bu aşamada ikinci süreç, yani deney işe karışır. Şu halde bu ikinci süreç, bireyin içinde evrim geçirdiği dış çevrenin öğelerine bağımlıdır. Ayrıca, öznenin olgunlaşmasının da dış çevreye bağımlı öğelerin (özellikle trofik öğeler) sonucu olduğu açıkça ortadadır.

Davranışın gelişmesi, bireyle çevresi arasında bir dinamik biçiminde ortaya çıkar ve bu homeostazik dinamiğin başlıca öğeleri (genetik kalıtlar, olgunlaşma, deney) bireyden bireye değiştiğinden, bu bakımdan özgün sayılabilirler. Davranışın ontogenezine karşı bu epigenetist yaklaşım, hem hayvanların etkinliklerinin basmakalıp olduğu düşüncesini (bireysel değişkenlikler düşüncesi bununla karşıtlaşır), hem de eskiden objektivistlerin geliştirmiş oldukları "doğuştan etkinlikler/edinilen etkinlikler" dikotomisini basite indirgeyici ve geçersiz hale getirir.

ONTOLOJİ a. (fr. *ontologie*). Fels. VARLIKBİLİM'in eşanlamlısı.

—Tıp tar. XIX. yy.'da, patolojik olayları fizyolojik olaylara bağlamamakla birlikte, onların organizmadan bağımsız çeşitli etkenlerden ileri geldiklerini ileri süren öğretiye Broussais'nin verdiği ad. (Raspail bu öğretinin son yandaşlarından biriydi.)

ONTOLOJİK sıf. (fr. *ontologique*). VARLIKBİLİMSEL'in eşanlamlısı.

ONTOLOJİST sıf. ve a. (fr. *ontologiste*). VARLIKBİLİMCİ'nin eşanlamlısı.

ONTOLOJİZM a. (fr. *ontologisme*). Din. Doğrudan ve dolaysız Tanrı bilgisinin insan için doğal olduğunu ileri süren kuram. (Ontolojizm 1861'de bir Papalık kararıyla kınandı, çünkü Kutsal Kitap'ta sürekli olarak ileri sürüldüğü gibi, insan bilgisinin ancak duyulara dayanabileceği gerçeğine aykırı düşüyordu.)

ONTONG JAVA, Büyük Okyanus'ta atol, Solomon adalarına bağlıdır ve bu takımadaların kuzey-doğu'sunda bulunur; 220 nüf.

ONTOPHİLUS a. Siyah ya da kahverengi bedenli, bitkisel döküntülerde yaşayan kınkanatlı cinsi. (*Histeridae* familyası.)

ONULMAK → ONMAK.

ONULMAZ sıf. **1.** İyileşmesi, tedavisi olanaksız, şifa bulmaz hastalık için kullanılır; onmaz: *Onulmaz bir hastalık.* **—2.** Geçmesi, unutulması olanaksız acı, dert için kullanılır.

ONULMAZLIK a. İyileşmesi kabil olmayan bir hastanın hali ya da hastalığının karakteri.

ONULTMAK → ONMAK.

ONUM a. Kötü bir durumdan kurtuluş.

ONUNCU sıra say. sıf. On sayısının belirlediği sırada yer alan kimse, şey için kullanılır (adsız da kullanılır): *Onuncu kata çıkmak. Kitabın onuncu sayfası. Sıralamada onuncu olmak.*

Onuncu yıl nutku, Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilanının onuncu yıldönümündeki (29 ekim 1933) söylevi. Söylevde az zamanda çok ve büyük işler başarıldığını vurgulayan Atatürk, bu işlerin en büyüğünün Türkiye Cumhuriyeti olduğunu; yapılanlarla yetinilmemesini; çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkılması gerektiğini vurgular. Türk ulusunun sahip olduğu niteliklerle, bilim meşalesinin ışığında gelişme ve uygarlık yolunda ilerleyeceğinden kuşku duymadığını belirtir. On beş yıl boyunca ulusa olan güveninin sarsılmadığını, türklüğün uygarlık ufkunda bir güneş gibi doğacağını coşkuyla dile getirir. "Ne mutlu türküm diyene" sözüyle söylevine son verir.

ONUR a. **1.** Bir kimsenin kendine karşı duyduğu saygı; özsaygısı, izzetinefis, haysiyet: *Onurunu korumak. Onuruna düşkün bir adam.* **—2.** Başkalarının gösterdiği saygıdan kaynaklanan doyum; şeref, gurur: *Bu benim için büyük bir onur. Onur duymak.* **—3.** *Onur kurulu,* bir derneğin ya da kuruluşun ilkelerine aykırı davranan üyelerinin davranışlarını inceleyip karar veren kurul. ‖ *Onur üyesi,* saygınlığıyla bir dernek ya da kuruluşa onur vereceği düşüncesiyle seçilen üye. ‖ *Bir kimsenin, bir şeyin onuruna,* bir kimseye saygı göstermek, bir olayı kutlamak amacıyla: *Bir kim-*

senin onuruna yemek vermek. || *(Bir kimsenin) onuruna dokunmak,* bir kimsenin gururunu incitmek: *Bunda onuruna dokunacak ne var?* || *Onuruna yediremek,* bir kimseden söz ederken, bir olayı, bir davranışı, vb. kendine duyduğu saygıyla bağdaştıramadığı için tepki göstermek: *Onun emrinde çalışmayı onuruna yediremediği için istifa etti.*

ONUR (Füsun), türk heykelci (İstanbul 1937). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'nde okudu, Hadi Bara atölyesi'ni bitirerek (1960) ABD'ye gitti. Maryland İnstitute College of Arts' da masterini tamamladıktan sonra İTÜ mimarlık fakültesi'nde asistan olarak çalıştı (1968-1969). 1970'ten başlayarak kişisel sergiler açan, ayrıca Türkiye'de ve yurtdışında karma sergilere katılan sanatçı, Hadi Bara heykel yarışması'nda birincilik ödülü (1974), Yeni eğilimler sergisi'nde gümüş madalya (1981) kazandı. Minimal sanat doğrultusunda cesur ve deneyci çalışmalarıyla tanınır.

ONUR (Erol), türk hekim (Aydın 1939). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1965). 1969'da uzman hekim oldu; öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1972'de Plastik cerrahi bölümü başkan vekilliğinde bulundu. Baylor üniversitesi'nde asistan profesör olarak görev yaptı (1979). Aynı yılın sonlarında Hacettepe üniversitesi'ne döndü; Plastik ve rekonstrüktif cerrahi bilim dalı'na profesör olarak atandı. Bölümde mikrocerrahi laboratuvarını kurdu. 1988'de İstanbul'a döndü.

Prof. Onur, vücudun geniş doku yapılarında, şimdiye değin uygulanan onarım yöntemlerine, buluşlarıyla önemli ve çok yönlü katkılar sağladı. Geniş doku kayıplarının onarımında aylarca süren ve birçok cerrahi müdahaleyi gerektiren yöntemleri kısa sürelere sığdıran, müdahalelerin sayısını azaltan yöntemler geliştirdi. Bu alandaki çalışmalarıyla 1981 Sedat Simavi vakfı sağlık bilimleri ödülü'nü hocası Prof. Dr. Muzaffer Aksoy'la paylaştı.

ONURİS, mısır dilinde **İnher,** Yukarı Mısır'da Tis'te ve Delta'da Sebennytos'ta tapılan tanrı. Adında ("uzağı yakınlaştıran"), Güneş efsanesi'nde oynadığı role bir ima vardır: Onuris, uzak ülkelere Re'nin gözünü aramaya gitmiştir (kimi zaman da bu görevi tanrı Şu*'nun üstlendiği söylenir). Onuris, alacalı uzun bir elbise giymiş, başında iki uzun tüy bulunan ve gökten inen bir ipi çeken bir adam olarak betimlenirdi. Daha sonra efsanesi, tanrıça Mehet' in efsanesiyle karıştı; Mehet, bazen tanrıça Tefnut* ile özdeşleştirilmiştir.

ONURLANDIRMAK → ONURLANMAK.

ONURLANMAK gçz. f. *(Bir şeyden) onurlanmak,* onur duymak.

◆ **onurlandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir yeri, oradaki kimseleri onurlandırmak,* saygınlığı olan bir kimseden söz ederken, bir yere gelerek, varlığıyla bulunduğu ortama, oradakilere onur vermek; şereflendirmek, şeref vermek: *Toplantıya gelmekle bizi onurlandırdınız. Bir toplantıyı onurlandırmak.* **—2.** *Bir kimseyi onurlandırmak,* onun onur duymasını sağlamak: *Bu ödülle beni onurlandırdığınız için çok teşekkür ederim.*

ONURLU sıf. **1.** Onuruna düşkün, onu her şeyin üstünde tutan kimse için kullanılır; şerefli, haysiyetli: *Onurlu bir insan.* **—2.** İnsana onur veren, saygınlığı olan bir şey için kullanılır, şerefli, haysiyetli: *Onurlu bir meslek. Onurlu bir yaşam. Onurlu bir direniş.*

ONURSAL sıf. Bir görevin, gerek ve yükümlülüğünü yerine getirme koşuluna bağlı olmaksızın salt onurlandırmak amacıyla, bir kimseye verilen san için kullanılır; fahri: *Onursal başkan. Onursal üye.*

ONURSUZ sıf. **1.** Özsaygısı olmayan ya da onunla bağdaşmayan davranışlarda bulunan kimse için kullanılır; haysiyetsiz, şerefsiz: *Herkesin aşağıladığı onursuz bir insan.* **—2.** Saygınlığı olmayan şey için kullanılır; şerefsiz, haysiyetsiz: *Onursuz bir iş. Onursuz bir yaşam.*

ONURSUZLUK a. Onursuz olma durumu; onursuz bir kimseye yakışır davranış; haysiyetsizlik, şerefsizlik.

ONUS PROBANDİ, *kanıtlama yükümlülüğü* anlamına gelen lat. deyim. Digesta'dan alınan bu deyime göre, hukukta ispat yükümlülüğü davacı tarafa aittir.

ONYCHODACTYLUS a. Kore ve Japonya'da yaşayan, akciğersiz ikiyaşayışlı cinsi. (Larvaları başkalaşma sırasında doğar. Kuyruklular takımı, ilkelsemendergiller familyası.)

ONYCHOGALEA a. Avustralya'da yaşayan, ince ve uzun kuyruğu boynuzsu bir mahmuzla son bulan küçük kanguru cinsi. (Üç türü bilinir; en yaygını *Onychogalea unguifera* Avustralya'nın kuzeyinde bulunur. Kangurugiller familyası.)

ONYCHOPHORA a. Zool. ONİKOFORLAR sınıfının bilimsel adı.

ONYCHOTEUTHİS a. Uzun pençeli kalamar cinsi. (Kollarında, çekmenlerle birlikte önemli bir kavrama aygıtı oluşturan çengeller bulunur. Bazı türlerin üyeleri dev boyutlara ulaşır. Üyeleri daha küçük bazı türlere Avrupa denizlerinde sıkça rastlanır.)

ONYÜZLÜ sıf. Geom. 10 yüzü bulunan. ◆ a. Geom. 10 yüzü bulunan katı cisim.

ONZABİLİ a. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (Odunu pembemsi beyaz ya da donuk esmer renkte, kaba dokulu, yumuşakça ve hafiftir, iç doğrama işlerinde, silme, kaplama ve kontrplak yapımında kullanılır. *Antrocaryon* cinsi.)

OODES HELOPLOİDES a. Bataklıklarda bol bulunan kızıl ya da siyah bedenli, keskin pis kokulu, gececi koşarkınkanatlı. (Koşarkınkanatlıgiller familyası.)

OODİNİUM a. Balıklarda, gömleklilerde, halkalısolucanlarda, yumuşakçalarda ve selenterelerde dışasalak yaşayan kamçılı *Protozoa* cinsi. (Üyeleri *Blastodinium*'lara benzer.)

OOENCYRTUS a. Pulkanatlıların yumurtalarında asalak yaşayan, çok küçük, burgulu zarkanatlı cinsi. (*Ooencyrtus* [*Schedius*] *kuwanœ*, çingene pervanede asalak yaşar ve Japonya kökenlidir; bu böcek, biyolojik mücadele amacıyla ABD'ye sokulmuştur.)

OOFAJİ a. (fr. *oophagie*). Plasentalı, vivipar köpekbalığı embriyonlarının (dikburun harharias gibi) gebelik sırasında döl yatağına ulaşan yumurtaları yiyerek beslenme yöntemi.

OOKA ŞOHEİ, japon yazar ve edebiyat eleştirmeni (Tokyo 1909). Stendhal uzmanı olarak tanındı. 1944'te askere gitti ve amerikan ordusuna tutsak düştü (1945), savaş ve tutsaklık deneyimi onu edebiyata yöneltti (*Furyoki,* 1948). Filipinler savaşı'nı ve çaresiz kalan insanların psikolojisini betimledi (*Reite senki,* 1967-69). Daha çok ölüm temasını işleyen yazar, yapıtlarında fransız psikoloji romanını savaş sonrası Japonya'ya uygulamayı denedi. (*Musaşino Fucin,* 1950; *Nobi,* 1951).

OOLİT a. (fr. *oolithe* ya da *oolite*). Yerbil. Bir çekirdek (mineral ya da biyolojik kalıntı) çevresinde eşmerkezli katmanların birikimiyle oluşmuş, balık yumurtası boyunda (0,5 ile 2 mm) küresel küçük taşlaşma.

—ANSİKL. Oolitler denizlerin, daha ender olarak lagünlerin ya da göllerin çalkantılı sularında, yani fazla derin olmayan sularda (0 ile 10 m) oluşur. Asıltı haldeki çekirdek su içinde çözünmüş bikarbonattan meydana gelen ardışık kireçli kabuklarla kaplıdır. Belli bir ağırlığa ulaşan oolit dibe düşer ve çökelir: bu nedenle oolitlerin hepsinin boyu, ortamın çalkantısına bağlı olarak yaklaşık aynıdır. 2 mm'nin üzerindeki boylarda olanlara pisolit* denir. Günümüzde oolitlerin kimi karbonatlı platformlarda oluştuğu bilinmektedir. Paris havzasının jura çökellerinde çok sayıda oolit bulunur. Ayrıca demirli oolitler de vardır: buradaki demir, anakaranın pedolojik bakımdan ayrışmasıyla oluşmuştur ve doğrudan doğruya oolitlerin oluşumu sırasında yoğunlaşmış olabileceği gibi, taşoluş sırasında da yoğunlaşmış olabilir.

OOMYCETES a. Hücresel olmayan bir miselyum taşıyan ve ovogami yoluyla eşeysel çoğalan mantarlar sınıfı. (Oomycetes sınıfında *saprolegniales, leptomitales, peronosporales* takımları yer alır.)

OONOPS a. Sarı ya da kırmızı renkli, karnı daha açık renk olan, küçük örümcek cinsi. (*Oonops domesticus* evlerde yaşar; böcek koleksiyonlarında ve bitkibilim kitaplarında bu hayvana sık sık rastlanır. *Oonopidae* familyasının örnek tipi.)

OORT (Jan Hendrik), hollandalı gökbilimci (Franeker 1900 - Leyden 1992). En önemli çalışmaları Gökada üstüne incelemeleridir: Gökada'nın diferansiyel dönmesini ortaya koyduktan sonra (1927), yıldızların devinimlerini ve uzaydaki dağılımlarını inceleyerek kütlesini belirlemeye çalıştı (1932); amerikalı ve avustralyalı araştırma ekiplerinden bağımsız olarak, yansız hidrojenin 21 cm dalga boyunda yayımını (bunu daha 1944'te Van de Hulst keşfetmişti) keşfettikten sonra, Gökada'nın yapısının sarmal biçimde olduğunu ortaya koydu. 1950'de, bugün genellikle kabul edilen bir kuram geliştirdi; Güneş'ten 40 000 ile 100 000 astronomik birim uzaklıkta geniş bir kuyrukluyıldız derişimi vardır (Oort bulutu).

OOSFER a. (fr. *oosphère*). Erkek gametle (anterozoit) döllendikten sonra yumurtaya (zigot) dönüşen dişi gamet.

—ANSİKL. Oosfer çoğunlukla suyosunlarında ve mantarlarda bulunan ve "ovogon" denen, bir hücrenin (bazıları birçok çekirdekli) içinde oluşan zarsız, yuvarlak bir protoplazma kütlesidir. Türlere göre ovogon başına bir ya da daha çok oosfer bulunur. Döllenme ana bitkinin (miliyu) üzerinde olursa ovogonun zarı bir noktada delinir; döllenme dışarda olursa (fucus) o zaman oosferleri salıvermek için tamamen ya da kısmen parçalanır.

Yosunlarda ve eğreltilerde oosfer arkegonun dibindedir ve kirpikli anterozoit boyundan geçerek oraya ulaşır; tohumlu bitkilerde ise oosfer embriyon kesesinin içindedir ve çoğu zaman anterozoit çiçektozu borucuğuyla embriyon kesesine ulaşır.

OOSİNET a. (fr. *oocinète*). Asalbil. Sporluların eşeyli üremesini sağlayan hareketli yumurta. (Sıtma mikrobunun [plazmodium] oosineti sivrisineğin vücudunda gelişir.)

OOSİT a. (fr. *oocyte*). Böcbil. OVOSİT'in eşanlamlısı.

OOSPOR a. (fr. *oospore*). *Oomycetes* grubundan mantarların yumurtalarının döllenmesi sonucunda oluşan kalın çeperli spor.

OOSTENDE, Belçika'da liman kenti, Batı Flandre *arrondissement*'ının yönetim merkezi; 69 000 nüf. (1991). Büyük bir sayfiye ve kaplıca merkezi, ayrıca çeşitli etkinliklerin yürütüldüğü bir limandır: balıkçılık, İngiltere'ye yolcu ve tarım ürünleri taşıma, yat limanı. Sanayi kuruluşları, yerleşme alanının çevresinde toplanmıştır. Güzel sanatlar (dışavurumcular; Ensor salonu, L. Spilliaert salonu) müzesi; ressam Ensor'un evi. —*Oostende arrondissement*'ı; 7 komün; 133 000 nüf.

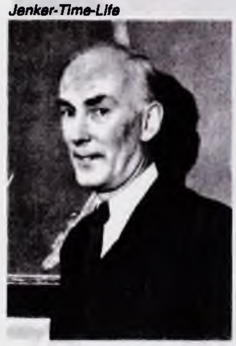
—Tar. Küçük bir balıkçı köyü iken, XIII.

Nelly Bariand

Paris havzasında kalkerli **oolit**

Jenker-Time-Life

Jan Hendrik **Oort**

Actualit

Oostende yat limanı

yy.'da büyüdü ve 1267'de kent statüsünü kazandı. Haçlılar döneminde liman, Doğu'ya doğru bir yol başlangıcı durumuna geldiyse de, hiçbir zaman Brugge'nin ve daha sonra Anvers'in gösterdiği gelişmeye benzer bir ticari gelişme gösteremedi. 1601-1604 arasında kent, Spinola komutasındaki İspanyollar'ın ünlü ve başarısızlıkla sonuçlanan bir kuşatmasına karşı direndi. XVIII. yy.'da Avusturyalılar, Anvers ablukaya alındığında bu kenti bir Hindistan ticaret şirketinin merkezi durumuna getirmeye giriştilerse de bu şirket, avrupa rekabetiyle baş edemedi ve ancak dokuz yıl yaşadı (1722-1731). 1745-1748 arasında Oostende, Fransızlar'ın eline geçti. Joseph II döneminde büyük bir gelişme gösterdi. 1794-1814 arasında Fransa'ya, 1830'a kadar Hollanda'ya, ardından Belçika'ya bağlandı, her iki dünya savaşı sırasında da yoğun çarpışmalara sahne oldu.

Oostende-Brugge kanalı, Belçika'da, seyre elverişli su yolu; XVII. yy.'da inşa edildi. Gent-Brugge kanalıyla beslenir ve Oostende'nin 5 km aşağısında Plassendale kanalıyla birleşir; 23 km.

OOSTERHOUT, Hollanda'da (Kuzey Brabant) kent, Breda'nın K.-D.'sunda; 38 000 nüf. Eski evler. Mobilya sanayisi. Yapı gereçleri. Tekstil. Elektroteknik.

Oostvaardersdiep, Hollanda'da kanal, Flevoland ve Markerwaard polderleri arasında; Amsterdam ile İJsselmeer arasındaki ulaşımı sağlar.

OOST-VLAANDEREN → FLANDRE *(Doğu).*

OOZOİT a. (fr. *oozoïde*'den). Zool. Gömleklilerde, yumurtadan çıkan, bedeni selülozlu kalın bir gömlekle kaplı, tek başına yaşayan birey. (Eşeyli blastozoitlerin tomurcuklandığı stolonu kapsar.)

OOZOM a. (fr. *oosome*). Böcbil. TOHUM* BELİRLEYİCİ'nin eşanlamlısı.

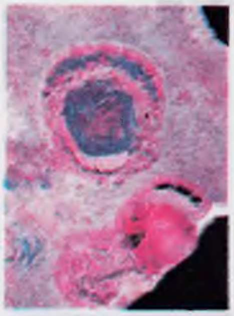
op., "yapıt" anlamındaki lat. *opus* ya da ital. *opera* sözcüklerinin kısaltması. (Besteciler tarafından, bir yapıtın, bestelenme ya da yayımlanma sırasını belirtmek amacıyla arkasına bir sayı konularak kullanılır: *Beethoven, op. 68: Chopin, op. 21.*)

OPAH a. İri bedenli (1,70 m ve 250 kg), canlı renkli, denizde yaşayan kemiklibalık. (Yumurta biçiminde ve basık bedenlidir. Ortasularda ve hemen bütün denizlerde bulunur. Eti lezzetlidir. Bil. a. *Lampris guttatus; Lamprididae* familyası.)

■ **OPAL, -li** a. (fr. *opale,* lat *opalus*'dan). **1.** Miner. Silis ailesinde yer alan ve silisin hidratlı ve jelatinli bütün çeşitlerini kapsayan inorganik madde. (Eşanl. PANZEHİR TAŞI.) **—2.** İnce ve düzgün dokunmuş bir tür pamuklu kumaş.

—ANSİKL. Miner. Opal bir koloittir; bileşiminde yüzde 3 ile 13 arasında su bulunur; yağsı ya da camsı bir görünümü vardır. Kırık yüzeyleri kavkımsıdır. Kimi türleri çok güzel sedefli parıltılar verdiğinden mücevhercilikte değerli taş olarak kullanılır. En güzel örnekleri Macaristan'da ve Avustralya'da çıkarılır. Çok çeşitli renklerde bulunduğu için her ülkede değişik adları vardır. Meksika'da bulunan ve kırmızı-turuncu, kimi zaman da yeşilimsi sarı renkte olan bir türü, ateş kırmızısı tonlarında sedefli parıltılar verir. Diğer opal türleri şunlardır: saydam, sefedlenme özelliği bulunmayan, yumru yapılı *hiyalit;* bileşimindeki hidrokarbonlar nedeniyle çeşitli renklerde bulunan rezinit *çakmaktaşı;* yumru ya da kabuk şeklinde bulunan *kaşolon; hidrofan, menilit, gayzerit,* vb.

Nelly Bariand

Meksika'da çıkarılan opal

Larousse

yaldızlı tunç kaşlı opalin vazo
Restauration dönemi
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

OPALİN sıf. (fr. *opaline*). Camc. Kalay oksit katılarak donuklaştırılmış ya da kemik tozu katılarak yarı donuk hale getirilmiş cama denir.

■◆ a. Camc. **1.** Özellikle XIX. yy.'ın ilk yarısında, fransız kristal fabrikalarının yapımında uzmanlaştıkları beyaz ya da renkli opalin kristal. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** XX. yy.'da, donuk ya da saydam renkli cam. **—3.** Bu malzemelerden yapılmış eşya.

—ANSİKL. "Opalin" adı XV. ve XVI. yy.'larda Venedik'te, XVII. ve XVIII. yy.'larda Almanya'da yapılan eşyalardan günümüzdeki eşyalara kadar (banyo rafları, karpuzlar, abajurlar, vb.) opalin cam ürünlerinin tümünü kapsar. Kullanılan ilk boya, kireçleşmiş kemiklerden çıkartılan kireç fosfatıdır. Alman camcılarının verdiği "Bein Glas" adı da buradan gelir. Avrupa'da, Çin'den getirtilen porselenin yapım yönteminin bulunmasının zorluğu porselenin taklidi olarak önerilen opalin camların tutulmasını sağladı.

XIX. yy.'ın ortalarına doğru, Bohemya'dan gelen yeni işlem ve yöntemler, *pirinç hamuru* adıyla satılan ışıkgeçirmez bir opalin yapımına olanak verdi.

OPALİNA a. Zool. Üyeleri bazı omurgalıların, özellikle de kurbağaların bağırsaklarında asalak yaşayan, ağızsız, kamçılı *Protozoa* üsttakımı. (Birçok tür içeren bir tek familyası vardır.)

OPALLEŞME a. Camc. Saydam bir camın, kitlesindeki çok ince kristallerin çökmesi sonucunda opal renge girmesi.

—Fiz. *Kritik opalleşme,* kritik koşullara getirilen bir akışkanda sisli bir görüntünün belirmesi. (→ NATTERER DENEYİ.)

OP ART a. (ing. *optical art,* kinetik sanat). Kinetik* sanatın içinde, devinim izlenimi uyandıran optik etkilerin ağır bastığı eğilim.

OPASİMETRİ a. (fr. *opacimétrie*). Kim. DONUKLUKÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

OPATİJA, Hırvatistan'da sayfiye ve turizm merkezi kent; 27 000 nüf. (ital. *Abbazia.*)

OPATOSHU (Joseph Meyer OPATOWSKI, **Joseph** —denir), yiddişçe yazan amerikalı yazar (Mława, Polonya, 1887 - New York 1954). 1907'de ABD'ye yerleşti, kuruluşundan başlayarak (1914) *Der Tog* adındaki yiddiş gazetesine girdi ve 40 yıl boyunca orada makaleler ve skeçler yayımladı. İlk romanları (*l'Histoire d'un voleur de chevaux* [fr. çev.], 1912) natüralist akıma bağlıdır ve yiddiş yazarlar arasında, Amerika deneyimini ilk betimleyen ve göçmen yahudinin amerikanlaşması konusuyla bu olayın yol açtığı çatışmaları yapıtlarında (*Hebrew,* 1919; *Arum Grand Street,* 1929) ana tema olarak ilk işleyen yazardır. Ayrıca tarihsel romanları (*Dans les fôrets de Pologne* [fr. çev.], 1921; *la Dernière Insurrection* [fr. çev.], 1948-1952) da vardır.

OPATRUM SABULOSUM a. 7-8 mm uzunluğunda kınkanatlı böcek. (Kumlu topraklarda bulunur. Karaböcekgiller familyası.)

OPAVA, esk. alm. **Troppau,** Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Moravya) kent, Opava ırmağı kıyısında; 61 000 nüf. XVI. yy.'dan kalma kulesi Meryem Ana kilisesi (çan kulesi 1618'de yapıldı) ve başka anıtlar. Barok üslubunda konaklar. Müze. Bir tarım ve ormancılık bölgesinin merkezi; orman ve tarım ürünleri pazarı.

—Tar. Troppau prensliğinin eski başkentiydi; Troppau kongresi burada toplandı (ekim-aralık 1820).

OPEC, *Organization of Petroleum Exporting Countries*'in kısaltması. (→ PETROL İHRAÇ EDEN ÜLKELER ÖRGÜTÜ.)

Opel, 1862'de, Adam *Opel* (1837-1895) tarafından kurulmuş alman otomobil yapım firması. Başlangıçta, dikiş makineleri, sonra bisikletler imal eden bu firma, 1898'de ilk otomobilini piyasaya çıkardı. Günümüzde, General Motors'un bir filyalidir.

OPEN-COVER a. (ing. *open,* açık ve *cover,* teminat'tan). Mükerrer sigorta sözleşmesi türü. Bu sözleşmeyle mükerrer sigortacı ilk sigortacının sözkonusu sözleşme çerçevesi içindeki doğabilecek zararlarını yüklenir. (Mükerrer sigortacı için zorunlu, ilk sigortacı içinse ihtiyaridir.)

OPEN DOOR a. (ing. *open,* açık ve *door,* kapı). Psik. Akıl hastalarına uygulanan bir tedavi yöntemi; bu yöntem, onlara olabildiğince özgürlük vermeye, hastane içinde de dışında da herhangi bir ayrımdan kaçınmaya dayanır.

OPEN-END sıf. (ing. *open,* açık ve *end,* uç'tan). Tekst. Açık uç rotor iplik makinesinde eğrilen iplikler için kullanılır.

OPENFİELD a. (açık alan anlamında İng. sözc.). Coğ. → KIR.

Open market operations → AÇIK* PİYASA İŞLEMLERİ.

OPEN PİT a. (ing. *open,* açık ve *pit,* maden ocağı kuyusu'ndan). Mad. oc. Açık işletme.

OPEN STOCK a. (ing. *open,* açık ve *stock,* stok, yedek). *Open stock satış,* ek parçaların ayrıca satın alınmasını olanaklı kılan satış biçimi.

Open Theatre, 1963'te kurulan ve 1973'e kadar Joseph Chaikin tarafından yönetilen amerikan tiyatro topluluğu. Natüralizmi reddeden Open Theatre, tiyatro temsilini gerçekten önümüzde yaşanan bir olayla özdeşleştirerek ve oyuncuların hareketlerini hesaplı bir biçimde düzenleyerek bir çeşit gerçekliği kurmak ister. Oyuncudan beklenen, o anı bize vermesidir; fakat, bu beklenti temsilin kesin bir biçimde yapılaşmasına da engel değildir. Bu bakımdan tiyatro gösterisi hem bir sahiplenme, hem de bir uzaklaştırma anlamına gelir. Özellikle *America Hurrah* (1966) ve *The Serpent*'ta (1970) bu teknik açıkça görülür.

OPERA a. (ital. sözc.; "yapıt" anlamındaki lat. *opus, -eris*'in çoğulu *opera*'dan). **1.** Solocular, koro ve orkestra için, sahnede oynanmak üzere yazılan dindışı, dramatik müzik yapıtı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu türden yapıtların oynandığı tiyatro. **—3.** *Pekin operası*, Batı'da cingşiye verilen ad.

—ANSİKL. Bir tür adı olarak "opera", *opera in musica* deyiminden türemiştir ve çeşitli adlar taşıyan birçok müzikli sahne yapıtını içine alır. Opera kapsamına giren ciddi yapıtlara İtalyanlar *favola, dramma per musica, dramma giocoso, azione teatrale, opera seria;* Fransızlar *divertissement, ballet héroïque* (daha sonra *opéra -ballet*), *tragédie lyrique, action lyrique, légende dramatique, roman musical* gibi adlar verdiler. Almanlar, genellikle italyanca terimleri benimsediler. Hafif ya da komik opera türlerine İtalyanlar *intermezzo* ya da *opera buffa;* Fransızlar *opéra -comique, opéra-bouffe, opérette;* Almanlar'sa *singspiel* adlarını verdiler. Çeşitli türdeki operaların oluşumuna, az çok yapılaşmış birçok öğe girer: bir uvertür ya da prelüd; recitativolar; arioso'lar; aryalar (özellikle *da capo*'lu [başa dönüşlü] aryalar); vokal ikililer, üçlüler, dörtlüler, beşliler, altılılar, solist grupları, zaman zaman korolar ve baleler, öyküyle bütünleşen (marşlar) ya da öykünün dışında kalan senfonik bölümler (enterlüd), müziksiz diyaloglar. Opera türü, bu öğelerin seçilmesi ve birleştirilmesiyle oluşur.

• *İtalya.* Sanatların (şiir, müzik ve dans) birleşmesini öngören antik trajedi görüşüne bağlanan İtalya'da Rönesans döneminin sonunda dramatik bir müzikal tür doğdu. Floransa'da kont Bardi'nin etkisiyle, G. Caccini ve J. Peri "temsil üslubu"nun ilk örneklerini verdiler: *Dafne* (1594), *Euridice* (1600). Bu arada şair O. Rinuccini, pastoral dramın konusunu, gerçek bir opera librettosuna dönüştürdü. C. Monteverdi, dramatik madrigaller, madrigal tarzı güldürüler ve ilk recitativo denemelerinin bir sentezini gerçekleştirmeyi başararak *Orfeo* (1607) ve *Arianna* ile ilk opera tipini yarattı; yaratıcılığının son döneminde de tarihsel operanın bir örneğini verdi (*Il Ritorno d'Ulisse in patria*, 1641). Cavalli ve A. Scarlatti ile doruğuna ulaşan italyan barok operası, tüm Avrupa'ya, özellikle de Almanya'ya örnek oldu ve o günden sonra, fioriturali da capo aryanın kullanımı yaygınlaştı.

Operanın merkezi, Floransa ve Roma'dan Napoli'ye kaydı; burada opera seria'ların perde aralarında yer alan intermezzo*'lardan türeyen bir güldürü üslubu gelişti; bunun ilk yetkin örneği Pergolesi'nin *la Serva padrona*'sıdır. XIX. yy.'ın başlarında, Rossini hem ciddi *(Guglielmo Tell)*, hem de komik üslupta *(Sevil berberi)* yapıtlar verdi. Cherubini *(Medea)* ve Spontini *(la Vestale)* büyük operaya bağlı kalırken, bel canto'dan yana olan Bellini *(Norma)* ve Donizetti *(Aşk iksiri)*, şarkıcıların isteklerini göz önüne aldılar. Romantik hareketin sonunda Avrupa sahnelerine Verdi egemen oldu. Verdi'nin olgunluk çağı yapıtlarından *(Rigoletto, Il Trovatore, La Traviata)*, sanatının doruğuna ulaştığı büyük partisyonlara *(Don Carlos, Aida, Otello, Falstaff)* kadar uzanan dönem boyunca, opera büyük bir çap ve dramatik bir üslup kazandı; çeşitli anlatım yolları arasındaki sınırları kaldıran Verdi, hem sese hem de orkestraya kendi damgasını vurdu. *Verismo* (gerçekçilik) akımından yola çıkan, ama daha gerçekçi bir tutumu benimseyen Puccini, yalnız ciddi yapıtlarında (*La Bohème, Tosca, Madame Butterfly, Turandot*) değil, komik yapıtlarında da *(Gianni Schicchi)* recitativoların güçlü ve orkestralamanın zengin olmasına önem verdi. Ama, Mascagni, Leoncavallo ve Cilea'nın tüm çabalarına karşın opera günden güne geriliyordu. Busoni de *(Doktor Faust)*, Dallapiccola da *(Volo di notte)*, operayı 200 yıldır işgal ettiği yere geri getiremedi.

• *Fransa.* Fransız operası, saray balesi, Molière ve Lully'nin komedi-balesi, Corneille ve Racine'in trajedisi gibi yerli öğelerle, o sıralarda doğmuş italyan operasının, Mazarin döneminde ülkeye giren etkisinin birleşmesiyle doğmuştur. Cambert ve Perrin'in pastoral türündeki denemelerinden *(Pomone)* ve Krallık müzik akademisi'nin kurulmasından (1669) sonra, J.-B. Lully, lirik trajedileriyle *(Armide)*, bir yüz yıl değişmeden kalacak olan opera modelini saptadı. Onu, Collasse, Campra, Destouche ve Rameau *(Hippolyte et Aricie, Castor et Pollux, Dardanus)* izlediler. Fransa'da uluslararası opera tipini, Avusturya asıllı olmakla birlikte, İtalya'da yetişen ve sanat yaşamının en önemli dönemini Paris'te geçiren Gluck yarattı *(Orphée, Alceste)*. Aynı dönemde F.A.D. Philidor, Monsigny, Duni ve Grétry, Gossec ve Méhul, Martini-Schwarzendorf opera-komik türünde örnekler verdiler.

Devrim'den sonra, bir grup müzikçi Ancien Régime'in opera-komik geleneğini sürdürürken (E. Auber), bir grup müzikçi de, romantizmin etkisiyle, -güldürü öğesini bir yana bırakarak duyguları alışılmamış bir yoğunlukla dile getirdi (Gounod [*Faust, Mireille, Roméo et Juliette*], Bizet [*Carmen*], Lalo [*le Roi d'Ys*], Massenet [Manon, Werther, Don Quichotte]).

Öte yandan Meyerbeer büyük tarihsel operalar *(les Huguenots)*, Félicien David, Delibes *(Lakmé)* ve Saint-Saëns *(Samson et Dalila)* egzotik yapıtlar verdiler; Berlioz, efsaneye *(Faust'un lanetlenmesi)* ya da tarihe dayalı *(Benvenuto Cellini, les Troyens)* büyük freskler besteledi; A. Bruneau gibi natüralizmden etkilenen G. Charpentier, popülist bir "müzikal roman"a örnek verdi. Türün alışılmış tanınıma sırt çeviren Debussy'nin operasında *(Pelléas et Mélisande)*, inşat en önemli öğedir; orkestra ise, açınlama işlevini üstlenmiştir. Debussy'den sonra fransız operasını, Fauré *(Pénélope)*, Dukas *(Ariane et Barbe -Bleue)*, H. Rabaud *(Mârouf)*, Roussel (*Padmâvatî*, opera-bale), Milhaud *(Christophe Colomb)*, Poulenc *(Dialogues des carmélites)* gibi besteciler temsil etti.

• *Alman okulu.* Barok dönemin besteciler, İtalya'yı örnek aldılar ve opera -serianın ilkelerini, Viyana, Münih ve Dresden'e aktardılar. Hamburg'da etkinlik gösteren Schütz, Keiser, Mattheson ve Telemann da, Dresden'de etkinlik gösteren ve Hasse de, Roma, Floransa ve Napoli okullarının etkilerinden sıyrılmayı başaramadılar. Viyana'da gelişecek olan bir ulusal operanın oluşumunu Gluck hazırlamıştır. Böyle bir temele dayanan Mozart, opera-komik tarzındaki *Bastien ve Bastienne* ve lirik trajediye yaklaşan *İdomoneo*'dan fransız üslubuna; klavsen ya da sürekli bas eşlikli recitativolara ve da capo aryalara da yer verdiği *Figaro'nun düğünü, Don Giovanni* ve *Cosi fan tutte*'de italyan üslubuna; almanca librettolar üzerine bestelediği, kişilerin psikolojisini bir melodi ve uygun bir orkestralamayla yansıttığı ve romantizmi haber veren büyülü bir atmosfer yarattığı *Saraydan kız kaçırma* ve *Sihirli flüt*'te de yeni oluşmakta olan alman üslubuna bağlandı.

Beethoven'ın *Fidelio*'suyla kişiliğini bulan alman operası, fantastik öğeleri işleyen halk türkülerinden yararlanan ve orkestra renklerine büyük bir önem veren Weber ile *(Der Freischütz, Euryanthe, Oberon)* ile kendini kabul ettirdi. Her şey, alman operasının şiirle müziğin bir sentezine doğru geliştiğini gösteriyordu. Bunu lirik dramın büyük reformcusu Wagner gerçekleştirdi. Wagner, anlatılarla aryaların dönüşümlü olarak birbirlerini izlemelerine son vererek sürekli melodiyi ön plana çıkardı ve bu melodilere, insan sesiyle olduğu kadar orkestrayla da seslendirilen bir dizi leitmotiv yerleştirdi. Ayrıca, seyirci tarafından görünmesini istemediği orkestrayı, şarkıcıların eşlikçisi durumundan kurtararak, sahnedeki eylemi yorumlamaya ve desteklemeye elverişli bir araç durumuna getirdi ve bu sonuca varmak için de orkestrayı yeni çalgılarla zenginleştirdi. Geleneksel italyan operasından kopmak için yaptığı birkaç hamleden *(Uçan hollandalı, Tannhauser, Lohengrin)* sonra *Tetralogie, Tristan und Isolde* ve *Parsifal* ile düşlediği reformu bütün boyutlarıyla gerçekleştirdi.

R. Strauss'un başarısı, zamanının armoni ve orkestralama alanındaki edinimlerini bir yana bırakmadan, çeşitli kaynaklara (bu arada barok müziğe de) başvurarak, Wagner'in etkisinden kurtulabilmesindedir *(Güllü şövalye)*.

Onikitonculuğun lirik müziğe girmesi, iki savaş arası dönemin anlatımcılığına katkıda bulundu ve birkaç başyapıta (Schönberg'in *Moses und Aron*'u; Berg'in *Wozzeck* ve *Lulu*'su) esin kaynağı oldu. Bu anlatımcılığın etkisi, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra da yer yer sürdü (B. A. Zimmermann'in *Die Soldaten*'i).

• *Öteki ülkeler.* Müzik, dramatik öykü ve dansın, *maske*'de bir araya gelmesi, Purcell *(Dido and Aenea)* ve J. Blow ile gelişen XVII. yy. sonu ingiliz operasının habercisidir. Aslında kendileri de yabancı etkiler altında kalan bu girişimler, italyan üslubunun ülkede tutunmasını sağlayan birtakım yabancı bestecilerin (özellikle de Händel ve Bononcini) Londra'ya yerleşmesiyle gölgede kaldı. Ulusal bir yenilenme, Delius, Vaughan Williams, Tippett ve Britten ile, ancak XIX. yy. sonunda ortaya çıktı.

İspanyol zarzuela bestecilerinin karşı koymaya çalıştıkları italyan etkisinden sonra, XVIII.-XIX. yy.'lar arasında folklor eğilimi ağır bastı ve Granados ile M.de Falla'nın temsil ettikleri ulusal bir okulun kurulmasına yol açtı.

XVIII. yy.'da Rusya'da da italyan lirik sanatı egemen durumdaydı. XIX. yy.'da Glinka, halk kaynaklarına dönülmesini savunarak ve ulusal tarihten esinlenerek buna karşı koydu *(İvan Susanin)*. Onun bu girişimini sürdüren Beşler grubu'nun üyeleri, durumların gerçekliği üzerinde durdular ve halktan esinlenerek ünlü korolor yazdılar (Musorgskiy'in *Boris Godunov*'u; Borodin'in *Prens İgor*'u; Rimskiy-Korsakov'un *Altın horoz*'u). Beşler'e koşut olarak Çaykovskiy, ülkesinden kaynaklanan romantik bir ülküyü savundu (*Yevgeniy Onegin, Maça kızı*). Rus devrimi, bestecilerin ulusal renge olan bağlılıklarını daha da pekiştirdi (Prokofyev'in *Üç portakalın aşkı*).

Orta Avrupa'da yurtseverlik duygusu, Smetana *(Satılmış nişanlı)*, Dvořák *(Rusalka)* ve Janáček'in *(Jenufa)* lirik partisyonlarının çoğuna girmiştir. Geleneğe bu bağlılık mitolojik (Enesco'nun *Oidipus*'u) ya da efsanevi ve felsefi (Bartók'un *Mavi sakalın şatosu*) konulara da yönelmeyi engellemedi. Moniuszko Szymanowski'nin yapıtlarında doğrudan beliren polonyalılık bilinci, Penderecki'de müziğe birer dayanak olarak seçilen birtakım tarihsel olaylarla canlandırıldı *(Loudun'un şeytanları)*.

ABD'de opera tarihi, iki akıma bağlanır; İtalya'dan gelen geleneksel akımın temsilcisi G. C. Menotti'dir *(Medyum, Konsolos)*; ülkenin öz ürünü olan caz ile negro spiritual gibi çeşitli etkileri bağdaştıran öteki akımı G. Gershwin temsil eder *(Porgy and Bess)*.

• *Türkiye'de opera.* XVI. yy.'ın sonuna doğru (Murat III döneminde) İstanbul'a gelen bir italyan oyun kumpanyasının, Saray'da müzikli bir oyun sunduğunu belirten yazılı kaynaklar vardır. Avrupa'dakilere benzer ilk opera temsilleri, Selim III dönemindedir. Mahmut II, özellikle de -Batı ile ilişkilerin arttığı- Abdülmecit I dönemlerinde çeşitli italyan kumpanyaları, birçok opera oynadılar. XIX. yy.'ın ikinci yarısında fransız, italyan, alman ve yunan opera toplulukları, İstanbul ve İzmir'de bir mevsim süren opera temsilleri verdiler. Yabancı bestecilerden, Türkiye'de opera besteleyenler oldu. Bunlardan Lombardi'nin *Giselda*'sı (1849) ve Giacomo Panizza'nın *Si-*

listre'si (1855) Naum tiyatrosu'nda oynandı. Verdi'nin kimi yapıtlarının, İtalya'dan sonra (Fransa ve Almanya'dan bile önce) ilk kez Türkiye'de oynanması özellikle İstanbul'da ciddi bir opera izleyicisinin var olduğunu gösterir. Bu dönemde azınlıkların kurduğu topluluklar, operet ve opera-komiklerin yanı sıra operalar da sunmaya başladılar. Bu topluluklardan Güllü Agop'un Osmanlı tiyatrosu ile, Dikran Çuhacıyan yönetimindeki Opera tiyatrosu anılmalıdır. Daha önce yabancı müzikçilerce Türkiye'de bestelenen operaların librettolarını da yabancılar yazmıştı. Türkçe libretto üzerine ilk operayı lübnanlı Vadya Sabra besteledi: *Kenan çobanları* (1916; metin Halide Edip Adıvar'ındır). Mehmet Baha Bey'in (Pars) *Nesteren*'i, bestecisi de, librettocusu da türk olan ilk opera sayılabilir (yapıtın metni Abdülhak Hamit'in [Tarhan] aynı adlı oyunudur). Bu yolda denemeler, librettosunu Şahabettin Süleyman ile Hulki Amil'in (Keymen) yazdığı, Nurullah Taşkıran'ın bestelediği *İhtiyar* ile sürdü.

Cumhuriyet döneminde, devletin müzik politikası, türk halk müziği temeli üzerinde, Batı teknikleri kullanılarak çoksesli yeni bir müzik yaratılmasını öngörüyordu. Bu amaçla, Avrupa'ya yetenekli gençler gönderilirken, türk müzik öğretimi de Avrupa'dan davet edilen uzmanların önerileri doğrultusunda yeniden düzenlendi. Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde, aydınlar, müzikte batılılaşma yolunda atılan adımların somut sonucunu görmek için sabırsızlanıyorlardı. Cumhuriyetçi aydınların gönüllerinde yatan, çoksesli müziğin en yetkin ve en çaplı sentezi olan opera türünde, konusuyla, librettosuyla ve bestesiyle türk olan ilk yapıtın bir an önce yaratılmasıydı. Metni üzerinde Atatürk'ün kendisinin de titizlikle durduğu ilk opera Münir Hayri Egeli'nin librettosu üzerine Ahmet Adnan Saygun'un bestelediği, *Özsoy**'dur. (ilk kez, haziran 1934'te, Atatürk ve resmi konuğu İran şahı Rıza Pehlevi'nin huzurunda oynandı). Birkaç hafta gibi çok kısa bir sürede tamamlanan ve derleme bir kadroyla seslendirilen yapıtın kimi kusurları hoşgörüldü. Aynı yıl yine A. A. Saygun'un *Taşbebek* ve Necil Kâzım Akses'in *Bayönder* adlı operaları da Atatürk'ün önünde sahnelendi.

1936'da kurulan Ankara Devlet konservatuvarı'nın 1937'de açılan "Temsil kısmı", tiyatro, opera ve bale altbölümlerinden oluşuyordu. Carl Ebert tarafından örgütlenen bu bölümde Tatbikat* sahnesi adlı bir uygulama ekibi oluşturuldu (1940). Ebert'in yönetimindeki Tatbikat sahnesi'nin ilk opera temsili 21 haziran 1940'ta gerçekleştirildi: Mozart'ın tek perdelik yapıtı *Bastien ve Bastienne*. Daha sonra Puccini'nin *Madame Butterfly*'ının 2. perdesi, yine Puccini'nin *Tosca*'sının 2. perdesi ve Beethoven'ın *Fidelio*, Smetana'nın *Satılmış nişanlı*, Mozart'ın *Figaro'nun düğünü*, Puccini'nin *La Bohème*, Verdi'nin *Maskeli balo*, Bizet'nin *Carmen*, Rossini'nin *Sevil berberi* adlı operaları sahnelendi. 1949 ortasında Tatbikat sahnesi, yerini yeni kurulan Devlet tiyatrosu ve operası'na bıraktı. 1958'de Devlet tiyatrosu ve Devlet operası birbirinden ayrıldı. 27 Mayıs 1960'tan sonra bu iki kurum, yasal olarak birbirine bağlı göründüğünden yeniden birleştirildi. 1970 ortasında, yürürlüğe giren yeni bir yasayla tiyatrodan bağımsız Devlet* opera ve balesi kuruldu.

Bu arada, Türkiye'de oynanan yabancı operaların sayısı artarken türk bestecîler de yeni operalar bestelediler: A. A. Saygun (*Kerem*, 1953), Nevit Kodallı (*Van Gogh*, 1957), Sabahattin Kalender (*Nasrettin Hoca*, 1962), N. Kodallı (*Gılgamış*, 1963), Ferit Tüzün (*Midas'ın kulakları*, 1969).

Ankara'dan sonra İstanbul da bir opera topluluğuna kavuştu: İstanbul* Şehir operası (1960). Bu topluluk 1970'te İstanbul Devlet* opera ve balesi'ne dönüştü.

1970'lerde üç yeni türk operası bestelendi: Çetin Işıközlü'nün *Gülbahar*'ı (1972), A. Adnan Saygun'un *Köroğlu*'su (prömiyeri, 1973'te ilk İstanbul festivali'nde yapıldı) ve Cengiz Tanç'ın *Deli Dumrul*'u (1979). 1980'lerden sonra Okan Demiriş, türk opera repertuvarına üç yapıt daha ekledi: *IV. Murat* (1980), *Karyağdı Hatun* (1985), *Yusuf ile Züleyha* (1990).

Türkiye'nin üçüncü opera topluluğu'da 1982'de İzmir'de kuruldu.

Opera cemiyeti, Ahmet Adnan Saygun ve Ragıp Kösemihaloğlu tarafından İstanbul'da kurulan (1930) ve müzik sevgisini yaymayı, operayı geniş kitlelere sevdirmeyi amaçlayan dernek. Bazı opera parçalarını çevirten dernekte, piyona resitalleri de düzenlenmişti.

OPERA SERİA a. ("ciddi opera" anlamında ital. sözcükler). Konusu dramatik olan opera.

Opéra tiyatrosu, 1671'de kurulan ve Cambert tarafından yönetilen la Bouteille'deki (Mazarin sokağı) top oyunu salonundan, mimar Garnier'nin yaptığı ve 1875'te açılan bugünkü binaya kadar Paris'teki tiyatro ve müzik gösterilerinin sergilendiği birçok salona verilen ad. İkinci İmparatorluk mimarisinin güzel bir örneği olan bugünkü Opéra binası, zengin resimler (salon tavanındaki resimler Chagall tarafından yapılmıştır) ve heykellerle (Carpeaux'nun *la Danse* grubu kopyası) bezenmiştir. Büyük fuaye, Paul Baudry tarafından süslenmiştir. Opéra'da büyük bir kitaplık ve bir de müze vardır.

Opera tiyatrosu ya da **Operahane-i osmani,** Güllü Agop'un topluluğundan ayrılan bazı oyuncuların şarkılı piyesler sahnelemek amacıyla Beyazıt meydanı'nda açtıkları (1874) tiyatronun adı. Güllü Agop'a hükümetçe verilen türkçe piyesler oynamak tekeline karşı kurulan tiyatronun yöneticiliğini bir süre Dikran Çuhacıyan yaptı. Sahnelenen müzikli oyunlar arasında *Arif Ağa'nın hilesi*, *Köse Kâhya*, *Leblebici Horhor* bulunmaktadır.

OPERA-BALE a. (fr. *opéra-ballet*). Sahne için yazılan müzik ve koregrafi yapıtı.
—ANSİKL. Opera-bale, XVII. yy.'ın sonlarından Devrim'e değin geçen yüzyıllık bir dönemde Fransa'da gelişti. Opera-bale terimi sonradan yalnız müzik tarihçilerince kullanılmıştır: o dönemde daha çok "ballet héroïque" ("kahramanlık balesi") denilen bu tür, saray balesinden ve yeni bir tür olan lirik trajediden doğdu. Opera-balede üç, dört ya da beş perde vardır. Kendi aralarında "giriş"lere ayrılan perdelerden her biri, ayrı ve bütünlüğü olan bir öykü üzerine kurulmuştur. Bu öyküler, yapıtın başlığında dile getirilmiş genel bir düşünceyle birbirine bağlanmıştır. En ünlü opera-baleler: P. Collasse'ın *les Saisons*'u (1695), türün ustası A. Campra'nın *l'Europe galante* (1697) ve *les Fêtes vénitiennes*'i (1710); J.-J. Mouret'nin *Les Fêtes de Thalie*'si (1714); A. Cardinal Destouches ve M. R. Delalande'ın *les Éléments* (1721); Rameau'nun ünlü *les Indes galantes*'ı (1735).

OPERA-KOMİK a. (fr. *opéra-comique*). Konuşmalı ve şarkılı oluntuların peş peşe geldiği opera.

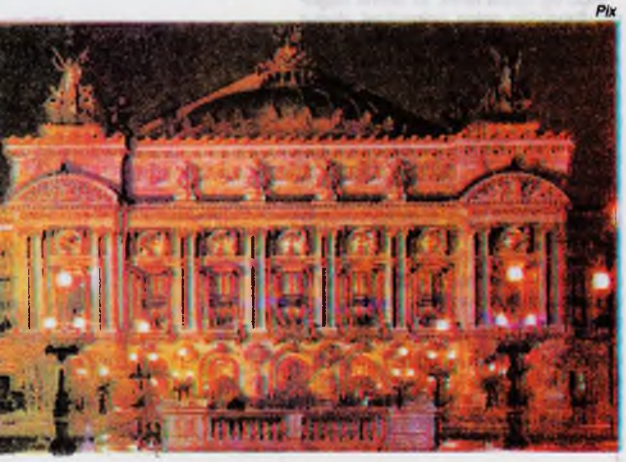
OPERAND a. (fr. *opérande*). Bilş. İŞLENEN'in eşanlamlısı.

OPERASYON a. (fr. *opération*). **1.** Belli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik uygulamaların, önlemlerin ya da işlerin tümü: *Polis dün geceki operasyonda bin kilo uyuşturucu ele geçirdi. Operasyonlar sürüyor.* **—2.** Cerrahın hastaya uyguladığı işlem; ameliyat.

OPERATÖR a. (fr. *opérateur*). **1.** CERRAH'ın eşanlamlısı. **—2.** Bir tamlayanla, kimi teknik aygıtları çalıştıran kimselere verilen ad: *Vinç operatörü.*
—Bayınd. *Alet operatörü*, hafriyat, dolgu ya da aktarma işlerinde yararlanılan araçları kullanmakla görevli kişi.
—Bilş. İŞLEYEN'in eşanlamlısı. || Bir bilişim servisinde, bilgisayar kontrol görevlisinin yetkisi altında, bilgisayarların çevre birimlerini beslemek (delinecek kartları deliciye yerleştirmek, manyetik şeritleri ya da disk yığınlarını takmak ve çıkarmak, yazıcıların kâğıt gereksinimini karşılamak vb.) ve bunların normal çalışmalarına özen göstermekle yükümlü işletim personeli görevlisi.
—Ceb. ve Mat. çözlm. İŞLEMCİ'nin eşanlamlısı.
—İş örgüt. Bir kontrol tablosunu gözetmekle görevli olan ve ölçüm aygıtlarıyla otomatik araçların işaret ve kayıtlarını cetvellere geçiren teknik eleman.
—Mant. İŞLEMCİ'nin eşanlamlısı.
—Matbaac. → DİZGİCİ.
—Petr. san. Bir şef operatörün emri altında, bir üretim, arıtım, pompalama tesisinin yönetimiyle görevli işçi, ustabaşı ya da mühendis.
—Sine. Film kamerasıyla görüntüleri çekmekle görevli kişi. (Sinemanın ilk dönemlerinde operatör çekimle ilgili tüm işlemleri tek başına yapıyordu. Günümüzde ise bu işlemler görüntü yönetmeninin [başoperatör de denir] başkanlığında, çerçeveleyici ve operatörden [kameraman] oluşan bir ekip tarafından gerçekleştirilir.)
—Tur. *Tur operatörü*, bir seyahat acentesine ya da doğrudan müşteriye seyahat turu düzenleyip satan kişi ya da kuruluş.

OPERATÖRLÜK a. **1.** CERRAHLIK'ın eşanlamlısı. **—2.** Operatörün işi, mesleği, görevi.

OPERET a. (fr. *opérette;* "küçük opera" anlamındaki ital. *operetta*'dan). Şarkılı bölümlerle konuşmalı bölümlerin birbirini izlediği hafif tiyatro türü.
• *Türkiye'de operet.* XIX. yy.'ın ortalarında italyan, fransız, alman, yunan kumpanyalarının İzmir ve İstanbul'da yoğun ilgi görmesi üzerine, azınlıklar tarafından yerli operet kumpanyaları kurulmaya başladı. Kimi tiyatrolar, zaman zaman operetler de oynadılar. İlk yerli operetleri Dikran Çuhacıyan* besteledi. Onu Kaptanzade Ali* Rıza Bey, Muhlis Sabahattin Ezgi*, İsmail* Hakkı Bey ve başkaları izlediler. Cumhuriyet döneminde Cemal Reşit Rey*, kardeşi Ekrem Reşit Rey'in librettoları üzerine bestelediği bir dizi operetle büyük ün kazandı. Bu tür, 1940'lara doğru gözden düştü.
—ANSİKL. Fransız halkının gülmeye olan düşkünlüğü, İkinci İmparatorluk döneminde, Offenbach'ın, güldürü anlayışına ve parodiye dayalı yapıtlarının başarı kazanmasını sağladı. Operete büyük ilgi gösteren kitle, Birinci Dünya savaşı'yla kayboldu (Chabrier'nin *l'Étoile*'i; Planquette'in *les Cloches de Corneville*'i; Varney'in *les Mousquetaires au couvent*'i; Lecocq'un *la Fille de Madame Angot;* Messager'nin *Véronique*'i, *Fortunio*'su). XIX. yy.'ın ikinci yarısında Viyana opereti, Strauss *(Die Fledermaus)* ve F. Lehár *(Şen dul, Tebessümler diyarı)* ile valsi de bünyesine aldı. Amerikan opereti, cazdan, özellikle de müzikholden esinlendi ve zaman zaman müzikal komedi* ile kaynaştı (Irving Berlin ve Cole Porter).

1862-1875 arasında Charles Garnier tarafından yapılan Paris **Opéra tiyatrosu**'nun cephesi

Pix

OPERKÜLER a. (fr. *operculaire*). Zool. Önkapakçık, altkapakçık ve arakapakçık ile birlikte kemiklibalıkların kapakçığına desteklik eden kemiksi parça.

OPERON a. (fr. *opéron*). Kromozom üzerinde düzenleme genlerinin yakınında bulunan ve eşgüdümlü fenotip görünümlerini sağlayan bitişik yapılı genler grubu. —ANSİKL. Operon, prokaryotlarda, özellikle *Escherichia coli*'de laktoz genleri için tanımlanmıştır. Operon tipi sistemlerin varlığı ökaryotlarda kanıtlanamamıştır.

Bir bakteri operonunda, yapı genleri, tam proteinleri meydana getirecek olan polipeptik zincirlerinin bireşiminden sorumludur. Bu proteinler, enzim ya da yapı proteini olabilir. Enzim olmaları halinde bir operon aynı metabolizma zincirinde etkili olan enzimlerin bireşiminden sorumlu birçok geni içerebilir. DNA molekülünde yazılı bilgi genetik şifreye göre bir haberci RNA zincirine aktarılır ve bu bilgi polipeptik zincirini oluşturmak üzere bir aminoasit bölümü olarak gerçekleşir.

Düzenleyici genlerse şu çeşitleri içerir: operonun öteki genlerinden uzakta olabilen ve baskıcı (represör) adlı bir protein molekülünün bireşiminden sorumlu olan düzenleyici bir gen; baskıcı tarafından tanınan bir işlemci (operatör) gen; okumayı başlatan bir öncü (promotor) gen. Düzenleme sistemlere göre değişiktir. Baskılayıcı bir sistemde yapı genleri, sitoplazma işe karışmadan protein bireşimini sağlar. Sitoplazma metaboliti ile işbirliği yapan baskıcı (korepresör) yalnız bireşimi bastırmak için işe karışır. Bunun tersine indüklenebilen bir sistemde, baskıcı bireşimi bastırır ve bireşimin gerçekleşebilmesi için bir indükleyici tarafından "bastırıcılıktan" kurtulması gerekir.

Operonun herhangi bir noktasında değişinimler meydana gelebilir. Bu değişinimler Jacob ve Monot'a genetik düzenleme ilkesini keşfetme olanağını sağlamıştır (1961). "Operon" terimi bu bilginler tarafından 1962'de ortaya atılmıştır.

Opet bayramı, Teb'de kutlanan ve tanrı Amon'un bir heykelinin Karnak'taki tapınağı'ndan Luksor'daki "Güney haremi" ne *(Opet)* kadar ayin alayı halinde taşındığı mısır bayramı. Bayram, taşkın mevsiminin ikinci ayının on beşinci günü (eylül sonuna doğru) başlıyordu. Amon'un kendi haremindeki evlenme töreni gerekçesiyle kutlanan büyük bir verimlilik bayramı olan bu bayram, daha yeni verimlileştirilen topraktaki ekim zamanını haber veriyordu. Törenlerin ayrıntıları, Luksor tapınağı'ndaki sıra sütunlar üzerine işlenmiştir.

OPFİKON, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich'in K.'inde, 11 444 nüf.

OPHELİA a. Yerleşik yaşayan çokkıllı halkalısolucan cinsi. (Prostomiumu zayıf, parapotları küçüktür.)

Ophelia, Shakespeare'in *Hamlet* adlı yapıtının kişilerinden. Genç kız, bunamak üzere olan babası, kıskanç kardeşi ve anlaşılması güç sevgilisi arasında çıldırır ve kendisini suya atarak intihar eder, böylece dramı hızla çözüme vardırır. Ophelia tipi, deliliğin bir kurban olarak görüldüğü ilk örneklerdendir: gerçek akılda değildir, gerçek doğrudan ve içten bir kavramadır. —İkonogr. Shakespeare'in kişisi Delacroix'ya (*Ophelia'nın ölümü,* Louvre), Millais'ye (*Ophelia'nın boğuluşu,* Tate Galery), B. West'e *(Çıldıran Ophelia kralın ve kraliçenin huzurunda şarkı söylüyor), R. Redgrave'e (Su kıyısına oturmuş Ophelia),* J. Lehmann'a *(Kardeşi Laertes'e çiçek veren Ophelia)* esin kaynağı oldu. Préault da bir alçakkabartmasında onu işledi (Marsilya).

OPHİCEPHALUS a. Tropikal Afrika'nın tatlısularında yaşayan kemiklibalık cinsi. (Levrekbalığımsılar takımı; *Ophicephalidae* familyasının örnek tipi.) —ANSİKL. *Ophicephalus*'lar sürüngenlerinkine benzeyen kafalı, güçlü, dişli, ince uzun bedenli balıklardır. Kuyrukaltı ve sırt yüzgeçleri uzundur. Çok yırtıcı, yüzeyde havayı soluyabilme yetenekleri sayesinde en pis sularda bile yaşamlarını sürdürebilen hayvanlardır. Etleri lezzetlidir. Bu cinse yakın bir cins olan ve Asya'da yaşayan *Channa* cinsinin üyelerinde göğüs yüzgeci yoktur.

OPHİDERİDAE a. Tropikal bölgelerde yaşayan kelebek familyası. (Arka kanatları siyah ve canlı sarıdır; hortumunun ucu tırtıllıdır. Meyveleri, özellikle de portakalları delerek beslenir. *Montuodiea* üstfamilyası.)

OPHİDERPETON a. (yun. *ophis,* yılan, ve *herpeton,* sürüngen'den). İrlanda ve Bohemya'da Üst Karbon dönemi topraklarında fosilleri bulunmuş, *Lespospondyli* alttakımından amfibyum cinsi. (Bedeni yılana benzer. Bacakları yoktur. *Aistopoda* takımı.)

OPHİDİA a. Zool. YILANLAR alttakımının bilimsel adı.

OPHİDİİDAE a. YILANSIBALIKGİLLER familyasının bilimsel adı.

OPHİDİODERMA a. Avrupa denizlerinde yaygın, Trias devri topraklarından başlayarak fosillerine rastlanan yılanyıldızı cinsi. (*Ophoidermatidae* familyası.)

OPHİDİON ROCHEİ a. Zool. Genellikle sıcak ve ılık denizlerde 2-150 m derinlikteki kumlu, çakıllı, taşlı ya da bitkilerle örtülü diplerde yaşayan kemiklibalık. (Türkiye denizlerinde ender rastlanır. Kayışbalığıgiller familyası; boyu 30 cm'ye kadar.)

OPHİOGLOSSALES a. Yılandilinde *(ophioglossum)* olduğu gibi sporkeseleri, yaprağın özgül bir bölümünde, başak biçiminde toplu bulunan eğreltiler takımı.

OPHİOMYİA PİNOUİS a. Hindibalar üzerinde yaşayan gri sinek. (Larvaları hindiba gövdesine ve yaprak saplarına benzediğinden düşmanlarından korunur. *Agromyzidae* familyası.)

OPHİONEA a. Hindistan ve Avustralya'da yaygın, öngöğsü çok uzun koşarkınkanatlı. (Koşarkınkanatlıgiller familyası.)

OPHİON LUTEUM a. *Polyphaga* larvası birçok pulkanatlıda asalak yaşayan, sarı bedenli zarkanatlı böcek. (*Ichneumonidae* familyası.)

OPHİOPLUTEUS a. Yılanyıldızlarının ortasularda yaşayan larvası.

OPHİOPOGON a. Himalaya ve Japonya kökenli, başak biçiminde toplu beyaz, mavi ya da mor çiçekli, köksaplı, çokyıllık otsu küçük bitki. (Üzümsü mavi meyvelerinden dolayı *turkuvazlı ot* denen *Ophiopogon japonius,* Akdeniz kıyılarında yetişebilir. *Heamodoraceae* familyası.)

OPHİSAURUS a. Babaköşe benzeyen, ayaksız kertenkele cinsi. (İnce uzun bedeninde yalnızca arka ayakların kalıntılarına rastlanır. Böcekler ve kuş yumurtalarıyla beslenir. Asya'da, Hindistan ile Çin arasında yayılan, Kuzey Amerika'da ve Doğu Avrupa'da [yalancı ayaklı babaköş] yaşayan 7 türü bilinir; yılansıkertenkelegiller familyası; boyu 1,20 m'ye kadar [bunun üçte ikisi kuyruktur].)

OPHİTES a. (yun. sözc.). Din. tar. İyi ile kötüyü yılanın, daha doğrusu Yaradılış'taki yılanın bildiğini (gnosis) ileri süren bir gnosis tarikatının (II.-IV. yy.) üyesi.

OPHİUCHUS, Yılancı* takımyıldızının latince adı (kısalt. Oph).

OPHİURA a. Zool. YILANYILDIZLARI sınıfının bilimsel adı.

OPHİUROİDEA a. Zool. YILANYILDIZLARI sınıfının bilimsel adı.

OPHİUSSA. Tar. coğ. Marmara denizi'ndeki Avşa adasının Antikçağ'daki adı.

John Webb

Ophelia'nın boğuluşu
Millais'nin tablosu (1852)
Tate Gallery, Londra

OPHONUS a. Kızıl ya da kahverengi bedenli koşarkınkanatlı cinsi. (Daha çok fırtınalı havalarda uçuşan, gececi kazıcı böceklerdir. *Ophunus sabulicola* Batı Avrupa'da yaygındır. Koşarkınkanatlıgiller familyası.)

OPHRYNEİON. Tar. coğ. Anadolu'nun Troas bölgesinde antik kent; Çanakkale'nin merkez ilçesine bağlı İntepe (esk. Erenköy) bucağının 2 km kadar K.-D.'sundadır. Truva savaşlarında adına sıkça rastlanan kentin tarihine ilişkin bilgiler yetersizdir; ancak İ.Ö. 300'e değin bastığı sikkeler bilinmektedir. Yörede kazı yapılmamıştır.

OPHRYODENDRON a. (yun. *ophyrs,* kaş ve yun. *dendron,* ağaç'tan). Tümkirpiklilerden *Protozoa* cinsi. (Temel özellikleri, üst kesiminde dimdik duran ve uçlarında küçük dokunaçlar bulunan, dikilgen ve iyice geri çekilebilen uzantılardır. Çeşitli deniz hayvanlarına tutunarak yaşarlar.)

OPHTHALMİCUS a. Parlak bedenli, küçük bitkibiti cinsi. (Uzunyarımkanatlıgiller familyası.)

OPHTALMOPHORA CLAUDİARİA a. Brezilya'da yaşayan kelebek. (Arka kanatlarında, düşmanlarında caydırıcı etki yapan, yansıtıcı, göz biçiminde kesimler vardır.)

OPHULS (Max OPPENHEIMER, **Max** — denir), alman asıllı fransız film ve tiyatro yönetmeni (Saarbrücken 1902 - Hamburg 1957). Önce aktörlük sonra Almanya'da birçok tiyatro yapıtının kurgusunu yaptı, ardından ilk filmini 1931'de çevirdi. Çalışmalarını çeşitli ülkelerde sürdürdü: Almanya'da *Satılmış nişanlı* (Die verkaufte Braut) [1932]; Avusturya'da *Liebelei* (1932); İtalya'da *La Signora di tutti* (1933); Fransa'da *Divine* (1935); *Tatlı düşman* (la Tendre Ennemie) [1936], *Werther* (1938), *De Mayerling à Sarajevo* (1939); ABD'de *Sürgün* (The Exile) [1947], *Meçhul bir kadının mektupları* (Letter from an Unknown Woman) [1948], *Tuzak* (Caught) [1949], *Fedakâr ana* (The Reckless Moment)

X- Marinie kol.

yönetmenliğini Max Ophuls'un yaptığı *Aşk zinciri* (1950) filminin bir sahnesinde Serge Reggiani ve Simone Simon

[1949]; yeniden Fransa'da *Aşk zinciri* (la Ronde) [1950], *le Plaisir* (1951), *Madame de...* (1953) ve başyapıtı olan *Lola* Montes*'i (1955) gerçekleştirdi. Barok üslubun etkisinde kalan Ophuls görkemli ve gösterişli bir çevre içinde mutluluğu ve sevinci arayan ve bulamayan insanların yazgısını anlatır.

OPİANİK sıf. (fr. *opianique*). Org. kim. $(CH_3O)_2C_6H_2(CHO)CO_2H$ formülünde, fenolsel bir asit için kullanılır; seyreltik sülfürik asit ve manganez dioksidin narkotin üzerine etkimesi sonunda oluşur.

OPİAT a. (fr. *opiat;* lat. *opiatum*'dan). Eskiden içinde afyon bulunan macunlara denirdi.

OPİE (John), ingiliz ressam (Saint Agnes, Cornwall, 1761 - Londra 1807). Portrelerinde, ustaca kullanılmış ışık ve gölge oyunları egemendir (*Mrs. Delany,* 1782, National Portrait Gallery, Londra); son yaptığı günlük yaşam resimlerinde romantizmin izleri görülür.

OPİE (Amelia ALDERSON, Mrs.), ingiliz kadın yazar (Norwich 1769 - *ay. y.* 1853), John Opie'nin eşi. 1825'te quaker olan Opie radikaldi ve hikâyesini *Adeline Mowbray*'de (1804) anlattığı Wollstonecraft'ın dostuydu. Yapıtlarıyla (*Father and Daughter,* 1801) XIX. yy. halk romanının gelişimini etkiledi.

OPİLİONİDEA a. (lat. *opilio,* çoban, ve yun. *eidos,* görünüm'den). Üyelerine genel olarak orakçı adı verilen örümcek takımı. (Eşanl. PHALANGİDEA.)

—ANSİKL. *Opilionidea*'ların iki gözü ve bölütlü bir bedeni vardır; başlığögüsleriyle karınları tek bir bütün oluşturur. İki parmaklı kıskaçlar olan zehir çengelleri zehirsizdir. Dört çift ince uzun bacakları vardır. İpek telleri salgılayamazlar. İçeri çekilebilen uzun yumurta kanalları aracılığıyla yumurtalarını nemli yerlere bırakırlar. Küçük avlarla beslenirler.

OPİLO a. Kızıl ya da kahverengi bedenli damalıkanatlı böcek cinsi. (Düz elitralarında sarı ve siyah benekler bulunur. Larvaları oduncul böceklerle beslenir. Damalıkınkanatlıgiller familyası.)

OPİMİUS (Lucius), romalı konsül (öl. Dyrrachium İ.Ö. 100'e doğr.). 121'de konsül seçildi. Gracchuslar'ın amansız düşmanıydı. Olağanüstü yetkilerle donatılarak, Aventino'da mevzilenen Caius Gracchus yandaşlarının üzerine yürüdü. Caius yenildi ve cesedi Tevere'ye atıldı. Ertesi yıl Opimius, yasasız davranışları yüzünden kovuşturmaya uğradıysa da aklandı. 109'da, Jugurtha tarafından satın alındığı için mahkum edildi.

OPİN a. (fr. *opine*). *Agrobacterium tumefaciens* ve *A. rhizogenes* türünden bakterilerin yerleştiği bitki hücrelerince yapılan özgül madde.

—ANSİKL. Bulaşan bakteriler, yerleştikleri konak bitkilerde (çoğunlukla ikiçeneklıler), *A. tumefaciens*'in indüklemesiyle "kök boynu mazısı" denen urların, *A. rhizogenes*'in indüklemesiyle de kök saçaklarının oluşmasına neden olurlar. Aminoasitlerle daha karmaşık moleküllerin derişmesiyle oluşan opinler bu urlarda saptanmıştır. Bugün için on beş kadar değişik opin belirlenmiş ve bunlar dört büyük gruba ayrılmıştır: oktopin, nopalin, agropin ve agrosinopin.

Bu maddeler bakterilerce besin olarak kullanılır. Her bakteri soyu, bulunduğu bitkiye, yalnız kendisinin besin olarak kullanabileceği özel bir opin hazırlatır (onu parçalayabilecek enzim yalnız o bakteride vardır). Konak bitkide opin bireşiminin indüklenmesi bakteriden bitki hücresine gen aktarımıyla sağlanır. Aktarma işlemi opin bireşimini kodlayan bir plazmit aracılığıyla gerçekleştirilir. Demek ki, bakteri gen aktarımı yoluyla bitkiye opin yaptırttığı zaman kendisi için de özgül bir enzim kodlayıp hazırlar ve bu sayede sözkonusu opini rakipsiz olarak kullanabilir.

Bu mekanizma iki tarzda etkileşir ve gelişir: 1. opinler patojen (plazmit taşıyan) bakterilerle patojen olmayanlar arasında eşeysel çoğalmayı kolaylaştırır, bu da hastalıklı plazmidin yayılmasını artırır; 2. hastalıklı bitki hücreleri "kanserli" olur ve büyük bir hızla çoğalır; bu yüzden opin üretimi de bir o kadar artar.

Bu "doğal genetik mühendisliği", bakteri plazmitlerine gen yerleştirmeyi zaten bilen araştırmacılarca, bitkiye "ilginç" genler yerleştirmek için kullanılabilir.

OPİOİT sıf. (fr. *opioïde;* yun. *opion,* afyon, ve *-eidos,* biçim, benzerlik bildiren sonek'ten). Eczc. ve Psik. **1.** Afyonun etkisine benzer etki gösteren yarı sentetik ya da sentetik uyuşturucu maddelere denir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Endojen opioit peptit,* morfinomimetik madde.

—ANSİKL. Opioitler doğal afyon türevleri (morfin, kodein) gibi etki gösteren yarı sentetik (eroin, pentazosin ve oksikodon) ya da tümüyle sentetik maddelerdir (petidin, metadon ve dekstromoramit). Onlar da merkez sinir sisteminin birçok bölgesindeki *afyon alıcıları* (ya da morfin alıcıları) üzerinde etki gösterir: duyusal sistem için omurilik, talamus hipotalamus ve limbik sistem için merkezi boz çekirdekler, bademsi çekirdek. Bu alıcılar morfin ve opioitler için büyük ölçüde çekicidir ve bunların başta lambda ve mü olmak üzere birçok tipi vardır. Lambda alıcıları beyin bademciği ile striatum bölgelerinde yer alır ve davranışlarda gözlenebilir etkiler yaratır. Mü alıcıları ağrının iletiminde rol oynayan deliklerde bulunur. Opioit alıcılarının varlığı, endojen opioit peptitlerin varlığını kanıtlamaktadır. Endojen opioit peptitler birçok maddeyi kapsayan bir grup oluşturur. Bunların bazıları hipofiz ön lobunda bulunur ve hammaddesi büyük moleküllü bir proteindir. Bu proteinden bir bağın kopması ile önce β-lipotrofin, ondan da hipofiz ve hipotalamusta bulunan β-endorfin meydana gelir. β-endorfin kemirgenlerin beyin karıncıklarına şırınga edilince bir katatoni hali ve iç ağrı uyarılarına karşı yanıt eşiğinde bir yükselme yaratır. Öte yandan, merkezi boz çekirdeklerde, beyin sapında ve omuriliğin arka boynuzunda küçük polipeptitler (beş aminoasit) bulunur: *metionin enkefalin* ve *lösin enkefalin,* ama β-endorfinin izine rastlanmamıştır. (→ ENDORFİN, ENKEFALİN.)

OPİS a. (mit. a. *Opis*'ten). Kalın ve üçgene benzeyen kavkılı ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Jura ve Kretase devri topraklarında yaygındır. *Astartidae* familyası.)

OPİSTHOBRANCHİA a. Zool. ARTTANSOLUNGAÇLILAR altsınıfının bilimsel adı.

OPİSTHOCOELA a. Zool. OBRUKARTLILAR alttakımının bilimsel adı.

OPİSTHOCOMİDAE a. TEPELİTAVUKGİLLER familyasının bilimsel adı.

OPİSTHODOMOS a. Yun. mim. Yunan tapınağında, pronaos'un tersi yönde yer alan ve her zaman cella ile bağlantılı olmayan arka bölüm. (Peripteros tapınakların çoğunda bir opisthodomos bulunur, buraya çoğu kez tapınağa sunulan armağanlar yerleştirilirdi.)

OPİSTHOGLYPHA a. Zool. GERİDEOYUKLULAR öbeğinin bilimsel adı.

OPİSTHOGRAPTİS a. Larvaları kendilerini duruş ve renk bakımından üzerinde yaşadıkları dallara benzeten kelebek familyası. (Mühendispervanegiller familyası.)

OPİSTHOPARİA a. Paleont. Yüz bitişme çizgilerinin göz arkası parçaları, bedenlerin ön bölümünün arka kenarında bulunan trilobit öbeği.

OPİSTOGNATİZM a. (fr. *opisthognathisme*). Anat. Bir çenenin ötekine göre daha az gelişip daha geride kalması.

OPİSTOGRAF sıf. (fr. *opisthographe;* lat. *opistographus,* yun. *opistographos*). Paleogr. Ön ve arka yüzünde yazılar bulunan papirüs rulosuna denir.

OPİSTONEFROZ a. (fr. *opisthonéphros*). Amniyonsuz omurgalıların kalıcı böbreği. (Embriyonlarda, hem zaman, hem yer olarak pronefrozdan sonra ortaya çıkar. Opistonefrozun ön bölümü, özellikle erkeklerde, gonadla işlevsel ilişki içindedir.)

OPİSTOPROCTUC SOLEATUS a. Atlas okyanusu'nun tropikal sularında mezopelajik yaşayan kemiklibalık. (Hemen hemen kare biçimindeki teleskobik gözleri yukarıya doğru bakar. Düz karnı, anus yakınındaki bir fotoforun yaydığı ışığı yansıtır. *Opisthoproctidae* familyası; boyu 10 cm.)

OPİSTOSOMA a. Böcbil. Örümceklerde gövdenin arka bölümü. (Genellikle, yani orakçılarda, böğlerde ve birkaç küçük öbeğin üyelerinde opistosoma 12 bölütten [6 ya da 11'i çiftleşme deliği arkasındadır] oluşur.)

OPİSTOTONOS a. (fr. *opisthotonos*). Gerici kaslarda daha çok olmak üzere bütün vücudu saran kasılma. (Bu sırada baş ve gövde arkaya doğru eğilir, kol ve bacaklar aşırı ölçüde gerginleşir. Olaya tetanosta, kafa içi tansiyon yüksekliğinde ve histeride rastlanır.)

OPİTZ (Martin), alman şair (Bunzlau, Silezya, 1597 - Dantzig 1639). Polonya kralı Władysław IV'ün sekreteri ve vakanüvisiydi, şiirde ölçüyü yeniledi ve sesli hece sayı kuralı yerine vurgulama üzerine kurulu bir dize düzeni getirdi (*Buch von der deutschen Poeterey,* 1624).

OPİUS a. Meyve sineklerinin (meyvesineğigiller) larvalarında asalak yaşayan zarkanatlı böcek cinsi. (*Opius concolor* zeytinsineğinin [*Dacus oleae*] asalağıdır ve biyolojik mücadelede bu hayvandan yararlanılır. *Braconidae* familyası.)

OPLONTİS, Campania'da, Vezüv eteklerinde, Herculanum ile Pompei arasında, bugünkü Torre Annunziata kasabasının bulunduğu yerde kent. 1964'ten beri kazı çalışmalarının sürdürüldüğü görkemli bir villanın, imparatoriçe Poppea'nın ailesine ait olduğu sanılmaktadır. Buradaki resimli dekor II. üslubun son dönemlerinden, hamamdakilerse III.'nün başlarından kalmadır. Bu bilgilerin ışığında villa, İ.Ö. I. yy.'ın ikinci yarısına tarihlendirilir. Dekorlu en eski bölüm büyük atriumdur; burada, Bosco Reale'deki Fannius Sinistor evi'nin bir odasını bezeyen dekora çok yakın, görkemli bir mimari kompozisyon ortaya çıkarılmıştır.

OPOBALSAMUM a. Eczc. Balsam ağacından *(Balsamodendrum opobalsamum)* elde edilen kokulu reçine. (Mekke balsamı da denilen bu reçine tiryak macununun bileşimine girer. Parfümcülükte de kullanılır.)

OPOCNO, Çek Cumhuriyeti'nde yer. Doğu Bohemya'da, Nové Mesto nad Metují yakınında. XIV. yy.'da yapılmış bir kale şatonun yerinde, Rönesans devrinde (1560) yapılmış şato; kemerli avlu.

OPODELDOK a. (fr. *opodeldoch*). *Opodeldok merhemi,* kâfur ve amonyak içeren liniment. (Ovma yoluyla deriye yedirilerek ağrı dindirici olarak kullanılır.)

OPODİDİM a. (fr. *opodidyme;* yun. *ops, opos,* yüz, ve *didymos,* çift'ten). Biyol. Tek başta iki yüzü olan ucube.

OPOLE, Polonya'da kent, Oder kıyısında, voyvodalık merkezi; 127 600 nüf. (1990). İktisat, kültür ve sanayi (çimento, makine ve taşıma gereçleri fabrikaları, mobilya ve hazırgiyim). Demiryolu kavşağı ve ırmak limanı (alm. esk. a. *Oppeln*). —*Opole voyvodalığı,* (8 535 km^2;

1 008 000 nüf. [1989]), hem Oder'in iki yakasında, hem Südetler önülkesinde, hem de Silezya ovasının ve Silezya platosunun eteğinde yayılır. Oder'in G.'inde ve voyvodalığın K.'inde buğday ile şekerpancarı, alçak topraklarda (Oder ve kolları) çavdar ve patates, Opole'ün K.'inde ormanlar ve bataklık çayırlar egemendir. Bu üretimlere biraz hayvancılık (sığır ve domuz) da eklenir. Sanayi birçok küçük ve orta büyüklükte kentte önemli yer tutar: buralarda makine yapımı ve tekstil etkinliklerine, ayakkabı yapımı ya da yapı gereçleri çıkarımı da eklenir.

—Tar. ve Güz. sant. Opole VIII. yy.'dan başlayarak önemli bir slav *castrum*'u oldu (Opolanlar kabilesi). Gotik katedralde (XV.-XVI. yy.) Piastlar sülalesinin son prensinin (İyi Jan II, XVI. yy.) mezar levhaları vardır. Pazar meydanında, barok üslubunda tarihsel evler.

OPOMYZA FLORUM a. Sonbaharda tahılların plantulaları içine yumurtlayan, küçük, sarı sinek. (*Opomyzidae* familyası.)

OPOPANAKS a. (fr. *opopanax*). Eczc. Eskiden *Opopanax chironium* bitkisinin köklerinden, günümüzde *Commiphora kafal* ağacından elde edilen reçineli zamk. (Bissabol da denilen bu drog, antispazmodik ve öksürük söktürücü olarak kullanılır.)

OPORTÜNİST sıf. ve a. (fr. *opportuniste*). Durumu ve koşulları kendi çıkarlarına uygun biçimde kullanan kimse ve onun davranışı için kullanılır; fırsatçı: *Oportünist bir insan. Oportünistin biridir.*

OPORTÜNİZM a. (fr. *opportunisme*). İçinde bulunduğu anı çıkarlarına göre en uygun biçimde geçirmeye ve davranışlarını bu anın koşullarına göre belirlemeye dayanan davranış biçimi, fırsatçılık.

OPOSSUM a. (algonkin *oposson*). **1.** Amerika ve Avustralya'da yaşayan, kürkü makbul küçük bedenli keseli hayvan. (Bil. a. *Didelphis marsupialis;* keselisıçangiller familyasının örnek türü.) **—2.** Bu hayvanın kürkü.

—ANSİKL. Opossum, kedi büyüklüğündedir, ama suratı sivri, kulakları çıplak, uzun kuyruğu pulludur. Arka ayaklarının başparmağı öbür parmakları karşılar. Opossum son yıllarda tropikal Amerika'dan ABD'ye ve Güney Kanada'ya (burada kış uykusuna yatmadan soğuğa dayanabilmektedir) yayıldı. Gececi, hepçil (daha çok et yemeyi sever), bazen kümeslere de saldıran bir hayvandır. 13 gün süren gebelikten sonra on beş kadar larva doğurur; yavrular annelerinin kesesine sığınıp bir memeye yapışarak yaklaşık 2 ay süreyle burada beslenip gelişirler.

—Kürkç. Amerika opossumu egemen rengine göre (beyaz, gri ya da siyah) değişik bir görünüm sunar; Avustralya opossumunun tüyleri yoğun ve gri, Tasmanya opossumunun tüyleri de aynı biçimde yoğun, ancak boz kahverengidir. Amerika opossumunun derisi giysi yapımında, öbür ikisi ise süs ya da kürk olarak kullanılır.

OPOTERAPİ a. (fr. *opothérapie*). Hayvan kökenli organların ya da organ özütlerinin tedavide kullanılması.

—ANSİKL. İnsanda bazı organların yetersizliğini, hayvanlardan alınan benzer organlarla gidermeye çalışmak çok eski bir yöntemdir. Göreneğe dayalı bu yöntem XVIII. yüzyıl'ın başına kadar kullanılagelmiş, ondan sonra terk edilmiştir. Brown-Séquard'ın bezlerdeki iç salgıları keşfetmesinden (1888) sonra unutulmuş olan bu tedavi yöntemi yeniden canlandı. Taze organlarla yapılması zor olan opoterapi ilaçları, emilmeyi kolaylaştıran biçimlere sokuldu. Bu ilaç biçimlerinin başlıcaları şunlardır: 1. organlar kurutuldu ve toz haline getirildi; bunlara organ tozu ya da tam kuru özüt adı verildi; 2. bu tozlardan yararlanılarak şırınga edilebilir eriyikler hazırlandı; 3. bazı bezlerden ilaç olacak maddeler çıkarıldı; örneğin tiroit bezinden tiroksin, böbreküstü bezinden adrenalin, vb.

P. Broquet

Oplontis villanın atriumundan ayrıntı
İ.Ö. I. yy.'ın ikinci yarısı

Günümüzde hormon tedavisi opoterapinin yerini aldı.

Opoyaz (*Şiir dilini inceleme derneği*), rus eleştiri okulu (1916-1927'ye doğr.). Edebiyatta biçimi, edebi özgüllüğün tek taşıyıcısı olarak kabul eder; içeriğin ise, biçim için bir bahane oluşturduğu görüşündedir. Sanatı bir "yöntem olarak", sonra da işlevsel olarak birbirleriyle karşılıklı bağımlı öğelerden kurulu bir sistem olarak çözümleme iddiasındadır. Bu girişim modern yapısalcıların (Şklovskiy, R. Jakobson, Tomaşevskiy, Bernstein vb.) yaklaşımlarının temelinde yer alır.

OPPELİA a. Orta Jura dönemi topraklarında fosillerine yaygın biçimde rastlanan ammonit cinsi. (Başlıca özelliği kavkısının düz, hafifçe göbekli ve kabarık çizgilerle bezeli olmasıdır. *Oppelidae* familyası.)

Oppel-Kundt yanılsaması. Ruhbil. Bölmeli bir parça ya da aralığın, nesnel olarak eşit olmakla birlikte bölmelerden yoksun bir parça ya da aralıktan uzunmuş gibi göründüğü optik-geometrik yanılsama.

OPPEN (George), amerikalı şair (New Rochelle 1908), nesnelcilik akımına bağlıydı, *Discret series* (1934), *The Materials* (1962), *Of being numerous* (1968), *Primitive* (1978) adlı yapıtları yayımladı. Bunlarda nesnelci anlatımla dünyanın anlaşılmazlığını dile getirir.

OPPENHEİM (Meret), isviçreli kadın ressam (Berlin 1913 - ? 1985). 1932'de gerçeküstücülere bağlanan sanatçı, kolajlar ve bazı nesneler yarattı (*Kürklü kahvaltı*, 1936, Museum of Modern Art, New York). Sürekli yenilenen bir fantezinin ürünü olan resimler ve heykeller yaptı.

OPPENHEİM (Dennis), amerikalı sanatçı (Mason City, Washington, 1938). 60'lı yılların ikinci yarısında yapıtı ve bu yapıtın sanatçı ve seyirciyle ilişkileri üzerinde geliştirdiği düşünceyi sanatsal etkinliğinin odak noktası ele aldı. Land art (*Annual rings*, 1968), bedensel sanat (*Parallel stress*, 1970), performanslar (*Rocked circle*, 1971) gibi, fotoğraflar, video filmleri ya da metinlerle pekiştirilen çeşitli araştırmalarının değişmez öğesi enerji ve enerji aktarımıdır (fizik, ruhsal, zihinsel enerji). 1972'den sonra, içinde sanatçıya ve onun yerini tutabilecek herhangi bir şeye yer verilmeyen "yerleştirmeler" (*Attempt to raise hell*, 1974, Art moderne ulusal müzesi, Paris) hazırladı: bunlar, hem birer özerk düzenek, hem de zihinsel kurgu sayılabilecek, sağduyuyla açıklanamayacak makinelerdir ("factories") [*Way station launching an obsolete power*, 1979].

Oppenheim hastalığı. Der. hast. ÇAYIR DERMATİT*i'nin eşanlamlısı.

—Nörol. DOĞUŞTAN MİYOTONİ*'nin eşanlamlısı.

OPPENHEİMER (Julius Robert), amerikalı fizikçi (New York 1904 - Princeton 1967). 1929'da Kaliforniya Üniversitesi'nde profesör oldu, atomun kuvantum kuramı üzerinde pek çok çalışması vardır. 1943'te, ilk nükleer bombaların yapıldığı Los Alamos Nükleer enerji araştırmaları merkezi'ne müdür olarak atandı. 1947'de de Princeton'daki Institute of Advanced Study'nin başkanlığını üstlendi. Atom enerjisi danışma komisyonu'nun da başkanı olan Oppenheimer H bombası üzerinde çalışmayı reddettiği için federal hükümet tarafından bu görevden alındı ve komünistlerle ilişkide bulunmuş olmakla suçlandı. Daha sonra hakları iade edildi ve nükleer fiziğin ilerlemesine katkısından dolayı 1963'te Enrico Fermi ödülü'ne layık görüldü.

opossum ve yavrusu
(Didelphis marsupialis)

OPPENORDT (Gilles Marie), fransız mimar ve süsleme sanatçısı (Paris 1672 - *ay. y.* 1742). 1692-1699 arasında Roma'da yaşadı. Paris'te St-Sulpice kilisesi'nde çalıştı, ama özellikle konut dekorasyonuyla adını duyurdu. Gravür tekniğiyle Gabriel Huquier tarafından çoğaltılan desenleri, rokay üslubunun oluşmasına katkıda bulunmuştur.

OPPERT (Jules), alman asıllı fransız asurbilimci (Hamburg 1825 - Paris 1905). Collège de France'ta profesör oldu (1874). Çivi yazısıyla yazılmış akkad dilinde tabletlerin çözülmesinde büyük bir rol oynadı.

Oppia (*lex*), İ.Ö. 215'te, Cannae felaketinden sonra, pleb tribunusu Caius'un önerisiyle kabul edilen ve romalı yüksek sosyete kadınlarının lüks harcamalarındaki artışı önlemeyi amaçlayan roma yasası. İ.Ö. 195'te, o sırada konsül olan Yaşlı Cato'nun müdahalesine rağmen yürürlükten kaldırıldı.

OPPİANOS, yunanlı şair (İ.S. II. yy.). Kilikialıydı; 177 ve 180'de yayımlanan, balıkçılık sanatı üzerine 5 bölümlük şiiri *Halieutica**'yı Marcus Aurelius'a ve Commodus'a ithaf etmiştir.

OPPİANOS, yunanlı şair (İ.S. III. yy.). Suriyeliydi, avla ilgili dört kitaplık bir yapıt verdi: *Kynegetika.*

OPPİDUM a. (lat. sözc.). Antik. Oturulacak bölümleri olan ya da olmayan kelt tipi sur. (Oppidumların çoğu dışa doğru çıkıntılıdır: Bohemya'da Stradonice, Fransa'da Gergovie, Alésia, Beuvray; oysa Almanya'da Manching oppidumu yüksek bir yerde değildir. Hendeklerle korunan bu geniş alanlar, güvensizlik döneminde sığınak, barış zamanında da görüşme yeri olarak kullanılıyordu; oppidumlarda ayrıca tapınma yerleri de vardı.)

A. F. P.

Julius Robert Oppenheimer

OPPİUS (Caius), Sezar'ın yandaşı ve dostu. Bazılarına göre, *Bellum Alexandrinum* (İskenderiye savaşı), *Bellum Africum* (Afrika savaşı) ve *Bellum Hispaniense* (İspanya savaşı) adlı yapıtların gerçek yazarıdır. Sezar'ın öldürülmesinden sonra Octavius'u destekledi.

OPPOLZER (Theodor VON), avusturyalı gökbilimci (Prag 1841 - Viyana 1886). Gök mekaniği, özellikle de gezegen ve kuyruk-

luyıldız yörüngelerinin belirlenmesi üzerinde çalıştı. İ.Ö. 1207-İ.S. 2161 arasındaki Güneş ve Ay tutulmalarını konu alan ünlü *Canon der Finsternisse* kataloğunu yazan da odur.

OPRİÇNİK, *opriçnina* döneminde, Korkunç İvan IV'ün bir muhafız birliği ya da polis örgütü üyesini adlandıran rusça sözcük (çoğulu *opriçniki*). Başlangıçta 1 000 olan sayıları, 5 000 ya da 6 000'e çıkarıldı. Çara mutlak bir itaate zorunlu olan opriçnikler, ihanet ya da sadakatsizliğinden şüphe edilenleri ortadan kaldırarak bir terör havası estiriyorlardı.

OPRİÇNİNA, Korkunç İvan IV'ün (1565-1572), Rusya'da ortalığı kasıp kavuran "ihanet ve alçaklık" illetini ortadan kaldırmak için kurduğu bir kurumu adlandıran rusça sözcük. Böylece kırk kadar kent ve kanton, çarın doğrudan denetimine bağlı ve *opriçnina* adı verilen mahfuz bir bölge durumuna getirildi ve çar buraya, eski sahiplerinin ve köylülerin zararına kendi adamlarını *(opriçniki)* yerleştirdi. Direnme girişimleri, kanlı biçimde bastırıldı.

OPS. Rom. mit. Bereket ve toprak ürünleri tanrıçası. Adı, Saturnus ile birlikte anılmış, genellikle Rhea ile özdeşleştirilmiştir. Sabina kökenli olduğu söylenirdi. Capitolium'da bir tapınağı vardı.

OPSİN a. (fr. *opsine*). Oftalmol. Retinanın renkli maddesindeki protein. Retinenle birleştiğinde rodopsin meydana gelir.

OPSİÜRİ a. (fr. *opsiurie;* yun. *opse,* geç, ve *uron,* idrar'dan). Patol. İdrarın su kısmının dışa atılmasındaki gecikme. Saat başı idrar alınarak ortaya çıkarılır. Bağırsak içinde suyun emilmesinde bir gecikmenin belirtisidir; bundan ötürü bir dereceye kadar kapı toplardamarında basınç yüksekliği görülür. Opsiüri çoğunlukla bir karaciğer hastalığı göstergesidir.

OPSİYON a. (fr. *option,* lat. *optio*). Tic. Belirlenen satış koşulları çerçevesinde, bir malın satıcısı tarafından alıcıya tanınan karar verme süresi. (Bu sürenin bitiminde, satıcı malını başkasına satmakta ya da satış koşullarını değiştirmekte serbesttir.)
—Bank. Borç senedenin karşılığının, ilgili bankaya ödenmesi için, vade tarihinden itibaren iki iş gününü kapsayan süre.
—Bors. Menkul kıymetler borsasında iş gören bir işlemcinin başka bir işlemciye, belli bir miktar kıymetli evrakı, belli bir fiyat üzerinden ve kararlaştırılan bir tarihe kadar kendisinden satın almak (alış opsiyonu) ya da kendisine satmak (satış opsiyonu) hakkını tanıdığını bildiren sözleşme. (Hammadde üzerine iş gören opsiyon piyasaları da vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Opsiyon alıcısı,* borsada opsiyon satın alan kimse. || *Opsiyon sahibi,* verdiği borsa emrinin vadesi geldiğinde, olabilecek iki şıktan birini seçmek olanağını kendisine tanıyan bir opsiyon hakkından yararlanan kimse. || *Opsiyon veren,* sözleşmede taraf olduğu kişiye opsiyon hakkı tanıyan kimse. || *Çift opsiyon,* senet tutarına eşit bir miktar üzerinden opsiyonlu kesin alımdan oluşan bir tür borsa işlemine verilen ad. (CALL OF MORE [ing. deyim] da denir.)
—Huk. Çeşitli durumlardan birini seçme olanağı.
—Tur. Uçak, vapur vb.'de, belli bir tarih için, önceden ödeme yapmadan, koşula bağlı yer ayırtma.
—ANSİKL. Bors. İki temel opsiyon çeşidi (alış opsiyonu ve satış opsiyonu) ve olabilir dört pozisyon vardır: alış opsiyonu alıcısı, alış opsiyonu satıcısı, satış opsiyonu satıcısı, satış opsiyonu alıcısı. Satıcı alıcının kararına tabii bulunduğu takdirde, sözleşmenin imzalanması sırasında alıcı, satıcıya bir cayma tazminatı öder.

ABD'de, menkul kıymetler üzerine sözleşmeler akdi, uzun süreden beri uygulanmakla birlikte, özellikle Chicago Board Options Exchange'ın (CBOE) kurulduğu tarihten, yani nisan 1973'ten beri çarpıcı bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmeye yol açan nedenler: yatırımcılara, işlemlerinin sağlıklı bir biçimde sonuçlanacağı konusunda güvence veren bir karşılık ve garanti sisteminin kurulması ve özellikle, opsiyon sözleşmesi hükümlerinin standart hale getirilerek, sözleşmelerin ikincil piyasada kolayca alınıp satılabilmesinin (alıcı ya da satıcının, sözleşmelerin sonuçlandırılması için vadelerini beklemek zorunluluğu olmaksızın) sağlanmasıdır. Tümüyle standartlaştırılmış sözleşmelerden ibaret olan alınıp satılabilen opsiyonların üzerinde dönem fiyatlarıyla vade itibariyle opsiyon fiyatları (opsiyonlar yürürlükte olduğu sürece bunlar hiç değişmez) gösterilmiştir. Sözleşmelerin süresi dokuz aydır, ama çoğu kez alışlar, süre bitiminden önce bir satışla dengelenir. Bitim tarihleri standartlaştırıldığı gibi dönem fiyatları da, hisse senedi fiyatlarına yakın yuvarlak rakamlar halinde standartlaştırılmıştır. Sözleşmenin tek değişen öğesi, her gün arz ve talebe göre dalgalanan cayma fiyatıdır.

CBOE'nin hızlı başarısı, ona karşı bazı rakiplerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu rakiplerin tümü de, piyasaların iyi işlemesini sağlamaya çalışan Clearing Corporation'ın üyesiydi. Avrupa'da, Hollanda yasalarına tabi bir kuruluş olan European Options Exchange (EOE), Amsterdam borsası'nda, dünyanın belli başlı mali piyasalarında kayıtlı hisse senedi ve tahviller üzerinde işlem yapan bir merkezi opsiyon piyasasının kurulmasını sağladı.

OPSOKLONİ a. (fr. *opsoclonie*). Nörol. Göz dış kaslarını tutan ve göz kürelerinde titreme şeklinde ortaya çıkan miyokloni.

OPSONİN a. (fr. *opsonine*). Bağışıkbil. Bağlandığı tanecik antijenlerinin fogositlerce daha iyi yutulmasını sağlayan antikor.

OPSONİZASYON a. (fr. *opsonisation*). Bağışıkbil. Bazı antikorların antijenlerle birleşerek, onların fagositlerce daha iyi yutulmasını sağlaması.

OPTATİANUS Publilius Porphyrius, latin şair (İ.S. IV. yy.). Constantinus tarafından sürgüne gönderildi, ancak ona gönderdiği manzum *Panegyris* sayesinde Roma valisi oldu. Değişik uzunluktaki dizelerle ele aldığı konuyu çizen epigramlar yazdı.

OPTİK a. (fr. *optique;* lat. *optice,* yun. *optike*'den). **1.** Işık yasalarını ve görme olaylarını, bunun yanı sıra ışık olaylarıyla benzerlikler gösteren ışımalara (kızılaltı, morötesi ışımalar, kısa dalga, sesötesi, elektronlar vb.) ilişkin olayları inceleyen fizik dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Görme, özellikle de optik alet (gözlük camları, büyüteçler, dürbünler, mikroskoplar, vb.) yapım ve satımıyla ilgili olan: *Optik mağazası.* **—3.** Bir aygıtta merceklerden, aynalardan ya da bunların birleşiminden oluşan ve gövdenin dışında kalan bölüm. **—4.** *Doğrusal olmayan optik,* bir madde* ortamda, elektromanyetik dalgalara denk düşen elektromanyetik alanların genliği çok büyük olduğu zaman, bu elektromanyetik dalgaların yayılmasında görülen özelliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Fiziksel optik,* ışığın dalgalı ya da tanecikli yapısına bağlı olarak yorumlanan olayları inceleyen optik dalı. || *Geometrik optik,* ışığın doğasına ilişkin bir varsayımda bulunmaksızın yansıma ve kırılma yasaları ile doğrusal yayılma ilkesi üzerine kurulu optik dalı. || *Yansıma optiği,* yansıyan ışığı inceleyen optik dalı. (Eşanl. KATOPTRİK.)

◆ sıf. Ask. *Optik haberleşme ve işaretleşme sistemi,* ışıklı işaretler kullanan kısa mesafeli muhabere araçları. (Birinci Dünya savaşı'nda kullanılan bu araçlar telsizin ortaya çıkışıyla kullanımdan kalkmıştır).
—Miner. ve Krist. *Optik eksen,* bir kristalde, çift kırılma olayının gözlemlenmediğ doğrultu. (Bir kristalin bir tek asal bakışım ekseni varsa optik eksen bu asal eksen doğrultusundadır. Asal bakışım ekseninin bulunmadığı kristal sistemlerinde [ortorombik, monoklinik ya da triklinik] aralarındaki açı mineralin cinsine ve ışığın dalga boyuna göre değişen iki optik eksen vardır.)
—Opt. Kızılaltı ve morötesi vb. ışımaların tersine, elektromanyetik ışımalar tayfının görünür bölümünün kullanımına dayanan. || *Optik açı,* GÖRÜNEN* ÇAP'ın eşanlamlısı. || *Optik cam,* optik aletlerde kullanılmaya elverişli özel nitelikli cam. || *Optik koni, optik piramit, optik tutam,* gözlemlenen bir cismin çeşitli noktalarından çıkan ve gözlemcinin gözünde birleşen ışınlar kümesi. || *Optik merkez,* bir mercekte, asal eksen üzerinde bulunan nokta; mercek içinde bu noktadan geçen her ışık ışını birbirine koşut bir gelen ışına ve bir çıkan ışına denk düşer.
—Opt., Elektron. ve Telekom. *Optik fiber,* OPTİK LİF*'in eşanlamlısı.
—Ruhbil. *Optik yanılsama,* biçim, uzaklık, boyut, renk, yönelim vb. konusunda nesnel gerçekliğe uygun düşmeyen sonuçlar veren görsel verilerin algılanması.
—ANSİKL. Antikçağ'da, ışık ışınının gözden yayıldığı ve görme olayının ışığın cisimden göze dönüşüyle gerçekleştiği düşünülüyordu. Işık ışınının cisimden yayıldığı ancak Ortaçağ'ın başında İbnülheysem (965-1040'a doğru) ile anlaşıldı.

Işığın doğrusal yayılma düşüncesine dayanarak, bir geometrik optik kurulması şarttır. Platon okulu yansıma yasalarını daha o zamanlar biliyordu. Ptolemaios *Optika* adlı yapıtında kırılmayı inceledi ve ışının havadan suya ve cama geçerken uğradığı sapmayı ölçtü. Ama kırılma yasası ancak XVIII. yy.'ın başında Snellius tarafından bulundu. Bu yasa, yanlış olarak, ışığın yoğun bir ortamda havadakinden daha hızlı yayıldığı, yani hızın da kırılma indisiyle orantılı olarak arttığı sonucuna varan Descartes tarafından geniş ölçüde kullanıldı; oysa Fermat'nın da göstereceği gibi, gerçek bunun tersiydi.

Geometrik optik, önceleri özellikle İbnülheysem tarafından geliştirildi; bu bilginin *Kitâb fi'l-menazır* adlı kitabı Ortaçağ boyunca Batı Avrupa'da büyük bir yaygınlık kazandı. Gökkuşağının, küresel su damlacıkları içinde, ışığın yansıma ve kırılmalarıyla oluştuğunu açıklayan geometrik optik olmuştur. Ortaçağ'da başlatılan ve Descartes tarafından önemli ölçüde geliştirilen bu kuram son biçimini ancak günümüzde almıştır.

Geometrik optik incelemeleri, 1550'ye doğru, F. Maurolico ile özellikle prizmaların ve küresel aynaların incelenmesiyle yeniden ele alındı. F. Maurolico 1611'de yayımlanan bu incelemelerinde. Kepler'inkinden çok daha temel olan konulara değindi. Kepler *Ad vitellionem paralipomena* (1604) adlı incelemesinde görmenin, *Dioptrice*'de (1611) ise merceklerin geometrik optik kuramını geliştirdi.

Bununla birlikte, XVII. yy.'ın sonuna kadar, ender rastlanan kimi istisnalar dışında, çok sayıdaki optik düzenek deneysel yoldan bulundu ve gerçekleştirildi: daha önce mısır mezarlarında bulunan, metalden ya da obsidiyenden yapılmış düzlem aynalar (bunlar Ortaçağ'da sırlanmıştır); Romalılar'ın öteden beri kullandığı içbükey ve dışbükey küresel aynalar; Ortaçağ'da bulunan ve bir tür kelebek gözlük olan "burun gözlükleri"nin (1317) icadında kullanılan mercekler. İlk kez Roger Bacon (1220'ye doğru-1292) tarafından gerçekleştirilen karanlık oda, daha sonra napolili Della Porta (1535-1615) tarafından geliştirildi. P. Kircher'in (1602-1680) geliştirdiği büyülü feneri de yine Della Porta tasarladı. Dürbün 1590'a doğru hollandalı gözlükçüler tarafından icat edildi ve 1609'da Galilei tarafından gökbilim gözlemlerinde kullanıldı. 1615'te bulunan mikroskop, Hooke (*Micrographia,* 1665) ve

Van Leeuwenhoek (1632-1723) tarafından gittikçe geliştirildi.

XVII. yy.'ın ortasından başlayarak, ışık olaylarının yeni görünümleri ortaya çıkarıldı: kırınım (F. Grimaldi, 1650); ince lamların renkleri (Boyle ve Hooke); çift kırılma (E. Bartholin, 1669), Jüpiter'in uydularını gözlemleyerek ışık hızının ilk kez ölçülmesi; polarma (Malus, 1810); dönmeli polarma (Arago, Cauchy, Faraday); ışık hızının kesin olarak ölçümü (Fizeau, 1849; Foucault, 1850); XIX. yy.'ın ortalarından başlayarak özellikle Kirchhoff tarafından sistemli biçimde kullanılan tayf çözümlemesi. Ayrıca ışığın gümüş tuzları üzerindeki indirgeyici etkisine dayanan fotoğraf plakasının keşfi de anılmalıdır (Niepce ve Daguerre, 1833-1839).

Işığın doğası, kaynağı, yayılması ve gözle algılanmasına ilişkin kuramlara Antikçağ'da rastlanır. Bu kuramlar uzun süre, bütünüyle matematiksel bir bilim olan geometrik optikten nispeten bağımsız kalmıştır; aynı şekilde, *Optik* (Opticks) adlı yapıtında, özellikle beyaz ışığın, prizmayla her birinin kendine özgü bir kırılma indisi bulunan, sürekli bir arı renkler dizisi halinde ayrılmasını inceleyen Newton'ın optiği de geometrik optikten görece bağımsızdı.

Yunan Antikçağı'nda ışık, ateş ve alevle bir tutuldu ve yayılması, ışıklı cisimlerin, küçük parçacıklar yayımlamasıyla açıklandı; bu düşünce daha sonra Ortaçağ'da önemli ölçüde geliştirildi. Aristoteles'e göre de, renkler ışığın karanlıkla karışmasının bir sonucuydu. Işığın yayılmasına ilişkin bilimsel kuram ancak XVII. yy.'da, Descartes tarafından gerçekleştirildi. Işık, çok ani bir biçimde dolayısıyla sonsuz bir hızla ve madde taşınması olmaksızın yayılan ağırlıksız taneciklerin bir titreşimi olarak algılanıyordu. Bununla birlikte, ışığın tanecikli bir yapıda olduğuna ilişkin bir görüşe Descartes'ta da rastlanır. Descartes bu görüşten yola çıkarak yukarıda da değinildiği gibi, ışığın suda ve camda, havada olduğundan daha hızlı yayıldığı gibi yanlış bir sava varmıştır.

Descartes'ın görüşleri birbiriyle uzun süre çatışan şu iki kuramla yeniden ele alınıp geliştirildi: dalga kuramı ve tanecik kuramı. Dalgalanma ve titreşim kavramlarını anlaşılır biçimde ortaya atan P. Pardies tarafından geliştirilen dalga kuramı gerçek gelişimini ancak Huygens ile gösterdi. *Traité de la lumière* (Işık üzerine inceleme) [1690] adlı yapıtında, ışıklı bir yüzeyin her noktasının, maddesel olmayan bir ortam olan esirde, sese benzer bir biçimde sonlu bir hızla yayılan küresel bir dalga yayımladığını ve bir dalganın her noktasının da benzer bir sürece neden olduğunu yazar. Huygens böylece, yansımayı, kırılmayı, çift kırılmayı (olağanüstü ışın artık küresel olmayıp bir elipsoit biçiminde olan bir dalgaya karşılık gelir) açıklar. Bununla birlikte, Huygens'in dalga kuramında ışık titreşimlerinin frekansı ve genliği kavramından söz edilmez, dolayısıyla ne renklerin çeşitliliği ne de girişim olayları açıklanır. Ayrıca, bu kuram, ışığın doğrusal yayılmasının doyurucu bir açıklamasını yapmaktan da uzaktır.

XVIII. yy.'ın başında, yine bir dalga kuramı yanlısı olan Malebranche, esirin ışık titreşimleri ile bu titreşimlerin genliklerinden ayrı tuttuğu frekanslarına ilişkin daha belirgin bir görüşe vardı ve buradan kalkarak renklerin sürekli çeşitliliğini keşfetti. Ama, Huygens gibi Malbranche da titreşimin boyuna olduğunu savunur.

Bununla birlikte Newton'un ışık kuramı, tanecik görüşünün ağır bastığı karma bir kuramdır. Newton bu kuramı ilk kez, 1672'de Royal Society'de sunduğu ünlü bildirisinde açıkladı; bu bildiri, arı dalga kuramının savunucusu Hooke ile sert bir polemiğin kaynağı oldu. Bununla birlikte Newton bu kuramı, ancak *Optik* adlı yapıtında tümüyle geliştirebildi. Daha doğrusu kuram ancak yapıtın sonunda yer alan bir dizi *Quaestiones* (Sorular) içinde sergilendi. Newton'a göre ışık, esir içinde sonlu bir hızla yer değiştiren ve burada titreşimler oluşturan taneciklerden meydana gelmekteydi. Malebranche gibi, Newton da renklerle değişen frekans kavramını ortaya attı, bununla birlikte Malebrancte'tan farklı olarak titreşimlerin genliği ile frekans arasındaki ayrımı açıkça ortaya koyamadı. Frekans, taneciklerin izlediği yol süresince davranışlarında görülen değişimle (erişim kuramı), renklerin çeşitliliği ise, taneciklerin büyüklük farklarıyla açıklanır.

Newton'ın tanecik kuramı, ışığın doğrusal yayılmasını inceler; bununla birlikte Newton, beyaz ışık, düzlem-dışbükey bir mercekten geçtiğinde bir cam plak üzerinde gözlemlenen halkaların kırınımını ve renklenmesini pek bilimsel olmayan, düşsel ve mekanik akıl yürütmelerle açıklar. Işık dalgalarının girişimine ilişkin temel ilke ancak XIX. yy.'ın başında, dalga kuramı yanlısı Young tarafından ortaya kondu. Young özellikle, birbirine yaklaştırılmış koşut iki ince lamın renklenmesi ile Newton'ın açıklamış olduğu ileri sürdüğü halkaların renklenmesini inceledi.

Young'ın tam bir açıklığa ulaşamayan dalga kuramını, gerçek anlamıyla geliştiren Fresnel oldu. Fresnel, Hooke'un düşünüp de geliştiremediği boyuna titreşim yerine enine titreşim kavramını getirdi. Böylece, modern bilimsel optik kurulmuş oldu. Bununla birlikte, XIX. yy.'ın birinci yarısında başta Laplace ve Biot olmak üzere çok sayıda bilgin, Newton mekanığı temelinde savundukları tanecik kuramına bağlı kaldı. Ancak, Fizeau (1849) ve Foucault'nun (1850) gerçekleştirdikleri ölçmeler ışığın havada, sudakinden daha hızlı yayıldığını kanıtlayınca, tanecik kuramı terk edildi; çünkü bu kuram bu olayın tersini gösteriyordu. Oysa bu sonuç, daha önce Fresnel'in dalga optiği kuramında öngörülmüştü. Fotonun Einstein tarafından 1905'te, dalga mekaniğinin de Louis de Broglie tarafından 1924'te bulunuşuyla, tanecik kuramı ile dalga kuramını birleştiren iki kuram, yani ışığın tanecikli ve dalgalı oluş kuramı uzlaştı. 1865'te, Maxwell ışığın elektromanyetik yapısını ortaya koydu; bu görüş XIX. yy. sonunda Lorentz tarafından geliştirildi. Lorentz böylece, ışığın yansıma ve kırılmasının özellikle Maxwell'in elektromanyetik kuramıyla açıklanabileceğini gösterdi.

• *Doğrusal olmayan optik.* Bir E elektrik alanının etkisinde kalan maddesel bir ortam, normal durumda bu alanla orantılı elektriksel bir kutuplanma gösterir. P KE (burada K orantı değişmezi ortamın dielektrik yatkınlığıdır). Elektromanyetik bir ışık dalgasının bu ortamdaki yayılmasına ilişkin hesaplar bu durumda, $\varepsilon_r = 1+K$ göreli dielektrik değişmezini göz önüne almayı gerektirdi ve ortamın $n = \sqrt{\varepsilon_r}$ kırılma indisinin varlığı kuramsal olarak doğrulandı. Ancak, laser*in bulunuşundan bu yana, E elektrik alanı son derece yeğin olan ışık dalgaları üretilebilmektedir; bu durumda, yüksek alan yeğinliği nedeniyle ortamda indüklenen P elektrik kutuplanması, E elektrik alanı genliğinin doğrusal bir fonksiyonu olmaktan çıkar. Bu durumda kırılma indisi kavramı artık bir anlam taşımaz ve dalgaların yayılması, tümüyle özel yasalara bağlanır.

Bu özellikler arasında şunlar sayılabilir: özodaklaşma olayı (bir laserden çıkan koşut bir ışık demeti, ortamın içinde kendi kendine odaklanma eğilimi gösterir ve ince filamanlar halinde toplanır), armonik üretimi (laserden çıkan kırmızı ışık demeti, ortamdan geçtiğinde, frekansı gelen dalganın frekansının iki katına eşit bir dalganın çıktığı görülür), iki foton soğurması (iki düzey arasında her iki foton ayrı ayrı alındıklarında olanaksız olan atom geçişi, bu fotonlar, enerjilerinin toplamı tam anlamıyla iki düzey arasındaki enerji farkına karşılık gelmek koşuluyla birlikte alındıklarında olanaklı olur).

• *Optik birimler* → KANDELA, LÜMEN, LÜKS, DİYOPTRİ.

Optik *(Opticks)*, Newton'ın yapıtı (1. ing. baskı 1704; eklemelerle çıkan 2. lat. baskı, 1704; yeniden gözden geçirilmiş 2. ing. baskı, 1717-18). Newton'ın *Optik* adlı yapıtı üç kitaptan oluşur. Birinci kitap iki bölüm içerir; ilk bölümde, ışığın yayılması ve yansıması, ikinci bölümde ise ayrışması incelenir. İkinci kitap ince lamların renklenmesini doğadaki cisimlerin renkleri ile lamların renkleri arasındaki benzeşimi, üçüncü kitap kırılma ve renkler üzerine genel gözlemleri kapsar.

OPTİKÇİ a. Optik aletler, özellikle de gözlük camları satan ya da yapan kimse.

OPTİKELEKTRONİK a. Elektroniği ve optiği birleştiren ya da optik ve elektronik olayların etkileşimlerinden yararlanan düzeneklerin incelenmesi, tasarlanması ve gerçekleştirilmesi. (Büyük gelişmelere tanık olan bu alan, özellikle optik telekomünikasyon, algılayıcılar, ölçübilim, robotik vb. konularda uygulama olanağı bulur.)

◆ sıf. **1.** Optikelektroniğe ilişkin. **—2.** *Optikelektronik algılayıcı*, ışık iletkenlerinin optik özellikleriyle elektronik tekniklerini birleştiren algılayıcı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Elektron. Manyetik, elektromanyetik ve ışılelektrik sistemler için gerçekleştirilen algılayıcılar da vardır. Bunlar algılanacak cisme temas etmeden, yer değiştirme, sayma, hız, opaklık, renk gibi konularda bilgi sağlar: delikli kart ve şeritlerin okunması, otomatik makinelerde sayma işlemi, sıvılardaki renk değişimlerinin ölçümü, brülörlerde alevin ya da bir yangının algılanması vb. Böyle bir algılayıcı istisnai fiziksel zorlamalar altında çalışır: yüksek basınç, düşük ya da yüksek sıcaklık, seyretilmiş atmosfer, tepkin ortam vb.

OPTİK-GEOMETRİK sıf. Ruhbil. *Optik-geometrik yanılsama* → YANILSAMA.

OPTİMAL sıf. (fr. *optimal*). En elverişli durumda olan. (Eşanl. OPTİMUM.)

—İşl. ikt. *Optimal işleyiş*, bir işletmeyi amacına en iyi ulaşabilecek duruma getirecek biçimde eşgüdümlendirilmiş işlemlerin tümü. (Optimal işleyiş, işletmede özel bir *servis*, sözkonusu işlemleri hazırlayıp eşgüdümlendirmekle görevli bir organ tarafından sağlanır.)

OPTİMATES a. (lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Soylular. **—2.** Roma'da aristokratlar partisi.

OPTİMİST, -ti sıf. ve a. (fr. *optimiste*). Fels. İYİMSER'in eşanlamlısı.

Optimist, yelkencilik eğitiminin başlangıç döneminde kullanılan Kuzey Amerika kökenli küçük tekne: yelken sporunda 6-16 yaş grubunun oluşturduğu bir yarışma dalı. (Bir optimistin boyu 2,30 m, genişliği 1,13 m, su sathı 2,15 m, yelken sathı 3,5 m, kuru ağırlığı 33 kg ve toplam ağırlığı 42 kg olmalıdır.)

OPTİMİZASYON a. (fr. *optimisation*). ENİYİLEME'nin eşanlamlısı.

OPTİMİZM a. (fr. *optimisme*). İYİMSERLİK'in eşanlamlısı.

OPTİMUM a. (lat. *optimum*). Bir şeyin o anki koşullar açısından, en elverişli sayılan gelişme durumu.

—Çevrebil. *Ekolojik optimum*, bir canlı varlığın bulunduğu ortamdaki çeşitli çevre etmenlerinin (canlı ve cansız), organizmanın maksimum gelişmesi ve üremesi için gerekli değere ulaştığı durum. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. *İktisadi optimum*, ekonominin çeşitli alternatif durumlarını birbirleriyle karşılaştırarak, aralarından olabilecek en iyisini bulmayı amaçlayan iktisat kuramı. (Bk. *ansikl.* böl.) —V. Pareto'ya mal edilen ve bir rekabet ekonomisinde üretim ve dağıtım koşullarının, bir malın üretimini ya da başka bir bireyin gelir düzeyini başka bir malın üretimini ya da başka bir gelirin düzeyini düşürmeden yükseltmeye olanak vermeyecek bir biçimde gerçekleşmiş olduğunu belirten kavram.

◆ sıf. En elverişli, en iyi durumda olan:

Optimum üretim. (Eşanl. OPTİMAL.)

—ANSİKL. Çevrebil. *Ekolojik optimum,* fitotronda yetiştirilen bitkiler sayesinde, bir bitkinin optimum derecede yararlanabildiği çevre öğelerinden herhangi birinin değeri incelikle belirlenebilir. Ama doğal ortamda bulunan etmenlerin tümü, özellikle rakip türler, asalaklar, vb. bu bakımdan ele alınıp değerlendirilemez. Deneysel yöntem, başka etmenler değişmez tutularak incelenen öğenin derişikliğini değiştirmeye dayanır. Bir öğenin optimum derişikliği belirlenince, başka bir öğe ele alınır, onun derişikliğinde de değişiklikler yapılır ve en uygun ortam sağlanıncaya kadar bütün öğelere aynı işlem uygulanır.

J. von Liebig, bitkilerde büyümenin, üretim ortamında en düşük dozda bulunan öğeye bağlı olduğunu açıkça göstermiştir: buna "minimum" yasası ya da "Liebig yasası" denir. Etmenler arasında karşılıklı etkileşme bulunduğundan minimum olan öğeyi belirlemek genellikle çok güçtür. Organizmalar çoğu zaman bir öğenin yerine bir başkasını kullanabilirler. Örneğin, kalsiyumca fakir bir ortamda yetiştirilen bazı yumuşakça türleri kavkılarını yeterince büyütemezler. Aynı ortama bol miktarda stronsiyum konursa kavkı normal ölçüde büyür. Demek ki, yumuşakça sınırlayıcı etmenin (burada kalsiyum) yerine, ortamda bol olan bir başka öğeyi, yani stronsiyumu kullanmaktadır.

Bir organizmanın gelişmesi, öğelerden birinin aşırı miktarda bulunmasıyla kösteklenebilir de. Minimum ya da maksimum sınırlayıcı etmenler kavramı V. E. Shelford tarafından, 1911'de, "tolerans" yasası adıyla belirlenmiştir; bu yasaya göre, ortamdaki öğelerin değeri iki sınır arasında bulunduğu zaman organizma çevresel optimumuna ulaşır: iki sınırdan biri alt sınırdır, organizma ondan daha aşağıda gelişemez; öteki üst sınırdır, sözkonusu öğenin zehirlilik eşiği olan bu sınırdan ötede organizma ölür.

Ekolojik optimumun ve sınırlayıcı etmenlerin bilinmesi, tarım alanında biyolojik savaş için temel veri olabilir; örneğin, istenmeyen bir bitkinin ekolojik optimumunu azaltmak amacıyla çevre etmenlerinden biri değiştirilebilir.

Ekolojik optimumun belirlenmesi, hayvansal ve özellikle bitkisel türlerin dağılış alanını daha iyi anlamaya yarar. Tüm çevre etmenlerine karşı yüksek tolerans gösteren ve önemli değişikliklere dayanabilen türlere "geniş ortam türleri" (öries*), buna karşılık ancak bazı etmenlerdeki (optimuma yakın) hafif değişikliklere katlanabilen türlere "dar ortam türleri" (stenoes*) denir.

Ekolojik optimum, deneysel olarak sınırlanması çok güç, kuramsal bir kavramdır, çünkü organizmanın gelişmesi sırasında pek çok etmen işe karışmakta ve birbirine girişmektedir. Örneğin, avlanma ve rekabet olayında, bir hayvan türü doğada genellikle ekolojik optimumundan daha dar bir alanda etkinlik gösterir.

Scala

opus reticulatum Roma'da Livia evinden bir duvar ayrıntısı İ.S. I. yy.'ın birinci yarısı

Demarchez-Createc

op traken

—İkt. *İktisadi optimum.* Bu kavram, işletmeler düzeyinde birçok uygulama alanı bulduğu gibi, iktisadi siyaset ölçütlerinin belirlenmesinde ve planlama işlerinde de kullanılır. En çok kullanılan yöntem -yetersiz olmasına karşın- marjinal faydaların eşitlenmesi yasasına göre marj ayarlamasıdır. Bu yöntem, daha modern bazı nicelik belirleme ve tahmin yöntemleriyle birlikte kullanılır. K. Arrow, özellikle bireysel seçimlerden bir kolektif optimuma geçiş sorunu üzerinde durdu; P. Massé, aynı sorunu yatırım konusunda ortaya koydu; J. Tinbergen, optimumun çeşitli öğeleri (örneğin, refah ve yatırım) arasındaki karşıtlığı gösterdi.

OPTİMUS (*çok iyi* anlamında lat. sözc.). Rom. mit. İupiter Capitolinus'un sıfatı *(Iupiter Optimus Maximus).*

OPTOMETRE a. (fr. *optomètre*'den). Oftalmol. REFRAKTOMETRE'nin eşanlamlısı.

OPTOMETRİ a. (fr. *optométrie*). Gözün ışığı kırma eylemini incelemeye ve görme kusurlarını araştırmaya yarayan yöntemlerin tümü. (Sözkonusu kusurlar gözlük camlarıyla ya da kontak lenslerle düzeltilebilir.)

OPTOMOTOR sıf. (fr. *optomoteur*'den). Böcbil. *Optomor tepki,* böceklerde atatik gelen ışıklara verilen refleks yanıt. (Böcek, başını ya da bedenini çevirerek optomotor tepkisini gösterir.)

OPTOSİNETİK sıf. (fr. *optocinétique*). Nörol. *Optosinetik nistagmus* → NİSTAGMUS.

OPTO-STRİATUM a. Nöroanat. *Opto-striatum yapı,* hem görsel yatağa (talamus), hem stiratuma (merceksi çekirdek ve kuyruklu çekirdek) ait olan yapı (örneğin *opto-striatum oluğu*).

OPTOTİP a. (fr. *optotype*). Belirli biçim ve büyüklükte olan ve görmenin derecesini kontrole yarayan şekil ya da harf.

OP TRAKEN a. (norveççe *opträker,* tirbüşon'dan). Kayakta, bir tümseğin geçilişinde ya da kesik inişlerde yersiz bir havalanmayı önlemek ve kontrollü bir sıçrayışı sağlamak amacıyla bacaklar vücut altında bükülerek gerçekleştirilen hızlı hareket.

OPTRONİK a. (fr. *optronique,* ing. *optronics*'ten). Optikelektroniğin askeri amaçlarla kullanımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Optroniğe ilişkin.

—ANSİKL. Optronik, füze ya da güdümlü mermi gibi araçların güdümüne ve hedefleri gözetlemeye, algılamaya ve izlemeye yönelik karmaşık bir sistemdir.

Optronik sistemleri oluşturan öğelerin büyük bir bölümü (televizyon kameraları, kızılaltı algılayıcıları, laserler, dürbünler ve binokülerler, bilgisayarlara bağlı lofumatreler, çeşitli devreler, tüpler ve bileşenler), bir radara bağlı olmadıkları sürece tamamen pasiftir dolayısıyla, düşman tarafından yerlerinin belirlenmesi zordur. Kızılaltı bölge dışında bunlar, dalga boyları görünür ışımayla karşılaştırılabilir bantlarda çalışır. Optronik, kullanıcıya insan gözünün algıladığı ve yorumladığına oldukça yakın niteliklerde görüntüler sağlar: bu, bir radar için sözkonusu olamayacak bir özelliktir. Bütün bu üstünlüklere, optronik donanımlarının, radarı etkili biçimde tamamlayabilecek tıkızlık, düşük maliyet ve kesinlik gibi özelliklerini de eklemek gerekir.

Buna karşılık, olumsuz meteoroloji koşulları (örneğin sis) optronik sistemlerin verimini sınırlar; ancak bunların bir radarla birlikte kullanımı, gizliliklerini bozmakla beraber, elektronik karşı önlemlere karşı duyarlığını artırır.

Optronik sistemlerin algılamadan sonra en sık rastlanan askeri kullanım alanı, atış sevk ve idaresi ve araç güdümüdür. Denizde ve özellikle de karada kullanılan (toplara, zırhlı araçlara ve tanklara monte edilen) optronik atış sevk ve idare sistemleri, 60'lı yılların ortalarından bu yana, ordular standart ve zorunlu donanımları arasına girmiştir. Bu sistemler, özellikle televizyon kameraları, laserli telemetreler ve kızılaltı algılayıcılarıyla birlikte kullanıldıklarında, gece bile hedeflerin kolayca bulunmasına, mesafenin ve nişangâhın hesaplanmasıyla bağlantılı olarak top kulesinin tevcihine ve koordinatların bilgisayarla düzeltilmesine olanak verir. Çok sayıda helikopter, taşıdıkları tanksavar güdümlü mermilerini kontrol eden optronik sistemlerle donatılmıştır.

Güdümül mermilerin ve öbür uçan araçların güdümü amacıyla dört optronik sistem kullanılır: sapmaölçer ve uzaktan kumandayla; yönlendirici demetlerle; izlemede özgüdümle; nispi seyirde özgüdücüyle.

OPUNTİALES a. Kaktüsgiller familyasına verilen takım adı.

OPUS a. ("yapıt" anlamında lat. sözc.). Müz. **1.** Müzik yapıtı. **—2.** Sonuna eklenen bir sayıyla, bir yapıtın, bestecisinin kaçıncı bestesi olduğunu belirten terim. (Çoğunlukla *op.* diye kısaltılır.)

—Mim. ve İnş. Duvar örgüsü. || *Opus incertum,* moloz taşlar ve düzensiz karolarla öğeler arasında büyük boşluklar bırakılmadan örülen duvar. || *Opus reticulatum,* çapraz yerleştirilmiş kare moloz taşlardan oluşan duvar kaplaması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mim. ve İnş. Yalancı opus reticulatumda (İ.Ö. 100'e doğr., Roma'da ve Latium'da) moloz taşlar küçük, gelişigüzeldir. Tam opus reticulatumda (Sulla'dan başlayarak) öğeler (*cubilia* ya da *tesserae*) 45°'lik eğik çizgiler oluşturur. Augustus döneminde duvar her zaman sıvanmakla birlikte örgü büyük bir özenle yapılır. Domitianus döneminde, almaşık sıralarla *opus mixtum*'da ve köşelerde tuğla kullanılır. Bu tür kaplama roman dönemi başlarında yeniden kullanılmıştır.

Opus postumum, Kant'ın, 1902-1928 arasında Berlin'deki Preussische Akademie der Wissenschaften (Prusya bilimler akademisi) tarafından yayımlanan tüm yapıtlarının birçok cildini kaplayan *Reflexionen* ya da ölümünden sonra yayımlanan notlarına eklenen bir elyazması notlar topluluğuna verilen ad. Kant bu notlarda, kendi insan çözümlemesini eleştirel bölümüyle, gençliğinde ilgilendiği fizik ve doğa arasında bir köprü kurmaya çalışır.

OR (Cezmi), türk atlet (İstanbul 1921 - *ay. y.* 1945). Atletizme öğrenim gördüğü Galatasaray lisesi'nde başladı. 1939'da girdiği ilk yarışmada 50 m'yi 6 saniyede koşarak dikkatleri çekti. Ertesi yıl 100 m'de de Altın çivili yarışmalarında birinciliği kazandı. 1942'de 100 m rekorunu 10.6'lık, 1943'te 200 m rekorunu 22.5'lik, daha sonra 22.4'lük dereceleriyle yenilendi. 100 m'de 5 kez (1941, 1942, 1943, 1944, 1945) ve 200 m'de iki kez (1942, 1943) Türkiye birinciliğini kazandı. Türkiye'nin, dönemine göre, en iyi sprinterlerinden biri olarak kabul edilen Cezmi Or adına günümüzde uluslararası atletizm yarışmaları düzenlenmektedir.

OR dağı, Juralar'ın Fransa'daki (Doubs) bölümünde doruk, Jougne'un G.-B.'sında; 1 463 m. Kış sporları.

OR gölü → MAUGUİO* gölü.

ORA işaret adl. (*o* dan *-ra* yön gösterme ekiyle). **1.** O yer: *Ora halkı hayvancılıkla uğraşır. Orayı kiraya vermişler. Oraya koştuk. Orada durma, yanıma gel. Oradan ayrılmak zorunda kaldılar.* **—2.** İyelik ekiyle bir kimsenin bedeninde işaret edilen yer: *Orana ne oldu? Orasında bir şey yok, kafasını çarptı.* **—3.** *Ora senin, bura benim dolaşmak, gezmek,* sürekli olarak gezip dolaşmak: *Ora senin, bura benim dolaşarak akşamı buldular.* || *Orada burada,* her yerde, her tarafta: *Orada burada benim dedikodumu yapmışsınız.* || *Oradan buradan,* belli bir sıra izlemeden, düzensizce: *Oradan buradan konuşmaya baş-*

ladık. || *Oralarda olmamak,* bir şeyi anlamamış, sezmemiş gibi görünmek, anlamazlıktan gelmek: *Ben söylüyorum ama seninki oralarda olmuyor bir türlü.*

◆ **orası** işaret adl. **1.** Ora, o yer: *Orası daha güvenli.* —**2.** Bir şeyin belli bir yönü: *Meselenin orası beni ilgilendirmiyor* —**3.** *Orasına burasına,* gelişigüzel bir biçimde; rasgele: *Evin orasına burasına atılmış kuru çiçekler.*

ORACIKTA be. Hemen orada, olduğu, bulunduğu yerde.

ORADEA, alm. **Grosswardein,** macarca **Nagyvárad,** Romanya'da kent ve Bihor eyaletinin Hızlı Criş üzerindeki merkezi; 225 416 nüf. (1989). Eski aristokrat mahalleleri ve barok kiliseleriyle bir Orta Avrupa kentiyken, çağdaş bir sanayi merkezi durumuna geldi. XIX. yy.'dan başlayarak ortaya çıkan besin ve deri işletmelerine, mobilya, cila ve boya, kürk, poligrafi sanayileri ve özellikle Apuseni dağlarındaki linyit ve boksit madenlerinin yakınında kurulan büyük bir termik santralla bir alümin fabrikası eklendi.
—Tar. Avusturya'nın Balkanlar'daki en berkitilmiş kalelerinden biri olan ve değişik adlarla (Varat, Nagyvárad, Grosswardein) anılan Oradea, 1593-1606 Türk-Avusturya savaşı sırasında sadrazam Cerrah Mehmet Paşa'nın Erdel seferiyle görevlendirdiği serdar Satırcı Mehmet Paşa tarafından kuşatıldı (1598). Otuz bir gün süren kuşatma, kış mevsiminin bastırması üzerine kaldırıldı. Daha sonra Zitvatoruk* antlaşması'nın (1606) bozulmasıyla yeniden başlayan 1660-1664 Türk-Avusturya savaşı'nda 44 günlük bir kuşatma sonunda kaptanıderya Köse Ali Paşa tarafından fethedildi (1660) ve Vasvar* barışı'yla (1664) osmanlı topraklarına katıldı. İkinci Viyana kuşatması'yla başlayan 1683-1699 Türk-Avusturya savaşı'nda 8 ay süren bir kuşatma sonunda düşmana teslim olmak zorunda kalan kale (1692), Karlofça* antlaşması uyarınca (1699) Avusturyalılar'a bırakıldı. Birinci Dünya savaşı'nın bitiminde Romanya topraklarına katılan Oradea (1918), İkinci Dünya savaşı sırasında Almanlar tarafından Macaristan'a (1940), savaştan sonra (1945) yeniden Romanya'ya verildi.

ORAĞIMSI sıf. Zool. Orağa benzer biçimdeki dikenler, mahmuzlar ve bazen de kanatlar için kullanılır. (Bazı böceklerde arka tibialar, orağımsı bir yapracık biçiminde devam eder.)

ORAK a. (esk. türkç. *ormak* ya da *oramak,* biçmek'ten; *or-gak* > *ora-k*). **1.** Ekinleri, otları biçmede kullanılan yarım çember biçiminde, iç bölümünün ağzı kesici ve çemberin bir ucunda tahtadan sapı olan demir araç. (Bk. *ansikl.* böl.) —**2.** Ekinleri ve otları biçme eylemi: *Orağa gitmek.* —**3.** Ekin biçme zamanı: *Düğün oraktan sonra olacak. Orak zamanı.* —**4.** *Orak ayı,* temmuz ayı.
—Sil. *Savaş orağı,* uzun bir sırık ile bu sırığın ucuna takılı keskin bir lamadan oluşan Ortaçağ silahı. (XIX. yy.'da ulusal ayaklanmalar sırasında Polonyalılar tarafında da kullanılmıştı.)

◆ sıf. Anat. *Orak bağ* → KARACİĞER ASICI* BAĞI.
—Hematol. *Orak hücre,* orak biçiminde kıvrılmış alyuvara denir. (Bu biçim bozukluğu, ister kendiliğinden olsun, ister bir oraklaşma testi sırasında oluşsun, drepanositozlarda görülür.) || *Orak hücre anemisi,* DREPANOSİTOZ'un eşanlamlısı.
—Tarım. mak. *Namlu yapan orak makinesi,* yem bitkilerini ya da ekinleri biçmeye ve tarlada kuruduktan sonra bir başka makine tarafından alınmak üzere namlu yapmaya yarayan, kesme kirişli özdevimli makine.
—ANSİKL. Orak, Endonezya'nın bazı kısımları dışında, bütün Avrasya'da bilinir. Yontma çakmak taşından yapılmış olan en eski oraklar, biçilen buğdaygillere çarpa çarpa oluşan keskin ağızlarının çok özel parlaklığından anlaşılır. Daha sonra oraklar tunçtan (Avrupa) ve demirden yapıldı. Kuzey Avrupa'da orağın yerini XVIII. yy.'da tırpan alırken Güney Avrupa'da XIX. yy.'ın sonunda ve XX. yy.'ın başında orak doğrudan doğruya biçer ya da orak makinesi ile yer değiştirdi. Türkiye'de tırpanın yanı sıra orak makinesi XX. yy.'a kadar varlığını sürdürdü. Asya'nın tropikal bölgelerinde bugün de kullanılmaktadır. Pek çok olan orak tipleri, keskin demirinin uzunluğu, kıvrıklığı, profili (düz ya da dişli), kesiti (düz ya da kalın sırtlı) ile birbirlerinden ayrılır. Orakla hasat daima tutam tutam yapılır: saplar sol elle tutulur, sağ eldeki orakla biçilir ve soldan sağa doğru çekilir. Değişik orak tiplerinin biçim özellikleri doğrudan doğruya bu hareketlerin yapılışındaki ayrıntılara bağlıdır. Orak demirinin profili o bölgede uygulanan yapım tekniklerine (dövme), özellikle bileme tekniklerine bağlıdır. Batı Avrupa'da ve Türkiye'de de düz oraklar tırpan gibi dövülüp bilenirdi. Bazı hallerde orak da tırpan gibi kullanılırdı; yani saplar sol elle tutulmaksızın vurularak biçilirdi.

Orak-çekiç, SSCB'den başlayarak çeşitli komünist partilerin amblemiydi; işçilerin ve köylülerin birliğini simgeler.

Orak-çekiç madalyası, SSCB döneminde Rusya'da emek kahramanlarına verilen nişan: ortasına gümüşten bir orak ve çekiç basılmış beş kollu bir altın yıldız biçimde ve kırmızı kurdelalıydı.

ORAKBÖCEĞİ a. Böcbil. Halk arasında bazen ağustosböceğine verilen ad.

ORAKÇI a. Bir ücret karşılığında orakla ekin biçen kimse.
—Ask. tar. *Polonyalı orakçılar,* 1793'te Kościuszko tarafından Kraków milis alayına alınan, ayaklanmacı köylülere verilen ad. (Oraklarından başka bir şeyleri olmayan ve mor kırmızı zıhlı bir tür beyaz üniforma giyen orakçılar, 1794'te Racławice'de düzenli rus birliklerini yenme başarısını gösterdiler. Polonya bağımsızlık istencinin simgesi durumuna gelen ve bu kez köylülerden olduğu kadar kentlilerden de oluşan orakçılar 1831, 1848 ve 1863 ayaklanmalarında, Polonya'da olduğu kadar Litvanya'da da ortaya çıktılar.)

ORAKÇI a. *Opilionidea* ya da *Phalangidea* takımından çeşitli örümceklere verilen ortak ad. (Orakçı adı, bedenlerinden ayrı duran bacaklarını bir orak gibi hareket ettirmelerinden ileri gelir. Evlerde ve çayırlarda yaygın olan orakçıların bacakları çok uzundur; karınlarının bölütlü olması, zehirli olmamaları ve ipek salgılamamalarıyla örümceklerden ayrılırlar.)

ORAKÇILIK a. Orakçının yaptığı iş.

ORAKLAMAK g. f. Ekinleri, otları orakla biçmek.

ORAKLAŞMA a. Hematol. *Oraklaşma testi,* drepanositozu anlamaya yarayan deney. (Kan lam ile lamel arasına konur, metabisülfit gibi bir indirgeyici ile oksijeni yok edilir, bu sırada alyuvarların orak biçimine girip girmediği gözetlenir. Bu değişiklik, alyuvarlarda hemoglobin S oranı % 7'den fazla olduğu zaman görülür.)

ORAKSI sıf. Orak biçiminde olan, eğri, kıvrık bir şey için kullanılır.

ORAL (Cavit), türk siyaset adamı (Adana 1904 - İstanbul 1983). Almanya'da ziraat mühendisi oldu. Adana'da çiftçilik yaptı; *Bugün* gazetesini yayımladı. 1935-1943 arası CHP Niğde, 1943-1950 arası Adana milletvekili olarak TBMM'de yer aldı. Ankara'da *Hürses* gazetesini çıkardı. Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay kabinelerinde Tarım bakanlığı yaptı (1948-1950). 1954 seçimlerinde DP listesinden bağımsız milletvekili olarak yeniden Meclis'e dönen Oral (1954-1957) 1961'de İnönü'nün kurduğu ilk koalisyon hükümetinde de bir yıl kadar Tarım bakanı olarak bulundu (1961-1962). Büyük toprak sahibi olması nedeniyle, siyasal yaşamında özellikle toprak reformu girişimlerine şiddetle karşı koyan biri olarak tanındı.

ORAL (Osman Zeki), türk ressam (Karadeniz Ereğlisi 1925). İstanbul Güzel sanatlar akademisi Bedri Rahmi atölyesi'ni bitirdi (1950). Bolu Öğretmen okulu'nda resim öğretmenliği (1953-1966), Bolu ve Ankara Güzel sanatlar galerileri müdürlüğü yaptı. Yöre görünümlerinde renk ve desen sadeliğini, yarı-izlenimci anlatım tekniğiyle yoğuran sanatçı, Tahran Bienali'nde onur ödülü (1966), 50. Yıl resim yarışması'yla 34. Devlet resim ve heykel sergisi'nde başarı (1937) ödülleri kazandı. Yapıtları müze ve koleksiyonlardadır.

ORAL (Tan), türk karikatürcü (Merzifon 1937). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi mimarlık bölümü'nü bitirdi. İlk karikatürü 1957'de *Demokrat İzmir* gazetesinde yayımlandı; çeşitli süreli yayınlarda çalıştı. *Cumartesi-pazar* adlı filmiyle Hisar kısa film yarışması'nda birincilik (1969), *Sansür* adlı çizgi filmiyle TRT kültür sanat bilim ödülleri yarışması'nda büyük ödül kazanan (1970) sanatçı, Çağdaş gazeteciler derneği yılın gazetecisi ödüllerini de (1980, 1981, 1983, 1984, 1985) aldı. Karikatürcüler derneği'nin yönetiminde görev alan ve başkanlığını yapan Tan Oral'ın *Büyük Türkiye* (1978), *Sansür* (1978), *İki mini kentli* (1980), *Gözağrısı* (1984), *Kitapta yeri var* (1984), *Gözüm görmesin* (1986), *Sus ve dinle/Müzikal karikatürler* (1989) adlı karikatür albümleri basıldı.

ORAL (Hüseyin Özay), türk elektrik mühendisi (Kıbrıs 1940). Bitirdiği ODTÜ elektrik mühendisliği bölümü'nde asistan (1966) ve profesör (1971) oldu. İngiltere ve ABD'de araştırmalarda bulundu; ODTÜ Mühendislik fakültesi elektrik mühendisliği bölüm başkanı olarak görev yaptı (1981-1984). Aynı üniversiteye rektör yardımcısı seçildi (1984). 1986'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne gitti, Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde göreve başladı. TÜBİTAK teşvik ödülü'nü (1978) ve bilim ödülü'nü kazandı (1985). Elektrik mühendisliği, elektrik ve cebir konularındaki türkçe ve ingilizce başlıca yapıtları: *Elementary Matrix Algebra and Differantial Equations* (E. Sezer ile 1975), *Electrical Systems Analysis* (ortak yapıt, 1977, 2 c), *Matrisler ve türevsel denklemler* (E. Sezer ile, 1977), *Linear Systems Analysis* (1983), *An İntroduction to Matrix Algebra* (1984); *Türkiye elektronik endüstrisinin kurulumu, gelişimi ve planlanması üzerine bir inceleme* (1985).

ORALI sıf. **1.** O yerin halkından, o yöreli: *Bizim oralı olduğunu söylüyor, ama tanıyamadım.* —**2.** *Oralı olmamak, oralı bile olmamak,* umursamamak, önemsememek, aldırmamak: *Sitem ettim, ama oralı bile olmadı.*

ORALOĞLU (Lale), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İzmir 1924). Ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladı; üniversiteye girdiği yıllarda İstanbul Belediye konservatuvarı tiyatro bölümü'ne devam etti. *Yarış* piyesiyle Küçük sahne'de başlayan (1951) tiyatro yaşamını Oda tiyatrosu, Karaca tiyatro vb. topluluklarda sürdürdü. 1961'den başlayarak kendi adına kurduğu toplulukla İstanbul'da ve turnelerde temsiller verdi. *Hamlet, Matmazel Jüli, Denizden gelen kadın, Pygmalion* vb. oyunlarda rol aldı; bazılarını yönetti. Birçok filmde de oynadı ve *Bir kadın uğruna, Bizimkiler, Ölüm bebekleri* gibi filmlerin yönetmenliğini yaptı; tiyatro çalışmalarına bir süre ara verdikten sonra yeniden sahne yaşamına döndüyse de, genellikle turne düzeninde çalışmayı yeğledi.

ORAMİRAL a. Ask. denizc. Deniz kuvvetleri'nde en yüksek amiral rütbesi ve bu rütbedeki amiral. (Bugün Türk deniz kuvvetleri'nin oramiral kadrosu ikidir. Kıdemli oramiral Deniz kuvvetleri komutanı, öteki ise Donanma komutanı olarak görev yapar. Kadro üçe çıkacak olursa, üçüncü

orakçı

Tan Oral

oramiral Yüksek askeri şûra'da görev alır.)

ORAMİRALLİK a. Ask. denizc. Oramiral rütbesi ve bu rütbedeki askerin görevi.

ORAN a. **1.** İki nicelik arasında var olan göreli büyüklük bağıntısı; nispet: *Bir şeye 2/3 oranında su katmak. Bunun içindeki kükürt oranı binde bir.* **—2.** Kıyaslama birimi olarak ele alınan bir insan ya da nesne sayısına göre bir başka insan ya da nesne sayısı: *Bu yıl üniversitede okumaya hak kazanan öğrencilerin oranı nedir? —% 60. Bu büyük bir oran.* **—3.** İki şey arasındaki uygunluk; denge, orantı: *Bu evin pencereleriyle kapıları arasında bir oran yok.* **—4.** ... *oranda*, belirtilen ölçüde: *İnsan çalıştığı oranda başarı kazanır.* || *Oranla*, karşılaştırılan bir şeye göre, ona kıyasla; nisbeten: *Bizim ev sizinkine oranla daha büyük. Bu kış havalar geçen yıla oranla daha iyi gidiyor.*

—Arit. *a nın b ye oranı*, *a* ile *b* aynı kümeye ait olmak üzere *a* ile *b* nin bölümü. [İki uzunluğun ölçülerinin oranından söz edilir. Bir E kümesi üzerinde, işlemcileri bir F kümesi içinde bulunan, (λ, x) in görüntüsü, E nin $y = \lambda x$ elemanı olmak üzere tanımlanan bir dış çarpma halinde λ ya *y* nin *x* e oranı, *x* e ise *y* nin λ ile bölümü denebilir. Bir iç çarpma halinde "oran" sözcüğünün kullanımı, bu işlemin değişmeli olmasını önceden var sayar ve yaklaşık çözümleri "bölüm" sözcüğü için olduğu gibi dışta bırakır.] || *Bir* (U_n) *aritmetik dizisinin oranı*, her *n* için $U_{n+1} - U_n = r$ olan *r* gerçek sayısı. || *Bir geometrik dizinin oranı*, her *n* için $U_{n+1} = r\,U_n$ olan *r* gerçek sayısı.

—Bank. *Asgari* ya da *azami faiz oranı*, bankaların kabul ettikleri mevduata ya da verdikleri kredilere uygulayabilecekleri en yüksek ya da en düşük faiz oranı. (Türkiye'de, 1970'te yürürlüğe giren 1211 sayılı yasada mevduat ve kredi faizlerinin asgari ya da azami oranlarını saptama yetkisi TC Merkez bankası'na verilmişken, 1983'te Bankalar kanunu'nda 70 sayılı Kanun hükmünde kararname ile yapılan değişiklikle bu oranların saptanması, kısmen ya da tümüyle serbest bırakılması, bunların yürürlükte kalacakları sürelerin belirlenmesi yetkisi Bakanlar kurulu'na bırakılmıştır.) || *Reel faiz oranı*, enflasyon oranı çıkarıldıktan sonra kalan faiz oranı. || *TC Merkez bankası'nın reeskont oranı*, TCMB'nin ıskontoya kabul ettiği senetlere uyguladığı faiz oranı. (TCMB kanunu'na göre, bu oran Banka meclisi'nce saptanır.)

—Bisikç. *Tahvil oranı*, bir bisikletin pedal ayna dişlisiyle, arka tekerlek dişlisinin diş sayıları arasındaki hız çoğaltma oranı. (Bu oran, ya her iki diş sayısıyla [örneğin 42×15] ya da kimi kez pedalın bir turuna karşılık gelen developmanla [örneğin 5,88 m] belirtilir.)

—Biyokim. *Fosforilleme oranı*, yükseltgen bir fosforilleme sırasında A.D.P.'den türeyen A.T.P. molekülleri sayısının tüketilen oksijen atomları sayısına oranı. (Enerji aktarımlarında baş rolü oynar.) || *Serumda albümin oranı*, serum-albümin miktarının serum-globülin miktarına oranı. (Normal olarak 1,5 ile 2 arasında bulunur.)

—Bors. *Dışsal oran* ya da *zahiri oran*, istikrazın nominal değerine uygulandığında, borçlananın borç verene ödemek zorunda olduğu faizi belirlemeye yarayan oran. (Bu oran, istikrazın düzenlenmesinde sözkonusu olan öğelerin hepsini hesaba katmaz.) || *Yıllık brüt aktüarya getiri oranı*, farklı tipte yatırımların süreler ve faiz ödeme dönemleri nasıl olursa olsun, sağladıkları getirilerin karşılaştırılmasını olanaklı kılan oran. || *Yıllık brüt nominal oran*, bir yatırımın faiz ödeme dönemleri dikkate alınmaksızın, bir yıl esası üzerinden hesaplanan verim planı. || *Yıllık net aktüarya oranı*, faiz ödeme dönemleri ve vergi yansıması (kaynağında kesinti ya da maktu vergi) dikkate alınarak hesaplanan getiri oranı.

—Çekird. fiz. *İzotop oranı*, aynı elementin izotoplarından oluşan bir karışımda, belli bir izotopun atom sayısının, bu elementin toplam atom sayısına oranı. (Genellikle yüzde olarak ifade edilir.) [Eşanl. TENÖR.]

—Denizbil. *Yükseklik-boy oranı*, bir soluğan ya da dalgada dalga yüksekliğiyle boyu arasındaki oran.

—Fizs. kim. *Belirli oranlar yasası*, bir bileşiği oluşturan iki ya da daha çok elementin kütleleri arasında, belirli ve değişmez bir oran bulunduğunu ifade eden yasa. (Bir kimyasal bileşikte bileşimin değişmediğini gösteren bu yasa, aynı zamanda karışımla bileşimin birbirinden ayırt edilmesini sağlar.) [→ KİMYA.] [Eşanl. PROUST YASASI.] || *Katlı oranlar yasası*, iki ayrı element, birden çok bileşik oluşturuyorsa, bu farklı bileşiklerde, bileşen elementlerden birinin kütlesiyle diğer elementin eşdeğer kütlesi arasında tam ve genellikle yalın sayılarla ifade edilen oranlar bulunduğunu gösteren yasa. (→ KİMYA.) [Eşanl. DALTON YASASI.]

—Fizyol. *Solunum oranı*, CO_2/O_2 oranı, yani solunum sırasında alınan oksijen hacminin, atılan karbondioksit hacmine oranı. (Her zaman 1'e eşit olan bu oran, açlıkta organizmadaki yağ rezervinin yanması yüzünden 0,7'ye iner, fakat açlığın ölüm öncesi devresinde, hücre proteinlerinin yanmasıyla 0,8'e yükselir.)

—Geom. Afinlik, homoloji, homoteti, evirtim, benzerlik vb. birçok noktasal dönüşümün tanımında ortaya çıkan sayı. (Kimi hallerde, örneğin evirtimde KUVVET deyimi de kullanılır.) || *Bir* (A, B) *çifte noktasını verilen bir* k *oranında bölen* M *noktası*, (AB) doğrusunun, $k \in \mathbb{R}$ olmak üzere $\frac{\overline{MA}}{\overline{MB}} = k$ olan M noktası. || *Biçimlenim oranı*, verilen bir şekil içinde alınan, bir benzerlikte değişmeyen herhangi iki uzaklığın oranı.

—Hematol. *Alyuvarın ortalama hemoglobin oranı*, bir alyuvar içinde bulunan ortalama hemoglobin miktarı. (Bir milimetre küpteki hemoglobin miktarının [g olarak] bir milimetre küpteki alyuvar sayısına oranı demektir ve normalde 27 ile 31 pikograma 10^{-12} g eşittir.)

—İkt. Mutlak değer ya da yüzde olarak belirtilen büyüklük: *Enflasyon oranı. Pahalılık oranı.*

—İstat. *Oran zinciri*, bir değerle önceki arasında oran kurarak ardışık değerler serisini hesaplama yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. Bir cismin belirli bir maddeden içerdiği miktar: *Bir cevherin demir oranı. Bir çözeltinin alkol oranı.* (Bk. *ansikl.* böl. Kim.)

—Mad. oc. TENÖR'ün eşanlamlısı.

—Mak. san. *Tahvil oranı*, bir dişli sisteminde, bir hız kutusunda vb. çıkış milinin dönme sayısının, giriş milinin dönme sayısına oranı.

—Mat. çözlm. *Artma oranı*, $\mathbb{R}$ nin bir $]a, b[$ aralığı üzerinde tanımlı bir *f* fonksiyonu için, bunun bir x_0 noktasında,

$$h \to \frac{1}{h}\left(f(x_0 + h) - f(x_0)\right)$$

fonksiyonu, burada $x_0 + h \in]a, b[$: bu fonksiyonun bir noktada görüntüsü.

—Mim. *Altın oran*, iki uzunluk arasında en güzel ilişkiyi verdiği varsayılan aritmetik oran. (Buna göre, bir doğru parçası [C] öyle iki parçaya [A ve B] ayrılmalıdır-ki, küçük parçanın büyüğe oranı, büyük parçanın bütüne oranına eşit olsun [$\frac{A}{B} = \frac{B}{C}$].) [→ ALTIN SAYI*.]

—Oto. *Tahvil oranı*, *arka köprü (diferansiyel) oranı*, bu organların dişli oranı.

—Ruhbil. Bir davranış parametresiyle bir çevre değişkeni arasındaki niceliksel bağıntı. || *Amaç oranı*, birey maddi ya da simgesel bir amaca ne kadar yaklaşırsa, davranışının da o kadar belirginleştiğini gösteren bağıntı. || *Genelleme oranı*, uyartının genelleştirilmesinin önemini ve yeni uyartıyla ilk uyartı (U_0) arasındaki benzeşimi birbirine yaklaştıran bağıntı. (Genellikle yeni ya da genelleştirilmiş uyartı U_0'a ne kadar benzemezse, koşullu tepkinin o kadar güçsüz olduğu gözlemlenir.) || *Kaçınma oranı*, bir kaçınma davranışında bireyin, kaçınılacak uyartıya ne kadar yakınsa, davranışının da o kadar belirgin olduğunu gösteren bağıntı. || *Pekiştirme oranı*, bir pekiştirmeyi tepkiden ayıran zaman aralığı arttıkça, pekiştirme etkiliğinin azaldığını gösteren bağıntı. || *Yaklaşma oranı*, kaçınma oranının karşıtı olarak kullanılan amaç oranının öteki adı.

—Telekom. *Kipleme oranı*, tam taşıyıcılı genlik kiplemesinde ve bakışımlı alternatif bir kipleyici işaret için, kiplenimin maksimum ve minimum genlikleri arasındaki farkın, bunların toplamına oranı (yüzdeyle belirtilir).

—Tic. *Alacağı oranında*, kişilere bir işe yatırdıkları para ya da o işteki çıkarları oranında yapılan bir tür bölüştürme ya da ödemeye denir.

—Verg. huk. *Vergi oranı*, vergi konusu olan şey üzerinden alınan verginin yüzde oranı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. *Islah oranı*, ıslah edilmiş hayvanların sayısının ıslaha aday hayvanların sayısına oranı.

—ANSİKL. İstat. *Oran zinciri*, fiyat indekslerinde zincirleme indeks düzenlemeye yarar. Temel dönem her yeni indekste değiştirilerek, değişmez temelli inde[illegible] çok eski bir döneme dayanma gib[illegible] sakıncaları önlenir. Yıllık seride her yılın indeksi bir önceki yıla göre, aylıkserideyse bir önceki aya göre hesaplanır. Ardışık çarpımlarla bir başka seriye geçilebilir ki değişmez temelli indekslerden farklı olabilen sonuçlarıyla bu seri herhangi iki dönemin doğrudan karşılaştırılmasını sağlar. Bu yöntemin sakıncası, bir hesap hatasının tüm indekslere yansımasıdır. Ama elde edilen sonuçların değeri, değişmez temelli indekslerinkinden üstündür.

—Kim. Ora[illegible], homojen bir örnek içindeki bir madde miktarını gösteren herhangi bir büyü[illegible]üğün ölçümünün, bu örneğin tamamının miktarını gösteren herhangi bir büyü[illegible]üğün ölçümüne bölümüdür. (Bu iki büyüklük, aynı ya da farklı cinsten olabilir. Homojen olmayan bir örnekte genellikle istatistiksel bir değer alınır. Seçilen büyüklüklere göre oran, bir derişim, bir ağırlık, bir molar derişim, bir hacimsel derişim vb. olabilir; buna bağlı olarak da g/cm³, g/t, mml/l vb. cinsinden ifade edilebilir.)

—Verg. huk. Götürü usule göre vergilemenin dışında [illegible] tüm vergiler bir ya da birden çok ve[illegible] oranına dayanır. Vergi oranları ma[illegible]la ilişkilerine göre *düz oranlı* (matr[illegible] değiştiği halde oran değişmiyorsa[illegible] *[illegible]* oranlı* (matrah büyüdükçe oran [illegible]orsa) ve *azalan* oranlı* (matrah büyü[illegible]kçe oran küçülüyorsa) vergiler olmak üzere üçe ayrılır. Düz oranlı vergilere kurumla[illegible] vergisi, artan oranlı vergilere gelir vergisi örnek olarak gösterilebilir. Dolaylı vergilerin bir çoğunda (özellikle zorunlu gereksinim maddelerinden alınanlarda) azalan [illegible]ranlı vergi uygulanmaktadır.

ORAN, Cezayir'in batısında kent, vilayet merkezi; 663 000 nüf. (1991). Oran, 1830-1962 yılları arasında Fransa'nın Cezayir'deki büyük sömürge kentlerinden biri ve önemli bir limandı; 1945'ten sonra Batı Cezayir'in şarap ticareti, yönetim (Oran yöresinde sürdürülen bağcılık sayesinde canlılık kazandı) ve ticaret merkezi oldu. 1962'de nüfusu yaklaşık 450 000 kadardı (200 000'i avrupalı). Bu nedenle Oran'ın, bağımsız Cezayir'in bünyesine uyarlanması güç oldu ve kentin nüfusunda birkaç yıl süreyle azalma görüldü. Ancak bugün, tekrar artan nüfusuyla Oran, yerleşme alanında ve yakın bölgelerdeki sanayilerin (Arziv petrokimya kompleksinin), özellikle de hizmet kesiminin gelişmesiyle (yönetim, sağlık, ortaöğrenim ve yükseköğrenim hizmetlerinin artması) yeni temeller üzerinde giderek önem kazanan bir anakent işlevi yüklendi. Cebel Murcaco eteğindeki tarihsel semtlerle (orta bölümü Avrupalılar'ın [Kargentah] ve Cezayirliler'in [Yeni Medine] eski semtleri), kent çevresindeki yeni toplu konut semtlerindeki siteler arasında paylaşılmıştır. Belediye müzesi (önemli tarihöncesi bölümü; arkeoloji, resim, etnografya, doğa tarihi). Mers el-Kebir deniz üssü. —*Oran vilayeti;* 1 820 km^2; 932 473 nüf. (1987)

—Tar. Oran siti Tarihöncesi dönemden başlayarak iskân edildiyse de (barınaklar ve işlikler), arap yazarlar kentin kuruluşunu endülüs (andalucia) müslümanlarına atfederler (müslümanlar, kente *Vahran* adını vermişlerdir [903'e doğr.]). XII. yy.'dan başlayarak Mağrib ile müslüman İspanya arasında zengin bir ticaret merkezi haline gelen kentin limanı, yün, altın tozu ve köle alıp, dokuma, baharat, hatta şarap satan hıristiyan tüccarlar (Marsilyalılar, Pisalılar, Cenovalılar, Venedikliler ve Katalanlar) için çok çekiciydi. XV. yy.'da kent birdenbire gücünü yitirdi (Granada krallığı'nın sonu ve İspanya'dan kovulan müslümanların geri çekilmesi). Bunun üzerine, düzenli ticaretin yerini korsanlık aldı. Kardinal Cisneros komutasındaki İspanyollar Mers el-Kebir'i (ekim 1505), ardından Oran'ı (mayıs 1509) ele geçirerek orada hisarlar kurdular (Santa Cruz kalesi) ve iki yüzyıl boyunca kente egemen oldular. İspanyollar'ın kenti terk etmesinden (1708) sonra korsanlık yeniden başladı, bunun üzerine İspanyollar 1732'de Oran'ı yeniden ele geçirdiler, ancak 1790'daki depremler (8 ekim ve 22 kasım) kentin yerle bir olmasına yol açtı. Ocak 1831'de Oran fransız birliklerince işgal edildi; Oran beyi Hasan kenti terk ederek Doğu'ya gitti. Bundan sonra Oran, Batı Cezayir'in iktisadi merkezi oldu. Önemli bir bölümü İspanyollar'dan oluşan Avrupalılar'ın gelişiyle, kent hızla büyüdü. İkinci Dünya savaşı'nda Müttefikler'in çıkarma noktası (8 kasım 1942) olan kent, Vichy yanlısı birliklerin ciddi bir direniş göstermelerine rağmen işgal edildi (10 kasım).

ORAN yöresi, Batı Cezayir'de bölge, eski Oran yönetim bölgesine bağlı, Uarsenis'te ve Şelif vadisinin aşağısında Fas sınırında.

ORANDIŞI a. Arit. $\mathbb{R}$ gerçek sayılar kümesinin $\mathbb{Q}$ oranlı sayılar kümesine ait olmayan elemanı. ($\sqrt{2}$, $\sqrt{5}$, e, π, orandışı sayılardır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Ceb. *Orandışı denklem, f* oransal bir fonksiyon olmamak üzere $f(x) = 0$ biçimindeki denklem. ($\sqrt{A} = B$ biçimindeki orandışı bir denklem $A \geqslant 0$, $B \geqslant 0$ ve $A = B^2$ konarak çözülür. $\sqrt{x+5} = 1-x$ denklemi:

$$\begin{cases} x + 5 = (1-x)^2 \\ 1-x \geqslant 0 \end{cases}$$

biçimine getirilir, buradan $S = \{-1\}$ bulunur.) ‖ *Orandışı değişkenli eşitsizlik, f* oransal bir fonksiyon olmamak üzere $f(x) \geqslant 0$, $f(x) \leqslant 0$, $f(x) > 0$ ya da $f(x) < 0$ biçimindeki değişkenli eşitsizlik.

—Arit. Orandışı sayılara ilişkin.

—ANSİKL. Arit. Orandışı sayıların yunan ilkçağında kullanılması matematiğin gelişiminde ciddi bir bunalım nedeni olmuştur. Konulan problem (süreklinin işlemsel olarak nasıl üstesinden gelir) çözümlemenin kendinin kuruluşunda yatmaktadır. Pythagorasçılar, geometrik büyüklükleri, birimin ayrık koleksiyonları gibi göz önüne alarak kesikli anlatımla sürekliyi yorumlamaya giriştiler. p bir karenin kenarının birim sayısı, q köşegenin birim sayısı ise, bu durumda $2p^2 = q^2$ Pythagoras teoremine göre bu olanaksızdır, bir tek sayı çift olamaz. Kenar ile köşegen ortak ölçülü bir birimin katları olamaz; bu iki büyüklüğe eşölçeksiz denir (uzunlukları oranı orandışıdır). Bu büyüklükler pythagorasçı aritmetiğin bakış açısından varlığa sahip değildir (tam sayılarla kısıtlanmıştır). Eukleides'in *Stoikheia*'sının V. kitabının oranlar kuramı bu eşölçeksiz çizgilere uygulandığı gibi eşölçekli büyüklüklere de uygulanır ve doğrudan doğruya işlemsel olmaksızın, büyüklüklerin ölçüsünü kurmaya girişir. Bu kuramsal çabaya koşut olarak, kökeni Babilliler'e kadar giden, orandışı sayıları yaklaşık değerlerle hesaplayan bir akım gelişti. Hintliler ve Araplar köklerin cebirsel kullanımında gittikçe büyüyen bir ustalık kazandılar; eşölçeksiz geometrik büyüklükler ile orandışı sayısal nicelikler birbiriyle karışmaya yüz tuttular. Pozitif oranlı sayılara genişletilen bu sayı kavramı, Avrupa'ya ancak XVI. yy.'ın sonunda, ondalık sayılar üzerine hesap pratiğiyle bir arada yayılmıştır. Ama orandışı sayılar, ancak XIX. yy. boyunca gerçek sayıların çeşitli yollardan kurulmasıyla (Méray, Cantor, Dedekind ve Weierstrass) açık olarak tanımlanacaktır.

ORANG AVAKLAR ya da **ORANG PADANGLAR** → MİNANGKABAULAR.

ORANG CAVA → CAVALI.

ORANGE, Fransa'da kanton (Vaucluse) merkezi, Rhône ovasında, Aigues' nün kollarından birinin kıyısında; 28 136 nüf. (1992). Antikçağ anıtları ve tiyatroda verilen temsiller sayesinde kent, önemli bir turizm merkezidir.

—Tar. Kelt Cavari halkı kabilesinin oppidumu olan *Arausio,* İ.Ö. 35'e doğru, Narbonnensis'te silah altına alınan bir lejyonun emekli askerleri için bir koloni durumuna geldi. Kent, altıgen bir surla çevriliydi. Surun 50 m K.'inde, kuzeye yönelen yol üzerinde, halen korunan üç gözlü kemerlerin en eskisi görülür.

Sırtını Saint-Eutrope tepesine dayayan tiyatronun caveası, bu tepede oyulmuştur. Tiyatronun çok iyi korunan sahne duvarının önünde, hafif eğrisel çizimi belki Augustus dönemine kadar uzanmakla birlikte, oyma dekoru Sofu Antoninus döneminde baştan başa yenilenen bir yüz ya da cephe vardır.

ORANGE ya da **ORANJE,** Güney Afrika'da ırmak; 2 250 km. Lesotho ile Natal sınırındaki Mont-aux-Sources'tan (3 299 m) doğar. Çığırının ilk 320 km'sinde 1 500 m yükselti yitirdikten sonra, 400 km boyunca Cape iliyle Orange özgür eyaletinin sınırını çizer; Douglas'ta Vaal'i aldıktan sonra, Atlas okyanusu'na kadar uzanan 1 200 km'lik yolu yoğun buharlaşma etkisiyle (Upington'da 2 800 mm) cılızlaşan "allokton" bir ırmak olur. Ağzı-

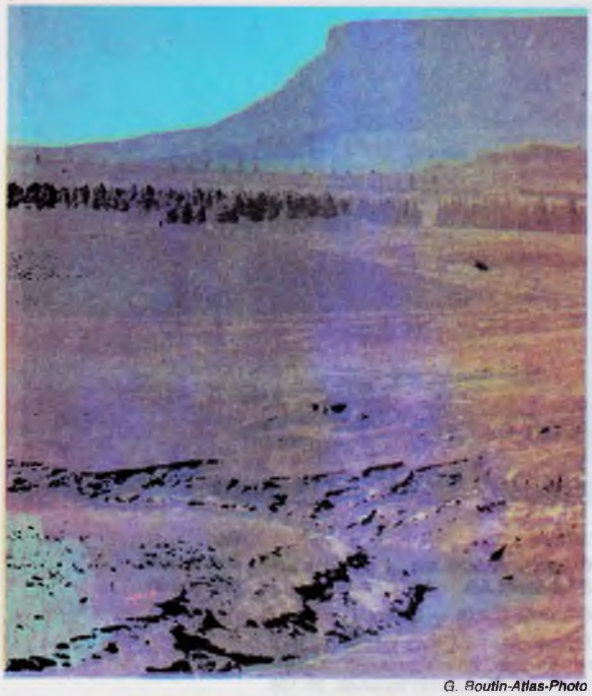
Fiore

Oran
liman ve kentten genel görünüm

Kalicanin-Explorer

antik **Orange tiyatrosu** İ.Ö. I. yy. sonu - İ.S. I. yy. başı (oyma dekor İ.S. II. yy.'da yenilenmiştir)

G. Boutin-Atlas-Photo

Orange Özgür Eyaleti
Harrismith yakınlarındaki Drakensberg'in eteklerinden bir manzara

na 480 km uzaklıkta, Orange Aughrabie çağlayanlarını aştıktan sonra Namibya'yı Cape ilinden ayırır. Havzası, Güney Afrika Cumhuriyeti topraklarının % 47'sini kaplarsa da buradaki ortalama yağış 310 mm'yi aşmaz; ayrıca bu hidrografya sisteminin debisi, ülke akarsularının toplam debisinin ancak % 22'sidir. Ne var ki, denize boşalan yıllık su hacmi çok büyüktür (11 070 Mm^3) ve ırmağın aştığı çorak bölgeleri bu sulardan yararlandırmak için çok erken tarihlerde çalışmalara başlanmıştır. 1962'de ortaya atılan ve gerçekleştirilmesi otuz yıl sürecek olan büyük bir tasarı *(Orange River Project)*, ırmak sularını denetlemeyi, Tennessee Valley düzenlemesini örnek almayı (boyutları bakımından Tennessee Valley'i aşacaktır) ve birkaç başka hedefi amaçlamaktadır: şubat debisi ağustos debisinden ortalama 14 defa büyük olan kaprisli bir akarsuyun taşkınlarıyla mücadele etmek; buğday, pamuk, yem bitkileri ve turunçgiller üretmek için 294 000 ha'lık alanı sulamaya açmak (eskiden 16 000 ha sulanıyordu); Port Elizabeth ve Bloemfontein kentlerine içme ve sanayi suları sağlamak; 20 santrallık bir ağla elektrik üretmek. Düzenleme çalışmalarının en önemli parçası 1972'de Bloemfontein'in güneyinde hizmete sokulan ve kapasitesi 6 milyar m^3'e yaklaşan M. Verwoerd barajıdır; baraj suyunun bir bölümü 82 km uzunluğundaki bir tünelle Great Fish ırmağına taşınır ve bir bölümü buradan yeniden dağıtılır. 1977'de tamamlanan ve H. Verwoerd barajının 124 km aşağı kesiminde bulunan 3,2 milyar m^3 kapasiteli P. K. Le Roux barajı, iki yan kanal aracılığıyla suyun yeniden dağıtılmasında temel rol oynar: su dağıtımı, ırmağın Vaal ile birleştiği yerin 40 km aşağısında yapılacak üçüncü bir barajla (Torquay barajı) tamamlanacaktır. Teknik başarının sağlanabilmesi için bu yürekli tasarıya etkin toprak aşındırmasına karşı verilecek bir mücadelenin de eşlik etmesi gereklidir: çünkü toprak aşındırması yüzünden Orange'a Nil'den çok daha fazla çamur gelmektedir; oysa Orange'ın debisi Nil'inkinden 5 kat azdır.

orangutan

orangutan yavrusu

ORANGE, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) kent, Sydney'in B.-K.-B.'sında; 23 100 nüf. Ticaret (meyveler) ve sanayi (metalürji, telekomünikasyon gereçleri) merkezi.

ORANGE, ABD'de (New Jersey) kent, New York'un K.-B.'sında; 31 100 nüf. Konut ve sanayi (hazırgiyim, eczacılık ürünleri, elektrikli gereçler, besin sanayisi) merkezi.

ORANGE, ABD'de (Texas) kent, Sabine River kıyısında; 23 600 nüf. Petrokimya. Çelik fabrikası. Çimento fabrikası.

ORANGE, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşmesinin güney-doğusunda; 110 660 nüf. (1990). Konut merkezi.

ORANGE kontluğu, sonra **prensliği,** Fransa'nın güneyinde, Comtat Venaissin içinde, Orange kentini ve komşu toprakları kapsayan senyörlük. Charlemagne tarafından kurulduğu söylenen bu senyörlük, birbiri ardından birçok Provenceli ailenin mülkü durumuna geldi.

ORANGE ÖZGÜR EYALETİ, Güney Afrika'nın illerinden biri, Vaal ile Orange ırmağı arasında; 129 152 km^2; 2 349 556 nüf. (1989). Merkezi *Bloemfontein.* Highveld'in aşağı platosunda yer alan ve ortalama yükseltisi 1 350 m olan bu il, sığır ve küçükbaş hayvan yetiştirilen batıdaki 500 mm eşyağışlı alanla, "mısır üçgeni" içinde yer alan doğudaki bütün arasında paylaşılmıştır. Kuzeybatı'da, Vaal madenkömürü havzasında (kömürü sıvılaştıran ilk fabrika olan Sasol I burada kurulmuştur) ve altınlı maden yataklarında (işletilmeleri 1950'lere dayanır ve günümüzde ulusal üretimin % 40'ından fazlasını sağlar) odaklanan yoğun bir maden çıkarma etkinliği sayesinde canlılık kazanmaktadır. Maden çıkarımındaki bu ani gelişme, afrikaner kırsal geleneğine bağlı bir ilde (melezler ve yerliler çok azdır ya da yoktur; oysa beyazlar, çoğu Bantu olan halkın % 20'sini oluşturur) yeni kentlerin (Odendaalsrus, Welkom) kurulmasına yol açtı; ilin başlıca kent merkezi, aynı zamanda Güney Afrika Cumhuriyeti'nin tüzel başkenti olan Bloemfontein'dir.

—Tar. Köleliğin kaldırılmasından sonra Cape sömürgesinden ayrılan Boerler, K. Orange'a yerleştiler (1836), Natal'den kovulan Pretorius Boerleri de onlara katıldı (1842). İngilizler'in Kâfiriyye'ye girmesine karşı çıkan Boerler yenildi (ağustos 1848) ve sir Harry Smith, Cape göçmenleriyle birlikte, Orange ırmağı kolonisi'ni kurdu. Bu durum Pretorius'un, Vaal ötesine gitmesine yol açtı. Ancak Sotholar'a karşı girişilen savaşımlardan kaygı duyan İngiltere, ülkenin boşaltılması emrini verdi (mart 1852) ve *Orange özgür devleti* olarak bu ülkenin hükümranlığını tanıdı (Bloemfontein konvansiyonu, şubat 1854). Griqualand'da elmas bulunması, İngilizler'in buraya üşüşmesine (1867) ve bu bölgenin Cape kolonisine bağlanmasına yol açtı. Cumhurbaşkanı Brand (1864-1888), İngiltere ve Transvaal arasındaki ilk anlaşmazlıkta hakemlik etti (1881). Daha sonra Orange, Steyn'in başkanlığında, Transvaal ile birleşti (1896) ve onunla birlikte, Bloemfontein'ı işgal eden (mart 1900) İngilizler'e karşı savaşa katıldı. Vereeniging barışı'ndan (mayıs 1902) sonra Orange, ingiliz tahtının sömürgesi durumuna geldi, ardından özerklik kazandı (1907), sonra da Güney Afrika Birliği'ne girdi (1910).

Orange tarikatı, 1795'te Ulster'deki presbiteriyenlerin kurdukları gizli örgüt. Bu presbiteriyenler, William of Orange da denilen ve 1 temmuz 1690'da irlandalı katoliklere karşı Boyne zaferini kazanan İngiltere kralı William III'ün izinden gittiklerini söylüyor ve kurdukları gizli örgüt, bir yandan hem dinsel hem de iktisadi rakipleri olan katolik çiftlik işletmecilerine karşı savaşımı örgütlemek, öte yandan Londra hükümetine karşı yerel çıkarları savunmak ereğini güdüyordu. Ancak tarikat, 1800 Birliği'ni oldukça iyi karşılayarak, kendini protestan çıkarların korunmasına adadı. 1829-1832 reformlarıyla önemini yitiren tarikat, 1832'de dağıldığı zaman 100 000 üyesi vardı.

Orange tarikatı, XX. yy. başında yeniden ortaya çıkarak, 1912'de kabul edilen Home Rule tasarısına karşı irlanda protestanlığını savundu. Stormont (Kuzey İrlanda parlamentosu) 1972'de Londra tarafından dağıtılıncaya kadar orange tarikatçıları, birlik partisi aracılığıyla Kuzey İrlanda'yı yönettiler. Katoliklere herhangi bir ödün vermeyi reddederler.

ORANGE-NASSAU, Hollanda krallarının geldiği soylu alman aile. (→ NASSAU.)

Orange-Nassau nişanı, 1892'de, naip Pyrmontlu Emma Waldeck tarafından, henüz reşit olmayan kızı Wilhelmina adına, sonradan Lüksemburg nişanı olan Meşe çelenginin yerini alan sivil ve askeri Hollanda nişanı. Beş sınıf. Her kenarında beyaz ve lacivert iki çizgi bulunan sarı turuncu kurdele. (→ NİŞAN levhası.)

ORANGUTAN a. (malayca *orang-hutan,* ormanların adamı'ndan). Malay takımadalarında yaşayan, iri, insansı maymun (Bil. a. *Pongo pygmaeus.*)

—ANSİKL. Gorili ve şempanzeyi de içeren insansımaymungiller familyasının örnek türü olan orangutan, goril ve şempanzeye oranla insana daha çok benzer. Erkeğinin boyu 1,40 m'ye (100 kg için), dişisininki 1,10 m'ye (50 kg için) ulaşabilir. Kolları çok uzundur ve kollamaya elverişlidir. Pek sık olmayan kürkü kızıla çalan kahverengidir. Erkeğinde sakal ve bıyığın yanı sıra büyük bir gırtlak kesesi ve yüzünün çevresinde geniş bir kıvrım vardır. Orangutana Sumatra ve Borneo'nun tropikal ormanlarında rastlanır; burada, meyveler, genç sürgünler, kuş yumurtaları ve böceklerle beslenir. Ağaçlarda dolaşır; yere indiğinde de dört ayağı üzerinde yürür. Toplumsal yaşamı pek örgütlü değildir: erkekler, büyük bir olasılıkla seslerini kullanarak, belli bir toprak parçasının sınırlarını belirler ve başka erkeklerin bu bölgeye girmesine izin vermezler. Gebelik 9 ay sürer. Orangutanın dağılma alanı sürekli daralmakta, bu durum da orangutan soyunu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Pleyistosen devrinde orangutanın Cava, Çin ve Hindistan'da yaşadığı bilinmektedir.

ORANİENBURG, Almanya'nın Brandenburg eyaletinde kent, 24 000 nüf. Elbe nehrinin kollarından Havel ırmağının kıyısında. Barok üslubunda şato. Kimya sanayisi. Metalürji. Kereste sanayisi. Kentin eski adı Bötzow, 1665'te bir öksüzler yurdu kuran Seçici prenses Luise Henriette'in (Orange sülalesinden) onuruna "Oranienburg" olarak değiştirildi.

—Tar. 1933'te Oranienburg'ta, naziliğe karşı olanları kapatmak için ilk alman toplama kampı (Oranienburg-Sachsenhausen) açıldı. Bu kamp, toplama kampları sisteminin merkezi durumuna geldi. Şubat 1942'de bu kampta binlerce rus tutsak öldürüldü.

ORANJE → ORANGE.

ORANJEMUND, Namibya'da kent, Atlas okyanusu kıyısında, Orange ırmağı ağzının kuzey kıyısı yakınında; 2 600 nüf. Elmas yatakları.

ORANJESTAD, Hollanda'ya bağlı Aruba adasında (Antiller, Rüzgâraltı adaları) kent; 16 000 nüf. Petrol rafinerisi.

ORANLAMA a. Oranlamak eylemi.

ORANLAMAK g. f. **1.** İki şey arasında bir oran kurmak: *Aralarındaki farkı birbiriyle oranlayarak bulabilirsin.* **—2.** Zihinsel bir karşılaştırmayla bir yargıya, bir sonuca varmak. **—3.** Bir şeyi başka bir şeyle eşit tutmak.

—Güz. sant. *Renkleri, hacimleri vb. oranlamak,* bir tabloda, bir kompozisyonda renk, ışık, gölge, hacim vb. değişiklikleri gereğince vermek.

ORANLI sıf. Kendisinde ya da iki şey arasında uygunluk, oran bulunan; mütenasip.

ORANÖLÇER a. Bir maddenin kimi bileşenlerinin oranını, bu maddenin doğal ya da iyonlaştırıcı ışımalar etkisiyle oluşan radyoaktifliğinden yola çıkarak ölçmeye yarayan aygıt.

ORANSAL sıf. Oranla ilgili, orana ilişkin.
—Arit. *Oransal sayı*, $\mathbb{Q}$ kümesinin elemanı. (Eşanl. RASYONEL.)
—Ceb. *Bir* f= P/Q oransal kesrine eşlik eden oransal fonksiyon, $\tilde{f}$, f içine ornatılır değerlerin kümesi üzerinde tanımlı fonksiyon olduğuna göre $\tilde{f}(x) = f(x)$ = P(X)/Q(X) ile tanımlanmış $\tilde{f}$ ile gösterilen fonksiyon. || *Bir ya da çok belirsizli oransal kesir,* bir ya da çok değişkenli fonksiyonların K(X) ya da K(X_1, X_2, ..., X_n) ile gösterilen kesirler cisminin, ya da K[X] ya da K[X_1, X_2, ..., X_n] tam halkasının elemanı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ceb. Bir tam halkanın kesirler cisminin kuruluşu göz önünde tutulunca bir oransal kesir gerçekte, temsilcileri P/Q biçimindeki bir eşdeğerlik bağıntısıdır, burada P ile Q, K[X] in ya da K[X_1, X_2, ..., X_n] in polinomlarıdır, Q da sıfır değildir.
f, K(X) in oransal bir kesri ise ve K nin, bir x elemanı için, $Q_1(x) \neq 0$ olacak biçimde bir P_1/Q_1 temsilcisi varsa, x e f içine ornatılır denir ve f nin x teki değeri $f(x) = P_1(x)/Q_1(x)$ tanımlanır.
f nin temsilcileri arasında, indirgenebilir denen bir ve ancak bir tanesi vardır ki P ile Q aralarında asaldır ve Q birimdir. Bu elemandan, f yi yalın elemanlara ayırmada yararlanılır. (→ ÇARPAN*LARA AYIRMAK.)

ORANSAY (Güntekin), türk müzikolog (Berlin 1930 - İzmir 1989). Münih Üniversitesi'nde müzikoloji öğrenimi gördü, sonra burada doktora yaptı. 1962'de yurda dönünce Ankara Devlet konservatuvarı'nda ders vermeye başladı. 1965'te bu okulun müdürlüğünü yaptı. 1976-1982 arasında Ege Üniversitesi Güzel sanatlar fakültesi'nde ders verdi. Başlıca kitapları: *Die traditionell türkisch Kunstmusik* (Geleneksel türk sanat müziği) [1964], *Batı tekniğiyle yazan 60 türk bağdarı* (1965), *Atatürk ve küğ* (1965), *Konçerto kılavuzu* (1967), *Türkiye'nin batı sanat küğü yaşamında kim kimdir?* (1968).

ORANSIZ sıf. Uygunluğu, oranı bulunmayan; nispetsiz.

ORANSIZLIK a. Oransız olma durumu; nispetsizlik.

ORANTI a. **1.** Bir bütünün parçaları ya da parçalarıyla bütün arasındaki bağıntı. **—2.** İki şey arasındaki uygun ilişki; uygunluk, denge, oran, tenasüp: *İşlenen suçla verilen ceza arasında hiçbir orantı yok.*
—Arit. "İki kesrin eşitliği"ni göstermek için eskiden kullanılan sözcük. [$\frac{a}{b} = \frac{c}{d}$ ($b \neq 0$; $d \neq 0$) ye bir orantı deniyordu, a ile d ye yanlar ya da dışlar, b ile c ye de ortalar ya da içler deniyordu. Bugün orantı, elemanları iki (a, c) ve (b, d) ikilisinden oluşan iki orantılı dizi sözkonusu edilerek ele alınmaktadır.] || *Orantı kuralı,* dördüncü "orantılı"yı bulmak için eskiden okutulan işlem biçimi; günümüzde, doğrusal bir uygulamanın a doğrusal katsayısının aranması, sonra verilen üçüncü bir sayının bu uygulamayla çıkacak görüntüsünün hesaplanması.
—Mim. Bir yapının çeşitli bölümleri ya da yapının bütünüyle bu bölümler arasındaki büyüklük oranlarının her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zootekn. *Vücut orantısı,* hayvanların karşılaştırılmasına ve ırkların sınıflandırılmasına yarayan, çeşitli beden ölçüsü değerleri arasındaki orantı. (Bu bakımdan birçok orantı vardır: boy, beden, göğüs, baş orantıları.)
—ANSİKL. Mim. Orantı, çoğu kez temel bir orana indirgenir: bir salonun uzunluğu ve genişliği, bir dayanağın, sütun eksenleri arasındaki uzaklığın ya da bir açıtın genişliği ve yüksekliği. Bu durumda orantı, gereçlerin, kaplama ve örtü yöntemlerinin türüne, hatta bütünün ve benimsenen modül*ün ölçeğine bağlıdır. Öyle ki, dik açılı bir plan oluşturmak için, düğümlü bir ipten oluşan ilkel bir aletin, *mısır üçgeni* ya da *pythagoras üçgeni*'nin kullanılması, şu oranı vermiştir: 3/4 = 1,33... ve yatırma yoluyla 4/5 = 1,25 ve 3/5 = 1,66... (bir kare köşegeni yatırılarak $\frac{\sqrt{2}}{1}$ = 1,41... ve yarım karenin köşegeni $\frac{\sqrt{5}+1}{2}$ = 1,618... orantısını verir. Göz, bu orantıları perspektif olarak yakalayamaz; orantı ancak bakışa dik doğrultuda değerlendirilebilir (renklerin yayılması ve optik yanılsamalar göz önüne alınırsa). İki gözümüzün algıladığı görüntülerin üst üste binmesi üçte bir oranında değerlendirildiğinde, ruhbilimci G. T. Fechner'in deneylerle bulduğu dikdörtgenden pek farklı olmayan, 3/5'lik yatay bir dikdörtgen biçiminde bir görsel alan elde edilir. Fechner, 1496'da matematikçi L. Pacioli tarafından belirlenen altın orantı'yı (1/1,61...) yeniden ele almakla yetinmişti. Romantik sanatçılarca yeniden keşfedilen bu "altın sayı*", evrensel bir değer taşıyan, gizli bir geleneğin anahtarı gibi değerlendirildi ve Le Corbusier'nin Modulor*'u da içinde olmak üzere pek çok açımlamaya kaynaklık etti.

ORANTILI sıf. Aralarında orantı bulunan; mütenasip.
—Arit. *Orantılı büyüklükler,* birbirinden doğrusal bir fonksiyon yardımıyla elde edilen büyüklükler. || *Orantılı diziler,* n ne olursa olsun, $y_n = ax_n$ yi sağlayan, sıfırdan farklı bir a gerçek sayısının var olduğu (x_1, x_2, ..., x_n) ve (y_1, y_2, ..., y_n) gerçek sayı dizileri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sıfır olmayan iki* a *ile* b *sayısının orantılı ortası* (ya da *orta orantılısı*), $\frac{a}{x}$ ile $\frac{x}{b}$ bölümlerinin eşit olduğu ($\frac{a}{x} = \frac{x}{b}$ bir orantıdır), yani $x^2 = ab$ yi gerçekleyen x sayısı. || *Ters orantılı diziler,* her biri, öbürünün terslerinin dizisiyle orantılı diziler.
—Fizs. kim. *Orantılı sayılar yasası,* b ve c, bir A elementinin eşdeğer a kütlesiyle bileşen B ve C elementlerinin kütleleriyse, B ve C nin bileşmelerine göre kütle oranlarının kesin olarak b/c ye ya da bu değerin m/n gibi yalın ve tamsayılarla çarpımına eşit olduğunu gösteren yasa. (a, b, c sayılarına, A, B, C elementlerinin *orantılı sayıları* denir.) [→ KİMYA.] (Eşanl. RICHTER YASASI.)
—Müz. *Orantılı notalama,* XII. yy.'dan başlayarak kullanılan, nota figürleri arasında orantılı süre ilişkilerinin bulunduğu ölçülü notalama.
—ANSİKL. Arit. *Orantılı diziler.* $\mathbb{R}$ den $\mathbb{R}$ içine $f(x) = ax$ ile tanımlanmış bir f doğrusal uygulaması göz önüne alınırsa, n ne olursa olsun, f, $f(x_n) = y_n$ yi gerçekler. Öyleyse, bir dizi bir başkasıyla orantılı ise, $\mathbb{R}$ içinde öyle bir doğrusal uygulama vardır ki birinci dizinin görüntüsü ikinciye eşittir; doğrusal uygulama katsayısı olan a iki dizi için orantılılık katsayısıdır.
Doğrusal uygulamaların özellikleri, orantılı dizilerin özelliklerini belirler.
İki dizinin terimlerinden hiçbiri sıfır değilse:
$y_1/x_1 = a;\ y_2/x_2 = a;\ ...;\ y_n/x_n = a;\ ...$
ya da
$x_1/y_1 = 1/a;\ x_2/y_2 = 1/a;\ ...;\ x_n/y_n = 1/a;\ ...$
elde edilir, bu sonuçlar şöyle de yazılabilir:
$y_1/x_1 = y_2/x_2 = ... = y_n/x_n ...$
ya da
$x_1/y_1 = x_2/y_2 = ... = x_n/y_n = ...$

ORANTILILIK a. Arit. **1.** Orantılı iki dizi arasında bulunan bağıntı. **—2.** *Orantılı iki dizinin orantılılık katsayısı,* bir diziden öbürüne geçişi sağlayan, bu iki dizide ortak bulunan $\mathbb{R}$ içindeki uygulamanın, katsayısı olan sıfırdan farklı gerçel. (Sıfır olmayan a sayısı, bir diziden öbürüne orantılılık katsayısı ise, bu durumda $1/a$ da ikinci diziden birinciye orantılılık katsayısıdır.)

ORANTISIZ sıf. Aralarında orantı bulunmayan.

ORANTISIZLIK a. Orantısız olma durumu.

ORAONLAR → KURUHLAR

ORAPA, Botsvana'da yer, Francistown'ın B.'sında. Elmas madeni.

ORA SERRATA, tırtıklı çevre anlamına gelen latince sözcük. (Görme hücresi çok az olan ve kirpiksi cismin [*pars plana*] kenarlarıyla birleşen retina çevresini belirtir.)

ORAŞUL STALİN ya da **STALİN,** rumen kenti Braşov'a 1960'a kadar verilen ad.

Orator *(Hatip),* Cicero'nun retorik kitabı (İ.Ö. 46). *De oratore* ve *Brutus*'u tamamlayan bu yapıt, yeniattikecilerin kendi zevklerine göre çok süslü buldukları cicerocu belagate karşı yöneltikleri eleştirilere bir yanıttır. Cicero bu yapıtta, öğretmeyi ve eğlendirmeyi bilen, aynı zamanda hem teknisyen, hem de sanatçı olan ideal hatibi betimler.

ORATORYO a. (ital. *oratorio;* "küçük capella" anlamındaki lat. *oratorium*'dan). Sololar, koro ve çalgılar için yazılan, temsil edilmeyen, genellikle dinsel dramatik müzik türü.
—ANSİKL. Oratoryo, özellikle *lauda*'dan doğmuştur. Aziz Filippo Neri tarafından Roma'da kurulan *Congregazione dell'oratorio*'nun ruh eğitimi seanslarında kullanılmak üzere XVI. yy.'da yazılmış birçok lauda kitabı saklanmaktadır (Animuccia'nın *Laudi spirituali*'si). XVII. yy.'da iki tür oratoryo vardı: genellikle, ulusal dillerdeki manzumeler üzerine bestelenen *oratorio volgare* (halk oratoryosu) ve latince düzyazılar üzerine bestelenen *oratorio latino.*

• *Barok ve klasik oratoryo.* Oratoryo teriminin ilk kullanılışı 1640'a rastlar (Pietro Della Valle'nin *Oratorio della Purificazione*'si). Carissimi, oratorio latino'nun ustasıydı *(Jephte, Judicium Salomonis, Diluvium universale).* Ondan sonra ve XVIII. yy. boyunca Stradella, A. Scarlatti (*Azize Ursula'nın martyr*'i, *la Giuditta*), Legrenzi, Caldara ve Lotti, oratorio volgare türünde başyapıtlar yaratmayı başardılar.
Oratoryonun yurdu İtalya'dır ve bu form, başka ülkelere italyan besteciler tarafından götürülmüştür. XVII. yy.'ın ikinci yarısında Draghi, oratoryoyu Viyanalılar'a tanıttı. Draghi, sözleri, yalnızca İsa'nın Çile'sindeki olaylarla ilgili olan özel bir oratoryo türünde de yapıt verdi: *sepolcro.* Bu tür oratoryolarda konunun merkezi, Kutsal kabirdir. XVII. yy.'da Caldara ve Fux, Viyana sarayı için kontrapunto tekniğiyle oratoryolar yazdılar.
XVII. yy.'ın alman oratoryosu, *historia, actus musicus, Gespräche* (diyaloglar) ve *Passion-oratorio*'dan kaynaklanmıştır. Alman oratoryosu, XVII. yy.'ın sonlarında ve XVIII. yy.'da, bir yandan Çile oratoryoları (Keiser, Telemann, Händel, Mattheson), bir yandan da Kutsal Kitap'taki konuları ya da hajiyografileri ele alarak (Telemann, Mattheson, C. Ph. E. Bach, Eberlin, C. H. Graun, J. C. F. Bach, J. Haydn, Mozart) gelişti.
İngiltere'de XVIII. yy.'da Händel, usta işi oratoryolar besteledi ve türe, lirik sanatın, anlatım simgeciliğiyle zenginleşmiş ilkelerini uyguladı, koroya ağırlık verdi. İngiliz diliyle yazılmış öyküyü üç ana bölüme ayırdı ve Eski Ahit'ten esinlendi (*Saul, İsrael in Egypt, Messiah, Samson, Judas Maccabaeus* ve *Jeptha*).
M. A. Charpentier, *histoire sacrée* (dinsel öykü) adını verdiği yapıtlarıyla, modelini Roma'da Carissimi'de bulduğu latin oratoryosunun Fransa'daki ilk örneklerini verdi.
XVIII. yy.'da operanın gördüğü büyük

Hüseyin Rauf Orbay

Ergin Orbey

Kâzım Orbay

rağbet, oratoryonun dilini etkiledi ve başlangıçtaki anlamını -dua- değiştirerek onu bir konser yapıtına dönüştürdü. Dinsel konular kadar dindışı konular da bestecileri esinledi. Artık bir ruh eğitimi aracı olarak görülmeyen oratoryo, tıpkı opera gibi, yalnız kendisi için seslendirilir ve dinlenir oldu.

• *Romantik ve modern oratoryo.* Fransa'da romantik oratoryonun ilk temsilcisi Berlioz'dur. Franck *(les Béatitudes)*, Gounod *(Mors et vita)*, Pierné (*l'An mil, la Croisade des enfants* ve *Saint François d'Assise*) gibi besteciler daha çok dinsel; Saint -Saëns *(le Déluge)*, Massenet *(Marie -Magdeleine)* gibi besteciler de teatral oratoryolar bestelediler. Debussy'nin *Martyre de Saint Sébastien*'indeki duyumculuk, d'Indy'nin *la Légende de saint Christophe*'undaki dinsellikle çelişir. Honegger, yazım tekniğini, koyu protestan inancıyla yöneldiği oratoryo türünün hizmetine vererek, Avrupa'nın oratoryo tarihinde yeni bir dönemi başlattı *(le Roi David, Jeanne d'Arc au bûcher)*. Cl. Delvincourt *(Lucifer)*, A. Jolivet *(la Vérité de Jeanne)*, O. Messiaen *(la Transfiguration de Notre Seigneur Jésus-Christ)* ve P. Henry *(Apocalypse de Jean)* gibi besteciler, çok çeşitli üsluplarla Honegger'in izinde yürüdüler.

XIX. yy.'da alman besteciler, Mahşerle, İsa'nın doğumu ve Çile'siyle ilgili temalara özel bir ilgi duydular ve konusunu Kutsal Kitap'tan alan orotoryolar bestelediler (Beethoven, *Christus am Ölberg* [İsa Zeytinlik dağında]; L. Spohr, Schubert, Mendelssohn). Ayrıca, konusunu tarihten ve efsanelerden alan dindışı yapıtlar da bestelendi (Schumann, *Das Paradies und die Peri*).

Liszt, oratoryonun çerçevesini genişleterek türü, ayin düzenini aşan, çok kapsamlı bir yapıta dönüştürdü, ama gregorius ezgilerinin üslubundan da uzaklaşmadı *(Christus, Azize Elisabet efsanesi)*.

Dvořák gibi yaratıcılar, oratoryoya folklor öğeleri kattılar *(Azize Ludmila)*. XX. yy.'da, çeşitli ülkelerde bestelenen ulusal oratoryolarla türün gelişimi sürdü: Türkiye'de Ahmet Adnan Saygun *(Yunus Emre)* ve Nevit Kodallı *(Atatürk)*; Almanya'da Hindemith, Schönberg *(Moses und Aron)*, Henze, Orff; Belçika'da P. Benoit *(Lucifer)*; İsviçre'de Fr. Martin *(le Vin herbé, Golgotha)*; İngiltere'de Elgar *(The Dream of Gerontius)*, Vaughan Williams, Tippett *(A Child of our Time)*, Britten *(Üç mesel)*; İtalya'da Perosi, Malipiero, Dallapiccola *(Job)*; Rusya'da Stravinski *(Œdipus -Rex)*, Prokofyev, Şostakoviç; Polonya'da Penderecki; ABD'de Krenek; Bernstein; Kanada'da A. Contant *(Caïn)*, G. Couture, Cl. Champagne, İ. Anhalt, A. Prévost.

ORAVA, Slovakya'da ve Polonya'da ırmak. Beskidler'in Polonya'daki bölümünden doğar. B.'dan Yukarı Tatralar'ın çevresini dolanır ve Váh'a kavuşur (sağ kıyıdan); 112 km.

ORB, Fransa'nın güney kıyısında ırmak; 145 km. Larzac causse'unun güneyinde Valras-Plage'da doğar. En önemli kolları Mare ve Jaur'dur (sağ kıyıdan).

ORBAİS, Fransa'da (Marne) komün, Montmirail'ın 16 km K.-D.'sunda; 617 nüf. Eski bir benedikten manastırının yeri. Günümüze sadece kilisenin mihrap bölümü, çapraz sahın, iki sahın arasındaki geçit kalmıştır.

ORBAY (Hüseyin Rauf), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1881 - *ay. y.* 1964). Deniz harp okulu'nu bitirdi, ABD'de de denizaltıcılık eğitimi gördü (1905). Osmanlı-İtalyan savaşı'nda görev aldı. Balkan savaşı sırasında Hamidiye kruvazörünün komutanlığını yaptı ve bu görevde gösterdiği üstün başarılardan ötürü "Hamidiye kahramanı" unvanıyla tanındı. Yarbay rütbesindeyken Bahriye nezareti deniz kuvvetleri kurmay başkanlığına, ekim 1918'de kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümetinde Bahriye nazırlığına getirildi ve bu hükümetin baş delegesi olarak Mondros mütarekesi'ni imzaladı. 8 mayıs 1919'da kurmay albayken askerlikten ayrılarak Anadolu'ya geçti. Erzurum ve Sıvas kongrelerine katıldı. Heyeti temsiliye üyeliği yaptı. 1920 başlarında yeniden açılan Osmanlı Meclisi mebusanı'na Sıvas mebusu seçildi. Meclis'in kapatılması üzerine tutuklanarak Malta'ya gönderildi. Bir yıl kadar süren sürgünden dönüşte (1921) Ankara'ya giderek aynı sıfatla TBMM'de yer aldı. Kısa bir süre Nafia vekilliği yaptı (1921-1922), TBMM başkan vekilliğinde bulundu. 12 temmuz 1922'de Başbakanlığa atandı. Lozan konferansı'nda Türkiye baş temsilcisi ve Dışişleri bakanı İsmet Paşa'yla (İnönü) anlaşmazlığa düşünce ağustos 1923'te bu görevi bıraktı ve TBMM'deki muhalefet grubu içinde yer aldı. Daha sonra bazı milletvekilleriyle Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nı kurdu ve kapatılana (3 haziran 1925) değin bu partinin genel başkan vekilliğini yaptı. İzmir suikastı olayından ötürü yargılanma sonucu on yıl hapse mahkûm oldu; ancak Avrupa'da bulunduğu için hapis cezasından kurtuldu. 1935'te çıkarılan genel aftan sonra yeniden Türkiye'ye döndü. Askeri yargıtay'ca aklanması üzerine 1939'da Kastamonu milletvekili, 1942'de Londra büyükelçisi oldu. İki yıl sürdürdüğü bu görevden emekliye ayrıldıktan sonra devlet hizmetinden çekildi. (→ Kayn.)

ORBAY (Kâzım), türk asker (İzmir 1886 - Ankara 1964). Askeri mühendis mektebi'ni (1904), Harp akademisi'ni (1907) bitirdi. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında çeşitli birliklere komutanlık, Başkomutan vekili ve Harbiye nazırı Enver Paşa'ya yaverlik, Kurtuluş savaşı'nda Doğu cephesi kurmay başkanlığı yaptı. Milli savunma bakanlığı ordu dairesi müfettişliği, Kafkas tümen komutanlığı, Genelkurmay ikinci başkanlığı gibi görevlerde bulundu. Orgeneralliğe yükseldi (1935); ordu komutanı, Mareşal Fevzi Çakmak'ın yerine Genelkurmay başkanı (1944-1946) oldu. Enver Paşa'nın kız kardeşi ile evliydi. Doktor Neşet Naci'nin öldürülmesi olayına oğlu Haşmet Orbay'ın adının karışması üzerine Genelkurmay başkanlığından istifa etti ve emekliliğini istedi. 27 Mayıs 1960 devrimi'nden sonra kurulan Kurucu meclis'e üye atandı ve Kurucu meclis başkanlığına seçildi (1961); kontenjan senatörü olarak (1961-1969) ölümüne değin Cumhuriyet senatosu üyeliği yaptı.

ORBE, Juralar'ın Fransa'daki bölümünden doğan, ama çığırının hemen hemen tamamı Juralar'ın İsviçre bölümünde bulunan ırmak; 52 km.

ORBE, İsviçre'de (Vaud kantonu) komün, Orbe kıyısında; 4 000 nüf. XIII. yy.'da ve XV. yy.'da yapılmış kiliseler. Kule (XIII. yy.). Çikolata fabrikası. Un fabrikası. Telefon gereçleri.

ORBETELLO, İtalya'da komün, Toscana'da (Grosseto ili), Tirren denizi kıyısında; 14 600 nüf. Eski etrüsk kenti Orbetello, Argentario dağının bir kolunda, balık dolu iki denizkulağı arasında kurulmuştur. Balıkçılık. Kimya ve metalürji sanayisi.

ORBETTO (l') → TURCHİ (Alessandro).

ORBEY (Ergin), türk tiyatro ve sinema yönetmeni (İstanbul 1936). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdi (1961); oyuncu ve yönetmen olarak Devlet tiyatrosu'nda görev aldı. 1963'te Eskişehir Belediye tiyatrosu'nu kurdu ve yönetti. 1965'ten başlayarak sahneye koyduğu *Linç* ve *Belgelerle Kurtuluş savaşı* oyunlarıyla Ankara Sanatsevenler derneği'nce en başarılı yönetmen seçildi (1971). Bir süre İstanbul'da film yönetmenliği ve senaryo yazarlığı yaptı; *Bizim aile* (1975) filmi Uluslararası Taşkent film şenliği'nde Jüri özel ödülü'ne değer görüldü (1977). 1974'te Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü başkanı, 1977-1978 döneminde İstanbul Şehir tiyatrosu ekip sanat yönetmeni, 1978-1979 yıllarında Devlet tiyatroları genel müdürlüğü görevini üstlendi. Orbey, 1978 yılında Ulvi Uraz, 1982'de ve 1985'te Ankara Sanat kurumu ödüllerini kazandı. 1980 yılından itibaren Ankara Üniversitesi Dil tarih coğrafya fakültesi'nin tiyatro bölümünde dersler verdi.

ORBİCCİANİ (Bonagiunta), **Bonagiunta da Lucca** denir, italyan şair (Lucca, 1220'ye doğr. - *ay. y.* 1290). Sicilya okulunun Toscana'daki ilk temsilcileri arasında yer alır.

ORBİCULİNA a. Çeşitli denizlerde yaygın olan ya da Üçüncü Zaman topraklarında fosillerine rastlanan delikliler cinsi. (*Peneroplidae* familyası.)

ORBİGNY (Alcide DESSALİNES D'), fransız zoolog (Couëron, Loire-Atlantique, 1802 - Pierrefitte-sur-Seine 1857). *Paléontologie française* (Fransız paleontolojisi) [1840-1860] adında bir kitap yazdı, Doğa tarihi ulusal müzesi'nde profesörlük yaptı (1853), katmanbilim paleontolojisinin kurucularındandır. Cuvier'nin öğrencilerinden olan Orbigny "Yer küreninin dönüşleri" düşüncesinin en ateşli savunucularından ve lamarckçılığın muhaliflerinden dir.

ORBİKÜLER sıf. (fr. *orbiculaire*, lat. *orbicularis*). Petrogr. Işınsal ya da eşmerkezli bir yapısı olan yumurta biçimli bir magma kayacının dokusu için kullanılır.

ORBİLİUS (Pupillus), romalı eğitimci (Benevento İ.Ö. 113-12). Horatius'un öğretmeniydi ve verdiği beden cezalarını Horatius hiç unutamadı. Bu yüzden, eğitimde bedensel cezaların kullanımına bazen *orbiliusçuluk* adı verilir.

ORBİNİ (Mavro), italyanca yazan ragusalı tarihçi (Ragusa XVI. yy.'ın ikinci yarısı - *ay. y.* 1611). Dioclea papazının kroniğinden ve halk geleneklerinden yararlanarak yazdığı *Regno degli Slavi* (Slav krallığı) [1601] güney slavlarının tarihi niteliğinde dir.

ORBİTOİTLER a. Deliklilerden, mercek biçiminde ve delikli kavkılı hayvan öbeği. —ANSİKL. Localar içermesi nedeniyle kavkılarının bombeli bir görünüm kazanması sayesinde Nümilitlerden ayırt edilebilirler. Gene aynı locaların biçimleri, orbitolitleri, yerbilimsel zamanlar boyunca art arda ortaya çıkan dört öbeğe ayırma olanağı verir: asıl orbilolitler (Üst Kretase); *Orthophragmina* (Eosen), *Lepidocyclina* (Oligosen), *Miogypsina* (Miyosen).

ORBİTOLİNA a. Koni biçiminde, alt yanı yuvarlak ve içbükey, deliksiz kavkılı delikli cinsi. (Alt ve Orta Kretase'nin mercan kayası evrelerinde fosilleri çok yaygındır. Boyu birkaç milimetre, kimilerinin çapıysa 2 cm'dir.)

ORBİTOLİTES a. Eosen devri topraklarında bulunan, bir yanı hafifçe içbükey ve deliksiz kavkılı delikli cinsi.

ORBİTOTOMİ a. (fr. *orbitotomie*). Gözçukuru içindeki bir ura ulaşmak ve onu çıkarabilmek amacıyla gözçukurunun kemik çeperini kesme ameliyatı.

ORCAGNA (Andrea Dİ CİONE ARCANGELO, **l'** — denir). 1343-1368 arasında Floransa'da etkinlik gösteren italyan ressam, heykelci ve mimar. Bir kuyumcunun oğluydu; 1343'te ressamlar, 1352'de de heykelciler loncasına yazıldı. 1357'de S. Maria Novella'daki, İsa'yı azizlerle birlikte betimleyen çokkanatlıyı gerçekleştirdi; sanatçı bu yapıtında, Maso di Banco'nun biçimlerini yalınlaştırarak kullanır. Veba salgınından sonra ex-voto olarak, 1352-1359 arasında, ince bir zevki yansıtan başyapıtını, Orsammichele'deki çokrenkli tabernaculumun oymalarını gerçekleştirdi (*Meryem'in ölümü ve yükselişi* vb.). S. Croce'de yaptığı fresklerden yalnızca parçalar kalmıştır. —İki erkek kardeşi de res-

samdı: NARDO* ve İACOPO DI CIONE.

ORCHARD (William), ingiliz mimar (öl. 1504). 1479'da Oxford Divinity School'da sarkık kilittaşlı yelpaze tonozlar kullandı. 1474'te yine Oxford'da iki katlı büyük taçkapısıyla dikkati çeken Magdalen College'ın yapımına başladı.

ORCHESELLA a. Kanatsız, sıçrayıcı, sıçrarkuyruklu cinsi. (*Entomobryidae* familyası.)

ORCHESİA a. (yun. *orkhesis*, dans'tan). Soğuk ve ılıman bölgelerde yaşayan kınkanatlı cinsi. (*Orchesia micans*, kızıl benekli kahverengi bedenlidir; poliporlar üzerinde yaşar. *Melandryidae* familyası.)

Orchésographie, Thoinot Arbeau'nun (Jehan Tabourot) dans tarihini, XVI. yy. danslarını ve ayakların temel pozisyonlarını anlatan yapıtı (1588). Diyalog biçiminde kaleme alınmış kitapta yazar, Capriol adlı bir dansçıyla söyleşir. F. Ashton'ın *Capriol Suite* (1930) adlı saf klasik balesinin esin kaynağı bu tiptir.

ORCHESTES a. (yun. *orkhestes*, dansçı'dan). Sıçrayıcı, küçük hortumluböcek cinsi. (*Calandra* cinsi üyelerine benzer. Larvası kayın, karaağaç [*Orchestes fagi*], meşe [*O. quercus*] ve başka ağaçların yapraklarıyla beslenir. Hortumluböcekgiller familyası.)

ORCHESTİA a. (yun. *orkhestes*, dansçı'dan). Çoğunlukla deniz kıyısındaki iri, nemli kumlar arasında ya da taşlar altında yaşayan kabuklupire cinsi. (*Talitridae* familyası.)

ORCHİ (Emanuele), italyan yazar ve din adamı (Como XVII. yy.'ın başı - Procida 1649). Barok akımı yaymaya çalışan Orchi'nin en önemli yapıtı *Quaresimale*'dir (1650).

ORCHİDACEAE a. Bot. SALEPGİLLER familyasının bilimsel adı.

ORCHİLLA burnu, Hierro adasının (Kanarya adaları) batı ucu; eskiden coğrafyacılar birinci boylamı buradan geçiriyorlardı.

ORCİNUS ORCA a. Çeşitli denizlerde yaşayan, iri bedenli dişlibalina. (Siyah ve beyaz renklidir. Erkeğinin boyu 9 m'yi, dişisininki 7 m'yi bulabilir. Çok büyük bir sırt yüzgeci vardır. Topluca dolaşan bu türün üyeleri, çoğunlukla balıkları avlarlar; ama, deniz memelilerine [hatta balinalara] bile saldırdıkları olur. Gösterilerde kullanılabilen akıllı hayvanlardır. Yunusgiller familyası.)

ORCO, İtalya'da ırmak, Piemonte'de, Po ırmağının sol kıyıdan kolu; 78 km. Fransız sınırından doğan Orco, Gran Paradiso'nun güney yamacı boyunca akar ve Cuorgne ovasında, Chivasso yakınında Po ırmağına kavuşur (sol kıyıdan). Hidroelektrik tesisleri.

ORCUS. Rom. mit. Ölüm ve Cehennem zebanisi.

ORCYNOPSİS UNİCOLOR a. Sıcak ılıman sularda yaşayan kemiklibalık. (Tonbalığına benzer; uskumrugiller familyası; boyu 12 kg ağırlık için 1,20 m.)

ORCZY (Emmuska, *barones*), macar asıllı ingiliz kadın yazar (Tarnaörs, Heves, 1865 - Londra 1947). *The Scarlet Pimpernel* (1905) adında bir kahramanlık romanı dizisi kaleme aldı, bu yapıt aynı kahramanın her romanda görüldüğü ilk dizi romanlardandır. Daha sonra polisiye romanlara (*Unravelled Knots*, 1925) yöneldi.

ORDANŞİT a. (fr. *ordanchite*; Puy-de-Dôme'daki *Banne d'Ordanche*'ın adından). Petrogr. Haüynitli tefrit.

ORDÁS (Diego DE), ispanyol conquistador (Castroverde de Campos, Zamora, 1480'e doğr. - 1532 ?). Velázquez ile Küba'ya (1511-1519) ve Cortes ile Meksika'ya gitti (1519-1530), Popocatépetl'e ilk tırmanışı yaptı. Venezuela'yı keşfetmekle görevlendirildi (1530). Orinoco'nun kaynağına doğru 600 km ilerlediyse de, yiyecek yokluğundan durmak zorunda kaldı.

ORDELAFFİ, XIII.-XVI. yy.'lar arasında Romagna'da, Forli senyörlüğüne egemen olan ghibellino italyan aile. Papalık egemenliğine karşı savaşan SCARPETTA ve CECCO kardeşlerin savaş başarılarıyla (1315-1331) ün kazandı. Cecco, kendisine genel komutan unvanının verilmesini sağladı ve Forli'yi yönetti. —FRANCESCO (öl. Venedik 1374), senyörlüğün gücünü artırdıysa da, kardinal Albornoz'a yenildi.

ORDİNAL a. (fr. *ordinal*). Küm. kur. SIRA* SAYISI'nın eşanlamlısı.

ORDİNALİST sıf. (fr. *ordinaliste*). İkt. *Ordinalist koyut*, bireylerin nesnel refahlarını ölçmenin olanaklı olmadığını, ancak aynı bireyin -farklı durumlarına bakarak- refahındaki iniş çıkışların ölçülebileceğini kabul eden koyut.

ORDİNARYÜS sıf. (lat. ve alm. *ordinarius*'tan). Eğit. Türkiye'deki üniversitelerde en az beş yıl profesörlük yapmış ve bilimsel çalışmalarıyla kendisini uluslararası alanda da tanıtmış öğretim üyeleri arasından seçilerek bir kürsünün yönetimi ile görevlendirilenlere verilen unvan. (1960'ta kaldırılan bu unvanı bu tarihten daha önce kazanmış olanların hakları saklı tutuldu.)

ORDİNAT a. Geom. O *başlangıçlı bir kartezyen işaretle donatılmış bir düzlemin (ya da bir afin uzayın) bir M noktasının ordinatı*, işaretin ikinci vektörüne göre ÖM *nin koordinatı*. [$(O,\vec{j})$ işaretinin eksenine bu halde ordinat ekseni denir.]

Ordine nuovo (*Yeni düzen*), büyük işçi grevleri sırasında, İtalyan sosyalist parti yönetimiyle düşülen anlaşmazlık sonucu, 1 mayıs 1919'da Torino'da kurulan italyan sosyalist gazete. A. Gramsci, U. Terracini, P. Togliatti ve başlangıçta A. Tasca tarafından yönetilen bu gazetede, rus bolşeviklerine yakın bir devrimcilik savunuluyor ve proleter bir kültür gerçekleştirilmek isteniyordu. *Ordine nuovo* grubu, ocak 1920'de Torino'da Sosyalist parti'nin yönetimini ele aldı, eylül 1920'de fabrika işgallerini destekledi ve İtalyan komünist partisi kurulunca (ocak 1921) bu partiye geçti. *Ordine nuovo*, Roma üzerine yürüyüşün (ekim 1922) ertesinde Mussolini hükümeti tarafından kapatıldıysa da, daha bir süre gizli olarak yayımlandı.

ORDİN-NAŞÇOKİN (Afanasiy Lavrentiyeviç), rus siyaset adamı ve diplomat (1605'e doğr. - Pskov yakınında, 1680 ya da 1681). Polonya ile yapılan Andrusovo barış görüşmelerine katıldı (1667), ardından boyarlığa yükseltilerek elçiler prikazını yönetti. Yeni bir ticaret yasası düzenledi (1667) ve Batı ile sanayi ve ticaret ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırdı. Baltık denizi'ne doğru yayılma, dolayısıyla İsveç ile savaş ve Polonya ile barış yandaşı olarak kaldığı için çar Aleksey Mihayloviç ile anlaşmazlığa düşerek 1671'de görevinden ayrıldı ve 1672'de bir manastıra çekildi.

ORDİNO a. (ital. *ordigno*). Bank. ve Bors. BORSA EMRİ*'nin eşanlamlısı. —Denizc. Denizcilik işletmelerinde, gemi adamlarını gemilere atama belgesi. —Tic. huk. Deniz taşımacılığında, yük gemiye bindirilirken kaptana verilen belge. (Ordinonun bir sureti gemide kalır, öteki sureti de imza edilerek yükletene geri verilir. Bu suret karşılığında konşimento çıkarılır.) || *Teslim ordinosu*, taşınan malın belirli bir kısmının teslim edilmesi emrini içeren belge. (Malların birden çok kimseye kısım kısım satılması durumunda, alıcılardan her birinin satın aldığı kısmı teslim alabilmesine olanak vermek için düzenlenir.)

ORDJONİKİDZE, Vladikavkaz kentinin 1954-1990 arasında taşıdığı isim.

ORDJONİKİDZE (Grigoriy Konstantinoviç, **Sergo** —denir), gürcü devrimci ve siyaset adamı (Goreşa, Kutaysi eyaleti, 1886 - Moskova 1937). 1903'ten başlayarak bir sosyal demokrat grubunun üyesiydi. Bakü'de etkinlik gösterdi, tutuklandı, İran'a kaçtı (1909), Longjumeau'da Lenin'in kurduğu parti okulunu izledi (1911). 1912'de RSDİP merkez komitesi'ne seçildi. Ukrayna'ya (1917), ardından Güney Rusya ve Kuzey Kafkasya'ya olağanüstü komiser olarak gönderildi, Denikin'e karşı savaştı. 1920'den sonra RKP (B) kafkas bürosu başkanı olarak, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da sovyet yönetimini örgütledi ve 1922-1926 arası Kafkasardı bölgesi parti birinci sekreterliğini yürüttü. Stalin'in siyasetini hoyratça benimsetmek istediği kafkas bolşevikleriyle anlaşmazlığa düştü ve Lenin tarafından kı-

Scala

Orcagna
Floransa'da Orsammichele'deki büyük tabernaculum (1352-1359) [ortada, Bernardo Daddi'ye mal edilen *Meryem Ana*]

orcinus orca

nandı (1922- 1923). 1926'da Stalin tarafından Parti merkez denetim komisyonu başkanlığına getirildi ve muhalefeti temizlemekle görevlendirildi. 1930'da Politbüro'ya girdi. 1932'de Ağır sanayi bakanlığına getirildi. 30'lu yılların başında, sonradan bütün yakınlarını tutuklatan Beria'nın yükselişine karşı çıkmıştı. 1937'de intihar etti ya da NKVD tarafından öldürüldü.

Ordo iudiciorum privatorum, Roma hukukunda, özel mahkemelerin izlediği yargılama usulü. Davanın önce magistra (üst yönetici) önünde hedefi ve içeriği belirlenerek formüle edilmesi (in iure), sonra da bir özel kişi olan iudex (yargıç) önünde görüşülerek karara bağlanması (in iudicio) olmak üzere iki aşamadan oluşmaktaydı.

ORDO-LİBERALİZM a. (fr. *ordo-libéralisme*). İkt. 1936'dan sonra, özellikle Almanya'da savunulan ve devletin ekonomiye karışmasına karşı, büyük işletmelere, tekellere, oligopollere düşman, azami rekabet ile asgari planlama yanlısı iktisat kuramı.

ORDONA, Puglia'da (İtalya), Foggia'nın G.'inde köy. Eski *Herdonia* burada kurulmuştur; V.-VI. yy.'lara ait bir italik yerleşimi, konutları ve mezarlarıyla ortaya çıkarıldı. Forum, bazilika, pazar yeri ve amfitiyatro Sulla dönemine aittir (İ.S. I. yy.).

ORDONAT a. (*ordudonatım*'ın kısaltması). Ask. Silahlı kuvvetlere ait birlik kadrolarında yer alan çeşitli silah, araç ve gerecin ikmal, bakım ve onarımları, gerekli cephane, mühimmat, akaryakıtın sağlanması vb. hizmetleri yürütmekle görevli yardımcı askeri sınıf. (Kimi patlayıcı maddelerin uzmanlar aracılığıyla güvenliklerinin sağlanması da bu sınıfın görevleri arasındadır.)

ORDÓÑEZ (Bartolomé), Burgos kökenli ıspanyol heykelci (öl. Barcelona ya da Carrara 1520). Fancelli'nin öğrencisiydi; 1515'te, Barcelona katedrali'nin *trascoro*'sundaki kabartmaların ve din adamlarına ayrılmış oturma yerlerinin yapımında çalıştı; Napoli'de, D. de Siloé ile birlikte, S. Giovanni a Carbonara kilisesi'ndeki bir capellanın sunağını yaptı. Daha sonra, çok sayıda mezar anıtı gerçekleştirdi (Deli Juana I ve Güzel Felipe'nin Granada krallık capellası'ndaki mezarları, 1519'a doğr.).

ORDÓÑEZ DE MONTALVO (García) → RODRÍGUEZ DE MONTALVO.

ORDOÑO I (öl. Oviedo 866), Asturias kralı (850-866), kral Ramiro I'in oğlu ve ardılı. Kurtuba (Córdoba) emiri Muhammet I'e yenildiyse de, dönek Musa'nın (859'a doğr.-860) ayaklanmasını bastırabildi. Yerine oğlu Büyük Alfonso III geçti.

ORDOÑO II (öl. León 924), Galicia kralı (910-914) ve León kralı (914-924), Asturias kralı Büyük Alfonso III'ün oğlu. Kardeşi García I'in yerini aldı. İlkin Córdoba halifesi Abdurrahman III'ü yendiyse de (San Esteban de Gormaz, 917), sonra ona yenildi (Junquera vadisi, 920). Yerine, kardeşi Fruela II geçti.

ORDOÑO III (öl. Zamora 956), León kralı (951-956), kral Ramiro II'nin büyük oğlu. Kardeşi Sancho'nun ayaklanmasını bastırdı, Lizbon'u yağma etti (955), ancak müslümanların karşı saldırısını durduramadı. Yerine kardeşi Şişman Sancho I geçti.

ORDOÑO IV Kötü (öl. Córdoba 960), León kralı (958-960), Keşiş Alfonso IV'ün oğlu. Şişman Sancho I'i devirdiyse de, sonra ondan kaçmak zorunda kaldı (960).

ORDOS a. Moğolcanın lehçesi; Çin'de, Huang Hı'nın menderesinde konuşulur.

ORDOS, çince **Hıtao,** Çin'de plato, Güney Moğolistan'da, Huang Hı'nın büyük kıvrımı içinde. G.'inde Büyük Çin seddi (İç Moğolistan özerk bölgesiyle Şaanşi ili arasındaki sınırı belirler) vardır. Ordos'un iklimi çok kurudur ve akarsu ağı hemen hemen yalnızca acı sulu deniz kulaklarıyla sınırlı kalmaktadır. Ordos kültürü adı verilen tarihöncesi (yenitaş devri) kültürleri burada ortaya çıkarıldı.

ORDOVİCES DEVRİ a. (*Ordovicis*, Wales'de eskiden yaşamış bir halkın adından). Yerbil. Birinci Zaman'ın yaklaşık 60 milyon yıl süren ve Kaledonya dağoluşumu içinde yer alan sistemi. (Eşanl. ORDOVİSİYEN.)

—ANSİKL. Ordovices devrini belirleyen katlar özellikle Wales'den seçilmiştir. Sarılmaya çok açık bir eğilim gösteren, dünya çapındaki dağılımları ve deniz çökellerindeki bolluğuyla büyük bir stratigrafik önem kazanan trilobitlerin doruk noktasıdır. Ordovices devrinin başka önemli bir özelliği, Birinci Zaman sistemindeki katların stratigrafisi bakımından önemli pelajik biçimler olan graptolitlerin bu devirde başlamasıdır. Ayrıca kitinozoerler, kolsuayaklılar, cinsel ikişekilliği pek belirgin olmayan ostracodaların yanı sıra resif organizmaları (stromatoporidaeler, tabulatalar, tetracorallialar, yosunhayvanları) ve omurgalılar önemli bir gelişme göstermişlerdir. Nijer deltasının bugün bulunduğu bölge, yaklaşık olarak kutbun bulunduğu yere denk düşüyordu ve önemli bir buzullaşmanın merkeziydi.

ORDOVİSİYEN a. Yerbil. ORDOVİCES DEVRİ'nin eşanlamlısı.

ORDÖVR a. (fr. *hors d'œuvre*). **1.** Yemeğin başında, esas yemekten ya da giriş yemeğinden önce sunulan soğuk ya da sıcak yiyecek; yemeğin, bu yiyeceğin sunulduğu bölümü. **—2.** *Karışık ordövr*, bir arada sunulan ordövr türleri (şarküteri, çiğ sebze salataları vb.)

ORDRUP, Kopenhag'ın K. banliyö kasabası. Wilhelm Hansen'den (1868-1936) danimarka devletine kalan Ordrup villasında zengin bir danimarka sanatı koleksiyonu ve Delacroix, Degas, Monet, Sisley, Cézanne, Gauguin, Matisse vb. ressamlardan zengin bir tablo koleksiyonu vardır.

ORDU a. **1.** Bir devletin askeri güçlerinin tümü: *Türk ordusu. Fransız ordusu.* **—2.** Bir sefere, bir harekât bölgesine, bir göreve gönderilen ya da büyük bir komutanın emrine verilen askeri güçlerin tümü: *Harekât ordusu. Friedrich II'nin ordusu.* **—3.** Birçok kolordudan, tümenden oluşan ve cephe savaşıyla, geri hizmetlerin örgütlenmesini birlikte yürüten büyük askeri güç birimi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** *Kara ordusu, deniz ordusu, hava ordusu*; Türkiye'de askeri kara, deniz ve hava kuvvetlerine verilen ad. **—5.** Bir grup oluşturan az ya da çok düzenli düşman ya da saldırgan kalabalık: *Çekirge ordusu.* **—6.** Aynı amacı paylaşan, benzeri işler yapan insan topluluğu: *Fikir ordusu. Eğitim ordusu.* **—7.** *Ordu bozan* → ORDUBOZAN.

—Ask. *Ordu evi* → ORDUEVİ. ‖ *Ordu emri*, taktik ve idari işlerin yürütülmesini sağlamak amacıyla ordu komutanları tarafından yayınlanan emir. ‖ *Ordu hizmet birlikleri*, bir harekât alanında ordunun idari hizmetlerini yürütmek amacıyla kurulmuş bulunan yardımcı hizmet ve destek birliklerine verilen ad. ‖ *Ordu komutanı*, bir orduya komuta eden ve genellikle orgeneral rütbesinde olan asker. ‖ *Ordu malı*, askeri hizmet için sağlanan ve dağıtılan taşınır mallarla askeri hizmet için ayrılmış taşınmaz mallar. —Milli savunma bakanlığı ile Silahlı kuvvetler'in elindeki her türlü devlet malı. ‖ *Ordu merkezi*, ordu karargâhının bulunduğu yer. ‖ *Ordu üssü*, harekâtın yürütülmesi sırasında, ordu ikmal ve bakım bölgesinin kurulup çalışmasını sağlayan üst düzey lojistik komutanlık. ‖ *Ordular grubu*, stratejik bir hedefin ele geçirilmesi amacıyla ordu ya da büyük birliklerden birkaçının geçici olarak tek bir komuta altında toplanmasıyla oluşturulan kuvvet.

—Ask. tar. *Ordu hazinesi*, Osmanlı döneminde sefere çıkan ordu ile birlikte götürülen, çeşitli maliye defterleri ile paranın korunduğu çadır ‖ *Ordu kadısı*, osmanlı ordusunda, sefer sırasında ortaya çıkan hukuki ve şeri sorunların çözümlenmesiyle görevli olanlara verilen ad. (Bu görev önceleri kazaskerlerce yürütülürdü. Onların sefere katılmamaya başlamasıyla ulemadan atananlarca yürütülmeye başlandı. Yeniçeri ocağı'nın 1826'da kaldırılmasına kadar varlığını sürdüren ordu kadıları Mekke payesi gibi yüksek bir rütbe sayılırdı.) ‖ *Ordu kaimesi*, Kırım savaşı sırasında giderlerin karşılanması için piyasaya sürülen 10 ve 20 kuruşluk tahviller. —Tanzimat'tan önce sefere çıkan sadrazamların ülkedeki çeşitli bölgelerin yöneticilerine yazdıkları emirlere verilen ad. (Bu tür emirler ince, uzun boydaki özel kâğıtlara yazılarak gönderilirdi.) ‖ *Ordu mühimmesi*, Osmanlılar'da, savaş sırasındaki gelişmelerin divanda görüşülmesi sırasında tutulan zabıtların işlendiği bir tür karar defteri. ‖ *Ordu şeyhi*, osmanlı ordusunda askeri coşturmakla görevli din adamı. (Tanzimat'tan sonra yapılan düzenlemeler sırasında bu görev ve bu görevin ait olduğu makam kaldırıldı.) ‖ *Ordu şikâyet defteri*, osmanlı ordusunda sefer sırasında, ordu içerisinde oluşan çeşitli türden şikâyetlerin kaydedilerek işlendiği defter. ‖ *Ordu tepesi*, ordunun yürüyüş kolu üzerinde, arkadan gelen birliklerin izleyecekleri yönü belirtmek için sipahiler tarafından iki fersah arayla yapılan tepe biçiminde işaret. ‖ *Ordu-yı hümayun*, osmanlı ordularına verilen ad.

—Fels. *Yedek sanayi ordusu*, marxçılara göre, işsiz bırakılmış emekçi kitlesi. (Karl Marx'a göre, yedek sanayi ordusu, kapitalist üretim tarzının varlık şartıdır, çünkü emekçileri bağımlı bir halde tutar ve ücret haddinin asgari bir düzeyde saptanmasına hizmet eder.)

—ANSİKL. Ordu, bir devlet, ya da devlete özgü bazı niteliklere sahip bir örgüt tarafından, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak devşirilmiş ve bu devletin, ya da örgütün temel çıkarlarına saygı gösterilmesini sağlamak ve bu amaçla savunma ve saldırı harekâtları düzenlemek üzere donatılmış, silahlandırılmış ve askerce eğitilmiş insanlardan meydana gelen hiyerarşik bir topluluktur. Ordu, en genel anlamıyla, bir devletin ya da bir topluluğun, askeri olanaklarının bütünüdür *(türk ordusu, amerikan ordusu)*. Daha dar bir anlamda, ordu deyimi özel bir alanda savaşmak amacını taşıyan savaş araçlarının bölümleri için de kullanılır (*kara ordusu, deniz* ya da *hava ordusu*). Nihayet, ordu, mevcudu birkaç bin kişiden, yüz binlerce kişiye kadar değişebilen büyük bir kara ya da hava birimidir. Ordular, komutanlarının adıyla *(Fatih'in ordusu)*, görevlendirildikleri harekât sahasıyla *(Ege ordusu)*, ya da bir rakamla *(VIII. ordu)* anılabilirler.

—Ask. tar. Yüzyıllar boyunca orduların yapıları ve önemi, coğrafi duruma, ekonomik ve siyasi koşullara, kurucularının iradesine ve tekniklerin gelişimine bağlı olarak değişti. Bir arada varlığını sürdürmüş birçok ordu türü ayırt edilebilir.

• *Ulusal ordu.* Ancak her vatandaşın fiilen asker olduğu durumda ulusal ordudan söz edilebilir. Savaş boyunca, eli silah tutan erkeklerin tümü silah altına alınır; siyasi yetkililerse ordu komutanı olurlar. Ama, taktik ve teknik alandaki ilerlemeler kısa sürede bu sistemi etkisiz duruma getirince bu zayıflığı ortadan kaldırmak için aktif askerlik hizmeti uygulamaya kondu. Antikçağ siteleri ile ortaçağ komün cumhuriyetlerinde askerlik süresi en aza indirilmişti: sıkça yapılan eğitimler birliğin iyi durumda kalmasını sağlıyordu. Bunlar *milis* denilen halk ordularıydı. Günümüzde İsviçre konfederasyon ordusu bu ilkeye göre düzenlenmiştir. Silahların ve uygulanan tekniklerin karmaşıklaşması yanında güçlü bir orduya sahip olma isteği de, devletleri askerlik süresini uzatma-

ya yöneltti. Bugün askerlik hizmeti, ülkelere göre 1 ile 5 yıl arasında (Türkiye'de 2 ay ile 18 ay arası) değişmektedir. Bu sürenin bitiminde vatandaş, yasaların belirttiği koşullar çerçevesinde, her an silah altına alınabilecek biçimde ihtiyatta bekler.

Askerlik hizmeti bakımından vatandaşlar arasında eşitlik gözetilerek oluşturulan orduların yanı sıra, kişilerin özel kategorilere göre silah altına alındığı ordular da vardır.

• *Derebeylik orduları.* Derebeylerin buyruğu altındaki vasallerin geçici olarak bir araya gelmesiyle oluşmuşlardı. Bu orduların çekirdeğini atlı ve zırhlı soylular meydana getiriyor, bunların çevresinde donanımı daha zayıf olan ve okçuların ve topçu sınıfının ortaya çıkışına kadar savaşlarda ikinci derecede rol oynayan, yaya birlikler bulunuyordu.

• *Muvazzaf ordular,* sürekli olarak eğitimli bir silahlı kuvvet bulundurma gereksiniminden doğdu (Yeniçeri ordusu, Türk ordusu).

• *Paralı asker orduları,* askerliği bildikleri için silah altına alınan yabancılardan oluşuyordu. (Antikçağ'da sapancılar, modernçağda macar süvariler). Devlet ya da hükümdar, bir ödenek karşılığında, asker toplama, donanım ve askerlere komuta etmekten sorumlu olan condottiero ile anlaşma *(condotta)* yapıyordu.

Milliyetçiliğin gelişmesi, paralı asker ordularının kalkmasına yol açtı. Gene de bu ordular varlıklarını sürdürdüler: sömürgeleştirme hareketleri (özellikle XIX. yy.'da), bazı devletlerin güçsüzlüğü (savaşçı senyörler döneminde Çin) ya da usta savaşçı gereksinimi (Biafra ya da Katanga çatışmaları) paralı asker toplamayı gerekli kıldı.

• *Ordu ve toplum.* Ordunun toplumdaki rolü askeri harekâtların hazırlık ve yürütülmesinden ibaret değildir. Milis ordusu, paralı asker ordusu, ulusal ordu, bazı toplum biçimlerinin göstergesidir. Ortaçağ milis ordusu, yürütülmesi büyük bir teknik ustalık gerektirmeyen bir siyasal örgütlenme ve silahlanma tarzının karşılığıdır. XX. yy.'ın ilk yarısında, silahlandırılmış kitleler, yüksek bir tarımsal üretkenlik, gelişmiş bir sanayi, çok miktarda üretilebilen gereçler ve çok sayıda insan gerektiriyordu. Buna karşılık paralı askerlerin tutulması, onları silah altına alan devlette sık sık sayısal açıdan yetersizlik ve uzman personel eksikliği sorunlarını ortaya çıkarıyordu.

Ordunun ulusların siyasi yaşamına müdahale etmesini önlemek amacıyla askeri yetkililerin sivil iktidara bağlılığı ilkesi Antikçağ'dan beri dile getirilmiştir. Bu ilkenin uygulanması, Devlet başkanının ordu komutanlığını üstlendiği anda bile hassas bir durum yaratır. Ordu sık sık kaba kuvvet olarak siyasi bir rol oynamıştır. Gelişmekte olan ülkelerde, ordunun düzenli ve eğitimli başlıca örgüt oluşu askeri müdahaleyi kolaylaştırır. Ordu, halka okuma yazma öğretme ve bazı kamu kuruluşlarının yönetimi gibi askerlik dışında görevler de üstlenir. Buna karşılık, gelişmiş ülkelerde, uzmanlaşma, askerlerin savunma görevlerine dönmelerini kolaylaştırır. (Büyük ulusal orduların tarihi ve kuruluşları için ilgili ülkelerin tarihlerine bakınız.)

ORDU (52), D. Karadeniz bölümünde il; 830 105 nüf. (1990); 6 001 km²; merkez ilçe dışında 18 ilçe, 5 bucak, 508 köy. Merkezi *Ordu,* 102 107 nüf. (1990).

G.'de Kelkit vadisinin kenarında dik yamaçlarla yükselen dağların dorukları ile Karadeniz kıyıları arasında yer alan il toprakları K.'den G.'e gidildikçe yükseltisi artan, vadilerle yarılmış dağlarla kaplıdır. İklim bakımından da çok belirgin bir sınır oluşturan Karagöl dağı (3 107 m) ve onun B.'ya doğru uzantıları ili G.'den sınırlar. Bunlardan Karagöl dağının K. yamacında Buzul devrinin izleri (sirkler, sirk gölleri, buzultaş setleri) ve küçük bir güncel buzul vardır. Bu yüksek kesimden kaynağını alan ve karların eridiği dönemde taşan birbirine kabaca paralel ırmaklar (Turna suyu, Melet ırmağı, Dolama çayı, Curi ırmağı) araziyi, birbirinden beşeri bakımdan da ayrılan bölümler halinde, derin vadilerle yarmışlardır. Düz bir şekilde uzanan ve ancak akarsu ağızlarında dar alüvyal ovaların bulunduğu kıyının orta kesiminde iki ucunda Çam (esk. **Vona** burnu) ve Yasun burunlarının bulunduğu kütlesel bir yarımada yer alır. Yarımadanın D.'sunda Karadeniz'in korkulan karayel fırtınalarına karşı bir sığınak sağlayan Perşembe (esk. **Vona**) limanı vardır. Jeolojik bakımdan Pontid tektonik biriminin sınırları içinde yer alan il toprakları G.'de Pontid-Anatolid birimleri arasında bir kent kuşağı oluşturan ve K. Anadolu fayı ile kesilen Kelkit vadisi ile sınırlanmıştır. İlin G. kesimindeki yüksek doruklarda yer yer eski temeli oluşturan granit plütonları meydana çıkar. Bunun dışında bütün il topraklarını denizaltı volkanizması ürünleri ile karışık hafif kıvrımlı kretase oluşukları kaplar. İlin G.'indeki yüksek dağların dorukları ile kıyı arasında kalan büyük kesimin kışları ılık, yazları nemli ve yıllık sıcaklık farklarının az olduğu D. Karadeniz ikliminin etkisindedir. (Ordu ocak ort. sıcaklığı 5,8 °C, ölçülen en düşük sıcaklık −7,2; temmuz ort. 22,1 °C). Çoğu kışın ve sonbaharda düşen yağışlar boldur (Ordu yıllık yağış ort. 1 144 mm); dağların K.'inde 1 000 mm'yi geçer. Dorukların G.'inde, Kelkit vadisine bakan yamaçlarda ise birdenbire daha az yağışlı karasal bir iklim alanına geçilir. İlin iki kesimi arasındaki bu büyük iklim ayrılığı bitki örtüsünde de açıkça göze çarpar. K.'de kıyı şeridinde, orman büyük ölçüde tahrip edilmiş yerini tarım alanlarına (özellikle fındık bahçeleri) ve psödomakilere bırakmıştır. Ama yaklaşık 1 000 m'den başlayarak 2 000 m yüksekliğe kadar yamaçlar, özellikle kayın ve ladin ağaçlarının başat olduğu nemli ve sık ormanlarla kaplıdır. Kelkit vadisine inen yamaçlarda ise ancak seyrek meşe ve yer yer sarıçam toplulukları görülür.

Ordu, Türkiye ortalamasından iki kat daha yoğun nüfuslanmıştır (km²'ye 138 kişi). Aslında yoğunluk kıyı şeridinde çok daha fazladır (Ünye'de km²'ye 215 kişi, Fatsa'da 166 kişi). Halkın çoğunluğu (% 59,42) kırsal kesimde yaşar. Kırsal kesimde yerleşme düzeni dağların K.'inde ve G.'inde birbirinden farklıdır; K.'de dağınık G.'de toplu köyler yaygındır. Kent niteliğindeki yerleşmelerin hemen hepsi kıyıda, iç kısımla bağlantıyı sağlayan yolların denize ulaştığı yerlerde kurulmuştur (Ordu, Fatsa, Ünye). Yoğun nüfuslanmış olmasına karşın Ordu'nun yıllık nüfus artış oranı iç göçler nedeniyle Türkiye ortalamasının biraz altındadır (‰ 17,3); hatta bazı ilçelerin nüfusu (Mesudiye ve Aybastı gibi güneyde dağlık kesimde bulunan ilçeler) hemen hemen hiç artmamıştır. Engebeli arazisine karşın, il topraklarının yarısına yakınında tarım yapılır. Bunun büyük bir bölümünü fındık bahçeleri oluşturur (toplam fındık üretiminin % 25'i). İl tarımsal gelirinin % 70'i fındıktan elde edilir. İl topraklarının, % 18,5 kadarını kaplayan tarlaların büyük bölümü (% 60) ilin başlıca tahıl türü olan mısıra ayrılmıştır. Diğer önemli toprak ürünleri patates, fasulye, soya fasulyesi ve çaydır. Hayvancılık, kırsal kesimin diğer uğraşıdır; kıyı kesiminde balıkçılık yapılır. İl topraklarında (bakır, kurşun, çinko gibi) rezervleri büyük olmayan çeşitli maden yataklarına rastlanır. Bunların en önemlileri demir (Çambaşı yaylası) ve linyittir (Gölköy ve Aybastı yöresi). İmalat sanayisi ancak 1970'li yıllarda gelişmeye ve çeşitlenmeye başlamıştır; başlıca kolları çeşitli besin sanayileri (özellikle un ve fındık işleyen kollar), deniz ürünlerini işleyen sanayi kuruluşları (Fatsa ve Ünye) ve çimento fabrikasıdır (Ünye). Ordu ancak 50'li yıllardan sonra düzenli karayollarına kavuşmuştur. Daha önceleri kıyı şeridi ile iç kesimlerin bağlantısı çok güçtü; kıyı şeridinin D. ve B. ile bağlantısı da ancak denizyolu ile sağlanıyordu. (→ Kayn.)

ORDU, Karadeniz kıyısında, Doğu ve Orta Karadeniz bölümleri sınırında kent; aynı addaki ilin merkezi. 102 107 nüf. (1990). Ankara'dan 584 km uzaklıkta.

• COĞRAFYA. Ordu Osmanlı döneminde kurulmuş kentlerimizden biridir. Kuruluşu XIX. yy.'ın başlarına rastlar. Ondan önce, yakınındaki antik Kotyora harabeleri bir yana bırakılırsa, hiçbir yerleşme yoktu. Bugünkü Ordu'nun temeli, 10 km kadar içerdeki Bayramlı *(Eskipazar)* köyü halkının kıyıda bir iskeleye duyduğu gereksinimi karşılamak üzere atıldı. İskele yeri olarak da, Melet vadisini izleyerek iç kesimlerden gelen yolun denize ulaştığı ve Boztepe'nin (560 m) K.-B. fırtınalarına karşı koruduğu Kiraz limanı kıyısı seçildi. Kentin çekirdeği burada Bülbül deresinin kıyıda yaptığı küçük alüvyal delta üzerinde, çarşı ve camiden oluşan küçük bir iskele mahallesi olarak doğdu. Bunu elverişli konumun ve büyük ticari önem kazanan fındık üretiminin yol açtığı hızlı bir gelişme izledi; kent B.'ya Boztepe eteklerine, geriye ve kıyı boyunca K.-B.'ya doğru genişledi ve önemli bir yerel ticaret merkezi haline geldi. 1883'te büyük zarara neden olan yangına karşın kent hızla kalabalıklaştı. Kurtuluş savaşı sırasındaki karışıklıklar ve azınlıkların ayrılması nedeniyle nüfus kaybetti ve nüfusu 50'li yıllara kadar 10 000 dolayında durakladı (1935'te 10

Ordu il haritası

Ordu'dan bir görünüm

115, 1945'te 10 346, 1950'de 11 668 nüf.); bu dönemi giderek hızlanan bir artış izledi; 1960'ta 2 katına (20 029), 1970'te 38 483'e, 1980'de 52 785'e çıktı; 1990'daysa 100 000'i aştı. Bölümün Trabzon'dan sonra ikinci kalabalık kenti haline gelen Ordu günümüzde, Doğu Karadeniz kıyılarının en güzel, en çağdaş kentlerinden, fındık üretimi ve ticaretinin en büyük merkezlerinden biridir.

• TARİH. Ordu kenti ilk kez kuzey-batı'da, bugünkü Bozukkale yakınında ve Karadeniz kıyısında, Sinop'tan gelen miletli göçmenlerce "Kotyora" adıyla (İ.Ö. VIII. yy.); daha sonra da güney-doğu'da, kıyıdan yaklaşık 10 km içerde bulunan Eskipazar köyünün yerinde Türkler tarafından "Bayramlı" adıyla (XIX. yy. başları) yeniden kuruldu. Zamanla gelişen kasabaya Türkler bugünkü adını vermeden çok önce, kent sırasıyla Büyük İskender'in (İ.Ö. 334), Pontos kralı Mithridates döneminde (İ.Ö. 132-63) Romalılar'ın, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi üzerine (İ.S. 395) payına düştüğü Bizans devletinin, Malazgirt savaşı'ndan (1071) sonra bir süre Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın, ardından Danişmentliler'in (1142-1171), Danişmentliler beyliğini ortadan kaldıran Anadolu Selçukluları'nın (1171-1190), yeniden Bizanslılar'ın (1190-1204) egemenliğinde kaldı. Dördüncü haçlı seferi sırasında İstanbul'dan kaçan Bizans imparatoru Aleksios Komnenos, Karadeniz kıyılarında Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurdu (1204). Böylece bu devletin sınırları içine alınan Ordu, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek osmanlı topraklarına katıldı (1461). Osmanlı yönetiminde kent, Trabzon, Canik (Samsun) ve bağlı olduğu Şebinkarahisar sancağıyla birlikte önce Erzincan eyaletine (1520), sonra yine Şebinkarahisar'la birlikte Erzurum'a (1560), ardından da Trabzon'a (1647) bağlandı. Tanzimat'tan sonra yeniden yapılan yönetsel düzenlemede Trabzon vilayetinin bir kasabası, 1871'de ilçe merkezi oldu. Hızla gelişen Ordu, 1883 yangınıyla bir günün içinde baştan başa yandı. Ancak, elbirliği yapan halkının büyük çabaları ile yeniden bayındırlaştırıldı. Buraya yerleştirilen (1886) Rusya'dan kaçma kafkasyalı göçmenler de Ordu'nun gelişimine katkıda bulundular. Mondros* ateşkesi'nden (1918) sonra kent, yabancı işgaline uğramadıysa da rum çetelerinin eylemleri oldukça tedirginlik yarattı. 1919'da kurulan Trabzon Müdafaa-i hukuk cemiyeti ve bu kuruluşun Ordu kolu, rum etkinliklerinin etkisiz hale getirilmesinde önemli rol oynadı. Cumhuriyet'ten sonra Ordu, aynı adla oluşturulan ilin merkezi oldu (1924). [→ Kayn.]

• MİMARLIK. Ordu kentinde tarihsel değeri olan anıt azdır. İbrahim Paşa'nın yaptırdığı ahşap caminin yerine Tayyar Mahmut Paşa, Salih Ağa ve Ali Ağa'nın inşa ettirdiği İbrahimpaşa ya da Orta camisi (1800), yalın bir örnektir; mihrabı empire (ampir) üsluptadır. Kaymakam Mir Mehmet Bey'in yaptırdığı (1891) ve Hükümet camisi diye de bilinen Hamidiye camisi ile Aziziye ya da Yalı camisi (1894/1895) kentin belirtilebilecek öteki anıtlarıdır. Kentte ayrıca XIX. yy.'dan kalma çeşmeler vardır.

ORDU BALIK → KARA BALGASUN.

Ordu belediyesi Karadeniz tiyatrosu (OBKT), ordulu gazeteci Uğur Gürsoy'un girişimi ve Muhsin Ertuğrul'un desteğiyle 1964 yılı ortalarında kurulan tiyatro topluluğu. İstanbul Şehir tiyatrosu sanatçılarından Ergun Köknar'ın çalıştırdığı topluluk, *Hülleci* oyunuyla 4 şubat 1965'ten başlayarak perdelerini açtı. Adalet Ağaoğlu, Güner Sümer, İsmet Küntay, Aziz Nesin, Rıfat Ilgaz, Orhan Asena vb. birçok türk yazarının yapıtını il merkezinde ve turnelerde sahneledi. Sanat etkinliklerini Uğur Gürsoy yönetiminde sürdürüyor (1993).

Ordu film merkezi ya da **Ordu foto film merkezi,** Türk silahlı kuvvetleri'nin fotoğraf, film çekimi vb. hizmetlerini yürüten kuruluş. Barışta ve savaşta önemli harekât ve manevralarla törenleri fotoğraf ve filmle saptamak, eğitim, moral ve propaganda hizmetlerini desteklemek bu kuruluşun temel görevidir.

Ordu film merkezi'nin çekirdeği, 1915'te Merkez ordusu sinema dairesi'nde kuruldu. Kurtuluş savaşı sırasında "Ordu film alma dairesi" adıyla görevini sürdürdü. Kurumun personelini genellikle muhabere sınıfına mensup subay ve astsubaylar oluşturur.

Ordu pazarları, 205 sayılı Ordu yardımlaşma kurumu kuruluş yasası'nın 33 üncü maddesi uyarınca, üyelerinin tüketim malları ile ilgili geresinimlerini istenilen kalitede, en uygun fiyatla ve zamanında karşılayabilmek, satın alma güçlerine katkıda bulunabilmek amacıyla kurulan, Ordu yardımlaşma kurumu'na bağlı sosyal hizmet örgütü.

Büyük mağazacılık anlayışı içinde tüm ülkeye yayılan bir mağazalar zinciri oluşturan Ordu pazarları'nın ilk satış mağazası 1963'te Ankara'da açıldı. Bu tarihten sonra Ordu pazarları'nca Ordu yardımlaşma kurumu üyelerinin yoğun olarak bulundukları yerlerde yeni mağazalar hizmete sokuldu. Halen Türkiye genelinde, toplam 25 satış mağazası faaliyet göstermektedir.

Ordu pazarları satış mağazalarında temel olarak dokuz reyon çalışmaktadır. Bunlar; gıda ve temizlik maddeleri, parfümeri, züccaciye, tuhafiye, konfeksiyon, manifatura, kırtasiye, ayakkabı ve büyük eşya reyonlarıdır. Ayrıca bu reyonların bünyesinde olmak üzere mağazaların bulundukları yörelerin özellikleri ve üyelerin talepleri doğrultusunda reyonlar oluşturulmuştur.

Ordu pazarları'nda, hizmetin etkinliğini artırmak amacıyla üyelere ve askeri kantinlere yönelik olarak kredili satışlar da yapılmaktadır.

Kuruluşundan bu yana giderek gelişen Ordu pazarları'nın 1992 yılı cirosu 560 milyar TL'ye ulaşmıştır.

Ordu yardımlaşma kurumu (OYAK), 1 mart 1961'de Türk silahlı kuvvetleri mensuplarına, Emekli sandığı'nca sağlanan sosyal güvencelere "ek sosyal güvenceler" katmak için 205 sayılı yasa ile, üyelerinin karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaları esasına dayalı olarak kurulmuş sosyal güvenlik kurumu.

Türk silahlı kuvvetleri'nde görev yapan tüm subay ve astsubaylarla Milli savunma bakanlığı, Jandarma genel komutanlığı, Ordu yardımlaşma kurumu ve kurumun sermayesinin % 50'sinden fazlasına sahip olduğu iştiraklerindeki görevlilerinden isteklileri "daimi üye" kabul etmektedir. Yasaya göre, yedek subaylar OYAK'ın "geçici üye"leridir.

OYAK'ın yönetim kurulu, yedi kişiden oluşmaktadır. Yönetim kurulunun Türk silahlı kuvvetleri'nde görevli üç üyesinden ikisi, Milli savunma bakanı'nca gösterilecek dört aday arasından, biri de Genelkurmay başkanı'nca gösterilecek iki aday arasından, genel kurulca gizli oyla; öteki dört aday ise, maliye, hukuk, bankacılık ve sigortacılık alanlarında uzmanlaşmış kişiler arasından Milli savunma bakanı, Maliye bakanı, Sayıştay yüksek denetleme kurulu, Türkiye Ticaret odası, Sanayi odaları ve Ticaret borsaları birliği ve Türkiye Bankalar birliği yönetim kurulları başkanlarından oluşan bir seçim komitesince seçilmektedir. Yönetim kurulu başkanını da bu komite seçmektedir.

OYAK, üyelerinin geleceklerini güvence altına almak amacıyla, emekli olduklarında ya da kaza, hastalık vb. nedenlerle malulen çalışamaz duruma geldiklerinde, herhangi bir nedenle öldükleri zaman "emeklilik", "maluliyet" ve "ölüm yardımı" adı altında kendilerine ya da ailelerine sosyal yardım yapmaktadır.

OYAK'ın otomotiv, çimento, inşaat, gıda, tarım ilacı, elektronik, kimya, petrokimya ve sigortacılık sektörlerinde faaliyet gösteren birçok kuruluşa yatırımı bulunmaktadır.

ORDUBOZAN sıf. Fesat çıkaran, dönek kimse için kullanılır.

◆ a. Varis hastalığına halk arasında verilen ad.

ORDUBOZANLIK a. **1.** Fesatlık, ortalığı karıştırma. **—2.** *Ordubozanlık etmek,* fesatlık çıkarmak.

ORDUCU a. Kur. tar. Osmanlılar'da sefer sırasında ordu ile birlikte yola çıkan, yol boyunca ordunun gereksinimlerini sağlayan esnaf ve zanaatkârlardan kurulu hizmet birliği. (*Ehl-i hiref* de denirdi.)

—ANSİKL. Aşçı, berber, dokumacı, çizmeci, çuhacı, fırıncı, kalaycı, kılıççı, aktar, nalbant, saraç, terzi vb. esnaf arasından sayısı Divanı hümayun tarafından çıkartılan fermanla belirlenen orducular İstanbul, Edirne ve Bursa'dan çağrılırdı. Başlarına bir orducubaşı (ya da orducu ağası) atanarak toplanma yerleri bildirilirdi. Orducuların seçimi çıkarılan ferman doğrultusunda ocak ihtiyarları, zanaat kethüdası ve yiğitbaşı tarafından yapılırdı. Sefere çıkmadan önce emeklerinin ve karşılaşacakları zorlukların bedeli olarak esnaftan yüklüce bir para alırlardı.

ORDUDONATIM a. Ask. **1.** Ordonat. **—2.** *Ordudonatım malzemesi,* silahlı kuvvetlere gerekli olan donatım, araç, silah ve cephanelerin tümü. ‖ *Ordudonatım hizmeti,* ordudonatım malzemelerinin bakımı, onarımı, depolanması ve dağıtımı için verilen hizmet. ‖ *Ordudonatım ikmal maddeleri,* ordonat* sınıfına tahsis edilen askeri ikmal maddeleri. (Hammaddelerle hazırlanmış malzeme ve parçaları içerir.)

ORDUEVİ a. Ask. Subay, astsubay ve emeklileriyle bunların ailelerine sosyal hizmetler vermek amacıyla kurulmuş tesis.

—ANSİKL. Subay ve astsubayların çalışma saatleri dışında kültürel gelişmelerinin sağlanması, sosyal ve moral ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hizmet veren bu kurumlar, genellikle tümen ya da daha büyük birlik garnizonları çevresinde kurulur.

Bir çeşit dinlenme ve eğlence merkezi olan orduevlerinde meslekle ilgili ve genel kültüre dayalı konferanslar verildiği gibi, aile toplantıları, bayram ve düğün törenleri de yapılır.

Tümen ve eşiti askeri birlik ve kurumlardan daha küçük birliklerin bulunduğu garnizonlarda orduevleri yerine kışla ve garnizon içerisinde, aynı işlevi gören subay, astsubay ve erat gazinoları bulunur. Bunlar da yine garnizon komutanının gözetiminde orduevleri gibi işletilir.

Orduevleri ve askeri gazinolardan yararlanma hakkı olanlar dışında, isteyen yerel yönetici ve memurlar garnizon komu-

tanlıklarına başvurarak alacakları özel izin ve giriş kartlarıyla orduevlerinden yararlanabilirler.

Orduevlerinin gelir-gider hesapları Milli savunma bakanlığı'nın müfettişleri tarafından denetlenir.

ORDUGÂH a. (türkç. *ordu* ve fars. *-gāh*'tan *ordugāh*). Ask. **1.** Birliklerin harekât sırasında, açıkta ya da çadırda geçici olarak konaklaması ve bu konaklamanın yapıldığı yer. **—2.** *Açık ordugâh* → AÇIK. || *Çadırlı ordugâh*, askeri birliklerin konma bölgelerinde çeşitli tipte çadır kurarak oluşturdukları ordugâh. (Silah ve araçlar çadır dışında, özel örtüleriyle ve nöbetçi gözetiminde bırakılırken çok hassas aygıtlar çadır içerisine alınarak dış etki ve tehlikelerden korunur.) || *Seyyar ordugâh*, eskiden, harekât sırasında düşmanı gözaltında tutabilmek, keşif görevini yapabilmek amacıyla kısa süreler için kurulan ordugâh türü. || *Tahkimli ordugâh*, düşmanın yaklaşması beklenen yönü kapatmak ya da geçit, boğaz tıkamak için arazi yapısından yararlanılarak ve sürekli görev yapacak biçimde kurulan tahkimli yer. || *Köy ordugâhı*, harekâta katılan birliklerin bulundukları çevredeki yerleşim bölgelerindeki ev, samanlık vb. yapılardan yararlanarak geceledikleri ordugâh türü.
—Tar. Büyük göçebe imparatorluklarında, kral çadırlarının konaklama yerinden oluşan yönetim merkezi.

ORDUKARINCASI a. Böcbil. LEJYONERKARINCA'nın eşanlamlısı.

ORDUKARINCASIGİLLER a. Böcbil. LEJYONERKARINCAGİLLER familyasının eşanlamlısı.

Ordu'nun sokakları, Ordu ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde kadınlar tarafından oynanan karşılama türü halk oyunu. (*Ordu karşılaması* da denir.)

ORDUZU, Malatya kentinin 4 km doğusunda, Beydağları'nın kuzey etekleri ile Tüllüktepe arasında, bağ ve bahçeleriyle ünlü bir yerleşme iken önce adı Bahçebaşı olarak değiştirilmiş, 1985'ten sonra da kentle birleşerek bir mahalle olmuştur. Yerleşmenin ortasından 3 büyük kaynakla beslenen Pınarbaşı deresi geçer; derenin sol kıyısında önemli bir arkeolojik sit olan Aslantepe yer alır.

ORECTOLOBUS a. Sıcak denizlerin kıyılarında ve derin kesimlerinde yaşayan, küçük bedenli köpekbalığı cinsi. (Yumuşakçalar ve kabuklularla beslenirler. Dipte yatarken başı çevresindeki deri parçalarının yosunlara benzemesi sayesinde düşmanlarından kurtulurlar. *Orectolobidae* familyası.)

OREGON, Columbia ırmağının eski adı.

OREGON, ABD'nin K.-B.'sında eyalet; 251 180 km²; 2 853 733 nüf. (1990). Başkenti *Salem*.

B.'da, iki dağ sırası yer alır: Coast Ranges (dağlardan çok tepelerden oluşur) Cascade Range (yanardağlarının [Hood, Crater Lake] yüksekliği 4 000 m'ye yaklaşır; bir bölümünde Willamette'in yer aldığı bir çöküntüyü çevrelerler). Cascade Range'in D.'sunda, Blue Mountains'in yanında yükseldiği ve dev Snake boğazının oyduğu bir plato uzanır. Columbia Cascade Range'i geniş bir geçitle keser. B.'da ılıman okyanusal iklim (Portland'da ocakta 3,5 °C, temmuzda 19,5 °C), Cascade Range'in D.'sunda kurak iklim egemendir. Bol yağışlı okyanusal iklimli kesimde, eyaletin başlıca zenginlik kaynağını oluşturan güzel kozalaklı ormanlar bulunur.

Tarım (süt hayvancılığı, tavukçuluk, meyvecilik, bir tüketim pazarı oluşturan en kalabalık bölgede, özellikle de aradaki çöküntüde (Willamette burasını baştan başa aşar) yapılır. Başlıca sanayiler, kereste (inşaat ya da kâğıt hamuru için), gemi yapımı, elektrometalürji ve tarıma dayalı besin sanayileridir Başlıca kentler Portland

Everts-Rapho

Oregon
Cascade Range
(arka planda, Hood dağı)

(yerleşme alanı Washington'a taşar), Eugene, Springfield ve Salem'dir.
—Tar. Beyazlar tarafından, XVIII. yy. sonunda bulunan bölge (Juan Pérez, 1774; J. Cook, 1778), R. Gray (1792) ve Lewis ile Clark tarafından (1805-06) keşfedildi. İngilizler'le anlaşmazlık içinde olan ve yerleşme yerleri kuran (Astoria, 1811) Amerikalılar, onlarla anlaşarak (1818 ve 1827 antlaşmaları) ülkeyi işgal ettiler ve bu işgal, 49. enlem derecesinde bir sınır saptanana (1846) kadar sürdü. Willamette Valley'e yerleşen Amerikalılar (1834), uzun süre Kızılderililer ile çarpıştılar (1848-1880). Özel bölge olarak örgütlenen Oregon (1848), Washington özel bölgesini oluşturan parçası çıkarıldıktan (1853) sonra, eyalet düzeyine getirildi (1859). Kaliforniya'dan davar ithali (1834), sığırcılığın gelişmesine yol açtı; ağaç sanayisi de büyük ilerlemeler gösterdi. San Francisco'ya giden demiryolunun (1868-1887) ve D.'ya doğru kıtayı baştan başa aşan iki demiryolu hattının (1884) yapılması, bu iktisadi gelişmeyi daha da hızlandırdı.

OREHOVO - ZUYEVO, Rusya'da kent, orta kesimdeki sanayi bölgesinde, Moskova'nın D.'sunda, Kliazma kıyısında; 137 000 nüf. (1989). Triyaj garı. Tekstil (ipekçilik) merkezi. Makine sanayisi. Plastik. Tekstil sanayisi için makineler.

OREİTHYİA. Yun. mit. Erektheus'un kızı. Boreas tarafından kaçırıldı ve Trakya'ya götürüldü.
—İkonogr. Oreithyia'nın Boreas tarafından kaçırılması, kırmızı figürlü attike vazolarında resmedildi; bu konu, Delos'taki Atinalılar tapınağı'nın (İ.Ö. V. yy.) akroterinde de işlenmiştir.

OREL, Rusya'da kent, Yukarı Oka kıyısında; 337 000 nüf. (1989). Demir fabrikası. Makine sanayisi. Tarım makineleri. Tekstil sanayisi için malzeme. Ayakkabıcılık. Camcılık. Besin sanayileri.
—Tar. 1566'da, İvan IV tarafından, imparatorluğun güney sınırını tatar istilalarına karşı korumak amacıyla kurulan Orel kenti, XVIII. ve XIX. yy.'da zengin bir ticaret merkezi durumuna geldi. İç savaş'ta antikomünist Denikin kuvvetlerinin en ileri saldırı noktası olan ve 13 ekim 1919'da Denikin'in eline geçen kent, İkinci Dünya savaşı sırasında da kanlı çarpışmalara sahne oldu. 3 ekim 1941'den başlayarak Guderian'ın tank birlikleri tarafından ele geçirildi ve 5 ağustos 1943'te kurtuldu. (→ ALMAN-SOVYET SAVAŞI.)

OREL (Şinasi), türk asker, yönetici, diplomat (İstanbul, 1915). Harp okulu'nu, Harp akademisi'ni bitirdi. Akademi'de öğretmenlik (1950-1953), NATO daimi grubu türk askeri heyeti'nde üyelik (1955-1958), Kara kuvvetleri komutanlığı genel sekreterliği (1958-1960) yaptı. Kurmay albayken emekliye ayrıldı ve Devlet planlama teşkilatı'nın ilk müsteşarlığına atandı; bu örgütün kurulmasında katkıları oldu (1961-1962). Şam, (1962-1966) İslamabad (1966-1969), Rio de Janerio (1969-1971) büyükelçiliklerinde bulundu. Parlamento dışından 1. Nihat Erim hükümetinde Milli eğitim bakanlığına atandı (1971). Bakanlıktan istifa etti; Dışişleri bakanlığı yüksek müşavirliği yaptı (1972). Boğaziçi üniversitesi fahri felsefe doktoru sanını aldı. Yapıtları: *Kurmay muhtırası, Japonya ile savaş, Ermeniler'ce Talat Paşa'ya atfedilen telgrafların gerçek yüzü* (ingilizceden çeviri).

ORELLANA (Francisco DE), XVI. yy.'da yaşayan ispanyol kâşif (Trujillo, Extremadura, 1511 - Amazon 1546). 17 yaşında Amerika'ya giderek Pizarro'nun ordusuna girdi. 1541'de Eldorado'yu aramak üzere Quito'dan yola çıkan Gonzalo Pizarro'nun keşif seferine katıldı. Kâşifler Coca'ya, ardından Napo'ya vardılarsa da, yiyecek kıtlığı, şubat 1542'de onları birbirinden ayrılmak zorunda bıraktı. Orellana grubu Amazon ırmakları boyunca inmeyi sürdürdü. Yedi aylık güç bir yolculuktan sonra Orellana, büyük nehrin ağzına, ardından Venezuela kıyılarına ulaştı. 1545'te aynı yolculuğu ters yönden bir kez daha yapmak üzere İspanya'dan yola çıktı ve çığırını keşfettiği nehirde öldü.

ORELLANA LA VİEJA, İspanya'da kent, Extremadura'da (Badajoz ili); 4 200 nüf. XVI. yy.'da onarım görmüş ortaçağ sarayı. Guadiana ırmağı (Badajoz planı) üzerinde sulama barajı.

ORELLANİN a. (fr. *orellanine*). Bazı cortinarius türlerinde (*Cortinarius orellanus, C. orellanoides, C. speciosissimus*) bulunan ve insan için öldürücü olan zehirli madde. (Orellanin zehirlenmesi falloit tiptedir, fakat belirtileri çok geç ortaya çıktığından müdahale bir fayda vermez.)

Orell Füssli, kökeni 1521'e kadar uzanan ve Zürich'te etkinlik gösteren isviçre yayınevi. 1925'ten başlayarak, bugünkü adı altında, edebiyat ve güzel sanatlar yapıtları, okul kitapları gençlik albümleri ve *Theater Heute, Opernwelt, Bühnentechnische Rundschau* vb. gibi birçok süreli yayın yayımladı.

ORELLİA a. Sarımsı meyvesineği cinsi. (Meyvesineğigiller familyası.)

ORENBURG 1938-1957 arası **Çkalov,** Rusya'da kent, Urallar'da Samara'nın kavşağında; 547 000 nüf. (1989). Sanayi (takım tezgâhlar, metalürji, besin sanayileri) merkezi. Doğal gaz yatağı, gazı işleme ve Avrupa'ya giden gaz boruhattının başlangıç noktası.
—Tar. 1735'te kurulan ve 1743'te kentin bugünkü yerine nakledilen bir kale olan Orenburg, ayrıca kazak bozkırları ve Orta Asya ile yapılan ticaretin örgütlenme merkeziydi. İç savaş sırasında, kasım 1917'den 1919 yazına kadar kazak ataman Dutov ve Kolçak'ın başında bulundukları beyaz orduların elinde kaldı.

ORENSE ya da **OURENSE,** İspanya'da kent, Galicia'da il merkezi, Miño ırmağı

kıyısında; 109 283 nüf. (1990). Romalılar'ın eski *Aquae Urentes*'i ve süev krallarının başkentidir. La Coruña-Madrid demiryolunun açılmasıyla gelişmesi hızlanan ticaret merkezi.
—*Orense ili*; 7 278 km^2; 435 479 nüf. (1990). Yörede oldukça yüksek dağ kütlelerinin bulunması tarım olanaklarını sınırlamaktadır. Yalnızca bazı havzalar Galicia'nın çoküründü tarım formülüne (mısır, lahana, patates, çavdar, sığır yetiştiriciliği) göre yoğun biçimde ekilip biçilmektedir. Birçok hidroelektrik kaynağının son yıllarda işletmeye sokulması sayesinde bir sanayileşme (kimya sanayisi) hareketinin başlayacağı sanılmaktadır.
—Güz. sant. XV.-XVII. yy.'lar arasında çeşitli bölümleri değiştirilen, kısmen roman üslubundaki katedral (XII.-XIII. yy.); Santiago de Compostela'dakilerden türemiş oymalı taçkapılar; sanat eserleri (XII. yy.'dan kalma haç; XVI. yy.'ın başına ait sunakarkalığı vb.). Barok üslubunda kiliseler (S. Eufemia). Ortaçağ köprüsü. Piskoposluk sarayı'nda arkeoloji müzesi.

OREO-, ORO-, yun. *oros*, dağ'dan, önek olarak birçok sözcüğün yapısına girer.

OREODON a. Oligosen ve Miyosen devri topraklarında fosillerine rastlanan çiftparmaklı memeli cinsi. (Bazı katmanlarda fosilleri çok boldur. Çeşitli öbeklere özgü özellikleri bünyesinde toplar: tırnaklı, beş parmaklı üyeler; buna karşılık kemirgenler gibi selenodon diş tipi.)

OREODOXA a. Amerika palmiyesi. (*Oreodoxa regia* Antiller'de yetişen çok güzel bir ağaçtır. *O. oleracea* 30 m yüksekliğe erişebilir, bunun özeği sebze olarak yenir: palmiye lahanası.)

OREOPANAX a. Güney Amerika'nın sıcak ve dağlık bölgelerinde yetişen bitki. (Birçok türü ilginç yaprakları nedeniyle seralarda yetiştirilir ve *aralya* adıyla bilinir. Aralyagiller familyası.)

OREOPİTHECUS BAMBOLİİ a. Üçüncü Zaman'ın sonunda yaşamış, iri fosil maymun (Hürzeler bu hayvanın eksiksiz iskeletini Toscana'daki Bacinello'da buldu).
—ANSİKL. Kafatasının yuvarlak biçimi ve kalçalarındaki bazı öğeler bakımından gelişmiş bazı özellikler taşıyan bu hayvan önce insan soyunun atası olan bazı biçimler arasında sınıflandırıldı. Ama, *Oreopithecus*'ları insanın atalarından uzaklaştıran bazı özellikler de vardır: ön üyelerinin kollamaya uyarlanmış olması gibi. Uzmanlar, *Oreopithecus bambolii*'yi günümüzde, artık temsilcisi bulunmayan bir soya sokmaktadırlar.

ORESTE, romalı general (öl. Pavia 476). Pannonia Romalılar'ındandı, Hunlar'ın hizmetine girdi ve Attila'nın yazıcılığını yaptı (442). Ecdicius'tan sonra milisin başına geçti (475), imparator Julius Nepos'a karşı ayaklandı. Yerine genç oğlu Romulus'u (Augustulus) imparator ilan ettirerek, İtalya'nın yönetimini kendi elinde tuttu. Ancak Odoaker onu, Piacenza'da eline geçirdi ve boynunu vurdurdu. Böylece Batı İmparatorluğu da son buldu.

Oresteia, Aiskhylos'un İ.Ö. 458'de Atina'da oynanan tiyatro üçlemesi. Günümüze kadar gelen tek yunan üçlemesidir. *Agamemnon**, *Khoephoroi**, *Eumenides** adlı oyunları kapsar. Aiskhylos, üçlemenin konusunu ana katili Orestes efsanesinden almıştır.

ORESTES. Yun. mit. Agamemnon ile Klytaimnestra'nın oğlu. Kız kardeşi Elektra'nın yardımıyla annesini ve suç ortağı Aigisthos'u öldürerek, bu kişilerce katledilen babasının intikamını aldı. Anne katili olduğu için uzun süre Erinyesler tarafından rahat bırakılmadı. Tavrida'da Artemis'in tutsağı bulunan kız kardeşi İphigeneia'yı kurtardı. Öyküsü birçok yazara esin kaynağı oldu: Aiskhylos'un üçlemesi, *Oresteia** (İ.Ö. 458); Sophokles'in *Elektra** (İ.Ö. 425'e doğr.); Euripides'in *Andromakhe** (İ.Ö. 426'ya doğr.), *İphigeneia** *Taurois'te* (İ.Ö. 414), *Elektra** (İ.Ö. 413) ve *Orestes** (İ.Ö. 408); Racine'in *Andromak** (1667); Goethe'nin *İphigeneia** *Taurois'te* (1779-1787); Giraudoux'nun *Elektra* (1937); J.-P. Sartre'ın *Sinekler* (1943) adlı yapıtları.
—İkonogr. Orestes efsanesi, yunan vazo ressamlarına olduğu kadar yunanlı ve romalı heykelcilere de esin kaynağı oldu. Özellikle *Orestes'in Delphoi'de arınması* konusunu işleyen İ.Ö. IV. yy.'a ait bir Apulia krateri, Napoli müzesi'ndeki, Pompei'den gelen bir duvar resmi *(Orestes ile Pylades)*; heykel alanında, romalı heykelci Cossutius Menelaos'un yapıtı *Orestes ile Elektra* (I. yy.'ın ilk yarısı) ve Vatikan müzesi'ndeki Orestes mitini canlandıran lahit (II. yy.) sayılabilir.

Orestes, Euripides'in trajedisi (İ.Ö. 408). Yapıtta Klytaimnestra'nın öldürülmesinden sonra, İntikam tanrıçaları'nın (Erinyes) peşini bırakmadıkları Orestes'in işlediği günahın kefaretini çekişi ve ana katilinin Argos halkınca yargılanışı anlatılır. Hasta düşen ve vicdan azabından delirmek üzere olan Orestes'i Elektra iyileştirir. Piyes, Orestes ile Elektra'nın Hermione'yi rehin alarak saraya yerleşmelerini sağlayan bir komplonun anlatılmasıyla tamamlanır ve Apollon'un işe karışmasıyla çözüme ulaşır.

ORESTİA ya da **ORESTİAS.** Tar. coğ. Edirne'nin Antikçağ'daki adı.

Orestie *(l')*, Darius Milhaud'nun lirik üçlemesi. Librettosunu, Aiskhylos'tan yararlanarak Paul Claudel'in yazdığı üçleme, *Agamemnon* (1913; Paris'te yalnız partisyonun seslendirilişi, 1927), *les Choéphores* (1916; Paris'te yalnız partisyonun seslendirilişi, 1919) ve *les Euménides* (1917-1922; ilk kez Brüksel'de 1949'da sahnelendi) bölümlerinden oluşur. Üç bölümü birden ilk kez 1963'te Berlin'de sahnelendi. Milhaud, çok sayıda vurmalı çalgı kullanarak, müzikle eşzamanlı biçimde inşat edilen metnin son derece ritmik olarak vurgulanması ve bir koronun da katılması sayesinde, yunan trajedisinin ses dünyasını yeniden canlandırdı.

ØRESUND ya da bazen, **SUND,** Baltık denizi ile Kuzey denizi'ne bağlantılı deniz kollarından en doğuda olanı. K.'de, Sjaelland adası ve İsveç'e bağlı Kullen yarımadası arasında derin bir çukur oluşturur; Hälsingborg (İsveç) ve Helsingør (Danimarka) arasında daraldıktan sonra, Güney İsveç yalıyarlarıyla Sjaelland'ın alçak kıyıları arasından yeniden genişler. Deniz trafiği burada oldukça yoğundur.

OREŞNİKOV (Aleksey Vasiliyeviç), rus tarihçisi ve nümismat (Moskova 1855 - *ay. y.* 1933). Moskova Tarih müzesi yöneticisiydi (1887-1933). Yapıtları: *Monnaies du royaume du Bosphore et des villes de la Grèce ancienne* (fr. çev.) [Bosporos krallığı ve eski yunan şehirleri sikkeleri] 1887; *Monnaies russes jusqu'en 1547* (fr. çev.) [1547'ye kadar rus sikkeleri] 1896.

OREY a. Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (Beyazımsı gri renkteki odunu ince dokulu, yumuşak ve hafif olduğundan, marangozlukta ve sandık yapımında kullanılır. Bil. a. *campnosperma;* anacardiaceae familyası.)

ORFELİN (Zaharija Stefanović), sırp yazar (Vukovar 1726 - Novi Sad 1785). Kendi kendini yetiştirdi, çok sayıda öğretici yapıt (yıllıklar, abece kitapları) yayımladı. İlk sırp dergisi *Slav-sırp magazin*'in (1768) yazıişleri müdürlüğünü yaptı, yurtsever bir şiir olan *les Larmes serbes*'i (fr. çev.) [1761] kaleme aldı. Döneminin ender laik yazarlarındandır. *Vie de Pierre le Grand* (fr. çev.) [1772] adlı bir yapıtı daha vardır.

Orfeo *(L')*, C. Monteverdi'nin 5 perdelik müzikli fablı (favola). Librettosunu A. Striggio'nun yazdığı yapıt, ilk kez 1607'de Mantova'da sahnelendi. Parlak bir toccata ve müzik üzerine alegorili bir prologla başlayan yapıt, opera türünün ilk yetkin örneği kabul edilir. Hem saray balesi, hem pastoral, hem de dram anlayışıyla işlenen partisyonda, floransa üslubunda bir *recitar cantando*'yu merkez alan ve zengin, renkli bir orkestra tarafından desteklenen madrigaller (bazıları antik ölçülü), danslar ve çalgılı ritornello'lar bir araya gelmiştir.

ORFF (Carl), alman besteci (Münih 1895 - *ay. y.* 1982). İlkin orkestra şefi olarak tanındı. 1920-1935 arasında operalar, senfonik şiirler ve kantatlar besteledi; ritim üzerine dayalı bir müzik eğitim sistemi geliştirdi. 1925'te, ritmik jimnastik ve klasik dans eğitimi veren Güntherschule'nin kuruluşuna katkıda bulundu. 1933'te yayımlanan *Schulwerk* adlı kitabında, çocuklar için hazırlanmış ender etkin yöntemlerden biri olan ve geleneksel solfejin yerine önerdiği kendi yöntemini açıkladı. Aynı zamanda kişisel müzik anlayışını da dile getirdi: müzik, "ilkel" kaynaklarına dönmeli ve bedene olduğu kadar -müziği ayin gibi gören- belli bir müzik düşüncesine de bağlı olmalıdır. 1937'de, *I Trionfi* başlıklı üçlemenin ilk yapıtı olan "pagan" ruhlu sahne kantatı *Carmina** *Burana* ile büyük ün kazandı (bu üçlemenin öbür iki yapıtı, *Catulli Carmina* [1943] ve *Il Trionfo di Afrodite*'dir [1953]). Aralarında Monteverdi'nin *Orfeo*'sunun da bulunduğu çeşitli yapıtlardan yapılmış düzenlemeler dışında, daha çok sahne yapıtları yazdı. Başlıcaları: *Der Mond* (1939), *Die Kluge* (1943), *Die Bernauerin* (bavyera lehçesinde, 1947). *Antigonae* (Sophokles ve Hölderlin'in yapıtlarından esinlenerek, 1949), *Œdipus der Tyrann* (1959), *Prometheus* (1967), *De temporum fine comoedia* (ilk kez 1973'te Salzburg festivali'nde sahnelendi).

Assistance publique

Mathieu Orfila
Ulusal tıp akademisi kütüphanesi, Paris

ORFİLA (Mathieu Joseph Bonaventure), ispanyol kökenli fransız hekim ve kimyacı (Mahon 1787 - Paris 1853). 1811'de doktor oldu, Paris'te bir kimya kursu açtı ve büyük başarı kazandı; kursa botanik, fizik, adli tıp derslerini de ekledi ve 1813'te *Traité des poisons tirés des règnes minéral, végétal et animal ou Toxicologie générale* (Mineraller, bitkiler ve hayvanlar âleminden elde edilen zehirler üstüne inceleme ya da genel toksikoloji) adlı kitabının ilk bölümünü yayımladı, 1815'te bu yapıtı tamamladı. Fakülte'de adli tıp profesörü (1819), kimya profesörü (1823), 1831'de de Fakülte'nin dekanı oldu.

ORFİZM a. (fr. *orphisme*). XX. yy. sanatı. Delaunay'nin resim alanındaki arayışlarına 1913'te Apollinaire tarafından verilen ad ("orfik kübizm" deyimi de kullanıldı); bu arayışlar, gerçekteki biçim ve renklere bağlı olmayan, biçim ve hareketin yaratıcısı renk öğesine dayanan bir anlatımı savunur. (Birçok ressam az çok yanlış olarak orfizme ortak edildiler: Kupka, Picabia, Léger, Kandinsky; ancak üç Amerikalı Delaunay'e daha yakındır: Patrick Henry Bruce ve senkromizm yanlıları M. Russel ile S. Macdonald-Wright.)

ORFORD kontları → RUSSELL ve WALPOLE.

ORFOZ a. Zool. **1.** Hanigiller familyasından beş balık türünün ortak adı. **—2.** KAYA GRİDASI'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Bu balıklar, genellikle sıcak ve ılık denizlerin oldukça sığ kıyılarıyla 500 m'ye kadar inen diplerinde ya da dibe yakın kesimlerinde yaşarlar. Orfoz, taş hanisi ve kaya gridası adlarıyla anılan *Epinephelus alexandrinus* Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdeniz'e girerek güney kıyılarımıza yayılmıştır. Türkiye sularında boyu 1 m'yi bulur. Orfoz, sarı hani ve rokos adları verilen *E. guaza*'nın boyu 2 m'yi bulabilir. Orfoz ve taş hanisi adıyla bilinen

3 tür vardır: *Mycteroperca rubra* (boyu 1 m'ye kadar); *E. haifensis* (boyu 50 cm'ye kadar); *E. tauvina* (boyu 65 cm'ye kadar).

ORG a. (fr. *orgue;* "alet" anlamındaki yun. *organon*'un latinceleşmiş biçimi *organum*'dan). **1.** Belli sayıdaki borusu, körüklerdeki havanın basıncı altında, bir pedal sistemi ve bir ya da birçok klavyenin aracılığıyla ses veren çalgı. (Bk. *ansikl.* böl. Organol.) **—2.** *Ağızlı org,* değişebilen sayıda kamıştan borusu olan, her boruda serbest bir dilin bulunduğu, çoksesli havalı çalgı. (Borular, balkabağından ya da tahtadan yapılan hava haznesinin altında birleşirler. Bu tür çalgılara Güney-doğu Asya'da, Çin, Kore ve Japonya'da rastlanır. ‖ *Büyük org,* bir koro orgunun karşıtı olarak, tribün orgunun tümü. ‖ *Elektrikli org,* klavye ile somye arasındaki bağlantıyı, elektrikli bir düzeneğin sağladığı çalgı. ‖ *Elektronik org,* kilise orgunun tınısını taklit eden ya da yükseltilmiş, mekanik sinyallere dönüştürülmüş elektrik sinyalleri sayesinde özgün sesler üreten çalgı. (Bk. *ansikl.* böl. Organol.) ‖ *Su orgu,* HYDRAULİS'in eşanlamlısı.

—ANSİKL. Organol. İ.Ö. III. yy'da İskenderiyeli Ktesibios tarafından bulunduğu kabul edilen orgun, Batı Avrupa'ya VII. ve VIII. yy.'larda Venedik aracılığıyla girdiği sanılıyor. Org, XV. ve XVI. yy.'larda Güney Amerika'da, XVIII. yy.'da Kuzey Amerika'da, XIX. yy.'da Rusya'da, XX. yy.'da Asya ve Afrika'da da kullanılmaya başladı. Orgun tarihi, beş bölüme ayrılabilir:

1. Antikçağ'da, pompaları suyun basıncıyla çalışan hydraulis, körükleri, insan koluyla hareket eden pnömatik orga dönüştü.

2. Ortaçağ'da üç org türü doğdu: kayışla taşınan ve tek elle çalınan portatif; daha büyük olan ve iki elle çalınan pozitif ve büyük tribün orgu. Ortaçağ orgunun, 12 ayaktan 1/2 ayağa kadar, birkaç yüz açık borusu vardı. Büyük bir yenilik olan registerin icadı, Ortaçağ'daki üç org türüne de yeni bir yapı kazandırdı. Her register, bir takıma karşılıktı. Bu register (üzerinde delikler bulunan sürgü çubuğu), somyede, tuşlarla hareket ettirilen ve havanın geçmesini sağlayan supaplar ile, boruların açık ayaklarının girdiği tabla arasına yerleştirilmişti.

3. Klasik dönemde özel boru sıralarını birbirinden ayırmaya yarayan bu buluştan olabildiğince yararlanıldı. Bu sıralardan bazıları, birçok orkestra çalgısını (flüt, trompet, kromorn, obua) taklit etme amacına yönelikti. Körük takımını ıslah eden org yapımcıları, çalgıya flüt ve trompet pedalyesi eklediler; takımlar bundan böyle, ağızlı, açık ya da kapalı ve dilli takımlar diye gruplandırıldı.

4. XVIII. yy.'ın ortalarından başlayarak, Avrupa'da orkestranın genişlemesi karşısında orgu orkestraya yaklaştırma çabaları görüldü: 4 ya da 5 klavyeli anıtsal tipte orgların takım sayısı 60, 80, hatta 90'ı bulabiliyor ve bunlar toplam 4 000 - 5 000 boruyu kapsayabiliyordu.

5. Birinci ve İkinci Dünya savaşları arasında, eski müziğin rağbet görmeye başlaması, org yapımcısını, klasik orgla senfonik orgun bir bireşimini tasarlamaya itti. Org yapımcıları, her tür müziğe, her tür anlayışa hizmet edebilecek bir org yapmayı tasarladılar.

Roma dünyasının çöküşünden sonra, org sirklerde ve tiyatrolarda kullanılmaz olduysa da, evlerde, senyör malikânelerinde, katedral ve manastır kiliselerinde kendisine yer buldu. XI. yy.'dan XVIII. yy.'a kadar ibadet çalgısı olan org, XVIII. yy.'daki dinsel konserlerde yeniden konser salonlarına girdi. XIX. ve XX. yy.'da zaman zaman tiyatrolarda da görüldü. Tarih boyunca çoksesli bir çalgı olan org için, sanatçılar, cantus planus temelerinden yola çıkılarak yazılmış özel ayetler ya da şarkı transkripsiyonları bestelediler. XVII. yy.'da org repertuvarına, operalardan, hatta danslardan alınmış öğeler girdi. Org için konçerto XVIII. yy.'da, senfoni XIX. yy.'da doğdu.

Org, 1930'ların başlarıyla 1960'ların sonları arasında ani bir gelişme gösterdi. 1927'de kurulan Paris derneği'nin ardından, org severler birçok yeni dernekler kurdular. Org konserleri ve festivaller, çalgının repertuvarını yaygınlaştırdı; yorum ve doğaçlama yarışmaları, sanatçıların verimini artırdı. II. Vatikan konsilinden sonra, kilise orgu, ayindeki yerini yitirdi, buna karşılık org konserleri yoğunlaştı.

• *Elektronik org.* Başlıca üç türü vardır: borulu orgu taklit eden *ayin orgu;* bir grup müzikçinin yerini tutabilecek tek bir çalgı isteğine cevap veren *portatif org* (bir rhythm box'ı [ritim kutusu] olan bu elektronik org türünde, programlanmış ritmik ve armonik eşlikler sağlayan tuşlar vardır) ve profesyonel varyete müzikçilerince kullanılan ve uygulamada sınırsız ses etkileri sağlayan *sahne orgu.*

Bu orglar, elektromekanik, elektrostatik, elektronik ve sayısal bir sistem sayesinde çalışır. Hammond'un geliştirdiği elektromekanik sistemde, hoparlörleri besleyen bir elektromıknatısta değişken bir akım indükleyen ses çarklı elektrik üreteçleri kullanılır. Dereux'nün buluşu olan elektrostatik sistem, kromatik gamın 12 yarım -sesine karşılık olan 12 üreteç üzerindeki org borularının kayıtlarını eşmerkezli osilogramlar biçiminde yazar. Çözümlenen ve yeniden bileştirilen bu veriler, hoparlör odalarında kilise orgunun tınısını veren ses titreşimlerine dönüşür. Elektronik sistem, armonikçe zengin dalgalar üretir. Ayıklanan ve süzülen bu dalgalar, orgun takım sayısınca kanal oluşturan çözümleyicilerden geçer. Her kanal, bir yükseltece bağlıdır. Sayısal sistem, gerçek bir sesi çözümleyerek, bir mikrobilgisayarın belleğine aktarılan sayısal verilere dönüştürür. Sayısal bir sentetizör, bu bilgileri yeniden işleyerek hoparlörlerde dinlenebilir elektromekanik titreşimlere çevrilen bir dizi elektrik gerilimine dönüştürür.

ORGAN a. (fr. *organe;* lat. *organum;* yun. *organon,* müzik aleti, vücut parçası'ndan) **1.** Bir canlı varlığın vücudunun, belli sınırları ve özel işlevleri olan bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir grubun görüşünü temsil eden yayın aracı: *Bir siyasi partinin yayın organı. Muhalefetin yayın organları.* **—3.** Bir devletin, bir işletmenin belli hizmetlerini yürütmek ve yerine getirmekle yükümlü kuruluş: *Devletin yönetim organları. Yasama, yürütme ve yargı organları.*

—Cerr. *Organ nakli,* bir kişinin sağlam bir organının, büyük damarların devamlılığı sağlanmak koşuluyla başka birine aktarılması. (Eşanl. TRANSPLANTASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ Bir kirişi normal yapışma yerinden ayırıp felç olmuş başka bir kirişin yerine yapıştırma amacını güden onarıcı müdahale. Kaybolmuş bir işlevi ya da hareketi yeniden sağlamak üzere gerçekleştirilir.

—Diş. cerr. Bir dişi ya da diş taslağını bulunduğu diş yuvasından çıkarıp başka birine yerleştirme.

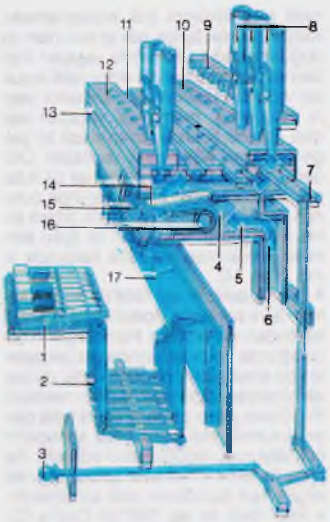
—Psikan. ve Psik. *Organ nevrozu,* psikosomatik duygulanım.

—Zool. *X organı,* onayaklı kabuklularda göz saplarında bulunan ve özellikle büyümede ve kabuk değiştirmede önleyici etki yapan içsalgı bezi. (Bu bezin salgıladığı önleyici hormon, yumurta oluşumunda ve çevre renklere uyma sırasında rol oynayan sinüs bezlerinde birikir.) ‖ *Y organı,* onayaklı kabuklularda bulunan içsalgı bezi; bacakların yenilenmesi ve kabuk değiştirme dahil, her çeşit büyüme doğrudan doğruya bu beze bağlıdır.

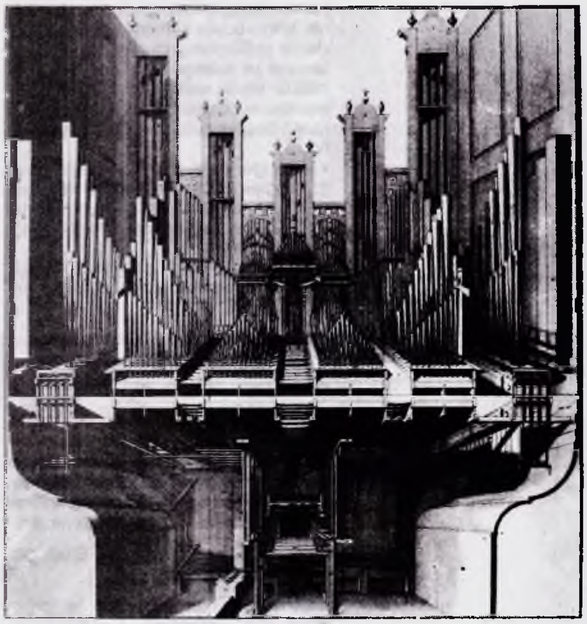
—ANSİKL. Bir organ, genellikle birçok dokuya ve çeşitli hücre tiplerini kapsayan karmaşık bir yapıya sahiptir. Bitkilerde olsun, insanda ve hayvanlarda olsun, vücudun diğer kısımlarına az ya da çok dalınmış bir sapla bağlı pek çok organ vardır. Besleyici maddeler (kan ya da besisuyu, çeşitli salgılar) ve hayvanlar âleminde sinirsel emirler bu saptan geçer. Bir organın kendisi de daha küçük organların bir birleşimi olabilir (örneğin bir çiçek çeşitli çiçek bölümlerinden oluşur); birçok işlev görebilir (örneğin pankreas hem dışsalgı, hem içsalgı bezidir); buna karşılık bir işlev birçok organ arasında bölüşülebilir (gangliyonlar). İkiyanlı bakışım halinde, organ çift olabileceği gibi (gözler, göğüs yüzgeçleri) tek de olabilir (kalp, mide).

—Cerr. Organ nakilleri iki tür sorun yaratır: büyük çoğunluğu çözümlenmiş olan teknik sorunlarla sonucu etkileyen bağışıklık sorunları. Alıcının akyuvar sisteminin ürettiği antijenlerle, bir antikor gibi davranan nakledilen madde arasındaki uyuşmazlıktan ileri gelme reddetme olayına engel olmak için alıcı ve vericinin birbirine çok benzer bağışıklık karakterlerine sahip olması gerekir. Alıcı ve vericinin akyuvar ve alyuvar grupları (H.L.A. sistemi*) arasındaki uyum, ikisinin akyuvarlarının in vitro negatif aglütinasyon tepkimeleri konusunda önceden derin araştırmalar yapma gereksinmesi bundandır. Ret tepkimelerini hafifletmek için elimizde fiziksel araçlar (radyoterapi) bulunduğu gibi birtakım ilaçlar da vardır (kortikoitler, antilenfositer serum, azoltioprin ya da siklosporin gibi bağışıklık kaldırıcı [immüno de presör] ilaçlar).

Bu bağışıklık sorunları, şimdilik, organ

bir org mekanizmasının şeması
1. Tuş;
2. Tuş hareketini supaba ileten tahta çubuklar;
3. Register;
4. Somye tabanı;
5. Havayla besleme;
6. Hava kanalı;
7. Sürgülü register;
8. Borular;
9. Yalancı somye;
10. Boruların girdiği yuvalar;
11. Yalancı register;
12. Boru ayaklarının oturduğu delikler;
13. Tabla;
14. Supap;
15. Küçük deri torba;
16. Supap yayı;
17. Abreje ve supap kumandası.

bir orgun iç kesiti
dom Bédos de Celles'in
Art du facteur de l'orgue
(Org yapımcısının sanatı) adlı kitabındaki bir gravürden
Paris, 1766

nakli gerekliliklerini çok kısıtlamaktadır. Kaldı ki, bunlar ayrıca adli tıp sorunları da doğurmaktadır. Ülkemizde yaşayan kişiden ve ölüden organ ve doku nakli koşulları yasalarla belirlenmiştir. On sekiz yaşını doldurmuş, mümeyyiz, yaşayan kişiden, iki tanık önünde alınan imzalı bir belge ile organ alınıp nakli yapılabilir. Ölüden, yasanın belirttiği ölüm hali bir tutanakla saptandıktan sonra, yanında bulunan yakınlarından alınan izinle organ alınıp nakli yapılabilir (Organ ve doku alınması, saklanması ve nakli hakkında k. md. 6 ve 14).

• *Böbrek nakli:* ilk kez 1959'da hemen hemen aynı zamanda Boston'da J. P. Merill tarafından ve Paris'te J. Hamburger'in öncülüğünde onun servisinde gerçekleştirilen bu ameliyattan, bugüne kadar dünyada binlercesi yapılmıştır. Yapılan nakillerin % 50'sine yakını on sene sonra hâlâ çalışır durumda olduğuna göre, sonuçların çok doyurucu olduğu kabul edilebilir. Aslında deneme evresinden çıkmış olan tek organ nakli bu böbrek nakli ameliyatıdır.

• *Kalp nakli:* ilk kez 1967'de Cap'ta Ch. Barnard tarafından insanda gerçekleştirildikten sonra, dünya yüzünde sayısız hayvan deneylerine kaynak olmuştur. Teknik, kalbin büyük bir kısmı (içlerine açılan damar deliklerinin çoğunun dışında kalan karıncık ve kulakçıklar) yerine henüz ölmüş bir kişinin kalbinin o bölümlerini yerleştirmekten ibarettir. Bazı başarılı olgulara karşın başarısızlıkların sayısı çok yüksektir.

• *Karaciğer nakli:* dünyada başarı oranı çok değişik (500'ün üzerinde ameliyat yapılmış ise de, nakil yapılan hastaların bir yıldan fazla yaşayanın oranı % 30'u geçmemektedir.

• *Akciğer, pankreas, dalak nakli:* henüz deneme evresinde olup sonuçlar çok cesaret kırıcıdır.

ORGANCIK a. Zool. Kısa boylu ve az çok küremsi biçimli her çeşit organ.

ORGANCILIK a. Ruhbil. Zihinsel işlev ve bozuklukları organik bir dayanağa bağlayan öğreti.

ORGANDİ a. (*Urgenç* kentinin adının bozulmuş biçimi *Organdi*'den). Elbise, korsaj ve masa örtüsü yapımında kullanılan, çok aprelenmiş, ince pamuk muslin.

ORGANEL a. (fr. *organelle*). Biyol. ORGANİT'in eşanlamlısı.

ORGANİK sıf. (fr. *organique*; lat. *organicus;* yun. *organikos*). **1.** Organlarla, canlı organizmalarla ilgili: *Organik yaşam. Organik olgular.* **—2.** Bir şeyin yapısındaki, oluşumundaki bir şey için kullanılır.

—Ask. *Organik birlik,* kuruluş olarak küçük ya da büyük bir birliğe bağlı olan.

—Kim. Organik kimya ile ilgili bileşikler için kullanılır. || *Organik kimya,* kimyanın, karbon ve karbon bileşiklerini inceleyen dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mim. *Organik mimarlık,* mineral düzenin durağanlığını aşarak, tıpkı canlı dünya gibi, programlar, yöntemler ve biçimler arasında dinamik ve birleştirici bir bağıntı kurmayı amaçlayan eğilim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. Organlardaki bir lezyondan ileri gelen hastalığa, bozukluğa denir.

—Pedol. *Organik madde,* topraklarda, yaprak ve dal döküntüleriyle köklerden (ya da kök döküntülerinden) oluşan selülozlu bileşikler, odunözü ve (daha az miktarda) bitkisel kaynaklı proteinlerin tümü. (Biyolojik etkinliğin etkisiyle [fauna ve mikroorganizmalar] bu taze organik madde kısmen ve az ya da çok hızlı bir biçimde bozunarak karbondioksit, amonyak ve su buharı verir. Geriye kalan da, humuslaşma olayları denen karmaşık dönüşümler sonunda humusu meydana getirir.) || *Organik toprak,* profilinin büyük bölümü organik madde bakımından zengin toprak. (Belli başlı üç organik toprak türü vardır: humuslu topraklar [ilk 30 santimetrede ya da fazlasında % 10-15 organik madde]; humuslaşmış topraklar [% 35-40 organik madde] ve turbalar [% 60 ve daha çok]. Özel bir türü de bozkırlardaki eşsıcaklık topraklarıdır [ya da çernozyomlar]; bunlar, köklerden oluşan organik maddeleri içerirler, organik maddeler % 10'un oldukça altında olmakla birlikte düzenli bir biçimde dağılmıştır, kimyasal bakımdan çok yoğuşmuş ve siyahtır.)

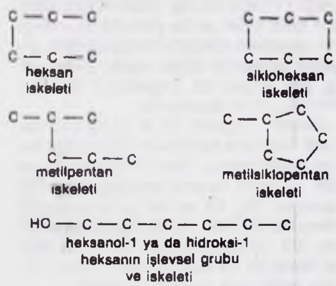
—Petrogr. *Organik kırıntılı,* çok sayıda organik kalıntıya bağlı kırıntılı öğelerden oluşmuş bir tortul kayaç için kullanılır. (Eşanl. ORGANODETRİTİK.) || *Organik tortul kayaç,* oluşumunun en önemli ya da en belirgin bölümü canlı varlıklardan kaynaklanan kayaç (hidrokarbonlar, kömürler, diyatomit, radyolarit, spongolit, lümaşel kalkeri, falun, bileşik kireçtaşları vb.).

—ANSİKL. Kim. *Organik kimya.* Kimyanın bir bilim olarak geliştiği Lavoisier döneminde, canlı organizmalardan özütlenen bileşikler, yani üre ya da oksalik asit gibi organik bileşikler özel nitelikli maddeler olarak kabul ediliyor, bu maddelerin ancak yaşamsal bir gücün etkisiyle oluşabileceğine inanılıyordu. Kimyanın, bu maddelerin incelenmesiyle ilgili dalına organik kimya adı verildi. Wöhler, 1828'de amonyum siyanatı ($\overset{\oplus}{NH_4}\ \overset{\ominus}{OCN}$), üreye ($H_2N—CO—NH_2$) dönüştürerek organik ve anorganik (ya da inorganik) kimya arasında bir köprü kurdu. Ancak yaşamsal güç efsanesini yıkma onuru, karbon ve hidrojenden bireşim yoluyla asetilen elde etmeyi başaran Berthelot'nun oldu. Bugün karbon ve karbon bileşiklerinin incelenmesi organik kimyanın, canlıların hücre ve dokularında meydana gelen kimyasal dönüşümlerin incelenmesi, biyokimyanın (ya da biyolojik kimya) alanına girmektedir.

Kimyanın, karbon ve karbon bileşiklerini inceleyen dalına organik kimya denmesinin gerçek nedeni, canlılardan özütlenen bileşiklerin tümünde karbon atomu bulunmasıdır; karbon atomu gerçekten de elektron yapısının uygunluğu bakımından diğer karbon atomlarının yanı sıra başka elementlerin atomlarıyla da birleşerek sayısız madde oluşturabilir: canlıların dokularında bulunan öteki başlıca elementler hidrojen, oksijen, azot ve ender olarak kükürttür.

Organik bileşiklerin arılaştırılması genellikle çok kolaydır; çünkü bu bileşiklerin çoğu, damıtma ya da kristalleştirme yoluyla kolayca ayrılabilen küçük boyutlu moleküllerden oluşmuş ortak değerlikli bileşiklerdir. Bu bileşiklerin elementel çözümlenmesi, yani kapalı formüllerinin araştırılması, az sayıda element içermeleri nedeniyle son derece kolaydır. Özellikle son yıllarda ulaşılan teknik gelişmeler, gerek bu tür bir araştırmayı, gerekse yapısal çözümlemeleri oldukça kolaylaştırmıştır. (→ organik ÇÖZÜMLEME.) Geçmişte durum kuşkusuz böyle değildi. Kimyanın kuruluşundan (Lavoisier) ilk modern açık formüllerin (Butlerov, Couper, Kekulé) ortaya konmasına dek yaklaşık bir yüzyıl geçti: XIX. yy.'da kök, işlevsel grup, benzeşiklik, değerlik, ornatma ilkesi kavramları bulunarak o güne değin bilinen çok sayıda organik bileşik, belli bir düzenlemeye tabi tutuldu; organik bileşikler alifatik, aromatik, karboksilik, ayrıkhalkalı gibi çeşitli *seri*'ler halinde sınıflandırıldı.

Bugüne dek bulunan ya da bundan sonra bulunacak olan organik bileşiklerin sayısız olması, bu bileşiklerin adlandırılmasında önemli bir sorun yaratmaktadır. 1892'de, Cenevre kongresi'nin çalışmalarına bağlı olarak Cenevre adlandırması denen ve organik bileşikleri sistemli bir biçimde sınıflandıran bir ad dizini hazırlandı; ne var ki yeni bulunan açık formüller nedeniyle bu ad dizininde sık sık düzeltmeler yapılmak zorunda kalındı. O dönemde yapılan, günümüzde de büyük ölçüde geçerli olan organik adlandırma, basitçe şöyle açıklanabilir: önce molekülün karbon atomları iskeleti saptanır ve buna göre bir ad verilir; eğer bileşik halkalı değilse, adı en uzun zincirden, halkalıysa en büyük halkadan türetilir. Dallanmalar varsa, bunlar ana iskelette, bir ya da daha çok hidrojen atomu yerine köklerin geçtiğini gösterir (şekilde, örneğin metilsiklopentan). İşlevsel grupların varlığı, önek ya da soneklerle belirtilir: örneğin hidroksi- bir önek, -ol ise, alkol ve fenollerin işlevsel OH grubunun ayırtedici özelliğini gösteren bir sonektir. Önek ya da sonek, işlevsel gruplarda olduğu gibi köklerde de, ana iskeletteki konumu belirten bir rakamın önüne yerleştirilir; bu da izomerlerin ayırt edilmesini sağlar. Öte yandan biçimlenme ve yerleşmelerle ilgili stereokimyasal adlandırma da bu ad dizinine göre yapılır.

organik adlandırma

—Mim. *Organik mimarlık.* Doğada bir birlik ilkesi arayışı, Yunanlılar'ı, insan vücudundan yola çıkarak modüler oranlar kurmaya yöneltmişti. Daha doğru bir deyişle, Rönesans sanatçıları, Vitruvius'un *Mimarlık*'ını böyle yorumlamışlar, ama, bunun derin sonuçlarını çıkarmak yerine, özellikle biçimsel uyum üzerinde durmuşlardı. Yaratılmış bir evrenin çeşitliliğine daha duyarlı olan gotik Ortaçağ, bitkiler dünyasıyla kurulacak bir özdeşliğe daha çok ağırlık veriyordu. XIX. yy.'da akılcılık bu öğretiyi olgucu bir anlamda özümledi. Viollet-le-Duc, işlevler, yapılar gelişiyorsa, "biçim de değişmelidir" sonucuna vardı; onu izleyenlerden Sullivan, Van de Velde, Häring, Aalto ve özellikle F. L. Wright da bu görüşü benimsediler. *Organik bir mimarlık* (1939) adlı yapıtın yazarı Wright, kendilerini organik olarak nitelendiren mimarlık eğilimleri üzerinde büyük etki yaptı.

ORGANİKÇİ a. Org. kim. Organik kimya uzmanı.

ORGANİKLEŞME a. Tarım. Kimyasal bir elementin, gerek topraktaki mikroorganizmaların bünyesine geçme, gerek biyokimyasal tepkimelere uğrama sonucunda mineral biçimden organik biçime geçmesi. (En önemli örneği, azotun organikleşmesidir.)

—Endokrinol. *İyot ve iyodürlerin organikleşmesi,* tiroksinin oluşması sırasında iyodun tirozine bağlanması.

ORGANİT a. (fr. *organite*). Biyol. Hücreyi oluşturan öğelerin her biri (örneğin çekirdek, santrozom, mitokondriler, vb.). [Eşanl. ORGANEL.]

ORGANİZASYON a. (fr. *organisation*). **1.** Düzenlemek, bir biçim, bir yapı vermek eylemi; düzenleme, tertip: *Servisin yeniden organizasyonu çok zaman aldı.* **—2.** Bir şeyin düzenleniş, örgütleniş biçimi; yapısı: *Bana ülkedeki büyük güçlerin organizasyonunu tanıtınız.* **—3.** Bir etkinliği ayrıntılı bir biçimde tasarlayıp gerçekleştirme: *Toplantıda organizasyon çok bozuktu. İyi, kötü bir organizasyon.*

ORGANİZATÖR a. (fr. *organisateur*). Bir etkinliği hazırlayan, düzenleyen; bu işi iyi bilen kimse; düzenleyici: *Bir şenliğin organizatörü.*

—Biyol. Gastrula evresinde, blastopordaki

üst dudağın endoderm kökenli orta bölümünü belirtmek için Spemann'ın önerdiği (1921) terim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Genet. *Çekirdekçik organizatörü,* çekirdekçiğin yapımını sağlayan ve ribozom RNA'sını bireştiren, genleri (ribozom DNA'sı) içeren kromozom bölgesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Spor. Boks maçı düzenleyicisi.
—ANSİKL. Biyol. Organizatör hiç şüphesiz, embriyon hücrelerinin şu ya da bu yönde farklılaşmasını sağlayan yayılabilir maddeler (organizin) üretir. İndükleme yoluyla etki gösterir. Organizatör merkezin nasıl geliştiği ve düzenleyici yetenekleri sayısız deneyler sonucu ortaya çıkarılmıştır. Genç amfibyum gastrulasında yerleri açık seçik belli olan bir baş organizatörü ve bir gövde organizatörü vardır. Gövde organizatörünün gücü karın bölgesine doğru gidildikçe azalır. Organizatörle tepki alanı arasında bir etkileşim vardır. İndükleyici etmenin kimyasal kökenli olduğu sanılmaktaysa da bu maddenin yapısı henüz iyi bilinmemektedir.
—Genet. *Çekirdekçik organizatörü.* Çekirdekçik organizatörleri haploit genomlarda 100 ila 500'ün katları sayısınca bulunduklarına göre, gereksiz yere çok fazla çoğalmış genlerdir. Çoğunlukla ikincil boğumlarda bulunurlar. Böyle yerlerin toplam sayısı her tür için karakteristiktir. Daima her haploit genomda en az böyle bir yer bulunur ve bunun harap olması hücrenin ölümüne neden olabilir. Bu çekirdekçik organizatörleri gümüşlü bir boya ile ortaya çıkarılabilir (AgNOR'la işaretleme). İnsanda uç santromerli kromozomların (13, 14, 15, 21 ve 22 no.'lu kromozomlar) her birinde kısa kolun ikincil boğumunda bir çekirdekçik organizatörü bulunur.

ORGANİZE sıf. (fr. *organisé*). **1.** Örgütlü, düzenli, örgütlenmiş, düzenlenmiş bir topluluk, bir şey için kullanılır: *Organize güçler. Organize bir hareket.* **—2.** *Bir şeyi organize etmek,* öğelerini birleştirerek bir bütün oluşturmak; düzenlemek, örgütlemek: *Çalışmayı organize etmekle görevli kimseler.* **—3.** *Bir şeyi bir şey halinde organize etmek,* o şeye o yönde biçim ve yapı vermek; düzenlemek: *Servisi çeşitli bölümler halinde organize etti.* **—4.** *Bir şeyi (eylem) organize etmek,* o şeyi, o eylemi ayrıntılı biçimde tasarlayarak gerçekleştirmek, düzenlemek: *Başarılarını kutlamak için büyük bir balo organize etmişlerdi. Bir yarışma, bir maç, bir gösteri organize etmek;* o eylemi hazırlamak, hazırlayıcısı olmak, örgütlemek: *Bir ayaklanmayı organize etmek.* **—5.** *Organize edilmek,* düzenlenmek, örgütlenmek, belli bir işleme hazırlanmak, en ince ayrıntılarına kadar tasarlamak: *Organize edilmiş bir karşı hareket girişimi.* **—6.** *Organize olmak,* örgütlenmek, organize edilmek.
—İkt. *Organize sanayi bölgeleri,* orta ve küçük sanayi kuruluşlarını belirli bir plan içinde toplamak ve gelişmelerini sağlamak amacıyla gerekli altyapı hizmetleri (yol, su, elektrik vb.) ve sosyal hizmet tesisleriyle (PTT, itfaiye, sağlık, güvenlik vb.) donatılarak kurulan sanayi bölgeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Organize sanayi bölgeleri, sanayi yatırımlarını özendirmek, düzenli bir kentleşme ve dengeli bir bölgesel kalkınma sağlamak, işsizlik sorununa bir çözüm getirmek amacıyla altyapı ve ulaşım sorunları çözümlenmiş bir ortam yaratarak sanayileşmeyi düzenleyici bir rol oynarlar. Bu bölgeler, Türkiye'de genellikle fazla nüfuslu ve ekonomik gelişmeye elverişli kentlerde kurulmakla birlikte, devletin yönlendirmesiyle geliştirilmesi amaçlanan orta büyüklükteki kentlerde ve kalkınmada öncelikli yörelerde de kurulmaktadır. İlk kez Birinci beş yıllık kalkınma planı ile benimsenen organize sanayi bölgeleri, daha sonraki tüm kalkınma planlarında yer almış ve birçok ilde kurularak belli bir işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu bölgelerde yer alacak sanayi tesisleri 2982 sayılı yasanın (Konut inşaatlarında ve kalkınmada öncelikli yörelerde yapılacak yatırımlara vergi, resim ve harç istisna ve muafiyetleri tanınması hakkında kanun) sağladığı olanaklarla devletin getirdiği "Teşvik belgeli yatırımlar"dan yararlandırılmaktadırlar.

ORGANİZİN a. (fr. *organisine*). Biyol. Embriyonun gelişimi sırasında, organizatörden yayıldığı varsayılan etkin madde.

ORGANİZMA a. (fr. *organisme*'den). **1.** Örgünleşmiş canlı varlık (hayvan ya da bitki). **—2.** Canlı bir varlığı oluşturan organların tümü; uzviyet. **—3.** İnsan vücudu.

ORGANİZMACILIK a. Fels. XIX. yy.'da toplumun (ya da toplum kurumlarının) örgütlenme ve işleyişinin, canlı organizmaların örgütlenme ve işleyişine benzediğini ileri süren öğreti.
—ANSİKL. Fels. J.-J. Rousseau, organizmacılığı şöyle tanımlar: "Birey olarak ele alınan siyasal topluluk, canlı ve insan bedenine benzer bir beden olarak düşünülebilir. Egemen güç, başı simgeler; yasalar ve gelenekler, sinirlerin kökeni, anlığın, istemin ve duyuların merkezi olan beyni, organlar da bu beynin yargıçlarını ve memurlarını oluştururlar; ticaret, sanayi ve tarım, ortak geçimi sağlayan ağız ve mide-dir; kamu maliyesi, yürek işlevi gören ciddi bir iktisadın, tüm bedene besin ve yaşam dağıtmaya gönderdiği kandır; yurttaşlarsa, makineyi hareket ettiren, yaşatan, çalıştıran ve hayvan sağlıklı bir durumdaysa, acılı etkili beyinde hemen duyulmadıkça hiçbir yerinden yaralanamayacak gövdeyi ve organları meydana getirirler" *(Économie politique).*

ORGANLAŞMA a. Gelişmekte olan bir canlı varlıkta organların oluşması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bot. Bitkilerde organlaşma kökte başka, sapta (gövde) başkadır. Organlaşma olguları büyümeyle birlikte gerçekleşir ve bitkinin salgıladığı oksin miktarına bağlıdır.
—ANSİKL. Doğal organlaşma, bitki ya da hayvanların gelişmesi sırasında dokuların farklılaşmasına koşut olarak meydana gelir ve ancak bu olgunun sonucunda erişkin birey üreme yeteneği kazanır. Deneysel organlaşma, yalıtılmış embriyon ya da erişkin hücreleriyle ya da dokularla kültür yapılarak gerçekleştirilir; bunun bitkilerde gerçekleşmesi hayvanlarda olduğundan çok daha kolaydır; "büyüme" maddeleri, organlaşmayı oldukça kolaylaştırır.

ORGANOALÜMİNYUM a. Org. kim. En az bir karbon-alüminyum bağı içeren organik bileşik.
—ANSİKL. Organoalüminyum bileşikleri, alüminyumun bir RX halojenürü üzerine etkimesi sonucunda R_3Al, R_2AlX ve $RAlX_2$ bileşiklerinin karışımı ya da alüminyum hidrürün (AlH_3) alkenler üzerine etkimesiyle, R_3Al, R_2AlH ve $RAlH_2$ bileşiklerinin karışımı halinde elde edilir. Birinci tür bileşikler, elektroncul tepkenler karşısında organomagnezyum bileşikleriyle benzer özellikler gösterir. İkinci tür bileşiklerse, alkenlerle basınç altında tepkimeye girer; bir alüminyum atomunun en az ornatılmış bir karbon atomuna bağlanmasıyla alkenin oligomerleşmesini kolaylaştıran bu tepkimeden, özellikle sanayide yararlanılır. R_2AlH ve $RAlH_2$ hidrürleri indirgen, R_2AlX ve $RAlX_2$ halojenürleri ise kimi zaman AlX_3 katalizörlerinin daha az etkin biçimleri olarak kullanılır.

ORGANOBAKIR a. Org. kim. En az bir karbon-bakır bağı içeren organik bileşik.
—ANSİKL. Bir organomagnezyum ya da bir organolityum bileşiğinin bakır II tuzuyla verdiği tepkimeden elde edilen organabakır bileşikleri (RCu ve R_2CuM) [M=Li ya da MgX], düşük sıcaklıkta kullanılmalarının gerekmesine karşın sıkça yararlanılan tepkenlerdir. Bu bileşiklerin etkime biçimi, organomagnezyum bileşiklerinin etkime biçiminden tümüyle farklıdır: bu tepkimede bakır, Sp^2 ya da Sp^3 karbon atomuna bağlı halojen atomlarının etkisine olanak sağlayan bir geçiş metali gibi davranır (örneğin $ArX+R_2CuLi \rightarrow Ar-R+RCu+LiX$).
Organobakır bileşikleri ayrıca aldehit, keton, eşlenik etilensel esterlerle tepkimeleri sırasında, 1-4 konumlarında etkimeyi kolaylaştırır.

ORGANOCIVA a. Org. kim. Formülü RH_gX yada R_2Hg olan ve en az bir karbon-cıva bağı içeren organik bileşik. (Organocıva bileşikleri, organomagnezyum bileşiklerinin tersine hava karşısında kararlı olmalarına karşın, suya karşı az duyarlıdırlar.)

ORGANOÇİNKO a. Org. kim. En az bir karbon-çinko bağı içeren organik bileşik.
—ANSİKL. Frankland tarafından 1850 yılında hazırlanan bakışımlı organoçinko bileşikleri (R_2Zn), bilinen en eski organometal bileşikleridir. Bunlar arı olarak elde edilebilirler, ancak havada kendiliğinden tutuşurlar. Bu nedenle çinko metalinin organik bir iyodür üzerine etkimesi ($RI+Zn \rightarrow RZnI$) ya da bir çinko tuzunun bir organomagnezyum bileşiğiyle tepkimesi sonunda elde edilen ($RMgX+ZnY_2 \rightarrow RZnY+YMgX$) karma organoçinko bileşikleri daha çok (RZnX) yeğlenir. Organomagnezyum bileşiklerinden daha az tepkin olan organoçinko bileşikleri, asit klorürlerle tepkimeye sokularak keton üretiminde kullanılır (Blaise).

ORGANODETRİTİK sıf. (fr. *organodétritique*). Petrogr. ORGANİK* KIRINTILI'nın eşanlamlısı.

ORGANODİNAMİZM a. (fr. *organodynamisme*). Psik. H. Ey* tarafından geliştirilen zihinsel işleyiş ve zihin bozuklukları kuramı.

ORGANODİSPLAZİ a. (fr. *organodysplasie*). Patol. Bir ya da birçok organda birden görülen doğuştan hastalık. (Ya dölütteki bir hastalıktan ya da progenezdeki bir disgeneziden [gen değişinimi] ileri gelir.)

ORGANOFERRİK sıf. (fr. *organoferrique*). Yerbil. ve Pedol. Toprağın organik artıklarından ve demirden oluşan bir taşlaşma tipi için kullanılır.

ORGANOFOSFORLU sıf. Kim. Fosfordan bireşim yoluyla türetilen kimyasal organik ürünler için kullanılır.
◆ a. Organofosforlu ürün.
—ANSİKL. Tarım* koruma ilacı olarak kullanılan orgonofosforlu ürünlerin pek çok çeşidi (malatiyon, paratiyon, vb.) vardır. Bunlar biyolojik olarak daha kolay parçalandıkları ve daha özgül oldukları için uzun dönemde doğal çevrenin korunması bakımından *pestisit**lerden daha az tehlikelidirler. Bu özgüllük, bitkinin içine sızan ve besisuyuyla taşınan kimi müstahzarların ("sistematik tarım koruma ilaçları") etkime biçimiyle daha da artar. Bundan yalnızca besisuyuyla beslenen kemirici böcekler zarar görür, dolayısıyla yararlı türler korunur. Bu özellikleri nedeniyle organofosforlu ürünler tarımda, daha ekonomik olmalarına karşın orgonoklorlu ürünlerden daha çok yeğlenir.

ORGANOGENETİK sıf. (fr. *organogénétique*). Etol. ve Psik. Organogeneze ilişkin.

ORGANOGENEZ a. (fr. *organogenèse*'den). Etol. Bedensel ve ruhsal bir hareketin organik bir nedene bağlanması.

ORGANOGRAFİ a. (fr. *organographie*). Biyol. Çıplak gözle ya da büyüteçle görülebilen bitkisel ya da hayvansal organları, diseksiyon yapmaksızın betimleme. (Bu anlamda MORFOLOJİ de denir.)

ORGANOJEL a. (fr. *organogel*). Kim. Bir *organosol*'ün pıhtılaşması sonunda oluşan pelte.

ORGANOJEN sıf. (fr. *organogène*). Yer-

bil. Kaynağı canlı yaratıklar olan için kullanılır.

ORGANOKLORLU sıf. Org. kim. Klordan bireşim yoluyla elde edilen; çözücü, soğutucu, tarım koruma ilacı, fungusit ya da kimi plastiklerin bileşeni olarak kullanılan pek çok organik kimyasal ürüne denir.

◆ a. Organoklorlu ürün.

—ANSİKL. Gelişmiş ülkelerde elde edilen klorun büyük bölümü, organoklorlu bileşiklerin hazırlanmasında kullanılır. Bu ürünlerin en önemlileri klorlu çözücüler (perkloroetilen, trikloroetilen, vb.), plastikler [poli(vinil klorür)], tarım koruma ilaçları (D.D.T., aldrin, dieldrin, heksaklorosiklo-heksan, lindan, vb.), fungusitler (heksaklorobenzen, pentaklorofenol, vb.), herbisitler ile sanayide plastikleştirme etkeni, yapıştırıcı, boya vb.'nin bileşenleri olarak geniş ölçüde kullanılan poliklorlu bifeniller (P.C.B.) gibi çok sayıda diğer kimyasal molekül vb.'dir.

D.D.T.'nin zehirliliğinin anlaşılmasından sonra, yapılan pek çok analiz, organoklorlu ürünlerin yeryüzünün hemen her yerine bulaştığını ortaya koydu; Kuzey kutup yöresindeki topraklarda, likenlerde, deniz memelilerinde, kuşlarda, bu bölgelerin besin zincirlerinde ve hatta insanlarda eser miktarda D.D.T.'ye rastlandı; oysa bu bölgelerde D.D.T., o güne değin hiç kullanılmamıştı.

Bu kimyasal moleküller doğal ortamda uzun süre kalabilir; bu da, bu moleküllerin büyük biyosfer çevrimiyle aktarılmasını ve besin zincirleri boyunca birikmesini kolaylaştırır. Özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra geniş ölçüde kullanılan organoklorlu tarım koruma ilaçlarının çeşitli bileşikler yapma özelliği ve kalıcılığı, yararlı hayvan türlerinin yok olması ve uyum yoluyla dirençli soylar oluşturan zararlıların yerleşmesi sonucu ekosistemlerdeki biyolojik dengelerde önemli değişikliklere yol açtı.

Organoklorlu ürünlerin bulaşma biçimleri, genellikle bu ürünlerin türüne göre değişir. Tarım koruma ilaçları, özellikle havadan ilaçlama uygulamaları sırasında atmosferdeki aerosoller aracılığıyla maksimum bir dağılma gösterir. Yapılan analizler sonucu, aralarında heksaklorosiklo-heksan, dieldrin, ve D.D.T.'nin de bulunduğu tarım koruma ilaçlarının kalıntılarına, atmosfer tozları ile Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde 10^{-7}-10^{-6} g/kg arasında değişen miktarlarda rastlandı. Bu maddelerin sulara bulaşması ise pestisitler ile poliklorlu bifenillerin sanayisel üretim artıklarının ya doğrudan akarsulara verilmesi ya da atmosfer ve yağmurlarla dolaylı yoldan gerçekleşir. Sanayi atıklarının döküldüğü yerlere yakın sularda avlanan balıkların etinde saptanan poliklorlu bifenillerin oranı, D.D.T.'den yüz kez daha fazladır. Okyanuslarda meydana gelen yüksek seyrelme nedeniyle bu sularda kayda değer nicelikte organoklorlu ürünlere rastlanmamış, ancak açık deniz balıkları üzerinde yapılan analizlerde sözkonusu ürünlerin bulunduğu kanıtlanmıştır. Her gün yenilen besinlerde de organoklorlu artıklara rastlanmaktadır; ancak bu artıkların oranı genellikle ya çok düşük ya da çok az örnekte yasayla izni verilen miktarın biraz üzerindedir. Tüketim maddelerinin son derece çeşitli olması göz önüne alınırsa, bu bulgular istatiksel bir "yoklama" olarak kabul edilebilir. Üstelik bu analizler, kolayca belirlenebilen birkaç pestisitle sınırlıdır. Konut çöpleri ile sanayi artıklarının yakıldığı fabrikalar, bu artıklarda P.V.C. kökenli malzemeler ile organoklorlu ürünler içeren artıkların yüksek oranda bulunması yüzünden havanın bu tür maddelerle kirletilmesinde önemli kaynaklardır. Bu ürünler, atmosferde, hava kirliliğine yol açan diğer önemli maddelerle bileşerek çok çeşitli zehirli bileşikler oluşturabilir.

Organoklorlu bileşikler, kimi bölgelerde yüksek dozda alındığında doğrudan, kimi dokularda zamanla birikerek dolaylı yoldan birçok hayvan türünün ortadan kalkmasına neden olur. Çok düşük dozların yetişkin balıklar üzerinde görünür bir etkisi saptanamamış, ancak aynı miktardaki dozların balıkların yumurta ve yavrularının ölüm oranını büyük ölçüde artırdığı kanıtlanmıştır. Organoklorlu maddelerin ayrıca yumurtalarının kabuklarını kırılgan duruma getirerek kuşların üremesini azalttığı, metabolizma ve iç salgı bezlerinde çeşitli bozukluklara yol açtığı belirlenmiştir.

Pek çok Avrupa ülkesi tarımda, organoklorlu ürünlerin kullanımını yasaklamıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), hazırladığı yönergelerle, organoklorlu ürünlerden elde edilen diğer parazit ilaçlarının kullanımını düzenlemeye girişmiştir. Ancak günümüze dek bol miktarda kullanılan, kimi ülkelerde bundan sonra da kullanılacak olan D.D.T. ve klorlu siklodienlerin doğal çevreye bulaşması, daha uzun süre devam edecektir.

Organoklorlu ürünlerin ekolojik dengeler, hayvan türleri, insan sağlığına yönelik tehlikesi henüz önlenememiştir; çünkü, pestisit olmamalarına rağmen, doğal çevreye yayılarak birikebilen, ayrıca kalıcı olmaları yüzünden aynı zehirleyici etkiyi gösteren poliklorlu bifeniller gibi organoklorlu öteki ürünler bol miktarda üretilmekte ve kullanılmaktadır.

ORGANOKURŞUN a. Org. kim. En az bir karbon-kurşun bağı içeren organik bileşik. (Bu bileşikler, kurşun tetraetil gibi genellikle kurşun IV'ün türevleridir.)

ORGANOLEPTİK sıf. (fr. *organoleptique*). Bir duyu alıcısını etkileyebilene denir. (Bu terim daha çok ağız yoluyla alınan maddeler için kullanılır.)

ORGANOLİTYUM a. Org. kim. En az bir karbon-lityum bağı içeren kimyasal bileşik. (Ziegler tarafından bulunan RLi formüllü organolityum bileşikleri, lityum metalinin hidrokarbonlu bir çözücü [eter bozunur] eşliğinde, organik bir RX halojenürü üzerine etkimesi sonunda elde edilir. Organomagnezyum bileşikleriyle aynı özellikleri taşımalarına karşın, onlardan daha tepkindirler.)

ORGANOLOJİ a. (fr. *organologie*). Müz. Çalgıları inceleyen bilim dalı.

—ANSİKL. XX. yy.'ın başında, C. Sachts ve E. von Hornbostel adında iki müzikolog bu terimi sistemli bir biçimde kullanmaya başladılar. Organoloji: 1. aralarında akrabalık ilişkisi kurulması ve izledikleri evrim çizgisinin belirlenmesi gereken çalgıların tarihsel incelenmesine temel olan elyazmalarını ve ikonografileri inceler; 2. her çalgıyı betimleme amacıyla inceler, yani onun yapısal özelliklerini ayrıntılı bir biçimde gözden geçirir; 3. çalgıları akılcı bir tutumla sınıflandırır ve çalınma biçimleri ve biçimleriyle ilgili etkenler dışındaki etkenleri (köken, kullanım vb.) de göz önünde tutan bir yöntemle onların listesini çıkarır; 4. çalgıların onarımıyla uğraşır.

Organoloji, araştırma alanını giderek genişletmekte, kesin bilimlerden (akustik) yararlanmakta ve etnoloji, toplumbilim, müzik tarihi gibi bilim dallarıyla işbirliği yapmaktadır.

ORGANOMAGNEZYUM a. Org. kim. En az bir karbon-magnezyum bağı içeren organik bileşik.

—ANSİKL. V. Grignard'ın bulduğu organomagnezyum bileşikleri, magnezyum metalinin eter ya da tetrahidrofuran ortamında bir RX halojenürü üzerine etkimesi sonunda oluşur (Normant). R MgX formülü,

$$2\ RMgX \rightleftharpoons R_2Mg + MgX_2$$

dengesi nedeniyle uzun süre kuşkuyla karşılandı. Bu denge yalnız çözeltide oluşur (Grignard çözeltisi); ama son yıllarda radyokristalografi yöntemiyle yapılan çözümlemeler, kristalleşmiş ürünlerin daha çok $RMgX(OR'_2)_2$ formülüne uyduğunu göstermiştir. Bu formülde magnezyum atomu, dört komşu atomla kuşatılmıştır; atomlardan biri R kökünün karbon atomu, diğeri X halojeni atomu, öteki ikisi ise OR'_2 gruplarının oksijen atomlarıdır.

Organomagnezyum bileşikleri, çok zayıf asitlerin (RH) eşlenik bazları olarak kabul edilebilir. RH'den daha kuvvetli olan asitlerin hepsi, RMgX'i RH'ye dönüştürür; örneğin $RMgX + H_2O \rightarrow RH + HOMgX$ tepkimesinde olduğu gibi suyun, alkollerin, amonyağın, birincil ve ikincil aminlerin, asitlerin tepkimesi bu şekildedir.

Organomagnezyum bileşikleri, aynı zamanda kuvvetli nükleofil tepkenlerdir. Halojenürlerle tepkimeye girdiklerinde R gruplarını bir halojen atomuyla değiştirirler; örneğin,

$$SiCl_4 + 2\ RMgX \rightarrow R_2SiCl_2 + 2ClMgX.$$

Bu tepkime, sanayide silikon üretiminin temelini oluşturur.

Organomagnezyum bileşikleri, çifte karbon-oksijen bağlarına katılır. Aldehit, keton ve esterlerle alkolleri, karbondioksitle karboksilik asitleri verir. Oksijen, kükürt, iyot, kükürt dioksit, sülfürik asit anhidrit vb. ile bileşir.

Organomagnezyum bileşikleri organik bireşimde çok kullanılan tepkenlerdir.

ORGANOMETAL a. Org. kim. En az bir karbon-metal bağı içeren organik bileşik.

ORGANOMETALOİT a. Org. kim. Oksijen, kükürt, azot ve halojenlerin türevlerinden başka en az bir karbon-metaloit bağı içeren organik bileşik.

ORGANOMİNERAL sıf. (fr. *organominéral*). Pedol. Organik kırıntılarla türemiş minerallerin ya da alttaki ana kayacın birlikte bulunduğu kat için kullanılır.

Organon, Aristoteles'in mantık yapıtları derlemesi; VI. yy.'dan başlayarak bu adla tanınan bu derlemede, *Kategoriler* (Kategoriai) incelemesi, *Peri ermenias* (Yorum üzerine) incelemesi, *Birinci analitikler* (Analytika protera), *İkinci analitikler* (Analytika hystera), *Topika* ve *Peri sophistikon elenkhon* (Yanıltmacaların çürütülmesi) adlı yapıtlar yer alır.

ORGANOPATİ a. (fr. *organopathie*). Patol. Yalnız işlev bozuklukları gösteren ve *sine materia* (maddesiz) denilen hastalık karşıtı olarak ogranik lezyonlara dayanan hastalık.

ORGANOS *(sierra de los)*, Küba'da kireçli kütle, Guaniguanico sıradağının batı bölümü. Küba'nın kuzey-batı kıyısına egemendir.

ORGANOSİLİSYUM a. Org. kim. En az bir karbon-silisyum bağı içeren organik bileşik. (Örneğin silikonlar.)

ORGANOSOL a. (fr. sözc.). Polim. Temel olarak poli(vinil klorür) ile bir plastikleştiriciden oluşan, akışmazlığını azaltmak için uçucu bir çözücü (örneğin ksilen, çözücü nafta, terebentin esansı) katılan hamur. (Organosol ile plastisol arasındaki fark, organosolde bir çözücünün bulunmasıdır.)

—Kim. Asıltı ortamı organik bir sıvı olan kolloidal çözelti.

ORGANTİN a. Tekst. Bir tür organze. (Tülbent inceliğinde, seyrek dokunmuş, kolalı bir kumaştır. Daha çok fantazi giyimde kullanılır. Bezeme öğesi olarak da yararlanılır.)

◆ sıf. Bu kumaştan yapılmış olan: *Organtin tuvalet. Organtin bluz.*

ORGANZE a. (Urgenç kentinin adının bozulmuş biçimi *Organzi*'den). **1.** Her biri aynı yönde (genellikle Z) büküldükten sonra birlikte S yönünde yeniden bükülen iki ham ipek ipliğinden meydana gelen ipek ipliği. **—2.** Bu iplikten dokunmuş oldukça saydam, sertçe ve ince kumaş. (Daha çok fantezi giysi yapımında ya da bezemede kullanılır.) **—3.** Organze kullanılan dokuma işleminde, çözgü ipliği. **—4.** *Organze bükmek*, organze üretmek için ham ipek ipliklerini iki kez bükmek.

◆ sıf. Organzeden yapılmış olan.
—ANSİKL. Organzede, bükümlerin önemi elde edilecek kaliteye göre değişir. Organzeler, normal apreli (metrede 500 ile 600 devir düzeyinde bükümler), orta apreli (metrede 350 ile 450 devir düzeyinde bükümler) ve fazla apreli (metrede 1 000 devire kadar varan bükümler) olarak üçe ayrılır. Organze, dayanıklılığından dolayı ipekli dokumalarda çözgü ipliği olarak kullanılır.

Orgaz kontu'nun cenaze töreni (*El entierro del conde de Orgaz*), el Greco'nun başyapıtlarından biri (4,60×3,60 m, S. Tomé kilisesi, Toledo, 1586). Efsaneye göre, aziz Stephanus ve aziz Augustinus gökten inerek, S. Tomé kilisesi'nin yeniden yapımında para desteğinde bulunan Orgaz senyörü Gonzalo Ruiz'in cenaze törenine (öl. 1323) katılmış ve onun gömülmesine yardımcı olmuşlar. Yapıt bu efsaneyi anlatır. Tablonun alt bölümünde, aralarında ressamın (sağdan altıncı kişi) ve oğlu Jorge Manuel'inki de (diz çökmüş) bulunan bir dizi hayranlık uyandırıcı portre yer almaktadır. Üstteyse bir melek, ölünün ruhunu, İsa, Meryem ve azizlerin meleklerin ortasında görüldüğü gibi tablonun üst bölümüne doğru götürmektedir.

ORGAZM a. (fr. *orgasme*). Cinsel zevkin en yüksek noktası.
—ANSİKL. Orgazm zevk almanın çok kısa bir süre için çok yoğunlaşması ile belirgindir. Kamış son derece şişkindir ve üretra deliğinden kesintili olarak üç ya da dört defa meni fışkırır (boşalma). Kadında orgazma hiçbir özel salgı olgusu eşlik etmez, bundan ötürü kadında orgazmı nesnelleştirmek çok güçtür, bu yüzden kadında orgazmın var olduğu uzun zaman kuşku ile karşılanmıştır. Kadın en azından iki noktanın uyarılmasıyla orgazma ulaşabilir: dölyolu ve klitoris (bızır).
Orgazmdan sonra gevşeme evresi gelir: Masters ve Johnson'a göre erkek aşağı yukarı yarım saat içinde bir daha uyarılamaz, kadınsa bir birleşme sırasında arka arkaya birkaç kez orgazm olabilir.

ORGCU a. Org çalan müzikçi.

ORGENERAL a. Ask. Silahlı kuvvetlerde en yüksek general rütbesi ve bu rütbedeki general.
—ANSİKL. Orgeneraller ordu ve daha üst düzeydeki birlik ve kurumlarda görevlendirilir. Orgenerallerin atandıkları başlıca görevler Genelkurmay başkanlığı, kuvvet komutanlığı, Genelkurmay 2. başkanlığı, ordu komutanlığı, Deniz kuvvetleri'nde donanma komutanlığı, Yüksek askeri şûra üyeliği, Milli güvenlik kurulu genel sekreterliği ve Harp akademileri komutanlığıdır. Orgeneral rütbesinin Deniz kuvvetleri'nde eşiti "oramiral"dir.

ORGENERALLİK a. Ask. Orgeneral rütbesi ve bu rütbedeki askerin görevi.

ORGÉTORİX, helvetialı önder (öl. İ.Ö. 58'e doğr.). Sezar'a göre, yurttaşlarını Galya'nın güney-batı'sına doğru yığın halinde göç etmeye ikna etti. Bir ihbar sonucu halk, tutkulu projelerini öğrendi. İntihar ettiği sanılmaktadır.

ORGON a. (fr. *orgone*). Psikan. W. Reich'a göre tüm evrene dağılan ve her türlü canlı varlığa özgü cinsel enerjiyi gizil olarak içeren öğe.

ORGON FASİYESİ a. Yerbil. Güney Fransa ve Avrupa'nın kimi bölgelerinde görülen kalkerli Alt Kretase'nin özel fasiyesi. (Eşanl. ÜRGONİYEN.)

ORGYİA a. (lat. sözc.; yun. *orgyia*, iki kolun uzunluğu'ndan). Tarak duyargalı erkeği çok gelişmiş kanatlı, dişisiyse kısa ve körelmiş kanatlı kelebek cinsi. (Tombulgüvegiller [*Lymantriidae*] familyası.)
—ANSİKL. Batı Avrupa'da iki türü bulunur: *Orgyia gonostigma*, mayıs-eylül arasında uçuşur ve tırtılı meşe, erik ve gül ağaçlarında yaşar; *O. antiqua*, temmuz-ekim arasında görülen, polifaj tırtılı meyve ağaçlarında, meşede vb.'inde yaşayan bir kelebektir. Ağaçların budandığı sırada, kışı ağaçkabukları üzerinde geçiren yumurtaları ve boş kozaları yok etmek gerekir.

ORHAN BEY (Sücaettin), Menteşoğulları beyi (öl. 1344'ten önce). Babası Mesut Bey'in ölümünden sonra, kardeşi İbrahim Bey'i bertaraf ederek beyliğin başına geçti (1319). Rodoslu şövalyelerden geri almak girişimi başarısızlıkla sonuçlandı (1320).

ORHAN BEY, Saruhanoğulları beyi (öl. 1412). Muzafferettin İshak Bey'in oğlu. Babasının ölümü (1390) üzerine beyliğin başına geçen kardeşi Hızırşah'ın beyliğini tanımadı, onunla mücadeleye girişti. Karamanoğulları'nın, Yıldırım Bayezit'e karşı oluşturduğu ittifaka katıldı. Ankara savaşı'nda (1402) Timur'un yanında bulunuyordu. Savaşı kazanan Timur, Saruhan beyliği'ni ona verdi. Ancak kısa bir süre sonra Hızırşah, beyliğe yeniden egemen oldu.

ORHAN BEY → ORHAN GAZİ.

ORHAN ÇELEBİ, türk şehzade (öl. İstanbul 1453). Mehmet I'in oğlu. Ağabeyi Murat II'nin kendisini öldüreceği korkusuyla Bizans'a sığındı; Bizanslılar'ın elinde Osmanlı devletine karşı bir şantaj öğesi olarak kullanıldı. Mehmet II'nin ilk tahta çıkışından (1444) sonra Bizans tarafından taht iddiacısı olarak serbest bırakıldı. Çatalca taraflarında faaliyet gösterdikten sonra Deliorman'a geçti; üzerine yürüyen Hadım Şihabettin Paşa karşısında yeniden Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. Mehmet II Karaman seferine çıktığında (1452) Bizans imparatoru Konstantin Palaiologos XI, padişahın Anadolu'daki ordugâhına gönderdiği elçiler aracılığıyla Orhan Çelebi'nin masraflarına karşılık önceden kararlaştırılan yıllık 300 000 akçenin iki katını istedi ve bu para verilmediği takdirde şehzadenin serbest bırakılıp taht davasına da yardım edileceğini bildirdi. Güç durumda bulunan padişah, imparatorla anlaşmak zorunda kaldı. İstanbul kuşatması sırasında sur komutanı olarak savunmada görev alan Orhan Çelebi, türk kuvvetlerinin şehre girmeleri üzerine ele geçmemek için surların üstünden atlayarak intihar etti.

ORHAN ÇELEBİ, türk şehzade (öl. Bursa 1512). Bayezit II'nin torunu, Selim I'in yeğeni ve şehzade Mahmut'un oğlu. Tahtı babasının elinden alan Selim I, Anadolu'da hükümdarlığını ilan ederek kendisine karşı ayaklanan ağabeyi şehzade Ahmet'in üzerine yürüdü (1512). İki kardeş arasındaki bu savaş sırasında Anadolu'yu istila eden büyük amcası şehzade Ahmet'ten korkan Orhan Çelebi, kardeşleri Musa ve Emir'le bilikte küçük amcası Yavuz Sultan Selim'e sığındı. Ancak, saltanatta rakip istemediği için Fatih* kanunnamesi'ni uygulayan padişah amcası tarafından kardeşleriyle birlikte boğdurularak öldürüldü.

ORHAN ÇELEBİ, türk şehzade (öl. Gazvin, İran, 1561). Kanuni Sultan Süleyman'ın torunu, şehzade Bayezit'in büyük oğlu. Padişah dedesi tarafından Çorum sancakbeyliğine atandı (1559). Şehzade Selim'le (sonradan Selim II) yaptığı Konya savaşı'nı yitiren babası ve üç kardeşiyle birlikte İran şahı Tahmasp I'e sığındı. Kanuni ve büyük şehzade Selim'le pazarlığa girişen şahın buyruğu uyarınca önce Gazvin'de hapse atıldı (1560), sonra da İstanbul'dan gönderilen cellatlara teslim edilerek babası ve kardeşleriyle birlikte öldürüldü. Cesetleri osmanlı elçileri tarafından Sıvas'a getirildi ve orada gömüldü.

ORHAN GAZİ (Söğüt 1281 - Bursa 1360), türk padişah (1326-1360). Osman Gazi ile Mal Hatun'un oğlu. Şehzadelik döneminde Bilecik ve Yarhisar kalelerinin fethinde önemli rol oynadı (1298). Bu arada tutsak alınan Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun (Holofira) ile evlendirildi. Bu evlilikten Süleyman (Paşa) ve Murat (sonradan Murat I) adlı iki oğlu dünyaya geldi. Babasının Burka tekfuru yönetimindeki müttefiklere karşı kazandığı Dinboz (Dimbaz) zaferi üzerine (1306) savaş alanından kaçan Kete tekfurunu Ulubat kalesinde kuşattı. Ulubat tekfurunun köprü kendilerinde kalmak koşuluyla kaleyi Türkler'e bırakmayı kabul etmesi üzerine yapılan sözleşme Osmanlılar'la yabancılar arasında yapılan ilk askeri anlaşma oldu. Babasının buyruğuna verdiği komutanlardan Konur Alp ile birlikte Karatekin, Ebesuyu, Karacebeş, Tuzpazarı, Kapıcık ve Keresteci kalelerini fethetti (1317). Damla hastalığına tutulan Osman Gazi tarafından önce başkomutan vekiliğine (1320), hastalığın ilerlemesi yüzünden sonra da Orhaneli'nin (Atranos) fethi sırasında saltanat naipliğine (1324) getirildi. Böylece yönetsel ve askeri tüm yetkileri bir hükümdar gibi elinde topladı ve ardından çoktandır alınmasına çalışılan Bursa'yı kuşattı (1325). Bursa fethedildikten ve bu sırada ölen Osman Gazi vasiyeti gereği Bursa'da Gümüşlü kümbet'e gömüldükten sonra, ikinci osmanlı padişahı olarak tahta çıktı (1326). Üvey ağabeyi Alaettin Bey'i "Paşa" unvanıyla kendisine vezir atayan Orhan Gazi, komutanlarından Akça Koca ile Konur Alp aracılığıyla Aydos ve Samandıra'yı fethetti, devlet merkezini Yenişehir'den Bursa'ya taşıdı, kendi adına ilk osmanlı sikkesini kestirdi (1326-1327). Devlet kuruluşlarının temellerini atarak veziri Alaettin Paşa ile birlikte Divan örgütünü oluşturdu; vüzera ile ilmiye ve askeriyenin kıyafetlerini saptayan, toprak dağıtımını tımar yöntemine bağlayan yasalar çıkardı; "yaya" ve "müsellem" adıyla Osmanlı devletinin ilk sürekli ve düzenli ordusunu kurdu (1328-1329). Bu arada, 8 000 kişilik bir kuvvetle İznik kentini kuşattı (1329). Ordusunun başında şehri kurtarmaya gelen Bizans imparatoru Andronikos III Palaiologos'u Maltepe'de (Pelekanon) yenerek İznik'e girdiyse de kalede savunmayı sürdüren ve bu arada yardım alan bizanslı askerlerin direnişi karşısında geri çekildi. Ertesi yıl İzmit'i kuşattığı sırada Bizans imparatorunun denizden donanmayla kentin yardımına gelmesi üzerine bir kez daha kuşatmayı kaldırmak ve şehri imparatora bıraktığına ilişkin bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı (1330). An-

Giraudon

Orgaz kontu'nun cenaze töreni (1586)
el Greco'nun yapıtı
Santo Tomé kilisesi, Toledo

Orhan Gazi

cak hemen ertesi yıl İznik kentiyle kalesini ele geçirdi ve İznik konsili'nin toplandığı ünlü Ayasofya kilisesi'ni camiye dönüştürdü (1331). Osmanlı devletinin ilk sadrazamı sayılan Alaettin Paşa'nın aynı yıl ölümü üzerine ikinci vezir şehzade Süleyman Paşa'yı onun yerine getirdi. Daha sonra Taraklı, Mudurnu, Göynük kasabalarıyla (1332) Gemlik fethedildi (1333); Balıkesir ve çevresi ele geçirilerek Karesioğulları beyliği'nin büyük bölümü osmanlı topraklarına katıldı (1336). İzmit ve Koyunhisar kalelerini (1337); ardından da Hereke, Yalova ve Armutlu kasabalarını (1338) fetheden Orhan Gazi, böylece İstanbul'a iyice yaklaştı. Bir yandan iç bunalımlarla, bir yandan da Rumeli'de sırp ve bulgar savaşlarıyla uğraşan Bizans İmparatorluğu, fethedilen yerler Osmanlılar'da kalmak ve Şile ile Üsküdar yörelerine Türkler'in akın düzenlemeyeceklerine ilişkin güvence verilmek koşuluyla Orhan Gazi ile yeni bir barış antlaşması yapmak zorunda kaldı (1341). Ölen imparator Andronikos III'ün çocuk yaştaki oğlu İonnes V Palaiologos'a başkaldırıp bizans tahtında hak iddia eden İoannes VI Kantakuzenos, iç ve dış düşmanlarına karşı güçlü bir müttefik edinmek amacıyla türk hükümdarına 17 yaşındaki güzel kızı Theodora'yı vererek karşılığında damadından 6 000 türk askeri istedi (1346). Orhan Gazi, Kantakuzenos'a yardım etti. Böylece Karadeniz kıyılarına kadar Trakya'yı ele geçiren Kantakuzenos, sonunda İstanbul'u da kuşatarak, yine türk askeri sayesinde başkente girip hükümdarlığını resmen onaylattı (1347). Aynı yıl damadı Orhan Gazi'yi kadını Theodora ve oğullarıyla birlikte Üsküdar'a çağırıp burada onuruna şölenler ve şenlikler düzenledi. Ancak, saltanatını güçlendirip İstanbul'da konumunu sağlamlaştırdıktan sonra Osmanlılar'a karşı bir haçlı seferi düzenlenmesi için papaya başvurdu. Başlangıçta bu haberlere inanmayan ve kaynatasından böylesi davranışlar beklemeyen Orhan Gazi, ancak imparatorun Türkler'in müttefiki olan Cenevizliler'e karşı Venedikliler'le anlaşması üzerine harekete geçerek Üsküdar ve Kadıköy ile Marmara adalarını fethetti (1352). Anadolu içlerine gönderdiği oğlu Süleyman Paşa, onun adına Eretnaoğulları'ndan Ankara'yı aldı; küçük Gerede beyliği'ni ortadan kaldırdı (1354). Ardından Cenevizliler'den sağlanan gemilerle askerinin başında Rumeli'ye geçen Süleyman Paşa, burada önemli bir bizans üssü olan Çimpe (Tzympe) kalesini ele geçirdi. Aynı yıl Trakya'nın güney kıyılarındaki kentlerle kaleleri baştan başa yıkan büyük depremden yararlanarak Galibolu'yu alması üzerine Çimpe ile Gelibolu arasında uzanan kıyıları boydan boya osmanlı topraklarına katmış oldu. Daha sonra babasının Anadolu'dan gönderdiği türk göçmenleri bu kıyı boyuna yerleştirdi ve Gelibolu başta olmak üzere bölgedeki tüm kaleleri onartarak içlerine muhafızlar koydurdu. Böylece artık üç denizde kıyıları bulunan Osmanlı devleti, bu tarihten (1354) sonra iki anakara üzerinde yayılmış bir ülke kişiliğine büründü. Bu fetihleriyle yetinmeyen Süleyman Paşa, ardından 4 yıl içinde Rumeli'de Bolayır, Tekirdağ, İpsala, Malkara, Hayrabolu, Keşan, hatta bazı kaynaklara göre Dimetoka, Çorlu ve Edirne kentleriyle yörelerini ele geçirdi (1354-1358). Ancak, bunlardan Dimetoka, Keşan, Çorlu ve Edirne, ilk Rumeli fatihi şehzade Süleyman Paşa öldükten (1359) sonra Bizanslılar tarafından geri alındı. Genç ve yiğit oğlu Süleyman Paşa'nın acısına dayanamayan yaşlı Orhan Gazi de ertesi yıl öldü (1360). Bunun üzerine oğlu Murat I ardılı oldu.

Orhan Gazi öldüğünde, Anadolu ve Rumeli'deki osmanlı topraklarının yüzölçümü, babasından devraldığı ülkeyi yaklaşık iki katı genişletmiş olarak, 60 000 km² idi. Osman Gazi'nin bir anakara ve iki deniz kıyısı üzerinde bıraktığı beyliği, iki anakara ve üç deniz kıyısı üzerinde uzanan önemli bir türk devleti durumuna getirdi. İstanbul ve Çanakkale boğazlarına egemen olarak çember içine aldığı Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'daki topraklarını Şile ve Biga ile osmanlı ülkesi dışında kalan Alaşehir, Karadeniz Ereğlisi gibi birkaç kentle sınırlı bıraktı. Öte yandan, Karesi ve Gerede beyliklerini ülkesinin topraklarına katmakla Anadolu yakasındaki türk nüfusunu artırarak Rumeli yakasındaki fetihleriyle çoğalan rum nüfusuna karşılık topluluklar arasında bir denge sağlamayı başardı. Yaşamının büyük bölümünü savaş alanlarında at sırtında, devletinin yeni atılan temellerini sağlamlaştırma yolunda geçirmiş olan Orhan Gazi, osmanlı tarihinin seçkin hükümdarlarından biridir. Türbesi Bursa'da, babası Osman Gazi'nin yanındadır. (→ Kayn.)

Orhan Kemal

ORHAN KEMAL, asıl adı **Mehmet Raşit Öğütçü** (Adana 1914-Sofya 1970). TBMM I. dönem Kastamonu milletvekili (1920-1923) avukat Abdülkadir Kemali'nin oğlu. Babasının Ahali fırkası'nı kurmasının (1930) ardından, gelişen olaylar sonucu ailesi Suriye'ye göç ettiği için ortaokul son sınıfta öğrenimi bıraktı (yaşamının bu dönemini "Küçük adamın notları" başlığı altında yayımlamaya başladığı yaşamöyküsel romanı *Baba evi*'nde [1949] konu edinmiştir). Bir süre sonra doğduğu kente dönerek pamuk fabrikalarında işçilik, dokumacılık, ambar memurluğu, Verem savaş derneği'nde kâtiplik yaptı (yaşamının bu dönemi, Yugoslavya göçmeni bir ailenin işçi kızıyla evlenmesinin [1937] hikâyesi *Avare yıllar* [1950], *Cemile* [1952], *Dünya evi* [1960], *Arkadaş ıslıkları* [1968] romanlarına konu olmuştur). Askerlik görevini yaparken Ceza yasası'nın 94. maddesine aykırı davranıştan 5 yıl hapse mahkûm edildi (1939). Bursa cezaevi'nde bulunduğu sırada, burada tutuklu Nâzım Hikmet'le ilişkileri, toplumcuyuk anlayışı üzerinde etkili oldu (bu konuyla ilgili anıları *Nâzım Hikmet'le üç buçuk yıl* [1965] kitabındadır). 1950'de İstanbul'a geldikten sonra tefrika romanlar, kitaplar yayımlayarak yalnızca kalemiyle geçindi. Tedavi için gittiği Sofya'da öldü. Cenazesi yurda getirildi; mezarı İstanbul'dadır.

Yapıtlarında güç yaşama koşulları içindeki küçük insanları, onların geçim sıkıntılarını canlandırır. Ancak sanat anlayışı yalnızca tanıklık etmeyi değil, halkın daha iyi bir yaşama ulaşmasına yardımcı olacak uyarıcı, yönlendirici bir gerçekçilik yolunu izlemiştir. İlk ürünleri 1930'larda kendi yaşamöyküsünden çizgilere dayanan bir çerçevede, Çukurova'da tarım ve fabrika işçilerinin sorunlarını işlemiş, daha sonra yaşamını sürdürdüğü İstanbul'da gurbetçilerin, kenar mahalle insanlarının, işçilerin dünyasını yansıtmıştır. Yaşamı geniş bir biçimde kapsayan yapıtı için cezaevi gözlemleri de malzeme olmuştur. Bu tür yapıtlarından *72. koğuş* (uzun öykü, 1954) oyun haline getirilerek AST (1967) ve Devrimci Ankara Sanat tiyatrosu (1976) tarafından sahnelendi. AST'taki temsil sanatçıya Ankara Sanatsevenler derneği'nin yılın en iyi oyun yazarı ödülünü kazandırdı. Konularını Çukurova çevresinden alan *Vukuat var* (1959), *Hanımın çiftliği* (1961), *Kanlı topraklar* (1963), *Kaçak* (1970) romanları, toprak sahipleriyle tarım işçilerinin ilişkilerini, tarım kesiminde meydana gelen değişmelerin etkilerini, yoksul fabrika işçilerinin dünyasını ele alan bir dizi oluşturur. *Murtaza* (1952, *Bekçi Murtaza* adıyla Ulvi Uraz tiyatrosu'nda sahnelendi, 1969; *Bekçi* adıyla Ali Özgentürk tarafından filme alındı, 1986), fabrika çevresini konu edinirken körü körüne görev duygusuna bağlı kahramanının kişiliğini çözümler. Köyden kente nüfus göçü, gurbetçi-işçilerin Adana'daki güç yaşamı *Bereketli topraklar üzerinde* (1954) romanının eksenini oluşturur. *Gurbet kuşları* (1962) bu konuyu işlemeyi gurbetçilerin İstanbul'daki yaşamından kesitler vererek sürdürür. Köylülerin, ırgatların, küçük el-sanatlarıyla uğraşanların, küçük memurların vb. kaynaştığı bu yapıtlar yanında, kadınlarla genç kızlar ve çocukların serüvenlerini ele alan romanlar da özel bir yer tutar. Kenar mahallede yaşayan, kendi toplumsal konumundan daha geriye itilmiş ailedeki kadınlarla ilgili *El kızı* (1960), sinema ve eğlence dünyasında sömürülen kadınlarla ilgili *Yalancı dünya* (1966), *Sokaklardan bir kız* (1968) bu çerçevedeki romanlarındandır. *Suçlu* (1957), *Küçücük* (1960), *Sokakların çocuğu* (1963) gibi romanlarında, İstanbul'un yoksul çevrelerinde, çözülmüş aile yaşamlarının, eğitim bozukluklarının suça ittiği çocuklar ve onların ayakta kalabilme çabaları canlandırılır. *Müfettişler müfettişi* (1966) ile onu izleyen *Üç kâğıtçı* (1969) taşradaki yönetici, memur çevresinin taşlamasıdır. Bunlar ve benzeri romanlarda hareketli olaylar, yer yer şive taklidinden yararlanan konuşmalarla sergilenen konular, yazarın 200 kadar öyküsünü de beslemiştir (*Ekmek kavgası*, 1949; *Kardeş payı*, Sait Faik hikâye armağanı, 1957; *Önce ekmek*, Sait Faik hikâye armağanı ve TDK ödülü, 1968 vb.). *72. koğuş*, *Murtaza* gibi yapıtları yanında roman ve öykülerinden daha başka sahne uyarlamaları da yapıldı: *Eskici dükkânı* (AST tarafından sahnelendi, 1969), *Kardeş payı* (Ankara Mithat Paşa tiyatrosu'nda sahnelendi, 1970-1971). [→ Kayn.]

Orhan Kemal roman ödülü, Orhan Kemal'in ailesi tarafından verilmekte olan ödül. Romancının toplumcu dünya görüşüne ve gerçekçi edebiyat anlayışına uygun yapıtlara verilir. Kurulduğu 1972'den başlayarak ödülü şu yapıtlar kazandı: *Boynu bükük öldüler* (Yılmaz Güney, 1972), *Büyük gözaltı* (Çetin Altan, 1973), *Yenişehir'de bir öğle vakti* (Sevgi Soysal, 1974), *Yaralısın* (Erdal Öz, 1975), *Bir gün tek başına* (Vedat Türkali, 1976), *Kutsal barış* (Hasan İzzettin Dinamo, 1977), *Kara Ahmet destanı* (Fakir Baykurt, 1978), *Mehmetçik Mehmet* (Mehmet Başaran, 1979), *Bir düğün gecesi* (Adalet Ağaoğlu, 1980), *Yıldız karayel* (Rıfat Ilgaz, 1982), *Cevdet Bey ve oğulları* (Orhan Pamuk, 1983), *Kurşun ata ata biter* (Tarık Dursun K., 1984), *Issızlığın ortasında-Geç kalmış ölü* (Mehmet Eroğlu, 1985), *Kale kapısı* (Yaşar Kemal, 1986), *Yukarı şehir* (Şemsettin Ünlü, 1987), *Kahramanlar ölmeli* (Ahmet Yurdakul, 1988), *Eski toprak* (Samim Kocagöz, 1989), *Bir yaz mevsimi romansı* (Demir Özlü, 1990), *Kurtlar* (Peride Celal, 1991), *Köylüler* (Talip Apaydın, 1992).

ORHANELİ, Bursa ilinin Ege bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 30 015 nüf. (1990); 1 731 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 55 köy. Merkezi, Bursa'nın 54 km G.'inde *Orhaneli*, 6 434 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı üretimi. Orman ürünleri. Hayvancılık. Krom ve linyit yatakları.

ORHANGAZİ, Marmara bölgesinde Bursa iline bağlı ilçe; 56 426 nüf. (1990); 476 km²; 26 köy. Merkezi, Bursa'nın 45 km K.-K. D.'sunda *Orhangazi* (esk. *Pazarköy*), 31 889 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı üretimi.

Orhangazi külliyesi, Bursa'da Orhan Gazi döneminden cami, hamam, medrese, imaret, mektep, hamam ve handan meydana gelen yapılar topluluğu (1339/1340). Cami, Bursa'daki erken osmanlı mimarlığının önemli örneklerindendir. Kentin 1413'te Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından kuşatılması sırasında büyük zarar gördü, Mehmet I (Çelebi) zamanında onarıldı (1417). Ters T (zaviyeli, yan mekânlı) camiler planındaki yapı, ana eksen üzerinde, arka arkaya yer alan kubbeli iki mekânla, birinci mekâna açılan kubbeli bölümlerden oluşur. Son cemaat yeri Bursa'da ilk kez bu yapıya eklenmiştir. Beş bölümlü son cemaat yerinin yanlarındaki sivri bir kemer içinde yer alan ikili kemerler yapının önemli özelliklerindendir.

Dış cephelerde tuğla örgülerle geometrik ve ışınsal motifler, rozetler elde edilmiştir. Osmanlı mimarlığının en eski çifte hamamlarından olan hamamda erkekler bölümü kare planlı, kubbeli soğukluk, iki kubbeli ılıklık ve dört eyvanlı, köşe hücreli sıcaklıktan oluşurken kadınlar bölümü daha yalındır. Külliyeye gelir sağlamak üzere yaptırılan han (Emir hanı) XVI. yy.'a değin Bezazistan olarak anılmıştır.

ORHANLI, Niğde'nin merkez ilçesi Yeşilgölcük bucağına bağlı belde; 3 035 nüf. (1990). Belediye.

ORHANTEPE, esk. **Dragostepe,** Kocaeli yarımadasının G.-B. kıyısında, Maltepe ve Kartal arasında dirençli kuvarsitlerden oluşmuş tepe (101 m). Kıyıda, yarımadaya benzer bir çıkıntı oluşturur. Yamaçları ve kıyıları, son 40-50 yıl içinde İstanbul'un seçkin yazlıklarından birini oluşturan yapılarla kaplanmış; K. yamaçları önünde Cevizli istasyonu çevresindeki düzlükler önemli bir sanayi alanına dönüşmüştür.

ORHON, Moğolistan'da ırmak, Selenga'nın kolu (sağ kıyıdan); 1 124 km (havzası 132 800 km²).

ORHON (Orhan Seyfi), türk şair, yazar (İstanbul 1890 - *ay. y.* 1972). Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Meclisi mebusan kanunlar kalemi'nde çalıştı; Harp okulu'nda, İstanbul Erkek lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. *Akbaba* (sonradan Y. Z. Ortaç tarafından yayımlandı), *Papağan, Güneş, Ayda bir* gibi gülmece ve edebiyat dergilerini çıkardı. Haftalık *Çınaraltı* dergisini (1941-1944), türkçülük akımının İkinci Dünya savaşı yıllarındaki sözcüsü olarak yayımladı. Zonguldak, daha sonra İstanbul milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı (1946-1950; 1965-1969). Meslek yaşamını 1960 sonrasında muhafazakâr çevrelerin sözcüsü gazete köşe yazarı olarak tamamladı. Aruz vezniyle, serbest söyleyişe yatkın duygusal şiirler yazmıştı (*Fırtına ve kar,* 1919). Beş* hececiler adlı edebiyat topluluğu içinde yer alarak hece vezniyle halk edebiyatı çizgisindeki ürünleriyle (*Gönülden sesler,* 1922; *O beyaz bir kuştu,* 1941 vb.) tanındı.

ORHON (Mübin), türk ressam (İstanbul 1924-Paris 1981). Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın torunudur. Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdikten (1947) sonra doktora amacıyla gittiği Paris'te Şadi Çalık, İlhan Koman, Sadi Öziş vb. ressamların kurduğu l'Atelier de l'art abstrait'de resim çalışmalarına başladı. Grand Chaumière akademisi Modigliani atölyesi'ne devam etti (1952-1953). Yapıtlarını İs-

Bk. resim sayfa 8882

tanbul, Washington ve çeşitli Avrupa kentlerinde sergiledi. Yurtdışında çeşitli bienallere de katılan sanatçı, daha çok doğu gizemciliği doğrultusunda dışavurumcu bir soyutlamayı temel alan çalışmalarıyla tanındı. Yapıtlarından bazısı İstanbul Resim ve heykel müzesi'ndedir.

Orhon abecesi → GÖKTÜRKÇE.

Orhon türkçesi → GÖKTÜRKÇE.

Orhon ve Yenisey yazıtları, K. Moğolistan'da Orhon, Selenga ırmakları boyunda ve G. Sibirya'da Yukarı Yenisey yöresinde göktürk harfleriyle taşa yazılmış türkçe mezartaşları ve anıtlar. Genellikle Göktürk* dönemine ait olan ve türkçenin yazılı en eski ürünleri olarak bilinen yazıtlar arasında dil, yazı, yazım bakımından farklılıklar vardır. Genellikle yüksekçe yerlerde, uzun, yassı taşlar üzerine kazılmışlardır. Bazıları sonsuzluğu simgeleyen taştan kaplumbağalara ya da benzer altlıklara oturtulmuştur. En ünlüleri Baykal gölünün G.'inde Orhon vadisinde, Koşo Çaydam gölü yakınındaki Kültigin (732) ve Bilge Kağan (735) yazıtlarıyla bunların D.'sunda, Tola nehrinin yukarı bölümünde Bayan Çokto yakınındaki Tonyukuk (725 ?) yazıtıdır. Ayrıntılı ve uzun metinlerden oluşan bu üç yazıt, benzerleri arasında tarih, dil ve edebiyat değeri bakımından en önemlileridir. Yazıtlar, mezar üzerinde ya da ölünün anılmasını sağlayacak bir anıt biçiminde balballar, heykeller ve tapınakla bir arada bulunmaktadır. İlhanlı tarihçisi Cüveyni'nin XIII. yy.'da varlığından söz ettiği yazıtlarla ilgili bilgiler, batı dünyasına ancak XVIII. yy.'da ulaştı. Savaş esiri ve sürgün olarak 13 yıl Sibirya'da kalan isveçli Johann von Strahlenberg, *Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia (Asya ve Avrupa'nın kuzey ve doğu yakası)* [1730] adlı yapıtında Yenisey kıyılarındaki taş yazıtları konu edinmişti. İlk bulunan yazıt da doğabilimci Daniel Gottlieb Messerschmidt'in varlığını haber verdiği, Abakan'a dökülen Uybat nehri üzerindeki yazıttı. Ancak bunların hangi dilde olduğu bilinmiyordu, yazısı da daha okunamamıştı. İrkutsklu rus N. M. Yadrintsev, Orhon ırmağı yakınında bulduğu (1889) yazıtların kopyalarını yayımladıktan sonra bilim çevrelerinin ilgisi bu bölgeye yöneldi. O. O. Heikel yönetimindeki finli araştırma kurulu *İnscriptions de l'Orkhon* (Orhon yazıtları) [1892], W. Radloff başkanlığındaki rus araştırma kurulu da *Atlas der Altertümer der Mongolei* (Moğol eski eserleri atlası) [1892] adlı yapıtlarda yazıtların fotoğraf ve kopyalarına yer verdiler. Bu metinler arasında yer alan çince çevirinin de yardımıyla danimarkalı Vilhelm Thomsen o güne değin okunamayan göktürk yazısını çözdü (1893). Thomsen bu çalışmasında, metinlerde en çok yinelenen sesli harfleri ve sözcükleri belirlemiş, böylece *Tengri, Türk, Kültigin* adlarını okuyarak bu sözcüklerdeki harfler yardımıyla 38 harfi saptamıştı. Onun *İnscriptions de l'Orkhon déchiffrées* (Çözülmüş Orhon yazıtları) [1896] adlı yapıtı, türkoloji tarihinde yeni bir dönemi başlattı. Böylece elde edilen malzemeyle türk dili tarihi ve türk tarihi birçok yönden aydınlanırken yazılı türk edebiyatının tarihi de yeni metinlerle zenginleşmiş oldu. *Kültigin yazıtı*'nı göktürk kağanı İlteriş'in oğullarından Bilge Kağan, kardeşi Kültigin için diktirmişti. *Bilge Kağan yazıtı,* Bilge Kağan için oğlu tarafından diktirildi. *Kültigin yazıtı* gibi bunu da iki kardeşin "atısı" (yeğeni) diye adlandırılan Yolluğ Tegin kaleme almıştı. Anlatı, Bilge Kağan'ın ağzından düzenlenmişti. Tarih olaylarını sıralayan, halka ve gelecek kuşaklara öğütler veren birçok bölümün doğrudan doğruya Bilge Kağan'ın söylemiş olduğu sözleri aktardığı kabul edilmektedir. *Tonyukuk yazıtı* ise Bilge Kağan'ın veziri Tonyukuk tarafından diktirilmişti. Bu yazıtta da deneyimli bir devlet adamının içinde yaşadığı olaylar kendi ağzından dile getirilir. Bu yazıtlarda Göktürk kağanlığı'nın kuruluşu, Çin'e bağımlılık dönemi, İlteriş (Kutluk) Kağan'ın yönetiminde devletin yeniden kuruluşu anlatılır; devletin yaşaması için neler yapılması gerektiği belirtilir; gelecek için öğütler sıralanır; komşu uluslarla ilişkilerin nasıl düzenleneceği gösterilir; inançlar, yaşam, gelenek ve görenekler le ilgili ayrıntılar yansıtılır. Yazıtların anlatımı türkçenin VIII. yy.'da gelişkin, etkileyici bir edebiyat dili durumuna geldiğini gösterir. Buradaki birçok kullanış biçimi, daha sonraki edebiyat ürünlerinde, örneğin *Dede Korkut hikâyeleri*'nde de yer alır. Birçok dil özelliği, göktürkçeye dayanan Türkiye türkçesinde aynen yaşar.

Güney Sibirya'da Yenisey ırmağının ve kollarının suladığı alanda, Kırgızlar'ın yaşadığı bölgede bulunan Yenisey yazıtları 50'yi aşkın taştan oluşur. V. yy.'dan IX. yy.'a kadar uzanan zamana ait bu kısa mezar yazıtlarında ölenin kendi ağzından kısa yaşamı, ailesine, ulusuna bağlılığı, dünyaya doyamadığı içtenlikle anlatılır. Bunlar Orhon yazıtlarındaki kadar gelişmemiş bir yazıyla yazılmıştır. Talas nehri kıyısında Evliya Ata yakınında bulunan az sayıdaki çok kısa yazıt ise Batı Göktürkler'den kalmıştır. (→ Kayn.)

ORHY doruğu, Pyrénées-Atlantiques' de doruk, Bask ülkesinde, İspanya sınırında; 2 017 m.

ORİA a. Suyosunu kalıntılarında yaygın, çok küçük bedenli çokkıllı halkalısolucan cinsi.

Ó RİADA (Seán), irlandalı besteci (Corcaigh 1931 - Londra 1971). Paris'te Pierre Schaeffer'den ders aldı. İrlanda'ya dönünce halk müziğindeki zenginliği keşfetti. Bu onu, *Ceoltóirí Cualann* adlı bir doğaçlama topluluğu kurmaya (1960) yöneltti. 1956'da Dublin manastırı'nın müzik yönetmenliğine getirildi. 1963'te Corcaigh üniversitesi'nde müzik profesörlüğüne atandı. Besteleri üç sınıfa ayrılır: Grieg ve Sibelius'un etkilerini taşıyan sonromantik yapıtlar; doğaçlamaya dayalı geleneksel yapıtlar *(Aughrim ağıtı, Batı dünyasının soytarısı)* ve çağdaş yapıtlar (*Nomos I, II, III, IV, V, VI* [1957-1966]).

ORİA MUSCULOSA a. Böcbil. Arpaya zarar veren kelebek. (Kukamavpervanegiller familyası.)

ORİANİ (Barnaba), italyan gökbilimci (Garegnano, Milano yakınında, 1752 - Milano 1832). Brera gözlemevi'nde gökbilimci olarak çalıştı (1777), yörüngesini belirleyerek Uranüs'ün, daha önceleri sanıldığı gibi bir kuyrukluyıldız değil, bir gezegen olduğunu gösterdi. Cenova ile Milano arasındaki meridyen yayının ölçülmesi çalışmalarına katıldı.

ORİANİ (Alfredo), italyan yazar (Faenza 1852 - Casola Valsenio, Ravenna yakınında, 1909). Öykü ve romanlar yazdı, skandallaria başarıya ulaşmaya çalıştı (*Memorie inutili,* 1876; *Al di là,* Sappho türü aşkların öyküsü, 1877; *La disfatta,* 1899). Tarih ve siyaset üzerine yapıtları, ölümünden sonra ve bir öncü olarak görüldüğü faşist dönemde ilgi uyandırdı (*Fino a Dogali,* 1889).

ORİBASİOS, yunanlı doktor (Bergama 325 - Bizans 430). Kıbrıslı Zenon'un öğrencisiydi. O sırada Doğu'da sürgün olan Julianus, onu Galya'ya götürdü (355) ve imparator olunca (361) İstanbul quaestoru yaptı. Bu hükümdarın ölümünden (363) sonra, Valentinianus ve Valens'in gözünden düşerek sürüldü. Çok büyük bir ün kazanması üzerine, imparatorlar onu geri çağırmak zorunda kaldılar. Başlıca yapıtları: *Synopsis, Euporista* vb. Tükürük bezlerini onun bulduğu söylenir.

ORİBATA a. (yun. *oreibates,* dağlar arasında yürüyen'den). Bitkilerden yapılmış hayvan yataklarında ya da toprakta yaşayan, zırhlı örtenekli akarlar alttatımı. (*Actinotricha* üsttakımı.)

—ANSİKL. Orman topraklarında çok bol bulunan *Oribata*'lar yavaş yürürler, ama ayakları ve duyu ayakları tam bir uyum içindedir; bedeni zırhlı ve koyu kahverengidir: bütün bu özellikleri *Oribata*'ları *Sarcoptiformes*'lerden ayırır. Bitki döküntüleriyle beslenirler.

ORİBE, Japonya'da çay töreninin düzenleyicisi (XVI. yy. sonu - XVII. yy.). Furuta Oribe, Mino bölgesinde (Gifu ili) yapılan seramiğe adını vermiştir.

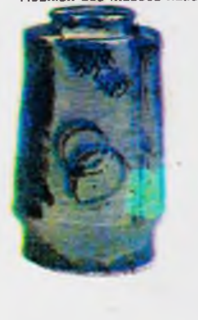
ORİBİ a. Afrika'da yaşayan küçük antilop. (Erkeklerinde düz boynuzlar vardır. Bil. a. *Ourebia ourebi;* boynuzlugiller familyası; *Antilopinae* oymağı.

Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power *(Doğu despotizmi. Mutlak iktidar üstüne karşılaştırmalı bir inceleme),* Karl Wittfogel'in yapıtı (1957). Yazar, bu yapıtında eskiden doğuda, ekonomisi, devlet yönetimi altında bulunan suların dağıtım sistemi aracılığıyla işleyen tarım toplumları bulunduğu ve bu toplumlarda devlete değişik bir biçim vermek amacıyla siyasal bir mücadele yürütme isteğinin olmadığı, çünkü bu isteğin rejim tarafından boğulup yok edildiği konusundaki marxçı tezleri inceler. Wittfo-

Orhan Seyfi **Orhon**

Réunion des musées nationaux

Oribe
kurs ve ağ motifli
çaydanlık
kahverengi ve beyaz mine
Japonya, XVIII.-XIX. yy.
Guimet müzesi, Paris

gel'in tezine göre, sovyet rejimi 1917'den başlayarak yeniden sözkonusu devlet biçimine ve siyasal duruma dönme tehlikesine düşmüştür. Lenin bu tehlikeyi fark etmişti; ama ondan sonra gelenler, onun uyarılarına rağmen, sovyet rejimini modern bir doğu despotizmi durumuna getirdiler. Wittfogel'in yapıtı, asya* tipi üretim biçimi konusundaki marxçı tartışmalar bakımından da büyük bir önem taşır.

ORİENTE, Ekvador'un doğu kesimindeki iller bütününe verilen ad, And sıradağları ile Amazon'un Peru'daki havzası arasında. Bu geniş bölge (yaklaşık 130 000 km²) çok az nüfusludur (300 000'den az).

Orient-Express, 5 haziran 1883'te Compagnie internationale des wagons -lits (Uluslararası yataklı vagonlar şirketi) tarafından Münih, Viyana, Belgrad ve Sofya (ya da Bükreş-Köstence) üzerinden Paris ve İstanbul arasında sefere sokulan uzun güzergâhlı (3 186 km) uluslararası tren. İzlediği yol birçok kez değişti ve başlangıçta bu yolun bir bölümü Tuna ve Karadeniz üzerinden vapurla alınıyordu. Büyük lüks trenlerin ilki olan bu ekspres, 1919'da ikiye bölündü ve kısmen yerini, güzergâhı daha güneyden geçen Simplon-Orient-Express'e, 1926'da da Arlberg -Orient-Express'e bıraktı. 1930'da Taurus -Express ile Küçük Asya'ya uzatıldı. Bu uluslararası tren günümüzde lüks tren niteliğini yitirmekle birlikte, Paris'i her gün Münih ve Viyana yoluyla Budapeşte'ye bağlamaya devam etmekte, haftada dört kez de Bükreş'e kadar uzanmaktadır.

ORİGAMİ a. (jap. sözc.). Geleneksel japon katlanmış kâğıt sanatı. (Beyaz renkli katlanmış kâğıtlar, başlangıçta şinto tapınaklarında sunu olarak kullanıldı. Heian döneminden sonra bir dinlence uğraşına dönüştü ve renkli kâğıtlar kullanılmaya başladı.)

ORİGENES, yunan tanrıbilimci ve kutsal kitaplar yorumcusu, kilise babası (İskenderiye 185'e doğr. - Kaisareia ya da Tir 252-254). İlkin İskenderiye dinsel bilgiler okulunu yönetti ve burayı, birçok hıristiyan ve pagan dinleyiciyi çeken gerçek bir tanrıbilim okulu durumuna getirdi. Okulun ün kazanması, karşısına birçok düşman çıkardı. Bunlar, öğretisini resmi düşünceler doğrultusunda olmamakla suçluyorlardı. Çeşitli entrikaların karşısında Origenes, Filistin Caesareası'na sığınmak zorunda kaldı ve İskenderiye okulunu orada yeniden kurdu. Kazandığı büyük ün, Decius' un zulmüne uğramasına yol açtı (250). Gördüğü işkenceler yüzünden, birkaç yıl sonra öldü. Aziz Augustinus ile birlikte, Hıristiyan Antikçağı'nın en önemli düşünürlerinden biriydi. Tanrıbilimde ve kutsal metinler yorumlamasında öncü olarak, daha sonraki tanrıbilim üzerinde geniş bir etkide bulundu. Kutsal kitapların yorumu ve tanrıbilim konusundaki başlıca çalışmaları arasında, şu yapıtları sayılabilir: Kutsal kitaplar üzerine *Homiliai*, Eski Ahit üzerine eleştirel bir yapıt olan *Ta* Eksapla*, reddiye kitabı *Kata Kelson* ve felsefi-tanrıbilimsel bir bireşim olan *Peri Arkhon* (İlkeler üzerine).

Mübin Orhon'un bir yapıtı

ORİGENESÇİ sıf. Origenes ya da yandaşlarının öğretisine ilişkin.

◆ sıf. ve a. Bu öğretilerin yandaşı.

ORİGENESÇİLİK a. **1.** Origenes'in platonculuktan esinlenen öğretisi. **—2.** Origenes'in yapıtlarının kimi tartışma götürür yanlarına dayanan bazı tanrıbilim akımlarına verilen ad.

—ANSİKL. Origenes'in ölümünden sonra, bir tanrıbilim akımı gelişti. Bu akım, gerçek bir okul oluşturmamakla birlikte, İskenderiye ve Kaisareia üstadının düşüncesindeki bazı tartışma götürür yanları sistemleştirdi (örneğin Kutsal Kitaplar'ın yorumlanmasındaki aşırı alegoricilik, ruhların daha önceden var olma ve yazgıları üzerindeki ve Tanrı sevgisinde yeniden bir canlanmaya ve lanetin yadsınmasına yol açan öğreti [apokatastasis] gibi). Bu düşünce akımı VI. yy.'da etkisini yitirdi.

Original Dixieland Jazz Band, 1913'e doğru New Orleans'da, amerikalı beyaz müzikçilerce kurulmuş beşli. Caz denilen müzik türünde plak dolduran ilk orkestradır. 16 ocak 1917'de New York'taki Victor stüdyolarına giren Nick La Rocca (kornet), Eddie Edwards (trombon), Larry Shields (klarinet), Henry Ragas (piyano) ve Tony Sbarbaro (vurma çalgılar), "Dixie Jass Band one step" ve "Livery Stable Blues" adlı iki parçayı kaydettiler. 7 martta satışa çıkan plak, olağanüstü ilgiyle karşılaştı. Original Dixieland Jazz Band, cazı ABD'de ve 1919'da uzun bir turneye çıktıkları İngiltere'de halka benimsetmeyi başardı. 1925'te dağılan orkestra üyeleri 1936'da yeniden bir araya gelerek yeni başarılar elde ettiler. Ama anlaşmazlığa düşmeleri üzerine çok geçmeden yine dağıldılar.

ORİHUELA, İspanya'da (Alicante ili) kent, Segura kıyısında, Murcia'nın K.-D.'sunda; 50 000 nüf. XIV. ve XVI. yy.'lardan kalma katedral, eski S. Domingo (XVI.-XVII. yy.) manastırı ve diğer anıtlar. Velázquez'in büyük bir tablosunun bulunduğu diocesis müzesi. Ticaret merkezi. —Yakınında, büyük huerta (portakal bahçeleri).

ORİJİN a. (fr. *origine*). Başlangıç, köken; bir şeyin ortaya çıkış noktası, kaynak.

ORİJİNAL sıf. (fr. *original*). **1.** Özgün. **—2.** Davranışları garip, yadırgatıcı gelen kimse için kullanılır: *Orijinal bir adam.*

◆ a. **1.** Bir belgenin ilk nüshası; aslı: *Bu nüsha orijinaline uymuyor.* **—2.** Kaynak dildeki metin, çeviriye karşıt olarak. **—3.** KOPYA'ya, RÖPRODÜKSİYON'a karşıt olarak sanatçının elinden çıkan yapıt. **—4.** Bir sanatçıya model olan somut bir nesne ya da gerçek bir kişi: *Bu portre orijinaline pek benzemiyor.* **—5.** Fabrikasınca üretilmiş olan, taklit olamayan bir araç, bir alet, bir parça: *Bu parçanın orijinalini ancak fabrikasında bulabilirsiniz.*

—Matbaac. Basılı röprodüksiyonda kullanılmak üzere fotogravür tekniğinde yapılmış kitap resimleme öğesi.

ORİJİNALİTE a. (fr. *originalité*). Orijinallik, özgünlük.

ORİJİNALLİK a. **1.** Özgünlük. **—2.** Bir kimsenin kendisindeki ya da davranışındaki kimseninkine benzemeyen garip özellik: *Bu bir orijinalliktir, ama herkesin hoşuna gitmeyebilir.*

ORİKÜLOTERAPİ a. (fr. *auriculothérapie*). Akupunk. Kulak kepçesinde belirli noktalara iğneler sokularak ve elde edilen özgül belirtilerden, özellikle kulak-kalp refleksinden yararlanılarak çeşitli hastalıkların teşhis ve tedavi edilmesi. (Eşanl. KULAKTAN TEDAVİ YÖNTEMİ.)

—ANSİKL. Oriküloterapide teşhis, kulakkepçesi üzerinde insan vücudundaki bütün organların tam bir refleks haritasının bulunmasına dayanır. Kulak, içorganlar ve meridiyenler arasındaki ilintiler, akupunkturun bugün bilinen en eski kitabında *(Neijing)* gösterilmiştir. Teşhis, kulakkepçesi üzerinde, hasta olan yerle ilintili nokta ya da bölgeleri belirleyen çeşitli arama aygıtları sayesinde gerçekleştirilir.

Bugün çok iyi hazırlanmış ve geliştirilmiş olan teknikler, gerçekten de patolojik noktaları, hatta hastalığın gelişmekte olduğu alanın doğasını belirlemeyi sağlamaktadır. Böylece kulakkepçesi adeta bir gösterge tablosu haline gelir ve tecrübeli bir hekim buradan "okudukları" ile hastasının sağlığı hakkında kesin bilgiler elde eder. Kulakkepçesi aynı zamanda tedavi yeridir: yüzeyinde yazılı olan uzaktaki bozukluklar konusunda araştırma yapılmasını sağlamakla kalmaz, oraya yapılan uyarılarla bu bozuklukları etkilemeyi, hatta düzeltmeyi bile sağlayabilir.

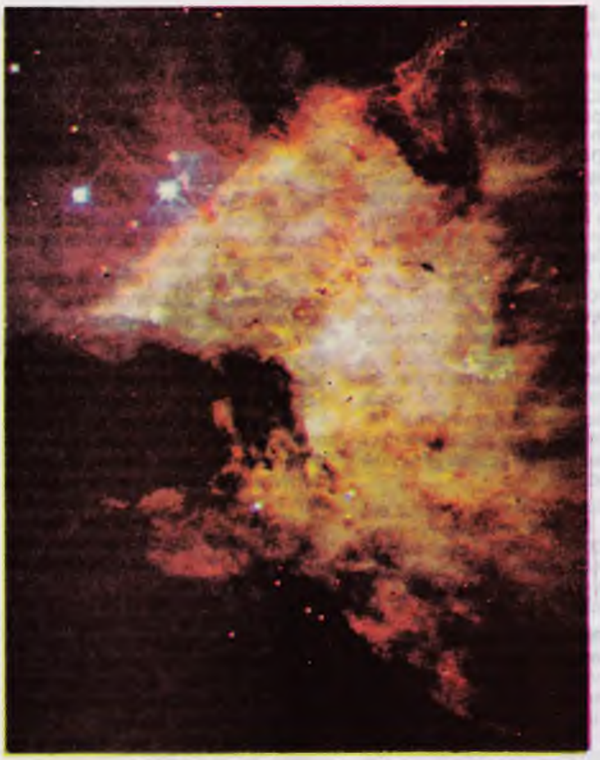
ORİLLİA, Kanada'da (Ontario) kent, Simcoe gölünün K.'inde; 6 400 nüf. Makine yapımı. Demir-çelik. Kereste sanayisi.

ORİNASYEN sıf. (fr. *aurignacien*). Tarönc. AURİGNAC KÜLTÜRÜ'nün eşanlamlısı.

ORİNOCO (Guarauno yerlilerinin dilinde *Ori-noko* "pagay tipi sandalın kullanıldığı en zorlu yer" anlamına gelir), Trinidad adası yakınında Atlas okyanusu'na dökülen Güney Amerika ırmağı; 2 160 km. Orinoco ırmağının yaklaşık 900 000 km²'lik havzası, D.'da Venezuela'nın Llanos ovasını kapsar. Orinoco, 1 045 m yükseltideki Guyana kalkanı kabartısından doğar (2° 19′ 5″ K. enlemi ve 63° 21′ 42″ B. boylamı). Keskin dirseklerle K.-D.'ya dönerek Ventuari ırmağıyla birleştiği yere kadar Arkeyen devrinde oluşmuş tabanın peneplen üzerinde akar. Daha aşağılarda K.'e dönerek kalkanın batı kenarını izler ve denize ulaşıncaya kadar kalkan boyunca ilerler. Apure ırmağına kadar, bütün büyük kolları (Guaviare, Vichada, Meta, Arauca) Kolombiya doğu sıradağları ile Mérida sıradağından doğar; Llanos alüvyon ovasında ilerleyen Orinoco'nun çığırı alüvyonlanma etkisiyle kalkanın eteklerine doğru kaymıştır. Apure ırmağıyla birleştiği yerin aşağısında, ırmağın çığırı D.'ya döner ve Orinoco sağ kıyıdan Guyana'dan gelen en büyük kollarını alır: Caura ve Caroní. Geniş bir delta oluşturarak (23 000 km²) Atlas okyanusu'na dökülür. Güney kolu (Boca Grande) en geniş koludur; Macareo gibi taraklanıp şamandıralarla işaretlendikten sonra uzun bir süreden beri Orinoco'dan da ulaşımda yararlanılmaktadır; büyük tonajlı gemiler bile Ciudad Guayana'ya kadar çıkabilmektedir.

Orinoco'nun rejiminde, düzenli bir kabarma ve alçalma görülür: ırmak sularının kabarması nisan ayında başlar, yavaş ama sürekli bir artış göstererek ağustos -eylül aylarında en üst düzeyine ulaşır (saniyede 40 000 - 50 000 m³) aynı aylarda sular alçalmaya başlar ve mart ayında en düşük düzeye ulaşır (saniyede 15 000 m³). Ciudad Bolívar'daki daralma yerinde mevsimlik düzey farkı 13 m'ye ulaşır ve Venezuela Guyanası merkezinin limanı, yüzen dubalar üstünde kurulmuştur.

Eğimi son derece azsa da Orinoco ırmağının çığırı Ciudad Bolívar'a kadar ulaşımı engelleyen çağlayanlarla *(raudales)* sık sık kesilmektedir. Kaynağından 500 km sonra, Casiquiare kolu ya da "kanalı" Orinoco'dan ayrılır ve río Negro'ya doğru akar; Orinoco ırmağı, debisinin sekizde birini Amazona kavuşan bu kolu nedeniyle kaybeder. Casiquiare Orinoco ve

Lick gözlemevi

Lick gözlemevi'nin (ABD) 3,05 m'lik teleskopuyla fotoğrafı çekilen **Orion** bulutsusunun merkez bölümü

Orion takımyıldızı

Amazon arasında bir doğrudan bağlantı oluşturur. Orinoco, Yeni Dünya ırmakları arasında varlığı en önce hissedilmiş ırmaktır: Kristof Kolomb üçüncü gezisi (1498) sırasında bu ırmağı keşfetti. Ayrıca Orinoco, bir ölçüde de olsa çığırı ilk araştırılan ırmaktır (Diego de Ordás, 1531); Orinoco'nun çığırı bütünüyle ancak 1951'de, bir fransız-venezuela ortak araştırma gezisi sırasında belirlenebilmiştir.

ORİOLİDAE a. Zool. SARIASMAGİLLER familyasının bilimsel adı.

ORİON. Yun. mit. Poseidon'un oğlu olan dev avcı. Artemis tarafından öldürüldü ve takımyıldıza dönüştürüldü.

ORİON (lat. *Orion*), ar. **Cebbâr** ya da **El-cebbâr,** gökyüzünün en ilginç takımyıldızlarından biri olan ekvator takımyıldızı. Antikçağ'da Yunanlılar bu yıldızı, Ülker'i izleyen bir avcıya benzetmişlerdir. Orion, çıplak gözle görülebilen yedi yıldızlık bir grupla diğer takımyıldızlardan ayrılır: bu yıldızlardan dördü (İkizlerevi*, Bellatriks*, Rigel*, Saiph*) büyük bir dörtgen çizer, (avcının gölgesi); bu dörtgenin ortasında, eğik biçimde sıralanan diğer üç yıldız, Orion'un *Göğüskemeri*'ni ya da ***kuşak***'ını oluşturur (bu yıldız, *Tırmık, Üç Kral* ya da *Üç Sihirbaz* adlarıyla da tanınır). Göğüskemerinin merkez yıldızının altında, düşey olarak birbirine çok yakın sıralanan, 4. kadirden üç yıldızın oluşturduğu ışık çizgisi ayırt edilir: bu, *Orion'un Kılıcı*'dır. Kılıcın ortasındaki yıldız, *θ Orion*, teleskopta altılı bir sistem olarak ortaya çıkar ve bu sistemin dört ana bileşeni, *Orion Trapezi* adı verilen şekli oluşturur. Bu sistemin çevresinde, 1610'da Peiresc tarafından keşfedilen ve çıplak gözle görülebilen ender bulutsulardan biri olan büyük M42 bulutsu*su uzanır; 1 600 ışık yılı uzaklıkta yer alan, içerdiği sıcak yıldızlarla aydınlanan ve bunların morötesi ışımasıyla iyonlaşan bu geniş hidrojen bulutu, yayımlı bulutsuların ilkörneğini oluşturur. Bu bölge, genç yıldızlar bakımından çok zengindir. M42'nin kendisi de, takımyıldızın hemen hemen tamamını kaplayan geniş bir karmaşık bulutsunun, *Barnard Büklümü*' nün yalnızca merkez bölgesidir. Göğüskemeri yıldızlarının en doğusunda yer alan *ζ Orion* yıldızının yakınında "At Başı" denilen karanlık bir bulutsu bulunur. Son olarak, Bellatriks'in batısında, eğri bir çizgi halinde sıralanan bir dizi az parlak yıldız, *Orion'un Kalkanı*'nı oluşturur. Orion takımyıldızı, gök ekvatoruna yakın konumu nedeniyle, kutuplar dışında, yerkürenin her noktasından gözlemlenir. Orion takımyıldızı, Türkiye'de yılın büyük bir bölümünde, geceleri gözlemlenebilir ve ocakta 21 sa (UT) ve şubatta 19 sa (UT) civarında yücelim noktasına ulaşır. (→ GÖK haritası.)

Orion takımyıldızı
John Flamsteed'in atlasına göre

ORİSSA, Hindistan'da eyalet, Bengal körfezi kıyısında; 156 000 km²; 26 370 000 nüf. Merkezi *Bhubanesvar.* Orissa, Mahanadi vadisine egemendir. İç kesimi (yüzölçümünün üçte ikisi, ama nüfusun üçte birinden biraz fazlası) Dekkan sert tabanı üzerindedir: yükseltisi 500 - 1 300 m arasında değişen, engebeli bir platodur. Alüvyonlu kıyı ovası, özellikle Mahanadi deltasından oluşur. İklimi çok yağışlıdır (1 300 mm'den çok yağış) ama kuraklık (kasırga da) da görülür. İnsanların ortak noktası oriya* dilidir. Ama, ağaçlı dağlık alanda toplam nüfusları 5 milyonu aşan bir kabileler topluluğu yaşar. Jütle birlikte (bağımsızlıktan sonra üretimi arttı) çeltik tarımına dayanan ekonomi, çok geri kalmıştır. Fakat, Hindistan'ın en büyük barajlarından Hirakud barajı, Rurkela çelik fabrikası, yeni Paradip limanı, çağdaşlaşma yolunda atılmış adımlardır. En önemli kenti Katlak, bir üniversite merkezidir. Deniz kıyısındaki Puri, Hindistan'ın başlıca hac yerlerinden biridir.

—Tar. Ariler'in yerleştikleri en doğudaki ülke olan Orissa, İ.Ö. III. yy. ortasında imparator Aşoka tarafından fethedildi. Bu hükümdarın buddhacılığı benimsemesine de, bu son derece kanlı fetih yol açtı. 335-375 arasında Orissa, Samudragupta tarafından yeniden Guptalar'ın imparatorluğuna, ardından IX. yy.'da Palalar'ın imparatorluğuna ilhak edildi. 1592'de kısmen Moğollar'ın imparatorluğuna katıldı, 1751'de Marathalar'ın eline geçti ve 1803'te de İngilizler tarafından fethedildi.

—Arkeol. ve Güz. sant. Mahanadi'nin K.'inde, Yenitaş dönemine ait kalıntılar ortaya çıkarıldı. Bazı buluntu yerlerinde Doab* bölgesi Tunç çağı kültürünün (İ.Ö.

Orissa
Puri kentinin çevresinden bir görünüm

Fred Kohler

1000'den sonra) izlerine rastlandı. Surlarla çevrili Şişupalgarh kenti Demir çağına bağlanır (kare planlı, sekiz kapılı); Kalinga'nın fethiyle ilişkili olduğu sanılmaktadır (Dhauli ve Caugada'daki Aşoka fermanları). İ.Ö. I. - İ.S. I. yy. arasında kayalara oyulmuş cayna yapıları görülmeye başlandı (Udayagiri, Khandagiri); Deogarh'daki brahma tapınağı gupta üslubundadır. 550'den sonra mahayana ve tantracılığın önemi arttı; bu dönemde birçok manastır kuruldu (Ratnagiri, Khiçing, Açutracpur vb.). VIII.-XIII. yy. arasında "Orissa üslubu" gelişti; *rekha* adı verilen *şikhara**'lı tapınak tipi en yetkin biçimine ulaştı (Bhubanesvar, Puri, Konarak). Müslümanlar tarafından alındıktan sonra eyalet, tapınak ve manastırlarıyla, 1550 dolaylarına dek (Odivişa) buddhacıların sığınağı durumuna geldi, sanat giderek özelleşti; özgün bir halk kültürü ve sanatı varlığını sürdürdü.

ORİSTANO, Sardinya'da (İtalya) kent, il merkezi, Oristano körfezi yakınında; 31 000 nüf. Yeni limanın kurulması kentte sanayinin (metalürji, elektronik, balık konserveciliği) gelişmesine yol açtı. —*Oristano ili*, 2 631 km²; 160 148 nüf. (1989).

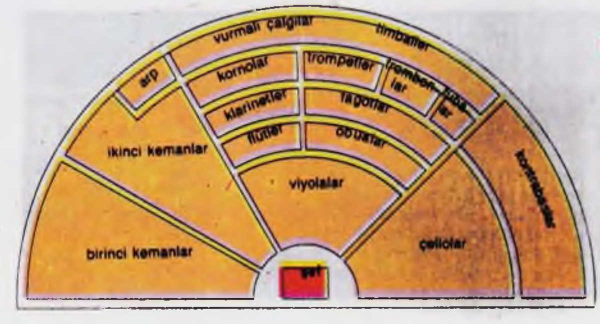
ORİXE (Nicolás ORMAECHEA, —denir), bask şair (Oreja, Guipuzcoa, 1888 - San Sebastian 1961). Başyapıtı *Euskaldunak* (1950) bask kırsal yaşamından alabildiğine geniş bir kesit verir.

ORİYA a. Doğu prakritleri, özellikle de magadhi aracılığıyla sanskritçeden türemiş hint-ari dil. Hindistan'da yaklaşık 31 milyon kişi (1992) tarafından konuşulur.

—ANSİKL. Orissa eyaletinin resmi dili olan oriya, dağlık kesimlerden çok kıyı bölgeleriyle vadilerde konuşulur. Oriyayı konuşan birkaç topluluk da Bihar'a, Bengal'e, Madhya Pradeş ile Kalküta'ya yakın bölgelerde yaşar. Bu dil az sayıda hecesel ayrılık gösterir. Brahmiden türemiş yazısı devanagariyle akrabadır. Buna rağmen harfler, üstlerinden yatay bir çizgi yerine bir daireyle çevrili olduğundan değişikmiş gibi görünür. Bunun da nedeni eskiden, kolay yırtılan palmiye yapraklarına kimi çizgilerin çizilmesine olanak vermeyen madeni uç kullanımıdır. Oriyadaki çok sayıda sözcük sanskritçeden aktarılmıştır. Yazıyla söyleyiş arasında uyum vardır. Birçok yanıyla oriyaya çok benzeyen bengalinin durumuysa böyle değildir.

—Ed. İlk yapıtlar, XIII.-XIV. yy.'a uzanmaktadırlar. Markanda Das'ın *Keşava kolli*'si, ilk vişnu şiirdi. Müslüman istilaları dönemi olan XV. yy.'da, köylü asker Sarala Das (1435-1466), manzum bir *Mahabharata* uyarlaması yazdı. Nilambar Vipra'nın *Deula tola suanga* adlı yapıtı, Puri'deki Cagannath tapınağı'nın kuruluşunu anlatıyordu. XVI. yy.'da, 1510'a doğru Puri'ye yerleşen bengali mistik Caitanya'nın öncülüğüyle kirişnacılık tekrar güçlendi. Caitanya, dinsel edebiyata ün kazandıran beş sakhanın (dost) ustası durumuna geldi. Gerçekten de bu sakhalardan örneğin Balaram Das (1472 - öl. ?), bir *Ramayana* uyarlamasıyla Cagannath Das (1492 -1552), bir *Bhagavata Purana* çevirisiyle, Acyutananda da bir *Harivamşa* uyarlamasıyla dinsel edebiyata ün kazandırdılar. Krallığın paylaşılmasından sonra, Upendra Bhanca ve *kavya*'lar tarafından simgelenen bir saray edebiyatı belirdi. Mahadev Das, *Purana*'ları manzum olarak çevirdi. XVIII. yy.'da, Radha ve Krişna'nın aşkları üzerine yazılan şiirlerde bir gelişme görüldü. Kurgu bakımından Fakir Mohan Senapati (1843-1918), şiir bakımından Radhanath Ray (1848-1908) ve Madhusudan Rao (1853-1912), 1866'dan başlayarak çağdaş edebiyata yol açtılar. Onların ardından şair ve toplumsal reformcu Gopabhandu Das, Satyavadi okulunu kurdu. Okuldaşları arasında, şair ve çevirmen Nilakantha Das da yer alıyordu. Özöğrenimli dokumacı Gangadhar Meher, *Tapasvini* adlı ve türünün başyapıtı olan bir *kavya* yazdı. Nandakişor Bala'ya, "bölgesel şair" lakabı takıldı. Çağdaş romancılardan Gopinath ve Kanhuçaran Mohanty ile Kalindicaran Panigrahi, ün kazandılar. Şair Saçi Rutaray, güdümlü şiirler yazdı. 1880'de Ram Sankar Roy ve Cagan Mohan Lala'nın sayesinde çağdaş tiyatro ortaya çıktıysa da, halk operası yatra canlılığını korudu.

klasik senfonik orkestranın düzeni

ORİZABA, Meksika'da (Veracruz eyaleti) kent, *Orizaba yanardağı*'nın yanında; 115 000 nüf. (1991). Tekstil merkezi. Biracılık. Kahve ekimi. —*Orizaba* ya da *Citlaltépetl* yanardağı, Meksika'nın en yüksek noktasıdır: 5 700 m.

ORİZÆPHİLUS a. Besin maddeleri üzerinde yaşayan, kahverengi ve yassı bedenli, dar ve çizgili elitralı kınkanatlı cinsi. (Hemen hemen her bölgede bulunan bu hayvanlardan, *Orizæphilus surinamensis*'e daha çok tahıllar üzerinde, *O. mercator*'a yağlı bitki tanelerinde rastlanır. Yassıkabuklukınkanatlıgiller familyası.)

ORİZZONTE → VAN BLOEMEN (Jan).

ØRJASÆTER (Tore), norveçli yazar (Sjåk 1886 - Lillehammer 1968). Olav Aukrust gibi Gudbrandsdalen eyaleti kökenli ve onunla birlikte yeninorveç dilinde yazan başlıca şairlerden biriydi. Dağ sevgisi ve seçtiği dil, yapıtlarının hem bölgesel, hem de ulusal bir nitelik kazanmalarına katkıda bulundu. Epik ve lirik bir üçleme olan başyapıtı *Gudbrand Langleite* (1913-1927) ve *Poèmes de l'homme* (fr. çev.) [1915], doğadaki uyuma bir övgü olan *Chant du fleuve* (fr. çev.) [1932] ve geleneksel, sağlıklı bir kırsal yaşam coşkusu içinde geçmişle şimdiyi birleştiren *l'Arbre de vie* (fr. çev.) [1945] gibi şiir kitapları, bu nitelikte yapıtlardı. Aynı zamanda, *Christophoros* (1948) ve *le Long Voyage de noces* (fr. çev.) [1949] gibi, anlatımcı bir kuruluş taşıyan dramlar, ayrıca "yaşlılık dinginliği"ni dile getiren *Ettersommar* (1953) adlı bir şiir kitabı ve *Brudekrona* (1956) adlı serüvene yönelik bir oyun yazdı.

ORKAN (Franciszek SZMACIARZ -SMRECZYŃSKI, **Władysław** —denir), polonyalı yazar (Poreba Wielka, Podhale, 1875 - Kraków 1930). Yoksul bir dağ köylüsünün oğluydu, hikâyelerinde ülkesinin insanlarını ve manzaralarını gerçekçi bir bakışla betimledi. Polonya kırsal kesiminin toplumsal sınıflarını ayrıntılarıyla incelemeyi amaçladı (*Nouvelles* [fr. çev.], 1898; *les Journaliers* [fr. çev.], 1900; *Pomor*, 1910; *Kostka Napiersky*, 1925). Şiir kitapları (*De cette triste terre* [fr. çev.], 1903; *Chants du temps* [fr. çev.], 1915) ve tiyatro oyunları (*Sacrifice* [fr. çev.], 1905; *Franek Rakoczy*, 1908) yazdı.

ORKESTRA a. (ital. *orchestra;* "dans etmek" anlamındaki yun. *orkheisthai*'den *orkhestra*). **1.** Solistler için yazılmamış bir müzik parçasını seslendirmek üzere bir araya gelen çalgıların tümü. —**2.** Bir senfonik konser kuruluşu olarak bir araya gelmiş çalgıcılar topluluğu.

—Antik. Yunanlılar'da tiyatronun, sahneyle seyircilerin oturdukları yer arasında kalan ve koronun "*thymele*" adı verilen bir Dionysos sunağı etrafında döndüğü bölümü. (Daire biçiminde olup sahneden daha alçaktaydı.) || Romalılar'da tiyatronun aynı bölümü. (Yarım daire biçimindeydi.)

—ANSİKL. Oyunculara eşlik eden çalgıcılar topluluğu, dönemine ve ülkesine göre değişik yerlerde bulunurlardı: sahnenin ön tarafında, kimi zaman da biraz aşağısında (orkestra çukuru); sahnenin üzerinde alçak yanlarında; sahnenin gerisinde, fondaki dekor perdesinin arkasında (özellikle İtalya'da); sahnenin altında (Bayreuth'ta). Tiyatro binasının dışına çıkınca orkestra açık havada olduğu gibi bir konser salonunda ya da bir tapınakta da konser vermeye başladı.

• *Çalgı topluluğundan senfonik orkestraya.* Rönesans döneminde küçük çalgı toplulukları polifonik bir yapıtın ses partilerini desteklemekle ya da vokal bir parçanın çalgı için yapılan transkripsiyonunu seslendirmekle görevlendiriliyorlardı. Ayrıca dans etmek için de küçük müzik topluluklarından yararlanılıyordu. Operanın ortaya çıkmasıyla orkestraya katılan çalgıların sayısı ve çeşidi, anlatımı güçlendirmek amacıyla artırıldı: orkestra ya şarkıya eşlik ediyor ya da betimleyici senfonilerde görüldüğü gibi sahnedeki olayların arasında yer alıyordu. Konçertonun ortaya çıkmasıyla XVII. yy.'da orkestra da bağımsızlığına kavuştu.

• *Klasik orkestranın yapısı.* XVII. yy.'ın sonlarına doğru italyan müzik okulunun yaylı çalgılar ailesini desteklemesiyle yaylı çalgılar, orkestraların hemen hemen hiç değişmeyen temelini oluşturdular; XVIII. yy.'la birlikte bu çekirdeğe yeni yeni üflemeli çalgılar katıldı (klarinet).

Genişlemiş şekliyle bu orkestra, o zamanlar yeni bir tür olan senfoniyi yorumlamaya elverişli sürekli kuruluşlara dönüştü (Paris'te Concert spirituel; Mannheim orkestrası). Orkestranın yapısında da şu şekilde bir değişiklik yapıldı: bir yaylı çalgılar dörtlüsü (sayıları değişebiliyordu), iki flüt, iki obua, iki fagot, iki klarinet, iki ya da dört korno, iki ya da üç trombon, iki trompet ve timbal. Beethoven bile senfonileri için bu orkestrayla yetinmiştir.

• *Modern orkestra.* Klasik orkestranın yapısında bir devrim yapan Berlioz birçok yenilik getirdi: çalgı sayısını artırdı, çok tiz ve çok pes çalgıları devreye sokarak ses paletini alabildiğine genişletti, çalgı ailelerini birleştirerek değil de tonlar arasında yeni bağlantılar kurarak klasik orkestra çerçevesini kırdı. Lirik bir dramın bir parçası, bir öğesi olan Wagner orkestrası dağılımı ve konumu (sahnenin altına) bakımından yenilendi, kadrosu genişledi ve zaman zaman operadaki kişilerin yerini aldığı gibi dramın psikolojik dayanağı oldu.

• *Orkestranın parçalanması.* Kimi bestecilerin (Satie, [*Parade*]) sırf dinleyiciyi rahatsız etmek için orkestraya bir takım gürültü elemanlarını sokmaları Varèse'de *(Ionisation)* daha ciddi sonuçlar doğurdu ve geleneksel orkestraya az ya da çok aykırı düşen birçok çalgının (örneğin Martenot dalgaları) girmesine yol açtı. Ayrıca ses dengesi değişik bir ayarlamaya göre kuruldu ve vurgulu çalgılar hissedilecek derecede ağır bastı. Bunun yanı sıra elektronikten (üzerinde önceden yapılmış kayıt bulunan manyetik bantlar) ya da sesin yeni bir biçimde işlenmesinden kaynaklanan o güne kadar duyulmamış tınılar da orkestrada yer almaya başladı. Önemli bir değişiklik de bestecilerin ses kaynaklarını değişik biçimlerde dağıtmak istemelerinden doğdu ve orkestra, konserin verildiği mekanda çeşitli noktalara dağılarak parçalandı.

• Senfoni orkestrası gibi, XVI. ve XVII. yy.'ın çalgı topluluğu da XVIII. yy.'ın sonundan başlayarak "oda orkestrası" denilen ve kendine özgü bir repertuvarı olan küçük kuruluşlar halinde günümüze kadar gelmiştir. XIX. ve XX. yy. bestecileri bu tür kuruluşlar için de birçok yapıt (Schönberg'in *Oda senfonisi*) vermişlerdir.

ORKESTRA-ADAM a. Vücudunun çeşitli yerlerinde taşıdığı birçok çalgıyı aynı anda çalan gezici müzikçi. (Topuklarında çıngıraklar, dizlerinde simballer, böğrün-

de büyük bir davul vb. bulunurdu.)

ORKESTRALAMA a. Bir müzik parçası notalarının çeşitli orkestra çalgılarına göre dağılımı (Eşanl. ORKESTRASYON.)

—ANSİKL. Orkestralama ya besteleme ile birlikte ya da başlangıçta bir solo çalgı için yazılmış bir yapıt üzerinde yapılır. Bu sanatın doğum tarihi XVI. yy.'ın sonudur. O dönemde ortaya çıkan opera, bestecileri çeşitli çalgı tınılarının renkleri üzerinde düşünmeye yöneltmişti. Gerçekten de drama müziği her çalgıya betimleme, anlatım, çağrıştırma gücü bakımından ayrı bir değer verir. Oysa arı müzikte, bestecinin amacı her çalgıyı toplu sesin oluşumuna katkısı bakımından ele almak ve özellikle de klasik ustalarda bu toplu sesi tam bir dengeye vardırmaktır. XVIII. yy.'da birçok eski çalgının yok olduğunu ve klarinet ile kornonun katılmasıyla orkestra yelpazesinin değiştiğini görüyoruz. Beethoven seslerin çağrıştırma gücüne büyük bir önem veriyor ve kendisinden öncekilerin orkestra yapısını benimsemekle birlikte yeni çalgılara (küçük flüt ve trombon) yer vermekten de geri kalmıyordu. Berlioz'un en çok üzerinde durduğu şey ise, orkestranın bütün zenginliğinden yararlanabilmek için ses düzlemlerini üst üste getirmek ve her çalgıya ayrı bir araştırma gücü tanımaktı. Orkestra mevcudunu özellikle de üflemeli çalgılar sayısını bir hayli artıran Wagner'e tepki olarak Rimskiy-Korsakov, R. Strauss, Debussy ve Ravel tınılara tekrar bireysellikleri kazandırarak çalgılara öncelik tanımayı amaçlayan modern orkestra anlayışına giden yolu açtılar.

ORKESTRALAMAK g. f. Müz. **1.** Orkestralama işlemine tabi tutmak. **—2.** *Yeniden orkestralamak*, orkestralamayı yenilemek. — Bir orkestranın üye sayısını değiştirmek ve/ya da bir yapıtta çalgıların partilerini yeniden düzenlemek.

ORKHESTİKOS sıf. (yun. sözc.; "dansçı" anlamındaki *orkhestes*'ten). Esk. yun. Özellikle dans-şiir-müzik bileşimine dans sanatını belirtmek için kullanılırdı.

ORKESTRASYON a. (fr. *orchestration*). ORKESTRALAMA'nın eşanlamlısı.

ORKEZOGRAFYA a. (fr. *orchésographie*'den). Adımları, bir partisyonun notaları altına konan uzlaşımsal işaretlerle belirterek dansları yazma yöntemi. (Bu yolu ilk kez, *Orchésographie** adlı yapıtında Thoinot Arbeau denedi. Bu ilk dans yazısı, daha sonra yerini koregrafiye, yakın bir geçmişte de dans yazısına bıraktı.)

ORKHOMENOS. Tar. coğ. İ.Ö. VIII. ve VI. yy.'larda etkin bir ticaret merkezi olmuş Boiotia kenti. Thebailiier yavaş yavaş kente yerleştiler, egemenlik kurdular ve İ.Ö. 364'te kenti yakıp yıktılar. Orkhomenos, Makedonyalı Philippos tarafından onarıldı, ama hıristiyanlığın ilk yıllarında yeniden yıkıldı.

ORKİ-, ORKİD (O)-, -ORKİT, -ORKİDİ, yun. *orkhis* ya da *orkhidion*, erbezi'nden, önek ya da son ek olarak bazı sözcüklerin bileşimine girer; *orkialji, kriptorkidi, sinorkidi.*

ORKİALJİ a. (fr. *orchialgie*). Patol. Erbezi ağrısı.

ORKİDE a. (fr. *orchidée*). Çiçeklerinin güzelliğinden dolayı serada yetiştirilen, salepgillerden birtakım bitki türlerinin ortak adı.

ORKİDEKTOMİ a. (fr *orchidectomie*). Cerr. Bir ya da iki erbezinin kesilip çıkarılması.

-ORKİDİ → ORKİ-.

ORKİDO- → ORKİ-.

ORKİDOPEKSİ a. (fr. *orchidopexie*). Cerr. Erbezini torbaların içine tespit etme ameliyatı. (Sadece erbezi ektopisi hallerinde yapılır.)

ORKİDOTOMİ a. (fr. *orchidotomie*). Cerr. Erbezinin yarılması.

ORKİEPİDİDİMİT a. (fr. *orchi-épididymite*). Patol. Erbezi ve epididimin aynı zamanda iltihaplanması.

ORKİNOZ a. Zool. TONBALIĞI'nın eşanlamlısı.

—Balıkç. *Orkinoz ağı* → TONBALIĞI* AĞI.

ORKİNOZCU a. Orkinoz avı yapan balıkçı.

-ORKİT → ORKİ-.

ORKİT a. (fr. *orchite*). Patol. Erbezi iltihabı.

—ANSİKL. Orkit çoğu zaman epididimin iltihabı ile birlikte görülür ve bir orkiepididimit gerçekleşmiş olur. Akut durumunda belirtiler şöyledir: erbezi torbalarında kasığa doğru yayılan şiddetli ağrı; yüksek ateş; torbalar şiş ve kırmızıdır. Orkitlere bulaşıcı hastalıklarda, özellikle kabakulakta rastlanır. Orkiepididimitler belsoğukluğunun ve ender olarak da sıradan mikropların yaptığı bir üretritin ihtilatı olabilir. Genellikle, herhangi bir sekel bırakmadan, antibiyotiklerle iyileşir, ama epididimde bazen atmık yolunu tıkayan ve kimi zaman kısırlığa neden olan sert bir çekirdek bırakabilir. İdrar yolu hastalarında, sık sık sonda koyma yüzünden ve adenektomi ameliyatı sonrasında orkiepididimit ihtilat yapabilir.

ORKNEY adaları, Büyük Britanya' da takımada, İskoçya'nın K.-D.'sunda; 975 km²; 19 000 nüf. (1991). İskoçya' dan Pentland boğazı ile ayrılan 90 ada, üç öbekte toplanır: en büyük ada olan Mainland (limanı ve yönetim bölgesi merkezi Kirkwall ile birlikte); Scapa koyu ile Mainland'dan ayrılan Güney Orkney adaları (Hoy, Flotta, South Ronaldsay); Kuzey Orkney adaları (Westray, Rousay, Eday, Sanday, Stronsay). Adaların bütünü, Dördüncü Zaman buzultaşlarıyla kaplı, G.-B.'dan (en yüksek noktası 470 m) K.-D.'ya doğru eğimli, kumtaşlı bir plato oluşturur. Oldukça durgun ekonomisi (koyun, sığır ve yumurta tavuğu yetiştiriciliği), Kuzey denizi'ndeki hidrokarbonların işletilmeye başlanmasıyla yeniden canlılık kazandı. Piper ve Claymore'den çıkartılan petrol bir boruhattıyla Flotta terminaline taşınır: oradan da tankerler aracılığıyla ingiliz ve Wales petrol rafinerilerine yollanır.

ORKNEY adaları (Güney), Antarktika yakınlarında Büyük Britanya'ya bağlı takımada, Graham toprağı'nın K.-D.'sunda; 4 700 km². 1821'de keşfedilen ve başlıca dört adadan oluşan bu takımadanın büyük bölümü buzlarla kaplıdır.

ORKO (ORdu istihlak KOoperatifi), subay, astsubay, askeri memurlarla bunların emekli, dul ve yetimleri yararına etkinlik gösteren, sınırlı sorumlu tüketim kooperatifi. 1962'de, 12 aralık 1953 tarihli ve 4-1613 sayılı Bakanlar kurulu kararı'na dayanılarak 1. Ordu mensupları tarafından 75 000 TL sermaye ile kuruldu. Başlangıçta, çeşitli illerde 15 mağaza açan kooperatif, 1963'ten sonra Ordu pazarları'nın giderek yayılması üzerine, İstanbul dışındaki mağazalarını kapattı. ORKO, bugün İstanbul'un çeşitli semtlerinde bulunan 10 mağazasıyla etkinlik göstermektedir.

ORKOZ a. Coğ. ve Denizbil. İstanbul boğazında yüzey sularının Karadeniz'e doğru ilerlemesine verilen ad.

—ANSİKL. Normal koşullarda İstanbul boğazının yüzey suları, Karadeniz ile Marmara denizi arasındaki yaklaşık 25 cm'lik seviye farkını izleyerek ve ayrıca genellikle hâkim kuzey rüzgârlarının etkisiyle, Marmara denizi'ne doğru ilerler. Ama uzun süreli ve şiddetli lodos dönemlerinde Marmara denizi'nden sürüklenen daha tuzlu sular boğaza girer ve Karadeniz' den gelen suların boğaza sokulmasını engeller. Bu durumda yüzey akıntısı K.'e doğru ilerler. Sıcaklığı ve tuzluluğu daha yüksek olan suların boğazı kaplaması sonucunda ortam koşulları değişir; bu nedenle özellikle sıcak ve tuzluluk değişimine karşı duyarlı olan bazı balık türleri olumsuz biçimde etkilenir.

ORKUN (Hüseyin Namık), türk dilci ve tarihçi (İstanbul 1902-Ankara 1956). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde okudu. Macaristan'a giderek (1924) Budapeşte Üniversitesi felsefe fakültesi'ni bitirdi. Türkiye'ye döndükten (1930) sonra, Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nde, Polis koleji'nde, Tıp fakültesi ve Devlet konservatuvarı'nda türk tarihi dersleri verdi. Türk dili ve tarihiyle ilgili yapıtlarıyla tanındı: *Peçenekler* (1933), *Eski türk yazıtları* (1936-1941, 4 c), *Hunlar* (1936), *Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesinin uygurcası* (1940), *Türk tarihi* (1946, 4 c), *Türkçülüğün tarihi* (1951) vb.

Sezai Orkunt

ORKUNT (Sezai), türk asker, siyaset adamı (İstanbul 1918). Deniz harp okulu'nu, Deniz harp akademisi'ni bitirdi. Deniz kuvvetleri'nde çeşitli iç ve dış görevlerde bulundu. Tümamiralliğe kadar yükseldi. Donanma komutan yardımcısı, Deniz eğitim kolordu komutanı, Genelkurmay istihbarat daire başkanı oldu; emekliye ayrıldı (1967). TBMM'nin 14. döneminde CHP İstanbul milletvekili seçildi (1969-1973). Parti içinde ortanın solu hareketi egemen olunca Kemal Satır önderliğinde kurulan Cumhuriyetçi parti'ye katıldı, bu parti Güven partisi ile birleşince Cumhuriyetçi güven partisi (CGP) üyesi oldu. 1973'te milletvekilliği sona erince TRT yönetim kurulu üyeliği yaptı (1975-1978).

ORKYNİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde kent; yeri saptanamadı. Antik kaynaklara göre Büyük İskender'in generalleri arasındaki mücadelede, Antigonos Monophtalmos Kardialı Eumenes'in birliklerini burada yenilgiye uğrattı (İ.Ö. 321).

ORLANDHOS (Anastasios), yunanlı mimar ve arkeolog (Atina 1887- *ay. y.* 1979). Atina akropolisi'ndeki anıtların (1910-1917), sonra Yunanistan'daki Antikçağ anıtlarının (1920-1958) anastilosis yoluyla onarılması çalışmalarını yönetti, bunlardan çok sayıda restitüsyon yayımladı. Bununla birlikte, yaşamının büyük bölümünü Bizans arkeolojisine adadı. *Arkheio tu byzantinu mnemelu tes Ellados*'un (Yunanistan'daki bizans anıtlarının arşivleri) 12 cildini yayımladı (1935'ten 1973'e). Ayrıca, 1930-1973 arasında, Sakız adası anıtlarının rölöveleri, Akdeniz havzasındaki ahşap çatılı erken hıristiyanlık bazilikaları, Eski Yunanlılar'da yapım gereçleri ve mimarlık tekniği, Patmos'taki Aghios İoannes manastırı'nın bizans dönemi freskleri, Parthenon'un graffitoları üzerine çalışmalar yaptı.

ORLANDİ (Guido), italyan yazar (Floransa, XIII. yy.'ın ikinci yarısı). Guittone d'Arezzo'nun etkisinde, welfe yanlısı şairdi. Dante da Maiano, D. Compagni ve G. Cavalcanti ile birlikte çalışarak atışmalar yazdı.

ORLANDO, ABD'de (Florida) kent, Tampa'nın K.-D.'sunda; 164 690 nüf. (1990). Yönetim ve turizm merkezi. Elektronik parçalar. Turunçgiller. —Yakınında, Disney World'un gösteri parkı.

Vittorio Emanuele Orlando

ORLANDO (Vittorio Emanuele), italyan siyaset adamı (Palermo 1860-Roma 1952). Hukukçuydu, üniversitede ders verdi, ılımlı liberal milletvekili olarak (1897-1925), kendisini Eğitim bakanlığına (1903-1905) getiren Giolitti ile işbirliği yaptı. Kabinesinde Adalet bakanlığına (1907-1909 ve 1914-1916) getirildiği Salandra'yı, savaşa girmeye yöneltti (1935). İçişleri bakanlığı yaptı (1916-17), Caporetto'dan (ekim 1917) sonra kurulan Ulusal birlik hükümeti'nin başına geçti. Barış konferansına italyan delegasyonu başkanı olarak katıldı, İtalya'nın Müttefikler safında savaşa girmesine karşılık toprak ödünlemeleri öngören Londra antlaşması (1915) maddelerinin uygulanması konusunda Willson'ın

Lauros-Giraudon

"Angelica canavarla karşı karşıya" Ariosto'nun *Öfkeli Orlando*'su için Fragonard'ın deseni *Bibliothèque nationale, Paris*

B. N., Paris

Louis, **Orléans** dükü (1372-1407) guvaşlı bir suluboyadan ayrıntı (eskiden Paris'te Célestins kilisesi'nde bulunan bir resimden) *Gaignières kol. B. N., Paris*

gösterdiği düşmanca davranış karşısında konferansı terk ettiyse de bir şey sağlayamadı. İtalya, Dalmaçya ve Fiume'den vazgeçmek zorunda kaldı. Bu toprak yitimi, İtalya'da Orlando'nun iktidardan düşmesine yol açtı. Yerini Nitti'ye bıraktı (haziran 1919), Facta'nın istifasına katkıda bulundu (ekim 1922) ve 1924'te Mussolini'ye muhalefete geçti. 1931'de faşist devletin profesörlere zorla kabul ettirdiği bağlılık andını imzalamayı kabul etmediği için, Roma Üniversitesi'ndeki kürsüsüne ancak 1944'te dönebildi. *Anılar*'ı 1961'de yayımlandı.

Orlando *(Âşık)*, Matteo Maria Boiardo'nun, 3 kitap ve 69 bölümden oluşan epik şiiri. Yazılmasına 1476'da başlanan ve yazarın ölümüyle kesintiye uğrayan şiiri, *Öfkeli Orlando** ile Ariosto sürdürdü. İlk iki kitap 1487'de yayımlandı; 69 bölümlük yayın, 1495'te gerçekleşti. Karolenj destanıyla breton romanlardan esinlenen yapıt, dinsizlere karşı girişilen savaşların betimlenmesine, olağanüstü oluntular (sihirli yüzükler, büyülü şatolar) ve Orlando'nun Angelica'ya karşı duyduğu aşkın hikâyesini ekler. XVI. yy.'dan başlayarak, arkaizmlerden ve lehçesel deyişlerden yılan okurlar, Francesco Berni'nin toscana lehçesindeki metnini okumayı yeğlemişlerdir (1531).

Orlando *(Öfkeli)*, Ariosto'nun 1516'da 40 bölüm olarak, sonra 1532'de kesin biçimiyle (46 bölüm) yayımlanan epik şiiri. Ariosto *Âşık Orlando**'yu Boiardo'nun yarıda bıraktığı noktada yeniden ele aldı ve başlıca ortaçağ şövalye çevrimlerinden oluşan temel kaynaklara başvurdu. Boiardo'nun şövalye ülkü ve dünyasını olduğu gibi benimsemesine karşılık Ariosto, bu ülkü ve bu dünyada, birçok olağanüstü serüven dokumak için bir bahaneden başka bir şey aramadı. Angelica tarafından önemsenmeyen Orlando'nun aşk çılgınlığının şiire sokulması, onun büyük tema yeniliğini oluşturuyordu. Şiirde özellikle, kartal başlı ata binen ve Orlando'yu iyileştirecek ilaç şişesini getiren Astolfo'nun Ay yolculuğu ve Este ailesinin kaynaklanacağı Ruggiero ile Bradamante'nin aşkları anlatılmaktadır.

Orlando, Virginia Woolf'un romanı (1928). Kimi zaman erkek ya da kadın olan ve duyumların tümünü algılamaya ve tüketmeye çalıştığı gibi onları yazıya dökerek sabitleştirmek için boş yere çırpınan garip bir kahramanın üç yüzyıl süren yaşamını konu eder.

ORLÉANAİS, Orta Fransa'da eski il, Loire'ın orta havzasında. Merkezi *Orléans*. Günümüzdeki Loiret, Loir-et-Cher ve Eure-et-Loir *département*'larının yerinde uzanıyordu.
—Tar. X. yy.'ın ikinci yarısında Fransa'ya bağlanan bölge, 1344'te, Orléans dükü Philippe I'in eline geçti. Birkaç kez Fransa krallıyla Orléans dükleri arasında el değiştirdikten sonra 1626'da kesin biçimde Fransa'ya bağlandı.

ORLÉANS, Fransa'da bölge (Centre) ve *département* (Loiret) merkezi; 107 968 nüf. (1992). Ticaret merkezi. Besin (şarapçılık, konserve ve şeker fabrikası), makine (tarım makineleri), sepicilik ve ayakkabı, elektroteknik, kimya ve ecza, tekstil, mobilya ve cam sanayileri merkezi.
—Tar. Carnuti halkının başkenti eski *Genabum* olan kent, İ.Ö. 52'de Sezar'a karşı ayaklandı. Aurelianus döneminde *Aurelianum* adını aldı (günümüzdeki adı bundan gelmektedir). 498'de frank kralı Clovis'in eline geçen kent, 511-561 arasında Orléans krallığı'nın başkenti oldu. 561'de Bourgogne, X. yy.'da Capet sülalesinin eline geçti. 1429'da İngilizler'in saldırısına karşı Armagnaclar'ı destekledi. Katoliklerle calvinciler arasındaki dinsel mücadelelerde rol oynadı ve François de Guise burada öldürüldü (1563). 179'da Loiret' nin merkezi oldu. 1870'te Paris'i kurtarmakla görevlendirilen general Aurelle de Paladines'in karargâh merkeziydi.
—Güz. sant. İkinci Dünya savaşı'ndan büyük zararlar gören Orléans, savaş sonrasında, klasik kentçilik anlayışına uygun olarak yeniden yapıldı. Kentte bulunan Ortaçağ yapıları arasında Saint-Aignan kilisesi ve katedral (cephesini XVIII. yy.'da J. V. Gabriel süsledi) sayılabilir. Ayrıca XVI. yy.'dan, Notre-Dame-de-Recouvrance kilisesi, belediye konağı ve birçok ev kalmıştır. İlginç Güzel sanatlar müzesi.

ORLÉANS (Jean D') → DUNOIS.

ORLÉANS (Louis, *—dükü*) [1372-Paris 1407], Charles V'in ikinci oğlu. Milano dükünün kızı Valentina Visconti'nin kocası; kardeşi Charles VI'nın Orléans düklüğünü kendisine bırakmasını sağladı (1392). Çekici ama sefahate düşkün ve savurgan yaradılıştaydı. Bourgogne dükleri Atak Philippe, sonra da Korkusuz Jean ile çatışmaya girdi, Jean tarafından öldürtüldü.

ORLÉANS (Charles D'), fransız şair (Paris 1394 - Amboise 1465). Dük Louis d'Orléans'nın oğlu. Azincourt yenilgisinden sonra İngilizler'e tutsak düştü, Fransa'ya dönüşünde Marie de Clèves ile evlendi ve ondan bir oğlu oldu (geleceğin Louis XII' si). Blois sarayı'nı bir edebiyat merkezine dönüştürdü. Baladlar, ağıtlar ve rondolar yazdı.

ORLÉANS (Gaston, *—dükü*), fransız prens (Fontainebleau 1608 - Blois 1660), Henri IV'ün üçüncü oğlu ve Louis XIII'ün kardeşi, Anjou, sonra Orléans dükü (1626). Gelecekteki kral Louis XIV'ün doğuşuna kadar (1638) tahtın vârisiydi. Montpensier düşesiyle evliliğinden la Grande Mademoiselle sanıyla anılan bir kızı oldu. Sürekli olarak Richelieu'ye, sonra Mazarin'e karşı entrikalar çevirdi. Fransa'nın düşmanlarıyla bile işbirliği yaptı ama sonunda suç ortaklarını (Chalais, Montmorency, Cinq-Mars) yüzüstü bıraktı. Fronde'un sonunda Blois' ya sürüldü (1652).

ORLÉANS (Philippe I, *—dükü*), fransız prens (Saint-Germain-en-Laye 1640 - Saint-Cloud 1701), Louis XIII ve Anne d' Autriche'in ikinci oğlu, Louis XIV'ün küçük kardeşi (1643'te "Monsieur" sanını aldı), Anjou, sonra Orléans dükü (1660). Henriette-Anne d'Angleterre ve onun 1670'te ölümü üzerine Pfalz prensesi Bavyeralı Charlotte Elisabeth ile evlendi; ondan olan üç çocuğundan biri gelecekte naip Philippe II'dir. Askeri başarılarını kıskanan Louis XIV, 1677'den sonra kumandanlık yapmasını engelledi.

ORLÉANS (Philippe II, *—dükü*) [Saint-Cloud 1674 - Versailles 1723], Fransa naibi (1715-1723), Orléans dükü Philippe I'in oğlu ve Louis XIV'ün yeğeni, babasının ölümüne kadar (1701) Chartres dükü. 1692'de Louis XIV ve Mme de Montespan'ın nesebi düzeltilen kızı Mlle de Blois ile evlendi. Louis XIV'ün ölümünde (1 eylül 1715) hanedanın, erkek soyundan gelen yaşça en büyük prensi olarak naip oldu. Yetkilerini sınırlayan krallık vasiyetnamesini Paris parlamentosu'nda iptal ettirdi ve mutlak iktidarı ele geçirdi. Naiplik dönemi, Louis XIV hükümdarlığının sonlarına egemen olan koyu dindarlık havasına şiddetli bir tepki dönemiydi. Naip, dostlarıyla birlikte Palais-Royal'de sefahat örnekleri veriyordu. Bakanların yerine, soylulardan oluşan sekiz konsey atayarak (1715) iktidarı soylulara yeniden kazandırdı; ama başarısızlıkla sonuçlanan bu uygulamadan 1718'de vazgeçildi. Mali krize Law sistemini uygulayarak (1716-1720) çözüm bulmaya çalıştı. Dışişlerini ilgilendiren konularda başrahip Dubois'nın tavsiyelerine uyarak Fransa tahtı üzerinde hak iddia eden Felipe V'i engellemeye çalıştı, ona karşı, İngiltere ve Birleşik Eyaletler ile (1717), daha sonra da Avusturya ile (1718) ittifak kurdu ve Cellamare' nin komplosunu (1718) ortaya çıkardı; kısa bir savaş sonucunda Felipe V'i yendi (1719). Louis XV reşit olunca, görevinden çekildi, sonra Başbakanlığa getirildi (10 ağustos 1723).

ORLÉANS (Louis Philippe Joseph, *—dükü*), **Philippe Égalité** denir (Saint-Cloud 1747 - Paris 1793), dük Philippe II' nin torununun oğlu, Louise Marie Adelaïde de Bourbon-Penthièvre'in kocası. Tüm yeniliklere açıktı, mason oldu (1786'da büyük üstatlığa getirildi), önce donanmada görev aldı. Kısa sürede Eşraf meclisi'ne, sonra da États-généraux'ya kesinlikle karşı çıktı ve soyluların temsilcisi oldu. Palais-Royal'i, belki de Louis XVI'nın yerini alma hırsıyla bir entrika yuvası haline getirdi. Ekim 1789'da temmuz 1790'a kadar İngiltere'ye sürgüne gitmek zorunda kaldı (Konvansiyon meclisi döneminde (eylül 1792), "Philippe Égalité" adını benimsedi ve kuzeni kralın idam edilmesinden yana oy kullandı. Ama oğlu, gelecekteki kral Louis-Philippe*, Dumouriez ile birlikte firar edince, tutuklandı (nisan 1793), sonra giyotinle idama mahkûm edildi (kasım 1793).

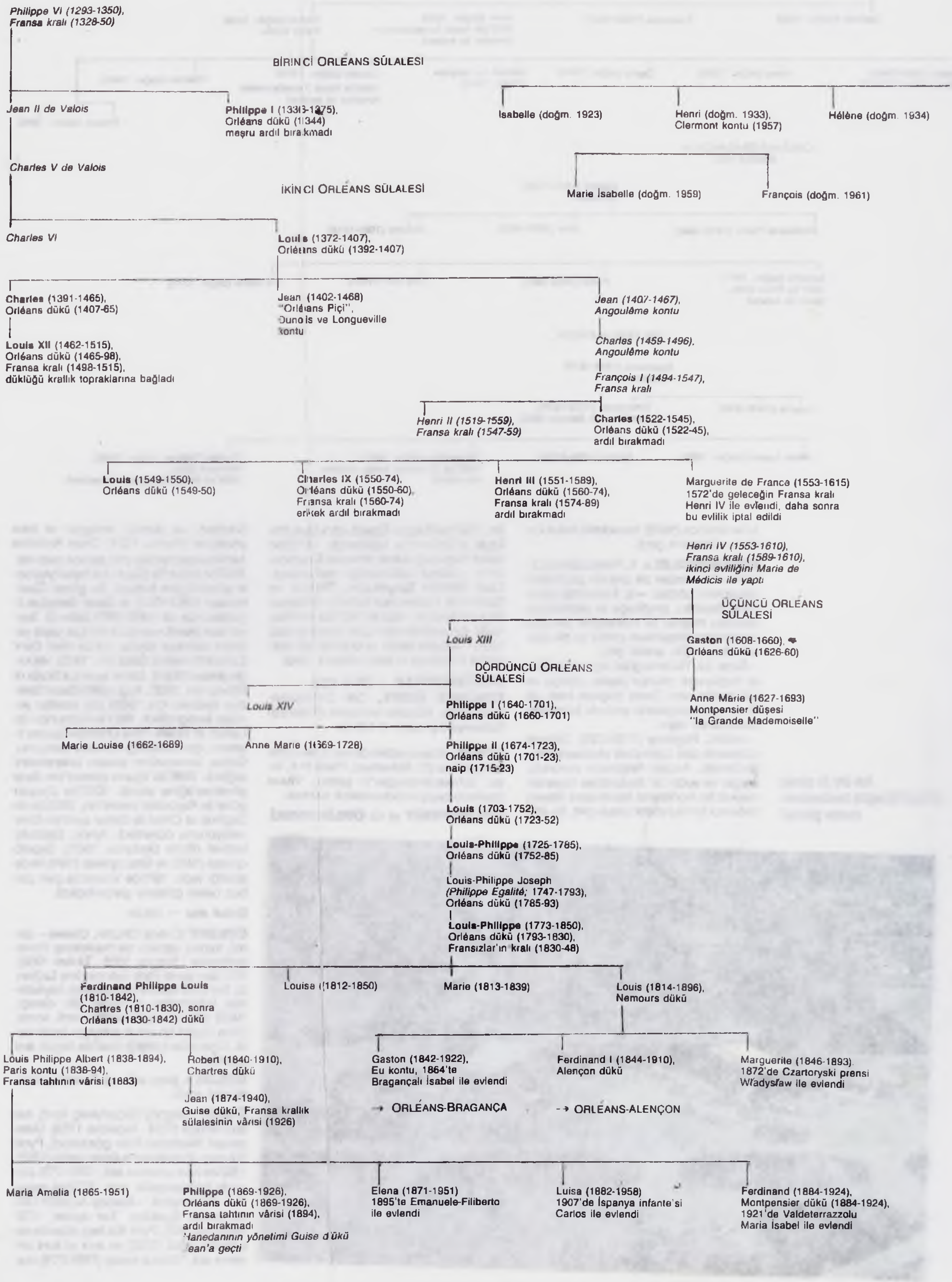
ORLÉANS (Ferdinand Philippe Louis, *—dükü*) [Palermo 1810 - Neuilly-sur-Seine 1842], Louis-Philippe I ile Marie-Amélie'nin büyük oğlu. Cezayir'in fethi sırasında dikkati çekti ve bir kazada öldü (13 temmuz 1842).

ORLÉANS (Philippe, *—dükü*), Louis Philippe d'Orléans de Paris'nin oğlu, Paris kontu (Twickenham 1869 - Palermo 1926). Fransa'da yetişti (1871-1886). 23 haziran 1886 yasası'yla sürgüne gönderildi ve geri dönerek askerliğini yapmak için boş yere çaba gösterdi. Babasının ölümü üzerine kral yanlılarının resmi adayı oldu (1894), Action française hareketini destekledi. Çocuksuz olduğundan haklarını kuzeni Guise dükü Jean'a bıraktı.

ORLÉANS adası, Saint Lawrence adası. Québec (Kanada) yakınında. Meyve (çilek, elma, erik) yetiştiriciliği. Sayfiye yeri.

ORLÉANS sülaleleri, Capetler hanedanından gelen prenslik sülaleleri. Birinci Orléans sülalesinin (1344-1375) tek temsilcisi, Philippe VI de Valois'nın beşinci oğlu Philippe I'dir; babasından has olarak Orléans düklüğünü aldı. İkinci Orléans sülalesi Charles VI'nın kardeşi Louis I d'Orléans ile başladı; torunu, 1498'de Fransa kralı Louis XII oldu. Üçüncü sülalenin (Bourbon-Orléans) başı, 1626-1660 arasında, Louis XIII'ün mirasçı bırakmadan ölen kardeşi Gaston d'Orléans idi. Dördüncü sülale Louis XIV'ün kardeşi ve naip Philippe II'nin babası olan Philippe I ile başladı. Kral Louis-Philippe I bu soydan gelmiştir. Bourbonlar'ın doğrudan soyu Chambord kon-

ORLÉANS SÜLALELERİNİN BAŞLICA ÜYELERİ

Jean (1874-1940)
Guise dükü

- Isabelle (doğm. 1900)
- Françoise (1902-1953)
- Anna (doğm. 1906) 1927'de Aosta hanedanından Amedeo ile evlendi
- Henri (doğm. 1908), Paris kontu
  - François (1935-1960), Orléans dükü (1935-60)
  - Anna (doğm. 1938)
  - Diana (doğm. 1940)
  - Michel ve Jacques (doğm. 1941)
  - Claudia (doğm. 1943) 1964'te Aosta hanedanından Amedeo ile evlendi
  - Chantal (doğm. 1946)
  - Thibaut (doğm. 1948)

ORLÉANS-BRAGANÇA'nın
Brezilya kolu

Gaston (1842-1922),
Eu kontu

- Alcántaralı Pedro (1875-1940)
- Luis (1878-1920)
- Antonio (1881-1918)
  - İsabelle (doğm. 1911) 1931'de Paris kontu Henri ile evlendi
  - Pedro (1909-1981)
  - Luis (1911-1931)
  - Pia Maria (doğm. 1918)

ORLÉANS-ALENÇON

Ferdinand (1844-1910)
Alençon dükü

- Louise (1869-1933)
- Emmanuel (1872-1931), Vendôme ve Alençon dükü
  - Marie Louise (doğm. 1896)
  - Sophie (1898-1928)
  - Geneviève (doğm. 1901) 1923'te Chaponay kontu Antoine ile evlendi
  - Charles Philippe (doğm. 1905), Nemours dükü, 1928'de Margaret Watson ile evlendi

tu ile sönünce (1883), hanedanlık hakkı Orléans sülalesine geçti.

ORLÉANSCILIK a. **1.** Fransa tahtına Orléans sülalesinden bir prensin geçmesini isteyenlerin görüşü. **—2.** Fransa'da halkoyuna dayanan, zenginliğe ve yeteneklere dayanan meşruti bir monarşinin yeniden kurulmasını isteyenlerin partisi ya da siyasal tutumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Siyas. bil. Yürütme gücü açısından Devlet başkanının rolünün baskın olduğu ve hükümetin hem Devlet başkanı hem de Parlamento karşısında sorumlu tutulduğu parlamenter rejim.

—ANSİKL. Régence (1715-1723), Orléans sülalesinin taht üzerindeki iddialarını alevlendirmişti. Ancien Régime'in sonunda, zengin ve aydın bir burjuvaziye dayanan meşruti bir monarşinin kurulmasını isteyen orléanscı bir muhalefet ortaya çıktı. Bu eğilim, 1792'de Philippe Égalité adını alan Philippe d'Orléans'da kişileşmişti. 1815'ten sonra burjuvaziyi tatmin etmeyen Bourbonlar'ın politikası orléanscılığı canlandırdı. Ocak 1830'da Talleyrand'ın, Thiers'in ve *National*'ın kadrosunun katıldığı orléanscı bir parti kuruldu. Haziran 1830'da cumhuriyetin ilan edilmesinden çekinen burjuvazi, Louis-Philippe'e katıldı ve ona Fransa kralı yerine Fransızlar'ın kralı unvanını verdi.

ORLÉANSVİLLE → ŞELİF (EŞ-).

ORLICKÉ HORY, Çek Cumhuriyeti'nde kütle, Kłodzko havzasını (Polonya) Bohemya'dan ayırır; 1 115 m.

ORLÍK, Vltava vadisinde yer, Çek Cumhuriyeti'nde (G. Bohemya), Písek'in K.'inde. Schwarzenbergler'in şatosu. Vltava üzerinde baraj ve hidroelektrik santralı.

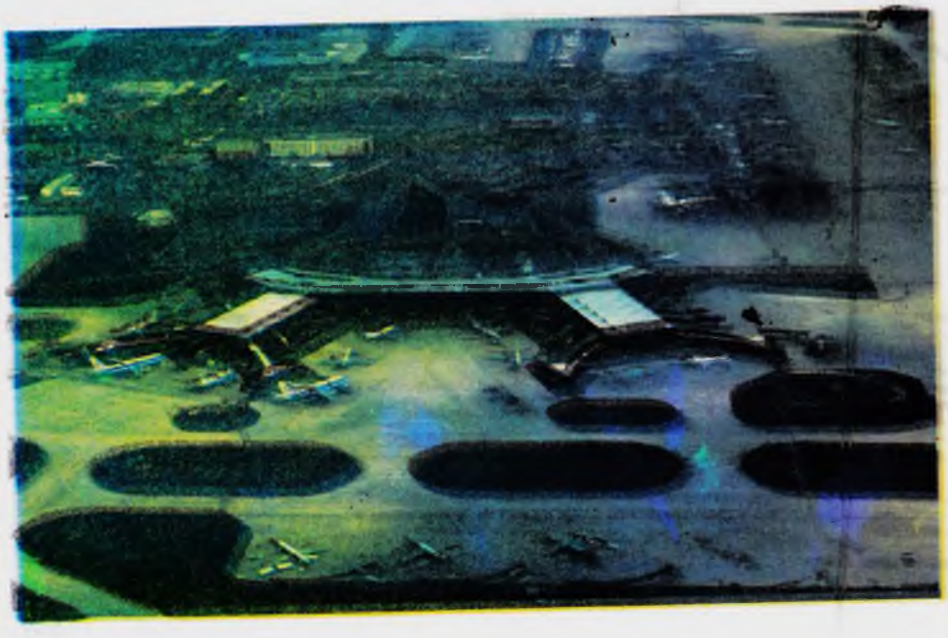
ORLİKOVSKİY ya da **ORLİKOWSKİ** (Vaslav), rus dansçı, koregraf ve bale yöneticisi (Harkov 1921). Önce Antonina Tumkovskaya'nın kumpanyasında dans etti. 1950'de Münih'te (Klasik rus balesi'yle) bale yöneticiliğine başladı. Bu görevi Oberhausen (1952-1954) ve Basel Belediye tiyatrosu'nda da (1955-1967) üstlendi. Sovyet bale repertuvarındaki pek çok yapıtı yeniden sahneye koydu; ayrıca *Peer Gynt* (London's Festival Ballet için, 1963), *Valpurgis gecesi* (1964), *Bahar ayini* (La Scala di Milano için, 1965), *Kuğu gölü* (Basel Belediye tiyatrosu için, 1966) gibi yapıtları yeniden koregrafiledi. 1963'te Raimundo de Larrain ile birlikte Paris Champs-Élysées tiyatrosu için hazırladığı *Külkedisi* versiyonu, Galina Samsova'nın aniden ünlenmesini sağladı. 1966'da Viyana operası'nın dans yönetmenliğine atandı. 1967'de *Uyuyan güzel* ile *Pagodalar prensi*'nin; 1968'de de *Daphnis et Chloé* ile *Bahar ayini*'nin birer versiyonunu düzenledi. Ayrıca, Salzburg festivali (*Boris Godunov,* 1967), Zagreb operası (1970) ve Graz operası (1974) ile de işbirliği yaptı. 1971'de Viyana'da pek çok buz balesi gösterisi gerçekleştirdi.

Orlof ırkı → ORLOV.

ORLOFF (Chana ORLOVA, **Chana**— denir), fransız uyruklu rus heykeltıraş (Konstantinovka, Ukrayna, 1888 - Tel-Aviv 1968). 1911'den sonra Paris avangardına bağlandı, her türlü malzemeyi işleyerek heykellerine kübizmden esinlenen (*İki dansçı,* 1920) yalın ve ritimli formlar verdi, sonra, daha duyarlı bir sanat anlayışını benimsedi. Uzun süre çalıştığı İsrail'de birçok anıt yapmıştır.

ORLON a. (tesc. edil. a.). Sentetik poliakrilonitril elyafı.

ORLOV (Grigoriy Grigoriyeviç, *kont*), rus feldmareşal (1734 - Moskova 1783). Gelecekteki Yekaterina II'nin gözdesiydi, Pyotr III'e karşı düzenlenen suikasta katıldı (1762). 1762'de kont unvanını aldı, 1763-1775 arasında feldmareşallik yaptı, 1772'de saraydaki etkisini yitirdi. —Kardeşi ALEKSEY GRİGORİYEVİÇ (Lyublino, Tver eyaleti, 1737 -Moskova 1807), Pyotr III'e karşı düzenlenen suikasta katıldı (1762) ve aynı yıl kont unvanını aldı. Türk-rus savaşı (1768-1774) sıra-

Batı Orly (ön planda) ve Güney Orly (sağda) havalimanlarının havadan görünüşü

sında Akdeniz'deki rus donanmasının başında, Çeşme* deniz savaşı'nı kazandı (1770).

ORLOV (Aleksey Fyodoroviç, *prens*), rus devlet adamı (Moskova 1786 - Petersburg 1861). 1836'dan başlayarak Danıştay üyesiydi, 1856'da Danıştay başkanlığına getirildi ve aynı yıl prens unvanını aldı. 1844-1856 arasında, jandarma dairesi ve siyasi polis işlevi gören üçüncü şube başkanlığı yaptı. Paris antlaşması'nın imzalanması sırasında (1856) rus delegasyonuna başkanlık etti.

Orlov ya da **Orlof ırkı,** Rusya'da Aleksey Grigoryeviç *Orlov* tarafından arap, saf kan ingiliz ve Mecklenburg atları arasında yapılan çeşitli melezlemelerle XVIII. yy.'da elde edilen rahvan at ırkı.

ORLOVÁ, Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Moravya) kent, Ostrava'nın D.'sunda.

ORLOWSKI (Aleksander), polonyalı ressam, desinatör ve gravürcü (Varşova 1777 - Petersburg 1832). Norblin de La Gourdaine'in öğrencisi oldu, ulusal ve romantik temalar işledi. Meslek yaşamını, ünlü ve saygın bir sanatçı olarak Petersburg sarayında sürdürdü.

ORLY, Fransa'da kanton (Val-de-Marne) merkezi, Paris'in güney banliyösünde, *Orly havalimanı*'nın K.-D.'sunda; 21 824 nüf. (1992).

Orly havalimanı, Paris Havalimanı* tarafından yönetilen uluslararası nitelikte ticari havalimanı. Ana havaalanı terminali, Güney Orly, 1961'de hizmete girdi. İkinci havaalanı terminali, Batı Orly ise, 1978'de açıldı.

ORMAECHEA (Nicolás) → ORIXE (Nicolás ORMAECHEA, —denir).

ORMAN a. **1.** Ağaçlarla örtülü geniş alan; bu alanı kaplayan büyük ağaçların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir tamlayanla, ormanla ilgili olanı belirtir: *Orman bekçisi. Orman memuru.* **—3.** *Orman gibi,* saç, sakal, kaş vb.'nin çok gür olduğunu belirtmek için kullanılır. || *Orman kanunu,* yasal olmayan kaba güç. || *Orman kibarı,* "ayı" anlamında alay yollu söylenir. || *Orman taşlamak,* bir kimsenin bir konuyla ilgili düşüncesini öğrenmek için dolaylı yollara başvurmak.

—Antik. *Kutsal orman,* Yunanlılar'da ve Romalılar'da kurban törenlerinin yapıldığı, herkesin girmesine izin verilmeyen, genellikle bir tanrıya adanmış orman (Kutsal orman [lat. *lucus*] bir anlamda, hemen hemen her yerde rastlanan ağaç kültünün bir uzantısıdır. Klasik çağda, bir tapınakla eşdeğerde tutulan bu ormanlarda tanrısal gücün maddesel olmayan varlığının yer aldığına inanılırdı.)

—Mutf. *Orman kebabı,* koyun etiyle yapılan sebzeli bir tencere kebabı. (Etler soğanla birlikte yağda kavrulduktan sonra içine bezelye, küçük doğranmış patates, havuç, domates, salça, kekik, su ve tuz ilave edilerek pişirilir.)

—Ormanc. *Orman evi,* orman koruma memurunun konutu. || *Orman mühendisi,* meslek edinmek üzere ormancılık eğitimi görmüş mühendis. (Türkiye'de orman mühendisleri ormancılık fakültelerinde dört yıl eğitim görerek yetişir.) || *Orman rejimi,* devlet ve kamu ormanlarının yönetim kurallarının tümü. (Bu kurallar orman yasası ile düzenlenir ve orman memurları tarafından uygulanır.) || *Orman varlığı,* bir orman kütlesinin gelir yaratmasını sağlayan öğelerin tümü. (Şunlardan oluşur: 1. temel değerler, yani arazi, humus, çotuklar, toprağa gömülü tohumlar ve ormanın işletilmesini kolaylaştırmak için yapılan işlerin [yollar, vb.] değeri; 2. yüzeyden, yani topraktan çıkan bütün ağaçların değeri.) || *Orman yasası,* ormancılık konusunda hakları ve yükümlülükleri saptanan yasa. || *Bakir orman* ya da *balta girmemiş orman,* çoğunlukla ağaçlardan oluşan insan eli değmemiş orman. || *İkincil orman,* insan eli değmiş orman. (Bu terim daha çok tropikal ormanlar için kullanılır. Buralarda yeni ağaç topluluğu çoğu zaman tür bakımından eski ağaçlardan farklıdır. Günümüzde bakir orman yok gibidir. Buna karşılık erişilemediği ya da içine zor girildiği için henüz işlenmemiş ormanlar vardır.) || *Sık orman,* nemli tropikal bölgelerde görülen ve pek çok bitki türünden, birçok bitki örtüsü katından oluşan orman.

—Tar. *Orman kentleri,* Kara Orman çevresinde, Schwaben'in alman sınırı içindeki dört Ren kentine (Laufenburg, Rheinfelden, Säckingen ve Waldshut) eskiden verilen ad. (Bu kentlerin ilk ikisi İsviçre, ötekiler Baden kenti durumuna geldiler.)

—ANSİKL. Ormanı oluşturan ağaç türleri son derece çeşitlidir, çünkü karşılıklı olarak etkileşen birtakım etmenlerin ürünüdür: enlem, iklim, toprak, toprak altı, fauna, insanların eylemi.

Ağaç toprakta ancak bol miktarda su bulunursa gelişebilir, ama orman, nem bulunduğu halde çok soğuk, çok rüzgârlı ya da tuzlu olan bölgelerde yetişmez.

Toprağın (ve yağışlar dışında göze görünmeyen su yoğuşma mekanizması sayesinde önemli ölçüde kaynak sağlayabilen atmosferin) su bakımından zenginliği, az ya da çok sürekli bölgeler oluşturarak, yeryüzünü bazı enlemlerde kuşatan büyük orman örtülerinin yerleşmesini sağlar; bu bölgeler insan müdahalesi olmasaydı daha da yaygın olabilirdi.

"Yağmur" ya da "gölge" ormanı da denen *sık ekvatoral orman* (pluviisilve ya da "rainforest") ağaçların çeşitliliği ile belirgindir; ayrıca ağaçlar dağınıktır ve hiçbir zaman homojen bir topluluk meydana getirmez. Bitki örtüsünün güçlülüğü de dikkate değer ölçüdedir; bu ormanın başlıca özelliği bir kısım ağaçların tepelerinin 50 m yüksekliğe ulaşması ve bunun alt katındaki

Naud-A. A. A.

ekvatoral orman (Fildişi Kıyısı)

Picou-A. A. A.

karma orman (kozalaklılar ve yayvan yapraklılar) (Kanada)

yayvan yapraklı orman (Avrupa)

Erwan Quemere - C. E. D. R. İ

ağaçların (20-25 m) sürekli yapraklı olmasıdır; aynı zamanda sarmaşık ağının sıklığı da belirgindir. Işık yokluğu büyümeyi engellediğinden bodur ağaçlar az gelişmiştir. Ekvatoral orman her zaman yeşildir; çeşitli türlerin bitkisel hayatı, orta enlemlerde olduğu gibi mevsimlik bir ritmi izlemez: iki komşu ağaç yapraklarını birlikte dökmez. Ekvatoral ormanlar yılda en az 1 500 mm yağış ister ve kurak dönem yılda üç ayı geçmemelidir. Kuraklığın daha uzun sürdüğü bölgelerde orman ağaçlarının doğası değişmeye başlar: bitki bolluğu azalır ve bütün ağaçlar kurak mevsimde yapraklarını döker (bölgenin az ya da çok nemliliğine göre *yaprak döken kurak ormanlar*). *Mangrov* daha çok kıyılarda, tuzlu denizkulaklarında ve bataklarda yetişen tropikal bir ormandır.

Akdeniz ormanı (durisilve), kış soğuğuna ve yaz kuraklığına dayanabilen küçük cılız ağaçlardan oluşur; orman altında yetişen örtüyse genellikle kurakçıl odunsu bitkilerdir. Bu bölgenin en nemli kısımlarında orman, yaprakları dökülen meşe (tüylü meşe) ile daimi yapraklı meşe (pırnal, mantar meşesi) karışımından oluşur; daha az nemli kısımlardaysa pırnalın yanı sıra halep çamı ve mazı görülür.

Ilıman orman (estisilve) örtüsü kesintisizdir, ama ışığın girmesine izin verir; bu nedenle orman altı bitkileri büyük bir gelişme gösterir (ağaççıklar, çalılar, otsu bitkiler). Bazı ağaç türleri çok geniş alanları kaplar ve tek başına bitki topluluğunun çoğunluğunu oluşturur. Bu flora bileşiminin türdeşliği ılıman orman işletmeciliğinin ekonomik koşullarını büyük ölçüde kolaylaştırır. Gürgen kışları hafif yazları nemli geçen ve sıcaklığı çok yüksek olmayan bölgelerde egemendir; ılıman bölgenin geri kalan bölümü, çeşitli türlerin değişik ölçülerde uyum sağladığı meşe* ağacıyla kaplıdır.

Ilıman bölgelerin dağlarında yaprak döken ormanların yerini yavaş yavaş kozalaklı hepyeşil ormanlar (conisilve) alır.

Daha yüksek enlemlerde conisilvenin alt sınırının düştüğü görülür ve bu ormanlar Avrupa'nın ve Amerika'nın kuzeyinde uçsuz bucaksız düzlükleri kaplayarak son bulur.

Enlem yükseldikçe bu orman gittikçe seyrekleşir: ağaçların sıklığı azalır, boyları küçülür *(tayga)*.

Ormanlar kendilerinden beklenen temel işleve göre çeşitlere ayrılır: amacı odun ve ikincil ürünler (mantar, reçine, lateks, zamk, tanen) ya da yardımcı işler (otlatma, av) sağlamak olan *üretim* ormanları; amacı özellikle dağlık bölgelerde toprağı erozyondan korumak ve su rejimini düzenlemek olan *koruma* ormanları; kent halkına dinlenme ve eğlenme yerleri sağlamak olan (kent çevresi ormanları) *dinlenme* ormanları. Üretim ormanları balta-

Türkiye'de elde edilen başlıca orman ürünleri

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Ana ürün (m³)								
Tomruk	4 078 202	3 892 138	3 745 539	3 687 193	3 571 466	3 392 621	3 310 460	3 158 961
Maden direği	498 960	530 134	608 169	566 514	528 864	517 792	512 547	464 790
Tel direği	113 416	263 581	243 557	189 847	123 085	60 226	59 744	99 269
Sanayi odunu	491 348	264 639	316 012	396 457	373 205	398 363	638 534	623 622
Kâğıtlık odun	1 462 342	1 571 867	1 555 184	1 476 954	1 700 022	1 882 034	992 982	1 043 021
Lif yonga	953 315	884 311	1 071 498	913 492	1 137 336	1 192 949	1 112 617	1 103 565
İkincil ürün								
Yakacak odun	7 800 000	6 597 200	4 895 252	4 956 182	5 176 699	5 225 000	6 619 000	4 601 235
Sırık	18 925	12 337	12 674	8 927	6 716	8 720	9 160	10 924
Çıra	1 093	396	394	538	408	529	2 032	4 017
Çubuk	2 522	1 834	523	1 295	1 723	1 758	920	1 618
Çalı	1 075	2 596	61	780	132	109	1 548	3 469
Reçine	3 124	2 714	783	1 174	2 457	718	133	87
Şimşir	19	10	16	16	13	5	136	4
Defne yaprağı	512	2 007	187	667	1 687	367	852	2 017
Sığla yağı	8	17	8	7	4	3	3	1

Kaynak: Orman Bakanlığı

orman yangınları

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Yangın nedeni								
Toplam	1 433	1 557	1 383	1 143	1 272	1 633	1 725	1 448
Ateşlemek	247	24	14	8	3	4	24	98
Tarla açmak	13	59	44	63	48	23	25	9
İhmal	428	371	308	247	247			
Diğer ve bilinmeyen	745	1 103	1 017	825	974	1 606	1 676	1 341
Yanan alan (hektar)	7 358	26 006	11 037	10 746	18 210	12 610	13 000	7 590
Yanan ağaç miktarı								
m³	172 148	484 000	247 389	378 777	235 656	221 300	214 066	90 816
Kental	13 739	699 000	656 184	144 596	168 505	76 599	81 310	23 132
Zarar (000 TL) (1)	2 595 704	10 402 000	4 697 020	8 654 785	14 500 869	17 175 950	33 007 400	47 002 100

Kaynak: Orman Bakanlığı
(1) Söndürme masraflarını da kapsar

TÜRKİYE'DE ORMAN ALANLARI

lık orman ya da koru ormanı olarak işletilir. Bazı ormanlar milli park ya da doğal, turistik ya da artistik rezerv olarak ayrılır.

Türkiye'de ormanlar ülkenin % 25'ini kaplar. Bunun üçte iklsini yayvan yapraklı ağaçlar, üçte birini reçineli ağaçlar oluşturur. Türkiye'de ormanların hemen hemen tamamı kamuya aittir ve Tarım orman ve köyişleri bakanlığı'na bağlı Orman genel müdürlüğü'nce işletilir.

—Çevrebil. Bir ormanın net verimi, yani biyokütlece büyümesi, brüt verimine göre (fotosentez toplamı) nispeten düşüktür, çünkü önemli ölçüde solunum giderleri sözkonusudur. Bu olgu, özellikle ekvator ormanları için çarpıcıdır; çünkü buralarda 2,5 t/ha'lık bir odun artışı için (net verim) yıllık 120 t/ha'lık brüt verim yaratıldığı hesaplanmıştır.

Ormanlar aynı zamanda, besin zincirlerinin karmaşıklığı sayesinde çok farklılaşmış büyük ölçüde bir hayvansal yaşamın dayanağıdır. Önemli ölçüde buharlaşma kaynağı olduğundan dünyanın birçok bölgesinde yağışları düzenler; üstelik, atmosferimizdeki oksijen-karbondioksit dengesinin korunmasında (→ KARBON *çevrimi*) onsuz olmaz bir öğedir. Toprakların erozyona karşı esas koruyucu örtüsü olan ormanlar, önemli miktarda su tutma kapasitesinden dolayı bazı arazilerin su baskınına uğramasını önler. Hava kirlenmesine karşı da esaslı süzgeç işlevi görür ve atmosferi temizler.

Bu doğal koruma işlevlerinin yanı sıra, ormanın önemli bir ekonomik işlevi olduğu gibi (odun üretimi) gelişmiş ülkelerde dinlendirici ve eğlendirici bir işlevi de vardır denebilir.

Biyosfer dengesinin korunması için gerekli işlevine ve çok büyük yüzölçümüne rağmen ormanlar günümüzde, tarım alanlarını artırmak ya da konutlara arsa sağlamak için düşüncesizce tarla açmak, kâğıt hamuru üretmek, yapacak ve yakacak odun elde etmek amacıyla durmadan tahrip edildiği gibi yangınlarla ve örneğin fluordan kaynaklanan bazı sınai kirlenmelerle de tehdit edilmektedir.

—Huk. Orman ve ormancılık, bir ülkenin iktisadi yaşımında önemli bir yer tutar. Bu nedenle orman alanları her zaman özel bir statüye sahip olmuştur. Türkiye'de orman hukuku alanındaki ilk düzenleme, 1870 tarihinde yürürlüğe giren "Orman nizamnamesi"dir. Günümüze kadar bu alanda çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bugün orman hukukunu düzenleyen temel yasa 31 ağustos 1956 tarih ve 6831 sayılı Orman kanunu'dur. Anayasa'nın 169. ve 170. maddelerinde de orman ve ormancılıkla ilgili ilkeler yer alır. Anayasa'nın orman ve ormancılık konusunda benimsediği başlıca ilkeler şunlardır: 1. devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz, bu ormanlar devletçe işletilir ve yönetilir; 2. ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme izin verilemez; 3. devlet orman köylüsünün korunması ve kalkınması için önlemler alır; 4. kural olarak orman alanlarının sınırlarında daraltma yapılamaz, ancak orman niteliğini kaybetmiş yerlerle şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler bu yasağın dışında kalır. 6831 sayılı Orman k.'na göre, doğal olarak yetişen ya da emekle yetiştirilen ağaç ve ağaççık toplulukları, yerleriyle birlikte, orman sayılır (md. 1). Yasa orman sayılmayacak yerleri de ayrıntılı olarak sıralamıştır (md. 1). Yine aynı yasaya göre ormanlar mülkiyet ve yönetim bakımından üç gruba ayrılır: 1. devlet ormanları; 2. kamu kurumlarına ait ormanlar; 3. özel ormanlar. Orman yasası, nitelikleri bakımından da ormanları üç gruba ayırmıştır: 1. koruma ormanları; 2. ulusal parklar; 3. üretim ormanları (md. 4). Devlet ormanlarına ve devlet ormanı sayılan yerlere ait her çeşit işler Orman genel müdürlüğü'nce yapılır. Devletten başkasına ait olan bütün ormanlar da Orman genel müdürlüğü'nün denetimine bağlıdır (md. 5). Tüm orman alanlarının sınırlarının belirlenmesi orman kadastro komisyonlarınca yapılır. Ormanların içinde ya da yakınında ateş ve yangın belirtisi görenler buna orman idaresine, en yakın muhtarlığa, jandarmaya ya da mülkiye amirlerine bildirmek zorundadırlar. Orman içindeki yollarda orman idaresince belirlenmiş konaklama yerlerinden başka yerlerde gecelemek ve konak yerlerinde yaylak, kışlak ve otlaklarda orman idaresince hazırlanmış ocak yerlerinden başka yerlerde ateş yakmak yasaktır (md. 76). Orman memurları, orman suçlarına ilişkin kanıtları bir tutanakla saptamak ve gerektiğinde suç işleyenleri yakalamak yetkisine sahiptirler. Orman suçlarına ait davalar mahkemelerce acele işlerden sayılır. Bu davalar, sulh ceza mahkemelerinde görülür.

—İkonogr. Ortaçağ sonlarında yapılan tezhiplerde orman manzaralarına rastlanır (*Très Riches Heures du duc de Berry*, Chantilly; Gaston Phébus'ün *Livre de chasse*'ı, Bibliothèque nationale, Paris). Orman manzaraları XVII. yy. flaman resim sanatında özellikle boldur: L. Van Uden (Budapeşte), J. d'Arthois (Brüksel, Viyana), C. Huysmans (Louvre), Lucas Achtschellinck (Dresden), Vadder (Münih, Brüksel), Van Coninxloo (Viyana, Strasbourg). Bu konuyu işleyenler arasında, Poussin (*İlkbahar*, Louvre), Hobbema (Berlin, Edinburgh, Londra), Ruysdael (Louvre, Brüksel), daha sonra Gainsborough (Londra) da sayılabilir. XIX. yy. ressamları arasında orman daha çok alman romantikleri (G. D. Friedrich), Courbet (Londra, Louvre), P. Huet (Louvre), Barbizon ressamları (Rousseau, Dupré vb.), Chintreuil, Harpignies (Lille) ve gravürcü Bresdin'i esinlemiştir. XX. yy.'da Max Ernst'in düşsel orman tasvirleri özellikle kayda değer (*Büyük orman*, 1927, Basel müzesi; *la Foresta inbalsamata*, 1933, Houston; *Son orman*, 1960-1969, Art moderne ulusal müzesi, Paris vb.).

Orman, bir karagöz oyunu. Başlıca tiplemeleri Karagöz, Çelebi, Tiryaki ve zeybeklerin oluşturduğu oyunda, Karagöz evinin önüne bir kahve açar. Ormandan gelen zeybekler onu soymak isteyince, canını kurtarmak için onlarla işbirliği yapar. Kahveye gelen müşterileri düdük çalarak onlara haber verecek, zeybeklerin adamları soymasını sağlayacaktır. Daha sonra yaptığından utanıp durumu Tuzsuz'a haber verir. O da arkadaşlarıyla birlikte gelerek zeybekleri yakalar.

Oyunun *Düdüklü orman, Kır kahvesi, Muhataralı orman* adlı çeşitlemeleri vardır. Evliya Çelebi'nin (XVII. yy.) *Üç eşkıya çelebiler*, Azmi Efendi'nin *Karagöz'ün eşkıyalığı* adıyla andığı Karagöz oyunlarının da bu olduğu sanılmaktadır.

Orman fakültesi, orman mühendisi yetiştiren yüksek öğrenim kurumu. Türkiye'de, biri İstanbul Üniversitesi'ne, diğeri Karadeniz Üniversitesi'ne bağlı olmak üzere iki fakülte vardır. Her ikisi de Orman mühendisliği, Orman endüstrisi mühendisliği ve Peyzaj mimarlığı olmak üzere üç bölümden oluşur. İstanbul'daki Orman fakültesi çok eski (1858) bir öğretim kurumudur; 1955'de kurulan Karadeniz Üniversitesi Orman fakültesi'nin kuruluşunda da hizmeti geçmiştir.

Orman genel müdürlüğü, devlet ormanlarını sosyal, ekonomik ve teknik gereklere göre yönetmek ve işletmek amacıyla kurulmuş kamu kuruluşu. 4 haziran 1937 tarih ve 3204 sayılı yasayla, 1937 yılında kurulan genel müdürlük, Tarım orman ve köyişleri bakanlığı'na bağlıdır. Kuruluşun bugünkü statüsü 31 ekim 1985 tarih ve 3234 sayılı yasayla düzenlenmiştir. Orman genel müdürlüğü'nün başlıca görevleri şunlardır: Ormanların gelişmesini sağlamak, doğal afetlere ve yangınlara karşı korunması için gerekli önlemleri almak; orman ürünlerinin üretim, taşıma ve depolama işlemlerini yapmak, bu ürünleri pazarlamak; ormanları imar ve ıslah etmek; bozuk nitelikli orman alanlarında ağaçlandırmalar yapmak; ulusal park ve tabiatı koruma alanlarıyla av alanlarını geliştirmek; orman kadastrosu ve mülkiyetiyle ilgili işlemleri yürütmek; ormancılık hizmetlerinin gerektirdiği konularda döner sermaye işletmeleri kurmak vb. Orman genel müdürlüğü'nün ana hizmet birimleri ise şunlardır: 1. Orman koruma ve yangınla mücadele dairesi başkanlığı; 2. Kadastro ve mülkiyet dairesi başkanlığı; 3. Orman idaresi ve planlama dairesi başkanlığı; 4. İşletme ve pazarlama dairesi başkanlığı; 5. Silvikültür dairesi başkanlığı; 6. İnşaat ve ikmal dairesi başkanlığı.

Genel müdürlüğün taşra kuruluşu bölge müdürlükleri, müdürlükler ve şeflikler-den oluşur. Bölge müdürlüğü sayısı 28,

ORMANCILIK

koru ormanında düzgün kesim

koru ormanında kesimden sonra tomrukların ormandan çıkarılması.

B. Henri - C. E. D. R. I

gelişme halinde orman (yayvan yapraklı ve kozalaklı ağaçlar)

Fikret Otyam

bu bölge müdürlüklerine bağlı Orman işletme müdürlüklerinin sayısı 240, Orman işletme şefliklerinin sayısı 1 193'tür.

Orman haftası ve ağaç bayramı, ilkokullarda ağaç ve ormanın öneminin anlatılması için her mart ayının ikinci haftası işlenen ünite. (Bu süre içinde, olanak varsa, fidan dikimi yapılır, ormanların yurt ekonomisine ve doğaya olan yararı anlatılır.)

ORMAN ÖTLEĞENİ a. Zool. Kuzey yarıküre'de yaşayan ötücükuş. (Karnı beyaz, gerdanı ve kursak kesimi kükürt sarısıdır. Göçmendir. Böcekler, larvalar, meyve taneleriyle beslenir. Bil. a. *Phylloscopus sibilatrix,* ötleğengiller familyası.)

ORMAN PİROPİROSU a. Zool. ORMAN YEŞİLBACAĞI'nın eşanlamlısı.

ORMAN SIÇANI a. Zool. Akdeniz ülkelerinde, bütün Avrupa'da ve Asya'da ormanlarda ve tarlalarda yaşayan sıçan. (Sırtı kırmızımsı kahverengi, karnı beyazdır. Bil. a. *Mus sylvaticus;* sıçangiller familyası.)

ORMAN SOREKSİ a. Bütün Avrupa'da bulunan, tüyleri üç renkli (kahverengi -bej-gri) soreks. (Yalnız yaşayan, saldırgan, böceklerle ve toprak kurtlarıyla beslenen bir hayvandır. Bil. a. *Sorex araneus;* soreksgiller familyası.)

ORMAN TIKMAŞIKKUŞU a. Zool. Avrupa ve Asya ormanlarında yaşayan tırmaşıkkuşu. (Kahverengi sırtında beyaz benekler bulunur. Göçmen ve gezici kuştur. Küçük böcekler, larvalar, kozalar, tohumlarla beslenir. Bil. a. *Cerhia familianis;* tırmaşıkkuşugiller familyası.)

ORMAN TİLKİSİ a. Güney Amerika'daki tropikal ormanlarda yaşayan tilki. (Gececi, hepçil bir hayvandır: meyveler, küçük omurgalılar, böcekler, yengeçler, yumuşakçalar, kaplumbağa yumurtaları vb. ile beslenir. Köpekgiller familyası.)

ORMAN UYUKLAYANI a. Doğu Avrupa ve Batı Asya'da yaşayan kemirici hayvan. En soğuk bölgelerde bulunanlar kış uykusuna yatar. Ağaçlarda dolaşır, meyveler, taneler ve böceklerle beslenir (Bil. a. *Dryomys nitedula;* yediuyuklayangiller familyası.)

Orman ürünleri sanayi kurumu (OBÜS), tüzelkişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı İktisadi devlet teşekkülü. İlgili olduğu bakanlık Orman bakanlığı'dır. 1983'te Orman ürünleri sanayii genel müdürlüğü'nce işletilen fabrikalar ve tesisleri devralarak kuruldu. 1984'te 233 sayılı kanun hükmünde kararname ile yeniden düzenlendi. Merkezi Ankara'da olan kurumun amacı, orman sanayisi alanında kuruculuk ve işletmecilik yapmak, orman sanayisinin gelişmesine katkıda bulunmak, ürün standartlarının uygulanmasına önderlik etmek ve kaynak yaratarak gerektiğinde yeni tesisler kurmak ve yürütmektir. Merkez kuruluşu Genel müdürlük ve Yönetim kurulu'ndan oluşur. Taşra kuruluşunu oluşturan müesseseler ve bunlara bağlı işletme müdürlükleri ise şunlardır: Bolu Orman ürünleri sanayii müessesesi (Karacasu/Bolu), Düzce İşletme müdürlüğü (Bolu), Eskipazar İşletme müdürlüğü (Çankırı), Demirköy İşletme müdürlüğü (Kırklareli), Ayancık Orman ürünleri sanayii müessesesi (Sinop), Bafra İşletme müdürlüğü (Samsun), Vezirköprü Orman ürünleri sanayii müessesesi (Samsun), Akkuş İşletme müdürlüğü (Ordu), Bartın Orman ürünleri sanayii müessesesi (Bartın), Ulupınar İşletme müdürlüğü (Bartın), Cide İşletme müdürlüğü (Kastamonu), Devrek Orman ürünleri sanayii müessesesi (Zonguldak), Yenice İşletme müdürlüğü (Zonguldak), Artvin Orman ürünleri sanayii müessesesi (Artvin), Arhavi Yonga levha işletme müdürlüğü (Artvin), Ardeşen İşletme müdürlüğü (Rize), Borçka İşletme müdürlüğü (Artvin), Antalya Orman ürünleri sanayii müessesesi (Antalya), Pazarköy İşletme müdürlüğü (Isparta), Dursunbey İşletme müdürlüğü (Balıkesir). Kurum özelleştirme kapsamına alınmıştır.

ORMAN YEŞİLBACAĞI a. Zool. Avrupa ve Asya'nın kuzey kesiminde kuluçkaya yatan piropiro. (Göçmendir: Akdeniz ülkelerinde, Güney Afrika'da, Güney Asya'da ve Avustralya'da kışı geçirir. Göl kıyılarını ve bataklıkları sever. Böcek ve larvalarla beslenir. Bil. a. *Tringa glareola;* çullukgiller familyası.) [Eşanl. ORMAN PİROPİROSU.]

Orman ve maden mektebi, ormancı ve madenci yetiştirmek için İstanbul'da aynı yerde açılan iki okulun birleşik adı. Önce orman (1858), ardından Maden mektebi (1872) açıldı. 1879'da her iki okulu kapsayan bir tüzük çıkarıldı. Öğretim, uzun süre Fransa'dan getirtilen öğretmenler tarafından sağlandı. Orman mektebi sonradan ikiye bölünerek yüksek orman mühendisi yetiştirmek üzere Orman fakültesi ve ziraat teknisyeni yetiştirmek üzere de Bursa'da bir okul oluşturuldu. Maden mektebi de, İstanbul Teknik üniversitesi açılınca, buraya bağlı olarak Maden fakültesi'ne dönüştürüldü.

ORMANCI a. **1.** Orman işleriyle uğraşan kimse. **—2.** Orman mühendisi.

ORMANCILIK a. **1.** Ormanların kurulması ve verimli olarak işletilmesiyle birlikte korunmasını ve yenilenmesini de sağlayan kuralların ve tekniklerin tümü. **—2.** Ormanların yetiştirilmesi ve bakımını konu edinen çalışma, uygulama alanı. **—3.** Bunu konu alan bilim dalı.

—ANSİKL. Orman yenilenebilir bir kaynaktır. Buna göre iyi bir ormancılık her yıl, ancak bir yıllık büyümenin sağladığı ürün (odun, mantar, vb.) miktarının alınmasını öngörür. Ormancılık, doğal yenilenme zor ve düzensiz olursa ya da çok uzun sürerse gerek sürgün ya da fidanla doğal yoldan, gerek yapay olarak ağaçlandırma yoluyla ormanın yenilenmesini sağlayabilmelidir. Ormancılığın kuralları şunlardır: işletme biçiminin seçimi: koru ormanı ya da baltalık; kesimlerin cins ve sıklığı: dikim, seyreltme, amenajman ve işletme.

Bölgelere göre değişik ormancılık çeşitleri vardır: düz alan, dağ ormancılığı; ılıman bölge, tropikal bölge ormancılığı; ağaç türlerine göre ormancılık; amaçlara göre or-

mancılık: koru, dinlenme, güzelleştirme ormancılığı; amacı en kısa zamanda en fazla odun elde etmek olan yoğun ormancılık.

Modern ormancılık yoğun tarım ve ağaç yetiştiriciliği yöntemlerini kullanır: ağaçlandırma için seçilmiş tohumların toplanması, fidan seçimi, çelikle çoğaltma, toprağın hazırlanması, fidanlıkta ve dikimde gübre kullanımı, aralıklı dikim, ilaçlama yaparak koruma, mekanik işletme, ormancılık bunlar için çeşitli bilimlerden de yararlanır: iklimbilim, çevrebilim, pedoloji, botanik, genetik, bitki fizyolojisi, bitki patolojisi. Tropikal bölgelerde, doğal yoğun orman türdeş olmadığından ve hektar başına pek az yararlı ağaç sunduğundan, ormancılık doğal yenileme ve yapay yenileme yoluyla bu ormanları değerli türler bakımından zenginleştirmeye çalışır.

ORMANDY (Eugene), amerikan yurttaşlığına geçmiş macar orkestra şefi ve kemancı (Budapeşte 1899 - Philadelphia 1985). New York, Minneapolis ve Philadelphia orkestralarını yöneterek dünyaca ün kazandı. 1938-1973 arasında Philadelphia Orchestra ile, sonromantik repertuvarda ve çağdaş yapıtların ilk seslendirilişinde uzmanlaştı.

■**ORMANGÜLÜ** a. Avrupa ve Asya dağlarında, Malezya takımadalarında ve Kuzey Amerika'da yetişen ve açelyaya benzeyen ağacımsı bitki. Hepyeşil bitkiler olan ormangüllerinin çiçekleri on erkekorganlıdır. Açelyalarsa beş erkekorganlı ve yaprakları dökülen bitkilerdir. (Bil. a. *rhododendron;* 500 tür; fundagiller familyası.)

—ANSİKL. Ormangülleri tek tek ya da yalancı şemsiye biçiminde toplu çiçek açan bitkilerdir. Meyveleri 5-6 bölmeli kapsül biçimindedir. Çok sayıda türü ve Avrupa'da bahçelerde yetiştirilen birçok melezi vardır. Çiçekleri som ya da alacalı lal, mor, kırmızı, sarı ya da beyaz renklidir. Yeni çeşitler yaratmak için tohum kullanılır. Genellikle aşılı fidanlar, yarı güneşlik yerlere dikilidir. Ormangülü sıcaktan korkan, bir asit toprak (funda toprağı, turba) bitkisidir. Serada yetiştirilenleri, *indicum* türünden elde edilen açelya adlı melezlerdir.

Türkiye'de Karadeniz kıyılarının ormanlık bölgelerinde doğal olarak beş türü yetişirse de süs bitkisi olarak hemen hemen hiç rastlanmaz, yetiştirilenler ithal edilen açelyalardır.

■**ORMANHOROZU** a. Ormantavuğugiller familyasından kuş. (Bil. a. *Tetrao urogallus.*)

ormanhorozu
(Tetrao urogallus) [erkek]

—ANSİKL. On yedi ormantavuğu türünden biri olan ormanhorozu hindi iriliğinde (8 kg ağırlık için 85 cm yükseklik), kozalaklı ormanlarında yaşayan, böcekler ve kozaklı sürgünleriyle beslenen bir hayvandır.

ORMANLAŞMA a. Ormanlaşmak eylemi.

ORMANLAŞMAK gçz. f. Orman durumuna gelmek.

◆ **ormanlaştırmak** ettirg. f. Bir yeri orman durumuna getirmek.

ORMANLAŞTIRMA a. Çıplak ve geniş bir alanı ağaçlandırma.

ORMANLAŞTIRMAK → ORMANLAŞMAK.

ORMANLI, Zonguldak'ın Ereğli ilçesine bağlı bucak; 18 629 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Ormanlı* (esk. *Başveren*), 2 727 nüf. (1990).

ORMANLIK sıf. Orman ya da ağacı bol olan bir yer, bir arazi için kullanılır: *Ormanlık bir bölge. Bu arazi için bir zaman ormanlıkmış, sonra ağaçları kesip tarla yeri açmışlar.*

ORMANÖTLEĞENİGİLLER a. Amerika'da yaşayan, çoğunlukla renkli tüylü ötücükuşlar familyası. (Yalnızca böceklerle beslenen bu hayvanlar, kışı geçirmek için uzun bir göç gerçekleştirerek tropikal iklimli ülkelere giderler. Yüzü aşkın türü vardır. Bil. a. *Parulidae.*)

ORMANSEVEN, esk. **Şeveho,** Trabzon'un Sürmene ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 025 nüf. (1990).

ORMANSIZ sıf. Ormanı olmayan.

ORMANSIZLAŞTIRMA a. Bir koru ya da ormanın tahrip edilmesi.

—ANSİKL. Ormansızlaştırmanın nedenleri tarla açma, aşırı işletme, yangın (orman yangınları) ve aşırı otlatmadır. Ormansızlaştırma sonunda toprak aşınmasında (erozyon) ciddi bir artma görülür, çünkü bitki örtüsünün yokluğu yağmur sularının yüzeydeki akışını hızlandırır, ağaç köklerinin artık tutmadığı topraklar bu sularla sürüklenip gider. Ormansızlaştırma özellikle dağlarda ve tropikal ya da yarı tropikal bölgelerde tehlikelidir, çünkü buralarda yağmurların sel oluşturması yoğun bir erozyona yol açar. Ormansızlaştırma, insanların çok uzun zamandan beri ağaçları yapacak, yakacak ve gemi yapımı için kullandıkları bütün Akdeniz çevresini harap etmiştir.

ORMANTAVUĞUGİLLER a. Üyeleri Kuzey yarıküre'nin ılıman ve soğuk bölgelerinde yaşayan, burun delikleri ve ayakbilekleri tüylü, tavuksular familyası. (Mahmuzları yoktur, parmaklarının yanlarında yere değen yüzeyi artıran pulları vardır. 17 tür içerir. Bil. a. *Tetraonidae*)

ORMEA (Carlo Vincenzo Ferrero Dİ ROASİO, *—markisi*), sardinyalı siyaset adamı (Mondovi 1680 - Torino 1745). Kral Vittorio Amedeo II'ye hizmet etti ve 1727 konkordatosu'nu imzaladı. Kralın tahtı bırakmasından sonra, kralın oğlu Carlo-Emanuele III'ün önde gelen bakanı oldu. Vittorio Amedeo iktidarı yeniden ele geçirmek üzereyken onu gözaltına aldırdı (1730). 1742'de büyük şansölye unvanını aldı ve ülkeyi yönetti.

ORMESSON (Jean LEFÈVRE,—kontu), fransız yazar ve gazeteci (Paris 1925), kont Wladimir Ormesson'un yeğeni. 1974 -1977 arasında *le Figaro*'nun müdürlüğünü yaptı; daha sonra *le Figaro Magazine'* de fıkra yazarı olarak çalıştı. Ulusal kültür ve mitolojileri, olağanüstü güzellikte ve renkli, canlı bir dille *la Gloire de l'Empire* (1971) adlı kitabında anlattı.

bahçe ormangülü

ORMOC, Filipinler'de liman kenti, Leyte adasının batı kıyısında; 129 000 nüf. (1990). Şeker fabrikası. Pirin, şeker ve kopra dışsatımları. Jeotermal santral.

ORMONDE, gaelce **Air Mumha** ("Doğu Munster"). Doğu Munster'in tamamını kaplayan bugünkü Tipperary kontluğunun (İrlanda) kazası. *Ormonde kontu* unvanı Butler* ailesinin üyelerince taşınırdı.

ORMSKİRK, Büyük Britanya'da (Lancashire) kent, Liverpool'un K.-D.'sunda; 27 500 nüf. Düşey üsluplu kilise (XV. yy.).

ORMYRUS a. *Cynips*'lerde asalak yaşayan bronzrenkliarı cinsi. (Mazı oluşturan *Cynips*'lerin yerine çoğunlukla mazının içinden *Ormyrus*'lar çıkar.)

ORNANO (Sampiero D'), ya da **SAMPİERO CORSO,** korsikalı yurtsever (Bastelica 1498 - La Rocca 1567). François I'in emrine girdi ve 1547'de albaylığa getirildi; Korsika'daki Cenovalılar'a karşı fransız müdahalesini hazırladı (1553-1559). 1564'te çatışmaları yeniden alevlendirdi; ama, Cenovalılar ile işbirliğinden kuşkulandığı karısı Vannina'yı 1563'te öldürdüğü için, karısının ailesi tarafından yönetilen Korsikalılar tarafından öldürüldü.

ORNANS, Fransa'da kanton (Doubs) merkezi, Jura'da, Loue kıyısında, *Ornans platosu*'nda; 4 080 nüf. (1992). Eski evler. Gustave-Courbet müzesi.

■**Ornans'da cenaze töreni,** Courbet'nin başyapıtlarından biri (Louvre), 1850 -51 Salonu'nda sergilendi. Sanatçının ilk büyük kompozisyonudur (3,15 m × 6,68 m); şiddetli eleştirilere uğrayan yapıt, Courbet'nin gerçekçi okulun önderi olarak kabul edilmesini sağladı.

ORNATAN a. Fizs. kim. Bir molekülde, bir atomun yerine geçen bir başka atom.

ORNATILIR sıf. Ceb. K(x) *cisminin* [K *değişmeli cisim*] f *oransal kesrinde ornatılır eleman,* K nin öyle x elemanı ki, f nin, $v(x) \neq 0$ ı gerçekleyen bir u/v temsilcisi mevcuttur. (x, f içinde ornatılır da denir.)

ORNATMA a. Ornatmak eylemi; ikame, ikame etme.

—Kim. Bir molekülde, ikincil değerliğini

pas rengi ormangülü
(Rhododendron ferrugineum)

bahçe ormangülü çiçeği

E. Lessing-Magnum

Ornans'da cenaze töreni
(1850-51 Salonu)
Gustave Courbet'nin yapıtının orta ve sol bölümleri
Louvre müzesi, Paris

değiştirmeden bir atomun bir başka atomla yer değiştirmesini sağlayan tepkime (örneğin klorun asetik asit üzerine etkimesi, karbon atomuna bağlı bir ya da daha çok hidrojen atomunun bir ya da daha çok klor atomuyla yer değiştirmesine yol açar; böylece hidrojen atomları klor atomlarıyla ornatılır:

$$Cl_2 + H_3C{-}CO_2H \rightarrow HCl + Cl{-}H_2C{-}CO_2H$$
$$2Cl_2 + H_3C{-}CO_2H \rightarrow 2HCl + Cl_2HC{-}CO_2H$$
$$3Cl_2 + H_3C{-}CO_2H \rightarrow 3HCl + Cl_3C{-}CO_2H).$$

[Bk. *ansikl.* böl.]

—Mat. çözlm. Biçimsel iki $S(X) = \sum_{n=0} a_n \cdot X^n$ ve $T(Y) = \sum_{p=0} b_p \cdot Y^p$, serisi için X yerine, ancak $b_0 = 0$ ise bir anlamı olan T(Y) koymaktan oluşan işlem. (Bu durumda, S∘T ile de gösterilen yeni bir S[T(Y)] biçimsel serisi sonucuna varılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Ornatmalar yöntemi,* bir fonksiyonun sıfırlarına yaklaştırımlar yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Bir mineral kütlenin yerine bir başkasının geçmesi. (Bu terim genellikle, önceden meydana gelmiş bir çözünmenin bıraktığı boşluklardan yararlanarak daha eski birikintilerin içinde oluşmuş metal yataklarını [*ornatma yatakları*] belirtmek için kullanılır.) || *Örtü ornatması,* tektonik çıplaklaşmadan sonra sert bir tabanın normal tortul örtüsünün, ilksel örtü olarak kabul edilebilecek taşınmış bir birime yerini bırakmasıyla oluşan tektonik süreç.

—ANSİKL. Kim. Ornatma kıvrımı ilk kez 1834'te klorun asetik aside etkimesiyle ilgili olarak J.-B. Dumas tarafından ortaya atıldı. Dumas, kimi hidrojen atomlarının klor atomlarıyla ornatıldığında asetik asidin kimyasal özelliklerinde (asitlik) önemli bir değişme olmadığını gösterdi. Bu ornatma ilkesinin, başka molekül türlerine de yaygınlaştırılması, organik kimyada yapısal kuramın ortaya konmasını sağladı.

Organik kimyada dört tür ornatma tepkimesi vardır:

1. *Nükleofil ornatmalar.* Nükleofil ornatmaların en yalın örneği, sodyum hidroksidin metil iyodürle verdiği tepkimedir:

$$Na^{+}OH^{-} + CH_3{-}I \rightarrow Na^{+}I^{-} + CH_3{-}OH.$$

Kinetik bakımdan 2 basamaklı olan bu tepkime, alttepkenin yapısı uygun olduğunda ornatma merkezi olan karbon atomu biçimlenmesinin evirtimine yol açar (S_N2 denen ikimoleküllü tepkime).

Tersiyer butil klorürle meydana gelen aynı tepkime, yine iki aşamalı bir tepkimedir; bu tepkimenin ilk evresi hız için belirleyicidir:

$$Na^{+}OH^{-} + (CH_3)_3C{-}Cl \rightleftharpoons Na^{+}OH^{-} + (CH_3)_3C\overset{+}{C}l$$
$$\rightarrow Na^{+}Cl^{-} + (CH_3)_3C{-}OH.$$

Kinetik tepkime basamağı 1 olan bir tepkime, alttepkenin yapısı uygun olduğunda ornatma merkezi olan karbon atomu biçimlenmesinin kaybolmasına ve karbon iskeletinin yeniden düzenlenmesine neden olur (S_N1 denen birmoleküllü tepkime).

Sodyum hidroksidin etil asetatla verdiği tepkime de iki aşamada gerçekleşir; kinetik tepkime basamağı 2 olan bu tepkimenin ilk aşaması belirleyicidir:

$$Na^{+}\bar{O}H + CH_3{-}CO{-}OC_2H_5$$
$$\rightarrow Na^{+} + CH_3{-}C(OH)(O^{-}){-}OC_2H_5$$
$$\rightarrow Na^{+}OC_2H_5 + CH_3{-}CO{-}OH.$$

Aynı şekilde sodyum hidroksidin klorobenzenle girdiği tepkime de iki aşamalıdır:

$$Na^{+}\bar{O}H + C_6H_5Cl \rightarrow Na^{+} + (C_6H_5ClOH)$$
$$\rightarrow Na^{+}Cl^{-} + C_6H_5OH.$$

(Bu tepkimenin bir bölümünün benzin* aracılığıyla gerçekleşmesi olasıdır.)

2. *Elektroncul ornatmalar.* Aromatik seride kolayca meydana gelen bu tepkimeler, iki aşamada gerçekleşir ve kinetikleri bakımından 2. basamaktandır:

$$C_6H_6 + \overset{+}{Cl}\overline{Al}Cl_4 \rightarrow (C_6H_6Cl)^{+}\overline{Al}Cl_4$$
$$\rightarrow C_6H_5Cl + \overset{+}{H}\overline{Al}Cl_4.$$

Elektroncul ornatmalar, aromatik olmayan seride keton ve aldehitlerle kolayca meydana gelir; çünkü bunlar ilgili enol üzerinden geçer. Bu tepkimeler kinetikleri bakımından 1. basamaktandır, çünkü enole geçiş, hız için belirleyicidir:

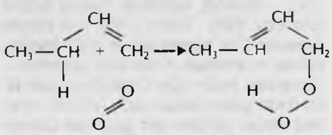
$$CH_3CO{-}CH_3 + Cl_2 \rightarrow CH_3C(OH){=}CH_2 + Cl_2$$
$$\rightarrow CH_3CO{-}CH_2Cl + HCl.$$

Bu tür bir etkinleştirme mümkün değilse, tepkimeler ancak ya organometal bileşiklerle meydana gelir ya da yeniden düzenlenmeler sırasında ortaya çıkar. Bu durumlarda tepkimenin, kinetik tepkime basamağı 2'dir ve ornatma merkezi olan karbon atomu biçimlenmesini değiştirmez (S_E2 denen tepkime).

3. *Köksel ornatmalar.* Köksel ornatma tepkimelerinin karmaşık bir kinetiği vardır ve bu tepkimeler hemen her zaman ornatma merkezi olan karbon atomu biçimlenmesinin kaybolmasıyla meydana gelirler:

$Cl_2 \rightarrow 2Cl$; $Cl + CH_3{-}H \rightarrow HCl + CH_3$;
$CH_3 + Cl_2 \rightarrow CH_3{-}Cl + Cl$, vb.

4. *Çevrelhalkalı ornatmalar.* Çevrelhalkalı ornatma tepkimelerinin en yalın örneği, uyarılmış oksijen molekülünün (tekli oksijen) bir alkenle verdiği tepkimedir. Stereoözgül olan bu tepkimenin, kinetik tepkime basamağı 2'dir:

—Mat. çözlm. • *Serilerin ornatmasına ilişkin formüller:*

$(S_1 + S_2) \circ T = S_1 \circ T + S_2 \circ T$;
$(S_1 \cdot S_2) \circ T = (S_1 \circ T) \cdot (S_2 \circ T)$; $1 \circ T = 1$.

Genellikle, $S \circ (T_1 + T_2) \neq S \circ T_1 + S \circ T_2$. Aynı biçimde T nin ve S nin basamaklarının en az 1 e eşit olmasında $(S \circ T) \circ U = S \circ (T \circ U)$ elde edilir: bu yüzden ornatmanın birleşmeli olduğu söylenir. S ile T nin $\rho(S)$ ve $\rho(T)$ yakınsaklık yarıçapları sıfır değilse S∘T için de öyle olur. Daha belirgin olarak

$$\sum_{p \geq 0} |b_p| \cdot r^p < \rho(S)$$

olmak ve $\rho(S \circ T)$, r lerin herhangi birinden büyük bulunmak üzere $r > 0$ lar vardır.

• *Ornatmalar yöntemi.* Bu aşağıda betimlenen yöntemin yeniden üstelemesinden oluşur.

Göz önüne alınan *f* fonksiyonunun belirlenecek, ya da hiç olmazsa yaklaşık değeri belirlenecek olan ancak bir *r* sıfırını kabul ettiği bir]*a*, *b*[aralığından işe başlanır. Bu koşullarda

$$f(a) \cdot f(b) < 0$$

dır. Bundan sonra $c_1 \in]a, b[$ göz önüne alınır. $f(c_1) = 0$ ise c_1, yaklaşılmasına çalışılan sıfırın tam değeridir. $f(c_1) \neq 0$ ise, ya $f(a) \cdot f(c_1) < 0$ dır: $r \in]a, c_1[$ ve $a_1 = a$, $b_1 = c_1$ konur; ya da $f(a) \cdot f(c_1) > 0$ dır: $r \in]c_1, b[$ ve bu durumda $a_1 = c_1$ ve $b_1 = b$ konur.

Her iki halde, *r* yi içeren, çapı *b* – *a* dan küçük bir $]a_1, b_1[$ aralığı elde edilir.

Bu yöntem birçok kez kullanılarak, *r* nin tam değeri üzerine gelinebilir; nasıl olursa olsun, *r* nin istendiği kadar küçük çaplı bir çerçevelemesi elde edilir.

ORNATMAK g. f. Bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak; onun yerine kullanmak; ikame etmek.

—Fizs. kim. Bir bileşikte, bu bileşiğin genel yapısını değiştirmeden bir atom ya da bir molekül yerine bir başka atom ya da molekül getirmek.

ORNE, Fransa'da Lorraine'in kuzeyinde ırmak. Moselle'in sol kıyıdan kolu, 86 km. Woëvre'den doğar, Richemont yakınında Moselle kıyıları boyunca derin bir vadi oyar. Aşağı vadisi, Auboué, Jœuf, Moyeuvre-Grande ve Gandrange'a doğru Lorraine bölgesindeki demir ve metalürji (günümüzde bunalımdadır) sanayilerinin başlıca ulaşım yoludur.

ORNE, Fransa'da (Normandiya) kıyı ırmağı; 152 km. 241 m yükseltiden doğan Orne, Sées ve Argentan'ı sular, Courbe' da güzel boğazlara gömülür, Caen'i (ırmak limanı) geçtikten sonra Ouistreham' da son bulur. 14 km boyunca Caen kanalı içinde akarak denize ulaşır.

ORNE, Fransa'da (Aşağı Normandiya bölgesi) *département;* 6 100 km²; 293 204 nüf. (1992). Eski breton norman kütlesinden Paris havzasına kadar, doğudan batıya doğru uzanan çok karmaşık bir *département*'dır. Batıdan doğuya doğru şu bölümleri içerir: Bocage normand tepeleri ve havzaları (küçük çiftçilik, hayvancılık, ormancılık, geleneksel sanayiler ağır basar); orta kesimdeki ovalar (hayvan yetiştiriciliği ve tahıl tarımı yapılan orta ve büyük boyutlu işletmeler); doğudaki sığır yetiştirilen bölgeler.

ORNEODES a. (bir kuşa benzeyen anlamında yun. sözc.). Kanatları tüy gibi parçalı olan, çok küçük bedenli kelebek cinsi. (*Orneodes hexadactyla*, temmuz-kasım arasında her yerde uçuşur; tırtılı hanımeli çiçeklerinde yaşar ve birkaç ipek telle sararak bu çiçekleri kapatır. *Orneodidae* familyasının örnek tipi.)

ORNEODİDAE a. Üyelerinin kanatları altı loplu ve çok girintili çıkıntılı olan kelebek familyası. (Erişkinleri, kışı bazen evlerde geçirir; tırtılları yeşil bitkilerde yaşar. Küçükpulkanatlılar alttakımı.)

ORNİTHİSCHİA a. KUŞSUDİNOZORLAR takımının bilimsel adı.

ORNİTHOCHEİRUS a. Fosillerine İngiltere'de Kretase devri topraklarında rastlanan sürüngen pterozor cinsi. (Kafatası çok hafif ve dişlidir. Kanat açıklığı çok fazladır: bazılarında 5 m'yi bulur. *Ornithocheiridae* familyası.)

ORNİTHODORUS a. Memelilerde ve kuşlarda asalak yaşayan ve insana rekürens humma bulaştıran, kanla beslenen eklembacaklı cinsi.

ORNİTHOMYİA a. Sarımsı ya da yeşilimsi bedenli, çeşitli kuşların ve bazen insanların kanını emen sinek cinsi. (Atsineğigiller familyası.)

ORNİTHOPODA a. İkinci Zaman'da yaşamış *Ornithischia* takımından sürüngenler alttakımı. (Örnek tipi *İguanodon*'dır.)

—ANSİKL. *Ornithopoda* alttakımı üyelerinden önce Jura devrinde *Camptosaurus**' lar ortaya çıktı. Alt Kretase'de görülen ikiayaklı *İguanodon*'ların boyu 8 m'yi buldu; bunları, Üst Kretase'de "ördek gagalı dinozorlar" adı verilen, gene boynuzsu bir gagayla donanan ve büyük olasılıkla otçul beslenen *Hadrosaurus*'lar gibi hayvanlar izledi.

ORNİTHOPTERA a. Güney-doğu Asya ve Avustralya'da yaşayan gündüz kelebeği cinsi. (Gündüz kelebeklerinin en irileridir; nemli ormanlarda yaşar ve genellikle çok yükseklerde uçarlar. Çoğunlukla kadifemsi siyah zemin üzerine geniş şeritleri parlak yeşil bir görünümdedir. Kelebekgiller familyası.)

ORNİTHOPUS a. Avrupa, Kuzey Afrika, Batı Asya ve Güney Amerika kökenli, az ya da çok yatık, bıryıllık otsu bitki. (Yap-

raklar tektüysüdür; küçük, pembe ya da beyaz olan çiçekler, uzunca saplı küçük başlar halinde bir aradadır. Badıç biçimindeki meyveler kıvrık ve az ya da çok eklemlidir. Kelebekçiçekligiller familyası.)

ORNİTİDYUM a. (lat. *ornithidium*'dan). Küçük çiçekli, yalancı soğanlı, epifit orkide; tropikal Amerika'da 20 türü bilinir. (*Ornithidium densum* ve *O. fragrans* türleri sıcak seralarda yetiştirilir. Salepgiller familyası.)

ORNİTİL-KARBAMİL-TRANSFERAZ a. (fr. *ornithyl-carbamyl-transférase*). Biyokim. Üre bireşimini sağlayan karaciğer enzimi. (Kandaki miktarının artışı özgül olarak karaciğer sitolizini gösterir. Virüslü hepatitlerde miktarı büyük ölçüde yükselir ve ancak hastalık iyileştiği zaman normale döner.)

ORNİTİN a. (fr. *ornithine*). Biyokim. Protein yapıcı olmayan, $H_2N—(CH_2)_3—CH(NH_2)—CO_2H$ formüllü bazik aminoasit. (Glukoz ve transaminasyon yapıcı olup üreogenez çevriminde önemli rol oynar. Guanidinli türevi arginindir.)

ORNİTOFİL sıf. (fr. *ornithophile*). Tozlaşması kuşlarla sağlanan bitkilere denir. (Ornitofil türlere özellikle sıcak bölgelerde rastlanır.)

ORNİTOLOG a. (fr. *ornithologue*). KUŞBİLİMCİ'nin eşanlamlısı.

ORNİTOLOJİ a. (fr. *ornithologie*). KUŞBİLİM'in eşanlamlısı.

ORNİTOZ a. (fr. *ornithose*). İnsana geçebilen akut ya da gizli kuş hastalığı. —ANSİKL. Ornitozun etkenleri çok zaman virüslerle karıştırılmıştır. Oysa etken sadece hücre ve yumurtalar üzerinde üretilebilen *Chlamydia psittaci* adlı bakteridir. Hastalık insanda yüksek ateş, başağrısı ve akciğer belirtileri ile kendini belli eden ağır bir enfeksiyona neden olur. Kuşlar ve özellikle güvercinlerle olan ilinti halinde teşhise kolaylıkla varılır. Serum muayenesi teşhisi doğrular ve kesinleştirir. Tetrasiklin familyasından antibiyotiklerle tedavi iyileşmeyi sağlar. Hastalık papağanlardan bulaşmışsa psittakoz adıyla anılır.

ORNİX a. Tırtılı bitkilerin yapraklarını boru biçiminde yuvarlayarak kemiren, küçük bedenli güve cinsi. (*Gracilariidae* familyası.)

ØRNSBO (Jess), danimarkalı yazar (Kopenhag 1932). Danimarka modernist şiirine örnek oluşturan şiir kitaplarında (*Poèmes* [fr. çev.], 1960; *Mythes* [fr. çev.], 1964; *Tusdigte*, 1966; *A comme Alfred ou l'Alphabet roulant* [fr. çev.], 1967) saldırganlığı ve imgelerinin yoğunluğuyla dikkati çeken bir üslup kullandı. Ayrıca tiyatro oyunları (*Dværgen der blev voek*, 1966) ile bir de roman (*Dullerdage*, 1976) yazdı.

ORO- → OREO-.

ORO (EL), Ekvador'da il; 5 826 km²; 449 835 nüf. (1989). Merkezi *Machala*.

OROBANCHACEAE a. Bot. CANAVAROTUGİLLER familyasının bilimsel adı.

OROBANŞ a. (fr. *orobanche*). Bot. CANAVAROTU'nun eşanlamlısı.

OROBİE Alpleri, İtalya'da Alp kütlesi, Adda'nın G.'inde, B.'daki Como gölüyle D.'daki Oglio arasında; 3 052 m.

OROBİTİS CYANEUS a. Yuvarlak gövdeli hortumlukınkanatlı. Ekinbitine benzer. Larvası menekşe kapsüllerinde yaşar. Hortumlukınkanatligiller familyası.)

OROBUS a. (lat. *orobus*, nohut; yun. *orobos*'tan). Mürdümüğe çok benzeyen, ama bileşik yapraklarının ucunda sülük bulunmayan sık dallı bitki. (Kelebekçiçekligiller familyası.)

ORODES ya da **ORODE,** Arsakiler hanedanından gelen parth kralı (İ.Ö. 57'ye doğr. - 39). Kardeşi Mithridates III ile birlikte babası Phraates III'ü zehirledi (57'ye doğr.), ardından soyluların devirdiği Mithridates III'ün yerine geçti (55). 53'te general Surena, romalı triumviratus Crassus'u Carres'te (Harran) yendi; bunu kıskanan Orodes, galip generali öldürttü. 38'de Antonius'un generali Ventidius Bassus, Orodes'in büyük oğlu Pacorus'u Kuzey Suriye'deki Gindarus'ta yendi ve az sonra da Pacorus öldürüldü. Saltanatı parth devletinin doruğunu simgeleyen Orodes, ikinci oğlu Phraates IV yararına tahttan çekildikten sonra yeni kral, baba bir kardeşlerini ve babasını öldürttü.

OROGRAFİ a. (fr. *orographie*). Coğ. Yeryüzündeki yüzey şekillerini betimleme.

OROHENA, Tahiti adasının en yüksek noktası; 2 375 m.

ORO-HİDROGRAFİK sıf. (fr. *oro-hydrographique*). **1.** Sulara ve yüzey şekillerine ilişkin. **—2.** *Oro-hidrografik harita,* yalnızca akarsuların ve yüzey şekillerinin gösterildiği harita.

OROHİPPUS a. Kuzey Amerika'da Orta Eosen dönemi topraklarında fosillerine rastlanan atgillerin fosil cinsi. (Üyelerinde işlevsel üçer parmak vardır.)

OROJEN a. (fr. *orogène*). Yerbil. DAĞOLUŞ'un eşanlamlısı.

OROJENEZ ya da **OROJENİ** a. (fr. *orogenèse* ya da *orogénie*). Yerbil. DAĞOLUŞUM'un eşanlamlısı.

OROMETRİ a. (fr. *orométrie*). Yer engebesi ölçümü.

OROMOCTO, Kanada'da kent, New -Brunswick'te, Fredericton'ın G.-D.'sunda, 10 300 nüf.

OROMOS, etyopyalı *Gallalar** halkının diğer bir adı.

ORON, İsrail'de madencilik (fosfatlar) merkezi, Necef'in kuzeyinde.

ORONGO a. Zool. ÇİRU'nun eşanlamlısı.

ORONİMİ a. (fr. *oronymie*). Adbilimin dağ adlarını inceleyen dalı.

ORONTE ya da **ORONTES,** Asi ırmağına batılı kaynakların verdiği ad.

OROPOS. Tar. coğ. Yunan kıtasında site, Eğriboz'da Asopos'un ağzı yakınındaydı. Oropos önce güçlü komşusu Eretria'ya iskele görevi yaptı. Arazisi uzun süre Atinalılar ve Thebaililer arasında çekişmelere yol açtı. Yakınlarında, birçok hacının gelip hastalıklarına şifa aradıkları ünlü kutsal yer Amphiaraos bulunmuştur. Kazılar sonucu burada bir tiyatronun bulunduğu saptanmıştır.

OROSHÁZA, Macaristan'da (Békés yönetim bölgesi) kent, Tisza'nın kollarından birinin kıyısında; 36 000 nüf. Tarım merkezi. Camcılık.

OROSOMUKOİT a. (fr. *orosomucoïde*'den). Biyokim. Siyalik asitçe zengin plazma alfa globülini. (Plazmadaki oranı iltihap olaylarında, özellikle akut eklem romatizmasında çok artar.) [Eşanl. SEROMUKOİT α, α1 GLİKOPROTEİN ASİT.]

OROSPU a. (fars. *rūspi*'den). **1.** Genellikle bir ücret karşılığında sayısız erkekle cinsel ilişkide bulunan kadın; fahişe. **—2.** Ahlaksız, baştan çıkaran ya da kolay baştan çıkarılan kadın. **—3.** Kadınlar için kullanılan çok ağır bir hakaret sözü. **—4.** *Orospuluk etmek,* kötü yola düşmek; herkesi baştan çıkarmaya çalışmak; bir şey elde etmek için bir kimsenin bütün arzularına katlanmak; bir kimseye kalleşlik yapmak. ‖ *Orospu bohçası gibi,* darmadağınık, karışık, dökük saçık şeyler için kullanılır (kaba.).

OROSPULUK a. **1.** Orospunun yaptığı iş, orospuya özgü davranış; fahişelik. **—2.** Kalleşlik, kaypaklık.

OROSTOPOLLUK a. *Arg.* Kurnazca iş, hile, düzen, dolap: *Bu işte bir orostopolluk var, ama henüz çözemedim.* (OROSTOPOĞLULUK da denir.)

OROSZLÁNY, Macaristan'ın (Komárom yönetim bölgesi) kuzey-batı'sında kent, Vértes dağlarında; 20 100 nüf. Madenkömürü yatağı üstünde kurulmuş (1950) bir "yeni kent"tir. Termik santral. Demirsiz madenler metalürjisi.

OROTAVA (La), İspanya'ya bağlı Tenerife (Kanarya takımadaları) adasında kent; 31 500 nüf. (XVIII. yy.'dan kalma kilise. Oymalı, tipik ahşap balkonlu evler. Botanik bahçesi.)

OROTİDİLİK sıf. (fr. *orotidylique*). *Orotidilik asit,* orotidinin 5′ fosforik esteri.

OROTİDİN a. (fr. *orotidine*). Orotik asidin ribonükleosidi.

OROTİK sıf. (fr. *orotique*). *Orotik asit,* karaciğer hücresini koruyucu olarak kullanılan ve ürik asit bireşimini tutuklayan sentetik ilaç. (Gut tedavisinde ve kandaki kolesterol ve lipit miktarını düşürmekte kullanılır.)

OROVİLLE, ABD'de (Kaliforniya) kent, Sacramento'nun K.'inde; 8 700 nüf. Feather üstünde, Güney Kaliforniya'nın su gereksinimini karşılayan büyük baraj.

OROYA (La), Orta Peru'da (Junín yönetim bölgesi) kent, Orta sıradağları'nda; 26 000 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Bakır, çinko, kurşun, kadmiyum dökümevleri ve rafinerileri.

Oroya (La) humması. Asalbil. Bartoneloz çeşidi.

OROZCO (Pascual), meksikalı devrimci (Santa Isabel, Chihuahua, 1882 - El Paso, ABD, 1915). Katırcıydı. Kasım 1910'da Porfirio Díaz'a karşı ilk başkaldıranlar arasında yer aldı. Madero'nun en önemli askeri önderi olarak, Pancho Villa ile birlikte Ciudad Guerrero'yu aldı (mayıs 1911) ve Díaz'ın istifasına yol açtı. Madero ile anlaşmazlığa düşerek, mart 1912'de ona karşı ayaklandı ve bir radikal reformlar programı ilan etti. Ancak amerikan boykotu sonucunda yenildi. Daha sonra general Huerta'ya katıldı, 1914'te ABD'ye sürüldü ve orada öldürüldü.

OROZCO (José Clemente), meksikalı ressam (Ciudad Guzmán, Jalisco, 1883 - Mexico 1949). Devrimi destekleyen bir sanatçı olarak hicivli resimler ve karikatürler gerçekleştirdi. Gerçekçilik ve lirizmi birleştiren güçlü bir anlatımcılığı yansıtan resimleri, 1920'den başlayarak ulusal ve popüler sanatın kendini yenilemesine katkıda bulundu. Duvar resminin önemli bir temsilcisi olan Orozco, tarih ve mitoloji konularını işleyen birçok anıtsal kompozisyon gerçekleştirdi. Bunlar özellikle Mexico (Ulusal hazırlık okulu, 1922-1925; Ulusal öğretmen okulu, 1948), Guadalajara (Üniversite, 1936; Cabañas düşkünlerevi, 1939) ve ABD'de (Pomona College, Claremont, Kaliforniya, 1930; New School for social research, New York, 1931) yer alır.

Orphanotropheion, Bizans döneminde Konstantinopolis'te (İstanbul) bulunan en önemli yetimhane; XI. yy. sonlarında onarıldı.

Orphée, 2 perdelik, 8 tablolu koregrafik dram. Yunanlılar'ın Orpheus efsanesinin modern bir yorumu olan yapıtın koregrafisini Maurice Béjart, müziğini Pierre Henry hazırladı. Béjart'ın sahneye koyduğu bale, ilk kez 1958'de Liège'deki Krallık tiyatrosu'nda Béjart'ın Ballet-Théâtre'ı tarafından sahnelendi.

ORPHEUS. Yun. mit. Trakya efsanelerinin müzisyen ozanı, kral Oiagros'un oğlu. Şarkılarıyla hayvanları, bitkileri, hatta taşları büyüleyerek tüm yaratıkların efendisi oldu. Karısı Eurydike ölünce, onsuz yaşayamayacağından, ölüler ülkesine karısını geri istemeye gitti ve Hades'i ikna etti; ancak, dönüş yolunda, uygulanan yasaklamaya rağmen Orpheus geriye doğru baktı ve Eurydike sonsuza dek yok oldu. Zeus, Orpheus'u yıldırımıyla çarptı; başka bir efsaneye göre de Orpheus, Mainadlar tarafından parçalandı. Başı dalgalar tarafından Midilli'ye kadar taşındı ve orada kehanetlerde

Lauros-Giraudon

hayvanları büyüleyen Orpheus
Bianzy-lès-Fismes'de bulunan bir mozaikten ayrıntı
Roma-Galya sanatı, IV. yy.
Belediye müzesi, Laon

bulundu. Orpheus'un liri bulduğuna, kehanet ve büyü usüllerini keşfettiğine inanılırdı.

—Ed. Eros ve Thanatos mitlerinin bir araya gelmesinden oluşan bir mitin kahramanı, orpheusçu şiirlerde dile getirilen huzur dilinin peygamberi Orpheus, Eurydike'nin ölümüyle simgeleşmiş mutsuz bir aşkın kurbanı olarak şairlerin son derece ilgisini çekmiştir. Vergilius'un *Georgica*'sından P. Emmanuel'in *Tombeau d'Orphée*'sine (1941) kadar yaradılışın ya da şiirin özgün temalarından biridir: şair-müneccimin ilk örneği (Marsilio Ficino, Novalis, Nerval, Hugo) ve yaratıcının büyük acıyla ödemek zorunda olduğu bedelin simgesi olmuş (Trakyalı kadınlar, onları küçümseyişinin intikamını almak için Orpheus'u öldürür ve parçalara ayırırlar) ve böylece Apollinaire, Segalen, Rilke, Blanchot'nun yapıtlarında yüceltilmiştir.

—İkonogr. Polygnotos'un Delphoi'deki bir freskinde ve Philostratos'un betimlediği bir resimde Orpheus efsanesinden sahneler yer alıyordu. İ.Ö. V. yy.'dan başlayarak yunan vazolarında (Münih'teki bir amfora), Pompei'deki bir freskte, Palermo'daki bir mozaikte ve *Hermes, Orpheus ve Eurydike*'yi betimleyen İ.Ö. V. yy.'a ait güzel bir kabartmada da (üç örneği bilinir: Napoli, Louvre ve Roma) bu konu işlenmiştir. Erken hıristiyan sanatında Orpheus, aziz Calixtus katakombu ve Domitilla mezarlığı fresklerinde ve birçok lahit kabartmasında İsa'nın pagan bir örneği olarak ortaya çıkar.

Daha geç dönemlerde, Orpheus'un yaşamı, Christine de Pisan'ın Bourgogne kökenli bir elyazmasını (Brüksel) süsleyen minyatürlere esin kaynağı oldu. *Orpheus ile Eurydike*, Poussin (Louvre) ve Delacroix (Montpellier); *Orpheus ölüler ülkesinde*, Signorelli (Orvieto katedrali), Kadife Bruegel (Floransa), il Tintoretto (Modena), Rubens (Potsdam, Madrid), R. Savery (Viyana) ve Fr. Perrier (Louvre); *Eurydike'yi ölüler ülkesinden çıkaran Orpheus*, L. Carracci (Bologna) ve Corot (özel kol.); *Trakyalı kadınlar tarafından parçalanan Orpheus*, Dürer (desen, Naumburg) ve R. Savery (Viyana); *Orpheus'un başı*, G. Moreau (Louvre) tarafından işlendi. Ancak, en çok canlandırılan sahne, *Lirinin sesiyle hayvanları büyüleyen Orpheus*'tur: Giovanni Bellini (Washington), L. Bassono (Verona), A. Vaccaro (Napoli, Besançon), Kadife Bruegel (Madrid), R. Savery (Lahey, Londra, Paris de Louvre), Potter (Amsterdam). Pierre de Franqueville'in gerçekleştirdiği bir heykelle (Louvre), Delacroix'nın *İnsanlara barış sanatlarını öğreten Orpheus* adlı kompozisyonu da (Meclis binası, Paris) sayılabilir.

—Müz. Bu efsane, *Orpheus, Eurydike* gibi adlar altında, J. Peri'den (1600) günümüze değin birçok müzikçi tarafından işlenmiştir. Bunlar arasında, opera türünün atası sayılan Monteverdi'nin *Orfeo**'su (Mantova, 1607); Calzabigi'nin üç perdelik italyanca librettosu üzerine Gluck'un bestelediği *Orfeo ed Euridice* (Viyana, 1762) anılmaya değer. Gluck'un yapıtı, ilkin Moline ve Gluck (*Orphée;* Paris, 1774), sonra da Berlioz (1859) tarafından önemli ölçüde değiştirildi. Bu konuyu işleyenler arasında, Caccini, Landi, L. Rossi, Keiser, J. Haydn, Malipiero, Milhaud, Stravinski, Casella, Křenek, Damase gibi besteciler de vardır.

Algar

Eugenio d'Ors y Rovira

Orpheus, 3 tablolu bale. Konusunu L. Kirstein, koregrafisini G. Balanchine, müziğini Stravinski hazırladı. Yunanlılar'ın Orpheus mitinden esinlenilerek yaratılan yapıt, ilk kez 1948'de, New York'taki City Center of Music and Drama'da sahnelendi.

Orpheus cehennemde *(Orphée aux Enfers)*, Jacques Offenbach'ın 2 perdelik opera buffası. Librettosunu H. Crémieux ve L. Halévy'nin yazdığı yapıt ilk kez 1858'de Paris'te sahnelendi. 1874'te 4 perdelik yeni bir versiyonu hazırlanan yapıt, Antikçağ'a alaycı yaklaşımı yüzünden eleştirmenleri öfkelendirmişse de, bestecisine, ilk büyük başarısını getirmiştir.

ORPHEUSÇU sıf. Fels. Orpheus'a atfedilen dogmalar, misterler, felsefi düşünceler ve ona mal edilen şiirler için kullanılır.

ORPHEUSÇULUK a. Eski Yunanistan'da Orpheus'a bağlanan ve kurtuluşun, sonsuz hayatın, bu dünyada nasıl yaşadığımıza bağlı olduğunu ve ruhun arılığını bedenin kirliliğinden, ancak çileci bir yaşamın kurtarabileceğini ileri süren dinsel akım. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İ.Ö. VI. yy.'da Yunanistan'da ortaya çıkan orpheusçuluk, başlangıçta yunan dünyasını yöneten siyasal-dinsel düzene bir karşı çıkma niteliğindeydi. Orpheusçuluk yandaşları, şamanlarınkini andıran, toplumsal sayının dışında kalan bir yaşam biçimini benimsiyorlardı. Beyazlara bürünerek, her türlü hayvansal yiyeceği reddederek, tam bir etyemezliğe katlanıyorlardı. Et tüketiminin kanlı kurban ayinine bağlı olduğu bir toplumda bu durum, siyasal ve dinsel düzeni kabul etmediğini göstermek anlamına geliyordu. Ancak toplumsal düzenin orpheusçulukla reddi ayrıca, evrendoğumsal tipte ve resmi dine karşıt tüm bir düşünce sistemiyle de ortaya çıkıyordu. Orpheusçu metinler, yetkin yaşam simgesi ve her şeyin kaynağı olan yumurtanın, bireysel insan yaşamının yokluğuna kadar yavaş yavaş alçalan varlığın bütünlüğü olduğunu ortaya koyan bir evrendoğum ileri sürüyorlardı.

Bize kadar ulaşan ender orpheusçu metinler arasında, eski Mısırlılar'ınkine benzer bir tür "ölüler kitabı" yer almaktaydı. Orpheusçuluk yandaşları arınmalar, özveriler ve giriş ayinleri önermekteydiler. Çileciliğin (törensel bir kullanım dışında et ve şaraba el sürmeme; giysilerin beyazlığının simgelediği beden arılığı) hüküm sürdüğü ve yeni başlayanlara özgü karma topluluklar da vardı. İlk topluluklar, Attike'de doğdu ve ardından tüm Yunanistan'da, Güney İtalya ve Sicilya'da ortaya çıktı. Bunlardan bazıları, hıristiyan döneme kadar varlığını sürdürdü.

ORPİMENT a. (fr. *orpiment;* lat. *auripigmentum*'dan). Miner. Monoklinik sistemde yer alan doğal arsenik. (Eşanl. SARI ZIRNIK, AURİPİGMENT.)

—ANSİKL. Miner. As_2S_3 formülündeki orpiment altın sarısı ya da turuncu renkte yapraksı kütleler halinde bulunur. Genellikle realgarın bulunduğu bölgelerde damarlar içinde rastlanır. Orpiment boyacılıkta kullanılır. Boyalı kumaş yapımında indigoyu çözündürmeye yarar.

Orpington ördeği, İngiltere kökenli, kızıl sarı tüylü ördek ırkı. (Bol yumurtlaması kadar etinin lezzetiyle de ünlüdür.)

Orpington tavuğu, iri yapılı ingiliz tavuk ırkı. (Yumurtlaması orta, eti bol ve oldukça lezzetlidir.)

ORREFORS, İsveç'te yer, Kronoberg' de (Hälleberga komünü), Växjö'nün D.'sunda. Ünlü kristaller.

ORRENTE (Pedro), ispanyol ressam (Murcia 1580 - Valencia 1645). Uzun süre İtalya'da kaldıktan sonra Murcia'da, Valencia'da ve Toledo'da çalışmalarını sürdürdü. Venedik resminin, özellikle Bassanolar'ın etkisinde kaldı. Valencia katedrali'nde *Aziz Sebastianus* tablosu (1616) ve Toledo katedrali'ndeki *Azize Leocadia'nın mucizesi* (1617) en önemli yapıtları arasında yer alır.

ORRERY kontu → BOYLE (Roger).

ORS Y ROVİRA (Eugenio D'), ispanyol yazar (Barcelona 1882 - Villanueva y Geltrú 1954). 1902'den başlayarak *Xènius* takma adıyla *La Veu de Catalunya*'da kısa kronikler yayımladı. *La Ben Plantada*'yı (1911) katalanca yazdı. 1920'ye doğru Castilla insanına yöneldi; *A.B.C.*'ye yazılar yazdı ve yeni bir entelektüalizm adına barok anlayışa karşı çıktı. İki dilde yazdığı 20 cilt tutan kronikleri dışında, *La vida de Goya* (Goya'nın yaşamı) [1928], *La Filosofía de la inteligencia* (Aklın felsefesi) [1950] adlı kitapları önemlidir.

ORSA a. (ital. *orza*'dan). Denizc. **1.** Yelkenleri, olabildiğince rüzgârın estiği yöne çevirerek seyretme. **—2.** Latin yelkenlilerde, yelkenleri rüzgâr yönüne çevirmeye yarayan ve her iki yandan yelkenin ortasına bağlanan halat. **—3.** Bir teknenin rüzgâr alan yanı. **—4.** *Orsa alabanda eğlendirmek,* bir yelkenli teknenin bulunduğu mevkiyi korumak amacıyla, yelkenlerini rüzgârdan en az yararlanacak biçimde kullanarak tekneyi yolundan alıkoyup vakit geçirmek. ‖ *Orsa alabanda tıramola,* teknenin pruvasını rüzgârın estiği yöne alarak, rüzgârı bir bordadan diğer bordaya geçirmek için yapılan manevra. ‖ *Orsa boca,* yelkenli bir teknenin rüzgâr yönüne yaklaşıp uzaklaşarak, düzensiz bir biçimde bir iskeleye bir sancağa seyretmesi. ‖ *Orsa pupa çemberi,* sübye donanımlı yelkenlilerde, orsa pupa palangalarını bağlamak için yan yelken bumbalarının cundası yakınına geçirilen ve iki tarafında birer mapa bulunan çember. ‖ *Orsa pupa palangası,* yan yelkenlerin bumbalarını dirisa etmek, istenildiği durumda tutmak için bumba ile küpeşte arasına donatılan palanga. ‖ *Orsa seyir,* yelkenli bir teknenin, yelkenler iyi dolacak şekilde rüzgârı pruvasına yakın alarak yaptığı seyir. ‖ *Orsa yakası,* yelkenlerin rüzgâra bakan ya da rüzgâr üstünde bulunan kenar yakası. ‖ *Orsada bulunmak,* rüzgârın estiği yöne olabildiğince yakın bulunarak seyretmek. ‖ *Orsada kazanma,* yelkenli bir geminin orsa seyrinde az düşme yaparak istediği rotada gidebilmesi. ‖ *Orsaya kaçan,* istendiği yöne baş tutamayarak, pruvasını rüzgâr yönüne kaydırmaya eğimli bir tekne için kullanılır. ‖ *Orsaya kaçmak,* yelkenli bir tekneden söz ederken, istenen yöne baş tutamayarak rüzgâr yönüne kaymak. Bir tekneden söz ederken, dümenin fazla basılması sonucu, pruvasını rüzgâr yönüne çevirmek.

ORSALAMAK g. f. Denizc. Yelkenle seyirde rüzgârı pruvaya almak.

◆ ünl. Denizc. *Orsalal,* rüzgârı pruvaya alıp tıramola ederken, dümenin ters yöne basılması için verilen komut.

ORSALATMAK gçz. f. Denizc. Dümen basıp, tekneyi rüzgârın estiği yöne döndürmek.

ORSAY, Fransa'da (Essonne) kanton merkezi, Paris'in 18 km G.-B.'sında, Yvette ırmağı kıyısında; 14 931 nüf. (1992). Özel firmalar, kamu kuruluşları ve Güney-Paris Üniversitesi burada çeşitli araştırma laboratuvarları kurmuştur.

ORSEİN a. (fr. *orcéine*). Org. kim. Orsinolün amonyaklı ortamda yükseltgenmesi sonunda elde edilen ve 14 boyarmaddeden oluşan karışım; mikroskopla yapılan incelemelerde ve biyolojik çözümlemelerde kullanılır.

—Tekst. İpek ve yün üzerinde, mora çalan bir nüans elde etmede kullanılan boyarmadde. (Az dayanıklı olan ve sanayide artık kullanılmayan bu boyarmadde, turnusola benzer.)

ORSELİK ya da **ORSELİNİK** sıf. (fr. *orsellique* ya da *orsellinique*'ten). Org. kim. *Orselik* ya da *orselinik asit,* dihidroksi-2,4 metil-6 benzoik asidin yaygın adı; *rocella* ve *lecanora* türü likenlerin eritrininde bulunur.

ORSEOLO, venedikli aile. En ünlü üyeleri: PİETRO II, doge (992-1009), Cumhuriyeti, Slavlar'a ödediği bir haraçtan kurtarmayı başardı (1000) ve Zara, Spalato ve Ragusa'yı egemenliği altına soktu; Dalmaçya ve Hırvatistan dükü unvanını aldı; —OTTONE, Pietro II'nin oğlu (öl. İstanbul 1032), 1009'da doge oldu, Hırvatlar'ı yendi, sonra İstanbul'a sürüldü.

ORSİ (Lelio), Modena okuluna bağlı ital-

yan ressam (Novellara, Reggio Emilia, 1511 - *ay. y.* 1587). Correggio'nun yapıtlarını inceleyerek kendini yetiştirdi; daha sonra Roma'ya gittiğinde Michelangelo'nun büyük hayranı oldu. Yapıtları arasında sayabileceğimiz *Emvas hacıları* (Londra) ve *İbrahim'in kurbanı* (Napoli) adlı tabloları, düşsellikleri bakımından o zaman için büyük birer yenilikti.

ORSİ (Paolo), italyan arkeolog (Rovereto 1859 - *ay. y.* 1935). Sicilya üzerine uzmanlaştı, Siracusa ve Gela'da kazılar yaptı. Siracusa Olympieionu (1903) ve Gela'daki eski eserlerle (1908) ilgili yayınları vardır.

ORSİN a. (fr. *orcine*). Org. kim. ORSİNOL'ün eşanlamlısı.

ORSİNİ, ghibellinocu Colonnalar'ın rakibi, welfe yanlısı romalı aile. GIACİNTO **di Bobone** (Celestinus III adıyla 1191-1198 arasında papalık yaptı), aile servetinin temellerini attı. Yeğeninin torun çocuğu MATTEO ROSSO (öl. 1246'ya doğr.) aileyi güçlendirdi ve onun siyasal geleneğini (papayı destekleme, Colonnalar'a karşı düşmanlık) kurdu. Roma senatörü seçildi (1241); kenti Friedrich II'ye karşı savundu (1241). Matteo Rosso'nun oğlu GIOVANNİ GAETANO'nun (Nicolaus* III adıyla papa oldu [1277-1280]) papalığı döneminde Orsiniler'in gücü daha da arttı. Aile içi çekişmeler Papalık'ı zayıflattı ve Colonnalar ile Güzel Philippe IV'ün, Orsiniler'in desteklediği Bonifatius VIII'e karşı zafer kazanmalarına yol açtı (Nepi'nin işgali, 1297). —Kardinal NAPOLEONE (Roma 1263'e doğr. - Avignon 1342), papayla birlikte Avignon'a gitti. Papalık'ın, Gregorius XI ile birlikte yeniden Roma'ya dönmesi, Orsiniler'in eski gücüne kavuşmasını sağladı. —GENTİLE VIRGİNIO (öl. Napoli 1497), Colonnalar'a karşı Sixtus IV'ü destekledi ve Colonnalar'ı yendi; napolili Aragónlular'a ve Fransa kralına önce hizmet etti, sonra da onlarla savaştı. Orsiniler'in servetine elkoymaya çalışan, ama başaramayan Cesare Borgia'nın emriyle zehirlenerek öldürüldü. —NICCOLO, **Pitigliano** kontu (1442 - Lonigo, Vicenza yakınında, 1510) ve LORENZO (öl. 1536) komutan olarak ün kazandılar; PAOLO GIORDANO, **Bracciano** dükü de (1541 - Salo 1585) ünlü bir komutandı, İnebahtı'da Venedikliler'e komuta etti (1571), ama yeğenini öldürdüğü Sixtus Quintus'un başa geçmesi üzerine Roma'dan ayrılmak zorunda kaldı. Orsiniler birkaç kola ayrıldılar ve Roma dışında önemli rol oynadılar (özellikle Taranto prensleri kolu). Orsiniler'in Kilise'ye verdikleri diğer bir papa da PIERFRANCESCO'dur (Benedictus XIII) [1724 -1730].

ORSİNİ (Cesare), italyan yazar (Ponzano Magra 1571'e doğr. - 1638'e doğr.), barok şiirler (*Selve poetiche*, 1635) ve *Magister Stopinus* takma adıyla yayımladığı makarnacı hicivler (*Capriccia macaronica*, 1636) yazdı.

ORSİNİ (Felice), italyan yurtsever (Meldola, Forli yakınında, 1819 - Paris 1858). Genç İtalya adlı derneğin üyesiydi, Romagna ayaklanmasından sonra tutuklandı (1844). 1846'da serbest bırakıldı, Venedik'te savaştı (1848), Kurucu meclis'te milletvekili oldu (1849) ve Mazzini tarafından ayaklanmalar çıkarmakla görevlendirildi, başarısızlığa uğradı. Londra'ya sığındı, Mazzini ile anlaşmazlığa düştü, İtalya davasına ihanetle suçladığı Napoléon III'ü öldürmek için bombalar hazırladı. Fransa'ya gitti, Pieri ve Rudio ile birlikte, Opera'ya gitmekte olan imparatorun kortejine bir suikast düzenledi; 8 kişi öldü ve 148 kişi yaralandı (14 ocak 1858). Savunmasını Jules Favre üstlendi. Orsini, imparatora yazdığı bir mektupta İtalya'yı kurtarması için ona yalvardı (11 şubat). 13 martta idam edildi.

ORSİNİ (Giulio) → GNOLİ (Domenico).

ORSİNOL a. (fr. *orcinol*). Org. kim. $(HO)_2C_6H_3—CH_3$ formülünde dihidroksi -3,5 metilbenzene verilen ad. (Orsinol, orselik asitle birlikte pek çok liken türünde çok az oranda bulunur ve orselik asitten karboksil giderilerek elde edilir. Özellikleri bakımından rezorsinole çok benzer, ama ftalik anhidritle bir fluoresein vermek üzere tepkimeye girmez. Amonyak eşliğinde yükseltgendiğinde orseini verir.) [Eşanl. ORSİN.]

ORSİPRENALİN a. (fr. *orciprénaline*). Bronş kaslarını etkileyen ve kuvvetli bronş genişletici etki yaratan sentetik ilaç. (Sülfat tuzu şeklinde astım tedavisinde ve akciğerlerin çalışmasının incelenmesinde kullanılır.)

ORSİRUFİN a. (fr. *orcirufine*den). Org. kim. Formülü $C_{14}H_{11}NO_3$ olan boyarmadde; derişik sülfürik asit içinde çözülen orsinin, nitrit asidiyle verdiği tepkime sonunda elde edilir.

ORSK, Rusya'da kent, Güney Urallar'da, Ural ırmağı kıyısında; 271 000 nüf. (1989). Bakır, nikel ve krom yatakları yakınında bulunan kentte, demirdışı metalürji ve demir-çelik (Orsk-Halilovo kombinası [3,5 Mt çelik]) ağır basmaktadır.

ORSO I PARTECİPAZİO (öl. Venedik 737). Venedik dogesi (726-737). Marcello Tegalliano'nun yerine geçti, Ravenna valisine Lombardlar'ın elinde bulunan başkentin yeniden ele geçirmesi için yardım etti. Bu olay nedeniyle, kendisine imparator tarafından "Hypatos" unvanı verildi. —Oğlu **Orso II** *Deodato* 742'den 755'e kadar dogelik yaptı.

ORSOVA, türkç. **İrşeve,** Romanya'da (Banat bölgesi) kent, Tuna ırmağının sol kıyısında, Demir Kapı barajının inşa edilmesi sırasında yeri değiştirilmiş ve sularını Tuna'ya boşaltan Cerna ırmağının oluşturduğu bir su örtüsünün kıyısında yeniden kurulmuştur. Su sporları turizmi.

ØRSTED → ŒRSTED.

ORŞA, Beyaz Rusya'da kent, Dniepr ırmağı kıyısında, Vitebsk'in güneyinde; 123 000 nüf. (1989). Demiryolu kavşağı. Tekstil (yün ipliği ve dokumacılığı, hazırgiyim, dikiş makineleri) merkezi. Betonarme. Besin sanayisi.

ORTA a. **1.** Bir şeyin iki uç noktasından ya da bir şeyin her noktasından eşit uzaklıkta olan yer, merkez: *Çemberin ortasına bir nokta koymak. Alanın ortası. Ekmeği ortasından ikiye bölmek.* **—2.** Bir yerin kenarlarından aşağı yukarı aynı uzaklıkta bulunan yer: *Yolun ortasına park eden arabalar. Nişan tahtasının ortası. Ovanın ortasında ikiye ayrılan bir ırmak.* **—3.** Bir dönemin, bir sürecin, bir eylemin bir metnin vb. başlangıç ve bitiş noktalarından eşit uzaklıkta olan an; bölüm; bu ana, bölüme yakın olan zaman yer: *Yüzyılın ortalarında büyük bir bunalım patlak vermişti. Kış ortasında baharı yaşamak. Filmin ortalarına doğru ritim düşüyor. Romanın ortasında düğüm çözülüyor.* **—4.** Görülen, içinde bulunulan yer: *Ortada kimseler yok. Ortadaki eşyaları bir kenara yığınız.* **—5.** Bir şeyin, bir kimsenin başka şeyler, kimseler arasında, içinde bulunduğu zamanki konumu: *Kalabalığın ortasında bir nokta gibi kalmıştı. Sizi ortamıza alalım.* **—6.** Bir ödev ya da sınav kâğıdının verilen en yüksek notun yarısına eşit ya da ona yakın olan not: *İngilizceden orta almak. Ortayla mezun olmak.* **—7.** Siyasette ılımlılığı ve kanatlar arasında aşırılıktan uzaklığı belirtir: *Ortanın solu. Ortanın sağı.* **—8.** *Orta baklası,* herkesin cinsel isteğini doyurmak için ilişkide bulunduğu kadın. ‖ *Orta hizmetçisi,* evin içini temizleyip düzenlemekle görevli hizmetçi. ‖ *Orta işi,* bir evin silinip süpürülmesi gibi işlerin tümü. ‖ *Orta malı,* bir kişinin olmayan, herkesin yararlandığı şey; sıradan, özgünlüğü bulunmayan, beylik, basmakalıp: *Söylediklerinin ilginç bir yanı yok, orta malı düşünceler;* her isteyen kişiyle cinsel ilişkide bulunabilen kadın. ‖ *Ortada,* apaçık, görünür durumda olan, hiçbir gizliliği olmayan: *Cinayeti onun işlediği ortada;* sonucu kesinleşmemiş, taraflardan her birinin kazanma şansı eşit olduğu durumlar için söylenir: *Anketlere göre seçim ortada. Şampiyonluk henüz ortada, ilk üç takımın da kazanma olasılığı var.* ‖ *Ortada bırakmak,* bir kimseyi çok güç koşullar içinde kendi halinde terk etmek: *Çocuklarını ortada bırakıp kaçan bir baba, bir ana.* ‖ *Ortada fol yok yumurta yok* → FOL* YOK YUMURTA YOK. ‖ *Ortada kalmak,* sözkonusu bir şeyse, kimse üzerine almamak, üstlenmemek, yapmaya yanaşmamak: *İşler ortada kaldı, kimsenin oralı olduğu yok;* bir kimse ise, barınacak bir yer bulamamak; çok güç koşullar içinde iki şey ya da iki seçenek arasında arasında kalmak, bir türlü karar verememek. ‖ *Ortada olmak,* üzerinde durulması, düşünülüp ele alınması gerekmek: *Ortada bunca sorun varken bir de onunla mı uğraşacağız?* ‖ *(Bir şeyi) ortadan kaldırmak,* onu gizlemek, açıkta bulundurmamak: *Şu kitapları ortadan kaldır, baban okuduğunu görmesin.* ‖ *Bir kimseyi ortadan kaldırmak,* onu öldürmek, yok etmek: *Bu adamı ortadan kaldırmadıkça işler iyi gitmeyecek.* ‖ *Ortadan kalkmak,* sözkonusu bir mal ya da nesne ise, görülmez, bulunmaz olmak: *Şeker de çay da ortadan kalktı, herhalde zam gelecek;* yok edilmek: *Önce şu pislikler ortadan kalkmalı;* bir kimse ise, yok edilmek, öldürülmek. ‖ *Ortadan kaybolmak,* bir kimse sözkonusuysa, sezdirmeden gitmek ya da nerede olduğu bilinmemek. ‖ *Ortadan konuşmak, söylemek,* bir yerde herkesin içinde ad belirtmeden kimi kimselere dokunacak sözler söylemek: *Seni kastetmedim, ben ortadan konuşuyorum.* ‖ *Ortasını bulmak,* ılımlı bir yol seçmek, uzlaştırmak. ‖ *Bir şeyi ya da kimseyi ortaya almak,* etrafını kuşatmak, her yandan çevirmek. ‖ *Ortaya atılmak,* sözkonusu bir kimse ise, bir işi yapmak için istek duyduğunu coşkuyla göstermek: *Oysa kendileri ortaya atılmış, bu işi biz yaparız demişlerdi;* bir sav, bir düşünce ya da söz ise, ileri sürülmek, söylenmek, herkesin bilgisine sunulmak: *Yeni yeni düşünceler atılıyor ortaya.* ‖ *Ortaya balgam atmak,* bir iş yolunda giderken zihinleri bulandıracak, herkeste kuşku yaratacak bir söz söylemek (kaba.). ‖ *Bir şeyi ortaya çıkarmak,* onu kanıtlarıyla göstermek, araştırmalar sonunda o şeyin varlığını keşfetmek: *Suçluyu ortaya çıkarmak. Bir casus şebekesini ortaya çıkarmak.* ‖ *Ortaya çıkmak,* belli olmak, türemek: *Hele o zaman gelsin, başkaları da ortaya çıkar;* kendini göstermek: *Kim yaptıysa ortaya çıkıp söylesin.* ‖ *Ortaya dökmek,* göstermek, çıkarıp sergilemek: *Bohçasındakileri bir bir ortaya döküp yaydı;* açıklamak, dile getirmek: *Düşüncelerini ortaya dökmekten kaçınıyordu.* ‖ *Ortaya düşmek,* bir kadın sözkonusuysa, herkesle düşüp kalkmaya, cinsel ilişki kurmaya başlamak. ‖ *Ortaya koymak,* bir şeyi herkesin görebileceği bir yere, açığa koymak; çalışarak bir şey yapmak, yaratmak: *Çok sıkıntı çekmiş, ama unutulmaz yapıtlar ortaya koymuştu.*

—Astrol. *Gökyüzü ortası,* tutulumun belirli zaman ve yerde yüceldiği nokta. (Gökyüzü ortası boylamı, aynı durumlarda sideral zamanın değerine göksel ekvatorun üstünde karşılık gelir.)

—Dilbil. Orta çatı. ‖ *Ortaya çıkma,* dilsel bir olgunun (sessel, dilbilgisel, sözlüksel) bir bütüncede belirmesi.

—El sant. Üç parçadan oluşan ağızlıklarda başlıkla etek arasında kalan bölüme verilen ad.

—Geom. İki noktanın eşağırlık merkezi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Koregr. *Orta alıştırmaları,* sınıfın ortasında, bara dayanmadan yapılan alıştırmalar. (Dans eğitiminin ikinci aşamasını oluştururlar ve dans etmeyi öğretmek amacına yöneliktirler: her biri üzerinde sırayla durularak basit, yavaşlatılmış ve barda öğrenilmiş adımlardan başlanır ve bağ adımlarıyla birbirine bağlanan ve zincir-

lemeler ya da cümleler oluşturan karmaşık adımlara geçilir. Orta alıştırmalarına, sıçramalar, dönüşler, batterie, pointe'ler, agage'lar girer Eşgüdüm ve ezberleme çalışması olan orta alıştırmaları, bir koregrafik yapıtın çalışmasına hazırlıktır.)

—Kur. tar. Yeniçeri ocağı'nda cemaat ortalarının kısa adı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Orta bayrağı*, her ortanın kendine özgü bayrağı. (Aynı zamanda orta komutanı yayabaşının forsu sayılan orta bayrağı, çatal biçiminde; yarısı kırmızı, yarısı sarı renkteydi. Üzerinde orta nişanı bulunurdu.)

—Mad. oc. Yer altında sürülen bir galeri anında öncelikle patlatılarak koparılması gereken göbek bölümü. || *Orta deliği*, orta açmak için delinen lağım deliği.

—Oy. *Ortaya koymak*, masaya para sürmek.

—Sesbil. Hece içerisinde, bir enerji doruğu oluşturan ve böylece daha yüksek bir algılanma derecesine ulaşan bütünleştirici öğe. (Eşanl. ÇEKİRDEK.)

—Siyas. bil. *Ortanın solu*, türk siyasal yaşamında bir yaklaşıma verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Spor. Futbol, hentbol, hokey vb. oyunlarda topun kanatlardan merkeze doğru atılması.

◆ sıf. **1.** Her iki yanında kendi türünden eşit sayıda şey bulunan, onların arasında kalan şey için kullanılır: *Orta parmak. Orta kat.* **—2.** Özellikle siyasette ılımlılığı, aşırılıktan uzaklığı temsil eden eğilim için kullanılır: *Orta sağ. Orta sol.* **—3.** Bir kimsenin, bir şeyin benzerleri arasında en altta ya da en üstte yer almadığını, aralarda bir yerde bulunduğunu belirtmek için kullanılır: *Orta kat. Orta dereceyle mezun olmak.* **—4.** *Orta boy*, ne büyük ne küçük olan şey için kullanılır: *Orta boy bir ceket istiyorum.* || *Orta boylu*, çok uzun ya da çok kısa boylu olmayan kimse için kullanılır: *Orta boylu bir genç.* || *Orta direk*, çadırın ortasında bulunan direk → ORTADİREK. || *Orta halli*, ne zengin ne yoksul kimseler için kullanılır: *Orta halli bir aile olmak.* || *Orta karar*, ne iyi ne de kötü derecede olan şey için kullanılır: *Orta karar çalışıyor.* || *Orta şekerli*, şekeri ne az ne de çok olan şey için kullanılır: *Bana bir kahve, orta şekerli olsun;* iyi de kötü de sayılmayacak durum için kullanılır. || *Orta yaş*, gençlikle ihtiyarlık arası yaş. || *Orta yaşlı*, ne yaşlı, ne genç olan, ikisinin de özelliklerini taşıyan: *Orta yaşlı biri sizi sordu.*

—Anat. *Orta çizgi*, insan vücudunu iki eş kısma böldüğü varsayılan çizgi. || *Orta sinir*, kol sinir ağından çıkarak koltukaltı boşluğunu geçen, sonra kolun iç yüzünden aşağı inerek önkolun orta eksenini izleyen ve el ayasına ulaşarak orada son dallara ayrılan sinir. (Önkolun bütün ön kaslarına [ön dirsek kası ile ortak derin bükücü kasın iç demetleri hariç], tenar tümseği kaslarına [tenar dalı] dal verir ve elin büyük bir kısmının duysal sinirlerini sağlar.) || *Orta toplardamar*, önkolun ön yüzünde yukarı çıkan toplardamar.

—Arabac. *Orta göbek çivisi*, eski at arabalarında kundak, yastık ve barcığı birbirine bağlayan kalın ve uzun çivi.

—Bel. *Orta üslup*, Avrupa'da üslupların belagat açısından sınıflandırılmasında (bozuk, seçkin) soylu duygulara olduğu gibi (destan, trajedi) hicivli ya da parodinin güldürü öğelerine (komedi) yer vermeyen türlere özgü ölçülü bir üslup için kullanılır.

—Binc. *Orta dörtnal*, herhangi bir düz koşu ya da kros yarışmasından önce idman amacıyla yapılan canlı fakat orta kararlı dörtnal. Çalışma dörtnalı da denir.

—Dilbil. Bir dilin evriminde, eski bir durumla modern durum arasındaki geçiş evresi için kullanılır (örn. *orta fransızca*, fransız dilinin XIV. ve XVI. yy. arasındaki durumudur). || *Orta çatı*, özellikle sanskritçe ve yunancada görülen hint-avrupa fiil çekimi çatısı. Eylemin dolaylı ya da dolaysız olarak özneye dönüşünü dile getirir ya da kimi geçişsiz fiillere benzer.

—Dilbilg. *Orta hece düşmesi*, eklerin etkisiyle kimi sözcüklerde orta hece durumuna gelen seslerin kaybolması. (*Ağız, burun, karın, omuz, göğüs* gibi ikinci hecelerin ortasında dar ünlü bulunan organ adlarından sonra ünlüyle başlayan bir ek gelince ikinci hecelerdeki dar ünlüler düşer: *ağzı, burnu, karnı* [*baldır, topuk* gibi kimi organ adlarında orta hecenin düşmediği görülür: *baldırı, topuğu*]. Bunun gibi ikinci hecelerde -v-,-y- ya da dar ünlü -r- olan fiil köklerinden (*devir,-kıvır-çevir-, savur-*) sonra *-i, -ım-indi, -ik* yapım ekleriyle edilgenlik eki *-il* geldiğinde ikinci hecelerdeki dar ünlüler düşer: *devirim* > *devrim, kıvırım* > *kıvrım, çevirim* > *çevrim,* gibi.)

—Ekmekç. *Orta maya*, "küçük" maya"yı altı misli hamurla yoğurup 20° de altı saat bekleterek elde edilen maya. (Orta maya üç misli hamurla yoğrulup bekletilerek "ana" maya" elde edilir.)

—Esk. denizc. *Orta kat*, yelkenli savaş gemilerinde, yukarıdan aşağıya doğru üçüncü kat güverte. || *Orta kayık*, KÜTÜK'ün eşanlamlısı.

—Esk. mim. *Orta kapı*, osmanlı konaklarında harem ve selamlık bölümlerini bağlayan kapı. (Topkapı sarayı'ndaki Haremi hümayun kapısı ile Babüsselam da bu adla anılırdı.)

—Genet. *Orta sentromerli*, sentromeri az ya da tam ortada olan kromozoma denir. (Karşt. UÇ° SENTROMERLİ.)

—Havc. *Orta menzilli uçak*, orta mesafelerde (genellikle 4 000 km'nin altında) kullanılan nakliye uçağı. || *Orta menzilli uçak hattı*, ortamenzilli uçakların çalıştığı hava hattı.

—Hidrol. *Orta sıcaklıklı*, çıkış sıcaklığı 25 ile 42 °C arasında olan kaynak suları için kullanılır. (Eşanl. MEZOTERMAL.)

—Kur. tar. *Orta çavuş* → ÇAVUŞ°I MİYANE. || *Orta kapı* → BABÜSSELAM. || *Orta kazanı*, her "orta"nın yemeğinin piştiği kazan.

—Mant. *Orta terim*, bir tümdengelimci usavurmada birinci önermeyi ikincisiyle ilişkiye sokan ve böylece sonucu geçerli kılan öğe. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Meyvc. *Orta boylu ağaç*, yüksekliği 1,2 m ile 1,40 m arasında olan ağaç. (Uzun boylu ağaç ile bodur ağaç arasında yer alır.)

—Müz. *Orta bölge*, insan sesinin ya da bir çalgının pes ve tiz sesleri arasında kalan ses alanı.

—Sabunc. Sabun yapımında, yağ asidi miktarı % 30-50 oranına karşılık gelen, anizotrop yoğun ve akışmaz faza denir.

—Sesbil. Eklemleme yeri, ağız boşluğunun uçlarından birinde değil de, orta kesiminde bulunan bir sesbirim için kullanılır (örn. çevre sesbirimleri olarak nitelenen dudaksıl ve artdamaksılların tersine dişyuvasıllar, damaksıllar). || Eklemlenme noktası ağız boşluğunun orta bölgesinde bulunan bir ses birimi için kullanılır. || Tınısı, açık bir ünlüyle kapalı bir ünlü arasında bulunan bir ünlüye denir. || *Orta açık ünlü*, açıklığı, yüksek bir ünlüyle alçak bir ünlü arasında bulunan ünlü.

—Spor. *Orta saha* → SAHA. || *Orta saha oyuncusu*, futolda savunma ve hücum oyuncuları arasındaki bağlantıyı sağlamakla görevli futbolcu. (Eşanl. HAF.) || *Orta siklet*, profesyonellerde 69,853 ve 72,574 kg arası, amatörlerde ise 71 ve 75 kg arası ağırlıkta olan boksörlerin dahil oldukları kategori; bu katogoriye giren boksör. —Halterde 72-79 kg arası ağırlıkta olan haltercilerin bulundukları kategori.

—Süslem. sant. *Orta bağ*, tezhipte, bakışık motifleri birbirine bağlayan bezeme öğesi.

—Topbil. *Orta sınıflar*, üçüncü sektör (hizmetler sektörü) kapsamına giren ve memur, zanaatkâr, küçük tüccar, işletme personeli vb. kişilerden oluşan toplum tabakalarının tümü.

—Yerbil. *Orta sıcaklıklı*, düşük sıcaklıklı damar için gerekli olandan daha düşük basınç ve sıcaklık (200-300 °C) koşullarında dolan bir damar için kullanılır. (Eşanl. MEZOTERMAL.)

—Zootekn. *Orta kesicidiş*, evcil otçul hayvanlarda, ön kesicidişlerle yan kesicidişler arasında bulunan kesicidiş.

◆ **ortalar** çoğl. a. Arit. *Bir orantının ortaları*, orantının ikinci ve üçüncü terimi. (Her orantıda, ortalar çarpımı yanlar çarpımına eşittir.)

—ANSİKL. Geom. Bir [AB] doğru parçasının ortasından, bunun gibi bir (A,B) çiftnoktasının ortasından söz edilir. [AB] nin I ortasının karakteristik özellikleri olarak şunlar gösterilebilir: uzaklıklar: $AI = IB = \frac{AB}{2}$; (AB) doğru parçası üzerinde tanımlanmış cebirsel ölçüler: $\overline{AI} = \overline{IB}$; bir E_n işaretinde koordinatlar: M nin koordinatları $(x_M^1, ..., x_M^n)$ ise, $\forall i \in \{1, ..., n\}, x_I^i = \frac{x_A^i + x_B^i}{2}$; eşlik eden $\vec{E}_n$ vektör uzayının vektörleri: $\overrightarrow{AI} = \overrightarrow{IB} \left(= \frac{1}{2} . \overrightarrow{AB}\right)$.

—Kur. tar. Bugünkü bölük karşılığı olan kısaca orta diye ifade edilen cemaat ortaları birden yüz bire kadar sıra numarası alırdı. Başlarına "yayabaşı" denirdi. 60, 61, 62 ve 63. ortalar padişahın maiyetinde hizmet görürler ve solak diye anılırlardı. Diğer ortalar vilayetlerde görev yaparlardı. Her ortanın ayrı bayrağı ve tanıtıcı amblemi vardı; savaşta bunları çadırlarının üzerine koyarlardı. Başlangıçta yalnız 101 cemaat ortasından oluşan Yeniçeri ocağı'na Fatih döneminde Sekbanlar ocağı katıldı. Bayezit II döneminde ise yalnız devşirmelerden oluşan Ağa bölükleri kuruldu. Böylece 65. cemaat ortasını teşkil eden 34 sekban ortasıyla birlikte Yeniçeri ocağı üç zümreden oluşmuş oldu.

—Mant. *Orta terim*. Bu kavram ilk uyulanış alanını klasik tasımda buldu. Aristoteles, orta terimi şöyle açıklar: "Orta terim, kendisi başka bir terimde içerilmiş olan ve kendisinde başka bir terimi içeren ve bu yüzden ortada yer alan terimdir" (*Analitikler*, 1,1,4). Örneğin, "Bütün kuşlar hayvan, bütün serçeler de kuş ise, bütün serçeler hayvandır" tasımında, "kuş" terimi "hayvan" teriminde içerilmiştir, aynı zamanda üçüncü bir terimi, "serçe" terimini de kendi içermektedir. Bu durumda, "kuş" orta terim, "hayvan" büyük terim, "serçe" de küçük terim adını alır.

—Siyas. bil. 1965 genel seçimlerine gidilirken CHP genel başkanı İsmet İnönü, partinin ortanın solunda olduğunu ileri sürdü. CHP'nin altı temel ilkesi'nden (altı ok) halkçılık, laiklik ve devrimciliğin partiyi, partiler yelpazesinde ortanın soluna yerleştirdiğini açıkladı. 1961 Anayasası'nın da partiler için ortanın solunda bir siyaseti öngördüğünü savundu. Ortanın solu, aşırı sol girişimlerin yayılmasını önleyecek bir akım olarak sunuldu. CHP'de bu akıma karşı çıkan sağ gruba, genel sekreter Bülent Ecevit önderliğindeki ortanın solu grubu üstün geldi; sağ kanatta olanlar CHP'den ayrıldılar. Ortanın solu akımı 1969 seçimlerinde de savunuldu; anlamı açıklandı. Karşı partiler kendi propagandaları açısından "ortanın solu"nu değerlendirdiler ve CHP'ye karşı "Ortanın solu, Moskova'nın yolu" biçiminde sloganlar ürettiler.

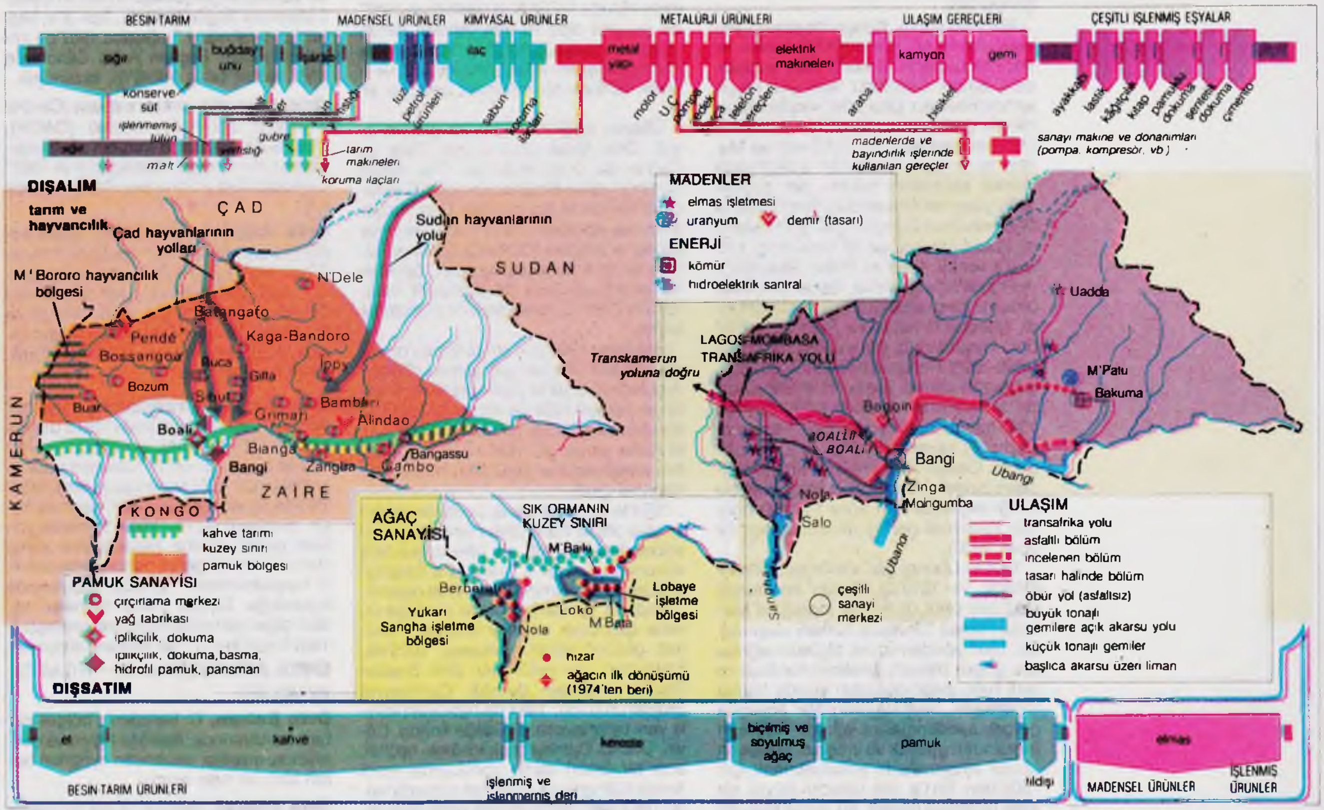
ORTA, Sıvas'ın Şarkışla ilçesine bağlı bucak; 2 133 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Ortaköy*, 542 nüf. (1990).

ORTA, Çankırı'nın Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 26 457 nüf. (1990); 513 km²; 27 köy. Merkezi, Çankırı'nın 65 km B.'sında *Orta*, 5 887 nüf. (1990). Tahıl üretimi.

ORTA (Garcia DE), portekizli hekim ve doğabilimci (Elvas 1499'a doğr.-1568). 1534'te kralın başhekimi olarak, Doğu Hindistan'a gönderilen bir donanmayla yola çıktı. Asya kolerasını ilk betimleyen odur. *Coloquios dos Simples e Drogas e Coisas Medicinalis da India America* (Hindistan ve Amerika kökenli uyuşturucula-

ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ

rın ve kımı basıt ılaçların tarihı) adlı kitabı yayımladı.

ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ, Orta Afrika'da devlet; 617 000 km²; 2 937 000 nüf. (1991). Başkenti *Bangi*. Resmi dili *fransızca*.

COĞRAFYA

• *Doğal çevre.* Kamerun'daki Adamaua platosunu devam ettiren Cambriaöncesi taban ve İkinci Zaman'da oluşmuş ve B.'da Yadé kütlesinde (Ngaui dağı, 1 400 m) ve K.-D.'da (Dar Fertit, Bongo dağları, 1 400 m) yükselen kumtaşı örtüsü, yanı başında kayalık (kaga) inselberglerin bulunduğu düzleşmiş topraklardan bir sırt oluşturur. Bu yüksek topraklar, K.'de Çad çanağının kenarına doğru ve G.'de Ubangi'ye ve Zaire çanağına doğru inen bir dizi akarsuyu besler. G.'de yarı ekvator rejiminde (1 600 mm) olan yağışlar kuzeye doğru azalır (7 aylık kurak mevsim, 900 mm), oysa sıcaklık artar (30 °C'tan çok). Güneydeki kesintili bir sık orman kuşağı bir yana bırakılırsa, ülke, bol büyük memeli hayvanları içeren bir faunayı (filler, mandalar, antiloplar) barındıran seyrek ormanla ya da ağaçlı savanla kaplıdır.

• *Nüfus ve iktisat.* Bandalar (orta kesimin doğusu), Gbayalar (batı), Saralar (kuzey-batı) ve Zandeler (güney-doğu) çeşitli zamanlarda yöreye gelmiştir ve patikalar boyunca kurulmuş küçük köylerde yaşarlar; buna karşılık Pigmeler (ormanda) ve Bororolar az yerleşiktirler. Sürekli kırsal göçler Bangi'nin ve birçok bölgesel merkezin (Berberati, Bossangoa, Bangassu) büyümesini hızlandırdı. Besin bitkilerinin (manyok, sinirotu, yam, yerfıstığı, balkabağı, mısır, yağmura bağlı olarak yetiştirilen pirinç ve toprakların kuzeydeki yarısında darı) yanı sıra, önemli bir gelir kaynağı oluşturan pamuk (gerilemektedir, 1990'da 33 000 t), tütün (2 000 t) ve kahve de yetiştirilmektedir. Ama, kauçuk gibi kahve (25 000 t, 1989) de özellikle sanayi işletmelerinde üretilmektedir. Sığır yetiştiriciliğiyle (2,5 M baş), kurak mevsimlerde yaylaya çıkan, süt ve tereyağı satan Bororolar uğraşır. Büyük şirketler ormanları etkin biçimde işletir.

Boali çağlayanı elektriğin % 90'ını sağlar. Yeraltından, el emeğiyle elmas çıkarılır. Bakuma'daki uranyum henüz işletilmemektedir. El sanatlarının her yerde etkin olmasına karşılık sanayileşme önemsizdir (kereste soyma ve biçme, besin sanayisi, tekstil, elmas yontuculuğu, bisiklet ve otomobil montajı).

Bangi'de odaklanan karayolu ağı parlak durumda değildir (yalnızca % 2'si asfaltlanmış 22 500 km yol). Irmak ulaşım yolu (Ubangi ve Sangha) kıtanın ortasında kalan bu ülke için hayati rol oynar; ama ulaşım sorunları vardır: sığ sular, kayalık eşikler. Duala ile kara bağlantısı (kara ve demiryolu) önem kazanmıştır. Elmaslar, pamuk, kahve ve kereste, dışsatımların hemen hemen tamamını oluşturmaktadır; hidrokarbonlar, çimento, içecekler, taşıt araçları ve makineler dışalımın en önemli kalemleridir. Av turizmi devlet için önemli gelir kaynağıdır ve hayvan rezervleri düzenlenmiştir. Tarım ürünlerindeki (kahve) ve elmas üretimindeki artış, dış ticarette geçici bir fazlalık yarattıysa da, günümüzde ödemeler dengesi açık vermektedir.

EKONOMİ

TARİH

Yaşamları büyük ormanın varlığına bağlı olan Babingalar ve bugün sayıları birkaç tanığa indirgenmiş olan Bantular aracılık yapan ve ırmak havzasının bazı bölgelerinde Ubangiler diye bilinen Nzakaralar ile nübye soyundan gelen Sara-lar'a karıştılar. Fanglar XVIII. yy.'ın sonlarına doğru ülkeden ayrılarak Atlas okya-

nusu yönüne göç ettiler. Çad'ın G.'inden G.-D.'ya göç eden Zandeler ise Yukarı Ubangi ve Bahrülgazel'de bir devlet kurdular. Bandalar ile çarpıştılar, daha sonra onlarla uzlaşarak üç ayrı banda krallığı oluşturdular. Hausa ülkesinden gelen Gbayalar da Pöller'in saldırıları yüzünden G.-D.'ya göç ettiler. Onların bir kolu olan Mancalar daha sonra Kuzey'e doğru ilerlediler. Darfur'dan gelen Bandalar bir uaddai sınır beyliği olan Dar ül-Kuti'nin kurulması sonucu parçalandı. Bunların dağılmaları bir dizi savaşa neden oldu.

Önceki yüzyıllarda da Afrika'yı kasıp kavuran esir avı XIX. yy.'da Bagirmi, Uaddai, Bornu ve Adamaua'dan (Pöller) başlayarak yoğunlaştı. Daha sonra, bölgeye Bahrülgazel yakınlarındaki geniş bir bölgeye egemen olan Zübeyr gibi Yukarı Nil'in birtakım tacir-beyleri geldi. 1875 yılına doğru, Yukarı Ubangi Mısır yönetimine geçti. Zübeyr'in G.-B.'ya doğru ilerleyen köleci seferlerini yardımcısı Rabah, bir yandan da özellikle Bandalar arasından asker toplayarak sürdürdü. 1885'te Mancalar'a yenilince, saldırılarını Saralar'a yöneltti. Rabah, Kuti'de bir hükümet darbesi gerçekleştirdikten sonra Çad'a yerleşti. Bu darbeyle sultan Kober devrildi, yerini yeğeni Senusi aldı.

1885'ten sonra, Kongo havzasına yerleşen Fransızlar, K.'e doğru ilerlediler ve 1889'da Bangi'yi kurdular. 1891 şubatında Crampel öldürüldü, aynı yılın mayıs ayında Foureau, Gbaya'lar karşısında yenilerek geri çekildi. 1892'de Comité de l'Afrique française için Dybowski ve Maistre tarafından imzalanan antlaşmayla Fransa savanların batısını ele geçirdi. 1894 yılının en önemli olayı Belçikalılar'ın M'Bomou'nun G.'inden geri çekilmeleriydi. Yukarı Ubangi genel komiserliği Liotard'a verildi. 1896'da Pöller, Gbayalar'a ve Fransızlar'a yenildiler. Rabah'a Uaddai ülkesine karşı askeri harekâtlar düzenlendi. Marchand heyetinin Faşoda'da (Kodok) başarısızlığa uğramasından sonra (1896-1898) Fransa elinde yalnızca Ubangi havzası kalmak üzere, Nil ve Bahrülgazel'den çekilmek zorunda kaldı. 21 Mart 1895 fransız-ingiliz antlaşması, Fransa'ya Çad gölü çevresindeki üç sömürge bölgesini, Cezayir, Batı Afrika ve Kongo havzasını birleştirme olanağını verdi; ama bu birliği sağlamak için önce Rabah'ı ortadan kaldırmak gerekti (Kuseri savaşı, 10 ocak 1900).

1905'te Ubangi-Şari sömürgeye dönüştürüldü ve 1910'da Kongo havzasıyla Çad'daki öbür üç fransız toprağına katılarak Fransız Ekvatoral Afrikası oluşturuldu. 1900 yılından sonra, ölçüsüz yağmalara girişen imtiyazlı şirketlerin kuruluşu ve yerli halk arasından aşırı sayıda hamal toplamaları, özellikle Mancalar arasında gerçek ayaklanmalara yol açtı. Direnişin üstesinden gelmek ve imtiyazlı şirketlerin ülkeye elkoymalarını kolaylaştırmak için 1908'den 1911'e dek sürecek büyük bir sefer yapılması gerekti. Bu sırada korkunç salgın hastalıklar halkı kırıp geçiriyordu.

Fransız-alman rekabeti, Sangha ve Lobaye havzalarını Almanya'ya bırakan ve 1914-15'te yeniden işgal edilecek olan toprakları sömürgelikten kurtaran 1911 antlaşması'yla sona erdi. 1919'da Ubangi tam bir yoksulluk içinde bulunmaktaydı, bu nedenle sömürge valisi Lamblin kırsal bölge halklarını kurtarmaya girişti. Başardığı işlerin en önemlileri bir ulaşım ağı kurulması ve yeni bir tarım siyasetinin uygulamaya konulmasıydı. Kauçuk krizi ve Kongo-Okyanus hattı için işçi toplanması Gbayalar savaşı denilen savaşa yol açtı (1928-1934). Ama ekonomik bunalımın hüküm sürdüğü bu dönemde, maden, pamuk ve kahve üretimi başlatıldı. Gene de Fransız Ekvatoral Afrikası'nın Fransa'ya bağlanması, Ubangi-Şari'de ağır sömürü koşullarını geri getirdi.

1946'da Fransa'nın denizaşırı topraklarından biri durumuna gelen Ubangi-Şari Fransa parlamentosu'na delege olarak 1951 ve 1956'da yeniden seçilecek olan özerklik ve katılım yandaşı Barthélemy Boganda'yı gönderdi. İlk siyasal parti olan le Mouvement économique et social de l'Afrique noire (MESAN) ağustos 1950'de kuruldu. 1956'da ayrıntıları hükümet kararnameleriyle belirtilecek olan bir yasayla Ubangi-Şari'ye içişlerinde özerklik tanındı. MESAN Fransız Ekvatoral Afrikası'nın siyasal yaşamına katılmak istedi. Ekim 1958'de Boganda Ubangi, Kongo ve Çad'ın yanı sıra Belçika ve Portekiz sömürgelerini de kapsayacak bir Birleşik Devlet kurulmasını önerdi ve 1 aralık 1958'de Communauté'nin merkezinde Orta Afrika Cumhuriyeti ilan edildi. Boganda'nın mart 1959'da bir kazada ölmesi üzerine Devlet ve Hükümet başkanlığına akrabası David Dacko getirildi. Dacko 1962'de MESAN'ı tek yasal parti durumuna getirdi ve ocak 1964'te oyların % 99'unu alarak yeniden seçildi.

31 aralık 1965 gecesi albay Jean Bedel Bokassa, Çin yanlısı komünistlerin bir komplosunu bahane ederek akrabası David Dacko'yu devirdi, ardından Devlet ve Hükümet başkanlığına geldi. Bokassa ocak 1966'da Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerini kesti ve Meclis'i dağıttı. Genel sekreteri olduğu MESAN'ın desteğiyle 1967' de general oldu ve tüm yetkileri elinde toplamaya başladı. 1972'de, ölümüne dek Cumhurbaşkanı kalacağını ilan etti ve 4 aralık 1976'da da imparator unvanını aldı.

Ülkenin dışişleri dalgalı bir gelişim izledi. Orta Afrika Cumhuriyeti, Zaire ve Çad'ın da üyesi oldukları Orta Afrika Cumhuriyetleri Birliği'nden (UFAC) çekildi ve Gabon ile Kongo Halk Cumhuriyeti'nin üye oldukları Orta Afrika Gümrük ve ekonomi birliğine (UDEAC) kabul edildi. Kısa bir süre sonra Bokassa bu birlikten de ayrıldı ve Zaire ile ilişkilerini kesti. 1970'te Zaire Cumhurbaşkanı Mobutu ile barıştı.

Bokassa, 1969'dan sonra kararlı biçimde sosyalist ülkelere yaklaşma politikası uyguladı ve İsrail ile ilişkilerini kesti. Fransa ile ilişkileri 1969'da elmas şirketlerine konulan vergiler ve 1971'de çıkarılan Orta Afrika parası gibi mali nitelikteki birtakım anlaşmazlıklar yüzünden kararsız bir döneme girdi.

1974'te Bokassa geniş çapta ulusallaştırmaya gitti ve Bangi'deki Fransız başkonsolosluğunu kapattı. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler V. Giscard d'Estaing' in Cumhurbaşkanlığı döneminde düzeldi.

Keyfi bir yönetimin hüküm sürdüğü ülkede ekonomik sorunlar arttıkça, hükümet gücünü yitirdi. Bokassa 1979'da, Fransa'nın da yardımıyla eski Başkan Dacko tarafından devrildi. Cumhuriyet yeniden kuruldu; 1981'de halkoylamasıyla yeni bir anayasa yürürlüğe kondu. David Dacko Cumhurbaşkanlığına seçildi, ama bir askeri darbe sonucunda yerini André Kolingba'ya bırakmak zorunda kaldı. 1982'deki darbe girişimi rejim karşıtlarının üzerindeki baskıların artmasına neden oldu. Ülke dışına kaçan muhalefet önderleri anayasanın tekrar yürürlüğe konması ve askeri yönetime son verilmesini amaçlayan bir örgüt kurdular. 1986'da tekpartili düzeni öngören bir anayasa kabul edildi. 1987'de seçimler yapıldı. Mart 1991' de yeni bir anayasa reformu yapıldı ve başbakanlık makamı ihdas edildi. Nisan 1991'de çokpartili yaşama geçildi. Ekim 1992'de yapılması gereken Cumhurbaşkanlığı seçimleri, karışıklıklar nedeniyle başkan Kolingba tarafından askıya alındı. Kolingba şubat 1993'te, demokratikleşme sürecini engellediği gerekçesiyle başbakan Mehendoma'yı görevden alarak, yerine, muhalefetteki Sosyal demokrat parti'nin başkanı Enoch Derant Lakoué'yi başbakanlığa atadı.

ORTA AĞAÇKAKAN a. Zool. Asya ve Avrupa'nın büyük bölümünde yaşayan ağaçkakan. (Başının üstü kırmızı, kuyrukaltı pembedir. Yerli kuştur. Böcekler, tohumlar, palamutlarla beslenir. Bil. a. *Dryobates medius;* ağaçkakangiller familyası.)

Orta Amerika barış planı (Arias planı), Orta Amerika'da barışın gerçekleştirilmesini sağlamak için Guatemala Başkanı Oscar Arias Sánchez'in önerdiği plan. Arias'ın Guatemala, Nikaragua, Kosta Rika, Salvador ve Honduras için önerdiği 10 maddeyi kapsayan planda: 1. ulusların her birinin iç barışı sağlaması ve devletlerle gerilla grupları arasında barışçı bir diyalog kurulması; 2. etkili ve sürekli ateşkes ilan edilmesi; 3. çoğulcu, geniş katılımcı; basın özgürlüğüne, özgür siyasal partilere dayanan demokratik düzenin gerçekleştirilmesi; 4. serbest seçimlerin yapılması; 5. gerillalara askeri yardımların kesilmesi; 6. ülke topraklarının komşu ülkelere saldıran gerillaların üssü olarak kullanılmasına izin verilmemesi; 7. Contadora grubu'nun denetimi altında güvenlik, tahkik, denetim, silahsızlanma gibi konularda görüşmelerin sürdürülmesi; 8. göçe zorlanan insanlara koruma ve yardım sağlanması; 9. yoksulluktan kurtulmuş, eşitlikçi bir toplum düzeyine ulaşmak için işbirliğinin sağlanması; 10. planda önerilen konuların gerçekleştirilmesinin sürekli izlenmesi öngörülüyordu. İlgili ülke başkanları tarafından 7 ağustos 1987'de imzalanan plan Başkan Arias Sánchez'e 1987 Nobel barış ödülü'nü kazandırdı.

Orta Amerika ortak pazarı *(Central American common market)* [CACM], 1960'ta Managua'da kurulan ve Guatemala'yı, Honduras'ı, Nikaragua'yı ve 1962' de Kosta Rika'yı içine alan iktisadi topluluk.

Orta Anadolu linyitleri işletmesi, Ankara'nın Nallıhan ilçesinde Türkiye Kömür işletmeleri kurumu'na bağlı işletme. 1967'de Başyurt kolektif şirketi'nden devralınan kuruluş, Çayırhan-Nallıhan ve Davutoğlu-Nallıhan yataklarını işletmektedir. Yatakların toplam rezervi 400 milyon ton dolayındadır.

Orta Anadolu rafinerisi, Kırıkkale' de kurulu petrol arıtım tesisi. 1976'da türk firmaları ile Romenexport-İmport ve Rompetrol adlı rumen firmalarınca yapımına başlandı. 1986 sonunda deneme işletmesine alınan tesisler, 1987 başında kesin işletmeye açıldı. Yılda 5 milyon ton ham petrol işletme kapasitesine sahip olan rafineri, bölgenin petrol gereksinimini karşılamaktadır. Kuruluş, bünyesinde bulunduğu Türkiye petrol rafineleri aş' deki diğer rafinerilerle birlikte özelleştirilmesi öngörülen KİT'ler listesine alınmıştır.

ORTA ATLANTİK sırtı → ATLAS Okyanusu sırtı.

Orta Batum, D. Karadeniz bölgesinin bazı kesimlerinde, özellikle Artvin ve çevresinde, erkekler tarafından oynanan horon türü bir halk oyunu.

Orta camisi, Yeniçeri ocağı'nın camisi; osmanlı kaynaklarında *Camii miyâne* olarak anılan bu yapı önceleri mescit iken, Süleyman I'in (Kanuni) sadrazamı İbrahim Paşa tarafından camiye dönüştürüldü. Yeniçerilerle ilgili önemli konular burada görüşülürdü. XVII. yy.'dan sonra sık sık patlak veren yeniçeri ayaklanmaları da burada kararlaştırılıyordu. Osman II Yedikule'ye götürülmeden önce bir süre burada hapsedildi.

ORTA gölü (Antikçağ'da *lacus Cusius*), Alpler'in eteğinde küçük buzul gölü, İtalya'da (Novara ili). 300 m yükseklikte bulunur, Toce ırmağının kolu Strona aracılığıyla Maggiore gölüne dökülür; 18,2 km^2.

ORTA İmparatorluğu, Çinliler'in kendi ülkelerine verdikleri adlardan biri olan Cong-Hua teriminin ("Cong" orta anlamına gelir) çevirisi olan ve eskiden batılı coğrafyacılar tarafından Çin'e verilen ad.

ORTA İMPARATORLUK, firavunlar monarşisinin ikinci istikrar dönemi. Birin-

cı ara* dönemin (İ.Ö. 2263-2160) karışıklıklarından sonra, Teb prensleri, yeniden tek bir krallık yaratarak ve XI. ve XII. hanedanları kapsayan (2160-1785'e doğru) Orta İmparatorluk'u kurarak Mısır'ı tekrar birleştirdiler. Birbiri ardınca Antefler ve Montuhotepler, daha sonra Amenemhat'lar ve Sesostris'ler, ülkenin gerek iç yönetimini, gerekse onun dış istilacılara karşı savunmasını sıkıca kendi ellerine aldılar. Yeni hükümdarlar, monarşinin ve devlet otoritesinin itibarını canlandırmaya özen gösterdiler: bundan böyle daha "insani" bir niteliğe bürünen firavun (tanrılarla insanlar arasındaki zorunlu aracı), "zayıfları ayakta tutan bir destek" oldu. Toplum daha iyi bir yapıya kavuşturuldu, resmi görevler kral tarafından dikkat ve özenle yeniden dağıtıldı. Bunu yaparken kral, özellikle, görevlerin miras yoluyla geçmesine karşı önlemler almakta ve her zaman bağımsızlık özlemi duyan taşra hükümdarlarını yakından gözlemekteydi. Yönetim yeniden örgütlendi, kadastro gözden geçirildi. El-Fayyum toprakları değerlendirildi: Moeris gölü çevresine, suyun dağılışını düzenleyerek geniş, verimli bir ova yaratan bir kanal sistemi kuruldu; El-Lahun'da inşa edilen bir eklüz, suyun gelişini düzene sokarken, büyük bir baraj da taşkın zamanlarında biriken suların oluşturacağı tehlikeye karşı vadiyi koruyordu. Çalışmalar, işleri yakından denetleyebilmek için başkentini El-Lahun'a taşıyan Sesostris II tarafından başlatıldı. Krallığın resmi koruyucusu bundan böyle tebli tanrı Amon oldu ve onun çevresinde gerçek bir birleştirici devlet dini örgütlendi; Amon, güçlü güneş tanrısı Re ile birleşti ve diğer tanrılar, tanrı Amon-Re'nin yardımcı tanrıları haline geldiler. Kent prenslerinin, Mısır kralları olmaları sayesinde, Teb ve Amon'un parlak çağı başladı. Yalnızca tanrı Osiris* bu "sistemin dışında kaldı. Osiris herkes için ölüler tanrısı oldu ve kutsal yeri Abydos*, bundan böyle büyük bir dinsel ve siyasal saygınlık kazandı.

Ülkeyi daha tam bir güvenceye almak için Amenemhat I, Delta'nın doğu sınırı üzerindeki kaleler dizisinden oluşan "Prens Duvarları"nı inşa ettirdi. Fenike siteleriyle ilişkiler karada ve denizde gelişti; Akdeniz kıyısı ülkeleri Mısır hegemonyası altına girdi. Sina ve madenleri değerlendirildi, seferler çoğaldı; burada Amenemhat III ve Amenemhat IV adına tapınaklar kuruldu. Nübye ve Sudan içlerine sistemli bir giriş başladı; seferler en azından 3. çavlana kadar ulaştı (Sesostris II döneminde), stratejik noktalara kaleler yaptırıldı ve afrika toprakları tam anlamıyla bir "kolonileştirme"ye sahne oldu.

Mısır, Orta İmparatorluk döneminde tekrar zenginlik ve saygınlık kazandı. Ne var ki, bir yandan bir hanedan krizi öte yandan Yakındoğu Asya "haritası"nı değiştiren büyük hint-avrupa istilaları, firavunluk kurumunun bu ikinci tarih evresini de sona erme tehlikesiyle karşı karşıya getirdi ve bu durum Yeni* İmparatorluk dönemine kadar sürdü.

ORTA KONGO, eski Fransız Ekvatoral Afrikası'nın (FEA) toprakları. (→ KONGO.)

Orta menzilli füzeler (İNF) antlaşması, ABD Başkanı Reagan ile SSCB Komünist partisi genel sekreteri Gorbaçov'un Washington'da imzaladıkları (8 aralık 1987), orta menzilli füzelerin imha edilmesini öngören antlaşma. 500 - 5 500 km menzilli, nükleer başlık taşıyabilen ABD yapısı Cruise ve Pershing II füzeleriyle rus yapısı SS-4, SS-5, SS-22, SS-23 ve üç nükleer başlık taşıyan SS-20 füzelerinin üç yıl içinde, yerleştirildikleri ülkelerden (İngiltere, eski AFC, Belçika, İtalya, eski ADC, eski Çekoslovakya ve eski SSCB) sökülerek imha edilmesi hükmünü içeren antlaşma "Yüzyılın antlaşması" olarak bütün dünyada olumlu karşılanmıştı.

ORTABAĞ, Şırnak'ın Uludere ilçesine bağlı bucak; 10 250 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Ortabağ* (esk. *Gerür*), 1 337 nüf. (1990).

ORTABEYİN a. Nöroanat. Embriyondaki orta beyin keseciğinden başlayarak gelişen beyin bölümü. (Yetişkinde, ortabeyin öndeki beyin sapları ile arkadaki dördüz tüberküllerden oluşur ve halka tümseği beyin yarımküreleriyle birleştirir.)

ORTABÖBREK a. MEZONEFROZ'un eşanlamlısı.

ORTABÖLGE a. Petrogr. Hidroksilli minerallerin (amfiboller, mikalar) kararlılığıyla ayırt edilen başkalaşım kuşağı.

ORTABÖLGESEL sıf. Petrogr. Ortabölgeye ilişkin bir kayaç için kullanılır.

ORTACA, Muğla ilinin Akdeniz bölgesinde kalan kesiminde ilçe; 29 287 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi, Muğla'nın 80 km G.-D.'sunda *Ortaca*, 12 103 nüf. (1990).

ORTACALAR, Artvin'in Arhavi ilçesine bağlı bucak; 1 573 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Ortacalar* (esk. *Ortaköy*), 173 nüf. (1990).

ORTAÇ → SIFATFİİL.

ORTAÇ (Yusuf Ziya), türk şair, oyun yazarı, yayımcı (İstanbul 1895 - *ay. y.* 1967). Vefa lisesi'ni bitirdikten sonra sınavla edebiyat öğretmeni oldu. Ordu milletvekili olarak TBMM'de görev aldı (1946-1950). Hece vezniyle ve sade dille ürün veren, Beş* hececiler adlı topluluğun üyelerindendi. Hece vezniyle türkçe ilk oyun olan *Binnaz* (1919), döneminde geniş ilgi gördü. Gülmece dalında ürünler vererek 1924'te gülmece dergisi *Akbaba*'yı yayımlamaya başladı. Yayımı aralıklarla süren bu dergi, yazarın ölümünden sonra kısa bir süre de oğlu Engin Ortaç tarafından çıkarıldı. Dikkatli toplumsal gözlemlerle yazılmış *Göç* (1943), *Üç katlı ev* (1953) gibi romanları olan yazarın edebiyat dünyasıyla ilgili gözlem ve anıları *Portreler* (1960), *Bizim yokuş* (1966) yapıtlarındadır.

ORTAÇAĞ, Avrupa tarihinde geleneksel olarak, son Batı Roma imparatorunun düşüşü (476) ile kimilerine göre İstanbul'un Türkler tarafından fethi (1453), kimilerine göre ise Amerika'nın keşfi (1492) arasına yerleştirilen dönem.

Başlangıç ve bitiş tarihlerinin böylesine kesin olarak belirlenmesine karşı çıkılabilir. Ortaçağ'ın kronolojik olarak asıl başlangıcı sayılabilecek son germen istilalarından (V. yy.) çok önce Roma uygarlığı çöküş dönemine girmiş ve yerini, ortaçağ "sistemi"nin habercisi olan siyasi, toplumsal-iktisadi ve dinsel eğilimlere bırakmıştı. Ama özellikle dönemin öbür ucundaki olaylar önemlidir: 1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethi ve XVI. yy.'da patlayan din savaşları. Bunlardan birincisi, sona ermekte olan bir dünyayı simgeler: can çekişen imparatorluğun tek başına kalması, XV. yy.'ın ortasında, haçlı seferi ya da islamlık karşısında tam bir dayanışma düşüncesinin geride kaldığını gösteriyordu. Dahası, bu olay, artık ulusal devletlere bölünmüş olan ve laiklik, bireycilik ve çıkar anlayışının hızla geliştiği batı dünyasında, köklü bir anlayış değişiminin de simgesiydi. Din savaşlarıysa Papalık'ın önderliğindeki din birliğinin sona erdiğini gösteriyordu.

Ortaçağ uygarlığının belirgin özelliği, siyasal düzeyde kamu kavramının zayıflaması yanında, otoritenin de iyice bölünmüş olması; toplumsal-iktisadi düzeydeyse, tarıma dayalı bir ekonomi ve tek gerçek zenginlik kaynağı olanı toprağı elinde bulunduran bir asker soylular sınıfı ve toprağı işleyen, köleleştirilmiş bir köylü sınıfından oluşan bir toplum; düşünce düzeyinde de, dinsel inanca dayalı ve inancın dile getirilmesinde yalnızca Kilise mensuplarına söz hakkı tanıyan bir sistemdir.

frank dönemi

Galya'da hüküm sürmüş ilk iki hanedanın egemenliklerine denk düşen dönemde, batı dünyası, Antikçağ'dan gelen değerler ile barbar istilalarının getirdiği yenilikleri bağdaştırmaya çalıştı. Germen halklarının, bunlar arasında da üç yüzyıl boyunca Galya, İtalya ve Doğu'da Elbe'ye kadar uzanan bölgeyi egemenlikleri altında bulunduracak olan Franklar'ın yerleşiminin ilk sonucu, eski Roma İmparatorluğu'nun *Doğu kesimi*'nden (pars Orientalis) kopmasını hızlandırmasıdır. Bizans, Iustinianos döneminde (527-565), imparatorluk otoritesini tüm eski Roma İmparatorluğu'na yaymak istemiş, ama bu girişim sonuçsuz kalmıştı. Böylece erken ortaçağ uygarlığı Batı'da çoğunluğu oluşturan Galya-Romalılar'la germen istilacılar arasında gittikçe artan kaynaşma içinde oluşacaktı.

Önce iktisadi düzeyde, Roma İmparatorluğu'nun son iki yüzyılında başlamış olan evrim hızlandı. İktisadi yapı daha III. yy.'da sallanmaya başlamıştı. Fetihlerin durmasıyla köle el emeği yok olmuş ve imparatorluk hazinesi boşalmıştı. İlk barbar akınlarından kaynaklanan güvensizlik ve IV. yy.'da imparatorların müdahaleci bir iktisadi siyaset izlemeleri yatırımları azaltmış, parayı kıtlaştırmış ve kent yaşamını geriletmişti. Kentlerdeki tüccarlar ve zanaatçılar imparatorluk yönetiminin tedirgin edici baskılarından kurtulmak için toplu olarak Roma yüksek aristokrasisinin *villa*'larına (villae) sığındılar. Alışverişin büyük ölçüde gerilemesi sonucu kentlilerin kırsal kesime göç etmesi, kent merkezlerine yalnızca yönetim ve din işleri nedeniyle yaşayacak olan birer müstahkem mevki görünümü kazandırdı. Kentler bu ıssız görünümlerini bütün Erken Ortaçağ boyunca koruyacaklardı. Bu durum büyük toprak sahiplerinin iyice güçlenmesine neden oldu ve batılı halklar kendilerini hükümdarın uzak otoritesinden daha iyi koruyan yerel güce bağlanmayı yeğlediler. Bu durumda germen istilaları çok büyük değişiklikler getirmedi; bu istilalar, büyük malikânelerin çevresiyle sınırlı kalan ve tüm Erken Ortaçağ boyunca varlığını koruyan kapalı bir kırsal ekonominin gelişmesi ve Ortaçağ'daki bağımlılık sistemlerinin kökenini oluşturan ve zayıfı güçlüye bağlayan uygulamaları yaygınlaştırdı.

Barbar hükümdarlar, parasızlık yüzünden, hükümetin ve Roma imparatorlarının yönetiminin karmaşık çarklarını döndüremediler. Bunu başarabilselер bile, kendi iktidarları konusundaki görüşleri böyle bir sürekliliği her türlü siyasal anlamdan yoksun bırakacak nitelikteydi. Erken Ortaçağ'ın belirgin özelliklerinden biri de bir savaşçı grubuna egemen olan ve ele geçirdiği toprakları ancak çıkar sağlayacak bir yurtluk olarak gören geleneksel germen önderi anlayışı ile yunan-roma dünyasının, kamu yararını gözeten kurumlaşmış iktidar anlayışının karşı karşıya gelmesiydi. Merovenjler döneminde (VI. yy. -VIII. yy.'ın ortası) bu anlayışlardan birincisi fazlasıyla öne çıktı; buna karşılık Karolenjler döneminde (VIII. yy.'ın ortası - IX. yy.'ın sonu), seçkin bir grubun düşüncesinde de olsa, imparatorluk fikrinin yeniden doğuşu, krallığın saygınlığını eski Roma ilkelerinin düzeyine çıkarma isteğini yansıtıyordu.

Ama bu istek ancak, çöken imparatorluğun tek ruhsal dayanağı olan Kilise'nin Antikçağ'ın mirasını uzun süre kararlı bir biçimde savunmasıyla gerçekleşebildi. Kuşkusuz batı dünyasındaki genel çöküntüden Kilise de etkilenmişti. Kilise'nin geleneksel yapılarında da bir süre anarşi görüldüyse de (VI.-VII. yy.'lar), kırsal kesimin önem kazandığı bir toplumun gereksinimlerine piskoposluk kiliselerinden daha iyi uyan, hatta belli bir düşünsel kültürün canlanmasını sağlayan keşişlik kurumunun büyük bir gelişme göstermesiyle Kilise yepyeni bir güce kavuştu. VII. ve VIII. yy.'larda benedikten keşişlerinin çabasıyla metinlerin çoğaltılması da yunan-roma

Yusuf Ziya Ortaç

düşünce mirasının bir bölümünün kurtarılmasında önemli bir rol oynadı. Bunun yanı sıra Kilise, kırsal yöreleri hıristiyanlığa döndürerek ve Franklar'ın askeri yayılmasına koşut olarak Friesland, Saksonya ve Kärnten'i hıristiyanlaştırarak batı dünyasının ruhsal birliğini sağlamayı başardı. Galya, Germanya, İtalya ve İspanya'nın hıristiyan olan kuzey kesiminin VIII. yy.'ın son çeyreğinde Charlemagne'ın otoritesi altında birleşmesiyle müslüman tehdidi önlenince, frank krallığına Tanrı'nın adaletini tüm hıristiyanlığa yaymak gibi dinsel bir görev veren teokratik öğreti gene Kilise'nin içinden doğdu. Böylece Karolenj dönemi Kilisesi' nin evrenselliği Roma İmparatorluğu'nun anısının zihinlerde uyandırdığı o büyüleyicilikle birleşiyordu. Bu çifte özlem, 800'e doğru Charlemagne'ın öncülüğünde imparatorluğun yeniden kurulmasıyla sonuçlandı; ama bu yeniden kurulma tümüyle yapaydı; gerçekten de, batı dünyasının dinsel birliğini kurmayı ve sürekli kılmayı amaçlayan bu siyasal birlik, kurucusundan sonra ancak otuz yıl ayakta kalabildi. Romalılığa dönüşü yürekten dileyen Kilise düşünürleri, kendilerine önerilen model ile geleneksel uygulamalar (verasete dayalı bölüşüm) arasında seçim yapamayan hükümdarların ve kafalarında bir devlet düşüncesi oluşmasına el vermeyecek ölçüde çeşitli topluluk ilişkilerinin (aile klanı, komşuluk, yandaşlar) içinde yer alan yönetilenlerin kararsızlığını hesaba katmamışlardı. Karolenj İmparatorluğu'nun Verdun paylaşımıyla (843) başlayan çöküşü ve bunun sonucunda doğan anarşi, Antikçağ'ın mirasından yararlanma düşüncesinin sonu oldu

derebeylik çağı (X.-XIII. yy.)

Verdun paylaşımından ancak yarım yüzyıl sonra, Karolenjler dönemindeki merkezileşme sırasında etkisiz kalan güçler kurulan yapıyı bütünüyle yıktılar. Frank toplumunun, bağımlılık ilişkilerinden hoşnut olduğunu iyi bilen Karolenjler, vasallığı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya ve Batı'nın güçlü saydığı her şeyi hükümdarın egemenliğinde bir vasallık hiyerarşisi içinde bütünleştirmeye çalıştılar. Vasalların bağlılığını güçlendirmek amacıyla beneficia uygulaması yaygınlaştırıldı. Gerçekte bu vasallık ve beneficia ilişkisi krallığı düzelmez bir biçimde güçsüz düşürdü, yüksek görevlilere (dük, marki ve kontlar) ve krala bağlı öbür vasallara hızla zenginleşme olanağı verdi ve toprak ayrıcalığını vasalın senyöre bağlılığının koşulu durumuna getirdi. Çöküşün dış nedenleri de yok değildi. VIII. yy.'da, müslüman yayılması, hıristiyanlığın frank monarşisinin çevresinde bir araya gelmesini sağlamıştı. IX.-X. yy.'daysa, norman korsanların, Sarazenler'in sürekli akınları, ardından macar akınları tam tersi bir duruma yol açtı: bölgesel bir güvensizlik yaratan bu akınlar, Verdun paylaşımıyla doğan krallıkların parçalanmasında ve yerel savunma ve yönetimden sorumlu kişilerin nerdeyse bağımsız duruma gelmelerinde etkili oldu. Doğu'da, kısa bir anarşi döneminin ardından, Otto hanedanının başlattığı yenilenme, Ren ve Elbe ırmakları arasındaki topraklar ile İtalya'nın birliğinin, roma-germen imparatorunun yönetiminde bir süre devam etmesine olanak sağladı. Batı'daysa, bunun tersine, krallık iktidarı, toprak sahibi prensler ve kontlar, yani sıradan senyörler yararına çöktü. Böylece devlet gücünün savaşçı sınıf yararına parçalanması ve soylular arasında vasallığa ve fief'e dayalı ilişkilerin güçlükle düzenlenmesi, güvensizliği artırarak sık sık bölgesel savaşlar çıkmasına neden oldu. Bu durum kırsal kesimde yaşayanları senyörlerin şatolarına sığınmaya, küçük mülk sahiplerini güvenlik uğruna özgürlüklerinden vazgeçmeye zorlayarak köylülerin koşullarının kötüleşmesine ve ortaçağ kölelik düzeninin yaygınlaşmasına yol açtı.

Bununla birlikte, XI. yy.'da, bu genel çöküntü içinde yeni yönelimler ortaya çıkacak, XII. ve XIII. yy.'larda düzen ve birlik öğeleri olarak belirecekti. Bunlardan ilki Kilise'ye ilişkindir. Karolenjler döneminin önemli kurumları arasında, yalnız Kilise, laik imparatorluğun etkisinden sıyrılarak, kendi bünyesinde reform yapmayı (XI. yy.'ın sonunda gregorius devrimi), Papalık'ın çevresinde kendi kurumlarını güçlendirmeyi ve batı hıristiyanlığının siyasal birliğini olmasa da dinsel birliğini sağlamayı başaracak gücü gösterebilecek gibiydi. Kilise'deki bu yenilenme geleneksel keşişlik kurumunun çok büyük bir atılım yapması (Cluny) ve feodal dünyadan daha bağımsız yeni bir keşişlik kurumunun (Cîteaux) doğmasıyla ortaya çıktı. Özellikle de Kilise'nin şövalyelik ideali üzerindeki ruhsal etkisiyle kendini gösterdi: düzen ve Tanrı barışı, bir şövalyelik idealinin doğması, XI. yy.'ın sonlarından başlayan haçlı seferleri serüveni, gerçekte yağmacılığa ve şiddete fazlaca alışmış bir asker sınıfın rolünü *(pugnatores)*, öbür iki sınıfın, yani dua edenlerin *(oratores)* ve çalışanların *(laboratores)* korunmasıyla sınırlandırıp onları kışlaya döndürmeye çalışarak hıristiyan halkın birliğini yeniden kurmayı amaçlayan bir siyasetin çeşitli yönleriydi. Kilise'nin bu ruhsal etkisi, Doğu Avrupa'da daha XI. yy.'ın başında imparatorluğun tasarılarıyla çatıştı ve sezarpapacılığın üstün gelmesiyle, sonunda Kutsal İmparatorluk' un tümüyle çökmesine yol açtı, ama Batı Avrupa'da, özelikle de Fransa'da, tam tersine, hem imparatorluğun yayılmacılığını önlemek, hem de kilise kurumlarından feodal toplum üzerindeki otoritesini yeniden kurmak için yararlanmak isteyen bir monarşiyle uyum içinde gelişti.

XI. ve XII. yy.'larda ortaya çıkan ikinci yönelim iktisadi ve toplumsal niteliklidir. Daha XI. yy.'ın ortasında alışverişin yavaş yavaş yeniden başlamasıyla kendini belli eden bir iktisadi canlanma görüldü. İslamlık karşısında elde edilen ve Akdeniz egemenliğini yeniden batı filolarına (Venedik, Cenova) kazandıran zaferlerin (*Reconquista,* Sicilya'da norman fetihleri, haçlı seferleri) yanı sıra, tarımsal verimin yükselmesine bağlı olarak nüfusun artması ve buna benzer etkenler sonucunda, ticaretin ve üretimin canlanması, kent merkezlerinin hızla gelişmesini kolaylaştırdı; bu merkezlerin çevresindeki yerleşmeler de, canlı, çalışkan ve yolculuğa düşkün yeni tür bir kesimin buluşma yerleri durumuna geldi. Sözkonusu kesim senyörlüğün çizdiği hukuksal çerçeveye karşı çıkarak, kişisel ayrıcalıklar, hatta yönetim özerkliği istedi. Komün hareketi daha XI. yy.'ın başında Kuzel İtalya'da doğdu ve yörenin hemen her yerinde derebeylik düzenini yıktı. Ardından Kuzey Fransa'da, özellikle de kumaş üreticisi kentlerin kontlardan önemli ayrıcalıklar sağladığı Flandre bölgesinde yaygınlaştı. Başka yerlerde prensler komün olgusunu daha iyi dizginledilerse de bu durum burjuvazinin kişisel, ticari ve yönetimsel özgürlükler kazanmasını ve bu yeni sınıfın feodal toplum yasalarının dışına çıkmasını önleyemedi.

Son yönelim düşünsel niteliklidir. Kuramsal hukuk (kilise hukuku, roma hukuku) alanındaki yenilenmeden (bir sonraki dönemin en önemli özelliği olan, devlet yapısındaki yenilenme üzerinde bu hukukun belirleyici bir etkisi olmuştur) başka, daha XII. yy.'da genellikle din adamlarının gerçekleştirdikleri ve dogmacı çarpıtmalardan kurtulmayı amaçlayan, nereden gelirse gelsin her türlü katkıyı kabul etmeye hazır bir düşünsel araştırma hareketi başlatıldı. Bu serbestlik hıristiyan, müslüman, yahudi ya da iranlı düşünürler arasında bağıntı kurulmasını ve Aristoteles, Ptolemaios gibi unutulmuş yazarların batı kültürüne katılmalarını sağladı, böylece, insan üzerine yeni bir düşünme çabasına ve klasik metinlerin yazımı ve incelenmesinde parlak bir dönüşe olanak hazırladı. Bu kapsamlı düşünsel çaba, kendi kurumları yarattı: XII. ve XIII. yy.'larda, Avrupa'nın büyük kentlerinde, bilgiye susamış kozmopolit bir topluluğun buluşma yerleri olan üniversite merkezleri kuruldu. Avrupa, bilgiyi yalnızca hıristiyanca amaçlar için kullanmanın sonucu olan yalıtlanmadan yavaş yavaş kurtuldu. XII. ve XIII. yy.'lar, dinsel, toplumsal, iktisadi ve düşünsel düzeylerde bir dönüm noktası olmakla kalmadı, siyasal düzeyde de belirleyici bir rol oynadı: Kilise reformlarına yön veren düzen ve hiyerarşi kaygısı zamanla soylu sınıf için de önem kazandı ve XII. yy.'ın ilk yarısında prensler ve krallar çevresinde yavaş yavaş bir hiyerarşi kurulmaya başladı. Burjuvazinin kazanımlarının da XII., özellikle de XIII. yy.'larda durumları gözle görülür biçimde düzelen kırsal nüfus üzerinde bazı yansımaları oldu. Sonunda, XIII. yy.'da, krallık otoritesi olağanüstü bir güç kazandı ve yüzyılın sonunda, Beaumanoir, Aristoteles'ten aldığı ortak çıkar kavramına dayanarak bu otoriteyi yasallaştırdı.

Geç Ortaçağ (XIV.-XV. yy.)

Hiç kuşkusuz Geç Ortaçağ bütün bu değişmelerin dolaysız mirasçısıydı, aynı zamanda da Ortaçağ'a özgü değerlerin yavaş yavaş bırakıldığı bir dönem oldu. Kilise'nin, altın çağını yaşamakla birlikte, ilk büyük sapkınlıklarla (Vaudlular, Katharlar) da karşı karşıya kaldığı XIII. yy. sona ererken, Kilise, ruhsal otoritesini sarsan bir bunalım dönemine girdi (Avignon'daki papalık, ayrılıklar). XIII. yy.'da daha çok din adamlarının yaygınlaştırdığı düşünsel ve sanatsal etkinliğin XIV. yy.'dan başlayarak Kilise'nin etkisinden kurtulmasıyla, bu alanların en başarılı temsilcileri artık laik çevrelerden çıkar oldu. İtalyan rönesansı, XIV. ve XV. yy.'larda, Kutsal Kitap ve Kilise babalarından çok, Antikçağ edebiyatına ve sanatına dayanacaktı. Kilise'nin siyasal yaşam üzerindeki etkisi bakımından da aynı durum sözkonusuydu. Bonifatius VIII ile Güzel Philippe IV arasındaki çekişme monarşilerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla sonuçlandı; XIII. yy.'daki hareketler sırasında anarşiye boğulan Kutsal İmparatorluk dışında, monarşilerin otoriteleri, bunalım içindeki feodal toplum karşısında güçlendi. Kültürün yavaş yavaş laikleşmesi ve devletin güçlenmesi modern dönemi hazırlarken, birtakım toplumsal olgular belirginleşti: kent burjuvazisi daha ortaya çıkar çıkmaz, kendilerine karşı bağımsızlığını kazandığı senyörler karşısında olduğu kadar, koyduğu yasaklarla iktisadi yaşamı köstekleyen Kilise karşısında da tutumunu belli etmişti. XIII. yy.'dan itibaren, çocuklarını tanrıbilim değil, özgür sanatlar, hukuk ve hekimlik okumak üzere üniversitelere yollayanlar ve böylece zihinleri dindışı bilgilere yöneltenler burjuvalardı. Daha Güzel Philippe IV'ün döneminde, özellikle de Valoislılar'dan sonra, krallara en iyi danışmanları sağlayanlar, güçlü bir monarşi için çalışanlar ve Yüz Yıl savaşlarında ulus düşüncesinin doğmasına katkıda bulunanlar onlardı. Tarımın ağır bastığı, dinin ve ortaklaşma anlayışının her zaman egemen olduğu bir toplumda çok küçük bir kesimi olarak kalmakla, kimi kurumları açısından gruplaşmaya (meslek loncaları) eğilimli olmakla birlikte XV. yy. kent burjuvazisi, yapısında kendine özgü değerler (serüven ruhu, bireycilik, gerçekçilik, çıkar duygusu) barındırıyordu. XVI. yy.'ın başında bu değerlerin geçerlilik kazanması Ortaçağ'ın sonu oldu.

ORTAÇAĞCI a. Ortaçağ uzmanı.

ORTADAMAKSI a. Sesbilg. Eklemleme yeri sert damağın ortasında yer alan bir ünsüz için kullanılır.

ORTADAMAR a. Bitki yapraklarının tam ortasında bulunan ve yan damarlara göre daha kalın damar.

ORTADİKME a. Geom. **1.** Bir doğru parçasına (daha belirgin biçimde taşıyıcısına) dik olan ve onun ortasından geçen doğru. (Bu doğru parçasını içeren bir

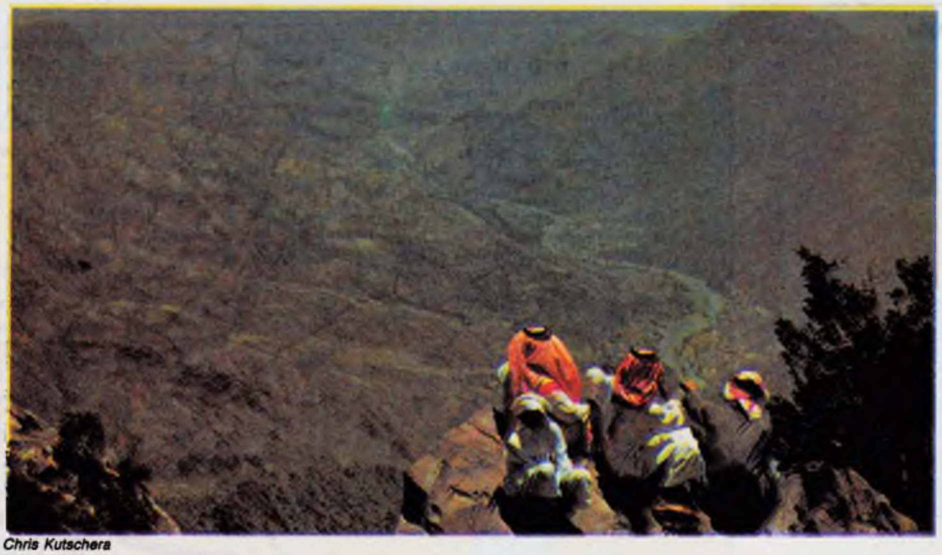
düzlemin, doğru parçasının uçlarından eşit uzaklıkta olan noktalarının kümesi olduğu biçiminde de tanımlanabilir. Grafik çizimi için, R > AB/2 olmak üzere iki I ve J noktasında kesişen iki C(A, R) ve C′(B, R) çemberlerinden yararlanılır: (IJ), [AB] nin orta dikmesidir.) —**2.** Ortadikme düzlemi ya da aşırı düzlemi. —**3.** *Bir üçgenin orta dikmesi*, bu üçgenin üç kenarından her birinin orta dikmeleri. (Bunlar göz önüne alınan çevre çemberinin merkezi olan bir noktada kesişir.)

◆ sıf. Geom. Bir doğru parçasının ortasından geçip bu doğru parçasına dik olan (E_3 afin uzayında) bir düzleme ya da daha genel olarak (E_n afin uzayında, $n > 3$) bir aşırıdüzleme denir. ([AB] ele alınan doğru parçası, H de aşırıdüzlem ise, H ye [AB] doğru parçasının ortadikme düzlemi, ya da A ile B noktalarının ya da {A, B} çiftinin orta dikme düzlemidir denir. Bu aynı zamanda, H ve (AB) yi içeren E_n düzleminin, dim H = $p-1$ ise A ile B den eşit uzaklıktaki noktalarının kümesidir.)

ORTADİREK a. (*orta direk*, çadırın ortasında bulunan temel direk'ten). *Tkz.* Toplumun gelir düzeyi düşük olan ve geniş bir kesimi oluşturan bölümü.

ORTADOĞU, hem *Uzakdoğu*, hem *Batı* kavramıyla karşıtlaşan coğrafi kavram. Ayrıca, aynı ülkeler için kullanılan ve içeriği açık seçik belirlenmemiş olan *Yakındoğu* (ing. *Near East*) kavramını da rahat rahat kapsar. Böylece Ortadoğu terimi, Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeleri, Türkiye'yi, verimli hilal ülkelerini (Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Irak), Mısır'ı, Arabistan yarımadasını, İran'ı ve genellikle, Afganistan'ı içine alır. Ama bazen Libya'yı, Sudan'ı ve hatta Hindistan yarımadası ülkelerini (özellikle Pakistan) kapsayacak biçimde de genişletilir. Arapçada buna oldukça benzeyen bir kavram vardır: *Mağrib* ("Batı") ile karşıtlaşan ve temelde Kuzey Afrika'dan oluşan *Maşrık* ("Doğu"); Mağrib ile Maşrık arasındaki sınır da belirsizdir (ilke olarak Libya topraklarında Sirenayka ve Trablus arasından geçer).

Uzakdoğu ile Batı arasındaki Ortadoğu, çoğunlukla bir geçit alanı olarak tanımlanır: buna göre Ortadoğu, bir yanda büyük Avrasya ve Afrika kara kütleleri, öte yanında Akdeniz ile Hint okyanusu bulunan bir kıstaktır. Eskiden kervan ticareti (antrepo görevi yüklenen büyük kent mer-

Chris Kutschera

Ortadoğu
Asir dağlarından bir görünüm (Suudi Arabistan)

ORTADOĞU'DA ULAŞIM ALTYAPILARI

HİDROKARBONLAR
çıkarma, işleme
ve taşıma

Ortadoğu: Basra ilinde bir bataklık (Irak)

Ch. Lenars

kezlerine gönenç sağlamıştı) sayesinde ortaya çıkan bu geçit işlevi, modern zamanlarda yerini deniz yollarına bıraktıysa da Süveyş kanalının açılmasıyla (1889) göz kamaştırıcı bir atılım gerçekleştirdi. Günümüzde bu transit geçiş olayı, Ortadoğu'nun etkinliklerinde artık bütünüyle ikincil bir rol yüklenmektedir. İktisat, henüz görece bir bağdaşıklık kazanamamıştır, geleneksel kentli, köylü, göçebe üçlemesine dayanmakta ve çoraklığın egemen olduğu, yerleşik yaşamın (bol yağış alan dağ kütleleri dışında) çoğunlukla vahalardaki ya da bozkırların kenarındaki tarıma olanak veren ince şeritlerde sürdürülen yerel çabalarla sınırlı kaldığı bir coğrafi çevre içinde birçok çelişkili yaşama biçiminin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bölgenin iktisadı, çağdaş evrim ve özellikle de petrol üretimiyle köklü değişikliklere uğradı. Ama bu durumda, büyük petrol üreticisi, ama çoğunlukla küçük, az nüfuslu, hiç değilse istatistik açısından ortalama yaşama düzeyi dünyanın ilk sıralarında yer alan devletlerle (Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri) petrolü olmayan ya da az olan, azgelişmişlik özelliklerini üzerlerinden atamamış devletler arasında büyük eşitsizlikler yarattı ve çok geri kalmış kırsal kitlelerle, çok hızlı kentsel gelişme gösteren, zengin merkezlerin yan yana bulunmasına neden oldu.

Birinci Dünya savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan emperyalist güçlerin bölgedeki denetimleri İkinci Dünya savaşı'na değin sürdü. Savaştan sonra bölgede dengeler değişti. Filistin'de kurulan İsrail devletinin izlediği siyonist siyaset bölgenin duyarlı dengesini bozdu. Güvenlik gerekçesiyle topraklarını sürekli olarak genişletmek eğiliminde olan İsrail, komşuları arasındaki düşmanlıkları, mezhep ayrılıklarını körükledi. Yörede eski etkinliklerini kaybeden İngiltere ve Fransa yerine ABD, İsrail devletinin destekçisi olarak önemli roller üstlendi. Yurtlarından kovulan Filistinliler gerilla savaşlarıyla ikinci bir huzursuzluk kaynağı oluşturdular. Lübnan, karmaşık yapısıyla, bölgedeki dinsel, etnik çekişmelerin, mezhep kavgalarının odağı oldu. Buna 1990'da Körfez krizi eklendi. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle ortaya çıkan bunalım, BM'in onayıyla ABD ve müttefiklerinin silahlı müdahalesine yol açtı ve Irak Kuveyt'ten çıkarıldı. (→ KÖRFEZ SAVAŞI).

ORTADOĞU ATMACASI a. Zool. Güney Avrupa ve Asya'da bulunan atmaca. (Başının yanları tarçınrengi, çenesi beyazımsı, karnı pas kırmızısıdır. Göçmendir. Küçük memeliler, kuşlar, böceklerle beslenir. Bil. a. *Accpiter badius brevipes;* gündüzyırtıcısıgiller familyası.)

Ortadoğu İktisat bankası taş (ODİBANK), 1929-1983 yılları arasında etkinlik gösteren ticaret bankası. 24 kasım 1983 tarihli, 7242 sayılı Bakanlar kurulu kararıyla tasfiyesine karar verilerek tüm aktif ve pasifleriyle birlikte TC Ziraat bankası'na devredildi.

Ortadoğu teknik üniversitesi (ODTÜ), Ankara'da öğretim dili ingilizce olan üniversite (1956). Türk öğrencilerle birlikte Pakistan, Afganistan, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden gelebilecek öğrencilerin de yararlanacağı bir üniversite amaçlanarak kuruldu. Üniversitenin çekirdeğini oluşturan Mimarlık ve şehir planlaması

okulu kent içinde eğitim-öğrenime açıldı (1956). 7307 sayılı kuruluş yasasının 1959'da kabul edilmesinden sonra, kent dışında kız ve erkek öğrenci yatakhanelerinin de bulunduğu 40 binadan oluşan sitenin yapımı 1963'te tamamlandı. Üniversite, bu yeni yerleşim alanında 4 fakülte (İdari bilimler, Sanat ve müspet bilimler, Mimarlık, Mühendislik) ile etkinliğe geçti. Bunlara bir İngilizce hazırlık okulu ile bir Kompütür bilimleri bölümü eklendi. Yükseköğretim kurumlarını yeniden düzenleyen 2809 sayılı yasa ile üniversite bünyesinde bazı değişiklikler yapıldı. 1993 başında ODTÜ'de 5 fakülte (Fen-edebiyat, Eğitim, İktisadi ve idari bilimler, Mimarlık, Mühendislik), 1 Meslek yüksekokulu, 3 enstitü (Fen bilimleri, İçel-Erdemli deniz bilimleri, Sosyal bilimler) vardır.

ORTAELÇİ a. Dışişleri örgütünde büyükelçinin bir derece altındaki diplomasi memuru.

ORTAGÖĞÜS a. Böceklerde göğsün ikinci bölümü.

◆ sıf. Ortagöğse (mezotoraks) ilişkin.
—ANSİKL. Ortagöğüs (mezotoraks), öngöğüs (protoraks) ile artgöğüs (metatoraks) arasında bulunur. Birinci çift kanatlarla ikinci çift ayakları taşır. Kınkanatlılar gibi elitralı böceklerden başka böceklerde dışardan görülmez. *Ortasırt* bölümünün yalnızca elitraların dibindeki "kalkan" ya da "skutellum" parçası görülebilir. Ortagöğsün karın yüzüne *ortasternum* denir.

ORTAHİSAR, Nevşehir'in Ürgüp ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 543 nüf. (1990). Belediye.

ORTAK a. **1.** Birlikte iş yapan, bir şeyden birlikte yararlanan kimselerden her biri: *Dükkânın iki ortağı var.* **—2.** Aynı anda aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre durumları; kuma: *Kocası ikinci kez evlendi, üstüne bir ortak getirdi.*
—Ask. tar. Yeniçeri ocağı'ndan emekliye ayrılanlara verilen ad. (Durumları ulufe defterinde "mütekait" olarak belirtilirdi.)
◆ sıf. **1.** Herkese ait olan, herkesi ilgilendiren, herkesin hakkı ya da payı olan şey için kullanılır: *Ortak sorunlar. Ortak kullanım.* **—2.** Birçok insanın katılımıyla ortaya konan şey için kullanılır: *Ortak çalışma.* **—3.** Birçok şey ya da kimseye ait olan, başkalarıyla paylaşılan, birçok şey ya da kimse için aynı zamanda gerçekleşen şey için kullanılır: *İki görüşün ortak noktası. Ortak ders.* **—4.** Bireysel davranışları farklı da olsa insanların bir grup olarak ortaya koydukları davranışlar için kullanılır; kolektif: *0-6 yaş grubu çocuklarda görülen ortak davranışlar* **—5.** *(Bir şeye) ortak olmak,* bir şeye katılmak ya da onu paylaşmak. ‖ *Bir kimse ile ortak yönü (yanı) olmak (olmamak),* bazı noktalarda bir kimseye, bir şeye benzemek (benzememek), bir şeyden farklı olmak (olmamak): *Baba oğul olduklarına kimse inanmaz, hiçbir ortak yönleri yok.*
—Arit. *Ortak bölen* (ya da *çarpan*), iki ya da daha çok tamsayının bölenleri (ya da çarpanları) arasında aynı olanları. ‖ *Ortak kat,* iki ya da daha çok tamsayının katları arasında aynı olanları.
—Bank. *Ortak kredi,* birkaç kredi kurumu tarafından ortaklaşa verilen ödünç paraya, krediye denir.
—Bilş. Aynı programın çeşitli altprogramlarında aynı değeri koruyan bir parametre ya da bir değişken için kullanılır. (Bir altprogramın başına, altprogram ve çağırma programındaki ortak değişkenlerin listesi yazılır.)
—Dilbil. Teknik, uzmanlara özgü dillerin tersine insanların günlük dilleri için kullanılır. ‖ Tarihsel dilbilimde, genellikle belgelenmemiş, ele alınan dilin lehçelere ayrılmadan önceki durumunu belirten dil durumu için kullanılır. (Bu yaklaşımda *ortak bir sami dili*'nin ya da *ortak bir slav dili'* nin [protoslav] vb. var olduğu düşünülür.) ‖ *Ortak ad,* CİNS* ADI'nın eşanlamlısı. ‖ *Ortak dil,* anadilleri ayrı birçok topluluğun yaşadığı bölgelerde, topluluklar arasında anlaşmayı sağlamak için ayrıcalıklı biçimde kullanılan dil (örn. Senegal'de uolof ya da Afrika'nın güney-doğu'sunda svahili). [Eşanl. YÖREÜSTÜ DİL.]
—Fels. *Ortak kavramlar,* evrensel aklın, her ruhta eşit bir biçimde gelişen parçalarını belirtmek için kullanılan stoacı kökenli terim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. kim. *Ortak değerlik,* molekülleri oluşturan atomların elektronlarının ortaklaşa kullanıldığı kimyasal bağ türü. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. KOVALANS] ‖ *Ortak değerlik yarıçapı,* yalın bir cismi oluşturan bir elementin iki atomunun merkezler arasındaki uzaklığın yarısı. ‖ *Ortak değerlikli,* ortak değerlik bağına değgin, ortak değerlik bağıyla ilgili. (Eşanl. KOVALENT.)
—Huk. *Ortak eser,* birden çok kişinin yaratıcı katkısı ile oluşan eser. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ortak gider,* kat mülkiyetine tabi taşınmazlarda yönetici, kapıcı, bahçıvan gibi personele ödenen paralarla ana taşınmazın sigorta primleri, ortak yerlerin bakımı, korunması ve onarımı için yapılan giderler. (Sözleşmeyle aksi kararlaştırılmış olmadıkça, kat malikleri kapıcı, kaloriferci, bahçıvan ve bekçi giderlerine eşit olarak, öteki ortak giderlere ise arsa payları oranında katılmakla yükümlüdürler.) ‖ *Ortak yer,* kat mülkiyetine tabi taşınmazlarda ana taşınmazın garaj, çamaşırhane, teras, ana duvar, su deposu, çatı, asansör, avlu gibi ortak kullanıma ayrılmış yerleri. (Kat malikleri ana taşınmazın tüm ortak yerlerine, arsa payları oranında, ortak mülkiyet hükümlerine göre malik olurlar.) ‖ *Ortak zilyetlik,* bir eşya üzerindeki fiili hâkimiyeti beraberce kullanma.
—İkt. *Ortak finansman,* başka bir kuruluşla ortaklaşa hareket eden, ödünç para veren bir kuruluşça gerçekleştirilen işlem; Dünya bankası ya da başka bir uluslararası kuruluşça ödünç olarak verilen paraların, ödünç alan ülke dışındaki başka kaynaklarca sağlanan paralarla, geliştirme projeleri çerçevesi içinde, birleştirilmesi işlemi. ‖ *Ortak girişim* → JOINT*VENTURE.
—İşl. ikt. *Ortak işletme,* bir satış alanının ya da ticaret işletmesinin birden fazla girişim tarafından birlikte işletilmesi. ‖ *Ortak yönetim,* işletmelerin yönetimine işçilerin de katılması sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Med. huk. *Ortak sınır,* bitişik iki taşınmazı birbirinden ayıran çizgi. (Ortak sınır, tarafları bağlayıcı bir harita ile saptanamıyorsa, bölgeyi bilen bilirkişiler yardımı ile; bu olanaksızsa, tanık dinlenerek; bu yolla da çözüme ulaşılamıyorsa, anlaşmazlık konusu yerin, taraf tapularındaki miktarlar oranında paylaştırılması yoluyla belirlenir.)
—Siyas. bil. *Ortak başkanlık,* birçok kişi, kurum ya da hükümetin temsilcilerinin bir-

Ch. Lenars
Ortadoğu: Antilübnan'dan bir görünüm (Lübnan)

Maylin-Pix
Ortadoğu: Beytüllahim yakınlarında bir köy (Maverai Ürdün)

likte yürüttükleri başkanlık.
—Telekom. *Ortak anten,* bir binada ya da bir sitede oturan kullanıcıların radyo ya da televizyon alıcılarını beslemede kullanılan, bir kablo ağına, çoğu kez de yükselteçlere bağlı alıcı anten.
—ANSİKL. Fels. *Ortak kavramlar.* Spinoza'nın felsefesinde, ortak kavramlar aklın ilkeleridir, yani şeylerin ortak özelliklerine upuygun kavramlardır: "Aklın ilkeleri, bütün şeylerde ortak olan yanı açıklayan, ama hiçbir tekil şeyin özünü açıklamayan kavramlardır. Bu nedenle, sözkonusu kavramların, zamanla her türlü ilişkinin dışında ve bir tür öncesizsonrasızlığa sahip olarak düşünülmesi gerekir" (*Etika,* 2, 44). Ortak kavramlar, bu adı şu iki nedenle alırlar: 1. bunlar, "her şeyde ortak olan", yani "aynı biçimde hem parçada, hem de bütünde bulunan" (*Etika,* 2, 37) evrensel ve zorunlu kavramlardır; 2. ortak kavramların "algılanması", herhangi bir tekil şeyin her algılanmasında içkin bulunduğundan, bütün insanlarda zorunlu olarak aynıdır.
—Fizs. kim. G. N. Lewis tarafından 1916'da ortaya atılan ve Langmuir tarafından geliştirilen ortak değerlik kuramı, iki atom arasındaki bağın, elektronların ortaklaşa kullanılmasına bağlı olarak meydana geldiğini kabul eder. Örneğin bir klor molekülünün (Cl_2) iki atomdan oluştuğunu açıklamak için, bu iki atomun, çevresel katmanlarındaki bir elektronu ortaklaşa kullandıkları varsayılır. Her atomun dış katmanında böylece yedi değil tam sekiz elektron bulunur. *Oktet** olarak adlandırılan bu düzenlenme, en kararlı yapıya denk düşer. Böylece bir molekül içinde her atom aynı rolü oynar ve böyle bir moleküle *eşkutuplu* molekül denir. Bu tür bir bağ, en kusursuz şekilde moleküsel yörüngelerle ilgili kuvantum kuramı çerçevesinde açıklanabilir. (→ BAĞ.)
—Huk. Ortak eserde, onun yaratılması için yapılan katkılar tek başlarına değerlendirilemez, bağımsız bir hak konusu olamazlar. Hak konusu, ortak yaratma çabası sonucu oluşan eserdir. Bu nedenle, ortak eseri yaratanlar bir birlik oluşturur ve eser üzerindeki hakları bu birlik kullanır. Bu birliğe, aykırı olmadıkça, Borçlar kanunu'nun adi ortaklık hükümleri uygulanır. Ortak eserde her bir yaratıcının hakkı, eserin tümünü kapsar. Ortakların eser üzerinde ve eserdeki gizli payları üzerinde tek başlarına tasarruf etme yetkileri yoktur; eser sahipliğinden kaynaklanan haklar üzerindeki tasarrufların oybirliği ile yapılması zorunludur.
—İşl. ikt. Ortak yönetim sistemi Almanya Federal Cumhuriyeti'nde doğdu. Bunun iki biçimi vardır.
• *Basit ortak yönetim.* 500'den az işçi çalıştıran bütün hisse senetli şirketlerde ve 500'den fazla ücretli işçi çalıştıranların ayrımsız olarak tümünde uygulanan ortak yönetimdir. Bu ortak yönetim biçiminde, ücretliler denetim kurulu (Aufsichtsrat) üyelerinin üçte birini seçerler. Bu kurulun görevi yönetim kadrosunu (Vorstand) atama, denetleme ve gereğinde görevden almaktır. Personel temsilcilerinden en az ikisi firmanın kendi ücretlilerinden olmak zorundadır.
• *Başabaş ortak yönetim.* 1 000'den fazla ücretli işçi çalıştıran kömür ve çelik sanayisi işletmelerinde (ya da cirolarının % 50'den fazlasını kömür ve çelik sanayisi alanında yapan filyallere sahip işletmelerde) uygulanan ortak yönetimdir. Bu ortak yönetim biçiminde, denetim kurulu, normal olarak 11 üyeden oluşur (bunların 5'i pay sahipleri, 5'i de ücretliler tarafından atanır; sonuncusu her iki tarafça kabul edilen tarafsız bir üyedir). Ücretlilerin temsilcilerinden ikisi, sendikanın onayıyla işletme komitesince seçilir. Ötekiler sendika tarafından atanırlar ve işletme dışından olabilirler (hatta birinin böyle olması zorunludur). Ortak yönetim kurulunda, bir çalışma müdürünün bulunması zorunluluğu vardır: denetim kurulunda ücretli temsilcileri bu müdürü atama ya da görevden alma konusunda veto hakkına sahiptirler.

Ortak pazar, Avrupa Ekonomik topluluğu'nun yaygın adı.

Ortak yaşam kardeşleri, 1381'de J. Van Ruusbroec'in izleyicisi, hollandalı mistik Geert Groote tarafından kurulan dinsel topluluk. Ortak bir yaşam sürdüren topluluk üyeleri bağlılık andı içmek zorunda değillerdi. Topluluk, XV. yy.'da Rheinland ve Hollanda'da, Erasmus ve Nikolaus von Kues gibi büyük hıristiyan hümanistleri yetiştiren önemli okullar kurdu. Ortak yaşam topluluğu üyeleri Windesheim Augustinus kongregasyonu'ndan ayrı düşünülemez. Topluluk XVI. yy.'daki dini karışıklıklarından sonra ortadan kalktı.

ORTAKALDIRIM → REFÜJ.

ORTAKARAÖREN, Konya'nın Seydişehir ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 898 nüf. (1990). Belediye. Andezitler içinde mağaralar.

ORTAKARIN a. Göbeğin üstünde kalan karın bölgesi.

ORTAKBAŞAT sıf. Ortakbaşatlığı olan.

ORTAKBAŞATLIK a. Zootekn. ve Genet. Hayvan ıslahında, belirli bir karakter için, heterozigotun her iki homozigotun özelliklerini taşıdığı durum.

ORTAKÇI a. **1.** Ürüne ortak olmak koşuluyla bir başkasının tarlasında çalışan kimse. **—2.** Biyol. Bir başka türle ortakçılık yaparak yaşamını sürdüren türlere denir.

ORTAKÇILIK a. Başkasının toprağında, elde edilecek üründen belli bir pay almak koşuluyla çalışma. (Bu pay sözleşmeye ya da gelenek ve göreneğe göre belirlenir.)
—Biyol. Yaşamak için iki türden birinin öbürüne bağımlı olması ve ikincisinin bu türün varlığından zarar görmemesiyle belirgin yaşam biçimi. (Ortakçılık sürekli teması ya da en azından iki ortağın birbirine çok yakın olmasını gerektirir.)
—Huk. Bir tür ürün kirası. (Ortakçılıkta kira bedeli, kiraya verilen maldan elde edilen ürünün belirli bir oranıdır. Bu oran sözleşme ya da örf ve âdete göre belirlenir.) [→ HÂSILAT KİRA*SI.]
—ANSİKL. Eskiden yalnız beslenmeyle ilgili olarak ele alınan ortakçılık günümüzde konaklama, barınma ve taşıma işlevlerini de kapsamaktadır. Bu karşılıklı etkileşmede, asalaklığın tersine, ortakçı tür konak türün gelişmesini asla aksatmaz, ama onun için ille gerekli değildir.
Ortakçılığın en iyi bilinen örneği bir deniz balığının *(Amphiprion percula)* yaşamıdır; bu balık bir deniz anemoniasının *(discosoma)* ağız boşluğuna girer; girerken onun dokunaçlarından sakınır; böylece kendisini avlayacak olan hayvanlardan korunur, ayrıca ve özellikle de konağının yakaladığı balıkların artıklarıyla beslenir.
İnsanlar besin ve barınak sağladığı sürece ev sıçanı da insan için ortakçı sayılır. Bazı kınkanatlıların taşıdığı akarlar da bir ortakçılık, daha doğrusu bir forezi örneğidir.
Genellikle ortakçı türler, konaklarının özellikleriyle bağıntılı anatomik, fizyolojik ya da davranışsal özellikler geliştirirler, ama bu özellikler genellikle her iki türde de evrim ve uyum sorunlarının doğmasına yol açar.

bir hayvan türünün (balıkçıl) bir başka hayvan türündeki (burada kara gergedanı) dış asalakları temizleyerek beslenmesiyle ortaya çıkan ortakçılık biçimi

Preffer

ORTAKDÜZENLİ sıf. Telekom. Ortalama olarak, bir başka dizinin olaylarıyla aynı zamanda ortaya çıkan bir zamansal olaylar dizisi için kullanılır; her iki dizinin, benzeşik anlar arasındaki sapmaları belirli sınırlar içinde tutulur. (İki diziden hiçbiri, uygun karşılaştırma sistemli değilse, bu iki dizinin ortakdüzenli oldukları söylenir.)

ORTAKENT, esk. **Müsgebi,** Muğla'nın Bodrum ilçesine bağlı bucak; 11 058 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Yalıkavak,* 3 780 nüf. (1990).
—Arkeol. Bucak merkezinin 1 km kadar K.'indeki yamaçlarda Yusuf Boysal yönetiminde yapılan kazılarda (1963-1966) ortaya çıkarılan mykenai mezarlığı, Batı Anadolu'da mykenai varlığını kanıtlaması açısından önemlidir. Buluntular bu kesimde İ.Ö. XV. yy. sonlarından yaklaşık İ.Ö. 1200'lere değin bir yerleşme olduğunu kanıtlar. Bir dromos ve mezar odasından meydana gelen mezarların girişi taşlarla kapatılmıştır. Burada hem gömme hem yakma geleneğine rastlandı. Çoğu İ.Ö. 1400-1300'e tarihlendirilen seramikler, Rodos'ta ele geçen mykenai buluntularına benzer (gövdesi delikli, üç ayaklı kaplar).

ORTAKENT, Sıvas'ın Koyulhisar ilçesine bağlı bucak; 5 277 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Ortaköy* (esk. *Sisorta*), 489 nüf. (1990).

ORTAKİYONLU sıf. Fizs. kim. Bir ortak iyonu olan elektrolitler için kullanılır. (Eşanl. HOMOİYONİK.)

ORTAKKAPSAMLI sıf. Fels. Başka bir kavramın tümünü ya da bir bölümünü kapsayan kavram için kullanılır.

ORTAKKESİM a. Psik. Birçok psikiyatri kesiminde ortak olan örgütlenme. (Ortakkesimlerle, özellikle çocuk ve ergen psikiyatrisi alanında karşılaşılır.)

ORTAKLAR, Aydın'ın Germencik ilçesine bağlı bucak; 16 880 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Ortaklar* (esk. *Pınarbaşı*), 10 006 nüf. (1990).

Ortaklar, bir karagöz oyunu. Karagöz, Hacivat'la konuşmakta olan bir kadınla kızına rastlar; kıza âşık olup, evlenmek için annesinden ister. Tam nikâhları kıyılacakken çeşitli aksilikler çıkar. Sonunda ilk karısı gelir, Karagöz ikisini de kandırıp durumu gizlemek isterse de başaramaz; kadınlar Karagöz'ü dövmeye başlarlar. İlk karısı, eniştesi Sarhoş'a durumu bildirir; Sarhoş Karagöz'ü cezalandıracakken vazgeçer, oyunu çözüme bağlar.
Aynı oyun, ortaoyunu olarak *Çifte ortaklar* adıyla oynanmıştır.

ORTAKLAŞA be. **1.** Ortak olarak, birlikte: *Binanın ortaklaşa kullanılan bölümü.* **—2.** Paylaşarak, birlikte, elbirliğiyle: *Bir çalışmayı ortaklaşa yürütmek.*
◆ sıf. Fels. Tek tek bireylerde olmayıp bireylerin içinde yer aldıkları toplulukta bulunan. (Eskiden *Maşeri* denirdi.)
—Huk. Birçok kişi tarafından sahip olma durumu için kullanılır: *Ortaklaşa mal. Bir eve ortaklaşa sahip olmak.*

ORTAKLAŞACI a. KOLEKTİVİST'in eşanlamlısı.

ORTAKLAŞACILIK a. KOLEKTİVİZM'in eşanlamlısı.

ORTAKLAŞMA a. Ortaklaşmak eylemi.

ORTAKLAŞMAK gçz. f. İki ya da daha çok kimse sözkonusuysa, bir işi ortak ola-

rak yapmak, bir işte ortak davranmak: *Ortaklaşarak bir işi başarmak.*

ORTAKLAŞTIRMAK g. f. KOLEKTİFLEŞTİRMEK'in eşanlamlısı.

ORTAKLIK a. **1.** Bilgilerini, etkinliklerini vb. birleştiren insanların bir araya gelmesi: *Ticari ortaklık. Çıkar ortaklığına dayanan dostluk.* **—2.** Aynı erkekle evli iki kadının durumu.
—Bakteriyol. *Mikrop ortaklığı,* aynı enfeksiyonda, birçok mikrop türünün ortakyaşar gibi bir arada bulunmaları. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bank. *Mali ortaklık,* halk mevduatına başvurmaksızın, yalnızca bağlı olduğu grubun sağladığı fonlarla banka işlemleri yapan kuruluş.
—Huk. ve Tic. huk. İki ya da daha çok kişinin emeklerini ve mallarını ortak bir amaca ulaşmak için birleştirmeleri. (Eşanl. ŞİRKET.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Adi ortaklık* → ADİ. || *Anonim ortaklık* → ANONİM. || *Kolektif ortaklık* → KOLEKTİF. || *Komandit ortaklık* → KOMANDİT. || *Kooperatif ortaklık* → KOOPERATİF. || *Limited ortaklık* → LİMİTED. || *Mal ortaklığı* → MAL.
—İkt. *Çalışma ortaklığı,* bazı özelliklerle, işçi kooperatifleri yöntemlerini uygulayan işçi üretim kooperatif şirketi.
—Med. Huk. *Ortaklık malları,* mal ortaklığı rejiminde eşlerin ortaklığa dahil malları. (Genel mal ortaklığı sözkonusu ise, eşlerin tüm malları ve gelirleri ortaklık malı olur. Evlilik sözleşmesinde bazı malların ortaklık dışında kalması koşuluyla, mal ortaklığı kurulabilir. Ortaklık malları ve bunların gelirlerine eşler iştirak halinde maliktirler; bu nedenle her türden kazandırıcı işlemlerde eşlerin birlikte davranmaları zorunludur. Bu malların yönetimi kocaya aittir.)
—ANSİKL. Bakteriyol. Mikrop ortaklıklarına örnek olarak şunlar gösterilebilir: Vincent anjininde, spirillerin *Bacillus fusiformis* ile olan ortaklığı, tetanosta aerobi mikropların tetanos sporları ile ortaklığı, difteride Löffler basili ile ağızdaki çürükçül mikropların ortaklığı, vb. Gelişmeleri bu koşullar dışında gerçekleşemeyen bazı özgül mikroplar için (Vincent anjini) bu çeşit ortaklıklar bir zorunluluktur; başka durumlarda, ortaklıklar özgül mikropların etkisinin, bulundukları "alan"da zayıflaması yüzünden, *çıkış mikrobu* denen çeşitli mikropların (grip, pnömoni, vb.) çoğalmasının sonucudur.
—Huk. ve Tic. huk. Türk hukukunda ortaklıklar adi ortaklık ve ticaret ortaklıkları olmak üzere ikiye ayrılır. Ticaret ortaklıkları şunlardır: anonim ortaklık, kolektif ortaklık, komandit ortaklık, kooperatif ortaklık ve limited ortaklık. Adi ortaklık Borçlar kanunu'nda, ticaret ortaklıkları da Türk ticaret kanunu'nda düzenlenmiştir. Adi ortaklık iki ya da daha çok kişinin emeklerini ve mallarını ortak bir amaç için birleştirme borcu altına girdikleri bir sözleşmedir. Bunun dışında, bir ortaklık Türk ticaret k.'nda tanımlanan ortaklıkların belirli niteliklerini taşımıyorsa, o da adi ortaklık sayılır. Adi ortaklıkların tüzel kişiliği yoktur. Ticaret ortaklıkları ise tüzel kişilik sahibidirler; ortaklığı oluşturan kişilerden bağımsız bir hukuki varlıkları vardır. Ticaret ortaklıkları ticaret siciline kaydedilmeleriyle tüzel kişilik kazanırlar.

ORTAKÖY, İç Anadolu bölgesinde Aksaray iline bağlı ilçe; 48 675 nüf. (1990); 750 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 29 köy. Merkezi, Aksaray'ın 59 km kuzeyinde *Ortaköy,* 19 612 nüf. (1990). Tahıl ve şekerpancarı üretimi.

Ortaköy, Aksaray ve çevresinde, özellikle de Ortaköy ilçesinde oynanan halay türü bir halk oyunu.

ORTAKÖY, Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde Çorum iline bağlı ilçe; 13 073 nüf. (1990); 242 km^2; 15 köy. Merkezi, Çorum'un 53 km G.-D.'sunda *Ortaköy,* 3 353 nüf. (1990). Tahıl, üzüm.

ORTAKÖY, Sakarya'nın Kocaali ilçesine bağlı bucak; 6 674 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Lahna,* 1 929 nüf. (1990).

ORTAKÖY → HEMŞİN.

ORTAKÖY, Artvin'in merkez ilçesine bağlı bucak; 3 539 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Ortaköy* (esk. *Berta*), 1 928 nüf. (1990).

ORTAKÖY, Sıvas'ın Koyulhisar ilçesine bağlı Ortakent bucağının merkezi; 489 nüf. (1990).

ORTAKÖY, Sıvas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Orta bucağının merkezi; 542 nüf. (1990).

ORTAKÖY, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında semt; Beşiktaş ilçesi sınırlarında, Beşiktaş ile Kuruçeşme arasındadır. Antikçağ'da Arkheion ve daha sonra Aziz Phokas adıyla anılıyordu. Süleyman I (Kanuni) döneminde gelişti ve Ortaköy adını aldı. XVII. yy.'ın ortalarında dönemin önde gelenlerinin yalıları kıyıyı süslüyordu. Defterdar burnunda İbrahim Paşa' nın yaptırdığı cami, Abdülmecit döneminde 1854'te barok ve empire üslupta, Garabet Amira Balyan ve Nkogos Balyan tarafından yenilendi. Ortaköy camisi diye anılan yapı üç yanı denizle çevrili bir alan üzerinde yer alır. Yivli ince minareleri, önündeki iki katlı hünkâr dairesi üzerinde yükselir. Şerefelerin altındaki altın yaldızlı kenger yaprakları İstanbul'da tek örnektir. Cepheler iki katlı, büyük kemerli pencereler ve büyük sütunlarla bölünmüştür. Neşatabad* sarayı da buradaydı. Kıyıda Mimar Sinan'ın yapıtı olan iki çeşme vardı. İskele meydanı son yıllarda yeniden düzenlendi; sanat eserleri, elişleri ve kitap satışları için dükkânlar yapıldı.

ORTAKÖY. Arkeol. İstanbul'da, Silivri' nin 12 km K.-D.'sunda buluntu yeri. Rüstem Duyuran tarafından yapılan araştırmalarda (1952), Roma döneminden bir yapıya ait çokrenkli mozaikler ortaya çıkarıldı.

ORTAKÖY → ORTA.

ORTAKSÖYLENİŞ a. Sesbil. Sesçil ve prozodik bağlama göre sesbirim gerçekleşmelerinin değişebilirliği. (Ortaksöyleniş, bir sesçil öğeye özgü eklemleme hareketi, sonraki sesçil öğenin gerçekleşmesinde de sürerse *ilerleyen,* tersi durumda da *gerileyen* ortaksöyleniş diye nitelenir [örn. bir ünlünün, ardından gelen genizsil bir ünsüzün etkisiyle genizsilleşmesi]. Ortaksöyleniş olguları birleşimsel sesbilgisinin inceleme konusudur.)

ORTAKULAK → KULAK.

ORTAKYAPIM a. **1.** Ortaklaşa olarak gerçekleştirilen yapım. **—2.** Sine. Bir filmin birçok yapımcı tarafından ortaklaşa olarak gerçekleştirilmesi; bu koşullarla gerçekleştirilen film. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Sine. İki ya da birçok ülke bir ortakyapım anlaşması imzaladıklarında, bu ülkelerin anlaşma kurallarına (filme mali ve sanatsal olarak katkıda bulunma zorunluluğu gibi) uyan yapımcıların birlikte gerçekleştirecekleri her film, ilgili ülkelerde ulusal bir çalışma olarak değerlendirilir. İlk ortakyapım anlaşması İkinci Dünya savaşı'nın neden olduğu bir aradan sonra Avrupayı istila eden amerikan filmleriyle yarışabilmek ve bu amaçla yeterli mali kaynağı sağlayabilmek için 1949'da Fransa ve İtalya arasında gerçekleştirildi. İki ülke sinemalarında görülen hızlı kalkınma sistemi kanıtladı. Sonraları bu tür anlaşmalar başka ülkelere, özellikle de Federal Almanya ve İspanya'ya yayıldı. Bugün sık sık "üç", hatta "dört" ülkenin katıldığı ortakyapımlara rastlanmaktadır.

ORTAKYAŞAM a. Biyol. Yaşamak için birbirine gereksinimi olan iki organizma arasında kurulan ve her iki organizmaya da yarar sağlayan özgün, zorunlu ve sürekli birliktelik. (Ortakyaşam, mikroorganizmalarla bitkiler ya da hayvanlar arasında sık görülür.) [Eşanl. SİMBİYOZ.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Duygusal ortakyaşam,* H. Wallon'un birkaç aylık bebekte saptadığı ve tanımladığı toplumsallık tipi. Bu toplumsallık tipinde, çocuk çevresiyle öylesine içkin ve dolaysız bir etkileşim içindedir ki, heyecansal bakımdan kendini ondan ayırt edemez gibi görünür.
—ANSİKL. Biyol. Doğada, iki ortakyaşar için zorunlu birliktelikten (mantar ve suyosununun tek başına yaşamadıkları likenlerin durumu) başlayıp ortakyaşama iki ortaktan yalnız biri için gerekli olduğu sık görülür durumlardan geçerek konağın pekâlâ katlandığı bir asalaklık derecesine kadar varan bütün ortakyaşam derecelerine rastlanabilir. Termitler ve gevişgetirenler gibi odun ya da selülozla beslenen üstün yapılı hayvanlar, sindirim sistemlerinde barındırdıkları bakterilerin yardımı olmaksızın bu maddeleri sindiremezler. Buna karşılık bakteriler, büyümeleri için gerekli besinleri ve özellikle yaşamalarını sağlayan ideal ve kararlı yaşam koşullarını (sıcaklık, nem, pH, vb.) orada bulurlar.
Baklagillerde, rhizobium* gibi köklerde yaşayan ortakyaşar bakteriler, konakları olan bitkiye azotlu besin sağlar ve karşılığında onlardan, biktide üretilen glusitli maddeleri alırlar. Aynı şekilde, salepgillerin tohumuyla ortakyaşayan bir mantar olmasa tohumlar çimlenemez.

ORTAKYAŞAMSAL sıf. Ortakyaşama ilişkin.
—Psik. *Ortakyaşamsal psikoz.* Margaret Mahler'in bir tür kapanım olarak tanımladığı çocukluk çağı erken psikozu.

ORTAKYAŞAR a. Biyol. **1.** Başka türden bir organizmayla ortak yaşayan organizma. **—2.** Böceklerin, özellikle eşkanatlı böceklerin vücudunda, misetomun içinde yaşayan mikroorganizma. (Asalak olmalarına rağmen ortakyaşarlar konaklarının metabolizması için faydalı olabilirler; bir konaktan yenisine yumurtayla aktarılırlar.) [Eşanl. SİMBİYON, SİMBİYONT, SİMBİYOT.]

ORTALAMA a. **1.** Ortalamak eylemi. **—2.** Tüm niceliklerin toplanıp, bu toplamın nicelik sayısına bölünmesiyle ortaya çıkan rakam: *Yıllık sıcaklık ortalamalarının hesaplanması.* **—3.** Başka şeylere göre orta noktada yer alan, aşırı uçlardan uzaklaşmış olan, ortak tipe uygun nitelik, şey, durum: *Ortalamanın üstünde bir zekâ.*
—Arit. *Aritmetik, geometrik, harmonik, orantılı ortalama* → ARİTMETİK, GEOMETRİK, HARMONİK, ORANTILI.
—Bank. *Açık hesap ortalaması,* genellikle bir komisyonun hesaplanmasında temel oluşturan, en yüksek ve en düşük açık düzeyilerinin aritmetik ortalaması.
—Geom. *Ortalama uzaklıklar merkezi,* eşağırlık merkezi. || *Bir T simidinin ortalama merkezi,* T simidi ekseni Δ olan bir dönel yüzey olarak göz önüne alınırsa, T ile sınırı Δ olan bir yarıdüzlemin arakesiti ola-

Büyük Larousse

Ortaköy'den bir görünüm

rak elde edilmiş çemberlerin merkezlerinin kümesi.
—İstat. *Ağırlıklı ortalama*, her x_i değerinin pozitif ya da sıfır olan p_i sayısıyla (ağırlıkla) çarpımlarının toplamının, ağırlıkların toplamına oranı

$$\left(\sum_i p_i x_i \Big/ \sum p_i\right).$$

‖ *Aritmetik ortalama*, nicel bir özelliğe ilişkin değerlerin toplamının toplam sıklık sayısına oranı. [x_i değerinin ya da sınıf ortası x_i nin sıklığı n_i ise, aritmetik ortalama aşağıdaki gibidir.

$$\bar{x} = \left(\sum_i n_i x_i\right) \Big/ \left(\sum_i n_i\right).]$$

‖ *Geometrik ortalama*, *n* tane pozitif değerin çarpımlarının *n*. mertebeden kökü. ‖ *Hareketli ortalama*, bir aralıktaki belli sayıda değerin ortalaması. Aralığın bir ucuna yeni bir değer girdiğinde öteki ucundaki değer atılarak hesap yapılır. (Bazı durumlarda, bir zaman dizisindeki her değerin yerine, aralığın ortasındaki karşılık gelmek üzere, hareketli ortalama geçirilerek dönemsel hareketlerin yol açtığı düzensizlikler giderilir.) ‖ *Harmonik ortalama*, değerlerin terslerinin aritmetik ortalamasının tersi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mat. çözlm. *Bir* C(0, r) *çemberi üzerinde bir* f *fonksiyonunun ortalama değeri*, gerçek ya da karmaşık

$$\frac{1}{2\pi}\cdot\int_0^{2\pi} f(r\cdot e^{i\theta})\cdot d\theta$$

sayısı. ‖ *Bir* f *fonksiyonun* [a, b] *üzerinde ortalama değeri*, *n* sonsuza yaklaştığında

$$\frac{1}{n}\cdot\sum_{k=0}^{n-1} f\left(a+\frac{k(b-a)}{n}\right)$$

nin limitine eşit

$$\frac{1}{b-a}\cdot\int_a^b f(x)\cdot dx$$

gerçek sayısı. (*k* de 1 den *n* ye kadar değiştirilebilir.) ‖ *Bir* f *fonksiyonunun karelenebilir bir* A *parçası üzerinde ortalama değeri*,

$$\frac{1}{\mu(A)}\cdot\iint_A f(v)\cdot d\omega$$

gerçek sayısı. ‖ *Bir* f *fonksiyonunun küplenebilir bir* A *parçası üzerinde ortalama değeri*,

$$\frac{1}{\mu(A)}\cdot\iiint_A f(v)\cdot d\omega$$

gerçek sayısı. ‖ *Genelleştirilmiş ortalama (değer) formülü (yalın integraller için)*, *f* ile *g*, [*a*, *b*] üzerinde integrallenebilir fonksiyonlar ve *g*, [*a*, *b*] üzerinde değişmez bir işaret taşıyorken, *m* ile M, *f* nin sınırları olmak üzere doğru olan

$$\int_a^b f(x)\cdot g(x)\cdot dx = \mu\cdot\int_a^b g(x)\cdot dx$$

bağıntısı, burada $\mu \in [m, M]$ dir.‖ *iki katlı* (aynı biçimde *üç katlı*) *integraller için ortalama (değer) formülü*,

$$\iint_A f(v)\cdot d\omega = \lambda\cdot\mu(A)$$

[aynı biçimde

$$\iiint f(v)\cdot d\omega = \lambda\cdot\mu(A)]$$

bağıntısı, burada $\lambda \in [m, M]$, düzlemin karelenir (aynı biçimde uzayın küplenir) A parçası için sınırları *m* ve M olan bir $f \in \mathfrak{I}(A, \mathbb{R})$ fonksiyonu tarafından gerçeklenmektedir. (Daha iyisi A, düzlemin [aynı biçimde uzayın] karelenir [aynı biçimde küplenir] bağlantılı bir tıkızı ise ve $v_0 \in$ A olmak üzere $f \in \mathcal{C}$ (A, $\mathbb{R}$), $\lambda = f(v_0)$ ise.) ‖ *Ortalama olarak yakınsak dizi*, $v_n = \frac{1}{n}(u_1 + u_2 + \ldots + u_n)$ ile tanımlanan (v_n) dizisinin yakınsak olduğu (u_n) dizisi. [$u_n = (-1)^n$ ise, (u_n) ıraksar, ama ortalama olarak yakınsar.] ‖ *Ortalama özelliği*, harmonik fonksiyonların karakteristik özelliği olup iki gerçek değişkenli fonksiyonlar için aşağıdaki biçimde ifade edilir: " *f*, $\mathbb{C}$ nin bir D açığı üzerinde tanımlı ve sürekli bir fonksiyon ise ve değerlerini $\mathbb{R}$ ya da $\mathbb{C}$ içinden alırsa, bu durumda, D içinde bulunan her S tıkız dairesi için, *f* nin, S nin merkezindeki değeri, *f* nin, S nin sınır çemberi üzerindeki ortalama değerine eşittir." ‖ *Yalın integraller için ortalama (değer) formülü:* 1. $\mu \in [m, M]$ olmak üzere, [*a*, *b*] üzerinde, sınırları *m* ve M olan sınırlı ve entegrallenebilir bir fonksiyon tarafından gerçeklenen

$$\int_a^b f(x)\cdot dx = \mu\cdot(b-a)$$

bağıntısı (daha iyisi, *f* sürekliyse, $c \in [a, b]$ olmak üzere, $\mu = f(c)$); 2. *f*, [*a*, *b*] üzerinde sürekli ve tekdüze ve *g*, [*a*, *b*] üzerinde sürekli ise doğru olan, $c \in \,]a, b[$ olmak üzere

$$\int_a^b f(x)\cdot g(x)\cdot dx = f(a)\cdot\int_a^c g(x)\cdot dx + f(b)\cdot\int_c^b g(x)\cdot dx$$

bağıntısı.
—Meteorol. ve İklimbil. Bütün veri miktarlarını toplayıp, bu toplamı veri sayısına bölerek elde edilen miktar: ısı ortalamaları hesabı (Bk. *ansikl.* böl.)
—Olasıl. Bir rastlantı değişkenine kimi kez verilen ad.
—Ruhbil. *Ortalamalar bileşeni*, morfolojik bir nitelik ya da bir davranış niteliği konusunda iki ya da ikiden fazla birey grubunda gözlemlenen ortalamalar arasındaki farkları etkileyebilecek homojen faktörlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sesbil. Bir sesbirimin gerçekleşmesinde, eklem yerini ağız boşluğunun orta kesimine kaydırma.

◆ sıf. **1.** Tam ya da yaklaşık olarak hesaplanmış bir olguyla ilgili nicelik, değer, hız vb. ortalaması için kullanılır: *Saatte ortalama 80 km hızla esen rüzgâr. Bu ülkede yaşam süresi erkeklerde ortalama altmış dokuz, kadınlarda yetmiş üçtür.* **—2.** İki karşıt ucu uzlaştıran şey için kullanılır: *Soruna, tarafları memnun edecek ortalama bir çözüm yolu aramak.*
—Bank. *Ortalama vade*, farklı vadelerde ödenebilecek birçok senedi tek bir senetle değiştirirken hesaplanan vade. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Gökbil. *Ortalama Güneş zamanı*, gerçek Güneş'in yerberiden geçtiği anda, bahar açısı, gök mekaniği yasalarıyla verilen yerberinin tutulum boylamına tamamen eşit olacak biçimde, ekvatorda (tutulumda değil) düzgün bir hareket çizen ve ortalama Güneş denilen sanal bir gökcisminin hareketiyle tanımlanan zaman ölçeği. ‖ *Ortalama yıldız zamanı*, karmaşık dönemli üğrüm hareketlerini bir yana bırakarak, yalnız düzgün devinme hareketinin etkisinde kaldığı varsayılan γ noktasının görünen dönme süresiyle tanımlanan zaman ölçeği. ‖ *Bir gezegenin ortalama anomalisi*, bu gezegenin yarıçap vektörünün, gezegenin günberiden geçişinden başlayarak hesaplanan ve zamanla orantılı olarak arttığı kabul edilen uzanımı. ‖ *Bir gök cisminin boylamda* ya da *bahar açısında ortalama devinimi*, bu gökcisminin, ne gökcisminin ne de koordinatların başlangıç noktasının hareketleriyle ilgili hiç bir dönemli süreyi hesaba katmadan, ilkbahar noktasından başlayarak göz önüne alınan hareketi.
—İkt. *Ortalama tasarruf eğilimi*, gelirin harcanmayıp biriktirilen bölümünün toplam gelire oranı. ‖ *Ortalama tüketim eğilimi*, gelirin tüketilen bölümünün toplam gelire oranı.
—İşl. ikt. *Ortalama verimlilik*, bir malın üretim miktarının, onun ortaya çıkarılabilmesi için gerekli üretim etmenine bölünmesiyle elde edilen ürün miktarı. (Ortalama verimlilik ölçüsü, üretim etkinliğini saptamak için kullanılır. En sık başvurulan ölçü ise üretim miktarının, bu üretimi ortaya çıkarmak için çalışanların sayısına [ya da işçi saat miktarına] bölünmesiyle bulunan *emeğin ortalama verimliliği*'dir.)
—Olasıl. *Ortalama sapma*, aritmetik ortalamadan olan sapmaların aritmetik ortalaması. (Ortalama sapma, terimlerin, ortalama çevresinde toplanmasının iyi bir göstergesini verir. Ama istenmeyen, büyük sapmaları biraz ihmal etme durumu ortaya çıkarsa, standart sapma buna yeğlenir.)

◆ be. Bir şeyin ortasından, orta yerinden: *Ağacı ortalama kesmek.*
—ANSİKL. Bank. *Ortalama vade.* Ortalama vade sorunu, vadeleri farklı senetleri, itibari değeri sözkonusu senetlerin itibari değerlerinin toplamına eşit tek bir senetle değiştirmeye ilişkindir. İleri sürülen bir başka koşul, tek senedin güncel değerinin, öteki senetlerin güncel değerlerine eşit olmasıdır, a_1, a_2, a_3 itibari değere sahip senetler, sırasıyla n_1, n_2, n_3 gün içinde ödencekse, tek senedin vade tarihi,

$$\frac{a_1n_1 + a_2n_2 + a_3n_3}{a_1 + a_2 + a_3}$$

olur.
Elde edilen vade, katsayıları itibari değerlere eşit vadelerin ortalamasıdır. Sonuç, iskonto oranından bağımsızdır; ayrıca, vade tarihi de işlem tarihine bağlı değildir.
—İstat. Ortalamalar nicel ifade edilen bir olayın özetlenmesini, bir sayı dizisinin tek bir sayıya indirgenmesini sağlarlar. Kuşkusuz, değerleri birçok koşula bağlıdır: nesnenin doğası, gözlem zamanı, gözlem yeri vb. açılardan ortalaması alınacak veriler türdeş olmalı. Ayrıca, yeterince çok sayıda veriden hesaplanmalı.
Genellikle, *aritmetik ortalama* büyüklük derecesini en iyi niteleyen ölçüdür: tüm gözlem değerlerine bağlıdır; toplam bir dizinin aritmetik ortalaması tikel dizilerin aritmetik ortalamalarından kolaylıkla elde edilebilir; az sayıda ne çok büyük ne de çok küçük değerlerin varlığından etkilenmez ve bu tutarlılık gözlem sayısının artmasıyla birlikte artar. Örnekleme dalgalanmaları karşısında az duyarlı olan aritmetik ortalama cebirsel işlemlere ve karşılaştırmalara da elverişlidir. Genel tutarlılığı, onun istatistik anlamı büyük olan tipik bir değer olmasına ve sayısız araştırmalarda kullanılmasına yol açar.
• *Geometrik ortalama*, uygulamada hareket ya da zaman dizilerine ilişkin istatistiklerde ortalama değişim oranının kestirilmesi sırasında büyük önem taşır.
Harmonik ortalama, özellikle ürünlerin fiyatları bilindiği zaman, satınalma gücüne ilişkin problemlerde kullanılır. Bu ortalama fiyat indeksleriyle ilişkilerde uygulama alanı bulur.
Aritmetik ortalama, dizilerdeki büyük değerlerin etkisini artırır. Tersine, harmonik ve geometrik ortalamalar, en büyük değerlerin etkisini azaltma, en küçüklerinkini artırma eğilimi gösterirler (ama, geometrik ortalamada bu eğilim, harmonik ortalamaya göre daha azdır). Bununla birlikte, bu ortalamalar bir dizideki terimlerin konumuna ilişkin bilgi vermezler. Çünkü, bunların yalnızca büyüklüğünü hesaba katarlar. Buna karşılık egemen değer (mod), ağır basan değeri ortaya koyarak tamamlayıcı bir açıklık getirir.
—Meteorol. ve İklimbil. Ortalama kavramı tüm meteorolji öğelerine uygulanır: sıcaklık, yağış dilimi, yağışlı gün sayısı, güneşli gün sayısı, vb. Bunun için, gözlenen değerlerin aritmetik ortalaması alınır. Uygulamada, istisnasız tüm değerlerin göz önüne alınması olanaksızdır. Bir günün ısı

ortalaması ya her saat başı (24 kez) ölçülen sıcaklıklardan, ya her üç saatte bir yapılan 8 gözlemden, ya da bazı istasyonlarda, termometrede saptanan en yüksek ve en düşük değerlerin yarıtoplamı yapılarak hesaplanır.

Özellikle günlük, on günlük, aylık, mevsimlik, yıllık, on yıllık, vb. ortalamalar kullanılmaktadır. Devir süresi 30 yıla ulaşırsa, ortalamaya *normal* denir.

İklimbilimde ortalamalar, farklı istasyonların ya da aynı bir istasyona ait farklı sürelerin karşılaştırılmasını sağlar. O halde bu durumda değerler, ortalamalar, ancak dinamik analizin (zaman türündeki frekansların incelenmesi) çözübileceği problemleri ortaya koymaya yarar; ama hiçbir biçimde bunlar gerçek iklimi göstermezler, çünkü değişimlerin kararsızlıklarını (havanın gerçek gelişimi) ve uç değerleri vermezler. Bazı durumlarda ise ortalama, serinin en sık görülen değerlerine bile denk düşmez.

—Ruhbil. *Ortalamalar bileşeni.* Belli bir niteliği belirleyen birçok bileşen gösterilebilir. Bunlardan birincisi *genetik bileşenler*' dir. Bu tür bileşenlerin gün ışığına çıkarılması ve değerlendirilmesi için: 1. ana ve babanın ayıklanmış, genetik bakımdan farklı ya da kandaş altsoysoplarıyla bunların birleşme sonuçlarının bilinmesi; 2. özellikle toplanabilirlik ya da çıkarılabilirlik ve etkileşim yokluğu ilkelerinin göz önünde bulundurulması zorunludur. Çeşitli laboratuvar türlerinde, psikofizyolojik karakterler ya da davranış karakterleri konularında, altsoysoplar arasındaki ortalama farkların bileşenleri genellikle incelenebilmektedir (öğrenme davranışları, çoğalma davranışları vb.). Özellikle insan türünde, toplumsal sınıflar ya da etnik gruplar arasındaki farkları genetikle açıklamak olanaksızdır.

Genetik bileşenlerden ayrı olarak bir de *çevre etkilerinden doğan ortalamalar bileşeni* vardır. İnsanda, evlat edinme olayları, doğum sonrası çevrenin (eğitim, beslenme), farklı toplumsal sınıflar ya da farklı etnik gruplar arasındaki zekâ bölümü farkları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Hayvanlarda (fareler), embriyon ya da yumurtalık nakilleri, genel etkinlikler ya da isteyerek etanol alma gibi çok çeşitli davranışlar meydana getirmek için, doğum öncesi çevreye bağlı bazı bileşenler elde edilmesini olanaklı kılmıştır.

Bir genetik ya da çevresel bileşenin, herhangi bir davranış üzerinde etkili olduğunun kanıtlanması, gözlemlenen nitelik üzerinde başka bir bileşenin etkisi bulunmadığı sonucunu çıkarmamıza izin vermez.

Kemiricilerde öğrenme ve araştırma davranışları meydana getirmek için, genotiple çevre (ya da çevrenin çeşitli altbileşenleri) arasındaki karşılıklı etkileşimden kaynaklanan bileşenler ortaya konulmuştur.

ORTALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi ortalamak,* ortasına gelmek, ortasını bulmak; *Bu yılı da ortaladık. Kışı ortalamak.* **—2.** *Bir fotoğrafı, bir yazı başlığını vb. ortalamak,* onları tam orta yere yerleştirmek.

—Denizc. *Dümen yekesini ortalamak,* yekeyi, teknenin omurgasıyla koşut duruma getirmek ya da o konumda tutmak.

—Sesbil. Bir sesbirimi orta bölgede gerçekleştirmek.

—Spor. Topu kanatlardan sahanın ortasına doğru atmak.

◆ **ortalanmak** edilg. f. Ortalamak eylemine konu olmak.

—İstat. *Ortalanmış değişken,* ortalaması sıfır olan değişken.

◆ **ortala!** ünl. Denizc. dönüş manevrası tamamlanan bir gemide, dümenin ortalanması için verilen komut.

ORTALAMASINA be. Ortalayarak.

ORTALANMAK → ORTALAMAK.

ORTALAYAN sıf. İstat. Bir dağılımı ortalayan değere denir. (Eşanl. MEDYAN.)

◆ *Bir dağılımın ortalayanı,* küçükten büyüğe doğru sıralandığı varsayılan bir dağılımın öğelerini sıklıkları eşit iki bölüme ayıran gerçek *m* sayısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İstat. Öğe sayısı tekse, ortalayan değişken değerlerinden $(n+1)/2$. sıradaki değerdir. Sayı çiftse, genellikle $n/2$ ve $(n+1)/2$. sıradaki değerlerin toplamlarının yarısı alınır. Bir dağılım simetrik değilse, ortalayan genellikle aritmetik ortalamayla çakışmaz. Avantajlarından biri çabuk hesaplanmasıdır. Seride ötekilerden fazla ayrılan bir ölçüm varsa, ortalayan bunlardan etkilenmez (özellikle de uç değerlerden). Buna karşılık cebirsel bileşimlere pek elverişli değildir. Tümel serinin ortalayanı bileşen serilerin ortalayanlarından elde edilemez.

ORTALI sıf. *Say. sıf.* + *ortalı,* bir defterin belirtilen forma sayısı kalınlığında olduğunu belirtir: *Tek ortalı defter. Beş ortalı defter.*

ORTALIK a. **1.** Bir kimseye göre, içinde bulunulduğu, ve onun görüş alanına giren yer: *Ortalık iyice karardı. Baharla birlikte ortalık yeşermeye başladı. Ortalıktan kaybolmak. Ortalıkta kimseler görünmüyordu. Ortalık alkıştan inledi.* **—2.** Eşyaların, nesnelerin düzeni açısından ele alınan yer: *Ortalığı darmadağın etmişsiniz. Ortalığı toplamak. Ortalıkta temiz olan hiçbir şey yok.* **—3.** İçinde bulunulan herhangi bir toplumsal ortam: *Son kararlar nedeniyle ortalık kaynamaya başladı. Ortalığı yatıştırmak.* **—4.** *Ortalık ağarmak,* gece bitip sabah olmaya başlamak: *Ortalık ağarırken yola çıktık.* ‖ *Ortalık düzelmek,* toplum içindeki karışıklık, tedirginlik sona ermek: *Ortalık düzelir elbet, böyle kalacak değil ya.* ‖ *Ortalık kararmak,* akşam olmaya, karanlık çökmeye başlamak. ‖ *Ortalık karışmak,* toplum içinde ya da devletler arasında anlaşmazlık, düzen bozukluğu baş göstermek. ‖ *Ortalık yatışmak,* toplumdaki kargaşa ve düzensizlik sona ererek düzenli bir yaşayış yeniden başlamak. ‖ *Ortalık yer,* herkesin gelip geçtiği yer: *Evleri kasabanın ortalık yerindeydi.* ‖ *Ortalığı birbirine katmak,* kargaşa çıkararak düzeni bozmak, herkesi birbirine düşürmek. ‖ *Ortalığı almak...* sarmak, kaplamak: *Ortalığı yeni kavrulmuş kahve kokusu sardı.* ‖ *Ortalığı ... götürmek,* bir yerin olumsuz koşullar içinde bulunduğunu belirtmek için söylenir: *Ortalığı bit götürüyor* ‖ *Ortalıkta,* göz önünde, açıkta, meydanda.

ORTALIKÇI sıf. ve a. Ortalığı derleyip toplayan ve temizlik işleriyle uğraşan kimse: *Ortalıkçı kadın. Ortalıkçı bugün gelmedi.*

ORTALİDAE a. (yun. *ortalis,-idos,* küçük kuş, küçük hayvan'dan). Çayırlarda yaşayan sinek familyası. (Larvası fitofajdır. Üyeleri meyvesineğigillere çok benzer.) [Eşanl. OTTİDAE.]

ORTAM a. **1.** Çevrenin, belli bir fiziksel etkenler bütünüyle tanımlanan ve bir bireyin, bir topluluğun, bir türün ya da bir türler öbeğinin yaşadığı bölümü: *Tütün yetiştirmek için uygun bir ortam.* **—2.** Bir kimsenin içinden çıktığı ya da aralarında yaşadığı kişiler, muhit, çevre: *Mutlu bir aile ortamında yaşamak.* **—3.** Bir kimsenin ya da bir topluluğun yaşamını etkileyen ve yönlendiren koşulların tümü: *İyi bir çalışma ortamı. Başarılı olması için bir kimseye gerekli ortamı hazırlamak. Ortam hazır değil. Demokratik bir ortam arayışı.* **—4.** Bir tamlayanla, bir etkinliğin gerçekleştiği çevre; muhit: *Edebiyat ortamı. Kültür ortamı.*

—Anat. *Göz ortamları,* göz küresinin içindeki saydam maddeler.

—Bakteriyol. *Kültür ortamı,* elverişli steril bir kaba uygun bir biçimde yerleştirilen ve çok az sayıda bakteriden kısa bir sürede bir bakteri yığınının türemesini sağlayan ya da teşhis amacıyla incelenmesi öngörülen mikroplu bir maddenin o mikropları ayrı koloniler halinde ayırmaya yarayan yapay besleyici madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bilş. *Bilgi kayıt ortamı,* üzerine bir bilişim sistemine ilişkin bilgilerin kaydedildiği delikli kart, delikli şerit, manyetik şerit ya da disk gibi her tür öğe.

—Biyol. Bir hayvanı, bitkiyi ya da biyosenozu sürekli olarak etkileyen ve organizmaları yaşamak için uyarlanmaya zorlayan etmenlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Bir hayvan ya da bitki türünün yaşadığı yer, biyotop. ‖ *İç ortam,* üstün yapılı hayvanlarda canlı hücreleri doğrudan doğruya saran ortamı, yani kan ile lenfi belirtmek için Claude Bernard'ın önerdiği deyim. (İç ortamın başlıca özelliği, değişken olan dış ortamın tersine, kimyasal ve fiziksel karakterlerinin değişmezliğidir; bu değişmezliği sağlayan süreçlere *düzenleme işlevleri* denir. Bulunduğu yere rağmen sindirim borusu iç ortamdan değil, dış ortamdan sayılır.)

—Cev. hazl. *Ağır ortam,* yoğun bir asıltı (genellikle çok ince öğütülmüş manyetit) oluşturmada kullanılan yoğun katı. ‖ *Ağır ortam derişimi,* bir malzemeyi oluşturan bileşenlerin kimilerinin yoğun bir sıvının ya da asıltının yüzeyinde yüzerken, diğerlerinin bu sıvının ya da asıltının dibine çökme olgusundan yararlanarak, bir malzemeyi deriştirme yöntemi.

—Coğ. *Coğrafi ortam,* eskiden, yüzeyindeki canlı varlıkların yaşayışını etkileyen fiziksel (yüzey şekilleri, iklim, bitki örtüsü vb.) özellikler bütünü. (Günümüzde, bu bütünü belirtmek için *doğal ortam* ya da *doğal çevre* terimi kullanılmaktadır; doğal ortam, gerçek coğrafi ortamın ancak bir bölümünü içerir; buna karşılık, insanın geniş anlamda etkilerini [siyasal, iktisadi, toplumsal, kültürel ve dinsel vb.] de hesaba katar.)

—Kim. ve Fiz. Bir tepkimenin, bir olayın meydana gelmesine olanak veren ve kimi özellikleriyle ayırt edilen madde. (Örneğin asit ortam, yükseltgen ortam, soğutucu ortam, vb.)

—Teknol. Belirli bir işlemin gerçekleştirildiği yerin yapısı ve özellikleri (fiziksel, kimyasal, bakteriyolojik).

—ANSİKL. Bakteriyol. *Kültür ortamı.* Bir bakterinin boyalı ya da boyasız olarak mikroskop altında incelenmesi, genellikle onun doğasını kesin olarak saptamaya yetmez; bundan ötürü onu alıcı bir hayvana aşılamak ya da uygun bir ortama (kültür) ekmek gerekir. En çok kullanılan ortam, gerek sıvı, gerek jelozla sertleştirilmiş olarak kullanılan peptonlu sığır et suyudur. Kültür süresinde koloniler sıvı içinde ya da sertleştirilmiş ortamların yüzeyinde gelişir ve mikroskopla gözlenebilen tipik bir görünüm alır. Ayrıca, bazı bakteriler, uygun ortamlarda karakteristik topluluklar meydana getirirler: örneğin streptokoklar, sıvı ortamlarda, zincir şeklini alırlar. Kültür ortamlarına, çeşitli maddeler eklenebilir; bunlar uygun şekilde kullanıldıklarında, kültür sırasında ortama verdikleri görünümle ya da bazı türlerin gelişmesini kolaylaştırmakla, hızlı teşhis konmasını sağlar. Örneğin, bazı bakteriler jelatini sulandırır; difteri basili pıhtılaşmış serum üzerinde çabuk gelişir; tifo basili safralı ortamda çoğalır; kolibasil, laktozun asit mayalanmasına neden olur; enterokok, eskülozidi siyaha boyar, vb.

—Biyol. Biyosfer başlıca iki ortamdan oluşur: hava (ya da kara) ortamı ve su ortamı. Bunlara toprak ortamı (toprak fauna ve florası) ile organik ortamı (hayvanların ve bitkilerin iç asalakları) eklemek gerekir. Bu ortamların her biri de kendi içinde ondan daha homojen birçok ortama ayrılır: abis ortamı, su ortamına ait deniz ya da okyanus ortamıdır.

Bir ortam, yalnız içerdiği etmenlerin (sıcaklık, aydınlık, basınç, oksijen oranı, vb.) her birinin ortalama değeriyle değil, kendisini etkileyen değişikliklerin genliği, ritimi ve hızı da dikkate alınarak betimlenir. Ani değişiklikler genellikle öldürücüdür,

ETMENLER	sulu ortamlar: akarsu	gölcük	deniz-kulağı	okyanus: kıyı	kütle	abis	geçici gelgit	havalı ortamlar: orman	sıcak çöl	ılıman	kutup	dağ	mağara	organik ortamlar	bağırsak
AYDINLIK	+	+	+	+	↘	0	+	-	+	±	±	+	0	0	0
SICAKLIK ortalama değer		havada eşısı			↘	+ 2°	eşısı	+	+	±	-	-	-	±	+
SICAKLIK değişikliklerin genliği		fazla		orta	↘	0	+	-			fazla		0	az	0
SICAKLIK değişikliklerin ritmi		yıllık ve günlük		yıllık	?	0	yıllık ve günlük	0	günlük	yıllık	yıllık	yıllık ve günlük	0	yıllık	0
DON	-	+	-	0	0	0	+	0	0	-	+	+	+	-	0
KURAKLIK	+	-	+		yok		+	0	+	-	-	-	0	-	0
TUZLULUK	0	0	±		35 g/l		-	0	+			yok ya da çok az			
OKSİJEN	+	-	-	+	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	-
RÜZGÂR YA DA HAVA AKIMLARI	+	0	0	+	-	-	0	-	+	±	+	+	0	0	0
AVCILAR AVLAR		pek çok				çok az	+	+	-	+	-	-	-	mikroskobik	
DİĞER ETMENLER	kayalık zemin	indirgen balçık	etmenlerin değişkenliği	gel-git	derinlikle orantılı artış	basınç	değişkenlik	CO_2	kum	mevsimler	don	radyasyon	karanlık nem	mikroorganizma yaşamı	

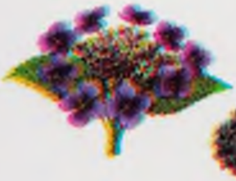
+ çok yoğun etmen
+ mevcut etmen
± değişken etmen
\- zayıf etmen
0 çok zayıf ya da hiç bulunmayan etmen
0 hiç bulunmayan etmen
↘ derinlikle orantılı olarak azalan etmen

biyosfer ortamları

ancak özgül bir uyum gösterebilen türler ölümden kurtularak yaşamlarını sürdürebilirler. Örneğin, geçici olarak denizin bastığı denizkulaklarında durum böyledir. Ama hayvanlar âleminde hareket, bitkiler âleminde diyasporların dağılımı canlı varlıklara, elverişsiz hale gelen eski ortamı terk ederek uyarılabilecekleri yeni bir ortama yerleşme olanağı sağlar. Göç denilen olgu budur. Ayrıca organizma, düşman bir ortamla alışveriş ve temaslarını kapanma* yoluyla (barınak yapma, kistleşme, kış uykusu, anhidrobiyoz, vb.) azaltabilir. Son olarak, bir canlı türü kendi ortamını kendi başına da hazırlayabilir (toplum halinde yaşayan böcekler, kunduz, en yüksek derecede, insanoğlu).

ORTANCA sıf. ve a. Üç kardeş arasında yaşça öteki ikisinin arasında olan: *Büyük askerde, küçük okulda, ailenin bütün yükünü ortanca oğlu kaldırıyor.*
—Kur. tar. Osmanlı sarayında harem hizmetine alınan kıdemli zenci haremağası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müz. Diatonik gamın üçüncü derecesi. (Durak ile güçlü arasında kalır.)
—ANSİKL. Kur. tar. Önce "en aşağı" denen haremağaları, sırası gelip yükseldiklerinde "acemi ağa", ardından da "nöbet kalfası" adıyla anılırlardı. Beş tane olan nöbet kalfalarının en kıdemlisi yükselince, "ortanca" adını alırdı. Sarayda 4 ortanca vardı. Gedikli hizmetlerden olan ortancalığa yükselenler için tören düzenlenirdi. Ortanca çıkan kalfa, deliliyle birlikte namazdan sonra "oda lalası"na, onun aracılığıyla da darüssaade ağasının huzuruna çıkar ve ağanın eteğini öperek teşekkür borcunu yerine getirirdi. Sonra baş kapı gulamı ile birlikte kendi camilerine giden ortanca, orada hazır bulunanlara para dağıtırdı. Ortanca kapı nöbetlerini gözetip denetler, yükselince de "hasıllı" olurdu.

ORTANCA a. (lat. *hortensia*'dan; *hortensius*, bahçe). Orta ve Doğu Asya'nın ılıman ve tropikal bölgelerinde ve Kuzey Amerika'nın güney-doğu'sunda yetişen karşıt yapraklı ve yuvarlak küme halinde toplu çiçekli ağaççık. (Yabani türlerinde çiçekler ikibiçimlidir: kenar çiçekleri taçyaprağımsı büyük 4-5 çanakyapraklı ve kısır, merkez çiçekleri az süslü ve çok kısa taç ve çanakyapraklıdır, ama bunlar tohum yapar. Süs bitkisi olarak daha fazla kısır çiçeği olan türler yetiştirilir. Bil. a. *hydrangea;* taşkırangiller familyası.)
—ANSİKL. Ortanca çok eskiden beri Japonya'da yetiştirilmektedir. Ilıman bölgelerde her mevsime dayanıklıdır ve kireçten yoksun killi, hafif toprakları sever. Oldukça gölgelik duvar diplerinden hoşlanır. Bazı çeşitleri demir ve alümin bakımından zengin ya da piyasada satılan özel maddeler karıştırılmış topraklarda yetiştirildiğinde mavi çiçekler verir.

çiçek açmanın başlangıcı

tam çiçek durumu

büyük çiçekli ortanca (*hydrangea macrophylla* [*hortensia*])

ORTAOKUL a. **1.** İlkokula dayalı, öğrenim süresi üç yıl olan okul. **—2.** Bu öğretimin yapıldığı bina.
—ANSİKL. Ortaokullar, 1972-1973 öğretim yılına kadar ortaöğrenimin birinci devresi sayıldı. 1973'te çıkarılan 1739 sayılı Milli eğitim temel yasası ve onun bazı maddelerini değiştiren 1983 tarih, 2842 sayılı yasa ile bu kurumlar, 8 yıllık ilköğretim okullarının üç yıllık ikinci aşaması durumuna getirildi ve böylece zorunlu öğretim kurumları arasına girdi. Ancak uygulama genellikle eski sisteme göre sürdürülmektedir. Resmi ortaokullar bağımsız ya da bir liseye bağlı olarak etkinlik gösterirler. Ortaokulların son sınıfı bitirilince ortaokul diploması alınır.
Türkiye genelinde, 1990-1991 öğretim yılında ortaokullarda eğitim gören öğrencilerin sayısı, 1 498 883'ü erkek (toplam öğrencinin % 63'ü), 882 627'si kız (toplam öğrencinin % 37'si) öğrenci olmak üzere 2 381 510'du. Gene aynı dönemde Türkiye'de 6 610 ortaokulda öğrenim yapıldı; bu okullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise ortalama 51 kişiydi.

ORTAORANTILAYICI a. Eratosthenês'e dayandırılan, bir sürgü kolu üzerinde devingen üç koşutkenardan oluşmuş, ortaorantılıları veren ve ünlü, küpün ikikatını alma problemini mekanik olarak çözen aygıt.

ORTAOYUNU a. Sey. oy. **1.** Doğaçlamaya dayanan geleneksel türk halk tiyatrosu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Ortaoyunu kolu* → KOL.
—ANSİKL. Ortaoyununun kaynağına ve adına ilişkin çeşitli görüşler vardır. Bunlardan en yaygını oyunun, ortada, halk arasında oynandığından bu adı aldığı yolundadır. Bunun yanı sıra, yalnızca yer açısından değil, oynandığı zaman bakımından da bu adın verilmiş olabileceği, başka gösteriler arasına konmuş oyun anlama geldiği de savunulur. Ortaoyununun *comedia dell'arte*'ye benzerliğinden yola çıkarak İtalya'dan Venedik ve Cenevizliler yoluyla geldiğini, Türkiye'de buna *Arte oyunu* dendiğini ve bunun giderek ortaoyununa dönüştüğünü öne süren kaynaklar da vardır. XV. ve XVI. yy.'larda İspanya ve Portekiz'den gelen Yahudiler'in İstanbul'da *auto* adıyla sergiledikleri oyunları kaynak gösterenler yanında ortaoyunuyla yeniçeri ortaları arasında ilişki kuran araştırmacılara da rastlanmaktadır. Bunlar yeniçeri ortalarında bu tür oyunlar ser-

bir ortaoyunu gösterisi soldan sağa: zenneler (yaşmaklı erkekler), Kavuklu Hamdi, cüce Mehmet, aptal Rafet, pişekâr Küçük İsmail

gileyen toplulukların bulunması nedeniyle oyunun ortaoyunu adını aldığını öne sürerler.

Çoğu araştırmacı, ortaoyununun XIX. yy.'da ortaya çıktığını belirtir. Oysa aynı nitelikte oyunlar XVI. ve XVII. yy.'larda kol oyunu, meydan oyunu, taklit oyunu vb. adlarla sergilenmekteydi. Ortaoyunu, bu oyunlara XIX. yy.'da kesin biçimini aldıktan sonra verilen addır. Nitekim 1834'ten başlayarak çeşitli kaynaklarda bu tür oyunlar ortaoyunu adıyla anılmıştır. Mahmut II'nin kızı Saliha Sultan'ın düğün şenliklerini anlatan Şair Esat'ın *Surnamei Saliha* (1834) adlı yapıtı, Mahmut II'nin şehzadeleri için düzenlenen sünnet düğününü ve Mihrimah Sultan'ın düğününü anlatan *Lebib surnamesi* (1836), Abdülmecit'in oğullarının sünnetini anlatan 1845 tarihli *Surname* bu kaynakların başlıcalarıdır ve bunlarda ortaoyununun oynanış biçimi, tiplemeler, oyunların konuları oldukça ayrıntılı anlatılmaktadır.

Ortaoyununun en önemli özelliği, doğaçlamaya dayanmasıdır. Oyuncular belli metne göre değil, verilen konuya göre sözlerini ve davranışlarını belirleyebilmektedir. Tiplemeleri, konuları ve oynanış biçimi karagözle büyük benzerlik gösterir. Gölge oyunundaki Karagöz ve Hacivat'ın yerini, ortaoyununda Kavuklu ve Pişekâr almıştır. Öteki tiplemelerde de büyük benzerlikler görülür. Ortaoyunu fasıl dağarcığı yönünden de gölge oyununa benzer. Konular oldukça zengindir. Günlük yaşam, olaylar, masallar, efsaneler, eski halk öyküleri vb. çok değişik malzeme, oyun konularını oluşturur.

Ortaoyunu başlıca öndeyiş, söyleşme, tekerleme, fasıl ve bitiş bölümlerinden oluşur. Genellikle köçek, çengi ve curcunabazların müzikli danslarının ardından Pişekâr sahneye gelir, izleyicileri selamlayıp zurnacıyla kısa bir konuşma yapar ve oyun başlar (öndeyiş). Kavuklu ve kavuklu arkasının müzik eşliğinde sahneye girmesiyle söyleşme bölümü başlar. Bu bölümde Kavuklu ile Pişekâr tanışır (arzbar) ve sonunda düş olduğu anlaşılan bir olayı karşılıklı olarak tekerleme biçiminde anlatırlar. Belli bir olayın canlandırıldığı fasıl bölümünden sonra Pişekâr izleyicilerden kusurları için af dileyip gelecek oyunun duyurusunu yaptıktan sonra oyun biter (bitiş).

Ortaoyunu, "palanga" ya da "meydan" adı verilen alanda oynanır. Erkekler "mevki", kadınlar "kafes" denilen yerlerden oyunu izlerler. Başlıca dekoru ev, dükkân vb. yerleri simgeleyen, yeni dünya ve dükkân adlı çift katlı, iki kafes paravana oluşturur. Ortaoyunun en önemli öğelerinden biri de Pişekâr'ın elinde tuttuğu iki dilimli, birbirine çarpıldığında ses çıkartan şakşak'tır. Bu, Pişekâr'ın oyunu ve oyuncuları yöneten kişi olduğunun belirtisidir. Pişekâr bununla oyunculara görevlerini hatırlatır; çeşitli sesler çıkartır; sırasında oyunculara vurarak ya da çeşitli hareketler yaparak bir güldürü öğesi oluşturur. Kimi zaman izleyicilerin dikkatini toplamak için de şakşağı kullanır. Ortaoyununun da, karagözde olduğu gibi, kendine özgü bir argosu vardır.

Ortaoyunu doğaçlamaya dayanışı ve yuvarlak sahne düzeniyle "açık biçim" denilen ve izleyicinin tepkisine, oyunla izleyici arasındaki ilişkiye göre biçimlendirilebilen bir oyun türü olarak nitelendirilir. Oyun yeri yuvarlak olduğundan, oyuncular zaman zaman yer değiştirerek izleyicilerin tümünün kendilerini görmesini sağlarlar. Oyun söz ağırlıklı olmakla birlikte hareket ve tavırlar da büyük önem taşır ve çoğu zaman büyük ustalık gerektirir.

Ortaoyunu daha çok İstanbul ve çevresinde sergilenen bir tiyatro türüydü. Yazın açık yerlerde, kışın kıraathane ve hanlarda temsil edilirdi. İstanbul'da çok sayıda ortaoyunu kolu vardı. (→ KOL.)

XIX. yy.'da karagöz gibi, ortaoyunu da ahlaka aykırı söz ve davranışlara yer verildiği gerekçesiyle tartışma konusu oldu. Tartışmaların odak noktasını, oyuncuların konuşmalarında çokça yer verdikleri küfürler ve açık saçık sözcükler oluşturuyordu. Bazı yazarlar bu tür oyunların yasaklanmasını, bazıları da kâğıda dökülüp sansürden geçirilmesini savunuyorlardı. Bir bölüm ise ortaoyununun "ıslah" edilerek oynanmasından yanaydı. Geleneksel biçimiyle ortaoyununu savunanların azınlıkta kalması yanında çağdaş tiyatronun gelişim süreci de ortaoyununun eski önemini ve izleyicisini yitirmesine neden oldu. Günümüzde ortaoyunu, daha çok festivallerde geleneksel oyunlardan bir örnek olarak sunulmaktadır. Ancak bunlar da geleneksel ortaoyununun temel özelliklerinden uzak birer örnek niteliğindedir.

ORTAOYUNCULUĞU a. Ortaoyuncusunun sanatı.

ORTAOYUNCUSU sıf. ve a. Ortaoyunu oynayan kimse.

ORTAÖĞRETİM a. Ortaokula dayalı en az üç yıllık öğretim veren, genel, mesleki ve teknik liselerin tümünü kapsayan eğitim.

—ANSİKL. Belli bir programa ağırlık veren okullara lise, teknik lise ve tarım meslek lisesi gibi eğitim dallarını belirleyen adlar verilir. Yabancı dille öğretim yapan resmi liseler (Anadolu liseleri) ile yabancı liselerin öğrencileri, bu okulun ortaokul kısımlarını bitirenlerdir; lise kısmı ayrıca öğrenci kaydetmez. Devlet okullarında ortaöğretim parasızdır. Liseyi bitirenler yükseköğretim kurumlarına girmeye hak kazanırlar. Türkiye'de 1975'ten bu yana ÖSYM'ce (Öğrenci seçme ve yerleştirme merkezi, 1974) yapılan sınavlarda yeterli başarı puanlarını alan öğrenciler belli kontenjanlar içinde yükseköğretim kurumlarına girebilmektedir.

ORTAPARMAK a. Anat. Elin orta parmağı.

ORTAPASİFİK dağları, Batı Büyük Okyanus'ta (22° - 15° K. enlemleri) geniş, denizaltı dağları bütünü; Hawaii'nin B.'sında 2 000 km'yi aşkın bir uzunluk boyunca yayılır.

ORTASIRT a. Böceklerde ikinci göğüs (toraks) halkasının sırt bölümü.

ORTASIRTSI a. Sesbilg. Dil sırtının orta kesimini kaldırarak çıkartılan ünsüz.

ORTASTERNUM a. Sternumun dar orta bölümü. (Çıkıntılar buraya alttan eklemlenir.)

—Böcbil. Böceklerde, ikinci ayak çiftini taşıyan ortagöğsün alt yüzü.

◆ sıf. Ortasternum ile ilgili olan için kullanılır.

ORTASU a. **1.** Denizlerde ve tatlısularda dip ile yüzey arasında kalan bölge. (Ortasu faunası bu bölgede yaşar.) **—2.** Denizlerde ve tatlısularda dibe ve yüzeye eşit uzaklıkta olan bölge. (Kısa ya da uzun göçler yapan balık sürüleri, göçleri sırasında bu bölgeyi kullanırlar.)

◆ sıf. **1.** Ortasuyla ilgili olan. (Eşanl. PELAJİK.) **—2.** Tatlısularda ve denizlerde dip ile yüzey arasında yaşayan bütün canlılar (örneğin, balıklar, planktonlar, nektonlar vb.) için kullanılır. (Eşanl. PELAJİK.)

ORTATAŞ a. Üretici ekonominin başlangıcıyla ayırt edilen Tarihöncesi dönem. (Eşanl. MEZOLİTİK.)

—ANSİKL. Eskiden Ortataş, Yontmataş'ı Yenitaş'tan ayıran Tarihöncesi dönem olarak tanımlanırdı. Günümüzde birçok yazar Üst Yontmataş ile Ortataş'ı birbirinden ayırmaktadır. Üst Yontmataş, avcılık, balıkçılık ve toplayıcılığa dayalı ekonomi ve teknolojinin sürdüğü buzullaşmasonrası tüm kültür evrelerini bünyesinde toplar. Ortataş ise, üretimle (evcilleştirme, hayvancılık; tarımın başlangıcı) belirginleşen bir ekonomi sisteminin görüldüğü kültürleri kapsar. Ortataş'ta görülen bu yeni ekonomi, başlıca özelliği yerleşiklik olan yeni bir yaşam tarzı getirmiştir.

Günümüzde Ortataş kültürlerinin İ.Ö. 10 000'e doğru Ortadoğu'da ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Bu dönemde Batı Avrupa'da iklimde bir ısınma görüldü. Bozkırlar yerlerini, yer yer koruluk çayırlara bıraktı. Bir önceki dönem insanının en önemli zenginlik kaynağı olan rengeyiği sürüleri K.'ye göç etti ve en çok yararlanılan hayvan (eti, kemiği ve boynuzundan) geyik oldu.

Avrupa insanı X. binyıl'dan başlayarak önceki dönemlere göre daha fazla çeşitlilik gösterir: brakisefal topluluklar Ortataş'ta ortaya çıkar. Bu dönemin sonlarına ait insan kalıntılarında, günümüz insanına doğru bir evrim gözlemlenir. Bu insanlar genellikle küçük boyutlu taş aletler (mikrolit) kullanırlar; uçların yapımında çakmaktaşı ince dilgilerden yararlanırlar. Köpeğin evcilleştirilmiş olduğu kesindir. Domuzun evcilleştirilmesinin de bu döneme rastladığı sanılmaktadır.

Ortataş insanlarının geçim kaynakları çeşitlidir. Bu dönemde avcılık ve balıkçılık önemini korurken, salyangoz ve kabuklu hayvan toplayıcılığı da beslenmede önemli yer tutar: bu toplulukların yemek artıkları olan kabuk yığınlarına (İskandinavya'daki kjökkenmöddingler) Akdeniz kıyılarından Kuzey Avrupa'ya kadar rastlanmıştır. Balıkçılık ve kabuklu hayvan toplayıcılığı, ortataş insanını, deniz, göl, bataklık ve ırmak kıyılarına yerleşmeye zorladı. Açık havada yaşadıkları için, bu dönem insanlarının bıraktıkları sanat eserleri, mağaralarda yaşayan bir önceki dönem insanlarınkilerden daha fazla tahrip olmuştur.

Ortataş uygarlıkları, ortak bir özellik gösterseler de aslında çok çeşitlidir. Bunların en önemlileri, Maglemose kültürü (Danimarka'da Maglemose'den), Sauveterre endüstrisi (Fransa'da, Lot-et-Garonne'da Sauveterre-la-Lémance'tan) ve Tardenois kültürüdür (Fère-en-Tardenois'dan).

Anadolu'da Ortataş döneminin en iyi araştırıldığı yerler Beldibi ve Belbaşı kaya sığınaklarıdır. Beldibi'ndeki C katmanı tipik mikrolit araçlarıyla (üçgen, trapez ve yarım ay biçiminde aletçikler, uçlar, kazıyıcılar, dilgiler) dikkati çeker. Ayrıca Şanlıurfa'nın Bozova ilçesindeki Biris mezarlığında da önemli sayıda mikrolit araçlar ele geçti. Ankara yakınlarındaki Macunçay sekileri, Gaziantep'te Dülük yakınındaki Şarklı mağara, Samsun'da Tekeköy kaya sığınağı, Isparta'da Baradis önemli buluntu yerleridir.

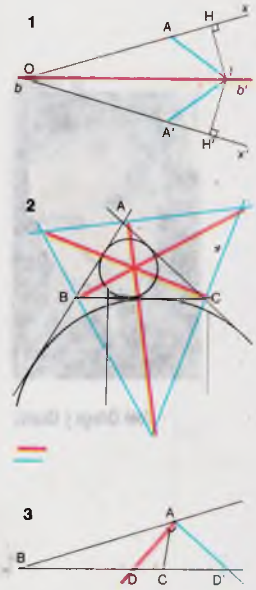
ORTATEPE. Arkeol. Adana'nın 12 km K.'inde Roma döneminden buluntu yeri. Yapılan yüzey araştırmalarında dörtgen biçiminde kaya mezarlarının yanı sıra seramik ve taş yapıtlar ele geçti.

ORTAY sıf. Geom. **1.** Bir düzlem ya da uzay kesmesini ortalayan bir eğri ya da yüzeyin bir parçası için kullanılır. **—2.** Kimi kez bir dörtyüzlünün ayrıtını ya da bir üçgen prizmanın yan ayrıtını içeren ve bununla eşdüzlemli olmayan bir başka ayrıtın ortasından geçen bir düzlem için kullanılır. **—3.** *Bir iki düzlemli açının ortay düzlemi*, iki düzlemli açının ayrıtını içeren düzlemdir, öyle ki bunun ayrıta dik bir düzlemle arakesiti, bu dik düzlemin iki düzlemli açıyla yaptığı kesit açının açı ortayıdır.

ORTAYLAMA a. Geom. Ortaylamak eylemi; bu eylemin sonucu.

—Says. çözlm. Sürekli bir fonksiyonun sonlu bir aralıkta hesaplanması yöntemi. (Fonksiyonun verilen bir aralıkta sıfır olduğunu anlamanın bir yöntemi olduğunu varsayarak, bu aralık eşit iki parçaya bölünür: kökü içermeyen aralık bir yana bırakılır, öbür yarımı için aynı sürece yeniden başlanır. Kökün bulunduğu aralık her defasında ikiye bölünür ve böylece istenildiği kadar küçük kılınabilir.) [Kimi kez İKİLEME de denir.]

ORTAYLAMAK g. f. Geom. Eğri ya da

açı ortaylar

yüzey parçalarıyla sınırlanmış olan bir düzlem ya da uzay kesmesini, eşölçümlü iki kesme elde edecek biçimde, bir eğri ya da yüzey parçası yardımıyla bölmek.

ORTEGA Y GASSET (José), ispanyol yazar ve düşünür (Madrid 1883 - *ay. y.* 1955). Madrid Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1910-1936), *Revista de Occidente*'yi kurdu (1923), düşünce ve üslup aristokratıydı, yaşamı temel gerçeklik sayan bir liberal felsefe oluşturdu. Canlı varlığı yeni durumlara uyum sağlayamaz duruma getirdiği ve kültürü cansızlaştırdığı gerekçesiyle akılcılığı reddetti. Olguculuğu ve idealizmi mahkûm etti. Nietzsche'nin dionysosça tutkularından ve Freud'un köklerini açıkladığı rüyalardan oluşan bir gerçeklik kavramı yaratmaya çalıştı. Ona göre, bu görüşlerin hayata geçirilmesi, Vizigotlar döneminden beri (XVII. yy.'dan beri değil) donakalmış bir durumda olan İspanya'yı yeniden canlandıracaktı. Diktatörlük döneminde (1921-1930) düşüncelerini serbestçe dile getirmek olanağını buldu ve bu amaçla *El Sol* gazetesinden yararlandı; Cumhuriyetin ilanı arifesinde büyük umutlara kapıldı; ama herhangi bir partiye girmedi ve bu döneme ait yazıları ancak ölümünden sonra yayımlandı. Cortes meclisine milletvekili seçildi (1931 -1933), 1936'dan 1942'ye kadar İspanya dışında yaşadı ve siyasal kavgalardan uzak durdu. Felsefesi, soyut spekülasyonu ve herhangi bir partinin güdümüne girmeyi reddediyordu. Amacı, yaşamı bir görüngübilimci gibi değil, bireysel canlı varlığa sıkıca bağlı bir sezgici gibi anlatmaktı. En çok etkilendiği felsefe, Bergson'un felsefesi oldu: onun *homo faber* ve *homo sapiens* ayrımına, kendisi de *homo ludens*'i ekledi; bununla, hem bir oyun, hem de bu oyunun kurallarına saygılı olma biçiminde belirlediği kendi sanat anlayışını simgeliyordu. Başlıca yapıtları: *Meditaciones del Quijote* (Don Quijote' nin düşünceleri) [1914], *El Espectador* (Seyirci) [1916-1935], *España invertebrada* (Omurgasız İspanya) [1922], *La deshumanización del arte* (Sanatın insana yabancılaşması) [1925], *Kitlelerin ayaklanması* (la Rebelión de las masas) [1929], *Historia como sistema* (Sistem olarak tarih) [1940], *Ideas y creencias* (Düşünceler ve inançlar) [1940], *Pasado y porvenir para el hombre actual* (Bugünkü insan için geçmiş ve gelecek) [1962].

G. Freund

José Ortega y Gasset

ORTEGAL, İspanya'da burun, Gaskonya körfezi kıyısında, La Coruña'nın K.-D.'sunda.

ORTELİUS (Abraham ORTELS ya da HORTELS, latincesi), flaman kozmograf ve haritacı (Anvers 1527 - *ay. y.* 1598). 1564' te sekiz yaprak halinde bir dünya haritası yayımladı, ancak en önemli yapıtı, 1570'te yayımladığı ve deri üzerine oyulmuş 53 levha halindeki 70 haritadan oluşan *Theatrum Orbis Terrarum* adlı atlasıdır. Bu yapıt, çağdaşı olan coğrafyacıların çoğunun katılımıyla ve en son keşif çalışmalarının sonuçlarına göre sistemli bir biçimde hazırlanmış ilk coğrafya haritaları atlasıdır. *Theatrum*, 1573'ten 1595'e dek sürekli olarak yeniden basıldı ve yeni haritalarla tamamlandı.

ORTEGA SAAVEDRA (Daniel), nikaragualı siyaset adamı (La Libertad 1945). Somoza yönetimine karşı mücadele eden Sandinista Ulusal kurtuluş cephesi'ne katıldı (1963); örgütün lideri oldu (1967). Bir banka soygununa katıldığı gerekçesiyle tutuklandı; 7 yıl hapiste kaldı, sonra örgütünün rehin aldığı kişiler karşılığında serbest bırakıldı. Sandinistalar 1979'da iktidara gelinceye kadar mücadeleyi sürdürdü. Yeni kurulan hükümette devlet başkanı oldu (1984). ABD destekli Kontralar'la mücadele etti; ateşkes sağlanması için görüşmeler yaptı. 1988'de Orta Amerika devlet başkanlarının katıldığı toplantıda alınan kararlara uymayı kabul etti. 1990'da yapılan seçimlerde, Ulusal muhalefet birliği'nin adayı V. Chamorro'nun karşısında yenilgiye uğrayarak başkanlıktan ayrıldı.

ORTEZ a. (fr. *orthèse*). Tıp. Hareket sistemindeki bir kusuru düzeltmeye yarayan yardımcı aygıt. (Ortezler, gerçek organın görevini yapan protezlerden başka şeylerdir. Bunlar oluk, cebire, lombostat gibi düzeltici aygıtlardır.)

ORTH (Johann), Toscana prensi arşidük Giovanni Nepomuceno Salvatore d'Austria'nın 1889'da aldığı takma ad (Floransa 1852). Aşırı bağımsızlıkçı bir kişiliği vardı. Tüm rütbe ve unvanlarını bırakarak uzun mesafe kaptanı oldu. 1891'de kayboldu.

ORTHALİCUS a. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Dibi eğik olarak kesik büyük ve deliksiz kavkısının nasırlı bir kolumelası vardır. Ağaçcıl, çoğunlukla güzel renkli bu hayvanlar, kurak mevsimde kalın ve boynuzsu bir madde salgılayarak kavkı ağzını kapatırlar. Orta ve Güney Amerika'da, Antiller'de [Küba] yaşarlar. *Bulimulidae* familyası.)

ORTHEZİA URTİCAE a. Uzunca ve yumurta biçiminde gövdeli kırmızböceği. (Yalnızca erkeği kanatlıdır. Avrupa'da çoğunlukla fundalıklarda bulunur. Kabuklubitgiller familyası.)

ORTHİCON a. (fr. *orthicon; orth[o]*, orto-, ve *icon* [*oscope*], ikonoskop'tan). 1939'da, televizyon kameralarında kullanılmak üzere geliştirilmiş çözümleyici tüp. (Ortaya çıkış tarihi, *görüntü-ortichon*'dan daha önceye rastlayan ve bundan, hedefinin ve ışılkatotunun çakışık olmasından başka farkı olmayan bu tüp türü çok kısa süre kullanılmıştır.)

ORTHOCERAS a. Paleont. Ordovices devri topraklarında fosillerine çok rastlanan kafadanbacaklı yumuşakça cinsi. (Sağ kavkısı bölmeli, kaygan ya da bezeli, bazen iri boyutludur. Notiloidler altsınıfı; *Orthoceratidae* familyasının örnek tipi.)

ORTHOCERATİDAE a. Paleont. Notiloidler altsınıfından kafadanbacaklı yumuşakça familyası. (Ordovices devrinde ortaya çıktı, Trias'ın sonunda yok oldu. Örnek tipi *Orthoceras* cinsi üyeleridir. Kavkısının uzunluğu 2 m'ye ulaşabilir.)

ORTHOGNATHAE a. Örümceğimsiler sınıfından örümcekler öbeği. (Zehir çengelleri bedenin bakışım düzlemine paralel durur. *Mygalomorphae* ve *Liphistiomorphae* takımlarını içerir.)

ORTHONECTİDA a. Derisidikenlilerde asalak yaşayan küçük hayvanlar şubesi. (Küçük boyları [1 mm'den az] ve ilkel yapıları bu hayvanların eskiden *Protozoa*'larla çokhücreliler arasında sınıflandırılmalarına neden oldu; günümüzde, yalın yapılarının asalak yaşam sonucu ortaya çıkan bir gerileme olduğu düşünülmektedir.)

ORTHOPHARAGMİNA a. Paleont. Eosen devri topraklarının özelliği olan delikli cinsi. (Bedeni disk biçimindedir ve çoğunlukla yıldıza benzeyen süsler taşır.)

ORTHOPTERA a. Böcbil. DÜZKANATLILAR takımının bilimsel adı.

ORTHOPTEROİDEA a. Yarıbaşkalaşmalı böcekler üsttakımı. (*Notoptera, Cheleutoptera*, düzkanatlılar, *Embioptera, Dictyoptera* ve *Dermaptera* takımlarını içerir.)

ORTHOSİA a. (Artemis'in yun. takma adı). Siyah ve kahverengi benekli, kızıl ya da gri renkli kelebek cinsi. (Sonbaharda uçuşurlar. Tırtılları çoğunlukla kavak ve söğüt ağaçlarında yaşar. *Orthosia lychnidis*' in tırtılı yabanıl erikler üstünde bulunur. Kukumavpervanegiller familyası.)

ORTHOSİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde kentçik. Aydın'ın Yenipazar ilçesi Donduran köyü yakınındaydı. Apameia barışı'ndan sonra Rodos'a bağlanan Karialılar'ın hoşnutsuzluğu nedeniyle, burada yapılan savaşta Rodoslular Mylasa ve Alabanda'nın önderliğindeki karia ordusunu yenilgiye uğrattılar (İ.Ö. 167), ancak aynı yıl Roma senatosu karia kentlerine özgürlük tanıdı. Hıristiyanlık döneminde piskoposluk merkezi oldu. Bu kentçikten günümüze çeşitli yazıtlar ve sikkeler ulaştı.

ORTHOTOMUS a. Hindistan ve Malezya'da yaşayan, uzun gagalı, yeşilimsi renkli, küçük bedenli, ötücükuş cinsi. (Külah biçiminde kıvrılmış, bitkisel telciklerle kenarları dikilmiş yuvası nedeniyle üyelerine "terzi ötleğen" ortak adı verildiği de olur. Ötleğengiller familyası.)

ORTHOTYLUS a. Yeşil ve yumuşak bedenli küçük köryarımkanatlı cinsi. (Köryarımkanatlıgiller familyası.)

ORTİGİA, Siracusa'nın en eski mahallesi. Koyda bir adacıkta kurulmuştu. Antikçağ'da Ortigia adacığı bir kaleyi ve kentin bir bölümünü kapsıyordu.

ORTİGUEİRA, İspanya'da, Galicia'da (La Coruña ili) liman kenti; 16 400 nüf. Sayfiye merkezi. Balık konserveciliği.

Orti Oricellari, XIII. yy.'da Floransa'da Oricellario ailesinin malı olan Rucellai sarayı'nın bahçeleri. XVI. yy.'ın başında rönesans aydınları toplantılarını burada yaparlardı. Machiavelli burayı diyaloglarından birinin dekoru olarak kullandı.

ORTİSEİ, İtalya'da sayfiye ve kış sporları (yüksl. 1 236 - 2 450 m) merkezi, Trentino'da (Bolzano ili), İsarco'nun kolu Gardena'nın vadisinde; 4 100 nüf. Değerli ağaç elişleri.

ORTİT a. (fr. *orthite*). Miner. ALLANİT'in eşanlamlısı.

ORTİZ (Diego), ispanyol besteci (Toledo 1510'a doğr. - Napoli 1570'e doğr.). Napoli'de capella yöneticiliğinde bulundu. Aynı işi 1555'ten ölümüne değin İspanya' da da yaptı. *Tratado de glosas sobre cláusulas y otros géneros de puntos en la música de violones* (Viol müziğinde çeşitleme üzerine) [Roma, 1553] adlı incelemeyi yazdı. Enstrümantal çeşitleme sanatının ilk temsilcilerindendir.

ORTLES, İtalya Alpleri'nde (Trentino) kütle, Adda, Adige ve Noce yüksek vadileriyle sınırlanır; 3 899 m. Mikaşistlerden oluşur ve birçok buzulla kaplıdır.

> **ORTO-** (fr. *ortho-*). Kim. **1.** Benzenin, 1 ve 2 konumlarında ornatılmış türevlerine uygulanan önek. **—2.** Bir üst hidratlanma derecesine erişmiş organik ya da anorganik asit adlarının önüne yerleştirilen önek. (Örneğin ortofosforik asit [H_3PO_4], ortoformik asit [$HC(OH)_3$].)
> —Petrogr. Bir magma kayacının başkalaşımından kaynaklanan bir şeye eklenen önek.

ORTOARSENAT a. (fr. *orthoarséniate*' dan). Anorg. kim. Ortoarsenik asidin tuzu.

ORTOARSENİK sıf. (fr. *orthoarsénique*). Anorg. kim. *Ortoarsenik asit*, formülü H_3AsO_4 olan arsenik asit.

ORTOARSENİT a. (fr. *orthoarsénite*). Anorg. kim. M_3AsO_2 bileşiklerine verilen genel ad.

ORTOASETAT a. (fr. *orthoacétate*). Org. kim. Ortoasetik asidin esteri.

ORTOASETİK sıf. (fr. *orthoacétique*). Org. kim. *Ortoasetik asit*, $CH_3—C(OH)_3$ formülünde varsayımsal asit; bu asidin yalnızca esterleri bilinmektedir.

ORTOASİT a. (fr. *orthoacide*). Kim. Ortofosforik asit ya da ortoformik asit gibi bir üst hidratlanma derecesine erişmiş asitlere verilen genel ad.

ORTOBORAT a. (fr. *orthoborate*). Kim. **1.** Ortoborik asidin tuzu ya da esteri. **—2.** *Orotoborat asidi,* ORTOBORIK* ASİT' in eşanlamlısı.

ORTOBORİK sıf. (fr. *orthoborique*). Anorg. kim. *Ortoborik asit,* formülü H_3BO_3 olan asit. (Eşanl. ORTOBORAT ASİDİ.)

ORTODİYAGRAFİ a. (fr. *orthodiagraphie*'den). Radyol. Radyoskopi ile muayene edilen bir organın izdüşümsel görüntüsünü veren ve çevresinin biçimini bozmadan göstermeyi sağlayan yöntem. (Önemli ölçüde ışınlamaya neden olduğundan bugün bu yöntemin yerini teleradyografi almıştır.)

ORTODOKS sıf. ve a. (fr. *orthodoxe;* geç. lat. *orthodoxus;* yun. *orthodoksein; orthos,* doğru ve *doksa,* kanı'dan). **1.** Mezhep sapkınlığına karşıt olarak bir dinin öğretisine sıkı sıkıya uyan kimse için kullanılır. **—2.** Herhangi bir öğretinin ilkelerine, geleneksel olarak doğru kabul edilen düşüncelere ya da görüşlere uyan kimse için kullanılır: *Liberal ekonominin, marksizmin ortodokslan.* **—3.** Ortodoks kilisesi'ne bağlı olan kimse için kullanılır.
—Din. *Ortodoks kiliseleri,* 1054'ten beri Roma'dan ayrılmış bulunan, ama Khalkedon konsili'nce (451) belirlenmiş öğretiye bağlılıklarını sürdüren Doğu hıristiyan kiliseleri.

◆ sıf. **1.** Bir dinin öğretisine uygun olan şey için kullanılır. **—2.** Herhangi bir alanda geleneksel ilkelere, yerleşmiş alışkılara uygun olan şey için kullanılır. *Ortodoks öğreti, ahlak, davranış.*

ORTODOKSLUK a. Din. Ortodoks kiliseler'in öğretilerinin tümü.
—ANSİKL. Ortodoksluk, ilk hıristiyanlıkla ve özellikle Kilise babaları dönemiyle derin bir bağlılığı sürdüregelmiştir. Ortodoksluk inancının kuralları, I. binyıl'da, İsa'nın hikmetine açıklık ve kesinlik kazandırmak ve onu korumak amacıyla Doğu'da toplanmış olan yedi Kilise birliği konsili'nce ortaya konulmuş olan kurallardır. Ortodoksluk, temelinde, İsa'nın eserinde ve özellikle onun kişiliğinde, ölüme ve cehenneme karşı kazanılan zaferi, henüz gizli, "kutsallığa bürülü" olan "yeni yaradılış"ın, daha doğrusu yenilenmiş, biçim değiştirmiş yaradılışın başlangıcını övüp yüceltir. İsa'nın, Ruhülkudüs'ün enerjisiyle dolu, dolayısıyla hem tanrılaşmış, hem de tanrılaştırıcı insanlığı, insanlara kutsamalar aracılığıyla ulaşır. Doğu kilisesi bu kutsamalara "hikmetler" adını verir. Teslisin Birliği dogması, ortodoks tanrıbiliminin ve dolayısıyla antropolojisinin (çünkü insan "Tanrı'nın benzeri"dir) en can alıcı noktasıdır. Onun anlamı, birlikle çeşitliliğin, mutlak içinde birbiriyle uyuşmasıdır: tek bir tanrısal "öz", üç uknum içinde vardır: tanrısallığın "kaynağı" ve "ilkesi" Baba ile onun Söz'ü ve Ruh'u. Bu varoluş tarzı (birlik ve çeşitlilik), Kilise aracılığıyla insan yaşamının temeli ve amacı durumuna gelir. Herkese açık olan insanın "tanrılaşması" deneyimi, her şeyden önce ayin içinde gerçekleşir. Ayin düzeni, Tanrı saltanatının gelişini hissettirir. Ayinin ayrılmaz bir parçası olan ikonalar, temsil ettikleri kişilerin oradaki varlığı aracılığıyla Tanrı'nın varlığına tanıklık ederler. Bu paradoksal "tanrılaştırma", ortodoks düşüncenin en özgün yanını oluşturur: "olumsuz tanrıbilim", yani Tanrı konusunda her türlü sınırlayıcı kavramı reddeden tanrıbilim. Doğal olarak, Ortodoks kilisesi kendisini "İsa'nın bedeni" (kudasçı anlamda) olarak görür. Piskoposu çevresinde toplanan yerel Kilise, "bir ve kutsal" Kilise'nin belli bir yerdeki görünüşüdür. Zaman ve mekân içinde bütün kardeş cemaatler, aynı kutsama biçiminin birliği içinde özdeşleşirler. "Kutsal Ruh'un taşıyıcıları" olan müminler, hep birlikte, gerçeğin sorumlu bekçileridir; tanrıbilimsel araştırmada ve öğretimde önemli bir rolleri vardır; bu rol bazen "ruhaniler"in kâhince tanıklığında anlatımını bulur. Demek ki, magisterium'luk ancak Tanrı'nın kavmi ve bunun "gerçek sezgisi"yle sıkı bağlılığı içinde tanımlanabilir. Bu iman birliği, "mutabakat merkezleri", "öncelik merkezleri" çevresinde örgütlenir. Piskopos, bu merkezlerden aldığı özel "koruyuculuk" göreviyle, yerel Kiliseler'in birliğine hizmet eder. Böylece, birtakım "münferit" kiliseler kurulmuştur. Bu Kiliseler'in başına genellikle "patrik" adı verilir. Başlangıçta, her "patriklik" bir kültüre tekabül etmekteydi (Roma çevresinde latin, İstanbul çevresinde rum, Antakya [Antiokheia] çevresinde sami, İskenderiye çevresinde nil kültürü). Günümüzde, "münferit Kiliseler" genellikle ulusal Kiliseler'dir. XI. yy.'daki ayrılıktan beri, ortodoksluk, onursal önceliği İstanbul patriğine vermiştir. (→ DOĞU KİLİSELERİ.)

ORTODONTİ a. (fr. *orthodontie*). Dişlerin kötü konumunu inceleyen ve onları diş kemerleri üzerine güzel görünüşte ve işler durumda yerleştirme amacı güden odontoloji bölümü.

ORTODONTİK sıf. (fr. *orthodontique*). Ortodontiye değgin.

ORTODONTİST a. (fr. *orthodontiste*). Ortodonti uzmanı hekim.

ORTODROMİ a. (fr. *orthodromie;* yun. *orthodromein,* bir doğru üstünde koşmak'tan). Jeod. Yeryüzeyindeki iki noktayı birleştiren en kısa çizgi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Havc. ve Denizc. Büyük daire yayıyla seyreden bir geminin ya da bir uçağın rotası. (Eşanl. BÜYÜK DAİRE İZİ.)
—ANSİKL. Jeod. Seçilen bir dünya modeli üzerinde A ve B noktalarını birleştiren ortodromi görüntüsü, bu iki noktanın görüntülerini oluşturan *a* ve *b* noktalarının belirlediği jeodezik çizgidir (model küresel ise bu, bir büyük çember yayıdır).

ORTODROMİK sıf. (fr. *orthodromique*). Jeod. ve Denizc. **1.** Ortodromiyle ilgili olan. **—2.** *Ortodromik yol,* yeryüzeyinde bir noktadan diğerine en kısa yol. (Kuramsal olarak gemiler için en ekonomik yoldur, ancak sürekli olarak doğrultu değiştirmeyi gerektirdiğinden, seyrüseferi kolaylaştırmak için ortodromik yol yerine bir dizi loksodromik yol kullanılır.) [→ LOKSODROMİ.]

ORTOEPİ a. (fr. *orthoépie;* yun. *orthoepeia*'dan). Sesbilg. Bir dildeki seslerin doğru söylenişini inceleyen bilim dalı.

ORTOESTER a. (fr. *orthoester*). Org. kim. Bir ortoasidin esteri.

ORTOFİR a. (fr. *orthophyre*). Petrogr. Ortozlu porfiroblast kayaç.

ORTOFONİ a. (fr. *orthophonie*). Sözlü dilin eklemlenmesindeki bozuklukları gidermeyi amaçlayan özel düzeltme eğitimi.
—ANSİKL. Sözlü dili düzeltme eğitiminin amacı doğru bir sesçil dizge yerleştirme (eklemleme bozukluklarının düzeltilmesi ya da konuşma gecikmelerinde sesçil ayrımlaştırmanın yerleştirilmesi), bir gösteren dizgesinin kurulması ve dil gecikmeleri eğitiminde söylemin düzenlenmesi, kekelemelerde ritim bozukluklarının düzeltilmesidir. Yazılı dili düzeltme eğitimi, sözcük bozuklukları ya da yazım bozukluklarına yöneliktir.
S. Borel-Maisonny'nin geliştirdiği, hem sese, hem harekete dayalı yöntem, genellikle ortofoni uzmanlarına çalışmalarında temel oluşturur. Eğitim seanslarının verimliliği eğiticinin çocukla iyi bir ilişki kurmasına bağlıdır. Verimlilik şansı, eğitici çocuğa yazılı ya da sözlü bildiri üretme zevkini kazandırırsa ve çocukta önemli kişilik bozuklukları bulunmazsa daha da artar.

ORTOFONİST a. (fr. *orthophoniste*). Çocukta ve yetişkinde konuşma bozukluklarını tedavi eden uzman.

ORTOFORİ a. (fr. *orthophorie*). Oftalmol. Göz kürelerinin ve kaslarının normal denge durumu. (Karşt. HETEROFORİ.)

ORTOFORMİAT a. (fr. *orthoformiate*). Org. kim. Ortoformik asidin esteri.

ORTOFORMİK sıf. (fr. *orthoformique*). Org. kim. *Ortoformik asit,* $HC(OH)_3$ formülünde varsayımsal asit; bu asidin yalnız kloroformun alkoliziyle hazırlanan esterleri bilinir. (Bu esterler organik bireşimde kullanılan ara maddelerdir; etil formiat $[HC—(OC_2H_5)_3]$, *eton* adı altında boğmaca hastalığına karşı ilaç olarak kullanılır.)

ORTOFOSFAT a. (fr. *orthophosphate*). Kim. Ortofosforik asidin tuzu ya da esteri.

ORTOFOSFORİK sıf. (fr. *orthophosphorique*). Anorg. kim. *Ortofosforik asit,* formülü H_3PO_4 olan ve çok kullanılan asit. (Buna fosfat asidi de denir.) [→ FOSFORİK.]

ORTOFOTO a. (fr. *orthophoto*). Haritc. ve Fotogram. **1.** Bir hava fotoğrafının küçük temel yüzeylerinin doğrultulması, ölçeklendirilmesi ve birleştirilmesiyle elde edilen belge fotoğraf. **—2.** *Ortofoto harita,* ortofotoların birleştirilmesiyle elde edilmiş, bir haritanın metrik özelliklerinden olan ve üst üste çekim tekniğinden yararlanılarak çeşitli bilgilerin aktarıldığı belge.
—ANSİKL. Bir yüzeyi bir düzlem üzerindeki dikgen izdüşümü anlamına gelen ortofoto, fotoğraf perspektifinden ve optik eksenin düşey olmamasından kaynaklanan biçim bozukluklarının giderildiği bir fotoğraftır. Bu özelliğiyle ister klasik harita yerine, ister ortofoto harita alımı ya da revizyonunda kullanılabilir.

ORTOGENEZ a. (fr. *orthogenèse*'den). Biyol. Belli bir karakterin bir soyda derece derece ve aynı "evrimsel doğrultu"da değişmesiyle belirgin evrim biçimi.
—ANSİKL. Ortogenez örnekleri pek çoktur: atgiller, titanotheriumlar, devegiller, hortumlugiller vb. özellikle atgillerin ortogenezi klasik bir örnektir. Atgillerde ortogenez boy, baş iskeleti, dişlerin, bacakların boyları ve yapısı ve parmakların sayısı ile ilgilidir. *Eohippus*'tan *equus*'a dek bütün soy koşucu tipe doğru evrim geçirir, özellikle parmakların sayısı azalarak tek parmağa iner. Ortogenez üç türlü olabilir: 1. gelişme tedricen olur ve tip iyi bir dengeye ulaşınca durur; karakterler tedricen geliştiğinden bu ortogenezler genellikle fizyolojik bir mükemmelliğe erişir (at çok iyi bir koşucudur); 2. tedrici gelişme durmak bilmez, çoğu kez tür için zararlı ve sıkıcı olan aşırı gelişmelere ya da hipertelilere yol açar (mamutların savunma dişleri, megaceros'un çok büyük boynuzları, machairodus'un dev köpekdişleri, bazı böceklerin çok uzun duyargaları); 3. son olarak ortogenezler, geriye doğru gelişme göstererek daha basit organların meydana gelmesine ya da bir organın tümüyle kaybolmasına yol açabilir (bacaksız amfibyumlar ve sürüngenler, arka üyeleri olmayan balinagiller vb.). Çoğu kez bu üç türlü gelişme aynı dizide bir arada görülür.

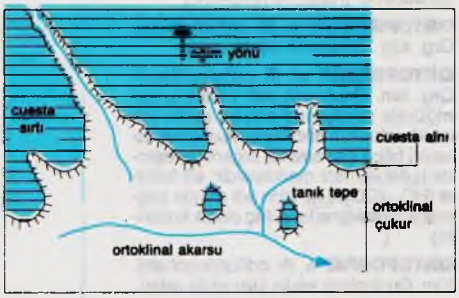
ORTOGNAT sıf. ve a. (fr. *orthognathe*). Antropol. Çene kemikleri dışarı doğru çıkık olmayan ve bu nedenle yüz profili alnın altından çene ucuna kadar hemen hemen düz bir çizgi oluşturan kişiye denir.

ORTOGNEİSS a. (fr. *orthogneiss*). Petrogr. Gneiss'a dönüşmüş magma kayacı.

ORTOGONAL sıf. ve a. (fr. *orthogonal*). → DİKGEN.

ORTOHELYUM a. (fr. *orthohélium*'dan). Anorg. kim. Helyumun, dış katmanındaki iki elektronun spinlerinin birbirine koşut olduğu ayrı biçimlenmiş (allotropik) bir türü.

ORTOHİDROJEN a. (fr. *orthohydrogène*). Anorg. kim. Hidrojen molekülünün, oda sıcaklığında ve normal basınçta kararlı olan, iki protonunun (hidrojen atomlarının çekirdekleri) spinlerinin birbi-

ortoklinal akarsu

rine koşut olduğu bir duruma denk düşen ayrı biçimlenmiş (allotropik) bir türü.

ORTOKARBONAT a. (fr. *orthocarbonate*). Kim. Ortokarbonik asidin tuzu ya da esteri.

ORTOKARBONİK sıf. (fr. *orthocarbonique*). Kim. *Ortokarbonik asit,* serbest olarak bulunmayan, H_4CO_4 formülünde ve karbon hidroksit yapısında asit. ‖ *Ortokarbonik asit esteri,* formülü $C(OR)_4$ olan bileşik; karbonik asitten türetilen bu bileşik, aynı zamanda alkali alkolatların kloropikrin üzerine etkimesiyle de hazırlanır. (Etil ortokarbonat $[C(OC_2H_5)_4]$, amonyakla ısıtıldığında guanidini verir.)

ORTOKLAZ a. (fr. *orthoclase*). ORTOZ'un eşanlamlısı.

ORTOKLİNAL sıf. (fr. *orthoclinal*). Jeomorfol. Akış doğrultusu, katmanların eğimine dik olan bir akarsu (ortoklinal akarsu); bir cuesta alnının altındaki dirençsiz kayalarda oluşan çukur (ortoklinal çukur). [Bu terim (terminolojisinde, akaçlamayı yalnızca yapıyla olan ilişkileri açısından ele alan J. W. Powell'ın 1875'te bulduğu sözcük), W. M. Davis'in ilk akaçlama eksenlerinden (bunlara *konsekant* denir) daha sonraki bir kuşağa ait akarsuları belirtmek için benimsediği *sübsekant* (J. B. Jukes, 1862) terimine tercih edilmelidir.]

ORTOKROMATİK sıf. (fr. *orthochromatique*). Mordan sarıya dek tayf renklerine duyarlı olan, ancak kırmızıya duyarlı olmayan fotoğraf katmanları için kullanılır.

ORTOKRON sıf. (fr. *orthochrone*).Geom. Kendine eşlik eden matrisin, $k > 0$ olmak koşuluyla $\begin{pmatrix} k & 0 \\ 0 & k^{-1} \end{pmatrix}$ biçiminde olan, dönüşümün bir dönmesi için kullanılır.

ORTOLAN a. (fr. *ortolan;* ital. *ortolano;* lat. *hortolanus, hortus,* bahçe'den). Gri -yeşil ve sarı tüylü, sırtı siyah çizgili, eti lezzetli yelve. (Bil. a. *Emberizia hortulana;* yelvegiller familyasının örnek türü.)
—ANSİKL. Türkiye'de de bulunan ortolan bağlarda yaşamayı sever, taneler, tomurcuklar ve küçük kurtlarla beslenir. Bazı ülkelerde makbul bir av kuşudur.

ORTOLANO (Giovanni Battista BENVENUTİ, l' —denir), italyan ressam (Ferrara 1487-1524'e kadar yaşadığı belgelenmiştir). Dosso Dossi ve Garofalo ile birlikte XVI. yy.'ın ilk yarısında Ferrara'nın büyük sanatçılarından biridir. O dönemde eşsiz denebilecek canlı bir renk ve ışık anlayışıyla genellikle dokunaklı, yüreğe işleyen anıtsal nitelikli bir üslup geliştirdi (*Pietà,* Borgese galerisi, Roma).

ORTOMETRİK sıf. (fr. *orthométrique*). Jeod. *Bir noktanın ortometrik yükseltisi,* bu noktanın jeoite uzaklığı. (Deniz düzeyi üstünde çoğunlukla yükselti adını alan bu uzaklık aynı zamanda, sözkonusu noktanın jeopotansiyel kotunun, bu noktayla jeoit arasındaki ağırlığın ortalama değerine bölümüdür.)

ORTOMİTOZ a. (fr. *orthomitose*). Biyol. Mitoz bölünmenin en sık olan çeşidi.

ORTONA, İtalya'da liman kenti, Abruzziler'de (Chieti ili), Adriya denizi kıyısında; 21 600 nüf. Balıkçılık. Sayfiye merkezi. Sofra üzümü pazarı.

ORTONORMAL sıf. (fr. *orthonormal*). Ceb. ve Geom. DİKDÜZGÜLÜ'nün eşanlamlısı.

ORTOPANTOMOGRAFİ a. (fr. *orthopantomographie*). Radyol. Dişlerin ve iki çenenin tam büyüklükte radyolojik görüntüsü. (Özellikle ağızla ilgili olan bu teknik, çenelerin düzküresel görüntüsünü verir; görüntü röntgen tüpünün ve röntgen filminin özekdeş daireler içinde ters yönde hareket ettirilmesi ile elde edilir.)

ORTOPEDİ a. (fr. *orthopédie*). Hareket sistemi ve omurga hastalıklarını incelemeyi ve tedavi etmeyi konu edinen tıp ve cerrahi bölümü.
—Dişç. *Diş-yüz ortopedisi,* çene kemikleri, dişler ve bunların kapanışları arasındaki ilişkileri normalleştirmeyi öngören uzmanlık dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dişç. Diş-yüz ortopedisi, çocuklarda çok küçük yaşta başlayarak önemli biçim bozukluklarını önlemek için kötü alışkanlıkları (yanlış duruşta meme emme, parmak emme, vb.) ortadan kaldırmayı öngörür. Çocuk *sabit aygıtlar*'a da (diş yüzüklerine bağlı kemerler), *oynak aygıtlar*'a da (akrilik maddeden yaylı ya da yivli aygıtlar) kolay razı olur ve dayanır. Burun ve ağız boşluklarının ortopedik gelişmesi, solunum kapasitesini artırmaya yarar. Erişkinde de birçok kötü konum ve biçim bozuklukları tedavi edilebilir.

ORTOPEDİK sıf. (fr. *orthopédique*). **1.** Ortopediye değgin. **—2.** *Ortopedik cerrahi,* hastalığın kökeni, hastanın yaşı ne olursa olsun, kemikleri ve eklemleri ilgilendiren, kanlı ya da kansız, bütün cerrahi tedavileri kapsayan uzmanlık dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nalbantl. *Ortopedik nal,* çeşitli ayak kusurları ya da hastalıkları olan atlara çakılan özel biçimde nal.
—ANSİKL. Çocukta, travmalardan ileri gelen lezyonla birlikte daha birçok hastalık ortopedik tedaviyi gerektirir: doğuştan kalça çıkıkları, koksa valga ya da vara, at ayaklar, kamburluklar, vb. Bunun için, alçıya alarak, ortopedik taban ve ayakkabı giydirerek düzeltme ile yetinilebilirse de, kanlı müdahalelere de gerek duyulabilir.
Erişkinde, ortopedi özellikle travmalardan ileri gelen lezyonlarla uğraşır (kırıklar, çıkıklar). Lezyonu düzeltmek için alçıya alma, sürekli çekme gibi kansız yöntemler kullanır ya da ameliyatla eski hale getirmeye çalışır. Ortopedik cerrahi, protez kullanma yoluyla koksartroz gibi yozlaşmalı bazı eklem hastalıklarının sonuçlarını büyük ölçüde iyileştirmektedir.

ORTOPEDİST a. (fr. *orthopédiste*). **1.** Ortopedi uz... cerrah. **—2.** Ortopedik protezleri imal eden ve takan yapımcı.

ORTOPİROKSEN a. (fr. *orthopyroxène*). Petrogr. Bir tür piroksen.

ORTOPİROKSENİT a. (fr. *orthopyroxénite*). Ortopiroksenli magma çökelimlerinden oluşmuş kayaç.

ORTOPNE a. (fr. *orthopnée*). Patol. Soluyabilmek için hastayı ayakta durmaya ya da oturmaya zorlayan nefes darlığı.

ORTOPSİ a. (fr. *orthopsie*). İki gözle görme bozukluklarını (şaşılık, heterofori, yönelme bozuklukları vb.) tedavi eden oftalmoloji dalı. (ORTOPTİK de denir.)

ORTOPTİK sıf. (fr. *orthoptique*). Oftalmol. **1.** Ortopsiye değgin. **—2.** *Ortoptik tedavi,* şaşılıkta, iki gözle birden görmeyi, göz eksenlerini doğru biçimde merkezleştirmeyi sağlayan tedavi.
◆ a. ORTOPSİ'nin eski eşanlamlısı.
—Geom. → DİKGÖRÜŞ.

ORTOPTİST a. (fr. *orthoptiste*). Oftalmol. Göz oynatıcı kaslardaki bir anomali ile ilgili iki gözle birden görme bozukluları (şaşılık ve bozuk bakış alışkanlıkları, vb.) düzeltmeye çalışan eğitici.

ORTORAF sıf. (fr. *orthoraphe*). Erişkini nemf zarfından T biçiminde bir çatlak açarak çıkan ikikanatlı böcek için kullanılır. (Bütün sivrisinekler ve bazı *Brachycera* alttakımı üyeleri ortoraftır.) [Karşt. SİKLORAF.]
◆ a. Ortoraf böcek.

ORTOROMBİK sıf. (fr. *orthorhombique*). Krist. Kafesinin bakışımı, koşutyüzlü bir dikdörtgeninki ya da eşkenar dörtgen tabanlı bir prizmanınki gibi olan bir sistem için kullanılır.

ORTOSANTRİK sıf. (fr. *orthocentrique*). Geom. →YÜKSEKLİK MERKEZLİ*.

ORTOSİLİKAT a. (fr. *orthosilicate*). Kim. **1.** Ortosilisik asidin tuzu ya da esteri. **—2.** *Ortosilikat asidi,* ORTOSİLİSİK* ASİT'in eşanlamlısı.

ORTOSİLİSİK sıf. (fr. *orthosilicique*). Anorg. kim. *Ortosilisik asit,* formülü H_4SiO_4 olan varsayımsal asit; bu asidin yalnız ortosilikatlar denen tuzları bilinmektedir. (Eşanl. ORTOSİLİKAT ASİDİ.)

ORTOSKOPİ a. (fr. *orthoscopie*). Opt. Düzlemsel bir cismin geometrik olarak benzerini veren optik bir aletin niteliği.
—Foto. Bir fotoğrafın, resimlerin görüldüğü açı ile nesnelere doğrudan bakış açısı eşdeğer olacak şekilde gözlemlenmesi.

ORTOSKOPİK sıf. (fr. *orthoscopique*). **1.** Geometrik bozulması iyice düzeltilmiş bir fotoğraf makinesi objektifi ya da bir gözmerceği için kullanılır. **—2.** Fotoğrafı ortoskopi koşullarında gözlemleme için kullanılır.

ORTOSTAT a. (fr. *orthostate;* "dik duran" anlamında yun. *orthostates*'ten). Arkeol. **1.** Dikine konulmuş ve başka blokları taşıyan taş blok. **—2.** Bir duvarın alt sırasını oluşturan,bezemeli ya da yalın, düşey blok ya da kaplama taşı.
—ANSİKL. Yenitaş dönemi dolmeninde mezar yapısının çeperleri tümüyle ya da kısmen ortostatlardan oluşur ve bu ortostatlar kapak taşlarını taşırlar; bunların bazıları oymalıdır (Galvanis). Diğer bazı antik yapılarda ise ortostatlar duvarların tabanında yer alırlar: Alacahöyük ve Malatya'daki Hitit dönemi tapınak, saray ve sur kapılarını süsleyen ortostatlar; tel Halef'teki İ.Ö. I. binyıl'ın başından kalma ortostatlar; özellikle de asur yapılarındaki ortostatlar (Asurnazirpal'in av sahneleriyle süslü Nemrud'da bulunmuş ünlü ortostat dizisi [IX. yy.]; Ninova'dan [British Museum] ya da Hursabâd'daki Sargon sarayı'ndan [Louvre] gelen, Asurbanipal'in sahneleriyle süslü ortostatlar, XVII. yy.). Günlük yaşam üzerine gerçek bir bilgi kaynağı oluşturan bu ortostatlarda en sık rastlanan temalar, kütüklerin yüzdürülerek taşınması, kentin kuşatılması, halkların sürgün edilmesi, kanatlı cinler, müzikçiler, kralın çardak altında dinlenmesidir.
B. Anadolu mimarlığında kullanılmayan ortostatlara Hititler'de çokça rastlanır. Boğazköy'deki Tapınak V'te ortostatlar, ana giriş duvarında düzgün dörtgenler biçimindedir; yükseklikleri ön cephede, köşelerden ana girişe doğru 1,80 m'ye ulaşır (böylece, giriş bölümüne anıtsallık kazandırılmıştır). Alişar'da da Hitit dönemine tarihlendirilen bir yapıda bu tür ortostatlar kullanılmıştır. Daha sonraki gelişmelerde bu yüksek duvar döşemesi, tüm duvar ka-

ortostat
dini törene katılan kadınlar
Kargamış, Geç Hitit dönemi
İ.Ö. IX. yy.

lınlığını oluşturan tek parça taştan meydana gelmiştir (Boğazköy Tapınak I). Alacahöyük'teyse ilk kez kabartmalı ortostatlarla karşılaşılır: bunlar kurban törenleri ve av sahneleri kabartmalarıyla süslüdür (Sfenksli kapı'nın yer aldığı duvarlar).

G.-D. Anadolu'da Tel Açana'da daha İ.Ö. XVIII. yy. sonlarında, düz kireçtaşı dilimlerinden meydana gelen ortostatlar kullanılıyordu (Yarim-Lim sarayı). İ.Ö. XV.-XIV. yy.'lara tarihlendirilen Nigmepa sarayı'nda da aynı teknik kullanılmıştır.

Kabartmalı ortostat tekniği, Geç Hititler'le birlikte yaygınlaştı (Kargamış, Zincirli [Samal], Karatepe, Arslantepe, Sakçagözü vd.). Dönemin saray, tapınak ve anıtsal sur kapılarında bakışık düzende yerleştirilmiş kabartmalı ortostatlarda geleneksel öğelerle asur ve arami etkileri kaynaşmıştır.

ORTOSTATİK sıf. (fr. *orthostatique*). Fizyol. **1.** Ayakta duruş ile ilgili olan; ayakta durunca meydana gelen. **—2.** *Ortostatik hastalık*, ORTOSTATİZM'in eşanlamlısı.

ORTOSTATİZM a. (fr. *orthostatisme*). Fizyol. **1.** Ayakta durma eylemi; dik duruş. **—2.** Bazı kişilerde ayakta duruşta meydana çıkan bozuklukların tümü. (Eşanl. ORTOSTATİK HASTALIK.)

ORTOTONOS a. (fr. *orthotonos*). Patol. Tetanosta paroksistik krizler sırasında ortaya çıkan çok özel kas kasılması. (Gerici ve bükücü kaslar birlikte kasılır, öyle ki, vücut düz bir kazık gibi kalır.)

ORTOZ a. (fr. *orthose*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan $KAlSi_3O_8$ formülündeki doğal potasyum alüminosilikat. (Eşanl. ORTOKLAZ.)

—ANSİKL. En önemli feldispatlardan olan ortoz iki dikdörtgen dilinim içerir. Kristalleştiği zaman, "Manebach", "Karlsband", "Baveno" denilen ikizlenmelere neden olan düzenli kümeler verme eğilimi gösterir. Hidrofluorik asit dışında, asitlerden etkilenmez. Atmosfer etkisiyle yavaş ancak derin bir bozunmaya uğrar; karbondioksitli su, ortozun bileşiminde bulunan potasyum hidroksiti çözünebilen silikat durumunda açığa çıkarır ve kaolene dönüştürür. Birçok türü vardır. En önemlileri arasında *adüler, sanidin, güneştaşı* sayılabilir. Ortoz, püskürtü kayaçların, özellikle granitin en önemli bileşenidir. Bazı saydam ve sarı ortozlar mücevhercilikte kullanılır.

ORUÇ a. (fars. *rûze*'den). **1.** Kendini, iradesiyle haz verici şeylerden uzak tutan kimsenin eylemi. **—2.** Kendini, ibadet amacıyla, belli bir süre için, içecekten, yiyecekten ve kimi eylemlerden tümüyle ya da kısmen yoksun bırakma. (Bk. *ansikl.* böl. Din.) **—3.** *Oruç açmak*, vakti gelince oruç bozmak, iftar etmek. ‖ *Oruç bozmak*, orucunu bir şey yiyerek, içerek kesmek ya da sona erdirmek. ‖ *Oruç tutmak*, oruç ibadetini yerine getirmek için sahurdan iftara kadar yeme, içme vb. şeyleri yapmamak. ‖ *Oruç yemek*, oruç tutmamak.

—ANSİKL. İsl. İslam dininin beş şartı sayılan beş temel ibadetten biri olan oruç, Kuran ve hadislerde "savm" ya da "sıyam" sözcükleri ile anlatılır. Tan yerinin ağarmasından (imsak* vakti) güneş batıncaya kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmakla (imsak) yerine getirilir. Kuran'da "Ey inananlar, oruç sizden öncekilere yazıldığı (farz kılındığı) gibi size de yazıldı; umulur ki korunursunuz" (II, 183) denilerek orucun farz* bir ibadet olduğu, ayrıca eski dinlerde de uygulandığı belirtilir. Dinler tarihi araştırmaları da hemen bütün dinlerde, değişik biçimlerde olmakla birlikte, oruç ibadetinin bulunduğunu saptar. İslam dininde oruç hicretin ikinci yılında (624) farz kılındı. Hz. Muhammet, ölünceye (632) kadar dokuz ramazan orucu tuttu.

Yükümlülük koşullarını taşıyan ve herhangi bir geçerli engelle karşı karşıya bulunmayan kadın ve erkek her müslümanın her yıl ramazan ayını oruçla geçirmesi farzdır. Geçerli bir nedenle ramazan ayında oruç tutmayan kişinin, tutmadığı gün sayısınca orucunu kaza etmesi gerekir. Fıkıh kitaplarında oruç ile ilgili koşul ve hükümler başlıca şu üç bölüm altında incelenir:

1. *Orucun farz olmasının koşulları:* a) müslüman olmak; b) akıllı olmak; c) erginlik çağına ulaşmış bulunmak. (Bu koşulları taşımayanlara oruç farz değildir.)

2. *Orucu yerine getirmenin koşulları:* a) sağlıklı olmak; b) mukim olmak (sürekli kaldığı [ikamet ettiği]) yerde bulunmak.

Oruç tutamayacak kadar hasta olanlar, oruç tutmaları sağlıkları açısından sakıncalı olanlar, iyileşinceye kadar oruçlarını erteleyebilirler. Dinsel kaynaklarda gösterilen ölçülere göre yolcu sayılanlar (→ SEFER) da isterlerse oruç tutmazlar ve yolculuklarının bitiminde tutmadıkları oruçlarını kaza ederler.

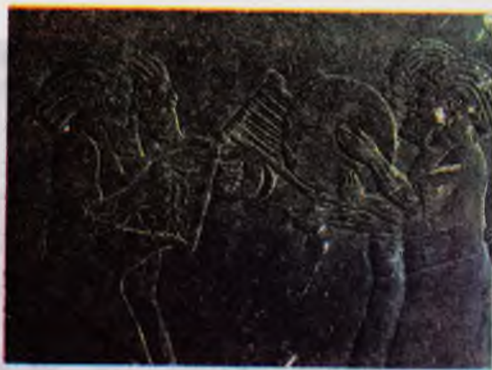
3. *Tutulan orucun geçerli olmasının koşulları:* a) oruç tutmaya niyet etmek; b) yeme, içme ve cinsel ilişkiden belli sürelerde uzak durmak; c) kadınların aybaşı ya da loğusalık kanamalarının bulunmaması.

Niyet edilmeksizin herhangi bir nedenle aç geçirilmiş bir gün, oruç yerine sayılmaz. Unutarak, gerçekten farkında olmayarak bir şey yemek, içmek ya da cinsel ilişkide bulunmakla oruç bozulmaz. Aybaşı ya da loğusalık kanamaları durumunda kadınlar isteseler de oruç tutamazlar; daha sonra tutamadıkları gün sayısınca kaza orucu tutarlar. Bunun gibi herhangi bir geçerli nedenle oruç tutamayan ya da niyet ederek başladığı bir orucu bozmak zorunda kalan kişi, orucunu tutmadığı gün sayısınca kaza eder. Niyet ettiği ve başladığı orucu yiyen kişinin, bu oruç ya da oruçlarını kaza etmesi farzdır; ayrıca, kaza günlerinin sayısına altmış gün de "kefaret orucu" eklemesi vaciptir. Kefaret, bir köle ya da cariye azat etmek, bunlar olanaksızsa altmış yoksulu birer gün doyurmakla da ödenebilir.

Yenilmesi, içilmesi olağan olan her türlü nesnelerle ilaç gibi sağlık için elverişli şeylerin "zorunlu olmaksızın" ve "bile bile" kullanılması hem kazayı hem de kefareti gerektirir. İlaç şırınga edilmesi, kulak yoluyla ilaç alınması gibi ağız dışındaki yerlerden vücuda herhangi bir nesnenin verilmesi; yenilmesi, içilmesi olağan olmayan, tat, zevk ve beslenme sağlamayan şeylerin ağızdan alınması yalnızca kazayı gerektirir.

Oruçlar, zorunluluk durumuna göre başlıca üç bölüme ayrılır: 1. *Farz oruçlar.* Ramazan orucu ile bu orucun kazası olan oruçların tutulması farzdır. 2. *Vacip oruçlar.* Belirli ya da belirsiz bir zamanda tutulması adanmış oruçlar ile kefaret oruçlarının tutulması vaciptir. 3. *Nafile oruçlar.* Farz ve vacip olmamakla birlikte Tanrı hoşnutluğunu kazanmak amacıyla belirli günlerde ya da istenilen zamanlarda tutulan oruçlardır. Şevval ayında altı gün, muharrem ayının dokuzuncu ve onuncu günleri, zilhicce ayının ilk dokuz günü, haftanın pazartesi ve perşembe günleri Hz. Muhammet'in nafile orucu tuttuğu, bu nedenle oruç tutulmasının sünnet olduğu günlerdir.

ORUÇ (Arif), türk gazeteci (Şumnu, Bulgaristan, 1882 - İstanbul 1956). Ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etti. Edebiyat fakültesi'ni bitirdi. Kurtuluş savaşı sırasında Ankara'ya gitti. Eskişehir'de Çerkez Ethem' in para yardımıyla *Yeni dünya* gazetesini çıkardı (1920). Bu gazete sonra resmi Türkiye Komünist fırkası organı olarak yayımını sürdürdü; Oruç'un Kayseri'ye sürülmesi üzerine kapandı. 1923'te İzmir' de *Yeni Turan* gazetesini yayımladı. 1926'da İzmir suikasti'yla ilgili olarak bütün muhaliflerle birlikte o da tutuklandı; serbest bırakıldı. 1929'da İstanbul'da *Yarın*'ı yayımlamaya başladı. Hükümeti eleştirmesi yüzünden sık sık tutuklandı; tek parti yönetiminin basın organlarının saldırılarına hedef oldu. Kurma girişiminde bulunduğu Laik cumhuriyetçi işçi ve çiftçi fırkası'na izin verilmedi. Baskılar karşısında gazetesini kapatmak zorunda kaldı (1931). *Vatandaşın birinci hürriyeti* kitabıyla basın özgürlüğünü savundu. Sınırdışı (Bulgaristan) edildi. 1938'de Türkiye'ye dönerek çeşitli gazetelerde Ayhan takma adıyla tarih yazıları yazdı. Eylül 1948'de Müstakil türk sosyalist partisi'ni kurdu ve başkanlığını üstlendi. Ölümünden sonra partisi fesholdu.

Réunion des musées nationaux

müzikçiler
Ninova'daki
Asurbanipal sarayı'nda bulunan
bir ortostattan ayrıntı
alçıtaşı yapısında
lipsli kaymaktaşı
İ.Ö. VII. yy.
Louvre müzesi, Paris

ORUÇ BİN ADİL Edirneli, Kâtip, türk tarihçi (XV. yy.). Adil adlı edirneli bir kazzazın (ipekçi) oğlu. *Tevarih-i âl-i Osman* adını verdiği vakayinamesi (kronik) başlangıcından (Osman Gazi) Fatih Sultan Mehmet döneminin ortalarına (Karaman seferi, 1467) kadar osmanlı tarihini içerir. Tanık olduğu ve içinde yaşadığı olaylar dışında kalan tarihsel hadiselere ışık tutarken, eski kaynaklardan, özelikle en çok Yahşi Fakih'in *Menakıbname*'sinden yararlandığı anlaşılır. Edirne'de oturan yazarın, olaylarına tanık olduğu Mehmet II dönemine ilişkin betimlemeleri daha ayrıntılıdır. Başka yerlerde aranıp bulunamayan bilgileri kapsayan ve sonu tamam olmayan yapıtın tek özgün elyazma nüshası, Franz Babinger tarafından Oxford'da Bodleian Library'de ortaya çıkarıldı, yine onun tarafından yayımlandı (1925).

ORUÇ REİS, türk denizci (Midilli 1474 - Tlemsen, Cezayir, 1518). Tımarlı sipahilerden Nurullah Yakup'un dört oğlundan ikincisi. Fatih Sultan Mehmet döneminde sipahi olarak Midilli'nin fethine katılan (1462) ve daha sonra adada çömlekçilikle uğraşan babasının yanında çalıştı. On sekiz yaşında denizciliğe heveslenerek kardeşi İlyas ile birlikte Anadolu, Suriye ve Mısır kıyılarında korsanlığa başladı. Trablusşam üzerine yaptığı seferden dönerken, bir Rodos şövalyeleri filosunun saldırısına uğradı. Savaş sonucunda kardeşi İlyas şehit olurken, kendisi de yaralanarak tutsak düştü ve Bodrum kalesinde hapse atıldı. Bir süre sonra kardeşi Hızır'ın (sonradan Barbaros* Hayrettin Paşa) ödediği fidye karşılığında tutsaklıktan kurtulan Oruç, Mısır Memlukları'nın hizmetine girerek kadırga reisliği yaptı. Bayezit II'nin büyük oğlu olan Antalya sancakbeyi Korkut Çelebi'ye başvurarak edindiği 18 oturaklı bir gemiyle yeniden korsanlığa başladı ve Rodos şövalyelerine göz açtırmadı. Ancak, bir kıyıda demir üstünde yatarken, şövalye gemilerinin ani baskınına uğradı. Kendisi kıyıya çıkıp kurtulduysa da gemisi şövalyelerin eline geçti. Yine Korkut Çelebi'den sağladığı 24 oturaklı bir kadırgayla bu kez korsanlık eylemlerini İtalya kıyılarında sürdürmeye koyuldu. Tahta çıkan Selim I'in, ağabeyi Korkut Çelebi'yi öldürtmesi ve şehzadenin yandaşlarını tasfiyeye başlaması üzerine (1512) üslendiği Midilli'den ayrılarak önce İskenderiye'ye, sonra da Gabes körfezinde, Trablusgarp ile Tunus arasında bulunan Cerbe adasına göçtü; burasını kendisine merkez yaptı. Daha sonra Rumeli kıyılarıyla Ege adaları arasında korsanlık yapan Hızır Reis'i de yanına çağırdı ve iki kardeş bundan böyle Akdeniz'de birlikte çalışmaya başladılar. Korsan filosunun komutanlığı, türk leventlerinin "Baba Oruç"

Larousse

Minas Gerais'de (Brezilya)
çıkarılan ortoz
(boyu: 13 × 9 cm)
Doğa bilimleri ulusal müzesi
Paris

Scala

Orvieto
Popolo sarayı
(XII.-XIII. yy.)

dedikleri ve kardeşine oranla daha deneyimli olan Oruç Reis'e verildi. Kuzey Afrika kıyılarına sürekli baskınlar düzenleyen Oruç Reis, korsanlıktan elde edilen ganimetin beşte birini Tunus sultanı Ebu Abdullah'a vermek koşuluyla Tunus limanı ağzındaki Halk el-Uved kalesinde barınma izni aldı (1513). Akdeniz'de venedik, fransız, ispanyol savaş ve ticaret gemilerini batırarak ya da ele geçirerek kazandıkları başarılarla büyük servet ve ün sağlayan kardeşler Kurtoğlu Muslihittin, Aydın, Turgut, Muhittin, Piri gibi türk korsan reislerinin de gemileriyle kendilerine katılmaları üzerine filolarını iyice güçlendirdiler. Bu arada, Yavuz Sultan Selim'e değerli armağanlar göndermeyi unutmayan

M. Levassort

Âdem ile Havva
Orvieto katedrali'nin cephesindeki mermer kabartma (XIV. yy. başı)

Oruç Reis, karşılığında padişahtan gemi ve asker yardımı aldı (1515). Ertesi yıl Cezayirliler'in yardım çağrısını kabul ederek İspanyollar'ın üzerine yürüyen iki kardeş çok şiddetli savaşlar sonunda Şerşel ve Cezayir kentlerini ele geçirdiler (1516). Kendisini Cezayir emiri ilan eden Oruç Reis, kentin karşısındaki Peñon adasına sığınan ve daha sonra yardım alarak Cezayir'e karşı saldırıya geçen İspanyollar'la savaşırken tek kolunu ve ağabeyi İshak'ı yitirmesine karşın, düşman kuvvetlerini püskürtmeyi başardı. Cezayir'i denizden ve yalnız kendi güçleriyle alamayacaklarını anlayan İspanyollar, kendi korumaları altındaki Tlemsen emirini kenti karadan ele geçirmekle görevlendirdiler. Bunu haber alan Oruç Reis, ani bir baskınla Tlemsen'i zapt etti (1517). Kaçıp İspanyollar'a sığınan Tlemsen emiri, onlar sayesinde yerliler ve ispanyol askerlerden oluşturduğu bir orduyla önce Kalat ül-Kıla'yı türk korsanlarından geri aldı; ardından da Tlemsen'i kuşattı. Kuşatmanın uzaması üzerine Garcia di Tineo komutasında yeni bir ispanyol birliği de bu kuvvetlere katıldı. Yedi ay süren bir kuşatmadan sonra yanındaki son 40 leventle umutsuz bir huruç (çıkış) hareketine girişen Oruç Reis, peşini bırakmayan düşman askerleriyle vuruşarak öldü. Hızır Reis (Barbaros Hayrettin Paşa) Cezayir emiri olarak ağabeyinin yerine geçti (1518). [→ Kayn.]

Gallimard belg.

George Orwell

ORUÇBEYLİ, Bayburt'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 489 nüf. (1990). Siptoros* höyüğü'nde ilk Tunç çağı çanak çömlekleri bulundu.

ORUÇLU sıf. ve a. Oruç tutan kimse için kullanılır; niyetli.

ORUÇSUZ sıf. ve a. Oruç tutmayan kimse için kullanılır.

ORUN a. Hiyerarşik bir düzende önemli bir görev; bu görevdeki kimsenin görev yeri; makam, mevki, kat.

ORURO, Bolivya'da kent, 3 700 m yükseltide yönetim bölgesi merkezi, Poopó gölünün K.'inde; 176 700 nüf. (1989). Ağaçsız bir dağda kurulmuş kent, yeni semtlerin yayıldığı ovaya egemendir: kalay metalürjisi. —*Oruro yönetim bölgesi,* 53 588 km²; 461 000 nüf. (1990).

ORVİETO, İtalya'da kent, Umbria'da (Terni ili), Tevere ırmağının kolu Paglia'nın vadisi yanında yükselen bazaltlı bir kayanın üzerinde; 23 600 nüf. Orvieto bir bağcılık bölgesi merkezidir. Artistik el sanatları: dövme demir, seramik, dantel. Tarım araç ve gereçleri. Hazırgiyim. Ayakkabıcılık. Yakınlarda, Etrüskler'den kalma (İ.Ö. IV. yy.) yeraltı mezarlığı ve S. Severo e Martirio manastırı (XII. yy.).

—Tar. Bu sit üzerinde birbiri ardınca bir etrüsk, bir roma *(Urbs vetus),* bir de gotik kent kuruldu. Önce bir lombardia yönetim bölgesinin, sonra da Toscana'nın en güney yönetim bölgesinin merkezi olan Orvieto, 1157'de papaya teslim oluncaya kadar, Toscana markiliği'nin Papalık devletlerine komşu müstahkem sınır mevkisi durumundaydı. O tarihten sonra, Tuscia' da Aziz Petrus Ülkesi'nin bir kenti olarak uzun süre bağımsızlığını korudu ve çoğunlukla Floransa ile ittifak yaparak geniş topraklarını Siena'ya karşı savundu.

1130'a doğru doğan Orvieto komünü önce konsüllük, 1199'dan sonra da podestalık rejimi altında gelişti. Her iki rejim de soyluların elindeydi. Meslek dallarına göre örgütlenen halk 1260'tan sonra iktidara ağırlığını koydu (1250'ye doğru bir halk önderinin ortaya çıkması); ama her zaman varlıklı burjuvaladan destek gören iki rakip klan biçiminde (Monaldeschiler ve Filippeschiler) gruplaşmış olan soyluları bertaraf etmesini sağlayacak türdeşlikten yoksundu. Welfe yanlısı olan Monaldeschiler XIII. yy.'da, papaların genellikle kentte oturmasından ve Anjou kuvvetlerinin desteğinden yararlanarak, 1313'te rakiplerini alt ettiler ve 1334'te Ermanno Monaldeschi ile senyörlüklerini kurdular. Fakat devletlerinin yönetimini tekrar papaların ele alması üzerine, kardinal Albornoz, kenti ele geçirdi ve 1354'te orada bir kale yaptırdı. Orvieto, yüz yıl kadar daha komün özgürlüklerinden yararlanmaya devam ettikten sonra, 1448'de Nicolaus V'in yönetimine girdi.

—Arkeol. ve Güz. sant. Çoğu kez Volsinii ile bir tutulan kent, Etrüsk döneminin önemli bir merkeziydi. Birçok tapınağın kalıntıları ortaya çıkarıldı; Belvedere tapınağı'nda pişmiş toprak bir kahraman heykeli bulundu. İ.Ö. VIII.-III. yy. arasında kullanılan iki nekropoliste ele geçirilen bol miktarda mezar eşyası kent müzesinde sergilenmektedir.

Kent, güzel sarayları (Popolo sarayı, XII.-XIII. yy.'lar; Soliano sarayı, 1300'e doğr.) ve 1263-64'te yapımına karar verilen katedrali ile Ortaçağ'daki dokusunu korumuştur. 1308'den sonra, L. Maitani, katedralin cephe tasarımını değiştirerek, cepheyi, mimarlık tekniği açısından bir anlam taşımayan, dekoratif bir yüzeye dönüştürdü; içeride ise, Signorelli, 1499-1504 arasında S. Brizio capellası'nın ünlü fresklerini (taslakları Fra Angelico tarafından hazırlanmıştır) gerçekleştirdi. Komün müzesi (etrüsk koleksiyonları) ve Opera del duomo müzesi.

ORWELL (Eric Arthur BLAIR, **George**—denir), ingiliz yazar (Motihari, Bengal, 1903 - Londra 1950). Birmanya imparatorluk polis örgütü'ne atandı (1922), 1928'de görevinden istifa etti, burjuva anlayışından sıyrılarak Paris'te dilendi (*Burmese Days,* 1934; *Down and out in Paris and London,* 1933). Gazeteci oldu, İspanya İç savaşı'nda sosyalistlerin yanında savaşırken yaralandı, *Homage to Catalonia* (1938) adlı kitabında stalinci yöntemleri yerdi. *Coming up for air* (1939) adlı kitabında tarihsel bir sav ortaya attı (hitlerciliğe karşı savaş İngiltere'de bir devrime yol açacaktır), ancak öngörüsü doğru çıkmadı. Her devrimin nerdeyse kaçınılmaz bir biçimde ihanete uğrayacağı temasını işleyen *Hayvanlar çiftliği*'nde (Animal Farm, 1945) siyasal alegorideki ustalığını bir kez daha kanıtladı. Bir siyasal önceleme romanı olan *1984*·'te (1949), geleceğin totaliter devletini anlattı: devlet, günlük yaşamı, toplumsal belleği ve dili (barış savaş demektir) denetimi altına alacaktır. İnsanlararası ilişkileri kolaylaştıran hoşgörülü bir toplum özlemi, bu öngörü romanının özünü oluşturur. Açık görüşlü bir yazar olan Orwell, aynı zamanda bir dil felsefecisidir; gerçeğe bağlı kaldığı gibi, bireysel anlatım özgürlüğünü savunmaya da özen gösterir.

ORWOCOLOR a. (tesc. edil. a.). Negatif renkli fotoğraf yöntemi.

ORWOKROM a. (tesc. edil. a.). Evirtilir renkli fotoğraf yöntemi.

ORY (Edward, **Kid** —denir), amerikalı caz tromboncusu ve orkestra şefi (La Place, Louisiana, 1886 - Honolulu 1973). New Orleans üslubunda caz yapan birçok topluluk yönetti. 1925'te Chicago'da King Oliver topluluğu'na katıldı. 1933'te müziği bıraktı, ancak 1942'de New Orleans Revival hareketi dolayısıyla yeniden başladı. 1949-1953 arasında Los Angeles'ta çalıştı; 1956 ve 1959'da çıktığı Avrupa turneleri sırasında birçok kentte konser verdi. 1961'den sonra yalnızca özel nedenlerle çaldı. Çalgısını, özgün niteliğini ve haşinliğini vererek çalardı. Ayrıca kreol şivesiyle şarkı da söylerdi. Başlıca plakları: *Muskrat Ramble* (L. Armstrong ile, 1926), *Ory's Creole Trombone* (Armstrong'la, 1927), *Blues for Jimmie* (1944), *Storyville Blues* (1946).

ORYA a. Oy. → KARO.

ORYANTAL sıf. (fr. *oriental*). Doğu ile ilgili, Doğu'yu hatırlatan: *Oryantal dans.*

ORYANTALİST a. (fr. *orientaliste*). Doğubilimci, müsteşrik.

ORYANTALİZM → DOĞUCULUK.

ORYCTES a. Erkeğinin göğsü dışbükey ve kambur olan, başında düşey bir boynuz bulunan, kahverengi ya da kızıl bokböceği cinsi. (Yaprakduyargalıgiller familyası.)

—ANSİKL. Gergedanböceği *(Oryctes nasicornis)* ve *O. grypus* birbirine çok benzeyen iki *Oryctes* biçimidir. Gergedanböceği, ayrıca, tropikal bölgelerde yaşayan *O. rhinoceros*'a da çok benzer. *Oryctes* cinsi üyeleri, sepi yerlerinde, yaprak yığınlarında, limonluklarda bulunur. *O. rhinoceros* Büyük Okyanus bölgelerindeki hindistancevizi bahçelerine büyük zarar verir. Öbür *Oryctes*'lerden *O. boas,* Afrika' daki palmiyeliklerde zararlara yol açar.

ORYX a. (yun. *oryks*). Afrika ve Arabistan'ın çöl bölgelerinde yaşayan antilop cinsi. (Boynuzlugiller familyası; *Antilopinae* oymağı.)

—ANSİKL. Beisa, gemsbok gibi türleri içe-

bir oryx türü olan beisa

ren [illegible] ince uzun boynuzlu [illegible] kılıç boynuzlu antilop" ortak adı da verilir. *O. callotis* Doğu Afrika'da, *O. leucoryx* Umman'da yaşar. Bunlar iri, beyaz ya da kızıl donlu, düz ve çizgili uzun boynuzlu, sürü halinde yaşayan, kaçarak ya da boynuzlarını kullanarak düşmanlarına karşı kendilerini savunan hayvanlardır; alacakaranlıkta etkinlik gösterir, ot ve meyvesiyle beslenirler. *Oryx* cinsi üyeleri sıvı su olmadan uzun süre yaşayabilir, terlemeden çok sıcaklara dayanabilirler. Erkekler dişilere sahip olmak için acımasız dövüşler yaparlar.

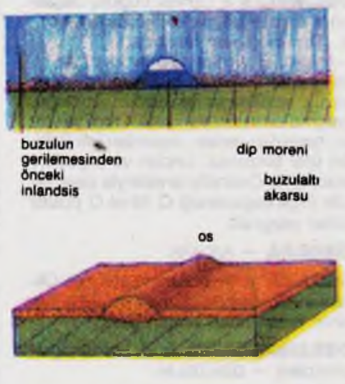
ORYX TAO a. Büyük Sahra ve Sahel'de yaşayan, uzun ve eğri boynuzlu, iri antilop. (Boynuzlugiller familyası; *Hippotraginae* ya da *Oryginae* oymağı.)

ORYZOMYS a. (yun. *oryzon*, pirinç ve *mus*, sıçan'dan). Kuzey Amerika'da yaşayan, bataklık bölgelerin yakınındaki çalılıklarda yuva yapan kemirici cins. (Bitkiler ve küçük omurgasızlarla beslenir. Cırlaksıçangiller familyası.)

ORZESZKOWA (Eliza), polonyalı kadın edebiyatçı (Milkowszczyzna, Grodno yakınında, 1841 - Grodno 1910). Kendini toplumsal eyleme adamak amacıyla kendi kendine derin bir kültür edindi ve bütün ömrünü küçük Grodno kentinde geçirmesine karşın, yapıtlarında, gerek seçtiği konuların çeşitliliği, gerek toplumsal çözümlemesinin doğruluğuyla, yaşadığı dönemin hayranlık verici bir panoramasını çizdi. Roman yazarlığına *Obrazek z lat glodowych* (Kıtlık yıllarından görüntüler [1866]) adlı yapıtıyla başladı. Elliyi aşkın kitabında, ülkesinin, özellikle de kırsal çevrenin toplumsal ve iktisadi sorunlarını irdeledi (*Cham*, 1888, vb.). *Nad Niemnen'* de (1888) kırsal kesim soylularının durumunu ele aldı, ama burjuvaziyi (*Pompalinski*, 1875), kadınların durumunu (*Martha*, 1873), Yahudiler'i (*Meir Ezofowicz*, 1878) ve proletaryayı da incelemekten geri kalmadı.

Os Anorg. kim. *Osmiyum*'un simgesi.

OS a. (fr. sözc.; isveççe *ås*, çoğul. *åsar*, tepe'den). Jeomorfol. Sarp kenarlı, uzun ve büklümlü dolgu biçiminde, tabakalaşmış çakıl, kum gibi kırıntılı gereçlerden oluşan tepe; buzulaltı geçit ve tünellerinin, bir inlandsisin gerilemesi sırasında akarsuların dip morenlerinden sağladıkları kaba malzemeyle tıkanması sonucu oluşmuştur.

bir osun oluşumu

OSA yarımadası, Büyük Okyanus'ta Kosta Rika kıyısında yarımada.

OSAGE, ABD'nin orta kesiminde ırmak, Missouri'nin kolu (sağ kıyıdan), Kansas ve Missouri'yi sular ve Jefferson City'nin yukarı kesiminde son bulur; 800 km (havzası 39 625 km²).

OSAGELER, eskiden Missouri eyaletinin güneyinde ve Arkansas eyaletinin kuzey-batı'sında yaşayan ve sioux lehçeleri konuşan Kuzey Amerika Kızılderilileri. Osage toplumu, iki yarıya (barış halkı ve savaş halkı) ayrılmış bir biçimde örgütlenmişti. Bu iki yarı da, ayrıca, kendi içlerinde, babasoylu ve dıştanevli yedi klana bölünüyordu ve her klanın kendine özgü bir iktisadi ve toplumsal işlevi vardı. Osageler, bazen deri çadırlarda (avcılığın [bizon, geyik] gereklerine bağlı göçebe yaşam), bazen de toprak evlerde (tarım ve toplayıcılık ürünleriyle geçimlerini sağladıkları sürekli köyler) oturuyorlardı. 1808 antlaşması sonucu olarak Osageler, Oklahoma'da kapalı bir bölgeye yerleşmek zorunda kaldılar. Bu bölgede daha sonra önemli petrol yatakları bulundu ve Osageler, petrolden sağladıkları ekonomik güç sayesinde, kültürlerini bir süre daha koruyabildiler.

OSAKA, Japonya'da kent, Honşu adasında, *Osaka ili*'nin yönetim merkezi, Japon denizi'nin doğu ucunda, Yodo deltasının ve *Osaka körfezi*'nin kıyısında. Osaka'nın nüfusu 2 636 000 kişidir (1991); ama kent, iç kesimdeki Kyoto'ya kadar; Japon denizi boyunca 75 km'lik bir şeritte (Akaşi'den Sakai'ye) yayılan bir bitişik kentle (Keihanşin) çevrilidir.

Japonya'nın ikinci büyük iş merkezi olan Osaka, önce Naniva (IV. yy.) adı altında başkent oldu ve Kore'den gelen buddhacılık kentte benimsendi. XVI. yy.'da şogun Toyotomi Hideyoşi, Sakai'ye komşu limanların tüccarlarını buraya gelip yerleşmeye zorladı ve olağanüstü büyük bir şato (1615'te Tokugava saldırıları sonucu teslim oldu) yaptırdı. XVIII. yy.'da, ülkenin en büyük ticaret merkezi haline gelen kentte parlak bir kültür gelişti. 1868'den sonra Japonya'nın dışa açılması ve sanayileşme kenti takımadanın ikinci önemli sanayi merkezine dönüştürdü (1970'teki uluslararası sergi kentin bu başarısını vurguladı). Osaka, bugün, ülkenin tüm batı yarısında ve başkentin etki alanının üçte ikisinde ağırlığını (nüfus, sanayi, merkezler, ekonomik etki) duyurmaktadır.

Bir delta ovasında gelişen kentte çeşitli kanallar bulunur; kent yaşantısı, büyük ticaret yolu Midosuci'nin birbirine bağladığı Umeda (garın yakınında) ile Dotombori -Namba'ya yayılmaktadır. Bir metro ve kenti kuşatan bir demiryolu hattı iç ulaşımın büyük bölümünü gerçekleştirmektedir. Sanayi semtleri kent çevresinde ve özellikle 1955'ten bu yana, yavaş yavaş kurutulan körfez kıyısında (yeni uluslararası havalimanı burada yapılacaktır) yayılmaktadır.

El emeğinin bolluğu, deniz kıyısındaki konumu, sermayenin bulunması, işadamlarının girişimciliği ve hesapçılığıyla ünlü burjuva sınıfı sayesinde bir yüzyıl içinde Osaka'da dev bir sanayi bütünü gelişirken tekstil sanayisi eski üstünlüğünü yitirdi. İstatistik açısından Japonya'nın beşinci limanı sayılan, ama Osaka limanını çevreleyen Kobe (başlangıçta Osaka ticaretini yürütmek için kurulmuştu) ve Sakai ile birlikte, Tokyo körfezinden sonra ülkenin ikinci ticaret üssü (Tokyo körfezinin japon uluslararası ticaretinin % 30'unu gerçekleştirmesine karşılık Osaka ve bu iki liman % 20'sini gerçekleştirmektedir) oldu. Kobe'yle birlikte Osaka limanından, hammadde (tekstil, maden, petrol) ve besin maddeleri dışalımı, makine, kimya ürünleri ve tekstil ürünleri dışsatımı gerçekleştirilir. —*Osaka ili*, 1 858 km²; 8 747 000 nüf. (1989).

—Güz. sant. Kentte bulunan çok sayıda tapınağın büyük bir bölümü, ülkenin en eski buddhacı kuruluşlarından biri olan Şitenno-ci gibi, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yeniden yapılmıştır. İlginç müzeler (savaştan sonra onarılan ortaçağ şatosundaki belediye müzesi).

OSASCO, Brezilya'da kent, Tietê kıyısında, São Paulo yerleşmesinin batısında; 474 000 nüf. Metalürji, besin ve tekstil sanayileri.

OSAZON a. (fr. *osazone*). Org. kim. Genel formülü

$RC(=NNHC_6H_5)—CH=NNHC_6H_5$

olan ve E. H. Fischer tarafından bulunan bisfenilhidrazonların genel adı; fenilhidrazinin ozlar üzerine etkimesi sonunda elde edilirler.

—ANSİKL. Bir osazonun,

$RCOCH_2OH$ ya da $RCHOHCH=O$

formülünde bir ozdan oluşması, özellikle, ya bir ketoz ($RCOCH_2OH$) ya da iki epimer aldozun ($RCHOHCH=CHO$) birinden kaynaklanan bir ozon türevinin ($RCO—CH=O$) oluşumunu sağlayan bir yükseltgenme tepkimesidir. Osazonlar büyük ölçüde kristalleşmiş bileşikler olduğundan, E. H. Fischer'in glukozun üçboyutlu formülünü bulmasında büyük yararı oldu.

OSBECKİA a. Tropikal Asya ve Afrika'da yetişen ipek tüylü ağaçsı ya da otsu bitki. (Çiçekleri pembe, mor ya da kırmızımsı renkte olur, dalların ucunda tek tek ya da yumak halinde bulunur; meyvesi bir kapsüldür. Elli kadar türü bilinmektedir.

Jacques Perno-Explorer

Osaka'dan bir görünüm

National Portrait Gallery

Thomas Osborne
Peter Lely
okulunun bir resminden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Gallimard belg.

John Osborne

oselot

Melastomaceae familyası.)

OSBORN (Sherard), ingiliz amiral (Madras 1822 - Londra 1875). Hindistan ve Çin'de görev yaptı; 1850'de Arktika bölgesinde Franklin'in araştırmasına katıldı. Kırım savaşı sırasında Azak denizi filosuna komuta etti.

OSBORN (Henry Fairfield), amerikalı paleontolog (Fairfield,. Connecticut, 1857 - Garrison, New York eyaleti, 1935). New York'taki American Museum of National History'de omurgalılar paleontolojisi bölümünü kurdu ve onun müdürlüğüne getirildi. Omurgalıların ve özellikle büyük memelilerin paleontolojisiyle ilgili birçok yapıt yazdı.

■ **OSBORNE** (Thomas), **Danby** kontu, **Carmarthen** markisi ve **Leeds** 1. dükü, genellikle **lord Danby** adıyla tanınan ingiliz siyaset adamı (Kiveton, Yorkshire, 1632 - Easton, Neston, Northamptonshire, 1712). Aşırı kral yanlısıydı. Başhaznedar olarak Clifford'un yerine geçti (1673), çok geçmeden de Başbakan oldu (1674 -1679). Birleşik Eyaletleri destekledi 1677'de prenses Mary ile William of Orange'ın evlenmelerini sağladı; bu arada, Louis XIV'ten hoşlanmamasına karşın, Fransa'dan mali yardım sağlamaya çalıştı. Başbakanlığında her şeyden önce, parlamento çoğunluğuna dayanmak konusunda titizlik gösterdi, bunu sağlamak için de büyük ölçüde rüşvete başvurdu. Avam Kamarası'nda bir "Saray partisi" kurdu ve böylece Shaftesbury'nin buna tepki olarak bir "Yurt partisi" kurmasına yol açtı. Oates'in suçlamaları, devrilmesine (1679) ve hapsedilmesine neden oldu. James II' nin siyasetinden rahatsız olan ve kaygı duyan Thomas Osborne, William of Orange' la temas kurdu ve stathouder'e yöneltilen çağrıyı başka altı soyluyla birlikte imzalayarak 1688 devrimi'nin hazırlayıcılarından biri oldu ve onun adına York ve Hull'u ele geçirdi. Başbakanlıkla (1689-1699) ödüllendirildi; 1696'ya kadar bu görevde kaldı. Whigler tarafından uzaklaştırıldı.

■ **OSBORNE** (John), ingiliz oyun yazarı gazeteci ve aktör (Londra 1929). "Öfkeli gençler"in önderi olarak olanaksız bir gerçeklik ve gerçek bir eziklik adına, kurulu düzene ulusal ve özel önyargılara çatmak için hiciv ve sövgüye başvurdu (*Look back in Anger,* 1956; *The Entertainer,* 1957; *Epitaph for George Dillon* [A. Creighton'la birlikte], 1958; *A Patriot for me,* 1965 [eşcinselliği övücü pasajlarından ötürü yasaklandı]). Tarihle "analitik" yorumu birleştirerek kurulu düzenle iyi geçinme isteğinin köklerine inmeye çalıştı (*The World of Paul Slickney,* 1959; *Luther,* 1961; *İnadmissible Evidence,* 1964; *A Bond Honoured,* 1966) ve kadın-erkek sorununda Pinter'le çekişti (*Under Plain Cover,* 1962; *Hotel in Amsterdam,* 1968; *Time Present,* (1968). Gerek tiyatro uyarlamaları (*Dorian Gray'in portresi,* [The Picture of Dorian Gray] 1973), gerek yazdığı oyunlar (*Watch it come down,* 1974), yazarın çıkmazını doğrular: Son yapıtları: *God rot Tunbridge Wells!* (TV oyunu, 1985), *The Forther* (1989).

OSCAR a. (ödülle birlikte verilen küçük heykelciğe şaka yollu takılan *Oscar* adından). 1927'de Hollywood'da kurulmuş olan Academy of Motion Picture Arts and Sciences tarafından verilen önemli sinema ödülü. (En önemli Oscarlar şu dallarda verilir: en iyi film, en iyi erkek ve kadın oyuncu, en iyi yönetmen, en iyi senaryo, en iyi yabancı film.)

OSCARELLA LOBULARİS a. Kıyı bölgelerindeki kayaçların alt yüzünü kaplayan, canlı renkli, küçük sünger. (*Demospongiae* sınıfı, *Tetractinellida* takımı.)

OSCİLLATORİA a. Bütün hücreleri birbirine benzeyen mikroskobik liflerden oluşan mavi suyosunu. (Çok yaygın olan ve çok hızlı büyüyen oscillatorialar geçici su birikintilerinde ya da yerdeki nemli yüzeylerde üreyebilir. Spirulinalara yakın olan bu suyosunları onlar gibi bol canlı madde sağlar.)

OSCİNELLA a. Larvası buğday başaklarını yiyen, siyah, parlak, küçük sinek cinsi. (Sapsineğigiller familyası.)

—ANSİKL. Erişkinleri, 3 mm boyunda, siyah bedenli, tibiaları bütünüyle sarı çok küçük sineklerdir; larvasının uzunluğu, gelişme evresinin sonunda 4 mm'ye ulaşır; başakları yerken, dışarıdan görülebilen izler bırakmaz. Lindan ve heptaklor aracılığıyla *Oscinella* larvalarıyla savaşılabilir. Arpa başaksineği *O. frit* ve *O. pusilla* türleri yaygındır.

OSDARA → ASDARA.

OSEANİT a. (fr. *océanite*). Petrogr. Okyanus bölgelerinde oldukça sık rastlanan, olivin bakımından zengin bazalt.

OSEANOGRAFYA a. (fr. *océanographie*'den) → DENİZBİLİM.

OSEİN a. (fr. *osséine*). Biyokim. Kemik dokusunun temel maddesini oluşturan azotlu madde.

■ **OSELOT** a. (isp. *ocelote;* aztek dilindeki *ocelot*'tan). **1.** Amerika'da yaşayan ve kürkü için avlanan yabanıl kedi. (Bil. a. *Felis pardalis;* kedigiller familyası.) **—2.** Bu hayvanın kürkü.

—ANSİKL. Oselot'un boyu, kuyruğuyla birlikte yaklaşık 1,50 m'ye ulaşır. Meksika ve Patagonya'da bulunan bu hayvanın kürkü, siyah çemberler içinde kızıl noktalarla ya da çizgilerle bezelidir; kıllar kısa ve ipeksidir. Makbul sayılan oselot kürkünden mantolar, ceketler, vb. ya da garnitürler yapılır. Oselot korunma altına alınan hayvanlar arasında yer aldığından günümüzde avlanmaları sıkı denetim altına alınmıştır.

OSEOMÜKOİN a. (fr. *osséomucoïne*' den). Biyokim. Kondroitin-sülfürik asit içeren ve kemiğin temel hammaddesini oluşturan (kemikleşmenin ilk aşaması) kemik glikoproteini.

OSET DİLİ a. Doğu İran öbeğinden dil; Orta Kafkasya'da (Osetya) yaklaşık 500 000 kişi tarafından konuşulur.

—ANSİKL. Oset dili, İskitler ile Antikçağ' daki Sarmatlar'ın kullandığı dille uzak akrabadır. Eski iran dilinin kimi özelliklerini (fiil örnekleri, 8 durumlu ad çekimi) korur. Ses yapısı, Kafkasya'daki hint-avrupa olmayan dilerden etkilenmiştir; bugünkü sözlükte rusçadan çok aktarma vardır. XIX. yy. sonunda edebiyat dili olarak da kullanılan oset dili kiril abecesiyle yazılır.

OSETLER, 1979'da sayıları 542 000 olan ve 300 000'i Kuzey Osetya'da yaşayan Orta Kafkasya halkı. Osetler'in ataları, II. yy.'ın sonuna doğru Don havzasından Kafkasya'ya doğru sürülüp burada iber-kafkas yerlileriyle karışmış iran aşiretleri olan Alenler'dir. VI. ve VII. yy.'larda bizans hıristiyanlığı Osetler arasında yayıldı. IX.-XIII. yy.'lar arasında, Osetler, Kuzey Kafkasya'yı egemenliği altına alan feodal bir devlet kurdular. Bu devlet, Cengiz Han'ın Moğollar'ı tarafından yakıldı. Bunlar, Osetler'i Orta Kafkasya'nın vadilerine doğru sürdüler. Osetler'in bir bölümü (Digorlar) XVII. ve XVIII. yy.'larda Kabartaylar ve Tatarlar'ın etkisiyle islamiyeti kabul etti; İronlar ise ortodoks hıristiyan olarak kaldılar. XVIII. yy.'ın sonunda, Oset ülkesi Rus İmparatorluğu'na ilhak edildi.

OSETYA, Büyük Kafkaslar'ın orta kesiminde, Osetler'in yaşadığı bölge. Bugün Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmış durumdadır.

OSETYA ÖZERK CUMHURİYETİ *(Kuzey),* Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyet; 8 000 km²; 637 000 nüf. (% 66 Oset, % 22 Rus). Merkezi *Vladikavkaz.*

Büyük Kafkaslar'ın kuzey yamaçlarında yer alan dağlık bir bölgedir. Alçak kesimlerdeki verimli topraklarda step tipi bitki örtüsü gelişmiştir, yükseklere doğru çıkıldıkça ormanlar, daha sonra da alp tipi çayırlar yer alır. İklim, yükseltiyle birlikte sertleşir. Alçak yamaçlarda ve Mozdok yakınlarında, sulamayla buğday, mısır, patates, kenevir ve meyve yetiştirilir. Daha yükseklerde ise koyun ve sığır besiciliği yapılır. Vladikavkaz'da yoğunlaşmış olan sanayi inşaat malzemeleri üretimi, metalürji ve gıda işlemeye dayanır; ayrıca kurşun, çinko ve bor madenciliği yapılır. Büyük Kafkaslar'ın her iki yanındaki ormanlardan, başta kayın olmak üzere bol miktarda kereste elde edilir. Terek üzerinde, hidroelektrik santralları inşa edilmiştir.

1991'de Osetler ile İnguş azınlık arasında çıkan çatışmalar yüzünden aralık 1992'de olağanüstü durum ilan edildi. Ortodoks Osetler'in giriştiği etnik temizlik sonucunda 30 000 kadar müslüman İnguş komşu Çeçen-İnguş Cumhuriyeti'ne sığındı. (→ Harita için bkz. KAFKASYA).

OSETYA özerk bölgesi *(Güney),* Gürcistan'a bağlı özerk bölge. 3 900 km²; 125 000 nüf. (% 66 Oset, % 29 Gürcü). Başkent *Tshinvali.*

Büyük Kafkaslar'ın güney eteklerinde yer alır. Sulama yapılan yerlerde tahıl, meyve ve üzüm yetiştirilir. Yüksek yamaçlarda başlıca geçim kaynağı koyun besiciliği ve ormancılıktır.

Güney Osetya, kuzey ile birleşmek isteyerek kasım 1990'da bağımsızlık ilan etti. Ancak bu nedenle Gürcistan'la çatışmalar çıktı. Mart 1991'de ateşkes sağlandı. Gürcistan aynı yıl eylül ayında bölgenin özerkliğini kaldırınca çatışmalar yeniden başladı. Ocak 1992'de Osetler tekrar bağımsızlık ilan ettiler, çatışmalar sürdü. Temmuz 1992'de Rusya müdahale ederek bir tabur askerle sükûneti sağladı. (→ Harita için bkz. KAFKASYA).

OSFRADYUM a. Yumuşakçaların örteneği altında bulunan, taraksı yapıda küçük duyu organı.

OSFREZİYOLOJİ a. (fr. *osphrésiologie*; yun. *osphresis,* koku, ve *logos,* bilim'den). Fizyol. Kokuların ve koklama organlarının incelenmesi.

OSGOOD (William Fogg), amerikalı matematikçi (Boston 1864 - Belmont, Massachusetts 1943). Harvard'da profesör olarak çalışırken, çözümlemenin pek çok alanıyla ilgilendi (diferansiyel denklemler, değişimler hesabı, sürekli fonksiyon dizilerinin yakınsaklığı, çok sayıda karmaşık değişkenli analitik fonksiyonlar kuramı). Fonksiyonlar kuramı üstüne incelemesi (1923-1932) başvuru kitaplarındandır.

Osgood-Schlatter hastalığı, 1903'te tanımlanan, kavalkemiğinin üst ucunu tutan ve özellikle spor yapan 10 -15 yaşlarındaki erkek çocuklarda rastlanan büyüme osteodistrofisi. Dizde ağrı ve şişmeyle ortaya çıkar ve iz bırakmadan iyileşir.

OSHAWA, Kanada'da (Ontario) liman kenti, Ontario gölünün kuzey kıyısında; 123 651 nüf. Otomobil aksesuarları. Taşıt lastikleri. Yün işleme.

OSIM, Bulgaristan'da ırmak, Tuna'nın sağ kıyıdan kolu; 314 km (havzası 2 820 km²). Osım kaynağını Balkanlar'dan alır, Troyan ve Loveç'i geçtikten sonra Niğbolu yakınında Tuna'ya kavuşur.

OSIANDER (Andreas HOSEMANN, **Andreas** —denir), alman protestan tanrıbilimci, gökbilimci ve matematikçi (Gunzenhausen 1498 - Königsberg 1552). Nürnberg protestanlarının önderi olarak Augusburg diyetine katıldı, Smalkalde antlaşması'nı imzaladı ve Königsberg'de profesör oldu. İnsanın, İsa'nın gücü sayesinde kazandığı inançla temize çıktığını savundu. Mikołaj Kopernik'in *De revolutionibus* (Yörüngeler üzerine) adlı kitabı-

na yazdığı imzasız önsözde, kopernikçi kuramın kullanışlı bir matematiksel varsayım olduğunu, ancak evrendeki gerçek devinimleri açıklamakta yetersiz kaldığını öne sürdü.

OSİJEK, Hırvatistan'da kent, Aşağı Drava'nın kıyısında; 104 200 nüf. Doğu Hırvatistan'ın başlıca kent merkezidir. Üniversite. Sanayi (besin ve tekstil sanayileri, dericilik, tarım makineleri, sabun imalathanesi) merkezi.

—Tar. ve Güz. sant. Osijek Ortaçağ'da katolik piskoposluk merkeziydi. Osmanlı döneminde (1526-1687) *Osek* ya da *Esek* olarak anılan kent islamlaştı (Sultansüleyman, Kasımpaşa, Mustafapaşa camileri, mescitler, Kasımpaşa ve Mustafapaşa medreseleri). XVIII. yy.'da barok üslupta yeniden imar edildi. Bugün müzeye dönüştürülen Belediye sarayı (1702), Cappucino manastırı (1706), Sveti Jakov kilisesi (1723) bu dönemdendir.

OSİLATÖR a. (fr. *oscillateur*'den). Saatç. Zaman aygıtlarında, bir rezonatör ile bunu çalıştıran bir sistemden oluşan ayarlama organı. (Saatçilikte dönüşümlü olarak kullanılan başlıca osilatörler şunlardır: sarkaç, sarmal balans, metal diyapazon, çubuk ya da mercek biçiminde kuvars, atom ya da molekül osilatörü.)

OSİLOGRAF a. (fr. *oscillographe*). Zamana bağlı olarak değişen fiziksel bir büyüklüğün değişimlerini gözlemlemeye ve kaydetmeye olanak veren aygıt. (Günümüz osilograflarında, bir katot ışınları demetinin, elektrik alanı ya da manyetik alan etkisiyle saptırılmasından yararlanılır ve bunlara bu nedenle *katodik* ya da *katot ışınlı* osilograflar adı verilir.)

OSİLOGRAM a. (fr. *oscillogramme*). Bir osiloskop ekranı üzerinde oluşan ve işaretlerin zamansal çözümlemesine olanak veren eğri.

OSİLOMETRE a. (fr. *oscillomètre*'den). Tıp. Atardamarların titreşimlerini ölçmeye yarayan araç. (En çok kullanılanı Pachon osilometresidir.)

OSİLOMETRİ a. (fr. *oscillométrie*). Tıp. Bir osilometre ile kol ve bacaklarda atardamar titreşimlerinin incelenmesi. (En yüksek titreşimler, kollukla uygulanan karşıt basınç, atardamar boşluğundaki ortalama basınç değerine ulaştığında elde edilir. Bu yöntem büyük atardamarların açıklığı hakkında bilgi verir.)

OSİLOSKOP a. (fr. *oscilloscope*). Elektron. Zamana göre değişen bir büyüklüğün değişimlerini görüntülemeye ve böylece bir gösterim elde etmeye olanak veren aygıt. (İlke olarak osiloskop, görüntü kayıt düzeneği olmamasıyla osilograftan ayrılır.)

—ANSİKL. Osiloskopta, akım ya da gerilim değişimlerini ekran üzerinde çizili bir eğri biçiminde göstermek için, bir elektron demetinden yararlanılır. Osiloskop, cam bir vakum tüpünden oluşur ve tüp içinde şu öğeler bulunur:

1. bir elektron demeti üreten ve *elektron tabancası* adı verilen bir sistem. Bu sistemde, çok küçük bir yayım yüzeyi elde etmeye olanak veren dolaylı ısıtmalı bir katot vardır. Filaman, ısıya dayanıklı maddeden küçük bir bloku ısıtır; bu blok içine, bir baryum oksit ve stronsiyum oksit karışımı içeren bir oyuk açılmıştır. Yüksek bir pozitif potansiyele getirilmiş hızlandırıcı anotun bir deliği vardır ve bu anota varan elektronların bir çoğu, bu delikten geçerek fluorışıl bir ekrana çarpar. Katota göre negatif olarak kutuplanmış ve "wehnelt" adı verilen bir silindir, bir triyot ızgarasıyla aynı işlevi yaparak ekran üzerindeki ışıklı spotun parlaklığını ayarlar;

2. tüp ekseni yatay olduğunda, birinciler yatay ve ikinciler düşey olmak üzere, iki çift *saptırma levhası* sistemi. Düşey levhalara değişken bir gerilim uygulayarak, elektron demeti yatay yönde saptırılır. Benzer şekilde, yatay levhalara uygulanan bir gerilim, demeti düşey olarak hareket ettirir;

3. üzerinde, gözlemlenmek istenen eğrilerin oluştuğu, tüp eksenine dik bir *ışıldar ekran*. Kullanılan ışıldar madde (kimi kez yanlış olarak *fosfor* da denir) fluorışısı yeşil olan bir çinko ortosilikat (willemit) olabilir. Öte yandan, özellikle, ekran üzerinde beliren ışıklı eğrinin fotoğrafı alınmak istendiğinde, mavide maksimum bir ışıldama gücü gösteren çinko sülfür de kullanılır. Dönemsel olmayan hızlı olayları incelemek sözkonusu olduğunda, ışıldaması belli bir kalım gösteren maddelerden yararlanılır.

İncelenecek büyüklük, genellikle düşey saptırma levhalarına uygulanan, değişken bir gerilim olmalıdır. Aynı zamanda, yatay saptırma levhalarına, dönemi, incelenecek gerilimlerin dönemine eşit ya da tam katı, testere dişi biçiminde gerilimler uygulanır; bunlar bir zaman ölçeği oluşturur. Bir eşzamanlama düzeneği, kararlı ve tek bir iz elde etmek için, incelenen işaretlerle daima aynı fazda kalan, testere dişi biçiminde bir tarama başlatır. Bu iz ekran üzerine, incelenen gerilimin biçimini, frekansını, fazını vb. çözümlemeye olanak veren bir eğri çizer. Kimi osiloskoplar, aynı anda birçok eğri elde etmeye olanak verir; çift zaman ölçeğiyle donatılmış diğerleri, yüksek frekanslı ayrıntıları, daha alçak frekanslı işaretler üzerinde incelemeye olanak verir; bellekli osiloskop, bilginin belleğe aktarımı yoluyla, herhangi bir işareti gözlemlemeye olanak verir.

Önceleri bir laboratuvar aygıtı olan osiloskop, kısa sürede, doğrudan malzeme üzerinde ve bunu bozmadan, çok çeşitli üretim kontrolleri yapmaya olanak veren evrensel bir ölçü aygıtı haline gelmiştir.

OSİMEN a. (fr. *ocimène*). Org. kim. Formülü

$$(CH_3)_2C = CH{-}CH_2CH = C\,(CH_3){-}CH{=}CH_2$$

olan monoterpensel hidrokarbon; fesleğenden *(Ocimum basilicum)* özütlenir; allo-osimen ile mirsenin izomeridir.

OSİMO, İtalya'da, Marche'de (Ancona ili) komün; 26 000 nüf. Müzik aygıtları. Tekstil. Büyük bölümü XIII. yy.'da yapılmış katedral.

OSİNNİKİ, Rusya'da kent, Batı Sibirya'da, Kuzbas'ta; 62 000 nüf. Kömür çıkarma. Kent, Novokuznetsk metalürji bitişikkentinin bir parçasıdır.

OSİPOVSKİY (Timofey Fyodoroviç), rus filozof (1766-1832). Harkov Üniversitesi rektörüydü. *De l'espace et du temps* (fr. çev.) [Mekân ve zaman üzerine] (1807) ve *Méditations sur le système dynamique de Kant* (fr. çev.) [Kant'ın dinamik sistemi üzerine düşünceler] (1813) adlı yapıtlarında Kant'ın idealizmini çürütmeye çalıştı.

Osireion, Seti I'in (XIX. hanedan), Abydos'ta yapılan kenotaphionu; mezar tapınağıyla aynı eksen üzerinde, bu anıttan birkaç metre uzaktadır. Bu yapı benzersizdir. Dünyanın yaratılışı sırasında, suların dışında beliren ilk çıkıntıyı, "ilk tepe"yi simgeler. Kullanılan gereçler, kireçtaşı, kumtaşı ve granittir ve her birinden belirli simgesel bir amaçla yararlanılmıştır. Duvarlarına çeşitli metinler yazılmış olan tonozlu bir koridor, yapının koroyeri önünde yer alan iki giriş sofrasına kadar uzanır. İlk oda olarak düşünülen koroyeri bir kanalla kuşatılmıştır ve bu kanal yeryüzünün ilk sularıyla doludur.

OSİRİS, mısır dilinde **User,** mısır tanrısı. Bedenini sıkıca saran bir giysiyle insan biçiminde betimlendi; iki yanında birer tüy bulunan yüksek ve beyaz bir taç giyerdi; göğsü üzerinde kavuşturduğu ellerinde bir asa ile bir flagellum tutardı. Başlangıçta bitkiler dünyasının yaşam gücünü simgelediğinden, bedeni genellikle yeşile boyanırdı. Büyük bir olasılıkla Delta'da başlayan kültü, çok kısa sürede bütün Mısır'a yayıldı: Busiris'te kral-tanrı Ancti'nin yerini aldı; Delta'da İsis ve Horos'la birlikte taptı; Heliopolis'te, Enneadlar*'ın içinde, güçlü tanrı Re ile birleşti; Memfis'te, mezar tanrısı Sokaris'in yerini aldı ve Ptah'la birleşti; Abydos'ta, Hentiimentiu ile (nekropolisin tanrısı) bir tutuldu. Bu değişik unsurlar arasında yavaş yavaş bir bireşim gerçekleşti ve çok geçmeden bir efsane doğdu: toprakların iyi kralı Osiris insanlara tarımı, bağcılığı ve çeşitli sanatları öğretmişti; kardeşi Seth, Osiris'i kıskandı ve bir şenlik sırasında onu bir sandığa kapatarak Nil'e attı; kız kardeşi ve karısı İsis, tanrıyı Byblos kıyılarında bularak geri getirdiler. Osiris'i yeniden ele geçiren Seth, tanrının bedenini on dört parçaya böldükten sonra, parçaları bütün Mısır'a dağıttı. Kız kardeşi Nephthys'le (Seth'in karısı) birlikte ve Anubis'in yardımıyla, İsis, Osiris'in bedenini yeniden birleştirdi; birer dişi kuş biçimini alan İsis ile Nephthys, tanrıya rüzgârıyla can vermek için geniş kanatlarını çırptılar. Böylece Osiris dirildi. İsis gebe kaldı ve doğurduğu Horus'u, amcası Seth'in intikamından korkarak, Delta bataklıklarında gizlice büyüttü; yetişkinlik çağına geldiğinde mirasını devralmak isteyen Horus, Seth'i teke tek dövüşe çağırdı. Re ve tanrılar mahkemesi toplanarak kararını açıkladı: Horus, babasının yeryüzündeki krallığının sahibi olacak, babası ise yeraltındaki seçilmişler krallığını yönetecekti. Bu efsaneden çıkan sonuca göre: ölümünden sonra, Osiris'in bedenine yapılan kutsal uygulamaları kendi için, aynı duaları okutarak yaptırabilen her insan yeniden yaşam bulacaktı; sonsuzluk önceleri yalnızca krala

Bk. resim sayfa 8920

özgüydü; ancak, Orta İmparatorluk döneminden sonra, ölümden sonra yaşam herkes için geçerli olmaya başladı. Tanrının kutsal kenti Abydos önemli bir hac merkezi oldu; büyük şenlikler sırasında yapılan gizli ayinlerde, tanrının yeniden yaşama dönüşü canlandırıldı.

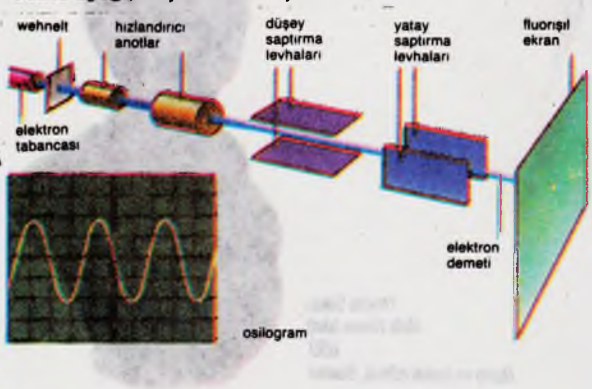
Osiris efsanesi, toprağa gömüldükten birkaç ay sonra ilkbaharda yeniden canlanan tohum aracılığıyla, mitolojik düzlemde, doğadaki yaşamın değişkenliğini yansıtır. Samiler'in Ba'al efsanesi ve Suriye'deki Adonis efsanesiyle benzerlik gösterir. Osiris kültü klasik dönemde bütün Akdeniz kıyılarına yayılmıştı.

Osiris ayağı, ön yüzünde mumyaları-

Larousse

Pachon osilometresi

bir osiloskopun şeması

B. Brake-Rapho

Osiris
Sennecem'in
Deyr ül-Medine'deki (Mısır)
mezarını süsleyen
bir duvar resminden ayrıntı
Yeni İmparatorluk, XIX. hanedan

mış Osiris biçiminde dev bir firavun heykeli bulunan ayak. (Eski Mısır'da mezar tapınaklarında bu ayak türüne oldukça sık rastlanır: Ramesseum, Medinet Habu vb.)

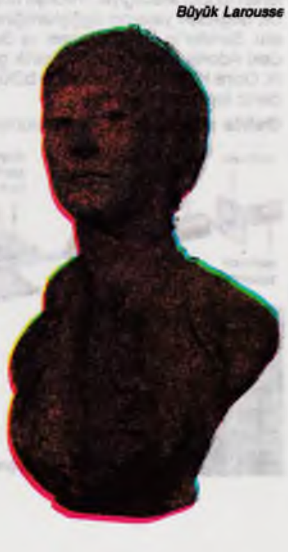
OSİSMİİ. Esk. coğ. Bretagne'ın doğu yarısında yaşayan Galya halkı. Başlıca kenti *Vorgium*'du (Carnaix).

OSİTOSİN a. (fr. *ocytocine*). Biyokim. OKSİTOSİN'in eşanlamlısı.

OSKAN (Yervant), ermeni kökenli türk heykelci (İstanbul 1855 - *ay. y.* 1914). Türkiye'de Tanzimat döneminin ilk heykelcisi olarak bilinir. Eğitimini Fransa ve İtalya'da tamamlayıp İstanbul'da döndükten sonra yeni kurulan Sanayii nefise mektebi'nin heykel öğretmenliğine getirildi (1882). Okul müdürü Osman Hamdi Bey'in de yardımcılığını yaptı ve ölümüne değin bu görevde kaldı. İlk öğrencileri İhsan (Özsoy)*, İsa* Behzat ve Mehmet Bahri beylerdir. Fransa'da Houdon, İtalya'da F. Della Valle'nin yapıtlarında görülen klasik uslupla rokoko zarafetini birleştirmeyi denedi. *Naile Hanım*'ın ve *Osman Hamdi*'nin büstleriyle *Zeybek* ve *Tavukçu kadın* gibi heykel çalışmalarından başka resimleri de vardır.

OSKAN EFENDİ, ermeni kökenli türk maliyeci ve siyaset adamı (Erzurum 1867 - İstanbul 1922). Erzincan'da başladığı öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Irak, Anadolu ve Rumeli'de Düyunu umumiye müfettişi olarak görev yaptı. Maliye müfettişliğinden Rumeli Maliye komisyonu üyeliğine getirildi. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra Maliye nezareti baş müfettişi oldu. Mahmut Şevket Paşa (1913) ve mısırlı prens Sait Halim Paşa (1913-1917) hükümetlerinde Posta ve telgraf nazırı olarak görev aldı. Daha sonra emekliye ayrıldı.

Büyük Larousse

Yervant Oskan
Naile Hanım büstü
MSÜ
Resim ve heykel müzesi, İstanbul

OSKAR I (Paris 1799 - Stockholm 1859), İsveç ve Norveç kralı (1844-1859). Karl XIV (Bernadotte) ve Désirée Clary'nin oğlu. İsveç prensi (1810), krallık vârisi (1818) ve Norveç kralı naibi (1824) oldu. Hükümete aldığı liberal danışmanlar bir dizi reform gerçekleştirdiler (ceza yasası, veraset hakları, meslek kurumlarının kaldırılması vb.). Oskar I iskandinav birliğinden yanaydı; düklükler olayında Danimarka lehine ihtiyatlı bir askeri harekâta girişti (1848-49). Rusya'ya düşmandı; Fransa ve İngiltere'nin Kırım zaferinden yararlanarak çarın Åland adalarını tahkim etmekten vazgeçmesini sağladı (1856). Akli dengesini yitirince (1857) naipliği oğlu Karl'a bıraktı.

OSKAR II (Stockholm 1829 - *ay. y.* 1907), İsveç (1872-1907) ve Norveç (1872 -1905) kralı. Oskar I'in üçüncü oğlu. Kardeşi Karl XV'in yerine geçti. İsveç-Norveç birliğinin bozulmasını kabullenmek zorunda kaldı (1905). Norveç, tahtı Bernadotte'a önerince Oskar II bu öneriyi tüm ailesi için reddetti. Diplomasi alanındaki ustalığı ve adalet anlayışı, hassas uluslararası sorunların çözümünde birçok kez Oskar II'ye başvurulmasına yol açtı.

OSKARSHAMN, İsveç'te (Kalmar), Baltık kıyısında liman kenti; 27 500 nüf. Makine sanayileri. Kereste ve kâğıt dönüştürme. Nükleer santral.

OSKÇA a. İtalik dili; umbria lehçesine çok yakın olan ve onunla birlikte osk-umbria öbeğini oluşturan bu dili Osklar konuşurdu.

—ANSİKL. Roma öncesi dönemde oskça en yaygın dildi: Osklar'ın dışında Apennin ve Campania Samnitleri ile Lucania ve Bruttium halkı da bu dili kullanırdı. Oskça, özellikle Campania sitelerinden kaynaklanan 200'den çok yazıt aracılığıyla öğrenilmiştir. İ.Ö. III. yy.'dan İ.S. I. yy.'a dek yayılan bu metinlerin en yenileri Pompei'nin yok olduğu dönemden kalmadır. Bu dönemde oskça, latince ve yunanca karşısında hemen hemen ortadan kalkmıştı. Bu yazıtlar, resmi metinlerden (Nola ve Abella siteleri arasında bir antlaşma, Bantia sitesinin ceza yasaları), ithaflardan, lanetleme cümlelerinden, para yazılarından vb. oluşur. Kimi güldürü oyunlarının osk kökenli olmasına karşın oskçanın edebiyat dili bulunmadığı sanılır.

OSKHOPHORİA a. (yun. sözc. *oskhos*, küçük dal ve *phoros*, taşıyan'dan). Esk. Yun. Bağbozumu öncesinde kutlanan Atina şenlikleri. Eskiden Minotauros'a haraç olarak gönderilen gençleri simgeleyen yakışıklı delikanlılar Dionysos tapınağı'ndan Athena Skiras (Phaleron'da) tapınağı'na kadar bir tören alayı düzenlerlerdi. (Gençlerden bazıları üzümlü asma dalları taşırlardı.)

OSKİ a. (ermenice *vosgi*, altın'dan). *Arg.* Lira.

OSKLAR, lat. **Osci** ya da **Opici**. Esk. coğ. Orta Apenninler'de yaşayan Sabelli halkı. Campania'ya inerek, Capua ve Cumae'yi alan Osklar'ın bir bölümü Latium'a çekildi. İ.Ö. V. yy.'ın ortasında, merkezi Capua, Cumae ve Nocera olan üç federasyon kurdular. Campania'da, büyük ölçüde yunan etkisi altında kaldılar.

OSKULUM a. Zool. SU ÇIKIŞ DELİĞİ*'nin eşanlamlısı.

OSK-UMBRİA DİLLERİ a. Oskça ve umbria lehçesiyle Orta İtalya'daki küçük lehçeleri içeren (Volsci, Sabini, Marsi) italik dilleri öbeği.

OSKÜLATÖR a. (fr. *osculateur*). Geom. DOKUNUM'un eşanlamlısı.

Osler hastalığı (ing. doktor sir William *Osler*'in [Band Head, Kanada, 1849 - Oxford 1919] adından), hasta bir endokarda streptokokların yerleşmesinden ileri gelen ve yavaş gelişen kötücül endokardit. Olguların çoğunda mikrop türü *Streptococcus viridans*'tır.

OSLO, Norveç'in başkenti, Skagerrak'ın uzun bir kolu olan *Oslofjord*'un ucunda; 461 127 nüf. (1991).

Oslo, denize 100 km uzaklıkta, verimli bir tarım bölgesindedir. Yeri, hem ülkenin iç kesimiyle (Glomma ve Vorma vadileri aracılığıyla) hem denizle kolayca bağlantı kurmasına olanak verir.

Oslo fiyordu boyunca, ülke işçilerinin yarısının toplandığı, gerçek bir bitişikkent oluşturmakla birlikte çok ferah bir dizi küçük kent sıralanmaktadır. Bununla birlikte etkinliklerin büyük bölümü, hem başkent, hem demiryolu ve karayolu kavşağı olan Oslo kentine doğru yoğunlaşır. İşte bu nedenle limandaki rıhtımlar büyük bir trafiğe (5,3 Mt) sahne olur. Kentin uzun elişçiliği geleneğinden yararlanan birçok sanayi Oslo'ya yerleşmiştir (tekstil, besin, makine, elektromekanik sanayileri).

Başlangıçta Akershus yarımadası kıyısına kurulan kent, daha sonra çok genişlemiş, sanayiler liman kesiminde ve Akerself vadisinde kalmıştır. Fiyord boyunca toplanan evler, komşu kırsal kesime de yayılarak, hem modern bir mimariyi (belediye konağı) hem de eski köylerde rastlanılan ahşap kulübeleri kaynaştıran çok çelişkili bir manzara oluşturmaktadır. Çok yayılmış (40 km²) olan Oslo kenti, doğayla iç içedir; sözgelimi banliyö trenleriyle doğrudan kayak alanlarına gidilebilmektedir.

—Tar. 1048'e doğru Harald III Hårdråde tarafından kuruldu, daha batıda Akershus kalesini yaptıran Haakon V (1299-1319) zamanında başkent oldu. Oslo'nun siyasi önemi daha sonra iskandinav birliklerinin (1397) kurulması ve hansa ticaretinin (norveç kerestesinin ihracı) gelişmesiyle azaldı. XVI. yy.'da, hansa tacirlerinin yerini Hollandalılar aldı.

Kent, 1624'te yakıldı, daha sonra ülke valisinin konutu Akershus kalesi yakınında yeniden kuruldu ve Danimarka kralı Christian IV tarafından yeniden kurularak *Christiania* adını aldı. XVIII. yy.'da, İngilizler yavaş yavaş Hollandalılar'ın yerini aldılar ve işlenmiş kereste satın almayı yeğlediklerinden, kereste sanayisi gelişti. Bir üniversitenin kurulmasıyla (1811) Oslo, Norveç'in kültür merkezi durumuna geldi; önce Danimarka'ya, sonra da İsveç'e karşı milliyetçilik eylemleri baş gösterdi. Norveç, İsveç'le birleşince (1814) kent Norveç hükümet ve parlamentosunun merkezi oldu. XIX. yy.'da, Christiania sanayileşerek gelişti ve on bin dolayındaki (1815) nüfusu, 200 000'i aştı (1900). Bağımsız Norveç'in başkenti olan Christiania, yeniden *Oslo* adını (bu ad Christiania'nın varoşlarından birinin adı olarak yaşıyordu) aldı (1 ocak 1925).

—Güz. sant. Akershus şatosu (1300'e doğr. ve XVII. yy.). Müzeler: tarih, dekoratif sanatlar, açık hava ulusal folklor (Bygdøy'da: eski ahşap mimari, dini sanat, günlük yaşam) müzeleri. Ulusal galeri, ressam Munch ve heykeltıraş Vigeland müzeleri, Sonja Henie vakfı (Høvikodden'de: çağdaş sanat), vb.

OSMAN I, Osman Gazi ya da **Osman Bey** de denir (Söğüt 1258 - *ay. y.* 1326), Osmanlı devletinin kurucusu olan ilk türk padişah (1281-1326). Kayı aşireti reisi Ertuğrul* Gazi'nin küçük oğlu (Osmancık). Ertuğrul Gazi yaşamının son yıllarında öteki oğulları Savcı ile Gündüz'e göre üstün nitelikleri bulunan Osman'ı Kayı aşireti reisliğine aday gösterdi. Babasının ölümü üzerine bazı aşiret ileri gelenleri, amcası Dündar Bey'i reisliğe getirmek istedilerse de Ertuğrul Gazi'nin gaza yoldaşlarından Gazi Abdurrahman, Akça Koca, Konur Alp, Turgut Alp, Saltuk Alp, Aykut Alp, Ak Timur, Kara Mürsel, Kara Tekin, Samsa Çavuş, Şeyh Mahmut gibi birçok bey ve özellikle kayınpederi olan ahilerin ünlü şeyhi Edebali'nin diretmesi so-

nucu Osman Gazi beyliğin başına geçti (1281). Komşu bizans tekfurlarıyla elden geldiğince iyi geçinmeye çalışan Osman Gazi, bunlardan İnegöl tekfuru Nikolaios'un aşiretin yaylaya çıkış-iniş yolu üstünde olan Ermeni derbenti'nde pusu kurduğunu öğrendi. Burada yapılan ve sonuçsuz kalan çarpışmada ağabeyi Savcı Bey'in oğlu olan yeğeni Bay Koca şehit düşünce, savaşçılarını geri çekti (1284). Ertesi yıl bu çarpışmanın öcünü almak için harekete geçen Osman Gazi, Emirdağı eteğindeki Kulacahisar'ı 300 kişilik bir kuvvetle basarak ele geçirdi (1285). Osmanlı tarihinde alınan ilk kale olarak bilinen bu başarıdan sonra beyliğin toprakları İznik gölü doğrultusunda kuzeye doğru genişlemeye başladı. Öte yandan, Kulacahisar'ın fethi üzerine kaygıya kapılan İnegöl ve Karacahisar tekfurları, Osman Gazi'ye karşı birleştiler. İki taraf arasında Domaniç yakınındaki İkizce (ya da Ekizce) denen yerde yapılan ve Osman Gazi'nin zaferiyle sonuçlanan savaşta (1286) Savcı Bey şehit düştü, birleşik ordunun komutanı Philatos öldürüldü. Daha sonra Eskişehir yöresinde ve Porsuk çayı kıyısında bulunan Karacahisar üzerine yürüyen Osman Gazi, uzun bir kuşatma sonunda bu önemli kaleyi fethederek ilk büyük başarısını kazandı (1288). Bizanslılar'a karşı elde edilen bu zaferler üzerine Anadolu selçuklu hükümdarı Mesut II, "Osman Şah" başlığı altında gönderdiği bir fermanla Söğüt mülküne ek olarak Eskişehir ve İnönü yörelerinin de Osman Gazi'ye verildiğini bildirirken, yanı sıra tablhane (büyük davul), tuğ, alem (bayrak), altın kılıç, gümüş takımlı at, okla yay ve yüz bin dirhem para gibi beylik simgesi olan armağanlar da kendisine sunuldu (1289). Sultanın beğenisine değer olduğunu ispatlamak için Göynük ve Taraklı Yenicesi üzerine akınlar düzenleyen Osman Gazi, elde edilen pek çok ganimetin büyük bölümünü selçuklu hükümdarına gönderdi (1292). Ardından Bilecik, Yarhisar ve İnegöl kalelerini fethetti (1298), Yarhisar tekfurunun, Bilecik tekfurunun oğluyla düğünü yapılmakta olan kızı Nilüfer Hatun'u (Holofira) tutsak alarak kendi oğlu Orhan (sonradan Orhan Gazi) ile evlendirdi. Anadolu Selçuklu devletinin parçalanarak beyliklere bölünmesi üzerine (1299) Osman Gazi egemen olduğu bölgelerde bağımsızlığını ilan etti. Oğuz töresi gereğince tüm türkmen beyleriyle aşiret reisleri Osman Gazi'ye bağlılık andı içtiler. Törende hazır bulunan herkes, sırası geldikçe onun önünde diz çöküp sunulan kımızı içti. Böylece Osman Gazi, yeni kurulan Osmanlı devletinin ilk padişahı oldu. Yondhisar ve İznik gölünün güney kıyısındaki Yenişehir fethedildikten sonra yeni devletin merkezi olarak Yenişehir seçildi (1300). İmparator Andronikos II Palaiologos'un hassa askerleri komutanı Musalonikis yönetimindeki bizans kuvvetleri yenilgiye uğratılarak Koyunhisar (Baphaeon) kalesi ele geçirildi (1301). Osman Gazi'nin Köprühisar üzerine bir sefer açmak için topladığı savaş meclisinde 90 yaşındaki amcası Dündar Bey, bu hareketin tekfurların düşmanlığını artırıp aralarındaki güçbirliğini yoğunlaştıracağını söyleyerek sefer önerisine karşı çıktı. Bu davranışın orduda ikilik yaratacağını ve yeni oluşan devleti belki de temellerinden sarsacağını düşünen Osman Gazi, yayına yerleştirdiği bir okla Dündar Bey'i vurarak (1302) Osmanlı hanedanında aile içinden birini öldüren ilk kişi oldu. Aynı yıl Köprühisar fethedildi; İznik kuşatıldı ve başkent Yenişehir'in çevresini güvence altına almak için Marmaracık kalesi ele geçirildi (1303). Yeni türk devletinin ardı arkası kesilmeyen fetihlerinden tedirgin olan Bursa tekfuru, çevresine topladığı Atranos (Orhaneli), Madenos, Kete ve Kestel tekfurlarının birleşik kuvvetlerinin başında Yenişehir üzerine yürüdü. Birleşik orduyu Dinboz'da (Dimbaz) karşılayıp yenilgiye uğratan Osman Gazi, bu önemli zaferden sonra Kestel, Kete ve Ulubat kalelerini kolayca ele geçirdi (1306). Ertesi yıl İznik yeniden kuşatıldı; Yalova üzerine sürekli akınlar düzenlenmeye başlandı (1307). Devlet sınırlarının artık Marmara denizi'ne dayanması, Osman Gazi'nin denizciliğe önem vermesine yol açtı. Bu düşünce doğrultusunda kurulan tezgâhlarda yaptırılan kürekli hafif gemilerle, ilk türk denizcisi sayılan Emir Ali, Marmara denizi'ne açılarak Kalolimni (Besbikos) adasını fethetti (1308) ve fatihinin onuruna "Emirali" diye anılmaya başlanan adanın adı, sonradan "İmralı" ya dönüştü. İznik gölü çevresindeki Koçhisar'ın osmanlı topraklarına katılmasından sonra denizciliğe verilen önem daha büyük boyutlara ulaştı (hatta bazı bizans ve batı kaynaklarında Osman Gazi'nin Rodos adasını St. Jean şövalyelerinden almak için 1310'da gemilerle asker götürüp kaleyi kuşattığı, ancak bunu başaramadığı belirtilirse de osmanlı kaynaklarında böyle bir olaydan söz edilmez). Öte yandan, Harmankaya tekfuru Köse Mihal, müslümanlığı kabul ederek Abdullah Mihal adını aldı ve osmanlı hizmetine girdi (1313). Bu arada Akhisar, Geyve, Lüblüce, Lefke, Hisarcık, Tekfurpınarı, Yenikale, Karagöz ve Yanıkçahisar kalelerinin fethedilmeleriyle devletin sınırı Karadeniz yönünde kuzeye doğru da önemli ölçüde genişledi. Marmara doğrultusundaki kuzey yönü dışında her yandan osmanlı topraklarıyla çevrilmiş olan Bursa kenti, ertesi yıl kuşatıldı (1314). Ancak, bu çok sağlam kalenin uzun bir abluka sonunda teslim zorunda kalacağını düşünen Osman Gazi, biri Kaplıca ve öteki de Uludağ yönünde olmak üzere kentin iki yanına iki havale hisarı yaptırdı. Bunlardan Kaplıca tarafındaki kalenin dizdarlığına yeğenlerinden Ak Timur'u, dağdakine de komutanlarından Balaban (Balabancık) Bey'i atadı. Daha sonra oğlu Orhan ile komutanlarından Konur Alp, Sakarya boylarını izleyerek Karatekin, Ebesuyu, Karacabeş, Tuzpazarı, Kapıcık ve Keresteci kalelerini fethettiler (1317). Bu arada, Akça Koca da Kocaeli'de ilk fetihlerine başladı. Artık yaşlandığı, ayrıca damla hastalığına da tutulduğu için seferlere pek katılamayan Osman Gazi, giderek güvenini kazanan oğlu Orhan Gazi'yi başkomutan vekilliğine atadı, kendi de başkent Yenişehir'de yalnız devlet işleriyle uğraşmaya koyuldu (1320). Böylece babasının yerine seferlere çıkan Orhan Gazi, Mudanya'yı fethetti, Gemlik ve deniz yoluyla ilk kez Trakya üzerine yürüyerek Bizanslılar'ın buradaki kıyı kentlerini yağmalayıp yıkıma uğrattı (1321). Sakarya'nın D.'sunda küçük bir türk beyliği olan Umurhanlar'dan Akyazı ve Mudurnu alındı, Sapanca gölünün B. kıyısındaki Ayanköy Bizanlılar'la yapılan bir savaştan sonra ele geçirildi (1323). Ertesi yıl Pronektos (Prenetos) kasabasını fetheden Kara Mürsel Bey, buraya kendi adını verdiği gibi, yine ismini taşıyan çok süratli bir gemi tipi bularak bunlardan oluşturduğu bir donanmayla kıyı şeridine egemen oldu. Hastalığı iyice ilerleyen yaşlı Osman Gazi, Atranos'un fethi sırasında başkomutanlıkla birlikte tüm yönetsel yetkileri oğlu Orhan Gazi'ye devretti ve osmanlı topraklarına katılan kasabaya da onun onuruna "Orhaneli" adını verdi (1324). Böylece köşesine çekilen babasının yerine yönetimi ele alan Orhan Gazi, 12 yıldır abluka altında bulunan ve osmanlı topraklarının ortasında tıpkı bir ada gibi kalmış olan Bursa üzerine yürüdü. Abdullah Mihal'in önemli girişimleri sonucu kent kan dökülmeksizin teslim oldu (1326). Bursa tekfuru, 30 bin duka altını fidye karşılığında askerleriyle birlikte Gemlik üzerinden İstanbul'a gönderildi. Oğlundan uzun süredir beklediği Bursa'nın fethi müjdesini alan Osman Gazi, ona gazalarını sürdürmesini, adil ve merhametli olmasını, reayaya iyi davranmasını, özellikle devleti güçlendirmek için hiçbir özveriden kaçınmamasını öğütledikten sonra hasta yatağında öldü (1326). Vasiyeti gereğince cenazesi Söğüt'ten Bursa'ya götürülerek Gümüşlükümbet'e gömüldü. Oğlu Orhan Gazi ardılı oldu.

Ch. Lenars

Oslo'dan bir görünüm (sağda katedralin çan kulesi)

Osmanlı hanedanının kurucusu olan Osman Gazi'nin fetihleri sırasında başlıca hedefi denizlere ulaşmaktı. Bu tasarımını büyük bir özen ve düzenle izleyerek sonuçta Karadeniz ve Marmara kıyılarına erişmeyi başardı. Yıkıma doğru giden Bizans İmparatorluğu'nun bu durumunu çok yakından gözlediği için onun karşısında öteki türk beyliklerine oranla en güçlü rakip olma niteliğini kazanmayı amaç edindi. Böylece bu devleti iki denizden kıstırmak, bizans topraklarının arasında kama biçiminde girintiler yaparak çeşitli parçalara ayırmak, bu bölüntülerin birbiriyle olan ulaşım ve bağlantısını kesmek için elden geleni yaptı. Bu plan doğrultusunda İzmit ve Gemlik körfezlerine dayanan osmanlı kamaları, bu bölgede bir bütün olarak yer alan bizans topraklarını sonunda üç parçaya ayırdı. Okur yazar olmayan Osman Gazi, sadece savaş alanlarında edindiği deneyimlere dayanarak ve elindeki yetersiz olanakları en iyi biçimde değerlendirerek bu tasarısını başarıyla gerçekleştirmesi sayesinde, kendisinden sonra yerine geçen Orhan Gazi'ye iki denizle Sakarya ırmağı boyunca uzanmış bir devlet bıraktı. (→ Kayn.)

Büyük Larousse

Osman I
Atatürk kitaplığı, İstanbul

OSMAN Nakkaş, türk minyatürcü (XVI. yy.'ın ikinci yarısı). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur, ancak osmanlı minyatürünün klasik dönemi olarak nitelenen XVI. yy.'ın ikin-

ci yarısında, Selim II ve Murat III döneminde, sarayda sernakkaş olarak görev aldığı ve Seyit Lokman Çelebi ile birlikte çalıştığı bilinmektedir. Önemli minyatürleri Seyit Lokman Çelebi'nin yazdığı *Şehname-i Selim Han* (Selim III'ün tahta çıkışından ölümüne değin geçen olaylar), *Kıyafet ül-insaniye fi şemail il-osmaniye* (Osman Gazi'den Murat III'e değin osmanlı sultanlarının portreleri), *Surname-i hümayun* (Murat III'ün oğlu Şehzade Mehmet' in sünnet düğünü), *Hünername* (Osman Gazi'den Selim I'e değin sultanların tahta çıkışı, yaptıkları işler, zaferleri) adlı yapıtlarda bulunmaktadır. Türk-islam minyatürüne yenilikler getiren bu yapıtlarda en göze çarpan özelliklerden biri gerçekçi oluşlarıdır; padişahlar 3/4 profilden, bağdaş kurmuş ya da diz çökmüş otururken gösterilmiştir, giysiler, sarıklar dönemin özelliklerini yansıtır. Doğa betimleri konuyu etkilemeyecek biçimde, dümdüz bir fon olarak ele alınır. Kentlerin fethinde savaş sahnelerinden çok, fethedilen yeri çevresiyle birlikte sakin bir ortam içinde göstermeyi yeğlemiştir. Konular çok sayıda figürün yer aldığı büyük kompozisyonlar biçiminde resmedilmiştir.

Nakkaş Osman
Selim II Belgrad'da
Şehnamei Selim Han (1581)

OSMAN II Genç (İstanbul 1604 - *ay. y.* 1622), türk padişah (1618-1622). Ahmet I ile Mahfiruz Sultan'ın oğlu. Tahttan indirilen amcası Mustafa I'in yerine padişah olduğunda 14 yaşındaydı. Annesinin, hocası Ömer Efendi'nin ve kızlarağası Süleyman Ağa'nın etkisinde kalmakla birlikte yaşına göre insiyatif sahibiydi. Amcasını tahta çıkaran sadaret kaymakamı Sofu Mehmet Paşa'yı azlederek yerine Öküz Mehmet Paşa'yı getirdi. Ona yardımcı olan şeyhülislam Esat Efendi'nin elinden fetva dışındaki bütün yetkilerini aldı. Doğu cephesinde, Sadrazam Halil Paşa'nın komutasında İran'a karşı yürütülen savaş antlaşmayla sona erdi (eylül 1618). İran, Kars ve Ahıska kalelerinin Osmanlılar'da kalmasını ve haraç olarak her yıl 100 yük ipek göndermeyi kabul etti. Osman II, azlettiği Halil Paşa'nın yerine Öküz Mehmet Paşa'yı, daha sonra da kendisine büyük meblağlar sunan Güzelce Ali Paşa'yı sadrazam atadı. Ayaklanarak Lehliler'e sığınan Boğdan voyvodası Kaspar Gratiani' nin üzerine gönderilen Özi beylerbeyi İskender Paşa, Lehliler'le birleşen Gratiani' nin kuvvetini Yaş yakınlarında ağır bir yenilgiye uğrattı (eylül 1620). Ardından Dniestr'i geçerken sıkıştırdığı leh ordusunu imha etti (ekim 1620). Bu zaferler üzerine Osman II, devlet ileri gelenlerinin aksi görüşte olmasına karşın bizzat Lehistan seferine çıkmaya karar verdi. Sefere çıkmadan önce babası bu geleneğe son verdiği halde, kardeşlerinin en büyüğü şehzade Mehmet'i öldürttü (ocak 1621). Mayıs 1621'de Lehistan seferine (Hotin* seferi) çıkan Osman II, eylül 1621'de Hotin kalesini kuşattı. Art arda yapılan altı hücum sonuçsuz kalınca Lehliler'in barış önerisini kabul etti. Yapılan antlaşmayla Hotin kalesi osmanlı egemenliğindeki Boğdan voyvodalığına bırakıldı (ekim 1621).

Osman II, bozulan Yeniçeri ve Sipahi ocaklarını kaldırarak yeni bir ordu kurmak istiyordu. Bunun için gizlice Suriye'de bir kuvvet oluşturmaya girişti. Suriye'ye gitmeyi ve burada oluşturduğu büyük bir kuvvetin başında İstanbul'a dönerek Yeniçeri ocağı'nı kaldırmayı tasarlıyordu. Bu amaçla hacca gideceğini ilan edip yol hazırlıklarına başladı. Osman II, Üsküdar'a geçmek üzereyken yeniçeriler ve sipahiler ayaklandılar (18 mayıs 1622). Halkın ve ulemanın aşağı tabakalarının katılmalarıyla ayaklanma büyüdü. Asiler, padişahın hacdan vazgeçmesini ve hocası Ömer Efendi ile kızlarağası Süleyman Ağa'nın sürülmesini istediler. Durumun ciddiyetini anlayan Osman II hacdan vazgeçtiğini açıkladı, ancak hocasını ve kızlarağasını sürgüne göndermeyi kabul etmedi. Ertesi gün At meydanı'nda (Sultanahmet meydanı) toplanan asiler bu kez Hoca Ömer Efendi, kızlarağası Süleyman Ağa, sadrazam Dilaver Paşa, eski sadaret kaymakamı Ahmet Paşa, baş defterdar Baki Paşa ve sekbanbaşı Nasuh Ağa'nın idamını istediler. Osman II, ulemanın ricalarına karşın bu istekleri de kararlılıkla reddetti. Bunun üzerine asiler hiçbir direnişle karşılaşmadan Saray'a girdiler ve Osman II'yi ayak divanına çağırdılar. Padişah asilerin bu isteğini de geri çevirdi. Bu arada asiler haremde mahpus bulunan eski sultan Mustafa'yı dışarı çıkardılar. Osman II'nin sadrazam Dilaver Paşa ile kızlarağası Süleyman Ağa'yı asilere teslim etmesi olayları yatıştırmaya yetmedi. Asiler sultan Mustafa'yı padişah ilan ederek ulemayı zorla biat ettirdiler. Bu durum karşısında Osman II Üsküdar'a geçerek Bursa'ya gitmek istedi. Ancak asiler kayıkları kaçırdığı için bunu gerçekleştiremeyince gece Ağa kapısı'na giderek Yeniçeri ocağı'na sığındı. Ertesi gün (20 mayıs) Orta camisi'nde yeniçerilere Osman II'nin ocağa sığındığını bildiren yeniçeri ağası Kara Ali Ağa sözlerini bitirmeden parça parça edildi. Ağa kapısı'na giden asiler Osman II' yi hakaretlerle Orta camisi'ne getirdiler. Daha sonra Mustafa I'in sadrazam atadığı Kara Davut Paşa ile yeniçeri ağası Derviş ağa tarafından yine hakaretlerle ve halka teşhir edilerek Yedikule zindanına götürülen Osman II orada boğduruldu. Gece Topkapı sarayı'na götürülen cenazesi ertesi gün babasının türbesine gömüldü.

Osman II deneyimsizliğine karşın icraatında kararlı bir hükümdardı. İmparatorluğa eski görkemini kazandırmak istiyordu. İçtenlikle ıslahat yanlısıydı, ama deneyimi ve çevresi buna uygun değildi. Cimriliği ve ocaklılara kötü davranması askerin kendisinden soğumasına neden olmuştu. Para ve servet hırsı ise sadrazamlardan rüşvet alacak dereceye ulaşmıştı. Osman II, saray geleneğine aykırı olarak saraydaki cariyeleri evlendirip çırak çıkarmaya kalkıştığı gibi Pertev Paşa'nın ve şeyhülislam Esat Efendi'nin kızları ile evlenmişti. Farsı mahlasıyla yazdığı şiirlerinin toplandığı bir *Divan*'ı vardır. (→ Kayn.)

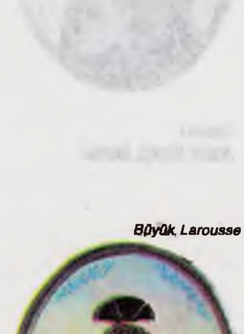
Büyük Larousse

Osman II
Atatürk kitaplığı, İstanbul

OSMAN, Padre Ottomano da denir, türk şehzade (XVII. yy.). Sultan İbrahim'in gürcü kökenli cariye Zarife'den olan oğlu. İbrahim'in bu çocuğu, kendinden olan şehzade Mehmet'ten (sonradan Mehmet IV) daha çok sevmesini çekemeyen Turhan Sultan, padişahı sürekli tedirgin etmeye başladı. Bu duruma sinirlenen padişah, bir gün bahçedeki tartışma sırasında şehzade Mehmet'i sarayın mermer havuzuna fırlattı. Güzel cariyeyi padişaha sunan darüsaade ağası Sümbül Ağa, bu olaydan sonra Turhan Sultan'ın hışmından korkarak evlat edindiği küçük Osman'ı ve Zarife'yi yanına alıp, hacca gitme bahanesiyle saraydan ayrıldı. Gemi, Girit adası açıklarında venedikli korsanların saldırısına uğradı, Sümbül Ağa öldürüldü; Zarife ile oğlu küçük Osman tutsak edildi. Korsanlar tutsakları Girit'in venedikli valisine, o da İtalya'ya göndererek papaya armağan etti. Vaftiz edildikten sonra ilahiyat öğrenimi görüp papaz olan Osman'a papa tarafından "Padre Ottomano" (Osmanlı papazı) adı verildi ve resmen osmanlı tahtının mirasçısı ilan edildi. Bu yüzden çıkan 1645-1669 Türk-Venedik savaşı süresince Padre Ottomano Osmanlı devletine karşı hıristiyan dünyasını birleştirmek için bir siyasal silah olarak kullanıldı. Fransa'ya giden Padre Ottomano, orada da Louis XIV tarafından Mehmet IV'e karşı osmanlı tahtının tek vârisi olarak benimsendi (1660). Yaklaşık tüm avrupalı hükümdarların onu osmanlı padişahı olarak kabul ettiklerine dair sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'ya gönderdikleri mektuplar, Türk-Venedik savaşı'nın gidişini etkilemedi. Kandiye kalesinin teslim olması üzerine Girit'in Osmanlı devletine bırakıldığına ilişkin barış antlaşmasının imzalanmasından (1669) sonra unutulan ve kendi kaderiyle baş başa bırakılan Padre Ottomano, üzüntüsünden bir manastıra kapandı. (→ Kayn.)

OSMAN III (İstanbul 1699 - *ay. y.* 1757), türk padişah (1754-1757). Mustafa II ile Şehsuvar Sultan'ın oğlu. Ağabeyi Mahmut I'in ölümü üzerine yirmi beşinci padişah olarak tahta çıktı. Şehzadeliği sarayda ve dar bir çevre içinde geçtiğinden, devlet yönetiminde sorumluluk taşıyacak deneyime sahip bulunmuyordu. Tahta çıkar çıkmaz, o güne değin uygulanagelen usulün dışına çıkarak emekli askerlere de yüksek miktarlarda cülus bahşisi dağıttı. Birkaç ay sonra Mahmut I zamanından beri sadrazam olan Köse Bahir Mustafa Paşa'yı azledip yerine Anadolu beylerbeyi Hekimoğlu Ali Paşa'yı getirdi. Ancak Ali Paşa, şehzade Mehmet'in öldürülmesi düşüncesine karşı çıktığı için üç ay sonra azledilerek Kıbrıs'a sürüldü. Ali Paşa'nın ardılı olan Naili Abdullah Paşa, Nişancı Bıyıklı Ali Paşa gibi sadrazamlar da kısa süre bu makamda kalabildiler. Bıyıklı Ali Paşa rüşvet aldığı ve yalan söylediği gerekçesiyle sadarete gelişinin ikinci ayında idam edildi (1755). Yerine gelen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu ve İbrahim Müteferrika'yla birlikte ilk türkçe basımevini kurmuş olan Mehmet Sait Paşa' nın sadrazamlığı da beş ay kadar sürdü. Osman III'ün nisan 1756'da ikinci kez sadrazamlığa getirdiği Bahir Mustafa Paşa, makamında dokuz aydan biraz fazla kalmayı başardı. Bunun nedeni sadrazamın, şehzade Mehmet'in öldürülmesi (aralık 1756) konusunda padişahla anlaşmış olmasıydı. Nitekim bu olaydan bir ay kadar sonra Osman III, Mustafa Paşa'yı azledip Koca Ragıp Paşa'yı sadrazamlığa getirdi (ocak 1757). Aynı yılın ortalarına doğru hastalanarak ölen Osman III, Yenicami'de, ağabeyi Mahmut I'in yanına gömüldü.

Osman III'ün dönemi görünüşte savaşsız ve ayaklanmasız geçmiş olmasına karşın, İstanbul iki büyük yangın, ayrıca bir veba salgınıyla önemli ölçüde sarsıldı. Sık sık meydana gelen sadrazam değişikliklerinin yol açtığı huzursuzluk ve iktidar boşluğu sonucu Mısır, Belgrad gibi bazı uzak eyaletlerde valiler görev yapamaz duruma düştüğü gibi, Erzurum ve yöresinde eşkıyalık olaylarında artış görüldü. Osman III'ün üç yılı bile bulmayan saltanatı döneminde gerçekleştirilen en önemli yapılar Ahırkapı feneriyle temeli 1748 ya da 1749'da atılan Nurosmaniye camisi' nin tamamlanmasıdır. (→ Kayn.)

Büyük Larousse

Osman III
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Osman III çeşmesi, İstanbul Beyazıt' ta, Nuruosmaniye camisi'nin Kapalıçarşı' ya bakan avlu kapısına bitişik çeşme; 1756'da Osman III tarafından yaptırıldı. Barok üsluptaki çeşmenin yanlarında ikişer sütun yer alıyor, üstü yuvarlak bir kemerle son buluyordu (günümüzde çok yıkıktır).

OSMAN Topal, Bacak, Reis, türk halk şairi (Rize 1865 - *ay. y.* 1950). Okuryazar değildi. Attan düşerek sakat kaldı. Koyunculuk yaptı; tarımla uğraştı. Kaval çalar, türkü söylerdi. Yerel ağızla destanları, türküleri, atışmaları derlenmiştir. (→ Kayn.)

OSMAN (Ahmet), faslı diplomat ve siyaset adamı (Ucda 1930). İdari işler bakanı (1970-71), sonra Krallık kabinesi müdürü (1971-72), 1972-1979 arasında da Başbakan oldu. 1984'te Temsilciler meclisi başkanı seçildi.

OSMAN, soyadı **Arpacıoğlu,** türk futbolcu (Mersin 1947). Ankara Petrolofis takımında yetişti. Mersin İdman yurdu takımına geçti. Bu takımda ikinci lig gol krallığını kazandı. 1971-1976 yılları arasında oynadığı Fenerbahçe'de parladı. 1972 -1973 sezonunda gol kralı oldu.

OSMAN ABDÜLMENAN EFENDİ, türk sufi (öl. Sandıklı 1883). İlköğrenimini doğduğu yerde babasından gördükten sonra İstanbul'a gelerek Sivrihisari Osman Efendi'den icazet aldı. Nakşibendi tarikatına girdi ve Denizli'ye giderek bu-

rada Denizli tekkesi şeyhi oldu. Din, mantık ve nakşibendilik konusundaki başlıca yapıtları: *Şerh alâ kasidet il-muaşeret li's -Şeyh il-Ekber, Tercümetü miftah il-maiyye fi tarikat in-nakşibendiyye, Hülasat ül -mantık fi şerhi tehzib il-mantık, Meclis-i din, Risale-i nutkiyye.*

OSMAN AĞA Balyemez, türk asker (öl. İstanbul 1515). Selim I'in İran seferine sekbanbaşı olarak katıldı (1514). İstanbul'a dönüşünde yeniçerileri bu sefer sırasında kimlerin ayaklanmaya kışkırttığını soruşturan padişaha onunla birlikte vezir İskender Paşa ve Kazasker Tacizade Cafer Çelebi'nin adları verildi. Bu tür ayaklanmaların yinelenmesini önlemek isteyen Selim I, Yeniçeri ocağı'na bir gözdağı vermek için her üçünü de ayaklanmalardan sorumlu elebaşılar olarak idam ettirdi. Ayrıca, yeniçeri ağaları Fatih döneminden beri ocağa bağlı olan sekbanbaşılardan seçilirken, bu tarihten başlayarak yapılan bir yasa değişikliğiyle Saray'dan atanmaları kesinleşti. Böylece Yeniçeri ocağı artık eski bağımsızlığını yitirmiş oldu.

OSMAN BEY → OSMAN I.

OSMAN BEY, türk şehzade (öl. Yenişehir 1513). Bayezit II'nin torunu, şehzade Ahmet'in büyük oğlu. Babasıyla birlikte katıldığı ve şehzade Ahmet'in kardeşi Selim I'e yenilerek tutsak düştüğü Yenişehir Meydan savaşı'nda (1513) çarpışarak öldü.

OSMAN BEY, türk şehzade (Amasya 1558 - Bursa 1561). Kanuni Sultan Süleyman'ın torunu, şehzade Bayezit'in küçük oğlu. Konya savaşı'ndan (1559) sonra 4 ağabeyi ile birlikte İran'a kaçan babası tarafından Amasya'da bırakıldı. Babasıyla ağabeyleri orada idam edilirken (1561), küçük şehzade de Amasya'dan getirildiği Bursa'da, annesinin kucağından alınarak boğduruldu.

OSMAN BEY Tanburi, Büyük, türk besteci (İstanbul 1816 - *ay. y.* 1885). Tanburi Numan Ağa'nın torunu, Tanburi Zeki Mehmet Ağa'nın oğludur. Mahmut II tarafından Enderun'a alındı. Babası kimseye ders vermediğinden tanburu kendi kendine öğrendi. Enderun'da ilkin hanende olarak ünlendi. 1846'da sersazende oldu. Galata mevlevihanesi'ndeki ayinlerde tanbur çalardı. Günümüze ulaşan 40 dolayında yapıtının büyük çoğunluğunu peşrevler ve sazsemaileri oluşturur. Osman Bey'in lirik, akıcı üslubu, özellikle peşrevlerinde belirgindir. Bu yapıtlar yoğun melodik örgüleriyle, o dönemin yenileşme hareketi içinde yer alır. Başlıca peşrevleri: *Nihavent, Hicaz (Hümayun), Hüzzam, Nişabürek, Segâh, Uşşak, Saba, Yegâh, Hicazkâr.*

OSMAN BEY Tanburi, Küçük, türk besteci (İstanbul 1825 [?] - *ay. y.* 1900 [?]). Döneminin ünlü tanburilerindendi. Peşrevler ve sazsemaileri besteledi. Bunlardan dördü günümüze ulaşabildi. *Nişabürek sazsemaisi*, türk çalgı müziği repertuvarının en parlak parçalarındandır.

OSMAN BİN AFFAN Zinnureyn, Dört halife'nin üçüncüsü (Mekke 574-Medine 656). Varlıklı bir tüccar ve iyi bir toplum adamı olarak tanındı. Hz. Peygamber'in kızlarından Rukiye ile evlendi. Müslümanlığı ilk kabul edenler arasında yer aldı. Müslümanlığın başlangıç yıllarında bu dini kabul edenlere yapılan eziyetler karşısında Habeşistan'a (Etyopya) ve ardından da Medine'ye göç edenlere katıldı. Medine'de eşi Rukiye ölünce gene Hz. Muhammet'in kızlarından Ümmü Külsüm ile evlendi. Bu dönemlerde ve daha sonra Ebubekir (632-634) ve Ömer (634-644) dönemlerinde göze çarpacak bir etkinlikte bulunmadı. Ömer'in öldürülmesinin ardından halife seçilmesine, büyük bir olasılıkla bu göreve seçilebilecek daha yetenekli kişilerin birbirlerine düşmeleri neden olarak gösterilir. Bağlı bulunduğu Emevi ailesi, Hz. Peygamber ve Ömer dönemlerinde, Cahiliye* devri'ndeki önemli yerleri islam topraklarına katmaya çalıştı. Osman, halife seçildikten (644) sonra Ömer'in siyasetini izleyip geliştirdi. Göreve başlar başlamaz eyalet valilerini değiştirip yerlerine kendi ailesinden olanları atadı. Küçük rütbedeki görevliler için de aynı biçimde davrandı; Ömer'in devlete egemen olma ve yönetimde birlik ve beraberlik sağlama isteğini, devlet görevlerine kendi akrabalarını getirmekle gerçekleştirebileceğini umdu. Ancak halk, yönetimdeki tüm aksaklıkların Osman'ın bu davranışlarıyla ilgili olduğu inancını taşımaya başladı. Gerçekte sorun, Ömer tarafından kurulan "divan sistemi" ile ilgiliydi. Ömer döneminde savaşlarda elde edilen ganimet belirli sayıdaki askere yettiği halde, Osman'ın döneminde asker sayısının artması nedeniyle yetmemeye başladı. Ganimetin çoğaltılması için fetihlere hız verildi. Başta Sasani İmparatorluğu' nun son eyaleti Ermeniye olmak üzere, Kuzey Afrika kıyıları ve Anadolu'nun bir bölümü ele geçirildi. Ancak, buralardan gelen ganimetin valiler ve Osman'ın aile bireyleri arasında bölüştürülmesi asker ve halk arasında hoşnutsuzluk uyandırdı. Osman, ganimetin askerler arasında hemen bölüşülmesi yerine, ganimetten devlet eliyle yararlanılması politikasını güttü. Ayrıca İslam İmparatorluğu'nda bizans ve iran modellerine uygun bir yönetimin oluşmasını amaçladı. Bu arada asker aylıklarında indirim yapması hoşnutsuzluğu daha da yaygınlaştırdı. Osman'a karşı bir başka hoşnutsuzluk da Kuran metninin saptanmasında ortaya çıktı. Zeyd bin Sabit'in başkanlığında hazırlattığı Kuran metinlerini esas alıp, öncekileri yok etmesi, onları daha önce halka açıklayanları güç durumda bıraktı. Bu nedenle birçok kurra* kendisine karşı çıktı. Kamuoyu, katı merkeziyetçiliğin yerini Hz. Peygamber tarafından getirilmiş bulunan eşitçilik ilkesinin alması yolundaki düşüncelere sahip çıktı. Ayrıca Talha, Zübeyr, Ali gibi islamın önde gelenleri kendisine cephe aldılar. Gerçekten, Osman sayesinde Emevi ailesi aşırı zengin olmuştu. Bu zenginlik, Hz. Peygamber'in gösterişsiz, sade yaşamını özleyen ve dünya nimetlerine önem vermeyenler arasında da geniş tepki uyandırdı.

Osman, on iki yıl süren halifeliğinin ilk yarısında başarılı, ikinci yarısında başarısız oldu; kendisine karşı ilk hareket, ekonomik bir bunalımın baş gösterdiği Irak' ta başladı (650). Ardından Küfe'de kurranın etrafından toplanan halk ayaklandı (652-653) ve bu ayaklanma sonucu emevi kökenli vali Sait İbnülas görevinden alınarak yerine Osman'ın karşıtı Ebu Müseleşari getirildi. Mısır'da Osman'ın evlatlığı Ebu Huzeyfe halifeye karşı ayaklandı ve emevi valisi Ebu Sarh'ı görevinden alarak yerine kendisi geçti. 655'te eyaletlerdeki ayaklanmalar Medine'ye doğru kaymaya başladı. Medine'ye ilk ulaşanlar Mısırlılar oldu. Yapılan görüşmeler sonunda Osman bütün isteklerini kabul ettiğinden ayaklanmacılar herhangi bir çarpışmaya girmeden geri dönmek için yola çıktılar. Ancak, yolda bir habercinin üzerinde Osman tarafından Mısır'daki valiye hitaben yazılmış bir mektup ele geçirildi. Mektupta Osman, kendisi ile görüşme yapanların Mısır'a ulaşır ulaşmaz öldürülmelerini istiyordu. Bunun üzerine Mısırlılar Medine' ye dönerek Osman'ın evini kuşattılar. Osman, mektubun sahte olduğunu söylediyse de kimseyi inandıramadı. İslamın dört halifesinden üçüncüsü, aralarında ilk halife Ebubekir'in oğlu Muhammet'in de bulunduğu kişiler tarafından evinde Kuran okurken öldürüldü; kanı, okumakta olduğu Kuran üzerine aktı; evi yağmalandı. Osman, karısı ve bir dostu tarafından gizlice gömüldü. Muaviye'nin Osman'ı kurtarmak için Şam'dan yolladığı ordu, halifenin öldürüldüğünü öğrenince geri döndü.

Osman'ın halifeliği ve kanlı sonu, islam tarihinde bir dönüm noktası sayılır. Nitekim, öldürülmesinden sonra islamın siyasal ve dinsel birliği sona erdi; iç savaşlarla birlikte dinsel ayrılıklar da belirgin biçimde ortaya çıktı. (→ Kayn.)

OSMAN BİN FUDİ, Sokoto-pöl İmparatorluğu'nun kurucusu (Marata 1754 - öl. 1817). Agades'te reformcu murabıt Cebrail bin Ömer el-Akdesi'nin öğrencisi oldu. 1804'te iç savaşlarla yıpranan hausa krallıklarına karşı Gober'in kuzeyinden başlayarak *cihat* açtı. On yıl sonra, krallığı Dendi ve Gurma'dan Maroua'ya kadar uzanıyor, Katsina, Kano, Zaria, Adamaua'yı da içine alıyordu. 1810'da Bornu karşısında yenilgiye uğradı. 1812'de imparatorluğunu kardeşi ve oğlu arasında paylaştırdı. Batı'yı kardeşine, Doğu'yu oğlu Muhammet Bello'ya verdi. Böylece Gvandu ve Sokoto emirlikleri doğdu.

OSMAN BİN MEZ'UN (Ebüssaib), ilk sahabeden (öl. 625). Müslümanlığı ilk kabul edenlerin on üçüncüsüdür. Müslümanların Habeşistan (Etyopya) ve Medine'ye yaptıkları göçlere katıldı. Aşırı dindarlığı yüzünden dünyadan elini eteğini çektiğinden Hz. Muhamet'e şikâyet edildi.

OSMAN DEDE, türk tarihçi (Erzurum XVII.-XVIII. yy.). Doğduğu yerde öğrenim gördü. Daha sonra İstanbul'a gelip Erzurum valiliğinden tanıdığı Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın yanına kapılandı. Fazıl Ahmet Paşa'nın Erzurum ve Şam valilikleri, 15 yıl süren sadrazamlığı sırasındaki olayları, bu arada Macaristan ve Kandiye'nin fethiyle (1669) sonuçlanan Girit seferini tüm ayrıntılarıyla anlatan ve *Tarih-i mühürdar* diye de anılan Hasan* Ağa'nın *Cevahir üt-tevarih* adlı yapıtının gerçekte Hasan Ağa'nın olmayıp onun anlattıklarını kaleme alan Osman Dede'ye ait olduğu iddia edilir. Ayrıca, Osmanzade Ahmet Taip'in *Tarih-i Fazıl Ahmet Paşa* (1723) adlı yapıtı da ona yakıştırılır.

OSMAN DEDE Kutb-ı Nayl, Şeyh, türk besteci ve ney virtüozu (İstanbul 1652 [?] - *ay. y.* 1730). Genç yaşta Galata mevlevihanesi şeyhi Gavsi Dede'ye bağlandı. Neyi kimden öğrendiği bilinmiyor. Nefeszade İsmail Efendi'den sülüs ve nesih, şeyhi ve sonradan kayınpederi olan Gavsi Dede'den de talik yazıları öğrendi. 1680'de Galata mevlevihanesi'nin neyzenbaşılığına getirildi. Gavsi Dede'nin ölümü üzerine dergâhın şeyhi oldu (1698); buradaki *Mesnevi* derslerini de kendisi vermeye başladı.

Türk müziği tarihinin en büyük ney virtüozlarından biri olan Osman Dede, daha önceki ebcet* notasından yararlanarak yeni bir ebcet notası geliştirmiş, bu sistemle, birçok yapıtı notalamıştır. Ne var ki, bu derleme kayıptır. Ayrıca *Rabt-ı tâbirât-ı musiki* adlı manzum bir müzik sözlüğü yazmıştır. Hz. Muhammet'e ilişkin *Ravzatu'l-icaz* adlı kitabı da kayıptır. Ayrıca "Nayi" ve "Osman" mahlaslarıyla yazdığı şiirleri vardır.

Osman Dede'nin başyapıtı, güftesi de kendisinin olan *Miraciye*'dir. Hz. Muhammet'in miracını konu alan bu beste, yarısı unutulmuş olmakla birlikte (244 beytin 122'si unutulmuştur), yalnız dinsel türk müziğinin değil, tüm klasik türk müziği repertuvarının en uzun ve en sanatlı yapıtıdır. Öteki besteleri arasında dört mevleviayini, dinsel ve dindışı peşrevler, sazsemaileri ve bir yürüksemai vardır.

OSMAN EBUBEKİR DİKNE, Mehdiler'in Doğu Sudan'daki genel valisi ve komutanı (Sevakin 1840 - Mekke 1926). Diyarbakır kökenlidir. Köle ticareti ile uğraştığından bir süre hapis yattı. Salıverilince Muhammet Mehdi Ahmet'e kapılandı ve Becca kabilelerine vali olarak atandı (1883). İngilizler'in koruması altında bulunan Mısırlılar'a karşı giriştiği savaşlarda başarı sağladı (1883, 1884). Ancak, ingiliz generali Graham karşısında ağır bir ye-

nilgiye uğramaktan kurtulamadı (1884). Mehdi'nin ölümünden sonra halife Abdullahi'nin hizmetine girdiyse de İngilizler'le yaptığı savaşlarda sürekli yenildi. Savaş yanlısı ve çok acımasız olması nedeniyle halkın sevgisini yitirdi. Uzun süre sürgün hayatı yaşadı; Mekke'de öldü.

OSMAN EBU SA'İD (öl. 1331), Fas'ta marini hükümdarı (1310-1331). Saltanatı sırasında Fas kentinde 1320'den 1323'e değin güzel medreseler yapıldı, ülke yeniden canlandı ve iç barış sağlandı.

OSMAN EFENDİ Hatipzade → HATİPZADE OSMAN EFENDİ.

OSMAN EFENDİ Hafız → HAFIZ OSMAN EFENDİ.

OSMAN EFENDİ Moralı, türk defterdar (öl. İstanbul 1818). Moralı Süleyman Penah Efendi'nin oğlu. Maliye'de yetişti. Baş halife, defterdar mektupçusu ve Gizlisıtma Hacı İbrahim Efendi'nin yerine baş defterdar oldu (1794). Ertesi yıl görevden alınarak tersane eminliğine atandı (1795). Sadaret kethüdalığından (1798) defter eminliğine (1804) ve ikinci kez baş defterdarlığa (1806) getirildi. Azledilerek Rusçuk'a sürüldü (1807). Mahmut II tarafından affedilerek İstanbul'a döndü ve yine defter emini oldu (1808). Rikap defterdarlığına atandı (1811). Tophane nazırlığı (1816) sırasında öldü.

OSMAN EFENDİ Kayışzade, türk hattat (Burdur ? - İstanbul 1894). Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den ve onun ölümünden sonra da öğrencisi Muhsinzade Abdullah Bey'den hat meşk etti. Aklamı sitte'nin tanınmış hattatlarından olmakla birlikte, özellikle nesih yazı ile eserler verdi. Yazısının güzelliği ve hafızlığı yüzünden, kimi zaman, bağlı olduğu Hafız Osman okulunun kurucusu Hafız Osman Efendi ile karıştırılmıştır. Yüz altı Kuran yazdı (bir Kuran'ı basılmıştır).

OSMAN ENVERİ EFENDİ, türk hattat (Tokat ? - İstanbul 1926). İlköğrenimini doğduğu yerde, medrese öğreniminiyse İstanbul'da yaptı. Muhsinzade Abdullah Bey'den hat meşk ederek icazetname aldı. Halife Abdülmecit'e arapça, farsça ve hat dersleri verdiği gibi şehzadeler mektebinde de hocalık yaptı. Hafız Osman okuluna bağlıydı. Özel koleksiyonlarda bulunan yapıtlarından güçlü bir hattat olduğu anlaşılmaktadır; Üsküdar'daki Selmanağa camisi'nde güzel bir hilyesi vardır.

OSMAN FUAT EFENDİ, türk şehzade (İstanbul 1890 - ?). Murat V'in torunu, şehzade Mehmet Selahattin Efendi'nin küçük oğlu. Tahttan indirilen dedesinin (1876) ailesinin, tüm fertleriyle birlikte gözaltında tutulduğu Çırağan sarayı'nda doğdu. Dedesinden musiki ve beste dersleri alarak büyüdü. Murat V'in ölümü üzerine (1904) ailece tutukluluk durumunun kaldırılması üzerine askerlik mesleğine girdi. 1911-1912 Türk-İtalyan savaşı'nda gönüllü olarak gittiği Trablus'ta (Libya) İtalyanlar'a karşı çarpıştı. Uşi* (Ouchy) antlaşması'nın imzalanmasından (1912) sonra İstanbul'a döndü. Abbas Halim Paşa'nın kızı Nebile Kerime Hanım ile evlendi (1913). Birinci Dünya savaşı'nda İtalyanlar'a karşı savaşmak üzere miralay (albay) rütbesiyle Libya'ya gönderildi (1916). Mondros* mütarekesi'nden (1918) sonra İtalyanlar'a karşı yerli mücahitlerin başında Trablusgarp savunmasını yönetmek istedi. Ancak, bu hareketin Osmanlı devleti için zararlı olacağı amcası Vahdettin (Mehmet VI) tarafından kendisine bildirilince, İtalyanlar'a teslim olmak zorunda kaldı (1919). Salıverildikten sonra İstanbul'a geldi (1920). Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının sınır dışı edilmesi hakkında yayımlanan yasa üzerine eşiyle birlikte Türkiye'den ayrıldı (1924).

OSMAN GAZİ → OSMAN I.

OSMAN HALİSA EFENDİ, Osman Kethüda da denir, türk kethüda (öl. İstanbul 1737). Babıâli kalemi'nde yetişti. Tezkireci (1730), sadaret mektupçusu (1733) oldu. Sadrazamlığa getirilen Silahtar Seyit Mehmet Paşa tarafından sadaret kethüdalığına atandı (1736). Rusya'nın Türkiye'ye savaş açması üzerine (1736) Ruslar'la anlaşmış olan Avusturyalılar, savaş hazırlıklarını tamamlayana kadar Osmanlı devletini oyalamak için arabulucu rolü oynamaya başladılar. Bu oyuna kanan sadrazam, İsakçı ve Babadağı ordugâhlarıyla Lehistan'ın Niemirow kentinde toplanan konferanslarda sonuçsuz görüşmelerle vakit geçirirken, yönetim yetkisi kendisine bırakılan sadaret kethüdası Osman Halisa Efendi de Özü ve Bender muhafızları Yahya ve Abdullah paşaların yardım istemek için İstanbul'a gönderdikleri adamları barış olacağını öne sürerek boş elle geri çevirdi. Ancak, hazırlıklarını tamamlayan Avusturya'nın Rusya yanında savaşa girmesi (1737), Özi'yi kuşatan Ruslar'ın artık dayanma gücü kalmayan kaleyi işgal etmesi ve Kırım'ı yeniden istilası üzerine bütün bunlara neden olan Osman Kethüda idam edildi; sadrazam Seyit Mehmet Paşa görevden alındı; Kırım hanlığından azledilen Feth Giray'ın yerine Mengli Giray II atandı.

OSMAN HAMDİ BEY, türk ressam, arkeolog, müzeci (İstanbul 1842 - *ay. y.* 1910). İbrahim Ethem Paşa'nın oğludur. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra on iki yıl Paris'te kaldı. Burada bir yandan hukuk derslerine devam ederken, bir yandan da Jean-Léon Gérôme ve Gustave Boulanger'den resim dersleri aldı, ayrıca arkeolojiyle ilgilendi. 1867'de Paris'te açılan Uluslararası sergi'de Osmanlı devleti komiseri olarak bulundu. 1869'dan başlayarak çeşitli devlet hizmetlerinde çalıştı. 1881'de, kuruluş halindeki Müze-i hümayun (sonra İstanbul Arkeoloji müzesi) müdürü Anton Dethier'nin ölümü üzerine bu kurumun müdürlüğüne getirildi. O sırada Çinili köşk'te bulunan bu müzeyi yeniden düzenleyip geliştirdi. Bu görevine ek olarak 1882'de Sanayii nefise mektebi'nin müdürlüğü de kendisine verildi. Aynı yıllarda H. Schliemann'ın Truva'da (Çanakkale) yaptığı kazıya katıldı. Nemrut dağında ve C. Humann'ın Bergama kazılarında araştırmalar yaptı. Sayda'daki kral mezarlarını ortaya çıkardı (1887), Milas yakınlarındaki Lagina kazılarını yönetti. Bugünkü Arkeoloji müzesi de onun zamanında tamamlanarak açıldı (1891).

Osman Hamdi Bey portre ressamı olarak da tanındı. Özellikle insan figürünün türk resmine girmesinde katkısı büyük oldu. Tablolarında daha çok fotoğraftan yararlanmasına karşın, ayrıntılarda titiz işçiliğe önem verdi. *Kaplumbağa terbiyecisi, Yeşil cami'de Kuran okuma, Mimozalı kadın, Şehzade türbesinde derviş* gibi çalışmaları günümüzde de türk resminin özgün örnekleri arasında sayılmaktadır. M. de Launay ile *Les costumes populaires de la Turquie en 1873 - İki yüz doksan senesinde elbise-i osmaniye*, Yervant Oskan'la birlikte *le Tumulus de Nemroud -dagh* (Nemrut dağı tümülüsü [1883]), T. Reinach ile birlikte *Une nécropole royale de Sidon, fouilles de Hamdi Bey* (Sidon' da bir kral mezarlığı, Hamdi Bey'in kazıları [1892]) vb. adlı yapıtları vardır. (→ Kayn.)

Osman Hamdi Bey
Gebze'den özel kol.

OSMAN NURİ BEY, Yüzbaşı Nuri Bey de denir, türk yazar (İstanbul 1875 - *ay. y.* 1911). Harbiye'yi bitirdi; aynı okulda öğretmenlik yaptı. Çeşitli gazetelere askerlik ve tarih konularına ilişkin yazılar yazdı. Üç ciltlik *Abdülhamit'in hayat-ı siyasiye ve hususiyesi* adlı bir kitabından başka *Karadeniz ve Boğazlar meselesi, Bölük muharebesi, Yeni piyade talimnamesinin izahı* adlı yapıtları bulunmaktadır.

OSMAN NURİ EFENDİ, türk hattat (Eğridere, Kırcaali, 1842 - İstanbul 1915). İstanbul'da Fatih medresesi'nde Hafız Şakir Efendi'nin derslerine devam etti; icazetname aldı. Hattat Şevki Efendi'den hat meşk etti. İstanbul Aksaray'daki Validesultan camisi'nin bitişiğindeki kitaplığın müdürlüğüne atandı. Hafız Osman okuluna bağlı olarak birçok Kuran, enam ve dua kitabı yazdı.

OSMAN PAŞA Çerkez, türk vezir (öl. Kerkük 1554). Enderun'da yetişti. Kanuni Sultan Süleyman'ın ikinci İran seferine katıldı (1548). Üçüncü vezir Ahmet Paşa'nın öncü kuvvetleri komutanı olarak, büyük bir düşman birliğini Kemah yakınında gece baskınıyla bozguna uğrattı. Bu başarısından ötürü vezir payesiyle Halep valiliğine atandı. Daha sonra Bağdat valiliğine getirildi (1552) ve Nahçıvan seferine çıkan Kanuni tarafından Kerkük bölgesini ele geçirmekle görevlendirildi (1554). Zalim kalesi (Kalei Zalim) kuşatmasında şehit düştü.

OSMAN PAŞA Özdemiroğlu → ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞA.

OSMAN PAŞA Çifteleri, türk vezir (Çifteler, Eskişehir, 1587 - İzmit yakınlarında 1643). Enderun'da yetişti. Ağa rütbesiyle Anadolu mütesellimi olarak dış hizmete çıkarıldı (1630). Murat IV'ün Bağdat seferi sırasında (1638) mehdilik iddiasıyla yönetime karşı ayaklanarak çevreye dehşet saçan Sakarya şeyhi Ahmet bin İsa Ruhullah'ın üzerine gönderildi. Kuvvetlerini yendiği şeyhi yakalayıp öldürttü. Bu başarısından ötürü vezir payesiyle Şam valiliğine atandı (1639). Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından Anadolu beylerbeyliğine getirildi (1640). Sadrazamın kötü yönetimine karşı ayaklanan ve karşısına çıkan hükümet kuvvetlerini yenerek İstanbul üzerine yürüyen Sivas valisi Nasuhpaşazade Hüseyin Paşa ordusunu durdurmakla görevlendirildi (1643). İzmit yakınında yapılan savaşta vurularak öldü; yenilgiye uğrayan kuvvetleri dağıldı.

OSMAN PAŞA Boşnak, türk vezir (öl. Eğri 1681). Bostancı ocağı'nda yetişti. Bostancılar kethüdası (1664), bostancıbaşı oldu (1667). Vezir payesiyle Şam valiliğine atandı (1671). Mehmet IV'ün birinci Lehistan seferi sırasında (1672) kalenin teslim olmasıyla sona eren Kameniçe (Kamieniec) kuşatmasına katıldı. Zoravno (Zorowon) barışı'ndan (1676) sonra Mısır (1677), Diyarbakır (1678) ve ikinci kez Şam (1679) valisi olarak görev yaptı. Bosna beylerbeyi (1680), Eğri muhafızı (1681) oldu.

OSMAN PAŞA Yeğen, türk vezir (öl. Niş 1688). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. İkinci Viyana kuşatmasına bölükbaşı olarak katıldı (1683). Bozgundan sonra Anadolu'ya kaçarak celalilerle işbirliği yaptı. Süleyman II tahta çıkınca (1687), affedilip Afyonkarahisar mutasarrıflığına, ardından da vezir payesiyle Macaristan serdarlığına

getirildi. Belgrad'ı kuşatan avusturya ordusu, Sava üzerindeki Çingene adasında (Ostrovo Giganlija) köprübaşı kurarken Osman Paşa korumakla görevli olduğu Belgrad'ın bedesteniyle hanlarını askerine yağmalattığı gibi, ertesi gece de karanlığı fırsat bilip kuvvetleriyle birlikte Niş'e kaçtı ve Belgrad düşman eline geçti (1688). Sadrazam Bekri Mustafa Paşa'nın buyruğuyla idam edildi.

OSMAN PAŞA Kara, türk vezir (öl. 1715). Enderun'da yetişti. Çavuşbaşılıktan (1711) vezir payesiyle dış hizmete çıkarılarak Erzurum valiliğine atandı (1713). Mora (Anapoli) muhafızı oldu (1715).

OSMAN PAŞA Kayserili, türk defterdar (öl. 1726). Kapıcılar kethüdalığından (1711) baş defterdarlığa getirildi (1714). Aynı yıl azledilerek rikap defterdarlığına atandı. Ardılı olan Bakkalzade Sarı Mehmet Paşa görevden alınınca (1716), baş defterdar vekili oldu. Göreve asaleten atanan çok yaşlı Damat Mehmet Paşa'nın baş defterdarlık döneminde (1717) de yerini korudu. Anlaşmazlığa düştüğü Damat Mehmet Paşa'nın bir ay sonra azledilmesi üzerine asaleten baş defterdarlığa getirildi. On ay sonra görevden alındı ve vezir payesiyle Vidin muhafızlığına gönderildi. Daha sonra Bosna valisi (1719), Avlonya muhafızı (1721) ve Konya valisi (1723) olarak görev yaptı. 1723-1727 Türk-İran savaşı'na Nahçivan muhafızı olarak katıldı. Azerbaycan seraskeri Köprülüzade Abdullah Paşa'nın komutasında Tebriz kenti üzerine yürürken hastalandı (1725) ve gönderildiği Laristan'da bir süre sonra öldü.

OSMAN PAŞA Küçük, çerkez kökenli türk vezir (öl. Sayda 1726). Kölesi olduğu Kırım hanı Selim Giray I tarafından Mehmet IV'e armağan edildi (1684). Enderun'da yetişti. Silahtarlıktan (1690) vezir payesiyle dış hizmete çıkarılarak Hanya valiliğine gönderildi (1693). İkinci vezir olarak kubbealtına alındı (1695). Aynı yıl sadaret kaymakamı oldu. Ahmet III'ün tahta çıkışından (1703) sonra Şam valiliğine atandı. Sayda valiliği sırasında öldü.

OSMAN PAŞA Topal, türk sadrazam (Mora 1684 - Kerkük 1736). Namık Kemal'in büyük dedesi; kaptanıderya Damat Ratip Ahmet Paşa'nın babası. Bostancı ocağı'nda yetişti. Bostancıbaşılıktan (1715) vezir payesiyle Tırhala mutasarrıflığına atanarak (1720) dış hizmete çıkarıldı. Bosna valisi (1722), Niş (1725) ve Vidin (1727) muhafızı oldu. İşkodra valisi olarak Arnavutluk ıslahatıyla görevlendirildi (1729). Azledilen Kabakulak İbrahim Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi (1731). Irak seraskeri Ahmet Paşa'nın ondan aldığı yetkiye dayanarak yaptığı barış antlaşması gereğince Azerbaycan bölgesinde Aras ırmağının sınır kabul edilmesi üzerine Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan Osmanlı devletinde kalırken, Tebriz, Kirmanşah ve Hemedan gibi savaş sırasında geri alınan kentlerle Huveyze ve Luristan da İran'a bırakılınca (1732), bu antlaşmanın yarattığı hoşnutsuzluk üzerine görevden alındı; Trabzon valiliğine gönderildi (1732). Ardından da Erzurum valiliğine atandı (1733). İran'da safevi saltanatına son verip Türk-İran savaşı'nı yeniden başlatan Nadir Şah, aynı yıl büyük bir orduyla Bağdat'ı kuşatınca, Anadolu beylerbeyi payesiyle Doğu cephesi serdarlığına getirildi ve Bağdat'ı kurtarmakla görevlendirildi. Bağdat yakınındaki Dulceylik (Ducum) köyü önlerinde yapılan savaşta iran ordusunu bozguna uğrattı (1733). 30 000 ölü dışında toplarıyla ağırlıklarını da bırakıp yaralı olarak Hemedan'a kaçan Nadir Şah, canını zor kurtardı. Bu büyük zafer üzerine Mahmut I'e oturduğu yerde "Gazi" unvanı verildi. Daha sonra İranlılar'a karşı iki zafer daha kazanan (1734 ve 1735) Osman Paşa, ertesi yıl ordusunu dağıtıp Kerkük yöresindeki karargâhında hasta yattığı sırada can düşmanı Nadir Şah'ın baskınına uğrayarak şehit oldu. Böylece Kerkük vilayeti de İranlılar tarafından işgal edildi.

OSMAN PAŞA Yenişehirli, türk vezir (Yenişehir, Tırhala, 1703 - Cidde 1775). Enderun'da yetişti. Çavuşbaşılıktan (1761) reisülküttaplığa getirildi (1767). Azledilerek Rikabı hümayun defterdarlığına atandı (1769). 1768-1774 Türk-Rus savaşı'na son vermek için toplanan ve sonuçsuz kalan Bükreş barış konferansı'na katıldı (1772). Vezir payesiyle Edirne (1773), Kastamonu (1774) ve Cidde (1775) valiliklerinde bulundu.

OSMAN PAŞA Müderris, Gazi, türk asker (XVIII. yy.). Eski sadrazamlardan Topal Osman Paşa'nın torunu, Ratıp Ahmet Paşa'nın oğlu. 1768-1774 Türk-Rus savaşı'na Tuna seraskeri olarak katıldı. Tuna'nın güney yakasına geçen mareşal Romanzov kuvvetlerini Silistre'de bozguna uğratarak ırmağın öte yakasına çekilmek zorunda bıraktı (1773). Kazandığı bu parlak zafer üzerine kendisine "Gazi" unvanı verildi.

OSMAN PAŞA Gümrükçü, türk vezir (öl. İstanbul 1838). Enderun'da yetişti. Matbah eminliğinden (1809) gümrükçülüğe getirildi (1811). Tophane (1815) ve Mühimmat (1820) nazırı oldu. Yolsuzluğu görüldüğünden azledilerek Arapkir'e sürüldü (1821). Affedildikten sonra vezir payesiyle Kars muhafızlığına atandı (1822) ve bu görevi sırasında 1821-1823 Türk-İran savaşı'na katıldı. Bozok (1823), ardından da Kayseri (1825) mutasarrıfı oldu. İstanbul'da Boğaz muhafızlığına getirildi (1828). Teke sancağı kendisine arpalık verilerek emekli edildi (1831).

OSMAN PAŞA Tellalzade, türk vezir (öl. İstanbul 1848). Enderun'da yetişti. Niş muhafızı (1839), Kıbrıs muhassılı (1842) olarak görev yaptı. Vezir payesiyle Dârı şûrayı askeri başkanlığına getirildi (1844). Halep valiliğine atandı (1846). Anadolu müşirliği sırasında (1847-1848) yönetime karşı ayaklanan Cizre mütesellimi Bedirhan ayaklanmasını bastırdı.

OSMAN PAŞA Patrona, türk amiral (Rize 1758 - *ay. y.* 1860). Kalyon neferliğinden yetişti. Mısır donanmasında kadırga reisi olarak görev yaptı (1825-1830). Daha sonra İstanbul'a dönerek türk donanmasının hizmetine girdi. Kırım savaşı başladığı zaman (1853) 12 gemilik bir Karadeniz filosu oluşturuldu ve İnceburun'la Amasra arasında karakol görevi verilen bu filonun komutanlığına da, "patrona" (visamiral) rütbesiyle Osman Paşa getirildi. Şiddetli bir fırtına yüzünden türk filosunun Sinop'ta demirli bulunduğunu haber alan Karadeniz rus donanması amirali Nahimov, komutasındaki 6 büyük savaş gemisiyle limana ani bir baskın yaptı (30 kasım 1853). Yaklaşık 3 saat süren Sinop baskınında tüm türk filosu yok edildiği gibi, 2 000'i aşkın denizci de şehit oldu. Patrona Osman Paşa ayağından yaralı olarak tutsak düştü; top ateşine tutulan Sinop kentinin yarısı yandı. Kırım savaşı'na son veren Paris* barış antlaşması'nın imzalanması üzerine (1856) serbest bırakılan Osman Paşa yurda dönünce Rize'de oturmaya zorunlu tutuldu.

OSMAN PAŞA, türk amiral (İstanbul 1835 - Oşima, Japonya, 1890). Ruslar'ın Sinop baskını sırasında (1853) tutsak düşen Patrona Osman Paşa'nın torunu. Deniz harp okulu'nu mülazım olarak bitirdi (1877). Kolağası rütbesiyle Paris deniz ataşeliğine atandı (1883). Bahriye nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın kızıyla evlenince miralay rütbesiyle Abdülhamit II'nin yaveri oldu (1888). Paşalığa yükseldiği yıl (1890), Japonya'ya bir dostluk ziyareti yapacak olan Ertuğrul firkateyninin komutanlığına getirildi. Japonya dönüşünde gemisi fırtına yüzünden Oşima burnundaki kayalıklara bindirerek batınca 524 türk denizcisiyle birlikte boğuldu. (→ ERTUĞRUL FACİASI.)

OSMAN PAŞA Gazi → GAZİ OSMAN PAŞA.

OSMAN PAŞA (Ferit), türk asker (Dağıstan 1844 - İstanbul 1912). Yirmi yaşında Türkiye'ye gelerek askerlik mesleğine girdi. Doksanüç harbi'ne (1877-1878) binbaşı olarak katıldı. Süleyman Paşa komutasında Şıpka geçidinde rus kuvvetlerine karşı savaşırken yaralandı. Savaştan sonra kaymakam rütbesiyle Trablusgarp komutanlığına atandı. Miralay olarak Taşkışla komutanlığına getirildi (1880). Ferik rütbesiyle Hicaz valisi ve komutanı oldu (1882). Bu görevi sırasında Mithat ve Damat Mahmut Celalettin paşaların Taif zindanında boğularak öldürülmeleri üzerine (1884), İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra ittihatçılar tarafından rütbesi alınıp Midilli'ye sürüldü (1909). Balkan savaşı başlayınca (1912), İstanbul'a dönmesine izin verildi. Rütbesi geri verilen paşa, cepheye hareket etmeye hazırlanırken öldü.

OSMAN PAŞA Tatar, türk asker (öl. İstanbul 1924). Harbiye'yi erkânıharp kolağası (kurmay önyüzbaşı) olarak bitirdikten sonra öğrenimini tamamlaması için Almanya'ya gönderildi. Yurda döndükten sonra çeşitli görevler aldı. Birinci ferik rütbesiyle Yemen ordusu komutanlığına (1906), Makedonya'da çıkan karışıklıkları bastırmak için müşir rütbesiyle Rumeli ordusu komutanlığına (1907) atandı. İkinci meşrutiyet'in ilanı üzerine (1908) görevden alındı. Abdülhamit II tahttan indirildikten (1909) sonra tutuklandıysa da ertesi yıl serbest bırakıldı. Mondros mütarekesi döneminde (1918-1920) Âyan meclisi üyeliğine getirildi.

OSMAN RAŞİT PAŞA Mektubizade, türk vezir (öl. İstanbul 1880). İlmiye'de yetişti. İzmir kadısıyken (1836) Mülkiye sınıfına geçerek Aydın kaymakamı (1837), Trabzon müfettişi (1840), zaptiye nazır yardımcısı (1845) oldu. Azledilerek zahire müdürlüğüne atandı (1847). Salih Paşa'dan boşalan şehreminliğe getirildi (1857). Meclisi vâlâ (1859) ve Tanzimat meclisi (1860) üyeliğine seçildi. Vezir payesiyle İzmir valiliğine atandı (1861). Azledildikten (1863) bir süre sonra Cezair-i Bahr-i Sefid valisi oldu. Görevden alınarak İstanbul'a çağrıldı (1865). Birkaç yıl açıkta bekletildikten sonra emekli edildi (1868).

OSMAN SAHİP EFENDİ Pirizade → PİRİZADE OSMAN SAHİP EFENDİ.

OSMAN SAİB EFENDİ, türk bilgin (öl. İstanbul 1863). Medrese öğrenimi gördü. Müneccimbaşı oldu. Daha sonra Darülmuallimin'de matematik okuttu. Tıpla da ilgilendi. Başlıca yapıtları: *Talim ül-Küre; Ahkâm ül-emraz, Kolera.*

OSMAN SELAHATTİN, türk yazar (İstanbul 1820 - *ay. y.* 1886). İstanbul Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Nâsır Abdülbaki Dede'nin oğlu. 11 yaşındayken Yenikapı dergâhı'nda, babasının postuna getirildi. İslami ilimler, arapça ve Mesnevi okudu. 1858'de dergâhın şeyhliğini üzerine aldı. Yenikapı ve Eyüp Bahariye tekkelerinde Mesnevi dersi verdi. Abdülhamit II'nin ilk saltanat yılında padişahın Mesnevi hocalığına getirildi. Mithat Paşa'nın yakını ve meşrutiyet yandaşıydı. İslam diniyle hıristiyanlığı karşılaştıran arapça *El-lisan ül-Muhammediye fîmâ dalle bihi'l-İseviye* adlı kitabı, şiirlerini topladığı küçük *Divan*'ı, tasavvuf adamlarına hücum eden Hoca İshak Efendi'ye yanıt olarak yazdığı *Risale-i vahdet-i vücut* gibi yapıtlarıyla tanındı.

OSMAN ŞEMS, türk şair (İstanbul 1814 - *ay. y.* 1893). Seyit münzevi Mehmet Emin Efendi'nin oğludur. Nakşibendi şeyhi İsmail Efendi'ye mürit oldu. Şeyhinin ölümünden sonra halveti tarikatına girdi. Daha sonra da kadiri ve üveysi tarikatı şeyhlerinden Abdürrahim Ünyevi'ye bağlandı. 50 yıla yakın Mercan camisi imam ve hatipliğinde bulundu. Hersekli Ârif Hikmet Bey'in evinde eskiye bağlı şairlerin oluş-

turduğu Encümeni şuara'nın toplantılarına katıldı (1860). Tasavvuf içerikli şiirleri vardır.

OSMAN ŞERİF PAŞA Topal, türk vezir (İstanbul 1804 - *ay. y.* 1874). Bahriye mektebi'nde okudu. Mısır'a giderek Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın hizmetine girdi. Paşanın ölümü üzerine (1849) yurda döndü. Karesi (1851), Biga (1853) ve Kıbrıs (1855) mutasarrıflıklarında bulundu. Belgrad muhafızlığına atandı (1856). Vezir payesiyle Bosna valisi oldu (1861). Emekliye ayrıldıktan (1867) sonra İstanbul'a yerleşti.

Osmanağa camisi, İstanbul'un Kadıköy semtinde cami. Babüssaade ağası Osman tarafından inşa ettirildi (1713). Mahmut II döneminde onarıldı (1813).

OSMANBEYZADE (Mehmet Ali Fethi) türk yazar (Rusçuk 1804 - İstanbul 1857). İstanbul'da müderrislik yaptı; Encümeni daniş üyeliğine seçildi. İstanbul kütüphanelerindeki kitapların adlarını kapsayan ve birinci cildi tamamlanan *El-asar ül-aliyye fi hazâin il-kütüb* adlı yapıtı çalışmalarının en önemlisidir. Öteki yapıtları: *El-hayr ül -hasen fi şerh il-müsteşarı mutemen, Tercüme-i kelam-ı erbain-i Hazreti Ali, Hilye-i sultani, Sermaye-i necat.*

OSMANCALI, Manisa'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 9 516 nüf. (1990); 29 köy. Merkezi *Osmancalı,* 790 nüf. (1990).

OSMANCIK, Karadeniz bölgesinin iç kesiminde Çorum iline bağlı ilçe; 52 490 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 40 köy. Merkezi, Çorum'un 61 km kuzeyinde *Osmancık,* 21 347 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, meyve, şekerpancarı üretimi. Hayvancılık.

OSMANCIK, Konya'nın Kadınhanı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 820 nüf. (1990). Belediye.

OSMANELİ, Marmara bölgesinde Bilecik iline bağlı ilçe; 18 118 nüf. (1990); 526 km²; 27 köy. Merkezi, Bilecik'in 32 km K.'inde *Osmaneli,* 8 704 nüf. (1990). Şekerpancarı, meyve, sebze. İpekböcekçiliği. Halı, döşeme ve döküm fabrikaları.

OSMANGAZİ, Marmara bölgesinde Bursa iline bağlı ilçe, anakent sınırları içinde; 510 902 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 31 köy. Merkezi *Osmangazi,* 473 302 nüf. (1990).

OSMANİ sıf. (öz. a. *Osman* ve -*i*'den *osmānī*). *Esk.* Osmanlılar'la ilgili, Osmanlılar'a ait.

Osmancık'tan bir görünüm
Çorum

OSMANİ a. Nümism. Osman II döneminde (1618-1622) bastırılan gümüş sikke. Gramajı düşük paraların dolaşımdan kaldırılmasından sonra çıkarılan bu sikkeler on akçe değerindeydi ve *onluk osmani* olarak da anılıyordu. Bunlar başlangıçta bir dirhem ya da on beş kırat ağırlığındaydı. Ön yüzünde Sultan ül-Berreyn yazısı, arka yüzündeyse basım yeri ve tarihi vardı. Mustafa I'in ikinci saltanat döneminde (1622-1623) daha düşük ağırlıkta osmaniler bastırıldı. İbrahim döneminde (1640-1648) onluk osmanilerle birlikte beş akçe değerinde yarımlıklar kesildi. Bu sikkelerin önyüzünde padişahın tuğrası içinde adı, arkayüzündeyse basım yeri ve yılı bulunuyordu.

Osmani nişanı → NİŞANI OSMANI.

OSMANİYAN çoğl. a. (ar. *osmanī*'nin çoğl. *osmāniyān*). *Esk.* Osmanlılar.

OSMANİYE sıf. (ar. *osmanī*'nin dişl. *osmaniyye*). *Esk.* Osmanlı, osmanlıya ait: *Devlet-i osmaniye* (osmanlı devleti). *Kavaid-i osmaniye* (osmanlıca dil kuralları, grameri).

OSMANİYE, Akdeniz bölgesinde Adana iline bağlı ilçe; 174 875 nüf. (1990); 974 km²; merkez bucağı dışında 4 bucak, 47 köy. Merkezi, Adana'nın 83 km K.-D.'sunda *Osmaniye,* 122 307 nüf. (1990). Tahıl, pamuk, turunçgiller.

Önemli bir tarım alanı olan Ceyhan ovası ya da Yukarıova'nın D. kenarında, ovayı G.-D. Anadolu'ya birleştiren demir ve karayolları üzerinde bulunan Osmaniye, günümüzde birçok il merkezinden daha çok nüfuslu olmasına karşın, XIX. yy'da bazı göçerkonar aşiretlerin, Fırka-i islahiye tarafından Hacıosmanlı köyü ve çevresine yerleştirilmesi ile doğmuş ve bir ilçe merkezi olarak Osmaniye adı verilmiş yeni bir kenttir.

OSMANLI a. **1.** XIII. yy.'da kurulan ve kurucusu Osman Gazi'nin adıyla anılan devlete ve onun uyruğundan olan kimseye verilen ad. **—2.** Osmanlı İmparatorluğu ya da sülalesi. **—3.** (Tamlayan olarak) bu devlete ilişkin ya da ona ait şeyi belirtir: *Osmanlı şiiri. Osmanlı yaşama biçimi.* **—4.** *Osmanlı efendisi,* nazik, incelikli, çelebi kimse: *O tam bir osmanlı efendisiydi.*
—Esk. ölçbil. *Osmanlı kademi,* yakış. 15 inç (38,1 cm) uzunluğundaki osmanlı ölçü birimi.
—Kur. tar. *Osmanlı tezkiresi,* Osmanlı devletinde kimlik belgesi, nüfus kâğıdı. (1863 -1864 genel nüfus sayımından sonra her osmanlı yurttaşına birer tane verilen bu kimlik belgesi, cüzdan biçiminde değil, çizgili, sıradan bir kâğıt niteliğindeydi.)
—Nümism. *Osmanlı altını,* Abdülmecit döneminden başlayarak bastırılan mecidiyelere verilen genel ad.
—Oy. *Osmanlı küşadı* → KÜŞAT.
◆sıf. Cesaretli ve onurlu, düşündüğünü çekinmeden söyleyen kadın için kullanılır.

Osmanlı, XIX. ve XX. yy.'larda Türkiye sınırları içinde ve dışında yayımlanmış bazı süreli yayınların adı. Bilinenler şunlardır: —Mehmet Tevfik Bey'in sahibi olduğu "osmanlı menafiine hizmet eder" günlük gazete. 1876-1877 yıllarında İstanbul'da yayımlandı. —Abdullah Cevdet Bey' in sahibi, Tevfik İlhami Bey'in yazı işleri müdürü olduğu günlük gazete. Temmuz 1880'den temmuz 1885'e değin İstanbul' da yayımlandı. —İttihat ve Terakki cemiyeti tarafından on beş günde bir çıkarılan gazete. 1897'den başlayarak 1904 yılına değin Mısır, İngiltere ve İsviçre'de basıldı. —İstikbali vatan ve millet cemiyeti osmaniyesi adına, "Vatan ve milletimizin her türlü zulüm ve istibdattan kurtarılabilmesi için neşrolunur türk gazetesidir" altyazısıyla, Yunanistan'ın Pire kentinde yayımlandı (1903). [Birinci sayıdan sonra çıkıp çıkmadığı bilinmiyor.] —Ahmet Fazlı Bey'in sahibi, Nihat Reşat Bey'in başyazarı olduğu günlük gazete. 1909 yılında İstanbul' da yayımlandı. —Ahmet Necip Bey'in sahibi, Mahmut Nedim Bey'in yazı işleri müdürü olduğu siyasal gazete. Haftada iki kez olmak üzere 1912-1916 arası Konya' da yayımlandı.

Bunlara ek olarak, başlığında "Osmanlı" sözcüğü bulunan şu süreli yayınlar da bilinmektedir: *Osmanlı alım ve satım anonim şirketi gazetesi* (1911), *Osmanlı genç dernekleri mecmuası* (İstanbul 1917 -1918), *Osmanlı hilali ahmer mecmuası* (Ankara 1921-1923), *Osmanlı kadınlar âlemi gazetesi* (1911), *Osmanlı mühendis ve mimar cemiyeti mecmuası* (1909), *Osmanlı ressamları cemiyeti gazetesi* (İstanbul, 1908), *Osmanlı seririyat mecmuası* (İstanbul 1908-1910), *Osmanlı terakkii ziraat* (İzmir, 1894), *Osmanlı ziraat ve ticaret gazetesi* (İzmir, sonra İstanbul'da, 1905 -1910).

Osmanlı bankası aş, ingiliz-fransız ortaklığıyla Türkiye'de kurulan yabancı sermayeli banka. Türkiye'nin en eski bankasıdır. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, Osmanlı devletinin para ve maliye işlerinin iyice bozulması üzerine bir devlet bankasının kurulması kaçınılmaz olmuştu. Bunun için, Osmanlı devletinin İngiltere ile olan mali işlerinde aracılık eden bir ingiliz sermaye grubuna banka kurma izni verildi. Bu grup, 1856'da, 500 000 ingiliz lirası sermayeyle Bank-ı Osmani'yi (Ottoman bank) kurdu, ancak önemli bir etkinlik göstermeyen bu banka bir süre sonra lağvedilerek yerine Bank-ı Osmani-i şahane (İmperial Ottoman bank - Banque imperial Ottomane) adında yeni bir banka kuruldu. Bu bankanın kuruluşuna La Société générale de crédit mobilier, Le Comptoir national d'escompte de Paris, Les Frères Mellet et cie ve La Banque de Paris et de Pays-Bas adlarındaki fransız sermaye grupları da katıldı. Osmanlı hükümeti ile banka arasında yapılan sözleşmede bankaya otuz yıl süreli bir ayrıcalık dönemi tanınıyor, bu dönem içerisinde Hazine'nin görevlerini yapmak ve banknot çıkarmak yetkileri bankaya veriliyordu. Hükümet bu süre içinde kâğıt para çıkarmamayı ve bu tür ayrıcalık verilecek bir başka banka kurmamayı da kabul ediyordu. Ayrıca, banka ve şubeleri her türlü vergi ve resimden bağışık tutulacak, bankaya devlet bankası olma işlevinin yanı sıra ticaret bankalarının yapabileceği tüm işlemleri yapma hakkı da tanınacaktı. Bankanın kuruluş sermayesi, yarısı hemen ödenmiş 500 franklık 135 000 hisse senedinden oluşuyordu. Bu senetlerin 80 000'i ingiliz, 50 000'i fransız ortaklarca satın alınmış, 5 000 hisse senedi de Osmanlı devletinin payı olarak ayrılmıştı. Banka 60'la 90 gün arasında vadeli hazine bonoları karşılığında, Hazine'ye 12 500 franklık bir hesap açıyor, devletin ülke içinde ve dışındaki borçlarının faizlerini ve amortismanlarını belirli bir komisyon karşılığında ödemeyi üstleniyor, İstanbul'da ve şube açmaya izinli olduğu tüm yerlerde Hazine işlemlerini yerine getirmeyi taahhüt ediyordu.

Osmanlı bankası, çıkardığı banknotlara ilk iki yıl % 50, daha sonra % 33 oranında altın karşılığı bulundurmuştur. Ancak, banknotların yalnızca İstanbul'da altına çevrilebilir olması, ihraç edilen banknotların halk tarafından tutulmamasına yol açmış, emisyon hacmi 1914'e kadar 4 milyon liraya çıkabilmiştir. Bankanın dış istikrazlara aracılık etmesi etkinliğini artırmış, 1879'da Rüsum-u sitte idaresi'nin, 1881'de Düyunu umumiye'nin kurulmasında, Reji, Ereğli maden kömürü, Terkos, liman ve gaz şirketlerine, vb. ayrıcalık verilmesi kararlarında önemli rol oynamıştır.

Cumhuriyet döneminde, Osmanlı bankası'nın banknotları devlet parası olarak kabul edilmeyerek dolaşımdan kaldırılmış, bu banknotlara sahip olanlara, karşılığı, ancak 34 yıl sonra (1947) altın kuruna göre ödenmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türkiye'deki çalışmalarını bir ticaret bankası olarak sürdüren banka, halen, 11 haziran 1952 tarihinde yapılan ve 6113 sayılı yasayla onaylanan "Türkiye Cumhuriyeti hükümetiyle Osmanlı banka-

sı arasında mukavele"ye göre etkinlik göstermektedir. 1975'te sona eren bu sözleşme, hükümet sözleşmeyi yenilemeyeceği konusunda bir ihbar yapmadığı için geçerliliğini korumaktadır. Sözleşmeye göre banka (merkezi İstanbul'da olmasına karşın) Türkiye'de şube açan yabancı bankalara uygulanan türk mevzuatına tabi tutulmaktadır.

1990 sonu itibariyle, Osmanlı bankası'nın dağıttığı toplam kredi 721,1 milyar TL, toplam mevduatı ise 918 milyar TL olmuştur. Özel kişilerin mülkiyetinde olan Osmanlı bankası'nın en büyük ortağı fransız Paribas grubu, banka sermayesinin % 45,6'sını elinde bulundurmaktadır. Bankanın Türkiye'nin çeşitli kentlerinde 70 şubesi vardır.

Osmanlı çiftçiler derneği, türk siyasi partisi (1919). Mesleki bir dernek olarak kuruldu. Tüzüğünde siyasetle meşgul olmayacağı belirtilmesine karşın giderek siyasal partiye dönüştü. Partinin yöneticileri arasında Hamdullah Emin Paşa, göz doktoru Esat Paşa, Mehmet Emin Paşa, Mustafa Münif Paşa, Dr. Mustafa Hulusi bulunuyordu. Kurucuların çoğu büyük toprak sahipleriydi. Parti 1919 seçimlerinde İstanbul'dan ve çeşitli illerden adaylar gösterdi. Adaylar arasında Hamit, Hasan Ferit, Baro başkanı Lutfi Fikri, Celalettin Arif beyler İstanbul'dan seçimi kazandılar. Eski Washington elçisi Rüstem Bey (Alfred Rüstem) de derneğin Gelibolu adayıydı. Seçilen mebusları daha sonra Ankara'ya geçerek TBMM'ye katıldılar. Müdafaai hukuk hareketi'ni desteklediler. Dernek 1923'e kadar İstanbul'a çalıştı.

Osmanlı demokrat fırkası, Fırkai ibad da denir, türk siyasal partisi (1909 -1911). 1906-1907 yılında kurulmuş olan Selameti Umumiye kulübü Dr. İbrahim Temo ve Dr. Abdullah Cevdet tarafından bir siyasal partiye dönüştürüldü. Mısır'da bulunan Abdullah Cevdet'in katkısı dolaylı oldu. 31 mart vakası aleyhindeki eylemlere katılan parti Cemiyetler kanunu'nun kabulünden sonra hukuken 6 şubat 1909'da kuruldu. Partinin üyeleri arasında Dr. İbrahim Temo (başkan), Abdullah Cevdet (ikinci başkan), Ahmet Rıfat, Pertev Tevfik, Fuat Şükrü (Dilbilen), Bezmi Nusret (Kaygusuz) bulunuyordu. 1908 seçimlerine katılmayan partinin Mebusan meclisi'nde üyesi yoktu. İttihat ve Terakki iktidarı bütün muhalefet partilerine olduğu gibi bu fırkaya da baskı yaptı. İstanbul'da *Türkiye*, İzmir'de *Feryat*, Manastır'da *Hukukı İbad*, Halep'te *Ahali* gazeteleri partinin sözcülüğünü yaptılar. Parti, öteki muhalefet partileri gibi, Hürriyet ve İtilaf fırkası'na katılma kararı aldı.

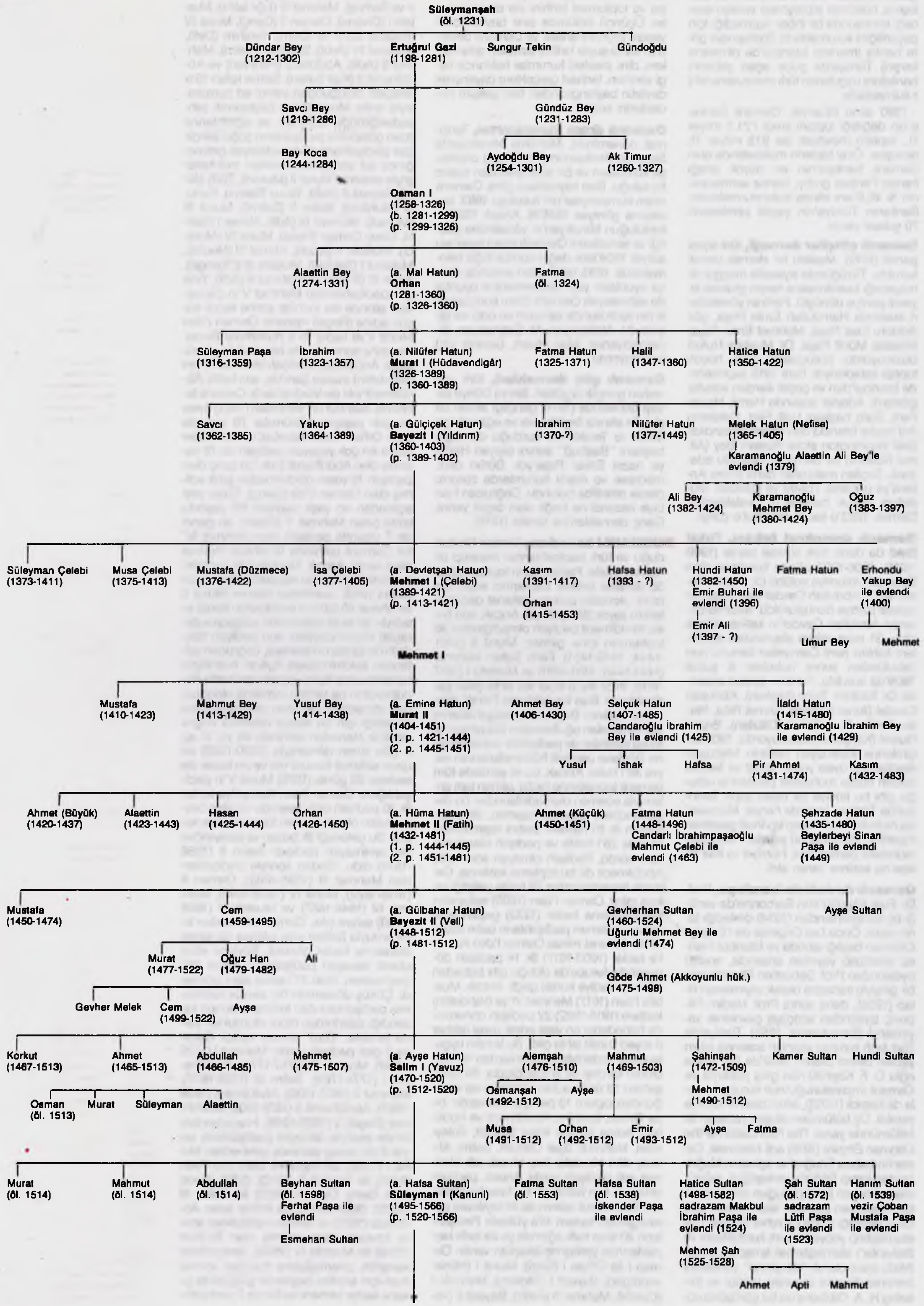
Osmanlı devletinin kuruluşu, Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün Sorbonne'da verdiği üç konferansından (1934) derlediği tarih yapıtı. Önce *Les Origines de l'Empire Ottoman* başlığı altında ve İstanbul Fransız enstitüsü yayınları arasında, enstitü üyelerinden Prof. Sébastien Charléty'nin bir girişiyle fransızca olarak yayımlanan kitap (1935), daha sonra Prof. Nedim Filipoviç tarafından sırpçaya çevrilerek yayımlandı (Saraybosna, 1955). Türkiye'de Türk tarih kurumu yayınları arasında çıkan yapıtın birinci basımı 1959'da (bu arada oğlu O. F. Köprülü'nün giriş yazısıyla ve *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu* adıyla da basıldı [1972]), ikinci basımı 1984'te yapıldı. Üç bölümden oluşan yapıtının ilk bölümünde yazar, *The Foundation of the Ottoman Empire* (1916) adlı kitabında, Osman'ın babası Ertuğrul ve aşiretinin Moğollar'dan kaçıp Söğüt'e yerleştiğini, müslüman olmayan bu topluluğun daha sonra bu müslüman çevrede islam olarak yeni dinin yarattığı zinde bir ruhla Rumlar'ı da islamlaştırıp yepyeni bir ırk kurduklarını ve Balkanlar'ı islamlaştırmak amacıyla da bir ihtida aracı olarak "devşirme" yöntemini benimsediklerini savunan tarihçi ve türkolog H. A. Gibbons'un bu görüşünü çürütmeye çalışır. İkinci bölümde Anadolu'nun XIII. ve XIV. yy.'ın ilk yarısındaki siyasal ve toplumsal tarihini ele alarak inceler. Üçüncü bölümde sınır boylarındaki yaşam biçimini anlatır ve Osmanlı devletinin kuruluşuyla birlikte temelleri atılan askeri, dini, mesleki kurumlar hakkında bilgi verirken, tarihsel gerçeklere dayanarak devletin başlangıcından beri gelişim nedenlerini sıralar.

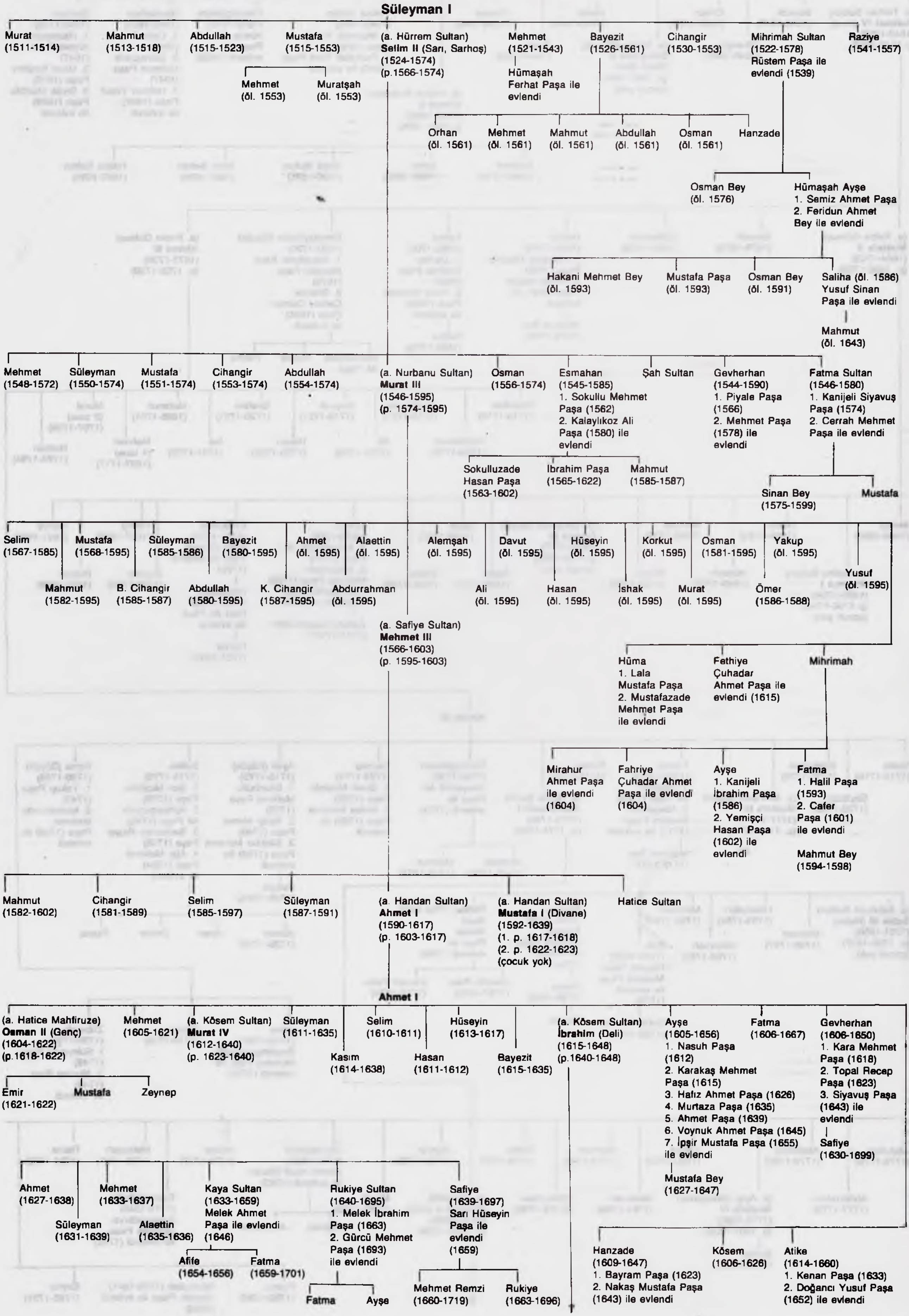
Osmanlı dram kumpanyası, Tanzimat döneminde, Mardiros Mınakyan'la Serovpe Benliyan'ın (Benkliyan) ortaklaşa kurdukları ve bir süre işlettikleri tiyatro topluluğu. Bazı kaynaklara göre, Osmanlı dram kumpanyası'nın kuruluşu 1882, bazılarına göreyse 1885'tir. Ancak 1885'te topluluğun Mınakyan'ın yönetimine geçtiği ve temsillerini Osmanlı dram tiyatrosu adıyla 1904'lere değin sürdürdüğü bilinmektedir. 1893-1895 yılları arasında türkçe oyunların yanı sıra ermenice oyunlar da sahneleyen Osmanlı dram kumpanyası'nın kadrosunda zamanın en ünlü sanatçıları (H. Aleksanyan, M. Çaprastyan, Binemeciyanlar, Mari Nıvart, Satenik vb.) bulunuyordu.

Osmanlı güç dernekleri, türk yarı -askeri gençlik örgütleri. Birinci Dünya savaşı öncesinde (1914) gençliği askeri bir disiplin altında örgütlemek ve eğitmek için İttihat ve Terakki'nin kurduğu derneğin başkanı "Başbuğ" sanını taşıyan Harbiye nazırı Enver Paşa'ydı. Bütün okul, medrese ve resmi kurumlarda zorunlu olarak etkinlikte bulundu. Doğrudan Harbiye nezareti'ne bağlı olan örgüt yerini, Genç dernekleri'ne bıraktı (1916).

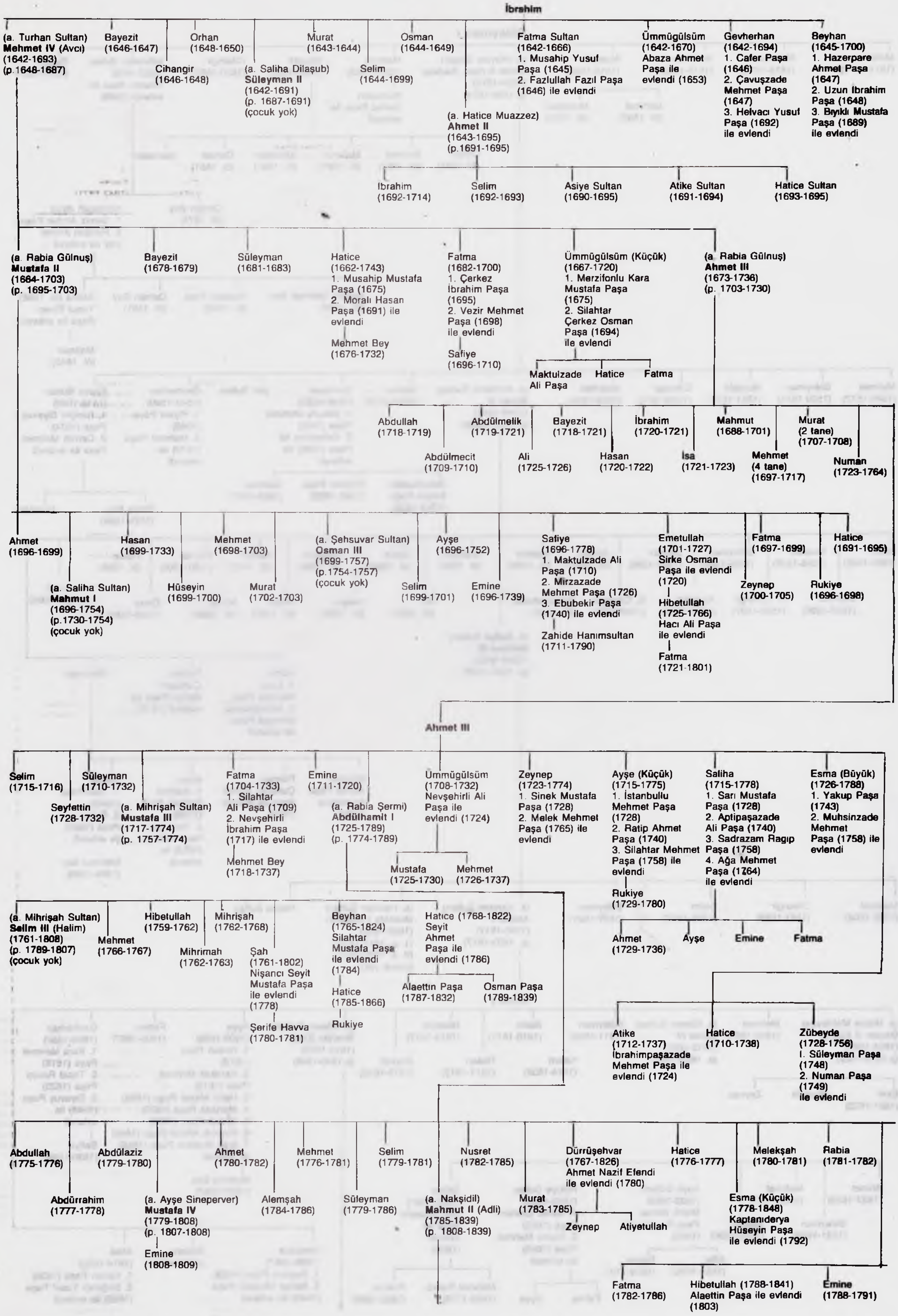
■**OSMANLI hanedanı,** Osman I'in kurduğu ve türk padişahlarının mensup oldukları sülale. Padişahların toplam sayısı 36 olmakla birlikte, bazılarının ikişer kez tahta çıkmaları sonucu saltanat değişimlerinin sayısı 39'a yükselir. Ancak, son halife Abdülmecit padişah olmadığından 36 toplamının içine girmez. Murat II (1421 -1444; 1446-1451), Fatih Sultan Mehmet (1444-1446; 1451-1481) ve Mustafa I (1617 -1618; 1622-1623) ikişer kez tahta çıkan padişahlardır. Bazı kaynaklarda Fetret* devri'nde Yıldırım Bayezit'in padişahlıklarını ilan etmiş olan oğullarından Süleyman ve Musa çelebiler de padişahlar cetveline alınır. Böylece osmanlı hükümdarlarının sayısı 38'i bulur. Ancak, bu iki şehzade tüm osmanlı topraklarına hiçbir zaman tam anlamıyla egemen olamadıklarından bu değerlendirme geçerlilik taşımaz. 36 padişahtan ilk 8'i halifelik sıfatını taşımazken, sonraki 28'i halife ve padişah olarak hüküm sürdü. Padişah olmayan son halife Abdülmecit de bu toplama katılınca, Osmanlı hanedanından 29 halife yetiştiği ortaya çıkar. Osman I'den (1299) saltanatın kaldırılmasına kadar (1922) geçen süre içinde sıralanan padişahların batın sayısı 21'dir. Saltanat mirası Osman I'den Ahmet I'e kadar (1603-1617) ilk 14 padişah döneminde Avrupa'da olduğu gibi babadan oğula (evladiye kuralı) geçti. Ancak, Mustafa I'den (1617) Mehmet VI'ya (Vahdettin) kadarki (1918-1922) 22 padişah döneminde hanedanın en yaşlı erkek üyesi (ekber ü erşed kuralı) tahta çıktı. Bu kuralın uygulanması nedeniyle padişahlardan 15'i birbirinin kardeşi ve amcaoğludur. 36 padişahtan 13'ünün adları birbirinin eşi olduğundan toplam 13 padişah adı vardır: birer Orhan, İbrahim, Abdülmecit ve Abdülaziz adına karşılık ikişer Bayezit, Süleyman, Mahmut; üçer Osman, Selim, Ahmet; dört Mustafa; beş Murat; altı Mehmet adlı padişah vardır. Ancak, padişah olmayan son halife de bu hesaba katılırsa, Abdülmecit adının da iki sayılması gerektiğinden toplam 14'e yükselir. Padişahların 20'sinin halk ağzında ya da tarih kaynaklarında yerleşmiş lakapları vardır: Osman I ile Orhan I (Gazi); Murat I (Hüdavendigâr); Bayezit I (Yıldırım); Mehmet I (Çelebi); Mehmet II (Fatih); Bayezit II (Veli); Selim I (Yavuz); Süleyman I (Kanuni ya da Avrupalılar'ca Muhteşem); Selim II (Sarı ve Sarhoş), Mehmet III (Eğri fatihi); Mustafa I (Divane), Osman II (Genç); Murat IV (Bağdat fatihi ve Zalim); İbrahim (Deli), Mehmet IV (Avcı); Selim III (Halim); Mahmut II (Adli); Abdülaziz (Pehlivan) ve Abdülhamit II (Kızıl Sultan). Geriye kalan 16'sı lakapsız olduğundan yalnız ad numarasıyla anılır. Murat II'den başlayarak şehzadeliklerinde öğrenim ve eğitimlerine özen gösterilen padişahların çoğu şairdir. Şair padişahların divan edebiyatı geleneğince ad yerine kullandıkları mahlaslar şöyle sıralanır: Murat II (Muradi), Fatih (Avni), Bayezit II (Adli), Yavuz (Selimi), Kanuni (Muhibbi), Selim II (Selimi), Murat III (Muradi), Mehmet III (Adli), Ahmet I (Bahti), Genç Osman (Farisi), Murat IV (Muradi), Mustafa II (İkbali), Ahmet III (Necibi), Mahmut I (Sekbati), Mustafa III (Cihangir), Selim III (İlhami) ve Mahmut II (Adli). Yine şair padişahlardan Mehmet V'in *Çanakkale* şiirinde ise mahlas yerine kendi küçük adına (Reşat) rastlanır. Osman I'den Murat II'ye kadar ilk 6 hükümdar Bursa'da, daha sonrakiler de İstanbul'da gömülüdür. Ancak, son padişah Mehmet VI'nın (Vahdettin) mezarı Şam'da, son halife Abdülmecit'inki de Medine'dedir. Osmanlı tarihinde İstanbul'un fethinden (1453) önce en çok yaşayan hükümdar 78 yaşında ölen Orhan Gazi, İstanbul'un fethinden sonra en çok yaşayan padişah da 76 yaşında ölen Abdülhamit II'dir. En genç ölen padişah 18 yaşını doldurmadan şehit edilmiş olan Osman II'dir (Genç). Cülus yaşı açısından en yaşlı padişah 65 yaşında tahta çıkan Mehmet V (Reşat), en genci de 7 yaşında padişah olan Mehmet IV'tür. Osmanlı tarihinde 16 tahttan indirme olayı vardır. Ancak, Mustafa I iki kez tahttan indirildiği için bu olaylarda 15 padişah tahtını yitirdi. Bunlardan ikisinin (Murat II ve Ahmet III) tahttan indirilmeleri kendi isteğiyle ayrılarak saltanattan vazgeçme (feragat) biçimindeyken, son padişah Vahdettin'in tahttan indirilmesi, doğrudan saltanatın kaldırılmasıyla ilgilidir. Halifeliğin kaldırılmasına ilişkin yasada son halife Abdülmecit'in de tahttan indirilmiş olduğundan söz edilirse de onun padişahlık sıfatı olmadığı için bu sayıya katılması doğru değildir. Hanedan tarihinde 45 yıl, 11 ay, 7 gün süren dönemiyle (1520-1566) en uzun saltanat Kanuni'nin ve en kısası da sadece 93 günle (1876) Murat V'in padişahlığıdır. Osman I'den Kanuni'ye kadar ilk 10 padişah ordu başında ve etkin başkomutan olarak hemen tüm seferlere katıldı. Bu geleneği ilk bozan ve sarayından hiç ayrılmayan padişah Selim II (1566 -1574) oldu. Ondan sonraki padişahlardan Mehmet III (1595-1603), Osman II (1618-1622), Murat IV (1623-1640), Mehmet IV (1648-1687) ve Mustafa II (1695 -1703) sefere çıktı. Geriye kalanlardan kimi orduyla birlikte yola çıktıysa da savaş alanlarına kadar gitmedi. Böylece etkin olarak savaşan padişahların sayısı 15'i geçmezken, öteki 21'i savaş alanı görmedi. Çöküş döneminin hiç savaşa katılmamış padişahlarından kimine ordunun kazandığı zaferlerden ötürü oturdukları yerde fetvayla "Gazi" unvanı verildi. Gazasız 8 gazi padişah vardır: Mahmut I (1730 -1754), Mustafa III (1757-1774), Abdülhamit I (1774-1789), Selim III (1789-1807), Mahmut II (1808-1839), Abdülmecit (1839 -1861), Abdülhamit II (1876-1909) ve Mehmet (Reşat) V (1909-1918). Hanedan tarihinde eceliyle ölmeyen padişahların sayısı 8'dir: savaş alanında şehit edilen Murat I (1389); zehirlenerek öldürülen Fatih (1481) ile Bayezit II (1512); cellat elinde ölen Genç Osman (1622) ile Selim III (1808); öldürülen ya da intihar eden Abdülaziz (1876) ve tahttan indirildikten sonra fetvayla idam edilmiş olan İbrahim (1648) ile Mustafa IV (1808). Yeniçerilerin karışıklık çıkarmalarına meydan vermemek için ardılları başkente gelip tahta çıkana kadar osmanlı tarihinde 7 padişahın

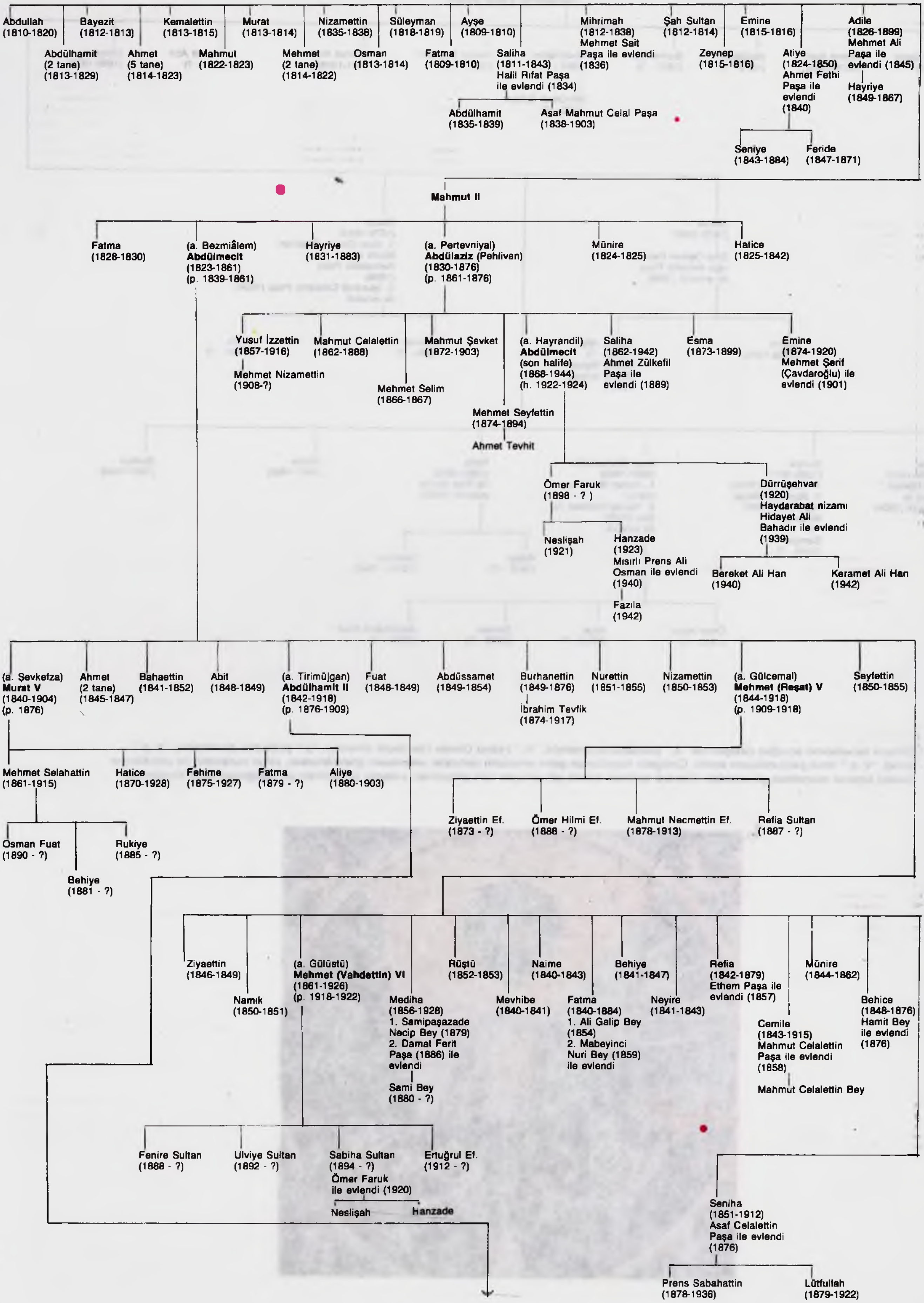
OSMANLI HANEDANI

Süleyman I
Murat (1511-1514)
Mahmut (1513-1518)
Abdullah (1515-1523)
Mustafa (1515-1553)
Mehmet (öl. 1553)
Muratşah (öl. 1553)
(a. Hürrem Sultan) Selim II (Sarı, Sarhoş) (1524-1574) (p.1566-1574)
Mehmet (1521-1543)
Hümaşah Ferhat Paşa ile evlendi
Bayezit (1526-1561)
Cihangir (1530-1553)
Mihrimah Sultan (1522-1578) Rüstem Paşa ile evlendi (1539)
Raziye (1541-1557)
Orhan (öl. 1561)
Mehmet (öl. 1561)
Mahmut (öl. 1561)
Abdullah (öl. 1561)
Osman (öl. 1561)
Hanzade
Osman Bey (öl. 1576)
Hümaşah Ayşe 1. Semiz Ahmet Paşa 2. Feridun Ahmet Bey ile evlendi
Hakani Mehmet Bey (öl. 1593)
Mustafa Paşa (öl. 1593)
Osman Bey (öl. 1591)
Saliha (öl. 1586) Yusuf Sinan Paşa ile evlendi
Mahmut (öl. 1643)
Mehmet (1548-1572)
Süleyman (1550-1574)
Mustafa (1551-1574)
Cihangir (1553-1574)
Abdullah (1554-1574)
(a. Nurbanu Sultan) Murat III (1546-1595) (p. 1574-1595)
Osman (1556-1574)
Esmahan (1545-1585) 1. Sokullu Mehmet Paşa (1562) 2. Kalaylıkoz Ali Paşa (1580) ile evlendi
Şah Sultan
Gevherhan (1544-1590) 1. Piyale Paşa (1566) 2. Mehmet Paşa (1578) ile evlendi
Fatma Sultan (1546-1580) 1. Kanijeli Siyavuş Paşa (1574) 2. Cerrah Mehmet Paşa ile evlendi
Sokulluzade Hasan Paşa (1563-1602)
İbrahim Paşa (1565-1622)
Mahmut (1585-1587)
Sinan Bey (1575-1599)
Mustafa
Selim (1567-1585)
Mustafa (1568-1595)
Süleyman (1585-1586)
Bayezit (1580-1595)
Ahmet (öl. 1595)
Alaettin (öl. 1595)
Alemşah (öl. 1595)
Davut (öl. 1595)
Hüseyin (öl. 1595)
Korkut (öl. 1595)
Osman (1581-1595)
Yakup (öl. 1595)
Yusuf (öl. 1595)
Mahmut (1582-1595)
B. Cihangir (1585-1587)
Abdullah (1580-1595)
K. Cihangir (1587-1595)
Abdurrahman (öl. 1595)
Ali (öl. 1595)
Hasan (öl. 1595)
İshak (öl. 1595)
Murat (öl. 1595)
Ömer (1586-1588)
(a. Safiye Sultan) Mehmet III (1566-1603) (p. 1595-1603)
Hüma 1. Lala Mustafa Paşa 2. Mustafazade Mehmet Paşa ile evlendi
Fethiye Çuhadar Ahmet Paşa ile evlendi (1615)
Mihrimah
Mirahur Ahmet Paşa ile evlendi (1604)
Fahriye Çuhadar Ahmet Paşa ile evlendi (1604)
Ayşe 1. Kanijeli İbrahim Paşa (1586) 2. Yemişçi Hasan Paşa (1602) ile evlendi
Fatma 1. Halil Paşa (1593) 2. Cafer Paşa (1601) ile evlendi
Mahmut Bey (1594-1598)
Mahmut (1582-1602)
Cihangir (1581-1589)
Selim (1585-1597)
Süleyman (1587-1591)
(a. Handan Sultan) Ahmet I (1590-1617) (p. 1603-1617)
(a. Handan Sultan) Mustafa I (Divane) (1592-1639) (1. p. 1617-1618) (2. p. 1622-1623) (çocuk yok)
Hatice Sultan
Ahmet I
(a. Hatice Mahfiruze) Osman II (Genç) (1604-1622) (p.1618-1622)
Mehmet (1605-1621)
(a. Kösem Sultan) Murat IV (1612-1640) (p. 1623-1640)
Süleyman (1611-1635)
Selim (1610-1611)
Hüseyin (1613-1617)
(a. Kösem Sultan) İbrahim (Deli) (1615-1648) (p.1640-1648)
Ayşe (1605-1656) 1. Nasuh Paşa (1612) 2. Karakaş Mehmet Paşa (1615) 3. Hafız Ahmet Paşa (1626) 4. Murtaza Paşa (1635) 5. Ahmet Paşa (1639) 6. Voynuk Ahmet Paşa (1645) 7. İpşir Mustafa Paşa (1655) ile evlendi
Fatma (1606-1667)
Gevherhan (1606-1650) 1. Kara Mehmet Paşa (1618) 2. Topal Recep Paşa (1623) 3. Siyavuş Paşa (1643) ile evlendi
Kasım (1614-1638)
Hasan (1611-1612)
Bayezit (1615-1635)
Emir (1621-1622)
Mustafa
Zeynep
Mustafa Bey (1627-1647)
Safiye (1630-1699)
Ahmet (1627-1638)
Mehmet (1633-1637)
Süleyman (1631-1639)
Alaettin (1635-1636)
Kaya Sultan (1633-1659) Melek Ahmet Paşa ile evlendi (1646)
Rukiye Sultan (1640-1695) 1. Melek İbrahim Paşa (1663) 2. Gürcü Mehmet Paşa (1693) ile evlendi
Safiye (1639-1697) Sarı Hüseyin Paşa ile evlendi (1659)
Afife (1654-1656)
Fatma (1659-1701)
Fatma
Ayşe
Mehmet Remzi (1660-1719)
Rukiye (1663-1696)
Hanzade (1609-1647) 1. Bayram Paşa (1623) 2. Nakaş Mustafa Paşa (1643) ile evlendi
Kösem (1606-1626)
Atike (1614-1660) 1. Kenan Paşa (1633) 2. Doğancı Yusuf Paşa (1652) ile evlendi

İbrahim
(a. Turhan Sultan) Mehmet IV (Avcı) (1642-1693) (p.1648-1687)
Bayezit (1646-1647)
Cihangir (1646-1648)
Orhan (1648-1650)
(a. Saliha Dilaşub) Süleyman II (1642-1691) (p. 1687-1691) (çocuk yok)
Murat (1643-1644)
Selim (1644-1699)
Osman (1644-1649)
(a. Hatice Muazzez) Ahmet II (1643-1695) (p.1691-1695)
Fatma Sultan (1642-1666) 1. Musahip Yusuf Paşa (1645) 2. Fazlullah Fazıl Paşa (1646) ile evlendi
Ümmügülsüm (1642-1670) Abaza Ahmet Paşa ile evlendi (1653)
Gevherhan (1642-1694) 1. Cafer Paşa (1646) 2. Çavuşzade Mehmet Paşa (1647) 3. Helvacı Yusuf Paşa (1692) ile evlendi
Beyhan (1645-1700) 1. Hazerpare Ahmet Paşa (1647) 2. Uzun İbrahim Paşa (1648) 3. Bıyıklı Mustafa Paşa (1689) ile evlendi
İbrahim (1692-1714)
Selim (1692-1693)
Asiye Sultan (1690-1695)
Atike Sultan (1691-1694)
Hatice Sultan (1693-1695)
(a. Rabia Gülnuş) Mustafa II (1664-1703) (p. 1695-1703)
Bayezit (1678-1679)
Süleyman (1681-1683)
Hatice (1662-1743) 1. Musahip Mustafa Paşa (1675) 2. Moralı Hasan Paşa (1691) ile evlendi
Mehmet Bey (1676-1732)
Fatma (1682-1700) 1. Çerkez İbrahim Paşa (1695) 2. Vezir Mehmet Paşa (1698) ile evlendi
Safiye (1696-1710)
Ümmügülsüm (Küçük) (1667-1720) 1. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1675) 2. Silahtar Çerkez Osman Paşa (1694) ile evlendi
Maktulzade Ali Paşa
Hatice
Fatma
(a. Rabia Gülnuş) Ahmet III (1673-1736) (p. 1703-1730)
Abdullah (1718-1719)
Abdülmecit (1709-1710)
Abdülmelik (1719-1721)
Ali (1725-1726)
Bayezit (1718-1721)
Hasan (1720-1722)
İbrahim (1720-1721)
İsa (1721-1723)
Mahmut (1688-1701)
Mehmet (4 tane) (1697-1717)
Murat (2 tane) (1707-1708)
Numan (1723-1764)
Ahmet (1696-1699)
(a. Saliha Sultan) Mahmut I (1696-1754) (p.1730-1754) (çocuk yok)
Hasan (1699-1733)
Hüseyin (1699-1700)
Mehmet (1698-1703)
Murat (1702-1703)
(a. Şehsuvar Sultan) Osman III (1699-1757) (p.1754-1757) (çocuk yok)
Selim (1699-1701)
Ayşe (1696-1752)
Emine (1696-1739)
Safiye (1696-1778) 1. Maktulzade Ali Paşa (1710) 2. Mirzazade Mehmet Paşa (1726) 3. Ebubekir Paşa (1740) ile evlendi
Zahide Hanımsultan (1711-1790)
Emetullah (1701-1727) Sirke Osman Paşa ile evlendi (1720)
Hibetullah (1725-1766) Hacı Ali Paşa ile evlendi
Fatma (1721-1801)
Fatma (1697-1699)
Zeynep (1700-1705)
Hatice (1691-1695)
Rukiye (1696-1698)
Ahmet III
Selim (1715-1716)
Süleyman (1710-1732)
Seyfettin (1728-1732)
(a. Mihrişah Sultan) Mustafa III (1717-1774) (p. 1757-1774)
Fatma (1704-1733) 1. Silahtar Ali Paşa (1709) 2. Nevşehirli İbrahim Paşa (1717) ile evlendi
Mehmet Bey (1718-1737)
Emine (1711-1720)
(a. Rabia Şermi) Abdülhamit I (1725-1789) (p. 1774-1789)
Ümmügülsüm (1708-1732) Nevşehirli Ali Paşa ile evlendi (1724)
Mustafa (1725-1730)
Mehmet (1726-1737)
Zeynep (1723-1774) 1. Sinek Mustafa Paşa (1728) 2. Melek Mehmet Paşa (1765) ile evlendi
Ayşe (Küçük) (1715-1775) 1. İstanbullu Mehmet Paşa (1728) 2. Ratip Ahmet Paşa (1740) 3. Silahtar Mehmet Paşa (1758) ile evlendi
Rukiye (1729-1780)
Saliha (1715-1778) 1. Sarı Mustafa Paşa (1728) 2. Aptipaşazade Ali Paşa (1740) 3. Sadrazam Ragıp Paşa (1758) 4. Ağa Mehmet Paşa (1764) ile evlendi
Ahmet (1729-1736)
Ayşe
Emine
Fatma
Esma (Büyük) (1726-1788) 1. Yakup Paşa (1743) 2. Muhsinzade Mehmet Paşa (1758) ile evlendi
(a. Mihrişah Sultan) Selim III (Halim) (1761-1808) (p. 1789-1807) (çocuk yok)
Mehmet (1766-1767)
Hibetullah (1759-1762)
Mihrimah (1762-1763)
Mihrişah (1762-1768)
Şah (1761-1802) Nişancı Seyit Mustafa Paşa ile evlendi (1778)
Şerife Havva (1780-1781)
Beyhan (1765-1824) Silahtar Mustafa Paşa ile evlendi (1784)
Hatice (1785-1866)
Rukiye
Hatice (1768-1822) Seyit Ahmet Paşa ile evlendi (1786)
Alaettin Paşa (1787-1832)
Osman Paşa (1789-1839)
Atike (1712-1737) İbrahimpaşazade Mehmet Paşa ile evlendi (1724)
Hatice (1710-1738)
Zübeyde (1728-1756) 1. Süleyman Paşa (1748) 2. Numan Paşa (1749) ile evlendi
Abdullah (1775-1776)
Abdürrahim (1777-1778)
Abdülaziz (1779-1780)
(a. Ayşe Sineperver) Mustafa IV (1779-1808) (p. 1807-1808)
Emine (1808-1809)
Ahmet (1780-1782)
Alemşah (1784-1786)
Mehmet (1776-1781)
Süleyman (1779-1786)
Selim (1779-1781)
(a. Nakşidil) Mahmut II (Adli) (1785-1839) (p. 1808-1839)
Nusret (1782-1785)
Murat (1783-1785)
Dürrüşehvar (1767-1826) Ahmet Nazif Efendi ile evlendi (1780)
Zeynep
Atiyetullah
Fatma (1782-1786)
Hatice (1776-1777)
Hibetullah (1788-1841) Alaettin Paşa ile evlendi (1803)
Melekşah (1780-1781)
Esma (Küçük) (1778-1848) Kaptanıderya Hüseyin Paşa ile evlendi (1792)
Rabia (1781-1782)
Emine (1788-1791)

Abdullah (1810-1820)
Bayezit (1812-1813)
Kemalettin (1813-1815)
Murat (1813-1814)
Nizamettin (1835-1838)
Süleyman (1818-1819)
Ayşe (1809-1810)
Mihrimah (1812-1838) Mehmet Sait Paşa ile evlendi (1836)
Şah Sultan (1812-1814)
Emine (1815-1816)
Adile (1826-1899) Mehmet Ali Paşa ile evlendi (1845)
Abdülhamit (2 tane) (1813-1829)
Ahmet (5 tane) (1814-1823)
Mahmut (1822-1823)
Mehmet (2 tane) (1814-1822)
Osman (1813-1814)
Fatma (1809-1810)
Saliha (1811-1843) Halil Rifat Paşa ile evlendi (1834)
Zeynep (1815-1816)
Atiye (1824-1850) Ahmet Fethi Paşa ile evlendi (1840)
Hayriye (1849-1867)
Abdülhamit (1835-1839)
Asaf Mahmut Celal Paşa (1838-1903)
Seniye (1843-1884)
Feride (1847-1871)
Mahmut II
Fatma (1828-1830)
(a. Bezmiâlem) Abdülmecit (1823-1861) (p. 1839-1861)
Hayriye (1831-1883)
(a. Pertevniyal) Abdülaziz (Pehlivan) (1830-1876) (p. 1861-1876)
Münire (1824-1825)
Hatice (1825-1842)
Yusuf İzzettin (1857-1916)
Mehmet Nizamettin (1908-?)
Mahmut Celalettin (1862-1888)
Mehmet Selim (1866-1867)
Mahmut Şevket (1872-1903)
Mehmet Seyfettin (1874-1894)
Ahmet Tevhit
(a. Hayrandil) Abdülmecit (son halife) (1868-1944) (h. 1922-1924)
Saliha (1862-1942) Ahmet Zülkefil Paşa ile evlendi (1889)
Esma (1873-1899)
Emine (1874-1920) Mehmet Şerif (Çavdaroğlu) ile evlendi (1901)
Ömer Faruk (1898 - ?)
Neslişah (1921)
Hanzade (1923) Mısırlı Prens Ali Osman ile evlendi (1940)
Fazıla (1942)
Dürrüşehvar (1920) Haydarabat nizamı Hidayet Ali Bahadır ile evlendi (1939)
Bereket Ali Han (1940)
Keramet Ali Han (1942)
(a. Şevkefza) Murat V (1840-1904) (p. 1876)
Ahmet (2 tane) (1845-1847)
Bahaettin (1841-1852)
Abit (1848-1849)
(a. Tirimüjgan) Abdülhamit II (1842-1918) (p. 1876-1909)
Fuat (1848-1849)
Abdüssamet (1849-1854)
Burhanettin (1849-1876)
İbrahim Tevfik (1874-1917)
Nurettin (1851-1855)
Nizamettin (1850-1853)
(a. Gülcemal) Mehmet (Reşat) V (1844-1918) (p. 1909-1918)
Seyfettin (1850-1855)
Mehmet Selahattin (1861-1915)
Hatice (1870-1928)
Fehime (1875-1927)
Fatma (1879 - ?)
Aliye (1880-1903)
Osman Fuat (1890 - ?)
Rukiye (1885 - ?)
Behiye (1881 - ?)
Ziyaettin Ef. (1873 - ?)
Ömer Hilmi Ef. (1888 - ?)
Mahmut Necmettin Ef. (1878-1913)
Refia Sultan (1887 - ?)
Ziyaettin (1846-1849)
Namık (1850-1851)
(a. Gülüstü) Mehmet (Vahdettin) VI (1861-1926) (p. 1918-1922)
Mediha (1856-1928) 1. Samipaşazade Necip Bey (1879) 2. Damat Ferit Paşa (1886) ile evlendi
Sami Bey (1880 - ?)
Rüştü (1852-1853)
Mevhibe (1840-1841)
Naime (1840-1843)
Fatma (1840-1884) 1. Ali Galip Bey (1854) 2. Mabeyinci Nuri Bey (1859) ile evlendi
Behiye (1841-1847)
Neyire (1841-1843)
Refia (1842-1879) Ethem Paşa ile evlendi (1857)
Cemile (1843-1915) Mahmut Celalettin Paşa ile evlendi (1858)
Mahmut Celalettin Bey
Münire (1844-1862)
Behice (1848-1876) Hamit Bey ile evlendi (1876)
Fenire Sultan (1888 - ?)
Ulviye Sultan (1892 - ?)
Sabiha Sultan (1894 - ?) Ömer Faruk ile evlendi (1920)
Neslişah
Hanzade
Ertuğrul Ef. (1912 - ?)
Seniha (1851-1912) Asaf Celalettin Paşa ile evlendi (1876)
Prens Sabahattin (1878-1936)
Lütfullah (1879-1922)

Abdülhamit II (Kızıl Sultan)

Mehmet Selim (1870 - ?)
Ahmet Nuri (1878-1903)
Abdülkadir (1878 - ?)
Burhanettin (1885 - ?)
Abdürrahim (1894 - ?)
Mihrümah Selçuk (1920 - ?)
Ahmet Nurettin (1901 - ?)
Mehmet Bedrettin (1901-1908)
Mehmet Abit (1905 - ?)
Ulviye (1868-1875)

Zekiye (1872-1950) Gazi Osman Paşa'nın oğlu Nurettin Paşa ile evlendi (1889)

Ulviye (1890-1891)
Fatma Aliye (1893 - ?) Mısırlı Muhsin Bey'le evlendi (1911)

Naime (1876-1943) 1. Gazi Osman Paşa'nın küçük oğlu Kemalettin Paşa (1898) 2. İşkodralı Celalettin Paşa (1904) ile evlendi

Mehmet Cahit (1899 - ?)
Adile (1901 - ?)

Naile (1884-1957) Arif Hikmet Paşa ile evlendi (1904)

Şadiye (1886-1977) 1. Fahir Bey (1910) 2. Büyükelçi Reşat Halis Bey (1931) ile evlendi

Samiye (1914 - ?)

Ayşe (Osmanoğlu) (1887-1960) 1. Ahmet Nami Bey (1910) 2. Yarbay Mehmet Ali Bey (1921) ile evlendi

Ömer Nami (1912 - ?)
Aliye (1913 - ?)
Osman (1918 - ?)
Abdülhamit Rauf (1922 - ?)

Refia (1891-1938) Ali Fuat Bey'le evlendi (1910)

Rebia (1912 - ?)
Hamide (1914 - 1940)

Hatice (1897-1898)

Samiye (1907-1909)

Osmanlı hanedanının soyağacı çizelgesinde "a." padişahların annelerini, "b." (yalnız Osman I'de) beylik dönemini, "p." padişahlık dönemlerini, "1. p." birinci, "2. p." ikinci padişahlıklarını belirtir. Çizelgede hanedandan gelen erkeklerin (şehzade) evlenmeleri gösterilmezken, yalnız hanedanın kız çocuklarının (sultan) kimlerle evlendikleri gösterilmiştir. Osmanlı tarihinde önemli rolü olmayan kimi şehzadeler, sultanlar ve evlilikleri yer darlığından ötürü alınmamıştır.

ölümü bir süre gizli tutuldu: Çelebi Mehmet I'in 41 gün, Murat II'nin 16 gün, Fatih'in 1 gün, Yavuz'un 9 gün, Kanuni'nin 48 gün, Selim II'nin 7 gün ve Murat III'ün 11 gün. Padişahlar arasında en çok çocuğu olan Murat III'ün 20 yıl süren saltanatı dönemine (1574-1595) kız ve erkek 135 evladı dünyaya geldi. Ancak, bunların çoğu yaşamadığından, kendi öldüğü zaman geride 26 sultan ile 20 şehzade bıraktı. Hanedan tarihinde "Yenilikçi" olarak tanınan 7 padişah vardır: bu düşüncenin ilk temsilcisi olan Genç Osman (1618-1622), Ahmet III (1703-1730), Mustafa III (1757-1774), Abdülhamit I (1774-1789), Selim III (1789-1807), Mahmut II (1808-1839) ve Abdülmecit (1839-1861). Bunların arasında tutuculuğa en kesin darbeyi indirmeyi başaran padişah Mahmut II'dir. Cülus bahşişi geleneğine Abdülhamit I döneminden (1774-1789) başlayarak son verildi. Orhan Gazi döneminde (1326-1360) Asya'dan Avrupa'ya uzanan türk egemenliği, Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) Afrika'ya ve Selim II döneminde (1566-1574) yapılan Sumatra seferi'nden (1569) sonra da Okyanusya'ya dayandı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu yükselme çağında dünyanın 4 kıtasına yayılmış bir güç görünümü kazandı. Osmanlı devletinin en geniş egemenlik sınırı Mehmet IV dönemine (1648-1687) rastladığı gibi, İkinci Viyana bozgunundan (1683) sonra gerilemeye başlaması da yine aynı dönem içinde yer alır. Osmanlı hanedanı mensupları Cumhuriyet'in ilanından sonra sınır dışı edildiler (1924). Hanedanın kadınlarına Türkiye'ye girme izni verilince (1951), hayatta kalanların çoğu (Ayşe, Fatma, Nemika, Şadiye sultanlar vb.) yurda dönerek "Osmanoğlu" soyadını aldı ve İstanbul'a yerleşti. (→ Kayn.)

Osmanlı Hilali ahmer cemiyeti madalyası, Osmanlı Hilali ahmer cemiyeti'nce, maddi ve manevi yardımları görülenlere verilmek üzere bastırılan madalya (1911-1912). Üç dereceli (altın, gümüş, tunç) olan bu madalyaların üzerine ortası beyaz, kenarları kırmızı hilali ahmer motifi ve zeytin dalı işlenmişti, üst tarafında "Muavenet-i insaniyyetkârane" ifadesi yer alıyordu. Bunlar cemiyetin önerisi ve padişahın onayı ile veriliyor, takılmamak koşuluyla vârislere geçiyordu.

Osmanlı hürriyet cemiyeti, türk siyasal partisi. Abdülhamit II yönetimine karşı çıkan bir grup subay ve memur 1906'da Selanik'te gizli bir örgüt kurdular. Dokuzu mason olan on kurucu üye yarbay Bursalı Tahir, binbaşı Nakiyettin (Yücekök), yüzbaşı Edip Servet (Tör), yüzbaşı Kâzım Nami (Duru), yüzbaşı Ömer Naci, yüzbaşı İsmail Canbolat, yüzbaşı Hakkı Baha (Pars), Mehmet Talat, Rahmi (Aslan), Mithat Şükrü (Bleda) beylerdi. Talat, Rahmi ve İsmail Canbolat beyler sonradan Merkezi umumi adını alacak olan Heyeti âliye'yi oluşturdular. Baskıcı yönetime karşı olanlar arasında pek çok yandaş edinen ve gizli bir parti gibi çalışan örgüt hızla gelişti. Paris'teki Terakki ve İttihat cemiyeti partiyle ilişki kurdu. Dr. Nâzım birleşmenin sağlanması için Paris'ten geldi. İki cemiyet eylül 1907'de Osmanlı Terakki ve İttihat cemiyeti adıyla birleştiler.

Osmanlı hürriyetperver avam fırkası, türk siyasal partisi (1918). Mütareke öncesinde İttihat ve Terakki partisi'nden istifa eden Ali Fethi Bey (Okyar), Hüseyin Kadri, Fuat Hulusi (Demirelli), Dr. Sami beylerle bu parti kuruldu. Parti kurucularından Fethi Bey, İzzet Paşa hükümetinde Dahiliye nazırlığını üstlendi. Fırka, basında ittihatçıların maskeli bir örgütü gibi değerlendirildi. Fırkanın yayın organı *Minber* gazetesi kurulurken Mustafa Kemal Paşa da katkıda bulunmuş, daha sonra gazetede yazıları da yayımlanmıştır. Fırka ittihatçılık eleştirilerine karşı, İttihat ve Terakki'nin son kongresine çağrıldığı halde katılmadı. Birinci Damat Ferit Paşa hükümeti partinin feshedilmiş İttihat ve Terakki'nin üyeleri tarafından, bir "muvazaa" partisi olarak kurulduğunu belirtti ve partinin feshine ve kapatılmasına karar verdi.

Osmanlı ilayı vatan cemiyet, türk siyasal derneği. 19 kasım 1919'da içlerinde Yahya Adnan Paşa, Kiraz Hamdi Paşa'nın da bulunduğu İstanbul hükümetini destekleyen kimselerce kuruldu. İngilizler ve Yunanlılar'la işbirliği yapan dernek, Yunanlılar'ın TBMM'ye karşı Anadolu'da kurmak istedikleri kukla meclisi destekledi. Eylemlerini bir süre Tariki salahiye cemiyeti'nin yan kuruluşu olarak sürdürdü; onların kaderini paylaştı. Üyelerinin çoğu İstiklal mahkemeleri'nde yargılandı; bir bölümü yurtdışına kaçtı.

OSMANLI İMPARATORLUĞU, XIII. yy. sonlarında Eskişehir dolaylarında küçük bir beylik olarak ortaya çıkan ve Asya, Avrupa, Afrika kıtalarına yayılarak bir dünya imparatorluğu durumuna gelen türk devleti. En geniş döneminde sınırları K.'de Karpat dağlarının kuzeyinden Hazar denizi'ne; D.'da Hazar denizi'nin batı kıyılarından Basra körfezine; G.'de bütün Arabistan yarımadası, Mısır, Libya, Tunus ve Cezayir'i kapsayarak Sudan'a; B.'da Viyana'nın biraz doğusundan Zagreb'e kadar uzanıyordu.

kuruluş (1299-1453)

Kösedağ savaşı'ndan (1243) sonra Anadolu, giderek artan ölçülerle moğol egemenliğine girmeye başladı. XIII. yy. sonlarında Anadolu Selçuklu devleti tümüyle tarih sahnesinden silindi; Anadolu'nun doğu ve orta kesimleri doğrudan Moğol İlhanlı İmparatorluğu'na bağlanırken, Anadolu Selçuklu devletinin, uç beyi olarak Bizans sınırına yerleştirdikleri Türkmenler de yer yer, biçim bakımından İlhanlılar'a bağlı, ama gerçekte bağımsız beylikler kurmaya başladılar. XIII. yy. sonlarında, XIV. yy. başlarında Anadolu'nun batı kısımlarında pek çok türkmen beyliği ortaya çıktı. Bu beyliklerin en küçüğü, Eskişehir-Sakarya-Söğüt dolaylarındaki Osmanlı beyliği idi. Bu küçük beylik, kısa sürede Anadolu ve Balkanlar'da yayılacak, büyük bir dünya devleti olarak Türkiye ve dünya tarihinde önemli bir yer işgal edecektir.

Karamanoğulları, Germiyanoğulları, Candaroğulları gibi güçlü beylikler varken, küçük Osmanlı beyliğinin onları tarih sahnesinden silerek, büyük bir imparatorluk durumuna gelmesi, bugün de tarihçilerin önemle üzerinde durdukları bir konudur.

Osmanlı beyliği, artık iyice zayıflamış olan Bizans İmparatorluğu ile karadan sınıra sahip olan tek türkmen beyliği idi. Bu dönemde Bizans, ekonomik bağımsızlığını tümüyle kaybetmiş, ülkede hemen tüm ekonomik faaliyetler, italyan tüccar cumhuriyetleri Venedik ve Cenova'nın eline geçmişti. 1204 yılında, İstanbul'a Latinler'in hâkim olması, buna karşılık bizans bürokrasisinin ve bizans feodalitesinin İznik'e sığınarak burada yeni bir Bizans İmparatorluğu kurması ile Bizans'ın ağırlık merkezi büyük ölçüde Anadolu'ya kaymış oldu. İznik imparatorları, İznik ile Konya arasında sağlam bir savunma hattı meydana getirdiler ve doğudan batıya doğru selçuklu ilerlemesini durdurmayı başardılar. Böylece Bizans-Anadolu Selçuklu sınırı sabit bir hal almış oldu. Ancak Mikhael VIII Palaiologos'un 1261'de İstanbul'u Latinler'den geri alıp burayı yeniden Bizans İmparatorluğu'nun başkenti yapmasından sonra, Bizans İmparatorluğu'nun ağırlık noktası yeniden Balkanlar'a kaydı; Anadolu'daki bizans toprakları ihmal edildi. Hele 1284'te bizans donanmasının mali endişelerle dağıtılması, Anadolu'daki bizans toprakarıyla devlet merkezinin ilişkilerini büsbütün zayıflattı; Anadolu'daki bizans toprakları büyük ölçüde devlet merkezinin desteğinden yoksun hale geldi. Mikhael VIII Palaiologos 1261'de İzmir ve dolaylarında Cenovalılar'a önemli iktisadi imtiyazlar tanıyınca, zaten Latinler'den nefret eden Anadolu bizans halkı, bu defa bizans merkez yönetiminden de soğuyarak kendilerini nefret ettikleri Latinler'e terk edilmiş hissetmeye başladı. Anadolu'daki rum-ortodoks halkın bu durumu, türkmen beyliklerinin, özellikle Osmanlı beyliğinin, Anadolu'daki bizans topraklarını ele geçirmesini kolaylaştırdı.

Osmanlı beyliğinin doğduğu topraklar, Bizans İmparatorluğu'nun Marmara bölgesi topraklarıyla komşuydu. Bu topraklarda Bizans'ın büyük kent ve kasabaları bulunuyordu. Bu durum, bizans kent ekonomisiyle Türkmenler'in göçebe hayvancılık ekonomisinin birbirini tamamlayan bir bütün oluşturmasına neden oluyordu. Bölgede, bizans kent ekonomisinin ürünleriyle göçebe Türkmenler'in hayvancılık ekonomisinin ürünlerinin pazarlandığı, değiş tokuş edildiği büyük pazarlar kuruluyor, bu pazarlar bölgeye, dolayısıyla Osmanlı beyliğine büyük bir ekonomik potansiyel kazandırıyordu. Osmanlı beyliğinin ilk koyduğu vergilerden birinin Osman Bey zamanında "bazar rüsumu" olması, bu pazarların ekonomik potansiyelini ve osmanlı ekonomisine katkılarını gösteren bir kanıttır. Ayrıca, Osmanlı beyliğinin kurulduğu topraklar, Bizans'ı Tebriz'e bağlayan ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Bu işlek ticaret yolunun Osmanlı beyliğinin topraklarından geçmesi, vergi, haraç ya da yağma biçiminde, beyliğe büyük zenginlikler kazandırıyordu.

Osmanlı beyliğinin kurulduğu Eskişehir-Sakarya-Söğüt dolayları Anadolu'da biçim bakımından İlhanlılar'a bağlı olsa da, moğol ilhanlı etkisinin uzanamayacağı kadar batıda yer alan bir bölgeydi. Bu yüzden Osmanlı beyliğinin toprakları, moğol baskısından kaçan oğuz aşiretleri, Anadolu selçuklu asker, memur ve bilim adamı için bir sığınak yeri işlevini yerine getiriyordu. Bu ise, başlangıçta toprakları küçük, nüfusu az, asker, yönetici ve bilim adamı olarak deneyimli kimselere gereksinim duyan Osmanlı beyliğinin insan potansiyelini güçlendiriyordu.

Osmanlı beyliğinin topraklarının karadan Bizans ile sınırdaş olması, beyliğe öteki türkmen beyliklerinin sahip olmadığı bazı moral değerler de kazandırıyordu. Osmanlı beyliğinin karadan Bizans'la yaptığı savaşlar ona, Anadolu türk-islam kamuoyunda, islamın dinsel görevlerinden biri olan gaza farizasını yerine getiren bir beylik olarak saygınlık kazandırırken, bu farizayı yerine getirmek isteyen gazileri ve yapılan savaşlardan ganimet elde etmek isteyen savaşçıları onun topraklarına çekiyordu.

Osmanlı beyliğinin kurulduğu sıralarda, bektaşilik ve babailik gibi tarikatlar, bölgede etkili bulunuyordu. Bunun gibi dinsel karakteri olan ahiler de, Osmanlı beyliği kurulduğu sıralarda bölgede ve bölge insanları üzerinde etkili olan bir esnaf kuruluşuydu. Osmanlı beyliğinin kurucusu kabul edilen Osman Bey'in bölgenin nüfuzlu şeyhlerinden olan Şeyh Edebali'nin kızı Bâlâ Hatun ile evlenebilmek için ısrar etmesi, onun hem politik ileri görüşlülüğünü, hem de Şeyh Edebali'nin bölge insanları üzerindeki büyük nüfuzunu gösterir. Nitekim Osman Bey ile Bâlâ Hatun'un evlilikleri gerçekleştikten sonra ahilerin önde gelenlerinden Şeyh Mahmut Gazi, Ahi Şemsettin ve oğlu Ahi Hasan ve Cendereli (Çandarlı) Kara Halil, Osmanlı beyliğinin hizmetine girmişler ve bu beyliğin kuruluşunda, büyümesinde ve örgütlenmesinde, en azından Osmanlı hanedanı mensupları kadar önemli roller oynamışlardır.

Osmanlı beyliğinin temelleri XIII. yy. ortalarında böyle bir ortamda atıldı. Beyliğe adını veren Osman Bey'in babası Er-

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN OLUŞUMU

Osman I

Orhan Gazi

tuğrul Bey hakkında sağlam ve güvenilir bilgiler hemen hemen yoktur. Bilinen, kendisinin XIII. yy.'da Batı Anadolu'da yaşayan türkmen beylerinden biri olduğudur. Babası gibi Osman Bey'in hayatı hakkında da bilinmeyenler pek çoktur. Osman Bey Çobanoğulları beyliğinin vasalı olarak bizans topraklarına akınlarda bulunurken, bu beyliğin Bizans'la anlaşması üzerine, bölgede Bizans üzerine akınlarda bulunanlar, etkinliklerini bu kez Osman Bey'in bayrağı altında sürdürdüler. Bu durum yavaş yavaş Osman Bey'i bağımsızlığa doğru iten bir etken oldu. Osman Bey bölgenin ve Bizans'ın içinde bulunduğu durumdan ustaca yararlanmasını bildi; bölgedeki islam tarikatlarının, özellikle Şeyh Edebali'nin gücünden ve nüfuzundan yararlandı. Bizans'a karşı savaşan gazilerin önderi durumuna gelen Osman Bey bizans köy, kasaba ve kalelerini birer birer ele geçirmeye başladı. Başarıları hem topraklarının büyümesine, hem de Anadolu selçuklu topraklarından, komşu türkmen beyliklerinden asker, komutan ve yöneticilerin onun saflarına katılmasına yol açtı. Genellikle 1299 tarihi, Osman Bey' in bağımsızlığını ilan ettiği tarih olarak kabul edilir.

Osmanlı beyliğinin genişlemesi, Marmara bölgesindeki büyük bizans kentlerinden Bursa'nın 1326'da Osmanlı beyliğinin eline geçmesiyle sürdü. Bursa'nın alınışını göremeden o yıl ölen Osman Bey' in yerine geçen oğlu Orhan Bey zamanında da Osmanlı beyliğinin gelişmesi hızlandı. Bursa'nın ardından Marmara bölgesinin öteki büyük bizans kentleri, İznik ve İzmit de Osmanlılar'ın eline geçti. Osmanlı ilerlemesini durdurmak isteyen ve başında bizans imparatoru Andronikos III'ün bulunduğu bir bizans ordusu Pelekanon denilen yerde bozguna uğratıldı (1329).

Osman Bey döneminde, Osmanlı beyliği yalnız bizans topraklarında genişlemişti. Orhan Bey döneminde ise komşu türkmen beyliklerinin topraklarında da genişlemeye başladı. Balıkesir, Çanakkale, Bergama dolaylarına sahip olan Karesi beyliği toprakları da osmanlı egemenliğine girdi (1345). Böylece Osmanlılar hem Karesi beyliğinin donanmasına, hem Rumeli' ye geçiş için stratejik bir takım noktalara, hem de Rumeli topraklarını iyi tanıyan Karesi komutanlarına sahip oldular. Karesi beyliğinin Hacı İlbey, Evrenos Bey, Ece Halil, Gazi Fazıl gibi komutanları osmanlı hizmetine geçtiler ve özellikle Rumeli'nin fethinde çok önemli rol oynadılar.

XIV. yy. ortalarında, yani Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçmeye hazırlandıkları sırada Balkan yarımadasında Doğu Trakya, Selanik, Güney Epir (Epeiros), eğreti bir biçimde Bizans İmparatorluğu'na bağlıydı. Yarımadada ayrıca sırp, bulgar krallıkları ve arnavut prenslikleri vardı. Bazı liman kentleri de Venedik'in elinde bulunuyordu.

XIV. yy. ortalarında halkı ortodokslardan oluşan Balkanlar, siyasi birlikten yoksun olmanın yanı sıra katolik Venedik ile katolik Macaristan'ın istila tehdidi altındaydı. Osmanlılar Rumeli'ye Bizans İmparatorluğu'nda Palaiologoslar ile Kantakuzenoslar arasındaki taht kavgalarından yararlanarak 1354'te ayak bastılar. Osmanlılar' ın Balkanlar'da ele geçirdikleri ilk üs Gelibolu yarımadasında Çimpe (ya da Çimpi) kalesi oldu. Orhan Bey'in yerine geçen oğlu Murat I (1326-1389), Balkan fetihlerini hızla sürdürdü. 1363'te Edirne yakınlarında Sazlıdere denilen yerde, osmanlı ilerlemesini durdurmak isteyen bir bizans-bulgar ordusu yenilgiye uğratıldı ve bu zaferin ardından Edirne Osmanlılar'ın eline geçti. Kısa bir süre sonra, Edirne'yi geri almak isteyen macar-sırp-bulgar-eflak-bosna birleşik ordusu Edirne yakınlarında, Sırpsındığı savaşı'nda ağır bir yenigiye uğratıldı (1364). Bu zaferle Balkan yarımadasının içlerine giden yollar Osmanlılar'a açılmış oldu. Bulgar ve sırp krallıkları hem kendi içlerinde parçalanmış, hem de birbirleriyle savaş halinde bulunuyorlardı. Bu bitmez tükenmez feodal savaşlardan bıkmış Balkan ulusları, tıpkı bizans köylüleri gibi osmanlı yönetimini kabule hazır durumdaydı. Bu yüzden, osmanlı ilerlemesine karşı direnme, yalnızca feodal Balkan devletlerinin zayıf yönetici tabakasından geldi; onların bu zayıf direnmesi de osmanlı ilerlemesini durdurmaya yeterli olmadı. Osmanlılar kısa süre içinde Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı ve Sırbistan'ı ele geçirmeyi başardılar. XIV. yy. sonlarında osmanlı sınırı Tuna'ya ve Belgrad'a dayanmış bulunuyordu. Balkan devletlerinin ve onları destekleyen Avrupa devletlerinin osmanlı ilerlemesini durdurma çabaları, Birinci Kosova* (1389), Niğbolu* (1396), Varna* (1444), İkinci Kosova* (1448) savaşları ile kırıldı. İstanbul'un Osmanlılar'ın eline geçmesinden önce Belgrad ve dolayları, Arnavutluk, bazı liman şehirleri dı-

şında Balkanlar büyük ölçüde osmanlı egemenliğine girmiş bulunuyordu.

Osmanlı beyliği yöneticileri kuruluştan XIV. yy.'ın son çeyreğine kadar, politik ileri görüşlülük göstermişler, Anadolu türkmen beylikleri ile herhangi bir çatışmadan bir iki istisna dışında, bilinçli olarak uzak durmuşlardır. Bu dönemde Osmanlı beyliği askeri ve siyasi gücünü, büyük ölçüde bizans topraklarında genişlemede kullanmıştır. Orhan Bey zamanında zayıf, içten parçalanmış Karesi beyliği toprakları kolayca ele geçirilmiş, bunun dışında öteki Anadolu beylikleriyle ciddi çatışmalara girişilmekten uzak durulmuştu. Osmanlılar, Anadolu topraklarında genişlemeyi, ancak Murat I döneminde, Balkanlar'a iyice yerleştikten sonra ciddi olarak düşünmüşler ve uygulamaya koymuşlardır.

Murat I döneminde Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı ile Murat I'in oğlu şehzade Bayezit'in evlenmeleri, Kütahya, Tavşanlı, Emet, Simav ve Gediz dolaylarının çeyiz olarak Osmanlılar'a geçmesine neden oldu. Yine Murat I döneminde Osmanlı beyliği, Hamitoğulları beyliğinden Akşehir, Yalvaç, Beyşehir, Karaağaç ve Seydişehir'i 1374'te 80 000 altın karşılığı satın alarak Anadolu'daki topraklarını barış yoluyla genişletti. Ancak, barış yoluyla da olsa Anadolu'daki bu genişleme, kendilerini Anadolu Selçukluları'nın vârisi sayan Karamanoğulları beyliği ile sınırdaş yaptı ve bu durum osmanlı-karaman mücadelesinin başlamasına neden oldu. Osmanlı tarihinin önemli bir parçası olan osmanlı-karaman mücadelesi, XV. yy. sonlarına, Karamanoğulları beyliği ortadan kalkıncaya kadar sürdü.

Osmanlılar ile, başta Karamanoğulları olmak üzere, Anadolu türkmen beylikleri arasındaki mücadele, Murat I'in oğlu Yıldırım Bayezit (Bayezit I) [1389-1402] döneminde, tüm beyliklerin ortadan kalkması ve topraklarının osmanlı topraklarına katılmasıyla sonuçlandı. Bu dönemde Osmanlılar, türkmen beyliklerinin topraklarından başka, Kadı Burhanettin'in mülkü sayılan Sıvas, Kayseri, Malatya ve Elbistan'ı da ele geçirmeyi başardılar; böylece osmanlı sınırı doğuda Fırat'a kadar genişledi. Ancak bu durum, Osmanlılar'ı toprakları ellerinden alınan beylerin sığındığı Timur'la karşı karşıya getirdi. Osmanlı yönetimine geçen Anadolu türkmen beyliklerinin asker ve yöneticileri henüz büyük ölçüde eski beylerine bağlılıklarını koruyorlardı. Bunlar, Ankara savaşı (1402) sırasında Timur ordusunda bulunan eski beylerinin yanına geçtiler. Bu hem Ankara savaşı'nda Osmanlılar'ın yenilmesine, hem de XIV. yy.'da kurulmuş olan Anadolu siyasi birliğinin dağılmasına neden oldu. Osmanlılar, Anadolu'nun siyasi birliğini yeniden ancak XV. yy.'ın ikinci yarısında, Mehmet II (Fatih) döneminde kurabildiler.

Ankara savaşı'nda Osmanlılar'ın uğradığı ağır yenilgi, yalnız Anadolu'daki siyasi birliğin parçalanmasına neden olmakla kalmadı, Osmanlı devletinin kendi içinde de parçalanmalara yol açtı. Yıldırım Bayezit'in oğulları Süleyman Çelebi, İsa Çelebi, Musa Çelebi, Mehmet Çelebi, osmanlı tahtına sahip olabilmek için birbirleriyle mücadeleye giriştiler. Fetret* devri adı verilen ve 1413'e kadar süren bu taht kavgası dönemi, Mehmet Çelebi'nin (Mehmet I) [1413-1421] kardeşlerini ortadan kaldırıp, Osmanlı devletinin birliğini yeniden sağlamasıyla sona erdi. Ankara savaşı'ndan sonra dikkati çeken en önemli özelliklerden biri, Anadolu'daki eski türkmen beyliklerinin yeniden kurulmasına, Osmanlı devletinin de Bayezit'in oğulları arasında parçalanmasına karşın Balkan uluslarının osmanlı yönetiminden kurtulmak için girişimde bulunmamalarıdır. Bunun da nedeni büyük ölçüde, osmanlı sisteminin, özellikle miri toprak düzeninin, Balkan feodal sisteminden daha iyi, daha ileri bir sistem olması ve Balkan halklarının büyük ölçüde bu sistemden hoşnut olmalarıdır.

Ankara savaşı'ndaki ağır yenilgi, osmanlı gelişmesini yarım yüzyıl kadar geciktirmiş oldu. Ancak Osmanlı devleti, bir devleti tümüyle tarih sahnesinden silebilecek kadar büyük ve önemli olan bu sarsıntıyı atlatabildi; yarım yüzyıllık bir gecikmeyle de olsa yeniden gelişme ve büyüme yoluna girdi.

1451'de Murat II (1421-1444, 1446-1451) ölüp de yerine oğlu Fatih Sultan Mehmet (Mehmet II) [1444-1446, 1451-1481] padişah olduğunda, artık Osmanlı devleti, Ankara savaşı'nın tüm sarsıntılarını atlatmış ve kuruluş dönemini tamamlamış bir imparatorluk olarak dünya tarihindeki yerini almaya hazır bulunuyordu. 1451'de Mehmet II, atalarının pek çok defa girişip de başaramadıkları İstanbul'u alma işini düşünebilecek ve bunu gerçekleştirebilecek kadar kendini güçlü hissediyordu.

genişleme (1453-1566)

Mehmet II, 6 nisan 1453'te kuşattığı İstanbul'u 29 mayıs 1453'te zapt etti ve artık bir imparatorluk durumuna gelen devletine başkent yaptı. Ardından, bizans tahtı üzerinde hak iddia edebilecek hanedanlara karşı harekete geçti. Mora despotluğu (1460), Trabzon İmparatorluğu (1461) ve Palaiologoslar ile akrabalığı bulunan Galtulusi ailesini ortadan kaldırdı. Sırbistan, Bosna ve Hersek'i ilhak etti (1459). Balkanlar'da genişleme Osmanlı İmparatorluğu'nu Tuna üzerinde Macaristan'la; Arnavutluk, Yunanistan kıyıları ve Ege denizinde Venedik'le karşı karşıya getirdi. Uzun bir savaş (1463-1478) sonunda Venedik, İşkodra, Akçahisar (Kruje) kentleriyle Limni ve Eğriboz adalarını Osmanlılar'a bırakmayı ve elde ettiği ticaret serbestliği karşılığında her yıl 10 000 altın ödemeyi kabul etti. Bu savaş sürerken Mehmet II, Karamanoğulları beyliğini ortadan kaldırdı (1468); Karamanoğulları'nı koruyan ve Venedik'le bir antlaşma yapan akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı Otlukbeli*'nde ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zaferle, Osmanlı İmparatorluğu Fırat'ın batısındaki Anadolu topraklarına yerleşti; Gedik Ahmet Paşa'nın Toroslar'ı ve Akdeniz kıyılarını zapt etmesiyle de Mısır Memlukları ile sınırdaş oldu. Gedik Ahmet Paşa'nın 1475'te Kuzey Karadeniz'e yaptığı sefer, ceneviz kolonileri Kefe ve Sudak'ın fethi ve Kırım Hanlığı'nın osmanlı himayesine girmesiyle sonuçlandı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu bir iç deniz durumuna gelen Karadeniz üzerinde siyasi ve ekonomik tam bir egemenlik kurdu, Mehmet II'nin Güney İtalya'nın fethiyle görevlendirdiği Gedik Ahmet Paşa, denizaşırı bir seferle Napoli krallığı'nın elinde bulunan Otranto'yu aldı ve İtalya içlerinde harekâta başladı. Ama Mehmet II'nin ölümü (1481) bu seferin yarım kalmasına neden oldu.

Mehmet II'nin ölümünden sonra Osmanlı İmparatorluğu, bir iç bunalımla karşı karşıya geldi. Bayezit II (1481-1512), taht kavgasına girişen kardeşi Cem'i yeniçerilere dayanan İshak ve Gedik Ahmet paşaların desteğiyle yendi; Cem, Rodos şövalyelerine sığınmak zorunda kaldı. 1484'teki Boğdan seferi ile kuzey ticaretinin zengin limanları Kili ve Akkerman Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı. Cem'i ve Karamanoğulları'nın kalıntılarını destekleyen Memluklar'la savaş (1485-1491) ise genellikle Osmanlılar'ın yenilgisiyle sonuçlandı. Venedik'le savaş (1499-1503), imparatorluğa Modon, Koron, Navarin, İnebahtı limanlarını kazandırdı. Bu savaş sırasında Osmanlılar, Akdeniz'de Venedik ile boy ölçüşebilecek bir donanma meydana getirdiler. Bu arada, İran'a egemen olan Şah İsmail'in halifeleri aracılığıyla şiiliği Türmenler arasında yaymaya başlaması, Anadolu'da osmanlı egemenliğini sarsan bir siyasi tehlike olarak belirdi. Şah İsmail'in halifelerinden Şah Kulu'nun önderliğindeki ayaklanma güçlükle bastırılabildi (1511).

- 1512-1520: *Doğu'ya yöneliş.* Babası Bayezit II'yi tahttan uzaklaştıran Yavuz Sultan Selim (Selim I) [1512-1520], Şah İsmail'in Anadolu'daki müritlerine karşı şiddetli bir mücadeleye girişti. Şah İsmail'e karşı Çaldıran*'da kazandığı zaferden (1514) sonra Tebriz'e kadar ilerledi. Bu zaferin ardından Dulkadıroğulları ve Ramazanoğulları beylikleri ve bütün Doğu Anadolu osmanlı egemenliğine girdi. Bundan sonra Selim I, Memluklar'a karşı harekete geçti. Ateşli silahlardaki üstünlüğü sayesinde kazandığı Mercidabık* (1516) ve Ridaniye* (1517) savaşları, Osmanlı İmparatorluğu'na Suriye, Filistin ve Mısır'ı kazandırdı. Hicaz osmanlı egemenliğine girdi. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Hint okyanusu'na açılma olanağına kavuştu ve islam dünyasının önderliğini tartışmasız biçimde ele geçirdi. Bu arada Selim I, halife unvanı aldı ve bu unvan kendisinden sonra gelen osmanlı padişahları tarafından da kullanıldı.
- 1520-1526: *Osmanlı gücünün doruğu.* Kanuni Sultan Süleyman (Süleyman I) [1520-1566], Selim I döneminde duraklayan Batı'ya karşı gaza siyasetini yeniden yürürlüğe koydu. Belgrad'ın zaptı (1521) Orta Avrupa'da; Rodos'un zaptı (1522) ise Akdeniz'deki etkinlikleri için Osmanlı İmparatorluğu'na elverişli bir konum kazandırdı. Macar ordusunu Mohaç*'ta yok eden (1526) Kanuni, Macaristan'ın başkenti Buda'ya (Budin) girdi ve Macaristan'ı Zápolya'nın krallığında himayesine aldı. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nu Macaristan egemenliği için Habsburglar'la karşı

Bayezit I (Yıldırım)

Mehmet II (Fatih)

Selim I (Yavuz)

Rodos adasının zaptı (1522)
Hüseyin Zekâi Paşa'nın tablosu
Deniz müzesi, İstanbul

Büyük Larousse

Mohaç meydan savaşı'nı (1526) gösteren bir minyatür
Süleymanname
Topkapı sarayı kütüphanesi, İstanbul

karşıya getirdi. Kanuni, Zápolya'yı korumak için 1529'da Viyana'nın kuşatılmasıyla sonuçlanan seferi, 1532'de de "Alman* seferi"'ni yaptı. 1541'de ise osmanlı egemenliğindeki Macaristan topraklarını bir osmanlı eyaleti (Budin eyaleti) yaparak ilhak etti; ölen Zápolya'nın oğluna, kendisine bağlı olması koşuluyla Erdel prensliğini verdi. 1543'teki Macaristan seferi sırasında ise Estergon kalesini zapt etti. 1547'de Avusturya ve Almanya ile imzalanan barış antlaşması ile Kanuni, ellerinde tuttukları Macaristan topraklarını yılda 30 000 altın haraç ödenmesi koşuluyla Habsburglar'a bıraktı. Ancak savaş, 1551'de yeniden başladı.

Kanuni döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya karşı bir savaş cephesi de Akdeniz'di. Akdeniz'de meydana gelen ilk önemli olay, Saint Jean şövalyelerinin elinde bulunan Rodos'un alınması oldu (1522). Kanuni'nin Rodos'u ele geçirdiği sıralarda türk-islam korsanlar, Cezayir'de bir korsan devleti kurmuş bulunuyordu. Ancak bu korsan devleti, Karl V'in baskıları karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun korumasına girmek zorunda kaldı ve böylece Cezayir bir osmanlı eyaleti oldu (1533). Bu korsan devletin başında bulunan ünlü denizci Hızır Reis de, Barbaros Hayrettin Paşa adı ile osmanlı kaptanıderyalığına getirildi. Hayrettin Paşa'nın osmanlı kaptanıderyası olduğu dönemde, Akdeniz'de Osmanlı İmparatorluğu ile başta İspanya ve İtalyan şehir devletleri arasında çok şiddetli deniz mücadeleleri gerçekleşti. Bu dönemin en önemli olayı, Preveze* deniz savaşı'nda Barbaros Hayrettin Paşa'nın, kendisinden gemi, top ve asker sayısı bakımından üstün olan ve Andrea Doria komutasındaki birleşik hıristiyan donanmasına karşı kazandığı parlak zafer oldu (28 eylül 1538). Bu zafer osmanlı donanmasının Akdeniz'in en güçlü deniz kuvveti olduğunu ortaya koydu. 1541'de Karl V'in Cezayir'i almak için yaptığı girişim de püskürtüldü. Yine Preveze deniz savaşı'ndan sonra osmanlı donanması, Barbaros'un komutasında, Fransa'ya yardım etmek için Karl V'in müttefiki Savoia dükünün elinde bulunan Nice'i aldı (1543). 1551'de Trablusgarp (Libya) osmanlı egemenliğine geçti. Cerbe'de 1560'ta büyük bir deniz zaferi daha elde edildi. Bütün bu başarılar Osmanlılar'ın Akdeniz'in en güçlü deniz kuvveti olduğunu ortaya koyduğu gibi, bir süre Akdeniz'in bir osmanlı denizi olmasını da sağladı.

Kanuni Sultan Süleyman

Akdeniz'de Osmanlılar'la hıristiyan Akdeniz devletleri arasında her iki taraf için de yıpratıcı deniz savaşları yapılırken, Osmanlı İmparatorluğu 1538'den başlayarak Hint okyanusu'nda Portekizliler'le mücadeleye girişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint okyanusu için mücadelesi 1669'a kadar sürdü. Bu süre içinde birkaç kez Hindistan'a, bir kez de Sumatra adasına donanma gönderildi; Yemen, Habeşistan ve bazı Afrika ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı, Hint okyanusu'nda Portekizliler'e karşı bazı deniz başarıları elde edildi ise de, Osmanlılar Hint okyanusu'nda kesin bir üstünlük sağlayamadılar. Osmanlılar'ın bu başarısızlığında, osmanlı denizciliğinin ve osmanlı gemilerinin daha çok Akdeniz gemiciliği ve Akdeniz tipi gemiler olması önemli bir rol oynamıştır. Osmanlılar'ın Hint okyanusu'ndaki başarısızlığı daha sonra hem osmanlı devleti hem de tüm doğu ulusları için son derece olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Kanuni döneminin önemli mücadele alanlarından biri de İran oldu. Yavuz Sultan Selim zamanında İran'a karşı kazanılan Çaldıran zaferi'ne, osmanlı ordularının Tebriz'e kadar ilerlemesine ve tüm Doğu Anadolu'nun Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine geçmesine karşın İran ile kesin bir barış antlaşması imzalanmamıştı. Gerek İran gerekse Osmanlı İmparatorluğu, birbirlerine kuşku ile bakıyorlardı. İran, Anadolu'yu ele geçirme planlarından vazgeçmediği gibi, Osmanlılar da Hint okyanusu'na kuzeyden açılan iki körfezden biri olan Basra körfezine ulaşan Irak topraklarını ele geçirme emelleri besliyorlardı. Bu arada iki devlet arasında sınır olayları da eksik değildi; birtakım sınır görevlileri durmadan taraf değiştirmekteydiler. Bütün bu olaylar bir araya gelince 1533'te sadrazam İbrahim Paşa İran seferiyle görevlendirildi, arkasından da padişah İran seferine çıktı (1534) "Irakeyn seferi" denilen bu seferin en önemli ve kalıcı etkisi Bağdat dahil olmak üzere Irak topraklarının Osmanlılar'ın eline geçmesi oldu (1535). Böylece Hint okyanusu'na açılan iki önemli körfezin ikisi de Osmanlılar'ın eline geçmiş oldu. İran savaşları 1555'teki Amasya antlaşması ile sona erdi; antlaşma sonucu Azerbaycan ile merkezi Tebriz, bir kısım Doğu Anadolu toprakları ve Irak Osmanlılar'ın eline geçti. Bu barış 1576 yılına kadar sürdü.

duraklama (1566-1683)

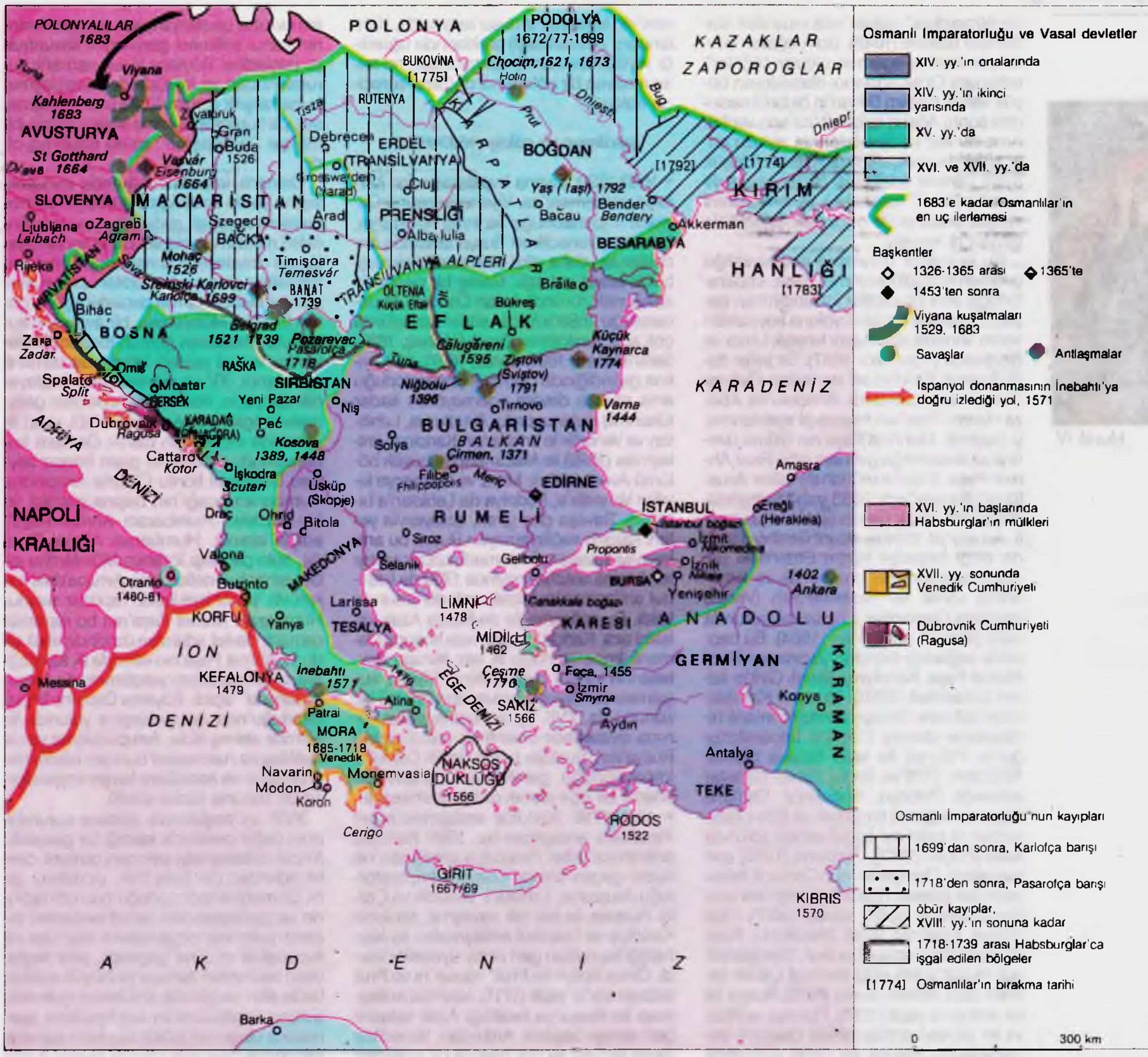
• 1566-1606: *Kanuni'nin ölümünden Zitvatoruk antlaşması'na.* Zigetvar seferi'nde ölen Kanuni'nin yerine geçen oğlu Selim II (1566-1574) silik bir padişahtı. Ancak 1579'a kadar imparatorluğun gerçek yöneticisi olan sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın sayesinde, imparatorluk, genişlemesini sürdürdü (Sakız'ın alınması, 1566; Yemen'in kesin olarak ilhakı, 1569; Tunus'un fethi, 1571; Kıbrıs'ın Venedik'ten alınması, 1571). Kıbrıs'ın alınmasından kısa bir süre sonra İnebahtı* deniz savaşı'nda (1571) osmanlı donanması ağır bir yenilgiye uğradı. Her ne kadar, Sokullu'nun gayretleriyle kısa sürede yeniden bir donanma inşa edildiyse de, ölen 20 000 kadar usta denizcinin yarattığı boşluk giderilemedi. Bu bakımdan İnebahtı deniz savaşı osmanlı denizciliğinin çöküşünün başlangıcı olarak kabul edilebilir. Süveyş kanalı ile Don-Volga kanallarının açılması girişimleriyse, imparatorluğun tarihinde önemli sonuçlar doğurabilecek nitelikteydi. Ancak Sokullu'nun çabalarına karşın, bu iki girişim de sonuca ulaşamadı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek doğudaki türk ülkeleri, gerekse Hint okyanusu ile ilgisi büyük ölçüde kesildi. Sokullu, Selim II'nin oğlu Murat III (1574-1595) döneminde de yerini korudu. Vad is-Seyl savaşı (1578) Fas'ın osmanlı korumasına girmesi ve böylece osmanlı etkisinin hemen tüm Kuzey Afrika'yı kapsayacak biçimde genişlemesi sonucunu doğurdu. Sokullu Mehmet Paşa, 1578'de İran'a açılan savaş sürerken, bir suikast sonunda öldürüldü (1579).

XVI. yy. sonlarıyla XVII. yy.'ın ilk yarısı, Osmanlı İmparatorluğu için gerek içte gerekse dış ilişkilerinde bunalımlı bir dönem oldu. İçte yeni bir toplum ve devlet yapısına geçilirken, dışta Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletlerine karşı üstünlük iddiası sona erdi; osmanlı büyüme ve ilerlemesi durdu. 1578'de başlayan Osmanlı-İran savaşları, karşılıklı başarı ve başarısızlıklarla 1590'a kadar uzadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bir tek seferle Doğu Anadolu'ya ya da Irak'a sahip olabildiği dönem geride kalmıştı. İstanbul antlaşması ile (1590), osmanlı sınırı Hazar denizi'ne kadar uzandıysa da, artık Osmanlı İmparatorluğu, merkezden uzakta bulunan bu toprakları elde tutabilecek güce sahip değildi. Gürcistan, Azerbaycan ve Mezopotamya, İran'la çekişme konusu olmakta devam etti. Bir süre sonra yeniden başlayan ve 1639'da imzalanan Kasrışirin* antlaşması'na kadar aralıklarla süren savaşlar sonunda, sınırlar az çok belirlendi; İran Azerbaycan'ı alırken Bağdat ve Basra Osmanlılar'da kaldı. İstanbul antlaşması'ndan üç yıl sonra, 1593'te başlayan Osmanlı-Avusturya savaşı ise osmanlı gücünün iyice sarsıldığını açıkça ortaya koydu. Savaşlar genellikle, Eğri, Kanije, Estergon gibi kaleler çevresinde cereyan etti. 1596'da kazanılan Haçova* meydan savaşı biraz da tartışmalı bir zaferdi. Savaşa son veren Zitvatoruk* antlaşması ise, bir dönemin sona erdiğini gösteren uluslararası bir belge oldu (1606). Bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Yanık, Estergon, İstolni-Belgrad, Eğri, Kanije, Uyvar gibi kaleleri elinde tuttu. Ancak, antlaşmanın öteki maddeleriyle Avrupa'da en üstün devlet olmak iddiasından vazgeçiyor, Avusturya imparatoru ile osmanlı padişahını eşit iki hükümdar olarak kabul ediyordu. Yine bu antlaşmayla Avusturya bundan böyle, Osmanlı İmparatorluğu'na vergi veren bir devlet olmaktan çıkmaktaydı.

İstanbul antlaşması ve Zitvatoruk antlaşması, çok büyük zorluklarla ve az kazançla da olsa Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine sayılabilecek antlaşmalardı. Ancak bu antlaşmaların imzalanmasını izleyen yıllarda osmanlı devlet ve toplum yapısındaki bozukluklar, artık saklanamaz bir hal aldı. XVI. yy.'ın sonlarından XVII. yy.'ın ortalarına kadar, Osmanlı İmparatorluğu büyük toplumsal ve siyasal dönüşümleri ifade eden iç isyanlarla çalkalandı.

Dünya ticaretinin okyanuslara kayması, klasik ticaret yolları sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı büyük transit ticaret vergilerinde büyük düşüşlere neden oldu. Daha Kanuni hayattayken, 1564'te osmanlı bütçesi açık vermeye başlamış bulunuyordu. Bu durum kapıkulu askerlerinin, bu arada yeniçerilerin ulufelerinin ödenmesinde hazineyi büyük zorluklarla karşı karşıya bırakmaya başladı. Öte yandan, kapitülasyonların da etkisiyle osmanlı ekonomisi ikinci ağır bir darbe daha yiyince, işi bozulan esnaf ve zanaatçılar, ufak bir ulufe umuduyla Yeniçeri ocağı'na yazılmaya başladı. Böylece osmanlı merkez hazinesi bir ikilemle karşı karşıya kaldı: bir yanda mevcut askerin ulufesini ödemekteki sıkıntı, öte yanda ulufe ödenecek asker sayısında sürekli ve hızlı bir artış. Bu durum ister istemez hazine, dolayısıyla yöneticilerle, ulufeli askeri karşı karşıya getiren önemli bir etken oldu. İstanbul'daki ayaklanmalar, Selim II'nin tahta çıkışı sırasında meydana gelen ve kolay atlatılabilen olay sayılmazsa, 1590'da başlar. 1577-1590 İran savaşları sona erince cepheden İstanbul'a dönen askerin birikmiş paraları, değeri düşük bir akçeyle ödenip esnaf da bu parayı kabul etmeyince sipahiler ayaklandılar. Bu, İstanbul'da kapıkulu askerinin ilk önemli isyanıydı. Önlenemeyen bu isyanlar, 1826'da Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasına kadar sürdü.

Öte yandan, osmanlı merkez hazinesi açık vermeye başlayınca, merkez yönetimi, gözlerini bu kez tımarlı sipahilerin ye-

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN AVRUPA'DA İLERLEMESİ VE GERİLEMESİ (XIV.-XVIII. yy.'lar)

tiştirilmesinde kullanılan miri toprakların şeri ve örfi vergilerine çevirdi. Bunun içindir ki, XVI. yy.'ın ortalarından başlayarak mukataa ve iltizam usulü birden yaygınlaştı. Bu usulle osmanlı merkez bürokratları, mültezim denilen kimseler aracılığıyla miri toprakların şeri ve örfi vergilerini merkez hazineye aktardılar. Ancak bu usulün yaygınlaşması sonucu, Anadolu ve Rumeli'de binlerce dirlik sahibi, geçim kaynaklarından yoksun kaldı. Bu gibi kimseler, daha Kanuni'nin saltanatının son yıllarında, ama özellikle XVII. yy.'ın ilk yarısında, osmanlı merkez yönetimiyle amansız bir mücadeleye giriştiler. "Celali* ayaklanmaları" adıyla bilinen bu ayaklanmalar osmanlı toplum yapısı için, çok önemli sonuçlar doğurdu. Sıradan birer eşkıya olmayan, her biri sancak beyi, beylerbeyi ya da dirlik sahibi olan celali reislerinin başlıcaları Karayazıcı, Deli Hasan, Tavil Ahmet, Canboladoğlu, Kalenderoğlu, Abaza Mehmet Paşa'ydı. Anadolu'da yarım yüzyıl kadar süren, köy ve tarım ekonomisini tümüyle yıkıma uğratan Celali ayaklanmalarında başarı, kapıkulu ocaklarına, özellikle yeniçerilere dayanan merkezi yönetimin oldu. Celaliler'in yenilmesiyle tımarlı sipahiler ve miri toprak düzeni tarihe karıştı. Anadolu ve Rumeli'de iltizam usulü iyice yerleşti.

• 1606-1683: *Zitvatoruk antlaşması'ndan İkinci Viyana kuşatmasına.* Zitvatoruk antlaşması'ndan sonra batı cephesinde savaş sona ermişti. Bu kez Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey uçları önem kazandı. Erdel ve Boğdan'da osmanlı egemenliğini sarsacak bir siyaset izleyen Polonya'nın müdahalesini önlemek gerekiyordu. Osman II'nin (1618-1622) 1621'de Polonya'ya yaptığı sefer (Hotin* seferi), Hotin'den ileri geçemedi; ama Boğdan üzerinde etkili bir denetim kurulmasını sağladı. Osman II, Hotin seferi sırasında başarısızlıklarına tanık olduğu kapıkulu ordusunu kaldırarak yeni bir ordu kurmak düşüncesindeydi. Ama bu düşüncesini uygulamaya fırsat bulamadan bir yeniçeri ayaklanması sonunda tahttan indirildi ve öldürüldü.

Murat IV (1623-1640), aşırı bir sertlikle kapıkulu ocaklarını disipline sokmayı ve Anadolu'da düzeni kurmayı başardı. Revan (1635) ve Bağdat (1638) seferleri sonunda Safeviler'in 1624'te ele geçirdikleri Bağdat'ı geri aldı. Sultan İbrahim'in (1640-1648) Girit'i almak üzere Venedik'e açtığı savaşla (1645), osmanlı deniz gücünün zayıflığı açıkça ortaya çıktı. Venedik filoları Girit'e takviye gönderilmesini engellemek için Çanakkale boğazı'nı abluka aldılar. Yedi yaşında tahta çıkarılan Mehmet IV'ün (1648-1687) saltanatının ilk yılları kargaşalık içinde geçti. Yeniçerile-

Büyük Larousse

Preveze deniz savaşı'nı (1538) betimleyen bir tablo ressam Behzat Ahmet'in yapıtı ***Deniz müzesi, İstanbul***

Murat IV

rin Atmeydanı* vakası'nda sipahileri sindirmesi üzerine (1648), ocak ağaları devlet yönetimine egemen oldular (Ağalar* saltanatı). Ocak ağalarını destekleyen büyük valide Kösem Sultan'ın öldürülmesinden sonra Ağalar saltanatı'na son verildi. Ama bu kez saray ağalarının nüfuzu arttı. 1656'da yeniçeriler ulufelerinin düşük ayarlı parayla ödenmesi nedeniyle ayaklandılar (Vakai* vakvakiye). Venedik, Limni ve Bozcaada'yı ele geçirerek Çanakkale boğazı'nı kapattı.

Bu bunalımlı dönemde sadrazamlığa getirilen Köprülü Mehmet Paşa, imparatorluğa yeni bir canlılık kazandırmayı başardı. İstanbul'da işleri yoluna koyduktan sonra Venedik ablukasını kırarak Limni ve Bozcaada'yı geri aldı (1657). Bir sefer düzenleyerek Erdel'in asi voyvodası György Rakoçi'yi cezalandırdı. Anadolu'da Abaza Hasan Paşa'nın başlattığı ayaklanmayı bastırdı. Mehmet Paşa'nın ölümü üzerine sadrazamlığa getirilen oğlu Fazıl Ahmet Paşa, Erdel'e müdahale eden Avusturya'ya savaş açtı. 1663 yazında berkitilmiş Uyvar kalesi Osmanlılar'ın eline geçti. Avusturya 1664'te, Szent Gotthárd'a elde ettiği başarıya karşın Erdel'deki osmanlı egemenliğini onaylamak ve fethedilmiş Uyvar ve Grosswardein (Varad) kentlerini Osmanlılar'a bırakmak zorunda kaldı (Vasvar* antlaşması, 1664). Bu cephede sağladığı barıştan yararlanan Fazıl Ahmet Paşa, Kandiye'yi alarak Girit'in fethini tamamladı (1669). Ukrayna Kazakları'nın hetmanı Doroşenko'nun osmanlı himayesine girmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu Polonya ile karşı karşıya getirdi. 1672'den 1776'ya kadar süren savaşlar sonunda Polonya, Podolya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na bırakmak ve Batı Ukrayna'dan el çekmeyi kabul etmek zorunda kaldı (Puças [1672], Zorawno [1766] antlaşmaları). Doroşenko'nun Osmanlı himayesinden çıkarak Ruslar'la birleşmesi üzerine Rusya'ya açılan savaşı (1677) Fazıl Ahmet Paşa'nın ardılı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sonuçlandırdı: Doroşenko'nun Ruslar'a terk ettiği merkezi Çehrin kalesini zapt ettikten sonra (1678) Rusya ile bir antlaşma yaptı (1681). Polonya ve Rusya ile yapılan antlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğu Batı'da en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Venedik, Polonya ve Rusya karşısında elde ettiği başarılara güvenen imparatorluk, bu kez Orta Avrupa'da yeni fetihlere yöneldi. Macaristan'ın Habsburglar'ın egemenliğindeki bölümünde ayaklanan ve padişahtan yardım isteyen macar soylusu İmre Tököly'yi macar tahtına oturtmak için Avusturya'ya savaş açtı. Büyük bir orduyla Viyana'yı kuşatan (1683) Kara Mustafa Paşa'nın, Jan Sobieski'nin kurtarma ordusu karşısında, Kahlenberg (Almandağı) eteklerinde uğradığı yenilgi, Osmanlı İmparatorluğu'nu önlenemeyen bir çökme ve dağılma sürecine soktu.

Büyük Larousse

Zigetvar seferinde Kanuni Sultan Süleyman ordusuyla
Hünername
Topkapı sarayı kütüphanesi, İstanbul

gerileme ve çöküş (1683-1922)

• 1683-1699: *Viyana kuşatmasından Karlofça antlaşması'na.* Viyana bozgunu Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya arasında öncekilerden daha etkili bir kutsal ittifak oluşturulmasına yol açtı. Geniş bir cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu 1699'a kadar süren savaşlarda çok ağır yenilgilere uğradı (Mohaç, 1687; Salankamen, 1691; Zenta, 1697). 1699 yılına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu artık savaşa devam edemeyecek kadar tükenmiş bulunuyordu. Avusturya, Lehistan ve Venedik'le imzalanan Karlofça* antlaşması (1699) ile Macaristan'ın büyük bölümü Avusturya'ya; Mora ve Dalmaçya kıyıları Venedik'e; Podolya da Lehistan'a bırakıldı. Savaşa geç giren, dolayısıyla yeterli kazanç sağlayamayan Rusya bu antlaşmayı imzalamak istemedi; ancak savaşı tek başına sürdüremeyince 1700'de İstanbul antlaşması'nı imzalamak durumunda kaldı. Bu antlaşma ile de Rusya Azak kalesini aldı. Karlofça antlaşması sonucu Osmanlı İmparatorluğu ilk kez Avrupa devletlerine toprak bıraktı. İkinci Viyana kuşatması ile başlayan savaşların önemli bir sonucu da, XVII. yy. sonlarına kadar Avrupa siyasetinde önemli bir yeri olmayan Rusya'nın, bundan böyle gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerekse Avrupa için çok önemli bir öğe olarak ortaya çıkmasıydı.

• 1699-1718: *Karlofça antlaşması'ndan Pasarofça antlaşması'na.* 1699 Karlofça antlaşması'ndan Pasarofça antlaşması'na kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğu Avusturya, Lehistan, Venedik ve Çarlık Rusyası ile tek tek savaşma, böylece Karlofça ve İstanbul antlaşmaları ile kaybettiği toprakları geri alma siyasetini izledi. Önce Rusya ile Prut* savaşı'nı ve Prut antlaşması'nı yaptı (1711); İstanbul antlaşması ile Rusya'ya bıraktığı Azak kalesini geri almayı başardı. Ardından, Venedik'e savaş ilan etti ve çok başarılı bir seferden sonra Karlofça antlaşması ile Venedik'e bırakılmış olan Mora yarımadasını Girit'te henüz Venedik'in elinde bulunan bazı limanları geri aldı. Ancak Avusturya henüz Venedik savaşı sona ermeden Osmanlı İmparatorluğu'na bir nota vererek, Venedik'ten alınan toprakların geri verilmesini istedi. Bu kabul edilmeyince de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı (1716). Rusya ve Venedik karşısında başarılı olan Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya karşısında aynı başarıyı gösteremedi; Petrovaradin'de ağır bir yenilgiye uğradı (1716). 1718'de imzalanan Pasarofça* antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, Mora'yı elinde tutarken, Temesvár (Timişoara), Küçük Eflak, Belgrad ve Kuzey Sırbistan'ı Avusturya'ya bırakmak zorunda kaldı.

• 1718-1774: *Pasarofça antlaşması'ndan Küçük Kaynarca antlaşması'na.* Pasarofça antlaşması osmanlı devlet adamlarının dünya görüşlerinde önemli bir değişikliğe yol açtı. XVII. yy.'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat hareketleri bir zorunluluk olarak kendini gösterince, osmanlı devlet adamları ve düşünürleri genellikle, imparatorluğun zayıflamasını, klasik osmanlı kurum ve usullerinden uzaklaşmasıyla açıkladılar (Koçi Bey vb.). Dolayısıyla bu dönemin ıslahatları da eski, klasik dönem osmanlı kurumlarına bir dönüşü, onları eksiksiz uygulamayı amaçladı. Ancak, 1683-1699 savaşları ve Karlofça antlaşması, 1716-1718 savaşları ve Pasarofça antlaşması'nın ortaya çıkardığı gerçek, artık klasik osmanlı kurumlarından vazgeçilmedikçe Avrupa ile baş edilemeyeceği oldu. Bunun üzerine Osmanlı devletinin, Avrupa devletleri karşısında varlığını koruyabilmesi için, osmanlı devlet adamları avrupa usullerinin, avrupa kurumlarının kabul edilmesi gerektiğini savunmaya başladılar. Böylece klasik osmanlı kurumlarından ve kültüründen uzaklaşma, buna karşılık avrupa kültürüne yaklaşma, avrupa kurumlarını kabul süreci, başka bir deyişle "batılılaşma" süreci başlamış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda avrupalılaşma ya da batılılaşma süreciyle birlikte birtakım avrupalı aydınlar, uzmanlar, önceleri müslüman olarak, daha sonra müslüman olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu hizmetine girmeye başladılar: macar asıllı olan ve Macaristan'da papazlık eğitimi gören İbrahim Müteferrika, bir avrupa kurumu olan matbaayı getirdi. İbrahim Müteferrika, ayrıca yazdığı kitaplarda osmanlı aydınlarını, XV. yy. sonlarından başlayarak dünyada, özellikle Avrupa'daki gelişmelerle ilgilenmeye çağırdı. XVIII. yy.'ın ilk yarısında müslüman olarak Osmanlı İmparatorluğu hizmetine giren fransız soylusu Bonneval kontu Claude Alexandre, Humbaracı ocağı'nın başına getirildi ve bu yüzden "Humbaracı Ahmet Paşa" adıyla tanındı. Humbaracı Ahmet Paşa da, tıpkı çağdaşı İbrahim Müteferrika gibi, osmanlı yöneticilerine Avrupa'daki askeri vb. yeniliklere ilişkin raporlar sundu. Humbaracı Ahmet Paşa'nın bu raporları osmanlı devlet adamları üzerinde etkili oldu ve Ahmet Paşa'nın etkisiyle ilk kez çağdaş anlamda subay yetiştirmek için "Hendesehane" açıldı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda avrupalılaşma yolunda ilk adımlar atılmış oldu. Avrupalılaşma ya da batılılaşma hareketleri bundan böyle, bazı aksama ve kesintilere karşın imparatorluğun sonuna kadar sürdü.

XVIII. yy. başlarında, osmanlı kurumlarının çağın gerisinde kaldığı bir gerçekti. Ancak batılılaşmayı savunan osmanlı devlet adamları da, tıpkı XVII. yy.'dakiler gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde ve gerileyişindeki temel nedenleri (ticaret yollarının okyanuslara kayması ve Avrupalılar'ın eline geçmesi, yeni keşfedilen kıtalardan Avrupa'ya büyük miktarlarda altın ve gümüş stoklarının gelmesi, avrupa kapitalizminin merkantilizm aşamasına ulaşması, bütün bunların osmanlı ekonomisi üzerinde yaptığı olumsuz etki ve kapitülasyonların bu olumsuz etkiyi daha da artırması) göremediler ya da görmek istemediler. Bunun içindir ki, batılılaşmaya ve batı kurumlarının alınmasına koşut olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik çıkarlarına uygun önlemler alınamadı. Aksine, Osmanlı İmparatorluğu'nu hızla yarı sömürge yapacak olan, 1740 kapitülasyonları gibi yeni ekonomik ödünler verildi. Böylece, imparatorluk, bir yanda batılılaşma hareketleri ile güçlenmeye çalışırken, öte yanda verilen kapitülasyonlarla hızla yarı sömürge olma sürecine girdi. Batılılaşma ile yarı sömürge olma koşutluğu nedeniyle toplum bu hareketlerin yararlarını göremedi; yeni kurumların finansmanı için yeni vergiler gerektiğinden, zararını bile gördü. Dolayısıyla da osmanlı toplumu batılılaşmaya hiçbir zaman hoş gözle bakmadı.

Ayrıca XVII. yy.'ın son yıllarından başlayarak iyice yaygınlaşan "malikâne" sistemi de toplumun orta kesimlerinin tepkisini çekmeye başlamıştı. Malikâne sistemi en yaygın bir biçimde "Lale* devri" olarak bilinen ve Batı ile ilişkilerin yeni bir döneme girdiği 1718-1730 yılları arasında uygulandı. Bütün önemli vergi kaynakları malikâne adı altında zengin mültezimlerin eline geçti. Bu bakımdan Lale devri bir yanıyla da, büyük sermayeli mültezimlerle, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa çevresinde toplanan büyük bürokratların ortaklığı dönemi oldu. Lale devri'ne son veren Patrona Halil ayaklanması, bir yanıyla büyük bürokrasi ve büyük sermaye ortaklığına karşı küçük bürokratların ve küçük sermayenin tepkisini dile getiren toplumsal bir olaydı. Bu bakımdan batılılaşma hareketi, daha başlangıcında, toplumun

orta ve alt kesimlerinin tepkisini ve düşmanlığını çeken bir hareket olarak başlamış oldu.

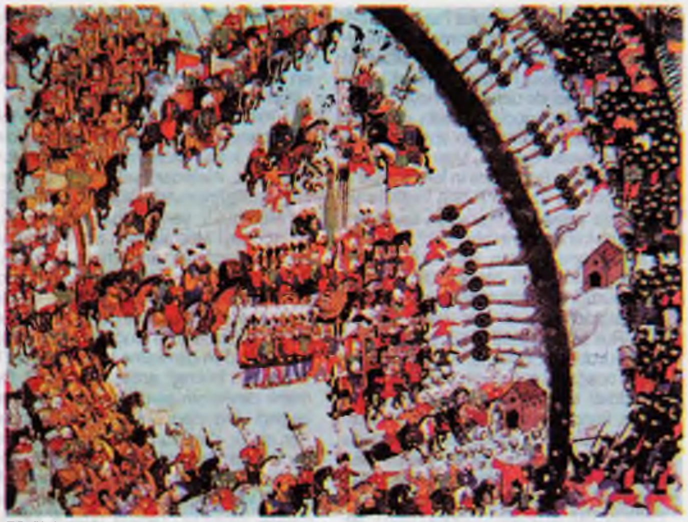
XVIII. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu'nun tek başarısı, 1736-1739 Osmanlı-Rus, Osmanlı-Avusturya savaşları oldu. Bu savaşlarda Osmanlılar, özellikle Avusturya karşısında başarılı savaşlar verdiler. Osmanlı kuvvetlerinin avusturya ordusunu Belgrad önünde yenerek kenti kuşatması Avusturya'yı barışa zorladı. Öte yandan Azak'ı alan ve Kırım'a giren Ruslar, daha sonra Hotin'i de ele geçirmelerine karşın Avusturya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlı-Prusya ittifakı olasılığı karşısında barışa yanaştılar. Belgrad* antlaşması ile (1739) Osmanlı İmparatorluğu, Tuna ve Sava'nın güneyindeki toprakları (Belgrad dahil Sırbistan, Bosna), Küçük Eflak'ı ve Temesvár'ın doğusunu geri aldı. Bu, Balkanlar'da osmanlı egemenliğinin daha bir buçuk yüzyıl sürmesini sağladı.

XVIII. yy.'da Kıta Avrupası'nda güçlü bir kara devleti olan Fransa, denizaşırı kıtalarda İngiltere ile rekabet edemeyince gözlerini kendi anavatanına daha yakın olan, Akdeniz çevresindeki topraklara çevirmişti. Akdeniz'in çevresindeki toprakların da çok büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde olduğundan, Fransa ister istemez Osmanlı İmparatorluğu'na yanaşmak, onu desteklemek siyasetine yöneldi. Fransa bu siyaseti sonucu, 1736-1739 savaşlarında Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya ve Rusya arasında arabuluculuk yaptı; bu hizmetine karşılık olarak da 1740 kapitülasyonlarını kopardı. Böylece Fransa XVIII. yy.'ın ilk yarısından başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nda çok büyük ekonomik çıkarları olan bir devlet durumuna girdi. Bu büyük ekonomik çıkarları dolayısıyla da Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunmak Fransa'nın temel siyaseti oldu. Bu siyasetin bir gereği olarak, 1768-1774 savaşlarından önce osmanlı ordusunu güçlendirmek için pek çok askeri uzmanı, bu arada ünlü baron de Tott'u Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdi.

Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşma politikası güttüğü sıralarda, Avrupa'nın öteki büyük devleti İngiltere'nin ekonomisinde ağırlık merkezi, henüz Amerika kıtası ve bu kıtada bulunan sömürgeleriydi. Bu bakımdan XVIII. yy.'ın ilk yarısında İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa'nın müttefiği olarak görüyor ve Kıta Avrupası'nda Fransa'ya karşı Rusya'yı desteklediğinden, Osmanlı-Rusya ilişkilerinde de Rusya'nın yanında yer alıyordu.

İngiltere'nin bu siyaseti, 1776'da Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını elde etmesine, dolayısıyla da İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki en değerli sömürgelerini kaybetmesine kadar sürdü. Bu tarihten sonra Hindistan'a bağlanan en kısa yolun geçtiği Akdeniz, Kuzey Amerika'daki kayıplarını Hindistan'da gidermek isteyen İngiltere için büyük bir önem kazandı. Dolayısıyla İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Çarlık Rusyası'nın Akdeniz'e inmesini engelleyen tampon bir devlet olarak görmeye ve Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer almaya başladı.

Uluslararası ilişkiler bu durumda iken, Lehistan meselesi yüzünden Osmanlı İmparatorluğu Fransa'nın kışkırtmasıyla Rusya'ya savaş açtı (1768). Bu savaş Osmanlı İmparatorluğu için gerçek bir felaket oldu. Osmanlı İmparatorluğu ne deneyimli, modern savaş yöntemlerini bilen komutanlara ne de disiplinli bir orduya sahipti. Osmanlı orduları, sayıca kendinden pek küçük çarlık orduları karşısında ağır ve utanç verici yenilgilere uğradı. Çarlık orduları Kırım'a girdiği gibi, bir çarlık filosu Çeşme'de osmanlı donanmasının hemen hemen tümünü yok etti. Savaş 1774'te imzalanan Küçük* Kaynarca antlaşması ile sona erdi. Bu antlaşma gereği Kırım, Kuban, Bucak bölgeleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıyor, bağımsız bir devlet (Kırım Hanlığı) oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya bu bölgelerde oturan kabilelerin içişlerine karışmayacaklar, Kırımlılar'ın kendilerinin seçeceği hanlar, yalnız dinsel bakımdan İstanbul'daki hilafet makamına bağlı olacaklardı. Küçük Kaynarca antlaşması ile Karadeniz artık bir osmanlı denizi olma özelliğini kaybediyor, İstanbul, osmanlı tarihinde ilk kez denizden tehlike altına giriyordu. Rusya ayrıca osmanlı ortodokslarını koruma bahanesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışabiliyor, her yerde açabileceği konsolosluklarla hem haber alma hem de olayları tahrik etme olanağına sahip oluyordu.

Büyük Larousse

Haçova meydan savaşı'nı (1596) gösteren bir minyatür
Topkapı sarayı kütüphanesi, İstanbul

• 1774-1808: *Reform denemeleri.* Osmanlı kamuoyu, gerek 1768-1774 savaşlarından, gerekse Küçük Kaynarca antlaşması'ndan yeterince etkilendi. 1768-1774 savaşlarındaki ağır yenilgiler, osmanlı devlet adamlarının, askeri ıslahata daha ciddi olarak sarılmalarına neden oldu. Osmanlı kamuoyu ve osmanlı devlet adamları Kırım gibi hem müslüman hem de İstanbul'un güvenliği açısından çok önemli bir ülkenin kaybını uzun süre içlerine sindiremediler. Küçük Kaynarca antlaşması'ndan 1792 yılına kadar, Kırım'ın geri alınması osmanlı dış politikasının ana hedefi olurken, bu hedef aynı zamanda askeri ıslahatı olumlu yönde de etkiledi.

Osmanlı donanmasının çarlık donanması tarafından Çeşme'de hemen hemen tümüyle yok edilmesi üzerine, iyi denizci ve deniz subayı yetiştirmek acil ve önemli bir sorun olarak kendini gösterdi. Bu nedenle 1773'te baron de Tott'un da yardımıyla "Mühendishanei bahrii hümayun" adıyla bir denizcilik okulu açıldı. Askeri ıslahat 1774'ten sonra da sürdü: özellikle Kara Vezir Seyit Mehmet Paşa'nın ve Halil Hamit Paşa'nın sadrazamlıklarında bu konuda oldukça önemli işler yapıldı. Eğitime, humbaracı ve topçu askeri yetiştirilmesine özel bir özen gösterildi; "sürat topçuları" adı altında klasik osmanlı topçuluğuna göre modern bir topçu sınıfı oluşturuldu. Başta Fransa olmak üzere Avrupa'dan askeri uzmanlar getirtildi. Bunların yardımıyla sınır kaleleri güçlendirildiği gibi, çağdaş bilgilere sahip subay yetiştirme işine de hız verildi. Osmanlı İmparatorluğu 1774 Küçük Kaynarca antlaşması'nın yarattığı bunalımı atlatamamış ve askeri ıslahattan henüz sonuç alamamışken, Rusya, bir olupbittiyle Kırım, Kuban ve Taman bölgelerini işgal ettiğini ve kendi topraklarına kattığını ilan etti (1783). Rusya ile bir savaşı göze alamayan Osmanlı İmparatorluğu bu olupbittiyi yalnızca protesto etmekle yetinmek zorunda kaldı. Ancak Kırım'ın Çarlık Rusyası tarafından ilhakı, Küçük Kaynarca'dan sonra ikinci ağır darbe oldu ve Rusya'ya karşı savaş düşüncesi daha da güçlendi. Nitekim 1787 yılında Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya savaş ilan etti. Ancak bir süre sonra Avusturya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edince osmanlı kuvvetleri iki cephede savaşmak zorunda kaldı.

1787-1792 savaşları, 1768-1774 savaşları gibi büyük bozgun ve yenilgiyle sonuçlanmadı. 1789 yılında çıkan Fransız devrimi, kısa süre sonra tüm Avrupa'yı ilgilendiren bir sorun ve Kıta Avrupası'nın feodal krallıklarını, özellikle feodal Avusturya'yı tehdit eden önemli bir tehlike halini alınca osmanlı kuvvetleri Avusturya karşısında oldukça başarılı oldular, ancak, Rusya karşısında gene de yenilgilere uğradılar. Fransız devrimi'nin kendi ülkesini tehdit etmesi üzerine Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu ile barışa yanaştı (Ziştovi* antlaşması, 1791). Bu antlaşma ile Osmanlı devleti küçük bir toprak kaybı dışında hemen hemen eski sınırlarını korudu. Avusturya savaştan çekilince, Rusya da tek başına savaşı sürdüremedi ve 1792 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Yaş* antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu, Kırım'ın Çarlık Rusyası tarafından ilhakını kabul ediyor, Turla (Dniestr) ile Bug ırmağı arasındaki Özi Kırı denilen araziyi Rusya'ya bırakıyordu.

Amcası Abdülhamit I'in ölümü üzerine (1789) Rusya ve Avusturya'ya karşı sürdürülen 1787-1792 savaşı sırasında tahta çıkan Selim III, veliahtlığından beri tasarladığı köklü yenileştirme hareketlerini bu savaşın sonuna kadar ertelemek zorunda kaldı. Yaş antlaşması'yla (1792) başlayan barış döneminde artık iyice bozulmuş olan Yeniçeri ocağı dışında düzenli, yeni bir ordu kurmaya karar verdi. "Nizamıcedit" adlı bu ordu, batı orduları gibi eğitilecek, Avrupalılar'ın geliştirdiği silahlarla yeni savaş taktikleri uygulayacaktı. 12 000 kişiden oluşan bu ordu, Avrupa'dan getirtilen subayların ve askerlik uzmanlarının gözetiminde İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eğitilmeye başlandı. Masraflarını karşılamak için de geleneksel osmanlı kuruluşlarından ayrı olarak tımar vb. bazı vergi dışı akarları kapsayan "iradı cedit" adlı yeni bir gelirler hazinesi oluşturuldu. Yine batılı teknisyenlerin gözetimi altında modern silah ve cephane yapan fabrikalar kuruldu; türk subaylarını eğitmek amacıyla teknik okullar açıldı. Ayrıca, yönetim mekanizmasını yenilemek için bazı girişimlerde bulunulduysa da, bu çabanın başarı oranı düşük oldu. Öte yandan, yozlaşmış benliğini koruyan Yeniçeri ocağı'nın Nizamıcedit'e karşı düşmanca bir tavır takınması üzerine padişah yeni ordunun kullanım alanını ve sayısını sınırlı tutmak zorunda kaldı. Bu arada, zamanının büyük bölümünü bağımsız davranışlara yönelen Afrika'daki Garp ocakları, yerli beyler elinde kalan Mısır, buyruk

dinlemeyen Cezzar Ahmet Paşa'nın egemen olduğu Suriye kölemen yönetimi altına giren Bağdat ve yöresi, Vahhabiler'in dinsel bir yönetim kurdukları Necit, Anadolu ve Rumeli'de derebeylik hevesine kapılan âyandan güçlü kişilerin çıkardığı ayaklanmaları bastırma gibi sorunlarla uğraşmaya ayıran Selim III, Mısır seferine çıkan Napoléon Bonaparte'ın İskenderiye'yi ele geçirmesi üzerine (1798) İngiltere ve Rusya ile anlaşarak Fransa'ya savaş ilan etti. Türk-fransız barışı'yla (1802) Mısır'daki savaş sona ererken, Rusya, Avusturya ve devrim Fransası hizmetindeki ajanların kışkırttığı sırp milliyetçilerinin ayaklanarak Belgrad'ı işgal etmeleri (1806), yeni bir Türk-Rus savaşı (1806-1812), padişahı ordusunun büyük bölümünü oluşturan Yeniçeri ocağı'yla anlaşmak zorunda bıraktı. Şiddetli bir muhalefetle karşılaştığında sinen, kendi başlattığı yenilik hareketlerini ve Nizamıcedit ordusunu her zorluğa karşın destekleyecek güçten yoksun olan Selim III, sonuçta tutucuların düzenlediği Kabakçı* Mustafa ayaklanması'nı da engelleyemedi ve tahttan indirildi (1807). Selim III sarayda hapsedilirken, yerine geçen amcaoğlu Mustafa IV'ün (1807-1808) yönetimindeki tutucular, ıslahat hareketlerine son verdiler ve ıslahatçıların çoğunu öldürdüler. Ancak, sağ kalan ıslahatçıları çevresine toplayarak İstanbul'a giren Rusçuk âyanı ve Tuna seraskeri Alemdar Mustafa Paşa'nın Babıâli ve saray baskını, sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın azledilip tutuklanması, bu arada tutucuların büyük yenilikçi Selim III'ü öldürmesi, kısa süren bir hükümdarlık döneminden sonra Mustafa IV'ün tahttan indirilmesi, ıslahatçı kardeşi Mahmut II'nin cülusu, Kabakçı başta olmak üzere ayaklanmacıların cezalandırılması ve kendisinin de sadrazam olmasıyla sonuçlandı (1808).

• 1808-1839: *Mahmut II'nin saltanatı.* "Sekbanıcedit" adı altında Nizamıcedit'i yeniden kuran sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, Alemdar* vakası denen yeniçeri ayaklanmasında öldü. Bunun üzerine Mahmut II, yerini almasından korktuğu ağabeyi Mustafa IV'ü idam ettirdi ve ayaklanmacılarla anlaşmaya varılması üzerine Sekbanıcedit kaldırılırken, tutucu yönetim yeniden kuruldu (1808). İngiltere ile yapılan Çanakkale barışı (1809); Besarabya (Bucak) ve Boğdan'ın bir bölümünün elden gitmesine karşın, Ruslar'la imzalanan Bükreş* antlaşması (1812), Osmanlı devletinin soluk almasına olanak sağladı. Ardından, Mekke Vahhabiler'den geri alındı, Kara Yorgi'nin başlatmış olduğu sırp ayaklanması bastırıldı (1813). Böylece ıslahatla uğraşma fırsatı bulan Mahmut II, yarı bağımsız valileri, derebeyleri, âyanla yarandan başına buyruk kişileri, yerel ağaları ve öteki baskı gruplarını denetim altına aldı. Yönetim sistemini merkezciliğe önem vererek yeniden düzenleyen padişah, kısa sürede Anadolu, Irak ve Rumeli'nin büyük bölümünde devlet otoritesini kurmayı başardı. Yunan ayaklanmasının başlamasıyla (1821) Mora'da yunan bağımsızlığının ilan edilmesini (1822) izleyen birtakım önemli olaylar bile hızla sürdürülen yenilik hareketlerini durduramadı. Mora'da karaya çıkan mısırlı İbrahim Paşa'nın ordusu (1825) Mesolongion ve Atina'ya girerek yunan ayaklanmasını bastırmanın son aşamasına gelirken (1826), İstanbul'da ulemanın parasal gücünü kırmak için Evkaf nezareti'ni kuran ve böylece yeniçerileri ilmiye sınıfının desteğinden yoksun bırakan Mahmut II, Yeniçeri ocağı'nı ortadan kaldırdı (Vakai hayriye*). Yunan ayaklanmasının sönmeye yüz tutan alevini yeniden canlandırmak için rus, ingiliz, fransız birleşik deniz kuvvetlerinin Navarin'de türk-mısır ortak donanmasını yok etmesi (1827) yüzünden başlayan ve Edirne* antlaşması (1829) ile sona eren Türk-Rus savaşı'nda (1828-1829) Osmanlı devleti önce Yunanistan'ın özerkliğini (1829), sonra da bağımsızlığını (1830) tanımak zorunda kaldı. Cezayir'in Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve Sırbistan'a da özerklik verilmesine (1830) karşın, padişah, özellikle sarık ve kavuk yerine fesi getirerek yaptığı kıyafet düzenlemesiyle (1828) yenileşme hareketlerinde kararlı olduğunu gösterdi. Bu arada, uzun vadeli tasarımları yüretmek için yeni daireler kuruldu; devlet memurlarına, öldüklerinde mallarının devlete değil de doğrudan mirasçılarına kalması, emeklilik hakkının tanınması, maaşların düzenli olarak hükümet eliyle ödenmesi gibi daha büyük ölçüde güvence sağlandı. Islahat hareketleri birbiri ardınca sürüp giderken, yönetime karşı ayaklanan Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasına verdiği kuvvetler Suriye'yi istila ederek (1831) padişahın ordusunu Konya'da bozguna uğrattıktan (1833) sonra İstanbul'a korkulu günler yaşatmaya başladı. Rusya'dan yardım iste-

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEMESİ VE ÇÖKÜŞÜ (1683-1920)

mek zorunda kalan Mahmut II, Hünkâr* iskelesi antlaşması'nı imzaladı (1833). Böylece İstanbul mısır ordusunun tehdidinden kurtulduysa da Suriye Mehmet Ali Paşa'ya bırakılmış oldu (Kütahya antlaşması, 1833). Ancak, yenilginin öcünü almaya kararlı olan padişah, yenilik hareketlerini sürdürmenin yanında sefer hazırlıklarına da başladı: yabancı uzmanların gözetiminde büyük bir "Doğu ordusu" oluşturdu; bu orduya mühimmat yetiştirebilmek ve iletişimi sağlayabilmek için yeni yollar yaptırdı; bir posta servisi düzenledi (1834); Babıâli'de Tercüme odası'nı ve yabancı ülkelerde daimi elçilikler açarak batı dillerinin öğrenilmesi ve batı kültürünün tanınması yolunda olanak sağladı; Divanı hümayun'un yerine Heyeti vükela'yı ve Adliye nezareti'nin çekirdeği olan Divanı deavi nezareti'ni kurdu (1838). Tüm bu yenilikleri gerçekleştirdikten sonra da Mısır'a sefer açtı (1839). Seçkin ordusunun Nizip'te yeniden bozguna uğradığını öğrenmeden ölen Mahmut II (1839), geride eskisine göre küçülmüş, ancak oldukça yenilenmiş bir imparatorluk bıraktı.

• 1839-1876: *Tanzimat dönemi.* Abdülmecit'in padişahlık dönemi (1839-1861) Gülhane hattı hümayunu okunarak ilan edilen Tanzimat'la başladı. Hükümet ve devlet kurulları (Mecalisi devleti âliye), yönetsel ve parasal denetim, adliye ve ilmiye yenilikleri, askerlik işleri gibi başlıca dört alanda yeni düzenlemelerin öngörüldüğü Hattı hümayun, gerçekte Avrupa devletlerinin baskısıyla yurttaşın, özellikle reayanın (hıristiyan tebaa) ana haklarını güvence altına alan bir belge niteliğindeydi. Buna göre, padişah başta olmak üzere hiç kimse mahkeme kararı olmadan kişiyi idam ettiremeyecek ya da sürgüne gönderemeyecek; vergiler, müslüman ve hıristiyanlardan eşit olarak yasalar uyarınca toplanacak; yurttaşlık hakları ırk ve din farkı gözetilmeksizin korunacak; hıristiyanlar da asker ve devlet memuru olabileceklerdi. Tanzimat dönemi osmanlı toplum yaşamına olduğu kadar edebiyat ve düşünce alanına da yenilikler getirdi. Eğitim, ulemanın denetiminden çıktı, medreseler dışında çağcıl okullar açıldı; türk edebiyatında başlamış olan batılılaşma hareketleri Tanzimat'la birlikte daha da hızlanınca, doğu edebiyatı çerçevesinden çıkmanın gereğine inananlar tarafından "Tanzimat edebiyatı" diye anılan yeni bir edebiyat türü geliştirildi. Öte yandan, Londra* antlaşması'yla (1840) Suriye yeniden osmanlı topraklarına katılırken, Mısır valiliği miras olarak Mehmet Ali Paşa ve ailesine bırakıldı (1841). Mahmut II döneminde kurulmuş olan ilkokullarla rüştiyeleri (ortaokul) ve yeni açılan idadileri (lise) yönetmek üzere Maarifi umumiye nezareti kuruldu (1847); Mülteciler* sorunu türk tezi doğrultusunda çözümlendi (1849) ve Encümeni daniş'in (bilim akademisi) açılış töreni yapıldı (1851). Prut ırmağını geçen rus ordusunun Memleketeyn'e (Eflak-Boğdan) girmesiyle başlayan Türk-Rus savaşı (1853-1856), daha sonra İngiltere ve Fransa'nın da Osmanlı devletinin yanında Rusya'ya karşı savaşa girmesi üzerine (1854) "Kırım* savaşı" denen büyük çatışmaya dönüştü. Kırım savaşı'nın ağır harcamaları, Osmanlı devletini tarihinde ilk kez dış ülkelerden para bulmak zorunda bırakınca, Londra'da imzalanan 5 maddelik bir sözleşmeyle (1855) İngiltere ve Fransa'dan % 4 faizle 5 milyon ingiliz altını borç alındı. Bu borç için Mısır haracı, İzmir ve Suriye gümrüklerinin geliri karşılık gösterildi. Bu arada, Türkiye'de işletmeye açılan ilk telgraf hattı, Malakoff zaferi üzerine Kırım'dan İstanbul'a çekilen ilk telgrafta Sivastopol'un düştüğü müjdesini iletti (1855). Paris* antlaşması'yla (1856) sona eren Kırım savaşı'nın sonucunda, Rusya'nın elinde bulunan Tuna ırmağı deltasının ağızlarındaki adalar osmanlı topraklarına katıldı. Batılı devletlerin, özellikle dış borçların ödenememesi yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmaya başlamaları üzerine Tanzimat* fermanı'nda reaya yararına birtakım değişiklikler yapıldı (1856); birleşik Eflak ve Boğdan voyvodalıkları adını alan Memleketeyn'e özerklik tanınmakla (1858) gelecekteki bağımsız Romanya'nın temelleri atıldı; bir hıristiyan mutasarrıf tarafından yönetilmesi kabul edilen Lübnan sancağına ayrıcalıklı özerklik tanındı (1861) ve Abdülmecit, yine büyük dış borçlanmalara gidilerek yaptırılan görkemli Dolmabahçe sarayı'nda öldü (1861). Abdülmecit'in kardeşi ve ardılı olan Abdülaziz döneminde (1861-1876) de imparatorluk önemli iç ve dış sorunlarla karşılaştı. Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla yetinmeyen azınlıkların istekleri giderek arttı. Doğal olarak, batılı devletlerin de bir süredir alışageldikleri gibi bu istekler doğrultusunda Babıâli üzerindeki baskıları yoğunlaştı. Öte yandan, Rumeli'de slav öğeleri kışkırtmayı gelenekleştiren Rusya'nın özendirmesi üzerine bağımsızlık istemiyle başlayan Karadağ ayaklanması kısa sürede bastırıldıysa da (1862), imparatorluk yönetiminin Karadağ'da aldığı önlemlere Fransa ve Rusya birlikte karşı çıkınca, uygulama İşkodra barış antlaşması'yla (1862) durduruldu. Bundan yüreklenen Sırplar ve Ulahlar (Rumenler) da bağımsızlık yolunda harekete geçtiler. İmzalanan iki İstanbul protokolü (1862 ve 1864) ile önce türk egemenliğinde bulunan sırp kalelerinden üçü Sırbistan'a bırakıldı; müslümanların sadece kalelerde oturabilecekleri kabul edildi ve Belgrad kentindeki türk karakolları kaldırıldı; sonra da Romanya adını alan Memleketeyn'in birliği ve Prusya hanedanından Carol'un (Karl Hohenzollern) prensliği onaylandı. Mısır valisi İsmail Paşa'nın isteği doğrultusunda valiliğin babadan oğula geçmesi kabul edildi ve mısır valilerine "hıdiv" unvanı verildi (1866). Ancak, Girit'in Yunanistan'a katılma isteği kabul edilmedi ve sadrazam Âli Paşa'nın hazırladığı nizamnameyle Girit için özel bir yönetim öngörüldü (1867). Bu arada, ortaya çıkan meşrutiyet yanlısı Yeni Osmanlılar, Tanzimat'a karşı propagandaya başladılar. Eleştiriler, giderek güçlenen ve hükümete karşıt tutum takınan basına (*Tercümanı ahval*, *Tasviri efkâr* vb.) da yansıdığından, yönetim "Kararnamei Âli" denen sansür yasasını çıkardı (1867). Ağır borçlar altında ezilen osmanlı maliyesinde yeni düzenlemelere gidilirken, Fransa ve İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşmalarıyla bu devletlere kapitülasyonlara ek olarak ticaret ayrıcalıkları verildi. Avrupa ile ticaret ilişkilerini geliştirmek isteyen hükümet, Londra ve Paris sergilerine katıldı. Paris sergisi dolayısıyla Abdülaziz, Paris, Londra ve Viyana'yı kapsayan bir Avrupa gezisine çıktı (1867). Abdülaziz'in Avrupa'dan dönüşünde padişahın bile yetkilerini sınırlayan bir nizamnameyle Millet meclisi durumunda büyük bir "Şûrayı devlet" ve adliyenin bağımsızlığı anlamında bir "Divanı ahkâmı adliye" kurularak demokrasi yolunda önemli bir adım atıldı (1868). Fransızca eğitim yapan Galatasaray sultanisi'nin açılmasıyla eğitim alanındaki yeniliklerin ilki gerçekleştirildi. Ardından, eğitim sorununa yeni düzenlemeler getiren "Maarifi umumiye" nizamnamesi yayımlandı (1869). Bunu askeri rüştiyelerle idadilerin kurulması, Tıbbiyei mülkiye mektebi'nin öğrenime açılması izledi. Bu arada, ordu için yeni silahlar alındı; güçlendirilen donanma, İngiltere'den sonra dünyanın ikinci büyük deniz kuvveti durumuna getirildi. Rumeli ve Anadolu demiryollarının yapımı başlarken, "İdarei Aziziye" adıyla bir denizyolları işletmesi kuruldu; Boğaziçi'nde gemi çalıştırmak üzere "Şirketi hayriye"ye imtiyaz verildi. Türk medeni kanunu sayılan Mecelle'nin yayımlanmasına da başlandı. Reformlar konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen Fransa'nın savaştığı Prusya'ya yenilmesi üzerine (1870) bundan yararlanmak üzere harekete geçen Rusya, Paris antlaşması'nın (1856) bağlayıcı hükümlerini tanımadığını ilan etti. Bu arada, Rum ortodoks kilisesi'nden ayrılarak ulusal kiliseleri çevresinde toplanan Bulgarlar da bağımsızlığa giden yolda önemli bir adım attılar. Öte yandan, sadrazam ve Hariciye nazırı Âli Paşa'nın ölümüyle (1871) saltanatının ikinci dönemi başlayan Abdülaziz, alınan mali önlemlerin sağladığı geçici refaha dayanarak harcamalarını büyük ölçüde artırdı. Dış siyasette Rusya yanlısı bir tutum izleyen bu dönem sadrazamlarından Mahmut Nedim Paşa, padişahın keyfi isteklerine kayıtsız şartsız teslim olurken, saraya para yetiştirebilmek için her çareye başvurdu. Tanzimat geleneğine aykırı olarak aziller ve sürgünler yeniden başladı. Buna ek olarak kıtlığa neden olan kuraklık ve sel felaketleri de köylüler arasında geniş bir hoşnutsuzluk yarattı. Merkezleri Rusya'da bulunan slav cemiyetlerinin Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan hıristiyanlarını ayaklandırmak için uzun süredir harcadıkları çabalar, Hersek ayaklanması'nın patlak vermesiyle sonuçlandı. (1875). Öte yandan, 1855'te başlayan dış borçların tutarı yıllık ulusal gelirin yarısından çoğuna yükselince (1875), "Tenzili faiz" kararı alındı. Buna göre dış borç faizlerinin yarısı nakit olarak, yarısı da yeni hisse senetleri çıkarılarak borcu borçla ödeme durumunda kalındı. Bu durumda devlet hazinesinin kendi iflasını açıklamış gibi olması üzerine ingiliz ve fransız hükümetleri bankerlerine Babıâli'nin bundan böyle almak isteyeceği kredilerden ötürü hiçbir sorumluluk üstlenmeyeceklerini ilan ettiler. Böylece Osmanlı devleti iç ve dış tüm parasal saygınlığını yitirdi. Bu arada, parasal güçlükler içinde bocalayan devletin bir türlü bastıramadığı Hersek ayaklanması, Bosna'ya da sıçradı. Bosna-Hersek'e göz dikmiş olan Avusturya-Macaristan Başbakanı kont Andrássy, Babıâli'ye sorunun sözde çözümü için kendi adıyla anılan ıslahat tasarısını sundu. İstanbul'da öneri üzerinde görüşmeler sürüp giderken, bulgar ayaklanması başladı (1876). Aynı yıl Selanik* vakası sırasında iki yabancı konsolosun (fransız ve alman) öldürülmesi avrupa kamuoyunda türk düşmanlığını büsbütün artırdı. Öte yandan, meşrutiyet yanlısı Mithat Paşa ile arkadaşlarının kışkırtmasıyla İstanbul'da ayaklanan medrese öğrencilerinin baskısı üzerine azledilen Mahmut Nedim Paşa'nın yerine Mütercim Rüştü Paşa sadrazamlığa getirildi. Hükümette koltuksuz nazır olarak görev alan Mithat Paşa, serasker Hüseyin Avni Paşa, şeyhülislam Hayrullah Efendi ve sadrazam (dörtlü cunta), Abdülaziz'i tahttan indirmek için hazırlıklara giriştiler. Selanik vakasından sonra İngiltere dışında 5 büyük devlet (Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa ve İtalya) ağır koşullar içeren Berlin memorandumu'nu hazırladı ve bunu Babıâli'ye vermeyi kararlaştırdı. Ancak, buna fırsat kalmadan, şeyhülislamın özellikle padişahın dengesizliğini ve savurganlığını vurgulayarak kaleme aldığı bir fetvasıyla Abdülaziz tahttan indirildi (30 mayıs 1876) ve yerine yeğeni Murat V tahta çıkarıldı. Cülusundaki olağandışı koşullar ve uzun süre hapiste kalması yüzünden sinirleri bozulan Murat V, amcası Abdülaziz'in kanlı ölümü ve bunu izleyen Çerkez* Hasan vakası üzerine büyük bir sarsıntı geçirerek rahatsızlanınca, 93 gün sonra, Sırbistan'la Karadağ'ın Osmanlı devletine karşı savaşa başladıkları sırada tahtan indirilip yerine kardeşi Abdülhamit II getirildi (31 ağustos 1876).

• 1876-1878: *Birinci meşrutiyet.* Tanzimat'ın batılılaşma ortamı içinde yetişen ve Mithat Paşa ile arkadaşlarına meşrutiyeti ilan edeceğine söz vererek tahta çıkmış olan Abdülhamit II'nin dönemi (1876-1909) Sırp'la Karadağlılar'a karşı kazanılan zaferlere karşın, Rusya'nın savaşa son verilmesi konusundaki ültimatomunu Babıâli'nin kabul etmesiyle başladı. Böylece ödenemeyen dış borçlar yüzünden Batı'dan hiç

Abdülmecit

Abdulhamit II

yardım görmeyen ve Rusya'nın karşısında yalnız kalan Osmanlı devleti, Sırbistan ve Karadağ ile ateşkeş imzaladı. Bu arada, anayasanın hazırlanması için oluşturulan komisyon çalışmalarına başladı; istifa eden Rüştü Paşa'nın yerine Mithat Paşa sadrazamlığa getirildi. Öte yandan, Paris antlaşması'nda imzası bulunan devletler Balkanlar'daki durumu görüşmek üzere İstanbul'da toplandılar (Tersane* konferansı). Aynı gün Birinci meşrutiyet'le birlikte Anayasa (Kanunuesasi) ilan edildi (23 aralık 1876). Rumeli'deki azınlıklara verilecek ayrıcalıklar konusunda aşırı istekleri engellemek amacıyla Meşrutiyet'in ilan edildiği Tersane konferansı'na yansıtıldı. Ancak, Anayasa'yı ciddiye almayan büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkanlar'da önemli ödünler vermeye zorlayan bir program sundular. Babıâli'nin geri çevirdiği Tersane konferansı'nın kararları, padişahın isteğiyle olağanüstü bir mecliste yeniden görüşülerek bir kez daha reddedildi. Ret kararının Tersane konferansı'nın son toplantısında (20 ocak 1877) ilgili devletlere bildirilmesi, avrupalı delegeler arasında anlaşmazlık çıkmasına ve konferansın dağılmasına yol açtı. Konferansın dağılmasından hemen sonra Mithat Paşa'yı azleden Abdülhamit II, ayrıca Anayasa'nın ünlü 113. maddesine de dayanarak onu yurtdışına sürdü, ancak, Kanunuesasi'nin gereğini yerine getirerek seçimleri yaptırdı, ilk Mebusan meclisi'ni açtı (19 mart 1877). Bu arada, savaş isteyen Rusya'nın bu kararını engellemek için harekete geçen İngiltere'nin girişimiyle hazırlanan Londra protokolü, osmanlı Mebusan ve Âyan meclislerinde görüşülerek reddedilince, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı (24 nisan 1877). Doksanüç* harbi'nin (1877-1878 Türk-Rus savaşı) Osmanlılar'ın yenilgisiyle sona ermesi üzerine, Avrupa devletleri Ruslar'ın İstanbul'u ele geçirmesini önlemek için başta İngiltere olmak üzere işe karışmak gereğini duydular. Ayastefanos* antlaşması'yla (3 mart 1878) Romanya, Sırbistan ve Karadağ'a bağımsızlık ve toprak vermeyi; Tuna'dan Ege'ye uzanan ve Makedonya'yı da içeren özerk bir Bulgaristan'ı tanımayı; Balkanlar'da Kuzey Dobruca ile Tuna deltasındaki adaları, Anadolu'da Batum, Kars, Ardahan ve Bayezit sancaklarını Rusya'ya bırakmayı; ayrıca da ağır savaş tazminatı ödemeyi kabul etmek zorunda kalan Osmanlı İmparatorluğu, batılı devletlerin diplomatik baskısı sonucu toplanan Berlin* kongresi'nde bu ağır koşulların hafifletilmesiyle büyük bir yükten kurtuldu. İmzalanan Berlin* antlaşması (13 temmuz 1878) gereğince özerklik verilen Bulgaristan'ın sınırları daraltıldığı gibi, ikiye de bölündü: kuzeydeki asıl Bulgaristan Türkiye'ye bağlı bir prenslik durumuna getirilirken, güney bölümü de "Doğu Rumeli" adıyla özerk bir vilayete dönüştürüldü ve hıristiyan bir valinin yönetimine bırakıldı. Bağımsızlığı tanınan Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın toprak kazançları azaltıldı. Balkanlar'da Besarabya ile birlikte Anadolu'da Batum, Kars ve Ardahan savaş tazminatı olarak Rusya'ya verildi. Bosna-Hersek ve Yeni Pazar'ın yönetimi, egemenlik hakkı Osmanlı devletinde kalmak üzere Avusturya'ya bırakıldı. Bu arada, Rusya'ya karşı yapılan ayrı bir Türk-İngiliz antlaşmasıyla Kıbrıs'ın yönetimi de geçici bir süre için İngiltere'ye verildi.

• 1878-1908: *Abdülhamit II rejimi.* Bu antlaşmaları eleştiren ve onaylamaktan kaçınan Meclisi mebusan'ı Anayasa'nın kendisine verdiği yetkiye dayanarak süresiz tatile sokan Abdülhamit II, devlet yönetimini giderek tekeline aldı. Yönetim merkezi konumuna getirdiği Yıldız sarayı çevresinde oluşmaya başlayan yüksek ulema, bürokrasi ve paşalar aristokrasisini rütbeler, maaşlar ve bol ihsanlarla kendisine bağlamayı başardı. Sadrazam ya da başvekil unvanıyla atadığı hükümet başkanlarını Kanunuesasi ile tanınan yetkileri bir yana, geleneksel yetkilerinden bile yoksun bıraktı. Fransa'nın Tunus'a elkoymasının (1881) ülkede yarattığı olumsuz tepkileri, Abdülaziz'in öldürülmesinden sorumlu tuttuğu Mithat Paşa'nın Yıldız sarayı'ndaki özel mahkemede yargılanmasına dikkatleri çekerek yok etmeye çalıştı. Bu arada, dış borçların ödenmesi için Muharrem kararnamesi'yle (20 aralık 1881) avrupalı görevlilerin yönetiminde Düyunu umumiye idaresi kurulduktan sonra 191 milyon ingiliz altını olan borç toplamında indirme yapılarak 106 milyon ingiliz altınına düşürüldü. Ertesi yıl Mısır'ı işgal eden İngilizler'i (1882) bundan böyle en tehlikeli devlet sayan padişah, onlarla doğrudan bir savaşa girmektense, batılı devletler arasındaki geleneksel rekabetten yararlanmayı yeğledi. Mithat ve Mahmut Celalettin paşaların atıldıkları Taif zindanında boğularak öldürülmelerini (1884) göz ardı ederken, Doğu Rumeli vilayeti'nin Bulgaristan'la birleşmesine de, Slavlar'ın koruyucusu rolünü üstlenen Rusya ile yeni bir çatışmaya girmekten özellikle kaçındığı için seyirci kaldı (1885). Ancak, zekice birtakım siyasal oyunlarla İngiltere'nin karşısına Mısır'da Fransa'yı, Basra körfezinde giderek güçlendiğini görüp yanaştığı Almanya'yı çıkardı. Trablusgarp'ta gözü olan Fransa ve İtalya'yı Kuzey Afrika'da birbirine düşürdü. Girit'te çıkan ayaklanmaları bastırdı ve Giritliler'i desteklemek için işe karışan Yunanistan'a savaş ilan ederek yenilgiye uğrattı (1897). Daha sonra Avrupa devletlerinin baskısıyla Girit'e özerklik vermek zorunda kalınca, batı emperyalizmine karşı islamcılığı benimseyerek imparatorluğun bütünlüğünü korumaya çalıştı. Rumeli'de Balkan devletlerinin imparatorluğa karşı birleşmelerini önlemek için aralarındaki anlaşmazlıklardan yararlanmayı büyük bir ustalıkla başardı; Rusya'yı sürekli başka sorunlarla oyalayarak Slavlar'ı kışkırtma çabalarını, öngörülen Makedonya ıslahatının yapılmasını engelledi. Ermeniler'in yaşadığı osmanlı vilayetlerinde ıslahat yapılmasına ilişkin dış baskıları, ermeni nüfusun hiçbir yerde çoğunlukta olmadığını belirterek uygulamaya koymadı. Arabistan'da Filistin sorununda da aynı tutumu izlerken, siyonistlerin Filistin'de devlet kurmak için önerdikleri parayı geri çevirdi. İslamcılıkla birlikte özel önem verdiği halifelik unvanını bir siyasal araç niteliğinde kullanarak Batılılar'ın kışkırttığı Araplar arasında baş gösteren ayrılıkçı eğilimleri etkisizleştirmeye çalıştı. Ayrıca, arap ulemasına payeler dağıttı; arap vilayetlerindeki tekke ve zaviyelere ayrıcalıklar tanıdı, bunlara para yardımı yaptı; İstanbul'da topladığı tarikat önderlerine geniş olanaklar sağlayıp kimini kişisel hizmetine aldı. Böylece Avrupa'dan alınan örnekler ya da yöntemlerle değil de geleneklere ve şeriata dayalı bir düzen sayesinde devletin ayakta durduğuna inan geniş halk kitlelerinin desteğini sağlamaya çalıştı. Öte yandan, fransız, ingiliz, alman sermayesiyle Anadolu ve Rumeli'de demiryolları yapıldı; Hicaz demiryolu padişahın islamcılık akımına güç kazandırırken, İstanbul'u imparatorluğun uzak köşelerine bağlamak için Bağdat demiryolunun yapımına başlandı. Bu arada, rüştiye ve idadiler yaygınlaştırıldı; Hukuk mektebi, Sanayii nefise (Güzel sanatlar akademisi), Ticaret mektebi, Darülfünun (Üniversite) açıldı; polis örgütü batı örnekleri doğrultusunda yeniden düzenlendi; Emekli sandığı kuruldu; Ceza usulü ve Ticaret usulü kanunları çıkarıldı; aralarında Colman von der Goltz'un (Goltz Paşa) da bulunduğu seçkin alman askerlik uzmanlarının yardımıyla Silahlı kuvvetler'in modernleştirilmesine başlandı. Buna karşılık donanma Haliç'e çekilerek çürümeye terk edildi. Ayrıca tüm ülkeyi kapsayan geniş hafiye örgütüne ve basına uygulanan çok sıkı sansüre karşın, ülkede güçlü bir muhalefetin doğmasını engelleyemedi. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ve Kanunuesasi'nin yürürlüğe konması için önce Askeri tıbbiye'de kurulan gizli cemiyetin (1890) etkinlikleri, kısa sürede Harbiye başta olmak üzere İstanbul'daki tüm yükseköğrenim kuruluşlarına yayıldı. Çoğunluğu subaylardan oluşan bu gizli cemiyet üyeleri, aralarına sivilleri de alıp çeşitli komiteler kurdular ve baskı yönetimine başkaldıran bir aydın hareketi niteliğinde ortaya çıktılar. Polis kovuşturmasından kurtulmak için Avrupa'ya kaçan cemiyet üyeleri, Jön* Türkler adıyla Paris ve Cenevre'de merkezler oluşturdular (1902). Daha sonra "İttihat ve Terakki" adını alan cemiyetin asker üyeleri, Manastır ve Selanik'teki birlikleri denetim altına alarak Abdülhamit II yönetimine karşı ayaklandılar (1908). Saray'a Kanunuesasi'nin yürürlüğe konmasını isteyen telgraflar yağmaya başlayınca, bunalan ve çaresiz kalan padişah, İkinci meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldı (23 temmuz 1908).

• 1908-1922: *İkinci meşrutiyet.* İmparatorluğun içine düştüğü kargaşadan yararlanan Avusturya, Bosna-Hersek'i topraklarına kattı; bağımsızlığını duyuran Bulgaristan prensliği, krallığa dönüştü ve Girit, Yunanistan'a katıldığını bildirdi. Öte yandan, Abdülhamit II'nin açtığı yeni Meclis'te (17 aralık 1908) çoğunluğu ele geçiren ittihatçıların uyguladığı komitacı yöntemlerin yarattığı olumsuz tepki, meşrutiyet karşıtı "31 mart* vakası"na yol açtı. Rumeli'deki kuvvetlerden derlenen Hareket* ordusu, İstanbul'a girerek ayaklanmayı bastırdı. Yeşilköy'de toplanan Âyan ve Mebusan meclisleri, padişahın hal'ine karar verince, tahttan indirilerek Selanik'e gönderilen Abdülhamit II'nin yerine kardeşi Mehmet (Reşat) V getirildi (1909). 65 yaşında tahta çıkan Mehmet V döneminin (1909-1918) başında, önce Arnavutlar, ardından da Dürziler ayaklandı (1910). Trablusgarp'a saldıran İtalyanlar karşısında başarılı olamadıkları için gözden ve iktidardan düşen (1912) ittihatçılar, bu kez de yeni kurulan Türk ocakları aracılığıyla türkçülük ve turancılık propagandasına girişerek taraftar toplamaya çalıştılar. Ancak, bu tutum, imparatorluğun türk olmayan uluslarını, özellikle Ruslar'ın kışkırttığı slav öğelerini olumsuz yönde etkiledi. Böylece devletin Trablusgarp savaşı ve Arnavutluk ayaklanması'yla uğraşmasını fırsat bilen Balkan devletlerinin aralarında birleşerek saldırıya geçmeleri üzerine Balkan* savaşı (1912-1913) başladı. Uşi antlaşması'yla (1912) Trablusgarp ve Bingazi'yi, Onikiada ile birlikte Ege adalarını İtalya'ya bırakan Osmanlı devleti, Balkan savaşı'nın ilk evresinin bitiminde de Rumeli'deki topraklarının hemen tümünü yitirdi. Makedonya'nın Balkan devletleri arasında paylaşılması yüzünden çıkan ve Romanya'nın da katıldığı savaşın ikinci evresinde Bulgaristan'a karşı harekete geçen türk ordusu, Edirne başta olmak üzere Doğu Trakya'nın bir bölümünü geri aldı (1913). Ancak, Osmanlı İmparatorluğu, bu savaştan, Rumeli'deki topraklarının % 83'ünü ve nüfusunun da % 69'unu yitirmiş olarak çıktı. Öte yandan, kanlı Babıâli* baskını'yla Kâmil Paşa'yı istifaya zorlayarak yerine Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş olan ittihatçılar (1913), onun öldürülmesinden sonra sadrazam olan Mısırlı Sait Halim Paşa döneminde (1913-1917) yönetimi tam anlamıyla ellerine geçirebildiler. Harbiye nazırı Enver Paşa'nın aceleciliği, alman yanlısı tutumu, özellikle rus düşmanlığı yüzünden İttifak devletleri'nin (Almanya ve Avusturya-Macaristan) yanında İtilaf devletleri'ne (İngiltere, Fransa ve Rusya) karşı Birinci Dünya* savaşı'na (1914-1918) katılan Osmanlı İmparatorluğu, 4 yıl boyunca 7 cephede (Doğu Anadolu, Kafkasya, Çanakkale, Irak, Filistin ve Suriye, Makedonya) kahramanca çarpıştı. Sonunda, insan gücü ve mühimmat kaynakları tükenen devlet, tam bir perişanlığın içine düştü. Ağabeyi Abdülhamit II'nin Beylerbeyi sarayı'nda öldüğünü (1918) gören Mehmet V, yenilginin yaklaştığını sezinlemesine karşın,

aynı yıl felaketin gerçek yüzünü görmeden öldü. Son osmanlı padişahı olduğunu bilmeden tahta çıkan kardeşi Mehmet (Vahdettin) VI (1918-1922), imparatorluğun içinde bulunduğu perişanlığa hiçbir çözüm getiremedi. Bu arada, Talat Paşa'nın istifa ederek yerine Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazam olmasıyla İttihat ve Terakki fırkası yönetimden uzaklaştı (14 ekim 1918). Osmanlı devleti, Bulgaristan'ın teslim olması üzerine Almanya ile kara bağlantısı kesilince, barış istemek zorunda kaldı ve İtilaf devletleri'yle Mondros* mütarekesi'ni imzaladı (30 ekim 1918). İttihatçıların önde gelenleri ateşkesten hemen sonra yurtdışına kaçtılar. İstanbul limanına demirleyen İtilaf devletleri donanmalarının karaya çıkardığı askerler, osmanlı topraklarını işgale başladılar. Padişah, onların zoruyla ittihatçıların çoğunlukta bulunduğu Mebusan meclisi'ni dağıttı (21 aralık 1918); ittihatçılar işgalciler tarafından tutuklanmaya başlandı. Kars'ın Ermeniler (19 nisan 1919), Antalya'nın İtalyanlar (29 nisan), İzmir'in de Yunanlılar (15 mayıs) tarafından işgali üzerine ülkenin içinde bulunduğu durumu görüşmek amacıyla padişah Şûrayı saltanat'ı toplantıya çağırdı (26 mayıs) ve hiçbir sonuç alınamayacağını anlayınca da toplantıyı dağıttı. Vahdettin, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) başlattığı ulusal kurtuluş hareketine, ittihatçıların serüvenci bir eylemi olarak gören Damat Ferit'in etkisiyle, karşı çıktı; İngilizler'in baskısıyla, Kuvayı milliye'ye karşıt bir hareket olan Kuvayı inzibatiye'yi destekledi. Ancak, imzalandıktan sonra yalnız Yunanistan tarafından onaylanan Sevr* antlaşması'nı (10 ağustos 1920) onaylamadı. Anadolu hareketi gelişip zafere doğru yürüdükçe, kendisine ve saltanatına zarar getirmeyecek siyasal çözümler aramayı sürdüren Mehmet VI, Kurtuluş savaşı'nın tam bir zaferle sonuçlanmasından sonra TBMM'nin saltanatla halifeliğin ayrılması ve saltanatın kaldırılmasına karar vermesi üzerine (1 kasım 1922) "tüm islamların halifesi" sıfatıyla İstanbul'daki ingiliz işgal kuvvetleri komutanına sığındı. Padişah bir ingiliz savaş gemisiyle Türkiye'den ayrılırken (17 kasım 1922), 623 yıllık Osmanlı İmparatorluğu da sona erdi. TBMM tarafından padişah sıfatını taşımadan halife olarak atanan Abdülmecit Efendi (18 kasım 1922), Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra halifeliğin de kaldırılması üzerine (3 mart 1924) yasa hükümleri uyarınca tüm Osmanlı hanedanı mensuplarıyla birlikte sınır dışı edildi. Böylece Osmanlı devletinin ardından Osmanlılar da tarihe karıştı.

KURUMLAR VE TOPLUMSAL YAPI

Tarihin en uzun ömürlü imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu, selçuklu türklüğünün bir devamı ve uzantısı olarak doğdu. Gerek Anadolu Selçuklu devleti, gerek Osmanlı İmparatorluğu, Bizans'ın kısa bir süre önce hıristiyan olan toprakları üzerinde kurulmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu içinde egemen öğe Türkler'di; bu öğe açıkça ifade edilmediği ve kendi bilincinde olmadığı dönemlerde bile çok önemli rol oynadı. Ulemanın yüksek kademelerinde Türkler egemendiler. İmparatorluğun resmi dili türkçeydi. İmparatorluğun yöneticileri çeşitli ırklardan gelmelerine karşın türkçe, islamlıkla birlikte bu gruba girebilmenin doğal koşuluydu. Osmanlı devleti kuruluşundan başlayarak bir Anadolu devleti olduğu kadar, bir Balkan devleti olarak ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans'tan aldığı miras, çok abartılmıştır. Bazı tarihçiler Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'un fethinden sonra bizans kurum ve uygulamalarını aynen aldığını ileri sürmüşlerdir. Bugün, bunun yanlış ve osmanlı kurumlarının biçimlenmesinde Bizans'ın payının çok az olduğu genellikle kabul edilmektedir.

Kuruluşundan çöküşüne kadar Osmanlı İmparatorluğu, islam inancına dayanmış bir devlet kimliğini korudu. Avrupa'da islam egemenliğini kurma misyonu, daha sonra yerini Avrupa'nın saldırısını durdurma misyonuna bıraktı. İslamlığın en eski topraklarını kapsayan imparatorluk islamlıkla özdeşleşti.

Osmanlı toplumsal kuruluşunda ağırlık, başlangıçta, ordunun temel gücünü oluşturan sipahilerdeydi. Yeni fetihlerle tımarları çoğalan ve zenginleşen sipahilerin merkezi devlete karşı önemli bir siyasi odak oluşturmaları önlendi. Bu konudaki önlemlerin en etkilisi, devşirilen hıristiyan çocukların ordu ve yönetimde kullanılmasıyla ortaya çıkan "kul" sistemiydi. Toplumsal kökenlerinden koparılmış kul ya da kapıkulları doğal olarak çıkarlarını devletin çıkarlarıyla özdeşleştirdiler ve merkezi yönetimden yana tavır aldılar. Mehmet II'nin saltanatı, XV. yy. sonlarına kadar osmanlı toplumsal kuruluşuna damgasını vuran yerel aileler-merkezi yönetim mücadelesinde bir dönüm noktası oldu. İstanbul'un fethiyle güçlenen merkezi yönetim, türk aristokrasisini temsil eden sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın azli, daha sonra da öldürülmesiyle önemli bir başarı elde etti. Mehmet II döneminde devlet yönetimi, padişah ve sadrazamın elinde toplandığı gibi, önemli görevlere kapıkulları atandı. Taşrada özel mülk ya da vakfa dönüştürülmüş topraklar müsadere edilerek devlet mülkiyetine geçirildi. İmparatorlukta merkeziyetçi eğilim, Bayezit II döneminde geçirdiği duraklamaya karşın güçlenmeyi sürdürdü ve XVI. yy.'da doruğuna ulaştı.

XVI. yy.'ın ilk yarısında klasik osmanlı düzeni bütün kurumlarıyla yerleşmişti. Asli görevi Tanrı tarafından konulmuş düzeni (nizamı âlem) korumak olan padişah, mutlak bir iktidara sahipti. Bu görevinde ona yardımcı olan görevlilerin tümü "askeri" adı verilen sınıfı oluşturuyordu. Bu sınıf, yalnızca savaşçılarla sınırlı kalmayıp kamu hizmetinde bulunanların tümünü (kapıkulları, ulema, sipahiler) kapsıyordu. Askeri sınıfın dışında kalan kesimlerse "reaya" adıyla, imparatorluğun halk öğesini oluşturuyordu. Askerilerin reayaya göre önemli ayrıcalıkları vardı.

Yönetim aygıtını, merkez ordusunu ellerinde tutan kapıkulları, padişahın kişisel köleleriydi. Bunların sürekli yenileştirilmesi, iktidar merkezlerinde kalıtsal bir aristokrasinin gelişmesini önledi. Geri alınabilir tımarlarla padişaha bağlı olan tımarlı sipahiler, yine de bir ölçüde güvenceye sahiptiler. İmparatorluk içinde gerçekten güvencesi olan tek sınıf dinin, yargının ve eğitimin denetimini ellerinde tutan ulema (ilmiye sınıfı) idi. Bunlar vergiden bağışıktı ve kullardan farklı olarak servetlerini ve statülerini kuşaktan kuşağa devredebilirlerdi.

yönetim

• *Padişah ve saray.* Kuramsal olarak, tüm siyasal ve hukuki yetkileri kişiliğinde toplayan padişah, devletin varlığının ve sürekliliğinin simgesiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah olma hakkı Osmanlı hanedanının erkek üyelerine aitti. Yüzyıllar süren egemenliği, Osmanlı hanedanına müslüman, hatta bir kısım hıristiyan tebaanın tartışmasız bağlılığını kazandırmıştı. İmparatorluk tarihinde Osmanlı hanedanını devletin başından uzaklaştırmak için hemen hiçbir girişim olmamıştır.

Osmanlı padişahlarının mutlak hükümdar niteliği, bazı fiili ve yasal sınırlamalara karşın, kısa süren Birinci meşrutiyet dönemi dışında, İkinci meşrutiyet'e (1908) kadar sürmüştür. Osmanlı padişahlarının halifelik yetkisi, başlangıçta dünyasal egemenliklerine ek bir unvan olarak kendi mülkleri için geçerliydi. Osmanlı toprakları dışında halifelik iddiası ilk kez, Küçük Kaynarca antlaşması'yla (1774) osmanlı egemenliğinden çıkan Kırım Tatarları için sözkonusu oldu. Daha sonra Abdülhamit II, halifelik sıfatını bir dış siyaset aracı olarak kullanmış, bunda bir ölçüde başarılı olmuştu. Osmanlılar'da kimin tahta geçeceği uzun süre belirsiz olarak kaldı. Mehmet II zaten var olan kardeş öldürme geleneğini yasalaştırmış, ancak, tahta geçme yöntemini saptamamıştı. Selim II'den sonra en büyük erkek evladın, Ahmet I'den sonra da hanedanın en yaşlı erkek üyesinin tahta çıkması gelenekleşti.

Saray, padişahların ve yakınlarının ikametgâhı olduğu gibi, yönetim örgütünün de önemli bir parçasıydı. Osman Bey henüz Bizans'a karşı savaşan bir gaziler topluluğunun başı iken, Osmanlı beyliğinde bir saray ve saray kavramı yoktu. Bursa'da osmanlı hükümdarlarının sarayı ya da sarayları olduğu ve bunların izlerinin XVII. yy.'a kadar geldiği bilinmektedir. Ancak Bursa sarayı'na ilişkin hemen hiçbir bilgi yoktur. Edirne'de yapılan saraylar, İstanbul'un fethinden ve başkent olmasından sonra da varlıklarını korudular. Zaman zaman padişahlar seferler ya da uzun av partileri dolayısıyla bu saraylarda oturdular. Ancak Edirne sarayı'na ilişkin bilgiler de yok denilecek kadar azdır.

İstanbul'da ilk saray, İstanbul'un fethinden sonra, Mehmet II tarafından, şimdiki Süleymaniye camisi ile İstanbul Üniversitesi merkez binalarının bulunduğu alanda kurulmuştu. Ancak, kaynaklarda Saray-ı atik-i mamure olarak geçen bu ilk saray (Eski saray) çok kullanılmadı. Topkapı sarayı'nın yapımı tamamlandıktan sonra Eski saray tümüyle terk edildi ve bundan sonra ölen padişahların ailelerinin ikametgâhı oldu. Eski saray varlığını 1826 yılına kadar sürdürdü. Bu tarihte Yeniçeri ocağı'nın kaldırılıp, "Asakiri mansurei Muhammediye"nin kurulması üzerine burada Serasker kapısı inşa edildi (bugünkü İstanbul Üniversitesi binası).

Osmanlı tarihinde, siyasi, idari ve kültürel açıdan en önemli rolü "Saray-ı cedid-i amire" ("Yeni saray") ya da günümüzdeki yaygın adıyla "Topkapı sarayı" denilen saray oynadı.

Kara ve deniz tarafından yüksek surlarla çevrili bulunan Topkapı sarayı, esas olarak Birun, Enderun ve Harem olmak üzere üç ana bölümden oluşuyordu. Bu üç bölümün her birinin, imparatorluğun yönetiminde ayrı işlevleri vardı. Topkapı sarayı'nın ilk kapısı olan "Babıhümayun" ile ikinci kapısı olan "Babüsselam" arasında kalan ve "Birun" ya da "Birinci yer" denilen bölümünde "Maliye hazinesi", "Saray hastanesi", bakaya kalan vergilerin toplanmasına memur "Baş bakıkulu dairesi", "Şehremini dairesi", "Darphane binası", ayrıca silah deposu ve cebehane olarak kullanılan Ayairini kilisesi bulunurdu. Yine idamların yapıldığı "Siyaset çeşmesi" ya da "Cellat çeşmesi" de buradaydı. Bütün bunların dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nda sadrazam dahil olmak üzere bütün devlet memurları sarayın Birun bölümüne bağlı kabul edildiklerinden "Birun halkı" ya da "Birun ricali" olarak anılırlardı.

Topkapı sarayı'nın Babüsselam ya da Orta kapı denilen ikinci kapısı ile Harem arasında kalan bölümüne "Enderun" denirdi. Sarayın devlet yönetimi bakımından en önemli yeri burasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli kurumlarından olan "Divanı hümayun", burada, "Kubbealtı" denilen yerde toplanırdı. "Ayak divanı" denilen ve olağanüstü durumlarda yapılan toplantılarda, bayramlaşmalarda padişahın tahtı burada kurulurdu. Kapıkulu ocakları'nın ulufeleri de burada dağıtılırdı. Çok önemli olaylarda, Sancakı şerif, Enderun'da Babüssaade önünde dikilirdi. Babüssaade'nin tam karşısında "Arz odası" denilen oda bulunur-

Mehmet (Reşat) V

Mehmet (Vahdettin) VI

du. Divan toplantılarından sonra, sadrazam divan toplantısında alınan kararlarla ilgili olarak padişaha burada bilgi verirdi. Padişah, elçileri de burada kabul ederdi. Kutsal emanetlerin saklandığı "Hırka-i saadet dairesi" de sarayın bu kısmında bulunurdu.

Enderun'un Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çok önemli bir fonksiyonu da, devlet adamı ve üst düzeyde yönetici yetiştiren bir okul olmasıydı. Enderun mektebi'nde uzun ve sıkı bir eğitim ve öğretim gören devşirmelerin en yetenekleri, padişahın kişisel hizmetinde de bulunarak, tam bir kul zihniyeti içinde yetiştirilirler, padişaha ve padişahın temsil ettiği devlete bağlılık ve hizmet duygusunun dışında bir duygu taşımazlardı. Dolayısıyla, bu sınıf mensuplarının yönettikleri toplumla ırksal, dinsel, ailesel, sınıfsal hiçbir bağları olmazdı. Bunların bazıları padişahın kızı, kız kardeşi ya da yakını ile evlendirilir, böylece padişaha ve devlete bağlılıkları güçlendirilirdi. Bu "kul" sınıfı sayesindedir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda, feodal gelişmeler kesinlikle önlenmiş, tarihin en uzun ömürlü, en merkeziyetçi devletlerinden biri meydana getirilmiştir.

Padişahların kadınlarının ve cariyelerinin ikamet ettiği Harem'e erkek olarak yalnız padişah ve hadım ağaları girebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde Harem'in XVI. yy. ortalarına kadar, bir etkisi olmamıştı. Ancak XVI. yy. ortalarında, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, padişahın karısı (Hürrem Sultan) ve kızı (Mihrimah Sultan) devlet yönetiminde etkili olmaya başladılar. XVII. yy.'da, Murat IV'ün çocukluk çağlarında, Sultan İbrahim ve Mehmet IV'ün ilk zamanlarında Harem ve harem kadınları devlet yönetimini alabildiğine etkilediler.

XVI. yy. sonlarına kadar, osmanlı şehzadelerinin eğitim ve öğretimlerine, bir hükümdar adayı olarak yetişmelerine son derece dikkat edilirdi. Şehzadelere dönemlerinin en iyi bilim adamları hoca olarak atandıkları gibi, belli bir yaşa gelince de, bir sancağın yönetimiyle görevlendirilirler ve yine yanlarına tecrübeli bir devlet adamı, "lala" adı ile danışman atanırdı. Ancak XVII. yy. başlarından sonra, olasılıkla, güçlü hükümdarlar istemeyen kapıkullarının etkisiyle, bu yöntemden vazgeçildi. XVII. yy.'dan başlayarak şehzadeler, Topkapı sarayı'nın "Şimşirlik" dairesinde sıkı bir gözetim altında, bir tür hapis hayatı yaşamaya başladılar. Bu yöntemle birlikte, şehzadelerin eğitimlerine de gereken özen gösterilmez olmuş, şehzadeler ancak okuryazar bazı cariyelerden okuma yazma öğrenme olanağı bulabilmişlerdir. Gerek bu hapis hayatı gerekse her an öldürülmek korkusu, onların ruhsal durumlarını da olumsuz yönde etkilemiş, kuruluşundan XVI. yy. sonlarına kadar son derece değerli hükümdarlar yetiştiren Osmanlı hanedanından XVII. yy.'da sinirleri ve ruhsal dengesi bozuk padişahlar tahta çıkmıştır.

• *Merkez örgütü.* Osmanlı yönetiminde padişahtan sonra en yetkili kişi, sadrazamdı. Padişahın mutlak temsilcisi olarak kabul edilen sadrazamların yetkileri son derece genişti. Sözlü ve yazılı emirleri padişah irade ve fermanı ile eşdeğerde kabul edilirdi. Padişahların mutlak vekili olduklarının alameti olarak, sadrazamlarda padişahların birer mührü bulunurdu. Sadrazamların azilleri de, padişah mührünün kendilerinden geri alınması yoluyla olurdu.

Sadrazamlar, asker (ehl-i seyf) ve sivil (ehl-i kalem) devlet memurlarının azil ve tayin haklarına sahip oldukları gibi, tımar tevcihleri de onlar tarafından yapılırdı. Savaş halinde, eğer padişah sefere katılmıyorsa, başkomutan (serdarı ekrem) olarak ordulara komuta etmek hakkı da sadrazamlarındı.

XVII. yy'dan başlayarak imparatorluğun yönetiminde padişahların önemleri giderek azalır ve ikinci plana düşerken, sadrazamların ağırlığı daha da artmaya başladı. Gene de sadrazamların tayin ve azilleri, İkinci meşrutiyet'e (1908) kadar sınırsız ve sorumsuz bir yetki ile padişahlara aitti. Ancak XVII. yy.'da padişahlar üzerinde saray kadınları ve başta saray hadımları olmak üzere çeşitli saray görevlileri etkili olduklarından, sadrazam tayininde ve azlinde bu gibi kimselerin de etkisi kuvvetle duyulmaya başlanmıştı. Bu yüzyılda, gerek sadrazam olmak isteyenler, gerekse ne kadar güçlü olursa olsun sadrazamlar rüşvet ve hediyelerle, önce bunları kazanmak ve kollamak yolunu tercih etmişler, bu durum ise, sadrazamlık makamına gelenlerin niteliğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Sadrazamlar devlet işlerini Divan'a ve Divan üyelerine danışarak, onların yardımıyla yürütürlerdi. Mehmet II'ye kadar Divan toplantılarına padişahlar başkanlık ettiği halde, Mehmet II'den başlayarak padişahlar Divan toplantılarını kafes arkasından gizlice izlemeye başlamışlar, bir süre sonra bunu da terk etmişlerdi. Bu durumda Divan toplantılarının başkanlığı da sadrazamlara bırakılmış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tüm idari, siyasal, askeri, şeri, mali işler Divan'da görüşüldüğü gibi, devlet yönetiminden herhangi bir şikâyeti olanlar da temyiz suretiyle Divan'a başvurmak hakkına sahipti.

Divanı hümayun toplantılarına başta sadrazam olmak üzere kubbealtı vezirleri, kaptanıderya, kazaskerler, defterdarlar, nişancı, vezir rütbesine sahip ise yeniçeri ağası katılırdı.

Divan kayıtlarının tutulduğu daireye "Divan kalemi" denirdi. Bu dairenin başı, reisülküttaptı. Divan kalemi, Beylikçi, Tahvil, Ruûs ve Amedi kalemleri olmak üzere dört daireye bölünmüştü.

Bütün bu daireler, XVII. yy.'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminin ağırlık merkezi, padişahtan ve padişah sarayından, sadrazama ve sadrazam dairesine (Babıâli) kayınca oldukça büyük değişikliklere uğradı, bu arada işlevlerinde önemli değişiklikler oldu.

Kubbealtı vezirleri, Divan toplantılarına katılan, ancak belli bir görev ve makamları olmayan vezirlerdi. XVI. yy.'da bunların sayıları yediye kadar yükseldiyse de, XVIII. yy.'da sayıları bir ila üç arasında değişmiştir. 1731 yılından sonra kubbealtı veziri atanmamıştır.

"Tevkii" de denilen nişancı, gerek Divan'ın, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli memurlarından biriydi. Görünüşteki görevi, resmi belgelere padişahın tuğrasını çekmek ise de, asıl fonksiyonu Divan'dan çıkan kararların, padişah fermanlarının, öteki devletlere gönderilen yazıların devletin eski yasaları ile, eskiden gönderilen yazılarla çelişmemesini denetlemek, gereken düzeltmeleri yapmaktı. Nişancının çok önemli bir görevi de, yeni fethedilen memleketlerin tahririni yapmaktı. Nişancılık XVII. yy. ortalarından sonra giderek önemini kaybetti, yerlerini reisülküttaplar aldı. Nişancılık makamı, 1836'da tümüyle kaldırıldı.

• *Taşra yönetimi.* Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetsel bölünmesinde en büyük birim "eyalet*"ti. Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara ayrılmıştı. Eyaletin mülki ve askeri yöneticisi beylerbeyi, eyaletinin tımarlı sipahi ordusundan sorumluydu. Doğrudan tımar sistemine bağlı eyaletler yanında "müstesna eyaletler" denilen dokuz eyalet, "salyane*" ile yönetilirdi. Bazı özel yerler eyalet sisteminin dışında tutulmuştu (Mekke, Medine). Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyalet sayılmakla birlikte, yerli "dayı"lar tarafından yönetilmekteydiler. Bir sancakbeyinin yönetimine verilen sancak, ikinci yönetim kademesini oluşturuyordu. Kadı ile subaşının yönetiminde bulunan kaza temel yönetsel birimdi.

Kırım Hanlığı, Eflak, Boğdan, Erdel gibi bağlı devletlerin özel statüleri vardı. Kırım Hanlığı dışında bağlı devletler, her yıl İstanbul'a bedel-i cizye ya da haraç adı altında yıllık vergi gönderirlerdi.

XVIII. yy'da görev yerlerine gitmeyen ya da seferde olan beylerbeyi ya da sancakbeylerine vekâlet eden "mütesellim"ler, dirlik sahipleri tarafından vergi alacaklarını toplamakla görevlendirilen "voyvoda"lar, devlet ile halk arasındaki ilişkileri düzenlemekle görevli "âyanlar" taşra yönetiminde güç kazandılar.

• *Maliye örgütü.* Osmanlılar'da ilk maliye örgütü Çandarlı Kara Halil (öl. 1387) ve Molla Rüstem'in çabaları ile kuruldu. Neşri'nin *Kitab-ı cihannüma*'sında Osman Gazi dönemi (1299-1326) anlatılırken *Zikr-i kanun-ı osmani* başlığı altındaki bölümde Osman Gazi'nin *bazar baçı* (bir tür pazar resmi ya da kazanç vergisi) alınmasına neden olan bir olaydan söz edilmesi, Osmanlılar'da daha tam bir devlet durumuna gelmeden bile bazı mali konulara el atıldığını gösterir.

Osmanlılar'da ilk bütçenin 1653'te Tarhuncu Ahmet Paşa tarafından düzenlendiği yolundaki bazı kaynaklarda yer alan bilgiler doğru değildir. İlk bütçenin İstanbul'un fethinden (1453) daha önceleri var olduğunu kabul etmek gerekir. Bütçe, bir devletin yıllık gelir ve giderlerini gösteren hesap cetveli olduğuna göre, çeşitli vergiler toplayan, bunlarla ilgili geniş bir görevli kadrosu bulunan, öteki konular gibi mali konuları da düzgün yasa ve nizamlara bağlayan bir devletin bütçe düzenlemediğini düşünmek yanlış olur. Nitekim, Fatih kanunnamesi'nde "Yılda bir kere defterdar*ım rikab-ı hümayunuma irat ve masrafım okuyalar, hilat-i fahire giyeler" biçiminde geçen anlatım, yıllık bütçenin varlığının bir kanıtıdır. Yine aynı kanunnamede, mali konularla ilgili değişik hükümler de yer alır. Osmanlılar yeni aldıkları yerlerde arazi tahriri (toprak yazımı) yaptırır, ayrıca padişahlar değiştikçe ve 30-40 yıllık aralıklarla yazımlar yinelenirdi. Arazi tahrirleri toprakların mülkiyet türünden başka, halkın kazanç ve vergi gücünün hesaplanmasına yardım ederdi.

Osmanlı maliye örgütünde zaman zaman bazı değişiklikler yapıldıysa da, bu örgütü yönetenler genellikle değişmedi. (→ DEFTERDAR.)

• *Maliye kalemleri.* Osmanlı maliye örgütünde defter ve hesapları tutan, işlemleri yürüten kalem daireleri, zamanla beliren gereksinmeler karşısında, özellikle XVIII. yy.'da, bazı eklentilerle değişikliklere uğradıysa da, dairelerin ana hatları aynı kaldı. XVI. yy.'ın ortalarında hükümet merkezindeki maliye kalemleri şunlardı: 1. Hazine-i âmire dairesi; 2. Baş defterdarlığa bağlı kalemler; 3. Anadolu defterdarlığı'na bağlı kalemler; 4. Şıkk-ı sâni defterdarlığı'na bağlı daireler; 5. Ruzname* kalemi.

• *Devlet hazineleri.* Osmanlılar'da biri dış, öteki iç hazine olmak üzere iki hazine* vardı. Taşra hazinesi de denilen dış hazine Kubbealtı*'nın yanında, iç hazine ise sarayın Enderun* kısmındaydı. Devletin esas maliye hazinesi dış hazine idi. Dış hazinenin fazla paraları iç hazineye aktarılırdı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) iç ve dış hazineler iyice dolmuş bulunduğundan, Rüstem Paşa'nın veziriazamlığı sırasında (1533-1553 ve 1555-1561) Yedikule'de bir hazine daha oluşturuldu.

• *Vergiler.* Osmanlı devleti bir islam devleti olduğundan devlet kurumlarının çoğunda olduğu gibi, vergi sisteminde de doğal olarak islami karakter egemendi. Ancak, islami kökten gelen vergilerin yanı sıra, zamanın koşul ve gereksinmelerinden doğan ve şeriat hukukunda örneklerine rastlanmayan örfi* vergilere de yer verilmiş, böylelikle osmanlı maliyesi şeri ve örfi esasların birlikte yürütüldüğü bir sistem görünümünü kazanmıştır. Osmanlılar'da devlet kurumlarının önemli bir bölümü ya doğrudan ya da dolayısıyla vergi işiyle ilgili bulunduğundan, vergi sisteminde kesin çizgilerle belirlenmiş ayrıntılı bir sıralama yapmak oldukça güçtür. Bununla birlikte Osmanlılar'da vergiler, genel olarak şeri vergiler ve örfi vergiler diye; toplayan makamlara göre de devlet hazinesine ait vergiler ve hazine dışında kalan vergiler diye ikiye ayrılır.

toprak düzeni

Osmanlı toprak düzeni, temelde tımar sistemine dayanıyordu. Sistemin özü, toprağın devlet mülkiyetinde olmasıydı. İran, selçuklu (ıkta) ve bizans (pronoia) toprak sistemlerinin bir uzantısı biçimindeki tımar sistemi, ancak XVI. yy.'da imparatorluğun geneline yaygınlaşabildi. Bu sistemde fethedilen topraklar (kimi yapımevleri, pazar, liman, değirmen, gümrükler de dahil) sağlayacakları gelire göre "dirlik" denilen birimlere ayrılırdı. Bu birimlerin en küçüğü olan tımar (ötekiler has ve zeamet), bir beratla sipahilere dağıtılırdı. Yönetici sınıftan sayılan sipahiler her türlü vergiden bağışık tutulurlardı ve temel görevleri askerlikti. Kendilerine verilen dirlikte üretimden ve ticari etkinliklerden sorumluydular. Çağrıldıklarında sefere katılırlar, tımarın büyüklüğüne göre saptanan sayıda cebeli*'yi birlikte sefere götürürlerdi. Geçimlerini kendilerine verilen tımardaki reayadan devlet adına toplanan vergilerden aldıklara payla sağlarlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme döneminde tımar sahipleri, fethedilen yeni topraklarda önemli etkinlik kazanırken merkezi otorite bunların bir sınıf olarak örgütlenmelerine engel olmaya büyük önem vermişti. Ancak XVI. yy.'dan sonra yeni tımar kadroları devletin ulaşabileceği sınırlara gelip dayandığından önlemler gevşetilmeye başladı: sipahilerin tımarları babadan oğula aktarmalarına izin verildi. Yine de merkezi yapı tımarların ilk sahibine verildiği büyüklükteki oranda devredilmesini sağlayarak, bunun aile mülkü olarak genişlemesine engel olmaya çalıştı. Ayrıca seferlere katılmayan sipahilerin tımarlarının ellerinden alınması da bir başka önlemdi. Bu usulle tımarsız kalan sipahinin yeni bir tımar isteme ya da başka bir tımara geçme hakkı da vardı. Tüm bu uygulamalar, tımarlı sipahiler arasında bir haraketlilik yaratıyor ve onların yerel aristokrasiler oluşturmalarına engel oluyordu. Mülkiyeti devletin olan ve miri olarak adlandırılan toprak üzerinde kurulan tımarlar, sipahilerin yönetimindeki köylü (reaya) tarafından işlenirdi. Reayanın ekip biçtiği toprak, genellikle bir çift öküzün işleyebileceği büyüklükteydi ve bunun karşılığında, istenildiğinde cebeli olarak sefere katılmak ve sipahi ile devlete vergi ödemekle yükümlüydü. "Çift resmi" (gayri müslimler ispenç), öşür, beslenen hayvanlarla ilgili olarak "ağnam" adlı vergileri ödeyen reaya, tımar sahibinin çeşitli angaryasını (malını pazara götürme, ambar ya da ahırını yapma, onu ağırlama vb.) da yerine getirmek zorundaydı. Devlet yapısının temeli olduğundan merkezi denetimin zayıflamasına değin, reayanın bu angarya ile ezilmesine çeşitli kanunnamelerle engel olunmaya çalışılmıştı. Reaya yıldan yıla ödemek zorunda olduğu bu vergilerden başka "avarız" adıyla devletin olağanüstü durumlarda (savaş vb.) topladığı vergiyi de ödemekle yükümlüydü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok geniş topraklara sahip olması tımar sisteminden başka sistemlerin de yaşamasına olanak sağlamıştır. Tımar sistemi özellikle Rumeli'de yaygınken Anadolu'da Beylikler dönemindeki özel mülk topraklarında aynı sistem egemen kılınamamış, buralarda ikili bir mülkiyet biçiminin tanınmasına yol açılmıştır. İkili mülkiyetin (özel mülk sahibinin haklarına *malikâne**, devletin haklarına *divani*, ikili mülkiyete de *malikâne*-divani** denilirdi) varlığı reayanın ürününün beşte biri ile onda birini toprak kirası olarak mülk sahibine, ayrıca devlet için ödeyeceği vergileriyse sipahilere vermesine yol açıyordu. Bu tür toprakları (malikâne-divani) işleyen reaya, ağır birtakım yükümlülüklerle karşı karşıyaydı.

Ayrıca tam özel mülkiyetin egemen olduğu yerler de vardı. Buraları devletin çeşitli nedenlerle egemenlik kuramadığı yerlerdi. Devlet buralarda kendinden önceki mülkiyet ilişkilerini kabul etmek, eyalet düzeyinde saptanan vergileri toplamakla yetinirdi. İmparatorluğun Balkanlar'a yayılma döneminde müslüman nüfusun buraya kaymasını özendirmek amacıyla buralara yerleşecek olanlara tam özel mülkiyet haklarının tanınmasına da özen gösterildi. Mevat denilen boş topraklarda üretimi özendirmek için de temlikname verilerek özel mülkiyet hakları tanınırdı. Mevatı işleyenlerden devletçe toprak kirası alınmazdı.

Vakıf sistemi Osmanlılar'da bir başka mülkiyet biçimiydi. Merkezi otorite denetim sağlamak amacıyla örfi hukuku kullanarak özel toprakları zoralıma başvurarak kendi eline geçirebilirdi. Bu olasılık toprak sahiplerini mirasçılarının mallarından yararlanmalarını sağlamak amacıyla vakıflar kurmaya yöneltti.

Özel mülkiyetin tam tersi olan toprak sahipliği de tümüyle devletin sahip olduğu ve işlettiği miri topraklardı. Fethedildikten ve tımara ayrıldıktan sonra devlete kalan topraklardaki miri hasların geliri doğrudan Hazine'ye gidiyordu.

toplum

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal sınıflardan söz etmek mümkün değildi. Halk genel olarak "reaya" ve "beraya" olmak üzere ikiye ayrılırdı.

Vergi veren halk anlamına gelen reaya, müslümanlar ve zimmilerden (müslüman olmayanlar) oluşurdu. Zimmiler hür ve devletin zimmetinde, yani koruması altındaydılar. Özerk kiliseleri çevresinde örgütlü çeşitli zimmi cemaatler dinsel, hukuksal ve kültürel ayrıcalıklara sahiptiler. Hukuk açısından müslümanlardan ayrıldıkları tek nokta, askerlik ve devlet hizmetine alınmamaları ve askerlik çağına gelen erkek zimmilerin "cizye" ve "haraç" (toprak vergisi) ödemek zorunda olmalarıydı. Özel hukuklarına ait işlerde kendi din adamlarının yönetimindeki kilise mahkemelerine giderlerdi. Devlet, zimmilerden bir yakınma olmadıkça, bu işlere karışmazdı. Ancak bazı konularda, özellikle ceza hukuku işlerinde zimmiler "kadı"nın görev alanına girerler, isterlerse kendi din adamlarının yetki alanına giren konularda da kadıya başvurabilirlerdi. Zimmilerin çok olduğu bölgelere bazen zimmi yöneticinin atandığı da olurdu. Zimmiler din değiştirme özgürlüğüne de sahiptiler. Müslüman olan bir zimmi, müslümanların bütün hak ve yükümlülüklerine sahip olurdu.

Müslüman halkın din değiştirme özgürlüğü yoktu. Buna karşılık devlet hizmetinde görev alma hakkına sahipti. Tanzimat'ın ilanından sonra (1839) zimmilere de devlet ve orduda görev almaları hak ve yükümlülüğü getirildi. Gerek müslüman, gerek zimmi reaya, yaptıkları işlere göre çeşitli tabakalara ayrılmıştı. Ama bu tabakalardan birinden ötekine geçme özgürlüğü her zaman vardı. Osmanlı devletinde, öteki islam devletlerinde olduğu gibi padişah, reayayı kollamak, gözetmek ve onun refahını sağlamakla yükümlüydü. Reaya yani halk, yöneticilere göre daha fazla güvence altında bulunuyordu. Çünkü reaya, yöneticilerde olduğu gibi "kul" sayılmazdı. Çeşitli ırk, din, mezhep ve dilden halk toplulukları osmanlı yönetiminin kurduğu ve batılı yazarların "millet sistemi" adını verdikleri bu sistem sayesinde yüzyıllarca bir arada ve büyük bir uyum içinde yaşadılar. Ancak ulusçuluk akımları ortaya çıktıktan sonra bu toplulukları bir arada tutmak güçleşti. Bilhassa emperyalist devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda kışkırttıkları bu toplumlardan her biri bağımsızlık kavgasına girişti. Bütün çok uluslu imparatorluklar gibi XIX. yy.'dan başlayarak Osmanlı devleti de parçalanma sürecine girdi.

Reayanın dışında kalan ve vergi vermeyen halk anlamında "beraya" sözcüğüyle ifade edilen yönetici sınıf da üçe ayrılırdı: seyfiye (ordu), kalemiye (bürokrasi) ve ilmiye (eğitimciler ve yargıçlar). Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde bu ayrımı yapmak pek mümkün değildi. Bu dönemde bütün yönetici sınıfa "askeri" denilirdi. Askeri sözcüğü bütün kamu hizmetlerini içine alan bir kavramdı. Bunların reayadan farklı olarak bazı vergilerden muaf olma ayrıcalıkları vardı. Ancak, görevden ayrılınca bu ayrıcalığı da kalkardı. Bu askeri zümre zaman içinde "kul taifesi" ve "ulema" olmak üzere önemli farklarla birbirinden ayrıldı. Mehmet II dönemine kadar ulema, devletin çeşitli kademelerinde görev aldığı halde, Mehmet II, ulemanın görevini yargı, din ve eğitim işleriyle sınırladı. Ulema dışında kalan kamu hizmetlileri de padişahın "kul"ları sayıldı.

Kul taifesinin kaynağını, "devşirme" sistemi ile zimmi çocuklarının bir bölümünün müslümanlaştırılarak devlet hizmetine alınması oluşturur. Bunların seyfiyeye katılanlarına "kapıkulu" denildiği gibi, kalemiyeye katılanlarına da "kul" denildi. İstanbul'un fethinden sonra Mehmet II, sadrazamları bile devşirmelerden atamaya başlayarak, devlet yönetiminde söz sahibi olan eski türk ailelerinin nüfuzunu iyice kırdı. O zamana kadar büyük devlet memurluklarına hemen hep Türkler getirilirken, devşirmeler atanmaya başlandı. Devşirme kökenli devlet adamları, padişahın kulları, köleleriydi. Padişah da bu kişisel köleleriyle devlet işlerini yürütür, kimse onun işine karışmazdı. Arada bir türk kökenli devlet adamları da yüksek mevkilere geldiklerinde padişahın kulu olarak görülmeye başlandı. Giderek, ulema dışında tüm askeri sınıf "kul" sayıldı. İslam hukukunun temel esaslarıyla pek bağdaşmayan bu sistemde kulların örfi (sultani) hukuktan kaynaklanan iyi tanımlanmış bir yasal statüleri vardı. Bütün yetki ve otoritelerine karşın kulların hiçbir güvenceleri yoktu. Kul, görevini yerine getirmek için gerekli mal ve mülkü tasarruf edebilirdi; ama bu malların gerçek sahibi padişahtı. Bundan dolayı, ulema dışındaki devlet hizmetlileri öldüklerinde, edindikleri mal mülk padişah tarafından geri alınırdı. Mahmut II'ye kadar süren bu yönteme "müsadere" denilirdi. Kul sistemi sayesinde zimmilerin devlet hizmetine (müslüman olarak) katılmaları sağlanmış oldu. Devşirme yoluyla kul toplama yöntemi, XVIII. yy. başlarında terk edilmeye başlanmış ise de, ulema dışındaki devlet görevlilerinin, türk-müslüman kökeninden de gelseler, padişah kulu sayılmaları anlayışı Mahmut II dönemi sonlarına kadar sürdü.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, kul taifesinin dışında kalan ulema sınıfının önemli bir yeri vardı. Devletin kuruluş döneminde en yüksek siyasi görevlere getirilmiş olan ulema, kul sistemi benimsenince müderrislik, dini hizmetler ve en önemlisi yargıçlıkla görevlendirilir oldu. Bunun sonucu olarak kullar ulemanın içine girmedi; yani ulemadan olanlar genellikle türk ve müslüman olmak özelliğini sürdürdüler. Kul olmadıkları için ulema, padişah karşısında güvenceye sahipti. Padişah hukuka uygun olmayan davranışlarını bile onların vereceği bir fetva ile meşrulaştırabilirdi. Bu yüzden ulema devlet içinde güçlü bir mevkiye sahipti. Çok ağır suçlar dışında ölümle cezalandırılmazlardı.

Denilebilir ki, devlette en ayrıcalıklı ve yaygın tabaka ulema idi. Ulema bu güçlü durumunu korumak için, zaman zaman kullarla işbirliği yapmaktan çekinmemiştir. Tanzimat'tan sonra batı eğitim ve hukuk sisteminin ülkeye girmesiyle ulemanın eski itibarı oldukça sarsıldı.

ordu

Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü, özellikle XVII. yy. ortalarına değin üstün niteliklerini koruyan askeri varlığına bağlıydı. Klasik döneminde osmanlı ordusu, tımar sistemine dayanan ve savaş zamanı harekete geçen "eyalet askerleri" ile mer-

kezde bulunan düzenli ve sürekli "kapıkulu" askerine dayanıyordu. Bunların yanı sıra akıncı, deli, azap, beşli, farisan, gönüllü gibi yardımcı kuvvetler de vardı.

Kapıkulu ordusunun en önemli özelliği, osmanlı egemenliğindeki hıristiyan ailelerden alınarak türk-islam geleneğine göre yetiştirilmiş çocuklardan (devşirme*) oluşmasıydı. Kapıkulu ordusu, sayıları Kanuni Sultan Süleyman döneminde 12 000 -15 000'i bulan ateşli silahlarla donatılmış yaya kuvvetler olan yeniçeriler; ok, mızrak ve kılıç, daha sonraki dönemlerde de pistol ve karabina gibi tüfekler kullanan kapıkulu süvarileri (altı bölük), ayrıca da cebeci, topçu, lağımcı, humbaracı gibi teknik hizmet sınıflarından oluşuyordu.

XVI. yy. sonlarına kadar osmanlı ordusunun ağırlığını eyalet askerleri (tımarlı sipahiler) oluşturuyordu. Tımar sistemine göre, her dirlik sahibi kişisel gereksinimlerine ayrılan bölümü (kılıç) dışında, tımarlarda her 3 000 akçelik, zeamet ve haslarda her 5 000 akçelik gelir için bir atlı asker (cebeli) beslemek zorundaydı. Bu askerlerin silah donanımları da sipahi tarafından karşılanırdı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu miri toprakların şeri ve örfi vergilerinden yoksun kalır, buna karşılık 100 000-200 000 kişilik güçlü bir süvari kuvvetine sahip olurdu. Anadolu sipahileri, Anadolu beylerbeyinin emrinde bulunur ve kargı, ok, eğri kılıç gibi silahları kullanırlardı. Rumeli beylerbeyinin emrindeki Rumeli sipahilerinin silahı ise, ince uzun süvari mızrağı ve düz namlulu kılıçtı. Osmanlı süvarileri, avrupa şövalyeleri gibi hareket yeteneğini sınırlayan plakalar biçiminde zırh giymezler, göğüslerine ve kollarının dirsekten aşağısına demirden göğüslük ve kolluk takarken vücutlarının öteki bölümlerini örme zırhla kapatırlardı.

Akıncılar ve deliler, hafif süvarilerdi. Rumeli'de görev yapan akıncıların sayısı XVI. yy.'da 40 000 kadardı. Bunlar ordunun önünden gider, düşman ordusunun ilerleyişini engellemek, keşif yapmak görevlerini üstlenirlerdi. XV. yy. sonlarında Rumeli'de Türkler'le birlikte boşnak, hırvat, sırp gibi slav halklarından oluşturulan delilerin, ürkütücü bir görünümü vardı. Azaplar, osmanlı ordusunun hafif piyade kuvvetleriydi. Farisanlar süvari olarak sınır kalelerinde hizmet görürlerdi.

Sefere çıkan osmanlı ordusunun yürüyüş düzeni olağanüstüydü. Akıncılar (daha sonra Kırım Tatarları), öncü (pişdar) olarak ordudan iki üç günlük bir uzaklıkta bulunurlardı. Onları, yol açan, köprüleri onaran, yürüyüş hattını saptamak için kazıklar çakan kazmacılar izlerdi. Sonra kapıkulu askerleri ortada, tımarlı sipahiler kanatlarda olmak üzere asıl ordu gelirdi. Asıl orduyu erzak ve mühimmatı koruyan artçılar (dümdar) izlerdi. Yürüyüşe genellikle gece yarısı ya da sabaha karşı başlanır, konaklama yerine varış öğle vaktini bulurdu. Konaklama yerinin merkezinde padişahla birlikte kapıkulu askeri ve devlet ricali yer alırdı. Her eyalete ait tımarlı sipahiler, merkezin açıklarında dururdu. Demirci, saraç, kasap, fırıncı gibi zanaatçılarla sakalar konaklayan orduya hizmet verirlerdi.

Osmanlı ordusunun ağırlığını, sayıları kapıkulu kuvvetlerinden çok daha fazla olan tımarlı sipahilerin oluşturması savaş düzenini ve taktiklerini de etkilemişti. Savaş düzeni esas olarak ortada bir merkez ile bu merkezin sağında ve solunda yer alan iki kanat sipahi grubundan oluşuyordu. Yeniçeriler ve öteki kapıkulu kuvvetlerinin yer aldığı merkez, siperler, arabalar ve öne aralıklı olarak yerleştirilen toplarla korunurdu. Düşmanın saldırısını kıracak asıl çekirdek, burasıydı. Kanatlardaki sipahiler ise düşman saflarını parçalamak için, geri hatlara sarkarak çevirme hareketlerinde bulunurlardı.

Osmanlılar'ın, XV. yy. başlarında kuşatma topunu, aynı yüzyılın ortalarında, İkinci Kosova savaşı'nda da sahra topunu kullandıkları bilinmektedir. Kuşatma topları, surlarda gedik açmaya yarayan büyük gülleler atacak güçteydi. Mehmet II'nin, İstanbul kuşatmasında, o döneme değin görülmemiş büyüklükte toplar kullandığı bilinmektedir. Osmanlılar topu meydan savaşlarında da başarıyla kullandılar; Otlukbeli (1473), Çaldıran (1514), Mercidabık (1516), Ridaniye (1517), Mohaç (1526) savaşlarında topun önemli etkisi oldu. Tüfek ise, Mehmet II döneminde yeniçerilerin tümünde bulunan bir silahtı. Osmanlılar'ın kullandığı tüfeklerin namlusu Avrupalılar'ınkinden daha uzundu ve daha büyük çaplı mermi atabiliyordu.

XVI. ve XVII. yy.'larda ateşli silahların kullanılmasındaki büyük gelişme, profesyonel orduyu zorunlu kıldığından tımarlı sipahilerin sayısı azalırken kapıkulu ordusunun sayısı 1567'de 48 000'e 1620 yıllarında ise 100 000 dolaylarına yükseldi.

XVI. yy. sonlarına kadar Avrupa ve Asya'da karşısında hiçbir gücün duramadığı osmanlı ordusu sonraki yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan askeri teknolojideki yenilikleri ve bunun sonucu olarak savaş yöntemlerindeki gelişmeleri yeterince izleyemedi. Başlangıçta bu gerilik mutlak değil, göreceydi ve etkisini hemen göstermedi. Ancak XVII. yy. sonlarındaki yenilgiler osmanlı ordusunun batı orduları karşısında savaş gücünü yitirdiğini açıkça ortaya koydu.

Osmanlı ordusunda ilk ıslahat hareketine kalkışan padişah Osman II oldu. Hotin seferi'ndeki başarısızlıktan yeniçerileri sorumlu tutan Osman II, Yeniçeri ocağı'nı kaldırarak yeni bir ordu kurmak düşüncesindeydi. Ancak bu düşüncesini gerçekleştirmeye fırsat bulamadan tahttan indirildi ve yeniçeriler tarafından öldürüldü. Murat IV ve Köprülüler dönemindeyse Yeniçeri ocağı ve öteki Kapıkulu ocakları baskı ve katı disiplinle ıslah edilmek istenildi; çağın gereklerine uygun bir yenilik hareketi görülmedi.

1683-1699, 1716-1718 savaşlarından sonra osmanlı devlet adamları, artık Osmanlı İmparatorluğu'nun eski yasa ve kurumları ile içine düştüğü gerileme ve dağılmadan kurtulamayacağını anladılar. 1718'den başlayarak avrupa kurumlarının alınması bir zorunluk olarak kabul edildi ve bu yönde ıslahat hareketleri başladı. Ancak, bu yeni dönemde de yeniçeriler hiçbir ıslahatı kabul etmediklerinden Yeniçeri ocağı'na el atılamadı. Islahat hareketleri, genellikle osmanlı ordusunun teknik sınıflarıyla donanmasında gerçekleştirilebildi. Osmanlı devlet adamlarının görüşlerinde ortaya çıkan değişikliklerin doğal bir sonucu olarak, bazı Avrupalılar müslüman olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetine girdi ve osmanlı ordusunun çeşitli kurumlarında görev aldı. Bunların ilki ve en önemlilerinden biri, bir fransız soylusu olan Humbaracı Ahmet Paşa'ydı. Humbaracı ocağı'nın başına getirilen Humbaracı Ahmet Paşa bu ocağı yeni bir düzene soktu. Gene Humbaracı Ahmet Paşa'nın girişimiyle 1734 yılında Üsküdar'da Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk subay yetiştirme okulu olan "Hendesehane" açıldı.

XVIII. yy.'ın ikinci yarısında, özellikle Fransa'nın yardımıyla Topçu ocağı'nda oldukça önemli yenilikler gerçekleştirildi: "sürat topçuları" adı altında yeni bir topçu sınıfı oluşturuldu; top döküm ocağı da çağın koşullarına uygun bir düzeye getirildi.

Selim III döneminde, bu yenilik hareketleri daha da ileri götürüldü. Yeniçeri ocağı herhangi bir yeniliği kabul etmeyecek kadar denetimden çıktığından, onların dışında yeni bir kara ordusu (Nizamıcedit) kuruldu. Bu orduya subay yetiştirmek için de "Mühendishanei berrii hümayun" adı altında bir okul açıldı. Bu yenilikler Selim III'ün tahttan indirilmesi (1807) ile bir süre kesintiye uğradıysa da, 1808'de Mahmut II'nin tahta geçmesiyle yeniden başladı ve 1826'da tüm askeri yeniliklerin önünde en büyük engel olan Yeniçeri ocağı kaldırıldı; "Asakiri mansurei Muhammediye" adı altında yeni bir ordu, bu orduya subay yetiştirmek için de "Mektebi harbiye" (Harp okulu) açıldı. Böylece bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ordusunun temelleri atılmış oldu.

donanma

Bir kara devleti olarak doğan Osmanlı beyliği, Karesioğulları, Saruhanoğulları, Aydınoğulları, Menteşeoğulları gibi denizci türk beyliklerinin topraklarını ele geçirince onların deniz kuvvetleri ve denizci askerlerine de sahip oldu. Osmanlılar, Rumeli'ye geçişlerinde ve Trakya ile Balkan yarımadası topraklarında ilerleme ve yerleşmelerinde bu deniz gücünden yararlandılar. Balkan yarımadası topraklarına iyice yerleşince, güçlü bir deniz kuvveti gereksinimi bir zorunluluk olarak ortaya çıktı. Bu zorunluluğun etkisiyle XIV. yy.'da Gelibolu, Karamürsel, Edincik ve İzmit'te ilk osmanlı tersaneleri kuruldu. Bu tersaneler içinde en büyüğü, Yıldırım Bayezit döneminde Saruca Paşa tarafından kurulan Gelibolu tersanesiydi. XIV. yy. gerek gemi yapımı gerek denizcilik bakımından osmanlı denizciliğinin kuruluş dönemi oldu. Bu yüzyılda Osmanlı devleti Venedik, Cenova gibi Akdeniz'in denizci devletleri ile yaptığı deniz savaşlarının hemen tümünü kaybetmişti. Osmanlı denizciliğinin asıl gelişme dönemi, İstanbul'un fethinden sonra başladı; parlak dönemi, bir bakıma altın çağı ise XVI. yy. oldu. Bu yüzyıldan sonra tüm osmanlı kurumları gibi osmanlı denizciliği de bir gerileme sürecine girdi.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra Haliç'te bir tersane kurdurmuştu. Ancak Suriye, Mısır kıyılarının Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine geçmesiyle, yetersiz kalan bu tersaneyi, Yavuz Sultan Selim yeni eklerle genişletti. Aynı anda 130 gemi yapılabilen bu tersanede italyan gemileri örnek alınarak yapılan gemilerle, osmanlı donanmasındaki gemi sayısı artırılmış, gemilerin savaş gücü yükseltilmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içine giren topraklar genişledikçe Haliç tersanesi de yetersiz kaldı; Kızıldeniz üzerinde Süveyş'te, Tuna üzerinde Rusçuk'ta, Fırat üzerinde Birecik'te yeni tersaneler yapıldı.

Osmanlı tersanelerinde çalışanların hepsine birden "Tersane halkı" denirdi. Bunlar her üç ayda bir hazineden ulufe alırlardı. Tersane halkı'nın başlıcaları azaplar, kalafatçılar, neccarlar, humbaracılar idi.

Gemi yapım ve donatımı için gerekli olan kendir Kastamonu ve Samsun'dan; katran ve zift Biga, Bayramiç, Tuzla, Kazdağı, Eğriboz ve Kastamonu'dan; yelken bezi Çanakkale, Saruhan, Aydın ve Menteşe'den gelirdi. Halat ve üstüpü Gümülcine'den, gemilerin kürekleri Kocaeli, Bursa ve Edirne'den sağlanıyordu. Gemi lengerleri Bulgaristan'da Samako imalathanesi'nde yapılırdı.

Osmanlı donanmasındaki gemiler hem kürek hem de yelkenle hareket edecek cinsten gemilerle, yalnız yelkenle hareket edebilecek cinsten gemilerden meydana gelirdi. Hem yelken, hem kürekle hareket eden gemilere genellikle "çektiri" denirdi. Bu tür gemilerin en küçüğü "karamürsel", en büyüğü de "baştarde" idi. Yalnız yelkenle hareket eden gemilere genel olarak "kalyon" denirdi. Bunların da göge, barça, burton, karaka, karavele, firkateyn, kapak ve üçambarlı gibi türleri vardı. Osmanlı donanmasında hizmet eden denizcilere azap, levent, kürekçi, aylakçı, kalyoncu, gabyar, sudagabo gibi isimler verilirdi.

Osmanlı deniz kuvvetlerinin en büyük amiri kaptanpaşa ya da kaptanıderya idi. İlk dönemlerde kaptanıderyanın rütbesi sancakbeyi iken, XVI. yy.'dan başlayarak bu rütbe beylerbeyi, aynı yüzyılın sonlarında da vezir düzeyine getirildi. Kaptanı-

deryalar yalnız donanmanın ve tersanenin en büyük amirleri değillerdi. Bunlar, aynı zamanda Kaptanpaşa eyaleti denilen idari birimin de en yüksek mülki ve askeri amiriydiler. Barbaros Hayrettin Paşa'nın kaptanıderyalığı ile birlikte kaptanıderyalara aynı zamanda Cezairigarp eyaleti'nin de beyberbeyliği verilmeye başlandı. Kaptanpaşa eyaleti'nin sancakbeyleri savaş zamanlarında kendi donattıkları birer gemi ile donanmaya katılmak zorundaydılar. Osmanlı donanmasında kaptanıderyadan sonra en yüksek rütbeli komutanlar kapudane, patrona, riyale adlı komutanlardı.

Osmanlı donanması her yıl düzenli olarak ilkbaharda Akdeniz'e açılırdı. Donanmanın asli görevi, osmanlı kıyılarını düşman devletlerin ve korsanların saldırılarından korumaktı. XVII. yy.'ın ilk çeyreğine kadar Karadeniz tümü ile bir osmanlı gölü olduğundan, Karadeniz'e donanma göndermek gerekmiyordu. Ancak XVII. yy.'ın ilk çeyreğinde Karadeniz'de korsanlar görüldüğünden ve bunlar Anadolu ve Boğaziçi kıyılarına zarar verdiklerinden, XVII. yy.'ın ilk çeyreğinden başlayarak bu denize de küçük bir donanma gönderilmeye başlandı. Karadeniz'de büyük deniz gücü bulundurulması ancak 1774 yılında Küçük Kaynarca antlaşması ile Rusya'nın bu denize inmesi üzerine olmuştur.

Osmanlı donanması 1571 İnebahtı (Lepanto) deniz savaşı'na kadar Akdeniz'in en güçlü deniz kuvvetiydi. Ancak 1571 yılında İnebahtı yenilgisi, osmanlı donanması için çok ağır bir darbe oldu. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu bir kış mevsiminde, bu savaşta elden çıkan gemilerin yerine yenilerini yapabildiyse de, bu savaşta ölen 20 000 kadar usta denizcinin yerine yenilerini hiçbir zaman yetiştiremedi. Bu tarihten başlayarak osmanlı deniz gücü zayıflamaya başladı. Nitekim bu olaydan seksen yıl sonra, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığında, Venedik donanması Çanakkale boğazını abluka altına alarak, osmanlı donanmasının Girit'te bulunan osmanlı ordusuna yardım götürmesini engelleyebildi.

Osmanlı donanmasında ilk ciddi ıslahat hareketi Mezomorto Hüseyin Paşa'nın kaptanıderyalığı sırasında oldu. Bu dönemde osmanlı donanması için yeni bir kanunname hazırlandığı gibi, hem yelken hem de kürekle hareket eden çektiri cinsinden gemiler kesinlikle terk edilerek, yalnız yelkenle hareket eden kalyon cinsi gemiler ön plana çıktı. Mezomorto Hüseyin Paşa öldüğünde osmanlı donanmasında 40 kadar kalyon cinsinden gemi bulunuyordu. 1710 yılında Büyük Petro'ya karşı Karadeniz'e hareket eden osmanlı donanması 360 parça gemiden meydana geliyordu.

XVIII. yy.'da osmanlı donanması için en büyük felaket, 1770 yılında bir rus filosunun osmanlı donanmasını Çeşme'de yok etmesi olmuştur. Bu büyük felaketten sonra, yeni bir osmanlı donanması meydana getirmek, usta denizciler ve deniz subayları yetiştirmek, en önemli ve en acil bir mesele olarak kendini gösterdi. Bu zorunluluğun bir sonucu olarak da 1773 yılında Mühendishanei bahrii hümayun adında yeni denizcilik okulu açıldı. Böylece bugünkü Deniz harp okulu'nun temelleri atılmış oldu. Bu yeni okul için Avrupa'dan öğretmenler getirtildi.

KÜLTÜR VE UYGARLIK

Osmanlı uygarlığı, özünde bir türk-islam yaratısı olmakla birlikte, imparatorluğu oluşturan öteki etnik ve dinsel öğelerin de bir ölçüde katıldığı bir bireşimdi. Osmanlı uygarlığı klasik aşamasına geldiği XVI. yy.'da hem batı hem de doğu ilkelerine kapalı bir bütünlüğe ulaştı. Mehmet II döneminde Rönesans Avrupası ile başlayan ilişkiler Osmanlılar'ın yüklendiği dinsel misyon nedeniyle sınırlı kaldı. Öte yandan medreseye karşın arap kültürü, imparatorluğa nüfuz edemedi; bir zamanlar örnek alınan İran da artık uzak ve yabancı sayılmaya başlandı.

Osmanlılar asıl dehalarını, yarattıkları imparatorluğun örgütlenmesinde göstermişlerdi. Bununla birlikte, mimarlık, minyatür, çini, hat gibi sanatlarda; şiir ve musikide yetkin örnekler verdiler. İslam dünyasının minyatür, hat, çini vb. geleneksel sanat türleri Osmanlı döneminde Anadolu ve Akdeniz etkisiyle yeni bir biçime girdi. Özellikle türk mimarisi Osmanlılar döneminde evrensel düzeyde ürünler verdi. Divan edebiyatı yaratıcı aşaması arap ve iran edebiyatlarında tamamlanmış bir geleneğin son büyük halkasıydı. Özgün bir bireşimi ifade eden divan musikisinin üretimine Rumlar ve Ermeniler'in de katılması halklar arasında ortak bir duyarlığın gelişebileceğini göstermesi bakımından ilginçti.

Osmanlılar bilim ve düşünce alanında bir yaratıcılık gösteremediler. Osmanlılar'da bilim ve düşünce VIII.-XI.yy.'lar islam uygarlığının silik bir gölgesi olarak kaldı. Bilim ve felsefeye kuşkuyla bakan Osmanlılar, bu alanda eski islam yapıtlarına şerhler ve haşiyeler yazmakla yetindiler. Toplumsal yaşamın her alanında kendini duyuran düşünce üretimi eksikliği, bu toplumu belirlemiş gibiydi.

Dinsel bilimler XIV.-XV. yy.'larda gelişmeye başlamıştı. Davudi Kayseri ve Molla Fenari, henüz kurumlaşmakta olan Osmanlı devletinin dinsel ve felsefi sisteminin temelini attılar. Mehmet II, İbni Rüşt ile Gazali'nin başlattığı felsefe ve din alanındaki eski kavgayı canlandırmış, konuyu tartışmak üzere İran'dan Nasırettin Tusi'yi getirtmişti. Osmanlı uleması, Hocazade Muslihittin Mustafa'nın etkisiyle Gazali'nin izinden giderek skolastiği benimsedi. XV. yy.'ın önemli yazarlarından biri de özgün düşüncelerini hayatıyla ödeyen Şeyh Bedrettin'di. Molla Hüsrev ve Zembilli Ali Efendi, Molla Fenari okuluna bağlı olarak islam hukuku üzerine çalışmalarını sürdürdüler. XVI. yy.'da Ebussuut Efendi, örfi hukukla şeri hukuku bağdaştırmada büyük yetenek gösterdi.

Osmanlı tarihçiliği genellikle olayları kaydetme (vakanüvislik) sınırını aşamadı. Osmanlılar'ın kökenlerine ilişkin en eski bilgileri aktaran Ahmedi, Âşık Paşazade gibi yazarları, Orhan Bey zamanındaki Rumeli fetihlerini anlatan Kâşifi izledi. Enveri, Tursun Bey'in yapıtları Mehmet II dönemi için değerli kaynaklardır, Bayezit II döneminin önemli tarihçileri Kemalpaşazade (İbni Kemal) ve Neşri'dir. XVI. yy. tarihçiliğinin önemli adları ise Hoca Sadettin Efendi, Mustafa Ali ve Selaniki'ydi. Bunları XVII. yy.'da İbrahim Peçevi, Müneccimbaşı Ahmet Efendi ve Naima izlemiştir. Naima olayları kaydetmenin yanı sıra sentezlere yönelmesiyle öteki tarihçilerden ayrılır.

Matematik ve gökbilim alanlarındaki en önemli adlar XV. yy.'da yaşayan Ali Kuşçu ile XVI. yy.'da yaşayan Cezayirli Ali bin Veli ve Takiyettin Mehmet'ti. Takiyettin Mehmet'in XVI. yy.'ın ikinci yarısında İstanbul'da kurduğu gözlemevi, ulemanın baskısıyla yıktırılmıştı.

Coğrafya alanında yazanların en ünlüsü, XVI. yy.'da bilinen dünyayı gösteren iki bölümlü bir haritanın da sahibi olan Piri Reis'tir (bu haritanın yalnız batı bölümü günümüze ulaşmıştır). Daha çok coğrafya yapıtlarıyla tanınan Seydi Ali Reis, gökbilim ve matematik alanlarında da çalışmalar yapmıştı.

XVII. yy.'ın ünlü bilginlerinden Taşköprülüzade yaşamöyküsü, dinsel bilimler, mantık, dilbilgisi konularında önemli yapıtlar vermiştir. XVII. yy. bilginlerinin en ünlüsü coğrafya, yaşamöyküsü, tarih alanlarında yapıtlar veren Kâtip Çelebi'dir.

Osmanlı uygarlığı, dinsel bir uygarlıktı. Bilim, sanat, devlet, toplum yaşamı her şey dinin denetimindeydi. Ancak islamlık iki düzeyde işlemişti: medresenin ve ulemanın temsil ettiği resmi sünni islamlık ve tarikatların temsil ettiği halk islamlığı. Hepsi belli ölçüde sünni islamlığa aykırı olan ya da onunla görünürde uzlaşan tarikatlar şeriatın bekçisi ulema tarafından sürekli eleştiriliyordu. Ama bu, dervişlerde gerçek rehberlerini bulan halkın tarikatlara yakınlık duymasını engellemiyordu. XVIII. yy.'da tarikatlar Anadolu'nun hemen her yerine yayılmıştı. Loncalar ve esnaf birlikleriyle olan sıkı bağları onları, mesleki ve toplumsal hayatta da etkili kılıyordu. Tarikatlar daha çok halk akımları olmalarına karşın, seçkinler arasında da yansıma buluyordu. Bunların en yaygını bektaşilik halkın tarikatı olarak kalırken, mevlevilik seçkinler arasında yaygınlaşmıştı.

EĞİTİM

Osmanlı İmparatorluğu'nda bugünkü ilkokul düzeyinde eğitim-öğretim veren kurumlar, sıbyan* mektepleri idi. Bu okullarda okuma-yazma, Kuran ve dört işlem öğretilirdi. Bunlardan başka osmanlı toplumunda çok yaygın olan tekke* ve zaviye*ler, halk okulu niteliğindeydi. Bu yaygın öğretim kurumlarından başka Acemi* ocağı ve Enderun* mektebi özel amaçlı öğretim kurumlarıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, kuruluşundan XVIII. yy.'ın sonlarına kadar tek ve en yüksek derecede öğretim yapan kurumlar, medrese*ler oldu. İlk osmanlı medresesi Orhan Bey tarafından İznik'te yaptırıldı (1331). Bu medreseyi sonraki yıllarda daha gelişmişleri izledi. Fatih medreseleri (Sahnı seman), okutulan dersler bakımından günümüzdeki ilahiyat, hukuk ve edebiyat fakültelerinin benzeriydi. XVI. yy.'da Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da yaptırdığı ve kendi adıyla anılan medreselerde ise daha çok tıp ve matematik derslerine ağırlık verildi. Bu medreselerin içinde medresenin en yüksek mertebesi Darülhadis bulunuyordu. XVII. yy.'dan başlayarak, Osmanlılar'da öteki birçok kurumlarda olduğu gibi tüm eğitim kurumları, başta medreseler olmak üzere bir çökme ve gerileme sürecine girdi ve çağın gereksinimlerini karşılayamaz oldu. Bunun sonucu olarak da XVIII. yy.'dan başlayarak medresenin dışında yeni öğretim kurumları arama ve kurma zorunluğu ortaya çıktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi ve çökmesi en çarpıcı biçimde askeri alanda görüldüğü için medresenin dışında kurulan öğretim kurumları askeri amaçlarla kurulan okullar oldu. Bunların ilki subay yetiştirmek için 1734'te Üsküdar'da kurulan "Hendesehane" idi. Bunu 1773'te çağdaş anlamda deniz subayı yetiştirmek için açılan "Mühendishanei bahrii hümayun", 1795'te kara subayı yetiştirmek için açılan "Mühendishanei berrii hümayun" izledi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, XVIII. yy.'da açılan bu meslek okulları için ilk kez olmak üzere Avrupa'dan hocalar getirtildi. Fransızcadan kitaplar çevrildi ve gene ilk kez olmak üzere bu okullarda öğrencilere fransızca öğretilmeye başlandı. Böylece osmanlı aydınları arasında arapça, bilim dili olmak tekelini kaybederken, fransızca ilk adımlarını atmaya ve yerleşmeye başladı.

Başta medrese olmak üzere, klasik osmanlı eğitim-öğretim kurumlarına en büyük darbe Mahmut II döneminde indirildi. Mahmut II dönemi hem klasik osmanlı öğretim sisteminden uzaklaşıldığı, hem de bugünkü eğitim-öğretim sisteminin temellerinin atıldığı bir dönem sayılır.

1826'da Yençeri ocağı'nın kaldırılması ile sonuçlanan Vakai hayriye ile osmanlı yenileşmesinin önünde en büyük engel olan yeniçeri-medrese ikilisinin maddi gücü kırılmış oldu. Bu olaydan sonra yeni öğretim kurumları hızla birbirini izlemeye başladı.

1827'de yeni kurulan Asakiri mansurei Muhammediye ordusu'na hekim yetiştir-

mek için Mektebi tıbbiye, subay yetiştirmek için de 1834'te Mektebi harbiye kuruldu. Tıbbiye'nin ilk açıldığı yıllarda arapça öğretilirken bir süre sonra bu ders kaldırıldı, buna karşılık öğrencilere fransızca öğretilmeye başlandı.

Mahmut II saltanatı döneminde bütün elverişsiz koşullara karşın, İstanbul'da ilköğretimin zorunlu olması ilkesi benimsendi. Yine Mahmut II döneminde ilkokuldan sonra gidilen ve bugünkü ortaokula karşılık düşen "rüştiye"ler açıldı. Klasik osmanlı aydınları yeni döneme ve yeni dönemin şartlarına kolay intibak edemediklerinden, devlet memuru yetiştirmek için "Mektebi ulumı edebiye", "Mektebi maarifi adli", "Mektebi irfaniye" gibi okullar açıldı. Böylece osmanlı memur kesimi büyük ölçüde medreseden ve klasik osmanlı öğretim kurumlarından kopmuş oldu. 1836 yılında bandocu yetiştirmek için "Muzikayı hümayun mektebi" kuruldu.

1821 yılına kadar Babıâli tercüme odası'nda genellikle rum tercümanlar kullanılırken, 1821 yılında başlayan Mora ayaklanması sırasında rum tercümanların asilerle ilişkileri ortaya çıkarıldığından, Tercüme odası'na genellikle türk, islam memurlar atanmaya başlandı. Fransa ve İngiltere gibi büyük batılı devletlerle Babıâli'nin fransızca bilen bu memurları arasında ilişkiler hızla gelişti; bu memur kesimi batılılaşmayı bütün enerjileri ile desteklemeye başladılar Bunun içindir ki Tanzimat döneminin Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa, Fuat Paşa gibi önde gelen devlet adamları genellikle Tercüme odası'ndan yetiştiler.

Yeni öğretim kurumlarına geçiş, Mahmut II'den sonra da hızla sürdü. 1847'de, öğretmen yetiştirmek için Darülmuallimin (Erkek öğretmen okulu); 1853'te de kız çocukları için ilk kez bir rüştiye açıldı. 1860'ta İstanbul'a gelen fransız Jean Victor Duruy'ün osmanlı eğitiminin düzenlenmesi için verdiği rapora dayanılarak 1869' da "Maarif-i umumiye nizamnamesi" meydana getirildi. Bu nizamnameye göre 12 yaşına kadar bütün çocuklar için ilköğretimin zorunlu olması; 500 evli her yerleşim biriminde bir rüştiye, kasaba ve şehirlerde her bin ev için bugünkü lise düzeyinde "idadi"lerin açılması kabul edildi. 1868'de İstanbul'da fransızca öğretim yapan Galatasaray sultanisi (Galatasaray lisesi); 1872'de türkçe öğretim yapan ilk idadi açıldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir üniversite (Darülfünun) açma işine ilk olarak 1846'da girişilmiş ama, sonuç alınamamıştı. Darülfünun'un açılması 1870, 1874, 1881'de de gündeme gelmiş, ama bu girişimler de ya çok kısa ömürlü olmuş ya da daha işin başında başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Darülfünun'un açılması ancak 1900'de gerçekleşti.

Darülfünun konusundaki başarısızlığa karşılık, meslek okulu veya meslek yüksekokulu açma işi daha başarılı gitti. 1847'de bir ziraat mektebi, 1859'da bir orman mektebi, 1860'ta telgraf mektebi, 1842'de bir ebe mektebi açıldı. 1859 yılında da bugünkü Siyasal bilgiler fakültesi' nin kökeni olan "Mektebi mülkiye" açıldı.

1864'te "Islahhane" adı altında sanat mektepleri açıldı. İlk kez Niş'te Mithat Paşa tarafından açılan Islahhane'yi Sofya ve Rusçuk'ta açılanlar izledi. 1868'de bu tip okullardan biri İstanbul'da "Sanayi mektebi" adı altında erkekler için, 1869'da kız çocukları için açıldı. 1865'te kurulan Cemiyet-i tedrisiye-i islamiye'nin girişimleri sonunda 1873 yılında yetim çocuklar için lise düzeyinde olmak üzere "Darüşşafaka" kuruldu.

Osmanlı öğretim örgütü Abdülhamit II döneminde çok hızlı bir gelişme gösterdi. 1881'de hazırlanan eğitim programına göre her eyalet merkezinde bir üniversite, bir teknik üniversite, bir öğretmen okulu, bir ziraat okulu, bir yol okulu, bir güzel sanatlar okulu, bir orman okulu, bir ticaret okulu kurulacaktı. Sancak merkezlerinde lise, kaza merkezlerinde ortaokul, nahiyelerde de ilkokul ile sanat okulları açılacaktı. Ayrıca her nahiye merkezinde bir genel kitaplık kurulması kararlaştırıldı. 1892-1893 yıllında tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda eski usulle ders yapan 18 938, yeni usulle ders yapan 3 057 iptidai (ilkokul) vardı. 1905-1908 yıllarında yeni usullerle (usul-ı cedit) öğretim yapan iptidailerin sayısı şöyleydi:

resmi		özel	
erkek	3 388	erkek	1 431
kız	304	kız	336
karma	3 621	karma	567

1906-1907 yılında tüm Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rüştiyelerin (ortaokul) sayışı da şöyleydi:

erkek	kız	karma	özel	askeri	toplam
462	74	1	57	25	619

1905-1906 yılında tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda 109 idadi vardı. Bu okullarda 1909 yılında 20 000 öğrenci okuyordu.

1906 yılında ilk, orta ve liselere öğretmen yetiştirmek üzere üç bölümde örgütlenmiş olan İstanbul Öğretmen okulu'nun dışında tüm imparatorlukta 32 öğretmen okulu vardı.

Abdülhamit II dönemi Maarif nezareti' nin yeni ve daha geniş bir biçimde örgütlendiği bir dönem oldu. Mekâtibi idadiye dairesi, Mekâtibi rüştiye dairesi, Mekâtibi iptidaiye dairesi açıldı. İstanbul'da 50 kişiden oluşan Maarif meclisi, 11 üyeden oluşan Telif eserler dairesi, 75 üyeden oluşan Teftiş ve muayene dairesi kuruldu. Vilayetlerde de maarif müdürlükleri ile maarif müfettişlikleri oluşturuldu.

Darülfünun'un dışında 1883 yılında Mülkiye mühendis mektebi (Teknik üniversite), 1895 yılında Mülkiye baytar mektebi (Veteriner fakültesi), 1881 yılında Sanayii nefise mektebi (Güzel sanatlar fakültesi) ile Bayezit kütüphanei umumisi açıldı.

EDEBİYAT

→ TÜRKİYE.

GÜZEL SANATLAR

→ TÜRKİYE

Osmanlı liberalleri kongresi *(Birinci),* Abdülhamit II yönetimine karşı çıkan ve Avrupa'ya kaçan Jön Türkler'in 1902'deki toplantıları. Abdülhamit II yönetiminin cinayet ve fesat çıkarmakla suçladığı Damat Mahmut Paşa, Hoca Kadri, şair Hüseyin Siret, çeşitli ülkelerde yaşayan Jön Türkler'i birleştirmek amacıyla fransız âyan azası Lefèvre-Pontalis'in evinde toplandılar. Kongre başkanlığına Damat Mahmut Paşa seçildi. Müteşebbis heyet üyeleri Prens Sabahattin, Ali Haydar Mithat, İsmail Kemal, Kaymakam İsmail Hakkı, Rumlar'ın temsilcisi Mozuros ve Dr. Fradhis Efendi'den oluştu. Ermeniler'in temsilcisi de Sisliyan'dı. Kongrede Abdülhamit yönetimine karşı girişimlerin salt bildiri yayımlamakla başarılamayacağı, ordunun da harekete katılmasının sağlanması tartışıldı. İkinci olarak devrim için yabancı ülkelerin desteğinin aranıp aranmaması konusu ele alındı. Bu konuda kongre ikiye ayrıldı. Ademi müdahaleciler, yabancı hükümetlerin devrime ancak kendi çıkarları doğrultusunda yardım edeceklerin savunarak karşı çıktılar. İttihat ve Terakki'nin ilk kurucuları ve Ahmet Rıza Bey bu görüşü savundular. Müdahaleciler ise, müdahaleci devletin yardımını, kendi çıkarını sağlama isteği olmaması durumunda kabul edebileceklerini ileri sürdüler. Çoğunluğu sağlayan bu grubun önderi de Prens Sabahattin'di. Daha sonra bu gruplar birbirinden iyice ayrıldı: ademi müdahaleciler Terakki ve İttihat cemiyeti' ni, müdahaleciler, Teşebbüsü şahsi ve ademimerkeziyet cemiyeti'ni kurdular. Kongre, istibdat yerine getirilecek rejimi saptamaya çalıştı.

Osmanlı liberalleri kongresi *(İkinci),* Avrupa'da Abdülhamit II yönetimine başkaldıran Jön Türkler'in 1907'deki toplantıları. 1907 sonunda ermeni Taşnaksutyun örgütünün önerisi, Terakki ve İttihat ile Teşebbüsi şahsi ve ademimerkeziyet cemiyetlerinin desteğiyle bir "umum muhalifin" kongresi toplanmasına karar verildi. Prens Sabahattin'in başkanlığında aralık 1907'de Paris'te toplanan kongreyi Ahmet Rıza Bey ve Malumyan Efendi yönetti. Kongreye üç büyük örgüt dışında öteki türk, ermeni, arap, yahudi örgütlerinin temsilcileri de katıldı. Kısa vadeli üç maddelik bir eylem planı üzerinde anlaşmaya varıldı: 1. Sultan tahttan indirilecek; 2. mevcut yönetim değiştirilecek; 3. meclisler açılacaktı. Bu amaçlar dışında hükümete karşı silahlı direniş, grevler, ordu içinde propaganda, genel ayaklanma gibi eylemler altı maddelik bir öneri paketi içinde kamuoyuna sunuluyordu. Kongre ortak eylemlerin düzenlenmesini üstlenecek bir "İcraat komitesi" oluşturdu. Bu komite yurtiçinde çeşitli hareketleri örgütledi. 1908 Meşrutiyet ilanı ise daha çok Terakki ve İttihat cemiyeti'nin ve ona bağlı askeri birliklerin girişimleriyle gerçekleşti.

Osmanlı matbuat cemiyeti, Hüseyin Cahit (Yalçın), Mahmut Sadık, Abdullah Zühtü, Ahmet Cevdet, Ahmet Rasim vb. gazeteciler tarafından İstanbul'da "Matbuatı osmaniye cemiyeti" adıyla kurulan dernek (1908). Türk gazetelerinin ve gazetecilerin haklarını savunmayı ve sorunlarına çözüm getirmeyi amaçlayan dernek, daha sonra Matbuat cemiyeti (1917), Türk matbuat cemiyeti (1919), İstanbul matbuat cemiyeti (1921) adlarını aldı.

Osmanlı mesai fırkası, türk siyasi partisi (1919). Mütareke dönemindeki sosyalist partilere karşı bir denge öğesi olarak eski ittihatçı memur ve işçiler tarafından kuruldu. Sosyalist akımların işçi arasında yandaş bulduğunu gören birtakım kişiler bu olaylardan yararlanmayı amaçlıyorlardı. 1919 seçimlerinde Zeytinburnu fabrikası'ndan Numan usta aday gösterilerek İstanbul mebusu seçildi. Fırka, önemli bir etkinlik gösteremeden Mütareke döneminde dağıldı.

Osmanlı müellifleri, Bursalı Mehmet Tahir'in yapıtı (1914-1923, 3 c). Osmanlı devletinde XIV. yy.'dan XX. yy.'a kadar yetişen bilgin, yazar, şair ve şeyhlerin yaşamları anlatılır; yapıtları tanıtılır. Birinci ciltte şeyhler ve bilginler; ikinci ciltte bilginlerin devamı, şair ve yazarlar; üçüncü ciltte tarihçiler, hekimler, matematikçiler ve coğrafyacılar yer alır. Yapıtta geçen yazar ve kitap adları Ahmet Remzi (Akyürek) tarafından ayrı ayrı toplanarak *Miftah ül-kütüp ve esami-i müellifin fihristi* adıyla bastırılmıştır (1928).

Osmanlı ressamlar cemiyeti → TÜRK RESSAMLAR CEMİYETİ.

Osmanlı sosyalist fırkası, türk siyasal partisi. 1910'da *İştirak* dergisi sahibi Hüseyin Hilmi, *Sosyalist* gazetesi sahibi Namık Hasan, *Muahede* gazetesi sahibi Pertev Tevfik, *İnsaniyet* gazetesi sahibi İsmail Faik, Baha Tevfik, İsmail Suphi tarafından kuruldu. İttihatçılar'a karşı muhalefet saflarında yer aldı; işçileri greve kışkırttı; ancak toplumcu bir eleştiri getiremedi. İttihat ve Terakki partiye karşı sert davrandı; başkan ve yöneticileri tutuklattı. Partinin sosyalist düşünce akımları ve eylemleri üzerinde önemli bir etkisi olmadı. Yayın organı *İştirak* dergisi 20 sayı yayımlandı. Dr. Refik Nevzat Paris'te partinin şubesini kurdu. Paris'teki şubenin yayımladığı *Beşeriyet* gazetesinin yurda girmesi ya-

saklandı. Parti 1919'da yeniden Türkiye Sosyalist fırkası adıyla faaliyete geçti.

Osmanlı tiyatrosu, Tanzimat döneminde etkinlik gösteren tiyatro topluluğu. Güllü Agop tarafından kurulan (1868) tiyatronun adı, belgelerde "Deraliyye'de Gedikpaşa'da vaki Güllü Agop Efendi'nin tahtı idaresinde bulunan Osmanlı tiyatrosu" biçiminde geçer. (→ GEDİKPAŞA TİYATROSU.) 1880'de tiyatronun yönetimi Mınakyan'a geçti. Değişik zamanlarda Güllü Agop'la, Abdürrezzak ya da başkalarıyla ortaklık kuran Mınakyan zamanında topluluk, *Osmanlı dram tiyatrosu, Osmanlı dram kumpanyası* gibi adlarla faaliyet gösterdi. Osmanlı tiyatrosu ise, bir süre Şehzadebaşı'nda yine Mınakyan'la Abdürrezzak'ın birlikte işlettikleri bir binanın adı oldu; sonra değişik biçimlerde başka topluluklarca kullanıldı. İkinci meşrutiyet'ten sonra Ahmet Fehim Efendi de *Osmanlı tiyatrosu* adını taşıyan kısa ömürlü bir topluluk kurmuştur. (→ Kayn.)

OSMANLICA a. ve sıf. (osmanlı ulus adından). **1.** Osmanlı İmparatorluğu döneminde arapça ve farsçadan çok sayıda sözcük alınarak meydana getirilen ve yüksek sınıfın yazı dili olarak kullanılan batı türkçesi. **—2.** Bu dilin kurallarını araştıran bilim dalı.

◆ be. Osmanlı yaşamına ve göreneklerine uygun biçimde.

—ANSİKL. Dilbil. Oğuz lehçeleri, batı türkçesi ya da güney-batı türkçesi adlarıyla anılan türk lehçeleri grubunun XIII. yy.'dan XX. yy.'ın başlarına kadar süren ve arapça ile farsçadan sınırsız ölçüde sözcük alınarak geliştirilen yazı diline verilen addır. Selçuklu döneminden pek az sayıda yazılı yapıt kaldığından ve dil yapısı bakımından osmanlıcanın başlangıç döneminden farklı görülmediğinden bu dönem yapıtları da bu adla anılır. Osmanlı devletine geniş bir imparatorluk haline gelmeye başlayınca kurucusunun adından *Osmanlı devleti* ya da *Devlet-i osmaniye* denir. Ülkede konuşulan dil de giderek *lisan-ı osmani* ve *osmanlıca* adlarını alır. Osmanlıcanın genellikle üç bölümde incelenmesi hemen bütün dilcilerce kabul edilmiştir: 1. *Eski osmanlıca.* Eski Anadolu türkçesi, eski Türkiye türkçesi gibi terimler de kullanılan bu dönem Selçuklular'dan başlayarak XIII.-XV. yy.'lar arasını içine alır. 2. *Asıl osmanlıca* ya da *klasik osmanlıca.* XVI. yy.'dan XIX. yy.'ın ortalarına kadar süren dönemi içine alır. 3. *Yeni osmanlıca.* XIX. yy. ortalarından XX. yy. başlarına kadar süren dönem.

1. *Eski osmanlıca* döneminde genellikle dilin sade olduğu kanısı yaygınsa da, bu görüş, daha çok bu dönemden kalan mesnevilere ve halk için yazılan dinsel kitaplara bakılarak verilmiş bir yargıdır. Divanlarda yer alan tevhitler, münacatlar, naatlar ve kasidelere bakılacak olursa binlerce arapça ve farsça sözcüğün, ibarenin, tamlamanın yer aldığı görülür. Yunus Emre gibi nefeslerinde çok sade bir dil kullanan, geniş halk yığınlarına seslenen bir şairin bile "Risalet ün-nushiye" adlı mesnevisinde oldukça yabancı sözcüklerle ve farsça tamlamalarla yüklü bir dil kullandığı görülür. Dönemin belli başlı yazım, ses ve biçimbilgisi özellikleri şöylece sıralanabilir: arap yazısının türkçeye uygulanışı, XI. yy.'dan başlayarak doğu türkçesinde gördüğümüz uygulamadan bütünüyle farklıdır. İlk hece dışında ünlülerin harfle gösterilmediği görülür. İlk hecede de düzenli bir biçimde değildir. Sözcük sonundaki ünlülerse harfle gösterildiği gibi sık sık hareke ile de gösterilir. Sözcük sonundaki *-en* hecelerinin tenvinle yazıldığı görülür. Daha seyrek olarak *-ın/-in* ve *-un/-ün* seslerinin de esre ve ötre tenvini ile yazıldığı dikkati çeker. Sözcük başındaki ünlülerin yazılışı da değişiktir. Elif harfinin sözcük başında sekiz ünlüyü de karşılayacak biçimde kullanıldığı görülür. Bunun yanında *o-,ö-,u-,ü-* için elif, ve vav, *ı-,i-* için elif ve ye harflerinin kullanıldığı, *a-* için-se elif üzerine med işareti konduğu da görülür ve bu durum XV. yy.'a doğru geldikçe artar. Kimi manzum eserlerde ünlülerin harfle gösterilmesi ölçü ile ilgilidir. İmale yapılan yerlerde harf kullanılır; kısa heceler ise hareke ile gösterilir. Sözcük başında *s-* ve *t-* sesleri bulunan kalın ünlülü sözcüklerde "sad" ve "tı" harflerinin kullanılması da her zaman kurallı değildir. Türkçedeki *p* ve *ç* sesleri için genellikle "be" ve "cim" harfleri kullanılır. Bazı metinlerde "pe" ve "çim" harfleri kullanılırsa da düzenli değildir. *-ŋ* sesi "kef" harfi ile yazılır. "Taŋrı" sözcüğünde ise genellikle "nun" ve "kef" harfleri ile yazıldığı dikkati çeker. Londra'da bulunan bir satırarası Kuran çevirisinde kalın ünlü bulunduran sözcüklerde *ŋ* sesinin "kaf" üzerine üç nokta konularak gösterildiği görülmüştür.

Dönemin belli başlı özellikleri şunlardır: büyük ünlü uyumu tamdır. Zaman zaman ince ünlü bulunduran sözcüklere kalın *-duḳ, -maḳ* eklerinin geldiği görülürse de genellenemez. İlgi eki *-ḳı/-ḳi* ve *-ǵı/-ǵi* biçiminde uyuma girer. *-ken* ulaç eki *i-* fiili üzerine geldiğinden asıl fiille uyum yapmaması doğaldır. Küçük ünlü uyumu ise yoktur. Eski türkçeden beri yalnızca düz ve yalnızca yuvarlak biçimleri kullanılan ekler bu durumlarını korudukları gibi, *m* ve *v* ünsüzlerinin yanlarındaki ünlüleri yuvarlaklaştırması ikinci tekil ve çoğul kişideki iyelik eklerinin de birinci tekil ve çoğul kişilere örnekseme yoluyla yalnızca yuvarlak biçimlerinin kullanılması, edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik eklerinden önce gelen bağlayıcı ünlünün yalnızca *ı/i* biçiminde olması, *öḳı-, süri-, yöri-, bulıt,* gibi sözcüklerde eski biçimlerin korunması yüzünden küçük ünlü uyumu iyice bozulmuştur. Eski türkçedeki bazı kalın ünlüler incelmiştir: *ayıt- > eyit-, yorı- > yöri-, ıt > it, tıŋla- > diŋle-* gibi. Eski türkçedeki kimi *b* sesleri *v* olmuştur: *bar > var, bar- > var-, bir- > vėr-, seb- > sev-, ebir- > evir-* gibi. Eski türkçedeki *sub* sözcüğü ise *sub > suv > su* gelişmesine uğrar. Eski türkçede yapım ve çekim eklerinin başında bulunan *-ǵ-/-g-* sesi genellikle düşer. Birden çok heceli sözcüklerin sonundaki *-ǵ/*
-g sesleri düşer. Tek heceli sözcüklerin sonunda ise kendini korur. İnce ünlü bulunduran sözcüklerin başındaki *t*-'ler *d-* olmuştur: *til > dil, ti- > dė-, tüş > düş* gibi. Başlangıç dönemi metinlerinde bu gelişmenin kalın ünlü bulunduran sözcüklere de sıçradığı görülür: *dağ, dopraḳ, doḳuz* gibi. İnce ünlü bulunduran sözcüklerdeki *k- > g-* gelişmesini ise her iki ses de kef harfi ile yazıldığından ve ayırıcı bir işaret kullanılmadığından metinlerden izlemek mümkün değildir. Ancak *t- > d-* gelişmesi ile birlikte ele alındığından bu dönemde bu gelişmenin de tamamlandığı varsayılmaktadır. Bu gelişmenin kalın ünlü bulunduran sözcüklere sıçramadığı görülür. Hece sonunda ve iki ünlü arasında *k > ḫ* gelişmesi görülür: *yoḳ > yoḫ, çoḳ > çoḫ, ıraḳ > ırah, aḳar > aḫar, oḳı- > oḫı-* gibi. Bir yarı ünlü ile bir ünlü arasında da aynı gelişme görülür: *uyḳu > uyḫu, ḳorḳu > ḳorḫu.* Eski türkçedeki *d* sesleri ise *y* olur: *adaḳ > ayaḳ, adır- > ayır-, adıġ > ayu* "ayı".

Yapıbilgisi bakımından belli başlı özellikler şunlardır: ad çekim ekleri tamlayan durumu *+uŋ/+üŋ,* ünlülerden sonra *+nuŋ/+nüŋ,* yönelme durumu *+a/+e,* belirtme durumu *+ı/+i,* kalma durumu *+da/+de,* çıkma durumu *+dan/+den* (yalnızca yer gösterme görevinde *+dın/+din: öndin, sondın*), eşitlik durumu *+ça/+çe,* araç durumu *+n*'dir. Ek fiil ekleri: birinci tekil kişi *+am/+em,* ikinci tekil kişi: *+sın/+sin,* üçüncü tekil kişi: *+sız/+siz,* birinci çoğul kişi: *+vuz/+vüz, +uz/+üz,* ikinci çoğul kişi: *+sız/+siz,* üçüncü çoğul kişi: *+dur/+dür, +durur.* İyelik ekleri sırası ile *+um/+üm, +ŋ (+uŋ/+üŋ), +ı/+i* (ünlülerden sonra *+sı/+si*), *+muz/+müz (+umuz/+ümüz), +ŋuz/+ŋüz (+uŋuz/+üŋüz), +ları/+leri.* Fiil çekiminde *+a/+e* eki geniş zaman, gelecek zaman ve istek kipi görevlerinde kullanılır. Geniş zaman için ayrıca *+r, +ar/+er* ve *+ur/+ür* ekleri kullanılır. Gelecek zaman eki *-ısar/-iser*'dir. Bunun yanında *-daçı/-deçi, -ası/-esi* ekleri de ortaç görevinde kullanılır. Dönemin sonlarında *-acak/-ecek* eki de çekimli olarak kullanılmaya başlar. Görülen geçmiş zaman eki sırası ile *-dum/-düm, -duŋ/-düŋ, -dı/-di, -duḳ/-dük, -duŋuz/-düŋüz, -dı(lar) / -di(ler),* anlatılan geçmiş zaman eki *-mış/-miş*'tir. Emir çekiminde her kişi için bağımsız ekler gelir. 1. tekl. k.: *-ayın/-eyin* ve istek kipi ile birleşmeye başlayarak *-ayım/-eyim,* 2. tekl. k.: eksiz ya da *-ġıl/-gil,* 3. tekl. k.: *-sun/-sün,* 1. çoğl. k.: *-alım/-elim, -alum/-elüm,* 2. çoğl. k.: *-ŋ* ve bunun yanında *-uŋ/-üŋ* ve seyrek olarak *-uŋuz/-üŋüz,* 3. çoğl. k.: *-sunlar/-sünler.* Ortaçlardan yapılan fiil çekimine gelen kişi ekleri de şöyledir: 1. tekl. k.: *-van/-ven* (< ben), *-vam/-vem, -am/-em, -ın/-in,* 2. tekl. k.: *-sın/-sin,* 3. tekl. k.: eksiz ya da *-dur/-dür (durur),* 1. çoğl. k.: *-vuz/-vüz, -uz/-üz* (< biz), 2. çoğl. k.: *-sız/-siz,* 3. çoğl. k.: *-lar/-ler.* Ortaç ekleri: *-an/-en, -duḳ/-dük, -r (-ar/-er* ve *-ur/-ür), -ası/-esi, -daçı/-deçi, -ıcı/-ici, -acaḳ/-ecek.* Ulaç ekleri: *-a/-e, u/-ü, -ı/-i, -p (-up/-üp), -ban/-ben (-uban/-üben), -madın/-medin, -duḳça/-dükçe, -ıcaḳ/-icek, -ınca/-ince, -ken* (yalnız *i-* fiili üzerine). Bileşik fiil çekimleri *i-* fiili ile ya çekimli fiil üzerine *idi, ise, imiş* getirilerek ya da zaman ekinden sonra *i-* fiili çekilerek yapılır. *i-*fiili bir ünlüden sonra geliyorsa araya *y* koruyucu ünsüzü girebildiği gibi *i-* fiili de düşebilir: *geldiydi* ya da *geldidi, gelseydüm* ya da *gelsedüm.* Bu dönemden kalan önemli yapıtlar şunlardır: *Yunus Emre divanı,* Ahmet Fakih: *Çarhname, Kitabu evsafi mesacid iş-şerife,* Şeyyat Hamza: *Yusuf ve Zeliha,* Hoca Dehhani: 1 kaside ve 7 gazel, Gülşehri: *Mantık ut-tayr;* Âşık Paşa: *Divan, Fakrname,* Hoca Mesut: *Süheyl ü Nevbahar,* Tursun Fakih: *Gazavatname,* Mercimek Ahmet: *Kâbusname,* Sadrettin Şeyhoğlu: *Marzubanname,* Kadı Burhanettin: *Divan,* Salebi: *Kısas ül-enbiya; Kırk vezir hikâyeleri* (yazarı bilinmiyor), Enveri: *Düsturname; Tevarih-i âl-i Osman* (yazarı bilinmiyor), Yazıcıoğlu: *Muhammediye,* Şeyhi: *Divan, Hüsrev ü Şirin, Ferahname, Harname,* Ahmedi: *Divan, İskendername,* Ahmet Dai: *Divan,* İbni Hatip: *Ferahname,* Süleyman Çelebi: *Mevlit* (Vesilet ün-necat), Sabuncuoğlu: *Cerrahiye-i ilhaniye,* Mehmet: *Aşkname.* Ayrıca Beylikler döneminde yazılmış yazarı belli olmayan *Tebareke tefsiri, Yasin tefsiri* gibi din yapıtları ve Kuran çevirileri vardır. İshak bin Murat: *Edviye-i müfrede,* tarihi bilinen en eski osmanlı tıp yapıtıdır. Ömer bin Mezit: *Mecmuat ün-nezair* (XIV.-XV. yy. şairlerini içine alan nazireler mecmuası). Yine bu dönem içersine katacağımız önemli bir yapıt da *Dede Korkut kitabı*'dır. Yazıya geçirilişi XVI. yy.'da olmakla birlikte eski Anadolu türkçesinin dil özelliklerini taşır.

2. *Klasik osmanlıca* döneminde yazı dili konuşulan dilden ayrılmıştır. Şiirde olduğu gibi düzyazıda da hüner göstermek esas olduğundan iç kafiyelerle, benzetmelerle ve çeşitli sanat ve söz oyunlarıyla örülmüş, ulaçlarla, edat öbekleriyle birbirine eklenmiş uzun cümlelere dayanan bir yazı dili kurulmuştur. Gerçi doğrudan doğruya halka bilgi aktarmak amacıyla yazılan din kitaplarında, tarihlerde, tıp kitaplarında oldukça sade bir düzyazı sürmektedir, ama doğrudan doğruya hüner göstermek için yazılan kitaplarda tümüyle yapma bir dil kullanılır. Kuşkusuz bu durum çağın sanat anlayışıyla yakından ilgilidir. Bu dönemde Baki, Fuzuli, Nef'i, Neşati, Naili, Nabi, Şeyh Galip, Vasıf, Nedim gibi büyük şairler; Sehi, Latifi, Âşık Çelebi, Salim gibi tezkereciler; Kâtip Çelebi, Selaniki Mustafa Efendi, Hoca Sadettin, Silahtar Mehmet Ağa, Naima, Raşit, İzzi, Vasıf gibi tarihçiler ve Evliya Çelebi gibi büyük bir seyahatname yazarı yetişmiştir.

Bu dönemde, arap yazısının türkçeye

uygulanması belirli kurallara bağlanmış, yazım kalıplaşmıştır. Yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses değişmeleri yazıya yansımamıştır. Genellikle kitaplar harekesiz olarak yazılmaya başlandığından, eski Anadolu türkçesi döneminde iyice bozulan küçük ses uyumunun ne zaman kurallı bir duruma geldiğini izlememiz oldukça güçtür. Ancak dönemin ikinci yarısından sonra yavaş yavaş meydana geldiği sanılmaktadır. Ünsüz uyumunun da yani yumuşak ünsüzlerden sonra yumuşak ünsüzlerin, sert ünsüzlerden sonra sert ünsüzlerin gelmesi olayının da ne zaman başladığını yazıdan anlamak mümkün değildir. Kalın ünlü bulunduran sözcüklerde *t-* > *d-* gelişmesinin bu dönemde sürdüğü kesin olmakla birlikte *t* ya da *d* okunmasına bakılmaksızın "tı" harfi ile yazıldığından bu gelişmeyi de yazıda göremiyoruz. Daha önceki dönemde oldukça yaygınlaşan *ḳ*> *ḫ* değişmesinin bu dönemde kaybolușu dikkati çekiyor.

Eski osmanlıcada gördüğümüz gelecek zaman eki olan *-ısar/-iser* kaybolmuş, *-acak/-ecek* eki gelecek zaman eki olarak yerleşmiştir. Eski osmanlıcada henüz ekleşmemiş olan ve süreklilik gösteren bir yardımcı fiil konumunda görülen *yon-* fiili bu dönemde şimdiki zaman eki durumuna gelmiştir. Yine eski osmanlıca döneminde görmediğimiz *-malı/-meli* gereklik kipi eki dönemin başlarında *-malu/-melü* biçiminde sıfat görevinde kullanılırken sonradan bir çekim eki durumunu almıştır. İkinci tekil kişi emir eki *-ġıl/-gil* bu dönemde kullanımdan düşmüştür. Ortaçlardan yapılan ulaç ekleri çoğalmıştır: *-anda/-ende, -duḳda/-dükde, -mışça/-mişçe, -duḳlayın/-dükleyin* gibi yeni ulaçlar cümleleri birbirine bağlamak için bolca kullanılır olmuştur. Yine mastar ekine *ile* getirilerek yapılan *-mağla/-meğle* ulaç eki özellikle resmi yazışmalarda çok kullanılan bir ulaçtır. Aynı görevde mastar eki ile araç durumu ekinin birleşmesiyle *-mağın/-meğin* ulaç eki ortaya çıkmıştır. Bunların yanında cümleleri birbirine bağlamak için "naşi, mebni, binaen" gibi edatlar ve zarflar kullanılır. Süslü nesirlerde iç kafiyeye bolca yer verilir. İç kafiyeler genellikle cümleciklerin başladığı ve bittiği yerleri göstermeye yarar. Eşanlamlı ve yakın anlamlı sözcüklerin arka arkaya sıralanması ve bunların arasında ses benzerliklerinin bulunması bir güzellik öğesi olarak kabul edilir.

3. *Yeni osmanlıca*, osmanlı toplumunun Batı'ya yönelmesi ile ortaya çıkan ve Balkan yenilgisiyle hızlanan ulusçuluk akımı sonunda yerini çağdaş türkçeye bırakan bir dönemin dilidir. Bu dönemde osmanlıcaya birçok yeni kavramlar, yeni edebiyat türleri ve gazete girmiş ve yeni gereksinimleri karşılayacak bir dil aranmasına başlanmıştır. Kuşkusuz birdenbire eskiden kopmak sözkonusu olamazdı. Bu yüzden de başlangıçta Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem gibi yazarların dilde çift standart uyguladıkları görülür. Gazete ve romanlarda uygulanan dille, duygu ve düşüncelerini açıklamak için kullandıkları dil arasında fark vardı. Recaizade, üslubu üçe ayırıyor ve "sade", "müzeyyen" ve "âli" üslup adlarını veriyordu. Eski süslü nesre hücum ediliyor, ama bütünüyle de bir yana bırakılamıyordu. Artık nesirde bir yük gibi kabul edilen iç kafiyeler bile bütünüyle terk edilemiyor, eski alışkanlıkların bir sonucu olarak sık sık kullanılıyordu. Yeni dönemin yol açıcısı durumunda olan Şinasi, 1860'ta Agâh Efendi ile çıkarmaya başladığı *Tercüman-ı ahval*'in önsözünde, gazetede herkesin anlayabileceği bir dil kullanılacağını bildiriyordu. Böylece her zaman aynı sadelikte olmasa da yavaş yavaş bir gazete dili meydana geliyordu. Edebiyata yeni giren roman, öykü ve tiyatro türlerinde de sade bir dil kullanılması gerekiyordu. Düşünceleriyle yeniden yana olan Ziya Paşa şiirde ve düzyazıda bütünüyle eski dili kullanıyor ve savunuyordu. Devlet dairelerinde sade bir dil kullanılması Mahmut II döneminde başlatılmıştı. "Gülhane hattı hümayunu"nu kaleme alan Mustafa Reşit Paşa ve onun yetiştirmesi olan Cevdet Paşa sade dilden yanaydı. Devlet kalemlerinde süslü bir üslupla yazan kâtipler yerine oldukça sade bir dil kullanan yeni bir kâtip sınıfı doğuyordu. Fermanlar, beratlar oldukça rahat anlaşılır bir dille yazılmaya başlanmıştı.

Dilde yenileşme hareketi bir yandan da halk edebiyatı türlerinin kullanılması konusunu gündeme getiriyordu. Akif Paşa'nın bir ağıtı, Namık Kemal'in hece ölçüsünü kullandığı birkaç şiiri, Ziya Paşa'nın bir türküsü hece ölçüsünün aydın sınıfça kullanıldığı ilk örneklerdir. Bu şiirlerde, halk şairlerindeki ölçüde sade bir dil kullanılmış olması da ilgi çekicidir.

Servet-i fünun döneminde ise dilde tam bir geriye dönüş görülür. Kavramlar bakımından yepyeni olan Servet-i fünun şiiri, dil bakımından tanzimatçıların çok gerisindeydi. Halit Ziya'nın romanlarında kullanılan dil de sadelikten oldukça uzak farsça tamlamalarla ve uzun cümlelerle süslenmiş bir dildi. 1912'de ise servet-i fünunculların karşısına çıkan, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmaya başlaması ile düşüncede olduğu gibi dilde de ulusçuluğu savunan yeni bir kuşağın ortaya çıktığını görüyoruz ki, bundan sonra kullanılan dili osmanlıca olarak değil, türkçe olarak adlandırıyoruz.

OSMANLICACILIK a. Dil yönünden osmanlıcadan yana olanların tutumu.

OSMANLICILIK a. Tanzimat'tan sonra gelişen ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm unsur ve etnik grupların kendilerini "osmanlı" kabul etmeleri gerektiğini savunan düşünce akımı.
—ANSİKL. Fransız devrimi'nden (1789) sonra gelişen ve yayılan ulusçuluk akımı Osmanlı İmparatorluğu'nu da sarstı; bağımsızlık girişimleri başladı. Namık Kemal gibi osmanlı aydınları parçalanmayı önlemek için çokuluslu osmanlılık idealini öne sürdüler. Bu ideal yüz yıl boyunca Osmanlı devletinin resmi görüşü oldu. Ancak arap milliyetçiliğinin gelişmesi; müslüman, katolik ve ortodoks Arnavutlar'ın ulusal sorunlar sözkonusu olunca birleşmeleri gibi olaylar yapay osmanlıcılık idealinin boşluğunu ortaya koydu. 1904 yılında Yusuf Akçura türkçülük tartışmasını başlatınca, ona karşı Ali Kemal ve Ahmet Ferit osmanlıcılığı savunmayı sürdürdüler. İkinci meşrutiyet'ten sonra bu akımın savunucusu Süleyman Nazif türkçüleri, "Cengiz hastalığı"na tutulmakla suçladı ve Osmanlılar'ın damarlarında "hususi" bir kanın bulunduğunu bile ileri sürebildi. Bu akım Balkan savaşı'yla büyük darbe yedi. Cumhuriyet sonrasında uluslaşma süreci tamamlanınca anlamını yitirdi.

OSMANLILIK a. Osmanlı olma durumu.

OSMANOĞLU, Türkiye'de halifeliğin kaldırılması üzerine (1924) sınırdışı edilen ve kadınlarına yurda girme izni verilince (1951), İstanbul'a dönüp yerleşen hanedan üyelerinin soyadı. —ŞADİYE, Abdülhamit II'nin Emsalinur Kadın'dan olan kızı (İstanbul 1886 - *ay. y.* 1977). İstanbul'da Bükreş büyükelçiliği memurlarından Fahir Bey'le evlendi (1910). Bu evlilikten Samiye adlı kızı oldu (1914). Eşi veremden öldü (1922). Hanedan mensupları sınır dışı edilince, kızıyla birlikte Fransa'ya gitti (1924). Paris büyükelçisi Reşat Halis Bey'le evlendi (1931). Onun da ölümü üzerine ikinci kez dul kaldı (1944). Bir amerikalı subayla evlenen kızıyla birlikte New York'a gitti (1946). Türkiye'ye dönme izni verilince İstanbul'a yerleşti (1951). Amerika'da yazmaya başladığı anılarına dayalı yapıtı önce *Saray ve harem hatıralarım* adıyla *Hayat* dergisinde tefrika edildi (1963), sonra üzerinde yapılan bazı değişiklikler ve eklemelerle *Hayatımın acı ve tatlı günleri* başlığı altında kitaplaştırıldı (1966). —AYŞE, Abdülhamit II'nin Müşfika Kadın'dan olan kızı (İstanbul 1887 - *ay. y.* 1960). Beyrut eşrafından Fahribeyzade Ahmet Nami Bey ile evlendi (1910). Bu evlilikten Ömer Nami (1912), Aliye (1913) ve Osman (1918) adlı üç çocuğu oldu. Kocasından ayrılarak hassa müşiri Rauf Paşa'nın oğlu yarbay Mehmet Ali Bey'le evlendi (1921) ve Abdülhamit Rauf adlı oğlunu dünyaya getirdi (1922). Sınır dışı edilince, eşi ve çocuklarıyla birlikte Fransa'ya giderek Paris'e yerleşti (1924). Dul kaldı (1937). Türkiye'ye girme izni verilince (1951), İstanbul'a döndü. *Babam Abdülhamit* adını verdiği anıları *Hayat* dergisinde tefrika edilirken yarıda kesilince, kitap olarak yayımladı (1960). —NEMİKA, Abdülhamit II'nin torunu, şehzade Mehmet Selim Efendi'nin kızı (İstanbul 1888 - *ay. y.* 1969). Babasıyla birlikte Türkiye'den ayrılmak zorunda kaldı (1924). Babası ölene kadar yaşamını çeşitli avrupa kentlerinde sürdürdü. Yurda girme izni verilince (1951), İstanbul'a yerleşti. —FATMA, *Gevheri Sultan* denir, Abdülaziz'in torunu, şehzade Mehmet Seyfettin Efendi'nin kızı (İstanbul 1904 - *ay. y.* 1980). Babasıyla birlikte Türkiye'den ayrıldı (1924). Mısırlı prens Ahmet Gevheri ile evlenerek Kahire'ye yerleşti (1930). Kocası öldükten (1948) sonra onun geliriyle geçinmeye çalıştı. Mısır'da cumhuriyetin ilan edilmesi üzerine (1953) mallarına ve gelirine elkonulunca, Türkiye'ye dönerek İstanbul'a yerleşti. Ut, tanbur, lavta ve kemençe gibi çalgıları büyük ustalıkla çalan sultanın, birçok bestesi de vardır.

OSMANPAŞA, Yozgat'ın merkez ilçesinde bucak; 7 486 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Osmanpaşa*, 1 792 nüf. (1990).

OSMANTUS a. Kuzey Amerika'da, Doğu Asya'da ve Okyanusya'da yetişen kokulu çiçekli ağaç ya da çalı. (Zeytingiller familyası.)
—ANSİKL. Osmantuslar oval ya da mızrağımsı, sert ve hepyeşil yapraklı ağaçlardır. Küçük beyaz çiçekleri yaprakların koltuğundan ya da dalların ucundan çıkar. Çinliler bu çiçekleri çayı kokulandırmak için kullanırlar. *Osmanthus aquifolium* açık havada büyüyebilir; diğer türleri limonluklarda yetiştirilir.

OSMANZADE AHMET TAİP, türk şair ve tarihçi (İstanbul 1660 ? - Kahire 1724). Divan hocalarından Osman Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimi gördü. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Şam'a vali atanan Kemankeş Mehmet Paşa'ya kethüda oldu. İlmiye sınıfından ayrılması yüzünden adı müderrisler defterinden silindiyse de bir süre sonra müderrisliği geri verildi. Halep mevleviyetine atandı. Son görevi Mısır mevleviyetiydi (1723). Söylentiye göre, Mısır valisi tarafından zehirletilerek öldürüldü. Şiirlerinde önceleri *Hamdi*, sonraları *Taip* mahlasını kullandı. Ahmet III'ün yeni doğan bir şehzadesi için yazdığı tarih manzumesiyle "reis-i şairan" sıfatını aldı. Tezkireler bir *Divan*'ı bulunduğunu yazarlarsa da bugüne kadar ele geçmemiştir. Şiirleri mecmualarda dağınık haldedir. *Münşeat*'ı (Nuruosmaniye kütüphanesi, no. 4293) 50'ye yakın nesir örneğini içerir. Kınalızade Ali Çelebi'nin *Ahlak-ı Alai*'sini, inşa örneği olarak *Hulasat ül-ahlak* adı altında özetledi. Ahmet III'ün hastalığı ve iyileşmesi nedeniyle kırk hadis şerhi olan *Sıhhatâbâd*'ı yazdı. Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ahlak-ı Muhsini*'sini, *Kitab-ı ahlak-ı Ahmedi* adıyla türkçeye çevirdi (bas. 1840).

OSMANZADE HAMDİ → AKSOY (Hamdi).

OSMERİDAE a. (yun. *osmeres*, kokulu'dan; familya üyeleri güçlü bir hıyar kokusu yayar). Kuzey yarıküre'de yaşayan, düşük pullu kemiklibalık familyası. (Salmonidae familyası üyelerine benzeyen bu balıklar mikrofajdır. Kıyılara yaklaşır ya da yumurtlamak için tatlısulara girerler; örnek türü *Osmerus eperlanus*'tur.)

OSMERUS EPERLANUS a. İri ve düşük pullu, yüksek, dar ve içi yağ dolu yüzgeçli kemiklibalık. (Kuyruk yüzgeci çatallıdır. Atlas okyanusu'nda, Gaskonya körfezinde ve Norveç denizi'nde yaşar. Ortasularda bulunan göçmen bir balıktır; ilkbaharda yumurtlamak için akarsulara girer; bazı bireyleri göç etmeden yaşar. Keskin bir hıyar kokusu taşıyan eti pek yenmez. *Osmeridae* familyası.)

OSMİA a. Siyah ya da tunç rengi bedenli, yalnız yaşayan arı cinsi. (İri başlıdır. Yüzü çoğunlukla boynuzlarla bezelidir. Avrupa'da yaygın birçok türü vardır. Yuvalarını çok çeşitli biçimlerde yaparlar; bazı türler yuvalarını, *Megechile* cinsi üyeleri gibi, gelincik çiçeğinin yapraklarıyla döşerler. Arıgiller familyası.)

OSMİAMAT a. (fr. *osmiamate*). Anorg. kim. Birdeğerli $[OsNO_3]^-$ anyonu içeren komplekslerin genel adı.

OSMİAMİK sıf. (fr. *osmiamique*). Anorg. kim. *Osmiamik asit*, $H[OsNO_3]$ formülünde, tek başına elde edilemeyen asit.

OSMİAT a. (fr. *osmiate*). Anorg. kim. İkideğerli $[OsO_4]^{2-}$ anyonu içeren tuzların genel adı. (Bu tuzlara osmat da denir.)

OSMİK sıf. (fr. *osmique*). Anorg. kim. Formülü OsO_4 olan bir anhidrit (osmiyum tetraoksit) için kullanılır. (Osmik anhidrit özellikle doku müstahzarlarının bileşimine katılır.)

OSMİRİDYUM a. (fr *osmiridium*). Miner. İRİDOSMİN'in eşanlamlısı.

OSMİYUM a. (fr. *osmium;* oksitlerinden birinin yaydığı özel kokudan dolayı yun. *osme*, koku'dan). Doğada özellikle iridyum osmiyür (iridosmin) durumunda bulunan, platin grubundan metal. (Simgesi Os olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Miner. *Doğal osmiyum*, heksagonal sistemde yer alan doğal osmiyum ve iridyum alaşımı. (Bileşimindeki osmiyum atomları oranı % 80'dir.)

◆ sıf. Anorg. kim. *osmiyum IV*, dörtdeğerli osmiyum bileşikleri için kullanılır.

—ANSİKL. Osmiyum, atom numarası 76, atom kütlesi 190,2 olan kimyasal bir elementtir. İridyum ve platinle birlikte, platin grubunun üç ağır elementinden biridir. 1803'te, Tennant tarafından iridyumla (1804) yaklaşık aynı dönemde bulundu.

Osmiyum çok sert, 22,6 yoğunluğunda, 3 040 °C'a doğru eriyen, indigo mavisi renginde bir katıdır. Akkor derecede havada yükseltgenerek osmiyum perokside (OsO_4) dönüşür; amonyak ve alkalilerle $K[OsNO_3]$ gibi osmiamatları veren osmiyum peroksit, süblimleşebilen, korozyona yol açan, keskin kokulu, beyaz bir katıdır. Osmiyum trioksit (OsO_3) serbest olarak bulunmaz, ancak bu oksidin karşılığı olan osmiatlar bilinmektedir. Osmiyumun başka oksitleri de vardır, bunların en çok tanınanı kahverengi bir katı olan osmiyum dioksittir (OsO_2).

Osmiyum, en önemlileri 4 değerlikli olan birçok tuz serisi oluşturur; nitekim osmiyum tetraklorür ($OsCl_4$), osmiyumun doğrudan klorla bileşmesiyle meydana gelir. Toz halinde bir katı olan osmiyum tekraklorür, diğer metal klorürlerle birleşerek kloroosmiatlar (örneğin $K_2[OsCl_6]$) gibi karmaşık tuzlar verebilir.

Osmiyumun çıkarılması, platin* metalürjisine dayanır.

• *Kullanım alanları.* Osmiyum arı olarak çok az kullanılır. Auer von Welsbach, osmiyumdan akkor lamba flamanları yapmıştı. Osmiyum peroksidin (OsO_4) siyah altoksitlere kolayca indirgenebilen çözeltisi, dokulara emdirilerek ayrıntıların mikroskopta daha görünür hale getirilmesi amacıyla dokubilimde kullanılır. İridyum osmiyür, çok sert olması ve bozulmaması nedeniyle biz, düşey yatak vb. yapımında işe yarar.

OSMİYUMLU sıf. Anorg. kim. Bileşiminde osmiyum bulunan bir alaşım, bir bileşim, bir cevher için kullanılır.

OSMİYÜR a. (fr. *osmiure*'den). Anorg. kim. Bazı osmiyum alaşım ya da bileşiklerine kimi zaman verilen ad. (Çok az kullanılır.)

OSMOL a. (fr. *osmole*). Fizs. kim. Bir litre suda çözünmüş bir molün 0 °C'ta ve 22,4 atmosfer basıncı altında geçişme basıncı.

OSMOLALİTE a. (fr. *osmolalité*). Fizs. kim. OSMOLALLIK'ın eşanlamlısı.

OSMOLALLIK a. Fizs. kim. Bir çözeltideki, geçişme basıncı bakımından etkin parçacıkların, çözücünün 1 kilogramı için osmol ya da bindebir-osmol (miliosmol) olarak ifade edilen derişimi. (Eşanl. OSMOLALİTE.)

OSMOLARİTE a. (fr. *osmolarité*). Fizs. kim. OSMOLARLIK'ın eşanlamlısı.

OSMOLARLIK a. Fizs. kim. Bir çözeltideki, geçişme basıncı bakımından etkin parçacıkların, çözücünün 1 litresi için osmol ya da bindebir-osmol (miliosmol) olarak ifade edilen derişimi. (Eşanl. OSMOLARİTE.)

OSMOMETRE a. (fr. *osmomètre*'den). Kim. GEÇİŞİMÖLÇER'in eşanlamlısı.

OSMOND (Floris), fransız metalürji uzmanı (Paris 1849 - Saint-Leu 1912). Creusot'nun laboratuvarında çeliğe su verme işlemini inceledi; dönüşüm noktalarının varlığını ortaya koydu ve demir-çelik ürünlerinin bileşenlerini belirledi. Metalografide kullanılan iki temel inceleme yöntemini tasarladı: mikroskobik metalografi ve ısıl çözümleme. *Théorie cellulaire des propriétés de l'acier* (Çeliğin özellikleri üstüne hücre kuramı) adında bir kitabı yayımlandı (1894).

Osmond formülleri, karbonlu çeliklerin dayanımını (haddelenmiş durumda), başlıca elementlerinin kimyasal çözümlemelerine bağlı olarak açıklayan deneysel bağıntılar.

OSMONDACEAE a. Kral eğreltisi ve todea gibi, sporkesesinin tepesinde kalın bir bölge bulunan büyük eğreltileri kapsayan bitki familyası.

OSMONDİT a. (fr. *osmondite*). Metalürj. Çeliklerin, özellikle suverilmiş ve menevişlenmiş çeliklerin bileşimine giren, çok ince demir ve demir karbür yığışımı.

OSMOZ ya da **OZMOZ** a. (fr. *osmose;* yun. *osmos*, itme'den). Fizs. kim. GEÇİŞME'nin eşanlamlısı.

OSMUNDA REGALİS → KRAL EĞRELTİSİ.

OSMYLUS CHRYSOPS a. Derelerin yakınında, genellikle yaprakların altında yaşayan, *Planipennia* öbeğinden böcek. (*Osmylidae* familyasının örnek türü.) [Eşanl. OSMYLUS MACULATUS.]

OSNABRÜCK, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Teutoburgerwald'ın kuzeyinde, 156 900 nüf. (1989). Demir-çelik sanayisi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Kırtasiye. Kimya, besin ve tekstil (yün) sanayileri.

—Tar. Osnabrück, 783'te Charlemagne tarafından kurulan piskoposluk kilisesinin çevresinde gelişti. 1082'de surlarla çevrildi; Hansa üyesi olan kent, kumaş ticaretiyle zenginleşti. Reform hareketi Osnabrück'te benimsendiyse de (1521) cizvitler burada Akademie Carolinum'u kurdular (1630). Otuz yıl savaşı'nda büyük zarar gören kentte (Münster ile aynı zamanda), Westfalen* barışı görüşmeleri yapıldı (aralık 1644 - ekim 1648). Kentteki Kilise mülklerine elkondu. Osnabrück sırasıyla Hannover'e (1803), Prusya'ya (1806), Westfalen'e (Weser yönetim bölgesi, 1807), Fransa'ya (Yukarı Ems yönetim bölgesinin merkezi, 1810) ve yeniden Hannover'e (1815) bağlandı.

—Güz. sant. Kentteki eski yapıların büyük bir bölümü günümüze ulaşmıştır: daha çok XII.-XIII. ve XV. yy.'larda yapılmış olan katedral, gotik üslupta St. Johann, St. Marien ve St. Katharinen kiliseleri, XV. yy.'ın sonundan kalma belediye sarayı (*Friedenssaal;* Westfalen barışı'nın hazırlık çalışmaları burada yapılmıştır). Tarih müzesi.

OSO (*Orbiting Solar Observatory*'nin kısaltması), Güneş'i geniş bir dalga boyu dizisinde (γ, X ve morötesi ışınımlar) gözlemlemede ve Güneş etkinliğini incelemede kullanılan amerikan uyduları ailesi. 1962 ile 1975 arasında sekiz uzay aracı başarıyla fırlatıldı.

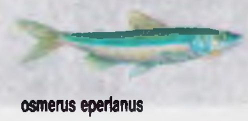
OSORKON, dört firavunun Libya kökenli adı: ikisi XXII., öbür ikisi XXIII. hanedandandır. —OSORKON I (İ.Ö. 929-893'e doğr.), babası Şesonk I'in yerine geçti. —OSORKON II (İ.Ö. 870-847), oğlu Nemrud'u Amon rahibi olarak Karnak'a yerleştirdi. Bubastis tapınağı'ndaki ünlü "tören salonu"nu tamamlattı ve lahdinin ortaya çıkarıldığı Tanis nekropolisine gömüldü. —OSORKON III döneminde (İ.Ö. 757-748) Nil görülmemiş biçimde taşınca, Teb'in bir bölümü ve Amon tapınağı sular altında kaldı. "Amon'un malları"nın kendi ailesinde kalmasını sağlamak amacıyla, kral ailesinden bir kızı "tanrının karısı" olarak Karnak'a yerleştirme geleneğini başlattı. —OSORKON IV, XXIII. hanedanın son hükümdarı; İ.Ö. 730'dan önce, Sais prensi Tefnakht tarafından tahttan indirildi.

OSORNO, Orta Şili'de yanardağ, karlı konisinin düzgünlüğüyle ünlüdür; 2 660 m. Lav akıntıları Todos los Santos gölünü Llanquihue gölünden ayırdı.

OSORNO, Şili'de kent, il merkezi, orta kesimdeki büyük vadinin güney bölümünde, araukan bölgelerinin sınırında; 133 158 nüf. (1990). Besin sanayileri. Göller bölgesinin turizm merkezi.

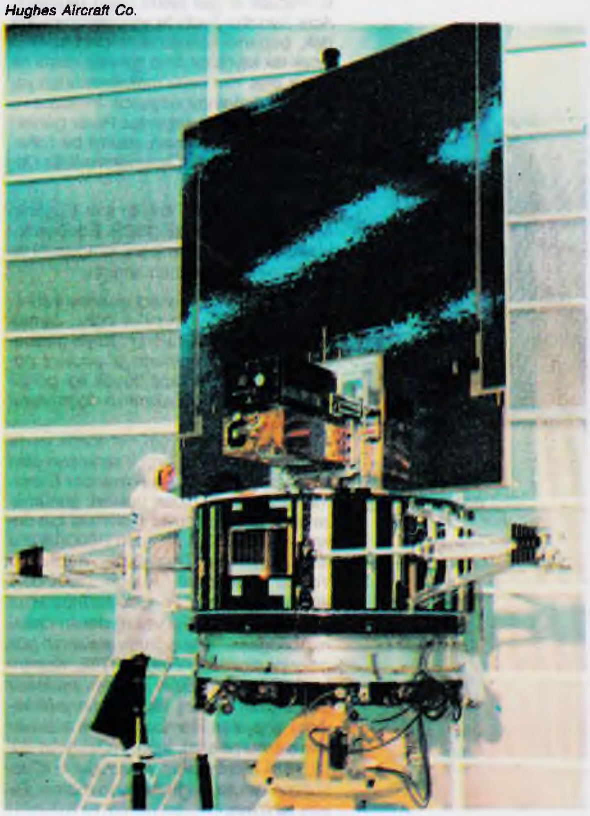
OSQUİDATES. Esk. coğ. Béarn'da yaşayan Galya halkı. Başlıca kentleri, *Beneharnum* (Lescar) ve *Iluro* (Oloron).

OSS (*Office of Strategic Service*'in kısaltması), İsviçre'de 1942'de kurulmuş ame-

osmerus eperlanus

Hughes Aircraft Co.

Güneş'i gözlemlemede kullanılan amerikan uydusu OSO'nun özel odada birleştirilmesi (21 haziran 1975'te Kennedy Space Center'dan fırlatıldı)

Lauros-Giraudon

Lora kıyılarında arpının sesiyle hayaletleri canlandıran Ossian Gérard'ın yapıtı 1801'de yapılan özgün yapıtın kopyası (1809-10'a doğr.) *Malmaison şatosu*

rikan gizli haber alma ve eylem bürosu. Allen Dulles, Basel'den başlayarak Almanya ve işgal altındaki Fransa'da istihbarat ağı kurdu. Bu büronun Fransa'daki Direniş hareketine de yararı oldu.

OSS, Hollanda'da (Noordbrabant), Nijmegen'in G.-B.'sında kent; 46 900 nüf. Eczacılık ürünleri. Otomobil yapımı. Mezbahalar ve et işleme.

OSSA, Yunanistan'da dağ, Tempe vadisinin G.'inde, Pelion dağının K.'inde; 1 978 m.

OSSABEL a. Dacryodes cinsinden ağaçların ozigoya çok benzeyen odunu.

OSSE, Fransa'da (Armagnac) ırmak, Gélise'nin kolu (sağ kıyıdan); 120 km. Nérac'ın B.'sında son bulur.

Osservatore Romano *(L')*, 1861'de Roma'da kurulan ve 1929'dan başlayarak Vatikan'da basılan günlük italyan gazetesi. Papalık'ın yarı resmi yayın organıdır. *Acta Sanctae Sedis*'te yayımlanmalarına dek, papanın konuşmaları için başvurulacak tek kaynaktır. Bazı sütunlar resmi bir nitelik taşır. Her hafta makalelerinden yapılan bir derlemeyi italyanca, fransızca ve ispanyolca olarak yayımlar. Pazar günleri resmi nitelik taşımayan, resimli bir haftalık gazete çıkarır: *L'Osservatore della Domenica.*

Ossi di seppia, italyan şair Eugenio Montale'nin şiir yapıtı (1925). Edebiyattaki kapalılık akımı biçimlerini, simgelerini ve görüşlerini bu yapıttan almıştır.

Ossian, III. yy.'ın iskoç efsanevi kahramanı ve bardı, Fingal'in oğlu. James Macpherson, 1760'ta onun adıyla gaelceden çevrilmiş *Fragments of ancient poetry*'yi yayımladı. Yapıt büyük ilgi gördü ve yeni bir edebiyat akımının doğmasına yol açtı.

—İkonogr. Ossian'ın şiiri, yeniklasik ya da önromantik eğilimli birçok sanatçıya esin kaynağı oldu. İskoçyalı Alexander Runciman (Edinburgh ulusal galerisi: günümüze ulaşmamış bir duvar süslemesi için desenler, 1772-73), J. A. Koch (1800-1803'e doğr., Kopenhag Thorvaldsen müzesi ve Viyana akademisi), Runge (1804-05'e doğr., Hamburg) ve Girodet-Trioson'un (Montargis ve başka yerler) desen dizileri; Abildgaard* (*Ay ışığında atalarının gölgelerini seyreden Fingal*, 1782, Kopenhag), Gérard (*Arpının sesiyle hayaletleri canlandıran Ossian*, 1801; özgün yapıt kayıptır, kopyaları Hamburg'da ve Malmaison şatosu'ndadır), İngres (*Ossian'ın düşü*, 1813, Montauban), A. Couder'in (*Cuchullin'in umutsuzluğu*, Magnin müzesi, Dijon) tabloları.

A. F. P.

Carl von Ossietzky (toplama kampında)

OSSİETZKY (Carl VON), alman gazeteci ve siyaset adamı (Hamburg 1889 - Berlin 1938). Daha 1912'de barışı savundu. Birinci Dünya savaşı militarizm düşmanlığını daha da güçlendirdi. 1922'de "artık savaş yok" hareketini başlattı. Yarı askeri nitelikte aşırı sağ bir örgüt olan Reichswehr'in silahlandırılmasına ve daha sonra başka bir gözle bakacağı komünist partisine karşı kampanya açtı. 1931'de 18 ay hapis cezasına çarptırıldı. 1932 aralığında affedildi, ama 1933 yılı sonunda Hitler'in emriyle yeniden tutuklandı ve bir toplama kampına gönderildi. 1935'te Nobel barış ödülü'nü aldı. Verem oldu, 1936'da serbest bırakıldı ve bir hastanede öldü.

OSSİMİALE a. Gabon'da yetişen ve yarı ince dokulu, yarı sert, yarı ağır, kızıl sarıya çalan kırmızı kahverengi bir odun veren ağaç. (Odunu doğramacılıkta kullanılır. Bil. a. *Newtonia leucocarpa;* küstümotugiller familyası.)

OSSO-BUCO a. (delikli kemik anlamında ital. sözc.). Domatesli ve beyaz şaraplı bir sos içinde ilikli kemiklerle birlikte pişirilen, yuvarlak dilimler halinde kesilmiş dana inciği yahnisi. Pirinç ya da hamur işleriyle sunulur (Milano mutfağı).

OSSOKO a. Özodunu açık bej ile kahverengi-turuncu renkte, tüm odunu kaba dokulu, gevrek-yarı sert, hafif-yarı ağır arası olan tropikal afrika ağacı; odunu iç doğramacılıkta, kaplama ve kalıp işlerinde kullanılır. (Bil. a. *Scyphocephalium ochocoa.*)

OSSOL a. MANİL'in eşanlamlısı.

OSSOLA *(val d')*, İtalya'da (Piemonte) Toce'nin yüksek vadisi, Domodossola'nın orta kesiminin doğusunda. Hayvancılık ve turizm etkinliklerinin hiç de küçümsenmeyecek bir sanayi etkinliği eklenir: hidrolik santralların enerjisini kullanan kimya ve metalürji.

OSSOWSKİ (Stanisław), polonyalı filozof ve toplumbilimci (Lipno 1897 - Varşova 1963). Gösterge kavramının analizi üstüne bir tez yazdı (1926) ve estetiğin temelleri üstüne bir kitap yayımladı (1933). 1957'de yayımladığı başka bir yapıtında, çeşitli toplumbilim kuramlarının, toplumsal tabaklaşmayı nasıl ele aldıklarını inceledi ve sosyalist ülkelerle kapitalist ülkelerdeki toplumsal yapıların karşılaştırılmasını sağlayacak kavramsal kategoriler önerdi.

OST a. (lat. düşman, sonra da ordu anlamına gelen *hostis*'ten). **1.** Ortaçağ'da, vasalların metbuları için yerine getirmekle yükümlü oldukları askerlik hizmeti. **—2.** Feodal dönemde ordu.

OSTADSİS, yalancı peygamber (öl. Bağdat 768). Peygamber olduğunu öne sürerek, zerdüştçülüğü yaymak için Horasan'da Abbasi devletine karşı önemli bir ayaklanma başlattı (767). 300 000 kişinin katıldığı ayaklanma, Herat ve Sicistan bölgelerine yayıldı. Ayaklanmacılar arap komutan el-Ersam'ı Merver Ruz'da öldürdüler. Abbasi halifesi Mansur, Ostadsis'in üzerine Hazim bin Huzeyme'yi gönderdi. Huzeyme, ayaklanmayı bastırdığı gibi dağlık bölgelere kaçan Ostadsis'i yakalayarak Bağdat'ta idam ettirdi.

OSTARİOPHYSİ a. (yun. *ostarion*, küçük kemik ve *physa*, kese'den). Kemiklibalıklar takımı. (Yüzme kesesiyle iç kulağı arasında Weber kemikçiğinin bulunması üyelerinin başlıca özelliğidir. Tatlısularda yaşarlar. Üyeleri bugün sazanlar takımını oluşturur.)

OSTEALJİ a. (fr. *ostéalgie*). Tıp. Kemik ağrısı.

OSTEİCHTYES a. İç iskeleti kemikleşmiş balıklar sınıfı. (*Osteichtyes* sınıfı, çok eşitsiz üç altsınıfa ayrılır: *Actinopterygii* [hemen bütün üyeleri kemiklibalıklar üsttakımından toplanır], saçakyüzgeçlimsiler ve ciğerlibalıklar; *Osteichtyes* sınıfı üyeleri, kıkırdaklıbalıklar [köpekbalıklarının hemen hemen tümü] ile karşıtlaşır.)

OSTEİT a. (fr. *ostéite*). Patol. KEMİK* İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

OSTENDE → OOSTENDE.

OSTENİT → AUSTENİT.

OSTENİTLEŞTİRME a. Metalürj. *Ostenitleştirme çeliği*, ostenit bölgesinde (ostenit sıcaklığında) biçimlendirilmiş krom -molibdenli çelik.

OSTENSUM a. (geç lat. sözc.; klasik lat. *ostendere*, sunmak'tan). Din. Kutsanmış hostia'nın, dindarların ibadetine sunulmak üzere, içine konulduğu altın ya da gümüş kap.

OSTEOARTRİT a. (fr. *ostéo-arthrite*). Bazen eklem yüzlerinde kemik lezyonlarına neden olan iltihap.

OSTEOARTROPATİ a. (fr. *ostéo -arthropathie*). Kemiklerde biçim bozukluğu ihtilatlarına yol açan eklem hastalığı.

—ANSİKL. 1890'da Pierre Marie tarafından tanımlanan ve onun adını taşıyan havalı hipertrofi yapıcı osteoartropati el ve ayaklarda hipertrofi, oluklu, şişkin tırnaklarla hipokratik bir görünüm vermesiyle belirgindir. Erkeklerde daha sıktır ve (olguların % 90'ında) göğüs içinde, akciğerde ya da başka bir organda bazen sindirim sistemindeki bir hastalığın öncü belirtisi olabildiği gibi, çok nadiren de yalnız başına ortaya çıkabilir.

OSTEOBLAST a. (fr. *ostéoblaste*). Dokubil. Kemik iliğinde ve periostun kemik yapıcı tabakasında gözlenen, embriyon dönemine dönmüş ya da o dönemden kalmış genç hücre. (Temel kemik maddesini osein oluşturur ve sonunda bunun içinde hapis kalır.) [Eşanl. OSTEOJEN HÜCRE.]

OSTEODİSTROFİ a. (fr. *ostéodystrophie*). **1.** İskeletteki trofik bozukluk. **—2.** *Böbrek osteodistrofisi*, süreğen böbrek yetersizliği sırasında görülen ve kemik yumuşaması ile ikincil hiperparatiroidi lezyonlarını da kapsayan kemik belirtileri.

OSTEOFİBROZ a. (fr. *ostéofibrose*). İltihaplı olmayan kemik hastalığı. İliğin lifli yozlaşmasıyla belirgindir.

—ANSİKL. İster yerel ister genelleşmiş olsun, osteofibroz hiperparatiroidi, Recklinghausen hastalığı ya da böbrek kökenli bir lifsi-kovuklu osteoz (Rutishauser ve Albright hastalığı) gibi çok çeşitli hastalıklara bağlı olarak gelişebilir.

OSTEOFİT a. (fr. *ostéophyte*). Romatol. Hasta bir eklemin yakınında ortaya çıkan değişik büyüklükte ve bazen çıkıntılı kemik oluşumu. (Kemik zarından kaynaklanır ve artrozun karakteristik belirtisidir.)

OSTEOFİTOZ a. (fr. *ostéophytose*). Patol. Osteofitlerin gelişmesi ile belirgin hastalık.

OSTEOFON a. (fr. *ostéophone*). Kemiklerin iletkenliği sayesinde dıştan gelen sesleri iç kulağa taşımayı sağlayan aygıt. (İşitmeyi düzeltici aygıtların vibratörleri osteofonlardır.)

OSTEOGENESİS İMPERFECTA a. Kemiklerde tam bir osteoporoza neden olan bağdokusu hastalığı.

—ANSİKL. Porak ve Durante tarafından 1905'te tanımlanan ve bu araştırmacıların adıyla da anılan hastalık, dölütün yavaş gelişmesi üzerine radyografi yapılarak doğumdan önce de ortaya çıkarılabilir. Doğumda mikromeli (çok kısa, biçimsiz ve kıvrık kol ve bacaklar) ve iri kafatası görülür; kafatası elle yoklandığında yumuşak kubbe kısmı bir parşömen duygusu verir; alın çıkık ve burun kartal gagası gibidir. Radyolojik değişiklikler çok belirgindir: kemik açık renkli ve kabuk kısmı incedir. Ayrıca gözlerde sklera mavidir, diş gelişimi tam değildir ve sağırlık vardır. Kemik bozuklukları ve kırıklar pahasına da olsa,

çocuğun yaşamını sürdürmesi olasıdır. Hastalığın ağır çeşitleri kısa sürede ölümle sonuçlanır. Kalıtsal olarak nasıl iletildiği belirsizdir. Çekinik ya da başat yoldan geçebilir (yeni değişinimler).

Lobstein hastalığı çocuk yürümeye başladığında ya da daha sonra çok az bir darbeyle gelişen bir kırık üzerine ortaya çıkarılır. Ağır biçimlerde, yineleyen kırıklar nedeniyle kemik anomalileri çabuk belirginleşir. Buna Van der Hoeve üçlüsü eklenir: mavi sklera, kusurlu dişler ve sağırlık. Hastalık çoğunlukla başat otozomik yolla geçer.

OSTEOGLOSSİDAE a. KEMİKDİLLİGİLLER familyasının bilimsel adı.

OSTEOJEN sıf. (fr. *ostéogène*). **1.** KEMİK* YAPICI'nın eşanlamlısı. **—2.** *Osteojen hücre,* OSTEOBLAST'ın eşanlamlısı.

OSTEOJENEZ a. (fr. *ostéogenèse*). Kemiklerin ve kemik dokusunun oluşumu ile ilgili embriyoloji bölümü.

OSTEOJENİK sıf. (fr. *ostéogénique*). **1.** Osteojeneze ilişkin olana denir. **—2.** Kemik yapımı anlamında kullanılır. **—3.** *Osteojenik hastalık,* BESSEL-HAGEN HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

OSTEOKLAST a. (fr. *ostéoclaste*). Dokubil. Dirençli kemik maddesini tahrip eden ve içinde boşluklar açan çokçekirdekli hücrelere Kölliker'in verdiği ad.

OSTEOKLAZİ a. (fr. *ostéoclasie*). Cerr. Kemik ya da eklemlerdeki biçim bozukluklarını düzeltmek için bazı kemikleri kırma esasına dayanan ameliyat.
—Dokubil. Osteoklastlardan ileri gelen osteoliz.

OSTEOKONDRİT a. (fr. *ostéochondrite*). *Ayırıcı osteokondrit,* KÖNİG HASTALIĞI'nın eşanlamlısı. || *Büyüme osteokondriti,* genç insanlarda çocukluk ya da yeniyetmelik devresinde, kemiğin henüz kıkırdak evresinde olduğu sırada ortaya çıkan aseptik kemik iltihabı. (Çoğunlukla kemik ile bitişme kıkırdağının birleşme yerinde ortaya çıkan, başlangıçta herhangi bir şikâyete neden olmazken, tedavi edilmezse, daha sonra artroza zemin hazırlayan biçim bozukluklarına yol açar.) [Eşanl. BÜYÜME OSTEOKONDROZU.]

OSTEOKONDRODİSPLAZİ a. (fr. *ostéochondrodysplasie*). Embriyol. Kıkırdak ve kemik dokularının, büyüme ve gelişme bakımından kalıtsal oluşum anomalisi.

OSTEOKONDROM a. (fr. *ostéochondrome*). Büyüme kıkırdağına yakın bölgelerden doğan iyicil kemik uru.

OSTEOKONDROMATOZ a. (fr. *ostéochondromatose*). Daha çok diz ve dirseklerde olan ve eklemlerin içinde eklemin çalışmasını güçlendirici yabancı cisimlerin (osteokondrom) oluşmasıyla sonuçlanan eklem hastalığı. (Eşanl. REİCHEL HASTALIĞI, REİCHEL-HENDERSON-JONES SENDROMU.)

OSTEOKONDROZ a. (fr. *ostéochondrose*). Patol. *Büyüme osteokondrozu,* BÜYÜME OSTEOKONDRİTİ*'nin eşanlamlısı.

OSTEOKRAN a. (fr. *ostéocrâne*). Embriyol. Omurgalılarda, hem kıkırdaktan kemikleşmiş iç iskeleti, hem yüzeyel, yani deri kökenli iskeleti içeren kemik kafatası. (Sırt tarafında bulunan ve tüm beyni kapsayarak arkada omurgayla eklemlenen *nörokran* ile karın tarafından bulunan ve ağız yutak boşluklarını kapsayan *splanknokran* olmak üzere ikiye ayrılır; embriyonda ondan önce iç iskeletin tamamen kıkırdaktan oluştuğu evre yer alır.)

OSTEOLEPİS a. Devon devrinde yaşamış fosil balık cinsi. (Karada yaşayan dörtayaklıların atasıdır. *Osteolepis*'ler, saçakyüzgeçlimsilerin *Rhipidistia* öbeği içinde sınıflandırılır; boyu yaklş. 30 cm.)

OSTEOLİT a. (fr. *ostéolithe*). Taşlaşmış kemik.

OSTEOLİZ a. (fr. *osteolyse*). Dokubil. Kemik dokusunun, özellikle kemiğin temel maddesinin özel hücrelerce soğurulması. (Soğurmayı ya osteoklastlar yapar [osteoklazi] ya da osteositler yapar [osteosit çevresi osteoliz]. Hormonal bozukluklar bu fizyolojik etkinlikleri arttırabilir. Kemiği sıkıştıran ya da kaplayan bir lezyon da, kemik dokusunda yıpranmaya yol açarak bir osteolize neden olabilir.)

OSTEOLOG a. (fr. *ostéologue*). KEMİKBİLİMCİ'nin eşanlamlısı.

OSTEOLOJİ a. (fr. *ostéologie*). KEMİKBİLİM'in eşanlamlısı.

OSTEOM a. (fr. *ostéome*). Erişkin kemik dokusundan oluşan iyicil ur. Bazı kemiklerde (kemiksi osteom) ya da bir kas içinde rastlanır. (Bu son durumda sınırlı bir kan pıhtısının kemikleşmesinden doğar.)

OSTEOMALASİ a. (fr. *ostéomalacie*). Patol. KEMİK* YUMUŞAMASI'nın eşanlamlısı.

OSTEOMELES a. Andlar'da, Polinezya'da, Çin'de ve Japonya'da yetişen çalı görünümünde ağaççık. (*Osteomeles anthyllidifolia* akdeniz ikliminde iyi yetişebilen güzel bir süs bitkisidir. Gülgiller familyası.)

OSTEOMİYELİT a. (fr. *ostéomyélite*). Patol. Kemik ve ilik iltihabı.
—ANSİKL. Akut osteomiyelitin her zaman görülen mikrobu bir deri lezyonundan (kan çıbanı, mikrop kapmış yara) ya da mukoza yarasından vücuda giren sarı stafilokoktur. Mikrop kemiğe kan yoluyla gelir ve tercihen uzun kemiklerin uç kısımlarına yerleşir. Enfeksiyon kemiğin bütün öğelerini sarar ve ölü kısımları dışarıya atar (sekestrum). Klinik olarak çocuktaki akut osteomiyelit birdenbire titreme, 40 °C ateş ve dalgınlıkla başlar, ortaya çıkan ağrı, hasta kol ya da bacağın ağrıyı duymayacak bir konumda hareketsiz tutulmasına neden olur. Hastalık antibiyotik tedavisinin ve kesin hareketsizliğin etkisi altında iyileşmeye yönelir, fakat antibiyotiklere dirençli mikroplarla olan enfeksiyonlarda, eskiden olduğu gibi, uzayan ve süreğen bir osteomiyelite dönüşebilir.

Travma sonrası görülen süreğen osteomiyelitler bir kırıktan (açık kırıklar, savaş yaraları) başlayan enfeksiyonlardır; bunların tedavisi uzun ve güçtür.
—Vet. Osteomiyelit hayvanlarda da olabilir, özellikle atlarda görülür. Hastalık ameliyatla ve ilaçla tedavi edilir (antibiyotik tedavisi).

OSTEOMİYELOFİBROZ a. (fr. *ostéomyélofibrose*). Hematol. İliğin giderek kaybolması ve yerini lifsi dokuya bırakması.

OSTEOMİYELOSKLEROZ a. (fr. *ostéomyélosclérose*). Hematol. İliğin kaybolması ve yerini sert bir dokuya bırakması, ayrıca anormal bir kemik yoğunlaşmasının buna eşlik etmesi. (Bu durumda, dalağın yanı sıra karaciğerde ve lenf bezlerinde de miyeloit metaplazi görülür.)

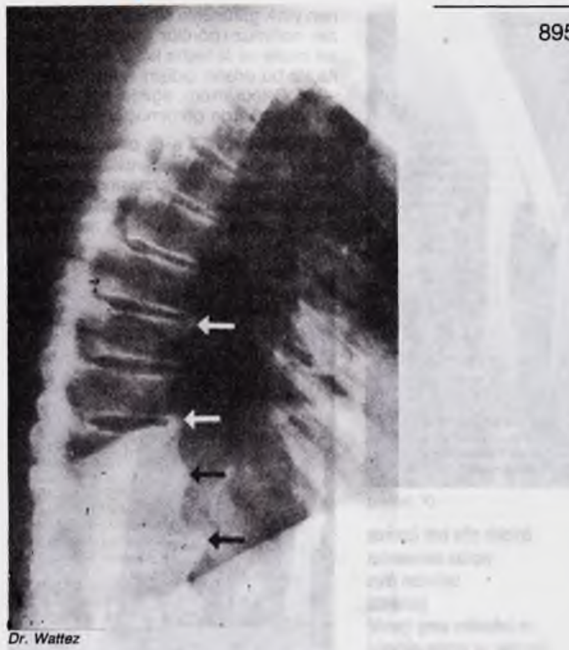
OSTEON a. (fr. *ostéone*). Dokubil. Tıkız kemik dokusunun ana öğesi. (Kılcal kan damarları ile sinirleri içeren uzunlamasına bir kanalın çevresinde eşmerkezli dizilmiş 4 ila 20 kemik lamelinden oluşur.)

OSTEONEKROZ a. (fr. *ostéonécrose*). Kemik nekrozu.

OSTEOODONTOKERATOPROTEZ a. (fr. *ostéo-odonto-kératoprothèse*). Oftalmol. Keratoprotez çeşidi.

OSTEOPERİOSTİT a. (fr. *ostéopériostite*'den). Kemiğin ve üstündeki kemikzarının aynı zamanda iltihaplanması.
—Dişç. *Diş-dişçukur osteoperiostiti,* diş, dişçukuru kemiği ve dişeti arasında irin toplanması ile kendini belli eden hastalık. (Bazen hasta dişin çekilmesini gerektirir.)

OSTEOPETROZ a. (fr. *ostéopétrose*). Patol. ALBERS-SCHÖNBERG HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

omurgada **osteofitler**

OSTEOPLAST a. (fr. *ostéoplaste*). Dokubil. Kemiğin ana maddesinin içinde bulunan ve osteoblasttan (osteosit) türemiş hücreyi içeren boşluk.

OSTEOPLASTİ a. (fr. *ostéoplastie*). Cerr. KEMİK* PLASTİĞİ'nin eşanlamlısı.

OSTEOPOROMALASİ a. (fr. *ostéoporomalacie*). Patol. Kemikteki protein örgüsünün seyrelmesi ve fosforlu kalsiyumlu madensel öğelerin kemiğe sinmesinde yetersizlik biçiminde ortaya çıkan iskelet hastalığı. (Osteoporoz ve osteomalaside görülen patolojik süreçlerin birleşmiş halidir.)

OSTEOPOROZ a. (fr. *ostéoporose*). Patol. Kemikteki protein örgüsünün seyrelmesiyle iskelette ortaya çıkan yaygın mineral kaybı.
—ANSİKL. Kemikteki porozlanmanın artışı, yapısında yer alan kemik dokusu miktarının azalmasıyla tam bir "zayıflama"ya neden olur. Osteoporoz omurgada ve leğende ağrılarla ve eklemlerin oynamasında zorluklarla kendini belli eder.

Radyografide, kemikler daha saydam ve çizgili, omur gövdeleri de yassılmış görünür. Kemiklerin yaşlanmasına bağlı birincil osteoporozların yanı sıra, içsalgı hastalıklarına (Basedow ve Cushing hastalıkları), uzun süreli bir kortikosteroit tedavisine, travma sonrasına, sindirim sistemi ya da böbrek bozukluklarına ve menopoz dönemi değişikliklerine bağlı osteoporozlar ortaya çıkar. Bunların tedavisi kalsiyum ve metabolizmayı güçlendirici ilaçlar verilmesine dayanır.

OSTEOPÖSİLİ a. (fr. *ostéopœcilie*). Patol. 1916'da Ledoux-Lebard tarafından tanımlanan ve radyografide osteoskleroz görüntüleri veren nadir iskelet (eller, dizler) hastalığı. (Albers-Schönberg lekeli osteopösilisi ve Vorhoeve şeritli osteopösilisi diye iki çeşidi vardır. Kalıtsal ve ailevi bir hastalık olup hiçbir klinik belirti vermez, gizli kalır.)

OSTEOPSATİROZ a. (fr. *ostéopsathyrose*). LOBSTEİN HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

OSTEOSARKOM a. (fr. *ostéosarcome*). Patol. Kemik yapılar üreten hücrelerden oluşan sarkom.
—ANSİKL. Osteosarkomlar kemiklere özgü kötücül urların en sık görülenleridir. Ağrı genellikle ilk belirtidir; radyografide pek açık seçik olmayan ve "saman alevi" de-

Dr Julliard

önkolda çifte kırık üzerinde yapılan **osteosentez** tedaviden önce (yukarıda) ve tedaviden sonra (yanda) [karşıdan ve yandan görünüş]

nen yırtık görünüşte bir alan ve bir kemik zarı mahmuzu görülür. Ancak dokubilimsel inceleme ile teşhis konabilir. Karyolitik ilaçlar bu urların gidişini iyileştirmiştir.
—Vet. Osteosarkom, sığırda, atta, domuzda ve etçillerde görülmüştür.

OSTEOSENTEZ a. (fr. *ostéosynthèse*). Cerr. Kırık bir kemiğin parçalarını yerli yerine koymak ve sağlamlaşıncaya kadar genellikle madenden bir aygıtla sabit tutmak amacına yönelik cerrahi müdahale.

Dr Julliard

(Yapılacak işlem çemberleme, vidalama, çivileme, vb. biçiminde olabilir.)

OSTEOSİT a. (fr. *ostéocyte*). Dokubil. Mineralleşmiş kemik maddesiyle tamamen sarılmış olan osteoblast. (Osteositler, birbirleriyle ağızlaşan kanalcıkların çıktığı çukurcuklarda [osteoplast] bulunur.)

OSTEOSKLEROZ a. (fr. *ostéosclerose*). Patol. Çoğunlukla bir iltihaba bağlı olarak kemik dokusunun sertleşmesi. (Bir metabolizma bozukluğuna ya da bir urun oluşum sürecine de bağlı olabilir.)

OSTEOSKUTUM a. Yumş. bil. KEMİKSİ* PUL'un eşanlamlısı.

OSTEOSPERMUM a. Bot. Güney Afrika ve Avustralya'da yetişen, her zaman yeşil, çokyıllık çalı. (Yaprakları çoğunlukla almaşıktır; sarı çiçekleri tek kömeçler ya da talkım halinde toplu olur. Bileşikgiller familyası.)

OSTEOTOM a. (fr. *osteotome*). Cerr. Zincir biçiminde kemik testeresi.

Ostia Corporazioni meydanı (yerde, ticaret limanlarının adıyla birlikte, limana demirlemiş gemileri gösteren mozaik) İ.Ö. II. yy.

J. Ross-Rapho

OSTEOTOMİ a. (fr. *ostéotomie*). Cerr. KEMİK* KESİMİ'nin eşanlamlısı.

OSTEOTROP sıf. (fr. *ostéotrope*). Tercihen kemiklere tutunan maddelere denir.

OSTEOYİT sıf. (fr. *osteoïde*'den). Dokubil. KEMİKSİ'nin eşanlamlısı.

OSTEOZ a. (fr. *ostéose*). İltihaplı olmayan, distrofi cinsinden kemik hastalığı.
—ANSİKL. Osteozların birçoğu içsalgı sisteminin iyi çalışmamasından ileri gelir: biri paratiroit adenomu sonucunda oluşan *paratiroit osteozu;* hipertiroidiye bağlı olan ve kemik ağrıları yapan *tiroit osteozu*. Diğer osteozlar ur ya da distrofi kökenlidir.

ØSTERDAL, Norveç'te vadi, Glåma'nın akaçladığı vadi, Oslo ile Trondheim arasında bir ulaşım yoludur.

OSTERMAN (Andrey İvanoviç, — *kontu*), alman asıllı rus diplomat ve devlet adamı (Bochum, Westfalen, 1686 - Berezov, Sibirya, 1747). 1703'ten başlayarak Büyük Petro'nun hizmetine girdi, 1725 -1741 arasında Rusya'nın dış siyasetini yönetti. Yekaterina I döneminde gizli Yüksek konsey üyesiydi, gerçek iktidarı ona bırakan Anna İvanovna tarafından kontluğa yükseltildi (1730). Avusturya ittifakına bağlı kaldı. Münnich'in yardımıyla, Biron'u naiplikten uzaklaştırdı (1740). Yelizaveta ve fransız yanlılarının entrikalarıyla görevden uzaklaştırılarak (1741) Sibirya'ya sürüldü.

ØSTERØ, Faeroerne takımadalarında, deniz üzerinde yüksek yalıyarlar oluşturan ada; 286 km²; 9 000 nüf. Balıkçılık. Koyun yetiştiriciliği.

OSTERODE, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Harz'ın batı eteğinde; 28 900 nüf. Turizm merkezi. Eski kentin güzel çekirdek bölümü. Dökümevi. Metalürji. Makine ve elektrikli gereç sanayileri.

OSTERTAGİOZ a. (fr. *ostertagiose*'dan). Vet. Gevişgetirenlerin şirdeninde ve bağırsağında ostertagia'nın gelişmesinden ileri gelen ve fazlaca islahe ve zayıflamaya neden olan asalak hastalığı.

OSTFİLDERN, Almanya'nın Baden Württemberg eyaletinde kent, Stuttgart'ın G.-D. banliyösünde; 28 400 nüf.

ØSTFOLD, Güney Norveç'te yönetim bölgesi *(fylke)*, Oslo fiyordunun D.'sunda; 4 183 km²; 238 000 nüf. (1990). Merkezi *Moss*. Killi bir bölgedir (tuğla).

OSTFRİESLAND → DOĞU FRIESLAND.

OSTHOFF (Hermann), alman dilbilimci (Billmerich, Westfalen, 1847-Heidelberg 1909). 1877'de Heidelberg'de profesör oldu. Yenidilbilgisi okulunun kurucularındandır. Burgmann ile işbirliği yaparak *Morphologische Untersuchungen* (Biçimbilimsel araştırmalar) [1878-1890] adlı dergiyi çıkardı.

OSTİA, İtalya'da Roma komününe bağlı yer, Tevere ırmağı ağzının yakınında. — *Lido di Roma* ya da *Lido di Ostia* Roma'ya 23 km uzaklıkta, başkente otoyoluyla bağlı bir kumsaldır. —Eski Ostia *(Ostia Antica)* kazı alanı, denizden 44 km içerdedir.
—Tar. Tevere ağzında *(ostium)* bir roma kolonisi olan kent, efsaneye göre Ancus Martius tarafından kurulmuştur; oysa en eski kalıntılar (tüften bir castrum suru) İ.S. 338'e kadar uzanabilmektedir. Marius tarafından yağmalanan kent, Sulla tarafından yeniden kuruldu (yeni sur) ve Hadrianus'un yaptırdığı güzel anıtlarla donatıldı. Septimius Severus, kıyıya kadar bir yol döşetti (via Severiana). Roma tarihinde Ostia, İkinci pön savaşı sırasında askeri liman olarak (korsanlara karşı), ardından *Urbs*'un (Roma) ikmali için başta gelen yolcu ve ticaret limanı olarak çok önemli bir rol oynadı. Constantinus'tan başlayarak Ostia'nın gerileme nedenleriyle Roma ticaretinin gerileme nedenleri, sıtma dışında, aynıydı: Batı Akdeniz havzasının yitirilmesi. 830'da yeni bir Ostia kurulduysa da, kısa sürede gerilemeye başladı. XIX. yy. başından itibaren Ostia'da düzenli kazılara girişildi.
—Arkeol. *Decumanus maximus* 1 200 m uzunluğundadır. Birkaç hamam (mozaikler), bir palestra, bir vigil kışlası ve Corporazioni meydanı'nı çevreleyen güzel yapı topluluğunun yanında bir tiyatro (Agrippa tarafından yapıldı, Septimius Severus ve Caracalla tarafından onarıldı) vardır. Bu meydan çepeçevre bir revakla sınırlandırılmıştı. Revağa, tüccar ve armatörlerin yazıhaneleri açılıyordu (bu etkinlikleri simgeleyen mozaikler), ortada ise "Ceres" tapınağı bulunuyordu. Kentte ayrıca bir forum (revaklarla çevrilmiştir; bazilika ve curia), pazar yerleri, birçok depo binası *(horrea)* nymphaionlar, Fortuna Annona tapınağı, Roma ve Augustus tapınağı, II. yy.'dan kalma capitolium, Attis ve Bellona ile birlikte *Magna Mater*'e adanmış bir tapınak, bir *Mithraeum* ve bir hıristiyan bazilikası da vardı. Kazılar, zemin katında dükkân ve tavernalar bulunan çok katlı kira evi tipi *insula*'nın incelenmesini, oymalı ya da resimli birçok dükkân tabelası yardımıyla Antikçağ mesleklerinin (çırpıcı, fırıncı) tanınmasını sağladı. Kente giriş yollarının kenarlarında mezarlar yer alır; Roma limanı nekropolisi (İsola Sacra, İ.S. II. -IV. yy.) her tür Roma mezarını bünyesinde toplar. Traianus kanalı'nın iki yanında birçok yazıt (özellikle mezar taşları) bulundu; bu yazıtlar Ostia limanı yaşantısında, azat edilen yunanlı ve doğuluların oynadıkları rolün önemini ortaya koyar.

OSTİNATO a. ("ısrarlı" anlamında ital. sözc.). Müz. Genellikle bir yapıtın bas partisinde çok sık olarak yinelenen ritmik ya da melodik motif.

OSTİYUM a. (lat. *ostium*, giriş'ten). Zool. → SU GİRİŞ DELİĞİ*.

OSTLAND ("Doğu ülkesi"), Litvanya, Letonya, Estonya ve Beyaz Rusya'dan oluşan topraklar. 1941'den 1944'e kadar Rosenberg'e bağlı bir Reich komiserinin yetkesi altında tutuldu.

Ostland (*Ostdeutsche Landbewirtschaftungsgesellschaft*'ın kısaltması), İkinci Dünya savaşı'nda Reich'ın işgal ettiği doğu topraklarındaki tarımsal işletme şirketi. İlkin Polonya'da kurulan bu örgüt, özellikle Fransa'da etkinliğini genişletti. Laon, Charleville, Nancy ve Dijon'da dört bölgesel müdürlük kurdu, 170 000 ha toprağı kendi yararına bir araya getirdi; bunun 110 000 ha kadarı, toplu göçten çok etkilenen ve çiftçilerin geri dönüşleri yasak bölgenin kurulmasıyla engellenen Ardennes'deydi.

OSTRACİONİDAE a. SANDIKBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

OSTRACODA a. Belli belirsiz bedeni ikiçenetli bir bağayla kaplı olan ve en çok dört çok gelişmiş ayakla donanan kabuklular altsınıfı. (Antennulaları ve duyargaları çok büyüktür ve hareket etmeye yarar. Bu altsınıfın üyeleri öbür kabuklulardan çok farklıdır.)

OSTRACODERMA a. Silures ve Devon devirlerinde yaşamış fosil çenesiz omurgalılar sınıfı. (Bedenlerinin ön bölümü sert bir kemik bağayla [kafa kalkanı] korunuyordu. *Ostracoderma* sınıfı iki altsınıfa ayrılır: günümüzdeki bofabalıklarının türediği *Cephalaspidomorphes;* günümüzdeki *Myxina*'ların türediği *Pteraspidomorphes.*)

OSTRAKİSMOS a. (yun. *çömlek kırığı* anlamına gelen *ostrakon*'dan). Antik. Atina'da uygulanan ve siyasal güç ya da tutkusundan kaygı duyulan yurttaşların on yıl için sürgüne gönderilmesini sağlayan usul.
—ANSİKL. Atina'da ostrakismos kurumunun Kleisthenes döneminde ortaya çıktığı sanılmaktadır. Her yıl halka, bir ostrakismos oylaması yapılmasının gerekip ge-

rekmediği soruluyor ve böyle bir oylama yapıldığı zaman her yurttaş kendi bültenine (oylamanın yapıldığı agorada birçok örneği bulunmuş olan *ostrakon*), sürülmesini istediği kişinin adını yazıyordu. İ.Ö. V. yy.'da Hipparkhos (bilinen ilk örnek, İ.Ö.488/7), Aristeides, Themistokles ve Kimon, Atina'dan bu usulle sürülmüşlerdir. Hyperbolos'tan (417) sonra bu usul bırakıldı. Sürgün, istediği yere gitmekte özgürdü; mallarını yitirmiyor ve ilkece yalnızca on yıl için sürülüyordu.

OSTRAKON a. (yun. sözc.). Antik. Pratik amaçlarla kullanılan, yazı ya da resim (oy, taslak, plan) çizilen kabuk ya da çömlek kırığı.

—ANSİKL. Esk. tar. Eski Mısırlılar, kayaların eteğinden topladıkları kireçtaşı ya da pişmiş toprak parçaları üzerine yazıp çiziyorlardı. Eski İmparatorluk'tan Mısır tarihinin sonuna kadar bu uygulama sürdü. Günlük yaşamla ilgili metinler (hesaplar, mektuplar) ya da edebiyat yapıtlarının kopyaları (bilgelikler, öyküler, aşk şiirleri) [genellikle işlek bir hiyeroglifle yazılmış olarak], günümüze kadar böyle geldi. Bu ostrakonlar üzerinde, bize çok canlı bir sanatı tanıtan desenci ve ressamların birçok serbest çalışmalarıyla da karşılaşıldı.

Percheron-Ziolo

Themistokles adını
'aşıyan yunan ostrakonu
Agora müzesi, Atina

OSTRAVA, Çek Cumhuriyeti'nde kent, Kuzey Moravya'nın merkezi; 327 553 nüf. (1990). Polonya sınırının 20 km G.'inde, XIX. yy.'ın ortasından beri işletilen bir kömür havzasının (üstün nitelikli kömürler, kok yapmaya elverişli kömürler) ortasında, Yukarı Oder kıyısında kurulmuş büyük bir madencilik ve sanayi merkezidir. Demir-çelik kombinası ve kimya sanayisi kentteki başlıca ağır sanayi kuruluşlarıdır. Ostrava, Polonya-Çek Cumhuriyeti sınırı boyunca K.-B.'dan G.-D.'ya, ve Frydek-Mlstek arasında K.-D.'dan G.-B.'ya doğru uzanan bir bitişikkentin merkezidir.

OSTRČIL (Otakar), çek besteci ve orkestra şefi (Prag 1879 - *ay. y.* 1935). İlk yapıtları Mahler'in etkisini taşır. Daha sonra, özgün ve yalın kontrapuntolu atonal bir üslup geliştirdi. 1919'da sanat danışmanlığına getirildiği Prag Ulusal tiyatrosu'nu 1921-1935 arasında yönetti. Burada Berg'in *Wozzeck*'ini sahneletti. Ayrıca 1912'den başlayarak Filarmoni orkestrası'nın şefliğini yaptı. 1926-1929 arasında konservatuvarda orkestra yönetimi dersleri verdi. Sekiz opera (*Honzovo království*, 1934), oyun müzikleri, kantatlar, koro parçaları ve orkestra yapıtları (senfoni, 1905; *Impromptu*, 1911; *Süit*, 1912; *Sinfonietta*, 1921), oda müziği parçaları besteledi.

OSTREIDAE a. Zool. İSTİRİDYEGİLLER familyasının bilimsel adı.

OSTREVENT, Fransa'nın kuzeyinde bölge, Escaut ve Scarpe vadileri arasında. Şekerpancarı ekimi yapılan bir tarım ülkesi olan bölge Sensée ırmağı ve kollarınca yarılan bir platodur; çayırlar ve yem bitkileri üretimi sığır yetiştiriciliğine olanak verir; vadi tabanlarındaysa sebze tarımı yapılır.

OSTRÓDA, Polonya'da kent, Mazurya'da, Olsztyn'in B.'sında; 28 000 nüf. Sanayi (demiryolu onarımı) ve özellikle de gemi gezintilerinin yapıldığı Batı Mazurya göller bölgesinde turizm merkezi. Elblag kanalı kıyısında küçük ırmak limanı.

OSTROGORSKİ (Georgije), sırp bizansbilimci (Sen-Petersburg 1902). 1933'te Belgrad Üniversitesi'nde profesör oldu, 1948'de bu kentte Bizans tarihi ve uygarlığı enstitüsü'nü kurdu. Köylülük tarihi uzmanı olarak *Pour l'histoire de la féodalite byzantine* (Bizans feodalitesi tarihi için) [Brüksel, 1954] adlı kitabı yayımladı. *Geschichte des byzantinischen Reiches* (Bizans devleti tarihi) [1941, 1952 ve 1963'te yeniden yayımlandı] adlı yapıtı birkaç dile çevrildi.

OSTROGOTLAR ("Parlak Gotlar"), Gotlar'ın iki büyük kesiminden birini oluşturan eski germen halk.

IV. yy.'da Ostrogotlar, Dniepr'in her iki yanına da yayılan güçlü bir krallık kurdular. 370'e doğru Hunlar'ın akınları üzerine bir azınlık, batıya doğru Tuna'ya kadar kaçarak Roma İmparatorluğu'na girdi, Edirne savaşı'nda zafer kazandı ve sonunda Pannonia'ya yerleşti (380). Bu bölge, Radagais komutasında, 405-06'da İtalya'ya karşı girişilen yıkıcı bir akının kalkış noktasını oluşturdu. Bir başka azınlıksa, 1475'e kadar Kırım'da yaşadı. Ancak Ostrogotlar'ın çoğunluğu, Hunlar'a boyun eğdi ve Hunlar'ın Batı'ya doğru sel gibi boşanmalarında onları izleyerek Campi Catalaunici savaşı'na katıldı (451). 455'e doğru bunlar, imparatorluğa yeni bir asker kaynağı sağladı. 470-475'e doğru Aşağı Moesia ve Balkanlar'ı istila ederek buraları kırıp geçirdiler. Ostrogotlar, gerçekte imparatorluğun güvenliğini tehdit ediyorlardı. İmparator Zenon, eskiden İstanbul'da rehine olarak tutulan genç kral Theodorich*'ten, Ostrogotlar'ı İtalya'ya götürerek, ülkeyi Odoaker'den geri almasını istedi (488). Odoaker yenilip öldürüldü (493) ve İstanbul'un tamamen sözde kalan metbuluğu altında, İtalya ve İtalya'ya bağlı ülkeler üzerinde Ostrogotlar'ın egemenliği kuruldu. Theodorich, roma kurumlarından geri kalanları kurtarmaya çalıştı. Bir romalı gibi yönetimi sağlayarak çevresine Romalılar'ı (Cassiodorus) topladı; onların unvan ve hiyerarşilerine saygı göstermekle birlikte, ordu Gotlar'ın sorunu olduğu için, Romalılar'ı sivil görevlere yerleştirdi; Gotlar ise fethedilmiş bir ülkedeymiş gibi, ordugâhlarda yaşamayı sürdürdüler. İtalyanlar'ın dil (latince), din (395'ten başlayarak katoliklik) ve kültür değişikliklerine dokunulmadı. Theodorich fermanı (500'e doğr.) hemen tümüyle Roma'dan esinleniyordu. Theodorich'in kişiliği ayrıca Boetius, Cassiodorus ve Ennodius ile birlikte edebiyat zevkinin yeniden doğduğu bir Ostrogot İtalyası'nın kurulmasına da büyük bir katkıda bulundu. Dış siyaset ulusal ve akıncı niteliğini korudu; Theodorich, öteki akıncı hükümdarlarla bağlaşmalar yaptı.

Bununla birlikte, Ostrogotlar'ın uzun bir zamandan beri bağlı oldukları ariusçu sapkınlık, italyan halk topluluklarının onlara karşı düşmanlık duymalarına yol açarak her türlü kaynaşma ya da kökleşmeyi engelledi ve bu da İstanbul ile olan ilişkileri bozdu. 535'te İustinianos, kraliçe Amalasuntha'nın yeğeni Theodat tarafından öldürülmesini izleyen bunalımdan yararlanarak, Belisarios'u Ostrogot krallığı'na saldırttı. Theodat'ın tahttan indirilip öldürülmesinden sonra kral ilan edilen Vitige, 540'ta Ravenna'da teslim oldu. İtalya yeniden imparatorluk egemenliğine girdiyse de, Totila komutasındaki Ostrogotlar, Narses tarafından Umbria'daki Tadinae'de (Gualdo Tadino) bozguna uğratılıncaya kadar (552) savaşmaya devam ettiler. Son ostrogot garnizonları direnmelerini 555'e kadar sürdürdüler (Compia [Conza] teslim şartlaşması). Geriye kalan çok az sayıdaki Ostrogot da ya Doğu'ya sürüldü, ya da roma halkı içinde eriyerek hiçbir iz bırakmadı.

OSTROGRADSKİY (Mihail Vasiliyeviç), rus matematikçi (Paşennaya 1801-Poltava 1862). Yaptığı önemli çalışmalar Petersburg matematik okulunun gelişmesini ve rus balistik okulunun kurulmasını sağladı. Özellikle, Green teoremiyle ilgili bağımsız tanıtlamasıyla tanındı; Fourier'nin ısı üstüne ve Poisson'un esneklik üstüne çalışmalarını derinleştirerek bu teoremin n-li bir integrale dönüşümünü genelleştirdi.

Ostrogradskiy teoremi. Mat. çözlm. C^1 sınıfından bir f vektör alanının, $\mathbb{R}^3$ ün bir B elemansal tıkızının (dışa doğru yönlenmiş) sınır yüzeyinden geçen akısının, div f nin B tıkızı üzerindeki integraline eşit olduğunu ifade eden teorem. (Bu iki büyüklük arasındaki eşitlik *Ostrogradskiy formülü* adını alır. B, ikişer ikişer μ -ayrık elemansal tıkızların birleşimi iken, ya da B basit tıkız iken teorem geçerliliğini korur.)

OSTROLEKA, Polonya'da kent, Varşova'nın K.-D.'sunda, Narew kıyısında, voyvodalık merkezi; 36 000 nüf. Selüloz ve kâğıt sanayisi. Demiryolu kavşağı. — *Ostroleka voyvodalığı* (6 498 km² ve 391 600 nüf. [1989]) Kurpie yöresi ile Batı Bug ve Narew vadilerinin aşağı çığırlarının arasındaki topraklar üzerinde yayılır. Ormanların, bataklıkların ve çayırların ekili alanlardan daha çok yer kapladığı fakir bir tarım (çavdar, patates) bölgesidir.

—Ask. tar. Burada, 1807'de Fransızlar Ruslar'ı, 26 mayıs 1831'de Ruslar ayaklanan Polonyalılar'ı yendiler.

Ostromir İncili, Rusya'da, Novgorod kenti valisi Ostromir için 1056-57'de yazılmış eski slav dilinde en eski elyazması İncil. Metni kopya eden diyakoz Grigoriy özgün metne, Kiev Rusyası'nda kullanılan bazı yerel deyimleri eklemiştir.

OSTROROG (Léon Valerien, *kont*), leh asıllı fransız hukukçu ve doğubilimci (öl. Londra 1932). İslam hukuku üzerinde çalıştı. Oxford ve Lahey üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. 1900'lerde osmanlı hükümetince İstanbul'a çağrıldı. Adliye nezareti'nde, Tekel idaresi'nde danışmanlık yaptı (1909). Daha sonra Babıâli birinci hukuk müşavirliğine atandı; Darülfünun'da ders verdi. 1914'te görevi kaldırıldı; Fransa'ya gitti. Birinci Dünya savaşı bitince yeniden İstanbul'a döndü. Osmanlı hükümetine verdiği raporları Paris'te yayımladı. *Pour la Réforme de la Justice Ottomane* (1912). İslam hukukçusu el-Maverdi'nin yapıtı *el-Ahkâm es-Sultaniye*'yi açıklamalı olarak fransızcaya çevirdi (1901, 1906). İstanbul'da yerleştiği Kanlıca'daki Ostrorog yalısı, Boğaziçi'nin en ünlü yalılarından biri olarak korundu.

OSTROSLAVİZM a. (fr. *austroslavisme*). Habsburg İmparatorluğu'nda yaşayan Slavlar'ın Avusturya'yı yaşatmak ve savunmak isteğini benimseyen, ancak, al-

Lauros-Giraudon

Deyr ül-Medine'de (Mısır)
bulunan **ostrakon**
resimli kireçtaşı (sopalı savaşım)
Yeni İmparatorluk, XIX. hanedan
Louvre müzesi, Paris

B. N., Paris

Ostrogotlar
üzerinde Theodat'ın baş resmi bulunan
bir bronz paranın önyüzü
VI. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

Christian Sappa

Ostrava'nın merkezinden bir görünüm

manca konuşan halk kesimiyle de kendileri için eşitlik isteyen öğreti. (1820'li yıllarda hazırlanan ostroslavizm, 1865'e kadar çek halkının siyasal programının temelini oluşturdu.)

OSTROV adası ya da **ZİTNY OSTROV,** esk. alm. **Grosse Schütt,** Slovakya'da, Tuna'nın iki kolu arasında kalan ada, 85 km uzunluğunda ve 15-30 km genişliğindedir; büyük bir tarım (mısır, şekerpancarı, tütün, ayçiçeği, sebzecilik) bölgesidir.

OSTROVO → VEGHORİTİS.

OSTROVSKİY (Aleksandr Nikolayeviç), rus oyun yazarı (Moskova 1823 - Şçelıykovo, Kostroma yönetim bölgesi, 1886). 50'yi aşkın oyunla (fars, komedi ve gerçekçi, tarihsel, fantastik dram) rus ulusal repertuvarının gerçek kurucusudur. İçinde büyüdüğü gelenekçi esnaf ve küçük memur çevrelerinde geçen konularını "yaşamdan kesitler" dediği bir çerçeve içine oturtur: *Svoi eyudi soçtemsaya* (1850), *Fakirlik ayıp değil* (Bednost ne Porok) [1854], *Dohodnoye mesto* (1856). Başyapıtı olan *Fırtına*'da (Groza) [1859] rus kadınının yürekler acısı durumunu ele aldı. Ömrünün sonuna doğru, Rimskiy-Korsakov'un müziğiyle ünlenen *Snegurorka* (1873) adlı büyüleyici yapıtını yazdı ve Moskova tiyatroları müdürlüğüne atandı (1886). Yapıtlarında, toplumsal yanlarıyla ele aldığı kişilerin çeşitliliği, töreleri çizmedeki nesnelliği, zengin dili ve zaman zaman ulaştığı gerçek liriklik, Ostrovskiy'in yeteneğini oluşturan öğelerdir.

A.P.N

Aleksandr Nikolayeviç Ostrovskiy

OSTROVSKİY (Nikolay Alekseyeviç), rus yazar (Vilia, Volinya, 1904-Moskova 1936). İşçi çocuğuydu, iç savaşta Budenniy'in ordusuna katıldı. Sakat ve kör kaldı (1928), militanlığını edebiyat alanında sürdürdü. Özyaşamöyküsel romanı *Ve çeliğe su verildi*'de (Rozdenniye burej, 1932-1935) Pavel Korçagin'in kahramanlığını anlatırken, toplumsal savaşımların potasında biçimlenmiş bir kuşağın yiğitliğini ve coşkulu atılımını yansıttı. Yarım kalan ikinci romanı *Fırtına çocukları*'nda (Kak zakaljalas stal, 1934-1936) ise Ukrayna bolşeviklerinin savaşımıyla faşizmin ilerleyen güçlerine karşı uyarıyı bir arada verir.

A.P.N.

Nikolay Alekseyeviç Ostrovskiy

OSTROWİEC ŚWİĘTOKRZYSKİ, Polonya'da kent, Kielce platosunun kenarında, Góry Świętokrzyskie'nin D.'sunda; 63 000 nüf. Ülkenin en eski demir-çelik bölgelerinden birinin ortasında bulunan kent, bugün etkinliği süren tek merkezdir; modernleştirilen kent önemli bir sanayi (demir-çelik, metalürji, tarım makineleri) merkezidir.

OSTRÓW MAZOWİECKA, Polonya da kent, Varşova'nın K.-D.'sunda, Batı Boug'uyla Narew arasında; 17 000 nüf. Küçük sanayiler (elektromekanik, selüloz, kâğıtçılık).

OSTROWSKA (Bronisława), polonyalı kadın yazar (Varşova, 1881 - Kraków 1928). Simgeci ve parnasçı akımların etkisindeki yapıtları Polonya'daki çağdaşçılık akımına bağlı şiirin genel eğilimlerini yansıtırken (*Opale* [fr. çev.], 1902; *Écharpes sacrifiées* [fr. çev.], 1910) giderek lirik ve içli bir şiire (*l'Anneau de la vie* [fr. çev.], 1919) yöneldi. Ayrıca çocuk kitapları yazdı ve fransız şairlerinden çeviriler yaptı.

OSTROWSKİ, kökeni Lublin bölgesine dayanan polonyalı aile. Grunwald'da (1410) kendi özel bayrağı altında savaşan bu ailenin başlıca üyeleri şunlardır: TOMASZ ADAM (Krupach, Lublin yakınında, 1735-Varşova 1817), 1811'de Senato başkanlığı yaptı; —ANTONİ (Varşova 1782-Tours 1845), öncekinin oğlu, 1830-31 ayaklanması sırasında Varşova garnizonu komutanıydı; —WŁADYSŁAW (Varşova 1790-Kraków 1869), öncekinin kardeşi, 1830-31 ayaklanması sırasında Milletvekilleri meclisi'nin başkanıydı; —KRYSTYN (Ujazd, Rawa yakınında, 1811-Lozan 1882), Antoni'nin oğlu, Mickiewicz'in yapıtlarını fransızcaya çevirdi; —JÓZEF (Maluszyn, Kalisz yakınında, 1850-*ay. y.* 1924), Merkezi imparatorluklar tarafından kurulan fiktif polonya devletinin Naiplik konseyi üyesiydi (1917-18).

OSTRÓW WİELKOPOLSKİ, Polonya'da kent, Büyük Polonya ovasında, Kalisz'in G.-B.'sında; 62 000 nüf. Sanayi (demiryolu gereçleri ve duyarlı makineler, yapı gereçleri, hazırgiyim ve mobilya) merkezi. Demiryolu kavşağı. —Yakınında doğal gaz yatakları.

OSTRYA a. Kuzey ve Orta Amerika, Güney Avrupa ve Asya'da yetişen her mevsime dayanıklı ağaç. (Kışın dökülen yaprakları gürgen yaprağına benzer. Çiçekler genellikle bireşeyli tırtılsı başak durumundadır; dişi çiçek topluluklarıysa şerbetçiotununkilere benzer. Huşgiller familyası.)

Osttruppen (*Doğu birlikleri* anlamına gelen alm. sözc.) ya da **Hiwi** (alm. *Hilfswillige*'nin [yardımcı gönüllüler] kısaltması), 1942'den başlayarak SSCB etnik azınlıklarına (Kazaklar, Ermeniler, Gürcüler, Litvanyalılar, Finliler ve Beyaz Ruslar) mensup sovyet savaş tutsakları arasından toplanan ek ordu birliklerine OKW'nin verdiği ad. 1943'te bu öğelerin sayısı 800 000 kişiye yükseldi. Ordu bunlardan, ya menzil bölgeleri kıtaları (alman-sovyet ve balkan sınırları), ya savaş birlikleri (Sırbistan, İtalya) ya da işgal kıtaları (Ukrayna, Polonya, Fransa) olarak yararlandı. Osttruppen'lerin, general Vlasov tarafından toplanan ve ocak 1945'te Wehrmacht'a katılan iki "Rus kurtuluş ordusu" tümeniyle karıştırılmamaları gerekir.

OSTUNİ, İtalya'da kent, Puglia'da (Brindisi ili), Adriya denizi kıyısında; 31 200 nüf. Tarım merkezi. —Yakınında, *Marina di Ostuni* sayfiye merkezi.

OSTWALD (Wilhelm), alman kimyacı (Riga 1853-Grossbothen, Leipzig yakınında, 1932). Riga'da (1881) ve Leipzig'de (1887) profesörlük yaptı. Leipzig Elektrokimya enstitüsü'nün müdürü oldu (1898). Elektrolitler ve kataliz konusunda çalıştı. 1888'de elektrolitlerin iyonlaşmasına kütle etkisi yasasını uygulayarak kendi adını taşıyan seyreltme yasasını buldu: bu yasaya göre seyreltme sonsuza gittiğinde, iyonlaşmanın tam olduğu kabul edilir. Tepkime hızını tanımlayarak, kataliz olayını bir kimya kinetiği problemi olarak ortaya koydu. 1907'de amonyağın katalitik yükseltgenmesi yoluyla nitrik asidin sanayide hazırlanmasını gerçekleştirdi. Atomların varlığını kabul etmeyen Ostwald, enerjetik üzerine kurulan bir felsefe okulunun belli başlı temsilcilerinden biridir. En önemli yapıtları şunlardır: *Lehrbuch der allgemeinen Chemie* (Genel kimya ders kitabı) [1885-1888], *Elektrochemie* (Elektrokimya) [1894], *Die Schule der Chemie* (Kimya okulu) [1904], *Die energetischen Grundlagen der Kulturwissenschaft* (Kültürbiliminin enerjetik temelleri) [1910], *Grosse Männer* (Büyük adamlar) [1909], *Die Harmonie der Farben* (Renklerin uyumu) [1918], vb; Van't Hoff ile birlikte, 1887'den başlayarak *Zeitschrift für physikalische Chemie*'yi (Fiziksel kimya dergisi) yayımladı. (1909 Nobel kimya ödülü.)

Ostwald yasası. Fizs. kim. Çok seyreltik bir çözeltide, bir elektrolitin α ayrışma katsayısını, yani derecesini

$$\frac{\alpha^2}{1-\alpha} = \frac{K}{C}$$

bağıntısıyla açıklayan yasa; bu bağıntıda K, ayrışma değişmezini, C molar derişimi gösterir. (Eşanl. SEYRELTME YASASI.)

OSTYAK a. Ugur öbeğinden dil; Obi vadisinde yaklaşık 200 000 kişi tarafından konuşulur.

OSTYAKLAR, Batı Sibirya'da, Orta Obi ile Ural arasındaki ormanlık bölgede yaşayan fin-ugur halk. Başlıca iktisadi etkinlikleri, hayvancılık (rengeyiği, köpek), balıkçılık ve kenevir tarımıdır. Ostyaklar, eski şamanlık dininin ve satın alma yoluyla evlenme töresinin izlerini hâlâ korurlar.

O'SULLİVAN (James Sullivan STARKEY, **Seumas** —denir), irlandalı şair (Dublin 1879 - *ay. y.* 1958). *Dublin magazine*'in (1923) kurucusu, yetenekli bir deneme yazarıydı; kelt gizemciliğinden etkilendi, "Kelt alacakaranlığı" adındaki akımı başlattı (*The Twilight People*, 1905; *Mud and Purple*, 1917; *The Lamplighter*, 1929).

OSUM ya da **OSUMİ,** Güney Arnavutluk'ta ırmak, Devoll ile birleşerek Seman'ı oluşturur.

OSUNA, İspanya'da kent, Andalucía'da (Sevilla ili), Écija'nın G.'inde; 21 700 nüf. Eski iber-roma sitesi *(Urso)* [Madrid Arkeoloji müzesi'nde heykeller] olan kent XVI. yy.'da büyük bir gönenç dönemi yaşadı. Piskoposluk kurulu binası ve plateresco üslubunda içavlusu bu dönemin ürünüdür (sanat yapıtları). XVIII. yy.'da, kiliselere ve sivil yapılara barok üslubunun damgası vurulmuştur.

OSUNA (Pedro de Alcántara TÉLLEZ GIRÓN Y GUZMÁN, → *dükü*) → TÉLLEZ GIRÓN Y GUZMÁN.

OSURGAN sıf. ve a. *Kaba.* Sık sık yellenen.

OSURMAK gçz. f. *Kaba.* Bir kimse söz konusuysa, yellenmek, gaz çıkarmak.

OSURUK a. *Kaba.* **1.** Yellenme sırasında bağırsaklardan (kimi zaman sesli olarak) atılan gaz. **—2.** *Osuruğu cinli*, olur olmaz her şeye öfkelenen, sinirlenip kavga çıkaran kimse için kullanılır (kaba.). || *(Birinin) osuruğunu düğümlemek*, bir kimseyi korkutmak, ona gözdağı vermek *(kaba).*

OSURUKAĞACI → KOKARAĞAÇ.

OSWALD (605'e doğr - ? Maserfeld, bugün muhtemelen Oswestry, 641), 633-641 arasında Northumbria kralı. Gençliğini sürgünde geçirdikten ve Iona'da hıristiyan olduktan sonra Deira ve Bernicia krallıklarını birleştirdi. Aidan'ı Lindisfarne'da yerleşmeye çağırarak hıristiyanlığı Kuzey İngiltere'de yaydı. 641'de Maserfeld savaşı'nda Mercia kralı Penda'ya yenildi ve öldürüldü. Anglosakson kilisesi tarafından aziz ilan edildi.

OSWALD (Genevieve), amerikalı müze müdürü (Buffalo 1923). New York Public Library'de dans koleksiyonunun başına getirildi (1947). *Dictionary Catalog of the Dance Collection*'ın (Dans koleksiyonunun kataloğu) [1964-1974, 10 cilt] yayımını yönetti.

OSWALD (Lee Harvey), Başkan John F. Kennedy'nin katili olduğu kabul edilen kişi (New Orleans 1939-Dallas 1963). Askerlik görevini deniz kuvvetlerinde yaptı, 1959'da terhis edildi, Sovyetler Birliği'ne giderek orada evlendi ve haziran 1962'ye kadar bu ülkede kaldı. ABD'ye dönünce, Castro'dan yana çevrelerle sık sık görüştü. Kennedy'nin öldürülmesinden hemen sonra Dallas'ta tutuklandı. Warren raporu, cinayetin tek sorumlusu olarak onu gösteriyordu. İki gün sonra, 24 kasım 1963'te, Kennedy ailesinin öcünü almak istediğini söyleyen Jack Ruby tarafından, polislerin arasındayken öldürüldü. Gerçekte, Oswald'ın kişiliği karanlıkta kalmıştır.

OSWALD VON WOLKENSTEİN alman yazar (Schöneck şatosu?, Tirol, 1377'ye doğr. -Meran 1445). Minnesangdan çok, halk şiirlerine yakın şiirler yazdı. Serüvenlerle dolu yaşamını yansıtan yapıtında bölgesel lehçe kullandı ve mizaha yer verdi.

OSWEGO, ABD'de (New York) liman kenti, *Oswego* ırmağının Ontario gölüne döküldüğü yerde; 20 000 nüf. Alüminyum

metalürjisi. Tekstil. Kırtasiye. Üniversite. — Yakınında, nükleer santral.

OŚWIĘCIM, alm. eski adı **Auschwitz***, Polonya'nın güneyinde kent, Kraków'un B.'sında Soła'nın Vistül ile birleştiği yerde; 45 000 nüf. Sanayi merkezi (organik kimya ve makine sanayileri).

OSWIU ya da **OSWY** (612'ye doğr. -670), Northumbria kralı (642-670), Oswald'ın kardeşi ve ardılı. Mercia ve Gwynedd krallarına ve İskoçya'ya karşı kazandığı zaferler sonunda krallık gücünün doruğuna ulaştı, ama bu zaferlein hiçbiri belirleyici olmadı. Ateşli bir hıristiyan olan Oswiu, tüm anglosakson kiliselerinin birleşmesiyle oluşan ve bu kiliseleri Papalık'ın ilkelerine bağlayan Streaneshalch (Whitby) sinodunu topladı ve yönetti.

OSYMANDİAS, firavun Ramses II'nin (gerçekte *Usir-Maat-Re*) adının bozulmuş yunanca biçimi. Bu ad çevresinde, Diodoroso Sikellotes'in ünlü "Osymandias' ın mezan"nda (gerçekte Ramses II'nin *tapınağı*) betimlediği bir yunan efsaneler dizisi oluştu.

OSYRİS a. Güney Avrupa, Afrika ve Asya'da bulunan, her zaman yeşil, tüysüz ve yarı asalak çalı. (Çiçekleri kokuludur; erkek çiçekleri yanal salkım halinde, dişi çiçekleri yalnız bulunur. Bezelye büyüklüğündeki etli meyveleri kırmızıdır. Santalgiller familyası.)

OŞ, Kırgızistan'da kent, Fergana çöküntüsünde, Pamir'in eteğinde; 213 000 nüf. (1989). Kent bir dağ eteği yahasıdır. Tekstil (ipek ve pamuk) kombinası. Besin sanayileri (meyveler, süt ürünleri, et). Yapı gereçleri.
—Tar. Ortaçağ boyunca kent, Türkistan'ı Çin (İpek yolu) ve Hindistan'a (Baharat yolu) bağlayan kervan yolu üzerinde önemli bir konaklama yeri oldu. Kokand hanına bağlı olan kent, 1876'da Ruslar tarafından alındı. Orta Asya müslümanlarının en kutsal hac yerlerinden biri olan *Taht-ı Süleyman,* Oş yakınlarında yer alır.

OŞİMA NAGİSA, japon film yönetmeni (Kyoto 1932). Aristokrat bir ailedendi; 1959'da ilk uzun metraj filmini gerçekleştirdi: *Ai to kibo no maçi.* Daha sonra *Seişun zankoku monogatari* (1960), *Nihon no yoru to kiri* (1960), *Taiyo no hakaba* (1960) gibi filmler çevirdi. Bu filmlerin uğradığı ticari başarısızlıklardan sonra sinemayı bıraktı ve televizyon için çalışmaya başladı. Seyahatler (Kore, Vietnam) yaptı ve ancak 1965'te *Etsuraku* adlı filmle sinemaya döndü. Radyo, sinema ve televizyon için yazdığı birçok senaryonun yanı sıra kitaplar da (özellikle denemeler) yayımladı. Önemli filmleri: *Hakuçu no torima* (1966), *Ninca bugeiço* (1967), *Koşikei* (1968), *Şincuku dorobo nikki* (1969), *Şonen* (1969), *Tokyo senso sengo hiva* (1970), *Duyuların egemenliği* (Ai no korida [1975]. *Ai no borei* (1978), *Furyo* ya da *İyi noeller Bay Lawrence* (1983), *Yunbogi No Nikki* (1986), *Max-mon amour* (1987).

OŞİN I (öl. 1320), Rupen hanedanından Kilikia kralı (1309-1320). Leon III'ün oğlu. Babasının ölümü üzerine ardılı oldu (1309). Ülkede iç düzeni sağladıktan sonra Kutsal toprakları kurtarmak amacıyla yeni bir haçlı seferi düzenlemesi için papaya sürekli mektuplar yazdı. Ayrıca, Fransa ve Sicilya krallarını da aynı amaç doğrultusunda yönlendirmeye çalıştı. Bu etkinliklerini haber alan Mısır memluk hükümdarı Nasrettin Muhammet'in üzerine gönderdiği orduya yenilerek ülkesinin önemli bir bölümünü yitirdi (1319); yenilginin üzüntüsünden ertesi yıl öldü.

OŞİNOGRAFİ a. (ing. *oceanography*' den) → DENİZBİLİM.

OT, -tu a. **1.** Sapı yumuşak ve yeşil olan ve her yıl ölen bitki. (Eşanl. OTSU BİTKİ.) **—2.** Koşullar elverişli olduğu zaman, her yerde doğal olarak biten küçük bitki. **—3.** Çeşitli otsu bitkilerden oluşan doğal bitki örtüsü; çimen. **—4.** Kurumuş ya da kurutulmuş bitki sapları; kuru ot: *Minderlere ot doldurmak. Hayvanlara ot vermek.* **—5.** Ağı, zehir. **—6.** İlaç. **—7.** *Arg.* Esrar. **—8.** *Ot bitmemek,* bir yerin verimsiz ve çorak olduğunu belirtmek için söylenir. ||*Ot gibi,* tatsız, tuzsuz yiyecekler için kullanılır. ||*Ot gibi yaşamak,* tekdüze, renksiz bir yaşam sürmek. ||*Ot tutunmak,* vücuttaki fazla kılları dökmek için ilaç sürünmek. ||*Ot yemek,* uyuşturucu kullanmak (arg.). ||*(Birine) ot yoldurmak,* bir kimseye çok güç ve sıkıntılı bir iş gördürmek.
—Bitki patol. *Ot ilacı,* Tarlalardaki kötü otları öldürmek için tarım alanında kullanılan sentetik kimyasal madde. (Eşanl. HERBİSİT.)
—Bot. *Deniz otları,* suyosunları, denizyosunu. ||*Şifalı* ya da *tıbbi otlar,* eczacılıkta kullanılan otlar. ||*Çokyıllık otlar,* yer altındaki kısmı kışın da yaşayan otlar. (Otlar çokyıllık olsalar bile, hepsi çokyıllık olan ağaç ve çalı gibi yer üstündeki kısımlarıda kışın yaşayan odunsu bitkilere karşıt sayılır.)
—Kur. tar. *Ot gecesi,* osmanlı saray mutfağının "helvahane" denen bölümünde macun yapıldığı günün akşamı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tarım. *Kuru ot,* otçul hayvanları (gevişgetirenler, at, eşek, tavşan) beslemeye yarayan kurutulmuş bitki. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Yabancı ot,* tarlada kendiliğinden biten ve tarım bitkisi için az ya da çok zararlı olan bitki. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tarım mak. *Ot kurutma tırmığı,* biçilmiş otu altüst ederek, çevirerek kuru ot haline gelmesini kolaylaştıran makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. İçi otla doldurulmuş şey için kullanılır: *Ot minder. Ot yastık.*

—ANSİKL. Bitki patol. Tam etkili ot ilacı, bütün bitki cinslerini öldürür; seçmeli ot ilacı ise tarım ürünlerine zarar vermeden sadece kötü otları tahrip eder. Ot ilaçları etkilerini üç yoldan gösterir. İlacın eriştiği yaprakların doğrudan tahribi; yaprak yoluyla bitkinin dokularına girerek metabolizma işlevini etkileme; toprağın içinden kök yolu ile giriş. Toprağın nitelikleri ilacın etkisini büyük ölçüde etkiler. Seçmeli ot ilaçları, etki biçimlerine göre, tarımın değişik dönemlerinde kullanılabilir: ekimden önce (toprağa katılabilir), boylanmadan önce (ekimle hasat arasında) ya da bitkinin değişik fizyolojik yaşlarında, gelişme sırasında. Dünyada, 2 000 (Türkiye'de 200) kadar ot ilacı ve bu ilaçların bileşimine giren pek çok etkin madde vardır. Etkin maddelerin başlıcaları şunlardır: mineral maddeler (sodyum klorat, amonyum sülfat, demir sülfat, petrol yağları) ya da sentetik organik maddeler (fenol ve krezol türevleri, ariloksiasitler, karbonatlar, üre yerine geçen maddeler, diazinler, triazinler, amitler, dörtlü amonyumlar, benzonitriller, toluidinler, vb.).
—Kur. tar. Macun yılda bir kez ilkbaharda, nane, darıfülfül, havlıcan, gül, gelincik türünden bitkisel hammaddeler büyük kazanlarda kaynatılarak yapılırdı. Daha sonra baş kullukçu yerine götürülerek korunan macundan saray erkânına da ayrılırdı. Aynı gece Helvahane ocağı halkı için eğlenceler düzenlenir, buraya gönderilen hokkabaz, hayalbaz ve ince sazlar ocak halkını eğlendirirdi.
—Tarım. *Kuru ot.* Doğal ve yapay çayırların biçilmesiyle elde edilen kuru ot buğdaygillerden, baklagillerden ya da ikisinin karışımından oluşur. Biçilen taze otlar ya doğrudan doğruya güneşte serilip alet ve makinelerle altüst edilerek ya da gölge bir yere yığılarak ve özel düzenekler kullanılarak kurutulur. Taze ot, içerdiği suyun büyük bir kısmını kurutma işlemi sonucunda kaybeder; kuruyan ot, taze ağırlığının ancak % 10-15'i kadar kalır; bu durumda uzun süre saklanabilir. Kuru ot, yıl içinde, taze ot üretilemediği ya da bulunmadığı zaman hayvanlara yedirilir. Kuru otun besleyici değeri bitkilerin biçilme sırasındaki gelişme evresine ve kurutmasındaki başarı derecesine bağlıdır. En uygun biçime evresi, buğdaygiller için başak bağlamanın, baklagiller için çiçeklenmenin başlangıcıdır. Kurutma aşamalarında pek çok etmen rol oynar ve otun besleyici değerini etkiler; yağmurlar bitkinin suda çözünen öğelerinden bir kısmını götürür, kurutma sırasında yapılan yığma ve aktarma işlemleri yaprakların bir kısmını kaybettirir, presleme de, özellikle baklagillerde kuru otun besleyici kalitesinde bir azalmaya neden olur.
• *Yabancı ot.* Bir tarım bitkisi de, sonra ekilen tarım bitkisinin içinde biterse yabancı ot sayılır. Örneğin bir buğday ya da patates tarlasında bir önceki yıldan kalma patates ya da kolza filizlerinin uç vermesi böyledir. Yabancı otlar iki türlüdür: pek çok tohum yapabilen bir ya da ikiyıllık yabancı otlar ve serbest alanları hızla doldurabilen ya da vejetatif çoğalma yoluyla sık bir bitki örtüsü oluşturan yabancı otlar (köksaplı, stolonlu, yumrulu, soğanlı bitkiler).
Genel olarak yabancı otların zararı, su, ışık ve mineral tuzlar için tarım bitkisiyle rekabet etmelerinden doğar. Küsküt gibi asalak yabancı otlarsa üzerinde yetiştikleri baklagil yem bitkilerinden önemli miktarda besin çalar. Bazı yabancı otların da başka türlü zarar verdikleri anlaşılmıştır: kök salgıları (turpgiller, bileşikgiller), yaprak salgıları (pelin).
Bazı yabancı otlar geliştikleri ortamın özel bitkileridir: asit ve çok nemli topraklar atkuyruklarına çok uygun gelir; iyi işlenmemiş ve kalsiyumca fakir çayırlarda labada ve düğünçiçeği çok iyi yetişir. Yabancı otlarla savaşma yollarından biri her fırsatta toprağın kusurunu düzeltmeye çalışmaktır (akaçlama, alçılama, kireçleme). Nedeni bulunup ortadan kaldırılamadığı zaman da yabancı otları yok etmek olanağı vardır. Bunun için çeşitli teknikler uygulanır: çapalama ya da ot ilacı kullanma yoluyla tarladaki yabancı otların tümüyle yok edilmesi. Henüz araştırma aşamasında olan bir yöntem de, yabancı otları etkileyen, ama tarım bitkisine dokunmayan ve yabancı otları rekabet edemeyeceği bir gelişme evresinde alıkoyarak tarım bitkisine üstünlük sağlayan büyümeyi yavaşlatıcı maddelerin kullanılmasıdır.
—Tarım mak. Ot kurutma tırmıklarında biçilmiş otu kaldıran, çeviren, suyunun uçmasını kolaylaştırmak için yayan, ama bunları yaparken haşin mekanik etkileriyle onları hırpalamayan organlar bulunur. Eskiden çok olan ve hayvanla çekilen dişli ot tırmıklarının yerini şimdi döner tamburlu ya da havalandırıcı tırmıklar aldı. Bunlarda makine ilerledikçe dikey bir eksenin çevresinde dönen ışınsal parmaklar bulunur; daha sonra icat edilen döner topaçlı tırmıklarda, yere göre eğik duran esnek metal dişler dikeye yakın bir eksenin çevresinde döner. Ama bir topaç yanındakinin tersine döner. Bu tırmıkların kimisi namlu yapmaya da yarar.

OT → OD.

döner topaçlı ot kurutma tırmığı

Veniere-Sadia

OT(O)-, yun. *autos*, kendi; kendi başına, kendiliğinden, kendisi tarafından anlamını vermek için birçok sözcüğün bileşimine girer: *otomobil, otokritik, otobiyografi, otomatik*, vb.

OTA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Gumma ili), Maebaşi'nin G.-D.'sunda; 139 801 nüf. (1990). Cephane fabrikaları. Otomobil ve hava taşıtları yapımı. Elektrikli gereçler. Plastikler. Tuhafiye.

Ota beni. Der. hast. Özellikle Asyalı kadınlarda görülen ve gözçukuru çevresindeki derilerde, konjonktiva ve sklerada ortaya çıkan mavi ben.

OTACI a. *Esk.* Çeşitli bitkilerden ilaç yaparak hastalıkları iyileştiren kimse; hekim.

OTACILIK a. *Esk.* Çeşitli bitkilerden ilaç yapma işi.

OTAGO, Yeni-Zelanda'da (Güney adası) tarihsel bölge. 37 100 km²'lik bir alan kaplayan, 1990'da 182 000 nüfuslu bir "istatistik alanı"na (merkezi *Dunedin*) bu bölgenin adı verilir.

OTAĞ ya da **OTAK** a. (esk. türkç. sözc.). Genellikle padişaha ya da yüksek rütbeli görevlilere ait çok büyük ve gösterişli çadır.

—*Esk. Otağı geran,* otağ yapanlar.

—Kur. tar. *Otağı asafi,* sadrazama özgü büyük çadır. ||*Otağı hümayun,* padişaha özgü büyük, etekli ve çok süslü çadır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mit. Türk yaşamında önemli bir yeri olan otağ mitolojiye de yansımıştır. Kırgızlar'ın Manas destanı'nda Manas'ın otağı Ak otağ, düşmanı Bok-Murun'kiyse Boz otağ'dır. Manas ve Temir Han'ın kızı olan karısı Kanıkey Hatun için göklere değen altmış kanatlı gerdek otağı kurulur.

—ANSİKL. Her zaman kırmızı renkte olan otağı hümayun, padişah sefere Rumeli yönünden çıkarsa Davutpaşa ya da Çırpıcı çayırında, Anadolu yönünden çıkarsa Üsküdar'da Doğancılar meydanında ve Edirne'den yola çıkacak olursa Kabak meydanında kurulurdu. Otağı hümayunu önceden saptanan yerde hayme mehterleri kurarlardı. Seferde padişahın iki otağı olur, bunlardan birinde otururken, öteki tuğlarla birlikte bir sonraki menzilde hazır edilir, kendisi buraya gelince, ilk otağ yine bir konak ileri götürülürdü. Otağı hümayunun bakım ve korunmasını sipah ağasının kapıkulu sipah bölüğünden atadığı bir kişi üstlenirdi. Sefere çıkan padişahın otağı hümayunu, yeniçeri ağasının gözetimi altında, rikap ağaları ve şeyhlerin zikirleriyle develere yüklenir, otakçıbaşı, mehterbaşı ve yaklaşık 700 mehterle birlikte kurulacağı alana götürülürdü. Güzel görünümlü, ağaçlıklı bir yerde kurulan otağı hümayun, ordugâhta yeniçeri çadırlarıyla çevrilirdi. Tuğları ve otağı hümayunu taşımakla görevlendirilen kişilerin başındaki konakçıbaşı beylerbeyi, sancakbeyi ve genellikle kapıcıbaşı rütbesinde olurdu. Sınır boylarında otağı hümayun kurulacağı zaman toplarla birlikte yeniçeriler de üç el ateş ederlerdi. İki bölümden oluşan otağı hümayun pamuk ipliğinden dokunur, üstü de renkli şerit ve sırma saçaklarla süslenirdi. Otağın yanında ayrıca bir galeriyle buna bağlı bir başka çadır bulunur, padişah bu çadırda divan görüşmelerini dinlerdi. Yine otağa bağlı bir başka çadırda ise, "Hazinei hümayun" denen padişah hazinesi dururdu. Padişah dışındakiler (şehzade, vezir, beylerbeyi vb.) kırmızı çadır kullanamazlardı.

çifte direkli otağ
pamuklu kumaştan
aplike tekniğiyle yapılmış
Osmanlı dönemi; XVII. yy.'ın ikinci yarısı
Askeri müze, İstanbul

Büyük Larousse

OTAĞA a. (fars. *otağa*). *Esk.* Padişah ya da vezir kavuklarında bulunan tül ya da püskül biçimdeki sorguç.

OTAK → OTAĞ.

OTAKA MASATO, japon mimar (Fukuşima 1923). Önce Maekava'nın ortağıydı, 1962'de kendi bürosunu kurdu. Metabolism* grubu'nun üyesi olarak, geleneksel verilerle modern teknikleri bağdaştırmaya çalıştı. Geleceğe yönelik araştırmalardan başka, Yokohama'da bir konser salonu, bir kitaplık ve bir gençlik merkezi, Çiba kültür merkezi gibi yapıları gerçekleştirdi.

OTAKAR ya da **OTTOKAR,** Bohemya kralları → PŘEMYSL OTAKAR I ve II.

OTAKARİYOZ a. (fr. *otacariose*'dan). Bir akarın *(Otodectes cynotis)* köpek ve kedinin dışkulak yolu içinde neden olduğu asalak hastalığı (kulak uyuzu). [Siyahımsı esmer bir kulak kiri ve şiddetli bir kaşıntı ile belirgindir; kaşıntı yüzünden saramsı nöbetler görülebilir.]

OTAKÇI a. *Esk.* **1.** Osmanlı ordusunda otağ kurmakla görevli kimse. **—2.** Otağ yapan ya da satan kimse.

—Ask. tar. Kapıkulu süvarileri arasındaki ulufecilerden seçilen ve padişahın eskiyen çadırlarını satmakla görevli en yaşlı üç süvari. (Bunlardan biri "emin", ikincisi "nazır", üçüncüsü ise "kâtip"ti. Görevlerine başka bir kimse karışamazdı.)

OTAKOİT sıf. (fr. *autacoïde*'den). Eczc. Vücudun içinde bireştirilen bir grup maddeye denir. (Histamin, serotonin, anjiyotensin, bradikinin ve prostaglandinler genellikle bu grup içinde yer alır.)

◆ a. Otakoit madde.

OTALA a. Akdeniz bölgelerinde yaşayan, sümüklüböceğe benzeyen karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Kavkısı yuvarlak, basık, deliksiz, sağlamdır; iyice eğik bir ağzı ve beyazımsı, lekeler ya da şeritlerle bezeli bir testum'u vardır. *Helicidae* familyası.)

OTALAMAK gçz. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi otalamak*, o kimseyi zehirlemek, o şeye zehir katmak. **—2.** *Bir kimseyi, bir hastalığı otalamak*, ilaç vererek onu iyileştirmek, bir hastalığı iyi etmek.

OTALJİ a. (fr. *otalgie*). Tıp. Kulak ağrısı.

OTAMAK g.f. Bitkilerden elde edilen ilaçlarla bir hastalığı iyileştirmek.

OTANTİK sıf. (fr. *authentique*). Kaynağı üzerinde herhangi bir kuşku bulunmayan, kaynağı bilinen şey için kullanılır; belirtilen sanatçıya ait olduğu kesinlikle bilinen bir yapıt, bir yazı, bir mektup vb. için kullanılır: *Otantik belgeler. Çallı'nın bu tablosu otantiktir.*

OTARILMAK → OTARMAK.

OTARİİDAE a. Zool. İRİKULAKLIGİLLER familyasının bilimsel adı.

OTARMAK g.f. *Yörs.* Hayvanları yaymak, otlatmak, doyurmak.

◆ **otarılmak** edilg. f. Hayvanlar sözkonusuysa, otlatılmak.

OTARŞİ a. (fr. *autarcie*; yun. *autarkeia*, kendi kendine yeterli olma'dan). **1.** İktisadi alanda kendi isteğiyle kendi kendine yeterli olmaya yönelen ülkenin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu durumu savunan öğreti.

—ANSİKL. Otarşi, Ortaçağ'da büyük malikânelerde ifadesini bulan kapalı ekonominin sistemli biçimidir. Önceleri ailesel olan otarşi, daha sonra yerel ve bölgesel bir nitelik kazandı. İlkel topluluklar, otarşiyi doğal bir zorunlulukla uyguluyorlardı. Yunanlılar (özellikle Spartalılar) için, otarşi özgürlüğün bile başlıca koşullarından biriydi. Derebeylik döneminde, sarazen, norman ve daha başka istilacılara karşı toplulukların korunmasını sağlamak amacıyla, siyasal ve askeri bir zorunluluk olarak ortaya çıktı. Çağdaş dönemdeyse, faşist İtalya ya da nasyonal-sosyalist Almanya gibi totaliter düzenler, böyle bir rejimi benimsediler.

Otarşi, genellikle, *kendi içine kapanma otarşisi* ve *yayılma otarşisi* olarak ikiye ayrılır. Birincisi, bir devletin, kendi ulusunun sosyal ve ekonomik yapısını dış etkenlerden koruyarak değiştirmek isteğinden (özellikle Stalin'in ölümüne kadar SSCB'nin durumu), ya da kuvvet peşinde koşan ve yabancı ekonomilere her türlü bağımlılığı reddeden bir ekonomi çerçevesi içinde savaşa hazırlanma isteğinden (Hitler Almanyası bunun tipik bir örneğini vermiştir) doğabilir. Yayılma otarşisi, kendi içine kapanma otarşisinin sonucu olarak ortaya çıkar. İçeride katlanılan bütün yoksunluklara ve her türlü üretim biçiminin kullanılmasına karşın, ulusal çerçeve hızla daralır. Bu durumda ulus, üzerinde yaşadığı alanı genişletme hevesine kapılabilir. Nasyonal-sosyalist öğretinin büyük önem verdiği "yaşam alanı" kavramı, "yaygın alan" kavramının bütünleyicisidir. Buna koşut olarak, kudret iradesi ortaya çıkar. Bu da yeniden silahlanmaya ve öteki uluslarla silahlı çatışmaya yol açar.

OTARU, Japonya'da liman kenti, Hokkaido adasında, İşikari körfezinde; 163 215 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi (kimya, kırtasiye, tarıma dayalı besin sanayileri, kauçuk işleme) merkezi. Balıklavalar. —Yakınında, kömür yatağı.

OTAVALO, Ekvador'da (İmbabura ili) kent, Quito'nun K.-K.-D.'sunda; 9 200 nüf. Kızılderili el sanatları merkezi (tekstil, sepetçilik). Turizm.

OTAVİT a. (fr. *otavite*). Miner. Romboedrik sistemde yer alan, kalsit grubundan kadmiyum karbonat.

OTÇU a. **1.** Bitkisel ilaçlarla hastaları iyileştirmeye çalışan kimse, otacı. **—2.** İlaç yapımında kullanılan bitkilerin ticaretini yapan kimse.

—ANSİKL. Otçular çok eskiden beri her ülkede vardır. Bunlar, zehirli maddeler listesinde yer alanlar dışında, yerli ya da ithal edilmiş her türlü tıbbi bitki ve bitki kısımlarını satmak üzere bulundurabilirler ve hekimlikte kullanılmak üzere satabilirler. Bunlardan, iştah açıcı, sindirimi kolaylaştırıcı, göğüs yumuşatıcı, ferahlatıcı, midevi ve yara iyileştirici karışımlar da yapabilirler.

OTÇUBAŞI a. Ask. tar. Osmanlılar'da ordunun gereksinimi olan barutun yapımında çalışanların amiri.

—ANSİKL. Tüfek kullanımı yaygınlaşmadan önce osmanlı ordusunda barut yalnız toplarda kullanıldığından barut yapımı Cebeci ocağı'nca gerçekleştirilirdi. Daha sonraları yeniçerilerin tüfeklerinin gereksinimi olan barutun yapımı için yeni bir örgüt kurularak başına otçubaşı getirildi.

OTÇUL sıf. Bitkilerle ve özellikle otlarla beslenen omurgalı hayvan için kullanılır. (Böcekler için bitkicil ve insan için etyemez terimi kullanılmaktadır; besin zincirinde otçullar "ilk tüketiciler"dir.)

◆ a. Otla beslenen omurgalı hayvan.

—ANSİKL. Otçul omurgalıların bağırsağı etçillerinkinden çok daha uzundur ve selülozu sindirmelerine olanak veren bir bakteri florası kapsar. Bu flora ya bölüm-

lere ayrılmış bir mideye (gevişgetirenlerin işkembesi) ya da bir bağırsak divertikülüne (körbağırsak) yerleşmiştir. Otçul memelilerin özel dişleri vardır: kesicidişler; sürekli ya da uzun bir süre uzayan ve erişkinlerde çeşitli öbeklerin özelliğini oluşturan bir "yıpranma yüzeyi"nin gelişmesine yol açan öğütücü yanak dişleri.

OTEL a. (fr. *hôtel*'den). Geçici müşterilere günlük bir ücret karşılığında mobilyalı odalar ya da daireler kiralayan ticari kuruluş.

OTELCİ a. Otel sahibi ya da otel işleten kimse.
—Med. huk. *Otelcinin sorumluluğu.* Otelci ile otelde kalacak kişi arasında bir sözleşme yapılır. Bu karma bir sözleşmedir: kalacak yer sağlanması açısından kira, yemek sözkonusu ise satım, yolcunun yanındaki ya da saklanmak üzere otelciye bırakılan eşyalar için emanet sözleşmesidir. Bu emanet ilişkisi nedeniyle yasa, otelciye sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluk, geçerli bir emanet sözleşmesi olmayan durumlarda da sözkonusudur. Otelcinin emanet hükümlerine göre sorumlu olabilmesi için tek koşul, otelde kalma sözleşmesinin yapılmış olmasıdır. Otelcinin sorumluluğu eşyanın tür ve miktarına göre iki bölümde düzenlenmiştir: 1. *Sıradan eşyalar hakkında sorumluluk.* Otelci, yolcuların getirdiği eşyaların hasara uğramasından, yok olmasından ya da çalınmasından sorumludur. Bunun için ayrı bir emanet sözleşmesinin varlığı aranmaz. Otelci zararın, yolcudan, ona gelen konuklardan, mücbir sebepten ya da eşyanın niteliğinden kaynaklandığını kanıtlayarak bu sorumluluktan kurtulabilir. 2. *Otelcinin değerli eşyadan sorumluluğu.* Bu sorumluluk eşyanın otelciye emanet olarak bırakılmış olup olmamasına göre değişir. Değerli eşya otelciye emanet olarak bırakılmamışsa, otelci ancak, kendisinin ve çalışanların kusurundan sorumludur. Eşya emanet olarak bırakılmışsa, otelci -kusursuz da olsa- zararın tümünden sorumludur.

Otelci kadın *(La locandiera)*, Goldoni'nin komedisi (1753). Floransa'da bir han işleten güzel Mirandolina, kadın düşmanı olduğunu ileri süren şövalye Ripafratta'nın gönlünü fethetmek için, kendisine yanaşmak isteyen Forlimpopoli markisi ile Albafiorita kontuna yüz vermez. Sonunda amacına ulaştıktan sonra uşak Fabrizio'yu seçer.

OTELCİLİK a. **1.** Otelle ilgili işletme ve etkinliklerin tümü. **—2.** (Tamlayan olarak) oteli, otelciliği ilgilendiren şeyi belirtir: *Otelcilik okulu. Otelcilik eğitimi.*
—ANSİKL. Türkiye'de çağdaş anlamda otelcilik işletmeciliği XIX. yy.'ın ikinci yarısında başladı. İstanbul'da yaşayan azınlıkların, levantenlerin katkılarıyla ortakları arasında Wagons-Lits şirketi'nin de bulunduğu ünlü Pera Palas oteli 1892'de açıldı. Bunu, Tokatlıyan'ın ve Tepebaşı semtinde aralarında Bristol otelinin de bulunduğu bir dizi otelin hizmete girmesi izledi. İstanbul'un Beyoğlu yakasında bu gelişmeler olurken, XX. yy.'ın başlarında Sirkeci'de konaklama görevi gören hanlar kısa süre içinde otele dönüştürüldü ve birçok yeni otel açıldı. Ardından kentin öteki semtlerinde de yeni oteller hizmete girmeye başladı. 1910'a gelindiğinde İstanbul'daki otel sayısı 50'yi aşmıştı. Aynı dönemde otelcilik alanında benzer gelişmeler, İstanbul'a koşut olarak İzmir'de de görüldü. Anadolu'nun öteki kentlerinde ise "otel" niteliğindeki işletmeler yok denecek kadar azdı.
Başkent'te çağdaş nitelikteki ilk otel, 1928'de açılan ünlü Ankara* palas oldu. Bunu Belvü palas ve öteki oteller izledi.
1950'den sonra çeşitli sınıf ve tip otellerin Türkiye düzeyinde açılışları hızlandı. Bu dönemde otelcilik konusundaki en önemli olay İstanbul'da Hilton otelinin hizmete girişi oldu (1954). Ulaşım olanaklarının gelişmesi iç ve dış turizmin giderek büyümesi ve önemsenmesi, 1960'tan sonra Türkiye'de çok sayıda yeni otel yapılması sonucunu doğurdu. Aynı durum 1970, 1980 ve 1990'lı yıllarda da hızlanarak sürdü.
30 haziran 1992 tarihi itibariyle Türkiye'deki, "Turizm müessesesi işletme belgesi"ne sahip otellerin dökümü şöyleydi: lüks ve 4. sınıfa kadar toplam 1 063 otel (oda sayısı: 76 877, yatak sayısı: 154 034). Bu 1 063 otelin 58'i lüks sınıf (oda sayısı: 15 674, yatak sayısı: 32 419), 69'u 1. sınıf (oda sayısı: 10 045, yatak sayısı: 20 431), 259'u 2. sınıf (oda sayısı: 22 078, yatak sayısı: 44 892), 430'u 3. sınıf (oda sayısı: 20 023, yatak sayısı: 39 129), 247'si 4. sınıftır (oda sayısı: 9 057, yatak sayısı: 17 163). Diğer konaklama tesislerine gelince, durum şöyledir: 50 motel (17'si 1. sınıf [916 oda, 1 785 yatak]; 33'ü 2. sınıf [809 oda, 1 785 yatak]); 48 tatil köyü (38'i 1. sınıf) [12 664 oda, 27 133 yatak]; 10'u 2. sınıf [949 oda, 2 059 yatak]); 173 pansiyon (2 887 oda, 5 625 yatak); 29 kamping (2 551 oda, 7 558 yatak); 8 oberj (363 oda, 1 162 yatak); 1 kaplıca (20 oda, 40 yatak); 16 apart otel (345 oda, 1 116 yatak); 43 özel belgeli tesis (1 612 oda, 3 857 yatak). Böylece, turizm işletmesi belgeli tesis sayısı 1 431, oda sayısı 99 993 ve yatak sayısı 205 994'tür.
• *Türkiye'de otelcilik eğitimi*, Milli eğitim bakanlığı'na bağlı Otelcilik ve turizm meslek liseleri ile Turizm bakanlığı'na bağlı Otelcilik* ve turizm eğitim merkezleri (OTEM) tarafından yürütülür.

Otelcilik ve turizm eğitim merkezleri (OTEM), konaklama yapıları için personel yetiştirmek, bu tür yerlerde (otel, lokanta, gazino, vb.) çalışanların görgü ve bilgilerini arttırmak için kurslar düzenlemek ve çeşitli turizm kurumlarına önderlik etmek için, Turizm bakanlığı tarafından açılan (Ankara, İzmir ve İstanbul'da) eğitim kurumları. OTEM tarafından düzenlenen otel personelini yetiştirme kursları, *resepsiyon* (10 ay), *kat hizmetleri* (15 ay), *servis* (10 ay) ve *mutfak hizmetleri* (10 ay) bölümlerini içerir. OTEM'de dersler kuramsal ve uygulamalı olarak yürütülür. Kuramsal dersler okul binasında, pratik dersler ise bakanlığın saptayacağı bir otelde verilir.

Otello, Rossini'nin 3 perdelik operası. Librettosunu, Shakespeare'in yapıtından yararlanarak Berio di Salsa'nın yazdığı yapıt, ilk kez 1816'da Napoli'de sahnelendi. Trajik biçimde sona eren bir öykûyü sahneye çıkarmakla Rossini geleneğe ters düşüyordu. O kadar ki, yapıt, birçok tiyatroda, bestecisinin haberi olmadan mutlu sonla oynandı. Rossini, bu operada, orkestra eşlikli recitativolara büyük yer vermiştir. — Verdi'nin 4 perdelik operası. Librettosunu, yine Shakespeare'in oyunundan yararlanarak A. Boito yazdı. İlk kez 1887'de Scala di Milano'da oynanan bu operada besteci, özellikle İago'nun Otello'yu kıskançlığa düşürmek için söylediği yalanlar üzerinde durmuştur. Kesintisiz bir müziksel söylem kullanan Verdi, böylece döneminin başlıca opera akımı içinde yer alıyordu. Operanın en ünlü bölümleri söğüt romansı, Desdemona'nın duası ve Otello'nun ölümüdür.

OTELLO KÂMİL → KÂMİL RIZA.

OTELYA a. Tropikal bölgelerde suda yetişen otsu bitki. (Bil. a. *Ottelia;* kurbağazehirigiller familyası.) [*Ottelia indica* geniş yapraklı ve büyük çiçekli bir bitkidir; bu tür ve *O. ovalifolia* süs bitkisi olarak havuzda yetiştirilir.]

OTERO (Blas DE), ispanyol şair (Bilbao 1916-Madrid 1979). Önce Tanrı arayışı içerisinde Juan de la Cruz imzasıyla *Cántico espiritual* (1942) adlı yapıtını yazdı; sonra şiirini "büyük çoğunluk"un hizmetine sundu. Bundan böyle *Angel fieramente humano* (1950), *Redoble de conciencia* (1951) ve *Pido la paz y la palabra*'da (1955) İspanya'nın önemli sorunlarını ortaya koydu. Baskıcı Franco diktatörlüğünü eleştirmesi Otero'yu birçok şiir kitabını İspanya dışında yayımlamaya zorladı (*En castellano*, 1959; *Esto no es un libro*, 1963; *Que trata de España*, 1964).

Bernard

Carlo Goldoni'nin *Otelci kadın* adlı yapıtının Comédie-Française'de temsili (Paris, 1981) yönetmen Jacques Lassalle (dekor ve kostüm Yannis Kokkos)

OTERO SİLVA (Miguel), venezuelalı yazar (Barcelona, Anzoátegui, 1908). 1928'de J. V. Gómez diktatörlüğüne karşı girişilen öğrenci hareketlerine katılması sonucu tutuklandı ve sürgüne gönderildi. İlk romanı *Fiebre*'yi (1939) bu olaylardan esinlenerek yazdı. Şiirler, tiyatro oyunları kaleme aldı, 1942'de kurduğu *El Nacional* adlı gazetenin 1975'e dek yöneticiliğini yaptı, ülkedeki sefalet ve şiddeti açıklayarak siyasal ve toplumsal gerçekleri yansıttığı güçlü romanlarıyla kendini kabul ettirdi: *Casas muertas* (1955), *Oficina no 1* (1961), *La muerte de Honorio* (1968), *Cuando quiero llorar no lloro* (1970). *Lope de Aguirre, príncipe de la libertad*'da (1980) ünlü conquistadorun efsanesini canlandırır.

OTFRİD ya da **OTFRİED VON WEİSSENBURG,** IX. yy.'ın ortalarında yaşamış alman din adamı. Yüksek almancayla yazılmış eski edebiyatın en önemli yapıtı olan *Evangelienbuch*'u (863-871 arasında tamamlandı) yazdı. Germen Ludwig I'e ithaf edilmiş olan bu yapıt uyaklı dizelerle İsa'nın yaşamını anlatır.

Othello *ya da Venedikli Mağribi (Othello the Moor of Venice)*, W. Shakespeare'in G. Giraldi Cintio'dan esinlenerek yazdığı (1604) beş perdelik trajedi. Hıristiyanların hizmetindeki mağribli komutan Othello, Desdemona'nın kendisini sevmesin-

Bernard

William Shakespeare'in *Othello*'sundan bir prova sahnesi sahneye koyan Georges Wilson (arka planda) [théâtre de l'Est parisien, Paris, kasım 1975]

den ve babasını dinlemeyerek kendisiyle gizlice evlenmesinden dolayı alabildiğine mutludur. Ne var ki, yardımcısı sinsi İago, kıskançlık duygularını uyandırınca, Othello Desdemona'yı boğar. Bir toplumda geçen aşk dramını anlatan ve avrupa tiyatrosunun bir zenci kahramana yer veren ilk yapıtlarından biri olan bu trajedi, Shakespeare'in, sürekli olarak işlediği ihanet temasını bir kez daha ve en tam denebilecek biçimiyle ele aldığı bir yapıttır. Shakespeare'in bu trajedisi daha sonra Voltaire, Ducis ve Vigny'ye esin kaynağı oldu. Rossini ve Verdi de (→ OTELLO) bu yapıttan esinlendi.
—İkonogr. Shakespeare'in oyunu çeşitli ingiliz ressamlarına, ayrıca Delacroix ve özellikle Chassériau'ya esin kaynağı oldu. (Louvre'da: *Söğütün romansı, Desdemona'nın yatışı* [1849], *Othello ve Desdemona Venedik'te* [1850].)

OTHEMATOM a. (fr. *othématome;* yun. *ôtos,* kulak, *haima,* kan ve *ome,* ur'dan). Patol. Çoğunlukla kulak kepçesinde meydana gelen hematom.

OTHIUS FULVIPENNIS a. Taşların, yosunların, ağaç kabuklarının altında yaşayan kısakanatlıböcek. (Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

OTHO (Marcus Salvius) [Ferentinum İ.S. 32-Brixellum 69], Roma imparatoru (69). Neron'un gözde adamıydı. Gözden düşünce (Poppaea'nın evlenmesi) Lusitania valisi oldu. Neron ölünce Galba'yı destekledi; ama Galba'nın Pison'u evlat edinmesine (10 ocak 69) ve kendisini tahttan uzaklaştırmasına öfkelenerek Galba'yı Praetorianus birliklerine öldürttü (15 ocak). Senato ve halkın desteğiyle tahta çıktı. Germanya orduları, Praetorianus birliklerini Bedriac'ta yenince (14 nisan 69) ümitsizliğe kapılarak intihar etti.

OTHONİ ya da **OTHONOİ,** esk. **Fanos,** İon denizi'nde Yunanistan'a bağlı ada, Korfu'nun K.-B.'sında; 10 km²; 400 nüf.

OTHONNA a. Özellikle Güney Afrika'da yetişen çokyıllık ot ya da çalı. (Yaprakları almaşık ya da kökten sürme ve kimisinde etlidir; çiçekleri sarı ya da mavi kömeçler halinde toplu ya da yalancı şemsiye halinde birleşiktir. *Othonna crassifolia* kayalı bahçelerde yetiştirilir. Avrupa ikliminde kışın soğuk serada korunması gerekir. Bileşikgiller familyası.)

OTHRYS dağları, Yunanistan'da dağ kütlesi, Orta Yunanistan'ı Tesalya'dan ayırır ve Volos ile Lamia körfezlerinin yanında yükselir; 1 726 m.

OTİ, Batı Afrika'da ırmak, Volta ırmağının sol kıyıdan kolu; yaklş. 500 km. Burkina Faso'nun güney-doğu'sundan doğar, G.'ye doğru akar, Togo'ya girer ve Gana ile Togo arasında sınırı çizdikten sonra Volta gölüne dökülür. Togo'da pirinç yetiştirmek ve otlaklar meydana getirmek amacıyla ırmak üzerinde tesisler yapıldı.

Otlukbeli dağları

OTİK sıf. (fr. *otique;* yun *otikos*'tan). Kulakla ilgili olan
—Zool. *Otik kapsül,* omurgalılarda iç kulağı çevreleyen kafa iskeleti bölümü. ||*Otik levha,* omurgalıların embriyonunda deri kalınlaşması (işitme keseciği ve sinirdüğümü olarak ikiye ayrılır).

OTİORRHYNCHUS a. (yun. *otion,* kulak, ve *rhynkhos,* gaga, somak'tan). Kızıl ve kahverengi bedenli, üstünde lekeler, pulsu şeritler bulunan hortumlukınkanatlı cinsi. (Cinste yüzlerce tür bulunur. Bazıları çok zararlıdır: Bağ maymuncuğu örtak adıyla bilinen üç tür [*Otiorrhynchus peregrinus, O. scitus, O. sulcatus*], zeytine zarar veren *O. meridionalis,* yoncalara, kabayoncalara, sebzelere zarar veren *O. ligustrici,* meyve bahçelerine dadanan *O. raucus* ve *O. lugdunensis.* Hortumlukınkanatlıgiller familyası.)

OTİT a. (fr. *otite*). Patol. KULAK* İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

OTİZM a. (fr. *autisme*). Psik. → KAPANIM.

OTLAK a. **1.** Hayvanların otlatıldığı yer; yaylak, mera. **—2.** Otu çok olan yer, çayır.

OTLAKÇI sıf. ve a. *Arg.* Gereksinimlerini başkalarının sırtından karşılayan kimse için kullanılır: *Günde iki paket sigara tüketiyorum, otlakçıların yüzünden. Otlakçının tekidir o.*

OTLAKÇILIK a. *Arg.* Başkalarının sırtından geçinme; otlakçı olan kimsenin niteliği, eğilimi, tutumu.

OTLAKİYE a. (türkç. *otlak* ve ar. *-iyye'*den). *Esk.* Devlete ait otlaklardan yararlanan hayvan sahiplerinden alınan vergi.

OTLAMAK gçz. f. **1.** Bir hayvan sözkonusuysa, gezerek ot yemek: *Atlar çayırda otluyor.* **—2.** *Arg.* Para ve emek harcamadan bir başkasının sırtından geçinmek.
◆ **otlanmak** dönşl. f. **1.** Otlamak, ot yemek. **—2.** *Arg. Bir kimseden, bir şeyinden otlanmak,* onun yiyecek ve içeceklerinden para ödemeden yararlanmak, otlakçılık etmek.
—Balıkç. *Otlanmış olta,* balıkların yakalanmadan yemi yemeleri nedeniyle iğnede hiç yem kalmamış olması.
◆ **otlatılmak** edilg. f. Otlamaya götürülmek, otlamaya bırakılmak.
◆ **otlatmak** ettirg. f. Hayvanları otlayabilecekleri bir yere götürmek, otlamaya bırakmak: *Bu köy sığırlarını bu merada otlatır.*

OTLANMAK → OTLAMAK.

OTLATILMAK → OTLAMAK.

OTLATMA a. **1.** Otlatmak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Aşırı otlatma,* meranın ot kalmamacasına hayvanlara yedirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Otlatma iki türlü yapılır: hayvanları otlayacakları yere belli bir süre bırakarak yapılan serbest otlatma ve ot savurganlığını önlemek için hayvan salmayı bitkinin gelişme sürecine uydurarak yapılan kontrollü otlatma. Kontrollü otlatmalar da şöyle sınıflandırılır:
—*sıralı otlatma,* mera ya da çayır hareketli çitlerle sınırlandırılarak sürüyü, ihtiyaca göre kısa bir süre (yarım ila 2-3 gün) dar bir alanda otlatmak yöntemidir; çitlerin yeri değiştirilerek parseller sırayla otlatılır; aynı yöntem hayvanlar düzgün aralıklarla yerleri değiştirilen kazıklara bağlanarak da uygulanabilir.
—*sıfır otlatma* (ing. *zero-grazing*), ahırda tutulan hayvanlara verilmek üzere otun her gün biçilerek getirilmesi yöntemidir.
Kontrollü otlatma teknikleri, özellikle mera ya da çayırın gübrelenmesiyle birlikte uygulanırsa, parsel başına daha yüksek verim alınır, hayvanların tükettikleri ot miktarı daha iyi kontrol edilebilir ve asalaklara karşı daha güçlü bir savaş verilebilir.
• Aşırı otlatmanın nedeni, yenebilir otların miktarına göre çok fazla hayvan bulundurmak ya da bir sürüyü aynı yerde uzun süre tutmaktır. Bu durumda, otlar tümüyle yolunmuş ve bitkinin yeniden sürmesini sağlayacak kısımlar yok edilmiş olur. Böylece bitki örtüsünün verimi düşer ve toprak aşınarak değerini yitirir.

OTLATMAK → OTLAMAK.

OTLOH ya da **OTLOH von Sankt Emmeram,** alman filozof (Tegernsee yakınında 1010'a doğr. - Regensburg 1070' ten sonra). 1032'de Regensburg'daki Sankt Emmeram manastırı'na keşiş olarak girdi ve Fulda manastırı'nda da yaşadı. Şair ve tarihçi de olan Otloh, Ortaçağ'ın ilk özyaşamöykülerinden birini (*Liber de temptationibus suis et scriptis*) yazdı ve bu yapıtta Kutsal Kitaplar'ın doğruluğundan ve Tanrı'nın varlığından kuşku duyduğunu belirtti. Kutsal metinlerin dindışı ölçülerle yargılanamayacaklarını ileri sürdü ve Platon, Aristoteles ve Boetius'un yapıtlarının okunmasını reddetti.

OTLUBAĞA a. Zool. Halk arasında kara kurbağasına verilen ad.

OTLUK a. **1.** Otu bol olan yer. **—2.** Kurutulmuş ot yığını. **—3.** Biçilmiş, kurutulmuş otların konulduğu yer.
—Balıkç. Göllerde ve akarsularda bulunan çeşitli bitkilerden oluşan topluluk.
—Denizbil. Altkıyı katının, su yosunları ya da deniz buğdaygilleri çayırlarıyla örtülü kesimi. (Bu bitkilerin kökleri, tortulları tutar.)

OTLUKBELİ, Erzincan'ın Çayırlı ilçesine bağlı bucak; 5 563 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Otlukbeli* (esk. *Karakulak*), 3 050 nüf. (1990).

OTLUKBELİ dağları, D. Anadolu bölgesi ile D. Karadeniz bölümü sınırında K.'de Kelkit vadisi, G.'de Erzincan ovası ve Karasu vadisi arasında uzanan ve doruklarının çoğu 2 500 m'yi aşan dağ kütlesine verilen genel ad. En yüksek dorukları, Erzincan'ın K.-B.'sında Karadağ (2 832 m) ve Aşkale'nin K.-B.'sında Coşan dağı (2 975 m). K.'de Pontid kenet kuşağı ile sınırlanan kütlenin çekirdeğini paleozoyik billurlu şistler oluşturur; mezozoyik oluşukları ile ofiyolitler geniş yer tutar.

Otlukbeli meydan savaşı, osmanlı padişahı Mehmet II (Fatih) ile akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında Erzurum'un Tercan ovasındaki Üçağızlı köyü yakınlarında yapılan savaş (11 ağustos 1473). Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Osmanlı devletine karşı Venediklier ve öteki bazı hıristiyan krallıklarla anlaşarak işbirliği yaptığını öğrenen Fatih, Anadolu seferine çıkma hazırlıklarına girişti (1472). Ertesi yıl 14 yaşındaki küçük oğlu Cem Sultan'ı İstanbul'da saltanat kaymakamı olarak bıraktıktan sonra 150 bin kişilik ordusuyla Üsküdar'dan Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başladı. Amasya valisi olan büyük oğlu şehzade Bayezit (sonradan Bayezit II) ile Karaman valisi olan ortanca oğlu Mustafa'nın yolda vilayet askerleriyle kendisine katılması üzerine ordusunun mevcudu 200 bine yükseldi. Akıncı olarak önden gönderilen Mihaloğlu Ali Bey, Akkoyunlular yönetimindeki Kemah'ı yağmalayıp yıkıma uğrattı. Bu arada, ileri hareketi yönetmekle görevlendirilen Rumeli beylerbeyi Has Murat Paşa, Fırat ırmağını geçtikten sonra 20 bin askeriyle Uzun Hasan'ın yaklaşık 250 bin kişilik ordusuna korkusuzca saldırınca, gerisindeki pusu birlikleriyle önündeki ana kuvvetler arasında kalması sonucu 12 bin askeriyle birlikte öldürülürken, Turhanoğlu Ömer Bey, Rumeli defterdarı Ahmet Çelebi, Aydınoğlu Hacı Bey, Fenarizade Ahmet Paşa gibi bazı değerli komutanlar da Akkoyunlular'a tutsak düştü. Kazandığı bu küçük zaferle iyice yüreklenen Uzun Hasan, Venedikliler'in gönderdiği topçu birlikleriyle desteklenen büyük ordusunun başında Fatih'in üzerine yürüdü. İki türk ordusu Otlukbeli'nde karşılaştı. Uzun Hasan'ın amacı Fatih'i yendikten sonra tüm osmanlı ülkesini ele geçirip İstanbul'a yerleşmek, Fatih'inki ise doğu sınırlarını zorlayan en güçlü düşmanını etkisiz duruma getirmekti. Bu meydan savaşında Fatih, sadrazam Mahmut Paşa ile birlikte ordusunun merkezinde yer almakta, sağ kanat şehzade Bayezit'in, sol kanat da şehzade Mustafa'nın komu-

tası altında bulunmaktaydı. Şehzade Bayezit'in maiyetinde Gedik Ahmet Paşa, şehzade Mustafa'nın maiyetinde de Anadolu beylerbeyi Davut Paşa vardı. Buna karşılık akkoyunlu ordusunun merkezini Uzun Hasan, sağ kanadını küçük oğlu Zeynel Bey, sol kanadını da büyük oğlu Uğurlu Mehmet Bey yönetmekteydi. Sayı üstünlüğüne güvenerek hemen toplu saldırıya geçen Akkoyunlular, Osmanlılar'ın silah üstünlüğü karşısında önce duraladılar, sonra insan gücünü yitirdikçe gerilemeye başladılar. Böylece karşı saldırıya geçen Osmanlılar, düşman ordusunun üstüne üç koldan yüklendiler. Önce akkoyunlu ordusunun sağ kanadı çöktü. Osmanlılar'ın sol kanat komutanı şehzade Mustafa'nın karşısında savaşan Zeynel Bey'in vurulduktan sonra başı kesilerek Fatih'e gönderildi. Ardından Osmanlılar'ın yoğun top ve tüfek ateşi karşısında Uzun Hasan'ın bulunduğu merkez bölümü çözüldü. Savaşı yitirdiğini anlayan Uzun Hasan, ardında 40 bini aşkın ölü bırakarak başkenti Tebriz'e çekildi. Düşmanını etkisiz duruma getirme amacını gerçekleştirmiş olan Fatih, kazandığı Otlukbeli zaferinden sonra akkoyunlu ordusunu izlemedi. Savaş alanında 3 gün kalıp İstanbul'a döndü. Osmanlılar'a tutsak düşen akkoyunlu bilim adamlarıyla sanatçılarına saygı gösterdi ve bunlardan Kadı Mahmut, Seyit Mehmet gibi kişileri yanında İstanbul'a götürüp kendi hizmetine aldı. Otlukbeli meydan savaşı'nın sonucu olarak daha önce Niksar'a kadar uzayan akkoyunlu sınırı Şebinkarahisar'a kadar geriledi, Akkoyunlu devleti artık bundan böyle belini doğrultamadı ve özellikle burada Akkoyunlular'la birlikte Venedikliler ve öteki batılı devletler de yenilgiye uğramış sayıldığından Osmanlılar'a karşı oluşturulan müslüman-hıristiyan ittifakı en ağır darbeyi yedi. (→Kayn.)

OTLUKKÖY → PANAGYURİŞTE.

OTMAN BABA, kalenderi şeyhi (öl.1478). Müritlerinden Küçük Abdal'ın *Velayetname-i Otman Baba* (Cebeci il halk kütüphanesi, no. 495) adlı yapıtına (1483) göre asıl adı Hüsam Şah'tır. 1402'de Timur'la birlikte Horasan'dan Anadolu'ya geldi. Müritleriyle birlikte Rumeli'ye geçti ve buradaki osmanlı fetihlerine katıldı. Edirne'den başlayarak Serez, Dobruca ve Filibe'ye kadar birçok yer dolaştı. Geçtiği yerlerde halka oğuzca seslenerek Balkanlar'ın türkleşmesinde önemli rol oynadı. Bulgaristan'daki tekkesi döneminin en önemli tekkelerindendi. Mehdilik ve peygamberlik iddiasında bulununca idam edildi.

OTMANLI, Sinop'un Ayancık ilçesine bağlı Yenikonak bucağının merkezi; 352 nüf. (1990).

OTO a. Otomobil sözcüğünün kısaltılmış biçimi: *Otonuzun bakımını ihmal etmeyin.*

1. OTO- → OT(O)-.

2. OTO-, fr. *auto-*, *automobile*'den; birçok sözcüğün bileşimine girer.

O. T. O. (lat. *Ordo Templi Orientis* [Doğu Tapınağı tarikatı] sözcüklerinin başharfleri), Ortaçağ tapınağı'na bağlı olduğunu ileri sürmekle birlikte, onunla bir akrabalığı olmayan tarikat. İlk belirtisine 1904'te *Oriflamme* dergisinde rastlanmakla birlikte, 1905-06'da Th. Reuss tarafından kuruldu. Eski tapınakçıların sırrı olduğu ileri sürülen en büyük sırrı, cinsel büyünün kuram ve uygulamasıydı. 1912'de O. T. O.'ya katılan A. Crowley, ingiliz ve irlanda kolunun başına getirildi. O. T. O. günümüzde varlığını özellikle alemanik İsviçre, Büyük Britanya ve Kaliforniya'da sürdürmektedir.

OTOANALJEZİ a. (fr. *autoanalgésie*). Özellikle kadın-doğum hastalıklarında kullanılan ve hastanın ağrı ortadan kalkana kadar kendi kendine (azot protoksitli ya da pentranlı ağrı kesici) bir solunum maskesi kullanmasıyla sağlanan yüzeysel narkoz yöntemi. (Eşanl. OTONARKOZ.)

OTOANTİKOR a. (fr. *autoanticorps*). ÖZANTİKOR'un eşanlamlısı.

OTOBAN a. (alm. *Autobahn*). → OTOYOL.

OTOBİYOGRAFİ a. (fr. *autobiographie*). ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ'nün eşanlamlısı.

OTOBİYOGRAFİK sıf. (fr. *autobiographique*). ÖZYAŞAMÖYKÜSEL'in eşanlamlısı.

OTOBÜS a. (fr. *autobus*'den). **1.** Şehirlerarası ve şehir içi toplu taşımacılıkta, turistik gezilerde kullanılan, karoserisi camlı, motorlu büyük taşıt. (Otobüs, genellikle gidiş yönüne bakan, birbirine koşut 40 ya da daha fazla koltuklu ve çoğunlukla bir Diesel motoruyla donatılmış bir taşıttır.) **—2.** *Otobüsü, treni kaçırmak*, ele geçen bir fırsatı değerlendirememek.

OTOBÜSÇÜ a. **1.** Otobüs işletmecisi. **—2.** Otobüs şoförü.

OTOBÜSÇÜLÜK a. Otobüs işletmeciliği.

OTODİDAKT sıf. ve a. (fr. *autodidacte*'tan). ÖZÖĞRENİMLİ'nin eşanlamlısı.

OTODİN a. (fr. *autodyne*). Radyotekn. Algılayıcı katı, sönümsüz dalgalı bir telsiz işaretini, vurularla işitilebilir bir işarete dönüştürmeye olanak veren, yörel bir salınım üreteci görevi yapan radyo alıcısı.

OTODİYALİZ a. (fr. *autodialyse*'den). ÖZDİYALİZ'in eşanlamlısı.

OTOENFEKSİYON a. (fr. *auto-infection*). Hastalığın başladığı ana kadar hiçbir bozukluk yaratmadan normal olarak organizmada bulunan mikropların neden olduğu enfeksiyon. (Otoenfeksiyonun olması için, kişinin direncini azaltan soğuk, aşırı yorgunluk, şeker hastalığı, bağışıklık sistemini ortadan kaldıran tedaviler ve buna karşılık, normal koşullarda hastalık yapmayan mikropların etkinliğini artıran rastlantısal bir nedenin ortaya çıkması gereklidir. Bu gibi durumlara enfeksiyon da denir.)

OTOEROTİZM a. (fr. *autoérotisme*). Psikan. → ÖZEROTİZM.

OTOFAJİ a. (fr. *autophagie*; yun. *autos*, kendi ve *phagein*, yemek'ten). Uzun süre aç kalma durumunda, hayvan ya da bitkilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için çok gerekli olan organlarını beslemek üzere az gerekli olan organları tüketmeleri. (Benzer bir olgu, üstün yapılı böceklerde nemf başkalaşması sırasında görülür. Bu olgu bir çeşit doku erimesidir.)

OTOFİNANSMAN a. (fr. *autofinancement*). İşl. ikt. Bir işletmenin kendi yatırımlarını, kendi kârlarından ayırdığı parayla finanse etmesi.
—ANSİKL. Otofinansman kavramı, bir işletmede sonuçların ortaya çıkış biçiminin çözümlenmesiyle ilgili bir kavramdır. (→ NAKİT* AKIMI.) Muhasebe bakımından, ne ölçüde otofinansman yapılabileceği, işletme sonucunun (ya da kâr ve zarar hesabı bakiyesinin), amortismanların ve ihtiyat niteliğindeki karşılıkların (kazanç vergisi ve dağıtılan temettülerin bu karşılıklardan çıkarılması gerekir) toplamı alınarak belirlenir. Buna göre, otofinansmanın kaynağı, gerçekleştirilen ve dağıtılmayan kârlardan oluşur. Otofinansman oranı ise, bu fazlalıkla işletme tarafından aynı bir dönem içinde yapılan yatırımlar arasındaki oranı ifade eder.
İşletme için, otofinansmanın yararı, bir büyüme sürecini, dış sermayeye başvurmak (hisse senetleri ya da tahviller çıkarmak) zorunda kalmaksızın sürdürmek ya da çeşitlendirmek olanağını sağlamasıdır. Böylece, firma, sermaye piyasasına ve bankalara karşı bağımsızlığını korur ve bir dış sermaye katkısından doğabilecek mali yükler (temettü ya da faiz ödemeleri) altına girmemiş olur. Hisse senedi sahipleri, ücretliler ve tüketiciler bakımından, otofinansmanın sonuçları genellikle tartışmalıdır. Bu tartışma otofinansmanın temsil ettiği finansman biçiminin kısa vadeli sonuçlarıyla onun yapılmasını olanaklı kıldığı yatırımların uzun vadeli etkileri arasında bir ayrım yapma gereğini ortaya koymaktadır.

OTOFONİ a. (fr. *autophonie*). İnsanın kendi sesinin kulakta aşırı ve ağrı verecek kadar yankılanması.

OTOFRETAJ a. (fr. *autofrettage*'dan). Sil. ÖZGERME'nin eşanlamlısı.

OTOGAM sıf. (fr. *autogame*). Özdöllenme yoluyla çoğalabilene denir. (Özellikle bitkiler için kullanılır.)

OTOGAMİ a. (fr. *autogamie*). ÖZDÖLLENME'nin eşanlamlısı.

OTOGAR a. (fr. *auto* ve *gare*'dan). Gerek kamu taşımacılığında (şehirlerarası otobüsler), gerek yük taşımacılığında (kamyonlar) kullanılan ağır tonajlı vasıtaları karşılamak için düzenlenmiş tesis; garaj.

OTOGENİ a. (fr. *autogénie*'den). Tıp tar. Anatomik bir öğenin, belli bir ortamda, başka bir anatomik öğe bulunmaksızın oluştuğunu kabul eden eski kuram. (Aslında bu öğeler [yumurtalar, epitelyum, vb.] daha önceden var olan öğelerin bölütlenmesi sonucunda oluşur.)

OTOGİ-ZOŞİ, masal ve öykü kitaplarını (aşk öyküleri, buddha efsaneleri, halk masalları) belirten japonca sözc.; bu yapıtlar XV. yy. sonunda ya da XVI. yy. başlarında Japonya'da doğan halk edebiyatının ilk örnekleridir.

OTOGRAFİ a. (fr. *autographie*). "Kalıp kâğıdı" adı verilen bir tür kâğıda yağlı mürekkeple çizilmiş desenlerin, taşbaskı taşı üzerine aktarılmasını sağlayan yöntem; bu yöntemle elde edilmiş kopya.

OTOGREF a. (fr. *autogreffe*). Cerr. Nakli yapılacak parçanın bireyin kendisinden alındığı gref.

OTOHEMOLİZ a. (fr. *autohémolyse*). Dışardan hemolitik bir madde katılmadığı halde alyuvarların zamanından önce tahrip olması. (Otohemolizin in vitro incelenmesi, kanın in vitro bir süre bekletildikten sonra tahrip olan alyuvar miktarını ölçmeye yarayan bir işlemdir. Glukoz ya da A.T.P. kullanılarak ya da kullanılmadan yapılan bu işlem, hemolitik kansızlığın birçok çeşidini saptama olanağı verir.)

OTOHEMOTERAPİ a. (fr. *autohémothérapie*). Özellikle alerji biliminde kullanılan ve hastaya, kendi kanından 20 ila 30 ml'nin, alındıktan hemen sonra kas yoluyla yeniden şırınga edilmesini öngören tedavi yöntemi. (Gözden düşmekte olan bir yöntemdir.)

OTOHİSTORADYOGRAFİ a. (fr. *autohistoradiographie*). Hücre biyolojisinde kullanılan ve bazı öğeleri radyoaktif elementlerle işaretlenmiş duyarlı bir eriyikle, incelenecek hücreleri kaplamayı öngören yöntem.
—ANSİKL. Otohistoradyografide, hücrenin içine metabolizmayla bütünleşmiş bir radyoaktif karışım verilir. Daha sonra hücreler tespit edilir ve özel bir fotoğraf filmiyle örtülür. Bu film radyoaktif elementlerden etkilenir. Elementin (genellikle trityum) iz bıraktığı yerler siyah lekeler halinde belirir.
DNA molekülleriyle bütünleşen trityumlu timin kullanılarak, bu molekülün oluş mekanizması hakkında birçok bilgi edinilmiştir.

OTOİMMÜNİZASYON a. (fr. *auto-immunisation*). ÖZBAĞIŞIKLIK'ın eşanlamlısı.

OTOJEN sıf. (fr. *autogène*; yun. *autogenes*, kendi kendine var olan'dan). *Otojen kaynak* → KAYNAK.
—Cev. hazl. *Otojen öğütücü*, yatay muyluları çevresinde dönen ve birbiri ardına dönen aygıta düşen büyük cevher parçalarını doğrudan öğütmede kullanılan çok büyük çaplı silindir.

OTOJESTİYON a. (fr. *autogestion*'dan). → ÖZYÖNETİM.

OTOJİRO → AUTOGİRO.

OTOKAR a. (fr. *autocar*'dan). Şehirler-

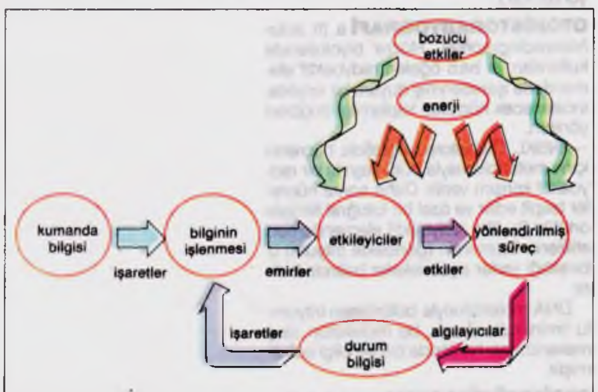
Nestle

hazır kahve üretim sürecinde kahve taneleriyle dolu tablaları otoklava yerleştirme

Larousse

otomasyon
Durance üzerindeki Serre-Ponçon hidroelektrik santralı'nın kontrol ve kumanda odası

otomasyon
bir yönlendirme döngüsünün genel şeması

arası yolculuklar için yapılmış büyük otobüs.

OTOKATALİZ a. (fr. *autocatalyse*). Fizs. kim. ÖZKATALİZ'in eşanlamlısı.

OTOKLAV a. (fr. *autoclave*). Gerek basınç altında sanayisel bir işlem gerçekleştirmek, gerek buharla pişirmek ya da sterilize etmek için kullanılan kalın çeperli sızdırmaz kap.
—ANSİKL. Bes. san. Besinler havası boşaltıldıktan sonra otoklavda belirli bir süre, yaklaşık olarak 115°C'ta ısıtılır. Bu aygıtlar pişmeyi hızlandırır. Otoklavların iki çeşidi vardır: *kesintili* ve *sürekli otoklavlar.* Kesintili otoklavlarda doldurma, işlemin başında yapılır, içine besin konan kaplar sabit (hareketsiz) olabileceği gibi (statik otoklavlar), çalkamalı da olabilir (döner sepetli otoklavlar); sürekli otoklavlar (sterilizasyon otoklavları), büyük üretim yerlerinde üretim bantlarında kullanılır.
—Cerr. Otoklavlar cerrahide örtüler, eldivenler, pansumanlar ve cerrahi aletler için kullanılır. Bunlar yüksek basınca dayanabilen ve içinde kaynama noktasına ulaşmış su bulunan, silindir biçiminde kaplardır. Tam bir kuruma elde edebilmek için kondansör kullanılarak ileri derecede vakum oluşturulur; sağlanan nemli sıcaklık 115° ila 165° C arasında değişir ve 30 ila 45 dakika sürdürülür.

OTOKLAVLAMA a. Hidr. bağl. İçinde beton bulunan kalıpları, 120 ile 190°C arasındaki bir sıcaklıkta çelik otoklavlara yerleştirme yöntemi. (Gözenekli betonlar için yaygın olarak kullanılan otoklavlama, bu yolla kalıplanmış parçalara özellikle basınç etkilerine karşı yüksek dayanım kazandırır.)

OTOKOLİMATÖR sıf. (fr. *autocollimateur*). Opt. ÖZ DENETLEYİCİ'nin eşanlamlısı.

OTOKONİ a. (fr. *otoconie*). DENGETAŞI' nın eşanlamlısı.

OTOKONTROL a. (fr. *autocontrôle*). ÖZDENETİM'in eşanlamlısı.

OTOKORKULUK a. Bayınd. Bir yolun kenarına ya da bir otoyolun gidiş ve dönüş şeritlerinin ortasına, yatay olarak yerleştirilen ve sürücü direksiyon hâkimiyetini kaybettiğinde aracın yoldan çıkmasını önleyen metal ya da beton kirişi.

OTOKRASİ a. (fr. *autocratie*). Tek bir kişinin mutlak bir biçimde iktidarı elinde tuttuğu siyasal sistem.
—ANSİKL. XVII. yy.'ın başından XIX. yy.'a kadar Rusya'da, çarın hiçbir muhalefete izin vermeden, kendisini -klasik mutlak hükümdarlardan farklı olarak- hiçbir gelenek ve görenekle bağlı saymayıp ülkeyi ukaz'larla yönetmesinde tam bir otokrasiye tanık olundu.

OTOKRAT a. ve sıf. (fr. *autocrate*). **1.** Mutlak bir iktidarı olan, bu iktidarı kimseyle paylaşmadan ve sınırsız bir şekilde kullanan hükümdar. **—2.** Tüm siyasal önderler ya da aşırı derecede baskıcı olan herkes.

◆ a. Rus çarlarının resmi unvanı.

OTOKRATLIK a. Otoriter ve otokrat olma özelliği.

OTOKRİTİK a. (fr. *autocritique*). → ÖZELEŞTİRİ.

OTOKROM sıf. (fr. *autochrome*). Eklemeli bireşim ilkesine dayanan ve 1906'da A. ve L. Lumière adına tescil edilen bir renkli fotoğraf yöntemi için kullanılır.

◆ a. Bu yöntemle elde edilen plaka.
—ANSİKL. Pankromatik bir duyarkata uygulanan otokrom plakada yan yana mavi, yeşil ve kırmızı mikroskobik nişasta tanelerinden oluşan bir filtre mozaiği vardır. Fotoğraf, dayanağın arkasından çekilir, sonra da basılarak pozitif bir görüntü elde edilir. (→ EVİRTİM.) Gümüş taneleri, gereksiz nişasta filtrelerinin üstünü kapatır; örneğin bir kırmızı filtre, mavi ve yeşil filtrelerin üstünü kapatan siyah noktalardan oluşur ve bu durumda ışık, kırmızı filtrelerden geçer. Cam plakanın yerini film alınca, bu tekniğe Filmcolor ve Lumicolor, daha sonra da Alticolor adı verildi.

otokrom bir plakanın şeması işlemeden sonra kırmızı görüntünün oluşumuna örnek

OTOKROS a. (fr. *autocross*). Doğal güzergâh üzerinde yapılan otomobil sporu.

OTOKTON a. (fr. *autochtone*, yun. *autokhthon, -onos*, öz- ve *khthon*, toprak' tan). Yerbil. YERLİ'nin eşanlamlısı.

OTOKUŞET sıf. (fr *autocouchette*). *Otokuşet tren*, yolcuların arabalarıyla birlikte seyahat etmelerine olanak verecek biçimde düzenlenmiş özel tren.
—ANSİKL. Bir otokuşet trende, yolcular yataklı ya da kuşet vagonlarda, bagaj olarak değerlendirilen arabalar ise hızları 140-150 km/sa olan iki katlı özel taşıtlarda taşınır. Otokuşet trenlerin büyük bir bölümü mevsimlik olarak çalışır.

OTOLİTHES SENEGALENSİS a. Sıcak denizlerde yaşayan, parlak bedenli, güçlü dişli, çok lezzetli kemiklibalık. (Gölgebalığıgiller familyası.)

OTOLİZ a. (fr. *autolyse; autos*, kendi, ve *lysis*, erime'den). Biyokim. ve Dokubil. Hayvan ya da bitki hücrelerinin, bakteri ve küf gibi dış etkenlerin her türlü etkisi dışında, kendi enzimleriyle tahrip olması ve aşırı olgunlaşan meyvelerde olduğu gibi (geçkinlik) bir çeşit erimeye ya da sıvılaşmaya uğraması. (Ölümden sonra gerçekleşen bu olay, üstün yapılı böceklerin başkalaşması sırasında larva dokularının *histolize uğraması*'yla karıştırılmamalıdır.) [Eşanl. ÖZSİNDİRİM; karşt. HETEROLİZ.] || *Otolize uğramak*, hücreler ve dokulardan söz ederken, otoliz yoluyla, kendiliğinden harap olmak, parçalanmak.

OTOLOG sıf. (fr. *autologue*). Bireyin kendisinden elde edilen her türlü organik maddeye denir.

OTOLOJİ a. (fr. *otologie*). **1.** Anatomi, fizyoloji ve patolojinin kulakla ilgili bölümü. **—2.** Kulak ya da kulak hastalıkları üstüne yazılmış tıp kitabı.

OTOLOJİST a. (fr. *otologiste*). Tıp. KULAK' UZMANI'nın eşanlamlısı.

OTOMAN sıf. (fr. *ottoman*). Avrupalılar' ın Osmanlılar'a verdiği ad.

◆ a. **1.** Tekst. Kadın elbiseleri yapımında kullanılan, atkısı pamuk, kalın fitilli ipekli kumaş. **—2.** Sedir biçiminde kanepe.

OTOMANG a. Orta Meksika'daki kızılderili dillerinin bağlandığı geniş kapsamlı soyağacı. Otomiyle komşu diller (pame, mazahua, matlatzinca), popoloca, mazatek, mikstek, zapotek ve chinanteco bu varsayımsal çerçevede yer alırlar.

OTOMASYON a. (fr. *automation*). Çeşitli sınai, tarımsal, idari ya da bilimsel işlerin yürütülmesinde, insan müdahalesini tamamen ya da kısmen ortadan kaldırma. (Otomasyon, bir fırının sıcaklığını ayarlama ya da bir takım tezgâhına sıralı kumanda etme gibi en basit işlere uygulanabildiği kadar, kimyasal bir birimi bilgisayarla ya da bir bankayı otomatik olarak yönetme gibi en karmaşık işlere de uygulanır.) [Eşanl. OTOMATİKLEŞTİRME.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Otomasyon çağı 1775'te, James Watt'ın basit etkili buhar makinesinin ortaya çıkışıyla başlar. 1784'te geliştirilen çift etkili makine, iki otomatik sistemle donatılmıştı: buhar dağıtıcısı ve çıkış milinin hızını, yük dalgalanmalarına karşın değişmez tutan bilyalı ayarlayıcı.
Otomasyon yalnızca, insan yerine otomat kullanımına dayanmaz: örneğin dikiş makinesinin dikişi, terzininkinden farklıdır. Otomasyon göz önüne alınan süreci az çok derin biçimde, yeni bir bakış açısıyla ele almaya ve kazanılmış alışkanlıklarla, geleneksel çözümleri yeniden gözden geçirmeye dayanır. Öte yandan, bir süreci yönlendirmede sözkonusu olan zihinsel işlevlerin tümünü ya da bir bölümünü teknolojik organlara aktaran otomasyon, bu özelliğiyle, basit makineleştirmeden daha

yüksek bir düzeyde yer alır.

Sanayi ve yönetimde ortaya çıkan otomasyon sorunları, sırasıyla otomasyoncular ve bilişimciler tarafından çözülür ve bunlara otomasyon uygulanacak sürecin uzmanları da katılarak çeşitli dallardaki uzmanların bir araya gelmesinden oluşan bir ekip kurulur. Bir sürece otomasyon uygulanması, teknik, ekonomik bir çerçevede yer alır ve otomasyon bu çerçevenin yalnızca bir yönüdür. Otomasyon, sürecin kendisine, otomasyonu gerektiren gereksinimlerin incelenmesine ve üretilen ürünlerin dağıtımına ya da hizmet yükümlülüklerine bağlıdır. Büyük sınai, idari ve ticari bütünlerin tasarım ve yönetiminin, ayrılmaz bir parçasıdır. Otomasyonun başlıca yararı verimliliği artırması ve kaliteyi yükseltmesidir.

Otomasyonun başlıca bileşenleri, bilgi vericileri ve algılayıcıları, etkileyiciler ve bunların güç yükselteçleri ve bilgi işlem organlarıdır (özellikle bilgisayarlar ve mikroişlemciler); bu bileşenlerin yapısı, göz önüne alınan sistemin (ardışıl otomatik sistem ya da otomatik denetim sistemi) yapısına bağlıdır. (→ OTOMATİK.) Otomasyonda, bütün tekniklerden (pnömatik, hidrolik, elektroteknik ve elektronik) yararlanılır.

Çok sayıda sanayi donanımında, enerji ya da malzeme bilançolarını hesaplamada, tehlikeli değerler alabilen büyüklükleri denetlemede, başlama ve durmayı, sıralı olarak yönlendirmede, ölçüm hesaplarında vb. bir yönlendirme bilgisayarı kullanılır. Ama bilgisayar, optimumlaştırma ya da özuyum hesaplarını da gerçekleştirebilir; optimum çalışma koşulları, sürece, ya dolaylı olarak, bilgisayarın yönettiği klasik ayarlayıcılar aracılığıyla ya da doğrudan yönlendirme sözkonusu olduğunda, dolaysız olarak verilir. Sıralı yönlendirme sistemlerinde, bir merkezi bilgisayar, donanımın çeşitli öğelerini yöneten özel hesap makinelerine iletilecek genel yönergeleri belirler; daha da özerkleşmiş böyle bir yapı, mikroişlemcilerin sunduğu geniş olanaklardan büyük ölçüde yararlanır. Otomatik sistemlerin birçoğunun ardışıl tipte olduğu mekanik imalat alanında bile, takım tezgâhlarının sayısal kumandasında bilgisayar kullanılmaya başlanmıştır; bu, bilgisayar belleğine kaydedilmiş bir program aracılığıyla, takımların seçimine ve izleyecekleri yola kumanda eder.

—Topbil. Otomasyonun istihdam üzerindeki etkileri olumsuz gözükmektedir; çünkü otomasyon, bir üretim dalında çalışan emekçi sayısının azalmasına yol açabilir. Örneğin, Fransa'da sentetik tekstilde, otomasyondan ötürü -üretimde herhangi bir düşüş olmadığı halde- ücretli sayısı birkaç yılda % 300 azaldı. Saatçilikte elektronik, mekanik işçiliğin en önemli bölümünün yerini aldı. Kitapçılıkta, dizgicilerin direnişi programlanmış dizgiyi bir süre geciktirdiyse de önleyemedi ve bu geçiş bazen zorbaca oldu. Ama otomasyonun son muhasebesi gerek istihdam, gerek nitelikli emek bakımından henüz kesinlik kazanmış değildir Gerçekten de, otomasyon elektroniğin ve bilişimin gelişmesini kolaylaştırmakta ve çoğu kez bir dalda otomasyona geçişle birlikte eleman sayısının arttığı görülmektedir (bankacılıkta olduğu gibi). Otomasyon, özellikle, nitelikli iş isteyen bazı meslekleri ortadan kaldırdığı için anlaşmazlıklara yol açmakla birlikte, yinelemeye dayanan, tehlikeli, yorucu ya da hiçbir ilgi çekici yanı olmayan işlere son vermektedir. Otomasyon, çok fazla sayıda nitelikli işçi ya da fikir işçisi kullanır; hatta, otomasyon olmasa, okulların yeni bitirmiş olanların kendi uzmanlıklarına uygun işler bulmakta daha da büyük zorluklarla karşılaşabilecekleri düşünülebilir.

İş örgütlenmesi bakımından, otomasyon daha büyük bir merkezileşme ve merkezileşmeden uzaklaşma olanağı sağlar: ama, bunlar çoğunlukla kuramsal olanaklardır. Ellerindeki gücü paylaşmak korkusu, yöneticileri bazen giderek daha büyük çapta ve dolayısıyla, hükmetmesi daha zor sanayi ve yönetim toplulukları kurmaya ve böylece merkezileşme görüntüsünü büsbütün güçlendirmeye yöneltmektedir. Ücretliler de, bu merkezileştirici otomasyona karşı yeni tavırlar ortaya koymaktadırlar: bireysel davranışların artması, devamsızlık, sabotaj. Bu yüzden, yönetimler personelin gözetim altında tutulması ve disipline alınması çabalarına hız vermekte ve bazen daha esnek teknikler kullanarak (mini-bilişim) ya da görevlerin içeriğini zenginleştirerek sorumlulukları bir ölçüde merkezilikten uzaklaştırmaktadırlar.

OTOMAT, -tı a. (fr. *automate;* yun. *automatos,* kendiliğinden hareket eden). **1.** Mekanik, pnömatik, hidrolik, elektrik ya da elektronik aygıtlar yardımıyla, canlı cisimlerin hareketlerine benzer hareketler yapabilen makine. (Genellikle *androit* anlamında kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Su musluğunun açılmasıyla çalışan ve borularından geçen suyu ısıtma düzeneği bulunan aygıt. **—3.** Bilinçdışı bir biçimde ya da dış bir gücün etkisiyle makine gibi davranan kişi: *Otomat gibi itaat etmek.*

—Aydınlt. → MERDİVEN OTOMATİĞİ*.

—Bilş. Birtakım durumları ve durum geçiş koşullarını tanımlayan bir kurallar kümesinden oluşan matematiksel yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalürj. *Otomat alaşımı,* büyük seriler halinde parça üretmek amacıyla, takım tezgâhlarında yüksek hızla çalışma sırasında kısa, kırılgan talaşlar ve temiz bir işlenmiş yüzey elde etmek istendiğinde kullanılan alaşım. (Otomat pirinçleri, kurşunlu bronzlar ve kurşun kürecikleri içeren kimi alüminyum alaşımları en yaygın olarak kullanılanlardır.)

—Teknol. Otomobil sanayisinde, boya ya da kaynak gibi işlerde kullanılan otomatik mekanizma ve makine. || *Programlanabilir otomat,* işleme programı delikli ya da manyetik şerit gibi bir kayıt ortamı yardımıyla verilebilen ve bu nedenle kolaylıkla değiştirilebilen otomatik sistem.

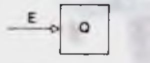
—ANSİKL. Otomat terimi, uygun mekanizmalarla ve bilerek harekete geçirilen bir enerji kaynağının yaşayan varlıkların davranışını taklit etmeyi sağladığı bir makineler sınıfını belirtir. En eski otomatlar arasında, Daidalos tapınağı'nda yapıldıkları söylenen canlı heykeller sayılabilir Yunanlılar ve daha sonra Romalılar, çeşitli mekanik oyuncaklar yaptılar. Ancak Antikçağ konusunda ileri sürülen bütün betimlemeler içinde, hayal payını gerçekliğin payından ayırmak güçtür. Ortaçağ'da Albertus Magnus ya da Regiomontanus (Johann Müller) tarafından yapıldıkları söylenen dikkat çekici otomatlar konusunda da durum böyledir.

Haklarında kesin bilgiler bulunan gerçek otomatlar, saatçilik sanatıyla birlikte ortaya çıktı. Büyük gelişmeyi de XVIII. yy.'da gösterdi. Vaucanson'un, gençliğinde yapmaya başladığı "ince oyuncaklar" arasında şu otomatlar da vardı: Coysevox'un heykelini örnek alan bir faunayı simgeleyen ve dil, dudak ve parmak hareketleriyle on iki dolayında ezgi çalabilen *Yan flüt çalıcısı; Tamburen;* Paris'te, Sanatlar ve meslekler konservatuvarı'nda hâlâ hayranlıkla seyredilen bir *Viyelci kadın;* Marmontel'in *Cléopâtre*'ının gösterimlerinde kullanılmış olan bir *Engerek yılanı.* Vaucanson'un kanatlarını çırpmak, yüzmek, suda çırpınmak, yem yemek ve kuş pisliğine benzer bir madde çıkarmak becerisiyle donanmış *Ördek* otomatı çok ünlüydü. Bu otomatın birçok taklidi yapıldı. Bu taklitlerin kalıntıları incelenirse, bütün mikromekanik kaynaklarına başvuran, çarklardan, zembereklerden, kaldıraçlardan, kam oyunlarından, paletlerden vb. yararlanan dikkat çekici başyapıtlar sözkonusu olduğu sonucuna varılabilir. Tek bir kanadında 2 000 parça vardı. Bütün bu otomatların amacı, yaşamı kopya etmek değil, yalnızca yaşam hareketlerini taklide çalışmaktı. Nitekim Vaucanson'un ördeğinin pisliği, görünüşe göre, hayvanın içine depo edilmiş boyalı ekmek gülleciklerinden oluşuyordu. Böyle bir taklit süreci XVIII. yy.'ın bütün ünlü otomatlarında da görülür. Bu ünlü otomatlar arasında, şunları saymak gerekir: Rahip Mical'ın *Konuşan başlar*'ı; Friedrich von Knauss' un 1760'ta Viyana'da sergilediği *Androit yazar;* La Chaux-de-Fondslu Jaquet-Droz kardeşlerin 1783'te Fransa'da ve İsviçre'de sergiledikleri otomatlar; Regensburglu Leonhard Maelzel'in 1808'de yaptığı *Panharmonica;* Schwilgué'nin yaptığı Lyon, Cambrai ve Strasbourg saatleri (1842), rus sanatçılarca yapılan ve Kremlin vitrinlerinde bugün de görülebilen sarkaçlarca hareket ettirilen otomatlar; Robert-Houdin'in *Hokkabaz, İpcambazı, Öten kuş, Desenci yazar, Gizemli portakal ağacı, Pastacı,* vb. otomatları. Kempelen'in *Satranç oyuncusu* adlı bir otomatı, kamuoyunu uzun süre düşündürdü. Üzerinde bir satranç tahtası bulunan bir tür sandık önünde bir otomat, insan bir oyun arkadaşıyla satranç oynuyor ve nerdeyse sürekli olarak kazanıyordu; öyleyse sandıkta deneyli bir oyuncunun saklandığı kesindi! Elektrik, özellikle de elektronik, yalnız bazı davranışları yinelemeye değil, ayrıca bazı düşünsel işlevleri de gerçekten taklit etmeye yetenekli yeni bir otomatlar kuşağının ortaya çıkmasına yol açtı. Daha 1912'de Torres Quevedo'nun yaptığı elektrikli bir satranç oyuncusu, en güç partileri oynayabiliyordu. 1951'de Manchester Üniversitesi'nde yapılan ve sözü çok edilen Marienbad oyuncusu çok basit bir otomattı, çünkü bu oyunda kesin olarak kazanma olanağı veren bir algoritma vardı. Aynı dönemde Strachey, ABD'de iyi bir oyuncuyla oynamaya yetenekli bir dama oyuncusu yaptı; bunun için makine, belli bir durumdan yola çıkarak bütün olanaklı hamlelerin sonuçlarını önceden çözümlemek zorundaydı. Mikroelektrikteki ilerlemeler, 1977'de amerikan piyasasında görece ucuz bir fiyata satılan ve yüksek düzeyde satranç oynamaya yetenekli bir oyuncunun ortaya çıkmasını sağladı. Buna göre, bugün gerçek bir androit satranç oyuncusu yapmak olanaklıdır. Sanayide kurma ve takma iş ve işlemlerini yapabilen ve robot diye adlandırılan otomatlar kullanılmaktadır.

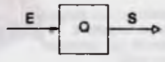
—Bilş. Otomatlar kuramı birçok bilişim tekniğinin (lojik devreler, diller kuramı, derleme teknikleri) temelini oluşturur. Otomatlar, işleme yeteneklerine bağlı olarak sıralanır:

1. en az yetenekliler olan ve 3 tipi bir dilbilgisi*ne (Chomsky dilbilgisi) sahip bir dille yazılmış cümleleri çözümleyebilen ve tanıyabilen, sonlu durum otomatları ya da ardışıl makineler;
2. 2 tipi dilbilgilerini (bağlamdan bağımsız dilbilgisi) işleyebilen istifli otomatlar;
3. 1 tipi dilleri (bağlama bağlı dilbilgileri) işleyebilen sınırlı, doğrusal otomatlar;
4. 0 tipi dilbilgisi olan dilleri işleyen ve her algoritmayı gösterebilen ve en yetenekli otomat olan Turing* makinesi.

Sonlu durumlar otomatı ya da *ardışıl makine,* girişleri (şekil 1 ve şekil 2) ve gerektiğinde çıkışları (şekil 2) olan bir "kara kutu" gibi göz önüne alınabilir.

şekil 1

şekil 2

Genel davranışı izlenen kara kutunun, sonlu sayıda durumu vardır. Otomatın $t+1$ anındaki durumu yalnızca t anındaki durumuna ve aynı andaki girişine bağlıdır:

$$Q(t + 1) = f\,[Q(t), E(t)];$$

burada Q durumu ve E girişi belirtir. Aynı şekilde, otomatın (eğer varsa), t anındaki S çıkışı, bunun t anındaki durumuna ve aynı andaki girişine bağlıdır:

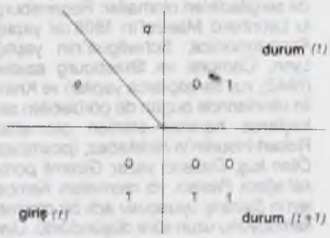
$$S(t) = g[Q(t), E(t)];$$

Lauros-Giraudon

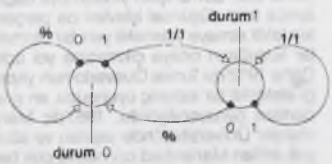

Robert-Houdin'in otomatı
***Müzik dersi* (1844)**
Paul-Dupuy müzesi, Toulouse

Örneğin iki konumlu bir bellek öğesini gösteren otomat, 0 ya da 1 durumlarından birini alabilir; girişler de 0 ve 1'dir. Otomat, durumu ne olursa olsun, durum değeri olarak giriş değerini alır. Durum geçiş fonksiyonu f, $t+1$ anındaki durumları, t anındaki duruma ve girişe bağlı olarak veren bir *geçiş matrisi*'yle gösterilebilir:

Otomatın çalışması, *durum geçiş diyagramı* denen bir diyagramla da gösterilebilir:

otomatik bir silahın çalışma ilkesi (belçika yapımı, 7,62 mm çaplı MAG [gazlı makineli tüfek] makineli tüfeği)

Üzerine basılan tetik, tetik tulumbasının kancasını aşağı doğru çekerek kendi ekseni (a) çevresinde döner. Tekerlek (b) tetik tulumbasını kaldırır ve kancanın ucu (c) tetiğin kanatçıklarının (d) altına yerleşir. Tetik tulumbasının arka ucu emniyet mandalından (e) ayrılır, yerine getirme yayının etkisiyle ileri doğru hareket eden sürgüyü serbest bırakır.

Kamanın, silahın gövdesine sabitleştirilmiş kılavuzları (f) kurma kolunun aşağıya inmesine neden olur. Kama mermiyi yatağın içine iter. Bu işlem sonunda tırnak ayrılır ve merminin tabanı kamanın oluğuna oturur.

Biyel yardımıyla, sürgü, kurma kolunu desteğin (g) önüne düşürür; böylece kurma kolu sürülmüş olur. Kurs sonunda, sürgü oluk içindeki ateşleme iğnesinin çıkıntısını harekete geçirir ve mermi ateşlenir. Tetik üzerine ne kadar uzun basılırsa kanca ile tetik tulumbasının arka ucu inik durumda kalır; böylece sürgü otomatik atışı gerçekleştirecek biçimde hareket edebilir.

Gazların bir bölümü, sürgünün geri tepmesine ve ateşleme iğnesinin geri çekilmesine yol açarak hava boşaltma deliğinden çıkar. Biyel kurma kolunu destek (g) rampaları boyunca kaldırır: emniyet açılmıştır. Atıcı tetiği bırakırsa, kanca, tetik tulumbasının ön kolunu sürükleyerek kalkar.

Kovan çıkartılır sonra, kama içine yerleştirilmiş yaylı kovan atacağının etkisiyle aşağı doğru atılır. Sürgünün topuğu kancayı arkaya doğru yatırır. Tetik tulumbasının önü inerken arka ucu yükselir; bu da, sürgünün emniyet mandalına takılarak "kurulu" durumda kalmasını sağlarken yayın ittiği kancanın ilk konumunu almasını sağlayacaktır.

F. N. Herstal belgesine göre

Oklar, bir durumdan öbürüne geçişleri gösterir. Okun başlangıç noktasına, özel geçişe neden olan giriş değeri yazılır.

OTOMATİK sıf. (fr. *automatique*). **1.** İnsan müdahalesi olmadan bütünüyle ya da kısmen mekanik düzenler yardımıyla çalışan bir aygıt ya da bir mekanizma için kullanılır: *Otomatik çamaşır makinesi.* **—2.** İstenç dışı gerçekleştirilen davranışlar için kullanılır: *Otomatik hareketlerle masayı hazırladı.* **—3.** *Otomatik olarak*, önceden saptanmış kurallar gereği ya da kaçınılmaz olarak ve kendiliğinden birbirini izleyen şey için kullanılır: *Belli bir yaşı dolduran memur otomatik olarak emekliye sevk edilir.*

—Dy. *Otomatik fren*, koşum takımında bir kopma meydana geldiğinde otomatik olarak çalışan fren sistemi. || *Otomatik işaretler*, demiryolu taşıtlarının belirli noktalardan, belirli koşullar altında geçmesiyle çalışmaya başlayan işaretler.

—Ed. *Otomatik yazı*, gerçeküstücü edebiyat etkinliğinin temelini oluşturan yazma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. *Otomatik sigorta*, bir aşırı akım ya da kısa devre durumunda, bir devrenin, besleme kaynağıyla bağlantısını kesmeye yarayan, ancak telli sigortada olduğu gibi, sigorta telini değiştirmeyi ya da yeniden sarmayı gerektirmeden, elle kumanda edilen bir açma-kapama anahtarıyla yeniden devreye sokulabilen sigorta türü.

—Haritc. *Otomatik çıkışlı harita*, bilgisayar işlemi yöntemleriyle elde edilen harita.

—Havc. *Otomatik pilot* → PILOT.

—Postc. *Otomatik çek işlemi*, posta çeki hesap sahibi ya da yetkilisinin çek merkezine önceden vereceği talimat ve yetki üzerine, önceden belirlenemeyen meblağların istendikçe yeterli karşılık bulunması koşuluyla, çek hesabından çek merkezince bu kişilere çek ödeme havalesi biçiminde gönderilmesi ya da çek hesabı üzerine aktarılması işlemi. || *Otomatik damgalama*, posta gönderilerinin üzerindeki pulların iptal edilmesinde, el yerine otomatik damga makinelerinin kullanılması. || *Otomatik ücret alma makinesi*, posta gönderilerinin üzerine pul yerine, alınan ücreti gösteren, soğuk damga basan otomatik ücret alma makinesi. || *Tam otomatik*, abonenin özel hizmet numaralı otomatik telefonundan ya da ankesörlü telefon makinelerinden, PTT görevlisinin aracılığı olmadan, milletlerarası aramada 9+9+ ülke kodu + şehir kodu + abonenin telefon numarası; şehirlerarası aramada ise 9 numarası çevrilip sesi alındıktan sonra şehir kodu + abonenin numarasını beklemeksizin tuşlayarak ya da çevirerek numaraya ulaşmasını sağlayan sistem için kullanılır. || *Yarı otomatik arama*, PTT görevlisı aracılığıyla yapılan otomatik görüşme.

—Saatç. *Otomatik ara çarkı*, otomatik bir kurma sistemiyle donatılmış bir kol ya da cep saatinde otomatik yedek aksamın hareketini doğrudan kurma sistemine ileten çark.

—Siber. *Otomatik kontrol*, otomatik sistemlerin tasarım, yapım ve kullanımında sözkonusu olan kuramsal ve teknolojik bilim dallarını bir araya getiren, otomasyon bilimi ve tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Otomatik sistem*, otomatik olarak çalışan sistem. (Ardışıl otomatik sistemle otomatik denetim sistemleri, uyumlu sistemler ve özöğrenen sistemler, otomatik sistemlere örnek verilebilir.) || *Ardışıl* ya da *sıralı otomatik sistem*, çalışması, önceden kurulmuş bir kurallar kümesine göre birbirini izleyen bir evreler dizisine ya da sırasına dayanan otomatik sistem. (Bk. *ansik.* böl.)

—Sil. *Otomatik silah*, çalışması için gerekli işlemlerin çoğunu, atıcının yerine, baruttun yanmasından çıkan gaz basıncının gerçekleştirdiği silah. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yarı otomatik silah*, atış hızı, cephanenin, atım yatağına otomatik olarak doldurulmasıyla artırılmış ateşli silah. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Teknol. *Otomatik alarm*, gemi ve liman işletmelerinde kullanılan otomatik alarm aygıtı. (Bu aygıtta, alarm telsiz işaretini üreten otomatik bir alarm manipülatörü ya da alarm telsiz telefon işaretlerini üreten otomatik bir alarm üreteci ve tehlike frekanslarının izlenememesi halinde operatörleri otomatik olarak uyaran alıcılar bulunabilir.)

—Telekom. *Otomatik telefon sistemi*, aboneler arası bağlantıların, operatörlerin müdahalesi olmadan, tamamen otomatik santrallarla kurulduğu telefon sistemi.

◆ a.Aydınlt. *Merdiven otomatiği*, herhangi bir sayıda düğmeyle uzaktan kumanda edilen düzenek. (Her darbe, düzeneğin kumanda ettiği devreyi kapamakla yükümlü bir bobini uyarır. Bobin değişken bir zaman sonrasında, kendi devresini açan ayarlanabilir bir geciktirme düzeneğine bağlıdır. Merdiven otomatikleri, adından da anlaşıldığı gibi, özellikle binalarda, merdiven koridor ve boşluklarını aydınlatmada kullanılır.) [Kısaca OTOMATİK ya da OTOMAT da denir.]

—ANSİKL. Ed. Otomatik yazı, Breton ve Soupault'nun ilk deneylerinden (*les Champs magnétiques*) başlayarak gerçeküstücülüğün temelini oluşturdu (1924'te *Birinci bildirge*, gerçeküstücülüğü yalnızca otomatiklik* uygulamasıyla tanımlıyordu). Otomatik yazı, aklı boşaltmaya, elden geldiğince edilgen ya da alıcı bir duruma geçmeye ve önceden tasarlanmış hiçbir konu olmadan, sözcük ve imgelerin kendiliğinden fışkırması üzerinde her türlü akılsal, estetik ya da ahlaksal denetim yokluğunda, hızla yazmaya dayanır. Breton, Walpole ve Hamsun'un deneyimlerinden, Lautréamont ve Rimbaud'nun ilkelerinden ve psikanaliz kuramından esinleniyor, "edebiyat ahırının kesin temizliği"ni sağlamak üzere, bilinçdışının yönetiminde "seller gibi" yazmaya bel bağlıyordu. Ancak bu çelişkili girişim (edebiyat kültürünün alışılmış stereotiplerini, bireyin saplantılı ve bastırılmış stereotipleri yardımıyla yenmek), başarısızlıkla (Breton'un deyişiyle, "sürekli bir şanssızlık"la) sonuçlandı.

—Siber. Otomatik kontrol, sibernetiğin teknik görünümüdür. Matematik, istatistik, bilgi kuramı, bilişim ve mühendislik teknikleriyle sıkı bağları vardır. Otomatik sistemlere ve bunların öğelerine yönelik matematiksel çözümleme ve bireşim yöntemleri kümesi olan *kuramsal otomatik kontrol*, algılayıcılar, yükselteçler, etkileyiciler ve bilgisayarlar kuramı ve teknolojisi sayesinde pratik otomasyon problemlerini inceleyen *uygulamalı otomatik kontrol*'den ayırt edilir.

Her otomatik sistemin çalışması, istenen programı betimleyen bir *kumanda bilgisi*'ni, bir *durum bilgisi*'yle karşılaştırmaya dayanır; bu karşılaştırma sonucunda, kumanda edilen sisteme etkiyen ve böylece bunun durumunu değişikliğe uğratan *etkileyiciler*'e verilen buyruklar elde edilir. Bu işlemler dizisi bir kapalı döngü oluşturur; bu kapalı döngü, donanımı *yönlendirme*'ye olanak veren *kumanda* ve *kontrol* işlemlerinin merkezidir.

Otomatik torna tezgâhları gibi *kronometrik programlı otomatik sistemler*'de durum bilgisi, tehlike halinde makineyi durduran bir güvenlik bilgisine indirgenir. *Ardışıl otomatik sistemler*'de (asansör en iyi bilinen örneğidir), durum bilgisi, yol sonu kontakları gibi ikili algılayıcılarla verilir ve bilgi mantıksal olarak işlenir. Program, mantıksal bir kurallar kümesine göre birbirini izleyen bir işlem evreleri dizisinden ya da sırasından oluşur. Bu sistemler, özellikle mekanik imalat alanında sınai otomatik sistemlerin ve elektrikli ev aletlerinde kullanılan otomatik sistemlerin büyük çoğunluğunu oluşturur. Programların büyük kapasiteli belleklere kaydedildiği bilgisayarlar, bunların en gelişmiş biçimidir.

Otomatik denetim sistemleri'nde durum bilgisi, sistemin durumunu belirten bir ya da birçok ölçüm biçimini alır. Etkileyicile-

re iletilen enerji miktarı bu ölçümlerle istenen değerler arasındaki farklara göre belirlenir ve yönlendirme döngüsü, sürekli, edimsel durumla istenen durum arasındaki farkı sıfırlamaya çalışan otomatik bir sıfır sistemi gibi davranır. Ayrıca, bu otomatik denetim ilkesi dış tedirginliklerin etkisini azaltır. Koruma *ayarlayıcılar*'ında, bir ayarlanan büyüklük, tedirginliklere karşın, bir yönerge değerini olabildiğinde korumaya zorlanır, oysa, *servomekanizmalar*'da, çıkış büyüklüğü, olabildiğince giriş büyüklüğündeki değişimleri izlemek zorundadır.

Özuyumlu sistemler'de, sapmaları otomatik olarak düzeltme yetisinden başka, çok çeşitli dış koşullarda düzgün olarak çalışma olanağı veren bir özayarlama yetisi de vardır. Bu sistemlerde, çevrenin tedirginliklerine ve dalgalanmalarına karşı dayanım daha büyüktür.

Son olarak, *özöğrenen sistemler*'de, bilgi işleme programı, bir süperprogramın yönetiminde, özöğrenmeyle çalışma sırasında hazırlanır ve gelişir. Bu ilke özellikle, otomatik biçim ve ses tanıma sistemlerinde uygulanır.

• *Ardışıl otomatik sistem.* En basit halde, uygun bir algılayıcıyla işaretlenen her evre sonu, güvenlik organlarının hiçbir anormallik bildirmemeleri koşuluyla, bir sonraki evreyi başlatır. Evreler arası geçiş koşulları, kumanda edilen sistemin durumunu, bunun aldığı buyrukları ve güvenlik organlarının durumunu hesaba katan lojik koşullar biçimini alır. Ardışıl otomatik sistemler, birçok sanayi makinesi ya da asansörler gibi uzaktan kumandalı ya da bilgisayarlar gibi kayıtlı programlı olabilir.

—Sil. İki tip otomatik silah vardır: *otomatik doldurmalı* ya da *yarı otomatik silahlar*'da kamanın hareketi otomatik olarak gerçekleşir, ancak merminin atılması için atıcının müdahalesi gerekir; *otomatik silahlar* ise atıcının tetiğe basmasıyla birçok mermiyi art arda atar (seri atış ya da makineli tüfek atışı). Tabancalar ve birçok tüfek, yarı otomatik silahlardır. Buna karşılık, makineli tüfekler ve makineli tabancalar otomatik atışlıdır. Makineli tüfekler ile yeni otomatik tüfekler ise hem tek tek, hem de otomatik atış yapabilir. Ayrıca kimi otomatik silahlar, istendiğinde kundağı değiştirilerek ağır ya da hafif makineli tüfek olarak da kullanılabilir. Fransız AA -52'si bu tipe örnektir.

Otomatik silahlarda amaç, atıcının müdahalesi olmadan, silahın çalışmasıyla ilgili çeşitli işlemlerin yapılmasıdır. (→ SİLAH.) Bu soruna iki çözüm getirilmiştir:

• *Silahın geri tepmesinden yararlanma.* Burada yararlanılan basınçlar, merminin hareketi sırasında kama üzerine etki eden basınçlardır. Geri tepmeyi gerçekleştiren parçalar, eğer kilitli değilse yalnız kama, eğer kilitliyse hem namlu, hem de kamadır. Geri tepme sırasında sıkışan yerine getirme yayının gevşemesi ileri harekete yol açar. Otomatik tabancalar, Maxim, Skoda vb. makineli tüfekler, AA-52 ve FA-MAS tüfeği bu ilkeye göre çalışır.

• *Gazlardan yararlanma.* Bu çözüm, gaz basıncını namlunun sabit bir noktasında toplamaya ve bir silindir içinde hareket eden bir pistona yöneltmeye dayanır. Merminin hareketi sırasında, kamaya bağlı olan piston geriye doğru giderken sıkıştırdığı yerine getirme yayının etkisiyle hemen namlunun önüne geri gelir. Hotchkiss makineli tüfeği ile 1924-1929 modeli fransız makineli tüfeği bu şekilde çalışır. Gazlardan, gerek namlu ağzında, gerek namlu arkasında yararlanmaya benzer başka yöntemler de vardır. Bu durumda oynak parçaların hareketinden faydanılır; geriye doğru hareket merminin çıkartılmasını ve dışarı fırlatılmasını, ileriye doğru hareket ise yeni bir merminin namluya girmesini, sürülmesini ve ateşlenmesini sağlar. İki yöntem birleştirilebilir: bu duruma, özellikle savaş uçaklarının çok seri atışlı makineli tüfeklerinde rastlanır; bu silahlarda, namlunun kısa bir geri tepmesi, kamanın uzun bir geri tepmesine yol açar. Çapı 20 mm'den büyük ya da buna eşit olan ve 1970'ten bu yana *makineli tüfek* ya da *otomatik tüfek* olarak adlandırılan yeni otomatik silahlarda geri tepme etkisi, bu silahların doğrudan kundağa yerleştirilebilmesine ya da bir kara ya da hava taşıtına monte edilebilmesine olanak vermeyecek düzeyde şiddetlidir. Bu nedenle, silah ile beşiği arasına ya sürtünmeli bir frene ya da orta çaplı (40 mm ve daha büyük) silahlarda hidrolik bir frene bağlı bir yerine getirme yayı yerleştirilir. Atış sırasındaki tepkiyi azaltmak için hareket halindeki silahın eylemsizliğinden yararlanmak amacıyla, ateşleme kimi kez bataryaya giriş anında gerçekleştirilir. Fransız yapımı 20 mm'lik F-1 otomatik silah ile uçaklarında kullanılan 30 mm'lik silahın çalışma ilkesi budur. Silahın tutukluk yapması durumunda, elle ya da özel kartuşlarla kumanda edilen bir yeniden doldurma düzeneği, geri tepme sonunda silahı ateşe hazır duruma getirmeyi sağlar. Atış, tek tek ya da seri olarak yapılabilir. 20 mm'lik F-1 silahı birbirinden farklı iki tip mühimmatla doldurulur. 40 mm'lik ve daha büyük çaplı silahlarda, artık gaz kullanılmamaktadır; doldurma basit bir ağırlıkla (kartuşlu şarjör) ya da elektrik motoruyla kumanda edilen bir mekanizma yardımıyla (gemilerde kullanılan 1945-1961 modeli fransız yapımı 100 mm'lik silah) sağlanır. Silahın aşırı ısınmasına yol açmadan atış hızını artırmak, yani dakikada 1 000 merminin üstüne çıkarmak (çapı 20 ve 30 mm olan silahlarda gerçekleştirilmiştir) için iki çözüm kabul edilmiştir.

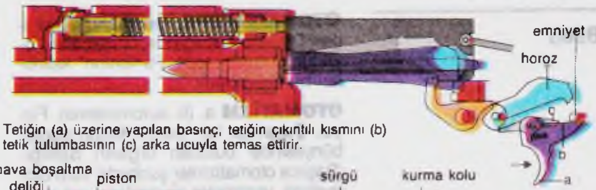
Birincisi, uçakların 30 mm'lik silahındaki toplu sistemdir ve beş yanma yatağından oluşur. Bu top, gerisinde gazlara karşı sızdırmaz bir kapak bulunan tek bir namlunun arkasında döner; boş yatağa giren fişek namluya göre atış konumuna geçer, kovan ise dönme hareketinin son evresinde dışarı atılır. Barutun yanma ısısının büyük bir bölümü silahın döner topunun çeperlerinden atıldığı için namlu az ısınır: böylece dakikada 1 400 mermilik bir atış hızına ulaşılır.

İkinci bir çözüm ise, Gatling'in 1862'de gerçekleştirdiği çoknamlulu sisteme dönen Amerikalılar tarafından bulunmuştur. Gatling'in yaptığı bu silah, bir el manivelasıyla sürekli olarak döndürülen, altı ile on namlunun oluşturduğu bir namlu demetinden meydana geliyordu; ancak ateşleme geciktiğinde geriye doğru gaz püskürttüğünden tehlikeliydi. Bu güçlüklerin aşılmasından sonra, ABD'de, 1960 -1970 arasında, 40 mm'lik çapa kadar altı namlulu otomatik Gatling silahları üretildi. Uçaklarda kullanılan 20 mm'lik otomatik Vulcan M-61 silahı dakikada 6 000 atış yapmaktadır. Helikopterlere monte edilen "minigun" (küçük silah) 7,62 mm'lik altı namludan oluşur ve aynı hızla 2 000 mermilik seri atışlar yapabilir.

• *Yarı otomatik silah.* 1835'te amerikalı albay Colt, ekseni çevresinde hareket eden silindirsel bir şarjör yatağı düşündü. Revolver ve modern tabancanın kaynağını Colt'un "döner sistemi" *(to revolve)* oluşturur. 1860'ta patent alan ilk *yarı otomatik tüfek* (Henry sistemi), Winchester (1867), Kropatschek ve Lebel (1866) modellerinde geliştirilmiştir. XIX. yy.'ın sonunda ise tüm Avrupa ordularınca benimsenmiştir. Atış hızı artırıldıktan sonra, silahın doldurulması gitgide hızlandırılmıştır. Yarı otomatik silahlarda, atıcının müdahalesi, kurma yoluyla kamanın açılıp kapanması sırasında silahın doldurulmasıyla ve her atışta parmağın tetiğe yaptığı etkiyle sınırlıdır.

OTOMATİKLEŞMEK gçz. f. **1.** Bir şey, bir düzenek sözkonusuysa, otomatik bir duruma gelmek: *Günümüzde her şey otomatikleşti.* **—2.** Bir kimse, davranışları sözkonusuysa, otomatik biçimde hareket etmek: *Otomatikleşmiş işçiler.*

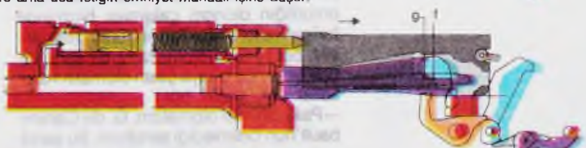
OTOMATİKLEŞTİRME a. OTOMASYON'un eşanlamlısı.

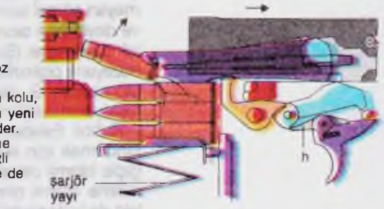

Tetiğin (a) üzerine yapılan basınç, tetiğin çıkıntılı kısmını (b) tetik tulumbasının (c) arka ucuyla temas ettirir.

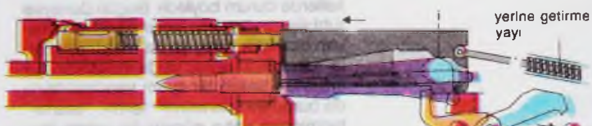

Tetik sonuna kadar çekildiğinde, serbest kalan ve yayının etkisiyle itilen horoz ateşleme iğnesine vurur ve mermiyi ateşler. Tetik tulumbası, oval deliği sayesinde ileriye doğru yer değiştirir ve arka ucu tetiğin emniyet mandalı içine düşer.

Gazların bir bölümü hava boşaltma deliğinden çıkar ve pistonu geri getirir, pistonun çubuğu da sürgüyü arkaya fırlatır. Sürgünün rampası (f), kurma kolunun kamıyla (g) çarpışır; kurma kolunun arka bölümü kalkar ve dayandığı yerden ayrılır: emniyet açılmıştır. Sürgü, kurma kolunu geriye çeker.

Kovan çıkar ve dışarı atılır, horoz tetik tulumbasının ön ucu (h) üzerine yeniden dayanır. Kurma kolu, mermi yatağının önüne yerleşen yeni bir mermiyi alana kadar geri gider. Dipçiğin içine yerleştirilmiş yerine getirme yayının etkisiyle hareketli takım ileriye doğru itilir. Böylece de mermi yerine oturur.

Kurma kolunu sürme rampaları (i) kurma kolunu aşağı doğru sabitleştirir: böylece kurma kolu sürülür. Atıcının parmağı, tetik tulumbasının arka ucunun, tetiğin emniyet mandalından kurtulması ve tetik tulumbasının horozun itişiyle geri gelmesi için tetiği bırakmalıdır. Silah yeni bir atış için hazırdır.

F. N. Herstal belgesine göre

yarı **otomatik** bir silahın çalışma ilkesi (belçika yapımı, 7,62 mm çaplı FAL [hafif otomatik tüfek] tüfeği)

OTOMATİKLİK a. Otomatik olarak çalışan bir aygıt, makine ya da donanımın niteliği. (Otomatiklik, insanın çok sayıdaki zor, tehlikeli ya da elle gerçekleştirilemeyecek kadar çabuk ya da duyarlı çalışmayı gerektiren işlerden kurtulmasını sağlar.)

—Güz. sant. ve Ed. XIX. yy. medyum deneylerinden alınan ve gerçeküstücülerce sanat ve edebiyat çalışmalarında başvurulması savunulan ruhsal mekanizma. (Bk *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dünyanın yalnız sanat ve kültür görünümleriyle değil, ayrıca siyasal ve ahlaki görünümleriyle de altüst edilmesi tasarısında gerçeküstücülük, yaratıcı anlatımı aklın denetiminden kurtarmanın ve "düşüncenin gerçek işleyişi"ne erişmenin yolunu otomatiklikte aradı. (→ OTOMATİK* YAZI.) Otomatiklik, mekanik tekniklerden (cilalama, kazıma, kırma, vb.) ya da rüya, sanrı ve rastlantıya dayanan ruhsal mekanizmalardan kaynaklanabilir. Düzen ve mantığın bu yadsınması ve bu kendiliğindenlik arayışı, gerçeküstücü yazıda da, gerçeküstücü desende de belirleyici bir nitelik taşıyor ve soyut anlatımcılıkla lirik soyutlamada yankılar buluyordu. Montréal' de Borduas'ın çevresinde toplanan (1942 -1954) ve "Otomatiklikçiler" olarak adlandırılan bir kanadalı sanatçılar topluluğu, aynı görüş açısından, lirik ve eylemsel bir resmi ve devrimci davranışları sundu (*Refus global* [Toptan yadsıma] bildirisi, 1948).

OTOMATİKMAN be. (fr. *automatiquement*). İnsan müdahalesi olmadan, otomatik olarak, kaçınılmaz bir biçimde, kendiliğinden.

OTOMATİKTEPE, Aydın'ın Kuşadası ilçesi Davutlar bucağında, Güzelçamlı köyünün D.'sunda tepe. Panionion* kalıntıları bu kesimdedir.

OTOMATİZM a. (fr. *automatisme*). Fizyol. Çalışması için gerekli bütün öğeler bünyesinde bulunan organın özelliği. (Başlıca otomatizmler şunlardır: kalp otomatizmi, vazomotor merkezlerin, solunum merkezlerinin otomatizmi, bağırsak otomatizmi, omurilik otomatizmi.)
—İkt. Klasik iktisadi çözümlemede, her türlü iktisadi etmenin etkisinden uzak kalan düzenleyici mekanizma.
—Nörol. *Omurilik otomatizmi*, travma, basınç ya da damar hastalığına bağlı olarak tam bir kesmeden sonra, üst taraftaki sinir merkezlerinin denetiminden kurtulan omuriliğin otonom çalışması biçiminde beliren refleks tepkilerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Sara otomatizmi*, bir sara nöbeti sırasında ortaya çıkan otomatik hareketler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psik. *Zihinsel otomatizm*, G. de Clérambault'nun betimlediği sendrom. Bu sendromun ayırtedici özelliği, düşünce akışında bir karışıklık (özne, düşünce ve eylemlerinin kendisine önceden bildirildiği duygusuna sahiptir), duyusal bir nitelik taşımayan sözsel sanrılar, senestezik sanrılar ve devindirici otomatizmlerdir: itkiler, asalak davranışlar. (Şizofreni ve öteki süreğen hezeyanlı psikozlarda karşılaşılan zihinsel otomatizm, G. de Clérambault'ya göre, hezeyanın başlangıç noktasıdır.)
—Ruhbil. Eskiden istemdışı etkinlikleri adlandırmak için kullanılan terim. (Başlangıçta istemli olmakla birlikte, yinelene yinelene istemli olmaktan çıkan etkinlikler için de kullanılabilir. Alışılmış birçok hareketlerde durum böyledir. Bugün deneysel ruhbilimde, öznenin hiçbir denetimi olmayan otomatik süreç ya da mekanizmalarla "denetimli" süreç ya da mekanizmalar arasında bazen bir ayrım yapılmaktaysa da buradaki "denetimli" terimi, "istemli" teriminden daha güçsüz bir anlam taşımaktadır.)
—Teknol. ÖZDEVİNGENLİK'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Nörol. • *Omurilik otomatizmi*. Genellikle ilk kazadan 3 ila 4 hafta sonra ortaya çıkar ve korunma ya da üçlü çekilme reflekslerinin bulunmasıyla tanınır. Kemik-kiriş refleksleri canlı ve çok yönlüdür; taban derisi refleksi gerileme biçiminde gerçekleşir; kasık ya da kabaetin uyarılmasından sonra refleks işemeler görülür.
• *Sara otomatizmi*. Bilinç (özellikle bellek) bozukluklarıyla birleşerek, sara nöbeti belirtilerinin tümünü oluşturabilir. Bazen nöbetin başlangıcında o anda yapılmakta olan eylem (yürümek, bisiklet kullanmak) sürebileceği gibi, tamamen yepyeni bir etkinlik de sözkonusu olabilir. Genellikle uygunsuz, anlamsız ve acemice olan bu etkinlik (soyunmak, bir perdeyi buruşturmak, bir mobilyanın yerini değiştirmek) çok iyi bir eşgüdümle de gerçekleşebilir (kent içinde otomobil kullanmak, bir bilet alıp trene binmek, vb.). İyi bir kullanıma ve geriye yönelik bu otomatizmler en klasik olanlardır. Nöbet sonrası, hasta hiçbir şey anımsamaz ve hareket ettiği yerden çok uzakta bulunmaktan büyük bir şaşkınlık duyar. Bu otomatizm ve nöbetlerin süresi birkaç dakika ile birkaç gün arasında değişebilir.

OTOMATON a. (fr. *automaton*). Altçenenin bir yanındaki dişleri tedavi ederken bu dişlerin dış ve iç yanına yerleştirilen pamuk rulolarını tutmaya ve dil ile yanağı dişlerden ayırmaya yarayan aygıt.

OTOMEKOİK sıf. (fr. *automécoïque; auto-*, ve yun. *mekos*, uzunluk'tan). Jeod. **1.** Bir yüzeyin başka bir yüzey üstünde uygulanan gösteriminde, belli bir doğrultudaki doğrusal modülü (sonsuz küçük eşleşik iki öğenin uzunluklarının oranı) birime eşit olan bir nokta için kullanılır. **—2.** *Otomekoik çizgi*, otomekoik noktalar kümesi.

OTOMİ a. Otomiler'in konuştuğu kızılderili dili.
—ANSİKL. Otomi, çok yakın olduğu mazahuanın yanı sıra pame ve matlatzincayla aynı öbekte yer alır. Sesçil düzlemde, genizsil ünlü kullanımı ve ayırıcı değerli bir titrem dizgesi otominin temel niteliğidir. Bu dil adla fiili kesin biçimde ayırmaz. Dilbilgisel sınıflar önekler ve soneklerle gösterilir. Tekil, çoğul ve ikil vardır. Görünüşün (bitmiş, yapılmakta olan, yinelenen eylemler vb.) vurgulanması zamandan daha belirgindir. Sözdizimi özellikle sözcük sırasını kullanır.

OTOMİKOZ a. (fr. *otomycose*). Kulakkepçesinde ve kulak yolunda başta *Aspergillus fumigatus* (ascomycetes) olmak üzere mikroskobik mantarlardan ileri gelen asalak enfeksiyonu. (Dışkulakta kaşıntı ve akıntılı bir iltihap biçiminde ortaya çıkar.)

OTOMİLER, kökenleri iyi bilinmeyen Meksika Kızılderilileri. Bernadino de Sahagún'a göre, Çiçimekler*'den geliyorlardı. Puebla, Tlaxcala ve Guerrero eyaletlerine kadar, bugünkü San Luis Potosí, Jalisco ve Guanajuato eyaletlerine bölünen geniş bir bölgede yaşıyorlardı, ancak açıkça onların olduğu saptanan hiçbir arkeolojik sit bulunamadı. Kronikçiler, IX. yy. sonuna doğru toltek reis Mixcoatl* tarafından kovulmuş oldukları eski başkentleri Mamehni'ye göndermede bulunmaktadırlar. Otomiler, XIII. yy.'ın ilk çeyreğinden sonra Mexico vadisindeki Xaltocán'a yerleştiler ve XIV. yy.'da Aztekler'e boyun eğen birçok Otomi, dağlara çekildi.
Günümüzde 375 000 Otomi, siyasal şeflerin yönetimindeki köyler halinde toplanan çiğ tuğla evlerde yaşamakta ve özellikle tarım (mısır, fasulye, agave), toplama ve ayrıca balıkçılık ve avcılıkla geçinmektedirler. Geleneksel süslü giysi dokumacılığını da sürdürmektedirler. Toplumsal örgütlenmeleri ikiyanlı soyzincirli çekirdek aileye dayanır. XVI. yy.'dan başlayarak hıristiyanlaştırılmakla birlikte, muñecolar (kırpılmış kâğıttan ayin heykelcikleri) törenleri, özellikle vaftiz hısımlığı* bağlarını simgeleyen dua yerlerinde ailesel tapma gibi kendi geleneksel din uygulamalarını da korumaktadırlar.

OTOMOBİL a. (fr. *automobile*'den). Patlamalı, içten yanmalı, elektrikli bir motorla ya da bir gaz türbiniyle hareket eden karayolu taşıtı.
—ANSİKL. Mekanik çekişli taşıtların ilk zamanlarında, araştırmacılar o dönemde bilinen tek enerji kaynağına, yani su buharının genişleme kuvvetine başvurdular.
Uygulanma özelliğine sahip ilk gerçek deney, 1769 ile 1771 arasında fransız mühendis Cugnot tarafından gerçekleştirildi; Cugnot "fardier" adı verilen, ön tekerleği devindirici, 3 tekerlekli bir taşıt yaptı. Deneyler 1770 kasımı ile 1771 temmuzu arasında yapıldı, ancak askeri alanda uygulanmadı.
1820'den itibaren, birçok ingiliz mühendis, Julius Griffith (1821), John Hill (1824) ve özellikle Walter Hancock (1831) buharlı dilijanslar tasarladılar; bu mühendislerden Walter Hancock, düzenli olarak hizmete girecek birçok tip inşa etti. Ancak bu girişim, demiryollarının gelişmesiyle başarısızlığa uğradı. Fransa'da, Amédée Bollée (baba) daha şanslıydı ve 1872'den itibaren üstün nitelikli birçok buharlı taşıt yaptı: Obéissante, 5 t'luk bir break idi ve 1875'te Le Mans-Paris yolculuğunu tamamladı; *Mancella*, 1878'de sergilenen bir victoria'ydı ve Avusturya'ya bir yolculuk yaptı. Ama, Albert de Dion, Trépardoux ve Léon Serpollet gibi meşhur öncüler, buharlı hafif araçları büyük bir başarıyla yapmalarına karşın, otomobil gerçek başarısını büyük dönme rejimlerine ulaşabilen ve bu rejimi koruyabilen kütle gücü yüksek hafif bir motorun ortaya çıkışıyla kazanacaktı.
Gaz halinde hidrokarbonlarla ya da yakıt karışımlarıyla beslenen, patlamalı, hafif, kolayca yerleştirilebilen ilk motorların yapılması, otomobilin gerçek gelişmesinde büyük bir rol oynadı.
Bu motor türünün çalışma ilkesi, "4 zamanlı" (giriş, sıkıştırma, yanma -genişleme ve egzos) denilen motor çevrimini saptayan iki mühendis (fransız A. Beau de Rochas ve alman N. Otto) tarafından aynı anda açıklanmıştı (1862). Ön sıkıştırmalı bu çevrime göre, bir motorun potansiyel gücü, Étienne Lenoir'ın aynı dönemde (1862) yaptığı yük arabasının motoru üzerinde elde ettiği güçten oldukça yüksekti.
Otto-Langen firmasının fabrikalarındaki deneyinden yararlanarak, alman mühendis G. Daimler, mühendis W. Maybach ile işbirliği yaparak değişik taşıtlara (drezin, filika, motosiklet ve son olarak otomobil) takılan hafif bir motor tasarladı (1886). Aynı dönemde, bir başka alman, K. Benz, yatay motorlu bir araba gerçekleştirdi.
Daha önce, diğer öncüler, umut dolu deneylere girişmişti: avusturyalı S. Marcus (1875), isviçreli Isaac de Rivaz (patenti 1807) ve özellikle, arabası 1883'te Rouen'e kadar giden fransız E. Delamare -Deboutteville.
Ama, pratik otomobil, Fransa'da, Daimler'in patentlerinin alınarak, R. Panhard ve E. Levassor adlı mühendislerin 1891'de denenen ilkörnekleri günlük üretime geçirmesiyle doğdu.
1890'dan itibaren, Peugeot, Clément, Darracq gibi güçlü sanayi gruplarınca desteklenen ya da E. Delahaye, A. de Dion ve G. Bouton, A. Bollée (oğul) gibi kendi otomobil şirketlerini kuran öncülerin sayısında bir artış görüldü. 1898 yılı, M., F. ve L. Renault ve sonradan Unic'e dönüşecek olan G. Richard gibi birçok otomobil şirketinin -yapımcı ve acente- kuruluş yılı oldu.
Hemen ardından, otomobil Fransa ve Almanya sınırlarının dışına yayıldı: 1899'da, İtalya'da FİAT kuruldu; F. R. Simms Daimler'leri Büyük Britanya'ya soktu ve ABD'de ise J. F. Duryea ile R. E. Olds ilk öncüler oldu, bunları H. Ford izledi. Avusturya, Belçika ve İsviçre'de de otomobil yapımcıları çoğaldı. 90'lı yılların sonlarında, gelişme çok hızlı oldu, ilk yol yarışları ortaya çıktı.
Temmuz 1894'te, Paris-Rouen yarışı yapıldı ve bu yarışı buharlı bir çekici kazandı, ama aynı tarihte benzinli arabanın doğum belgesi de kayıtlara geçiyordu: bu yarış için bir araya gelen Panhard ve Peugeot, ortalama 17 ile 20 km/sa'lik bir hıza eriştiler.
Ertesi yıl, Levassor'un ortalama 24,6 km/sa'lik bir hızla kazandığı Paris -Bordeaux-Paris yarışı yapıldı. 1896'da, Panhard de Mayade firmasının otomobili Paris-Marsilya-Paris yarışını ortalama 25 km/sa'lik bir hızla kazandı. Üç yıl sonra, Fransa turunu, Panhard marka bir arabayla, 48,5 km/sa'te R. de Knyff kazanırken, C. Jenatzy 1 mayıs 1899'da, elektrikli arabası Jamais-Contente ile "saatte 100 km'yi" aştı (105,850 km/sa).
1900'den sonra, otomobil, yarışlarla birlikte ortaya çıkan gelişmelerden genişçe yararlandı: daha güçlü motorlar, daha uzun şasi, daha iyi frenler ve direksiyon. Geleneksel büyük kaportacılar tarzlarını değiştirdiler ve klasik bir otomobil stili yarattılar.
Eleştirilere ve düşmanlıklara karşın, yarış arabaları, şehirden şehire yapılan büyük yarışlar sırasında benimsendi: Paris-Amsterdam (1898), Paris-Berlin (1901), Paris-Viyana (1902), Paris-Madrid (1903); bu son yarış, arabaların umulmadık hızı ve yol hizmetlerinin yetersizliğinden kaynaklanan birçok kazanın sonucunda Bordeaux'da yarım kaldı. Böylece otomobil sürat yarışları pistler üzerinde yapılmaya başladı. 1906'da ise, 1895'te kurulan Automobile-Club de France ilk "Grand Prix"yi başlattı ve bu yarışı Renault marka arabayla Szisz kazandı (ortalama 101,195 km/sa).

1910'dan itibaren, otomobil sanayisi ABD'ye iyice yerleşti; ilk üretim yeri merkez Detroit olmak üzere Büyük Göller bölgesiydi. H. Ford burada seri üretimi gerçekleştirdi.

Avrupa'da, büyük otomobil fabrikaları Birinci Dünya savaşı'nda önemli bir rol oynadılar ve kütle halinde kamyonlar, uçak motorları, tanklar ve mermiler ürettiler.

Bu savaşı izleyen yirmi yıl boyunca (1919-1939 ve ABD'de 1942) otomobil ve kamyon, iyice gelişerek ve daha ekonomikleşerek dünya çapında bir ilerleme kaydetti. Bu dönem sırasında, seri üretim Avrupa'da yaygınlaşırken, küçük öncü markalar en son teknik olanakları araştırıyordu: önden çekiş (Grégoire), bağımsız tekerlekler (Sizaire), aerodinamik (Clavaud), tekgövdeli kasa (Lancia). Çelik ve nikel bakır ve ahşabın yerini aldı.

1929-1932'deki dünya krizinden sonra, seri üretim yapan firmalar en son teknikleri benimsediler ve geliştirdiler: bağımsız tekerlekli Peugeot, devindirici ön tekerlekli ve tekgövdeli Citroën; bunun yanı sıra transmisyonun otomatikleştirilmesi ABD'de, Avrupa patentlerine göre gerçekleştirildi.

İkinci Dünya savaşı sırasında, otomobil sanayisi, yeniden çok güçlü askeri fabrikalara dönüştü. 1945'ten itibaren de, otomobilcilik, dünyada belirgin bir gelişme göstermeye başladı. Her ülkenin sosyal yaşamına giren otomobil ve kamyon, daha geniş bir kullanım alanı içinde yetkinleşti. Sıradan hafif arabalar, yavaş yavaş, eskiden yalnız lüks arabalarda bulunan üstünlükleri içermeye başladı. Ama bu tip taşıtların üretimi büyük sanayi yatırımlarını gerektiriyordu, bu da küçük üreticilerin ortadan kalkmasına ve birçok büyük firmanın bir araya gelmesine neden oldu. 60'lı yılların başında, ABD'de yalnız üç grup vardı. Aynı olay, Avrupa için de geçerliydi.

Güvenlik ve toplum sağlığını koruma öğeleri, 1965'ten başlayarak, geçmiştekinden daha ciddi zorunlulukların ortaya çıkmasına yol açtı. 1973'ten bu yana da, enerji tasarrufunun yarattığı sıkıntılar bu zorunluluklara eklendi.

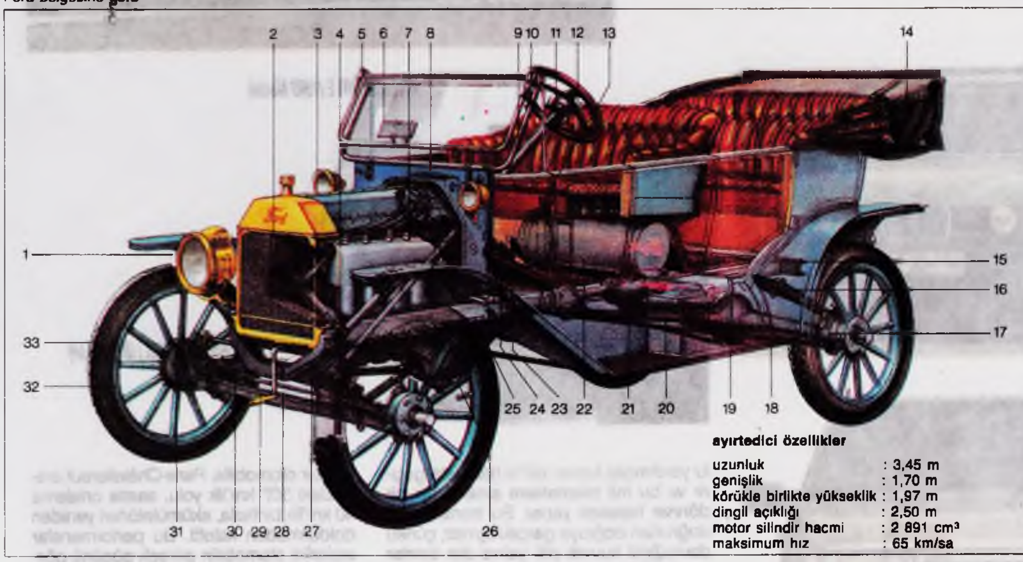
tanım

Bir binek otomobili aşağıdaki parçalardan meydana gelir: taşıtın yürümesi için gerekli mekanik enerjiyi sağlayan bir *motor;* bu enerjinin *transmisyon*'unu, devindirici tekerleklere ileten mekanik organlar; taşıtın konforunu ve yol tutumunu bozmadan, yol bozukluğundan kaynaklanan sarsıntıları soğuran bir *askı donanımı*; trafiğin gerektirdiği yavaşlamaları ve durmaları sağlayan bir *fren* sistemi; bir *direksiyon;* bir *karoseri;* bütün bu parçalar, tekerleklerin üzerinde duran bir *şasi*'nin üstünde ya da içinde yer alır.

Şasi, çelik sactan iki şasi kirişi ile gergi çubuklarından oluşan bir iskelettir. Bu iskelet, yıllar boyunca çeşitli değişikliklere uğradı; örneğin maksimal bir bükülmezlik elde etmek için karoseri, iskelet üzerine kaynaklandı. Günümüzde, iki öğe, şasi ve karoseri soğuk şekillendirme işleminden sonra elektrik kaynağı yapılmış çelik sactan yekpare bir gövde halinde, tek bir bütün oluşturur; bunun sonucunda da, sıradan arabanın, en modern biçimi elde edilir. Ayrıca, şasi yapımında pekiştirilmiş plastik malzeme de kullanılır. Bu son yıllarda, yapı ve karoseri, "profilli biçimler" denilen daha az dayanımlı biçimlere doğru gelişti. Bu incelemelerin amacı, harekete karşı koyan ve devindirici gücü büyük ölçüde soğuran hava direncinin değerini düşürerek, daha zayıf güçlü motorlarla daha yüksek hızlara daha az yakıt tüketerek erişmekti.

Devindirici organlar ve transmisyon üç değişik biçimde yerleştirilir: a) motor öndedir ve transmisyon arka tekerleklere uygulanır, bu uzun süredir kullanılan en yaygın biçimidir; b) organların önde toplanması; bu organlara karşılık gelen tekerlekler hem çekici hem yönlendirici duruma dönüşür, bu da, homokinetik kavramaların kullanılmasını gerektirir, aksi takdirde viraj alma olanaksızlaşır; bu çözüm, 1960'tan bu yana yaygınlaşmaya başlamıştır; c) bütün organların arkada toplanması; bu durumda transmisyon basitleşir,

Ford belgesine göre

ayırtedici özellikler

uzunluk	: 3,45 m
genişlik	: 1,70 m
körükle birlikte yükseklik	: 1,97 m
dingil açıklığı	: 2,50 m
motor silindir hacmi	: 2 891 cm^3
maksimum hız	: 65 km/sa

Ford T 1913 otomobili

1. Elektrikli far; 2. Radyatör;
3. Işık lambası; 4. Motor;
5. Katlanır öncam;
6. Dikiz aynası; 7. Korna;
8. Bobin kutusu;
9. Direksiyon mili;
10. Gaz kelebek kolu;
11. Direksiyon dişli takımı kutusu;
12. Ateşleme mandalı;
13. Kavrama ve arka fren kumanda kolu;
14. Körük; 15. Şasi;
16. Arka askı donanımı;
17. Fren kampanası;
18. Arka dingil;
19. Arka köprü;
20. Transmisyon mili;
21. Egzos susturucusu;
22. Benzin deposu;
23. Debreyaj pedalı;
24. Geri marş pedalı;
25. Fren pedalı;
26. Vites ve debreyaj kutusu;
27. Ön askı donanımı;
28. Ön dingil;
29. Marş manivelası;
30. Direksiyon rot çubuğu;
31. Tekerlek aksı;
32. Metal jant;
33. İç lastikli tekerlek.

benzinli otomobil
Gottlieb-Daimler (1886)

kupe tipi Renault landole
(1908)

Mercedes torpedo
(1914/1919)

önden çekişli
Citroën 7 CV (1934)

Bugatti Royal (1929)

sürücü mahalli kapalı
Rolls Royce Phantom I (1927)

kabriyole tipi Chevrolet (1940)

Renault 9 Broadway *(1992 Model)*

Mercedes 300 E *(1990 Model)*

BMW 730 İ *(1993 Model)*

TOFAŞ Kartal SLX *(1993 Model)*

FİAT Tempra 1.6.SX *(1992 Model)*

dingiller arasına dört koltuk konulabilir, ama motorun soğumasında güçlükler çıkar ve hareket halindeki arabada, tehlikeli kararlılık sorunları yaratabilir.

Askı donanımı, bütünün sağlamlığına, konforuna ve yol tutumuna etki eder. Lâstiklerin doğal esnekliği, koltukların minder ve arkalıklarına konan yaylar, şasi ve tekerlekler arasına yerleştirilen yaylar bu askı donanımını oluşturan öğelerdir. Askı donanımı, ya üst üste yerleştirilmiş çelik lamalardan ya burulma çubuklarından ya da helisel yaylardan meydana gelir. Bunların esnekliği, eğer her yay genellikle teleskopik hidrolik ya da hidropnömatik türden bir amortisörle frenlenmezse, çalışma sırasında taşıtın kararlılığını bozabilecek çok yavaş sönümleme salınımlarına yol açar.

Askı donanımının, lamalı türdeki ana yayları genell'kle şasi ile dingiller arasındaki bağlantıyı sağlar; ancak bağımsız tekerlekli askı donanımlarında bu bağlantı, tekerlek vuruntularını kontrol eden eklemli kollarla yapılır.

Başlangıçta, *direksiyon*'da, bir kavrama çubuğu yardımıyla tekerleklerden birini harekete geçiren levyeler ve çubuklar kullanılıyordu; sonradan bunların yerini ya bir vida ve tırnak sistemi ya bir vida ve tekercik sistemi ya da bir kremayer ve dişli takımı içeren vites kutulu direksiyonlar aldı. Kimi direksiyonlar ise ya hidrolik ya da pnömatik olarak desteklenmektedir.

Frenleme, sürtünme katsayısı yüksek balatalar içeren çelik bir diskin ya da kampananın sıkışmasıyla gerçekleşir; frenlere, pedal üzerine uygulanan kuvveti ileten yüksek basınçlı hidrolik bir sistemle kumanda edilir.

Şasi üzerine esnek olarak monte edilmiş *motor*, taşıtın tekerleklerine devindirici bir kuvvet çiftini iletmek için, bir yakıt karışımının yanmasıyla sağlanan enerjiyi kullanan bir değiştiricidir. Döner pistonlu ve gaz türbinli motorun ortaya çıkmasına ve Diesel motorunun gelişmesine (→ MOTOR) rağmen, özel binek arabalarında, yaygın olarak hâlâ patlamalı motor (benzinli motor) kullanılmaktadır. Bir *karbüratör* içinde dozu ayarlanmış hava-benzin karışımı, pistonun silindir içinde yer değiştirmesiyle emilir ya da daha gelişmiş tekniklerde, benzin bir püskürtme düzeneğiyle verilir. Sıkıştırmadan sonra, *ateşleme, elektrik donanımı*'nın meydana getirdiği bir kıvılcımla gerçekleşir. Yanma sonucu oluşan gaz dışarı atılır ve çevrim yeniden başlar. Pistonun gelgit hareketi, *piston kolu* yardımıyla *krank mili*'ni harekete geçirir ve bu mil tekerleklere aktarılabilir bir dönme hareketi yapar. Bu transmisyon doğrudan doğruya gerçekleşmez, çünkü devindirici kuvvet çifti yalnız dar sınırlar içinde değişebilir, oysa yuvarlanmaya karşı dayanım değişmez değildir. Araya yerleştirilen *vites kutusu*, bir dişli takımı bileşimiyle hız düşürme değişimleri yaparak, motorun, en elverişli rejim bölgesinde kullanılmasını sağlar.

Debreyaj denilen bir özel organ, motoru diğer transmisyon organlarından ayırmayı sağlar. Debreyaj ve vites kutusu çoğunlukla yarı otomatik ya da otomatiktir.

Daha sonra hareket, devindirici tekerleklere konik dişlilerle ve uygun millerle aktarılır. Ayrıca, konik çark çiftiyle iletilen kuvveti tekerleklere eşit olarak dağıtan bir *diferansiyel* bulunur; bu düzenek virajlarda, tekerleklerin her birinin farklı hızlarda dönmesini sağlar.

Elektronik, gitgide ölçüm algılayıcıları, mikroişlemciler vb. yoluyla ateşleme, elektronik hız sınırlayıcısı, gösterge bilgisayarı, sayısal görüntülemeli gösterge tablosu, karışım ayarlama ve egzos gazlarını yeniden çevrime sokma sistemleri biçiminde otomobillere girmektedir.

• *Sanayide otomobil*. Sanayi, ticaret ve kamu hizmetleri alanlarındaki kullanımlarda otomobilden pek çok hizmet beklenir. Bu hizmetler, "sanayici" denilen otomobil uzmanlarını, yararlı yükü 750 kg olan *kamyonet*'ten 39 t'luk *kamyon*'a ve *çekici*'ye kadar bir dizi taşıt üretmeye zorlamıştır. Toplu halde yolcu taşımacılığı da, kentiçi ve kentdışı otobüslerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yararlı yük 2 t'dan fazla olan sanayi taşıtları, genel kural olarak Diesel* motoruyla donatılır.

• *Elektrikli otomobil*. Bu arabanın çekişi büyük sığalı akümülatörlerden ya da yakıt içeren pillerden elde edilen enerjiyle sağlanır.

Toplu taşımacılıkta, çalışmaları için gerekli akımı havai hatlardan alan *troleybüs*'lerle birlikte, değişik bir çözüme başvurulur.

Elektrik motoruyla itme bir yenilik değildir, 1899 mayısının başında, Camille Jenatzy'nin elektrikli *Jamais-Contente*'ı 100 km/sa'i aşmıştı.

Birkaç yıl sonra, Krieger, üç yolcu taşıyan bir otomobille, Paris-Châtellerault arasındaki 307 km'lik yolu, saatte ortalama 40 km'lik bir hızla, akümülatörleri yeniden doldurmadan katetti. Bu performanslar elektrikli otomobilin gerçek gücünü göstermiyordu, çünkü özel malzemelerle ve akümülatör bataryalarının ömrü hesaplanmadan yapılmıştı. Pratik uygulamalara geçildiğinde, hem ortalama hız sınırlılığı, hem de güzergâh boyunca her 100 ile 150 km'de akümülatörlerin yeniden doldurulması zorunluluğu ortaya çıktı. Ayrıca, ivme değerini kısmen belirleyen ağırlık/güç oranı çok yüksekti. Elektrik gücüyle itilen otomobil uzun süre gölgede kaldı, yalnız İkinci Dünya savaşı'nda benzin sıkıntısı baş gösterince yeniden ele alındı. Barışla birlikte ısıl motor, elektrikli motorun sunduğu üstünlüklere karşın (% 20'ye karşın % 80'lik bir randıman), bu motor karşısında yeniden değer kazandı. Elektrikli motor zararlı gazlar açığa çıkarmaz, performansı sabittir ve kilometredeki sarfiyatı dört kez daha azdır. Kullanılış olanakları, akümülatörlerin iki şarjı arasındaki katedebileceği uzaklığa bağlıdır. Bu otomobillerin yakıt ikmali yapmadan alabileceği yol, bataryanın volümetrik sığasıyla doğru, ağırlığıyla ters orantılıdır. Serbest beslemeli elektrikli arabanın geleceği, bir yandan dayanıklı ve daha hafif *akümülatör*'lerin yapılmasına, öte yandan da yeni, hafif ve bükülmez yapıların gerçekleş-

tirilmesine bağlıdır.

Elektroniğin ise, elektrikli arabaların gidişinin kontrolünü basitleştirmede etkili bir yardımı oldu. Hidrokarbon kullanan yakıt pilleriyle, ortalama 60-70 km/sa'lik bir hızla, 250 ile 300 km'lik bir yolu, yakıt ikmali yapmadan alabilecek şehiriçi ve şehirdışı taşımacılığına yönelik bir taşıt gerçekleştirme çalışmaları yapılmaktadır. En son araştırmaların ve deneylerin yönlendirilişinden anlaşıldığına göre, öncelikle, şehiriçinde bir elektrikli motorla, şehirdışında ise bir ısıl motorla çalışan ve karma taşıtlar denilen taşıtlar üzerinde uğraşılmaktadır.

Yine de, elektrikli arabanın, ısıl motorlu arabayla karşılaştırılabilecek performansta bir binek taşıtı olabilme olasılığı oldukça azdır.

• *Buharlı otomobil.* Patlamalı motordan çıkan egzos gazlarının yarattığı kirlenme, 1960'a doğru, enerji kaynağı olarak yeniden buhar kullanımına dönülmesine yol açtı. Ama uzmanlar, *kapalı devre* biçiminde buhar besleme tekniğiyle giderilebileceği umulan yer ve ağırlık sorunlarıyla karşılaştılar. Motorun çıkışında, püskürtmeli bir kondansöre giden buhar, burada yüksek sıcaklıkta sıvı hale dönüştükten sonra soğutulmak üzere klasik bir radyatöre gönderilir. Ardından da, motorun ihtiyacı olan miktar bir besleme pompasıyla kazana yollanır, fazlası ise püskürtmeli kondansöre geri döner. Bu küçük boyutlu kondansörde, buharı bir venturi borusuna boşaltan enjektör biçiminde bir boru vardır; venturi, bir pompanın sürekli olarak püskürttüğü bir sıvıyla soğutulur. Klasik sistemde, kullanılması öngörülen kondansör-radyatörün boyutları kaputun altına yerleştirilemeyecek kadar çok büyüktür.

hız rekoru

Otomobilde dünya hız rekorunu, 1970 eylülünden 1979'a kadar amerikalı Gary Gabelich (1 001,667 km/sa'lik ortalama hızla) elinde tuttu; ancak bu rekor 1979 aralığında, Edwards Air Force Base'de (Kaliforniya) Stan Barret tarafından, 48 000 B. B. güce erişen üç tekerlekli bir taşıtla kırıldı. Barret 1 189 km/sa'lik bir hızla ses duvarını aştı. Kullanılan taşıt, sıradan bir arabadan tamamen farklı olduğundan, bu rekor yalnız "özel" kategoride geçerlidir. 12 m uzunluğunda ve 51 cm genişliğindeki bu araç, bir sigar biçimindeydi ve yakıt olarak hidrojen peroksit kullanan bir motorla itiliyordu.

otomobilin yol açtığı kirlenme

Otomobilin teknik gelişmesi, dünyadaki tüm kamu güçlerinin egzos gazlarının yol açtığı hava kirlenmesini sınırlandırmak için girişimlerde bulunmaya başlamasıyla geçmişe oranla farklı bir yön aldı. Bu kirlenme sorunu yeni değildir. Özellikle, Avrupa ülkelerinde, üretilen motorlu taşıtlara, karbonmonoksit çıkarma oranının düşürülmesi konusunda önemli sınırlamalar getirilmiştir (% 4,5'tan daha az). İşte bu nedenle trafikteki taşıtların bu sağlık yönetmeliğine uygunluğu servis istasyonlarında belli denetimlerin yapılmasına yol açmıştır; CO_2'nin ölçülmesinden ve ayarlanmasından sonra, CO oranı dozunun kesin olarak belirlenmesi, karbonmonoksit bakımından gerçek oranı saptamayı sağlar. Karbonmonoksit göz önüne alınması gereken tek kirletici değildir. Maksimal güç bölgesine yaklaşmak için motorun yüksek rejime çıkışı sırasında oluşan gaz fakirleşmesini düzenlemek amacıyla ralantide hatta orta rejimlerde, karışım içindeki benzin miktarını artırarak yapılan ayarlama, patlama sırasında kötü yanmadan ileri gelen yanmamış hidrokarbonların ortaya çıkmasına neden olur. Bu tehlikeyi önlemek için motorların yapısına, karışım hazırlama, silindir kafası çizimi, giriş boruları ve supaplarla ilgili değişiklikler getirilmiştir. Bu döneme kadar, yakıta vuruntu önleyici olarak katılan kurşun tetraetil de kirletici bir rol oynadı. Yeni yanma rejimleri araştıran otomobil imalatçıları ile işbirliğine giren dünya petrol şirketleri "kurşunsuz" denilen benzinleri piyasaya sürdü; gerçekte bunlarda da az miktarda kurşun bulunuyordu. Son olarak, zararlı olduğu bilinen ve çok önemli araştırmalara konu olan azot oksitleri de unutmamak gerekir. Ayrıca, yanmanın kademeli olarak ikl odada gerçekleştiği karışık yüklü motorların, üç kirletici ailesinin etkisini önemli ölçüde azalttığı da belirtilmelidir.

güvenlik

Bu sorun, uzun süreden bu yana, en azından *etkin güvenlik* bakımından büyük bir başarıyla işlenmiştir. Uzmanlar, askı donanımını (arkada iki parçalı dingil kullanarak dört bağımsız tekerleğin gelişimi), fren sistemini, tekerleklerin çevreye göre zemin üzerindeki yoltutumunu (ıslak, karlı ya da buzlu zemin) ve aydınlatmayı (uzun erimli iyot farlarını kullanma) değiştirerek taşıtların kararlılığını iyileştirmişlerdir. Bununla birlikte, burada sözkonusu olan yalnızca, önemi bütün otomobil üreticilerinin kabul edip uygulayacağı bir bütünsel plan gerektiren bir sorunun yetersiz çözümleridir. Bu ilke kabul edilse bile uygulanması çok zordur. ABD'de güvenlikle ilgili yasa, başlangıçta sabit engellere çarpan gerçek taşıtların davranışını inceleyerek hazırlanmıştı. Bu engeller, ilk başta, taşıtın önce 48 km/sa'lik sonra 100 km/sa'lik hızlarla cepheden çarptığı kalın bir duvardı. Daha sonra, arabaların içine yerleştirilen mankenlerin tepkilerini inceleyerek eğik engellere, hareketli bariyerlere, direklere ve başka arabalara çarpma deneyleri gerçekleştirildi. Bu deneyler, takla atma deneyinin yanı sıra taşıtlar arasındaki yan ve arka darbelerle tamamlanır.

Bu konuyla ilgili incelemelerin temel noktası bir arabanın bir başka arabaya verdiği hasar* kavramına dayanır. Bu kavram, arabanın bükülmezliğine, kütlesine ya da yapısına göre üçe ayrılır. Kayıtlara geçirilmiş sonuçlar, bu son yıllarda Avrupa'da saptanan bütün gelişmelerin, ABD'den çok önce güvenliği artırmaya yöneldiğini ispatlar.

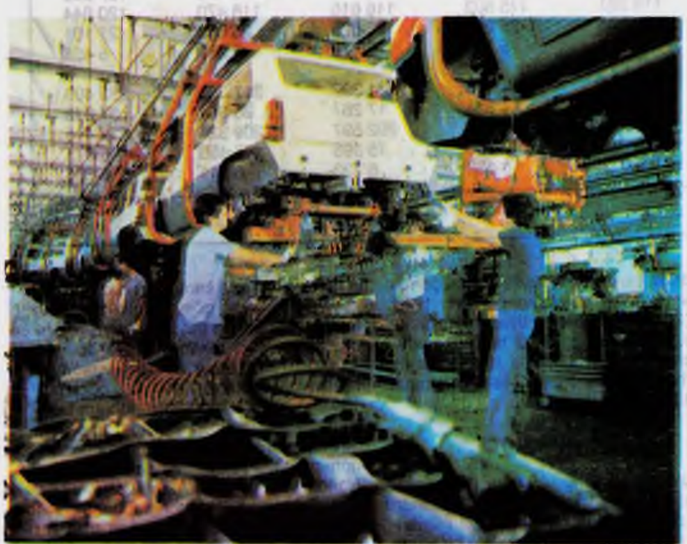
Uluslararası bir alanda ele alınan bütün bu deneyler, deneysel güvenlik arabalarını (ESV [Experimental Safety Vehicle]) gerçekleştirilmesi ile somutlaştırılmıştır. Uzmanlar, kendi görüşlerini ve deney sonuçlarını, Renault 5, Peugeot 104, Calspan İnstitut'sünün Simca-Chrysler'i gibi ilkörneklerin sunulduğu konferanslar sırasında değiş tokuş ederler. Sayısız iyileştirme, bu ilkörnekler üzerinde gerçekleştirilen deneyler sayesinde seri olarak üretilen taşıtlara uygulanmıştır. Ayrıca, taşıtların yalnız başka taşıtlar karşısında değil yayalar karşısındaki uğradığı hasarların saptanmasına da yönelinmiştir.

Pasif güvenlik, oturma mahalleri için öngörülen iç donanımlarla sağlanır. En yeni gelişmeler, ön bölümde oturanlar için hazırlanan güvenlik kemerleridir. Bütün taşıtlarda bu kemerlerin bulunması zorunludur. Bu kemerlerin en etkilisi hem omuzdan, hem belden geçen koşum biçimindekl kemerlerdir. Ayrıca, bir çarpma anında, ön tarafta oturanlarla gösterge tablosu arasında hemen şişerek bir amortisör görevi yapan çanta biçiminde güvenlik yastıkları da düşünülmüştür.

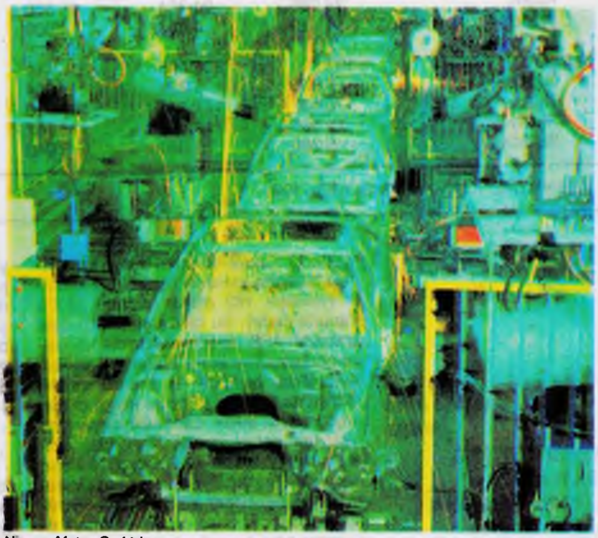
dünyadaki toplam otomobil sayısı

1990 yılının başında dünyada 450 milyon taşıt bulunduğu tahmin ediliyordu; bunların 350 milyonu özel araba, 100 milyonu ise hizmet taşıtıydı. Bu verilere göre dünyada her 12 kişiye bir özel araba düşmektedir.

En çok araba sahip 25 ülke içinde, yalnızca Rusya ve Çin'de özel arabadan (bunların çoğu da resmi arabadır) fazla hizmet taşıtı vardır. Yukardaki rakamlardan da anlaşılacağı gibi dünyamız üzerinde bir "otomobil uygarlığı" hüküm sür-

Fiat SpA

Nissan Motor Co.Ltd.

yukarıda solda
Autobianchi de Desio (Milano ili, İtalya) fabrikalarında imal edilen Fiat Panda berlinlerinin montaj zinciri

yukarıda sağda
Zama'daki Nissan Motor Co. Ltd. (Tokyo'nun güney-batı'sı,Japonya) grubunun fabrikalarında imal edilen berlinlerin kasalarını robotlarla otomatik olarak kaynaklama zinciri

Kullanım şekline göre Türkiye'nin otomobil mevcudu

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Binek otomobili	919 577	983 444	1 087 234	1 193 021	1 309 557	1 434 830	1 649 879	1 864 344
Özel	755 981	815 928	915 017	1 016 329	1 127 761	1 250 719	1 459 191	1 667 035
Ticari	134 209	136 407	139 284	141 133	145 262	146 695	151 474	155 284
Resmi	26 160	27 488	29 122	30 943	31 863	32 654	34 203	36 638
Belediye	3 227	3 621	3 811	4 616	4 671	4 762	5 011	5 387
Minibüs	80 697	87 951	97 917	106 314	112 883	118 026	125 399	133 632
Özel	14 950	17 058	21 101	24 361	27 108	28 943	33 286	35 554
Ticari	56 364	60 662	65 930	70 171	73 565	76 584	79 060	84 175
Resmi	7 934	8 614	9 084	9 822	10 224	10 486	10 902	11 714
Belediye	1 449	1 617	1 802	1 960	1 986	2 013	2 151	2 189
Otobüs	43 638	47 119	50 798	53 554	56 172	58 859	63 700	68 973
Özel	2 443	2 522	2 629	2 819	3 120	3 462	4 057	4 909
Ticari	30 558	33 222	36 190	38 079	39 957	42 222	46 012	49 580
Resmi	3 606	3 841	3 982	4 241	4 380	4 412	4 581	4 933
Belediye	7 031	7 534	7 997	8 415	8 715	8 763	9 050	9 551
Kamyonet	198 106	212 505	224 755	233 480	240 718	248 567	263 407	280 891
Özel	65 048	73 028	81 692	88 076	93 709	100 148	112 990	127 508
Ticari	104 563	110 026	112 786	114 281	115 603	116 615	118 470	120 844
Resmi	24 066	24 784	25 368	26 025	26 261	26 625	26 658	27 101
Belediye	4 429	4 667	4 909	5 098	5 145	5 179	5 289	5 438
Kamyon	197 721	205 496	217 111	225 872	234 168	241 392	257 353	273 409
Özel	7 965	8 229	9 394	12 148	14 811	17 267	26 361	37 013
Ticari	170 131	177 174	186 910	192 412	197 855	202 597	209 326	214 415
Resmi	14 365	14 553	14 867	15 237	15 380	15 395	15 455	15 675
Belediye	5 260	5 540	5 940	6 075	6 122	6 133	6 211	6 306

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1991.

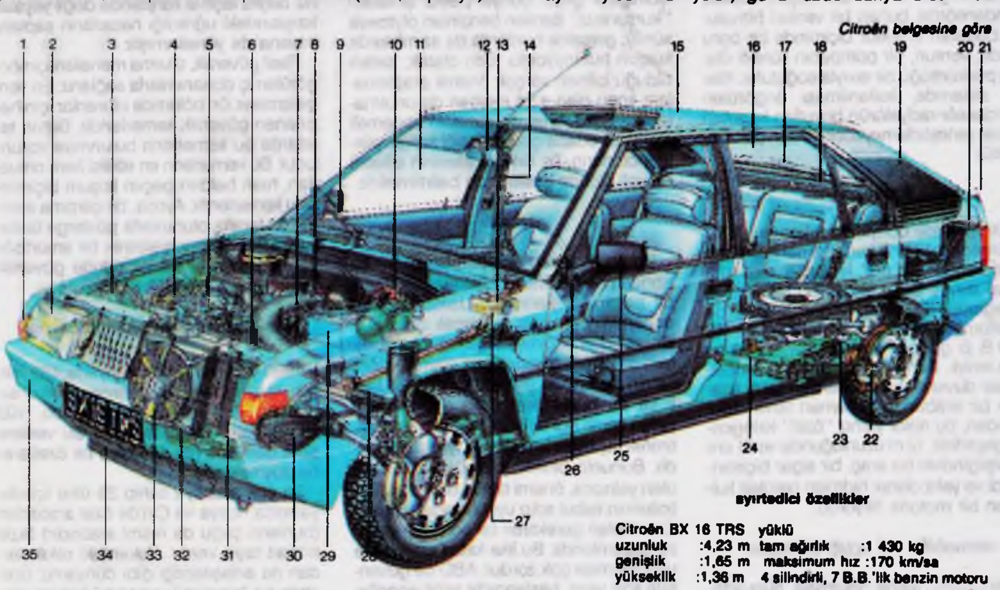
mektedir. Kuzey Amerika, dünya trafiğindeki taşıtların yaklaşık üçte birine sahiptir (yaklaşık 162 milyon, bunun 12,4'ü Kanada'dadır). Bu taşıtların % 80'i özel arabadır: ABD'de ve Kanada'da 1,5 kişiye ortalama olarak bir araba düşer. Batı Avrupa'da, özellikle de Fransa ve Almanya'da 2 ya da daha az kişiye düşen araba sayısı birdir. Otomobil sanayisine 1945'ten sonra geçen Japonya, özel arabaları (yaklaşık 32,6 milyon) kitlesel olarak kullanmadan önce hizmet taşıtlarıyla donandı (1990; 22,5 milyon). 55 milyon taşıtla, Japonya dünya otomobil sıralamasında ikincidir, bu ülkede binek otomobili sayısı Batı Avrupa ülkelerinden hayli fazladır; ama nüfusu çok olduğu için 2,2 kişiye 1 araba düşer. Özellikle toplu taşımacılık alanında gelişmiş olan Doğu Avrupa ülkeleri de iyi bir sıraya yükselmiştir. Kısacası, taşıtların % 80'i Kuzey Amerika'da, Avrupa'da ve Japonya'dadır: bu da, gelişmekte olan birçok ülkenin donanım zayıflığını gösterir. 1990' da, Hindistan'da 840 milyondan fazla kişiye 1,6 milyondan biraz fazla özel araba düşüyordu. Türkiye'de 1991'de binek otomobili sayısı: 1 864 344'tü (ortalama 30 kişiye bir otomobil).

otomobil sanayisi

Bu taşıt sayısına ulaşmak (ve yenilemek) için, sanayileşmiş ülkelerde, içinde her zaman önemli bir rol oynayan amerikan firmalarının yer aldığı güçlü bir sanayi kurulmuştur. 1991'de yaklaşık 43 milyon taşıt (bunun hemen hemen 34 milyonu binek arabasıdır) üretilmiştir.

Bu sanayi, değişik sanayiler (özellikle metalürji, yanı sıra kimya, cam ve tekstil sanayileri) tarafından sağlanan çeşitli donanımlar gerektirir: ayrıca, kimi ülkelerde (ABD, Japonya) bu sanayinin iyice entegre olmasına karşın, sayısız yan sanayiye de ihtiyaç gösterir. Bir fabrikanın inşasını kapsayan büyük yatırımları gerçekleştirmek ve rekabete dayanabilmek için, 1910 ile 1920 arasında gelişen merkezileşme, yılların akışıyla güçlendi. 1991'de, yirmi kadar şirket, toplam taşıtların yaklaşık % 94'ünü üretti. Detroit'teki dev firmalar, *General Motors* ve *Ford*, japon grupları *Toyota, Nissan-Datsun* ve *Honda*, vb. ile Avrupa'daki, *Volkswagen, Fiat, Renault* ve *Peugeot* gibi birçok üretici şirketin rekabetine rağmen hâlâ bu sanayinin hâkimidir (9 milyondan fazla taşıt). Ancak, çokuluslu amerikan şirketleri, 1920'li yıllarda ve 1950'den sonra, Kanada'ya ve Batı Avrupa'ya büyük yatırımlar yapmıştır; ayrıca bu şirketlerin üstünlüğü ilk başlardakinden daha az hoşnutsuzluk yaratmaktadır: üç amerikan grubu (General Motors, Ford ve Chrysler) günümüzde dünya üretiminin

otomobil üretimi ve sayısı

Citroën BX 16 TRS (1982) [7 B.B.'lik model]
1. Ön sinyal lambası; 2. Far;
3. Yüksek basınçlı sıvı deposu (askı donanımı için);
4. Şarj dinamosu; 5. Karbüratör;
6. Hava filtresi; 7. Enlemesine motor;
8. Elektronik ayarlar ve kontroller için tanılama prizi;
9. Cam sileceği ve buna bağlı cam yıkayıcı;
10. Ateşleme bobini;
11. Ön cam; 12. İç dikiz aynası;
13. Cam yıkayıcısı deposu;
14. Emniyet kemeri;
15. Karoseri tavanı;
16. Isıtmalı arka cam;
17. Arka cam sileceği
18. Stor; 19. Arka yan cam;
20. Park lambaları, kuyruk stop lambası, sis lambası ve sinyal lambası;
21. Rüzgârlık; 22. Diskli fren;
23. Arka askı donanımı silindiri;
24. Arka askı donanımı kolu;
25. Dış dikiz aynası;
26. Kumanda bloku;
27. Direksiyon mili;
28. Kremayerli direksiyon çubuğu;
29. Akümülatör bataryası;
30. Vites kutusu karteri;
31. Radyatör;
32. Yüksek basınçlı ana sıvı akümülatörü;
33. Elektrikli vantilatör; 34. Karlık;
35. Polipropilen tampon.

Citroën belgesine göre

ayırtedici özellikler

Citroën BX 16 TRS		yüklü	
uzunluk	:4,23 m	tam ağırlık	:1 430 kg
genişlik	:1,65 m	maksimum hız	:170 km/sa
yükseklik	:1,36 m	4 silindirli, 7 B.B.'lik benzin motoru	

üçte birini karşılar. Yukarıda adı geçen grupların tümü (filyalleriyle birlikte) dünyada üretilen taşıtların beşte dördünü piyasaya sürer.

XX. yy.'ın başından 1980'lerin sonuna kadar, Kuzey Amerika, otomobil üreticilerinin başında yer alıyordu (şimdi Japonya başa geçti). Michigan'ın birçok şehrinde, özellikle de Lansing ve Pontiac'ta zanaatsal bir biçimde ortaya çıkan bu sanayi, ilk zamanlarda Detroit'te ve Windsor'un banliyösünde merkezlenmişti. Sonra, çok geniş bir coğrafi alanın talebini karşılamak için, Büyük Göller bölgesindeki şehirlerde (Erie gölü kenarındaki Cleveland, Toledo ve Buffalo, Michigan gölü kenarındaki Chicago, South Bend, Kenosha ve Milwaukee) montaj fabrikaları açıldı. Bunları İndianapolis, Saint Louis, Kansas City, Saint Paul ve Minneapolis'te açılan fabrikalar izledi. Ayrıca Detroit'teki şirketler, doğu kıyısındaki bütün büyük şehirlere ve Güney'de, Memphis'e, Atlanta'ya ve Dallas'a yerleşti. Long Beach'te, 1917'de hizmete giren bir montaj fabrikasıyla Kaliforniya'da, otomobil sanayisinin temelleri atıldı. Bu sanayi dalı günümüzde San Francisco ve Los Angeles'ta çok güçlüdür.

Batı Avrupa, 1960 ile 1980 arasında süregelen bir genişleme döneminden sonra, dünya bilançosunda ikinci sırayı almıştı, şimdi üçüncü sıradadır. Paris, Midlands, Rheinland ve Torino Avrupa sanayisinin doğuş merkezleri olmasına karşılık günümüzde bu sanayi dalı oldukça dağınık haldedir. Otomobil yapımcıları, fabrikalarını önce limanların yakınına kurdular (dışsatım için): örneğin Ellesmere Port (Mersey üzerinde), Sandouville (Havre yakınında). Sonra diğer fabrikalar, kriz halindeki ağır sanayi bölgelerinde (Limbourg, Kuzey Fransa, Lorraine) ortaya çıktı, el işçiliğine duyulan büyük ihtiyaç, işsizlik sorununu çözmeyi sağladı.

Bochum ve Emden fabrikalarının açılışı, Almanya'nın, özellikle Köln'de *(Ford)*, Frankfurt am Main (*Opel* [General Motors]) ve Stuttgart *(Daimler)* bölgelerinde, Aşağı Saksonya'da (*Wolfsburg*'daki *Wolkswagen*) bulunan sanayi yerleşimlerini fazla etkilemedi. Paris, Sen vadisine kurulan ek fabrikalarla (Flins, Cléon, Sandouville), fransız sanayisinin başkenti olarak kaldı; ama bu başkent, yüzyılın başından itibaren Montbéliard *(Peugeot)* ile Lyon'un yakınlarındaki Vénissieux'de *(Renault Véhicules İndustriels* [eski *Berliet*]) ve bundan on ya da yirmi yıl sonra Rennes'de *(Citroën)*, La Rochelle'de, Mulhouse'da, Nord'da ve günümüzde de Lorraine'de ortaya çıkan sanayi kuruluşlarını canlandırdı. Torino, *Fiat* fabrikasıyla, Milano banliyösü, Modena ile Pamigliano d'Arco'yu (Napoli yakınlarında) gölgede bıraktı. Midlands, özellikle de Coventry, Londra'nın yerleşim merkezi (Dagenham) ve Liverpool'un yerleşim merkezi ingiliz sanayisinin kuruluş yerleridir; Anvers ve Brüksel'in yerleşim merkezi Belçika sanayisinin, Eindhoven *(Daf)* ise Hollanda sanayisinin can damarıdır. Ayrıca İsveç'te Göteborg *(Volvo)*, Avusturya'da Steyr şehirlerinin yanı sıra İspanya'da Valladolid *(Renault)*, Vigo *(Citroën)* ve Barcelona *(S.E.A.T.)* şehirlerinde de otomobil sanayisi vardır.

Dünyanın diğer bölgelerinde Japonya ve Güney Kore hariç, çok az sayıda üretim merkezi vardır. Japon sanayisi (16 000 000 taşıt), Honşu'da, özellikle büyük metropollerin yakınında, çok özel olarak da Tokyo bölgesinde yerleşmiştir. Rusya'da Moskova, Nijni-Novgorod ve Volga belli başlı merkezlerdir, ayrıca birçok parça da Ural'da üretilir. Güney Afrika'nın ve Avustralya'nın kıyılarındaki büyük yerleşim merkezlerinde, Kuzey Amerika gruplarının montaj fabrikaları yer alır. Bu şirketler ve avrupalı rakipleri, az gelişmiş ülkelerin özellikle Latin Amerika'da, Brezilya (São Paulo ve Belo Horizonte), Arjantin (Córdoba ve Buenos Aires) ve Meksika'nın (başkent çevresi) pazarlarını, buralara filyaller sokarak ele geçirmeye çalışmaktadır.

Türkiye'de, 1950'lerin ilk yıllarında tarımda makineleşme ve karayollarının gelişmesine koşut olarak taşıt araçları dışalımı da hızla arttı. Ancak, 1950'lerin ikinci yarısında başlayan döviz darboğazı, yedek parça sağlama konusunda önemli sıkıntılar yarattı. Bu durum, dövizden tasarruf etmek amacıyla, kara taşıt araçlarının, montaj sanayisi yoluyla ve yabancı sermayeyi özendirici önlemlerle ülke içinde üretilmesi zorunluluğunu getirdi. 1958'de uygulamaya konulan kota sistemiyle montaj sanayisi için ayrılan özel kotalar, dışalıma getirilen kısıtlamalar ve yüksek gümrük vergileri vb. önlemlerle bu sanayi kolunun korunmaya alınması, tarım alet ve makineleri imalat sanayisi ile kara taşıt araçları imalat sanayisi alanlarında gelişmelere yol açtı. Montaj yoluyla kara taşıt araçları üreten ilk fabrika Türk Willys Overland limited, orduya cip ve pikap yapmak üzere kurulmuştu. 1954'te, Ziraat bankası ile Minneapolis moline firması arasında yapılan bir ortaklık anlaşmasıyla Atatürk orman çiftliği'nde bulunan uçak fabrikasında traktör yapımına başlandı. Onu kamyon ve kamyonet üreten Otosan'ın kuruluşu izledi (1959). 1961'de, dönemin Cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel'in önerisiyle Eskişehir Cer atölyesi'nde prototip olarak Devrim otomobilleri (iki tane) yapıldı. Ancak, bu örnekler kitlesel üretime geçme konusunda umut verici olmadı. 1962'de kabul edilen Birinci beş yıllık kalkınma planı, yerli otomotiv sanayisinin ana ilkelerini ve hedeflerini belirlerken, 1967'de Montaj sanayisi talimatnamesi yürürlüğe sokularak bu sanayi koluna önemli ölçüde destekler sağlandı. Böylece, montaj kuruluşları 1963'te 7 iken, 1967'de 20'ye yükseldi; yan sanayi kuruluşları da giderek çoğaldı. Bu arada İkinci beş yıllık kalkınma planı'nda alınan yeni önlemlerle montaj sanayisi kolunda döviz tasarruf oranı da % 50'yi aşmıştı. 1963'te Otobüs karoseri aş, 1966'da Bursa Karsan oto montaj ve karoseri aş, otobüs ve minibüs montaj ve yapımına başladılar. Onları MAN, Otoyol, Otomarsan izledi. Yine 1966'da ilk türk otomobili Anadol, bir Koç holding kuruluşu olan Otosan tarafından, Ford lisansı ile üretilerek piyasaya sürüldü. Aynı dönemde, TOE, Otosan, Chrysler, Genoto, BMC, Çelik montaj, Taşıt sanayii, MAN ve Otoyol kamyon üretiminin önde gelen kuruluşları olarak yerlerini aldılar. 1970'ten sonra otomobil sanayisi gelişmeye başladı. Anadol'un yanında Renault lisansı ile Renault otomobillerinin, Fiat lisansı ile Murat otomobillerinin seri üretimine geçildi. 1972'de toplam üretim 49 000 birime ulaştı ve bu üretim rakamı içinde otomobil 29 628 birimle en büyük payı (% 60) aldı. Onu % 17,3 payla (8 491) kamyon, % 12,3 payla (6 044) kamyonet üretimi izledi. Bu üretim artışı yanında yerli imal oranı arttı, dışalım azaldı, yeni kurulan tesisler daha büyük yatırımlarla işletmeye açılırken küçük ölçekli tesisler dev-

Başlıca otomobil üreticisi ülkeler ve üretim miktarları (1991)

Ülke	Toplam	Binek otomobili	Hizmet taşıtı
Japonya	13 228 200	9 708 000	3 520 200
ABD	8 589 400	5 326 700	3 262 700
Almanya	4 924 000	4 536 000	388 000
Fransa	3 645 700	3 202 900	442 800
İtalya	2 115 800	1 835 800	280 000
İspanya	2 103 000	1 870 800	232 200
Rusya ve Ukrayna toplam olarak	1 918 700	1 183 200	753,5
Kanada	1 712 300	927 500	784 800
Büyük Britanya	1 499 300	1 277 800	221 500
Güney Kore	1 404 800	1 102 300	302 500
Belçika[2]	1 298 682	1 200 000	98 682
Brezilya	943 200	275 500	667 700
Meksika	843 400	705 400	138 000
Çin[1]	540 000	40 000	500 000
İsveç[1]	410 268	335 853	74 415
Hindistan	359 696[1]	190 800	145 628[1]
Güney Afrika[1] Cum.	334 777	209 603	125 174
Tayland	309 423	75 965	233 458
Avustralya	294 500	279 400	15 100
Yugoslavya	273 700	233 600	40 100
Türkiye[3]	263 095	195 599	67 496
Çek Cumhuriyeti ve Slovakya toplam olarak	219 800	185 200	34 600
Polonya	191 500	169 400	22 100
Hollanda	138 629[1]	84 000	17 329[1]
Arjantin[1]	99 639	81 107	18 532
Romanya	95 300	72 300	23 000
Avusturya	20 300	15 100	5 200

Not. - (1) 1990. (2) Montaj. (3) 1991.

Dünyanın en büyük otomobil üreticisi firmaları ve üretim miktarları

Üretim (1991)	Binek otomobili	Toplam
General Motors (ABD)	5 483 000	7 425 000
Ford (ABD)	3 725 000	5 541 000
Toyota (Japonya)[1]	4 231 000	5 520 000
Nissan (Japonya)	2 416 000	3 185 000
Volkswagen-Audi-Seat (Almanya)	2 880 571	3 053 452
Fiat (İtalya)[2]	2 353 000	2 634 000
Peugeot SA (Fransa)	1 989 405	2 234 911
Honda (Japonya)	1 840 000	2 000 000
Chrysler (ABD)[3]	944 934	1 899 397
Renault (Fransa)	1 513 651	1 843 160
Mazda (Japonya)	1 432 000	1 753 000
Mistubishi (Japonya)	1 051 000	1 575 000
Suzuki (Japonya)	618 788	996 158
Mercedes-Benz (Almanya)	588 206	838 395
Vaz (Rusya)	660 000	730 000
Hyundai (Güney Kore)	557 683	676 067
Isuzu (Japonya)	203 974	613 067
Fuji Heavy (Japonya)	350 335	546 769
BMW (Almanya)	519 660	519 660
Rover (Büyük Britanya)	438 158	474 078
Volvo (İsveç)	369 797	429 069
Kia (Güney Kore)	222 125	421 699

Not. - (1) Toyota (ve Daihatsu ile Hino).
(2) Fiat (ve Alfa Romeo, Lancia, Iveco, Innocenti, Ferrari).
(3) Chrysler (ve Lamborghini).

Presse-Sports

otomobil sporu
1980'de Castellet'de (Var)
yapılan Fransa Grand Prix'sinde
formula 1 sınıfı Renault Turbo

reden çıktı. 1976'da, otomotiv sanayisinde üretim 108 235 birime yükseldi. Böylece, Türkiye ekonomisinde ithal ikamecı politikanın uygulandığı 1963-1976 yılları otomotiv sanayisinin en parlak dönemi oldu. Plan ilkelerinden giderek uzaklaşılıp ithal ikameci politikanın terk edildiği bir dönem olan 1976-1981 yıllarında ise otomotiv sanayisi üretimi belirgin düşüşler gösterdi. Nitekim 1977'de 99 657 birime düşen toplam üretim, 1979'da 72 749'a, 1981'de 47 278'e düştü. Bu dönemde en büyük gerileme otomobil üretiminde olurken, kamyon üretimi göreli bir gelişme göstererek toplam üretimindeki payını % 25 dolayına çıkardı. Dünya petrol bunalımının yaşandığı, enflasyonun hızla arttığı, döviz sıkıntısının büyük boyutlara ulaştığı bu dönemde otomotiv sanayisinde birçok firma kapanırken, bir bölümü de geçici bir süreyle üretimlerini durdurdular. Yan sanayide çalışan bazı firmalar da üretimlerini başka alanlara kaydırmak zorunda kaldı. 1981'den sonra ise, dışsatıma yönelik bir sanayileşme modelinin uygulanmak istendiği bir dönem başladı. Bu dönemde, dışsatım önemli ölçülerde destek görürken, bir yandan da kesimdeki bunalımın çözümlenmesi için alınan çeşitli önlemlerle üretim yavaş bir tempoyla tırmanmaya başlayarak 1982'de 58 457'ye, 1984'te 91 605 birime yükseldi. Bu arada, Ford Motor Company ile ortaklık kuran Otosan, Taunus marka otomobillerini üretmeye başladı (1985). 1987'de de, Otosan İnönü motor fabrikası'nda ilk türk Diesel motoru ERK üretildi ve Anadol pikabına takılarak piyasaya sürüldü. İzmir Torbalı'da bir fabrika inşa eden General Motors, 1990'dan itibaren Opel marka otomobil üretmeye başladı.

Türkiye'de binek otomobili üretimi, halen bu dört firma tarafından yapılmaktadır. 1980'de 31 529 birim olan toplam üretim, 1981'de 25 306'ya düştükten sonra, yeniden tırmanarak 1987'de 107 185'e, 1992'deyse 254 448'e yükselmiştir. Toplam üretim içinde Tofaş'ın payı % 53,6 (142 453 otomobil), Oyak-Renault'nun payı % 41,7 (110 606 otomobil), Opel'in payı % 3,53 (9 363 otomobil) ve Otosan'ın payı % 1,12 (2 980 otomobil) olmuştur.

1991'de, Türkiye otomotiv sanayisinde toplam 263 095 araç üretildi. Bu araçlar içinde 195 599 otomobil ilk sırayı alırken, onu traktör (21 964), kamyon (16 963), minibüs (14 567), ve kamyonet (12 985) üretimleri izledi. Aynı yıl 7 244 otomobil, 69 kamyon, 160 otobüs dışsatımı yapıldı. Araç dışsatımının yanı sıra, otomotiv sanayisinin önemli dış kalemlerinden birini oluşturan yedek parça satışından ise 8,4 milyon dolar sağlandı.

otomobil yapımı

Yüzyılla birlikte Avrupa'da ortaya çıkan bu sanayi, başlangıçta ortaklaşa çalışan genel mekanik firmaları ile karoseri atölyelerine dayanıyordu ve 1910 ile 1914 arasındaki seri ilk üretimlerin ortaya çıkışını görmek için R. E. Olds, Henry Ford I ve W. C. Durant gibi amerikalı girişimcileri beklemek gerekti. Bu programlı üretim içinde, otomobilin Fransa'da ve Avrupa'da yaygınlaşabileceğini anlayan André Citroën'in dışında çok az kişi bu konuya özen gösterdi. Mali zorluklara karşın, Citroën amacına ulaşmayı başardı ve 30'lu yıllardan itibaren de Avrupa'daki büyük şirketlerin çoğu onun bu görüşüne katıldı. Ancak, Avrupa çapındaki olanakların eksikliği bu üretim biçimi için gerekli olan optimal sonuçların elde edilmesini engelledi ve önce ekonomik çöküntü, arkasından da İkinci Dünya savaşı'nın yol açtığı zorunluluklar, eşit kaliteli ve düşük fiyatlı, gitgide gelişen çeşitli arabalar ve taşıtlar üretmek için kaçınılmaz yöntem değişiklikleri yapılmasını gerektirdi. Avrupa'da ve dünyada 1950'den sonra başlayan bu değişim, giderek artan bir ivmeye yani otomobil üretimine yeni başlayan ülkelerdeki geçiş sürecini hızlandıran bir harekete bağlı olarak 1960'tan itibaren gelişme gösterdi.

Otomobil sanayisinin eskiden beri temeli olarak kabul edilen takım tezgâhı, güç ve duyarlık bakımından çok gelişti ve otomatikleşmeyi benimseyerek, "aktarmalı takım tezgahları" denilen ve daha sonra, sayısal bir kontrol programıyla otomatik olarak denetlenen takım tezgâhı gruplarının ortaya çıkışıyla, fabrikalarda ki birçok işleme yapılan insan müdahalesini en aza indirdi. İşleme yöntemlerinin ve özellikle de bilgisayarın ortaya çıkışıyla otomobil üretiminde yeni bir evreye geçildi. Programlanmış talimatlara ve bilgisayarın denetimine bağlı alanlar sürekli olarak yayıldı ve mikroişlemciler çağı, bu tekniğin el müdahalesine bel bağlamış sektörlere girişini hızlandırdı. İşlemenin duyarlığı, zaman içindeki kesin sürekliliği, montajların ve birleştirmelerin doğruluğunun sürekli olarak denetlenmesi bu yeni, güvenli ve çok hızlı yöntemlerin özelliğidir. Montaj hatları üzerinde yapılan denetim ve üretim işlemlerinin hemen hemen tümünün bilgisayara geçmesinden sonra, bu güne kadar elle yapılan aktarma işlemlerinde elektronik robotların kullanılması yaygınlaşacaktır. Bu da, özellikle, kaynakla birleştirilen karoseriler, bunların denetimleri ve işlemeden sonra kasaların boyanmasında geçerlidir. Ama, otomatikleşme ve sayısal kontrol gibi iki özel niteliğine bağlı olan bu yeni yöntemler çok önemli yatırımlar gerektirir; bu nedenle de eskiden olduğu gibi tek tek ve bağımsız değil fakat üretici şirketlerin bir araya gelmesiyle gerçekleştirilebilecektir.

otomobil sporu

Otomobilin icadından kısa bir süre sonra otomobil yarışları başlamıştır. Resmi olarak düzenlenmiş ilk yarışın tarihi ise 1894'tür (Paris-Rouen). Fransızlar'ın yaptığı bu atılım, ABD'de olduğu kadar Büyük Britanya'da da yandaşlar buldu ve otomobil yarışı, özellikle şehirden şehire yapılan yarışlarla büyük bir gelişme gösterdi. Kapalı pistlerde Grand Prixler düzenleme düşüncesi, Automobile-Club de France'ın 1906'da gerçekleştirdiği Grand Prix ile yine Fransa'dan geldi. Kısa bir süre sonra, 1911'de, bir başka büyük yarış olan ve karayolunda yapılan Monte-Carlo Ralli'si düzenlendi.

İkinci Dünya savaşı'nın sonundan itibaren otomobil sporu büyük bir gelişme göstermiştir. Formula 1 Dünya sürücüler şampiyonası ise 1950'de gerçekleştirildi. Her yıl çeşitli ülkelerde on iki kadar Grand Prix yarışı koşulur. Sürücüler arasındaki klasman ise, bu Grand Prixler'de elde edilen yerlere göre kazanılan puanların toplanmasıyla belirlenir. Bu sporun en büyük adları şunlardır: J. M. Fangio, J. Brabham, J. Clark, J. Stewart, N. Lauda, E. Fittipaldi, A. Prost vb.

Uluslararası spor kodu, otomobil sporu yönetmeliklerini bir araya toplar; bu koda, pist üzerinde yapılan hız yarışları, mukavemet yarışları, yol yarışları (ralliler), hız rekorları ve karting girer. Ayrıca sekiz grup belirlenmiştir; 1'den 5'e kadarki gruplarda, sıradan arabalardan türetilmiş arabalar yer alır. 6. grup iki kişilik yarış arabalarının (eski ilkörnekler) bulunduğu gruptur, 7. grup, formula 1, 2 ve 3 arabalarını, 8. grup ise serbest formula yani silindir hacmi sınırlaması olmayan arabaları kapsar. Günümüzde, formula 1 için normlar şu şekildedir: aşırı doldurmalı (türbokompresörlü motor) 3 000 cm³ ya da 1 500 cm³ ve maksimum 12 silindir.

Otomobil-İş sendikası *(Türkiye)*, metalürji işkolunda çalışan işçilerin kurduğu sendika. 1963'te, Türk Willys Overland (TWO) ve Verdi ticaret aş işyerlerinde çalışan 22 işçi tarafından, Türkiye Otomobil imal ve montaj işçileri sendikası adıyla, merkezi İstanbul'da (Pendik) olmak üzere kuruldu. 1965'te, Türk-İş'e bağlı Türkiye Metal federasyonu'na üye oldu ve adını önce Marmara bölgesi otomobil işçileri sendikası, sonra da Türkiye Otomobil işçileri sendikası olarak değiştirdi. 1966'dan itibaren daha çok işyerini kapsamına alarak, örgütünü genişletti. 1974'te, AEG'de yaptığı grev nedeniyle Türk-İş'le aralarında anlaşmazlık çıkınca Türk-İş'ten ayrıldı; bağımsız bir sendika olarak çalışmaya başladı. 12 Eylül 1980'den sonra çalışmaları üç ay süreyle durduruldu. 1983'ten sonra, sendikasız kalan Maden-İş'in birçok üyesi de katıldığı için Otomobil-İş'in üye sayısı arttı.

OTOMOBİLCİ a. Otomobil alım satımıyla uğraşan kimse.

OTOMOBİLCİLİK a. Otomobil alım satım işi.

OTOMO NO YAKAMOÇİ, japon şair (718-785). Genç bir soyluyken eğitim görmek üzere saraya girdi, zamanla bakan yardımcılığına kadar yükseldi. "*Manyo-şu*'nun beş büyük şairi"nden biri olarak tanınır. Büyük bir ustalıkla, betimleyici ve lirik şiirler yazan Otomo bu alandaki yeteneğinden çok *Manyo-şu** derlemesine olan katkısıyla bilinir. Derlemenin 330 *tanka*, 46 *çoka* ve bir *sedoka*'dan meydana gelen son dört kitabının ona ait olduğu sa-

Türkiye'de üretilen binek otomobili ve diğer motorlu taşıtların sayısı

		1984	1985	1990	1991
Kamyon	A	8	7	6	7
	B	15 987	14 351	16 679	16 963
Kamyonet	A	7	7	6	6
	B	7 230	10 674	10 355	12 985
Binek otomobili	A	3	3	4	4
	B	54 779	60 360	166 222	195 599
Otobüs	A	4	3	3	5
	B	3 061	1 703	1 663	1 017
Minibüs	A	5	5	7	7
	B	9 064	9 752	12 668	14 567
Traktör	A	10	8	4	4
	B	45 946	36 956	30 739	21 964

A. İşyeri sayısı B. Üretim (adet)

nılmaktadır.

OTOMORF sıf. (fr. *automorphe*). Miner. ÖZBİÇİMLİ'nin eşanlamlısı.

OTOMORFİZM a. (fr. *automorphisme*; yun. *autos*, kendi, ve *morphe*, biçim'den). Biyol. W. Roux'un (1850-1924) öne sürdüğü kuram. (Bu kurama göre, bir organizmadaki organlar, hücreler, hatta hücreyi oluşturan öğeler arasında mücadele vardır; bunlardan her biri ötekilerden daha çok gelişerek organizmaya hâkim olmak ister. Bu mücadele organların ve vücut işlevlerinin ahengini, organik dengeyi ve hücrelerin farklılaşmasını sağlar. Pfeffer bu kavramı türler için de geçerli saydı; ona göre türlerin farklılaşmasını sağlayan da bu mücadeledir.)

OTOMORFİZMA a. (fr. *automorphisme*) Ceb. ÖZYAPI* UYGULAMASI'nın eşanlamlısı

OTOMOTİV a. (ing. *automotive*'den). Motorlu taşıtlara ilişkin yapım, dağıtım ve geliştirme etkinliklerinin tümü. (→ OTOMOBİL.)

OTOMOTRİS a. (fr. *automotrice*). Dy. Raylar üzerinde kendi kendine hareket edebilen demiryolu taşıtı. (Otomotris terimi genellikle elektrik enerjisiyle çalışan taşıtlar için kullanılır.)
—ANSİKL. Otomotrisler demiryolu, tramvay ve metro işletmelerince kullanılır ve hızlı bir trafik olanağı sağlar.

Banliyö hatlarında çalışan özdevinimli katarlar, bir otomotris ile bir ya da iki römorktan oluşan ve biçim bakımından değişmeyen kısa dizilerdir. Otomotrisler teknik olarak elektrikli lokomotiflerle benzer biçimde donatılmışlardır; bununla birlikte otomotrislerde hız rölelerinin denetimi altında çalışan otomotik bir ilk hareket düzeni bulunur. Otomotris, bir yolcu vagonu ile lokomotifin niteliklerini birleştirir. Bu taşıtın yarar, şehiriçi ve şehirlerarası taşımacılıkta çok kısa bir zamanda anlaşılmıştır. Kullanım esnekliği ve yetkinlikleri bir ya da birkaç römork ekleyerek birçok taşıttan meydana gelen katarlar oluşturmaya olanak verir. Genellikle bütün demiryolu işletmeleri şehir merkezlerinin büyük bir yayılma göstermesi nedeniyle banliyö hatlarını otomotrislerle takviye etme yoluna gitmektedir. Ancak otomotrislerin kapasitelerinin sınırlı olması nedeniyle, uzun güzergâhlarda bir lokomotifin çektiği vagonlardan oluşan klasik trenler kullanılmaktadır.

Günümüzde, otomotris kullanımı saatte 200 ile 300 km arasındaki hızlarda seyretmeye olanak veren özel hatların sözkonusu olmasıyla yeniden gündeme gelmiştir. Gerçekten de otomotris kullanımı, gücü tüm dingiller üzerine dağıtmaya olanak verir; özdevinimli bir dizi, otomotris sayısı ne olursa olsun sabit bir güç/ağırlık oranına sahiptir. Dolayısıyla devindirici dingil sayısındaki artış daha yüksek bir toplam aderans kullanmaya olanak verir. Bu etmen, yüksek hızlarda bütün diğer sistemlerden daha etkili olan elektrikli fren sisteminin kullanımı sayesinde frenleme için de son derece uygun koşullar yaratır.

OTOMYİNAE a. Doğu ve Güney Afrika'da yaşayan sıçan oymağı. (İki cinsi bilinir: *Otomys* [yarı yarıya suda yaşayan bataklık sıçanları], *Parotomys* [daha çorak yerlerde yaşayan Korroo sıçanları]. Sıçangiller familyası.)

OTONARKOZ a. (fr. *autonarcose*). OTOANALJEZİ'nin eşanlamlısı.

OTONASTİ a. (fr. *autonastie*). Bitki yapraklarının görünür bir neden olmadan kendiliğinden hareketi (örneğin titrek korunganın yaprakları).

OTONOM sıf. (fr. *autonome*). ÖZERK'in eşanlamlısı.
—İkt. Bir iktisadi değişkenin (yatırım, fiyat, tüketim) başka bazı iktisadi değişkenler üzerinde etkili olmasına karşılık onların etkisinde kalmaması. (Ay'a füze fırlatmak için hazırlanan bir program, iktisadi etkinliğe oranla otonom bir değişken sayılabilir.)
—Nöroanat. *Otonom sinir sistemi*, YAŞATKAN* SİNİR SİSTEMİ'nin eşanlamlısı.

OTONOMİ a. (fr. *autonomie*). ÖZERKLİK' in eşanlamlısı.

O'TOOLE (Peter Seamus), ingiliz sinema ve tiyatro oyuncusu (Connemara, Galway, 1932). Old Vic Theatre topluluğuna girdikten sonra, özellikle Shakespeare oyunlarında rol aldı. Sinemadaki ününü *Lawrence of Arabia* (D. Lean, 1962) adlı filme borçludur. Bazı filmleri: *Becket* (P. Glenville, 1964), *Lord Jim* (R. Brooks, 1964), *Hırsız âşıklar* (How to Steal a Million) [W. Wyler, 1966], *Evlenmekten korkuyorum* (What's New Pussycat?) [C. Donner, 1965], *Güle güle Bay Chips* (Goodbye Mr. Chips) [H. Ross, 1969], *Tek kişilik ordu* (Murphy's War) [P. Yates, 1971], *Ecelle yarış* (The Stunt Man) [R. Rush, 1980].

OTOOPTİMİZASYON a. (fr. *autooptimisation*). Siber. ÖZENİYİLEME'nin eşanlamlısı.

OTOOSİLATÖR sıf. (fr. *auto-oscillateur*). Radiletiş. Bir salınım üreteci işlevinin yanı sıra, başka bir işlevi de (örneğin bir otodin ya da antene enerji veren katı, aynı zamanda taşıyıcı frekansı belirleyen bir salınım üretici olan bir radyo vericisi) sağlayan bir aygıt ya da bir düzenek için kullanılır.

OTOPARK a. **1.** Motorlu kara araçlarının park etmesi için trafik yollarının dışında düzenlenmiş bölge. **—2.** *Kat otoparkı* ya da *katlı otopark*, giriş ve çıkışları birbirinden ayrılarak birkaç kat halinde düzenlenen otopark.

Otopeni, Bükreş'in (Romanya) havalimanı, başkentin K.'inde.

OTOPİYEZİS a. (fr. *otopiésis*'den). Patol. Östaki borusunun tamamen tıkanması yüzünden kulakdavulunda oluşan hava boşluğu (vakum) sonucu ortaya çıkan ve sağırlığa neden olabilen kulak basıncı.

OTOPLASTİ a. (fr. *autoplastie*). Cerr. Derinin kaybolan kısmının sağlam komşu deri ile kapatılıp onarılması.
—ANSİKL. Birçok otoplasti tipi vardır: biri deri parçasını devirme, kaydırma ya da üst üste getirme (hint yöntemi); uzak bir bölgeden parça alma (italyan yöntemi); deri parçasını art arda göç ettirme; göçürülen deri parçası ya olduğu gibi bırakılır ya da yuvarlanıp tüp haline getirilebilir. Grefin alındığı bölgeye gelince, ya dikilir ya da başka bir yerden alınan grefle kapatılır. Pratikte otoplasti çok yaygın uygulaması olan bir yöntemdir: yaraların onarımı, estetik cerrahi, kusurlu nedbelerin düzeltilmesi, vb.

OTOPLASTİ a. (fr. *otoplastie*). Cerr. Komşu dokulardan yararlanarak dışkulağın onarılması.

OTOPOD a. (fr. *autopode*). Zool. Dörtayaklı omurgalıların üyelerinde yan iskeletin tümü. (Otopod çeşitli bölümlere ayrılır: bazipod [bilek (el bileği)] ya da ayakkemeri [topuk], metapod [eltarağı (aya) ya da ayaktarağı (ayak tabanı)] ve akrapod [ayak parmakları].)

OTOPODYUM a. (lat. *autopodium*'dan; yun. *autos*, kendiliğinden, ve *podos*, ayak). Bot. Sürekli olarak yalnız uçtan gelişerek büyüyen sap ya da kök. (Karşt. SİMPODYUM.)

OTOPOLİPLOİT a. (fr. *autopolyploïde*' den). Tek kromozom stokunun çoğalmasıyla oluşan kararlı poliploit. (Karşt. ALOPOLİPLOİT.)
—ANSİKL. Otopoliploitler, bahçe bitkileri, tahıllar ve meyve ağaçları arasında çok görülür; ama yabani bitkiler arasında seyrek rastlanır. Bunlar yabanilerde çok rastlanan alopoliploitlere göre evrim bakımından daha az ilgi çekicidirler, ama çoğu zaman diploit atalarından daha büyük oldukları için yüksek verim sağlar ve çiftçiler tarafından tercih edilirler.

OTOPOLİPLOİTLİK a. Biyol. Aynı türden gelen kromozomların sayıca birbirine eklenerek artmasıyla oluşan poliploitlik.

OTOPORTRE a. (fr. *autoportrait*'ten). Bir kimsenin kendi eliyle yaptığı portresi.

OTOPROTOLİZ a. (fr. *autoprotolyse*). Kim. ÖZPROTOLİZ'in eşanlamlısı.

OTOPSİ a. (fr. *autopsie*, yun. *autopsia*, kendi gözleriyle görme eylemi'nden). Ölüm nedeninin ve organların durumunu öğrenmek amacıyla cesedin açılması ve incelenmesi.
—ANSİKL. Adli tıp. Cesedin otopsisi, patolojik anatominin vazgeçilmez işlemlerinden biridir: bu işlem, bilimsel yararları yanında, hastalıkların evriminin tanınması gibi genel yararlar da sağlar. Adli tıpta otopsi, ölüm nedenlerini aydınlatmanın bir yoludur. Otopsi, hâkim ve gecikmesinde sakınca olan durumlarda C. savcısı önünde, biri adli tabip ya da patolog olmak üzere, iki hekim tarafından yapılır. Zorunlu durumlarda bir hekim de otopsi yapabilir. Yasaya göre, ölüyü son hastalığında tedavi eden doktor otopsi yapamaz (Ceza muh. us. k. md. 79).

Otopsi yapılırken, çeşitli içorganları ortaya çıkarmak için içorgan boşlukları açılır. Bu boşluklar dört tanedir: göğüs, karın, baş ve omurga. Kafatasının açılması, bir kulaktan ötekine uzanan derinin kesilmesiyle başlar, iki deri parçasının kıvrılarak açılması ve kafatasının daire biçiminde testereyle kesilmesiyle biter. Omurganın açılması, uzunlamasına iki kesimle ve omurların ikiye bölünmesiyle gerçekleştirilir. Göğüs ve karnın açılması, boyundan çatı kemiğine uzanan bir kesimle yapılır. Göğsün açılması, kaburgaların ön kısmıyla göğüs kemiğini içeren bir kemik plastronunun çıkarılmasıyla tamamlanır.

Her otopside, içorgan boşlukları açılmadan önce beden dıştan dikkatle incelenmelidir. Ondan sonra bütün organlar elden geçirilmeli ve tüm anomaliler kaydedilmelidir. Müessir fiil (kaba güç, şiddet) izleri özellikle kol ve bacaklarda, boyunda ve cinsel organlarda kesim yapılarak (deri yarma), kurşun ya da bıçak yaralarıysa derinlemesine açılarak araştırılır, ekimozlar özenle belirlenip tanımlanır. Otopside bir anlam taşıyan organların makroskobik muayenesi mikroskobik bir muayeneyle tamamlanmalıdır. Zehirlenme kuşkusu varsa, içorganların toksikolojik muayenesi yapılır.

Her otopsinin sonunda bir tutanak düzenlenir. Bu tutanağa elde edilen bulgular yazılır ve hazır bulunan kişiler tarafından imzalanır.

OTORADYOGRAFİ a. (fr. *autoradiographie*). Nük. müh. Radyoaktif ürün içeren bir cismin yayımladığı parçacıkların duyarlı bir katmanı etkilemesiyle bir levha ya da bir fotoğraf kâğıdı üzerinde bıraktığı iz. (Uranyumun ve bileşiklerinin ışınım yayımladığını otoradyografiyle ilk kez Becquerel fark etti.)
—ANSİKL. Tıpta, otoradyografi, canlı bir organizmaya izotoplarının metabolizmasını incelemek için şırınga edilen radyoaktif izleyicilerin yerini duyarlı bir biçimde belirlemeye olanak verir.

Metalografide kimi elementlerin niceliğini belirlemeye ya da bu elementlerin bir alaşımdaki dağılım haritasını elde etmeye olanak sağlar. Radyoaktif element sıvı ya da katı alaşıma katılabilir; alaşımda daha önceden bulunan element bir nükleer reaktörde etkinleştirilebilir. Bu şekilde etkinleştirilmiş bölgeler, ya elektriksel olarak (ışıma algılayıcıları) ya da fotoğraf yöntemiyle (metale doğrudan temas eden fotoğraf filmi) yapılır. Otoradyografi özellikle alaşımların katılaşmasını, kimi elementlerin yayınımını, metale yabancı çeşitli fazların kökenini incelemeye olanak verir.

OTORADYOGRAM a. (fr. *autoradiogramme*). Otoradyografiyle elde edilen fotoğraf klişesi.

OTORAY a. (fr. *autorail*). → MOTOTREN.

OTOREDÜKSİYON a. (fr. *autoréduction*). Topogr. Redüksiyon stadimetrelerinin özelliği.

OTOREGRESYON a. (fr. *autorégression*). İstat. ÖZBAĞLANIM'ın eşanlamlısı.

OTOREGÜLASYON a. (fr. *autorégulation*). Nük. müh. ÖZAYARLAMA'nın eşanlamlısı.

OTORİTARİZM a. (fr. *autoritarisme*). → YETKECİLİK.

OTORİTE a. (fr. *autorité*). **1.** Karar verme, emretme yetkisi, isteklerini başkalarına kabul ettirme gücü; yetke: *Devlet başkanının otoritesi. Otoritesini güçlendirmek, yitirmek.* (Bk. *ansikl.* böl. Eğit.) **—2.** Bir kimsenin bir başkasına kendi kişiliğini kabul ettirmesini, kendisine saygı duyulmasını, itaat edilmesini sağlayan niteliklerin tümü; bu niteliklerden kaynaklanan nüfuzu: *Babanın çocukları üzerindeki otoritesi. Meslektaşları üzerinde büyük bir otoritesi olmak. Kimse üzerinde otorite kuramamak.* **—3.** Düşünceleri, tezleri geniş bir kitlece benimsenmiş yazar ya da yapıt: *O, medeni hukuk alanında bir otoritedir. Bilim otoritelerine başvurmak.* **—4.** *Otoritesini kabul ettirmek,* bir yazar, bilim adamı sözkonusuysa, kendi alanındaki kimselere üstünlüğünü onaylatmak, yapıtları kaynakça olarak gösterilmek; bir kimse sözkonusuysa, çevresindekilerin kendisine itaat etmelerini sağlamak.

—ANSİKL. Eğit. K. Lewin'in gösterdiği gibi, otorite iklimi, bir grubu oluşturan bireylerin günlük davranışlarını yoğun bir biçimde etkiler: otoriter bir önderlik, grubu kenetler, saldırganlığa ve suçlu aramaya iter; otoriteyi yadsıyan bir önderlikse, grubu derin bir huzursuzluğa sokar ve onu hızla yapısal bozukluğa ve eyleme sürükler. Ancak Lewin'in demokratik olarak nitelendirdiği önderlik grubun gerçekliği göğüslemesine, dayanışma içinde etkinlik göstermesine ve eğitimi kolaylaştıran, hatta temellendiren güvenli bir hoşgörü ortamı oluşturmasına olanak sağlar. Gerçekten de, G. Mendel ve C. Vogt'un *Eğitim bildirisi*'nde (1973) ileri sürdükleri gibi, otorite, var olan sistemin toplumsal ve kültürel yasasının gösterimi olarak anlaşılan bir ruhsal-duygusal kalıntı ise, insanın bilinçli ve bilinçsiz yapılanması için temel bir nitelik taşıyan simgesel gerçekliğin belirtisi olarak işlev görüyor demektir. Bu durumda, gerçek sorun, eğitim alanında otoriteyi güçlendirmek ya da tersine onu zayıflatmak değil, gerek çocuğun, gerekse yetişkinin onun içinde yer alabilmesini ve bir kimlik kazanmasını sağlayan yanını bulup çıkarmaktır. Bu durumda, otorite sınırlı, ama benimsenmiş ve yadsınmaz bir yeterlikler düzeni olarak ortaya çıkar. Bir kooperatif sınıfta basımevi sorumlusunun öğretmen kadar, kanıtlanabilir bir yeterliliği vardır. Bu, belli sınırlar içinde kurumsal bir yetkiyi haklı kılar.

OTORİTER sıf. (fr. *autoritaire*). **1.** Otoritesini kendine hiçbir sınır koymadan kullanan, kendisine karşı çıkılmasını hoş görmeyen, buyurgan tavırlı kimse için kullanılır: *Otoriter bir yönetici.* **—2.** Bir üstünlüğü, bir buyurganlığı gösteren şey için kullanılır: *Otoriter bir sesle emretmek.* **—3.** Yürütme gücünü diktatörce kullanan, yetkileri sınırsız olan politik yönetimler için kullanılır.

OTORİZE sıf. (fr. *autorisé*, izinli, yetkili'den). Bank. *Otorize kredi,* bankalarda şubelerin yetkilerini aşan ve ancak genel müdürün izni ya da onayıyla açılan krediler.

Otosan (Otomobil sanayii aş), otomotiv sanayisi alanında etkinlik gösteren sanayi kuruluşu. 1960'ta, bir montaj sanayisi kuruluşu olarak, İstanbul'da işletmeye açıldı. 1 milyon TL sermayeyle ve yılda 2 400 kamyon, 1 200 otomobil olmak üzere, toplam 3 600 birimlik bir kapasiteyle kurulan firma, 1961'de, montaj yoluyla Consul marka otomobillerin yapımını gerçekleştirdi. Bunu Taunus station-wagon (1963) ile ilk türk otomobili olan Anadol'un (1966) üretimleri izledi. Eskişehir'in İnönü ilçesinde kurduğu Motor fabrikası'nda, 1983'ten başlayarak diesel ve benzinli motorlar üretimine başladı. Kuruluşundan itibaren, Ford motor company ile sürdürdüğü ticari ilişkileri, 1983'te ortaklığa dönüşen Otosan, 1985'te, Ford-Taunus otomobillerinin yapımına geçti. 1986'da, kendi geliştirdiği küçük diesel motoru ERK'ı Anadol pick-up'lara takarak piyasaya sürdü. Otosan, 70 bin m^2 kapalı alanı olan İstanbul tesislerinde yılda 18 bin Taunus, 6 bin Transit ve 4 bin Otosan pick-up; 30 bin m^2 kapalı alanı olan İnönü tesislerinde ise 10 bin Cargo serisi kamyon, 10 bin Dover motor ve 30 bin benzin ve diesel motor işleme kapasitesine sahiptir. Firma 1992'de 19 871 araç üretmiş, 7,8 milyar $'lık dışsatım gerçekleştirmiştir. 1992 sonu itibariyle 110 milyar TL ödenmiş sermayesi olan kuruluşun ortakları: Koç topluluğu ve Koç ailesi % 54,4, Ford motor company % 30, diğer % 15,6.

OTOSENDEZ a. (fr. *autosyndèse*). Ana babadan birinin poliploit olduğu bir melezde, aynı poliploit türden gelen homolog kromozomların meyoz bölünme sırasında eşlenmesi.

OTOSİST a. (fr. *otocyste*). Zool. → İŞİTME* KESECİĞİ.

OTOSİTER sıf. (fr. *autositaire;* yun. *autos,* kendi, ve *sitos,* besin'den). Biyol. Her biri kendi başına yaşayabilen çifte ucubeye denir.

OTOSİTOTOKSİN a. (fr. *autocytotoxine*). Kendisini üreten organizmanın hücrelerini tahrip eden sitotoksin.

OTOSKLEROZ a. (fr. *otosclérose*). OTOSPONJİYOZ'un eşanlamlısı.

OTOSKOP a. (fr. *otoscope*). Tıp. Dışkulak yolu ile kulak zarını muayene etmeye yarayan alet.

OTOSKOPİ a. (fr. *autoscopie*). HEOTOSKOPİ'nin eşanlamlısı.

OTOSKOPİ a. (fr. *otoscopie*). Kulağın küçük bir spekulum ve alın aynasıyla ya da ışıklı bir otoskopla muayenesi.

OTOSPONJİYOZ a. (fr. *otospongiose*'dan). Kadınlarda sık rastlanan ve labirent kapsülünün distrofiye uğramasından ileri gelen kulak hastalığı. (Eşanl. OTOSKLEROZ.)

—ANSİKL. Otosponjiyoz, ortakulakta ya da içkulakta bir ya da birden fazla odakta gelişir. Genellikle üzengi tabanının oval pencereye kilitlenmesiyle (ankiloz) sonuçlanır ve zamanla iletim sağırlığına ve daha sonra da algılama sağırlığına neden olur. İşitmeyi yeniden sağlamak için sabitleşmiş üzenginin yerine Teflon ya da madenden bir protez konur. Bazı olgularda hastalık koklea otosponjiyozu denilen tedrici bir algılama sağırlığı biçiminde ortaya çıkar.

OTOSTERİL sıf. (fr. *autostérile*). Kendi çiçektozlarıyla döllenemeyen, ancak aynı türün başka bireylerinden gelen çiçektozlarıyla döllenen bitkilere denir.

OTOSTOP a. (fr. *autostop; auto,* ve ing. *to stop,* durdurmak'tan). Kendisini bir yerden başka bir yere ücretsiz olarak götürmesi için, yayanın bir hareketle otomobil sürücüsünü durdurduğu yöntem: *Buraya kadar otostopla geldim. Otostop yapmak.*

OTOSTOPÇU a. Otostop yapan kimse.

OTOTETRAPLOİTLİK a. Biyol. Bir bireyde diploit kromozomların iki kat artmasıyla oluşan tetraploitlik.

OTOTOKSİK sıf. (fr. *ototoxique*). Kulak için zararlı olan maddelere, özellikle antibiyotiklere denir.

OTOTOKSİSİTE a. (fr. *ototoxicité*). Patol. Kulağa, özellikle işitme duyusuna zarar verebilen maddelerin özelliği.

OTOTOMİ a. (fr *autotomie;* yun. *autos,* kendi, kendiliğinden, ve *tome,* kopma'dan). Zool. Eklenti ya da üyelerin birdenbire ve refleks sonucu kopması.

—ANSİKL. Ototomiye çeşitli hayvanlarda rastlanır: derisidikenliler (yılanyıldızı), sürüngenler (kertenkele) ve özellikle eklembacaklılar (kabuklular, çokayaklılar, örümcekler, böcekler). Bir kertenkele uzun kuyruğundan yakalanırsa, kuyruk kopar, kertenkele kaçar. Çekirge büyük bacaklarından birinden tutulursa, bacağını kökünden bırakır. Bazı kemiricilerde (yediuyuklayan, *Apodemus* cinsi) kuyruğu örten deri tabakası en ufak bir çekmeyle koparak ayrılır. Kabuktaki algılayıcı sinir uçlarına yapılan ani basınç sonucu ortaya çıkan bu refleks bir savunma aracıdır. Kopma hızlı bir kas kasılmasıyla gerçekleşir ve eklentiyi en zayıf yerinden kopartır. Ototomiyi daha önce bünye (ototomi düzlemleri içerir) hazırlar. Her ototomi düzleminin biraz önünde, atardamarda bir büzgen bölüm, toplardamardaysa bir büzülgenlik bulunur; kopma sırasında hiçbir kanama meydana gelmez. Ototomi, kopan bölümün yeniden oluşmasıyla (yenilenme) sonuçlanabilir. Birçok hayvanda ototomi, bir organ için yalnızca bir defa olabilir, çünkü yenilenme ototomi mekanizmasını bozar.

OTOTOPOAGNOZİ a. (fr. *autotopoagnosie*). Nörolojik kökenli bir beden şeması bozukluğuna dayanan asomatognazi biçimi.

OTOTRANSFORMATÖR a. (fr. *autotransformateur*). Elektrotekn. Birincil ve ikincil sargılarında ortak bölümler bulunan elektrik transformatör. (Ototransformatörün üzerinde, besleme geriliminin bir bölümünü almak için prizler taşıyan tek bir sargısı vardır.) [Kısalt. OTOTRAFO.]

OTOTRANSFÜZYON a. (fr. *autotransfusion*'dan). Hematol. Hastanın kendi kanını, uzun ya da kısa bir süre sonra, yeniden damardan şırınga etme tekniği.

—Anestez. Tansiyon düşüklüğü halinde, organizmada dolaşan kan kütlesinin dağılımını, bacakları yukarı kaldırarak ya da gerektiğinde hastayı başaşağı yatırarak değiştirmek amacıyla anesteziyolojide kullanılan bir tedavi yöntemine pek de yerinde olmayarak verilen ad.

OTOTROF sıf. (fr. *autotrophe*). KENDİBESLEK'in eşanlamlısı.

OTOYOL a. Yalnız motorlu taşıt trafiğine ayrılmış, her türlü kesişmeden sakınılacak biçimde yapılmış sınırlı sayıda giriş ve çıkışı olan ve üzerinde hiçbir eşdüzey kavşak bulunmayan yol. (Yerleşim bölgelerinin içinden geçen *şehiriçi otoyolu,* giriş ve çıkışları kolaylaştırmak için büyük bir kentin hemen yakınından geçen *yaklaşma otoyolu* ve uzak bölgeleri birbirine bağlayan ve büyük bir bölümü kırsal kesimden geçen *bağlantı otoyolu* olarak ayırt edilir.)

—ANSİKL. Hukuki otoyol tanımının bir zorunluluk getirmemesine karşın hemen hemen bütün otoyollarda (bazen, geçici bir düzenleme evresinin dışında) tekyönlü iki karayolu vardır.

Güzergâhı geometrik karakteristiklerle belirlenen bir otoyol tasarımında şu ilkelerin göz önünde tutulması gerekir:

—büyük debili bir tarfik akışına olanak vermek (aynı genişlikteki normal bir yoldan birkaç kat daha fazla): aynı yöndeki iki yoldan saatte 3 000 - 3 600 taşıt geçişi;

—yüksek hızda (Türkiye'de otomobiller için maksimum 80 km/sa) ve özellikle düzenli bir trafik sağlamak: hızı 90 km/sa olarak sınırlanmış bir ağır taşıt için otoyol kullanımı, normal bir yola göre ortalama hızın % 20 artmasına, yakıt tüketiminin ise % 10-15 azalmasına olanak verir;

—büyük debi ve yüksek hıza karşın otoyoldan yararlananlara çok büyük bir güvenlik sağlamak: taşıt ve km başına kaza oranı, normal trafiğe göre 3 kat daha düşüktür. Bununla birlikte, otoyol trafiğinde, özellikle taşıtların izleme aralıklarına uyma konusunda gösterilmesi gereken ihtiyat da elden bırakılmaz; gerekli aralığın bırakılmaması zincirleme kazalara yol açabilir.

Otoyollardaki trafik yoğunluğunun büyüklüğü, güzergâhları kısaltmak, profilleri yumuşatmak ve uyumlu kılmak (optik konfor), karayollarının düzlüğüne özen göstermek, yolculara yüksek nitelikte bir hizmet sunmak (telefon kulubeleri, dinlenme alanları, servis istasyonları, lokantalar, hareketli panolarla verilen bilgiler, kimi zaman trafiğin otomatik olarak düzenlenmesi) için büyük yatırımları gerektirir.

Avrupa'daki ilk otoyollar, İkinci Dünya savaşı'ndan önce İtalya'da, ardından da Almanya'da yapıldı. Fransa, 1960'tan başlayarak bir bağlantı otoyolları ağının yapımını gerçekleştirdi (günümüzde 5 000 km'yi aşar). ABD'de 80 000 km'ye yakın otoyol içeren National Highway System, günümüzde hemen hemen tamamlanmış bulunmaktadır.

Otoyol yapım çalışmalarının büyüklüğü, yol tekniğinde parlak gelişmelere yol açmıştır. Proje hazırlama aşamasında bilgisayarlardan yararlanma, yapım harcamaları ve otoyolu kullananların bilançosu bakımından en ekonomik güzergâh ve profilleri kısa sürede bulmaya, sanat yapılarını tasarlamaya ve gelecekteki otoyolun perspektif görünümlerini çizmeye olanak vermiştir. Yapım aşamasında, otoyol şantiyelerinde gittikçe daha güçlenen akaçlama makinelerinin yetkinleştiği ve bitümlü betondan ya da çimento betonundan karayolları yapımı için yeni gereçlerin ortaya çıktığı görüldü.

Otoyol yapımı, enine boyutlarının büyüklüğü nedeniyle (25 ile 30 m arasındaki platform, kimi zaman 50 m'yi aşan kamulaştırma) doğal çerçeveyi kaçınılmaz olarak değiştirdiği için, otoyol projeleri en gelişmiş "etki incelemelerini" zorunlu kılan projeler arasında yer alır. Düz ovada, otoyolların çevresel görünümle bütünleşmesi (perspektif, şev düzenlemesi, çevre düzenlemesi) sistemli incelemelerin konusunu oluşturur. Kentsel sitte yol kıyısında yaşayanları gürültüden korumak için çeşitli yöntemlerden yararlanılır: karayolu kaplamasının seçimi, yolun daha düşük bir kottan geçirilmesi (gerektiğinde üstü örtülebilir), yol kıyısında yapılan yoğun ağaçlama, gürültü önleyici siperler, vb.

Türkiye'de, ekspres yol da denilen otoyol yapımına 6 haziran 1972 tarih ve 1593 sayılı Erişme kontrollü karayolları kanunu'nun kabulünden sonra başlandı. Bu konudaki ilk uygulama, birinci Boğaziçi köprüsü'nün bitimiyle hizmete giren çevreyolları oldu (1973). Bunu Gebze-İzmit, Pozantı-Tarsus otoyolları ile Fatih Sultan Mehmet köprüsü'ne bağlı otoyollar izledi.

Otoyol sanayii aş, kamyon, kamyonet, otobüs ve çekici üretiminde uzmanlaşmış sanayii kuruluşu. İtalyan kökenli Fiat firmasının lisansıyla çekici ve kamyon üretmek amacıyla, 1966 yılında İstanbul'da kuruldu. Büyük ortakları arasında Koç holding (% 40), İveco (% 27), Koç yatırım (% 20) ve Temel ticaret'in (% 7,5) yer aldığı kuruluş Sakarya'daki fabrikasında üretimini Fiat-İveco lisansı ile sürdürmektedir. Kurulu kapasitesi yılda 1 200 çekici, 7 500 küçük kamyon ve kamyonet, 3 000 küçük otobüs olan kuruluşun, 1992 yılı üretimi 1 536 kamyonet, 3 011 kamyon ve 1923 otobüs olarak gerçekleşti. Kuruluş aynı yıl 3,4 milyon dolarlık dışsatım gerçekleştirdi. Ürünlerinin Türkiye genelinde dağıtım ve pazarlaması ile satış sonrası teknik servis hizmeti 1975 yılında kurulan ve gene bir Koç grubu şirketi olan Otoyol pazarlama aş tarafından, 8 ana bölge bayi ve onlara bağlı 210 yetkili satıcı aracılığıyla yapılmaktadır.

G. Chiolini-A. Girola S.p. A.

Salerno-Reggio di Calabria Potenza eyaleti (Güney İtalya) otoyolu üzerindeki Pecorone Viyadük biçimli katlıkavşağı

OTOZAMİTES a. Bennettitales grubundan fosil bitki (Üst Trias'tan Vildiyen'e kadar). [Mızrak gibi sivri ve küçük olan yapraklarının dip kısmı yürek biçimindedir.]

OTOZOM a. (fr. *autosome*). Eşeysel kromozomlardan (allozom*) başka herhangi bir kromozom.

—ANSİKL. Her tür, kromozomlarının sayısı ve niteliğiyle belirgindir. Bu kromozomlar arasında, hem iki cinste de bulunan ve otozom denilen kromozomlar, hem cinsiyete göre farklılık gösteren ve eşeysel kromozom denilen heterokromozomlar yer alır. Örneğin, insanlarda, otozomlar 1'den 22'ye dek numaralanmış 22 çift benzer kromozomdan oluşur. Eşeysel kromozomlar X ve Y kromozomlarıdır. Bunlar kadında XX, erkekte XY şeklinde gösterilir.

OTOZOMAL a. (fr. *autosomale*). OTOZOMİK'in eşanlamlısı.

OTOZOMİK sıf. (fr. *autosomique*). **1.** Otozomla ilgili olan. **—2.** Bir otozomun üzerinde yer alan genin belirlediği karaktere denir. (Eşanl. OTOZOMAL.)

OTRADNİYİ, Rusya'da kent, Samara'nın D.-K. D.'sunda; 44 000 nüf. Petrokimya. Yapı gereçleri. Makine. —Yakınında petrol yatağı.

OTRANTO, İtalya'da komün, Puglia'da (Lecce ili), İon denizi kıyısında; 4 900 nüf. Yarımada'nın en doğusundaki yerdir. XI. yy.'dan kalma (XII. yy.'da kaldırım taşlarıyla süslendi; yeraltı freskleri ve sütun başlıkları) katedral. XV. yy.'da yapılmış bir şatonun kalıntıları.

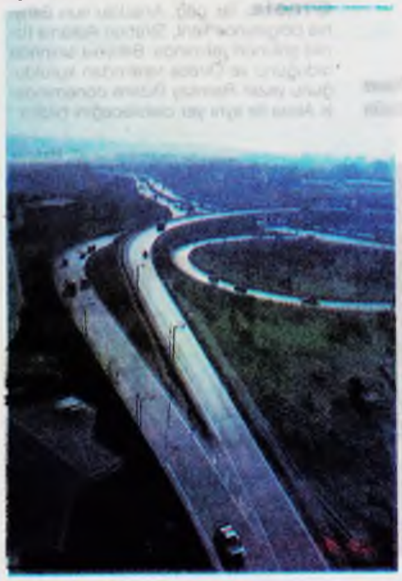
OTRANTO boğazı, Güney İtalya'yı Arnavutluk'tan ayıran boğaz, yaklş. 75 km genişliğinde. Adriya denizi ve İon denizi arasında bir eşik (minimum derinlik 648 m) oluşturur.

—Ask. tar. Birinci Dünya savaşı sırasında deniz egemenliğini ele geçirmeleri, müttefik donanmalarına kanalı kontrol etme ve Avusturya donanmasını Adriya denizi'nde ablukaya alma olanağını verdi.

OTRANTO dükü → FOUCHÉ (Joseph).

Otranto seferi, Fatih'in komutanlarından Gedik Ahmet Paşa'nın Güney İtalya'da Otranto (Taranto) bölgesine düzenlediği sefer (1480). Karada ve denizde 16 yıl süren uzun bir savaştan sonra Türk-Venedik barış antlaşması'nın imzalanması, ardından Osmanlı devletletiyle Venedik Cumhuriyeti arasında karşılıklı dayanışmaya dayalı gizli bir dostluk antlaşmasının da yapılması üzerine (1479) Venedik, denizlerdeki en büyük rakibi Napoli krallığı'na savaş ilan etti. Osmanlı devleti de Ayamavra, Kefalonya ve Zenta adaları dukası Leonardo'nun kendi izni olmaksızın Napoli kralı Ferdinando II'nin akrabası bir prensesle evlenmesini bahane ederek, ittifak antlaşması gereğince bu adaları ele geçirdi ve hazinesini alıp Napoli'ye kaçan Leonardo'nun da hazinesiyle birlikte teslimini Napoli kralından istedi. Bu arada, İstanbul'a Sebastiani Gritti adlı bir elçi gönderen Venedikliler, düşmanları olan Napoli kralı Ferdinando'yu Türkler'le uğraşmak zorunda bırakmak için, onun aracılığıyla Fatih'i Napoli krallığı'na karşı bir sefer açmaya ikna ettiler. Doğu Roma'nın merkezi İstanbul'dan sonra Batı Roma'nın merkezi Roma'yı da fethederek "Kızıl Elma"yı gerçekleştirmeyi amaç edinen Fatih, eski sadrazamı vezir Gedik Ahmet Paşa'yı Napoli krallığı'nı ortadan kaldırmakla görevlendirdi. Yüz gemiden oluşan bir filoyla Akdeniz'e açılan Gedik Ahmet Paşa, Otranto limanına girerek karaya asker çıkardı (28 temmuz 1480). On dört günlük bir kuşatmadan sonra da kent fethedildi (11 ağustos 1480). Ardından bölgedeki öteki kalelerin de alınması için uğraşılırken, Fatih Sultan Mehmet öldü (1481). Fatih'in oğlu ve ardılı Bayezit II tarafından Cem* olayı yüzünden geri çağrılan Gedik Ahmet Paşa, yerine yardımcısı Hayrettin Paşa'yı bırakarak İtalya'dan ayrıldı. Bir süre sonra ordunun büyük bir bölümü de deniz yoluyla Arnavutluk'a geri döndü. Otranto'da 8 000 yeniçeriyle 500 azap, işgal birliği olarak kaldı. Osmanlı devletinde baş gösteren taht kavgasından ötürü Türkler'in artık İtalya'ya yeni kuvvetler gönderemeyeceğini anlayan Napoli krallığı, papalık donanmasının da yardımıyla Otranto kalesini denizden ve kara-

Büyük Larousse

otoyol
Zincirlikuyu, İstanbul

G. Hunter

Ottawa'dan bir görünüm (ön planda, 1859-1865 yılları arasında yenigotik üslubuyla yapılmış Parlamento binası)

dan kuşattı (1481). Anavatandan yardım alma umudunu yitiren Otranto garnizonu, sonunda kaleyi birleşik ordunun başkomutanı Don Alfonso di Fregose'ye teslim etmek zorunda kaldı (10 eylül 1481). Türk askerlerinin çoğu Napoli kralının hizmetine girdi ve Osmanlı devletinin Otranto sancağı elden çıkmış oldu.

OTRANTO toprağı, İtalya'da bölge, İtalya yarımadasının güney-doğu'sunda, Adriya denizi kıyısında, Brindisi ile Otranto burnu arasında. Topraklarının üçte ikisi zeytinliklerle (zeytincilik çok eskilere dayanır) kaplıdır.

OTRELİT a. (fr. *ottrélite;* Belçika'daki *Ottré* yerleşim biriminin adından). Miner. Monoklinik sistemde yer alan hidratlı doğal alüminyum silikat. (Demir, manganez ve magnezyum içeren otrelit, Ardennes şistlerinde prizmalar halinde bulunur.)

OTRİCOLİ, İtalya'da (Terni ili) kent, başkentin 28 km G.-G.-B.'sında; 1 748 nüf. Bir tarım merkezi olan Otricoli'de özellikle kümes hayvancılığı ağır basmaktadır. El sanatları. Eski Umbria kenti *Ocriculum'* dan (erken dönemde Roma'ya bağlandı) günümüze tiyatro, amfitiyatro ve kaplıcalar kalmıştır. Ünlü *Otricoli Zeus'u* da burada bulundu (bugün Vatikan müzesi'nde).

OTRİS → OTHRYS.

OTRİVİYEN a. (fr. *hauterivien*'den). a. Yerbil. HAUTERİVE* KATI'nın eşanlamlısı.

OTROİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Bithynia bölgesinde kent, Strabon Askania (İznik) gölünün yakınında, Bithynia sınırında olduğunu ve Otreos tarafından kurulduğunu yazar. Ramsay Bizans dönemindeki Atroa ile aynı yer olabileceğini bildirir.

Ottignies-Louvain-la-Neuve Fen fakültesi'nden bir görünüm

C. Mahaux

OTSU sıf. Bot. **1.** Ot görünümünde, ot yapısında olan. (Karşt. ODUNSU.) **—2.** *Otsu bitki,* OT'un eşanlamlısı.
—Şarapç. Yeteri kadar olgunlaşmadan toplanan üzümlerden yapılmış şarapta duyulan ezilmiş yeşil yaprak kokusu ve tadı için kullanılır.

OTSU, Japonya'da kent, Honşu adasında, Şiga ilinin merkezi, Biva gölü kıyısında; 260 004 nüf. (1990). Eski imparatorluk kenti. Turizm merkezi. Sentetik tekstil. Makine sanayileri ve elektrikli gereçler yapımı.

Otsu-e (Honşu'da, Tokaido üzerindeki *Otsu* kentinden), Japonya'da bir tür halk resmi; bu çalışmalar önceleri yağlıboyaydı; daha sonra, renkli estamplara dönüştü (ev tanrıları, azizler, cinler).

OTTANA, Sardinya'da (Nuoro ili, İtalya) yer, Nuoro'nun B-G.-B.'sında, 2 600 nüf. Kimya sanayileri.

OTTAR, IX. yy.'da yaşamış norveçli viking. Laponya ve Biarmia kıyılarına (Beyaz deniz'de) birçok keşif gezisi yaptı. Bu yolculuklar Büyük Alfred'in (849?-899) ingilizceye çevirdiği Orosio'nun *Historia* adlı yapıtında anlatılır.

OTTAVA RİMA a. (*sekizinci uyak* anlamında ital. sözc.). Ed. Destansı italyan şiirinin, Ariosto ve Tasso'nun *a b a b a b c c* kalıbına göre olgunluğa eriştirdiği geleneksel biçimi olan 8 dizelik kıta; Camões tarafından da kullanıldı.

OTTAVİANO, İtalya'da komün, Campania'da (Napoli ili), Vezüv'ün kuzey yamacında; 19 600 nüf. Tarım (zeytinlikler, bağlar) merkezi.

OTTAWA, Kanada'da ırmak, Saint Lawrence ırmağının sol kıyıdan kolu. Büyük Victoria gölünden doğar, Ontario ve Québec illerini birbirinden ayırır, *Ottawa*'yı aşar, Montréal adasının G.-B.'sında, üç koldan Saint Lawrence ırmağına kavuştuktan sonra Deux-Montagnes gölüne dökülür; 1 120 km.

OTTAWA, Kanada'nın federal başkenti, Ontario'da, Québec sınırında; 304 000 nüf. (1991) (yerleşme alanında ya da özellikle Hull'dan Québec'e kadar olan bölgeyi kapsayan "ulusal başkent bölgesi"nde 820 000 nüf. [1991]).

Güç kaynağı olarak yararlanılan çavlanlar ve ivintilerle kesilen Outaouais (Ottawa River) ile Rideau ırmağının kavşağında bulunan Ottawa, 1867'de Kanada'nın başkenti oldu. Kanada hükümetinin, parlamentonun, federal bakanların, yüksek mahkemenin, Kanada bankası'nın, ulusal kütüphanenin, müzelerin (Ulusal müze, Ulusal galeri) ve iki üniversitenin yer aldığı bir merkezdir. Kent, aynı zamanda, ulusal önem taşıyan kurumların (özellikle astronomi ve jeofizik [gözlemevi]), araştırma kuruluşlarının, pozitif bilimlerin (Ulusal araştırma kurulu laboratuvarı) ve insan bilimlerinin (İnsan bilimleri araştırma kurulu, Güzel sanatlar kurulu) merkezidir. Eski bir ingiliz garnizon kenti olan Ottawa, askeri işlevlerini (merkezi istihbarat servisleri, havaüssü, kışlalar) sürdürmektedir.

Sanayi çok azdır: Ottawa, istihdam ve katma değer açısından Kanada yerleşme alanları arasında 13. sırada yer alır. İmalat etkinlikleri, başkente özgü görevlere (matbaa, yayıncılık), özellikle de yüksek düzeyde sanayilerin doğmasına neden olan (telekomünikasyon, vb.) araştırma merkezlerinin kentte toplanmasına, sıkı sıkıya bağımlıdır. Outaouais'nin ivintileri sayesinde kurulan kereste sanayisi, Québec tarafındaki Hull'da varlığını sürdürmektedir. 1950'li, 60'lı yıllarda gerçekleştirilen büyük kentleşme çalışmaları (merkezin, Rideau kanalı kıyılarının ve yeşil kuşağın düzenlenmesi), bu sıradan kenti Kanada'nın en güzel kentlerinden biri haline getirdi.

—Tar. Başlangıçta Ottawa, küçük bir köydü. ABD ile savaş sırasında, By adlı bir subay tarafından stratejik önem taşıyan düzenlemelerle donatıldı ve bu subaya izafeten *Bytown* adını aldı. Hızlı gelişmesi sonucu 1854'te, *Ottawa* adıyla kent statüsünü kazandı. Çok geçmeden Montréal ve Toronto'nun başkent olma onurunu paylaşamamaları üzerine kraliçe Victoria, bir tarafsızlık kaygısı içinde, biri fransızca, öteki ingilizce konuşan bu iki eyaletin sınırında yer alan Ottawa'yı başkent olarak seçti.

Ottawa anlaşmaları, Ottawa konferansı (ağustos 1932) sonucunda Birleşik Krallık, dominyonlar ve Hindistan arasında imzalanan ticaret anlaşmaları. 1929 bunalımından sonra, Birleşik Krallık bu yoldan, imparatorluğun iktisadi güçlerini bir araya toplamaya ve onu bir ölçüde dünyadan soyutlanmış bir gümrük topluluğu durumuna getirmeye çalıştı. İmzacılardan her biri, öteki üye ülkelerden yapılan dışalıma ancak ılımlı ölçüde ve üçüncü ülkelerden yapılanlara oranla daha düşük gümrük tarifeleri uygulamayı yükümleniyorlardı. Hatta Birleşik Krallık, imparatorluk ülkelerinden satın alınacak malların % 80'ine tam gümrük bağışıklığı tanımayı kabul ediyordu. Ottawa anlaşmaları ile oluşturulan bu "imparatorluk ayrıcalığı"nın Birleşik Krallık'a sağladığı çıkarlar, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Commonwealth üyesi ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla giderek azaldı.

OTTENSHEİM, Avusturya'da yer, Tuna kıyısında, Linz'in yukarı kesiminde. Hidroelektrik santralı.

OTTERHOUND a. İngiliz kökenli iri köpek ırkı. (Başlangıçta susamuru avında kullanılan bu köpek Amerika'ya yayıldı.)

OTTERLOO, Ede (Hollanda) komününün bir bölümü. Yukarı Veluwe parkı ve Kröller-Müller* müzesi.

OTTETTO a. Müz. SEKİZLİ'nin eşanlamlısı.

OTTİDAE a. ORTALİDAE familyasının eşanlamlısı.

OTTİERİ (Ottiero), italyan toplumbilimci ve gazeteci (Roma 1924). Denemeleri ve romanları çoğu kez sanayi toplumundaki insanın yabancılaşmasından esinlenir (*Tempi stretti,* 1957; *Il pensiero perverso,* 1971).

OTTİGNİES-LOUVAİN-LA-NEUVE, Belçika'da (Brabant) komün, Dijle ırmağı kıyısında, Brüksel'in G.-D.'sunda; 20 000 nüf. Louvain Katolik üniversitesi'nin fransızca eğitim yapan bölümünü barındırmak için 1970'ten sonra kurulan Ottignies-Louvain-la-Neuve, ilgi çekici, yeni ve canlı bir kenttir.

İMPARATORLAR

OTTO I Büyük (912 - Memleben 973), Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun ilk imparatoru (962-973), Germanya (936 -973) ve İtalya (951/961-973) kralı, Kuşçu Heinrich'in oğlu. Babası ölünce kral seçildi, karolenj geleneği sürdürerek kendini Aachen'de takdis ettirdi (7 ağustos 936). Piskoposları atama yetkisini kendi elinde tutmakla birlikte, önemli bölgesel ve feodal ayrıcalıklarla (para basma; panayır ve pazarlardan alınan satış vergisi) donattığı Kilise'ye dayanarak, dış güçlüklerden (macar istilası, 937) yararlanan Schwaben, Lorraine, Franken ve Bavyera ulusal grandükleri, kendi öz kardeşi Heinrich'in çağrısı üzerine ayaklandıkları zaman, onları kendi buyruğu altına almayı başardı. Ülkesinde egemenliğini kurunca (din adamlarının ittifakı ve grandüklüklerin bağımlılığı), Louis IV d'Outremer'e karşı Fransa'ya müdahalede bulundu (942); Attigny'ye kadar ülkeyi istila ettiyse de Fransa, barışın yeniden kurulmasını ona kabul ettirdi. Ardından İtalya'ya inerek, 23 eylül 951'de Pavia'da kendini kral ilan ettirdi ve Berengario II'yi buyruğu altına aldı. Bununla birlikte, Almanya'da yeni tehlikelere karşı koymak zorunda kaldı; oğlu Liudolf'un, Lorraine dükü Kızıl Conrad ve Mainz başpiskoposu Friedrich gibi hoşnutsuzların başına geçerek iç savaş (953 -954) kışkırtıcılığında bulunması, yeni macar ve slav istilalarına yol açtı. Lechfeld savaşı'nda (10 ağustos 955) Macarlar durduruldu; Otto bu savaşta "Büyük" lakabını kazanırken, Recknitz savaşı'nda da (16 ekim) Slavlar'ı püskürttü. Bunun üzerine Otto, hıristiyanlığın koruyucusu olarak görülmeye başladı. Roma'da papa Johannes XII'den imparatorluk tacını giyerek (2 şubat 962), Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nu kurdu. Bunun üzerine, İtalya tasarılarını gerçekleştirmeyi sürdürerek, Papalık'ı vesayet ve tüm İtalya'yı alman egemenliği altına almaya girişti. 13 şubat 962'de Otto, papanın roma topraklan üzerindeki haklarını tanımakla birlikte, Papalık yönetimi ve hatta papanın seçimi üzerinde kendi denetimini sağlayan ayrıcalığı ilan etti. 4 aralık 963'te Johannes XII'yi ve haziran 964'te de Benedictus V'i papalıktan uzaklaştırdı. Öte yandan, akıncı topluluklara karşı savunma, K. ve G.'e doğru yayılma biçimindeki geleneksel sakson siyasetini sürdürmeye de büyük bir özen gösterdi.
—İkonogr. Magdeburg katedrali'ndeki oturmuş bir çift heykelinin, karısı Edith ile birlikte onu betimlediği sanılmaktadır.

Magdeburg katedrali'nde (ADC), tahtta oturan ve Otto I Büyük ile karısı Edith oldukları sanılan bir çiftin heykeli çokrenkli gre (1245'e doğr.)

Bildarchiv Jürgens

OTTO II Kızıl (955 - öl. Roma 983), Germanya kralı (961-973), Kutsal Roma -Germen imparatoru (973-983), Büyük Otto I'in oğlu, imparatorluk tacını babasının sağlığında giydi (967). Nisan 972'de bizanslı bir prenses olan Theophano ile evlendi. Babası çapında olmadığından, Schwaben ve Bavyera'nın ayrılıkçılığını güçlükle bastırdı, ama Harald'ın danimarka istilasını geri püskürttü. Ardından, 974 roma ayaklanmasıyla sarsılan alman otoritesini yeniden kurmak üzere İtalya'ya indi (980). Ancak Calabria'da, Sarazenler karşısında Colonna burnu yenilgisine uğrayınca (13 temmuz 982) imparatorluğun saygınlığı azaldı.
—İkonogr. Fildişinden bir bizans levhasında (Cluny müzesi), İsa'nın Otto II ve karısı Theophano'ya taç giydirdiği görülmektedir. *Registrum Gregorii*'deki bir minyatürde (985'e doğr., Condé müzesi, Chantilly), imparator tahtı üzerinde, ulusların metbuluğunu kabul ederken betimlenmektedir.

OTTO III (980 - Paterno, Viterbo yakınında, 1002). Germanya kralı (983), Kutsal Roma-Germen imparatoru (996-1002), Kızıl Otto II'nin oğlu. Annesi Theophano'nun (983-991), ardından büyükannesi Adelheid'ın (991-994) naibelikleri sırasında Otto, Mainz piskoposu Willigis'in kişiliğinde, iktidarı gerçekte Kilise'ye bıraktı. Roma'da imparator olarak kutsandıktan (21 mayıs 996) sonra, hükümet merkezini oraya nakletti. Yeni ve hıristiyan bir Roma İmparatorluğu'nun kurulmasını istiyordu. Öğrencisi olduğu fransız bilgin Gerbert'i, Silvester II adıyla papa yaptı (999). Onunla birlikte, hıristiyanlığı yeni kabul eden halkları (Macarlar, Slavlar), geniş bir özerklik tanıyarak imparatorluğuna katmaya çalıştı. Ancak İtalya'da pek sevilmiyordu. Roma ayaklandı ve imparator kaçmak zorunda kaldı (1001).

OTTO IV VON BRAUNSCHWEIG (Normandiya'da 1175-76 ya da 1182 - Harzburg 1218), Romalılar'ın kralı (1198), Kutsal Roma-Germen imparatoru (1209 -1218), Aslan Heinrich'in üçüncü oğlu, Aslan yürekli Richard'ın yeğeni. Welfeler tarafından Romalılar'ın kralı seçildi (1198), rakibi olan ghibellino Philipp von Schwaben'le uzun süre çarpışmak zorunda kaldı. Innocentius III tarafından tanınmakla birlikte (1201), genellikle, Philipp'in öldürülmesinden (1208) sonra imparator olarak kabul edildi. Bununla birlikte, Frankfurt'ta yeni bir seçime katlanmak zorunda kaldı ve 4 ekim 1209'da Roma'da, Innocentius III'ün elinden imparatorluk tacını giydi. Ancak Sicilya krallığı'nı istila ettiği için papanın aforozuna uğradı (1210). Bunun üzerine Almanya'daki schwabenciler, aforozluyla ilişkilerini keserek onun karşısına, Friedrich II adıyla seçilen (1212) ve Philippe Auguste'ün desteklediği Heinrich IV'ün oğlunu çıkardılar. İç savaş yeniden başladı ve çok geçmeden Otto'nun Kuzey Almanya ve Hollanda'dan başka taraftarı kalmadı. İngilizler ile birleşen Otto IV ve büyük vasalları (Flandre, Brabant, Bourgogne...), ghibellinoları destekleyen Fransa kralına büyük bir darbe indirmeye karar verdilerse de, Bouvines'de yenildiler (temmuz 1214). Savaştan kaçan ve Köln'e sığınan Otto IV, 1215'te Romalılar'ın kralı ilan edilen Friedrich II'ye karşı hiçbir şey yapamadı.

BAVYERA

OTTO VON NORTHEIM (öl. 1083), Bavyera dükü (1061-1070). Sakson bir ailenin çocuğuydu, Heinrich IV'ün küçüklüğü sırasında Bavyera düklüğünü ele geçirdi ve papa Gregorius VII'yi desteklediği için de her zaman Heinrich IV'ün hasmı olarak kaldı (Heinrich IV'ün kaçırılması, 1062; 1070 ayaklanması).

OTTO VON WITTELSBACH, Büyük —denir (1120'ye doğr. - Pfullendorf 1183), Bavyera dükü (1180-1183). Friedrich Barbarossa'nın başlıca danışmanlarından biriydi; Bavyera saray kontluğuna getirildi (1158), Roma'da imparatoru temsil etti (1159). Arslan Heinrich'in mülklerine el konması üzerine, Bavyera dükü oldu (1180); 1918'e kadar Bavyera düklüğü, onun soyundan gelenlerin mülkü olarak kaldı.

OTTO I (Münih 1848 - Fürstenried şatosu 1916), Bavyera kralı (1886-1913), Maximilian II'nin oğlu. Kardeşi Ludwig II gibi akıl hastasıydı. 1886'da kardeşinin yerine tahta çıktıysa da, yaşamının geri kalan bölümünü Fürstenried şatosunda kapatılmış olarak geçirdi. Babası Leopold'un ölümünden (1912) beri naiplik yapan yeğeni Ludwig III yararına tahttan indirildi (1912).

MACARİSTAN

OTTO (1261-1312), Macaristan kralı. 1305'te taç giydi. Anjou hanedanından Károly I Robert kral ilan edilince ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

SAKSONYA

OTTO Muhteşem ya da **Ünlü** (öl. 912), **Saksonya** dükü (880-912). Thüringen kontuydu, ardından Saksonya dükü oldu (880) ve Saksonya'yı en güçlü germen düklüğü durumuna getirerek oğlu Kuşçu Heinrich I'den başlamak üzere imparatorluğun ailesine geçmesini sağladı.

OTTO von Freising, alman tarihçi ve piskopos (1111 ya da 1114'e doğr. - Morimond, Bourgogne, 1158). Freising piskoposuydu (1138), bir kronik (1146'ya kadar) ve *Gesta Friderici I imperatoris* (İtalya'ya birlikte gittiği imparator Friedrich I'in tarihi) adlı bir yapıt yazdı.

YUNANİSTAN

OTTO I (Salzburg 1815 - Bamberg 1867), Yunanistan kralı (1832-1862). Bavyeralı Ludwig I'in oğlu. Capo d'Istria'nın öldürülmesinden sonra, Londra antlaşması (7 mayıs 1832) ile Yunanistan tahtına geçirildi ve ilkin Yunanlılar'a güvence verdi (başkentin Nafplion'dan Atina'ya nakli [1834], Atina Üniversitesi'nin kurulması [1837]). Ancak bavyeralı çevresi ve özellikle Joseph Ludwig von Armansperg'e verilen tam yetki nedeniyle kısa sürede halkın gözünden düştü. Bir ayaklanma (1843) sonucu, mart 1844'te Ulusal meclis tarafından onaylanan bir anayasayı kabul etmek zorunda kaldı. Ancak himayeci devletlerin, özellikle İngiltere'nin (Pacifico sorunu, 1850) sürekli müdahalesi ve Kırım savaşı'na bir yunan müdahalesini önlemek amacını güden Pire'deki fransız-ingiliz işgali (1854-1857), kralın saygınlığını sarstı. Ulusal hareketin başına geçme yeteneğini gösteremeyen ve İonia takımadalarından ayrılmayı reddederek (1859) Girit ayaklanmalarını (1858 -1862) bastıran İngilizler karşısında etkisiz kalan kral, Nafplion garnizonunun ayaklanması (13 şubat 1862) üzerine tahttan feragat etmek zorunda kaldı (22 ekim 1862).

DİĞERLERİ

OTTO (Nikolaus), alman mühendis (Holzhausen 1832 - Köln 1891). Langen ile birlikte, 1864'te, verimi, Lenoir'ın sıkıştırmasız motorununkinden çok daha fazla olan atmosfer çevrimli bir gaz motoru geliştirdi. En önemli başarısı, 1876'da sıkıştırmalı, dört zamanlı, içten yanmalı ilk motorları piyasaya sürmesidir. Bu tip çevrimin beratı Fransa'da, daha 1862'de Beau de Rochas'ya verilmiş, ancak onun önerdiği teknik uygulanmamıştı. Otto'nun beratları yankı uyandıran bir dava sonun-

Bayerische Staatsbibliothek

imparator Otto III
Otto III'ün İncilleri'ndeki bir minyatürden ayrıntı
Reichenau okulu, X. yy.
Bayerische Staatsbibliothek Münih

Hansen-Stalling

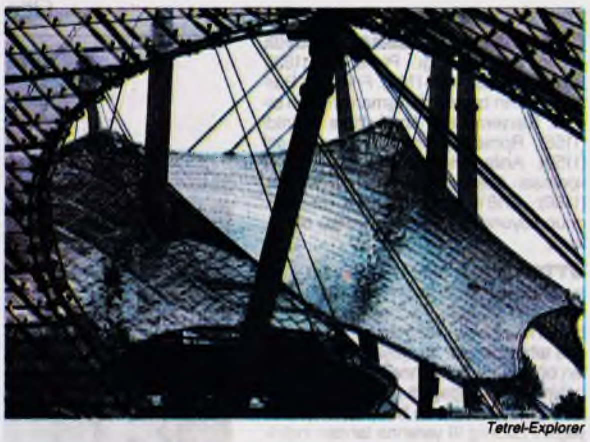

Otto IV von Braunschweig
gümüş bir levhanın önyüzü
Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin

Benaki müzesi

Yunanistan kralı Otto I
Joseph Karl Stieler'in bir portresinden ayrıntı
Benaki müzesi, Atina

Tetrel-Explorer

Frei Otto
Münih Olimpiyat köyü'nün asma örtüsü (çelik ve plastik, 1971)

Keystone

Nikolaus Otto

da (1885-1888) Fransa'da geçersiz sayıldı.

OTTO (Rudolf), alman filozof ve dinler tarihçisi (Peine 1869 - Marburg 1937). Dinle ilgili ahlaksal ve akılcı açıklamaları bir yana bırakarak, kutsallık duygusuna önemli bir yer veren görüngübilimsel bir çözümlemeye yöneldi. Otto'ya göre bu duygu, özel ve olağanüstü durumuyla kaygı veren doğal bir ortamda (kayalar, ağaçlar), oturulan yerlerden uzakta, sessizlikte ya da rüzgâr sesinde vb. duyulabilecek bir duyguydu. Bu doğal öğeler insanda, hiç olmazsa doğa ve basit teknoloji sevgisini yitirmemiş insanda kutsallık duygusunu uyandırmakla birlikte, bu duygunun nedenini oluşturmazlar. Böylece kutsallık, temel bir korku, sözle anlatılması olanaksız akıldışı bir duygu olarak tasarlanmaktadır (*Das Heilige*, 1917).

OTTO (Frei), alman mühendis ve mimar (Siegmar, Chemnitz yakınında, 1925). Organik ve minimal bir mimarlık incelemesine bağlı kaldı, şişirme yapılar tasarladı ve özellikle Kassel (1955) ve Köln (1957) uluslararası bahçecilik sergileri için çadır biçiminde pavyonlar yaptı. Kuramcı olarak, vadileri, hatta koskoca kentleri "saydam kılıflar" altında korumayı önerdi. Rolf Gutbrod ile birlikte, Montréal Uluslararası sergisi'nde (1967) Almanya pavyonunun asma örtüsünü ve 1971'de Mekke kongre merkezini gerçekleştirdi. Aynı tarihte, Münih Olimpiyat köyü'nün örtü sistemini tasarladı.

Otto sanatı, Ottolar'ın imparatorluğu döneminde (X. yy.'ın 2. yarısı) ve Salii İmparatorluğu'nun ilk yıllarında (XI. yy.'ın 1. yarısı) germen ülkelerinde görülen ve karolenj sanatından roman sanatına geçişi sağlayan sanat. Ottolar'ın çıktıkları bölge olan Saksonya'da doğan bu sanat, Almanya'da ve eski Hollanda'da yayıldı. Mimarlık alanında ahşap çatılı kiliseler, geniş orantıları ve yatay çizgilerin egemenliğiyle ayırt edilir. Almaşık olarak düzenlenmiş kübik başlıklı sütunlar ve ayaklardan başka, katlar arasında düşey bir eklemlenme yoktur. Başlıca anıtsal yapılar arasında, Hildesheim*'deki St. Michael (rahip Bernward buraya 1000'e doğru konulu kabartmalarla süslü bir bronz kapı yaptırmıştır), Trier'deki St. Maximin, Köln*'deki St. Pantaleon, eski Essen manastırı sayılabilir.

Otto sanatı, duvar resimleri (Oberzell' deki St. Georg) ve Reichenau (*Otto III İncileri* ve *Heinrich II Evangeliariumu*, Münih; *Gero codexi*, Darmstadt), Corvey, Hildesheim, Fulda, Trier, Regensburg (*Heinrich II ayin kitabı*, Münih), Köln (*St-Géréon ayin kitabı*, Paris) manastırlarında tezhiplenen elyazmalarıyla da ünlüdür. Bu sanatta, insan figürüne ve imparatorluğa yaraşır bir görkeme geniş yer veren Antikçağ'ın canlı gelenekleri, karolenj ve bizans etkileri birbirine karışır. Kuyumculuk da dikkate değer niteliktedir. Bu alanda, Essen hazinesindeki haçları, Kutsal imparatorluk tacını (Viyana), Aachen ambonunu ve elyazması ciltlerin kapaklarını saymak gerekir.

Otto sanatı
Müneccimler'in tapınması
Poussay evangeliarıumu'nu süsleyen tam sayfa minyatür
Reichenau okulu, 980'e doğr.
Bibliothèque nationale, Paris

B. N., Paris

OTTOBEUREN, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Memmingen'in 12 km güney-doğusunda; 7 000 nüf. VIII. yy.' da yapılmış benedikten manastırı: XVIII. yy.'dan kalma, barok üslubuyla dekore edilmiş büyük binalar ("imparatorluk" salonu, kütüphane, capella [İ. Amigoni'nin freskleri]); J. M. Fischer*in üstün yapıtı olan üç kubbeli (1737-1766), gösterişli manastır kilisesi (J. M. Feuchtmayer'in beyaz ve sarı rokoko yalancı mermerleri, Jakob Zeiller'in freskleri, Johann Joseph Christian'ın alçakkabartmaları, barok üslubunda iki org, vb.)

OTTO-DORN (Katharina), alman sanat tarihçi (Wiesbaden 1908). 1937'de İstanbul Alman arkeoloji enstitüsü'ne üye oldu, türk-islam sanatı üzerine incelemeler yaptı. Heidelberg Üniversitesi'nde doçent (1950) ve profesör (1953) oldu. Aynı yıl Ankara'da Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde Sanat tarihi bölümünü kurdu, on üç yıl burada görev yaptı. 1967'ye değin Kubadâbâd* sarayı kazılarını yönetti. Türk-islam sanatına ilişkin kitaplarının yanı sıra çeşitli dergilerde bu sanata ilişkin çeşitli yazıları yayımlandı. Başlıca yapıtları: *Das islamische İznik* (İslam İznik'i) [R. Anhegger ile, 1941]; *Türkische keramik* (Türk seramikleri) [1957]; *Die Kunst des Islam* (İslam sanatı) [1964].

OTTOKAR von Steiermark, yanlış olarak **Ottokar von Horneck** de denilen ve XIV. yy. başında yaşayan alman kronikçi. 1246-1309 dönemini kapsayan 100 000 dizeyi aşkın bir kronik yazdı *(Steirische Reimchronik)*.

OTTONAİO (Battista DELL'), italyan yazar (Floransa 1472 - *ay. y.* 1527), ahlakçı şiirler yazdı, komediler (*L'ingratitudine* ve konusunu *Dekameron*'dan alan *I due rivali o Filogenia*) kaleme aldı.

OTURACAK a. Üstüne oturmak için kullanılan nesnelere verilen genel ad.

OTURAK a. **1.** Tahtadan yapılmış küçük alçak iskemle. **—2.** Bir şeyin yere dayanan bölümü; taban. **—3.** Özellikle küçük çocuklar ve hastalar için yapılmış aptes kabı. (Eşanl. LAZIMLIK.) **—4.** Boru mengenesinin tezgâha oturduğu ve vidalandığı bölüm.

—Ask. tar. Kapıkulu ocaklarında, sağlık durumu nedeniyle faal hizmete devam edemeyerek emekliye ayrılan asker kişilere verilen ad. (Tanzimat dönemine kadar emekli askerlere bağlanan aylık da bu adla anılırdı.)

—Binc. Binicilerin oturduğu yerin üzerindeki içbükey kısım.

—Denizc. Kürekli teknelerde, kürekçilerin oturduğu, küpeşteden küpeşteye uzanan, kalın yekpare tahtalar. ‖ Eskiden, kürekli teknelerin sınıfını belirtmede kullanılan ölçü. ‖ *Yarım oturak*, kürekçilerin kuvvet almak için ayaklarını dayadıkları, alabandadan alabandaya uzanan dörtköşe kalın tahta. (Bunlar, farş tahtalarının üstünde yer alır.)

—Ed. Usullü türkülere Konya'da verilen ad.

—Folk. *Oturak âlemi*, Anadolu'nun bazı yörelerinde, özellikle Konya ve çevresinde erkeklerin katıldığı, kadın oynatılan içkili toplantı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Oturak kadını*, oturak âlemlerinde erkeklere hizmet eden ve türkü söyleyip oynayarak onları eğlendiren kadın.

—İkt. tar. *Oturak ulufesi*, Osmanlılar'da, emekli yeniçerilerin ya da ulufe kâğıdı satın alarak hiçbir hizmet yapmadan ulufeye hak kazananların maaşlarına verilen ad.

—Spor. *Oturak kündesi*, güreşte güreşçinin yerde yaptığı künde.

◆ sıf. *Yörs.* Yürüme engelli olduğu için hep evde oturmak zorunda kalan kimse için kullanılır.

—ANSİKL. Folk. Erkekler önceden kararlaştırdıkları gece, el ayak çekildikten sonra toplantı yerine gelirler. Âleme katılacak olan kadın onlardan önce, yanında "efe" adı verilen silahlı koruyucusuyla birlikte gelip hazırlanmıştır. Gelenlere ilkin tabakalarından tütün sarar ve çömelip sunar. Birden çok kadın varsa onlar da sofrayı hazırlar, su ve rakı bardaklarını getirirler. Oturak kadını mezeleri getirmeye başladığında çalgı *Bozkır havası*'yla peşreve girer, kadınlar zillerini takıp oynamaya başlarlar. Çalınan ezgiler giderek hareketlenir ve ulaşılması zor bir kıvraklığa erişir. Erkekler oyunu izlerken konuşmazlar ve oyuna katılmaları hoş karşılanmaz. Laf atmak, uygunsuz davranışlarda bulunmak ayıp karşılanır ve kimi zaman ölümlerle sonuçlanan kavgalara neden olur. Oturak âlemlerinin belli bir düzeni vardır. Bu düzeni bozan bir dahaki âleme alınmaz. Oturak kadınının kimi zaman bir tepsi içinde oynadığı ya da bir tür striptiz gösterisi yaptığı da olur. Sabaha karşı çalınan uzun hava, dağılma vaktinin geldiğini haber verir. Akşamdan tandıra konan kuzu çıkarılıp cümbüş eşliğinde yendikten sonra herkes dağılır. Kadına belli bir paranın yanı sıra, çeşitli bahşiş ve armağanlar verildiği de olur.

Gizliliği temel kural olan oturak âlemleri Cumhuriyet döneminde yasaklanmışsa da bugün de yaygınlığını korumaktadır.

OTURAKLI sıf. **1.** Tabanı yayvan olan ve bulunduğu yerde sağlam duran şey için kullanılır. **—2.** Davranışlarıyla saygı uyandıran, ağır başlı kimse için kullanılır: *Ağır, oturaklı bir insandır.* **—3.** Yerinde ve zamanında söylenen söz için kullanılır: *Oturaklı bir cevap.*

OTURAKLILIK a. **1.** Yerinde sağlam duran bir şeyin özelliği. **—2.** Ağırbaşlı, oturaklı bir kimsenin; yerinde ve zamanında söylenen bir sözün niteliği.

OTURGA ya da **OTURGA KEMİĞİ** a. Anat. **1.** Kalçayı oluşturan üç kemikten biri. Kalçanın arka-alt kısmını oluşturur ve başlıca parçası oturga çıkıntısıdır. (Eşanl. İSKİON.) **—2.** *Oturga atardamarı*, hipogastrik atardamardan çıkarak kabaya ve butun arka yüzüne dallar veren atardamar. ‖ *Oturga çıkıntısı*, kalça kemiğinin arka-alt kısmında bulunan ve otururken vücuda destek olan çıkıntı. ‖ *Oturga-kamış kası*, apışarasında bulunan ve kamışın dikleşmesine yarayan kas. ‖ *Oturga-kuyrukkası*, apışarasında bir kalça kemiği kanadının siyatik dikeninden sağrı ve kuyruk kemiğinin kenarlarına uzanan küçük kas.

OTURMA a. **1.** Oturmak eylemi. **—2.** *Oturma grevi*, bir isteği gerçekleştirmek amacıyla, işçilerin işyerinden ayrılmaksızın görev yapmaktan kaçınmaları. ‖ *Oturma odası*, ev halkının oturması için düzenlenmiş oda. ‖ *Bir kimseye, bir yere oturmaya gitmek*, oraya birkaç saatliğine konuk olarak gitmek.
—Antropol. *Oturma yeri*, genç evlilerin, baba ya da ana eviyle ilişkisi bakımından ele alınan oturdukları yer. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bayınd. *Oturma ölçümü*, temeller altındaki zeminde oturmayı inceleyen ve ölçen teknik.
—Denizc. *Oturma mahalli*, HAVUZ'un eşanlamlısı. ‖ *Çakıla oturma*, bir geminin yeter derinlikte su bulunmadığından çakıllı bir mevkide dibe oturması. ‖ *Karaya oturma*, bir geminin herhangi bir nedenle (dümen ya da makine arızası, sürüklenme vb.) rotasından daha sığ bir mevkiye kayarak yüzemez hale gelmesi. ‖ *Sığa oturma*, bir geminin sığ bir mevkiye sürüklenerek dibe oturması.
—Huk. *Oturma hakkı*, bir yapıda ya da onun bir bölümünde oturma yetkisi sağlayan ayni hak. (Eşanl. SÜKNA HAKKI.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Oturma izni* → İZİN.
—İnş. Bir binada gereçlerin düşey itkisinin yol açtığı etki. (Zemin dayanımının her noktada eşit olmaması ya da inşaatın çeşitli bölümlerindeki gereçlerin farklı ağırlıkta olmaları nedeniyle bu etki eşit bir biçimde dağılmayınca tehlikeli sonuçlar doğurur.)
—Koregr. *Ayağın oturması*, yere basma biçimi. Üç türdür: tüm tabanla, ayağın yarısıyla *(demi-pointe)* ve parmak uçlarıyla *(pointe)*.
—Sil. *Namlunun yerine oturması*, atıştan sonra bir top namlusunu yeniden atış konumuna oturtiren otomatik hareket.
—Uz. havc. *Yörüngeye oturma*, bir uzay aracının fırlatma yörüngesinden bir gökcismi yörüngesine geçmesi; bu geçiş anı.
—ANSİKL. Antropol. Genç evliler için değişik oturma yeri tipleri vardır. Bu yer, bir toplulukta yürürlükte olan sistem uyarınca seçilebileceği ya da saptanabileceği gibi, evlilerle aynı evde ya da köyde oturan bir kişi ya da bir aile grubu ile evlilerden biri arasındaki akrabalık bağına göre de değişir. Böylece oturma yeri, *dayıyerli*, eğer yerleşmede bir almaşıklık varsa *ikiyerli* ve ayrıca, *anayerli, babayerli, kocayerli* ya da *karıyerli* olabilir. Bazen aile yerleşimiyle hiçbir ilgisi olmadığı gibi, bazen kabul edilen yerlerden ayrı bir yer de olabilir (*yeniyerli* konut). Oturma yeri kuralı, akrabalık kuralına koşutsa *uyumlu sistem*, aykırıysa *uyumsuz sistem* adını alır.
—Huk. Oturma hakkı, kişiye bağlı bir haktır. Bir başkasına devredilemez ve mirasçılara geçmez. (Türk med. k. md. 748). Oturma hakkı mutlak bir haktır, bu nedenle herkese karşı ileri sürülebilir. Oturma hakkının kapsamı, genel olarak hak sahibinin kişisel gereksinimlerine göre saptanır. Sözleşmede yalnız hak sahibine özgü olduğu belirtilmemişse, onun ailesi ve ev halkıyla birlikte oturma yetkisi vardır. Oturma hakkı sözleşmeyle kurulur. Bu sözleşmenin resmi şekilde yapılması ve tapu siciline kaydedilmesi gerekir. Bu hak vasiyetname ya da miras sözleşmesi gibi ölüme bağlı bir tasarrufla da doğabilir.

OTURMAK gçz. f. **1.** *(Bir yere, bir şeyin üzerine) oturmak*, makatı üzerinde dik duracak biçimde oraya yerleşmek: *Yatağın üstüne oturmak. O sandalyeye oturma, sağlam değil.* **—2.** Bu biçimde yerleştiği yerde az ya da çok bir süre kalmak: *Canı oturduğu yerden kalkmak bile istemiyordu. Yaklaşık üç saattir öyle oturuyor* **—3.** Ayakta durmamak, oturma pozisyonuna geçmek: *Buyrun oturun. Oturmanıza izin vermedim.* **—4.** *Bir şeyin üzerine oturmak*, bir şey sözkonusuysa, bir altlık, bir temel üzerine yerleştirilmiş olmak: *Geniş bir kaide üzerine oturan heykel beş metre boyundaydı.* **—5.** *Bir şeye, bir yere oturmak*, bir şey sözkonusuysa, ona, oraya uygun olmak, uymak: *Kapak tencereye oturmuyor. Ceket üstünüze çok güzel oturdu.* **—6.** *Bir yerde oturmak*, orada yaşamak, ikamet etmek: *İzmir'in neresinde oturuyorsunuz? Bir zamanlar biz de o mahallede oturmuştuk. Güzel bir evde oturuyor.* **—7.** Bir kimse sözkonusuysa, herhangi bir işte çalışmamak; zamanını hiçbir şey yapmadan geçirmek, boş durmak: *Bugünlerde hep oturuyor. Oturacağına kalk da iş ara.* **—8.** *Bir kimseyle oturmak, yalnız, tek başına vb. oturmak*, onunla aynı evde yaşamak, birlikte yaşamak ya da yalnız yaşamak: *Artık ailesiyle oturmak istemiyor. —Kiminle oturuyorsunuz? —Yalnız oturuyorum.* **—9.** Toprak, temel, bina vb. sözkonusuysa, aşağı inerek yerleşmek: *Bu sarsıntıdan sonra bölgede zeminin oturduğu söyleniyor.* **—10.** *Bir şeye, bir şey yapmaya oturmak*, ona başlamış, onu yapıyor olmak: *Yemeğe oturmuştuk ki, annem geldi. Çamaşıra oturmak.* **—11.** *Bir fiyata oturmak*, belli bir fiyata mal olmak: *Bu düğün onlara pahalıya oturdu. Bütün bunlar bize tam yüz milyona oturdu.* **—12.** *Bir makama, bir mevkiye oturmak*, o makama, o mevkiye geçmek: *Bakanlık makamına oturur oturmaz muhaliflerini tasfiye etti.* **—13.** Bir şey (soyut) sözkonusuysa, bir toplulukta, bir yerde benimsenmek; oraya, o topluluğa yerleşmek: *Demokrasi henüz bu ülkede oturmadı. Bu ilkeler toplumda oturmadan demokrasinin oturacağını söylemek iyimserlik olur.* **—14.** *Bir sayıya oturmak*, bir süreli yayından söz ederken, tirajı o sayıda dengelenmek. **—15.** *Bir yörüngeye oturmak*, belli bir yörüngeye yerleştirilmiş olmak, o yörüngede dönmeye başlamak: *Haberleşme uydusu programlanan biçimde yörüngesine oturdu.* **—16.** *Dibe oturmak*, bir sıvı sözkonusuysa, tortuları dibe çökmek: *Suyun tortuları şişenin dibine oturmuş.* **—17.** *İçine, yüreğine oturmak*, işlemek. **—18.** *Oturduğu dalı kesmek* → BİNDİĞİ* DALI KESMEK. ‖ *Oturup kalmak*, davranışlarını ayarlamak, hareket etmek: *O karısının sözüyle oturup kalkar* ‖ *Yerine oturmak* → YER.
—Denizc. *Dokuz oturak oturmak*, bir gemiden söz ederken, bir sığlığa ya da kayalığa kızağa çekilmiş gibi boylu boyunca oturmak. (Kürek devrinden kalma bir deyimdir.) ‖ *Karaya oturmak*, bir gemiden söz ederken, herhangi bir nedenle sığlık bir mevkiye sürüklenerek, dibe oturmak.
—İnş. *Zemine oturmak*, temeli ve tabanında pabucu bulunmayan bir duvar sözkonusu olduğunda, doğrudan doğruya zemin üzerine inşa edilmek.

◆ **oturtmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir yere, bir şeyin üzerine oturtmak*, onun oturmasını sağlamak: *Çocuğu tabureye oturtmak.* **—2.** *Bir kimseyi oturtmak*, oturacak yer göstermek: *Onu oturtmadan saatlerce ayakta bekletmiş.* **—3.** *Bir şeyi, bir yere oturtmak*, onu oraya yerleştirmek: *Heykeli kaideye oturtmak. Vidayı yuvasına oturtmak.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) bir şey üzerine oturtmak*, onu kalıcılığını sağlayacak biçimde sağlam bir temel üzerine kurmak: *Yeni rejimi tartışılmaz ilkeler üzerine oturtmak.* **—5.** *Bir kimseyi bir işe oturtmak*, onun o işi yapmasını sağlamak: *Kızı çamaşıra oturttum, geldim.* **—6.** *Bir kimseyi, bir makama, bir mevkiye oturtmak*, onu o makama, o mevkiye geçirmek. **—7.** *Bir süreli yayının satışını bir sayıya oturtmak*, tirajının o sayıda dengelenmesini sağlamak: *Gazetenin günlük satışını yüz bine oturtacağız.* **—8.** *Bir şeyi (soyut) oturtmak*, onun bir toplulukta benimsenmesini, oraya yerleşmesini sağlamak: *Bir toplumda demokrasiyi oturtmak.* **—9.** *Bir uyduyu, roketi vb. bir yörüngeye oturtmak*, onu belli bir yörüngeye yerleştirmek. **—10.** *Bir yere bir şey oturtmak*, onu yapmak, koymak: *Resimdeki kardan adamın ağzına bir pipo oturtmak.* **—11.** *Arg. Bir yerine tokat, yumruk vb. oturtmak*, bir kimseye vurmak.
—Mad. oc. Sarma adı verilen tahkimat üst direğini yan direk ucunda açılan yuvaya yerleştirmek.
—Müz. *Sesini oturtmak*, bir şarkıcı sözkonusuysa, sesini, nefes ve ses tekniğine en uygun ses bölgesinde kullanmak.
—Sil. *Oku oturtmak*, ok bedeninin alt ucundaki kertiği yay ipine yerleştirmek. ‖ *Topu oturtmak*, kundağının toprağa iyice yerleşmesi için bir ya da iki kez top atışı yapmak.
—Terz. Bir giysiyi yan dikişlerinden alarak ya da penslerle daraltmak.
—Uz. havc. *Bir uzay aracını yörüngeye oturtmak*, bir uzay aracını fırlatma yörüngesinden bir gökcismi yörüngesine geçirmek.

◆ **oturtulmak** edilg. f. Oturtmak eylemine konu olmak: *Oturtulduğu yerden kalkmasına izin verilmedi. Anıt, kaidesine oturtuldu. Sağlam bir temele oturtulmadıkça hiçbir savı dikkate alamayız. Yüksek bir mevkiye oturtuldu. Yörüngesine oturtulan mekik.*

◆ **oturulmak** edilg. f. **1.** Bir yere dik duracak biçimde yerleşilmek. **—2.** Hiçbir iş yapmadan durulmak: *Öyle saatlerce boş oturulur mu?* **—3.** Bir yerde yaşanmak, kalınmak: *İşte buralarda oturulabilir.* **—4.** Bir kimseyle aynı yerde yaşanmak: *O insanlarla aynı evde oturulmaz.* **—5.** Bir şeye, bir eyleme başlanmış olmak: *Yemeğe saat onda oturuldu.*

◆ **oturuşmak** dönşl. f. *Esk.* Hızı kesilmek, yatışmak; sakinleşmek: *"Ol od bu resme yedi gün yandı oturuşdu kimse anın katına varmağa mecâl bulmazdı"* (Tefsir-i Ebilleys tercümesi, XV. yy.).

OTURMUŞ sıf. Kendinden beklenenleri hiçbir aksamaya yer vermeden gerçekleştiren, uyumlu, yerleşmiş şey için kullanılır: *Oturmuş bir ekip. Oturmuş bir takım.*

OTURMUŞLUK a. **1.** Oturmuş olma durumu. **—2.** Oturaklılık, ağırbaşlılık. **—3.** Bir işi, bir durumu, bir beceriyi vb. benimsemiş, özümsemiş, kendisiyle özdeşleştirmiş olma durumu: *Bir kimsenin rolüne, görevine oturmuşluğu.*

OTURTMA a. Oturtmak eylemi.
—İnş. ve Teknol. *Oturtma payı*, bir kirişin duvar içinde sokulacağı iki delikten birinde, kirişin girişini kolaylaştırmak için bırakılan fazladan derinlik. ‖ Bir parçanın iki sabit bölüm arasına yerleştirilmesini kolaylaştıran her türlü benzer düzenek.
—Mutf. Kıymayla yapılan bir tür sebze yemeği. (Patlıcan, kabak, patates vb. sebzelerden birini dilimleyip kızarttıktan sonra; tencereye bir sıra sebze, bir sıra kavrulmuş soğan, domates ve kıymadan oluşan harç döşeyip fırın ya da ocak üzerinde pişirerek yapılır.)

OTURTMAK → OTURMAK.

OTURTMALIK a. Marangl. **1.** Söğe pervazı dikmesini taşıyan, süpürgelik yüksekliğinde küçük ahşap parça. **—2.** İnce marangozlukta, gövdeli ve tablalı mobilyaların çoğunda çıkıntı yapan ayak. ‖ *Basamak oturtmalığı*, bir merdiven iskeletinin duvar tarafı boyunca bir tür kesiksiz süpürgelik oluşturan küçük tahtalar dizisi.
—Mim. Türbe ve kümbetlerde, çoğu kez toprağa gömülü, kare planlı mezar odası. (Ölülerin mumyalanması geleneği sırasında, bu işlem bu bölümde yapıldığından *mumyalık* da deniyordu.) ‖ Bir alınlığın tablasında tabanı oluşturan taş.

OTURTULMAK → OTURMAK.

OTURULMAK → OTURMAK.

OTURUM a. Herhangi bir kurulun (meclis, mahkeme, kongre vb.) gündemindeki konuları görüşmek için yaptığı toplantı: *Oturumu açmak, kapamak. Oturuma ara vermek.* (Eşanl. CELSE.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Huk. Yasama meclislerinin belli bir günde yaptıkları toplantının bütününe birleşim, bu birleşim çeşitli nedenlerle

(dinlenme, ara verme vb.) kesikliğe uğramışsa, iki ara verme arasında yer alan toplantıya da oturum adı verilir. Oturumları, Meclis başkanı ya da başkan vekillerinden biri yönetir. Her oturum, asgari sayıda üyenin katılmasıyla başlar (toplantı yeter sayısı). 1982 Anayasası, Meclis'in toplantılarının engellenmesini önlemek amacıyla toplanma için aranan yeter sayıyı düşürmüştür. Buna göre, anayasada başkaca hüküm yoksa, TBMM üye tamsayısının (450) en az üçte biri ile toplanır (md. 96). TBMM idare amirleri, oturumların düzenli biçimde geçmesinde başkana yardımcı olurlar. Kural olarak Meclis oturumları *açık* (aleni) yapılır ve görüşmeler tutanağa geçirilerek tutanak dergisinde tam olarak yayımlanır. Ancak TBMM, İçtüzük kurallarına göre, belli konuların görüşülmesi için kapalı oturum yapma kararı da alabilir. Gizli oturum tutanaklarının yayımı TBMM'nin kararına bağlıdır (md. 97).

OTURUŞ a. Oturmak eylemi ya da biçimi.
—Binc. Bir süvarinin eyer üzerindeki oturma biçimi: *İyi bir oturuşa sahip olmak.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Binc. Doğru, esnek ve sağlam bir oturuş, gövdenin dik tutulması, yumuşak bir dizgin kullanımı, kalçaların yerinde olması, bacakların sabitliği ve bütün bunların yanı sıra başın, omuzların ve kolların yumuşak olmasıyla sağlanır. Yardımların güzel kullanılması, atın sevk ve ileri gitme isteğine de yardımcı olur. Atın tepkileri ve koşullar ne olursa olsun oturuş, ata egemen olmanın ve dengeyi sağlamanın vazgeçilmez koşuludur.

OTURUŞMAK → OTURMAK.

OTUZ as. say. sıf. **1.** Üç kere on: *Otuzun üç katı doksandır. Otuz gün çeken aylar.* **—2.** (Addan sonra) "otuzuncu" anlamında bir numaralama, bir sıralama belirtir: *Fasikül otuz. Numara otuz.*
◆ a. **1.** 30 sayısı, rakamı (yerine göre yaş, yüzde vb.) belirtir: *Kazanma şansı yüzde otuz. Nisanın otuzu.* **—2.** *Otuz bir çekmek*, bir erkekten söz ederken, cinsel yönden kendi kendini tatmin etmek (kaba.). ‖ *Otuz iki dişe trampet çaldırmak*, özellikle içme suyunun dişleri sızlatacak ölçüde soğuk olduğunu vurgulamak için kullanılır.
—Spor. Teniste alınan ikinci sayı.

Otuz iki farz, müslümanlıkta inanç ve ibadetlerle ilgili başlıca emirler ve kurallar.
Bilimsel dinsel kaynaklarda yer almamakla birlikte bu farzlar, özellikle Osmanlılar'ın son dönemlerinde başlıca inanç (iman) ve ibadet ilkeleri, öğrenme kolaylığı sağlanması açısından "Otuz iki farz" başlığı altında şöyle sıralandı: a) *İmanın şartları:* 1. Allah'ın varlık ve birliğine; 2. meleklere; 3. Kutsal Kitaplar'a; 4. peygamberlere; 5. ahrete; 6. kadere, yani hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmak. b) *İslamın şartları:* 1. kelimei şahadet getirmek; 2. namaz kılmak; 3. oruç tutmak; 4. zekât vermek; 5. hacca gitmek. c) *Namazın farzları:* 1. hadesten taharet (aptes almak ve gusl etmek); 2. necasetten taharet (bedeni, giysileri ve namaz kılınan yerleri temiz tutmak); 3. setr-i avret (bedeni gereğince örterek namaz kılmak); 4. istikbal-i kıble (namazda kıbleye yönelmek); 5. vakit (her namazı belirlenmiş olan vaktinde kılmak); 6. niyet (bu altı farza "namazın farzları" denir); 7. iftitah tekbiri (namaza "Allahüekber" diyerek başlamak); 8. kıyam (namazı ayakta kılmak); 9. kıraat (namazda Kuran okumak); 10. rükû; 11. sücud; 12. namazın sonunda et-tahiyyat duasını okuyacak kadar oturmak (son altı farza "namazın rükünleri" denir). d) *Aptesin farzları:* 1. elleri dirseklere kadar yıkamak; 2. yüzü yıkamak; 3. başı meshetmek (ıslak elle sıvazlamak); 4. ayakları bileklere kadar yıkamak). e) *Guslün farzları:* 1. mazmaza (ağzı yıkamak); 2. istinşak (burna su çekmek); 3. bütün bedeni yıkamak. f) *Teyemmüm farzları:* 1. teyemmüme niyet etmek; 2. ellerin içini iki kez temizledikten sonra önce dirseklere kadar elleri, ikincisinde yüzü sıvazlamak.

Otuz yaşındaki kadın *(La femme de trente ans)*, H. de Balzac'ın *Scènes de la vie privée* (1831-1834) dizisinde yer alan romanı. Birbirinden kopuk çeşitli tablolarda bir kadının yaşamından değişik kesitlerin verildiği romanın kahramanı, babasının karşı çıkmasına rağmen yakışıklı bir subayla evlenmiş hassas bir genç kızdır. Evlilikte mutluluğu bulamayan Julie, platonik bir aşkla tutulduğu lord Grenville'in aşkını karşılıksız bırarak genç adamın canına kıymasına neden olursa da, daha sonra aynı direnci gösteremez ve Charles de Vandenesse ile kurduğu ilişki sonucu, hem kendisi hem de çocukları felakete sürüklenir. Romantizme özgü tabloların varlığına rağmen kadının modern toplumdaki çelişkilerin merkezi olarak görüldüğü yapıtta, Balzac, Stendhal'in *Kızıl ve kara*'da yarattığı olgunluk çağındaki insan kavramına kuramsal bir anlam kazandırır: modern toplumda, otuz yaşındaki kadın kendini, aşka belki her zamankinden çok daha yakın görür, ama töreler yüzünden bu aşk bir tuzağa dönüşür.

Otuz yıl savaşı, 1618-1648 arasında Avrupa'da, özellikle de Kutsal İmparatorluk'ta büyük yıkıma yol açan ve Fransa ile İspanya arasında 1659'a kadar süren çatışma.

Otuz yıl savaşı
8 kasım 1620'de Tilly'nin Friedrich V'in (Evangelisch birliği'nin önderi) birliklerine karşı kazandığı Ak Dağ zaferi alman gravürü
Bibliothèque nationale, Paris
Lauros-Giraudon

• *Çatışmanın kökenleri.* Din savaşlarının sonuncusu olan Otuz yıl savaşı, aynı zamanda, imparatoru alman prensleriyle, Habsburglar'ı da Bourbonlar ile karşı karşıya getiren siyasal bir çatışmadır. Başlangıçta, Kutsal İmparatorluk'un dışına taşmayan çatışmanın nedenleri yalnızca dinseldi (Augsburg barışı'yla [1555] yasaklanan, kilise mallarına elkoyma uygulamasının, alman prensler tarafından sürdürülmesi, bazı alman prenslerinin bu antlaşmada tanınmayan calvinciliği benimsemeleri; cizvitlerin, Bavyeralı Maximilian ve Steiermarklı Ferdinand [1619'da Ferdinand II adıyla imparator] gibi düklerin de desteğiyle uyguladıkları Karşı Reform hareketinin katılığı). Katoliklerin güçlenmesi karşısında önlem almak isteyen ve calvinci olan Pfalz Seçicisi Friedrich IV, tüm protestan devletleri "Evangelisch birliği"nde (1608) bir araya getirdi; Bavyera dükü Maximilian I ise, buna karşı, katolik prensleri ve devletleri bir araya getiren "Kutsal alman birliği"ni kurdu (1609). Evangelisch birliği, İngiltere, Birleşik Eyaletler ve Fransa'nın, Kutsal Birlik ise İspanya'nın desteğine sahipti. Her iki birliğin de, güçlü condottieroların komuta ettiği (protestanların komutanları Mansfeld ve Thurn kontları, katoliklerin komutanıysa kont Tilly'di) birer ordusu vardı.
Bohemya tahtına Steiermarklı Ferdinand'ın seçilmesinin (1617), "Kralın buyrukları"nın geçerliliğini yitirmesine yol açacağından korkan bohemyalı protestanlar (imparator Rudolf II bu belgelerle uyruklarına dini özgürlük tanımıştı), imparator Mathias'ın iki subayını Prag'da pencereden attılar (23 mayıs 1618) ve ayaklanarak bir hükümet kurdular. Mathias'ın ölümünden (mart 1619) sonra, Ferdinand II'yi tahttan indirmeye karar veren Çekler (ağustos 1619), tahta Pfalz Seçicisi ve Evangelisch birliği'nin önderi Friedrich V'i getirdiler. Ferdinand II, Seçici kurul'da protestanları çoğunluğa getiren bu kararı tanımadı ve Bayvera birliklerinin (Tilly) desteğiyle, Prag yakınında Ak Dağ zaferini kazandı (8 kasım 1620). Bohemya'da çok sert bir baskı uygulanırken, imparator bir yandan da Pfalz'ı işgal ettirdi (1621) ve Seçicilik hakkını Bavyera düküne verdi; bu durum Seçici kurul'da bu kez katoliklerin çoğunluğa geçmesine (ikiye karşı beş) neden oldu (1623). Protestan alman prenslerini dehşete düşüren bu ihtiraslı siyaset çatışmanın yaygınlaşmasına yol açtı.
• *Savaşın belirgin özellikleri.* Hemen hemen yalnızca çıkarları için çarpışan, prenslerin emrindeki condottierolar, acımasızca davranarak ve yağmalayarak, kırsal bölgelerin ıssızlaşmasına ve mahvolmasına neden oldular. Savaş sanatı İtalyanlar, Hollandalılar ve İspanyollar'ın etkisiyle yetkinleşti; sayıca az olan ve ancak elverişli mevsimlerde çarpışan ordular, daha güçlü silahlarla (alaybozan ve toplar) donatıldı ve özellikle, çok daha hafif ve çok daha hızlı hareket eden malzemelere (demir ve bakırdan toplar) sahip olan ve çok esnek bir muharebe hattı tutturan İsveçliler'in etkisiyle hareket yetenekleri arttı. Muharip sınıflar farklılaştı ve topçu sınıfı yavaş yavaş piyadeden bağımsız duruma geldi; süvari sınıfı uzmanlaştı; atlı piyade birlikleri olan dragonlar, kuvvetler arasında bağlantıyı sağlıyordu; bu teknik gelişme askerin uzmanlaşmasını, dolayısıyla muvazzaf orduların, bir süre sonra da, Gustaf II Adolf'un etkisiyle ulusal orduların kurulmasını zorunlu kıldı.
• *Savaşın gelişmesi.* Pfalz'ın etkisiz duruma getirilmesinden (1624) sonra Ferdinand II Almanya'da ilerlemesini sürdürürken, On iki yıl mütarekesi'nin (1621) bozulmasının ardından, Hollanda'da İspanyol-Hollanda savaşı yeniden başladı. İspanya ve Avusturya Habsburgları'nın birleşmesini önlemek için Richelieu, Valtellina'yı işgal etti (1625). Önce Danimarka kralı Christian IV'ün müdahalesine zemin hazırladı (kralın oğlu, mallarına elkonmuş

bazı piskoposlukları yönetiyordu). Ancak Wallenstein'ın kurduğu (1625) ordu Christian IV'ü yenilgiye uğratınca, kral Almanya'ya müdahale etmekten vazgeçti (Lübeck barışı, 12 mayıs 1629).

Gücünden emin olan Ferdinand II, İade* fermanı'nı yayımladı (6 mart 1629). Ama Regensburg diyeti'nde (1630) oğlunu Romalılar kralı seçtirmeye kalkışınca, alman Seçici prenslerinin (Bavyera Seçicisi de bunların arasındaydı) ve fransız diplomatların (Joseph du Tremblay adlı Cappuccino rahibi) ortak çabalarıyla başarısızlığa uğratıldı. Ayrıca Richelieu, Ferdinand II'nin karşısında yeni ve korkutucu bir rakip, Gustaf II Adolf'u çıkardı. Koyu bir lutherci olan ve Baltık denizi'ni bir İsveç gölü yapmak isteyen İsveç kralı, çok dindar köylülerden meydana gelmiş, disiplinli ve iyi silahlanmış ulusal bir ordu kurmuştu. Tilly'nin Magdeburg'u korkunç bir biçimde yağmalaması (mayıs 1631), İsveçliler'in Pomeranya'ya girmesiyle aynı zamana rastladı; Gustaf II Adolf, müttefiki Saksonya ile birlikte, Tilly'yi Breitenfeld'de ağır bir yenilgiye uğrattı (17 eylül 1631). Almanya'ya egemen olan Gustaf II Adolf'un, Ren'e yönelmesi buranın askeri denetimini elinde tutan müttefiki Fransa'yı bile ürküttü; Gustaf II daha sonra Bavyera'ya girdi, Bohemya'yı tehdit etti; Wallenstein karşısında Lützen zaferini kazandıysa da bu savaşta öldü (16 kasım 1632). İsveç kralının ölümü Kutsal İmparatorluk'u kurtardı; böylece hem İmparatorluk ordusu tehditten kurtulmuş oldu, hem de imparator, kuşkusuz Bohemya tacına göz diken komutanı Wallenstein'ı öldürtmek fırsatını elde etti (25 şubat 1634).

Bununla birlikte İsveç tehdidi sürdü, çünkü şansölye Oxenstierna, Saksonya-Weimarlı Bernhard'ın emrine verilen ordunun birliğini korumayı başardı ve protestan alman prensleriyle ittifak kurarak onları çevresinde topladı (Heilbronn birliği, 23 nisan 1633). Ancak imparatorluk kuvvetlerinin ve İspanyollar'ın İsveçliler'i Nördlingen'de yenilgiye uğratmaları (5-6 eylül 1634) bu birliği bozdu; İsveçliler Main'ın gerisine çekildiler ve Saksonya, tüm ittifakların kalkmasını öngören Prag antlaşması'nı imzaladı (1635).

Richelieu, artık rahatça hareket edebilecek duruma gelen imparatorun müdahalesini engellemek için Oxenstierna ile sağlam bir ittifak kurdu (Compiègne, 28 nisan 1635); çatışmaya doğrudan girmeye karar vererek İspanya'ya savaş ilan edince (19 mayıs 1635), imparator da ona karşı savaş açtı (1636).

İspanyollar ve imparatorluk kuvvetleri D.'da hemen Saint-Jean-de-Losne'u kuşattılar. K.'de Somme kıyısındaki Corbie'yi ele geçirdiler ve Paris'i tehdit etmeye başladılar. Saint-Jean-de-Losne'un büyük bir direnme göstermesi; Corbie'nin yeniden Fransızlar'a geçmesi; 1638'den başlayarak Saksonya-Weimarlı Bernhard'ın Alsace'tan, İsveçli Banér'in de Almanya'dan saldırmaları, Fransa'nın imparatorluk topraklarındaki durumunu düzeltti. Saksonya-Weimarlı Bernhard'ın ölümü (1639) üzerine, onun ordusunu kendilerine bağlayan Fransızlar, Alsace'ı işgal ettiler ve İsveç ile ittifaklarını yenilediler (1641).

Bundan sonra Richelieu, kuvvetlerinin en önemli bölümünü İspanya'ya yöneltti: hem Portekiz, hem Katalonya'daki ayaklanmalara destek sağladı (1640). Arras (1640) ve Perpignan'ı (1642) işgal etti, Condé ise Rocroi'da ünlü ispanyol terciolar*ını yenilgiye uğrattı (1643). Her türlü istila tehlikesi ortadan kalktığından Fransa, Mazarin'in önderliğinde saldırılarını sürdürdü. Fransızlar'ın müttefiki olan İsveçliler, Almanya, Bohemya, Moravya'yı geçip Saksonya'ya çekilmeden önce Viyana'yı tehdit ederken (1645), fransız komutan Turenne de Güney Almanya'da harekâtını sürdürdü ve Bavyera'yı barış istemeye zorladı (1647).

Gerçekte, alman prensleri ve kentleri tarafından sıkıştırılan ve 1640'tan beri Brandenburg ve Saksonya'nın etkin desteğini yitirmiş bulunan imparator, daha 1644'te Fransa, İsveç ve onların müttefikleriyle, Münster ve Osnabrück'te barış görüşmelerine başlamak zorunda kaldı; bu görüşmeler 1648'de, İmparatorluk'un gücünü bütünüyle azaltan ve Almanya'yı fransız-isveç denetimine sokan Westfalen* antlaşmalarıyla sonuçlandı.

Bununla birlikte, genel barış sağlanamamıştı, çünkü sonunda bağımsızlığını tanıdığı Birleşik Eyaletler ile ayrı bir barış antlaşması imzalayan İspanya (Münster, 1648), Fransa ile anlaşmaya yanaşmıyordu. Condé'nin Lens'teki zaferinden sonra (ağustos 1648), Fransa İspanyollar'ın Artois, Champagne ve Güney'deki saldırılarını püskürttü; ispanyol-ingiliz çatışmasında da Cromwell İngilteresi'ni destekledi. İngilizler Jamaika'yı işgal ederken (1655), Turenne ve ingiliz birlikleri İspanyollar'ı Dunes'de yenilgiye uğrattılar (14 haziran 1658) ve İspanyollar'ın Condé'nin ihanetinden yararlanmasına izin vermeden Dunkerque'i ele geçirdiler. Mainz Seçicisi tarafından "Ren birliği" adı verilen ve imparatorun Hollanda'daki İspanyollar'a yardım etmesini yasaklayan bir barış birliği kurulması (1658) sonunda İspanya'yı Pireneler* antlaşması'nı kabul etmeye ikna etti (1659). Bu zafer sayesinde Mazarin, Avrupa'nın kuzeyinde baş gösteren ve Baltık egemenliği konusunda Danimarka, Brandenburg, Polonya ve Rusya'nın İsveç ile çatışmasına neden olan anlaşmazlığa son vermeyi başardı (Birinci Kuzey* barışı, 1660-61).

• *Savaşın sonuçları.* Kutsal İmparatorluk'un siyasal açıdan parçalanmasıyla sonuçlanan Otuz yıl savaşı, Avrupa'nın ortasında, nüfusu ve iktisadi yaşamı yok olmuş bir bölge meydana getirdi. Her milletten paralı askerlerle defalarca karşı karşıya kalan Pomeranya, Brandenburg, Bohemya, Saksonya, Rheinland bölgeleri, açlığa, salgın hastalıklara, pek çok eziyete ve katliama maruz kaldı, böylece nüfus 16 milyondan 6 milyona indi. Almanya'nın 1650-1850 arasında siyasal bir varlık gösterememeyişi, bir bakıma bu durumdan kaynaklanır. İspanya ekonomisi çökmeye yüz tut-

tu (Hollandalılar deniz ablukasına başvurmuşlardı), hazinesi boşaldı. Fransa, savaştan galip çıkmasına rağmen, Champagne, Bourgogne, Picardie yöreleri mahvoldu ve savaştan büyük zarar gördü. Ama Fransa'nın kayıpları öteki ülkelerinkinden daha azdı ve savaş ve Fronde sırasında büyük acılarla karşılaşan ülkenin barış özlemlerinin, elde edilen zaferle ve Alsace'taki Habsburg topraklarıyla birleşmesi, Fransa'yı üstün duruma geçirdi.

OTUZAR üļş. say. sıf. Üleştirmede otuz sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Otuzar kişilik sınıflarda ders yapmak.*

OTUZBAŞI a. Kur. tar. Humbaracı ocağı subaylarından bir bölümüne verilen ad. (Ulufeli humbaracılar her yüz kişi bir oda olacak biçimde örgütlendirilmişti. Bu odalarda bir odabaşı, iki ellibaşı, üç otuzbaşı ve on onbaşı görev yapardı.)

Otuzbeşler, 1946 seçimlerinden sonra TBMM'de ılımlı ve genç CHP'li milletvekillerinin oluşturduğu grup. Başbakan Recep Peker'in izlediği sert siyasete karşı olan grup CHP Meclis grubu toplantısında (26 ağustos 1947) Peker hükümetine karşı oy verdi. Grupta Nihat Erim, Kasım Gülek, Cavit Oral gibi gençlerle birlikte Memduh Şevket Esendal gibi deneyimli ve ılımlı bir politikacı da yer alıyordu. İnönü'nün desteğini alan grup Peker'in istifasını sağladı. Grup üyeleri giderek CHP içinde etkili oldular; parti yönetiminde görev üstlendiler.

OTUZBİR a. Oy. Elli ikilik bir desteyle oynanan iskambil oyunu. (Bu oyunda suratlar onar, aslar hem birer hem de on birer sayı sayılır. Kâğıtlarındaki sayı toplamı otuz biri bulan oyuncu elini açar, otuz biri bulan yoksa en yüksek sayılı el kazanır.)

OTUZİKİLİK sıf. ve a. Müz. **1.** Değeri, bir onaltılık notanın yarısı kadar olan nota. (Dörtlük notanın üç kuyruklu biçimidir.) **—2.** *Otuzikilik es* → ES.

Otuzlar, İ.Ö. 404'te sekiz ay boyunca Atina'yı yöneten otuz yüksek görevliye verilen ad. Bu görevliler, galip Spartalılar'ın baskısıyla sınırlı bir yurttaşlar grubu tarafından seçilmiş ve geleneksel demokrasinin yerini almak amacını güden oligarşik bir konsey oluşturmuşlardı. En etkinleri de Theramenes ve Kritias'tı. Sürgünleri çevrelerine topladılar; etkin demokrasi görevlileri hapse atılıp ölüm cezasına çarptırıldı; yüksek görevliler, Otuzlar tarafından seçildi. Yasalar değiştirildi. 3 000 ayrıcalıklıya ayrılan yurttaşlık niteliği kabul edilmeyen herkesi, yargılamadan ölüm cezasına çarptırmaya kadar gidildi. Thrasybulos, Otuzlar'ı Atina'dan kovdu (404 sonu ya da 403 başı).

Jean-Baptiste Oudry
Beyaz ördek (1753) [*özel kol.*]

Otuzlar çarpışması, Bretagne veraset savaşı sırasında, 27 mart 1351 günü Ploërmel yakınında, Mi-Voie'da girişilen çarpışma. Jean de Montfort hesabına savaşan ingiliz Richard Bramborough, Ploërmel'i işgal ediyordu. Josselinli yüzbaşı Jean de Beaumanoir, İngilizler'i teke tek çarpışmaya kışkırttı. Her iki taraftan da otuz savaşçı seçildi. Çarpışma bütün gün sürdü. Çarpışanların hepsi yaralandı, birkaçı da öldü ve çarpışmayı kazanan Fransızlar, İngilizler'i tutsak ettiler.

OTUZUNCU sıra say. sıf. Otuz sayısıyla belirlenmiş sırada yer alan kimse ya da şey için kullanılır (adsız da kullanılabilir): *Listede otuzuncu sırada gösterilmiş. Evliliklerinin otuzuncu yılını kutladılar.*

OTWAY (Thomas), ingiliz oyun yazarı (Trotton, Sussex, 1652 - Londra 1685). Oyunculukta sağlayamadığı başarıyı trajedileriyle (*Alcibiades,* 1675; *Don Carlos,* 1676) elde etti, Racine'den (*Titus et Bérénice,* 1677) ve Molière'den (*Scapin' in dolapları* [les Fourberies de Scapin, 1677]) uyarlamalar yaptı, kaba güldürüleri (*Friendship in Fashion,* 1678) ve burjuva dramlarını (*The Orphan,* 1680) da denedi. Gönüllü olarak orduya yazılıp Hollanda'da askerlik yaptı, bu deneyiminden yararlanarak da *The Soldier's Fortune*'ı (1680) ve *The Atheist*'i (1684) kaleme aldı. Gerçek duyarlılığı ve öfkeyi büyük bir ustalıkla anlatan başyapıtı *Venice preserved* (1682) de onu tam bir yoksulluk içinde ölmekten kurtaramadı.

OTWOCK, Polonya'da kent, Varşova'nın G.-D.'sunda; 38 300 nüf. Çam ormanı ortasında, kumlu ve kurak bölgede, Vistül yakınındaki ayrıcalıklı konumu kenti, hem sayfiye hem de ünlü bir kür merkezi (sanatoryum) haline getirdi. Araştırma enstitüleri.

OTYAM (Nedim), türk besteci (İstanbul 1919). Ankara Devlet konservatuvarı'nda trompet öğrendi. 1942'de Cumhurbaşkanlığı filarmoni orkestrası'na girdi. Bir ara radyo çocuk korusunu yönetti. Birçok filmin müziğini yazdı. Uzun yıllar İstanbul Belediye konservatuvarı'nı yönetti. Başlıca yapıtları: *Maral* (bale müziği), *Köyüm seni unutmadım* (solo, koro ve orkestra için), *27 Mayıs senfonisi, Fatih destanı* (orkestra için).

OTYAM (Fikret), türk gazeteci, yazar ve ressam (Aksaray, Konya, 1923). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi (Mimar Sinan üniversitesi) Bedri Rahmi atölyesi' ni bitirdi (1953). Öğrenciyken çeşitli yayın organlarında polis ve adliye muhabirliği yaptı. Doğu ve Güney Anadolu'yu dolaştıktan sonra *Dünya* gazetesinde yayımladığı (1953) röportaj dizisi geniş yankılar uyandırdı. *Ulus* (1956-1962) ve *Cumhuriyet* (1962-1979) gazetelerinde yayımını sürdürdüğü Anadolu izlenimlerini yabancı ülkelere yaptığı gezilere ilişkin gözlemleriyle birlikte *Gide gide* genel başlığı taşıyan kitaplarında topladı (*Ha bu diyar* [1959]; *Oy Firat asi Firat* [1966]; *Ne biçim Amerika ne biçim Rusya* [1970] vb.). Anılarını *Arkadaşım Orhan Kemal ve mektupları* (1975), *Şu bizim Gazipaşa* (1984), *İsmet Paşa'lı yıllar* (1984) adıyla kitaplaştıran Otyam TDK deneme, eleştiri, gezi ödülünü (1961), Ankara Gazeteciler sendikası Altın kalem armağanı'nı (1963 ve 1968) kazandı. Ankara, İstanbul ve başka merkezlerde resim sergileri açtı.

OTZAMBAK a. Kökten sürme uzun ve dar yapraklı, salkım ya da koçan biçiminde beyaz ya da pembe çiçekli bitki. (Bil. a. *anthericum;* 50 tür; zambakgiller familyası.)

OTZEN (Johannes), alman mimar (Sieseby, Schleswig, 1839 - Berlin 1911). Berlin Teknik yüksekokulu'nda Ortaçağ mimarlığı profesörüydü (1879-1906); Altona, Berlin, Hamburg, Kiel ve Wiesbaden'da yenigotik kiliseler yaptı ve çeşitli kitaplar yayımladı.

OUACHİTA, ABD'nin güneyinde ırmak, Red River'ın kolu (sol kıyıdan); 973 km.

OUACHİTA MOUNTAİNS, ABD'de ormanla kaplı ve tarıma elverişli kütle, D.'dan B.'ya doğru yaklaşık 360 km boyunca Little Rock'tan (Arkansas) Atoka' ya (Oklahoma) kadar uzanır. En yüksek noktası 899 m.

OUBANGUİ → UBANGİ.

OUCHY ya da **Uşİ,** Lozan'da semt ve liman, Leman gölü kıyısında. (→ UŞİ ANTLAŞMASI.)

OUD (Jacobus Johannes Pieter), hollandalı mimar ve kuramcı (Purmerend 1890 - Wassenaar 1963). Mondrian ve Van Doesburg ile birlikte De Stijl grubunu kurdu, ancak, grubun çok soyut olduğunu düşünerek 1920'de De Stijl'den ayrıldı ve *De 8 en opbouw* dergisine geçti. Burada, Delft Teknik okulu'nun tutucu ve idealist görüşlerine karşı savaştı ve otuz yıl sonra haklı çıktı. 1935'te, büyük ölçüde etkilediği Avrupa modern hareketinden ilk uzaklaşanlardan biri oldu. Yapıtları bu evrimi dile getirir: işçi siteleri (1922-1927), uluslararası üslubun en güzel örnekleri arasındadır; daha sonra Lahey'de gerçekleştirdiği Shell binası (1938) daha esnek bir işlevselciliğe doğru geçişe tanıklık eder.

OUDENAARDE, fr. **Audenarde,** Belçika'da kent, Doğu Flandre *arrondissement*'ının merkezi, Escaut kıyısında; 27 200 nüf. Tekstil sanayisi. Bira fabrikası. —Güz. sant. Mimar Hendrick Van Pede' nin planlarına dayanarak 1525-1536 arasında inşa edilen gotik Belediye sarayı (müze ve bitişiğindeki eski kumaş hali, ikinci kattadır). St Walburga kilisesi (XV. yy. gotik üslubunda) ve Onze-Lieve-Vrouw van Pamele kilisesi (Escaut gotik üslubunda 1235-1240). Kent, özellikle XVI. ve XVII. yy.'larda canlı verdür kompozisyonlarıyla ünlü bir duvar halıcılığı merkezi olmuştur.

OUDE RİJN, fr. **Vieux Rhin,** Ren'in kolu (Hollanda), Utrecht-Katwijk arasında kanal içine alınmıştır. Ulaşım yolu olarak ve Rijnland'ın sulanmasında bu ırmaktan yararlanılır.

OUDİNOT (Nicolas Charles), **de Reggio** dükü, Fransa mareşali, Chambre des pairs üyesi (Bar-le-Duc 1767 - Paris 1847). İtalya'da Masséna'nın kurmay başkanı oldu (1800), tüm İmparatorluk savaşlarına katıldı ve 1809 seferi sırasında gösterdiği yararlık ona mareşal asasını kazandırdı. Restauration'a katıldı, Paris'te Ulusal muhafız birliği'nin başkumandanı oldu (ekim 1815) ve İnvalides'in başına getirildi (1842). —Oğlu NICOLAS CHARLES VİCTOR (Bar-le-Duc 1791 - Paris 1863), tümgeneral oldu. 1849'da İtalya'daki birliğe kumanda etti ve Roma'yı ele geçirdi. 2 Aralık hükümet darbesine karşı çıktığı için 1851'de tutuklandı.

OUDNEY (Walter M. D.), iskoçyalı hekim ve kâşif (Edinburgh 1790 - Katagum, Bornu, 1824). Clapperton'ın Trablusgarp'tan (1821) Murzuk'a (1822) yaptığı ilk yolculukta ona eşlik etti. Bornu'nun başkenti olan ve Çad gölü kıyısında bulunan Kuka'ya (ya da Kukava) 1823 martında ulaştılar ve aynı yılın son günlerinde batıya doğru yola çıktılar. Oudney geri dönerken yolda öldü.

OUDONG ya da **UDONG** Kampuçya' da kent, Kompong Speu ilinde, Phnom Penh'in K.'inde. 1618'den 1866'ya kadar Kampuçya krallığı'nın başkenti. Krallık mezarlığı.

OUDRY (Jean-Baptiste), fransız ressam (Paris 1686 - Beauvais 1755). Babası Jacques Oudry ve Largillière'in öğrencisiydi. Gerçekleştirdiği "Köpek etütleri", "Kuş grupları", "Çiçek ve meyvelerle av hay-

vanları" tablolarıyla büyük ün kazandı. 1743'te Akademi'de profesör olarak De Troy'nın yerini aldı. *Beyaz köpeğin koruduğu balaban kuşu ile keklik, Büyük sürek avı* (Louis XV'in avlarını konu alan bir duvar halısı için taslak) adlı yapıtlarının yanı sıra birçok manzara resmi ve natürmortu Louvre'dadır. Beyaz üstüne beyaz tonlarıyla ünlü *Beyaz ördek* tablosu (Cholmondeley kol., Londra) ve La Fontaine'in *Fabllar'ı* için yaptığı resimlemelerden de çok söz edilir. —Oğlu JACQUES CHARLES da (Paris 1720 - Lozan 1778) hayvan resimleri yapmıştır.

OUDTSHOORN, Güney Afrika'da (Cape ili) kent, Great Swartberg'in eteğinde, Küçük Karroo kıyısında; 27 000 nüf. Tarım ürünleri pazarı. Devekuşu yetiştiriciliği.

OUÉMÉ, Benin'de ırmak, Gine körfezine dökülür; 500 km. İki kola ayrılır: bütünüyle Porto-Novo denizkulağında son bulan Ouémé, ve Kotonu'nun karşısında Nokoué denizkulağına ulaşan Sô. Akaçlama çalışmaları sonucunda ırmağın aşağı çığırında tarım toprakları (pirinç, mısır, yağpalmiyesi) kazanılmıştır.

OUEST yönetim bölgesi, Haiti Cumhuriyeti'nde yönetim bölgesi; 7 900 km²; 1 930 081 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Port-au-Prince.*

OUGRÉE, Belçika'da (Liège ili) yer, Meuse kıyısında, Liège'in (Seraing komünü) güney-batı sanayi banliyösünde. Metalürji.

OUİDA (Maria Louise DE LA RAMÉE, —denir), ingiliz romancı (Bury Saint Edmunds 1839 - Viareggio, İtalya, 1908). 1868'den sonra İtalya'ya yerleşti. Dickens'ın estetiğine yakın bir anlayışla kaleme aldığı ve büyük bir başarı kazanan romanlarında (*Chandos,* 1866, *Under two flags,* 1867), iffetli kadın tipine bağlı kalmadı. Ayrıca çocuk kitapları yazdı (*Bimbi,* 1882).

OUİDAH ya da **UİDAH,** Benin'de liman kenti, Gine körfezi kıyısında, Kotonu'nun B.'sında; 30 000 nüf. 1623'te, burada, bir fransız satış karteli kuruldu. XVII. yy.'ın sonunda, Portekizliler kentte küçük bir kale yaptı ve 1961'e kadar bu topraklara egemen oldular. XVIII. yy.'da ve XIX. yy.'ın başında Ouidah, büyük bir köle ticareti merkeziydi.

OUİ-JA a. (fr. *oui* ve alm. *ja* sözcüklerinden). Abece harflerini taşıyan ve ispiritizmacıların, medyumların açıklamalarını saptamak için kullandıkları tablo.

OULU, isveççe **Uleåborg.** Finlandiya' da liman kenti, aynı adlı ilin merkezi; 101 379 nüf. (1990). 1610'da Botten körfezinde, *Oulujoki*'nin ağzında kuruldu. Gelişmiş sanayi merkezi; makine yapımı, kimya sanayileri, kereste sanayisi, tekstil. Kereste ve ürünleri dışsatımı. Üniversite merkezi. Müzeler. —*Oulu ili,* 61 145 km²; 436 940 nüf. (1990).

OULUJOKİ, Finlandiya'da ırmak, Botten körfezine dökülür, *Oulujärvi* gölünün gideğeni; 107 km.

OUNCE a. (fr. *once;* ing. *ounce,* ons' tan). Avoirdupoids ölçüler sisteminde 1 pound'un 1/16'sına eşdeğer olan, yaklaşık 28,35 g değerindeki ingiliz kütle ölçüsü birimi (simgesi oz). [Troy ölçüler sisteminde 480 *grain*'e eşdeğer olan troy ounce yaklaşık 31,1 grama eşittir.]

OUR, Belçika'da doğan ırmak, Ouren' in aşağı kesiminde Lüksemburg grandüklüğüyle Almanya arasındaki sınırı çizerek Sûre'e kavuşur (sol kıyıdan).

OURCQ, Fransa'da (Île-de-France) ırmak, Marne'ın kolu (sağ kıyıdan); 80 km. La Fère-en-Tardenois ve La Ferté-Milon'a geçen Ourcq, Meaux'nun biraz yukarısında Marne'a kavuşur.

OURENSE → ORENSE.

OURİSİA a. Tek tek ya da salkım halinde beyaz, parlak kırmızı ya da pembe çiçekli, karşıt yapraklı otsu bitki. (Avustralya ve Güney Amerika'da 18 türü bilinmektedir. Sıracagiller familyası.)

OURO PRETO, esk. **Vila Rica,** Brezilya'da (Minas Gerais) kent, Belo Horizonte'nin G.-D.'sunda; 24 000 nüf. Birçok anıt, özellikle de XVIII. yy.'dan kalma kiliseleri (bazıları Aleijadinho tarafından yaptırılmıştır) sayesinde kent, gerçek bir müze ve turizm merkezidir. Kent, 1933'ten beri ulusal anıt sayılmakta, çevresindeki kırsal alan bir ulusal park oluşturmaktadır. —Tar. Ouro Preto gelişimini, 1694'te bulunan altına borçludur. 1897'ye kadar Minas Gerais'in başkentiydi; 1788'de Tiradentes ayaklanmasının merkezi oldu.

OURTHE, Belçika'da ırmak, Meuse'ün sağ kıyıdan kolu; 165 km. Yukarı Fagnes' in iki kolu Yukarı Ourthe'u oluşturur. Kavuştukları yerin aşağısında, ırmak eski kütlenin arasında bir boğaz açar. Nihayet Ourthe, güney-kuzey doğrultusundaki bir çığırda ilerleyerek ve Liège yerleşme alanında Meuse ırmağına kavuşur.

OUSE, Büyük Britanya'da birçok ırmağın adı. —En büyüğü Northampton'ın G.'inde doğar, Bedford ile Huntingdon'ı suladıktan sonra Wash'a kavuşur; 260 km. **Küçük Ouse** Huntingdon'ın koludur. —**Yorkshire Ouse**u kaynağını Penninler'den alır ve Trent ırmağıyla birleştikten sonra Humber halicini oluşturur. —**Sussex Ouse**u Weald'den doğar, South Downs'ı aşar ve Newhaven'da Manş denizi'ne dökülür; 50 km.

OUSELEY (*sir* Frederick Arthur GORE), ingiliz besteci ve kuramcı (Londra 1825 - Hereford 1889). 1849'da papaz oldu. Oxford Üniversitesi'nde müzik dersleri verdi ve Hereford katedrali'nde capella yöneticiliği yaptı. *Treatise of Harmony* (Armoni üzerine) [1868] ve *Treatise of Counterpoint and Fugue* (Kontrapunto ve füg üzerine) [1869] adlı incelemeleri yazdı. Besteleri arasında anthem'ler, ilahiler, dinsel koro parçaları, org ve oda müziği yapıtları vardır.

OUST, Bretagne'da ırmak, Mené fundalıklarından çıkan Vilaine'in kolu (sağ kıyıdan); 155 km. Nantes-Brest kanalı çığırından geçer.

OUTARDES ırmağı, Kanada'da (Québec) ırmak, Manicouagan'ın ağzı yakınında Saint Lawrence halicine dökülür (sol kıyıdan); 483 km. Irmaktaki hidroelektrik tesisleri Manicouagan'ınkilerle birlikte gerçekleştirildi.

OUTBREEDİNG a. (ing. *outbreeding*). Zootekn. Akraba olmayan hayvanları çiftleştirerek çoğaltma sistemi.

OUTCROSS a. (ing. *outcross*). Zootekn. Outbreeding sonucu doğan hayvan.

OUTERBRİDGE (Paul), amerikalı fotoğrafçı (New York 1896 - *ay. y.* 1958). 1930 -1940 yılları arasında çektiği renkli fotoğrafların mükemmelliğiyle tanındı. *Photographing in color* adlı yapıtını yayımladı (1940). Avangard araştırmalarının ürünü olan, soyutlamanın sınırlarına dayanan ve arı grafikçiliği yansıtan çok güzel resim dizileri de hazırladı.

OUTLAW a. (ing. *outlaw*). Haydut, kanun kaçağı.

OUTOKUMPU, Finlandiya'da yer, Kuopio'nun G.-D.'sunda. Bakır yatağı.

OUTPUT a. (*verim, çıktı* anlamında ing. sözc.). Siyas. bil. İktidarın toplumbilimsel ve siyasal çözümlenmesinde icraat, karar. —İkt. → ÇIKTI.

OUTRAM (*sir* James), ingiliz general (Butterley Hall, Derbyshire, 1803 - Pau 1863). Uzun süre Hindistan ordusunda hizmet ettikten sonra, 1857'de general rütbesiyle İran seferini yönetti.

OUTREMONT, Kanada'da (Québec) kent, Montréal yerleşmesinde; 24 000 nüf.

OUVÉA ya da **UVÉA,** Loyauté takımadalarının en küçük (160 km²) ve en tenha (2 777 nüf.) adası.

OUVÉA → UVÉA (Wallis).

OUYANG ŞİU ya da **OUYANG XİU,** çinli devlet adamı ve yazar (1007 - Yingcou 1072). Bakanlık yaptı, reformlardan yana çıktı, tarih yapıtları (*Şin Tang şu* [Tang hanedanının yeni tarihi]), denemeler ("antik tarz"da düzyazıyı geliştirdi) ve eleştiriler ("şiirsel tartışma" türünü buldu) yazdı; Song hanedanlığının en büyük şairlerinden biri sayılır.

OVA a. **1.** Dümdüz değilse bile, topografyası çok az farklılık gösteren, akarsuların yüzeyde aktığı geniş alan. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yüksek ova,* yükseltisi oldukça fazla, az engebeli geniş alan. (Platolardan farklı olarak ovaların yanında küçük sıradağlar uzanır. Yüksek ova terimi, özellikle And dağlarıyla Mağrib bölgeleri için kullanılır ve hem dağlarla kuşatılması, hem de akarsu ağının cılız olması nedeniyle vadilerle yarılmamış geniş alanları belirtir.)

—Denizbil. *Batiyal ova,* bir kenar denizi içinde yer alan, derin deniz ovası. (Batiyal ovalar gerçek derin deniz ovalarından daha sığ olurlar [yaklş. 3 000 m] ve temellerinin okyanusal kabuktan oluşması gerekmez.) ‖ *Derin deniz ovası,* okyanus havzalarının tabanı oldukça düz, yatay ya da az eğilimli (eğim ‰ 0,5'ten az) olan derin bölümü. Karalardaki aşındırma etkisinin ürünü olan gereçleri akıntılar derin deniz ovasına kadar taşıdıklarından, derin deniz ovaları engebesi az; tekdüze bir görünüm alırlar. Okyanusal kabuk üzerinde çökelmiş tortul dizinin ortalama kalınlığı 500-1 000 m'dir, ama 2-3 km'yi de bulabilir, hatta geçebilir. Ortalama derinlik 5 000 m (Atlas okyanusu) ile 6 000 m (Büyük Okyanus) arasında değişir. En geniş derin deniz ovalarından biri, 1 200 000 km²'lik bir alan kaplayan Sohm ovasıdır (Kuzey Atlas okyanusu).

—ANSİKL. Coğ. "Ova" terimi, çeşitli boyutlardaki yüzey şekillerine uygulanır: Davis kuramında öngörülenin tersine, ideal bir döngünün son evresi olması gerekmeyen *aşınım ovası;* taşkın sularının çökelttiği balçıklarla beslenen *alüvyon ovası;* erime sularının buzul önüne yaydığı iri gereçlerden oluşan *buzulönü ovası* ya da *sandur;* buzullaşmamış ya da buzuldan kurtulmuş bir yan vadide buzul dilinin gerisinde biriken akarsu ya da göl kökenli dolgu maddelerinden oluşan *buzul seti ovası;* akaçlamanın dışakışlı olup olmamasına bağlı olarak kıyıda ya da iç kesimde bulunan bir ırmak ya da uvedin oluşturduğu *taban düzeyi ovası;* bir kıyı okunun koruduğu alanda ya da denizden gelen gereçlerin yığılıp kaldığı körfezlerde, denizden gelen alüvyonların çökelmesiyle oluşan *kıyı ovası.*

• *İktisadi coğrafya ve insan coğrafyası.* Dünya nüfusunun büyük bölümü ovalarda, yükseltisi 200 m'yi aşmayan yerlerde yaşar. Ovalar çoğunlukla elverişli ısı koşullarından yararlanır. Bununla birlikte, tropikal kuşakta, yükseltisi fazla bölgelerdeki (Doğu Afrika ve And dağları platoları) yaşama koşulları, sık ormanlarla kaplı nemli ve sıcak ovalara oranla çok daha elverişlidir.

Öte yandan, dağlarda toprakların niteliğini bozan şiddetli bir aşınma meydana geldiğinden, ovalarda tarım, dağlara oranla, çok daha verimli topraklar üzerinde yapılır. Ayrıca ovalarda ulaşım dağlara göre çok daha kolaydır. Son olarak, ovalar çeşitli maden yataklarının (kömür, petrol, demir) korunduğu jeolojik kesimlerdir; oysa dağlarda bu gibi kesimler aşınımla büyük zarar görür. Yeryüzündeki sanayi etkinliklerinin büyük bölümü ve bunun sonucunda da yeni kentler hep ovalarda toplanmaktadır.

Bununla birlikte, ovalık bölgelerin doğal avantajları kesin ve genel olmaktan çok uzaktır. Tropikal bölgelerde, iklim bakımın-

dan yaşamaya daha elverişli dağlık kesimler, ovalara oranla daha kalabalıktır; ne var ki aynı özelliğe Orta Avrupa ve Kuzey Afrika'daki bazı dağlık bölgelerde de rastlanır; bunun nedeni, bazı istila olayları sırasında ovalarda yaşayan insanların büyük bölümünün daha güvenli dağlık bölgelere (Karpatlar, Kafkasya, vb.) çekilmesidir. Uzunca bir süre insanlar, ağır topraklı, zengin, tekdüze büyük ovaları değil, toprakları çok daha engebeli, çok daha çeşitli, ama kapalı ekonomi çerçevesinde işlenmesi daha kolay, dağlık kesimleri tercih ettiler. Çoğunlukla ovaların değerlendirilmesi, önemli akaçlama ya da sulama çalışmalarını gerektirdiğinden kısa süre öncesine kadar sıtmanın kol gezdiği Tuna ırmağının suladığı Avrupa ovaları, Doğu Avrupa ovaları ve Akdeniz bölgesindeki bazı ovalar, ancak bir ya da iki yüzyıldan beri kalabalıklaşabildi. Sanayi devrimine kadar dağlık bölgeler, su, kereste, enerji ve hammadde kaynakları içermeleri açısından ovalara oranla çok daha elverişli yerlerdi.

Günümüzde ovaların üstünlüğü çok daha açık biçimde anlaşılmaktadır: çünkü, büyük kent birimlerinin oluşmasına yol açan hızlı kitle ulaşımı ve makineleşmiş tarım için seçilen yerler ovalardır. Modern teknikler çorak ve bataklık ovaların değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır: nitekim, yüz yılı aşkın bir süredir, tarım alanlarının daha çok ovalarda genişlediği görülmektedir. Başlangıçta yalnızca dağlarda kurulan santrallardan elde edilen hidroelektrik bile, günümüzde, ovalarda önlerine dev setler çekilen büyük ırmaklardan da elde edilmektedir.

Ova Kızılderilileri, Mississippi'nin batısındaki ovalarda yaşayan Kızılderililer. XVII. yy.'ın sonuna doğru, İspanyollar ile birlikte Eski Dünya'dan gelen at, güney ovalarındaki yaşamı değiştirmeye başladı. XVIII. yy. başında, kuzey ovalarındaki birçok kabile tarımı bırakarak, bizon avı çevresinde örgütlenen yeni bir yaşam tarzına yöneldiler. Bazıları, günlük yaşamın bağlı olduğu büyük sürüleri korumayı amaçlayan katı kurallar koydular. Ovalardaki topluluklar, savaşçı birliklerine dayanıyor ve bireyin toplumsal statüsü, yiğitlik ve bilgeliğine bağlı bulunuyordu. Şefler, belli bir duruma (savaş ya da av) göre geçici olarak seçiliyorlardı. Geri kalan zamanda grup, yaşlıların öğütlerine uyuyordu. Her grubun kendi Güneş* dansı ve "kutsal paketler" (bir kumaşa sarılan insan mumyası) çevresinde örgütlenen birçok gizli derneği vardı. Bu kültür, klasik biçimiyle yüz yıldan bile az sürmesine rağmen, ova binicileri Kuzey Amerika Kızılderilileri'nin örneği olmayı sürdürdüler.

OVAAZATLI, Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 135 nüf. (1990).

OVABAĞ, Diyarbakır'ın Çınar ilçesi Kilvan bucağının merkezi; 939 nüf. (1990).

Oster-musée de l'Homme

Ova Kızılderilileri
Ortada Güneş ve Ay'ı, bir köşede dans etmek için bir araya gelen üç köy halkını, öteki köşede savaş sahnelerini betimleyen bizon derisi. Arkansas Sioux sanatı. *musée de l'Homme, Paris*

OVACIK, Doğu Anadolu bölgesinde Tunceli iline bağlı ilçe; 15 316 nüf. (1990); 1 538 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 64 köy. Merkezi, Tunceli'nin 61 km kuzey-batısında *Ovacık*, 3 647 nüf. (1990). Tahıl ve baklagiller üretimi. Kömür yatakları.

OVACIK, Çankırı'nın B. Karadeniz bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 7 099 nüf. (1990); 376 km²; 42 köy. Merkezi, Çankırı'nın 184 km K.-B.'sında *Ovacık*, 1 451 nüf. (1990). Tahıl üretimi.

OVACIK, Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesine bağlı bucak; 6 694 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Ovacık*, 825 nüf. (1990).

OVACIK, Erzurum'un Ilıca ilçesine bağlı bucak; 9 378 nüf. (1990); 34 köy. Merkezi *Üçköşe*, 321 nüf. (1990).

OVACIK, İçel'in Gülnar ilçesine bağlı bucak; 2 873 nüf. (1990); 3 köy. Merkezi *Büyükeceli*, 1 986 nüf. (1990).

OVACUMA, Zonguldak'ın Safranbolu ilçesine bağlı bucak; 6 274 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Ovacuma*, 623 nüf. (1990).

OVAEYMİRİ, Aydın'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 5 211 nüf. (1990).

OVAKAVAĞI, Konya'nın Karatay ilçesi Yarma bucağına bağlı belde; 2 261 nüf. (1990).

OVAKENT, esk. **Adagide,** İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı bucak; 13 704 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Ovakent*, 4 404 nüf. (1990).

OVAKENT, Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 851 nüf. (1990).

OVAKIŞLA, Bitlis'in Ahlat ilçesine bağlı bucak; 10 300 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Ovakışla* (esk. *Purhus*), 2 274 nüf. (1990).

OVAL, -li sıf. (fr. *ovale;* lat. *ovum œuf*). Yumurta biçiminde olan şey için kullanılır; beyzi.
—Al. tak. *Oval eğe*, testereleri elde bilemede kullanılan oval kesitli eğe. (*İnce dişli* ve *yarı ince dişli* oval eğe türleri vardır.)
—Anat. *Oval çukur*, kalbin sağ kulakçık tarafında kulakçıklararası bölme üzerinde bulunan çukurluk. ‖ *Oval çukurcuk*, ortakulakta labirent çeperinin üzerinde bulunan çukurcuk. (Dalıza girişi sağlayan ve *oval pencere* denen bir delikle son bulur.) ‖ *Oval delik*, temelkemiğinin büyük kanadının üzerinde bulunan ve altçene sinirinin geçmesine yarayan delik.
—Geom. Bir oval ya da bunun sınırladığı bütün yüzeyler için kullanılır. (DEĞİRMİ de denir.)
—Nöroanat. *Oval merkez*, beyin yarımküreleri arasında beyin korteksiyle çepeçevre sarılmış olan ve yarımkürelerin yatay kesitinde ortada gözle görülebilen akmadde kütlesi. ‖ *Vieussens oval merkezi*, nasırlı cisim ile birleştirilmiş iki oval merkezden oluşan akmadde kütlesi.

üçte birlik oval

◆ a. Dikgen iki bakışım ekseni bulunan, kapalı, dışbükey düzlemsel eğri.
—Geom. Dikgen iki bakışım ekseni bulunan, birbirine teğet olarak birleşen iki çember yayından oluşmuş kapalı düzlem eğri. ‖ *Üçte birlik oval*, merkezleri büyük çap üzerinde bulunan çemberlerin yarıçapı, bu çapın üçte birine eşit olan özel oval.
—Jeofiz. *Kutup ovali*, jeomanyetik kutupları çevreleyen ve üzerlerinde kutup olaylarının sistemli olarak göründüğü oval biçimde bölge.

OVALAMA a. Ovalamak eylemi.

OVALAMAK g. f. (*ovmak*'tan *ov-ala -mak*). **1.** *Bedenin bir bölümünü (bir şeyle) ovalamak*, tekrar tekrar ovmak, sertçe ovmak; ovuşturmak: *Dizlerini ovalaya ovalaya doğruldu. Gözlerini ovalamak.* **—2.** *Ellerini ovalamak*, ellerini birbirine sürtmek; ovuşturmak. **—3.** *Bir şeyi ovalamak*, onu ezerek ufak parçalara ayırmak; ufalamak: *Bayat ekmekleri ovalayıp kuşlara atmak.*

◆ **ovalanmak** dönşl. f. Kendi kendini ovmak.

◆ **ovalanmak** edilg. f. Bir şeyden söz ederken, ovalamak eylemine konu olmak.

◆ **ovalatmak** ettirg. f. Ovalamak eylemini yaptırmak.

OVALANMA a. Ovalanmak eylemi.

OVALANMAK → OVALAMAK.

OVALATMAK → OVALAMAK.

OVALBÜMİN a. (fr. *ovalbumine*). Biyokim. Yumurta akında bulunan albümin.

OVALI sıf. ve a. Ovada yaşayan, ova halkından olan kimse için kullanılır.

OVALIK sıf. Ova durumunda olan yer için kullanılır: *Ovalık bir bölge.*

OVALIK, rumca **Time,** Kıbrıs rum kesiminde Baf ilçesine bağlı köy.

OVALIK KİLİKİA → KİLİKİA PEDİAS.

OVALLE, Şili'de kent, Coquimbo'nun G.'inde; 31 800 nüf.

OVALLİK a. Mak. san. Silindirsel bir dönel yüzeyde görülen çembersellik hatası. (Bir parçanın ovalliği, özellikle işleme sırasındaki düzensiz bir sıkışmadan ya da kullanım sırasında oluşan bakışımsız bir aşınmadan kaynaklanabilir.)

OVALOSİTOZ a. (fr. *ovalocytose*). Hematol. *Yapısal ya da kalıtsal ovalositoz*, ELİPTOSİTOZ'un eşanlamlısı.

OVAMBOLAND, Namibya'nın kuzeyinde yönetim bölümü, Angola sınırında; alanı yaklaşık 50 000 km²; 520 000 nüf. (1987). Merkezi *Ondangua*.

OVAMBOLAR → AMBOLAR.

OVANDO CANDÍA (Alfredo), bolivyalı subay ve devlet adamı (Cobija 1918 - La Paz 1982). Ordunun başkomutanıyken, kasım 1964'te general Barrientos ile birlikte iktidarı ele aldı. 1965-66'da ortak Cumhurbaşkanı, 1969'da Barrientos'un ölümünden sonra da tek başına Cumhurbaşkanı oldu, aynı yıl petrol yataklarını ulusallaştırdı ve SSCB ile diplomatik ilişkileri yeniden kurdu. 1970'te ordu tarafından iktidardan uzaklaştırıldı.

OVAÖREN, esk. **Göztezin,** Nevşehir'in Gülşehir ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 177 nüf. (1990). Köyün G.'inde geniş bir ören yeri vardır. Bunun B.'sında, capella ve mezarların bulunduğu tepenin altı bir yeraltı yerleşmesidir.

OVARİT a. (fr. *ovarite*). YUMURTALIK* İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

OVARİYEKTOMİ a. (fr. *ovariectomie*'den). Cerr. Yumurtalığın çıkartılması.
—ANSİKL. Vet. Yumurtalıkların çıkartılması, kedide kızgınlığı önlemek ve hayvanı kısırlaştırmak için en iyi yöntemdir. Köpekte daha riskli olan bu girişim, ergenlik çağına ulaşmamış köpekte uygulanmak ko-

şuluyla, yineleyen yalancı gebeliklerin ya da meme urlarının önlenmesi açısından da düşünülebilir.

OVARİYOL a. (fr. *ovariole*'dan). Biyol. Bazı türlerde, yumurtalığın yapıcı öğesi. (Böceklerde yumurtalık bir ovariyol demetinden oluşur. Takımlara göre ovariyol ya yalnız ovositlerden ya da hem ovosit hem de vitellüslü hücrelerden oluşur.)

OVARİYOTOMİ a. (fr. *ovariotomie*'den). Araştırma amacıyla parankiması kesilerek yumurtalığı açmayı öngören ameliyat.

OVARYUM a. (lat. *ovarium*). YUMURTALIK'ın eşanlamlısı.

OVATEKESİ a. Güney Afrika ovalarında yaşayan antilop. (Erkeğinde bir biçiminde kıvrılmış uzun boynuzlar, bütün sırt boyunca uzanan bir yele ve boynun altında uzun bir tutam kıl vardır. Bil. a. *Tragelaphus angasi;* boynuzlugiller familyası; sığırlar oymağı.)

OVCE POLJE ("Koyunlar ovası"), Makedonya'da ova, Sveti Nikole ile Stip'in çevresinde. Yayla hayvancılığı. Tahıl yetiştiriciliği.

OVÇARKA a. (rusça sözc.). Hayvan sürülerinin korunmasında yaygın olarak kullanılan, iri, rus çoban köpeği.

OVDURMAK → OVMAK.

OVDURTMAK → OVMAK.

OVENGKOL a. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (Siyahımsı dar damarlı, bakır parıltılı, beyazımsı benekli, oldukça ince dokulu, sert ve ağır, esmer-gri odunu ağaç işlerinde, mobilyacılıkta, parke yapımında kullanılır. Bil. a. *Guibourtia ehie;* erguvangiller familyası.)

OVENS (Jürgen), alman ressam (Tönning, Holstein, 1623 - Friedrichstadt, bugün Yaunelgava, Letonya, 1678). Rembrandt'ın öğrencisiydi, flaman ve hollandalı ressamların etkisinde kaldı; daha çok portreci olarak çalıştı (özellikle Holstein -Gottorp sarayında).

OVER ARM STROKE a. (*yukardan kulaç* anlamına gelen ing. sözc.). Bir arm -stroke değişkesi olan ve yukardaki kolu su üstünde arkadan öne getirirken bacaklarla bir makas hareketi yapmaya dayanan yüzme stili.

OVERBECK (Johann Friedrich), alman ressam (Lübeck 1789 - Roma 1869). 1809'da Viyana'da, F. Pforr ve başka birkaç kişiyle, ulusal tarih ve dinden yola çıkarak sanatı yenilemeyi amaçlayan *Lukasbund*'u kurdu. Bu sanatçılar 1810'da hıristiyan geleneğini araştırmak için Roma'ya gittiler ve nasıralı* ressamlar adıyla tanındılar. Overbeck, "Casa Bartholdy" freskleri üzerinde çalıştı (*Yusuf'un öyküsü*, 1816-17, bugün Doğu Berlin'de) ve Assisi'deki Porziuncola'nın cephe süslemelerini gerçekleştirdi. Üslup açısından, Raffaello gibi Rönesans ustalarından esinlendi (*Vittoria Caldoni'nin portresi*, Wuppertal ve Münih). Katolikliği kabul ettikten sonra (1813), dinsel konulu birçok resim yaptı ve yüzyılın ikinci yarısında alman kilise resmi üzerinde büyük etkisi oldu.

OVERBECK (Johannes Adolf), alman arkeolog (Anvers 1826 - Leipzig 1895). Johann Friedrich Overbeck'in yeğeni. Yunanlılar'da plastik sanatlar tarihinin antik edebiyat kaynakları konusunda yaptığı çalışmalarla (1868) tanındı.

OVERBOOKİNG a. (ing. sözc.; *over,* fazla ve *booking,* kiralama'dan). Otelc. İptal olasılıklarını göz önünde bulundurarak eldeki yer ya da oda mevcudundan daha yüksek sayıda rezervasyon yapılması.

OVERBURY (*sir* Thomas), ingiliz şair (Compton-Scorpion, Warwickshire, 1581 - Londra 1613). Avukattı, dostu Robert Carr'ın Essex kontesiyle evlenme tasarısına karşı çıkınca, kralın, Bacon'ın ve kontesin öfkesini üzerine çekti ve Londra kulesi'nde zehirlenerek öldürüldü. İngiltere'de çığır açan *A Wife* (1614) adlı öğretici şiiri ve özellikle *Characters* adlı yapıtında, Overbury, zeki, ama mutsuz bir gözlemci olarak görülür.

OVERDRİVE a. (ing. *overdrive*). *Tahvil oranı,* ana vites kutusunun dişli tahvil oranlarının birini ya da tümünü değiştiren (artıran) ve elle ya da otomatik olarak kumanda edilen dişli düzeneği.

OVERFİSHİNG a. (ing. *overfishing*). AŞIRI BALIKÇILIK*'ın eşanlamlısı.

OVERFLAKKEE, Hollanda'da (Güney Hollanda) ada, Ren'in denize döküldüğü yerin G.'inde. Goeree'yle birleşmiştir.

OVERİJSSEL, Hollanda'nın doğusunda il; 3 806 km² (Kuzey-doğu polderiyle birlikte); 1 045 000 nüf. (1991). Merkezi *Zwolle.* Overijssel birbirinden ayrı iki kesimden oluşur: batıdaki alçak ve killi topraklar (sığır besiciliği yapılan bu topraklarda giderek önemini yitiren ticaret etkinliklerinin yerini yeni sanayi işletmeleri aldı); Twente'nin kumlu toprakları (çokürünlü tarım yerini giderek hayvancılığa bırakmaktadır); eskiden parlak olan tekstil sanayisi (Ensschede-Hengelo-Almelo bitişikkenti tekstil sayesinde oluştu), günümüzde ciddi sorunlarla karşı karşıyadır; kimya sanayisinin ve dönüştürme metalürjisinin daha iyi durumda olması, Overijssel sanayisinin sorunlarını bütünüyle çözmeye yetmemektedir.
—Tar. VIII. yy.'da kontluğa dönüşen Overijssel, daha sonra Utrecht piskoposlarının (XI. yy.), Karl V'in (1528) eline geçti ve Maurits van Nassau tarafından fethedildi (1591-1597). Napoléon I döneminde Bouches-de-l'Yssel *département*'ını oluşturdu (1810-1814).

OVERKİLL a. (yok etme anlamına gelen ing. sözc.). Ask. 60'lı ve 70'li yıllarda, caydırma çerçevesinde, SSCB'nin gücünü stratejik nükleer silahlara dayanarak tam bir yıkımla tehdit etmeyi savunan bir ABD kuramına verilen ad.

ØVERLAND (Arnulf), norveçli yazar (Kristiansund 1889 - Oslo 1968). Önce şiir kitapları (*Den ensomme fest,* 1911; *De hundrede fioliner,* 1912) yayımladı; Birinci Dünya savaşı'ndan sonra *Mot Dag* dergisinde bir araya gelen marxçı gruba katıldı; bazen karamsar, bazen alaycı bir havaya bürünen katı ve özlü bir şiirin ustası oldu, ezilenleri (*Brød og vin,* 1919), dürüstlüğü ve adaleti savunurken (*Berget det Bla,* 1927), bir yandan da nazilere karşı sosyalistlerden yana çıktı (*Jeg besverger dig,* 1934; *Den røde front,* 1937) ve alman işgali sırasında halka alarm çağrısı yapan bir yapıt yazdı (*Ord i alvor til det norske folk* [Norveç halkına ciddi sözler], 1940). Direnişçilere katılan, tutuklanan ve Almanlar tarafından toplama kampına gönderilen Øverland, 1945'te ülkesine dönüşünde ulusal şair olarak karşılandı ve savaşı konu alan şiirler yazdı (*Vi overlever alt,* 1945; *Tilbake til livet,* 1946). Savaştan sonra şiiri giderek daha simgesel, daha lirik bir özellik kazanan Øverland'ın öyküleri, denemeleri ve oyunları da vardır.

OVERLAND PARK, ABD'de (Kansas) kent, Kansas City'nin güney-güneybatı banliyösünde; 111 790 nüf. (1990). Konut merkezi.

OVERLOK a. (ing. *overlock*). **1.** Kumaş kenarına makineyle yapılan sık sürfile dikişi. **—2.** Bu dikişi yapan makine.

OVERLOKÇU a. **1.** Overlok makinesinde çalışan işçi. **—2.** Overlok makinesi satan ya da onaran kimse.

Overlord harekâtı, haziran 1944'te Müttefikler'in Normandiya* çıkarmasına yol açan harekâta verilen kod adı.

OVERSHOOT a. Fizyol. Bir grafik kayıt eğrisinin, dönüş süresinde, çıkıştaki taban çizgisini aşan ya da kaydedilen uyarıya tam uyan değeri genlik bakımından geçen hareketi. (Bazı "çan eğrileri" böylece daha sivrileşir; gerekli düzeltmeler uygun biçimde yapılmadığı takdirde diğer "kazaların" giderilmesi sonuçları bozabilir.)

OVETT (Steve), ingiliz atlet (Brighton 1955). Moskova Olimpiyat oyunları'nda (1980) 800 m olimpiyat şampiyonluğunu kazandı; 1978'de 1 500 m Avrupa birinciliğini ve 800 m Avrupa ikinciliğini kazanmıştı ve 1 500 ile bir mil dünya rekorlarını da, rakibi S. Coe ile almaşarak, sürekli olarak elinde tutuyordu.

Arnulf Øverland

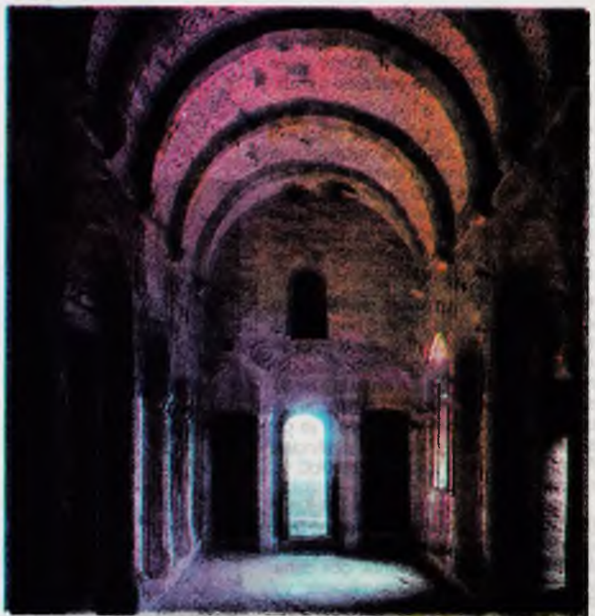
OVİDİUS (Publius Naso), latin şair (Sulmona, Abruzzi, İ.Ö. 43 - Tomi, bugün Köstence, Romanya, İ.S. 17 ya da 18). Atlı sınıfından bir ailenin çocuğuydu; şiirle daha çok ilgilenebilmek için avukatlığı bıraktı, Roma'nın kibar ve aydın çevrelerine katıldı. İ.S. 8'de, bilinmeyen ahlaksal ya da siyasal nedenlerle, Augustus tarafından Pontos Euksenios'ta Tomi'ye sürüldü ve orada öldü.
Ovidius birkaç erotik şiir kitabı (*Aşklar** [Amores], *Heroides*, Sevmek* sanatı* [Ars amatoria], *Remedia amoris, Medicamine faciei femineae),* daha sonra, çok daha yetkin yapıtlar olan *Metamorphoseis** ve *Fasti**'yi son olarak da sürgün sırasında *Tristia** ve *Mektuplar** (Epistulae ex Ponto) ile Antikçağ'da çok ünlü olan, ancak günümüze kimi parçaları kalan *Medea*'yı yazdı. Büyük bir anlatma kolaylığı ve araştırıcı, özgün bir bakışı bulunan Ovidius, özellikle, ele aldığı konuların çeşitliliği ve anlatımındaki incelikle dikkati çeken yapıtlar verdi. Şiirlerinde Roma yüksek sosyetesini büyük bir ustalıkla canlandıran Ovidius, sürgünden yakındığı yapıtlarında bile havailikten kurtulamadı. Ovidius'un sürekli nükte yapmaya, özentili sahneler çizmeye çalışması okuyucuyu bıktırsa da, zengin ve pitoresk anlatımı, yaşadığı dönemde çok büyük bir ilgi görmesinde ve Ortaçağ'a kadar en beğenilen latin şairi olarak kalmasında rol oynadı.

Lauros-Giraudon

Ovidius'un *Remedia amoris* adlı yapıtının XIV. yy.'a ait bir elyazmasının sayfası
Belediye müzesi, Perpignan

OVİEDO, İspanya'da kent, Asturias'da il merkezi; 194 637 nüf. (1990). Üniversite. Kent 1934'te ve 1936-37'de yakılıp yıkıldıysa da yeniden inşa edilmiştir. Yönetim, maliye ve sanayi (metalürji, besin) merkezi. —*Oviedo ili,* 10 565 km²; 1 211 362 nüf. (1990). Cantabrica sıradağlarının K. yamacında yayılan il, çok engebeli bir bölgede yer alır. Kıyı kesiminde yetiştirilen ürünler (mısır, patates) yerini yüksek vadilere doğru çayırlara ve ormanlara bırakır. İlde, kömür yataklarının yanı sıra, ağır sanayinin kurulmasına olanak veren çinko ve demir madeni yatakları da

Oronoz

Oviedo
Santa Maria de Naranco capellası'nın (eski krallık sarayı) içten görünüşü IX.-X. yy.

bulunmaktadır.
—Tar. VIII. yy.'da *Ovetum*, bir manastır merkezi ve Asturias krallığı'nın başkenti durumuna geldi (X. yy. başında başkentin León'a taşınmasına kadar). 1262'de komün kurumlarıyla donatılan Oviedo, Ortaçağ'da son derece zenginleşti. 1808'de, Fransızlar'a karşı bir direniş merkezi oluşturdu. İç savaş sırasında milliyetçilere katıldı ve temmuz-ekim 1936 arasında hükümet kuvvetleri tarafından kuşatıldı.
—Güz. sant. Antikçağ etkilerine hâlâ çok açık olmasına karşın tonoz yapımında ve anıtsal heykelcilikte büyük yaratıcılık gösteren, gerçek bir romanöncesi sanatın, Asturias sanatının en ayırtedici örnekleri Oviedo'da yer alır. İki katlı Cámara Santa capellası (katedralin yanında) ve fresklerle süslü S. Julián de los Prados bazilikası (800'e doğr.) kentin içindedir. Kent yakınlarındaysa kral Ramiro döneminden (842 -850) kalma iki önemli yapı bulunur: S. María de Naranco capellası'na dönüştürülen eski krallık sarayı ve S. Miguel de Lillo kilisesi; kentin 30 km güneyinde yer alan küçük S. Cristina de Lena kilisesi de aynı döneme aittir. Yapımına 1388'de başlanan ve 1498'de kutsanan Oviedo katedrali gotik üsluptadır. Eski S. Vicente manastırı'nda eyalet müzesi.

OVİGER sıf. (fr. *ovigère*'den). Biyol. **1.** Kürekayaklıların, pycnogonidanın, vb. *oviger kesecikleri* gibi, hayvanlarda yumurtaları barındıran dış organlara denir. **—2.** Kabukluların yumurta taşıyan dişilerine denir. **—3.** *Oviger disk,* PROLİGER DİSK' in eşanlamlısı.

OVİHEİT a. (fr. *owyhéeite;* Amerika Birleşik Devletleri'ndeki *Owyhee [County]*' den). Miner. Ortorombik sistemde yer alan doğal kurşun ve gümüş antimonatsülfür.

OVİJEN sıf. (fr. *ovigène*). Dokubil. **1.** Yumurta doğuran. **—2.** *Ovijen tabaka,* yumurtalıkta, ilk genç foliküllerin yığılmasından oluşan yüzeysel tabaka. (Foliküllerin gelişmesi yumurtaları meydana getirir.)

OVİMBUNDULAR → MBUNDULAR.

OVİSEL a. (fr. *ovicelle,* lat. *ovum,* yumurta'dan). *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanlarında embriyonun olgunlaştığı kuluçka odası. (Kolonideki polipiti yozlaşmış bir dişi bireyin dönüşüm geçirmesi sonucu oluşur.)

OVİSİT sıf. (fr. *ovicide*). Kim. Böceklerin ve diğer omurgasızların yumurtalarını öldüren bir madde için kullanılır.

OVİTDAĞI geçidi, D. Karadeniz bölgesinde Rize dağlarında geçit (1 600 m); Rize'nin İkizdere ilçesini Erzurum'un İspir ilçesine bağlayan karayolu bu geçidi izler.

OVİZM a. (fr. *ovisme*). Biyol. Günümüzde terk edilmiş bir biyolojik kuram. (Ona göre, kalıtsal özellikler yalnız dişi gamette [ovul] bulunur, spermatozoit sadece gelişmeyi başlatan bir uyarıcı rolü oynar.)
—ANSİKL. Ovizm döllenmesiz çoğalma* konusundaki çalışmalardan sonra bir dereceye kadar yeniden geçerlik kazandı. (Hatta "herhangi bir uyaran bile yumurtada gelişmeyi başlatabilir" diyecek kadar ileri gidildi.) Bununla beraber, döllenmesiz çoğalma hayvanlar âleminde ender görülen bir çoğalma tarzıdır ve daima normal eşeyliğin evriminden türer.

OVMA a. Ovmak eylemi.
—Sağl. kor. El ayasıyla ve parmaklarla yüzeysel alanlara (deri ve dokular) ve kas kütlelerine uygulanan ve yatıştırıcı etki yaratan masaj.
—Ted. Deri yoluyla emilmek üzere hazırlanmış ilaçların alınma biçimi. (Ovma, ya kan çekici etki sağlamak amacıyla ya da yerel olarak bazı ilaçları [sakinleştiriciler, antienflamatuvarlar, gevşeticiler] deriye yedirmek için yapılır.)

OVMAÇ a. *Yörs.* **1.** Ovalanarak ufalanmış hamurdan yapılan çorba. **—2.** Taze tarhana.

OVMAK g. f. **1.** *Bedenin bir bölümünü (bir şeyle) ovmak,* elini oraya bastıra bastıra yinelenen bir hareketle (bir maddeyle ya da hiçbir madde kullanmaksızın) sürtmek: *Boynumu biraz ovar mısın? Kasları yumuşatmak için bacakları kremle ovmak.* **—2.** *Bir şeyi (bir şeyle) ovmak,* bir şeyi, temizlemek parlatmak amacıyla bir şeyin üzerine (temizleyici, parlatıcı bir madde kullanarak ya da kullanmadan) yinelenen hareketlerle sürtmek; bastıra bastıra üzerinden geçmek: *Tahtaları ovmak. Lavaboyu vimle ovmak. Yumuşak bir bezle gümüş kaşıkları ovmak.*
—Metalürj. *Bir kumu ovmak,* döküm kumu tanelerini, bunların bir bağlayıcıyla kaplanmasını sağlamak üzere birbirleri üzerinde kaydırmak.
◆ **ovdurmak** ettirg. f. Ovmak eylemini yaptırmak: *Omuzlarını ovdurmak. Bir yeri telle ovdurmak.*
◆ **ovdurtmak** ettirg. f. Ovdurmak eylemini bir başkasına yaptırmak.
◆ **ovulmak** edilg. f. Ovmak eylemine konu olmak.
◆ **ovunmak** dönşl. f. Bir kimseden söz ederken, kendi bedenini ovmak.

OVOGA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve kaba dokulu, yumuşak ve hafif pembemsi bej bir odun veren ağaç. (Odunu iç doğramacılıkta, düzenlemede, hafif yapı işlerinde, kasa yapımında, kaplamacılıkta kullanılır. Bil. a. *Loga oleosa; rhizophoraceae* familyası.)

OVOGAMİ a. (fr. *oogamie*'den). Biyol. ve Bot. Hareketli, kamçılı ve küçük bir anterozoidin (erkek gamet), hareketsiz, yedek besinle dolu, yuvarlak bir oosferi (dişi gamet) döllemesi. (Ovogamiye çeşitli suyosunlarında, karayosunlarında, eğreltilerde ve *natris* denilen açıktohumlularda rastlanır.)

OVOGENEZ a. (fr. *ovogenèse*'den). Biyol. Dişi hayvanlarda ilk diploit gonositin, iki kutup yuvarı atarak haploit ovotide dönüşmesiyle sonuçlanan hücre farklılaşması süreci.
—ANSİKL. Ovogenez bir çoğalma evresi ile başlar ve bu sırada ovogoniler çoğalır. Sonra ovogani uzun bir büyüme evresi geçirir ve bu evrede yedek besin toplayarak iri bir hücre olur. Bu "birincil ovosit" böylece olgun bir ymurtanın yapısını ve boyutlarını kazanır. Fakat tam olgunluğa ulaşması için, bir dinlenme evresinden ve gerekliyse döllenmeden sonra, iki karakteristik bölünme geçirir. Bu evreye, olgunlaşma evresi denir.
Birinci olgunlaşma mitozu sonunda birbirine eşit olmayan iki yavru hücre oluşur: ikincil ovosit ve yozlaşacak olan çok küçük birhücre, yani, birincil kutup yuvarı. *İkinci olgunlaşma mitozu* sonunda ikincil ovosit ikiye bölünerek ovotit ve ikincil kutup küreciğini verir. Bu da birinci kutup yuvarı gibi yozlaşacak küçük bir hücredir. Ovotit, türünün *n* sayıdaki kromozomunu içeren haploit bir hücredir.

OVOGLOBÜLİN a. (fr. *ovoglobuline*). Biyokim. Yumurta akında bulunan globülin.

OVOGON a. (fr. *oogone*'dan). Bazı suyosunlarına (fucus), charophyta grubuna ve çeşitli mantarlara (peronosporales, saprolegniales) özgü organ. (Yumurtlamadan önce ya da sonra döllenmeye yarayan gametler [oosferler] bunun içinde farklılaşır.)

OVOGONDAĞARCIĞI a. Bot. **1.** Birçok suyosununda (fucus) üreme organlarını içeren çukurluk. **—2.** Ciğeryosunlarının dağarcığı.

OVOGONİ a. (fr. *ovogonie*). Biyol. Ovogenezin başlangıcı olan ilk gonosit. (Ovogoniler diploittir; memelilerde ancak dişi bireylerin yaşamının kısa bir döneminde çoğalır.)

OVOKİST a. (fr. *ookyste*'ten). Vet. Koksidiyozun bulaşmasını sağlayan ve dış ortama çok dayanıklı olan kistleşmiş yumurta.

OVOLESİTİN a. (fr. *ovolécithine*). Biyokim. Yumurtadan elde edilen lesitin.

OVOLİT → OOLİT.

OVOMÜSİN a. (fr. *ovomucine*). Biyokim. Yumurta akında bulunan ve alyuvarların grip virüsü tarafından çökeltilmesini engelleyen glikoprotein.

OVONİK a. (fr. *ovonique,* ing. *ovonics*' ten). 60'lı yıllarda, amerikalı Stanford R. Ovshinsky'nin bulduğu ve ince katmanlar halindeki bileşmiş kimi elementlere ilişkin özelliklere dayanan tekniklerin tümü.
◆ sıf. **1.** Ovoniğe ilişkin. **—2.** *Ovonik etki,* ovonik tekniklerinde ortaya çıkan ya da kullanılan etki.
—ANSİKL. Ovonik, elektroniğin teknolojik bir dalıdır. Kalkojenürlerle (özellikle tellür), dönemli sınıflandırmanın dördüncü ve beşinci sütunundaki elementlerin (silisyum, germanyum, arsenik, antimon) bileşimlerinden oluşan filmlerin özelliklerinden kaynaklanır.
İlk ovonik etki, bu filmlerde görülen bir elektriksel iletim eşiği etkisidir. Bir film iki elektrot arasına yerleştirildiğinde, uygulanan gerilim bir eşik değerini aşmadığı sürece çok büyük bir direnç gösterir. Bu gerilim eşiği aşıldığında, direnç birkaç nanosaniyede, başlangıçtaki değerinin binde birine düşer. Olay tersinirdir ve bir mikrosaniyeden az bir sürede başlangıç durumuna dönülür. Bu eşik etkisi, gigahertzler bandında çalışabilen, son derece hızlı anahtarlama düzeneklerini gerçekleştirmede kullanılır.
İkinci ovonik etki, camsı yapıdan kristal yapıya ya da kristal yapıdan camsı yapıya geçişin sonucu olan bir bellek etkisidir. Düşük gerilimlerde, camsı film yalıtkan, kristal film ise iletkendir. Camların bir çoğu gibi kalkojenür camlar da, "de liquidus" sıcaklığı adı verilen bir sıcaklıktan daha düşük bir sıcaklığa getirildiklerinde donuklaşabilirler; "de liquidus" sıcaklığının üzerinde, cam kararlı bir sıvıdır. Bu sıcaklığın biraz altında ise, önce iletken olan, ama 375 °C'nin üzerinde ısıtılıp hızla soğutulduğunda yeniden yalıtkanlaşan kristal bir evre oluşur.
Isıl etkilerden kaynaklanan bu evre değişimleri, birkaç miliamperlik bir akım uygulanarak yerel olarak ve milisaniye düzeyindeki zaman aralıklarında elde edilebilir. Bu evre değişimleri, hemen hemen noktasal olarak, laserle de elde edilebilir. Evre değişimleri tersinirdir ve ancak binlerce çevrimden sonra yorulma ortaya çıkar. Özdeş yöntemlerle, bilgi depolamak ya da silmek de olanaklıdır. Bu bilgiler optik yöntemlerle okunabilir, çünkü camsı ya-

pılar saydam, kristal yapılar ise saydam değildir. Ovonik bellekler, bilgilerin sıkça okunduğu ama ender olarak silindiği uygulamalar için uygundur.

OVOPLAZMA a. (fr. *ooplasme*'dan). Böcek yumurtasının iç sitoplazması. (Ovoplazma, ilmekleri vitellus ya da dötoplazma içeren bir ağ biçimindedir.) [Karşt. PERİPLAZMA.]

OVOSİT a. (fr. *ovocyte*). Zool. Ovogenez sırasında dişi gametin farklılaşma evresi. (İki çeşit ovosit vardır: bir ovogoninin bölünmesiyle oluşan, diploit *ovosit I* ya da *birincil ovosit;* ilk kutup yuvasının dışarıya atılması sonucu oluşan, hapboit *ovosit II* ya da *ikincil ovosit.*)
—Böcbil. Böceklerde olgunlaşmadan önceki dişi gamet. (Ovositler germaryumda farklılaşır.) [Eşanl. OOSİT.]

OVOTESTİS a. (fr. *ovotestis*). Biyol. Dokusal açıdan hem yumurtalık, hem erbezi özelliği gösteren eşeysel bez. (Ovotestis, salyangoz gibi bazı erdişi hayvanlarda bulunur.)

OVOVİVİPAR a. ve sıf. (fr. *ovovivipare*). Biyol. Babaköş ve engerek gibi yumurtası karnında açıldığı için doğuruyormuş gibi üreyen hayvanlara denir.

OVOVİVİPARLIK a. Biyol. Yumurtaların ana karnında açılması sonucu doğruyormuş gibi üreme ve yumurtlama biçimi.

OVUCU a. Metalürj. *Kum ovucu*, döküm kumunu ovmaya yarayan aygıt.

OVULA a. Sıcak ve ılıman denizlerde yaşayan, öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Yumuşak bölümleri siyahtır; yumurta ya da mekik biçimindeki, kaygan, parlak kavkısı genellikle beyazdır, dar bir açıklığı ve kaygan, enine oluklu bir peristomu vardır. Papu halkı, *Ovula ovum*'u süs olarak kullanır. *Ovulidae* ya da *Amphiperatidae* familyasının örnek tipi.)

OVULASYON a. (fr. *ovulation*'dan). → YUMURTLAMA.

OVULMAK → OVMAK.

OVUNMAK → OVMAK.

OVUŞTURMA a. Ovuşturmak eylemi.

OVUŞTURMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle) ovuşturmak*, bir şeyi bastıra bastıra bir şeyin üzerinden tekrar tekrar geçirmek; ovalamak: *Uyuşan kolunu ovuşturmak. Eliyle gözlerini ovuşturmak.* **—2.** *Ellerini ovuşturmak*, birbirine sürtmek; ovalamak.
◆ **ovuşturulmak** edilg. f. Ovuşturmak eylemine konu olmak.

OVUŞTURULMAK → OVUŞTURMAK.

OVÜL a. (fr. *ovule*). Eczc. **1.** Dölyolu pansumanı için kullanılan zeytin biçiminde hazırlanmış yumuşak ya da sert kıvamda ilaç. **—2.** *Kuru ovül*, dölyoluna yerleştirilmek üzere hazırlanmış komprime. (İçeriğini yavaş yavaş dölyoluna salıverir.)

OVYEÇKİN (Valentin Vladimiroviç), rus yazar (Taganrog 1904 - Taşkent 1968). 1935'te öyküler (*Récits kolkhoziens* [fr. çev.]) yazmaya başladı, savaşı yansız bir gözle aktaran yapıtlarının (*le Salut du front* [fr. çev.], 1945) yanı sıra, oyunlarıyla (*Nastiya Kolosova*, 1949), özellikle de denemeleriyle (*le District en semaine* [fr. çev.], 1952-1956) dönemin tarım siyasetinin sert bir gözlemcisi ve "köy edebiyatı"nın öncülerinden biri olarak tanındı.

OWANDO, esk. **Fort-Rousset,** Kongo'da yer, Cuvette bölgesinin merkezi, ekvator yakınında.

OWEN ya da **OWAİN** → EOGHAN.

OWEN (George), walesli tarihçi (Henllys, Dyfed yönetim bölümü, 1552 - Haverfordwest Dyfed yönetim bölümü, 1613). Yargıç ve wales gentrysinin ileri gelen üyesiydi, boş zamanlarında wales tarihini inceledi. 1602'de Wales ve özellikle 1603'te Pembrokeshire (bugünkü Dyfed yönetim bölümü) üzerine yazdığı betimlemeler, XVII. ve XVIII. yy. ingiliz "antiquarie"lerinin ilk ve en iyi örnekleri arasında yer alır.

OWEN (Goronwy), walesli şair (Llanfair Mathafarn Eithal, Anglesey, 1723 - Brunswick County, Virginia, 1769). Rahip oldu, Virginia'da tütün yetiştirdi; eski kelt gezgin çalgıcılarının okuduğu *cywydd* türünde ustaydı; daha sonra hıristiyanlığın destanını welsh dilinde yazmak umuduyla günlük olaylar üzerine pek çok şiir kaleme aldı. Ancak *The Day of Judgement*'i tamamlayamadı. XVIII. yy. kelt edebiyatının canlanmasında rol oynayan Owen'ın kurduğu edebi akım, bugün de etkindir.

OWEN (Robert), ingiliz insansever ve sosyalist (Newtown, Powys yönetim bölümü, 1771 - ay. y. 1858). Manchester'de bir iplik fabrikasının üretim müdürlüğünü yaptı, sonra kendi hesabına çalışmaya başladı. Glasgowlu bir iplik fabrikatörünün kızıyla evlendikten sonra, 1799'da New Lanark'ta (İskoçya) büyük bir işletme satın aldı ve 1824'e kadar yönetti. Bu arada büyük bir servet yaparak bunun önemli bir bölümünü işçilerinin durumunu düzeltmekte kullandı. *A New View of Society, or Essays on the Principle of the Formation of Human Character* (Toplumun yeni bir görünümü ya da insan kişiliğinin oluşum ilkesi üzerine denemeler) [1813-14] ve *Report to the County of Lanark* (Lanark eyaletine şikâyet mektubu) [1815-1821] adlı yapıtlarında düşüncelerini açıkladı. İlerleme ve mutluluğa inanıyordu. Kimilerinin (patronlar) zenginliğine ve kimilerinin de (işçiler) yoksulluğuna yol açan kapitalist rejimi eleştiriyor, bir iş yasası hazırlaması gereken devletin (1819'da onun etkisiyle çocukların çalışmasını sınırlandıran bir yasa kabul edildi) ve insansever patronların çabasıyla, işletme yaşamını değişikliğe uğratmak istiyordu. Sonra yavaş yavaş karşılıklı işbirliği ve mal ortaklığına dayanan bir sistem geliştirmeye başladı.

Bunun üzerine, "ortaklaşa çalışma köyleri" kurmayı tasarladı. 400-600 hektar arasındaki mülkler üzerinde kurulan ve sayıları 500 - 2 000 arasında değişen "erkek, kadın ve çocukların bilimsel birlikleri" olan bu köylerde işbölümü kaldırılacak, ücret olmayacak, kârlar tüm köy nüfusu arasında bölüşülecek, eğitim temel bir yer tutacaktı. 1824'te ABD'ye gitti ve servetinin büyük bir bölümünü harcayarak komünist New Harmony (İndiana) kolonisini kurdu. Ancak 1825'te kolonlar arasında anlaşmazlık ve çekişmeler baş gösterdi, bu durum da 1826'da bölünmelere yol açtı. Birkaç yıl daha süren deneyi 16'sı ABD'de ve 7'si Büyük Britanya'da olmak üzere, başka deneyler de izledi. 1829'da New Harmony'nin başarısızlığa uğraması üzerine Owen, Büyük Britanya'ya geri döndü.

Hiçbir zaman yılgınlığa kapılmadan, etkin bir biçimde sendika ve kooperatif hareketine katıldı. 1832'de bir emek değişim borsası *(National Equitable Labour Exchange)* [Ulusal nitelikte dürüst bir iş ve işçi bulma kurumu] kurdu. Üreticiler bu borsada, piyasa iktisadını ortadan kaldırmak amacıyla, kendi yapılmış ürünlerini mübadele ediyorlardı. Sistem daha 1833'te başarısızlığa uğradı. Ancak ingiliz işçi hareketi bu sırada tam bir gelişme içindeydi ve grevler birbirini izliyordu. Owen, sendikaların eylemleri arasında bir eşgüdüm kurulmasını önerdi. 1834'te *Grand National Consolidated Trades Union* kuruldu ve kısa bir sürede 500 000 işçiyi bir araya getirdi. Bu hareketin amacı, zora başvurmadan, yalnızca grev yoluyla, derin toplumsal dönüşümler sağlamaktı. Ancak birkaç ay içinde hareket, hükümet ve patronlar tarafından bastırıldı.

Toplumun ancak inandırma ve eğitimle değişebileceğine inanan Owen, bunun üzerine "mantıklı kafalar"a seslendi, Hampshire'deki Queenwood'da, yeni bir ortaklaşa çalışma köyü kurdu. *Book of the New Moral World* (Yeni ahlak dünyasının kitabı) da [1836-1844] adlı yapıtını da o sırada yayımladı. Ölümünden bir yıl önce, *Life of Robert Owen Written by himself*'i (Kendi kalemiyle Robert Owen'in yaşamı) [1857] yayımlattı. Daha yaşadığı günlerde düşünceleri (*owencılık* ya da *sosyalizm*), işçiler arasında ve bazı burjuva katmanlarda derin bir etki yarattı. Owen, ingiliz sendikacılığına ve çartizmin "ruhsal güç" eğilimine büyük bir atılım kazandırdı.

OWEN (*sir* Richard), ingiliz doğabilimci (Lancaster 1804 - Londra 1892). Önceleri cerrahlık yaptı, 1835'te Cerrahlar koleji müzesi'nde, 1836'da da British Museum doğa tarihi bölümü'nde müdür oldu. Karşılaştırmalı anatomi ve paleontoloji konularında pek çok yapıtı vardır.

OWEN (Daniel), walesli yazar (Mold, Clwyd yönetim bölümü, 1836 - ay. y. 1895). Bir madencinin oğluydu; terzilik, vaizlik yaptı, ingiliz-welsh roman geleneğinden uzaklaşan kurmaca yaşamöykülerlye (*Hunangofiant Rhys Lewis*, 1885), sanayi devriminin sorunlarını dile getirdi (*Profedigaethan Enoc Huws*, 1891).

OWENCILIK a. Robert Owen'ın, çalışma ve ürün ortaklığına dayanan sistemi.

OWENDO, Gabon'da yer, Libreville yakınında, kereste dışsatım limanı.

OWEN FALLS, Nil'in Uganda'daki kesiminde çavlanlar, Jinja'nın K.'inde. Baraj ve hidroelektrik tesisi.

OWEN GLENDOWER → GLENDOWER.

OWENS (James CLEVELAND, **Jesse** —denir), amerikalı atlet (Danville, Alabama, 1913 - Tucson 1980). 1936'da Berlin'de dört olimpiyat şampiyonluğu kazandı (100 m, 200 m, uzun atlama ve 4×100 m bayrak), 100 m ve 200 m ile uzun atlama (8,13 m, 1935'te gerçekleştirildi ve ancak 1960'ta kırıldı) dünya rekorlarını elinde tuttu.

x

Jesse Owens

OWENSBORO, ABD'de (Kentucky) kent, Ohio kıyısında, Louisville'in B.'sında; 54 400 nüf. Bir tarım bölgesinin merkezi. Tarıma dayalı besin sanayileri. Metalürji. Kimya. Mobilyalar.

OWEN SOUND, Kanada'da (Ontario) kent, Huron gölünde, Georgia körfezi kıyısında liman; 19 500 nüf. Tersaneler. Elektronik.

OWEN STANLEY, Yeni Gine'de kütle, Papua-Yeni Gine'de, adanın G.-D.'sunda; *mont Victoria*'da 4 074 m. K.-B.'dan G.-D.'ya doğru 300 km'yi aşkın bir çizgi halinde uzanır. Hepyeşil orman 3 400 m yükseltiye kadar yamaçları kaplar. Owen Stanley dağlarında papu kabileleri yaşar.

OWERRİ, Nijerya'da kent, Port Harcourt'un K.'inde, İmo eyaletinin başkenti; 75 000 nüf.

OXALİDACEAE a. Bot. EKŞİYONCAGİLLER familyasının bilimsel adı.

OXBOW a. (ing. *oxbow*, menderes). Hidrol. İki komşu kıvrıntıyı ayıran kolun kesilmesi sonucu bir akarsuyun terk ettiği

Bk. resim sayfa 8988

menderes çıkıntısı. (Böyle bir ölü kolun [Louisiana'da *bayu* denir] yerinde geçici olarak, hilal biçiminde bir göl bulunabilir.)

OXELÖSUND, İsveç'te (Södermanland)

Fleming

Robert Owen
William Brooke'ın
bir portresinden ayrıntı

Dun-Sur-Meuse

Dun-sur-Meuse'ün batısında Meuse'ün bir menderesinin kesilmesinden doğan oxbow (Meuse)

liman kenti, Nyköping yakınında, Baltık denizi kıyısında; 14 000 nüf. Çelik fabrikası. Sayfiye merkezi.

OXENSTİERNA (Axel Gustavsson), **Södermöre** kontu, isveçli devlet adamı (Fånö, Uppsala, 1583 - Stockholm 1654). Şansölye oldu (1612), kral Gustaf Adolf'un güvenini kazandı, seferleri sırasında ülkeyi, onun adına yönetti. Prusya genel valiliğine getirildi (1626). Polonya ile Altmark silah bırakışması görüşmelerini yürüttü (1629); Rheinland'ı yönetmekle görevlendirilince (1631), ordunun yiyecek ve silah gereksinimlerini sağlamada parlak bir başarı gösterdi. Christina'nın Naiplik kurulu başkanlığına getirildi (1632), beş üyeli bir Senato'ya bağlanan Riksdag'ı kolejlere bölen 1634 Anayasası'yla krallığa yeni bir düzen getirdi; posta hizmetini, Åbo üniversitesi'ni kurdu ve Amerika'daki Delaware kolonisini kurdurttu (1638).

Stockholm müzesi

Axel Gustavsson Oxenstierna D. Dumonstier'nin deseni (1633) *Stockholm müzesi*

Nordlingen yenilgisinden (1634) sonra, Prusya'dan alınan topraklan Polonya'ya geri vererek, bu ülkeyle bozuşulmasını önledi; sonra Richelieu'den para yardımları sağlamak üzere Compiègne'e gitti (1635) ve onunla Hamburg bağlaşması'nı imzaladı (1638), ardından Danimarka'ya Brömsebro antlaşması'nı kabul ettirdi (1645); bu antlaşmayla Sund üzerinden taşınan mallardan alınan vergiler kaldırılıyor ve Gotland, Ösel ve Halland İsveç'e bırakılıyordu. Westfalen barışı'yla Gustaf Adolf' un rüyası gerçekleşti ve Batı Pomeranya Stettin'le birlikte Oder ağzındaki toprak lar, Bremen ve Verden İsveç'e geçti (1648).

Oxford Brasenose College (1509)

Kersting

Daha sonra etkisi azalan Oxenstierna, Christina'nın tahttan çekilmesini önleyemedi.

OXENSTİERNA (Bengt Gabrielsson), **Korsholm** ve **Vasa** kontu, isveçli diplomat (Mörby, Uppland, 1623 - Stockholm 1702), Axel'in yeğeni. Osnabrück (1648) ve Oliva barışı (1660) görüşmelerine katıldı, Livonya genel valiliği yaptı (1662 -1666), Nijmegen antlaşması'na (1678) ve şansölye olarak Lahey antlaşması (1681) görüşmelerine katıldı.

OXFORD, Büyük Britanya'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Thames ırmağının yukarı çığırı kıyısında; 116 200 nüf. (1989). Gotik mimari anlayışıyla yapılmış kolejler ve birçok başka anıt, eski kente büyük bir çekicilik kazandırır. Günümüzde katedral olarak kullanılan Christ Church, roman-norman üslubundadır. Christ Church College'ın resim (italyan primitifleri) galerisi. Oldukça zengin arkeoloji ve doğu sanatları müzesi (Ashmolean Museum), Bodleian Library (renkli resimlerle süslü elyazmaları).

Bu eski üniversite kenti sanayileşmiştir (konservecilik, otomobil yapımı, elektrik gereçleri).

—Tar. Adına ilk kez *Anglosakson kroniği*'nde rastlanan kent, Norman döneminde gelişti. Kentte bulunan okullardan yola çıkılarak, XII. yy.'da, Paris'teki örneğe göre gelişme gösterecek olan bir üniversite kuruldu. Bazı bilginlerin 1209'da ayrılıp Cambridge'te başka kolejler kurmalarına karşın, XIII. yy.'da Oxford Üniversitesi, tanrıbilim, özellikle de Robert Grosseteste ve Roger Bacon'un sivrildikleri fen alanında, Paris Üniversitesi'ne rakip oldu. XIV. yy.'da en büyük tanrıbilimciler (Ockham, Duns Scot, Bradwardine ve Wycliffe) Oxford'da yetiştiler ve ders verdiler; üniversite, özellikle de Merton College, matematik ve fizik dallarında uzmanlaşmaya devam etti. Wycliffe'in mahkûmiyeti bu canlılığa son verdi; XVI. ve XVII. yy.'larda daha katolik ve tutucu olan Oxford, Cambridge ile yarışmak zorunda kaldı ve ancak XVIII. yy.'dan sonra eski ününe yavaş yavaş kavuştu. Cambridge*'te olduğu gibi üniversite, bir dizi özel ve bağımsız vakıftan oluşur. University College (1249'da William of Durham tarafından kuruldu), Balliol College (1263'te John Baliol [ya da Balliol] tarafından kuruldu) ve Merton College (1264'te Walter of Merton tarafından kuruldu) en eski üç kuruluştur. En ünlü kolejler arasında, Queen's College (1340), New College (1379), All Souls (1438), Magdalen (1458), Brasenose (1509), Corpus Christi (1517), Christ Church (1525), Saint John's (1555), Trinity (1555), Jesus (1571), Wadham (1612), Pembroke (1624), Worcester (1714), Hertford (1874) da sayılabilir. XX. yy.'da, üniversitenin modernleştirilmesiyle yeni kurumlar (Oxford Polytechnic, 1970) oluşturuldu.

Oxford English Dictionary *(Oxford ingilizce sözlüğü),* ingiliz dilinin tarihsel sözlüğü, 12 cilt ve 1933'te yayımlanmış bir ekten oluşur. J. Murray'in tasarlayıp yönettiği *New English Dictionary on Historical Principles*'ın (İngilizce yeni tarihsel ilkeler sözlüğü) [1854-1928, 10 cilt] gözden geçirilmiş baskısıdır. Yapıt, XII. yy.'dan bu yana ingilizce sözcük dağarcığının tümünü kapsayan bir dizelgedir; anlamlar tarihsel bir plana göre sınıflandırılmış ve tarihleri belli yaklaşık 5 milyon alıntıyla örneklendirilmiştir. 1955'te, *A Supplement of the Oxford English Dictionary*'nin (Oxford ingilizce sözlüğü'ne ek) [3 cilt, 1972, 1976 ve 1980'de yayımlandı] hazırlanmasına başlandı.

Oxford hareketi, XIX. yy.'da çoğu Oxford Üniversitesi mensubu clergymanleri, Anglikan kilisesi'ni yenileştirmeye ve hatta aralarından bazılarını Roma kilisesi'ne geçmeye yönelten ritualism akımı. Birçok anglikan aydın ve papaz, yerleşik kilise dogmalarının liberalizm tarafından tehlikeye düşürüldüğünü görmek ve Parlamento'nun anglikanizm üzerindeki artan etkisini saptamaktan üzüntü duyuyorlardı. Aralarından bazıları -Oxford profesör ya da tanrıbilimcileri- bu duruma karşı bir tepkide bulunmaya karar verdiler; Edward Bouverie Pusey (harekete bazen *puseycilik* adı veriliyordu), John Henry Newman ve John Keble, bunların en önemlileriydi. John Keble'ın 14 temmuz 1833'te *Ulusça dinden dönme* konusunda verdiği vaaz, derin bir etki yarattı ve yerleşik kilisenin korunmasının temellerini attı. 1833 -1841 arasında, Newman'ın yönetimi altında, Kilise babaları'nın öğretilerinin, Roma sorununun ve Kilise kavramının açıklıkla tartışıldıkları *Tracts for the Times* adlı risaleler yayımlandı (yayımcılara verilen *tractarianlar* adı buradan geliyordu); aynı zamanda tractarianlar, üniversitenin alaylarına ve anglikan piskoposluğun ilgisizliğine rağmen, gerçek bir hıristiyan yaşam ortaya koyuyorlardı. Ancak anglikan piskoposluk, sonunda aklı fikri hep papalık verasetinde, azizlere tapmada, missada olan hareketin "papacı" eğilimlerinden telaşa kapıldı. 1843'te bunalım patlak verdi ve risale 90, Anglikan kilisesi'nin otuz dokuz maddesine göre mahkûm edildi. Newman ve Ward, Roma kilisesi'ne geçtiler; Pusey ve Keble, Anglikan kilisesi'ne bağlı kalmakla birlikte, bu Kilise'yi yenileştirdiler.

Oxford hükümleri, 10 haziran 1258'de, Simon de Montfort başkanlığındaki baronlar tarafından İngiltere kralı Henry III'e kabul ettirilen reformlar programı. Yarısı Krallık konseyi, yarısı da baronlar tarafından seçilen yirmi dört üyeli bir komite, bir oxford manastırında toplanan Parlamento'ya programını onaylattı. Birçok reform arasında bu hükümler, üç parlamentonun her yıl toplanacağını ve kralın öğütlerine uymak zorunda olduğu on beş üyeli bir daimi konseyin kurulacağını özellikle belirtiyorlardı. Henry III'ün kötü niyetliliği ve bazı baronların aşırı istekleri, bu reformcu girişimi bozdu. 1261'den başlayarak Baronlar savaşı patlak verdi. 1265'te galip gelen kral, Kenilworth dictumu sırasında (1266) Oxford hükümleri'ni yürürlükten kaldırdı.

OXFORD KATI a. Yerbil. Jura sisteminin katı. (Eşanl. OKSFORDİYEN.)

OXFORD kontları, De Vere* ve Harley* ailelerinin taşıdığı unvan.

Oxford University Press, ingiliz üniversitesi Oxford'un 1478'de kurulan basım ve yayım bölümü. Önemli bir yayınevine dönüşen kuruluş, sözlükler, her dalda öğretim kitapları, müzik, din kitapları ve çocuklar için albümler yayımlamaktadır.

OXFORD ve ASQUİTH kontu → ASQUİTH.

Oxford-down ırkı, bol yapağılı, çok doğurgan, oldukça iri ingiliz koyun ırkı. (Bol otlu bölgelere uygun bir hayvandır; koçları et koyunu üretiminde de damızlık olarak kullanılır.)

OXFORDSHİRE, Büyük Britanya'da yönetim birimi, Cotswold Hills'de, Thames ırmağının sol kıyısı arasında; 2 612 km²; 578 900 nüf. (1988). Merkezi *Oxford.*

OXİLİA (Nino), italyan yazar ve gazeteci (Torino 1888 - Monte Tomba 1917), S. Camasio ile birlikte, öğrenci yaşamını konu alan bir komedi (*Addio, giovinezza,* 1911) yazdı.

OXNARD, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles'ın K.-B.'sında; 142 220 nüf. (1990). Kimya sanayisi. Plastik. Duyarlı aletler. Kâğıtçılık. Elektronik.

OXUS, Amu Derya ırmağının Antikçağ' daki adı.

OXYBELUS a. Beyaz ya da sarı lekeli, siyah zarkanatlı böcek cinsi. (Kumlu topraklarda yeraltı yuvaları kazarlar. *Oxybelus uniglumis* türü Batı Avrupa'da yaygındır; sinekleri avlayarak yuvasına depolar. Kazıcıyabanarısıgiller familyası.)

OXYCARENUS LAVATERAE a. Ihlamurağacı gövdesinde bulunan tahtakurusu. (Uzunyarımkanatlıgiller familyası.)

OXYMİRUS CURSOR a. Alpler'de yaygın tekeböceği. (Çam, köknar, karaçam gibi kozalaklılarda yaygındır. Tekeböceğigiller familyası.)

OXYNA a. Yazın çeşitli bileşikgillerde yaşayan sinek. (Meyvesineğiller familyası.)

OXYNOTİCERAS a. Hafif göbekli, çıkıntılı, düz kavkılı ammonit cinsi. (Lias devri topraklarında fosillerine rastlanır.)

OXYNOTİDAE a. Zool. DOMUZBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

OXYNOTUS CENTRİNA a. Bentik sularda yaşayan, pütürlü derili, küçük köpekbalığı. (Beden kesiti hemen hemen üçgendir. Akdeniz'de bulunur. Domuzbalığıgiller familyası.)

OXYOMUS a. Çok küçük ve koyu renk bedenli, leşçil böcek cinsi. (Yaprakduyargalıgiller familyası.)

OXYOPUS a. Sıcak bölgelerde bulunan küçük bedenli örümcek cinsi. (Dikenli ayaklı, pasrengi ya da gri uzun gövdeli, sert kırçıllı kıllıdır. *Oxyopidae* familyasının örnek tipi.)

OXYPLEURUS NODİDERİ a. Avrupa'nın güneyinde yaşayan tekeböceği. (Çamların ölü kesimlerinde ya da çotuklarında gelişir. Tekeböceğigiller familyası.)

OXYPODA OPACA a. Bitki döküntüleri arasında ya da karınca, köstebek, dağ sıçanı yuvalarında yaşayan, pasrengi, kızıl ya da kahverengi bedenli kısakanatlı böcek. (Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

OXYPORUS RUFUS a. İri mantarlarda, özellikle de *Agaricus*'larda yaşayan, kırmızı-turuncu kısakanatlı böcek. (Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

OXYPTİLA a. Küçük örümcekler cinsi. (*Thomisidae* familyası.)

OXYRACHİS a. Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde yaşayan, kambur göğüslü, arka ucu ince uzun ve sivri olan zarkanatlı cinsi. (Başında iki boynuz bulunur. Kamburağustosböceğigiller familyası.)

OXYRHYNCHA a. Bağasının ön bölümü arka bölümünden daha dar, gözçukürları genellikle noksan olan yengeç öbeği. (Yalnızca aynagiller familyasını içeren bu öbek günümüzde çok benzeşmez sayılmakta ve sınıflandırmalarda artık bu öbeğe yer verilmemektedir.)

OXYTELA a. Dışkı maddelerinde yaşayan, kahverengi, siyah ya da kızıl, küçük bedenli kısakanatlıböcek cinsi. (Genellikle gübrelerin yakınında bulunurlar. Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

OXYTHYREA a. Eski Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerine yayılan böcek cinsi. (Beyaz lekeli, siyah ya da bronz renkli *Oxythyrea funesta*, genellikle devedikeni çiçekleri içine gömülerek yaşar; çeşitli bitkilerle, buğday başaklarına ve bağ tomurcuklarına zarar verir. Yaprakduyargalıgiller familyası.)

OXYTRİCHA a. Çemberkirpikli *Protozoa* cinsi. (Üyelerinin başlıca özelliği karnındaki beş kirpiktir. Çok sayıdaki türlerinden bazıları denizde, diğerleri tatlısularda yaşar.)

OXYURİS a. Eklembacaklılarda ya da omurgalılarda asalak yaşayan, bir konaklı, küçük bedenli, ipsisolucan cinsi. (Dişisi 10 mm, erkeği 3 mm uzunluğundaki iğnekurdu [*Enterobius vermicularis*], insanda bulunur; erkek sağ kalınbağırsağa yerleşir; döllenmiş dişi, hastalık yapıcı yumurtalarını anus kenarına bırakır.)

OY a. **1.** Seçim, halkoylaması vb. durumlarda söz, yazı ya da belirli bir işaretle belirtilen görüş (Eşanl. REY): *Sizin oyunuz nedir?* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu görüşü yansıtan pusula ya da hareket; rey: *Oylar sayılmaya başlandı. Önerge 10'a karşı 40 oyla kabul edildi.* **—3.** *Oy ayrımı*, oylamanın sona ermesinin ardından, aday olan kişi, grup ya da partilerin aldıkları oyların saptanması için yapılan işlem. ‖ *Oy çokluğu*, oylamaya katılanların yarıdan çoğunun aynı doğrultuda oy kullanmaları: *Oy çokluğuyla seçilmek.* ‖*Oy hakkı*, oy verme yetkisi. ‖*Oy sandığı*, seçim sırasında oylamaya katılan seçmenlerin oy pusulalarını attıkları sandık. ‖*Oy toplamak*, yeterince oy almak. ‖ *Oy pusulası*, rengiyle üzerindeki bir işaret, bir ad ya da bir sözcükle bir oyu belirtmeye yarayan pusula. ‖ *(Bir şeyi) oya koymak*, üzerinde konuşulup tartışılan bir konuda sonucu belirlemek ya da bir öneriyle ilgili olarak bir topluluğun görüşünü almak için oy kullanmalarını istemek; oylamak: *Oya koyar, sonuca göre davranırız.*

—Anayas. huk. ve Siyas. bil. *Oy kullanma*, herhangi bir seçim ya da halkoylamasına, isteyerek ya da istemeyerek katılmama, oy vermeme. (Kullanılmayan oylar, kayıtlı seçmen sayısından oy kullanan seçmen sayısının çıkarılmasıyla bulunur. Tüm ülkelerde oy kullanmamaya ilişkin kurallar vardır. Kimi ülkeler oy kullanmamaya çeşitli yaptırımlar getirmişlerdir. 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili seçimi k. seçmen kütüğünde kaydı ve sandık listesinde oy kullanma yeterliği bulunduğu halde, özürleri olmaksızın seçime katılmayanların para cezasıyla cezalandırılmasını öngörmektedir.)

—Huk. *Oy verme*, bir seçimde ya da karar aşamasında bireysel ya da toplu tercihlerin belli yöntemlerle açığa vurulması. (İlke olarak, oy verme işlemi gizli [hücrede yapılması, kapalı zarf içinde oyların verilmesi, oy pusulaları üzerine herhangi bir işaret konmaması], eşit [bir kişinin bir tek oy verebilmesi] ve kişiseldir; özgür bir biçimde gerçekleşir.) ‖*Oy verme hakkı*, seçmen olabilmek için yasada aranan koşullara sahip yurttaşların, temsilcilerini belirleyebilme ve seçebilme hakları. ‖ *Geçerli oy*, belli bir tercihi gösteren ve seçim yasası kurallarına uygun olarak verilmiş oy. (Geçerli oylar, verilmiş olan tüm oylardan geçersiz oyların çıkarılmasıyla elde edilir.) ‖*İşari oy* ya da *işaretle oylama*, oy sahibinin belli fiziksel eylemlerle oyunu açıklaması (el kaldırma, ayağa kalkma vb.). ‖ *Postayla oy verme*, kimi ülkelerde seçmenlerin seçim sandığına gitmeden, posta yoluyla oylarını iletebilmeleri yöntemi. (Bir dönem Fransa'da uygulanmış olan bu yönteme, 31 aralık 1975 tarihli yasayla son verildi.) ‖ *Vekâleten oy verme*, bir oylamaya bizzat katılamayan kişinin, bir başkasını kendi adına oy kullanmaya yetkili kılması ve bu suretle oy verilmesi usulü. (Fransız parlamento hukukunda bir ara uygulanan bu usul meclise devamsızlığı artırıcı sonuç doğurmuştur. Bu nedenle 1958 Anayasası her parlamenterin kendi oyunu bizzat kendisinin vermesi anlamına gelen kişisel oy usulünü getirmiştir.) ‖ *Zorunlu oy* ya da *oy verme zorunluluğu*, ulusal egemenlik ve görev-seçim kuramlarına dayalı olup, her yurttaşın seçimlerde oyunu kullanmasını zorunlu kılan, oy vermemeyi yasaklayan ve belli yaptırımlarla karşılayan sistem. (En tipik uygulaması Belçika'da bulunan bu yöntem, 1982'den sonra kısmen Türkiye'de de uygulama alanı bulmuştur. Buna göre, 1982 Anayasası için yapılan halkoylamasına geçerli bir özrü bulunmaksızın katılmayanlar, bunu izleyen beş yıl içinde yapılacak genel ve yerel seçimlere, ara seçimlerine ve halkoylamalarına katılma, seçimlerde aday olma hakkından yoksun bırakılmışlardı [Anayasa, geçici mad. 16]. Milletvekili seçimi kanunu da geçerli özrü olmaksızın oy kullanmayanların para cezasına çarptırılacağını öngörmüştür [md. 63].)

—Siyas. bil. *Oy avcılığı*, bir kişinin ya da bir siyasal partinin boş vaatlerle taraftarlarını artırmaya çalışması.

—ANSİKL. Genel oy sistemi, seçme işini bir hak sayan halk egemenliği kuramından kaynaklanır. Ulusal egemenlik kuramına göre ise, seçme işi bir hak değil bir görevdir; dolayısıyla bu görevi yerine getirmeye yeterli sayılanlar bu işleme katılabilirler. Bu, sınırlı oy sistemine götürür. Temsili demokrasilerin başlangıç dönemlerinde geçerli olan bu sistemde oy verme hakkı cinsiyete (sadece erkeklere), servet durumuna (belli bir gelir düzeyinin üstündekilere, örneğin belli miktarda vergi verenlere oy verme hakkı tanıyan *servete dayalı oy sistemi*) ya da öğrenim düzeyine (örneğin, sadece okuma yazma bilenlere bu hakkın tanınması) göre sınırlanmıştı. XIX. yy.'ın ortalarından sonra, halk sınıflarının verdikleri mücadelelerle, oy verme hakkının sınırları genişletildi ve *genel oy sistemi*'ne yönelindi. Bu yönde atılan ilk adımlar, servet ve öğrenim koşullarının kaldırılması oldu. Bunları, XX. yy.'da kadınlara da oy hakkının tanınması hareketleri izledi (örneğin Fransa'da 1944, Türkiye'de 1934). Günümüzde, oy verme hakkının doğabilmesi için öngörülen birtakım koşullar ise (o ülkenin yurttaşı olmak, belli bir yaşı doldurmuş bulunmak vb.), genel oy hakkının yadsınması anlamına gelmez; bunun düzenlenmesiyle ilgili olağan kurallar olarak görülür. Buna karşılık, oy hakkının tanınmasında ırk ayrımı güdülmesi, genel oy ilkesinin reddi anlamına gelir.

Oy verme, değişik kademelere dağılan bir süreç niteliği gösterir. *Tek dereceli oy* usulünde seçmenler temsilcilerini bizzat ve doğrudan doğruya seçerler. *İki dereceli oy* usulünde ise seçmenler, temsilcileri seçecek olan "ikinci seçmenleri" belirlerler. Her seçmenin bir tek oy hakkına sahip olduğu usule *eşit oy* sistemi denir. Bunun karşıtı, bazı seçmenlerin birden fazla oy verme hakkına sahip oldukları *çok sayılı oy* sistemidir. Örneğin, *aile oyu* denen uygulamada aile başkanı, aile üyelerinin sayısıyla orantılı oy kullanma olanağı bulabilmiştir. *Katsayılı oy*'da da, belli koşullara sahip bulunan seçmenler aynı seçimde birden fazla seçim çevresinde oy kullanabilirler.

OYA a. (*oymak*'tan *oy-a*). **1.** İğne, firkete, mekik ya da tığ gibi araçlardan biriyle ve ince iplik kullanılarak dokunan ve çoğunlukla kenar süsü olarak kullanılan bir tür ince dantel. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Oya gibi*, bir şeyin güzelliğini ve inceliğini vurgulamak için kullanılır.

—Müz. Bir gerçek notadan sonra duyulan ve ona yeniden dönmeye zorlayan bir alt ya da bir üst ses. (Asıl sesten 1 ton ya da 1 yarım-ton daha pes ya da tiz olabilir.)

—ANSİKL. El sant. Oya, Anadolu'da en yaygın geleneksel el sanatı ürünlerindendir. Yapıldığı araca göre mekik, tığ, iğne, firkete oyası gibi adlar aldığı gibi kullanılan malzemeye göre de değişik isimler alır (mum, boncuk, püskül, koza, çaput oyası vb.). Oya genellikle kullanılacak iplikten yapılan bir zincir örgü ya da tutturulacağı kumaşın kenarına yapılır. Düz ve ince bir şerit biçimindeki oyaların yanı sıra zincirden aşağı doğru sarkacak biçimde dokunmuş üç boyutlu çiçek, meyve, yaprak vb. motiflerden oluşan oyalar da vardır. Oya motifleri genellikle doğadan esinlenilerek oluşturulmuştur ve bunlar içinde stilize edilmiş örneklere de rastlanır. Kimi zaman motiflerin sert durmasını sağlamak amacıyla iplik, at kılıyla birlikte örülür.

Oyalar yemeni, mendil, çevre vb. eşyanın kenarlarına dikilir. Baş süslemesinde ya da giysileri bezemek üzere yaka, kol kenarlarında kullanıldığı da olur. Genellikle çok renkli olan oyalar motiflerine göre, yaprak oya, gül oya, biber oya, sünbül oya vb.; motifinin benzerlik gösterdiği şeye göre kirpik oya, oğlan perçemi, çarkıfelek, mektepli kızlar vb.; yapıldığı yere göre

Bursa oyası, Selanik oyası vb. değişik adlar alır. Bazı araştırmacılar Anadolu'daki oya motiflerinin ve adlarının başlı başına bir araştırma konusu olduğunu öne sürerler.

Anadolu'da kızlar çok küçük yaşta oya yapmayı öğrenirler ve çeyizlerinde mutlaka elleriyle dokudukları oyalar bulunur. Bazı yörelerde oyaların değişik anlamları da vardır. Örneğin hamile kadınlar başlarına al renkli güllü, üzüntüsü olanlar ya da bir yakını ölenler kahverengi ve "mezartaşı" adı verilen oyayla bezeli, birisiyle kavgalı olanlar biber oyalı yazmalar takarlar.

Oyacılık Anadolu'da bugün de sürdürülen bir el sanatıdır. Çeşitli eşyaların kenarına dikilmesi yanında yaka iğnesi, kemer, çanta süsü vb. biçimlerde de kullanılmaktadır.

OYACI a. Oya yapan ve / ya da satan kimse.

OYAÇİÇEĞİ a. Pembe ya da koyu menekşe renginde çiçekler açan süs ağaççığı. (Park ve bahçelerde yetiştirilir; ağustostan ekime kadar salkım halinde çiçek açar. Bil. a. *Lagerstroemia indica; lythraceae* familyası.)

OYAK → ORDU YARDIMLAŞMA KURUMU.

Oyak Renault otomobil fabrikaları aş → RENAULT.

OYALAMA a. **1.** Oyalamak eylemi. **—2.** İlgiyi, dikkati, asıl yoğunlaştırılması gereken noktadan uzaklaştırarak zaman kaybettirme: *Oyalama taktiği.*
—Ask. *Oyalama mevzisi,* oyalama muharebesi yapan birliklerce işgal edilen mevzi. || *Oyalama muharebesi,* taarruz eden düşmanla kesin sonuçlu bir muharebeye tutuşmadan onu yıpratmak ve geciktirmek amacıyla uygulanan muharebe türü. (Bu tür muharebe, birbiri ardınca gelen oyalama mevzilerinde ve bu mevziler arasında kalan alanlarda yapılır.)

Büyük Larousse

İsmail Hakkı Oygar'ın bir seramiği (1940)

OYALAMAK g.f. **1.** *Bir kimseyi (araç tümleci +) oyalamak,* ilgisini, dikkatini belli bir süre için başka bir yöne çekerek onun dert edindiği şeyi düşünmemesini sağlamak; avutmak, eğlendirmek: *Hasta yatağında fıkralar anlatarak onu oyalamaya çalışıyor.* **—2.** *Bir kimseyi (araç tümleci +) oyalamak,* çeşitli hilelere, oyunlara başvurarak onun herhangi bir eylem için harekete geçmesini engellemek, ona zaman kaybettirmek ya da bu yolla zaman kazanmak: *Şaşırtma manevralarıyla düşman ordusunu oyalamak. Türlü bahanelerle alacaklılarını oyalıyor. Bu tür taktiklerle bizi oyalamak istiyorlar.* **—3.** Bir şey söz konusuysa, bir kimsenin hoşça vakit geçirmesini sağlamak ya da onun çok zamanını almak: *Bu kitap seni trenin kalkış saatine kadar oyalar. O iş beni çok oyaladı.*

◆ **oyalanmak** dönşl. f. **1.** Bir şey yaparak eğlenmek, zaman geçirmek: *Sabahları müzik dinleyerek bir süre oyalanmak. Bulmaca çözerek oyalanmak.* **—2.** Zaman yitirmek ya da çok ağırdan almak, yapılması gerekeni değil de başka şeyleri yapmak: *Oyalanmayın, hemen işinizin başına dönün! Böyle oyalanırsan, ödevlerini bitiremezsin.*

◆ **oyalanmak** edilg.f. Zaman kaybetmek, eğleşmek, gecikmek: *Kar yüzünden tren yollarda çok oyalandı.*

◆ **oyalandırmak** ettirg. f. Oyalanmasına yol açmak, oyalanmasını sağlamak.

OYALAMAK g. f. *Bir şeyi oyalamak,* oya yaparak ya da oya geçirerek onu süslemek.

◆ **oyalanmak** edilg. f. Oyalamak eylemine konu olmak.

OYALANDIRMAK → OYALAMAK.

OYALANMA a. Oyalanmak eylemi.
—Etol. *Oyalanma etkinliği,* SAPTIRMA' ETKİNLİĞİ'nin eşanlamlısı.

OYALANMAK → OYALAMAK.

OYALAYICI sıf. Eğlendiren, hoşça vakit geçirten ya da meşgul eden, zaman kaybettiren şey için kullanılır: *Oyalayıcı bir kitap, film. El oyalayıcı bir iş.*
—Tıp. Bir hastalığın nedenine yönelmeksizin belirtileri üzerinde etki gösteren tedaviye, reçeteye denir. (Eşanl. PALYATİF.)

OYALI sıf. Kenarına oya yapılarak ya da geçirilerek süslenmiş şey için kullanılır: *Oyalı yemeni. Oyalı mendil.*

OYALI, Şırnak'ın İdil ilçesine bağlı bucak, 8 535 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Oyalı* (esk. *Alyan, Delvikasır*), 957 nüf. (1990).

OYAMA, Japonya'da kent, Honşu (Toçigi ili) adasında, Tokyo'nun K.'inde; 142 263 nüf. (1990). Elektronik. Madenocağı gereçleri. Alüminyum metalürjisi. Besin sanayisi.

OYAMA İVAO *(marki),* japon mareşal (Kagoşima 1842 - Tokyo 1916), Samuray ve Saigo Takamori'nin yeğeniydi, samuray ayaklanmasının bastırılmasına katıldı (1877). Polis şefliği (1879), Savunma bakanlığı (1880) ve Genelkurmay başkanlığı (1882) yaptı, Çin'e karşı girişilen savaşta bir kolordunun başına getirildi. Port-Arthur'u aldı (1894) ve mareşalliğe yükseltildi. Mançurya'da başkomutanken (1904 -05) kendisine Mukden dükü unvanı verildi.

OYAPOCK ya da **OYAPOC,** Güney Amerika'da ırmak, Fransız Guyanası ile Brezilya arasında sınır çizdikten sonra Atlas okyanusu'na dökülür; 370 km.

OYAŞİO, Batı Büyük Okyanus'ta soğuk su akıntısı (kışın 5 °C, yazın 10-15 °C), Bering ve Ohotsk denizlerinden başlayarak Kuriller yayı ve Japonya boyunca ılıman su cephesine kadar (Tokyo enlemi) akar. Akıntının sıcaklığı ve debisi, yukarıdaki enlemleri etkileyen soğumaların düzenlediği iniş çıkışları gösterir. Cephe boyunca Oyaşio suları G.'e doğru iner, Honşu'nun G.'inde derinde akan bir ara su oluşturur.

OYBİRLİĞİ a. **1.** Oylamaya katılan herkesin görüş ve isteklerinin aynı noktada toplanması: *Toplantıda oybirliği sağlanamadı.* **—2.** *Oybirliğiyle,* herkesin uzlaştığı aynı görüşteki oyların toplamıyla: *Karar oybirliğiyle alındı. Oybirliğiyle oteli terk etme kararı alındı.* **—3.** *Oybirliği etmek,* bir konuda anlaşmak, görüş birliğine varmak.

OYCU sıf. ve a. Oy alabilmek uğruna her yolu deneyen kimse için kullanılır; oy avcısı.

OYCULUK a. Oy alabilmek uğruna her yolu deneme işi.

OYDAŞ sıf. Bir başkasıyla aynı düşüncede olan, aynı görüşü paylaşan kimse için kullanılır; hemfikir, düşündeş.

OYDURMAK → OYMAK.

OYEM, Gabon'un kuzeyinde yer, Woleu -N'tem bölgesinin yönetim merkezi; 16 200 nüf.

OYGAR (İsmail Hakkı), türk seramikçi (Petriç, Bulgaristan, 1908 - İstanbul 1975). İstanbul Sanayii nefise mektebi'ni bitirdikten sonra Hakkı İzet ve Vedat Ar'la birlikte Paris'e gönderildi. Orada Yüksek dekoratif sanatları okulu'nda iç mimari ve dekorasyon bölümlerinde okudu. İlk seramiklerini Paris Salon d'Automne'da sergiledi (1928). Yurda dönüşünde Sanayii nefise mektebi'nin Tezyinat ve ona bağlı olarak Seramik ve türk çiniciliği atölyesi'ni kurmakla görevlendirildi; çalışmalarıyla seramik eğitiminin çağdaşlaşmasını sağladı. Seramiğin yanı sıra dekoratif sanatların öteki alanlarında da öncü çalışmalarıyla tanındı. Birinci Uluslararası İzmir fuarı'nın düzenlenmesinde sanat danışmanlığı yaptı (1935). Etibank işletmelerinde iç mimari ve mobilya tasarımlarıyla uğraştı (1937-1950). Yurtiçi ve yurtdışında düzenlediği çağdaş türk seramikleri sergileriyle, bu alandaki çalışmaların tanınmasına katkıda bulundu. İstanbul Beşinci uluslararası seramik sergisi'nde altın madalya ile ödüllendirildi (1967).

OYLAMA a. **1.** Bir karar alma ya da seçim dolayısıyla bireysel ya da topluca isteğin gösterilmesi. (İlke olarak oylama gizlidir [zarf, ayrı bölme, oy pusulalarında herhangi bir işaretin bulunmaması], eşittir [bir insan, bir oy], kişisel ve özgürdür. Bununla birlikte bu özelliklere uymayan oylamalar da vardır.) **—2.** Bir mecliste, bir toplantıda bir görüşün açıklanma şekli: *El kaldırarak oylama.* **—3.** *Bir şeyi oylamaya koymak,* üzerinde tartışılan bir sorunu ya da öneriyi belli bir çözüme bağlamak için ilgilileri oyuna sunmak: *Öneri oylamaya konuldu.*
—Siyas. bil. *Açık oylama,* kimin ne yönde oy kullandığının bilinmesine olanak sağlayan yöntem. (Parlamentolarda bu yöntemin uygulanması elektronik araçların kullanılması gibi modern usullerle olabileceği gibi, parlamenterlerin adlarını ve seçim çevrelerini gösteren oy pusulalarını sandığa atmaları ya da ad cetvelinin okunması sırasında ayağa kalkarak "kabul", "ret" ya da "çekimser" sözcüklerini söyleyerek oylarını belli etmeleri gibi yollarla da gerçekleşebilir.) || *Gizli oylama,* ne yönde oy verildiğinin başkaları tarafından bilinmemesini sağlayan yöntem. (TBMM' de gizli oylama, üzerinde herhangi bir işaret bulunmayan yuvarlakların kutuya atılmasıyla gerçekleşir. Beyazlar olumlu, yeşiller çekimser, kırmızılar da olumsuz oy kullanıldığı anlamına gelir. 15 milletvekilinin bir önerge ile gizli oylama yapılmasını istemesi ve bunun da TBMM genel kurulu'nda kabulü durumunda gizli oylama kararı alınabilir. Ancak, Anayasa ya da içtüzükte açık ya da işaret yoluyla oylamanın zorunlu tutulduğu durumlarda gizli oylama istenemez.)

OYLAMAK g. f. *Bir şeyi oylamak,* bir kararı, bir öneriyi vb. oya sunmak, oya koymak; oylamadan geçirmek.

◆ **oylanmak** edilg. f. Oya sunulmak; oylamadan geçirilmek: *Karar tasarısı mecliste bugün oylanacak. Bütçenin tamamı oylandıktan sonra maddelerin tartışılmasına geçildi.*

OYLANMA gçz. f. Oylanmak eylemi.

OYLANMAK → OYLAMAK.

OYLANIŞ a. Oylamak eylemi ya da biçimi.

OYLAR, Güney Laos'ta (Boloven) yaşayan mon-khmer halk. Sayıları birkaç bin tahmin edilen Oylar, yüksek yaylalarda yaşamakta, çeltikçilik ve hayvancılık yapmaktadırlar. Taylar tarafından durmadan kovalandılar ve kökleştirildiler. Buddhacılığın etkisinde kalmışlardır.

OYLAŞIM a. Oylaşmak eylemi.

OYLAŞLIK sıf. Oylaşım niteliğinde olan şey için kullanılır.

OYLAŞMAK g. f. Bir ya da birden çok kimseyle bir sorun, bir konu üzerinde karşılıklı değişik görüşler ileri sürmek; müzakere etmek.

OYLUK → UYLUK.

OYLUM a. **1.** Bir cismin kapladığı ya da sınırlarının belirlediği alan; hacim. **—2.** Bir kabın sığası. **—3.** Kıvrım. **—4.** *Oylum oylum,* girintili çıkıntılı, kıvrım kıvrım.
—Geom. HACİM'in eşanlamlısı.
—Güz. sant. Resimde üçboyutluluk, derinlik etkisi; mimarlıkta mekân karşılığı.

OYLUM, Trabzon'un Sürmene ilçesi Küçükdere bucağına bağlı köy; 3 359 nüf. (1990).

OYLUMLAMAK g. f. Güz. sant. Resim sanatında, nesnelerin oylum ve biçimlerini özellikle ışık gölge oyunlarıyla belirginleştirmek.

OYLUMLU sıf. Çok yer kaplayan, boyutları büyük şey için kullanılır; hacimli: *Oylumlu bir tez çalışması.*

OYMA a. **1.** Oymak eylemi. **—2.** Oyularak yapılan süsleme: *Koltuğun oymaları.*
—Cerr. Yüzeysel bir yarmadan sonra dışarı alınan kapsüllü bir uru özel çıkartma yöntemi.
—Grav. *Oyma kalemi,* ağaç ya da maden kazıma işleminde kullanılan çok ince çapla. (Kesiti oval biçimde olabilir, ucu köşeli ya da sivridir.)
—Güz. sant. Oyma sanatı. Oyma işleri.
—Jeomorfol. *Alttan oyma,* bir engebenin temelden oyularak yıkılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mak. san. *Kopyalı oyma tezgâhı,* bir gravürün kopyasını çıkarmaya yarayan tezgâh. (Bk. *anskil.* böl.)
—Marangl. Testere, dekupaj ve şerit testere makinesiyle ahşaba biçim vermek, kalınlığını tümüyle almak işlemi. || Çevreleyen bölümlerinde kabartmalar meydana getirmek için küçük yüzeyli pano ve levhaların bazı bölümlerinin kalınlığını azaltmak işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kafes oyma,* ince bir levhanın (örneğin, kontrplak kaplama) kalınlığını dolu ve boş bölümler oluşacak biçimde tümüyle çıkararak yapılan oyma. (Kafes oyma, dekupaj ve küçük kasnaklı şerit testere makinesiyle yapılır.) || *Yuvarlatarak oyma,* masif bir parçayı istenen eğim, kavis ve yuvarlaklıkta keserek yapılan oyma. (Özellikle, koltuk, sandalye, masa ayak-kayıt ve arkalıklarının, kulp ve askıların hazırlanmasında uygulanır. İşlem darlamalı şerit testere makinesinde gerçekleştirilir.)
—Metalürj. *Oyma masası,* akımla metal kaplama (galvanoplasti) uygulamalarında mum ya da gutta-perka üzerine izlerin kazınarak işlendiği tezgâh.
—Oftalmol. *Göz oyma,* görme siniri kesilerek göz küresinin çıkartılması. (Sakatlayıcı olan bu ameliyattan sonra yapay bir göz takılması gerekir.) || *Gözçukuru oyma,* gözçukurunun yumuşak kısımlarının, gözkapaklarıyla birlikte çıkartılması. (Bu ameliyat kemikzarı yerinde bırakılarak ya da kemikzarı alınarak gerçekleştirilebilir. Gözçukurunu tümüyle boş bırakan bu ameliyat kötücül ur olgularında uygulanır.)
—Süslem. sant. *Kafes oyma* → KAFES.
—Terz. Nakış, dantel ya da kumaştan bir motifin çok sık bir dikişle kumaşa aplike edildikten sonra altta kalan kısmın kesilip çıkarılmasıyla elde edilen motif.
◆ sıf. Oyularak yapılmış şey için kullanılır: *Oyma kapı. Oyma yazı.*
—Denizc. *Oyma kayık,* kalın bir ağaç kütüğünü oyarak yapılan ilkel tekne.
—Terz. *Oyma aplike yapmak,* bir süs motifini kumaş üzerine oyma aplike tekniğiyle uygulamak.
—ANSİKL. Jeomorfol. Irmaklarda, yamaçların alt bölümünün alttan oyulması genellikle ot köklerinin saçaklarıyla tutunan üst bölümün çökmesine yol açar. Bu olay daha çok, su akıntısının çarptığı içbükey kıyılarda etkili olur. Akıntı, bu biçimde toplanan malzemeyi boşaltacak kadar güçlü değilse bunları hemen yakınında aşağıçığırdaki dışbükey kıyıya biriktirir ve böylece menderesler oluşur.
—Mak. san. Bir gravürün kopyası aynı boyutlarda; büyütülerek ya da küçültülerek çıkarılabilir. Kopya çıkarma oranı, bir yandan freze bıçağını tutan mili, diğer yandan da kopyası çıkarılacak nesneyle temas halindeki yoklayıcıyı taşıyan bir koşutkenarın uzunluk/genişlik oranı değiştirilerek belirlenir. Kopyalı oyma tezgâhına genellikle elle kumanda edilir; ancak kimi kez, bazı tiplerde bulunan yeni geliştirilmiş bağlama düzenlerinin yardımıyla kopya çıkarma işlemi bütünüyle otomatik olarak da gerçekleştirilebilir. Metalürji sanayisinin değişik sektörlerinde, takım yapımında yaygın olarak kullanılan bu tezgâhlar, özellikle madalyacılıkta kesitleri küçültülen torna tezgâhının vazgeçilmez yardımcısıdır.
—Marangl. Kalınlığın azaltılması geniş bir yüzey üzerinde yapıldığı zaman oyma "zemin" adını alır. Oyma tamamen kapalı olduğu zaman, yani her yanı, kendisiyle bir bütün oluşturan kabartmalarla çevrili olduğu zaman, oymayı elde etmek için panonun tümünü oyma kalemiyle oymak gerekir. Bu zorluktan kaçınmak için pano, kiniş, lamba ve kordon rendesiyle biçimlendirilmiş çıtalarla çerçeveleme yoluna gidilir.

OYMABASKI a. Matbaac. **1.** Tarama gravür tekniğine benzer baskı yöntemi. (Bu yöntemde baskı işlemiyle birlikte bir ıstampalama işlemi de sözkonusudur ve kabartma ıstampalama yoluyla ya da kullanılan mürekkebin koyuluğuyla sağlanır.) **—2.** Sökülüp takılabilen harflerin icadından önce, genellikle lif yönlü ağaç üzerine (ksilografi) kazınmış levhalarla yapılan baskı.

OYMACI a. Oyma işleri yapan usta.

OYMACILIK a. Oyma işleri yapma sanatı: *Tahta oymacılığı. Oymacılık son yıllarda yeniden canlandı.*
—ANSİKL. • *Taş oymacılığı.* Eskiçağ'dan beri özellikle mimarlıkta uygulanan taş oymacılığında alçakkabartma* ya da yüksekkabartma* teknikleri kullanılır. Asur, hitit, geç hitit yapılarını süsleyen ortostatlar, Hititler'in (Fasıllar, Eflatunpınar) ve Phrygialılar'ın (Yazılıkaya, Maltaş, Arslantaş) kaya anıtları, Lykialılar'ın kaya mezarları, lahitleri taş işçiliğinin özgün örnekleri olarak belirtilebilir. Anadolu'da gerçekleştirilen ilk türk yapıtlarında taş oymacılığı mimariyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Divriği Ulu camisi ve darüşşifa'sının (1228) taçkapısında ve mihrabında Anadolu öncesi tuğla ve alçı işlemelerinin etkisi belirgindir (yüksekkabartma biçiminde iri palmetlerin ve yıldızların üzerleri ayrıca ince desenlerle bezenerek iki kademeli süsleme uygulanmıştır). Anadolu Selçukluları'nın cami, medrese, kervansaray, türbe gibi yapılarındaysa taşa daha yatkın bir üslup geliştirilmiştir ve bezemeler özellikle taçkapıların çevresinde yoğunlaşmıştır. Bu süslemelerde daha yüzeysel bir üslup görülür, ancak yer yer yüksekkabartmalarla karşılaşılmaktadır (Sivas Gök medrese, Konya İnceminareli medrese, Erzurum Çifteminareli medrese). Daha sonra selçuklu taş işçiliği ve motifleri Karamanoğulları yapılarında bir ölçüde sürdürülmüştür (Karaman İbrahimbey imareti, Hatuniye medresesi). Osmanlı öncesi taş oymacılığının bir başka önemli grubunu mezar taşları oluşturur. Özellikle Ahlat'ın XI.-XV. yy.'lar arasına tarihlendirilen ve bir dantel inceliğiyle işlenmiş mezar taşları, üzerlerinde taş ustalarının adlarını taşımaları açısından da önemlidir. Osmanlı mimarlığında taş işçiliği ölçülü bir biçimde uygulanmıştır (minberler, sütun başlıkları, mukarnaslar, şerefe korkulukları ve altları, çeşmeler vb.). Mezar taşları ve lahitler de dönemin farklı üslupları yansıtan bezemeleri ve yazılarıyla taş oymacılığının özgün örnekleridir.

alfabedeki bütün harfleri kazıyarak işleyebilen sayısal kumandalı bir kopyalı oyma tezgâhıyla bir koni üzerine çukur baskı işleme

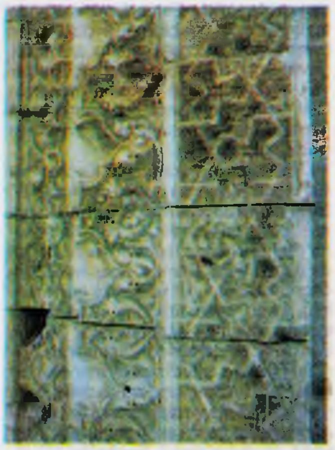
Aciera

• *Değerli taş oymacılığı.* Mühür, tılsım ve süs olarak kullanılan oymalı cevherler, IV. binyıl'da Mezopotamya'da ve daha sonra Mısır'da ortaya çıktı. IV. binyıl'ın sonuna doğru, damga mührün yerini Doğu'da (Uruk, Fara, Cemdet-Nasr hanedanöncesi krallıkları, Ur ve Akkad hanedanları), yavaş yavaş, üzerinde insan biçimli tasvirler bulunan silindirler aldı. Mühür, Batı'da ilk olarak Minos uygarlığında (Girit'te) görüldü. Mercimek biçimindeki bu taşlar (akik, kalsedoin, kırmızı akik), geometrik şekillerle ve daha sonra hayvan figürleriyle ve çeşitli simgelerle (yay, haç, yıldız, ok vb.) süslendi. Fenikeliler, İ.Ö. III. binyıl'da, Asur ve Mısır silindirlerini kullandılar; ahemeni egemenliğinden (İ.Ö. VII. yy.) başlayarak pers taş oymacılığını taklit ettiler ve silindirlerin yerini damga mühürler aldı. Hititler döneminden (İ.Ö. II. binyıl) günümüze ulaşan serpantin, diyorit, hematit ve steaşistten yapılmış, üzerlerine hiyeroglif, çivi yazısı, insan ve hayvan figürleri işlenmiş mühürler büyük bir ustalık ürünüydü. Yunanistan'a Minos uygarlığının etkisiyle giren cevher oyma sanatı, İ.Ö. V. ve IV. yy.'larda doruk noktasına ulaştı. Bu işlenmiş taşlar, çağın en ünlü heykelcilik yapıtlarının (diskobolos, doryphoros vb.) küçük birer kopyası gibiydi. O çağın en ünlü oymacıları arasında, Bergama sarayı'nda etkinlik gösteren Athenion'u ve İskenderiye sarayı'nda çalışan Pyrgoteles'i saymak gerekir. Kendilerinin yoksun oldukları cevherleri dışardan getiren Etrüskler, İtalya'da çeşitli değerli taş ve mühürtaşı oymaları gerçekleştirdiler. Bunların birçok örneği, Tarquinia, Vulci, Bologna ve Chiusi'deki mezarlarda bulunmuştur. Onları örnek alan Romalılar da mühürtaşı ve kame* oyma sanatını uyguladılar. Ancak, Roma'da taş oymacılığının gelişmesi, İ.Ö. I. yy.'da, doğu hanedanlarının hazinelerinin ele geçirilmesi dönemine rastlar. Augustus döneminde, Dioskurides, resmi mühürleri kazıdı ve imzaladı. *Büyük kame* (Cabinet des Médailles, Bibliothèque nationale, Paris) ve *Augustus kamesi* (Viyana), İ.S. I. yy. oymacılık sanatının önemli örnekleridir.

Daha sonraları, Doğu'da, gözde bir sanat olarak devam ettiği ve çok sayıda sasani (*Hüsrev II kupası,* Bibliothèque nationale) ve bizans (çeşitli İsa figürleri, muştulamalar) yapıtlarıyla temsil edildiği halde, aynı dönemde, değerli taş işlemeciliği, Batı'da unutuldu ve haçların, ciboriumların, kutsal emanet mahfazalarının süslenmesinde, antik değerli taşların kullanılmasıyla yetinildi. IX. yy.'a kadar Rheinland cam zanaatçıları, işlenmesi daha kolay olan yumuşak cam hamurunu kullandılar. Taş oymacılığının yeniden doğuşu, yeni karolenj hanedanı döneminde gerçekleşti ve sanatçılar doğal kristali kullanmayı tercih ettiler (örneğin, kristal üzerinde haça gerilme tasvirleri).

XV. ve XVI. yy.'larda bu sanat, Antikçağ'dakiyle karşılaştırılabilecek bir yetkinliğe ulaştı. Çoğunlukla mitolojiden seçilen ve değerli taşlara işlenen konular, heykelciler, ressamlar, madalya yapımcıları ve tezhipçiler tarafından örnek alındı. Papa Martinus V, Ferrara'da Esteli Leonello, Floransa'da Lorenzo de Medici gibi sanat koruyucuları, önemli koleksiyonlar oluşturdular. En ünlü sanatçılar arasında, şunları sayabiliriz: G. Delle Corniole (*Savonarola'*nın kırmızı akik üzerine portresi, Uffizi müzesi), Valerio Vicentini (*Devleri yıldırımla çarpan Iupiter,* Viyana) ve Fransa'ya gelerek bu ülkeye değerli taş oymacılığı zevkini getiren Matteo del Nassaro. O. Coldoré ve J. de Fontenay (*İngiltere kraliçesi Elizabeth I'*in sardoniks üzerine portre-

bir taş **oymacılık** örneği
Hatuniye medresesi
Karaman

Büyük Larousse

Giraudon

Değerli taş oymacılık
***Müzik*, lacivert taşı**
Fransa, XVI. yy. *(Louvre Müzesi, Paris)*

si, Bibliothèque nationale, cabinet des Médailles), en ünlü fransız oymacıları arasındaydı. XVII. yy.'da bir duraklama gösterdikten sonra, değerli taş oymacılığı, XVIII. yy.'da, Floransa'da Louis Siriès ve özellikle, Fransa'da J. Guay (*Louis XV*'in Sardoniks üzerine büstü, Bibliothèque nationale) tarafından canlandırıldı. XIX. yy.'da V. Jeuffroy dikkati çekti (damarlı akik üzerine *Napoléon Bonaparte*, Bibliothèque nationale) ve daha sonra değerli taş oymacılığına duyulan ilgi azaldı. Öyle ki, XX. yy.'da bu sanat, birkaç uzman tarafından devam ettirildi.

Türkler de akik, necef, zümrüt, yakut, yeşim, topaz gibi değerli taşları başarıyla işleyebiliyorlardı. Osmanlı saray sanatçılarının oluşturduğu ehli hiref arasında değerli taş yontucuları (hakkâkan) vardı (Fenni Efendi, Benderyan). Bu taşlardan mücevherlerin, takıların yanı sıra mühür yüzükler yapılıyordu (Selim I, Murat III'ün mühür yüzükleri ünlüdür). [→ HAKKÂKLIK.]

• *Ahşap oymacılığı*. Mihrap, minber, sütunlar ya da sütun başlıkları, kapı ve pencere kanatları, vaaz kürsüleri, Kuran rahleleri, sandıklar, sandukalar Anadolu türk ahşap işçiliğini yansıtan eserlerdir. Bu yapıtlarda oyma, kündekâri, eğri kesim, kakma vb. teknikler kullanılmıştır. Ayfonkarahisar Ulu camisi'nin mukarnaslı ahşap sütun başlıkları mermer gibi ince işlemelidir. Sivrihisar Ulu camisi'ndeyse direklerin üst bölümleri rozet, palmet, geometrik ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Selçuklu ve Beylikler döneminden günümüze ulaşan kapı ve pencere kanatları arasında Kayseri Ulu camisi'nin, Ankara Hacıhasan ve Alaettin camilerinin, Konya Beyhekim mescidi'nin, Birgi Ulu camisi'nin, Niğde Sungurbey camisi'nin, Kastamonu İbnineccar camisi'ninkiler belirtilebilir. Minberleri de ahşap oymacılığının özgün ürünleridir (Konya Alaettin camisi, Divriği Ulu camisi, Ankara Aslanhane camisi, Beyşehir Eşrefoğlu camisi, Manisa ve Bursa Ulu camileri). Masif ağaç üzerine çeşitli tekniklerin bir arada kullanıldığı Taşkınpaşa camisi'nin mihrap ve minberi (XIV. yy.) günümüze ulaşan en seçkin eserlerdir. Mevlana Celalettin Rumi'nin, Ahi Şerafettin'in (Ankara Etnoğrafya müzesi) ve Seyit Mahmut Hayrani'nin kardeşi Necmettin Ahmet'in (İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi) oymalı ahşap sandukaları dönemin ahşap işçiliğini yansıtan yapıtlardır. Amasya Bayezitpaşa camisi'nin ve Bursa Yeşil cami ve türbesinin yanı sıra, Edirne Bayezit külliyesi camisi'nin rumi, hatayi, kıvrıkdallar ve çiçekli yazılarla süslü kapı, pencere ve dolap kapakları XV. yy. osmanlı ahşap işçiliğinin zengin örnekleridir. İstanbul Şehzade, Süleymaniye ve Mihrimahsultan camilerinin ahşap kapı kanatları ve vaaz kürsüleri ahşap oymacılığın seçkin ürünleridir. XVII. yy.'dan sonra kapılarda ve öteki ahşap bölümlerde oyma ve kündekârinin yanında kakma tekniği çokça kullanılmaya başlanmıştır (İstanbul Topkapı sarayı, Yeni cami, Sultanahmet camisi vd.).

• *Oymacılık tekniği*. Oymacılıkta, üç sınıfa ayırabileceğimiz minarellerden yararlanılır: kuvarslar (doğal kristal, ametist, akik, kalsedoin, lacivert taşı), metal oksitleri (hematit, malakit, kalsit) ve bitümler (kehribar). Ayrıca, hayvan salgıları da (mercan, inci, deniz kabukları) kullanılır. Bu iki grup gerece, kullanımı yaygın olmayan değerli taşları ve üretim sonucu elde edilen maddeleri de (cam hamuru, yapıştırılmış tekrenkli cevherlerden oluşturulan çokrenkli taşlar) eklemek gerekir.

Oyma tekniğinin pek değişmediğini, eski ve modern yazarların verdiği bilgilerden anlıyoruz. Oymacı, bir küçük çark, oyucu uçlar, çeşitli boydan testerelerin yanı sıra perdahlama amacıyla, zeytinyağı su ya da terebentinle (günümüzde) ıslatılmış elmas, zımpara, deniz kabuğu ya da tripoli tozları kullanılır. Balmumu bir model yaptıktan sonra, sanatçı, desenin taslağını bir elmas uç kullanarak oyulacak taş üzerine çizer. Daha sonra taş, tahta bir tutamak üzerine yerleştirilir ve oymacı, işlenecek yüzeye çeşitli oyucu uçları uygular. Oyma işlemi sona erdikten sonra ortaya çıkan yapıt zımpara, deniz kabuğu ya da tripoliyle perdahlanır.

OYMAK g. f. **1.** *Bir şeyi oymak*, keskin, sivri uçlu bir araçla ondan parçalar koparıp atarak bir çukur, bir delik oluşturmak: *Toprağı oyan köstebekler. Kabak oymak.* **—2.** *(Bir şeye) desen oymak*, özel araçlarla kazıyıp yontarak bir nesnenin yüzeyinde belli desenler oluşturmak. *Tahtaya laleler oymak.* **—3.** *Bir şeyi oymak*, doğal etkenlerden söz ederken, aşındırıp çukurlar oluşturmak: *Kayaları oyan dalgalar.* **—4.** *Bir kimsenin beynini oymak*, bir ağrı ya da gürültü sözkonusuysa, o kimseyi çok rahatsız etmek. **—5.** *Kol, yaka vb. oymak*, kumaş, deri vb. bir şeyi bir girinti oluşturacak biçimde kesmek. **—6.** *(Bir kimseyi) oymak*, bir kimseye zarar vermek (tehdit amacıyla söylenir): *Sözlerine dikkat et, oyarım seni.*

—Güz. sant. Taş, ağaç, metal vb. maddelerin yüzeyini özel aletlerle oyarak biçimlendirmek, süslemek.

—Metalürj. Metal bir eşyayı kuyumcu kalemi ya da başka bir alet kullanarak işlemek, süslemek. || *Metal bir parçayı oymak*, bu parça üzerinde bir çukur oluşturmak.

—Mutf. Bir sebze ya da meyvenin içini harç ile doldurulmak üzere boşaltmak.

◆ **oydurmak** ettirg. f. *Bir şeyi oydurmak*, onun oyulmasını sağlamak, oymak eylemini yaptırmak.

◆ **oyulmak** edilg. f. Oymak eylemine konu olmak: *Oyulmuş taşlardan tespih yapmak. Patlıcanlar iyice oyularak içi doldurulur. Mermer üzerine lale desenleri oyuldu. Başım çok ağrıyor, sanki beynim oyuluyor. Yakanın biraz daha oyulması gerekiyor.*

OYMAK a. Aynı bölgede yaşayan ya da birlikte göç eden, yönetim biçimleri, dilleri, dinsel inaçları ortak aynı soydan gelen ailelerin oluşturduğu obadan büyük, boytan küçük topluluk.

—Astrofiz. *Yıldız oymağı*, oluşturdukları yıldızlararası madde içinde uzanan, genç ya da oluşum dönemindeki dağınık yıldızlar topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İzc. Obaların birleşmesiyle oluşan izci kuruluşu. (16-32 izciden oluşur.) || *Oymak beyi*, oymak kursunu bitirmiş yönetici. (21 yaşından büyük olması gerekir) [*Oymak başı* da denir.]

—Küm. kur. *Bir E kümesinin parçalar oymağı*, E nin $\mathcal{P}(E)$ parçalar kümesinin

$$\forall A \in \mathcal{B} / \complement_E A \in \mathcal{B}$$

ve $$\forall (A_i)_{i \in \mathbb{N}} \in \mathcal{B} / \bigcup_{i \in \mathbb{N}} A_i \in \mathcal{B}$$

bağıntılarını sağlayan, boş olmayan $\mathcal{B}$ altkümesi. (Aynı biçimde $\bigcap_{i \in \mathbb{N}} A_i \in \mathcal{B}$ elde edilir. E nın bir A parçalar kümesini içeren, E nin bütün parçalar oymaklarının kesişimi, A nın doğurduğu oymak denen, yine bir oymaktır.)

—Tar. Türkmen ulusunu (Oğuzlar) oluşturan her bir bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Astrofiz. Yıldız oymaklarının var-

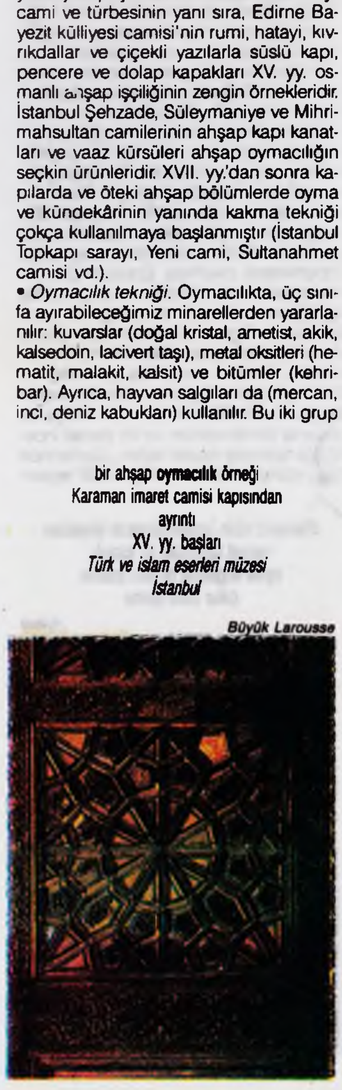
bir ahşap oymacılık örneği
Karaman imaret camisi kapısından ayrıntı
XV. yy. başları
Türk ve islam eserleri müzesi
İstanbul

Büyük Larousse

taş **oymacılık**
Azapkapı çeşmesi (1733)
İstanbul

Büyük Larousse

lığı, ermeni asıllı gürcü astrofizikçi Ambartsumyan tarafından, yıldızların gökyüzünde tayf tiplerine göre dağılımını incelerken ortaya çıkarıldı. Oymakların kümelerden* farkı, bulundukları bölge içinde yıldız yoğunluklarında zorunlu olarak bir artış göstermemeleridir. Bunlar, genellikle, çekirdek adı verilen bir ya da daha çok açık kümeyi çevreleyen ve bu çekirdekten saniyede yaklaşık, on kilometre düzeyindeki hızlarla uzaklaşan yıldızlar gibi görünür. Oymaklar, içerdikleri yıldızların büyük çoğunluğunun tayf tipiyle adlandırılır: OB oymakları (çok parlak, mavi yıldızlar), T oymakları (t *Tauri* tipi kırmızı yıldızlar). Yıldız evrimi kuramı, bir oymağın yıldızlarının, çekirdeğin yıldızlarıyla aynı zamanda oluştuklarını ve bu çekirdekten yavaş yavaş ayrıldıklarını ileri sürer.

—Tar. Oymaklar, anayurtları olan Orta Asya'da mevsimine göre yaylakla kışlak arasında sürekli hareket halinde bulunan konargöçer ya da yarı konargöçer türkmen boylarıydı. Oymak halkı genellikle hayvancılıkla geçinir, zamanının büyük bölümünü sürülerine otlak bulmak için değişik konaklarda geçirirdi. Çabuk kurulup çabuk kaldırılacak nitelikte olan ve "yurt" denen çadırları genelde üçe ayrılırdı: keçi kılından dokunmuş, direkli kara çadır; pamuktan dokunmuş ya da keçeden yapılmış devirli çadır; "alaycık" ya da "alacık" adıyla anılan ve koyun kılından döverek yapılan keçe çadır. Çadırların kendilerine özgü bir iç bölümü vardı. Bunların direklerine "cağ", erzak konmak için ayrılmış yerine "sitil" denirdi. Oymağın yaşamında binek ve yük hayvanları önemli bir yer tutar, oymak halkı giyim eşyasından çuvalına kadar her şeyini kendi dokurdu. Böylece kendine yeterli olan oymak halkı, içine kapalı bir ekonomik yaşam biçimi sürdürürdü. Çobanlıktan arta kalan zamanlarını geçimlik el sanatlarıyla uğraşarak değerlendirirlerdi. Her oymağın başında bir bey bulunur, beyler ihtiyarlar kurulunun oyları alınarak seçilirdi. Oymaklar genellikle beylerinin adlarını alırlar ve bu adla anılırlardı. Türkmen boyları anayurtlarından Ön Asya'ya göçtükten sonra, özellikle İran'da kurulan Safevi devleti, askeri açıdan bu oymaklara dayalı bir düzenle yönetildi. Oymak beyleri devletin en üst askeri konumlarına yükselebilen kişiler olarak yönetimde önemli roller oynadılar. Öte yandan, osmanlı topraklarına göçen oymaklar devletçe raiyet (vergi yükümlüsü halk) sayıldı. Konya yöresine yerleştirilen oymaklar Karaman* atı diye anılan ve dünyanın her yerinde aranan cins atlar yetiştirdiler. Bunlar vergilerini yetiştirdikleri atlardan ödedikleri için "at çeken" adıyla anıldılar. Osmanlı topraklarında yaşayan oymaklarca seçilen beylere ancak hükümet tarafından onaylandıktan sonra beylik beratı verilirdi. Oymağını yönetmekte ya da vergisini göndermekte geciken bey, bölge voyvodasınca azledilir, yerine bir yenisi seçilirdi. Batı ve Güney-batı Anadolu'da yaşamlarını sürdüren konargöçer oymaklar, XVI. yy.'dan sonra "yörük" adını aldılar. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan (1826) sonra asker sıkıntısı çekmeye başlayan devlet, büyük ölçüde oymak gençlerinden yararlanırken, asker veren oymakları vergi dışı tuttuğu gibi, bunları ayrıca hazine ödeneğine de bağladı. Bozdoğan, Melemenci, Kara Hacılı, Karakeçili gibi oymaklar bugün de Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, yerleştirildikleri yörelerde toprağa bağlı olarak ya da yarı konargöçer durumda ve yine oymak adı altında yaşarlar.

OYMAKLI, esk. **Nefsigerger,** Adıyaman'ın Gerger ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 502 nüf. (1990). Köyün yakınında sarp bir kaya üzerinde yükselen Gerger kalesi, günümüze sağlam olarak ulaşmış bir Ortaçağ yapısıdır.

OYMAKONSKOYE PLOSKOGORİYE → OYMYAKON platosu.

OYMALI sıf. Oymaları girintileri çıkıntıları bulunan; oymalarla süslenmiş olan şey için kullanılır: *Oymalı tavan süslemeleri.*

OYMAPINAR, Antalya'nın Manavgat ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 961 nüf. (1990).

Oymapınar barajı ve hidroelektrik santralı, Antalya ilinde, Manavgat çayı üzerinde kurulu baraj ve hidroelektrik santralı. Elektrik enerjisi üretmek amacıyla yapılan tesis 1984'te işletmeye açıldı. Enerji üretimi bakımından Atatürk, Karakaya, Keban hidroelektrik santrallarından sonra gelen Türkiye'nin 4. büyük tesisidir. Antalya iline 76 km uzaklıkta, Antalya-Alanya arasında kurulan barajın gövdesi beton kemer tipinde, baraj kret kotu 185 m, temelden yüksekliği 185 m, talvegden yüksekliği 157 m, normal su kotunda (184 m) su toplama hacmi 300 milyon m³, göl alanı 4,70 km²'dir. 540 MW gücündeki santralın elektrik üretimi 1 620 GWh'tır.

OYMYAKON platosu, rusça **Oymyakonskoye ploskogoriye,** Sibirya'da, Rusya'ya bağlı Yakutistan Özerk Cumhuriyetinde plato. Soğuk kutuplarından biri buradadır; -50°C ile -70°C arasında soğuklar ölçülmüştür.

OYNAK sıf. **1.** Hareket edebilen ya da ettirilebilen, yeri, konumu değişebilen, sabit olmayan şey için kullanılır: *Bir makinenin oynak parçaları. Sadece alt çene oynaktır.* **—2.** Sık sık değişen kararsız şey için kullanılır; değişken: *Son günlerde altın fiyatları çok oynak.* **—3.** Canlılık veren, hareketli şey için kullanılır: *Oynak bir müzik.* **—4.** Ahlak yönünden serbest, davranışları hafif kadın için kullanılır.

—Anat. Eklem yüzlerinden biri içbükey, biri dışbükey olan oynar eklem.

—Balıkç. Tatlısularda, balığın böcek kaparken su yüzeyinde meydana getirdiği kırışıklık. ‖ *Oynak yapma,* sürü içindeki balıkların kuyruklarıyla su yüzeyini kırıştırması.

—Bors. Kurları çok yoğun bir dalgalanma gösteren menkul değerler için kullanılır.

—Denizc. *Oynak pusula,* güçlü salınımları olan pusula. ‖ *Oynak tekne,* fazla kararlı olmayan tekne.

—Mak. san. Bir yönde hareket ettirildiğinde bir konum algılayıcısına etki yapan, ancak diğer yönde hareket ettirildiğinde yapmayan bir büte için kullanılır. ‖ Devindiren ve devindirilen öğeler arasındaki bir hiza sapmasına olanak verebilen bir tahrik sistemi için kullanılır.

—Tic. *Oynak merdiven* → MERDİVEN.

—Uluslarar. ikt. *Oynak sermaye,* durmadan yer değiştiren ve gittiği yerde, faiz oranları değişikliğine ve kambiyo risklerinin değerlendirilmesine göre, kısa vadeyle yatırılmaya hazır spekülatif sermaye. (Oynak sermayeler, kitleleri ve ödemeler dengesiyle ekonominin likiditesi üzerindeki çifte etkileri yüzünden, devletler ve iktisadi politikalar için tehlike oluştururlar.) [Eşanl. HOT MONEY.]

OYNAK a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. (9 zamanlı, 6 vuruşludur. Daha çok, Ege türkülerinde ve oyunhavalarında rastlanır.)

OYNAKÇA sıf. Hafif oynak olan şey için kullanılır.

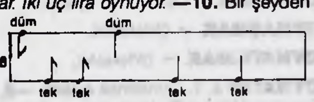
◆ sıf. ve be. Oynak bir kimseye yakışır biçimde.

OYNAKLIK a. **1.** Hareket edebilen ya da ettirilebilen, sabit olmayan bir şeyin niteliği: *Çenenin oynaklığı.* **—2.** Değişkenlik. **—3.** Canlılık veren, hareketli bir şeyin niteliği: *Bir müzik parçasının oynaklığı.* **—4.** Oynak bir kimsenin, davranışının niteliği; oynakça davranış.

OYNAMA a. Oynamak eylemi.

OYNAMAK g. f. **1.** *(Bir kimseyle) bir şey oynamak,* bir oyunu oynayarak bir oyunla, bir oyuncakla eğlenerek hoşça vakit geçirmek: *Benimle bilya oynar mısın? Kaydırak oynamak. Bebek oynamak.* **—2.** a. + cılık + *oynamak,* özellikle çocuklardan söz ederken, bir etkinliğe öykünerek eğlenmek: *Doktorculuk oynamak. Evcilik oynamak.* **—3.** *(Bir kimseyle, bir kimseye karşı) bir oyun oynamak,* kurallarını bilerek ve bunlara uyarak, bir oyunu ya da bir sporu uygulamak, bir oyuna bir spor etkinliğine katılmak: *İskambil, tenis, basketbol oynamak. Yarı finali oynamak.* **—4.** *Bir şans oyunu oynamak,* bir şans oyununa para yatırmak: *Toto, loto oynamak.* **—5.** *Bir şey oynamak,* müzik eşliğinde belli bir oyunun figürlerini uygulamak: *Zeybek oynamak. Çiftetelli oynamak.* **—6.** *Bir kişiliği oynamak,* kendine o kişiliğin havasını vermek, öyle görünmeye çalışmak: *Şimdi de fedakâr anneyi oynuyor.* **—7.** *Bir kâğıdı, bir taşı oynamak,* onları oyuna katmak, ya da bir şeyin yerini değiştirmek: *Kupa kızını oynadı. Şahınızı oynamanız gerekirdi. Bir piyonu oynamak.* **—8.** *Bir yapıtı, bir yazarı oynamak,* bir kimse bir tiyatro topluluğu sözkonusuysa, bir yapıtı tiyatroda temsil etmek, belli bir yapıtı yorumlamak: *Şehir tiyatroları bu yıl Hamlet'i oynayacak. Bu grup yalnızca Brecht oynar.* **—9.** *Bir rolü, bir kişiyi oynamak,* tiyatro ya da sinemada bir rolü yorumlamak, şu ya da bu rollerle çıkmak: *Othello'yu oynamak. Komedilerde hizmetçi rolünü oynuyor. Filmlerde kötü adam rolleri oynar. Rolünü çok kötü oynuyor.* **—10.** *Bir şeye, bir kimseye* (ya da *üzerine*) *oynamak,* bahislerde kazanacağını düşündüğü şeye ya da kimseye para yatırmak: *7 numaralı ata oynamak. Amerikalı boksör üzerine oynamak.* **—11.** *Kumar oynamak* → KUMAR.

◆ gçz. f. **1.** Hoşça vakit geçirmek, eğlenmek, kendini oyuna vermek: *Çocuklar gidin bahçede oynayın. Sokakta oynamaktan başka bir şey düşünmüyor.* **—2.** *Bir şeyle oynamak,* herhangi bir nesneyle eğlenmek: *Bebeğiyle oynamak. Oyuncaklarıyla oynamak.* **—3.** *(Bir kimseyle) bir şeyine oynamak,* ortaya bir şey koyarak bir oyunu uygulamak: *Yemeğine oynamayalım mı?* **—4.** *Bir şeyle oynamak,* onu ellemek, kurcalamak: *Çocuklar benim kitaplarımla oynamasın lütfen. Bu televizyonla kim oynadı?* **—5.** *Bir şeyle oynamak,* o şeyi dalgın dalgın farkına varmadan evirip çevirmek: *Yüzüğüyle oynamak. Konuşurken kravatıyla oynamak.* **—6.** *Bir şeyle (soyut) oynamak,* o şeyi tehlikeye atmak, önemsememek: *Sağlığıyla, yaşamıyla oynamak. Bir kimsenin geleceğiyle, mevkisiyle oynamak.* **—7.** *Bir kimseyle, onun duygularıyla oynamak,* o kimseyi, duygularını hiçe saymak, alay etmek: *İnsanlarla oynamayı bırak. Bir kimsenin gururuyla, onuruyla oynamak.* **—8.** *Bir şeyle oynamak,* bir şeyin kullanımında büyük kolaylık ve ustalık göstermek: *Sözcüklerle oynamak. Kemanla âdeta oynuyor.* **—9.** Bir nicelikten (para, fiyat vb.) söz ederken, sabit olmamak, değişiklik göstermek: *İki semt arasında fiyatlar çok fazla oynuyor. İki üç bin lira arasında oynar. İki üç lira oynuyor.* **—10.** Bir şeyden

söz ederken, kımıldamak, hareket etmek, hareket işlevini yerine getirmek: *Dudakları hafifçe oynadı. Fizik tedaviden sonra sağ dizi oynamaya başladı.* **—11.** Bir şeyin herhangi bir parçasından söz ederken, sabitliğini yitirmek, gevşemek: *Masanın ayakları oynamış. Kapının menteşeleri oynamış, kapanmıyor.* **—12.** Bir kimseden söz ederken, bir takımda oynamak, orada yer almak: *Okul takımında oynamak. Üniversite karmasında oynuyor.* **—13.** Bir kimseden söz ederken, bir müzik eşliğinde ritmik hareketler yapmak: *Hadi sen de oyna. Çok güzel oynar.* **—14.** Bir şeyden söz ederken, sarsılmak, yeri değişmek: *Bina temelinden oynamış.* **—15.** Bir tiyatro oyunu ya da bir filmden söz ederken,

tiyatroda, sinemada, televizyonda gösterilmek: *Bu gece televizyonda hangi film oynuyor?* **—16.** *Ed.* Bir doğa olayından söz ederken, yansımak, kımıldamak, titremek, ışık gölge oyunları yapmak: *Sabahın ilk ışıkları perdelerin arasında oynuyor.* **—17.** *Oynama!*, bir işi gereği gibi yap, oyalanma, boşuna vakit geçirme anlamında söylenen uyarı sözü. || *Büyük oynamak* → BÜYÜK. || *Oynaya oynaya*, sevine sevine, büyük bir sevinçle.
—Anat. *Oynar eklem* → EKLEM. || *Oynamaz eklem* → EKLEM.
—Bors. *Borsada oynamak*, borsalarda fiyatların kısa süreli iniş çıkışlarından yararlanarak, kâr amacıyla altın, tahvil, hisse senedi vb. menkul değerlerle çeşitli ürünlerin alım ve satımını yapmak.

◆ **oynanmak** edilg. f. **1.** Oynamak eylemine konu olmak: *Gururuyla oynandığı için böyle davrandı.* **—2.** Oynamak eylemi yapılmak, koyulmak, sergilenmek: *Sabahtan akşama kadar sokakta oynanmaz ki. Kumar oynanmak. Şenlikte halk oyunları da oynandı.*

◆ **oynaşmak** işt. f. **1.** İki ya da daha çok kimse, hayvan sözkonusuysa, birbirleriyle oynamak: *Çocuklar odada oynaşmayın. Bahçede bir köpek, yavrularıyla oynaşıyor.* **—2.** İki kimse sözkonusuysa, aralarında gönül ilişkisi kurmak, sevişmek.

◆ **oynatılmak** edilg. f. Oynatmak eylemine konu olmak: *Masa sakın yerinden oynatılmasın. Oynatılmaktan hiç hoşlanmaz.*

◆ **oynatmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi oynatmak*, oyunla oyalamak, eğlendirmek; oynamasına izin vermek: *Çocukları götür de bahçede biraz oynat. Çocukları evde oynatmıyor;* müzikle uyumlu hareketler yaptırmak: *Düğünde beni zorla oynattılar;* verdiği sözde durmayarak düzenle oyalamak, aldatmak, kandırmak: *Aylardır, bugün yarın diyerek bizi oynatıp duruyor.* **—2.** *Bir şeyi oynatmak*, kımıldatmak, hareket ettirmek: *Masayı yerinden oynatamadık. Parmağını oynatıp durma.* **—3.** Herhangi bir oyun oynanmasını sağlamak ya da izin vermek: *Evinde kumar oynatıyormuş. Evde tavla oynatmıyor.* **—4.** *(Aklını) oynatmak;* delirmek: *Sen (aklını) oynattın galiba.* **—5.** Kukla vb. bir şeyi ipler, çıtalar ya da el yardımıyla istenilen hareketleri yaptırmak: *Kukla oynatmak. Karagöz oynatmak.* **—6.** Bazı yöntemlerle eğitilmiş bir hayvana müzik eşliğinde istenilen hareketleri yaptırmak: *Ayı oynatmak.* **—7.** Bir tiyatro yapıtını ya da bir filmi, sahneye koymak, göstermek ya da sahneye konmasına, gösterilmesine izin vermek: *Bu filmi TV'de oynatmalı.*

OYNANIŞ a. Oynamak eylemi ya da biçimi.

OYNANMAK → OYNAMAK.

OYNAŞ a. *Tkz.* Aralarında evlilikdışı cinsel ilişki bulunan, birbirleriyle gönül eğlendiren kadın ve erkekten her biri; dost, âşık.

OYNAŞMA a. Oynaşmak eylemi.

OYNAŞMAK → OYNAMAK.

OYNATILMAK → OYNAMAK.

OYNATIM a. **1.** Oynatmak eylemi. **—2.** Sinemacılıkta bir filmin seyirciye gösterilmesi işi.

OYNATIMCI a. Sinemacılıkta, oynatım işiyle uğraşan kimse.

OYNATMA a. Oynatmak eylemi.

OYNATMAK → OYNAMAK.

OYNAYIŞ a. Oynamak eylemi ya da biçimi.

OYO, Nijerya'da; Ibadan'ın kuzeyinde kent; 226 300 nüf. (1991). Ticaret ve elsanatları merkezi. Tekstil (pamuk).

OYO, büyük bir olasılıkla XIV. yy. sonu ya da XV. yy. başında kurulan yoruba (Güney Nijerya) krallığı; tarihinin başlangıcı ancak efsaneler aracılığıyla bilinmektedir. Nitekim, ilk krallardan biri olan Şango, Yıldırım tanrısı olmuştu. XVI. yy.'da kral yani *alafin*, gücünü oluşturan hafif süvariyi kurdu. Gücünün doruğundayken, Nijer'den kıyı lagunalarına, Benin krallığı'ndan bugünkü Togo sınırlarına kadar birçok krallığa kendi metbuluğunu kabul ettirdi. Zenginliği, köle ticaretine dayanıyordu.
1780'den başlayarak krallık, Borgu'nun (1783), Nupe'nin (1791) ve Dahomey'in (1818) özgürlüklerine kavuşmalarıyla yavaş yavaş çözüldü. Ordunun başkomutanı, Pöller ile anlaşarak İlorin başkanı durumuna geldi (1820). Ovolar'daki yoruba topluluğuyla savaş, Oyo'nun saygınlık kaybını hızlandırdı. 1835'te Old Oyo ortadan kaldırıldı ve tüm yoruba ülkesi iç savaşlarda yakılıp yıkıldıktan sonra, 1893'te Alafin ile bir himaye antlaşmasının imzalanmasından sonra ingiliz denetimine geçti.

OYONO (Ferdinand), kamerunlu yazar ve diplomat (Ngulemakong, Ebolowa yakınında, 1929). Çocukluk yılları, romanlarında anlattığı Ebolowa bölgesinde geçti. Yükseköğrenimini Fransa'da tamamladıktan sonra, fransız yönetiminde ve dışişlerinde önemli görevler aldı. Büyük bir ustalığın acımasız bir alaycılıkla birleştiği yapıtlarında (*Une vie de boy; le Vieux Nègre et la médaille*, 1956) ırkçılığı ve sömürgeciliği yerdi. 1960'ta yayımladığı *Chemin d'Europe*, Afrikalı'nın manevi özgürlüğü açısından bir umut niteliği taşır.

OYONO-MBİA (Guillaume), kamerunlu oyun yazarı (Mvoutessi, 1939). Özellikle başarılı komedileriyle (*Trois prétendants, un mari*, 1960, 5. perdesini 1968'de ekledi; *Notre fille ne se mariera pas*, 1969) tanınırsa da, gerçekçi ve renkli bir dille kaleme aldığı öyküleri de (*Chronique de Mvoutessi* 3 cilt, 1971-1972) ilgi çekicidir.

OYRAK geçidi, Kastamonu'yu İnebolu'ya bağlayan karayolunun, Kastamonu havzasının K.'indeki dağlık kesimde izlediği geçit (1 210 m).

OYRATÇA a. Dilbil. KALMUKÇA'nın eşanlamlısı.

OYRATLAR → KALMUKLAR.

OYSA, OYSAKİ bağ. Söylenenin, bir sonra söylenene karşıt olduğunu belirterek iki cümleyi birbirine bağlar; ama, halbuki, fakat: *Tembellik yapıyor, oysa çok akıllı çocuktur. Sinirden hiçbir şey yiyemedim, oysa çok acıkmıştım. Dışarı çıktı, oysa ders çalışması gerekiyordu. Dün İstanbul'a gitti, oysaki bana gitmeyeceğini söylemişti.*

OYŞTRAH (David Fyodoroviç), rus kemancı (Odesa 1908 - Amsterdam 1974). Wieniawski (Varşova 1935) ve Ysaye (Brüksel, 1937) ödüllerini kazandı. Geleneksel yüksek rus virtüozluğunun temsilcisidir. —Oğlu İGOR, kemancı (Odesa 1931), Budapeşte yarışması'nı (1949) ve Wieniawski ödülü'nü (Varşova, 1950) kazandıktan sonra, keman virtüozu olarak mesleğini sürdürmektedir.

OYTİSİKA a. (fr. *oiticica*'dan). Brezilya'da yabani olarak yetişen ve yavaş büyüyen bir ağaçtan *(Licania Rigida)* çıkartılan sıvı yağ. (Çin odun yağı yerine kullanılan bu yağın özelliği, eleostearik ve likanik asidleri yüksek oranda içermesidir.)

OYTUN (Hasan Şükrü), türk veteriner ve parazitoloji uzmanı (Hanya 1899 - Ankara 1978). Askeri baytar mektebi'ni bitirdi (1919). Bir süre askeri okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra ihtisas için Almanya'ya gönderildi. 1930'da doktorasını tamamlayarak yurda döndü; Yüksek baytar mektebi'nde görev aldı. Yüksek ziraat enstitüsü veteriner fakültesi parazitoloji ve helmitoloji enstitüsü baş asistanlığına atandı (1933); profesör oldu (1941). 1969'da emekli olan Oytun, parazitoloji ve helmitoloji alanındaki çalışmalarıyla tanındı: *Genel parazitoloji ve helmitoloji* (1945-1961), *Tıbbi parazitoloji* (1949-1968), *Tıbbi entomoloji* (1956-1969).

OYUK a. Sert bir maddede oluşan ya da oluşturulan çukur yer, kovuk: *Bir kayanın oyuğuna saklanmak. Duvardaki oyukları alçıyla doldurmak. Dişimde bir oyuk var.*
—Bot. *Gözenekli oyuk*, kurak bölge bitkilerinde (kaktüsgiller) gözeneklerin bulunduğu boşluk. || *Kıllı oyuk*, kurak bölgelerin bitkilerinde yaprakların üzerinde çokça bulunan bol kıllı boşluk. (Buralarda buharlaşma pek az olur.)
—Elektron. *Oyuk rezonatörü*, BOŞLUK* REZONATÖRÜ'nün eşanlamlısı.
—Elektrotekn. Manyetik bir armatüre, bir sargının iletkenlerini yerleştirmek için açılan yuva. (Ardışık iki oyuk arasında yer alan ferromanyetik bölüme DİŞ adı verilir.) || Bir doğru akım elektrik arkında, pozitif kömürün ucunda oluşan boşluk. || *Oyuk açma*, manyetik bir devrede oyuk gerçekleştirme tekniği.
—Jeomorfol. *Rüzgâr oyuğu*, CAOUDEYRE' nin eşanlamlısı.
—Mad. oc. Cevher içinde cidarlara dik ve koşut olarak açılan ve bir çizgi halinde uzanan boşluk.
—Metalürj. *Pas oyuğu*, demirli metallerin yüzeyinde atmosfer korozyonu sonunda ortaya çıkan oyuk.
—Zool. Dışarıdan gözle görülemeyen (özellikle, yağ bezleri, memelilerin meme-leri gibi çeşitli salgıbezleri) deri oluşumlarına verilen ad. (Pullar, tırnaklar, boynuzlar, telekler ve kıllar gibi gözle görülebilen fanerlerle karşıtlaşır.)

◆ sıf. Oyulmuş olan: *İçi oyuk bir ağaç.*

OYUKÇUL sıf. Memelilerin alın sinüslerinde ve burun-yutak boşluklarında yaşayan larvasineğigillerin larvaları için kullanılır.

OYUKLU, Erzurum'a bağlı Çat ilçe merkezinin eski adı.

OYULGA a. (*oyulmak*'tan, *oyul-ga*). İki kumaşı birbirine tutturmak ya da kumaşı büzmek amacıyla, iğneyi bir üstten bir alttan geçirerek yapılan iğreti, seyrek dikiş; teyel. (Süslemede de kullanılır.)

OYULGALAMAK g. f. Oyulga dikişi yapmak.

◆ **oyulgalanmak** edilg. f. **1.** Kumaştan söz ederken oyulgalanmak eylemine konu olmak. **—2.** Birikmek, sıralanmak.

OYULGALANMAK → OYULGALAMAK.

OYULGAMA a. (*oyulmak*'tan *oyul-ga-ma*). **1.** İğneyi tutturulacak ya da büzülecek kumaşın bir üstünden bir altından geçirerek oyulga dikişi yapma. **—2.** *Oyulgama iğnesi*, iğneyi kumaşın bir üstünden, bir altından geçirerek işleme ya da dikme tekniği. || *Geçmeli oyulgama iğnesi*, oyulga dikişinde iğnenin alta alınması nedeniyle oluşan boşlukların üzerini işleyerek yapılan süsleme iğnesi.

OYULGAMAK g. f. *Yörs.* Oyulgalamak.

OYULGANMAK gçz. f. *Yörs.* Bir şeyin içine iyice girmek, içine işlemek.

OYULMA a. Oyulmak eylemi.
—Jeomorfol. YARINTI* OLUŞUMU'nun eşanlamlısı.

OYULMAK → OYMAK.

OYUM a. **1.** Ağaç ya da fidan dikmek için açılmış yer, oraya dikilen bitki. **—2.** Çukur, oyuk.
—Bot. Kimi bitkilerde bulunan kazık kök.

OYUMLAMAK gçz. f. Bitki sözkonusuysa, kök salmak, tutmak.

OYUN a. **1.** Zorla yapılmayan, hiçbir yarar amacı gütmeyen ve eğlenmek ya da bir tat almak için girişilen fiziksel ya da zihinsel etkinlik: *Çocuğun, yetişkinin oyunu. Oyuna ya da oyunlara katılmak. Bu oyunlar sizin yaşınıza göre değil.* (Bk. *ansikl.* böl. Ruhbil.) **—2.** Duruma göre fiziksel ya da zihinsel niteliklerin, kurnazlığın, becerikliliğin ve rastlantının rol oynadığı, yenenlerin ve yenilenlerin bulunduğu, uzlaşmalı kurallara dayanan eğlence etkinliği: *Şans*

oyunu. İskambil oyunu. Bir oyunda en güçlü olmak. Oyunda hile yapmak. **—3.** Özellikle para riskinin bulunduğu değişik şans oyunlarının tümü; kumar: *Oyun tutkusu. Oyun salonu. Oyunda varını yoğunu yitirmek.* **—4.** Toplu olarak oynanan bir oyunu düzenleyen kurallar bütünü: *Oyunu bozmak. Oyuna uyum sağlayamamak.* **—5.** İskambil, tavla vb. oyunlarda, el, parti: *Sonucu, üçüncü oyun belirleyecek. Bir oyun daha oynayalım mı?* **—6.** Bir oyuna başlama: *Ben oynadım, şimdi oyun sırası sende.* **—7.** Bir sonuç elde etmek amacıyla özellikle fiziksel yeteneklerini kullanan kimsenin hareketleri: *Eskrimde kılıç oyunu. Güreşçilerin ayak oyunları.* **—8.** Bir rolü yorumlamak eylemi, yorumlama biçimi: *Dekor çok kötüydü ama oyuncuların oyununa diyecek yok.* **—9.** Toplu oynanan bir oyunu, bir sporu uygulamak, bir oyunu, bir maçı oynamak eylemi ya da biçimi: *Güçlü ve kendinden emin bir oyunu var. Takımların her ikisi de güzel bir oyun sergilediler.* **—10.** Bir kimsenin, bir şeyi elde etmek, bir isteğine ulaşmak için yararlandığı ustaca ama dürüst ve yasal olmayan yol, yöntem; hile, dolap: *Bu onun oyunlarından yalnızca biri. Onların bu oyununu bozmalıyız.* **—11.** Kaprisli ya da çılgınca davranan bir kimsenin ciddiyetten uzak davranışı: *Onun bu tür oyunlarına hâlâ alışmadın mı? Bu tür çocuksu oyunlardan vazgeç.* **—12.** *Oyun almak, oyunu almak,* bir oyunu kazanmak. || *Nit. sıf.* + *oyun çıkarmak,* bir sporcu ya da bir ekip sözkonusuysa, oyunda, karşılaşmada belirtilen biçimde başarı düzeyini tutturmak: *İyi, kötü, güzel bir oyun çıkarmak. Takımımız harika bir oyun çıkararak açık farkla galip geldi.* || *Oyun ebesi,* çocuk oyunlarında oyunu yöneten kimse, oyunun başı. || *Bir kimseye oyun etmek, oyun oynamak, oyun yapmak,* hile ve kurnazlıkla bir kimseyi aldatmak, dolap çevirmek: *Dikkatli ol, sana bir oyun etmesinler.* || *Sıf.* + *bir oyun oynamak,* amacına ulaşmak için belirtilen biçimde hareket etmek: *Tehlikeli bir oyun oynamak. Kötü bir oyun oynamak.* || *Oyun içinde oyun,* bir iş içinde hile üstüne hile yapma ya da art arda dolap çevirme. || *Oyun kâğıdı,* iskambil kâğıdı. || *Oyun kurmak,* bir yarışmada belirli taktikler uygulayarak yarışmayı kazanmaya çalışmak. || *Oyun, oyunu vermek,* oyunda kaybetmek. || *Oyuna çıkmak,* oyunda rol almak, sahneye çıkmak. || *Oyuna gelmek,* hileyle ya da düzenle aldatılarak kötü bir duruma düşmek. || *Bir kimseyi oyuna getirmek,* onu güzel sözlerle, hile ile aldatmak, kandırmak ya da beklemediği kötü bir durumla karşı karşıya bırakmak. || *Oyuna girmek,* oyuna katılmak. || *(Bir kimsenin) oyununu bozmak,* onun yaptığı hileyi boşa çıkarmak, bu yolla sonuç almasını engellemek: *Gerekli girişimleri zamanında yaparak oyununu bozdular.* || *Oyunun kuralı, kuralları,* herhangi bir duruma gelmek, herhangi bir etkinlik alanına girmek gerektiğinde sessizce kabul edilmek zorunda kalınan anlaşma noktası ya da noktaları. || *Oyunu kurallara göre oynamak,* bir işe, bir eyleme, o iş ve eylemin gereklerine uyarak katılmak.

—Ed. Anlatımda güzellik sağlamak ya da tartışmayı kazanmak için başvurulan dolambaçlı anlatım yolu: *Söz oyunu.*

—Ed. ve Tiyat. Dramatik ve/ya da gösteri sanatıyla ilgili yapıt (Eşanl. PİYES); bu yapıtın sahnede, televizyonda ya da radyoda gerçekleştirilmesi (Eşanl. TEMSİL): *Oyun yazarı. Başarılı bir oyun. Tiyatro, televizyon, radyo oyunu. Oyunun en gerilimli noktası.*

—Etol. Davranış kütükleriyle ilgili devinimsel eylemler bütünü. (Genellikle, güdülenme bağlamıyla ilişkisi olmadan ve büyümekte olan bireylerce gerçekleştirilir.)

—Folk. *Çocuk oyunları,* çocuklar tarafından eğlenmek ve oyalanmak amacıyla tek başına ya da topluca yapılan, kurallı ya da kuralsız, belli bir oyun aracını gerektiren ya da gerektirmeyen; çoğunlukla hesap, taklit, rastlantı ya da maharete dayanan eylemler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Halk oyunları* → HALK.

—Mat. *Sıfır toplamlı oyun,* oyuncuların bir kazanç elde ettikleri ve kazancın cebirsel toplamının sıfır olduğu oyun. || *Oyunlar kuramı,* karar verme kuralları ile taktik ve strateji soyut kavramlarından yararlanarak problemlerin çözümünü sağlayan matematiksel yöntemlerin kümesi. (Bu kuramdan başlıca iktisadi ya da askeri problemleri yorumlamada yararlanılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Mat.]

—Müz. *Oyun havası,* türk müziğinde, eşliğinde dans edilebilen, ritmik ve kıvrak melodilerle örülmüş enstrümantal parçaların genel adı. (Oyun havalarının çoğu, nim sofyan, sofyan, düyek, yürükaksak gibi küçük usullerle ölçülmüştür. Başlıca oyun havası türleri: *çiftetelli**, *zeybek**, *horon**, *hora**, *bar**, *ağırlama**, *halay**, *köçekçe**, *tavşanca**, *longa**, *sirto** vb.)

—Ruhbil. *Oyunla tedavi,* ruhsal tedavi amacıyla oyundan (takım ya da beceri oyunları) yararlanma.

—Spor. Sporcuların fiziksel, ruhsal ve sportif anlayışını geliştirmek amacıyla yapılan hareketlerin tümü. || Teniste set'in bölümü. (Oyunu kazanmak için en az dört puan kazanmak gerekir.)

—Tar. telm. *Karaman'ın koynu, sonra çıkar oyunu* → KARAMAN.

—Tiyat. *Oyun ağası,* Anadolu'da köy seyirlik oyunlarının düzenlenmesinden sorumlu kişi. (*Oyun babası* da denir.) || *Oyun alanı,* bir oyunun seyircinin görebileceği şekilde oynanmasına elverişli yer: *Topluluk, oyun alanı olarak yıkık bir köşkün giriş merdivenlerini seçmiş.* || *Oyun çıkarma,* köy oyunlarını hazırlayıp seyirciye sunma anlamına gelen bir deyim. (Ayrıca, provaların son aşamasında,bir piyesin seyirciye sunulacak düzeye gelmesi anlamında da kullanılır: *Oyunu, birkaç güne kadar çıkaracağız.*) || *Oyun düzeni,* sahneye konulacak bir piyesle ilgili tüm çalışmaların ve teknik hazırlıkların eşgüdüm halinde gerçekleştirilmesi anlamına gelen bir deyim. (Yönetmen, oyunun iç ve dış eylemlerine ilişkin görüşlerini, dekor, giysi, ışık vb. konuları içeren ayrıntıları ve uygulayım planını, provalar sırasında gördüğü eksikleri *oyun düzeni defteri* denilen bir deftere kaydeder.) || *Oyun kurmak,* belirli bir metne dayanmaksızın, daha çok doğaçlama yoluyla ve gruptaki oyuncuların önerilerini geliştirmek suretiyle bir oyunun iskeletini meydana getirmek. || *Oyun seçici,* genellikle dramaturg anlamına kullanılan deyim. (Bir tiyatroda sahnelenecek ya da radyo, televizyon gibi kamu iletişim kuramlarında yayımlanacak piyesleri seçer.) || *Çocuk oyunu* → ÇOCUK. || *Dramatik oyun,* tiyatro etkinliğine bağlı olarak oyuncuların serbest ifadelerine ve iletişime dayalı eğitici uygulama. || *Ekip oyunu,* bir tiyatro topluluğunda yer alan sanatçılardan her birinin büyük rol, küçük rol ya da baş oyuncu, figüran oyuncu farkı olmaksızın, kimi zaman dönüşümlü olarak rolleri paylaşmaları. || *Öğretici oyun,* belli bir konuyu ele alan ve amacı tiyatro oyunu aracılığıyla o konuyu öğretmek olan oyun. (Daha çok okullarda başvurulan yöntemlerden biridir.) || *Ön oyun,* asıl oyun başlamadan önce, seyiriciyi ısındırmaya ve sahnelenecek piyesin daha iyi anlaşılmasına yönelik giriş bölümü. (Eski çağlarda bazı piyes yazarları kendilerini tanıtmak, yazdıklarının yanlış anlaşılmasını önlemek ya da böyle bir oyunu yazmanın nedenlerini açıklamak için, kitapların başına konan önsöz gibi, bir ön oyunla giriş yapmayı yeğlerlerdi. Günümüzde de zaman zaman böyle bir uygulamaya gidildiği görülmektedir.)

◆ **oyunlar** çoğl. a. Genellikle çeşitli ülkelerden gelen temsilcilerin bir araya toplanmasıyla gerçekleştirilen birçok sportif daldaki yarışmaların tümü: *Olimpiyat oyunları. Üniversite oyunları. Akdeniz oyunları.*

—Antik. Kalabalık bir izleyici topluluğu önünde yapılan ve galiplerin ilanıyla sonuçlanan spor karşılaşmaları ya da tiyatro yarışmaları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bilinen en eski oyunların izleri *Münbit hilal (Verimli hilal)* yöresinde, Mısır'da ve Anadolu'da bulundu. Mahasna (Yukarı Mısır) mezarlığı'nda, koni biçiminde on bir taşla birlikte bulunan üç çarpı otuz altı hanelik oyun tahtası IV. binyıl'ın başlarına tarihlenir. Ur kral mezarlarında (III. binyıl), haneleri sedef kakmalı iki oyun tahtasının yanı sıra, siyah ve beyaz noktalarla işaretlenmiş on dört yuvarlak taş bulunmuştur. Büyük bir olasılıkla *Münbit hilal*'de yaşayan kavimler, belki de Çin aracılığıyla (bazı metinlerde oyunların bu ülkede II. binyıl' da bilindiği belirtilir), dravid Hindistanı'yla oyun alışverişinde bulunmuşlardı. Bununla birlikte, tarihi kesin olarak saptanabilmiş belgeler ancak Konfuçius dönemine (İ.Ö. V. yy.) kadar uzanmaktadır. Aynı dönemde Hindistan'da oynanan toplam 18 oyun Buddha'nın diyaloglarında kısaca betimlenir. Atina'da Yunanlılar, Platon'un Mısır' dan gelme bir tür oyun olduğunu belirttiği *kybeia*'ya merak sarmışlardı (İ.Ö. 500). Bu oyun İ.Ö. 100'e doğru Roma'da *alea*' ya, Roma askerlerince götürüldüğü İran' da da *nard*'a dönüştü. Hindistan'da *nard*' dan satranca giden ilk aşamalardan biri olan *aştapada* doğdu. Lydialılar kumar oyunlarına çok düşkündü. Bunlar arasında zar ve aşık kemiği ile oynanan oyunlar başta geliyordu. Herodotos Lydia halkının bu oyunları uzun süren bir kıtlık döneminin acısını unutmak için bulduklarını yazar. İ.S. I. yy.'ın başlarında tavlaya *(tabula)* dönüşecek olan *duodecim scriptorum* Romalılar'ca yaratıldığında, zar ve aşık çoktandır yaygındı. VI. yy.'da İran'da, özellikle de Hindistan'da, *caturanga* gibi satrancı müjdeleyen oyunlar ortaya çıkarken, Avrupa'da XIII. yy.'a dek hiçbir yenilik görülmedi. Dama oyununun ispanyol kökenli atası *alquerque,* büyük bir olasılıkla XIII. yy.'da doğdu. Bugün bildiğimiz biçimde oyun kâğıtları Avrupa'da XIV. yy.'da ortaya çıktı. Reversi (XVI. yy.'a doğru) Fransa'da, whist ve boston (XVIII. yy.) İngiltere'de yaratıldı. Bunları XIX. yy.'da malilla ve poker, XX. yy.'da briç, belot, kanasta ve remi gibi başka birçok oyun türü izledi. Briç ve satranç gittikçe yaygınlaşmaktadır. Strateji oyunları (Uzakdoğu kökenli *go* gibi) Avrupa'ya yayılıyor. Sözcük oyunları (Scrabble gibi) ve konulu oyunlar (Monopoli gibi) çoğalıyor; elektronik geçmişin oyunlarına yeni biçimler veriyor ya da yeni yeni oyunlar yaratılmasını sağlıyor.

Oyunlar kimi kez dinsel uygulamaların kültürel kalıntıları olarak kabul edilir: Afrika *avele*'sinde, yıldızların gökyüzündeki hareketi canlandırılırken, Meksika *patolli*'si güneş ve kehanetle ilgili bir çevrim canlandırır. Oyunun yapısı simgeleri yüklenmeye çok elverişlidir.

—Antik. Hititler'de de tanrılar için yapılan şenliklerde yarışmalar düzenlenir, birinci gelene bir mina gümüş ve iki özel ekmek ya da asker giysileri ödül olarak verilirdi. Kimi törenlerde rahiplerle Fırtına tanrısı savaşını simgeleyen oyunların yanı sıra, eğlendirici oyunlar da düzenlenirdi.

Homeros'un şiirlerinde sözü geçen kitle oyunları Yunanistan'da çok yaygındı. Her zaman bir tanrı onuruna düzenlenen bu oyunlarda başlangıçta yalnız güreş, koşu, boks, disk atma, araba yarışları vb. gibi atletizm gösterilerine yer verilirdi. Daha sonra bunlara müzik ve şiir yarışmaları eklendi. En tanınmışları Olympia, Delphoi, Nemea *(Pythia oyunları),* İsthmia oyunlarıydı.

Romalılar'da, şenlikler, yıldönümü kutlamaları, cenaze törenleri, vb. sırasında genellikle forum, sirk, amfitiyatro ya da tiyatrolarda çeşitli oyunlar (araba yarışları, gladyatör dövüşleri, sahne gösterileri) düzenlenirdi. Oyunlar bireylerce ya da devlet adına düzenlenir, ancak, giderlerin büyük bir bölümü aedilisler, daha geç dö-

nemde de praetorlar tarafından karşılanırdı. Oyunlar'ın Etruria'dan Roma'ya geçişi İ.Ö. IV. yy.'a rastlar. Bunların başlıcaları şunlardı: Apollon onuruna kısmen tiyatroda, kısmen sirkte yapılan *ludi Apollinares* (5 ya da 6 temmuz-13 temmuz arasında); Iupiter onuruna *Capitolium oyunları;* Flora onuruna mayıs başında düzenlenen açık saçık nitelikte *Floralia oyunları;* tanrıların anası onuruna *Büyük oyunlar (Megalenses);* halkın Aventinus tepesine çekildikten sonra kazandığı zaferin anısına kutlanan *pleb oyunları;* her yüz on yılda bir, görkemli törenlerle kutlanan *saecularis oyunları.* Oyunlar, Constantinus'un ardılları tarafından kaldırıldı, ancak bu pek kolay olmadı.

Bizans döneminde Konstantinopolis'in ünlü Hipodrom'u önemli yarışmalara sahne oluyordu. Bunların bir bölümü siyasal içerikliydi ve araba yarışmacıları Maviler ve Yeşiller olarak iki grup oluşturuyordu. Yarışmalar quadriga denilen dört atlı, iki tekerlekli arabalarla yapılıyordu. Hipodrom'daki yarışmalar sırasında ayrıca çeşitli eğlenceler düzenleniyordu.

—Etol. Günümüze kadar yalnızca yavru memeli hayvanların oyunları incelenmiş ve bunlara dayanarak çocukların oyunlarına ilişkin gözlemler yapılmıştır. Hayvanlar evreninde daha çok genç bireyler oyun oynarlar; bununla birlikte erişkin kedi ve köpeklerde, hiçbir uyaran bulunmadan (aksi halde oyundan çok bir boş etkinlik sözkonusu olurdu), oyuna benzeyen yakalama davranışları taslakları gözlenmektedir; sonuç olarak, oyunun, bireyin davranışlarını olgunlaştırabilmesi için gerekli bir etkinlik olduğu anlaşılmaktadır. Oyun, eksiksiz ve sonlanmış diziler halinde olaya karışan devinimsel öğelerin birbirinden ayrılmasını hem kolaylaştırma hem de gerçekleştirme olanağı verir. Ontogenez sırasında oyun etkinliklerinin iki amacı olabilir: bazı davranışları (cinsel, beslenmeyle ilgili, vb.) öğrenme; bireyin, yaşadığı çevrede karşılaşacağı olumlu ve olumsuz etkenleri (avlar, türdeşler) tanıması.

—Folk. Çocuk oyunlarının eğlendirici ve oyalayıcı işlevi yanında, eğitici ve sosyal ilişkileri geliştirici bir yönü de vardır. Anadolu'da çocuk oyunlarında kır-kent ayrımı oldukça belirgindir. Her iki kesimde de oynanan yaygın çocuk oyunlarının yanı sıra değişik yörelere özgü oyunlara ya da bilinen oyunların değişik oynanma biçimlerine de rastlanmaktadır. Kullanılan oyun gereçlerine ve oynanış biçimine göre kabaca bir gruplama yapılacak olursa, çocuk oyunları başlıca on gruba ayrılabilir:

1. Top oyunları değişik türde ve amaçtadır, buna göre topun niteliği de değişir. Meşin, lastik toplar yanında bazı oyunlarda bez, kâğıt, vb. malzemeden yapılmış toplar da kullanılır. Örneğin Konya yöresinde oynanan *çindilli* oyununda, topun işlevini ebenin takkesi görür.

2. Bir başka grup, en yaygın türü çelikçomak olan değnekli oyunlardır. Bunların biri hedefe değnekle nişan alınan oyunlar, öteki top ve değnekle oynanan oyunlar olmak üzere iki türü vardır. Bu türlerin de yörelere göre pek çok çeşitlemesine rastlanır.

3. Taş ve gülle oyunları, tüm tehlikesine karşın günümüzde de çok yaygın oyunlardır. Bilya, boncuk, ceviz, çeşitli sayıda taş vb. nesnelerle oynanan oyunlar da bu gruba girer. Üç taş, altı taş, dokuz taş türü oyunların çok eski olduğu bilinmektedir. Taş oyunları arasında Tekirdağ'ın *tayyare oyunu, çapraz oyunu* vb. yere çizilmiş çizgiler üzerinde oynanan kaydırağa benzer oyunlar da vardır. Taş ve gülle oyunları, yörelere göre farklılıklar göstermekle birlikte Anadolu'nun hemen her kesiminde yaygındır.

4. Koşma, kovalama, kurtarma oyunları, hem kırsal kesimde hem de kentlerde yaygın oyunlardır. Bu tür oyunların en yaygın olanları, "elim sende" türünden ebenin elini değdirerek ebeliği başkasına geçirdiği oyunlardır. İstanbul'un *ebe çıldır,* Niğde'nin *ayağım nallı,* Kayseri'nin *elim yağlı,* Gaziantep'in *darabil,* Tekirdağ'ın *ateşliyim* oyunları bunlar arasında sayılabilir. Oyunların kimisi takım halinde oynanır. Tekirdağ'ın *körebe,* Muğla'nın *ula kör çepiş,* Safranbolu'nun *ebe kışkış,* Ilgın'ın *depmetura*'sı bu türe giren körebe oyunlarıdır. Oynanışlarında, yörelere göre kimi farklılıklar görülür. Örneğin, avşar oymaklarının yoğun olduğu yörelerde körebe oyunu türkülüdür.

5. Zor kullanma oyunları, bir oyuncuyu zorla almak, bir oyuncu sırasını kırmak, ya da gözetilen bir nesneyi kaçırmak temeline dayanır. Konya'nın *alay tura* oyunu, Burdur'un *zincirkırma* oyunu, Antalya türkmenlerinin *davar kurt* oyunu, Kayseri'nin *dön kuyruğum*'u bu tür oyunlardır. Bu tür hem kentlerde hem de kırsal kesimde yaygın bir oyun biçimidir.

6. Atlama, sıçrama, sekme oyunlarının en önemli iki türü birdirbir ve uzuneşektir. İp atlama da buna eklenebilir. Sekme oyunlarının en yaygınını da yere çizilen çizgiler üzerinde yassı bir taşı gezdirerek oynanan kaydırak oyunları oluşturur.

7. Saklama-saklanma oyunları, bir kişinin eylemin ya da fikrin saklanması temeline dayanır. Bu tür oyunların hemen tümü takım oyunudur. *Saklambaç, nesi var, el el üstünde kimin eli var* vb. bu tür oyunların en yaygınlarıdır.

8. Dilsiz-şaşırtma-şaka oyunlarının temel kişisi ebedir. Dilsiz oyunlarında ebe ne yapıyorsa aynısının konuşmadan, gülmeden yinelenmesi; şakalı oyunlarda ise bir elebaşı önderliğinde oyuncuların zor duruma düşürülmesi esastır. Burdur'un *Dilsiz,* Isparta'nın *Sende,* Niğde'nin *İşçi,* Kayseri'nin *Çatlım eşek,* Çorum'un *Mum dibi* oyunları bu türe girer.

9. Dramatik nitelikte büyülük, törensel oyunların çoğu kişileştirme ve eylemin taklidine dayanır. Çocuklara özgü olduğu sanılan kimi oyunlar, daha etkili olacağı düşüncesiyle uygulanması çocuklara bırakılmış geleneksel tören ve büyülerdir. *Çömçe* gelin, Kepçe kadın, Su gelini* gibi yörelere göre çeşitli adlar alan yağmur dileme töreni, bu tür oyunların başında gelir. Anadolu'nun bazı yörelerinde çocuk oyunları, gelecek yılın da habercisi sayılır. Örneğin o yıl çocuklar kuyu kazarak oynarlarsa ekinlerin bereketli olacağı ve ekin kuyuları kazılacağına; ev yaparak oynarlarsa yapıların bol olacağı biçiminde yorumlanır. Dokuz taş oyununun kumalak* falından kaynaklandığı, körebe oyununda eski inanışların uzantısı olduğu görüşleri de vardır. Buna göre, körebe oyunu, geçmişte adak adanacağı zaman bir hayvanın gözünü bağlayıp çevresinde halka olma ve hayvan kime değerse onu kurban etme geleneğinin uzantısıdır. Kimi törensel nitelikli oyunlarda da türküler, maniler söylenir ve bunların bolluk getireceğine inanılır. Ebe seçme tekerlemeleri bunların en yaygın örnekleri olarak değerlendirilir.

10. Çocuklar kadar büyükler arasında da yaygın olan yüzük oyunu ise bir başka oyun grubunu oluşturur. Yüzük oyunlarının Anadolu folklorunda oldukça önemli bir yeri vardır ve kış geceleri yapılan toplantıların başta gelen oyunlarındandır.

—Mat. *Oyunlar kuramı.* Kumarda bir parti sona ermemişken ortaya konan paranın bölüşülmesine bir çözüm getirmeyi ilk öneren Pascal oldu. Bunu izleyenler ünlü kişilerdi: Huygens, Bernoulli, Cournot, daha sonra, 1928'de J. von Neumann tarafından bulunan oyun kuramının temel ilkesinin çok yakınına yaklaşan Emile Borel'dir. Bununla birlikte, Ville'in temel bir tanıtlamasını vermesi için on yıl geçmesini beklemek gerekti; işte ancak 1944'te matematikçi J. von Neumann'ın *Spieltheorie* (Oyun kuramı) ve iktisatçı Morgenstern'in (*Theory of Games and Economic Behavior*)[Oyunlar kuramı ve iktisadi davranış] adlı yapıtının yayımlanmasıyla, oyunlar kuramı olgunluk evresine girmiş oldu. Kuramın tümüyle incelediği temel oyun *düello*'dur: bunu iki kişi ya da iki taraf oynar. Birinin yitirdiğini yalnızca öbürü kazanır. Oyunun oynanışı, oyuncuların ustalığına bağlıdır, yani her oyuncunun kazancı ya da yitimi yalnızca kendi özel girişimlerine bağlı değil hasmınınkilere de bağlıdır. Oyunun kuralları, oyun sırası kendinde olan, yani daha sonraki hamlenin seçimine karar verme durumunda bulunan oyuncu için bir dizi olanaklarla yansıtılmalıdır. Oyuncu tarafından birden çok hamleyi öngören oyunlarda, seçimlerin, kesin olarak, tam yerine getirileceği sırada saptanacağı düşünülebilir; bunun için tam gerektiği anda partinin durumundan edinilen bilgi hesaba katılır. Ama çeşitli seçimler ortaya çıktığında, tutulacak yol daha önceden kararlaştırılabilir.

Bir konumlar ve durumlar kümesiyle belirli ve kesin hareket ve kararlara olanak veren bir oyun verildiğine göre, genellikle, tasarlanacak bütün eylemlerin listesi düzenlenebilir. *Sonlu oyun* denen böyle bir oyunda bir oyuncu için olanaklı seçimlerin birine *taktik,* taktiklerin bir devşirimine de *strateji* denir. Oyun kuramınca kabul edilen ve "sakınma politikası" diye nitelendirilebilen görüş, oyuncunun daima rizikosu en az olan durumda bulunmasıdır. Kazanç sağlamanın en iyi yolu bu değildir; çünkü yetenekli bir hasım böyle bir girişimi önler. Oyun kuramındaki bir görüş de, oyuna katılanların her birinin aynı durum değerlendirmesi yapabileceği ve *hesaplaşma* adı verilen aynı kazanç ve yitim tablolarını hazırlayacağıdır. Bütün gerçekleşebilir hallerin fonksiyonu olarak A oyuncusunun kazançları (bu aynı zamanda B oyuncusunun yitimlerini gösterir) göz önüne alınsın. A ile B den her ikisi de birer tablo oluşturabilirler, bunda A nın çeşitli taktikleri satırlarla gösterilir, B nin taktikleri de sütunlarla gösterilir. Oyunun kuralları bu iki A ve B oyuncusuna, birbirinden bağımsız olarak aynı tabloyu kurmaya olanak sağlar. Bir satırla bir sütunun birleştiği yerdeki eleman, A nın benimsediği bir taktikle B nin benimsediği bir taktiğin sonucudur ve uzlaşımla A nın kazancının değerini verir. Sonuç olarak A yüksek bir kazanç, B de düşük bir yitim elde etmeye çalışır. Ama A sistemli olarak en fazla kazancı içeren satırı seçerse, B nin kendine uygun gelmeyen sütunu seçmesi beklenemez. Öyleyse A, *B nin seçimi ne olursa olsun,* kendine olabildiğince en yüksek bir kazanç sağlayacak satırı seçecektir. Bu yüzden A, her satır için en küçük kazançları (minimumları) saptamalı ve bu minimumlar arasında *maksimin* adı verilen en büyüğünü gösteren satırı seçmelidir. B de kendi yönünden, sütunlardaki maksimumların, *minimaks* adı verilen en küçüğünü seçecektir. Tabloda, hem kendi sütununda maksimum olan, hem de kendi satırında minimum olan bir eleman vardır, bu elemana *denge noktası* adı verilir ve A nın oynadığı ile B nin oynadığı hamleye ilişkin hesaplaşmanın değerini verir. Denge noktasının bulunduğu satırı oynayarak A, en küçük kazancı sağlar, B de kötü oynayarak A nın kazancını yükseltebilir, ama A nın kazancını düşünemez. B ye gelince, oyun sırası kendine geçince denge noktasını taşıyan sütunu seçerse, bu durumda daha fazla yitimi olmaz; ama A en iyi taktiğini kullanmazsa, hesaplaşmada B daha elverişli bir değer elde eder. (Bk. şema.)

Böylece bir denge noktasının -eğer varsa- belirlenmesi, her bir oyuncuya, hasmının bir yanılgısıyla, daha iyi olabilecek bir konum sağlamaya olanak verir, ama hasmın ustalıklı bir oyunuyla daha kötüye gidemez. Daha genel olarak, denge noktası yoksa, A bekleyebileceği minimal kazançların en büyüğünü bilir, B de rizikolu maksimal yitimlerin en küçüğünü anlamış olur. İşte bu, oyuncuları her iki tarafın yararına, bu iki değer arasındaki farkı azaltmayı amaçlayan seçimlere doğru yönetmeye olanak verecek stratejilerin kurulmasıdır.

Strateji konusunda gerçek ustalık, hasmın psikolojik tepkilerini hesaba katmaya çalışmak değil, ama hasma, bu nitelikteki her bilgiyi vermemektedir, bunun için de oyuncunun, hasmın sezebileceği bir davranıştan kaçınması gerektir, dolayısıyla bu davranış bir rastlantı ilkesine, örneğin tümüyle şansa dayandırılmalıdır Oyunculardan her biri, böylece ağırlıklı duruma gelmiş devşirimleri stratejiler oluşturacak olan taktikler kümesi üzerinde olasılıklar bölüşecektir. Bu durumda yeni oyun iki biçim içerebilir. Oynanacak bir tek hamle varsa (bu hale XVIII. yy.'dan sonra Prusya'da incelenmiş savaş oyunlarında sık sık rastlanmıştır), bir stratejiye giren bir tek rastlantısal seçim, karar vermeyi sağlayacaktır. Bir stratejide, olasılıkları 1/6, 1/3, 1/2 olan üç taktik işe karışırsa, zar atarak karara varılabilir: 1, birinci taktiğin, 2 ve 3 ikinci taktiğin, 4, 5 ve 6 da üçüncü taktiğin kullanılmasına karşılık gelecektir. Stratejiyi gizlemenin en iyi yolu, zarı ancak en son atmaktır, böylelikle stratejinin öğrenilmesinin, hasma büyük yardımı olmaz. Bir çok hamle oynanabilirse (örneğin ticari bir yarışma hali), bu durumda zar atışları -ya da kabul edilen dağılıma uygun gelen başka her yöntemle talih çekilişi- olasılıklanmamış ilk oyuna göre sonucu yine iyileştirmeye olanak verecektir.

Bir S stratejisi her taktiğe eşlik ettirilen olasılıklar kümesiyle belirlenir, A oyuncusu da, S nin seçimi için, kazancın erişebildiği minimal değeri maksimalleştirmek gereğindedir.

Oyun kuramının temel teoremine göre, her oyuncunun taktikleri üzerindeki olasılıklar ne olursa olsun, maksimin ve minimaks eşittir ve bu ikisi oyunun ortalama hesaplaşmasını gösteren bir değer alır. A oyuncusu, maksiminin hesaplanmasında sağlanan ölçüt uyarınca, taktiklerinin kullanım frekansını düzenlemezse, bu durumda, B nin stratejisi ne olursa olsun, beklenen hesaplaşmayı (yani kazancın en büyüğünü ya da yitimin en küçüğünü) güven altına alamaz. "Taktik" oyununun hesaplaşma tablosuna dayanarak, bu olasılıkların işe sokulması, gerekirci oyunun en iyi hesaplaşmaları arasında bulunan genişliği sıfırlamaya olanak sağlar: her iki oyuncu, ortak olarak, örneğin talih işi gibi, rastlantı ilkesinin işe sokulmasıyla indirgenmiş yeni kuralları kullanmada yarar bulurlar ve yeni denge her iki tarafın da lehinedir. Böylece, çelişkili olmakla birlikte, eşit biçimde güçlü oyunculara tutulan bir birlik ortaya çıkar. Bununla birlikte, rastlantı stratejilerinin -pek küçük olasılıklapek büyük bir riziko taşıdıkları durum olabilir. Bu halde, iki oyuncudan biri, gerekirci oyuna geri gelip ilk önceden tasarladığı yararlı durumunu koruyabilir.

Oyunlar kuramı daha genel problemler de ele alır, bunlar arasında, ikiden fazla oyuncu bulunması, örneğin aynı bir parti sırasınca yarar gruplaşmaları ya da koalisyonlar kurulur ya da bozulabilir. Daha önceki uğraşım alanı olan şans oyunları, iş hayatında ya da siyasette ortaya çıkan çatışma durumları, bunun gibi askeri bağlaşmalar ya da toplu, özellikle de iktisadi eylemler incelenmelerini hep bu kurama borçludur.

Büyük sayıda (örneğin birkaç yüz basamağında) taktiklere sahip olan iki yarışmacının en iyi stratejileri belirlemek amacıyla bilgisayarlar kullanmak zorunludur, daha sonra bu stratejilerden yararlanılması talih çekilişinin genelleştirimini sağlayan *rasgele sayıların çizelgeleri*'nin kullanılmasını gerektirir.

—Ruhbil. Ruhbilimciler ve psikanaliz uzmanları, çocuğun duygu ve düşünce yaşamı bakımından oyunun zorunlu bir denge sağlayıcı olduğunu ileri sürerler. J. Piaget'ye göre, oyunun evrimi, yaşla birlikte düşünsel evrimi izler. *Alışma oyunları*, ortaya ilk çıkan ve bebekte görülen tek oyunlar olmakla birlikte, her yaşta ve çeşitli derecelerde sürüp gider. Duyusal -devimsel şemaların hazzına yönelik bir etkinlik olan bu oyunlar, işlevsel bir haz, kendini bir olayın nedeni bilmenin ve yeni edinilen bir bilgiyi kusursuz duruma getirmenin hazzını sağlarlar. İki ve altı yaş arasında *simgesel oyun* ya da yapar gibi görünme oyunu, semiyotik işlevin ortaya çıkmasıyla birlikte doruğuna ulaşır ve gerçekle imgeseli sürekli olarak birbirine katar. Araç olarak oyuncaklardan (otomobil, bebek vb.) yararlanmakla birlikte, iplerden, çakıl taşlarından ve kutulardan da yararlanır. Altı yaştan başlayarak bu oyunun yerini, gerçeğe sıkı sıkıya uymaya dayanan bireysel oyunlar olan *kurma oyunları* ve her şeyden önce kolektif oyunlar olan, toplumsal aktarım ve başkalarıyla işbirliğinin büyük bir önem taşıdığı *kurallaşmış oyunlar* alır. Simgesel oyunlar, işlemsel düşüncenin benmerkezcilik etkisini taşırlarken, kurallaşmış oyunlar ve kurma oyunları, işlemsel düşüncenin ayırtedici özelliği olan içselleşmiş bilişçi şemaların merkezsizleşme ve eşgüdüm yeteneğini ortaya koyarlar. Bununla birlikte, çocuğun simgesel oyunları, özünde ruhsal çatışmaları bir boşaltma ve ortadan kaldırma süreci olarak ve ilkin kendi bilinçdışı süreçlerinin bir "ana yolu" olarak ortaya çıkmakta ve çocukların ruhsal tedavisinde bu bilinçdışı süreçlerden yararlanılmaktadır.

OYUNBAZ sıf. **1.** Oyun oynamayı seven bir kimse, bir hayvan için kullanılır. **—2.** Hile yapan, düzenbaz.

OYUNBAZLIK a. Düzenbazlık, hilecilik.

OYUNBOZAN sıf. ve a. Birlikte yapılması tasarlanan bir işten tek taraflı cayan kimse için kullanılır; mızıkçı.

OYUNBOZANLIK a. Birlikte yapılması tasarlanmış bir işten tek yanlı olarak cayma; bunu gösteren tutum; mızıkçılık: *Oyunbozanlık etme, bizimle geleceksin. Oyunbozanlığı bırak da şu işi bitirelim.*

OYUNCAK a. **1.** Çocukları eğlendirmeye yarayan nesne: *Oyuncaklarıyla oynamak. Bir oda dolusu oyuncağı vardı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir kimsenin kendi isteği yönünde ve araç olarak kullandığı kimse: *Ben senin oyuncağın mıyım? Arkadaşlarının oyuncağı oldu.* **—3.** Önemsiz ve kolay iş: *Bu iş oyuncak değil.* **—4.** *Birini oyuncak etmek*, bir kimseyi kendi istekleri yönünde araç olarak kullanmak.

—ANSİKL. Oyuncak çocuk etkinliğine öyle derinden bağlıdır ki, arkeolojik kazılarda bile çok eski oyuncak kalıntılarına rastlanmıştır Sus'ta, Lagaş'ta, Pompei'de, mısır ve hıristiyan mezarlarında bebekler, küçük döşeme eşyası, tekerlekli çocuk arabaları ve hayvanlar, savaş duruşunda askerler bulunmuştur. Louvre'da, İ.Ö. 2000 yılından kalma tekerlekli bir yabandomuzu vardır. Ondan üç yüzyıl önce de Çin'de uçurtma biliniyordu. Antikçağ'da oyuncaklar, bazı bayramlar (Atina'da ilkbahar bayramı) dolayısıyla armağan edilir, bazen de bir simge değeri taşırlardı. Beşikte verilince, Bacchus'a adanır, eğer çocuk ölecek olursa cehennem tanrılarına sunulurlardı; genç kızlar evlendikleri gün bebeklerini Venüs'e armağan ederlerdi. Antikçağ'dan XVI. yy.'a kadar çıngırak, genellikle çocuğu nazardan koruma aracı olarak görüldü. Bu büyülü niteliği bir yana bırakılırsa, oyuncak başlangıçtan günümüze kadar kesin bir süreklilik göstermiş, kukla, bebek, at ve çember çocukları hep eğlendirmiştir.

Ortaçağ'dan XVIII. yy.'a kadar oyuncaklar çeşitli loncalara (mücevherciler, fenerciler, tarakçılar) bağlı zanaatçılar tarafından üretilir, yalnız tuhafiyeciler tarafından, ayrıcalıklılardan oluşan bir müşteri kesimine satılırdı. Bu dönemde teknik gelişme, yalnızca madenlerin oyma ve kalıplamasının yetkinleşmesine yöneldi. Ucuz oyuncak, ancak XIX. yy.'da makineleşme sonucu ortaya çıktı. Makineler, hafif metal (demir, bakır, çinko) ya da karton oyuncakları levha haline getiriyor, parçalara ayırıyor, kalıp ya da klişelerini basıyorlar, çeşitli bölümlerini kopçalayarak, lehimleyerek veya doğrudan doğruya basarak alkollü bir cilaya batırıyor, ya da boya tabancasıyla süslüyorlardı. Fransızlar tarafından dolu olarak kalıplanan kurşun asker, çukur kalıplama yoluyla İngilizler tarafından çok daha ucuza üretildi. Artık çabuk ve çok sayıda üretilen oyuncak, ya eskiden beri bilinen yöntemlerle (kinetik enerji, zemberekli mekanizma, ya da XIX. yy.'daki buluşlardan doğan yöntemlerle harekete getiriliyor; bu durumda buhar ve elektrik, minyatür vapur ve trenleri çalıştırırken, gramofon bebekleri konuşturacaktı. 1895-1900 arasında, tüm bir elektrikli oyuncaklar kuşağının ortaya çıktığı görülüyordu.

Oyuncağın XIX. yy.'da gösterdiği büyük gelişme, fransız oyuncağı ile Sonneberg ve Nürnberg'te üretilen alman oyuncağı arasındaki eski rekabeti daha da yoğunlaştırdı. XIX. yy. başında Nürnberg'te 300 oyuncak fabrikası vardı ve üretimin büyük bir bölümü ihraç ediliyordu. Sözkonusu rekabet, özellikle bebek ve mekanik oyuncaklar (demiryolu, otomobil) alanında çok canlıydı.

Elektronik oyuncak XX. yy.'ın özelliklerinden biridir. Uzaktan güdülen oyuncaklar, elektromanyetik komutla, ışılelektrik hücre ya da bir ses tanıma mikroişlemcisi yardımıyla "sesle" çalışır. 1970'te "oyuncak" bilgisayar, Fransız altın oyuncak oskarı'nı kazandı.

Çağdaş oyuncağın geçmişteki oyuncakla ortak özelliği, her ikisinin de gündelik yaşamla ilgili olmalarıdır. Ulaşım araçlarının tarihi, örneğin 1900'de metronun ya da 1981'de büyük hız treninin başlangıcında olduğu gibi, minyatürleştirilmiş bir biçimde oyuncak düzeyinde yeniden karşımıza çıkar. XX. yy. başında kaza korkusu, raydan çıkmaları ya da patlamaları taklit eden "kaza" oyuncaklarını ortaya çıkardı. Askeri oyuncaklar savaşlardan kaynaklanmakta, örneğin Ravachol'u simgeleyen ve bir suikastın tahribatını canlandırmak amacıyla birdenbire ortaya fırlayan bir kukla gibi bazı oyuncaklar siyasal olaylara göndermede bulunmakta, son olarak bazı oyuncaklar da, örneğin *Gioconda*' nın 1911'de çalınması üzerine tasarlanan, tabloyu kolunun altında götüren jokey gibi, çeşitli günlük olayları canlandırmaktadır. XX. yy. sonunun uzay serüveni, uzay gemisi, kozmonot takımı ve yıldızlararası oyunlar gibi geleceğe yönelik tüm bir oyuncaklar kuşağına yol açtı; yeni kahramanlar televizyon yayınlarına göre biçimlendi. 70'li yıllarda eşeyli bebeklerin ortaya çıkışı, düşüncelerdeki gelişmeyi yansıtıyordu.

Geleceğe yönelik oyuncakların tersine, geçmişe dönük moda gerçek ya da kopya eski oyuncak merakını yeniden canlandırdı ve çevrebilim tahta, kumaş, hasır, bakır ve gre oyuncaklar gibi doğal maddeleri, yeniden günün merakı duruma getirdi. 1973'te Poissy'de bir oyuncak müzesinin açılması, oyuncağın tarihsel önemini ortaya koydu.

Oyuncağın evrimi, erginin çocuğa yö-

	B		
A	8	3	4
	6	1	7
	0	2	5

dengeli oyun
A oyuncusu
birinci taktiğini,
B ikinci taktiğini
oynadığında
3'lü hesaplaşma
güvenceye alınır.
B oyuncusu
bir başka taktik kullanırsa,
bu ancak kendini zarara sokar.

		B	
		tura	yazı
A	tura	1	−1
	yazı	−1	1

yazı tura oyunu
her oyuncu kendi
parasını döndürüp atar.
İki para aynı gelirse A kazanır,
gelmezse B kazanır.
Ancak karma stratejiler
(aynı olasılıklı
yazı ve tura),
ortalaması
sıfır olan
son hesaplaşmayı
dengesine vardırır.

Büyük Larousse

Eyüp oyuncakları
İstanbul

nelik bakışını da yansıtmaktadır. Erginlerin dünyasının oyuncak ölçeğine indirgenmesinin temel ereği, oyun etkinliği aracılığıyla çocuğu gelecekte toplumda erkek ya da kadın olarak oynayacağı role hazırlamak ve bu işi yalnız bir döneme göre değil, sosyo-kültürel bir çevreye göre de yapmaktır. Geniş anlamda her oyuncağın eğitsel bir rolü olmakla birlikte, bazı oyuncaklar çocuğun bilgilerinin artmasına olanak sağladıkları için, özellikle eğitici bir işlevleri vardır. R. Barthes, "çocuğun ancak sahibi ve kullanıcısı olabildiği, hiçbir zaman yaratıcısı olamadığı" *(Mythologies)* fransız oyuncağının bu "toplumsallaşmış" görünümü karşısında üzüntü duymaktadır. Bununla birlikte, bu gerçek, ama karamsar görüş, pedagog F. Fröbel ve M. Montessori, oyuncakta bir denge etkeni gören psikanalizci M. Klein ve çocuğun ruhbilimsel evrimine göre bir oyun sınıflaması düzenleyen ruhbilimci H. Wallon ve J. Piaget'nin çocuk üzerine yaptıkları incelemelerle dengelendi.

Oyuncağın işlevi konusundaki bu yöntemli yaklaşım, uzmanlaşmış örgütler olan oyunlukların kurulmasına yol açtı. Çocuğa seçtiği oyuncağı bir süre için ödünce almak olanağı sağlayan bu kurumlar, onu sorumlu bir duruma getirmekte ve sahiplikle kullanımı ayırmasına katkıda bulunmaktadırlar. Kesici, yanıcı, yutulabilir, vb. bazı tehlikeli maddelerin kullanılmasını yasaklamak üzere oyuncak yapımcılarına bazı güvenlik normlarına uyma zorunluğu getirilmiş, bunlar da bazı zehirli maddelerin kullanılmasını da yasaklayan yeni normlarla tamamlanmıştır.

Osmanlılar döneminde oyuncak yapım merkezi İstanbul'du. Özellikle Eyüp semtindeki oyuncakçıların ürettiği bumbardan yapılmış boyalı balonlar, ağzına üflenince öten küçük testiler, tahta arabalar, çemberler, küçük tefler vb. en çok ilgi gören oyuncaklardı. (→ EYÜP OYUNCAKÇILARI.) Anadolu'da daha çok doğal malzemelerden yapılmış oyuncaklar kullanılıyordu. Bez, yün, mısır koçanı, tebeşir kayası vb.'den yapılan ve çeşitli malzemelerle bezenen bebekler, tel bükülerek oluşturulan çemberler, arabalar, tahtadan oyularak yapılan ya da kabak, hıyar vb.'ye çubuklar takılarak oluşturulan hayvan biçimli oyuncaklar, bunların başlıcalarıydı.

Bugün oyuncaklar daha çok plastik ya da metalden yapılmaktadır. Oyuncakçılık gelişerek bir sanayi kolu haline gelmiş; oyuncak türleri teknolojik gelişmelere ve çağın gereklerine koşut olarak çeşitlenmiş; oyuncakların çocuk eğitimi üzerindeki etkisinin gündeme gelmesi, üreticileri eğitici türde oyuncaklar üretmeye yöneltmiştir.

OYUNCAKÇI a. **1.** Oyuncak yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Oyuncak satılan dükkân.

Oyuncakçılar çıkmazı, İstanbul'un Eyüp ilçesinde, oyuncak yapımıyla ünlü semt. Evliya Çelebi XVII. yy.'da burada oyuncak yapan yüz dükkân bulunduğunu yazar

OYUNCAKÇILIK a. Oyuncak yapma ve/ya da satma işi.

OYUNCU a. **1.** Takım oyunlarında bir oyuna katılanlardan, oynamakta olanlardan her biri: *Bir oyuncu daha bulursak briç oynayabiliriz. Bir futbol takımında on bir oyuncu yer alır.* **—2.** Bir spor takımının üyesi olan, o takımda oynayan kimse. **—3.** Uğraşı perde, sahne, radyo ya da ekranda rol yapmak, oyun kişilerini canlandırmak olan kimse; aktör ya da aktris. (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** *İyi, kötü, vasat bir oyuncu,*bir oyunu iyi, kötü ya da vasat oynayan kimse.

◆ sıf. **1.** Oyuna düşkün. **—2.** Hile, oyun yapma alışkanlığında olan kimse için kullanılır; hileci, düzenbaz. **—3.** Duruma ve ortamına uygun olarak rol yapan kimse için kullanılır.

—Spor. Çok oyun yapan, oyundan oyuna geçen: *Oyuncu bir pehlivan.*

—ANSİKL. "Oyuncu" sözcüğü, modern anlamıyla düşünüldüğünde, tür ayrımı gözetilmeksizin tiyatro sanatçısını belirtir. Konuşma dilinde, "oyuncu", "aktör", "tiyatro sanatçısı" sözcükleri eşanlamlı olarak kullanılmaktadır (daha çok mesleği belirtmek üzere). Gerçekten bu terimler arasındaki ayrım oldukça belirsizdir. "Oyuncu olan aktörler bulunduğu gibi, aktör olan oyuncular da vardır" (L. Jouvet). Belki de bu ayrım yaratıcılık ile zanaatın zaman zaman birbirine üstün gelebileceğini belirtmek için yapılmıştır.

Başlangıçta oyuncu profesyonel bir sanatçı değildi; bir amatör, bir bakıma, dinsel bir ayini yaptıran ya da izleyen kişiydi. Kadın uzun zaman bu toplumsal ve yüce işlevin dışında tutuldu. Gösteri bir ayin olmaktan çıkınca, oyuncu da dindışı bir yorumcu, ücretli bir meslek adamı haline gelmeye başladı.

Batı burjuva toplumu laikleştikten uzun zaman sonra bile, oyunculara kuşkuyla bakmaya devam etti. Günümüzdeyse oyuncu, örgütlenmeye çalışan bir mesleğin mensubudur (sendika, toplumsal güvenlik, huzurevi); ancak, herkes kendini oyuncu saymakta özgür olduğu için de, aşırı bir birikme görülmektedir. Sinema ve televizyon yoluyla iyice yaygınlaşan "yıldız" oyuncu kültü, iyi para kazanan birkaç "star"ı öne çıkararak, binlerce oyuncunun karşı karşıya olduğu güçlükleri gölgelemektedir.

Oyuncunun yetişmesi, çağdaş tiyatro adamlarının, çoğu kez farklı estetik anlayışlarında önemli bir yer tutmaktadır. Antoine, Stanislavskiy, Craig, Copeau, Dullin, Jouvet, yeni yöntemler geliştirirlerken Brecht, Artaud, Grotowski ya da *Living Theatre* gibi topluluklar da oyuncuya önem verdiler.

OYUNCULUK a. **1.** Herhangi bir oyun oynama becerisi. **—2.** Sahne ve perde sanatçılığı. **—3.** Düzenbazlık, hilecilik.

OYUNÇIKARAN a. (*oyun* ve *çıkarmak*'tan *oyunçıkaran*). Sey. oy. *Esk.* Halkı eğlendirmek üzere çeşitli ufak gösteriler yapan kimse.

OYUNLAŞTIRILMAK → OYUNLAŞTIRMAK.

OYUNLAŞTIRMA a. Oyunlaştırmak eylemi.

OYUNLAŞTIRMAK g. f. *Bir şeyi oyunlaştırmak*, oynanmak amacıyla yazılmamış bir edebiyat yapıtını tiyatroya uyarlamak, oynanabilir duruma getirmek; dramatize etmek: *Bir romanı oyunlaştırmak.*

◆ **oyunlaştırılmak** edilg. f. Oynanabilir duruma getirilmek: *Bu yıl pek çok roman oyunlaştırıldı ve sahneye kondu.*

OYUNLUK a. Tiyatroda oyun oynanan yer, sahne.

OYUNTU a. **1.** Bir şeyin oyulmuş bölümü: *Kol oyuntusu.* **—2.** Oyuk, çukur.

—Jeomorfol. Az ya da çok yarıküre biçiminde ve bir yamaçta oyuk açan yuvarlak çukur. (Oyuntular malzemenin kimi yerleri boşaltması sonucunda oluşur: bir kar levhası altında, nemli ortamda buzlanmaya bağlı olarak artıkların daha yoğun bir biçimde dışarıya akması [nivasyon oyuntusu], bir akıntının ya da bir akma kesesinin [ayrılma oyuntusu], bir yuvarlanmanın başlangıç noktası [kopma oyuntusu].)

Oyunun kuralı → KARISI ve AŞIĞI.

Oyunun sonu *(Fin de partie)*, Beckett' in piyesi (1957). Yapıtta, Hamm adında kör ve felçli bir efendi, Clov adında kılı kırk yaran, ama belleği zayıf bir uşak; Hamm'ın iki çöp varilinde barınan anababası Nagg ve Nell'in çerçevesinde, çağdaş toplumda insan ilişkilerindeki trajik kopukluk anlatılır.

OYUŞ a. Oymak eylemi ya da biçimi.

oz, anglo-sakson ounce'ının simgesi.

-OZ (fr. *-ose*). Org. kim. Bir bileşiğin bir monosakkarit olduğunu gösteren sonek.

OZ a. (fr. *ose*). Dallanmamış bir tek karbon zinciri taşıyan glusitlerin genel adı. (Eşanl. MONOSAKKARİT.)

—ANSİKL. En basit ozlar $C_nH_{2n}O_n$ genel formülüyle gösterilir ve bu formülde n, 3 -8 arasında değişebilir. Ozlar karbon atomlarının sayılarına göre trioz ($n=3$), tetroz ($n=4$), pentoz ($n=5$) vb. olarak adlandırılır. Tüm ozlarda çifte bir C=O bağının yanı sıra $n-1$ sayıda OH alkol grubu bulunur; dolayısıyla bu bileşikler

$$H{-}(CHOH)_m{-}CO{-}(CHOH)_p{-}H$$

formülüyle de gösterilebilir. p genellikle ya sıfır (aldozlar) ya da birdir (ketozlar). CHOH gruplarının karbon atomları bakışımsızdır; bu nedenle ozlar, enantiyomer çiftleri biçiminde bulunur.

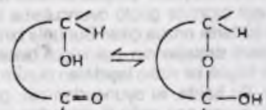
Her enantiyomer, karbon zincirinin uzaması sonucu, bakışımsız en yalın trioz enantiyomerlerinden biri olan gliseraldehitten ($CH_2OH{-}CHOH{-}CHO$) türer. Tetroz, pentoz, heksoz vb.'lerin hepsinde

$$CH_2OH{-}CHOH{-}(CHOH)_q{-}CO{-}(CHOH)_n{-}H,$$

yani $CH_2OH{-}CHOH{-}R$ türünde bir zincir bulunur. $CH_2OH{-}CHOH{-}R$ ve gliseraldehitin ışığın polarma düzlemini sağa döndüren (R biçimlenmesi) enantiyomeri, yani D-gliseraldehit gruplarıyla aynı uzaysal düzenlenmeyi gösteren ozlar *D-serisi*'ni, buna karşılık yine $CH_2OH{-}CHOH{-}R$ ve gliseraldehitin ışığın polarma düzlemini sola döndüren (S biçimlenmesi) enantiyomeri, yani L-gliseraldehit gruplarıyla aynı uzaysal düzenlenmeyi gösteren ozlar *L-serisi*'ni oluşturur. Nitekim glukozun, D-glukoz ile L-glukoz olmak üzere iki enantiyomeri vardır.

Aldozlar $m-1$ (yani $n-2$) sayıda bakışımsız karbon atomu içerir; dolayısıyla $n=3$ için 1, $n=4$ için 2, $n=5$ için 4, $n=6$ için 8, vb. enantiyomer çifti bulunur. Her enantiyomer çiftine ayrı bir ad verilir. (Bk. *şekil* ozların biçimlenmesi). Bu çiftlerden arabinoz, riboz, ksiloz, galaktoz, glukoz (çoğu D-serisindendir) gibi kimilerine doğada rastlanır ve oldukça önemlidir. Ötekilerse bireşim yoluyla elde edilir.

Ozların yapısı, düz formüllerle gösterilebildiğinden daha karmaşıktır. Gerçekten CHOH ya da CH_2OH parçalarındaki OH grupları, bakışımsız yeni bir karbon atomunun oluşumu yoluyla halkalı yarıasetaller meydana getirmek için çifte C=O bağına katılma eğilimi gösterirler:

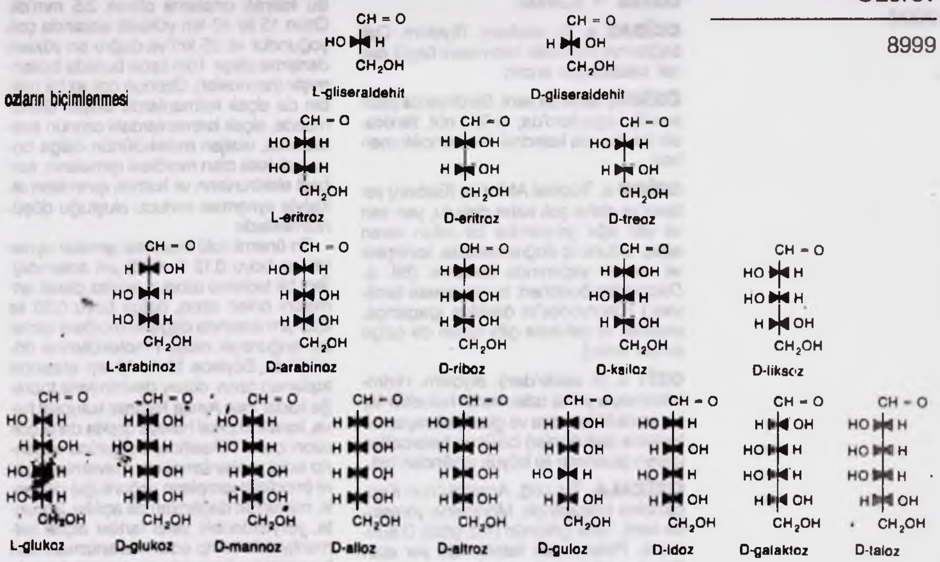
halkalı yarıasetal

Bu yarıasetaller, anomerler (α ve β) adıyla bilinir ve bir ozun enantiyomerinden oluşan her halka için iki anomer bulunur. Günümüzde ancak 5 zincirli (furanozlar) ve 6 zincirli halkalar (piranozlar) bilinmektedir. Bununla birlikte halkalı dört yarıasetalin ilişilmemiş C=O grubu içeren bir enantiyomere denk düştüğü görülür; bu yarıasetallerden ikisi furanoz, ikisi de piranoz anomeridir; bu dört anomer, enantiyomer ile birlikte çözeltide denge halinde bulunabilir. Buna karşılık bu bileşikler, ilke olarak arı durumda ve kristal biçiminde de elde edilebilir, ama bir kristalin çözelti haline geçmesiyle yavaş yavaş denge durumuna gelen bir karışım meydana gelir; buna kimyada *döndürme* değişimi* denir. Özgün bir heksoz olan D -glukoz, D-sorbitole indirgenebildiği gibi, aynı zamanda önce bir monoasit (D -glukonik asit), sonra da bir diaside (D -sakkarik asit) yükseltgenebilir. Fenilhidrazinle tepkimeye girerek D-mannoz ve D -fruktozla da oluşabilen fenilosazonu verir. Hidrosiyanik asidin D-glukoza etkimesini izleyen hidroliz ve indirgeme işlemlerin-

den sonra iki epimer heptozdan oluşan bir karışım elde edilir. Suyu giderilebilen D-glukozun oksimi, gümüş hidroksitle tepkimeye sokulduğunda bir pentoz olan D-arabinozu verir.

Aldehit, keton ve alkollere özgü bu tepkimeler, hem ozların başka ozlara dönüştürülmesini, hem de bakışımsız karbon atomu biçimlenmelerini tanımak için gerekli bağıntıların ortaya çıkarılmasını sağlar.

ozların biçimlenmesi

OZ (Amos), israilli yazar (Kudüs 1939). Genç kuşak İsrail edebiyatının öncülerindendir. Romanlarında (*Ailleurs peut-être* [fr. çev.], 1966; *Mon Michael* [fr. çev.], 1968; *Parfaite Tranquillité* [fr. çev.], 1982; *Black Box* [ing. çev.], 1987) ve öykülerinde (*Jusqu'à la mort* [fr. çev.], 1971; *la Colline du mauvais conseil* [fr. çev.], 1976), içinde yaşadığı toplumun tüm değerlerini sarsmaya çalıştı. Denemeleri de yayımlandı: *In the Land of Israel* (1983), *The Slopes of Lebanon* (1987), *Knowing a Woman* (1989).

OZALİT a. (*diazol*'ün anagramı tesc. edil. a. *Ozalid*'den). Matbaac. Diazo bileşikleri yardımıyla duyarlılaştırılmış kâğıt üzerinde temasla kopya tekniğine göre çekilmiş pozitif ya da negatif filmlerden oluşan montaj provası. (Ofset ya da helyogravür kopya işlemlerinden önceki bu deneme provası, *basıla* olarak kullanılabilir.)

OZALİTÇİ a. Ozalit çıkarma işiyle görevli kişi.

OZAN a. (türkç. *ozgan*'dan). **1.** Oğuzlar'ın kopuz eşliğinde destan türkü söyleyen şairlere verdiği ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Eski halk şairlerinin çaldığı saza (kopuz) verilen ad. (Anlamını genişleten sözcük, ozanın kopuzuna ad olmuştur; bu çalgıyı çalana *ozancı* da denilmiştir.) **—3.** Çok konuşan, boş sözler söyleyen kimse. (XV. yy.'dan başlayarak divan şairleri, halk şiirini hor gördükleri için sözcüğü bu anlamda kullanmışlar, aynı anlam halk dilinde de yayılmıştır.) **—4.** Şair. (XX. yy. başında *Dede Korkut kitabı*'ndan alınan sözcük, dil devriminin etkisiyle yeniden kullanılmaya başlamıştır.)

—ANSİKL. XIII. yy.'da Memluklar'ın askeri alaylarında ozanlar yer alıyor, saz eşliğinde eski destanları *(Oğuzname)* okuyorlardı. Anadolu Selçukluları'nda orduda ozanlar vardı. Bu gelenek Anadolu beyliklerinde ve Osmanlı devletinin ilk döneminde de sürdü. Murat II'nin sarayında oğuz destanları okuyan ozanlar bulunuyordu. XV. yy.'da yazıya geçirilen *Dede Korkut kitabı*'ndan ozanların Oğuzlar arasında oba oba dolaştıkları, şölenlere katılarak kopuz çalıp eski destanları söyledikleri, yeni olaylarla ilgili yeni şiirler de düzenledikleri öğrenilmektedir. Dede Korkut, ozanların piri olarak tanınır, ozanlar yarı kutsal kişiler sayılırdı. XV. yy.'dan başlayarak Anadolu'da ve Azerbaycan'da yeni koşullarda birçok özellikleri değişen ozanlar *âşık* diye anılmaya başladılar. Bu yüzyılda ya da biraz daha sonra ozan adıyla tanınan âşıklar da yetişti. Türkmenler arasında ise ozan yerine *baksı* sözcüğü kullanılmaya başlandı. (→ Kayn.)

OZANCA be. Ozana yakışır biçimde, ozan gibi.

OZANKÖY, rumca **Kazaphani,** KKTC' de Girne ilçesine bağlı köy.

OZANLIK a. Ozanın yaptığı iş ya da ozan olma özelliği.

OZANSI sıf. ve be. Ozana yakışır bir biçimde; şairane.

OZANSILIK a. Şairanelik.

OZANSOY (Faik Ali), asıl adı **Mehmet Faik,** türk şair (Diyarbakır 1876 - Ankara 1950). Süleyman Nazif'in kardeşidir. Askeri rüştiye'den sonra Mülkiye'yi bitirdi (1901). Kaymakamlık, mutasarrıflık, Diyarbakır'da valilik yaptı. Dahiliye müsteşarlığında bulundu; liselerde, Mülkiye'de ders verdi. Servet-i fünun şairleri arasında yer almış, Fecr-i ati akımı ortaya çıkınca bu topluluğun başına geçmişti. Sevgi, doğa konularını duygulu bir anlatımla işledi. Şiir kitapları: *Fani teselliler* (1900), *Elhan-ı vatan* (1915) vb. Oyunları: *Payitahtın kapısında* (1918), *Nedim ve Lale devri* (aruzla, 1950).

■**OZANSOY** (Halit Fahri), türk şair, yazar (İstanbul 1891 - *ay. y.* 1971). Galatasaray lisesi'ni bitirdikten sonra sınavla edebiyat öğretmeni oldu; bu görevi 40 yıl sürdürerek (1916-1956) emekliye ayrıldı. *Servet-i fünun* dergisini yönettiği yıllarda (1926 -1942) bu dönemlerin genç kuşaklarının tanınmasına katkıda bulundu. Aruzla duygusal şiirler yazdıktan sonra aynı içeriği hece veznindeki şiirleriyle sürdürdü. Bu yoldaki yapıtlarıyla Beş* hececiler topluluğu içinde yer aldı. Manzum oyunlar (köy yaşamından gerçekçi bir kesit veren *Baykuş* [aruzla], 1916; *Nedim* [heceyle], 1932 vb.) yazdı. Edebiyat çevreleri, tiyatro dünyasıyla ilgili anılarına *Edebiyatçılar geçiyor* (1939), *Darülbedayi devrinin eski günleri* (1964) gibi kitaplarında yer verdi.

OZANSOY (Munis Faik), türk şair, devlet adamı (Midilli 1911 - Paris 1975). Faik Ali Ozansoy'un oğlu. Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1935). Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği (1958-1960), Başbakanlık müsteşarlığı (1965) yaptı. Paris'te Türkiye'nin UNESCO daimi temsilcisi oldu (1971). *Hisar* dergisinin (1950 -1957) kurucularındandı. Şiirleri: *Yakarış* (1959), *Zaman saati* (1965), *Kaybolan dünya* (1971) gibi kitaplarında; denemelerinden bir kısmı *Düşündüğüm gibi* (1957) yapıtındadır. Manzum tragedyası *Medea* (1963), Ankara Devlet tiyatrosu'nda oynandı (1966; Tahsin Saraç tarafından fransızcaya çevrildi, 1968).

OZARK dağları, ABD'de kütle, Mississippi'nin B.'sında. Kütlesel ve türdeş olmayan tortul kayaçlardan oluşan Ozark dağları, K.'de tekdüze platolar (Salem platosu), G.'de sırtlar ve oluklar (Boston Mountains) oluşturur. Tarımsal etkinlikleri (hayvancılık, bostan tarımı ve meyvecilik), orman işletmeciliğini ve maden kaynaklarını (boksit, çinko ve kurşun) geride bırakan turizm, en önemli etkinliktir.

OZAVA CİZABURO, japon amiral (Kocoegoen Micazakiken 1886 - Tokyo 1963). 1936'da tuğamiral olarak yüksek denizcilik okulunda ders verdi, 1941'de bir zırhlı gemiler tümenine komuta etti, ardından Endonezya'nın alınmasına katıldı. 1944'te Mariana adaları savaşı'na katılan japon filosunun ve Leyte'de görev alan uçak gemileri birliğinin başına getirildi. Mayıs 1945'te japon donanması başkomutanlığına atandı.

OZAVA SEİCİ, japon orkestra şefi (Hoten, Mançukuo, bugün Şinyang, Liaoning, 1935). Sanat yaşamına 1961'de L. Bernstein'in asistanı olarak başladı. Chicago (1964-1968) ve Toronto (1965-1970) orkestralarının müdürlüğünü yaptı. Japon filarmoni orkestrası'nın (1968-1970), sonra da San Francisco Symphony Orchestra'nın (1970-1976) müzik yönetmeniydi. 1973'te Boston Symphony Orchestra'nın başına getirildi. Özellikle romantik dönem ve XX. yy. yapıtlarını yönetti. Günümüzde, ABD, Avrupa ve Japonya'nın ünlü orkestralarıyla konserler vermekte, plaklar doldurmaktadır.

Münis Faik Ozansoy

ÓZD, Macaristan'da (Borsod yönetim bölgesi) kent, Bükk kütlesinin K.'inde, linyit yataklarının yakınında; 40 000 nüf. Metalürji.

OZEM a. Batı Afrika'da yaşayan küçük maymun. (Bil. a. *Cercopithecus* [*Miopithecus*] *talapoin;* uzunkuyruklumaymungiller familyası.)

OZENA a. (yun. *ozaina*, pis koku'dan). Patol. Pis kokulu kabuk yapan atrofili burun iltihabı çeşidi. (Ozena, burun mukoza ve iskeletinin atrofisi ve burun boşluğu çeperlerini çok kötü kokulu kabukların kaplamasıyla belirgindir.)

Halit Fahri Ozansoy

OZENFANT (Amédée), fransız ressam (Saint-Quentin 1886 - Cannes 1966). Kübizmin bir uzantısı olarak arıtıcılık*ın kuramsal ilkelerini ortaya koydu (*Élan* dergisi, 1915-1917); 1918'de Ch. E. Jeanneret (Le Corbusier) ile birlikte bu yeni akımın bildirisini yayımladı *(Après le Cubisme)* [Kübizmden sonra]; bu iki sanatçı, *l'Esprit Nouveau* adlı dergiyi (1920-1925) yönettiler. Ressamın bu dönemdeki çalışmaları gerçek nesnelerden kaynaklanan arı ve yalın biçimlerle, renklerde ölçülü bir uyumla ve tüm öykü öğelerinin ayıklanmış olmasıyla belirginleşir (*Kompozisyon*, 1920, Kunstmuseum, Basel). Daha sonraları, süslemeye daha çok yer veren ve daha esnek bir sanata yöneldi (*Yaşam*, 1932-1938, Art moderne ulusal müzesi, Paris). 1930'larda, birkaç sanat okulu kurdu (Paris, Londra ve New York'ta) ve çeşitli kitaplar yayımladı: *Art (I. Bilan des arts modernes, II. Structure d'un nouvel esprit)* [Sanat (I. Modern sanatların bilançosu, II. Yeni bir anlayışın yapısı)], 1928.

OZEROV (Vladislav Aleksandroviç), rus oyun yazarı (Borki, Kalinin bölgesi, 1769 - *ay. y.* 1816). Klasik (*Edip v Afinah*, 1804) ve duygusal (*Fingal*, 1805; *Poliksena*, 1809) piyeslerinde başarılı olamadı, yurtsever dramı *Dimitriy Donskoy* (1807) ile ünlendi.

OZİAS → AZARİAS.

OZİDAZ a. (fr. *osidase*). Biyokim. Ozit bağlarının hidrolizle kopmasını özgül olarak katalizleyen enzim.

OZİERİ, İtalya'da kent, Sardinya'da (Sassari ili), Logudoro'da; 11 000 nüf. Yeniklasik üslubunda katedral. Hayvancılık merkezi.

OZİGO a. Tropikal Afrika'da (Gabon) yetişen ve daha çok kaba dokulu, yarı sert ve yarı ağır gri-pembe bir odun veren ağaç. Odunu iç doğramacılıkta, kontrplak ve sandık yapımında kullanılır. (Bil. a. *Dacryodes buettneri;* burseraceae familyası.) [Dacryodes'in özellikle igaganga, ossabel ve safukala gibi türleri de ozigo adıyla anılır.]

OZİT a. (fr. *oside*'den). Biyokim. Hidrolizlenmeyle ya'nız ozları veren holozitler ile, bir ya da birkaç oza ve glusitli olmayan bileşiklere (aglukonlar) bölünen heterozitleri içeren glusitlerin iki büyük sınıfından biri.

OZİZALA. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde, Morimene yöresinde kent, Tatta gölünün (Tuz gölü) D.'sundaydı. Piskoposluk listelerinde yer alan Ozzala ve İogola ile aynı yerleşme olduğu sanılmaktadır.

OZMOTROF sıf. (fr. *osmotrophe*'dan). Biyol. Fagositoz yapamayan ve yalnız hücre zarından geçişme yoluyla aldıkları sıvılarla beslenen ağızsız hücrelere ya da birhücreli canlılara (protistler, bakteriler, köklerin emici tüyleri vb.) denir.

OZMOTROFİ a. (fr. *osmotrophie*'den). Biyol. Ozmotrof hücrelerin beslenme tarzı.

OZOBRANCHUS a. Timsahların, tatlısu kaplumbağalarının ve Afrika'daki pelikanların ağzında asalak yaşayan sülük cinsi. (Hortumlusülükler takımı.)

OZOBROMİ a. (fr. *ozobromie*). Foto. 1906'da T. Manly'nin bulduğu fotoğraf basma yöntemi (görüntünün bir pigmentle oluşturulduğu "kömürlü" yöntemin [ozotipi] bir türüdür).
—ANSİKL. Ozobromi yönteminde önce, gümüş jelatinli bromür sürülmüş bir kâğıt üzerine sıradan bir baskı yapılır ve bu baskı bir formol çözeltisine doldurularak sertleştirilir. Ardından, pigmentli bir kâğıt, potasyum bikromat, potasyum ferrisiyanür ve potasyum bromür karışımı bir banyoya batırılır. Bu maddeleri emen kâğıt, fotoğraf baskısına bastırılır. Otuz dakika kadar sonra, bu baskının görüntüsünü oluşturan gümüş, tepkimeye girerek pigmentli jelatini çözünmez duruma getirir. Burada oluşan görüntü ayıklama işleminden sonra görülebilir.

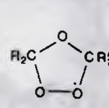
OZOKERİT a. (fr. *ozocérite*'den). Miner. Balmumu görünümünde doğal hidrokarbür. (Eşanl. YERMUMU.)

OZON a. (fr. *ozone*). Kim. Molekülü üç oksijen atomundan oluşan gaz halinde yalın cisim (O_3).
—Org. kim. *Ozonla ayrışma,* doymamış bir hidrokarbonun ozonla parçalanması. (Eşanl. OZONOLİZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Çevrebil. Çevre kirliliği çok olan şehirlerde ve sanayi bölgelerinde ozon, azot dioksitin (NO_2) ışılkimyasal ayrışmasıyla oluşur. Havadaki oranı belli bir eşiği aştıktan sonra zehir etkisi gösteren ozon bitki yapraklarında nekrozlara yol açar ve fotosentez etkinliğini azaltır. Kükürt dioksit gibi hava kirliliğine yol açan öbür etmenlerle birleşerek etki gösterebildiği için çok az yoğunlukta bile, ekili alanlara verdiği zarar, tek başına verdiği zarardan daha fazla olur. İnsanda mukoza tahrişine ve akciğer alveollerindeki esnekliğin azalmasına yol açar.
—Jeofiz. ve Meteorol. Atmosferdeki sürekli ozon miktarı *(atmosfer ozonu)* "indirgenmiş kalınlığa" göre, yani normal sıcaklık ve basınçta tüm gazın toplanacağı düşey bir sütunun kalınlığına göre belirtilir. Bu kalınlık ortalama olarak 2,5 mm'dir. Ozon 15 ile 40 km yükselti arasında çok yoğundur ve 25 km'ye doğru en yüksek derişime ulaşır. Tüm ozon burada toplanmıştır (ozonosfer). Ozonun çok az bir miktarı da alçak katmanlarda oluşur. Günümüzde, alçak katmanlardaki ozonun stratosferde, oksijen molekülünün dalga boyu çok kısa olan morötesi ışımaların, serbest elektronların ve kozmik ışınımların etkisiyle ayrışması sonucu oluştuğu düşünülmektedir.
En önemli rolü morötesi ışımalar oynar (dalga boyu 0,12 ile 0,20 μm arasında). Ters bir tepkime ozonun sınırsız olarak artmasını önler: ozon, dalga boyu 0,20 ile 0,29 μm arasında değişen morötesi ışımaları soğurarak oksijen moleküllerine dönüştürür. Böylece 15 ile 40 km arasında toplanan ozon, düşey devinimlerle toprağa kadar iner. Ayrıca kararsız kutupsal hava, kararlı tropikal havaya oranla daha çok ozon içerir. Yükseltide, doğurucu ve tahrip edici mekanizmaların mevsimlere göre (morötesi ışımaların yoğunluğu) dengesi, mevsimlik dağılımları da açıklar. Sonuçta, yeryüzündeki yerel farklar alçak katmanlardaki tahrip edici mekanizmalardan kaynakıanır. Gerçekte ozon normal sıcaklıkta ağır ağır ayrışır ve indirgen cisimler oksijenin fazla atomunu soğurur. Böylece ozon oranı temiz havada 100 m^3'te 200 ile 400 mg'a ulaşır; içinde indirgen tozlar bulunan kent havasındaysa çok zayıftır.
Stratosferin ozonu bu soğurucu özellikleriyle dalga boyu kısa olan morötesi ışımaların toprağa ulaşmasını önler: Güneş tayfı 0,29 μm'de durur. Eğer böyle olmasaydı dalga boyu 0,29 μm'den küçük dalgaların etkisiyle Yer'de yaşam olmayacaktı. Ozon ayrıca, havanın sağlığa elverişli olmasını sağlayan güçlü bir bakteri öldürücüdür.
Sanayi kökenli sayısız kimyasal tepkimeler ozon katmanının oluşumunda ve delinmesinde rol oynar; 1950'den başlayarak hidrojenli (su buharı, metan ve moleküler hidrojen), azotlu (uçak motorlarının ve kimyasal gübrelerin ürünleri) bileşiklerin ve halojenli bileşiklerin (çözücüler, aerosollerdeki gazlar) etkisinin getirdiği sorunlar çok önemlidir.
—Kim. Ozon, içinden elektrik kıvılcımları geçirilen havada kokusu yüzünden ilk kez 1781'de Van Marum'un dikkatini çekti; daha sonra C. F. Schönbein 1840'ta yeniden keşfederek ozon adını verdi; Marignac, Becquerel ve Fremy tarafından incelenerek yapısı açıklandı; Soret'in araştırmaları sonucu formülü bulundu.
Ozon mavi renkli, 1,66 yoğunluğunda, solunumu tehlikeli, kuvvetli, keskin kokulu bir gazdır. −112 °C'ta sıvılaşarak indigo mavisi renginde son derece kararsız bir sıvı verir. Suda oksijenden daha çok çözünür; gerek terebentin esansı, gerekse diğer organik esanslar tarafından soğurulur.
Ozon yüksek sıcaklıkta kararlıdır; 1 500 °C'a doğru oksijenden tersinir olarak elde edilebilir. Buna karşılık soğukta dengesizdir, bozunarak oksijen verme eğilimi gösterir. Ozon ne kadar derişikse, bozunma o kadar kolay olur ve 100 °C'a doğru ısıtmayla meydana gelir. Ayrıca toz halindeki pek çok cisimle (kömür, manganez dioksit) bozunabilir. Bu kararsızlık, ozonun yükseltgen özelliklerinde ortaya çıkan en temel niteliğidir. Soğukta iyodu, hemen hemen tüm metalleri, özellikle cıva ve gümüşü yükseltger; klor, brom ve iyodu hidrojen ya da metallerle oluşturduğu bileşiklerinden açığa çıkarır. Kükürt, fosfor ve arsenik asitlerini maksimum düzeyde yükseltger; soğukta amonyağı, amonyum nitrit ile amonyum nitrata dönüştürür, ayrıca organik maddeleri (mantar, kauçuk) yükseltgeyerek parçalar. Bütün bu tepkimelerde ozonun üç oksijen atomundan yalnızca biri atom durumunda tepkimeye girer; diğer ikisi normal oksijen olarak açığa çıkar.
Buna karşılık ozon, terebentin esansı ve doymamış çeşitli organik bileşikler tarafından tümüyle soğurularak *ozonitler* denen az kararlı katılma ürünlerini verir.
Ozon, yeşil bitkiler tarafından klorofil işlevi (özümleme) sırasında oksijen molekülüyle aynı anda, ama daha az oranda üretilir; ayrıca üst atmosferde fotokimyasal tepkimeler sırasında da meydana gelir. (Bk. *ansikl.* böl. Jeokim. ve Meteorol.) Soğukta oksijen açığa çıkaran kimyasal tepkimeler ile elektrik kıvılcımlarından yararlanarak ozon üretilebilir. Bileşiminde en çok % 10 ozon bulunan ozonlu oksijen elde etmek için gazın bir ozonlaştırıcıda iyonlaşmasını sağlayan, soğuk ve yayınık elektrik boşalmalı bir elektrik yayıntısı içinden oksijen geçirilir.
Ozon, yükseltgen ve bakteri öldürücü etkisi nedeniyle kullanılır; özellikle kapalı ortamların havasını dezenfekte etmekte ve suları mikroplardan arındırmakta işe yarar. Ayrıca tekstil ürünlerinin ağartılmasında, şarabın, odunun yaşlandırılmasında, sikatif yağların hazırlanmasında, kimi bitkisel esansların (vanilin üretimi) bireşiminde, özellikle oleik asit üzerine etki ettirilerek pelargonik ve azelaik asit üretiminde kullanılır.
—Org. kim. Bir alken ($R_2C{=}R_2'$) üzerine ozon katılması, öncelikle bir molozonit verir; molozonit daha sonra kendi kendine hızla yeniden düzenlenerek ozonite dönüşür. Eğer karmaşıklaştırma etkenleri yoksa ozonit, su yanında karbonilli bileşikler ($R_2C{=}O$ ve $R_2'C{=}O$) ile hidrojen peroksite (H_2O_2) ayrışır. R ya da R' gruplarından biri hidrojen atomuysa, bir karboksilik asit (RCO_2H ya da $R'CO_2H$) oluşur. Bu bakımdan ozonitin, çoğu kez, örneğin çinko eşliğinde $R_2C{=}O$ ve $R_2'C{=}O$ bileşiklerini veren indirgen hidrolizi yeğlenir. Alkenin formülü, ozonla ayrışma parçalarından kolayca yeniden oluşturulabilir; bu nedenle ozonla ayrışma, özellikle doğal organik bileşiklerin yapısını aydınlatmada yaygın olarak kullanılır.

OZON a. (fr. *osone*). Org. kim. Ozların, formülü RCOCHO olan yükseltgenme ürünlerinin genel adı; bu ürünlerin bisfenilhidrazonlarına osazon denir (osazonlardan ozonlar elde edilebilir).

OZONGÖZLER a. **1.** Kim. OZONOSKOP'un eşanlamlısı. —**2.** *Ozongözler kâğıdı,* OZONOSKOP KÂĞIDI'nın eşanlamlısı.

OZONİT a. (fr. *ozonide*). Org. kim. Ozonun alkenler üzerine katılmasının ikincil ürünleri ile molozonitlerin yeniden düzenlenmeleri sonunda oluşan trioksolan-1,2,4'ün yaygın adı. (Ozonitler son derece kararsız bileşiklerdir, ama kimi durumlarda tek başlarına da elde edilebilirler. Kimyasal bileşimleri hem aldehit, hem keton, hem de karboksilik asitleri gösterir.)

ozonit

OZONİUM a. Gübre mantarları başta olmak üzere bazı mantarların miselyumlarının keçeleşmiş hali.

OZONLAMA a. Kim. Ozonlamak eylemi. (Suyun ozonlanması, mikropları öldürmesinin ötesinde, hoşa gitmeyen tat ve kokuların giderilmesini de sağlar.)

OZONLAMAK g. f. Bir cismi (özellikle su) mikroplarından arındırmak ya da başka bir maddeye dönüştürmek amacıyla üzerine ozon etki ettirmek.

OZONLAŞTIRICI a. Anorg. kim. Ozonlu oksijen ya da ozonlu hava hazırlamaya yarayan aygıt. (Ozon üreteci, ozonizatör de denir.)
—ANSİKL. Berthelot'nun geliştirdiği bu aygıt, laboratuvarlarda günümüzde de kullanılmaktadır. Sanayide çeşitli ozonlaştırıcılardan, özellikle *Van der Made ozonlaştırıcısı* (borulu elektrotlu) ile *Otto ozonlaştırıcısı*'ndan (düşey elektrotlu) yararlanılmaktadır.

OZONOLİZ a. (fr. *ozonolyse*). Org. kim. OZON'LA AYRIŞMA'nın eşanlamlısı.

OZONOMETRE a. (fr. *ozonomètre*'den). Kim. OZONÖLÇER'in eşanlamlısı.

Unicapan Şaçiku

Ozu Yasuciro'nun *Tokyo* (1953) filminden bir sahne

OZONOSFER a. (fr. *ozonosphère*). Meteorol. 15 ile 40 km yükseltide yer alan ve atmosfer ozonunun hemen tümünü kapsayan Yer atmosferi katmanı.

OZONOSKOP a. (fr. *ozonoscope*). Kim. Bir ortamda ozonun varlığını saptamaya yarayan düzenek. (Eşanl. OZONGÖZLER.) || *Ozonoskop kâğıdı*, eser miktardaki ozonun varlığını belirlemek için kullanılan bir tür kâğıt. (Bu, yarısı kırmızı turnusola, yarısı nişasta kolasına batırılmış ve potasyum iyodür emdirilmiş bir kâğıttır. İyodürle serbest iyot ve potasyum hidroksit veren ozon, kâğıdın her iki yarısını da maviye boyar. Klor ya da azot peroksit, kâğıdın birinci yarısını, amonyaksa ikinci yarısını maviye boyar. Ozonun niceliğini belirlemek için potasyum iyodür fazlasına ozon etki ettirilir; böylece serbest iyodun niceliği hiposülfitle tayin edilir. Öte yandan aynı amaçla arsenik III oksidin yükseltgenmesinden de yararlanılır.) [Eşanl. OZONGÖZLER* KÂĞIDI.]

OZONÖLÇER a. Kim. Atmosferdeki ozon niceliğini belirlemeye yarayan aygıt. (Eşanl. OZONOMETRE.)

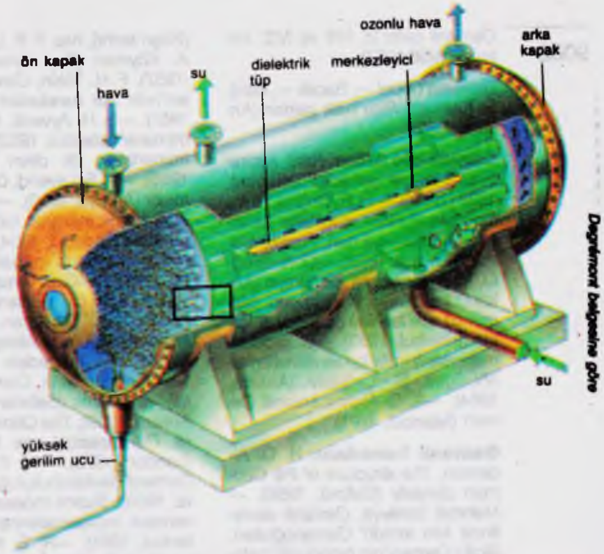
OZONÖLÇÜM a. Kim. Hava ya da oksijen içindeki ozon niceliğini belirleme.

OZORKÓW, Polonya'da kent, Łódź'un K.-B.'sında, Yukarı Bzura'da; 20 000 nüf. Łódź'un büyük tekstil sanayisi bölgesinde yer alan tekstil (pamuk, yün, hazırgiyim) merkezi.

OZOTİPİ a. (fr. *ozotypie*). Foto. Ozobromi tekniğinde, baskı ilkesinden yararlanılan fotoğraf basma yöntemi.

OZUGA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve sertten çok serte ve ağıra kadar değişik, ince dokulu bir odun veren ağaç. (Odunu hidrolik çalışmalarda ve travers yapımında kullanılır. Bil. a. *Saccoglottis gabonensis; erythroxylaceae* familyası.)

OZU YASUCİRO, japon film yönetmeni (Tokyo 1903 - *ay. y* 1963). Sinemaya güldürü türünden filmlerle başladıktan sonra, çok sayıda tatlı-acı komediler çevirdi. Bazı filmleri: *Kaişain seikatsu* (1929), *Tokyo no gaşo* (1931), *Umarete wa mita keredo* (1932), *Dekigokoro* (1933), *Todake no kyodai* (1941), *Banşun* (1949), *Bakuşu* (1951), *Tokyo* (1953), *Kohayagava-ke noçki* (1961), *Samma no aci* (1962).

yatay borulu ozonlaştırıcı

bir ozonlaştırıcının borusundan ayrıntı

KAYNAKÇA

Obruk platosu. S. Erinç, *Konya bölümünde ve İç Toros sıralarında karst şekilleri üzerine müşahedeler* (Türk coğrafya dergisi, sayı 20, İstanbul, 1960); *Jeomorfoloji II* (İstanbul, 1971).

Oğuz. M. F. Köprülü, *Oğuz etnolojisine dair notlar* (Türkiyat mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). — W. Barthold, *Orta Asya türk tarihi hakkında notlar* (İstanbul, 1927). —N. A. Başkakov, *Oğuz, Oğuz Kağan etimolojisi üzerine* (Türk dili ve edebiyatı araştırmaları dergisi, c. XXIV -XXV, İstanbul, 1986).

Oğuz Kağan destanı. V. C. Aşkun, *Oğuz destanı* (İstanbul, 1935). —W. Bang ve R. R. Arat, *Oğuz Kağan destanı* (İstanbul, 1936). —M. Kaplan, *Oğuz destanı ile Dede Korkud kitabında eşya ve aletler* (Jean Deny armağanı, Ankara, 1958); *Oğuz Kağan destanı* (İstanbul, 1979).

Oğuzlar. H. N. Orkun, *Oğuzlar'a dair* (İstanbul, 1935). —M. F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik menşei meselesi* (Belleten, sayı 28, Ankara, 1943). —Z. V. Toğan, *Umumi türk tarihine giriş* (İstanbul, 1946). —M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihinde oğuz istilası* (Dil ve tarih -coğrafya fakültesi dergisi, c. V, sayı 3-4, Ankara, 1947); *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu I., İslam âlemine girmeden önce Selçuklular, Oğuzlar devleti ve mahiyeti* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. XV. sayı 1-3, Ankara, 1957). —F. Sümer, *Oğuzlar* (İstanbul, 1980).

Oğuzname. F. Sümer, *Oğuzlar'a ait destani mahiyette eserler* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. XVII, sayı 3-4, Ankara, 1961). —V. M. Jirmunski, *Kitab-ı Korkud ve Oğuz destanı geleneği* (Belleten, sayı 100, Ankara, 1961). —A. İnan, *Türk destanlarına genel bir bakış* (Ankara, 1968). —Z. V. Toğan, *Oğuz destanı, Reşidettin oğuznamesi, tercüme ve tahlili* (İstanbul, 1972). —Ebülgazi Bahadır Han, *Türkler'in soykütüğü*, haz. M. Ergin (İstanbul, 1973). —K. Eraslan, *Manzum oğuzname* (Türkiyat mecmuası c. XVIII, İstanbul, 1976).

Oinoanda. A. S. Hall, *The Oenoanda survey (1974-1982)* [I. Araştırma sonuçları toplantısı, 1984]; *Oenoanda 1983* (II. Araştırma sonuçları toplantısı, 1985).

okçuluk. H. B. Kunter, *Eski türk sporları üzerine araştırmalar* (İstanbul, 1938). —S. K. İrtem, *Türk kemankeşleri* (İstanbul, 1939). —P. Arbak, *Ok ve okçuluk hakkında bibliyografya* (Türk kültürü, sayı 22, Ankara, 1964). —Ü. Yücel, *Sultan II. Mahmut devrinde okçuluk*(Türk etnografya dergisi, sayı 10, Ankara, 1967).

Okyar (Ali Fethi). C. Kutay (yay.), *Fethi Okyar: üç devirde bir adam* (İstanbul, 1980).

Olcaytu. B. Spuler, *İran Moğolları. Siyaset, idare ve kültür, İlhanlılar devri 1220-1350*, çev. C. Köprülü (Ankara, 1957). —Reşideddin Fazlullah, *Cami al-Tavarih*, *yay.* A. Ateş, (c. II, Ankara, 1957).

Onan (Necmettin Halil). *Hocamız Prof. Necmettin Halil Onan'ın anısına armağan* (Türkoloji dergisi, c. IV, sayı 1. Ankara, 1972).

Orbay (Hüseyin Rauf). *Rauf Orbay'ın hatıraları* (Yakın tarihimiz dergisi, c. I-IV, sayı 1-2 İstanbul, 1962-1963).

Ordu (il). S. Erinç, *Kuzey Anadolu kenar dağlarının Ordu-Giresun kesiminde landşaft şeritleri* (Türk coğrafya dergisi, sayı 7/8, İstanbul, 1945). —MTA Enstitüsü, *Türkiye jeoloji haritası* (1: 500 000, Samsun paftası, Ankara, 1962). —DİE, *Tarımsal yapı ve üretim* (Ankara, 1984); *Genel nüfus sayımı 1985* (Ankara, 1986).

Ordu (kent). S. Arıpınar, *Ordu şehrimizin tarihi* (Belgelerle türk tarihi dergisi, sayı 15-16, İstanbul, 1968 -1969). —S. Çebi, *İktisadi yönden Ordu ili* (Ankara, 1967); *Ordu tarihi ve 50. yılda Ordu şehri* (Ordu, 1973); *Çağlar içinde Ordu* (Ankara, 1978). —*Ordu ili yıllığı 1967 ve 1973.* —B. Yediyıldız, *Ordu kazası sosyal tarihi* (Ankara, 1985).

Orhan Gazi. Âşıkpaşazade, *Tevarih-i âl-i Osman* (İstanbul, 1915). —Hüseyin Hüsameddin (Yasar), *Orhan Bey'in vakfiyesi* (Türk tarih encümeni mecmuası, sene 16, sayı 17/94, İstanbul, 1926). —İ. H. Uzunçarşılı, *Gazi Orhan Bey'in vakfiyesi* (Belleten, sayı 19, Ankara, 1941); *Gazi Orhan Bey'in hükümdar olduğu tarih* (Belleten, sayı 34, Ankara, 1945). —V. Mirmiroğlu, *Orhan Bey ile Bizans imparatoru III. Andronikos arasındaki Pelekano savaşı* (Belleten, sayı 50, Ankara, 1949). —M. Ç. Uluçay, *Orhan Gazi* (İstanbul, 1956).

Orhan Kemal. N. Uğurlu, *Orhan Kemal'in İkbal kahvesi* (İstanbul, 1973). —F. Otyam, *Arkadaşım Orhan Kemal ve mektupları* (İstanbul, 1975). —A. Bezirci ve H. Altınkaynak, *Orhan Kemal* (İstanbul, 1977). —S. Uturgari, *Orhan Kemal'in yapıtları. Türk gerçekçiliğinin gelişmesinde yeni bir aşama* (Sovyet türkologlarının türk edebiyatı incelemeleri, İstanbul, 1980).

Oruç Reis. Kâtip Çelebi, *Tuhfet ül-kibar fi esfar il-bihar* (İstanbul, 1141 [1728]). —Mehmed Şükrü, *Esfar-ı bahriye-i Osmaniye* (İstanbul, 1306 [1888]). —Ali Rıza Seyfi (Seyfioğlu), *Kemal Reis ve Baba Oruç* (İstanbul, 1325 [1907]); *Barbaros Hayreddin* (İstanbul, 1330 [1912]). —Emir Ali Haydar (Alpagut), *Tarih-i bahri sahifeleri* (İstanbul, 1331 [1913]). —F. Kurtoğlu, *Türkler'in deniz muharebeleri* (İstanbul, 1932). —F. Canın, *Türkler'in denizciliği, Oruç Reis ve garb ocakları* (İstanbul, 1965).

Osman I. Âşıkpaşazade, *Tevarih -i âl-i Osman*, *yay.* Âli Bey (İstanbul, 1914); N. Atsız haz., *Âşıkpaşaoğlu tarihi* (İstanbul, 1970). —M. H. Yınanç, *Düsturname-i Enveri* (İstanbul, 1928). —H. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu*, çev. R. Hulusi (İstanbul, 1928). —M. Ç. Uluçay, *Osman Bey* (İstanbul, 1956). —F. Köprülü, *Osmanlı devletinin kuruluşu* (Ankara, 1959). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi* (c. I, Ankara, 1961).

Osman II. Kâtip Çelebi, *Fezleke* (c. I, İstanbul, 1268 [1852]). —Naima, *Tarih* (c. II, İstanbul, 1280 [1863]). —Peçevi, *Tarih* (İstanbul, 1281 [1864]). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi* (c. III/1, Ankara, 1951). —C. Yener, *Genç Osman* (İstanbul, 1954). —M. Ç. Uluçay, *Genç Osman* (İstanbul, 1957).

Osman Padre Ottomana. H. Missak, *Le Père ottoman 1644 -1676)* (Paris, 1903).

Osman III. Vasıf, *Tarih* (Bulak, 1246 [1830]). —İ. H. Uzunçarşılı,

Osmanlı tarihi (c. IV/1 ve IV/2, Ankara, 1956-1957).

Osman (Topal —, Bacak —, Reis). S. Kazmaz, *Rize halk şairleri* (Ankara, 1976)

Osman bin Affan. Rifat, *Hazreti Osman ve şehadeti* (İstanbul, 1326 [1908]). —Ö. R. Doğrul, *İslam tarihinde ilk ihtilaf ve ihtilaller* (İstanbul, 1936). —V. Ertan, *Hazreti Osman* (Ankara, 1959). —O. Keskioğlu, *Hazreti Osman Zinnureyn* (Ankara, 1960). —J. Wellhausen, *İslamın en eski tarihine giriş*, çev. F. Işıltan (İstanbul, 1960). —C. Brockelman, *İslam milletleri ve devletleri tarihi*, çev. N. Çağatay (Ankara, 1964). —A. C. Akıncı, *Hazreti Osman* (İstanbul, 1971).

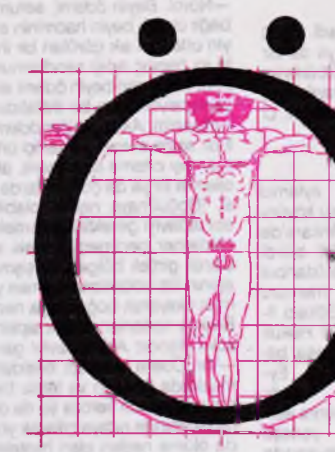
Osmanlı hanedanı. H. D. Alderson, *The structure of the Ottoman dynasty* (Oxford, 1956). —Mehmet Süreyya, *Osmanlı devletinde kim kimdi? Osmanoğulları. Sicill-i Osmani'nin birinci cild bab-ı evvelini düzeltip genişleten: G. Oransay* (Ankara, 1969).

Osmanlı İmparatorluğu. Ahmed Refik (Altınay), *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri* (İstanbul, 1931); *Lâle devri*, haz. H. A. Diriöz (Ankara, 1973). —S. Çetintaş, *Osmanlı türk mimarisi* (Ankara, 1934). —M. Göker, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ticari münasebetleri* (Ankara, 1934) —H. Yeniay, *Osmanlı borçları tarihi* (Ankara, 1936). —R. Ş. Suvla, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet borçları* (Ankara, 1939). —Y. Akçura, *Osmanlı devletinin dağılma devri* (Ankara, 1940). —D. C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa mali kontrolu*, çev. H. A. Kuyucak (İstanbul, 1940, yeni çevirisi, A. İ. Dalgıç, İstanbul, 1979). —O. Ergin, *Türkiye maarif tarihi* (5 c, İstanbul, 1940-1943). —A. Erzi, *Osmanlı devletinin kurucusunun ismi meselesi* (Türkiyat mecmuası, c. VII-VIII, cüz 1, İstanbul, 1940-1942). —M. K. İnal, *Son sadrazamlar* (4 c, İstanbul, 1940-1953). —Z. Karamursal, *Osmanlı mali tarihi hakkında tetkikler* (Ankara, 1940). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatına methal* (Ankara, 1941); *Osmanlı devletinin saray teşkilatı* (Ankara, 1945); *Osmanlı tarihi* (4 c, Ankara, 1947-1959); *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilatı* (Ankara, 1949); *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı* (Ankara, 1965). —A. Adnan-Adıvar, *Osmanlı Türkleri'nde ilim* (İstanbul, 1943). —Ö. L. Barkan, *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları* (İstanbul, 1943). —E. Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı 1831* (İstanbul, 1943); *Osmanlı tarihi* (4 c, Ankara, 1947-1962). —İ. H. Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi* (4 c, İstanbul, 1947-1955). —P. Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu*, çev. F. Arık (İstanbul, 1947). —Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma (Neşri tarihi)*, haz. F. R. Unat ve M. A. Köymen (2 c, Ankara, 1949-1957). F. H. Tökin, *Osmanlı Türkleri'nde fikir hareketleri* (İstanbul, 1951). —E. H. Ayverdi, *Fatih devri mimarisi* (İstanbul, 1953); *Osmanlı mimarisinin ilk devri* (İstanbul, 1966). —A. S. Levend, *Gazavatnameler* (Ankara, 1956). —D. Kuban, *Türk barok mimarisi hakkında bir deneme* (İstanbul, 1954); *Osmanlı dini mimarisinde iç mekân* (İstanbul, 1958). —C. E. Arseven, *Türk sanatı tarihi* (3 c, İstanbul, 1955-1959). —A. B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda inkılap hareketleri ve Milli mücadele* (İstanbul, 1956). —H. İnalcık, *Osmanlılar'da raiyyet rüsumu* (Belleten, sayı 92, Ankara, 1959); *The Ottoman empire. The classical age 1300-1600* (London, 1973). —M. F. Köprülü, *Osmanlı devletinin kuruluşu* (Ankara, 1959); *Bizans müesseselerinin osmanlı müesseselerine tesiri* (İstanbul, 1981). —R. E. Koçu, *Osmanlı padişahları* (İstanbul, 1960). —Ayni Ali Efendi, *Kanunname-i âl-i Osman*, haz. H. Tuncer (Ankara, 1962); *Kavanin-i âl-i Osman der hulasa-i mezamin-i defter-i divan*, haz. T. Gökbilgin (İstanbul, 1979). —B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran siyasi münasebetleri 1578-1590* (İstanbul, 1962). —Y. Öztuna, *Başlangıçtan zamanımıza kadar Türkiye tarihi* (12 c, İstanbul, 1963-1967). —H. Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları* (Ankara, 1962); *Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak kanunları 1299-1730* (Ankara, 1965). —A. Mumcu, *Osmanlı devletinde siyaseten katil* (Ankara, 1963); *Osmanlı devletinde rüşvet* (Ankara, 1969); *Divan-ı hümayun, hukuksal ve siyasal karar organı olarak* (Ankara, 1976). —S. Eyice, *İlk Osmanlı devrinin dini-içtimai bir müessesesi: zaviyeli camiler* (İktisat fakültesi mecmuası, c. XXII, sayı 1-4, İstanbul, 1962). —C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin iskân teşebbüsü* (İstanbul, 1963); *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet teşkilatı* (İstanbul, 1967). —L. Güçer, *XVI.-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler* (İstanbul, 1964). —A. Kuran, *İlk devir osmanlı mimarisinde cami* (Ankara, 1964). —M. Cezar, *Osmanlı tarihinde levendler* (İstanbul, 1965). —A. Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda kollar, ulak ve iaşe menzilleri* (Ankara, 1966). —İ. Artuk ve C. Artuk, *Osmanlı nişanları* (İstanbul, 1967). —Ö. Aksoy, *Osmanlı devri sıbyan mektepleri üzerine bir inceleme* (İstanbul, 1968). —J. Baysal, *Osmanlı Türkleri'nin bastıkları kitaplar* (İstanbul, 1968). —E. Kuran, *Avrupa'da osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu ve ilk elçilerin siyasi faaliyetleri* (Ankara, 1968). —Ahmed Rasim, *Osmanlı tarihi*, haz. H. D. Yıldız (İstanbul, 1969). —Naima, *Tarih*, haz. Z. Danışman (2 c, İstanbul, 1967-1969). —N. Atsız, *Âşıkpaşaoğlu tarihi* (İstanbul, 1970); *Oruç Bey tarihi* (İstanbul, 1972). —O. Aslanapa, *Turkish art and architecture* (London, 1970). —T. Çavdar, *Osmanlılar'ın yarı sömürge oluşu* (İstanbul, 1970). —İbn Kemal, *Tevarih-i âl-i osman VII. defter*, haz. Ş. Turan (Ankara, 1954); *Tevarih-i âl-i osman I. ve II. defter*, haz. Ş. Turan (2 c, Ankara, 1970-1983). —M. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi 1453-1559* (2 c, Ankara, 1971); *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası. Celali isyanları* (Ankara, 1975). —Hayrullah Efendi, *Devlet-i âliyye-i Osmaniye tarihi*, haz. Z. Danışman (7 c, İstanbul, 1971). —Joseph von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu tarihi. Başlangıcından Karlofça andlaşması'na kadar*, haz. Z. Danışman (İstanbul, 1972). —Koçi Bey, *Koçi Bey risalesi*, haz. Z. Danışman (İstanbul, 1972). —N. Sayar, *Türkiye İmparatorluk dönemi siyasi, askeri, idari ve mali olayları* (İstanbul, 1972). —Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, haz. D. Geray (5 c, İstanbul, 1973-1976). —Dursun Bey, *Tarih-i Ebul-Feth*, haz. A. Tezbaşar (İstanbul, 1973). —N. Göyünç, *Osmanlı İmparatorluğu hakkında bazı düşünceler* (Ankara, 1973). —R. Lewis, *Osmanlı Türkiyesi'nde gündelik hayat*, çev. M. Poroy (İstanbul, 1973). —O. Öztürk, *Osmanlı hukuk tarihinde mecelle* (İstanbul, 1973). —M. Kütükoğlu, *Osmanlı-ingiliz iktisadi münasebetleri 1580-1838* (Ankara, 1974). —M. Sertoğlu, *Osmanlı Türkleri'nde tuğra, başlangıcı ve gelişmesi* (İstanbul, 1975). —M. And, *Osmanlı tiyatrosu, kuruluşu, gelişimi, katkısı* (Ankara, 1976). —W. Engelhardt, *Tanzimat*, çev. A. Düz (İstanbul, 1976). —Y. T. Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması* (Ankara, 1976). —Matrakçı Nasuh, *Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, haz. H. G. Yurtaydın (Ankara, 1976). —M. T. Gökbilgin, *Osmanlı müesseseleri, teşkilatı ve medeniyeti tarihine genel bakış* (İstanbul, 1977); *Osmanlı İmparatorluğu medeniyet tarihi çerçevesinde osmanlı paleografya ve diplomatik ilmi* (İstanbul, 1979). —Z. Kazıcı, *Osmanlılar'da vergi sistemi* (İstanbul, 1977). —Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda âyanlık* (Ankara, 1977). —Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i vekaiyat*, haz. A. Özcan (2 c, İstanbul, 1977). —İ. M. Kunt, *Sancaktan eyalete 1550-1650 arasında osmanlı ümerası, il idaresi* (İstanbul, 1978); *Bir osmanlı valisinin yıllık gelir gideri* (İstanbul, 1981). —M. Z. Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri* (3 c, İstanbul, 1971-1972); *Maliye teşkilatı tarihi 1442-1930* (4 c, Ankara, 1978). —A. Taneri, *Osmanlı devletinin kuruluş döneminde hükümdarlık kurumunun gelişmesi ve saray hayatı teşkilatı* (Ankara, 1978). —Mehmed Esad, *Osmanlılar'da töre ve töreler. Teşrifat-ı kadime*, haz. Y. Ercan (İstanbul, 1979). —Mustafa Nuri Paşa, *Netaic ül-vukuat, Kurumları ve örgütleriyle osmanlı tarihi*, haz. N. Çağatay (2 c, Ankara, 1979). —Hoca Sadeddin Efendi, *Tacüttevarih*, haz. İ. Parmaksızoğlu (5 c, Ankara, 1979). —T. Timur, *Osmanlı toplumsal düzeni, kuruluş ve yükseliş dönemi* (Ankara, 1979). —S. Akşin, *100 soruda Jön Türkler ve İttihad-ı Terakki* (İstanbul, 1980). —Kâtip Çelebi, *Tuhfet ül-kibar fi esfar il-bihar*, haz. O. Ş. Gökyay (istanbul, 1980). —İ. S. Sırma, *Osmanlı devletinin yıkılışında Yemen isyanları* (İstanbul, 1980). —M. Ç. Uluçay, *Padişahların kadınları ve kızları* (Ankara, 1980). —H. Küçük, *Osmanlı devletini tarih sahnesine çıkaran kuvvetlerden biri: tarikatlar ve Türkler üzerindeki müsbet tesirleri* (İstanbul, 1980). —S. Umur, *Osmanlı padişah tuğraları* (İstanbul, 1980). —N. Kurdakul, *Osmanlı devletinde ticaret andlaşmaları ve kapitülasyonlar* (İstanbul, 1981). —Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı hakikat*, haz. İ. Miroğlu (3 c, İstanbul, 1981-1983). —T. Ateş, *Osmanlı toplumunun siyasal yapısı* (İstanbul, 1982). —A. Büyüktuğrul, *Osmanlı deniz harp tarihi ve Cumhuriyet donanması* (İstanbul, 1982). —M. A. Kılıçbay, *Feodalite ve klasik dönem osmanlı üretim tarzı* (Ankara, 1982). —Ö. E. Kürkçüoğlu, *Osmanlı devletine karşı arap bağımsızlık hareketi 1908-1918* (Ankara, 1982). —M. K. Öke, *Osmanlı İmparatorluğu, siyonizm ve Filistin sorunu 1880-1914* (İstanbul, 1982). —A. N. Ölçen, *Osmanlı meclis-i mebusanı'nda kuvvetler ayrımı ve siyasal işkenceler* (Ankara, 1982). —M. Sencer, *Osmanlı toplum yapısı* (İstanbul, 1982). —Z. Toprak, *Türkiye'de milli iktisat 1908-1918* (Ankara, 1982). —H. Atay, *Osmanlılar'da yüksek din eğitimi* (İstanbul, 1983). —İ. Ortaylı, *İmparatorluğun en uzun yüzyılı* (İstanbul, 1983); *Osmanlı İmparatorluğu'nda alman nüfuzu* (İstanbul, 1983). —A. G. Öçgün, *Osmanlı sanayii istatistikleri 1913-1915* (İstanbul, 1984). —Ş. Pamuk, *Osmanlı ekonomisi ve dünya kapitülasyonu 1820-1913* (Ankara, 1984).

osmanlıca. J. W. Redhouse, *Grammaire raisonnée de la langue Ottomane* (Paris, 1846). —Ahmed Cevdet Paşa, *Kavaid-i Osmaniye* (İstanbul, 1267 [1851]). —J. Deny, *Türk dili grameri. Osmanlı lehçesi*, çev. A. U. Elöve (İstanbul, 1941). —A. C. Emre, *Osmanlı edebiyatına hazırlık dersleri* (İstanbul, 1947). —F. K. Timurtaş, *Osmanlıca grameri* (İstanbul, 1964). —M. Ergin, *Osmanlıca dersleri* (İstanbul, 1975).

Otlukbeli meydan savaşı. Necati Salim, *Türk ordusunun eski seferlerinden bir meydan muharebesi. Otlukbeli 1473* (İstanbul, 1933). —İ. H. Tümerdem, *Osmanlı İmparatorluğu devrinde büyük meydan muharebeleri* (İstanbul, 1939). —S. Tansel, *Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in siyasi ve askeri faaliyeti* (Ankara, 1953).

ozan. F. Köprülü, *Edebiyat araştırmaları* (Ankara, 1966).

Ö a. **1.** Türk abecesinin on dokuzuncu harfi. **—2.** Geniş, yuvarlak ön ünlü.
—ANSİKL. Latin abecesinde yoktur. 1928'de kabul edilen türk abecesinde geniş yuvarlak, art ünlü *(o)* ile geniş, yuvarlak, ön ünlüyü *(ö)* birbirinden ayırmak için kullanılmıştır.
• *Sesbilgisi.* Geniş, yuvarlak, ön ünlü olan *ö*, incelik ve kalınlık yönünden geniş, yuvarlak, art ünlü *o*'ye karşıttır. Bu harfle gösterilen ünlü eski türkçe döneminden beri kurallı olarak yalnızca ilk hecede bulunur. Ödünçleme sözcüklerde *(organizatör, rejisör, aktör)*, yansımalı sözcüklerde *(öhö)* ve bileşik sözcüklerde *(önsöz, karagöz, özbeöz, İnönü, Gülören)* birinci heceden sonraki hecelerde de *ö* sesi görülür.
• *Tarihsel sesbilgisi.* Türkçenin tarihsel gelişimi içinde sözcüklerin ilk hecesinde bulunan ya da bileşik sözcüklerin ilk hecesinde görülen *o* sesinin kimi etkilerle *ö*'ye dönüştüğü görülür. Eski türkçede *yori-* biçiminde olan fiil, *yürü-* biçimini almadan önce *yöri-* > *yörü-* biçiminde kullanılmış olmalıdır. Nitekim bugünkü Anadolu ağızlarında *yörü-* olarak görülür. *öyle* < *o eyle*, *böyle* < *bu eyle*, sözlüklerinde *o* sesi *y*'nin inceltici etkisiyle *ö* olmuştur. *uş eyle* > *şöyle* gelişmesi ise *böyle* ve *şöyle*'ye örnekseme ile ortaya çıkmış olmalıdır.
v sesi, yanındaki *e*'yi yuvarlaklaştırarak *ö*'ye çevirebilmektedir: *ev* > *öv* > *öy* (kumanca), *tövbe* < ar. *tevbe*, *nöbet* < *növbet* < ar. *nevbet*. *b* dudak ünsüzü de yanında bulunan *e* sesini yuvarlaklaştırarak *ö*'ye çevirebilmektedir: *bedük* > *beyük* > *böyük* (sonradan *y*'nin daraltıcı etkisiyle *büyük* olmuşsa da Anadolu ağızlarında genellikle *böyük* biçimi sürmektedir).
Eski türkçede *töpü* olan sözcük, Türkiye türkçesinde *tepe* olmuştur. Ayrıca *v* sesinin yanındaki e'yi yuvarlaklaştırma eğilimi azeri türkçesinde çok yaygındır: *sev-* > *söv-*, *devlet* > *dövlet*, *mevzu* > *mövzü*, *sevin-* > *söyün-*. Eski türkçedeki *-egü* heceleri de diftonglaşarak *öv* olur: *bilegü* > *bilöv*.
Kırgız ve altay lehçelerinde dudak benzeşmesi olduğundan yuvarlak *ö* ve *ü* ünlüsünden sonra gelen *e* sesleri *ö* olur: *közgö* < *közge* 'göze', *ölgön* < *ölgen* 'ölen', *özünçö* < *özinçe* 'kendince', *köldön* < *kölden* 'gölden', *küngöçö* < *küngeçe* 'güne kadar', *küröş-* < *küreş-* 'güreşmek'.
Çeşitli türk lehçelerinde *e* > *ö*, *ö* > *ü*, *ö* > *e*, *ö* > *o*, *ö* > *ü* gelişmeleri görülür:
e > ü: *er* > *ör* (soyon), *eçki* > *öske* 'keçi' (tarançı), *eki* > *ökü* 'iki' (karakalpak), *kebelek* > *köbelek* 'kelebek' (karaçay).
ö > ü: *kölige* > külük 'gölge' (yakut), *törü-* > *türe-* (Türkiye türkçesi).
ö > e: *öküz* > *egiz* (karaçay), *köz* > *kez* 'göz' (karaçay), *köŋlek* > *kelmek* 'gömlek > (karaçay).
ö > o: *köp* > *kop* 'çok' (doğu türkçesi), *gör-* > *gor-* (Kayseri).
ö > ū: *sön-* > *sün-* (Kazan), *öl-* > *ül-* (Kazan).
Batı Trakya ağızlarında da kurallı olarak *ö* > *ü* gelişmesi görülür. Batı Anadolu ağızlarında *ö* > *ü*, Orta Anadolu ağızlarında *ö* > *o* gelişmesi oldukça yaygındır.
Azeri türkçesinde, eski türkçeden gelen kimi yuvarlak biçimler korunmuştur: *böyük, gözel.* Bunların yanında *ülke* sözcüğü de *ölke* olmuştur.

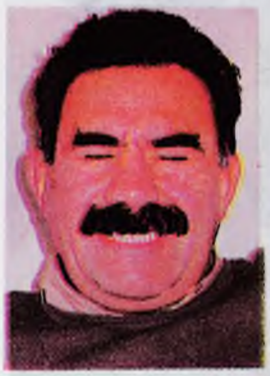
Ö ünl. Tiksinti ya da usanç belirten söz: *Ö, bu ne biçim yemek! Aynı şeyleri duymaktan ö diyecek haldeyiz.*

ÖBB, ÖSTERREICHISCHE BUNDESBAHN'ın *(Avusturya Federal demiryolları)* kısaltması.

ÖBEK a. **1.** Birbirine benzer ya da aynı cinsten şeylerin bir araya gelmesiyle oluşan küme, grup, takım: *Çiçek öbekleri. Çocukları öbeklere ayırın.* **—2.** *Öbek öbek*, toplu olarak, yığın yığın, küme küme: *Çocuklar öbek öbek yerlerini aldılar. Bahçede öbek öbek güller, ortancalar vardı.*
—Astrofiz. On ile yirmi arasında gökcismi içeren küçük gökadalar kümesi. ‖ *Yerel öbek*, Gökadamıza ait küçük gökadalar kümesi. (Bu küme, maksimum genişlemesi yaklaşık 7 milyon ışık yılı olan bir elipsoit hacim içine dağılmış, aralarında Macellan* Bulutları ile Andromeda*'nın M 31 gökadasının da bulunduğu otuz kadar gökcismini kapsar.) ‖ *Yıldız öbeği*, bir gökadanın, ortak kimi özelliklere (yaş, kimyasal bileşim vb.) sahip yıldızlarının oluşturduğu topluluk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bilş. Bilgisayar belleğine kaydedilmiş olan ve ayrışmaz bir bütün halinde işlenmesi ya da aktarılması gereken karakterler ya da sözcükler grubu. ‖ Manyetik bir şeritte, kayıt ayırıcı iki boşluk arasında yer alan kayıt. ‖ Bir bilgisayarda, aynı işleve katkıda bulunan devreler kümesi. (Nitekim, hesap öbeği ve bellek öbeğinden söz edilir.)
—Biyol. Hayvanbilim ya da bitkibilim sınıflandırmalarında kullanılan, hiyerarşideki yeri (sınıf, takım, cins, şube vb.) belirtilemeyen ya da belirtilmek istenmeyen altbölüm.
—Böcbil. *Öbek odağı* ya da *alanı*, özel ekoloji koşullarıyla donan, göçmen kırçekirgelerinin öbekçilik ve göç alışkanlıklarını başlattıkları bölge. (Bu bölgelerin bilinmesi, çekirge istilalarını başlatan koşulları önceden belirleme olanağı verir.)
—Dilbil. Bir öğeyle birlikte kullanılan sözcüklerin tümü: *Özne öbeği, nesne öbeği.* ‖ *Dil öbeği*, köken, coğrafya ya da tıp gibi nedenlerin göz önünde tutulmasıyla bir araya getirilen diller bütünü. ‖ *Sözcük öbeği*, geleneksel dilbilgisinde, bir dizi sözcükten oluşan cümle kurucusu. (Bu, kavrama, yapısal dilbilim dolaysız kurucu-

Örme sütun
Sultanahmet-İstanbul

Abdullah Öcalan

dan, üretici dilbilim ad, fiil diziminden vb. söz ederek kesinlik kazandırır.)
—Mant. ve Mat. Genellikle KÜME'nin eşanlamlısı olarak kullanılan terim. (Öbek terimi, küme olmayan büyüklük ya da çoklukları adlandırmak üzere, küme terimiyle birlikte kullanılır. Örneğin sıra sayılar öbeği, kardinal sayılar öbeği birer küme değildir.)
—Polim. Öbekleşme olayına bağlı olarak iki faza ayrılma sırasında ortaya çıkan akışmazlığı en yüksek faz.
—Sesbilg. Türdeşliği iki durak arasında yer almasından ya da aynı vurgu çevresinde toplanmasından kaynaklanan sözce kesiti.
—ANSİKL. Astrofiz. *Yıldız öbeği.* Bu kavram, ilk kez 1944'te amerikalı Baade tarafından ortaya atıldı. Yıldız*ların, önce öbek I ve öbek II diye iki gruba ayrılmasına yol açan bu kavram, daha sonra, 1974'te, öbek III adı verilen yeni bir yıldız sınıfı varlığının kabul edilmesiyle genişletildi. Çok sönük ve kırmızı renkte olan bu cüce yıldızlar gökadaların çevresinde yoğun bir hale oluşturabilecek güçtedir. Böyle bir halenin varlığı da, özellikle sarmal gökada disklerinin kararlılığını açıklamayı sağlayacaktır.

ÖBEKÇİL sıf. Zool. Öbek ya da toplu halde yaşayan, ama sosyal olmayan hayvan türü için kullanılır.

ÖBEKÇİLLİK a. Böcbil. Bazı böceklerde görülen, ya bir arada yaşamak için (bazı tırtıllar gibi), ya sürü oluşturmak (çekirgeler gibi) ya da kışı geçirmek (kırmız böcekleri gibi) için bir arada toplanma alışkanlığı.

ÖBEKLENMEK gçz. f. Öbek oluşturmak, öbek öbek olmak.

ÖBEKLEŞME a. Polim. Kimi makromolekülsel çözeltilerin iki faza ayrılması olayı.
—ANSİKL. Polim. Kimi makromolekül bileşiklerin çözeltileri, iki faza ayrılabilir: bu fazlardan biri çok akışkan, diğerinin akışmazlığı çok yüksektir; çok akışkan olan faz, pek az nicelikte çözünmüş ürün içerirken, makromolekül bileşiklerin büyük bölümü akışmazlığı yüksek olan fazda bulunur: buna öbekleşmiş faz ya da kısaca *öbek* denir. İki faz çalkalandığında birbiriyle karışır, ancak dinlenmeye bırakıldığında birbirinden yeniden ayrılır. Makromolekül bir bileşikte, öbekleşme olayının bulanması temel olarak şu etkenlere bağlıdır: 1. çözücünün türü; bileşiminde % 53 oranında asetik asit bulunan selüloz asetat, kloroform içinde ancak sınırlı bir şişme gösterirken, % 2-5 oranında mutlak alkol katıldığında bir öbek meydana getirir; 2. sıcaklık; yukarıda sözü edilen öbek, 57 °C'ın üzerinde kaybolur.
Öbekleşme olayı, öbekleşmiş fazda polimerleşme derecesi en yüksek, üstte yüzen fazda ise polimerleşme derecesi en düşük makromolekül maddeler bulunduğundan, makromolekül maddelerin ayrılmasında kullanılır.

ÖBEKLEŞMEK gçz. f. Birbirine benzer ya da aynı cinsten şeyler sözkonusuysa, bir araya gelmek, bir grup oluşturmak: *Alanın çeşitli yerlerinde öbekleşen insanlar.*

ÖBÜR belgsz. sıf. (*o* ve *bir*'den). **1.** Bir varlığı ya da nesneyi aynı türden bir başka varlık ya da nesneden ayırmak için kullanılır; başka, diğer: *Bir tavşanı vurdu, öbür ikisini kaçırdı.* **—2.** Sözü edilenden bir önceki ya da bir sonrakini belirtir: *Öbür evleri böyle geniş değildi. Bu otobüse değil öbür otobüse bineceksiniz.* **—3.** Konuşulan zamana göre bir sonraki haftayı, ayı, yılı vb. belirtir; önümüzdeki, bir sonraki: *Borcumu öbür ay ödeyeceğim.* **—4.** *Öbür gün,* yarından sonraki gün: *Öbür gün gelir* (yarından sonra). **—5.** *Öbür dünya,* yaşanılan dünyaya karşıt olarak insanların öldükten sonra varlıklarını sürdüreceklerine inanılan âlem, ahiret, öteki dünya.
◆ **öbürü, öbürleri** belgsz. adl. Sözü edilenden başkası; bir önceki ya da bir sonraki kimse ya da şey; öteki: *Öbürlerinden o kadar farklı ki. İlerde duranlardan birini tanıdım, öbürünü tanıyamadım. O kitabı değil öbürünü istiyorum.*

ÖBÜRKÜ adl. Öbürü.

ÖCALAN (Abdullah), kürt eylemci (Ömerli, Şanlıurfa, 1949). İlkokulu köyünde, ortaokulu Nizip'te okudu. Ankara'da Tapu Kadastro meslek lisesi'ni bitirdi (1969). Diyarbakır'da (1969) ve İstanbul Bakırköy'de (1970) kadastro memuru olarak çalıştı. Diyarbakır Ziya Gökalp lisesi'nden diploma aldı. İstanbul Hukuk fakültesi'ne, sonra Ankara'da Siyasal bilgiler fakültesi'ne kaydoldu (1971). Eylemci toplantılara, örgütlere katıldı; 1972'de 7 ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. Diyarbakır'a yerleşti (1978) ve aynı yıl, kürtçülük davasında kuramsal tartışmalar ve siyasal girişimlerle vakit kaybetmektense, işe silahlı eylemlerle başlamak üzere PKK*nın (Kürdistan işçi partisi) kurulmasına öncülük etti. Örgüt üyeleri başlangıçta "Apocular" adıyla tanındı. Abdullah Öcalan 12 Eylül 1980'den önce yurt dışına kaçtı; Suriye'den Lübnan'a geçti, Bekaa vadisinde bir kamp yeri edindi (1979). PKK, 1984'ten başlayarak Türkiye'de halka, devlet görevlilerine ve silahlı kuvvetlere karşı terör eylemlerini yoğunlaştırdı. Öcalan örgütün tartışmasız lideri konumunu, farklı düşünenleri tasfiye etmek yoluyla da olsa sürdürdü. Nisan 1993'te Beyrut'ta düzenlediği basın toplantısında, silahlı eyleme son vererek siyasal platformda uzlaşmaya niyetli göründü.

ÖCÜ a. Küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş düşsel yaratık; umacı.

ÖÇ a. **1.** Yapılan bir kötülüğün acısını çıkarma, ona karşılık verme isteği ve işi; intikam: **—2.** *Esk.* Bahis. **—3.** *(Bir kimseden, bir şeyden) öç almak, öcünü almak,* gördüğü bir kötülüğün, uğradığı bir zararın acısını, aynı yolla çıkarmak; intikamını almak: *Ondan öcünü almak için yıllarca beklemişti.*

ÖD a. **1.** Karaciğerin yeşil sarı renkli, acı salgısı. (Eşanl. SAFRA.) **—2.** *Öd kanalı* → KOLEDOK. **—3.** *Ödü bokuna karışmak,* aşırı ölçüde korkmak: *Adları okununca korkudan ödleri boklarına karışmıştı* (kaba.). || *Ödü kopmak, ödü patlamak,* birdenbire karşılaşılan ürkütücü bir durum karşısında çok korkmak: *Köpeğin hırlayarak kendisine doğru koştuğunu görünce ödü koptu korkudan.* || *(Birinin) ödünü koparmak, patlatmak,* çok korkutmak.

ÖD a. (hintçe *id*, arapça *ud*'dan). **1.** → ÖDAĞACI. **—2.** Ödağacının kıyılan parçalarının yakılmasıyla yapılan tütsü.

ÖDAĞACI a. Çinhindi'nde ve Endonezya adalarında yetişen ve odunu dinsel törenlerde tütsü olarak kullanılan ağaç. (Bil. a. *Aquillaria agallocha* ya da *Aloexylum agallochum; thymelacaceae* familyası.)

ÖDEM a. (fr. *œdème;* yun. *oidema*'dan). Organizmanın sıvı bileşenlerinin, bağdokusundaki hücrelerarası boşluklarda anormal toplanması. (Bk. *ansikl.* böl. Patol.) || *Kötücül ödem,* şarbonun ağır biçimi.
—Der. hast. *Quincke ödemi,* genellikle boyun-yüz bölgesinde aniden ortaya çıkan ve gırtlağa kadar yayılabilen, alerji kökenli ödem. (Eşanl. ANJİYONÖROTİK ÖDEM, DERİ ANJİYONÖROZU, DEV ÜRTİKER.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Kad. hast. *Nedeni bilinmeyen çevrimsel ödem,* su ve sodyum tutulmasına bağlı olarak kadınlarda ortaya çıkan ve nedeni belli olmayan sendrom. Kilo alma ve genel bir doku şişmesiyle belirgindir. (Özel duyusal ve ruhsal bir zemin üzerinde gelişir ve idrar söktürücü ilaç tedavisine iyi yanıt verir.) [Eşanl. MACH SENDROMU.]
—Nörol. *Beyin ödemi,* serum sızmasına bağlı olarak beyin hacminin artması. (Beyin urlarının sık görülen bir ihtilatıdır. Kafa içi basınç artışı sendromuna yol açar. Akut beyin zarı-beyin ödemi atardamar hipertansiyonunun bir ihtilatıdır.)
—Reanim. *Akut akciğer ödemi,* albüminli bir seröz sıvının damar içi ortamdan damar dışı ortama sızmasıyla, akciğer alveollerine az ya da çok miktarda sıvı dolması. (Boğulmaya neden olabileceğinden acil tedaviyi gerektirir.) || *Gırtlak ödemi,* kılcaldamar geçirgenliğindeki artışa bağlı olarak gırtlak bölgesinin şişmesi. (Bronş ağının üst bölümlerini kısmen ya da tamamen tıkayarak boğulmaya neden olabilir. Başlıca nedenleri, alerjik tepkimeler ve arı sokmalarıdır. Acil tedaviyi gerektirir.)
—Vet. *Ödem hastalığı,* besideki genç domuzlarda görülen ve felçle birlikte sindirim sisteminde seroza ya da derialtı ödemi biçiminde ortaya çıkarak yüksek oranda ölüme neden olan hastalık.
—ANSİKL. Der. hast. *Quincke ödemi.* Yüzün ödemle dolması yüzünden dudaklar şişer, gözkapakları kapanır. Çoğu zaman büyük boyutlara varan ödem sert, iyice sınırlı ve kaşıntısızdır. Birkaç saat sürdükten sonra yavaş yavaş iz bırakmadan kaybolur. Devre devre alevlenmeler ortaya çıkabilir. Gırtlağa yayılmadıkça tehlikesiz bir hastalıktır. (→ GIRTLAK ÖDEM*İ.) Nedenler ürtikerle birdir. Deri altındaki gevşek dokulardaki bir ürtiker türüdür denebilir. C1 esteraz enzimi eksikliğine bağlı ailevi bir biçimi de *(kalıtsal anjiyonörotonik ödem)* vardır.
—Patol. Ödemler, sadece deride belirebilir. Bunlar beyaz, yumuşak ve ağrısız olup genellikle vücudun alt bölgelerinde oluşur: ayakta duranlarda bacaklar, sırtüstü yatanlarda bel. Genelleşerek çeşitli seröz boşlukları (plevra, karınzarı ya da perikart içine sızma) sararsa buna *anasark* denir.
Ödemler hücre dışında aşırı su biriktiğinin alametidir. Organizmanın su ve sodyum atımı böbreklere bağlı olduğundan, ödemler böbrek hastalıklarının en sık rastlanan belirtilerindendir. Bir yandan böbrek yetersizliğine neden olmamış nefrotik sendromlarda (onkotik basıncın düşmesi nedeniyle sıvının damardan hücrelerarası ortama geçmesi), öte yandan yetersiz böbreğin atım gücünün sodyum girdisini karşılayamadığı böbrek hastalıklarında görülebilir.

ÖDEME a. **1.** Bir kimseye, bir kuruluşa vb. onun hesabından para aktarmak eylemi: *Bir emekli maaşını ödeme. Bir kimsenin ücretini doğrudan doğruya onun bankadaki hesabına ödeme.* **—2.** Ödenen tutar: *1 000 liralık bir ödeme. Çok yüksek miktarlarda ödemeler.*
—Bank. *Ödeme garantisi,* bir ödemeyi, bir bankanın güvencesi altına sokan anlaşma. (Ödeme garantisi işlemleri, uzun süre, yalnızca uluslararası ticaret alanında, satıcıların alıcıları iyice tanımadıkları için, bir banka güvencesine gerek duydukları durumlarda kullanılmıştır. Iskonto konusunda banka, bir ödeme garantisi ya da yazılı ıskonto anlaşmasıyla, senedi verene rücu hakkından vazgeçerek ödeme risklerini üstlenmeyi taahhüt edebilir.) [Eşanl. DÜKRUVAR.] || *Ödeme kredisi,* borçlu adına kısa vadeli olarak açılan ve ödeme kolaylığı sağlayan kredi. (Bir bankada hesabı bulunan bir müşterinin, başka şubelerden yaptıracağı ödemeler için, hesabının bulunduğu şubenin öteki şubelere verdiği provizyon emirleri ödeme kredisi niteliğindedir.)
—Bilş. ve Bank. *Elektronik ödeme,* bir banka hesabından öbürüne, anlık bir fon aktarımı yapmaya olanak veren, bilişimleştirilmiş ödeme sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. Para borcunu yerine getirme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ödeme yeri tayini,* alacaklının mütemerrit olması durumunda, borçlunun istemi üzerine borcun ödeneceği yerin yargıç tarafından saptanması (Borç-

lar k. md. 91). || *Ödemelerin tatili,* borçlunun geçici bir duruma dayanmaksızın vadesi gelmiş ve çekişmesiz borçlarını ödeyemnemesi (İc. if. k. md. 177/2). || *Taahhüt edilen sermayenin ödenmesi,* ticaret şirketlerinde, her ortağın şirket sözleşmesi ile koymayı taahhüt ettiği sermayeyi ödemesi. (Taahhüt edilen sermayenin ödenmemesi durumunda, şirket, bunun ödenmesini isteyip bu konuda dava açabileceği gibi, ödemede gecikme nedeniyle uğradığı zararın giderilmesini de isteyebilir Türk tic. k. md. 140).

—İc. ifl. huk. *Ödeme emri,* bir borcun yerine getirilmesi için icra dairelerince borçluya gönderilen yazı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. *Ödemeleri ertelemek,* ödemeleri kararlaştırılan tarihte yapmayarak, vadelerini ileri bir tarihe almak.

—İş. huk. ve Verg. huk. *Ödeme emri,* kamuya bir borcu olan, vergi ya da sosyal güvenlik primlerine ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmemiş bir kişiye, ödemede bulunmasını, aksi takdirde, yasal kovuşturmaya uğrayacağını bildiren yazılı emir.

—Postc. *Ödeme çeki,* posta çeki hesap sahibi tarafından imzalanan ve belirli miktardaki paranın hesabındaki karşılıktan düşülerek kendisi ya da bir üçüncü kişi adına çek merkezi gişesinden ödenmesi ya da adresine gönderilmesi için çek merkezine verilen ve düzenlendikten sonra hesap sahibi tarafından çek merkezine iletilen havale; doğrudan alıcı olarak gösterilen kişiye verileni ise kıymetli evrak hükmünde olan emir. (Eşanl. HESAPTAN ÖDEME.) || *Ödeme haberi kartı,* ödemeli gönderilen herhangi bir postanın alıcıya ulaştığını ve istenen ücretin ödenip ödenmediğini gösteren haber kartı. (*Alma haberi kartı* da denir.) || *Ödeme şartlı gönderi* → ÖDEMELİ.

—Tic. *Ödeme kolaylıkları,* bir ödemenin yapılması için tanınan süreler. || *Ödeme yeteneği,* borçlunun borçlarını vadesinde ödeyebilme gücü. (Ödeme yeteneğinin likiditeyle yakın bir ilişkisi vardır. Para ve kolaylıkla paraya çevrilebilen kasa ve banka hesapları, senetler ve öteki kıymetli evrak ticari ve mali şirketlerde kullanılan kısa vadeli sermayeyi oluştururlar. Bu nedenle likiditesi uygun olan kuruluşların ödeme yetenekleri de fazladır.) || *Mahsuben ödeme,* ödenmesi gereken bir tutardan düşülmek üzere, ondan daha az bir miktarı ya nakden, ya kaydi parayla ya da mal olarak ödeme. || *Ön ödeme,* bir mal, alıcıya teslim edilmeden önce, malın fiyatının tümünün ya da bir bölümünün, bir ya da birkaç kerede alıcı tarafından ödenmesini belirten ve özellikle ABD'de çok yaygın olan bir satış yöntemi. || *Peşin ödeme,* bir malın teslimi anında bedelini hemen ödeme.

—Tic. huk. *Ödeme yasağı,* bir kambiyo senedini iradesi dışında elinden çıkaran kişinin başvurusu üzerine, mahkemenin bu senet karşılığının ödenmemesi konusunda verdiği karar.

—Verg. huk. *Geçici vergi ödemesi,* vergilendirme dönemi tamamlanmadan ve hesaplar kesinleşmeden, ilerde kesin tahakkuk tutarından mahsup edilmek üzere, geçici bir vergiyi ödeme.

—ANSİKL. Bilş. ve Bank. *Elektronik ödeme.* Alıcı, kimi bilgiler içeren, nama yazılı plastik kaplı bir kart *(ödeme kartı)* taşımalı ve satıcı, satış uç birimi denen özel bir bilişim uç birimi kullanmalıdır. Muamele, alıcının kartını, satıcının ödeme makinesine sokmasıyla somutlaşır. Kart üzerinde kayıtlı bilgilerin yapısı ve bu kartlara uygulanan işlemler, bir sistemden öbürüne değişir. Kart üzerinde, sahibinin banka kod numarası, ödeme izni ya da kodlu biçimde, alımlara göre azalan belirli bir toplamın eşdeğeri gibi bilgiler vardır. İşlem, içeriği düzenli olarak bankalararası bir merkeze aktarılan ödemeyi, manyetik bir şerit üzerine kaydetmeye dayanır; ama işlem sırasında, alıcının kart içeriği değiştirilebilir ya da alıcı borçlu duruma da geçebilir.

Üç elektronik ödeme sistemi vardır. Birincisi, *çevrim içi* muamele yapmaya dayanır; içine müşterinin kartını soktuğu, tüccarın satış uç birimi, iki kişinin hesaplarının bulunduğu bankanın bilgisayarına bağlıdır ve ödeme gücünü doğruladıktan sonra, alıcının hesabını verir. İkinci yöntemde, müşterinin belirlediği gizli bir kod taşıyan manyetik pistli bir kart kullanılır. Bu durumda, tüccarın ödeme makinesi bankanın bilgisayarına bağlı değildir. Ödeme yalnızca, manyetik şerit ya da disk üzerine kaydedilir; tüccar, daha sonra bunun içeriğini bankalararası bir merkeze aktarır. Bu yöntem, basitlik ve kartın ucuz maliyeti gibi üstünlükler taşımasına karşın, güvenlik düzeyi bakımından yetersiz görülmektedir. Üçüncü yöntem de, *çevrim dışı,* yani banka bilgisayarıyla bağıntısı olmadan gerçekleştirilir, ama bu yöntemde, manyetik pistli karttan daha güvenli, ancak buna karşın daha masraflı olan bellekli bir kart kullanılır.

Elektronik ödeme çek yığılmasını önler ve tüccarlara güvenlik ve ana maliyetleri azalttığı oranda maddi tasarruflara olanak sağlar.

—Huk. Borç ilişkisinin en doğal sona erme biçimi ödemedir. Aksi kararlaştırılmamışsa ödeme, alacaklının ödeme zamanında oturduğu yerde yapılır. (→ İFA.) Konusu para olan borçlar ulusal para ile ödenir (Borçlar k. mad. 83/1). Sözleşme yapanlar, bu sözleşmeye değer kayıtları koymuş olabilirler. Bu kayıtlar, altın ya da yabancı para değer kaydı ile altın ya da yabancı para kaydıdır. Altın ya da yabancı para değer kaydı ödemenin, ödeme anındaki altın ya da yabancı paranın değeri üzerinden yapılacağını gösterir. Ödeme yine ulusal para ile yapılır; ancak, ödenecek paranın miktarı altın ya da yabancı paranın değerine göre saptanır. Altın ya da yabancı para kaydında ise, sözleşmenin yanları altın ya da yabancı paranın aynen ödenmesini kararlaştırırlar.

—İc. ifl. huk. Ödeme emrine ilişkin kurallar İcra ve iflas kanunu'nda yer alır. Amme alacaklarının tahsil usulü hakkında kanun'da da İcra ve iflas k.'nun düzenlemelerine paralel kurallar vardır. Bir ödeme emrinde şu kayıtlar bulunur: 1. alacaklı ve borçlunun kimliği ve adresi; 2. borcun tutarı; 3. senet ya da senet yoksa borcun nedeni; 4. borcun yedi gün içinde (kambiyo senetlerine ilişkin takiplerde on, kiraya ve ipoteğin paraya çevrilmesine ilişkin takiplerde otuz, taşınır rehnin paraya çevrilmesinde on beş gün) ödenmesi uyarısı; 5. belirtilen süre içinde borçlunun borca itiraz edebileceği; 6. mal bildiriminde bulunma uyarısı; 7. borç ödenmez ve borca itiraz edilmezse icra takibinin sürdürüleceği; 8. icra memurluğunun mührü ve yetkili memurun imzası. (→ İCRA, HACİZ.)

ÖDEMEK g. f. **1.** *(Bir kimseye) bir şey ödemek,* borçlu olunan şeyin karşılığını o kimseye vermek; tediye etmek: *Bir alacaklıya borçlarını ödemek. Kira parasını ödemek. Tahsildarın su parasını ödemek.* **—2.** *Bir kimseye para, ücret ödemek,* çalışmasının, emeğinin karşılığı olarak hakettiği parayı ona vermek: *İşçilerin, memurların aylıklarını ödemek. Çalıştığınız her saat için size para ödenir.* **—3.** *Bir kimseye belli bir miktar para ödemek,* satın alınan bir mal karşılığında o miktarda parayı ona vermek: *Araba için on milyon ödedik. Ev için ne kadar ödediniz?* **—4.** *Bir şeyi ödemek,* zarar verilen bir şeyin aynısını ya da değeri kadar para vererek zararı karşılamak; tazmin etmek: *Kırdığı vazoyu ödemek zorunda kaldı. Kırılan camların parasını kim ödeyecek?* **—5.** *Bir şeyi bir şeyiyle ödemek,* o şeyi büyük bir çaba, büyük bir özveriyle kazanmak: *Bu büyük zaferi kanımızla ödedik.* **—6.** *Bir hatayı, bir yanlışı ödemek,* cezasını çekmek: *Bu ihmalkârlığın cezasını çok pahalıya ödeyeceksin. Tedbirsizliğinin cezasını hayatıyla ödedi.* **—7.** *Bir masrafı ödemek,* bir girişimden söz ederken, yatırılan parayı çıkarmak: *Dükkân, masrafını iki yılda ödedi.* **—8.** *Hesabı ödemek,* yapılan masrafı karşılamak: *Hesabı kim ödeyecek?* **—9.** *Cepten, cebinden ödemek* → CEP.

—Tic. Bir borcu ortadan kaldırmak, bir borç hesabını kapatmak.

◆ **ödeşmek** işt. f. **1.** *Bir kimseyle ödeşmek, (birbirleriyle) ödeşmek,* karşılıklı olarak birbirlerine alacak verecek bırakmamak, birbirlerine borçlu olmamak; kendisine yapılan olumlu ya da olumsuz bir davranışa aynı biçimde karşılık vermek: *Hesabı ben vereyim, seninle sonra ödeşiriz. Hayatımı kurtarmıştı, şimdi ödeşmiş olduk. Yaptığı kötülüğü unutmadım, bir gün ödeşeceğiz.* **—2.** *Ödeş gödeş olmak,* kimi yörelerde "ödeşmek" yerine kullanılır.

◆ **ödenmek** edilg. f. Ödemek eylemine konu olmak.

—İşl. ikt. *Ödenmemiş sermaye,* ticari ortaklıklarda ortakların koymayı taahhüt ettikleri sermayenin henüz ödenmemiş bölümü. || *Ödenmiş sermaye,* bir ortaklık sözleşmesinde yatırılması kararlaştırılan sermayenin fiilen ödenmiş bölümü.

◆ **ödetmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (somut) [bir kimseye] ödetmek,* bir hesabı, bir borcu, bir parayı (bir başkasının) ödemesini sağlamak; ödemek eylemini yaptırmak: *Dün gece lokantada hesabı ona ödettik.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) bir kimseye ödetmek,* bir zararı onun karşılamasını, ödemesini sağlamak: *Yaptıklarının hesabını ona ödeteceğiz.*

ÖDEMELİ sıf. **1.** Postaya verilirken gönderici tarafından belirtilen miktardaki paranın varış yerinde alıcıdan alınarak göndericiye iletilmesi kaydıyla kabul edilen gönderi için kullanılır. (ÖDEME ŞARTLI da denir.) **—2.** Ücreti telefon edilen kişi tarafından ödenen ve ancak onun kabulüyle yapılan telefon görüşmesi için kullanılır.

◆ be. Ödemeli olarak: *Beni ödemeli arayabilirsin. Dergiyi ödemeli gönderebilir misiniz?*

ÖDEMEZLİK a. Huk. *Ödemezlik def'i,* iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, taraflardan birine, karşı taraf edimini yerine getirmedikçe ya da bunu önermedikçe, edimini yerine getirmekten kaçınma hakkı veren savunma biçimi.

—ANSİKL. İki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde aksi kararlaştırılmamışsa kural, edimlerin aynı anda yerine getirilmesidir. Taraflardan biri borcunu yerine getirmeden ya da bunu önermeden, karşı taraftan borcunu yerine getirmesini isterse, ödemezlik def'i ile karşılaşabilir. Ödemezlik def'i, kullanan kişiye, borcunu yerine getirmekten kaçınma olanağı sağlar. Ödemezlik def'inin ileri sürülebilmesi için şu koşulların bulunması gerekir: 1. iki yana borç yükleyen bir sözleşme olmalıdır; 2. edimler aynı sözleşme içinde ve birbirinin karşılığı olmalıdır; 3. karşı edim sona ermemiş olmalıdır; 4. ödemezlik def' inde bulunan tarafın, borcunu öncelikle yerine getirme yükümlülüğü bulunmamalıdır. Öncelikle ödeme yükümlülüğünün bulunmaması koşulunun bir istisnası vardır. Karşı edim borçlusu, borç ödeyemez duruma düşerse, önce ifa ile yükümlü olan taraf da ödemezlik def'inde bulunabilir. Ancak bu kaçınma, karşı edim için teminat gösterilinceye kadardır. Teminat gösterildikten sonra, önce ifa ile yükümlü bulunan taraf edimini yerine getirmek zorundadır.

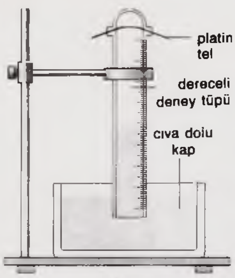
ÖDEMİŞ, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 124 968 nüf. (1990); 1 212 km^2; merkez bucağı dışında 4 bucak, 78 köy. Merkezi, İzmir'in 138 km G.-D.'sunda *Ödemiş,* 51 620 nüf. (1990). Pamuk, tahıl, zeytin, incir, üzüm, tütün üretimi.

—Tar. İ.Ö. 3000'den başlayarak bir yerleşim bölgesi niteliği taşıyan Ödemiş ve çevresi, sırasıyla Hitit, Lydia, Pers, Büyük İskender ve Bergama krallıklarının egemenliğinde kaldıktan sonra Romalılar'ın eline

Larousse

sulu ödiyometre
XIX yy.
Sanatlar ve zanaatlar ulusal müzesi, Paris

cıvalı ödiyometre

geçti (İ.Ö. 190). Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi üzerine (395), Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Bir ara Anadolu Selçukluları'nın eline geçen kent, moğol akınları yüzünden Selçuklular'ın zayıflaması üzerine yeniden bizans egemenliğine girdi. Aydınoğulları beyliğine bağlandıktan (1310) sonra önemli bir kültür merkezi durumuna gelen Ödemiş, Murat II döneminde osmanlı topraklarına katıldı (1426). XVI. yy. sonlarına kadar bir kültür merkezi olarak önemini korudu. XVII. yy. başlarında meydana gelen karışıklıklar sırasında büyük zarara uğradı. XIX. yy. sonunda İzmir vilayetinin merkez sancağına bağlı bir kaza durumuna getirildi. Birinci Dünya savaşı'nın bitiminde Yunanlılar tarafından işgal edildi (1919). Büyük taarruz sonucunda türk ordusunca kurtarıldı (1922).

Ödemiş zeybeği, İzmir ve çevresinde, özellikle Ödemiş yöresinde erkekler tarafından oynanan zeybek türü halk oyunu.

ÖDEMLİ sıf. Patol. Ödemle belirgin süreçlere denir.

ÖDENEK a. Bütçeleri saptayan, oylayan, düzenleyen makamlarca herhangi bir iş için ayrılmış para; tahsisat.
—Huk. Bir mali yıl içinde, belli bir kamu hizmetinin yerine getirilebilmesi için devlet bütçesinden ayrılan para. (Kamu hizmetleri için bütçeye konmuş ödenek tutarları o yıl yapılacak harcamaların üst sınırını belirler. İta amiri bu sınırın üstünde, yani ayrılan ödenekten fazla harcama yapamaz.) || *Ek ödenek*, bütçede bölüm ve maddesi bulunan bir ödeneğin yetmeme si durumunda yeniden alınan ödenek; *munzam tahsisat* da denir. || *Mahrumiyet yeri ödeneği*, ülkenin doğal, ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve ulaştırma koşulları nedeniyle yaşama ve çalışma güçlüğü olan yerlere sürekli bir görevle atanan memurlara, o yerin mahrumiyet derecesine göre aylıkla birlikte ödenen ek para. || *Olağanüstü ödenek*, bütçe düzenlendiği zaman öngörülmeyen yeni bir hizmet için konan ödenek. (*Fevkalade tahsisat* da denir.) || *Örtülü ödenek*, gizli haber alma ve gizli savunma hizmetleriyle devletin güvenliği ve yüksek yararları için ya da siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda olağanüstü hizmetlerin görülmesinde harcanmak üzere Başbakanlık bütçesinde yer alan ödenek. (Örtülü ödeneğin harcama yerini ve biçimini Başbakan belirler.)
—Kamu mal. Devlet bütçesinde belirlenmiş kamu hizmetlerinin yapılmasını sağlamak üzere, her bir harcama kalemi için mali yıl içinde kullanılmak koşuluyla, tahsis edilen para. || *Ödenek aktarması*, bütçenin bir bölümü ya da maddesindeki ödenekten alıp başka bir bölüm ya da maddesine aynı miktarda ödenek ekleme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ödenek tavanı*, bir bütçede herhangi bir fasılda yetki verilen harcamaların üst sınırı. (Tasarruf, ancak bu sınırlar içinde yapılabilir.) || *İhtiyat ödeneği*, bütçe yasasında bölüm ve maddesi bulunan ödenek miktarıyla tam olarak karşılanamayan harcamalar için kullanılan ödenek. (İhtiyat ödeneğinden aktarma yapılacak gereksinimlerin ve gereği açık olan giderlerin [mahkeme giderleri, ilama bağlı borçlar vb.] tertipleri bütçe yasasında gösterilmiştir. Bu ödenekler yetersiz kaldığında, Bakanlıkların isteği ve Maliye bakanlığı'nın onayıyla ihtiyat ödeneğinden aktarma yapılabilir.)
—ANSİKL. Kamu mal. *Ödenek aktarması*, aynı bölüm içinde bir maddeden ötekine ya da bir bölümden başka bir bölüme olmak üzere iki biçimde yapılabilir. Birinci tür aktarma, ilgili bakanın isteği ve Maliye bakanının onayıyla gerçekleşir, ayrıca bir yasa çıkarılmasına gerek yoktur. İkinci tür aktarmadaysa, TBMM bütçeyi bölümler itibariyle onayladığından, bu aktarmalar için de Meclis'in kararı gerekir. Tüm ödenek aktarmaları mali yıl içinde yapılabilir, mali yıl sonundaysa kullanılmamış bütün ödenekler iptal edilir. Ayrıca ödenek aktarmalarına, maaş ve ücret tertiplerinden başka harcama tertiplerine, aktarma yapılan tertiplerden öteki tertiplere, ihtiyat ödeneğinden aktarılan tertiplerden başka bir tertibe aktarma yapılamayacağı gibi bazı sınırlamalar da getirilmiştir.

ÖDENEKLİ sıf. Devlet ya da kamu kuruluşlarınca kendisine ödenek ayrılmış olan.
—Tiyat. *Ödenekli tiyatro*, yıllık bütçesi, yönetimi ve çalışması devletçe ya da bağlı bulunduğu belediyece karşılanıp denetlenen tiyatro. (Devlet tiyatroları, İstanbul Belediyesi şehir tiyatrosu gibi.)

ÖDENMEK → ÖDEMEK.

ÖDENTİ a. Dernek, sendika vb. kuruluşlarda giderlere katılmak amacıyla üyelerin ödemek zorunda oldukları para; aidat.

ÖDEŞMEK → ÖDEMEK.

ÖDETMEK → ÖDEMEK.

ÖDEV a. **1.** Bir kimsenin yerine getirmekle yükümlü olduğu şey, görev, vazife, vecibe. **—2.** Ders saatleri dışında öğrencilerin yapmakla yükümlü oldukları alıştırmalar ve çalışmalar: *Gramer ödevi. Tatil ödevleri. Ödevleri kontrol etmek.*
—Fels. Kant'a göre, "istencin özgür olarak yasaya boyun eğmesi bilincine bağlı eylem". (Bütün eğilimlere uygulanan kaçınılmaz bir zorlamayla birlikte görülür). Kant şöyle der: "Yasaya uyan ve eğilimlerden doğan her türlü belirleyici ilkenin dışında kalan bu eylem nesnel olarak pratik bir nitelik taşır ve ödev (alm. *Pflicht*) diye adlandırılır ve ödev, bu her türlü belirleyici ilke dışında kalması nedeniyle, kendi kavramı içinde pratik bir zorlamayı, yani bazı eylemlerin, hangi güçlüğe yol açarsa açsın, yerine getirilmesini de içerir" (*Pratik aklın eleştirisi*, 1, 13 [Kritik der Praktischen Vernunft]).

ÖDEVBİLGİSİ → DEONTOLOJİ.

ÖDEVCİL sıf. Ödevlerini, sorumluluklarını eksiksiz yerine getiren kimse için kullanılır; vazifeşinaz.

ÖDEVLİ sıf. Bir ödev yüklenmiş olan.

ÖDİP → OİDİPUS.

ÖDİYOMETRE a. (fr. *eudiomètre;* yun. *eudios*, sakin, dingin, ve *metre*'den). Anal. kim. Kimi gaz karışımlarının hacimölçümsel çözümlemesini ya da bileşenleri gaz olan kimi cisimlerin bireşimini, karışımın içinden bir elektrik kıvılcımı geçirerek yapmaya yarayan aygıt. (Eşanl. SINAMALI GAZÖLÇER*.)
—ANSİKL. Ödiyometreyle yapılan çözümleme yöntemi, bir karışım gaz halinde iki ayrı bileşenden meydana gelmişse, gaz karışımı aracılığıyla ödiyometreye üçüncü bir gazın doldurulması ve bu gazın elektrik kıvılcımı etkisi altında iki bileşenden biriyle bileştirilmesi ilkesine dayanır. İki çeşit ödiyometre vardır:
• *Sulu ödiyometre*. Sulu ödiyometreyi Volta buldu. Gay-Lussac, bu aygıtı kullanarak havanın bileşimini belirledi, suyun bireşimini gerçekleştirdi. Sulu ödiyometre, her iki ucu, bir musluk ve bir huniyle donatılmış metal düzeneklerle kapatılan, kalın camdan yapılmış bir deney tüpünden meydana gelir. Üst bölümden çıkan yalıtılmış metal bir çubuk, metal düzenekle kendisi arasında bir elektrik kıvılcımının oluşabilmesi için deney tüpü içinde üstteki düzeneğin alt bölümüne kadar uzanır. Bu iki düzenek arasında dereceli metal bir şerit bulunur: üstteki düzeneğe, kıvılcımın geçişinden sonra geride kalan gazın hacmini değerlendirmeye yarayan bir *ölçek*, yani dereceli bir deney tüpü yerleştirilir. Meydana gelen bileşik, gaz halinde değilse, kaybolan gazın hacmi, bileşikte yer alan gazların hacminin toplamına eşittir; bu bileşiğin bileşimi önceden bilindiğinden, karışımı oluşturan gazlardan birinin hacmi kolayca bulunur; diğeri aradaki farka bağlı olarak ortaya çıkar. Eğer meydana gelen bileşik gaz halindeyse, içeride kalan gazda; 1. bileşme sonunda oluşan gaz; 2. artık yardımcı gaz; 3. karışımın yardımcı gazla bileşmeyen diğer gaz bileşeni bulunur. Karışımın bileşimini belirlemek için, bileşmenin sonunda oluşan gazın soğurulması gerekir. Çünkü suyun gazların bir bölümünü çözündürmesi gibi bir sakıncası vardır.
• *Cıvalı ödiyometre*. Cıvalı ödiyometre, üst bölümünden birbirine çok yakın, yalıtılmış iki platin tel geçirilen dereceli bir deney tüpünden meydana gelir. Deney tüpünün açık ağzı cıva dolu bir kaba daldırılır. Bir elektrik kıvılcımı geçirildiğinde tüpteki cıva düzeyinde önemli bir düşüş görülür ve buna bağlı olarak bir miktar gaz açığa çıkabilir. Gay-Lussac bu sorunu çözümlemek için ödiyometresinin alt bölümüne bir supap yerleştirmiştir. Mitscherlich ve Bunsen ödiyometreleri de dereceli deney tüplerinden meydana gelir.

ÖDİYOMETRİ a. (fr. *eudiométrie*). Anal. kim. Gaz karışımlarını ödiyometre yardımıyla çözümleme yöntemi. (Buna sınamalı gazölçüm de denir.)

ÖDKESESİ a. SAFRAKESESİ'nin eşanlamlısı.

ÖDLEK sıf. ve a. (*öd*'den *öd-le-k*). Korkak, yüreksiz, tabansız: *Ne ödleksin, mezarlıkta korkulacak ne var?*

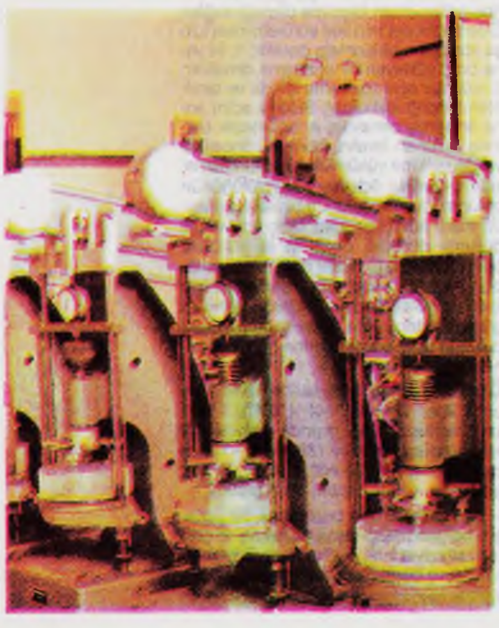
ÖDLEKÇE sıf. Bir kimsenin cesaretten, yüreklilikten yoksun tutumunu belirtmek için kullanılır: *Gelişmeler karşısında ödlekçe bir tavır almak.*

ÖDLEKLİK a. Cesaretten yoksunluk; korkaklık, yüreksizlik: *Ödlekliğin bu kadarı da fazla.*

ÖDOMETRE a. (fr. *œdomètre*'den). Bayınd. Her türlü yanal genleşmeye engel olarak, bir toprak numunesinin düşey bir yük altında oturmasını ölçmeye yarayan aygıt.
—ANSİKL. Ödometre, içine toprak numunesinin doldurulduğu düşey bir silindirden oluşur; bu silindirin tabanına, numunedeki fazla suyun uygulanan yükle boşalmasını sağlamak için gözenekli taşlar döşenmiştir. Numune, silindir içinde bir pistonla sıkıştırılır ve pistonun düşey ha-

ödometre
(Paris'te, Köprüler ve karayolları merkez laboratuvarı'nda)

L. L.

reketleri iki komparatör yardımıyla ölçülür ve uygulanan yükün fonksiyonu olarak bir grafiğe aktarılır. Aygıt, ayrıca numunenin çeşitli yükler altındaki geçirgenliğini saptamak amacıyla, içinden basınçlı su geçirmeye olanak veren bir düzenekle donatılmıştır.

ÖDÜL a. **1.** Bir yarışmada, bir otorite, bir jüri vb. tarafından en iyi olduğu kabul edilen kimseye, hayvana ya da nesneye verilen onur; bu onuru gösteren armağan; mükâfat: *Güzellik yarışmasında birincilik ödülünü kazanmak. Nobel ödülü. En güzel ev köpeği ödülü. Ödül tutarı. Büyük ödülü kazanan yapıt.* **—2.** Bir iyiliği ödüllendirmek için verilen ya da yapılan şey; mükâfat: *Bu davranışınızın ödülünü mutlaka göreceksiniz.* **—3.** *Ödül almak,* gösterilen başarı, yapılan bir iyilik karşılığında armağan almak. || *Bir kimsenin başına ödül koymak,* onun dirisini ya da ölüsünü getirene belli bir miktar para vaat etmek. || *Ödül vermek,* bir kimsenin bir işteki başarısını ya da yaptığı bir iyiliği ödüllendirmek.

—Ask. Personeli iyi hizmete teşvik etmek amacıyla yasalarda belirtilen kurallar çerçevesinde başarılara karşılık verilen nakdi ya da ayni armağan. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Binc. At yarışları ve binicilik sporunda kazananlara verilen para, kupa, plaket vb.

—Spor. Spor karşılaşmalarında başarılı olan sporcu ve takımlara verilen ve bu başarıyı belgeleyen, simgesel eşya ya da para. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ödüller şu nedenlerle verilebilir: üstün cesaret ve bağlılık, görevde örnek başarı, birlik düşüncesine bağlılık. Verilen ödüller, nedenleriyle birlikte, ilgili kişinin kişisel dosya ve sicil defterine işlenir. Bu ödüller, nişanları, takdir ve teşekkür yazılarını, maddi ve parasal armağanları içerir. Genel olarak ödüller dörde ayrılır: üstün hizmet ödülü, cesaret ve feragat ödülü, fikri gayret ödülü, okul bitirme başarı ödülü. Ayrıca, bazı yarışmalar ve sınavlar sonucunda başarılı olanları, övgüye değer davranışları, savaş ve harekâtlarda başarılı olanları mükâfatlandırmak ve savaş gereçlerinin geliştirilmesine katkıda bulunanları desteklemek amacıyla nişan, berat, fazladan izin ve 1. derece bölgeye tayin gibi ödüller de verilir.

—Spor. Çeşitli spor dallarında ödüller kupa, madalya, şilt ve diplomalardır; bunların yanı sıra ödül olarak para da verilebilir. Yağlı güreşte ise pehlivanlara para, buzağı, koç, kuzu, halı vb. ödüller de dağıtılır. Amatör sporcular Uluslararası olimpiyat komitesi'nin koyduğu değerin üstünde ödül alamaz, alırlarsa profesyonel ilan edilirler.

ÖDÜLLENDİRİLMEK → ÖDÜLLENDİRMEK.

ÖDÜLLENDİRME a. Ödüllendirmek eylemi.

ÖDÜLLENDİRMEK g. f. *Bir kimseyi ödüllendirmek,* gösterdiği bir başarı ya da yaptığı bir iyilik nedeniyle ona ödül vermek.

◆ **ödüllendirilmek** edilg. f. Ödül, armağan verilmek; mükâfatlandırılmak.

Ödüllü, bir karagöz ve ortaoyunu fasılı. Pişekâr, yaşlı zenneyle kızına rastlar ve onlara bir ev bulur. Yaşlı zennenin ölen kocası, kızının bileğini bükebilecek ve başkalarına yenilmeyecek bir pehlivanla evlenmesini vasiyet etmiştir. İşsiz kalan Kavuklu kızla bilek güreşi yapıp onu yener. Sırtını yere getirecek bir pehlivan bulunmadığını kanıtlamak için de ünlü pehlivanların tümüyle güreşir; kimini bileğinin gücüyle kimini çeşitli oyunlarla yenerek ödülü, yani kızı kazanır.

Karagözde bu oyun, Pehlivanlar-Ödüllü adıyla oynanır.

ÖDÜN a. (*ödemek*'ten). **1.** Bir yarardan, bir haktan, bir istekten ya da bir koşuldan vazgeçme; taviz: *Bunca ödün yetmedi mi?* **—2.** *Ödün vermek,* karşısındakiyle uzlaşma sağlamak için kimi hak, istek ya da koşullardan vazgeçmek: *Ödün vermeye başladın mı sonu gelmez.* || *Ödün vermez,* katı, ilkelerine sıkı sıkıya bağlı; uzlaşılmaz.

ÖDÜNÇ sıf. Geri alınmak ya da verilmek üzere alınan ya da verilen para, eşya için kullanılır: *Bu daireyi alabilmek için bir miktar ödünç para aldım. Ödünç kitap servisi.*

—Deniz. huk. *Deniz ödüncü* → DENİZ.

—Huk. Sonradan geri almak üzere para ya da herhangi bir misli eşyanın mülkiyetini başkasına devretme yükümlülüğü doğuran sözleşme. (Eşanl. KARZ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kâra katılmalı ödünç sözleşmesi,* bir tacire ya da ticaret ortaklığına faiz yerine kârdan bir pay almak koşulu ile belli bir para verilmesi biçiminde yapılan sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ödünç para verme işleri hakkında kanun hükmünde kararname,* faizden para kazanmak için ödünç para verme işleriyle uğraşan gerçek ve tüzel kişilerin etkinliklerini düzenleyen, 6 ekim 1983 tarih ve 90 sayılı kanun hükmünde kararname. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. Geri almak ya da vermek üzere: *Arabamı birkaç günlüğüne ödünç aldı. Bu kitabı sana ödünç vermiştim. Kitabını birkaç günlüğüne ödünç istiyorum.*

—ANSİKL. Huk. Ödünç sözleşmesinde, ödünç veren kişi belirli bir para ya da misli eşyanın mülkiyetini ödünç alana devretmeyi üstlenir. Ödünç alan da aynı tutardaki parayı ya da aynı nitelikteki eşyayı ödünç veren kişiye geri verme borcu altına girer. Ödünç sözleşmesinin konusu genellikle paradır. Ancak herhangi bir misli eşya da ödünç sözleşmesinin konusu olabilir. Ödünç sözleşmesinin ayırıcı özelliklerinden biri mülkiyet hakkını devretme yükümlülüğü doğurmasıdır. Bu niteliğiyle kira ve ariyet sözleşmesinden ayrılır. Bu tür sözleşmeler eşya üzerinde yalnızca kullanım hakkı sağlarlar. Oysa ödünç verilen eşya ya da parayla mülkiyet hakkı da devredilmiş olur. Ödünç alan kişi para ya da eşyayı tüketir. Bu para ya da eşyanın aynen geri verilmesi sözkonusu değildir. Bu nedenle ödünç sözleşmesinin konusu para ya da öteki misli eşyalardan biri olabilir. Ödünç alan kişi tutar ve nitelikte eşit olan aynı türden eşyayı geri vermek durumundadır.

• Kâra katılmalı ödünç sözleşmesi, ödünç sözleşmesinin bir türüdür. Bu tür ödünçte ödünç alan aldığı parayı belirli bir amaçta, kâr getiren bir etkinlikte, özellikle bir ticari işletmede kullanmak zorundadır. Ödünç alan, ödünç aldığı parayla girişeceği işlerden elde ettiği kârdan belli bir bölümünü ödünç verene ödemekle yükümlüdür.

Kârdan ödünç verene ödenecek kısım, net ya da brüt kârın ya da satış tutarının belli bir oranı ya da götürü (maktu) bir tutarı olabilir.

Kâra katılmalı ödünç sözleşmesi ödünç verene kimi zaman faizden daha elverişli olanaklar sağlar. Ayrıca dinsel nedenlerle faize karşı olanlar bu tür sözleşmeyle ödünç verdikleri şeyin karşılığını almış olurlar.

Faiz, ödünç sözleşmesinin zorunlu bir öğesi değildir. Ticari olmayan ödünç sözleşmelerinde faiz istenebilmesi için bunun özel olarak belirtilmiş olması gerekir. Ticari işlerdeki ödünç sözleşmeleriyse faiz karşılığında yapılır. Faiz verilmesi gereken bir ödünç sözleşmesinde faiz oranı gösterilmemiş ve bu konuda yerleşmiş bir âdet de yoksa yasa kuralları uygulanır. 19 aralık 1984 tarih ve 3095 sayılı yasa'nın koyduğu kural şöyledir: Borçlar kanunu ve Türk ticaret kanunu'na göre faiz ödenmesi gereken durumlarda, oran sözleşmeyle saptanmamışsa faiz ödemesi yıllık yüzde otuz oranında yapılır. Bakanlar kurulu, ekonomik koşulları dikkate alarak bu oranda artırma ve eksiltme yapabilir.

Ödünç sözleşmesi ödünç veren kişiye sözleşmenin konusu olan para ya da misli eşyayı ödünç alan kişiye teslim borcu yükler. Ancak ödünç alan, sözleşmeden sonra ödeme güçsüzlüğüne düşerse, ödünç veren, söz verdiği teslimden kaçınabilir (Borçlar k. md. 310). Ödünç alan kişi, tutar ya da nitelikçe aldığına eşit aynı türden şeyleri geri vermekle yükümlüdür. Ödüncün geri verilmesi konusunda ne belirli bir ödeme günü, ne bildirim süresi, ne de geri istendiği zaman borcun muaccel olacağı kararlaştırılmamışsa, o borcun ilk istemden başlayarak altı hafta içinde geri verilmesi gerekir (Borçlar k. md. 312). Ödüncün geri verilmesi için belirli bir gün saptanmış olsa bile -ödünç sözleşmesi faizli değilse- ödünç alan kişi bu süreden önce aldığını geri verebilir. Ödünç sözleşmesinde tarafların teslim ve tesellüm (teslim alma) istekleri zamanaşımına bağlıdır. Ödünç alan kişinin verilecek şeyin teslimine ve ödünç verenin de o şeyin alınmasına ilişkin istekleri, karşı tarafın temerrüdünden başlayarak altı ay içinde zamanaşımına uğrar (Borçlar k. md. 309). Ödünç alanın geri verme borcu da zamanaşımına bağlıdır. Ödünç sözleşmesinden doğan alacaklar on yıl içinde zamanaşımına uğrar.

• Ödünç para verme işleriyle uğraşanlar Maliye ve gümrük bakanlığı'ndan izin almak zorundadırlar. Bu kişiler, bakanlıkça kabul edilen sermaye ve varsa yedek akçeleri ile sınırlı olarak, ödünç para verebilirler. Ödünç para verme işleri ile uğraşanlar mevduat toplayamaz, tahvil vb. menkul kıymet satamazlar.

Tefecilik kabul edilen işleri yaptıkları mahkemece belirlenenlerin izin belgeleri iptal edilir ve işyerleri kapatılır.

Ödünç para verme işleriyle uğraşanların uygulayacakları faiz oranları ile alacakları öteki masraf ve gelirlerin üst sınırını bakanlık saptar. Ödünç para veren kişiler, verdikleri paranın tutarı, faiz ve koşullarını gösteren imzalı bir belgeyi ödünç verdikleri kişilere vermek zorundadırlar.

Bu kararnamede yazılı yükümlülük ve sorumlulukları yerine getirmeyenler para cezasıyla cezalandırılırlar.

Ödünç verme ve kiralama yasası *(Lend-Lease Act),* ABD Kongresi tarafından mart 1941'de kabul edilen ve Başkana, "ABD'nin savunulması için savunulması yaşamsal önem taşıyan" devletlere savaş malzemesi ve her türlü malı satma, devretme, mübadele ve borç verme yetkisi tanıyan yasa.

Bu yasa, dışarıya kapanmadan yana olanlarla etkin ve enternasyonalci bir dış siyasetten yana olanlar arasındaki tartışmaya son verdi. Etkili bir kamuoyu kampanyasına karşın, dışarıya kapanmadan yana olanlar yenildi. İngiltere, haziran 1940'tan beri nazi Almanyası'na karşı tek başına savaşıyordu: Amerikalılar, artık savaşın dışında kalamayacaklarını anladılar. Çatışmaya katılmadan önce, ABD, İngiltere'e yardım yapmayı kararlaştırdı. Ödünç verme ve kiralama yasası, savaş borçlarını kaldırıyor; bir ulusun, başka bir ulusun güvenliğini korumak için savaşabileceğini kabul etmekle de uluslararası ilişkilerde yeni bir yol açıyordu; bu koşullarda, ikinci ülkenin, birincisinin savaş giderlerini finanse etmesi olağandı. Önce İngiltere'yi kapsayan Ödünç verme ve kiralama yasası, daha sonra SSCB'yi, Çin'i, hatta general de Gaulle'ün komitesini (sürgündeki hükümet) de içine aldı. Mart 1941'den ağustos 1945'e değin ABD, bu yasa uyarınca, 8 milyarı geri ödenmek üzere, toplam 50 milyar dolar verdi. Bunun % 60'ını İngiltere, % 22'sini de Sovyetler Birliği aldı. Ödünç verme ve kiralama yasası 21 ağustos 1945'te kaldırıldı. Aynı anlayış Marshall planı'na da egemen oldu.

ABD Başkanı Roosevelt, 4 aralık 1941'de, Türkiye'nin savunmasının ABD'nin savunması için yararlı olduğu gerekçesiyle, Türkiye'ye de bu yasa kapsamında yar-

Kadri Öğelman

dım yapılacağını açıkladı. Yardım, 1942 yılında gönderilmeye başlandı. Ancak Türkiye'nin savaşa girmekten kaçınması üzerine ABD 1 nisan 1944'te yardımı kesti.

ÖDÜNÇLEME sıf. Ödünç olarak alınmış şey için kullanılır; ariyet.
—Dilbil. *Ödünçleme sözcük,* aktarım* yoluyla bir dilden başka bir dile geçmiş olan sözcük.

ÖDÜNLEME a. Ödünlemek eylemi; taviz.
—Fels. Ödün vererek dengeyi sağlama. (*Taviz* de denir). || *Ödünleme kuramı,* tüm bireylerin mutluluk ve mutsuzlukta eşit olduklarını savunan görüş.
—Fizyol. *Büyümede ödünleme yasası,* bazı organların ötekilere zarar verecek biçimde büyümemesi ve çeşitli vücut bölütlerindeki büyüme devrelerinin, uyumlu olarak birbirini izlemesi.
—Patol. Bir hastalığın, bir lezyonun ya da suyuksal bir dengesizliğin patolojik etkilerini, organizmanın fizyolojik bir denge sağlamaya çalışan tepkileriyle hafifletme ya da ortadan kaldırma. (Ödünleme organizmanın normal savunma tepkisidir ve birçok organda ya da aygıtta ortaya çıkabilir.)

ÖDÜNLEMEK g. f. Ödünle karşılamak, taviz vermek.

◆ **ödünlenmek** edilg. f. Patol. Bir lezyonun zararlı etkileri, ya organizmanın savunma tepkisiyle ya da tedaviyle ortadan kaldırılmak. (Ödünlenmiş bir diyabet zayıflamaya neden olmaz.)

ÖDÜNLENMEK → ÖDÜNLEMEK.

ÖDÜNLÜ sıf. Fels. **1.** Ödün niteliği taşıyan. **—2.** *Ödünlü tüze,* iki birey arasındaki değiştokuşta, bireysel değerlere bakılmadan, eşitliği savunan görüş.

ÖDÜNSÜZ sıf. **1.** Ödün vermeyen bir kimse için kullanılır. **—2.** Ödün vermeksizin yapılan bir iş, ödün niteliğinde olmayan bir durum için kullanılır.

ÖF ünl. Usanç, bezginlik, tiksinti vb. duyguları anlatmak için kullanılır: *Öf, sıkıldım! Öf, ne pis bir koku!*

ÖFKE a. **1.** Bir saldırganlık, bir hoşnutsuzluk duygusundan kaynaklanan ve kaba kuvvet tepkileriyle birlikte görülen şiddetli ve geçici duygusal durum; hiddet: *Öfkeye kapılmak. Öfkesini yenememek. Öfkesini birinden çıkarmak.* **—2.** Bu durumun ortaya çıkması: *Öfke nöbeti.* **—3.** *Öfkesi kabarmak, öfkesi topuklarına çıkmak,* aşırı ölçüde kızmak, çok öfkelenmek. || *Öfkesi burnunda,* çok öfkelenmiş durumda olan: *Tavlada üst üste yenildiği için öfkesi burnunda, çatacak birini arıyor.*

ÖFKECİ sıf. Sık sık ve çabuk öfkelenen kimse için kullanılır.

ÖFKELENDİRMEK → ÖFKELENMEK.

ÖFKELENİŞ a. Öfkelenmek eylemi ya da biçimi.

ÖFKELENME a. Öfkelenmek eylemi.

ÖFKELENMEK gçz. f. *(Bir kimseye, bir şeye) öfkelenmek,* büyük bir öfke duymak; kızmak, hiddetlenmek: *Kendisine yalan söylendiğini anlayınca çok öfkelendi. Bunda öfkelenecek ne var?*

◆ **öfkelendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi öfkelendirmek,* onun öfkelenmesine yol açmak; kızdırmak, hiddetlendirmek.

ÖFKELİ sıf. **1.** Çabuk öfkelenen bir kimse için kullanılır: *Öfkeli bir insan.* **—2.** Öfke içinde olan, öfkelenmiş olan kimse için kullanılır; hiddetli, kızgın: *Bugün çok öfkeli, istersen bu konuyu hiç açma.* **—3.** Öfkeyi gösteren şey için kullanılır: *Öfkeli bir ses.*

Öfkeli gençler *(Angry Young Men),* Büyük Britanya'da ortaya çıkan ve 1955-1965 yılları arasında gelişerek ingiliz toplumunun ve modern toplumun geleneksel değerlerini eleştiren akım. Bünyesinde çeşitli romancıları (Kingsley Amis, John Braine, John Wain, Ted Hughes), eleştirmenleri (Colin Wilson), oyun yazarlarını (John Osborne, Ann Jellicoe, John Arden, Arnold Wesker, Shelagh Delaney, Harold Pinter) ve sinemacıları topladı.

ÖFKELİYARASAGİLLER a. Tropikal Amerika'da yaşayan böcekçil yarasa familyası. (Bil. a. *Furipteridae.* Yarasalar takımı.)

ÖFKESİZ sıf. Öfkeli, kızgın olmayan.

ÖFOTİD a. (fr. *euphotide*). Petrogr. Büyük boyutlu (1 ile 10 cm) kristaller içeren gabro. (Kristallerin boyutu, bu kayaçlara, normal gabrolarınkinden daha açık bir renk verir.)

ÖFOTİK sıf.(fr. *euphotique*). Hidrol. Okyanusların ya da göllerin, güneş ışığı alan ve çok miktarda bitkiye rastlanan (denizyosunları, denizhasırları vb.) yüzeysel kuşağı için kullanılır. (Karşt. IŞIKSIZ.)
—ANSİKL. Fotosentez gerçekleştiği için organik maddelerin derecesine ve asıltı haldeki maddelerin (çökeller, sürükleyler, vb.) oranına göre değişen derinliktedir. Suyun çok temiz olduğu kimi dağ göllerinde yüz metreye ulaşabilir, ötrof* ya da çökellerin çok miktarda bulunduğu göllerde birkaç metreyi geçmez.

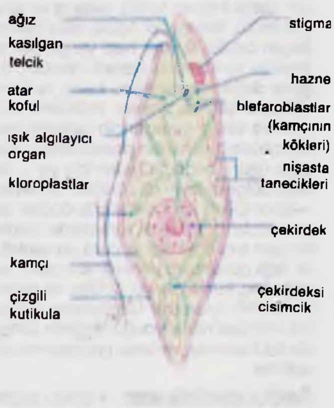
ÖGEDEY KAĞAN ya da **OGODAY KAĞAN** (1185-1241), moğol hanı (1229-1241). Cengiz Han'ın oğullarından üçüncüsü. Daha Cengiz'in sağlığında ikinci oğul Çağatay, nesebi kuşkulu olan büyük oğul Cuci'nin Cengiz'in yerine geçmesine karşı çıktığından üçüncü oğul Ögedey veliaht ilan edildi. Cengiz Han ölünce (1227), onun yerine Ögedey'in geçmesi kararlaştırılmış olmasına karşın, bunun kurultayca da onaylanması gerektiğinden, kurultay toplanana kadar büyük kağana, moğol töresine göre, ata yurdunun bekçisi sayılan küçük oğul Tuluy vekillik etti. Sonunda Moğollar'ın büyük kurultayı toplandı ve Ögedey resmen kağan ilan edildi (1229). Celalettin'in Harizmşah devletini yeniden canlandırmasını hoş karşılamayan ve bu bölgenin kesin olarak denetim altına alınmasına karar veren Ögedey, Çormagan komutasında bir orduyu İran'a gönderdi (1230). Bu ordu İran'ı, Tiflis bölgesini ve İran Azerbaycanı'nı ele geçirdi. Öte yandan, K. Çin'de Cengiz Han döneminde Cin sülalesiyle başlayan savaş sürdürüldü ve sonunda Cin ülkesi Moğolistan topraklarına katıldı (1234). G.'de gerçek Çin İmparatorluğu olan Song hanedanına savaş açıldı (1235). Kore işgal edilerek Moğol İmparatorluğu'nun egemenlik sınırı içine alındı (1236). Kama Bulgarları'ndan öç almak ve tüm kıpçak ülkesini ele geçirmek için Avrupa üzerine bir sefer yapılmasına karar veren Ögedey, Cengiz soyunun bütün temsilcilerinin katıldıkları büyük bir ordu hazırlatarak Batu Han'ın başkomutanlığı altında B.'ya gönderdi (1237). Önce Bulgar devletini ortadan kaldıran Batu Han ordusu, daha sonra kıpçak ülkesinde ilerlemeye başladı. Ardından Rusya Ukraynası üzerine yöneldi (1239). Polonya'ya girildi, Silezya ve Moravya işgal edilerek Macaristan'a ulaşıldı (1240). Macar ordusunu yok eden Subutay komutasındaki moğol öncü kuvvetleri, Neustadt kentini de ele geçirip Viyana önlerine geldi (1241). Ancak, aynı yıl Ögedey'in ölümü üzerine hareket durduruldu ve Moğollar geri çekildiler. Böylece tüm Avrupa moğol istilasına uğramaktan kurtulmuş oldu. Bu sefer sonunda, Tuna ağzına kadar uzanan topraklar moğol yönetimi altına girdi. Kağanın ölümünden sonra büyük kurultay toplanıp onun büyük oğlu Güyük'ü han ilan edene kadar (1246) Ögedey'in eşi Töregene ülkeyi kağan vekili olarak yönetti.

ÖGELMAN (Kadri), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (Denizli 1906-İstanbul 1986). Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Kadıköy Yeni operet heyeti'nde sahneye çıktı (1924). Bir süre değişik topluluklarda çalıştı, 1929'da İstanbul Şehir tiyatrosu'na girdi ve emekliye ayrılıncaya (1969) değin 200'ü aşkın oyunda rol aldı. Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğini yaptığı *Sözde kızlar* filmiyle sinema oyunculuğuna başladı; *Kahraman Mehmet* (1949), *Akdeniz korsanları* (1950), *Bırakın yaşayalım* (1956) vb. filmlerin senaryolarını yazdı; çekimlerini yönetti. Son kez *Parkta bir sonbahar günüydü* adlı TV dizisinde oynadı.

ÖGLENA a. (lat. *euglena;* yun. *euglenos,* güzel gözlü'den). Öglenalar grubundan suyosunlarının örnek cinsi.

ÖGLENALAR ya da **ÖGLENAGİLLER** a. Yeşil oldukları halde, yeşil suyosunlarından çok esmer suyosunlarına yakın olan tipik birhücreli suyosunları grubu.
—ANSİKL. Öglenalar, tek tek ya da koloni halinde yaşayan ve klorofilli oldukları için bitkilere benzeyen, fakat birhücreli hayvan karakteri taşıyan organizmalardır. Yedek besinleri nişastaya benzeyen, fakat iyotla maviye boyanmayan paramilondan oluşur. Bazı cinslerin çeperleri kalın ve serttir. Öglenanın üzerindeki az ya da çok büyük bir oyuktan iki kamçı çıkar, bunlar daha sonra birleşerek iyice görülebilen tek bir kamçı haline gelebilir. Gene üzerinde, karoten içeren, turuncu renkte ve ışığa duyarlı bir leke (stigma) bulunur. Bazı öglenalar hep renksizdir, yani yalnız protozoa gibi beslenir. Kimi cinsleriyse karanlıkta renksizleşir ve ışıkta yeniden yeşillenir. Bu gruptaki canlılar *cryptophyceae* familyasındakilere, hatta *peridinia* grubuna oldukça yakındır.

Öglenaların birçoğu organik maddece çok zengin, yani kirli sularda yaşar. Çiftliklerdeki su birikintilerine yeşil rengi veren çoğu zaman bunlardır.

öglenanın yapısı *(Euglena geniculata)*

ÖGLOBÜLİN a. (fr. *euglobuline*). Biyokim. Saf suda çözünmeyen, ama eser miktarda elektrolit bulunursa çözünebilen globülin-lipit senapsı.
—Hematol. *Öglobülinlerin erime zamanı,* plazmada çökelen öglobülin pıhtısının erime zamanını ölçme testi. (Bu test fibrinolitik ve antifibrinolitik etkinlikler arasındaki dengeyi değil, plazmadaki toplam fibrinoliz etkinliğini değerlendirir, çünkü çökelen öglobülin pıhtısından fibrinolizi tutuklayan maddeler atılmış olur. Bu zaman normalde 3 saat ya da daha fazladır. Gözlenen erime zamanına göre, akut [10 dakikadan az], kesin [10 ila 30 dakika], subakut [30 ila 60 dakika] ve silik [60 dakikadan fazla] olarak nitelenir. Bu tekniğin değişik bir biçimi de toplam kanda çökelen öglobülinlerin erime zamanının ölçülmesidir.) [Eşanl. FEARNLEY TESTİ.]

ÖĞDEM, Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı bucak; 2 584 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Öğdem,* 397 nüf. (1990).

ÖĞE a. **1.** Bir bütünü ya da bir bileşimi oluşturan yalınç şeylerden her biri; eleman, unsur. **—2.** *Dört öğe,* Antikçağ'da

tüm cisimleri oluşturan temel maddeler olarak kabul edilen toprak, su, hava ve ateş. (Bk. *ansikl.* böl. Astrol., Giz. bil. ve İkonogr.)

—Balis. *Atış öğesi,* bir topçu atışında, belli bir hedefe ulaşması gereken bir mermi yolunu belirleyen temel verilerin her biri. (Atış öğesi, balistik, aerolojik ve gerektiğinde coğrafik düzeltmeleri göz önünde bulunduran *topografik öğeler* ve *düzeltilmiş tanzim öğeleri* olarak ikiye ayrılır. Rüzgâra çok duyarlı ve yere çok yakın giden roketler için fırlatılışlarından sonra en son aerolojik değişimleri göz önüne alan *son öğeler*'i de eklemek gerekir.)

—Bilş. Aynı konuya ilişkin olan ve bir bilgi koleksiyonunda ya da fişlikte taban mantık kaydını oluşturan temel bilgi verileri kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ceb. ELEMAN'ın eşanlamlısı.

—Dilbil. Bir cümleyi oluşturan özne, tümleç, yüklem gibi birimlerden her biri.

—Elektrotekn. Bir akümülatör ya da elektrik pili grubu. (Eşanl. ELEMAN.)

—Fels. Sokratesöncesi filozoflarda, evrenin oluşturucu ilkesi. (İonia okulundan her filozof öğelerden birini, özellikle suyu, havayı [havanın üst bölümünü de "esir" oluşturur], ateşi ve toprağı, evrenin kurucu ilkesi olarak düşünüyordu. Stoacılar gibi daha sonraki bazı yunan filozoflarsa evrenin, bu dört öğenin değişik dozlardaki bir karışımının ürünü olduğunu ileri sürdüler.) || Hegel'e göre, bir gerçekliğin içinde bulunduğu ve bu gerçekliğin içine dolan ortam. (Hegel, başka şeylerle birlikte, tasarım öğesinin, salt düşünce öğesinin ve kendinin bilinci öğesinin de sözlerini eder ve şöyle der: "Felsefe, her şeyden önce tikeli kendinde içeren tümelliktedir" [*Tinin görüngübilimi* (Phänomenologie des Geistes), "Önsöz"].)

—Gökbil. *Bir yörüngenin öğesi,* bir gökcisminin yörüngesini ve bu yörünge üzerindeki konumunu tanımlamayı sağlayan parametrelerin her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. ELEMAN.]

—İnş. *İşlevsel yapım öğesi,* bir inşaatın, kendine özgü işlevsel bağımsızlığı olan, az çok karmaşık oluşturucu bölümü (örn.: bir duvar, bir döşeme, bir bölme duvarı). || *Karmaşık yapım öğesi,* bir bütün oluşturan gereçlerin basit birleşimi (örn.: bileşik gövdeli bir kiriş).

—Psikan. Çeşitli topiklerdeki her türlü ruhsal aygıt yapısı. (O, ben, üstben, sansür vb. birer öğedir.)

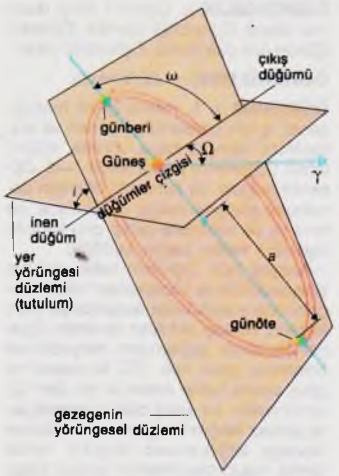
—Telekom. *İşaret öğesi,* kesikli bir işaretin, biçimi, genliği, süresi ya da zaman içindeki konumuyla benzerlerinden ayırt edilen bölümü. (Eşanl. ELEMAN.)

—ANSİKL. Astrol. Astrologların öğeleri, simyacıların kullandıkları öğelere benzer, fakat adlarının çağrıştırdığı basit kavramlarla özdeşleşmez. Ptolemaios'un karma öğeler arasında kurduğu bir hiyerarşiye göre, temelleri oluşturan ateş ve hava, toprak ve suyla yoğrulup karışarak, Evren'in hareketleriyle yerküre üzerindeki bütün yaşam biçim ve değişikliklerine yol açar.

—Bilş. Öğe, bir fişlikte erişilebilen en küçük bilgi miktarıdır. Örneğin bir şirketin personel fişliğinde, öğe bir şirket çalışanına ilişkin bilgiler kümesidir (ad, adres, ücret, nitelik, telefon numarası, sosyal sigorta). Dolayısıyla öğenin bir mantık birimi vardır ve fiziksel kayıt kavramından ayırt edilmelidir: her öğe, fiziksel olarak ayrı birçok kayıt taşıyabilir.

—Giz. bil. Gizlici gelenek, maddede dört öğe ya da nitelik kabul ediyordu: su, toprak, hava ve ateş (ve bazen de beşinci bir öğe ya da nitelik olarak esir). Bu öğe ya da niteliklerin içinde üç ilke vardı: cıva, tuz ve kükürt. Dört öğe, genel bir dörtlü sınıflamaya yol açıyor ve her biri hava falı, remil, su falı ve ateş falı gibi bir kehanet biçimini ortaya koyuyorlardı.

—Gökbil. Bir gezegenin ya da kuyrukluyıldızın yörünge öğelerini tanımlamak için tutulum düzleminin ve bu düzlem üzerindeki γ ilkbahar noktası doğrultusunun bilindiği varsayılır. İki durum göz önüne alınır:

bir gezegenin yörüngesinin öğeleri

• *Yer yörüngesi.* Yörünge öğelerinin sayısı beştir. Yörüngesel elipsin biçimini ve boyutlarını iki öğe belirler: *a,* elipsin yarı-büyük ekseni ve *e,* bu elipsin dışmerkezliği. Tutulum düzlemindeki elipsin doğrultusunu belirleyen öğe, γ noktası ile günberi noktası doğrultusu arasındaki ω açısıdır. Devinime karşılık gelen iki öğe ise, T, yıldız dolanım süresi ile θ, Yer'in günberi noktasından geçiş anıdır.

Gerçekte bu beş öğe Güneş sisteminde dörde indirgenir, çünkü, aynı sistemde yer alan bütün gökcisimleri için, Kepler'in üçüncü yasası ile verilen $\frac{a^3}{T^2}$ oranı (her gezegenin kütlesinin merkezi gökcismine oranla ihmal edilebilmesi koşuluyla) geçerlidir.

• *Bir gezegen* ya da *kuyrukluyıldızın yörüngesi.* Tutulum düzlemine göre yörünge düzleminin konumunu belirlemek için iki öğe eklemek gerekir: *i,* yörünge düzleminin eğimi ve Ω, γ noktası doğrultusuna oranla tutulum düzleminde ölçülen, yörünge düzlemi üzerindeki çıkış düğümünün boylamı.

—İkonogr. Dört öğe, mevsimler ve dünyanın bölümleriyle birlikte, sanatçılar tarafından en çok kullanılan süsleme temalarından biri oldu. Ortaçağ'da, toprak ve su, Çarmıha germe sahnesinde bazen alegorik kişiler biçiminde temsil edildi. Toprak, iki çocuğu emziren (IX. yy. minyatürü, Bibliothèque nationale, Paris) ya da iki ağaç tutan ve yapraktan bir taç giyen bir kadın olarak canlandırıldı. Genellikle su, elinde bir balık (Bamberg dua kitabı, XI. yy.) ya da içinden su dökülen bir kap tutan (İsa' nın vaftizini betimleyen bizans fildişi yapıtları) bir erkek figürüyle temsil edildi. Hava, ayı taşıyan kanatlı bir erkek, ateş de güneşi tutan yarı çıplak bir kadınla (Bamberg dua kitabı) canlandırıldı.

Klasik dönemde, yunan-roma mitolojisinden alınan tasvirler kullanıldı: ateş genellikle Vulcanus'un demirci ocağıyla; hava, Aiolos, rüzgârlar ya da İuno'nun arabasıyla; toprak, aslanların çektiği Kybele' nin arabasıyla; su ise bir deniz tanrısı ya da tanrıçasıyla (örneğin Neptunus ya da Galateia) canlandırıldı. Öğeler, Kadife Bruegel (tek tabloda: Viyana Kunsthistorisches Museum, Prado; ya da dört ayrı tabloda: Milano Ambrosiana kitaplığı ile Louvre arasında paylaştırılmış dizi, Lyon müzesi'ndeki dizi), Albani (Torino), Veronese (Maser'deki villa Barbaro'da bulunan freskler) tarafından resme alındı. XVII.-XVIII. yy.'larda bu konu birçok gravürcü tarafından işlendi; öğeler teması duvar halılarında (Le Brun'ün patronlarına göre yapılan Gobelins duvar örtüleri) ve heykellerde de (Le Hongre'un *Hava,* Marsy'nin *Su* heykelleri, Versailles) kullanıldı.

ÖĞESEL sıf. Öğeyle ilgili, öğeye ilişkin.

ÖĞLE a. **1.** Günün ortası olan saat, genellikle saat on iki: *Saat öğleyi vurdu.* **—2.** Sabahtan ikindiye geçişte gün ortasında kalan kısa bir süre: *Öğle sıcağında güneşte çok kalma. Öğleden sonra yürüyüşe çıkalım. Öğle uykusu. Öğle yemeği.* **—3.** *Öğle paydosu, öğle tatili, öğle dinlencesi,* çalışanların dinlenmek ve yemek yemek için, bir saatten az olmamak üzere öğle saatlerinde kullandıkları izin (Bk. *ansikl.* böl.)

—Gökbil. Göz önüne alınan zaman ölçeğini (yıldız zamanı, gerçek Güneş zamanı, ortalama Güneş zamanı, evrensel zaman, yasal zaman vb.) tanımlamayı sağlayan hareketli bir gökcisminin meridyenden üst geçişi. (Niteliği belirlenmediğinde öğle, yasal zamana denk düşer.)

—ANSİKL. Huk. 2 mart 1954 tarih ve 6301 sayılı Öğle dinlenmesi kanunu'na göre nüfusu on bin ve daha çok olan il ve ilçelerde fabrika, imalathane, dükkân vb. işyerlerinde çalışan kişilere, bir saatten az olmamak üzere öğle dinlenmesi verilir. Belediye meclislerinin kararıyla, nüfusu on binden az olan il ve ilçelerde de öğle dinlenmesine ilişkin yasa kuralları uygulanabilir. Dinlenme süresinin başlama ve sona erme saatleri, mevsimlere göre, o ye-

Öğeler alegorisi
Kadife Jan Bruegel'in (figürlerde H. Van Balen'in [?] işbirliğiyle) yapıtı
Su, ayakta duran Amphitrite ile Toprak, yüzü öne dönük oturan figür (Ceres ya da Kybele) ve sırtı dönük nü (Flora ?) ile Hava ve Ateş büyük bir olasılıkla uçan iki figürle (İuno ile Vesta'nın kucaklaşması ?) canlandırılmıştır
Kunsthistorisches Museum, Viyana

Meyer-Viyana

rin belediye meclisince belirlenir. Kural olarak, öğle tatilinde işyerleri kapatılır. Öğle tatili süresince açık olması gereken yerlerde çalışan işçilerin dinlenmeleri nöbetleşe olarak sağlanır. Öğle dinlenmesi yasasına uymayan işverenler para cezasına çarptırılır.

ÖĞLEN a. Öğle: *Öğlen yemeği yedin mi? Öğlen tatili.*

◆ be. Günün ortasına rastlayan zamanda, tam öğle vakti ya da öğle civarında; öğleyin: *Öğlen dışarı çıkalım mı? Öğlen yediğimiz yemeği beğenmedim. Dün öğlen görüştük.*

ÖĞLENCİ sıf. ve a. SABAHÇI'ya karşıt olarak, ikili öğretim yapan okullarda, öğleden sonra ders gören öğrenciler için kullanılır.

ÖĞLENDE be. Öğle vakti, öğleyin: *Öğlende gelir.*

ÖĞLEÜSTÜ a. Günün öğleye yakın saatleri.

◆ be. Öğleye yakın saatlerde, öğleye doğru: *Öğleüstü evden çıkarız, ikindiye doğru oradayız.*

ÖĞLEYİN be. Öğle vakti; öğle üzeri: *Öğleyin gelirim.*

ÖĞMEK → ÖVMEK.

ÖĞRENCİ a. **1.** Bir eğitim kurumunda öğrenim gören kimse; talebe: *İlkokul öğrencisi. Yüksekokul öğrencileri.* **—2.** Özellikle sanat, felsefe vb. alanında bir ustadan ders alan, onun izleyicisi olan kimse: *Michelangelo'nun öğrencileri.* **—3.** Özel ders alan kimse. **—4.** (Tamlayan olarak) öğrencilerle ilgili, öğrencilerle oluşturulan, düzenlenen bir şeyi belirtir: *Öğrenci kantini. Öğrenci gösterileri.*

—Ask. *Askeri öğrenci* → ÖĞRENCİ.

—Eğit. *Öğrenci kredisi* → KREDİ. || *Öğrenci yurdu* → YURT.

Öğrenci seçme ve yerleştirme merkezi (ÖSYM), Türkiye'de yükseköğretime öğrenci seçme ve yerleştirme işlemlerini bir merkezden yürüten kuruluş. Üniversitelerarası kurul tarafından 1750 sayılı Üniversiteler yasası'nın 52. maddesi uyarınca kuruldu (22 kasım 1974). 1981'de yürürlüğe giren 2547 sayılı Yükseköğretim yasası ile Yükseköğretim kurulu'na bağlandı. Merkez, Yükseköğretim kurulu'nca saptanan ilkeler çerçevesinde yükseköğretim kurumlarına girecek öğrencilerin sınav sistemini belirler, sınavları hazırlar, seçme ve yerleştirme işlemlerini yürütür ve sistemi geliştirme amacına yönelik araştırmalar yapar. ÖSYM başkanı, Yükseköğretim kurulu başkanı tarafından atanır. Başkan, Yürütme kurulu'na ve Danışma kurulu'na başkanlık eder; görev süresi 3 yıldır. Yürütme kurulu, ÖSYM başkanının önereceği 6 kişi arasından Yükseköğretim kurulu başkanlığı'nca 3 yıl için seçilen 3 üyeden oluşur. Danışma kurulu ise, her üniversite rektörünün önereceği ikişer aday arasından Yükseköğretim kurulu'nca seçilecek birer üye ile, değişik öğretim ve eğitim alanlarından Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı'nca görevlendirilmesi istenecek 4 üyeden oluşur. ÖSYM'de test hazırlama, ölçme ve değerlendirme, bilgiişlem, araştırma-geliştirme, sınav hizmetleri, organizasyon ve koordinasyonla ilgili uzmanlık birimleri etkinlik gösterir. Merkez, yükseköğretim kurumlarına öğrenci seçme ve yerleştirme işlemleri yanında, yükseköğretim kurumlarının isteği üzerine anket, doçentlik sınavları dahil her düzeyde sınav ve değerlendirmeleri yapar; ayrıca, yabancı uyruklu öğrencilerin yükseköğretim kurumlarına yerleştirilmelerini, uyguladığı ayrı bir sınavla gerçekleştirir; isteyen bazı kuruluşlar için personel seçimi sınavlarına testler hazırlar ve Anadolu üniversitesi açık öğretim fakültesi açık öğretim programları öğrencilerinin sınavları ile öğrenci hizmetlerini de yürütür.

ÖĞRENCİLİK a. Öğrenci olma durumu; süresi: *Öğrenciliği sevmek. Öğrenciliğinde çok çalışkandı. Öğrencilik yılları.*

ÖĞRENİLMEK → ÖĞRENMEK.

ÖĞRENİM a. **1.** Herhangi bir meslek, sanat, iş için gerekli bilgi, beceri ve alışkanlıklar kazandırmaya yönelik eğitim; tahsil: *Öğrenimini yarıda bıraktı.* **—2.** *Öğrenim belgesi*, bir kimsenin öğrenim durumunu gösteren belge, tasdikname; bir kurs ya da seminere katılıp onu tamamlayanlara verilen belge, sertifika.

—Anayas. huk. *Öğrenim hakkı*, çağdaş anayasalarda ve uluslararası hukuk belgelerinde sosyal haklar arasında yer alan, kişilerin, yurttaşı oldukları devletten öğretim olanakları sağlamasını isteyebilmesi anlamına gelen hak. (TC Anayasası'na göre, sosyal haklar arasında yer alan öğrenim hakkı, kız erkek bütün vatandaşlara parasız ilköğrenim görme olanaklarının devletçe sağlanmasını öngörür. Ayrıca devlet, maddi olanaklardan yoksun başarılı öğrencilere, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacıyla burslar sağlamak, başka yollardan gerekli yardımları da yapmak zorundadır. Aynı şekilde, durumları nedeniyle özel bir eğitime ihtiyaçları olanları da topluma yararlı kılacak önlemleri almak ve bu arada bunların öğrenimini sağlamak, devletin ödevleri arasındadır.)

ÖĞRENME a. Öğrenmek eylemi.

—Eğit. Belli bilgi, beceri ve anlayışlar edinme, yeti ve yeteneklerini geliştirme. (Bu terim, insan öğrenmesini hayvan öğrenmesiyle bir tutan, öğrenmeyi salt koşullandırma olarak gören davranışçı ruhbilimi çağrıştırır. Bu ruhbilimin başlıca uygulama alanı, programlı öğretimdir. Ancak, bu öğretim, öğrencinin çok karmaşık olan güdülenme sorununu dikkate almaz. "Sınama-yanılma" temeline dayalı, yeni bir sorun ve durum karşısında başarı ve başarısızlık deneyimi aracılığıyla öğrenme yöntemi, Freinet'nin teknikleri ve modern okul, öğrenme kuramlarının kapsamını ilginç bir biçimde genişletti ve doğal öğrenme yöntemlerini gündeme getirdi.)

—Etol. ve Ruhbil. İnsan ya da hayvanın, yaşadığı çevrenin ve deneyiminin etkisiyle öznel davranış şemaları oluşturabilmek ya da bunlarda değişiklik yapabilmek için işlettiği belleğe kaydetme süreçleri bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Etol. ve Ruhbil. Doğuştan devindirici dışavurum olanakları, çoğunlukla eksik ya da tamamlanmamış devindirici dizileri oluşturan az sayıda eylemle sınırlı kalır. Bununla birlikte, bireyin genetik programı erişkinin bütün davranış yapılarını gizil olarak içerir. Ortogenez sırasında duyu, sinir ve devindirici sistemlerin organogenetik açıdan tamamlanması gerçekleştikçe davranış yapıları da oluşmaktadır.

Davranış gelişiminin incelenmesi, iki büyük öğrenme sürecinin ayırt edilmesine olanak verdi.

Birinci sürecin temel özelliği, çeşitli anatomik yapıların olgunlaşmasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan bütünüyle işlevsel devindirici dizilerdir. L. Carmichael, ikiyaşayışlılarda embriyonun deneme amacıyla uyuşturulmasıyla yumurtanın çatlamasına kadar her çeşit kas devinimінin engellenmesine karşılık, bu işlemden geçirilen iribaşların uyuşturulmamış diğer örneklere oranla hiçbir davranış geriliği sergilemediğini gösterdi (1926): her iki hayvan öbeğindeki bireyler de hemen yüzdü. Birçok bilim adamı (D. A. Spalding, 1873; Ch. O. Whitman, 1919), bazı yavru kuşların erişkin oluncaya kadar kanatlarını oynatmalarını engellediler ve erişkin hale gelmiş kuşlar serbest bırakıldığında, hiçbir öğrenme sözkonusu olmadan bu kuşların uçma hareketlerini kusursuz biçimde yaptıklarını gözlediler.

İkinci süreçte, anatomik yapıların olgunlaşması davranışın doğru gerçekleşmesine olanak vermeye yetmemekte, kuş bunu dış çevrede rastladığı modellere bakarak öğrenmektedir. Doğal çevrede model, türdeşlerden biridir (anne, baba, kardeşler); ne var ki deney sırasında bu modelin yerine, minimum sayıda etkili sesli uyaran gerçekleştirebilen bir yapay model kullanılabilir. Birçok ötücükuşun şarkısı, göğüs gırtlağı kaslarının karmaşık ve eşgüdümlü biçimde hareket etmesiyle gerçekleşir ve genetik kalıp türe özgü şarkının kusursuz biçimde gerçekleştirilmesi için tek başına yeterli değildir. Örneğin kayın ispinozu ve beyaz kafalı serçe, yumurtadan çıkmalarından sonraki ilk yıl boyunca dinleye dinleye babalarının şarkısını öğrenir. Yaşamlarının böylesine duyarlı bir evresi sırasında bu sesli uyarandan yoksun olan yavru kuşlar, türe özgü normal bir şarkıyı erişkinlik çağında çıkaramaz.

Başka bir öğrenme biçimi de, hem morfoloji hem de davranış alanında türe has özellikleri edinmektir. J. P. Hailman, 1962'de, martıgillerin (martı, denizkırlangıcı) soydaşlarını doğuştan tanımadıklarını, yumurtadan çıkmalarını izleyen günlerde görerek bu bilgiyi edindiklerini gösterdi. Birçok türde (ördekler, kazlar, vb.), erken ve hassas bir evre boyunca cinsel eşlerin tanınması da aynı biçimde olur. Öğrenmenin bu özel süreçlerine *etkilenme* adı verilir ve bu süreçlerin özelliği tersine çevrilemez olmalarıdır. Başka öğrenme biçimleri de vardır. Bu öğrenme biçimleri, bireyin davranış dağarcığını, türdeşlerinin eylemleriyle karşılaştırarak ve uyarlanmak zorunda kaldıkları özel ekoloji koşullarına bağımlı karşılaştırmalar yaparak oluşturma olanağı verir. Öğrenme süreçleri arasında, sinirsel kökenli tümevarım olayları, gizil öğrenme, deneme-yanılmayla öğrenme, şartlı refleks, insight ve alışmayla öğrenmeyi de unutmamak gerekir.

—Ruhbil. Öğrenme terimi çevre etkilerinden kaynaklanan ruhsal etkinlik değişimlerini kapsar. Günümüzde öğrenmeyi, edinimlerin bir parçası saymak eğilimi gösterilmekle, böylece edinimler de değişimin olası belirleyicileri karşısında yansız öğeler olarak görülmektedirler (doğuştan gelme bir biçimde yönetilen basit gelişim, çevrenin etkisi altında "aydınlanma" ya da çevrenin öğrenmeye yol açan nedensel etkisi). Bu durumda yürümenin, konuşmanın ya da daha özgül olarak belli bir sözdizinsel yeteneğin, belli bir işlemin ya da belli bir düşünsel etkinliğin öğrenilmesinden çok, ediniminden söz edilebilecektir.

Böylece son yirmi yıl içinde, öğrenme kavramının uygulama alanı daralmış ve kuramsal ağırlığı azalmıştır. Bu döneme kadar sözkonusu kavram, koşullama olaylarına, duyusal-devinimsel değişimlere, belleğe, hatta bilgi edinimine ve algıya, düşünsel şüreçlere ya da güdülenime ilişkin birçok olguya uygulanmıştı. Bu düşünce tarzı, nerdeyse deneysel eğilimli ruhbilimin tümünü kapsayan genel bir birleştirici öğretinin varlığına dayanıyordu. Birkaç öğrenme kuramı arasındaki, kimi zaman çok ateşli bir nitelik kazanan rekabete karşın bu öğretinin temel önemi, çok geniş bir biçimde benimsenmekteydi. Kimi öğrenme yasalarının genelliğinin benimsenmesine dayanıyor ve bu yasaların odağında da yineleme yasası ve uyartı ya da yanıtlarla etkilerinin bitişikliği yasası yer alıyordu.

Durum bugün çok değişti. Bir kez, birleştirici bir öğrenme kuramına ulaşma çabalarının büyük bir başarısızlıkla sonuçlandığına kimse karşı çıkmıyor. İkinci olarak, yeni olgu kategorilerinin ortaya çıkması, deneysel bakış açısını değiştirdi ve insanda tek bir deneyle gerçekleştirilen değişimler -daha önce bu değişimlere "tek bir deneyde öğrenme" adı veriliyordu- daha iyi incelendi. Bu durum, yineleme yasasının görelileştirilmesine katkıda bulundu. Genel olarak, o döneme kadar önem-

senmeyen birçok belleksel olgu önem kazandı ve bellek kavramı eski gücüne yeniden kavuşarak, bugün bilişle ilgili sorunların çoğunda öğrenme kavramına yeğlendi. Öte yandan, olaylar eskiden egemen öğrenme kuramlarının temel olarak kabul ettikleri pekiştirme kuramına verilen önemi doğrulamadı. Son olarak, çocuğun ruhbilimsel gelişmesi üzerindeki incelemeler de ruhbilimsel çevrenin yoğun etkilerini -haksız ya da haklı olarak- ortaya koymadı.

Aynı zamanda kuramlar da altüst oldu ve bunun sonucunda behaviorculuğun "uyartı-yanıt" türünden kavramlarının yerini bilişçiliğin kavramları alırken, bağlantı ve çağrışım kavramlarının yerini de bilgi, dönüşüm ve bilişimin işlemi kavramları aldı.

Son olarak da bazı yazarlar öğrenmeyi kabul etmeyerek, hatta olguların çözüm olanağı vermediği durumlarda bile doğuştancı çözümlere yöneldiler.

Temel öğrenme olguları üzerindeki araştırmalar, böylece biraz psikofizyolojiye doğru kaydı ve bireşim girişimleri de yerlerini geniş ölçüde birçok inceleme ve modellere bıraktı.

ÖĞRENMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir şey yapmayı öğrenmek,* ona ilişkin bilgi ve beceri edinmek, belli bir alışkanlık, yaşama biçimi kazanmak: *İngilizce öğrenmek. İngilizce konuşmayı öğrenmek. Bir teoremi öğrenmek. Okumayı öğrenmek. Görgü kurallarını iyi öğrenmemişsiniz.* **—2.** *Bir şeyi (bir kimseden, bir şeyden) öğrenmek,* bilmediği bir şey hakkında bilgi, haber almak: *Onun iyi durumda olmadığını öğrendim. Bunu en yakın arkadaşından öğrendim. Bir arkadaşının evlendiğini gazeteden öğrenmek.* **—3.** *Hanya'yı Konya'yı öğrenmek,* yaşamda türlü olaylarla karşılaşarak deneyim kazanmak; dünyanın kaç bucak olduğunu öğrenmek.

◆ **öğrenilmek** edilg. f. Öğrenmek eylemine konu olmak: *Türkçe kolay öğrenilen bir dildir. Nerede oturduğu öğrenildi mi?*

ÖĞRETİ a. Bir dünya, toplum, vb. anlayışını dile getiren, dinsel, felsefi, siyasal, vb. bir öğretim sistemi oluşturan ve genellikle düşünce ve davranış kurallarının önerilmesine yol açan inanç ve ilkelerin tümü: *Bir ahlak, sanat, edebiyat, iktisat öğretisi. İdealist, maddeci bir öğreti. Faşist öğreti.* (Eşanl. DOKTRİN.)

ÖĞRETİCİ sıf. **1.** Amacı eğitmek, öğretmek, bilgi vermek olan her türlü yapıt, araç için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir sanat, bir bilim dalının yöntemlerini sistemli bir biçimde açıklamaya yönelik bir şey için kullanılır: *Öğretici yönü ağır basan bir radyo programı.*.

—ANSİKL. Öğretmeye, hangi konu üzerinde olursa olsun sistemli öğütler vermeye yönelik tüm yapıtlar öğreticidir: meseller, hayvan masalları, Çin ve Hindistan'daki *(sutras)* dinsel kitaplar ve halk edebiyatı sözkonusu olduğunda öyküler ve almanaklar böyledir. Öğretici yapıt titiz bir biçimde manzumlaştırılmıştır ve öğretiler, bilimsel ya da teknik bilgiler verir. Dizenin az sözle çok şey anlatır nitelikte oluşu ve ritmi bu tür yapıtların özdeyişe dönüşme ve akılda tutulmalarını özellikle kolaylaştırır. *İşler ve günler* adlı yapıtı ahlak, davranış üzerine temel ilkeler, tarım üzerine bilgiler içeren Hesiodos'un dışında yunan edebiyatı felsefi esinli öğretici kitaplar bakımından çok zengindir (Ksenophanes, Parmenides, Empedokles, Solon, Aratos). Latinler'de Lucretius, *De natura rerum* adlı yapıtında Epikuros'un felsefesini anlatır; Vergilius'un *Georgica*'sı ahlak kurallarını, din konusundaki temel düşünceleri ve kırsal kesim işleri için öğütleri içerir. Ovidius'un *Sevmek sanatı* (Ars amatoria) adlı yapıtıysa belirtiktir.

Ortaçağ'da hıristiyanlığın etkisiyle yeni bir yapıya kavuşmuş olan bu türün Avrupa'daki başlıca temsilcileri arasında şunlar sayılabilir: Fransa'da, Baïf, Belleau, Ronsard, Boileau; İngiltere'de, Robert Mannyng, Gover, John Philip, Erasmus, Darwin vb. Romantik lirizmle öğretici şiir önemini yitirdi, bu arada bilim de özel söylemler getirdi.

Türk edebiyatında islam dini ilkelerini, toplumda geçerli bilgileri, hatta arapça ve farsçayı öğretme amacıyla öğretici yapıtlar kaleme alınmıştır. Yusuf Has Hacip'in kişi, toplum, devlet yaşamının düzenlenmesi yolunda bilgi veren *Kutadgu bilig*'i (1069), islamlığın kabulünden sonra gelişen öğretici edebiyatın en eski ürünlerindendir. Âşık Paşa'nın (1272-1333) tasavvuf bilgilerini kapsayan *Garipname*'si, Nabi' nin oğluna islam ahlakını öğretmek, iyi bir insan, toplumda başarılı bir kişi olma yolunda bilgiler vermek için yazdığı *Hayriye*'si bu türün örneklerindendir. Manzum arapça-türkçe, farsça-türkçe sözlükleri ise zorlama birer ürün saymak gerekir. Günümüzde bir öğretiyi savunan yapıtların dahi mutlaka sanat kaygısıyla yazılmış olması zorunlu sayılmakta ve salt öğretici nitelikteki yapıtlar edebiyatın kapsamı dışında tutulmaktadır.

ÖĞRETİCİLİK a. Öğretme, bilgi verme amacı taşıyan şeyin ya da tutumuyla bu amacı ortaya koyan kimsenin, davranışlarının niteliği: *Hiçbir öğreticilik taşımayan bir film.*

ÖĞRETİLMEK → ÖĞRETMEK.

ÖĞRETİM a. **1.** Belli bir alanda, belirli bir amaca göre o alanın gerektirdiği bilgileri öğretmek işi, eylemi; tedrisat, talim, tedris (Bk. *ansikl.* böl. Eğit.) **—2.** Öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinlikleri düzenleme, gerekli araçları ve gereçleri sağlamak, öğrencilere kılavuzluk etmek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl. Eğit.)

—Bilş. *Öğretim yazılımı,* bir bilim dalının, bir yöntemin, kimi bilgilerin öğretiminde uzmanlaştırılmış ve bilgisayar destekli öğretimde kullanılan yazılım ya da program. || *Bilgisayar destekli öğretim,* her tür bilim dalının öğretiminde kullanılan uygulamalı bilişim teknik ve yöntemlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eğit. *Öğretim görevlisi,* üniversitelerde öğretim üyesi bulunmayan dersler ya da herhangi bir dersin özel bilgi ve uzmanlık isteyen konularının eğitim-öğretim uygulamaları için sözleşmeli ya da ders saati ücretiyle görevlendirilen kimse. || *Öğretim programı,* bir okulu bitirmek ya da bir alanda uzmanlaşmak için okunması gerekilen ders ve konuları kapsayan program. — Öğrencilere bir plana göre kazandırılması istenilen öğrenim yaşantılarının tümünü içine alan program. || *Öğretim üyesi,* yükseköğrenim kuruluşlarında görevli profesör, doçent ya da yardımcı doçent. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Öğretim yardımcıları,* öğretim görevlileri, okutmanlar, uzmanlar, çevirmen ve araştırma görevlileridir. || *Öğretim yılı,* herhangi bir öğretim kurumunun derslere başladığı tarih ile derslere son verdiği tarih arasında geçen süre.

—ANSİKL. Bilş. *Bilgisayar destekli öğretim.* Belirleyici üç etmenin (öğretim sistemindeki gereksinimlerin artışı, deneysel psikolojideki ilerlemeler ve bilişim tekniklerinin gelişmesi) birleşiminin sonucudur.

Öğretim sistemindeki gereksinim artışı, bilgilerini artırmaya yönelen nüfus yüzdesindeki artışla doğru orantılıdır ve bu, özellikle, gelişmekte olan ülkeler gibi, genç nüfuslu ülkeler için geçerlidir; öte yandan, bilgilerini artırmaya ya da açığa çıkarmaya yönelmiş, artan sayıda birey, saatte öğrenci başına maliyeti, temel eğitiminkinden daha yüksek olan daha yüksek düzeyde öğrenim görmektedir; ayrıca, üretkenlik kaygısı, öğretim görevlilerini de düşündürmektedir ve saat başına eğitim maliyeti, uzun vadede, ancak, yeni pedagojik teknikler yapılacak maddi yatırımlar artırılarak elde edilebilir; son olarak, yeni eğitim gereksinimleri ortaya çıkmaktadır; geleneksel eğitim sistemlerinin kolayca sağlayamadığı profesyonel formasyon, yetişkinlerin kişisel kültürlerini arttırma.

Deneysel psikolojideki gelişmeler sayesinde, bilgi edinme süreçleri daha iyi bilinmektedir ve öğrenme kuramına daha fazla yaklaşılabilmektedir.

Bilişim tekniklerinin gelişmesi günümüzde, gittikçe rekabete dayalı maliyetlerle bu yeni öğretim gereksinimlerini karşılamaya olanak vermektedir. Ayrıca, pedagojik araştırmalardan elde edilen sonuçları göz önüne alarak büyük bilgisayarların belleklerine önemli miktarlarda bilgi (bilgi bankası) ve çok sayıda öğretim programı (öğretim yazılımlarına dayalı pedagojik yönlendirme) kaydedilebilir. Evde, işyerinde, öğretim merkezlerinde, pek pahalı olmayan bilgisayar uç birimleri kurulabilir. Belli bir yerel zekâya sahip olan bu uç birimleri öğrenciyle söyleşmeye, kullanıcının yanıtlarını göz önüne alarak, etkileşimli biçimde öğretim yazılımları gerçekleştirmeye ve gerektiğinde bir bilişim ağıyla güçlü merkezi bilgisayarlara bağlanmaya elverişlidir.

—Eğit. Öğretim, bireyin yaşam boyu süren eğitiminin uygun bir öğrenim ortamında (okul) planlı ve programlı olarak yürütülen kısmını oluşturur. Gerek eğitim gerekse öğretim, süregeldiği toplumun toplumsal, kültürel, siyasal ve ekonomik olgularından etkilenir, hem evrensel hem ulusal bir nitelik taşır. (Çeşitli ülkelerdeki öğretim sistemleri için kendi maddelerine bakınız.)

• *Öğretim üyesi.* Öğretim üyeleri, yükseköğretim kurumlarında önlisans, lisans ve lisansüstü düzeylerde eğitim-öğretim ve uygulama çalışmalarını yapmak ve yaptırmak, proje hazırlıklarını ve seminerleri yönetmek, bilimsel araştırma ve yayın etkinliklerinde bulunmakla görevlidirler. Başka bir işe geçmek, emekli olmak, çekilmek ya da işten çekilmiş sayılmak yoluyla öğretim görevinden ayrılanlar unvanlarını taşıyabilirler. Öğretim üyeliğinde yaş haddi 67'dir.

ÖĞRETİŞ a. Öğretmek eylemi ya da biçimi.

ÖĞRETME a. Öğretmek eylemi.

ÖĞRETMEK g. f. **1.** *(Bir kimseye, bir topluluğa) bir bilim dalı, bir sanat öğretmek,* onlara dersler vererek onu öğrenmelerini sağlamak: *Çocuklara ingilizce öğretmek.* **—2.** *Bir kimseye bir şey yapmayı öğretmek,* ona o şeyi yapması için gerekli bilgileri, beceriyi, alışkanlıkları kazandırmak: *Araba kullanmayı öğretmek. Yemek yapmayı öğretmek.* **—3.** Bir kimseye, bir topluluğa bir şeyi öğretmek, bir deneyden, bir yaşantıdan vb. söz ederken, onların bir şeyi anlamalarını, ondan ders çıkarmalarını sağlamak, kimi gerçekleri onların kafasına sokmak: *Deneyimlerim bana sabırlı olmayı öğretti. Tarih, bize her şeyin tekerrürden ibaret olduğunu öğretiyor. Bana, gerçeğin anlatılandan değişik olduğunu öğrettiniz.*

◆ **öğretilmek** edilg. f. Öğretmek eylemine konu olmak: *Rusça sadece birkaç fakültede öğretiliyor*

ÖĞRETMEN a. **1.** Resmi ya da özel bir eğitim kurumunda çocukların, gençlerin, yetişmişlerin istenilen öğrenme birikimi kazanmalarına kılavuzluk etmek ve yön vermekle görevlendirilmiş kimse. **—2.** Bilgi, görgü ve yaşantısı ile belli dal ve alanlarda başkalarının yetişme ve gelişmesine yardım eden kimse. **—3.** Öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği öğrenimi bitirerek ya da yeterlikleri kazanarak öğretmenlik yapma yetkisini elde etmiş olan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.) **—4.** Kişiye herhangi bir konuda bilgi ve deneyim kazandıran şey: *En iyi öğretmen hayatın kendisidir.*

—Havc. Bir ya da birkaç öğrenciye bir uçağın pilotajını, seyrüseferi, motorların ve aletlerin bakımını öğretmekle görevlendirilen deneyimli pilot. (Öğretmen uçuş sı-

rasında [uçuş öğretmeni] ya da eğer mümkünse uçuş simülatörleri kullanarak yerde eğitilir.).
—ANSİKL. 1981 yılında kabul edilen 2547 sayılı Yükseköğretim yasası ile öğretmen yetiştiren tüm yükseköğretim kurumları üniversite çatısı altında toplandı. Milli eğitim bakanlığı, yeni atayacağı öğretmenleri bir süre "yeterlik ve yarışma sınavı" ile belirlediyse de, bu uygulamaya 1991 yılında son verildi. Öğretmenlik mesleğinin toplumsal ve özellikle de ekonomik yapısında son yıllarda ortaya çıkan önemli gerileme sonucu bu mesleğe girmek isteyenler önemli ölçüde azalmıştır. Bakanlık verilerine göre, öğrenci yerleştirme sınavında, öğretmenlik eğitimi veren 4 yıllık lisans programlarını kazanan öğrencilerden pek azının ilk 3 tercihi arasında öğretmenlik mesleği yer almaktadır.

Öğretmen lisesi, müzik ve resim dersleri dışında genel lise programını uygulayan ve öğrencileri yükseköğretime hazırlayan ortaöğretim kurumu. *İlköğretmen okulları* 1970'te genel lise programları uygulayacak biçimde düzenlendi; 1974-1975 ders yılından başlayarak *Öğretmen lisesi* adıyla, lise dengi bir kurum durumuna getirildi. Okulu bitirenler üniversite giriş sınavına da katılabilmekte, eğitim* yüksekokullarına ve öğretmen yetiştiren fakültelere öncelikle alınmaktadırlar. 1992 yılında Türkiye genelinde 5 082 öğrencisiyle 26 Öğretmen lisesi faaliyet göstermekteydi.

ÖĞRETMENEVİ a. Öğretmenlerin geçici bir süre konaklamaları için düzenlenmiş, çeşitli hizmet birimlerini de içerebilen yer.

Öğretmenler bankası taş *(Türkiye),* 7118 sayılı "Türkiye Öğretmenler bankası taş kuruluş kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak Milli eğitim bakanlığı'nca kurulan anonim şirket statüsündeki özel banka. İlkokul öğretmenleri yapı sandığı'nın aktif ve pasifi devralınarak 1959'da kuruldu. Merkezi İstanbul'dadır. Kuruluş amacı pay sahibi öğretmenlerle Milli eğitim merkez ve taşra örgütlerinde görevli bulunan memurlara konut yapımı için ipotek karşılığında yirmi yıla kadar vadeli krediler açmak; bu kişilere ait arsalar üzerinde konut yaparak bunları peşin ya da ipotek karşılığında yirmi yıla kadar vadeyle yine bu öğretmen ve memurlara satmak ya da bu amaçla arsalar ve konutlar satın almak; bankaya ait taşınmazları kiraya vermek; yapı, onarım, taahhüt ve proje işleriyle uğraşmak; yapı malzemesi ve ders araçları sanayisi kurmak ve ticareti yapmak, bu amaçla ortaklıklar kurmak ve kurulmuş olanlara ortak olmak; ticaret ve sanayiye yönelik her türlü girişimlerde bulunmak ve tüm bankacılık işlemleriyle uğraşmaktır. Banka 99 yıl süreyle kurulmuştur. Ancak bu süre Genel kurul kararıyla bir katına kadar uzatılabilir.
Bankanın hisse senetleri A ve B gruplarına ayrılmıştır. İlkokul öğretmenleri yapı sandığı'nda ödentisi bulunan öğretmenlere ayrılan A grubu senetler, sermayenin % 55'ini oluşturmaktadır. Ancak, bu kişiler tarafından satın alınmayan ya da satın alınması taahhüt edilmeyen senetleri öğretmenlerle Milli eğitim bakanlığı memurları, bunlardan artakalanı da öteki gerçek ve tüzel kişiler satın alabilir. Sermayenin % 45'ini oluşturan B grubu senetleri önce öğretmenler ve Milli eğitim bakanlığı memurları, artanı başka gerçek ve tüzel kişiler satın alabilir. A grubu hisse senetleri ada, B grubu hisse senetleri ise hamiline yazılıdır. Banka, en az % 50'si ipotekli kredilerde kullanılmak üzere Genel kurul'un kararıyla ödenmiş sermayesinin iki katına kadar tahvilli tahvilsiz uzun vadeli borç alabilir. Ancak bu yetkinin kullanılabilmesi Devlet yatırım bankası'nın uygun görüşüne ve Maliye bakanlığı'nın onayına bağlıdır. Öğretmenler ve Milli eğitim memurlarının konut gereksinimlerini karşılamak üzere bankanın ödenmiş sermayesi ve ihtiyat akçelerinin en çok % 75'i ile Genel kurul kararına dayanarak borçlandığı tutarları ipotek karşılığı borç verebilir, ancak, topladığı mevduatı taşınmaz mal alım ve satımına, konut yapımına ya da ipotek karşılığı borç vermeye ayıramaz. 1990 sonu itibariyle ödenmiş sermayesi 122,9 milyar TL, yeniden değerleme fonu ile yedek akçeleri toplamı 8,3 milyar TL olan banka, 1 052,4 milyar TL'lik mevduat toplamış, 815,3 milyar TL kredi dağıtmıştır. 93 şubesinde 1 949 kişi çalışmaktadır.

ÖĞRETMENLİK a. Öğretmenin mesleği; görevi.

ÖĞÜN a. **1.** Yemek için, defa, kez: *Günde üç öğün yemek yemek. Bir insanın bir günde yiyebileceğini o, bir öğünde yiyor.* **—2.** Bir öğünlük gereksinmeyi karşılayacak miktardaki yiyecek: *Elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz* (atasözü).
—İpekböcç. İpekböceklerine bir defada yiyecekleri miktarda dut yaprağı dağıtılması.

ÖĞÜNME → ÖVÜNME.

ÖĞÜNMEK → ÖVÜNMEK.

ÖĞÜR sıf. (esk. türkç. *öğür,* bölük'ten). **1.** Birbirine yakın yaşta olan kimseler için kullanılır; yaşıt. **—2.** Arkadaş, eş dost olmuş kimse için kullanılır. **—3.** Eş, birbirine alışmış olan canlılar için kullanılır. **—4.** *Öğür olmak,* birbirine alışmak, yakınlaşmak.

ÖĞÜRLEŞMEK gçz. f. Birbirine alışmak, dost olmak, birbirinden ayrılmayacak derecede sevişip anlaşmak.

ÖĞÜRLÜK a. Birbirine alışmış olma durumu.

ÖĞÜRME a. Öğürmek eylemi.

ÖĞÜRMEK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, kusma sırasında ya da kusacak gibi olurken öğürtü sesi çıkarmak. **—2.** *Yörs.* Sığır sözkonusuysa, böğürmek. **—3.** *Öğüresi, öğüreceği gelmek,* bir şeyden aşırı ölçüde tiksinmek, iğrenmek: *Bunları dinledikçe insanın öğüresi geliyor.*
◆ **öğürtmek** ettirg. f. Bir kimsenin öğürmesine yol açmak.

ÖĞÜRTLEMEK g. f. *Yörs.* Bir şeyi seçmek, ayıklamak, iyisini kötüsünden ayırmak.

ÖĞÜRTMEK → ÖĞÜRMEK.

ÖĞÜRTÜ a. **1.** Öğürmek eylemi. **—2.** Öğürürken çıkarılan ses. **—3.** *Öğürtü gelmek,* öğürmeye başlamak, öğürmek.

ÖĞÜT a. **1.** Bir kimsenin, doğru yolu göstermek amacıyla, başka bir kimseye yapması ya da yapmaması gereken şeyler konusunda söylediği söz; nasihat: *Öğütlerinizi unutmayacağım. Bir kimsenin öğütlerini dinlemek.* **—2.** *Bir kimseden öğüt almak,* bir konuda izlenecek yolu belirlemek için bir kimsenin görüşlerine başvurmak. || *Öğüt tutmak,* kendisine verilen öğütlere uymak. || *Bir kimseye öğüt vermek,* bir kimseye yol göstermek, neyi yapıp neyi yapmayacağını söylemek.
—Ed. Eski Mısır'daki öğretici metinlere verilen ad. (Öğütler, babanın oğluna verdiği ders biçimindeydi ve ahlaki bir eğitime yönelikti.)

Öğüt, Selanikli Abdülgani Ahmet Bey tarafından önce Afyon'da, sonra Konya ve Ankara'da (1 146 sayı) yayımlanan gazete (1 eylül 1917 - 9 mayıs 1923). Afyon'da 96 sayı haftalık olarak yayımlandıktan sonra yunan ordusunun İzmir'e çıkmasının ardından Abdülgani Bey basımevini Konya'ya götürdü ve 97. sayıdan başlayarak gazeteyi günlük olarak yayımladı (1 temmuz 1919). *Öğüt*'ün bu tarihlerdeki ilk yazı işleri müdürü ve başyazarı Şeyh Naili Efendi'nin oğlu Aşki Naili Bey'di. Onun ardından Saatçizade Hüsnü Bey sorumlu müdür, Feridun (Kandemir) Bey de başyazar oldular. *Öğüt,* bir yandan Kurtuluş savaşı ve Kuvayı milliye hareketi'ni ateşli yazılarıyla desteklerken, bir yandan da İtilaf devletleri, özellikle de İngilizler'e karşı sert yayınlar yapıyordu. İtalyanlar'ın basımevini kapatmaları (26 ocak 1920) üzerine üç hafta kadar *Nasihat* adıyla yayınını sürdüren gazete, kısa sürede Anadolu' da Ankara hükümetini tutan öteki gazeteler arasında tirajı en yüksek, haberleri ve yorumları en çok ilgi çeken gazete oldu. Gerek bu nedenle, gerekse Ankara' da TBMM'nin tutanaklarını ve öteki evrakını basan bir tesisin bulunmayışından, Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından Öğüt basımevinin Ankara'ya getirtilmesi istendi. 7 temmuz 1921 günü Ankara'da yayımlanmaya başlayan gazete, Kurtuluş savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra sahibi tarafından kapatıldı. Gazetenin bu dönemdeki sahibi yine Abdülgani Ahmet Bey, yazı işleri müdürü Sadri Ethem'di (Ertem). Yazar kadrosunda Enver Behnan (Şapolyo), Münir Müeyyet (Bekman), Lütfi Arif, Raif Nezihi vb. bulunuyordu. (→ Kayn.)

ÖĞÜTÇEN (Salim), asıl adı **Mehmet,** türk halk şairi (Trabzon 1887 - *ay. y.* 1956). Düzenli bir öğrenim görmedi. Küçük yaşta ticarete atıldı. İyi saz çalar, halk hikâyeleri de anlatırdı. Aruz ve hece vezinleriyle şiirler yazdı. "Hamsi" şiiri ünlüdür. (→ Kayn.)

ÖĞÜTÇÜ sıf. Öğütler veren kimse için kullanılır; nasihatçı.
◆ a. Dini öğütler veren kimse; vaiz.

ÖĞÜTÇÜ (Abdülkadir Kemali), türk siyaset adamı (Tarsus 1889 - İstanbul 1948). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdikten sonra savcılık yaptı. İlk TBMM'ye Kastamonu milletvekili (1920-1923) olarak girdi. Milletvekiliyken bir süre Adalet müsteşarlığı görevini de yürüttü, Pozantı İstiklal mahkemesi üyesi seçildi. Mustafa Kemal Paşa' ya (Atatürk) muhalif olan İkinci grup'ta yer aldı, yinelenen seçimlerde ikinci kez seçilemedi. Adana'ya yerleşti; avukat olarak çalışırken *Toksöz, Ahali, Mücadele* adlı gazeteleri de çıkararak muhalefetini sürdürdü. Şeyh Sait ayaklanması sonrasında Elazığ İstiklal mahkemesi'nde yargılandı, altı ay hapse mahkûm oldu. Serbest Cumhuriyet fırkası'nın kurulmasına izin verilince, üçüncü bir parti olarak Adana'da Ahali* cumhuriyet fırkası'nı kurdu, genel başkanı oldu (1930). Ülke çapında örgütlenemeyen bu parti, Adana ve Maraş gibi illerde katıldığı belediye seçimlerinde başarılı olamadı ve üç ay sonra da Bakanlar kurulu kararıyla kapatıldı. Menemen olayı üzerine bir kez daha yargılanmaktan çekinerek o dönemde fransız yönetiminde olan Antakya'ya kaçtı ve Türkiye' ye 1938 affından sonra döndü. *Orhan Kemal* imzasıyla tanınan romancı Mehmet Raşit Öğütçü'nün babasıdır.

ÖĞÜTÇÜ (Mehmet Raşit) → ORHAN KEMAL.

ÖĞÜTLEME a. Öğütlemek eylemi; tavsiye.

ÖĞÜTLEMEK g. f. Bir kimseye yapması gerekeni göstermek, salık vermek, tavsiye etmek: *Bir dişçiye gitmemi öğütledi. Doktor dağa gitmemi öğütledi. Oraya otomobille gitmenizi öğütlerim.*

ÖĞÜTME a. Öğütmek eylemi.
—Boyac. Homojen bir karışım elde etmek amacıyla, pigmentleri ve olası dolgu gereçlerini bir bağlayıcı (su, tutkal, yağ, yapay reçine, vb.) içinde, mekanik yolla dağıtma. (Sanayide bu işlem öğütücülerde yapılır. Boyaları kullanılabilir kıvama getirmek için, karışım daha sonra karıştırıcılarda inceltici ve çözücülerle sulandırılır.)
—Kâğ. san. *Basınçsız öğütme,* kâğıt hamuruna düşük basınçlı bir öğütme işlemi uygulama.
—Ormanc. *Öğütme odunu,* talaş levha ya

da kâğıt hamuru yapmaya yarayan ağaç parçaları ya da hızar artıkları.
—Teknol. Bir maddeyi, ya kullanıldığı boyutlara getirebilmek ya da heterojen bileşenlerinin ayrılmasını kolaylaştırmak için parçalayarak ya da düzgün boyutlara getirerek sınıflandırılmalarını kolaylaştıracak biçimde belli bir boyuta indirgemeye dayanan işlem: yıkanmak üzere hazırlanan maden kömürü, heterojen cevherler vb. (Bu işlem, en pahalı mekanik cevher hazırlama işlemi olan kırma yoluyla gerçekleştirilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Öğütme makinesinden geçirmek eylemi. || *Öğütme makinesi*, metalürji fabrikalarında cevherleri öğütmede kullanılan ve aynı zamanda çeşitli sanayi kollarında çok ince tozlar elde etmeye de yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Belli bir yönteme göre yapılması, yani çalışan aygıt içinde istenilen boyutlara erişen bölümleri ayıran bir eleme ile birlikte yürütülmesi gereken öğütme genellikle üç evreden oluşur: bir fındık büyüklüğüne kadar kaba öğütme, bir tahıl tanesi büyüklüğüne kadar *öğütme,* toz haline kadar son öğütme.

Kaba öğütme, en sert maddeler için, iki çene arasında (fındık kıran tipi) ya da oluklu bir tekerlekle sabit bir silindir arasında yapılır. Daha gevrek maddeler, dönme hareketi yapan çekiçlerin darbesiyle ya da eşmerkezli çemberler üzerine yerleştirilmiş birçok döner çubuk dizisi arasından geçerken kırılır (konkasör, parçalayıcı).

Öğütme kuru olarak ya da ürünün bozulma tehlikesi nedeniyle kullanımı yasaklanmamışsa, su içinde ya darbeyle (öğütücüler) ya da yavaş ezmeyle gerçekleştirilir (değirmenler, silindirli öğütücüler, toplu öğütücüler). Kırma devresinden gelen cevher, tane büyüklüğünü çıkış büyüklüğüne kadar küçülten bir dizi öğütücüden geçer. Bir eleyici, yeterli miktarda öğütülmemiş olan ürünü sistemin girişine gönderir.

Son öğütme ya çok ağır tekerlekler ve çok yavaş dönen değirmenlerde ya da borulu değirmenlerde (yavaş dönen ve içinde çok sert [çakmaktaşı, çelik vb.] toplar bulunan uzun borular) gerçekleştirilir.

Ayrıca, içinde bir çember üzerine sürtünen ve burada maddeyi öğüten tekercikler bulunan, yüksek hızlı aygıtlar da kullanılmaktadır. İstenilen inceliğe erişen tozlar, hızı istenildiği gibi ayarlanan bir hava akımıyla ayrılır.

• *Öğütme makinesi.* Bu makinede, bir kamın kaldırdığı tokmak, içinde çalıştığı teknenin alt tarafına (örs) bağlı çelik bir yalak üzerine düşer: yeterince öğütülmüş parçacıklar bir elekten geçirilerek boşaltılır. Öğütme sulu ya da kuru olarak yapılır. Düşme yükseklikleri 15 ile 45 cm olan ve dakikada 30 ila 95 darbe vuran tokmaklar genellikle 5 ile 10'luk gruplar halinde yerleştirilir. Altın içeren mineralleri öğütmede kullanılan öğütme makineleri, altının tutulabilmesi için, yalak, amalgamlanmış bakır levhalarla kaplanır.

ÖĞÜTMEK g. f. **1.** *Bir maddeyi öğütmek,* onu bir değirmen ya da değirmen taşıyla toz haline getirinceye değin ezmek: *Buğday, kahve, karabiber öğütmek.* **—2.** *Yediği bir yiyeceği öğütmek,* çiğnemek, ezmek, sindirmek.

◆ **öğütülmek** edilg. f. Öğütmek işine konu olmak.

ÖĞÜTÜCÜ sıf. Bir maddeyi ufalama, küçük parçalara ayırma ya da toz haline getirme özelliği olan şey için kullanılır.
—Anat. *Öğütücü yüz,* dişin tümsecik, çukur çizgi ve kenar çukurlardan oluşan üst yüzü. (Karşıt dişlerin öğütücü yüzleri birbirine değerek çiğnemeyi sağlar.)
—Anat. ve Zootekn. *Öğütücü dişler,* besinleri öğütmeye yarayan büyük dişler. (Öğütücü dişlerde tacın biçimi türün beslenme rejimiyle bağıntılıdır.) [→ AZI.]

◆ a. Bir maddeyi ufalamaya, küçük parçalara ayırmaya toz haline getirmeye yarayan makinelerin genel adı.
—Bayınd. Zemini parçalamak ve gereç çıkarmayı kolaylaştırmak için bir tarak gemisinin ön bölümüne takılan metal lamalı döner aygıt.
—Boyac. İçinde pigmentlerin ve olası dolgu gereçlerinin bir bağlayıcı ile birlikte öğütüldüğü aygıt.
—Kâğ. san. İNCELTİCİ'nin eşanlamlısı.
—Kim. müh. *Burgaçlı öğütücü,* küçük topakların bir bağlayıcı içinde dağıtıldığı ufalama aygıtı. (Ufalama, birbirine koşut olarak dönen, aralarında 10-20 μm'lik bir mesafe bulunan iki diskle yapılır.)
—Teknol. Öğütme işlemini gerçekleştiren aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Öğütücüler, eksenleri çevresinde dönen, yatay ya da hafif eğik olarak yerleştirilmiş 1 ile 4 m çapındaki silindirlerden oluşur. Madencilikte en çok kullanılanlar, küçültme oranları 500/1'e erişebilen çubuklu öğütücüler ve toplu öğütücülerdir. En genel anlamıyla göz önüne alındığında, "öğütücü" sözcüğü bir malzemeyi ufalamak, toz haline değilse bile küçük parçalara indirgemek için kullanılan tüm araçları kapsar; ancak, öğütücülerin, herbiri özel olarak adlandırılan birbirinden farklı tipleri vardır (konkasörler, taşlar, değirmenler, öğütme makineleri, havanlar vb.). Gerçek anlamıyla öğütücüler, ezerek öğütme yapan *silindirli öğütücüler* (düz ya da oluklu), *çekiçli öğütücüler* ve *toplu* ya da *çubuklu öğütücüler*'dir.

Silindirli öğütücüler'de, genellikle önceden bir kırılma işleminden geçirilen öğütülecek malzeme, ters yönlerde dönen, koşut eksenli, iki çelik silindir arasına gönderilir. Silindirler arasındaki uzaklık, bitmiş ürünün tane büyüklüğünü (tane, toz) belirler.

Eksenler, güçlü olmakla beraber çok sert cisimlerin geçmesine izin verecek kadar esnek yaylar aracılığıyla istenen uzaklıkta tutulur.

Çekiçli öğütücüler'de, bir kılıf içinde büyük bir hızla dönen çekiçleri oluşturan bir parçalar sistemi bulunur. Dönme eksenine yakın bir yerden içeriye giren ve çevreye doğru fırlatılan malzeme, ezilerek değil, yolu üzerinde aldığı darbelerle öğütülür.

Toplu öğütücüler'de yatay eksenli bir silindir içine sert malzemeden yapılmış kürelerle birlikte yerleştirilen malzeme, dönen tüm sistemle birlikte sürüklenen ve yeniden düşen toplarla ezilir Cevher çok sertse, kendi büyük parçaları öğütücü görevi yapabilir.

Otojen öğütücüler ya da *kaskat öğütücüler* bir ön kırma gerektirmez. Büyük çaplı silindir oldukça büyük bir hızla dönerken yataklardan birinin içinden giren ve merkezkaç kuvvetin etkisiyle kaldırılan büyük parçalar birbirinin üzerine düşerek yavaş yavaş ufalanırlar. Güçleri 10 000 BG'ne kadar olabilen bu tip öğütücüler, çok büyük donanımlarda giderek daha fazla kullanılmaktadır.

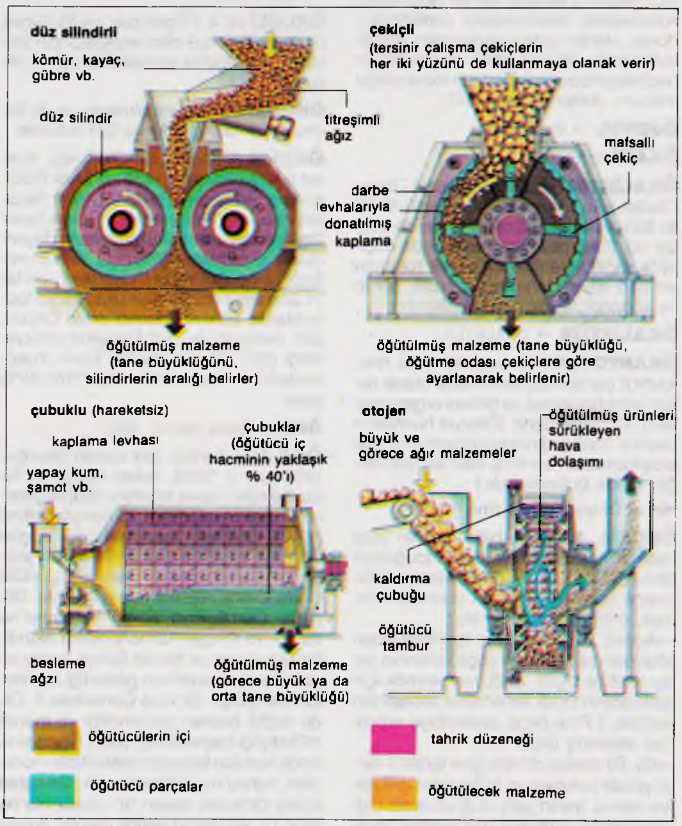
Tarımda kullanılan öğütücülerde, öğütme işlemi çoğunlukla hızla dönen bir mil üzerine radyal olarak yerleştirilen çekiçlerin ya da döveçlerin çarpmasıyla ve daha nadir olarak da mazlemeyi iki silindir arasından geçirerek ezmek suretiyle gerçekleştirilir.

Öğütücüler, öğüttükleri ürünün tipine göre sınıflandırılır. *Tohum öğütücüleri,* hayvan yemi üretmekte kullanılır. Bunlar

traktörle çekilen saman ve ürün artığı öğütücüsü

Rivierre-Casalis

ÇEŞİTLİ ÖĞÜTÜCÜ TİPLERİ

Larousse

Ökolampadius. Bakır üstüne gravür. *Protestanlık kitaplığı Paris*

Mim Kemal Öke

ökse ardıcı

çoğu kez, karıştırıcılarla birleştirilerek öğütücü-karıştırıcılar elde edilir. Tarımda kullanılan öğütücülerin birçoğu binalar içinde yer alır ve elektrik motorlarıyla tahrik edilir. Saman ve ürün artığı öğütmekte kullanılan öğütücüler, yatay ve enlemesine bir mil üzerine monte edilen döveçleri ya da çekiçleri, kimi kez de, yere koşut olarak dönen bir helisi bulunan seyyar makinelerdir. (→ SAP* DEĞİRMENİ.) *Çakıllı öğütücüler,* aynı tipten, ama çok güçlendirilmiş makinelerdir.

Kâğıtçılıkta öğütücüler, kuru ya da hafifçe nemlendirilmiş eski kâğıtları ve kartonları parçalamak için ya da pişirmeden önce ekin saplarını ezmek için kullanılır (silindirli öğütücüler, çekiçli öğütücüler vb.).

Çöplerin işlenmesinde çoğu kez çekiçli öğütücüler kullanılır; aynı zamanda kâğıt yapraklarına ya da plastik maddelere uyarlanan parçalama sistemleri de vardır. Bu aygıtların kullanılabilmesi için arıtma istasyonlarının uygun biçimde düzenlenmesi gerekir. Toz haline getirdiği çöpler eviye çıkış borusundan bir su akımı ile sürüklenen ve artık öğütücü denen elektrikli bireysel öğütücüler de kullanılmaktadır. Altına yerleştirildikleri eviyenin çıkış deliğine bağlanan bu tip aygıtlar, çöplerin konduğu bir *öğütme odası,* kırıcı dişleri taşıyan bir başlık, bir öğütme tablası ve merkezkaç basınç altında çalışan bir boşaltma odası içerir. Bir elektrik motoru öğütme ve kırma tablalarını çevirir. Aygıt ancak yeterli miktarda su verdiğinde çalışır ve güvenlik bir disjonktörle sağlanır.

ÖĞÜTÜLMEK → ÖĞÜTMEK.

ÖĞÜTÜŞ a. Öğütmek eylemi ya da biçimi.

ÖHÖ ünl. **1.** Öksürme sesi. **—2.** Bir kimsenin orada bulunduğunu belli etmek, dikkat çekmek, bir kimsenin sözleri ya da davranışlarına takılmak, bir kimseyle eğlenmek için öksürüğü taklit ederek çıkardığı ses.

ÖJENAT a. (fr. *eugénate*). Dişç. cerr. Çinko oksitle öjenol tozu spatula ile karıştırılarak hazırlanan ve gittikçe katılaşan beyaz macun. (Öjenatlar, dentin oluşumunu kolaylaştıran nedbeleştirici özelliğinden dolayı, dentin yarası pansumanı olarak kullanıldığı gibi diş kökü ve çevresinin nedbeleşmesini kolaylaştıran kanal dolgu macunu olarak da kullanılır.)

ÖJENOL → EUGENOL.

ÖKAİN → EUKAİN.

ÖKALİPTOL a. (fr. *eucalyptol*). Eczc. Okaliptusun başlıca bileşeni (oranı % 70 ila 85'e varır) olan sineola tedavide verilen ad. (Ökaliptol bronş salgısında değişiklik yapar ve antiseptik olarak solunum yollarını etkiler; inhalasyon, pastil, şurup ve süppozituar biçiminde kullanılır.)

ÖKALİPTÜS → OKALİPTÜS.

ÖKARYOT sıf. (fr. *eucaryote*). Biyol. PROKARYOT bakteri hücresine karşıt olarak üstün yapılı hayvansal ve bitkisel organizmaların hücresine denir. (Ökaryot hücrelerin başlıca özelliği, kromozomların bir zarla sitoplazmadan ayrılmış olan bir çekirdeğin içinde bulunmasıdır.)

◆ a. Ökaryot organizma.

ÖKÇE a. **1.** Ayakkabıda tabanın yere basmasını sağlayan ve ayak topuğunun altına gelen bölüm. **—2.** *Bir kimsenin ökçesine basmak,* onu çok yakından izlemek, onun peşinde olmak.

—Ayakkc. *Ökçe vardolası,* ayakkabı taban köselesinde yapılacak ökçe katlarının yatay kesitine biçim ve düzen vermek için ayakkabının topuk kenarlarına yerleştirilen vardola. ‖ *Pine ökçe,* ayakkabıya sonradan eklenmiş ökçe.

—Dy. Bir makas dilinde iğne tarafına karşıt yönde bulunan uç. ‖ *Ökçeden girilebilen makas,* trenin geliş doğrultusuna rağmen girilebilen makas. (Bir makasa ökçeden girebilmek için makasın kilitli olmaması ve transmisyonunda esnek bir çubuk bulunması gerekir. Girişten sonra tekrar eski konumlarını alabilen ya da giriş sırasındaki konumlarını koruyan tipleri vardır.) ‖ *Bir makasa ökçeden girmek,* bir trenden, bir lokomotiften söz ederken, trenin geliş doğrultusuna göre farklı bir doğrultuda bulunan makası ökçe tarafından aşarak onu birinci dingil tekerleklerinin etkisiyle uygun konuma getirmek.

—İnş. *Ökçe demiri,* bir panjurun duvara çarpmasını önleyen ve panjuru açık konumda tutmaya yarayan küçük metal parça. —Bir kapının kanatlarının gereğinden fazla açılmasını önlemek için zemine yerleştirilen metal parça.

—Nalbantl. *Ökçe yatırma,* nalın ökçesini tırnak yüzüne doğru, 2,5-3 cm bükme; bu işlem nal çakılırken tamamlanır.

—Tarım mak. Pullukta taban demirinin arka parçası. (Pulluk izinin dibine sürtünerek ilerler.)

—Vet. *Ökçe darlığı,* atlarda görülen ve toynağın arka kısmının (ökçe) daralmasıyla belirginleşen kusur. (Atı ökçeleri üzerinde yürümeye zorlayan her türlü nallama biçimi, ökçe darlığını yok edebilir.)

—Zootekn. Toynaklılarda ayak çeperinin arka kısmı (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Zootekn. Atta ökçe toynağın arkadaki çıkıntılı kısmıdır. Sağ ve soldaki iki ökçe çıkıntısının arasında kalan üçgenimsi boşlukta tırnak çatalı yer alır. İyi bir ökçe, toynak çeperinin ön taraftaki yüksekliğinin yarısı kadardır ve onun gibi yere 45° eğiktir.

Yüksek ökçeler toynak çeperinin ön yüksekliğinin yarısından fazladır ve dikeye yaklaşır. Bu ökçeler, genellikle "dar" dır. Bu kusur çoğunlukla tırnağı nallama sırasında yeterince yontmayan nalbantın hatasından ya da normal aşınmayı engelleyen çok uzun ve çok kalın kollu nal kullanılmasından doğar. Ökçe darlığı böyle başlar. Alçak ökçeler ise karşıt kusurdur: çoğunlukla düztabanlıkla birlikte bulunur. Önceki gibi bu kusur da uygun nallama ile düzeltilebilir.

ÖKÇECİ a. Ayakkabılar için ökçe yapan ve satan kimse.

ÖKÇELİ sıf. **1.** Ökçesi olan ya da ökçesi belirtilen biçimde olan ayakkabı için kullanılır. **—2.** Kadın ayakkabıları için, yüksek topuklu.

ÖKÇESİZ a. Ökçesi olmayan ya da ökçesi alçak olan ayakkabı için kullanılır.

ÖKÇÜN (Gündüz), türk hukukçu, siyaset adamı (Eskişehir 1936 - Ankara 1986). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1958). Ankara Hukuk fakültesi'nde devletler hukuku asistanı, doçent (1966) ve profesör (1974) oldu. Konuk profesör olarak Columbia Üniversitesi'nde bir yıl ders verdi (1975). Bazı uluslararası toplantılarda Türkiye'yi temsil eden Ökçün, SBF dekanlığı ve CHP Eskişehir milletvekilliği (1977-12 eylül 1980), Ecevit hükümetlerinde Dışişleri bakanlığı (1978-1979) yaptı.

ÖKE a. Deha sahibi, dâhi.

ÖKE (Mim Kemal), türk cerrah (İstanbul 1884 - *ay. y.* 1955). Askeri rüştiye ve Tıp idadisi'nden sonra Mektebi tıbbiyei şahane'yi hekim yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1910). Gülhane hastanesi'nde (bugün Gülhane askeri tıp akademisi) ihtisas yaptı. Türk-İtalyan savaşı sırasında gönüllü olarak Derne cephesi'nde görev aldı. Dönüşte Gümüşsuyu askeri hastanesi'ne cerrah ve röntgen uzmanı olarak atandı. Balkan savaşı ve Birinci Dünya savaşı sırasında ağır yaralıların getirildiği bu hastanede çalıştı. Bir süre Çanakkale 5. Ordu sağlık başkan yardımcılığı ve menzil müfettişliği başhekimliği yaptı. Savaş sırasında kurulan Bulaşıcı hastalıklarla mücadele kurulu'na başkanlık etti. Savaştan sonra Gülhane askeri tıp akademisi'ne Prof. Dr. Weiting'in yerine cerrahi hocası oldu (1918). Kurtuluş savaşı sırasında Ankara Cebeci merkez hastanesi'nde görev aldı; Gülhane tıp akademisi 1. hariciye kliniği'ni yönetti. Sakarya savaşı sırasında ağır yaralılar için Isparta'da Hilali ahmer (Kızılay) hastanesi'ni kurdu. 1923'te yeni bir statüyle çalışmaya başlayan Gülhane askeri tıp akademisi 1. hariciye kliniği'nde profesör ve direktör oldu. Mason locası Büyük üstatlığı yaptı (1930-1933). Emekli olduktan sonra (1941), İstanbul'dan milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1946).

Prof. Öke, Atatürk'ün güvendiği hekimlerdendi, onun ölümüne değin sağlığıyla yakından ilgilendi. Cerrahide, özellikle de karın cerrahisi alanında yaptığı yeniliklerle ünlendi; karın cerrahisinde uyguladığı bir yönteme "Mim Kemal usulü" adı verildi. Cerrahi alanında birçok incelemeleri ve kitapları vardır. Bunlardan başlıcaları: *Karın cerrahisi* (1935); *Diyabet ve şirürji* (1939).

ÖKELİK a. Öke olma durumu, niteliği; dâhilik.

ÖKLİT → EUKLEİDES.

ÖKMEN (Mahmut Nedim), türk siyaset adamı (Kilis 1908 - İstanbul 1967). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1931); maliye müfettişliği ve başmüfettişliği yaptı. DP'den Kahramanmaraş milletvekili seçildi (1950). Adnan Menderes hükümetlerinde Tarım (1951-1955; 1957-1960) ve Maliye (1955-1956) bakanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960 hareketi'nden sonra Yüksek adalet divanı'nda Anayasa'yı ihlal suçundan yargılanıp hüküm giydi. Hastalığı nedeniyle serbest bırakıldı.

ÖKOLAMPADİUS (Johannes HAUSSCHEİN ya da HUSSCHİN, — denir), isviçreli reformcu (Weinsberg 1482 - Basel 1531). Erasmus ile dost olan bu hümanist, profesör olduğu (1523) Basel'de Reform'dan yana bir tutum takındı. Katedralin papazı oldu (1529), Kilise'yi Reform'un ilkelerine göre yeniden düzenledi. Barışçı bir yaradılışta olduğundan, kudasta İsa'nın gerçek varlığı üzerine çıkan uzlaşmazlıkta, Zwingli'nin tinsel yorumunu benimsemekle birlikte Luther ile Zwingli'nin görüşlerini bağdaştırmaya çalıştı.

ÖKOLİT a. (fr. *eucolite*). Miner. Karmaşık kalsiyum, sodyum, demir, manganez, seryum ve niyobyum silikozirkonat.

ÖKROMATİN a. (fr. *euchromatine;* yun. *eu,* iyi, ve *khroma,* renk'ten). Biyol. Özel kimyasal bileşimi olan kromatin tipi.

—ANSİKL. Ökromatin holoproteinlerle birleşmiş dezoksiribonükleoproteinlerden oluşur. Kromozomların daha hafif boyanan ve interfaz sırasında az görülen bazı bölümlerinde yer alır. Belli bir kromozomda ökromatin bölütlerinin uzunluğu ve konumları sabittir.

ÖKSE a. (yun. *iksos*). **1.** Ökseotu ya da çobanpüskülünden yapılan ve çoğunlukla kuş tutmak için kullanılan, yapışkan ve cıvık madde. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu macuna bulanarak kuş tutmakta kullanılan değnek; ökse çubuğu: *Ökseye yakalanan kuşları salıvermek.* **—3.** Çekiciliğini kullanarak erkekleri kendisine bağlayan kadın. **—4.** *Ökse avı,* bir ökse yardımıyla gerçekleştirilen av. ‖ *Ökse çubuğu,* kuş tutmak için üzerine ökse sürülmüş değnek. ‖ *Ökseye basmak, tutulmak,* bilmeyerek ya da dikkatsizce kendi zararına olan bir iş yapmak; yanılarak zarara uğramak.

—ANSİKL. Ökse, dikenli çobanpüskülü kabuğunun iç bölümünden yapılır. Suda kaynatılan kabuk bir macuna, kendi haline bırakılan macunsa mayalanmaya başladıktan sonra ökseye dönüşür. Keten yağı rüzgârsız bir yerde kaynatılınca da bu madde elde edilir. Ayrıca ökseotu saplarından da ökse sağlanabilir.

ÖKSE ARDICI a. Avrasya ya da Kuzey Afrika'da yaşayan ardıçkuşu. (Hepçildir. Mart ayından başlayarak Kuzey Akdeniz

ülkelerinde yuva yapar. En kuzeydeki topluluklar kışı geçirmek için Akdeniz bölgesine göç ederler. Bil. a. *Turdus viscivorus;* karatavukgiller familyası.)

ÖKSEKUŞU a. Zool. SAKAKUŞU'nun eşanlamlısı.

ÖKSENİT a. (fr. *euxénite;* yun. *euksenos*'tan). Miner. Çoğu zaman kahverengimsi siyah amorf kütleler biçiminde, kimi zaman da dağınık kristaller halinde bulunan doğal itriyum, seryum ve uranyum titanoniyobat.

ÖKSEOTU a. Her mevsimde yapraklı olan ve ağaçlar üzerinde yaşayan bitki. (Bil. a. *Viscum album;* ökseotugiller familyası.)
—ANSİKL. Bot. Yarı asalak bir bitki olan ökseotu birçok ağacın (özellikle elma ve nadiren meşe) dalları üzerinde yaşar. Saplar hep ikiye ayrılarak dallanır (dikotomi) ve karşıt, klorofilce zengin, kalın yapraklar taşır. Çiçekleri bireşeylidir; meyveler tek tohumlu, yuvarlak, beyaz, yapışkan ve suludur. Bazı kuşlar, örneğin ardıç kuşları, bunları çok sever; kondukları ağaçların üzerine dışkılarıyla bıraktıkları tohumlar, ökseotunun yayılmasını sağlar. Her zaman yeşil olan ökseotu, kışın yaprakları dökülmüş olan konak ağaçları, kendi klorofil özümlemesinin ürünlerinden yararlandırdığı için, bazı yazarlar bu işbirliğini bir ortakyaşama benzetirler. Bununla beraber, ökseotu bir ağaç üzerinde fazla miktarda bulunursa ağacı yorar ve tüketir. Ökseotunun meyvelerinden ökse elde edilir. Meyveler eczacılıkta ve halk hekimliğinde de kullanılır. (→ ÇEKEM.) Ökseotunu yok etmek için kesmek, ona desteklik eden dalı iyice budamak, yerini demir sülfat eriyiği ile badanalamak ve yarayı katranla sıvamak gerekir.

ÖKSEOTUGİLLER a. Ağaçların dalları üzerinde asalak ya da yarı asalak yaşayan ve köklerinden bir kısmı konak ağacın dokularına girerek emece dönüşen bitkiler familyası. (Bil. a. *loranthaceae.*)
—ANSİKL. Ökseotugillerde yapraklar karşılıklı, kalın, meşin gibi sert ve bütündür; bazılarında körelerek pul halini alır; kimi türlerde daimidir, kimi türlerde mevsimi gelince dökülür. Çiçekler erdişi ya da bireşeyli, düzgün yapılı, çok ufak çiçek örtülü, çoğunlukla yeşilimsi ya da sarımtıraktır. Üzümsü olan meyvelerin etli kısmı çok yapışıktır (ökse). Özellikle sıcak bölgelerde yetişen ökseotugillerin 30 cinsi ve 100'den fazla türü vardır. Adi ökseotu *(Viscum album)* Türkiye'de birçok ağaçta (göknar, çam, çeşitli orman ağaçları), kırmızı meyveli zeytin ökseotu *(V. cruciatum)* Akdeniz bölgesinde zeytin ağaçlarında, *loranthus* meşe ve kestane, *arceuthobium* andız ve ardıç üzerinde yetişir.

ÖKSİNİK sıf. (fr. *euxinique;* Karadeniz' in fr. esk. a. *Pont-Euxin*'den). Düşey su dolaşımının, derinlerdeki tabakalarda oksijenin azalmasına ve bakteri kökenli kükürtlü hidrojenin artmasına yol açtığı havzalar ve su kütleleri için kullanılır. (Suların indirgeyici özelliği, dipteki mide bulandırıcı çamur üzerinde biriken organik gereçlerin korunmasına yardım eder.)

ÖKSİNİZM a. (fr. *euxinisme*). Denizbil. Öksinik havzaların (daha çok bir eşikle kapalı havzalarda görülür) ve su kütlelerinin özelliği.

ÖKSÜ a. *Yörs.* Yarı yarıya yanmış odun parçası.

ÖKSÜLEMEK g. f. *Yörs.* **1.** Ateşi, yarı yanmış odunla tutuşturmak. **—2.** Tahrik etmek, kışkırtmak.

ÖKSÜRME a. Öksürmek eylemi.

ÖKSÜRMEK gçz. f. **1.** Akciğerlerde bulunan havayı istemsiz olarak ve gürültülü biçimde bir ya da birçok sarsılmayla dışarı atmak. **—2.** İstemli olarak, boğazı kazıyan bir öksürük sesi çıkarmak: *Bir kimsenin dikkatini çekmek için öksürmek.* **—3.** Öksürüklü bir hastalığa yakalanmak; öksürük olmak: *Çocuk öksürüyor, denize sokmayalım.* **—4.** Bir motor sözkonusuysa, işlemeye başlamazdan önce birkaç kez patlayıcı ses çıkarmak. **—5.** *Öksürüp tıksırmak,* kesik kesik öksürmek: *Başına gelenleri öksüre tıksıra anlatmaya başladı.*

◆ **öksürtmek** ettirg. f. Bir şey sözkonusuysa, bir kimsenin öksürmesine yol açmak: *Pipo dumanı beni öksürtüyor.*

ÖKSÜRTME a. Öksürtmek eylemi.

ÖKSÜRTMEK → ÖKSÜRMEK.

ÖKSÜRTÜCÜ sıf. Pnömol. **1.** Öksürüğe neden olan, öksürten. **—2.** *Öksürtücü bölgeler,* uyarılınca öksürtücü refleksi başlatan, solunum mukozasının özgül bölgeleri. ‖ *Öksürtücü refleks,* öksürüğü başlatan refleks.

ÖKSÜRÜK a. **1.** Kısa bir soluk alışın ardından zorlanarak ve gürültülü bir biçimde havanın dışarı atılması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Genellikle üşütmeyle ortaya çıkan ve öksürükle kendini gösteren hastalık: *Öksürüğe yakalanmak. Öksürük olmak.*
—Eczc. *Öksürük ilacı,* öksürüğü yatıştıran ya da yok eden ilaç. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. *Bulaşıcı köpek öksürüğü,* çok sayıda köpek beslenen ve yetiştirilen yerlerde görülen trakeobronşit.
—ANSİKL. Öksürük bir refleks eylemidir; bu refleksin sinir yolları, solunum mukozasının öksürtücü bölgelerinden (gırtlak, soluk borusu, bronşlar) başlayarak soğanilikteki solunum merkezine gider ve soluk verme kaslarında son bulur. Çoğu zaman belirgin özellikleri vardır: plevra hastalıklarında kuru, bronşitlerde dolu ve hırıltılı, boğmacada nöbetli, vb. Öksürük, balgam sökmeyi ve solunum yollarını serbestleştirmeyi sağladığından ille de kesilmeye çalışılmamalıdır.
—Eczc. Öksürük ilaçları iki gruba ayrılır: soğanilikteki öksürük merkezini etkileyerek öksürük refleksini ortadan kaldıranlar ve uyku vermeden solunum organlarını etkileyenler. Bu sonuncular bronş kasılmalarını tutuklayarak yerel anestezik etki gösterirler; ya da iltihap önleyici etki yaratırlar.

ÖKSÜRÜKLÜ sıf. **1.** Sürekli öksüren kimse için kullanılır. **—2.** *Öksürüklü tıksırıklı,* sağlıksız, hastalıklı kimse için söylenir.

ÖKSÜRÜKOTU a. Bütün Avrupa'da yaygın, gövdesiz, köksaplı, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *tussilago;* bileşikgiller familyası.)
—ANSİKL. Öksürükotunun dişli, kalın damarlı ve alt yüzü beyazımsı olan yaprakları, uzun çiçek saplarından sonra çıkar. Çiçekleri, kırmızı pulcuklarla kaplı uzun bir sapın ucunda sarı bir kömeç halinde toplu bulunur. Türkiye'de bulunan türü *(Tussilago farfara)* Kuzey Anadolu'da, kuru yamaçlarda ve yol kenarlarında yetişir. Halk arasında buna farfaraotu, kavalak ve sulandıkotu da denir.
—Eczc. Öksürükotunun *(Tussilago farfara)* çiçek kömeci infusyon şeklinde öksürük kesici olarak kullanılır. Göğüs yumuşatıcı ve yara iyileştirici bitki karışımlarına da katılır.)
—Halk. hek. Öksürükotunun kurutulmuş yaprakları helme ve acı maddeler içerir Öksürük kesici ve göğüs yumuşatıcı etkisi vardır. Çiçekleri de aynı amaçla kullanılır. İnfusyon yapılarak günde 2-3 bardak içilir.

ÖKSÜRÜKTEPE → DÜNDARTEPE.

ÖKSÜZ sıf. ve a. (türkç. *ög,* anne'den *ög -süz*). **1.** Annesi ya da babası, ya da hem annesi, hem babası ölmüş olan çocuk: *Öksüz büyümek. Öksüzlere ilgi, şefkat göstermek.* **—2.** Kimsesiz, yalnız. **—3.** *Öksüz kalmak,* annesi ve babası ölmüş olmak: *Yedi yaşımdayken öksüz kalmıştım;* hiçbir yakını kimsesi bulunmamak. ‖ *Öksüz (gözü) doyuran,* çok büyük tabak, çanak, bardak vb. için kullanılır. ‖ *Öksüz sevindiren,* bir kimseye verilen değersiz ancak gösterişli şeyler, özellikle de giysi için kullanılır. ‖ *Öksüze kaftan biçmek,* çaresizlik içinde bulunan kimsesiz, arkasız birine büyük olanaklar sağlamak. ‖ *Öksüzler anası, öksüzler babası,* yoksul ve kimsesiz olanlara yardım eden, onları koruyan kadın ya da erkek.

ÖKSÜZ ÂŞIK, asıl adı **Ali,** türk halk şairi (XVII. yy.). Yeniçeri ocağı'ndan yetişmiş şairlerdendir. Bir şiirinden Tuna boylarında yaşadığı anlaşılmaktadır *("Eser bad-ı saba yeli Tuna'nın").* Doğadan, aşktan, gurbetten söz eden içtenlikli şiirleri vardır. Âşık Ömer onu *"Öksüz Âşık deyişleri aseldir* [bal]" diye över.

ÖKSÜZ DEDE, türk halk şairi (XVI. yy.). Yeniçeri ocağı'ndan yetişmiş şairlerdendir. Osmanlı-İran savaşı'nda (1570-1590) Ferhat Paşa tarafından İstanbul'a getirilen İran şehzadesi Mirza Haydar hakkındaki koşmasıyla *("İmirza'mı hoşça tutun ağalar")* tanınır.

ÖKSÜZBALIĞI a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin 200-250 m derinlikteki ince çakıllı, kumlu-çamurlu diplerinde yaşayan kemiklibalık. (Parmak biçimini almış, birbirinden ayrı hareket edebilen göğüs yüzgeci ışınları üzerinde yürür. Ağzı alt taraftadır. Hepçil beslenir. Bil. a. *Trigla lyra;* kırlangıçbalığıgiller familyası; boyu 60 cm'ye kadar.)

ÖKSÜZLÜK a. **1.** Öksüz olma durumu. **—2.** Kimsesizlik, yalnızlık.
—Arıc. Anaarıdan yoksun kalmış kovanın durumu.
—ANSİKL. Arıc. İşçi arıların öksüz kaldıklarını anlamaları için yarım saat yeter. Bunu anlar anlamaz, yan yana bulunan üç gümecin arasındaki bölmeleri yıkarak bir kurtarıcı ana gümeci yapar ve el altında üç günlükten daha genç larvalar varsa bunları içine yerleştirip bolca arısütüyle besler, yeni anaarı üretirler. Körpe larva bulunmazsa işçiler analaşır ve yumurtlamaya başlar (larvalar ve bulundukları yer tamamen tahrip olmuşsa hemen hemen, bütün işçiler yumurtlamaya katılır). Fakat yumurtalar döllenmemiş olduğundan bunlardan sadece erkek arı üret ve kovan "erkek arı kovanı" haline gelir; bu da kovanın sonu olur; ancak *Cap arısı* denen ırk belki bu akibetten kurtulabilir.

ÖKTE (Melek), **Gün** ve **Koşer** soyadlarıyla da bilinir, türk tiyatro oyuncusu (Kastamonu 1919 - İzmir 1975). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nün ilk mezunlarındandır (1941). Tatbikat sahnesi'nde, sonra Devlet tiyatrosu'nda oynadı. Birçok piyeste başrole çıktı. 1963'te Oraloğlu topluluğu'nda konuk yönetmen ve oyuncu olarak bulundu. Aynı yıllarda bir süre İzmir Devlet tiyatrosu müdürlüğü de yaptı.

ÖKTEL (Nurettin Mazhar), türk veteriner (İstanbul 1906 - *ay.y.* 1974). Yüksek veteriner okulu'nu (1928) ve Eczacılık okulu'nu bitirdi. Veteriner okulu'nda tedavi asistanı (1933), daha sonra Yüksek ziraat enstitüsü'nde iç hastalıkları kliniği asistanı olarak çalıştı. Farmakoloji ve toksikoloji enstitüsü şefliğine getirildi (1941). Doçent (1943), profesör (1947), kürsü profesörü (1952) oldu. 1962'de Veteriner fakültesi'nden ayrılarak Ankara Üniversitesi eczacılık fakültesi farmakoloji kürsüsü'ne geçti, aynı yıl dekan seçildi. Başlıca yapıtları: *Türkiye'de kullanılan ev ilaçlarıyla bunların farmakolojik tesirleri ve tedavide ehemmiyeti* (1939), *Veteriner hekimlere mahsus ilaç şekilleri ve bunların hazırlanmalarının ilmi esasları* (1959).

ÖKTEM (Hulusi), türk müzikçi (Köprülü, Makedonya, 1892 - İstanbul 1959). İstanbul Belediye konservatuvarı'nın yatılı bölümünü yönettiği yıllarda İstanbul Şehir bandosu'nu kurdu ve şefliğini yaptı (1927-1934). Marşlar, okul şarkıları bes-

ökseotu

öksürükotu
(Tussilago farfara)

Tankut Öktem
Sevgi (1988)
Seul Kültür merkezi
Kore Cumhuriyeti

teledi, birçok halk türküsünü armonize etti.

ÖKTEM (İmran), türk hukukçu (İstanbul 1904 - Ankara 1969). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Değişik yerlerde yargıçlık yaptı. Yargıtay üyeliğine seçildi (1949). Yargıtay ikinci (1952) ve birinci başkanı (1966) oldu. Yargıtay başkanı olarak adli yılı açış konuşmasında, nurculara karşı aldığı tavır ve laiklik konusunda yaptığı açıklamalar büyük bir yankı uyandırdı. Ölümünde, Ankara'daki cenaze töreninde protesto gösterileri yapıldı.

ÖKTEM (İbrahim), türk siyaset adamı (Karaman 1904 - İstanbul 1982). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi; çeşitli devlet hastahanelerinde görev yaptı; uzmanlık sınavı vererek operatör oldu; Bursa hastanesi başhekimiyken Demokrat parti'den Bursa milletvekili seçildi (1954-1957). DP içindeki İspat hakkı hareketi'ne katıldı; DP'den ayrılarak Hürriyet partisi'nin kurucuları arasında yer aldı (1955). 1957 seçimlerinde bu partinin başarı gösterememesi üzerine CHP'ye katılması evresinde CHP parti meclisi'nde görev aldı; genel sekreter yardımcılığı yaptı. 1961 Kurucu meclis'inde CHP'nin temsilcisi oldu. Yapılan genel seçimlerde yeniden Bursa milletvekili seçildi (1961 -1973). İsmet İnönü hükümetlerinde (1963 -1965) Milli eğitim bakanlığı yaptı.

J. Six

öküz

ÖKTEM (Tankut), türk heykelci ve seramikçi (Konya 1940). İstanbul Tatbiki güzel sanatlar yüksekokulu seramik bölümü'nü bitirdi (1965). Aynı kurumda öğretim üyeliği, bölüm başkanlığı (1976-1978), müdürlük (1979-1982) yaptı. Marmara Üniversitesi güzel sanatlar fakültesi heykel bölümü başkanı (1983-1985) oldu. Şimdi seramik ve heykel bölümleri öğretim üyeliğini sürdürüyor. Birçok *Atatürk* (Saray-Tekirdağ, 1971; Orhangazi-Bursa, 1973; Hava harp okulu, 1980; Tuzla Piyade okulu, 1981; Kara harp okulu, 1987, İnegöl, 1989; Budapeşte , 1992; Bayrampaşa ve Conkbayırı, 1993, vb.) heykel ve anıtlarından başka, Bayrampaşa'daki *Fatih Sultan Mehmet* (1978), Magosa'daki *Özgürlük* (1978), Manisa'daki *Milli egemenlik* (1986), Kastamonu'daki *Şerife Bacı* (1987), Zonguldak'taki *Maden işçileri* (1987), Çanakkale'de *Dumlupınar şehitliği* (1992), vb. anıtları gerçekleştirdi. Açılan uluslararası bir yarışmayı kazanması üzerine bir heykeli Seul'deki (Güney Kore) Kültür merkezi önüne dikildi. Tarabya oteli (1966), 10. Uluslararası heykel sergisi (1967), İzmir Türk denizcileri anıtı uygulaması (1969), Kırkpınar anıtı (1973), Mersin Kuvayı milliye anıtı (1974), Arkeoloji müzesi seramik dalı (1975), Stuttgart Uluslararası heykel sempozyumu (1990) gibi ödüllerin de sahibidir.

S. Held

bir yunan sunağını süsleyen öküzbaşı (Delos adası)

ÖKÜZ a. **1.** Koşumda daha uysal olması ya da semirmeye, besiye daha elverişli hale gelmesi için burulmuş erkek sığır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kaba.* Bön, görgüsüz, kaba. **—3.** *Arg.* İçine cıva konmuş hileli zar. **—4.** *Öküz arabası*, öküzlerin koşulduğu araba. || *Öküz arabası (kağnı) gibi*, oldukça ağır giden taşıtlar için kullanılır. || *Öküz damı*, öküzler için yapılmış ahır. || *Öküz gibi*, aptal, duygusuz, anlayışsız, görgüsüz kimseler için kullanılır: *Öküz gibi biridir o, böyle inceliklerden anlamaz.* || *Öküz gibi bakmak*, hiçbir şey anlamadan, aptal aptal bakmak: *Sırtını duvara vermiş dans edenlere öküz gibi bakıyordu.* || *Öküz öldü, ortaklık ayrıldı, bozuldu, bitti*, iki kişiyi ya da daha çok kimseyi birbirine yakınlaştıran, bağlayan bir nedenin yok olmasıyla birlikte yakınlığın da kalkması, çözülmesi durumunda söylenir. || *Öküz trene bakar gibi bakmak*, aptal aptal, bön bön bakmak. || *Öküze boynuzu yük olmaz, öküze boynuzu ağır gelmez*, insana yakınlarının yük olmayacağını belirtmek için söylenir (tkz.). || *Öküze boyunduruğu kuyruğundan vurmak*, bir işe tersinden başlayarak onu acemice yapmak. || *Öküzü dama (bacaya) çıkarmak*, olanak dışı bir işi yapmaya kalkışmak. || *Öküzü bıçağın yanına götürmek*, bir işin yapılmasında gereksiz yere güçlük çıkarılması durumunda söylenir. || *Öküzün altında buzağı aramak*, akla aykırı, inandırıcı olmayan bahanelerle suç ve suçlu arayan bir tutum içinde olmak.

—ANSİKL. Burulmuş erkek sığır 1,5-2 yaşından itibaren öküz adını alır. Bu yaşa gelinceye kadar, yavru iken *buzağı*, 1 yaşına kadar *dana*, ondan sonra, burulmamışsa *boğa*, burulmuşsa *tosun* adıyla anılır.

Sanayileşmiş ülkelerde öküzün koşum hayvanı olarak kullanılması sona ermiş, kullanım bugün için tamamen et üretimine yönelmiştir. Çalışmayan öküzün eti çok iyi olur, çünkü eneme, öküzün etini daha yumuşak ve daha yağlı yapar. Ekonomik nedenlerle günümüzde kasaplık hayvanların daha genç olması yönünde genel bir eğilim vardır; hayvanlar çoğunlukla iki üç yaş arasında kesime verilir. Ama mera hayvancılığı yapılan ülkelerde kesim biraz daha ileri yaşlarda yapılabilir (5 yaş gibi). Öküz besisinin son evresi ahırda ya da merada tamamlanabilir.

Türkiye'de öküz etine kasaplarda asla "öküz eti" denmez. Genç öküz ve inek etine "dana eti", yaşlı öküz ve inek etine "sığır eti" denir.

ÖKÜZ BALIKÇILI a. Güney Avrupa' dan Batı Asya'ya kadar uzanan alanda yaşayan balıkçıl. (Boynu, gagası, bacakları kısadır. Kent çevresinde yaşamayı sever. Çekirgelerin toplandığı dönemlerde bozkırlarda bu hayvanların ardına düşer. Bil. a. *Bubulcus ibis;* balıkçılgiller familyası.)

ÖKÜZ MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Öküz, Damat.

ÖKÜZ SUKURBAĞASI a. Zool. Kuzey Amerika'da yaşayan iri sukurbağası. (Tiknaz bedeni alacalı yeşildir. Avlayabildiği her şeyi yer. Uzunluğu 15-20 cm'yi bulur. Bil. a. *Rana catesbiena;* sukurbağasıgiller familyası.)

ÖKÜZBALIĞI a. Zool. Sıcak, ılık, oldukça serin denizlerin 100 m derinlikteki ortasularında ve yüzeye yakın kesimlerinde yaşayan kıkırdaklıbalık. (Solungaç yaylan birleşik bir kapakla örtülü değildir, ayrı ayrı yedi çift yarıkla dışarı açılır. Bedenleri torpil biçimindedir. Karadeniz dışındaki denizlerimizde bulunur. Etçildir. Bil. a. *Heptranchias perlo;* yarıklıgiller familyası; boyu 3 m'ye kadar.) [Eşanl. YEDİ YARIKLI CANAVARBALIĞI.]

ÖKÜZBAŞI a. Şeritler ve çiçek taçlarıyla süslü çelimsiz bir öküz başı biçiminde bezeme motifi. (Antikçağ'da tapınak, sunak ve mezar frizlerinde kullanılan ve törenlerde kurban edilen hayvanları çağrıştıran öküzbaşları, Rönesans'ta yeniden yaygınlık kazandı.)

ÖKÜZBURNU a. Zool. Bazen kalao*'ya verilen ad.

ÖKÜZGÖZÜ a. Elazığ yöresinde yetiştirilen büyük, uzun salkımlı sık, yuvarlak, mor renkli ve kalın kabuklu, bol sulu, tatlı, iri üzüm. (Kaliteli kırmızı şarap yapımında kullanılır.)

ÖKÜZGÖZÜ a. Avrupa, Kuzey Afrika ve Batı Asya'da yetişen biryıllık otsu bitki. (Yaprakları ince uzun, kargı biçimindedir; çiçekleri sarı ya da turuncu kömeçler halinde topludur. Kömecin çevresindeki çiçekler dilsi, ortasındakiler borumsudur. Yetiştirilmesi çok kolay olan öküzgözü Batı Avrupa'da bahçelerde de yetiştirilir. Bil. a. *calendula;* bileşikgiller familyası.) [Türkiye' de yöresel olarak *altıncık* ve *ölüçiçeği* de denir.]

—ANSİKL. Çayır öküzgözü *(Calendula arvensis)* ile tıbbi öküzgözünün *(C. officinalis)* çiçekleri safra artırıcı ve antiemflamatuardır. Öküzgözü tentüründen hazırlanan homeopatik ilaç ülserleşmiş yaralarda ağrı kesici ve antiseptik olarak kullanılır.

ÖKÜZGÖZÜ a. Anthemis cinsinden papatya türü *(Anthemis arvensis)*. [Trakya ve Kuzey Anadolu'da yol kenarlarında ve boş tarlalarda yetişir, ama seyrek bulunan bir papatya türüdür. Yöresel olarak yabani papatya, sığırgözü ve sığır papatyası da denir]

ÖKÜZGÖZÜ a. Batı Avrupa'da halk hekimliğinde iltihap dağıtıcı nitelikleri için kullanılan otsu bitki. (Bil. a. *arnica;* bileşikgiller familyası.) [Dağ öküzgözü *(Arnica montana)* dağlardaki meralarda yetişir. Turuncu sarı çiçekler açar; çiçeklerinden, dolaşım sistemini uyarıcı nitelikler taşıdığı için ekimozlara karşı kullanılan bir sıvı çıkarılır] (Eşanl. ARNİKA.)

ÖKÜZİNİ mağarası. Arkeol. Antalya' da Karain mağarasının yaklaşık 20 km K.-D.'sunda mağara; 1957'de İ. Kılıç Kökten tarafından saptandı. Yapılan kazılarda beş kültür evresi belirlendi; Üst Yontmataş döneminden çakmaktaşı ve obsidiyenden aletler, Yenitaş ve Bakırtaş dönemleriyle İlk Tunç çağdan (Bakırçağ) çeşitli çanak çömlekler ele geçti. Bakırtaş katmanında ayrıca pişmiş topraktan sacayakları bulundu. Bu katmanda yarı çömelmiş durumda yatırılmış, kolları göğüs üzerine bükülmüş bir iskelet ortaya çıkarıldı.

ÖKÜZKÜMESİ, parlak Aldebaran yıldızının yakınında, Boğa* takımyıldızında yer alan eğik V biçiminde açık yıldız kümesi. Aslında bu küme, "Boğa akımı" denilen çok geniş bir yıldız topluluğunun çekirdeğidir. Bu kümede 140 yıldız bulunduğu kesindir, ama bunlardan başka yüzlerce yıldız da bu kümede yer alabilir. Yaklaşık 150 ıy uzaklıktaki bu küme, Gökada içindeki bilinen bütün kümelerin en yakın olanıdır. En parlak yıldızları A 3 ya da A 5 tayf tipindedir, ama çoğunluğu Hertzsprung-Russel diyagramının ana serisine ait F, G ya da K tipindeki cücelerdir. Olası yaşı bir milyar yıl düzeyindedir. (→ GÖK haritası.)

ÖKÜZLÜK a. *Kaba.* **1.** Kabalık, görgüsüzlük, bilgisizlik. **—2.** Aptalca, kabalıkla ve düşüncesizce yapılan davranış.

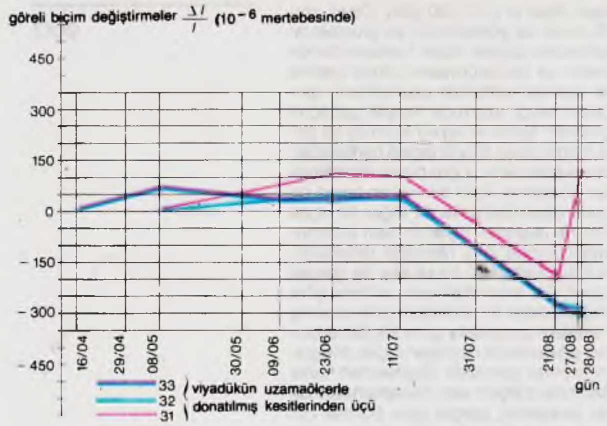
ÖKÜZSOĞUĞU → SİTTE*İ SEVR

ÖL a. *Yörs.* **1.** Toprağın nemi; tav. **—2.** Islaklık.

ÖLAND, Baltık denizi'nde (Kalmar) İsveç'e bağlı ada; 1 344 km²; 20 200 nüf. Başlıca kenti *Borgholm.* 6 km uzunluğunda bir köprüyle kıtaya bağlanan, uzun biçimli, verimsiz bir platodur: Kalmar boğazında yalıyarlar oluşturmakla birlikte, yumuşak bir eğimle Baltık'a doğru iner. İkliminin yumuşaklığı nedeniyle, beğenilen bir dinlenme yöresidir. Adanın güney bö-

lümünde, kuş rezervi ve kuşbilim müzesi. Uranyum madeni.

ÖLÇEK a. **1.** Hacim ölçmede kullanılan sığası saptanmış kap, bu kabın içeriği. **—2.** Tahıl ölçmeye yarayan kap; kile. **—3.** Dört okkaya eşit ağırlık ölçüsü.
—Astrofiz. *Evren'in ölçek faktörü,* statik olmayan Evren'in göreli modellerinde, iki gökada arasındaki uzaklık süresine göre değişimi belirten parametre. (Eşanl. EVREN YARIÇAPI.)
—Avc. Av tüfeği kartuşuna konan barut ya da saçmayı ölçmeye yarayan, küçük, saplı, metal kap.
—Bes. san. Herhangi bir maddeden belli bir miktarı bir kaba ya da bir kanalda akmakta olan bir sıvıya ölçülü olarak katmaya yarayan aygıt. (Elle çalıştırılanları bulunduğu gibi otomatik olarak çalışanları da vardır.)
—Coğ. ve Haritc. Harita üzerinde belirli iki nokta arasındaki uzunluğun, yeryüzünde bu iki nokta arasındaki gerçek uzunluğa oranı. (Eşanl. MİKYAS.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Çizgisel ölçek,* üzerinde haritadaki uzunlukların gerçekteki karşılığını gösteren sayılar bulunan çizgi. || *Kesir ölçek,* küçültme oranını gösteren kesir: *1: 200 000*
—Denizc. *Gelgit ölçeği,* denizde belli bir noktaya yerleştirilen ve kabarma sırasındaki su yüksekliğini ölçmede kullanılan dereceli düşey cetvel. (Bu yükseklikleri kaydeden aygıta gelgitölçer denir.) || *Yük* ya da *deplasman ölçeği,* rakam ya da eğri olarak aşağıdaki bilgileri gösteren tablo: 1. boş çektiği suda geminin deplasmanı; 2. farklı çektiği sularda geminin deplasmanı, bu çektiği sularda, geminin batması için gerekli ton sayısı bir ingiliz parmağı ya da bir santimetredir; 3. bir geminin farklı çektiği sulara karşılık gelen ve 1 016 ya da 1 000 kg'lık tonlarla gösterilen long ton; 4. bir geminin, kış, yaz ya da tropikal yük markalarına karşılık gelen maksimal çektiği sular. (Yük ölçeği, geminin yükünü hesaplamayı sağlar.)
—Fiz. *Ölçek kuramı,* ölçülebilen büyüklükler değişmeyecek şekilde, bir vektör alanı üzerinde (ölçek dönüşüm denilen) bir dönüşüm yaparak, madde alanlarının fazının, uzay zamanının her bir noktasında değiştirilme olanağı olan alanlar kuramı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Geom. *Bir ikidüzlemli çiftinin ölçek açısı,* temsilcisi {*p, p'*} yarıdüzlem çifti olan bir ikidüzlemli açı için, temsilcisi, *p* ve *p'* ile, bunların ortak sınırına dik olan düzlemin arakesitleri olarak elde edilen yarıdoğruların oluşturduğu yarıdoğrular ikilisinin açısı. ($p = p'$ ise ölçek açısı sıfırdır.) || *Bir ikidüzlemli kesmesinin ölçek açısı,* ikidüzlemli kesmesiyle, bunun ayrıtına dik olan düzlemin arakesiti olarak elde edilen açı kesmesi. (Verilen bir ikidüzlemli kesme için, bu biçimde elde edilen bütün ölçek açıları izometriktir.)
—İstat. *Aritmetik ölçek,* gerçek değerlerin orantılı uzunluklarla gösterildiği ölçek. || *Logaritmik ölçek,* gerçek değerlerin bu değerlerin logaritmalarına orantılı uzunluklarla gösterildiği ölçek.
—Jeofiz. Deprembilimde yer sarsıntılarını sınıflamak için kullanılan ölçü. (*Yeğinlik ölçekleri* bir depremi makrosismik verilerle tanımlar ve ortaya çıkan zararların türünü ve önemini belirler; yeğinliğin değeri dışmerkezden uzaklaşıldıkça azalır. Bugün bu tipte çok sayıda ölçek vardır: Mercalli, Mercalli-Cancani-Sieberg, Rusya'da MSK, ABD'de değiştirilmiş Mercalli ölçekleri. Bunlar zararın büyüklüğüne göre I'den XII'ye kadar, romen rakamlarıyla gösterilir. *Genlik ölçekleri,* çeşitli aletlerle yapılan ölçümlere dayanır. Başvurulan dalga tipine ve uzaklığa göre bu tür pek çok ölçek kullanılır. [Richter ve Gutenberg ölçekleri]; hepsi, arap rakamlarıyla yazılmış, 9'dan küçük değerlerle gösterilir. Bu değerler depremin belirgin özelliğini ortaya koyar ve ölçüm noktasına bağımlı değildir.)
—Jeomorfol. *Direnç ölçeği,* jeolojik bir kesitin geçtiği kayaçlarda göreli direncin klasik yoldan gösterilmesi.
—Mat. çözlm. Her noktasına *kot* denen bir gerçek sayı eşlik ettirilmiş bir doğru ya da doğrulaştırılır bir eğrinin noktaları dizisi. || *Fonksiyonel ölçek,* taşıyıcıyı yönlendirerek ve üzerine $\overline{OM} = l \cdot f(x)$ yi taşıyarak, kotu *x* olan M noktasının elde edildiği ölçek, burada *f* verilen tekdüze bir fonksiyon, *l* de *modül* denen, önceden verilmiş bir uzunluktur. || *Metrik ölçek,* basamakları ve adımı değişmez olan ölçek.
—Metalogr. *Sayma ölçeği,* bir alaşımın yapısal niteliklerini (tane iriliği ölçeği [kırılma yüzeyi ya da mikrografik örnek üzerinden], parçacıkların irilik ölçeği ve dağılımı [karbürler, enklüzyonlar, grafit, vb.]) görsel karşılaştırma yoluyla değerlendirmeye yarayan görüntülerin tümü.
—Metalürj. *Korozyon ölçeği,* bir yüzeyin korozyon derecesini çıplak gözle karşılaştırma yoluyla yaklaşık olarak değerlendirmeye yarayan ve yüzeysel yoğunlukları görüntüden görüntüye değişen korozyon oyuklarının çoğunlukla renkli, örnek klişe ya da görüntülerinin tümü.
—Ölçbil. Sıvıların ya da kuru maddelerin hacimlerini ölçmede kullanılan kap. || *Cam ölçek,* çeperlerinde farklı derecelendirmeler bulunan ve böylece içine konan besin maddelerinin (şeker, un, süt) miktarlarını ölçmeyi sağlayan kap.
—Ruhbil. Gözlemleri, belli yapılar içinde ve ruhbilimde ölçümler yapmayı sağlayabilecek biçimde sıralama. (Ad ölçekleri, sıra ölçekleri, aralık ölçekleri ve oran ölçekleri gibi ölçekler vardır.) || Bir gelişme düzeyi saptamaya yarayan testler öbeği (Binet-Simon ölçeği). || *Öznel ölçek,* uyartı değerleriyle algısal cevaplar arasındaki bağlantıya dayanan ve öznenin duyumlarını değerlendirmede kullanılan ölçek. (İlk öznel ölçek tipini Fechner hazırlamıştır.)
—Şapkac. *Ölçek mastarı,* bir şapkada baş girişinin ölçüsünü saptamak için numara kasnağına geçirilen oval tahta parça.
—Teknol. Kimi olayların küçültülmüş modelleri üzerinde yapılan dinamik incelemede, model üzerinde ölçülen evrim süresinin, gerçek olaya denk düşen süreye oranı. || *Renk ölçeği,* suluboya ya da yağlıboya resim yapmada, boyamada, matbaacılıkta vb. bir renkten öbürüne geçişi sağlayan nüansların (tonluluk ve doyma) oluşturduğu dizi. (Renk atlasları [örneğin Mansell'inki], karşılaştırma ölçeklerini oluşturur.)
—Yerbil. Jeolojik zamanı dilimlere ayırmayı ve böylece yeryüzünün her noktasındaki bütün kayaçların tarihlendirilmesini sağlayan karşılaştırma sistemi. (Böylece oluşturulan toplu ölçek, boşluk ve çakışma olmaksızın zamanlara, sistemlere ve katlara ayrılır. Bu sonuca varmak için kullanılan araçlar çeşitlidir: paleontoloji, litoloji, izotopik tarihlendirme, paleomanyetik dönüşümler, paleoklimatolojik değişimler, dağoluşumlar, uyumsuzluklar, mineralojik özellikler, jeofizik.) [Eşanl. EŞEL.]
—ANSİKL. Coğ. Geniş bir arazi parçasını küçük bir kâğıt üzerinde gösterebilmek için uzunlukların, seçilen bir oranda küçültülerek kâğıda aktarılması zorunludur. Bu küçültme oranı (ölçek), haritalanan alanın genişliğine ve haritanın kullanım amacına göre seçilir. Örneğin kadastro haritaları (planlar) 1:1 000, 1:2 000 gibi büyük ölçeklerde hazırlanır. Buna karşılık kıtaları gösteren duvar ve atlas haritalarının ölçeği 1:10 000 000 ile 1:100 000 000 arasında değişir. Kullanılan ölçeğe göre haritalar büyük ölçekli (ölçeği 1:200 000'den büyük olanlar, planlar ve topografya haritaları bu gruba girer), orta ölçekli (1:200 000-1:1 000 000 arasında), küçük ölçekli (1:1 000 000'dan küçük) olmak üzere genellikle üç gruba ayrılır. Haritalarda ölçeğin gösterilmesi, yararlanılması bakımından bir zorunluluktur. Ölçek, değişik biçimlerde gösterilir. Bunlardan biri, gerçek uzunlukların küçültme oranını gösteren *kesir ölçek*'tir (1:10 000 gibi). Ölçek grafik olarak da gösterilebilir; bu gruptaki ölçeklerden *çizgisel ölçek,* haritanın bir köşesine ya da çerçevesinin altına çizilmiş ve üzerine haritadaki uzunlukların, gerçekte hangi uzunluğa karşılık geldiğini gösteren işaret ve sayılar konmuş bir çizgi biçimindedir. Büyük ölçekli haritalardan uzunlukları daha doğru olarak ölçebilmek için *diyagonal ölçek* adı verilen başka bir *grafik ölçek* türü kullanılır. Diğer bir ölçek türü de *değişken ölçek*'tir; bazı izdüşüm sistemlerinde (örn. Merkator projeksiyonunda) haritadaki uzunluklar ile gerçek uzunluklar arasındaki oran, enleme göre değiştiğinden bu sistemlere göre yapılmış haritalara paralellere göre küçültme oranını gösteren bir değişken ölçek diyagramı koymak gereklidir. Ölçeklerden harita üzerinde izdüşüm alan hesaplamalarında da yararlanılır; gerçek alanı bulmak için haritada ölçülen alan, ölçeğin karesi ile çarpılır. Ancak bu amaçla kullanılacak haritanın, alan koruyan bir izdüşüm sistemine göre yapılmış olması gerekir.
—Fiz. *Ölçek kuramları.* Klasik elektromanyetiklik iki temel fiziksel kavrama dayanır; bunlar uzayın ve zamanın vektörel fonksiyonları olan elektrik alanı ile manyetik alandır. Bu alanlar hareketli, yüklü bir parçacık üzerine uyguladıkları kuvvet aracılığıyla ölçülebilir. Bununla beraber doğrudan doğruya alanlar üzerinde değil de, çoğu kez "potansiyel" denilen başka nicelikler üzerinde fikir yürütmek yararlı olur. Bu potansiyeller *skaler* ya da *vektörel* olabilir. Bunlar alanların hesaplanmasını mümkün kılmakla beraber alanlardan hareketle tek şekilde belirlenme olanağı yoktur ve bunlar doğrudan doğruya da ölçülemezler; bununla beraber bir potansiyel farkı (örneğin bir gerilimölçerle) doğrudan doğruya ölçülebilir.
Belirli bir elektrik alanı ile bir manyetik alan verildiğinde bunlara bir potansiyeller sınıfı denk düşer; bu potansiyeller 1920'de H. Weyl'in önerdiği bir terim olan bir "ölçek dönüşümü" aracılığıyla birbirlerine bağlıdır.
Kuvantum fiziğinde ise potansiyel kavram daha temel bir anlam kazanır. Bu, Aharanov-Bohm olayı ile belirginleşmektedir. Bu olayda, bir Young delikleri deneyinde elektronların girişim saçaklarının biçimi elektronların bulunma olasılığının sıfırdan farklı olduğu bölgede kendisi de sıfır olan bir manyetik alan tarafından bozulmaktadır. Elektronların manyetik alan ile etkileşmesini yerel bir biçimde betimlemek için, elektronların bulunma olasılığının sıfırdan farklı olduğu uzay bölgesinde kendisi de sıfırdan farklı olan vektör potansiyelinden yararlanmak gerekir.
Aharamov-Bohm olayı bu biçimde yorumlanabilir: elektronun dalga fonksiyonu ya da daha doğru bir biçimde, kuvantalanmış elektron alanının fazında oluşan yerel bir değişim bütün fiziksel nicelikler hiç değişmeden kalacak şekilde, bu alanın bir elektromanyetik alanla etkileşmesiyle elde edilebilir. Bu bizi doğrudan doğruya ölçek kuramı kavramına götürür; aslında fiziksel öngörüleri değiştirmeden kuvantalanmış bir madde alanının fazını yerel bir biçimde (yani uzay-zamanın her bir noktasında farklı bir biçimde) değiştirmek mümkün değildir. Bununla beraber fazda yerel bir değişiklik, madde alanının, dönüşüm özellikleri faz değişimiyle belirlenen "ölçek alanı" denilen bir alanla eşlendirilmesi halinde mümkündür. Böylece bir ölçek kuramında, etkileşmelerin özellikleri bir bakışım, yani yerel faz dönüşümlerine göre değişmezlik özelliğine bağlanmış olmaktadır.
En basit ölçek kuramı örneği elektromanyetikliktir; bu kuramda yerel faz dönüşümü madde alanını hem uzay noktasına, hem de zamana bağlı ve mutlak değeri de 1'e eşit karmaşık bir sayı ile çarpmaya dayanır. Bu tipten iki dönüşümün çarpımı değişmelidir, yani çarpımın elemanları aralarında değiştirilebilir. Böyle bir

bir viyadükü ölçme
şekil yapının inşaatı sırasında ve tamamlanmasından hemen sonra ölçülen göreli biçim değiştirmelerin evrimini göstermektedir

kurama danimarkalı matematikçi Abel'in adından yola çıkarak "Abel kuramı" denir. Ölçek alanı da skaler ve vektörel potansiyellerden oluşur ve kuramın kuvantalanmış şeklinde bu alanın kuvantumları fotonlardır.

Abel kuramına uymayan bir ölçek kuramında, madde alanının pekçok bileşeni vardır ve faz çarpanı da uzay noktasına ve zamana bağlı olan bir birim matristir; bu matrisler, ayrıca, bir Lie grubunun gösterilimini oluştururlar ve bunların çarpımlarında, elemanlar, aralarında değiştirildiğinde çarpım sonucu farklı olur; Abel kuramına uymayan matrisler de bu özellikten kaynaklanır. Böyle bir ölçek kuramının kuvantalanmış şeklinde ölçek alanının kuvantumları, spini 1 ve kütlesi de sıfıra eşit bozonlardır; Abel kuramına uymayan halin tersine, ölçek bozonları etkileştikleri parçacıkların kuvantum sayılarını taşırlar.

Elektromanyetik ve zayıf etkileşmeler Abdussalam ve Weinberg'in geliştirmiş oldukları Abel kuramına uymayan bir ölçek kuramına uyar. Bu kuramda ölçek bozonları ile W^+, W^- ve Z^0 ile gösterilen üç bozondan oluşur. Kuvvetli etkileşimlerin kuramının da Abel kuramına uymayan bir ölçek kuramına uydukları düşünülmektedir. Kuvantum kromodinamiği denilen bu kuramda ölçek bozonları, kuarkları hadronlar biçiminde birbirine bağlayan sekiz glüon'dur. Hem elektro-zayıf etkileşmeleri ve hem de kromodinamiği aynı bir ölçek kuramı çatısı altında birleştirme amacı güden (ama hâlâ çok spekülatif) iddialı bir projenin en ilgi çekici öngörüsü de yaklaşık 10^{30} yıllık bir ortalama ömürle protonun kararsız bir parçacık olduğudur.

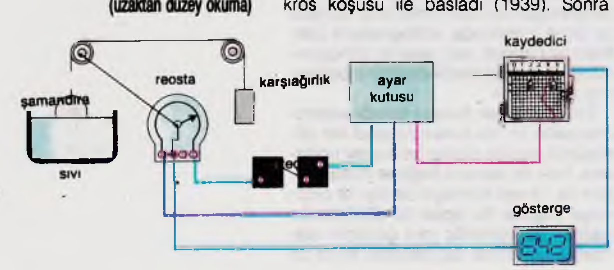
ÖLÇEKDEŞ sıf. Mat. EŞÖLÇEKLİ'nin eşanlamlısı.

ÖLÇEKLİ sıf. Geom. Parçaları, ölçek farkıyla aynen tümün biçiminde olan geometrik bir şekil ya da doğal bir eleman için kullanılır. (Bu fraktal*lerin bir ayırtediciliğidir.)
—Haritc. *Ölçekli cetvel*, KUTSCH'un eşanlamlısı.

ÖLÇEN a. Mant. *Gerçeklik ölçeni*, birçok basit önermeden yola çıkarak karmaşık bir önerme kurma olanağı sağlayan ve aynı zamanda karmaşık önermenin doğruluk değerini gösteren denklem.

ÖLÇEN (Adnan), türk atlet ve yönetici (İstanbul 1926 - *ay.y.* 1983). Atletizme kros koşusu ile basladı (1939). Sonra pistte 800 ve 1 500 m koştu. Özellikle 800 m'de 1940'ların en iyi atletleri olan Rıza Maksut ve Ökkeş Koşkun'u geçerek adından söz ettirdi. 800 m'de Doğu Akdeniz şampiyonluğunu kazandı (1947).

uzaktan ölçme
sanayisel süreci yönlendirme (uzaktan düzey okuma)

ÖLÇER a. Ateşi karıştırmak için kullanılan demir çubuk.

ÖLÇERMEK g. f. *Esk.* **1.** *Ateşi ölçermek*, ateşi canlanması için karıştırmak. **—2.** *Lambayı ölçermek*, ışığını çoğaltmak için lambanın fitilini kaldırmak. **—3.** *Bir kimseyi, bir topluluğu ölçermek*, kışkırtmak, ayaklandırmak.

ÖLÇME a. Bir büyüklüğü, kendi türünden bir birimle karşılamak, başka bir büyüklüğe oranlamak eylemi: *Ölçme sistemleri.*
—Ger. day. *Gerilme* (ya da *biçim değiştirme*) ya da *genişleme ölçme aygıtı*, bir yapı elemanının boyutlarında ortaya çıkan değişimleri (kısalma, uzama gibi), bu değişimlere denk düşen gerilmelerin değerlerini saptamak amacıyla ölçmeye yarayan araç. (Bu araçların inşaat mühendisliğinde en yaygın olarak kullanılanları elektrikli olanlarıdır. Bu aygıtlarda, yüzeyine yapıştırılmış olduğu yapı gerecinin boyutlarında ortaya çıkan değişmelere bağlı olarak biçim değiştiren bir telin elektriksel direncinin değişmesi ilkesinden yararlanılır.)
—İnş. ve Bayınd. İnşaat mühendisliğinin (bina, sanat yapıtı vb.) ya da yerbilimin (zemin, kayaç vb.) ilgi alanına giren bir yapının davranışını tanımak için, çeşitli aletlerden oluşan bir donanımı kurup bundan yararlanma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ölçbil. Belirli bir fiziksel büyüklüğe (ölçülen), bir birime göre değer verilmesini sağlayan işlemlerin tümü. ‖ Bir birime olan oranı tanımlanamasa bile, saptanabilir bir büyüklüğün konumunu uzlaşmalı olarak kabul edilen bir ölçek üzerinde işaretleme. (Bk. *ansikl.* böl.). ‖ *Ölçme gücü*, uzlaşmalı olarak seçilmiş bir büyüklüğün ölçme sınırına bölünmesiyle elde edilen değer. ‖ *Ölçme sınırı*, verilen ölçme koşullarında, ölçülen büyüklüğün kaydedilebilen en küçük değişimi. ‖ *Uzaktan ölçme*, büyüklükleri uzaktaki bir noktadan ölçme ve sonuçları telekomünikasyon yoluyla iletme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Petr. san. Bir depoyu, bir sarnıcı, bir tankı ölçmek eylemi.
—Şarapç. *Alkol ölçme*, şarap ya da şırada mayalanmayla oluşan alkol oranını ölçme işlemi.
—ANSİKL. İnş. ve Bayınd. Bir yapıda ölçme işleminin yapılması, genellikle inşaat maliyetinin düşmesini sağlar. Gerçekten de, yapının gerçek davranışının ölçümlerle tanınması, bir yandan güvenlik katsayılarını istenen sınırlar içinde tutmaya olanak verirken, bir yandan da hesapların deneysel olarak doğrulanmasını gerektiren yeni yapım tekniklerinin uygulanmasını sağlar. Daha tasarım aşamasında göz önüne alınan ve işler ilerledikçe yerleştirilen ölçme aygıtları, aşağıdaki beş noktanın tümü ya da bir bölümü üzerinde etkin bir müdahaleye olanak verir: inşaat sırasında ölçümler, ardından özel yerleştirme işlemleri yapma, belirli iç kuvvetler altında mekanik davranışı, sonra da kullanım sırasındaki davranışı denetleme ve inceleme, strüktürlerinin takviyesi ya da onarımı gerektiğinde yapılacak işlemleri denetleme.
—Ölçbil. Ölçme, birime göre bir dizi ölçü oranı elde etmeye olanak veren bir karşılaştırma aleti ve bir etalon dizisiyle yapılır: terazi ve işaretli kütleler, mikrometrik komparatörler ve etalon mastarları, ölçü köprüsü ve direnç kutuları vb. Ölçme aynı zamanda, dereceli ve ayarlı bir ölçeği bulunan bir aygıtla da gerçekleştirilebilir: dereceli kumpas, palmer, otomatik terazi, amperölçer, voltölçer, manometre vb.
Ölçme sırasında birçok hata kaynağının etkisinde kalınabilinir. Bu etkiyi azaltmak için çift tartı yöntemi gibi uygun ölçme yöntemleri kullanılır ve ölçme üzerindeki etkisi bilinen hataları gidermek için düzeltmeler yapılır (ayarlama, sıcaklık, basınç, hava itmesi vb. düzeltmeleri). Kaynağı bilinmeyen artık hatalar raslantısal olarak ortaya çıkar; bunlar, toplam artık hatanın belli sınırları aşmama olasılığı belirlenerek, bir belirsizlik payı ile nitelenir.
• *Uzaktan ölçme.* Uzaktan ölçmenin, sanayi, tıp vb. alanlarda çok sayıda uygulaması vardır. Ancak, uzaktan ölçmede kullanılan teknikler, daha çok, güdümlü mermilerin ortaya çıkmasına bağlı olarak gelişmeye başlamıştır. Gerçekten de güdümlü bir merminin herhangi bir anda nasıl davranacağının bilinmesi, merminin işleyişine ilişkin belli sayıdaki ayırtedici parametrenin (basınçlar, sıcaklıklar, titreşimler, pilotaj komutları, vb.) o anda iletilmesini gerektirir. Bunun nedeni, güdümlü mermilerin, çoğunlukla, uçuş sonunda kaybolması sonucu sözkonusu parametrelerin, kaydedilip daha sonra incelenmesinin olanaksız oluşudur. Ölçme sonuçlarının iletilmesi genellikle güdümlü merminin içine yerleştirilmiş bir verici ile mermiye yöneltilmiş antenler arasında sağlanan hertz bağlantısıyla gerçekleştirilir.

ÖLÇMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut)* [*bir şeyle*] *ölçmek*, bir şeyin boyutlarını, ölçüsünü ya da ölçülerini metre, santimetre vb. olarak belirlemek, saptamak: *Bir masayı metreyle ölçmek.* **—2.** *Bir şeyin hacmini, alanını, gücünü, miktarını, yoğunluğunu vb. (bir şeyle) ölçmek*, bir ölçü aracıyla hacmini, yüzeyini vb. belirlemek, saptamak: *Bir duvarın uzunluğunu, bir tarlanın alanını, bir kazandaki basıncı ölçmek. Rüzgârın hızını ölçmek. Bir metre kareye bir ay içinde düşen yağmur miktarını ölçmek.* **—3.** *Bir kimseyi, bir hayvanı ölçmek*, boyunu, büyüklüğünü belirlemek: *Bir çocuğun boyunu ölçmek.* **—4.** *Bir şeyi, bir ölçü birimiyle ölçmek*, şu ya da bu ölçü birimiyle belirlemek: *Hacimleri metre küple, sığaları litreyle, açıları dereceyle ölçebiliriz.* **—5.** *Bir şeyin miktarını, uzunluğunu vb. (bir şeyle) ölçmek*, istenilen miktarı, uzunluğu bir ölçü aletiyle (örnek almak, kullanmak vb. üzere) belirlemek: *Gerekli 50 g unu bir bardakla ölçmek.* **—6.** *Bir şeyi (soyut) bir şeyle, bir şeye göre ölçmek*, önemini, çapını ya da niteliğini bir başkasıyla karşılaştırarak belirlemek, değerlendirmek: *Bir kitabın değerini satış miktarıyla ölçmek.* **—7.** *Kullandığı sözleri ölçmek*, ölçülü konuşmak, konuşurken, bazı sınırları aşmamak: *Sözlerinizi ölçerek konuşmanız gerekir, sanırım kiminle konuştuğunuzun farkında değilsiniz.* **—8.** *Ölçüp biçmek, ölçmek biçmek*, bütün boyutlarıyla inceden inceye düşünmek; iyi değerlendirmek: *Ölçüp biçmeden karar vermeyin.*
—İnş. *Çaplayarak ölçmek*, bir taşın ya da düzgün olmayan ahşap bir parçanın gerçek hacmi yerine, bunları içine alabilecek dik bir koşutyüzlünün hacmini ölçmek.
—Teknol. Mekanik, hidrolik, pnömatik ya da elektriksel bir öğeye, bir bölümünü oluşturduğu bütün içinde üzerine düşen görevi gerektiği gibi yapabilmesi için verilecek boyutları ya da genel olarak işlevsel nitelikleri belirlemek.

◆ **ölçtürmek** ettirg. f. *Bir şeyi ölçtürmek*, boyutlarını, ölçüsünü vb. belirtmek.

◆ **ölçülmek** edilg. f. **1.** Ölçmek eylemine konu olmak. **—2.** *Bir şeyle (ölçü birimi) ölçülmek*, bir nicelikten söz ederken, şu ya da bu ölçü birimiyle belirlenmek: *Uzunluk metreyle, ağırlık kiloyla ölçülür.*

◆ **ölçüşmek** işt. f. **1.** *(Boy) ölçüşmek*, yan yana gelerek boylarını karşılaştırmak. **—2.** *Bir kimseyle (boy) ölçüşmek*, onunla yarışmak, yarışabilecek nitelikte olmak: *Yüksek atlamada kimse onunla ölçüşemez.* **—3.** *Boy ölçüşmek* → BOY.

◆ **ölçüştürmek** edilg. f. Ölçüşmek eylemi yaptırmak.

ÖLÇME-KATLAMA a. Tekst. **1.** Dokuma tezgâhından çıktıktan sonra apre ve terbiye işlemlerinden geçirilen dokumaları

katlamak ve ölçmek için uygulanan işlem. **—2.** *Ölçme-katlama makinesi,* dokumaları katlayan ve ölçen makine.

ÖLÇMENGÜVEGİLLER a. Böcbil. MÜHENDİSPERVANEGİLLER familyasının eşanlamlısı.

ÖLÇTÜRMEK → ÖLÇMEK.

ÖLÇÜ a. **1.** Ölçmek eylemi, işlemi: *Ölçü birimleri.* **—2.** Bir ölçmede karşılaştırma terimi olarak kullanılan, temel birim olarak ele alınan nicelik, ölçü birimi: *Metrekare bir alan ölçüsü birimidir.* **—3.** Bir şeyin ölçülmesinden elde edilen sonuç: *Bel ölçüsü.* **—4.** Uzunluk ölçmeye yarayan araç. **—5.** Bir şeyi değerlendirme aracı, bir şeye biçilen değer: *İnsan her şeyin ölçüsüdür.* **—6.** Eylemde, davranışta, değerlendirmede, yargılamada vb. ılımlılık: *Ölçü diye bir şey bilmiyor. Hiçbir şeyde ölçüyü kaçırmaz.* **—7.** Ölçüt, kıstas: *Kadın erkek ilişkisinde ölçüler zamanla değişiyor.* **—8.** *Ölçü almak,* istenilen boyutlarda uygun bir nesneyi bulmak ya da yapmak için o nesnenin tüm boyutlarını ölçmek; bir terzi sözkonusu olduğunda, elbise dikeceği kişinin vücut ölçülerini saptamak. ‖ *Ölçü üzerine,* ısmarlama. ‖*(Ayakkabıcıya, terziye, marangoza vb.) ölçü vermek,* bu kimselere yaptırılacak şeyle ilgili olarak o şeyin ölçülerini bildirmek. ‖ *Ölçüye vurmak,* ölçmek.‖ *Ölçüyü kaçırmak,* doğru olanı aşmak, haklarının sınırlarının ötesine geçmek: *Akşam yemeğinde ölçüyü kaçırdım, bütün gece uyuyamadım.* ‖ *Ölçüde, ölçüsünde,* oranında, kadar: *Size elimden geldiği ölçüde, olanaklarım ölçüsünde, olabildiği ölçüde yardımcı olacağım.* ‖ *Belli bir ölçüde, belli ölçüde,* belli bir oranda: *Olup bitenden belli bir ölçüde o da sorumludur.* ‖ *Büyük ölçüde,* oldukça, bir noktaya kadar: *Söyledikleri büyük ölçüde doğru.*

—Dilbil. *Ölçü belirteci* → NİCELİK* BELİRTECİ.

—Dişç. cerr. *Ölçü alma,* protez yapımında kullanılacak bir kalıp elde etmek üzere içine alçı dökmek için bir çenenin tümünün ya da bir kısmının kalıbını çıkarma.

—Ed. → VEZİN.

—Fels. Hegel'de varlık öğretisinin nitelik ve nicelikten sonra üçüncü mantıksal bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. *Bir açı kesmesinin ölçüsü,* "iyi seçilmiş" bir vektörel yarıdoğru ikilisi açısının ölçüsüyle tanımlı gerçek sayı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bir açının ölçüsü,* bir vektörel yarıdoğru ikilisi açısının, belirli bir eşyapı uygulamasıyla görüntüsü olan gerçek sayı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bir* (A, B) *çiftnoktasının cebirsel ölçüsü,* x_A ile x_B sırayla A ile B nin apsisleri olduğuna ve (AB) doğrusu bir işaretle donatıldığına göre, $\overline{AB}$ ile gösterilen, $x_B - x_A$ ya eşit gerçek sayı. ($\overline{AB}$, kimi kez "AB çizgi" diye okunur.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İnş. *Dış ölçü,* duvar kalınlıklarını da hesaba katan plan boyutu. ‖ *İç ölçü,* duvar kalınlıkları dışta bırakılarak duvardan duvara alınan ölçü.

—Müc. Çaplarını denetlemek için, altın tellerinin içinden geçirildiği halka.

—Müz. Ritmin, orantılı değerlere bölünmesi. (Bu bölümler zaman birimleri olur.) ‖ XVIII. yy.'dan başlayarak, eşit değerde ikili ya da üçlü zamanlar oluşturmak üzere 2 ya da 3 birimin düzenli olarak bir araya gelmesi. (Ölçü, birbirine eşit 1, 2, 3, 4 ... zamanı kapsar.) ‖Klasik ve modern müzikte, içeriği ne olursa olsun, iki ölçü çizgisi arasında kalan süre.

—Ölçbil. Bir büyüklüğün birim olarak alınan aynı cinsten bir başka büyüklüğe sayısal oranı. ‖ *Ölçü birimi,* bir ölçme işlemi için temel birim ya da karşılaştırma birimi işlevi gören nicelik: *Metre kare bir yüzey ölçüsü birimidir.* (→ BİRİM.)

—Petr. san. *Ölçü tablosu,* bir depolama tankının, bir tankerin taşıdığı sıvı düzeyine göre sığasını veren tablo.

—Ruhbil. *Ölçü kuramı,* test yöntemini temellendiren ve öznenin aldığı notun gerçek not ve yanılgı olarak iki bölüme ayrılabileceğini ortaya koyan kuram. Eskiden bu notlara değişmez bir gerçeklik tanınırdı. Şimdiyse bu notlar konusunda yapılan tanımlamalar genellikle uzlaşımsal tanımlamalar olarak görülmektedir.

—Su işler. *Ölçü kutusu,* su yollarının yapım ve bakım işleriyle görevli kimselerin, verilen su miktarını ölçmede kullandığı, üzerinde birçok delik bulunan kutu.

—Tek. res. Bir teknik resmin ya da mimari bir çizimin üzerine yazılan ve canlandırılan cismin bir boyutunu veren rakam. ‖ *Nominal ölçü,* bir parçanın, kendisine verilecek üretim toleranslarının belirlenmesinden önceki kuramsal ölçüsü.

—Terz. *Sanayi ölçüsü,* seri halinde giysi üretim tekniği. (Belirli bir müşteriye göre bazı küçük düzeltmelerin yapılabilmesi de hesaba katılmıştır.)

—Topol. İlk yaklaşımda, verilen bir E kümesinin her parçasına (örneğin afin uzay) çoğu kez pozitif bir gerçek sayı eşlik ettiren, çoğu kez μ ile gösterilen uygulama; bu uygulama $\mu(\emptyset) = 0$ olmak üzere

$$\forall (A, B) \in [\mathcal{P}(E)]^2$$
$$\mu(A)+\mu(B) = \mu(A\cup B)+\mu(A\cap B)$$

toplama özelliğini gerçekler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. *Ölçü bastonu,* çiftlik hayvanlarının çeşitli vücut ölçülerini almak için kullanılan baston biçiminde ve ölçekli ölçme aracı. ‖ *Ölçü pergeli,* aynı amaçla kullanılan ölçülü pergel (ölçü bastonu ile ölçülmesi güç ve nispeten küçük ölçüler için kullanılır). ‖ *Ölçü şeridi,* aynı amaçla kullanılan mezür.

◆ **ölçüler** çoğl. a. Bir kimsenin boyunu ve yapısını belirleyen ve belli bir amaç için saptanan boyutların dizisi: *Bu elbise sizin ölçülerinize uygun değil.*

—ANSİKL. Fels. Ölçü (alm. *Mass*), durumu gereği, *nitelenmiş nicelik*'tir. Bu niteliğiyle, varlığın kendine dönüşünü, kendi gerçeğini ortaya koyar. Bununla birlikte "ölçü, henüz varlığın kendine mutlak dönüşü olmaktan çok, varlık alanı içinde kendine dönüşüdür" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Varlık", 3). Buna göre ölçü, özün hareketine yer bırakmak zorundadır; varlık, kendini varoluş, somut gerçeklik ve kavram olarak gösterecek, ancak özün hareketiyle tümüyle kendine dönebilecektir.

—Geom.• *Bir çiftnoktanın cebirsel ölçüsü.* Bir noktanın apsisi, bir *g* derecelemesinde bu noktanın görüntüsü olduğuna göre, $\overline{AB} = g(B) - g(A)$ gibi gösterilişlere de rastlanabilir. Aynı bir eksenin A, B, C, ... elemanları göz önüne alındığında, cebirsel ölçülerin özellikleri şu biçimdedir:

$$\overline{AB} = 0 \Leftrightarrow A = B;$$
$$\overline{BA} = -\overline{AB};\ \overline{AC} = \overline{AB}+\overline{BC}$$

(Chasles bağıntısı).

• *Vektörel yarıdoğru ikilileri açılarının ölçüsü.* Bundan sonraki açıklama, $\mathbb{R}$ den, vektörel yarıdoğru ikililerinin kümesi $\mathcal{A}$ içine bir θ uygulamasının sezgisel kurulmasından yararlanır. Uygun olmayan bu durumdan kaçınmak istenirse, daha ince faz* kavramı kullanılmalıdır.

Bunun gerçeklenmesi için, bir $\mathcal{U}$ trigonometrik çemberini, $\mathbb{R}$ yi gösteren bir eksen üzerinde, $\mathcal{U}$ nun A noktası, eksenin başlangıcıyla çakışacak biçimde "yuvarlamak" gerektir. Böylece, eksenin *x* noktasına karşılık olan, $\mathcal{U}$ nun bir M noktasının aracılığıyla, her *x* e, $\varphi = \widehat{(OA, OM)}$ olacak biçimde $\mathcal{A}$ nın bir φ elemanı eşlik ettirilebilir. Ayrıca, bu θ uygulamasının şu üç özelliği bulunmaktadır: 1. $\forall(x, x') \in \mathbb{R}^2$, $\theta(x+x') = \theta(x)+\theta(x')$; 2. $\theta(\pi) = \bar{\omega}$ (doğru açı) olacak biçimde $\pi \in \mathbb{R}^{+*}$ vardır ve θ nın $(0, \pi]$ ile kısıtlaması, $[0, \pi]$ dan $\mathcal{A}$ nın $\mathcal{A}^+$ altkümesi içine bir bijeksiyondur, burada $\mathcal{A}^+_*$ $b > 0$ olmak üzere, matrisi $\begin{pmatrix} a & -b \\ b & a \end{pmatrix}$ olan dönmelere eşlik eden φ açılarından oluşmuştur; *b* kimi kez Sin φ ile gösterilir; 3. $\mathbb{R}$ nin *x* ine Sin $[\theta(x)]$ i eşlik ettiren, genel olarak sin *x* ile gösterilen sinüs fonksiyonu, 0 da 1 türevini kabul eder.

Bundan sonra, $\forall x \in \mathbb{R}$, $\forall k \in \mathbb{Z}$, $\theta(x+2k\pi) = \theta(x)$ olduğu, sonuç olarak da $(\mathcal{A}, +)$ ve $(\mathbb{R}/2\pi\mathbb{Z}, +)$ arasında bir grup eşyapı uygulamasının var olduğu gösterilebilir. Bu, φ açısının radyan türünden ölçüsü denen, tam tamına φ nin $\mathbb{R}/2\pi\mathbb{Z}$ içinde böylece elde edilmiş görüntüsüdür. Çok kez, dili kötü kullanımla, $\mathbb{R}/2\pi\mathbb{Z}$ nin elemanları, eşdeğerlik sınıfları olan "$\widehat{\frac{\pi}{2}}$" ya da $\widehat{\frac{\pi}{3}}$ açı ölçüsü" yerine "$\frac{\pi}{2}$ ya da $\frac{\pi}{3}$ açı ölçüsü" denmektedir.

Öbür vektörel yarıdoğru ikilileri açı ölçüleri, aynı θ tipinden başka uygulamalara dayanarak elde edilebilir; örneğin

$$\forall\lambda \in \mathbb{R}^{+*}\alpha : x \mapsto \theta(\lambda x)$$

bunlardan biridir. $\lambda = \frac{\pi}{180}$ ise, $\mathcal{A}$ dan $\mathbb{R}/360\ \mathbb{Z}$ içine bir eşyapı uygulaması ve açının derece türünden bir ölçüsü elde edilir. (Buna karşılık olan sinüs fonksiyonu kimi kez $\sin_{180}$ ile gösterilir.) $\lambda = \frac{\pi}{200}$ ise, $\mathcal{A}$ dan $\mathbb{R}/400\ \mathbb{Z}$ içine bir eşyapı uygulaması ve grad türünden bir ölçü elde edilir. (Buna karşılık olan sinüs fonksiyonu kimi kez $\sin_{200}$ ile gösterilir.)

• *Vektörel doğru ikilileri açılarının ölçüsü.* Bundan sonraki açıklamada, bu açıların kümesi $\mathcal{A}'$ ile gösterilecek.

$$f : \mathbb{R}/\pi\mathbb{Z} \to \mathbb{R}/2\pi\mathbb{Z},$$
$$\dot{x} \mapsto \widehat{2x}$$
$$g : \mathcal{A}' \to \mathcal{A}$$
$$\Phi \mapsto \varphi + \varphi$$

(burada $\Phi = \{\varphi;\ \varphi + \bar{\omega}\}$ dir) ve *h* (önceki paragrafta tanımlanan $\mathcal{A}$ dan $\mathbb{R}/2\pi\mathbb{Z}$ içine eşyapı uygulaması) eşyapı uygulamaları göz önüne alınsınlar.

$$\mathcal{A}' \xrightarrow{g} \mathcal{A} \xrightarrow{h} \mathbb{R}/2\pi\mathbb{Z} \xrightarrow{f^{-1}} \mathbb{R}/\pi\mathbb{Z}$$

diyagramı, $\mathcal{A}'$ den $\mathbb{R}/\pi\mathbb{Z}$ içine bir eşyapı uygulaması belirtir; bunun aracılığıyla, $\mathcal{A}'$ ün vektörel doğru ikililerinin her açısına, 0 ile π arasında bir ölçü verilebilir.

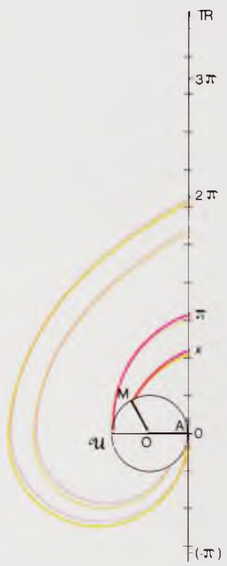
•*Bir açı kesmesinin ölçüsü.* Çıkıntılı bir $\widehat{[xSy]}$ (ya da $\widehat{]xSy[}$) açı kesmesine bir ölçü ayırmak için $\mathcal{U}$(S, 1) trigonometrik çemberi ve doğru yönlü (S, $\overrightarrow{SA}$, $\overrightarrow{SB}$) dikdüzgülü işareti göz önüne alınır, öyle ki A ∈ [Sx) olsun ve [Sy) yarıdoğrusu, S(A) ile aynı biçimde [SB) ile belirli yarıdüzlemde bulunsun. Bu durumda açı kesmesinin ölçüsü $\widehat{(SA, SM)}$ açısının ölçüsüdür, burada $\{M\} = [Sy)\cap\mathcal{U}$ dir.

Girintili bir $\widehat{[xRy]}$ (ya da $\widehat{]xRy[}$) açı kesmesi için aynı işlem izlenir, şu ayrımla ki burada [Ry), [RB) ile aynı yarıdüzlemde değildir; açı kesmesinin ölçüsü $\widehat{(RA, RM)}$ açısının ölçüsüdür.

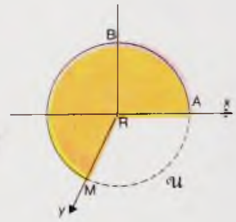
Yarıdoğru ikilisi açılarında olduğu gibi, ölçü radyan, derece ya da grad türünden olabilir.

—Huk. *Ölçü ve tartı.* 26 mart 1931 tarih ve 1782 sayılı Ölçüler kanunu'na göre Türkiye'de kullanılacak ölçüler için metre sistemi kabul edilmiştir. Bu yasada kullanılan ölçü sözcüğü tartıyı da ifade eder. Uzunluk; ağırlık; hacim ölçü aletleri; areometreler; hububat muayene aletleri; su, akaryakıt, elektrik ve havagazı sayaçları ile taksimetrelerin ayarlanarak damgalanmış olmaları gerekir (md. 2).

—Topol. Ölçü kavramının daha kesin bir tanımını, ya da daha genel bir tanımını vermek amacıyla, daha yanıltmaya kaçan matematiksel araçlar gereklidir. Böylece bir ilk evrede, herhangi bir E kümesine ve E üzerindeki sayısal fonksiyonların $\mathcal{R}$ Riesz uzayına dayanarak (kimi kez Daniell ölçüsü denen) bir ölçü tanımlanabilir; $\mathcal{R}$ uzayı üzerinde karmaşık değerli μ doğrusal biçimi olarak bu ölçü şu iki koşulu sağlar: a) $\forall f \in \mathcal{R}$ (*f* pozitif alınmıştır), $\exists M \in \mathbb{R}^+ / \forall g \in \mathcal{R}, |g| < f \Rightarrow |\mu(g)| \leqslant M$; b) $\mathcal{R}$ nin

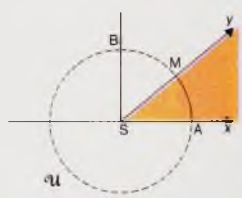

vektörel yarıdoğru ikilileri açılarının ölçüsü

girintili

açı kesmelerinin ölçüsü

çıkıntılı

elemanları olan ve $\forall(f_n)_{n\geqslant 0}$ artan pozitif fonksiyonlardan oluşan dizi 0 a yakınsar, yani $\lim_{n\to\infty} \mu(f_n) = 0$ dır. (E, $\mathfrak{R}$) üzerinde tanımlanmış ölçülerin kümesi, $\mathbb{C}$ üzerinde bir uzay oluşturur.

$\forall f \in \mathfrak{R}$, $\mu(f) \in \mathbb{R}$ gerçek ölçüleri gibi ve $\forall f \in \mathfrak{R}$ (f pozitif alınmıştır), $\mu(f) \geqslant 0$ pozitif ölçüleri gibi özel ölçüler tanımlanabilir. μ_1 ile μ_2 gerçek ölçüler olmak üzere, her μ ölçüsü, bir ve ancak bir türlü olarak $\mu = \mu_1 + i\mu_2$ biçiminde yazılabilir.

μ ve ν gibi iki pozitif ölçü, ancak ve ancak $\nu - \mu$ pozitifse μ, ν den küçüktür denerek *karşılaştırılabilir.* Buna dayanarak, herhangi bir μ gerçek ölçüsünün (μ^+ ile gösterilen) pozitif parçası, μ den büyük pozitif ölçülerin kümesinin en küçük elemanı olarak tanımlanabilir, aynı biçimde bunun (μ^- ile gösterilen) negatif parçası $(-\mu)$ nün pozitif parçası olarak tanımlanabilir; çünkü $\mu = \mu^+ - \mu^-$ dir, her gerçek ölçü, pozitif iki ölçünün tek türlü (iyi) tanımlanan farkına eşittir.

İkinci bir evrede, bir küme ölçüsü tanımlanabilir. Bunun için $\mathfrak{R}$, E üzerinde tanımlı, gerçek değerli $\mathcal{C}$-kat fonksiyonların Riesz uzayı olmak üzere, (E, $\mathfrak{R}$) üzerinde tanımlı, pozitif bir μ ölçüsünden yararlanılabilir. Böyle fonksiyonlardan her birinin, sonlu birer değer kümesi vardır ve $\mathbb{R}^*$ ın her parçasının, bu fonksiyonların her biriyle elde edilen ters görüntüsü $\mathcal{C}$ nin elemanıdır. m şöyle tanımlanır:

$$\mathcal{C} \to \mathbb{R}^+$$
$$A \mapsto m(A) = \mu(\chi_A),$$

m ölçüsü toplama koşulunu gerçekler: $\mathcal{C}$ nin ikişer ikişer ayrık $\forall(A_n)_{n\geqslant 0}$ eleman dizisi:

$$\bigcup_{n=0}^{+\infty} A_n \in \mathcal{C}, \quad m\left(\bigcup_{n=0}^{+\infty} A_n\right) = \sum_{n=0}^{+\infty} m(A_n).$$

Üçüncü bir evrede amaç, (E, $\mathcal{C}$) üzerinde tanımlanmış bu m ölçüsünü, $\mathcal{C} \supset \mathcal{C}$ olan daha keyfi parçalar için tanımlanmış bir $\bar{m}$ ölçüsüne genişletmektir. Bununla birlikte E nin, $\mathcal{C}$ ye ait olmayan, ama $\mathcal{C}$ nin bir β elemanında bulunan A parçaları haliyle yetinilir. Sonra $\mathcal{C}$ nin A içinde bulunan bütün α elemanları göz önüne alınır. Eğer Sup $m(\alpha)$ = Inf $m(\beta)$ ise $\bar{m}$(A) bu değere eşittir denir.

Ölçü "tip"inin seçiminde var olan şu problemi belirtmek uygun olur: örneğin bir eğri (aynı biçimde bir yüzey) için "alan" ve "hacim" (aynı biçimde "hacim") tip ölçüleri kabul edilmiş ölçüler değildir, çünkü daima ölçü 0 olarak bulunur; yalnızca "uzunluk" (aynı biçimde "alan") kavramı kabul edilir.

Son olarak E_3 içinde C^1 sınıfından olan, diferansiyel katlı uzaylarda artık yapılacak bir şey olmadığında yüzeyleri ölçmek için büyük güçlükler bulunduğuna işaret edelim: gerçekte bir yan alan kabul eden koniler, ancak bir başka ölçü sisteminde ele alınabilirler; öte yandan "çanak" tipinden yüzeylere, düzgün çokgenlerden yapılmış çokyüzlülerle, ayrıt sayısını sonsuza götürerek "yaklaşmaya" çalışılırsa, kullanılan yönteme göre değişik sonuçlar elde edilebilir. (→ LEBESGUE ÖLÇÜSÜ, ÖLÇÜLEBİLİR *uzay.*)

ÖLÇÜBİLİM a. Ağırlıkları ve ölçüleri inceleyen bilim dalı. (Eşanl. METROLOJİ.)

—ANSİKL. Kimi kez "bilimsel ölçübilim" de denen bu bilim dalı, bir ölçüm sonucuna yalnızca bu sonuçtan beklenebilecek anlamı vermeye olanak sağlayan tüm bilgileri kapsar. Ölçülecek cismin ayırtedici özellikleri, kullanılan aygıt ve yöntem, çevrenin etkisi, birimin gösterimi, birimin en yüksek duyarlılık düzeyinde gerçekleştirilmesi (ölçüm zincirleri) ve birimlerin tutarlı, evrensel ve sürekli bir sistem içinde tanımlanması gibi işlemleri konu alır. Ölçübilim, özellikle elverişli yöntemlerle giderebilmek ya da uygun düzeltmeler uygulayarak bunları hesaba katmak için hata kaynaklarını çözümlemeye özen gösterir. Her özel durum içinde aslında bilinmeyen, ancak istatistiksel düzeyde verilebilecek artık hataları inceler. Bu, son belirsizliğin belli sınırları içinde kalma olasılığını kestirmeye olanak verir.

Yasal ölçübilim'in amacı ise ticari işlemlerde ve mevzuata tabi alanlarda ölçülerin geçerliliğini sağlamak için yasaları ve yönetmelikleri bu bilimsel temeller üzerine oturtmaktır. Yasal ölçübilim özellikle birimleri, aygıtların denetim koşullarını ve bu alanlarda kabul edilen toleransları tespit eder.

Ölçübilim tüm teknik alanlarda, özellikle de sanayide önemli bir rol oynar; makine parçalarının montajına ve birbirinin yerini tutmasına, üretim yöntemlerini ve sürekli çalışan karmaşık sistemleri denetlemeye, hammaddelerin ve elde edilen ürünlerin kalitelerinin kontrolüne olanak verir. Ölçübilim gereksinimlerinin iyi bir biçimde değerlendirilmesi, istenilen duyarlılık derecesi ile artan ölçüm giderlerini ve kabul edilebilir toleranslara uyulmasından ya da bu toleransların yanlış değerlendirilmesinden kaynaklanan ıskarta mal, iş durmaları ya da kaza giderlerini optimize etmeyi sağlar.

ÖLÇÜBİLİM a. Şiir vezinlerini konu edinen bilim dalı.

—ANSİKL. Bazı vezinler dizelerdeki hecelerin sayısına (hece vezni), bazı vezinler hecelerin kısa-uzun ya da açık-kapalı olmasına (aruz vezni) dayanır. Hece vezninde durakların yeri, türkçeye yabancı bir sistem olan aruz veznine türkçe sözcüklerin uydurulmasıyla ilgili sorunlar, sözcüklerin kalıba uyması için başvurulan imale*, zihaf* gibi yollar ölçübilimin konuları arasındadır.

Türk şiirinin en eski örnekleri ve halk şiiri hece* vezniyle, divan şiiri ise aruz* vezniyledir. Bu iki sistemden aruz vezni, ölçübilim bakımından çok sağlam kurallara bağlanmış, bu kuralları konu edinen kitaplar yazılmıştır: *Arûz-ı türkî* (Faik Salih), *Aruz risalesi* (Ahmet Ratip Paşa), *Aruz-ı osmani* (Ali Sedat). Uygurlar'dan kalan bazı şiirlerle *Dede Korkut kitabı*'ndaki manzum bölümlerde zaman zaman birbirinden çok farklı hece kalıpları ve vezinsiz bölümler yan yana yer alır. Bu metinlerin özgün biçimlerinde de durumun böyle olup olmadığı bilinmemektedir. Öte yandan *Divanü lûgat it -türk*'teki hece vezniyle halk şiiri örneklerinden bazılarının aruz vezni kalıplarına da uyduğu, buna karşılık divan şiirinin ilk dönem ürünlerinden bazılarının aruz vezniyle birlikte hece kalıplarına da uyduğu öne sürülmüştür. Türk şiirini ölçübilim bakımından inceleyen çalışmalar oldukça az sayıdadır: *Türk şiirlerinin vezni* (Çankırılı Ahmet Talat, 1933), *Aruz* (Edebiyat araştırmaları, 1966), *İslam öncesi türk şiiri* (*Türk dili, Türk şiiri özel sayısı 1,* 1986).

ÖLÇÜBİLİMCİ a. Ölçübilim uzmanı.

ÖLÇÜDIŞI sıf. Anal. kim. Kimyasal çözümlemede nicelik belirleme işlemi dışında kalan, yani ölçümü yapılamayan maddeler için kullanılır.

ÖLÇÜLEBİLİR sıf. Ölçbil. *Ölçülebilir büyüklük,* eşitliği ve toplamı dolayısıyla ölçüsü de, uzlaşmalı olarak seçilen bir birime göre tanımlanabilen fiziksel büyüklük.

—Topol. *Ölçülebilir fonksiyon,* $f : E \to E'$ fonksiyonu, öyle ki (E, $\mathcal{C}$) ve (E′, $\mathcal{C}'$) ölçülebilir uzaylar olmak üzere, E′ ün her ölçülebilir parçasının f ile elde edilen ters görüntüsü, E nin ölçülebilir bir parçasıdır. [Kimi kez, f, ($\mathcal{C}$, $\mathcal{C}'$)-ölçülebilirdir denir.] (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ölçülebilir parça,* bir (E, $\mathcal{C}$) ölçülebilir uzayının $\mathcal{C}$ nin doğurduğu oymağa ait olan parçası. ‖ *Ölçülebilir uzay,* üzerinde kendi parçalarının bir $\mathcal{C}$ soyu tanımlanabilen E kümesi, öyle ki E, $\mathcal{C}$ nin elemanlarının bir dizisinin birleşimidir. [(E, $\mathcal{C}$) nin ölçülebilir bir uzay olduğu da söylenebilir.]

—ANSİKL. Topol. Ölçülebilir fonksiyonlarla ilgili birkaç özelliği aşağıya alıyoruz:

—ölçülebilir iki fonksiyonun birleşimi de ölçülebilir;

—sık rastlanan $f : E \to \mathbb{R}^n$ (aynı biçimde $f : E \to \mathbb{C}^n$) halinde, $\mathbb{R}^n$ (aynı biçimde $\mathbb{C}^n$) kendi Borél oymağı ile donatıldığına ve (E, $\mathcal{C}$) ölçülebilir bir uzay olduğuna göre f, ancak ve ancak bütün bileşenleri ölçülebilir olunca ölçülebilirdir. Özellikle $f : E \to \mathbb{C}$, ancak ve ancak Re (f) ve Im (f) ölçülebilirse ölçülebilir.

E üzerinde ölçülebilir, gerçek (aynı biçimde karmaşık) fonksiyonların kümesi, $\mathbb{R}$ (aynı biçimde $\mathbb{C}$) üzerinde bir cebir oluşturur.

ÖLÇÜLEN a. Ölçbil. Bir ölçme işlemine olanak veren özel fiziksel büyüklük.

ÖLÇÜLENDİRME a. **1.** Tek. res. Bir parçayı temsil eden plan üzerine, o parçayı belirleyen ölçüleri geçirme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *İşlevsel ölçülendirme,* bir parçanın, kendisinden beklenen işlevi yerine getirmek için sahip olması gereken ölçüleri desen üzerine işleme yöntemi.

—ANSİKL. Tek. res. Bir parçanın ölçülendirilmesi, ***bağlama çizgisi*** adı verilen ve ilgili ayrıtları gösteren kalın çizgileri çerçeve çizgisinin dışına kadar uzatan ince, kesiksiz çizgiler ve bakışım eksen ya da düzlemlerini gösteren noktalı kesik çizgiler yardımıyla yapılır. Bu çizgilerden ikisi arasına, yine kesiksiz ince bir çizgi halinde, iki okla son bulan bir *ölçü çizgisi* çizilir ve üzerine ölçü yazılır. Bu ölçü ile ilgili tolerans, parçanın genel yapım toleransından farklıysa, ölçünün yanına bu tolerans ayrıca belirtilebilir. *İşlevsel ölçülendirme,* gereksiz ve aşırı bir hassasiyete kaçmaksızın, öngörülen bir montaj boşluğu değerinin, bir ölçü zinciri içindeki ölçülere verilen toleranslar arasında dengeli bir dağılımını sağlar.

ÖLÇÜLENDİRMEK g. f. **1.** Tek. res. Çeşitli noktaların, seçilmiş karşılaştırma düzlemine göre yükseltilerini bir düzlem üzerine aktarmak. **—2.** Gösterilerin öğelerin ölçülerini kaydetmek. ‖ *Ölçülendirilmiş izdüşümler* (kotlu geometri), bir cismin her noktasının, yatay bir düzlem üzerindeki izdüşümüyle ve bu izdüşüm düzlemine uzaklığıyla (ölçü) gösterildiği tasarı geometri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ölçülendirilmiş kroki,* çeşitli noktalarına ait boyut ve ölçüleri belirterek, bir nesnenin yatay bir düzlem üzerine izdüşümünü (plan) ya da boyutlarını belirterek düşey bir düzlem üzerine izdüşümünü (görünüş) gösteren çizim.

—ANSİKL. Tek. res. Ölçülendirilmiş izdüşümler (kotlu geometri). Ölçülendirilmiş izdüşümler yönteminde, figürlerin, *karşılaştırma düzlemi* denilen yatay bir düzlem üzerine dik olarak izdüşümü yapılır.

Bir nokta, karşılaştırma düzlemi üzerindeki dik izdüşümü ve karşılaştırma düzlemine olan uzaklığını gösteren ve *ölçü* adı verilen bir sayıyla gösterilir.

Bir doğru, izdüşümüyle ve *tamsayı noktaları*'nın yani karşılaştırma düzleminden 0, 1, 2... birim ötede bulunan noktaların izdüşümleriyle gösterilir. Bir doğru iki noktayla tanımlandığı zaman, onu göstermek için tamsayı noktalarının izdüşümleri belirlenir; buna doğruyu *derecelemek* ya da doğrunun ***eğim ölçeği***'ni belirtmek denir. Bir doğrunun ***eğim***'i noktalarından ikisinin ölçü farkının, onların yatay izdüşümlerinin uzaklığına oranıdır. Bir doğru derecelendiği zaman, eğimi, ardışık iki tamsayı noktasının uzaklığının ***(aralık)*** tersidir.

Bir düzlem, en büyük eğimli bir doğruyla gösterilir; göz önüne alınan düzlemin yatay doğrularına dik olan bu doğru, düzlemi belirtmek için yeterlidir. Tamamlanan ayrıntılı çizimde bu doğrunun bir düzlemi gösterdiğini belirtmek için izdüşümü çift çizgiyle gösterilir; buna, çoğu kez, noktalı çizgiler halinde, derecelemenin bölünme noktalarından çıkarılan dikler eklenir. O zaman bu doğrular, düzlemin tamsayı yatay doğrularını gösterir.

Yüzeyleri göstermek için, ya tamsayı *düzey çizgileri* ya da *profil çizgileri* gösterilir.

Bir yüzeyin *düzey çizgisi,* onun yatay bir düzlemle arakesitidir. Bir düzey çizgisinin

izdüşümü, uzayda bu çizgiye eşittir.
Bir yüzeyin, karşılaştırma düzlemine dik bir düzlemle arakesitine *profil çizgisi* denir. Profil çizgileri yatırma yoluyla gösterilir. Bir profil çizgisinin noktalarındaki ölçü değişimlerini vurgulamak için, yatay izdüşümle ilgili ölçekten farklı, uygun bir ölçek kullanılır.

ÖLÇÜLMEK → ÖLÇMEK.

ÖLÇÜLÜ sıf. **1.** Ölçülmüş olan. **—2.** Dikkatli, tedbirli, sözlerinde ve davranışlarında aşırıya kaçmayan, bir kimse, onun davranışları için kullanılır: *Ölçülü bir insan. İlişkileri son derece ölçülüdür.*
—Ed. Hece ya da aruz veznine uygun biçimde söylenmiş dize. (Eşanl. MEVZUN.)
—Topol. Bir μ ölçüsüyle donatılmış bir E kümesi için kullanılır. [(E, μ), *ölçülü bir uzaydır.*] (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ be. Aşırıya kaçmadan, dikkatli ve temkinli: *Ölçülü konuşmak, davranmak.*
—ANSİKL. Topol. Daha kesin olması için, μ nun (E, $\mathcal{R}$) üzerinde tanımlandığını belirtelim, burada $\mathcal{R}$ E üzerinde sayısal fonksiyonların Riesz uzayıdır, her türlü karışıklığı engellemek için kimi kez (E, $\mathcal{R}$, μ) üçlüsüne ölçülü uzay denir. Bu uzaylar matematikte büyük önem taşırlar, çünkü olasılıkta uzunlukları, alanları, hacimleri ve kütleleri ölçmede de bunlar karşımıza çıkar.
Bırkaç örnek verelim:
1. E = $\mathbb{R}$; $\mathcal{C}$: [*a*, *b*[yarıdoğru parçalarının sonlu sayıdaki birleşimlerinin kümesi; μ ölçüsü de, μ([*a*, *b*[) = *b* – *a* biçimindedir. Bu ölçü, ÖLÇÜ maddesindeki bütün tanımlanmış olanlar gibi, izometrilerle, örneğin burada $\mathbb{R}$ nin ötelemeleriyle değişmez. Bu durumda μ bir "uzunluk"tan başka bir şey değildir;
2. E = [α, β] ⊂ $\mathbb{R}$; $\mathcal{C}$: [*a*, *b*[yarıdoğru parçalarıyla [*a*, β] doğru parçalarının doğurduğu boy; μ, [α, β] üzerinde pozitif belirli, artan bir φ fonksiyonu yardımıyla, [α, β] üzerinde aşağıdaki biçimde tanımlanmıştır:

$$\begin{aligned} \mu : \mathcal{C} &\to \mathbb{R} \\ [a,x[&\mapsto \varphi(x) \\ [\alpha,\beta] &\mapsto \varphi(\beta). \end{aligned}$$

Bu durumda, φ, afin bir fonksiyonsa, μ düzgün dağılmış bir "kütle"den başka bir şey değildir;
3. E: olasılık kümesi; $\mathcal{C}$: bir elemanı E olan olaylar boyu; μ : μ(E) = 1 koşulunu gerçeklemesi istenen olasılık;
4. KÜPLENİR, KARELENİR maddelerinde başka örnekler bulunmaktadır.

ÖLÇÜLÜ, esk. **Vezinköy,** Kars'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 156 nüf. (1990).

ÖLÇÜLÜLÜK a. Aşırıya kaçmama, ölçülü, dengeli davranma durumu; itidal.
—Ruhbil. Beden gereksinimlerini karşılamada aşırıya kaçmama. (Eskiden *itidali mizaç* denirdi.)

ÖLÇÜM a. Ölçme işlemi; *Son yapılan ölçümlere göre metrekareye 56 kg yağış düşmüştür.*
—Anat. *Beden ölçümü,* bazı anatomik boyutları ya da çapları saptamak için başvurulan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Ölçüm yenileme,* bir gemiyi yeni bir ölçüm işleminden geçirme. (Önemli değişikliklere uğramış ya da sertifikası 10 yılı geçmiş tüm gemiler için zorunludur.) || *Gemi ölçümü,* bir geminin tonajını elde etmek için yapılan gerekli hesapların ve ölçüm işlemlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeod. *Yatay ölçüm,* istasyon noktasıyla seçilen çeşitli noktaları birleştiren doğrultular arasındaki yatay açıları teodolitle ölçme işlemlerinin tümü. (Bu ölçümler, başlangıç doğrultusu üstüne kapanma yoluyla, belli bir yönde gerçekleştirilir.)
—Ölçbil. *Ölçüm zinciri,* incelenmekte olan bir sistemin durumu ile ilgili bilgileri sağlayan algılayıcıların ve ölçü değerlendirme düzeneklerinin tümü.
—Topogr. Topografyada ölçülerek yapılan değerlendirmelerin tümü. || Harita ya da plan alımı için yapılan ölçmelerin tümü.
—ANSİKL. Anat. Vücudun çeşitli kısımlarının (boy, göğüs, kol, bacak, vb.) ölçümü büyümeyi ve büyümenin ahenkli olup olmadığını anlamaya yarar. Karın çevresinin göbek hizasında ölçümü; gebeliğin, şişmanlığın, ya da assitin gidişi hakkında bilgi verir. Kafatasının çevresi meme çocuğunda düzenli olarak ölçülür. Gebe kadında leğen ölçümü doğumun normal yollardan olup olamayacağını önceden anlamaya yarar.
—Denizc. Günümüzde gemi ölçümlerinde kullanılan birçok değişik mevzuat vardır: bir yandan, 1947'de imzalanan ve 1963'te düzeltilerek başlıca Avrupa devletlerinde kullanılan uluslararası ölçüm kuralı (Oslo sözleşmesi); öte yandan, ABD, Büyük Britanya ve SSCB kurallarının yanı sıra Panama ve Süveyş kanallarını geçen gemilerin uymak zorunda olduğu özel kurallar. Ölçüm kurallarını birleştirmek amacıyla yapılan çalışmalar, 32 devletin, 23 haziran 1969'da Londra'da imzaladığı yeni bir uluslararası ölçüm anlaşmasıyla sona erdi; bu anlaşmaya imza koyan ülkelerde 18 temmuz 1982'de yürürlüğe giren bu kurallar, bu tarihten başlayarak, inşa edilecek gemilerde uygulandı. Anlaşmada, ayrı ayrı hesaplanmış bir gros tonaj ile bir net tonaj öngörülür. *Tonaj markası,* uluslararası ölçüm kuralına 1963'te eklenmiştir; bu marka suya girmedikçe, kimi alanlar, özellikle üst güverteler arası, tonaj ölçümünde göz önüne alınmaz.
—Zootekn. Hayvanlarda beden ölçümü değişmez noktalardan, özellikle iskeletle ilgili nirengi noktalarından yapılır. Bunun için boy tahtaları, büyük boy sürmeli ayaklar ya da şerit metreler kullanılarak başlıca şu ölçümler yapılır: cıdağı yüksekliği (hayvanın boyunu verir); karın yüksekliği, karın çevresi; karın genişliği; kalça genişliği (iki uyluk ucu arası); leğen uzunluğu; omzun ön kenarından kıçın art ucuna kadar beden uzunluğu; sarmal olarak vücut çevresi.
Çeşitli yaşlarda yapılan ölçümler hayvanın gelişmesini incelemeye yarar. Çeşitli ölçüler arası oranlar, hayvanları karşılaştırmaya ve ırkların sınıflandırılmasına yarar. Bazı ölçümler, bazı formüllerden yararlanılarak sığırların aşağı yukarı ağırlıklarını saptamak için kullanılır. Örneğin Quételet formülü: hayvanın ağırlığı= 87,5 × [karın çevresi]^2× uzunluk; Crevat formülü: hayvanın ağırlığı = [göğüs çevresi]^3× 80. (→ BARİMETRİ.)

ÖLÇÜMLEME a. Ölçümlemek eylemi; değerlendirme, değer biçme.

ÖLÇÜMLEMEK g. f. Ölçmeyle elde edilen sonuçları değerlendirmek.

ÖLÇÜMLÜ sıf. Geom. METRİK'in eşanlamlısı.
—Ruhbil. *Ölçümlü test,* özneye sorulan soruların, onun daha önceki sorular karşısındaki başarı düzeyine göre belirlendiği test. (Bu test biçimi ABD'de, 70'li yıllardan başlayarak gelişti. Bu testte genellikle bir bilgisayar kullanılmakta ve öznenin daha önceki yanıtlarını değerlendiren bilgisayar, ona sorulması gereken yeni soruların güçlük düzeyini belirlemektedir.)

ÖLÇÜMSEL sıf. Ruhbil. *Ölçümsel nitelik,* bir testin ölçü aleti olarak taşıdığı hassaslık, güvenirlik ve geçerlilik gibi niteliklerin tümü.

ÖLÇÜN a. Standart.

ÖLÇÜNLÜ sıf. Geom. ve Topol. STANDART'ın eşanlamlısı.

ÖLÇÜNME a. Ölçünmek eylemi.

ÖLÇÜNMEK g. f. Bir şeyi, bir konuyu enine boyuna düşünmek, hesaplamak; teemül etmek.

ÖLÇÜSÜZ sıf. **1.** Aşırı: *Ölçüsüz bir özveri göstermek. Ölçüsüz bir hoşgörü.* **—2.** Davranışlarına, sözlerine sınır koymayan bir kimse için kullanılır: *Ölçüsüz bir insan.*
◆ be. Düşünülmeden, gelişigüzel bir biçimde: *Ölçüsüz konuşmak. Ölçüsüz para harcamak.*

ÖLÇÜSÜZLÜK a. Ölçüsüz davranma; ölçüsüz olan şeyin, kimsenin niteliği.

ÖLÇÜŞMEK → ÖLÇMEK.

ÖLÇÜŞTÜRMEK → ÖLÇÜŞMEK.

ÖLÇÜT, -tü a. Doğruyu yanlıştan ayırmak, bir şeyi yargılamak, değerlendirmek, tanımlamak için başvurulan ilke, öğe; kriter: *Ahlaksal bir ölçüt. Bu konuda ölçütleriniz nedir? Bu, bir ölçüt sayılmaz.*
—İstat. Bir örnekten yola çıkılarak hesaplanan ve uyarlanan bir dağılımdan ya da iki özellik arasındaki bağımsızlık gibi bir sıfır varsayımından sapmayı değerlendirmeye yarayan nicelik. (Bu nicelik, bazı varsayımlar altında bir ki-kare [x^2] dağılımı gösterir.)
—Mat. Matematiksel bir nesnenin belirli bir özelliği taşıyıp taşımadığını gerçeklemeye olanak veren pratik yöntem. (Örneğin, d'Alembert, Cauchy yakınsaklık ölçütü gibi.) (Eşanl. KRİTER.)

ÖLDÜRESİYE be. Öldürürcesine, neredeyse öldürecek kadar: *Bir kimseyi öldüresiye dövmek. Ona öldüresiye vuruyordu.*

ÖLDÜRME a. Öldürmek eylemi.
—Cez. huk. *Kasten adam öldürme,* bir kişinin yaşamına bilerek, isteyerek son verme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Taksirle adam öldürme,* kusurlu bir davranışla bir kişinin ölümüne neden olma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Cez. huk. • *Kasten adam öldürme.* Adam öldürme eyleminin suç sayılmasının nedeni, yaşam hakkını korumaktır. Onarılmaz zararlar doğuran bu suç, kişilere karşı işlenen suçlardan en ağırı sayılmıştır. İnsan, doğumundan ölümüne kadar bu suçun mağduru olabilir. Adam öldürme suçunun oluşması için, eylemin hukuka aykırı olması gerekir. Örneğin, kesinleşmiş bir ölüm cezasının yerine getirilmesi suç sayılmaz. Yetkili bir doktorun yaptığı ameliyat sonucu meydana gelen ölümün adam öldürme suçu sayılmamasının nedeni, eylemin hukuka aykırı olmamasıdır. Kendini korumak için başkasını öldürmek (meşru müdafaa) de aynı nedenle suç sayılmaz. Kasten adam öldürme suçunun cezası, 24 yıldan 30 yıla kadar ağır hapistir (Türk cez. k. md. 448). Kasten adam öldürme suçu karı, koca, kardeş, babalık, analık, evlatlık, üvey ana, üvey baba, üvey evlat, kayınbaba, kaynana, damat ve gelinlere karşı işlenirse ya da zehirleme yoluyla gerçekleştirilirse suçlu ömür boyu hapis cezasına çarptırılır (Türk cez. k. md. 449). Kasten adam öldürme suçu aşağıdaki koşullarda işlenirse suçluya ölüm cezası verilir: 1. usul ya da füruğdan (üstsoy ya da altsoy) birine karşı işlenirse; 2. TBMM üyelerinden birine ya da üyelik sıfatı sona ermiş olsa bile bu görevinden dolayı işlenmiş olursa; 3. canavarca bir duyguyla ya da işkenceyle işlenirse; 4. tasarlanarak yapılırsa; 5. birden çok kişiye karşı işlenirse; 6. yangın, su baskını gibi araçlarla yapılırsa; 7. başka bir suçu hazırlamak, kolaylaştırmak ya da işlemek için yapılırsa; 8. bir suçtan doğacak yararı elde etmek için işlenirse; 9. bir suçu gizlemek, delil ve izlerini ortadan kaldırmak için işlenirse; 10. kan gütme nedeniyle işlenirse; 11. devlet memurlarından birine karşı ya da memurluk görevi sona ermiş olsa bile bu görevi yapmasından dolayı işlenirse (Türk cez. k. md. 450).
• *Taksirle adam öldürme.* Tedbirsizlik, dikkatsizlik, meslek ve sanatta acemilik ya da emir ve kurallara uymama yüzünden bir kimsenin ölümüne neden olan kişi iki yıldan beş yıla kadar hapis ve otuz bin liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasıyla cezalandırılır. Ölü sayısı birden çok olursa ya da bir kişinin ölümüyle birlikte bir ya da birden çok kişinin de yaralanmasına neden olursa suçluya dört yıldan on yıla kadar hapis ve otuz bin liradan az

olmamak üzere ağır para cezası verilir. Bu suçlarda kusurun derecesine göre ceza sekizde bire kadar indirilebilir (Türk cez. k. md. 455).

ÖLDÜRMEK → ÖLMEK.

ÖLDÜRTME a. Öldürtmek eylemi.

ÖLDÜRTMEK → ÖLMEK.

ÖLDÜRÜCÜ sıf. **1.** Ölüme yol açan şey için kullanılır: *Öldürücü bıçak darbeleri.* **—2.** Acı verecek kadar yoğun olan bir şey için kullanılır: *Öldürücü bir soğuk.* **—3.** Çok yorucu, yıpratıcı şey için kullanılır: *Öldürücü bir çalışma temposu.*
—Adli tıp. *Öldürücü etmen,* bir organizmayı gelişmeyle ya da bağımsız yaşamla bağdaşmaz kılan ve dolayısıyla daha embriyon halinde iken ya da doğumunda onun ölümüne neden olan morfolojik ya da fizyolojik genetik ya da edinsel karakter. (Ana karnındayken yaşama zarar vermeyen bazı kalp ve damar biçim bozuklukları, anadan ayrı yaşam ile bağdaşmamakta, öldürücü birer etmen olmaktadır.)
—Biyol. *Öldürücü doz,* bir hayvan ya da insanın ölümüne yol açan zehirli madde miktarı. (Bk. *ansikl.* böl. Çevrebil.)
—ANSİKL. Çevrebil. Özellikle suda yaşayan canlılar açısından ilginç olan öldürücü doz, balığın yaşadığı sudaki zehir yoğunluğu olarak, özellikle mb (milyonda bir) ya da bmb (bin milyonda bir) olarak belirtilir; bu yoğunluk sanayi atıklarının atıldığı akarsulardaki kirlilik derecesi hakkında fikir verir. % 50'lik öldürücü doz (kısaca Ö. D. 50), bu maddeyi alan canlıların (belli bir hayvan türü) yarısını öldürmek için gerekli ve yeterli zehirli madde miktarıdır.

ÖLDÜRÜLME a. Öldürülmek eylemi.

ÖLDÜRÜLMEK → ÖLMEK.

ÖLDÜRÜŞ a. Öldürmek eylemi ya da biçimi.

ÖLESİYE be. **1.** En uç derecede, aşırı ölçüde: *Ölesiye sıkılmak.* **—2.** Kendini aşırı derecede yorarak, zorlayarak: *Ölesiye çalışmak.*

ÖLEŞ a. *Esk.* Ölü: *Uğraş yerinde müslüman öleşi komadılar* (Tevarih-i Ali Osman, XV. yy.).

ÖLET, -ti a. *Esk.* Öldürücü salgın hastalık; kırgın, kıran: *"Hiç yağmur yağmadı, nâs ortasında ölet çağ oldu"* (Tarih-i İbni Kesîr tercümesi, XV.yy.).

ÖLEYAZMAK gçz. f. (*ölmek* ve *yazmak*'tan *öl-e-yaz-mak*). Ölecek gibi olmak, ölecek duruma gelmek (genellikle abartılı anlatımlarda): *Yorgunluktan öleyazdım.*

ÖLGÜN sıf. **1.** Canlılığını, diriliğini, tazeliğini yitirmiş bitki için kullanılır. **—2.** Canlılığın, gücün tükenmişliğini gösteren şey için kullanılır: *Ölgün bir sesle konuşmak.* **—3.** Gücü azalmış, zayıf ışık için kullanılır: *Ölgün sarı bir ışıkla aydınlanan sokaklar.*

ÖLGÜN → ULCİNJ.

ÖLGÜNLÜK a. Canlılığını, diriliğini yitirmiş olan şeyin niteliği.

ÖLKER → ÜLGER.

ÖLLÜK a. Folk. → BEBE* TOPRAĞI.

ÖLME a. Ölmek eylemi.
—Patol. Vücuttaki bir dokunun ya da bir organın bir kısmının ölümü.

ÖLMEK gçz. f. **1.** Bir canlı varlıktan söz ederken, yaşamı sona ermek ya da sona ermek üzere olmak; son nefesini vermek: *Kalp krizinden ölmek. Genç ölmek. Dağda insan soğuktan ölebilir. Köpek, yaşlılıktan öldü. Ölürken kızını kardeşine emanet etti.* **—2.** Canlı bir şey (bitki) sözkonusuysa, hayati işlevleri azalmak; can çekişmek: *Bu çiçekler susuzluktan ölüyor.* **—3.** Yok olmak, kaybolmak, varlığı sona ermek: *Ölen uygarlıklar, diller, sözcükler.* **—4.** *Bir şeyden (soyut) ölmek,* o şeyin son derece etkisinde kalındığını belirtir: *Gülmekten, susuzluktan, açlıktan ölmek. Sabırsızlıktan ölüyorum. Burada sıcaktan ölüyoruz.* **—5.** Bir aygıt sözkonusuysa, kullanılamaz duruma gelmek, iyice eskimek: *Bu buzdolabı ölmüş, yenisini almanız gerek.* **—6.** Bir zaman sözkonusuysa, boşa geçmek: *Oraya buraya koştururken bütün günüm öldü.* **—7.** *Öldü fiyatına,* yok pahasına. ‖ *Öldüm öldüm dirildim,* güç bir durumda korkulu, heyecanlı anlar yaşandığını belirtir. ‖ *Öldün mü,* bir şey yapmaya istekli olmayan, yorgunluğunu bahane eden kimseye söylenir. ‖*Ölenle ölünmez,* "her şeye rağmen hayat devam ediyor" anlamında söylenen avutma sözü. ‖*Öleyim mi, ölelim mi,* bütün yolların denendiğini ve tükendiğini belirtmek için kullanılır. ‖ *Öldüm,* çok beğendim; çok yoruldum. ‖ *Ölme eşeğim ölme (çayır çimen bitecek),* beklemenin bir işe yaramayacağını, şimdi gerekli olan bir şeyi ilerde elde etmenin bir yararı olmayacağını belirtmek için kullanılır. ‖ *Ölmek var dönmek yok,* tasarlanan ya da başlanılan bir işten ne pahasına olursa olsun dönülmeyeceğini, sonuna değin gidileceğini anlatmak için söylenir. ‖ *Ölmezsin ya,* o kadar da korkunç değil. ‖ *Ölüp ölüp dirilmek,* çok ağır ve tehlikeli bir hastalıktan kıl payı kurtulmak, üst üste çok sıkıntılı ve üzüntülü durumlara düşerek sonunda kurtulmak. ‖ *...san ölür müsün,* bir işi yapmaya yüksünen kimseye söylenir. ‖ *Ölür müsün, öldürür müsün?,* çok kızılacak, ters ve kötü bir durum karşısında ortaya çıkan tersliğin doğuracağı belayı göze almada duraksandığı zaman söylenir.

◆ **öldürmek** ettirg. f. **1.** Nesnesiz olarak kullanıldığında, bir kimsenin yaşamına isteyerek ve şiddet kullanarak son vermek: *Para için öldürüyor. Öldürmekten zevk alan bir sapık.* **—2.** *Bir kimseyi, bir hayvanı öldürmek,* isteyerek yaşamına son vermek: *Haydutlar bekçiyi iki el ateş ederek öldürdüler. Kuduz bir köpeği öldürmek.* **—3.** *Canlı bir varlığı öldürmek,* onun ölümüne neden olmak: *Onu öldüren bu kurşundu. Aldığınız haplar sizi öldürebilirdi.* **—4.** *Bir kimseyi öldürmek,* bir kimse ya da bir şey sözkonusuysa, birini çok yormak, yıpratmak, üzmek, bitkin duruma getirmek: *Bu çocuklar beni öldürecek. Bu gürültü, bu merdivenler beni öldürüyor.* **—5.** *Bir şeyi öldürmek,* onu yok etmek, kaybolmasına, yıkılmasına neden olmak: *Bencillik sevgiyi öldürür. Sanayinin gelişmesi kimi el sanatlarını öldürdü.* **—6.** *Bir şeyi öldürmek,* ovarak, kızgın yağda çevirerek vb. bir sebzenin sertliğini, diriliğini gidermek: *Yağda soğanları öldürmek.* **—7.** *Bir kimseyi bir şeyden öldürmek,* bir şeyi dayanmanın son sınırına getirmek (bağlama göre tümleçsiz de kullanılır): *Gülmekten, sıkıntıdan öldürmek. Dayaktan öldürdü çocuğu.* **—8.** *Öldür Allah,* ne kadar zorlarsan zorla. ‖ *Öldürdün!,* aşırı derecede zorlanmayı belirtir. ‖ *Öldüreceğim, öldürürüm (seni),* korkutmak amacıyla tehdit yollu söylenir. ‖ *Öldürme,* üstüne varma, zorlama. ‖ *Kendini öldürmek,* intihar etmek. ‖ *Sen insanı öldürürsün,* bir şeyde direnen, bir şeyi anlamamakta, yapmamakta ısrar eden, sabır taşıran kimseye söylenir. ‖ *Zaman, vakit öldürmek* → ZAMAN, VAKİT.

◆ **öldürtmek** ettirg. f. *Bir kimseyi öldürtmek,* onun öldürülmesini sağlamak: *Kiralık bir katil tutup hasmını öldürtmek.*

◆ **öldürülmek** edilg. f. Öldürmek eylemine konu olmak, yaşamına kasten son verilmek: *Sokak ortasında kimliği belirsiz kişilerce öldürüldü.*

◆ **ölünmek** edilg. f. Ölmüş, artık yaşamıyor olmak: *Bir hiç uğruna ölünür mü?*
—Huk. *Ölünceye kadar bakma sözleşmesi* → BAKMA.

ÖLMEZ sıf. **1.** Kalıcı, ölümsüz olan ya da öyle olduğu düşünülen şey için kullanılır; ebedi. *Ölmez yapıtlar bırakan bir sanatçı.* **—2.** Çok sağlam, kolay kolay eskimeyen şey için kullanılır. **—3.** *Ölmez oğlu* → ÖLMEZOĞLU.

ÖLMEZÇİÇEK a. Bileşikgiller familyasından, bürümü bitki öldükten sonra da bozulmayan birçok bitkiye, özellikle *helichrysum* cinsinden bitki türlerine verilen ad.
—ANSİKL. Ölmezçiçekler basit ve tüysü yapraklı, parlak, sarı, beyaz, pembemsi küçük kömeçler halinde bileşik çiçekli, çokyıllık otsu bitkilerdir. Türkiye'de on beş kadar ölmezçiçek *(helichrysum)* türü yetişir; örneğin Doğu Anadolu dağlarında *H. arenarium, H. armenicum,* Kuzey ve İç Anadolu dağlarında *H. graveolens,* Batı Anadolu'da *H. italicum, H. orientale,* Maraş, Antakya yörelerinde *H. plicatum, H. sanguineum, H. stoechas.* Türler arasında fark gözetilmeksizin, bunların kurutulmuş çiçekli dalları halk hekimliğinde idrar söktürücü, safra söktürücü ve kum döktürücü olarak infusyon ya da dekoksiyon (% 3) halinde kullanılır.

ÖLMEZLEŞTİRMEK g. f. *Bir şeyi, bir kimseyi (adını, şanını vb.) ölmezleştirmek,* onu ölümsüzleştirmek.

ÖLMEZLİK a. Ölmez, kalıcı olan bir varlığın niteliği; ölümsüzlük.

ÖLMEZOĞLU sıf. Çok dayanıklı, çok sağlam, yıpranmayan şeyler için kullanılır.

ÖLMÜŞ sıf. Varlığı sona ermiş olan.

◆ **ölmüşler** çoğl. a. Geçmişte ölmüş olan yakınlar: *Ölmüşlerinin ruhu için bir bardak su verir misin?*

ÖLSNER (Gustav), alman mimar, şehircilik uzmanı (Posen 1879 - Hamburg 1956). Berlin Üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi. Nazi baskısı yüzünden ABD'ye gitmek zorunda kaldı (1933). Türkiye'ye çağrıldı ve İstanbul Yüksek mühendis mektebi'nde ders vermeye başladı (1939). İstanbul Teknik üniversitesi'nin kurulmasından sonra (1944), şehircilik kürsüsüne profesör olarak atandı. İkinci Dünya savaşı'nın sona ermesiyle Hamburg'un imarı için Almanya'ya döndü.

ÖLÜ sıf. **1.** Yaşamı sona ermiş bir canlı varlık, bir organ için kullanılır: *Ölü bir insan. Ölü bir at. Ölü yapraklar.* **—2.** Canlı, güncel olmaktan çıkmış, geçmişe mal olmuş bir şey için kullanılır: *Ölü medeniyetler. Ölü bir kent.* **—3.** Canlılıktan yoksun, durgun bir yer, bir şey için kullanılır: *Ölü bir taşra kenti.* **—4.** Sönük, güçsüz bir ışık için kullanılır: *Ölü bir mum ışığında kitap okumaya çalışmak.* **—5.** *Ölü gibi,* hareketsiz bir biçimde, olduğu gibi duran: *Köşeye uzanmış, ölü gibi yatıyor.* ‖ *Ölü mevsim,* herhangi bir etkinlikte işlerin, alışverişin çok az ve durgun olduğu dönem. ‖ *Ölü renk,* parlak olmayan, donuk renk.
—Denizbil. *Ölü sular kabarması* → DÖRDÜN.
—Denizc. *Ölü dalga,* rüzgâr olmadan kabaran dalga. ‖ *Ölü deniz,* yüzeyinde fırtına dindikten sonra bir süre devam eden ve fırtına anındakinden daha az güçlü, ancak düzenli bir biçimde birbirini izleyen köpüksüz dalgalar görülen deniz. ‖ *Ölü sular,* yol alan bir gemiyi izlermiş gibi görünen su kütlesi. ‖ *Ölü süratle seyir,* makineleri stop etmiş bir teknenin, üzerindeki hızla tamamen duruncaya kadar yol alması. ‖ *Ölü yol,* bir teknenin, yalnız yakınındaki sabit bir cisimle karşılaştırıldığında anlaşılabilen hızı.
—Dilbil. *Ölü dil,* bir topluluk tarafından artık konuşulmayan dil.
—Elektroakust. ve Bilş. *Ölü bölge,* bir manyetik şeritte, kayıt için ayrılmış alanın başlangıcını ve bitimini göstermeye yarayan ve manyetik katmanı bulunmayan bölüm.
—Elektrotekn. *Ölü saat,* elektrik enerjisi tüketiminin en düşük düzeyde olduğu saat. (Dolu saatlere ya da yüklü saatlere karşıt olarak.)

—Havc. *Ölü koni,* bir radyoelektrik biykının üzerinde bulunan, bir koni biçimindeki uzay hacmi; bu hacmin içine giren bir uçak biykından hiçbir vurum alamaz. (Eşanl. SESSİZLİK KONİSİ.)
—Hırist. *Ölüler bayramı* ya da *günü,* özellikle katoliklerde, ölüler için dua ile geçirilen 2 kasım günü.
—Jeomorfol. *Ölü buz,* bir buzul dili ya da gerileme halindeki bir inlandsis tarafından bırakılmış buz kütlesi. (Buzultaş malzemeleriyle ne kadar iyi örtülmüşse erime olayından o kadar iyi korunur; sonunda erimeye yol açan yüzeysel çökme, *kettle* ya da *sölle* denen kapalı bir çukurun oluşmasına neden olur.)

yanardağ ölü buzu

—Nüfbil. *Ölü doğum,* bir çocuğun ölü olarak dünyaya gelmesi. —Belirli bir yerde ve belirli bir süre içinde ölü doğumların sayısı. || *Ölü doğum oranı,* belirli bir nüfusta ve belirli bir süre içinde ölü doğumların toplam doğumlara oranı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oy. Oyunu kaybettiği için ya da geçici olarak oyun dışı kalma. || *Ölü top,* bilardoda, oynanılan topun iki toptan birine dokunduktan sonra, üçüncü topun üzerine çok hafif gelerek kalan top.
—Radiletiş. *Ölü bölge,* bir yayının yer dalgasıyla alınabildiği bölge ile iyonosfer dalgasıyla alınabildiği bölge arasında ve sıçrama uzaklığının ötesinde yer alan halka biçimli bölge. (Eşanl. SÜKÛT BÖLGESİ.)
—Sil. *Ölü bölge,* yaklaşık 80-85° ile yukarıya ateş edebilen uçaksavar toplarının namlularında, düşey doğruya göre ateş altına alınamayan ve namlu ağzına göre tam tepede meydana gelen koni biçimindeki bölge.

◆ a. **1.** Bir insanın naa'şı; cesedi: *Ölüyü kefenlemek.* **—2.** Yaşamı son bulan, ancak insanların anısında yaşayan kimse: *Ölülere saygı göstermek.* **—3.** Ölmüş olan insan: *Bu kazada üç ölü iki yaralı var.* **—4.** Bir hayvan adıyla birlikte ve tamlanan olarak, o hayvanın leşi: *Kedi ölüsü.* **—5.** *Arg.* Hileli kumar aracı, özellikle de cıvalı zar, işaretli iskambil kâğıdı. **—6.** *Ölü benzi gibi solgun,* cansız görünüşlü yüz için kullanılır. || *Ölü fiyatına,* değerinden oldukça ucuza, yok pahasına: *Mallarımızı ölü fiyatına satıyoruz, yine de alıcı yok.* || *Ölü gözü gibi,* sönük, fersiz ışık için kullanılır. || *Ölü salı,* halk arasında teneşire verilen ad. || *Ölü soyucu,* bir kimsenin içinde bulunduğu güç koşullardan yararlanarak kendisine çıkar sağlayan kimse için kullanılır. || *Ölüler ülkesi,* mitolojide ölü ruhların toplandığı yer; öbür dünya. || *Ölüsü kandilli, kınalı,* "Allahın belası, murdar" anlamında kullanılan bir sövgü sözü (arg.). || *Ölüsü dirisine binmek,* tehlikeli ve aceleci bir durumun yarattığı karışıklığı belirtmek için kullanılır. || *Ölüsü ortada kalmak,* cenazesini kaldırma işini yapacak kimsesi olmamak. || *Bir kimsenin ölüsünü öpmek,* "şunu yapmazsan çok sevdiğin biri ölsün" anlamında kullanılan yemin sözü: *Annemin ölüsünü öpeyim ki her şey söylediğim gibi oldu.* || *Ölüyü güldürür,* bir kimsenin şakacı olduğunu belirtmek için kullanılır.
—Adli tıp. *Ölü sertliği,* ölümden sonra kol ve bacakları oynamaz hale getiren sertlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

■ —Arkeol. *Ölüler kitabı,* eski Mısır'da Yeni İmparatorluk döneminden kalma, cenaze töreniyle ilgili metin. Bu metnin bir örneği, açıldığında uzunluğu birkaç metreyi bulan bir papirüs tomarına yazılarak mezarlara konurdu. (Bk. *ansikl.* böl.)

Lauros-Giraudon

yazıcı Nebked'in *Ölüler kitabı* ("güne çıkış"ın başlangıcı: güzel batıda tanrıların sevgili kulu olmak) papirüs Yeni İmparatorluk XVIII. hanedan *Louvre müzesi, Paris*

—Bes. san. *Ölü sertliği,* pastırmacılıkta, kesilmiş hayvanın bedeninde, kesimden 1-8 saat sonra ortaya çıkan katılaşmaya verilen ad. (Parçalama işlemi ölüm sertliği sırasında yapılır. Sertlik 24 saat sonra çözülür.)
—Cez. huk. *Ölülere hakaret ve sövme.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Folk. *Ölü hamamı,* ölümden belli bir süre sonra genellikle kadınlar arasında düzenlenen ve yas süresinin bittiğini belirten tören. (*Yas hamamı* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Ölü helvası* → HELVA. || *Ölü aşı* ya da *yemeği* → AŞ.
—Sey. oy. *Ölü oyunu,* ana teması Anadolu'da çok yaygın olan ölüp dirilme motifinin oluşturduğu, çeşitli oynanış biçimleri olan seyirlik bir köy oyunu. (Ölüm, yakınların üzüntüsü, ağıt yakma, dirilme ve eğlence gibi ana bölümlerden oluşur.)
—ANSİKL. Adli tıp. *Ölü sertliği.* Ölü sertliğinin nedeni kaslardaki miyozinin pıhtılaşmasıdır. Pıhtılaşma, büyük bir olasılıkla, kas kendini besleyemez hale geldiği zaman ortaya çıkan asitlerin (laktik ya da sarkolaktik asit) etkisiyle meydana gelir. Bu olay ölümden bir ila altı saat sonra başlar ve kokuşma olayları miyozini erittiği ya da cesedin eklemleri oynatılabildiği zaman ortadan kalkar. Ölü sertliği ölümün kesin kanıtıdır. Kaslar artık elektrik uyarılarına cevap vermez.
—Arkeol. *Ölüler kitabı,* bir ölçüde, piramitlerde ve lahitler üzerinde yer alan daha eski metinlerden türemiştir. Sayıları giderek artan kalıplaşmış cümlelerin bir derlemesi niteliğindedir. XXI. hanedan döneminden sonra, gerçek adı *Güne çıkış kitabı* olan bu derlemede, gerek içerik gerek düzenleme açısından belli bir kopukluk gözlemlenir. Metnin taşıdığı önemin yanı sıra, Ölüler kitaplarında kimi kez yüksek sanat değeri taşıyan ve Mısır dininin en karmaşık yönlerini aydınlatan küçük resimler dikkati çeker.
—Cez. huk. Bir ölünün ceset ya da kemikleri üzerinde hakaret sayılan fiillerde bulunmak, aşağılama ya da haklı olmayan bir nedenle ölünün cesedini ya da kemiklerini almak suçtur. Bu tür eylemlerde bulunanlar üç aydan bir yıla kadar hapis ve para cezası ile cezalandırılır. Cesedi aşağılama ve hakaret için maddi eylem gerekir. Sözlü hakaret bu suçun kapsamına girmez. Bir ölünün hatırasına karşı işlenecek hakaret ve sövme suçları için özel bir hüküm yoktur. Bu tür eylemlere hakaret ve sövme suçlarına ilişkin yaptırımlar uygulanır. Şikâyet hakkı ise, ölünün mirasçıları tarafından kullanılır (Türk cez. k. md. 178, 488).
—Folk. Ölü hamamı, genellikle ölümden kırk gün sonra yapılır. Anadolu'nun bazı yörelerinde üçüncü, on beşinci, otuzuncu, elli ikinci günlerden sonra ya da ilk bayramdan sonra yapıldığı da olur. Ölü evi halkı, başsağlığına gelmiş olanları davet ederek hamama gidip yıkanır. Bazen de komşu ve tanıdıklar ev halkını hamama davet eder. Ölü hamamı genellikle yemeklidir. Bazı yörelerde bir tür ağıt töreni niteliği taşıdığı da görülür.
—İsl. İslam inancına göre ölüm, ölüm meleği Azrail'in insanın ruhunu bedeninden ayırmasıyla gerçekleşir. Bu durumda, ölünün yanında bulunanlardan birinin onun gözkapaklarını sıvazlayarak kapatması, bir bez parçasıyla çenesini bağlaması ve böylelikle ağzının açık kalmamasını sağlaması gerekir. Bu arada ölünün giysileri çıkarılarak üzeri beyaz bir örtüyle örtülür, ayakları düzgünce uzatılır, elleri iki yanına konulur. Ölünün yanında, ölü yıkanmadan önce Kuran okunmaz. Ölünün ardından üzülmek ve ağlamak dince sakıncalı değilse de, yüksek sesle ağlamak, döğünmek, ağıt yakmak günahtır. Ölünün belli kurallara göre yıkanmasına *gasil,* kefene sarılmasına *tekfin,* kabre götürülmesine *teşyi,* mezara gömülmesine *defin* denir.
—Nüfbil. Ölü doğumlar kız çocuklardan çok erkek çocuklarda görülür; bu iki doğum sınıfının birbirine oranı yaklaşık 1,10'dur. Ölü doğum daha çok yaşlı annelerin çocuklarında gözlenir. Ölü doğum oranı düzenli bir biçimde gerilemiştir. Örneğin, Fransa'da yüzyılın başında % 40 iken 1980'de % 8,5'e düşmüştür.

■ **Ölü canlar** *(Mertvıye duşi),* Nikolay Gogol'ün romanı (1842; 2. bölüm tamamlanmamış ve yazarın ölümünden sonra, 1852'de yayımlanmıştır). Şişko ve kurnaz bir küçük toprak sahibi olan Çiçikov, zenginleşmek için bir yol bulur ve son sayım-

Nikolay Gogol'den tiyatrolaştırılan *Ölü canlar*'ın Roger Planchon topluluğu tarafından Théâtre de France'taki temsili (1960)

Bernand

Bernand

Henry de Montherlant'ın *Ölü kraliçe* adlı yapıtından bir sahne J. Yonnel ve G. Casile (yöneten Pierre Dux) [Comédie-Française, Paris, 1962]

ölübaş pervane tırtılı

ölübaş pervane

Ölüdeniz *Fethiye-Muğla*

dan sonra ölen serfleri, yani ölü "canları" düşük bir fiyatla satın alarak, "kâğıt üzerinde" uzak bir bölgeye nakleder ve bir devlet bankasından toprak ve kredi sağlar. Hayalgücü ile keskin bir gerçekçiliğin karışımı olan ve Puşkin'den alındığı söylenen bu öyküde, taşra yaşamının ve olumsuz yanlarıyla "bir bütün olarak rus insanı"nın acımasız bir dökümü yapılmıştır. Çizdiği karikatürün yapacağı etkiden dehşete kapılan Gogol, romanına cehennemden sonra cenneti anlatan bir devam yazarak pişmanlığını belirtmeye çalıştıysa da başarısızlığa uğramış ve Kutsal toprağa yaptığı bir yolculuktan sonra, bağnaz bir keşişin de etkisinde kalarak, bugün ancak birkaç parçası kalan elyazmalarını yakmıştı.

ÖLÜ DENİZ → LUT gölü.

ÖLÜDENİZ, G.-B. Anadolu'da Akdeniz kıyısında, Fethiye'nin kuşuçuşu 8 km kadar G.'inde lagün. Dik yamaçlarla çevrili bir vadinin aşağı çığırının, yükselen deniz suları altında kalmasıyla oluşmuş küçük bir koyun ağız kısmının, dalgaların ve akıntıların sürükleyerek çökelttiği bir kum ve çakıl seti ile kapanmasıyla meydana gelmiştir. Set, üzerindeki dar bir gedikle denize bağlantılıdır. Ormanlık çevresi, mavinin türlü tonlarındaki durgun suları ve sakin atmosferi ile Türkiye'nin en ünlü turizm yörelerinden biri durumuna gelmiştir. Turistik kuruluşlar.

Ölüdeniz elyazmaları → LUT GÖLÜ ELYAZMALARI.

Ölü kraliçe *(la Reine morte),* Henry de Montherlant'ın üç perdelik oyunu (1942). Kral Ferrante, veliaht prens don Pedro'nun gizlice evlendiği Inés de Castro'yu öldürtmüştür. Ama Ferrante ölür ve Pedro ölü kraliçeye taç giydirir. Oyunun en trajik sahnesinde kral Ferrante "Bir de beni zayıf sanırlar" der. Gerçekte oyunda anlatılan zayıf görünme korkusuyla kişiliği piyese egemen olan kralda yerleşmiş bulunan "bu korkunç çelişkiler düğümü" dür. Oyunun son derece yalın ilk iki perdesi, görkemli ve etkili imge bolluğu içerisinde gelişen üçüncü perdeyle ters düşer. Yapıt, Mahir Canova'nın rejisiyle Devlet tiyatrosu tarafından oynandı (1952-1953).

ÖLÜBAŞ PERVANE a. Bal yemek için kovanlara giren gece kelebeği. (Tırtılı patlıcangillerin, özellikle de patatesin üstünde yaşar. Göğsünün sırt kesiminde kurukafaya benzeyen bir leke bulunduğundan bu adla anılır. Bil. a. *Acherontia atropos.* Pulkanatlılar takımı; *Sphingidae* familyası.)

ÖLÜK sıf. Canlılığı, diriliği azalmış, güçsüz, ölgün.

Ölüler dansı, acımasız iskeletler tarafından ölümcül bir dansa sürüklenmiş her yaştan ve her sınıftan insanları betimleyen ve Ortaçağ'ın sonunda sıkça rastlanan bir resim konusu. Bu resim türü XV. yy.'da Fransa'da (1424'ten itibaren, Paris'te cimetière des Innocents' da), daha sonraları da İsviçre (Basel, Bern) ve Almanya'da (Lübeck, 1463) yaygınlık kazandı. Londra'da ve İtalya'da da ölüler dansını konu alan resimler yapıldı. Rouen'daki St-Maclou kilisesi'nin sütun başlıkları bu konuyu canlandıran oymalarla süslüdür.

Ölüler dansı teması kaynağını hiç kuşkusuz edebiyattan, Ennezat'da (Puy-de-Dôme) resmedilmiş *Dit des trois morts et des trois vifs* gibi şiirlerden alır. XV. yy.'ın sonunda, *Ars moriendi* ve Paris'te Guy Marchant tarafından yayımlanan *le Miroir du salut* (1485) gibi yapıtlarda bu konuyu işleyen resimlemeler bulunur. Holbein, ölüler dansı üzerine *Alfabe* adlı yapıtın yanı sıra çeşitli desenler gerçekleştirdi; bu desenler Trechsel'in Lyon' da yayımladığı (1538) *Simulacres et historiées faces de la Mort* adlı yapıtta, gravürcü Lützelburger tarafından kullanıldı.

—Koregr. Kurt Jooss'un *Der Grüne Tisch* (1932), Flemming Flindt'in *Ölümün zaferi* (1971) adlı yapıtları gibi kimi önemli koregrafik yapıtlarda bu temayı çağrıştıran sahneler vardır.

—Müz. Çeşitli resimlerden esinlenilerek bu tema üzerine bestelenmiş yapıt. (Orkestra için yazılabilen bu tür yapıtlar, solo bölümleri içerebilir ya da bir oratoryoyla bütünleşebilir. Kimi besteciler, *Dies irae* gibi gregorius temaları kullanmışlardır. Bu türdeki en ünlü yapıtlar: Liszt'in piyano ve orkestra için bir çeşitlemesi olan *Ölüler dansı;* Sain-Saëns'ın *İskeletlerin dansı* adlı senfonik şiiri, A. Honegger'in *Ölüler dansı* adlı oratoryosu.)

Ölüler söyleşisi *(Nekrikoi dialogoi),* Samosatalı Lukianos'un (İ.S. II. yy.) yapıtı. Her çevreden ve her çağdan kişiler (tanrılar, mitoloji kahramanları, krallar ve filozoflar) ölüler ülkesinde bir araya gelir. Bu kişiler arasında geçen konuşmalar yazara, ölümün yok ettiği tüm büyüklüklerin anlamsızlığını ortaya koyan kendi felsefesini sergilemesine olanak sağlar.

Ölülerinizi hayırla anınız, Hz. Muhammet'in, arapça metni "Üzkürû mevtâküm bil-hayr" olan bir hadisi. Bu hadis nedeniyle ölen kişinin, zorunlu olmadıkça kusurlarını gizli tutmak, iyiliklerini anmak ve yaşatmak müslümanlarca önemli bir erdem sayılır. Bu ilke, türk toplumunda "Ölünün ardından konuşulmaz" özdeyişi biçimini almıştır.

ÖLÜM a. **1.** Biyol. Canlı bir yapının (organ, birey, doku ya da hücre) yaşama özgü niteliklerini kesin olarak yitirmesi ve yıkıma sürüklenmesi: *Kaza üç kişinin ölümüne neden oldu. Bir arkadaşının ölümünü ailesine bildirmek.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir yaşamın, zamanda belli bir an, bir tarih olarak ele alınan sonu: *Bir yapıtı yazarının ölümünden sonra yayımlamak. Onun ölümünden sonra hepimiz büyük bir boşluk hissettik.* **—3.** Ölme şekli, bir ölüme ilişkin ayrıntılar: *Doğal bir ölüm. Kaza sonucu ölüm. Şerefli bir ölüm. Kuşkulu bir ölüm.* **—4.** Ölümü haber veren şey ya da ölümün dış belirtileri, kişileştirilmesi: *Yüzüne bakılınca ölüme çok yakın olduğu anlaşılıyordu.* **—5.** Etkinliğin tümüyle durması: *Süpermarketlerin gelişimi küçük dükkânların ölümüne neden oldu.* **—6.** Ölüm cezası; idam: *Ölüme mahkûm edilmek.* **—7.** Ruhsal ya da bedensel bakımdan, katlanılmaz çok güç bir durum: *Bu sıcakta yola çıkmak bir ölüm.* **—8.** *Ölüm Allah'ın emri,* "er ya da geç herkes ölecektir; bu işi yapmak için ölümü bile göze alıyorum" anlamında kesin kararlılık belirtmek amacıyla söylenir. ‖ *Ölüm değil ya,* bir şeyin fazla çekinilecek, korkulacak bir yönü bulunmadığını belirtir. ‖ *Ölüm döşeğinde,* ölmek üzereyken: *Baban ölüm döşeğinde, sen nelerle uğraşıyorsun.* ‖ *Ölüm fermanı,* birinin kesin olarak ölmesi konusunda verilmiş karar ya da yapılan iş ve hareket. ‖ *Ölüm kalım, ölüm dirim,* her türlü tehlikeyi düşünerek göze alma. ‖ *Ölüm kalım meselesi, savaşı,* yaşamda kalabilmek ya da varlığını sürdürebilmek için verilen savaşım. ‖ *Ölüm sessizliği,* derin ve iç karartıcı sessizlik. ‖ *Ölüm, ecel terleri dökmek,* çok güç, sıkıntılı, heyecanlı anlar yaşamak: *Sen gelinceye değin ölüm terleri döktüm.* ‖ *Ölüm var, dirim var,* "insan yaşayabileceği gibi her an ölebilir düşüncesiyle davranarak tedbirli bulunmalı" anlamında kullanılır: *Ölüm var, dirim var, insanın kenarda birikmiş birkaç kuruşu olmalı.* ‖ *Ölümle burun buruna gelmek,* ölüm tehlikesiyle çok yakından karşılaşıp ondan kurtulmak. ‖ *Ölümü göze almak,* hayatını hiçe sayarak ya da ölümden korkmayarak tehlikeli bir işe girişmek: *Ölümü göze aldıktan sonra insan her şeyi yapar.* ‖ *Ölümün ötesi kolay,* "asıl güçlükler yaşarken vardır" anlamında söylenir. ‖ *Ölümün soluğu,* ölümü haber veren işaretler. ‖ *Ölümüne susamak, koşmak,* ölümüne yol açabilecek ya da ölümle sonuçlanabilecek tehlikeli işlere girişmek: *Ölümüne mi susadın, elektrik direğine çıkılır mı?*

—Cez. huk. *Ölüm cezası,* hükümlünün yaşamına son verilmesiyle yerine getirilen ceza. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Ölüm karinesi,* ölümüne kesin olarak bakılmasını gerektirecek durumlarda kaybolan ve cesedi bulunmayan kişinin gerçekten ölmüş sayılması (Türk med. k. md. 30). ‖ *Ölüm tazminatı,* haksız fiil sonucu birini öldüren kişinin, ölenin yakınlarına ödediği tazminat. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ölüm tutanağı,* bir ölüm olayı üzerine yetkililerce tutulan tutanak. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ölüm yardımı,* emekli sandıklarıyla sosyal sigorta kurumlarının ölenin yakınlarına yaptıkları parasal yardım. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ölüme bağlı tasarruf,* kişilerin, ölümlerinden sonra sonuç doğurmak üzere yaptıkları hukuksal işlem. (→ VASİYET, MİRAS* SÖZLEŞMESİ.) ‖ *Birlikte ölüm karinesi* → BİRLİKTE.

—İsl. Azrail adlı ölüm meleğinin ruhu bedenden ayırması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kad. doğ. *Yenidoğanın yalancı ölümü,* doğumda cansız gibi görünen ve soluk almayan, ama kalbi az ya da çok hızla çarpmakta olan yenidoğanın durumu. (Bu durum bugün Apgar göstergesinin saptanması ile daha iyi belirlenmekte ve entübasyon, oksijenleme ve kalp masajları ile kurtarma odasında acil olarak tedavi edilmektedir.)

—Nörobiyol. *Beyin ölümü,* beynin hiçbir normal işlev göremediği bir organizmanın patolojik durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—**Nüfbil.** ***Ölüm noktası,*** **Lexis* diyagramı'nda bir ölümü belirten nokta.** || *Ölüm oranı,* belli bir dönemde bir nüfus içindeki ölümlerin o nüfusa oranı (hayvanlar için de kullanılır). [ÖLÜM HIZI ya da KABA ÖLÜM ORANI da denir] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ölüm oranı katsayısı,* iki yaş arasında bulunan bir insan grubundaki ölüm sayısının, bu yaşların ilkinde olan insan sayısını gösteren rakam. (Grup için, bu iki yaş arasındaki ölüm olasılığını belirtir.) || *Aşırı ölüm oranı,* karşılaştırma için ele alınan bir ölüm oranına göre fazla ölüm sayısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bebek ölüm oranı,* birinci yaş gününe henüz ulaşmamış bebekler arasında bir takvim yılı içindeki ölümlerin, o takvim yılı içindeki doğumlara oranı.

—Psikan. *Ölüm dürtüsü,* Freud'un ikinci topiğinde, insan varlığında bulunan, ama ona yabancı olan ve onu yaşamdan uzaklara iten bir gücü belirtir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sig. *Ölüm sigortası,* sigortalının ölmesi durumunda, onun hak sahibi yakınlarına bir anaparanın ya da bir iradın ödenmesini garanti eden sigorta.

—Tanrıbil. *Tanrı'nın ölümü tanrıbilimi,* çağdaş düşüncede Tanrı fikrinin artık hiçbir rol oynamadığı konusundaki toplumbilimsel saptamadan doğan amerikan kökenli tanrıbilimsel düşünce akımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Ölümün belirtileri,* komanın aşıldığını ve adli tıp incelemesi için organların alınabileceğini gösteren veriler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yalancı ölüm,* kalp ve solunum işlevlerinin kısa bir süre için durması ya da ileri derecede yavaşlamasıyla belirgin durum. (İşlevler fark edilemeyecek kadar zayıf olduğundan kişiye ölü görünümü verir.)

◆ ünl. Yok olması istenen bir kimseye, bir topluluğa ya da bir şeye yönelik olarak söylenen söz: *Zalimlere ölüm!*

—ANSİKL. Bıyol. Hücresel düzeyde, yaşamsal işlevlerin devam etmesi diye tanımlanan ölümsüzlüğün olağanüstü bir tarafı yoktur: ikiye ayrılan bir bakteri ölmez, birleşen iki gametten yeni bir varlık meydana gelirken ölüm işe karışmaz ve daha geniş anlamda düşünülürse, yaşam olgusu yeryüzünde bir milyar seneden beri devam etmektedir. Laboratuvarda düzenli aralıklarla yeni besi ortamına aktarılan bir doku kültürü zaman sınırı olmaksızın üretilebilir (Harrison, Carrel, Gautheret). Çok hücreli canlılarda ölümün bir kural olması birbirinden bağımsız iki nedene bağlıdır:

• *Dış nedenlere bağlı ölüm:* avcı bir hayvanın dişleri arasında ölüm, besleneceği avı bulamadığı için açlıktan ölüm, iklim değişikliği nedeniyle ölüm, bir kaza, hastalık, vb. nedenlerle ölüm. Doğada en sık rastlanan ölüm tipi budur.

• *İç nedenlere bağlı ölüm:* yaşlılık yüzünden ölüm, bazen genetik programa bağlı ölüm (beslenmeyen kelebek, ananın ölümü ile sonuçlanan yumurtlama, cesedi yavruları koruyan koşnil, vb.), daha sık olarak da kırılganlığın gittikçe artması (kemik, damar çeperleri) ve bunun kaza olasılığını sürekli artırması sonucu meydana gelen ölüm. (→ UZUN ÖMÜRLÜLÜK.)

• *Biryıllık türlerin durumu.* "Kötü mevsim"i (kış donu ya da kurak mevsim) olan iklimlerde yaşayan biryıllık hayvan ya da bitki türleri, bu mevsim başlar başlamaz arkalarında yavaşlamış bir yaşam süren döller (tohum, yumurta) bırakarak ölürler. Laboratuvarda, elverişsiz şartlar ortadan kaldırılınca bu varlıklar genellikle, sanki yaşlılıkları mevsimlerin bir yıllık ritmine uyum sağlamışçasına, biraz daha uzun (ama çok değil) yaşarlar. Yıldan başka hiçbir biyoritim yaşamın uzunluğunu belirleyemez.

• *Yarı ölüm,* organizmanın yalnız bir bölümünü ilgilendiren ölümdür: yaprak döken ağaçların yaprakları, kriptofit çokyıllık otların toprak dışında kalan kısmı, yılan ve böceklerin deri değiştirmesi, meşe mantarı ve özodunu, vb. Genel olarak insanda ve hayvanlarda canlı maddenin günlük olarak yenilenmesi her gün birçok

B.N., Paris

Ölüler dansı
"ölüm tarafından sürüklenen kral, kardinal, imparator, papa"
***les Heures à l'usage de Paris*'nin tezhipli bir sayfasından ayrıntı Bedford atölyesi, 1420'ye doğr.**
Bibliothèque nationale, Paris

hücrenin ölmesiyle gerçekleşir.

• Tohumlarda, küçük anhidrobiyoz hayvanlarda vb. *yaşam yavaşlaması* temelde, bazen uzun ama her zaman sınırlı bir süre sonunda, koşullar elverişli olur olmaz etkin yaşamın (çimlenme, yumurtanın açılması, canlanma) tekrar kazanılmasıyla ölümden ayrılır. Kış uykusu* için de durum aynıdır.

Ölümün yararı apaçık meydandadır: yalnız ölüm sayesinde biyosfer, genişlemeyen bir gezegende kendine yer bulabilir: biyolojik evrim ancak ölüm yoluyla sağlanabilir.

—Cez. huk. • *Ölüm cezası.* Kimi ülkelerin yasalarından çıkarılan, kimi ülkelerin yasalarında bulunmakla birlikte uygulanmayan bu ceza kimi ülkelerde sıkça uygulanmaktadır. Ölüm cezasının gerekli olup olmadığı yıllarca tartışıldı. Bu cezanın hukuk tekniğini aşan bir yönü vardır. Bu tür bir cezanın benimsenmesi, yalnızca ceza hukuku ve kriminolojinin kapsamını aşar. Ölüm cezası, giderilmesi olanaksız zarara yol açtığı için özellikle adli hataların bulunduğu durumlarda eleştiri konusu yapılmaktadır. Türk ceza k. ölüm cezasına yer veren yasalardandır. Türk hukukunda mahkemelerce verilen ve kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar verme yetkisi TBMM'nindir (Anayasa md. 87). Meclis'in onayından geçmeyen ölüm cezası kararları yerine getirilemez. Türkiye'de ölüm cezası hükümlünün asılmasıyla yerine getirilir. Cezanın yerine getirilmesi sırasında kararı veren mahkeme üyelerinden biri, C. savcısı, doktor, zabıt kâtibi ve cezaevi müdürü hazır bulunur. Hükümlünün bağlı olduğu dinin temsilcisi, savunma avukatı ya da ailesinden bir kişi de cezanın yerine getirilmesi sırasında hazır bulunabilir.

—Folk. Anadolu'da ölüme ilişkin birçok gelenek ve inanış vardır. Bunlar ölümü düşündüren ön belirtiler ve kaçınmalar, ölüm sırasında yapılması gerekenler ve ölümden sonraki uygulamalar olarak gruplandırılır.

Anadolu'nun birçok yerinde baykuş ötmesi, köpek uluması, ayna kırılması, düşte ölmüş bir yakınını görme ya da henüz evlenmemiş kızlar için kendini gelinlikle görme vb. pek çok önemli ya da önemsiz olay, ölümü düşündüren ön belirtiler olarak değerlendirilir. Kaçınmalar yerine getirilmediği ya da yapıldığı zaman ölümle sonuçlanacağına inanılan davranışları kapsar. Değişik yörelerde bugün de yaşayan, evden ölü çıktığında o mahalledeki su dolu kapları, "azrail parmağını batırmıştır ya da bıçağını yıkamıştır" diye dökme; ölü yıkanırken ya da cenaze geçerken "üstüne ölüm uykusu çökmesin" diye uyuyanları uyandırma; ölü evinden çıkanın "ölümün ağırlığı taşa geçsin" diye bir taşa oturması; mezar kazan ya da toprak örtenlerin kazma, kürek vb.'yi art arda ölüm olur diye elden ele vermeyip toprağa koyduktan sonra ötekine iletmesi; ölü yıkayıcılarının davranışlarını yinelememek için sabunu el üstünde başkasına verme vb. bu tür kaçınmalar niteliğindedir.

Ölüm ve ölüm sonrasındakı uygulamaların çoğunluğu dinsel gerekleri yerine getirme amacı taşır. Yörelere göre bazı farklılıklar görülmekle birlikte genelde temel din kuralları, belirleyici etkendir.

Ölüm anından gömülme işlemi bitinceye değin gözetilen bazı töreler de vardır. Örneğin; bazı yörelerde ölünün gömülmesi konusunda aceleci davranılır. Bunun nedeni ölünün kokmasını önlemek, acıyı bir an önce unutturmak, ölünün sorgucu meleklere iyi cevap verebilmesi için beyninin soğumamasını sağlamak vb. olarak açıklanır. Bu törelerin bir bölüğünde ise büyülük öğeler görülür. Ölünün ağzı ve burnunun pamukla tıkanması şeytanın girmesini önlemek için alınmış bir tedbir olarak değerlendirilir; bazı yörelerde ölünün yıkanmasından artan su kaçınılması gerekli bir madde olarak dökülür; bazı yörelerdeyse tam tersine bu su şifa niyetine kırklı çocuklara, hastalara dökülür. Bu suyla, öteki dünyada ölenle buluşma ya da acıyı soğutma amacıyla el yüz yıkama geleneği de vardır.

Anadolu'da ölüm olayıyla ilgili oldukça yaygın geleneklerden biri de ağıt yakmadır. Bunu başsağlığı dileme töresi izler. Kimi zaman bu iki töre iç içedir. Başsağlığı dilemeye gelenler üzüntülerini ifade eder ve ölü çıkan evdekileri yalnız bırakmamaya çalışır ve ölü evine yemek götürürler.

Ölünün eşyalarıyla ilgili en yaygın gelenek, bunları yoksullara dağıtmaktır. Bazen bunların su serpme, ayazlama vb. sembolik arındırma işlemlerinden geçirildiği de olur. Bu gelenek, ölünün dönüp gelerek eşyalarını kullanana zarar vermesini önleme amacını taşır.

Ölünün anıldığı, ruhuna adanarak Kuran, mevlit okutulduğu, aş verildiği belli günler, daha çok ölümün kırkıncı, elli ikinci günüyle yıldönümü; daha seyrek olarak da üçüncü ve yedinci günüdür. Bu tür geleneklerin bir bölümü, özellikle yemek verme eski türk inanışlarının izleri olarak değerlendirilmektedir.

Ölü için yas tutma süresi Anadolu'nun çeşitli yörelerinde farklılıklar gösterir. En yaygını kırk gündür. Bu süre içinde süslü giyinilmez, eğlencelere katılınmaz, bazı yörelerde yıkanılmaz ve iş tutulmaz. Yas rengi karadır. Bir yakını ölen başına kara yazma bağlayarak bunu belli eder. Bazı yörelerde giysilerini ters giyme, saçlarını kesme, beliklerini çözme vb. uygulamalara da rastlanır.

Yasın sona erdirilmesi birçok yerde bazı kurallara bağlıdır. Bazı yörelerde bunun için ölümden sonraki ilk bayramın geçmesi gerektiğine inanılır. İlk bayramda bayram gezmesine çıkılmaz, gelen konuklara şeker yerine acı kahve ikram edilir. Kadınların kara yazmalarını çıkarıp renkli yazma bağlamaları, erkeklerin sakallarını tıraş etmeleri vb. bazı davranışlar da çeşitli yörelerde yas döneminin bittiğini belirtir. Birçok yörede de yas hamamı ya da ölü* hamamı denen uygulamayla yas sona erdirilir.

Geleneksellliğini koruyan yörelerde ölüme ilişkin inanışlar ve gelenekler bugün de varlığını sürdürmekle birlikte özellikle kentlerde bunların yerini daha çağdaş uygulamalar almıştır.

—Huk. Ölüm, kişiliğe son veren bir olay-

Scala

Ölümün zaferi
Pisa'da campo santo fresklerinden birinin sol bölümü (1360'a doğr.-1380) "Ölümün zaferi ustası"nın yapıtı

dır. Ölümle birlikte, ölenin kişilik hakları da sona erer. Buna karşılık ölüm kişinin mal varlığı haklarını ortadan kaldırmaz, bunlar ölenin mirasçılarına geçer. Ölen kişi adına dava açılamayacağı gibi, ona karşı da dava açılamaz. Ölen kişi hak sahibi olamayacağı gibi, borç altına da giremez. Ölüm olayı, kural olarak, nüfus kayıtlarıyla kanıtlanır. Ancak bu kayıtların yanlış olduğunu ileri süren kişi bunu her tür kanıtla kanıtlayabilir.

• *Ölüm tazminatı.* Ölüm nedeniyle ödenen tazminat, maddi ve manevi olabilir. Haksız fiil nedeniyle ölüm sonucunda ödenecek tazminat, özellikle cenaze giderlerini de kapsar. Ölüm, haksız fiilin hemen ardından olmamışsa tazminat tedavi giderlerini ve çalışma gücünden yoksun kalmaktan doğan zararları da içerir. Ölüm sonucunda başka kimseler, ölenin yardımından yoksun kalmışlarsa onların bu zararının da ödenmesi gerekir (Borçlar k. md. 45). Yargıç, özel durumları göz önüne alarak ölünün yakınlarına manevi zarar karşılığı olarak adalete uygun bir tazminat verilmesine karar verebilir (Borçlar k. md. 47).

• *Ölüm tutanağı,* köylerde muhtar, il ve ilçelerle sağlık örgütü bulunan öteki yerlerde gömme izni verenler tarafından düzenlenir ve nüfus memurluklarına gönderilir. Ölüm genel bir taşıt aracında olmuşsa tutanak bu taşıtın sorumlusu tarafından düzenlenir. Sel, yangın, yer sarsıntısı, trafik kazası vb. nedenlerle meydana gelen toplu ölüm olaylarında ölüm tutanakları vali ve kaymakamlarca görevlendirilen memurlar tarafından düzenlenir. Kıtalarında ölen asker kişilere ait ölüm tutanakları kıta doktoru ya da onun yerine bakan görevliler hazırlanır.

• *Ölüm yardımı,* ölenin hak sahibi yakınlarına (karı, koca, çocuk, ana ve baba) aylık bağlanması, toptan ödeme yapılması ve cenaze masraflarının verilmesi yardımlarını kapsar. Emekli sandığı'na bağlı olarak çalışanlardan emekli, malullük aylığı alanların ya da buna hak kazananların, hizmet süreleri on yıl ve daha fazla olanların ve görevi nedeniyle ölenlerin hak sahiplerine aylık bağlanır. Emekli ve malullük aylığı alanların ölümü halinde bir aylık tutarında ölüm yardımı yapılır. Hak sahibi kişilere ölüm aylığı bağlanması olanaksız olan durumlarda, Emekli sandığı'nda biriken para karşılığında toptan ödeme yapılır. Sosyal sigortalar kanunu'na göre sigortalının ölümü iş kazası ya da meslek hastalığından başka bir nedenle meydana gelmiş olmalıdır. İş tehlikesi nedeniyle ölüm olması sonucu yapılan yardımlar ayrıca düzenlenmiştir. Sigortalının ölümünde hak sahibi kişilere yasada belirlenen oranlarda ölüm aylığı bağlanır. Bunun için sigortalının malullük, yaşlılık aylığı almaktayken ya da bu aylıkların bağlanmasına hak kazandıktan sonra yahut en az beş yıldan beri sigortalı olarak toplam bin sekiz yüz gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi ödemiş olması gerekir. Ölüm aylığına hak kazanmadan ölen sigortalının kendisinin ve işverenin ödediği primler hak sahiplerine toptan ödenir. Ölen sigortalının ailesine cenaze masrafı yardımı da yapılır.

—İkonogr. Ortaçağ'ın sonlarına doğru ölüm, hıristiyan ikonografisinin başlıca temalarından biri durumuna geldi. O dönemlerde ölüm, yaşamın doyurduğu tüm kişilerin peşine düşerek öç alan tanrısal bir varlık olarak görülüyordu; çürümekte olan bir ceset (Jeanne de Bourbon'un mezarındaki figür, Louvre; Strasbourg müzesi'ndeki Memling'in sunakarkalığı) ya da daha genel olarak, elinde bir orak taşıyan (ya da taşımayan) bir iskelet biçiminde canlandırıldı. Ölümün ahlaki ve yergici *(Ölüler* dansı)* bir anlayışla bu biçimde ifade edilmesi, mezar sanatına egemen olan mariz gerçekçilikle bir arada yürüdü (kardinal Lagrange'ın, René de Chalon'un, kardinal Birague'ın mezar heykelleri; mezar anıtlarında ilk iskelet figürlerinin XIV. yy.'da görülmeye başlanması).

Ölümün zaferi teması Mahşer atlısından esinlenir; Subiaco freskleri (XIV. yy.) ve Palermo'da Sclafani sarayı fresklerinde, Pisa campo santo'sunda adı bilinmeyen bir ressam, Floransa'da S. Croce'de Orcagna tarafından, Yaşlı Bruegel (Madrid), daha sonra B. West *(Solgun atın üzerindeki ölüm,* Philadelphia) tarafından ele alındı. J. Colombe'un *Ölüm ve askerler* konusunu işleyen bir minyatürü *(Très Riches Heures du duc de Berry)* ve Magnasco'nun bir tablosu da *(Campomorte Exvoto'su)* anılabilir. Ancak, ölüm tasvirlerine özellikle germen kökenli sanatçıların yapıtlarında sıkça rastlanır: Dürer *(Atlı, ölüm ve şeytan).* H. Baldung *(Ölüm ve genç kız* ve *Ölüm ve kadın,* Basel; *Vanitas,* Viyana), Holbein *(Ölüm görüntüleri* adlı gravür dizisi), Rethel *(Ölüler dansı* konulu ağaç üzerine oyma baskı), Böcklin

Scala

Ölümün zaferi
ressamı bilinmeyen bir XV. yy. tablosu
Ulusal galeri Palermo

Larousse

Yaşlı adam
Genç Hans Holbein'ın *Ölüm dansı*'ndaki Hans Lützelburger tarafından ağaç üzerine oyulan (1522'ye doğr.-1526) ve Lyon'da 1538'de yayımlanan kırk levhasından biri
Bibliothèque nationale, Paris

(Ölüler adası), M. Klinger (*Ölüm üzerine*, iki gravür dizisi). İspanyol ressamlar arasındaysa bu tema, Valdés Leal (*Finis gloriae mundi* ya da *İki ceset; Ölüm*, Sevilla) ve Goya (gravürler) tarafından ele alındı. F. Rops'un *Baloda ölüm* ve Ensor'un gravürü *İnsanlar sürüsünü kovalayan ölüm* de sayılabilir. Heykelcilik alanında, flaman kiliselerindeki kürsüleri taşıyan iskeletler, Thorvaldsen tarafından yapılan ve *Ölüm ve ölümsüzlük* temasının işlendiği Prens Eugen anıtı (Münih) ya da Picasso'nun *Ölü başları* (1943) sayılabilir. (→ HİÇLİK.) Sinema alanında gerçekleştirilen ikonografik bir buluş da kayda değer: Cocteau'nun *Orphée* filmindeki ölüm motosikletçileri.

Tanınmış bir kişinin ölümüne ilişkin kompozisyonların da sayısı çoktur. Mantegna'nın *Ölü İsa* (Milano), Ghirlandaio'nun *Aziz Francesco'nun ölümü* (Floransa), Van Dyck'ın *Âdem'in ölümü* (Leningrad), il Tintoretto'nun *Habil'in ölümü* (Venedik) adlı yapıtları.

—Isl. İslam inancına göre, her canlının yaşam süresi Tanrı tarafından kesin olarak saptanmıştır. Kuran'da şöyle denir: "Onların ecelleri (ölecekleri zaman) geldiğinde ne bir saat sonraya ne de öne alabilirler" (VII, 34). "Her canlı ölümü tadacaktır" (III, 185). "Hayat gibi ölüm de insanlar için bir sınavdır" (LXVII, 2).

Hz. Muhammet, müslümanlara koşullar ne olursa olsun, ölümü istemeyi kesin bir dille yasaklarken, "Tanrım, yaşamam hayırlıysa yaşamamı, ölümüm hayırlıysa ölmemi sağla" denilmesine izin verir.

—Nörobiyol. *Beyin ölümü.* Klinik olarak beyni ölmüş durumda olan hasta, kendiliğinden hiçbir etkinlik göstermez, soluk almaz, gözbebekleri midriyaz halindedir, ağrı verici uyarılara karşı hiçbir tepki göstermez; buna aşılmış koma durumu denir; bu durumda organizma yapay olarak ısıtılmalı ve havalandırılmalıdır. Elektroansefalogramda çizgi dümdüzdür. Ölümün varlığını gösteren bu durumda da, solunum yapay olarak sağlanabildiğine göre bunun bir gerileme, bir iyileşme olanağı bulunan bazı barbütirik zehirlenmesi komalarından ayırt edilmesi gereklidir. Beyin ölümü hallerinde, bir organ nakli (kalp, böbrekler) sözkonusu ise içorganların yaşaması sürdürülür.

—ANSİKL. Nüfbil. Nüfusbilim çözümlemesinde, genel ölüm oranının incelenmesini iki gösterge sağlar. *Kaba ölüm oranı*, yıllık ölümlerin sayısının toplam nüfus sayısına oranını belirtir; bununla birlikte, sözkonusu oranın değerinin bir ölçüde nüfusun yaş yapısına bağlı olması uluslararası karşılaştırmalarda yanlışlıklara yol açar; gerçekten ölüm oranı düşük yaşlı bir ülkenin kaba ölüm oranı, ölüm oranı yüksek genç bir ülkeninkinden daha fazla olabilir. Bu durumda, *doğuştaki yaşama umudu* ya da *ortalama ömür* daha geçerli bir göstergedir: belirli bir toplulukta, belirli bir kuşak ya da bir dönem için ölüm koşullarının daha iyi gösterilmesini sağlar. Yaşam* tablosu çizelgeleri aracılığıyla elde edilir.

Bireyler ve birey grupları arasında gözlenmiş ölüm oranı farklılıkları arasında şu ya da bu etmenin kesin rolünü belirlemek günümüzde hâlâ güçtür. Ölüm nedenleri arasında iç etkenler ve dış etkenler ayrımının yapılması, özellikle bebek ölüm oranının çözümlenmesini sağlar (iç etkenlere bağlı bebek ölüm oranı, bir ülkeden ötekine çok az değişir; oysa, ülkenin toplumsal açıdan sağlığı koruma ve hastalıkları önleme donanımını yansıtan dış etkenli ölüm oranı için durum bunun tam tersidir). Bu, dış etkenli ölümlerin toptan yok oluşuna karşılık düşen yaşama umudunu ölçen limit biyolojik ölüm oranı kavramının tanımlama olanağını da verir. Ama çoğunlukla, toplumsal çevreye göre ölüm karşısında eşitsizlik örneğinin de gösterdiği gibi, iç ve dış etkenler birbirine karışır, karşılıklı etkilenerek ortak etkilerini artırırlar. Az elverişli koşullarda yaşayanların ortalama ömrü ile çok elverişli koşullarda yaşayanların ortalama ömrü arasındaki fark çok büyüktür. Ayrıca elverişli ve elverişsiz koşullarda yaşayan gruplar içinde de kırsal kesimde ve kentsel alanlarda yaşamaya göre büyük farklılıklar gözlenir.

Türkiye'de, 1931'de derlenmeye başlanan ölüm istatistikleri 1949 yılı sonuna kadar yalnızca 25 il merkezini, 1950 başından 1 mart 1957'e değin bütün il merkezlerini, bu tarihten sonra da bütün il ve ilçe merkezlerini kapsamı içine almıştır. Bu istatistikler, il ve ilçe merkezlerindeki ölüm olaylarında, yasa gereği olarak, "ölü gömme kâğıdı izni" vermekle görevli olan kişilerce doldurularak, illerde sağlık müdürlükleri, ilçelerde sağlık ocakları kanalıyla Devlet istatistik enstitüsü'ne (DİE) gönderilen "ölüm istatistik formları"na dayanılarak hazırlanmaktadır. Türkiye'de, ölüm düzeyine ilişkin kapsamlı verilerin bulunmayışı -özellikle 1960 öncesi için- bu konuda yapılan saptamaların, özel araştırmacılarla Birleşmiş milletler'in yaptığı tahminlere dayandırılması zorunluluğunu doğurmuştur. Buna göre, 1930'lardaki kaba ölüm oranına ilişkin tahminler ‰ 20 ile ‰ 30 arasında değişmektedir. Ölüm olaylarındaki bu yüksek oran, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında gelir ve refah düzeyinin düşüklüğü; sıtma, frengi, tifüs, vb. salgın hastalıkların yaygın oluşu ve buna karşılık o yıllarda sunulabilen sağlık hizmetlerinin yetersizliğinden kaynaklanıyordu. Hükümetlerin, nüfus artışını özendirici bir politikayı benimsedikleri bu dönemde, özellikle ölümlerin azaltılmasına öncelik ve ağırlık verilmiştir. Ancak, 1940-45 yıllarında, savaş koşulları altında en önemli ilaçların bulunamayışı, salgın hastalıklar, şiddetli geçen kışlar yüzünden ölümlerin -özellikle bebek ölümlerinin- artması kaba ölüm oranlarında da % 10 ile % 40 arasında artışlara yol açmıştır. 1945'te, savaşın bitimiyle, ölüm düzeylerinde de önemli gerilemeler görüldü. Bir araştırmaya göre (Gürtan), 1945-50 arasında ‰ 17,6 olan kaba ölüm oranı, 1950-55 arasında ‰ 14,1'e, 1955-60 yıllarında ‰ 12,6'ya düştü. Bir başka tahmine göre (Shorter) ise, kaba ölüm oranları, sözkonusu dönemlerde sırasıyla ‰ 24,6, ‰ 21,8 ve ‰ 19,5 oldu. Bu durumda, kaba ölüm oranlarının 1945-50 döneminde ‰ 20, 1950-60 döneminde ise ‰ 15-20 olduğu söylenebilir. Bu olumlu gelişmede, 1950'ler Türkiye'sinde, tarımda modernleşme ve sanayinin gelişmesiyle yükselen refah ve gelir düzeyinin etkisiyle bulaşıcı hastalıklara karşı kullanılan ilaçların yaygınlaşması, DDT kullanımı, sıtma ve veremle savaşımda elde edilen başarılı sonuçlar, çocuk sağlığındaki iyileştirmeler önemli katkılar sağladı. Ölüm düzeyindeki gerileme 1960'tan sonra da sürerek 1960-65 arasında ‰ 17,3, 1965-70 arasında ‰ 11,5, 1970-75 arasında da ‰ 8,6 olarak hesaplandı (Shorter). Birleşmiş milletler'in tahmini ise aynı dönemler için sırasıyla, ‰ 15 ve ‰ 11,7 ve 1975-80 dönemi için de ‰ 10'dur. DİE'nin 1989 Türkiye nüfus araştırmasına göre, aynı yıl kaba ölüm hızı ‰ 7,79 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, ölüm oranlarına koşut bir gelişme gösteren ortalama ömür süresi (doğuştaki yaşama umudu), Türkiye'de, 1940 öncesi 45 yıl dolayında iken, 1940-45 döneminde 35 yıla geriledikten sonra, 1945-50 arasında 45 yıla, 1950'li yıllarda ise 50 yıl dolaylarına yükselmiştir. Birleşmiş milletler'in hesaplamalarına göre, ortalama ömür süresi 1950-55 yılları arasında kadınlarda 48,3, erkeklerde 45,8; 1955-60 arasında kadınlarda 61,6, erkeklerde 60,3 yıl olarak saptanmıştır. Hacettepe üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya göre ise, 1965'te kadınlar için 55 yıl olan ortalama ömür süresi erkekler için 52 yıl, 1985'te kadınlar 67 yıl, erkekler için 62 yıl olarak saptanmıştır. 1989'daysa bu rakam, kadınlar için 69 yıl, erkekler için 64 yıl, ortalama 67 yıla ulaşmış durumdadır. Böylece 1990'larda Türkiye, ortalama ömür süresinde gelişmekte olan ülkeler ortalamasının (61 yıl) ve dünya genelinin oldukça üzerine çıkmış ve gelişmiş ülkeler grubuna (75 yıl) yaklaşmıştır.

Scala

Cesetlerin dirilişi
Orvieto katedrali'nin
San Brizio capellası'nda
Luca Signorelli tarafından
yapılan bir freskten
(1499-1504) ayrıntı

Türkiye'de tarihsel süreç içinde, kaba ölüm oranlarındaki gerileme, bebek ölümlerinde de görülmekle birlikte, bebek ölüm oranlarındaki düşüş daha yavaş bir tempoda gerçekleşmiştir. Nitekim, 1945-1950 yılları arasında ‰ 260 olan bebek ölüm oranı, 1950-55 döneminde ‰ 233'e, 1955-1960 döneminde ‰ 203'e, 1960-1965 yıllarında ‰ 176'ya, 1965-1970 yıllarında da ‰ 151'e kadar düşmüştür. 1963 nüfus araştırması sonuçlarına göre, kırsal alanda ‰ 190 olan bebek ölüm oranı, ilçelerde ‰ 153'e, kentlerde ‰ 143'e, metropoliten alanlarda ‰ 101'e kadar düşmektedir. Bebek ölüm oranlarındaki gerileme 1970'ten sonra da sürerek, 1983 ve 1985'te ‰ 83, 1987'de ‰ 65, 1991'de ise ‰ 57 olarak gerçekleşmiştir (DPT). Çok kısa bir sürede görülen bu hızlı gerileme, büyük bir olasılıkla, 1985'te başlatılan ve 5 milyon çocuğu kapsayan aşı kampanyasının olumlu sonuçlarından kaynaklanmaktadır. Ancak, bebek ölüm oranlarında kır ve kent kesimleri arasındaki farklılıklar hâlâ sürmekte, bu oranlardaki gerileme

Türkiye'de yaş grubu ve cinsiyete göre ölümler
(il ve ilçe merkezleri)

Yaş grubu ve cinsiyet		1984	1987	1990
Toplam	A	78 740	75 744	85 284
	B	57 534	58 281	65 008
- 1	A	14 814	11 973	12 111
	B	11 681	9 686	9 760
1 - 4	A	2 889	1 937	1 888
	B	2 430	1 648	1 591
5 - 14	A	1 807	1 769	1 588
	B	1 210	1 191	1 108
15 - 24	A	2 230	2 302	2 264
	B	1 186	1 225	1 191
25 - 34	A	2 510	2 818	2 989
	B	1 422	1 537	1 524
35 - 44	A	3 684	4 194	4 620
	B	2 002	1 982	2 262
45 - 54	A	7 880	8 036	8 581
	B	3 462	3 788	3 995
55 - 64	A	12 157	14 055	17 160
	B	5 881	7 234	8 715
65 +	A	26 887	28 398	33 778
	B	27 832	29 818	34 666
Bilinmeyen	A	3 882	262	305
	B	428	172	196

A. Erkek B. Kadın

kentsel alanlarda kırsal alanlara göre daha hızlı olmaktadır. 1989'da, kentlerdeki bebek ölüm aranı ‰ 53'e inerken, kırsal kesimde ‰ 93 olarak saptanmıştır.

• *Aşırı ölüm oranı*, üç türlüdür. Birincisi, bir ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişme koşulları bakımından benzerlik gösterdiği ya da göstermediği başka ülkelere göre *genel aşırı ölüm oranı;* ikincisi hemen hemen evrensel bir nitelik taşıyan, bütün yaşlarda saptanan ve erkeklerle kadınların ortalama yaşam sürelerinde 2-9 yıllık bir sapmayla ortaya çıkan *erkek aşırı ölüm oranı;* üçüncüsü ise, öteki toplumsal kategorilere göre *bazı toplumsal kategorilerin göreli aşırı ölüm oranı;* bu son oran, incelenen grupların yaşları ya da yaş grupları bakımından ölüm oranlarının karşılaştırılmasıyla saptanır.

—Psikan. *Ölüm dürtüsü.* Bilinçdışında ölüm yoktur; eğer varsa, yaşam da ölüm de olmayan, ama salt etkinlik oluşturan istek ya da dürtüler biçiminde vardır. Bu durumda yapılması gereken şey, bilinçdışının öznesinin ölüm konusunda ne bilebileceğini saptamaktır. Hiç kuşku yok ki yas işi dışında ya da edime geçişler ve çöküntü dışında, bilinçdışının öznesi hiçbir şey bilmemektedir; ancak birinci durumda ötekinin ölümü, ikinci durumda öznenin bir yitirme ya da reddetme işlevini yeniden yaratmak sözkonusudur. Ölüm isteği, ölüm boğuntusu, hadımlık maskelerinden başka şey değildirler.

—Tanrıbil. *Tanrının ölümü tanrıbilimi.* XIX. yy.'da Hegel ve Nietzsche tarafından geliştirilen Tanrı'nın ölümü teması, çağımızda yeniden ele alındı. Gabriel Vahanian, William Hamilton, Paul Van Buren ve Thomas Altizer gibi, yapıtları 1960-1970 arasında belli bir başarı kazanan bazı tanrıbilimciler, Tanrı fikrinin yokluğunun toplumbilimsel açıdan saptanmış olması üzerinde durdular. Bu kurama göre hıristiyanlığın özü, Tanrı değil, insandır; daha açıkçası, insanoğlunun, insanlığını belli bir biçimde yaşayabilmesidir. Böylece, Albert Camus'nün *Veba*'daki sorusuna ulaşılıyordu: Tanrısız bir aziz olunabilir mi? Gerçekten de, her türlü metafizik ve dogmatik tartışmanın ötesinde Tanrının ölümü tanrıbilimleri, aslında Kutsal kitaplar'ın yaşayan Tanrısı'nın çarpıtılmış bir görüntüsü olan "yaradancılığın renksiz ve belli belirsiz tanrısı"nın reddedilmesi değil miydi?

—Tıp. *Ölümün belirtileri.* Bugünkü reanimasyon yöntemleri sayesinde ölümün geleneksel belirtileri (solunumun ve kalbin durması) eski önemini yitirdi. Çünkü kalbin durmasına neden olan oksijen yokluğu yapay solunum aygıtlarıyla giderilmektedir. İçorganlardan işlevlerini hâlâ koruyan olsa dahi, ölüm ilmühaberini yazmak için beynin öldüğünü saptamak (bk. Nörobiyol.) zorunluğu vardır.

• *Adli tıp açısından ölüm.* Ölümün nedeni ne olursa olsun, resmi makamlar ölenin bir hekim tarafından muayenesini isterler. Adli tıp yönünden muayenenin ilk evresi ölümün kesin ve sürekli olduğunun ve reanimasyon manevralarının uygulanabileceği bir yalancı ölüm olmadığının saptanmasıdır. Yalancı ölüme yalnız havasızlıktan ya da suda boğulmuş yahut vücut sıcaklığı çok fazla düşmüş (soğukta kalıp komaya giren) kişilerde rastlanır. Cesede yapılacak herhangi bir müdahaleden (otopsi, organ alma) önce, beyin ölümü dışında, kalbin durduğunun saptanmasından başka dolaşımın durduğunun da kesin olarak saptanması gerekir.

Ölüm halinde, dolaşımın durmasından başka, vücut sıcaklığının ortamın sıcaklık derecesine kadar yavaş yavaş düştüğü saptanır. Ölü sertliği, ölümün nedenine ve çevre sıcaklığına bağlı olarak değişik sürelerde yerleşir; sonra, damarlardan kanın dışarı sızması yüzünden altta kalan bölgelerde, morumsu kırmızı plaklar halinde soluk ölü morlukları belirir. Adli tabip, ölümün kesin olduğu kanısına vardıktan sonra ölüm saatini saptamaya çalışmalıdır; ondan sonra da ölümün doğal ya da şüpheli olup olmadığını araştırmalıdır

Ölüm seferi *(The Nigger of the "Narcissus")*, Joseph Conrad'ın kendi deniz serüvenlerinden esinlenerek yazdığı roman (1897). Bir zencinin tayfa olarak bir gemiye girişi üzerine ortaya çıkan uyumsuzluğu anlatır. Hasta olan zencinin varlığı gemide huzursuzluk yaratır; yavaş yavaş arkadaşları üzerinde korkunç ve anlaşılmaz bir etki kazanır: büyünün bozulması için zencinin ölmesi gerekmektedir. Roman doğaüstü ve şiirsel bir ortamda gelişir.

ÖLÜM YARIMKANATLISI a. Çiçekler üzerinde yaşayan, genellikle siyah ve kırmızı renkli, etçil tahtakurusu. (Sokması çok acı verir. Bil. a. *Harpactor* ya da *Rhinocoris inacundus; Reduviidae* familyası.)

ÖLÜMCÜL sıf. **1.** Ölümün nedeni olan, ölüme neden olabilen şey için kullanılır: *Ölümcül darbe. Ölümcül bir hastalık.* **—2.** Ölmek üzere olan, can çekişen hasta için kullanılır: *Ölümcül bir hasta.*

—Genet. Kişinin yaşamıyla bağdaşmayan bir gene, bir genotipe ya da bir kromozom düzenine denir. (Eşanl. LETAL.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Genet. Çok sayıda ölümcül karakter sayılabilir ve bunlar değişik ölçülere göre gruplandırılabilir (Hadson 1949); derinlik derecelerine göre (tam ölümcül karakterler, yani olguların % 90 ile % 100'ünde ölüme neden olanlar, yarı ölümcül olanlar, yani taşıyanların % 50-90'ında ölüme neden olanlar, ya da normale yakın olanlar); etkili oldukları ana göre (gelişmenin çeşitli evrelerinde gametlere, zigota, ya da embriyona etki yapanlar); dış ya da iç ikincil etmenlerin etkilerine göre (şartsız [etkilenmeyen] ya da şartlı sıcaklıkla, cinsiyetle, vb. etkilenenler); nedenlerine göre (otozomik ya da cinsiyete bağlı); baskın ya da çekinik karakterlerine göre.

ÖLÜMERİ a. *Esk.* Ölümden korkmayan, her türlü tehlikeyi göze alan kimse; fedai.

ÖLÜMLÜ sıf. **1.** Tanrılara, Tanrı'ya karşıt olarak insan, insanın durumu, sonu ölüm olan canlı varlıklar için kullanılır; fani: *İnsanoğlu ölümlüdür.* **—2.** Şu ya da bu zamanda ölebilecek herhangi bir şey için kullanılır: *Uygarlıklar ölümlüdür.*

ÖLÜMLÜK a. Bir kimsenin öldükten sonra cenaze giderlerinin karşılanması için biriktirdiği para.

ÖLÜMLÜLÜK a. Ölümlü olma durumu.

—Nüfbil. *Analık ölümlülüğü*, annelerin doğum sırasındaki ölümlülüğü. || *Bebek ölümlülüğü*, yaşamın ilk yılındaki ölümlülük. || *Biyolojik ölümlülük*, dış nedenler ortadan kalktığında sözkonusu olan, kalıntısal ölümlülük. || *Dış etkenlere bağlı ölümlülük*, dış etkenlerden (bulaşıcı hastalık, kaza) ileri gelen ölümlülük. || *İç etkenlere bağlı ölümlülük*, ufak çocuklarda erken doğumdan, doğum sırası travmalardan, anadan doğma bozukluklardan, yetişkinlerdeyse yaşlılıktan kaynaklanan ölümlülük.

ÖLÜMSEK sıf. *Yörs.* Ölümü yaklaşan, ölmek üzere olan.

ÖLÜMSÜ sıf. Ölümü çağrıştıran, ölümü düşündüren şey için kullanılır: *Ortalığı ölümsü bir sessizlik kaplamıştı.*

ÖLÜMSÜZ sıf. **1.** Kendisi için ölüm sözkonusu olmayan, bir sonu olmayan bir varlık ve onun parçası olan şey için kullanılır: *Ölümsüz tanrılar. Ölümsüz ruh, yaşam.* **—2.** Sonsuz olduğu düşünülen, her zaman sürmesi istenen şey için kullanılır: *Ölümsüz aşk. Ölümsüz bir mutluluk.* **—3.** Anısı hâlâ canlı olan ve insanların belleğinde her zaman yaşayacak olan geçmişe ait gerçek ya da düşsel varlıklar, nesneler için kullanılır: *Antik Yunan'ın ölümsüz kahramanları. Evrensel edebiyatın ölümsüz başyapıtları. Ölümsüz bir zafer.*

◆ a. Mit. Antik mitolojide tanrı, tanrıça: *Ölümsüzlerin yurdu Olympos.*

ÖLÜMSÜZLEŞMEK gçz. f. Bir kimseden, adından vb. söz ederken, sonsuza dek unutulmamak, ölümsüz olmak: *Bir eserle, eserleriyle ölümsüzleşmek.*

◆ **ölümsüzleştirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi, adını, bir topluluğu, bir şeyi vb. ölümsüzleştirmek*, onu sonsuza dek belleklerde yaşatmak, ölümsüz kılmak: *Bu eseriyle adını ölümsüzleştirdi. Uygarlığımızı ölümsüzleştiren yapıtlar*

ÖLÜMSÜZLEŞTİRME a. Ölümsüzleştirmek eylemi.

ÖLÜMSÜZLEŞTİRMEK → ÖLÜMSÜZLEŞMEK.

ÖLÜMSÜZLÜK a. **1.** Ölümsüz bir varlığın doğaüstü niteliği; ölmezlik: *Tanrı'nın ölümsüzlüğü.* (Bk. *ansikl.* böl. İkonogr.) **—2.** İnsan belleğinde sonsuza dek yaşayacağı düşünülen şeyin niteliği; ebedilik: *Bir yazarın, eserlerinin ölümsüzlüğü.*

—Biyol. Normal ya da zorunlu olarak yaşlanmakla ölmeyen mikroskobik bazı canlı yapıların özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyol. Canlı varlıkların doğada kendiliğinden türediğini savunan kuramların tümüyle reddedildiği ve bir canlının başka bir canlıdan doğduğuna *(Omne vivum ex vivo)* herkesçe inanıldığı günden beri ölümsüzlük inancı, ya da hiç değilse canlının kalıtımsal sürekliliği mantıksal bir zorunluk olmuştur. Daha doğrusu, August Weismann, *germen*'in (tohum) doğal ölümsüzlüğüne karşı bedenin *(soma)* ölümlülüğünü belirtti: karşı cinsiyette bir gametle birleşen bir gamet "ölmez", yeni bir bireyin yarısını oluşturur; o birey de, art arda yeni kuşaklar meydana geldiği sürece, "ölümsüz" başka gametler üretir. Buna karşılık, hiçbir hücre eşiyle rastlaşmamış bir gamet kadar hızlı ölmez. İkinci bir ölümsüzlük örneği, ikiye bölünen bakteri ve amiplerden köksaplı, stolonlu, vb. üstün yapılı bitkilere kadar, eşeysiz üreyen varlıklarda görülür. Üçüncü örnek tümüyle deneyseldir: düzenli olarak yeni besi ortamına aktarıldığı için yaşlanmayan bitki (Gautheret) ve hayvan (Harisson, Carrel) doku kültürlerinde görülür.

Bütün bu durumlarda sözkonusu olan ya yalıtılmış hücreler ya da çok az farklılaşmış dokulardır: burada ölüm farklılaşmanın bedeli gibi gözükmektedir.

Öte yandan *ölümsüzlük* ile *ölmezlik* kavramını biribirine karıştırmamak gerekir: "ölümsüz" hücreler tahrip edici dış etmenlere karşı öteki hücrelerden daha dayanıklı değildir ve ancak elverişli ortamda bulunurlarsa yaşamlarını sürdürebilirler.

—İkonogr. Antikçağ mezar heykelciliğinde, ölümsüzlükle ilgili birçok simgeye rastlanır: Eski Mısır'da kulplu haç ("hayat anahtarı" da denir), Romalılar'da papatya, çam kozalağı ve büyük bir olasılıkla küçük balta biçimindeki *ascia* adı verilen figür. Klasik ikonografideyse ölümsüzlük, birçok mezar anıtında, elinde bir solmazçiçek demeti tutan bir genç kız olarak temsil edildi.

—İsl. İslam inancına göre, başlangıcı ve sonu olmayan, dolayısıyla ölümsüzlük niteliği taşıyan tek varlık, Tanrı'dır. Kuran'a göre "Her şey yok olucudur; bir tek Tanrı'nın varlığı sonsuzdur" (XXVIII, 88). Bu nedenle dünyada hiçbir varlık ölümsüzlükten pay alamamıştır, alamaz. Kıyamet ile birlikte dünya ve dünyadaki her şey toptan yok olacaktır. Ancak, daha sonra Tanrı tüm insanları yeniden dirilterėk her insanı bu dünyadaki inanç ve eylemlerine göre ödüllendirecek ya da cezalandıracaktır. Ehl-i sünnet dışındaki bazı mezhepler ahrette insanların, durumlarına göre cezalandırıldıktan ya da ödüllendirildikten, böylelikle tanrısal adalet yerini bulduktan sonra cennet ve cehennemin de içindekilerle birlikte yok olacağını ve yalnızca Tanrı'nın sonsuz kalacağını öne sürerlerse de bu görüş tüm ehl-i sünnet bilginleri ve öteki mezheplerin de çoğunluğunca reddedilir. cennet ve cehennemle

burada bulunanların sonsuza dek kalacakları düşünülür.

Ölümün zaferi (*Dødens Triumf*), 12 sahnelik danslı dram. Koregrafisini, Ionesco'nun *le Jeu de massacre* adlı oyunundan yararlanarak Flemming Flindt, müziğini Thomas Koppel hazırladı. İlk kez 1972'de Kopenhag'da Danimarka Krallık balesi'nce sahnelendi.

ÖLÜNMEK → ÖLMEK

ÖLÜSOĞANI → ADASOĞANI.

ÖLÜŞ a. Ölmek eylemi ya da biçimi.

ÖMELANİN a. (fr. *eumelanine*). Biyokim. Esmer bireylerdeki melanin pigmenti.

ÖMER (El-Hacc) → ELHAC ÖMER.

ÖMER ADİL, türk ressam (İstanbul 1868 - *ay. y.* 1928). Tanzimat dönemi ilk ressamlar kuşağındandır. Bir süre İtalya'da kalıp resim eğitimi gördüğü ve Sanayii nefise mektebi'nde öğretmenlik yaptığı bilinmektedir. Birinci Dünya savaşı sırasında savaş konulu resimler yapılması için hükümetçe Şişli'de açılan bir atölyede Hikmet (Onat), Namık İsmail, Nazmi Ziya vb. ressamlarla birlikte çalıştı. 1919'da Kız güzel sanatlar okulu'nun müdürlüğüne getirildi. Bir bölümü İstanbul Resim ve heykel müzesi'nde bulunan yapıtları arasında *İstirahat zamanından istifade*, *Kızlar atölyesi*, *Adadan manzara* en tanınmışlarıdır.

Ömer Adil
Kayalık MSÜ
Resim ve heykel müzesi
İstanbul

ÖMER AVNİ EFENDİ, türk reisülküttap (öl. İstanbul 1659). Halvetiye tarikatının önde gelenlerinden Cihangiri Hasan Efendi'nin yanında yetişti. Zamanla döneminin ünlü hattatlarından biri oldu. *Kanun-ı osmani mefhum-u defter-i hakani* adlı bir kanun risalesi kaleme alarak Murat IV'e sundu (1639). Nişancı Mostarlı Mustafa Paşa'nın yanında bir süre reisülküttaplık yaptı (1647-1648). Azledildikten sonra Kabataş'ta yapımına başlattığı kendi adını taşıyan cami ve okul 4 yılda tamamlandı (1652).

ÖMER BEDRETTİN → UŞAKLI (Ömer Bedrettin).

ÖMER BİN ABDULLAH BİN EBU REBİA, arap şair (? 645 - ? 719). Kureyş kabilesinin Mahzum kolundan zengin bir tacirin oğludur. Yaşamını çalışmadan geçirdi. Bir süre Medine ve Mekke'de kaldı. Sonra geziler yaptı. Emevi hanedanı kadınları ile ilişkisi bulunduğu gerekçesiyle bir süre halife Ömer bin Abdülaziz tarafından şiir söylemesi yasaklandı. Şiirlerinde toplum hayatını anlattı. Yazdıkları salt konu değil, vezin bakımından da bedevi şiirinden ayrılır. Özellikle şarkıcılar ve yazarlar tarafından tutulan şiirleri, dindar çevrelerce eleştirildi.

ÖMER BİN ABDÜLAZİZ (Medine 682 - Halep 720), emevi halifesi (717-720). Amcası Abdülmelik halife olunca (685), onu Şam'a çağırarak kızı Fatma ile evlendirdi. Halife Velit I döneminde (705-715) Hicaz valiliğine atandı. Ancak, Irak valisi Haccac'ın isteğiyle görevden alınarak Şam'a çağrıldı (712). Kendisini titizlikle yönetimden uzak tutan Süleyman öldükten sonra halife oldu (717). Onun döneminde İspanya'daki islam orduları, Pireneler'i aşıp Karolenj hanedanı yönetimindeki Fransa topraklarına akınlar yaptılar; tüm berberi kabileleri müslümanlığı benimsediler; Kafkaslar'ın ötesinde Hazar Türkleri ile temasa gelindi; Doğu Anadolu'da bizans sınırlarına seferler düzenlendi; İran hükümdarlarıyla müttefikleri olan Türkler'in tüm direnişlerine karşın, Harizm ve Maveraünnehir fethedildi. Ömer ayrıca Ali taraftarlarına yapılan baskılara son verdiği gibi, hutbelerde Ali'nin lanetlenmesi geleneğini de kaldırdı. Kendisinden önceki halifeler tarafından elkonulan Ali'nin ailesine ve Talha'ya ait malları geri verdi. Başka dinlerden olanlara hoşgörülü davrandı. Hıristiyanlardan ağır vergiler alınmasını yasakladı. Arap olmayan müslümanların da taşınmaz mallarından vergi alınmasına son verdi. Cihada katılanları vergi dışı tuttu, gazilere maaş bağlattı. Böylece Emevi hanedanına düşman olan Abbasiler'in de saygısını kazandı ve ülkeyi ölümüne kadar dirlik ve düzenlik içinde yönetti.

ÖMER BİN ALİ (Şerafettin) → İBNÜLFARID

ÖMER BİN HAFS, arap vali (öl. Kayrevan 771). Abbasi halifesi Mansur tarafından İfrikiye valiliğine atandı (768). Sürüp giden harici ayaklanmaları sırasında onun üzerlerine gönderdiği kuvvetleri yenen ayaklanmacılar, Kayrevan kalesini kuşattılar. Burada ayaklanmacılara karşı uzun süre direndi, kuşatmayı yarmak için yaptığı çıkış hareketi sırasında bir okla vurularak öldü.

ÖMER BİN HAFSUN, ispanyol kökenli müslüman serüvenci (Ronda, İspanya, 852 - Bobastro, İspanya, 917). İslamlığı kabul eden Alfonso adlı bir vizigot kontunun torunu. Kavgaya tutuştuğu komşusunu öldürmesi üzerine Kuzey Afrika'ya kaçtı. Daha sonra Endülüs'e dönüp kurduğu bir çetenin başına geçti (880). Sarp Ronda dağlarında sağlam bir kale olan Bobastro'yu ele geçirdi ve buradan çevre köyleri yağmalamaya başladı. Kötü ününün yayılması ve çevresine toplanan silahlı kişilerin giderek artması üzerine Kurtuba'nın (Córdoba) güneyinden kıyıya kadar uzanan bir bölgeyi egemenliği altına aldı (889). Ertesi yıl ele geçirdiği Kurtuba'da emirliğini ilan etti (890). Ancak, Poley savaşı'nda Endülüs Emevileri hükümdarı Abdullah'ın kuvvetlerine yenilince (891), Kurtuba'yı boşaltıp yeniden Bobastro'ya çekildi. İslamlıktan ayrılarak dedesinin dini olan katolikliğe dönünce çevresindeki müslüman savaşçılar kendisini terk ettiler. Abdullah'ın ardılı olan Abdurrahman en-Nasır III, onu sığındığı Bobastro kalesinde kıstırdı (916). Uzun süren bu kuşatma sırasında yaralanmasına karşın teslim olmamakta direndi. Ölü olarak hükümet kuvvetlerinin eline geçti.

ÖMER BİN HATTAP, Ömer ül-Faruk ve **Emir ül-müminin** de denir. Dört halife'nin ikincisi (Mekke 591 ?- Medine 644). Gençliğinde silah kullanmada ustalığı ve gücüyle tanınmıştı. İslam dininin doğuşu sırasında yeni dine karşı çıkanlar arasındaydı. Hz. Muhammet'i öldürme görevini üstlendi. Bu sırada kendi ablasıyla eniştesinin de islamlığı benimsediğini öğrendi. Onların evinde dinlediği ayetlerden etkilenerek müslüman oldu (618). İslam dinine girenlerin kırkıncısıydı. Hz. Muhammet'in sağlığında dinin yayılması için çalıştı. Uhut savaşı'ndaki (625) bozgun sırasında Hz. Muhammet'i korudu. Bu savaşta dul kalan kızı Hafsa Hz. Muhammet'le evlenince Ömer, peygamberin kayınbabası oldu. Halife Ebubekir'in ölümü üzerine onun vasiyetine uygun olarak halifeliğe getirildi (634). Bu görevinde doğruluğu ve adaletiyle tanındı. Büyüyen devletin yönetim kurumlarını, maliyeyi örgütledi. Küfe valisinin iranlı kölesi tarafından mescitte hançerlendi; üç gün sonra da öldü. İranlı köle, gelirinden efendisine ödediği payın fazlalığından halifeye yakınmış, haklı olmadığı yanıtını almıştı. Gerçekte Ömer'in yönetimi sırasında çıkarlarından olanların bu cinayet için köleyi kışkırttığı ileri sürülür. Hz. Muhammet'in sağlığında, aralarında şarabın haram edilmesi de bulunan ve "Muvafakat-ı Ömer" diye adlandırılan 14 hüküm Ömer'in telkini sonucu bildirilmişti. Teravih namazının toplu kılınması onun emriyle başladı (636). Kureyş ileri gelenlerine savaş ganimetinden verilen fazla paya, taşınmaz malların gazilere dağıtılmasına, *Kuran* hükmü oldukları halde son verdi. Hz. Muhammet'in Medine'ye göçüyle (622) başlayan ve ay yılı temeline dayanan hicri takvimi kabul etti (643). *Kuran* ve sünnete dayanan dinsel uygulamaların gereksinmelere uydurulması için, daha sonra halife olacak Osman ve Ali'yle birlikte Abdurrahman bin Avf, Muaz bin Cebel, Übey bin Kâb, Zeyd bin Sabit'in yer aldığı bir kuruldan yararlandı. Ele geçirilen ülkeleri (İran, Suriye, Kudüs, Mısır) yönetim bölümlerine ayırdı. Beytülmal adı verilen devlet hazinesinin temelini atarak devlet gelirlerinin ve mal varlığının sayımını yaptırdı; defterlerini tutturdu. Askerlik işleriyle gereğince uğraşmaları ve savaşa hazır olmaları için müslüman Araplar'ın ve yeni müslüman olanların geçimleri beytülmalden sağlanmaya başlandı. Bunlar tarımla uğraşmıyor, müslüman olmayanlar ise cizye ve haraç ödüyorlardı. Ancak savaşlarda kendilerinden yararlanıldığı sürece bu vergiler uygulanmıyordu. Devlet gelirlerinin arttığı Ömer döneminde geniş ölçekli bayındırlık işleri de gerçekleştirildi. Basra'ya su getiren Ebu Musa, Bağdat'a su getiren Nehr-i Sad kanalları, Nil nehrini Kızıldeniz'le birleştiren Nehr-i Emir ül-Müminin bunlar arasındaydı.

• Edebiyat. Halife Ömer divan edebiyatında adaletin simgesi olarak anılır. Divanlarda, dört halifeden biri olarak, adaletiyle övülür: *"Adl ü dâd-ı Ömer ü sıdk u safa-yı Sıddık / İlm ü irfan-ı Ali hilm ü haya-yı Osman"* (Ömer'in adaleti, Ebubekir'in sadakati ve doğruluğu, Ali'nin ilim ve irfanı, Osman'ın yumuşaklığı ve namusu) [Baki] Haklıyı haksızdan ayıran anlamında *Faruk* diye adlandırılır. Mensur ve manzum mevize ve akait kitaplarında adaletini dile getiren hikâyeler vardır. Mehmet Âkif Ersoy'un "Kocakarı ile Ömer" adlı şiirinde de kimsesizlerin, yetimlerin yardımına koşan, Dicle kıyısında bir kurt koyunu öldürse hesabını vermeye hazır adaletli yönetici kimliğiyle canlandırılır. (→ Kayn.)

ÖMER BİN İBRAHİM, türk mimar (XIV. yy. sonu - XV. yy. başı). İlk dönem osmanlı yapılarından olan çifte hamam planındaki Mudurnu Yıldırım hamamı'nda (1382), Bolu Orta hamamı'nda (1389) ve Hacı Alaettin'le birlikte Edirne Eski cami'de (1414) çalıştı.

ÖMER BİN İSHAK (Siracettin Ebu Hafs el-Gaznevi), arap din bilgini (Gazne 1304 - ? 1371). Vecihittin Dehlevi'nin öğrencilerindendi. Hanefi fıkhını konu edi-

nen yapıtlarıyla tanınır: *El gurrat ül-münife fi tercihi mezhebi Ebi Hanife* vd.

Ömer camisi, Kubbetüssahra*'ya yanlış olarak verilen ad.

ÖMER EFENDİ Bosnalı, türk yazar (XVIII. yy. ortaları). Öğrenimini Saray-Bosna ve İstanbul'da yaptı. Bosna'da müderrislik, naiplik, kadılık görevlerinde bulundu. 1736-1739 Osmanlı-Avusturya savaşı'nda Hekimoğlu Ali Paşa'nın karargâhında iaşe, asker toplama, yol açma, köprü kurma hizmetlerini yürüttü. Bu sırada geçen olayları, çarpışmaları kaleme aldı. İbrahim Müteferrika, daha sonra bu yapıtı devlet merkezine gönderilen raporların ışığı altında derleyip düzenleyerek *Ahval-i gazavat der diyar-ı Bosna* adı altında yayımladı (1741).

ÖMER FARUK EFENDİ, türk şehzade (İstanbul 1898 - Mısır 1948'den sonr.). Son halife Abdülmecit'in Şehsuvar Kadın'dan olan tek oğlu. Alman kurmay akademisi'ni yüzbaşı rütbesiyle bitirdi. Birinci Dünya savaşı sırasında Afrika'da (Trablusgarp) İtalyanlar'a karşı savaştı. Mondros mütarekesi'nden (1918) sonra İstanbul'a dönüp Mehmet (Vahdettin) VI'nın küçük kızı Sabiha Sultan'la evlendi (1920). Kurtuluş savaşı'na katılmak amacıyla gizlice vapurla İstanbul'dan İnebolu'ya kadar geldiyse de karaya çıkartılmadan Ankara hükümeti tarafından İstanbul'a geri gönderildi. Osmanlı hanedanının sınır dışı edilmesi üzerine (1924) eşi ve iki kızıyla (Hanzade ve Neslişah) birlikte Türkiye'den ayrılarak Fransa'ya gitti. Nice'te Hilafet sarayı'na yerleşti. Burada üçüncü kızı Necla Hibetullah dünyaya geldi (1927). Daha sonra kızları ve eşiyle Kahire'ye gidip yerleşen (1938) Ömer Faruk Efendi, Sabiha Sultan'dan ayrılarak amcası Yusuf İzzettin Efendi'nin küçük kızı Mihrişah Sultan ile evlendi (1948).

ÖMER FEHMİ EFENDİ, türk kazasker (Ankara 1827 - İstanbul 1896). Mektebi nüvvab'ı bitirdikten sonra ilmiye sınıfına özgü çeşitli görevlerde bulundu. Haremeyn payesiyle Mekke kadılığı (1882), Meclisi idarei emvali eytam (1884) ve Meclisi intihap (1889) üyeliği yaptı. Mahkemei temyiz hukuk reisi evvelliğinden (1890) Anadolu kazaskerliğine (1894) getirildi.

ÖMER FEVZİ PAŞA Küçük → FEVZİ PAŞA (Ömer).

ÖMER FEYZİ, türk din bilgini (Tokat ? - ay. y. 1849). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Mantık, din gibi konularda şerhleri, haşiyeleriyle tanınır: *Dürr ün-nâcî* (*İsagocı* şerhi), *Hâşiye alâ şerh is-Seyyid ale'l-Muhtasar, Hâşiye alâ bahsi ciheti vahdet li'l-Fenari* vd.

ÖMER FUAT AHMET PAŞA, soyadı **Keskin,** türk hekim (İstanbul 1869 - ay. y. 1949). Mektebi tıbbiyei şahane'yi (askeri tıbbiye) bahriye tabib yüzbaşı olarak bitirdi (1889); Bahriye merkez hastanesi'ne atandı. İhtisas için Almanya'ya gönderildi (1894); Berlin, Bonn, Hamburg ve Erlangen kentleri üniversitelerinde iç hastalıkları, çocuk hastalıkları ve bakteriyoloji ihtisası yaptı. İstanbul'a döndükten sonra (1896) yeniden Bahriye merkez hastanesi'nde görevlendirildi. 1898'de Hamidiyei etfal hastanesi'ne atandı, Bakteriyolojihane'de de görev aldı; amiral oldu. 1908'de Tasfiyei rüteb yasası'yla rütbesi firkateyn tabipliğine indirildi ve Bahriye hastanesi'ne bakteriyolog olarak atandı. Buradaki görevi sırasında (1909-1912), Dr. Menahem Hodara'yla birlikte bizde ilk sporotrikoz vakalarını saptadı. Tifo aşısı üzerinde incelemeler yapmak üzere Avrupa'ya gönderildi (1912). 1914'te Bahriye nezareti sıhhiye reisi oldu; Bahriye mirlivalığına yükseldi (1918). 1923'te emekliye ayrıldı.

Ömer Lütfi Paşa

ÖMER HALVETİ ya da **EL-GILANİ** ya da **GEYLANİ,** asıl adı **Ebu Abdullah Siracettin Ömer bin Ekmelettin el-Ehci,** türk mutasavvıf (Ehcan ? - Herat 1349 ya da 1397). Halveti tarikatının kurucusu. Harizm'de oturan amcası şeyh Ahi Muhammet Nur ül-Halveti'nin yanına gitti. Onun yanında öğrenim görerek yetişti; halifelerinden biri oldu. 1317'de amcasının ölümüyle, onun yerine geçti. Hoy'a, Mısır'a oradan da Hicaz'a geçerek hacı oldu. Sultan Üveys'in çağrısı üzerine Herat'a gitti, burada tarikat inançlarını yaydı. Ölümünden sonra yerine halveti tarikatının ikinci piri sayılan halifesi Yahya Şirvani geçti. (→ Kayn.)

ÖMER HAYYAM → HAYYAM

ÖMER HİLMİ EFENDİ, türk fıkıh bilgini (İstanbul 1843 - ay. y. 1889). Medrese öğrenimi görerek Tikveşli Yusuf Efendi'den icazet aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik, fetva eminliği, Evkaf müsteşarlığı, Temyiz mahkemesi azalığı ve reisliği yaptı. Hepsi de fıkıh konusundaki yapıtları: *Ahkâmı arazi, Kitâb üd-diyat, Miyar ül-adâle, Ahkâmı evkaf.*

ÖMER HULUSİ EFENDİ Samanizade, türk şeyhülislam (İstanbul 1727 - ay. y. 1812). İlmiye'de yetişti. Müderrislik yaptıktan sonra İstanbul kadısı oldu (1790). Anadolu (1794) ve Rumeli (1797) kazaskerliğinden şeyhülislamlığa (1800) getirildi. Görev dağıtımında aracılık ve kayırıcılık kabul etmediğinden meslektaşlarının düşmanlığını kazandı; istifaya zorlandı (1803). Kabakçı* Mustafa ayaklanması sırasında azledilen Topal Ataullah Efendi'nin yerine ikinci kez şeyhülislam oldu (1807), ertesi gün görevden alınarak yerini yeniden Ataullah Efendi'ye bırakmak zorunda kaldı. Mahmut II döneminde üçüncü kez şeyhülislamlığa getirildi (1810); ancak, yaşlılığı nedeniyle azledildi (1812). Kısa bir süre sonra da öldü.

ÖMER LÜTFİ EFENDİ Bodrumlu, türk şeyhülislam (Bodrum 1817 - İstanbul 1896). Bodrumlu Hacı Ömer Efendi'nin torunu, Hacı Mehmet Efendi'nin oğlu. İlmiye'de yetişti. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Abdülaziz'in büyük oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin hocalığına getirildi. Tophane (1868) ve Askeri şûra (1871) müftüsü olarak görev aldı. İstanbul kadısı (1874), Anadolu kazaskeri (1878) ve şeyhülislam (1889) oldu. Ardılı olan mektupçusu Yusufzade Cemalettin Efendi'nin etkisiyle azledildi (1891). Arapça dilbilgisi konusunda birkaç yapıtı vardır.

ÖMER LÜTFİ EFENDİ → LÜTFİ EFENDİ (Ömer).

ÖMER LÜTFİ PAŞA, asıl adı **Mihaylo Latoş,** macar kökenli türk asker (Plaşki, Hırvatistan, 1806 - İstanbul 1871). Avusturya Harp okulu'nda öğrenim görürken, Osmanlı devletine sığınıp müslüman oldu (1828) ve Ömer Lütfi adını alarak yüzbaşı rütbesiyle ordu hizmetine girdi. Askeri okulda bir süre öğretmenlik yaptı; veliaht şehzade Abdülmecit'in hocası oldu. Akkâ'nın geri alınmasıyla Suriye'de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa egemenliğine son veren Suriye seferine miralay (albay) rütbesiyle katıldı (1840). Ertesi yıl mirliva (tuğgeneral) olarak Lübnan valiliğine atandı (1841). Ancak, Fransa ile Rusya'nın buna karşı çıkıp hıristiyan bir yönetici atanmasını istemeleri üzerine azledilerek (1842) Arnavutluk ıslahatıyla görevlendirildi (1843). Kura yöntemiyle askere alınmaya karşı çıkanların neden olduğu karışıklıkları bastırmak için gönderildiği Doğu Anadolu'da başkaldıran toplulukları sindirdi (1846). Ferik (korgeneral) rütbesiyle Memleketeyn (Eflak ve Boğdan) kuvvetleri komutanlığına atandı (1848). Bağımsız bir Rumen devleti kurmak için etkinlik gösteren ayaklanmacı kuvvetleri yenip İbrail'i ele geçirdi. Bükreş'e girmeye hazırlanırken, Rusya'nın protestosu üzerine azledildi (1850). Birinci ferik (orgeneral) olarak Karadağ ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen kuvvetlerin başına getirildi (1852). Karadağ (Crna Gora) ve Bosna'da bozulan düzeni kısa sürede sağladı, müşir (mareşal) rütbesiyle Rumeli ordusu komutanlığına atandı (1853). Kırım* savaşı'nın başlaması üzerine (1853) rus başkomutanı Gorçakov'a bir ültimatom göndererek Memleketeyn'in 15 gün içinde boşaltılmasını istedi. Bu isteği reddedilince, Tuna üzerinde bulunan Calafat'a asker geçirip general Dannenberg komutasındaki rus ordusunu önce Oltenita'da (Oltenitza) [1853], sonra da Çatana'da (Tschetate) [1854] bozguna uğrattı. Abdülmecit tarafından "Serdarıekrem" (başkomutan) unvanıyla ödüllendirildi. Yine aynı yıl, Silistre'nin yardımına koşarak, kenti rus kuşatmasından kurtardı. Özellikle Yerköyü zaferinden sonra düşman ordusu Tuna'daki gemileriyle Boğdan'a çekilmek zorunda kaldı ve türk birlikleri Bükreş'e girdi. Savaşın ağırlık noktasının Kırım'a kayması üzerine Tuna ordusuyla buraya geçen serdarıekrem Ömer Lütfi Paşa, Gözleve'de (Eupatoria) 25 bin kişilik bir rus ordusunu dağıtarak önemli bir zafer kazandı (1855). Ruslar'ın bu yenilgisine çok üzülen çar Nikolay I intihar etti. Sivastopol ele geçirildikten sonra, yaklaşık 3 aydır rus kuşatması altında bulunan Kars'ı kurtarmakla görevlendirildi, ordusuyla Kafkasya'ya geçti. Ruslar'ı İnguri ırmağı kıyısında yenerek ilk hedefi olan Kutaysi yolunu açtıysa da, zamanında yetişemediği için Kars'ın düşmesini engelleyemedi. Bu nedenle Kırım savaşı'nın bitiminde (1856) gözden düşerek geri hizmete alındı. Hersek hıristiyanlarının Rusya'dan yardım gören Karadağlılar'ın kışkırtmasıyla yönetime karşı ayaklanması üzerine (1858), giderek yayılan bu ayaklanmayı bastırmak için ikinci kez Rumeli ordusu komutanlığına atandı (1861). Hersek ayaklanmasını kısa sürede bastırıp karadağ ordusunu da Rijeka'da yok etmeyi başardı. Karadağ'ın başkenti Cetinje'ye (Çetine) doğru ilerlerken, avrupa devletlerinin işe karışmaları sonucu savaşa son veren İşkodra Barış antlaşması'nı imzaladı (1862). Bir türlü bastırılamayan Girit ayaklanmasının alevlenmesi üzerine tam yetkiyle adaya gönderildi (1866). Yunanistan'a katıldıklarını ilan etmiş olan ayaklanmacıları Lasithi'de yenerek İsfakya (Sphakia) dağlarına çekilmek zorunda bıraktı; bölgeyi çember içine aldı; bu başarılı harekâtı sürerken; Rusya, Prusya, İtalya ve Fransa elçileri Babıâli'ye ortak bir nota verip Girit'e uluslararası bir komisyon gönderilmesini ve adada halkoylaması yapılmasını istediler (1867). Bunun üzerine görevden alınarak İstanbul'a çağrıldı, hassa müşiri rütbesiyle türk orduları başkomutanlığına getirildi (1868).

ÖMER MÜMTAZ BEY Tanbi, türk siyaset adamı (Kafkasya 1859 -? 1925). Asıl mesleği avukatlıktır. Meclisi mebusan'da Ankara mebusu olarak yer aldı (1914 -1918), Sivas kongresi'ne Ankara delegesi olarak katıldı ve Heyeti temsiliye üyeliğine seçildi. 1919'da yapılan seçimlerde yeniden Meclisi mebusan'a girdiyse de bu meclisin kapatılması üzerine Ankara'ya gitti; TBMM'nin birinci ve ikinci dönemlerinde (1920-1927) Ankara milletvekilliği yaptı.

ÖMER NACİ, türk asker ve siyaset adamı (? 1880 - Kerkük 1916). Harbiye'yi bitirdi (1901). Daha sonra İttihat ve Terakki'ye dönüşen Osmanlı hürriyet cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı (1906). Kovuşturmaya uğrayınca Paris'e kaçtı; sonra Kafkasya'ya, ardından da İran'a geçti. İran'da tutuklandı; 1908 devrimi'nden sonra ittihatçıların araya girmesiyle serbest bırakıldı; Trablusgarp ve Balkan savaşlarına gönüllü olarak katıldı. İkinci dönem meşrutiyet meclisinde İttihat ve Terakki partisi Kırklareli mebusluğu yaptı; Cemiyet'in merkezi umumi üyeliğine seçildi (1910-1912). Birinci Dünya savaşı'nda bir gönüllü birliğin başında İran'da savaşırken tifüsten öldü. İttihat ve Terakki'nin önde gelen üyelerinden biri olan Ömer Naci hatipliği ile ün yapmıştı.

ÖMER NAİLİ PAŞA, macar kökenli türk asker (öl. İstanbul 1870). Büyük macar ayaklanmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine (1848), çok genç yaşta Türkiye'ye sığınarak müslüman oldu ve Ömer Naili adını aldı. Askeri idadi ve Harbiye'yi bitirip kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı (1855). Rumeli'de çeşitli görevlerde bulunduktan sonra askeri okullar müfettişliğine getirildi (1868). Ferik (korgeneral) rütbesiyle 2. Ordu kurmay başkanlığına atandı (1869). Bu arada, Harbiye' de istihkâm dersleri verdi.

ÖMER NEŞET PAŞA, türk asker (İstanbul 1840 - Makedonya 1902). Harbiye'yi kurmay yüzbaşı olarak bitirip orduya katıldı (1863). İstihkâm ve Piyade dairesi başkanlıklarında bulunduktan sonra mirliva (tuğgeneral) rütbesiyle Tesalya'daki 2. Redif fırkası'nın komutanlığına atandı (1896). Türk-Yunan savaşı sırasında (1897) Gazi Ethem Paşa'nın komutası altında Dömeke* savaşı'na katıldı. Daha sonra ıslahat için gönderildiği Makedonya'da (1900) patlak veren birinci bulgar ayaklanmasını bastırmaya çalışırken şehit oldu.

ÖMER PAŞA Kara, türk vezir (öl. 1625'ten sonr.). Yeniçeri ocağı'nın sekban ortasında yetişti. Kanije teslim alındıktan (1600) sonra, bölükbaşı olarak kale muhafızı Tiryaki Hasan Paşa'nın buyruğuna verildi. Kanije* kuşatması sırasında (1601) 300 kişilik birliği başında yaptığı bir çıkış hareketiyle düşman kuvvetlerinin bozguna uğramasına yol açtı. Darmadağın kaçan kılıç artıklarını 3 000 kişilik bir kuvvetle izleyerek çok sayıda tutsak ve bol ganimet elde ettiği gibi, düşmanın toparlanmasına olanak vermediği için de zaferin kazanılmasında önemli rol oynadı. Savaştan sonra Peçuy (Pecs) sancakbeyliğine atanarak ödüllendirildi. Ardından, vezir payesiyle Batum beylerbeyliğine getirildi (1616) ve sadrazam Halil Paşa'nın Ahmet I'in ölümüyle yarıda kalan Erdebil seferine katıldı (1617). Bağdat seferine çıkan sadrazam Müezzinzade Hafız Ahmet Paşa tarafından Gürcistan serdarlığına atandı (1625). Gence ve Karabağ yörelerine etkili akınlar düzenledi.

ÖMER PAŞA Ketenci, türk vezir (öl. Antalya 1626). Akağalar kapısı'nda yetişti. Çavuşbaşılıktan (1599) vezir payesiyle Dıyarbakır valiliğine (1603) atandı. Trablusgarp (1611), Trablusşam (1622) valisi olarak görev yaptı. Antalya valiliği (1625) sırasında öldü.

ÖMER PAŞA Öküz, türk vezir (öl. Elmalı 1690). Enderun'da yetişti. Silahtarlıktan (1659) vezir payesiyle Mısır valiliğine (1664) atandı. Diyarbakır (1669), Erzurum (1672), Van (1675), ikinci kez Erzurum (1677). Bağdat (1688) valisi olarak görev yaptı. Üçüncü kez atandığı Erzurum valiliğine giderken yolda öldü.

ÖMER PAŞA Arnavut, türk vezir (Vebriyon, Arnavutluk, 1779 - Yanya 1825). Sadrazam ve serdarıekrem Kör Yusuf Ziya Paşa'nın ordusuyla Mısır'a gitti (1801). Fransızlar'a karşı çarpıştı ve orada kalıp Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın hizmetine girdi (1805). Mirimiranlığa (beylerbeylik) yükseldikten sonra bozuştuğu Mehmet Ali Paşa'nın yanından ayrılarak Rumeli'ye döndü ve Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa'nın hizmetine girdi (1817). Tepedelenli, Osmanlı devletine karşı ayaklanınca (1820), onu cezalandırmakla görevlendirilen serasker Hurşit Paşa ile gizlice anlaştı. Tepedelenli öldürülüp kesik başı İstanbul'a gönderildikten (1822) sonra aynı yıl vezir payesiyle Yanya mutasarrıflığına atandı.

ÖMER RÜŞTÜ PAŞA Mekkelioğlu, türk asker ve siyaset adamı (Kütahya 1843 - İstanbul 1922). Büyük dedesi uzun süre Mekke'de yaşadığından Mekkelioğlu diye anılır. Bursa Askeri idadisi'nden sonra Harbiye'yi de bitirip kurmay yüzbaşı olarak ordu hizmetine girdi (1866). Mirliva (1884), ferik rütbesiyle Hassa ordusu kurmay başkanı (1886) oldu. Şam'da üslenen 5. Ordu komutanlığına atandı (1890). Türk-Yunan savaşı'na (1897) katıldıktan sonra, birinci ferik olarak Genelkurmay başkan yardımcısı (1898), müşir rütbesiyle Genelkurmay başkanı (1903) oldu. İkinci meşrutiyet'in ilanından bir gün önce (22 temmuz 1908) Sait Paşa hükümetinde, serasker Rıza Paşa'nın yerine Harbiye nazırlığına getirildi. Abdülhamit II tahttan indirildikten (1909) sonra görevden alınarak emekliye ayrıldı. Mondros mütarekesi döneminde (1918-1920) bir süre Âyan meclisi üyeliği yaptı.

ÖMER SEYFETTİN, türk öykücü (Gönen, Balıkesir, 1884 - İstanbul 1920). Harbiye'yi bitirip subay çıktıktan sonra Kuşadası redif taburu'nda görev yaptı (1903 -1906) ve İzmir Jandarma zabitan ve efrat mektebi'nde öğretmen olarak çalıştı (1906-1908). Meşrutiyet'in ilanından sonra, Makedonya'da Yakorit köyündeki sınır bölüğü komutanlığında bulundu (1908 -1910). Kendini yalnız edebiyata vermek ve hayatını kalemiyle kazanmak isteğiyle, öğrenim parasını ödeyerek askerlikten ayrıldı (1910); o yılların düşünce ve sanat merkezlerinden biri olan Selanik'e gitti. Arkadaşı Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp' la birlikte yeni bir biçimde çıkarmaya başladıkları *Genç kalemler* (nisan 1911) dergisinde çalıştı, orada "Yeni* lisan" davasını ileriye sürdü ve yayımladığı hikâyeleriyle bunun ilk örneklerini verdi. Balkan savaşı (1912-1913) sırasında yeniden askere çağrıldı. Sırp ve yunan cephelerinde çarpıştı, Yanya savunmasında Yunanlılar'a tutsak düştü; bir yıl kadar süren tutsaklıktan kurtulunca İstanbul'a döndü (aralık 1913); askerlikten ikinci kez ayrılarak kendini yazarlığa verdi, "Halka doğru" ülküsünü benimseyen *Türk sözü* (nisan 1914) dergisinin başyazarlığına getirildi; Kabataş sultanisi'ne edebiyat öğretmeni oldu; ölümüne kadar bu görevini sürdürdü (1914-1920). "Küçük hikâye" türünün türk edebiyatında tutunup yaygınlaşmasını sağlamıştır. Sağlığında birkaç küçük kitap bastırmış; gazete ve dergi sayfalarında dağınık kalan hikâyeleri, ölümünden epey sonra toplu olarak yayımlanmıştır. Yapıtlarının başlıca özellikleri şu noktalar üzerinde toplanabilir: bunlar "Yeni lisan" (sade dil), yani konuşma dili ile yazılmış ilk hikâyelerdir. Edebiyat-ı cedide yoluna bir tepki olmak üzere süssüz, açık, yalın bir anlatımla yazmış, "edebiyat yapmak" diye adlandırılan süslü yazıdan, şairanelikten kaçınmıştır. Bu yoldaki tutumunu, *Efruz Bey* adlı yapıtının başında şöyle anlatmıştır: "Hakikati, görüldüğü gibi edebiyat yapmadan yazmak istedim." Yine Edebiyat-ı cedide'ye tepki olarak, tasvir ve ruh çözümlemesine değil, olaya önem vermiştir. Edebiyatta söyleyişten çok, söylenen düşünceye önem veren yazar, edebiyat yoluyla toplumu düzeltme amacını güder. "Edebiyatta yalnız sanata razı olmama" nın doğal bir sonucu olarak, çoğu hikâyelerinde konularını kendi çağının toplum ve siyaset olaylarından almıştır. Denebilir ki, osmanlı toplumunun 1908-1920 arasındaki düşünce ve siyaset olayları onun yapıtlarında kolayca izlenebilir. Ele aldığı konular, ana çizgileriyle şöyle sınıflandırılabilir: kimi hikâyelerinde, yaşadığı dönemin osmanlıcılık, türkçülük, batıcılık gibi siyasal akımlarını ele almıştır (Ashâbıkehfimiz, Hürriyet bayrakları, Boykotaj düşmanı, vb.). Balkanlar'da bulunduğu sıralarda, balkanlı ulusların bağımsızlık çabalarını kendi gözleriyle görüp, bunu ulusçuluk açısından yorumlaması; o yıllarda ülkede osmanlıcılık anlayışına karşı uyanmaya başlayan türkçülük anlayışını yürekten benimsemesine yol açmış, bu konuda epey hikâye yazmıştır. Kimi hikâyelerinde halk fıkra, masal ve menkıbelerinden yararlanmıştır ("Binecek şey", "Yüz akı", "Kurumuş ağaçlar", vb.). Kimi hikâyelerinin konularını tarihten almıştır (Pembe incili kaftan, Topuz, Vire, Teke tek, Forsa vb.). Birinci Dünya savaşı yıllarında, "Eski kahramanlar" genel başlığı altında yayımladığı bu yoldaki hikâyelerini, ülkede savaşın doğurduğu kötümser havayı dağıtmak, halkın kahramanlık duygularını körüklemek, onlara iyimserlik ve umut vermek amacıyla yazdığı sezilir; bu konuda, Tanzimat döneminde baş gösteren bozgun havasını dağıtıp yurt sevgisini yaymak amacıyla osmanlı ve islam tarihine ait birtakım tarihsel yapıtlar (*"Evrak-ı perişan"*, *"Kanije"* vb.) yazmış olan Namık Kemal ile birleşir. Kimi hikâyelerinde, çocukluk anılarını işlemiştir ("Kaşağı", "And", "Falaka" vb.). Bunlar, yazarın en ünlü ve en başarılı hikâyeleri sayılır. Kimi hikâyelerinde, halkın cin, peri, evliya gibi inançlarını ("Sanduka", "Keramet" vb.), kimi hikâyelerinde ise kişilerin, ya da toplumun bozuk, kötü yanlarını ("Rüşvet", "Zeytin ekmek" vb.) yermiştir. Kimi hikâyelerinde töreleri bir mizah havası içinde eleştirmiştir ("Kesik bıyık" vb.). Kimi hikâyelerinde ise, hiçbir siyasal amaç gütmeden, günlük olayları ve gözlemlerini anlatmakla yetinmiştir. ("Yüksek ökçeler", "Bahar ve kelebekler", "Düşünme zamanı" vb.). Hikâye tekniği bakımından başarılı olan bu yoldaki hikâyelerinin kimileri magazin hikâyesi niteliği göstermektedir (Antiseptik vb.). Daha önceki dönem hikâye ve romancılarının tersine, konularını yalnız İstanbul'dan değil, yurdun her köşesinden seçmiş; ayrıca toplumun her katından insanı hikâye kişisi olarak ele almıştır. Çoğu hikâyelerinde mizah çeşnisi vardır. Sağlığında kitap olarak *Ashâbıkehfimiz* (toplumsal roman, 1918), *Harem* (büyük öykü, 1918). *Efruz Bey* (fantezi roman, 1919) yapıtları yayımlanmıştı. Ölümünden sonra bazı öyküleri *Gizli mabet* (1926), *Yüksek ökçeler* (1926), *Bahar ve kelebekler* (1927) kitaplarında yer aldı. İlk toplu yapıtların yayımı şu kitaplardan oluşuyordu: *İlk düşen ak* (1938), *Yüksek ökçeler* (1938), *Bomba* (1938), *Gizli mabet* (1938), *Asilzadeler* (1938). *Bahar ve kelebekler* (1938), *Beyaz lale* (1938), *Mahçupluk imtihanı* (1938). *Tarih ezeli bir tekerrürdür* (1938), *Nokta* (1956). Daha sonra (özellikle ölümünün 50. yıldönümü dolayısıyla telif hakkının kalktığı 1970'ten başlayarak) hikâyeleri değişik düzenlemelerle birçok kez basıldı. (→ Kayn.)

Ömer Seyfettin

ÖMER SUPHİ BEY, türk asker (İstanbul 1865 -ay. y.1894). Gazi Ethem Paşa' nın oğlu. Harbiye'yi bitirdi. Kaymakam olarak Harbiye'de coğrafya, geometri ve fransızca dersleri verdi. Genç yaşta öldü. Ders verdiği konularda yazdığı başlıca ders kitapları: *Mukaddemei hendese, Coğrafyayı tabii, Memaliki osmaniye mufassal coğrafyası, Kavaidi lisanı fransevi.*

ÖMER ŞEVKİ Mardini, türk şair ve yazar (Mardin? -ay. y.1851). Mardin'de Zeynizade Mahmut Efendi ve Kayserili Hoca Kasım Efendi'den öğrenim gördü. Rifai tarikatına bağlandı. *Mecmua-i fetava, Münyet ül-musalla tercümesi* gibi yapıtları ve *Divan*'ı basılmamıştır.

ÖMER ŞEYH Muizzettin, Fars ve Irak-ı acem emiri (öl. Derbent yakl. 1396). Timur'un 2. oğlu. Irak-ı acem'de Celayirliler'i (1383), Fars eyaletinde Muzafferiler'i (1387) denetim altına alan babası tarafından aynı yıl bu iki bölgenin valiliğine getirildi. Altınordu hanı Toktamış'a Otrar'da yenildi (1388). Bunu öğrenince Semerkand'dan hemen geri dönen babasıyla birlikte hanın peşine düştü. Uzun bir kovalamadan sonra Kafkasya'da Terek ırmağı kıyısında yenilgiye uğratılan Toktamış, Kazan yöresine kaçtı (1395). Moskova yakınlarına kadar ilerleyen Timur ordusu, kışın bastırması yüzünden geri çekildi. Derbent üzerinden İran'a inilirken hastalanan Ömer Şeyh, yolda öldü. Emiri bulunduğu Fars ve Irak-ı acem, oğulları Pir Mehmet, İskender, Baykara ve Rüstem arasında paylaşıldı.

ÖMER ŞEYH MİRZA, Fergana emiri (Semerkand 1445 - Andican 1494). Timur'un 4. kuşaktan torunu, timurlu hükümdarı Ebu Sait'in 4. oğlu ve Hint-Türk İmparatorluğu'nun kurucusu olan Babur'un babası. Babasının hükümdarlığı döneminde (1451-1469) Fergana valiliğine atandı. Ebu Sait'in akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a yenilip öldürülmesi üzerine timurlu ülkesi Maveraünnehir ve Horasan olarak ikiye bölündüğünde, büyük ağabeyi Ahmet Sultan, Semerkand'da Maveraünnehir hükümdarı unvanıyla tahta çıkınca (1469), kendisi de Fergana emiri sıfatıyla bağımsızlığını ilan etti. Bir süre sonra anlaşmazlığa düştüğü ağabeyi Ahmet Sultan'a karşı kayınbiraderi olan çağatay hükümdarı Yunus Han'a sığındı (1484). Yunus Han ölünce (1487), Taşkent'i almaya gelen ağabeyini yenerek püskürttü. Ancak, Ahmet Sultan'la Yunus Han'ın oğlu ve ardılı Mahmut, kendisine karşı birleşerek Andican üzerine yürüdüler (1494). Kenti başarıyla savunan Ömer Şeyh Mirza bir kaza sonucu öldü, yerine büyük oğlu Babur, Fergana emiri oldu.

ÖMER ŞİFAİ EFENDİ, türk bilgin (Sinop ? - Bursa 1742). Medrese öğrenimi gördü. Bir süre Mısır'da bulundu, dönüşte Bursa'ya yerleşti. Tıp alanındaki çalışmalarıyla tanındı, latinceden çeviriler yaptı. Başlıca yapıtları: *el-Cevher ül-ferid fi tıbb il-cedid, Hulasat ül-ebdan, Minhac üt -tıbb, Kanun ül-irşat.*

ÖMER VAHİT EFENDİ → DILAVERAĞAZADE ÖMER VAHIT EFENDI.

ÖMER VAHİT EFENDİ Atıfzade, türk defterdar ve reisülküttap (İstanbul 1723 - *ay. y.* 1783). Değerli kitaplığıyla ünlü olan baş defterdar Atıf Mustafa Efendi'nin oğlu. İlmiye'de yetişti. Mevkufatçı (1759), sipahi kâtibi (1761), tersane emini (1763), Saraçhane bina emini (1765), Anadolu muhasebecisi (1766), çavuşbaşı (1768) ve ertesi yıl baş defterdar (1769) oldu. Kırk gün sonra azledildi. Abdülhamit I tahta çıkınca (1774), ikinci kez baş defterdarlığa atandı. Yirmi gün sonra azledilerek kendisine reisülküttap Raif İsmail Bey'in yanında nişancılık görevi verildi. Öncelinin vezir payesiyle Mısır valiliğine atanması üzerine nişancılıktan reisülküttaplığa getirildi (1776). Aynalıkkavak* tenkihnamesi'ni imzalayarak Kırım'ın geleceğinin doğrudan Rusya'ya bağlanmasına yol açması ve Eflak-Boğdan sorununda da ayrıca Ruslar'a ödün vermesi nedeniyle görevden alındı (1779). Tersane eminliğinden (1779) reisülküttap Seyit Mehmet Hayri Efendi'nin yanında ikinci kez nişancılığa (1781), sonra da sadaret kethüdalığına (1782) atandı. Seyit Mehmet Hayri Efendi'nin kendi yerine sadaret kethüdalığına getirilmesi üzerine (1783) görevden ayrıldı.

ÖMER VASFİ EFENDİ Laz, türk hattat (Trabzon ?-İstanbul 1824). Hafız Yusuf Efendi ve Yamakzade Salih Efendi'den sülüs ve nesih yazı meşk etti. Enderun'a hat hocası olarak atandı, pek çok öğrenci yetiştirdi (Ömer Hilmi Efendi, oğlu Osman Şakir Efendi). İstanbul Kasımpaşa kışlası içindeki caminin, kışla kapılarının ve buradaki Hasanpaşa çeşmesi ile Anadolufeneri'nde Mahmut II'nin yaptırdığı çeşmenin yazıları onundur. Aklâm-ı sittede Hafız Osman'ın, celi yazılardaysa Mustafa Rakım'ın üslubunu sürdürdü.

ÖMER VASFİ EFENDİ, türk hattat (İstanbul 1880 - *ay. y.* 1928). Hırkaişerif camisi'nin hatibi Eyüp Sabri Efendi'nin oğlu, Neyzen Emin Yazıcı*'nın ağabeyidir. Tophane'deki Fevziye rüştiyesi'nde okurken Çukurcumalı Kadri Efendi'den hat dersleri aldı. Daha sonra Aziz Efendi'den sülüs ve divani, Hacı Kâmil Akdik'ten nesih, Sami Efendi'den nestalik ve celi sülüs yazı meşk etti. Babasının ölümünden sonra aynı caminin hatibi oldu ve bu görevini ölümüne değin sürdürdü; okullarda yazı hocalığı yaptı. Aklâm-ı sittede Hafız Osman'ın, nestalikte Yesarizade Mustafa İzzet'in, celi aklâm-ı sittede Mustafa Rakım'ın üslubunu izledi; özellikle celi sülüs istifleriyle ün yaptı. Eyüp'teki Sultanreşat türbesi'nin ve mektebinin, Kısıklı camisi ve çeşmesinin, Seraskerrızapaşa türbesi'nin yazıları onundur.

ÖMEREYN a. (öz. a. *Ömer* ve ar. *-eyn*, ikili çoğl. yapan ek'ten *Ömereyn*). Halife Ebubekir ile halife Ömer. —Halife Ömer bin Hattap ile halife Ömer bin Abdülaziz.

ÖMERHACILI, Kırşehir'in Kaman ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 781 nüf. (1990). Belediye.

ÖMERİ (Abdülbaki **EL-**) → FARUKI.

ÖMERKÖY, Balıkesir'in Susurluk ilçesine bağlı bucak; 4 627 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Ömerköy*, 678 nüf. (1990).

ÖMERLİ, İstanbul'un Beykoz ilçesine bağlı Mahmutşevketpaşa bucağının merkezi; 2 177 nüf. (1990).

ÖMERLİ, rumca **Galini,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

ÖMERLİ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Mardin iline bağlı ilçe; 18 936 nüf. (1990); 433 km^2; 39 köy. Merkezi, Mardin'in 20 km K.-D.'sunda *Ömerli*, 7 152 nüf. (1990). Tahıl, üzüm.

Ömerli barajı, İstanbul'un Anadolu yakasında, Riva deresi üzerinde kurulu baraj. 1972'de işletmeye açıldı. İstanbul ilinin içme ve kullanma suyu gereksiniminin bir bölümünü karşılayan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, normal su kotunda (62 m) su toplama hacmi 386,5 milyon m^3, göl alanı 23,1 km^2, sağladığı içme suyu yılda 180 milyon m^3'tür. Su arıtma tesisleri de bulunan barajın suları, denizaltından yapılan 1,9 km'lik bir bağlantı hattıyla kentin Avrupa yakasına da akıtılmaktadır.

ÖMERLİ tümülüsleri. Arkeol. İstanbul, Beykoz'da, Nezih Fıratlı tarafından saptanan (1954) tümülüsler. Tümülüslerde ve çevredeki yerleşmelerde yapılan araştırmalarda seramikler, cam ve tunç eşyalarla sikkeler ele geçti.

ÖMERTEPE, esk. **Pulur,** Erzurum'un Ilıca ilçe merkez bucağında köy; 492 nüf. (1990). Köyün yakınında Pulur* höyük.

ÖMÜR a. (ar. *ʿumr*'dan). **1.** İnsanın doğumdan ölüme varoluş süresi, bu varoluş sırasındaki olaylar bütünü; hayat, yaşam: *İnsan böyle bir olayı ömründe bir kere görebilir. Ömrünü çocuklar için harcadı.* **—2.** Bir canlının yaşama süresi: *Bu bitkilerin ömrü beş yıldır.* **—3.** Bir şeyin işlenme, kullanılma, dayanma süresi: *Sözcüklerin ömrü. Bu makinelerin ömrü çok kısa.* **—4.** Bir grubun, bir etkinliğin, bir kurumun vb. varlığını sürdürme, etkinlikte bulunma süresi: *Bu partinin ömrü çok kısa oldu.* **—5.** *Ömür boyu*, yaşadıkça, sağ kaldıkça: *Ömür boyu bir gelirin olsun.* ‖ *Ömür çürütmek*, bir işe uzun zaman emek vermiş ya da boşu boşuna vakit geçirmiş olmak: *Böyle ağır ve sonuçsuz işlerde ömür çürüttük biz.* ‖ *Ömür geçirmek*, yaşayıp gitmek: *Bu küçük kulübede yokluk içinde ömür geçiriyordu.* ‖ *Ömür sürmek*, sıkıntısız, rahat ve huzur içinde yaşamak: *Yokluk nedir bilmemiş, mutlu bir ömür sürmüştü.* ‖ *Ömür törpüsü*, insanı yıpratan uzun, üzücü ve sıkıntılı iş, yıpratan kişi: *Şoförlük dediğin ömür törpüsü, insanı tezce yaşlandırır.* ‖ *Ömre bedel*, bir şeyin iyi, değerli ve güzel olduğunu vurgulamak için kullanılır. ‖ *Ömürler olsun*, "çok yaşa" anlamında el öpenlere, eli öpülenlerce söylenir. ‖ *Ömrü billah*, hiçbir zaman ya da şimdiye değin anlamında kullanılır: *Ömrü billah para yüzü görmedi.* ‖ *Ömrü oldukça*, yaşadıkça, yaşadığı sürece. ‖ *Ömrü uzamak*, çok uzun süre yaşamak ya da yaşama dayanmak. ‖ *Ömrü vefa etmemek*, ardından koştuğu bir amaca erişmeden ölmek. ‖ *Ömrümün varı*, "canım, hayatım, sevgilim" anlamında söylenen sevgi sözü. ‖ *Ömründe*, hiçbir zaman: *Ömrümde böylesine güzel bir yemek yememiştim.* ‖ *Ömrüne bereket*, "sağ ol, ömrün uzun olsun" anlamında kullanılan iyi dilek sözü.

◆ sıf. **1.** Hoşa giden, tuhaf, eğlendirici kimse için kullanılır: *Ömürsün vallahi!* **—2.** *Ömür adam*, bir kimsenin hoş, beğenilen, güzel yanları olduğunu ya da tuhaf, değişik düşünceleri bulunduğunu belirtmek için söylenir.

—*Esk. Ömr-i aziz*, değerli hayat. ‖ *Ömr-i cavid*, sonsuz hayat. ‖ *Ömr-ı dıraz, ömr-i firavan*, çok uzun ömür. ‖ *Ömr-i güzeran*, geçici ömür. ‖ *Ömr-i güzeşte*, geçen, geride kalan hayat: *"Çünkü etrafına baktıkça her köşesinde ömr-i güzeştesinin bir yâd-ı hazinini tahaccür etmiş gibi görür"* (Namık Kemal, XIX. yy.). ‖ *Ömr-ı hazin*, üzüntü ile kırık bir biçimde yaşanan hayat. ‖ *Ömr-i Nuh*, çok uzun ömür. ‖ *Ömr-i pür-şitab*, hızla geçen hayat. ‖ *Ömr-i sefil*, yoksulluk, sefalet içinde geçen ömür.

—Fiz. *Ortalama ömür*, belirli bir haldeki bir atom ya da çekirdek sisteminin ortalama var olma süresi. (Sistem üslü azalma halindeyse, ortalama ömür, göz önüne alınan haldeki nesne sayısının *e* ile bölünmesi için gerekli olan ortalama zamandır. Radyonüklitler için τ ortalama ömrü, λ bozunma değişmezinin tersine eşittir.)

—Huk. *Ömür boyunca gelir sözleşmesi*, bir kimsenin başka birinden ölünceye kadar belirli bir gelir almasını sağlayan sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İşl. ikt. *Bir ürünün ömrü*, bir ürünün piyasaya sürüldüğü andan çekildiği ana kadar geçirdiği evrim aşamalarının tümü. (Bir ürünün ömrü, gerçekte onun devresel yaşam süreci biçiminde kendini gösterir.)

—Nük. müh. *Bir reaktörde nötronların ortalama ömrü*, nötronun parçalanmayla ortaya çıktığı an ile soğrularak, muhtemelen yeni bir parçalanma oluşturduğu an arasında geçen ortalama zaman. (Yavaş nötronlu bir reaktörde, nötronların ömür süreleri 10^{-4} sn düzeyindedir; hızlı nötronlu bir reaktörde ise bu değer 10^{-6} sn düzeyinde bulunur.)

—ANSIKL. Huk. Ömür boyunca gelir, belirli bir para olabileceği gibi, herhangi bir misli eşya da olabilir. Ömür boyunca bağlanan gelir, ya alacaklının ya borçlunun ya da üçüncü bir kişinin yaşamı süresiyle sınırlandırılabilir. Bu konu açıkça belirtilmemişse, alacaklının yaşamı süresince bağlanmış sayılır. Aksine sözleşme olmadıkça, borçlunun ya da üçüncü kişinin yaşamıyla sınırlı olarak bağlanmış olan gelir, alacaklının mirasçılarına geçer (Borçlar k. md. 507). Ömür boyunca gelir bağlanmasına ilişkin sözleşme, yazılı biçimde yapılır. Bu tür sözleşmeye ilişkin edimler belirli dönemler içinde yerine getirilir. Aksine sözleşme olmadıkça, ömür boyunca gelir her altı ayda bir, işlemeden ödenir.

ÖMÜRLÜ sıf. **1.** Uzun yaşayan: *Bu pek de ömürlü bir çiçek değildir.* **—2.** Uzun süreli: *Arkadaşlıkları ömürlü olmadı.* **—3.** *Kısa, uzun ömürlü*, varlığı kısa ya da uzun olan: *Bizim ailenin bireyleri genellikle uzun ömürlüdür. Kır çiçekleri kısa ömürlü bitkilerdir.*

ÖMÜRSÜZ sıf. **1.** Ömrü uzun olmayan, az yaşayan şey için kullanılır: *Ömürsüz bir çiçek.* **—2.** Kısa süren.

ÖN- önek. Uzamda ön bir konumda bulunanı *(önavurt, öndamak, önoda, önsöz, önyüz, öntakı)*, sıralama ya da zaman yönünden bir önceliği *(önseçim, önsözleşme, öngörme* vb.) belirtme göreviyle birçok bileşik sözcüğün yapısında yer alır.

ÖN a. **1.** Bir şeyin ya da bir kimsenin baktığı, gittiği, karşısında ya da yüz yüze bulunduğu taraf: *Arabanın önüne fırlamak.*

Öne geçin. Önüne baksana, ezileceksin! **—2.** Bir şeyin bu tarafa gelen yakın çevresi; onun karşısı: *Evin önünden geçen cadde. Ateşin önünde oturmak. Kapının önünde duran otomobil.* **—3.** Bir şeyin, özellikle de bir taşıtın önde bulunan bölümü: *Kazada arabanın önü ağır hasar gördü.* **—4.** Bir şeyin asıl ya da göze çarpan ilk yüzü: *Kumaşın önü bu yüzü mü?* **—5.** Huzurunda, karşısında: *Bunlar herkesin önünde söylenecek sözler değil. Kanun önünde herkes eşittir.* **—6.** Giyeceklerin özellikle göğsü örten bölümü: *Önünü ilikle. Önü işlemeli bir giysi. Kazağın önünü bitirdim, kollarını örmeye başlayacağım.* **—7.** Gelecek, genellikle de yakın gelecek: *Daha önünde uzun yıllar var. Önümüzde zor günler var. Önümüzdeki yaz nereye gideceksin?* **—8.** Bir yolculukta alınması, katedilmesi gereken uzaklık: *Önümüzde daha yüz kilometrelik bir yol var.* **—9.** *(Bir kimseyi)* [*bir şeye*] ön ayak etmek, onun bir işe başlamasını, harekete geçmesini istemek: *Niçin seni ön ayak ediyorlar?* ‖ *Bir şeye ön ayak olmak*, topluca yapılan bir işin, başlatıcısı, yürütücüsü durumunda bulunup herkesi ardından sürüklemek: *Bu işte de yine o ön ayak oldu.* ‖ *Önde gelmek*, etkin ve önemli durumda olmak: *Köyün önde gelen kişileri toplandılar* ‖ *Öne almak*, bir şey ya da kimseyE, zaman ve sıra yönünden ötekilere göre öncelik tanımak: *Sınavları öne aldılar. Yaşlıları bekletmemek için öne onları aldılar.* ‖ *Öne düşmek*, Önden yürümek: *Sen öne düş, biz seni izleyelim;* bir işin yapılmasında, yürütülmesinde yol göstermek: *Yapılır yapılmasına, ancak birinin öne düşmesi gerek.* ‖ *Öne sürmek*, bir eylem ya da bir iş için bir kimseyi önermek: *Bu işi en iyi sen yaparsın diye onu öne sürmüşlerdi;* bir düşünce, bir sav ortaya atmak: *Öne sürdüğü düşünce üzerinde duruldu.* ‖ *Önü alınmak*, önlenmek, engellenmek: *Bu gidişin önü alınmazsa kötü sonuçlar doğar.* ‖ *Önü sıra gitmek, yürümek*, hemen önünden, yakın bir arayla. ‖ *Önünde, ardında dolaşmak*, bir kimsenin yanından ayrılmamak, onunla birlikte olmaya çalışmak. ‖ *Önünde, ardında gidilmez*, bir kişiyle ortak iş yapılamayacağını, ona güvenmemek gerektiğini belirtmek için söylenir. ‖ *Önünde perende atılmamak*, bir kimsenin kolay kolay aldatılamayacağını belirtmek için söylenir. ‖ *Önüne, ardına bakmadan*, bir şeyi bütün yönleriyle düşünüp taşınmadan, düşüncesizce. ‖ *Önüne bakmak*, utanmak, utancından yanıt veremez duruma düşmek. ‖ *Önüne bir kemik atmak* → AĞZINA* BİR KEMİK ATMAK. ‖ *Önüne çıkmak*, birinin yolunu kesmek. ‖ *Önüne dikilmek*, bir kimsenin karşısında durmak, bir kimsenin bir girişimini engellemeye çalıştığını söz ya da davranışlarıyla göstermek: *Önüne dikilenler, onu caydırmak isteyenler oldu.* ‖ *(Birini) önüne düşmek*, bir kimsenin önünde yürümek; bir kimseye yapacağı bir işte yol göstermek. ‖ *Önüne geçmek*, bir kimsenin önünde yer almak; bir şeyi önlemek, engellemek. ‖ *Önüne gelen*, karşısına çıkan, olur olmaz, rasgele herkes: *Önüne gelen her kişiyle arkadaş olma.* ‖ *Önüne katmak*, bir şeyi ya da kimseyi önde yürütüp kendisi arkadan gitmek ya da koşmak: *Bizi önüne katıp kovalamaya başladı.* ‖ *Bir şeyin önünü almak*, onu önlemek. ‖ *Önünü ardını düşünmemek*, bir işin nasıl gelişip nasıl sonuçlanacağını hesaplamamak. ‖ *Önünü kesmek*, yolda gitmesine engel olmak; akarsudan söz ederken, akmasını engellemek.

—Avc. *Ön almak*, bıldırcın, keklik vb. kuş avlarında avcılar arasında kararlaştırılan saatten önce av alanına yanlız girmek.

—Binc. *Öne sıçramak*, atın art arda öne doğru sıçraması. At bu hareketi ya kendisinden istenen bir harekete karşı savunu duygusuyla ya da bir sevinç gösterisi olarak yapar.

—Denizc. *Önüne düşmek*, çok sert ve fırtınalı havalarda, dalgalara ve rüzgâra karşı seyretmenin mümkün olmadığı durumlarda, gemiyi hırpalamamak için rüzgâr ve dalgayı pupaya alarak, onlara bağlı olarak seyretmek. —Bir tekneden söz ederken, herhangi bir nedenle başka bir teknenin yolu üzerine çıkmak.

—Dilbil. *Öne alma*, bir sesbirimin gerçekleştirilmesinde, eklemleme yerini ağız boşluğunun önüne kaydırma. (Dil patolojisinde, yanlış öne alma; genellikle ön sesbirimlerin yakınlığı ve dili ağız boşluğunun başka bir yerine çabuk hareket ettirememe güçlüğüyle açıklanır.)

—Ev eşy. *Önden doldurmalı*, önden doldurulan çamaşır makinesi için kullanılır.

—Res. *Öne çıkmak*, kabartı duygusu uyandırmak, zeminden ayrılmak.

—Sesbil. *Öne almak*, bir sesbirime düz niteliği vermek.

—Spor. *Yarışı önde götürmek*, bir yarışta grubun başında yer alarak yarışın hızını ayarlamak.

—Tek. res. *Önden görünüş*, bir nesnenin, genellikle yüzlerinden birine koşut düşey bir düzlem üzerindeki izdüşümü.

—Zootekn. Dört bacaklı bir hayvanın karşıdan görülen kısmı. ‖ *Önü* ya da *önleri kapalı at*, ön bacakları alt kısımda birbirine çok yaklaşık olan at.

◆ sıf. **1.** Bir şeyin esas tutulan ya da önde bulunan bölümü, bu bölümde yer alan, bu bölüme yerleştirilmiş şey için kullanılır: *Binanın ön yüzü. Apartmanın ön pencereleri. Ön bahçe. Ön tekerlekler. Sinemada ön sıralarda oturmak.* **—2.** Aynı türden organlara göre ileride, üstte vb. bulunan organlar için kullanılır: *Ön ayaklar. Ön dişler*

—Anat. Anatomik tanımlamalarda kendi türündeki bazı organların önünde olanları (diz ekleminin ön bağları) ya da konumunu belirtmek için bir organın bir bölgesine, bir yüzüne, bir kenarına, bir ucuna (kürekkemiğinin ön yüzü) denir. ‖ *Ön ağız*, ağzın dudaklardan dişlere kadar uzanan kısmına denir. ‖ *Ön-alt*, önde ve alt tarafta olana denir. ‖ *Ön-arka*, önden arkaya doğru yönü belirtmek için kullanılır: *Leğenin ön-arka çapı. Kafatasının ön-arka çapı.* ‖ *Ön-arka dikiş*, iki yankafa kemiğini kafatasının üstünde birleştiren oynamaz eklem. ‖ *Ön-arka düzlem* ya da *hayvanların vücut bakışım düzlemi*, enlemesine, yatay ve düşey düzlemlere dikey düzlem. (Eşanl. SAGİTAL DÜZLEM.) ‖ *Ön-arka kesit*, ön-arka düzlemde yapılan kesit. ‖ *Ön-üst*, önde ve üst tarafta bulunana denir.

—Ask. *Ön emir*, tasarlanan bir muharebe harekâtı için, harekât emrinin yayımlanmasından önce ast birliklere beklenen emre uygun olarak hazırlıklarını yapmaları için zaman kazandırmak amacıyla harekâtla ilgili ön bilgileri duyuran emir. ‖ *Ön siper*, bir silah mevzisinin ön bölümüne, personelin düşmanın hafif silahına ve gözetlenmesine karşı korunması amacıyla topraktan oluşturulan basit sütre.

—Binc. *Ön kısım*, atın ayaklarını ve omuzlarını kapsayan kısmı.

—Cez. huk. *Ön soruşturma* → HAZIRLIK* SORUŞTURMASI.

—Dilbil. *Ön öğe*, üretici dilbilgisinde, başka hiçbir öğenin bileşimine girmeyen ve bu yüzden de yeniden yazım kurallarındaki okun sağında hiçbir zaman yer alamayan öğe. (Örneğin C [cümle] simgesi bir türetmenin ön öğesidir; yerleştirilmiş cümleler sözkonusu olduğunda bu öğe, yinelemeyle bir okun sağında yer alabilir: bu durumda yerleşme derecesini gösteren bir rakam konur [C_1, C_2 vb.].)

—Mim. *Ön cephe*, bir yapının ana cephesi; taçkapılı önyapı.

—Nümism. *Ön yüz*, sikkelerin tuğralı ya da ana motifli yüzü.

—Sesbil. Eklemleme yeri, sert damağa göre ağız boşluğunun önünde bulunan sesçil bir üretim (ünlü ya da ünsüz) için kullanılır (örn. [i], [e], [ö], [ü]). [Eşanl. İNCE.]

—Spor. *Ön çapraz*, güreşte bir tutuş. (Ayakta güreşirken, rakibi, sağa sola fırlatmak ya da dengesini bozup başka bir oyuna geçebilmek için iki elle göğüsten çapraz kavrama.)

—Tarım. *Ön ekim*, belirli bir tarım bitkisi ekilmeden önce bir tarlada yapılan ekim ve/ya da çalışmalar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. *Ön üyeler*, dörtayaklı omurgalılarda ön bacaklar. (İnsanlarda ön üyeler kollara dönüşmüştür.)

—Zootekn. *Ön bölüm*, hayvanların, özellikle atın baş, boyun, cıdağı kısımları ile ön bacakları içeren ön tarafı.

—ANSİKL. Tarım. Bir baklagil ya da organik gübre verilmiş bir ürün sözkonusu olduğu zaman ön ekim bitkilerin yararlanabileceği azot miktarını artırabilir. Bu etki, örneğin eski bir çayırda, yıllarca sürebilir. Bunun aksine bazı ön ekimler mineral azotu bağlar ve gübre gereksinimini artırabilir. Bu hal, çoğunlukla toprağa tahıl samanı karıştırıldığı zaman ortaya çıkar.

Toprağın fiziksel durumuna gelince, hasat usulleri, kullanılan alet ve makineler, toplama sırasındaki iklim koşulları da ön ekimde kullanılan bitki kadar rol oynar. Örneğin bir patates ya da pancar ekiminden sonra ürün kaldırma işlemleri kuru ya da nemli toprakta yapılmış olduğuna göre, toprak değişik biçimlerde işlenecektir. Bir asalak ya da yabancı otun yayılma riski ön ekime göre pek çok azalabilir ya da artabilir.

Bir ön ekimin bıraktığı artıklara gelince şunlar sayılabilir: toprağın humusunu korumaya yardım eden organik maddeler (kökler, yem bitkilerinin gömülü çotukları, pancar yaprakları, vb.); tüketilmemiş gübre artıkları; tarımcının toprakta aylarca, hatta bir yıldan fazla kalabilen yabancı ot ilaçlarını kullanmadan önce göz önünde bulundurması gereken ot ilacı artıkları.

ÖNAD a. Dilbil. SIFAT'a karşılık olarak önerilen sözcük.

ÖNAL (Yıldırım), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İzmir 1931 - *ay y.* 1982). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nü bitirdikten (1953) sonra 1960'a değin Devlet tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Arena tiyatrosu'nda, Özel Kadıköy tiyatrosu'nda çalıştı. *Sezar ile Kleopatra* oyunundaki rolüyle İlhan İskender en iyi erkek oyuncu ödülü'nü (1964) kazandı. *Vatan ve Namık Kemal, Dinmeyen sızı, Bir garip yolcu, Milcan* vb. filmlerde oynadı. Bazı televizyon filmlerinin *(Karanlığı gören gözler, Foto finiş, Fotoğraftakiler* vb.) yönetmenliğini yaptı ve başrolünü yorumladı. 1970'li yılların ortalarında yeniden Devlet tiyatrosu'na döndüyse de sanat yaşamına sık sık ara vermek zorunda kaldı.

Yıldırım **Önal**

ÖNALGISAL sıf. Ruhbil. Daha sonraki bir algıyı hazırlayan bir durum, tutum, etkinlik, vb. için kullanılır.

ÖNALIM a. Huk. *Önalım hakkı*, taşınmaz sahibinin bu taşınmazını üçüncü bir kişiye satması halinde, hak sahibine tek taraflı irade açıklamasıyla taşınmazın alıcısı olabilme yetkisi veren, yenilik doğurucu hak. (Eşanl. ŞUFA HAKKI.)

—ANSİKL. Huk. Önalım hakkı, taşınmaz mülkiyetine getirilen sınırlardan biridir. Bu hak, yasadan kaynaklanabileceği gibi, sözleşmeden de kaynaklanabilir. Yasaya dayanan önalım hakkı, müşterek mülkiyette sözkonusu olur. Bu tür mülkiyette paydaşlardan biri, payını üçüncü bir kişiye satmaya kalkarsa, öteki paydaşlar aynı koşullarla bu payın alıcısı olabilirler. Türk med. kanunu'nun, yasadan doğan önalım hakkına ilişkin olarak getirdiği kural şöyledir: bir taşınmazın paydaşlarının, onun bir payını satın alan üçüncü kişiye karşı yasal önalım hakları vardır (md. 659). Yasaya dayanan önalım hakkının tapu siciline yazılmasına gerek yoktur. Sözleşmeye dayanan önalım hakkı ise, taşınmazın sahibiyle yapılacak bir sözleşmeyle kurulur. Sözleşmeden doğan önalım hakkı için yazılı biçim yeterlidir (Borçlar k. md. 213). Bu hak, tapu siciline kaydedilirse herkese karşı ileri sürülebilir. Tapu siciline kaydedilmemiş önalım hakkı, ancak sözleşmeyi yapan mal sahibine ve onun mirasçılarına karşı ileri sürülebilir.

Önalım hakkı, hak sahibinin satışı öğrendiği tarihten başlayarak bir ay içinde ve her durumda tapu kütüğüne kayıttan başlayarak on yıl içinde kullanılmalıdır.

Loïc-Jahan

Önalpler'in Fransa'daki bölümünden Saint-Eynard dağında Chartreuse kütlesi (solda, Chamechaude doruğu; sağda, Crolles doruğu)

ÖNALPLER, Orta Alpler'in batı ve kuzey kenarını oluşturan, büyük bölümü kireçli dağ kütleleri bütünü.

Alp sıradağları göz önüne alındığında kenarda kalan Önalpler, jeomorfoloji açısından Alp etekleri alanını oluşturur. Güneyden kuzeye doğru sırasıyla, Fransa'da Nice, Castellane ve Digne yaylarını, Diois ve Baronnies'yi, Vercors, Chartreuse, Bauges, Bornes ve Chablais'yi, Suisse Romande Önalpleri'ni, Avusturya'da ve Almanya'da Allgäu, Bavyera Önalpleri ve Avusturya Önalpleri'ni içerir. Dağ zincirinin iç cephesinde (İtalya'ya bakan yamaç), bir önalp yayından söz etmek daha güç ve yerbilim açısından daha tartışmalıdır.

Önalpler ile Büyük Alpler genellikle geniş bir olukla birbirinden ayrılır: Alp oluğu ve İnn, Salzach, Enns vadileri. Yüksekliği (3 000 m) Büyük Alpler'den az olan Önalpler, daha çok tortul kökenli taş yapısıyla da Büyük Alpler'den ayrılır: yüksek kireçli diziler, kayma ve ayrılma düzlemleri oluşturmuş yumuşak dizilerle almaşır. Orta kesimdeki kütlelerin dağoluşu (daha çok düşey hareketlerle gerçekleşmiştir), bu dizilerde (birbirinden kesin biçimde ayrılan kıvrımlar halinde kıvrılanma geçirmişlerdir) yerçekimsel akışlara yol açmıştır. Bununla birlikte, yerçekimsel akış varsayımı Önalpler'deki bütün yapıları açıklayamamaktadır ve Alp yayının Macaristan-Avusturya kesiminde sürüklenme olaylarının çok büyük boyutlara ulaştığı sanılmaktadır.

Önalpler alanının tamamı, Dördüncü Zaman'daki büyük buzul aşındırmasından etkilenmiştir: aşındırma sonucu ortaya çıkan ve bölgeyi dikdörtgen biçimde kuşatan vadiler, Önalpler'in ulaşımını kolaylaştırmaktadır. Batı'dan gelen hava akımlarına ilk engel görevi yapan Önalpler, Orta Alpler'den hem daha yağmurlu, hem daha karlıdır. Ama bu durum çok büyük bölgesel ayrılıkların ortaya çıkmasını engelemez: Güney Fransa Önalpleri'nin Akdeniz kesimi (sıcak ve kurak yazlar, gökgürültülü yağışlar sırasında güçlü seller ve ırmakların kabarması, çok düzensiz kar yağışı); Macaristan-Avusturya bölgesinin karasal iklimli kesimi (daha az kar yağışı, fön rüzgârının etkisi); güneş alma etkisinin yarattığı farklılıklar (batı ve doğuya bakan yamaçlar arasındaki çelişkiler).

ÖNARAMA a. Petr. san. Bir bölgedeki petrol miktarını saptamak amacıyla gerçekleştirilen, çok genel nitelikli arama çalışmalarının tümü.

ÖNARAŞTIRMA a. Herhangi bir inceleme ve araştırmaya başlamadan önce, konuyla ilgili çeşitli öğeleri ve güçlükleri öğrenmek için yapılan ön çalışma.

ÖNASYA, Asya kıtasının G.-B. kesimine bazı coğrafyacılarca verilen ad. Asya toprakları üzerindeki Ortadoğu ülkelerini (Anadolu, Kafkasya, İsrail, Lübnan, Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Arap yarımadasındaki ülkeler) kapsar. Bazı coğrafyacılar B. Türkistan'ı da Önasya'dan sayarlar. Birçok eski kültürün beşiği ve büyük dinlerin (islamiyet, hıristiyanlık, musevilik) doğup yayıldığı bölge.

Önasya ve Anadolu dilleri, Önasya ve Anadolu'daki eski uygarlıkların dillerini belirtmek için kullanılır (İ.Ö. 4000 - İ.Ö. IV. yy.). Mezopotamya'da yazılı metinleri en eski (İ.Ö. 4000) dil, sümercedir. Suriye, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu ile Güney-batı İran'daki eski diller elam, kas, hatti, hitit, urartu, hurri dilleridir. Batı Anadolu'daki eski diller ise günümüze ancak mezar yazıtlarıyla ulaşan lykia, lydia, karia, mysia dilleridir.

ÖNAVURT a. Avurdun ön bölümü.

ÖNAYARLAMA a. Elektron. ve Telekom. Bir aygıtı ya da devreyi, sonradan hızlı bir anahtarlamayla (örneğin basılacak düğmelerle) frekans ya da kanal değiştirebilecek biçimde, önceden birçok frekans ya da frekansları farklı kanallara ayarlamaya dayanan işlem.

ÖNAYARLAMAK g. f. Elektron. ve Telekom. Bir önayarlama gerçekleştirmek.

ÖNAYARLANABİLİR sıf. Elektron ve Telekom. Bir önayarlamaya konu olabilecek bir devre, bir aygıt için kullanılır.

ÖNAYARLI sıf. Elektron. ve Telekom. Bir önayarlama uygulanmış bir aygıt, bir devre için kullanılır.

ÖNAYRIMLAMA a. Petr. san. Önayrımlamak eylemi.

ÖNAYRIMLAMAK g. f. Petr. san. Bir ürünü, reforming gibi sürekli bir yöntemin temel işleminden önce tablalı bir kolon içinde damıtma yoluyla ayrımlamak.

ÖNAYRIMLAYICI a. Petr. san. Sürekli bir yöntemin temel işleminden önce kullanılan ayrımlama kolonu.

ÖNAZI a. İnsanda ve başka memelilerde, çenenin ön yan bölümünde, önce sütdişi sonra kalıcı diş olarak bulunan tek köklü, küçük taçlı diş. (Memelilerin ilkel dişleri arasında 4 tane önazı bulunur ve bunları yarım-çene başına üç azı izler. İnsanda önazılar iki tümsekli tacıyla belirgindir. 8 tane önazı bulunur [4'ü yukarıda, 4'ü aşağıda]).

kedi ve sempanzede önazı (sol yandan görünüş)

ÖNBAĞIRSAK a. Hayvanlarda, embriyonun ağzı ve sindirim boşluğunun ön bölümünü oluşturan kalın deri kesimi. (Önbağırsağın arka bölümdeki karşılığı sonbağırsaktır.)

ÖNBAZİT a. **1.** İlkel bazitlimantar grubundan mantarlarda (pasmantarları) oluşan ve çimlendiği zaman dört hücreli bir önmiselyum veren spor. (Bu hücrelerden her biri ilerde birer bazidiyospor meydana getirir.) **—2.** Üstün yapılı bazitlimantarlarda, karyogami sonucu ortaya çıkan ve öteki canlılardaki zigota tekabül eden tek çekirdekli hücre. (Önbazit, pasmantarlarında olduğu gibi dört bazidiyospor verir, ama ana bitkiden hiçbir zaman ayrılmaz.) [Eşanl. PROBAZİT.]

ÖNBELİRLENİM a. **1.** Klasik felsefede, bir sonucun hemen önceki bir nedenle belirlenimi. **—2.** Önbelirlenme olgusu.

ÖNBELİRLENİMCİLİK a. Fels. Olayların, Tanrı tarafından önceden belirlenmiş olduğunu ileri süren sistem.

ÖNBELİRTİ a. Herhangi bir konuda ortaya çıkan ilk belirti.

ÖNBELLEK a. Bilş. Merkez birimin gereksinim duyabileceği bilgileri, erişim zamanı büyük olan merkezi belleğe başvurulmasını gerektirmeyecek biçimde istatistiksel olarak bulunduran, merkez bellek ve işlem birimi arasında aracı görevi yapan, kısa erişim zamanlı düşük kapasiteli bellek.

ÖNBEYİN a. Nöroanat. Embriyon döneminde oluşan ilk beyin keseciği. (Telansefal ve diansefal keseciklerini, onlar da beyin yarımküreleri ile korteksi, arabeyni, merkezi boz çekirdekleri ve özellikle talamusu verir.) [Eşanl. PROZANSEFAL.]
—Zool. Eklembacaklılarda, üç beyin bölgesinden biri. (Görme bölütü sinir düğümlerinin kaynaşmasıyla oluşur. Önbeyin ikiye ayrılır: önbeyin lopları [önbeynin ön kesimindeki loplar]; görme lopları. Önbeynin orta bölümünün [*pars intercerebralis*] önemli görevleri vardır.)

◆ sıf. Önbeyne ilişkin.

ÖNBİÇİM a. **1.** Teknol. Bir malzemenin, sonradan değişikliğe uğratılacak olan geçici biçimi. **—2.** *Önbiçim vermek*, önbiçim verme işlemini uygulamak.

ÖNBİÇİMLENDİRME a. Polim. Granül ya da toz halindeki bir plastiğe, aşamalı olarak biçimlendirilmesi gereken bir maddeye uygulanan ilk işlem. (Önbiçimlendirme sıcakta ya da soğukta yapılır.)

ÖNBİLGİ a. Herhangi bir konuda derinlemesine bir araştırma yapmadan ve ayrıntılara girmeden sağlanan ilk bilgi: *Bu konuyu araştırmam için bazı önbilgilere gereksinmem var.*

ÖNBİLİNÇ a. Psikan. S. Freud'un birinci topiğinde, dinamik görünümüyle belirginleşen öğe. (Burada var olan anılar bastırıma uğramaz ve dolayısıyla özne onları hemen hatırlamasa bile onun buyruğunda kalırlar.)

ÖNBİLİŞ a. Parapsikol. Şimdiki durumun bilgisinden akılsal bir biçimde türetilemeyen ve gelecekteki olayların tahmin edilmesi olanağını sağlayan duyuüstü algı biçimi.

ÖNBİLİŞSEL sıf. Parapsikol. Önbilişe ilişkin.

ÖNBOYAMA a. Tekst. Boyanacak bir tekstil ürününü kimi boyarmaddelerden ya da renklendiricilerden oluşan bir çözeltide emdirmeye dayanan işlem: *geliştirme* denilen ikinci bir evre, boyarmaddeyi (yükseltgeme) yenileştirmeyi ya da ikiazotlu bir aminle kenetleyerek bir boyarmadde oluşturmayı sağlar.

ÖNBOYAMAK g. f. Tekst. Bir tekstil ürününü, önboyama banyosunda emdirmek.

ÖNCE be. **1.** İlk olarak, başlangıçta; evvela: *Önce eve gidelim. Önce sen konuş. Sözlerine önce inanmadım. Önce ben geçeceğim.* **—2.** Zaman bildiren sözcüklerden sonra, bir eylemin, bir olayın vb. üzerinden, belirtilen kadar sürenin geçmiş olduğunu bildirir: *İki ay önce. Yirmi yıl önce.* **—3.** *Önce can sonra canan*, insanoğlunun bencilliğini, ilk önce kendisini, ondan sonra yakınlarını, sevdiklerini düşündüğünü belirtmek için söylenir.

◆ ilg. **1.** *a.* + *dan önce, adl.* + *dan önce*, zamanda ya da yerde öncelik belirtir; evvel: *Bu olay savaştan çok önce olmuş. İlaçları yemekten önce almak. Ben senden önce geldim. Okula sizden önce gideceğim.* **—2.** *-ma* + *-dan önce*, bir eylemin, bir olayın, bir durumun vb. belirtilen eyleme göre geçmişte kaldığını belirtir: *Karar vermeden önce çok düşündüm. Bu olay buraya taşınmamızdan önce olmuş. Bu kazayı geçirmeden önce bir sporcuydu.*

◆ a. **1.** Başlangıçtaki, daha önceki bölüm, geçmiş zaman: *Bu işin öncesini kim bilebilir ki?* **—2.** *Önceden*, daha önce, başlangıçta, eskiden, evvelce: *Olacakları önceden kestirmek. Önceden böyle güzel değildi.* ‖ *Önceleri*, ilk zamanlarda, başlangıçta: *Önceleri böyle davranmazdı.*

◆ sıf. Fels. Aristoteles'te, nesnenin duyulara oranla bulunduğu duruma denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Aristoteles, bize göre önce ile "kendinde önce" arasında bir ayrım yapar ve şöyle der: "*Önce* ve *en iyi bilinen*, ikili bir anlam taşır. Çünkü doğası gereği önce olanla bize göre önce olan arasında özdeşlik olmadığı gibi, doğası gereği en iyi bilinenle bize göre en iyi bilinen arasında da özdeşlik yoktur. Duyuma en yakın olan nesnelere, "bize göre önce" ve "bize göre en iyi bilinen" ve duyulardan en uzak nesnelere de "mutlak olarak önce" ve "mutlak olarak en iyi bilinen" adını veriyorum" (*İkinci analitikler* [Analytika hystera], 1, 2).

ÖNCECİLİK a. Bir şeyi ilk olarak başkalarından önce yapmak eylemi; inisiyatif.

ÖNCEKİ sıf. **1.** Önce olan, evvelki: *Önceki işi daha iyiydi. Önceki olaylardan haberim yoktu. Önceki akşam bizdeydiler.* **—2.** Bir yerde, bir görevde daha önce çalışan; evvelki: *Önceki patron, saat ücreti veriyordu.*

ÖNCEL sıf. **1.** ARDIL'a karşıt olarak bir kimsenin yerini aldığı kişi; selef. **—2.** Daha önce yaşamış olanlar; eslaf.
—Fels. *Öncel düzen,* Allah'ın tüm olayları önceden birbirine göre düzenleyip ayarladığını savunan görüş.
—Ceb. Bir sıra bağıntısında, bir başkasından hemen önce gelen bir eleman için kullanılır. (a, b nin önceli ise, $a < b$ yazılır.)

◆ a. Arit. *Bir* n *doğal sayısının önceli,* ardılı n olan ($n-1$) doğal sayısı. (Sıfırdan başka her doğal sayının bir önceli vardır.)

◆ a. Ceb. *Tam sıralı bir kümenin bir* x *elemanının önceli.* E nin x ten küçük elemanlarının kümesinin, varsa, en büyük elemanı. (Bu eleman bir tanedir; kimi kez $\mathbb{N}$ içinde x^{-1} ya da x_{-1} ile gösterilir.)
—Küm. kur. *Bir* A *kümesinden bir* B *kümesi içine bir* φ *uygulaması için* B *kümesinin bir* y *elemanının önceli,* A nın, y yi görüntü olarak alan x elemanı. (Bir elemanın birçok önceli olabilir.)
—Mant. "Eğer"le başlayan ve koşullu bir önermenin ilk bölümünü oluşturan önerme. (İkinci bölüm ardılı oluşturur.)

ÖNCELEME a. Bir şeyi önceden yapma.
—Bilş. Bir bilişim sistemini, merkez birimin sonradan bellekten isteyeceği sözcükleri öngörecek biçimde düzenleme tekniği; sözcükleri, bellek hiyerarşisinde (önbellek, merkezi bellek, yardımcı bellekler), erişimi en hızlı belleğe yerleştirmeye dayanır.
—Ed. Biri ötekinin sonucu olan iki eylemi aynı zamanda olmuş gibi vermeye yönelik yöntem.
—Fels. *Görüngülerin öncelenmesi,* Kant'a göre, görüngülerin algısını önsel olarak belirleyen anlık ilkesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müz. Bir akorda, bir sonraki akorun bir ya da daha çok notasının bulunması.
— Sesbilg. Bir sesbirimin, önündeki sesbirime yaptığı etki.
—ANSİKL. Fels. Görüngülerin öncelenmesi. Kant şöyle yazar: "Bizse tersine, biçim ve nicelik olarak mekân ve zamandaki salt belirlenimleri, görüngülerin öncelenmesi olarak adlandırabiliriz, çünkü bunlar deneyde, ancak sonsal olarak verilebilecek şeyleri önsel olarak temsil ederler" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 1, 2).

ÖNCELEMEK g. f. Bir şeyi önceden yapmak, geri bırakmamak, öne almak.

ÖNCELİK a. **1.** Bir şeyin başka bir şeyden zamansal olarak önce gelme olgusu. **—2.** Bir yasa, yönetmelik vb. gereği olarak, bir başkasından ya da başkalarından öne geçme hakkı: *Bu kimselerin mesken konusunda öncelikleri var.* **—3.** Bir şeyin başka bir şeyden daha önemli kabul edilmesi, her şeyden önce gelmesi olgusu: *Enflasyonla mücadeleye öncelik verilmelidir.*
—Bilş. *Çevrim önceliği,* bir temel bilgi aktarımı için, bir giriş-çıkış birimine, bir bilgisayarın merkez belleğine erişebilmesi için tanınan öncelik. (Bu öncelik, aritmetik ve lojik birim belleğine erişim gereksinimleri zararınadır.)
—Bors. *Öncelik koşulu,* bir şirketin tüzüğünde, şirket ortaklarından bir ya da birkaçı elindeki hisse senetlerini satmak istediğinde, öteki ortaklara öncelikle ve tercihli olarak bu hisse senetlerini satın almak hakkı veren madde.
—Zool. ve Bot. *Öncelik yasası,* bir cins ya da türe verilen bilimsel adın bir hayvanbilimci ya da bitkibilimci tarafından düşünülmüş ve yayımlanmış en eski ad (kurallara uygun olması koşuluyla) olması gerektiğini savunan adlandırma yasası. (Yalnızca cinslere ve türlere uygulanan bu yasa, daha büyük sistematik birimlerine uygulanmaz.)

ÖNCELİKLE be. Hepsinden önce, ilk önce: *Öncelikle bu işin halledilmesi gerekiyor.*

ÖNCELİKLİ sıf. Önceliği bulunan, önce yapılması gereken.
—Bors. *Öncelikli hisse senetleri,* kâr dağıtımında ya da aktiflerin paylaşılmasında ötekilere oranla önceliği olan hisse senetleri.

ÖNCESİZ sıf. Başlangıcı olmayan, öncesi olmayan ya da öyle olduğu kabul edilen şey için kullanılır; ezeli.

ÖNCESİZLİK a. **1.** Öncesiz olma durumu; ezeliyet. **—2.** Başlangıcı olmadığı düşünülen zaman; ezel.

ÖNCESİZSONRASIZ sıf. Fels. *Öncesizsonrasız dönüş,* Nietzsche' nin zamanın döngüsel olduğunu ileri süren öğretisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Öncesizsonrasız dönüş. Öncesizsonrasız dönüş öğretisini Nietzsche, *Böyle buyurdu Zerdüşt* (Also sprach zarathustra) adlı yapıtında geliştirdi. Nietzsche bu öğretiyi, "en ağır düşünce", yani katlanılması en güç düşünce olarak sundu. Ona göre, zaman şimdiki anın kapısı altındaki iki yol (geçmiş ve gelecek) kavşağıyla simgelenebilirdi. Ancak, Zerdüşt'ün konuştuğu kişinin söylediği gibi, eğer doğru görünen her şey "eğri" idiyse, bu iki yolun bir yerde birbiriyle birleşmesi ve zamanın da döngüsel olması gerekiyordu. Öyleyse hiçbir şey geleceği geçmişten ayırt etme olanağı vermeyecek ve her şey hiç durmadan yinelenecekti.

Öncesizsonrasız dönüş öğretisi çeşitli biçimlerde yorumlanabilirdi, ancak Nietzsche, stoacılığın bu öğretideki yazgıcı görüşünü reddetti. Stoacılar bu öğretide gerçek bir "duymazlık" gerekçesi buluyorlardı. Onlara göre tutkular, aklın egemenliği altında bastırılmalıydı. Ancak Nietzsche şöyle yazıyordu: "Bu düşünce tarzı beni çok tiksindiriyor; çünkü acının (hava kadar yararlı ve gerekli acının), heyecanın ve tutkunun değerini küçümsüyor; sonunda "başımıza gelen her şey iyidir, başka hiçbir şey istemem" demek zorunda kalınıyor; bu durumda hiçbir kötülüğe çare bulunamaz, çünkü kötülüklere karşı duyarlık öldürülmüştü" *(Wille zur Macht)* [Güçlülük istenci].

Bu öğretinin gerçek anlamı şuydu: gerçek bir istenci ve gerçek bir evetleme* gücünü ortaya koymak olanağını, ancak öncesizsonrasız dönüş sağlayabilirdi; "öncesizsonrasız dönüş düşüncesi, ulaşılabilecek en yüksek evetleme biçimiydi" *(Ecce Homo)*; çünkü "yapmak istediğin her şeyde, eğer bunu gerçekten sayısız kez böyle mi yapmak istiyorum? sorusuyla başlarsan, bu senin için en sağlam ağırlık merkezi olacaktır" *(Böyle buyurdu Zerdüşt)*.

Ayrıca, bu öğreti duyulur dünyanın geçici niteliğinin karşısına bıkıp usanmadan kavranabilir dünyanın öncesizsonrasızlığını çıkaran geleneksel metafiziğe Nietzsche'nin yönelttiği en sert eleştiriyi de kapsıyordu. Burada tersine, olanaklı bir dünyaötesi yoktu, çünkü oluşun kendisi öncesizsonrasız bir duruma geliyordu: "her şeyin yinelendiğini söylemek, oluş dünyası ile soyut düşüncenin doruğu olan varlık dünyasını en büyük ölçüde birbirine yaklaştırmak demektir" *(Wille zur Macht)*. Nietzsche şöyle diyordu: "Öncesizsonrasızlık mührünü kendi öz yaşamınıza basalım! Bu düşünce, yaşamı gelip geçici olarak küçümseyen dinlerden daha yüklü bir içerik taşımaktadır" *(ay. ypt.)*

ÖNCESİZSONRASIZLIK a. Fels. Spinoza'ya göre, "Tanrı'nın sonsuz varoluşunu kavramamızı sağlayan öznitelik" (*Cogitata metaphysica* [Metafizik düşünceler], 4). Spinoza böylece, öncesizsonrasızlığı, "yaratılan ve edimsel varoluşlarında direten şeyleri kavramamızı sağlayan öznitelik" *(ay. ypt.)* olan sürenin karşıtı olarak ileri sürer.

ÖNCÜ a. **1.** Önden gidip haber ulaştıran kimse. **—2.** Bir öğretinin, bir akımın doğması için gerekli koşulları hazırlamış kimse.
—Ask. Muharebe görevi almış birliğin muharebe bölgesine kadar duraklamadan ilerlemesini sağlamak, düşmanın gözetlemesine ve baskısına karşı birliği korumak ve açılarak muharebe düzenini alabilmesi için gerekli zamanı ve arazi parçasını kazandırmak amacıyla ileriye çıkartılan güvenlik birliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Astrol. İlim noktasını (Koç, Terazi) ve gündönümünü (Yengeç, Oğlak) gösteren işaretlerin her biri.
—Ed. Edebiyatta yeni bir yaklaşımın, yeni bir hareketin, akımın temsilcisine, bu tür yazarların yapıtlarına verilen ad. Örn. Şinasi, Orhan Veli Kanık, Makber, Piyale vd.
—Gökbil. PROCYON'nun eşanlamlısı.
—Koregr. 1930'larda, modern dance'i doğuran araştırmaları gerçekleştiren sanatçılara verilen ad. (Bu öncüler, ABD'de İsadora Duncan, Ruth Saint-Denis, Doris Humphrey ve Martha Graham, Almanya'da da Mary Wigman'dır.)
—Org. kim. Kimyasal ya da biyokimyasal bir tepkime dizisinde asıl üründen önce oluşan bileşik.
—Sey. oy. Anadolu'nun bazı yörelerinde, köy seyirlik oyunlarını düzenleyen ve yöneten kişiye verilen ad.

◆ sıf. Zamanını aşan düşünce, sanat vb. için kullanılır.
—Bot. Boş alanları kaplayan bitki türlerine ve bitki kümelerine denir. (Köklerinde azot biriktirici yumrucuklar bulunan baklagiller gibi bitkiler çoğunlukla öncü bitkilerdir.)
—İkt. *Öncü etkinlik,* belli bir konjonktür içinde, kesin bir gelişme umudu taşıyan, önemli kârlar sağlayan bir iktisadi etkinlik için kullanılır.
—Patol. Bulaşıcı hastalığın ortaya çıkmasından önce görülen belirtilere denir.

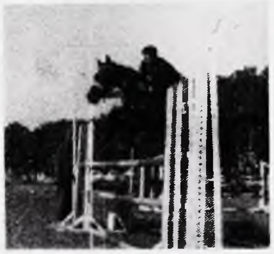
◆ sıf. ve a. Öncü sanata bağlı bir yazar, bir sanatçı için söylenir.
—ANSİKL. Ask. Öncü birliğin oluşturulması bağlı olduğu birliğin kuvvetine, araziye, gece ya da gündüz oluşuna göre değişik biçimlerde gerçekleştirilir. Ayrıca öncünün topçu, istihkâm vb. sınıf ve silahlarıyla desteklenmesi, uçakların sağlayacağı düşmana ilişkin bilgilerle beslenmesi gerekir. Öncü ile ana birlik arasında bırakılması gereken uzaklık, kol komutanına hareket serbestliği sağlayacak ve düşmanla girişilecek çatışmada geriden yardım alabilecek ölçüde olmalıdır. Geceleri ve görüş koşullarının yetersiz olduğu durumlarda aradaki uzaklık daha kısa tutulur.

Öncü yürüyüş doğrultusunun ilerisinde ve iki yanında kalan araziyi taramak, düşmanın zayıf direnişini kırmak, yapılmış engel ve mayınları kaldırmak, köprü ve geçitlerde gereken onarımları yapmak suretiyle yürüyüş yolunu açık bulundurmakla da görevlidir. Öncüdeki direkt destek topçusu, ileri hareketi sırasında ve özellikle kesik arazi kesimlerini geçerken, mevziye girerek desteklemeye daima hazır bulu-

nur. Bu nedenle topçu, bir mevziden başka mevziye sıçrayarak topçu desteğinin sürekliliğini sağlamaktan sorumludur. Önemli ve kritik arazi parça ve noktalarını, düşmandan önce ele geçirerek onun doğal gözetleme koşullarından yararlanmasına fırsat bırakmaz.

Öncü, ilerden geriye doğru, çevik keşif birlikleri, uç, öncü ileri kısmı,öncü öncüsü ve öncü büyük kısmı olmak üzere çeşitli bölümlere ayrılır.

ÖNCÜ (Eyüp), türk binici (Van 1906 - İstanbul 1983). Spora Kuleli askeri lisesi ve Harp okulu'nda, atletizm ve futbolla başladı. Bir süre sonra biniciliğe geçti. 1933'te Türk milli binicilik takımı'na girdi (1933) ve 1951'e kadar aralıksız milli formayı taşıdı. Bu süre içinde Budapeşte konkurhipikleri'nde şampiyon oldu; Berlin (1936), Mussolini (1938) kupasını kazanan ekipte yer aldı; Nice ve Varşova konkurhipiklerinde birinci geldi. 1960'ta suvari albay rütbesiyle emekliye ayrıldı. Spor yaşamı boyunca 36 kupa kazanan Öncü, emekliye ayrıldıktan sonra türk sivil ve askeri binicilik ekiplerine antrenörlük yaptı; oğlu, milli binici Kemal Öncü'nün yetişmesinde etkin rol oynadı.

Eyüp Öncü (1957)

ÖNCÜ (Mahmut), türk hattat (İstanbul 1913). Balıkesir Ziraat okulu'nu bitirdi. Hacı Kâmil Akdik, Nuri Korman, Mustafa Halim Özyazıcı'dan sülüs ve nesih yazı meşk etti, celi yazıda başarılı oldu. Mimar Sinan Üniversitesi geleneksel türk sanatları bölümünde ders verdi. Ankara Kocatepe camisi'nin 50 m uzunluğundaki kuşak yazılarıyla kubbe yazıları, İstanbul Beşiktaş'taki Kaptanibrahimpaşa camisi'nin, New York'taki Ferah camisi'nin yazıları onun ürünüdür. Ayrıca tuğra çekmekte de hünerlidir.

ÖNCÜ (Kemal), türk binici (İstanbul 1945). Eyüp Öncü'nün oğlu. ABD'de petrol mühendisliği eğitimi gördü. 1962'den sonra binicilikte çok sayıda başarı elde etti. 1967 Viyana konkurhipikleri'nde dört dalda birincilik aldı. ABD ve Lübnan'da şampiyonluklar kazandı. 1975 Arap devletleri binicilik kupası'nı kazandı.

Kemal Öncü (1967)

ÖNCÜL a. Dilbil. Bir adılın önünde bulunan ve adılın bağlı bulunduğu öğe (*Öğrenci kitabı aldı, sonra da onu okudu* tümcesinde kitap, o adılının öncülüdür). [Üretici dilbilgisinde öncül, içine bir ilgi adılı yerleşen ad dizimini belirtir.]

—Mant. Tasımdaki ilk iki önermenin (büyük önerme ve küçük önerme) her biri (bu iki önermenin ikisini birden belirtmek için genellikle çoğul olarak kullanılır).

—Müz. *Kanon* ya da *füg*'de, temanın yanıttan ya da artçıldan önce gelen ilk sunuluşu.

—Zool. *Öncül kabuk*, ikiçenetli yumuşakçalarda larva kabuğu. (Öncül kabuk, yüzen ya da trokofor larvayı korur; genellikle daha sonra fark edilmeyecek hale gelir; bazen fark edilebilir ve tepeyi [ya da *umbo*] oluşturur.)

ÖNCÜLÜK a. **1.** Öncü olma durumu. **—2.** Önderlik. **—3.** *Öncülük etmek*, bir işi başlatmak, bir işin başlamasına ön ayak olmak.

—Denizc. *Öncülük etme*, denizde tehlikeli bir bölgeden, mayınlı bir sahadan geçecek gemi ya da gemilerin, bu sahayı tanıyan bir gemi tarafından rehberlenerek geçirilmesi.

ÖNÇALIŞMA a. Asıl çalışmaya başlamadan önce yapılan hazırlık çalışması; etüt.

ÖNÇATLATMA a. Mad. oc. ve Bayınd. Yantaşlar içinde çatlak oluşumunu önlemek, düzgün çeperler elde etmek ve kayacın kazıdan etkilenmemesini sağlamak için kazıdan önce üretim boşluğu çevresini çatlatmaya dayanan işlem. (Patlayıcı madde kullanılarak gerçekleştirilen önçatlatma işleminde, çeper boyunca sık aralıklarla ve birbirine koşut olarak açılan ve az miktarda dinamitle doldurulmuş lağım deliklerı kazıdan önce aynı anda ateşlenir, patlama sonucu meydana gelen radyal çatlaklar, açılan her delikten başlayarak üretim boşluğu çevresine yayılır. Önçatlatma işlemi kimi zaman boşluk çevresini izleyerek önceden potkopaç çekerek yapılan dilim kazısı biçiminde gerçekleştirilir. Böylece, daha sonra ateşlemeler sonucu meydana gelecek titreşimlerin yantaşlar içindeki yayılımı sönümlenir.)

ÖNÇEKİRDEK a. Biyol. **1.** Döllenme sırasında gamette bulunan çekirdek. (Eşanl. PRONUKLEUS.) [Erkek ve dişi önçekirdeklerin birleşmesiyle döllenmiş yumurta, yani zigot meydana gelir.] **—2.** *Dişi önçekirdek*, iki kutup yuvarı atıldıktan sonra yumurtanın ortasında kalan çekirdek. ‖ *Erkek önçekirdek*, yumurtaya girdikten sonra genişleyen, dişi önçekirdeğin görünümünü alan ve ona doğru yönelen spermatozoit çekirdeği.

ÖNÇENE a. Bazı eklembacaklılarda (çokbacaklılar, kabuklular ve böcekler), altçene ile artçene arasında bulunan ve kafadan çıkan çift eklenti.

ÖNÇİM a. Eğreltiotunun (ya da diğer çiçeksiz ve damarlı bitkilerin) sporlarının çimlenmesi sonucunda yerde biten küçük yeşil yaprakçık. (Bu önçimin altında anterozoitleri [erkekorganlar] oluşturan anteridiler ve şişe biçimindeki arkegonlar [dişiorganlar] bulunur. Döllenme şişenin karın kısmında gerçekleşir. Bir yumurta meydana gelir ve bu yumurta çimlenerek başlangıçta önçimden yararlanıp beslenen bir bitki taslağı verir. Familyalara göre önçimler erdişi [eş önçimli] ya da bireşevli [değişik önçimli] olabilir. Önçim damarlı bitkilerin gametofitidir.)

ÖNÇİMLİ sıf. Bot. *Eş önçimli*, genellikle eğreltiotlarında olduğu gibi bir çeşit önçimi olan sporlu bitkiye denir.

ÖNÇÖKERTME a. Su işler. Özellikle, içinde asıltı durumunda maddeler bulunan sulara uygulanan ön durultma işlemi.

ÖNÇUKUR a. İstihkc. Bir mevkinin esas hendeğinin önünde yer alan hendek.

ÖNDAMAKSIL sıf. Sesbilg. Eklemleme noktası yumuşak damağın ön kesiminde bulunan bir ünlü için kullanılır.

◆ a. Sesbilg. Eklemleme noktası sert damağın ön kesiminde bulunan bir ünsüz için kullanılır (örn. [ʃ] ve [ʒ] daraltılıları).

ÖNDAMITIKLAR a. Bes. san. Damıtık içkinin damıtılması sonunda elde edilen ve yeniden damıtma işleminden geçirilecek olan ürün.

ÖNDELİK a. Bir kimseye alacağına karşılık olarak önceden ödenen para; avans.

ÖN-DELİRİUM TREMENS a. Psik. Kronik alkolizmden kaynaklanan ve delirium tremens'ten daha hafif nörovejetatif bozukluklarla ve daha hafif bir zihinsel bozukluk (obnübilasyon) derecesiyle belirginleşen tablo.

ÖNDELTA a. Denizbil. Bir deltanın önünde bulunan, ırmak kökenli tortullarla örtülü kıta sahanlığı bölümü.

ÖNDENETİM a. Teknol. İstenilen biçimde ve boyutlarda olup olmadığına karar verebilmek için, bir parçayı, alması gereken konuma yakın bir konuma getirme.

ÖNDENOYUKLULAR ya da **ÖNDEOYUKLULAR** a. Üst ön dişleri zehir çengeli biçiminde olan ve zehir akıtmaya yarayan bir kanalla donanan yılanlar öbeği. (Öndenoyuklular, avlarını yutmadan önce ısırarak felç ederler. Tehlikeli hayvanlardır. Örnek türleri arasında kobralar ve denizyılanları sayılabilir. Bil. a. *Pteroglypha*.)

ÖNDENSOLUNGAÇLILAR a. Solungaçları ve kulakçıkları karıncığın ön kesiminde bulunan karındanbacaklı yumuşakçalar altsınıfı. (Bil. a. *Prosobranchia*.)

—ANSİKL. Öndensolungaçlılar hemen hemen hep solungaçla solur; solungaçları sırt kesimindeki örteneğin hemen altındaki bir boşlukta bulunur. Hemen hemen hep kapakçıklı ve iyice gelişmiş bir kavkı içinde bulunan bu hayvanlar bireşeylidir. Öndensolungaçlılar çoğunlukla denizde yaşarsa da, bazıları tatlısularda ya da karada yaşamaktadır. (→ YUMUŞAKÇALAR tablosu.)

ÖNDER a. Bir topluluk içerisinde karar verme yetkisinde olan ve o topluluğu yönlendiren, yöneten kimse, şef, lider.

ÖNDER (Ali Rıza), türk hukukçu, yazar (Kayseri 1918). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirerek savcılık, yargıçlık yaptı. Yüksek hâkimler kurulu raportörlüğünde, Yargıtay üyeliğinde bulundu. Hukukla (*Hukuk araştırmaları*, 1968), dil devrimiyle (*Yasa dili sözlüğü*, 1966), folklor ve halk edebiyatıyla (*Yaşayan Anadolu efsaneleri*, 1955), yerel basın tarihiyle (*Kayseri basın tarihi*, 1972) ilgili yapıtları vardır.

ÖNDER (Mehmet), türk yazar, müzeci (Çumra, Konya, 1926). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi tarih bölümü'nü bitirdi (1949). Konya Mevlana müzesi müdürlüğü (1953). Milli eğitim bakanlığı eski eserler ve müzeler genel müdürlüğü (1964). Kültür müsteşarlığı (1969). Başbakanlık danışmanlığı (1974) yaptı. Çeşitli dergilerde tarih, sanat tarihi, tasavvuf, halkbilim, etnografya, edebiyat konularına ilişkin araştırma ve inceleme yazıları yayımladı. Başlıca yapıtları: *Köyün bağrından* (1947), *Seyahatnamelerde Konya* (1948), *Konya matbuatı tarihi* (1949), *Konya maarif tarihi* (1950), *Gönüller sultanı Mevlana* (1959), *Anadolu efsaneleri* (1966), *Efsane ve hikâyeleriyle Anadolu şehir adları* (1969), *Anadolu fetih destanları* (1970), *Nasrettin Hoca* (1971), *Mevlana bibliyografyası* (2 cilt, 1974), *Antika ve eski eserler ansiklopedisi* (1987), *Anadolu kentleri* (1989), *Atatürk Konya'da* (1989).

ÖNDERİŞTİRME a. Kim. Daha ileri düzeyde deriştirilecek bir ürünün, bir karışım içindeki oranını artırmaya yönelik ilk işlem.

ÖNDERİŞTİRMEK g. f. Bes. san. Suyu giderilecek bir ürüne, buharlaştırma yoluyla ilk yoğunlaştırmayı uygulamak.

ÖNDERLEYİCİ a. Bilş. Bir programa, derleme aşamasından önce sözdizimsel bir işlem uygulayan genel program.

ÖNDERLİK a. Önder olma durumu, bir grubu yönetme ve yönlendirme işi.

—Topruhbil. Bireyin yetkisi, tanınmışlığı sonucu ya da seçilmiş ya da kabul ettirilmiş bir şef olması nedeniyle bir grup içinde otorite kazanma ya da kullanma yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Önderliğin incelenmesi, özellikle ABD kaynaklı birçok deneysel çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmaların sorunsalı şu üç soruyla özetlenebilir:

1. *Kim önder olabilir?* Önder durumuna gelen bireyin, bir yandan fizik özellikleri, yetenekleri ve kişilik özellikleri, öte yandan grubun öteki üyeleri üzerindeki etki derecesi arasında bağıntılar kurulur. Dolayısıyla bireyler arasında kurulan etki bağıntısının belirleyicileri olarak bireylerin davranışları ve özellikleri üzerinde durulur. Özellikle ilk konuşan, en büyük güvenle en çok konuşan kişi önder durumuna gelmektedir; etki derecesi geniş ölçüde içinde yaşanılan genel duruma da bağlıdır;

2. *Önder ve grup arasındaki karşılıklı etki bağıntıları nelerdir?* Başlangıçta eşitlikçi olan bir grupta, birey ilkin grubun normlarına, değerlerine ve kurallarına uygun olarak davranmalıdır; sırası geldiğinde grubu etkileyerek değişiklikler ve yenilikler getirmeden önce, grup tarafından bütünüyle kabul edilmelidir (E. P. Hollander, 1971);

3. *Önderin özellik ve davranışlarının grubun işleyişi üzerindeki etkileri nelerdir?* Üç önderlik üslubu vardır: otoriter üslup, demokratik üslup ve bırakın yapsınlar üslu-

bu (R. Lıppitt ve R. White, 1965). Örneğin otoriter üsluba göre yönetilen çocuk gruplarındaki ergin önder, grubun tüm örgütlenme ve etkinliklerini saptayıp belirler ve grubun her türlü etkin katılımından uzakta kalır. Demokratik önderse, tersine, kararları grubun incelemesine sunar ve grup ergin önderin yardımı ve etkin katılımıyla bu kararları tartışır. Bırakın yapsınlar üslubuna göre yönetilen gruplarda da ergin daha çok edilgen davranır ve kendinden istenmedikçe ne yardımda bulunur ne de gerekli bilgileri verir. Çocuklar kendi etkinliklerini ve grubun örgütlenmesini kararlaştırmakta özgürdür.

Otoriter bir ortamda çocukların önderleri karşısında öteki durumlarda olduğundan daha belirgin bir bağımlılık ve otoriter öndere yönelik belli bir saldırganlık gösterdikleri saptanır. Demokratik bir ortamda, çocuklar kendilerini çok daha özgür hissetmekte ve öteki gruplarda görülmeyen bir biçimde telkinlerde bulunmaya ve sorumluluklar almaya yönelmektedirler. Öte yandan, grubun öteki çocuklarına karşı öfkelilik ve saldırganlık belirtileri, otoriter ve bırakın yapsınlarcı durumlarda, demokratik ortamlardakinden çok daha sık ortaya çıkar.

Günümüzde en çok benimsenen önderlik modeli, F. Fiedler'ın bu üç görünümü birleştirmek isteyen modelidir. Bu yazar, önderin kişiliğini olduğu kadar, kişilerarası ilişkiler ortamı, önderin iktidar derecesi ve işin yapılanma düzeyi gibi durum özelliklerini de dikkate alır. Gerçekte, örneğin S. Moscovici ve C. Faucheux'nün deneyimleri (1960), her zaman her grupta önder olmadığını ortaya koymuştur. Böylece önderlik, yalnız bir etki bağıntısı olarak değil, ayrıca grubun bir örgütlenme görünümü, ereklerine ulaşmak için gerekli bir araç olarak da kabul edilebilir.

ÖNDEYİ a. Ruhbil. Belirli koşullar içinde, bazı varsayımlara uygun olarak gözlemleneceği umulan davranışlar ya da davranışlar arası ilişkiler. (Genellikle varsayımlardan türeyen öndeyilerin, varsayımlarla karıştırılmamaları gerekir.)

ÖNDEYİŞ a. Tiyat. **1.** Antikçağ'da koronun sahneye çıkmasından önce yer alan ve konunun sergilenmesine ayrılmış olan bölüm. (Eşanl. PROLOG.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bugün asıl oyundan önce oynanan ve onu tanıtan küçük oyun. **—3.** Bir tiyatro yapıtında, asıl oyundaki olaylardan önce gelişen olayların sergilendiği bölüm.

—Ed. Edebiyat yapıtında metnin bir parçası olarak asıl konuyu açıklamaya yardım eden giriş bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Dramatik bir yapıtın başında ya da bir operanın uvertürüyle birinci perdesi arasında yer alan ve yapıt hakkında bir fikir veren, genellikle alegorik nitelikte lirik sahne. (XVII. ve XVIII. yy.'ın fransız lirik trajedisinde krala saygının dile getirildiği öndeyiş, kimi zaman yapıtın öyküsüyle ilişkisiz bir konuyu işlerdi.)

—Sey. oy. Karagöz ve ortaoyununda giriş, başlangıç bölümü. (*Mukaddeme* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Ed. Türk masallarının başındaki tekerleme*, halk hikâyelerindeki döşeme*, Doğu Anadolu'da söylenen halk hikâyelerinin başındaki üstatname* öndeyiş niteliğindedir. Bu bölümler asıl yapıtta işlenecek konuyu açıklayıcı nitelikte değildir. Ancak bunlar dinleyiciyi bir bakıma yapıta hazırlar; onun gerçekdışı, düşsel havasına alıştırır. Bazı örnekler çağın dünya görüşüne uygun ahlaksal öğütler sıralar. Adana yöresinde söylenen ağıtlardan önceki "ölü deşeti" adı verilen bölüm, eski ağıtlardan derlenmiş, asıl ağıta hazırlayıcı bir öndeyiş sayılabilir.

—Sey. oy. Karagöz oyunlarında öndeyiş bölümü, müzik eşliğinde perdeye indirilen göstermelikle başlar. Göstermelik, nareke adı verilen kamış düdüğün sesiyle kaldırılır; tefin tartımına uygun devinimlerle perdeye Hacivat indirilir. Hacivat bir semai okur, kimi zaman bunu bir ara semaisi izler ve bitiminde Hacivat "of hay hak" diyerek perde gazeline başlar. Perde gazelinde, oyunun bir öğrenek yeri olduğu, kurucusu belirtilir; kimi zaman dönemin padişahına yakarış da yer alır. Ardından bir beyit okur ve kendisine uygun bir arkadaş aradığını, bu arkadaşta bulunması gerekli özellikleri söyler. Kimi zaman bir beyit daha okuduktan sonra izleyiciye göre sağ yandan Karagöz perdeye gelir, ikisi dövüşürler, Hacivat kaçar. Karagöz yere uzanıp Hacivat'a veriştirir ve bir tekerleme söyler.

Eldeki kaynaklara göre öndeyiş bölümünün eski oynanış biçimi farklıydı. 1582 şenliğini anlatan *Surnamei hümayun*'da, fasıl bölümüne geçilmeden hayvanlarla kısa bir sözsüz oyun sergilendiğinden söz edilmektedir. Bu tür bilgilere XIX. yy.'a ait bazı kaynaklarda da rastlanır. Öndeyiş bölümünün ardından söyleşme* (muhavere) bölümü gelir.

Ortaoyunundaki öndeyiş bölümü ise Pişekâr havası adı verilen ezgi eşliğinde Pişekâr'ın meydana gelişiyle başlar. Zurnacıyla aralarındaki kısa bir söyleşme geçer; bu konuşmada oyunun adı da belirtildikten sonra gene zurna eşliğinde Kavuklu ve Kavuklu arkası sahneye girer. Kimi zaman başka tiplemelerin gelip Pişekâr'la iş konuştuğu da olur. Kavuklu ve Kavuklu arkası kısa bir söyleşme yaptıktan sonra Pişekâr'la karşılaşırlar. Çoğu oyunda Pişekâr'ı birden karşılarında gören Kavuklu ve Kavuklu arkası birbirinin üzerine düşerler ve bunun ardından Pişekâr ile Kavuklu arasındaki söyleşme bölümüne geçilir.

—Tiyat. Sophokles'e kadar yunan trajedisinde ve eski komedide öndeyiş, koronun sahneye çıkmasından önce yer alırdı. Euripides, konuya yabancı bir kişiye, bir tür haberciye durumu anlattırmayı, hatta tüm oyunu önceden özetletmeyi düşündü. Ortaçağ'da tansık oyunu, acı çekme oyunu gibi dinsel tiyatro türleri çoğunlukla bir öndeyişle açılırdı. Sergilenen olayın gerçekliğini vurgulayan dramatik biçimlerde öndeyiş zamanla yok olmaya yüz tuttu. Buna karşılık tiyatro yanılsamasını kırmayı amaçlayan oyun yazarları, öndeyişe yeniden başvurdular. Günümüzde birbirini izleyen ve iç içe geçen anlatıların moda olmasıyla bir ölçüde önem kazandı. Çağdaş türk tiyatrosunda bazı oyunlarda (*Ayak-bacak fabrikası*, Sermet Çağan; *Rumuz Goncagül*, Oktay Arayıcı) öndeyiş bölümleri bulunmaktadır.

ÖNDONMA a. Deniz suyunun donması sırasındaki ilk evre. (Öndonma süreci, ince bir buz örtüsünün oluşmasına yol açar.)

ÖNDORUK a. Bir dağın asıl doruğundan önceki, ikincil doruk.

ÖNDUYARLI sıf. Matbaac. Duyarlı bir tabakayla kaplanarak kopyaya hazır hale getirilmiş ofset ya da fotogravür plakasına denir.

ÖNDÜZELTME a. Elektroakust. Bir kayıt ya da okuma sisteminin, ayırtedici nitelikleri düzeltilmek istenen belirli bir öğenin önünde yer alan bir noktasında gerçekleştirilen düzeltme.

ÖNEĞİRME a. Tekst. Karde yün iplikçiliği ile pamuk ve ipek döküntüsü iplikçiliğinde, iplik eğirme makinesi tarağının çıkışında tülbentten kesilen ince bantlara hafif bir büküm vermeye dayanan işlem. (Bu yolla elde edilen bant, doğrudan iplik makinesinde kullanılır.)

ÖNEĞİRMEK g. f. Tekst. Tekstil elyafından elde edilen şeritlere ya da ince bantlara sürtünme yoluyla hafif bir büküm vermek.

ÖNEK a. Bir temel sözcüğün başına gelerek onunla birlikte türev denilen yeni bir sözcük oluşturan ekler sınıfından biçimbirim (fr. *racine*, kök'ten *déraciner*, kökünü sökmek).

—ANSİKL. Türkçede önek yoktur, ancak kimi sözcükler önek değerini kazanmıştır. (*alt-* [altyapı], *üst-*[üstyapı], *ön-*[önek, önsezi], *öz-*[özeleştiri] vb.) Başka dillerden aktarılmış önekler de vardır *mini-*, *oto-*, *süper-* vb.); kimi durumlarda bunlar türettiği sözcükten koparak türettiği sözcüğün anlamını alır (*mini* [mini etek], *oto* [otomobil], *süper* [süper benzin] vb.). Önekler, eklendiği sözcüğün dilbilgisi kategorisini değiştirmez.

ÖNEKİM a. Tarım. Özellikle bazı bitkilerin sağlık durumunu kontrol için normal zamandan önce yapılan ekim. (Önekim patateste uygulanır: bitkinin ürün vermesine kadar beklenmez, ama elde edilen dişi saplar fidelerden geçen virüsün bulaştığı bitkilerin sayısını saptamaya yarar.)

ÖNEKLEME a. Dilbil. Bir türev oluşturmak için bir sözcüğün köküne önek takmaya yönelik işlem.

ÖNEKLEMEK gçz. f. Dilbil. **1.** Bir öğeyi önek olarak kullanmak. **—2.** Bir kökü önekle donatmak.

ÖNEKLİ sıf. Dilbil. Bir ekle donanmış olma.

ÖNEKSEL sıf. Dilbil. **1.** Öneke ilişkin. **—2.** *Öneksel dönüşüm*, üretici dilbilgisinde, bir eki bir fiil öğesine bağlayan dönüşüm.

ÖNEL a. Bir işin tamamlanması için tanınan süre; mehil.

—Huk. *İhbar öneli* → İHBAR.

ÖNEL (Cahit), türk atlet (Edremit 1926 -Ankara 1970). 1946'da başladığı atletizm çalışmalarını Galatasaray kulübü'nde 1964'e kadar sürdürdü. Orta mesafe koşularında atletizmi bıraktığı 1968'e kadar 21 Türkiye rekorunu elinde bulundurdu. Helsinki Olimpiyat oyunları'nda 3 000 m steeple yarışında 9,04,4'lük derecesiyle final koştu. Mexico Olimpiyat oyunları'na katıldıktan sonra bir jübile ile atletizmi bıraktı; spor yaşamını antrenör olarak sürdürdü.

ÖNEL (Aycan), türk bayan atlet (Ankara 1933). Atletizme 100 ve 200 m koşarak başladı; bu dallarda, uzun atlama, disk ve gülle atmada, üçlü yarışlarda Türkiye şampiyonu oldu; rekorlar elde etti. Gülle atmada elde ettiği 12,28 m'lik Türkiye rekoru uzun süre kırılamadı. 1960 Roma Olimpiyat oyunları'na katıldı. Cahit Önel ile evliydi.

ÖNEM a. **1.** Bir kimsenin, bir şeyin, yarar, güç, işlev, etki vb. yönünden önemli, değerli, dikkat çekici olma özelliği; ehemmiyet: *Bir kimsenin önemini anlamak. Bu durum giderek büyük bir önem kazanıyor. Sorunları önemine göre sıralamak.* **—2.** *Bir şeye, bir kimseye önem vermek*, onu önemli saymak, onu değerli saymak. ‖ *Önemi yok*, üzerinde durulmaya değmez. ‖ *Ne önemi var* → NE.

ÖNEM (Faik), türk atlet (Kıbrıs 1912). Bir süre futbol oynadıktan sonra atletizme geçti. 110 m engelli koşudaki 14,7'lik Türkiye rekoru (1940) 1960'a kadar kırılamadı. 400 m engellide Balkan üçüncülüğünü kazandı.

ÖNEMDİRME a. Polim. Stiren içindeki doymamış bir poliyester çözeltisinden oluşan ve bileşiminde bir başlatıcı (çoğunlukla benzoil peroksit) bulunan bir şurubu, cam keçesi ya da cam dokulara emdirme işi. (Önemdirme işleminin ardından ısıl ağlaştırma yoluyla sertleştirme uygulanır.)

ÖNEMLİ sıf. **1.** Yeri, işlevi, yararı ya da olası sonuçları göz önünde tutulması gerekli bir şey için kullanılır; mühim: *Bir bakanlıkta önemli bir görevi olmak. Bu sorun üzerine yazılmış en önemli kitap. Önemli hiçbir şey söylemedi.* **—2.** Özel olarak önem verilen şey için kullanılır: *Bunu bilmek benim için çok önemli.* **—3.** Gücü, etkisi dikkate alınmasını gerektiren bir kimse, bir girişim için kullanılır: *Önemli bir sanayici, işadamı. Önemli bir eleştirmen. Önemli bir yayınevi.*

ÖNEMSEME a. Önemsemek eylemi.

ÖNEMSEMEK g. f. *Bir şeyi, bir kimseyi önemsemek*, onu önemli görmek, önemli saymak, ona önem vermek; mühimsemek.

◆ **önemsenmek** edilg. f. Önemli görülmek, önem verilmek.

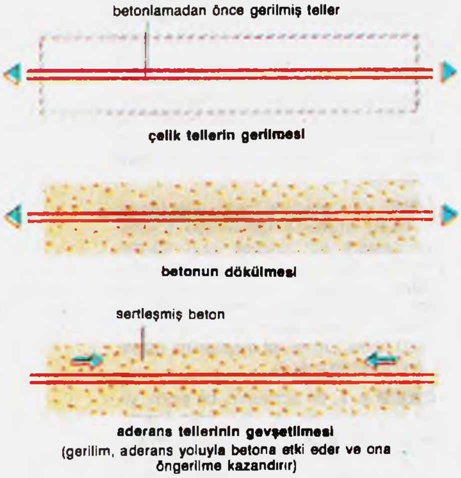
ÖNEMSENMEK → ÖNEMSEMEK.

ÖNEMSİZ sıf. Önemi olmayan; üzerinde durulmaya değmeyen şey için kullanılır; ehemmiyetsiz.

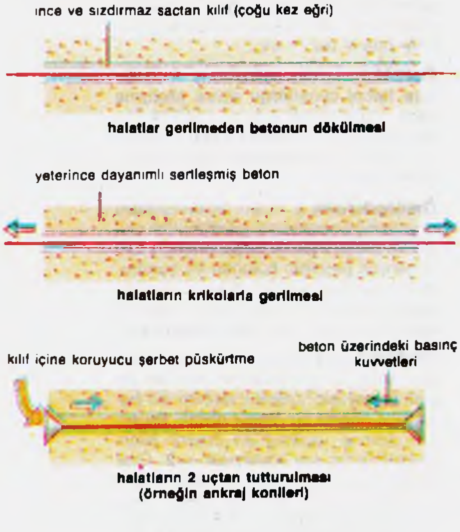
ÖNEMSİZLİK a. Önemsiz olma durumu; önemsiz olan şeyin niteliği.

ÖNERGE a. Yasama meclislerinde, kurultaylarda, siyasal partilerin ya da başka tüzel kişilerin genel kurul toplantılarında belli bir konuda üyelerden birinin ya da birkaçının, oylanıp bir karara bağlanmasını sağlamak amacıyla başkanlığa verdikleri öneriler metni: *Soru önergesi. Gensoru önergesi. Genel görüşme önergesi.* (Esk. eşanl. TAKRİR.)

ÖNERİ a. **1.** Bir işle, bir sorunla ilgili olarak kabul edilmek, incelenmek üzere öne sürülen görüş, düşünce; teklif: *İşadamlarının hükümete önerileri bugünkü gazetelerde yayımlandı. Size bir önerim var. Bu konudaki önerilerinizi bekliyorum.* **—2.** *(Bir kimseye) öneride bulunmak*, bir şey önermek; teklif etmek: *Sorunun çözümü için siz de bir öneride bulunun.*
—Anayas. huk. *Yasa önerisi*, yasama meclisi üyelerinin, yeni yasa yapmak ya da var olan yasalara kimi değişiklikler getirmek amacıyla yaptıkları öneri. (Yasa önerileri yasama meclisinin başkanlık divanına sunulur.) [*Kanun teklifi* de denir.]

öngerilimli öngerilmeli betonun yapımı

artgerilimli öngerilmeli betonun yapımı

ÖNERİMSEL sıf. Ruhbil. *Önerimsel işlem*, Piaget'nin yapıtında, varsayımsal türetimsel işlem.

ÖNERME a. Önermek eylemi.
—Fels. Aristoteles'e göre, doğru ya da yanlış olabilen söylem. (Aristoteles şöyle der: "Her söylem bir önerme değildir, yalnızca içinde doğru ve yanlış bulunan söylem önermedir ve söylemlerin hepsinde her zaman doğru ve yanlış bulunmaz; örneğin dua, bir söylem olmakla birlikte, ne doğru ne de yanlıştır.")
—Mant. Teorem olarak nitelendirilemeyecek kadar ilksel olduğu kabul edilen temel öne sürme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ (Tamlayan olarak) önermeye ilişkin olanı belirtir. ‖ *Önerme işlevi*, bir ya da birçok serbest değişken içeren ve bu değişkenlere bazı tikel değerler verildiği ya da bu değişkenler niceleyicilerle birleştirildiği zaman doğru ya da yanlış bir önerme durumuna dönüşebilen deyim. (Örneğin, "X ölümlüdür" önerme işlevini alalım. Önerme işlevi olarak "X ölümlüdür", X yerine bir bireyin adı, örneğin Sokrates geçirildiği zaman doğru bir önerme durumuna gelir. Çünkü "Sokrates ölümlüdür" önermesi, doğru bir önermedir.) ‖ *Önermeler hesabı*, niceleyiciye başvurmayan çıkarım kuralları yardımıyla önermeler üzerinde hesaplar yapmaya dayanan temel mantık dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mant. Önermenin temel özelliği, bir doğruluk değeri alabilmesidir (bu bakımdan sorular, buyruklar, vb., önerme değildirler). Öte yandan, önermenin dilsel nitelikte bir varlık olmadığı ve dolayısıyla onu ileten cümleden ayrı düşünülmesi gerektiği de kabul edilmektedir. Kısacası önerme, birbirine çevrilebilir bir yalın önermeler sınıfı olarak tanımlanmaktadır (ancak bu, önermeleri tözleştirmek ve onları Russell*'in *Principles of mathematics* adlı yapıtında ileri sürdüğü gibi platoncu özlükler durumuna dönüştürmek gerektiği anlamına gelmez).
• *Önermeler hesabı*. Önermeler hesabı, stoacı mantığın çağdaş yorumu olarak kabul edilmektedir. 1879'da Frege, biçimsel sistem halindeki ilk formülleştirmeyi ileri sürerken, şu belitlerden yararlandı:
P1: $p \to (q \to p)$
P2: $(s \to (p \to q)) \to ((s \to p) \to (s \to q))$
P3: $(p \to (q \to r)) \to (q \to (p \to r))$
P4: $(p \to q) \to (\neg q \to \neg p)$
P5: $\neg\neg p \to p$
P6: $p \to \neg\neg p$
Łukasiewickz, Tarski ve başka birçok mantıkçı, bu sistemi ya basitleştirdi ya da başka sistemler önerdi. Önerme formüllerinin totolojik olduklarını belirleyecek bir yöntemin varlığı, Frege'nin çalışmalarında örtük bir biçimde görülür ve Pierce'te, ardından Łukasiewickz (1921) ve Post'ta, ayrıca totoloji kavramını ortaya atan Wittgenstein'ın *Tractatus*'unda belirtik bir duruma gelir. Birçok özyeterlik ve tamlık tanıtlaması yayımlanmıştır (bunların en eskisini 1921'de Post yayımladı). Önemli bir teorem olan tümdengelim teoremini de Herbrand (1928) ortaya koydu (eğer B varsayımından başlayarak A türetilebiliyorsa, B → A formülü bir önerme hesabı teoremidir).

ÖNERMEK g. f. **1.** *(Bir kimseye, bir gruba) bir şey önermek*, bir sorun hakkında kabul edilmesi ya da incelenmesi için bir görüş, düşünce öne sürmek; öneride bulunmak, teklif etmek: *Bir üye toplantının ertelenmesini önerdi. Şu sıralar onu biraz kendi haline bırakmanızı öneririm.* **—2.** *(Bir kimseye, bir gruba) bir kimseyi önermek*, bir iş ya da makam için uygun görülen bir kimseyi teklif etmek: *Başkanlık için herkes değişik kişiler önerdi. Nobel barış ödülü'ne önerilen adaylar.*

ÖNERTİ → ÖNCEL.

ÖNESÜRME a. Mant. Bir önermenin doğruluğunu ileri sürmeye yarayan ve genellikle o önermenin önüne konan ⊢ işaretiyle simgelenen işlem; bu önermenin kendisi.
—ANSİKL. Mant. Önesürme, klasik olarak *Port-Royal mantığı*'nda tanımlandı. Bu tanımda önesürme, önesürülen önermeden ayrılıyordu. Frege, ardından Russell özgül bir önesürme işareti (⊢) kullanarak, bu işareti hemen izleyen önermenin doğru olduğunu ve örneğin bir içermenin önceli olan bir önermede olduğu gibi doğru olması ya da olmaması olasılığının sözkonusu edilemeyeceğini açık bir biçimde göstermeye çalıştılar. Daha sonra bir kuramın teoremleri önüne de önesürme işareti koymaya kadar gidilerek, bir önermenin önesürülmesiyle bu önermenin tanıtlanabilir olduğunun önesürülmesi, biraz da yanlış olarak, bir tutuldu.

ÖNETLEME a. Deric. Önetlemek eylemi.

ÖNETLEMEK g. f. Deric. Suya bastırılması zor olan (özellikle kuru derilerde) derilerin, gerek kör bir bıçakla elde, gerek makinede yumuşatılması için yapışık yerlerinin alınarak işlenilmesi.

ÖNEY (Gönül), türk sanat tarihçisi (Berlin 1933). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'ni bitirdi; aynı okulda asistan (1957), doçent (1966), profesör (1972) oldu. Ege üniversitesi'nde öğretim üyeliği, Edebiyat fakültesi dekanlığı yaptı (1982-1993). 1993'te rektör yardımcısı oldu. Türkçe, ingilizce ve almanca makaleleri yayımlandı. Bazı yapıtları: *Türk devri Çanakkale seramikleri* (1971), *Türk çini sanatı* (1976), *Anadolu selçuklu mimarisinde süsleme ve el sanatları* (1978), *İslam mimarisinde çini* (1985), *Akdamar kilisesi* (1989), *Beylikler devri sanatı* (1989), *Kültür bakanlığı* (1989), *Ankara Arslanhane camii* (1990).

ÖNEZE a. Yörs. **1.** Avcıların av beklemek için taş yığınlarından yaptıkları pusu. **—2.** Sürek avında pusuda av bekleyen avcı.

ÖNFİNANSMAN a. (fr. *financement*, finansman'dan). Bank. Belli bir üretimi (öncelikle dışsatıma yönelik) gerçekleştirebilmesi için bir işletmeye verilen kredi.

ÖNGENİZSİ sıf. Sesbil. Gerçekleşmesi ardışık iki eklemleme biçimine dayanan ünsüz için kullanılır. Bu eklemlemelerden birincisi genizsil, ikincisi de kapantılıdır: [mb], [mp], [nd], [zk]. Bu ünsüzler Melanezya, Afrika ve Asya'daki kimi dillerde bulunur. Bu karmaşık seslerin algılanmasına alışık olmayanlar örneğin Yeni Kaledonya dilindeki *ndumbea* sözcüğünün hem *Numea*, hem de *Dumbea* kentlerinin adını belirttiğini anlamakta güçlük çeker.

ÖNGERİLME a. Ger. day. Bir parça ya da organa, taşıyacağı yüklerden doğacak dış gerilmeleri karşılamasını sağlamak için uygulanan yapay iç gerilme. ‖ *Öngerilme vermek*, katı bir cismin her noktasında yapay iç gerilmeler yaratarak, bu iç gerilmelerin ve uygulanan yüklerin etkisi altında, cismi oluşturan gereci, güvenle ve kalıcı olarak dayanabileceği bir gerilme durumuna sokmak.

■ **ÖNGERİLMELİ** sıf. Ger. day. Yapay olarak uygulanmış kalıcı iç gerilmelerin etkisindeki bir gereç, özellikle de bir betonarme için kullanılır; bu iç gerilmeler, gerecin kullanımı sırasında, etkisinde kaldığı yüklerden kaynaklanan dış gerilmeleri dengeler.
—ANSİKL. • *Tarihçe*. Uzun süreden beri bilinen öngerilmeli beton ilkesini, 1888'de C.E.W. Doehring ortaya koydu. Bu ilke, bir betonu iyice gerilmiş çeliklerle donatarak, basınç altında bırakmaya ve böylece sisteme, özel dayanım ve esneklik nitelikleri kazandırmaya dayanır. Aslında, öngerilme verilmiş betonun bulunuşunu 1926'da E. Freyssinet'e borçluyuz. Bu konudaki ilk

çalışmaları o gerçekleştirmiş ve çelikleri önemli çekme gerilmelerine maruz bırakarak yüksek dayanımlı betonların gerçekleştirilmesi gerektiğini de o göstermiştir. Sonradan, birçok mühendis, özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, büyük açıklıklı, yüksek, narin, su sızdırmaz, gözalıcı eserler inşa ederek bu tekniğin gelişimine katkıda bulundu. Öngerilmeli beton, klasik betonarmeye göre yüklerin önemli ölçüde azaltılmasını sağlar.

• *İlke*. Beton, basınca iyi ama, çekmeye kötü dayanım gösteren bir gereçtir, buna dayanarak armatürleri çekme haline koymak ve uygulanmış yüklerin içkuvvetlerine rağmen betonun daima basınç halinde olması için armatürleri betona dayamak düşüncesi doğar. Bu konuda iki temel öngerilme yöntemi vardır:

1. *Öngerilimli* ya da *aderans telli*: çelik teller önce gerilir sonra beton dökülür. Beton, uygun biçimde donunca ve yeterli dayanıma erişince teller kesilerek gevşetilir; bu, betona öngerilme verir. Bu yöntemden özellikle, önüretimli küçük öğeler için yararlanılır: putreller, plaklar, dikmeler, kapaklar, döşemeler, demiryolu traversleri, vb.;

2. *Artgerilimli* ya da *yalıtılmış halatlı* (ya da *telli*): kablolar, hesaplarla saptanmış bir konumda kalıplar içine yerleştirilmiş bükülgen ve sızdırmaz metal kılıflarla konur, sonra beton dökülür. Betonun yeterince sertleşmesinden sonra, kablolar, krikolar yardımıyla gerilir ve beton öğelerin uçlarına dayanarak bu öğelere öngerilme kazandırır. Daha sonra kabloları kamalama ve metal kılıfların içine çimento şerbeti püskürtme işlemine geçilir.

ÖNGEZEGEN a. Astrofiz. Oluşum halindeki gezegen.

ÖNGÖĞÜS a. Böcbil. Böceklerde, göğsün ön bölütü. (Önden başa ve arkadan ortagöğse eklemlenir. İlk ayak çiftini taşırsa da hiç kanat taşımaz. Sırt yüzüne "pronotum", karın yüzüne "prosternum" denir.)

ÖNGÖKADA a. Astrofiz. Çekimsel büzülmesi sonucunda bir gökadayı oluşturan gaz bulutu. (Eşanl. PROTOGALAKSİ.)

ÖNGÖR (Sami), türk coğrafyacı (1915). İstanbul Üniversitesi'nin Coğrafya ve Jeoloji bölümlerini bitirdi. Balıkesir ve Edirne liselerinde öğretmenlik yaptı; Gazi eğitim enstitüsü coğrafya öğretmenliğine atandı ve emekliliğine kadar bu görevde kaldı. Kısa bir süre Talim terbiye kurulu üyeliği yaptı; Türk coğrafya kurumu'nun çalışmalarına katkıda bulundu ve 1955-1956 döneminde bu kurumun genel sekreterliğini üstlendi Daha çok beşeri ve iktisadı coğrafya konularıyla ilgilendi. Bu konularda çeşitli dergilerde yayımlanan bilimsel araştırmaları ve ortaöğretim için (S. Erinç ile birlikte) yazdığı coğrafya ders kitapları dışında başlıca yapıtları: *Deniz coğrafyası* (1948), *Matematik coğrafya*, *Coğrafya sözlüğü* (1959-1961).

ÖNGÖREN (İbrahim Tali), türk hekim, yönetici ve siyaset adamı (İstanbul 1875-*ay. y.* 1952). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1893). Haydarpaşa askeri hastanesi'nde operatör oldu (1898). Türk-İtalyan savaşı'nda (1911), binbaşı rütbesiyle Bingazi cephesi sıhhiye reisliği yaptı, Mustafa Kemal (Atatürk) ile yakın dostluk kurdu. Balkan savaşı'nda (1912-1913) mürettep X. Kolordu başhekimliğine getirildi. Birinci Dünya savaşı başında Harbiye nezareti sıhhiye dairesi reisliğine vekâlet ederken albaylığa yükseltildi (1915). 2. Ordu sıhhiye reisi, Yıldırım orduları grubu sıhhiye müfettişi olarak sürekli Mustafa Kemal Paşa'nın yanında çalıştı. 9. Ordu sıhhiye müfettişi göreviyle Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıktı (1919). Ankara'da TBMM hükümeti kurulduktan sonra Sovyetler Birliği'ne gönderilen ilk resmi heyette danışmanlık yaptı (1920). Heyetin Türkiye'ye dönmesinden sonra temsilci olarak Moskova'da kaldı. Bakü'de toplanan Doğu ulusları kongresi'nde Ankara hükümetini temsil etti (1920). Ali Fuat Paşa'nın Moskova elçiliğine atanması üzerine Ankara'ya döndü. Kısa bir süre Savunma bakanlığı sağlık dairesi başkanlığı yaptıktan sonra Batum şehbenderliğine atandı (1921). Ermenistan ve Gürcistan'la imzalanan barış antlaşmalarını hazırlayan kurulda görev aldı. Dışişleri bakanlığı siyasal danışmanlığına getirildi (1923). Varşova elçisi atandı (1924). Diyarbakır milletvekili seçilerek TBMM'ye katıldı (1926). Ertesi yıl yeniden Diyarbakır milletvekili seçildiyse de Doğu Anadolu'da kurulan Birinci genel müfettişlik bölgesine genel müfettiş atandığından milletvekilliğinden istifa etti (1927). 1931'de İstanbul milletvekili seçildi. Trakya'da kurulan İkinci genel müfettişliğe atandı (1934); milletvekilliğinden bir kez daha istifa etti. Daha sonra Diyarbakır (1936-1946) ve Elazığ (1946-1950) milletvekili olarak Parlamento'da görev yaptı. Öngören soyadı kendisine Atatürk tarafından verildi. Ölümünden sonra anıları, *Yakınlarından hatıralar* (1955) adıyla yayımlandı.

ÖNGÖREN (Vasıf), türk oyun yazarı ve yönetmen (Tavşanlı, Kütahya, 1938 - Amsterdam 1984). Kütahya lisesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi fizik bölümü'nde okurken Almanya'ya giderek Berlin'de tiyatro öğrenimi yaptı, ayrıca Berliner Ensemble'in çalışmalarına katıldı (1962-1966). İlk oyunu *Göç* (sonraki adıyla *Almanya defteri*), Gençlik tiyatrosu'nca sahnelendi ve İstanbul Uluslararası gençlik festivali'nde ikincilik ödülü aldı (1967). Kurduğu Ankara Birliği sahnesi'nde oynayan (1970) [Ankara Sanatsevenler derneği ödülü] ve sonraki yıllarda birçok kez yinelenen *Asiye nasıl kurtulur* oyunu Nejat Saydam (1973) ve Atıf Yılmaz (1986) tarafından sinemaya da aktarıldı. *Oyun nasıl oynanmalı* (İstanbul Şehir tiyatrosu, 1974), *Zengin mutfağı* (Birlik sahnesi, 1977 [İsmet Küntay en iyi oyun ödülü]), *1941-1942'den insan manzaraları* (Birlik sahnesi, 1979) adlı oyunları yazdı ve yönetti. 1980'de Batı Berlin'e sonra Hollanda'ya gitti. Amsterdam'da türk öğrenci ve işçileriyle oluşturduğu El kapısı tiyatrosu'yla (ölümünden sonra adı Vasıf Öngören tiyatrosu) çalışmalarını sürdürürken kalp krizi geçirerek öldü.

Oyunlarında genellikle sınıfsal çözümlemelere önem veren, bu sınıfsal yapının kaçınılmaz olarak yarattığı durumları göstermeci (epik) ve diyalektik açıdan vermeyi deneyen Öngören, sanatsal özü yitirmeden toplumsal sorunları başarıyla tiyatro diline aktaran yazarlardandır.

ÖNGÖRME a. Öngörmek eylemi.

ÖNGÖRMEK g. f. *Bir şeyi öngörmek*, onu ilerisi için gerçekleştirmek üzere düşünmek, olması gerekeni belirtmek, ortaya koymak, kararlaştırmak: *İdam cezasının kaldırılmasını öngören bir yasa tasarısı hazırlamak. Sözleşme işin iki yılda bitirilmesini öngörüyor. İki parti esasını öngören seçim sistemi.*

◆ **öngörülmek** edilg. f. Belli koşullar içinde düşünülerek yapılması gerektiği belirtilmek.

ÖNGÖRÜ a. Bir işin ileride nasıl bir durum alacağını kestirme, bunu önceden anlayabilme: *Öngörüsü güçlü bir kimse. Öngörüleri gerçekleşmedi.*

—İkt. İktisadı öznelerin kendilerini ilgilendiren bir iktisadi değişkenin gelecekteki evrimi hakkında yaptıkları tahmin. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Rasyonel öngörü*, iktisadi karar birimlerinin, öngörülerini belirlemek için ellerinde bulunan bütün bilgilerden yararlandıkları postulasına dayanan kavram.

—İstat. *Ayrıntılı kayan öngörüler*, orta dönem öngörülerine temel olabilecek bilgilenme düzeni. (İşletme düzeyinde planlamaya temel olabilecek iktisadi veri çerçevesini sağlar.)

—ANSİKL. İkt. İktisadı karar birimleri, yalnız şimdiki iktisadı durumlarına göre değil, aynı zamanda geleceğe yönelik tasarımlarına (yargıları akıldışı ya da yanlış olsa bile) göre etkinlik gösterirler. Öngörülerin oluşumu, önce, değişkenin (örneğin gelir ya da fiyat) zaman içindeki genel gidişi hakkında bir görüş edinmeyi sağlayan geçmiş deneyime sonra geçmiş iktisadi eğilimi düzeltmeyi -eldeki bilgiler ölçüsünde- ve geleceğe yansıtmayı olanaklı kılan ileriye dönük tutumlara bağlıdır. Bu konuda önemli bir öznel öğenin rol oynadığı söylenebilir. Bu öznel öğe kişinin mizacına (örneğin iyimser ya da kötümser olmasına) ve çeşitli anlamlı etkenleri değerlendirme yeteneğine bağlıdır. Öngörüler, iktisadi dalgalanmaların incelenmesinde ve para kuramında ("burada hemen her şey öngörülere bağlıdır" [Myrdal]) etkili bir rol oynar.

ÖNGÖRÜBİLİM a. Modern dünyanın evrimini hızlandıran teknik, bilimsel, iktisadi ve toplumsal nedenlerin incelenmesini ve bu nedenlerin ortak etkilerinden doğabilecek durumların önceden kestirilebilmesini konu alan bilim. (Öngörübilimin kurucusu Gaston Berger'dir.)

ÖNGÖRÜCÜ sıf. Dilbil. Hem gerçekleştirilmiş cümleleri üretme olanağı veren, hem de dilin olası cümlelerini üretebilecek kuralları içeren dilbilgisi.

ÖNGÖRÜLMEK → ÖNGÖRMEK.

ÖNGÖRÜLÜ sıf. Bir şeyin ya da bir işin geleceğini önceden anlayabilen, ilerisini görerek ona göre önlem alan kimse için kullanılır.

ÖNGÖRÜŞ a. Psikan. W. Bion'un terminolojisine göre, falan görüngü ya da filan nesnenin ortaya çıkmasını bekleyen kişinin ruhsal durumu. (Özne, bir nesne üzerindeki öngörüşünü, dış gerçeklikteki nesneye ilişkin deneyimiyle birleştirebildiği, yani öngörüşünü bir gerçekleştirmeye bağladığı zaman, bu nesne üzerinde bir görüş edinir.)

ÖNGÖVDECİK a. Küçük bir uç demiri ile küçük bir kulaktan oluşan ve bitki örtüsünü, yüzeysel bitki artıklarını daha iyi gömebilmek için esas gövdenin önünde toprağı şerit halinde kesen pulluk parçası.

ÖNGÜN a. Bir olaydan önceki gün; arife.

ÖNGÜNEŞ a. Astrofiz. Çağdaş kuramlara göre, yoğuşması Güneş ve Güneş sisteminin doğuşuna yol açan bulutsu. (Eşanl. PROTOGÜNEŞ.)

ÖNHAZIRLIK a. Matbaac. Baskı tezgâhında takozlama işlemine geçmeden önce, baskı parçaları ve tipografi kalıbı üzerinde uygulanan denetleme ve düzeltme işlemlerinin tümü.

ÖNHAZNE a. Metalürj. Gövdeli fırınlarla kupol fırınlarında potanın yanına yerleştirilen ve fırına alt bölümünden bağlı olan hazne. (Böylece, fırının karıştırıcısını sürmek ve fırının içinde çalışabilmek için, metal banyosu ya da önhaznede bulunan cürufla kendiliğinden kapanan bir kanal elde edilir.)

ÖNHİPOTALAMUS a. Omurgalılarda görsel çaprazın önünde yer alan ve işlevsel olarak hipofize bağlı bulunan hipotalamus bölümü.

ÖNISITICI a. Teknol. Bir değiştiriciden ya da fırından oluşan önısıtma aygıtı. (Bir fırının ya da kazanın verimi, brülörlere gönderilen havayı atmosfere atılan ısının bir bölümüyle ısıtarak artırılır. Bu gerikazanım işlemi özel tipte bir ısı değiştiricisi kullanılarak gerçekleştirilir.)

ÖNISITMA a. Bes. san. Daha sonra başka işlemlerden (pişirme, appertleme ve benzeri) geçirilecek bir ürünü ısıyla işleme. (Önısıtma çoğunlukla enzimlerin etkisini yavaşlatmak için yapılır.)

—Polim. Bir malzemenin genellikle kalıp dışında ve kalıp sıcaklığından biraz daha

Vasıf Öngören

Yusuf Ziya **Öniş**

düşük bir sıcaklıkta ısıtılması. (Önısıtma işlemi, özellikle kalıplama süresini kısaltmak amacıyla uygulanır.)

ÖNISITMAK g. f. Teknol. Bir ürünü, sürekli bir yöntemin (damıtma, tepkime, işleme) temel işleminden önce ısıtmak.

ÖNIŞIKLANDIRMA a. Foto. Bir duyarkatın duyarlığını, ışıklamadan önce, uygun ölçüde düzgün bir ışığın etkisiyle artırmayı sağlayan teknik.

ÖNİNDİRGENMİŞ sıf. Doğrudan indirgenmiş demir cevheri için kullanılır.

ÖNİŞ (Yusuf Ziya), türk spor adamı ve yönetici (İstanbul 1892 - *ay. y.* 1960). Galatasaray'da başladığı futbolu yükseköğrenim için gittiği İsviçre'nin FC Servette takımında sürdürdü. Türkiye'ye dönüşünde İsviçre'den getirdiği spor kurumları ve futbol federasyonu yönetmeliklerini türkçeye çevirerek İdman cemiyetleri ittifakı'nın kurulmasında etkin rol oynadı (1923). Üç kez Futbol federasyonu başkanlığı yaptı; Güneş kulübü'nün kurucuları arasında yer aldı, Galatasaray kulübü'nün başkanlığını üstlendi (1950-1952). Spor yaşamı dışında Devlet deniz yolları genel müdürlüğü dahil pek çok kurumda üst düzey yöneticiliği yaptı. Adına, Sarıyer'de bir stadyum yapıldı (1987).

ÖNİŞLEMCİ a. Bılş. Bir metin ya da bir program üzerinde. gerçek anlamda bir işlemcinin uygulayacağı işlemden önce bir ara işlem yapan genel program.

ÖNİŞLEME a. Taşç. Yumuşak kireçli taşın, standart kalıplara göre, makinede, kullanıma hazır bloklar halinde işlenmesi.

ÖNİŞLEMSEL sıf. Ruhbil. *Önişlemsel düşünce, önişlemsel dönem, önişlemsel altdönem*, J. Piaget'ye göre, 3 ve 7-8 yaş arasındaki çocukların, temel özelliği benmerkezcilik ve koruma kavramının yokluğu olan düşünme biçimi. (Bu dönem, somut işlemler için bir hazırlanma ve örgütlenme evresi olarak kabul edilir.)

ÖNİŞLEYİCİ a. Bilş. Bir yandan bilgi iletim ağları, öte yandan bir ya da birçok bilgisayar arasına yerleştirilen ve bilgisayarların telekomünikasyon işlevlerini üstlenen iletişim yönetim bilgisayarı.

ÖNİZ a. Oto. *Öniz genişliği*, DINGİL* ARALIĞI'nın eşanlamlısı.

ÖNİZLENİMCİ sıf. ve a. İzlenimciliği haber veren.

ÖNKAFA a. Böcbil. Böceklerde başın ön bölgesi.

ÖNKAMBİYUM a. Bot. İlk iletim dokularını verecek olan sürgen doku tabakası.

ÖNKANAT a. Böcbil. Düzkanatlıların ve bazı eşkanatlıların kalınlaşmış ön kanadı. (Kınkanatlılardaki elitraların tersine önkanatlar uçmada etkin görev alır.)

ÖNKANATÇIK a. Havc. Kalkışı kolaylaştırmak ve daha küçük yarıçaplı dönüşlere olanak tanımak amacıyla sesüstü uçakların gövdelerinin ön tarafına her iki yandan yerleştirilen ve çoğunlukla yüksek hızlarda geri çekilebilecek biçimde yapılan küçük kanatçık.

ÖNKAPLAMA a. Bayınd. Bir agreganın, daha sonraki işlemler için yapıştırıcılığını artırmak amacıyla, bu agregayı düşük dozajlı bir bağlayıcıyla kaplama.

ÖNKARIN a. **1.** Akreplerde, karından önceki bölgeye verilen ad. (Eşanl. MEZOSOMA.) **—2.** Stomokordalılarda, üç beden bölümünden ikincisi. (Eşanl. MEZOSOMA.) **—3.** Eklembacaklılarda karnın ön bölümü.

ÖNKARIŞIM a. Polim. Cam elyafı ile bir reçineden (genellikle polyester) oluşan, sıkıştırma ya da aktarma yoluyla yapılan kalıplama işlemlerinde kullanılan karışım. (Önkarışım, içinde iki bıçağın döndüğü bir kazandan meydana gelen bir karıştırıcıda hazırlanır. Kazanın iç çeperleri ile bıçakların uçları arasındaki boşluk, güçlendirici elyafın reçineyle karıştırılması sırasında kopmaya yol açmayacak ölçüde olmalıdır.)

ÖNKATKI a. Dilbil. Geçmiş zamanın kimi biçimlerinin çekiminde fiil köküne katılan önek. (Önkatkı özellikle kimi hint-avrupa dilinde [yunanca, ermenice, hint-iran dili] bulunur. Yunancada ünsüzle başlayan bir köke *e* öğesi katılır (hecesel önkatkı] ya da ünlüyle başlayan köklerde *e* öğesi bu ünlüyü uzun ünlü yapar [zamansal önkatkı].)

ÖNKAVRAM a. Ruhbil. J. Piaget'ye göre, "kavramın genelliği ile onu oluşturan öğelerin bireyselliği arasında, orta yerde bulunan kavram". (Önkavramlardan başlayarak akılyürütme ya da bağlama, özellikle 2-4 yaş arasındaki çocukta görülür.)

ÖNKAVRAMSAL sıf. Ruhbil. Önkavrama ilişkin.

ÖNKAYIT a. Belirli bir süre sonra, onaylanarak ya da değiştirilerek kesinleşen ya da geçersiz duruma gelen geçici kayıt.

ÖNKESİCİ a. Evcil dörtayaklılarda, her çenenin (ya da gevişgetirenlerde altçenenin) orta bölümündeki iki kesicidişten her biri.

ÖNKESİM a. Teknol. Son biçimi verecek işlemden önce gerçekleştirilen ilk kesim işlemi.

ÖNKIRMA a. Ocaktan çıkarılmış en iri taş bloklarının boyutlarını, taşınabilir ve mekanik aygıtlarla işlenebilir duruma getirmek için küçültme.

ÖNKIYI a. Denizbil. **1.** *Önkıyı katı* ya da *bölgesi*, kıyı alanının, hidrografya sıfırının altındaki sürekli su altında bulunan bölümü. (Önkıyı katı, kıyı akıntılarının etkisinin ağırbasmasıyla ve ancak kısa sürelerde su yüzünde kalabilen canlı [bitki ve hayvan] türleri bulunmasıyla nitelenir.) [Eşanl. ÖNPLAJ.] **—2.** Sözkonusu bölgede çökelmiş tortullar için kullanılır.

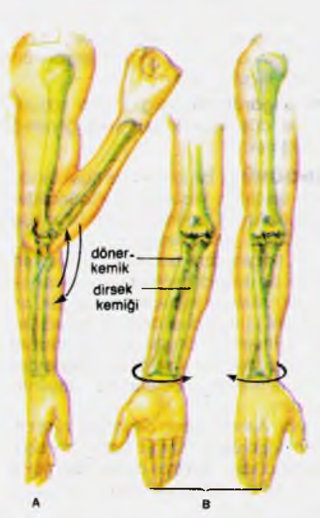
ÖNKİREÇLEME a. Şek. san. Şekerpancarından özütlenen şekerli suya, kristalleşmeyi engelleyen kolloidal maddeleri ve kimi asitleri çöktürmek amacıyla bir miktar kireç katmaya dayanan işlem.

ÖNKOL a. Anat. **1.** İnsanda kolun dirsekle elbileği arasındaki bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Önkol eklemleri*, dirsekte dönerkemikle dirsekkemiği arasında bulunan iki eklem. (*Üst önkol eklemi*, dönerkemik başının çevresini dirsekkemiğinin küçük sigmamsı boşluğuyla birleştirir.) || *Önkol-el atardamarı*, nabız oluğunun alt kısmında önkol atardamarından ayrılan dal. (Tenar çıkıntısının dibinden geçerek dirsek atardamarıyla ağızlaşır ve yüzeysel aya atardamarlarını oluşturur.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Alt önkol eklemi*, dirsekkemiği başıyla dönerkemik sigmamsı boşluğu arasındadır. Önkolun aşağı ya da yukarı bakmasını sağlayan dönme hareketleri bu iki eklemle sağlanır.)

—Zootekn. Dörtayaklılarda, ön bacakların üstte dirsek (kol ile olan eklem) ile altta diz (incik kemiği ile olan eklem) arasında kalan bölümü.

—ANSİKL. Anat. Önkolun iskeleti dışta dönerkemik ile içte dirsek kemiğinden oluşur; bu iki kemiğe elin ve parmakların hareketini sağlayan birçok kas yapışır; damarları önkol ve dirsek damarları adıyla anılır, sinirleri koldaki başlıca üç sinirden (önkol, orta kol ve dirsek) doğar. Önkol, dönerkemiğin, dirsek kemiği çevresinde dönmesiyle elin aşağı ve yukarı bakma hareketlerini sağlar.

önkol
A. Bükülme-gerilme hareketleri
B. Eli aşağı-yukarı çevirme hareketleri

ÖNKOMPRESÖR a. Soğut. san. Bir gazın basıncını bir başka kompresörün emme basıncına değin yükseltmek için kullanılan kompresör. (Eşanl. BOOSTER, ÖNSIKIŞTIRICI.)

ÖNKOŞUL a. Bir işin, bir sorunun çözümünde her şeyden önce yerine getirilmesi gereken koşul.

ÖNKOŞULLANMA a. Ruhbil. ÖNÖĞRENME'nin eşanlamlısı.

ÖNKUMSAL a. Bir kıyının, alçak deniz düzeyinin hemen altındaki kesimi.

ÖNKUVVETLENDİRİCİ a. Elektron. ÖNYÜKSELTEÇ'in eşanlamlısı.

ÖNKUYU a. Kuyuc. Sondaj aygıtının tabanı yüzünden, geçişi zor olabilecek aygıtların girebilmesi için, kuyu açma işleminin başında kazılan, geniş çaplı ve az derinlikli delik.

ÖNLAKLAMA a. Boyac. Metal bir sacın tüm yüzeyini boya ya da vernik katmanıyla kaplama işlemi. (Fabrikada önlaklama işleminden geçirilen saclar piyasaya sunulmaya hazırdır. Kullanıcılar, kaplamaya hiç zarar vermeden bunları biçimlendirebilir, katlayabilir, çekebilir ve kesebilir. Bu gerecin en yaygın olarak kullanıldığı alan, inşaat sanayisinde perdeduvar yapımıdır. Önlakalama da denir.) [Eşanl. COIL - COATİNG.]

ÖNLEM a. **1.** Bir kötülüğü, olası bir tehlikeyi önlemek, bir kimseyi, kendini, bir şeyi güvence altına almak amacıyla önceden yapılan hazırlık; tedbir, çare: *Bulaşıcı bir hastalıktan korunmak için gerekli önlemler. Tıbbi önlemler.* **—2.** *Bir kimseye, bir şeye, bir duruma, vb. karşı önlem almak*, bir kimsenin yapacağı bir kötülüğü, olası bir tehlikeyi önleyecek hazırlıkları yapmak: *Kilitleri değiştirerek hırsızlara karşı önlem almak.* || *Önlem paketi*, bir sorunu çözmek için alınan bir dizi önlemlerin bütünü.

—Huk. *Geçici önlem*, bir anlaşmazlık konusunda mahkemenin kesin karar vermesine kadar geçerli olmak üzere, aldığı önlem. (→ İHTİYATİ* TEDBİR.) || *Koruyucu önlem*, bir hak ya da malın korunması için alınan önlem. || *Zabıta önlemi*, suç işlenmesini önlemek ve toplumsal düzeni sağlamak amacıyla zabıta* tarafından alınan önlem.

ÖNLEME a. Önlemek eylemi.

—Ask. havc. Düşman uçaklarının ya da araçlarının tespit ve teşhisi*nden sonra tahrip edilmeleri için üzerlerine avcı birlikleri ya da yerden havaya güdümlü mermi gönderme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Av önleme uçağı*, görevi, barış zamanında ulusal hava sahasının güvenliğini sağlamak, savaşta ise ülkeyi tehdit eden düşman uçaklarını havada tahrip etmek olan, çok hızlı, kısa menzilli ve çok çabuk hız kazanabilen hava savunma uçağı.

—Bılş. *Kesinti önleme sistemi*, bir bilgisayarda, ilişkin kesintilerin etkinliğini, programı aksatmadan geçici olarak gidermeyi sağlayan kesinti engelleme sistemi.

—Psik. *Önleme klübü* ya da *ekibi*, "riskli"

olarak tanınan bir ergenler grubunun suçluluğa geçişini önlemek amacıyla doğal yaşam çevresinde yürütülen eğitim etkinliği.
—ANSİKL. Ask. havc. Önleme üç evrede gerçekleşir. Birinci evrede yerde ya da havada bulunan radar gözetleme sisteminden alınan verilere göre av önleme uçağı düşman uçağına doğru güdülür (→ AWACS). Güdümün bu ilk bölümünün amacı, av önleme uçağını hedefi kendi radarı ile alabileceği bir uzaklığa kadar hedefe yaklaştırmaktır. İkinci evrede uçağın radarından edinilen bilgiler kullanılarak uçak en iyi ateş etme konumuna getirilir. Pilot bunu yaparken önleme radarının hesaplayıcı*sı tarafından ekranda gösterilen verileri göz önüne alır. Üçüncü evrede havadan havaya atılan güdümlü* mermi hedefe doğru güdülür.

Hava savunmasından sorumlu kişiler bazı koşullarda yerden havaya atılan güdümlü mermilerin kullanımına karar verebilir.

ÖNLEMEK g. f. **1.** *Bir eylemi, bir durumu önlemek*, onun olmasını, gerçekleşmesini, yapılmasını engellemek; ona bir engel oluşturmak: *Kafasındaki sorunlar, çalışmasını önlüyor. Bir kimsenin başarısını önlemek.* **—2.** *Kötü bir durumu, bir tehlikeyi, vb. önlemek*, onun ortaya çıkması için gerekli önlemleri almak, engellemek: *Savaşı önlemek. Hastalığın yayılmasını önlemek. Bir felaketi önlemek.* **—3.** *Bir kimseyi önlemek*, onun kötü bir şey yapmasını engellemek: *Onu üç kişi zor önledik, az daha kendini camdan atıyordu.*
—Ask. havc. Düşmanı hava savunma uçakları ya da karadan havaya güdümlü mermilerle engellemek.
—Bilş. Bir bilgisayarda, birtakım özel komutları kullanarak kesinti olanağını ortadan kaldırmak.
—Oy. Satrançta, engelleme ve araya girme yoluyla bir taşın hareketine mani olmak.

◆ **önlenmek** edilg. f. Önlemek eylemine konu olmak, önlemek eylemi yapılmak.

ÖNLENMEK → ÖNLEMEK.

ÖNLEYİCİ sıf. Kötü bir durumu, bir hastalığı, bir saldırıyı vb. önlemeye, engellemeye yönelik şey için kullanılır: *Önleyici tedbir.*
—Biyol. Bir salgıda ya da sinirsel bir işlevde tutukluk yapan.
—Kad. hast. *Yumurtlamayı önleyici ilaç*, yumurtlamanın çevrimselliğini durduran gebeliği önleyici ilaç.
—Petrokim. Kimi istenmeyen olayların gelişimini yavaşlatmak ya da önlemek için bitmiş bir ürüne az miktarda katılan madde. (Benzine, zamk oluşumunu önleyen bir yükseltgenme önleyicisi katılır; yağlama yağlarına ise yükseltgenme, korozyon, renk değiştirici vb. önleyiciler katılır.)
—Tıp. *Önleyici tıp*, hastalıkların bireysel ve toplumsal açıdan önlenmesine ve ortaya çıkarılmasına yönelik tıp dalı. (İş hekimliğini, okul hekimliğini ve sosyal sigorta muayenelerini kapsar ve ilke olarak, tedavi edici ya da iyileştirici tıbba karşıt bir anlam taşır.)

ÖNLÜK a. **1.** İş yaparken elbisenin kirlenmesini önlemek amacıyla belden bağlanan ya da boyundan geçirerek belden bağlanan ve bedenin ön bölümü örten örtü. (Bk. *ansikl.* böl. Giy.) **—2.** Elbise üzerine giyilen iş gömleği. **—3.** Giysilerini korumak için, bebeklere takılan ya da çocuklara giydirilen üstlük. **—4.** Öğrencilerin okulda giydikleri birörnek (genellikle siyah) üstlük.
—Antropol. Özellikle uzun dudakçıklarla belirginleşen dişi dış cinsel organların durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bisikç. Bir scooterde, çatalı saran ve sürücünün bacaklarını koruyan metalden ya da plastikten karoseri öğesi.
—Giy. *Amerikan önlüğü*, koltukaltından geçirilerek sırtta düğmelenebilen ve bebeklere yemek yerken takılan önlük.
—Isıt. havld. *Soba önlüğü* ya da *altlığı*, katı yakıt yakan metal sobalarda, küllük kapısının altına yerleştirilen ve döşeme üzerine yayılabilecek külleri toplamaya yarayan parça.
—Masonl. Masonların locada kuşandıkları, küçük önlük biçimindeki beyaz deri parçası.
—Zootekn. *Koç önlüğü*, koyunlara aşamasın diye koçların karnının altına bağlanan bez parçası.
—ANSİKL. Antropol. En aşırı belirtisiyle önlük, yalnız Güney Afrika Hoisanları arasında yaygındır. Hoisanlar'da bu durumun çocukluktaki germe uygulamalarıyla daha da belirginleştirilen kalıtsal bir nitelik olduğu sanılmaktadır. Bu tür uygulamalar, uzamış dudakçıkların cinsel bakımdan çekici bir özellik olarak görüldüğü öteki afrikalı topluluklar arasında da yaygındır.
—Giy. Önlük giysiyi koruma yanında giyimi tamamlayıcı bir süs işlevi de görür. Geleneksel giyim biçimlerinin çoğunda öne el dokuması renkli önlükler bağlanır. Bunların boncuk, püskül vb. ile süslendiği de olur. Kız çocukları için hazırlanan giysilerin bazılarında da dantelli, işli, fırfırlı vb. önlüklere yer verilir.

Giysiyi korumak amacıyla kullanılan önlükler kir tutmayacak herhangi bir kumaştan ya da naylon vb. malzemeden yapılır. Süs önlükleri ise daha fantezi kumaşlardan yapılır ve çoğu zaman üzeri bezeli olur.

ÖNLÜKLÜ sıf. Önlük giymiş, önlük takmış ya da önlüğü belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır: *Beyaz önlüklü doktorlar. Siyah önlüklü ilkokul çocukları.*

ÖNLÜKLÜK sıf. ve a. Önlük yapmaya elverişli kumaş için kullanılır.

ÖNMAHMUZ a. **1.** Bir köprü ayağında suların akış yönünde yer alan, suların akışını kolaylaştırmaya ve kimi durumlarda yapıyı yüzen cisimlerin darbelerinden korumaya yarayan profilli bölüm. **—2.** Bir geminin, bir yük vagonunun, bir karayolu taşıtının yüklenip boşaltılmasını kolaylaştırmak ya da bir depolama alanının boşaltılmasını sağlamak için bir portiği uzatmaya yarayan çatkı öğesi. (Limanlarda önmahmuzlar rıhtımın ya da yük iskelesinin önünde çıkıntı yapar; yüksek üstyapılı gemilerin yanaşabilmesi için, bu önmahmuzlar düşey konuma gelinceye kadar kaldırılabilir.) **—3.** Sürgü yöntemiyle inşa edilen bir köprünün ucuna (ön tarafta) geçici olarak tespit edilen hafif strüktür. (Önmahmuz, sürgü işlemi sırasında dayanaklar arasında konsol çalışan yükleri azaltmaya yarar. Önmahmuzlar özellikle metal köprülerde kullanılır; öngerilmeli betonla yapılan kimi köprülerde de bu strüktürlerden yararlanılabilir.)

ÖNMİDE a. Böcbil. TAŞLIK'ın eşanlamlısı.

ÖNMİSELYUM a. Bazı asalak mantarlarda (pasmantarları, ustilaginales) doğrudan doruya telötospordan doğan çok küçük sporofit. (Döllenmiş yumurtadan doğan çimlenme borusunun ilk bölünmeleri sırasında gerçekleşen meyoz bölünme sonucunda dört haploit bazidyospor meydana getirir.)

ÖNNEDENSELLİK a. J. Piaget'ye göre, fizik olayların açıklanmasında kendini animizm, yapaycılık, erekçilik ve gerçekçilikle gösteren önişlemsel zekânın özelliği (Bu dönemde çocuk, rastlantıyı bilmez.)

ÖNOKUMA a. **1.** Baskı aşamasında, provanın yazara gönderilmeden önceki okunması. **—2.** Yayımcının dizgiye göndermeden önce metni okuması.

ÖNOLOJİ a. (fr. *œnologie*). **1.** Şarapların incelenmesini konu edinen bilim. (Bu bilimin amacı, üzümleri ve şarapları, bileşenlerinin ve onlarda meydana gelen kimyasal, biyokimyasal ve biyolojik olanların çözümlemesine dayanarak tanımak ve bilmektir. Bu nedenle üzümün dönüşmesini, ayrıca şarabın saklanmasını, gelişmesini inceler ve açıklar. **—2.** Bu bilim dalından edinilen bilgilerin ışığı altında, şarapçılık ve şarapları saklama tekniklerinin tümü.

ÖNOLUŞTURUCU sıf. Dilbil. İbranicede türev sözcük oluşturmak için köklerin başına eklenen ünsüzler için kullanılır.

ÖNOLUŞUMCULUK a. Biyol. Yeni bir varlığın daha önceden bir tohum halinde çok küçük ve tam olarak var olduğunu, yani sonradan biçimlenmediğini öne süren kuram.
—ANSİKL. Tohumun düpedüz büyümesiyle o ana dek çok küçük olan hayvan gözle görülebilir hale gelir. Özellikle Malpighi ve Swammerdam'ın desteklediği önoluşumculuk kuramı bu görüşe dayanır; önce evrensel tohum olarak yumurta seçilmişti; ama spermaya benzeyen hayvancıkların keşfedilmesi ayrılıkçılığa yol açtı; bazıları önceden var olan çok küçük canlının tohumdaki hayvancıkta bulunduğunu öne sürdü. *Ovizm*'i savunanlarla *spermacılık*'ı savunanlar arasındaki sürtüşme yüz yıldan fazla bir süre devam etti.

Aynı zamanda daha önceden biçimlenmiş tohumların kaynağını da açıklamak gerekiyordu: bunun için iki sav ortaya atıldı: dağılım ve tohumla geçme kuramı. Dağılım kuramını benimseyenler hayvanın dış ortamdaki etmenlerle, yani solunum, beslenme yoluyla biçimlendiğini savundular, çünkü hayvanın tohumları her yere dağılmıştı. Tohumla geçme kuramına göre aynı türün tohumları iç içe girişmişti; bu kuram çok taraftar topladı. Önoluşumculuğa karşıt olan kuram, hayvanın art arda eklentilerle yavaş yavaş geliştiğini savunan sıralıoluş* kuramıdır. Kromozom kuramıyla, ana-babadan kaynaklanan şifrelenmiş genetik programı kavramının ortaya atılması sonunda homotetik ve ya anadan ya da babadan kaynaklanan önoluşumculuk fikirleri ortadan kalkmıştır.

ÖNOSİT a. (fr. *œnocyte*). Böceklerde, kana karışmış halde ya da çeşitli dokularda bulunan dışderi kökenli hücre. (Önositlerin temel özelliği, canlı üzerinde hafifçe pembeye boyanan sitoplazmasıdır. Salgısının büyük olasılıkla büyüme ve üremede rol oynadığı sanılır. Özelliklerinin bazıları önositlerin işlevsel açıdan başka hayvanlardaki kan hücrelerine benzetilmesine olanak verir.)

ÖNÖDEME a. Bank. Bir bankanın, bir işletmeye, müşterilerinden olan alacaklarının kendisine devri karşılığında verdiği avans.
—Cez. huk. Yalnız para cezasını gerektiren suçlarla en çok bir ay hafif hapsi gerektiren kabahatlerde, kamu davasının açılmasını önleyen ya da açılmış olan kamu davasını ortadan kaldıran yöntem. (İlgili kişi, saptanan para cezasıyla soruşturma giderlerini, C. savcılığınca kendisine yapılacak bildirimden başlayarak on gün içinde öderse, kamu davası açılmaz. Kamu davası açılmışsa, sanık, sorgusundan önce yargıç tarafından saptanan on günlük süre içinde, belirli tutardaki parayı yargılama giderleriyle birlikte öderse, kamu davası ortadan kaldırılır [Türk cez. k. md. 119].)

ÖNÖĞRENME a. Ruhbil. Gerektiğinde, deneyçinin üzerinde durduğu öğrenmeden önce gerçekleştirilen öğrenme. (Nitelik bakımından, önöğrenme, öğrenmeden farklı değildir.) [Eşanl. ÖNKOŞULLANMA.]

ÖNÖRNEK a. Bir türün, bir topluluğun temel özelliklerini taşıyan ve gösteren en yetkin örnek; prototip.

ÖNPANJUR a. Oto. Radyatörü süsleyen ve koruyan metal ya da plastik çerçeve.

ÖNPASTÖRİZASYON a. Peynir yapılacak sütü, sütteki mikrop florasını azalt-

mak amacıyla birkaç saniye süreyle 65 °C'ta ısıtma işlemi. (Eşanl. TERMIZASYON.)

ÖNPIHTI a. Polim. Lateks kauçuğunun, lesitin bakımından genellikle en zengin kesiminin pıhtılaşması sonunda oluşan ürün.

ÖNPİŞİRME a. Bes. san. Bir yiyeceğin yenmeden önceki pişme zamanını kısaltmak için daha önce yapılan pişirme.

ÖNPLAJ a. Denizbil. ONKIYI'nın eşanlamlısı.

ÖNPLAST a. Bot. Genç bitkisel hücrelerde bulunan ve ilerde plast (klorofil, nişasta tanesi, vb.) olmaya yarayan organit. (Önplastlar özel tipte kondrıyozomlardan türer.)

ÖNPLASTİKLEŞTİRME a. Polim. Kalıplanacak toz maddelerin kalıba püskürtülmesinden önce akışkanlaştırılması ve önısıtılması amacıyla enjeksiyon preslerine eklenmiş bir düzenek içinde bu ürünlere uygulanan ilk işlem. (Vidalı-pistonlu preslerin kullanımı, bu düzeneklerin önemini büyük ölçüde azaltmıştır.)

ÖNPOLİMER a. Polim. Bir monomer ile az ya da çok polimerleşmiş maddelerden oluşan ve polimerleşmeden önce biçimlendirilmek üzere hazırlanan karışım. (Bir önpolimerin bileşiminde genellikle bir monomer ile polimerleşme derecesi az ya da çok yüksek oligomerler bulunur. Bir önpolimer, plastik kaplama ya da emdirme işlemlerinde kullanılacaksa, az ya da çok ağdalı bir sıvı ya da mum kıvamında, sonradan değişik yöntemlerle biçimlendirilecekse kalıplama tozu* biçiminde hazırlanır.)

ÖNPROGRAMLI sıf. Bilş. Doğrudan kullanılabilecek, kalıcı şekilde kaydedilmiş programlar ya da altprogramlardan oluşan değiştirilemez bellekler içeren bir bilgisayar için kullanılır.

ÖNPROVA a. Matbaac. Düzeltme işlemi için çıkarılan ilk prova baskı.

ÖNPSİKOZ a. Psik. Kısa ya da uzun vadede psikoza doğru bir gelişmenin habercisi olan belirtilerin tümü. (Kraepelin, Bleuler ve Krestschmer gibi bazı yazarlara göre bu belirtiler, başlatıcı etkenler olmaksızın gerçek bir psikoza doğru gelişme göstermezler.)

Fleming

Önraffaellocular derneği
Ecce ancilla Domini (1850)
Dante Gabriel Rossetti'nin yapıtı
Tate Gallery, Londra

ÖNRAFFAELLOCULAR a. 1848'de toplanan, yaklş. 1853'ten itibaren dağılmaya başlayan ingiliz sanatçılar grubu. (*Önraffaellocular derneği* de [ing. *Pre-Raphaelite Brotherhood*] denir.)
—ANSİKL. Victoria dönemi sanatının yeniliklere açık olmamasına ve sanayi çağının ideal eksikliğine -J. Ruskin yazılarında bunu vurgulamıştır- karşı bir tepki olarak önraffaellocular, edebiyat ve simgelere, efsaneler ya da Kutsal Kitap'a dayalı bir esinin yardımıyla, XV. yy. italyan Rönesans sanatının "arılığını" bulmaya çalıştılar. Lirik ve romantik D. G. Rossetti, ayrıntılarda ve anlatıda çok titiz W. H. Hunt, daha duyarlı J. E. Millais'nin yapıtları, esinin idealizmi ve kusursuz bir teknikle ayırt edilir. Tarihsel ve efsanevi konulara ağırlık veren F. M. Brown ve E. Burne-Jones grubun sanat anlayışına pek yakın düşer; E. Burne-Jones, dostu W. Morris gibi süsleme sanatlarına ilgi duyar. Önraffaellocu anlayışın gücü ve etkisi, grubun var olduğu kısa sürenin epey ötesine taştı.

ÖNRAFFAELLOCULUK a. Önraffaellocu sanatçıların başlattıkları hareket; bu sanatçıların öğreti ve tarzları.

ÖNROMAN sıf. Roman sanatından önce gelen, onu hazırlayan sanat ve sanatçılar için söylenir.

ÖNROMANTİK sıf. Önromantizmle ilgili olan.
◆ sıf. ve a. Önromantizm dönemi yazarı, sanatçısı.

ÖNROMANTİZM a. Edebiyat ve sanat tarihinde, romantizmden önce gelen ve onu hazırlayan dönem.

ÖNSAHRA ATLASLARI → ATLASLAR.

ÖNSANSÜR a. Basın. Baskıya dayalı kimi yönetimlerde, bir basın kuruluşu kurmak ya da herhangi bir yayını gerçekleştirmek için, yetkili makamlardan izin alma zorunluluğu.

ÖNSATIŞ a. Bir malın yapımı gerçekleştirilmeden önce satılması.

ÖNSEÇİCİ sıf. ve a. İlk elemeyi yapan kimse ya da kurul.
—Elektrotekn. Belirli bir hız değiştirme oranının seçilmesi için gerekli koşulları önceden hazırlamaya olanak veren elektromanyetik düzenek.
—San. Bir ürünün alıcısının seçimini yönlendirebilen kişi. (Örneğin otomobil üreticileri, belli bir otomobil lastiği ya da motor yağı markasının önseçicileridir.)

ÖNSEÇİM a. Anayas. huk. Genel seçimlere katılacak siyasal partilerin adaylarının, partinin taban toplulukları (delegeler, parti üyeleri, partiyi tutanlar vb.) tarafından saptanması yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Foto. *Önseçim düzeneği*, deklanşöre basarken diyaframı daha önceden belirlenmiş bir açıklığa getirmeyi sağlayan düzenek. (Refleks makinelerde bulunan bu sistem, deklanşöre basıldığı ana dek objektifin tam açık durmasını ve böylece çok ışıklı bir görüntüye göre çerçevelenmesini ve ayarlanmasını sağlar.)
—Radyotekn. Süperheterodin bir alıcıda, kimi bozucu etkileri önlemek amacıyla, filtreler ya da ayarlı yükselteçlerle, frekans değiştirme işleminden önce yapılan süzme.
—Sine. *Önseçim yapmak*, bir yıl içinde ulusal ya da uluslararası düzeyde gerçekleştirilen filmler arasında, en büyük ödül (Oscar, Altın Portakal vb.) için yarışacak olan sanatçıları ya da yapıtları belirlemek.
—ANSİKL. Anayas. huk. Kimi ülkelerde siyasal partilerin genel seçimlerde gösterecekleri adaylar, kısmen ya da tamamen, partililerin oylarıyla belirlenir (Belçika, Almanya Federal Cumhuriyeti vb.). ABD'de *primary* adı verilen bu yöntemi uygulayan federe devletlerde (sayıları 30 kadar) partinin Başkanlık seçimleri için göstereceği adayı seçecek olan parti kurultayının delegeleri de seçim yoluyla belirlenir. Türkiye'de 22 nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi partiler kanunu partilerin bütün kayıtlı üyelerinin katılacağı önseçimlerle adayların belirlenmesi yöntemini getirmişti. Ancak, bu yasaya 28 mart 1986 tarih ve 3270 sayılı yasayla getirilen değişiklikle (md. 37), önseçim zorunlu olmaktan çıkartıldı; adayların saptanmasında partilere önseçim ya da başka yollardan birini seçme olanağı sağlandı. 1 kasım 1987 tarihinde erken genel seçimlerin yapılmasını amaçlayan yasa değişikliği, bu seçimlerde önseçim yöntemine başvurulmayacağını öngördü. Ancak bu kuralın Anayasa mahkemesi'nce iptali üzerine yapılan yeni yasa değişikliğiyle ana ilkeye yeniden dönüldü, isteyen partilerin 29 kasım 1987 genel seçimleri için önseçim yapabilmelerine olanak sağlandı.
Önseçim yönteminin parti içi demokrasiyi sağlamak ve oligarşik eğilimleri engellemek bakımından yararlı katkıları olduğu genellikle kabul edilir.

ÖNSEL sıf. Fels. **1.** Matematik yargılar gibi, deneye bağlı olmayan yargıya ya da bilgiye denir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Önsel bireşimsel yargı*, Kant'ta, yüklemin, hiçbir duyulur deneye başvurmamakla birlikte, özneye yeni bir düşünce eklediği yargı. || *Önsel kavramlar*, Kant felsefesinde, 1) zaman ve uzay kavramları; 2) yargının biçimini belirleyen ve kategorilerde yer alan kavramlar; 3) aklın idealarl (töz, evren, Tanrı), önsel kavramlardır.
—ANSİKL. Kant'ta önsel bilgiler, sonsal bilgilerin karşıtıdır. Kant şöyle der: "Önsel bilgiler deyince, bundan böyle, şu ya da bu deneyden gelmeyen bilgileri değil, her türlü deneyden kesinlikle bağımsız olan bilgileri anlayacağız" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], Giriş).
Husserl'de, temel kategorileri *biçimsel* olan bilimleri (mantık ve matematik) belirginleştiren biçimsel önsel ile fizik gibi "somut" kategorilere dayanan bilimlere özgü *maddesel* önsel arasında bir ayrım yapmak gerekir. İki önsellik tipi arasındaki bu ayrım, Kant'ın önsel çözümleyici yargılar ve önsel bireşimsel yargılar arasında yaptığı ayrımla örtüşür.

ÖNSELCİ sıf. ve a. Önsel olarak akılyürüten kimseye denir.

ÖNSELCİLİK a. Fels. Bazen kantçı felsefeye verilen ad.

ÖNSELLİK a. Önsel bir kavramın, önsel bir akılyürütmenin ayırtedici özelliği.

ÖNSEN, Kahramanmaraş'ın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 3 149 nüf. (1990). Belediye.

ÖNSEPİLEME a. Deriye uygulanan ilk bitkisel sepileme işlemi. (Bu işlemler önsepileme teknelerinde yapılır.)
—ANSİKL. Önsepileme, ırmak çalışmasından geçmiş ve "tola deri" olarak adlandırılan derilerin, içinde sepileyici özsu bulunan bir dizi hareketli tekneye sokulmasına dayanır. Teknelerdeki sepileme maddelerinin yoğunluğu giderek artar. Sepileme özsuları bitkisel sepileme özütlerinden (kestane ağacı, quebracho, mimoza) elde edilir ve litre başına 5 ila 90 g tanen içerir. Deriler zayıf çözeltilerden tanen açısından daha zengin çözeltilere doğru ilerlerken, çözeltiler ters yönde hareket ederler. Bu yöntemle deriler aşamalı bir biçimde sepilenirken çözeltiler de gittikçe yoğunluklarını yitirirler. Derilerin bu yöntemle sepilenmelerinin süresi aşağı yukarı otuz gündür.

ÖNSEPİLEMEK g. f. Asıl sepilemeden önce, deriyi, çeşitli tanen maddeleriyle yetersiz ya da yüzeysel olarak sepilemek.

ÖNSES a. Sesbilg. **1.** Bir sözcük ya da dizimde ilk söylenen sesbirim ya da sesbirim öbeği. (Ünlü önses ya da ünsüz önses deyimleri bir ünlü ya da bir ünsüzle başlayan sözcükleri belirtir; *salt önses*, bir duraktan sonra cümlenin başına yerleştirilen sözcüğün önsesidir.) **—2.** *Önses düşmesi*, bir sözcüğün başındaki bir ya da birden çok sesbiriminin düşerek kullanılmaz olması (*ısıcak* > *sıcak*, *ısıtma* > *sıtma* vb.).

ÖNSESLENDİRME → PLAY-BACK.

ÖNSEZİ a. Görünüşte aralarında hiçbir ilişki olmayan iki olay arasında kurulan gizemli bağ; hissikablelvuku. Bu olaylardan birinin ortaya çıkması, öteki olayın da ortaya çıkmasına yol açtığından böyle bir bağın var olduğu sonucuna varılır. (Etnograflar önseziden, birinin bir hayal görmesi ve sonradan ailesinden birinin öldüğünü öğrenmesi durumunda söz ederler.)

ÖNSEZİLİ sıf. Önsezileri güçlü kimse için kullanılır.

ÖNSIKIŞTIRICI a. Soğut. san. ÖNKOMPRESÖR'ün eşanlamlısı.

ÖNSIRALAMA a. Küm. kur. *Önsıralama bağıntısı*, yansımalı ve geçişli ikili bağıntı.

ÖNSIRALI sıf. Küm. kur. *Önsıralı küme*, bir önsıralama bağıntısıyla donatılmış küme.

ÖNSIRTSAL sıf. Sesbilg. Dilin sırtının ön kesimiyle oluşturulan ünsüz için kullanılır (örn. [s]).

ÖNSİNDİRİM a. Sindirimden önceki dış sindirim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizyol. Sindirimden önce gelen ve onu hazırlayan işlemlerin tümü. || Sindirim yükünü hafifletmek amacıyla hastalara verilen bazı besinlere uygulanan işlem.
—ANSİKL. Biyol. Önsindirim canlı bir tür için iki durumda gereklidir: 1. ağız bulunmadığı zaman ve organizma katı organik besinlerle karşı karşıya kaldığı zaman. Bu duruma bakterilerde, mantarlarda, böcekçil bitkilerde, çürükçül ya da asalak yeşil olmayan bitkilerde rastlanır; 2. sindirim borusuna açılan delik katı maddelerin yutulmasına uygun olmadığı zaman: karıncaaslanı kurtçuğunun altçenesi, ev sineğinin süngerimsi hortumu, tahtakurusunun sokucu hortumu, örümceklerin emici bir kursağa bağlı küçük ağzı, içinden ters dönmüş midesini çıkartarak avını dışarıda sindiren denizyıldızının ağzı. Bu örneklerin çeşitliliği, önsindirimin yalnız bitkilere özgü olmadığını gösterir.

ÖNSİNTERLEME a. Metalürj. Toz maddelerden hazırlanan ürünü hafifçe topaklaştırmak amacıyla sinterlemeden önce (normal sinterleme sıcaklığının altındaki bir sıcaklıkta) uygulanan ısıl işlem. (Bu işlem toz metalürjisinde ürünün daha fazla yoğunlaştırılmasından önce koruyucu bir atmosfer altında ve bir fırın içinde yapılır. En çok kullanılan teknik sıkıştırma, önsinterleme ve sinterleme olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilir; ikinci aşama, yani önsinterleme, sıkıştırmadan kaynaklanan iç gerilme kuvvetlerinde bir gevşemeye yol açar.)

ÖNSİPARİŞ a. İkt. Bir müşterinin, malın üretiminden önce gösterdiği satın almak istemi.

ÖNSOĞUTMA a. Soğut. san. Bir başka işlemden önce gerçekleştirilen soğutma (özellikle sevk etmeden ya da depolamadan önce bir besin maddesinin hızlı soğutulması).

ÖNSOLUKLU sıf. Sesbilg. Söylenişi bir soluklamayla başlayan ve özellikle kimi kızılderili dillerinde bulunan bir ünsüz için kullanılır (*fox, hopi*).

ÖNSOYMUK a. Bot. Damarlı bitkilerin soymuğunun ilk dokularının tümü. (Eşanl. PROTOFLOEM.)

ÖNSÖZ a. Ed. Bir yapıtın yazılış amacını belirtmek, içeriğini tanıtmak vb. için yapıttan önce yer verilen tanıtıcı yazı. (Eşanl. DİBACE, MUKADDEME.)
—ANSİKL. Yapıtlara önsöz koyma alışkanlığı Antikçağ'a kadar uzanır: özellikle yunan (Herodotos, Thukydides, Plutarkhos) ve latin (Sallustius, Titus-Livius) tarihçiler, önsözlerinde amaç ve yöntemlerini açıklarlardı.
Divan edebiyatında manzum ve mensur yapıtların başındaki dibace*ler birer önsöz sayılabilir. Tanzimat'tan sonra yenilik getiren birçok yapıta yazarlarının gelenekten ayrılan yeni görüşleriyle ilgili önsözler yazıldı (örn. Namık Kemal'in *Celalettin Harzemşah* önsözü, Abdülhak Hamit'in *Makber* önsözü, Ahmet Haşim'in *Piyale* önsözü, Orhan Veli'nin *Garip* önsözü).

ÖNSÖZLEŞME a. Huk. İleride bir sözleşme yapılacağı konusunda yapılan anlaşma. (→ AKİT* YAPMA VAADİ.)

ÖNŞIRA a. Bes. san. Üzüm ya da elmanın sıkılmasından önce tekneden ya da sıkıcıdan akan üzüm ya da elma suyu.
—Şarapç. *Önşıra alımı*, üzüm değirmeninden geçilerek ezilmiş üzümlerden preslemeden önce, kendiliğinden akan şıranın alınması.

ÖNŞİZOFRENİ a. Psik. Gerçek bir şizofreniye doğru gelişebilen önpsikoz durumu.

ÖNTABELA a. Reklamc. Trafiğe açık her türlü yoldan görülebilecek biçimde yerleştirilen ve yakında belirli bir etkinliğin sürdürüldüğü bir binanın bulunduğunu gösteren yazı, resim vb.

ÖNTARİH a. Tarihöncesi ve tarih dönemi arasında kalan insanlık tarihi çağı.
—ANSİKL. İlk yazılı belgelerden önce gelen bu çağın temel özelliği, ilkin Bakırtaş*'a yol açan bakır madenciliği, ardından adını Tunç* çağına veren bu tunç madenciliği ve Hallstatt* çağı ya da La Tène* çağı diye de adlandırılan Demir* çağına veren demir madenciliği olmak üzere, madenciliğin ortaya çıkışıdır. Öntarihin kronolojik sınırları bölgelere göre değişiklik gösterir. Eski Şark*'ta bakırın V. binyıl'dan önce kullanıma girdiği sanılmakla birlikte, bazı okyanusya etnileri ya da Kızılderililer, madeni ancak XX. yy. eşiğinde kullanmaya başladılar.

ÖNTARSUS a. Böcbil. Böceklerin ayaklarındaki uç oluşumların tümü. (Bazı ilkel biçimlerde, öntarsus, eklemli, iki yan tırnakla çevrili bir orta tırnaktan oluşur. Sözgelimi ikikanatlılarda yan uzantılar [ya da yastıklar] ve bir orta uzantı [empodium] bulunabilir.)

ÖNTASAR a. Gerçekleştirilecek bir yapıya ilişkin ilk öneri ve düşünceleri belirten proje; avan proje.

ÖNTASARI a. Bir tasarının grafik, teknik, hukuki, iktisadi vb. nitelikteki hazırlık çalışması.

ÖNTASIM a. Mant. → ZİNCİRLEME* TASIM.

ÖNTAVLAMA a. Kaynakç. Parçaları, çekmeden kaynaklanan biçim değiştirmelerini azaltmak ve yüksek sıcaklıkta kalma zamanını artırarak sertleşme etkisini en aza indirmek için, kaynak işleminden önce ısıtma.

ÖNTEPE a. Coğ. Ana sıradağların kenarında yer alan yüzey şekilleri.

ÖNTEST a. Bir reklam mesajından beklenen etkilerin, reklamın yayımlanmasından önce değerlendirilmesi ya da ölçülmesi.
—Ruhbil. ve Topbil. Bir anket soru kâğıdının ya da bir testin ilk biçiminin sınamadan geçirilmesi. (Öntestin üçlü bir amacı vardır: 1. soru kâğıdı ya da testin uygulanma yöntemlerini saptamak; 2. sorulan soruların anlaşılma durumlarını denetlemek; 3. soruların gerçekten anket ya da testin ölçmeye çalıştığı değişkene yönelmesini sağlamak.)

ÖNTIKIZ sıf. Topol. **1.** $\forall \varepsilon > 0$ için, ε yarıçaplı açık yuvarlarla sonlu bir örtülüşü var olan bir E metrik uzayı için kullanılır. **—2.** *Öntıkız parça*, bir E metrik uzayının, metrik bir altuzay olmak bakımından öntıkız olan parçası. (E öntıkızsa bütün parçalar da öyledir. Öntıkız bir parçanın kapanışı, ya da böyle parçaların sonlu bileşimi de öntıkızdır. $\mathbb{R}^n$ nin ya da $\mathbb{C}^n$ nin öntıkız parçaları bunların sınırlı parçalarıdır.)

ÖNTİTREŞİM a. Jeofiz. Birkaç günle birkaç hafta arasında süren büyük bir depremden önce gelen ve dışmerkezi hemen hemen aynı olan yer sarsıntısı ya da deprem dizisi. (Öntitreşimler ana deprem kadar önemli olabildikleri gibi, sayıları daha çok ve zayıf genlikte de olabilir. Bu olay tipine dünyanın bütün deprem bölgelerinde rastlanmaz; öte yandan, öntitreşim, dizilerinin görüldüğü bir bölgede bile, olay yinelenmeyebilir, yani bu öntitreşimleri inceleyerek büyük bir depremin olabileceğini söylemek zordur.)

ÖNTONLU sıf. Sesbilg. Söz zincirinde, vurgulu bir heceden önce bulunan bir ünlü, bir ünsüz ya da hece için kullanılır.

ÖNTÜREME a. Sesbilg. Bir ünsüz öbeğiyle ([sp], [st], [sk]) başlayan bir sözcüğün önüne eklemlemeyi kolaylaştırmak için kökensel olmayan bir öğe eklenmesi: *stasyon* > *istasyon, stavrit* > *istavrit*.

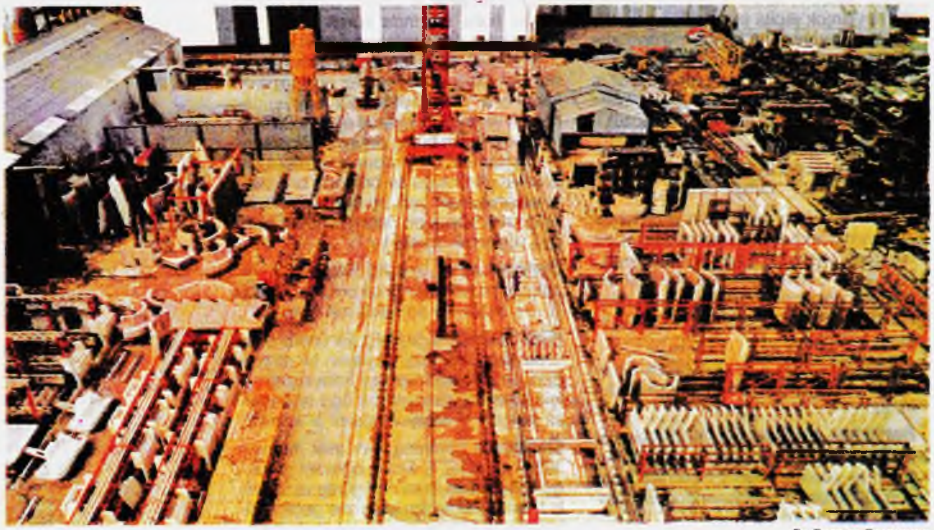
ÖNUÇAR (İbrahim), türk atlet (Manisa 1912 - *ay. y.* 1977). Spora öğrenim gördüğü Kuleli askeri lisesi'nde güreş ve futbolla başladı; ardından atletizme geçti. Gülle atmada Türkiye şampiyonluğunu kazanarak milli takıma seçildi (1933). 1940 Balkan şampiyonası'nda gülle atmada üçüncü oldu. 1942'de 15,20 m ile Türkiye rekorunu kırdı. Atletizmi bıraktıktan sonra bir süre Manisa Beden terbiyesi bölge müdürlüğü yaptı.

ÖNUYARIM a. Kardiyol. Kalp içi sinirsel iletim yolları anomalisi. (Bazı koşullarda sinirsel uyarımın çok daha hızlı yol almasına ve böylece paroksistik taşikardi nöbetlerinin ortaya çıkmasına neden olur.)
—ANSİKL. Elektrofizyolojik planda, bir önuyarım sendromu ek iletim demetlerinin varlığına işarettir: Wolff-Parkinson-White sendromunda Kent demeti, bazı Bouveret hastalıklarında James ya da Mahaim lifleri.
Bir kimsede önuyarımın varlığı, bazı olgularda görülen elektrokardiyogram anomalileri dışında tamamen belirtisiz kalabilir. Ayrıca, yinelenen paroksistik taşikardi nöbetleri her zaman can sıkıcı ve bazen kalp işleyişi üzerindeki etkileriyle ciddi olabilir.
Tedavi, aritmiyi önleyici ilaçlar verilerek yapılır.

ÖNUYUM a. Biyol. Bir bitki ya da hayvan topluluğunun halen yaşadığı ortamdan farklı bir ortamda daha iyi yaşayabilmesini ve "boş bir yerde" çoğalarak orayı kaplamasını sağlayan anatomik ve fizyolojik özelliklerin tümü.
—ANSİKL. 1902'de L. Cuenot'nun öne sürdüğü önuyum, Lamarck'ın ortaya attığı sonradan uyuma karşıt bir kavramdır: akciğer edinen bazı balıklar suyu terk edebildikleri için karada yaşamaya başladılar; çok uzun boynu olan zürafa için stepler elverişsiz, ama ağaçlıklı savanlarda yaşamak çok elverişliydi, çünkü oradaki bazı ağaçların yapraklarını o otlayabiliyordu; huş ağacı kelebeğinin melaninli mutantları koyu renkli bir destek üzerinde yaşamaya önuyum sağladı, vb. Değişinimler, önuyum ve ayıklama biyolojik evrim*in üç temel öğesidir.

ÖNÜLKE a. Yerbil. Sıradağlarda (orojenik yapılar) yan basınçlarla oluşan yapıların, genellikle üstüne devrildiği, ancak kendisi bu tektonizmadan pek az etkilenen kuşak (yapısal kutupsallık kavramı). [Levha tektoniği kavramında önülke, eski kararlı kenarı temsil eder; Massif central'in doğu kenarının Fransız-İtalyan Alpleri'nin önülkesini oluşturması gibi.]

ÖNÜRETİM a. İnş. Standartlaştırılmış öğeler ya da önceden üretilerek belirli bir plana göre birleştirilmiş bileşenler yardımıyla inşaat yapmayı sağlayan yapım sistemi. (Eşanl. PREFABRİKASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—San. Sanayide, bir malın geniş çapta üretimine girişmeden önce küçük miktarda üretilmesi.

P. Cornier-Bouygues

önüretimli öğeleri depolama alanı

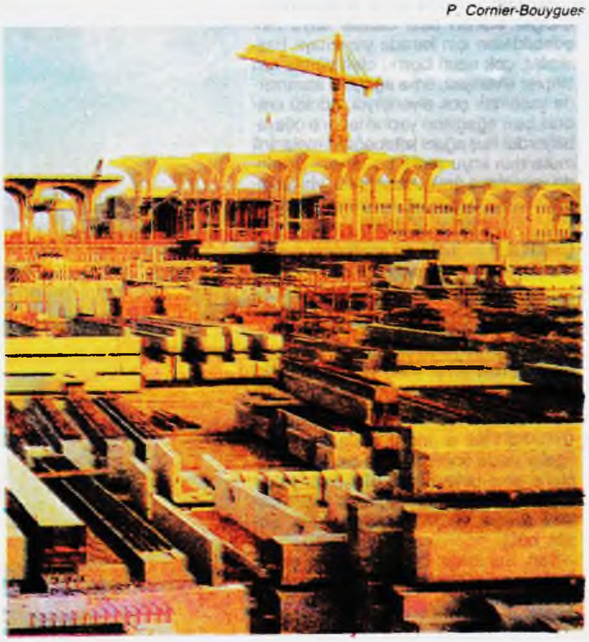

P. Cornier-Bouygues

ÖNÜRETİM

Bubiyan adasını Kuveyt kıyısına bağlayan köprünün (1981-1983; 2,4 km) yapımı sırasında önüretimli bir vusuarın yerleştirilmesi (üçgen taşıyıcı yapı. 88 t)

P. Cornier-Bouygues

Riyad Üniversitesi (Suudi Arabistan) şantiyesinden bir görünüm (1981-1984; inşaat sırasında her biri ortalama 10 t ağırlığında 80 000 önüretimli parça yerine yerleştirilmiştir)

—ANSİKL. İnş. Ahşap tekniği, yinelenen öğelerin atölyede birleştirilmesini gerektirdiğinden, uzun yıllar boyunca ahşaba uygulanan önüretim, XIX. yy.'da kalıplanmış dökme demir ve haddelenmiş demir strüktürleri de kapsamına aldı. Daha sonra, soğuk olarak kalıplanan betonarme, yeni olanaklar sundu: bağlamalı ya da bağlamasız kuru birleştirme, yerine koyduktan sonra betonla bağlama. Reims katedrali'nin bağlanmış betonarme öğelerle gerçekleştirilen yeni çatısı (H. Deneux, 1919), *hafif önüretim*'in ilk örneklerinden biridir. Aynı dönemde gerçekleştirilen sivil ya da dinsel yapıların dikmeleri, bölme duvarları ve çeşitli öğeleri de ilk örnekler arasında sayılabilir. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yeniden yapılan binalar ve planlı kent düzenlemeleri için, *ağır önüretim*'in geliştirilmesi gerekmiştir -kimi zaman şantiyede, kimi zaman da fabrikada gerçekleştirilen öğelerle-; taşıma ve kaldırma araçlarının hızla çoğalması bu sistemin yerleşmesine olanak verdi. Ayarlanabilir ve hareketli kalıplar, çeşitli yöntemler (örneğin otoklavaj) yardımıyla, önce, çeşitli biçimlerle eklenebilen panolar (levhalar), sonra hücreler gerçekleştirildi. Özellikle Rusya'da iklim koşulları yüzünden yılın büyük bölümünde geleneksel yöntemlerle inşaat yapılamaması nedeniyle, hücreler halinde önüretim yaygınlaşmıştır. Her işlev önceden belirlendiğinden "kapalı" diye nitelendirilen bu önüretimlerin kârlı olabilmesi için büyük ölçekli seri üretim zorunludur; bunun bedeli de, çoğu kez aşırıya varan bir tekdüzeliktir. Bu nedenle, "birbiriyle uyuşabilir bileşenler" den, başka bir deyişle, nitelikleri kataloglarda açıkça belirtilmiş ve çeşitli biçimlerde birleştirilebilen sanayileşmiş, modüler öğelerden oluşan "açık" önüretim önerilmiş, böylece yapım sürecinin akılcı temellere oturtulması amaçlanmıştır.

ÖNÜRETİMLİ sıf. **1.** Şantiyeye getirilmeden önce sanayi yöntemleriyle üretilmiş bir inşaat öğesi için kullanılır. (Eşanl. PREFABRİKE.) **—2.** Tümü ya da büyük bölümü önüretimli öğelerin birleştirilmesiyle oluşan bir inşaat için kullanılır: *Önüretimli bir ev.* (Eşanl. PREFABRİKE.)

ÖNVARSAYMA a. Dilbil. Bir sözcede, ileri sürülen bir görüşün mantıksal geçerliliği için gerekli olan varsayma. (Örn. *Fransa kralı keldir* sözcesinin önvarsayması *"Fransa'nın bir kralı var"*'dır ve *"kral keldir"* önermesi de aktarılan bilgidir.) || *Önvarsayma bağıntısı*, iki dilsel birim arasındaki bu tür bağıntıda, söz zincirindeki iki birimden birinin varlığı, ötekinin varlığının zorunlu koşuludur. (Örn. belirleyenin varlığı, zorunlu olarak bir adın varlığını gerektirir.)

—Mant. ve Fels. Mantıksal olarak bir önermeden önce gelen önerme. Bu önceki önerme, ikincide içerilmiştir ve ikinci önermedeki tüm öğelerin doğru ya da kanıtlanmış olduğunu varsayar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mantıkta, bir Ö önermesi ve onun olumsuzu ~Ö,Ö' 'nü içeriyorlarsa, Ö önermesinin önvarsayması Ö''dür. "Fransa kralı keldir" demek, Fransa'nın kralı olduğunu önvarsaymadır. Ö'nün olumsuzu ya da Ö'nün soru biçimi de bu önvarsaymaya dayanır. Bu nedenle kesinleme ölçütü olarak olumsuzluk, soru ya da olumluluk hallerine bakmak gerekir.

Bir önvarsaymanın doğruluğu, bağlı olduğu söylem evrenine göre temellenir. Önvarsayma yanlışsa, ya önermenin de yanlış olduğu (Russell), ya önermede bir doğruluk değerinin eksik olduğu (Frege) ya da bir dilsel yanlışlık olduğu (Strawson) sonucuna varılır. Gene bu çerçevede, önvarsayma kimi zaman bir cümlenin kullanım koşulu (Frege, Strawson), kimi zaman da içerik öğesi (Port-Royal *mantığı*, Kant) olarak tanımlanır. Pragmatik kavram olarak önvarsayma, sözce ile sözceleme arasındaki uygunluk olarak tanımlanır. "Kapıyı kapatın" türünden bir cümle, bir kapı bulunduğunu ve bu kapının açık olduğunu önvarsaymakla kalmaz, böyle bir emir verilmesine yol açan koşulları (konuşanlar arasındaki hiyerarşi ilişkileri, kapıya eşgönderim yapılmış olması) da belirtir.

Demek ki, önvarsayma kavramı, mantıkla söz edimleri arasındaki bağıntılar sorununu ortaya koyar. Dilbilimsel çözümleme, sözdizim ve sözlük yapılarını inceler. Bu yapılar, önvarsayma değerine bağlıdır. Varoluş önvarsayımları, ad öbeğiyle ve adın çeşitli belirlenim biçimleriyle ilgilidir: özel ad, tanımlık, belirleyen ilgi önermesi vb. Başka önermeler ya da örtük yüklemler, özgül sözcüklerle (*tek, öteki, aynı, zaten* vb.) ya da sözdizimsel çerçevelerle (belirleyici olmayan ilgi önermesi, çünkü'lü nedensellik önermesi, "Gelen, Ali'dir" türünden bölünmüş önerme) ilgilidir. "Ali, Ayşe'nin gelmesinden kuşkulanıyor" ve "Ali, Ayşe'nin geleceğini sanıyor", ancak, Ayşe'nin gelmesindeki gerçeklik ya da gerçek dışılığa ilişkin önvarsaymayla birbirinden ayrılır. Her tümce tipi (önesürüm, soru emiri) bazı önvarsayımlar içerir. Ör-

neğin her soru, karşısındakini cevap vermeye zorlar ve cevabı, kendi önvarsaymalarıyla sınırlar.

Demek ki, konulmuş olanla -doğrudan öne sürülen, yadsınan, sorulan- önvarsayılan arasında yapısal ve anlamsal bir hiyerarşi bulunur. Yineleme öğesi olarak önvarsayma, önceden ileri sürülen önermelere gönderme yapar; gereksiz sözleri engelleyerek söylemin tutarlılığını sağlar. Dilsel bakımdan kodlanmış söz edimi olarak (Austin, buna "deyimsiz değer" der), dinleyiciye ya da okuyucuya, bir söylem çerçevesi kabul ettirir ve bu çerçeve, sözü geçen söylemle eşkapsamlı ve örtük olarak sunulur.

ÖNVURGU a. Dilbil. İlk hecede bulunan vurgu (*An*kara, *an*sızın).

ÖNYANMA a. **1.** Bir Diesel motorunun çalışmasında, tutuşmadan hemen önceki evre. **—2.** Patlamalı bir motorda yakıt -hava karışımının yanmasından önce meydana gelen olayların tümü.
—Oto. *Önyanma odası*. Diesel tipi, içten yanmalı bir motorda, yakıt enjektörü ile silindir arasında yer alan ve içindeki gaz türbülansı yakıtın daha iyi püskürmesini sağlayan yardımcı oda.

ÖNYAPI a. Bir binanın ön cephesinde, hizadan taşan çıkıntılı bölüm.

ÖNYARGI a. **1.** Kişisel bazı ölçütlere ya da bazı görüşlere dayanarak bir kimseyle ya da bir şeyle ilgili olarak, önceden oluşmuş ve düşünceyi o kimseye, o şeye karşı genellikle olumsuz biçimde yönlendiren yargı; peşin hüküm: *Bir kimse hakkında önyargısı olmak.* **—2.** İncelemeye gerek görmeksizin, çoğu kez çevrenin, eğitimin ister istemez benimsettiği düşünce; peşin hüküm: *Toplumdaki önyargılarla savaşmak.*
—Topruhbil. Toplumsal bir gruba bağlılığından ötürü bir kişiyi dışlama ve ona tepki gösterme eğilimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Topruhbil. Belli bir gruba karşı önyargılar taşımak, bu grubun öteki toplumsal gruplardan ayırt edildiği ve farklılıkların (örneğin beyazlarla zenciler arasındaki kişilik özellikleri) vurgulandığı anlamına gelir. Buna göre önyargı, farklı ve büyük bir iç birliğe sahip bir kategoriler sistemi kuran bir *toplumsal kategorileştirme* sürecine dayanmaktadır. Önyargı aynı zamanda duygusal ve değerlendirmeci bir bileşen de içerir. Dolayısıyla değerlerle yüklü bir toplumsal kategoriler sistemi, her türlü çelişik bilgiye, değerler sisteminden bağımsız bir kategoriler sisteminin direndiğinden çok daha güçlü bir biçimde direnmekte ve bu ikinci durumda bilgi, önyargıyla çelişen şey, ortadan kaldırılmak üzere dönüşüme uğratılmaktadır. Önyargılar, ırkçılıkta, cinsiyet ayrımcılığında ve hoşgörüsüzlükte kendini gösterir.

ÖNYARGILI sıf. Önyargıları olan, önyargı ile karar veren kimse, bu kimsenin davranışı için kullanılır; peşin hükümlü: *Son derece önyargılı bir insandır.*

ÖNYAŞLILIK a. Fizyol. Sınırları genellikle 45 ile 65 yaşları arasında olduğu kabul edilen, fakat kişiden kişiye çok değişen fizyolojik involüsyon devresi.
—Psik. *Önyaşlılık bunaması*, 70 yaşından önce ortaya çıkan bunama durumu. (Alzheimer ve Pick hastalıkları, bu çerçeveye girerler.)

ÖNYAYINIM a. Yayımlanan enerjinin büyük bir bölümüne ilişkin yayılma doğrultularının, yayınım öncesi doğrultu ortalamasıyla küçük dar açılar yaptığı elektromanyetik yayınım.

ÖNYIKAMA a. Ev eşy. Bir yıkama makinesinin programında, kaba kiri almaya yarayan ilk evre.

ÖNYILDIZ a. Astrofiz. Yoğuşma evresinde bulunan ve bir yıldızın doğuşunun belirtisi olan yıldızlararası madde. (Eşanl. PROTOYILDIZ.)
—ANSİKL. Yeterince yoğun olan bir gaz bulutunun (kütlesi Güneş'inkinin 0,06 katı) çekimsel büzülmesi, merkezi sıcaklığın, hidrojen ve helyumun termonükleer birleşme tepkimelerinin başladığı ve yıldızın oluştuğu bir eşiğe kadar (yaklaşık 10^7 K) artmasını sağlar. Dolayısıyla, büzülme hızlanır, sonra durur: önyıldız, yıldız haline dönüşür. Orion bulutsusundaki *F U Orionis*, büzülmenin hızlandığı evrede gözlemlenen ünlü bir önyıldız örneğidir. Bir önyıldız ne kadar yoğunsa, yaşam süresi o kadar kısadır.

ÖNYİNELEM a. Önermeyi güçlendirmek ve simetri kurmak amacıyla aynı sözcüğün cümlenin çeşitli öğelerinin başında tekrar edilmesi. (*"Kaçar senin geyiklerin, Kazılık dağı / Kaçar iken kaçmaz olsun"* [Dede Korkut kitabı].)

ÖNYÖNELİM a. Husserl'de, bilincin yönelmişliği nedeniyle aynı anda hem şimdiye, hem de hemen gelecek olana yönelmesine yol açan eylem.
—ANSİKL. Husserl önyönelimi, "gerçekleşmesi şimdiye götüren bir bekleme yönelimi" olarak tanımlar (*Vorlesungen zur Phanomenologie des inneren Zeitbewusstseins* [Zamanın tam bilincinin görüngübilimi üzerine dersler], 24). Bir ezginin dinlenmesine eşlik eden (ve onu oluşturan) "geleceğe yansıtmalar", önyonelime örnek olarak gösterilebilir.

ÖNYUTAK a. Böcbil. Böceklerde ağzın alt bölümü. (Yutağın devamıdır. Sokucu böceklerde [sivrisinek, bazı sinekler] çok gelişmiştir ve salyanın yayılmasını sağlayan bir de kanalla donanmıştır.)

ÖNYÜK a. Metalürj. Denemeye ayrılan parçaların esneklik ve uzamalarını elden geldiğince gidermek üzere sertlik denemelerinde kullanılan ilk yük.

ÖNYÜKLENME a. Mak. san. Hareketsiz haldeyken bir kuvvetin etkisi altında kalmış bir mekanizmanın hali; mekanizma çalışmaya başladığı zaman etkiyen bir başka kuvvet, önyük adı verilen bu kuvveti dengeler ya da bu kuvvete eklenir.

ÖNYÜKSELTEÇ a. Elektron. Bir algılayıcıdan ya da bir okuma kafasından gelen işaretin gerilimini, bu işaret bir güç yükseltecine girmeden önce yükseltmeye yarayan elektronik düzenek. (Eşanl. ÖNKUVVETLENDİRİCİ, PREAMPLİFİKATÖR.)

ÖNYÜKSELTGEN a. Fizs. kim. Kendiliğinden meydana gelen yükseltgenmeyi (özyükseltgenme) katalizleyebilen kimyasal madde.

ÖNYÜZ a. Kâğ. san. Bir kâğıt yaprağının ya da kartonun, işlemden geçirilmiş, kullanılan ilk yüzü.
—Marangl. Bir eşyanın yapımında kullanılacak ağaç parçasının düzeltilmiş ilk yüzü. (Tüm çizim, işleme, montaj işlemleri bu yüze göre yapılır.) || Bir marangozluk işinin görünen yüzü.
—Nümism. Bir para ya da madalyanın, alt vurma kalıbının izini (genellikle, esas resmi ve/ya da yazıtı) taşıyan yüzü. (Diğer yüze ARKAYÜZ denir.)

ÖNYÜZBAŞI a. Ask. Yüzbaşı rütbesindeki dokuz yıllık bekleme süresinin ilk altı yılını tamamlamış olan yüzbaşılara kıdemli olduklarını belirtmek için verilen ad.

ÖPATEOSKOP a. (fr. *eupathéoscope*; yun. *eupatheia*, duyarlılık, ve *skopein*, görmek ten). Fizyol. Havanın dağılımı, sıcaklığı ve akış hızı göz önünde tutularak kişinin bulunduğu ortamda yitirdiği ısı ile duyduğu rahatlığı, eşdeğer ya da kuru sıcaklık olarak ölçen aygıt.

ÖPLOİDİ a. (fr. *euploïdie*). Genet. Belli bir bireydeki normal kromozom sayısı (2N kromozom).
—ANSİKL. Öploidi (2N kromozom), haploidi (N kromozom), triploidi (3N kromozom) terimleri her zaman tam kromozom sayısını belirttiği halde, monozomi ve trizomi bir kromozom çiftiyle ilgilidir. İnsanda öploidi 46 kromozomdur, triploidi ise 3N=69 kromozom bulunduğunu belirtir. Gametler fizyolojik olarak haploittir. Diğer türlerde, özellikle hayvanlar arasında, daha yüksek poliploidi dereceleri görülebilir: örneğin tetraploidi (4N). Kanser hücrelerinde tüm poliploidi çeşitlerine rastlanabilir.

ÖPLOİT sıf. (fr. *euploïde*). Genet. Kromozom sayıları normal olan hücrelere ya da bireylere denir.
◆ a. Öploit birey.

ÖPME a. Öpmek eylemi.
—ANSİKL. Öpme, insanlar arasındaki sevgi ve saygının bir ifadesi olarak nitelendirilir. Yaşça ya da konumca büyük olanın elini öpme, Anadolu'da bugün de yaşayan bir gelenektir. Bayramlarda, toplantılarda, ev ziyaretlerinde ya da bir iş için izin alındığında, duyulan saygının ifadesi olarak yaşça büyük olanların eli öpülür. Kimi küskünlükler, yaşça daha küçük olana büyüğün eli öptürülerek çözüme bağlanır. Öptürmek üzere elini vermemek kırgınlığın ifadesi sayılır.

Etek öpme daha çok konumca büyük olanlara duyulan saygı ve bağlılığı simgeler. Tahta çıkan hükümdarın eteğini öpme, İranlılar, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlılar vb. birçok islam ülkesinde kurumlaşmış bir gelenekti. Başta sadrazam olmak üzere devlet büyükleri ve elçiler sıraya girerek hükümdarın eteğini öper, böylece saygı ve bağlılıklarını bildirmiş olurlardı. Ayrıca bayramlarda ve cuma namazlarında da etek öpme âdeti vardı. Aynı geleneğe çeşitli tarikatlarda da rastlanıyordu. Şeyhin elini, eteğini öpme oldukça yaygın bir gelenekti. Bazı tarikat şeyhleri, müritlerine avuç içlerini öptürürlerdi. Aynı tarikattan olanlar karşılaştıklarında birbirlerinin sağ ellerini ya da birbirlerine dokunarak dokundukları yeri öperlerdi.

Takdir duygularını ifade etmek ya da vedalaşmak amacıyla alından öpme geleneği de yaygındır. Bunun yanı sıra Anadolu'nun hemen her yöresinde, karşılaşan ya da vedalaşan kişiler sevgi ifadesi olarak birbirlerinin yanaklarını öperler.

Anadolu'da öpmeye ilişkin çeşitli inanışlar da vardır. Gözden öpmenin ayrılık getireceği, çok öpülen çocuğun renginin solacağı, fazla sevilip öpülen çocuğa nazar değeceği bunlardan birkaçıdır.

ÖPMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi öpmek*, sevgi, şefkat, saygı, aşk belirtisi olarak, dudaklarını o kimseye, o şeye değdirmek: *Bir kadının elini öpmek. Alnından, dudaklarından öpmek. Toprağı öpmek.* **—2.** *Öp babanın elini*, beklenmedik, olumsuz bir durumla karşılaşınca "şimdi ne olacak, ne yapacağız" anlamında kullanılır (tkz.). || *Öperken ısırır*, bir kimsenin güler yüzlü ve yumuşak görünümüne aldanmamak gerektiğini belirtmek için kullanılır. || *Öpüp de başına koymak*, bir şeyi sevinçle, istekle kabul etmek, minnetle karşılamak.
◆ **öptürmek** ettirg. f. Bir kimseyi öpmeye zorlamak ya da öpmesine izin vermek: *Her bayramda elini öptürür. Yanaklarını kimseye öptürmez.*
◆ **öpülmek** edilg. f. Öpmek eylemine konu olmak.
◆ **öpüşmek** işt. f. Karşılıklı olarak birbirini öpmek.

ÖPTÜRMEK → ÖPMEK.

ÖPÜCÜK a. **1.** Dudaklarını bir kimsenin yüzüne, bedenine ya da herhangi bir nesneye değdiren bir kimsenin eylemi; buse: *Bir öpücük vermek. Alnına bir öpücük kondurmak. Bir kimseyi öpücüklere boğmak.* **—2.** Dudaklara götürülüp öper gibi yapan elin hareketi: *Çocuk sokaktan gelip geçenlere öpücük yolluyordu.*

Öpücük, Brancusi tarafından birçok kez ele alınan tema. 1908 tarihli *Öpücük* (Craiova müzesi, Romanya), profilden iki büs-

E. D. Allemand

Öpücük
Constantin Brancusi'nin heykeli taş (1925)
Brancusi atölyesi
Art moderne ulusal müzesi, Paris

Öpücük
Rodin'in yapıtı (1886)
mermer
Rodin müzesi, Paris

Mançurya ördeği

üstten görünüm

yeşilbaş ördek

alttan görünüm

koşucu hint ördeği

yeşilbaş ördeğin dişisi, palazı ve erkeği

BAZI ÖRDEK TÜRLERİ

tün bir araya geldiği taş bir bloktur. Paris'te Montparnasse mezarlığı'nda bir mezartaşı olan 1910 tarihli *Öpücük*, Brancusi'ye göre yaşamın ölüme karşı kazandığı zaferi simgelemektedir; yapıt, figürlerin kesin düzlemler halinde uzadığı bir koşutyüzlüye indirgenmiştir. Tema, soyutlamanın en üst derecesine 1937-38 yıllarında, Tirgu-Jiu'daki (Romanya), *Öpücük kapısı* ile ulaşır: çift, dikdörtgen bir modüle dönüşmüştür; modül yinelenerek bir friz oluşturur.

■**Öpücük,** Rodin'in, pişmiş toprak, alçı, mermer (1886, Rodin müzesi, Paris), bronz olarak işlenen ünlü heykel grubu. İçten bir sevgiyle birbirine sarılmış çift, üzerinde ışığın kaydığı gerçekçi ve yumuşak biçimlerle anlatılmıştır.

ÖPÜLMEK → ÖPMEK.

ÖPÜŞ a. Öpmek eylemi ya da biçimi.

ÖPÜŞME a. Öpüşmek eylemi.

ÖPÜŞMEK → ÖPMEK.

ÖRCİN a. İp merdiven.

ÖRDEK a. **1.** Kazsılar takımının ördekgiller familyasından su kuşu. (Bk. *ansikl.* böl. Zool.) **—2.** Erkek hastaların yataktan kalkmadan idrar yapabilmeleri için kullanılan, camdan ya da plastik maddeden yapılmış, özel biçimli kap. **—3.** *Arg.* Uzun yolculuklarda şoförlerin yollardan aldıkları yolcu. **—4.** *Arg.* Aptal, sersem. **—5.** *Ördek avlamak*, uzun yolculuklarda yollardan yolcu toplamak (arg.). || *Ördek başı* → ÖRDEKBAŞI. || *Ördek yürüyüşü*, çömelmiş durumdayken yürüme.

—Avc. *Ördek avı*, öbür kuşların av mesiminden daha önce başlar. Yaban ördeği avı, tekneyle ya da pusuya yatarak yapılır. Yaban ördeği avında daha çok epanyöller ve retriever'ler kullanılır. Av için pusuya yatan avcılar, genellikle yaban ördeklerini çekmek için çığırtkanlardan yararlanırlar.

—Havc. *Ördek kanat*, bir uçağın gövdesinin ve kanat takımının önüne yerleştirilen yatay kuyruk takımı.

—Zool. *Asalak ördek*, Amerika'da yaşayan, yumurtalarını çeşitli kuş türlerinden hayvanların yuvasına bırakan ördek (ördekgiller familyası). || *Boz ördek* → BOZÖRDEK. || *Berberistan ördeği* ya da *misk ördeği* → BERBERİSTAN ÖRDEĞİ. || *Büyük testeregagalı ördek* → BÜYÜK TESTEREGAGALI. || *Deniz ördeği* → KARAPATKA. || *Dikkuyruk ördek* → DİKKUYRUK. || *Hanım ördeği* → HANIM ÖRDEĞİ. || *Hint ördeği*, Cava kökenli evcil ördek ırkı. (Hareketleri çok canlıdır. Çok bol yumurta yapar.) || *Kadife denizördeği* → KADİFE DENİZÖRDEĞİ. || *Macar ördeği* → MACAR ÖRDEĞİ. || *Mançurya ördeği*, Mançurya ve Japonya kökenli, çokrenkli tüylü, başı tepelikli ördek. (1745'te süs kuşu olarak Avrupa'ya getirildi. Bil. a. *Aix galericulata;* ördekgiller familyası.) || *Ördek palazı*, ördek yavrusu. || *Ördek palazı*, ördek yavrusu. || *Ördek topu*, eskiden bazı ülkelerde ördek avında kullanılan büyük kalibreli tüfek ya da küçük top. || *Tüneyen ördek*, Kuzey Amerika'da yaşayan süs ördeği. (Hayvanat bahçelerinde sık sık bu kuşa rastlanır. Bil. a. *Aix sponsa.* Ördekgiller familyası.) || *Yaz ördeği* → YAZ ÖRDEĞİ. || *Yeşil baş ördek.* → YEŞİLBAŞ ÖRDEK.

—ANSİKL. Zool. Ördekgiller familyasının tıknaz gövdeli, kısa boyunlu (kuğuların tersine), geniş ve yassı gagalı, gagalarının yanında çamuru süzmek (besin maddelerini tutar) için yapracıklar bulunan, kısa ayakkemerli, perdeli ayaklı *(palmipedes)* üyelerine genellikle ördek adı verilir. Ördeklerin çoğu *Anatinae* altfamilyasında toplanır; bu altfamilyaysa birçok oymağa ayrılır: *Tadornini* (al kuşaklı ördek, mısır kazı, Güney Amerika'daki tepeli ördek vb.); *Merganettini* (*Merganette* cinsi üyeleri); *Cairini* (mançurya ördeği gibi tüneyen ördekler, cüce kaz, gambiya kazı, berberistan ördeği); *Somateriini; Oxyurini* (mavi gagalı ördek); *Mergini* (testeregagalı ördek, sarıgöz, kutup dalıcıördeği, *Melanitta* cinsi üyeleri); *Anatini* (çamurcunlar, yüzerördekler [su altına dalmadan dip çamurunu karıştıran ördekler]). Arka parmağında bir perde bulunan *Aythini*'lere (dalıcı ördekler [dalıcı ördek], elmabaş vb.) gelince, bazı bilim adamları bu ördekleri ayrı bir altfamilyada toplarlar: *Fuligulinae.* Türkiye'de rastlanan diğer ördek türleri: sütlabi*, testereburun*, tepeli* patka, paspaş*, küçük testereburun, angut*, kaşıkçın*, fiyu*, bıldırcın ördek, hergeleci*.

—Zootekn. Evcil ördekler iki yabani türden gelir: Berberistan* ördeklerini veren misk ördeği *(Cairina moschata)* ve öteki evcil ördekleri (Pekin, Labrador, hint koşucu ördekleri, vb.) veren yeşilbaş yaban ördeği *(Anas platyrhynchos).* Ördek, genellikle kolay yetiştirilen ve her mevsime dayanıklı bir hayvandır. Üretimin en nazik evresi civcivlerin yetiştirilmesidir. Ördek genellikle küçük aileler halinde yaşar, her erkeğin gözdeleri vardır: altı dişiye yaklaşık bir erkek düşer. Cins ördekler beşinci aya doğru yumurtlamaya başlar. Dişi gece ya da sabah erken yumurtlar. Yumurtlama rekoru, 365 günde 363 yumurta ile hint koşucu ördeğinindir. Bu durum kuşkusuz bir rekordur, ama cins yumurtlayıcı ördeklerde (hint koşucu, kaki kampel) genel olarak yılda 200'ün üzerinde yumurta alınabilir.

Bazı ülkelerde ördek yumurtası sarı rengi ve katı yağ kıvamında oluşu nedeniyle pastacılıkta kullanılır. Ördek yetiştirmenin başlıca amacı çabuk gelişen ördek palazlarını üretmektir. Et üretimi için ıslah edilmiş ırklarda 10 haftada 2 kg'lık dişiler ve 3,5 kg'lık erkekler elde etme olanağı vardır.

ÖRDEKBALIĞI a. Zool. LAPİN'in eşanlamlısı.

ÖRDEKBAŞI a. Laciverde bakan koyu yeşil renk.

◆ sıf. Bu renkte olan.

ÖRDEKGAGASI a. Açık turuncu renk.

◆ sıf. Bu renkte olan.

ÖRDEKGİLLER a. Perde ayaklı su kuşları familyası. (Ördekgillerin bedeni hantal, gagası çoğunlukla mikrofaj beslenmeye elverişli dış yapracıklarla sınırlıdır; erkeklerin bir penisi vardır; yavrular yuvadan çabuk ayrılırlar. Familya iki oymağa ayrılır: *Anserinae* [kuğular, kazlar, Branta cinsi üyeleri, vb.]; *Anatinae* [al kuşaklı ördek, ördek, çamurcun, dalıcı ördek, testeregagalı, sarıgöz, *Melanitta* cinsi üyeleri]. Bil. a. *Anatidae.*)

ÖRDEKLİK a. Ördeklere ayrılmış gölcük.

ÖRDEKMERCİMEĞİ a. Sumercimeğine çok benzeyen ve kimi zaman durgun suların yüzeyinde bol miktarda bulunan çok küçük su bitkisi. (Bil. a. *Wolffia* [alman hekim J. F. *Wolff*'un adından]. *Lemnaceae* familyası.) [Bitki, köksüz, 1 mm çapında yarıküresel küçük bir mercimeği andırır. Avrupa'da çiçek açmayan türü *Wolffia arrhiza* tomurcuklanmayla çoğalır.]

ÖRDEKUÇAK a. Klasik uçak konumlarından farklı olarak kuyruk takımı gövdenin önünde, kanadı ise arkada bulunan uçak. (İlk uçakların gerçekleştirildiği dönemlerde birçok yapımcı, özellikle de Wright kardeşler ve Voisin bu formülü uygulamışlardır. Günümüzde de, sesüstü uçakların en hızlılarında bu düzenleme biçimine dönülmektedir.)

ÖRDÜRMEK → ÖRMEK.

ÖRE (isveççe), **ØRE** (danca ve norveççe) a. Danimarka, Norveç ve İsveç'in, kuronun yüzde biri değerinde, ufak parası.

ÖREBRO, İsveç'te kent, Svarta'nın Hjälmar gölüne döküldüğü yerde, il *(län)* merkezi; 120 944 nüf. (1991). XIII. yy. kilisesi; XVI. yy.'dan kalma şato. Müzeler. Ayakkabıcılık. Tekstil ve besin sanayileri. Kâğıt hamuru. *—Örebro ili;* 8 515 km²; 271 523 nüf. (1990).

ÖREK a. **1.** Özellikle duvarcının ve dülgerin yaptığı her tür yapı. **—2.** *Yörs.* Başıboş gezen hayvan sürüsü.

ÖREK (Osman), kıbrıslı siyaset adamı (Lefkoşa 1925). İstanbul'da hukuk öğrenimi gördü. Lefkoşa'da avukatlık yaptı (1952-1959). Londra konferansı'nda Dr. Fazıl küçük ve Rauf Denktaş ile birlikte Kıbrıs türk toplumu'nu temsil etti. Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Lefkoşa milletvekili seçildi; Savunma bakanı oldu. 1974'teki Kıbrıs barış harekâtı'ndan sonra kurulan Kıbrıs Türk Federe devleti Başkan yardımcılığına getirildi. 1976'da Meclis başkanlığına seçildi. 1978'de bir süre Başbakanlık yaptı. Sonra gene avukatlığa başladı.

ÖREKE a. Eskiden, tekstil elyafını eğirmede kullanılan, çoğunlukla süslü ve baş kısmı şişkin ya da çatallı, genellikle ağaçtan (özellikle sorgun ağacı) değnek.

—Bağc. *Öreke tarzı*, meyve veren dalların, çotuğun köküne tespit için küçük kemerler biçiminde kıvrılması ve sırıklar tutturulan bağ çubuklarının dikilmesi işlemlerinden oluşan ve Aşağı Ren ve Yukarı Ren havzalarında kullanılan bağcılık yöntemi.

ÖRELEMEK g. f. *Yörs.* **1.** Gelişigüzel, üstünkörü iş yapmak. **—2.** Biçim vererek düzeltmek.

◆ **örelenmek** edilg. f. Sözkonusu bir işse, üstünkörü yapılmak; bir yerse, biçim verilmek, düzeltilmek.

ÖRELENMEK → ÖRELEMEK.

ÖREN a. **1.** Eski kent, yapı, vb. kalıntısı; harabe. **—2.** *Ören gülü*, yabangülü.

—Bot. *Ören bitkisi*, özellikle örenlerin üzerinde, evlerin, yolların ve genellikle insan bulunan yerlerin yakınında yetişen bitkiye ya da bitki topluluğuna denir. (İnsanın etkinliğinden doğan bazı artıkların içerdiği organik maddelerin ayrışması ve mineralleşmesi dolayısıyla toprakta bol miktarda amonyaklı ve nitrik azot bulunduğu için ören bitkileri çoğunlukla nötrofildir. Kireçli tozların fazlalığı da bunu kolaylaştırır.)

◆ sıf. Yıkıntılarla dolu: *Ören yolu.*

ÖREN, Muğla'nın Milas ilçesine bağlı bucak; 9 041 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Ören*, 1 865 nüf. (1990).

ÖREN, Malatya'nın Akçadağ ilçesi merkez bucağında belde; 2 888 nüf. (1990).

ÖREN, İzmir'in Kemalpaşa ilçesi merkez bucağında belde; 3 476 nüf. (1990).

ÖREN, Giresun'un Eynesil ilçesi merkez bucağında belde; 3 319 nüf. (1990).

ÖREN, Balıkesir'in Burhaniye ilçesine bağlı turistik merkez. Edremit körfezi kıyısında. Oteller, pansiyonlar, çeşitli turistik kuruluşlar.

ÖREN (Enver), türk gazeteci ve işadamı (Honaz, Denizli, 1939). Kuleli askeri lisesi'nden sonra İÜ Fen fakültesi zoolojibotanik bölümünü bitirdi (1961). Bir süre asistanlık yaptıktan sonra iş hayatına atıldı; başlangıçta *Hakikat* adıyla çıkardığı *Türkiye* gazetesini kurdu (1970). Türkiye' de ilk defa "iş yerlerine ve evlere elden gazete dağıtımı" modelini ve aynı dağıtıcı kadroyla eşya pazarlama hizmetini başlattı. Sonra Türkiye gazetesinin de aralarında bulunduğu 13 şirketten oluşan *İhlas gazetecilik holding aş*'yi kurdu. Grubun süreli yayınları da oldu (*Türkiye*

çocuk, ingilizce *Turkey* [ekonomi], *Tekstil ve teknik, İnsan ve kâinat, Medikal gazete* [tıp], vb.); 1983'te Türkiye *Gazetesi Radyo ve Televizyonu* (TGRT) ile İhlas aş televizyon yayımcılığına da girdi.

ÖRENCİK, Kütahya'nın Emet ilçesine bağlı bucak; 12 976 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Örencik,* 4 650 nüf. (1990).

ÖRENLİK a. Ören durumuna gelmiş yer; harabelik, viranelik.

ÖRENSOY (Tevfik Recep), türk hekim (İstanbul 1875 - *ay. y.* 1951). Askeri tıbbiye'yi hekim yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1898). Gülhane hastanesi'nde bir süre staj yaptıktan sonra Almanya'ya, Würtzburg Üniversitesi'ne gönderildi (1900). Dönüşte (1904), ilk kez tıp programına giren embriyoloji dersini okutmakla görevlendirildi. Askeri tıbbiye'de embriyoloji (1905), Tıbbiye mektebi'nde histoloji okuttu (1906). Tıp fakültesi embriyoloji ve histoloji profesörü oldu (1908). 1909'da askeri ve sivil tıbbiye birleştirilince, yeni tıp fakültesinde histoloji ve embriyoloji profesörü olarak görev yaptı. 1942'de emekliye ayrıldı.

Türkiye'de histoloji ve embriyolojinin gelişip yerleşmesi konusunda yoğun çaba harcayan Örensoy, yapıtlarıyla da bu alana katkıda bulundu. Yapıtlarının başlıcaları: *Oesephagus bezleri* (1910); *Über zwei Abnormitaten der Medulla Oblongata des Menschen* (1901); *Histologia* (1936); *Kısa embriyoloji* (1941); *Duyu organları* (1944).

ÖRENŞEHİR, Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı bucak; 4 023 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Örenşehir* (esk. *Viranşehir*), 275 nüf. (1990).

ÖRENTEPE. Arkeol. İçel'in Mut ilçesinde, Mut-imrahor yolu üzerinde höyük; D. H. French tarafından yapılan yüzey araştırmalarında (1963), İ.Ö. III.-II. binyıl'lara ve Hitit dönemine ilişkin seramikler ele geçti.

ÖRENYE KÜTÜĞÜ a. Denizc. Karadeniz kıyılarında odun ve kereste taşımada kullanılan, tek direkli, gabya ve randa donanımlı tekne. (Gövdesi, rampa kenetleriyle bağlanarak inşa edilir.)

ÖRF a. (ar. *ʿurf* tan osm. *ʿörf*). Bir toplumda o topluluğun bireylerince benimsenmiş davranış biçimi, davranış ilkeleri; gelenek, âdet: *Örflerine bağlı bir halk.*
—Esk. giy. Osmanlı devletinde şeyhülislam, kazasker ve İstanbul kadısı'nın resmi günlerde giydikleri bir tür büyük kavuk. (Üzerine burma tülbentten sarık sarılırdı.)
—Huk. *Örf ve âdet hukuku,* bir toplumda kendi kendine oluşan ve sürekli yinelenerek yerleşen âdetlerin, yaptırıma (müeyyide) bağlanmasıyla meydana gelen kural ya da kurallar bütünü; yazılı olmayan hukuk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. Şeriata ve akla göre iyiliği ve yararı herkesçe kabul edilen şey. (Örfler, islam hukukunda iyi nitelik taşıyan geleneklerdir.) || *Örfi âm,* kimin tarafından ortaya atıldığı belli olmayan ve ülkenin tümünde ya da büyük bir bölümünde geçerli olan örf. || *Örfi has,* belli bir meslek çevresinde ya da ülkenin belli bir bölgesinde kabul edilen örf. || *Örfi kavli,* bir topluluğun bir sözü başka başka anlamlar vermeden, tek bir anlamda kullanmaları. || *Örfi tari,* ortaya çıktığında, örf olarak kabul edilmeyip zamanla ortak bir anlam kazanarak meydana gelen örf.
—ANSİKL. Huk. Bir geleneğin ya da âdetin örf ve âdet hukuku kuralı haline gelmesi için üç öğe gereklidir: 1. maddi öğe (süreklilik, bir âdetin zaman içinde yinelenmesi); 2. manevi öğe (kişilerin bunlara uyma konusundaki inançları); 3. hukuksal öğe (bu kurallara uymanın zorunlu hale gelmesi, yani yaptırıma bağlanması).

Örf ve âdet kuralı hukukun yazılı olmayan kaynaklarındandır. Yargıç, hukuksal anlaşmazlıkları çözmek için öncelikle yazılı hukuk kaynaklarına başvurur. Bir anlaşmazlığı çözüme bağlayan yazılı hukuk kaynağı yoksa, sorunu örf ve âdete göre karara bağlar. Örf ve âdet hukuku kuralları etki alanlarına göre ikiye ayrılır: 1. genel örf ve âdet kuralları ülkenin her yerinde uygulanır; 2. özel örf ve âdet kuralları ise ya belirli bir bölge içinde ya da belirli bir meslek grubu içinde geçerlidir.

ÖRFEN be. (osm. *örf* ten *örfen*). Örf, âdet gereğince.

ÖRFİ sıf. (ar. *ʿurf* ve *-î*'den *ʿurfî*). *Esk.* Âdetle, gelenekle ilgili.
—Esk. giy. *Örfi destar,* örf adı verilen kavuğun üzerine sarılan burma sarık.
—Huk. *Örfi idare,* SIKIYÖNETIM'in eşanlamlısı.
—İkt. tar. *Örfi vergi,* Osmanlı İmparatorluğu'nda öşür, haraç, zekât ve cizyeden oluşan şeri vergilerden ayrı olarak, fethedilen yerlerde eskiden beri alınan vergilerle, bu ülke ya da bölgelerin özelliklerine, günün gereksinimlerine göre konan yeni vergilere verilen ad. (Belirli bir sisteme girmeyen bu vergilere çeşitli yerlerde değişik biçimlerde uygulanmış olan gümrük, duhuliye, pazar resimleri örnek olarak gösterilebilir.)

ÖRFİ (Cemalettin Muhammet bin Bedrettin-i Şirazi), iranlı şair (Şiraz 1555 - Lahor 1591). "Örfi" mahlasını, şeri ve örfi kanunlarla uğraşan babasının mesleğinden dolayı aldı. Öğrenimini Şiraz'da tamamladı. Erken yaşta şiir yazmaya başladı; çağdaş şairlerle şiir yarışmaları yaptı. Hindistan'a gitti; önce Ekber'in veziri Mirza Abdürrahim Han'a kapılandı, sonra Ekber'in hizmetine girdi. Lahor'da öldü; kemikleri otuz yıl sonra Necef'e götürülerek oraya gömüldü.

XVII. yy.'dan başlayarak Türkiye'de tanınmaya başlayan Örfi en çok Nef'i'yi etkiledi. Ününü daha çok kasidelerine borçludur. Gazellerinde felsefi düşüncelerine de yer verir. Başlıca yapıtları: *Divan;* Nizami'nin yapıtlarından esinlenen *Mecme ül-ahbar* ve *Ferhat ü Şirin* adlı mesnevileri; tasavvufla ilgili *Nefsiyye.*

ÖRFİ (Ağazade Mehmet Efendi), asıl adı **Mahmut,** türk şair, tarihçi (Edirne ? - *ay. y.* 1772 ?). Babası yeniçeri ağasıydı. Bostancı ocağı'ndan yetişti, kethüdalığa kadar yükseldi. Sadrazam Damat İbrahim Paşa kendisine Lüleburgaz'daki İbrahim Hanzade evkafına bakma görevini verdi. 1730 Patrona ayaklanmasında İbrahim Paşa'nın adamı olarak tanındığından işi elinden alındı. Şiirleri *Divan*'ındadır. *Leyla ile Mecnun, Muhabbetname* gibi mesnevileri vardır. Tarihle ilgili yapıtları: *Mefhum üt-tevarih* (Âdem'den 1659'a kadar genel tarih), *Örfi Mahmut Ağa tarihçesi* (bas. 1874). [→ Kayn.]

ÖRFİYAT çoğl. a. (ar. *ʿurfî*'nin çoğl. *ʿurfiyyât*). *Esk.* Gelenekle ilgili, geleneğe ait şeyler.

ÖRFİYE sıf. (ar. *ʿurfî*'nin dişl. *ʿurfiyye*). *Esk.* **1.** Örfle, âdetle ilgili. **—2.** Askeri yönetim için kullanılır: *İdare-i örfiye* (sıkıyönetim).

ÖRGE a. MOTİF'e karşılık olarak önerilen sözcük.

ÖRGEEVREN (Süreyya), türk siyaset adamı (Sındırgı 1888 - Ankara 1969). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi (1911). Balkan savaşı'nda Taşova savcısıyken Yunanlılar'a tutsak düştü; savaş sonunda yurda döndü. Birinci Dünya savaşı'na gönüllü olarak katıldı, Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde çalıştı. Şam işgal edilince İstanbul'a gitti; Edremit ve Nazilli'de savcılık yaptı. Söke'de yargıçken bir Kuvayı milliye müfrezesi oluşturdu ve yunan işgalcilere karşı direnişte etkin rol oynadı. TBMM'nin ikinci döneminde Karesi (Balıkesir) milletvekili seçildi (1923); 1950 yılına kadar Balıkesir, Aksaray ve Bitlis milletvekili olarak Parlamento'da yer aldı. Şeyh Sait ayaklanması üzerine oluşturulan Diyarıbekir İstiklal mahkemesi savcılığı görevini yürüttü. Bu göreviyle ilgili anılarını *Dünya* gazetesinde yayımladı (1957).

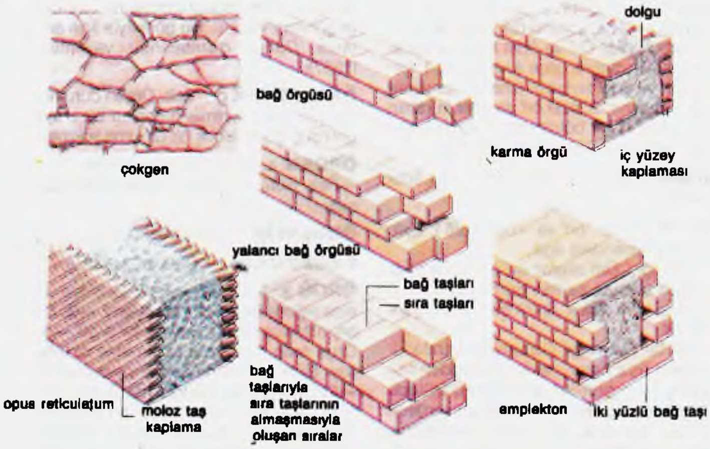
ÖRGELEMEK g. f. Fels. Örgen durumuna getirmek, ayrılmış parçaları bir araya getirip iş görebilecek bir duruma sokmak.

ÖRGEN a. ORGAN'ın eşanlamlısı.
—Fels. Bütünün belli bir görevi olan parçası.

ÖRGENLİK → ORGANİZMA.

ÖRGENCİLİK → ORGANİZMACILIK.

ÖRGÜ a. **1.** Örmek eylemi, özellikle de elde şişlerle bir şey örmek eylemi. **—2.** Bir şeyin örülüş biçimi: *Gevşek bir örgü.* **—3.** Örgü ören bir kimsenin örmekte olduğu şey: *Eline örgüsünü alıp köşeye oturdu.* **—4.** Örülmüş saç bölüğü. (Bk. *ansikl.* böl. Folk.) **—5.** Bir yazının planı, bir anlatının kurgusu; çatı. **—6.** *Olay örgüsü,* bir anlatıda olayların sıralanışı. **—7.** *Örgü makinesi,* triko yapmayı sağlayan makine. || *Örgü örmek,* şişlerle ve elde örgü işleri yapmak.
—Bot. Bazı mantarların şapkasının kenarında bulunan ve sapın üzerine kadar uzayan liflerin tümü.
—Dokubil. Bir dokunun çatısını ya da dayanıklı kısmını oluşturan öğeler.
—Mim. ve İnş. *Duvar örgüsü,* taş, tuğla ya da mermerlerin, bir yapının, bir anıtın şu ya da bu bölümüyle olan bağıntılarına göre uygun bir biçimde yerleştirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kabartmalı duvar örgüsü,* kabartmalar oluşturan duvar örgüsü.
—Mim. ve Süslem. sant. Birbirinin içinden geçirilmiş girift şeritlerden oluşan kesintisiz bezeme.
—Örg. *Örgüye başlama,* örgü şişine ilmik geçirme. || *Lastik örgü,* tutulmuş ilmikli örgü tipi; ilmikler, tezgâhtaki iğne yataklarından birine, sonra diğerine düşürülerek oluşturulur.
—Polim. Zincirlerin kendi aralarında çoğunlukla ortak değerlikli bağlarla birbirine bağlanması sonunda oluşan üçboyutlu, makromolekül yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. Bir dokumada, atkı ve çözgü ipliklerinin bir desene göre kesişme biçimi. || Dokuma işlemi sonunda, çözgü ve atkı ipleri arasında oluşan bağlantı. || Birbirlerine bağlanışlarıyla dokumaları oluşturan ipliklerin yerleştiriliş biçimi.
◆ sıf. Örgü biçiminde olan şey için kullanılır.
—Elektrotekn. *Örgü kılıf,* elektrik kablolarını ayırmada ya da kaplamada kullanılan, dokuma ipleri ya da metal tellerden örülü kılıf.
—Şeritç. *Örgü şerit,* çözgü iplikleri birbirleriyle çaprazlaşan ve atkı ipliği bulunmayan şerit türü.
—ANSİKL. Folk. Örgü, kadınların çok eski dönemlerden beri saçlarını derli toplu tutmak için uyguladıkları bir saç biçimidir. Saçın gürlüğüne ya da modaya göre tek, çift ya da çok sayıda belik halinde örülen saçlar, kimi zaman kurdele, şerit, kılabdanlara dizilmiş altın, inci vb. ile süslenip uçları çeşitli süslerle tutturulurdu. Anadolu'da, özellikle Türkmenler'in yaşadığı yörelerde birçok belik halinde örülmüş ve şeritler, boncuklarla süslenmiş saç biçimi bugün de yaygındır. Örgü kırsal yörede yaşayan kadınların başlıca saç biçimlerinden olmasının yanı sıra kentlerde de zaman zaman moda olmaktadır.
—Mim. ve İnş. Uzun süre savunma ve din yapıları, tapınaklar, oyulan ya da inşa edilen mezarlarla ilgili gereksinimleri karşılayan taş işçiliği, yavaş ve masraflı bir teknik olduğu için, en az zarar ve işgücüyle hammaddeden yararlanmaya çalıştı. Taşları ocaklardan çıkarma araçlarının ve gerekli aletlerin yetersizliği, İ.Ö. I. binyıl'a kadar Anadolu'da, Yunanistan'da ve Etruria'da, Ortaçağ'a kadar Amerika ya da Japonya'da istinat ve sur duvarları için, yer sarsıntılarına ya da insanlara dayanabile-

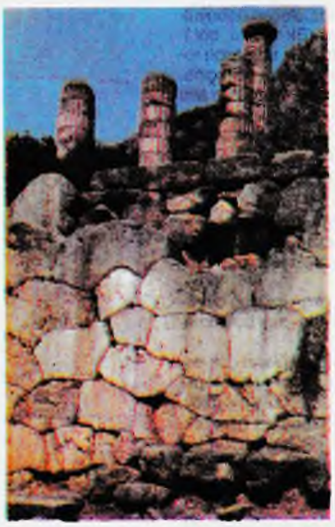

…kta kullanılan çeşitli **örgü** türleri

J. P. Paireault-Magnum

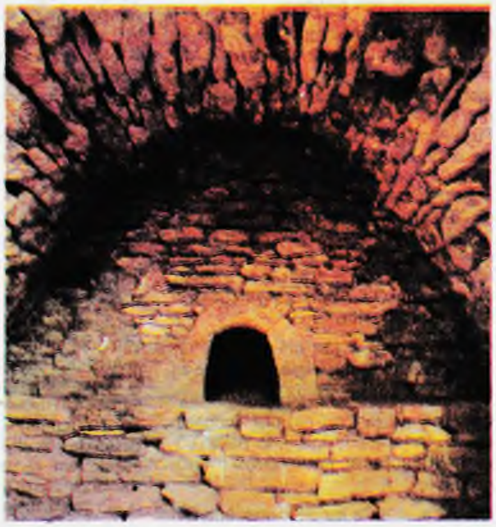

kyklops **örgüsü** (Sacsahuaman'daki inka kalesi, Cuzco bölgesi [Peru] XV. yy. [?])

S. Held

altta solda: çokgen **örgü** (Delphoi'deki Apollon tapınağı'nın teras duvarı VI. yy.'ın son çeyreği)

J. C. Fauchon-Scope

sağda: kuru taşlarla gelişigüzel **örgü** (Vaucluse'deki bir köy kulübesinin içi)

cek *kyklops* ya da *çokgen* örgünün seçilmesine yol açtı. Son derece hassas, eğik derzli duvar örgüleri, vurma ve aşındırma yoluyla dev kaya bloklarıyla gerçekleştirildi. Buna karşılık, az çok kalın banklar halindeki tortul kayaçların çekiçler ya da sert metalden keskilerle işlenmesi, daha zahmetli bir işti. Katmanların birbirine koşut olması, bank yüksekliğine, taşıma ve kaldırma olanaklarına bağlı olarak, çeşitli boyutlarda koşutyüzlü biçimler elde edilmesini sağlıyordu. Yeterli aletlerin bulunmaması ve gelenekler, Mısır'da vurma ve aşındırma usullerinin kireçtaşı ve kumtaşı işçiliğinde uzun yıllar geçerli kalmasına yol açtı. Duvarların düzgün örgü sıralarından oluşmaması ve derzlerin oyulmuş bir kaplama arkasına gizlenmesi bu yüzdendir. Dev blok işçiliği, çok gelişmiş bir taş yontma sanatıyla birlikte Ahemeniler, Yunanlılar ve Romalılar'da da görülecektir.

• *Eski Yunan*'da, harçsız olarak bir araya getirilen ve metal kenetlerle tutturulan, ama yüksekliği ve genişliği (bağ örgüsü) ya da yalnız genişliği (yalancı bağ örgüsü) ayarlanan, büyük, orta ve küçük boyda taşlar kullanılmıştır; *emplekton* türü düzenlemedeyse, iki yüzlü bağ taşlarından yararlanılmıştır.

• *Roma*'da, Etrüskler'in ardından ve imparatorluk dönemine kadar, düzgün anıtsal örgü ya da *opus quadratum* yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

İ.Ö. II. yy. başında, yapım sanatında gerçek bir devrim sayılan çimentoya bağlı olarak dolgu yönteminin benimsenmesi, duvar örgüsünün işlevini tümüyle değiştirdi: artık örgü, dolgulu bir duvarın iç bölümünü gizleyen süsleyici bir kaplamadan başka bir şey değildi.

Başlangıçta bu kaplama, düzgün olmayan moloz taşlarla yapılıyordu *(opus incertum)*. Sonra, İ.Ö. II. yy. boyunca, duvarın tabanına göre eğik bir kafes izlenimi veren moloz taşlarla gerçekleştirilen kaplama ortaya çıktı ve İ.Ö. I. yy.'ın ortalarına kadar uygulandı. 100 yılından sonra Augustus döneminin ayırtedici örgü türü *opus reticulatum* (köşeleri üzerine yerleştirilen kare moloz taşlar) görülmeye başladı.

Duvarları, son derece düzgün, pişmiş tuğlalarla kaplama uygulaması da Augustus döneminde başladı. İ.S. I. yy.'da *opus reticulatum* ile birleştirilen bu *opus mixtum*, II. yy.'dan sonra taş kaplamaları hemen hemen tümüyle ortadan kaldırdı.

• *Ortaçağ*'da, zengin taşocaklarına sahip bazı doğu bölgeleri dışında, taş duvar örgüsü tuğla karşısında eski önemini yitirdi. Kesme taş, roman üslubundaki büyük yapıların ve bunların yontulmuş bezemelerinin çoğalıp gelişmesiyle yeniden öncelik kazandı. Bununla birlikte, tonoz köşelerinde bile düzlemsel taşlar kullanılıyordu. Yarısaydam bir kılıf yaratmak isteyen gotik mimarlık, taşıyıcı bir iskelete dönüştü; önceleri ayrı ayrı ve düzlemsel olan öğeleri, sonunda, tasarımıyla baroku müjdeleyen üçboyutlu yapısal bir birime boyun eğdi. XVI. yy.'da yapı ustası hâlâ taşı tutumluca kullanan ve taş yontma sanatına egemen olan bir örgü ustasıydı.

• *Klasik dönemler*'de, hammadde, artık taşocağında işlenmeyip dev bloklar halinde şantiyeye getirilerek burada kesilip biçimlendirildiğinden, inşaat mimari bir yönde gelişti. Taşları ördükten sonra yerinde düzleme ve işleme yönteminin kullanılması, yapıyı bir heykele dönüştürdü; öğe başlı başına taşıdığı değeri yitirerek, kendisiyle bir örnek olan öteki öğelerle birlikte örgü içinde fark edilmez oldu. Ne var ki, taş yontma sanatı da, gelişip yetkinleşmekten, kaynaklarından koparılmış bir sanatla yarışırcasına karmaşık öğeler yaratmaktan geri kalmadı.

• *XIX. yy. ortası*'nda, H. Labrouste'un Antikçağ, Viollet-le-Duc'ün Ortaçağ için yaptıkları çözümlemeler, duvar örgüsüne eski saygınlığını kazandırdı, hatta olanaklarını genişletti. Yaklaşık yetmiş beş yıl boyunca taş, inanılmaz bir atılım gösterdi; metalin ve betonarmenin gittikçe artan önemine rağmen, programların çeşitliğine ve mimari seçmeciliğine uyum gösterdi.

düzgünleşme taş **örgü** (Side tiyatrosu'nda galeriden bir bölüm)

• *Türkler,* Anadolu'ya gelmeden önce anıtsal yapılarının duvarlarını özellikle tuğlalarla örer, yağmurdan ve hava etkilerinden korumak için yüzlerine sırlı tuğla ya da çini kaplarlardı. Anadolu'daki zengin taşocaklarıyla ve taş yapım teknikleriyle karşılaştıklarında, tuğlanın yerini taş aldı. XV. yy.'dan sonra, taş işçiliği büyük bir gelişme gösterdi. Bazı örneklerde, taşla birlikte, hatıl işlevi görecek biçimde tuğla sıralarına da yer verildi ve almaşık taş-tuğla sıralarından oluşan duvarlar örüldü.

Klasik dönemde, demir kenetlerle birbirine bağlanan düzgün kesme taşlarla duvar örme tekniği çok gelişti. Bu teknik büyük bilgi ve beceri gerektirdiğinden, duvarcıların yanı sıra senktraşlar, kemerciler, kubbeciler, neccarlar, dülgerler ve minareciler de duvar örme eyleminde görev aldılar.

—Polim. Bir örgü, ya zincirlerin oluşumu sırasında ya da daha önceden var olan zincirlerin kendi aralarında birbirlerine bağlanması sonunda oluşur. Fenoplastların alkali bir katalizör eşliğinde sağlanan bireşimi, birinci türe girer; ikinci türe ise, doymamış polyesterlerin, zincirlerin stiren motifleriyle birbirlerine bağlanması sırasında meydana gelen ağlaşması ile kauçuğun, poliizopren zincirlerinin kükürt atomlarıyla birbirlerine bağlanması sırasında gerçekleşen kükürtlenmesi örnek olarak verilebilir. Zincirler arasındaki bağlantı yerlerine genellikle "köprü" adı verilir. Ayrıca elmas, silis, karborundum $(SiC)_n$ vb. gibi anorganik makromolekül maddeler de örgü oluşturabilir.

Son birkaç yıldan bu yana örgülerin fizikokimyasal bakımdan incelenmesine ve olabildiğince iyi tanımlanmış örgülerin bireşim yoluyla oluşturulmasına büyük önem verilmektedir. Farklı türde iki makromolekül sistemin, aynı uzaysal bölgede iki ayrı örgü oluşturduğu yapılara denk düşen "iç içe geçmiş örgü" kavramı gibi yeni bir kavram ortaya atılmıştır.

ÖRGÜCÜ sıf. ve a. Örgü işleri yapan ve / ya da satan kimse.

ÖRGÜLÜ sıf. **1.** Örülmüş: *Örgülü saç.* **—2.** Görünüşü örgüye benzeyen.
—Coğ. *Örgülü çığır,* sık sık birbirinden ayrılıp yeniden birleşen birçok kısa kola ayrılmış akarsu çığırı. (Bu tür çığırlar, bir taşkın sırasında gerçek birer yerel engele dönüşen alüvyon tıkaçlarının oluşması sonucu ortaya çıkarlar; suların alçalmasından sonra ırmak sularının bir bölümü bu tıkaçların üstünden aşar, setin yüzeyine iner, sonra, setin aşağı ucunu dolaşarak ana yatağa kavuşur.)

ÖRGÜN sıf. Değişik ve düzenli işlevleri olan parçalardan, organlardan oluşan şey için kullanılır.
—Eğit. *Örgün eğitim,* kişilerin yaşama atılmadan, iş ve meslek kollarında çalışmaya başlamadan önce okul ya da okul niteliği taşıyan yerlerde özel bilgiler bakımından yetişmelerini sağlamak amacıyla belli yasalara göre düzenlenen eğitim. —Düzenli, planlı ve yöntemli biçimde verilen herhangi bir eğitim.

ÖRGÜNLEŞME a. **1.** Biyol. Hayvansal ya da bitkisel bütün canlılarda her düzeyde (molekül, hücre, doku, organizma) görülen ve canlılık işlevini sağlayan yapısal çeşitlilik. **—2.** Bu çeşitliliği yaratan ya da artıran süreç. (Türlerin çoğunda, ama hepsinde değil, evrim daha karmaşık bir örgünleşme biçiminde ortaya çıkar. Bir canlının embriyonsal gelişmesi, yalnız büyüme ve kısımların farklılaşması biçiminde değil, aynı zamanda bunların örgünleşmesi biçiminde ortaya çıkar.)

ÖRGÜT, -tü a. **1.** Genellikle amaçları belirlenmiş, oldukça geniş kapsamlı birlik; teşkilat: *Emniyet örgütü. Devlet örgütü.* **—2.** Bir örgütlenmede birbirine bağlı birimlerden her biri: *Partinin ilçe örgütleri. Yeraltı örgütleri.*
—Cez. huk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. *Direniş örgütü,* İkinci Dünya savaşı sırasında, alman işgali altındaki ülkelerde, bir başkanın emri altında, haber alma ve karşı istihbaratta çalışan, gönüllülerden oluşmuş yeraltı örgütü.
—Uluslarar. huk. *Uluslararası örgüt,* devletlerin (hükümetlerarası örgüt) ya da devlet niteliğinde olmayan kuruluşların oluşturdukları dünya çapında, bölgesel ya da kıtasal düzeyde etkinliği olan örgüt. (Uluslararası örgütler özellikle, devletlerin ortak güvenliğini sağlama ve insanlığın maddi ve manevi koşullarını geliştirme amacıyla kurulurlar.) ‖ *Hükümetlerdışı örgütler,* özellikle gelişmekte olan ülkelerin gereksinmelerini gidermek amacıyla kurulan ve ilke olarak devlet fonlarından yararlanmayan örgütler. (Uluslararası af örgütü, UNİCEF... vb.)
—Ansikl. Cez. huk. *Suç işlemek için örgüt kurmak.* Suç işlemek için örgüt kuranlar, yalnız bu örgütü kurmaktan dolayı bir yıldan iki yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu suçun maddi unsuru örgütün kurulması, manevi unsuru da suç işleme kastıdır. Örgüt kurma suçu iki ya da daha çok kişinin suç işleme amacıyla bir araya gelmesiyle oluşur. Örgüt halk arasında korku yaratmak, siyasal ya da toplumsal görüşten kaynaklanan amaçla ya da kamu düzenine karşı suçlarla kasten adam öldürmek ya da yağma ve yol kesmek ve adam kaldırmak suçlarını işlemek için meydana getirilmişse, verilecek ceza bir yıldan üç yıla kadar hapistir. Örgüt yöneticilerine verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır (Türk cez. k. md. 313).

ÖRGÜTÇÜ a. Örgütleme işleriyle uğraşan, bu alanda yetenekli kimse; teşkilatçı: *İyi bir örgütçü.*

ÖRGÜTÇÜLÜK a. Örgüt kurma, örgütlemek işi; teşkilatçılık.

ÖRGÜTLEME a. Örgütlemek eylemi.

ÖRGÜTLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi örgütlemek,* bir bütünün öğelerini teker teker ele alarak, tutarlı ve kullanım amacına uygun bir bütün oluşturmak; teşkilatlandırmak: *Bir partiyi örgütlemek.* **—2.** *Bir eylemi örgütlemek,* o eylemin gerçekleşmesinde etken olmak, eylemi hazırlamış olmak: *Bir ayaklanmayı örgütlemek.*

◆ **örgütlendirilmek** edilg. f. Örgütlendirmek eylemine konu olmak.

◆ **örgütlendirmek** g. f. *Bir topluluğu, bir hareketi, bir kuruluşu vb. örgütlendirmek,* onun örgütlenmesini sağlamak; onu örgütlemek.

◆ **örgütlenmek** dönşl., edilg. f. **1.** Bir topluluk sözkonusuysa, belli bir amaç çerçevesinde düzenli bir bütün oluşturmak. **—2.** Bir eylem sözkonusuysa, en ince ayrıntılarına dek düşünülmüş olmak.

ÖRGÜTLENDİRİLMEK → ÖRGÜTLEMEK.

ÖRGÜTLENDİRME a. Örgütlendirmek eylemi.

ÖRGÜTLENDİRMEK → ÖRGÜTLEMEK.

ÖRGÜTLENİŞ a. Örgütlenmek eylemi ya da biçimi.

ÖRGÜTLENME a. Örgütlenmek eylemi; teşkilatlanma.
—İşl. ikt. *Örgütlenme şeması,* karmaşık bir örgütün (işletme, işletmeler grubu vb.) yapısını, çeşitli öğeleriyle ve bu öğeler arasındaki ilişkilerle birlikte gösteren grafik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Örgütlenme ruhbilimi,* işletme içindeki çeşitli hiyerarşik örgütlenme ve işbölümü tiplerinin ve bunların, emekçilerin güdülenim ve doyumu üzerindeki etkisinin doğurduğu sorunlarla ilgilenen ruhbilim kolu.
—Topbil. *Bilimsel iş örgütlenmesi,* yapılacak işlerin çözümlenmesinin bu işlerden her birinin, içindeki beklenmedik durumların payı en aza düşürülecek üretim süreciyle daha iyi bütünleşmesini ve emekçinin güdülenimini artırmak üzere en doğru ve en kesin bir biçimde ücretlendirilebilmesi için kesinlikle tanımlanabileceği bir noktaya kadar götürülebileceğini ileri süren kuram. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İş örgütlenmesi,* belli bir toplumsal oluşum (atölye, sanayi ya da ticaret kurumu, işletme) içinde üretim ereğiyle her bireyin görev ve sorumluluklarının dağılım ve eşgüdümünü amaçlayan etkinliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Toplumsal örgütlenme,* bir toplumun oluşturucu öğeleri arasında var olan az ya da çok kararlı ilişkilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ansikl. İşl. ikt. Örgütlenme şemasında işletmenin iç yapısı, her düzeyde, bir alt düzeyden birkaç birimi, bir şefin yönetimi altında bir araya getiren birimler halinde gösterilir. Şema, işletmenin insan gücü kaynaklarını en iyi biçimde kullanmayı sağlayacak bir düzenlemeyi yansıtmalıdır. Böylece, çeşitli yapı tipleri (hiyerarşik yapı, işlevsel yapı, staff-and-line yapı) oluşturulabilir. Böyle bir grafik, ya var olan bir örgütün kusurlu yanlarının (emir kumanda ikiliği, aynı şefe bağlı görevli sayısında aşırı fazlalık vb.) ortaya çıkmasına olanak verir ya da yeni bir örgütlenme ağı kurulması bakımından yararlı olur. Ancak, çoğu kez, resmi örgütlenme şemasına, işletmenin ve gerçek karar devrelerinin somut işleyişine karşılık gelen resmi olmayan bir örgütlenme şeması da eklenir (devre dışı bırakmalar, yan bağlantılar, resmi olmayan "atlamalar" vb.).
—Topbil. • *1900-1930: Bilimsel iş örgütlenmesi.* İş örgütlenmesi konusundaki ilk tutarlı kuramı, F. W. Taylor ve öğrencilerine borçluyuz. Taylorcı yöntemin üç temel ilkesi, uygulama işini tasarlama işinden kesin olarak ayırmak, yapılacak işleri yinelenen, dolayısıyla kronometre ile ölçülebilen temel öğelere bölmek ve bireysel emekçiyi uygun bir ücretlendirme sistemiyle (parça başına ücret) özendirmekten oluşuyordu. Taylor'ın izleyicileri arasında, Henry L. Gantt, C. B. Thompson, Carl G. Barth, Frank B. ve Lillian Gilbreth, Luther Gulick, Lyndall Urwick ve James D. Mooney gibi kişiler vardı. Avrupa'da bilimsel iş örgütlenmesi, özellikle Henri Fayol'un çabalarıyla ancak Birinci Dünya savaşı'ndan sonra büyük bir yaygınlık kazandı.
• *1930-1950: İnsan ilişkileri.* Elton Mayo yönetimindeki harvardlı araştırıcılar, Western Electric'in Hawthorne'daki atölyelerinde yaptıkları uzun bir soruşturma sırasında, Bilimsel iş örgütlenmesinin kuramsal çerçevesi içinde açıklanamayan olgularla karşılaştılar. Bu araştırıcılar, çalışma grubunun ve bu grup içinde gelişen insan ilişkilerinin, bireylerin çalışma ahlakı ve doyumu üzerinde olduğu kadar başarıları üzerindeki etkisini de yavaş yavaş ortaya koydular. Bu doğrultuda yapılan birçok inceleme, çalışma ekiplerinin en uygun boyutu ve bu ekipler içinde uygulanması gereken komuta üslubu konularına yöneldi. Elton Mayo'nun en ünlü ardılları, F. J. Roethlisberger, T. N. Whitehead, W. F. Whyte ve G. Homans gibi araştırıcılardır.
• *1950-1970: Örgütlenme toplumbilimi.* Toplumbilimciler, Max Weber'in bürokrasi çözümlemesini yeniden ele aldılar ve işletmeyi, bünyesinde çeşitli güçlerin yer aldığı, bilgilerin aktarıldığı ve çeşitli stratejilerin rol oynadığı bir kurum olarak incelediler. Bu açıdan iş örgütlenmesi toplam bir kurumsal bütünlüğün tikel bir öğesinden başka birşey değildi. İş yerlerindeki kurallar nasıl oluşuyor ve nasıl değişikliğe uğruyorlardı? Bu kurallar kimilerince nasıl kullanılıyor ya da amaçlarından uzaklaştırılıyorlardı? Bürokratik sistemin kurumsal çıkmazları nerelerdeydi? Robert K. Merton, R. Dubin, Philip Selznick, Alvin W. Gouldner ve Michel Crozier gibi araştırıcılar işte bu soruların yanıtını arıyorlardı.
• K. Marx'ın *Kapital*'de manüfaktürden fabrikaya geçiş konusunda yaptığı gibi, bazıları da işin çeşitli ardışık aşamalarındaki örgütlenmesini teknolojik gelişmeye

bağlı toplumsal ilişkilerin sonucu olarak görmeye çalıştılar. G. Friedmann (*les Problèmes humains du machinisme industriel* [Sanayide makineleşmenin doğurduğu insansal sorunlar], 1947), Fransa'da özellikle A. Touraine ve öğrencilerinin araştırmalarını etkiledi.

Taylorcı iş örgütlenmesi modeli, sanayide egemenliğini sürdürmekle birlikte, güçlü direnişlerle de karşılaştı (iş yavaşlatmalar, çatışmalar, sorumsuz davranışlar, teknik değişimlere uyumsuzluklar, vb.). Hem insan ilişkileri (ustalık eğitimi, özerk ya da yarı özerk küçük ekipler kurulması), hem hiyerarşik yetkinin kullanılması (amaca göre yönetim, danışma yapıları, yönetimin iktisadi seçimleri konusunda personelin bilgilendirilmesi), hem de emekçinin teknikle ilişkileri (işlerin çeşitlendirilmesi, çokdeğerlilik) konusunda birçok deney yapıldı.

ÖRÜTLENMEK → ÖRGÜTLEMEK.

ÖRGÜTLENMEMİŞ sıf. Huk. Bir örgüte bağlı olmayan kişi için kullanılır.
—İkt. *Örgütlenmemiş para piyasası* → TEFECİLİK.

ÖRGÜTLEYİŞ a. Örgütlemek eylemi, ya da biçimi.

ÖRGÜTLÜ sıf. Örgütlenmiş, düzenlenmiş bir topluluk, bir şey için kullanılır: *Örgütlü bir mücadele.*

ÖRGÜTSEL sıf. Örgüte ilişkin, örgütle ilgili olan şey için kullanılır.

ÖRGÜTSÜZ sıf. Herhangi bir örgütü olmayan; örgütlenmemiş olan topluluk, hareket vb. için kullanılır: *Örgütsüz mücadele genellikle başarısızlıkla sonuçlanır.*

ÖRİHALİN sıf. (fr. *euryhalin;* yun. *eurys,* geniş, ve *halos,* tuz'dan). Suda yaşayan ve yaşadığı ortamdakı önemli tuzluluk değişikliklerine dayanabilen organizmaya denir. (Bazı örihalin organizmalarda düzenleyici organlar. özellikle idrar boşaltıcı organlar vardır ve bunlar dış ortamdaki tuzluluk çok değişse bile dokulardaki ve kandaki tuz yoğunluğunun sabit kalmasını sağlar. Halıçlerde ve denizkulaklarında yalnız örihalin türler yaşar.) [Karşt. STENOHALİN.]

ÖRİHALİNLİK a. Örihalin su organizmalarını niteleyen özellik.

ÖRİİYONİK sıf. (fr. *euryionique*'den). Yaşadığı ortamda meydana gelen önemli iyonik tepkime değişikliklerine (pH) dayanabilen organizmaya denir.

ÖRİK (Nahit Sırrı), türk yazar (İstanbul 1894 - *ay. y.* 1960). Bir süre Galatasaray sultanisi'nde okudu; bir süre de Hukuk mektebi'ndeki dersleri izledi. Kendi kendini yetiştirerek doğu ve batı kültür kaynaklarına ulaştı. Gazetecilik yaptı; çeviriler yayımladı (Albert Sorel, *Avrupa ve Fransız ihtilali* [l'Europe et la révolution Française], 14 c. vd.). *Anadolu yol notları* (1939), *Bir Edirne seyahatnamesi* (1941), *Kayseri-Kırşehir-Kastamonu* (1955) yapıtları gezip gördüğü çevreleri, değişik bölgelerin tarih, sanat ve insan gerçeklerini yansıtır. *Edebiyat ve sanat bahisleri* (1932), *Roman ve hikâye* (1933), *Hayat ve kitaplar* (1946) yaşadığı dönemin sanat olaylarına tanıklık eder. Hikâyeleri (*Sanatkârlar,* 1932), romanları (*Sultan Hamit düşerken,* 1957; Yeni basımı *Abdülhamit düşerken,* 1975), anıları (*Eski zaman kadınları arasında,* 1959) geçmiş zaman dünyasını zengin ayrıntılarıyla sergiler.

ÖRİMER sıf. (fr. *eurymère*). Zool. Hem saplar, hem yapraklar, hem de aynı bitkinin meyveleri üzerinde yaşayabilen polifaj böcek için kullanılır. (Karşt. STENOMER.)

ÖRİTERM sıf. (fr. *eurytherme;* yun. *eurys,* geniş ve *thermos,* sıcak'tan). Biyol. Yaşadığı ortamda meydana gelen yüksek sıcaklık değişikliklerine dayanabilen organizmaya denir. (Öritermlerin bir kısmı, özellikle suda yaşayanlar, kanlarında ve dokularında meydana gelen büyük sıcaklık değişikliklerine dayanırlar, geri kalanında [karada yaşayan sıcakkanlılar] dış ortamdaki sıcaklık değişikliklerine karşı iç ortamlarında sıcaklığı değişmez tutan düzeneklere sahiptirler.) [Karşt. STENOTERM.]

◆ a. Öriterm organizma.

ÖRİTERMİ a. (fr. *eurythermie;* yun. *eurys,* geniş, ve *thermos,* sıcak'tan). Suda yaşayan bazı öriterm organizmaların özelliği. (Karşt. STENOTERMİ.)

ÖRLİKON → OERLİKON.

ÖRME a. **1.** Örmek eylemi. **—2.** Kıldan örülerek elde edilen ip.

◆ sıf. Örülerek yapılan şey için kullanılır: *Örme elbise.*
—Halıc. Eski bir halının, yıpranmış çözgü ve atkılarını iğneyle onarma.
—Mim. Önceden hazırlanmış bir çizime göre, taş ya da tuğla bir duvarın, bir döşeme kaplamasının ya da bir çatının öğelerini yerleştirme. (Taş bir duvar sözkonusu olduğunda, farklı boyutlarda öğeler kullanılır; tuğla bir duvarda düşey derzlerin görünen yüzlerini ve konumlarını değiştirecek biçimde [derzleri şaşırtarak] tuğlaları dizmek yeterlidir.)
—Örg. *Örme birimi,* bağlamalı ilmikli trikotaj makinesinde bir sıra ilmiğin oluşmasına kumanda eden organların tümü. ‖ *Örme sanayisi* → TRİKOTAJ* SANAYİSİ.
—Tekst. Dokuma işleminden sonra, görünür üretim hatalarını (kopuk iplikler, düğümler, eksik iplikler, çözgü ya da atkı aralıkları vb.) onarmaya dayanan işlem. ‖ *Yırtık örme,* bir dokumanın yırtılmış bir bölümünü örerek onarma.
—Terz. Yırtılmış bir kumaşın onarımı sırasında. iğneyle dokumanın atkı ve çözgü ipliklerini yeniden oluşturma. ‖ *Örme topu, yumurtası,* örerek yama yaparken destek olarak kullanılan. biçimi az çok yumurtayı andıran tahta top.

Örme sütun, İstanbul'da Sultanahmet meydanında bizans sütunu. Bizans döneminde Hipodrom'da bulunan üç önemli anıttan (Dikilitaş*, Burmalı* ya da Yılanlı sütun) biriydi. Yapım tarihi bilinmemektedir; ancak Konstantinos VII Prophyrogenetos döneminde (913-959) dikildiği ya da onarıldığı öne sürülmektedir. Kare gövdeli anıtın üzeri yaldızlı bakır levhalarla kaplıydı ve kaidesinde kabartmalı tunç levhalar yer alıyor, tepesinde de tunç bir küre bulunuyordu. Latin işgali sırasında (1204-1261) levhalar ve tunç küre, sikke basımı amacıyla söküldü.

ÖRMECİ a. Örgü ören; örgü örmesini bilen kişi.

◆ a. Örme işinde çalışan işçi.

ÖRMEK g. f. **1.** İplik, yün, tel vb. şeyleri (makinede, şiş, tığ vb. bir araçla ya da elle) birbirine geçirerek işlemek: *Yün örmek.* **—2.** *Bir şey örmek,* örerek onu biçimlendirmek: *Sepet örmek. Dantel örmek. Kazak örmek.* **—3.** *Bir ilmik örmek, bir sıra (durum tümleci +) örmek,* onu şiş, tığ vb. ile işlemek: *İki ilmiği ör, ikisini atla. İki sıra ördükten sonra keseceksin. Lastik örmek.* **—4.** *Saç vb. örmek,* birkaç bölüme ayırıp her bir bölüğü ötekine dolamak; dolayarak bir örgü oluşturmak: *Saçlarını örmek.* **—5.** *Bir deliği, bir yırtığı örmek,* kumaş üzerinde oluşmuş bir deliği, iplikle ve elde kendi dokusuna benzer bir doku oluşturarak kapatmak. **—6.** *Duvar örmek,* yapı harcıyla onu yapmak ya da onarmak.
—İnş. *Kuru örmek,* herhangi bir bağlayıcı kullanmadan bir duvar, bir öğe oluşturmak.
—Tekst. Kadifede, üretim hatasından kaynaklanan boşlukları ve delikleri kapatmak, doldurmak. ‖ *Yırtık örmek,* bir yırtığı, kumaşın atkı ve çözgüsünü yeniden oluşturarak onarmak.
—Terz. Örerek yamamak.

◆ gçz. f. *Yörs.* Yapmak: *N'örüyon* (ne yapıyorsun)?

◆ **ördürmek** ettirg. f. Örmek eylemini yaptırmak; bir şeyin örülmesini sağlamak.

◆ **örülmek** edilg. f. Örmek eylemine konu olmak: *Duvar örüldü. Küçük kızın saçları örüldü.*

ÖRNEĞİN be. Söylenen şeyi doğrulayacak ya da açıklayacak olan örneği tümceye katmaya yarar; sözgelimi, sözgelişi; mesela: *Kendine uygun bir iş, örneğin, rehberlik yapmayı dene.*

ÖRNEK a. **1.** Bir bütüne ait nitelikleri taşıyan ve model yerine geçen parça; numune, göstermelik, eşantiyon: *Boya, kumaş örnekleri.* **—2.** Bir şeyi yapmak için seçilen ya da verilen şey; model: *Bir şeyi yapmak için bir örnekten yararlanmak. Klasik örnekleri incelemek.* **—3.** Bir konunun, bir olayın, bir durumun, vb. daha iyi anlaşılmasını sağlamak; bir savı, bir düşünceyi vb. desteklemek, kanıtlamak amacıyla tanık gösterilen söz, yapılan davranış; misal: *Bu tanıma iki örnek vermek yeterli. Geçmiş yıllarda bunun birçok örneğini gördük.* **—4.** Bir şeyin benzeri ya da tıpkısı: *Bu divanın bir örneği Milli kütüphane'dedir. Bir yazının bir örneğini dosyaya yerleştirmek.* **—5.** Ait olduğu bütüne ilişkin bir fikir veren, onun özelliklerini taşıyan şey: *Bu kilise gotik mimarinin güzel bir örneğidir. XVI. yy. şiirinden özgün bir örnek.* **—6.** Bir kimseye fiziksel ya da huy, davranış açısından çok benzeyen kimse: *Çocuk babasının örneği.* **—7.** Düşünce ya da nitelikçe seçilmeye değer olduğu düşünülen kimse, şey için kullanılır: *Kardeşim bana sürekli örnek gösterilmiştir.* **—8.** *Bir kimseyi örnek almak,* davranış biçimini o kimsenin davranışlarına göre düzenlemek, onun gibi olmaya çalışmak. ‖ *(Bir kimseye) örnek olmak,* bir kimseyi huy ve davranışıyla etkileyip onda kendisine benzeme isteği uyandırmak. ‖ *(Bir şeyin) örneğini almak,* bir şeyin biçimini çizmek. ‖ *(Bir şeyin) örneğini çıkarmak,* bir şeyin aynısını yapmak.
—Dilbil. *Örnek cümle,* bir dilbilgisi kuralının doğru olarak nasıl uygulanacağını göstermeye yarayan ya da bir sözcük maddesinde ele alınan sözcüğün tanımını doğrulamak ve örneklendirmek için kullanılan, bir metinden alınma ya da sözlük yazan tarafından kurulan cümle.
—İçit. san. *Örnek şişesi,* alkol derecesine bakmak üzere imbikten alınan damıtık içki örneğinin konulduğu küçük şişe.
—İnş. Kimi gereçlerin, yönetmeliklere uygun boyut ve türlerdeki numuneleri.
—İstat. → ÖRNEKLEM.*
—Kim. müh. Bir malzemenin tamamını temsil ettiği varsayılan, üzerinde çeşitli ölçüm, çözümleme ve deneylerin yapıldığı parça; bu işlemlerden elde edilen sonuçlar malzemenin tümüne mal edilir. ‖ *Örnek alıcı,* örnek alma işleminde kullanılan aygıt. (Kesikli olarak çalıştığında bu aygıta BÖLÜCÜ adı verilir.) ‖ *Örnek alma,* bir maddenin niteliklerini saptamak üzere yapılacak deney, çözümleme, vb. için sistemler, kurallar ve istatistiksel olasılıklara uygun olarak bir bölümünü ayırma işlemi. (Bu basit bir işlem olabildiği gibi ufalama, homojenleştirme, kurutma vb. aşamalardan geçen bir işlemler bütünü de olabilir.) ‖ *Örnek kabı,* incelenecek maddelerden alınan örneklerin konduğu cam, porselen ya da metalden yapılmış özel kap.
—Metalürj. Kimyasal çözümleme yoluyla niteliğini denetlemek için külçe ya da çubuktan kesilerek ayrılan küçük metal parça.
—Organizasyon. Bir kümeden belirli koşullarda, gereç teslimine ilişkin şartnamelerde öngörülmüş deneyler için alınan parça; bu deneyler için özel olarak hazırlanmış parça. (Bk. *ansikl.* böl. Ger. day.)
—Ölçbil. Benzer başka cisimlerle (ağırlıklar, ölçüler, paralar) karşılaştırmak için kullanılan standart cisim.
—Pulc. Baskı durumunu, pulu bastıran kuruluşa göstermek için hazırlanan provalar. (Pulun hazırlanmasını görme açısın-

dan önemlidir. Bu pullar posta idarelerinin müze ya da arşivlerinde bulunur, satılmaz.) [*Hazırlık örnekleri* ya da *esse* de denir.] —Posta idarelerinin pulu basan matbaaya, posta idarelerine ve kişilere armağan ettikleri, postada geçerli olmayan, üzerlerine matbaada ya da damgayla delik açılarak *örnek* (specimen) yazılan pul.
—Siber. Örneklenmiş bir büyüklüğün, örnekleme anındaki değeri.
—Teknol. *Örnek alma*, araştırma ya da malzeme uygunluk kontrolü için bir örnek kesme.
—Topbil. *Örnek incelemesi*, incelenmekte olan toplumsal grup ya da kategoriyi temsil eden az sayıda kimsenin deneylerini, görüşmeler ve gözlemler yoluyla derinliğine inceleyerek bazı toplumsal davranışları anlamayı amaçlayan araştırma yöntemi.
—Verg. huk. Gümrük vergisinin tahakkuk ettirilmesinde ya da bağışıklık hükümlerinin uygulanmasında fiziki muayeneye ya da kimyasal tahlile gerek duyulan durumlarda asıl eşya üzerinden alınan numune. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. İncelenmek üzere çıkarılan mineral, kayaç, akışkan parçası.
◆ sıf. Kendi türünde kusursuz olan ve benzemeye değer nitelikte görülen şey ya da kimse için kullanılır: *Örnek bir fabrika. Örnek bir tutum, davranış. Örnek bir kadın. Örnek bir çift. Örnek bir öğrenci.*
—Bınc. *Örnek biniş*, binici ve atının bir alanda, bir manejde binicilik hareketlerini zarif bir biçimde yapması, sergilemesi.
—ANSİKL. Ger. day. Bir hammadde (metal, tahta, çimento vb.) kümesini kabul etmeden önce sanayici, bunlara genellikle bir dizi deney (çekme, bükme, darbe) uygular. Bu deneyler bütün kümeye uygulanamayacağından, bunun içinden deney örnekleri alınır. Şartnameler seçme koşullarını ve her deney için örneklere uygulanacak işlemler kümesini (biçim, boyutlar, ısıl işlem) belirtir. Örneğin çekme deneyleri için, çoğu kez silindirsel bir örnek alınır; bu örnek, deneyin yapılacağı makinenin çeneleri arasında sıkıştırılacak iki kafa taşır. Uzamaları ölçebilmek için kesit (genellikle cm^2 düzeyinde) ve silindir üzerine çizili işaretler arasındaki uzaklık (birkaç santimetre düzeyinde) belirlenir. Tahtaların mekanik ve fiziksel özelliklerine ilişkin deneyler, boyutları ve ağaç gövdesinin eksenine göre doğrultusu standartlaştırılmış örnekler üzerinde yapılır. Bu doğrultunun seçimi, canlı bir malzeme olan tahtanın anizotropisine bağlıdır. Tahtadan türeyen malzemelere (kontrplaklar ve masif levhalar, yonga levhalar, lif levhalar) ilişkin deneyler de, standart örnekler üzerinde gerçekleştirilir.
—Verg. huk. Gümrük memurları, ürünlerin vergi bağışıklığından yararlanabilmeleri ya da gümrük vergisinin saptanabilmesi için gerekli koşullara sahip olup olmadıklarını anlamak amacıyla vergiye tabi tutulan eşyalardan örnekler alabilirler. Bu örnekler gümrük laboratuvarlarında, buralarda yapılamayan durumlarda resmi laboratuvarlarda incelenir ve tahlil sonuçları tahakkukta esas tutulur. Dışarda yaptırılacak tahlillerin ücreti yükümlü tarafından peşin olarak ödenir.
Ayrıca, bakanlıkça saptanacak esaslar çerçevesinde, ticari niteliği bulunmadığı kabul edilen nümunelik eşya ve modeller gümrük vergisinden istisna edilmiştir.

ÖRNEK (Sedat Veyis), türk halkbilimci (Zara, Sıvas, 1927 - Ankara 1980). Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi'ni bitirdi (1953). Almanya'da dinler tarihi ve etnoloji doktorası yaptı (1960). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi etnoloji kürsüsü'nde asistan (1961); aynı kürsüde profesör (1971) oldu. Etnoloji kürsüsü'nün kaldırılıp Sosyal antropoloji ve Halkbilim kürsüsü olarak ikiye ayrılmasını sağladı (1980). Başlıca yapıtları: *Sıvas ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili batıl inançlar ve büyüsel işlemlerin etnolojik tetkiki* (1966), *Etnoloji sözlüğü* (1971), *Anadolu folklorunda ölüm* (1971), *100 soruda ilkellerde din, büyü, sanat, efsane* (1971), *Budunbilim terimleri sözlüğü* (1973), *Türk halkbilimi* (1977), *Geleneksel kültürümüzde çocuk* (1979).

ÖRNEKALAN a. Denizbil. Deniz dibinden tortullar çıkaran aygıt.

ÖRNEKKÖY, esk. **Derebaşı**, İzmir'in Karşıyaka ilçesine bağlı köy iken anakentin büyümesiyle birleşip mahalle oldu.

ÖRNEKLEM a. istat. **1.** Bir ana kütleden belli bir özelliği incelemek için seçilen birimler topluluğu. **—2.** p *birimlik bir ana kütleden* n *birimlik bir örneklem* ($p > n$), belli bir özelliği incelemek amacıyla bir ana kütleden *n* tane birimin seçilmesi. (İncelenen özelliğin niteliğine göre seçim iadeli ya da iadesiz olarak yapılabilir. Ana kütle sonsuz olduğunda, bu ayrımın önemi kalmaz.)
—ANSİKL. İstat. Bir ankette, bir örneklemede deneyler, kuramsal olarak davranışları aynı biçimde ölçülebilen bir kütlenin tümünden oluşan bir ana kütleden kısıtlı sayıda çekilen öğeye yöneliktir. Böylece incelenen öğeler, ana kütleden çekilen bir örneklemi oluştururlar, yani bir örnekleme yapılmış olur. Örneklem, elde edilen sonuçlar, ana kütle öğelerinin tümü incelenseydi elde edilecek sonuçlardan anlamlı derecede ayrılmıyorsa, örneklemin ana kütleyi temsil ettiği söylenir. Örnekleme yöntemleri, temsili örneklemlerin seçilmesine olanak sağlar.

ÖRNEKLEME a. Örneklemek eylemi.
—Bilş. ve Telekom. Sürekli bir işaretin, bu işaretin yaklaşık bir gösterimini vermek amacıyla düzenli zaman aralıklarında bir dizi değer alma. (Örnekleme sonrasında çoğu kez bulunan değerler kuvantalanır ve genellikle zaman çoğullamasıyla iletilmek üzere, sayısal bir işaretle gösterilir.) || *Örnekleme dönemi*, bir işaret üzerinde gerçekleştirilen iki ölçmeyi ayıran zaman aralığı. || *Örnekleme işareti*, darbeleri, ölçülecek bir işaretten örnek alımlarını belirleyen darbeli işaret.
—İstat. Bir örneklem seçilirken, ya çok kesin bir biçimde rastlantıya yer veren (rastlantısal örnekleme), ya ampirik ya da eleştirel bir metoda başvuran (ampirik örnekleme) yöntem. (Örnekleme, sondaj yoluyla yapılan anketin çerçevesini oluşturur.) || *Sistemli örnekleme*, belli bir sisteme göre sıralanmış -örneğin alfabetik sıraya göre- bir ana kütleden, temsili bir örnekleme sağlayan örnekleme yöntemi. (Böylece, ana kütledeki *p*. sıradaki, [*p* rasgele bir sayı olmak üzere] sonra ($p+q$). sıradaki, sonra ($p+2q$). sıradaki vb. öğelerle örneklem oluşturulur. Bu yöntemde önemli olan, kütleyi sınıflamaya ön ayak olan ilkeyi iyi bilmektir. Aksi durumda, sapma [*yanlılık*] denen sistematik hataya yol açılır.)
—Ormanc. *Örnekleme alanı*, bir deneme için ormanda ayrılan birkaç arlık olan.
—Topruhbil. ve Topbil. *Alan örneklemesi yöntemi*, bir sondaj çalışmasında, sözkonusu nüfusun coğrafi dağılımı temel alınarak, ilgili bireylerin konutlarını topolojik açıdan genellikle eşit büyüklükteki demografik yerleşim bölgelerine (örneğin kentsel bir yerleşme yerinde, mahallelere, ev bloklarına ya da apartmanlara) ayrıştırarak örnekleme yapılmasını sağlayan yöntem. (Örneklemeye temel olacak bölgeler ya da birimler, basit rastlantısal yöntem aracılığıyla saptanır. Her birimde ilişki kurulacak kişi ya da kişilerin saptanmasında da benzer bir yöntem kullanılır.)

ÖRNEKLEMEK g. f. *Bir şeyi örneklemek*, örnek vererek açıklamak; örneklendirmek.
—Bilş. ve Telekom. Bir işarete örnekleme uygulamak.
—İstat. Bir kütleden, içinden çekilen ana kütleyi temsil edebilecek biçimde bir örneklem seçmek.
—Siber. Bir büyüklüğün zaman içindeki değişimini, genellikle dönemsel belirli anlardaki, örnek adı verilen değerler dizisiyle tanımlamak.
◆ **örneklenmek** edilg. f. Örnek verilerek açıklanmak.
—Bilş. ve Telekom. *Örneklenmiş işaret*, değerlerinin, örnekleme anlarında alındığı kabul edilen işaret.
—Siber. *Örneklenmiş sistem*, bilginin örneklenmiş olduğu sistem. (Örneklenmiş bir otomatik denetim sisteminde, hata, hata algılayıcının [izleme radarlarında olduğu gibi] ya da eşlik eden bilgi işlem organlarının (sayısal kumandalı sistemlerde olduğu gibi) yapısına göre örneklenir.)
◆ **örneklendirmek** ettirg. f. Örneklerle göstermek, ortaya koymak.

ÖRNEKLENDİRME a. Örneklendirmek eylemi.

ÖRNEKLENDİRMEK → ÖRNEKLEMEK.

ÖRNEKLENMEK → ÖRNEKLEMEK.

ÖRNEKLEYİCİ a. Bilş. ve Telekom. Bir işarete, örnekleme uygulamaya yarayan aygıt.
—Siber. Değişken bir büyüklüğün, genellikle dönemsel belirli anlardaki, örnek adı verilen değerler dizisini üreten düzenek. (Örnekleyiciyi, genellikle, son örneğin değerini, bir sonraki örneğe dek koruyan bir koruyucu izler.)

ÖRNEKLİK sıf. Örnek olarak ayrılmış olan; numunelik, göstermelik.
—Ruhbil. *Değişkenler örnekliği*, özne örneklemesiyle ilgili görüşlerin, bir incelemede yer alan değişkenlerin seçimi sorununa da uygulanması. (Bir örneklikten belli bir alan için geçerli olabilecek sonuçlar çıkarabilmek için, kimi zaman belli bir içerik* alanını temsil eden bir değişkenler örnekliğinden yararlanılmaya çalışılır.)

Sedat Veyis Örnek

ÖRNEKSEME a. Özde farklılıklar taşımakla birlikte benzer özellikler gösteren şeyler arasındaki benzeşme; analoji.
—Dilbil. Aynı sınıftan terimler arasındaki benzerliklerden kalkarak dilde yeni biçimler yaratılmasına yol açan eylem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dilbil. Örnekseme dilde birbirine yakın biçimlerinin özümsenmesine dayanır: örneğin söylem, eylem sözcüğü örnek alınarak üretilmiştir. Çocuk dilinde birçok örneksemeye rastlanabilir. Örnekseme dil biçimlerinde hem değişim, hem de koruma etkeni olarak ortaya çıkar, çünkü dilbilgisi kategorilerinin anlatım olanakları, birleştirmeye, özellikle sesçil nitelikli dış kökenli değişimlere karşı dilin tutarlılığını sağlamaya yönelir.
Örnekseme kavramı dilbilimsel düşünce tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Eski dilbilgiciler (örneksemeciler) bir yana bırakılsa bile, bu kavram yeni dilbilgiciler tarafından sesçil yasaların etkisiyle altüst olan dil dizgelerinin yeniden düzenlenişini açıklamak için kullanılmıştır. F. de Saussure de, örnekseme kavramına önemli bir yer vermiş ve bu kavramı, bir değişim ve yaratım ilkesi, yani dilin evrimini sağlayan bir ilke olarak ele almıştır.

ÖRNEKSEMECİ a. Yunancanın, dolayısıyla da bütün dillerin temelde düzenli olduklarını ileri süren Antikçağ dilbilgini ya da filoloğu.
—ANSİKL. İ.Ö. II. yy.'dan başlayarak alevlenen örneksemecilerle aykırılık yanlıları arasındaki tartışma dilin doğası ve kökeni üzerinde sürdürülen felsefi bir tartışmanın dilbilgisi düzeyindeki uzantısıdır: dil bir "doğa" ürünü müdür, yoksa bir "uzlaşma"nın sonucu mudur? Örneksemeciler biçimbilim (ad ve fiil çekimleri) ve anlambilim (anlam ile biçim arasındaki ilişkiler) düzeylerinde dilin düzenli olduğunu görüyor ve bu düzenin insan düşüncesine özgü bir sistemleştirmeyi yansıttığına inanıyorlar, bu inançtan hareket ederek söz-

cükleri sınıflandırmaya yarayacak çeşitli modeller hazırladılar. Dolayısıyla da dilbilgisinin kurulmasına büyük katkıları oldu.

Aykırılık yanlıları ise dilin bir düzenlilik kaynağı olan insanlar arası bir uzlaşmadan türediğine inanmıyor, dilin tam tersine doğadan kaynaklandığını ileri sürüyorlardı. Bunu kanıtlamak için de dilde insan mantığı ile açıklanamayacak ne kadar düzensizlik örneği varsa bunları bir bir bulup ortaya koyuyorlardı. Onlara göre bir dilbilgisi hazırlanırken mantıksal şemalar kurmaktan kaçınmalı, öncelik dilin kullanımına tanınmalıydı. İskenderiyeliler ve Roma'da Varro, Sezar (örnekseme üzerine bir incelemenin yazarıdır) ve yeni attikeciler örneksemeciydi; buna karşılık stoacılar, Bergama okulunun dilcileri ve Cicero aykırılık yanlılarını destekliyordu.

ÖRNEKSEMEK g. f. *Bir şeyi örneksemek,* onu örnek tutmak, örnek almak.

ÖRNEKSEMELİ sıf. Örneksemeye dayanan.

—Bilş. Sürekli bir fonksiyonla ölçülen fiziksel bir büyüklük ya da değişimleri sürekli olan bir işaret için kullanılır. || *Örneksemeli bilgisayar,* işlenecek bilgilerin örneksemeli işaretlerle gösterildiği bilgisayar. || *Örneksemeli hesap,* işlenecek işaretlerin, sürekli ölçüleri kullanılarak yapılan hesap. || *Sayısal örneksemeli dönüştürücü,* örneksemeli bir işareti (sürekli), sayısal bir işarete (süreksiz) dönüştüren organ.

—Dilbil. Örneksemeden kaynaklanan bir dil olgusu (değiştirme, yaratma, vb.) için kullanılır. || *Örneksemeli sözlük,* sözcüklerin aralarındaki anlamsal ilişkiler bakımından (eşanlamlılık, tematik öbekler, türeme ve oluşum) gruplandırıldığı sözlük.

—Haritc. Fiziksel bir büyüklükle karşılaştırılarak belirtilmiş olan için kullanılır. || *Örneksemeli haritacılık,* nesnelerin fiziksel değişkenlerle ve çoğunlukla grafik biçimde kaydedilmesi ya da gösterimi. (SAYISAL* HARİTACILIK'ın karşıtıdır.)

—Topogr. *Örneksemeli fotogrametri,* perspektif ışın demetlerinin yeniden oluşması ve benzeşik ışınların kesişimi problemlerini çözmek için mekanik ya da optik bir örneksemeden yararlanılan değerlendirme yöntemi. (Değerlendirme genellikle grafik çizimle gerçekleştirilir, ancak koordinat kaydediciler kullanılarak sayısal değerlendirme de yapılabilir. Örneksemeli fotogrametri ANALİTİK* FOTOGRAMETRİ'nin karşıtıdır.)

ÖRNSKÖLDSVİK, İsveç'te liman kenti, Botten körfezi kıyısında; 60 000 nüf.

ÖRODİN → EURODİN.

ÖRODOL → EURODOL.

ÖROPİN → EUROPİN.

ÖROPİYUM ya da **ÖROPYUM** → EUROPİYUM.

ÖROPİYUM II ya da **ÖROPYUM II** → EUROPİYUM II.

ÖROPİYUM III ya da **ÖROPYUM III** → EUROPİYUM III.

ÖRS a. Metalürj. **1.** Dövülerek yapılan çeşitli işlemlerde kullanılan ve darbelere dayanabilecek nitelikte hazırlanan metal kütle (demirci örsü çilingir örsü, kaplamacı örsü, kunduracı örsü, vb.). **—2.** Metal kütükleri ezmeye yarayan düz yüzeyli dövme matrisi. || *Demirci örsü,* üzerinde metal dövülen, dökme demir ya da çelikten yapılmış, bir tarafı yuvarlak, diğer tarafı koni biçiminde düz yüzeyli araç; büyük örsler, genellikle yere çakılı bir kütük üzerine oturtulur. || *Kazancı örsü,* metal sacı biçimlendirmede kullanılan küçük örs.

—Anat. Memelilerin ortakulağında bulunan kemikçiklerden biri. (Çekiç ve üzengi kemikçikleriyle eklemlenir. Memeli olmayan omurgalılarda altçenenin üstçeneyle eklemlenmesini sağlayan kare kemiğin homoloğudur.) [ÖRSKEMİĞİ de denir.]

—Ayakkc. Ayakkabı tamirinde kullanılan, ayak biçiminde, demir kunduracı aleti.

—El sant. *Ay kenar örsü,* tepsi kenarlarına ay biçimli çukurluklar yapmada kalıp olarak kullanılan bakırcı örsü. (*Kalıp örs* de denir.) || *Badem örsü,* kap üzerindeki kabartma süsleri yapmaya yarayan bakırcı örsü. (50-60 cm uzunluğunda olan örsün kafasındaki düz yüzeyin ortasında bir yarık bulunur. Tezgâhta yere paralel olarak tutturularak çalışılan bir örstür. Kafa kısmı kabartma süsler oluşturacak biçimde yuvarlaktır.) || *Dip örsü,* bakır kapların dip kısımlarının yapımında kullanılan örs. (Ayrı bir kütüğe çakılarak yerde kullanılır. 35-60 cm arasında değişen çeşitli boyları vardır. Tüm bakır kapların dip kısmı bu örs üzerinde dövülür.) [*Taban örsü, helvahane örsü* de denir.] || *Emzik örsü,* ince uzun ibrik emziklerini yapmada kullanılan "L" harfi biçimli ve sivri uçlu örs. (40-45 cm uzunluğunda, 20-25 cm yüksekliğindedir.) || *Sahan örsü* → KUNDRES. || *Semaver örsü,* semaver onarımında kullanılan 35-40 cm uzunluğunda yassı örs. || *Tırnak örsü,* etekli güğüm ve ibriklerin eteklerindeki keskin dönüşleri yapmada kullanılan 60 -65 cm uzunluğunda, ucu hafifçe kıvrık örs. (Tezgâha, yere paralel olarak tutturularak kullanılır.) || *Top ibrik örsü,* ince boyunlu ibriklerin gövdelerini düzeltmede kullanılan bir tamir örsü. (60-80 cm uzunluğunda, kafasının üst yüzeyi yuvarlakça, iki yanları düz ve boynu kıvrıktır.) || *T örsü* → ZAVA.

—Nalbantl. Nal yapılacak demiri dövüp buna biçim vermekte kullanılan 150-200 kg ağırlığında demir ya da çelik alet (Bk. *ansikl.* böl.) || *Küçük örs,* nallık sacları kesmek, nalları kıyılamak, ökçeleri kaldırmak, alaturka mıhları düzeltmek için kullanılan, aynası hafif balıksırtı ve yalnızca koni ucu bulunan 3,5 kg ağırlığında örs.

—Tarım. *Tırpan örsü,* tarlada tırpanın ağzını dövmek için kullanılan taşınabilir küçük örs.

—Teknol. *Kuyumcu örsü,* kuyumculukta kullanılan, demir ya da dökme demirden küçük örs. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Teknol. ve Folk. *Tenekeci örsü,* üzerinde yuvarlak ya da oval bir bölüm bulunan ve tenekeciler, kazancılar tarafından kullanılan düz ya da kıvrık küçük örs.

—ANSİKL. El sant. Metallerin dövülmesinde yapılacak işe göre çeşitli biçimlerde çelik örsler kullanılır. En yaygını T biçiminde örslerdir. Özellikle yükseltme yöntemi uygulanacaksa işlem her zaman T-örs üzerinde başlar. Büyük boy T-örslerin kolları 30 cm kadar uzunluktadır, kesitleri ovaldir, ancak bir kol ötekisinden biraz daha enlidir. Küçük boy T-örslerin ise bir kolunun üstü düz, ötekisi dışbükeydir; kollar uçlara doğru hafifçe incelir. Ayrıca daire kesitli, aşağıdan yukarıya doğru hafifçe genişleyen, üstleri düz kaide örsleri vardır. Bunlar dibi düz olan tasların işlenmesinde kullanılır. Kare kesitli, L biçimindeki örsler üzerinde her biçim uygulanabilir. Yuvarlak başlı örsler de çeşitli işlerde kullanılır. Maden işleyicilerinin kullandığı bir başka örs at* denilen türdür. Örslerin yüzeylerinin pürüzsüz ve cilalı olması gereklidir.

—Nalbantl. Örsün üst yüzüne ayna denir; bir ucu koni biçiminde sivri, diğer ucu da köşelidir. Balyozcunun önünde bulunan tarafa *örs önü* ya da *göğsü,* demircinin ya da ustanın önünde bulunan tarafa da *örs arkası* ya da *sırtı* denir. Örsler, örsaltı ya da örs kütüğü üzerine yerleştirilir; bu altlık ağaç, içi boş dökme demir, taş ya da betondan yapılır, kimi zaman içine toprak ya da kum doldurularak örsün fazla ses çıkarması engellenir.

—Teknol. *Kuyumcu örsü.* Demirci örsü gibi, doğrudan taşıyıcı bloğa dayanmayan kuyumcu örsü, ana metalin uzantısı olan ve daha fazla gömülmesini önleyen bir fatura taşıyan çubuk yardımıyla blok içinde tespit edilmiştir.

Kuyumcu örsünün başlarından biri yuvarlaktır; bir başka tipinde, yüzeyde iki oluk bulunur. Ayrıca değerli metallerden yapılmış eşyaların markalanmasında kullanılan kuyumcu örslerinin yüzeyinde, kabartma olarak eşyaya geçecek olan kazınmış işaretler bulunur; garanti markası ise bir zımbayla işlenir.

ÖRS (İbrahim), türk ressam (Tercan, Erzincan, 1946). Devlet güzel sanatlar akademisi yüksek resim bölümü'nü ve Bedri Rahmi Eyüboğlu atölyesi'ni bitirdi (1971). Bir yıl Kopenhag Krallık akademisi'nde gravür eğitimi gördü. Döndükten sonra Güzel sanatlar akademisi (Mimar Sinan üniversitesi güzel sanatlar fakültesi) resim bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı (1972-1986). Resim çalışmalarının yanı sıra beton, mozaik gibi malzemelerle gerçekleştirdiği büyük boyutlu panolarıyla da tanınan sanatçı, Cumhuriyet'in 50. yılı resim yarışması (1973), Sheraton oteli pano yarışması (1974-1975) birincilik, Görsel sanatçılar derneği (1978 ve 1979), Devlet resim ve heykel sergisi başarı (1976 ve 1979), Enka resim yarışması ikincilik (1984) ödüllerini kazandı.

ÖRSELEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi örselemek,* eskitmek, yıpratmak ya da hırpalamak: *Dolu, küçük fidanları örseledi.* **—2.** *Bir kimseyi örselemek,* bir şeyden söz ederken, bir kimsenin fiziksel ya da ruhsal gücünü yitirmesine yol açmak; sarsmak, yıpratmak.

◆ **örselenmek** edilg. f. Yıpranmak, hırpalanmak: *Örselenmiş bir kumaş.*

ÖRSELENMEK → ÖRSELEMEK.

ÖRSKEMİĞİ a. Anat. ÖRS'ün eşanlamlısı.

ÖRTBAS a. *Örtbas etmek,* bir işin, bir olayın, bir eylemin vb. gizlenerek ya da başka türlü gösterilerek başkaları tarafından duyulmasını, yayılmasını önlemek: *Olayı, gazetelere geçmeden örtbas ettiler.*

ÖRTEN sıf. Küm. kur. *Bir* A *kümesinden bir* B *kümesi üzerine örten uygulama,* tanım bölgesi A olan f uygulaması, öyle ki B nin her y elemanı, A nın en az bir x elemanının f ile elde edilen görüntüsüdür. (Eşanl. SÜRJEKSİYON.)

ÖRTENEK a. Biyol. Hayvanların vücudunu örten ve bütünü ya da bir bölümü ektodermden kaynaklanan dokuların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zool. Bazı havyan öbeklerinde (kabuklupireler, denizkestaneleri vb.) bedeni koruyan sert kılıf. (Bu kılıfa, duruma göre kavkı, kabuk, kapsül gibi adlar da verilebilir.) [Eşanl. KILIF, TEKA.] || Eklembacaklılarda, dış çeper ya da dışiskelet. (Üç tabakadan oluşur: dış kutikula; üstderi hücreleri ya da hipoderm; bazal zar.) || Yumuşakçalarda, iç kütlenin bütününü ya da bir bölümünü örten ve dış yüzü genellikle bir kavkı (genellikle bedene yapışık durmaz) salgılayan deri kıvrımı. (Örteneğin altında, özellikle solunum organlarını [solungaçlar ya da akciğer] içeren bir *örtenek boşluğu* bulunur. Örteneğin kenarı dokunmaya karşı çok duyarlıdır ve bazen görme organlarıyla [taraklarda] donanır.) [Eşanl. MANTO.] (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Yumuşakçaların örteneğiyle ilgili. **—2.** *Örtenek eklemleri,* ikiçenetlilerde, örteneğin kavkı çenetlerine yapıştığı yer.

—ANSİKL. Biyol. örtenekler deriyi, derideki salgı bezlerini, fanerleri ve çeşitli özgün maddeleri (kutikula, kabuk, bağa) içerdiği gibi genellikle mezodermden kaynaklanan bağ yapılarını da (altderi, derisidikenlilerin kabuğu, balıkların pulları, altderi kemikleşmeleri vb.) içerir.

—Zool. Yumuşakçaların örteneği kavkıyı salgılar; bazen kavkı örteneğin bir kıvrımı altına gizlendiğinden dışardan görülemez (mürekkepbalığı). Örteneğin sinirleri, bir çift yan sinir düğümünden gelir; bu düğümler birçok yumuşakçada çok gelişmiştir ve beyne bağlıdır. Çeşitli ikiçenetli yumuşakçalarda, inciler daha çok örtenekte oluşur.

Birçok ikiçenetlide, örteneğin kenarı,

1. Kazancı örsü (dik nal biçimli)
2. Kazancı örsü (saplı, kare biçimli);
3. Karoserci örsü (oluklu sacları biçimlendirmek için).

solunumda yararlanılan havanın girip çıkmasını sağlayan bir çift borucuk halinde devam eder. Bazı kafadanbacaklılarda da buna benzeyen bir düzene rastlanabilir.

ÖRTME a. **1.** Örtmek eylemi. **—2.** *Yörs.* Başörtüsü. **—3.** *Yörs.* Üstü kapalı, önü açık yer.

—Akust. *Örtme etkisi*, farklı bir ses ya da bir gürültünün (örten işaret) varlığı nedeniyle belli bir sesten ya da gürültüden (örtülen işaret) kaynaklanan duyum azalması.

—Ask. Düşmanın olası taarruzuna karşı, onu ateş altına alarak oyalamak ve yanıltmak amacıyla görevlendirilen kuvvetin alacağı tüm güvenlik önlemleri. || *Örtme kuvveti*, öncünün ilerisinde rastlanacak düşman birliklerini temizlemek ve asıl kuvvetleri baskından korumak, keşif ve oyalama yapmak amacıyla yürüyüş kolunun ya da savunma mevzilerinin 20-30 km ilerisinde görevlendirilen muharebe gücü ile manevra yeteneği yüksek öğelerden oluşturulmuş kara birliği. (Belirli bir mevzi tutmaları sözkonusu olmamakla birlikte hassas noktaları [geçit ve boğazlar] geçici olarak elde tutarak geciktirme görevi yaparlar. Bu birliklerin komutanı, görevini gerideki asıl kuvvet komutanının emir ve komutası altında yapar.)

—Ask. havc. *Örtme harekâtı*, kara kuvvetlerini desteklemek için bağlantı noktalarına (köprü, kavşak, gar vb.) ya da daha genel olarak, geçici bir süre için tüm düşman etkinliğini durdurmak amacıyla tüm önemli hedeflere hücum etmeye dayanan hava harekâtı.

—Bot. *Örtme derecesi*, belirli bir bitki toplumunda toprağın yüzeyini kaplayan bir türün bir katmana ya da bitki örtüsüne oranı.

—Elektrotekn. ve Kaynakç. Bir elektrik kaynağı elektrotunun özünü, erimeyle çökelen metalin niteliklerini iyileştirmek için, mineral ya da organik bir maddeyle kaplama.

—Tarım. Yastık mantarı üretiminde, önceden miselyumun gelişmiş olduğu yastığın (tokurcun, torba, sandık) üstünü toprak tabakasıyla kaplama eylemi. || *Örtme toprağı*, örtme için kullanılan kalker tortularıyla turba karışımı toprak.

—Yerbil. Bindirme ya da sürüklenme sonucu ortaya çıkan tektonik çakışma. || *Örtme lambosu*, alttaki arazilerle uyum göstermeyen bir sürüklenme örtüsü parçası.

—ANSİKL. Ask. "Örtme" kavramı, emniyet kavramının somut uygulamalarından biridir. Dost birlik harekâtını tehdit eden olası düşman harekâtını engellemek amacıyla her aşamada komutanlıkça alınan aktif (birliklerin kullanımı) ve pasif (tahrip vb.) önlemler bütününü içerir.

Bu kavram önceleri çizgiseldi ve sınırlara uyarlanmıştı. "Örtme birlikleri" denilen muvazzaf birlikler, bunlara hızla katılabilen bölge ihtiyatlarının desteğiyle, ülkenin içinden sağlanan orduların ağırlığı bölgeye gelinceye dek savaşa girişebilecek güçteydi.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra örtme kavramı, üçüncü boyutun (uçakla taşıma, helikopterle taşıma, havacılık) oynadığı rolün gittikçe önem kazanmasıyla yepyeni bir biçim almış, ülke topraklarının bütününü koruyan emniyet önlemlerini kapsar duruma gelmiştir. "Yüzeyde örtme" ülkenin yaşamsal örgenlerinin ve duyarlı noktalarının korunmasını sağlayabilecek anında bir uyarıya karşılık verebilmelidir.

—Tarım. Örtme işleminin amacı, ileride karpoforları verecek olan embriyonları taşıyan miselyum kordonları üzerindeki küçük cisimciklerin (primordiyum) ortaya çıkmasıyla belirginleşen mantar oluşumunu başlatmaktır. Primordiyumların görünmesi miselyum gelişimini yavaşlatan ve mantar oluşumunu başlatan fizyolojik bir zorlamadan (stres) ileri gelir. Ortamın ve dayanağın koşullarına göre değişen 2 ila 4 cm kalınlığındaki miselyum üzerine yayılan toprak (örtme toprağı) ıslak, saf ve nötr turbayla çeşitli kalker tortularının karışımından meydana gelir. Steril olması zorunlu değilse de mantar asalaklarına karşı önlemlerin alınması gereklidir.

ÖRTMECE a. Ed. YUMUŞATMA'nın eşanlamlısı.

ÖRTMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle) örtmek*, onu bir şeyle kapatarak görünmez duruma getirmek: *Bir heykeli örtmek. Yüzünü elleriyle örtmek.* **—2.** *Bir şeyin üstünü örtmek*, korumak amacıyla üzerine bir örtü yerleştirmek: *Sineklerden korumak için yemeklerin üstünü örtmek.* **—3.** *Bir örtüyü (bir yere) örtmek*, onu yaymak: *Battaniyeyi yatağın üstüne örtmek. Masa örtüsünü örter misin?* **—4.** *Bir kimsenin üstünü örtmek*, üşümemesi için yatan bir kimsenin üstüne bir örtü yerleştirmek: *Çocuğun üstünü iyice örttün mü?* **—5.** *Bir şeyi, bir yeri örtmek*, bir şey sözkonusuysa, onun, oranın üzerine yayılmış, kaplanmış olmak: *Duvarı nefis bir İran halısı örtüyordu.* **—5.** *Bedeni, bedenin bir bölümünü örtmek*, bir şeyden söz ederken bedeni, bedenin bir bölümünü kapatmak, gizlemek ya da onun üzerine gizlenmesini, korunmasını sağlayacak biçimde yerleştirilmek: *Bacaklarını bileklerine kadar örten bir etek giymek. Omuzlarını bir şal örtüyordu.* **—7.** *Bir şeyi bir şeyle örtmek*, bir şeyi örtü gibi kullanarak onu kaplamak: *Bir yeri toprakla örtmek. Damı tenekelerle örtmek.* **—8.** *Bir kapama düzeneğini örtmek*, onu kapamak: *Kapıyı, pencereyi, perdeleri örtmek.* **—9.** *Bir şeyi örtmek*, bir şey sözkonusuysa, başka bir şeyi gizlemek, görünmez duruma getirmek: *Bulutlar güneşi örtüyordu.* **—10.** *Bir kimsenin suçunu, hatasını örtmek*, bir kimseyi korumak için suçunu, hatasını gizlemek; anlaşılmamasını sağlamak: *Babalarına karşı çocukların hatalarını örtmek.* **—11.** *Bir şeyi (soyut) bir şeyle örtmek*, bir şeyin arkasına sığınarak onu gizlemek: *Bilgisizliğini saldırganlıkla örtmeye çalışmak.*

—Bilş. *Bir kesintiyi örtmek*, bir örtünün bitini, bilgisayarda yürütülen bir işlemin, bu kesinti geldiğinde, durmaması için uygun olarak konumlamak.

—Dokubil. Sözkonusu bir epitelyum ya da hücreler olduğunda, bir dokuyu, bir mukozayı, bir organı kaplamak.

—Gökbil. *Bir gökcismini örtmek*, bir gökcisminin tutulmasına yol açmak.

◆ **örttürmek** ettrg. f. Örtmek eylemini yaptırmak ya da yapılmasına izin vermek: *Damı tenekelerle örttürmek. Bir kimsenin başını örttürmek.*

◆ **örtülmek** edilg. f. Örtmek eylemine konu olmak; örtmek eylemi yapılmak: *Çocuğun üstü örtüldü mü? Kapılar, pencereler örtüldü.*

—Gökbil. Bir gökcisminden söz ederken, görünen çapı daha büyük bir başka gökcisminin arkasında kalmak.

—Küm. kur. ve Topol. *Bir E kümesinin örtülüşü*, küme ailesi, öyle ki E nin her elemanı, bu nun elemanlarından en az birine aittir. (Bir parçalanış örtülüşün bir özel halidir. Genel halde, E nin bir örtülüşünün elemanları ayrık olmak zorunda değildir ve E ye ait olmayan elemanlar içerir.)

◆ **örtünmek** dönşl. f. **1.** Bir kimseden söz ederken, kendi üzerini bir şeyle örtmek: *Sıkıca örtün, gece ayaz çıkacak.* **—2.** Bir kadından söz ederken, bir erkekten gizlenmek için başını ve yüzünü bir örtüyle gizlemek.

◆ **örtüşmek** işt. f. **1.** İki düzlem, iki biçim sözkonusuysa, üst üste gelmek; çakışmak. **—2.** *(Bir şeyle) örtüşmek*, onunla noktası noktasına uyuşmak: *Seninle düşüncelerimiz örtüşmüyor.*

ÖRTMEÖLÇER a. Boyac. Bir boyanın ya da kaplayıcı maddenin örtme gücünü değerlendirmeye yarayan aygıt.

—ANSİKL. Örtmeölçer, yüzeyin siyah ve beyaz bölgeleri arasındaki kontrastın ayırt edilememesi için gerekli en az boya kalınlığını belirlemeyi sağlar. Dört ayrı tipi bulunan bu aygıtlarla, kurumuş bir boyadaki kalınlık değişimini, sıvı bir boyanın kalınlık değişimini, zemin kontrastı değişimini ya da kalınlığı yetersiz bir tabaka üzerindeki kontrastı ölçmek mümkündür.

ÖRTTÜRMEK → ÖRTMEK.

ÖRTÜ a. **1.** Bir yerin, bir şeyin gizlenmesi ya da korunması için üzerine örtülen şey. **—2.** Çatı, dam. **—3.** Saklayan, gizleyen ya da daha bulanık gösteren her şey; perde: *Sis örtüsü. Gecenin karanlık örtüsü. Gizlilik örtüsü.*

—Arıc. *Örtü tahtası*, kapağın altında kovan gövdesinin üzerine yerleştirilen tahta. (Yekpare bir tahta olabileceği gibi 5-10 parçadan da oluşabilir. Her nasıl olursa olsun genellikle orta kısımda 30 mm çapında bir delik bırakılır ve deliğin üzeri ince sinek teli ile kapatılarak arıların çıkışı ya da dışardan zararlıların girişi önlenir. Havalandırmaya yarayan bu delikten yemleme de yapılabilir.)

—Ask. Birliği, düşmanın görüşünden gizleyen doğal ya da yapay korunak. (*Sığınak* ise, birliği hem düşman görüşünden hem de ateşinden korur.)

—Ask. havc. *Fotoğraf örtüsü*, hem havadan fotoğrafı çekilen bölgenin büyüklüğünü hem de çekilen fotoğrafın tipini belirten deyim. || *Hava örtüsü*, komutanlık tarafından korunması istenen bir bölgeye düşman uçaklarının zarar vermesini önlemek için av uçaklarından oluşan birlikleri havada bulundurmak eylemi. (Hava örtüsünde, havadan yere atılan güdümlü mermiler gitgide daha önemli bir rol oynamaktadır.)

—Bilş. Başka herhangi bit biçimlenimleriyle, bunları denemek ya da bunlardan birtakım altkümeler çıkarmak için, lojik olarak birleşebilen bit biçimlenimi. || *Kesinti örtüsü*, bir bilgisayarın yalnızca, örtüye ilişkin biti uygun olarak konumlanmış kesintileri hesaba katmasına olanak veren ikili konumlar (kesinti başına bir konum) kümesi.

—Bot. *Çiçek örtüsü*, çiçekte eşeysel organları (çanağı oluşturan çanakyapraklar ve tacı oluşturan taçyapraklar) saran ve koruyan organların tümü. Bunların hepsine birden çiçek kılıfı da denir. || *Mum örtüsü*, bazı sapların ve yaprakların üzerini kaplayan mum tabakası. || *Tohum örtüsü*, tohumu saran zar. || *Yosun örtüsü*, aynı sürüngen protoneманın dalları üzerinde oluşan yapraklı sapların tümü. (Her sap başlı başına beslendiği halde yosun örtüsü bir spordan doğmuşsa ancak o zaman tek bitki sayılır.)

—Bot. ve Çevrebil. *Bitki örtüsü*, bir toprağı örten bitkilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. Gemi güvertesinde duran bir aygıtı, yağmurdan ya da deniz serpintisinden korumak için örtülen bez.

—Elektrotekn. ve Kaynakç. Bir ark kaynağı elektrotunun bir bağlayıcıyla (genellikle potasyum ya da sodyum silikat) topaklaştırılmış, karmaşık bileşimli tozlardan oluşan, az ya da çok kalın kaplaması.

—Ev eşy. *Masa örtüsü*, masayı korumak, süslemek ya da üzerinde yemek yemek üzere masa üzerine örtülen kumaş. (Üzerinde yemek yemek amacıyla yapılanlarda daha çok yıkanabilen kumaşlar yeğlenir. Kumaşa benzetilerek naylondan yapılmış olanları da vardır. Masayı süslemek ve korumak amacıyla yapılanlarsa genellikle danteleden ya da üzeri işlenmiş kumaşlardan olur.) || *Sofra örtüsü*, yemek kırıntılarının yere düşmesini önlemek amacıyla sini ya da ayaklı sofra altına serilen genişçe örtü. (Sofraya oturanlar örtünün kenarlarını peçete gibi dizlerine alır. Genellikle yıkanabilen kumaşlardan yapılır. Osmanlılar döneminde deriden olanları da kullanılıyordu. Topkapı sarayı müzesi'nde bulunan, üzeri aplike tekniğiyle bezeli deri sofra örtüsü ünlüdür.)

—Hidrol. *Örtü halinde sellenme*, çok yüksü ve kurak bölgelerde bir boğazın çıkışında geniş bir alana yayılan ince bir su katmanının türbülanslı akışı. (W. J. Mc

-Gee'nin Yeni Meksika'daki gözlemleri sonucunda 1897'de betimlediği örtü halinde sellenme olayı, dağlık bir beslenme havzası gerektirir ve tümüyle rastlantısal özelliktedir. Bu akış yamaçların ya da dağeteklerinin yüzeyini genellikle etkileyen dağınık akışlarla ["rill-wash" ya da "sheet -wash" tipi akışlar] karıştırılmamalıdır.)

—İnş. *Örtü kiremidi*, bir çatı örtüsünde, bitişik iki alt kiremidin kenarları üzerine, dışbükey yüzü yukarı bakacak biçimde yerleştirilen ve yağmur suyuna karşı sızdırmazlık sağlamaya yarayan oluklu kiremitlerden her biri. (ALT* KİREMİT'in tersidir.) || *Birleşim örtüsü*, bir sundurma çatıyla bunun dayandığı duvarın birleşme yerine konulan alçı. || *Yan dere örtüsü*, yan dere üzerine yapılan harç ya da alçı örtü.

—Kasapl. *Örtü yağı*, kasaplık hayvanların gövdesini kaplayan yağ.

—Kuşç. *Örtü tüyleri*, kuşlarda kanat teleklerini ve tüylü kuyrukların dibini kaplayan tüyler.

—Mad. oc. *Örtü kaldırma*, az derinlikteki bir yatağı açık havada işletebilmek için üzerindeki kısır malzemeyi kaldırmaya dayanan işlem. || *Örtü kaldırma oranı*, işletilecek bir ton cevher ya da kömür için kaldırılması gereken kısır malzeme ağırlığı ya da hacmi. (Örtü kaldırma oranı çok yüksekse, yeraltı işletmesine geçmek gerekir. Kömür ya da yüksek değerli cevherlerde kabul edilebilir örtü kaldırma oranı 30'a varabilir; buna karşılık düşük değerli cevherlerde kabul edilebilir oran 1'in altına düşer.) || *Örtü tabakası*, bir yatağın üzerinde bulunup onu örten verimsiz arazi.

—Mim. ve İnş. Bir sütun arasını, bir açıtı, bir odayı, herhangi bir mekânı üstten sınırlayan organ, yapı.

—Nük. müh. Kimi nükleer reaktörlerde, kalp çevresine ya da içine yerleştirilen ve ışınlanacak bir madde, örneğin parçalanabilir bir maddeye dönüştürülmek istenen verimli bir madde içeren öğe.

—Ormanc. *Ölü örtü*, ormanda her yıl yere dökülen bitki parçalarından oluşan örtü.

—Pedol. ve Jeomorfol. *Yamaç örtüsü*, bir ile birkaç metre kalınlığında kireçli bölgelerdeki yamaçların bazı bölümlerini kaplayan, köşeli ya da yuvarlak çakıllardan oluşan, çok az kireçli malzeme ya da toprak. (Bunlar, buzulçevresi kökenli döküntüler ya da akma örtülerdir.)

—Petr. san. *Geçirimsiz örtü*, petrolün ya da doğal gazın yüzeye doğru göç etmesini önleyen geçirimsiz kayaç; bu örtünün altında, bir "hazne kayaç" içinde birikən petrol ya da doğal gaz bir yatak oluşturur.

—Saraçl. *Eyer örtüsü*, hayvanın sırtını rahatsız etmemesi için eyerin altına konan örtü. —Boyunluğun baş kısmını örten geniş deri parçası. — Kaba koşumlarda kullanılan pösteki.

—Tarım. Topraktaki ısıyı ve nemi korumak amacıyla, ekinlerin üzerine, ağaçların diplerine serilen, saman, kuru yaprak, gübre, ziftli kâğıt ya da ince plastik tabaka. ||

Örtü altı tarım, plastik maddeden örtüler kullanılarak yapılan tarım. (Korunakların [seralar] kurulması, çilek, kavun, mısır gibi bitkilerin malçlanmasında plastik maddelerin kullanılması 1960 yıllarında başlamıştır.) || *Örtü aşınması*, geniş bir yüzeyde, çok ince bir toprak tabakasının oldukça düzgün bir şekilde suyla sürüklenip taşınması. || *Örtü ekimi*, daha önce ekilmiş bir bitkiden sonra toprağın üzerine başka bitki ekilmesi. || *Örtü gübresi*, sürülerek toprağa gömülmesi gerekmeyen, toprağın yüzeyine serpilmesi yeterli olan eriyebilir gübre (nitratlar, sülfatlar).

—Teknol. Yüzeyin, bitişik bölümlere uygulanan bir işlemden etkilenmemesi için koruyucu bir madde ile örtülen bölümü.

—Tekst. *Göğüs örtüsü*, bir kumaşın dokunan bölümünü korumak için tezgâh üzerine örtülen beyazlatılmamış meşin.

—Tıp. *Koruyucu örtü*, alttaki çarşafı korumak için dörde katlanarak yatan hastaların altına yerleştirilen ve her kirlendiğinde değiştirilen bez parçası. —Şilteyi korumak için çocuk ve bebek yataklarında çarşafın altına yerleştirilen kauçuk ya da kauçukla desteklenmiş kumaş parçası.

—Topol. Özel bir özelliği gerçekleyen, bir analitik uzay üzerinde dallanmamış Riemann* yüzeyi.

—Yerbil. Lotolojik ve mekanik bir süreksizlik düzeyinde (ayrılma düzeyi) bir substratumdan ayrılmaya yatkın olan ve kıvrılma tektoniği gösteren arazilerin tümü. || *Örtü tektoniği*, örtünün bir bölümünün alttaki sert tabana bağlı kaldığı ve onunla birlikte biçim değiştirdiği tektonik türü. || *Buzul örtü taşı*, buzul öncesi bölgelerde kimi düz alanların biçimlenmesini belirleyen taş örtü. (Bu örtü taşının kar basıncı altında kalması, pipkrakelerin etkisinden kaynaklandığı sanılan böyle bir örtünün farkına varılmasını zorlaştırır.) || *Sürüklenme örtüsü*, büyük ölçüde yer değiştirmiş (yüz kilometreye kadar) ve kökeninden kopmuş (kök ya da kök alanı) allokton yapısal birim. (Bu örtü anormal bir dokanak boyunca yerli tabanı örter; yerli taban sürüklenme alnının gerisinde bulunan bir pencerede görülebilir [tektonik pencere]. Örtü istifleri de oluşabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Radyotekn. *Örtü anten*, yüksek bir yatay düzlemde yer alan ve terminal kapasitesi görevi yapan bir teller kümesine bağlı düşey bir tel ya da hemen hemen düşey tellerden oluşan anten. (Birkaç yüz metre boyundaki büyük antenler bu tiptendir ve miryametrelik ya da kilometrelik dalgaların yayımında kullanılır.)

—ANSİKL. Bot. ve Çevrebil. Bir toprağın bitki örtüsünde, bitkilerin kökleri toprak içine girer, havada kalan kısımları da toprağın yüzeyinde bir örtü oluşturur. Burada üst üste birçok tabaka vardır: yosunlar, otlar, çalılar, ağaççıklar ve çeşitli boyda ağaçlar ve toprağın altında da bunların kökleri az çok sırayla yerleşmişlerdir. Bütün toprak örtülü olduğu zaman bitkisel oluşum *kapalı* adını alır, yer yer çıplak toprak parçaları (kıraç ya da yarı-kıraç bölgeler) bulunduğunda ise *açık* denir. Denge halindeki kapalı bir oluşumdaki toprak, çıplak bir topraktan aşağıdaki özelliklerle ayrılır: ışık almaz, hava az tazelenir, yüzey buharlaşması yavaştır, bayırlarda aşınma az ya da hiç yoktur, humus oranı daha yüksektir, sıcaklık daha yavaş değişir, altta bulunan kayanın etkisi daha zayıftır. Demek ki, toprak vardır diyebilmek için üzerinde eskiden beri ya da yeni bir bitki örtüsünün varlığı gereklidir.

Bir orman toprağında, kısa boylu ağaçların tümü *canlı örtü*'yü, kuru yaprakların ve bitkisel kalıntıların tümü de *cansız örtü*'yü oluşturur. Toprağın korunması ve humusun oluşumu için cansız örtünün yerinde bırakılması ve korunması zorunludur.

—Yerbil. *Sürüklenme örtüleri*. Bu örtüler üç bakımdan incelenebilirler: litolojik bileşimlerine göre (flysch örtüsü, ofiyolitik örtü), yapılarına göre (Doğu Alpleri Avusturya örtüleri gibi temel örtüsü ya da Chablais Önalpleri gibi tortul arazilerden oluşan örtme örtüsü), oluşumlarına göre (çekim süreçleriyle oluşmuş yüzeysel kayma örtüsü, pennik tipte derin örtü).

ÖRTÜALIM a. Mad. oc. → DEKAPAJ.

ÖRTÜCÜ sıf. Boyac. Sürüldüğü yeri göstermeyen bir boyaya, sıvaya denir.

—Kozmet. Akıcılığıyla cilde mat ve düzgün bir görünüm veren güzellik ürünü için kullanılır.

◆ a. Kozmet. Matlaştırıcı ürün.

ÖRTÜCÜLÜK a. Boyac. Bir ya da birkaç boya tabakasının, kuruduktan sonra altındaki herhangi bir rengi gizlemeye yatkınlığı.

ÖRTÜK sıf. Örtülmüş, kapalı, örtülü: *Kapı örtük, içeri giremeyiz. Gözleri örtük, öylece yatıyordu.*

—Ruhbil. Hiçbir davranışla açığa vurulmayan. || *Örtük öğrenme*, Tolman kuramında ve bu kurama ilişkin tartışmada, pekiştirme olmaksızın gerçekleşen öğrenme.

ÖRTÜKENGEBE a. Jeomorfol. Alttaki sağlam kayaç dokanağında, ayrışma ve ufalanma sınırının düzensiz uzanışı. (Bu düzensizlikler alterit örtüsü içindeki yüzeysel eğimler sisteminden bağımsızdır.) [Eşanl. KRİPTORÖLYEF.]

ÖRTÜKLÜK a. Ruhbil. Bir uyartının deneğe uygulanmasının başlangıcıyla, buna karşılık düşen cevap başlangıcı arasında geçen zaman. (Örtüklük zamanı, ruhbilimde genellikle iç ruhsal süreçlerin bir göstergesi olarak kullanılır. Denekten, elinden geldiği kadar çabuk cevap vermesi istendiği durumlarda ise, "tepki zamanı" deyimi kullanılır.) [ÖRTÜKLÜK ZAMANI da denir.]

—Psikan. *Örtüklük dönemi*, çocuk cinselliğinin, 5 yaş ile önergenlik arasındaki dönemi. (Çocuk cinselliği edinçleri, bu dönem boyunca normal olarak bastırıma uğrar.)

ÖRTÜKSOLUNGAÇLILAR a. Altsolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça takımı. (Bil. a. *Tectibranchiata*.)

ÖRTÜKTASIM a. Fels. Aristoteles'e göre, belirtik olmayan "göstergelerden ya da doğruya benzer öncüllerden yola çıkan tasım" (*Birinci analitikler* [Analytyka protera], 2, 27).

ÖRTÜLME a. Örtülmek eylemi.

—Gökbil. Bir gökcisminin, görünen çapı daha büyük olan bir başka gökcisminin arkasında geçici olarak kaybolması.

ÖRTÜLMEK → ÖRTMEK.

ÖRTÜLÜ sıf. **1.** Örtülmüş olan. **—2.** Yüzeyi bir şeyle kaplanmış yer için kullanılır: *Karla örtülü yalçın tepeler.* **—3.** Kapatılmış, örtük: *Perdeleri örtülü, evde yoklar galiba.* **—4.** Anlaşılması güç, kapalı, bulanık bir şey için kullanılır: *Örtülü bir anlatım. Örtülü bir konuşma.*

—Ask. Düşmanın görüşü ve atışından korunmuş olan güzergâh ya da arazi parçası için söylenir. || *Örtülü arazi*, ağaçlarla kaplı arazi.

—Kamu mal. *Örtülü ödenek*, propaganda ve siyasal polis giderlerini karşılamak için hükümetin emrine verilen para. (Kamu harcamalarında, ödemeleri yapanlarla ödeme emrini verenlerin ayrı makamlar olmasına ilişkin kural burada uygulanmaz ve örtülü ödeneklerle ilgili para doğrudan doğruya Başbakan'ın emrine verilir.)

—Yerbil. Tektonikte, üst sınırları bozulmamış bir tortul dizisinin içinde oluşan teğet yapılar için kullanılır. || *Örtülü engebe*, çökellerle kaplı eski engebe. || *Örtülü olmak*, bir dokanaktan söz ederken, etkilemediği ve kendinden daha yeni oluşumlarla kaplı olmak.

—Zool. Bir örtüyle donanan için kullanılır. (Örneğin, yumuşakçaların örtülü larvası.)

◆ be. Açıklama yapmadan, bir şeyleri gizleyerek; müphem: *Örtülü konuşmak.*

örtü altı tarım
plastik tüneller içinde çilek tarlası

ÖRTÜLÜ BURUNLU YIRTICIMARTI a. Zool. Dünyanın büyük bölümünde yaşayan martı. (Koyu ve açık renkli tipleri vardır. Gezici ve göçmen kuştur. Kuluçka döneminde tunduralarda, geri kalan zamanlarda deniz, ırmak ve göl kıyılarında bulunur. Etçildir. Bil. a. *Stercorarius pomarinus;* yırtıcımartıgiller [*Stercorariidae*] familyası.)

ÖRTÜLÜK a. Denizc. Üst güvertede bulunan ve mürettebat mahalline girmede kullanılan bir açıklığın üzerine örtülen küçük boyutlu kapak.

ÖRTÜNME a. Örtünmek eylemi.
—İsl. Müslüman kadın ve erkeklerin, islam dininin kural ve geleneklerine göre giyinmeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İslamda akıllı ve erginlik çağına girmiş kadın ve erkek her müslümanın, bedenlerinin "avret mahalli" denilen bölümlerini kapatmaları Kuran, sünnet ve icma* ile farz kılınmıştır. Erkekler için avret mahalli, bedenin göbek ile dizkapakları arasındaki bölümü; kadınların avret mahalleri ise yüz, eller ve ağırlıklı bir görüşe göre, ayaklar dışındaki bütün vücuttur. Kadın ve erkek müslümanlar avret mahallerini örtmeden namaz kılamayacakları gibi, nikâh düşmeyecek kadar yakın akrabaları (mahrem) dışında kalanlar yanında avret mahallerini açamazlar. Kadın ancak mahremleri yanında başını, kollarını ve dizkapaklarına kadar bacaklarını açabilir.

Örtünme, Kuran'ın on ayetinde hem genel bir yaşam ilkesi olarak kabul edilir, hem de namaz ve hac gibi ibadetler sırasında örtünme emredilir. Bu ayetlerden ikisinin anlamı şöyledir: "Ey Muhammet, inanan erkeklere söyle, gözlerini (haram olana) bakmaktan korusunlar, utanç yerlerini esirgesinler" (XXIV, 30). Aynı emir kadınlar için de yinelenir ve onlardan ayrıca başlarını da örtmeleri istenir (XXIV, 31). "Ey Muhammet, kendi eşlerine, kızlarına ve müslümanların kadınlarına söyle, giysilerini üzerlerine alıp örtünsünler. Bu, onların (iffetli olarak) bilinmelerine ve rahatsız edilmemelerine daha uygundur" (XXXIII, 59). İslam dünyasında Kuran'dan sonra en temel kaynak kabul edilen altı hadis kitabı (kütüb-i sitte) içinde Nesai'ninki dışında kalanlarla öteki birçok hadis kaynaklarında *Kitab ül-libas* (Giysi bölümü) başlığı altında örtünme ile ilgili pek çok hadis yer alır. Bu hadislerden birinde Hz. Muhammet, ince bir giysi ile dolaşan baldızı ve halife Ebubekir'in kızı Esma'yı uyararak "Esma, kadının erginlik çağına girdikten sonra (yüz ve ellerini göstererek) şundan ve şundan başka bir yerini göstermesi doğru değildir" der. Ayrıca bütün kaynaklar örtünme (tesettür, hicap) ile ilgili ayetlerin gelmesinden sonra müslüman aile ve toplumlarında yüzyıllar boyunca örtünmenin uygulandığını gösterir. XX. yy.'ın başlarına kadar hemen bütün müslüman uluslarda örtünme, islam toplumunun belirgin niteliklerinden biri olarak (şiar) kabul edilmiştir.

ÖRTÜNMEK → ÖRTMEK.

ÖRTÜSÜZ sıf. Örtü örtülmemiş, örtü serilmemiş bir şey ya da örtü örtmemiş bir kimse için kullanılır: *Örtüsüz bir masa. karyola. divan. Örtüsüz. genç bir bayan.*
◆ be Örtünmeden: *Örtüsüz yatmak. Örtüsüz sokağa çıkmaz.*

ÖRTÜSÜZLER a. Çıplak bedenli, amipler takımı. (Bil. a. *Athalamiales; Granuloreticulosa* sınıfı.)

ÖRTÜŞME a. Örtüşmek eylemi.

ÖRTÜŞMEK → ÖRTMEK.

ÖRTÜŞÜM a. Örtüşmek eylemi ya da biçimi.

ÖRÜ a. Yörs. **1.** Örmek işi. **—2.** Kumaşın yırtık yerini belli olmayacak biçimde örme işi. **—3.** Örülerek yapılan şey, bina. **—4.** Otlak, mera.
—TV. Bir televizyon görüntüsünde, tek bir düşey tarama sırasında incelenen yatay çizgiler kümesi. (Günümüz sistemlerinde, kırpışmayı önlemek için, her görüntüde, biri çift çizgiler, öbürü tek çizgiler için, iki örü bulunur.) ǁ *Örü sıklığı*, bir saniyede gerçekleştirilen düşey tarama sayısı. (Örü sıklığı, görüntü sıklığının birişim düzeyini belirten sayıyla çarpımına eşittir.)

ÖRÜCÜ a. **1.** Örme işi yapan kimse. **—2.** Kumaş ya da örgülerdeki delik ya da yırtıkları örerek onaran kimse; bu işin yapıldığı yer.
—Halıc. Bir halının yırtıklarını, aşınmış yerlerini ören uzman.

ÖRÜCÜLÜK a. Örücünün yaptığı iş.

ÖRÜLME a. Örülmek eylemi.
—Ulaş. *Örülme noktası*, karayollarında, iki ya da daha çok dolaşım hattının, çarpışma tehlikesi yaratacak biçimde aynı düzeyde kesiştiği nokta.

ÖRÜLMEK → ÖRMEK.

ÖRÜLÜ sıf. Örülmüş olan: *Saçları örülüydü.*

ÖRÜMCE a. Böcbil. Tırtılları incir, armut, kayısı ağaçlarına zarar veren böcek. (Bil. a. *Anthophila pariana; Glyphipterygidae* familyası.)

ÖRÜMCEĞİMSİLER a. Örümcekler, akrepler, akarlar vb. gibi hayvanları içeren karada yaşayan, duyargasız ve altçenesiz eklembacaklılar sınıfı (50 000'i aşkın türü içeren önemli bir sınıftır. Bil. a. *Arachnoidea*.)
—ANSİKL. Örümceğimsilerin bedeni iki (başlığöğüs ve karın) ya da üç (başlığöğüs, karın, artkarın) bölgeden oluşur; ya da birinci göğüs bölütü daha sonraki bölütlerle kaynaşarak bir baş *(Galeodes)* meydana getirir ya da bedende gözle görülebilen bölütlere rastlanmaz (akarlar). Başlığöğüs bölgesinde altı çift eklenti bulunur; karında yürümede görev alan eklentilere rastlanmaz ve karnın altı dar ya da geniş olabilir. Akreplerde, ucunda zehirli bir çengel bulunan bir artkarın vardır. *Telyphonus*'larda artkarın hareketli bir iplik biçimindedir. Akreplerde, yalancıakreplerde, böğlerde karında on üç ayrı bölüt bulunur; ama örümceklerde, *Opilionidea*'larda ve özellikle akarlarda bu bölütler hemen hemen bütünüyle kaynaşmıştır.

Örümceğimsilerde duyarga yoktur, üç eklenti vardır: zehir çengelleri, çene ayakları, yürüme ayakları. Zehir çengelleri örümceklerde saldırı organıdır: çengeldeki hareketli bölümde, içinden zehrin aktığı bir delik bulunur.

Ağzın arkasında yer alan çene ayakları ya da duyu ayaklarının tarsusu, erkek örümceğimsilerde çiftleşme organına dönüşmüştür. Yürüme ayakları dört çifttir; bunların biçimleri farklıdır ve uçlarında yalın ya da karmaşık tırnakları vardır.

Ağbezleri, yalancıakreplerde karnın ilk bölütünde, örümceklerde anusun yakınındadır. Örümceğimsiler, bedenlerinin arka bölümünden iplik çıkartan tek hayvandır. Örümceğimsilerin gözleri yalındır. Başlığöğsün üzerinde ve yanlarında yalıngözler yer alır: yalıngözlerin sayısı ve dizilişi öbekten öbeğe değişir. Duyu kılları, dokunma ve işitme duyusu organlarıdır. Ayrıca, duyu görevi yaptıkları sanılan özel organlar da vardır: *Galeodes*'lerin lir biçimindeki organları, akreplerin tarakları, vb. Örümceğimsilerin solunum aygıtında hiç solungaç yoktur; ama solunum aygıtları çok çeşitlidir: akreplerde ve *Migale*'lerde

örümceğimsilerin bazı tipleri

akrep
(dişi ve yavru)

Amblypygi

Migale

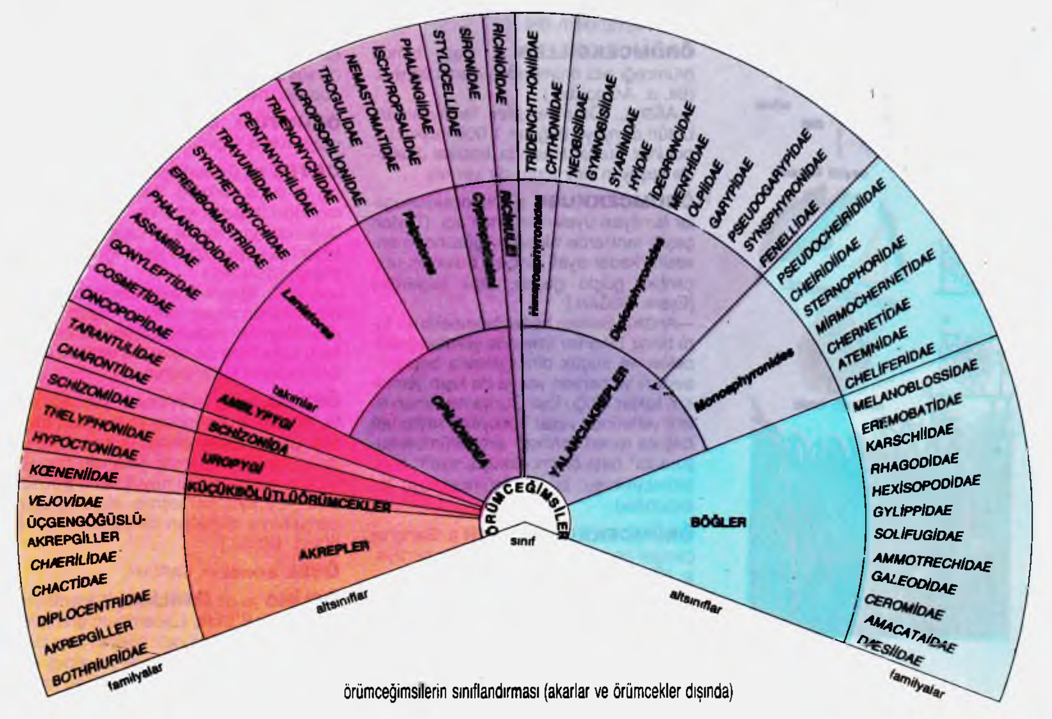
haçlı örümcek

güvercin kenesi

orakçı

örümceğimsilerin sınıflandırması (akarlar ve örümcekler dışında)

bir örümcekkuşu türü: kırmızı sırtlı örümcekkuşu *(Lanius collurio)*

akciğerler, örümceklerin çoğunda akciğerler ve trakeler, akarlarda yalnızca trakeler ya da yalın deri solunumu.

Örümceğimsiler başkalaşma geçirmeden ya da pek az başkalaşma geçirerek gelişirler. Örümceğimsiler örümcekleri, akrepleri, yalancıakrepleri, böğleri, akarları, küçükbölütlüörümcekleri, *Opilionidea*'ları, *Uropygi*'leri, *Amblypygi*'leri, *Ricinulei* ve *Schizomidea*'ları içerir. Günümüzde cins ve tür (35 000) bakımından bu öbeklerin en kalabalığı örümceklerdir.

ÖRÜMCEK a. **1.** Örümcekler takımından böceklerin ortak adı (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Örümcek ağı. *Önce tavandaki örümcekleri temizledi.* **—3.** *Örümcek bağlamak*, üzerinde örümcek ağı oluşmak; bir şey sözkonusuysa, uzun süre kullanılmamış olmak. ‖ *Örümcek kafalı*, yeniliklere düşman, eskiye sıkı sıkıya bağlı kimseler için kullanılır. *Bu örümcek kafalılar çoğunlukta kaldıkça köklü bir değişme olmaz.* ‖ *Örümcek ağı sarmak*, bir yeri örümcek ağları kaplamak.

—Denizc. *Branda örümceği*, brandaların her iki ucunda bulunan iplerin oluşturduğu ağ.

—İkt. *Örümcek ağı kuramı* → COBWEB.

—Mak. san. *Örümcek ayağı yağ kanalı*, bir yatak yastığı ya da kızak yolu yüzeyine yağlayıcının tüm sürtünme yüzeyine dağılımını kolaylaştırmak için açılan helisel kanal.

—Patol. *Örümcek sokması*, örümcek zehriyle zehirlenme (Bk. *ansikl.* böl.)

—Petr. san. Kuyu açma sırasında, kuyu dibine düşen kabloları, boruları ve çeşitli parçaları çıkarmada kullanılan kurtarma aleti.

—Şehirc. *Örümcek ağı kent*, bir merkezden başlayarak yıldız gibi ışınsal olarak düzenlenmiş yolları, birbirlerine eşmerkezli arterlerle bağlanan kent. (Eşanl. IŞINSAL-EŞMERKEZLİ KENT.) [Bir örümcek ağını andırdığı için bu adla anılır ve tarihi, dikgen planlı kent kadar eskidir; Ortaçağ'da, özellikle müstahkem yerlerde büyük rağbet görmüştür.]

—Zool. *Deniz örümceği* → DENİZ ÖRÜMCEĞİ. ‖ *Su örümceği* → SU ÖRÜMCEĞİ.

◆ sıf. Örümcek ağı biçiminde olan.

—El sant. *Örümcek bağlama*, yan yana gelen ilmekleri diyagonal olarak birbirine bağlayarak yapılan ve örümcek ağı görünümü veren bir makrame düğümü. (*Ajur bağlama* da denir.) ‖ *Örümcek örgü*, tığ işi dantellere uygulanan örümcek ağı görünümlü örgü.

örümceklerin biyolojisi

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında örümcek (ar. ankebut) sözcüğüyle Hz. Muhammet'in başından geçmiş şu olaya telmih yapılır: Medine'ye göçmek üzere Hz. Ebubekir'le birlikte Mekke'den ayrılan Hz. Muhammet, izleyenlerden kurtulmak için Sevr dağında bir mağaraya sığındı. Tanrı'nın buyruğuyla bir örümcek mağaranın ağzına ağını gerdi; bir çift güvercin de gelip yumurtladı. Hz. Muhammet'i izleyen Kureyşliler mağarayı aramak isteyince Ümeyye bin Halef, "Burada örümcekler daha Muhammet doğmadan ağ germiş; güvercinler yuva yapmış!" dediği için dönüp gittiler.

—Patol. Bütün örümcekler az ya da çok zehirlidir. Zehirlenme de zehrin etki derecesine göre değişik biçimlere bürünür.

Örümceklerin Avrupa'da yaşayan türlerinin zehirleri az etkilidir; bununla beraber duyarlı derilerde sadece temasla bile hoş olmayan tahrişlere neden olabilir. Tropikal bölgelerde yaşayan örümceklerse daha tehlikelidir; zehirleri sinir sisteminde sakatlığa (ihtilaçlar, felç), dolaşım sisteminde bozukluklara (kalp bozuklukları), bazen de ölüme neden olabilir.

—Zool. En geniş anlamıyla "örümcek" sözcüğü, çoğunlukla, örümceğimsiler sınıfının örümcekler takımını oluşturan bütün hayvanlar için kullanılır. Daha dar bir anlamda, gerçek örümcekleri, yani *Araneomorphae*'leri belirtir. Örümcek karnındaki büyük bezlerden salgıladığı ipekle ağını ve yumurtalarını çevreleyen kozayı örer, kendini boşluğa bıraktığında da gene bu ipeğe tutunarak aşağı iner.

Örümceklerin zehir çengellerinin ilk eklemінde zehir salgılayan bezler vardır. Zehir boşaltma kanalının ağzı, çengelin ucuna yakın bir yerdedir. Zehir örümceğe avını hareketsiz hale getirme olanağı verir; bu zehir, böcekleri yıldırım çarpmış gibi etkilerse de ılıman bölge örümceklerinin zehri insan için tehlikeli değildir.

ÖRÜMCEK MAYMUNU a. Zool. Güney Amerika'da yaşayan maymun. (Bacakları ince uzun, kuyruğu sarılıcı ve uzundur. Meyve, böcek ve yumuşakçalarla beslenir. Bil. a. *Ateles paniscus;* yenidünyamaymunugiller familyası.)

ÖRÜMCEKBİLİM a. Örümcekleri konu alan hayvanbilim dalı.

ÖRÜMCEKGİLLER a. Haçlı bahçe örümceği gibi örümcekleri içeren familya. (Bil. a. *Arancidae.*)

—ANSİKL. Örümcekgiller familyasında, bütün dünyaya dağılan 1 000'i aşkın tür bulunur. Bunlar arasında, tropikal ülkelerde yaşayan dev türler de yer alır.

ÖRÜMCEKKUŞU a. Örümcekkuşugiller familyası üyelerinin ortak adı. (Tüyleri çeşitli renklerde olabilen, gözünden ensesine kadar siyah bir çizgi bulunan, ucu çentikli güçlü gagalı, etçil kuşlardır.) [Eşanl. BOĞAN.]

—ANSİKL. Seksen kadar örümcekkuşu türü bilinir. Dikenler üzerinde yakaladığı böcekler ve küçük omurgalılarla beslenir: avlarını ya hemen yer ya da kışın yemek için saklar. Çoğu Eski Dünya'nın ılıman iklimli yerlerinde yaşar. Türkiye'de rastlanan başlıca türleri: kırmızı* sırtlı örümcekkuşu; kızıl* başlı örümcekkuşu; siyah* alınlı örümcekkuşu; büyük örümcekkuşu (*L. excubitor*).

ÖRÜMCEKKUŞUGİLLER a. Geniş ve çengel gagalı, avcı, ötücükuşlar familyası. (Örümcekkuşugiller, iki oymakta [*Laniinae* (örümcekkuşu), *Malacotinae* (gonolekler)] toplanan 80 kadar tür kapsar. Bil. a. *Laniidae.*) [Eşanl. BOĞANGİLLER.]

ÖRÜMCEKLENMEK gçz. f. Bir yer sözkonusuysa, örümcek ağlarıyla kaplanmak; bakımsız ve terk edilmiş olmak.

ÖRÜMCEKLER a. Eklembacaklıların örümceğimsiler sınıfından böcek takımı. (35 000'i aşkın türü vardır. Bil. a. *Araneida.*)

—ANSİKL. Örümceklerin temel özelliği, genellikle zehir bezleriyle donanan, uçları kıvrık zehir çengelleri, tek kütle oluşturan başlıgöğüsleri, hemen hemen hiç bölüt izi taşımayan karınları, karınlarının ucundaki 2-8 ağmemesi ve karnın başlıgöğse bir sapla bağlanmasıdır. Erkeklerde çene ayaklarının son eklemi çiftleşme organına dönüşmüştür. Bütün örümcekler etçildir; çoğu ağ örer; bazıları gezgin bir yaşam sürüp gündüzleri dolaşırken, çoğu gececidir. Yeryüzünün her yanına dağılmış bu hayvanların fosillerine Üçüncü Zaman topraklarında rastlanır. Örümcekler eskiden iki alttakıma ayrılıyordu: *Theraphosae* ve gerçekörümcekler. Günümüzdeyse örümcekler iki büyük öbekte toplanır: *Orthognathae* (*Liphistomorphae, Mygalomorphae* alttakımlarını içerir), *Labidognathae* (tek alttakımı, türlerin çoğunu içeren *Araneomorphae*'dır).

ÖRÜMCEKLİ sıf. **1.** Örümcek ağlarıyla kaplanmış, örümcek tutmuş yer ya da şey için kullanılır: *Örümcekli tavanlar.* **—2.** *Örümcekli kafa*, gerici düşüncelere bağlı, yeniliklere kapalı kimse için kullanılır.

ÖRÜMCEKSİZAR a. **1.** Merkez sinir sistemini saran üç zardan birine, örümcek ağı kadar inceliğinden dolayı verilen ad. **—2.** *Örümceksizar altı aralığı*, örümceksizar ile incezar arasında bulunan boşluk. (Büyük miktarda beyin-omurilik sıvısı içeren hazneler oluşturacak biçimde genişleyebilir. Karıncıklarla Magendie deliği aracılığıyla ilişkilidir; damarlar, beyin ve omurilikten çıkan sinirler içinden geçer.) ‖ *Örümceksizar üst aralığı*, sertzar ile örümceksizar arasındaki boşluk.

—ANSİKL. Üç beyin-omurilik zarından biri olan örümceksizar, dıştaki sertzar ve içteki incezar arasındadır. Sertzarın büyük bir bölümü kafatasına yapışır, incezar oluk ve yarıklar içine girer, örümceksizar sertzara tutunarak oluk ve yarıkların üzerinden köprü gibi geçer ve böylece örümceksizar altı aralığını sınırlandırmış olur. Beyin-omurilik sıvısı omurilik ve beyin çevresinde bu boşluk içinde dolaşır.

ÖRÜMCEKZAMBAĞI a. Genellikle yaprak dökmeyen ve düz boru biçiminde, uzun şeridimsi ya da mızrağımsı altı bölütlü bir kılıf içinde, çoğunlukla beyaz, kokulu ve şemsiye biçiminde toplu çiçekler açan soğanlı bitki. (40 türü Amerika'da, bir türü Afrika'da yetişir; güzel birkaç türü de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *hymenocallis;* nergisgiller familyası.)

ÖRÜNTÜ a. Bir yapının, bir bütünün oluşturulma biçimi.

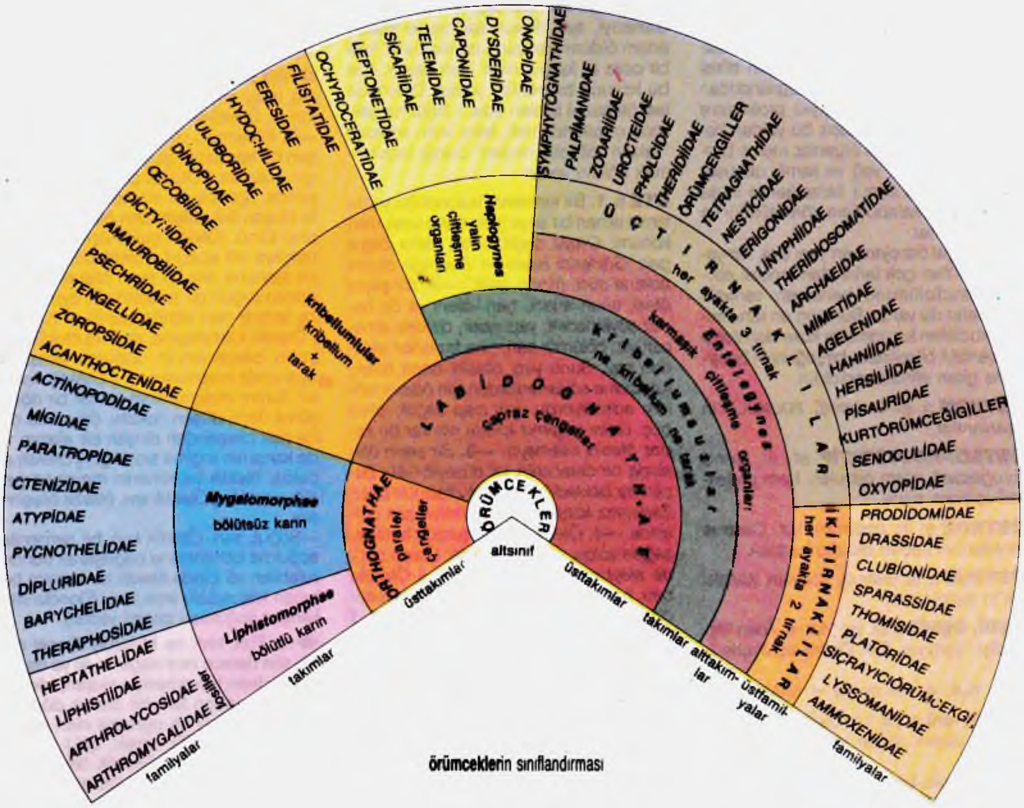
ÖRYES sıf. (fr. *euryèce;* yun. *eurys*, geniş ve *oikos*, ev'den). Bazı ekoloji etkenlerindeki (basınç, sıcaklık, nem) değişikliklere dayanabilen ve bu sayede çeşitli ortamlarda yaşayabilen türler için kullanılır. (Karşt. STENOES.)

—ANSİKL. Büyük sıcaklık değişikliklerine dayanabilen öryes türlere *öriterm*, farklı derinliklerde yaşayabilenlere *öribat* ve hem tuzla hem de tatlısuda yaşayabilenlere *örihalin* türler denir.

ÖSEFAL sıf. (fr. *eucéphale;* yun. *eu*, iyilik, düzenlilik düşüncesi ve *kephale*, baş'tan). Böcbil. Sivrisineklerin ve bazı *Brachycera* öbeği larvalarıyla ikikanatlı böcekler için kullanılır. (Bu hayvanların gövdeden iyice ayrı, kitinleşmiş, alışılmış ağız parçalarıyla donanan bir başları vardır.) [Karşt. BAŞSIZ.]

ÖSEL adası → SAREMA.

ÖSLİNG ya da **OESLİNG,** Lüksemburg lehçesinde **E'Slek,** Lüksemburg grandüklüğünün kuzey bölümü, ülkenin üçte birini kaplar. Ösling'in üzerinde yer aldığı Ardenne platoları soğuk ve turbalıktır, kozalaklı küçük ormanların ve çayırların böl-

örümceklerin sınıflandırması

düğü fundalıklarla kaplıdır. Güneye doğru bu platolar Moselle'in kolu olan vadilerle (çayırlar ve sanayi bitkileri ekimi yapılan oluklar [Sûre, Wiltz, Clerf] kazarlar) kesilir.

ÖSTAKİBORUSU ya da **ÖSTAKİKANALI** → ÖSTAKİ BORU*SU.

ÖSTATİK sıf. (fr. *eustatique*). Östatizme ilişkin.

ÖSTATİZM a. (fr. *eustatisme*). Yerbil. ve Denizbil. Tektonik ya da klimatik nedenlerle okyanus ve deniz düzeylerinin yavaşça değişmesi. (Okyanuslarda düzeyin östatik değişiklikleri, art arda transpresyonlara ve gerilemelere neden olur; böylece hem stratigrafik düzeni belirler, hem de işaret olarak kullanılabilir.)
—Jeomorfol. H. Baulig'in ortaya attığı ve yeterince kararlı olduğu sanılan bölgelerde karasal yontulma katlarının yalnızca deniz düzeyinin değişimlerinden kaynaklandığını ortaya koyan kuram.

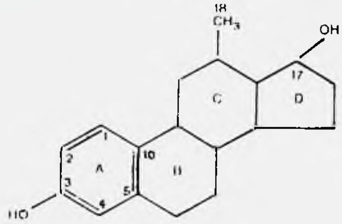
ÖSTBERG (Ragnar), isveçli mimar (Stockholm 1866 - *ay. y.* 1945). Ulusal romantizmin başlıca temsilcisidir: danimarkalı Nyrop'tan etkilenerek başyapıtı Stockholm Belediye sarayı'nı gerçekleştirdi (1909-1923). Yerel geleneklerin yanı sıra Venedik Dukalık sarayı'nın etkisinde kalan yapı çevreyle büyük bir uyum içindedir.

ÖSTERGÖTLAND, İsveç'te (Götaland) il (*län*), Vättern gölüyle Baltık denizi arasında; 10 569 km²; 399 506 nüf. (1990). Merkezi *Linköping*. Başlıca kentleri *Norrköping, Motala*.

ÖSTERLİNG (Anders), isveçli şair (Hälsingborg 1884 - Stockholm 1981). Yapıtlarında ölçülü bir şekilde gelenek ile doğayı bağdaştırdı (*İdyllernas bok*, 1917; *Varens Löv och Höstens*, 1955; *la Poésie et la vie* [fr. çev.], 1961; *Tard dans la vie* [fr. çev.], 1970). Aynı zamanda denemeler (*Dikten och Livet*, 1961), gezi yazıları (*Nostalgie de l'İtalie* [fr. çev.], 1971) ve edebiyat eleştirileri yazdı.

ÖSTERSUND, İsveç'te kent, Jämtland ilinin (*län*) merkezi; 56 000 nüf. 1786'da Starsjö gölü kıyısında kuruldu. Kültür (kütüphane, müzeler) ve turizm merkezi. Kereste sanayileri. Kimya.

ÖSTRADİOL a. (fr. *œstradiol*). Biyokim. $C_{18}H_{24}O_2$ formüllü steroit hormon; cinsel etkinlik evresindeki kadında östrojen salgısının % 95'ini oluşturur.

—ANSİKL. Östrodiolun cinsiyet organları üzerindeki özgül etkilerinin (→ ÖSTROJEN) yanı sıra damarlar, sinir sistemi, lipitler ve hidrokarbon metabolizması üzerinde de etkileri vardır. Doğal östradiol, 17 beta östradioldür. Tedavide ve gebeliğin önlenmesinde yapay östradiol olan etinil östradiol kullanılır. 17 beta östradiole dihidrofolikülin de denir. En etkin östrojen budur.

ÖSTRAN a. (fr. *œstrane*). Org. kim. Formülü $C_{18}H_{30}$ olan dört halkalı doymuş hidrokarbon; iskeletine ekilenin, östradiol ve folikülinde rastlanır.

ÖSTRİOL a. (fr *œstriol; œstrus*'tan). Östrojenler grubundan $C_{18}H_{24}O_3$ formüllü, steroit doğal hormon.
—ANSİKL. Gebe olmayan kadında östriol miktarı fazla değildir ve 17 beta östradiolün karaciğerde hidroksillenmesinden sonra ortaya çıkabilen bir metabolittir. Gebe kadında ise, tersine, östriol, gebelik dışında salgılanandan bin kat fazla salgılanan östrojenlerin hemen hemen tamamını kapsar. Östriol öncüsü bileşikler dölütün karaciğeri ve böbreküstü bezleri tarafından da salgılandığından, normal östriol atımı dölütün iyi durumda olduğunu gösterir. Bu nedenle östriol miktarının izlenmesi, riskli gebeliklerin izlenmesinin önemli bir öğesidir.

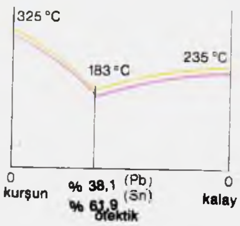
ÖSTROJEN sıf. (fr. *œstrogène*). Fizyol. **1.** Dişide östrus yaratana denir. **—2.** *Östrojen alıcısı*, hedef organların sitoplazmasında bulunan ve bu hormonun hücre çekirdeğine girmesini sağlayan proteinli madde. (Meme ya da dölyolundaki kötücül urlarda bu alıcıların incelenmesi prognoz açısından çok yararlı olabilir.) **—3.** *Östrojen hormonlar*, bu özelliğe sahip hormonlar grubu. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. Östrojen hormon.
—Ted. *Östrojen tedavisi*, östrojen kullanımına dayanan tedavi yöntemi. (Özellikle menopoz tedavisinde kullanılır. Klasik olarak sentetik östrojenlerden yararlanılmakla birlikte, yeni veriş biçimlerinin bulunması doğal östradiolün tercih edilmesine yol açmıştır.)
—ANSİKL. Doğal östrojen hormonlar siklopentanofenantren çekirdeğinden türemiş steroitlerdir ve 18 karbon atomu içerirler. Bunlar dişide büyümenin düzenlenmesi, türün devam etmesi için gerekli organların desteklenmesi ve işlemesiyle görevli cinsel hormonlardır. Esas kaynakları yumurtalık olmakla birlikte, plasenta, böb-

Everts-Rapho

Ragnar Östberg
Stockholm Belediye sarayı (1909-1923)

kurşun-kalay alaşımının ötektik noktası

reküstü bezi ve hatta erbezi dahi bundan salgılayabilir. En etkin ve en iyi bilinen fizyolojik östrojen östradioldür. Östron ve östriol gibi diğer bileşiklerin östrojen etkisi daha zayıftır. Östrojenler salgılandıktan sonra, büyük oranda taşıyıcı proteinlere bağlı olarak kanla dolaşır, bu yoldan hedef organlara (cinsel organlar, meme bezleri, sinir sistemi, yağ ve kemik dokusu) ulaşırlar. Daha sonra karaciğerde suda eriyen etkisiz katabolitlere dönüştürülür ve idrarla atılırlar.

Bu doğal östrojenlerin yanı sıra, kimyasal formülleri çok farklı olan, ancak etkileri östradiolünkine benzeyen sentetik maddeler de vardır. Bunların en tanınmışı, gebelikten korunmada kullanılan östro-projestatif bileşiklerin birçoğunun bileşimine giren etinilöstradioldür.

ÖSTRON a. (fr. *œstrone*). FOLİKÜLİN'in eşanlamlısı.

ÖSTROPROJESTATİF sıf. (fr. *œstro-progestatif*). Hem östrojen, hem projestatif içerene denir.

ÖSTROZ a. (fr. *œstrose*). Vet. Oestrus larvalarının neden olduğu hastalık.

ÖSTRUS a. (fr. *œstrus*). Zootekn. KIZGINLIK'ın eşanlamlısı.

ÖŞRİ, ÖŞRİYE sıf. (ar. *ʿöşr* ve -*î*'den *ʿöşrî*, dişl. *ʿöşriyye*). *Esk.* Öşüre ait, öşürle ilgili.

—İsl. huk. *Arazi-i öşriye* → ARAZİ.

ÖŞÜR, -şrü a. (ar. *ʿuşr*'dan). Ürünün onda biri olarak alınan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—*Esk.* Onda bir.

—Din. Tevrat'ta, rahiplerin ve levilerin geçimlerini sağlamaları için verilmesi zorunlu olan bağış.

—İsl. Kuran'da 10 ayetlik bölüm.

—ANSİKL. Şeriat hükümlerine göre araziler öşür arazisi ve haraç* arazisi olmak üzere ikiye ayrılır. Başlangıçta hiçbir verimi bulunmadığı halde, kişi ya da kişilerin özel çabalarıyla canlandırılıp verimli duruma getirilen araziye, "öşür arazisi" denir. Halkı müslüman olan ülkenin topraklarıyla, fetihten sonra müslümanlara ganimet* olarak verilmiş topraklar da öşür arazisi sayılır.

Yağmur, ırmak ve çeşme sularıyla doğal olarak sulanan arazinin öşür oranı 1/10, toprak sahibinin kendi çabasıyla kurduğu sulama düzeneği ile sulanan arazinin öşür oranı 1/20'dir. Özellikle Osmanlılar'da verimliliklerine göre gruplandırılan bu topraklardan *südüs* (1/6), *humüs* (1/5) gibi adlarla değişik oranlarda öşür vergisi alınmıştır. Öşür, bir ürün vergisi olduğundan, zekâtta olduğu gibi havelan-ı havl (bir yıl geçme) koşulu aranmaz, hasat mevsiminin ardından öşür tahsil edilirdi. Bu yasa 17 şubat 1925 tarih ve 552 sayılı yasayla kaldırılmıştır.)

ÖŞÜRCÜ a. Öşür toplayan görevli.

ÖTANAZİ a. (fr. *euthanasie;* yun. *euthanasia*, tatlı ölüm'den). Can çekişmenin ya da çok ağrılı ölümcül bir hastalığın acılarına son vermek için ağrısız bir ölüm sağlayan yöntemlerin tümü.

—ANSİKL. Yapay çarelerle yaşamı uzatmaktan sakınan bir yöntem olarak ve onulmaz, ağrılı bir hastalık halinde önerilen, tamamen belirtilere yönelik bir tedavinin seçimiyle ötanaziyi birbirine karıştırmamalıdır. Hatta, ötanazi, reanimasyon yöntemleri sayesinde kalbi çalışmakta olan bir kimsede beynin öldüğü anlamına gelen "geçkin koma"da reanimasyonun durdurulmasına da benzemez. Bu nedenle, hasta ya da sakat bir kişiye ölüm sağlamayı öngören gerçek anlamda ötanazi modern sanayileşmiş ülkelerin yasalarında kabul edilmemiştir. Ancak bu ülkelerden bazılarının tarihinde benzer yöntemlerin önerildiği ve uygulandığı olmuştur. Bunlar genellikle insanlığa karşı işlenmiş cinayetler olarak kabul edilmiştir.

—Cez. huk. Pek çok ülkenin ceza yasası, ötanaziyi, ayrı bir suç saymış ve kasten adam öldürme suçuna oranla daha hafif bir ceza ile karşılamıştır. Türk cez. k.'nda bu konuda bir hüküm yoktur. Doktrinde ise, ötanaziyi kasten adam öldürme şeklinde cezalandırmak, fakat failin amacını "takdiri hafifletici neden" olarak kabul etmek eğilimi vardır.

ÖTE a. **1.** Bir kimsenin bulunduğu ya da temel alınan bir şeye göre daha uzak olan konum: *Oraya değil, biraz daha öteye geç. Gözlerini iskelenin ötesinde duran adama dikti.* (Karşt. BERİ.) **—2.** *Bir şeyin ötesi,* onun artanı, geri kalanı ya da henüz söylenecek, yapılacak, dikkate alınacak vb. bölümü; seri; ona fazladan eklenen şey: *Bunu yap, ötesini bana bırak. Kendisine söylenenlerden işin ötesini tahmin edebiliyordu. İşin başı sağlık, ötesi boş. Bizim bilgimiz içinde olanlar bu kadar, ötesini bilemeyiz.* **—3.** *Bir şeyin ötesinde,* bir derecenin, bir düzeyin üstü: *Başarımız beklediğimizin çok ötesinde oldu. Zararımız karşılanabilir olmanın çok ötesinde.* **—4.** *Ötede beride,* şurada burada, sağda solda, çeşitli yerlerde: *Ötede beride aleyhimde konuşuyormuş.* ‖ *Öteden beri,* başlangıçtan bu yana, uzun zamandır: *Ondan öteden beri nefret ederdi.* ‖ *Öteden beriden,* şundan bundan, şuradan buradan, çeşitli yerlerden ya da şeylerden: *Oturmuş öteden beriden konuşuyorduk.* ‖ *Ötesi berisi,* bütün eşyaları, neyi varsa: *Ötesini berisini toplayıp bir çuvala koydu.* ‖ *Ötesi var mı?,* "bir şeyden korkum yok, kim ne derse desin" anlamında kullanılan meydan okuma sözü. ‖ *Ötesinde berisinde,* bir yerde değil, dağınık yerlerde: *Bahçenin ötesinde berisinde japon gülleri vardı.* ‖ *Ötesine boş vermek,* ötesini dert etmemek, bir şeye zarar vermek pahasına da olsa, amacından sapmadan hareket etmek. ‖ *(Bir işin) ötesini beri etmek,* onu bir düzene koyup, bir sonuca bağlamak. ‖ *Öteye beriye,* şuraya buraya; türlü yerlere.

◆ sıf. **1.** İki konumdan uzak olanı belirtir: *Köyün öte yakası. Irmağın öte yanı.* **—2.** *...dan öte,* ondan daha çok, onu aşan: *Güzel değil, güzelden de öte bir şey.* **—3.** *Öte gün,* "geçmiş, çok önce değil, yakın günlerde" anlamında halk arasında kullanılır. ‖ *Öte yanda, öte yandan,* onun yanı sıra, onunla birlikte, aynı zamanda: *Bir yandan işleri aksattığı için ona kızıyor, öte yandan bunun gerekçelerini düşünüp ona hak veriyordu.*

◆ be. Öte tarafa doğru, öteye: *Biraz öte git bakalım.*

ÖTEBERİ a. Önemsiz, ufak tefek eşya; çeşitli şeyler: *Bu küçük dağ gezisi için, bütün bu öteberiye ne gerek var? Pazardan biraz öteberi almalı. Karyolasının yanında öteberisini koyduğu bir komodin duruyordu.*

ÖTEĞEN → ÖTLEĞEN

ÖTEĞENGİLLER → ÖTLEĞENGİLLER.

ÖTEKİ belgsz. sıf. **1.** Bilinen ya da sözü edilenden ayrı; başka, diğer, öbür: *Öteki ülkelerde neler olup bitti bilmiyoruz.* **—2.** Bir şeye göre daha uzakta olan; önceki ya da sonraki; öbür: *Aradığımız bu ev değil öteki ev. Otobüs kaçtı, öteki otobüsü beklemeniz gerekiyor.* **—3.** Sözü edilen zamandan bir sonraki; öbür: *Taksitlerim öteki ay bitiyor.* **—4.** *Öteki dünya,* öbür dünya.

◆ belgsz. adl. **1.** Söylenenden başkası, uzaktaki, önceki ya da sonraki şey ya da kimse: *Ötekine binmelisiniz. Aklım ötekinde kaldı. Öteki içeride oturuyor.* **—2.** *Öteki beriki,* olur olmaz kimseler, şu bu: *Öteki beriki hakkımızda konuşmuş.*

◆ **ötekisi, ötekileri,** belgsz. adl. İki taraftan biri, sözü edilenden başkası: *Biri sürekli konuşurken, ötekisi kafa sallıyordu. Ötekisi daha genç.*

ÖTEKSİ a. (fr. *eutexie;* yun. *euteksia,* kolay ergime özelliği'nden). Fizs. kim. ÖTEKTİKLİK'in eşanlamlısı.

ÖTEKTİK sıf. (ing. *eutectic;* yun. *eutektos,* kolay eriyen'den). Fizs. kim. ve Metalürj. **1.** Ötektiklik ya da bir ötektik ile ilgili. **—2.** Bileşimleri ötektik noktaya denk düşen iki maddenin oluşturduğu bir karışım için kullanılır. ‖ *Ötektik çukur,* üçlü bir alaşımda, üçüncü bir elementin katılmasıyla oluşan ikili alaşımların ötektik noktalarının tümü. (Ötektik çukur üçlü bir ötektik noktaya yol açar.) ‖ *Ötektik dönüşüm* ya da *tepkime,* sıvı bir fazın ötektik sıcaklık denen özgün bir sıcaklıkta iki ayrı katı faza, tersinir olan dönüşmesi (S $\rightleftarrows$ K_1+K_2). ‖ *Ötektik kristalleşme,* ergimiş ötektik alaşımın bileşenlerinin soğuma sırasında aynı anda kristalleşmesi. ‖ *Ötektik nokta,* bir durum diyagramının ötektik bir dönüşüme denk düşen noktası. (İki ya da daha çok bileşenden oluşan bir alaşım ya da karışımın ergime sıcaklığı.) ‖ *Ötektik sıcaklık,* ötektik tepkimenin meydana geldiği sıcaklık. ‖ *Ötektik sıvı,* ötektik bileşimli sıvı.

—Soğut. san. *Ötektik kap,* bir serpantini soğutma donanımına bağlayarak dondurulabilen ve içinde ötektik bir karışım bulunan koşutyüzlü ince kap. (Dondurulan karışım soğutucu görevi yapar.)

◆ a. Fizs. kim. ve Metalürj. Genel olarak son derece ince dağılmış iki ya da daha çok fazın birleşmesiyle oluşan, bileşimleri bakımından tam bir ötektik dönüşüme uğrayan ya da uğramış olan alaşım ya da bileşen. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Metalürj. Ötektik bileşimdeki (E) ikili bir AB alaşımının katılaşması, değişmeyen bir tepkimeyle kendini gösterir:

$$\text{sıvı (E)} \rightarrow \text{katı faz } \alpha_{(x)} + \text{katı faz } \beta_{(y)};$$

bu tepkimede α ve β, karşılıklı derişimleri x ve y olan katı çözeltiler ya da tanımlanmış bileşikler olabilir.

Bir α ve β karışımından oluşan bileşik, genellikle bileşenlerden birinin diğeri içindeki almaşık ince katmanları biçiminde bulunur. Bu katmanların boyları ile aralarındaki mesafe, kinetik soğuma koşullarına bağlıdır. Katılaşma cephesi, çoğunlukla katmanların yönüne diktir. Bu duruma özellikle kurşun-kalay, alüminyum-çinko, demir-karbon gibi ikili sistemlerde rastlanır. Buna karşın ötektik bir alaşım meydana getiren iki katı fazın dağılımına bağlı olarak küresel, iğnemsi ya da çubuk biçiminde yapılar da görülebilir. Küresel ötektiklere oldukça az rastlanır: ikili bakır-oksijen sistemi ($Cu\text{-}Cu_2O$ ötektiği), küresel ötektiklerin en çok bilinen örneğidir. İğnemsi terimi, ikinci fazın fazlardan biri içinde rasgele dağıldığı ötektikleri belirtir; alüminyum-silisyum sistemindeki ötektik, iğnemsi yapıya iyi bir örnektir. Ötektiklerin yapılarına göre değişen mekanik özellikleri dikkate alındığında, bu bileşikler karma malzemeler olarak düşünülebilir. Aynı tür yapılara üçlü ya da dörtlü alaşımlarda da rastlanır. Bu durumda ötektik bir bileşik aşağıdaki tepkimeye göre oluşur:

$$\text{sıvı (E)} \rightarrow \text{katı faz } \alpha + \text{katı faz } \beta + \text{katı faz } \gamma$$

ÖTEKTİKALTI sıf. Metalürj. **1.** Çözünenin oranı ötektiğinkinden daha düşük olan bir alaşım için kullanılır. **—2.** *Ötektikaltı dökme demir,* bileşiminde % 2-4,27 oranında karbon bulunan dökme demir.

◆ a. Ötektikaltı alaşım.

ÖTEKTİKLİK a. Fizs. kim. Arı maddeler gibi değişmez bir sıcaklıkta ergiyen, belli oranlardaki katı karışımların gösterdiği olay. (Eşanl. ÖTEKSİ.)

ÖTEKTİKÜSTÜ sıf. Metalürj. **1.** Çözünenin oranı ötektiğinkinden daha yüksek olan bir alaşım için kullanılır. **—2.** *Ötektiküstü dökme demir,* bileşiminde % 4,3'ten çok karbon bulunan dökme demir.

◆ a. Ötektiküstü alaşım.

ÖTEKTOİT a. (fr. *eutectoïde*'den). Me-

talürj. Genel olarak son derece ince dağılmış iki ya da daha çok fazın birleşmesi sonucu oluşan, bileşimleri bakımından tam bir ötektoit dönüşüme uğrayan ya da uğramış olan alaşım ya da bileşen. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Bir ötektoide ilişkin, bir ötektoit ile ilgili. **—2.** *Ötektoit dönüşüm* ya da *ötektoit tepkime*, bir katı fazın iki ayrı katı faza tersinir olan dönüşümü ($K_1 \rightleftarrows K_2 + K_3$). ‖ *Ötektoit nokta*, bir durum diyagramında ötektik bir dönüşüme denk düşen nokta. ‖ *Ötektoit sıcaklık*, ötektoit bir tepkimenin meydana geldiği sıcaklık.

—ANSİKL. Demir-karbon diyagramında 720 °C'ta ortaya çıkan durum, ötektoit dönüşümün en tanınmış örneğidir. Bu sıcaklıkta hemen hemen her derişim aralığında aşağıdaki tepkime meydana gelir:

$$Fe\gamma_{\%\,0{,}85} \rightarrow Fe\alpha_{\%\,0{,}02} + Fe_3C.$$

Austenitten (Feγ) oluşan bileşiğe perlit adı verilir. Perlit, ferrit (Feα) ile sementitin (Fe_3C) almaşık katmanlarından meydana gelen bir karışımdır.

ÖTEKTOİTALTI sıf. Metalürj. Çözünenin oranı ötektoidinkinden daha düşük olan bir alaşım için kullanılır.

◆ a. Ötektoitaltı alaşım.

ÖTEKTOİTÜSTÜ sıf. Metalürj. Çözünenin oranı ötektoidinkinden daha yüksek olan bir alaşım için kullanılır. (Takım çelikleri, genellikle ötektoitüstü çeliklerdir.)

◆ a. Ötektoitüstü alaşım.

ÖTELEME a. Ceb. *Bir* $\ast$ *yasasıyla donatılmış bir* E *kümesinin bir* a *elemanına eşlik eden sağdan (aynı biçimde soldan) öteleme.* x e $x \ast a$ yı (aynı biçimde $a \ast x$ i) eşlik ettiren, E den E içine uygulama. ‖ *Değişmeli bir* K *cismi üzerindeki bir* E *vektör uzayının* $\vec{u}$ ($\vec{u} \in$ E) *vektörlü ötelemesi*, her $\vec{x}$ vektörüne $\vec{x} + \vec{u}$ vektörünü eşlik ettiren, E den E içine $t_{\vec{u}}$ ile gösterilen uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. $\vec{u}$ *vektörlü öteleme*, bir E afin uzayında, E ye eşlik eden $\vec{E}$ vektör uzayının saptanmış bir vektörü $\vec{u}$ olmak üzere $\overrightarrow{MM'} = \vec{u}$ eşitliğini sağlayan

$$t_{\vec{u}} : \begin{array}{l} E \rightarrow E \\ M \mapsto M' \end{array}$$

ile gösterilen uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ceb. Uygulamalar bileşimiyle donatılı E nin ötelemelerinin kümesi değişmeli bir gruptur. ($t_{\vec{0}}$, E üzerinde bir özdeşliktir; $t_{\vec{u}} \circ t_{\vec{v}} = t_{\vec{v}} \circ t_{\vec{u}} = t_{\vec{v}+\vec{u}}$; $t_{-\vec{u}}$, $t_{\vec{u}}$ nun karşıt ötelemesidir). Bu grup E nin toplama grubuna eşyapılıdır ve bir öteleme bir bijeksiyon olduğuna göre, bu, E nin dizilimlerinin bir altgrubudur.

—Geom. $\vec{u}$ *vektörlü öteleme.* Bir afin öteleme, eşlik eden içyapı uygulaması $Id_{\vec{E}}$ olan pozitif izometri ya da yerdeğiştirmedir. Uygulamaların ∘ bileşim yasasıyla donatılmış ötelemeler kümesi, izometriler grubunun değişmeli bir altgurubudur. Ayrıca $t_{\vec{u}} \circ t_{\vec{v}} = t_{\vec{u}+\vec{v}}$ dir; E nin özdeş uygulaması olan Id_E etkisiz elemanı, sıfır vektörlü $t_{\vec{0}}$ ötelemesine eşittir; ayrıca $t_{\vec{u}}^{-1}$, $t_{\vec{u}}$ nun ters fonksiyonu ise $t_{\vec{u}}^{-1} = t_{-\vec{u}}$ dur. Bir $t_{\vec{u}}$ ötelemesiyle bir D doğrusunun elde edilen görüntüsü kendine koşut bir doğrudur; bundan başka, D nin doğrultusu ile $\vec{u}$ nun doğrultusu eşitse, bu durumda D geniş uzamda değişmezdir. Aynı biçimde, E_n ($n \geqslant 3$) afin uzayının görüntüsü kendine koşuttur ve $\vec{u}$, P nin doğrultusu olan $\vec{P}$ ile aynı olursa, P geniş uzamda değişmezdir. Bu özellik aşırı düzlemlere genelleştirilebilir.

Bir E_n afin işaretinde, M ile M′ ün koordinatları $X = (x_1, \dots, x_n)$, $X' = (x'_1, \dots, x'_n)$ ve $\vec{u}$ nun, E_n ye karşılık olan $\vec{E}_n$ tabanındaki koordinatları: $A = (\alpha_1, \dots, \alpha_n)$ ise bu durumda $X' = A + X$ tir.

Her $t_{\vec{u}}$ ötelemesi, iki merkeze, eksene, düzleme vb. göre, iki dikgen afin bakışımın değişmeli olmayan çarpımı olarak göz önüne alınabilir, bu bakışımlardan birincisi keyfi alınmış ve ikincisi $\frac{1}{2} \cdot \vec{u}$ vektörü kadar ötelemeden çıkmıştır. (Öbür özellikler için → HOMOTETİ.)

ÖTELENME a. Fizs. mekan. *Ötelenme hareketi*, bir katı cismin, kendine bağlı hareketli uzayın her çiftnoktasını sabit bir çift noktaya denk kılan hareketi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Eğimi hemen hemen düşey olan bir kırığın gerek düz, gerekse ters, belirleyici uzunlamasına devinimi.

—ANSİKL. Fizs. mekan. Bir ötelenme hareketinde, cismin bütün noktaları her an, *ötelenme hız vektörü* denen aynı hız vektörüne sahiptir. Bu vektör, cismin toplam kütlesi, kütle merkezinde toplanmış ve cisme uygulanan kuvvetler kümesinin etkisindeymiş gibi düşünülen tek bir maddesel noktanın hareketi incelenerek elde edilir. Ötelenme hızının, zaman içinde aynı doğrultuyu koruduğu basit halde, noktalar koşut doğrular çizer ve ötelenmenin doğrusal olduğundan söz edilir. Bir katının genel hareketi her zaman, kütle merkezinin ötelenmesiyle kütle merkezi çevresindeki bir dönme hareketinin bileşkesine indirgenebilir.

ÖTELENMİŞ a. Küm. kur. *Bir iç bileşim yasasıyla donatılmış bir* E *kümesinin bir* A *parçasının* x *ile soldan* (aynı biçimde *sağdan*) *ötelenmişi*, A parçasının her elemanını, E kümesinin verilen bir x elemanıyla soldan (aynı biçimde sağdan) bileştirmekle oluşmuş E nin altkümesi.

Ötelerin çocukları, Halikarnas Balıkçısı'nın romanı (1956). Birinci Dünya savaşı'nın hemen öncesinde Bodrum yöresinde geçmiş olayları konu edinir. Çekici doğa, özellikle deniz görüntüleri canlandırır. Kötülerin (ağa, tüccar, halka yabancı aydın) iyileri (denizciler, yoksul köylüler, düşmüş kadınlar, hatta eşkıya) nasıl ezdiği anlatılır. Patlayan savaş bu duruma son veremediği için daha başka savaşların (İkinci Dünya savaşı, Üçüncü Dünya savaşı) kaçınılmaz olduğu hatırlatılır.

ÖTENBALIK a. Ses çıkarabilen kemiklibalıklara verilen ad. (Bazı balıklar, ya yüzme kesesini titreştirerek [gölgebalığıgiller, kırlangıçbalığıgiller] ya da bir çenedeki yanak dişlerini öbür çenedekilere sürterek ve yüzme kesesini de rezonatör gibi kullanarak [*Pomadasyidae*] ses çıkarabilirler.)

ÖTENÇAY, esk. **Bakras,** Hatay'ın Belen ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 504 nüf. (1990).

ÖTLEĞEN ya da **ÖTEĞEN** a. Zool. Ötleğengiller familyasından ötücükuşların ortak adı.

ÖTLEĞENGİLLER ya da **ÖTEĞENGİLLER** a. Zool. Eski Dünya'da kırlarda, çayırlarda, ormanlarda yaşayan, donuk renkli tüylü, küçük bedenli ötücükuşlar familyası. (Gagaları incedir. Böcekçil beslenirler. 300'ü aşkın türü vardır. Türkiye'de bulunan türleri arasında esmer suötleğeni *(Cetti cetti)*, orman* ötleğeni, yeşil* ötleğen, dağ* ötleğeni, söğüt* ötleğeni, çekirge* ötleğeni, ırmak* ötleğeni, bıyıklı* ötleğen, Alp ötleğeni *(Sylvia subalpina)*, gri* ötleğen, bahçe* ötleğeni, kara* başlı ötleğen, çit* şakrağı, vb. sayılabilir.

ÖTLEĞİ a. Zool. Halk arasında sakallı* kartala verilen ad.

ÖTME a. Ötmek eylemi.

ÖTMEK gçz. f. **1.** Kuşlar, böcekler sözkonusuysa, değişik tonda sesler çıkarmak: *Kanaryanız çok güzel ötüyor. Uzaklarda öten ağustosböceklerinin sesleri duyuluyordu.* **—2.** Boru, düdük vb. sözkonusuysa, üflendiğinde ses çıkarmak: *Bu düdüğü ne kadar üflersen üfle, ötmüyor.* **—3.** Bir yer sözkonusuysa, yankı ya da yankılı ses vermek; çınlamak: *Kubbede öten sesler.* **—4.** *Arg.* Aptalca, anlamsız, boş sözler söylemek. **—5.** *Arg.* Sarhoş bir kimse sözkonusuysa, kusmak. **—6.** *Arg.* Bir kimse sözkonusuysa, baskı altında bildiklerini anlatmak: *Öt bakalım, o gece neler oldu?*

—Müz. Kimi çalgılardan söz ederken, kendine özgü bir ses vermek.

◆ **ötüşmek** işt. f. Kuş, böcek vb. öten hayvanlardan söz ederken, hep birlikte ya da karşılıklı ötmek.

◆ **öttürmek** ettirg. f. **1.** Kuş, horoz vb. hayvanlar söz konusuysa, ötmesine yol açmak, ötmesini sağlamak: *Bülbülü öttürmek için ıslık çalmak.* **—2.** Boru, düdük vb. şeyler sözkonusuysa, üfleyerek ses çıkarmalarını sağlamak: *Bekçi uzun uzun düdüğünü öttürdü.* **—3.** *Arg. Bir kimseyi öttürmek*, onu zorla konuşturmak.

ÖTONOLOJİ a. (fr. *eutonologie*). Normal bedensel ve ruhsal esenlik yaratmaya ya da bunları sürdürmeye yarayan çarelerin araştırılması ve esenliğin, yorgunluğun yokluğu ya da ortadan kalkmasıyla olan ilişkilerinin tedavi ve klinik açısından incelenmesi. (H. Laborit tarafından yaratılmış bir terimdir.)

ÖTRE a. Arap abecesinde yuvarlak ünlüleri (o, ö, u, ü) karşılayan işaret.

ÖTROF sıf. (fr. *eutrophe;* yun. *eutrophos,* besleyici, iyi beslenmiş'ten). Çevrebil. Organik ve besleyici maddelerce (azotlu ve fosfatlı maddeler) zengin olduğu için bakterilerin ve bitkilerin aşırı üremesine elverişli sulara (gölcük, göl, kapalı deniz, vb.) denir. (Bu durumda, özellikle suyun alt katmanlarında yeteri kadar oksijen kalmaz ve organik çamur birikir. Bu suları susümbülleri ve sazlar çevreler.)

—Pedol. Biyolojik etkinliği çok yüksek olan bir humus ve buna denk düşen toprak için kullanılır. (Ötrof bir toprakta, doymaya yakın, soğurucu bir kompleks vardır ve bu toprağın verimliliği genellikle çok iyidir.)

ÖTTÜRME a. Öttürmek eylemi.

ÖTTÜRMEK → ÖTMEK.

ÖTÜCÜ sıf. Ötebilen, ötme özelliği olan ya da güzel öten.

ÖTÜCÜ KUĞU a. Zool. SEMERİ KUĞU' nun eşanlamlısı.

ÖTÜCÜKUŞ a. Ötücükuşlar takımında toplanan, kısa boyunlu, çoğunlukla şarkı söyleyen ve yuva yapan, ağaççıl küçük kuşların ortak adı.

—ANSİKL. Ötücükuşların 4 parmaklı ayakları vardır: 3'ü önde, güçlü bir tırnakla donanan biriyse arkada. Ender olarak iri boyutlara ulaşan gaga, beslenme rejimine (böcekçil, tohumcul ya da meyvecil olabilirler) uygun bir biçim alır. Hepsinin göğüs gırtlağı çok gelişmiştir ve şarkıları çoğunlukla çok ezgilidir. Tüylerinin canlı renkli olduğu gözlenir; genellikle kuyruk telekleri 12 tanedir. Ötücükuşların çoğu iyi uçar, birçoğu da mevsimlik göçler yapar. Çoğu tekeşlidir ve yılda 3 defa yavru büyütebilir. Büyümek için anne-babalarının bakımına gereksinim duyan yavrular yuvaseverdir.

ÖTÜCÜKUŞLAR a. Zool. Ötücükuşların toplandığı takım. (Bil. a. *Passeriformes.*)

—ANSİKL. Ötücükuşların 5 000'i aşkın türü bilinmektedir. Takım dört alttakıma ayrılır: *Eurylaimus*'lar (bir familya), *tiranlar* (13 familya), *lirkuşları* (2 familya), *Acromyodea* (41 familya). Ne var ki familyalar bazen birbirlerine o kadar yakın ve ara biçimler o kadar yaygındır ki ötücükuşların sınıflandırması sürekli tartışmaya açık kalmaktadır.

ÖTÜKEN, rumca **Spatharikon,** KKTC' de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

ÖTÜKEN, rumca **Menoghia,** G. Kıbrıs rum kesiminde Larnaka ilçesine bağlı köy.

ötücükuşlar

mavi güvercin (Avustralya)

güney amerika tanagrası

bir Rupicola cinsi üyesi (Peru)

ÖTÜKEN, Orhun anıtları içinde en eskisi olan Tonyukuk yazıtında, Tien Şan (Tanrı) dağlarıyla Orhun havzası arasında ormanlık, geniş bir alan olduğu belirtilen ve türk boylarınca bir zamanlar kutsal sayılan bölge. Başlangıçta Oğuzlar'ın elinde bulunan Ötüken'de yer ve gök tanrılarına kurbanlar sunulur, önemli kararlar alınır, kurt efsanesiyle ilgili olduğundan burasının türk egemenliğini temsil ettiğine ve orman yabancıların eline geçtiği takdirde türk bağımsızlığının sona ereceğine inanılırdı. Ayrıca, Bilge Kağan'ın sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla, stratejik önemi de büyük olan bölge, 628'de Göktürkler'in egemenliğine girdi. Daha sonra burası uygur, bayıkur, atiye, tongra, puku, pesi gibi türk boyları arasında paylaşıldı. Göktürkler'in yerini alan Uygurlar (745), Ötüken'de, daha sonra adı "Kara Balgasun" olan Ordu Balık'ı yeni kurulan devletin başkenti yaptılar. Ancak, türk geleneklerine önem vermeyen bir boy olarak tanınan Kırgızlar, Uygur devletini ortadan kaldırarak Ötüken'de kendi devletlerini kurunca (840), bozkır egemenliğinin Ötüken'e bağlı olduğu inancı da yıkıldı.

ÖTÜKEN (Adnan), türk kütüphaneci (Manastır 1911 - İstanbul 1972). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türkoloji bölümü'nü bitirdi (1935). Bir süre özel okullarda çalıştı; Kütüphaneler tasnif komisyonu'nda bulundu. Kütüphanecilik öğrenimi için Almanya'ya gönderildi (1936). Berlin'deki Prusya Devlet kütüphanesi'nde eğitim gördü. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türkoloji bölümü'nde asistanlık yaptı. Milli eğitim bakanlığı yayım müdürü olarak görevlendirildi. Ankara'daki Milli kütüphane'yi kurma görevini üstlendi (1946). Ankara Üniversitesi dil ve tarih -coğrafya fakültesi'nde açılan kütüphanecilik kurslarında öğretmenlik yaptı; 1954'e değin çok sayıda kütüphaneci yetiştirdi. Kültür müsteşarı olarak görevlendirildi (1965). Bu görevdeyken Milli folklor enstitüsü'nü kurdu (1966). Ankara Yüksek öğretmen okulu'nda öğretmenken emekli oldu (1971). Başlıca yapıtları: *Bibliyotek bilgisi ve bibliyografi* (1940), *Seçme eserler bibliyografyası* (radyodaki Kitap saati konuşmaları 1942-1945,1. cilt [1946]), *Milli kütüphane kurulurken* (1946), *İstanbul Üniversitesi yayınları bibliyografyası, 1933-1945* (Türker Acaroğlu ile birlikte [1947]), *Bibliyotekçinin el kitabı* (2 cilt [1947-1948]), *Dünya edebiyatından tercümeler-klasikler bibliyografyası 1940-1950* (1949), *Türk kütüphaneciler derneği bülteni on yıllık tahlili indeksi* (ayrıbasım [1962]).

ÖTÜMLÜ sıf. ve a. Sesbilg. TİTREŞİMLİ'nin eşanlamlısı.

ÖTÜMLÜLEŞME a. Ötümlüleşmek olgusu.

ÖTÜMLÜLEŞMEK gçz. f. Sesbilg. Ötümsüz bir ünsüz sözkonusuysa, kendisine karşılık düşen ötümlü ünsüze geçmek ([ç]>[c], [t]>[d], [k]>[g, ğ], [p]>[b]).

ÖTÜMLÜLÜK a. Sesbilg. TİTREŞİM'in eşanlamlısı.

ÖTÜMSÜZ sıf. ve a. Sesbilg. TİTREŞİMLİ* OLMAYAN'ın eşanlamlısı.

ÖTÜMSÜZLÜK a. Sesbilg. Ötümsüz öğelerin özelliği.

ÖTÜRMEK gçz. f. İnsan ya da hayvandan söz ederken, ishal olmak.

ÖTÜRÜ ilg. ... *dan ötürü*, ondan dolayı, o nedenle, yüzünden.

ÖTÜRÜK a. İshal.

ÖTÜŞ a. Ötmek eylemi ya da biçimi: *Kanaryanızın ötüşü bir harika.*

ÖTÜŞME a. Ötüşmek eylemi.

ÖTÜŞMEK → ÖTMEK.

ÖTZTAL, Tirol'de (Avusturya), İnn'in bir kolu tarafından sulanan vadi. Çevredeki dağlara (*Ötztal Alpleri*; Wildspitze'de 3 774 m) bu vadinin adı verilir. Avusturya'nın en büyük turizm, dağcılık ve kış sporları merkezlerinden biridir.

ÖVEÇ a. *Yörs.* İki, üç yaşındaki erkek koyun.

ÖVENDİRE ya da **ÜVENDİRE** a. Koşum hayvanlarını dürtmek, harekete geçirmek için kullanılan ucu çivili uzun değnek. (BİZLENGEÇ de denir.)

ÖVGÜ a. **1.** Bir kimsenin, bir şeyin beğenildiğini, takdir edildiğini gösteren söz ya da yazı; tebrik: *Bir kimseye övgüler yağdırmak. Bir övgü cümlesi. Bir yazarın, bir romanın övgüsünü yapmak. Övgülerin arkası kesilmiyordu.* (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) **—2.** Bir kimseyi, bir şeyi övmek amacını güden yazı ya da söylev; methiye. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Bir kimseye, bir şeye övgüler düzmek*, onu göklere çıkarmak, aşırı ölçüde övmek.

—ANSİKL. Ed. Törenli toplantılarda yapılan övgü, Yunanistan'da çok belirgin bir türdü. Lirik bir kökenden gelen bu tür (Pindaros, *Epinikoi*), sofistlerin elinde ve retorik okullarında, efsanevi kahramanlar ya da önemsiz temalar (fare, hastalık ateşi) üzerine incelikli geliştirmelere olanak sağladı. Ciddi yapıtlardaysa, bilimsel bir yöntem de olabildi (Platon'un *Şölen*'inde [To Symposion] sevginin, Tertullianus'un *De baptismo* [Vaftiz üzerine] adlı kitabında suyun övgüsü, İsokrates'in yapıtlarında ahlaki ve siyasal açıklamalar). Türün yapmacıklığı, Lukianos'ta *Myias Egkomion* (Sineğe övgü) ve daha sonraki yazarlarda, Erasmus'un *Deliliğe övgü*'sü (Encomium moriae), Rabelais'nin *Eloge de Messer Gaster*'i gibi parodilere yol açtı.

En yaygın övgü biçimi, lirik kökenli *cenaze övgüsü*'dür. Marathon'dan başlayarak her yıl bir hatibin yurt uğruna ölen savaşçıların övgüsüyle görevlendirildiği Atina'dan, aslına uygun tek örnek olarak, yalnız Hypereides'in Lamia savaşı'ndan sonra verdiği söylev kaldı. Ancak Perikles'e, Lysias'a, Demosthenes'e mal edilen uydurma övgüler de az değildir. Kıbrıs kralı *Euagoras* için yazdığı övgüde İsokrates, hükümdar oratio'larının ilk örneğini verdi ve Hellenistik dönemin sonunda bu türde ün kazanan retorikçilere öncülük etti. Libanios'un imparator Julianus için yazdığı övgü *(Epideikeion)*, bu kültürlü, filozof, büyük komutan ve yazar hükümdarın yetenekleri düzeyindeydi. Övgüyü cenaze ayin düzeninin bir parçası durumuna getiren Roma'dan günümüze, Laelius'un yazdığı Scipio Aemilianus'a övgünün bir parçasından başka bu tür hiçbir yapıt kalmadı. Hıristiyanlıkla birlikte cenaze övgüsü bir vaaza dönüştü (Bossuet'nin *Oraisons funèbres*'i).

Divan edebiyatında divanların baş tarafında övgüler yer alırdı. Bu övgüler Tanrı'ya (münacat*), Hz. Muhammet'e (naat*), padişaha ve öteki devlet büyüklerine, şairin bağlandığı tarikat ve sanat adamlarına (methiye*) yönetilmiş olurdu. Mesnevilerin ve öteki yapıtların başında da gene Tanrı'ya, Hz. Muhammet'e, zamanın padişahına, yapıtın sunulduğu kişiye övgüler bulunurdu. Övgüler yiğitlik, gözü peklik, eliaçıklık, erdem gibi nitelikleri aşırı abartmalarla dile getirir, yöneltildiği kişiyi efsane ve tarih kişileriyle karşılaştırırdı. Örn. *"Sensin ol kim âsümân iklimine sultan iken / Gerd-i haylinden urunur anberin efser güneş"* (Sen o padişahsın ki senin askerinin ayağından kalkan toz gökyüzü ülkesinin sultanı güneşin başına amber kokulu taç olur) [Ahmet Paşa]. Konuları padişahın tahta çıkması (cülusiye*), tavlasındaki atlar (rahşiye*), padişahın ya da bir büyüğün bir yere gelmesi (kudumiye*), yaptırdığı bina (kasriye*) vb. olan övgüler de yazılmıştır. Örn. *"Şikest eyler ser-i gâv-ı zemini sadme-i pâyı / Çıkar şiddetle pertab ettiği mihi Süreyya'ya"* (Ayağının çarpması dünyanın boynuzunda durduğu öküzün başını parçalar, şiddetle nalından fırlattığı çivi ta Ülker yıldızına kadar çıkar) [Nef'i'nin rahşiyesinden]. Divan şairlerinin çoğu kez caize almak, bir göreve atanmak için yazdıkları övgüler Tanzimat'tan sonra devlet adamlarının görevlerindeki gerçek başarılarını, düşünce ve sanat adamlarının değerlerini sergilemeye yönelmiştir. Örn.: Şinasi'nin Büyük Reşit Paşa'ya kasidesi, Cahit Külebi'nin "Nurullah Ataç" şiiri. Halk edebiyatındaki övgü şiirleri arasında sevgilinin güzelliklerini sayıp döken güzellemeler, alevi-bektaşi edebiyatında Hz. Ali'yi ve ona bağlı olanları (tevella*) öven ürünler anılabilir.

ÖVGÜCÜ sıf. ve a. **1.** Bir kimseyi ya da bir şeyi öven kimse için kullanılır. **—2.** Bir kimseyi hiçbir neden yokken ya da aşırı bir biçimde öven kimse için kullanılır.

ÖVGÜCÜLÜK a. Övgücü bir kimsenin niteliği, tutumu.

ÖVME a. Övmek eylemi.

—Cez. huk. *Yasanın suç saydığı bir fiili övme*, başkalarını yasanın suç saydığı bir fiili işlemeye özendirici, kışkırtıcı ya da o suçu işlemekten alıkoyan manevi engelleri kaldırıcı nitelikteki söz ve davranışlar. (Yasa, bu tür davranışta bulunanların altı aydan iki yıla kadar hapis ile cezalandırılmalarını öngörmektedir. Suç basın yolu ile işlenirse, ceza bir kat artırılır [Türk cez. k. md. 312/1].)

ÖVMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi övmek*, onu yüceltmek, iyi yönlerinden, değerinden, üstünlüklerinden söz etmek; methetmek: *Girişiminden ötürü bir kimseyi övmek. Dostluğu öven bir yazı. Bir filmi övmek.* **—2.** *(Bir şeyi, bir kimseyi) öve öve bitirememek*, onu aşırı ölçüde yüceltmek.

◆ **övünmek** dönşl. f. **1.** Kendine ilişkin gerçek ya da gerçekdışı değerleri yücelterek abartılı bir biçimde sayıp dökmek. **—2.** *Bir kimseyle, bir şeyle övünmek*, ondan gurur duymak; onu, o şeyi abartılı biçimde ortaya koyarak, üstünlük taslamak: *Ne yapsın, o da kardeşiyle övünüyor. Bu bölgede doğdum, bununla övünürüm. Parasıyla övünmek.* **—3.** *Övünmek gibi olmasın*, kendini övmeye niyetlenen bir kimsece, övünüyormuş izlenimini vermemek ya da övünmesini hoş göstermek amacıyla söylenir: *Övünmek gibi olmasın ama sezgi gücüm fazladır.*

◆ **övülmek** edilg. f. Övmek eylemine konu olmak; methedilmek.

ÖVÜLME a. Övülmek eylemi.

ÖVÜLMEK → ÖVMEK.

ÖVÜNCE a. *Yörs.* Bir kimsenin övünmesini sağlayan şey; övünç.

ÖVÜNÇ a. **1.** Gurur veren, övünmeye yol açan şey, kıvanç, iftihar: *O bizim övünç kaynağımızdır.* **—2.** *Övünç duymak*, övünmek, iftihar etmek: *Böyle bir girişimden övünç duyarız.*

ÖVÜNDÜK, Hatay'ın İskenderun ilçesine bağlı köy iken, birkaç köyle birleştirilerek Karaağaç beldesine katıldı.

ÖVÜNGEN sıf. Sürekli kendisini öven, övünmeyi çok seven kimse için kullanılır; farfara.

ÖVÜNGENLİK a. Övüngen olma durumu, övgüngen kimsenin niteliği.

ÖVÜNME a. **1.** Övünmek eylemi. **—2.** *Övünme çeltik, yel estı gördük*, çalım satan, övüngen, kendini büyük gören kimselere, böyle davrananların kimi olaylar karşısında nasıl gülünç durumlara düştüğünü belirtmek için söylenir. || *Övünme payı çıkarmak*, iyi bir iş ya da durumda kendinin de bir katkısı olduğunu öne sürerek övünmek.

ÖVÜNMEK → ÖVMEK.

ÖYKÜ a. **1.** Gerçek ya da düşsel olayları, yazılı ya da sözlü biçimde geliştirip anlatma; hikâye: *Gençler için macera öyküleri yazmak.* (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) **—2.** Genellikle üzücü, karmaşık olaylar, olgular dizisi; hikâye: *Bu heykelin uzun bir öyküsü var.*

—Ed. *Kısa öykü* ya da *küçük öykü*, uzunluğu birkaç sayfaya kadar olan öykü. Öykü terimi genelde bu anlamı kapsar. || *Uzun öykü*, uzunluğu bakımından kimi zaman romana yaklaşan öykü.

—Tiyat. Dramatik bir yapıtın anlatısal arka planı. (Dramaturgide öyküyü yeniden kurma çalışması, kronolojiden bağımsız

olarak olay örgüsünü bir sergileme girişimidir. Ancak öyküyü, aldığı biçimlerden ayırmak da hayli güçtür.) || Aristoteles'e göre, "gerçekleşmiş eylemlerin bileşimi". (Bu durumda yapıtın yapısı da öykü alanına girer.)

—ANSİKL. Ed. Dış gerçeğin iki ayrı işleniş biçimi olan iki anlatı düzenini tanımlamak için edebiyat eleştirisi, öyküyü romana karşı bir tür olarak ele alır. Öykü temelde geçmişe yöneliktir: aktarılan olay gerçekleşmiştir ve anlatım sırasında olayların iç dinamiği üzerinde durulmaz. Öykü bilinen bir olayı işlerken, edinilmiş bir bilgiyi ele aldığı ölçüde, kavramsal bir nitelik taşır; kısalıklarıyla olayı ve olayın görünen ya da gerçek belirsizliğini incelemeyi bir yana bırakan dizisel ve savunma özellikli masalla özdeşleşir. Bunun için özellikle olağanüstü halk masallarında gerçekleştirilen öykü tiplemesinde, olayın gerçek anlamıyla betimlenmesi bir yana bırakılır, bu da olayın her zaman kişilerden daha önemli göründüğüne tanıklık eder. Öykü, oluşan tarihi bilmezlikten gelir, değişkenliği de, dramatikliği yasaklamayan olay düzenlemesine dayanır. Değişkenlik ve dramatiklik tam anlamıyla yargısal bir eylem olan sınamaya bağlanmıştır. Romansa tersine, olayı gerçekleşmiş biçimiyle ele alır. Bu yaklaşım, tarihte bitmişi değil, oluşumu göz önünde tutan tarihsel kurguyu engellemez.

Öykü, anlatım sırasında önem kazanan yer ve zaman verilerinin en alt düzeyde ayrıştırılmasıdır. Edebiyat etkinliklerinin dağılımında, olayın sınamayı ve serüveni yaratması ölçüsünde öykü tarihsel olarak romana öncülük eder. Çağdaş edebiyat kuramında, öykünün roman ya da roman dışı tüm anlatım yollarının organik biçimini sunduğu düşüncesi benimsenmiştir. Simgesel zamansallık içeren dış gerçeğe dönük bir metin olarak tanımlanan öykü, biçimsel bir indirgemeye uğrayabilir. Bu indirgeme, temel anlamsal bütünün yapısal verilerle ele alınmasıdır. Lévi-Strauss'un mitolojik çözümleme sonuçlarından ve Vladimir Propp'un rus halk masallarındaki dizge incelenmelerinden kaynaklanan öykü çözümlemeleri, birbirine yakın, ama farklı iki niteliğin bağlaşımından doğan çekirdek bir öykünün varlığını ortaya koyar: bağlaşım, bir bağdaştırma ve dönüşüm işlemi çerçevesinde anlatımın konusunu oluşturur. Bağdaştırmanın yapısının ve işleminin belirleyici ayrıntıları ne olursa olsun, edebiyat kuramında, bir eylem mantığı egemendir, bu eylem hem öykünün ilk biçimindeki yargısallığı, hem de romanın titiz yaklaşımını bir arada tutmaya yarar. Bu durum, seçmeli, ama kurucu organik mantığa bağımlı önermelerin birbirine eklenmesi ve sözkonusu mantığın karıştırılmasıyla nitelenir.

Öykü türünün türk edebiyatındaki gelişme aşamalarını destansı yapıtlar *(Dede Korkut kitabı)*, kahramanlık *(Köroğlu)* ya da aşk *(Kerem ile Aslı)* serüvenleri oluşturur. Ancak bunlar saz eşliğinde söylenen manzum bölümleri kadar masalsı içerikleriyle de öyküden farklıdır. Gündelik yaşamı, gerçekleri yer yer yansıtan bazı meddah hikâyelerinin öyküye yer yer yaklaştığı söylenebilir. Öte yandan Tanzimat' tan sonra yayımlanan ilk öykü örnekleri üzerinde (Ahmet Mithat, *Letaif-i rivayat* [1870-1871]) meddah anlatımının etkisi vardır. Fransız edebiyatı yolunda ilk gerçekçi küçük öyküler Samipaşazade Sezai' nindir *(Küçük şeyler* [1892]). Yapıtlarının önsözlerinde türün özellikleri üzerinde duran ve olanaklarını araştıran natüralist Nabizade Nazım'ın ürünlerinden çoğu uzun öykü niteliğindedir (*Kara Bibik* [1890 -1891]). Öykünün yerleşme ve gelişmesinde Halit Ziya Uşaklıgil'in (*Solgun demet* [1901]) önemli katkısı oldu. Ömer Seyfettin olaya ağırlık veren, Refik Halit Karay ilk kez Anadolu gerçeklerini yansıtan, Memduh Şevket Esendal yaşamdan gösterişsiz kesitler veren öyküleriyle tanındılar. Gerçekçi, toplumcu Sabahattin Ali, küçük insanlara yönelik derin insan sevgisini şiirli bir dille sergileyen Sait Faik Abasıyanık daha sonraki farklı eğilimlere temel oluşturdular. Gerçekleri yalın bir anlatımla işleyen öykücüler (Samim Kocagoz, Orhan Kemal, Bekir Yıldız) yanında ayrıntılara yönelen (Füruzan, Tomris Uyar), bilinçaltını araştırırken biçim araştırmalarına girişen (Bilge Karasu, Nedim Gürsel) yazarlar da vardır. (→ Kayn.)

ÖYKÜCÜ a. **1.** Öykü yazarı; hikâyeci. **—2.** Öykü anlatan kimse; hikâyeci.

ÖYKÜCÜLÜK a. Öykü anlatma ya da yazma sanatı; hikâyecilik.

ÖYKÜLEME a. Öykülemek eylemi; tahkiye.

ÖYKÜLEMEK g. f. Bir olay dizisini anlatmak.

ÖYKÜLEYİCİ sıf. Öykülemeyi amaçlayan: *Öyküleyici anlatım.*

ÖYKÜLÜ sıf. Öyküsü olan.

—Mim. ve Heykc. *Öykülü sütun başlığı*, heykelcinin, kutsal kitaplardan seçtiği "öyküler"le bezediği sütun başlığı. (*Figürlü* [insan ya da hayvan figürleriyle süslü] ya da bezemeli sütun başlıklarından ayırmak için bunlara *anlatılı* sütun başlığı da denir. Roman döneminde çok sayıda öykülü sütun başlığı yapılmıştır.)

ÖYKÜNME a. Öykünmek eylemi; taklit.

ÖYKÜNMECİ sıf. ve a. Benzemeye çalışan, öykünen; taklitçi.

ÖYKÜNMEK gçz. f. **1.** *Bir kimseye öykünmek*, onun yaptığı şeyi aynen yapmak; taklit etmek. **—2.** *Bir şeye öykünmek*, bir şeyden söz ederken, o şeyin bir benzeri, bir kopyası, bir taklidi olmak; taklit etmek: *Sanat doğaya öykünmez.* **—3.** *Bir kimseye, eylemlerine vb. öykünmek*, onu örnek almak, eylemlerinde ondan esinlenmek; taklit etmek: *Kötü arkadaşlara öykünmek.*

—Bilş. Bir bilgisayarın çalışma öykünümünü, bir başka tip bilgisayar üzerinde gerçekleştirmek.

ÖYKÜNÜM a. Bilş. Belli tipte bir bilgisayarın, ek donanımlar ve yazılımlar aracılığıyla, başka tip bir bilgisayar üzerinde benzeşimi.

ÖYLE göst. sıf. **1.** Ona benzer, onun gibi: *Öyle işlerle uğraşma. Öyle adamlarla görülmen doğru değil. Öyle filmlerden hoşlanmam.* **—2.** *Öyle şey, öyle yağma yok, olmaz*, öyle bir şey yapılmamalı, yapılmasına kimse izin vermez anlamında söylenir.

◆ be. **1.** O türlü, o biçimde, o yolda: *İnsan kardeşine öyle davranır mı? Öyle durması daha iyi. Öyle söyleme, aslında iyi bir insandır.* **—2.** *(Birine) öyle gelmek*, sanmak; zannetmek: *Bana öyle geliyor ki, bu iş gerçekleşmeyecek.* || *Öyle olsun*, tonlamaya göre kimi zaman sitemli bir kabul etmeyi belirtir. || *Öyle öyle*, öylece, öylelikle, yavaş yavaş, böylece: *Öyle öyle araba kullanmayı öğrendim.* || *Öyle ya*, elbette, tabii: *Öyle ya, onu düşünmek zorundasın.*

◆ ünl. Nasıl, ne, vb. sözcüklerle kurulan, şaşkınlık ya da hoşnutsuzluk bildiren cümlelerin sonunda anlamı güçlendirir: *O nasıl söz öyle!*

◆ **öylesi, öyleleri** göst. adl. O yaradılışta, o özellikte olan kimse, kimseler ya da şey, şeyler; onun gibisi: *Öylesine iş yaptırmak zordur. Öylelerine güven olmaz, dikkat et.*

◆ **öylesi** göst. sıf. O yaradılışta, o özellikte olan; öyle: *Öylesi adamlarla iş yapılmaz.*

ÖYLECE be. **1.** Olduğu biçimde, olduğu gibi: *Bunu onlara öylece söyleyiver. Öylece kalsın, dokunma.* (Halk arasında *öylecene* biçimi de kullanılır.) **—2.** O yolla, öylelikle: *Öylece, istediğine kavuştu.*

ÖYLELİKLE be. O yolda davranarak, o yolu izleyerek; sonunda: *Öylelikle bir sonuca varabildi.*

Réunion des musées nationaux

"İbrahim'in oğluhu kurban etmesi"
Parthenay'deki (Deux-Sèvres)
Notre-Dame-de-la-Couldre
kilisesi'nde bulunan
öykülü sütun başlığı
roman sanatı
XII. yy.'ın ikinci yarısı
Louvre müzesi, Paris

ÖYLEMESİNE be. O biçimde.

ÖYLESİNE be. O derece, o denli, aşırı bir biçimde, öyle: *Öylesine iyi bir insan ki.*

ÖYMEN (Altan), türk gazeteci, siyaset adamı (İstanbul 1932). Siyasal bilgiler fakültesi'nde okuduğu yıllarda *Ulus* gazetesinin parlamento muhabirliğiyle gazeteciliğe başladı. Fakülteyi bitirdikten sonra çeşitli gazetelerde muhabir, Ankara temsilcisi ve genel yayın müdürü olarak çalıştı. Ayrıca Ankara Gazeteciler sendikası (1958-1959) ve Ankara Gazeteciler cemiyeti (1960-1961) başkanlığı yaptı. 1961'de Kurucu meclis üyeliğine seçildi. *Akşam, Milliyet, Cumhuriyet* gazetelerinde yazdı, Almanya'da basın ataşeliği, ayrıca Almanya Federal Cumhuriyeti radyosu ve Alman basın ajansı muhabirliği yaptı. 1977'de CHP listesinden Ankara milletvekili, ikinci Ecevit hükümetinde Turizm bakanı, grup başkan vekili ve CHP genel sekreter yardımcısı oldu. 1972'de kurduğu Anka haber ajansı'nın 1977'ye kadar yöneticiliğini yapan Öymen, günümüzde (1989) *Milliyet* gazetesi genel yayın koordinatörü ve başyazarıdır.

Altan Öymen

ÖYMEN (Örsan), türk gazeteci (Ankara 1938 - Bodrum 1987). Almanya'da Köln Üniversitesi sosyal bilimler fakültesi'ni bitirdi. Gazeteciliğe *Tercüman* gazetesinde başladı (1956). Sonra sırasıyla *Dünya, Ulus, Akbaba, Öncü* gazete ve dergilerinde yazdı. 1969 yılında TRT için çeşitli programlar hazırladı. 1971 yılında girdiği ve ölünceye kadar çalıştığı *Milliyet* gazetesinde "Politika kazanı" başlıklı yazılarıyla ilgi topladı. Başlıca yapıtları: *Bir ihtilal daha var 1908-1980* (1986) ve ölümünden sonra gazete yazılarının toplandığı *Örsan Öymen ve Politika kazanı* (1990).

Örsan Öymen

ÖYÜK → HÖYÜK.

ÖZ a. **1.** Bir kimsenin benliği, tinsel varlığı; zat, nefis. **—2.** Bir şeye, bir varlığa özgü temel nitelik, temelde onu oluşturan şey: *Burada insanın özüne değiniliyor.* **—3.** Bir şeyin temel içeriği: *Öz ve biçim ilişkisi.* **—4.** Bir maddenin en etkili bölümü; hülasa: *Meyve özü.* **—5.** Çıbanın en derininde ölmüş doku ile birlikte bulunan pıhtılaşmış cerahat. **—6.** Buğday gibi taneli bitkilerin içi. **—7.** *Özü sözü bir*, düşündüğü gibi davranan, düşündüğünü açık açık söyleyen kimse için kullanılır. || *Özü sözü sağlam*, bir kimsenin güvenilir bir kişiliği olduğunu belirtmek için söylenir.

—Bot. Bitkilerin özeğine ait olan. || *Öz ışınları*, düzlemleri sap ya da kök ekseninden geçen, birincil demetleri ayıran (birincil öz ışınları) ya da ikincil odunu ve soymuğu kesen (ikincil öz ışınları) parankima lamları.

—Fels. Aristoteles'e göre, bir şeyin temel özelliğini ya da tözünü oluşturan şey. (Bk. *ansikl.* böl.) || Skolastikçilere ve Descartes'a göre, algılayanın ve/ya da düşünenin dışında, bir şeyin ya da bir düşünce nesnesinin doğasına ilişkin olan. (Bk. *ansikl.* böl.) || Hegel'e göre varlık ile kavram arasında yer alan şey. (Bk. *ansikl.* böl.) || Husserl'e göre, bir nesnenin, kendisini ne ise o yapan ve bu nesnenin herhangi bir özelliğinden önce bu özelliği olanaklı ve

Vahi Öz

Erdal Öz

anlaşılır kılan zorunlu yapısı. || Heidegger ve Sartre'a göre, varoluştan ayrı tutulması gereken ve burada-varlık'ta ayırt edilmez olan kavram. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Öz niceliği*, Leibniz'e göre, olası bir bireyin yüklem zenginliği. (Bu zenginlik, zenginlik kavramının bütününü içerir.)

—İkt. Ortaklaşa oyunlar kuramında, hiçbir koalisyon (çıkar grubu) tarafından bloke edilemeyen ödeneklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. ve Taşoc. *Taş özü*, TAŞ BUDAĞI* nın eşanlamlısı.

—Kaynakç. *Bir kaynak elektrotunun özü*, bir elektrotta, akımı iletmeye yarayan ve dolgu metalini oluşturan, metal tel biçimindeki merkezi bölüm.

—Metalürj. Bir döküm parçasının ya da bir külçenin iç bölümü. || *Bir katotun özü*, elektrolizle üzerine bir metal kaplanan ve böylece elde edilen katot plakasının merkez bölümünü oluşturan ince metal yaprak.

—Mutf. *Et suyu özü*, et suyunun ağır ağır kaynaması sonucunda çektirilmesiyle elde edilen ve soğudukça katılaşan koyu şurup kıvamında madde. (Kasaplık hayvan, kümes hayvanı, balık ve bazen av hayvanlarının etinden elde edilen et suyu özü, bazı sosları koyulaştırmakta kullanılır.)

—Ormanc. *Öz çatlağı*, bir ağacın özodununda meydana gelen dairesel çatlak. || *Öz ışını ağı*, bir odunun enlemesine kesitinde öz ışınlarının görünümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Parf. Bileşiminde yüksek miktarda ve üstün nitelikte konsantre bulunan alkollü çözelti; konsantre oranı çoğunlukla % 15 -25 arasında değişir.

◆ sıf. **1.** İçinde arılığını bozacak hiçbir şey bulunmayan şey için kullanılır; halis, saf, arı. **—2.** ÜVEY'e karşıt olarak, bir kimseye kan bağıyla bağlı olan bir kimse için kullanılır: *Öz kardeş. Öz anne.* **—3.** *Az ve öz konuşmak*, bir şeyi yalın ve somut bir biçimde anlatmak.

—Antropol. *Öz erkek kardeş, öz kız kardeş*, aynı baba ve aynı anadan doğan erkek ve kız kardeşler. (Karşt. ANABİR.)

—Ceb. *Bir vektörel* K*-uzayın bir* f *içyapı uygulamasının bir* λ *öz değerine eşlik eden öz altuzay* (K değişmeli cisim), E nin λ yı öz değer olarak kabul eden, dolayısıyla $f(x) = \lambda x$ i gerçekleyen *x* vektörlerinden oluşmuş, V(λ) ile gösterilen altuzay. [Bu altuzay $(f - \lambda I_E)$ içyapı uygulamasının çekirdeği olarak tanımlanabilir.] || *Bir vektörel* K*-uzayın bir* f *içyapı uygulamasının öz değeri* (K değişmeli cisim), E nin $f(x) = \lambda x$ i gerçekleyen sıfırdan farklı bir *x* vektörünün bulunduğu λ elemanı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Katsayıları değişmeli bir* K *cisminden alınan,* n *basamaklı bir kare matrisin öz değeri* (ya da *öz kökü*), bu matrise kanonik olarak eşlik eden K^n *nin içyapı uygulamasının öz değeri.* || *Bir* E *vektörel* K*-uzayının bir* f *içyapı uygulamasının öz değeri* (K değişmeli cisim), E nin, $f(x) = \lambda x$ i gerçekleyen, K nin bir λ skalerinin var olduğu sıfırdan farklı *x* vektörü. (λ ancak bir tanedir ve *x* e eşlik eden öz değer adını alır.) || *Katsayıları değişmeli bir* K *cisminden alınan,* n *basamaklı bir kare matrisin öz vektörü* (ya da *öz doğrultusu*), bu matrise kanonik olarak eşlik eden K^n nin bir içyapı uygulamasının öz vektörü.

—Geom. Yoz olmayan bir koniğe ya da ikileniğe denir. || Katlı noktaları sonlu sayıda olan bir yayım ya da bir yüzeyin parametrik gösterimi için kullanılır. || Konikler ve ikilenikler için YOZ'un eşanlamlısı. || Bir (C) eğrisinin parametrik gösteriminde, parametrenin değişik değerlerinin aynı noktayı göstermesi durumunda, sonlu sayıdaki kimi noktalar bir yana bırakılırsa, (C) nin bütün noktaları için kullanılır.

—Küm. kur. *Bir* E *kümesinin öz parçası*, E nin boş olmayan ve E den farklı olan parçası. || *Bir* M *kümesinin öz olmayan parçası*, boş küme ∅ ve M kümesinin tümü (bu deyim, M nin, kendinden farklı, boş olmayan parçalarına karşıt anlamda kullanılmaktadır).

—ANSİKL. Ceb. *Öz değerler.* Özellikle *f* nin, bir K değişmeli cismi üzerinde, sonlu *n* boyutundaki bir E vektör uzayının bir içyapı uygulaması olması halinde öz değerlerin aranmasına gerek olur; *f* nin öz değerleri ve öz vektörleri M nin aynı olduğuna göre, bu arama M den yararlanarak yapılır. Ancak ve ancak $(M - \lambda I_n)$ evirtilir değilse, dolayısıyla ancak ve ancak det $(M - \lambda I_n) = 0$ ise λ, M nin bir öz değeridir; bu da *f* içyapı uygulamasının ya da M matrisinin $P(X) = \det(M - XI)$ ayırtedici* polinomunun incelenmesine yol açar, çünkü bu polinomun kökleri *f* nin öz değerleridir. *f* nin öz değerlerinin incelenmesi *f* nin ya da M nin *köşegenleştirilme** sinde de işe karışır. Gerçek ya da karmaşık elemanlı kare matrislerin öz değer ve öz vektörlerinin hesap yöntemlerinin incelenmesi, sayısal çözümlemenin pek etkin bir koludur ve fizikteki, mekanikteki ve mühendislik bilimlerindeki uygulamalarından (özellikle titreşimlerin incelenmesi) dolayı büyük önem taşır.

—Fels. Öz kavramı genellikle bir başka kavrama, sözgelimi "ilinek" ya da "varoluş" kavramına karşıt olarak tanımlandı ve bunların bireşiminin geleneksel felsefecilerin gözünde büyük bir önemi vardır. Özlerin (yani İdealar'ın) "görünüşler"e karşıt olarak, varlığın değişmez ve sonsuz yanını oluşturan şeyler sayılması Platon'la başlar (görünüşler ise yan yana [mekân] ve art arda [zaman] gelerek ölümlü ve geçici bir dünya meydana getirirler). Aristoteles'te öz (*ti esti*, yani "varolan" deyimi genellikle böyle çevrilir) öncelikle tözü belirtir. Aristoteles şöyle yazar: "İlk anlamında varlık tözü gösterdiği ölçüde özdür" (*Metafizik* 7, 1). Bir tözün özünü belirlemek, onun sonlu sayıda olması gereken temel unsurlarını belirlemektir (ilineksel olanları değil): "Özde içerilmiş bulunan yüklemlerin sonlu sayıda olması gerekir" (*Analitikler*, 2, 10, 22). Bazı çevirmenler, yunanca "ti esti"ye karşılık olarak latince "quid est"i koyarak "öz" ile "nelik" terimlerini bütünüyle eşanlamlı sayarlar. Bu bakış açısından öz kavramı aristotelesçi geleneğe uygundur. Buna karşılık platoncu öz kavramı değişikliğe uğrayarak bazı skolastikçiler ve Descartes'ta yeniden ortaya çıkar. Descartes özleri değişmez ve ölümsüz saymakla platoncu geleneği izlemiş olur ve şöyle der: "Bir üçgen tasarladığım zaman, benim zihnimin dışında, dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şekil olmasa bile [...], bu durum, bu şeklin belli bir yapısı ya da biçimi ya da özü olmasına engel değildir; değişmez ve ölümsüz olan bu öz ne benim uydurduğum bir şeydir ne de herhangi bir biçimde benim zihnime bağlıdır" (*Beşinci metafizik düşünce*).

Tanrı fikrinde olduğu gibi, kimi durumlarda öz, sonuçları göz önünde tutularak sonradan tanımlanır; Descartes Tanrı'nın varoluşunun sonuçlarını göstererek, Tanrı hakkındaki fikrimizin onun özünden kaynaklandığını kanıtlar. Buna karşılık maddi şeylerin özlerini bazen matematiksel fikirler, bazen de duyumsal gerçeklikler sayesinde biliriz.

Spinoza töz kavramını yalnızca Tanrı için sözkonusu eder ve şeylerin özlerini çözümlerken şu ifadeyi kullanır: "Bir şey kendi varolunca ait olduğu nesne de ister istemez varoluyorsa ve yok olduğu zaman da ait olduğu nesne de ister istemez yok oluyorsa, bu şey o nesneye aittir demek istiyorum; başka bir deyişle bu şey kendi olmadan nesnenin ne olabileceği ne de düşünülebileceği ve tersinden alırsak, nesnenin de onsuz varolamayacağı ve düşünülemeyeceği şeydir" (*Etika*, 2, tanım 2).

Kant ile birlikte fenomen/numen ayrımı, akla uygun bir bilgi için, öz/görünüş ayrımıyla örtüşür. Bu ayrımda görünüş ya da fenomen, şeyin bir tasarımı olduğu ve bilinebilir bir nitelik taşıdığı halde, öz ya da kendinde şey bizim için bilinemez olarak kalır.

Hegel'de "Öz *(Wesen)*, Varlık ve Kavram arasında yer alır ve onların orta terimini, hareketi de Varlık'tan Kavram'a geçişi oluşturur" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Öz"). Buna göre mantık'ın ikinci terimi olan öz, bu durumda varlık'ın "arka-plan"ını, yani kaynağının ve düşünsel dinamizminin yersiz yerini adlandırır. "Bilgi dolayımsız varlıktan hareket edilerek içselleştirildiği içindir ki bu aracılıkta özü bulur" (*ay. ypt.*). Ancak, bu özün ereği kendinden değildir (bu yüzden de kendine özgü zaman ve yerden yoksundur): varoluş, fenomen, somut gerçeklik ve son olarak kavram biçimleriyle dışsallıkta ortaya çıkar. "Düşünümün kendi içindeki görünümü, aynı zamanda kendiliğinden varolan dolayımsızlık olduğuna ve bu değişik somut gerçekliğin varlığı, kendinde yalnızca dolayımsız bir görünüm olduğuna göre kavram, bu bakımdan varlığın ve özün gerçeğidir" (*Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 159).

Heidegger'e göre, öz ve varoluş arasında yunan felsefesi tarafından yapılan ayrımın berisine, yani varlık'a dönmek gerekir. Şöyle der: "*Sein und Zeit*'da (Varlık ve zaman) şu italik cümleyle karşılaşılır: "Buradavarlığın özü, onun varoluşundan kaynaklanır." Ancak burada existentia (varoluş) ve essentia (öz) arasında bir karşıtlık sözkonusu değildir" (*Über den Humanismus* [İnsanlık üzerine]). Gerçekte bu cümlede, insanın varoluşu ve özünün aynı şey oldukları söylenmek istenir.

Buna karşılık Sartre, insanda "varoluşun özden önce geldiğini" ileri sürer. Bu tavır alışın nedeni, Sartre'ın "öz"ü terimin metafizik anlamında, yani kavram, idea ya da bir şeyin niteliği olarak almasıdır. Nitekim şöyle yazar: "Örneğin bir kitap ya da kitap açacağı gibi yapılmış bir nesne düşünelim. Bu nesnenin bir kavramdan esinlenen bir zanaatçı tarafından yapıldığı açıktır [...]. Buna göre kitap açacağının, özün -yani kitap açacağını yapmak ve tanımlamak olanağını sağlayan tüm yöntem ve niteliklerin- varoluştan önce geldiğini söyleyebiliriz... Burada teknik bir dünya görüşüne dayanmaktayız" (*Varoluşçuluk* [L'existentialisme est un humanisme]). Tanrı tarafından yaratılan bir insan görüşüyle Descartes ve Leibniz'de karşılaşıldığını söyleyen Sartre, onların görüşünden iyice uzaklaşır ve şöyle yazar: "Benim temsil ettiğim tanrıtanımaz varoluşçuluk daha tutarlıdır [...] Varoluşun özden önceliği burada ne anlama gelir? İnsanın önce varoldugu, dünyada beliriverdiği ve kendini sonra ortaya koyduğu anlamına gelir. Varoluşçuluğun tasarladığı insanın tanımlanamaz olmasının nedeni, ilkin hiçbir şey olmamasıdır. Ancak daha sonra bir şey olacak ve kendini ne yaparsa o olacaktır."

—İkt. Bir oyun kurulurken, ortaya "oyuncu" adı verilen kişiler arasında bölüştürülmek üzere, örneğin bir miktar para konduğunda, bu paranın birtakım bireysel ve ortak akılcılık kurallarına uyularak ve bireyler arasında bazı doğruluk ilkeleri ya da birey grupları (ortaklıklar) arasında pazarlık gücü ilkeleri göz önünde tutularak paylaşım biçimleri aranır.

Bireysel ve ortak akılcılık kavramları, ödenek kavramının tanımlanmasını gerektirir. Ödenek, her oyuncuya ayrılan kazançların bir listesidir (eğer *n* tane oyuncu varsa, $\mathbb{R}^n$'nin bir vektörüyle temsil edilir). Her oyuncunun kazancı, en azından, onun kendi olanaklarıyla sağlayabileceği kazanca eşit olmalıdır (bireysel akılcılık) ve paylaştırılacak miktarın da oyuncular arasında tamtamına dağıtılması gerekir (ortak akılcılık).

—Orm. san. Öz ışını ağı odunun kalınlığına göre değişir. Odun enlemesine daha kolay yarılır; yarma yoluyla elde edilen meşe fıçısı latalarında öz ışını ağı apaçık

görülür. Öz ışınları kesit yüzeyinde eşitsiz dağılmıştır ve öz ışını ağı çoğunlukla sedef gibi parlak görünür. Meşede öz ışını ağında gözler büyük ve düzensizdir; kayında ise küçüktür ve oldukça düzgün dağılım gösterir.

ÖZ a. *Yörs.* **1.** Dere, çay. **—2.** Sulak yer. **—3.** Vadi.

ÖZ- önek. Kendi kendine ya da kendi üstüne, içine, doğrudan vb. anlamıyla birçok bileşik sözcüğün yapısı içinde yer alır: *özeleştiri, özgüven, özsaygı, özöğrenim, özdevinim, özdirenç* vb.

ÖZ (Tahsin), türk müzeci, sanat tarihçisi (İstanbul 1887 - *ay. y.* 1973). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Maarif nezareti'nde görev aldı (1904). Müzecilik alanında çalışmaya başladı (1907) ve İstanbul müzeleri müdür yardımcılığına atandı (1923). Topkapı sarayı'nın müzeye dönüştürülmesinden sonra (1924), buranın müdürlüğüne getirildi (1928). Müzenin onarımını ve halka açılmasını sağladı; çalışmalarını türk-islam sanatı üzerine yoğunlaştırdı. 1952'de emekli olduktan sonra İstanbul Vakıflar başmüdürlüğü danışmanlığı, Gayrımenkul eski eserler ve anıtlar yüksek kurulu başkanlığı yaptı. Çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinin yanı sıra başlıca yapıtları: *Arşiv kılavuzu* (1938), *En nadir türk çinileri* (1940), *Mimar Mehmet Ağa ve Risale-i mimariye* (1944), *Türk kumaş ve kadifeleri* (2 cilt, 1946), *Topkapı sarayı müzesi* (1950), *Hırkai saadet dairesi ve Emaneti mukaddese* (1954), *İstanbul camileri* (2 cilt, 1962-1965), *Türk dokumacılığı ve Selçuklular devrine ait bazı kumaşlar* (1964), *Topkapı sarayı'nda Fatih Sultan Mehmet II'ye ait eserler* (1967), *İstanbul türbeleri* (1975).

ÖZ (Vahi), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1911 - *ay. y.* 1969). 1928'den başlayarak Samsun Gençler mahfili'nde, İstanbul Şehir tiyatrosu'nda, Raşit Rıza, Ses topluluklarında çalıştı. 1948'de Vahi Öz opereti'ni, 1968'de Vahi Öz tiyatrosu'nu kurdu. 1946'dan başlayarak çok sayıda filmde oynadı. Kendine özgü mimiklerinin yanı sıra tiplemeleriyle de (sinemada, Horoz Nuri) 1960'lı yılların sevilen oyuncularından biri oldu.

ÖZ (Erdal), türk yazar, yayıncı (Sıvas 1935). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1969). Kitapçılık, yayıncılık yaptı. Başlangıçta bireysel sorunları (*Yorgunlar*, öykü [1960]; *Odalarda*, roman [1960]) ele alıyordu. Zamanla toplumsal -siyasal konuları (*Kanayan*, öykü [1970]; *Yaralısın*, roman, Orhan Kemal ödülü [1974]) yöneldi. Anı-röportaj (*Deniz Gezmiş anlatıyor* [1976], *Gülünün solduğu akşam* [1986]) gezi (*Allı turnam* [1977]) türlerinde de eser verdi. 1980'den sonra tekrar yayıncılığa başlayan Öz, 1993'e kadar, 200'e yakını Türk yazarları, 200'den fazlası Çağdaş dünya yazarları dizilerinde, 200'e yakını Dünya klasikleri, Çocuk kitapları ve Çağdaş drama dizilerinden olmak üzere birçok kitap yayımladı.

ÖZAGLÜTİNASYON a. Bağışıkbil. İn vitro olarak bir özaglütininle gerçekleşen aglütinasyon.

ÖZAGLÜTİNİN a. Bağışıkbil. Kişinin kendi alyuvarlarını in vitro aglütinasyona uğratan özantikor.

ÖZAKIN (Aysel), türk öykücü, romancı (Urfa 1942). Ankara Gazi eğitim enstitüsü fransızca bölümü'nü bitirdi. İstanbul Atatürk eğitim enstitüsü'nde, İstanbul Devlet konservatuvarı'nda öğretmenlik yaptı. 1980'den sonra yaşamını Almanya'da sürdürdü. İlk öyküleri küçük kent insanlarının, özellikle yoksul çevrelerde, baskı altında yaşayan genç kız ve kadınların yaşamına tanıklık ediyordu (*Sessiz bir dayanışma*, 1976). Zamanla büyük kentlerdeki toplumsal sorunları, sanatçıların, siyasal eyleme katılanların çevrelerini canlandırmaya koyuldu (*Alnında mavi kuşlar*, 1978, Madaralı roman ödülü). Kadın özgürlüğünü (*Genç kız ve ölüm*, 1981), Almanya'da yabancı çevredeki türk işçilerinin sorunlarını (*Kanalboyu*, 1982) konu edindi. Özyaşamöyküsünden, edebiyat dünyamıza, göçmen işçilere ait gözlemlerinden yararlanarak kadının cinsel özgürlüğü konusunu işlemeyi sürdürdü (*Mavi maske*, 1988).

ÖZAKLANMA a. Kışının kendi edimlerinin, kendi davranışlarının kendisi tarafından aklanması.

ÖZAKMAN (Turgut), türk oyun yazarı (Ankara 1930). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1951); Köln Tiyatro bilimleri enstitüsü'nde öğrenim yaptı. 1975'ten beri Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi öğretim üyesidir. 1978'de Devlet tiyatroları genel müdür başyardımcısı, 1985'te genel müdür oldu; 1987'de bu görevden istifa etti. Halkevi'nde oynanan (1947) *Masum katiller* sayılmazsa, Devlet tiyatrosu'nca sahnelenen (1951) *Pembe evin kaderi* ile profesyonel yazarlığa adım atan Özakman, *Güneşte on kışı* (1955), *Tufan* (1957), *Duvarların ötesi* (1958), *Kanaviçe* (1959), *Ocak* (1962) vb. yapıtlarında birey-çevre ilişkilerini, değişen değer yargıları yüzünden meydana gelen çelişkileri anlattı. Reşat Nuri Güntekin'in *Değirmen* hikâyesinden uyarladığı *Sarıpınar-1914*, Ankara Sanatsevenler derneği'nce en iyi oyun ödülüne değer görüldü (1968). *Fehim Paşa konağı* ile İş bankası oyun yarışması birinciliği (1979) ve Ankara Sanat kurumu ödülü'nü (1981), *Resimli osmanlı tarihi* ile de İsmet Küntay oyun ödülü'nü kazandı (1983). Televizyon için, 1993'te gösterime girecek olan Kurtuluş dizisinin senaryosunu yazdı (1988).

ÖZAKTAŞ (Alaettin), türk mimar (İstanbul 1875 - *ay. y.* 1947). İstanbul Sanayii nefise mektebi'ni bitiren ilk mimarlardandır (1895). Evkaf nezareti'nin inşaat dairesinde görev aldı, birçok anıtın onarımını yaptı. Birinci ulusal mimarlık dönemi'nde Ankara'nın bayındırlık çalışmalarına katıldı, Ankara palas, Belvü palas, Birinci vakıf hanı gibi binaların gerçekleştirilmesine katkıda bulundu. İstanbul Beyazıt elektrik idaresi, Aksaray tramvay deposu, Kandilli rasathanesi, Edirne Tarım okulu, Beyoğlu'ndaki kimi apartmanların proje ve uygulamaları onundur.

ÖZAL (Turgut), türk siyaset adamı (Malatya 1927 - Ankara 1993). İTÜ elektrik fakültesi'ni bitirdi (1950). Devlet su işleri ve Elektrik işleri etüt dairesi'nde görev aldı. 1952'de bir yıl süreyle ABD'ye gitti; elektrik enerjisi ve mühendislik konularında çalıştı. Dönüşte Elektrik işleri etüt dairesi'nde çalışmayı sürdürdü; Genel müdür teknik müşavirliğine yükseldi. 1958-1959 yıllarında hükümetin kurduğu Planlama komisyonu sekreterliğinde bulundu; yeni kurulun Koordinasyon başkanlığı'nda planlama çalışmalarına katıldı. 1960'ta yedeksubay görevine başladı. Bu görevini Milli savunma bakanlığı ARGE teşkilatı'nda ve Devlet planlama teşkilatı'nda tamamladı. Bu arada Ortadoğu teknik üniversitesi'nde matematik dersleri verdi. Askerlik sonrası Elektrik işleri etüd dairesi'ne döndü; Genel müdür yardımcısı oldu. Keban barajı ve hidroelektrik santralı gibi projeler üzerinde çalıştı. 1966'da kurumdan ayrılarak Başbakan Demirel'in özel teknik müşaviri oldu; aynı zamanda Ereğli demir çelik fabrikaları yönetim kurulu üyeliği yaptı. 1967'de Devlet planlama teşkilatı müsteşarı atandı; Para kredi kurulu başkanlığı, Ekonomik koordinasyon kurulu başkanlıklarında bulundu. 1970 iktisadi kararlarının hazırlanmasına katıldı. 12 Mart 1971 askeri darbesi sonrası ABD'ye gitti, Dünya bankası'nda görev aldı (1971-1973). 1973'te yurda döndü. Sabancı holding'de koordinatör olarak çalıştı; holding merkezinin İstanbul'a naklini gerçekleştirdi. 1977'de kardeşi Korkut Özal'ın yöneticileri arasında yer aldığı Milli selamet partisi'nin adayı olarak İzmir'den seçimlere katıldıysa da seçilemedi. Madeni eşya işveren sendikası (MESS) yönetim kurulu üyesi ve başkanı oldu. 1979'da Demirel'in azınlık hükümeti sırasında Başbakanlık müsteşarı ve Devlet planlama teşkilatı müsteşar vekilliği görevlerini üstlendi; Demirel hükümetinin mali siyasetini yönlendirdi. İMF'nin önerdiği iktisadi önlemlerin "24 ocak kararları" olarak uygulanmasını hazırladı. 12 eylül harekâtı'ndan sonra, iktisadi ve mali işlerden sorumlu Devlet bakanı ve Başbakan yardımcısı oldu. Enflasyonu önlemek için yüksek faiz siyaseti uyguladı. "Banker olayı" diye bilinen tefeci piyasasının çökmesinden sonra temmuz 1982'de görevinden ayrıldı. Mayıs 1983'te Milli güvenlik konseyi siyasal partilerin kurulmasına izin verince, kapatılan dört partinin eğilimlerini savunduğunu ileri sürdüğü Anavatan partisi'ni (ANAP) kurdu. MGK'nın onayıyla parti başkanlığına geçti ve 1983 seçimlerine katıldı. ANAP seçimlerde oyların % 45'ini toplayınca TBMM'de çoğunluğu kazandı; Özal da yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi (7 aralık 1983). Mart 1984'te yapılan yerel seçimler Özal'ın durumunu güçlendirdi. Geniş dış kredi olanaklarıyla batı ülkeleri tarafından desteklenen hükümet, sürekli enflasyonla reel ücretleri düşürdü, maliyetleri ucuzlattı. İhracat gelirleri arttı. Buna koşut olarak yükselen ithalatla tüketim malları çeşitlendi, piyasada bir canlılık dönemi yaşandı. Dış borçlanma olağanüstü hızlandı. 1945'ten 1982'ye kadar alınan borç 16 milyar doları bulurken, 1987'de 33 milyar doları aştı. Dış siyasette Avrupa ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler gelişti; 12 eylül dönemindeki yalnızlık geride kaldı. Avrupa topluluğu'na katılmak için başvuru yapıldı (14 nisan 1987). Özal, kasım 1987'de erken seçimlere gitti. ANAP'ın, oyların % 36,3'ünü alması iktidarda kalmasına yetti. Seçimler dolayısıyla ertelediği iktisadi önlemleri uygulayarak % 80'i aşan enflasyonu aşağı çekmeye çalıştı; faiz oranlarını yükseltti; kamu harcamalarında tasarrufa gidileceğini açıkladı (1988). 1988'de Fransa'da bir kitabı yayımlandı: *La Turquie en Europe*. Bir suikast girişimine de sahne olan 1988 ANAP büyük kongresinde yeniden genel başkan seçildi. Kenan Evren'in süresi dolunca, cumhurbaşkanlığına aday oldu. 31 ekim 1989'da yapılan üçüncü tur oylamada, 285 milletvekilinden 263'ünün oyunu alarak (muhalefet partileri seçime katılmadılar) Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. cumhurbaşkanı oldu. 9 kasım 1989 günü göreve başladı. Özal'ın Çankaya'ya çıkışı sürekli tartışma konusu oldu. "Özal'ı Çankaya'dan indireceğiz" sloganıyla seçime girmiş olan koalisyon (DYP ve SHP) partilerinin kurduğu hükümetle uyumlu çalışması güçleşti. Özal cumhurbaşkanıyken de, yürütme erkinin başı sıfatıyla özellikle dış politikada etkili olmaya çalıştı. Turgut Özal'ın naaşı, vasiyeti ve ailesinin arzusu gerekçeleriyle İstanbul'da, Topkapı dışında bulunan, Adnan Menderes ve arkadaşlarına ait Anıtmezar'ın yanıbaşına gömüldü.

ÖZAL (Korkut), türk siyaset adamı, yönetici, bankacı (Malatya 1929). Başbakanlardan Turgut Özal'ın kardeşidir. İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'ni bitirdi (1951). TPAO genel müdürlüğü, Ortadoğu teknik üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Milli selamet partisi'nin kuruluşunda görev aldı ve bu partiden Erzurum milletvekili seçildi (1973). 12 eylül 1980'e değin sürdürdüğü bu görevi sırasında çeşitli ortaklık hükümetlerinde Tarım (1974 ve 1975-1977), İçişleri (1977-1978) bakanı oldu. 12 Eylül askeri darbesinden sonra "MSP"yi illegal bir cemiyete dönüştürmek ve laikliğe aykırı davranmak" savıyla bir süre tutuklu kaldı; yargılandı ve aklandı. Daha sonra aktif politikadan çekilip Suudi Arabistan'la ortak yatırımlara yöneldi.

Turgut Özal

Turgut Özakman

Kâzım Özalp

İrfan Özaydınlı

ÖZALINTI a. Dilbil. Bir kimsenin kendi söyleminden yaptığı alıntı.

ÖZALP, Doğu Anadolu bölgesinde Van iline bağlı ilçe; 46 453 nüf. (1990); 2 380 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 52 köy. Merkezi, Van'ın 62 km K.-D.'sunda *Özalp* (esk. *Karakallı*), 1 920 nüf. (1990). Hayvancılık. Tahıl üretimi.

ÖZALP (Kâzım), türk asker ve siyaset adamı (Köprülü, bugün Titov Veles, 1880 - Ankara 1968). Üsküp Askerî rüştiyesi'ni, Manastır Askerî idadisi'ni, Harbiye'yi bitirdi, 1905'te mümtaz kolağası rütbesiyle Harp akademisi'nden mezun oldu. Selanik'te başkaldıran bulgar çetecilerine karşı savaştı, Serez'deki redif fırkası kurmay başkanlığı (1908) görevindeyken 31 Mart vakası'nı bastırmak üzere Hareket ordusu'yla İstanbul'a geldi. Selanik'te jandarma alayı takip müfrezeleri komutanlığı (1911) yaptı. Balkan savaşı'na katıldı. Birinci Dünya savaşı sırasında Doğu cephesinde fırka komutanlığı, Mondros mütarakesi'nden sonra Şarköy ve Balıkesir'de tümen komutanlığı yaptı. Kuvayı milliye'nin örgütlenmesinde önemli rol oynadı ve Heyeti temsiliye tarafından İzmir Kuzey cephesi komutanlığına atandı. 1920'de Karesi (Balıkesir) mebusu, 1921'de Kocaeli grup komutanı oldu. Sakarya savaşı'ndaki hizmetlerinden ötürü rütbesi mirlivalığa (tümgeneral), Büyük taarruz'dan sonra ferikliğe (korgeneral), 1926'da birinci ferikliğe (orgeneral) yükseltildi, 1927'de askerlikten emekli oldu. Fevzi Çakmak (1922), Rauf Orbay (1922-1923), Fethi Okyar (1923) hükümetlerinde Milli savunma bakanı olarak yer aldı; TBMM başkanlığı (1924-1935), İsmet İnönü ve Celal Bayar kabinelerinde yeniden Milli savunma bakanlığı yaptı (1935-1937). 1943'te CHP grup başkan vekilliğine getirildi. 1950'de Van milletvekili olarak TBMM'ye giren Özalp, 1954 seçimlerinden sonra siyasal yaşamdan çekildi. Kurtuluş savaşı'na ilişkin anılarını içeren *Milli mücadele* adlı iki ciltlik yapıtı ölümünden sonra basıldı (1971-1972).

ÖZALTAY (Vahap), türk futbolcu ve atlet (İstanbul 1909 - *ay. y.* 1965). Aydın sultanisi'nde başladığı futbol yaşamını İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali (15 mayıs 1919) üzerine Kastamonu sultanisi'de sürdürdü. Kurtuluş savaşı'ndan sonra (1922) İzmir'in Altay kulübünde yer aldı. Milli takıma seçildi (1925). Futbolculuğunu sürdürürken 1928 Amsterdam Olimpiyat oyunları'nda ve Balkan oyunları 4x400 m türk bayrak takımında yer aldı. Fransa'ya giderek Racing futbol kulübü'nde profesyonel oldu (1933). Türkiye'ye dönüşünde Şişli, Ankaragücü ve uzun süre Altay takımında futbol oynadı.

ÖZANLAM a. Dilbil. Bir sözlük biriminin söylem dışı kullanılabilen temel ve değişmeyen anlamı.
—Mant. Bir mantıkta, özellikle Frege mantığında içeriksel ya da kavramsal bir nesnenin, doğal bir dilde ileri sürülmemekle birlikte, nesnenin, bütün kaplamıyla düşünce nesnesi olarak kurucusu olan ayırtedici özelliklerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dilbil. Bir sözlüksel birim, sesçil bir biçim (gösteren) ve bir anlam (gösterilen) içermesinin dışında bir özanlam da içerir. Bu özanlam, söylem dışına gönderme yaptığı kendilikler sınıfı tarafından oluşturulmuştur. Bir birimin gösterileni, bir nesne ya da birey sınıfının, sözkonusu birimin özanlamı olabilmesi için yerine getirmesi gereken koşulları yansıtır. Bu bağlamda özanlam kavram alanına giren öğelerin tümüyle eşdeğerlidir. Özanlam genellikle adlandırmadan ya da göndermeden ayrılır. Adlandırma ve gönderme ye, söylemde kullanılan birimleri özel nesne ya da bireylere gönderme yapma için başvurulur. J. S. Mill'de özanlam terimi "yananlam"la karşıttır. Bu durumda yan-anlam anlam ya da gösterileni (örneğin özel adların bir özanlamı vardır ama yananlamları bulunmaz) belirtir. Günümüzde bu ikinci karşıtlık genellikle bir birimin temel ve değişmeyen anlamını (özanlamını) oluşturan özellikle değişik bağlamlarda kullanımdan doğabilecek öznel etkiler (yananlamları) arasında ayrım yapmak için kullanılır.
—Mant. Bir deyimin özanlamı *Sinn und Bedeutung* (Anlam ve özanlam) [1892] başlıklı makalesiyle özanlam kavramına kesin bir açıklık kazandıran Frege'den başlayarak, bir ifadenin özanlamı, bu ifadenin yöneldiği dil dışı bir özlük olarak ele alındı. Anlam ve özanlam arasındaki ayrımı destelemek için Frege'nin ileri sürdüğü kanıtlardan biri de, "sabah yıldızı akşam yıldızıdır" türü özdeşlik önermelerinin bilgi değerine dayanıyordu. Bu önermede yer alan her iki ifade de aynı özanlamı (Venüs yıldızı) taşımakla birlikte, farklı bir anlama sahip bulunuyorlardı.

ÖZANLAMSAL sıf. Dilbil. **1.** Özanlama ilişkin olan. **—2.** Özanlamsal işlev, GÖNDERGESEL* İŞLEV'in eşanlamlısı.

ÖZANLATI a. Üslup karşılığı önerilen sözcük.

ÖZANTİJEN a. Bağışıkbil. Belli bir kimsenin hücrelerinde bulunan ve bir özantikora hedef olabilen antijen.

ÖZANTİKOR a. Bağışıkbil. Bireyin kendi organizmasında bulunan yapılara karşı ürettiği antikor. (Eşanl. OTOANTİKOR.)
—ANSİKL. Özbağışıklık hastalıkları sırasında organizmada çıkan özantikor organizmanın kendi dokularına karşı yönelir. Bu antikor, deneysel olarak da ortaya çıkarılabilen ve organizmada antijen yerini tutan bazı hücrelere karşı koyan *alyuvar karşıtı özantikor* gibi gerçek bir antikordur. Başka hedef organlar da vardır: tiroit hücreleri, böbrek, üre (iris ve koroit), vb.

ÖZARI (Coşkun), türk futbolcu, antrenör ve spor yazarı (İstanbul 1931). Futbola Galatasaray genç takımında başladı. Galatasaray A takımında orta saha oyuncusu (sağiç) olarak gösterişsiz, ancak dengeli futboluyla adını duyurdu. Bu takımın üç kez İstanbul profesyonel lig şampiyonu olan kadrosunda yer aldı. 6 kez milli formayı giydi. Futbolu bıraktıktan sonra Galatasaray tarafından İngiltere'ye antrenörlük kurslarına gönderildi (1959). Türkiye'ye dönüşünden sonra Galatasaray, Şekerspor ve Adana Demirspor'da antrenörlük yaptı. 1961'den başlayarak birçok kez milli futbol takımının antrenörlüğünü ve teknik direktörlüğünü üstlendi. Yaşamını spor yazarı olarak sürdürüyor.

ÖZARINMA a. Sularda organik kirleticilerin mineralleşmesiyle sonuçlananan biyolojik süreçlerin tümü.
—ANSİKL. Özarınma mekanizmalarında art arda pek çok mikroorganizma rol oynar. Mikrobiyologlara göre organik kirleticilerin tahribinde başlıca dört evre yer alır. Önce, organik makromolekülleri daha küçük bileşiklere (ozlar, aminoasitler) dönüştüren kimyasal organotrof bakterilerin (ayrıştırıcılar) sayısı önemli miktarda artar. İkinci evrede bunlar çözelti olarak suya karışır ve pigmentsiz bazı kirpiklilerin ve kamçılıların beslenmesine yarar. Üçüncü evrede, mineralleşme artar; dışbeslek bakterilere daha az rastlanır, buna karşılık organik cisimcikleri ve bakteri ölülerini kullanan bakteriyofaj protistlerin (kirpikliler ve amipler) sayısı artar. Son evrede mineralleşme oldukça ilerlemiştir; kendibeslek organizmalar (diyatomeler ve yeşil suyosunları) bol miktarda gelişir, daha önce üretilmiş olan mineral maddeleri kullanır ve oksijen üretirler; böylece daha önce oksijence fakir olan ortamda oksijen miktarı artar. Bundan sonra, organik kirleticiler metabolizmaya uğradığı için ortam normal işlevine kavuşur. Ama, suların özarınma kapasitesi sonsuz değildir, sürecin ilk evrelerinde mikroorganizmaların gelişmesi için gerekli olan oksijen miktarıyla sınırlıdır. Özarınma süreçlerinden suların temizlenmesinde yararlanılmaktadır.

ÖZARMAN (Münif Fehim), türk ressam (İstanbul 1899 - *ay. y.* 1983). Tiyatro oyuncusu Ahmet Fehim Efendi'nin oğludur. Üsküdar sultanisi'ni, Sanayii nefise mektebi'ni bitirdi. Çok genç yaşlarda babasının yardımcısı olarak dekor ve resim çalışmalarına başladı. *Fağfur, İleri, Kelebek, Aydede, Akbaba* vb. süreli yayınlarda çalıştı, özellikle *Aydede*'de divan şiirinden seçilmiş dizeler için çizdiği resimlerle tanındı. Ayrıca *Saray hayatı*, *Elli türk büyüğü*, *Eski şiir bahçeleri*, *Dünden hatıralar* gibi kitapları ve *Günaydın* gazetesinde yayımlanan *Hazreti Muhammet'in hayatı* dizisini resimledi. Özarman'ın eski İstanbul ve saray yaşamından kesitler sunan yağlıboya tabloları da vardır: *Sarayda saz âlemi*, *Çarşıya giden kadınlar*, *Zeyrek'te eski medrese* vb.

ÖZAŞI a. Gelişmekte olan enfeksiyonu yaratan mikrobun kültüründen elde edilen aşı. (Sürekli ısıtmayla zayıflatılmış olan bu aşı, mikrobun alındığı hastanın derisinin altına şırınga edilir. Özaşı ile aşılama işlemi daha çok stafilokok enfeksiyonlarında, özellikle kan çıbanlarının tedavisinde kullanılmıştır.)

ÖZAŞILANMA a. **1.** Bir özaşı ile aşılama. **—2.** Dıştan herhangi bir girişim olmadan kendi kendine aşılama.

ÖZATEŞLEMELİ sıf. Oto. *Özateşlemeli motor*, yakıtın ateşlenmesi, sıkıştırma sonunda kendiliğinden gerçekleşen Diesel çevrimli motorlara kimi kez verilen ad. (Eşanl. İÇTEN YANMALI MOTOR.)

ÖZAYARLAMALI sıf. Siber. Çalışması, yük ya da rejim değişimlerine kendiliğinden uyum gösteren bir donanım ya da bir düzenek için kullanılır.

ÖZAYARLANIRLIK a. Nük. müh. Bir nükleer reaktör kalbinin, gücünü değişmez bir düzeyde tutabilme özelliği.

ÖZAYARLANMA a. Siber. Bir donanımın, her tür dış ayarlama yokluğunda, kurulu bir rejime, bozucu bir etki sonrasında yeniden erişebilme özelliği.

ÖZAYDINLI (İrfan), türk asker ve siyaset adamı (Aydın 1924). Harp okulu'nu ve Hava harp akademisi'ni bitirdi. Pilotluk, filo komutanlığı, üs komutanlığı yaptı; rütbesi orgenerallığe yükseltildi. Hava kuvvetleri kurmay başkanıyken emekliye ayrıldı. CHP listesinden Balıkesir milletvekili seçildi (1977-1980). Üçüncü Bülent Ecevit hükümetinde İçişleri bakanlığı yaptı (1978-1979). Kahramanmaraş olayları bakanlığı döneminde patlak verdi.

ÖZAYTEN (Kadri), türk ressam (Antalya 1947). Devlet tatbiki güzel sanatlar yüksekokulu'nu bitirdi (1973). Salzburg'da taşbaskı (litografi) alanında uzmanlık eğitimi gördü. 1975'ten başlayarak mezun olduğu okulda (şimdi Marmara üniversitesi güzel sanatlar fakültesi) öğretim üyeliği yapıyor. Yağlıboya tablolarının yanı sıra özgün baskı çalışmalarında da, yerel kaynaklara bağlı bir sanatçı olarak dikkati çeken, Özayten Ankara ve İstanbul'da birçok kişisel sergi açtı; yabancı ülkelerde açılan sergilere katıldı. Cumhuriyet'in 50. yılı sergisi (1973), DYO resim yarışması (1974 ve 1975), 39. Devlet resim ve heykel sergisi (1978), Viking özgün baskı yarışması (1983), Günümüz sanatçıları 5. İstanbul sergisi (1984) ve Yeni eğilimler sergisi (1987) başarı ödüllerini kazandı.

ÖZBAĞ, Kırşehir'in merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 680 nüf. (1990). Belediye.

ÖZBAĞIŞIK sıf. Özbağışıklık sonucunda ortaya çıkmış olan hastalığa ya da sürece denir.

ÖZBAĞIŞIKLIK a. Bireyin kendi bünyesindeki antijenimsi öz bileşenlerine karşı gösterdiği bağışıklık.
—ANSİKL. Normal durumda, bağışıklıkta, antikor oluşumu, konağın kendine karşı değil, yabancı maddelere karşıdır. Örneğin, kan gruplarında, birey sahip olmadığı antijenlere karşı antikor üretir. Buna karşılık, bir organizmanın kendi bileşenlerine karşı etki gösteren antikorlar üretmesi patolojik bir durumdur: XX. yy.'ın başından beri bilinen "özbağışıklık" olgusu budur. Özantikorlara bağlı hastalıklar, ya da özbağışıklık hastalıkları, tıbbi patolojide önemli bir yer tutar ve birçok patolojik durum onlara bağlanır.

Endokrinolojide, Hashimoto tiroidozu, tiroglobüline karşı koyan özantikorların varlığıyla birlikte görülür. Böbreküstü bezlerinin kabuk bölümünün büzüşmesine bağlı bazı böbrek yetersizliklerinde, böbreküstü bezine karşı davranan özantikorlar bulunduğu anlaşılmıştır.

Nörolojide, bazı ansefalomiyelitlerde özantikorların varlığı belirlenmiştir.

Bazı kollajen doku hastalıklarında (yaygın döküntülü lupus, Gougerot-Sjögren sendromu, romatoit artrit) çeşitli özantikorların varlığı çok sık görülmüştür.

Hematolojide, paroksistik hemoglobinüri, bazı hemolitik kansızlıklar, Biermer kansızlığı özantikorlu hastalıklardır. Bu hastalıklar, özantikorların varlığı dışında, biyolojik açıdan serumdaki gamaglobülinlerin artmasıyla belirgindir. Lezyonlarda lenfosit ve plasmosit cinsinden hücrelerin biriktiği gözlenir. Kortikoitler genellikle yararlı etki gösterir.

ÖZBAĞLANIM a. İstat. Her değerin kendinden önceki bir ya da birkaç değerin belirgin derecede doğrusal fonksiyonu olduğu bazı zaman serilerinin özelliği. (Örnek olarak bir *Markov zinciri* gösterilebilir.)

ÖZBAĞLILAŞIM a. Mat. çözlm. ve İstat. **1.** Zamanda değişen bir büyüklüğün ardışık değerleri arasında var olan bağlılaşım. **—2.** *Özbağlılaşım fonksiyonu,* zamanda değişen bir büyüklüğün, belirli bir zaman aralığıyla ayrılmış iki anda, bu aralığın fonksiyonu türünden değerleri çarpımının, zaman ortalaması. (Özbağlılaşım fonksiyonu, göz önüne alınan büyüklüğün, geçmişteki değerlerine dayanarak gelecekteki değerlerinin tahmin edilebilme ölçüsüne ilişkin bir fikir verir.)

ÖZBAKIŞIM a. Geom. Özbakışımlı bir kümenin niteliği.

ÖZBAKIŞIMLI sıf. Geom. Bir bakışımda değişmeyen bir şekil için kullanılır. (Kullanılagelen eşanlamlısı BAKIŞIMLI.)

ÖZBANYOLU sıf. Duyarkatı, renklendirme için gerekli olan tuzları da içeren, doğrudan karartmalı bir fotoğraf için kullanılır. (Özbanyolu kâğıtlar, tespit işlemi için genellikle yalnızca, sodyum hiposülfit banyosuna sokulur.)

ÖZBAŞI, Aydın'ın Söke ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 5 939 nüf. (1990).

ÖZBEK a. **1.** Orta Asya'da yaşayan bir türk boyu ve bu boydan olan kimse. (→ ÖZBEKLER.) **—2.** (Tamlayan olarak) Özbekler'e özgü, Özbekler'le ilgili olanı belirtir.
—Mutf. *Özbek pilavı* → PİLAV.

ÖZBEK (Gıyasettin Muhammet) [1282-1341], altınordu hükümdarı (1312-1341). Amcası Tokta Han'ın ölümü üzerine tahta çıkınca (1312), müslümanlığı kabul etti ve kendisinden başlayarak bundan böyle ülkesinin müslüman hanlarca yönetilmesine yol açtı. Ancak, ıranlılaşan İlhanlılar'ın tersine, Altınordu devleti onun döneminde her bakımdan hızla türkleşti. İç düşmanlarının üstesinden gelerek yönetime egemen olmasında kendisine büyük ölçüde yardım eden han sülalesinden Kutluk Timur'u Harizm valiliğine atadı. Daha sonra Edirne'ye kadar uzanan bölgeleri denetimi altına alarak Trakya'daki bizans-slav işbirliğine önemli bir darbe indirdi (1319). Bizans'a karşı bulgar çarı Georgi Terter II'yi destekleyip önce Tuna bölgesine akınlar düzenledi (1323), ardından da bir sırp ordusunu yenerek Köstendil'i aldı ve çevresini yağmaladı (1330). Müslüman olmasına karşın, kıpçak bozkırında etkinlik gösteren hıristiyan latin misyonerlerine hoşgörülü davrandı. Moskova'da bir rus metropolitliğinin kurulmasına izin verdi (1336). Bu arada, Anadolu, Suriye ve Mısır ile önemli ticaret ilişkileri kurdu. Kız kardeşi Könceke'yi sultan Nasrettin Muhammet'e vererek Mısır Memlukları ile dostluğunu güçlendirdi (1339). Tver prenslerine karşı öteki kız kardeşiyle evli bulunan Yuriy Daniloviç'i ve Moskova prensi İvan Kalita'yı destekledi. Ancak, giderek genişleyen osmanlı egemenliğinin Çanakkale boğazını denetim altına alması, onun Akdeniz ve Memluklar'la olan bağlantısını kesince, başında bulunduğu Altınordu devleti yalnız Doğu Avrupa'ya özgü bir güç durumunda kaldı. Ölümü üzerine önce büyük oğlu Tinibek, sonra da Altınordu devletinin sonuncu büyük hükümdarı olarak bilinen ortanca oğlu Canıbek ardılı oldu (1341).

ÖZBEK (Sabahattin), türk siyaset adamı, tarımcı (Erzincan 1915). Ankara Üniversitesi ziraat fakültesi'ni bitirdi (1937). 1953'te profesör oldu. 1955-1957 ve 1965-1968 yıllarında Ziraat fakültesi dekanlığı yaptı. 1959'da Atatürk üniversitesi kurucu rektörlüğüne getirildi. Ferit Melen hükümetinde Milli eğitim (1972-1973), Naim Talu ve Sadi Irmak hükümetlerinde Ulaştırma, Demirel hükümetinde (1977) İçişleri, Bülent Ulusu hükümetinde Tarım ve orman (1980-1983) bakanlıklarını üstlendi. 1983-1987 arası Bursa bağımsız milletvekili olarak meclis-te görev yaptı.

ÖZBEK (Rıfat), türk modacı (İstanbul 1953). Mimarlık öğrenimi için gittiği İngiltere'de modaya yöneldi. Saint Martin sanat okulu'nu bitirdi. 1984 yılında London'da kendi modaevini kurdu ve bu tarihten başlayarak tasarımları, podyumlarda, moda dünyasının ünlü isimleriyle birlikte sergilenmeye başladı. Özellikle doğu motiflerinden ve renklerinden esinlendiği koleksiyonlarıyla ilgi çekti. İngiltere Moda konseyi'nce iki defa yılın modacısı seçildi (1987-1988).

ÖZBEK BİN MUHAMMET, Azerbaycan atabeyi (1171 - Alınca 1225). Şemsettin İldeniz'in torunu, Nusrettin Muhammet Pehlivan'ın küçük oğlu. Azerbaycan atabeyi olan ağabeyi Nusrettin Ebubekir'in önerisiyle Harizmşah Alaettin Tekiş tarafından Hemedan valiliğine getirildi (1196). Ağabeyinin ölümü üzerine (1210), Azerbaycan atabeyi olarak bölgeyi Tekiş'in oğlu ve ardılı Alaettin Muhammet adına yönetmeye başladı. Cengiz Han orduları Maveraünnehir'i istilaya girişince (1220), kendisi de Isfahan'la Tebriz'i ele geçirdi ve Harizmşahlar'ın yeni hükümdarı Celalettin'e karşı ayaklandı. Ancak, Tebriz'i kuşatan Moğollar'a yüklü bir fidye ödemek ve onların egemenliğini tanımak zorunda kaldı (1221). Moğollar'ın çekilip gitmesinden (1223) sonra bölgeyi yeniden denetimi altına alarak bu kez de Bağdat halifesi en-Nasır'ın hizmetine girdi. Ancak, Hindistan'dan geri dönerek halife ordusunu bozguna uğratan ve ardından da Isfahan'la Tebriz'i alan Celalettin Harizmşah tarafından atabeylikten azledildi (1225). Bunun üzerine önce Gence'ye çekildi, daha sonra sığındığı Alınca kalesinde kendi adamlarınca öldürüldü. Böylece Azerbaycan'da ildenizli atabeylerin egemenliği son buldu.

ÖZBEKÇE a. Özbekler'in konuştuğu türk dili.
—ANSİKL. Uygurcayla birlikte türk dillerinin güney-doğu öbeğinden sayılan özbekçe, çağataycayla yakın akrabadır. Önceleri arap abecesiyle yazılan özbekçe günümüzde kiril abecesini kullanır. Ancak 1991'deki bağımsızlıktan sonra, latin abecesine geçme kararı alınmıştır. Dilin iki lehçe öbeği vardır: İran etkisinde çok az kalan kuzey lehçeleri (Kazakistan'ın güneyi, Hiva yöresi) ve tacik aracılığıyla büyük ölçüde İran etkisinde kalan güney lehçeleri (Taşkent, Buhara, Semerkand). Bu güney lehçelerinde türk dillerine özgü ünlü uyumu ortadan kalkmıştır.

ÖZBEKİSTAN, Orta Asya'da devlet; 447 400 km^2; 20 322 000 nüf. (1992). Başkenti *Taşkent.* Resmi dili *özbekçe.*

COĞRAFYA

• *Doğal yapı.* Özbekistan, güney-batıdaki Amu Derya (Ceyhun) ile kuzey-doğudaki Sir Derya (Seyhun) ırmakları arasında uzanan toprakların büyük bölümünü kapsar. Kuzey ve kuzey-batıda Kazakistan, doğu ve güney-doğuda Kırgızistan ve Tacikistan, güney-batıda Türkmenistan, güneyde ise Afganistan'ın küçük bir bölümüyle çevrilidir.

Özbekistan'ın düz ve kurak batı kesimi ülke topraklarının yaklaşık beşte dördünü oluşturur. Kuzey-batıdaki alüvyonlu Turan ovası, Aral gölünün çevresinde 60-90 m'ye kadar yükselir, güneyde ise Kızılkum çölüne karışır. En batıdaki Üstyurt yaylası (200 m) hafif dalgalı düz bir yüzeye sahiptir. Bölgenin en belirgin özelliği alçak sıradağlar ve tuzlu bataklıklar, düdenler ve mağaralarla kaplı kapalı havzalardır. Kuzey-batıdaki Karakalpak özerk bölgesinin iç kesimlerine kadar uzanan Amu Derya deltası alüvyonlu çökellerle kaplıdır. Sir Derya ve Amu

Rıfat Özbek'in bir kreasyonu.

Bertol-Atlas-Photo

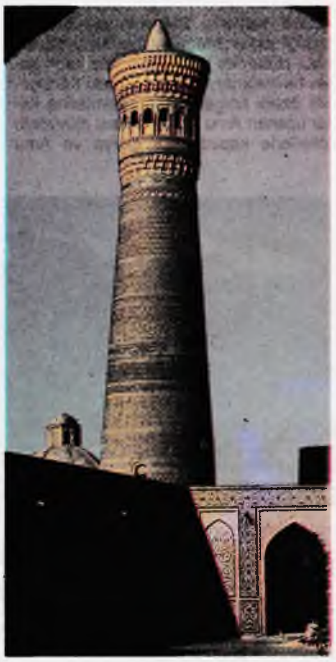

Özbekistan
Semerkand yakınlarındaki Zerefşan dağlarından bir görünüm

Derya ırmakları arasında yaklaşık 300 000 km^2'lik bir alanı kaplayan Kızılkum çölünün önemli bölümü cumhuriyet sınırları içinde kalır. Dağlık doğu kesiminde, birbirinden vadi ve havzalarla ayrılan ve Tien Şan'ın (Tanrı dağları) batı uzantısını oluşturan dağ sıraları uzanır. Bunlar sırasıyla Karjantan, Ugam, Pskem, Çatkal ve Kuramin dağlarıdır. Gissar ve Alay dağları Orta Asya'nın en büyük vadisi olan Fergana vadisini boydan boya geçer. Kuzeyde Tien Şan'ın batı uzantıları bulunur. Güneyde Türkistan, Malguzar ve Nuratau dağlarıyla çevrili olan Taşkent-Golodnaya bozkırının ortasından Sir Derya ırmağı geçer. Eski bir kültür merkezi olan güneydeki Zerefşan vadisinde Buhara ve Semerkand gibi eski kentler yer alır. Vadinin güneyinde Kaşkaderya havzası, ülkenin güneydoğusunda ise Serhanderya havzası uzanır. Kırgızistan ve Tacikistan'daki

Özbekistan'da sanat
Buhara'daki
Kelan minaresi (1127)

dağlardan doğan Sir Derya ve Amu Derya dışında, ülkedeki 600'ü aşkın akarsuyun hepsi Aral gölü havzası içinde kalır.

Özbekistan'da çok kurak bir kara iklimi hüküm sürer. Yıllık ortalama yağış miktarı 200 mm'dir. Yazlar uzun, sıcak ve kurak, kışlar ise kısadır. Yazları sıcaklık sık sık 40°C'nin üzerine çıkar. Kışın ara sıra don görülür ve ortalama sıcaklık —12°C'ye kadar düşer.

Özbekistan'da bitki örtüsü yüksekliğe göre büyük değişiklik gösterir. Batıdaki düzlükler, havzalar ve dağ eteklerinde yoğunluğu yüksekliğe göre değişen otsu bitkiler, tepelerde ise odunsu ve çalımsı bitki ya da ormanlar görülür. Ülke topraklarının ancak % 12'si ormanlarla kaplıdır.

• *Nüfus.* Özbekistan'da 60 kadar farklı etnik grup yaşamaktadır. Özbekler nüfusun % 70'ini oluşturur, onları Ruslar (% 10), Tatarlar (% 4) ve Kazaklar (% 4) izler. Küçük gruplar arasında Tacikler ve Karakalpaklar sayılabilir. Kentleşmenin hızlanmasına karşın Özbeklerin dörtte üçü kırsal kesimde oturur. Kentlerde ise Ruslar, Tatarlar, Ukraynalılar, Yahudiler ve Ermeniler çoğunluktadır. Orta Asya'nın en büyük metropolü olan Taşkent'te (2 milyon nüf.) en kalabalık etnik grup Ruslardır. Rusları Özbekler, Tatarlar, Yahudiler, Ukraynalılar, Koreliler, Kazaklar ve Ermeniler izler. Ülkenin diğer büyük kentleri Semerkand (371 000 nüf.), Buhara, Hive ve Hokand'dır.

• *Ekonomi.* Özbekistan tarım, sanayi ve doğal kaynaklar bakımından ileri düzeyde bir ülkedir. 35 milyon hektar arazide yetiştirdiği yıllık 10 000 tonu bulan üretimiyle dünyanın en büyük üçüncü pamuk üreticisidir. Özbekistan'da kurulmuş olan yüzü aşkın sanayi dalının ürünleri, 90'a yakın ülkeye ihraç edilir. Ülke'de pamuk toplama ve işleme makinaları sanayi, kimya ve gaz ürünleri sanayi, makina ve metal işleme sanayi ile tekstil sanayi kurulmuştur. Eskiden pirinç ve ipekte SSCB'nin üretiminin % 50'den fazlasını tek başına Özbekistan üretiyordu.

Özbekistan'da geniş doğal gaz, petrol ve kömür yatakları vardır. Komşu cumhuriyetlere bağlanan boru hatlarına ek olarak Buhara'dan Urallar'a kadar uzanan bir doğal gaz boruhattı inşa edilmiştir. Kuramin sıradağlarında bakır, çinko, kurşun, tungsten ve molibden yatakları, Kızılkum çölünde altın bulunmuştur. Nuratau'dan çıkarılan Gazgan mermeri güzelliği ve dayanıklılığıyla ünlüdür. Ülkede dünyanın en saf altını çıkarılmaktadır. Özbekistan bu alanda dünyada başta gelen ülkelerden biridir.

Birçok meyvenin ana vatanı olan Özbekistan'da 150 çeşit üzüm, 30 çeşit kavun ile mısır, sebze ve tütün yetiştirilir. Ülkede 10 milyona yakın koyun, 3 milyon sığır, yarım milyon keçi beslenmektedir. İpekböcekçiliği çok gelişmiştir. Aral gölünün kıyısındaki Muynak'ta havyar üretimi yapılır. Tarımdaki su ihtiyacını kuraklık nedeniyle doğal olarak çözümleyemeyen Özbekistan'da büyük sulama projeleri gerçekleştirilmiştir.

TARİH

Özbek halkı bazı tarihçilere göre; Altın Orda devletinin kuruluşu sırasında, Uralların doğusundaki İrtiş ırmağının kaynağına doğru uzanan bölgenin, Cengiz Han'ın torunu Şeyban'a verilmesiyle, bu bölgede yaşayan ve Kıpçakların büyük hükümdarı ve Mengü Timur'un torunu Özbek Han döneminde (1313-1341) müslümanlığı benimsemiş ve "Özbek" adını alarak tarih sahnesine çıkmışlardır.

XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren güney-doğuya yönelen Özbekler, hükümdarları Ebülhayr döneminde Seyhun ırmağının kuzey kıyısına ulaşarak Maveraünnehir'deki Timurlu topraklarını tehdit etmeye başladılar. 1468 yılında Ebülhayr'ın ölmesiyle geçici bir gerileme dönemine girdiler. 1500 yılında Ebülhayr'ın torunu Muhammet Şeybani döneminde, Semerkand dahil bütün Maveraünnehir'i egemenlikleri altına aldılar. Bu bölgede merkezi Buhara ve Hive (Harizm) olan iki ayrı hanlık kuran Şeybaniler, 1598 yılına kadar Maveraünnehr'i yönettiler. Zaman içinde kıtalararası kervan ticaretinin önemini yitirmesiyle bölgedeki ekonominin gerilemeye başlaması, Şeybani hanedanının sonunu getirdi. Bölge Astrahan soyundan gelen "Cani"lerin yönetimi altına girdi. Bölgenin ekonomik ve kültürel gerilemesini durduramayan Canilerin son hükümdarı Ebu'l-Gazi Han saltanatı (1758-1785) iranlı komutan Nadir Şah'ın Buhara'ya girip, Harizm'e saldırmasından yıllarca sonra, Mangıt kabileşinden Şahmurat tarafından sona erdirildi.

XIX. yüzyıla kadar büyük çalkantıların, savaşların, belirsizliklerin yaşandığı Amu Derya ve Sir Derya ırmakları arasındaki bölge Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarının egemenliğindeydi. Ama bu devletlerin hiçbiri kesin sınıra, çevredeki kabile reisleri üzerinde sürekli bir denetime ve tehlike anında hemen karşı koyabilecek güce sahip değildi. XVIII. yüzyıl başlarında bölgeye sızmaya başlayan Ruslar, 1860'lardan sonra Hokand hanlığını topraklarına katıp Buhara ve Hive hanlıklarına da üstünlüklerini kabul ettirdiler.

1920 yılında Buhara ve Hive hanlıkları, Kızılordu tarafından yıkıldı ve sadece kâğıt üzerinde bağımsız olan "Harizm, Buhara ve Türkistan sovyet halk cumhuriyetleri" kuruldu. Bütün bu gelişmeler Basmacı ayaklanmasının daha da yayılmasına neden olunca, Türkistan Komisyonu 1922 yılında bir dizi reform yaparak ayaklanmanın etkisini yitirmesini sağladı.

1924 yılında Orta Asya ve Kazakistan sınırları yeniden belirlenerek Harizm, Buhara ve Türkistan cumhuriyetleri dağıtıldı. Bölge toprakları Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan arasında bölüştürüldü.

1936'da Karakalpak bölgesi özerk bir yönetim birimi statüsünde Özbekistan'a bağlandı. 1937-1938 yıllarındaki büyük temizlik sırasında milliyetçi bir komplo hazırlığı içinde oldukları gerekçesiyle, aralarında Başbakan Feyzullah Hocayev ve Özbekistan kominist partisi birinci sekreteri Ekmel İkramov'unda bulunduğu çok sayıda Özbek idam edildi.

1980'li yılların sonunda, glasnost ve Perestroyka politikalarının uygulanmasıy-

la SSCB dağılma sürecine girince, 20 haziran 1990 tarihinde egemenliğine kavuşan Özbekistan, Gorbaçov'a karşı girişilen başarısız darbe girişimini takip eden günlerde bağımsızlık kararı alarak, 31 ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etti.

Özbekistan, bağımsızlık ilan ettikten sonra başta Türkiye olmak üzere birçok devlet tarafından resmen tanındı ve bunlarla ilişkiler kurmaya başladı. Birleşmiş Milletler'e (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği konferası'na (AGİK), Kuzey Atlantik İşbirliği konseyi'ne (KAİK), Bölgesel İşbirliği teşkilatı'na (ECO) üye oldu. İslam konferansı'na ve daha birçok bölgesel ve uluslararası birliğe katıldı.

EDEBİYAT

Özbek edebiyatı çağatay edebiyatının devamıdır. Çağatay dili ve edebiyatı XVI-I. yy.'dan başlayarak Buhara, Hive, Hokand gibi merkezlerde eski gücünü yitirmiş olarak sürdü. Bu edebiyatın son temsilcisi Mukimi mahlasını kullanan Emin Mirza Hoca'dır (1851-1903). Özbek halk edebiyatının en eski ürünleri yazıya geçirilmediği için büyük ölçüde unutuldu. XIX. yy.'da yetişen halk şairleri arasında Cuman Halmuratoğlu, Casak Bahşi, Kiçik Buran ün kazanmıştı. Ergaş Cumanbülbüloğlu'nun (1868-1937) anlattığı 30 kadar destan arasında *Ravşan, Kunttuğmiş, Kunduz bilan Yulduz, Kizçibek, Aysulur* da yer alıyordu. Nazaroğlu'nun (1872-1953) anlattığı destanlardan yayımlananlar *Arzigul, Sahipkıran*'dır. Özbekler arasında *Alpamiş, Goroğli* gibi kahramanlık destanları yanında islam dünyasının *Ferhad u Şirin, Tahir bilan Zuhra* gibi ortak aşk öyküleri, *Kuntuğmiş, Arzigul* gibi aşk öyküleri anlatılıyordu. Nasrettin Hoca hikâyeleri Apandi fıkraları adıyla yaşamaktaydı. Hokand'da oluşan yenilik yanlısı yazarlar topluluğundan Furkat (1858-1909) eski şiir geleneğinin gül ve bülbül temalarına karşı çıkarak toplumsal temalara yöneldi. Mahmuthoca Behbudi (1874-1919), Münevver Kari (1880-1933) gibi yazarlar "ceditçilik" adı verilen yenilikçi hareket içinde eğitim sorunlarına önem verdiler. Taşkent'te yeni öğretim yöntemlerini uygulayan bir okul açan Münevver Kari, *Hurşit, Necat* gazetelerini yayımladı. *Ayine* dergisini, *Semerkand* dergisini, aynı addaki gazeteyi yayımlayan Behbudi ilk özbek dramının (*Pederküş*, 1912) da yazarıdır. Hokand ve Margelan'da açtığı okullarla eğitim hareketine katılan Hamza Hakimzade Niyazi (1889-1929), Nihan takma adıyla toplumsal eleştiri şiirleri yayımladı (*Kizil gul, Ak gul, Puşti gul*, 1916); öğretim sorununa ağırlık veren oyunlar (*Zaherli hayat*, 1916) kaleme aldı. Çağdaş görüngü (1919-1923) adlı edebiyat topluluğunun üyelerinden Abdurrauf Fitrat (1886-1938?) şiirleri yanında *Oğuz Han, Temur sağanisi* gibi dramları, *Hind ihtilalcileri* trajedisiyle tanınır. Çolpan (1897-1938) şiirlerinde *(Tan sırları)* toplumsal sorunlar üzerinde geniş biçimde durdu; *Muştumzor, Coranin isyanı, Ortak Karşibayev* gibi oyunları yazdı. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulduktan (1924) sonra şiirlerinde Ekim devrimi'ni ve yeni düzeni savunan Niyazi (1889-1929) *Burungu kazilar yaki Maysaranin işi* (1926), *Yar islahati* (1926) gibi oyunlarında yargı organları, toprak reformu gibi konuları ele aldı. Aydın takma adını kullanan Manzura Sabirova (1906-1953) gerçekçi düzyazının kurucusu oldu. Sadrettin Ayni (1878-1954) *Buhara cellatları* yapıtıyla özbek romancılığının temelini attı. Bu dönemin yazarları arasında Aybek takma adıyla yazan romancı Musa Taşmuhammetov (1905), şair, öykücü Gafur Gulam (1903-1966), Uygun takma adıyla şiirler (*Bahar sevinçlari*, 1929; *Yaş olkasiga*, 1936), öyküler yazan Rahmetullah Atakoziyev (1905), Yaşin takma adıyla yazan oyun yazarı Kâmil Numanov (1909), romancı Abdullah Kadri Colkunbay, öykücü Abdullah Kahhar (1907) sayılabilir.

ARKEOLOJİ ve SANAT

Harizm, Sogdiane ve Kuzey Baktria'da XX. yy. ortalarından bu yana gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda, tahkim edilmiş ahemeni kentleri, Baktria siteleri, kuşana kent ve saraylarıyla buddhacı manastırları kalıntıları ortaya çıkarıldı. Her yerde karşılaşılan oymalı ve boyalı süslemeler, gerçekçilikleriyle bu bölgede yaşamış olan çeşitli kavimlerin uygarlık tarihlerini çok iyi yansıtmaktadır. Halçayan'da bulunan toprak hükümdar heykelleri (I. yy.), Dalverzintepe'de ele geçirilen bağışçı heykelleri (II. yy.), Balalıktepe* ve Efrasiyab'daki (bugün Semerkand) derebeyi ve zengin tacirleri betimleyen canlı renkli frizler (VI.-VII. yy.), buddhacılığı benimsemiş (Termez, Karatepe) ve onun Çin'e geçmesine aracı olmuş bir topluma hizmet eden sanatçıların yarattığı din dışı yapıtlardır.

İslam sanatı

Anıtlar –bunlar Orta Asya'da korunmuş olanların en güzelleridir– iran uygarlığına bağlanır. Bu dönemden günümüze ulaşan en eski yapı, Samani hanedanının kurucusu İsmail bin Ahmet'in Buhara*'daki türbesidir (892-907). Oysa, ele geçirilen çinilerden de anlaşıldığı gibi, ilk dönem islam uygarlığı bu yörede olağanüstü bir düzeye erişmiştir. XII. yy., İran gibi burada da büyük minarelerin yapıldığı (Kelan minaresi, Buhara) ve ahşap mimarlığın geliştiği bir dönem oldu. Büyük bir olasılıkla 1000 yılından başlayarak yaygınlaşan bu ahşap mimarlık, XVII-I. yy.'a kadar revaçta kaldı. Timur'un Semerkand*'ı kendine başkent olarak seçmesinden sonra, kent olağanüstü güzellikte anıtlarla bezendi ve tüm ülkeye örnek oldu (Bibihanım medresesi, Şahzinde türbeleri, Timur'un türbesi [Gur-Emir] vd.). XVI. yy.'dan itibaren mimarlar kendilerini tekrar etmeye başladılar; bununla birlikte Buhara etkin bir merkez olarak kaldı. Hive*'de XVIII. yy.'da yapılan Ulu cami ile XIX. yy.'dan kalma iki medrese, geleneksel mimarlıktan esinlenen yapıtlardır. Buhara emirinin sarayı XIX. yüzyıl türk-iran sanat anlayışına uygun bir örnektir. Taşkent operası islam üslubuna ilginç bir dönüş olarak karşımıza çıkar (XX. yüzyıl yeniislam üslubu). Özbekistan özellikle X. ve XI. yüzyıllarda büyük çini sanatçılarının yaşadığı bir bölge olarak ünlenmiştir.

ÖZBEKKAN (Suphi Ziya), türk bestecі (İstanbul 1887 - Ankara 1966). Besteci vezir Mehmet Yusuf Ziya Paşa'nın oğlu. Mekteb-i hukuk'u bitirdi. Hariciyecilik ve bankacılık yaptı, üst düzey devlet memurluklarında bulundu. 1943-1945 arası Ankara radyosu müdürüydü. 1952'den sonra Radyo'da sanat danışmanlığı ve öğretmenlik yaptı. Müzik öğrenmeye Vasilaki'den aldığı kemençe dersleriyle 12 yaşında başladı. Daha sonra dönemin ünlülerinden pek çok sözlü eser "meşk" etti. Besteciliğe 1927'de, 40 yaşından sonra başladı. O dönemin popüler bestecilerinin tersine, geleneklerle bağlarını koparmadan, tümüyle kişisel bir üslup geliştirdi. Repertuvardaki 60 yapıtının 46'sı şarkıdır. Bunlarda, Hacı Arif Bey'le Şevki Bey'in üsluplarını birleştirdi. Klasik türk müziğinin son büyük temsilcilerinden biri sayılır. Başlıca yapıtları: *Ey bad-ı saba yâr ile vuslat ne zamandır* (saba yürüksemai) *Gücendi biraz sözlerime..* (uşşak şarkı), *Neden hiç durmadan sevmiş bu gönlüm...* (uşşak şarkı), *Dökülmüş zambak gibi* (uşşak şarkı), *Dün gece ye's ile kendimden geçtim* (hicaz divan), *Feryad ediyor bir gül için bülbül-i şeydâ* (hüseyni şarkı), *Titrer yüreğim her ne zaman yâdıma gelsen* (muhayyer şarkı), *Semt-i dildâre bu demler güzerin var mı saba* (saba şarkı), *Bir gamlı hazanın seherinde...* (kürdilihicazkâr şarkı).

Özbek halk oyunu gösterisi Taşkent

ÖZBEKLER ya da **UZBEKLER**, B. Türkistan'da, Afganistan'ın K. kesiminden başlayarak Fergana havzasını, Amu Derya ve Sir Derya arasındaki Maveraünnehir'i kapsayan ve Aral gölü kıyılarının ötesine uzanan geniş bir alana yayılmış olarak yaşayan türk soyu. Tarihöncesi çağlardan beri büyük uygarlıkların ve birçok türk devletinin beşiği olan bu topraklardaki Özbekler'in toplam sayısı 18 milyonu aşar. Bunun büyük çoğunluğu Özbekistan'da yaşar (1992'de 20,3 milyon olan Özbekistan nüfusunun % 70'i, yani 14,2 milyonu Özbekler'den oluşuyordu). Ayrıca komşu Tacikistan'da 1,2 milyon, Türkmenistan'da 300 000, Kırgızistan'da 565 000, Kazakistan'da 330 000 kadar Özbek yaşar, buna göre Orta Asya cumhuriyetlerindeki Özbekler'in toplam sayısı 16 milyon kadardır. Bunlar dışındaki en büyük özbek topluluğu (2 milyon kadar), Afgan Türkistanı da denilen Kuzey Afganistan'dadır. Ayrıca Çin'e bağlı D. Türkistan'da küçük bir özbek grubu yaşar. Özbekler, Orta Asya Türk cumhuriyetleri içinde sayıları en büyük hızla artan ulustur (yıllık nüfus artış oranı ‰ 47 dolayında). İstatistiklere göre, 1897 sayımında sayıları 2 milyon iken, 1926'da 3 954 701'e, 1939'da 4 844 021'e, 1959'da 6 004 000'e, 1970'te 9 100 000'e çıkmış, 1979'da ise 16 milyona yaklaşarak eski Sovyetler Birliği'nde Ruslar ve Ukraynalılar'dan sonra en büyük etnik grup durumuna gelmişlerdir. Yabancı etkilere karşın, Özbekler ulusal özelliklerini ve kişiliklerini titizlikle korumuş ve koruyan bir türk toplumudur; islamiyete çok sıkı bağlılıkları, övündükleri çok zengin bir kültür mirasını paylaşmanın verdiği birlik ve beraberlik duygusu, geleneksel olarak çok kuvvetli aile bağları ve rekor düzeyde olan hızlı nüfus artışları, özgün giysilerinde, geleneklerinde, yemeklerinde, el sanatlarında, müziklerinde, halk oyunlarında, edebiyatlarında ve tiyatrolarında açıkça yansıyan bu özelliklerin korunmasında rol oynamış başlıca etkendir. Geçmişte ünlü gökbilimciler, matematikçiler, dilbilimciler ve coğrafyacılar yetiştirmiş tarihi bir bölgenin çocukları olan Özbekler, bugün de bu geleneği sürdüren ve bilimde, sanatta, müzikte, kültürde, sanayide ve tarımda çok ileri düzeye ulaşmış bir toplumdur. Özellikle günümüz Özbekistan'ı zengin doğal kaynakları (kömür, petrol), çeşitli tarım ürünleri ve bunları işleyen sanayi kolları (pamuk, pamuklu dokuma, ipek, bitkisel yağlar) birçok ünlü bilim ve kültür kuruluşu (doğu dilleri de dahil birçok beşeri, doğa ve fen bilimleri bölümlerini kapsayan bilimler akademisi, üniversite ve yüksekokullar, ünlü Taşkent gözlemevi ve Semerkand Deprem istasyonu; opera ve tiyatrolar, zengin kitaplıklar ve müzeler) ile Orta Asya'nın en gelişmiş ülkelerinden biridir.

Naşit Özcan

Gazanfer Özcan
Olmaz benli adlı
oyunun bir sahnesinde

ÖZBEÖZ a. (*öz* ve fars. *-be*'den *öz-be -öz*). Gerçek, öz, tam anlamıyla gerçek.

ÖZBESİN a. Biyol. Canlı hücrelerce olduğu gibi kullanılabilen ya da kullanılabilir ürünlerin yapımına yarayan kimyasal madde (basit ya da bileşik cisim).
—ANSİKL. Bilginler bu terimi değişik anlamlarda kullanmışlardır:
1. yiyecekte bulunan element (basit cisim). Bunlar arasında bol miktarda kullanılan karbon, azot, potasyum, vb. gibi *büyük özbesinler* ile küçük dozlarda kullanılan bakır, çinko, manganez vb. gibi *küçük özbesinler* (bunlara *oligoelement* de denir) sayılabilir;
2. sindirim enzimleri işe karışmaksızın doğrudan sindirilebilen besin (glukoz, aminoasitler, çeşitli madensel tuzlar);
3. sindirim enzimlerinin etkisine uğramış ve bu nedenle sindirilebilir bir duruma gelmiş (C_6'lı şekerler, aminoasitler, yağ asitlerinin alkali tuzları, vb.), ama karaciğerin etkisine uğramamış olan besin (bilginlerin çoğu bu anlamda *metabolit* terimini kullanır);
4. yukarıdaki üç tanımdan birine uyan hücresel besin.

ÖZBESLEMELİ sıf. Fizs. kim. Kendi kendine devam eden, kendi kendini besleyen bir olay için kullanılır. (Örneğin bir salınım, kimyasal ya da nükleer bir tepkime.)

ÖZBESLENME a. Teknol. Otomatik bir düzeneğin, bir dış besleme kaynağından sağlanan çalışmayı sürekli kılmak amacıyla, yine kendisinin kumanda ettiği besleme.

ÖZBESLENMELİ sıf. Teknol. Bir dış kaynaktan uyarılarak çalışmaya başlayan ve bu uyarı kesildikten sonra, çalışması için gerekli enerjiyi kendi kendine sağlayabilen otomatik bir düzenek için kullanılır.

ÖZBİÇİMLİ sıf. Miner. Kendi türlerine özgü kristal biçimleriyle sınırlı kayaç minaralleri için kullanılır. (Eşanl. OTOMORF) [Karşt. ÖZBİÇİMSİZ]

ÖZBİÇİMSİZ sıf. Miner. Alışılmış biçiminden farklı bir biçimde bulunan. (Eşanl. KSENOMORF.) [Karşt. ÖZBİÇİMLİ]

ÖZBİLİNÇLİLİK → KENDİNİN BILİNCİ*

ÖZBİRLEŞİM a. Biyol. Uzun polipeptit makromoleküllerinin, rastlantısal olarak değil, çeşitli düzeylerinin kimyasal ilgilerine göre kendiliğinden iç düzenlenme oluşu. (Bu kavram, özellikle kalıp işlevi gören bir protein varsa, nispeten küçük birçok molekül arasındaki bazı birleşmeler için de kullanılır.)

ÖZBUHARLAŞMA a. Şeker fabrikalarınca yoğuşan sulardan, düşük basınç altında (vakum uygulayarak) elde edilen buharın kullanılmasıyla ısıyı geri kazandırma yöntemi.

ÖZBURUN, Afyonkarahisar'ın Bolvadin ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 516 nüf. (1990).

ÖZCAN (Naşit), türk oyuncu (İstanbul 1889 - *ay. y.* 1943). Tiyatro ve sinema oyuncuları Selim Naşit Özcan'la Adile* Naşit Keskiner'in babasıdır. Veteriner okuluna devam ederken Enderun'da Zeki Bey, Halim Bey, Bertrand gibi öğretmenlerden öğrenim gördü. Muzıkayı hümayun'da görev aldı; Güllü Agop'un sarayda kurduğu tiyatro topluluğunda sahneye çıktı. Saray'dan ayrıldıktan sonra Kavuklu Hamdi, Küçük İsmail, Abdürrezzak, Kel Hasan gibi ortaoyunu ve tuluat ustalarıyla da bir süre birlikte çalıştı. Daha sonra kendi kurduğu tuluat kumpanyasıyla İstanbul'un çeşitli semtlerinde temsiller verdi. Özellikle tuluat geleneğine getirdiği yeni tipler, yeni tavırlar nedeniyle halk tarafından çok tutuldu ve "Komik-i şehir" unvanını aldı. Tuluatın yanı sıra müzikli oyunlar, ortaoyunu ve batılı piyeslerde de başarı sağladı. *Bir millet uyanıyor* filmiyle (1932) başladığı sinema oyunculuğunu da yaşamının son yıllarına değin sürdürdü. Tarık Buğra, Özcan'ın yaşamını *İbiş'in rüyası* (1970) adlı yapıtında romanlaştırdı.

ÖZCAN (Gazanfer), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1931). 1949 yılından başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu çocuk oyunlarında, çeşitli topluluklarda sahneye çıktı. *Mahallenin romanı* piyesindeki Berber Salim rolüyle İstanbul vali ve belediye başkanlığından takdirname aldı (1953). Yine bu sırada *Çeto salak milyoner* filmiyle sinemaya başladı. 1962 yılında ikinci eşi Gönül Ülkü'yle kendi tiyatrosunu kurdu. Birçok oyunun, ayrıca TV'de gösterilen (1986-1991) *Kuruntu ailesi* dizisinin (149 bölüm) yönetmenliğini ve başrol oyunculuğunu yaptı. Avni Dilligil (1978), İsmail Dümbüllü (1981) gibi ödüller aldı. 1993'te Ahmet Uğurlu ile *Ortaklar* adlı televizyon dizisinde rol aldı. Tiyatrosunda sahnelenen son oyunlar: *Kaşla göz arasında* (1989-1990), *Kuyruksuz yalan* (1992-1993).

ÖZCAN, soyadı **Arkoç,** türk futbolcu (Uzunköprü 1938). Vefa takımının kalesini korurken (1956-1958) çevik hareketleri ve refleksleriyle dikkatleri çekti. Sırasıyla Fenerbahçe'de (1958), Beşiktaş'ta (1962), Avusturya'nın Austria Wien takımında (1964) ve Almanya'nın Hamburg SV takımlarında (1965) yer aldı. Futbolu bıraktıktan sonra Hamburg SV'de antrenör ve daha sonra teknik direktör olarak çalıştı. 9 kez kalesini koruduğu A milli takımının bir kez de kaptanlığını yaptı.

ÖZCEZALANDIRIM a. Psik. Hayali bir suçluluğa bağlı olarak kendi kendini cezalandırma davranışı.

ÖZCÜ sıf. Özcülüğe ilişkin.
◆ sıf. ve a. Bu öğretiden yana olan, özcülük yanlısı.

ÖZCÜLÜK a. Özün varoluştan önce geldiğini ve ona göre daha temel bir nitelik taşıdığını savunan felsefe.

ÖZÇEKİŞLİ sıf. Özerk bir çekişe olanak sağlayan bir düzenekle donatılmış bir araç, özellikle bir çayır biçme makinesi için kullanılır.

Özçelik-İş sendikası, demir-çelik ve metal sanayisi işkollarında çalışan işçilerin kurduğu, Hak-İş konfederasyonu'na bağlı sendika. 1976'da, Özdemir-İş adıyla, İskenderun Demir-çelik işçilerinin yerel sendikası olarak kuruldu. 1979'da, Ankara ve Samsun'da etkinlik gösteren Özdonat-İş ve Tümsan-İş sendikalarıyla birleşti ve genel merkez Ankara'ya alındı. 1983'te, yasa ile işkolu barajı getirildiğinde, merkezi İzmir'de olan Ege Metal-İş, merkezi İstanbul'da olan Öz Metal-İş ve Tüm Metal-İş sendikaları Özdemir-İş sendikasına katıldılar. 1991'de Özdemir-İş ve Çelik-İş sendikaları birleşerek Özçelik-İş sendikasını oluşturdu. Kuruluşun 1993 başı itibariyle 98 000 üyesi vardır.

ÖZÇÖZÜMLEME a. Psikan. Öznenin, psikanalizdeki serbest çağrışım ve rüyaların yorumu tekniklerini kullanarak kendi kendini çözümlemesi, psikanalizden geçirmesi.

ÖZDAMAR (Ekrem), türk atlet (Balıkesir 1955). Atletizme öğrenim gördüğü Edirne İlköğretmen okulu'nda başladı. 17 yaşındayken yüksek atlamada 1,75 m'yi geçerek dikkatleri çekti (1972). 1974'te 2 m'yi aşma başarısını gösterdi (2,06). Rekorunu her yıl biraz daha geliştirdi. 1978'de 2,20 m ile Türkiye rekoru kırarak Selanik'te Balkan şampiyonu oldu. Aynı yıl bu başarısından dolayı "Yılın sporcusu" seçildi ve Sedat Simavi vakfı ödülü'nü kazandı. Bir süre İstanbul Bölge müdür yardımcılığı yaptı. Uzun atlama dalında da başarı gösteren Özdamar'ın yüksek atlamadaki 2,20 m'lik Türkiye rekoru uzun süre kırılamadı.

ÖZDEK a. MADDE'nin eşanlamlısı.

ÖZDEKÇİ sıf. ve a. MADDECİ'nin eşanlamlısı.

ÖZDEKÇİLİK a. MADDECİLİK'in eşanlamlısı.

ÖZDEKSEL sıf. MADDESEL'in eşanlamlısı.

ÖZDEM (Ragıp Hulusi), türk dilbilimci (Selanik 1894 - İstanbul 1943). Budapeşte Üniversitesi'nde türkoloji okuyarak Gy. Németh'in yönetiminde doktorasını verdi. Sorbonne Üniversitesi'nde dil derslerini izledi. İstanbul Üniversitesi'nde lengüistik profesörü olarak görev yaptı. 1928'de yazı devrimini hazırlayan kurulun üyesi, Türk dil kurumu'nda derleme kolu başkanı olarak çalıştı. Yapıtları: *Tarihsel bakımdan öz türkçe ve yabancı sözlerin fonetik ayraçları* (1937), *Terimler meselesi münasebetiyle dilimizin ıslahı üzerine muhtıra* (1941), *Dil türeyişi teorilerine toplu bir bakış* (1944).

ÖZDEMETLEME a. Opt. Özdemetleyici bir dürbünden yararlanan optik ölçme yöntemi.

ÖZDEMETLEYİCİ a. Opt. Kılağı ile donatılmış, bir düzlem üzerinde ışık ışınlarının yansımasından yararlanarak, bu düzlem üzerine ışınları yönlendirebilen optik aygıt. (Özdemetleyici dürbün, açı ölçmelerinde ve kırılma indislerinin belirlenmesi için de gonyometride kullanılır.) [Eşanl. OTOKOLİMATÖR]

ÖZDEMİR (Emin), türk yazar, eğitimci (Erzincan 1931). Pamukpınar köy enstitüsü'nden sonra Gazi eğitim enstitüsü edebiyat bölümü'nü bitirdi (1953). Öğrenimini Columbia Üniversitesi'nde sürdürdü (1962). Gazi eğitim enstitüsü'nde ve bazı yüksekokullarda öğretim görevlisi olarak çalıştı. TDK'de Terim kolu başkanlığı yaptı. Edebiyat yapıtının dille ilişkisi, işlevi, toplumsal yapıyla bağları gibi sorunlar üzerinde durdu (*Dil ve yazar* [1973], *Türk ve dünya edebiyatı* [1980]). Edebiyatta türlerin gelişimini, niteliklerini, olanaklarını araştırdı (*Yazı ve yazınsal türler* [1981]). Dil ve edebiyatla ilgili bilgilerin bir beceri olarak günlük yaşama uygulanması yolunda çalıştı (*Güzel ve etkili konuşma sanatı*, 1986; *Okuma sanatı*, 1988). Dil devrimiyle ilgili yazılarını *Dil devrimimiz* (1969), *Erdemin başı dil* (1970), *Terim hazırlama kılavuzu* (1973) kitaplarında derledi.

ÖZDEMİR ASAF, soyadı **Arun,** türk şair (Ankara 1923 - İstanbul 1981). Galatasaray ve Kabataş liselerinde tamamladığı ortaöğreniminden sonra İstanbul Üniversitesi hukuk ve iktisat fakültelerinde okudu; bitirmeden ayrıldı. Gazetecilik yaptı, basımevi işletti. Kısa, özlü söyleyişlerin yer aldığı, düşündürücü şiirleriyle tanındı. Karşıtlıkları, benzerlikleri, çağrışımları kullanarak okuru zaman zaman şaşırtan ürünler verdi; yer yer gülmece öğelerinden yararlandı. Yaşam görüntülerini, eşyayı, izlenimleri soyutlaştıran denemeleri oldu. Sevgi, anılar, yalnızlık, ölüm başlıca temalarıydı. Şiirleri *Dünya kaçtı gözüme* (1955), *Sen sen sen* (1956), *Bir kapı önünde* (1957), *Çiçekleri yemeyin* (1975), *Yalnızlık paylaşılmaz* (1971) kitaplarındadır.

ÖZDEMİR PAŞA, çerkez kökenli türk vezir (öl. Sana 1561). Yavuz Sultan Selim'in Memluklar'a karşı kazandığı Mercidabık* zaferinden (1516) sonra Osmanlı devletinin hizmetine girdi. Hadım Süleyman Paşa'nın Hindistan seferine katılarak gösterdiği yararlıklarla dikkat çekti (1539). Mısır'da ve Yemen'de çeşitli görevlerde bulundu; vezir payesiyle Yemen beylerbeyliğine atandı (1545). Burada Yemen imamı Mutahhar ibni Şerefettin'in elinde bulunan Sana kalesini alarak (1547) Yemen topraklarının önemli bir bölümünü osmanlı eyaleti durumuna getirdi. Görevinden kendi isteğiyle ayrılıp İstanbul'a döndü (1554). Merkezi Sana olmak üzere yeni kurulan Habeşistan beylerbeyliğine getirildi (1557).

ÖZDEMİRCİ, Denizli'nin Çivril ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 751 nüf. (1990).

ÖZDEMİROĞLU OSMAN PAŞA, çerkez kökenli türk sadrazam (Kahire 1527 - Acısu, Azerbaycan, 1585). Özdemir* Paşa'nın Kahire'deki son abbasi halifesinin kızından olan oğlu. Mısır emirülhacılığından (1554) babasının ölümü üzerine (1561) vezir payesiyle Habeşistan

beylerbeyliğine atandı. Azledildikten (1567) sonra yine Kahire'ye döndü. Ancak, Yemen'in elden çıkması ve osmanlı egemenliğinin yalnız Zebit yöresiyle sınırlı kalması üzerine, aynı yıl sonlarında önce Sana valiliğine, sonra da tek beylerbeylik yönetimi altında yeniden birleştirilen Sana ve Yemen valiliklerinin başına geçirildi (1568). Süveyş'ten gemilerle ordusunu Cidde'ye geçirip Taiz'i, Yemen'in en berkitilmiş konumu olan Kahire kalesini aldı; Hicaz üzerinden gelen Mısır beylerbeyi ve Yemen serdarı Koca Sinan Paşa'nın yardımıyla Kuzey Yemen'i ele geçirerek Aden kapılarına dayandı (1569). Ancak, anlaşmazlığa düştüğü Koca Sinan Paşa tarafından Yemen beylerbeyliğinden azledilince İstanbul'a döndü. Ertesi yıl rakibi Koca Sinan Paşa "Yemen Fatihi" unvanıyla büyük üne kavuşurken, kendisi de apar topar Basra valiliğine gönderildi (1570). Ardından, Diyarbakır beylerbeyliğine atandı (1573). Ancak, Sinan Paşa'nın yakın dostu olan sadrazam Sokullu Mehmet Paşa tarafından bu görevden de alınınca (1576), ortak düşmanlarından çekindiği için Erzurum'un Cinis köyüne çekildi. Sokullu'yu pek sevmeyen Murat III tarafından Şirvan ve Gürcistan seferi serdarlığına atanan Lala Mustafa Paşa'nın buyruğuna verildi (1578); Mustafa Paşa ordusunun öncü kuvvetleri komutanlığına atandı. Aynı yıl Tokmak Han yönetimindeki iran ordusunu Çıldır'da yenerek Tiflis'in kan dökülmeden ele geçirilmesini sağladı. Ardından, Koyungeçidi zaferini kazanarak Şirvan yolunu türk ordusuna açtı. İleri yürüyüşünü sürdürüp Ereş, Şamahı, Demirkapı, Bakü, Kalaba ve Şirvan kalelerini fethetti. Kafkasya'da kurulan ilk osmanlı yönetsel örgütünde, "serdar" unvanıyla Şirvan ve Dağıstan genel valiliğine getirildi (1578). Aynı yıl Lala Mustafa Paşa ordusu Gürcistan ve Şirvan seferinden Erzurum kışlağına dönünce, Çıldır ve Koyungeçidi yenilgilerinin öcünü almak için harekete geçen büyük İran ordusunu, komutasındaki küçük bir kuvvetle Şamahı'da üst üste iki kez yenerek Kafkasya'da osmanlı egemenliğini pekiştirdi. Ancak, Erzurum kışlağına çekilen Lala Mustafa Paşa ile anlaşmazlığa düşünce yardımına asker gönderilmemesi ve Safeviler'in büyük kuvvetlerle Şirvan üzerine yüklenmeleri karşısında Şirvan'ı boşaltarak Demirkapı'ya (Derbent) çekilmek zorunda kaldı (1579). Erzurum'dan ve haber saldığı halde Kırım hanından da hiçbir yardım göremedi. Dağıstan'da birtakım ayaklanma hareketleriyle de karşılaşmasına karşın, kış mevsimi sonuna kadar Demirkapı'da tutunabilmeyi başardı. Şirvan düştükten ve Tiflis safevi ordusunca kuşatıldıktan sonra, Kırım hanı Mehmet Giray II'nin 10 bin tatar atlısının başında Demirkapı'ya gönderdiği azak sancakbeyi Mehmet Bey'i Şirvan valiliğiyle kendi önerisi üzerine kurulan Hazar kaptanlığına atadı. Daha sonra padişah tarafından Özdemiroğlu Osman Paşa ile güçbirliği yapmakla görevlendirilen Kırım hanı Mehmet Giray II de 80 bin kişilik bir kuvvetle Demirkapı kalesine ulaştı. Kırım hanıyla birlikte Demirkapı'dan harekete geçen Özdemiroğlu, Safeviler'in Şirvan valisi Muhammet Han'ın ordusunu bozarak Şamahı'yı ve Şirvan'ı geri aldı (1579). Ancak, başarılarını çekemeyen rakibi Lala Mustafa Paşa'nın olumsuz tutumu yüzünden Kırım hanı askerlerini alıp ülkesine dönünce, yeniden Demirkapı'ya çekilmek zorunda kaldı. Durumu bir mektupla İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine görevden alınan Lala Mustafa Paşa'nın yerine, eski düşmanı Koca Sinan Paşa Şark serdarlığına getirildi (1580). Yeni başkomutanın kesin buyruğuyla kendisine katılan Kırım hanının kardeşi Gazi Giray ve birliklerinin desteğinde saldırıya geçen Osman Paşa, ani bir baskınla yenilgiye uğrattığı iran kuvvetlerini Kür (Kura) nehrinin güneyine atarak Kafkasya'yı yeniden denetim altına aldı (1581). Bu sırada sadrazamlığa atanan Koca Sinan Paşa, her türlü yardımı keserek İstanbul'a döndüğünden, Şirvan yeniden el değiştirdi; Osman Paşa'nın az bir kuvvetle düşman üzerine gönderdiği Gazi Giray, Safeviler'e tutsak düştü (1582). Durumu geç de olsa öğrenen Murat III, Kırım hanı Mehmet Giray II ile Kefe beylerbeyi Cafer Paşa'yı, çekildiği Demirkapı'da kaleyi savunmaya çalışan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yardımına koşmakla görevlendirirken, Koca Sinan Paşa'yı da sadrazamlıktan azletti. Kefe'den gelen yardım kuvvetleriyle güçlenen ordusunun başında Demirkapı'dan harekete geçen Osman Paşa, Meşale* savaşı'nda iran ordusunu yenilgiye uğratarak büyük bir zafer kazandıktan (1583) sonra Şirvan'ın merkezi olan Şamahı'ya girdi; tüm Kafkasya'yı yeniden fethedip dönüşte Kefe'de konakladı. Burada, Kafkasya seferine katılmayarak padişahın buyruğuna karşı gelmiş olan Mehmet Giray II'yi azledip yerine Alp Giray'ı hanlığa atadı (1583). Aynı yıl Kefe'den İstanbul'a gelen Kafkasya fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa'yı çok iyi karşılayan padişah, onu ikinci vezirlikle ödüllendirdi ve bir süre sonra da sadrazamlığa getirdi (1584). Öldürülen Kırım eski hanı Mehmet Giray II' nin oğulları tarafından başlatılan ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildiyse de Kastamonu'ya ulaştığında ayaklanmanın bastırıldığını öğrenerek seferden vazgeçti. Ertesi yıl İran seferine çıkması buyrulunca Kırım prenslerinden Gazi Giray'la *Şecaatname* yazarı Dal Mehmet Bey'i tutsak bulundukları Safeviler'in elinden kurtardı; 30 bin kişilik iran ordusunu Abvar savaşı'nda yenilgiye uğrattıktan sonra Tebriz'e girdi ve tüm Azerbaycan topraklarının osmanlı ülkesine katıldığını resmi bir bildiriyle duyurdu (1585). Tebriz'de ilk cuma namazını kıldırdıktan sonra hastalandı ve sağlık durumu giderek bozulmaya yüz tuttu. Van valisi Cigalazade Yusuf Sinan Paşa'yı serdarıekrem kaymakamlığına, Trablusşam beylerbeyi Hadım Cafer Paşa'yı da Tebriz valiliğine atayıp geri dönmek üzere yola çıktı. Ancak, yolda ağırlaştı ve Acısu'da öldü. Önce Van'a getirilen cenazesi Diyarbakır'a götürülüp Kurşunlu camı yakınındaki türbesine gömüldü. İstanbul'da "Kafkas güzeli" diye anılan dul eşi, padişahın buyruğuyla Bosna beylerbeyi Hasan Paşa ile evlenmek zorunda kaldı.

ÖZDEN sıf. Özle, öz varlıkla ilgili.

◆ a. Anat. TİMÜS'ün eşanlamlısı

ÖZDEN (Âkil Muhtar), türk hekim (İstanbul 1877 - *ay. y.* 1949). Askeri tıbbiye idadisi'ni bitirdikten sonra Mektebi tıbbiyei şahane'ye (askeri tıbbiye) girdi. Üçüncü sınıftayken Abdülhamit II'nin baskıcı yönetiminden kaynaklanan politik nedenlerle İsviçre'ye kaçtı (1896). Öğrenimini Cenevre Üniversitesi tıp fakültesi'nde sürdürdü ve mezun oldu (1902). Ertesi yıl aynı fakültede iç hastalıkları, farmakodinami ve halk sağlığı asistanı olarak çalışmaya başladı. Anestezik maddeler üzerindeki çalışmalarıyla dikkati çekti, farmakodinami doçenti oldu (1907). İkinci meşrutiyet'in ilanı üzerine (1908) Türkiye'ye çağrıldı, askeri ve sivil tıp fakültelerinin birleştirilmesiyle kurulan Tıp fakültesi'nde, önce halk sağlığı profesörlüğüne, 1910'da da tedavi kliniği ve farmakodinami profesörlüğüne atandı. Üniversite reformu sırasında (1933) ordinaryüs profesör oldu. Öğretim görevinden 1944'te emekliye ayrıldı. 1946' da 8. dönem İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye katıldı.

Türkiye'de farmakodinami ve deneysel tedavinin öncüsü sayılan Özden, İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde ilk Farmakodinami laboratuvarı ve enstitüsü'nü kurdu, tıp tarihi ve deontoloji derslerini eğitim programına aldı.

İç hastalıkları, koruyucu hekimlik, halk sağlığı alanlarında ve özellikle anestezik maddeler üzerinde incelemeler yapan Özden'in en önemli çalışması, yerel (lokal) anestezi maddelerinin hayvanlar üzerindeki etkilerini belirleyen bir yöntem bulması ve bazı hayvanlar üzerinde (özellikle kedilerde) ciddi sinir sistemi bozukluklarına yol açan morfin ve türevlerinin insanlar üzerindeki etkisini, özellikle alışkanlık yarattığını göstermesidir. Başlıca yapıtları: *Fenni tedavi ve tesiratı edviye dersleri* (1927), *Verem tedavisi* (1927), *Tıp müfredatı, Farmakodinami ve tedavi dersleri* (1935), *İlim bakımından ahlak* (1942).

ÖZDEN (Kemal), türk mühendis (Erzurum 1923). İTÜ İnşaat fakültesi'ni bitirdi (1947). Aynı okulda profesör oldu (1963). Betonarme önüretimli yapılar, deprem bölgelerinde betonarme yapılar, plak ve kabuk inşaat, öngerilimli yapılar temel çalışma alanlarıdır. İTÜ İnşaat fakültesi Yapı anabilim dalında betonarme çalışma grubu koordinatörlüğünü yürüten Özden'in başlıca yapıtları şunlardır: *Betonarme* (1971), *Betonarme istinat duvarı* (1971), *Betonarme yüksek binalar* (1987), *Öngerilmeli beton* (1988). Ayrıca, birçok makale ve araştırma raporu yayımlamıştır.

ÖZDEN (Abidin Cevher), türk banker (Trabzon, 1933). Banker Kastelli olarak da tanınır. Ticaret lisesinden ayrıldı. Tasarruf bonosu alım satım işleri yapmaya başladı (1960). 24 Ocak kararlarından sonra mevduat sertifikası pazarlamak amacıyla Banker Kastelli aş'yi kurdu. Kısa sürede iş hacmini genişleterek 1980'de 10 milyar TL olan cirosunu 1982'de 120 milyar TL'ye çıkardı. Karşılıksız çek verdiği savıyla hakkında soruşturma açılınca yurtdışına gitti (1982). Tunus'ta yakalandı. Türkiye'de tutuklanarak Banker Kastelli, Bimtaş ve Mentaş adlı şirketlerine hükümetçe el-kondu. 1982 yılında 15 ay hapis cezasına mahkûm edildi. Ancak bu karar Yargıtay'da bozuldu ve Cevher Özden 1984 yılında beraat etti.

ÖZDENETİM a. Bir kişi ya da bir topluluğun dış denetimden bağımsız olarak kendi kendini disiplin altına alması.
—Tıp. Birtakım fizyolojik işlevlerin ya da genellikle bilinçsiz davranışların kendi kendine denetimi. (Eşanl. OTOKONTROL.)
—ANSİKL. Eğit. bil. Grup, özdenetim aşamasına, davranışları düzenleme ve bu davranışlara yön verme konusunda bir ölçüde bağımsızlık kazanarak ulaşır. Böyle bir ortamda süregelen çalışmalardan olumlu sonuç alınmıştır (eğitim alanında [Summerhill'de, A. S. Neill'ce gerçekleştirilen deneme] ve aynı ölçüde olmasa da sanayi kuruluşlarında [İsveç'te Volvo ve 1977'de Fransa'da Renault'da açılan özerk atölyeler denemesi]).

ÖZDENLİK a. Fels. Kendi özü yeterli olan, varlığını başkasına borçlu olmayan.

ÖZDENOĞLU (Şinasi), türk şair (Gümüşhane 1922). Ankara Siyasal bilgiler okulu'nu (1944) ve Hukuk fakültesi'ni (denklik, 1952) bitirdi. Kurucu meclis üyesi (1960); Ankara milletvekili oldu (1969-1973). 1940 Kuşağı içinde Anadolu insanının acılarından yola çıkarak, tüm insanlığa barış ve kardeşlik üstüne mesajlar veren lirik şiirleriyle tanındı, aşk, ölüm ve özgürlük konularına yöneldi: *Teselli* (1943), *Anaforda dönen adam* (1946), *Vatanım benim* (1973), *Özgürlük için ölmek* (1974), *Memleketi sevmek suçu* (1978), *Şairler böyle sever* (1986), *Yasaklar cehennemi* (1991), *Özgürlük tek sevgilim* (1992), *Sımsıcak dostluğunda ölümün* (1993). Yurt sorunlarından kaynaklanan denemeleri *Önce insan olmak* (1981) ve *Suskunlar ülkesi* (1988) kitaplarındadır.

ÖZDER (Mustafa Adil), türk halkbilimci (Yusufeli, Artvin, 1907). Erzurum İlköğretmen okulu'nu bitirdi (1928). Türk dil kurumu'nun "Halk ağzından derlemeler" çalışmalarına katıldı. Milli folklor enstitüsü'nde çalıştı; çeşitli mahalli dergi ve gazetelerde halkbilim konulu çok sayıda makalesi yayımlandı. Halk ozanları konulu araştırmaları ve derleme çalışmalarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Yusufelili Muhibbi* (1940), *Çoruh-Şavşat* (1945), *Doğu illerinde âşık karşılaşmaları* (1965).

ÖZDERE, İzmir'in Menderes ilçesi Değirmendere bucağına bağlı belde; 8 152 nüf. (1990).

ÖZDEŞ sıf. Birbirine tıpatıp benzeyen, birbirinin eşi olan iki ya da daha çok şey

Özdemir Asaf

Emin Özdemir

için kullanılır.
—Küm. kur. *Özdeş uygulama*, bir kümenin her elemanına, yine bu elemanı eşlik ettiren uygulama.
—Mant. *Özdeş önerme*, TOTOLOJİ'nin eşanlamlısı.
—Tem. parç. *Özdeş parçacıklar* (ya da *özdeş kuvantonlar*), kütle, spin, yük gibi ayırtedici özellikleri aynı olan kuvantonlar topluluğu. (Kuvantal kuramda özdeş parçacıklar sistemi, parçacıklar arasında etkileşim olmasa bile, sistemi bağımsız cisimler topluluğu olarak ele almayı engelleyen oldukça farklı ortak özellikler gösterir. Bir sistemde kuvantonların özdeşliği, bileşenlerin dizilimine göre kuvantonların toplu durumlarının bakışımlı ya da tersbakışımlı olmasıyla kendini gösterir. Kuvantonların toplu durumlarının bakışımlı ya da tersbakışımlı olması, makroskopik ölçekte iki ayrı kuvantal istatistiğin varlığına yol açar: bakışımlı duruma ilişkin olarak bozonlarla ilgili Bose-Einstein istatistiği, tersbakışımlı duruma ilişkin olarak ise fermionlarla ilgili Fermi-Dirac istatistiği.)

ÖZDEŞ (Lütfi Müfit), türk asker, siyaset adamı (Kırşehir 1874 - ? 1940). Harbiye'yi, kurmay yüzbaşı olarak Harp akademisi'ni (1905) bitirdi. Şam'da görev yaptığı sırada Mustafa Kemal'le (Atatürk) birlikte Vatan ve Hürriyet cemiyeti'ni kurdu. Askerlikten emekliye ayrıldıktan sonra belediye müfettişliği yaptı; Kırşehir'den milletvekili seçildi (1923) ve 1939'a değin bu görevi sürdürdü.

ÖZDEŞ (Oğuz), türk romancı (Kırşehir 1920 - İstanbul 1979). Ankara Erkek lisesi'ni bitirdikten (1938) sonra bir süre Hukuk fakültesi'ne devam etti. Gazetecilik yaptı. Aşk ve tarihsel serüven romanlarının sayısı elliyi aşkındır. Başlıca yapıtları: *Aşk ıstıraptır* (1939), *Coşkun gönüller* (1941), *Memnu meyva* (1945), *Şafak sökerken* (1958), *Vatan borcu* (1959), *Dağ başını duman almış* (1960), *Oğuz Han* (1964), *Karapençe Estergon'da* (1966), *Şebnem* (1970), *Herkesten uzak* (1973).

ÖZDEŞ (Gündüz), türk mimar, şehircilik uzmanı (Kırşehir 1922). İTÜ mimarlık fakültesi'ni bitirdi (1946); asistan (1946), doçent (1953) ve profesör (1962) oldu. Şehircilik kürsüsü ve Mimarlar odası başkanlıklarında bulundu. Mimarlık fakültesi şehir ve bölge planlama başkanlığını yaptı (1982-1986); buradan emekli oldu. Mimarlık ve şehircilik yarışmalarında otuz ödül ve mansiyon kazandı. Gebze'de TÜBİTAK Marmara araştırma enstitüsü yapılarını gerçekleştirdi. Yapımı 1988'de başlayan Ankara TÜBİTAK başkanlığı binası ve İstanbul Halkalı toplu konut projesi ile Eminönü-Fatih ilçelerini kapsayan tarihi suriçi yarımadası imar planı (1988) ve İstiklal caddesi düzenleme projesi (1991) diğer bazı önemli çalışmalarıdır. Başlıca yapıtları: *Edirne* (1951), *Türk çarşıları* (1954), *Şehirciliğe giriş ve toplum mikyası* (1962), *Şehir bölgeleri* (1972), *XX. yüzyılın ünlü mimarları* (1982), *Şehirciliğin evrimi* (1983), *Şehirsel tasarım* (1985).

ÖZDEŞLEMEK g. f. Ozdeş, eşit, aynı duruma getirmek.

◆ **özdeşleşmek** dönşl. f. *Bir kimseyle (düşsel ya da gerçek) özdeşleşmek*, kendini onunla benzer, eşit görmek: *Okuduğu bir romanın kahramanıyla özdeşleşmek. Babasıyla özdeşleşmeye çalışan bir genç.*
—Tiyat. *Oyuncuyla özdeşleşmek*, seyircinin sahnedeki oyuncunun canlandırdığı kişiyle kendini aynı eylem ve duygu birliği içinde görmesi. || *Rolüyle özdeşleşmek*, bir aktörün sahnede canlandırdığı oyun kahramanıyla özdeşleşmesi, kendini onunla aynı kişi olarak görmesi.

◆ **özdeşleştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi bir şeyle, bir kimseyle özdeşleştirmek*, onu, onları benzer saymak, benzer, eşit duruma getirmek.

ÖZDEŞLEŞİM a. Psikan. Bir öznenin, bir başka öznenin ayırtedici bir özelliğini benimsemesine yol açan süreç. (Benimsenen özellik genellikle o kişiye özgü tek bir öğedir: giysi, duruş, hareket, bir kişilik belirtisi.) [Bk. ansikl. böl.] || *Yansıtmalı özdeşleşim*, küçük çocuğun temel ruhsal etkinlik mekanizması (buna göre kişiliğin bölümlerini birbirinden ayırarak onları hem bir dış nesne üzerine yansıtmak, hem de o nesne içine sokmak olanaklıdır). [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Psikan. S. Freud, özdeşleşimin üç biçimini ayırt eder: babanın ideal özelliklerini alma yoluyla özdeşleşim; kaybolmuş bir nesneyle özdeşleşim (böylece özne, kaybolan şeyin yerine kendini koyarak onu alıkoymaya çalışır); ve genellikle özneyle tamamen ilgisiz bir öteki kişiden ödünç alınan bir özellikle özdeşleşim.
• *Yansıtmalı özdeşleşim.* Birçok narsis belirtiyi açıklayan bu mekanizma, Melanie Klein tarafından ortaya kondu. Ona göre bu mekanizmanın kökeni, şizoparanoid duruma kadar (3. ya da 4. aya doğru) uzanmaktaydı.
Yansıtmalı özdeşleşimin ilk ereklerinden biri, nesneden (ana ve daha da başlangıçta meme) ayrılmama isteğine dayanır. Çocuk böylece ananın vücuduna yerleşerek kendini onunla birleştiren ilk bağlardan birini kurar. Eğer bu ilk bağ engellenir ya da yok edilirse, bu durum aşırı ve patolojik bir yansıtmalı özdeşleşime ve gelişimde bir bozulmaya yol açar. Bu bağa yönelen yok edici saldırılar, kökenlerini çocuğun içinden ya da dışından alabilirler. Süt çocuğunda yansıtmalı özdeşleşim, beni ben-olmayandan ayırmakta bir güçlüğe yol açar. Bu karışıklık, bu yaşta normaldir. Bununla birlikte, "yoğun" denilen yansıtmalı özdeşleşimleri yaşayanlardaki karışıklıklar, daha tehlikeli ve daha süreklidir (nesnenin dışı ve içi, dış gerçeklik ve ruhsal gerçeklik, fantazma ve gerçek nesne arasında karışıklık).
İçeatım mekanizması, yansıtma mekanizmasının karşılığıdır ve selfin ya da nesnelerin iyi ya da kötü bölümlerinin işe karışmaları, durumu değiştirmez. Freudcu haz ilkesi bakımından, çocuk ana memesinde kendini bir uyartılar birikiminden kurtarmaya, bu birikimi boşaltmaya çalışır. Bu uyartılar ilkin dışarı atılmasında yarar olan kendinde şeyler olarak yaşanmışlardır. Bu durumda düşünce, bir devinmeli boşalma ikamesi ve bir kas gibi çalışan zihnin, uyartı artışından kurtulmasına yarayan bir eylem gibidir. Düşünce, daha önce devinmeli boşalmaya düşen bu işlevi, ancak yansıtmalı özdeşleşim aracılığıyla yerine getirebilir.
Gerçeklik ilkesi geliştikçe yansıtmalı özdeşleşim, yavaş yavaş tümgüçlü fantazma niteliğini bir ölçüde yitirir. Küçük çocuk bastıramayacağı korkular, örneğin ölmek korkusuna karşı koymak zorunda kaldığı zaman, bu korkuları kişiliğinin onları içeren bölümüyle birlikte bölüp ayırmaya ve anaya yansıtmaya çalışır. Anlayışlı bir anada, bu korkuyu kavrama, iyileştirme "zehirinden arındırma" ve böylece değişikliğe uğrattıktan sonra küçük çocuğa geri verme yeteneği vardır. Öyle ki, küçük çocuk, dayanılabilir bir biçimde o korkuyu yeniden kendi kişiliğine alabilir.
Çocuğun kötü olarak yaşanan bölümleri nesneye yansıtılarak onu da kötüleştirdikleri zaman, bu aynı yansıtmalı özdeşleşim mekanizmasıyla onu denetlemek ya da yok etmek gereksinimi doğar. Self'in iyi bölümlerinin memeye yansıtılarak, "iyi" memenin bir ilk olumlu yatırımının oluşturulması da çok önemlidir.
Normal bir süreçte, öznenin dış ve iç gerçekliğini zenginleştirmek bakımından yansıtma/içeatma ilişkisi zorunludur. Çocuk geliştikçe yansıtmalı özdeşleşim azalır, çöküntülü durum sırasında yavaş yavaş tüm nesnelere uygulanır. Çöküntülü durum gelişerek iç gerçekliğin daha açık bir biçimde ortaya konmasını ve dış dünyanın daha gerçekçi bir biçimde algılanmasını sağlar. Bu da, yansıtmalı özdeşleşimin içerdiği sonsuz güçten vazgeçmeyi gerektirir ve çocuğun öz kişiliği ile ana -babası arasında, yol açtığı tüm çatışmalarla birlikte, bir ayrım yapması olanağını sağlar. Nesneler serbest kalır ve bene bağımlı bir duruma getirilmeden karşılıklı olarak birbirlerini onarırlar.

ÖZDEŞLEŞİMSEL sıf. Psikan. Özdeşleşim niteliğinde olan şeyler için kullanılır.

ÖZDEŞLEŞME a. Özdeşleşmek eylemi.

ÖZDEŞLEŞMEK → ÖZDEŞLEMEK.

ÖZDEŞLEŞTİRME a. Özdeşleştirmek eylemi.

ÖZDEŞLEŞTİRMEK → ÖZDEŞLEMEK.

ÖZDEŞLEYİM a. Fels. ve Ruhbil. Başkasına ilişkin ve kendini başkası yerine koyabilme yeteneğine dayanan sezgisel bilgi biçimi. (Felsefede bu kavram [alm. *Einfühlung*], Max Scheler'in metinlerinde ve özellikle *Wesen und formen der sympatic*'te [Sempatinin doğası ve biçimi] yer alır.)

ÖZDEŞLİK a. Birbirine tıpatıp benzeyen iki ya da daha çok şey arasındaki ilişki.
—Ceb. *İlginç özdeşlikler*, ortaöğretimde kimi cebirsel formüllere verilen ad:

$$
\begin{aligned}
(a+b)^2 &= a^2+2ab+b^2;\\
(a-b)^2 &= a^2-2ab+b^2;\\
(a^2-b^2) &= (a-b)(a+b);\\
(a+b)^3 &= a^3+3a^2b+3ab^2+b^3;\\
(a-b)^3 &= a^3-3a^2b+3ab^2-b^3;\\
a^3-b^3 &= (a-b)(a^2+ab+b^2);\\
a^3+b^3 &= (a+b)(a^2-ab+b^2).
\end{aligned}
$$

—Küm. kur. *Bir E kümesinin özdeşliği*, E den E içine tanımlanmış her x elemanına, x elemanının kendisini eşlik ettiren uygulama. (Bu uygulama I_E ile gösterilir.)
—Mant. ve Fels. Belirtme biçimi ve herhangi bir uzaysal-zamansal belirlenim bakımından farklı olmakla birlikte, tastamam aynı özellikleri gösteren iki ya da daha çok düşünce nesnesinin ayırtedici niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Özdeşlik ilkesi*, bir şeyin tümüyle ve yalnız kendi kendisine eşit olduğunu olumlayan ilke ("A=A").
—Psikan. *Özdeşlik duygusu*, D. Meltzer tarafından önerilen ve özdeşleşim kavramıyla kendinin duygusu kavramını kapsayan kavram. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topruhbil. *Toplumsal özdeşlik*, bireyin bir ya da birçok toplumsal gruba ve bir toprağa (ülke, kent, bölge, sokak, vb.) bağlılık bilinci ve bunun yol açtığı heyecansal ve değerlendirici anlam. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Verg. huk. *Özdeşlik kuramı*, geçici bir süre için, gümrüksüz olarak dışalımı yapılan yabancı malların aynen ve yeniden dışsatımının yapılması gerektiğini ileri süren kuram. (Özdeşlik kuramının karşıtı *eşdeğerlilik kuramı*'dır. Buna göre, aynı maldan eşit bir miktarın dışalımı yeterlidir.)
—ANSİKL. Fels. Özdeşlik, aristotelesçi felsefenin bir kavramıdır. Özdeşliğin biçimsel koşullarının belirtilmesine dayanan mantıksal-matematiksel kullanımı dışında bu kavram, varlığın ve varoluşun felsefi bir tanımını ortaya koymaya da yarar. Bu bakımdan Hegel, özdeşliği felsefenin önemli bir kavramı durumuna getiren son filozoflardan biridir. Ondan sonra Nietzsche, her türlü metafiziği reddettiği gibi, bu kavramı da reddetmiştir.
Hegel'de özdeşlik *(Identität)*, farklılık ve çelişmeden önce, "özsellikler"in ya da "yansıma belirlenimleri"nin ilkini adlandırır. Hegel şöyle yazar: "Öz, kendinde görünür ya da salt yansımadır; aynı zamanda kendisiyle özdeşlik, yani yansımış bağıntı olarak [...] kendiyle bağıntıdır da" (*Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 66). Bu "biçimsel özdeşlik" (ya da "anlık özdeşliği"), kendinde özdeşliktir, henüz belirlenmemiş bütünselliktir; bununla birlikte, "kendine yönelen olumsuzluk" olarak, "kendinden uzaklaşma edimi"dir de; "dolayısıyla özünde, farklılığın belirlenimini taşımaktadır" (*ay. ypt.*, 67).
Özdeşlik, geleneksel metafizik kategorilerinden biridir. Nietzsche bu kategorilere, örneğin maddenin iki özdeş durumundan değil, ama yalnız iki "benzer" durumundan söz etmek gerektiğini ileri sürerek şiddetle karşı çıktı; ona göre özdeşlik

hiçbir zaman salt ve apaçık bir biçimde saptanmamış, ama her zaman basitleştirme amacıyla kurulmuştu. Nietzsche şöyle der: "Bu durumların "özdeşliği"'ni kuran biziz; gerçek olan onların özdeşliği değil, onları özdeşlik içine sokmamız, onları düzenlememiz olgusudur (aslında onların özdeşliğini yadsımak daha doğru olurdu)" [*Wille zur Macht*] (Güçlülük istenci).

—Mant. Özdeşlik, bir eşdeğerlik bağıntısıdır; çünkü yansımalı, geçişli ve bakışımlı bir nitelik taşır. Bu üç özellikten birincisi, özdeşliğin birinci belitinin içeriğini dile getirir: $\forall x(x = x)$ [her şey kendisiyle özdeştir]. Bazen *özdeşlik ilkesi* olarak da adlandırılan bu belit, daha çok "her A, A'dır" biçiminde dile getirilir. Özdeşliği belirtmek için sık sık kullanılan ve özdeşlerin yerine konabilirliği ilkesi olarak adlandırılan öteki belit, $\forall x \forall y(x = y \rightarrow \varphi(x) = \varphi(y))$ biçimindedir ve eğer iki şey özdeşseler, bunlardan biri için doğru olan, öteki için de doğru olur anlamına gelir. Bu iki belit göz önüne alındığında, özdeşlik kavramının eşitlik kavramından güçlükle ayırt edilebileceği besbellidir.

—Psikan. D. Meltzer, özdeşlik duygusunun oluşumunu betimler. Bebek, bir noktaya, bir dış uyartıya takıldığı zaman, kendini, toparlamasını sağlayan duyum ve dış nesneyle birleşme, o nesneye yapışma, o nesne tarafından sımsıkı sarılma olanağı, bebeğe özdeşliğini duyuran ilk yaşantılardır. Daha sonra, ağırlık merkezi her zaman yer değiştiren özdeşlik duygusunun yansıtmalı ve içeatımlı biçimleri ortaya çıkar. Bir nesneyle içeatma yoluyla özdeşleşim yaşantısı, nesneye doğru bir atılımla birlikte bir kaygıya ve kendinden kuşkulanmalara da yol açar. bir nesneyle yansıtma yoluyla özdeşleşim deneyimiyse, nesneyle bir ve aynı şey olma izlenimini uyandırmakla birlikte, özdeşlik duygusundan ayrı tutulan klostrofobili ve kıyıcı boğuntularla birlikte ortaya çıkabilir.

—Topruhbil. Toplumsal özdeşlik. Toplumsal özdeşlik, genellikle kendi grubuna bağlılığı belirgin bir duruma getiren ve bireyde özdeşleşim süreçlerine doğrudan yol açan ilişki, yani bir başka grupla kurulan ilişki sırasında oluşur. Örneğin, çoğunluk grubunun kalıplarını benimseyerek kendilerini onlara göre tanımlayan azınlık gruplarının durumu, bu konuda, aşırı bir örnek olarak gösterilebilir.

Bir gruba bağlılık duygusu, bireyi genellikle öteki grupların bireylerine göre olan farklılıkları abartmaya ve aynı gruptan bireyler arasındaki farklılıkları küçültmeye yöneltir. Bu da grubun içinde (grupiçi) ve gruplar arasında (gruplararası), özgül bir davranışa yol açar. Öyle ki, toplumsal bir kategoriye bağlılık duygusu, bireyde bu kategorinin kendine özgü bir davranışını yaratmaya yeter.

ÖZDEVEKUŞLARI a. Zool. Afrika, Asya ve Güney Avrupa'da fosillerine rastlanan, uçamayan kuşlar takımı. (Günümüzde yaşayan tek türü, afrika devekuşu ya da ikiparmaklı devekuşudur [*Struthio camelus*]. Bil. a. *Struthioniformes* ya da *Strathiones*.)

ÖZDEVEKUŞUGİLLER a. Devekuşunu (*Struthiocamelus*) içeren uçamayan kuş familyası. (Öbür koşarkuşlardan oldukça farklıdırlar. Bazı bilim adamları, yalnızca bir tek tür içeren bu familyayı takım [özdevekuşları [*Struthioniformes*] bile sayarlar. Bil. a. *Struthionidae*.)

ÖZDEVİM a. Fels. Kendiliğinden hareket, hareket nedeni kendinde olan devim.

ÖZDEVİNGEN sıf. Teknol. Kendi özolanaklarıyla yer değiştirebilen bir araç ya da bir aygıt için kullanılır.

ÖZDEVİNGENLİK a. Teknol. İnsan müdahalesi olmadan çalışan otomatik aygıt, makine ve donanımların niteliği. (Eşanl. OTOMATİZM.)

ÖZDEVİNİM a. Özdevingenlik, otomatizm.

—Gökölçm. *Bir yıldızın özdevinimi*, bu yıldızın, gökküresi üzerinde açısal yerdeğiştirmesi; yıldızın uzaydaki hareketinden kaynaklanan bu özdevinim, yılda yay saniyesi olarak ifade edilir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Gökölçm. Bir yıldızın özdevinimi. Gökyüzündeki takımyıldızların çizdiği şekiller birkaç yüzyılla sınırlanan zaman aralıklarında değişmez görünüyorsa da, onbinlerce yıl yaşayabilecek bir gözlemci bunların yavaş yavaş biçim değiştirdiğini saptayacaktır. Gerçekten, takımyıldızları oluşturan yıldızlar birbirlerine göre yavaş yavaş yer değiştirir. Gökküresi üzerindeki yıldızların bu yer değiştirmelerini ilk olarak ingiliz gökbilimci Edmond Halley, 1710'da, Sirius, Arkturus, Procyon ve Aldebaran gibi parlak yıldızların, Ptolemaios'un on altı yüzyıl önce oluşturduğu katalogdakilerden biraz farklı konumlarda bulunduğunu saptayarak ortaya çıkardı. O zamandan beri 300 000'den fazla yıldızın özdevinimi ölçüldü. Ölçümler ya meridyen gözlemleriyle ya da farklı dönemlerde alınmış klişelerin karşılaştırılmasıyla yapılır. Özdevinimi en hızlı olan yıldız, yılda 10,31″ yer değiştiren Barnard* yıldızıdır; onun ardından, yıllık yer değiştirmesi 8,76″ olan Ressam takımyıldızındaki Kapteyn yıldızı gelir. Ama, uzaklıkları nedeniyle, yıldızların büyük çoğunluğunun yıllık özdevinimi 1″ nin altındadır. Sirius'unki gibi, kimi yıldızların özdevinimleri, incelenen yıldızın çevresinde, doğrudan gözlenemeyecek kadar sönük, büyükçe bir gökcisminin varlığını yansıtan, sinüzoidal bir değişim gösterir. Özdevinimlerin ölçümü, yıldız akımlarının bulunmasını ve buradan da uzaklığın belirlenmesini sağlar. Bir yıldızın özdevinimi, uzaydaki gerçek deviniminin bileşenlerinden yalnız birini yansıtır: bu, gözlem doğrultusuna dik olan bileşendir. Uzayda görüş doğrultusu boyunca yer değiştiren bir yıldızın özdevinimi sıfırdır ve gökyüzünde devinimsiz gibi görünür. Bir yıldızın gerçek devinimini bilmek için, radyal hız denilen gözlem doğrultusundaki bileşenini de saptamak gerekir.

ÖZDEVİNİMLİ sıf. İtme motoru kendinde bulunan bir aygıt için kullanılır: *Özdevinimli gemi*.

ÖZDEYİŞ a. **1.** Bir sorun konusunda bilinmesi gerekli olanı, birkaç sözcükle özetleyen cümle, yargı. (Örnek: *Ana gibi yâr olmaz*.) [Eşanl. AFORİZMA, VECİZE.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Günlük yaşamla ilgili sıradan bir gerçeğin özlü ifadesi. (Örnek: *Kötü haber çabuk duyulur*.)

—ANSİKL. Fels. Nietzsche, geleneksel felsefenin sistemli biçimini reddetmek ve yapıtına belli bir çokanlamlılık kazandırmak amacıyla, birçok yazısında özdeyiş biçimini kullandı. Böylece, Nietzsche'nin metinlerini yaratıcı ve özgün bir biçimde yorumlamak okuyucuya kalıyordu. Nietzsche şöyle der: "Bir özdeyiş, ne kadar kusursuz olursa olsun, salt okunmakla 'çözülmez'; okunmakla, yorumunun başlaması gerekir ve bu da bir yorum sanatını gerektirir" (*Genealogie der Moral*, Önsöz, 2, 7).

Özdeyişler (*Maximes*), La Rochefoucauld'nun 1664'te *Réflexions ou Sentences et maximes morales* başlığıyla ve yazar adı olmaksızın yayımlanan metni. Bu özdeyişler, çağdaşlarını genellikle kızdırmış ve La Rochefoucauld, bencillikten başka bir şeye inanmamakla suçlanmıştı. Gerçekteyse, La Rochefoucauld, hemen karşılık gören iyilikleri, insanı anında üne ve servete kavuşturan erdemleri, acımasızca kınar. Çıkar gütmeyen bir erdemin var olabileceğini kabul etmekle birlikte, bunun çok nadir olduğunu da vurgular. Böylece de insanoğlunun maskesini düşürmüş olur. Bununla birlikte anlatılamayacak olanın tanımlanmasını tanrıbilimcilere bırakarak, kendini bir ahlakçı olarak ortaya koyar ve psikolojik bir soruşturmayla etkinlik alanını sınırlar. Başkasını sevmek ile kendini sevmek, beğenmek ile kendini beğenmek arasındaki kaypak ilişkileri somut örneklerle açıklamak için düzenlediği özdeyişler yer yer öylesine çelişkilidir ki, bunları kolaylıkla tersine çevirebilirsiniz. Böylece insan bilinci yarı karanlık bir ortam içindedir: her insan kendini daha iyi tanımak ve toplum içinde kendi değerini ve yerini saptamak için bu yarı karanlığı dikkatle incelemek zorundadır. Ve bunu yaparken de, Tanrı'nın "iyilik gösterileri"ni değil, iyiliğin özünü ödüllendireceğini unutmamalıdır.

Özdeyişler (*Aphorismoi*), Hippokrates'in yapıtı (İ.Ö. V. yy.); her satırı bir vakayı açık ve özlü bir biçimde aktaran öğütlerden oluşmuştur. Kos okulunun tıp kuramını özetleyen bu yapıt, XVIII. yy.'a kadar batı tıp okullarında ders kitabı olarak okutuluyordu.

ÖZDIŞI sıf. Dışınlı; bir şeyin özünde olmayan, o şeyin dışında kalan.

ÖZDİKENİ a. Batı ve Güney Anadolu'da yetişen dikenli, tırmanıcı, hepyeşil saparna türü (*Smilax aspera*). Körpe sürgünleri ilkbaharda toplanır, demet halinde pazarlarda satılır ve sebze olarak kullanılır. Haşlandıktan sonra yumurta ile pişirilerek yenir. Yöresel olarak *silcan* ya da *sircan* adıyla da anılır.

ÖZDİL, esk. **Uzmesehor,** Trabzon'un Yomra ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 008 nuf. (1990). Belediye.

Fahri Özdilek

ÖZDİLEK (Fahri), türk asker, siyaset adamı (Bursa 1898). Harbiye'yi bitirdikten (1916) sonra Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. 1935'te Harp akademisi'nden mezun oldu. Orgeneralliğe kadar yükseldi. 1. Ordu ve İstanbul sıkıyönetim komutanıyken 27 Mayıs 1960 devrimi'ni gerçekleştiren Milli birlik komitesi'nin İstanbul başkanlığını yaptı. Milli savunma bakanlığı, Başbakan yardımcılığı, Devlet bakanlığı (1960-1961) görevlerinde bulundu. 1961-1980 arasında tabii üye ve Milli birlik grubu başkanı olarak Cumhuriyet senatosu'nda yer aldı. 1983 seçimlerinde HP'den Konya milletvekili seçildi (1983-1987).

ÖZDİYALİZ a. Nefrol. Hastaya hemodiyaliz seanslarını evde kendi kendine sürdürme olanağı veren böbrekdışı idrar süzme yöntemi. (Eşanl. OTODİYALİZ.)

ÖZDOĞAN (İhsan), türk jeofizikçi (Kastamonu 1913). Nancy Üniversitesi'nde fizik-kimya lisansı yaptı (1937). 1951-1953 yıllarında Paris Jeofizik enstitüsü'nde jeofizik öğrenimi gördü ve yurda dönüşünde Fen fakültesi'nde kurulan Jeofizik bölümü'nde görevlendirildi. 1960'ta profesör oldu. Türkiye Jeofizikçiler derneği'nin ve İstanbul Üniversitesi yerbilimleri fakültesi'nin kurulmasında katkıları oldu; ülkemizde ilk kez bir iyonosfer araştırma istasyonu kurarak özellikle bu konuda çalıştı; 1962 ve 1967 yılları arasında iyonosfer ile ilgili 3 projeyi yönetti. Başlıca yapıtları: *İstanbul iyonosferinin E_s tabakasının incelenmesi* (1962); *Magnetik değişmeler ve iyonosfer olayları ile ilişkileri* (1965); *İstanbul'da sporadik E tabakasının incelenmesi* (1967), *Arz magnetizması* (başka araştırmacılarla birlikte, 1986).

Nüvit Özdoğru

ÖZDOĞRU (Nüvit), türk tiyatro oyuncusu yönetmeni ve çevirmen (İstanbul 1925). Ortaöğrenimini Robert kolej'de tamamladı. Yükseköğrenimini Washington ve Wisconsin üniversiteleri tiyatro bölümünde yaptı (1950-1957); çeşitli piyeslerde ve radyo programlarında rol aldı. Bu yıllarda ABD Eleştirmenler birliği'nce "yılın en iyi karakter oyuncusu"na verilen ödülleri üç kez kazandı. *Yaramaz çocuk* piyesiyle İstanbul Şehir tiyatrosu'na girdi (1959) ve emekliye ayrıldığı 1982 yılına değin burada çalıştı. İngilizceden birçok oyunu türkçeye (*Issız topraklar* [Ankara Sanatsevenler derneği ödülü, 1976], *Bir daha oyna* [Avni Dilligil ödülü, 1978], *Kadife çiçekleri* [Ankara Sanat kurumu ödülü, 1983], *Amadeus* [Avni Dilligil ödülü, 1984], vb.), Haldun Taner'in *Keşanlı Ali destanı*, Ahmet Kutsi Tecer'in *Köşebaşı*, Necati Cumalı'nın *Susuz yaz* oyunlarını ingilizceye çevirdi. Ayrıca birçok türk sinema ve TV filmiyle (*İttihat ve Terakki*, *Yorgun savaşçı*, *Uç İstanbul*, *Gecenin öteki yüzü* vb.) bazı yabancı filmlerde (*Joshua Then and Now*, *Anne Trister* vb.) de kendi sesiyle oynadı.

ÖZDOĞRULAMALI sıf. Bilş. ve Telekom. *Özdoğrulamalı kod,* her işaretin, birtakım kurallara uygun olmasını sağlayan fazlalıklı kod; bir işaret öğesinin rastlantısal olarak bir başkasıyla yer değiştirmesinden kaynaklanan ve bu kurallara uymayan her tür sapma, otomatik olarak algılanabilir.

ÖZDONATIM a. Bir işletmenin kendisi için ve kendi hesabına gerçekleştirdiği donatım malları ve büyük bakım işleri üretimi.

ÖZDÖLLENME a. Biyol. Aynı bireyin (hayvan) ya da çiçeğin (botanikçilerin dilinde) ürettiği farklı eşeydeki iki öğenin (gametler) birleşmesi. (Eşanl. OTOGAMİ.)
—ANSİKL. Suyun kalıtsal yapısını yenilemeyen özdöllenmeye doğada sık rastlanmaz. Ya yalnız yaşayan asalak hayvanlarda (tenya) ve çiçeklerini hiç açmayan bitkilerde (çırçırotu, kleistogam menekşe) ya da amberparis gibi çevreye özgül uyum sağlamış türlerde görülür. Çok ender olarak erkek ve dişi organları aynı zamanda olgunlaşan erdişi türlerde de özdöllenme olabilir, ama olması gerekli değildir. Aynı bitkinin iki değişik çiçeği arasında olan birleşme özdöllenme sayılmaz: ona kendi kendini dölleme denir.

Çetin Özek

ÖZDÜZELTİCİ sıf. Bilş. Kodlanmış bir bilginin iletiminden ya da işlenmesinden sonra, elde edilen bilginin doğru olup olmadığını belirlemeye olanak veren bir kodlama yöntemi için kulanılır. (Bir hata sözkonusu olduğunda, yöntem, seçilen özdüzeltici sistemin verimine ve karmaşıklığına bağlı olarak bir incelemeden sonra bir ya da birçok hatayı algılamaya, yerini saptamaya ve düzeltmeye olanak verir.)

ÖZDÜZENLENME a. Fizyol. Kendi kendini ayarlayabilen bir işlevin karakteri. (Örneğin atardamar basıncının özdüzenlenmesi durumunda, büyük atardamarlardaki, bunların çıkış yerine yakın yerlerde meydana gelen bir tansiyon yüksekliği ya da düşüklüğü, ödünleyici refleksler yaratan reflekslere neden olur.)
—Biyol. *Kromozom özdüzenlenmesi,* ikincil dereceden ovosit bir kutup yuvarını sağurup geri almak suretiyle haploit yumurtanın, öz kromozom stokunu bir misli artırarak diploitlik kazanmasını sağlayan süreç. (Olay diploit bir embriyonun döllenmesiz gelişimini sağlar.)

ÖZE sıf. Fels. Yalnız bir birey ya da türde görülen, aynı cinsin başka birey ya da türünde rastlanmayan. (*Has, özgü* de denir.)

Özegemen'in bir yapıtı

ÖZEGEMEN (Cihat), türk ressam (İstanbul 1920). Devlet güzel sanatlar akademisi mimarlık, ayrıca resim bölümlerini bitirdi (1946). 1955'ten başlayarak çeşitli karma sergilere katıldı ve kişisel sergiler açtı. André Breton'un etkisiyle gerçeküstücü bir sanat anlayışına yöneldi. Özellikle Dali'nin etkisinde kaldı ve "Geçmişin bilinçaltına yuvalanmış olaylarının bugünkü olaylarla ortaya çıkması" doğrultusunda geçmişle geleceği yeniden kurgulamayı denedi. Gerçeküstücülüğü devrimci bir olay olarak gören sanatçı, "Her şeyin temel taşı resimdir" görüşünü savunur.

ÖZEĞİTİM a. **1.** Bir kimsenin genel ya da özel bir alanda kendi kendini yetiştirip geliştirmesi. **—2.** Öğrenci etkinliğine önem veren, öğretmen ağırlıklı ve okulla sınırlı geleneksel eğitim yerine öğrencinin çeşitli kaynaklardan gerekli bilgileri sağlayarak kendi kendini yetiştirmesi ilkesini benimseyen eğitim anlayışı.

ÖZEĞRİ a. Elektron. Tranzistor gibi etkin bir öğenin çıkış ağında, öğenin uçlarındaki gerilimi, öğeden geçen akıma bağlayan noktaların geometrik yeri.
—Elektrotekn. *Boşta çalışma özeğrisi,* belirli bir dönme hızı için, bir makinenin boştaki gerilimini uyarma akımına bağlı olarak gösteren eğri. ‖ *Dış özeğri,* özel çalışma koşullarında, bir üretecin yükteki gerilimini, üretilen akıma bağlı olarak gösteren eğri. (Eşanl. KARAKTERİSTİK.)

ÖZEK a. **1.** Bir şeyin, bir yerin ortası, merkezi. **—2.** *Yörs.* Arabalarda ön ve arka dingili birbirine bağlayan ağaç direk (*özek ağacı* da denir.) **—3.** *Özek demiri,* özek ağacını arabaya bağlayan demir.
—Bot. Sapta ve kökte merkez silindirin ekseninde yer alan, genellikle klorofilsiz büyük hücreli gevşek bir parankimayla dolu öz bölgesi. (Özek soğurulup ortadan kalkarak yerini bir boşluğa [özek kanalı] bırakabilir; daha başka durumlarda, yedek besin maddeleriyle yüklenmiş olabilir [şekerkamışı-sakkaroz; patates-nişasta; yıldızçiçeği-inülin; kaktüs-su]. Aynı cinsten parankimaması bir doku, sapın ya da kökün içindeki komşu iki iletim demetini yarılamasına ayırabilir [öz ışınları]. Sapların ve köklerin özeği uca yakın ortadaki bir sürgendokudan doğar. Yaşlı köklerin özeği çoğunlukla sertleşmiştir.)
—İnş. *Merdiven özeği,* SEREN'in eşanlamlısı.

ÖZEK (Ömer), türk hekim (İstanbul 1902 - *ay. y.* 1986). İstanbul Askeri tıbbiye okulu'nu bitirdi (1923). Çeşitli askeri birliklerde ve hastanelerde çalıştı. Mikrobiyoloji ve parazitoloji enstitüsü'nde ihtisas yaptı. Aynı enstitüde doçent (1940) ve profesör (1949) oldu. Mikrobiyoloji ve parazitoloji alanında yaptığı araştırmaları ve incelemeleriyle tanındı; özellikle salmonella (bir tür bağırsak enfeksiyonu) alanındaki çalışmalarıyla dünya tıp literatürüne geçti. 1973'te emekli oldu. Türk halk hekimliği konusunda da çalışmaları vardır.

ÖZEK (Çetin), türk hukukçu (Çorum 1934). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1956). Aynı fakültenin Ceza hukuku kürsüsü'nde asistan (1956), doçent (1965) ve profesör (1974) oldu. 1983'te emekliye ayrıldı. Başlıca yapıtları: *Türkiye'de laiklik* (1961), *Direnen faşizm* (1965), *Siyasal iktidar düzeni ve fonksiyonları aleyhine cürümler* (1965), *Türkiye'de gerici akımlar* (1967), *TCK 141 ve 142* (1968), *İşçi sınıfı ve grev* (1969), *Faşizm ve devrimci halk cephesi* (1970), *Devlet başkanına karşı suçlar* (1970), *Basın suçlarında ceza sorumluluğu* (1972), *Devlete karşı suçlar* (1974), *Türk basın hukuku* (1978), *Din ve devlet* (1982).

ÖZEKDOKU a. Bot. PARANKİMA'nın eşanlamlısı.
—Zool. Yassısolucanlar ve *Nemertes*'ler gibi sölomsuz triploblastik hayvanlarda bulunan mezoderm kökenli, içorganlar arası maddelerle dolu bağdokusu.

ÖZEKLİ sıf. Ceb. *Özekli içyapı uygulaması,* bir ek kabul eden ve bu eke eşit olan içyapı uygulaması ($f = f^*$). ‖ *Özekli ikili doğrusal* ya da *birbuçuk doğrusal biçim,* kendi ekine eşit ikili doğrusal ya da birbuçuk doğrusal biçim. ‖ *Ters özekli içyapı uygulaması,* bir ek içyapı uygulaması kabul eden ve bunun ters işaretlisine eşit olan içyapı uygulaması. (Eşanl. TERS HERMİTE İÇYAPI UYGULAMASI.) ‖ *Ters özekli ikili doğrusal biçim,* kendi ek ikili doğrusal biçimine eşit olan ikili doğrusal biçim. (Eşanl. TERS HERMİTE BİRBUÇUK DOĞRUSAL BİÇİMİ.)

ÖZEL sıf. **1.** Bir kimsenin kendisini, kişisel yaşamını ilgilendiren şey için kullanılır; kişisel: *Bir kimsenin özel yaşamı, özel mektupları.* **—2.** Özellikle bir kimseye, bir şeye ait olan, ona ayrılmış bulunan bir şey için kullanılır; hususi: *Şirketin arabasını değil, kendi özel arabasını kullanır* **—3.** Herkesi ilgilendirmeyen, tanıksız, her türlü resmi ortam dışında yapılan bir şey için kullanılır: *Özel bir görüşme.* **—4.** Herkese açık olmayan, birkaç kişiye ya da bir gruba özgü şey için kullanılır: *Özel bir toplantı yapmak. Bir filmin özel gösterimi.* **—5.** Özellikle bir kimseye, bir gruba ait olan, onları ilgilendiren bir şey için kullanılır: *Özel mülk. Özel yol. Özel giriş.* **—6.** Doğrudan devlete, devlet yönetimine, bütçesine bağlı olmayan bir şey için, KAMUSAL ya da RESMİ'ye karşıt olarak kullanılır: *Özel sektörde çalışmak. Özel okul, özel klinik.* **—7.** Topluluk ve devlete karşıt olarak bireye ilişkin olan şey için kullanılır: *Özel çıkarları korumak.* **—8.** Kamu sektörü dışında ya da ona karşıt olarak, kişilerce sürdürülen ve serbest meslekler çerçevesinde yer alan bir etkinlik, bir iş; bu etkinliğe bağlı şey için kullanılır: *Bir doktorun özel hastaları. Özel dedektif.* **—9.** Herhangi bir özelliğiyle ayırt edilen, kendine özgü birtakım özellikleri bulunan bir şey, bir kimse için kullanılır: *Bu çok özel bir durum.* **—10.** En üst dereceye vardırılan bir çaba için kullanılır: *Bir ayrıntıya özel bir dikkat göstermek.* **—11.** GENEL'e karşıt olarak, belirlenmiş, kesinlik kazanmış, sınırları çizilmiş bir şey için kullanılır: *Özel anlamlı sözcükler.* **—12.** Bir kimseye, bir şeye özgü, özellikle o kimsede, o şeyde görülen, gözlenen bir şey için kullanılır: *Bu çiçeğin özel bir kokusu var.* **—13.** Belli bir kategoriye özgü, belirli bir amaca, sonuca yönelik şey için kullanılır: *Özel bir eğitim gerektiren çalışmalar.* **—14.** Apayrı bir nitelik taşıyan, olağandışı koşullara uygun olan şey için kullanılır: *Özel yetkiler istemek. Özel bir lütuf görmek.* **—15.** Ortak olmayan, ölçülerin dışına çıkan, sıradan sayılmayan şey için kullanılır: *Çok özel bir seyirci topluluğuna seslenen bir tiyatro.* **—16.** *Özel ders,* öğretmen tarafından tek bir öğrenciye ya da küçük bir gruba verilen ders. ‖ *Özel sayı,* bir süreli yayının herhangi bir konuya ayrılan sayısı: *Türk dili dergisi halk edebiyatı özel sayısı.*
—Anayas. huk. *Özel hayatın gizliliği,* her insanın özel hayatını gizli tutma konusunda hak sahibi olması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ask. *Özel çağrı,* özel harekât planlarına dahil birlik ve kurumların sefer kadrolarını bütünlemek üzere yedek personelin hizmete alınması amacıyla yapılan çağrı. ‖ *Özel emir,* yalnızca bir kişiyi ya da bir birliği ilgilendiren emir. ‖ *Özel görev,* silahlı kuvvetlerde özel olarak oluşturulmuş birlik ve kuruluşlarca yapılabilecek taktik ve teknik görevler için kullanılan deyim. ‖ *Özel görev birliği,* Birinci Dünya savaşı'nda ve İkinci Dünya savaşı'nın başında, genellikle serbest birlikler olarak toplanan ve daha sonra komandolara verilen çok tehlikeli ya da özel görevleri üstlenen hafif savaş birlikleri. ‖ *Özel görev kuvveti,* belirli bir taktik görevin yerine getirilmesi amacıyla tek bir komutanın emri altına giren, farklı müfreze, birlik ya da sınıflara mensup elemanların bir araya gelmesiyle olu-

şan kuvvet. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Özel hallerde muharebe,* harekât bölgesi koşullarına (doğal ya da yapay) göre uygulanacak özel yöntemler ve birlikler kullanılarak girişilen harekât. (Yerleşim bölgelerinde, tahkimli yerlerde, nehir boylarında, ormanlık bölgelerde, çöllerde, dağlık yerlerde, karla kaplı bölgelerde yürütülen muharebeler bu tür harekâta örnektir. Bu harekâtın yürütülmesinde özel olarak donatılmış ve eğitilmiş birliklere gereksinim duyulur.) || *Özel harekât,* bölgenin koşullarına uygun olarak donatılmış birlikler tarafından yapılacak harekâta verilen ad. || *Özel harp,* gayri nizamı harp de dahil olmak üzere, psikolojik harp ve ayaklanmaya karşı koyma (istikrar harekâtı) ile ilgili askeri ya da askeri olmayan çeşitli etkinliklerin tümüne verilen ad. || *Özel karargâh,* bir komutanlık karargâhının, genel karargâh çalışmaları dışındaki hizmetleri yürütmek amacıyla görevlendirilmiş özel bölümüne verilen ad.

—Bank. *Özel kredi,* bankaların özel kişilere (gerçek ya da tüzel) açtıkları kredi.

—Basın. Yayın hakkı, belli bir süre için tek bir yayın organına ait olan bir haber, bir metin için söylenir. || *Özel muhabir,* hesabına çalıştığı gazete tarafından, önemli bir olayın meydana geldiği yere gönderilerek, yerinde haber toplamakla görevlendirilmiş gazeteci. || *Özel sayı,* bir derginin belirli bir konudaki yazıların derlendiği sayısı. Önemli olaylar (Çanakkale savaşı), yıldönümleri (Namık Kemal'in ölümünün 100. yıldönümü), çalışma alanları (eğitim), kurumlar, kuruluşlar (ordu) vb., özel sayıların içeriğini oluşturur. (Eskiden *nüsha-i mümtaze* denirdi.)

—Ceb. $\mathbb{C}$ *karmaşık sayılar cismi üzerindeki sonlu* n *boyutu sıfır olmayan bir* E *vektör uzayı üzerinde, yoz olmayan bir Hermite biçiminin özel birim grubu,* U (Q) birim grubundan, modülü 1 olan karmaşık sayıların $\mathbb{U}$ çarpma grubu üzerine tanımlı, E nin her birim özyapı uygulamasına bunun determinantını eşlik ettiren benzeryapı uygulamasının çekirdeği. [Bu çekirdek SU(Q) ya da SU(*n*, $\mathbb{C}$) ile gösterilir.] || *Değişmeli bir* K *cismi üzerinde sonlu* n *boyutu sıfır olmayan bir* E *vektör uzayı üzerinde, yoz olmayan bir* Q *ikilenik biçiminin özel dikgen grubu,* O(Q) dikgen grubundan K* çarpma grubunun $\{-1, 1\}$ altgrubu üzerine tanımlanmış, E nin bir dikgen özyapı uygulamasına bunun determinantını eşlik ettiren benzeryapı uygulamasının çekirdeği. [Bu çekirdek SO(Q) ya da SO(*n*.K) ile gösterilir.] || *Değişmeli bir* K *cismi üzerinde, sonlu* n *boyutu sıfır olmayan bir* E *vektör uzayının özel doğrusal grubu,* E nin GL(E) doğrusal grubundan K* çarpma grubu içine tanımlanmış, bir *f* özyapı uygulamasına bunun determinantını eşlik ettiren benzeryapı uygulamasının çekirdeği. [Dolayısıyla bu E nin, determinantı 1 olan özyapı uygulamalarının kümesidir. Bu küme SL(E) ya da SL(*n*, K) ile gösterilir; buna BİRMODÜLLÜ GRUP da denir.]

—Dilbil. *Özel ad,* cins adının tersine, bir tek varlık ya da nesneyi belirten adın altkategorisi (örn. *Ali, Ankara*). || *Özel dil,* bireyin içinde bulunduğu sınıf, yaş, meslek tarafından belirlenen dil. (Örn.: gemici dili [alabanda, siya, baştan kara vb. sözcükleri], basın dili [kadrat, kolon, prova, basıla vb. sözcükleri].) [Eşanl. GRUP DİLİ.]

—Eğit. *Özel eğitim* → EĞİTİM. || *Özel eğitim sınıfı* → EĞİTİM. || *Özel okul,* özel olarak öğrenim yapan okul. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hematol. *Özel antijen,* bazı ailelerde bulunan ve bilinen alyuvar kan grupları sisteminden tamamen bağımsız olan alyuvar antijeni. (Özel antijenler pek çoktur.)

—Huk. *Özel af* → AF. || *Özel hukuk* → HUKUK. || *Özel idare* → İL* ÖZEL İDARESİ. || *Özel kalem müdürlüğü,* bir bakanlıkta, bakanın resmi ve özel yazışmalarını her türlü protokol ve tören işlerini düzenleyen ve öteki kuruluşlarla işbirliğini sağlayan müdürlük. || *Özel mahkeme,* belirli dava ve uyuşmazlıkların çözümü için özel yasayla kurulmuş mahkeme. (Özel mahkemelerin baktıkları işler, kişiler ya da konular bakımından sınırlandırılmıştır. Çocuk mahkemeleri, iş mahkemeleri, tapulama mahkemeleri gibi.) || *Özel mülkiyet,* özel hukuk kişilerinin (tüzel ya da gerçek kişi) bir eşya üzerindeki mülkiyeti. (→ MÜLKİYET.)

—İkt. *Özel dış kredi,* hükümetlerin, gerçek ve tüzel kişilerin kısa ya da uzun vadeli sermaye gereksinimlerini karşılamak amacıyla uluslararası sermaye piyasalarından sağladıkları ticari nitelikli kredi. (Bu tür borçlanmalar, genellikle hükümetlere yardım niteliğinde verilen düşük faizli, uzun vadeli kredilerden farklı olarak normal faiz oranları üzerinden yapılmakta ve geri ödeme süreleri sıkı bir plana bağlanmaktadır.) || *Özel girişim,* özel kesim tarafından mal ya da hizmet üretmek ve kâr sağlamak amacıyla emek ve sermaye gibi üretim etmenlerini bir araya getirerek örgütleyen ekonomik amaçlı kuruluşlara verilen ad. (→ İŞLETME*.) || *Özel sektör* → ÖZEL KESİM* || *Özel ticaret,* iç tüketime yönelik dışalımla yabancı ülkelere yapılan ulusal kökenli dışsatımın tümü. (Böylece, transit mallar, özel ticaretin dışında kalır. Gümrükler, yalnızca özel ticaret üzerinde çalışırlar, ama birçok ülkenin mevzuatı, *özel ticaret* ile *genel ticaret* arasında ayrım yapılmasını çoğu zaman güçleştirir.) || *Özel yatırım,* belirli bir ülkede ve dönemde, özel mülkıyete ait üretim araçlarına, konut ve sanayi yapılarına, mal stokuna, yapılan ilaveler.

—Kamu mal. *Özel bütçe,* Muhasebei umumiye k.'na göre, yerel gider ve gelirleri kapsayan bütçe. (Yerel yönetimleri oluşturan belediyelerin, il özel idarelerinin ve köylerin bütçeleri özel bütçe kapsamına girmektedir. Ancak, uygulamada bu bütçelerdeki giderler büyük ölçüde yerel kaldığı halde, gelirlerin önemli bölümü devlet gelirlerinden karşılanmaktadır. Özel bütçeler, öncelikle kendi özel yasalarından [İl özel idaresi kanunu, Belediye kanunu] özel hükümlere göre, böyle bir hüküm yoksa, Muhasebei umumiye k. hükümlerine göre düzenlenir.)

—Postc. *Özel damga,* anma pulu çıkarılmamış bazı önemli olaylar için belirli günlerde ve olaylarla ilgili yerlerde geçerlikte bulunan herhangi bir posta pulunu ya da anma blokunu iptal etmek için yaptırılan tarih damgası. (Bu damgaların üzerinde olayla ilgili yazı ve motifler bulunur.) || *Özel gün zarfı,* üzerine yapıştırılan pula özel bir flatelik damga basılan, damgayla ilgili yazı ve motifler taşıyan özel zarf. || *Özel ulak,* dağıtıcıların, posta gönderilerini (mektup, koli, havale, tebligat) genel dağıtımı beklemeden alıcıya adresinde teslim etmelerine ilişkin posta hizmeti. (Bu hizmet bir kere yapılır. Adresinde bulunamayan alıcı, PTT işyerine çağrılarak gönderisi teslim edilir. Acele posta servisi [APS], bir özel ulaktır.)

—Telekom. *Özel devre,* KİRALIK* DEVRE' nin eşanlamlısı. || *Özel hat,* tek ve özel bir abone numarasıyla erişilebilen abone hattı.

—Uluslarar. ikt. *Özel çekiş hakları,* ödeme dengelerindeki açığı kapatabilmeleri için, Uluslararası para fonu (İMF) tarafından devletlere, kotalarıyla orantılı olarak verilen krediler.

—Verg. huk. *Özel beyanname,* Kurumlar vergisi k.'na göre, dar yükümlülüğe giren yabancı kurumların, vergiye tabi kazançlarının, değer artışı kazancı ile arızi kazançlardan ibaret bulunduğu durumlarda vergi dairelerine vermek zorunda oldukları beyanname. (Yabancı kurum ya da Türkiye'de onun adına hareket eden kimse, bu tür kazançları elde ediliş tarihinden başlayarak 15 gün içinde vergi dairesine bildirmekle yükümlüdür.) || *Özel indirim,* Türk gelir vergisi k.'na göre, gelir vergisi yükümlülerinin tümüne uygulanan genel indirimden başka, ücret yoluyla gelir elde edenlere ayrıca uygulanan indirim. (Özel indirim günde 200, ayda 6 000, yılda 72 000 TL'dir. Bakanlar kurulu özel indirim tutarlarını 15 katına kadar artırmaya yetkilidir. Bu yetki, kalkınma planı ve yıllık programlarca özel önem taşıdığı belirtilen kesimlerle kalkınmada öncelikli bölgelerde fiilen çalışanların ücretleri için farklı özel indirim tutarları saptamak biçiminde de kullanılabilir.)

◆ a. **1.** Bir bütünün tek bir öğesini oluşturan şey: *Bu sorun özelden genele gidilerek çözülebilir.* **—2.** Özel olarak, yüzyüze, başka kimse olmadan: *Sizinle özel olarak görüşmeliyim;* özellikle, bilhassa: *Bu konuya özel olarak değindi;* ayrıca: *Özel olarak belirtmem gerekirse.*

—ANSİKL. Anayas. huk. Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Adli soruşturma ve kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar dışında, özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. Yasanın açıkça gösterdiği durumlarda, usulüne göre verilmiş bir hâkim kararı olmadıkça, gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda da yasayla yetkili kılınan bir makamın emri bulunmadıkça, kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz, bunlara elkonulamaz (Anayasa md. 20).

—Ask. Daha birinci Dünya savaşı'nda, büyük taktik birliklerin (tümen ya da tugay) bünyesinde, görev ve koşulların büyük bir çeşitlilik göstermesine bağlı olarak, daha esnek birlikler ortaya çıktı. Geçici olarak oluşturulan, kendi olanaklarının yanı sıra öteki birliklerin olanaklarından da yararlanan ve çoğu zaman farklı sınıflara mensup birliklerden meydana gelen bu kuvvetin komutası albay rütbesinde bir komutana veriliyordu. İkinci Dünya savaşı'nda Amerikalılar, zırhlıların *(combat command)* ya da piyadenin *(combat team)* ağırlıkta olduğu özel görev kuvvetleri kurdular.

—Eğit. 1925'te çıkarılan Maarifi umumiye yasası'nda özel okullarla ilgili hükümlere yer verildi. 1965 tarih ve 625 sayılı Özel öğretim kurumları yasası'yla bu tür okullar yeni bir yönetmeliğe bağlandı. Ayrıca, özel yüksekokullar da açılmaya başladı. 1965-1970 arası Türkiye'de 37 özel yüksekokul kuruldu. Ancak, Anayasa mahkemesi özel yüksekokul açılmasının Anayasa'ya aykırı olduğuna karar verince özel okullar İzmir'de Ege üniversitesi'ne, öteki illerde de İktisadi ve ticari ilimler akademileri ile Mimarlık akademilerine bağlandı (1971). 1982 Anayasası, vakıfların yükseköğretim okulları açabilmelerine izin verdi. Yükseköğretim kurulu tarafından hazırlanan Vakıf yükseköğretim kurumları yönetmeliği (1985) uyarınca özel Bilkent üniversitesi öğretime açıldı (1986). 1983 tarih ve 2843 sayılı yasa ile 625 sayılı yasanın bazı maddeleri değiştirildi ve özel okullar "TC uyruklu gerçek kişiler, özel hukuk tüzel kişileri ya da özel hukuk hükümlerine göre yönetilen tüzel kişiler tarafından açılan okulöncesi eğitimi, ilköğretim, ortaöğretim kurumları, bu düzeyde haberleşme ile öğretim yapan kuruluşlar vb. ile yabancılar tarafından önceden açılmış olan özel öğretim kurumları" olarak tanımlandı. Yasada ayrıca özel öğretim kurumlarının eğitim, öğretim, yönetim, denetim ve gözetimi ile ilgili hükümlere de yer verildi. Özel okul açmak için gereken izin Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı'ndan alınır. Kalkınmada öncelikli yörelerde özel mesleki teknik okullara öncelik tanınır. Resmi benzeri bulunmayan, resmi benzeri deneme aşamasında olan okullar, askeri ve dinsel eğitim-öğretim yapan ve emniyet örgütüne bağlı okulların benzeri özel öğretim kurumları açılamaz. Yeni yasaya göre yabancı uyruklu gerçek ve tüzel kişiler Türkiye'de kendi adlarına ya da TC uyruklu gerçek ve tüzel kişiler adına yeni özel öğretim kurumu açamazlar.

1992'de Türkiye'de, 749 özel türk okulunda 142 287, 83 azınlık okulunda 6 005, 35 özel yabancı okulda 10 759 ve 2 özel uluslararası okulda 470 öğrenci öğrenim görmekteydi. Özel türk liselerinin büyük

bölümü ile özel yabancı liseler, merkezi sistemle yapılan giriş sınavı ile öğrenci alır. 1993'te özel okullara alınacak 8 260 öğrenci için yapılan kolejlere giriş sınavına yakş. 18 000 öğrenci başvurmuştur.

ÖZEL (İsmet), türk şair, yazar (Kayseri 1944). Siyasal bilgiler fakültesi'nde yarıda bıraktığı öğrenimini Hacettepe Üniversite'si fransız dili ve edebiyatı bölümü'nde tamamladı (1977). İkinci yeni akımının etkisindeki şiiri (*Geceleyin bir koşu,* 1966) toplumsal sorunlara marxçı yaklaşımla eğildi (*Evet isyan,* 1969); sonra sanatını islamcı görüş besledi (*Cinayetler kitabı,* 1975). Denemeleri *Şiir okuma kılavuzu* (1980), *Zor zamanda konuşmak* (1984), *Taşları yemek yasak* (1985), *Bakanlar ve Görenler* (1985), *Faydasız yazılar* (1986), *Waldo sen neden burada değilsin?* (1988) vb. kitaplarındadır.

Özel Amerikan Robert lisesi → ROBERT LİSESİ.

Özel Darüşşafaka lisesi, İstanbul'da öksüz ve yetim çocukların eğitimini sağlamak amacıyla açılan ilk parasız yatılı lise.

Cemiyet-i tedrisiye-i islamiye tarafından 1863'te padişah fermanı ile kuruldu. Amacı, Kapalıçarşı'daki esnaf çocuklarını eğitmekti. Kuruluşta Ziya Paşa etkin rol oynadı. Aksaray'daki Ebubekir mektebi'nde de okulun bir şubesi açıldı. Okullar bir ara maarif nazırlarından Münif Paşa tarafından kapatıldıysa da birkaç yıl sonra babasız çocukların eğitimini sağlamak amacıyla Fatih'te Darüşşafakatülislamiye adlı bir okul açıldı. 15 haziran 1875'te öğrenime geçen bu öğrenim kurumu ilk mezunlarını 15 temmuz 1880'de verdi. Okul, Abdülhamit II döneminde Maarif nazırlığı'na bağlandı. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra okulu bitirenlerin çabalarıyla Darüşşafaka yeniden bağımsız bir statü kazandı ve bu tarihten başlayarak hızlı ve kapsamlı bir gelişme gösterdi.

Okul, günümüzde (1989) Darüşşafaka cemiyeti tarafından yönetilmekte, geliri ise dernek üyelerinin ödentileri ve çeşitli bağışlardan sağlanmaktadır.

Darüşşafaka lisesi'nin öğretim dili 1953 yılından bu yana ingilizcedir. 1992-1993 öğretim yılında okulda 191'i kız, 373'ü erkek olmak üzere, toplam 564 öğrenci eğitim görüyordu.

Özel Notre Dame de Sion fransız kız lisesi → NOTRE DAME DE SION.

Özel St Benoit fransız lisesi → ST BENOIT FRANSIZ LİSESİ.

Özel St Georg Avusturya Kız lisesi → ST GEORG AVUSTURYA KIZ LİSESİ.

Özel St Georg Avusturya Ticaret okulu → ST GEORG AVUSTURYA LİSESİ VE TİCARET OKULU.

Özel St Joseph fransız lisesi → ST JOSEPH FRANSIZ LİSESİ.

Özel St Joseph fransız ortaokulu → ST JOSEPH FRANSIZ ORTAOKULU.

Özel St Michel fransız lisesi → ST MİCHEL FRANSIZ LİSESİ.

Özel Ste Pulchérie fransız kız ortaokulu → STE PULCHÉRIE FRANSIZ KIZ ORTAOKULU.

Özel Tarsus amerikan lisesi → TARSUS AMERİKAN LİSESİ.

Özel terakki vakfı → ŞİŞLİ TERAKKİ LİSESİ.

Özel Tevfik Fikret lisesi → TEVFİK FİKRET LİSESİ.

Özel Üsküdar amerikan kız lisesi → ÜSKÜDAR AMERİKAN KIZ LİSESİ.

ÖZELADBİLİM a. Dilbil. Özel adların kökenini inceleyen sözlükbilim dalı. (İnsanadları bilimi ve yeradıbilim* gibi türleri vardır) [Eşanl. ONOMASTİK.]

ÖZELCİ a. Huk. Özel hukuk alanında uzman olan kişi.

ÖZELEŞTİRİ a. **1.** Bir siyasi partinin, bir militanın, savunduğu ideoloji ve bunun gerektirdiği pratiğe göre kendi davranışı üzerindeki yargısı. (Komünist partilerde eleştiri ve özeleştiri merkeziyetçiliğin temelidir.) [Eşanl. OTOKRİTİK.] **—2.** Bir kimsenin kendi davranışlarını değerlendirmesi, kendisiyle hesaplaşması. **—3.** *Özeleştirisini yapmak,* yanılgılarını kabul etmek.

ÖZELGE a. Bir kimsenin sahip olduğu gayrimenkul mal, mülk.

ÖZELİK a. Fels. Herhangi bir durumu gösterebilme yeteneği. (*Hassa* da denir.)

ÖZELLEŞME a. Özelleşmek eylemi.

ÖZELLEŞMEK gçz. f. Bir şey sözkonusuyken, özel bir duruma gelmek.

◆ **özelleştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (soyut) özelleştirmek,* onu belli bir kimseyle, toplulukla vb. ilişkili kılmak, onunla bağlantılı olarak ele almak: *Meseleyi bu kadar özelleştirmemeliydin.* **—2.** *Bir kuruluşu, kurumu vb. özelleştirmek,* onun mülkiyetini özel girişime devretmek.

ÖZELLEŞTİRME a. Kamu mal. Kamu kesimine ait bir işletmeyi ya da bir etkinliği özel kesime devretmek: *Kamu iktisadi kuruluşlarını özelleştirme.*

—ANSİKL. Kamu mal. Özelleştirme dar anlamda KİT'lerin (Kamu iktisadi teşebbüsleri) özel kesime devri, satışı ve kiralanması, yani mülkiyet ve yönetimlerinin değişik yöntemlerle özel kesime aktarılması biçiminde anlaşılmaktadır. Geniş anlamda özelleştirmeyse, kamu kesimi etkinliklerinin sınırlandırılmasıdır. Bu kapsam içine, yalnız KİT'lerin özel kesime bırakılması değil, başka bazı kamu kesimi ekonomik etkinlikleri de girer: örneğin, devlet tarafından üretilen paralı köprü, karayolu, eğitim, sağlık vb. hizmetlerin finansmanlarının özelleştirilmesi ya da finansmanı kamu kesimince üstlenilen bazı hizmetlerin işletme haklarının özel kesime ihale edilerek üretimlerinin özelleştirilmesinde olduğu gibi. Ayrıca, kamu tekellerinin çözülmesi (Türkiye'de tütün tekelinde olduğu gibi) ve bu üretim alanlarının özel kesimin rekabetine açılması da bu kapsamdadır. Günümüzde, özelleştirme denilince kamuoyunda daha çok dar anlamda özelleştirme (KİT'lerin özelleştirilmesi) anlaşılmaktadır.

Türkiye'de KİT'lerin özelleştirilmesiyle ilgili çalışmalar 1980 yılından sonra hızlandırılmış ve bu amaçla bir dizi yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir. İlki 20 şubat 1984 tarihli ve 2983 sayılı "Tasarrufların teşviki ve kamu yatırımlarının hızlandırılması hakkında kanun"dur. Daha sonra 28 mayıs 1986'da 3291 sayılı "... Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi hakkında kanun" çıkarıldı. Bu kanunları gereğince özelleştirme kapsamına alınan KİT'lerin belli başlıkları şunlardır: Sümerbank, Güven sigorta, Akdeniz sanayi ve ticaret aş, Denizcilik bankası, Erzincan Gıda maddeleri sanayi ve ticaret aş, Türkiye yapağı ve tiftik aş, Petkim petrokimya aş, Petlas lastik sanayi ve ticaret aş, Et ve balık kurumu, Orman ürünleri sanayi kurumu (Artvin, Antalya, Ayancık, Bartın, Bolu, Devrek ve Vezirköprü müesseseleri), Türkiye süt endüstrisi kurumu, Yem sanayi taş, Petrol ofisi anonim şirketi, Türkiye petrol rafinerileri aş, Türk hava yolları AO, Kömür satış ve tevzi müessesesi; Antalya, Bergama ve Manisa dokuma fabrikaları; Adıyaman, Aşkale, Bartın, Çorum, Denizli, Gaziantep, İskenderun, Ladik, Sıvas, Şanlıurfa, Trabzon, Niğde, Afyon, Ankara, Balıkesir, Pınarhisar, Söke ve Trakya çimento fabrikaları (bunların bir kısmı 1992 ve 1993 yılları arasında satıldı) vd.

ÖZELLEŞTİRMEK → ÖZELLEŞMEK.

ÖZELLİK a. **1.** Bir şeyi, bir kimseyi başka bir kimseden, başka bir şeyden ayıran özel nitelik; hususiyet: *Bir cismin fiziksel özellikleri. Mıknatısın demiri çekme özelliği. Bencillik, kişiliğinin belirgin özelliğidir. Yörenin özelliklerinden biri de iklimin ılıman olmasıdır.* **—2.** Bir şeyi, bir kimseyi benzerlerinden farklı kılan, onu sıradan olmaktan çıkaran nitelik: *Bu giysinin hiçbir özelliği yok. Onun ne özelliği var da bana değil, ona inanıyorsun?*

—Fels. *Bir şeyin temel özellikleri,* Aristoteles'e göre, bir şeyin özünden kaynaklanmakla birlikte, ona ait olmayan özellikler.

—Foto. *Özellik eğrisi,* ışığaduyarlı bir katmanın özelliklerini gösteren grafik.

—İstat. İstatistiklerin konusu olan bu topluluk bireylerinin, değişik derece ve görünümlerde sahip oldukları şey. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Siber. Herhangi bir sistem (mekanik, elektriksel, pnömatik, hidrolik vb.) için, bir nedenle (giriş büyüklüğü) bir etki (çıkış büyüklüğü) arasındaki ilişkinin ifadesi. (Bu ilişki matematiksel bir formülle, bir grafikle ya da bir değer tablosuyla gösterilebilir.) || *Antistatik özellik,* sıfırdan farklı olan statikliğin işareti, ayarlanan büyüklüğü, ayarlama yokluğundaki duruma göre ters yönde değiştirecek biçimde olan otomatik denetim özelliği. || *Astatik özellik,* yönerge değerleri karşılaştırma değerlerine eşit olmak üzere, statikliği sıfır olan ayarlama özelliği. || *Doğal özellik,* her tür ayarlama yokluğunda, bir sistemin iki büyüklük arasında kurduğu ilişkinin ifadesi. || *Otomatik denetim* ya da *ayarlama özelliği,* bir sistemin *doğal özellik*'ine karşıt olarak, bir otomatik denetim düzeneğinin etkisindeki bir giriş büyüklüğü ile bir çıkış büyüklüğü arasındaki bağıntı. || *Özayarlanırlık özelliği,* özayarlı bir sistemin doğal özelliği; ayırtedici nitelikteki büyüklük, değeri bir makinenin yüküne ya da bir aygıtın rejimine bağlı olan belirli, bağımsız bir büyüklüğe bağlı olarak verilir. || *Statik özellik,* sıfırdan farklı olan statikliğinin işareti, ayarlanan büyüklüğü, ayarlama yokluğundaki durumla aynı yönde değiştirecek biçimde olan otomatik denetim özelliği.

—Uluslarar. huk. *Özellik ilkesi,* iade edilmesi istenen suçlunun, iadeye esas olanın dışında başka bir suçtan yargılanamaması kuralı. (Suçluların iadesine ilişkin Avrupa sözleşmesi'nin 14. maddesinde yer alan bu ilkenin istisnaları da aynı maddede belirtilmiştir.)

—Zootekn. Evcil hayvanları birbirinden ayırt etmeye ve kimliklerini belirleyici kayıtları düşmeye yarayan, genellikle hayvanın donuyla ilgili özel karakter. (Bunlar en başta kulağın, baştaki işaretin, alnın, kılsız derinin ve sekilerin görünümüne dayanır.)

—ANSİKL. İstat. Bireylerin bir tek özelliği incelenirse, buna *yalın* özellik denir. Birçok özellik birlikte ele alındığında, *karmaşık* özellik sözkonusu olur. Yalın özellik ölçülebiliyorsa ya da yalnızca bir ölçekte derecelendirilebiliyorsa (ısı gibi), *nicel* özellikten söz edilir. Bunlar yapılamıyorsa, özellik, ya iki şıklı ya da daha çok olmak üzere, *nitel*'dir. Karmaşık bir özellik nicel, nitel ya da karma olabilir. Nicel özellik, bir bireyin boyu gibi *sürekli* ya da çocuk sayısı gibi *süreksiz* olabilir. Birey sayısı çok olduğunda bu ayrım kaybolur. Nitel özellik yalnızca sürekli ya da süreksiz olmakla -yani kesikli olan ya da olmayan biçimler göstermekle- kalmaz; aynı zamanda tamamlanan şıkların tümünde tek yönde gidiş yolu bulunup bulunmamasına göre, *zincirleme* olabilir ya da olmayabilir. Askeri rütbeler aşamalı olduğuna göre, rütbe, insan için zincirleme bir özelliktir. Ama ne meslek, ne sosyal sınıf, ne de milliyet zincirleme özellik değildir.

ÖZELLİKLE be. **1.** Bir öğeyi, bir ayrıntıyı, bir koşulu diğerlerinden ayırır; bilhassa: *Konserde özellikle gençler vardı. Özellikle şiirde bir gelişmeden söz edilebilir. Bu kenti özellikle böyle havalarda daha çok seviyorum.* **—2.** Bir bütünün diğer öğelerine oranla özel, ayrıcalıklı bir biçimde; özel olarak: *Meyveyi severim, özellikle de armudu.* **—3.** Her şeyden önce, özel ola-

rak: *Bu geziye sizin katılmanızı özellikle istiyoruz.*

ÖZEMEK g. f. *Yörs.* Yoğurdu, pekmezi vb. özemek, onları suyla inceltmek, sulandırmak.

ÖZEN a. **1.** Bir şeyi yapmada ve sürdürmede gösterilen titizlik; ihtimam, itina: *Özen gerektiren bir iş. Bir işi özenle yapmak. Bir giysiyi özenle yerine asmak.* **—2.** *Özen göstermek,* bir şeyin iyi olması için onu özenerek titizlikle yapmaya çalışmak: *Kılığına kıyafetine özen göstermek. Yanlışlık yapmamak için çok özen göstermeniz gerekecek.*

ÖZEN (Cahit), türk hekim (Orhangazi, Bursa, 1914). İÜ tıp fakültesi'ni bitirdi (1940). Ankara Numune hastanesi'nde akıl ve sinir hastalıkları asistanı ve patoloji anatomi uzman yardımcısı olarak çalıştı (1943-1948). Ankara Üniversitesi tıp fakültesi'nde adli tıp doçenti (1948), profesör (1954) oldu. Adalet bakanlığı adli tıp müessesesi ve meclisi başkanlığına atandı (1955). 1969'da İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi adli tıp kürsüsü profesörlüğüne seçildi, 1993'te emekli oldu. Çeşitli tıp dergilerinde yayımlanmış çok sayıda makalesinin yanı sıra, adli tıp konusunda yazılmış birçok yapıtı vardır. Başlıcaları: *Adli tıp dersleri* (1952), *Adli tıp* (1955), *Adli tıpta yaş tayini* (1969), *Adli tıp ve toksikoloji* (1971).

ÖZEN (Hikmet), türk boksör (Erzurum 1945 - *ay y.* 1972). Boksa genç yaşta Erzurum'da başladı (1958). Özellikle sert sol yumruğu ile ünlendi. 1969-1972 yılları arası kilosunda Türkiye birincisi oldu. Balkan şampiyonalarında bronz (1970) ve gümüş (1972) madalya kazandı.

ÖZENCİ sıf. ve a. AMATÖR karşılığı önerilmiş sözcük.

ÖZENÇ a. **1.** İstek. **—2.** İmrenme.

ÖZENDİRME a. Özendirmek eylemi.
—Tic. Bir dağıtıcının, çok düşük bir pay aldığı belli bir ürün için bir reklam kampanyası açarak müşteri çekmesine dayanan yöntem.

ÖZENDİRMEK → ÖZENMEK.

ÖZENGEN sıf. ve a. AMATÖR karşılığı önerilmiş sözcük.

ÖZENGENLİK a. AMATÖRLÜK karşılığı önerilmiş sözcük.

ÖZENİLMEK → ÖZENMEK.

ÖZENİŞ a. Özenmek eylemi ya da biçimi.

ÖZENİYİLEME a. (*öz* ve *eniyileme*'den). Siber. Belirli bir ölçüte göre optimal bir çalışma biçimini araştırma ve sürdürme. (Bir optimal yönlendirme sistemi ve donanımından oluşan bütün, özeniyileme olanağına sahiptir.)
—ANSİKL. Özeniyileme olanağı ancak bilgisayarla yönetilen sistemlerde görülür. Gerçekte bu olanak, donanımın çalışma parametrelerini, gereçlerin mekanik ya da ısıl davranışlarından kaynaklanan zorlanmalara uyarak, bir performans indisini maksimuma çıkaracak ya da bir maliyet fonksiyonunu minumuma indirecek biçimde, gerçek zamanda hesaplamayı gerektirir. Böylece örneğin, kimyasal bir üretim biriminin çalışması, her koşulda optimum kılınabilir: maksimum verim, minimum enerji ve hammadde çıktısı, optimum katalizör değiştirme anı vb.

ÖZENLİ sıf. **1.** Özen gösterilerek yapılan bir iş için kullanılır; titiz: *Özenli bir çalışma.* **—2.** Özen göstererek çalışma alışkanlığında olan kimse için kullanılır; titiz: *Özenli ve çalışkan bir öğrenci.*

ÖZENME a. Özenmek eylemi.

ÖZENMEK gçz. f. **1.** *(Bir şeye) özenmek,* bir işi büyük bir dikkat ve titizlik göstererek yapmaya çalışmak; itina etmek: *Bu kez çok özendi, bir kusur bulamazsınız.* **—2.** *Bir kimseye, bir kimseden özenmek,* ona öykünmek, onun gibi olmaya, onun yaptıklarını yapmaya çalışmak: *Arkadaşlarına özenip sigara içmeye başladı. Senden özendim, ben de şimdi para biriktiriyorum.* **—3.** *Bir şeye, bir şey yapmaya özenmek,* kendisinde bulunmayan bir özelliğe sahip olmaya çalışmak, ona heves etmek; onu yapmaya yeltenmek, kalkışmak: *Şairliğe özenmek. Kabadayılığa özenmek.* **—4.** *Özene bezene,* büyük bir dikkatle, istek ve özenle. || *Özenip bezenmek,* bir işi en küçük noktalarına değin dikkatle önem vererek yapmak.

◆ **özendirmek** g. f. *Bir kimseyi bir kimseye, bir şeye özendirmek,* teşvik etmek; özenmesini sağlamak: *Ödüllerin, özendirmek işlevi vardır.*

◆ **özenilmek** edilg. f. Özenme eylemine konu olmak; bir şeye özenti duyulmak: *Özenilerek yapılmış işlemeler. Zenginlerin yaşamına özenilmek.*

ÖZENSİZ sıf. **1.** Özen gösterilmeden, gelişigüzel yapılan iş için kullanılır: *Özensiz bir ödev.* **—2.** Özen göstermeden, isteksizce çalışan kimse için kullanılır.

ÖZENSİZLİK a. Özensiz olma durumu; özensiz olan şeyin niteliği; itinasızlık.

ÖZENTİ a. Bir kimseye, bir topluluğa genellikle gülünçlüğe varacak ölçüde benzeme, öykünme isteği, bu istekten kaynaklanan doğallıktan, içtenlikten yoksun davranış biçimi: *İnsanın aklı özentinin bu kadarını ve bu biçimini bir türlü almıyor. Özenti kurbanları. Soyluluk, seçkinlik özentisi içinde olmak.*

◆ sıf. ve a. Davranışlarında özenti içinde olan kimse için kullanılır: *Ne özenti bir insan. O özentinin biridir, onunla yapamazsın.*

ÖZENTİCİ sıf. Bir kimseye ya da bir şeye benzemeye heveslenen.

ÖZENTİCİLİK a. Özentici olma, özenti gösterme durumu.

ÖZENTİLİ sıf. Doğallıktan, içtenlikten yoksun; yapmacık: *Özentili bir yürüyüş. Özentili bir sevinç gösterisi. Özentili bir anlatım.*

ÖZENTİSİZ sıf. Özenti niteliği taşımayan; doğal, yalın: *Özentisiz bir anlatım.*

ÖZER (Kemal), türk şair (İstanbul 1935). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'ndeki öğrenimini yarım bıraktı. *Cumhuriyet* gazetesinde düzeltmen olarak çalıştı; kitabevi işletti; yayımcılık yaptı; *a, yeni a, Şiir sanatı, Varlık* dergilerini yönetti. İlk şiirlerinde (*Gül yordamı,* 1959 vd.), temsilcilerinden olduğu İkinci* yeni akımının anlayışına uygun biçimde sözcüklerin alışılmış sıralanışından, dilbilgisi kurallarından uzaklaştığı oldu. Doğa, cinsellik, aşk, yalnızlık, ölüm gibi temaları işledi. Kullandığı imgeler (otağ, kadırga, sur, korsan vd.) zaman zaman kent uygarlığının ve çağdaş yaşamın gerisine kayıyordu. Sonraları toplumcu şiir anlayışına bağlandı. Güncel olaylara tanıklık etti. Şiirinde artık toplumsal eyleme geçen işçiler, türlü ülkelerden bağımsızlık savaşçıları canlandırılıyor, sorumsuz aydın tiplerine taşlamalar yöneltiliyordu (*Sen de katılmalısın yaşamı savunmaya,* 1975, TDK ödülü; *Kimliklerimiz lütfen,* 1981, Toprak ödülü vd.). Altan Küçükyalçın, *"Haliç"* başlıklı şiir dizisine (1978) dayanarak aynı adlı belgesel filmi çekti. Bütün kitaplarından seçmeler *Çağdaş ve boyun eğmeyen* (1985) adlı yapıtındadır. Öteki kitapları: *Sanatçılarla konuşmalar* (1979), *Güldeki şafak* (Bulgaristan izlenimleri, 1979). *Sınırlıyor beni sevda* (şiirler, 1987), *İnsan yüzünün tarihinden bir cümle* (şiirler, 1990; 1991 Yunus Nadi şiir armağanı).

ÖZER (Zerrin), türk şarkıcı (Ankara 1958). TRT'nin açtığı bir yarışmada aldığı birincilikle müziğe başladı. *Gönül, O yaz, Seni seviyorum, Bırak ellerimi, Yalan olur* gibi parçaları, başarılı yorumuyla türk pop müziğinin sevilen şarkıları arasına soktu.

ÖZERDİM (Sami Nabi), türk kütüphaneci ve yazar (Hayrabolu 1918). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi macar dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi. Öğretmenlik ve kütüphanecilik yaptı. Derleme ve bibliyografya çalışmalarıyla tanındı: *10 kasım - 31 aralık 1938 günlerinde Atatürk için çıkmış yazıların bibliyografyası* (1958), *Atatürk devrimi kronolojisi* (1963), *Seçilmiş bektaşi fıkraları* (1975), *Elli yılda kitap* (1975), *Bilinmeyen Atatürk* (1976), *Devrimin öyküsü* (1978), *Atatürkçünün el kitabı* (1981), *Bir don bir gömlek* (1984).

Zerrin **Özer**

ÖZERK sıf. **1.** Kendi kendini serbestçe kendi yasalarıyla yöneten bir bölge ya da ülke için kullanılır. (Eşanl. MUHTAR, OTONOM.) **—2.** Kendine özgü işleri kendisi düzenleyen ve yöneten kurumlar için kullanılır: *Üniversitelerin özerk hale getirilmesi için çalışmalar yapılıyor.* (Eşanl. MUHTAR, OTONOM.)
—Dilbil. İşlevi sözcedeki yeriyle belirlenmeyen dilsel bir birim (monem, sentagma) için kullanılır.
—Topbil. *Özerk grup,* bir işletmede mali ve örgütsel özerkliği olan çalışma birimi. (Hyacintke Dubreuil, bu sistemi şöyle betimler: özerk grup, parçaları kendi üretiminin yukarısındaki ekipten satın alır, gerçekleştirdiği ürünü aşağısındaki ekibe satar ve kendi kendini örgütlemenin mali araçlarını bu yoldan sağlar.) || *Özerk sendika,* büyük sendika merkezlerinden hiçbirine bağlı olmayan sendika. || *Özerk yönetim,* her atölyenin öteki atölyelerden bağımsız olarak kabul edildiği işletme örgütlenme sistemi.

ÖZERKLEŞME a. Özerkleşmek eylemi.
—Ruhbil. Özerklik yönünde gelişme.

ÖZERKLEŞMEK gçz. f. Özerk duruma gelmek.

◆ **özerkleştirmek** ettrg. f. *Bir bölgeyi, bir kurumu özerkleştirmek,* orada merkezi iktidarın dışındaki makamlara, bağımsız olarak, karar alma yetkisi tanımak, ama özerklik, muhtariyet vermek.

ÖZERKLEŞTİRMEK → ÖZERKLEŞMEK

Kemal **Özer**

ÖZERKLİK a. Huk. **1.** Kendi kendini serbestçe, kendi yasalarıyla yöneten bir bölgenin, bir ülkenin durumu. (Eşanl. MUHTARİYET, OTONOMİ.) **—2.** Bir kamu kuruluşunun, devletin merkezi iktidarının müdahalelerine uğramadan, kendi işlerini yönetebilmesini sağlayan yetki ve kurumlarla donatılmış olma durumu. (Eşanl. MUHTARİYET, OTONOMİ.) **—3.** *İrade özerkliği* → İRADE.
—Fels. Herhangi bir varolanın, yaratıcısı değil de uygulayıcısı olduğu bir yasayı kendine uygulaması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İstencin özerkliği,* Kant'ta, kendisini kendi özüne göre ve dolayısıyla ahlak yasasının evrensel biçimine uygun olarak belirleyen istencin niteliği.
—Kamu mal. *Mali özerklik,* bir kamu kuruluşunun kendi kaynaklarından serbestçe yararlanarak harcamalarını yönetmesi durumu.
—ANSİKL. Fels. Hegel'e göre, özerkliği *(Selbständigkeit)* iki alt-kategoriye ayırmak gerekir. Buna göre iki çeşit özerklik vardır: 1. *dolaysız özerklik,* evrende verilmiş durumlarıyla varlıkların birbirlerine oranla dışsallığı; 2. *asıl özerklik* ya da *düşünsel özerklik,* varolanın, "kendini olumsuzladıktan sonra, bu kendi olumsuzlamasını da olumsuzlayıp yeniden kendisine dönüş" olarak kendini ileri sürdüğü zaman elde ettiği özerklik (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Öz", 2,2 ve 3). Ancak birbirine karşıt saydamlık ve yabancılık eğilimleri aşıldığı zaman varlık, kendi iç ve dış gerçekliğinde ve özgürlüğünde tam bir özerkliğe kavuşabilir.
—Huk. Geniş ve siyasal anlamda özerklik, bir devlet sınırları içinde belirli bir ül-

ke, bölge ya da yöreye içişlerinde serbestlik tanımayı ifade eder. Genellikle çokuluslu devletlerde görülen özerklik uygulamaları, federasyon çatısı altında yarı bağımsız bir siyasal statü, yönetsel bir düzenleme, eğitim ve kültür alanında kurumsal bir yapılanma gibi değişik kapsamlarda olabilir. Özerklik, federe bir statü taşımayan, ama içişlerinde belirli bir serbestlikten yararlanan bir yönetim biçiminde de ortaya çıkabilir. Rusya'da Tataristan, Çin'de Sinkiang bu tür özerkliğin örnekleri olarak verilebilir. İdari anlamda özerklik kamu kurumlarının kendi hizmetlerini düzenlemesi hakkını kapsar. 1982 Anayasası özerklik kavramına üniversiteler için bilimsel alanda yer vermiştir. Bununla birlikte il özel idaresi, belediye ve köy gibi yerel yönetimler de özerklik ilkesine göre çalışır.

ÖZEROĞULLARI, Oğuzlar'ın Üçok kolundan olan Özer boyunun başındaki yönetici türkmen sülale. Adını ilk başbuğları Özer Bey'den alan bu türkmen boyu, XIV. yy.'dan başlayarak Çukurova ve Payas bölgelerinde etkinlik gösterip reisleri Davut Bey'in yurt edindiği Kozan (Sis) yöresine yerleşti (1374). Dulkadıroğlu Süli Bey'le güçbirliği yaparak Memluklar'a karşı ayaklanan Özeroğlu Davut Bey, Antakya'yı ele geçirdiyse de (1411) üzerine gönderilen Halep valisi Yulbuga en-Nasrı'ye yenildi, dağa çekildi ve bir süre sonra da öldü. Onun oğlu ve ardılı Özeroğlu Aydoğmuş Bey, Memluklar'la anlaşarak ayaklanmacı Ramazanoğulları'na karşı savaşmaya başlayınca (1419), gözüne girdiği memluk hükümdarı Barsbay tarafından Dersak ve Dörtyol (İmraniye) yöresi emirliğine getirildi (1429). Karamanoğlu İbrahim Bey'in Kayseri seferine de katılan Aydoğmuş Bey (1435) Antakya, Harım, Ayıntap bölgesinde şii şeyhlerin yönetiminde etkinlik gösteren bazı türkmen aşiretlerini sindirerek buraları denetim altına aldı (1448). Onun yerine geçen Özeroğlu Mekki Bey, Türk-Mısır savaşları sırasında (1485-1491) Memluklar'ın yanında Osmanlılar'a karşı savaştı. Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) osmanlı yönetimine geçen bölgeye Üzeyir ya da Özer sancağı adı verildi. Dörtyol, Payas, İskenderun ve Derbsak yörelerini içeren bölgede Özeroğulları, uzun süre sancakbeyi olarak görev yaptılar. Daha sonra öteki türkmen boyları ve yerli halkla karışan soyları ortadan kalktı. XVI. yy. ortalarında bunların büyük bölümü çiftçiliğe başlayarak toprağa bağlandı. Türkmenler'in göçerkonar olarak kalan bölümüne de "Üzeyir" ya da "Özer Yörükleri" dendi. Anadolu'ya geldikten sonra ilk yurt tuttukları Payas-Ersin yöresine bugün "Özerili" denir. Ayrıca, Dörtyol'un bir mahallesi de "Özerli" adını taşır.

ÖZEROTİZM a. **1.** Bireyin bir dış nesneden yararlanmaksızın, örneğin mastürbasyonda olduğu gibi, kendi vücuduna yönelerek bir doyuma ulaşmasını sağlayan cinsel davranış. **—2.** Psikan. Çocuktaki erken cinsel etkinliklerin tümü. (Nesnesi çocuğun kendi vücudu olan bu etkinlikler, cinsel dürtünün beslenme gibi cinsel olmayan işlevlerden ayrılmasıyla belirginleşen belli bir libido gelişim evresinin ayırtedici özellikleridir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Psikan. Çocuk cinselliğini yetişkin cinselliğinden ayırmak isteyen Freud, *Cinsellik üzerine üç deneme*'de (Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie) [1905], özerotizmi bir libido evresi olarak, ya da en azından narsisizmden önce gelen önnesnesel bir evre olarak görür. Bu evre kişiliğin gelişiminde kısmi dürtülerin birleştikleri ve ayrıcalıklı nesne olarak benin kendisine yöneldikleri bir uğraktır. Freud, "narsis doyum olanağı"nın özerotizmli olduğunu söylediği halde, cinsel dürtülerin bir bölümünün "hemen bir nesne gerektirdiği" ölçüde, köksel olarak bu doyuma yatkın olmadığını da kabul eder. Freud, daha sonra *Psikanaliz'e giriş*'te (Vorlesungen zur Einführung an der Psychoanalyse) [1917], benin oluşmasından önceki birincil bir narsisizm varsayımı ileri sürdü. Bu narsisizmin modeli de rahim içi yaşamın nesnesiz evresiydi. Böylece, özerotizm ile narsıs evresinin cinsel etkinliği, bir tutulmuş oluyordu. Bu görüş birçok yazar tarafından eleştirildi. Sözkonusu eleştiriciler arasında yer alan Melanie Klein'a göre, süt çocuğunun nesne bağlantıları daha en baştan vardır ve içselleştirilmiş nesnelerin libidosal bir yeniden yatırımıyla belirginleşen narsis durumlarla atbaşı gider.

ÖZEŞZAMANLAYICI a. Elektrotekn. Açısal algılamada kullanılan eşzamanlı makine türü. (Eşanl. SELSYN.)

ÖZET a. **1.** Bir metnin, bir belgenin, bir filmin vb. içeriğinin kısaltılmış biçimi: *Romanın özeti. Bir dersin özetini çıkarmak.* **—2.** Herhangi bir olayın, durumun özünü oluşturan kısa açıklama: *Bize durumun kısa bir özetini yaptı.* **—3.** *Özet olarak, özetle,* kısaca.

—Ed. Bir edebiyat yapıtının ya da herhangi bir yazının kısaltılmış biçimi.

—Eğit. Bir parçayı temel özelliklerini koruyarak daha kısa ve daha özlü bir biçimde yeniden yazma kuralına dayanan alıştırma.

—Elektrotekn. *Özet şema,* çeşitli manevra aygıtlarını birbirine bağlayan ve genellikle üzerinde her aygıtın konumunu belirten renkli gösterge lambaları bulunan (kırmızı çalışıyor, yeşil çalışmıyor) dağıtım tablolarının ön bölümüne perçinlenmiş, görünür cetvellerden oluşan basitleştirilmiş şema. (Eşanl. SİNOPTİK ŞEMA.)

—Sine. SİNOPSİS'in eşanlamlısı.

—ANSİKL. Belg. Özetin amacı, bir yapıtın içeriği hakkında olabildiğince kesin bir fikir vermek, doğrudan ilgili okuyucunun, değerlendirme yapmasına yardımcı olmak, gene doğrudan ilgili okuyucuya temel bilgileri dolaylı olarak metinden aktarmak, ya da belge hazırlamaya yardımcı olmaktır. Belgesel sistemlerde, temel veriler için çoğu zaman çözümlemeli özete başvurulur. Bu tür özetler, eldeki pek çok verinin içinden aranılanın hızla bulunmasını sağlar.

ÖZETLEME a. Özetlemek eylemi.

ÖZETLEMEK g. f. **1.** *Bir sözceyi özetlemek,* yazıldığından ya da söylendiğinden daha kısa olarak ifade etmek: *Bir konuşmayı özetlemek. Bir dergideki bir makaleyi özetlemek. Yazarın düşüncesini özetlemek. Bakanlar kurulu'nda alınan kararları özetleyen bir genelge.* **—2.** *Bir bütünü özetlemek, bir şeyi (bir şeyle) özetlemek,* onu özüne inerek açıklamak: *Durumu bazı rakamlarla özetleyebiliriz.* **—3.** Az önce açıklanan bir şeyi özlü bir biçimde yeniden ele almak, temel noktalarını belirtmek: *Özetlemem gerekirse, daha özenli olmanız gerektiğini söyleyeceğim.*

◆ **özetlenmek** edilg. f. Özet haline getirilmek, özet olarak açıklanmak, temel noktalarıyla ele alınmak.

ÖZETLENMEK → ÖZETLEMEK.

ÖZEYÖNELİK sıf. **1.** Husserl'in görüngübiliminde, duyulur ya da ruhbilimsel gerçeklikle ilgili şeylere oranla, şeylerin özüne ilişkin olan her şey için kullanılır. **—2.** *Özeyönelik imge,* belli bir örtüklük döneminden sonra bir algının yeniden canlanması. ‖ *Özeyönelik indirgeme,* bilincin algıladığı ya da denediği bir şeyi, öz olarak nitelenen şematik bir özneye dönüştürmesine yol açan işlem. (Husserl'de özeyönelik indirgeme, görüngübilimin temel kavramlarından biridir.)

ÖZGE sıf. (*öz*'den *öz-ge*). *Esk.* Başka: *"Üş bu menzilden irenler tapuya / Dahi muhtac olmaz özge kapuya"* (Nesimi, XIV. yy.).

◆ ilg. *Ad + den özge,* başka, dışında, gayrı: *"Andan özge kimse Hakkı baş gözüyle görmedi"* (Kuddusi Divani, XIX. yy.).

ÖZGECİ sıf. ve a. Çıkar gözetmeden başkalarının iyiliğini düşünen kimse için kullanılır; diğerkâm.

ÖZGECİL sıf. Özgeci, diğerkâm.

ÖZGECİLİK a. Başkalarının iyiliği için her türlü özveriyi gösterme eğilimi, tutumu.

ÖZGEÇMİŞ a. Bir işe istekli olan adayın, başvurduğu işverene sunmak üzere hazırladığı, diplomaları, mesleki deneyimi vb. gibi medeni durumuyla ilgili bilgilerin tümü; bu bilgileri içeren belge, dosya.

ÖZGEN (İhsan), türk kemençe virtüozu (Urfa 1942). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ni bitirdi (1967). Aynı yıl İstanbul radyosu'na girdi; askerlik hizmetinden sonra da Ankara radyosu'na geçti. 1976'da kurulan İstanbul Devlet türk müziği konservatuvarı'nda tanbur, kemençe ve lavta öğretmenliğine getirildi.

Çaldığı tüm çalgıları kendi kendine öğrenen Özgen, özellikle tanbur, kemençe ve lavta konusunda, Tanburi Cemil Bey'in birçok taksimini ezberleyip "taklit" ederek onun tekniğini tümüyle kavradı. Ayrıca çeşitli çello ve keman metotlarını da inceleyerek kemençede yeni sol el pozisyonları ve yay teknikleri geliştirdi. Niyazi Sayın ve Necdet Yaşar'la verdiği konserler ve yaptığı radyo-TV programlarıyla dikkat çeken Özgen, kemençeden çıkardığı olağanüstü yumuşak, dolgun ve zengin tınıyla ve melodik taksimleriyle ünlendi. Avrupa'da ve ABD'de de pek çok konserle ününü genişletti.

ÖZGEND → ÖZKENT.

ÖZGERME a. Sil. Bir namlunun, iç basınç uygulayarak soğukta dayanımını artırmayı sağlayan yöntem. (Eşanl. OTOFRETAJ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Sil. Atım yatağının yapımı tamamlanmamış ve hâlâ silindirsel olan bir namluya, iki ağzı kapatılarak gittikçe artan bir iç basınç etkisi uygulanır. Metalin iç katmanı üzerindeki esneklik sınırı aşıldığında, çevresindeki malzemeyle tutulan iç katman kalıcı olarak biçim değiştirir ve bu olay yavaş yavaş yayılır; böylece, birbiri üzerindeki metal katmanların gitgide artan sıkışmasıyla sürekli bir germeli bağlama elde edilir. (→ GERMELİ* BAĞLAMA.) Bu tür bir özgerme yönteminde işlem, namlu kalınlığının bir bölümüyle sınırlıdır, çünkü namlu tamamen plastikleştirilirse şişme olacaktır (ince namlulara özgerme yöntemi uygulanmaz). Bu amaçla, kimi kez namlu içinde ateşlenen bir barut hakkı kullanılır, ama genellikle bir basınç çoğaltıcısıyla namlunun atım yatağına bağlanmış hidrolik bir presten yararlanılır. Böylece de, namlunun, atış sırasında biçim değiştirmeden dayanabileceği basınç artırılır. Namluya uygulanan bitirme işlemleri (yatak açma, yiv açma) daha sonra gerçekleştirilir.

ÖZGÖNDERİM a. Anlamsal içeriği yalnızca kendisiyle bağıntılı bir sözcenin özelliği. Bu durum sözkonusu özelliğe bir karşıtlık oluşturma olanağını verir. (Örneğin: Yalancının paradoksuna yol açan "Ben hep yalan söylerim" cümlesi özellikle kendi kendine gönderme yapan bir cümledir. Çünkü her cümle yalansa her cümlenin yalan olduğunu söyleyen cümle de yalandır.)

ÖZGÖNDERİMSEL sıf. **1.** Özgönderim özelliği taşıyan sözceler için kullanılır. **—2.** Bir sözcüğün (ya da bir göstergenin) nesneye değil de kendi kendine gönderme yaptığı durumda kullanılır (örn. *Yarın bir belirteçtir* cümlesinde yarın'ın kullanımı).

ÖZGÜ ilg. *Bir kimseye, bir şeye, bir yere özgü,* sadece o kimseye, o şeye ve o yere has, ona ait bir şey için kullanılır: *Bir yazara özgü bir üslup. Bir bölgeye özgü yemekler. Bir kuşa özgü ses.*

—Fels. Aristoteles'e göre bir şeyin ayırtedici özelliği. Yani, özgül olarak ona ilişkin olmak ve başka hiçbir şeye ilişkin olmamakla birlikte, o şeyin tanımıyla ortaya konulan özüne de bağlı olmayan özellik. (Örneğin gülmek, insana özgü bir özelliktir; çünkü insan, gülmekle tanımlanmaz [çünkü insan akıllı bir hayvandır] ama gene de gülmek yalnızca ona aittir.)

ÖZGÜ (Melahat), türk dil ve tiyatro bilimci (İstanbul 1906). Berlin Üniversitesi'nde felsefe doktoru oldu (1932). 1935'te DTCF'de alman dili ve edebiyatı öğretim üyeliğine getirildi; 1946'da profesörlüğe yükseltildi. Alman dili ve edebiyatı kürsüsü başkanlığı (1944-1950, 1958-1961), aynı fakültede Tiyatro kürsüsü başkanlığı ve emekliye ayrıldığı 1976'ya değin Tiyatro araştırmaları enstitüsü müdürlüğü yaptı. Alman hükümetince Schiller madalyası ile ödüllendirildi (1955). G. E. Lessing, F. von Schiller, J. W. von Goethe, F. Hölderlin, F. Schlegel, G. Hauptmann, S. Zweig vb. yazarlardan birçok yapıtı türkçeye çevirdi. Tiyatroyla ilgili çalışmalarından ötürü Avni Dilligil jüri onur ödülü'nü aldı (1986).

ÖZGÜÇ (Tahsin), türk arkeolog (Kırcaali, Bulgaristan, 1916). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi arkeoloji bölümü'nü bitirdi (1940); aynı fakültede asistan (1940), doçent (1946) ve profesör (1954) oldu. Dekanlık (1968-1969) ve 1969 -1980 arasında dört dönem rektörlük yaptı. 1981'den sonra YÖK başkan vekili oldu. 1983'te Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu yönetim kurulu üyeliğine getirildi.

1945'te M. Akok'la Ankara Anıtkabir tümülüsleri kazılarını, 1947'de Kahramanmaraş Karahöyük*, Sivas Topraktepe ve Maltepe, Kayseri Fıraktin kazılarını yönetti. 1948'den beri sürdürdüğü Kültepe* (Kaneş) kazılarıyla Anadolu arkeolojisine önemli katkılarda bulundu. 1957'de Horoztepe* kazılarında Bakırtaş ve İlk Tunç çağa tarihlenen bir yerleşme saptadı. 1959-1968 arasında Altıntepe*'de önemli bir urartu yerleşmesini ortaya çıkardı. 1967'de Kayseri Kululu*, 1973'te Maşat* höyük kazılarını gerçekleştirdi. 1979'da kendisine Almanya tarafından Yüksek liyakat nişanı verildi. Başlıca yapıtları: *Öntarihte Anadolu'da ölü gömme âdetleri* (1948), *Karahöyük hafriyatı* (N. Özgüç'le, 1949), *Kültepe kazısı 1948* (1950), *Horoztepe, Eski Tunç devri mezarlığı ve iskân yeri* (M. Akok'la, 1958), *Altıntepe mimarlık anıtları ve duvar resimleri* (1966), *Altıntepe II, mezarlar, depo binası ve fildişi eserler* (1969), *Demir devrinde Kültepe ve civarı* (1973), *Maşat höyük kazıları ve çevresinde yapılan araştırmalar* (1978), *Les Hittites* (Hititler) [1979], *Maşat höyük II, Boğazköy'ün kuzeydoğusunda bir hitit merkezi* (1981), *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakındoğu'nun ticaret merkezinde yeni araştırmalar* (1986).

ÖZGÜÇ (Nimet), türk arkeolog (Adapazarı 1916). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi arkeoloji bölümü'nü bitirdi (1940); aynı bölümde asistan (1940), doçent (1948) ve profesör (1958) oldu. Avrupa ve ABD'de ders verdi. 1984'te emekliye ayrıldı. 1947'de Prof. T. Özgüç'le Kahramanmaraş Karahöyük, Sıvas Toprakkale ve Maltepe, Kayseri Fıraktin, 1948'den başlayarak Kültepe* (Kaneş) kazılarına katıldı. 1962'de Acemhöyük* kazılarını yönetmeye başladı. Niğde yakınındaki Tepebağları höyüğü'nde kurtarma kazıları yaptı (1972-1975). 1978'de yönetmeye başladığı Samsat kazıları uzun süre devam etti. Önemli yapıtları: *Kültepe mühür baskılarında Anadolu grubu* (türkçe, ingilizce, 1965), *Kaniş karumu I b katı mühürleri ve mühür baskıları* (1968).

ÖZGÜÇ (Müfide), türk soprano (Gaziantep 1943). Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1965'te solist olarak girdiği Ankara Devlet operası'nda bir çok operada başrol oynadı. Ayrıca Bulgaristan, Romanya, Rusya, İtalya ve Kıbrıs'ta opera temsillerine katıldı, konserler verdi. Birinci George Enescu yarışma'sında, türk ve rumen yapıtları dalında birinci oldu.

ÖZGÜDEN (Fahir), türk atlet (Ankara 1932 - *ay. y.* 1979). Kısa bir süre futbol oynadıktan sonra atletizme geçti. Uzun yıllar kırılamayan 400 m Türkiye rekorunu 49,0'lık derecesiyle kırdı (1954), 1956'da bu rekoru 48,6'ya indirdi. 1960'ta 400 m engelli rekorunu da 53,4'lük derecesiyle eline geçirdi. Balkan şampiyonasında 4 x 400 m yarışında birinci gelen türk takımında yer aldı (1955). Akdeniz oyunlarında 400 m'de altın madalya kazandı (1959). 400 m rekoru 1957 ve 400 m engelli rekoru 1964'e kadar kırılamadı. Yaşamının son yılları ilgisizlik yüzünden sıkıntı içinde geçti.

ÖZGÜDÜM a. Devingen bir araca, bir operatörün katkısı olmadan, yerine getirmekle yükümlü olduğu göreve bağlı olarak hareketini kendi kendine sürdürme olanağını veren yöntem.

—ANSİKL. Havc. Özgüdüm, uzaktan güdümden farklı olarak yerde bir pilotun bulunmasını gerektirmez. Özgüdümlü bir araçta, seyrüseferin bağımsız bir şekilde yapılmasını sağlayan bütün donanımlar yer alır.

Özgüdüm ilk olarak, 1947 yılında, Kuzey Atlas okyanusu'nu geçen bir uçakta uygulandı; uçaktaki pilot, hareketten önce mühürlenmiş olan kumanda levyelerine yol boyunca dokunmadı. Uçak, kendi bağımsız radyo düzenekleriyle tamamen özgüdümlü olarak Newfoundland'dan tek başına kalkarak Brise-Norton (Oxford) havaalanına indi. Önce, bir radyopusulayla yolun ilk üçte birinde bulunan bir gemiye yerleştirilmiş bir vericiye, sonra yolun ikinci üçte birinde yer alan ikinci bir vericiye ve son olarak da iniş alanındaki vericiye doğru yöneldi ve aletli iniş yöntemiyle yere indirildi. Araçların uzak mesafelerde güdümü için çeşitli özgüdüm yöntemleri düşünülmüştür; bununla birlikte en ilgi çekici iki yöntem astronomik özgüdüm ve eylemsizlikle özgüdümdür. Birinci yöntemde hem optik hem de radyoelektrik temellerden yararlanılabilir. Gerçekten, uzayın herhangi bir yönüne, gerek bir yıldız tarafından yayılan ışığı almak üzere bir gök dürbünü, gerek belirli bir uzay bölgesinden gelen belirli frekanstaki sürekli yayımları almak için küçük bir radyo alıcısı yöneltilebilir. Radyo alıcısı (ya da gök dürbünü), sürekli olarak yıldız uzayının bilinen bir yönüne dönük kalacağından, füze, cayroskobik bir ufuk yardımıyla ufka göre yüksekliğini, bir cayroskobik pusulayla karşılaştırarak da, güney açısını bulabilir. Hareketli cismin konumu iyice belirlenmiş olduğundan, bir elektronik hesaplayıcı, uçağı seçilen ve belleğe yerleştirilen yol üzerinde tutacak biçimde kumandaları etkileyerek uçuş koşullarını değiştirir.

Eylemsizlikle özgüdümde, cayroskoplarla kararlılaştırılan ve çok duyarlı ivmeölçerler taşıyan bir platformdan yararlanılır. Bu ivmeölçerler, aracın, uzaydaki üç koordinat eksenine göre ivmelenmelerini her an ve sürekli olarak ölçer. Ölçü sonuçları, önce, hızları hesaplayan bir integral alıcıya, sonra da rota çizimini gerçekleştiren ikinci bir integral alıcıya gönderilir.

—Savunm. Bir güdümlü merminin özgüdümü, hem bir özgüdücüyle, hem yönetici bir ışın demetiyle, hem de duyarlığını iyileştirmeyi sağlayan tamamlayıcı bir sistemle takviye edilmiş ya da edilmemiş bir eylemsizlik merkeziyle gerçekleştirilebilir.

Edilgin, etkin ya da yarı etkin bir özgüdücüyle, güdümlü mermi hedef tarafından yayılan ya da yansıtılan bir işarete bağımlıdır. Yöneltici bir ışın demetiyle özgüdüm durumunda, güdümlü merminin izleyeceği yön, fırlatma sisteminden yayılan bir ışın demetiyle (kızılaltı, elektromanyetik, laser) saptanır ve güdümlü mermi, kendi konumunu, bu ışın demetinin eksenine göre bulur. Eylemsizlik merkeziyle özgüdüm durumunda ise, güdümlü mermi, her an kendi coğrafik koordinatlarını bilir ve bu koordinatlar ile hedef koordinatları arasındaki sapmaya bağlı olarak, hedefe ulaşmak için pilotaj sistemine iletilmesi gereken düzeltmeleri belirler.

ÖZGÜDÜMLÜ sıf. Borda aygıtları sayesinde bağımsız olarak seyreden bir taşıt için kullanılır.

ÖZGÜL sıf. Özel olarak bir türe ait olan, bir şeye özgü olan, onun karakteristik yanlarını oluşturan bir şey için kullanılır.

—Dilbil. Tür adına göre içlemi daha büyük, kaplamı daha küçük sözcükler için kullanılır. (Örneğin, *serçe, karga, kartal*, tür adı *kuş*'a oranla özgül terimlerdir.)

—Eczc. Belirli bir hastalık üzerinde etkili olan ilaca denir.

—Fels. Aristoteles'e göre, türe özgü.

—Kim. Kendine özgü niteliği olan bir tepkime için kullanılır.

—Ölçbil. Bir maddenin hacmi, kütlesi, hatta kimi zaman ağırlığıyla ilgili bir büyüklük için kullanılır. ‖ *Özgül ağırlık* → ÖZGÜL KÜTLE*.

—Termodin. *Özgül ısı* → ISI.

—Tıp. Bir hastalığı ya da yalnız belli bir hastalık için etkili bir tedaviyi gösteren klinik belirtiye ya da biyolojik tepkiye denir.

ÖZGÜLDİRENÇÖLÇER a. Elektrotekn. Bir iletkenin özgül direncini ölçmeye yarayan aygıt.

ÖZGÜLEME a. Özgülemek eylemi.

ÖZGÜLEMEK g. f. *Bir yeri, bir şeyi bir kimseye, bir şeye özgülemek*, ona ayırmak, vermek, ona hasretmek, tahsis etmek.

ÖZGÜLLÜK a. Özgül olma durumu.

—Asalbil. *Asalak özgüllüğü*, bir asalağın, gelişmesinin bir ya da birkaç döneminde, yalnız belli bir türde, bir cinste ya da hayvansal sınıflamanın daha geniş bir grubunda yaşama özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. kim. İki izomer meydana getirebilen, ama kendisini yöneten mekanizma yüzünden yalnız bir ürün veren bir tepkimenin belirgin niteliği.

—Ruhbil. Etkensel çözümlemede bir değişkenin değişkenliğinin bütün etkenlere bağlanamayacak bölümü. (Özgüllük topluluğun bütünleyicisidir.)

—Tıp. Belirtileri sabit ve nedeni her zaman aynı olan bir hastalığın karakteri.

—ANSİKL. Asalbil. Asalak özgüllüğü asalak türlerinin evrimi ve özellikle bazı konaklara uyum sağlamasıyla yakından ilgilidir; biyolojik evrim açısından, asalak özgüllüğü konak-asalak ilişkilerinin odak noktasıdır: bir konak türüne çok eskiden beri uyarlanmış olan bir asalak genellikle pek fark edilmezken (insanda axyuris), yeni bir konak türüne yerleşen bir asalak çok ciddi hastalıklara neden olabilir (kesecikli ekinokokkozun etkeni olan *Echinococcus multilocaris*); öte yandan, bu özgüllük asalağın gelişme evresine göre çok farklı olabilir (çoğunlukla daha sık rastlanan bir larva evresi, örneğin doğal olarak yalnız bazı eklembacaklılarda geçebileceği gibi, asalak çıkmazlarında olduğu gibi [arakonak olarak] diğer türlerde ve [sonkonak olarak] omurgalı bir hayvanda da geçebilir).

Sabitliklerin uzak olan bu özgüllük tam tersine evrimsel ve dinamiktir; örneğin, tüm larva evreleri gezgin olarak vücudumuzda geçen bağırsak solucanının (*Ascaris lombricoides*) belki de eskiden gelişim çevrimi sırasında kullandığı arakonakların yerine vücudumuzun şu ya da bu organını kullandığı ve böylece varlığını güvenceye aldığı (ortama karşı daha iyi bir korunmayla uyum gösterdiği) düşünülebilir.

Yalnız insanlarda bulunan asalak türlerinin sayısı fazla olmamakla birlikte, hem insanlarda, hem diğer omurgalılarda (zoonozlar) bulunan 200'den fazla yassısolucan türü ya da cinsi sayılabilir; bu zoo-

Tahsin **Özgüç**

nozların listesi bu kadarla sınırlı değildir, ancak "yeni bir asalağın" bulunması, asalağın özgüllüğündeki bir değişiklikten çok türümüzün ekolojik ve etolojik alışkanlıklarındaki değişikliğe bağlıdır; birinci durumda, zaman jeolojik çağlarla ölçülürken, ikincisinde tarih çağlarıyla ölçülür.

ÖZGÜLÜK a. Özgü olma durumu.

ÖZGÜN sıf. **1.** Doğrudan doğruya kaynağından gelen ya da yaratıcısının elinden çıkan bir parça, bir yapıt, bir metin vb. için, kopyaya, röprodüksiyona, çeviriye, yeni bir düzenlemeye vb. karşıt olarak kullanılır; orijinal, otantik: *Özgün bir belgenin fotokopisini çekmek. Bu gençler için bir uyarlama değil, özgün metnin kendisidir.* **—2.** Alışılagelenden ayrılan, sıradan olmayan, sık rastlanmayan bir şey için kullanılır; orijinal: *Çok özgün bir roman. Bu filmde özgün hiçbir yan yok, hep bildiğimiz sahneler. Özgün bir dekorasyon.* **—3.** Kendi türünde tek olan, daha önceki hiçbir örnekten esinlenmeyen bir kimse, başka hiçbir şeye benzemeyen bir şey için kullanılır; kişisel, yeni, görülmemiş, orijinal: *Gelenekle bağıntılarını koparmış özgün bir sanatçı.*
—Grav. *Özgün taşbaskı,* tümüyle ya da kısmen sanatçının elinden çıkan ve taşbaskı taşı ya da çinkosu üzerine doğrudan işlenmiş yapıt.

ÖZGÜNAY (Nazım) → FLORİNALI NAZIM.

ÖZGÜNEŞ (Mehmet), türk asker ve siyaset adamı (Kayseri, Talas, 1921). Harp okulu ve Harp akademisi'ni bitirdi. Kore savaşlarında görev aldı (1953). 27 Mayıs 1960 devrimi'ni gerçekleştiren Milli birlik komitesi'nde görev aldı (1960). 1961 Anayasası gereği tabii senatör oldu (1961-1980). 12 Mart 1971 darbesinden sonra Nihat Erim (1975), Naim Talu (1974-1975) ve 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Bülend Ulusu (1980-1983) hükümetlerinde Devlet bakanlığı yaptı.

ÖZGÜNLEŞME a. Özgünlüşmek eylemi.

ÖZGÜNLEŞMEK gçz. f. Özgün duruma gelmek.

◆ **özgünleştirmek** ettirg. f. Özgün duruma getirmek.

ÖZGÜNLEŞTİRMEK → ÖZGÜNLEŞMEK.

ÖZGÜNLÜK a. **1.** Özgün olan şeyin özelliği; orijinallik: *Bu film özgünlükten yoksun. Bir üretim yönteminin özgünlüğü.* **—2.** Bir kimsenin yeni, özgün bir şey yaratma yeteneği; kişilik; orijinallik: *Özgünlüğü olmayan bir sanatçı.*
—Homeopat. Hastayı bireyselleştiren, "hastalığını" kişiselleştiren ve ona göre ilaç seçilmesini sağlayan belirti özgünlüğü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Gençlere özgü özgünlük bunalımı,* erginin aileye, okula ve genel olarak topluma göre bireyselliğini ortaya koymaya yönelik söz, giyim, vb. gösterilerinin tümü.
—ANSİKL. Homeopat. Özgünlükler bir araya gelince bir sendromun "anlamlı" yönlerini ortaya çıkarmaya, garip, alışılmadık, hatta çelişkili oldukları kadar bir değer de taşıyan belirtileri değerlendirip sıraya sokarak bir tablo oluşturmaya olanak verirler. Ancak ilgili hastalığın gidişi sırasında ortaya çıktıklarında değer taşıyan bazı beslenme davranışları, tatlar, nefretler, bazı besinlerin uyandırdığı sinirlendirici etkiler, susuzluk duyulması ya da duyulmaması da sıklıkla hesaba katılır. Çok anlamlı oldukları için hastalığa bağlı değişimler de araştırılır. Psikolojik koşullar ise en ön planda tutulur.

ÖZGÜR sıf. **1.** Bir efendinin malı olmayan, köle olmayan bir kimse için kullanılır; hür: *Serfler özgür değillerdi, bir senyörün malıydılar.* **—2.** Bir devlet, hükümet ya da halkın, tam olarak egemenliğini kullandığı, hiçbir baskıcı ya da yabancı egemenliğin altında bulunmadığı durum için kullanılır: *Özgür bir toplum. Özgür bir ulus.* **—3.** Siyasi iktidara doğrudan bağlı olmayan, devletin yönetimi altında bulunmayan, herhangi bir baskı görmeyen bir şey için kullanılır: *Özgür basın.* **—4.** Dilediği gibi hareket etmek, dilediğini seçmek durumunda olan bir insan için kullanılır: *Kararlarında, hareketlerinde özgür olmak. Özgür bir insan.* **—5.** *mastar (-mak)+-da özgür,* bir şeyi yapıp yapmamakta serbest olan, herhangi bir kimsenin iznine gerek kalmadan, herhangi bir kimse tarafından denetlenmeden dilediği gibi davranabilen bir kimse için kullanılır: *Kendi odası var, dilediğini kabul etmekte özgürdür. Gidip gitmemekte özgürsünüz.*

◆ be. Serbest: *Bir kimseyi özgür bırakmak.*

ÖZGÜRAR (Ferit İbrahim), **Foto Ferit** de denir, türk fotoğrafçı, kameraman, ressam (İstanbul 1882 - ay. y. 1953). Ressam Rıza Bey'den özel resim dersleri aldı. 1910'dan sonra foto muhabirliği yaptı. İlk türk fotoğrafhanesi olan atölyesini Sirkeci'deki Büyük postane karşısında açtı. Birinci Dünya savaşı'yla ilgili birçok film ve fotoğraf çekti. Atatürk orman çiftliği'nin kuruluşuyla ilgili filmler de çeken Özgürar' ın Atatürk, İnönü ve Fevzi Çakmak'a ilişkin yağlıboya tabloları vardır.

ÖZGÜRCE be. Özgür bir biçimde; özgür olarak: *Özgürce yaşamak. Özgürce düşünmek, karar vermek.*

ÖZGÜRLEŞME a. Bir bağdan, bir engelden, bir bağımlılık durumundan, bir egemenlikten, bir önyargıdan kurtulmak eylemi: *Kadının özgürleşmesi. Siyasal, iktisadi özgürleşme.*
—ANSİKL. Tar. *Britanyalı katoliklerin özgürleşmesi.* XVI. yüzyıl Reformu, britanya krallıklarındaki katolikler üzerinde tam bir baskı kurmuştu. Katolik kilisesi ve katolik rahipler hain sayıldıkları gibi, katolik laiklerin de hemen tüm devlet işlerine girmeleri ve toprak sahibi olmaları yasaklanmıştı. Hele büyük katolik çoğunluğuna, özellikle XVIII. yy. başındaki ceza yasalarıyla inanılmaz ve sürekli eziyetler edildiği İrlanda'da durum son derece kötüydü. XVIII. yy. sonuna doğru, bu kıyımların haklılığı tartışma konusu edilmeye başladı; 1788'de, ardından 1791'de, İngiltere'deki katolikdüşmanı davranışları hafifleten yasalar kondu ve 1792'de İskoçya, kendi rejimini yumuşattı; aynı zamanda İrlanda' daki ceza yasaları da uygulamadan kaldırıldı. 1798 İrlanda ayaklanması, 1800'de Birlik'e yol açarken, katoliklerin özgürleşme sorununa yeni bir yoğunluk kazandırdı. Pitt, Birlik'i elde etmek için özgürleşme sözü vermişti; kralın inatçı muhalefeti karşısında, sözünden dönmek zorunda kaldı. Katolik İrlanda, O'Connell'ın yönetiminde bir Catholic Association olarak örgütlendi (1823). Wellington, koyu bir katolik düşmanı olmasına rağmen, imparatorluk birliğinin tehlikeye düştüğünü anladı ve kaçınılmaza katlanarak nisan 1829'da katolikler üzerindeki birçok yasağı kaldıran ve onlardan basit bir tahta bağlılık andı isteyen yasayı kabul ettirdi. Bunun üzerine, yürürlükteki ayrımcı yasaların çoğu da gitgide kaldırıldı ve 1910'da, kralın taç giyme andı, daha uzlaştırıcı bir biçimde değiştirildi. Geçmişteki din savaşlarından günümüze, katoliklerin şansölyeliğe getirilmemesi gibi birkaç gelenek kalmıştır.

ÖZGÜRLEŞMEK gçz. f. Maddi ya da manevi sınırlamaların boyunduruğundan kurtulmak, özgür bir duruma gelmek: *Bazı düşünürlere göre teknolojik devrim sonucunda insanlar özgürleşeceklerdir.*

◆ **özgürleştirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir topluluğu özgürleştirmek,* onun özgürleşmesini sağlamak.

ÖZGÜRLEŞTİRMEK → ÖZGÜRLEŞMEK.

ÖZGÜRLÜK a. **1.** Huk. Köle olmayan, birinin mutlak egemenliği altında bulunmayan kişinin durumu. **—2.** Tam egemenlik hakkına sahip olan, zorba bir iktidarın baskısı ya da yabancı bir gücün egemenliği altında olmayan halkın durumu. **—3.** Yasayla belli alanlara sağlanan haklar bütünü, siyasal iktidarın karışmasına ya da herhangi bir baskıya konu olmama durumu (basın özgürlüğü, sendika özgürlüğü gibi). [Eşanl. HÜRRİYET.] **—4.** Bağımsızlığın, toplumsal bir grubun üyelerine tanınması meşru, uygun görülen en üst derecesi: *Özgürlük şampiyonu, şehidi, savunucusu. Her insanın özgürlüğü, öbür insanların özgürlüğüyle sınırlıdır.* (Bk. *ansikl.* böl. İkonogr.) **—5.** Herhangi bir dış baskıya boyun eğmeden karar verebilen, önyargıların, ortak görüşlerin ya da dış güçlerin etkisi altında kalmayan bir kimsenin durumu: *Karar verme, düşünme, hareket etme özgürlüğünü korumak.* (Bk. *ansikl.* böl. Fels.) **—6.** Bir kimsenin herhangi bir otoriteye danışmadan, herhangi bir izin isteme zorunda kalmadan kendi bildiğince, kendi seçimlerine göre hareket etme olanağı; serbestlik: *Ona çok az özgürlük tanıyorsunuz.*
—Ed. → HÜRRİYET.
—Huk. *Basın özgürlüğü* → BASIN. ‖ *Bilim ve sanat özgürlüğü,* herkesin bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahip olması (Anayasa md. 27). ‖ *Bireysel özgürlük* ya da *kişi özgürlüğü,* her bireyin kendi ülkesinde serbestçe dolaşabilme, ülkeden çıkabilme, ülkeye girebilme, ülkesindeyken hukuksal güvenlik (keyfi yakalama ve tutuklama ve cezalandırılmaya karşı dokunulmazlığının korunması) içinde bulunabilme hakkı. ‖ *Çalışma özgürlüğü,* ücretlinin istediği işte çalışabilmesi, işverenin de dilediğini işe alabilmesi anlamına gelen ilke. (Fransız devrimi'yle doğan bu özgürlük, liberalizmin anahtar ilkelerinden biridir. Çalışma özgürlüğü, daha sonraları emekçilerin çalışma özgürlüğü kavramının gerçek bir güvence oluşturmamasından doğan boşluğa kapatmak için benimsenen "çalışma hakkı"yla dengelenmiş ve daraltılmıştır.) ‖ *Dernek kurma özgürlüğü,* maddi ve manevi çıkarlarını savunmaları, bilgi ve etkinliklerini (çalışmalarını) sürekli biçimde birlikte yürütebilmeleri için bireylere tanınan hak. (Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir [Anayasa md. 33].) ‖ *Din ve vicdan özgürlüğü,* herkesin dinsel inançlarında serbest olması, kimsenin dinsel inanç ve kanaatlerinden dolayı suçlanamaması. ‖ *Düşünce özgürlüğü,* düşünceler edinebilme ve bunları açıklayabilme serbestliği. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Haberleşme özgürlüğü,* kişilerin çeşitli araçlarla (posta, telgraf, telefon vb.) birbirleriyle iletişim kurabilme hakkı. (Haberleşmenin gizliliği esastır. Yasanın açıkça gösterdiği durumlarda, usulüne göre verilmiş yargıç kararı olmadıkça, gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda ise yasaca yetkili kılınan mercinin emri bulunmadıkça, haberleşme engellenemez ve gizliliğine dokunulamaz [Anayasa md. 22].) ‖ *Sendika özgürlüğü,* işçinin istediği sendikaya girme ya da hiçbir sendikaya girmeme hakkı. ‖ *Seyahat ve yerleşme özgürlüğü,* kişilerin bir yerden başka bir yere gitme, ülke dışına çıkma, ülkesine geri dönme ve istediği yerde yaşama hakkı. (Seyahat özgürlüğü, suç soruşturma ve kovuşturması yapmak ve suç işlenmesini önlemek için, yasayla sınırlanabilir. Yurtdışına çıkma özgürlüğü, ülkenin ekonomik durumu, yurttaşlık ödevi ya da ceza soruşturması ya da kovuşturması nedeniyle sınırlanabilir. Yerleşme özgürlüğü de suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak amaçlarıyla yasayla sınırlanabilir [Anayasa md. 23].) ‖ *Sözleşme özgürlüğü,* hukuksal ehliyeti olan herkesin, ahlak ve kamu düzenine aykırı olmamak koşuluyla, özel hukuka ilişkin her

türlü sözleşmeyi yapabilme hakkı. ‖ *Toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü,* herkesin, yasanın öngördüğü biçimsel kurallara uyarak, önceden izin almaksızın silahsız ve saldırı amacı taşımayan topluluklar oluşturabilme, görüş ve dileklerini kamuya açıklayabilmek için yol ve meydanlarda yürüyüş düzenleyebilme hakkı (Anayasa md. 34).

—Masonl. *Özgürlük, eşitlik, kardeşlik,* Fransa Büyük Doğu locası'nın, II. Cumhuriyet'in (1848) programından esinlenerek benimsediği döviz. Israrla süregelen bir yanlışın aksine, bu tarihten önce hiçbir zaman böyle bir mason dövizi olmamıştı. Fransa Ulusal büyük locası, bu dövizi hiç kullanmamıştır.

—Siyas. *Halkın özgürlüğü* → NARODNAYA VOLYA.

—ANSİKL. Fels. Aristoteles ahlakında, özgürlük üzerine düşünce, onun istençli eylem kuramıyla birlikte oluşur: "Bunlar (özgür istençli eylemler), daha yapıldıkları anda bile bir yeğlemenin sonucudur ve edimin kesin ereği durumla bağıntılıdır" (*Ethika nikomakheia,* 3,1,6). Bu çözümleme, "yeğleme"yle bağıntısı olmadığı zaman "siyaset" olarak adlandırılan eylemin araçları ve amaçları arasındaki bağıntı sorununu, adaletle, "sakınım"la bağıntı sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Descartes'ta özgürlük sorunu bilgiyle ve istençle bağıntısı bakımından ele alınır. Özgürlük, "hiçbir dış güç bizi zorlamadan" eylemde bulunmak olanağıdır (*Metafizik düşünceler* [Méditations], 4). Bu olanak, *kayıtsızlık özgürlüğü*'ne karşı yetkin özgürlüğü gerçekleştiren bilinçli ve istençli bir edim olarak, bütün bireylerde bulunan bir olanaktır: "Çünkü özgür olmam için iki karşıttan birini seçmek konusunda kayıtsız olmam zorunlu değildir; gerçekte, ister onda iyi ile doğrunun birleştiğini açıkça bildiğim için, ister Tanrı düşüncemi bu yönde belirlediği için olsun, bir şeye ne kadar çok yönelirsem, o şeyi o kadar özgürce seçer ve benimserim. Hiç kuşkusuz, tanrısal iyilik ve doğal bilgi de özgürlüğümü azaltmak şöyle dursun, daha çok artırır ve pekiştirir. Öyle ki herhangi bir nedenin etkisi olmadan, bir yönden çok öteki yöne doğru hiçbir eğilim göstermediğim zaman duyduğum kayıtsızlık, özgürlüğün en alt düzeyidir ve iştençteki bir yetkinlikten çok, bilgideki bir eksikliği gösterir; çünkü doğru ve iyi olanı her zaman açık seçik bilseydim, hangi yargıyı vermem ve hangi yeğlemede bulunmam konusunda hiçbir zaman düşünüp taşınmak zorunda kalmaz ve böylece, hiçbir zaman kayıtsızlığa düşmeden, tümüyle özgür olurdum" *(ay. ypt.).*

Kısıtlanmamış istençli edim olarak ortaya çıkan özgürlük düşüncesi, Spinoza'da açıklık kazanır: "Yalnızca kendi doğası uyarınca var olan ve eylemleri yalnızca kendisi tarafından belirlenen şey özgürdür. Buna karşılık, tanımlanmış ve belirlenmiş bir neden uyarınca var olması ve bir etki yaratması bir başkası tarafından belirlenen şeye de zorunlu, daha doğrusu kısıtlı denir" (*Etika* [Ethica seu liben dictus scito te ipsum], 1, tanım 7). Yalnızca tözün, yani Tanrı'nın özgür neden olması da bundandır. Ruh, sonlu bir kip olduğundan, sonlu nedenlerin sonsuz dizisince zorunlu olarak şunu ya da bunu istemeye yönlendirilir. Öyleyse onda "mutlak ya da özgür hiçbir istenç" yoktur (*ay. ypt.,* 2,48). Öyleyse insansal düzlemde özgür yaşam, "duyumsal isteğe uymaya izin verilen" (*ay. ypt.,* 5, 41, şerh) yaşam olarak değil, zorunluluğun bilinciyle aydınlanan yaşam olarak kabul edilebilir.

J.-J. Rousseau, özgürlüğü sözleşme ve yasa çerçevesine yerleştirerek etik ile siyasetin birliğini yeniden kurmaya çalıştı: "Kendi benimsediği yasaya uymak, özgürlüktür" (*Toplum sözleşmesi* [Du contrat social], 3,14). Bu görüş, toplumsal grup için geçerli olan sözleşme düşüncesini bireysel bilinci yöneten bir yasa olarak yorumlayan Kant'ı etkiledi. Bununla birlikte, Kant yasayla sıkı ve karşılıklı ilişki içindeki bir özgürlük düşüncesi yararına siyasal felsefeyi de kapsayan bir özgürlük felsefesini bir yana bıraktı. Ayrıca Kant'a göre, istencin eylemini yalnızca yasanın biçimi belirliyordu, bunun için de istencin bütün duyulur kısıtlamalardan bağımsız olması gerekiyordu. Böylece, "Özgürlük ve koşullanmamış pratik yasa, karşılıklı bir bağıntı içindedirler" (*Pratik aklın eleştirisi* [Kritik der praktischen Vernunft], 1,1,6). Bu ahlak yasası, ancak onu evrensel bir rehber olarak kabul eden özgür insan için bir anlam taşır: "Öyle davran ki, istencinin dayandığı kural, aynı zamanda evrensel bir yasanın ilkesi olarak geçerli olabilsin" *(ay. ypt.).*

Hegel, bu bölünmeyi kabul etmez. Özgürlük ve istenci bir özgürlük felsefesiyle bir siyaset felsefesi arasındaki soyutlamalar olarak ele alan Hegel aristotelesçiliği yeniden canlandırır. Gerçekten de Hegel'de bilincin ilk bilgi biçimlerinden sistemin en uç noktalarına kadar felsefenin tek konusu, bireyin kendi öznel ve nesnel özgürlüğüne erişmesidir. Bundan ötürü kavram, "öznelliğin ya da özgürlüğün ülkesi"dir (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Öz", 3, 3); gerçekten de bu uğrakta her şey, "kavramda özgürlüğe kavuşan töz"e (*ay ypt.,* "Kavram", giriş) erişmeye yol açar. Bu da öznenin ancak tarihsel somut gerçeklik durumuna geldiği zaman gerçekten özgür olduğu anlamına gelir: "Hukukun alanı, genel olarak tinseldir; [...] çıkış noktası, özgür istençtir; öyle ki özgürlük, onun tözünü ve belirlenimini oluşturur, hukuk sistemi de gerçekleşmiş özgürlüğün ülkesinden kendisini bir ikinci doğa gibi kendisinden üreten ruhsal dünyadan başka bir şey değildir" (*Grundlinien der Philosophie des Rechts* [Hukuk felsefesinin ilkeleri], 4).

Marxçılık, hegelcilikten farklı olarak, özgürlüğü bir idealin bireysel ve siyasal gerekleri olarak ele alır. Bundan ötürü de marxçılığın özgürlük konusundaki düşüncesi, özgürlüğün insansal, tarihsel ve toplumsal yaşamdaki gerçekleşme koşullarını incelemeye yönelir: "Her birey, yetilerini ancak [başkalarıyla birlikte olduğu] topluluk içinde her bakımdan geliştirebilir ve bundan ötürü kişisel özgürlük ancak topluluk içinde gerçekleşebilir. [...] Gerçek toplulukta bireyler özgürlüklerini birlik oldukları aynı zamanda, bu birlik yardımıyla ve bu birlik içinde elde edebilirler" (*Alman ideolojisi* [Deutsche İdeologie], 1). Engels şöyle der: "Özgürlük, doğa yasaları karşısında uydurma bir bağımsızlık anlamına gelmez, bu yasaları bilmek ve bu bilgiye dayanarak onları belli erekler için yöntemli bir biçimde kullanabilmek anlamına gelir" (*Anti-Dühring,* 1,2).

Nietzsche'nin özgürlük anlayışı kendini en çok kölelik tehlikesiyle karşılaşınca duyumsayan bir güç olarak tanımlanır. Gerçekten de *Wille zur Macht*'ta (Güçlülük istenci) özgürlük, bir güç olarak ele alınır, çünkü "özgür" demek, hiçbir kısıtlanma duygusu sözkonusu olmadan "ne engellenmiş, ne de itilmiş" demektir. Boyun eğmek zorunda kaldığımız bir dirençle karşılaştığımız zaman, kendimizi artık özgür hissetmeyiz; ancak eğer boyun eğmez ve onu boyun eğmek zorunda bırakırsak, kendimizi özgür hissederiz. Demek ki "özgür istenc"imiz olarak adlandırdığımız şey, güç üstünlüğü duygumuz ve kısıtlanan bir güç karşısında kısıtlayan bir gücümüz olduğu bilincidir". Bu nedenle Nietzsche, alışılmışa aykırı bir biçimde, en özgür insanla baskıcı bir devlet tipinde karşılaşılabileceğini düşünür: "Halklar arasında özgürlük neyle ölçülür? Aşılması gereken dirençle, *yukarı*'ya çıkmak için katlanılan çabayla. Öyleyse en yüksek özgür insan tipi, en güçlü direncin sürekli olarak kırılması gereken yerde, tiranlığın yanı başında, kölelik tehlikesinin hemen eşiğinde aranmalıdır" (*Götzendaemmerung* [Putların alacakaranlığı], 38).

Heidegger'e göre, doğruluğu temellendiren özgürlük, her şeyden önce kişinin kendini olduğu gibi ortaya koymasına ve göstermesine olanak vermektir: "Özgürlük yalnızca [...] yeğlememizi şu ya da bu aşırılığa doğru yöneltmek konusunda bazen kendimizi kaptırıverdiğimiz heves değildir. Özgürlük, eylem ya da eylemsizlik olanaklarımıza ilişkin basit bir kısıtlama yokluğu da değildir. Hepsinden önce [...] özgürlük, var olanın var olan olarak ortaya çıkmasına olanak vermektir" *(Vom Wesen der Wahrheit)* [Doğrunun özü üzerine].

Sartre'a göre, verilmiş ve donmuş bir insan doğasından söz edilemez, "bir başka deyişle, gerekircilik yoktur, insan özgürdür, insan özgürlüktür" *(Varoluşçuluk)* [L' existentialisme est un humanisme). Ancak sartrecı özgürlük, maddi gerçeklik içinde yer aldığı için, somut bir özgürlük olmaya yönelir. Sartre, insanın içinde bulunduğu durumların özgürlük için bir engel oluşturmadıklarını, tersine, özgürlüğün kaynaklandığı temel olduklarını düşünür: "Mutlak engel yoktur; ancak engel, özgür olarak yaratılan ve özgür olarak edinilen tekniklerde kendi karşıtlık gücünü gösterir; o da bunu özgürlüğün ortaya koyduğu ereğin değerine göre açığa vurur. Böylece özgürlük çelişkisini sezmeye başlarız: özgürlük, ancak *durum* içinde vardır, durum da ancak özgürlükle vardır" (*l'Etre et le Néant* [Varlık ve hiçlik], 4,2).

—Huk. *Düşünce özgürlüğü.* Çağdaş demokrasilerde daha çok "ifade (açıklama) özgürlüğü" anlamında kullanılmakla birlikte, bunun da önkoşulu durumundaki başka birtakım hak ve serbestlikleri de içeren geniş kapsamlı bir özgürlüktür. Düşünce özgürlüğü ilkin, düşüncenin ana malzemesini oluşturan bilgilere, haberlere ve başkalarınca üretilmiş düşüncelere ulaşabilme özgürlüğünü içerir (bilim ve sanatı öğrenme, bilim ve sanat ürünlerine ulaşabilme, haber alma özgürlükleri). İkinci olarak, edinilen düşünce ve inançlardan dolayı kınanmama hakkı ve özgürlüğü yer alır (kanaat özgürlüğü). Bu, her türlü felsefi, siyasi, dini, vb. inanç ve düşüncenin mutlak olarak saygı görmesidir. Özellikle dinsel inançlar sözkonusuysa "din ve vicdan özgürlüğü" terimi kullanılır. Düşünce ve inançlarından dolayı kınanmama hakkı, bunları açıklamaya zorlanamama hakkını da gerektirir (konuşmama özgürlüğü). Bu, özellikle dinsel inançların ya da inançsızlığını açıklamaya zorlanmama hakkını koruyan bir güvencedir. Bazı özel durumlarda da, konuşmama özgürlüğü özel olarak korunur (sanığın, avukati gelene dek konuşmama hakkı, kimsenin kendini ya da yakınlarını suçlayıcı açıklamalarda bulunmaya ya da delil göstermeye zorlanamaması). Düşünce özgürlüğünün modern çağdaki anlamı ve özü, onun üçüncü boyutunu oluşturan "düşünceleri açıklama" (ifade) özgürlüğüdür. Hatta, kişinin iç dünyasında kalan düşüncelerin korunmasının özgürlük açısından büyük bir anlam taşımaması ve bunların bilinebilmesinin de zor oluşu nedeniyle, günümüzde düşünce özgürlüğü kavramını "ifade özgürlüğü" ya da "söz özgürlüğü" terimleriyle karşılayan hukuk sistemleri vardır (özellikle ABD).

Düşünce ve inançların açıklanması çeşitli biçimlerde gerçekleşebilir. Bunun en yaygın ve geleneksel biçimi, söz ya da konuşma yoluyla açıklamadır (konferans, söylev, söyleşi, müzik, toplu slogan vb.). Düşüncelerini başkalarına aktarmanın bir yöntemi de yazı yoludur. Burada, bireysel yollardan (özel yazışmalar) daha çok etkili olan yöntem, yığınlara seslenen basım ve yayım yoludur (gazete, kitap, broşür, dergi vb.). Ancak, düşünceyi açıklamanın yolları söz ve basına indirgenemez; bunlar önceden kestirilemeyecek ve tüketilemeyecek kadar çoktur. Radyo, televizyon, sinema, tiyatro, resim, karikatür vb. en çok yaygınlığı ve etkisi olan ifade yolları ve biçimleridir. Bilim ve sanatı öğretme ve yayma, toplantı ve gösteri düzenleme, dernek ve siyasal parti özgürlükleri de düşünce

J. Bottin

Dünyayı aydınlatan özgürlük New York limanının girişinde yer alan Bartholdi'nin heykeli (1874-1886) (meşale deniz seviyesinden 93 m yüksekliktedir; heykelin başındaki taca kadar çıkılabilir.)

Larousse

Özgürlük madalyası

özgürlüğünün uzantıları ve açıklanış biçimlerindendir. Düşünceler, sessiz, pasif ya da sembolik yollardan da açıklanabilir (pandomim, açlık ya da sakal grevi, protesto duruşu, çiçek koyma vb.).

Düşünceyi açıklama özgürlüğünün kapsamına, düşüncesini aktif biçimde savunma, başkalarına aşılamaya çalışma hakkı da girer. Bu bağlamda, düşüncenin aktif ve sistemli bir biçimde ve taraftar kazanmak amacıyla başkalarına aktarılması ya da yayılması anlamına gelen "propaganda" da, düşüncenin açıklanabilmesi özgürlüğünün kapsamı içinde yer alır. Zaten propaganda sözcüğü de, "yaymak" anlamına gelen latince propagare fiilinden türemiştir. Bu açıdan, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasilerde "düşünce suçu" anlamında bir "propaganda suçu"na yer yoktur.

Bununla birlikte, felsefi ve siyasal içeriği bakımından sınırsız sayılan düşünce özgürlüğünün doğal birtakım sınırlarının bulunduğu açıktır. Bir kere, "düşünce" kavramının dışında kalan hakaret, küfür, iftira biçimindeki ifadeler, düşünceleri açıklama özgürlüğünün sağladığı korumadan yararlanamaz. Bunun gibi, toplumu ve kamuyu ilgilendirmeyen ve tümüyle kişisel konularla ilgili ifadeler de (özel yaşama ilişkin bilgiler, dedikodu, vb.) düşüncelerin açıklanması kavramı altında yer almaz (bu konuda, devlet ve siyaset adamlarının yaşamlarıyla ilgili bazı istisnalar vardır: bunların özel hayatlarının kamuya sergilenmesi bazı durumlarda kısmen düşünceyi açıklama özgürlüğü çerçevesi içinde sayılmaktadır). Ayrıca, ticari ve kâr amaçlı ifadeler (reklam, ilan), düşünce özgürlüğünden çok, mülkiyet, ticaret ve özel girişim özgürlükleri çerçevesinde ele alınır, bunların bağlı olduğu hukuki rejim çerçevesinde düzenlenir (haksız rekabet, vb.).

Düşünce açıklamalarıyla ilgili bir başka doğal sınır, belli bir durumda somut olarak suça kışkırtıcı (şiddet kullanmak, adam öldürmek, başkasının özgürlük haklarını kullanmasını engellemek) nitelikteki ifadelerin cezalandırılmasıdır. Batı demokrasilerinde resmi bir devlet ideolojisinin bulunmayışı, dolayısıyla bütün düşünce ve inançların serbestçe açıklanıp yayılabilmesi ve bu anlamda "düşünce suçları"nın ortadan kalkmış olması (birtakım hukuk sistemlerinde ırkçılık propagandası yasağı gibi istisnalar hariç), belli bir durumda somut olarak suç işlemeye çağrı (ayaklanma, şiddete başvurma vb.) niteliği taşıyan ifadelerin sahiplerinin cezalandırılmasına engel olmamaktadır. Şu farkla ki, burada da içeriği ne olursa olsun belli bir siyasal ya da felsefi düşüncenin açıklanması yasaklanmış değildir; sadece bu düşüncenin "somut ve yakın bir tehlike" yaratacak ve başkalarını suç işlemeye itecek biçimde kullanılmış olması cezalandırılmaktadır. ABD Yüksek mahkemesi'nin "açık ve somut tehlike" ya da "açık ve yakın tehlike" ölçüleriyle gelişen bu anlayış, gerek bu ülkede gerekse öteki batı demokrasilerinde, zaman zaman siyasal koşullara göre değişime uğramış olmakla birlikte genel olarak kabul görmüştür. Böylece, özünde cebir ve şiddet ya da antidemokratik öğeler içerse bile, herhangi bir siyasal düşünce ya da doktrinin soyut olarak açıklanması, savunulması ve propagandası yasaklanmamakta ("ırkçılık propagandası"yla ilgili bazı sınırlamalar hariç), ancak bunların belli somut olaylarda suça kışkırtma aracı olarak kullanılması durumunda ve sadece bu olayla sınırlı olarak hukuki yaptırım uygulanmaktadır.

Resmi bir devlet ideolojisine yer veren otoriter rejimlerde ise, düşünceleri açıklama özgürlüğü, sistemin felsefi sınırları içinde kullanılabilmektedir.

Türkiye'de düşünce özgürlüğünün kapsamlı bir biçimde tanınması 1961 Anayasası'yla olmuştur. Daha önceleri anayasalarda bu konu ya düzenlenmemişti (sadece basın özgürlüğünden kısıtlı bir şekilde söz eden 1876 Kanunuesasisi ile, temel hak ve özgürlüklere yer vermeyen 1921 Anayasası) ya da çok kısa formüllerle geçiştirilmişti (1924 Anayasası). 1961 Anayasası ilk kez bu özgürlüğü mutlak bir kapsamla tanımladı ve içeriğinin sınırlanabileceği yolunda herhangi bir kural öngörmedi. Ayrıca, düşünce özgürlüğünün uzantıları da (basım ve yayım, dernek, toplantı ve gösteri, bilim ve sanat vb.) önemli güvencelerle donatıldı. Buna karşılık, yasalarda var olan ve düşünce özgürlüğünü kısıtlayıcı birtakım kuralların varlığı da bir başka olguydu. Anayasa mahkemesi, 1962'den sonra verdiği kararlarda, bunların Anayasa'ya aykırı olmadığı sonucuna vardı. Yüksek mahkeme' ye göre, salt ve dokunulmaz olan yalnızca bilim ve sanat özgürlüğü ile kişilerin kendi iç dünyalarında kalan düşünce ve inançlardı; bu düşüncelerin açıklanması ise sınırlanabilirdi ve Anayasa buna engel değildi. 1982 Anayasası bu ayrımı benimseyerek, "düşünce ve kanaat hürriyeti" ile "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti"ni ayrı maddeler halinde düzenledi. Yeni anayasa bunlardan birincisiyle ilgili olarak herhangi bir sınırlama öngörmemiş, açıklama ve yayma özgürlüğünü ise gerek kendi maddesinde, gerekse genel bir sınırlama kuralı getiren 13 ve 14'üncü maddelerle kısıtlama yoluna gitmiştir. Böylece 1961 Anayasası döneminde Anayasa mahkemesi tarafından Anayasa'ya uygun sayıldıkları halde kamuoyu ve hukuk doktrininin bir bölümü tarafından tartışma konusu olmaya devam eden bazı yasa kurallarının (özellikle Türk cez. k.'nun 141, 142 ve 163. maddeleri). Anayasa'ya uygun oldukları vurgulanmış, bu kısıtlama ancak 9 yıl sonra, söz konusu maddelerin 12.4.1991 tarih ve 3713 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmasıyla sona ermiştir.

■ —İkonogr. Siracusa'da ele geçirilen yunan paralarında özgürlük zapt edilemeyen bir at, roma paralarındaysa yuvarlak başlıklı bir kadın olarak temsil edilir. 1789 tarihinden başlayarak sanatçılar, özgürlüğü, phrygia başlığı giymiş bir kadın olarak canlandırdılar. 1830'da Delacroix, *Halka* yol gösteren özgürlük* adlı tabloyu yaptı. 1886'da Fransa, Bartholdi'nin gerçekleştirdiği *Dünyayı aydınlatan özgürlük* adlı dev heykeli ABD'ye armağan etti ve heykel New York limanının girişine yerleştirildi; bu heykelin, ABD tarafından armağan edilen daha küçük bir örneği, Paris'teki Grenelle köprüsü'nü süslemektedir.

■ **Özgürlük madalyası** ya da **Medal of Freedom,** 1945 yılında ihdas edilen amerikan nişanı. 1963'te, bunun yerine *Cumhurbaşkanlığı özgürlük madalyası (Presidential Medal of Freedom)* çıkarıldı. Bu madalya, amerikan çıkarlarının güvenliği ya da savunulması, dünya barışı ya da kültür konularında üstün hizmetleri görülen kimselere verilir.

Özgürlük üzerine *(On Liberty)*, John Stuart Mill'in denemesi (1859). Mill'e göre, devlet, "demokrasi"nin azınlıkların ezilmesine yol açmamasına özen göstererek bireyi ve topluluğu korumakla yetinmelidir.

ÖZGÜRLÜKÇÜ sıf. **1.** Özgürlükten yana olan kimse, onun tutumu için kullanılır: *Özgürlükçü bir insan. Özgürlükçü düşünce.* **—2.** Özgürlüklerin eksiksiz biçimde yaşanmasına olanak tanıyan şey için kullanılır: *Özgürlükçü demokrasi.*

ÖZGÜVEN a. İnsanın kendisine duyduğu güven.

ÖZHADIMLAŞTIRMA a. Psik. Bir bireyin kendi cinsel organlarını kendinin sakatlaması.

ÖZHAN, rumca **Asomatos,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

ÖZHAVALANDIRMALI sıf. Mak. san. Rotor miline bağlı küçük bir çark yardımıyla kendi kendini doğal olarak soğutan bir döner makine için kullanılır.

ÖZIŞIK (Şekip Ayhan), türk besteci (Ankara 1932 - İstanbul 1981). Üsküdar musiki cemiyeti'nde yetişti. Ankara (1958 -1966) ve İstanbul radyosu'nda (1966 -1981) ut çaldı. Hafif, melodik şarkıları büyük yaygınlık kazandı. *İçin için yanıyor* diye başlayan muhayyerkürdi şarkısıyla "alaturkacılar" arasında ilk kez Altın plak kazandı. Başlıca şarkıları: *Belki bir sabah geleceksin* (rast), *Yine hazan mevsimi geldi* (nihavent), *Güzel olmaya güzel* (buselik), *Bir garip Orhan Veli* (hicaz), *Rüzgâr söylüyor şimdi o yerlerde bizim eski şarkımızı* (muhayyerkürdi), *Senede bir gün* (hicaz), *Ufacık tefeciktin* (nihavent), *Ne zaman geleceksin* (nihavent), *Gün gelir de beni unutursun demiştim* (uşşak), *Unutmadım seni ben, her zaman kalbimdesin* (karcığar).

ÖZİ, Dniepr (Özü ya da Ekşisu) ırmağının Karadeniz'e döküldüğü yerde Ruslar'ın Ocsakov dedikleri eski türk eyalet merkezi. Bayezit II'nin Boğdan seferi sırasında (1484) Kilya ve Akkerman kaleleriyle birlikte osmanlı topraklarına katıldı. Türkler'in burada leh ve kazak akınlarına karşı sağlam bir kale yükselttikten sonra "Karakerman" ve "Uzunkale" diye de andıkları kent adını taşıdığı eyaletin merkezi olarak önceleri beylerbeylerce yönetildi. Dniestr (Turla) ırmağını geçmeye çalışan leh ordusunu yok eden İskender Paşa (1620), Özi beylerbeylerinin en ünlülerinden biridir. Kırım ayaklanması sırasında (1624) 30 bin atlısıyla harekete geçerek Akkerman, Kilya, İsmail, Yerköyü gibi osmanlı kalelerini yakıp yıkan Yavuz Şahin Giray, sonunda Özi kalesini de kuşattı. Ancak, onu püskürttükten sonra ardına düşen nogay beylerinden Özi valisi Arslanoğlu Kantemir Mirza, Tuna boylarında bozguna uğrattığı düşmanının tüm kuvvetlerini yok etti. 1736-1739 Türk-Rus sa-

vaşı sırasında düşman kuvvetlerince kuşatılan ve 70 gün dayandıktan sonra mühimmatsızlık ve yardımsızlık yüzünden Özi muhafızı Yahya Paşa tarafından Ruslar'a teslim edilen kent (1737), rus ordusunu Dniestr kıyılarında bozan Kırım hanı Mengli Giray'la Bender seraskeri Veli Paşa tarafından geri alındı (1738). Lehistan'ı korumak için Rusya'ya karşı açılan sefer sırasında (1768-1774) Özi üzerine yürüyen rus ordusu, kent önlerinde kale muhafızı Hazinedar Ali Paşa tarafından bozguna uğratıldı (1771). Aynalıkavak* tenkihnamesi'nden (1779) sonra Babıâli "Kırım senedi" denen 3 maddelik yeni bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı (1784). Bu belge uyarınca Özi ve Soğucak kaleleri Osmanlı devletinde kalırken, Kuban ırmağı Türkiye ile Rusya arasında sınır kabul edildi. 1787-1792 Türk-Rus savaşı sırasında Özi muhafızı Mehmet Ali Paşa'nın savunduğu kaleye şiddetli bir saldırı sonunda 80 bin kişilik ordusuyla giren rus komutanı Potemkin, kenti yağmaladığı gibi halk ve askerden 25 bin kişiyi de kılıçtan geçirdi (1788). Savaşa son veren Yaş* barış antlaşması gereğince (1792) Özi kenti kalesiyle birlikte kesin olarak Rusya'ya bırakıldı. Kırım* savaşı'nda Kılburun zaferinden (1855) sonra burası bir ara türk birliklerinin eline geçtiyse de bir daha Özi'de kalıcı osmanlı yönetimi kurulmadı. Paris* barış antlaşması'yla Rusya'ya geri verildi (1856).

Özi kalesi, Dniepr ırmağının Karadeniz'e döküldüğü noktada, adını taşıdığı kentin korunması için osmanlı yönetimince yaptırılan ve Karakerman, Uzunkale diye de anılan eski türk kalesi. (→ Özi.)

ÖZİLETİM a. Elekt. İçinden yüksek frekanslı akımlar geçen bir solenoit içine yerleştirilmiş bir cisimde, bu cisim elektriksel olarak devreye bağlı olmadığı halde, akım oluşumu. (Darsonvalizasyonda, hastaların organizmalarına etkiyen işte bu akımlardır.)

ÖZİNDÜKLEME a. Elekt. → ÖZ İNDÜKLEME*.

ÖZİNDÜKTANS a. Bir devreden geçen manyetik indükleme akısının, devrede akan I akımına oranı. (Eşanl. SELF-İNDÜKTANS.)

—ANSİKL. Bir devreden, şiddeti *i* olan değişken bir akım geçiyorsa, bunun öz manyetik alanında bulunan akının kendisi de değişkendir. Elektromanyetik indükleme* yasaları uyarınca, bu devrede, birinci akıma, bunun değişimlerini geciktirmek üzere eklenen bir indüklenmiş akım ortaya çıkar. Başka bir deyişle, devrede yeni bir *e* elektromotor kuvvetin oluştuğu da söylenebilir:

$$e = -L\frac{di}{dt}$$

Bu ifade, öbür birimler sırasıyla volt, amper ve saniye olduğunda, henry ile belirtilen özindüktans L'yi tanımlar.

• *Uygulamalar.* Özindüktansın çok sayıda uygulaması vardır, ancak burada en önemli ikisi incelenecektir:

1. Devrelerin kapanma ve kesilmesinden kaynaklanan *aşırı akımlar.* Bir doğru akım üreteci içeren bir devre kapatıldığında, rejim akımı ancak, L'nin değeriyle doğru orantılı bir gecikme sonunda yerleşir. (Örneğin büyük bir elektromıknatıs için, normal rejime ulaşma zamanı yaklaşık bir dakikadır.)

Aynı şekilde, devre kesildiğinde, ana akımın kaybolmasını geciktiren bir kesilme aşırı akımı ortaya çıkar. L'nin büyüklüğü ve kesilme süresinin kısalığıyla doğru orantılı olan bu akım, her zaman rahatsız edici ve kimi kez tehlikeli olabilen bir "kesilme kıvılcımı" oluşturur.

Öte yandan, çeşitli aletlerde (örneğin indükleme bobini) aşırı akımlardan yararlanılabilir.

2. Kapasitif olmayan devrelerin, sinüzoidal alternatif akımdaki davranışı; bu durumda özindüktansın iki etkisi vardır:

a) *i* akımının değişimlerini, *v* geriliminin değişimlerine oranla geciktirir (gerilime göre akım "geri faz kayması");

b) *i* yeğinliğini azaltır ve devre akım geçişine, artık R ohm direnciyle değil ama, aşağıdaki bağıntıyla verilen bir "empedans"la karşı koyar:

$$Z = \sqrt{R^2 + 4\pi^2 f^2 L^2}$$

burada *f*, akımın frekansını (hertz olarak) belirtir.

Bağıntıdan da görüldüğü gibi, frekans yükseldikçe Z çok büyük değerler alır: indüktifliği yüksek bir bobin, yüksek frekanslı akımları büyük ölçüde durdurur (radyoteknikte, akımların filtrelenmesi).

ÖZİŞ (Sadi), türk heykelci (İstanbul 1923). İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nde Kenan Temizkan'ın öğrencisi oldu (1944-1948). Avrupa sınavını kazanarak gittiği Paris'te kostüm tasarımı ve tarihi dalında uzmanlık eğitimi gördü (1948-1952). Türkiye'ye döndükten sonra bir süre serbest çalıştı. 1962'de Güzel sanatlar akademisi dekoratif sanatlar bölümü'ne üslup ve kostüm tarihi öğretmeni olarak atandı. 1969'da profesör, 1983'te Mimar Sinan üniversitesi sahne ve görüntü sanatları bölümü başkanı oldu. İlhan Koman ve Şadi Çalık'la birlikte demir çubuklardan mobilya yaparak heykelciliğe yöneldi ve soyut metal düzenlemeleriyle tanındı. 31. Devlet resim ve heykel sergisi'nde ikincilik (1970), 33. Devlet resim ve heykel sergisi'nde birincilik (1972) ödüllerini kazandı. 1990'da emekli oldu.

ÖZİTİCİ a. Sil. Otomatik olarak çalışabilen itme düzeneği.

ÖZİTİMLİ sıf. Güdümlü mermiler, fırlatıcılar ve uzay araçları gibi atmosferde ya da uzayda özitmeyle dolaşan hareketli cisimler için kullanılır.

—ANSİKL. Sil. ve Ask. Özitimli mermiler, geçmişte basit bir biçimde kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak, havai fişeği, işaret fişeği ve 1855'te Sıvastopol kuşatmasında kullanılan Congreve fişeği verilebilir... Ancak mermiler, yalnızca İkinci Dünya savaşı'nda, askeri uygulamalar alanında büyük bir gelişme gösterdi. Bugün genel olarak, güdümlü mermi adı verilen modern özitimli mermiler, itici bir takım ile askeri bir imla hakkından meydana gelir. İtici takım, katı ya da sıvı halde propergol (motor yakıtı ve yakıcı) ya da türbojet, romjet, palsjet ile itilen güdümlü mermiler için yalnızca yakıt içeren tanklardan oluşur. Propergoller yanma odasında yanar ve itme, yanma sonunda oluşan gazların bir lülede genişlemesiyle elde edilir.

ÖZİTME a. Kimi uzay araçlarının kendi öz olanaklarıyla yol alabilme özelliği.

ÖZİYONLAŞMA a. Kim. Bir dış etki olmaksızın bir atom ya da molekülün kendi kendine iyonlaşması. (Örneğin Auger etkisi.)

ÖZKAN (Ali İzzet) → ALİ İZZET ÖZKAN.

ÖZKAN (Hüseyin), **Hüseyin Anka** da denir, türk heykelci (Dumurcalı 1909). Edirne Öğretmen okulu'nda Ratip Aşir Acudoğu'nun öğrencisi oldu. İstanbul Güzel sanatlar akademisi'nde Rudolf Belling'in atölyesini bitirdi (1940). Sağlam malzeme bilgisi ve güçlü tekniğiyle gerçekleştirdiği antik yunan heykellerini hatırlatan anıtsal düzenlemeleriyle (DTCF önündeki *Mimar Sinan* heykeli, Ankara Ziraat bankası önündeki *Mithat Paşa* heykeli, Anıtkabir girişindeki erkek-kadın grupları ve aslanlar, *Hürriyet* gazetesi cephesindeki bronz rölyef, çeşitli il merkezlerindeki *Atatürk* heykelleri vb.) tanındı. Son yıllarda biçimleri parçalı hale getiren ışık planlarıyla modle etme yönünde bir anlayışı benimsedi ve Dolmabahçe parkındaki soyut kompozisyon gibi yapıtlar da üretti.

ÖZKANATÇIK a. Havc. Kalkışı kolaylaştırmak ve daha küçük yarıçaplı dönüşlere olanak tanımak amacıyla sesüstü uçakların gövdelerinin ön tarafına her iki yandan yerleştirilen ve çoğunlukla yüksek hızlarda geri çekilebilecek biçimde yapılan küçük kanatçık.

ÖZKARARLI sıf. Havc. Bir türbülansın etkisiyle dengesi bozulduğunda yeniden denge konumuna dönmeye yönelen bir uçak için kullanılır. ||*Özkararlı profil,* yunuslamaya karşı iyi bir kararlılık veren, böylece kuyruksuz uçakların (uçan kanatlar) gerçekleştirilmesini sağlayan ve genellikle çift eğriliği olan kanat profili.

ÖZKARSLI (Talat) → TALAT ÖZKARSLI.

Sadi Öziş'in bir yapıtı

Hüseyin **Özkan**
Mimar Sinan heykeli
Ankara Üniversitesi
dil ve tarih-coğrafya fakültesi
Ankara

J. C. Francolon-Gamma

özitimli mermilerle (20 mm'lik 12 roket) donatılmış sovyet yapımı BM-24 aracı

Atilla Özkırımlı

Münir Özkul
İstanbul'u satıyorum (1987-88) adlı oyunun bir sahnesinde

ÖZKATALİZ a. Fizs. kim. Bir tepkimenin kendi kendine ürettiği bir ürünün katalizör işlevi yaptığı özel kataliz olayı. (Nitrik asidin demir ya da bakırla bozunması sırasında bu şekilde oluşan azot oksitleri, bozunmayı daha da etkinleştirir.) [Eşanl. OTOKATALİZ.]

ÖZKAYA (Naci), türk futbolcu (Ankara 1923). Futbola Ankara'da başladı. Ankaragücü ve Ankara Demirspor'da ünlendi. Daha sonra Galatasaray'a geçti (1947). Galatasaray'la 3 kez lig şampiyonluğu yaşayan N. Özkaya 15 kez milli oldu. Defansta sert oyunuyla tanındı. Futbolu bıraktıktan sonra İskenderunspor'da antrenörlük ve Galatasaray'da yöneticilik yaptı (1985).

ÖZKAYNAK a. Muhs. İşletmelerin sahip ya da ortakları tarafından sağlanan kaynaklar ile işletmenin etkinlikte bulunduğu süre içinde özvarlıklarındaki artışlar sonucu oluşan kaynakların bütünü. (Özkaynak, bilançonun sağ tarafında yer alır.)
—İkt. *Özkaynakla karşılamak*, bir girişimin yatırımlarını, kendi gerçekleştirdiği kârlarla finanse etmek.

ÖZKEDİBALIĞIGİLLER. a. Zool. TIRPANAGİLLER familyasının eşanlamlısı.

ÖZKEDİBALIKLARI a. Zool. Geniş anlamıyla asıl kedibalıklarını içeren köpekbalığı alttakımı. (Bil. a. *Rajiformes.*)

ÖZKENT ya da **ÖZGEND.** Tar. coğ. B. Türkistan'da Fergana vadisinin K. kesiminde eski kent; Karahanlılar devletinin merkeziydi.

ÖZKER (Tarık), türk mühendis (İstanbul 1919 - *ay. y.* 1977). İTÜ elektrik fakültesi'ni bitirdi (1944). Aynı fakültede profesör oldu (1958). Ölümünden sonra türk bilim yaşamına katkılarından ötürü mühendislik dalında TÜBİTAK'ça hizmet ödülüyle onurlandırıldı. Başlıca yapıtları: *Telgraf sistemlerinde distorsiyon* (1954), *Boole cebiri ve Lojik devreleri* (1959), *Boole cebirine giriş* (1968).

ÖZKERTENKELEGİLLER a. Eski Dünya'da yaşayan sürüngen kertenkeleler familyası. (Bil. a. *Lacertidae.*)
—ANSİKL. Sıcak ılıman iklimli, akdeniz iklimli ya da kurak iklimli bölgelerde yaşayan özkertenkelegiller, dağlarda ya da soğuk kışlı yerlerde az bulunurlar. Hepsi de böcekçildir, gündüzcüdür; gece olunca ya da kışın, yeraltı yuvalarına sığınır. Kumlarda, ağaçlarda yaşayan türleri varsa da örnek tipleri toprakta yaşar. *Lacerta, Zootoca, Psammodromus* ve *Algyroides* cinsleri iyi bilinir.

■**ÖZKIRIMLI** (Atilla), türk eleştirmen (Konya 1942). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1968). Hacettepe üniversitesi temel bilgiler yüksek okulu türkçe bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı; İstanbul Atatürk eğitim enstitüsü, İstanbul Devlet konservatuvarı'nda edebiyat öğretmenliği yaptı. Çağdaş türk edebiyatıyla ilgili eleştiriler, incelemeler kaleme aldı. (*Edebiyat incelemeleri, yazılar I*, 1983). Tasavvufi halk edebiyatını da inceledi (*Alevilik-bektaşilik ve edebiyatı* (1985). *Türk edebiyatı ansiklopedisi*'ni (I-V, 1982-1987) kaleme aldı. Diğer başlıca yapıtları: *Yazarları da vururlar* (Celal Üster ile birlikte, 1987), *Tarihe not düşmek* (1989), *Hayatımıza, sevgisizliğe ve yalnızlığımıza dair* (1991).

ÖZKİNETİK sıf. Ruhbil. *Özkinetik devinim*, tam karanlıkta, ışıklı bir noktaya gözünü ayırmadan bakan özneye, o noktanın yer değiştiriyormuş gibi görünmesine yol açan yanılsama. (Etki ve telkinin doğurduğu sonuçlara çok duyarlı olan bu görüngüden, toplumsal ruhbilimde, bu sonuçların deneysel olarak incelenmesi için yararlanılmıştır.)

ÖZKOMPLEKS a. Fizs. kim. *Metalsel özkompleks*, özdeş bir merkez iyonu içeren kompleks. (Örneğin Cu $[CuCl_4]$.)

ÖZKONAK. Nevşehir'in Avanos ilçesine bağlı bucak; 14 737 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Özkonak* (esk. *Genezin*); 4 449 nüf. (1990).

ÖZKORUNMA a. Otomatik bir alarm sistemi sayesinde, hırsızlığa ve haneye tecavüze karşı korunma.
—Nük. müh. Soğurucu bir madde kütlesinin iç bölgelerinin, dış bölgelerdeki soğurulma sonucu yararlandığı dış kaynaklı ışımaya karşı korunma.

ÖZKORUNUM a. Psikan. Kayıtsız şartsız yerine getirildikleri zaman organizmayı yok edecek değişik zorlayıcı isteklere, özellikle de cinsel isteklere rağmen, organizmanın yaşamını sürdürme eğilimi.
—ANSİKL. S. Freud'un cinselliğin taşıdığı önemi ortaya koyması, cinsel dürtülerin kendi doyumlarından başka hiçbir şeye boyun eğmedikleri zaman canlının yaşamını tehlikeye düşürebileceklerini kabul etmesini olanaklı kıldı. Bastırım konusunda yaptığı ilk açıklama da cinsel dürtülerin varsayımsal bir gerçeklik ilkesine boyun eğdikleri sonucuna varmasına yol açtı. Bu ilke, haz ilkesine karşıttı, ama aynı zamanda ona dolaylı bir doyum da sağlıyordu.

Freud, o zamana kadar özdeş saydığı ben dürtüsüyle özkorunum dürtüsünü de birbirinden ayırdı (1915). Daha sonra 1920'de, ölüm dürtüsü kavramını ileri sürerek sisteminde bir çelişkinin ortaya çıkmasına yol açtı. Gerçekten de varlığın izlediği temel yön, cansıza geri dönmekse, yaşam da, yaşam olmayanın özel bir durumu; en az gerilimli bir durumun sürdürülmesi demekti. Bu durumda ölüm, yani bireyin yok olması, freudcu öğretinin yönlendirici ilkesiydi. Ama ikinci düşünceden sıyrılamayan Freud, cinsel dürtüleri yaşamdan yana çekmek zorunda kaldı *(eros)*. Bunun iki nedeni vardı. Bir yandan, eski öğretide baskıya gelmez cinsel dürtüler, yok olma tehlikesine yol açan dürtüler oldukları için, paradoksal bir biçimde, yaşamla ve dolayısıyla birleşmeyle bağlantılı sayılmışlardı. Öte yandan, gerçekte eski niteliklerini korudukları için bu dürtüler, canlıyı ölümle rahatsız eden dürtüler olarak, onu özellikle yaşama zorunda bırakıyorlardı. Bu güçlük, Freud'u, özkorunum dürtülerini, eskiden karşısında oldukları erosun yanına kesinlikle koymak zorunda bıraktı. Çünkü ölüm dürtüsünün olumsuzluyor gibi göründüğü canlı olgusunu açıklamak gerekiyordu.

■**ÖZKUL** (Münir), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1925). İstanbul Erkek lisesi'nde okurken Bakırköy halkevi'nde sahneye çıktı. 1951'den başlayarak Küçük sahne, İstanbul Şehir ve Ankara Devlet tiyatrolarında çalıştı. 1962-1965 arası tiyatro çalışmalarını kendi kurduğu toplulukla sürdürdü. *Kanlı Nigâr*'daki rolüyle İlhan İskender (1968), *Sersem kocanın kurnaz karısı*'ndaki rolüyle Avni Dilligil (1978) ve İsmail Dümbüllü (1980) ödüllerini kazandı. Birçok filmde de oynadı; *Sev kardeşim*'deki oyunculuğu nedeniyle Antalya Film şenliği'nde yılın karakter oyuncusu seçildi (1972), *Aile şerefi* filmindeki Yaşar Usta tipiyle de Azerbaycan Film şenliği'nde ödül kazandı (1977). Naşit Özcan'ın yaşamöyküsünü anlatan *İbiş'in rüyası*'nda İbiş, *Hababam sınıfı*'nda Kel Mahmut tipleriyle de sinemadaki başarılarını pekiştirdi. Kendisine İsmail Dümbüllü tarafından verilen ve ünlü ortaoyuncu Kel Hasan'da gelen geleneksel "kavuk"u, birlikte çalıştığı Ortaoyuncular topluluğunun kurucusu ve yöneticisi Ferhan Şensoy'a devretti (1989).

ÖZKUTUPLU sıf. Geom. *Özkutuplu dörtyüzlü*, verilen bir ikilenik için, her köşesi karşı yüzün kutbu olan dörtyüzlü. ‖*Özkutuplu üçgen*, verilen bir konik için, her köşesi karşı kenarın kutbu olan üçgen.

ÖZLEM a. **1.** Uzakta olan, yitip giden bir kimseye, bir şeye, bir yere kavuşma, onu onları görme isteği, hasret: *Anneme duyduğum özlem artık dayanılmaz oldu. Kadın çocuğunun özlemine katlanamadı, geri döndü. Özlemini duyduğu şeyleri alamamak.* **—2.** Olması istenen bir şeye duyulan büyük istek: *Barış özlemi.* **—3.** *Bir şeyin özlemini çekmek*, bir şeyi aşırı ölçüde özlemek; istemek. ‖ *Özlem gidermek*, uzun süre uzak kalınan, özlemi çekilen biriyle oturup konuşmak; hasret gidermek.
—Ruhbil. Yüksek, üst düzeydeki bir şeye karşı duyulan istek, eğilim. (*Meyil* de denir.)

ÖZLEME a. Özlemek eylemi; iştiyak.

ÖZLEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri özlemek*, onun yokluğunu, yitip gitmesini üzücü bir boşluk olarak duymak; onu görmeyi, ona kavuşmayı istemek, göreceği gelmek: *Ölen bir arkadaşını özlemek. Yokluğunuzda sizi çok özleyeceğiz. Çocuklarını çok özlemişti. Evini özlemek. İstanbul'u özlemek.* **—2.** *Bir şeyi özlemek*, onu istemek, ona gereksinim duymak: *Barış dolu bir dünyayı özlemek. Baharı özlemek.*

◆ **özlenilmek** gçz. f. Özlenmek.

◆ **özlenmek** gçz.f. Özlemek eylemine konu olmak.

◆ **özletmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseye bir şeyi, bir yeri özletmek*, o kimsenin onu özlemesine yol açmak: *Bu güç günler bana çocukluğumun başıboş günlerini özletiyor.* **—2.** *Bir kimseye kendisini özletmek*, özlenmesine, aranmasına yol açmak: *Neredesin, özlettin kendini.*

ÖZLEMLİ sıf. Özlemi olan, özleyen.

ÖZLENİLMEK → ÖZLEMEK.

ÖZLENMEK → ÖZLEMEK.

ÖZLER (İsmail Safa), türk siyaset adamı. (Adana 1885-*ay. y.* 1940). Adana idadisi'ni, Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1908). Yöneticilik, öğretmenlik yaptı. Yedek subay olarak Birinci Dünya savaşı'na katıldı. Savaş sonrası Adana'nın Fransızlar tarafından işgali üzerine Pozantı'ya yerleşti. Burada toplanan kongre tarafından Adana valiliğine getirildi. TBMM'nin birinci döneminde (1920-1923) Mersin, ikinci döneminde (1923-1927) Adana, dördüncü döneminde (1931-1935) Seyhan milletvekilliği yaptı. Rauf Orbay, Fethi Okyar ve İsmet İnönü kabinelerinde (1922-1924) Milli eğitim bakanı olarak yer aldı.

ÖZLEŞME a. Özleşmek eylemi; arılaşma.

ÖZLEŞMEK gçz. f. **1.** Bir şeyden söz ederken, arı, saf duruma gelmek; arılaşmak: *Dilimiz özleşiyor.* **—2.** Tahıl vb. söz ederken, olgunlaşmak. **—3.** Koyulaşmak, ağdalaşmak.

◆ **özleştirmek** g. f. *Bir şeyi özleştirmek*, arı, saf duruma getirmek, arılaştırmak: *Dili özleştirmek.*

ÖZLEŞTİRME a. Özleştirmek eylemi.
—Dilbil. ve Ed. Türkçenin olanaklarından yararlanarak yabancı sözcükler yerine yenilerini bulma ve yazı diline yerleştirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Eczc. Taze bitkilerin ve hayvansal organların etli kısımlarını parçalayarak öz haline getirme işlemi.
—ANSİKL. Dilbil. ve Ed. Türkiye'de Milli* edebiyat akımı halkın konuştuğu türkçeye dayanan bir yazı dili oluşturmaya çalıştı. İlk kez *Genç kalemler* dergisinde savunulan Yeni* lisan hareketi arapça, farsça kurallara dayanan tamlamaların bu dillere göre yapılmış çoğul şekillerinin, bu dillerdeki ilgeçlerin kullanılmasına karşı çıkıyordu. Ancak hareketin öncüsü olan Ömer Seyfettin ve arkadaşları halk diline geçmiş yabancı sözcükleri türkçeleşmiş sözcükler saydılar. Yeni lisan hareketinin bir aşırılık saydığı tasfiyecilik* ise bütün yabancı sözcüklere türkçe karşılıklar bulunmasını öngörüyordu. Türk dil kurumu'nun kuruluşuyla (1932) gerçekleştirilen dil dev-

rimi, halk ağızlarından derlenen, eski metinlerden taranan ve türkçe köklerden yeni türetilen sözcüklerle yazı dilinin geniş ölçüde özleştirilmesini sağladı. (→ TÜRK DİL KURUMU.) Ortaöğretimde ve bütün bilim dallarında türkçe terimlerin kullanılması yaygınlaştı. Ataç gibi hiç yabancı sözcük kullanmadan yazma eylemini gerçekleştirmeye koyulanlar en aşırı ucu oluşturuyordu. Edebiyat, kültür hatta bilim yazılarında özleşme hızla gelişti. Tanzimat yazarlarının yapıtlarında yüzde 30 oranınında olan türkçe sözcükler, özleştirme hareketi sonucunda yüzde 80 oranına kadar yükseldi.

ÖZLEŞTİRMECİ a. Özleştirmecilikten yana olan kimse.

ÖZELEŞTİRMECİLİK → ARITICILIK.

ÖZLEŞTİRMEK → ÖZLEŞMEK.

ÖZLETMEK → ÖZLEMEK.

ÖZLEYİŞ a. Özleme, özlem, hasret.

ÖZLÜ sıf. **1.** Özü, içi olan şey için kullanılır: *Özlü buğday.* **—2.** Gereksiz söz kullanmadan, kısa, yoğun bir biçimde anlatılan düşünce vb. için kullanılır: *Düşündüklerini son derece özlü bir biçimde anlattı.* **—3.** Yapışkan, verimli toprak, çamur vb. için kullanılır.
—Değirmenc. *Özlü buğday* → KUVVETLİ* BUĞDAY.
—Mant. *Özlü yeralış,* yerine başkası geçirildiğinde, bulunduğu önermenin doğruluk değeri değişikliğe uğrayan *yeralış* için kullanılır. (Bazı sözcüklerin bu durumda olabileceklerini düşünen Quine, şöyle der: "Bir sözcüğün yerine bir başkasının geçirilmesi, doğru bir önermeyi yanlış önerme durumuna dönüştürebiliyorsa, o sözcük o önermede bir özlü yeralış gerçekleştiriyor demektir". Örneğin, "2 çifttir ya da 2 çift değildir" cümlesindeki "ya da" sözcüğü, bir özlü yeralış oluşturur.) [Karşt. BOŞ YERALIŞ*.]

ÖZLÜ, esk. **Kundu,** Antalya'nın merkez ilçesi Aksu bucağına bağlı köy; 1 623 nüf. (1990).

ÖZLÜ (Demir), türk öykücü (İstanbul 1935). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1959); bu fakültede hukuk felsefesi asistanı oldu. Askerliğini er olarak tamamladıktan sonra avukatlık yaptı; bir ara TİP örgütünde görev aldı; 12 eylül 1980'den sonra türkçe okutmanı olarak İsveç'te bulunduğu sırada yurttaşlıktan çıkarıldı. Öykülerinde (*Soluma,* 1963, TDK ödülü; *Öteki günler gibi bir gün,* 1974; *Aşk ve poster,* 1981 vd.) yer yer kendi yaşamına ve yakın çevresine dayanan malzemeyle büyük kentteki aydınları, sanatçıları, yabancılaşmayı, bunalımları, aşk ilişkilerini anlattı. Kenti ve çevresindeki doğayı, caddelerde, pastahanelerde, kafeteryalardaki hareketi yansıttı. Kişilikleri, ruh durumlarını çözümleyici, ayrıntılara inen bir anlatımla konu edindi. İlk gençlik döneminin izlenimleri *Bir küçük burjuvanın gençlik yılları* (1979), Muş'ta askerlik yaptığı dönemle ilgili saptamaları *Bir uzun sonbahar* (1976) romanlarında, yurtdışındaki yaşamından izlenimler ise *Berlin'de sanrı* (1987), *Stockholm öyküleri* (1988) gibi kitaplarındadır. 1989'da yurttaşlığı iade edilen yazarın diğer başlıca yapıtları: *Bir yaz mevsimi romansı* (roman, 1989; 1990 Orhan Kemal roman armağanı), *Sürgünde on yıl* (anı, 1990), *Berlin güncesi* (1989 ilkbaharı) [anlatı, 1991], *Kanallar* (anlatı, 1991).

ÖZLÜK a. **1.** Bir şeyin öz durumu. **—2.** Tamlayan olarak, bir kimsenin kendisine, zatına ait şeyi belirtir: *Özlük işleri, özlük hakları.*
—Fels. Bir varlığın özü, oluşturucu özelliklerinin tümü.
—İda. huk. *Özlük işleri,* memurların çalışma, disiplin, yükselme ve emeklilik gibi kişisel durumlarıyla ilgili işler, zat işleri. (Kamu kuruluşlarında her memur için bir özlük dosyası tutulur.)

ÖZMANAV (Kemal Bekir) → KEMAL BEKİR.

ÖZMEMELİLER a. Tipik eteneli memeliler altsınıfı. (Özmemelilerin köşeli çıkıntısı bulunmayan bir altçenesi, kürekkemiğine yapışmış bir kargamsı kemiği, hemen hemen hep difyodont dişleri, tek bir dölyatakları, bir korteks birleşekleri vardır. Bir alan toplasentaları bulunur; uzun embriyon gelişmesi bütünüyle dölyatağında gerçekleşir. Özmemeliler altsınıfı, günümüzde yaşayan ya da fosil 22 takım ve günümüzde yaşayan tekdeliklilerle keseliler dışındaki bütün türleri içerir. Bil. a. *Eutheria.*) [Eşanl. ETENELİLER.]

ÖZNE a. Dilbil. **1.** Cümlede, ad ya da eşdeğerli kategorilere (adıl, fiilin ad biçimi mastar) ilişkin zorunlu bir terimin yerine getirdiği ve fiilin kişi ve sayı kategorilerini belirleyen işlev. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu işlevi yerine getiren sözcük. (Türkçede öznesi kişi adılı olan cümlelerde, özel vurgu dışında, özne cümlede yer almaz; yüklemin sonuna getirilen kişi eki özneyi belirtir.) **—3.** *Özne gösterme durumu,* kimi bükülgen dillerde (tibetçe, bask dili, kafkas dilleri) oluşa etken biçimde katılan öğeyi göstermek için kullanılan durum. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Özne öbeği,* özne ve ona bağlı sözcüklerden oluşan öbek.
—Fels. Bilince benzer her türlü düşünceyi temellendirdiği varsayılan ve karşısında gerek düşünce içeriğinin, gerek dış dünyanın birer nesne oluşturdukları bireysel ve gerçek varlık. || Hegel'de, tösün ilk değişmezliğinden sıyrılmasını ve özgürlük biçimine kavuşmasını belirten terim.
—Mant. Geleneksel mantıkta, bir yüklemin ya da bir özniteliğin bağlandığı şey.
—Psikan. Simgesel yasaya bağımlı olması ve kendi gerçekliğini kurabilmek için söze başvurmak zorunda kalması bakımından insanoğlu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Kendinin nedeni olarak birey.
—ANSİKL. Dilbil. "Özne" terimi, dilbilim metinlerinde, özne kavramlarının işlemsel bir değer taşıdığı bağlamlarda (mantıksal, sözdizimsel, öğretimsel) tam yerini bulan değişik anlamlarda kullanılır.

Antikçağ'dan Port-Royal geleneğindeki mantıksal dilbilgilerinde özne iki soyut oluşturucudan biridir. Öteki oluşturucu, önermenin oluşumu için gerekli yüklemdir. Cümle ya da sözce gibi özgül çerçevelerde ele alınan özne kavramı, çağdaş dilbilimde, değişik kavramlar içerir. Örneğin, üretici dilbilgisinde, derin yapı düzeyinde, özne ya da mantıksal özne terimi "ad dizimi"ni belirtir. "Fiil dizimi" ile bağıntılı cümlenin ad dizimi soyut bir tiplemesini oluşturur. Yüzeysel gerçekleşme bazı dönüşümlerde (edilgenleştirme, vb.) bunu yansıtamayabilir. Öte yandan, sözceleme açısından bir sözcede, başlangıçtaki sözcüğün edimsel gücü "psikolojik" denilen öznenin yüklemle ve söylemin konumu ile bağıntısı içindeki davranışının çözümlenmesine yönelir.

• Özne gösterme durumunun bulunduğu dillerde bu durum, geçişli fiillerde oluşa etken biçimde katılan öğeyi belirtmeye yarar, oysa geçişli fiillerdeki oluşum edilgen öğesi ve geçişsiz fiillerdeki etken öğe ya da edilgen fiillerdeki özne yalın durumdadır ya da duruma ilişkin bir belirtim yoktur. Fiil yükleminde biri etken, öteki edilgen iki öğe bulunabiliyorsa özne gösterme durumu bunları birbirinden ayırt etmeye yarar; fiil yükleminin tek öğesi olursa bu öğe, etken olsa bile, özne gösterme durumu belirtisi taşımaz, çünkü bu belirti burada gerekli değildir.
—Psikan. Özne her zaman bilinçdışının öznesidir, yani hiçbir zaman kendinin bilincinde değildir; hiçbir durumda ben ile, yani kendini sandığı kişiyle özdeş değildir. Daha çok Freud'un o'suna benzetilebilir. Bundan ötürü özne *kapatılmıştır,* yani olduğunu sandığı şeyle özdeş değildir; ortaya çıkamaz, çünkü çekirdeğini oluşturduğu bir bastırım altındadır. Ayrıca, olduğu yeri hiçbir zaman bilmez. Dolayısıyla *bölünmüş*'tür, yani kendisiyle özdeş değildir. Gene de sabit bir noktası vardır: Oidipus kompleksinde bu nokta öteki'ne duyulan istektir. Özne isteyendir, çünkü ana (Öteki) istemiştir.

Fantazmada özne, fantazmanın nesnesi, ötekinin isteğinin nedeni olarak tasarımlanır. Bu da öznenin, simgesel yasada alacağı yeri bulması için fantazmayı ve sonra sözü kullanmasına olanak verir.

ÖZNEL sıf. **1.** Fels. Düşünen varlık ya da bireysel bilinç olarak tanımlanan özneye bağlı olan şey (*nesnel*'in karşıtıdır) için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bireysel olan, her bireyin kişiliğine, zevklerine, yönelimlerine göre değişebilen bir şey için kullanılır; subjektif: *Bu değerlendirmeniz son derece özneldir. Bir metnin öznel yorumu.* **—3.** Kişisel görüşlere aşırı ağırlık tanıyan ve yan tutan şey için kullanılır; *Nesnellikten yoksun öznel bir eleştiri.*
—Dilbil. Adla dile getirilen eylemin öznesini gösteren ad tamlaması (ya da tamlayan durumu) için kullanılır (örn. *Çocukların sevgisi* "çocuklar seviyor" ile eşdeğerlidir).
—Patol. *Öznel belirti,* yalnız hasta tarafından algılanan hastalık belirtisi (örneğin ağrı). [Bir semptom, aslında, her zaman özneldir ve nesnel belirti karşılığıdır.]
—Ruhbil. Yalnızca tikel bir bireye, yani "özne"ye ilişkin. || Tikel bir özne tarafından bilinen, hatta yalnız onun için bilinebilir olan. || *Öznel ruhbilim,* İÇEBAKIŞÇI* RUHBİLİM'in eşanlamlısı. || *Öznel yargı, öznel ses, öznel ölçekler,* doğruluk koşullarına bağlı bir bilgi biçiminin sağladığı "nesnel" verilerle bağlantılı oldukları kabul edilen yargı, ses ve ölçekler.
—ANSİKL. Fels. Kant'ta, özellikle ahlaki istenç alanında, bireysel varlığa ilişkin şey için kullanılır. (Kant şöyle der: "Pratik ilkeler, ileri sürdükleri şey, özne tarafından yalnızca kendi öz istenci için geçerli sayıldığı zaman özneldirler [alm. *subjektiv*] ya da özdeyişler oluştururlar; bu ileri şürüş, herhangi bir düşünen varlığın istenci için geçerli olarak kabul edildiği zamansa, nesnel ilkeler durumuna gelirler" [*Pratik aklın eleştirisi* (Kritik der praktischen Vernunft), 1, 1].) || Hegel'de, öznelliğe ilişkin.

Demir Özlü

ÖZNELCİ sıf. Fels. Öznelciliğe ilişkin.
—Ruhbil. *Öznelci ruhbilim,* İÇEBAKIŞÇI* RUHBİLİM'in eşanlamlısı.
◆ sıf. ve a. Öznelcilik yandaşı.

ÖZNELCİLİK a. **1.** Fels. Var olan her şeyin ancak düşünen bir özneye, ona gerçeklik ve/ya da değer veren bir bilince göre gerçeklik ve/ya da değer kazandığını ileri süren öğreti. **—2.** Yalnızca kendi kişisel düşüncelerine göre yargılayan; gerçekliği yalnızca kendi duygulanımları açısından algılayan kimsenin davranışı.
—Huk. *Hukuksal öznelcilik,* hukuksal yükümlülüğü kişinin iradesine dayandıran öğreti.

ÖZNELLİK a. **1.** Fels. NESNEL' e karşıt olarak, öznel olan bir şeyin niteliği. **—2.** Gerçeği yalnızca kendi bilinç halleri açısından gören kimsenin durumu.
—Fels. Hegel'de, içi ve dışı diyalektik olarak birleştiren her tür manevi somutlaştırma ilkesi.

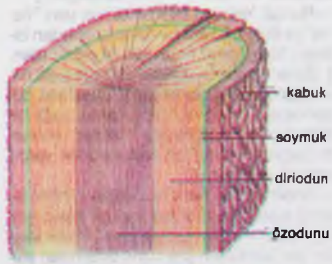
ÖZNİTELİK a. **1.** Fels. Klasik felsefede, genel olarak töz üzerine bilinen şey. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kendinden öznitelik,* Aristoteles'te, öze ilişkin olan. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Geleneğe uyarak, "öznitelik" ve "töz" karşıtlığını benimseyen Descartes, şöyle yazar: "Daha genel olarak bu kiplerin ve niteliklerin tözde olduklarını ve töze bağımlılıklardan başka bir şey olmadıklarını düşündüğüm zaman, onlara öznitelik adını veriyorum." (*Felsefenin ilkeleri* [Principes de la philosophie], 1, 56. Spinoza, bu karşıtlığı yeniden ele alarak kavramları Descartes kadar sıkı bir biçimde, düşünen özneye (zihin) bağlar. Şöyle der: "Öznitelikten, zih-

nin *(intellectus)* kendi özünü oluşturan tözden algıladığı şeyi anlıyorum." *(Etika,* 1,4.) • *Kendinden öznitelik.* Aristoteles'e göre bir öznenin, kendinden iki tür özniteliği vardır. "İlkin, öznenin özüne ilişkin öznitelikler, kendinden'dirler. (*İkinci analitikler* [Analytika hystera], 1,4.) Öte yandan, kendinden öznitelikler, ancak özne yoluyla tanımlanabilen özniteliklerdir; örneğin "döngüsel", "çizgi" öznesinin bir kendinden özniteliğidir, çünkü bu öznitelik çizgiyle tanımlanır ve onsuz tanımlanamaz.

Mustafa Nihat Özön

ÖZODUNU a. Bot. Odunda, nitelikleriyle ve sertliğiyle dıştaki kısımlardan (diriodun, kabuk) değişik olan az ya da çok koyu renkli orta kısım.
—ANSİKL. Özodunu, ağaçtan ağaca az ya da çok belirgin değişiklik gösterir: örneğin, meşede ve çamlarda renkli özodunu çok belirgindir. Kayın ve köknarda bu özellik bulunmaz ve bu yüzden onların "belirgin diriodun"u yoktur denir. Özodunu teknolojik bakımdan mükemmeldir, çünkü artık canlı dokular ya da nişasta gibi işlevsel dokular içermez, daha ağırdır, daha serttir ve daha dayanıklıdır: diriodunа göre böceklerden ve mantarlardan kolay zarar görmez.

bir ağacın kesitinde **özodunu**

• *Özodunu oluşumu.* Ağacın yaşamı boyunca canlı kalan parankima ve öz ışınları gibi odun dokuları ölür ve bu kısımlar tanen ve oleorezin birikintileri ile renklenir; yapraklardaki damarlar, kozalaklardaki trakeitler tıkanır ve ham besisuyu taşıma görevi yapamaz. Özodununda nişasta gibi yedek besin maddeleri kalmaz. Özellikle yaralanma gibi olgular özodunu oluşumunun en azından yer yer hızlandırır. Fakat normal olarak özodunu oluşumunun hızı, türe özgüdür. Örneğin meşede ancak yirmi yıl kadar sonra özodunu oluşur; kestanede bu oluşum üç ya da dört yıl sonra ortaya çıkar. Bu nedenle özodunu ile diriodunun karşılıklı olarak dayanıklılıkları hesaba katılırsa, genç kestane ağaçlarıyla mükemmel parke yapılabilir, halbuki aynı şey genç meşe ile olanaksızdır.

iki özodunu biçme tipi

ÖZOFAGOGASTROSTOMİ a. (fr. *œsophago-gastrostomie*). Cerr. Yemekborusu darlığı ya da uru olduğu zaman yemekborusunun midenin büyük tümseğiyle ağızlaştırma ameliyatı.

ÖZOFAGOKARDİYOTOMİ a. (fr. *œsophago-cardiotomie*'den). Cerr. *Mukoza dışı özofagokardiyotomi,* HELLER AMELİYATI'nın eşanlamlısı.

ÖZOFAGOMALASİ a. (fr. *œsophagomalacie*). Yemekborusu çeperinin mide özsuyu tarafından sindirilmesi. (Sık sık kusmaktan ileri gelen bu durum yemekborusunun yırtılmasına neden olabilir.)

ÖZOFAGOPLASTİ a. (fr. *œsophagoplastie*). Cerr. Bir deri parçası ya da incebağırsak yahut enine kalınbağırsak bölümü kullanılarak yemekborusunun bir kısmının değiştirilmesini öngören ameliyat.

ÖZOFAGOSKOP a. (fr. *œsophagoscope*). Tıp. Doğal yollardan girilerek yemekborusunu içten incelemeye yarayan endoskop.

ÖZOFAGOSKOPİ a. (fr. *œsophagoscopie*). Özofagoskopla yemekborusunun içten muayenesi.

ÖZOFAGOSTOMİ a. (fr. *œsophagostomie*). Cerr. Hastayı beslemek amacıyla yemekborusundaki darlığın alt tarafından yemekborusunun bir bölümünü deriyle ağızlaştırma ameliyatı.

ÖZOFAGOSTOMOZ a. (fr. *œsophagostomose*). Evcil hayvanlarda *œsophagostomum* cinsi asalak larvalarının neden olduğu hastalık.
—ANSİKL. Özofagostomoz, koyun ve keçide *Oesophagostomum columbianum,* sığırda *O. radiatum,* domuzda *O. dentatum* larvalarından ileri gelir. Bu asalaklar atlarda hastalık yapmaz. Hastalığın başlıca belirtileri, seröz bir enterit ve zayıflamadır. Otopside, incebağırsak mukozasında, boyları topluiğne başından fasulye tanesine kadar değişen nodüller görülebilir.

ÖZOFAGOTOMİ a. (fr. *œsophagotomie*). Cerr. Yemekborusunun kesilmesi.

ÖZOFAJ a. (fr. *œsophage*). YEMEKBORUSU'nun eşanlamlısı.

ÖZOFAJEKTOMİ a. (fr. *œsophagectomie*). Cerr. En çok yemekborusu kanserinde olmak üzere yemekborusunun bir kısmını çıkartma ameliyatı.

ÖZOFAJİT a. (fr. *œsophagite*). YEMEKBORUSU* İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

ÖZOFAJİZM a. (fr. *œsophagisme*). YEMEKBORUSU* SIKIŞMASI'nın eşanlamlısı.

ÖZOĞLUÖZ (Köksal), türk boksör (Ankara 1956). Boksta 1972'de 16 yaşında 67 kg'de Türkiye şampiyonu olarak adını duyurdu ve milli takıma seçildi. Romanya'daki Balkan şampiyonası'nda (1976) altın, Atina'daki Balkan şampiyonası'nda (1978) bronz madalya kazandı.

ÖZOK (Fazıl), türk spor yöneticisi (İstanbul 1921 - *ay. y.* 1985). Soyu Tozkoparan*'a kadar uzanan Bahir Özok'un oğlu. Özellikle 1940'lı yıllardaki yoğun çalışmalarıyla okçuluk sporunun Türkiye'de yaygınlaşıp kökleşmesini sağladı. Bağımsız Okçuluk federasyonu'nun kurulmasından (8 mart 1961) 1982'ye kadar federasyon başkanlığı yaptı.

ÖZONARAN sıf. Teknol. Arıza halinde, kendini otomatik olarak onarabilen bir nesne ya da bir sistem için kullanılır.

ÖZÖĞRENEN sıf. Siber. Özöğrenme yapabilen bir sistem için kullanılır.
—ANSİKL. Özöğrenen bir biçim tanıma sistemi. Örneğin, ondalık sayılamanın on rakamını tanımayı "öğrenebilir"; bunun için, tanınacak şekiller, her keresinde yanıtın doğru ya da yanlış olduğunu bildirilerek, birçok kere sisteme sunulur ve bu işlem tüm yanıtlar doğru oluncaya dek sürdürülür. İyi tasarlanmış bir özöğrenen sistem, belli bir genelleme yapabilir; bu anlamda örneğin, biçimleri öğrenme evresinde kullanılanlardan farklı olan rakamları, kesin olarak tanıyabilir.

ÖZÖĞRENİM a. Kendi kendine bilgilenme, kendi kendini yetiştirme işi.

ÖZÖĞRENİMLİ sıf. Kurumsal bir eğitim almadan kendini yetiştirmiş kimse için kullanılır. (Eşanl. OTODİDAKT.)

ÖZÖĞRENME a. Siber. Bilgi-işlem ya da süreç yönlendirme sistemleri gibi sistemlerin çalışma programlarını daha önceki eylemlerinden elde ettikleri düşük ya da yüksek verime göre sürekli olarak kendi kendilerine değiştirebilme yetenekleri. (Özöğrenme yeteneği olan sistemlere "özöğrenen" sistemler denir.)

ÖZÖĞRETİM a. Kişinin, öğrenim için gerekli kaynaklarla kendi kendini donatması ilkesine dayanan bir öğretim yolu. (Öğrenen kimse, öğretim ile doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ilgili araçlardan [kitaplar, kitle iletişim araçları vb.] ya da özel gereçlerden [öğretim makineleri, programlı öğretimler vb.] yararlanır. Bireysel öğretim ve bağımsız çalışma da benzer türde etkinliklerdir.)

ÖZÖN (Mustafa Nihat), türk edebiyat tarihçisi (İstanbul 1896 - *ay. y.* 1981). Birinci Dünya savaşı'nda İdadi'de öğrenciyken silah altına alındı (1915). Terhis olduktan (1918) s... İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde öğrenim görerek (1920-1923) edebiyat öğretmeni oldu. Meslek yaşamının büyük bölümünü Gazi eğitim enstitüsü'nde geçirerek (1934-1961) emekliye ayrıldı. Üniversitede öğrenciyken hocası Yahya Kemal'in yönetiminde Kurtuluş savaşı'nı destekleyen *Dergâh* dergisini (1921-1923) yayımlayarak basın dünyasına girdi. Öğretmenlik yıllarında özellikle Tanzimat'tan sonraki türk edebiyatı üzerindeki çalışmalarıyla tanındı: *Metinlerle türk edebiyatı I-II* (1930-1932, yeniden düzenlenmiş basımı: *Son asır türk edebiyatı tarihi,* 1941), sanat kişiliklerinin ayırtedici yanlarını belirler; yapıtları önemli yönleriyle tanıtır; nesnel değer yargıları getirir. Bu dönemle ilgili *Türkçede roman hakkında bir deneme* (1936), *Namık Kemal ve İbret gazetesi* (1938) gibi çalışmaları vardır. Gene aynı döneme ait yapıtların ayrıntılı önsözler ve açıklayıcı notlarla yayımını yapmıştır: Ahmet Vefik Paşa'nın Molière çevirileri (1933), Namık Kemal'in *Zavallı çocuk* (1940), *Vatan yahut Silistre* (1940), *İntibah* (1944), *Âkif Bey* (1961) yapıtları, Şinasi'nin *Şair evlenmesi* (1940), Nabizade Nâzım'ın *Zehra*'sı (1954) vb. Tanzimat öncesine ait metin yayınları şunlardır: *Seyahatname I-III* (Evliya Çelebi, 1944-1945), *Gördüklerim I, II* (Evliya Çelebi, I-II, 1976), *Silahtar tarihi, XVII. asır saray hayatı* (1947). Sözlükleri *(Osmanlıca-türkçe sözlük,* 1952; *Edebiyat ve tenkit sözlüğü,* 1954; *Türkçe yabancı kelimeler sözlüğü,* 1962), dünya klasiklerinden çevirileri (Dostoyevskiy, Maksim Gorki, Şolohov, Guy de Maupassant, Jack London vb.) de vardır. (→ Kayn.)

ÖZÖN (Nijat), sinema yazar ve tarihçisi (İstanbul 1927). Dil ve tarih coğrafya fakültesi'ni bitirdi. Sinema üzerine eleştiri, araştırma ve inceleme yazılarını *Yağmur ve toprak, Yeryüzü, Yeditepe, Pazar postası, Ulus, Akis* vb. dergi ve gazetelerde yayımladı. 1956'da ülkenin ilk ciddi sinema dergisi sayılan *Sinema*'yı hazırlayıp yönetti ve sonra çeşitli kitap çalışmalarına yöneldi: *Sinema sanatı* (1956), *Ansiklopedik sinema sözlüğü* (1958), *Türk sinema tarihi* (1962), *Sinema el kitabı* (1964), *Türk sinema kronolojisi* (1968), *İlk türk sinemacısı Fuat Uzkınay* (1970), *100 soruda sinema sanatı* (1972), *Sinema ve televizyon sözlüğü* (1975), *Sinema: uygulayım, sanatı, tarihi* (1985), *Dil kılavuzu* (1985). Sinemaya katkılarından dolayı İFSAK'tan sinema ödülü (1984), Uluslararası İstanbul film festivali yönetiminden de onur ödülü aldı (1989).

ÖZÖNGERİLME a. İnş. ve Bayınd. "Genleşen çimento" adı verilen özel çimentoların genleşme gücünden yararlanarak betona uygulanan basınç. (Bu çimentolar betonarme içinde kullanıldıklarında istenen basınç özöngerilmesi şişme engellenerek oluşur.)

ÖZÖNGERİLMELİ sıf. İnş. ve Bayınd. Özöngerilme etkisinde kalan.

ÖZPATLAR sıf. Bir yakıcı, bir başlatıcı olmaksızın patlayan bir gaz için kullanılır. *(Kendiliğinden patlayan* da denir.)

ÖZPEKİŞTİRİM a. Ruhbil. Bireyin, çok kısa vadede ve aracı bir olay olmaksızın, kendi benliğinde, araçsal ya da işlemleyici anlamda bir pekiştirim yaratmasını sağlayan davranış. (Özpekiştirim deyimi, özellikle özuyarımı belirginleştirmek için kullanılır.)

ÖZPINAR, Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı bucak; 8 295 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Özpınar,* 803 nüf. (1990).

ÖZPROTOLİZ a. Kim. Aynı maddenin iki molekülünden birinin asit, diğerinin baz gibi davranarak bir proton değiştirdikleri

tepkime. (Bu tepkime, amfoter cisimlerle ilgilidir. Örneğin suyun özprotolizi aşağıdaki tepkimeyle gösterilebilir:

$$H_2O + H_2O \rightleftharpoons H_3O^+ + OH^-.)$$

[Eşanl. OTOPROTOLİZ.]

ÖZREKABET a. Tic. Bir malın, aynı işletmenin öteki mallarıyla rekabeti.

ÖZRİTİMLİLİK a. Nörobiyol. Yalın korteks nöronlarında kendiliğinden ve ritmik bir elektrik etkinliği biçiminde beliren özellik. (Korteksteki üç elektrik üretecinden biri olan bu olgu, elektroansefalografide saptanan eşzamanlılığı anlaşılır kılabilir.)

ÖZSAKATLAMA a. Psik. Kişinin, kendi kendisinde yara ve lezyonlar meydana getirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Psik. Özsakatlama davranışlarına, daha çok, eğitim kurumuna yerleştirilen geri zekâlı ve/ya da psikozlu çocuklarda rastlanır: kafasını duvarlara vurma, yumruklarını ısırma, vb. Erginlerde ise, özsakatlama, şizofreni tablosu içinde yer alır, daha çok cinsel bir nitelik gösterir ve özhadımlaştırmaya kadar gidebilir. Böylece kişi, simgeleştirilememiş olan özhadımlaştırmayı, gerçeklikte yerine getirir.

ÖZSALDIRGAN sıf. Psik. Özsaldırganlık gösteren davranışlar için kullanılır.

ÖZSALDIRGANLIK a. Psik. Kendine yönelik bilinçli ya da bilinçdışı saldırganlık.

ÖZSALINIM a. Fizs. mekan. Salınan sistemdeki iç kuvvetlerin etkisiyle oluşan ve frekansı, sözkonusu sistemin ayırtedici özelliği olan salınım.

ÖZSAVUNMA a. Kendi kendini savunma; bir kişinin, bir toplumsal grubun, herhangi bir tehlike karşısında, güvenlik güçlerine, polise başvurmadan gösterdiği kendiliğinden tepki.

ÖZSAYGI a. Bir kimseyi kendine karşı saygısını korumaya yönelten duygu; haysiyet, izzetinefis, onur.

—Fels. Rousseau'ya göre özsevgisinin tersi ve toplumun temellerinden biri olan toplumsal duygu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Rousseau şöyle der: "Doğaları ve etkileri bakımından çok farklı iki tutku olan özsaygısı ve özsevgisini birbirine karıştırmamak gerekir. *Özsevgisi*, her hayvanı kendini korumaya yönelten ve insanda aklın denetimine girip acımayla biçim değiştirerek, insanlığı ve erdemi doğuran doğal bir duygudur. *Özsaygısı* ise, yapay, göreli ve toplumda türeyen bir duygudur; bireyi, kendini, herkesten daha önemli görmeye yöneltir; insanların birbirlerine yaptıkları bütün kötülüklerin ve onurun gerçek kaynağıdır" (*İnsanlar arasında eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine konuşma*) [Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes].

ÖZSEL sıf. Öze ilişkin, özle ilgili olan şey için kullanılır.

—Fels. Öze ilişkin. (Skolastik düşünürlerde *ilineksel*, varoluşçulardaysa *varoluşsal* teriminin karşıtıdır.)

—Hematol. *Özsel etmen*, mide mukozasınca salgılanan ve B12 vitamininin incebağırsakta emilmesini sağlayan madde.

ÖZSELLİK a. Fels. Özsel olanın ayırtedici özelliği.

ÖZSERMAYE a. Bir bilançonun pasifinde gözüken ve borçlanma yoluyla elde edilmemiş olan sermayelerin tümü. (Özellikle şirket sermayesiyle ihtiyatlardan oluşur.)

ÖZSEVER (Hüseyin Siret), türk şair (İstanbul 1872 - *ay. y.* 1959). Mülkiye idadisi'ni bitirdi. Hastalığı dolayısıyla aynı okulun yüksek bölümündeki öğrenimini yarıda bıraktı. Hariciye nezareti mektubi kalemi'nde ve Nafıa nezareti tercüme odası'nda memurluk yaptı. *Serveti fünun* dergisinde yazmaya başladı (1897). Transvaal savaşı'nda Boerler karşısında İngilizler'i destekleyen bir muhtırayı ingiliz elçiliğine sunanlar arasında bulunduğu için tutuklandı. Bu olaydan sonra sürekli Abdülhamit II'nin siyasetine karşı çıktı. Malatya'nın Hısnımansur (Adıyaman) ilçesine tahrirat kâtibi olarak gönderildi. Mersin'e atandıktan sonra ingiliz elçiliğinin yardımıyla İskenderiye'ye kaçtı. Önce Kahire'ye, daha sonra Paris'e geçti. Paris'teyken Yıldız sarayı'na dinamit konulması olayına adı karıştı; hakkında idam kararı verildi. 1902'de Paris'te toplanan Birinci Jön Türk kongresi'ne katıldı; açış konuşmasını yaptı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü (1908). Bursa vilayeti mektupçuluğuna atandı. Matbuatı dahiliye müdürlüğüne; bir süre sonra Sadaret hazinei evrak müdürlüğüne getirildi. Babıâli baskını'na karışması üzerine yine yurtdışına kaçmak zorunda kaldı (1913). Mütareke'den sonra İstanbul'a döndü (1918). Hariciye nezareti mektupçuluğu, Matbuat umum müdürlüğü, Darüşşafaka'da edebiyat öğretmenliği yaptı. Politikayla yakından ilgilenmesine karşın şiirlerinde bireysel konulara yönelmiştir. Dil ve anlatım bakımından Serveti fünun şiirinin özelliklerini yansıtan yapıtlarında aşk, sevgi, doğa, gurbet temalarını işledi. Son şiirlerinde sade dili, hece veznini kullandı. Şiirleri *Leyal-i girizan* (1909), *Bağbozumu* (1928), *Kıvılcımlı kül* (1937) kitaplarındadır.

ÖZSİNDİRİM a. Tıp. Ölümden sonra ya da in vivo olarak mide ülserlerinin oluşumu sırasında mide mukozasının kendi salgılarıyla sindirilmesi.

Özsoy, Ahmet Adnan Saygun'un üç perdelik operası. Librettosunu, İran şahı Rıza Pehlevi'nin Ankara'ya gelişi nedeniyle Atatürk'ün verdiği konuya dayanarak Münir Hayri Egeli'nin yazdığı opera, ilk kez 19 haziran 1934'te Ankara halkevi'nde sahnelendi. Yazımı, bestelenmesi ve provaları çok kısa bir zamanda tamamlanan yapıt, İranlılar'la Türkler'in aynı soydan gelen kardeş halklar olduğu temasını işler.

ÖZSOY (İhsan), türk heykelci (İstanbul 1867 - *ay. y.* 1944). Sanayii nefise mektebi'nin kurulmasından (1883) sonra açılan heykel bölümünün ilk öğrencisi oldu. Burada dokuz yıl Yervant Oskan'dan ders aldı ve okulu birincilikle bitirdi. Paris'e giderek Deloye, Soldi, Thomas gibi ustaların yanında eğitimini sürdürdü. Türkiye'ye döndükten sonra Arkeoloji müzesi'ne onarımcı olarak girdi, ayrıca Y. Oskan'ın yardımcısı, onun ölümü üzerine de akademiye öğretmen oldu. Aynı zamanda Kız sanayii nefise mektebi heykel bölümü'nün yöneticiliğini yaptı. 1933 yılına değin süren akademi öğretmenliği sırasında Zühtü Müridoğlu, Mehmet Mahir Tomruk, Ratip Aşir Acudoğu gibi heykelcilerin yetişmesini sağladı. Doğalcı anlayışa bağlı bir sanatçı olan Özsoy'dan günümüze kalan yapıtların sayısı çok azdır. Bilinenler, İstanbul Resim ve heykel müzesi'nde bulunan Nimet ve Kerime Salahur hanımların büstleriyle, Kadıköy'deki Süreyya sineması sahnesi üzerindeki friz ve figürlerdir.

ÖZSÖNER sıf. Kim. Bir alev içinde yanabilen, ama alev içinden alındığında kendiliğinden sönen bir madde için kullanılır.

ÖZSÖNÜMLÜ sıf. Fizs. mekan. Doğal sönümlü dinamik bir sistem için kullanılır.

ÖZSU a. Hayvansal ya da bitkisel dokularda bulunan ve gerektiğinde özütlenebilen organik sıvı.

—Bot. *Koful özsuyu*, içinde mineral tuzlar, organik maddeler (yedekler ve artıklar) ve pigmentler (antosiyanlar, flavonlar, vb.) bulunan sulu eriyik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizyol. Salgı bezlerince salgılanan ve enzim içeren organik sıvı. ‖ *Kas özsuyu*, kasların sıkılmasıyla elde edilerek fizyoloji, bakteriyoloji, vb. alanında kullanılabilen ve besleyici bir ortam oluşturan sıvı.

—ANSİKL. Bot. Koful özsuyu. Kofullarda bulunan su, bitkinin en önemli yedek maddesidir (etli bitkiler). Bu yedekteki değişmeler, hücrelerin şişmesinden ve organların buruşmasına, solmasına yol açan plazma bozulmasından sorumludur. Özgül hücrelerin içindeki bu değişimler bitkilerdeki bazı hareketleri sağlar (yaprakların kıvrılması, gözeneklerin açılması ve kapanması, uyanıklık ve uyku durumu, vb.). Erimiş mineral maddeler, hücrenin iyonik dengesinde ve dolayısıyla hücre geçirgenliğinde önemli rol oynar.

ÖZSU (Hüseyin Nurettin) → HÜSEYİN NURETTİN.

ÖZSUÇLAMA a. Kendi kendini suçlama, kendine karşı çoğu kez hayal ürünü olan suçlamalarda bulunma. (Bu hastalıklı ve genellikle hayali suçluluk, çoğu kez özcezalandırma mekanizmasıyla birlikte görülür ve hezeyanlı melankolide intiharlara yol açar. Özsuçlama alkolik hezeyanlarda ve bazı mitoman geri zekâlılarda da sık rastlanan bir temadır.)

ÖZSUNAY (Ergun), türk hukukçu (İstanbul 1935). İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1957). İsviçre'de Fribourg, Fransa'da Strasbourg ve ABD'de Harvard hukuk fakültelerinde karşılaştırmalı hukuk alanında çalışmalar yaptı. Medeni hukuk doçenti (1965), profesörü (1972) oldu. Başlıca yapıtları: *Medeni hukuka giriş* (1970), *Medeni hukukumuzda tüzel kişiler* (1974), *Karşılaştırmalı hukuka giriş* (1976).

ÖZTAŞIMALI sıf. Elektrotekn. *Öztaşımalı kablo,* havai hatlarda kullanılan ve mekanik direnci görece uzak noktalardan asılmasına olanak verecek kadar yüksek olan kablo.

ÖZTEDAVİ a. Bir hastanın, doktora danışmaksızın kendisi için yararlı olduğunu düşündüğü ilaçları kullanması.

ÖZTEKİN (Rasim), türk asker, siyaset adamı (Debre, Kocacık, 1874-Ankara 1933). Mühendishanei berrii hümayun'u bitirdi. Jandarma subayı olarak miralaylığa kadar yükseldi. Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. Kurtuluş savaşı başında Kuvayı milliye birliklerinde görev aldı. İlk TBMM'ye Cebelibereket milletvekili seçildi (1920). İkinci dönemde (1923-1927) Bursa milletvekili oldu. Terakkiperver cumhuriyet fırkası kurulduğunda (1924-1925) bu partide yer aldıysa da daha sonra Cumhuriyet halk partisi'ne döndü; 1927 ve 1931 seçimlerinde Kütahya milletvekili seçildi. Ölümünden sonra ailesi Öztekin soyadını aldı.

ÖZTELKİN a. Bir düşüncenin, öznenin davranışı üzerindeki istence dayanmakla birlikte akılsal olmayan etkisi.

ÖZTELLİ (Hüseyin Cahit), türk folklor araştırmacısı (Erzincan 1910-Ankara 1978). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1939). Lise ve öğretmen okullarında edebiyat öğretmenliği yaptı. Kuruluşuna öncülük ettiği Milli folklor enstitüsü'nün (bugün Milli folklor araştırmaları dairesi) müdürlüğüne atandı (1966). Emekli olduktan (1971) sonra Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde halk edebiyatı dersleri verdi. Başlıca yapıtları: *Zileli şairler* (1944), *Karacaoğlan* (bütün şiirleri, 1971), *Yunus Emre* (bütün şiirleri, 1971), *Evlerinin önü* (halk türküleri, 1972), *Bektaşi gülleri* (bektaşi şiirleri, 1973), *Uyan padişahım* (toplumsal, siyasal şiirler, 1976), *Belgelerle Yunus Emre* (1977). [→ Kayn.]

ÖZTEPKİ a. Dilbil. Konuşan bireyin, zihinsel ya da duygusal konumuna göre dilsel verileri düzenlemesi.

ÖZTEST a. Ruhbil. Bireyin kendi başına yapabileceği ve sonuçlarını ölçebileceği biçimde hazırlanmış test. (Öztest, genellikle, evet ya da hayır diye yanıtlanan ve bir dizi eksi ve artı puanları içeren bir soru cetveli biçiminde hazırlanır; sonucu

İhsan **Özsoy**
Kerime Hanım büstü
MSÜ
Resim ve heykel müzesi
İstanbul

Rasim **Öztekin**

öğrenmek için puanları toplamak yeter. Geçerliliği şüpheli olan öztest genellikle ancak bir dergi oyunu olarak kullanılır.)

ÖZTEŞHİS a. Tıp. Bir kimsenin, doktora danışmaksızın, kendisinde bulunan gerçek ya da farazi bir hastalığa teşhis koyması.

ÖZTOPAKLAŞIM a. Kim. müh. Herhangi bir bağlayıcı katılmaksızın bileşenlerin basınç ya da ısı etkisi altında birbirine yapışması sonunda meydana gelen yığışma.

ÖZTOPRAK (Sedat), türk besteci (Konya 1890 - İstanbul 1942). Kendi kendini yetiştirdiği söylenebilir. Genç yaşta bir ut virtüozu olarak tanındı. Türk müziği bölümü kapanıncaya (1926) değin Darülelhan'da ders verdi. Daha sonra gazinolarda çalıştı, plaklara çaldı. Repertuvardaki 80 dolayında yapıtının 50 kadarını peşrevler, sazsemaileri ve çeşitli oyun havaları oluşturur. Geri kalanlar şarkıdır. Özellikle sazsemaileriyle tanınmıştır. Bunlarda, lirizmi virtüozlukla birleştirdi. En ünlü sazsemaileri suzidil (Fahri Kopuz ile birlikte), şehnaz, şehnazbuselik ve evç makamlarındadır.

ÖZTRAK (Faik), türk yönetici, siyaset adamı (Malkara, Tekirdağ, 1883-Ankara 1951). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1906); çeşitli yerleşim merkezlerinde kaymakamlık, mutasarrıflık yaptı. Denizli mutasarrıfıyken kuvayı milliyecilere yardım etti. Kurtuluş savaşı'na katıldı ve TBMM'nin birinci döneminde Cebelibereket milletvekili olarak yer aldı. Bu görevi Tekirdağ milletvekili sıfatıyla 1950'ye değin sürdüren Öztrak birinci ve ikinci Refik Saydam hükümetlerinde (1939-1942) İçişleri bakanlığı, TBMM Başkanvekilliği yaptı.

ÖZTRAK (Orhan), türk yönetici, siyaset adamı (Malkara, Tekirdağ, 1914). Faik Öztrak'ın oğlu İlhan ve Adnan Öztrak'ın ağabeyidir. Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdikten sonra kaymakamlık, mülkiye müfettişliği yaptı. CHP genel sekreter yardımcılığında, Kurucu meclis üyeliğinde (1961) bulundu. 1961-1973 arası Tekirdağ'dan milletvekili seçildi ve İsmet İnönü hükümetlerinde Gümrük ve tekel (1962-1963), İçişleri (1963-1965) bakanlığı yaptı. CHP' nin ortanın solu politikasını benimsemesi üzerine Turhan Feyzioğlu ve bazı milletvekilleriyle bu partiden ayrılıp Güven partisi'ni kurdu. Cumhuriyetçi güven partisi adını alan bu partide genel sekreterlik yaptı. Süleyman Demirel başkanlığında kurulan ortaklık hükümetinde (1975-1977) bir kez daha Gümrük ve tekel bakanlığına getirildi.

ÖZTRAK (Adnan), türk yönetici (Malkara 1915 - Ankara 1992). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1938). Çeşitli devlet görevlerinde, Şarkikaraağaç ve Kızılcahamam kaymakamlıklarında bulundu. Basın yayın genel müdürlüğü' nde çalıştıktan sonra Fransa'ya gitti (1949). Paris Hukuk fakültesi'nde doktora yaptı. Dönüşünde (1951), Kızılay genel sekreteri ve genel başkan yardımcısı oldu. 1964'te kurulan TRT' ye ilk genel müdür olarak atandı ve bu kuruluşun yayınlarının ve yayın alanlarının gelişmesinde önemli katkıları oldu. 1971'de Ferit Melen hükümeti döneminde Başbakanlık müşavirliğine atandı, 1975'te emekli oldu.

ÖZTRAK (İlhan), türk hukukçu, siyaset adamı (Ankara 1925). Faik Öztrak'ın oğlu, Orhan Öztrak'la Adnan Öztrak'ın kardeşidir. Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdikten (1947) sonra avukatlık yaptı. Medeni hukuk alanında İsviçre'de doktorasını tamamlayarak (1952-1957) Siyasal bilgiler fakültesi'nde öğretim üyesi, doçent (1961), profesör (1971) oldu. Bir süre Basın-yayın yüksek okulu müdürlüğü, parlamento dışından ikinci Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu kabinelerinde (1971-1974) Devlet bakanlığı yaptı. Bu göreve 12 eylül 1980'den sonra kurulan Bülent Ulusu hükümetinde de (1980 - 1983) yeniden atandı. Cumhurbaşkanlığı danışmanlığı ve genel sekreterliğinde bulundu.

ÖZTUNA (Yılmaz), türk yazar, siyaset adamı (İstanbul 1930). Paris'te siyasal bilimler okurken öğrenimini yarıda bırakıp gazeteciliğe başladı. *Hayat* (1961-1965), *Hayat tarih* (1965-1974) dergilerinin yazı işleri müdürlüğünü, *Türk ansiklopedisi*'nin (1974-1980) genel yayın yönetmenliğini yaptı. AP Konya milletvekili seçildi (1969 -1973). Başlıca yapıtları: *Türkiye tarihi* (1964-1967), *Türk musikisi ansiklopedisi* (1969-1976), *Osmanlı padişahları* (1969), *Türk musikisi tarihi* (1977), *Bir darbenin anatomisi* (1984).

ÖZTURANLI (O. Zeki), türk yazar (Söke 1926-İzmir 1982). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirerek (1951) avukat oldu. Kırsal kesim insanlarını konu alan ve insancı değerleri savunan hikâye ve oyunlar yazdı: *Mühür* (1962), *Tabanca* (1969), *Başakçılar* (1970), *Kör karga* (1972), *Batak göl* (1969-1970, Kent oyuncuları), *Evlatçıklar* (1973-1974, Ulvi Uraz topluluğu).

ÖZTUTARLI sıf. Fiz. Karşılıklı etkileşim halindeki parçacıklardan oluşan bir sistemde, sistemin öbür parçacıklarının, sistemin bileşenlerinden biri üzerindeki ortalama etkisini yaklaşık olarak gösteren saymaca alan ya da potansiyel için kullanılır. (Ortalama etkinin hesaplanması, diğer parçacıkların yine sözkonusu ortalama alan tarafından belirlenen hareketinin bilinmesini gerektirir. Öztutarlı terimi buradan kaynaklanır. Öztutarlı alan yöntemi, örneğin atom fiziğinde elektronların karşılıklı etkileşimlerini incelemede kullanılır. [Hartree yöntemi].)

ÖZTÜKETİM a. İkt. Bir üreticinin kendi üretimi olan ürünleri kendisinin tüketmesi.

—ANSİKL. Gelişmekte olan ülkelerde, işletmelerin büyük çoğunluğunun başlıca işlevi hâlâ çiftçi ailelerinin gereksinim duydukları yiyecek maddelerini sağlamaktır. Bu ülkelerde ekim alanlarının önemli bir bölümü çoğunluğu öztüketime giden tahıl üretiminde kullanılır.

Gelişmiş ülkelerde, köylü aileleri bahçe ürünleriyle (sebze ve meyve), kümes hayvanlarıyla (tavuk, hindi, tavşan vb.) ve işletmenin kendi üretimiyle (süt, et, patates, şarap) beslenmeyi geniş ölçüde sürdürmektedir. Beslenme konusunda, küçük işletmelerde ve endüstrinin dönüştürülmesine gerek kalmadan tüketilebilecek ürünler yetiştiren işletmelerde öztüketimin payı daha fazladır. Tümüyle ele alındıklarında, çiftçilerin, besinlerinin yaklaşık dörtte birini öztüketimden sağladıkları sanılmaktadır. İşletme ürünlerinin aile gereksinimleri için kullanılmasının başka biçimlerini de -örneğin ısınmak için odun kullanmak gibi- buna eklemek gerekir.

Ama öztüketim kentlerde oturan nüfusla tarımla uğraşmayan kırsal nüfusu da ilgilendirir (sebze bahçeleri, aile bahçeleri). Öztüketim, kent nüfusunun yiyecek tüketiminin yaklaşık % 12'sini, toplam nüfusun yiyecek tüketiminin ise % 10'dan biraz azını oluşturur. Öztüketim artmasa bile sürmesinde birçok etmen rol oynar. Bu etmenler şunlardır: taze ürünleri evde saklamanın çeşitli yolları olması (dondurma), ikinci oturma yerlerinin sayısının artması, doğal ürünlere duyulan ilgi, "toprağa dönüş" ideolojisinin etkisi. Son olarak, bunalım dönemlerinde (savaş döneminde besin maddesi kısıtlamaları, ekonomik bunalım zamanlarında mali güçlükler) öztüketimde artış görülür.

Mustafa Öztürk

■ **ÖZTÜRK** (Mustafa), *Mustafa Ağa* diye bilinir, türk siyaset adamı (Tunceli, Hozat, 1859-Tunceli 1938). Abbasoğlu aşireti reisi Zinozade Ali Ağa'nın oğlu. Özel öğrenim gördü. Babası ölünce, aşiretin reisi oldu. Bidayet mahkemesi üyeliği yaptı. Kurtuluş savaşı öncesinde Erzurum ve Sivas kongrelerini (1919) destekledi. İlk TBMM' ye (1920-1923) Dersim milletvekili olarak katıldı.

ÖZTÜRK (Seyfi), türk siyaset adamı (Eskişehir 1927). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Avukatlık yaparken CKMP temsilcisi olarak Kurucu meclis'e girdi (1961). 1961 seçimlerinde milletvekili seçildi. Suat Hayri Ürgüplü'nün koalisyon kabinesinde Köyişleri bakanlığı yaptı (1965). CKMP' den ayrılıp Adalet partisi'ne geçti. AP hükümetlerinde ulaştırma (1965-1967), Devlet (1967-1969 ve 1977-1978), Çalışma (1969-1971) bakanlıklarında bulundu. Yasama görevi 12 eylül 1980'e değin sürdü. 1983'ten sonra Doğru yol partisi'ne üye oldu.

ÖZUYARIM a. Deneys. ruhbil. Beyinlerinin iyice belirlenmiş bölgelerine elektrotlar yerleştirilmiş bulunan ve bir manivelaya basarak bu bölgelerden birini elektrikle uyarabilen hayvanlarda gözlenen davranış.

ÖZUYARMA a. Elektrotekn. Özuyarmalı makinelerin özelliği.

ÖZUYARMALI sıf. Elektrotekn. İndükleyicileri besleyen doğru akımın yine kendi indüvisi tarafından üretildiği bir elektrik makinesi için kullanılır.

◆ **özuyarmalı** a. Özuyarmalı elektrik üreteci.

ÖZUYUM a. Siber. Süreç yönlendirme sistemi gibi bir sistemin, yapı parametlerini, çalışması, çevresindeki değişimlere (hammaddelerin ayırtedici nitelikleri, yakıtın niteliği, meteorolojik koşullar vb.) rağmen doyurucu kalabilecek biçimde değiştirebilme yeteneği.

ÖZUYUMLU sıf. Siber. Özuyum yeteneği olan bir sistem için kullanılır. (Özuyumlu bir otomatik pilot, bir uçağı, alçak irtifada sesaltı uçuştan, yüksek irtifada sesüstü uçuşa dek değişebilen çok çeşitli uçuş koşullarında, kuralınca yönetebilir.)

ÖZÜAK (Yılmaz), türk yüzücü ve antrenör (İstanbul 1938). İstanbul Yüzme ihtisas kulübü'nde yüzmeye başladı; 13 yaşında milli takıma seçildi. 1952-1960 arası birçok rekor kırdı. Sporu bıraktıktan sonra antrenörlüğe başladı. Aralarında oğlu Murat Özüak da bulunan birçok şampiyon yüzücü yetiştirdi. Galatasaray kulübünde antrenörlük yapıyor.

ÖZÜMLEME a. Özümlemek eylemi.

—Biyol. Virüsler dahil tüm canlı varlıkların, kendi büyüme ve çoğalmalarını sağlamak amacıyla, çeşitli yabancı yapılar kendi yapılarına çevirme olgusu. (Özümleme sırasında yeşil bitkiler fototrofi yoluyla, hayvanlar fagotrofi yoluyla vb. sağladıkları enerjiyi harcarlar.) [Eşanl. ASİMİLASYON.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. *Klorofil özümlemesi*, FOTOSENTEZ'in eşanlamlısı.

—Petrogr. Bir maddenin bir magmaya katışması. (Burada sözkonusu olan, içinden bir magma geçen kayaçların bir bölümünün ya da tümünün erimesi, sonra farklı bileşimlerdeki iki sıvının karışmasıdır. Bu olayın sonunda oluşan madde, melez bir magmadır. Lacroix, 1898'de özümlemeyi, kayaçların içine sızan bir magmanın, bu kayaçların bir bölümüyle ya da tümüyle katışması olarak tanımlamıştır.) [Eşanl. MELEZLEŞME.]

—Ruhbil. J. Piaget'ye göre, bireyin örnekler aracılığıyla çevresini değiştirme süreci. (Özümleme, adaptasyon işleminde uyum sağlamaya bağlantılıdır; hareketlilikle, gerçek ya da gizil etkileri algılama yoluyla çevreyi değiştirir.)

—ANSİKL. Biyol. Hücreler büyüyebilir, kendilerini yenileyebilir ve çoğalabilir. Canlı madde yapılır ve yıkılır; yabancı maddeleri bağlayabilir ve içine alabilir. Böylece canlı varlık, enerjetik ve plastik maddesini oluşturur ya da yeniler ve yedek olarak depolar. Bireşimle sonuçlanan bu yapım süreci anabolizmayı oluşturur.

Özümleme yetileri bakımından canlı

varlıklar iki bölüme ayrılır: bazıları, kendibeslekler, gereksinmeleri olan bileşikleri basit elementlerden (mineral azot, karbon, hidrojen, kükürt, karbon gazı) yararlanarak bireştirebildikleri için mineral bir ortamda yaşayabilir; dışbeslek olanlar (hayvanlar, bakterilerin birçoğu, mantarlar) ancak kendibesleklerin bireştirdiği genellikle basit organik maddelerden bireşim yapabilirler. Karmaşık besinler sindirimle yıkılır ve daha sonra, canlı maddenin bireştirilmesi için tekrar işleme sokulur. Hücreler az çok yüksek olan özümleme oranlarıyla birbirlerinden ayrılır. Yaşam için gerekli besin maddelerini yapanlar dışbesleklerden çok kendibesleklerdir. Gerçekten de bunlar kökleriyle suyu ve madensel tuzları, özellikle yapraklarıyla da karbondioksiti soğururlar; bitkiler bu çeşitli elementleri, yeşil organlarındaki klorofilde depolanan ışın enerjisini kullanarak organik moleküllere (glusitler, lipitler, protitler) dönüştürmek üzere bir araya getirir. Dışbeslekler karbonlu ürünleri bireştiremedikleri için doğada daha önce bireştirilmiş olanları kullanmak ve bunları doğrudan soğurmak zorundadırlar. Onlarda özümleme, çok basit besinlerden yararlanılarak yapılan tam bir bireşimden çok, moleküler düzeyde meydana getirilen değişiklikleri içerir.

ÖZÜMLEMEK g. f. **1.** Biyol. *Besinleri özümlemek,* besinleri parçalayarak organizmaya özgü maddeler yapmak üzere değişikliğe uğratmak. **—2.** *Bir topluluğu (bir başka topluluk içinde) özümlemek,* onları o topluluk içinde eritmek, o topluluğa katmak: *Azınlıkları kendi kültürü içinde özümlemeye çalışmak.* **—3.** *Bilgileri özümlemek,* onları anlamak, belleğinde tutmak, kendinin kılmak; sindirmek: *Okuduklarını özümleyip bunlardan bir sonuç çıkarıyor.*
◆ **özümlenmek** edilg. f. **1.** Besinlerden söz ederken, organizmaya gerekli özel maddelere dönüşmek: *Nişastalı bitkiler oldukça kolay özümlenir.* **—2.** Bilgilerden söz ederken bir kimse tarafından kavranmak, onun belleğine yerleşmiş olmak: *Özümlenmeyen bilgilerin ne yararı olabilir.* **—3.** Bir başka topluluk tarafından eritilmek, o toplumun içine katılmış olmak: *Ana devletçe özümlenen azınlıklar.*

ÖZÜMLENME a. Özümlenmek eylemi.

ÖZÜMLENMEK → ÖZÜMLEMEK.

ÖZÜMSEME a. Özümsemek eylemi; özümleme.

ÖZÜMSEMEK g. f. Bir bilgiyi, bir konuyu anlayarak kavramak; özümlemek.
◆ **özümsenmek** edilg. f. Özümsemek eylemine konu olmak; özümlenmek.

ÖZÜMSENMEK → ÖZÜMSEMEK.

ÖZÜNLÜ sıf. Bir şeyin özünde var olan; entrensek. (Eskiden zati, deruni denirdi.)
—Geom. Bütün başka (*J*,*g*) eşdeğer gösterimleri için doğru olan parametrelenmiş bir (*I*,*f*) yayının bir özelliği için kullanılır. [Bu (*I*,*f*) ile gösterilen geometrik yayın özünlü bir özelliğidir. Yalın ya da katlı nokta kavramları, aynı biçimde yalın yay ya da kapalı yay kavramları da özünlü özelliklerdendir.]
—Mant. *Özünlü kanıtlar,* bir konunun özünden çıkartılan kanıtlar.
—Topol. Bir eğrinin iki noktasını birleştiren en küçük uzunluğun, bu iki nokta ne olursa olsun aralarındaki uzaklığa eşit olduğu yay yay bağlantılı bir metrik uzay için kullanılır. (Üstün bir uzay özünlüdür.)

Özünün celladı (*Heautontimorumenos*), Terentius'un, konusu Menandros'tan alınma komedisi (İ.Ö. 163). Yoksul bir genç kız olan Antiphila'yı seviyor diye oğlu Clinia'yı evden kovan Menedemus, daha sonra pişmanlık duyar ve bu duygunun etkisiyle kendi kendine eziyet etmeye başlar. Olayların azlığına karşın oyunun çok karışık olan örgüsü, Clinia'nın Antiphila'ya, arkadaşı Clitipho'nun da hafifmeşrep bir kadın olan Bacchis'e olan aşklarının anlatılmasıyla başlayıp gelişir. Oyunun özgün yanı, özellikle Menedemus'un kişiliğinden kaynaklanır: hatalarının günahını ödemek için kendine inatla eziyet etmesi geleneksel roma ahlakına çok yabancı bir tutumdur.

ÖZÜR, -zrü a. (ar. ᶜ*uzr*'dan). **1.** Kendini haklı göstermek, bir kusur ya da hatayı bağışlatmak için öne sürülen neden; mazeret: *Özrü kabul edilmedi. Özrü olmadığı halde toplantıya katılmadı.* **—2.** Bir şeyin yapılmamasını, bir kusur ya da hatanın hoş görülmesini, kabul edilmesini gerektiren neden, mazeret: *Zamanında uyanamamış olman işine geç kalman için özür olamaz.* **—3.** Bir şeyde, bir üründe, özellikle de kumaşlarda bulunan yapım hatası, eksiklik, kusur; defo: *Bu kumaş bazı özürleri olduğu için bu kadar ucuz.* **—4.** Fiziksel eksiklik ya da zihinsel bozukluk; sakatlık. **—5.** *Özür dilemek,* özrünü belirterek bir işten bağışlanmasını, bu durumun anlayışla karşılanmasını istemek; yapılan bir yanlıştan ötürü bağışlanma dileğinde bulunmak. || *Özür dilerim,* hatasının ve kusurunun bağışlanmasını isteyen kişinin söylediği nezaket sözü: *Özür dilerim, sizi kırmak istememiştim.* || *Özrü kabahatinden büyük,* yaptığı bir suç ya da kabahat için özür dileyeyim derken daha büyüğünü işleyen kimsenin durumu için kullanılır.
—*Esk. Özr-hah,* özür dileyen, affedilmek isteyen. || *Özr-pezir,* affedilir.
—İsl. Aptes tutmayı önleyici durum. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. Parçaların hazırlanması, ısıl, kimyasal ya da mekanik dönüşümleri ya da kullanımları sırasında meydana gelen iç ya da dış kusur; hata. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İsl. Olağan durumlarda aptesli olarak yerine getirilmesi gereken ibadetler için özürlü olunması halinde bu koşul özür geçince ortadan kalkar. İdrar tutamama, sık sık burun kanaması, sürekli ishal ve kanama gibi durumlar birer özür sayılır. Bu özürler, aptes alıp namaz kılacak kadar bir süre kesilmemek koşuluyla tam bir namaz vakti boyunca sürer ve bir sonraki her namaz vaktinde de en az bir kez görülürse bu durumdaki kişiye "özür sahibi" denir. Özür sahibi, her namaz vaktinde bir kez aptes alır ve kanama, idrar gibi özür namaz içinde bile sürse, içinde bulunduğu vakit doluncaya kadar aptesli sayılır, dilediği kadar ibadet edebilir. Sonraki vakitte yine aptes alınması gerekir. Bu durumdaki kişinin özründen dolayı bedeninin ya da giysisinin kirlenmesi de özrün bir parçası sayılır ve ibadet etmesini engellemez. Tam bir namaz vakti geçtiği halde özür durumu görülmeyen, örneğin kanaması kesilen kişi, özür sahibi olmaktan çıkar.
—Metalürj. Bir özür ancak nitelik normuna göre tanımlanabilir (çünkü bu, yargı belirten bir terimdir); aksi takdirde biçimsel ya da yapısal bir özellik olarak adlandırmak gerekir (bu durumdaysa bir saptama olur). Özürler, geometrik ve metalürjik olarak ikiye ayrılır. Geometrik özürler parçanın biçimi ve yüzey kalitesi ile ilgilidir; metalürjik özürlerse çatlaklıklar, gözeneklilikler ve enklüzyonların (kalıntı) yanı sıra kırılganlık, yetersiz sertlik ve heterojenlik gibi yapısal kusurları kapsar. Bir metalde üretim ve kullanımın her aşamasında özgül kusurlar görülebilir ve bu kusurlar örneğin çatlak, soğuma çatlağı, damar, kabartı, pürtük, pul ve çeşitli kırılganlıklar gibi özel terimlerle anılır.

ÖZÜREME a. Hücresel yapılara ve genellikle canlılara özgü özümleme (daha önceden bulunanlarla özdeş yeni makromoleküllerin yapılması), örgünleşme (karmaşık yapıların kurulması) ve öz yapılarını eşzamanlı olarak eşleme yeteneğini belirten nitelik ve yeti.
—ANSİKL. Çekirdekteki kromozomlar, çekirdekçik, Golgi aygıtı, mitokondriler özüreme yoluyla çoğalır. Bazı hayvanlarla bitkilerin vejetatif çoğalması daha geniş anlamda bir özüremedir. Buna karşın, içinde yaşadığı hücreyi kullanarak üreyen virüsler özüreme yeteneğinden yoksundur.

ÖZÜRLÜ sıf. **1.** Bir işi yapmamasında kabul edilebilir nedeni ya da bir engeli bulunan kimse için kullanılır; mazeretli, mazur. **—2.** Yapımında herhangi bir hata bulunan şey, özellikle de kumaş vb. için kullanılır; defolu: *Bu kumaş özürlü. Özürlü çorap.* **—3.** Fiziksel bir eksikliği ya da zihinsel bir bozukluğu olan kimse için kullanılır; sakat: *Özürlü çocuklar.*
—Ormanc. *Özürlü odun,* bir hastalığı ya da bir özrü bulunan bir ağaçtan elde edilen ve bu yüzden kalitesi düşük olan odun.
—Tıp. *Çok özürlü,* birden fazla sakatlığı ya da bedensel eksikliği olana denir.
—Tic. *Özürlü mal,* sözleşmede belirtilmiş ya da istenebilir koşullara uymadığı için teslim alınmayan mal. (Muhasebede, *iadeler* adıyla açılan bir nazım hesaba geçirilir.)

ÖZÜRSÜZ sıf. **1.** Bir işi yapmamasında kabul edilebilir bir nedeni, bir engeli bulunmayan kimse için kullanılır; mazeretsiz: **—2.** Hatası, kusuru, eksikliği bulunmayan şey için kullanılır.
◆ be. Özrü, mazereti olmaksızın.

ÖZÜT a. Kim. müh., Anal. kim. ve Eczc. **1.** Bitkisel ya da hayvansal bir maddeden su, alkol ya da eter gibi bir çözücünün etkisiyle ayırımsal özütleme işlemi sonunda elde edilen bir çözeltinin, belirli bir dereceye kadar derişikleştirilmesiyle hazırlanan preparat. (Özütler kıvamlarına göre sıvı ya da akışkan, yumuşak, sert ve kuru özütler olarak ayrılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Sıvı-sıvı sistemde çözücü bakımından zengin faz.
—Petrokim. Özütleme yöntemiyle, diğer hidrokarbonlardan ve özellikle de yağlayıcı kesitlerden ayrılan aromatik hidrokarbon.
—Sütç. *Kuru özüt,* sütte ya da bir süt mamulünde bulunan kuru madde miktarı. || *Yağsız kuru özüt,* yağsız kuru madde miktarı.
—ANSİKL. Eczc. Özüt hazırlanması iki evreyi kapsar; birincisi özüt çözeltisinin elde edilmesi, ikincisi bunun yoğunlaştırılmasıdır. Yoğunlaştırma sırasında ısı ve hava ile temastan ileri gelebilecek bozulmaların en düşük düzeyde kalmasına dikkat edilmelidir. Özütler, özgül bitkilerdeki ağırlıklarını temsil eden kıvamlarına göre akışkan ya da sıvı ve su oranlarına göre yumuşak, sert ya da kuru özüt olarak sınıflandırılır. Özütlerin çoğu titre edilerek etkin madde ve kuru kalıntı oranları saptanır. Özütler az ya da çok koyu esmer renkte olup, hava ve ışık geçirmeyen kaplarda saklanırlar.
—Kim. müh. Renklendirici sepileme özütleri, et özütleri vb., giderek elde edildikleri asıl hammaddelerin yerini almaktadır. Sanayide özüt üretmek için, istenen maddenin özel bir sıvı içinde çözündürülmesine çalışılır. En çok kullanılan çözücü sıvılar su, alkol ve eterdir. İstenen maddeler çözündürüldükten sonra, hacimleri elden geldiğince küçültülür, yani derişikleştirilir. Derişikleştirme işlemi, ya ısı etkisi altında, ya açık havada ya da çok çabuk bozulan organik kökenli özütlerin uzun süre saklanabilmesini sağlayan bir yöntemle, vakum altında yapılır.

ÖZÜTLEME a. Eczc. Hayvansal ya da bitkisel bir eczadan bir ya da birçok etkin madde çıkarıp ayırma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. *Özütleme aygıtı,* kimi maddelerin çözünebilen bölümlerini uçucu bir çözücüyle özütlemeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. müh. *Ayırımsal özütleme,* bir karışım içindeki yararlı görülen bir bileşeni, bölümsel ayırımlama yoluyla elde etme işlemi.
—Kim. müh. ve Anal. kim. Bir hammad-

deden, kimi benzer özellikleri olan ve özütü meydana getiren ürünleri karışık olarak elde etmeye dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Özütleme aygıtı*, özütleme işleminin yapıldığı aygıt. || *Seçimsel özütleme*, aynı fazda bulunan iki ya da daha çok maddeyi, ortama, bu fazla karışmayan bir sıvı katarak maddelerden birini tercihli olarak çözündürüp ayırmaya dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Parf. Bitkisel bir maddenin kokulu bileşenini bir çözücü yardımıyla elde etmeye dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl. Kim. müh., Anal. kim. ve Parf.)
—Petrokim. Damıtma yoluyla ayrılamayan, aromatik hidrokarbonlar gibi kimi cisimleri seçici bir çözücüyle özütlemeyi sağlayan arıtma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Eczc. Özütleme değişik yöntemlerle yapılabilir: suya yatırma, sindirme, dekoksiyon, infusyon, liçing ya da süzme, ayrıca sürekli damıtma ve püskürtme (nebulizat). Bu son iki teknik sanayide kullanılır. En uygun yöntem, en kısa sürede ve her türlü değişme ya da bozulmayı önleyecek en düşük sıcaklıkta en fazla etkin maddenin elde edilmesine olanak sağlayan yöntemdir.
—Kim. Değişik tiplerde çeşitli özütleme aygıtları vardır. Örneğin soğukta, taşıyıcı işlevi gören uçucu bir çözücü yardımıyla (alkol, eter, vb.), bileşiminde bu çözücüde çözünebilen kimi cisimler içeren maddeler Payen aygıtıyla özütlenebilir.
—Kim. müh., Anal. kim. ve Parf. Özütleme, genellikle presleme ya da bir çözücüyle çözerek ayırma işlemine dayanır; bu çözücü, ortamdan daha sonra uzaklaştırılır. Bitkisel ya da hayvansal pek çok hammaddeden sanayide (sepileyici* özütler), parfümcülükte ve eczacılıkta kullanılan çeşitli özütler elde edilir. Presle özütleme, yağ üretiminde 1855 yılına dek uygulanan başlıca yöntemdi. Bir çözücüyle, örneğin karbon sülfürle özütleme yöntemi, ilk kez J. Deiss tarafından kemik yağı elde etmek ya da yünün yağını gidermek (1855), gresi işlemek amacıyla kullanıldı; ama bu yöntemin sanayiye uygulanması Édouard Bataille'ın çabaları sonucu ancak 1892'de gerçekleşti.

Sıvı-sıvı özütleme, bir sıvı içinde çözünmüş olan bileşenleri, çözücü denen ve bu sıvıyla çok az ya da hiç karışmayan başka bir sıvı yardımıyla yapılan fiziksel bir ayırımlama yöntemidir; işlem sırasında bileşenlerin her iki sıvıdaki göreceli çözünürlük farklarından yararlanılır.

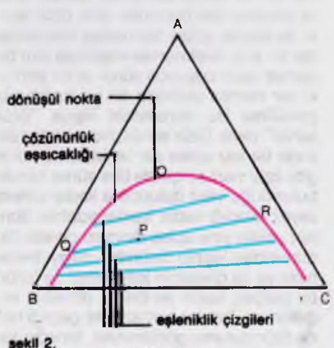
"Çözünen", karışımın bir çözücü içinde çözünen bileşenini, "özüt", çözücü bakımından zengin fazı, "arıtma ürünü" ise çözücü bakımından fakir fazı belirtir. Bileşenlerin kimyasal yapılarının, fazlar arasındaki değişim mekanizmalarında büyük bir önemi vardır. Bunun en basit örneği, B ve C gibi iki fazda da aynı şekilde çözünen ve bu fazlarda belli bir dağılım eğrisine göre dağılan bir A maddesinin durumudur (şekil 1). Sistemi açıklayabilmek için çözünürlüğün genellikle sıcaklığa ve çok az olarak da basınca göre değiştiği göz önüne alınarak çizilen bir eşsıcaklık diyagramından yararlanılır. Şekil 2'deki diyagramda A maddesinin, B ve C'nin içinde her oranda karıştığı, buna karşın B ve C'nin birbiri içinde kısmen karıştığı kabul edilir. Çözünürlük eşsıcaklık eğrisi, diyagramı iki bölgeye ayırır. P, bir A,B,C karışımının bileşimini gösterirse eşlenik noktalar denen Q ve R noktaları, sözkonusu dağılım eğrisine bağlı olarak iki fazın ayrıldıktan sonraki bileşimini belirler. Birçok durumda deneysel olarak belirlenen bu çözünürlük diyagramları, istenen özütlemenin elde edilebilmesi için gerekli kuramsal tabloların ya da aktarma birimlerinin sayısının hesaplanmasını sağlar.

Sıvı-sıvı özütleme yönteminde fiziksel işlemler her zaman aynı sırayla uygulanır, yani önce temas sağlanır, sonra fazlar birbirinden ayrılır: bütün bu işlemlerin temel amacı, değişim yüzeyini artırmak ve madde aktarımı için gerekli olan sürede fazlar arasındaki teması sağlamak üzere bir fazı bir başka faz içinde en iyi şekilde dağıtmaktır. Böylece dağıtılmış olan fazlar kaynaştırılarak durultma yoluyla toplanır ve sonra yeniden ayrılır.

Kesiksiz çalışmak üzere tasarlanan aygıtlarla genellikle karşıakımlı, çok kademeli özütlemeler yapılır. Özütleme aygıtları üç büyük gruba ayrılır:
1. *karıştırıcı-durultucu*, bir karıştırıcı ile bir durultucunun birbirine monte edilmesinden oluşur; emülsiyon, durultucu içine kendi ağırlığıyla akar ve ayrılan fazlar buradan bitişik kademelerdeki karıştırıcılara gönderilir;
2. *özütleme kolonu*, karşıakımla dolaşan iki sıvı faz arasında sürekli bir temas sağlar; türbülans ve arayüzeyi büyüten bir çalkantı meydana getirerek etkinliği daha da artırır;
3. *merkezkaç özütleyici*, yerçekim alanı yerine merkezkaç alan uygulayarak daha yüksek geçiş hızları ile daha büyük durultma hızlarının elde edilmesini sağlar.

şekil 1. dağılım eğrisi

şekil 2. eşsıcaklık diyagramı

Sıvı-sıvı özütleme, nadir toprakların ayrılması ve arılaştırılması, nükleer sanayisinde toryum ve uranyum tuzlarının arılaştırılması gibi sulu çözeltilerin işlendiği pek çok yöntemde yaygın olarak kullanılır.
—Petrokim. En eski özütleme çözücüsü, Edeleanu yönteminde kullanılan kükürt dioksit ve benzol karışımıdır; bu yöntemden günümüzde de, gazyağını aromatikler bakımından fakirleştirmede yararlanılır. Glikoller, sülfolan, N-metilpirrolidon, dimetilsülfoksit BTX aromatikleri (benzen, toluen, ksilen), petrol kesimlerinin buharla kraking ya da katalitik reforming işlemlerinden geçirilmesiyle elde edilen akışkan artıklarından özütlemede kullanılır. Yağlama yağları için, akışmazlık indisini iyileştirmede aromatik özütleyici çözücüler olarak furfurol ya da fenol yeğlenir. Bir özütleme donanımı, esas olarak, içinde, önceden ısıtılmış ve karşıakım altında iyice karıştırılmış çözücü ve yağ bulunan bir işleme kolonundan oluşur. Aromatikleri ve çözücünün büyük bir bölümünü içeren *rafinat*, kolonun tepesinde, *özüt* ise altında ayrılır. Her evre, daha sonra, buharlaştırıcılardan ve ayırımlama kulelerinden oluşan bir dizi içinde çözücüden uzaklaştırılır. Yoğuşturulan çözücü yeniden elde edilir ve kullanılır. Bu yöntem yüksek basınçlar ve sıcaklıklar gerektirmez.

ÖZÜTLEYİCİ a. Petr. san. Kuyu açma sırasında elde edilen bir karottan ya da postalardan, hidrokarbonları özütlemeye yarayan laboratuvar aygıtı.
—Petrokim. Çözücüyle özütleme donanımı.

ÖZÜTSEL sıf. Eczc. Özütleme yoluyla elde edilmiş olan maddelerin tümü için kullanılır.

ÖZVATAN, İç Anadolu bölgesinde Kayseri iline bağlı ilçe; 23 739 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Kayseri'nin 82 km K.'inde *Özvatan* (esk. *Çukur*), 7 699 nüf. (1990).

ÖZVEREN sıf. Özverili.

ÖZVERİ a. Bir amaç uğruna kendinden ya da kendi çıkarlarından vazgeçme; fedakârlık.

ÖZVERİLİ sıf. **1.** Bir amaç uğruna kendinden, kendi çıkarlarından vazgeçen kimse, bu kimsenin davranışları için kullanılır; fedakâr: *Özverili bir baba. Özverili* bir davranış. **—2.** Özveri gerektiren iş için kullanılır: *Özverili bir iş.*

ÖZYAKINSAK sıf. TV. Üç elektron tabakası, üç demetin aynı anda yakınsamasına olanak verecek biçimde, aynı doğrultu üzerinde yer alan trikrom bir televizyon tüpü için kullanılır.

Adnan Özyalçıner

ÖZYALÇINER (Adnan), türk öykücü (İstanbul 1934). İÜ edebiyat fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı; gazete ve dergilerde çalıştı. İlk öykülerinde, büyük kentin kenar semtlerindeki günlük yaşamın ayrıntılarına iniyor, zaman zaman gerçeküstücü tutumla fantastik görüntüler canlandırıyordu. Çözümleyici bir anlatımla ayrıntıları sergilemeyi bütün yapıtlarında sürdürdü (*Sur*, 1963, Sait Faik armağanı vd.). Kişilerinin çevreleriyle uzlaşmazlıklarının nedenlerini zamanla geniş ölçüde toplum sorunlarına bağladı (*Yağma*, 1971, TDK ödülü; *Gözleri bağlı adam*, 1977, Sait Faik armağanı). Bazı öykülerinde taşradaki yaşama, çevreye, sorunlara eğildi (*Yıkım günleri*, 1972). Son yıllarda gene toplum sorunlarına yöneldi (*Cambazlar savaşı yitirdi*, 1991; Haldun Taner öykü ödülü).

ÖZYAPI a. Karakter.
—Ceb. İki elemanın bileşkesi, donatıldığı küme üzerinde bulunan ve bir eşyapı oluşturan iç bileşim yasası. || *Özyapı uygulaması*, bir kümenin kendi üzerine eşyapı uygulaması. [T ile gösterilen bir içyapı yasasıyla donatılmış bir küme A ve bir bijeksiyon φ: A → A olsun. A nın her x, y ikilisi için $\varphi(xTy) = \varphi(x)\, T\, \varphi(y)$ ise φ bir özyapı uygulamasıdır. Eğer $\varphi \neq id_A$, $\varphi(xTy) = xTy = \varphi(x)\, T\varphi(y)$ ise özdeşlik bir özyapı uygulamasıdır. Üstelik A bir birim halka, a bunun evirtilir bir elemanı olsun; $\varphi(x) = axa^{-1}$ biçiminde bir φ : A → A bijeksiyonu, A nın bir özyapı uygulamasıdır.] || *İç özyapı uygulaması*, bir G grubu üzerinde tanımlanmış, G nin bir elemanı a olduğuna göre, her x e axa^{-1} biçiminde bir görüntü eşlik ettiren bir özyapı uygulaması. (G nin iç özyapı uygulamalarının kümesi, G nin özyapı uygulamaları kümesinin bir altgrubudur. Bir Abel altgrubu halinde bunlar birbirlerine indirgenirler.) || *Bir* E *vektör uzayı üzerinde tanımlanmış, bir* S *ikili doğrusal biçiminin özyapı uygulaması*, E nin, S $(f(x), f(y))$ = S (x,y) bağıntısını gerçekleyen f özyapı uygulaması. (Bu özyapı uygulamalarının kümesi E nin özyapı uygulamaları grubunun bir altgrubudur.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Ters özyapı uygulaması*, bir A halkasının birebir örten ters içyapı uygulaması.
—ANSİKL. Ceb. Bir E kümesinin bir cebirsel yapıya göre özyapı uygulamalarının kümesi, uygulamaların birleşimi için E nin

özyapı uygulamalarının grubu denen ve Aut (E) ile gösterilen bir gruptur. E nin bir K değişmeli cismi üzerinde bir vektör uzayı olması halinde, E nin özyapı uygulamaları grubuna doğrusal grup denir ve GLK(E) ile gösterilir. Sonlu boyutlu bir vektör uzayının bir içyapı uygulaması, aşağıdaki özelliklerden biri gerçeklenirse bir özyapı uygulamasıdır: bu uygulama birebirse, bijeksiyonsa ya da determinantı sıfır değilse.

Bir cismin özyapı uygulamalarının incelenmesi, cebirsel genişlemeler üzerindeki Galois kuramında çok önemli bir rol oynar. (→ GALOİS *grubu*.)

ÖZYAPIŞKAN sıf. Yapış. **1.** Islatılmadan kendiliğinden yapışan, zamkla kaplı bir yüzey için kullanılır. (Eşanl. KENDİYAPIŞKAN.) **—2.** *Özyapışkan bant,* yüzeyine yapışkan bir madde sürülen, hafifçe bastırıldığında bir başka yüzeye kolayca yapışan, genellikle esnek şerit.

ÖZYAŞAMÖYKÜSEL sıf. Yazarın kendi yaşamına ilişkin. (Eşanl. OTOBİYOGRAFİK.)

ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ a. Bir kimsenin kendisi tarafından yazılmış yaşamı. (Eşanl. OTOBİYOGRAFİ.)

—ANSİKL. Özyaşamöyküsünün ayrı bir tür olarak edebiyata girmesi geç tarihlere rastlar. Bu sözcük Almanya'da ilk kez 1798'de, İngiltere'de 1809'da, Fransa'da 1842'de kullanılmıştır. Bununla birlikte, yazarın kendi yaşamını kendisinin anlatmasının ilk örneklerini aziz Augustinus *Confessiones* (İtiraflar), Benvenuto Cellini *(La vita)* ve Gerolamo Cardano *(De vita propria)* daha önce vermişlerdi. Türün işlevsel ve tarihsel ayrımlarla belirlenmesi gerekir. Öykülemenin alışılmış biçimi, olayların üçüncü kişi ağzından anlatılmasıdır, *ben* diyen ve yaşamının bilançosunu veren bir anlatıcının varlığı bilincin bir fethi ve edebiyatta bir gözüpeklik olarak algılanır (Montaigne: "Kitabımın konusu, ben kendimim", *Denemeler,* önsöz; Rousseau: "Benzerlerime doğanın bütün gerçekliği içinde bir insanı göstermek istiyorum; bu insan da ben olacağım", *İtiraflar,* I, 1). Özyaşamöyküsünün ideal biçimi hiç değilse içtenlik açısından özel günlüktür denilebilir. Özel günlük, gerek süreksizliği, gerekse bir okur kitlesine yönelmemesi ve kendisine bir kişinin değil de bir kişiliğin imgesi benimsetilmek istenen bir okur kitlesi bulunmamasıyla anı'dan ayrılır; mektup türünden de farklıdır, çünkü mektup türü belirli bir okuru içerir ve bu okura göre değişir. Özyaşamöyküsünün akışı salt kronolojik bir sıra izlemediği ve resimdeki özportre gibi oluşturulduğu zaman (anlatışın zaman ve mekânı, anlatılan olayların zaman ve mekânının önüne geçer), özyaşamöyküsü, çoğu kez yazara ister istemez kendini kabul ettiren, ona karşıt bir "çehre"den yola çıkılarak kurulur. Bu çehre *Öteki*'nin yabancı (yabansı) biçimidir, buna karşılık kendi tekliğini ortaya koyar: Montaigne'in *Denemeler*'inde Boiotia ve "yamyamlar"; Chateaubriand'ın *Mezar ötesinden hatıralar*'ında Napoléon; Malraux'nun *Antimémoires*'ında David de Mayrena; Michel Leiris'in *la Règle du jeu*'sünün temelindeki etnografik deney.

"Özyaşamöyküsel roman"'a gelince, çoğunlukla, romanı başlıca anlatım yolu olarak görmeyen bir yazarın bir yan ürünü olarak kendini gösterir (Chateaubriand'ın *René*'si, Benjamin Constant'ın *Adolphe*'u, Fromentin'in *Dominique*'i gibi). Böylece, bu romanlar, örneğin hiçbir romanında kendine yer vermeyen Flaubert'in romanının tersine özçözümleme, bir arınma işlevi görür. Flaubert'in sürekli olarak aynı yaşanmış ve kurucu şemayı (anlama - yoksunluk - anılara ve yinelemeye dayanan yaşam) sürekli olarak yineleyen romanları, bir bakıma birer "içi boş" yaşamöyküsüdür.

Kâtip Çelebi, *Süllem ül-vüsul* adlı yapıtında, Doğu'da özyaşamöyküsü geleneğinin yeni olmadığını, belki de bunun Tanrı'nın nimetlerine şükür anlamı taşıması yönünden bir görev olduğunu Süyuti, Şarani, İbni Hacer gibi kişilerin kitaplarının sonlarına kendi özyaşamöykülerini eklediklerini bildirir. Nitekim Kâtip Çelebi de başta *Mizan ül-Hak, Süllem ül-vüsul, Fezleke, Cihannüma* ve *Keşf üz-zünun* gibi yapıtlarında kendi özyaşamöyküsüne yer vermiştir. XVI. yy. şairlerinden Zaifi mesnevi biçimindeki *Sergüzeşt*'inde (kendi yazısıyla tek nüshası, Topkapı Sarayı müzesi kütüphanesi, Revan no. 822) özyaşamöyküsünü anlatır. Evliya Çelebi de ünlü *Seyahatname*'sinde sık sık kendi yaşamından kesitler verir. Yeni Osmanlılar'ın tanınmış üyelerinden Ali Suavi, Avrupa'da yayımladığı *Ulum* ve *Muhbir* gazetelerinde yaşamından ve anılarından söz eder. M. K. İnal *Son asır türk şairleri*'nde yer yer özyaşamöykülerinden yararlandığı gibi kendi özyaşamöyküsüne de yer vermiştir. Özyaşamöyküleriyle karışık anılara, M. Seyda'nın, *Edebiyat dostları,* O. Akbal'ın, *Şair dostlarım* (1964) yapıtlarında vb. rastlanır. Necip Fazıl'ın *Kafa kâğıdı* adlı kitabı, Nâzım Hikmet'in *Otobiyografi* adlı şiiri, İ. Berk'in *Uzun bir adam, kendim üstüne bir kalem denemesi* (1982) adlı yapıtı vb. yazınsal özyaşamöyküsüne birer örnektir.

ÖZYAYINMA a. Metalürj. Arı bir metalde atomların yer değiştirmesi.

—ANSİKL. Tek bir atom türünden oluşan arı bir metalde özyayınma katsayısı, bu metalin birbiriyle çok sıkı şekilde temas ettirilen ve belli bir sıcaklığa getirilen iki parçası arasında (parçalardan birine bu metalin radyoaktif izotopları yerleştirilmiştir), belli bir zaman dilimi içinde radyoaktif olmayan parçaya, arayüzeyden farklı uzaklıklara göç eden radyoaktif izotop atomlarının sayısı ölçülerek belirlenebilir. Bu katsayı, $e^{-\frac{Q}{RT}}$ bağıntısına göre sıcaklığın bir fonksiyonudur; bu bağıntıda Q etkinleştirme enerjisi, R Rydberg değişmezi, T de mutlak sıcaklığı gösterir. Etkinleştirme enerjisinin erime sıcaklığına bölümü, yaklaşık olarak tüm metaller için aynıdır.

ÖZYAZICI (Mustafa Halim), türk hattat (İstanbul 1898 - *ay. y.* 1964). Haseki'de Gülşeni maarif mektebi'nde okurken Şeyh Musa Azmi'den (Hamit Aytaç) rika yazı öğrendi. Medreset ül-hattatin'de Ferit Bey'den divani, Hasan Rıza ve Hacı Kâmil Akdik'ten sülüs ve nesih, Hulusi Efendi'den (Yazgan) nestalik yazı meşk etti. İsmail Hakkı Altınbezer'den celi sülüs yazı ve tuğra çekmeyi öğrendi. Ferit Bey'den de divani ve celi divanı yazı meşk ederek 1918'de okulu bitirdi. Divanı hümayun kaleminde ve evkaf matbaasında çalıştı. İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde hat öğretmenliği yaptı (1948-1962). Her tür yazıyı hızlı yazması ve istifleriyle ün kazandı. Özel koleksiyonlarda bulunan birçok cüz, kıta ve levhasının yanı sıra, İstanbul Sokullumehmetpaşa camisi'nin bütün yazıları, Ağa camisi'nin kuşak, Şişli camisi'nin kubbe, Sultanselim camisi'nin kubbe, Ankara Maltepe camisi'nin kuşak, kubbe ve levha, Rize camisi ile İzmir Alsancak camisi'nin kuşak ve kubbe, Denizli camisi'nin kuşak yazıları onun eseridir. Ayrıca sayısız mezar taşı yazmıştır. Bekir Pekten ve Ali Alparslan en tanınmış öğrencileridir.

ÖZYERGİ a. Ruhbil. Kendi hakkında içten ya da içten olmayan bir biçimde olumsuz yargılar taşıyan bir öznenin davranışı.

ÖZYETERLİ sıf. Mant. Özyeterlilik niteliği taşıyan bir önermeler, evetlemeler bütününe, bir matematik kuramına, vb. denir.

ÖZYETERLİK a. Kendi kendisine yeterli olan bir kimsenin, bir ülkenin durumu.

ÖZYETERLİLİK a. Mant. **1.** Çelişik olmayan, yani içinde F ve F-Değil'in iki teorem oluşturdukları bir F formülü bulunmayan bir kuramın özelliği. Bu durum, bir teorem olmayan bu kuramın D(K) dilinin en azından bir kapalı formülü olduğu anlamına gelir. (Bu durumda K kuramının *tamamen özyeterli* olduğu söylenir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Dış özyeterlilik,* içinde bir teorem olumsuzlamasının sonlucu yöntemlerle hiçbir zaman denetlenemediği matematik bir kuramın özelliği.

—ANSİKL. Mant. Özyeterlilik tanıtlamaları, çağdaş belitsel yöntemin bir gereğidir. Çağdaş belitsel (biçimsel belitsel) kuramlarda, belitler, bir sezgisel alanın özelliklerini belirtebilecek apaçık önermeler olarak görülmezler. Bu belitler sisteminin özyeterli olduğunu, yani örneğin O≠O gibi bir formülün bu belitlerden yola çıkarak tanıtlanabilir olmadığını kanıtlamak gerekir. Özyeterlilik tanıtlamalarının çoğunda, bir K kuramının göreli özyeterliliği saptanmakta; K nin ilk simge ve terimleriyle, birinciden daha "güvenli" kabul edilen bir başka K' kuramının simgeleri birleştirilerek, K nin K' ne bu çevirisi aracılığıyla, eğer K de bir çelişki ortaya çıkacak olursa, bu çelişkinin K' de de ortaya çıkacağı tanıtlanmaktadır. Hilbert, *Grundlagen der Geometrie* (Geometrinin temelleri) [1899] adlı yapıtında, klasik gerçek sayılar kuramı tutarlı sayılırsa, kendisi tarafından belitlenen geometrinin de tutarlı olduğunu göstererek, bu tür bir özyeterlilik tanıtlaması yaptı. Ama bu durumda, sonsuz bir yakıştırma sözkonusu olmadıkça, özyeterliliği göreli olarak değil, mutlak olarak temellendirilen bir matematik kuramın var olması gerekiyordu ve XIX. yy. sonunda çözümlemenin aritmetikleştirilme süreci bu kuramın, özyeterliliği bir başka kurama dayanarak temellendirilemeyen aritmetik olduğunu ortaya koydu.

Bazıları (özellikle Poincaré) bundan, aritmetiğin ve yararlandığı akılyürütmelerin (örneğin tümevarım) son derece ilkel bir nitelik taşıdıkları ve aritmetiği her türlü temellendirme girişiminin, kaçınılmaz olarak bir kısır döngüye yol açacağı sonucunu çıkardı.

Hilbert okuluysa tersine, aritmetik üzerine sonlucu (yani yalnızca devşirimsel tipte ve gerçekleşmiş sonsuza başvurmayan ilksel akılyürütmeler kullanan) bir özyeterlilik tanıtlaması yapmaya girişti. Bu yolda bazı kısmi sonuçlara ulaşıldı; Ackermann, von Neumann ve Herbrand, Peano aritmetiğindeki bazı alt-sistemlerin özyeterliliğini tanıtladılar.

Bununla birlikte Gödel'in vardığı bir temel sonuç, ilksel matematiği biçimselleştirebilecek kadar güçlü bir biçimsel sistemin özyeterliliğine, bu biçimsel sistem içinde biçimselleştirilebilen araçlar ve akılyürütmelerle erişilemeyeceğini ortaya koyarak, Hilbert'in umutlarına bir son verdi. Gerçekten de matematik bir kuramın özyeterliliğini saptamak için, sözkonusu kuramda geçerlikte olan akılyürütmelerden daha "güçlü" akılyürütmeler kullanmak gerekiyordu. 1930'dan başlayarak Gentzen, Ackermann, Schütte ve Lorenzen, aritmetik üzerine özyeterlilik tanıtlamaları yaptılar. Bu tanıtlamalar, ilksel matematikte biçimselleştirilebilir olmamakla (öyleyse "sonlucu" olmamakla) birlikte, her şeye rağmen belli bir kurucu özellik gösteren akılyürütmelere dayanıyordu. Günümüzde özyeterlilik tanıtlamalarına gösterilen ilgi, biraz nitelik değiştirdi ve bu tanıtlamalarda kurucu yöntemler kullanmakla yetinildi ve böylece bir "güvenlik" idealine erişmekten çok basit özyeterlilikten daha işlenmiş ve ince bazı sonuçlara varılmak istendi.

ÖZYETERSİZ sıf. Mant. *Özyetersiz çokluk,* çelişkiye düşmedikçe gerçek kümeler olarak kabul edilebilmeleri olanaksız öbeklere Cantor'un verdiği ad. (Her sıra sayılar öbeği, özyetersiz bir çokluktur.)

ÖZYETERSİZLİK a. Mant. Aynı bir A formülünün, aynı zamanda hem tanıtlanabilir hem de çürütülebilir olduğu bir kuramın özelliği. (Bu tanım, şu tanımla aynı anlama gelir: bir kuram çerçevesinde her şey kanıtlanabiliyorsa, ve yalnızca bu durumda, o kuram özyetersizdir [A&¬A'dan her şey çıkartılabilir].)

ÖZYOĞUŞMA a. Org. kim. Bir bileşiğin kendi kendine yoğuşması. (Aldolleşme, asetaldehidin kendi kendine yoğuştuğu bir özyoğuşmadır.)

Mustafa Halim Özyazıcı'dan bir hat örneği

ÖZYÖNETİCİ a. Ask. Bir güdümlü mermimin, ulaşılmak istenen hedeften gelen bir işareti algılamaya ve güdümlü mermiyi o hedefe doğru yöneltmeyi sağlayacak bilgileri elde etmeye yarayan bileşeni.

—ANSİKL. İşaret ya hedeften gelir ve kaynak hedef üzerindedir (radyoelektrik, kızılaltı yayım vb.) ve böyle bir işareti algılayan özyöneticiye "pasif" denir; ya yine hedeften gelir, ama özyöneticiden çıkan bir yayımın (radyoelektrik, laser, kızılaltı vb.) yansıması sonucudur ve bu durumda özyöneticiye "aktif" denir; ya da üçüncü bir düzenekten (uçak, ışıklayıcı-radar vb.) yollanan işaret hedeften yansıdıktan sonra özyönetici tarafından algılanır ve böyle bir özyöneticiye de "yarı-aktif" denir.

Hedeften yayılan ya da yansıyan sinyal, çevresel ortamdan ne kadar iyi ayırt edilirse, özyöneticilerin etkililiği de o denli yüksek olur. Örneğin *le Martel* türünden bir antiradar güdümlü mermide, bir radarın güçlü işaretini algılayabilecek pasif bir özyönetici vardır. Uçaklar da gökyüzünün zemininde genellikle iyi ayırt edilebilen hedefler oluşturur; havadan-havaya güdümlü mermilerde (Matra Magic ya da 530) pasif ya da yarı-aktif özyöneticiler kullanılır. Denizden-denize güdümlü mermilerdeyse aktif özyöneticiler vardır. Buna karşılık bir hücum tankı yer zemininde çok belirgin bir görüntü vermez; tanksavar güdümlü mermilerinde kullanılacak özyöneticilerin ayarlanması büyük dikkat ve titizlik gerektirir.

Bir özyöneticiyle donatılmış güdümlü mermilere karşı alınacak önlemlerde, özyöneticide kullanılmış olan ilkeler göz önüne alınır. Sözgelimi bir uçak motorunun kızılaltı yayımını algılamaya programlanmış pasif bir özyöneticiyi yanıltmak için, kısa bir süre de olsa, motordan çıkan ısı kaynağına benzer "aldatıcı" izler üretilmeye çalışılır. Bu manevraların tümüne (kızılaltı, elektromanyetik vb.) "karşı-önlemler" adı verilir.

ÖZYÖNETİLEN sıf. Siber. Yapımı ya da çalıştırılması sırasında verilen programa ya da komutlara bağlı olarak, kendi kendini yöneten bir sistem için kullanılır; böyle bir sisteme, çalışması sırasında yeni komutlar vermek gerekmez.

ÖZYÖNETİM a. **1.** Bir işletmenin, orada çalışan emekçiler tarafından ya doğrudan doğruya ya da kendilerinin seçip görevden alabilecekleri geçici örgütler aracılığıyla yönetilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir topluluğun kendi dışındaki bir otoriteye bağlı olmadan kendi kendini yönetmesi.

—Eğit. *Pedagojik özyönetim,* kurumsal pedagoji akımı ile C. Rogers'in yönlendirici olmayan anlayışının karışımından doğan pedagojik akım. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Özyönetim düşüncesini ilk olarak Proudhon ortaya koydu. Onun çözümlemesine göre, kendi kendilerini yöneten işletmeler, tüm toplumu kendine çekecek antikapitalist bir kutup oluşturabilirlerdi. Bunalım dönemlerinde kendi kendilerini yöneten işletmelerin ortaya çıktıkları sık sık görülmüştür, ama bu işletmelerin kurumlaşarak varlıklarını sürdürebildikleri ülkeler azdır. Fransa'da sosyalizmden yana olduklarını söyleyen bazı siyasal gruplar, iktisadi ve siyasal yaşamın, üretici ya da yurttaş olarak herkesin kendini ilgilendiren kararlara, her düzeyde (işletme, semt, bölge ve devlet) etkin bir katılımı olarak düşündükleri ve merkeziyetçilikten sıyrılma sürecini içeren özyönetim ilkelerine göre örgütlenmesini savunmaktadır.

• *Eski Yugoslavya'da özyönetim.* Özyönetim ilkesi dünyada ilk kez Yugoslavya sosyalist cumhuriyetinde 1974-1990 arasında uygulandı. 1974 Anayasası, işletmelerdeki başlıca işçi yönetim örgütlerinin işlevlerini saptadı. Buna göre her birimin emekçiler topluluğu (ortak çalışma temel örgütü), çeşitli alanlarda bir karar yetkisine sahipti ve işçi konseyinin üyelerini seçiyordu. İşçi konseyi, aralarında kendi başkanının da bulunduğu bazı seçilmiş üyelerden oluşan bir yönetim komitesinin teknik yardımıyla, firmanın günlük işlerini düzenliyor ve yöneticileri saptıyordu; müdürse, işçi konseyi ve yerel yönetim yetkililerinin birlikte belirledikleri bir liste üzerinden, tüm personel tarafından seçiliyordu.

Bu işletmelerdeki özyönetimin gerçek işleyişi üzerinde bir değerlendirmede bulunmak çok güç olmakla birlikte sistemin teoride umulan sonucu vermediği bir gerçektir. Gerçekten de planlı bir sistemin yönetim birimi olarak tanımlanan klasik özyönetim işletmesi, planlama alanının daraltılma sürecinin 1965'teki iktisadi reformlarla yoğunlaştığı bir ülkede sözkonusu olamazdı. Nitekim bu ülkede üç tür işletme vardı: birincisi, iktisadi ve mali güçlükler sonucu, güdümlü yönetim rejimine sokulduğu ve özyönetim rejiminden çıkarıldığı için "geçici olarak özyönetim dışında kalan" işletme; ikincisi, kararların bir yönetici kadrolar oligarşisi tarafından alındığı ve özyönetimin ancak işin örgütlenme sorunları konusunda işlediği "teknokratik yönetimli" özyönetim işletmesi; üçüncüsü, yabancı sermayelere başvuran ve karar yetkisinin işçi konseyinden, işçi konseyi delegeleri ve yabancı yatırımlar temsilcilerinden kurulu bir iş komitesine geçtiği görülen "karma" işletme. Özyönetimin başarısızlığı üzerine bazı kesimlerde (bankalar, turizm, otelcilik) vakit geçirmeden özelleştirmeye başvuruldu. Özyönetimin uygulandığı işletmelerdeyse işçilerin yönetime gerçek katılım derecesi düşürüldü. Çünkü işçi konseyi gerçek anlamda yönetimden çok işletme kârlarının dağılım biçimiyle ilgileniyor, yönetimiyse yönetim komitesine atanan kadrolara bırakıyordu.

• *Cezayir'de özyönetim.* Cezayir özyönetimin bir süre uygulandığı bir başka sosyalist ülkeydi. Cezayirde 1971'den sonra, yasaya dayanılarak kendi kendini yöneten bir tarım kesiminin yanında, kendi kendini yöneten bir sanayi kesimi de ortaya çıktı. Her üretim biriminin emekçiler meclisince seçilen temsilcileri, yönetiminden sorumlu yönetim konseyine katılmakta, öte yandan emekçiler meclisinin beş komisyonuna da (personal, iktisat toplumsal kesim, disiplin ve güvenlik) bi danışmanlık yetkisi tanınmaktaydı. Bu sistemin uygulanması genellik kazanamadı, 1988 anayasasıyla çok partili demokratik düzene geçilmesiyle bu türlü yönetime de son verildi.

—Eğit. Georges Lapassade pedagojik özyönetimi şöyle tanımlar (1967): "Bu eğitim sisteminde öğretmen, bir mesaj aktarmaktan vazgeçer: öğrenciler, -bugünkü okul dumunun sınırları içinde- öğretim program ve yöntemlerini belirler." Özyönetimin uygulandığı sınıfta öğretmen ders vermez, çünkü yönlendirici olmama ilkesi, özyönetim ile birlikte yürür. Özyönetim konusundaki bu denemelere, Georges Lapassade, René Lourau, Michel Lobrot ve Raymond Fonvieille girişti. Ama deneyler, genellikle kısa sürdü. G. Lapassade şunları da yazıyor: "özyönetimli sınıf sadece bir bütçenin ve eğlence programlarının düzenlenip yönetilmediği, ama etkinliklerin ve sınıfın günlük yaşamının bütününün de yönetildiği bir okul kooperatifine benzer." Böylece, kooperatif sınıf, danışma kurulu, Freinet'nin teknikleri ve kurumsal pedagoji bir araya gelmiş olur ve sınıflar (gruplar), "özyönetime yönelir" (çünkü bugünkü toplum ve okul sisteminde radikal uygulamalar gerçekleştirmeye kalkışmak sözkonusu değildir). Ama bu yöneliş, öğrenciler ve öğretmen için kurum ve grup olarak demokratik yaşama hazırlanma olanağını yaratır.

ÖZYÖRÜK (Halil İbrahim), türk hukukçu (İzmir 1884-Ankara 1960). İzmir idadisi'ni, İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1902). Savcı, yargıç ve adliye müfettişi olarak görev yaptı. Yargıtay üyeliğine (1926), Yargıtay başkanlığına (1943) getirildi. Demokrat parti'den İzmir milletvekili seçildi (1950,1954 1957). Adalet bakanlığı (1950-1951), İçişleri bakanlığı (1951-1954) yaptı.

ÖZYURT, Niğde ilinde merkeze bağlı Çiftlik bucağının merkeziyken, Çiftlik adıyla ilçe ve ilçe merkezi oldu.

ÖZYÜK a. Tem. parç. Kuarkların ve kuarklardan oluşan hadronların ayırtedici nitelikteki yükü. (Özyük, kuarkların parfüm ya da kokularından biridir.)

ÖZZEHİRLENME a. Organizmanın içinde kendisince üretilen zehirlerin yarattığı bozuklukların tümü.

—ANSİKL. Normal koşullarda, çeşitli organların işleyişi atıklar oluşturur ve bunların suda erimeyenleri birikirken, suda eriyenleri iç ortama sızar. Bir anlamda fizyolojik olan bu özzehirlenmeler iki durumda patolojik olabilirler: atım organlarının yetersizliği sonucunda normal atıklar (karbonik asit, su, üre, klorürler, ürik asit, safra pigmentleri, vb.) düzenli olarak çıkarılamayıp birikerek değişken şiddette bozukluklara (hiperazotemi, ödemler, sarılık, vb.) yol açtığı zaman; organlar, kötü çalışarak anormal atıklar ürettiği ya da normal atıkları yetersiz işlediği, yahut, besinleri düpedüz kötü kullandığı zaman (sindirim bozukluğu, besin zehirlenmesi, şeker hastalığı, asidoz, şişmanlık, gut, vb.).

KAYNAKÇA

Öğüt. Ö. S. Coşar, *Milli mücadele basını* (İstanbul 1963).— İ. Öztoprak, *Kurtuluş savaşı'nda türk basını* (Ankara, 1981).— M. Önder, *Milli mücadele'nin yanında ve safında Öğüt gazetesi* (Ankara, 1986).

Ömer bin Hattap. O. Keskioğlu, *Hazret-i Ömer* (Ankara, 1958). —M. N. Bursalı, *Hazret-i Ömer* (İstanbul, 1974).— Numan Şibli, *Bütün yönleriyle Hz. Ömer ve devlet idaresi,* çev: T. Y. Alp (2 c, İstanbul, 1979).

Ömer Halveti. Sadık Vicdani, *Tomar-ı turuk-ı aleyyeden halvetiye* (İstanbul, 1341 [1922]).

Ömer Seyfettin. A. C. Yöntem, *Ömer Seyfettin hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1935).— Y. N. Nayır, *Ömer Seyfettin hayatı, sanatı, eserleri* (İstanbul, 1952).— T. Alangu, *Ömer Seyfettin, ülkücü bir yazarın romanı* (İstanbul, 1968).— *Doğumunun 100. yılında Ömer Seyfettin* (İstanbul, 1984).

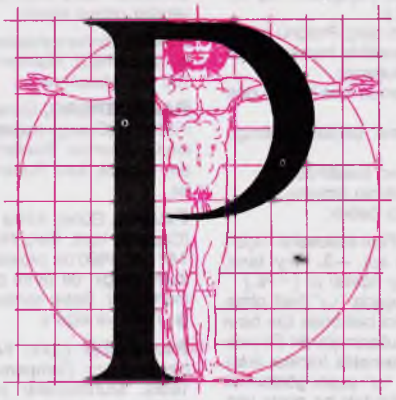
Örfi, asıl adı **Mahmut.** Rifat Osman, *Edirne rehnüması* (Edirne, 1336 [1920]).— O. F. Köprülü, *Cevri tarihinin mahiyet ve kıymeti* (Tarih dergisi, c. I, sayı 1, İstanbul, 1949).

öykü. *Türk öykücülüğü özel sayısı* (Türk dili, sayı 286, Ankara, 1975).

Özbekler. Abdurrauf Fıtrat, *Özbek edebiyatı numuneleri* (Taşkent, 1928). — A. F. Sjoberg, *Uzbek structural grammar* (İndiana, 1963). — A. G. Gulamov, *Uzbek tili grammatikası II* (Taşkent, 1944). — A. K. Borovkov, *Özbek yazı dilinin kurucusu Ali Şir Nevai,* çev. R. Uygun (Türk dili araştırmaları yıllığı, Belleten, 1954, Ankara, 1954). — A.von Gabain, *Özbekische Grammatik* (Leipzig, 1945). — J. Benzing, *Die Usbekische und neu-uiguirische Literatur* (Philologiae Turcicae Fundamenta II, Wiesbaden, 1965). — J. Muminov, *Özbekistan' dan ijtimaiy falsafi tafakkurnin tarihinden* (Taşkent, 1960). — M. Büzrük, *Orta Asya ve Özbek edebiyatı tarihige umumi bir karaş* (Taşkent, 1930). — M. Mirzaev, *Özbek tili* (Taşkent, 1966). — N. Poppe Jr., *Uzbek Newspaper reader* (İndiana, 1962). — V. Zahidov, *Özbek edebiyatı* (4 c, Taşkent, 1959-1960).

Özön (Mustafa Nihat). E. Özdemir, *Mustafa Nihat Özön* (Ankara, 1982).

Öztelli (Cahit). *Cahit Öztelli özel sayısı* (Türk folkloru araştırmaları, sayı 355, İstanbul, 1979). — N. Tan ve İ. Ünver, *Cahit Öztelli kaynakçası* (Ankara, 1979).

P a. **1.** Türk abecesinin yirminci harfi. **—2.** Kapantılı, çift dudaksıl, titreşimsiz ünsüz.

—ANSİKL. Dilbil. Fenikece "ağız" anlamına gelen *pe*'nin bağlandığı mısır hiyeroglifi harfin sonradan alacağı biçimle pek uyuşmaz. Etrüskçe, ardından latince, bu harfi *pi*'nin kollarındaki eşitsizliği koruyan batı yunanca abecelerinden aktarmışlardır. Klasik latince, harfin sağ tarafını yuvarlaklaştırıp kapatmıştır, ama özenli yazıda büyük P'nin sağı uzun süre açık kalmıştır. Bu durum da işlek yazı biçimlerindeki evrimi açıklar.

• Sesbilg. Türkçede sözcük sonunda *-b* sesi bulunmaz. Aktarma sözcüklerde son seste bulunan *-b* sesi de titreşimsizi olan *-p*'ye dönüşür. Ancak sondaki *-p* sesi, sözcüğe ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde *-b*'ye dönüşür (*kitap-ı > kitabı, dolap -ı > dolabı*, gibi).

• *Tarihsel ses bilgisi.* Eski türkçede sözcük başında görülmez. Bugün sözcük başında *p-* sesi bulunduran türkçe sözcükler eski türkçede *b-* iledir: *piş- < bış-, pars < bars, pınar < bıŋar, pek < berk, parmak < barmak.* Yansımalı sözcüklerin ve türevlerinin başında da *p-* sesi görülür: *pat, patırtı, patla-, par par, pırıl pırıl, parılda-, pırılda-, parla-, pohpohla-.* Yabancı dillerden alınan sözcüklerin başında *p-* sesi bolca bulunur: *protokol, prova, prestij, prensip, patron.* Türkçeye çok sayıda ödünçleme sözcük veren arapçada *p* sesi yoktur, farsçada ise çokça bulunur: *perde, peygamber, piyaz, perest, penç, perşembe* (penç şenbe). Türkçede iç ve son seste *p* bulunur: *öp-, yap-, kapı, tapu, top, çöp, alıp.* Yabancı dillerden geçen son sesteki *-b*'ler ve hece sonunda bulunan *-b-* seslerinin bir bölümü *p* olur: *harb > harp, darb > darp, celb > celp, garib > garip, kelb > kelp, cebhe > cephe, abdal > aptal, tıbkı > tıpkı, ibtila > iptila.* Tonsuz *s* ünsüzünden sonra gelen hece başındaki *-b-* ünsüzü de *-p-* olur: *tesbit > tespit, isbat > ispat, tesbih > tespih.* Yabancı dillerden geçen birçok sözcükte *b- > p-* gelişmesi görülür: *bazar > pazar, badincan > patlıcan, bianco > piyango, baha > paha, boreas > poyraz.* Anadolu ağızlarında ve azeri türkçesinde *b- > p-* gelişmesi yazı dilinden daha da ileri gitmiştir: *boz- > poz-, balta > palta.* Çuvaşçada da sözcük başında *b- > p-* gelişmesi yaygındır: *bak- > pah-, bağçe > pahça, bir- > par-* 'vermek', *bet > pat* 'yüz, yanak', *bir > për, bar- > pı-* 'varmak', *bil- > pil-, başla- > pusla-.*

Azeri lehçesinde ve özbekçede hece sonunda tonlu sesler bulunduğundan *-p > -b* olur: *alıp > alıb, bilip > bilib, uçup > uçub.* Türkmence, kırgızca, kazakça ve yeni uygurcada *f > p* gelişmesi yaygındır. Türkmencede: *fitne > pitne, felsefe > pelsepe, sıfat > sıpat, fesat > pisat.* Kırgızcada: *ferman > parman, feraset > parasat, vefa > opa, forma > porma, fabrik > pabrik.* Kazakçada: *taide > payda, fani > peni, fiil > peyil, fısıl > pısıl.* Yeni uygurcada: *felek > palek, firak > pirak, fukara > pukara, falan > palan.*

Kıpçak lehçelerinde ve yakutçada iki ünlü arasında *-p-, -b-* olur: *ipek > ibek* (kumuk), *cibek* (kırgız, kazak); *topuk > tobuk* (kumuk, balkar, karaçay, kazak, yakut); *kepek > kebek ~ kibek* (kırgız, kazak, kazan, tobol). Eski türkçedeki *-pan /-pen* ulaç eki eski Anadolu türkçesinde *-(u)ban /-(ü)ben*, çağataycada *-ban /-ben* olmuştur.

-p- sesinin iki ünlü arasında diftonglaşarak düştüğü de görülür: *akel- < alıp kel-* (kazak), *ekel- < alıp kel-* (yeni uygur), *tögültir < tögülüp turur* 'döğülmüştür' (oyrot), *ussaldı < utup saldı* 'yendi' *(oyrot).*

P Anorg. kim. *Fosfor*'un simgesi.

—Biyokim. *P vitamini etkisi gösteren maddeler,* kılcal damarların direncini artıran ortak bir etmen içeren doğal maddeler (flavanoitler, rutin, vb.).

—Elektron. *"P" tipi bölge,* bir yarıiletkende, katkı maddelerinin çoğunlukta bulunduğu ve elektron eksiği olan bölge.

—Fiz. Gücü ve enerji ya da ısı akısını gösterir; elektroteknikte etkin gücü ifade eder

—Hematol. *P sistemi,* Landsteiner tarafından keşfedilen ve doğal antikorlarca tanınan üç antijenle (P_1, P^k ve P) gösterilen beş fenotipli (P_1, P_2, P_1^k , P_2^k ve p) alyuvar kan grupları sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nörobiyol. *P maddesi,* merkez ve çevre sinir sisteminde bulunan hafif molekül ağırlıklı polipeptit. (Bk. *ansikl.* böl.)

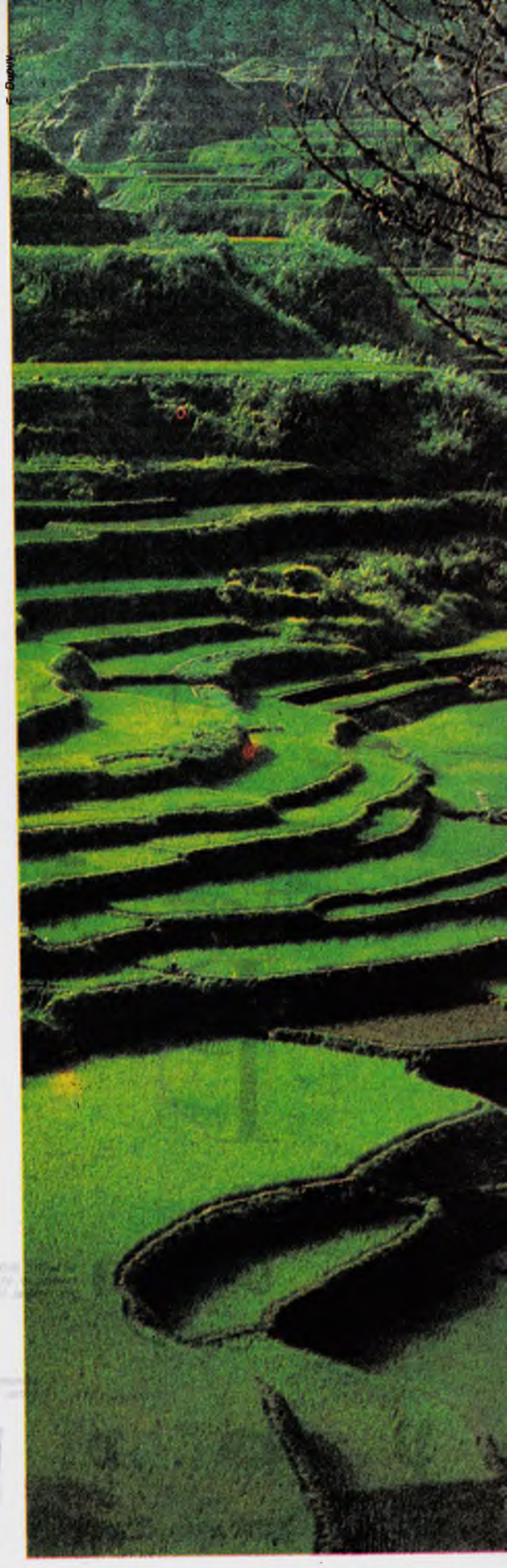
—Ölçbil. *Peta* önekinin simgesi. || *Poise*'nın simgesi.

—ANSİKL. Hematol. *P sistemi.* P_1 ve P_2 fenotiplerine sırasıyla % 75 ve % 25 oranında rastlanır. P_1^k . P_2^k ve p fenotipleri ise çok ender bulunur.

P sistemi antikorları tamamen doğal antikorlardır. P_2 fenotipli kişilerde anti-P_1 aloantikoruna sık rastlanır. Özellikle 4 °C'ta etkin olan, miktarı düşük bu antikor, kan naklinde önem taşımaz. Hidatik kist ve karaciğer distomatozu taşıyan P_2 kişilerde yüksek miktarlara çıkabilir.

Anti-P aloantikoru P_1^k ve P_2^k kişilerde her zaman bulunur. Çoğu zaman yüksek miktarda bulunan bu antikor hemolitik etki yapabilir ve ilk kan naklinden sonra anti P aloantikorlu kişileri tehlikeli alıcı durumuna sokar.

Nadır rastlanan p kişilerde her zaman var olan anti-P-P_1P^k antikoru başlangıçta anti-Tja olarak adlandırılmıştır. Çok güçlü hemolitik bir antikor olup, kan naklinde çok tehlikeli olabilir (tehlikeli alıcılar). Donath ve Landsteiner çift fazlı hemolizi de denen anti-P özgüllüğe sahip, özantikor-

Filipinler'de Luzon adasının kuzeyinde taraçalar halinde pirinç tarlaları

lara, özbağışıklıklı bazı hemolitik anemilerde rastlanır.

Nadir rastlanan P_1^k, P_2^k ve P fenotipli kişilerin serumunda çoğu zaman hemolitik etkili doğal antikorlar bulunur. Bu gibilerin toplum içinde özellikle çok sayıda olmaları, onları tehlikeli alıcılar olarak nitelemek için yeterlidir. Bundan ötürü de onlara uygun kanın bulunması çok güçtür.

Bu doğal antikorların varlığı belki çevrede bunlara uygun antijenlerin bulunmasıyla açıklanabilir. Şimdilik P_1 antijenine, hidatik kistin sıvısında, karaciğer kelebeğinde ve birçok tür bağırsak solucanlarında da rastlanmıştır.

P fenotipli kadınlarda kendiliğinden düşük çok görülmez. Anti-P_1^k, anti-P ve anti-P^k antikorlarının embriyon üzerinde sitotoksik rol oynayıp oynamadığı henüz bir açıklığa kavuşmamıştır.

—Nörobiyol. *P maddesi.* Takikirinler grubundan olup on bir aminoasitten oluşur. İç ağrı duyularının iletiminde görevli çevre sinir sisteminin liflerinde bulunur. Merkez sinir sisteminde de (hipotalamus, locus niger, beyin sapı) bulunur ve hareket, bellek, bazı içsalgı ayarlamaları gibi çeşitli işlevlerde işe karışır. Duyu sinir uçlarında P maddesi serbest hale geçebilir: o zaman bir iltihap tepkisi yaratır: doğuştan ağrıya duyumsuz kişilerin sinir sistemlerinde bulunmaz; bu nedenle P maddesi iç ağrı duyumlarında "aracı" sayılır.

p., Müz. "Hafifçe" anlamındaki *piano*' nun kısaltması.

p Atom fiz. Yörünge kuvantum sayısı ℓ in ℓ = 1 değerini belirtir (Tayfgözlem kaynaklıdır [ing. *pointing*].)

—Çekird. fiz. ve Tem.parç. Protonu belirtir.

—Fizs. mekan. Genellikle hareket niceliğini göstermekte kullanılır.

—Genet. Kromozomun kısa kolunu gösterir.

—Nük.müh. Kurtulma* çarpanının simgesi.

—Org. kim. *Para*'nın kısaltması.

—Ölçbil. *Piko-* önekinin simgesi.

—Termodin. Basıncı belirtir.

PA a. (fars. *pa*). **1.** Fars abecesinin üçüncü harfi olan *p*'nin adı. **—2.** *Pa-yı farisi, pa-yı müsellese*, üç noktalı *p*. [→PE.]

—Esk. dilbilg. Arapçada "ب" harfi olmadığından "p" harfini belirtmek için *ba-yı farisi* tamlamasını kullanmışlardır. *Ba-yı farisi* "üç noktalı b" demektir. İranlılar, arapçada bulunmayan "p" sesini göstermek için "b" harfinin altındaki bir nokta yerine üç nokta koymuşlardır.

PA ya da **PAY** a. (fars. *pa; pay*). *Esk.* **1.** Ayak. **—2.** Dip, derinlik, kök. **—3.** Temel. **—4.** Kuvvet, direnç, mukavemet. **—5.** *Pa-berca*, ayağı yerde, hareket etmeyen, hareketsiz, yerinde duran. || *Pa-berca-yı hareket*, hareket etmek üzere olan. || *Pa-be-rikab, pa-ber-rikab, pa-der-rikab*, ayağı üzengide, yola çıkmak üzere olan. || *Pa-beste*, ya da *pay-beste*, ayağı bağlı, hareketsiz. || *Pa-bus*, ayak öpen. || *Pa-busi*, ayak öpme. || *Pa-bürehne*, yalın, çıplak ayaklı. || *Pa-der-gil, pay-der-gil*, ayağı çamurda olan, hareket edemez halde olan, sıkıntıda bulunan. || *Pa-der-heva* ya da *pay-der-heva*, ayağı havada, sağlam olmayan, temelsiz, aslı olmayan. || *Pa-der-ikal, pay-der-ikal*, ayağı köstekte, ayağı bağlı, engellenmiş, hareket edemez. || *Pa-der-pa*, ayak ayağa, yan yana. || *Pa-fersude*, ayağı incinmiş, sakatlanmış. || *Pa-hast*, ayak altında kalmış, çiğnenmiş. || *Pa-sebük*, ayağına çabuk. || *Pa-sitade*, ayakta duran. || *Pay-i diraht*, ağacın kökü. ||*Pay-i hum*, küpün dip kısmı. || *Pay-i semend*, at ayağı.

Pa Anorg. kim. *Protaktinyum*'un simgesi.

—Ölçbil. *Pascal*'ın simgesi.

PAAL (László), macar ressam (Zám 1846 - Charenton 1879). Çalışmalarını önce Viyana ve Düsseldorf'ta, daha sonra, 1874-1878 arasında, Barbizon'da sürdürdü. Hüzünlü bir lirizmi yansıtan bir üslupta orman manzaraları gerçekleştirdi (Budapeşte, Düsseldorf ve Lahey [Mesdag] müzeleri).

PAALEN (Wolfgang), avusturyalı ressam (Viyana 1907 - Mexico 1959). 1928'de Fransa'ya yerleşti, Soyutlama-Yaratma grubu'na girdi, 1935'te gerçeküstücülere katıldı. Otomatikliği, özellikle de "isleme" yöntemini resme uygulayarak alevin oluşturduğu is iziyle "totem" manzaraları, sonra da "Saturnus çağı prenslerinin dövüşleri"ndeki doğaüstü görünümleri elde etti. 1939'dan sonra, Meksika'da amerind kültürlerinden etkilenerek, gerilimli ve kozmik yapıtlar ortaya koydu.

PA-AN, Birmanya'da kent, Kavthule eyaletinin merkezi, Mulmein'in kuzeyinde; 4 100 nüf. Havalimanı.

PAARDEBERG, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Orange eyaleti) yer, Kimberley'nin G.-D.'sunda. Boerler, 27 şubat 1900'de, burada, lord Roberts'a teslim oldular.

PAARL, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Cape ili) kent, Berg River kıyısında; 77 142 nüf. 1690'da protestanların kurduğu kent, zengin bir tarım bölgesinin ticaret merkezidir. Besin sanayileri. Granit ocağı. Tütün ve sigara.

PAASİKİVİ (Juho Kusti), finlandiyalı devlet adamı (Tampere 1870 - Helsinki 1956). Muhafazakâr parti başkanıydı; 1918'de kısa bir süre için Devlet başkanı oldu ve 1920'de Sovyetler'le yapılan barış görüşmelerinde Finlandiya delegasyonu'na başkanlık etti (Tartu antlaşması). 1939 ekim-kasımında SSCB'yle çıkan çatışmayı barışçıl yollardan çözmeye çalıştı, sonuç elde edemedi. 1939-40 "Kış savaşında" sandalyesiz bakandı; mart 1940 ateşkesi'nde aracılık yaptı ve Moskova'da Finlandiya'yı temsil etti (1940-41). İkinci Rus-Finlandiya savaşı'nda (1941-1944) politikadan çekildi. 19 eylül 1944 ateşkesi'nden sonra Başvekil olarak görev aldı. Mart 1946'da Cumhurbaşkanı Mannerheim'ın yerine geçti ve 1950'de altı yıl süreyle tekrar seçildi. "Paasikivi yolu" adlı politik bir öğretiye adını verdi. Tarafsızlık ve barışçıl yan yana yaşama ilkelerine dayanan bu öğreti, 1944'ten sonra Finlandiya dış politikasının temelini oluşturdu.

PAASİO (Rafael), finlandiyalı siyaset adamı (Uskela 1903 - Turku 1980). Sosyal demokrat parti'nin günlük organı olan *Turun Päivälehti* gazetesinin yazı işleri müdürüyken, 1948'de milletvekili seçilerek Dışişleri parlamento komisyonu başkanlığına getirildi (1949), 1963'te Sosyal demokrat parti'nin başkanlığına seçildi. Partisinin mart 1966 seçimlerini kazanması üzerine, 18 yıldan beri ilk kez olarak, Komünist parti'nin de temsil edildiği bir koalisyon hükümeti kurdu. 1968'de iktidardan uzaklaştırıldı, şubat-eylül 1972 arasında yeniden hükümet başkanlığına getirildi.

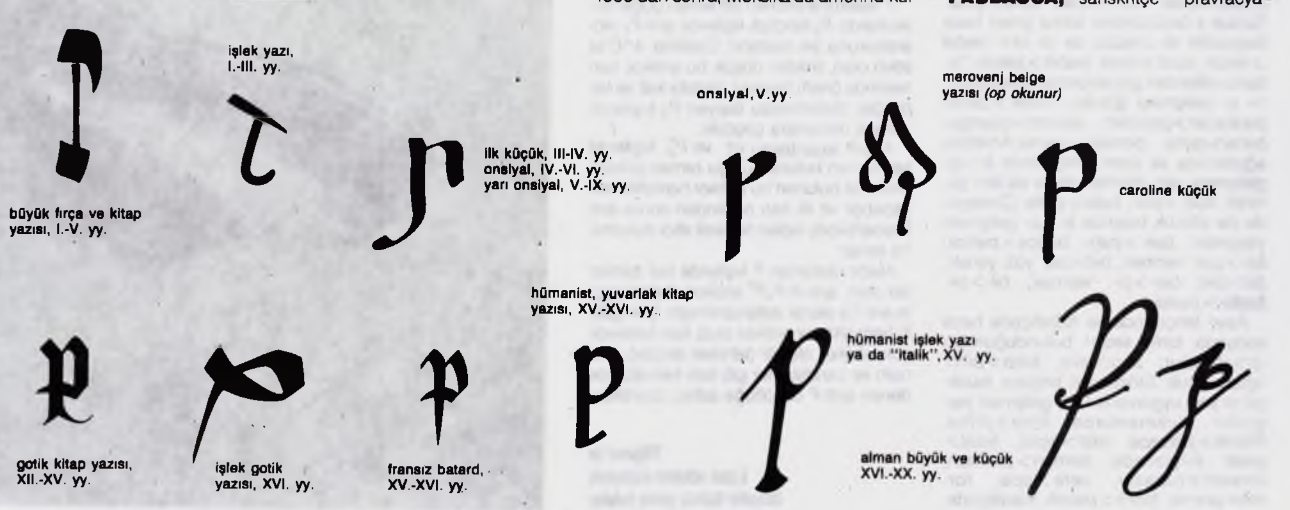
PÄÄTALO (Kalle), fince yazan finlandiyalı yazar (Taivalkoski 1919). Uzun süre eleştirmenler tarafından küçümsenmesine rağmen, eyaletinin titiz bir betimlemesine girıştiği romanlarıyla (1960-1969 arasında 5 ciltlik, 1971-1982 arasında 12 ciltlik iki çevrim), halk arasında artan bir başarı kazandı.

P.A.B.A., PARA-AMİNO-BENZOİK ASİT'in kısaltması.

PABBACCA, sanskritçe "pravracya"

P HARFİNİN EVRİMİ

nın eşanlamlısı olan ve bir buddhacı sivilin rahipliğe giriş törenini belirten pali dilindeki sözcük. Bu törende adayın saçı ve sakalı tıraş edilir, sonra da ona kutsanmış özel bir elbise giydirilir. Aday bundan sonra, üç sığınak formülünü (Buddha'da, dhamma'da ve sangha'da) okur ve kuralların kendisine bildirilmesini ister.

PABEND ya da **PAYBEND** a. (fars. *pa, pay* ve *bend*'den *pa-bend, pāy-bend*). *Esk.* Ayakbağı, engel, köstek, mani.

PABİANİCE, Polonya'nın merkezinde kent, *Łødź*'un G.-B.'sında; 70 000 nüf. Tekstilin (pamuk ve hazırgiyim) ağır bastığı sanayi merkezi; elektroteknik ve ilaç sanayileri.

PABLO (Luis DE), ispanyol besteci (Bilbao 1930). 1957'de Grupo Nueva Música'nın (Yeni müzik grubu) kurucuları arasında yer aldı. 1958'de Tiempo y Música adlı konser dizisini başlattı. Aynı yıl Darmstadt'daki kurslara katıldı. 1964'te Madrid Çağdaş müzik biyenali'nin sanat yönetmenliğine getirildi. 1965'te, Tiempo y Música konserlerinin yerine Alea grubu'nun konserlerini başlattı. (Alea grubu 1973'te dağıldı.) Yine 1965'te Madrid'de bir elektronik müzik stüdyosu kurdu. Biçim kaygısı ağır basmakla birlikte, yazım konusunda da titizlik gösterdi. Müziği, hiç de rastlantısal olmamakla birlikte yer yer "değiştirilebilir" niteliktedir ve yorumcuya, icra sırasında, belli bir özgürlük bırakır (örneğin, çeşitli topluluklar için yazılmış *Módulos I-V* [1964-1967] dizisinde). Öteki önemli yapıtları: orkestra için *Mezar* (1963); klavsen ve üç davulcu için *İmaginario I*, orkestra için *II* (1967-68); soprano, küçük koro, 3 piyano ve oyuncu için *Por diversos motivos* (1970); çeşitli çalgı toplulukları için *Sarhoş filler I-IV* (1973); orkestra için *Tiniebla del agua* (1978); piyano ve 18 çalgı için *Concerto da camera* (1979); 4 koral grup için *Retratos de la Conquista* (1980); *Kiu* operası (Madrid, 1983); klavsen, yaylılar, çelesta ve vibrafon için *Concerto* (ilk kez 1986'da Radio France'ta seslendirildi).

PABST (Georg Wilhelm), alman film yönetmeni (Raudnitz, bugün Roudnice, 1885 - Viyana 1967). Önce tiyatro rejisörü, sonra senaryo ve komedi yazarı oldu. Tiyatroda *Die freudlose* Gasse* (1925), *Geheimnisse einer Seele* (1926), *Die Liebe der Jeanne Ney* (1927), *Die Büchse der Pandora* (1928) adlı oyunları sahneye koydu. Daha sonra *Das Tagebuch einer verlorenen*'i (1929), *Westfront 1918*'i (1930), ardından ünlü *Üç* kuruşluk opera*'yı (Die Dreigroschenoper) [1931], *Kameradschaft*'ı (1931) ve *Die Herrin von Atlantis* (1932) gerçekleştirdi. Fransa'da başta *Die Herrin von Atlantis* (1932) ve *Don Quijote* (Şalyapin ile birlikte, 1933) olmak üzere birkaç film çevirdi. Bir süre Hollywood'da kaldıktan sonra Fransa'ya döndü ve *Mademoiselle Docteur* ya da *Salonique, nid d'espions* (1937), *le Drame de Shanghaï* (1938) ve *Jeunes filles en détresse*'i (1939) gerçekleştirdi. Daha sonra Almanya ve Avusturya'ya döndü. Avusturya'da *Paracelsus* (1943) ve *Dava*'yı (Der Prozess) [1948] sahneye koydu.

PABUÇ a. (fars. *pa* ve *puş, pā-pūş*, ayak örten'den). **1.** Ayakkabı. **—2.** Kimi mobilyaların ayaklarına, döşemeyi zedelememesi için takılan genellikle plastikten kılıf. **—3.** *Pabuç ağızlı*, her şeye karşılık veren, ileri geri konuşan kimse için kullanılır. ‖ *Bir şeye pabuç bırakmamak*, bir baskı ya da korkutma karşısında yılmayıp yapmak istediğinden vazgeçmemek: *Yanılıyorsun, ben öyle laflara pabuç bırakacak adam mıyım?* ‖ *Pabuç eskitmek, paralamak*, bir işi izlemek için bir yere çok gidip gelmek. ‖ *Pabuç kadar dili var*, her söze ya da uyarıya saygısızca karşılık veren kimseler için kullanılır. ‖ *Pabuç pahalı*, karşı çıkmak, uğraşmak istediği kimsenin kendinden güçlü çıkması, onu yenmek şöyle dursun, kendisinin yenilgiye uğrayacağı sözkonusu olduğu durumlarda söylenir; bir işin ya da girişimin sonunda zararlı çıkma olasılığının bulunduğunu belirtir. ‖ *Bir kimsenin pabuçlarını ters çevirmek*, bir kimseyi dolaylı olarak korumak. ‖ *Pabuçtan aşağı*, değersiz, aşağılık. ‖ *Kendini pabucu büyüğe okutmak*, saçma sapan işler yapan, akılsızca davranışlarda bulunanlara alay yollu bir öğüt verme sözü olarak kullanılır. ‖ *Pabucu dama atılmak*, kendisinden kimi yönleri ve nitelikleriyle üstün birinin gelmesiyle gözden düşmek, artık eskisi kadar aranmaz, sevilmez olmak. ‖ *Pabucunu eline vermek*, bir kimseyi kovmak, uzaklaştırmak. ‖ *Pabucunu ters giydirmek*, bir kimseyi güç ve sıkıntılı bir duruma düşürerek apar topar kaçırmak.
—Arabac. *Fren pabucu*, at arabasının tekerleğini sürtünmeyle yavaşlatan ya da durduran parça.
—Denizc. Admiraltı demirlerinin iç tırnaklarını oturtmak için fışka mataforası hizasında, bordaya cıvatalanmış ağaç yastık. ‖ Matafora, dikme, puntel gibi malzemelerin topuklarının altlarına yerleştirilen ve bunlara yuva görevi yapan parça.
—Esk. giy. Mestin üzerine giyilen genellikle ökçesiz ayakkabı. (Mest, evde kullanılır, dışarı çıkılırken üzerine genellikle aynı renk deriden yapılmış pabuç giyilirdi. Daha sonra pabucun yerini lastik aldı.)
—İnş. Bir duvarın tabanında çıkıntı oluşturan kâgir bölüm. (Eşanl. AMPATMAN.) ‖ Bir sütun tabanının tırnağı. ‖ *Temel pabucu*, doğrusal (duvar) ya da bir noktada toplanmış (dikme, ayak) yükleri dağıtmak için aşağıya doğru genişleyen alçak temel. (Eşanl. SÖMEL.) [Bir ayağın temel pabucu genellikle kesik koni biçimindedir. Kesintisiz temel pabucuysa bir duvarı taşır.]
—Mak. san. *Fren pabucu*, bir makinenin hareketini durdurmak ya da yavaşlatmak için, elle ya da pnömatik kumandayla bir taşıtın (özellikle bir demiryolu taşıtının) tekerlek bandajı üzerine ya da bir kasnağın çevresine dayanan, içi çembersel içbükey parça.
—Mim. Osmanlı minarelerinde kürsü*den gövdeye geçişi sağlayan bölüm. (Koni, piramit, türk üçgeni biçimlerinde olabileceği gibi mukarnaslı ya da son dönem camilerindeki gibi soğan biçiminde de olabilir.)
—Oto. *Fren pabucu*, tekerleğe bağlı bir kampananın eskiden dışına, günümüzde ise içine sürtünerek bir taşıtın yavaşlamasını ve durmasını sağlayan, çevresi sürtünme katsayısı yüksek bir malzemeyle donatılmış metal parça. —Pedalın yaptığı denetimli bir hidrolik basınç etkisiyle fren kampanasına dayanan ve çevresinde perçinli ya da yapışkanlı bir sürtünme balatası taşıyan yarımay biçiminde parça.
—Diskli frenin metal levhası.
—Tasav. *Pabucu ters çevirmek*, zaviye ve tekkelerde bir kişiyi kovmak için başvurulan dolaylı yol. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tekke ve zaviyelerde içeriye girildiğinde pabuçlar çıkartılarak özel bir pabuçluğa konulurdu. Tekkedeki bir görevli, pabuçları burun kısımları kapıya gelecek bir biçimde sıralardı. Tekkedeki konuklardan ya da dervişlerden herhangi biri tarikat törelerine, geleneklere uymayan davranışlarda bulunacak bir harekette bulunursa, bu suçu yüzüne vurulmaz, tekkeden çıkıp gitmesi için pabuçları ters çevrilirdi. Bu durumla karşı karşıya kalan kişi, o tarikattan ayrılmak zorunda kalırdı. Tekke, zaviye ya da dergâhtakiler pabucu ters çevrilenin adını kimseye söylemezlerdi. İstenmeyen kişi uzak bir yerden gelmişse ya da yakınlarda barınacağı yer yoksa, zor bir duruma düşmemesi için pabucu sabah kahvaltısından hemen sonra ters çevrilirdi. Bu gelenek daha çok mevlevilikte yaygındı.

PABUÇÇU a. **1.** Ayakkabı yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Ayakkabı çıkarılarak girilen yerlerde ayakkabıları bekleyen kimse.
—Ayakc. *Pabuççu kölesi*, ayakkabıcıların kullandığı bir tür demir örs. ‖ *Pabuççu somakisi*, ayakkabıcıların üzerinde kösele dövdükleri bir tür sert taş. (Genellikle somaki mermerden olur.)

PABUÇÇULUK a. Ayakkabı yapma ve/ya da satma işi.

PABUÇGAGALI a. Zool. Tropikal Afrika'da yaşayan kuş. (Çok iri gagası pabuca benzer. (Bil. a. *Balaeniceps rex;* pabuçgagalıgiller familyasının tek türüdür.)

PABUÇLU sıf. Pabucu olan ya da belirtilen nitelikte pabuç giymiş olan kimse için kullanılır.

PABUÇLUK a. Sokak kapısından girince ayakkabı çıkarılan genellikle küçük yer.
—Geleneks. mim. Geleneksel türk evlerinde odaların girişinde ayakkabı ya da terliklerin çıkarıldığı mekân. (Seki altı da denilen bu bölüm, odanın seki üstü diye tanımlanan ana kullanım alanından 15 cm kadar aşağıdaydı. Büyük konaklarda seki altı ile seki üstü parmaklıklarla ayrılırdı ve hizmetkârlar bu bölümde beklerdi.)
—Mim. Camilerin girişinde ayakkabıların çıkarıldığı, ahşap raflı bölüm.

PABUÇSUZ sıf. Ayağında pabucu olmayan, pabuç giymemiş kimse için kullanılır.
◆ be. **1.** Pabuç giymeden: *Sokağa pabuçsuz çıkmak. Pabuçsuz yürümek.* **—2.** *Pabuçsuz kaçmak*, bir yerden apar topar aceleyle ayrılıp gitmek.

PACASMAYO, Peru'nun (La Libertad yönetim bölgesi) kuzey-batı'sında liman kenti; 15 400 nüf. Karayolu kavşağı. Balıkçılık ve balıkları tüketime hazırlama. Çimento fabrikası.

PACASSİ ya da **PACCASSİ** (Nikolaus Franz VON), avusturyalı mimar (Wiener Neustadt 1716 - Viyana 1790). İmparatoriçe Maria-Theresia'nın sarayında baş mimardı; fransız klasikçiliğinden büyük ölçüde etkilendi. Schönbrunn şatosu'nu değişiklikler yaparak tamamladı (1744-1749), küçük *Gardekirche*'yi yaptı (1755) ve J. N. Jadot'dan sonra *Hofburg* çalışmalarını yürüttü (1767-1773).

PACATUS DREPANİUS (Latinius), İ.S. IV. yy.'da yaşayan galyalı retorikçi. Theodosius'un Maximus'a karşı kazandığı zaferi kutlamak için temsilci olarak Roma'ya gönderildi ve imparatorun bir övgüsünü yaptı (389).

PACCARD (Michel Gabriel), savoielı dağcı ve hekim (Chamonix 1757 - *ay. y.* 1827). J. Balmat ile birlikte, 8 ağustos 1786'da Blanc tepesi'ne yapılan ilk tırmanışı gerçekleştirdi. Daha çok Balmat'ya mal edilmesine rağmen bu başarıda ikisinin payı eşittir.

PACCASSİ → PACASSİ.

PACCHİAROTTO (Giacomo), italyan ressam (Siena 1474-Viterbo 1540'a doğr.). Yapıtlarında, Siena'ya özgü bir şiirsellikle,

A. F. P.

Juho Kusti **Paasikivi**

Georg Wilhelm **Pabst**'ın filmi *Westfront 1918*'den (1930) bir sahne

Umbria ve Floransa etkileri bir arada görülür (*Ziyaret*, Siena Pinakotek'i).

Pacchioni pütürcükleri → PÜTÜRCÜK.

Pacchioni oval deliği (italyan hekim Antonio *Pacchioni*'nin [1665-1726] adından). Nöroanat. Arkada beyincik çadırının serbest kenarıyla ya da küçük çemberle, önde temel kemiğinin dörtgen lamıyla sınırlı olan ve içinden beyin sapları geçen oval delik.

PACEMAKER a. (ing. *pace*, adım, ve *to make*, yapmak, ayarlamak). KALP UYARICI*SI'nın eşanlamlısı.

PACHACÁMAC, Peru'nun kıyı kesiminde, Lurín vadisinde tören merkezi. Lima kültürüne mal edilen en eski yapılar, ilk ara döneme (İ.Ö. 200-İ.S. 600) aittir. Bir piramidin tabanında yer alan tapınağın duvarları, bu kültüre özgü balık motifleriyle süslüdür. Pachacámac çok ünlüydü ve İspanyollar geldiğinde varlığını sürdürüyordu. Aralarında güneş tanrı İnti'ye adanmış bir kesik piramidin de bulunduğu birçok yapı kümesi, İnkalar tarafından inşa edilmişti.

PACHACÚTEC, sekizinci İnka hükümdarı. Viracocha'nın oğlu. Cusi Yupanqui, Chancalar'ın saldırısına karşı inka devletinin başkenti Cuzco'yu savundu ve kazandığı zaferden sonra, 1430 ve 1440 yılları arasında, "dünyanın iyileştiricisi" (Pachacútec) adıyla kral ilan edildi. Kardeşinin ve oğlunun yardımıyla krallığın topraklarını genişletmeye başladı. Güneyde Collalar'ın topraklarını ve bugünkü Arequipa bölgesinde bulunan toprakları ele geçirdi, kuzeyde ise inka birlikleri Cajamarca'ya kadar ilerlediler. Cuzco kentinin yeniden biçimlendirilmesi ve imparatorluk yönetiminin düzenlenmesi Pachacútec'e mal edilir.

PACHECO (Juan), **Villena** markisi, Castilla kralı Enrique IV'ün gözde adamı (1419 - Santa Cruz de la Sierra, Cáceres, 1474). Otuz yıl boyunca sırayla kralı ve soyluları destekleyerek castilla siyasetinin tek yetkilisi oldu, ama infanta Isabel'in Aragón infantesiyle (gelecekteki Katolik Krallar) evlenmesine karşı çıktıysa da başarılı olamadı.

PACHECO (Francisco), ispanyol ressam (Sanlúcar de Barrameda 1564-Sevilla 1654). Raffaello'ya hayranlık duyan bu çok kültürlü ve üstün yetenekli portre ressamı, renge oranla desene ağırlık verdiyse de, öğrencisi ve damadı Velázquez' in dehasını övmekten geri kalmadı. İki önemli kitabı vardır: *Arte de la Pintura* (Resim sanatı) [1649'da yayımlandı] ve 170 ünlü kişinin portre ve yaşamöykülerini içeren *Libro de verdaderos retratos* (Gerçek portreler kitabı) adlı derleme (Lázaro Galdiano müzesi, Madrid).

PACHECO (José Emilio), meksikalı yazar (Mexico 1939). Sözü dinlenen bir eleştirmen, hikâyeci (*La sangre de Medusa*, 1958; *El viento distante*, 1963), romancı (*Morirás lejos*, 1968) olmanın yanında, bugün ülkesinin şairleri arasında da başta gelen bir yer tutmaktadır (*Los elementos de la noche*, 1963; *El reposo del fuego*, 1967; *Islas a la deriva*, 1976).

PACHECO ARECO (Jorge), uruguaylı devlet adamı (Montevideo 1920). 1966' da Cumhurbaşkanı yardımcısıyken, 1967' de ölen general Gestido yerine Cumhurbaşkanlığına geçti. Cumhurbaşkanlığı sırasında (1967-1972), iktisadi ve toplumsal durumdaki bozulma ve *tupamaros* hareketindeki gelişmeyle uğraşmak zorunda kaldı.

PACHELBEL (Johann), alman orgcu ve besteci (Nürnberg 1653 - *ay. y.* 1706). Regensburg'daki "Gymnasium poeticum" da öğrenciydi. Daha sonra J. K. Kerll ile çalıştı. Bir süre, Viyana katedrali'nde Kerll' in yerine org çaldı. Eisenach'ta, Predigerkirche'de (Erfurt), Stuttgart sarayı'nda, Gotha ve Sankt Sebaldus kilisesi'nde de (Nürnberg) [1695-1706] orgculuk yaptı. Org, klavsen ya da genel olarak klavye için koraller, koral çeşitlemeleri (örn. *Musicalische Sterbens-Gedancken*, 1683) gibi dinsel; toccata'lar, ricercare'ler, fanteziler, fügler vb. dindışı yapıtlar (*Hexachordum Apollinis*, 1699) besteledi; J.-S. Bach' tan önceki germen okulunun en önemli temsilcilerinden biri olarak kendini kabul ettirdi. Çağının çeşitli üsluplarının başarılı bir sentezini oluşturdu. Pachelbel'in yapıtları, yalınlıklarıyla, Kuzey Almanya üstatlarının virtüoz işi yapıtlarının karşıtıdır.

PACHER (Michael), Yukarı Adige kökenli ressam ve heykelci (Bruneck 1435'e doğr. - Salzburg 1498). Ortaçağ sonlarında yaşamış germen sanatçılar arasında en önde gelenlerden biridir. H. Multscher'in bazı yapıtları yoluyla hollanda sanatından edindikleriyle İtalya'ya yaptığı birçok gezi sonucu Mantegna'dan öğrendiklerinin (perspektifin verilişi) bireşimini gerçekleştirmeyi başardı. Belli başlı yapıtları arasında, Sankt Wolfgang kilisesi ana sunakarkalığı (1471'e doğr. - 1481) [ortada *Meryem'in taç giyişi* yüksekkabartması] ve 1483'e doğr. Neustift kilisesi için gerçekleştirdiği *Kilise Babaları* sunakarkalığı (bugün, Münih'te, Alte Pinakothek'te) sayılabilir.

Kempter

Michael Pacher
Aziz Ambrosius
Kilise Babaları sunakarkalığının (1483'e doğr.) sağ kanadı
Alte Pinakothek, Münih

PACHINO, İtalya'da liman kenti, Sicilya' da (Siracusa ili), adanın güney-doğu'sunda; 20 300 nüf. Tarım (bağlar, zeytin ağaçları) merkezi. Balık (ton) konserve fabrikası.

PACHIRA a. Tropikal Amerika kökenli, el ayası biçiminde parçalı yapraklı (3 ile 9 yaprakçık) ağaç. (Çiçekleri kokulu ve genellikle çok büyüktür. *Bombacaceae* familyası.)

PACHON a. (fransız fizyoloğu Michel Victor *Pachon*'nun [1867-1938] adından). Kol ve bacaklarda atardamar titreşimlerini ölçmeye yarayan aygıt.

PÄCHT (Otto), tezhip tarihçisi (doğm. 1902). Kataloglarında (tezhipli Viyana elyazmaları) ve araştırmalarında (Marie de Bourgogne Ustası üzerine), anlatılı resimlerde biçim ve içerik bağı konusundaki uzmanlığı ve parlak çözümlemeleriyle dikkati çeker.

PACHUCA DE SOTO, Meksika'da kent, Hidalgo eyaletinin merkezi, Mexico'nun K.-D.'sunda; 110 351 nüf. Sömürge döneminden kalma anıtlar. Gümüş yatakları. Altın ve gümüş arıtma tesisleri. Teknik okullar ve üniversite.

PACHYDISCUS a. Paleont. Şişkin kavkılı, büyük boylu (çapı 2 m'ye yaklaşabilir) ammonit cinsi. (Kretase devri topraklarında fosillerine rastlanır.)

PACHYGNATHA a. Oval karınlı, uzun bacaklı örümcek cinsi. (Nemli çayırlarda, bataklıkların kıyısında yaşar. *Tetragnathidae* familyası.)

PACHYLOMMA BUCCATUM a. Avrupa'da yaşayan zarkanatlı böcek. (*Lasius* ve *Myrmica* cinsinden karıncaların yuvalarında asalak yaşar. *Pachylommatidae* familyası.)

PACHYMORPHA a. Batı Asya'da yaşayan beyaz benekli, siyah bedenli koşarkınkanatlı cinsi. (Geceleri avlanır. Ağaçlarda yaşar ve anus salgıbezinden uzağa fışkırttığı salgı düşmanlarında büyük yanıklara neden olur. Koşarkınkanatlıgiller familyası.)

PACHYPODIUM a. Madagaskar'da ve Afrika'nın güneyinde yetişen bitki cinsi. (On beş kadar türü olan bu bitkinin bazı türleri dibi kalın, tepesi ince yüksek ağaçlar halindedir; bazılarıysa 20 cm yükseklikte bitkilerdir. [Hepsinin odunu çok yumuşaktır. Zakkumgiller familyası].)

PACHYPTILA a. Antarktika denizlerinde yaşayan, gri ve beyaz tüylü, küçük bedenli yelkovankuşu cinsi. (Planktonla beslenir, yalnızca yuva yapmak için karalara gelir; derin yeraltı yuvaları yapar. Yelkovankuşugiller familyası.)

PACHYPUS a. Korsika, Sardinya ve Sicilya'da bulunan bokböceği cinsi. (*Pachypus* cinsi erkekleri parlak kahverengi ya da kızıldır; alacakaranlıkta dişileri aramak için uçuşur. Dişiler sarımsı ve kanatsızdır; gündüzlerini toprağa gömülü olarak geçirir; erkeklerse, gündüzleri, arka bacaklarıyla çalılara tutunarak asılı durur.)

PACHYRHINA a. Siyah hareli sarı bedenli böcek cinsi. Larvası çürümüş odunlarda, özellikle söğüt ve kestane ağacının diplerinde yaşar. (*Tipulidae* familyası.)

PACHYRHIZUS a. Tropikal Asya, Afrika ve Amerika'da yetişen etli, köklü sebze. (*Pachyrhizus angulatus*, Filipinler kökenlidir ve tropikal bölgelerde yetiştirilir. Görünüşü fasulyeye benzerse de taneleri zehirlidir. Çok iri olan kökü [yumrulu börülce, patates bezelyesi, manyok bezelyesi ya da domuz bezelyesi] körpeyken sebze ya da hayvan yemi olarak tüketilir. Kelebekçiçekligiller familyası.)

PACHYTA a. (yun. *pakhytes*, kalınlık' tan). Dağlık bölgelerde yaşayan tekeböceği cinsi. (Sarı renkli ve siyah benekli elitraları omuz kesiminde geniştir. Yazın keçisakalında ve şemsiye çiçekli bitkilerin üzerinde bulunur; tekeböceğigiller familyası.)

PACI (Enzo), italyan filozof (Monterado, Ancona, 1911 - Milano 1976). Varoluşçulukla ve görüngübilimle ilgilendi. *Autaut* dergisini kurup yönetti ve birçok yapıt yazdı. En önemli yapıtı: *Funzione delle scienze e significato dell'uomo* (Bilimlerin işlevi ve insanın anlamı) [1963].

PACINI (Giovanni), italyan besteci (Catania 1796-Pescia 1867). Babası ünlü bir tenordu. 1813'te operalar bestelemeye

başladı *(Annetta e Lucindo)*, 90 opera yazdı. Bunlardan *(L'Ultimo giorno di Pompei* (1825) ve *Saffo* (1840) önemlidir. Rossini ve Verdi arasında köprü oluşturan vokal yapıtları arasında oratoryolar, missalar, dindışı kantatlar da vardır. Ayrıca çalgı yapıtları besteledi, kuramsal kitaplar kaleme aldı.

Pacini cisimciği (italyan anatomi bilgini Filippo *Pacini*'nin [Pistoia 1812 - Floransa 1883] adından), deride, eklemlerde ve içorganlarda bulunan ve dokunma duyusu sağlayan kapsüllü duyu siniri ucu.

PACİNO (Al), italyan asıllı amerikalı sinema oyuncusu (New York 1940). Actors Studio'da okudu. 1968 yılında tiyatroda ve bir yıl sonra da sinemada adını duyurdu. Değişik rolleri başarıyla yorumladı. Önemli filmleri: *Esrar bitti* (The Panic in Needle Park) [1971, J. Schatzberg], *Korkuluk* (Scarecrow) [1973, J. Schatzberg], *Baba* (The Godfather) [1972, F. Coppola], *Serpico* (1973, S. Lumet), *Baba II* (The Godfather, Part II) [1974, F. Coppola], *Köpeklerin günü* (Dog Day Afternoon) [1975, S. Lumet], *And Justice for All* (1979, N. Jewison), *Sicilyalı* (Scarface) [1983, P. de Palma], *Devrim* (Revolution) [1985, H. Hudson], *Aşk denizi* (Sea of Love) [1989, H. Becker], *Dick Tracy* (1990, W. Beatty) *Baba III* (The Godfather, Part III) [1990, F. F. Coppola], *Kadın kokusu* (Scent of a Woman [1992, M. Brest] filmindeki rolüyle en iyi erkek oyuncu Oscar'ını aldı (1993).

PACİNOTTİ (Antonio), italyan fizikçi (Pisa 1841 - *ay. y.* 1912). O dönemde önemli bir sorun olan akım üretme problemlerini inceledi. Gramme'dan yaklaşık beş yıl önce, 1864'te, elektrik makinelerinin indüvisine bir halka biçimi vermeyi ve bunu bir toplayıcıyla donatmayı ilk tasarlayan odur.

PACİOLİ (Luca), italyan matematikçi (Borgo San Sepolcro 1445'e doğr.- Roma 1510'a doğr.). Fransisken kardeşler'e bağlıydı. Perugia, Napoli, Milano, Pisa, Bologna, Venedik ve Roma'da matematik dersleri verdi. O çağda matematik alanındaki bilgilerin gerçek bir özeti olan ve Araplar'ın cebirle ilgili tüm bilgilerini gözden geçirdiği *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalita* (1494) adlı yapıtı büyük bir etki yarattı; bir retorik örneği olan cebirinde, daha o zamanlarda, bazı kısaltmalar kullandı: *ce* (*census*'tan) bilinmeyenin karesi için, *cu* (*cuba*'dan) bilinmeyenin küpü için, vb. Pacioli bu kitapta ticaret aritmetiğine geniş yer verdi. Leonardo da Vinci'nin şekillerini çizdiği *De divina proportione*'de (1509) kesiti ve çeşitli geometrik çizimlerde bundan nasıl yararlanılacağını inceledi.

PACK a. (ing. *puck-ice*, yüzen buz kütlesi). Denizbil. Geçici ya da mevsimlik bankiz. (→ DENİZ BUZ*U.)

PACKAGİNG a. (ing. sözc.). Ambalaj ve koşullandırma tekniklerinin reklamcılık açısından incelenmesi.

PACKARD (Vance), amerikalı toplumbilimci ve gazeteci (Granville Summit 1914). Çağdaş toplumda isteklerin reklamlar aracılığıyla yönlendirilmesi üzerinde durdu (*The Hidden Persuaders* [Gizli inandırıcılar], 1957) ve kitlelerin iletişim araçlarınca koşullandırıldığını ortaya koydu (*The Status Seekers* [Saygınlık tutkunları], 1959; *The Sexual Wilderness* [Cinsel ıssızlık], 1968; *A Nation of Strangers* [Bir yabancılar ulusu], 1972; *The People Shapers* [Halk biçimlendiricileri], 1977; *Our Endangered Children* [Tehlikeye atılmış çocuklarımız], 1983; *The Ultra Rich* [Aşırı zenginler], 1989).

PACO D'ARCOS (Joaquim), portekizli yazar (Lizbon 1908 - *ay. y.* 1979). Lizbon'daki burjuva yaşamın kronikçisiydi (*Ana Paula*, 1938; *Espelho de tres faces*, 1950), aynı zamanda romanlar ve yolculuk öyküleri de yazdı (*Neve sobre o mar*, 1942). Etkili ve gerçekçi bir anlatıcı olarak, ayrıca özellikle *Memorias duma nota de banco* (1962) adlı bir yapıtla yaşamı ve çağı üzerine yazdığı anılarını (1973, 1976, 1979) da sayabiliriz.

pacta conventa, latince *benimsenmiş antlaşmalar* anlamına gelen ve Polonya kralının, seçilmesinden önce soylularla yaptığı ve yetkisini sınırlayan konvansiyonları adlandıran sözcükler.

Pacta sunt servanda, verilen söze bağlılık ilkesi. Özellikle uluslararası hukukta büyük önem taşıyan bu ilke, 1969 Viyana antlaşmalar sözleşmesi'nde şöyle dile getirilmiştir: her antlaşma tarafları bağlar ve taraflarca iyi niyetle uygulanmayı gerektirir.

PACUVİUS (Marcus), latin trajedi şairi (Brindisi İ.Ö. 220-Taranto İ.Ö. 130'a doğr.). Şair Ennius'un yeğeniydi, Scipiolar'ın çevresine katıldı ve *praetexta* (roma konulu) bir trajedi dışında, hepsi de *palliatae* (yunan konulu) on iki kadar trajedi yazdı. Yapıtlarından kalan parçalarda, tuhaf ve fantastik efsanelere karşı belirgin bir eğilim görülmektedir.

PAÇA a. (fars. *pa*, ayak ve *-çe; pā-çe*, küçük ayak'tan). **1.** Pantolonun, şalvarın, şortun, donun vb. ayaklarının ya da bacakların çıktığı bölümü: *Pantolonun paçalarını kesip şort yapmak. Bu şortun paçaları çok kısa.* **—2.** Kasaplık hayvanların kesilmiş ayağı; bu ayaktan yapılan yemek. **—3.** *Paçaları sıvamak,* bir işi yapmaya, onun gereklerini yerine getirmeye hızla hazırlanmak. ‖ *Paçalarından akmak,* bir kimseden söz ederken, kir ve pislik içinde bulunduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Paçası düşük,* kılıksız, pasaklı özensizce giyinen kimse için kullanılır. ‖ *(Birini) paçasından tutup atmak,* bir kimseyi aşağılayıcı bir tutumla bir işten ya da yerden kovmak.
—Esk. sil. Yay yapımında kullanılan hayvan sinirlerinden kesilen, artan parçalara verilen ad. (Tımar ya da ince yarış oklarını çekecek yaylarda inek siniri; tirkeş, çerkez, tatar oklarının yaylarındaysa öküz siniri kullanılırdı. Bu sinirler kurutulduktan sonra yayın uçları arasında beşe bölünür, iki baştan artan parçalar kesilirdi. Beş boy sinir yeniden kurutulur, sonra mermer üzerinde şimşir tokmakla dövülerek yumuşatılır, tel tel inceltilirdi.)
—Kasapl. Sığır ve dananın önkol ve ayağının üst kesiminde yer alan kısımlar. (Tümüyle kemikli olan bu kısım kasaplık bir parça değildir.)
—Mutf. Çeşitli biçimlerde hazırlanmış (haşlanmış, galeta ununa bulanarak kızartılmış vb.) kasaplık (dana, koyun) ya da şarküteri (domuz) hayvanının ayağı. ‖ Keçi ya da koyunun ayak kısmından yapılan yemek. ‖ *Paça dondurması*, ortadan kırılarak haşlanmış paçaları kemiklerinden ayırıp, suyu biraz koyulaşınca sarmısak ve sirkeyle birlikte içine etlerini de atıp dondurarak yapılan paça yemeği. *Paça donması* da denir.) ‖ *Paça tiridi,* paçanın suyuyla ıslatılmış pide ya da ekmeklerin üzerine paçanın etlerini koyup fırında pişirerek yapılan yemek. (Yoğurtlu olarak da yapılır.) ‖ *Paça yahnisi,* bol soğanlı ve nohutlu paça yemeği. (Paçalar haşlandıktan sonra ayrı bir yerde bolca soğan kavrulur, içine haşlanmış nohut, biraz salça ve domates konularak kendi suyuyla pişirilir.)
—Spor. Yağlı güreşlerde güreşçinin giydiği kispetin her iki baldırın ortasına kadar uzanan kısmı. (Paçaların uçkurluklarındaki urganlar iyice bağlanır, böylelikle rakip güreşçi paçayı elle tuttuğunda kispetin bu kısmı yukarı doğru kaymaz.) ‖ Yağlı güreşte parmakları kispetin paça bağına geçirip tutarak rakibin dengesini bozmaya yarayan bir oyun başlangıcı. (Tek elle yapılırsa *tek paça*, çift elle birden yapılırsa *çift paça* denir.) ‖ *Paça bağı,* paçadaki ince uçkurlukta bulunan ve tutulduğu zaman paçanın yukarıya doğru sıyrılmasını önleyen ince ve dayanıklı bağ. ‖ *Paça kasnak,* yağlı güreşte bir oyun. (Güreşçi bir eliyle rakibinin bir paçasından tutar, öteki elini apış arasından geçirerek kispetin belinden kavrar ve rakibi sırtüstü çevirmeye çalışır.) ‖ *Paça kazık,* yağlı güreşte bir oyun. (Güreşçi bir eliyle rakibinin paçasını yakalar, kispetin paça derisini avuçlar; öteki eliyle rakibinin vücuduna ya da bacağına sarılarak başaşağı diker.)
—Terz. *Paça astarı,* paça kenarlarının ayakkabıya sürtünerek aşınmasını önlemek amacıyla paçanın iç kısmına dikilen kumaş ya da deri şerit.
—Yağ. mad. *Paça yağı,* sığır paçasından özütlenen ve çok yüksek oleik asit oranı (% 60-65) ile yükseltgenmeye karşı çok büyük direnci bakımından diğer yağlardan ayrılan yağ; bu özelliklerinden dolayı saatçilikte yağlama yağı olarak kullanılır.
—Zootekn. Özellikle tavuk ve güvercin gibi kuşların ayak bileklerinden başlayarak bacaklarını saran tüy topluluğu.

PAÇACI a. **1.** Koyun, keçi vb. kasaplık hayvanların kesilmiş ayaklarını satan kimse. **—2.** Paça, işkembe çorbası vb. yemeklerin pişirilip satıldığı lokanta.

PAÇACILIK a. Paça yapma ve satma işi.

PAÇAGÜNÜ a. Düğünün ertesi günü.
—Folk. Düğünden sonraki ilk cuma günü güvey evinde yapılan yemekli toplantı. (Bu toplantıya gelin ve güveyin en yakınları katılır. Düğün yemeğine ek olarak paça ikram edildiğinden bu adı almıştır.)

PAÇAHANE a. (fars. *pāçe*, paça ve *ḫāne*'den, *paçe-ḫāne*). İkt. tar. Osmanlılar döneminde, kent ve kasabalarda kesilen koyun, keçi, kuzu ve oğlaklardan mezbahalarda alınan vergilerden birinin adı. (Mezbahalarda paçahanelerden başka kasaphane, salhane, kellehane, ayak ve ciğer parası gibi birçok vergi alınırdı. Bu vergiler hayvan başına 2 ile 10 para arasında değişirdi. Bazı yerlerde de iltizama verilir, mültezimler topladıkları belirli vergilerden başka kesilen hayvanların ayak, baş ve ciğerlerini alarak paçacılara satarlardı.)

PAÇAK a. Urganc. Birbirine dolaşmış urgandan elde edilen hurda yığını.

PAÇAL a. (fars. *pāçāl*). **1.** Ekmek yapmak için kullanılan çeşitli tahılların yasaca gerekli görülen karışım oranı. **—2.** *Yörs.* Çeşitli şeylerin karışımı.
—Bors. *Paçal yapmak,* bir şirketin hisse senetlerinin ilk seferkinden ucuz bir fiyatla bir miktar daha satın alarak satın alınan toplam hisse senetleri tutarını daha düşük bir fiyata mal etmek.
—Değirmenc. Belli bir kalitede un elde etmek için değişik teknik özelliklere sahip buğdayları belli oranlarda birbirine karıştırarak elde edilen karışım.
—Mad. oc. Sanayisel özelliklere uygun cevher oluşturmak için değişik tenörlü cevherlerin karıştırılmasıyla elde edilen karışım.
—Tüt. Sigara yapımında istenen içimi sağlamak için değişik tütün çeşitlerinin belli oranda karıştırılmasıyla yapılan harman.

PAÇAL a. **1.** Balıkç. Ringabalıklarını tuzlayıp güneş görmeyen, serin ve nemli bir yerde depolama işlemi. **—2.** Ringabalıklarını fıçılarda tuzlamaya yarayan, tuza doymuş salamura suyu.

PAÇALI sıf. **1.** Paçası belirtilen nitelikte olan pantolon vb. bir giysi için kullanılır: *Bol paçalı bir pantolon. Sökük, yırtık paçalı bir pantolon.* **—2.** Tüyleri ayak bileklerine kadar uzanan kümes hayvanları ve kuşlar için kullanılır: *Paçalı tavuk. Paçalı güvercin.*
—Terz. *Bol paçalı pantolon,* kalçadan dizlere değin dar, dizden sonra paçası giderek bollaşan pantolon.

PAÇALI ŞAHİN a. Zool. Avrupa, Asya ve Amerika'nın en kuzeyi dışındaki bölgelerinde rastlanan şahin. (Beyazımsı başında koyu kahverengi çizgiler, beyaz kuyru-

Pisa Üniversitesi

Antonio Pacinotti

Al Pacino, kendisine En İyi Aktör Oscar'ını kazandıran "Kadın Kokusu" adlı filmin bir sahnesinde.

ğunun ucundaysa geniş bir siyah şerit vardır. Göçmendir. Küçük memeliler, sürüngenler ve kuşlarla beslenir. Bil. a. *Buteo lagopus; Falconidae* familyası.)

PAÇALIK a. **1.** Pantolon, şalvar vb. giysilerin ayak bileğini saran kısmı. **—2.** Folk. Gelinlerin *paçagünü*'nde giydikleri, genellikle ağır kumaşlardan yapılmış giysi. (Düğün giysisine oranla daha sade olur.) **—3.** Paça yapmak için ayrılmış koyun ya da keçi ayağı.
—Giy. Şalvarın bilek kısmına işlenen ya da aplike edilen işleme. || Şalvarın üzerine, diz altından ayak bileğine değin uzanacak biçimde sarılan işlemeli ya da el dokuması, desenli kumaş parçası. (Paçalığın, gömleğin ucundaki işlemelerle uyumlu olmasına özen gösterilir. Özellikle Ege bölgesi türkmen kadın giyiminde, giyimi tamamlayıcı bir öğedir.)
—Oto. Çamurlu yolda giderken tekerleklerin çamur sıçratmasını önlemek için arka çamurluklara takılan, kauçuk ya da elastomerden siper.

Lauros-Giraudon

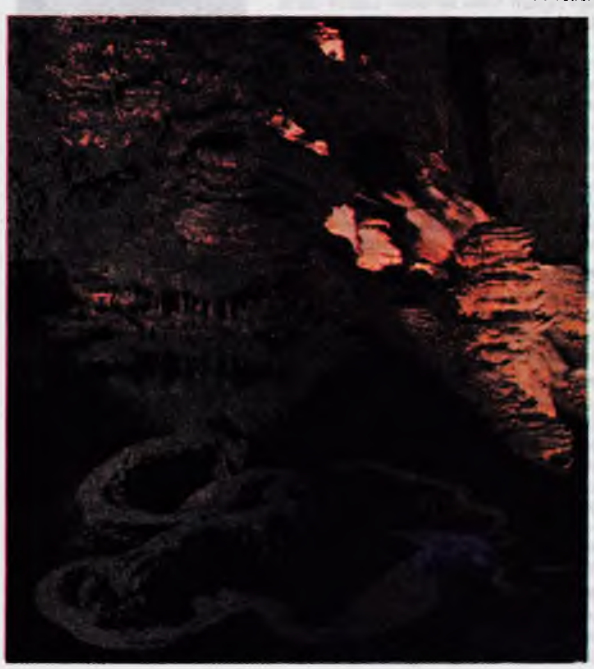

İgnacy Jan Paderewski
Leòn Bonnat'nın bir portresinden ayrıntı
Bonnat müzesi, Bayonne

PAÇAMORA a. Eskiden gemicilerin, peksimet kırıklarını bir kap içinde ıslatıp, üzerine yağda kavrulmuş soğan dökerek yaptıkları bir tür yemek.

PAÇAVRA a. **1.** Eskimiş kumaş ya da bez parçası; çaput. **—2.** Çok eskimiş, buruşuk, ütüsüz giysi: *Çıkar o paçavrayı üstünden.* **—3.** Değersiz, iğrenç kimse ya da şey. **—4.** *Paçavra gibi*, bir şeyin ya da bir kimsenin değersizliğini belirtmek için kullanılır. || *Paçavra hastalığı*, gribe halk arasında verilen ad. ||*Bir şeyi paçavraya çevirmek, paçavrasını çıkarmak*, hırpalamak, iler tutar bir yanını bırakmamak, berbat bir duruma sokmak: *Üst üste yazdığı yazılarla romanı paçavraya çevirmişti.*
—Tar. *Paçavra kâğıt*, 3 ağustos 1914'te, İngiltere büyükelçisi sir Edward Goschen'e karşı, Belçika'nın tarafsızlığını güvence altına alan 1839 antlaşması'na uyulmasını isteyen Büyük Britanya'nın, *bir paçavra kâğıt için* (*a scrap of paper*, çünkü konuşma ingilizce yapılıyordu) akraba bir ulusla savaşmayı düşünebilmesinden yakınan alman şansölye Bethmann-Hollweg'in kullandığı deyim.
—Tekst. Konfeksiyon sanayisinde, kesim sırasında dökülen kumaş artıkları. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Paçavra didici*, paçavraları diden makine. (Eşanl. ŞİFONÖZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Tekst. Paçavralar, genellikle ayırma ve temizleme işlemlerinden sonra, bileşen lifleri yeniden elde etmek için didilir; daha sonra bu lifler, iplikçilikte, dokunmamış kumaşların üretiminde, kıtık ya da yalıtkan katmanlar oluşturmada kullanılır. Bez ve pamuk paçavralarından kâğıt hamuru hazırlamada da yararlanılabilir; ancak günümüzde bunların yerini, diğer hammaddeler, özellikle de selüloz ve eski kâğıtlar almıştır.
• *Paçavra didici.* Bir paçavra didici, genel olarak, işlenecek paçavraları, eğik metal dişlerle donatılmış, çok hızlı dönen bir tamburun yanına ağır ağır sürükleyen besleme silindirlerinden oluşur. Bu dişler tarafından kavranan paçavralar didilir ve iplikçilikte yeniden kullanılabilir tekstil hurdalarına dönüşür. İyi bir sonuç elde etmek için paçavraların paçavra didiciden genellikle birkaç kere geçirilmesi gerekir. "Garnet makinesi" denilen kimi makinelerde, paçavralar, büyük bir tamburun sert tarak dişleri ile küçük çaplı birçok silindirin dişleri arasında didilir.

P. Tetrel

Padirac mağarası'ndan bir görünüm

PAÇAVRACI a. Eski bez paçavraları toplayıp satan kimse.

PAÇİLE a. (fars. *pā*, ayak ve *çile*'den *pa-çile*). *Esk.* Karda yürümek için ayakkabılara takılan kalbura benzer ayaklık.

PAÇİLEBAZ a. (fars. *pāçile* ve *bāz*, oynayan'dan *pāçile-bāz*). Esk. sey. oy. Şenliklerde ayaklarına bağladıkları bir buçuk metreyi bulan sırıklarla çeşitli denge gösterileri yapan cambaz; sırık cambazı.

PAÇOZ ya da **PAÇUZ** a. (yun. *patsos*, yassı'dan). Zool. Ciran'ın *(Liza ramada)* boyu 15 cm'den küçük yavrularına verilen ad.
◆ sıf. ve a. *Arg.* Fahişe: *Bırak şu paçozu. Paçoz kadın.*

PAÇULOL a. (fr. *patchoulol*). Org. kim. Formülü $C_{15}H_{26}O$ olan seskiterpensel alkol; tefarikotu esansının kokulu maddesidir. (Eşanl. TEFARİKOTU KÂFURU.)

PAÇUZ → PAÇOZ.

PADALYA ya da **PEDALYA** a. Avc. Kara avcılığından uçan avları belli bir noktaya çekmek amacıyla bir ağaç dalına bağlanan içi doldurulmuş kuş.

PADAN a. (fr. *pas-d'âne*, eşek ayağı). Atın, köpeğin, gevişgetirenlerin ağzını açık tutarak muayene etmeye ya da ağzında ameliyat yapmaya yarayan aygıt.

PADANG, Endonezya'da liman, Sumatra'nın batı kıyısında, Arau ırmağının Hint okyanusu'na döküldüğü yerde; 480 922 nüf. Üniversite. Çimento fabrikası. Bukittinggi ve Savahlunto'ya demiryoluyla bağlı olan Padang, Mihangkabau ülkesinin dışarıya açıldığı kapıdır. Eski Padang limanı ve 10 km G.'deki modern Telukbayur limanı, iyi korunan bir koyda yer alır (kahve ve kopra dışsatımı).

PADANO dağları, Endonezya'da dağ kütlesi, Sumatra adasında; Merapi'de 2 891 m. Kütle, Barisan dağlarının orta bölümünü oluşturur. Yağmurlu, toprağı verimli (pirinç, kahve, hindistancevizi, tütün, çay) bir bölgedir. İklimi sağlığa yararlı tedavi merkezleri.

PADARİLER → PADRİLER.

PADAŞ a. (fars. *pā*, ve türkç. *-daş*'tan *pādaş*). *Esk.* Ayaktaş, hempa, kötü insanın kötü arkadaşı.

PADAŞ ya da **PADAŞT** → PADEŞ.

PADAVRA, PEDAVRA ya da **BEDAVRA** a. (yun. *petauro*'nun çoğl. *petaura*'dan). **1.** İnş. Çatıları ya da düşey yüzeyleri kaplamada kullanılan, düz bir kiremit biçimindeki ahşap levha. **—2.** *Padavra gibi, padavrası çıkmış*, çok zayıf, aşırı ölçüde zayıflamış kimse için kullanılır.

PADDİNG a. (*vatka* anlamında ing. sözc.). Terz. Bir giyside omza vatka yerleştirmek işlemi.
—Elektron. Bir süperheterodinin yerel salınım üretecini ayarlamaya yarayan değişken bir kondansatöre seri bağlı, sabit ya da ayarlanabilir kondansatör. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Trimerler gibi, padding de, frekans değişimli bir alıcıyı üstün biçimde ayarlamada kullanılır. Padding, salınım üreteci devrenin frekans değişimini, değişken kondansatörün sığasına bağlı olarak yavaşlatmaya olanak verir.

Paddington, Londra'nın (Büyük Britanya) batı mahallesi, Regent's Park ile Hyde Park arasında.

PADDOCK-POLO a. Binc. Poloyu andıran binicilik sporu. (Oyun alanı daha ufaktır ve polodaki tahta topun yerini burada daha büyük meşin bir top almıştır. Binici dört at yerine iki at değiştirme hakkına sahiptir.)

PADERBORN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Münster havzasıyla Weser dağlarının birleştiği yerde; 115 300 nüf. (1989). XI.-XIII. yy.'dan kalma katedral (XIII. yy.'da yapılmış oymalar); 1017'ye doğru yapılmış capella. Bizans-roma üslubunda hal kilise. Belediye konağı (XVII. yy. başı). Diocesis müzesi. Paderborn bir ulaşım yolları kavşağı ve bir ticaret, yönetim ve sanayi merkezidir. Tarıma dayalı besin sanayisi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Çimento fabrikası. Kâğıt sanayisi.
—Tar. Charlemagne'ın sık sık kaldığı ve 777'de büyük bir meclis topladığı kent, IX. yy. başında diocesis oldu. Zengin bir ticaret merkeziydi; zamanla bir hansa kenti (1295) ve piskopos protestanların elinden çekip aldıktan sonra da diocesis kenti durumuna geldi (1604). 1803'te Prusya'ya verildi, 1807'de Westfalen krallığı'na katıldı ve 1813'te yeniden Prusya'ya verildi.

PADEREWSKİ (İgnacy Jan), polonyalı piyanocu ve siyaset adamı (Kury Łówka, Podolya, 1860 - New York 1941). Daha çok gençken Varşova konservatuvarı'nda ders verdi. Öğrenimini, Berlin ve Viyana'da sürdürdü. 1915'te ABD'de, polonyalı savaş kurbanlarına yardım kampanyası düzenledi. 1919'da Polonya konseyi'nin ilk başkanlığına getirildi, çok geçmeden istifa etti. Besteleri arasında iki opera (*Manru*, 1901; *Sakuntala*), piyano ve orkestra için bir *Polonya fantezisi* (1893), piyano için *Konser hümoreskleri* (1887) [bunlardan, ünlü *Menuet* ve Polonya ordusuna ithaf ettiği bir *Marş* (1918) anılmalıdır] önemlidir. Chopin'in tüm yapıtlarının yayımlanmasına katkıda bulundu.

PADERNO DUGNANO, İtalya'da kent, Lombardia'da (Milano ili), Seveso kıyısında; 38 800 nüf. Alüminyum metalürjisi. Tekstil. Camcılık.

PADEŞ, PADAŞ ya da **PADAŞT** a. (fars. *pā* ve *-deş, -dāş*'tan *padeş, pādāş, pādaşt*). *Esk.* Ödül, mükâfat.

PADIL a. Balıkçının ayağıyla iterek çamur üstünde kaydırabileceği kadar hafif olan, küçük, düz altlı tekne.

PADİLLA (Juan DE), castillalı soylu (Toledo 1484 - Villalar, Valladolid ili, 1521). Castilla'nın başkaldıran komünlerinde kurulan Kutsal Cunta, yerel yönetim haklarının korunmasını amaçlayan ayaklanma sırasında onu askeri şef olarak seçti. İmparatorluk ordusu tarafından Torrelobatón'da yenilgiye uğratıldı ve ertesi gün başı kesildi.

PADİRAC mağarası, Fransa'da, Gramat (Lot) causse'unda mağara, 75 m derinliğinde. Bir yeraltı akarsuyu olan, yaklaşık 3 km boyunca dar koridorlarda ya da geniş kemerler altında aktıktan sonra Dordogne'a kavuşan *Padirac ırmağı*'na ulaşır. Martel'in keşfettiği, ziyarete elverişli biçimde düzenlenen Padirac, Causse'ların önemli turistik yerlerinden biridir.

PADİŞAH a. (fars. *pādişāh*). Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdara verilen ad; osmanlı hükümdarı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. tar. *Padişah dirliği*, Osmanlılar dö-

neminde, devletin geçim aracı olarak verdiği maaş, ulufe, tımar gibi gelirlere verilen ad. (Eskiden devletin bütün mal ve gelirleri padişaha ait kabul edildiği için bu tür geçim araçlarına da bu ad verilmiştir.) —ANSİKL. Padişah, osmanlı hükümdarlarının resmi sıfatları arasında, yasal devlet başkanlığını tanımlayan başlıca unvan olarak kullanılmasına karşın, ilk osmanlı hükümdarlarından Orhan ve Murat I için bunun yanı sıra daha çok "bey" unvanı kullanıldı. XIV. yy.'da ve XV. yy.'ın ilk yarısında osmanlı hükümdarları, islam devlet başkanlarının geleneksel resmi sıfatı olan "sultan" unvanıyla birlikte "bey" ve "han" payelerini kullanmayı yeğlediler. Murat II, Mehmet II ve Bayezit II bile hıristiyan devletlerle yapılan antlaşmalarda "sultan"dan çok "han" ya da "emir" unvanını kullandı. Osmanlı hükümdarları için XIV. yy.'dan XV. yy.'ın ilk yarısına kadar Murat I'den başlayarak "büyük sultan" anlamında "hüdavendigâr" ve "hünkâr" unvanları da kullanıma girdi. Özellikle İstanbul'un fethinden (1453) sonra Fatih Sultan Mehmet için "imparator" anlamında genel olarak "padişah" unvanı kullanılmaya başlandı. Öte yandan, İran'da Osmanlılar'a rakip olarak yükselen Safeviler, osmanlı hükümdarlarının "padişah" unvanına karşı "şehinşah" unvanını benimsediler. Osmanlılar'da padişahın yetkileri, uç beyliğinden başlayarak devletin gelişimi oranında arttı. Mehmet II'ye kadar uç beyleri olarak hıristiyanlığa karşı islam gazasının öncüleri gözüyle bakılan osmanlı hükümdarları, İstanbul'un fethinden sonra islam dünyasının en büyük güç kaynağı sayıldılar. İstanbul'u fetheden Fatih, dolayısıyla kendisini Roma imparatorlarının mirasçısı, Anadolu ve Rumeli'nin egemeni, özellikle de islamın en büyük cihat temsilcisi bildi. Bayezit II ile birlikte din öğesine önem verilmeye başlanınca devlet yönetimi, padişahın görüşleri doğrultusunda şeriat düzenine uygun bir biçimde gelişti. Mercidabık savaşı'ndan (1516) sonra "hadim-ül haremeyn ve'eş-şerifeyn" unvanını kullanan Yavuz Sultan Selim, İstanbul'a döndüğünde padişah unvanının yanına, son abbasi halifesinden aldığı "halife" unvanını da ekledi. Bunun doğal bir sonucu olarak ondan sonraki padişahlar kendilerini tüm islam dünyasının tek hükümdarı ve yasal halifesi saydılar. Önceleri yazışmalarda osmanlı hükümdarları için "saadetlu padişahım", "devletlu padişahım" gibi kısa ve yalın seslenmeler kullanılırken, sonraları, özellikle XVIII. yy.'dan başlayarak "şevketlu, kerametlu, inayetlu padişahım", "şevketlu, mehabetlu, inayetlu, kudretlu, velinimeti bi-minnetim efendim padişahım" türünden uzun, şatafatlı kalıplar kullanıldı. XIX. yy. başlarında "padişahı güzin, halifeyi ruyi zemin" ya da "padişahı islampenah" diye anılan osmanlı hükümdarları, Tanzimat döneminde (1839-1876) müslüman olmayan türk uyrukluları (reaya) devlete bağlamak amacıyla yasal hükümdarlık niteliklerinin vurgulanmasına önem verdiklerinden, ayrıca 'bütün Osmanlılar'ın hükümdarı" unvanını da aldılar. Birinci meşrutiyet (1876) anayasası (Kanunuesasi) padişahın devlet hiyerarşisi içindeki geleneksel üstün durumunu ve kesin egemenliğini korurken, İkinci meşrutiyet'in (1908) batı anayasaları etkisinde değiştirilen yeni anayasası, yetkilerini sınırlandırdığı padişahı, sıradan bir meşrutiyet hükümdarı durumuna indirgedi. 23 nisan 1920'de kurulan TBMM hükümetinin, saltanatın kaldırıldığını bildiren bir yasayla osmanlı hükümdarlarının tüm egemenlik yetkilerinin türk ulusuna geçtiğini açıklaması üzerine (1922) sona eren Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte padişah unvanı da tarihe karıştı. (→ Kayn.)

PADİŞAHLIK a. **1.** Padişah olma durumu. **—2.** Padişahın görevi; unvanı. **—3.** Bir padişahın saltanat dönemi. **—4.** Padişahın yönetimi: *Padişahlık zamanı. Padişahlıkla yönetilen ülkeler.* **—5.** Bir padişah tarafından yönetilen ülke.

Scala

Padova
Palazzo della Ragione
(XIII.-XV. yy.)

PADİŞAHZADE a. (fars. *pādişah* ve *zāde*'den *padişāh-zade*). *Esk.* Padişahın oğlu, şehzade.

Padjelanta, İsveç'in kuzey-batı'sında ulusal park, Norveç'in peynircilik bölgesi boyunca uzanır; 2 010 km².

PADMA, pali dilindeki *paduma*'dan gelen ve pembe *(Nelumbium speciosum)* ya da beyaz lotus çiçeğini belirten sanskritçe sözcük. Geleneksel sekiz (ya da dokuz) hazineden biri, güneş tanrılarının alametidir ve Şri (Laksmi) tarafından taşınır. Bu motif mimarlıkta (bazı site ve yapı planlarının belirtilmesi) ve bezeme sanatında önemli bir rol oynar: silme türleri, ayaklıklar, tahtlar, sandalyeler vb. Betimlenme biçimi bölgelere ve dönemlere göre değişir.

PADMA, Hindistan ve Bangladeş'te ırmak; yaklş. 300 km. XVI. yy.'dan beri Ganj deltasının başlıca kolu, Cangipur'un 8 km aşağısında, ırmağın iki kola (B.'da asıl Padma; D.'da [eskiden ırmağın başlıca bölümü olan] Bhagirathi) ayrılmasıyla oluşur. Brahmaputra'nın en önemli kolunu alır ve ırmağın daha aşağı bölümüne adını veren Meghna ile birleşir.

PADMA SAMBHAVA, VIII. yy.'da yaşamış budist keşiş ve tantracı yogi, guru Rimpoç adıyla da tanınır. Önce Hindistan'ın kuzey kesiminde Nalanda'da öğretisini yaydı, sonra çağrıldığı Tibet'te tantra buddhacılığını tanıttı.

PADMASANA, yoga'da ve buddhacılıkta, dinsel tefekkür için alınan temel oturuş biçimini belirtir sanskritçe sözcük. Bu oturuşun özellikleri şunlardır: tefekküre dalacak kişi yere oturur, sırtını dimdik tutar ve tabanı yukarı doğru bükülen her ayağı öbür bacağın kalçasına dayanacak biçimde bacaklarını büker. "Kuralına uygun" duruşların en iyisi sayılan bu duruşun yaşam enerjisinin belkemiği boyunca yukarı doğru yükselmesini sağladığı ve bu enerjiyi manevi uyanışın merkezi olan beyne kadar ulaştırdığı ileri sürülür.

Padmâvati, Albert Roussel'in 2 perdelik opera-balesi, Metin, Louis Laloy'nın bir şiiridir. İlk kez 1923'te Paris operası'nda sahnelenen yapıtın esin kaynağı hindu efsaneleridir. Koro, orkestra ve sahne düzeninin büyük önem taşıdığı yapıt, 1967'de Strasbourg operası tarafından yeniden sahnelendi.

PADMORE (George), ingiliz uyruklu antilli gazeteci ve siyaset adamı (Trinidad and Tobago 1903 - Londra 1959). Kızıl sendika enternasyonali bünyesinde siyah işçiler arasında yapılan propagandanın yürütülmesinden sorumluydu, komünist gazete *The Negro Worker*'ı (1930-1933) yönetti, komünist görüşten ayrıldı ve 1937'de antilli tarihçi C. L. R. James ve J. Kenyatta ile Panafrikan hareketini başlattı. 1945'ten ölümüne kadar K. Nkrumah'ın danışmanlığını yaptı. *Pan-Africanism or Communism?* (Panafrikancılık ya da komünizm?) [1956] adlı bir yapıtı vardır.

Padoa yöntemi. Mant. Bir kuramın ilkel simge ve terimlerinin birbirleriyle tanımlanabilir olmadıklarını, yani bağımsız bir sistem oluşturduklarını doğrulamayı sağlayan yöntem. Buna göre q nun, $p_1,..., p_n$ den başlayarak tanımlanabilir olmadığını gerçekleştirmek için, ilgili kuramın $A_1,...,A_p$ belitlerini yerine getiren ve $p_1,..., p_n$ e aynı değerleri, ancak q ya farklı değerleri veren iki yorum (aynı temel alanından) yapılır. Her iki yorumda da bütün belitler yerine getirildiklerine göre, eğer $p_1,..., p_n$ den başlayarak q nun bir tanımı elde edilirse, $p_1,..., p_n$ e verilen değerler verisi her iki yarımda da tek olan q nun değerler verisini saptamak olanağını sağlar ve ilk tasarının sonu bir çelişmeye varır.

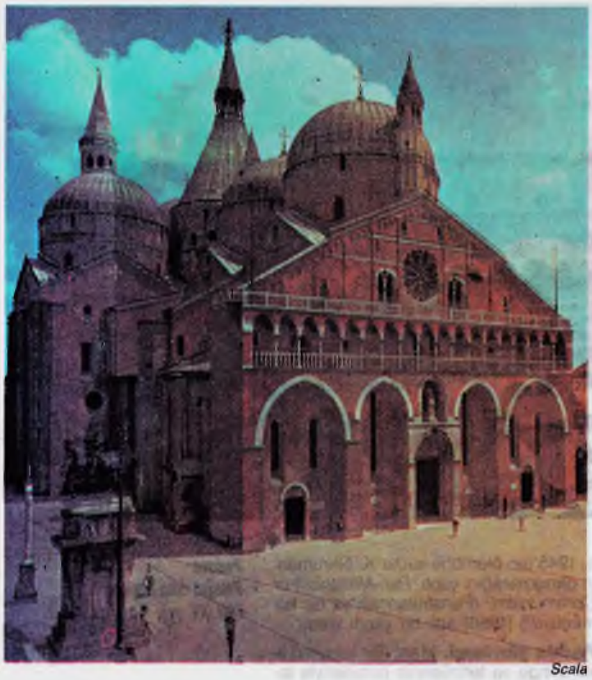
PADOANO (Annibale) → ANNIBALE PADOVANO.

PADOVA, İtalya'da kent, Veneto'da il merkezi, Bacchiglione ırmağı kıyısında; 220 358 nüf. (1990). Milano'dan Venedik'e ve Bologna'dan Alpler'e giden karayollarının kavşak noktasında bulunan kentin, sanayinin (tarım makineleri, motosikletler, elektrikli ve mekanik aygıtlar, besin [şeker] ve kimya, yapay tekstil ürünleri, hazırgiyim) gelişmesine yol açan ve çok eskilere dayanan bir ticaret işlevi vardı. Aynı zamanda etkin bir düşünce merkezidir; üniversitesi 1222'de kurulmuştur. —*Padova ili*, 2 142 km², 818 623 nüf. (1989). Po'nun K.'inde, büyük Kuzey İtalya ovasında uzanır.

Padova Üniversitesi'nde Fabrici d'Acquapendente'nin anatomi amfisi (1594)

Scala

Scala

Padova'da
S. Antonio bazilikası (XIII. yy.)
(solda, Donatello'nun Gattamelata'sı)

—Tar. *Aeneis*'de sözü geçen bir efsaneye göre, Padova'yı Priamos'un kardeşi Truvalı Antenor kurdu. Önce Etrüskler'in, daha sonra da Romalılar'ın egemenliği altına giren kent (o zamanki adıyla *Patavium*) [İ.Ö. 49], imparatorluk devrinde çok zengin bir ticaret merkeziydi. Önce Attila tarafından, ardından da Lombardlar tarafından yağma edildi ve Karolenj krallığı'nın İtalya'daki topraklarına katıldı. XI. yy.'da, Otto I'in özerkliğini kabul etmesiyle, özgür kent konumuna kavuşan Padova, Verona ve Venedik'e karşı savaştı, daha sonra da Lombardia birliği'ne katılarak (1167) Friedrich Barbarossa'ya karşı bu iki kentle birleşti. Kent, bağımsız bir cumhuriyet olduktan sonra podestalarını Este ailesinden seçti; ancak daha sonra, Friedrich II'nin (1237-1256) imparatorluk naibi olarak atadığı Ezzelino III da Romano'nun, ardından da, Carrara sülalesinin (1318-1405) yönetimi altına girdi. 1405'te Venedik, Padova'yı ilhak etti ve bu durum 1797'ye kadar sürdü. Campoformio antlaşması Padova'yı Avusturya'ya verdi. 1866'da da yeni kurulan İtalyan krallığı kenti kendine bağladı. İtalyan cephesinde Birinci Dünya savaşı'nı sona erdiren 3 kasım 1918 ateşkesi, Avusturyalılar'la Padova'da imzalandı.

—Güz. sant. Padova'nın sanat hazineleri arasında en önde gelenler şunlardır: XVI. yy.'a ait katedral, XIII. yy.'dan kalma vaftizhane; kubbeleri Bizans mimarlığından esinlenilerek yapılmış olan ve "il Santo" adıyla anılan S. Antonio bazilikası (XIII. yy.) [ana sunağının bronz alçakkabartmaları Donatello'nundur]; Giotto'nun ünlü freskleriyle süslü olan ve Arena capellası da denilen Scrovegni capellası; Eremitani capellası (1944'te bir bombardıman sonucunda Mantegna'nın burada yer alan fresklerinin hemen hemen tümü tahrip oldu); S. Sofia (kısmen XVI. yy.'dan kalma), S. Giustina (Veronese'nin tablosu) kiliseleri ve S. Giorgio capellası (Altichiero'nun freskleri). En önemli dindışı mimarlık yapıtları ise şunlardır: Palazzo della Ragione ("il Salone" XIII.-XV. yy.), belediye sarayı, loggia del Consiglio ve üniversite (üçü de XVI. yy.'da yapılmıştır); la scuola del Santo (*Aziz Antonius*'un yaşamını konu eden freskler; bunlardan bir bölümü Tiziano'nun yapıtıdır), yeniklasik tarzda yapılmış olan (1816-1817) ünlü Pedrocchi kahvesi. "İl Santo"nun önünde Donatello'nun yapıtı olan Gattamelata'nın heykeli yer alır. Belediye müzesi Venedik ressamlarının yapıtlarının zengin bir koleksiyonuna sahiptir.

Padova okulu, XV. yy. sonu ile XVI. yy. başlarında yaşamış padovalı hümanistler. Floransa okulunun rakibi olan Padova okulu, aristotelesçiliğin ve ibnirüştçülüğün etkisinde kaldı. Padova okulunun, toplumsal ve dinsel konularda tartışmadan kaçınmayan üyeleri (Pomponazzi gibi), ruhun ölümsüzlüğü tezini savundular ve hıristiyanlığın mucizelerini ve inançlarını eleştirdiler.

Padova tavuğu, çok iri ibikli tavuk ırkı. Birçok çeşidi arasında bir de cüce tipi vardır (cüce Padova tavuğu).

PADOVANO (Annibale) → ANNİBALE PADOVANO.

PADRİLER, PADARİLER ya da **PEDARİLER,** XIX. yy.'ın ilk yarısında Minangkabau bölgesinde (İç Sumatra) hıristiyan sömürge yönetimine karşı, islamlığın saflığını korumaya girişen topluluğa Hollandalılar'ın verdiği ad. XIX. yy. başlarında müslümanlığın vahhabilik inancını benimsemiş olarak ülkelerine dönen minangkabaulu 3 hacı (1808), agamlı ünlü ilahiyatçı Tuankunan Rentceh'i de kendi görüşleri doğrultusunda yönlendirdi. Çevresine büyük bir mürit grubu toplayan Tuankunan Rentceh, Agam bölgesinde vahhabiliğe uygun düşmeyen halk gelenek ve görenekleriyle savaşıma girişti: horoz dövüşü, kumar, tütün, içki, afyon yasaklandı; kadınlar çarşaf giymeye zorunlu tutuldular; namaz kılmayanlar öldürüldü; bu uygulamalara karşı çıkan köyler yakılıp yıkıldı. Böylece "dini temizleme hareketi" adı altında, zor kullanarak Agam bölgesinin büyük bölümünde egemenlik kuran Tuankunan ve Padriler, kendilerine katılmayan halk başkanlarının çağrısına uyup üzerlerine gönderilen hollanda kuvvetleriyle de savaştılar. Tuankunan öldükten (1832) sonra dağılan Padriler, çeşitli bölgelere göçtüler. Bu arada, bölgenin güney-doğu'sundaki Lintau yöresinde ve Pasaman Hoca adlı bir din adamının önderliğinde, aynı amaç doğrultusunda eylemlere girişen bir başka padri topluluğu, tüm yöreyi denetim altına aldıktan sonra Tanah Datar kentini de ele geçirerek Minangkabau hanedanını ortadan kaldırdı (1833). Yöreye dehşet saçarak bir korku rejimi kuran Padriler, sömürge yönetimiyle güçbirliği yapan yerli halk tarafından yok edildiler (1835). Öte yandan, topluluğun kuzey kolu sayılan ve İmam Tuanku yönetiminde etkinliklerini sürdüren Alahanpancang Padrileri, önce "Boncol" adını verdikleri sağlam bir kale kurdular; ardından da çevre köyleri denetim altına aldılar ve sömürge yönetiminin merkezi olan Padang kentini ele geçirerek müslüman halkı hıristiyan Hollandalılar'a karşı ayaklanmaya çağırdılar (1833). Üzerlerine gönderilen hollanda birliklerini yenilgiye uğratan Padriler, ayaklanma hareketini ülke boyutlarında yaygınlaştırdılar. Bir cihat niteliğine bürünmüş olan bu harekete öteki müslüman halk da katıldı. Ancak, daha sonra büyük ve iyi donatılmış hollanda kuvvetleri karşısında başarısızlığa uğrayarak gerileyen Padriler, Boncol kalesine kapandılar. Uzun bir kuşatmadan sonra kale düştü (1837); teslim olan İmam Tuanku sürgüne gönderildi ve padri hareketi de sona erdi.

Everts-Rapho

Paestum
Poseidon tapınağı
(İ.Ö. 450)

PAD STEAM a. (ing *pad*, tampon ve *steam*, buhar'dan). Tekst. EMDİRME-BUHARLAMA'nın eşanlamlısı.

PADUCAH, ABD'de (Kentucky) kent, Ohio ve Tennessee'nin birleştikleri yerde, zengin bir tarım (meyve, büyükbaş hayvancılık, tütün, mısır) bölgesinde; 29 300 nüf. Uranyum zenginleştirme. Kimya sanayisi. Demiryolu gereçleri onarımı.

PADUK a. Asya'da, tropikal Afrika'da yetişen ve ışıkta çabucak solan parlak kırmızı ya da morumsu bir odun veren ağaç. (Budakları dilme levha olarak aranır. Yarı sert ve yarı ağır odunu marangozlukta, hidrolik çalışmalarda, mobilyacılıkta, kaplamacılıkta kullanılır. *Pterocarpus* cinsi; kelebekçiçekligiller familyası.)

PADULA (Vincenzo), italyan yazar (Acri, Cosenza, 1819 - *ay. y.* 1893). Gazeteci ve şairdi, *Apocalisse*'nin manzum bir çevirisini yaptı ve halk efsanelerini manzum olarak yeniden yazdı. *Dello stato delle persone in Calabria* (1864) adlı denemesi Mezzogiorno ile ilgili siyasal edebiyatı etkiledi.

PAEDERUS RİPARİUS a. Suların kenarında yaşayan ve koşuşan, yol yol renkli böcek. (Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

PAELLA a. (tava anlamında isp. sözc.). Yağda kavrulmuş ve etsuyunda pişirilmiş safranlı pirince, tavuk eti parçaları, karides, sucuk, midye ve çeşitli sebzeler (domates, soğan, bezelye, enginar vb.) katılarak hazırlanan pilav. (İspanyol mutfağı; Valencia spesyalitesi.)

PAEONİOS → PAİONİOS.

PAER (Ferdinando), italyan besteci (Parma 1771 - Paris 1839). Venedik'te ve Viyana'da (1797) orkestra şefliği yaptı. 1807 -1811 arasında Napoléon I'in kişisel müzik şefiydi. Daha sonra Théâtre-İtalien'in orkestrasını yönetti. Bu görevini, 1826'da Rossini'ye devretmek zorunda kaldı. Yaşamının son yıllarında Louis-Philippe'in oda müziği yöneticiliğini yaptı ve Paris konservatuvarı'nda ders verdi. *Leonora* (Dresden, 1804) adlı operasını, Beethoven'ın, aynı konuyu işleyen *Fidelio*'sundan birkaç yıl önce besteledi. Öteki operalarından *Agnese* (Paris, 1809) ve *le Maître de chapelle* (Paris, 1821) anılmaya değer.

PAESİNA a. (ital. *paesina*). Cilalanan yüzünde doğal olarak bir manzara resmi beliren Toscana mermeri.

PAESTUM, İtalya'da Tirren denizi kıyı-

sında, Napoli'nin 100 km kadar G.'inde yer alan Capaccio komününün (Salerno ili) bir bölümü.
—Tar. Sybarisli Yunanlılar tarafından İ.Ö. VII. yy.'da *Poseidonia* adı altında sömürgeleştirilen ve 400'e doğru Lucanialılar'ın eline geçen kent, İ.Ö. 273'te "Paestum" adı altında Roma kolonisi durumuna geldi. V. yy.'da piskoposluk merkezi oldu; ancak, sıtma yüzünden terk edildi ve Sarazenler tarafından 877'ye doğru yıkıldı. Piskoposluk 1136'da Capaccio'ya taşındı.
—Arkeol. Yunan kentinden kalan agoranın iki yanında birer temenos bulunur. Bunlardan Hera'ya adanmış olanında, İ.Ö. 450'e doğru dor düzeninde yapılan iki tapınak (tapınaklardan biri uzun süre bazilika adıyla anılmıştır) yer alır; Athena'ya adanmış diğer temenostaysa bir üçüncü tapınak (eskiden bunun bir Ceres tapınağı olduğu düşünülüyordu) yükselir. Bu tapınaklar, Büyük Yunanistan'ın en güzel ve en iyi korunmuş yapıları arasında yer almaktadır. Kentte ayrıca Roma kolonisi döneminden kalan forum, sokaklar, birçok ev ve Capitolium olduğu düşünülen bir tapınak ("Barış tapınağı" adıyla anılır) ortaya çıkarılmıştır.
Ancak, Paestum'un en olağanüstü kalıntıları belki de nekropoliste bulunanlardır. Süslemeleri İ.Ö. 480-470'e doğru gerçekleştirilmiş olan "dalgıç" mezarında, anıtsal yunan resminin günümüze kadar ulaşabilen yegâne örneği bulunur: bir şenlikte yer alan bir aşk sahnesi ve yapıya adını veren suya dalma sahnesi. İ.Ö. IV. yy.'dan kalan Lucania mezarlarında, savaşçılar ve dans sahneleri görülmektedir.

PAETUS (Thrasea) → THRASEA.

PÁEZ (José Antonio), venezuelalı devlet adamı (Acarigua 1790 - New York 1873), melez kökenliydi. Morillo'ya karşı yapılan bağımsızlık savaşında *llaneros* başkanı oldu (1822). Büyük Kolombiya'nın bir bölümü olan Venezuela'nın (1822) başkomutanıydı ve kendisini diktatör ilan ederek (1826) Venezuela'nın bağımsızlığını kazanmasında ve Büyük Kolombiya'nın parçalanmasında rol oynadı. Bolívar'ın (1831-1835, 1838-1843) emriyle Cumhurbaşkanı oldu, ülkeyi eski silah arkadaşlarıyla yönetti. 1843 ve 1849'da Monagas'ın diktatörlüğüne karşı başkaldırdı. Yenildi ve New York'a sürüldü (1850). Geri çağrılarak (1859) ordunun yönetimini ele aldı, Amerika Birleşik Devletleri'ne büyükelçi olarak atandı. Daha sonra Başbakanlığa seçildi (1861) ve ülkeyi diktatörce yönetti. 1863'te görevden çekildi.

PAEZLER, Güney Amerika Kızılderilileri; başlıca yerleşme alanları, Orta (Tierradentro bölgesi) ve Batı (Kolombiya) And sıradağlarıdır. Paezler sebze ve meyve tarımı ve hayvancılıkla geçinirlerdi. Sosyopolitik örgütlenmeleri, ortak bir toprak varlığına dayanır, bunun bölünmesi ve işletilmesiyle *(parcialidades)* oluşan çeşitli köylerde, çalışmalar ortaklaşa yürütülür. Giderek pek çok paez, beyazlara ait işletmelerde çalışmaktadır.

PAFTA a. (fars. *bâfte*, dokunmuş olan'dan *pafta*). **1.** Büyük harita, plan ya da modeli oluşturan parçalardan her biri. **—2.** Büyük benek, leke. **—3.** Oyma levha.
—*Esk.* Parça.
—Avc. Bazı karacaların boynunda bulunan açık renk leke. ‖ Koşucu köpeklerin sırtında ve böğürlerinde bulunan tüyler.
—Esk. giy. Giysilere, özellikle kadın giysilerine, bezemek amacıyla eklenen değişik renkte ya da aynı kumaştan parça. — Birbirine eklenmiş parçalardan oluşan metal kemerlerde, kemeri oluşturan levhacıklardan her biri.
—Haritc. Bir ülke ya da bölge gibi büyük bir alanı kapsayan ve aynı ölçekli birden fazla parçadan oluşan haritanın her bir parçası.
—Huk. Kadastroca ölçülen yerlerin ada ve parsellerinin belli ölçekte çizilmiş haritaları.
—İşlem. Normal duyarlıkta bir dış vida açmak için kullanılan takım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Saraç. Kolanı tutan deri ya da metal halka. ‖ Süs için atın koşum takımlarına ya da başka yerlere takılan metal pul ya da çakılan iri başlı çivi.
—ANSİKL. İşlem. *Vida açma paftası*, saplamalara, çubuklara, boru uçlarına vb., elle ya da makineyle vida açmaya olanak sağlar. Elle vida açmada, ortası boş ve radyal yönde ayar vidaları olan, içinde, açılacak helisel izin derinliğini paylaşan belli sayıda kesici dişin bulunduğu bir takım kullanılır. Bu dişler bir kafesin içinde ya da *diş tarağı* adı verilen levhalar üzerinde, sıra sıra dağılmıştır. İşlem, vida açılacak parçanın ucuna geçirilen pafta döndürülerek gerçekleştirilir; pafta dönerken yüzey üzerine vida yivi açar.
Seri halde, hızlı vida açmak istendiğinde, özel tornalar üzerinde, kurs sonunda mekanik olarak açılan ve böylece paftayı çıkarmak için ters yönde döndürme zorunluluğunu ortadan kaldıran, otomatik devreden çıkarıcılı paftalar kullanılır.

Paftos gediği, Osmanlı döneminde İzmir, Manisa ve Bursa yörelerinde şehir ve kasaba dışında bazı araziler üzerinde bina yapmak ve ağaç dikmek için arazi sahibine belli bir ücret verilerek sağlanan intifa hakkı. (Bu hak tapuya tescil edilirken bina ve ağaçlar bunları yapan ya da dikenler adına, arazi de maliki adına kaydedilirdi. Paftos gediği 17 şubat 1925 tarih ve 552 sayılı yasayla kaldırıldı.)

PAG, ital. **Pago,** Adriya denizi'nde Hırvatistan'a bağlı ada, Velebit kıyılarından *Pag kanalı* ile ayrılır; 287 km^2; 7 000 nüf. Küçükbaş hayvancılık, peynircilik. Tuzlalar. Elişi danteller. Ada bugün, bir köprüyle kıtaya bağlanmıştır. —Pag'da, 1392'de yapılmış gotik katedral, Rönesans dönemi kiliseleri, Venedik'e özgü gotik üslubundan barok üslubuna kadar çeşitli üsluplarda yapılmış evler vardı.

PAGADİAN, Filipinler'de liman kenti, il yönetim merkezi, Mindanao adasında; 107 000 nüf. (1990). Balıkçılık.

PAGALU, esk. **Annobón,** Ekvator Ginesi'nde yanardağ kökenli ada; 17 km^2; 1 400 nüf. Balıkçılık. Kereste işletmeleri. 1471'de Portekizliler'in bulduğu ada, 1778'de İspanyollar'ın eline geçti.

PAGAN sıf. ve a. (lat. *paganus*, köylü'den). Çoktanrılı halklar ve onların inançlarına ilişkin şeyler için kullanılır.

PAGAN, Birmanya'da yer; birman ulusunun doğduğu ve geliştiği zengin Kyaukse çeltik ovasının yakınlarında, Sittang vadisi, Assam ve Yünnan'a giden yolların kavşağında, İravadi'nin orta kesiminde, Çindvin'e kavuştuğu noktanın yukarısında. Eskiden adı *Arimaddanapura*, yani "düşmanları yok eden kent" olan Pagan'ın varlığı, 849'dan beri bilinmektedir; Anoratha'nın hükümdarlığı sırasında (1044-1077) parlak bir dönem geçirdi ve 1287'de Moğollar'ın eline geçinceye kadar Birmanlar'ın başkenti olarak kaldı.
Kapladığı alan (4 144 ha) ve az çok yıkık 5 000 kadar dinsel yapıyı içermesi bakımından dikkati çeken bir arkeolojik yerdir. Kentin merkezindeki en eski kalıntılar İravadi ile bir kenarı yaklaşık 1,5 km uzunluğunda bir kare oluşturan surlardır; surların doğu kesimindeki Sarabha kapısı'nın iki yanında, Pagan'ın koruyucuları olan iki cinin tasvirlerini barındıran iki küçük yapı bulunur Anoratha, buddhacılığı benimseyince bu dini Birmanlar'a da kabul ettirdi ve böylece Pagan'daki olağanüstü mimari etkinliğin başlamasına yol açtı: manastırlar, dinsel rütbelerin verildiği salonlar, kitaplıklar ve Birmanya'da çoğu zaman "pagoda" adıyla anılan, kimi kez yalancımermer kaplamalı tuğla tapınak ve stupalar. Mimarlığın ilk evresi Monlar'ın etkisini taşımaktadır, fakat Şrikşetra* kenti tapınaklarında Pyular'ın benimsediği planlar da görülebilir. Galeriyle çevrelenmiş tapınma salonunu bir önyapıyla birleştiren enlemesine gelişen plan şeması, XI. yy.'ın sonlarından kalma Pahtothamya, Nagayon ve Abeyadana tapınaklarının ayırtedici özelliğidir. Ananda tapınağı (1090'a doğr.) merkez çekirdekli tapınakların en ünlüsüdür. Mimarlığın ikinci evresi, salt birman kökenlidir; bu evrede tapınaklar ortadaki bir bölümün çevresinde üst üste yükselen katlarla dikey ve görkemli bir görünüm kazanır: XII. yy.'dan kalan Thatbyinnyu Sulamani ve Gavdavpalin tapınakları bu grubun içinde yer alır. Hindistan'daki Bodh-Gaya tapınağı'nın kopyası olan Mahabodhi (XIII. yy.) ile vişnu tarikatına ait olduğu sanılan Nat-hlaung-gyaung (XI. yy.) gibi bazı tapınaklar kendilerine özgü nitelikler taşır. *Stupa*'lar arasında, büyük Şvezigon pagodası'nın yaldızlı kubbesi her dönemde sayısız hacıyı kendine çekmiştir.

saplı, yuvarlak el paftası

makine paftası

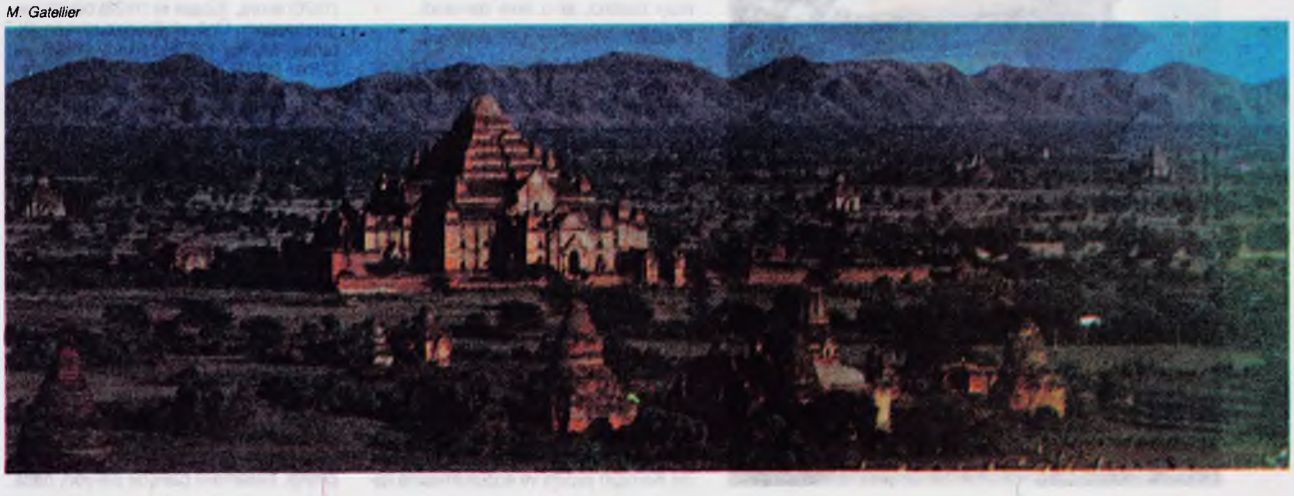

otomatik devreden çıkarıcılı pafta

büyük çaplı borular için pafta

M. Gatellier

Pagan'dan bir görünüm ortada Dhammayangyi tapınağı (XII. yy.)

Oldukça yalın dış süslemeler, yalancı-mermer frizler kimi zaman da, Birmanya'da tanınan 550 *cataka*'nın temsil edildiği vernikli pişmiş toprak levhalardan oluşur. Dev boyutlu tapınma tasvirleri, steller, bazen de tek bir rengin tonlarıyla gerçekleştirilmiş incelikli resimler tapınakların içini süsler. Müze.

Pagan kalesi ve kutsal alanı → YEŞİLALIÇ.

PAGANALİA a. (lat. *pagus*, köy'den). Esk. Rom. Ocak ayında yapılan, ekim şenlikleri.

PAGANİ, İtalya'da kent, Campania'da (Salerno ili), Sarno vadisinde; 31 500 nüf. Ticaret (meyve ve sebze) merkezi. Konserve fabrikaları.

Niccolo **Paganini**
Ulusal yüksek müzik konservatuvarı
Paris

PAGANİNİ (Niccolo), italyan kemancı ve besteci (Cenova 1782 - Nice 1840). Çocuk yaşta dinleyici önünde çaldı. 1797-1828 arasında Kuzey İtalya'da konser gezileri yaptı. Livorno'da bir fransız tüccar, kendisine Guarnerius yapısı olağanüstü bir keman armağan etti. Paganini'nin yaşamı boyunca çaldığı bu keman, bugün Cenova'da saklanmaktadır. 1828'den sonra Viyana'da, Polonya'da, Almanya'da, Bohemya'da, Paris'te (1831) ve Londra'da (1832) resitaller verdi. İtalya'ya 1834'te döndü. Paganini'nin keman çalış tekniği hiçbir dönemde aşılamamıştır. Tellerin birini ya da tümünü daha tiz akortlamak, yayı zıplatmak ve çok hızlı staccatolar yapmak, tellerin ses alanını genişletmek amacıyla sık sık armonikleri kullanmak gibi yöntemleri, kemanın tınısını ve ses hacmini çok büyük ölçüde etkilemiştir. Paganini, kemanın anlatım olanaklarını büyük ölçüde artırmıştır (*24 Kapris*, 1820).

PAGANİZM a. (fr. *paganisme;* lat. *paganus*, köylü'den). → PAGANLIK.

PAGANLIK a. Hıristiyanlığın başlangıcını izleyen ilk yüzyıllarda, özellikle kırsal kesimlerde yaşayanların uzun süre bağlı kaldığı çoktanrıcılığa hıristiyanların verdiği ad.

Luoyang'da (Çin) Çigongta pagodası (XII. yy.)

S. Held

PAGANO (Francesco Mario), italyan siyaset adamı (Brienza 1748 - Napoli 1799). Napoli'de profesör oldu; ceza yasasının yenilenmesine katkıda bulundu (*Considerazioni sul Processo Criminale* [Ceza hukuku üzerine görüşler], 1787). Fransız düşüncelerinden yanaydı. Partenopea Cumhuriyeti geçici hükümetinin üyesi oldu (1799). Yasama komitesi'nin başkanlığını yaptı ve anayasayı hazırladı. Bourbonlar'ın dönüşünde idam edildi.

PAGASAİ. Esk. coğ. Tesalya'da kent, Pagasetikos körfezinde (Golos), Ege denizi'nin kuzey-batı kıyısında. Efsaneye göre, Argonautlar gemiye burada bindi. İ.Ö. V. yy.'da büyük bir esir pazarıydı. Roma döneminde, parlak bir devir yaşadı. Sur kalıntıları.

PAGAY a. (fr. *pagaie;* malayca *pengayuh*'dan). **1.** Bir ya da iki palalı kürek; Amerika yerlileri piragualarını, pagayı teknenin küpeştesine dayamadan ilerletirlerdi. **—2.** Kanoda (tek pagay) ya da kayakta (çift pagay) kullanılan itme aracı.

PAGE (Ruth), amerikalı kadın koregraf ve dansçı (İndianapolis 1905 - Chicago 1991). Chicago operası'nda baş dansçıydı (1924-1927). Bu arada Rus baleleri'nde de dans etti (1925). Chicago operası'nda baş dansçılık ve bale yönetmenliği yaptı (1934-1937; 1942-1945). Bentley Stone ile birlikte Page-Stone Ballet'i kurdu (1940-1946). Chicago Lyric Opera'nın (1954-1970), kendi topluluğu Ruth Page's International Ballet'in (1966-1969) koregrafı ve bale yönetmeniydi. Sözü geçen topluluk, 1972'de yeniden kuruldu. Page, güçlü yapıtlar verdi: *Frankie and Johnny* (1938); *Billy Sunday* (1946); *Revanche* (1951); birçok *Carmen* versiyonu (1961; *Carmen and José* adıyla, 1976), *Carmina Burana* (1966), *Alice in the Garden* (1970). Otobiyografisini yayımladı: *Page by Page*, 1980.

PAGEANT a. (ing. sözc.). Ed. tar. Ortaçağ İngilteresi'nde, üstünde İsa'nın mucizelerini anlatan piyeslerin çevrimler halinde oynandığı ve çeşitli seyirci topluluklarını dolaşan araba; piyesin kendisi.

PAGELLUS a. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan hepçil mercanbalığı cinsi. (Yan dişleri azıdişlerine benzer. Ön dişleri küçük ve sivridir. Bilinen üç türünün hepsi Türkiye sularında yaşar: kırma* mercanbalığı; mandagöz* mercanbalığı; mercanbalığı*. *Sparidae* familyası.)

PAGET (Henry William), 1. **Anglesey** markisi, ingiliz mareşal (Londra 1768 - *ay. y.* 1854). İhtilal ve İmparatorluk dönemleri Fransası'na karşı yapılan savaşlarda görev aldı ve Waterloo zaferinin kazanılmasına katkıda bulundu. 1828'de İrlanda genel valisi oldu, 1830-1833 yılları arasında O'Connell tarafından başlatılan ayaklanmayı bastırdı, ama ılımlı davrandı.

PAGET (Violet) → LEE (Vernon).

Paget hastalıkları, ingiliz cerrah sir James *Paget* (1814-1899) tarafından tanımlanmış iki ayrı hastalığın adı. 1. *Paget deri-mukoza hastalığı.* Bir çeşit kanserdir.

Paget meme hastalığı, meme başında ya da çevresinde oluşan pullu kabuklu bir lezyondur. Egzamaya benzer bir görünümü vardır, iyicil olarak uzun sürede gelişir, sonradan yayılır ve sertleşir. Oysa aslında, memenin süt kanallarının uç kısmından başlayıp meme başına doğru ilerleyen bir epitelyoma sözkonusudur. *Paget vulva hastalığı*, menopoz zamanında büyük dudaklar üzerinde gelişen, kabuklu, boynuzumsu, yapışık lezyonlardır. Ter bezleri epitelyomasından ikincil olarak gelişen salgı bezi kökenli üstderi içi bir kanserdir. 2. *Paget kemik hastalığı.* Osteodistrofi olarak kabul edilen bir romatizma hastalığıdır. Kemiğin yapımı ve soğurulmasına ilişkin fizyolojik olayların yeniden oluşumu sırasında anarşik ve biçimsiz bir hal alması ile belirgindir. Röntgende görünümü karakteristiktir. İlk kez 1876'da tanımlanmıştır. Nedeni bilinmeyen bu hastalığın kökeninde bir virüsün bulunması olasılığı vardır. Ortaya çıktığında, kemik ağrıları, koksartroz tipi eklem bozuklukları, sağırlık ve sinirsel ağrılar ile kendini belli eder. Sistematik olmamakla beraber özellikle kafa kemiklerini, omurgayı, göğüs, leğen ve bacak kemiklerini kapsamına alır.

PAGET (*lord* George Augustus Frederick), ingiliz general (Llanfairpwll, Gwynedd, Wales, 1818 - Londra 1880). Henry William Paget'in oğlu. Kırım'da Balaklava'da ünlü "Hafif tugay saldırısı"nda yararlık gösterdi (1854).

PAGET OF BEAUDESERT (William Paget, 1. — *baronu*), ingiliz siyaset adamı (Wednesbury, West Midlands, 1505 - West Drayton, Middlesex, 1563). 1543'te Devlet bakanıydı; son günlerinde Henry VIII ve Somerset (1548'den 1551'e kadar) üzerinde büyük etkisi oldu ve izledikleri politikayı ılımlılaştırmaya çalıştı. Northumberland'ın iktidarı ele geçirmesi sonucu hapsedildi, ama 1553'te Mary Tudor'un tahta çıkmasıyla eski konumuna kavuştu. 1556'da Lord Privy Seal (Krallık mührü lordu) oldu ve 1559'da da görevinden çekildi.

PAGGİ (Giovanni Battista), italyan ressam (Cenova 1554 - *ay. y.* 1627). L. Cambiaso'nun etkisinde, özellikle Floransa ve Cenova kiliseleri için resim yaptı. Lomazzo'nun kuramlarına polemik yaklaşımlı bir yanıt olan *Definitione e Divisione della pittura* (Resmin tanımı ve bölümlenmesi) [1607] adlı bir inceleme kitabı yazdı.

PAGİOPHYLLUM a. Trias'tan Alt Kretase'ye kadar fosil olarak bulunan ve araukarya'ya benzeyen açıktohumlu bitki.

PAGLİARİNİ (Elio), italyan yazar (Viserba, Forli, 1927). Çeşitli yayın organlarında yazarlık, yöneticilik yaptı. 1960'lı yıllarda E. Sanguinetti tarafından canlandırılan öncü grup Novissimi'ye bağlı "deneysel" bir şairdir. Dizelerinde bilim, teknik, reklam dillerini çeşitli lehçelerde geçen deyimlerle bütünleştirdi (*La ragazza Carla*, 1962; *Lezione di fisica e fecaloro*, 1968; *Doppio trittico di Nandi*, 1977).

PAGNİNİ (Luca Antonio), italyan yazar (Pistoia 1737 - Pisa 1814). Karmel tarikatına girdi (1753), eski yunan ve latin şairleriyle yeniklasik şairlerden çeviriler yaptı (*Poesie bucoliche italiane, latine, greche*, 1780).

PAGNOL (Marcel), fransız yazar ve sinemacı (Aubagne, Bouches-du-Rhône, 1895 - Paris 1974). Önce tiyatro ile ilgilendi; P. Nivoix ile birlikte gerçekleştirdiği *les Marchands de gloire* (1925) ve *Jazz*'dan (1926) sonra, *Topaze* ile (1928) büyük başarı kazandı. Ünü, doğrudan ekrana aktarılan *Marius* (1929), *Fanny* (1931) ve *César* (1937) üçlemesiyle büyüdü. Senaryocu ve diyalog yazarı olarak, Raimu ile birlikte *Marius* ve *Fanny*'yi, Fernandel ile *Topaze*'ın yeni bir versiyonunu filme çekti. Daha sonra Giono'nun yapıtlarından aktarılan filmler (*Angèle*, 1934; *Regain*, 1936; *la Femme du Boulanger*, 1938) yönetti ve yapımcılığını üstlendi.

PAGODA a. (fr. *pagode;* portekizce *pagode;* tamul dilinde *pagodi;* sanskritçe *bhagavat*'tan). Hint stupasından türeyen ve Uzakdoğu'da Buddha kültüne adanan dinsel yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Süslem. sant. XVII. ve XVIII. yy.'da ihracat amacıyla Çin'de yapılan, başı hareketli küçük çinli heykeli.
—ANSİKL. "Pagoda" sözcüğü, özel bir mimarlık türüne bağlanmayan bir yapıyı tanımlamak için kullanılır: bir buddha tapınağı, basamaklı çatılı bir pavyon, hatta

bir stupa pagoda tanımına girebilir. Çin pagodası iki ana kaynaktan türemiştir: bir yandan çin (eğrisel çatılarıyla katlı pavyonlar), öte yandan hint (hint stupası ve sikharası). Önceleri ahşap olarak yapılan pagodalar için VI. yy.'dan sonra, daha çok tuğla ya da taş yeğlendi. Ayakta kalmış en eski çin pagodası Songyüesi'de (Hınan) bulunur ve 523'te Song Şan üzerinde yapılmıştır. V. yy.'dan başlayarak pagoda, buddhacılıkla birlikte Kore krallıklarına, ardından Japonya'ya girdi. Kore'de yalnız taş örnekler (Gyongcu'daki kare pagoda, 634) bulunmasına karşılık, Japonya, Uzakdoğu'nun en eski ahşap pagodalarını barındırır. Bunlardan Kyoto-Nara bölgesinde bulunanlar ünlüdür. İngilizcenin etkisiyle bugün, Güney-doğu Asya'daki her türlü stupaya pagoda denilmektedir: birmanya mimarlığı, hatta Hindistan'daki bazı brahman tapınakları.

PAGOLİT a. (fr. *pagolite*). Çinliler'in *pagoda* ya da *magot* adını verdikleri küçük heykellerin yapımında kullandıkları taş.
—ANSİKL. Pagolitin birkaç çeşidi bulunmaktadır: bunların bir bölümünü pirofilite yakın doğal hidratlı bir magnezyum silikattır. En sık rastlananlar kırmızıya çalan beyaz, et rengi, grimsi ve yeşilimsi olanlarıdır.

PAGO PAGO, Tutuila adasında kent, ABD'ye bağlı Samoa takımadalarındaki başlıca yerleşme; 11 000 nüf. 1889'da kurulan deniz üssü. Uluslararası havalimanı.

PAGOPHİLA EBURNEA a. Kuzey Kanada'da yuva yapan bembeyaz tüylü martı. (Zaman zaman Batı Avrupa kıyılarına da gelir. Martıgiller familyası.)

PAGOS. Tar. coğ. İzmir'deki Kadifekale'nin Antikçağ'daki adı. İzmir (antik Smyrna) kenti, Hellenistik dönemde Pagos tepesinin yamaçlarına kurulmuştu.

PAGRAE → BAGRAS.

PAGRUM. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde kent, Kappadokia Komanası'nı Melitene'ye (Malatya) bağlayan yol üzerindeydi. Elbistan'ın D.'sunda olduğu sanılıyor.

PAGURUS a. KABUKLUKEŞİŞ'in cins adı.

PAGUS a. ("kasaba" anlamında lat. sözc.). Tar. Kırsal yönetim bölgesi.
—ANSİKL. Başlangıçta, pagus sitenin kırsal bir bölümüydü. Burada yaşayanlara *pagani* (köylüler) denirdi. Romalılar, bu adı kabilelerin ve sitelerin İtalya dışındaki, örneğin Galya ve Afrika'daki kesimleri için kullandılar. Roma pagus'unun belediye tipi bir yönetimi, anıtları (tapınak, sunak), koruyucu tanrısı, bayramı *(paganalia)* vardı. Karolenjler çağında pagus (Galya'da 300 *pagus* vardı), büyük önem kazandı (topografik olarak eski *civitas*'ın karşılığıydı), daha sonra parçalandı . Bu pagus, Galya-Roma pagus'uyla aynı şey değildi. Pagus'un başında kont *(comes)* vardı ve kontluk, pagus'tan böylece türedi.

PAGUS REDENSİS (Ortaçağ'da yok olan bir kasaba olan *Redae*'den), Erken Ortaçağ'da, Fenouillet, Donezan, Sault bölgesi ve Capcir'i içine alan, eski Languedoc kontluğu. Yaklaşık olarak, eski Aleth piskoposluğu'na tekabül ediyordu (Aleth ve Limoux bölgesi). Barcelona ve Carcassone kontlarına ve Trencaveller'e bağlandı ve 1247'de kraliyet topraklarına katıldı.

PAĞNİK. Arkeol. Elazığ'ın Ağın ilçesi merkez bucağına bağlı Kaşpınar köyünde höyük. İngiliz arkeoloji enstitüsü adına Richard Harper yönetiminde başlatılan kazılarda (1968) İlk Tunç çağa değin inen bir yerleşme belirlendi. Höyüğün B.'sında, Fırat nehrinin B. kıyısındaki roma sınır kalesinde ve kulede Geç Roma ve Bizans dönemlerinden çeşitli sikkeler ve seramikler ele geçti.

PAH a. (fars. *pah*). **1.** Eğik olarak kesilmiş kenar; şataf. **—2.** İnişli yer, bayır.
—Ciltç. Kimi ciltlerde, kitabın kolay açılmasını sağlamak amacıyla sırt boşluğuna yerleştirilen 45° kıvrılmış karton. —Ciltçilerin kullandıkları derilerin tıraşından çıkan parçalara verilen ad. || *Pahını almak,* tıraş edilen derilerin kalan pürtüklerini temizlemek, deriyi bir kez daha inceltmek.
—İnş. Bir parçanın ayrıtı boyunca uygulanan ve bu ayrıtın oluşturduğu dik açıyı, dar ya da geniş bir açıya dönüştüren eğik kesim; bir taş blokunun, ahşap bir parçanın ayrıtını keserek elde edilen, eğik düzlemli verev silme. (Eşanl. ŞATAF.)
—İnş. ve Bayınd. Bir duvarın dış yüzüne, tabanı, tepeden indirilen düşeye göre çıkıntı yapacak biçimde verilen eğrilik. (Eşanl. ÖNYÜZEY EĞİMİ.)
—Mak. san. ve Marangl. *Pah kırma,* PAHLAMA'nın eşanlamlısı. ||Bir parçanın keskin ayrıtında, keskinliği gidermek için eğik olarak gerçekleştirilen küçük kesim; böylece elde edilen eğik düzey. (Pah, doğramacılıkta olduğu gibi, marangozlukta da, parçanın korunmasına yardımcı olur ve aynı zamanda estetik bir görünüm kazanmasını sağlar. Pah silme olarak son bulabilir; profili düzlemsel, içbükey ya da dışbükey olabilir.)
—Marangl. Bezemek ya da keskinliğini azaltmak için eğik alınmış kenar, kanal yanağı. (Pahlar düz, oluklu, kordonlu olabilir. Düz pahlara *flüt damağı* da denir.)

PAHA ya da **BAHA** a. (fars. *paha*). **1.** Bir malın ya da bir işin değeri; özellikle de onun para olarak karşılığı; eder, fiyat. **—2.** *Paha biçilmez,* değeri ölçülemeyecek kadar yüksek şeyler için kullanılır. || *Bir şeye paha biçmek,* bir şeyin değerini belirlemek ya da tahmin etmek. || *Bir şey pahasına,* başına geleceği, nasıl bir sonuçla karşılaşacağını bilerek, karşılığında: *İşten atılma pahasına da olsa her şeyi söyleyeceğim.*
—*Esk. Bi-paha,* çok değerli.

PAHACI sıf. ve a. Bir malı değerinden fazla fiyata satan satıcı için kullanılır.

PAHALANMAK gçz. f. Bir şeyden söz ederken, fiyatı artmak, pahalılaşmak: *Temel gıda maddeleri giderek pahalanıyor.*

PAHALI sıf. **1.** Fiyatı yüksek olan şey için kullanılır: *Turfanda sebzeler pahalı olur. Bu daire bizim için çok pahalı.* **—2.** Malları yüksek fiyatla satan ya da yüksek bir fiyatla hizmet veren bir mağaza, bir kimse için kullanılır: *Pahalı bir dükkân. Pahalı bir dişçi. Pahalı olmayan küçük bir lokanta.* **—3.** Büyük harcamalar gerektiren şey için kullanılır; masraflı: *Pahalı bir yolculuk. Pahalı bir zevk.* **—4.** *Pahalıya oturmak, pahalıya mal olmak,* bir şey sözkonusuysa, çok büyük özverilerle ya da harcamalar sonucunda elde edilmek.
◆ be. Yüksek fiyatla: *Bunları çok pahalı almışsın.*

PAHALILAŞMAK dönşl. f. Bir şeyden söz ederken pahalanmak, fiyatı artmak.

PAHALILIK a. **1.** Bir şeyin fiyatça yüksek olma ya da büyük giderler gerektirme durumu: *Dayanıklı ev eşyalarının pahalılığı.* **—2.** Halkın satın alma gücüne oranla tüketim maddelerinin, kiraların çok yüksek olduğu durum; hayat pahalılığı: *Pahalılıkla mücadele etmek.*

PAHANG, Malezya'da, Pahang eyaletinde ırmak; yaklş. 440 km. Jelai ve Tembeling'in birleşmesiyle oluşur, önce G.'e, sonra D.'ya yönelir ve Çin denizi'ne dökülür.

PAHANG, Malaysia'da devlet, Malezya'da D.'da, Güney Çin denizi'yle sınırlıdır; 35 965 km²; 1 054 800 nüf. (1990). Merkezi *Kuantan.* B.'da, Malezya yarımadasının orta kesimindeki sıradağlarla ve K.'de, dalgakıranlar ve eklentileriyle çevrilmiş olan devlet, Pahang ırmağının havzasını içerir. Dağları, hinthurması ve zamk yapımında kullanılan ormanlarla kaplıdır.

Nara'daki (Japonya) Yakuşi-ci'nin Doğu **pagodasının görünüş ve kesiti** (önce Fucivara'da yapılmıştır) [680-698]

Ayrıca yerleşim bölgesi haline getirilmiş (Fraser's Hill) dinlence merkezleri vardır. Hevea ekimi. Çeltik tarımı. Kalay, altın ve demir madenleri.
—Tar. Johor krallığı'nın islamlaşan bir eyaletiydi (1511), gitgide bağımsızlaşarak 1888'de ingiliz himayesine girdi ve 1895'te Malezya devletlerinden biri durumuna geldi. 1957'de bu devletler, Malezya federasyonu'nu kurdular.

PAHARİ a. Keşmir'in güneyinde Nepal'e kadar uzanan bölgede konuşulan hint ari dili. (Pahari üçe ayrılır: doğu pahari ya da nepal dili; başlıca lehçeleri Uttar Pradeş'te konuşulan garhvali ve kumauni olan orta pahari; ve Dehra Dun [Himaçal Pradeş] bölgesinde konuşulan batı pahari ya da caunsari.)

PAHARİLER, Nepal halkı. Sayıları 5 milyondan fazladır. Nepal dili konuşurlar. Brahman ya da ksatriya gibi kastlara dahil olmadıklarından kuyumcu, sepici, demirci, müzisyen vb. gruplara ayrılan Damlar biçiminde yaşarlar. İçtenevlilik egemendir; yerleşim babayerlidir. Pahariler hinducudurlar.

PAHARPUR, Bangladeş'te Racşahi bölgesinde arkeolojik yer. Haç biçimli bir plana göre inşa edilmiş dev bir tapınağın çevresinde yükselen büyük buddhacı manastırı (Somapuramahavihara), Dharmapala (770'e doğr.-810) tarafından yaptırıldı ve bir Kanauc hükümdarı tarafından tamamlandı (X. yy.'ın başı). Manastır, buddhacılık ve brahmacılıkla ilgili konuları işleyen kaplama levhalarıyla (pişmiş toprak ve taş) süslenmiştir. Doğuda, çok sayıda adak *stupası*'yla birlikte Tara tapınağı yükselir.

Pähkinäsaari antlaşması, İsveç ve Novgorod Rusyası arasındaki büyük karelya savaşı'na (1293-1323) son veren antlaşma. Bu antlaşmayla birlikte Finlandiya'ya Karelya kıstağından (Siestarjoki) Botten körfezine (Oulu'nun G.-B.'sı) kadar uzanan bir sınır verildi. Antlaşma *Pähkinäsaari*' de (isveççe *Nöteborg*) imzalandı.

André Sas-Gamma

Marcel **Pagnol** (1965'te)

Larousse

Thomas Paine
George Romney'in yapıtından
William Sharp'ın bir gravürü (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

Larousse

Paul Painlevé
R. Thomsen'in
bir portresinden ayrıntı

Nimatallah-Ziolo

Giovanni Paisiello
Elisabeth Vigee-Lebrun'ün
bir portresinden ayrıntı
la Scala tiyatrosu müzesi
Milano

PAHLAMA a. Pah oluşturacak biçimde kesme; şataflama.
—Dişç. cerr. *Prizmaları pahlama*, dolgunun dış oyuğunu örtmesi ve koruyabilmesi için, oyuğun çevresindeki mine prizmalarını tıraş etme işlemi. (Pahlama, yalnız altın dolgularda [inlay ve onlay] kullanılır.)
—Mak. san. ve Marangl. Bir parçanın bir ayrıtını, *pah* adı verilen ve kendisine koşut bir kesmeyle kırma işlemi. (Eşanl. PAH KIRMA.)
—Teknol. Pahlamak eylemi.

PAHLAMAK g. f. Pah oluşturacak biçimde kesmek.
—Teknol. Bir ayrıtın keskinliğini, bir açının sivriliğini gidermek.

PAHLEN (Peter Ludwig, VON DER — *kontu*), rusça **Pyotr Aleksandroviç Palen**, livonya asıllı rus general (Palms 1745 - Mitau, bugün Yelgava 1826). Petersburg askeri valisiydi (1798); Pavel I'e yapılan suikastı (1801) düzenleyen başlıca kişiler arasında yer aldı.

PAHLI sıf. Pahlı olan; şataflı.

PAHOEHOE a. (hawaii dilinde sözc.). Petrogr. Kaygan yüzey üzerindeki camsı lav akıntısı.

PAHONG a. Aselbent üretilen ülkelerde, aselbent ağacına *(Styrax benzoin)* [*styracaceae* familyası] atılan ilk çentiklerden elde edilen ürüne verilen ad.

PAHUİ DİLİ a. FANG'ın eşanlamlısı.

PAHUİLER → FANGLAR.

PAİ ya da **PAY** a. (ing. *pie*). Nümism. Hindistan'da ingiliz egemenliği sırasında kullanılan bakır sikke. Paysa*'nın dörtte biri değerindeydi. 1835, 1844 ve 1870'te yapılan anlaşma hükümlerine göre bir pai paysanın üçte biri olarak ayarlanmıştır.

PAİGNTON, Büyük Britanya'da (Devon) sayfiye merkezi, Manş kıyısında, G.'inde yer aldığı Torquay ve Brixham'la birlikte, Torbay borough'unu (116 000 nüf.) oluşturur. Taçkapısı norman üslubunda gotik kilise. Botanik ve hayvanat bahçesi.

PÄIJANNE, Orta Finlandiya'da göl, suları Kymijoki aracılığıyla Finlandiya körfezine boşalır; 1 090 km².

PAİ LİN, Kampuçya'da (Battambang ili) yer, Cardamom sıradağlarının kuzey eteklerinde, Tayland sınırı yakınında. Değerli taş (safir, yakut ve zirkon) yatakları.

PAİLU, Çin'de, mezarlar, tapınaklar ve bazı kamu yapıları önünde tek ya da birçok açıklıklı anıtsal bir kapı oluşturan ve bir kişinin, bir olayın anısına ya da onuruna yapılan revaka verilen ad.

PAİNE (Thomas), ingiliz yazar ve siyaset adamı (Thetford, Norfolk, 1737 - New York 1809). Bir quakerin oğluydu, aralarında denizciliğin de yer aldığı çok sayıda meslekte çalıştı ve 1774'te Amerika'ya göç etti. İngiliz kolonilerinin bağımsızlığı için mücadele verdi, *Pennsylvania Magazine*'i çıkardı (1775-1777) ve *Common Sense* (1776) adlı yapıtını yayımladı. 1787'de Büyük Britanya'ya geri döndü. Fransız devrimi'nin yanında tavır aldı ve Burke'nin *Reflections on the Revolution in France*'taki eleştirilerine, *The Right of Man* (1791-92) adlı bir savunmayla karşılık verdi. İngiliz hükümeti tarafından ihanetle suçlandı, Fransa'ya gitti, burada coşkuyla karşılandı ve Konvansiyon'da Pas-de-Calais'den milletvekili seçildi (eylül 1792). Girondinler'in safında yer aldı, Louis XVI'nın öldürülmesine karşı çıktı ve Terör yönetimi tarafından hapse atıldı. 9-Thermidor'dan sonra serbest bırakıldı, bir yaradancı felsefe yapıtı olan *Age of Reason*'ı (1794-1796) yayımladı ve bu nedenle amerikalı Kalvinciler tarafından tanrıtanımazlıkla suçlandı. 1802'de ABD'ye döndü.

PAİNE kuleleri, Patagonya Andları'nda, Şili'de, granitli sivri doruklar. Bir ulusal parktadır. Ortadaki kuleye (2 460 m) ilk kez ingiliz C. Bonington ve D. Whillans (ocak 1963), güneydekineyse (2 500 m) italyan A. Aste, J. Aiazzi, F. Nusdeo, V. Taldo ve C. Casati (şubat 1963) tırmandı.

PAİNLEVE (Paul), fransız matematikçi ve siyaset adamı (Paris 1863 - ay. y. 1933). Lille'de (1886), Paris Fen fakültesi'nde (1892) ve Politeknik okul'da ders verdi. 1900'de Bilimler akademisi'ne seçildi. Özellikle diferansiyel denklemler ve cebirde diferansiyel denklemlerin tekil noktalarıyla ilgilendi; n cisimliler probleminin bilinen sonuçlarını yaygınlaştırdı. Sürtünme konusunda ünlü çalışmalar yaptı. havacılık alanında önemli kuramlar geliştirdi ve (1909'da) Havacılık okulu'nda uçak mekaniği derslerini başlattı. Bu konuda öncü olan Painlevé, Wilbur Wright'ın Auvours eğitim merkezi üstünde, yaptığı uçuş sırasında, ilk yolcusu oldu (1908). Cumhuriyetçi sosyalist parti'den milletvekili seçildi (1910-1933), Milli eğitim bakanlığı'na atandı ve ulusal savunmayla ilgili buluşlarla görevlendirildi (ekim 1915 - aralık 1916). Savaş bakanlığı'na getirildi (mart -eylül 1917). Nivelle saldırısı başarısızlığa uğrayınca Pétain'i başkomutan, Foch'u da genelkurmay başkanı ilan etti (mayıs). Konsey başkanı ve yeniden Savaş bakanı (eylül-kasım 1917) oldu, bozguncu propaganda yaptığı gerekçesiyle açılan gensoru sonunda görevlerinden alındı. Sol gruplardan oluşan Cartel'in kurucularındandır, Meclis başkanlığı yaptı (haziran 1924 - nisan 1925), Başbakanlığın yanı sıra Savaş bakanlığı (nisan 1925) sonra da Maliye bakanlığı (29 ekim 1925) görevlerini üstlendi, ancak 22 kasımda iktidardan düşürüldü. 1925 ile 1929 yılları arasında hemen hemen kesintisiz bir süre Savaş bakanı olan Painlevé, orduda köklü değişiklikler yaptı ve askerlik hizmetinin bir yıla indirilmesi için, 1928'de bir yasanın onaylanmasını sağladı. Daha sonra Hava bakanlığı yaptı (aralık 1930 - ocak 1931; haziran 1932 - ocak 1933).

PAİNTED DESERT (anlamı "boyalı çöl" [toprağın oluştuğu kayaların değişik renkleri dolayısıyla]), ABD'de (Arizona) bölge, Colorado platosunun bir bölümü, Küçük Colorado'nun B.'sında. Burada, engebelerin biçimi gerçek bir çöl tipindedir: kayaçların rüzgâr etkisiyle ufalanması ve sel oluşturan yağmurların çamur akıntıları oluşturması sonucunda, büyük miktarda kırmızı alüvyon Colorado'ya sürüklenmektedir.

PAİNTER (George Duncan), ingiliz deneme yazarı (Birmingham 1914). *André Gide* (1951), *Marcel Proust* (1965) ve *Chateaubriand*'ın (1977) yaşamöykülerini kaleme aldı, hepsinde de özellikle yazarların gençlik yılları üzerinde durdu. Ayrıca Proust'un mektuplarını çevirdi.

PAİONİOS ya da **PAEONİOS,** İ.Ö. V. yy.'da yaşamış Mende (Khalkidike) asıllı yunanlı heykeltıraş. Olympia'da Zeus tapınağı'nın akroterlerini oluşturan bronzdan Nikeler'i gerçekleştirdi. Aynı tapınakta Messinialılar'ın adadığı (İ.Ö. 424, Olympia) mermer Nike'nin ayakları, giysisinin havalanan kıvrımları içinde neredeyse yere değecek gibidir; heykelin üçgen biçimindeki kaidesinde sanatçının adı kazılıdır.

PAİR a. (fr. *pair*). Tar. **1.** Ortaçağ'da Fransa kralının vasalı; Ortaçağ'da ve Ancien Régime'de, pair'lik haline getirilmiş bir toprağın senyörü ve Parlamento'nun yasal üyesi. **—2.** Fransa'da, 1814-1848 arasında Chambre des pairs üyesi.

Pais *(El)*, 1976'da Madrid'de kurulan ispanyol sabah gazetesi. Değişik görüşlere açık, ideolojik ve siyasal bağımsızlıktan yana olan bu gazetenin, ispanyol aydın çevrelerinde büyük bir saygınlığı vardır.

PAİS (Ettore), italyan tarihçi (Borgo San Dalmazzo 1856 - Roma 1939). Mommsen'in izleyicisiydi; Palermo (1886), Pisa (1889), Napoli (1899) ve Roma'da (1906 -1937) profesör olarak bulundu. Eski İtalya tarihi konusunda uzmanlaştı.

PAİS (Sidónio Bernardino DA SILVA), portekizli matematikçi ve devlet adamı (Coimbra 1872 - Lizbon 1918). Cumhuriyetçiydi; bir hükümet darbesiyle Başbakan Machado'nun yerine geçti (aralık 1917), ancak bir yıldan daha kısa bir süre sonra öldürüldü.

PAİSİBLE (Jacques ya da James), fransız asıllı ingiliz besteci, flütçü ve obuacı (1650'ye doğr. - Londra 1721). 1674'te İngiltere kralı Charles II'nin hizmetine girdi. Flüt sonatları ve oyun müzikleri yazdı.

PAİSİELLO (Giovanni), italyan besteci (Roccaforzata, Taranto, 1740 - Napoli 1816). Napoli'de Durante'den ders aldı. İlk operalarını Bologna, Venedik, Modena ve Parma'da besteledi. Napoli'de (1766) tüm rakiplerini gölgede bıraktı. *L'Idolo cinese* (1767) ve *Don Quijote* (1769) adlı yapıtları görülmemiş bir ilgiyle karşılandı. 1776 -1783 arasında çariçe Yekaterina II'nin capella yöneticiliğini yaptı. Petersburg'dayken, en tanınmış yapıtı olan *Il Barbiere di Siviglia*'yı besteledi (1782). Bunu izleyen yapıtlarından *Il Re Teodoro in Venezia* (Viyana, 1784) önemlidir. Napoli'ye dönünce *La Molinara* (1788) ve *Nina o la pazza per amore* (1789) adlı operaları yazdı. 1802-1804 arasında, Paris'te Birinci konsül'ün müzik düzenleyicisiydi (*Ayın missası*, 1804). 1806'da Napolili Ferdinando IV'ün hizmetine girdi. Özellikle komik yapıtları başarı kazandı. Bu bakımdan Cimarosa'nın başlıca rakibiydi. Ayrıca dinsel ve enstrümantal yapıtlar da besteledi.

PAİSİY HİLENDARSKİ, bulgar keşiş ve yazar (Bansko ? 1722'ye doğr. - Hilendar manastırı 1798), geleneksel olarak bulgar rönesansının başlangıcına damgasını vuran *Istoriya Slavyanobolgarskaya*'yı (Bulgar slavlarının tarihi) [1762] yazdı. 50'den fazla elyazmasının sayımı yapılan ve ancak 1844'te *le Livre des Rois* (fr. çev.) [Kralların kitabı] adıyla basılan bu yapıt, aşırı bir yurtseverlik duygusu ve şiddetli bir yunan korkusuyla dikkat çeker.

PAİSLEY, Büyük Britanya'da kent, İskoçya Lowlands'ında, Glasgow'un B.'sında; 85 000 nüf. Kilise (XV. yy.), XII. -XIII. yy.'larda kurulan eski manastır. Müze. Sanayi merkezi: gemi yapımı; tekstil (pamuk), kimya ve besin sanayileri.

PAİSLEY (Ian Richard Kyle), kuzey irlandalı papaz ve siyaset adamı (Ballymena, Belfast'ın K.-B.'sı, 1926). 1951'de Kuzey İrlanda Özgür presbiteryen kilisesi'ni kurdu. Katolik kilisesi'ni komünizmin yuvası olmakla suçladı, Kuzey İrlanda'da statu quo'nun korunması için şiddetle savaştı ve çevresine aşırı protestan uçları topladı. Stormont'a (Belfast parlamentosu) ve Britanya parlamentosu'na seçildi (1970), 1972'de birlikçi partinin demokratik kanadını kurdu ve liderlerinden biri oldu. 1973 ile 1975 arasında katolik ve ılımlı protestanları birleştiren geçici yönetime karşı çıktı. 1979'da Avrupa konseyi delegesi seçildi.

PAİSOS, lat. **Paesus.** Tar. coğ. Anadolu'nun K.-B.'sında, Mysia bölgesinde kent, Propontis'in (Çanakkale boğazı) G. kıyısında, Lampsakos ile Parion arasındaydı. İ.Ö. VII. yy. ortalarında Miletliler tarafından kurulan bir koloni kentiydi. İ.Ö. V. yy. başlarında Dara'nın komutanlarından Daurises tarafından ele geçirildi. Strabon zamanında kent yıkılmış, halkı Lampsakos'a göç etmişti.

PAİTA, Peru'nun (Piura yönetim bölgesi) kuzey-batı kıyısında liman kenti, Negritos'un G.'inde; 14 900 nüf. Balıkçılık.

PAİ TAVYTERALAR, Güney Amerika Kızılderilileri. Paraguay'ın (Concepción ve Amambay yönetim bölgeleri) doğu bölgelerinde ve ayrıca Mato Grosso (Brezilya) bölgesinin bir bölümünde yaşarlar. Yaklaşık 19 500 kişidirler ve guarani dilini konuşurlar. Pai Tavyteralar bugün kültürlerini kaybetme sürecindedirler.

PAİUTELER, Kuzey Amerika Kızılderilileri. Nevada'nın K.-B.'sı, Kaliforniya'nın K.

-D.'su, Oregon'un G.-D.'sundaki geniş topraklarda, ayrıca İdaho'nun G.-B.'sında yaşarlar. Paiuteler bir şoşon dili konuşur. Toplulukları birbirleriyle dayanışan bölümlere ayrılır; bu ayrım balıkçılık ve avcılıktan (tavşan vb.) kaynaklanan zorunluluklara bağlıdır. Bu etkinlikler sürekli avlar düzenleyen şefler tarafından yönetilir. 4 ile 6 ailenin birleşmesinden oluşan yerel gruplar temel aile birimini oluşturur; bu ailelerde kız kardeşlerle gerçekleştirilen çokkarılılık ve bazen de çokkocalılık görülür. Şamanlık önemli bir yer tutar. 3 000 kişi oldukları tahmin edilen Paiuteler kendilerine ayrılan özel bölgelerde yaşarlar.

PAJ a. (fr. *page*). Tar. Önceleri, bir senyörün hizmetine verilen delikanlı.

Pajaritos, Meksika'da (Veracruz eyaleti), Minatitlán yakınında petrokimya merkezi.

PAJEDEN sıf. (fr. *phagédène*). Patol. FAJEDENİK'in eşanlamlısı.

PAJETTA (Giancarlo), italyan siyaset adamı (Torino 1911). İtalyan komünist partisi üyesiydi; 1933'te tutuklandı ve on yıl hapiste kaldı. Serbest bırakılmasından sonra Direniş hareketine katıldı. 1945'te İtalyan komünist partisi'nin merkez komite ve politbüro üyeliğine seçildi ve *L'Unità'* yı yönetti.

PAJOU (Augustin), fransız heykeltıraş (Paris 1730 - *ay. y.* 1809). J.-B. Lemoyne'ın öğrencisi oldu, 1748'de Roma ödülü'nü kazandı. Mme du Barry'nin en gözde heykeltıraşıydı ve onun birçok büstünü yaptı. Versailles operası'nın oyma dekorunu gerçekleştirmekle görevlendirildi (1768-1770). Angiviller kontunun siparişi üzerine Fransa'nın önemli kişilerinin (*Descartes, Bossuet, Pascal* ve *Turenne*) heykelleriyle çok sayıda büst yaptı. En ünlü yapıtı *Terkedilmiş Psykhe* (Louvre) tepkiyle karşılandı. Pajou 1788'de, Paris'teki Innocents çeşmesi'ni J. Goujon'un tarzında tamamlamakla görevlendirildi.

PAK, -ki sıf. (fars. *pāk*). **1.** Temiz, saf. **—2.** *Esk.* Halis, katışıksız. **—3.** *Esk.* Kusursuz, günahsız. **—4.** *Esk.* Mübarek, mukaddes.
—*Esk. Pak-daman, pak-damen,* eteği temiz; namuslu, iffetli. || *Pak-damani, pak-dameni,* etek temizliği; namusluluk, iffetlilik. || *Pak-meşreb,* yaradılışı, tabiatı iyi olan, iyi huylu. || *Pak-zad,* temiz asıllı, soyu temiz.

PAKA a. (kiçua dilindeki *paca*'dan). Tropikal Amerika'da, Meksika ile Uruguay arasındaki bataklıklarda yaşayan, agutiye benzeyen, iri bedenli bazı kemirici hayvanların ortak adı. (Agutigiller familyası; boyu 12 kg için 75 cm.)
—ANSİKL. Pakalar tıknaz, kısa bacaklı, gelişmemiş kuyruklu, elmacık kemiği bölgesinin (güçlü homurtular çıkarmasını sağlayan titreşim keselerini kapsar) çok gelişmiş olması nedeniyle geniş kafalı hayvanlardır. Ova pakası *(Cuniculus paca)* ormanda, dağ pakası *(Stictomys taczanowskii)* açıklık yerlerde yaşar. Her iki türün bireyleri de gececidir, yeraltı yuvalarında barınırlar. Pakalar etleri için avlanır.

PAKALIN (Mehmet Zeki), türk tarihçi (Ohri, Manastır, 1886 - İstanbul 1972). Manastır Mülkiye idadisi'nde okudu. İstanbul'da devam ettiği Tıbbiye'yi hastalığı nedeniyle bitiremedi. Maliye memuru olarak devlet hizmetine girdi. Malmüdürlüğü, İstanbul defterdar yardımcılığı, Divanı muhasebat başmurakıplığı, İstanbul, İzmir Emlak ve eytam şefliği, Kazanç tetkiki itiraz komisyonu üyeliği gibi görevlerde bulundu. 1950'de emekliye ayrıldı. Osmanlı tarihi üzerine ansiklopedik ve biyografik nitelikte yapıtları vardır: *Maktul şehzadeler* (1918), *Tanzimat maliye nazırları* (2 c, 1939-1940), *Son sadrazamlar ve başvekiller* (5 c, 1940-1948), *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (3 c, 1946-1956), *Maliye teşkilatı tarihi 1442-1930* (4 c, 1978). Mehmet Süreyya'nın *Sicill-i osmani* adlı yapıtına ek olarak hazırladığı *Son osmanlı büyükleri* (19 c, Türk tarih kurumu kütüphanesi'nde), basılmamıştır.

PAKAN çoğl. a. (fars. *pāk*'ın çoğl. *pākān*). *Esk.* **1.** Temizler, arıklar. **—2.** Azizler, veliler, ermişler.

PAKAN a. ABD'nin güney-doğu'sunda, serin ve nemli yerlerde yetişen büyük ağaç. (Oval biçimli cevizine de *pakan* denir. Pakan [*Carya olivæformis*] Kuzey Amerika'da bizim ceviz ağacının eşdeğeridir. Cevizgiller familyası.)

PAKARANA a. (kiçua dilindeki *pacarana,* yalancı paka'dan). Güney Amerika'da yaşayan iri kemirici hayvan. (Pakaranagiller familyasının tek türüdür. Bil. a. *Dinomys branickii.*)

PAKARANAGİLLER a. Güney Amerika'da yaşayan kemirici familyası. (Tek türü pakarana iri bir kobaya benzeyen, küçük kulaklı bir hayvandır. Andlar'ın ormanlık eteklerinde yaşar. Bil. a. *Dinomyidae.*)

PAKBAZ sıf. ve a. (fars. *pāk* ve *bāz*'dan *pāk-bāz*). *Esk.* **1.** İçten bağlı, sadık, vefalı. **—2.** Aziz, ulu. **—3.** Parasının tamamını kumarda kaybeden.

PAKBAZAN çoğl. a. (fars. *pāk-bāz*'ın çoğl. *pak-bazan*). *Esk.* **1.** Vefalı, sadık kimseler. **—2.** Azizler, ulular. **—3.** Kaybeden kumarbazlar.

PAKBAZİ a. (fars. *pāk-bāz* ve *-ī*'den *pak-bazi*). *Esk.* **1.** Vefalı olma, sadık olma. **—2.** Azizlik, ululuk. **—3.** Bütün parasını kumarda kaybetme.

PAK-ÇOİ a. Çin kökenli sebze (*Brassica chinensis,* çin lahanası).

PAKDEMİRLİ (Ekrem), türk siyaset adamı (Gördes 1939). ODTÜ makine mühendisliği bölümü'nü bitirdi (1962). Doktorasını İngiltere'de yaptıktan sonra Ege üniversitesi'nde öğretim üyeliği, DPT müsteşar yardımcılığı, Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı görevlerinde bulundu. 1987'de ANAP'tan İzmir milletvekili seçilerek Özal hükümetinde ulaştırma bakanı olarak yer aldı (1987). 1989'da Maliye ve Gümrük bakanı oldu. Bu görevden 1990' da istifa etti. Haziran 1991'de kurulan M. Yılmaz hükümetinde ekonomiden sorumlu devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı görevini üstlendi. Kasım 1991 seçimlerinde ANAP Manisa milletvekili seçildi.

Ekrem Pakdemirli

PAKET, -ti a. (fr. *paquet;* hollandaca *pak*). **1.** Sicim, bant vb. ile ambalajlanmış elde taşınabilir büyüklükteki nesne: *Lütfen bunu paket yapar mısınız? Güzel bir armağan paketi.* **—2.** Bir ambalajın içinde kullanıma sunulan mal, eşya ya da yiyecek maddesi (ilgili madde tamlanan olarak belirtilir): *Bir paket sigara. Üç paket makarna verir misiniz?* **—3.** Bu biçimde kullanıma sunulan bir şeyin içeriği: *Günde iki paket (sigara) içiyor.* **—4.** İçine bir şey konmak için genellikle kâğıttan ve kartondan vb. hazırlanmış şey: *Paketin içinde ne var?* **—5.** *Bir şey (soyut) paketi,* herhangi bir konuda alınmış önerilerin, kararların vb. tümü: *Sorunla ilgili olarak bir öneri paketi hazırlandı.* **—6.** *Bir şeyi paket etmek, paket yapmak,* onu paketlemek. **—7.** *Paket program,* radyo ve televizyon için gerektiğinde yayımlanmak üzere banda alınmış olan hazır program. || *Paket taşı,* dört köşe yontulmuş taş.
—Bilş. ve Telekom. Bir ileti ya da bir ileti parçası ve sayısal hizmet öğeleri oluşturan ve bir bütün olarak gönderilen sayısal veriler kümesi; sayısal hizmet öğelerinin bir adresi, iletim yöntemiyle belirlenen bir düzene göre düzenlenmiştir. (Bu, *paketlerle değiştirim* yöntemidir.)
—Post. *Küçük paket,* ticari değeri olsun ya da olmasın, gıda maddeleriyle öteki eşyaların mektup postasıyla gönderilmek üzere postaya verilen gönderilere verilen ad. (Yurtiçine ve yurtdışına gönderilecek küçük paketlerin ağırlığı bir kilogramı geçemez.)
—Tekst. İpek sanayisinde, yirmi çileden ya da seksen turadan oluşan bütün. || Dokumacılıkta, tek bir kancaya karşılık gelen tek bir gücü teline bağlanmış gücü gözü topluluğu. || Her biri 300 yardalık 12 tura içeren 100 keten ipliği çilesinden oluşan bütün. (Paket, keten ipliklerini numaralandırmada kullanılan eski sistemin [ingiliz numaralama sistemi] temelini oluşturuyordu.)

PAKETLEME a. Paketlemek eylemi.
—Tüt. Sigaraları ya da belli miktarda kıyılmış tütünü paketlere yerleştirme işlemi.

PAKETLEMEK g. f. *Bir şeyi paketlemek,* onu paket haline getirmek; paket yapmak: *Armağan olarak verilecek kitapları paketlemek.*

◆ **paketlenmek** edilg. f. Paket haline getirilmek; sarılmak, ambalajlanmak.

◆ **paketletmek** ettirg. f. Paketlenmesini sağlamak; sardırmak.

PAKETLENME a. Paketlenmek eylemi.

PAKETLENMEK → PAKETLEMEK.

PAKETLETMEK → PAKETLEMEK.

PAKFUNG ya da **PAKFONG** a. (fr. *packfung* ya da *packfong*'dan). Metalürj. Kuyumculukta kullanılan, bileşiminde bakır, nikel ve çinko bulunan, alman gümüşü (mayşor) türünde alaşım. (Çin pakfungunda % 26-58 oranında bakır, % 7-41 oranında nikel ve % 16-45 oranında çinko bulunur; demir oranı % 2'ye kadar çıkar.)

PAKHET, kedi başlı eski Mısır tanrıçası (çoğu zaman aslan-tanrıça *Sekhmet* ile karıştırıldı). Beni Hasan'da, "geçici akarsu ağzının" tanrıçasıydı ve dağlarda oluşan fırtınaların neden olduğu yıkıcı selleri simgeliyordu. Başlıca tapınağının (Beni Hasan'daki Artemidos speosu) çevresinde uçsuz bucaksız bir kedi mezarlığı yer alıyordu.

PAKHOİ → BEİHAİ.

PAKİ a. (fars. *pak* ve *-ī*'den *paki*). *Esk.* **1.** Temizlik, saflık, arılık. **—2.** Ustura.

PAKİDERMA sıf. (lat. *Pachyderma;* yun. *pakhydermos,* kalın derili'den). Kalın ve hemen hemen çıplak derili bazı memeliler için kullanılır.

◆ a. Eskiden Cuvier'nin yalnızca otla beslenen ama gevişgetirmeyen, kalın derili memelilere (filler [hortumlumemeliler], domuzlar [domuzumsular] ve atgiller [tekparmaklılar]) verdiği ad.

PAKİDERMİ a. (fr. *pachydermie*). **1.** Deride bağdokusu hiperplazisine bağlı kalınlaşma. (Özellikle elefantiyaziste görülür.) **—2.** *Kıvrımlı pakidermi,* çıkıntılı kıvrımlar halinde saçlı deri kalınlaşması. (Daha çok erkeklerde görülen, doğuştan nadir bir hastalıktır.)
—Vet. Köpek, domuz, sığır ve atta, dermit, intani lenfanjit, süreğen egzamalardan sonra görülen, derinin kalınlaşması ile belirgin deri hastalığı.

PAKİGLOSİ a. (fr. *pachyglossie;* yun. *pakhys,* kalın, ve *glossa,* dil'den). Tıp. Dilin kalınlaşması.

PAKİMENENJİT a. (fr. *pachyméningite*'ten). Nörol. Sertzarın kalınlaşmasına neden olan süreğen iltihap. (Alkoliklerde ve yaşlılarda rastlanan kanamalı klasik pakimenenjit, aslında sertzar altında örgenleşmiş hematomlardır. Sertzar ile örümceksizar arasında üreyen fibroz oluşumların kökeni bunlardır.)
—Vet. *Süreğen kemikleştirici pakimenenjit,* yaşlı köpeklerde genellikle bel bölgesinde oldukça sık görülen pakimenenjit.

PAKİPLÖRİT a. (fr. *pachypleurite*). Pnömol. Plevra yapraklarının kalınlaşmasıyla belirgin, süreğen iltihaplı plevra lezyonu.

PAKİSALPENJİT a. (fr. *pachysalpingite*). Patol. Süreğen salpenjitin özel bir çeşidi. (Kas ve mukoza altı katmanlarının hipertrofisi biçiminde ortaya çıkar.)

PAKİSTAN

PAKİSTAN, Asya'da devlet; 803 000 km^2; 112 000 000 nüf. (1990). Başkenti *İslamabad.* Resmi diller *urdu* ve *ingilizce.*

COĞRAFYA

• *Fiziksel çevre.* G.'deki Umman denizi ile K.'deki dağ zincirleri (Himalaya'nın batı ucu) arasında yer alan Pakistan, hem Ortadoğu'nun (B.'da Afganistan ve İran sınırlarında bulunan, genellikle engebeli, çorak bölgeler) hem de D.'daki Hindistan altkıtasının (Sindhu ovaları) bir parçasıdır.

Doğal bölgeler üç bütünde toplanabilir. Sindhu ve kollarının ovası, Pencab'ı ve D.'sunda Thar çölü bulunan Aşağı Sindhu'yu (aşağı ova ve delta) [Sind ili] kapsar. Dağlık kuzey kenarında, Hindu Kuş, Karakurum ve asıl Himalayalar'da 7 000 m yüksekliğe ulaşan birçok doruk vardır; bunlar, tek tük havzası bulunan (Çitral), tırmanılması güç dağlardır ve oluşumları G.'deki (Hindistan-Avustralya levhasıyla K.'deki Avrasya levhası (birinci levha ikincisinin altına kaymıştır) arasındaki menteşe görevi yapmasının sonucudur. Çorak, bozkırla kaplı Belucistan, Trias ile Dördüncü Zaman arasında istiflenmiş (Keta "düğüm"ünde iki zincir halinde birbirine bağlanır), D.'su kireçtaşlı, B.'sı kırıntılı, karmaşık ve tortullu bir yapıdır.

XIX. yy.'ın ortasında başlatılarak aralıksız sürdürülen çalışmalar sayesinde (Sindhu havzasındaki barajlar ve kanallar [Sukkur, Tarbela, Mangla], Belucistan karezi [birçok kayanın sıralandığı dağ eteklerindeki yeraltı su örtüleri için yapılan kapma dehlizleri]), kuraklığın tarıma yaptığı olumsuz etkiler bir ölçüde giderilmiştir. Gerçekte Sind'in her yanı 200 mm'den az yağış alır. Pakistan'a ulaşıncaya kadar muson rüzgârları nemlerinin büyük bölümünü yitirirler; ayrıca bazı akdeniz iklimi tipine özgü kış yağmurları (tropikal iklimle hiç ilişkisi yoktur) da görülür. Ama yalnızca K.'deki dağlık kesim bol yağış alır ve gür ormanlarla kaplıdır.

• *Nüfus.* Nüfus dağılımı iki temel özellik taşır: nüfusun bazı özel yerlerde yoğunlaşması (bütünüyle çöl niteliğindeki komşu ülkelere bağlanan Belucistan'daki yerleşme dizisi); yakındaki Hindistan'ın kalabalıklığını ve nüfus aşırılığını ve muson rüzgârları etkisinde kalan Asya'daki nüfus sıklığını anımsatan Sindhu (İndus) kıyılarında, köylerin ve kentlerin (resmi olarak nüfusu 5 000'i aşan merkezler) bolluğu.

Bileşimi bakımından ele alındığında, Pakistan, % 97'sinden çoğu müslüman (çoğu hanefi mezhebinden sünniler), azınlıklarıysa şiiler, ismaililer ve bazı hindular, hıristiyanlar ve parsilerden oluşan bir halklar ve etnik öbekler topluluğudur.

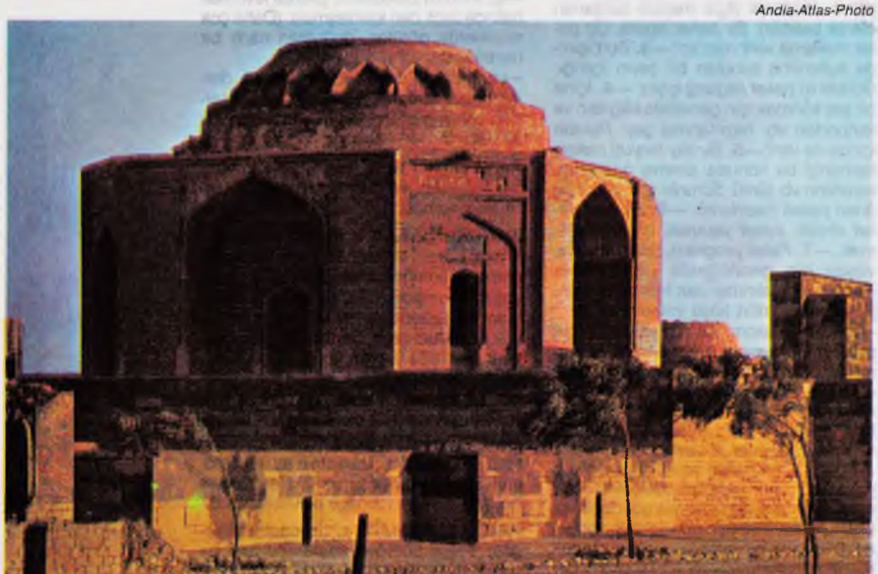
Pencab ve Sind'de, kökeni hinduculuğa dayanan ama islamlaşmış kastlar sistemi, 1947'deki mülteci akınının yarattığı değişikliklere karşın varlığını sürdürmektedir. Racputlar, Catlar ve halkının % 64'ünün pencabi dili konuştuğu ülkenin bütününde egemen durumdadır. Beluçlar'ın önemli bir güç olmalarına karşın, Sindler'in en kalabalık kolu Pukkalar'dır.

Belucistan'da Kuzey-batı sınırındaki illerde, hanefi mezhebinden olan Beluçlar, reisliği babadan oğula geçen ve bir kabile meclisinin bulunduğu kabilelere bölünürler. İster göçebe, ister yarı göçebe, isterse yerleşik olsunlar, zaman zaman öteki etnik öbeklere (Catlar, Loriler) kendilerini kabul ettirmek için Brahuiler'le anlaşırlar.

Sindhu (İndus) ile Afgan sınırı arasındaki Paştular'ın ya da Pathanlar'ın nüfusu yaklaşık 7 milyondur. Kabilelere bölünmüş yerleşik çiftçiler olan Paştular, yasalarını Gucarlar'a ve Avanlar'a zorla kabul ettirirler.

K.-K. D.'da derdçe dili konuşan çeşitli halklar (özellikle Kâfirler) ve aynı zamanda Hint-Avrupalılar'la Tibetliler'in karışımından oluşan halklar yaşar. Doğal nüfus artışı, doğumları düzene koyma siyaseti uygulamakla birlikte 60'lı yıllardan beri, yılda yaklaşık % 3 oranında yüksek bir artış hızı göstermektedir. Doğum oranı ‰ 34, ölüm oranı ‰ 15 dolayındadır. Nüfusun yarısına yakını (% 45) 15 yaşından küçüktür (yalnızca % 4'ü 65 yaşından büyüktür). Nüfus artışı, ortalama yaşam süresinin uzamasından ve çocuk ölümleri oranının düşmesinden doğar: bu nedenle, genel gelişme çok büyüktür. Bu nüfus, büyük kentlerin çevresindeki gecekonduları besleyen, yaşadıkları yerlerden kopmuş köylülerin alışılmış üst üste yığılma koşullarında kentleşir; altı kentin nüfusu yarım milyonu aşar (en kalabalıktan, en aza doğru): Karaçi, Lahor, Faysalabad, Haydarabad, Ravalpindi, Multan toplam nüfusun % 13'ünü içerir; ne var ki Pakistanlılar'ın % 13'ü nüfusu 2 000'i bulmayan köylerde oturur. Tek örgütlenmiş kent ağı Pencab'dadır: İslamabad yapay başkent olma özelliklerinden hâlâ iyice kurtulamamış, Karaçi büyük bir anakente dönüşmüştür; öbür kentlerin büyümeleriyse farklı nedenlere bağlıdır: Multan, Pencab'ın G.'indeki büyük bir pamuk merkezidir; Sukkur, sömürge dönemi demiryolu merkezidir ve Sindhu (İndus) üzerinde bir baraj vardır; Haydarabad'ın büyümesiyse Karaçi'nin büyümesinden olumsuz etkilenmektedir. Kenar kesimler, dağ vadilerindeki birkaç ticaret merkezi ya da Belucistan'daki Keta, Hayber geçidi yakınındaki Peşaver gibi bazı kilit noktaları dışında hemen hemen ıssızdır. Lahor hem zengin, hem kalabalık ve hem de önemli arkeolojik zenginlikleri kapsayan, geleneksel ve eski bir kenttir.

Andia-Atlas-Photo

Pakistan'da sanat Tatta yakınlarındaki mozolelerden biri

• *Ekonomi.* Temelde bir tarım ülkesi olan Pakistan'ın başlıca ürünleri buğday, pirinç ve pamuktur. Buğdayın önemli bir artış göstermesine karşın (1960-1965'te 4 Mt, 1982'de 11,5 Mt, 1989'da 14 Mt), Pakistan kendi tüketim gereksinimlerini karşılamaktan uzaktır. Pencab'da üretilen buğdaydan ve alçak Sindhu (Indus) vadisinde yetiştirilen pirinçten (toplam 5 Mt kadar) başka, arpa, mısır, darı ve kocadarı, nohut, fasulye, susam, şekerkamışı, turunçgiller üretilir; sığır (17,4 milyon baş) ve koyun (28,4 milyon baş) yetiştirilir. Yıllık ortalaması yaklaşık 1,4 milyon t'u bulan pamuk üretiminin üçte ikisi, sulama olanakları bulunması nedeniyle Pencab'da yapılır.

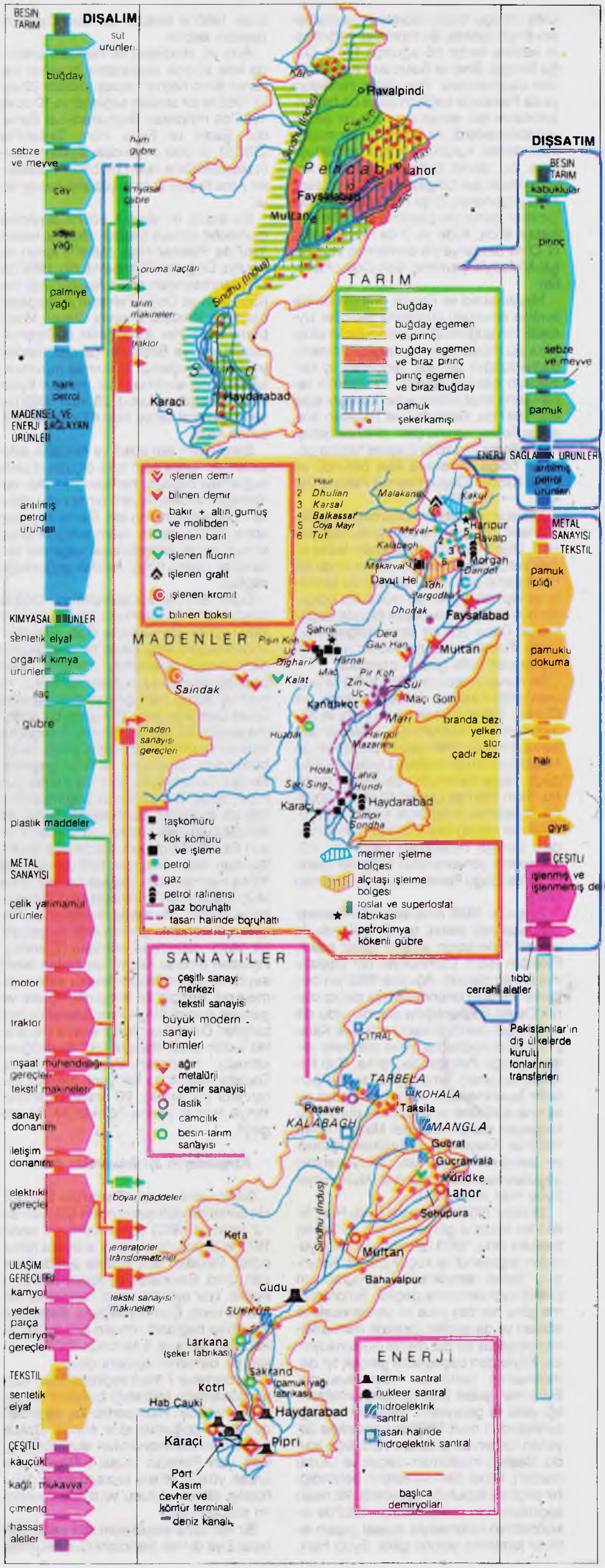
Pakistan, petrolden, kömürden (3 Mt'dan az üretilir) ve demirden yoksundur. Bu yüzden ağır sanayisi gelişmemiştir. Doğal gaz görece boldur (14 Gm^3); Karaçi yakınlarındaki bir nükleer enerji santralı elektrik enerjisinin küçük bir bölümünü sağlar, elektrik üretimi çok düşüktür (toplam 20,5 TWsa). Çinliler'in ve Ruslar'ın yardımlarıyla gerçekleştirilmiş bazı sanayi kuruluşları bulunmakla birlekte asıl sanayi etkinliği tarım ürünlerinin işlenmesinden (şeker, un) ve özellikle, dışsatım için çalışan küçük sanayi tipindeki kuruluşlarda düşük maliyetli mallar (tuhafiye) üreten tekstilden oluşur. Pakistan halı, nitelikli spor malzemesi, fantezi eşya ve "hint" geleneğine uygun giysiler dışsatımı; hammadde, donatım malları ve işlenmiş eşya dışalımı yapar. Dış ticaret bilançosu büyük ölçüde açık vermektedir (dışsatımı, dışalımın ancak % 77'sini karşılar). Pakistan'ın ticaret yaptığı başlıca ülkeler ABD, Japonya, Almanya ve eskiden olduğu gibi Büyük Britanya'dır. Dışsatımının önemli bir bölümü Hongkong'a yöneliktir.

1947'den bu yana birçok beş yıllık plan yürürlüğe konulmuştur. 5. beş yıllık planda (1978-79 / 1982-83) sanayileşme ve maden arama etkinliklerine yeniden güç verilmiştir (petrol arındırma kapasitesinin artırılması, başta Karaçi limanı olmak üzere liman tesislerinin geliştirilmesi).

• *Çağdaş sorunlar.* Pakistan aynı zamanda hem yardım gören hem bağımlı bir ekonomi çerçevesi içinde önemli miktarda dış borcu olan bir Üçüncü dünya ülkesidir. Köklü olmayan çözümler, ancak borç vadelerinin ileriye atılmasını sağlamaktadır. Pamuklu tekstil üretiminde görülen ilerleme, ham pamuk dışsatımında bir düşüşe ve bol işgücü kullanımına yol açmıştır. Anglosakson ülkelerine (Kanada, ABD ve Büyük Britanya'da bir milyonun üstünde Pakistanlı vardır) ve Basra körfezi emirliklerine doğru önemli göç akımları, büyük miktarda döviz girişleri sağlamaktadır. Kaçak olarak gidenler dışında yılda en az 100 000 kişilik ucuz bir işgücü ülke dışına çıkmaktadır. Toplumsal kademeleşmenin öteki ucunda ise bir "beyin göçü", Pakistan'ın yetişmiş kadrolarını, Suudi Arabistan'ın ve öteki komşu islam ülkelerinin yüksek ücretli işlerine doğru çekmektedir. Son olarak, Pakistan çeşitli dış yardımlardan yararlanmaktadır (Uluslararası para fonu, arap sermayeleri, dış ülkelerden gönderilen paralar, uluslararası siyasetteki dalgalanmalara göre büyük devletlerin müdahaleleri).

TARİH
bağımsızlık

İslam birliği'yle Hindistan Kongre partisi saflarında ingiliz egemenliğine karşı mücadele eden Ali Cinnah, 1940'tan sonra Hindistan'dan ayrı ve bütün Kuzey Hindistan müslümanlarını bir araya getiren bağımsız Pakistan devletinin kurulması gerektiğini ileri sürdü. Hindistan naibi lord Mountbatten, haziran 1947'de ayrılma ilkesini kabul ettirdi. İngiliz hükümeti tarafından temmuz 1947'de sunulan Indian Independence Act (Hint bağımsızlık yasası), Pakistan'ın, müslümanların çoğun-

EKONOMİ

lukta olduğu bütün toprakları kapsamasını öngörüyordu. Bu topraklar, bağımsızlık tarihine kadar (15 ağustos 1947), Doğu Bengal, Sind ve Belucistan eyaletlerinden oluşmaktaydı. Prenslikler, Hindistan ya da Pakistan'a bağlanmak ya da bağımsızlıklarını ilan etmek arasında bir seçim yapabileceklerdi. Ali Cinnah'ın bir müslüman devleti kurulması isteği gerçekleşti ama, bu devlet birbirinden 1 700 km uzaklıkta iki ayrı bölgeye ayrıldı. B.'da İran, K.'de Afganistan, D.'da Hindistan ve G.'de Umman denizi'yle çevrilmiş olan *Batı Pakistan;* B.'da, K.'de ve D.'da Hindistan'la, G.-D.'da Birmanya'yla sınırlanmış ve Bengal körfeziyle çevrilmiş olan *Doğu Pakistan.*

Haydarabad ve Keşmir prenslikleri de ayrılma sorununu gündeme getirdiler. Uyruklarının çoğunluğunu Hindular'ın oluşturduğu müslüman Haydarabad nizamı, bağımsızlığını ilan etti. Hindistan, iç kargaşaları bahane ederek, Pakistan'ın karışmasına fırsat bırakmadan burasını işgal etti. 1947'de, Hindistan ve Pakistan arasında Keşmir sorunu çıktı. 1949'da Birleşmiş milletler'in çizdiği ateşkes hattına göre bu bölge, bir sınırla ikiye bölündü ve Azad Keşmir (Özgür Keşmir) Pakistan'da kaldı. (→ KEŞMİR.)

Pakistan devletinin kurulmasıyla birlikte önemli bir yerleşme sorunu da baş gösterdi. Ülke 6-7 milyon müslümanı kabul etmek zorunda kalırken altı milyon hindu da Hindistan'a gitti. Batı Pakistan'da kentlere yerleşmek isteyen bu mülteciler, bölgenin nüfus dağılımını büyük ölçüde değiştirdiler. Daha çok bir tarım bölgesi olan Doğu Pakistan ise, mültecileri yerleştirmekte pek fazla güçlük çekmedi.

İlk Kurucu meclis'e (1947-1954) Müslüman birliği hâkimdi. "Ulusun babası" Ali Cinnah, Pakistan'ın ilk genel valisi ve Kurucu meclis'in başkanı oldu. Ölümünden sonra (11 eylül 1948) yerine, Başbakan ve Müslüman birliği başkanı Liyakat Ali Han geçti. Hace Nazimuttin de genel vali oldu. Ekim 1951'de Liyakat Ali Han öldürüldü. Müslüman birliği ikiye ayrıldı: Batı Pakistan'da nabab Mamdot'nun yönetimindeki Cinnah müslüman birliği ve H.S. Sühreverdi yönetimindeki bölgesel özerklik yanlısı Doğu Pakistan Avami müslüman birliği.

29 şubat 1956 Anayasası'yla, Federal meclis'te eşit olarak temsil edilecek iki eyaletli federasyon sistemi kabul edildi. Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin başkanı müslüman olacaktı. Ağustos 1955'ten beri genel vali olan İskender Mirza geçici olarak Devlet başkanlığına atandı, urdu dili ve bengali resmi dil kabul edildi ve Karaçi Federal meclisi'ne, yerel meclisler eklendi (Doğu Pakistan'da Dakka, Batı Pakistan'da Lahor). Ama örgütlü siyasal partilerin bulunmaması, ülkeyi bir kargaşa ortamına sürükledi ve ekonomik durum bu kargaşayı artırdı. İskender Mirza, 7 ekim 1958'de Anayasa'yı yürürlükten kaldırdı ve sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyönetimin uygulanmasından, general Muhammet Eyüp Han sorumluydu.

28 ekim 1958'de general Eyüp Han, İskender Mirza'yı görevden aldı ve Devlet başkanı oldu. 1959 reformu'yla tarım yeniden örgütlendi ve küçük çiftçiler korundu. "Temel demokrasiler" programının (1960) uygulamasına geçildi. Bu programa göre, her beş yılda bir yenilenecek ve atanan ya da seçilen üyelerle memurlardan oluşacak bir dizi meclis oluşturuluyordu. Köylerden başlayacak gerçek bir demokrasinin kurulması sözkonusuydu. Eyüp Han, şubat 1960'ta, Cumhurbaşkanlığı yetki ve görevlerini genişletti ve sağlamlaştırdı. 1 mart 1962'de başkanlığa dayanan türden bir anayasa yürürlüğe koydu. Başkan müslüman olacak ve Ulusal meclis'i, temel demokrasilerin belirlediği bir seçmen topluluğu seçecekti. 28 nisan seçimlerinden sonra haziran 1962'de sıkıyönetimin kalkmasıyla siyasal yaşam istikrar kazanma yoluna girdi. Eyüp Han, ocak 1965'te kolayca yeniden Cumhurbaşkanı seçildi.

Aynı yıl, Hindistan ve Pakistan arasında kısa sürede uluslararası boyutlar kazanan ikinci Keşmir* savaşı patladı. 22 eylül 1965'te bir ateşkes sağlandı ve 10 ocak 1966'da Hindistan Başbakanı Lal Bahadur Şastri ve Eyüp Han, Taşkent'te (SSCB), iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirildiğine ilişkin bir bildiri imzaladılar. Ama Keşmir sorunu çözüme kavuşmadı.

Bu arada iki siyaset adamı Başkana muhalefet etmeye başladı: Batı'da, kasım 1967'de, Pakistan Halk partisi'ni kuran Ali Bhutto; Doğu'da Sühreverdi'nin 1966'da tutuklanmasından sonra Avami birliği'nin lideri olan ve Doğu Pakistan'ın bölgesel özerkliğe kavuşturulmasını isteyen Mucibürrahman. Her iki bölgede de hoşnutsuzluk arttı ve Başkanın çevresindekiler yolsuzlukla suçlandı. Toplumsal huzursuzlukların önü alınamayınca, general Eyüp Han (mareşal olmuştu), 25 mart 1969'da yerini general Yahya Han'a bırakmak zorunda kaldı.

Sıkıyönetim ilan edildi ve Anayasa askıya alındı. Yahya Han belli ölçüde düzeni sağlamayı başardı, herkese oy hakkı verileceğini bildirerek yeni bir Kurucu meclis'in seçileceğini ilan etti. Genel seçimler aralık 1970'te yapıldı. Avami birliği ve Bhutto'nun partisi bölgelerinde seçimleri kazandılar. Avami birliği, mutlak çoğunluğu sağladı.

Ocak 1971'de, Mucibürrahman, 1965'te oluşturduğu programının altı maddesini kabul etmek istemeyen ve Doğu Pakistan'ın özerkliğine karşı çıkan bir anayasanın hazırlanmasına katılmayı reddetti. Mart başında yeniden sıkıyönetim ilan edildi. 15 mart'ta, Yahya Han görüşmeler yapmak üzere Dakka'ya gitti. 23 martta bir anlaşma yapıldı. İki gün sonra ordu Bengal'de kanlı bir bastırma hareketine girişti. Mucibürrahman tutuklandı ve B.'ya geçirildi. Bengal'de direniş başladı. 26 martta gizli bir radyo Bangladeş'in bağımsızlığını ilan etti. Hindistan topraklarında geçici bir Bengal hükümeti kuruldu. Milyonlarca insan Pakistan ordusunun acımasız baskılarından kaçtı. Haziran 1971'de general Yahya Han genel bir ateşkes ilan etti, ama Mucibürrahman'ın serbest bırakılmasını kabul etmedi. Bu arada Hindistan ve Pakistan arasındaki gerilim arttı ve gerçek bir silahlı çatışmaya dönüştü (3 aralık). Pakistan ordusu Keşmir'de açılan ikinci cephede önemli hiçbir başarı elde edemeyerek Bengal'de bozguna uğradı ve general Aurora Singh komutasındaki hint birlikleri Dakka'ya girdiği sırada (16 aralık) teslim oldu. Bangladeş* özerkliğine kavuştu. Hindistan Başbakanı İndira Gandhi Keşmir'de tek yanlı ateşkes kararı aldı (17 aralık). 20 aralıkta general Yahya Han'ın yerine Zülfikâr Ali Bhutto geçti.

Bangladeş'in ayrılmasından sonra

Sıkıyönetim ancak Bhutto'yla Gandhi'nin Simla'da görüşmesinden (28 haziran - 2 temmuz 1972) sonra kalktı. 10 nisan 1973'te üçüncü bir federal anayasa kabul edildi. Pakistan dört eyalete ayrıldı: Pencab, Sind, Belucistan ve Kuzey-Batı sınır eyaleti. Her eyaletin kendi meclisi ve hükümeti vardı. Cumhurbaşkanı, Başbakan Bhutto'ya bağlandı. Bhutto beş buçuk yıl iktidarda kaldı ve 5 temmuz 1977'de askeri bir darbenin kurbanı oldu.

Bu darbeye 7 mart seçimlerinden sonra muhalefetin başlattığı bunalım yol açmıştı. Pakistan Halk partisi, bu seçimlerde büyük çoğunluk elde etmişti. Dokuz "parti"nin koalisyonundan oluşan muhalefet, yani Pakistan Ulusal ittifakı, oyların ancak yüzde 36'sını toplayabilmişti. Muhalefet aslında, tutucu ve dinsel çevrelerin sözcüsüydü.

Bir kez daha sıkıyönetim ilan edildi. General Ziya ül-Hak (kendisini Genelkurmay başkanlığına getiren Bhutto'ydu) yönetiminin başına getirildi ve 1978 eylülünde de Cumhurbaşkanı oldu. Tam bir diktatörlük kurdu ve bu rejimi "islamlaştırma" süreci bahanesiyle sürdürdü. Ziya ül-Hak, Bhutto'yu 18 mart 1978'de ölüme mahkûm ettirdi. Hüküm, 4 nisan 1979'da infaz edildi. Ziya ül-Hak, darbeden sonra, yapılacağına söz verdiği genel seçimleri, 1979 ekiminde belirsiz bir tarihe erteledi. Bütün siyasal etkinlikler yasaklandı. Partiler kapatıldı ve sansür uygulanmaya başladı. 24 mart 1981'de ilan edilen geçici Anayasa'nın, ülke sıkıyönetim altında kaldığı sürece geçerli olacağı duyuruldu. Bu Anayasa daha çok yargı gücünü bağımlı hale getirmeye yönelikti. Yüksek sivil yargı organları, askeri mahkemelerin verdiği kararlara karışamıyordu ve yargıçlar, yeni anayasal düzene hizmet edecekleri konusunda yemin ediyorlardı.

Gizli ayrılıkçı eğilimlerin bulunduğu ve islamlığın tek birleştirici etken olduğu bu ülkede, hızlı ve katı bir "islamlaştırma" sürecine girildi. Bu süreç, alınan önlemlerin gerekçesi olarak gösterildi. "Batı tipi" demokrasi, ülkedeki müslümanlık gerçeğiyle bağdaşmaz görülerek bir kenara atıldı. 10 şubat 1979'da, Kuran'ın ve sünnetin, Pakistan'ın "yüce yasası" olduğu ilan edildi.

Gerçekte, Ziya ül-Hak rejiminin uzun sürmesi uluslararası konjonktüre de bağlıdır. ABD ve Batı ülkelerinin askeri ve ekonomik yardımı, Sovyetler'in Afganistan'a müdahalesi nedeniyle artmıştı. Pakistan, Afganistan'dan gelen mültecilerin doğurduğu sorunlarla da uğraşmak zorunda kalmıştı. 1983 yazında geniş bir "sivil başkaldırı" örgütleyen demokratik muhalefet iktidar için ciddi bir tehdit oluşturacak gibiydi. Gösterilere katılan binlerce kişi tutuklandı (ağustos-eylül 1983); öğrenci dernekleri kapatıldı. Ziya ül-Hak, aralık 1984'te, beş yıl süreyle Cumhurbaşkanı seçilmesi için halkoyuna başvurdu. "Evet" oyuyla Ziya'nın başlattığı islamlaştırma siyaseti de onaylanmış olacaktı. Muhalefetin boykot ettiği referandumda, "evet" oylarının % 97'yi aştığı ileri sürüldü. Şubat 1985'te yapılan seçimlere siyasal partilerin katılması yasaklandı. Ziya ül-Hak, mart 1985'te Cumhurbaşkanlığı görevine başladı, Muhammet Han Cuneco'yu Başbakan atadı; Savunma bakanlığını da kendi üstlendi. 1973 Anayasası'nı, birtakım maddelerini değiştirerek yürürlüğe koydu. Yeni Anayasa'da insan hakları ve Yüksek mahkeme'nin yetkileri sınırlanmıştı; askeri mahkemelerin yargı yetkisi sürüyordu. Anayasa ihlalinin suç olduğunu belirten madde çıkarılmıştı, Cumhurbaşkanının yetkileri genişletilmişti. Bir Milli güvenlik konseyi öngören Anayasa, 1977 askeri darbesinden sonra çıkan kararnameleri, uygulamaları Anayasa güvencesi altına alıyordu. Muhalefet, değişikliklere karşı çıkarak 1973 Anayasası'nın olduğu gibi uygulanmasını istedi. Kasım 1985'te çıkarılan Siyasi partiler yasası'yla ülkenin ideolojisine, bütünlüğüne ve egemenliğine karşı olmayan her partinin kurulmasına izin verildi. Başbakan Cuneco, Ziya ül-Hak'ı destekleyen İslam birliği partisi'ni kurdu (şubat 1986). Zülfikâr Ali Bhutto'nun kızı Benazir, nisan 1986'da ülkeye döndü ve Pakistan Halk partisi'nin doğal başkanı olarak muhalefet önderliğini üstlendi. Mitinglerde Ziya'nın istifasını, bütün partilerin katılacağı seçimlerin yapılmasını istedi. Karaçi, Haydarabad gibi kentlerde etnik gruplar arasında olaylar çıktı (aralık 1986, nisan 1987); Hindistan'dan gelen muhacirlerle Afganistan'dan sığınan Pathanlar arasında büyük çatışmalar oldu. Pakistan'ın afganlı mücahitleri desteklemesi, afgan uçaklarının sınır köylerini zaman zaman bombalamasına, afgan gizli örgütünün Pakistan'da sabotajlara girişmesine yol açtı. Pakistan'a askeri yardımda bulunan ABD, nükleer silah yapılmasından kuşkulanarak yardımları bir süre kesti; bu yolda kullanılacak malzemenin

Pakistan'a girmesini engellemeye çalıştı.

Ziya ül-Hak, islamlaşma siyasetini etkili biçimde uygulayamadığı, yetersiz kaldığı, yolsuzluklara göz yumduğu gerekçesiyle Cuneco hükümetini görevden aldı; Ulusal meclis'i de dağıttı (29 mayıs 1988). Kendi başkanlığında yeni bir hükümet kurdu (9 haziran). Medeni hukuk yerine şeriat uygulamasını başlattı. Kadın örgütleri ve şii azınlık, şeriat uygulamasını eleştirdiler. Ziya ül-Hak, seçimlerin 16 kasımda yapılacağını açıkladı. 17 ağustosta uçağına yapılan bir sabotaj sonucu öldü. Senato başkanı Gulam İshak Han vekâleten Cumhurbaşkanlığını üstlendi. Kasımda yapılan seçimlerde Benazir Bhutto'nun Pakistan Halk partisi 94 milletvekili çıkararak Ulusal meclis'te birinci parti durumuna geldi. Benazir Bhutto, tarihte ilk kez, bir müslüman ülkenin kadın Başbakanı olarak hükümeti kurdu (aralık 1988). Ancak ağustos 1989'da, yetkilerini kötüye kullandığı gerekçesiyle devlet başkanı Gulam İshak Han tarafından görevden alındı; Gulam Mustafa Satoi geçici başbakan olarak atandı. Ekim ayının sonunda yapılan seçimler, Pakistan Halk partisi'nin bazı küçük partilerle gerçekleştirdiği Demokratik halk birliği'yle, Butto karşıtlarını bir araya getiren İslami demokratik birlik arasında geçti. Demokratik halk birliği büyük bir yenilgiye uğradı. İslami demokratik birlik'in oybirliğiyle başbakanlığa seçtiği Nevaz Şerif göreve başladı. Şerif, Pakistan'ın kuruluş yıllarında benimsenen, ancak 70'li yıllarda kesintiye uğrayan liberal ekonomik rejime dönüş için bir özelleştirme programı ortaya attı, yabancı sermayeyi özendirmek amacıyla bazı düzenlemelere girişti. Mayıs 1991'de Ulusal Meclis temel yasa olarak şeriati kabul etti. Keşmir'in bağımsızlığı için yapılan gösteriler Pakistan'ın gündemindeki yerini korudu. 1993'ün başlarında Nevaz Şerif'le devlet başkanı Gulam İshak Han arasında beliren anlaşmazlıklar, İshak Han'ın anayasadaki yetkilerine dayanarak Şerif'i 17 nisanda görevinden almasıyla sonuçlandı. Tarafsızlığıyla tanınan Balah Şer Mazari, başbakanlık görevine getirildi.

Türkiye-Pakistan ilişkileri

Pakistan'la Türkiye arasında ilk dostluk anlaşması 26 temmuz 1951'de imzalandı. Ancak türk ve pakistan halkları arasındaki dostluk Kurtuluş savaşı yıllarına kadar uzanır. Kurtuluş savaşı hint müslümanlarınca yakından izlenmiş, Türkiye'yi bağımsızlık mücadelesinde desteklemek için halkın topladığı para yardımı TBMM hükümetine ulaştırılmıştı. Pakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra bu ilişkiler daha da gelişti. Türkiye, Keşmir sorununda Pakistan'ı destekledi. Bağdat paktı'nın ilk adımı, Pakistan'la Karaçi'de 2 nisan 1954'te imzalanan anlaşmayla atıldı. Askeri bir nitelik taşımayan bu anlaşmaya göre, taraflar ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası sorunlarla karşılaştıklarında birbirlerine danışacaklar, teknik deneyim ve ilerlemelerden ortaklaşa yararlanmak için bilgi alışverişinde bulunacaklar, silah ve araç-gereç yapımında karşılıklı olarak gereksinmelerini karşılamaya çalışacaklardı. Antlaşmanın amaçlarının gerçekleştirilmesi doğrultusunda başka devletlerin de antlaşmaya katılabilecekleri belirtilmişti. Pakistan 1955'te Bağdat paktı'na katıldı. Yakın ilişkiler Merkezi antlaşma teşkilatı (1959-1979) ve Kalkınma için bölgesel işbirliği (1964-1980) gibi ittifaklar içinde sürdürüldü. İki devlet yöneticileri arasında yakın dostluklar kuruldu. Cumhurbaşkanı Ziya ül-Hak ve Kenan Evren karşılıklı ziyaretlerde bulunarak birkaç kez görüştüler. Cumhurbaşkanı Evren, ağustos 1988'de uçak kazasında ölen Ziya ül-Hak'ın cenaze törenine bizzat katıldı. Türk kamuoyu her zaman olduğu gibi Pakistan'la ilgili olaylara yakın ilgisini sürdürdü.

EDEBİYAT

Pakistan'ın edebiyat mirası üç gelenekle beslenir: arap, fars ve urdu edebiyatları; ayrıca bunlara beluci, keşmiri, pencabi, paştu ve sindhi gibi bölgesel dillerin edebiyatını da eklemek yerinde oldu.

Pakistan edebiyatının en önemli adı Pakistan devletini kurma düşüncesini ortaya koyan düşünür ve şair Muhammet İkbal'dir (1876'ya doğr.-1938). Temalara ve kullanılan tarzâ göre hem gelenekten yararlanıp hem de yenilikler getirmiş olan çağdaş şiirin en güzel örneklerini serbest nazım uğruna gazeli bırakan Tasadduk Hüseyin Halit ve Muhammet Din Tasır'ın yapıtlarında görürüz. Bunları, Avrupa ve hint etkileri arasındaki bireşimi başaran N.M.Reşit (1910-1975) ve Miraci (1913 -1950) izler. Sufi Gulam Mustafa Tebessüm, İhsan Danış, Yusuf Kâmran ve özellikle angaje şair ve gazel ustası Feyz Ahmet Feyz'i (doğm. 1912) de unutmamak gerekir. Romancılar arasında Kuretülayn Haydar, Gulam Abbas, Ahmet Nesim Kasimî, Hace Mestur ve Abdullah Hüseyn' in adları sayılabilir. Tiyatro, 1930'lu yıllarda Shakespeare'in yapıtlarını uyarlayan Aga Haşr Keşmirî, Abdülhalim Şerer, Saadet Hasan Manto (1912-1955) tarafından yenilenmiş, bunda bir ölçüde televizyona da oyun yazan Ali Tac, Hace Muinettin (öl. 1971), Yunus bin Said, İmtiyaz Hüseyin ve Ali Ahmet gibi yazarların payı olmuştur. Dinsel edebiyat pakistan edebiyatında önemli bir yer tutar; bunlar urdu diliyle kaleme alınmış *İslam ansiklopedisi* dışında, kuran ve hadis yorumu, islamın esasları üzerine incelemeler ve dinsel görevlerle ilgili yayınları kapsar. Bu alanda en ünlü yazar Ebulalâ Mevdudî' dir (1903-1980).

SANAT VE ARKEOLOJİ

Yontmataş çağına ait izlere yalnız Pencab*'da rastlandı; ama Kuzey ve Orta Belucistan'da (IV. binyıl'ın sonları ve hatta Mehrgarh'ta VII. binyıl), Sind ve Pencab'da (III. binyıl'a doğr.) harappaöncesi yerleşimleri, harappa yerleşimleri (aynı bölgeler ve Mekran kıyısı) ve Sind (Chukar kültürüne bağlı cilalıtaş-bakırtaş uygarlığı; Fort Munro, Şahi Tump vb.'deki bakır ve bronz) ile Pencab (İran'daki daha geç dönem yerleşimleriyle benzerlik gösteren Svat ve Bacaur vadilerindeki yerleşimler) arasında bazı farklılıklar taşıyan harappasonrası (İ.Ö. 1800'e doğr.) yerleşimleri vardır. Daha sonraları, yaklaşık İ.S. II. yy.'a kadar, bölgenin tarihsel evrimine bağlı olan etkinliklerin varlığı yalnız Pencab'da belirgin bir biçimde saptanabildi; buddhacılığın Sind'e girdiği tarih kesinlikle belirlenememiştir. Sanat Gandhara*'da gelişirken, Sindhu (İndus) vadisinde yalnızca en erken Kuşana dönemine tarihlenen birkaç stupa bulundu; bunların en önemlileri Mohenço-Daro (içinde II. yy.'dan kalma paralarla dolu bir kutsal eşya sandığı ele geçirilmiştir) ve G.-D.'da Mirpur Has (400'e doğr.) stupalarıdır. Müslüman fatihlerin olağanüstü iyi niyetinden yararlanan bu yerleşimler (mahayana öğretilerinin karşısında yer alırlar), yaklaşık X. yy.'a kadar canlılıklarını sürdürdüler. İslam sanatının büyük akımları dışında kalan Sind'de, daha sonraları özgün bir sanat (çiniyle süslenmiş tuğla mimarisi, Tatta yakınında mezarlar, XIV.-XVI. yy.) gelişti; Moğollar ile daha sıkı ilişkilerin kurulduğu dönem bu sürecin dışında kaldı (Makli tepesindeki mezarlar, 1640'a doğr.; Tatta yakınındaki cami, 1947). El sanatları ve halk sanatları, canlı renkleriyle ayırt edilir.

PAKİSTANLI a. Pakistan halkından olan.

PAKİT a. (fr. *pachyte*; yun. *pakhytes*, kalınlık'tan). Bot. Yaşlı kök ve gövdelerdeki büyütken tabaka ile onun ürettiği iki dokunun (ikincil soymuk ve ikincil odun) tümü. (Art arda yer alan pakitler bulunabilir.)

PAKİTEN sıf. (fr. *pachytène*). Biyol. *Pakiten evre*, birinci indirgeme mitozunun, kromozomların kısalması ve kalınlaşmasıyla belirgin üçüncü evresi.

PAKİVAJİNALİT a. (fr. *pachyvaginalite*). Patol. Erbezi kılıfının iltihaplı kalınlaşması.

PAKİVAJİNİT a. (fr. *pachyvaginite*'ten). Kad. hast. Gebeliğe özgü ve mukoza papillalarının hipertrofisıyle belirgin dölyolu iltihabı.

PAKİZE sıf. (fars. *pākize*). *Esk.* **1.** Temiz, saf. **—2.** *Pakize-sühan*, temiz, anlaşılır açık sözlü. ‖ *Pakize-huy, pakize-nihad*, temiz, iyi huylu.

PAKLAMAK g. f. **1.** Bir şeyi kirlerinden arıtmak; temizlemek (genellikle *yıkamak, temizlemek*, fiiliyle birlikte kullanılır). **—2.** Geniş zaman. **—3.** Tekil kişi kullanımıyla, bir şeyin, bir kimsenin ya da bir yerin sözü edilen kimseye, uygun, layık olduğunu belirtir: *Onun gibileri ancak burası paklar.*

◆ **paklanmak** dönşl. f. Temizlenmek: *Yıkamakla temizlenip paklanacak gibi değil.*

PAKLANMAK → PAKLAMAK.

PAKLIK a. Temiz olma durumu; temiz, pak, bir şeyin niteliği; temizlik.

PAKNOLİT a. (fr. *pachnolite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, $NaCaAlF_6$, H_2O formülündeki doğal alüminyum, sodyum ve kalsiyum fluorür. (Bu madde Grönland kriyolitinde bulunur.)

PAKO a. (kiçua dilinden). Peru ve Boliv-ya'da yünü için yetiştirilen evcil alpaka türü. (Bil. a. *Lama glama pacos;* devegiller familyası.)

PAKOMETRE a. (fr. *pachomètre*'den). Betonarme donatılarını hiç zarar vermeden denetlemeye ve genel anlamda, manyetik olmayan bir gereç içine gömülmüş her türlü ferromanyetik nesnenin yerini belirlemeye yarayan aygıt.

PAKT, -tı a. (fr. *pacte*). İki ya da daha çok devlet arasında yapılan antlaşma; bu antlaşmayı gösteren yazılı belge: *Saldırmazlık paktı. Bir paktı imzalamak, bozmak.* —Tar. *Federal pakt*, İsviçre Anayasası.

PAKTİS a. Lydialılar'ın kullandığı bir tür lir. Herodotos, lydia süvarilerinin savaş yürüyüşlerinde uyumu sağlamak için paktisle birlikte flüt ve kaval çalındığını yazar.

PAKTİYÂ, Afganistan'da il, Kâbil'in G.'inde. Merkezi *Gerdiz.*

PAKTOLOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Lydia bölgesinde, Hermos'un (Gediz) kolu küçük ırmak (bugün Sardeis kalıntılarının içinden geçen Sart çayı). Altın pullar taşımasıyla ünlü olan bu suya ozanlar "altın akan ırmak" anlamında *Khrysorroas* diyorlardı. Bir efsaneye göre, Zeus'un oğlu olan Paktolos, Aphrodite için yapılan kutlama törenleri sırasında kız kardeşi ile sevîştiğini anlayınca kendisini bu çayın sularına bırakır, o günden sonra da bu suya Paktolos denir. Dokunduğu her şeyi altına çeviren Phrygia kralı Midas, bu çayın kaynağında yıkanarak bu durumdan kurtulduktan sonra bu özellik Paktolos'a geçer. Bir başka efsaneye göre ise, çayda bulunan hazinenin girişini kapayan taş, güçlü bir ses çıkararak hırsızları uzak tutuyordu. Paktolos vadisinde Tmolos (Bozdağ) yamaçlarındaki altın yatakları, Lydia krallarının zenginleşmesini sağlamıştı.

PAKTON. Tar. Bizans döneminde eyaletlerden alınan ağır bir vergi. (XI. yy.'da kimi ayaklanmalara neden oldu.)

PAKTYA ya da **PAKTYE.** Tar. coğ. Gelibolu yarımadasında antik kent; Propontis (Çanakkale boğazı) kıyısındaydı.

Avusturya Ulusal kitaplığı

František Palacký
Hellich'in yapıtından
Kriehuber'in bir taşbaskısı
(ayrıntı)
Avusturya Ulusal kitaplığı

Antik yazarlara göre Miltiades tarafından kurulmuş (İ.Ö. VI. yy.), atinalı general Alkibiades görevinden ayrıldıktan sonra buradaki berkitilmiş konağına yerleşmişti (İ.Ö. 407). [Bugün **Bolayır**.]

PAKTYAS ya da **PAKTYES,** lydialı komutan (İ.Ö. VI. yy.). Ahemeni kralı Keyhüsrev II'nin Lydia kralı Karun'u yenmesi ve Sardeis'i ele geçirmesinden sonra (İ.Ö. 547), lydia hazinelerini İran'a götürmekle görevlendirildi. Ancak Keyhüsrev II Ekbatana'ya dönünce Paktyas bu hazineyle paralı asker topladı ve Sardeis'i yöneten Tabalos'a karşı çıktı. Keyhüsrev'in komutanı Mazares'in gelmesi üzerine Kyme'ye, Mytilini'ye (Midilli) ve oradan da Khios'a (Sakız) kaçtı. Ancak Khioslular tarafından Atarneus kentine karşılık Mazares'e teslim edildi.

PA KUA a. Çin kehanetinde kullanılan ve üç çizginin üst üste konmasıyla oluşan şekil.

PAKÛB → PAYKÛB.

PAKULA (Alan J.), amerikalı film yönetmeni (New York 1928). Tiyatroda olduğu gibi sinemada da yapımcılık (Robert Mulligan'ın filmleri [1957-1968]), ve yönetmenlik yaptı: *Fahişe* (Klute) [1971], *Başkanın adamları* (All the President's Men) [1976], *Eve gelen atlı* (Comesa Horseman) [1978], *Sophie'nin seçimi* (Sophie's Choise) [1982], *Dream Lover* (1986), *Orphans* (1987), *See You in the Morning* (1989), *Presumed Innocence* (1990).

PAKYONİKİ a. (fr. *pachyonychie*'den). Tıp. Tırnağın kalınlaşması.

PAL, ing. *Phase Alternation Line*'ın kısaltması, 1966'dan başlayarak çeşitli ülkelerde benimsenen alman kökenli renkli televizyon sistemi. PAL sisteminde bir ışıltı ve iki renklilik işareti kullanılır; bu renklilik işaretleri, ana renklerden ikisini gösterir; üçüncü renk, ışıltı işaretinden, iletilen iki işaretin ağırlıklı değerleri çıkarılarak elde edilir. Bu işaretler, taşıyıcıyı ortadan kaldırarak, aynı frekansta ve fazları dörttebirli iki alttaşıyıcının genliğine modüle eder, ancak, her satırda, alttaşıyıcılardan birinin fazı, yarım dönemlik bir değişime uğrar. Demodülasyonda, bir satır süresi kadar gecikmeli bir satır kullanılır; bu, görüntüyü oluşturan satırlar arasındaki renk işaretlerini karşılaştırmaya ve kimi hataları azaltmaya olanak verir.

PALA a. **1.** Dış yüzü kesici, eğik ve geniş ağızlı, kabzadan uca doğru genişleyen kılıç. **—2.** *Pala çalmak, pala sallamak,* anlamsızca, boşu boşuna didişip uğraşmak. ‖ *Pala çekmek,* palayı belinden çıkararak vurmak ya da vurma girişiminde bulunmak.
—Denizc. *Pala çevirmek,* kürek palasını su yüzeyine koşut olarak geriye vererek kürek çekmek. ‖ *Pala sırtı,* kürek palalarının keskin kenarı. ‖ *Çark palası,* yandan çarklı gemilerde, çarkı oluşturan enli ve yatay yüzeylerden her biri. ‖ *Kürek palası,* bir küreğin, suya daldırılan geniş ve yassı bölümü. ‖ *Pervane palası,* gemi pervanesinin poyrasına cıvatalarla tespit edilmiş sabit ya da piç kontrollü pervanelerde olduğu gibi hareketli kanatlardan her biri.
—Esk. sil. Bir tür ağır, kısa ve geniş kılıç. (Ağzı enliydi ve uca doğru daralıyordu. Araplar bu tür kılıçlara "zülfikâr" derlerdi. Süvarilerce kullanılan palaların kabzaları altın işlemeli, kınları gümüşten olanları vardı.)
—Havc. Bir pervaneyi oluşturan, döner kanat biçiminde öğe. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidr. pnöm. Çoğu kez bir akışkanı hareket ettirmeye ya da bu akışkan tarafından hareket ettirilmeye yarayan levha biçiminde parça.
—Marangl. *Pala testere,* marangozluk ve doğramacılıkta kullanılan ve uca doğru daralan kalın ve uzun bir laması bulunan büyük el testeresi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Havc. Yakıt fiyatlarındaki artış, 700 ya da 750 km/sa'e kadar iyi bir itme verimi sağlayan ve böylece de yakıt tüketimini düşüren pervaneler üzerinde yeni araştırmalar yapılmasına yol açtı; ayrıca türbojetlere özgü olan yüksek hızların yerine daha düşük hızlar da kullanılabilmesi de nakliye uçaklarının işletme masraflarını azalttı. Bu incelemeler, özellikle palaların aerodinamiğiyle ve bunları gerçekleştirmede kullanılacak malzemeler ve yöntemlerle ilgilidir. Kanat profilleriyle ilgili çalışmaların gelişmesinden yararlanarak modern profillerin kullanılması pervanelerin verimini ve bunun sonucuyla orantılı olarak yakıt tüketimini iyileştirdi; yatağan biçiminde bükülmüş palaların kullanılması, gerektiğinde, havanın sıkışabilirliğinden kaynaklanan çalışma sınırlarını genişletti: karma malzemeler, palaların hafif olmasını sağlamakta ve daha bükülmez hale getirmektedir.
—Marangl. Pala testeresinin daha kalın bir laması vardır. Doğramacılıkta kullanılan pala testerenin boyu 60-80 cm, marangozlukta kullanılanın ise 45-60 cm arasındadır. Ağaç oymacılığında kullanılan *fare kuyruğu testere* çok dar bir pala testeredir. Elektrikli ve portatif pala testereler şantiyelerde çok kullanılan modern aletlerdendir.

PALA a. (ital. *pala,* sunakarkalığı). İtalyan sanatında, XV. yy.'dan sonra yapılan ve bölmeli panoların ve sunakarkalıklarının tersine, tek parçalı bir resimden oluşan büyük sunak tablosu.

PALA. Tar. coğ. Anadolu'nun K.'inde, Halys (Kızılırmak) nehrinin B.'sında bölge. Hititler'le komşu olan Pala ülkesi Antikçağ'da Paphlagonia olarak anılıyordu (günümüzde Kastamonu yöresi). Boğazköy'de ele geçen hitit belgeleri arasında, hint -avrupa dil ailesine bağlanan pala dilinde yazılmış levhacıklar da vardır.

PALA, 765-770 yıllarına doğru Bihar, Orissa ve Assam gibi başlıca ganj eyaletlerini birleştirerek 1086'ya kadar egemenliği altında tutan eski hint hanedanı. En ünlüleri Dharmapala olan bazı debdebeli hükümdarlar, imparator unvanını aldılar. Başkentleri Mudgagiri'ydi (bugünkü Monghur). Buddhacılığın büyük koruyucuları olarak, hükümdarlık dönemlerinde bu dinin gelişmesini sağladılar; ünlü Nalanda Üniversitesi'nin temelleri de onlar zamanında atıldı. Palalar'ın yerini, 1170'e doğru Senalar aldı.
—Sant. ve Arkeol. Pala hanedanı sanatı, Sena hanedanı döneminde de sürdü. Yıkıma uğrayan mimarlık (Nalanda, Paharpur, vb.), buddhacı elyazmalarındaki minyatürler (XI. yy.) sayesinde bir ölçüde bilinmektedir. Bu mimarlık, Nepal ve Birmanya (Pagan) mimarlığını da etkiledi ve Güney Bengal'de (Barakar, XIII. yy. dolayları) bir süre varlığını sürdürdü. Heykelcilik, Guptalar'ın heykelciliğinden daha donuk olmakla birlikte, dikkat çekici bir işçiliğe sahiptir (sırt sırta getirilmiş tunç heykeller).

J.-L. Nou

Buddha, otuz üç tanrının
gökyüzünden iniyor
bazalt mezar taşı, pala sanatı, X. yy.
National Museum, Delhi

PALA DİLİ a. Hititçeye yakın eski hint -avrupa dili. Boğazköy hitit arşivlerinde bulunan yirmi dolayındaki çivi yazılı tabletlerden öğrenilmiştir.

PALABIYIK a. Yanaklara doğru kıvrılan, gür ve uzun bıyık.
◆ sıf. Palabıyıkları olan kimse için kullanılır; palabıyıklı.

PALABIYIKLI sıf. ve a. Yanaklara doğru kıvrık, uzun ve gür bıyıkları olan kimse için kullanılır: *Palabıyıklı bir ihtiyar. Şu, ortada oturan, palabıyıklı bize bakıyor.*

PALACH (Jan), çek öğrenci (? 1948 - Prag 1969). Rus müdahalesini ve bu müdahalenin yol açtığı "normalleştirme" siyasetini protesto etmek için, 16 ocakta Prag'da aziz Venceslav heykelinin altında kendini yaktı.

PALACİO (Manuel DEL), ispanyol şair (Lérida 1831 - Madrid 1906). Monarşiye karşı yergileri ve siyasi taşlamaları nedeniyle, Porto Riko'ya sürgüne gönderildi (1867). 1868 devrimi'nden sonra, İspanya'da resmi görevler aldı. En değerli lirik şiirleri halk geleneklerinden esinlenir (*Melodias intimas,* 1884).

PALACİOS, ABD'de (Texas) kent, Matagorda körfezinin doğu kıyısında; 4 700 nüf. —Yakınında, nükleer santral.

PALACİO VALDÉS (Armando), ispanyol yazar (Entralgo, Asturias, 1853 - Madrid 1938). Önce gazetecilk yaptı, 1881'den başlayarak edebiyatla ilgilendi (*El Señorito Octavio).* Bu gerçekçi romanlar (*La Hermana San Sulpicio,* 1889; *La Espuma,* 1891) ve burjuva romanları (*Tristán o el Pesimismo,* 1906) yazdı.

PALACKÝ (František), çek tarihçi ve siyaset adamı (Hodslavice, Moravya, 1798 - Prag 1876). Arşivciydi, edebiyatla ilgilendikten ve 1818'de çek şiirinin başlangıcı üzerine bir kitap yayımladıktan sonra, 1827'den başlayarak Bohemya ulusal müze bültenini *(Časopis Českeho Musea)* çıkardı ve 1829'da Bohemya krallığı devletler tarihçiliğine getirildi. 1836'da almanca bir Bohemya tarihi *(Geschichte von Böhmen)* yayımlayarak çek tarih okulunun temellerini attı. 1848'de bu kitabı, *Dějiny národu českého* adıyla, çekçe yeniden yazdı. Bu tarihin merkezini, barışçı Slavlar ve savaşçı Almanlar arasındaki karşıtlık oluşturuyordu. Hus hareketi, çek tarihinin doruğu ve dünya tarihine temel katkısı olarak gösteriliyordu. Palacký siyasal bir rol de oynadı ve ilk çek ulusal programını ortaya koydu. 1848'de yayımladığı bir açık mektupla, Frankfurt Parlamentosu'nda çek milletvekillerin yer almasına karşı çıkarken, federalist ve eşitlikçi bir Avusturya'nın korunmasını savundu. 2-16 haziran 1848 arasında Prag'da toplanan slav kongresine başkanlık etti. Sonra Viyana ve Kremsier'deki (Kroměříž) Avusturya Parlamentosu'nda, federal düşünceyi ve Avusturya Slavları için eşit haklar isteyen ostroslavizm programını savundu. 1861'den sonra, Viyana Senyörler meclisi üyesi olarak, 1867 uzlaşmasına karşı savaşıma girişti.

PALADE (George Emil), Romanya asıllı amerikalı biyoloji uzmanı (Yaş 1912). 1956'da Rockefeller enstitüsü'nde, sonra da Yale üniversitesi'nde ders verdi. Ribozom üstünde çalışmalarıyla, 1974'te Albert Claude ve Christian de Duve ile birlikte Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü aldı.

Palade tanecikleri, özgün üç yapıdan (pütürlü kesecikler, pütürsüz kesecik-

ler ve ribozomlar) oluşan çok küçük parçacıklar halinde hücre organitleri.

PALADOR a. Denizc. **1.** İnşa halindeki bir geminin postalarını (eğrilerini) gerekli konumda tutmak için, sancak ve iskele postaları arasına vurulan geçici kemere. (Teknenin kaplamaları vurulduktan sonra kaldırılır.) **—2.** *Palador mezarnası*, ambar ağızlarının baş ve kıç taraflarına konulan ve üzerine ambar ağzı paladoru dayandırılan mezarna.

Pala d'oro, Venedik'te, San Marco bazilikası'nda bulunan, mine ve kuyumculuk yapıtlarıyla süslü büyük sunakarkalığına (334×212 cm; önceleri büyük bir olasılıkla sunağın önünde yer alıyordu) verilen italyanca ad. Çeşitli figürlerin yer aldığı alt bölümdeki küçük levhaların çoğu bizanslı bir sanatçının elinden çıkmadır (1105). Daha sonra, bunlara başka levhalar da eklenerek yapıt oymalı yeni bir dekor düzenlemesiyle tekrar kurulmuştur.

PALÆ(O)- → PALEO-.

PALÆECHİNUS a. Ambulakrumlararası bölgesi (birçok levha dizisinden oluşur) geniş denizkestanesi cinsi. (Avrupa ve Amearika'daki Karbon devri topraklarında fosillerine rastlanır. *Palæechinidae* öbeğinin örnek tipi.

PALÆMON a. (lat. *palæmon;* yun. mitolojik ad *Palaimon*'dan). Bazı türleri denizde, bazıları tatlısularda yaşayan karides cinsi. (Karides ya da teke adıyla bilinen *Palæmon serratus* Akdeniz'de yaygındır. *Palæmonidae* familyası.)

PALÆOMASTODON a. Fosil hortumlumemeli cinsi. (Fayum'da [Mısır] Alt Eosen dönemi topraklarında bir *Palæomastodon* kafatasıyla gelişmemiş dişleri bulundu.)

PALÆONİSCİFORMES ya da **PALÆONİSCOİDEA** a. *Palæoniscus* ve bu cinsle akraba cinsleri içeren fosil balık takımı.

PALÆOPHİS a. Batı Afrika, Afrika ve Kuzey Amerika'da Eosen devri topraklarında fosillerine rastlanan büyük bedenli suyılanı cinsi. (Günümüzdeki boayılanlarına benzerler.)

PALÆOPHONUS a. Gotland adasındaki Üst Silunes devri topraklarında iyi korunmuş bir izi ortaya çıkarılmış paleozoyik akrep cinsi.

PALÆOTHERİUM a. Eosen ve Alt Oligosen'de yaşamış fosil memeli tekparmaklı cinsi. (Cuvier'nin Montmartre'daki alçıtaşı içinde fosilini bulduğu bu hayvanın dişleri hafifçe hipsodonttur, önazıları azılara benzer, ayakları üçparmaklıdır. Atların atası olan *Hyracotherium*'lardan türedikleri sanılır, ama soyları devam etmemiştir.)

PALAFİTTA a. (fr. sözc.; it. "kazık" anlamında *palafitta*'dan). Arkeol. Avrupa'da, göl kıyılarında yer alan ve Yenitaş ile Tunç çağı arasına tarihlendirilen (İ.Ö. 3000-700) Tarihöncesi konut kalıntılarına verilen ad. —ANSİKL. Kulübelerde çok sayıda kazık kalıntısının bulunması, göllerde, kazıklar üzerine kurulmuş "göl yerleşmeleri" düşüncesini doğurdu. Aslında bunlar, çoğu kez, Tarihöncesi'nin nispeten kurak bir evresinde su kenarına yapılmış konutlardır. İtalya'da Lombardia göllerinde, İsviçre'de Auvernier gölünde ve Fransa'da Charavines'de yakın tarihlerde yapılan kazılarda, bu göl kıyısı köylerindeki gündelik yaşam üzerine birçok bilgi elde edildi. Bu köylerin, ani ve yinelenen taşkınlar sonucu yok oldukları sanılmaktadır.

PALAFOX Y MELZİ (José REBOLLEDO DE), **Zaragoza** dükü, ispanyol general (Zaragoza 1776 - Madrid 1847). Özel muhafız olarak Fernando VII ile birlikte Bayonne'a gitti ve onu oradan kaçırmaya çalıştı. Aragón genel komutanlığına getirildi (mayıs 1808) ve Zaragoza savunmasında (aralık 1808 - şubat 1809) ün saldı. Vincennes'de hapsedildi (1809-1813), Aragón genel komutanı olarak meşrutiyetçilere katıldı (1820), Krallık muhafız birliği' nin başına getirildi (1823), sonra da Maria -Cristina de Borbón'ın saflarına geçti.

Everts-Rapho

Paris'te, 1897-1900 arasında Deglane ve Louvet tarafından yapılan Grand **Palais**'nin doğu cephesinde giriş sundurması

PALAFOX Y MENDOZA (Juan DE), ispanyol rahip (Fitero, Navarra, 1600 - Osma, Castilla, 1659). Hint konseyi'ne atandıktan (1639) sonra kilise hiyerarşisine girdi, Meksika'da Puebla de los Angeles piskoposluğu (1640), kral naip vekilliği (1642) yaptı, Kızılderililer'e karşı gösterdiği iyi yüreklilikle tanındı ve cizvitlerin aşırılıklarına karşı çıktı. Roma'ya çağrıldı (1649), Osma piskoposluğuna nakledildi (1653).

PALAFRUGELL, İspanya'da liman kenti, Katalonya'da (Gerona ili), Akdeniz kıyısında; 15 100 nüf. Sayfiye merkezi.

PALAGONİT a. (fr. *palagonite;* Sicilya' da bir bölge *Palagonia*'dan). Petrogr. Denizaltı lavlarıyla bir arada bulunan volkanik sarımsı cam.

PALAHENG a. (fars. *palaheng*). *Esk.* **1.** Dizgin, yular. **—2.** Cılbır. **—3.** Kement. **—4.** Tazının boynuna geçirilen ağaç tasma. **—5.** Kemer.

PALAİAPOLİS. Tar. coğ. Anadolu'da iki kent. —**Pamphylia Palaiapolis'**i, Pamphylia ile Pisidia bölgeleri sınırında kent; Olbasa ile Lysinia arasında olduğu sanılıyor. Roma döneminde para bastı. 431'de Efes konsili'ne katıldı. —**Lydia Palaiapolis'**i, Kaystros (Küçük Menderes) nehrinin yukarı çığırında kent (günümüzde, Ödemiş'e bağlı **Beydağ** bucağı).

PALAİA SMYRNA (lat. *Palea Smyrna*). Tar. coğ. Bayraklı*'da kurulan ilk İzmir kentine verilen ad.

PALAİGAMBREİON. Tar. coğ. Anadolu'nun B.'sında antik kent; Mysia ya da Ailois bölgesinde olduğu sanılıyor; yeri kesin değildir.

PALAİOLOGOS, bizanslı soylu aile; XI. yy. ortasında NİKEPHOROS *Palaiologos* ile ortaya çıktı, Nikephoros'un oğlu GEORGİOS, Aleksios I Komnenos'un tahta çıkmasına (1081) katkıda bulundu. ALEKSİOS *Palaiologos*, Aleksios III Angelos'un kızıyla evlenince (1198), Aleksios III Angelos onu ardılı olarak atadıysa da hükümdarlık edemedi. Buna karşılık büyük domestikos ANDRONİKOS *Palaiologos*'un oğlu, İznik imparatoru olarak (1258) Mikhael* VIII adıyla İstanbul'u yeniden fethetti ve Palaiologoslar ailesinin iki yüzyıl boyunca (1261-1453) imparatorluk tahtına yerleşmesine yol açtı. Palaiologoslar ayrıca, Mistra despotluğu'na (1383-1460) ve Monferrato markiliği'ne de (XIV.-XVI. yy.) hükümdarlar verdiler. Türk fethi, Palaiologoslar'ı dağıttı. (→ ANDRONİKOS, KONSTANTİNOS, İOANNES, MANUEL, MİKHAEL.)

PALAİOLOGOS (Georgios), rum soylu (XV. yy.). İki Mora despotundan Thomas Palaiologos'un oğlu, son bizans imparatoru Konstantinos Palaiologos XI' in yeğeni. Kuzey Mora'yı fethettikten (1458) sonra Güney Mora seferine çıkan (1460) Fatih Sultan Mehmet'e karşı babasının ordusunda görev alarak despotluğun merkezi olan Patras kalesini savundu. Kale düşünce Türkler'ce tutsak edildiyse de bir süre sonra kaçmayı başardı. Mora'nın venedik egemenliğindeki Koron kentine sığındı. Türk-Venedik savaşı sırasında (1463-1479) venedik ordusu hizmetinde Osmanlılar'la çarpışırken öldü.

PALAİLOGOS (Andreas) → MESİH PAŞA (Ahmet).

Palais (*Grand* ve *Petit*), Paris'te, 1900 Evrensel sergisi için Champs-Elysées'nin doğu kesiminde yapılan anıtlar. Grand Palais'nin batı bölümünde, 1937'den beri Yeni Buluşlar sarayı yer alır. 1963'ten sonra yeniden düzenlenen doğu bölümü, Üniversite'ye ve büyük sergilere ayrılmıştır. Petit Palais'nin mimarı Charles Girault'dur. Burada da geçici sergiler düzenlenir.

PALAİSKEPSİS. Tar. coğ. Anadolu' nun K.-B.'sında, Troas bölgesinde kent. (Yeri tartışmalıdır.) —Strabon, Aisepos (Gönen) çayının yukarı çığırının D.'sunda bulunduğunu bildirir. Kiepert bu kenti İda (Kaz) dağının K.-B.'sına yerleştirmiştir. Antik yazarlara göre kent, yün ürünleriyle ünlüydü. Truva savaşlarından sonra yöreye Bithynialılar'ın gelmeleriyle kent halkı B.'ya çekildi ve Evciler kesiminde Skepsis kentine yerleşti.

PALAKETE a. Esk. denizc. Eskiden, deniz savaşlarında, düşman gemilerinin armalarını parçalamada kullanılmış, birbirine zincirle bağlı iki gülleden oluşan savaş aracı. (*Makas gülle* de denirdi.)

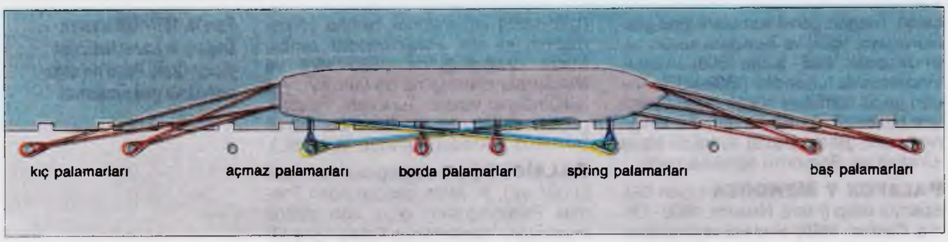
PALAKLI, 4 temmuz 1987 tarihli yasa ile ilçe olan **Yağlıdere** bucak merkezinin eski adı.

PALALIK a. Çatı kirişinin yanı. ‖ *Palalığına*, kılıcına, kılıçlama.

PALAM, Hindistan'da yer. Delhi havalimanı.

PALAMAR a. (yun. *palamari*, urgan, ip'

ten). **1.** Bir gemiyi sabit bir noktaya bağlamada kullanılan zincir ya da halat. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Palamarı koparmak, çözmek,* bir yerden habersizce kaçmak; sıvışmak (arg.).
—Balıkç. *Palamar kazığı,* bir balıkçı teknesini bağlamak için bir ırmak (gölcük ya da göl) dibine çakılan kazık.
—Denizc. *Palamar ambarı,* geminin baş tarafında bulunan ve içine yedek palamarlar konulan ambar. (Eskiden cezalı gemiciler buraya hapsedilirdi.) ‖ *Palamar anele bağı,* bir palamarı, çipolu bir demirin anelesine bağlamak için yapılan düğüm. ‖ *Palamar babası,* rıhtım kenarlarına çakılan ve palamarları bağlamada kullanılan ağaç ya da demir kazık. ‖ *Palamar boyu,* demir palamarlarına uygulanan ve kısa mesafeleri hesaplamada kullanılan eski uzunluk ölçüsü. (Palamar boyu 120 kulaçtı [yaklaşık 195 m]; metre sisteminin kabul edilmesiyle 200 m olarak sabitleştirildi.) ‖ *Palamar halatı,* birkaç yomayı kendi bükümlerinin aksı yönüne bükerek yapılan kalın halat. (Çapı 400 mm'ye varan palamar halatı gemileri bağlamaya ve yedekte çekmeye yarar.) ‖ *Palamar halkası,* iskele ve rıhtımlarda, palamar babası bulunmayan mevkilerde palamarları bağlamak için konulan kalın ve büyük anele. ‖ *Palamar lombarı,* gemilerin baş ve kıç omuzlukları ile küpeştelerinde bulunan ve gemi bağlanırken palamarı rıhtıma ya da iskeleye vermede kullanılan loça. ‖ *Palamar motoru,* limana yanaşacak gemilerin palamarlarını rıhtıma ya da şamandıraya taşıyan deniz motoru. ‖ *Palamar resmi,* gemilerin, liman içindeki bir şamandıraya ya da rıhtıma bağlanmak için ödedikleri vergi. ‖ *Palamar şamandırası,* limana girmeden önce açıkta bekleyen gemileri bağlamaya yarayan şamandıra. ‖ *Palamar tutmak,* bir gemiden söz ederken, bir iskeleye, rıhtıma ya da şamandıraya palamar vererek bağlanmak. ‖ *Palamar zinciri,* kimi durumlarda, bir mevkide uzun süre yatacak gemileri bağlamak için halatla birlikte ya da halat yerine kullanılan zincir. (Genellikle kıçtan kara olan gemilerde, kıçtan dikine bir zincir verilerek hem bağlama emniyeti sağlanır, hem de kıyıdan esebilecek kuvvetli bir rüzgâra karşı geminin açması önlenir.) ‖ *Baş kıç palamarı,* bir gemiyi rıhtıma bağlamak için baştan ve kıçtan kıyıya verilen palamar.
—ANSİKL. Palamarlar gemiden verildikleri mevkilere göre değişik adlar alır: *baş, kıç palamarları,* geminin başından ya da kıçından olabildiğince uzak bir noktaya bağlanır; *açmaz halatı* ya da *palamarları,* gemiye dik olarak verilir; *spring palamarları* baştan ya da kıçtan verilir, ancak baştan verilen spring palamarı geminin kıç hizasındaki babaya, diğeri ise baş hizasındaki babaya bağlanır; geminin orta bölümünden rıhtıma verilen palamarlara da *borda palamarları* denir.

ÇEŞİTLİ PALAMAR TİPLERİ

PALAMARCI a. Yanaşma ve kalkma sırasında, gemiden verilen palamarı iskeledeki babaya takan ya da babadan çıkaran görevli.

PALAMARLAMAK g. f. Denizc. Baştan ve kıçtan verilen halat ya da zincirlerle bir gemiyi belli bir konumda sabitleştirmek.
—Şarküt. Palamarlama işlemini uygulamak.

PALAMAS (Kostis), yunanlı yazar (Patras 1859 - Atina 1943). "80 kuşağı"nın önemli bir temsilcisiydi; demokrasi mücadelesi veren militan bir kuşağın tüm eğilimlerini ve çelişkilerini yansıtan ve Avrupa'daki büyük akımlara açık olan birçok eleştirel yapıt ve şiir yazdı. Başlıca şiir kitapları *Tragudia tis Patridos* (1886) ve *Asaleute zoe*'de (1904) yunan vezinlerinin tüm olanaklarından yararlandı. Ayrıca iki büyük epik freski (*O dodekaloghos tu gyphtu,* 1907; *E phloghera tu Basiliu,* 1910) ve öyküleri (*O thanatos tu pallikariu,* 1891) vardır.

PALAMASÇILIK a. Gregorios Palamas'ın, kezikiacılık öğretisini andıran mistik öğretisi. Kendini çileciliğe veren ve inayete eren insanın, Tanrı'yı görme mutluluğuna bu dünyada bile erişebileceğini savunan bu öğreti, katoliklere göre tanrıbilim alanında, Tanrı'nın tanrısal özünü onun özniteliklerinden ayırmak yanılgısına yol açıyordu.

PALAMEDES. Yun. mit. Yunanlı kahraman. Eğriboz (Euboia) kralı Nauplios'un oğlu. Odysseus'u, Truva'ya karşı savaşa gitmek zorunda bıraktı. Odysseus da onu, Truvalılar ile işbirliği yapmakla suçlayarak öç aldı. Taşa tutularak öldürüldü. Yunanlılar, alfabelerindeki birçok harfi, parayı, dama, zar ve aşık oyunlarını onun bulduğuna inanıyorlardı.

PALAMEDESZ (Anthonie), hollandalı ressam (Delft 1601 - Amsterdam 1673). Önce Van Mierevelt'in, daha sonra Dirck Hals'ın öğrencisi oldu. Portre sanatının yanı sıra, kibar toplantılarını, muhafız birliklerini ve müzik dinleyen kişileri canlandırmada büyük başarı gösterdi.

PALAMÓS, İspanya'da (Katalonya, Gerona ili) liman kenti, Akdeniz kıyısında; 12 400 nüf. Sayfiye merkezi. Balıkçılık.

PALAMUT a. (yun. *balanidi,* bir orkinos türü). **1.** Palamutbalığı. **—2.** *Arg.* Kalın sarılmış esrarlı sigara.
—Balıkç. *Palamut ağı,* palamut avında kullanılan, tonbalığı ağına benzeyen ama daha küçük gözlü ağ.

PALAMUT a. Bot. Meşe ağacının meyvesi. (Eşanl. PALIT ya da PELİT.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Bot. *Palamut uru,* bir böceğin *(Cynips quercus calycis)* sokmasından sonra sapsız meşenin palamut yüksüğü üzerinde gelişen mazı.
—ANSİKL. Palamut besidokusuz iri bir tohum içeren bir akendir. Dip tarafı meyve sapından oluşan çok büyük, kalın ve çok sayıda pullarla (tırnak) örtülü bir kadehçikle çevrilidir. Palamut 3 cm kadar uzunlukta, açık kahverenginde ve buruk lezzetlidir. Yaklaşık % 10 tanen içerir. Taze ya da kavrulmuş olarak Batı Anadolu'da hayvan yemi olarak da kullanılır. Kavrulmuş palamuttan toz halinde palamut kahvesi yapılır. Tozun 15 g'ı 1 litre suda kaynatılıp süzüldükten sonra hazırlanan dekoksiyon (% 5-10) halk hekimliğinde peklik verici olarak kullanılır. Palamutun kadehçiği 4-6 mm çapında bir yarım küre biçimindedir % 35-40 tanen içerir. Bundan çıkarılan palamut özü Antikçağ'dan beri sepicilikte kullanılır.

PALAMUT, Manisa'nın Akhisar ilçesine bağlı bucak; 17 215 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Zeytinliova* (esk. *Yayaköy*), 4 802 nüf. (1990). Belediye.

PALAMUT MEŞESİ a. Kışın yapraklarını döken, 5-10 m yüksekliğinde meşe türü. Yaprakları uzun, alt yüzleri tüylüdür. Meyvesi (palamut) iri bir akendir. Batı Anadolu'da ve Yunanistan'da yaygın olarak yetişir. (Bil. a. *Quercus aegilops.*) [Eşanl. İZMİR MEŞESİ.]

PALAMUTBALIĞI a. Zool. Genellikle sıcak ve ılık denizlerin hem açık, hem kıyı kesimlerinde ortasularda yaşayan kemikli balık. (Bil. a. *Sarda sarda;* palamutgiller ailesi.) [PALAMUT da denir.]

palamutbalığı

—ANSİKL. Oldukça büyük ve keskin, sivri dişlerle kaplı ağzı, torpil biçimindeki bedenin ucundadır. Sırtlarının genellikle mavimsi rengi, yanlara doğru açılarak karında gümüşi beyaza dönüşür. Sırttan başına değin, siyaha yakın koyu renkte birçok şerit bulunur. Büyük sürüler oluşturarak mevsimlik uzun göçlere girişir: kolyoz, hamsi, sardalye vb. küçük balıkların ardına takılarak ilkbahardan başlayarak Karadeniz'e doğru (anavaşya), sonbahardaysa gene aynı balıkların peşinde Akdeniz'e (katavaşya) doğru göç ederler. Türkiye'de büyük iktisadi değer taşıyan bu balık, boyuna göre çeşitli adlarla anılır: *Palamutvonozu;* (12-16 cm); *kestanepalamudu* (16-22 cm); *çingenepalamudu* (22-28 cm); *palamut* (28-35 cm); *zındandelen* (35-40 cm); *torik* (40-45 cm); *sivri* (45-55 cm); *altıparmak* (55-65 cm); *piçuta* (65 cm'den büyük).

PALAN a. (fars. *palan*). **1.** Genellikle eşeklerin, kimi zaman da atların sırtına yerleştirilen, kaşsız, geniş, yumuşak bir tür eyer. **—2.** *Palan vurmak,* hayvanın sırtına palanı koyarak bağlamak.
—Saraç. Genellikle eşeklere, kimi kez de atlara vurulan, kaşsız, enli, yayvan ve yumuşak bir çeşit eyer ‖ *Palan otu,* SEMER* OTU'nun eşanlamlısı.

PALANA, Rusya Federasyonu'nda kent, Uzakdoğu'da, Koryak Özerk bölgesinin merkezi; 3 000 nüf.

PALANCI a. **1.** Palan yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** *Palancı makası,* palancının çuval, telis, keçe kesiminde kullandığı büyük boy makas.

PALANDIZ a. Çeşmenin musluktaşı.

PALANDÖKEN a. Taşlık ve yokuş yer.

PALANDÖKEN dağları, D. Anadolu bölgesinde Karasu-Aras sıradağlarının orta kesiminde uzunluğu yaklaşık 120 km'yi bulan dağlık kütleye verilen genel ad. B.'da Dumanlıdağ (2 170 m) ile başlar. D.'da Aras vadisi kenarında Şahveled dağı (2 921 m) ile sona erer; en yüksek doruğu orta kesiminde, Erzurum'un G.'indedir (Büyükejder tepesi 3 176 m). K.'inde faylar boyunca sıralanmış Aşkale, Erzurum ve Pasinler ovaları yer alır. Kütlenin yapısı karmaşıktır; B. ve orta kesimlerinde en geniş yeri bazalt ve andezit türü kayaçlar, D. kesiminde ofiyolitlerle karışık Mezozoyik oluşuklar kaplar. Doruk kesiminde Dördüncü Zaman buzullaşmasına ait geniş izler vardır.

PALANDUZ a. (fars. *palan* ve *dūz*'dan *palān-dūz*). *Esk.* Semer diken, palancı, semerci.

PALANDUZAN çoğl. a. (fars. *palan -dūz*'un çoğl. *palan-dūzān*). *Esk.* Semer dikenler, semerciler.
—Kur. tar. *Palanduzanı hassa,* osmanlı sarayında has ahır görevlileri. (Bunlar, yük hayvanlarına vurulan semer, eyer vb. palanların yapım ve bakım işleriyle uğraşırlardı.)

PALANDUZİ a. (fars. *palān-dūz* ve

-*i*'den *palan-düzi*). *Esk.* Semercilik, saraçlık, palancılık.

PALANGA → PALANKA.

PALANGA a. (ital. *palanco*'dan). Hız düşürücü bir sistemle donatılmış ve bir kablo ya da zincirle, bir yükü düşey doğrultuda, sınırlı bir uzaklık içinde kaldıran küçük bir kancaya bağlı kaldırma aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. İki makaradan geçirilmiş bir halattan oluşan ve gemilerde ağır cisimleri kaldırmaya ya da döndürmeye yarayan donanım. || Bir kadırga dümeninin yekesine kuvvet uygulayarak döndürmeye yarayan halat. || *Palanga bedeni*, bir palanga donanımında, palanga makaralarından donatılan halatın, makaralar arasında kalan bölümü. (Eşanl. VETA.) || *Palanga rigavosu*, bir palanga donanımında, donatılan halatın, makara bülbülüne bağlandığı çıması. || *Palanga üstüne palanga*, bir palanganın kaldırma kuvvetini artırmak için, bu palanganın tirentisi üzerine vurulan ikinci palanga. || *Palangaya vurmak*, bir yükü, ağır bir cismi kaldırmak için palangadan yararlanmak. || *Adi palanga, el palangası*, genellikle biri tek dilli, diğeri çift dilli iki makaradan oluşan, portatif küçük makara. || *Cunda palangası*, yelkenli gemilerde, seren cundalarına donatılan ve eşya ya da yükleri kaldırmada kullanılan, uzun kamçılı ve kancalı iki bastikadan (torno) oluşan palanga. || *Çarmık palangası*, alt makarası kancalı, iki çift dilli makaradan oluşan ve çarmık doldurmada kullanılan palanga. (Bu palanganın üst makarası ana kolonlara, alt makarası ise, kancasından çarmık filadoruna takılmış bir başka palanganın tirentisine bağlanır.) || *Çift dilli palanga*, her makarasında iki dil bulunan palanga. (Genellikle ağır cisimlerin kaldırılmasında kullanılır.) || *Demir palangası*, eski yelkenlilerde, demiri gemiye almada kullanılan palanga. || *Kabasorta palanga*, tek dilli iki makaradan oluşan palanga. (Bu makaralardan biri sabit, diğeri hareketlidir ve genellikle hafif işlerde kullanılır.) || *Kamçılı palanga*, herhangi bir yere bağlanabilmesi için üst makarasında bir kamçı bulunan palanga. || *Kancalı palanga*, üzerlerinde kancalar bulunan, bir çift dilli ve bir tek dilli makaradan oluşan palanga. || *Kandilisa palangası*, yatay ya da eğik bir sereni yelken açmak için yerine kaldırmada kullanılan palanga. || *Karula palangası*, yelkenli teknelerde, karula kandilisasını germede ya da gevşetmede kullanılan palanga. || *Manti kapan palanga*, bir tornodan donatılan tek bir makaradan oluşan en basit palanga. || *Mantilya palangası*, serenleri doğrultmada ya da karga cunda etmede kullanılan palanga. || *Tirfil palangası*, biri sabit ve kamçılı, diğeri hareketli ve kancalı iki makaradan oluşan ve hafif yükleri kaldırmada kullanılan orta boy palanga. || *Yalpa palangası*, üst makarası rulo, alt makarası ise tek dilli bir tornodan oluşan palanga. (Dalgalı havalarda, tirinket ve mayıstra serenlerinin oynamalarını önlemek için seren cundaları ile direkler arasına bağlanıp doldurulan bu palangalar, gemiye yük ve malzeme almada da kullanılır.)

—ANSİKL. Aktar. • *Kollu palangalar. Adi palangalar*, değişik sayıda birçok kolu olan, zincirli basit palangalardır. *Dişli düzenli palangalar*'da, manevra volanı bir birincil dişli düzenini harekete geçirir; bu dişli düzeni, zincir çarkına bağlı dişlileri kavrayan bir küçük eş dişli çiftini döndürür. Planet hareketi yapan başka bir modelde, hız düşürme içten dişli bir ayna dişliyle kavranan bir küçük eş dişli çiftinin yer değiştirmesiyle sağlanır. Hız düşürme sistemi otomatik olarak bir tersinirliğe neden olduğundan, dişli düzenli tüm palangalar, yükün aşağı düşmesini önleyen bir frenleme sistemiyle donatılmıştır. Palangaların verimleri 0,7 ile 0,85 arasında değişir. Mekanizma ve makaralar bir arada kullanılarak 60 tona kadar yükler kaldırılabilir. *Mandal çarklı palangalar* her doğrultuda yük kaldırmaya ve çekmeye olanak verir. Manevraları yük frende tutularak bir manivelanın gelgit hareketiyle, sağlanır; bununla birlikte, çok hafif ve kullanışlı olan bu aygıtın hareket alanı oldukça dardır (1,50 m).

• *Elektrikli palangalar.* Bu palangalar, bir hız redüktörüyle gerek kaldırma kablosunun sarıldığı bir tamburu, gerek kaldırma zincirinin takıldığı yük makarasını hareket ettiren bir elektrik motoruyla donatılmıştır. Elektrikli motoruna, bir kumanda kutusuyla yerden kumanda edilir. Herhangi bir nedenle akım kesildiğinde yükün düşmesini önlemek için bu palangalarda da, motorun içinde ya da motordan bağımsız olan ve otomobillerdeki gibi diskli bir frenden oluşan bir frenleme sistemi bulunur. Gerek tek bir kaldırma kolu, gerek makaralı birkaç kaldırma kolu olan elektrikli palangalar çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Zincirli palangaların 125 kg ile 5 t arasında değişen yük kapasiteleri vardır. Kablolu palangaların kapasitesi 32 tona değin çıkar. Kaldırma yüksekliği ise 20 m'ye ulaşır.

• *Pnömatik palangalar.* Sıkıştırılmış havayla çalışan bu palangaların iki ayrı tipi vardır:

1. *pistonlu palangalar*'da bir silindir ile bunun içinde, sıkıştırılmış havanın etkisiyle hareket eden, koluna bir kanca takılmış bir piston bulunur. Tek etkili, çift etkili ya da dengeli olan bu palangalar 8 tona kadar olan yükleri 2-3 m yüksekliğe kaldırabilir. Bu palangaların en önemli özelliklerinden birisi de hareketlerinin yumuşaklığı ve duyarlılığıdır; son derece sağlam olan bu aygıtlar, ayrıca hızlı ve düzenli bir hız değişimine sahiptir;

2. *motorlu palangalar* sıkıştırılmış havayla çalışan bir motorla donatılmıştır, bu motor kablolu palangalarda bir tambura, zincirli palangalarda ise zincir çarkına bir dönme hareketi verir.

• *Hidrolik palangalar.* Bunlar, bir pompanın sağladığı basınçlı yağla çalışan, döner hidrolik motorlu palangalardır. Bu aygıtlarda, bir motor, bir hız redüktörü, bir tambur ve bir kablo ya da yük makarası ile bir zincir ve bir frenleme sistemi bulunur.

Pnömatik ve hidrolik palangalar özellikle patlama tehlikesi gösteren ortamlarda kullanılır.

Palangalar *sabit* (delikli, asma kancalı ya da ayaklı) ya da *hareketli* olabilir. Hareketli palangalar havai bir hat üzerinde hareket eden bir araba ile donatılırlar: arabalar elle (yükü iterek ya da arabanın dişli volanını döndüren sonsuz zincirle), bir elektrik motoruyla ya da pnömatik motorla çalıştırılır.

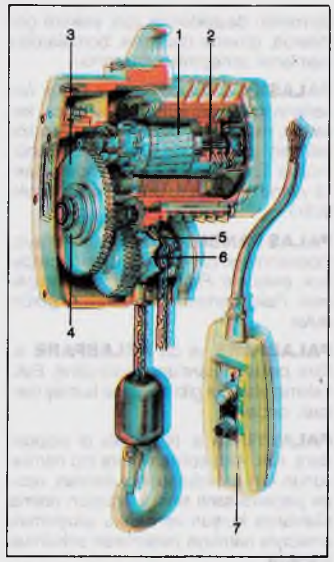
PALANGYO (Peter), tanzaniyalı romancı (Aruşa 1939), can çekişen bir baba ile oğlunun dramatik çatışmasını dile getiren buruk bir kitabın yazarı (*Dying in the Sun*, 1969).

PALANİ a. (fars. *palan* ve *i*'den *palani*). *Esk.* Semer yapan kimse, semerci.

PALANKA ya da **PALANGA** a. (yun. *phalanga;* ital. *palanca*). **1.** Yan yana çakılı büyük kazıkların arkalarının toprakla berkitilmesiyle meydana gelen sur ve hendekle çevrili küçük hisar. (Özellikle İlkçağ'da ve Ortaçağ'da uygulanıyordu.) **—2.** Yan yana çakılmış kazıklardan meydana gelen bir surla çevrili küçük kasaba.

—Sey. oy. Ortaoyununun sergilendiği genellikle oval biçimli alan.

—ANSİKL. Palanga sözcüğünün ortaoyunu terimi olarak türkçeye, XV. ve XVI. yy.'larda İspanya'dan gelen yahudiler aracılığıyla geçtiği öne sürülür. Biçimi, çoğunlukla ovaldir; yuvarlak ya da dörtköşe de olabilir. Seyirciyle oyun yeri, ipler ve kazıklarla yapılmış sınırla ayrılır. Palanga'da, sandık* odası, kapı*, çalgıcıların bulunduğu yer, dükkân*, oyunun oynandığı yaklaşık otuz arşın boyunda ve 20 arşın eninde meydan, yeni*dünya, mevki*, kafes ve seyircilerin oturduğu bölümü ayıran parmaklık* yer alır.

SEW-USOCOME belgesine göre

zincirli elektrikli **palanga**
1. Kaldırma motoru;
2. Fren;
3. Redüktör;
4. Kuvvet çifti sınırlayıcısı;
5. Zincir kılavuzu;
6. Zincir çarkı;
7. Kumanda kutusu.

kablolu elektrikli **palanga**

elle çalıştırılan zincirli **palanga**

PALANLI. Arkeol. Adıyaman ilinde mağara. I. K. Kökten tarafından saptanan (1952) mağarada Üst Yontmataş döneminden buluntulara ve kaya resimlerine rastlandı.

PALANS. Rom. mit. Hercules'in oğlu, Palatinus'a adını veren kahramanlardan biri.

PALAOS → PALAU.

Palapa, Endonezya tarafından kullanılan telekomünikasyon uyduları ailesi. Bu uydular amerikan firmalarınca gerçekleştirilmiş ve NASA tarafından fırlatılmıştır. Palapa 1, 8 temmuz 1976'da yörüngeye oturtuldu.

PALAQUİUM a. Gutta-perka ve daha başka iki ticari odun (bitis ve nyatoh) veren ağaç cinsi. (*Sapotaceae* familyası.)

—ANSİKL. Palaquium, yaklaşık 25 m yüksekliğinde bir ağaçtır. Basit, almaşık dizili, çok sert, alt yüzü kızılımsı tüylü, üst yüzü koyu yeşil yaprakları vardır. Bu cinsin 60 türü, Malezya yarımadasında, Sumatra'da, Borneo'da ve Filipin adalarında balta girmemiş sıcak ve nemli ormanlarda yetişir. Gutta-perka en çok iki türden elde edilir: *Palaquium gutta (Dichopsis gutta)* ve *P. oblongifolium*. Bunların lateksi, kauçuk ağaçlarındaki gibi düzenli akmaz. Yetişkin bir ağaç ancak 300-400 g gutta verir. Günümüzde ağaç kesimi ve çizimi yasaklanmıştır, bunun yerini eriticiler kullanarak ya da ezme ve önce sıcak, sonra soğuk suda işleyerek yapraklardan gutta çıkarılması almıştır.

PALAR, Hindistan'da ırmak. Karnataka ve Andhra Pradeş'in güney sınırlarından doğar, önemli bölümü Tamil Nadu'nun kuzeyindedir, Vellur'u geçer ve Pondiçeri'nin K.'inde Hint okyanusu'na dökülür; 295 km.

PALAS a. (büyük lüks otel anlamındaki fr. *palace*'tan). [Özel bir addan sonra] büyük, gösterişli yapı.

◆ sıf. *Arg.* **1.** Basit, kolay bir şey için kullanılır: *Palas bir ders. palas bir okul.* **—2.** Zorluk çıkarmayan, yumuşak huylu kimse için kullanılır: *Palas bir öğretmen.*

PALAS ya da **PELAS** a. (fars. *palas pelas*). *Esk.* **1.** Eskimiş aba, çul. **—2.** Eskimiş kilim ya da keçe. **—3.** *Palas-pare* → PALASPARE. || *Palas-puş*, eski çullar giymiş ya da sarınmış fakir.

PALASERTE a. Denizc. Ana çarmıklar ile direkler arasındaki açıyı büyütmek ve

çarmıkları desteklemek için, yelkenli gemilerde, güverte düzeyine, bordalardan taşırılarak yerleştirilen enli tahta.

PALASKA a. (macarca sözc.). Giy. Askerlerin kullandığı kütüklük, tabanca, kasatura, matara vb. taşımaya yarayan köseleden yapılmış bir tür kemer. (Günümüzde Türk silahlı kuvvetleri'nde palaska yerine "örme bel kemeri" kullanılmaktadır.)

PALAS PANDIRAS be. Hazırlanmaya, toparlanmaya zaman bulamadan; çarçabuk, alelacele: *Palas pandıras evden çıkmak. Palas pandıras alıp karakola götürdüler.*

PALASPARE ya da **PELASPARE** a. (fars. *peläs* ve *päre*'den *pelas-päre*). *Esk.* Eskimiş aba, çul gibi değersiz kumaş parçası, paçavra.

PALASTURA a. (ital. *palla di stoppa*'dan). Ask. Ateş ettikten sonra top namlusunun içini temizlemede kullanılan, ucuna paçavra sarılı sırık. || Ağızdan dolma silahlarda kurşun ve barutu sıkıştırmak amacıyla namluya bastırılarak sokulmuş paçavra.

PALATİN a. (fr. *palatine*). Yerbil. Perm devrinin sonunda yer alan ve yaklaşık 230 milyon yıl öncesine tarihlenen son hercynia dağoluşum evresi.

Palatina, Heidelberg Üniversitesi'nin kütüphanesi. XVI. yy.'da kuruldu. 1623'te Tilly tarafından boşaltıldı ve birçok elyazması Vatikan kütüphanesi'ne taşındı. XIX. yy. başında Heidelberg'de yeniden düzenlendi.

PALATİNAT, Pfalz'ın fransızcası.

Palatino → PALATİUM tepesi.

PALATİNUS sıf. (lat. *Palatinus* [*mons*], Palatinus dağı). Rom. tar. **1.** Palatinus dağına ilişkin ya da ona ait olan şey için kullanılır. **—2.** *Palatinus oyunları,* Livia tarafından, Augustus'un anısına düzenlenmiş olan oyunlar (ocak ayında).

Palatinus *(Mons)* → PALATİUM tepesi.

PALATİT a. (fr. *palatite*). Tıp. DAMAK* İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

■ **PALATİUM tepesi, Mons Palatinus,** ital. **Palatino,** Eski Roma'nın, adını çobanların koruyucu tanrıçası *Pales*'ten alan, yedi tepesinden biri. İnanışa göre, Romulus İ.Ö. VII. yy.'da Palatium tepesine yerleşmişti: Romalılar, kentin kurucusunun evi kabul ettikleri bir kulübeyi koruyorlardı. Son kazılarda ortaya çıkarılan Demir çağından kalma kulübe kalıntıları, bu inanışı doğrulamaktadır: tepeye adını veren tanrıça Pales için 21 nisanda düzenlenen şenlikler, hâlâ kentin kuruluş yıldönümü olarak kabul edilir. Tiber'e bakan yamaçtaki bir mağarada, Lupercalia şenlikleri düzenlenirdi, Circus maximus'a inen yamaçta da, Hercules tarafından öldürülen Cacus adlı canavarın barınağı vardı. Bu kültlere, İ.Ö. 204'te, Kybele kültü eklendi; Kybele (Magna Mater) tapınağı, Circus maximus'un batısında yer alıyordu. Cumhuriyet'in son dönemlerinde, Palatium, Roma'nın en kibar mahallesiydi: Cicero ve daha başkaları, orada oturuyordu. Flaviuslar'ın sarayının altında, Cumhuriyet dönemine ait iki büyük soylu evinin kalıntıları ortaya çıkarıldı: İ.Ö. I. yy. başlarından kalma Griffonlar evi ve sözde *aula isiaca* (İsis tapınağı). Augustus, tepenin güney yamacına yerleşti; evinin hemen yanına Apollon Palatinus tapınağı'nı yaptırarak burasını kutsallaştırdı ve evinin girişine bir tapınağa özgü öğeler koydurdu. Augustus'un kişiliğinin damgasını taşıyan bu yapı, onun ölümünden sonra müzeye çevrildi. Böylelikle, XIX. yy.'da "Casa di Livia"da, daha yakın bir tarihte de yamaçtaki diğer birimlerde ortaya çıkarılan freskler korunmuş oldu. Tiberius, Claudius ailesine ait evlerden de yararlanarak, tepenin batı kesiminde bugün Farnese bahçelerinin altında kalan çok büyük bir hükümdar konutu yaptırdı. Tiberius'tan sonra, birçok imparator bu sarayı kullandı. Neron, önce Domus transitoria'yı, sonra Domus aurea'yı inşa ettirerek, Palatium'u Esquilinus parklarına bağlamaya çalıştı. Onun başarısızlığının ardından Domitianus, tepenin doğu kesimine, Domus Augustana'yı yaptırdı. Böylece, tepenin neredeyse tümü imparatorluk mülkü oldu.

Palatium tepesi
Roma

PALATOFARENJİT a. (fr. *palato-pharyngite*). Tıp. Damak ve yutak mukozasının iltihabı. (Stomatit ve farenjit hallerinde sık görülür.)

PALATOPLASTİ a. (fr. *palatoplastie*). Cerr. DAMAK* PLASTİĞİ'nin eşanlamlısı.

PALATORAFİ a. (fr. *palatorraphie*). Cerr. DAMAK* DİKİMİ'nin eşanlamlısı.

PALAU ya da **PALAOS,** günümüzde **Belau,** Mikronezya'da takımada, Caroline adalarıyla Filipinler arasında; 487 km²; 12 200 nüf. Merkezi *Koror.* Yanardağ ya da mercan kökenli 200 kadar ada içerir; en önemli adası *Palau*'dur. Villalobos'un 1543'te keşfettiği takımadalar, Almanlar satın alıncaya (1899) kadar ispanyol egemenliğinde kaldı. 1919-1945 arasında japon mandası altındaydı. Daha sonra ABD yönetimine (*trusteeship,* 1947) girdi, 1980'de Mikronezya adalarının çoğu gibi, yarı bağımsız hale geldi.

PALAU, İtalya'da sayfiye ve turizm merkezi, Sardinya kuzey-doğu kıyısında, Maddalena takımadalarının karşısında; 2 400 nüf.

PALAU (Manuel), ispanyol besteci ve orkestra şefi (Alfara del Patriarca, Valencia, 1893 - Valencia 1967). Valencia konservatuvarı'nda ders verdi. 1952'de bu okulun başına geçti. Orkestra yapıtlarının (*Debussy'ye saygı,* 1929; *Concierto dramático,* 1948) yanı sıra oyun müzikleri (*Maror,* 1956) ve vokal parçalar da besteledi (*Atardecer,* 1947). Valencia halk ezgilerini derledi.

PALAUAN ya da **PALAWAN,** Borneo yönünde K.-D.'dan G.-B.'ya doğru 400 km boyunca uzanan Filipinler takımadasının güney-batı'sında ada; yaklş. 14 000 km² (komşu birkaç küçük adayı ve takımadayı kapsayan *Palauan ili;* 14 896 km²; 237 000 nüf.). Dağlık (Mantaligajan'da 2 084 m), ama yanardağ kapsamayan ada, az nüfusludur. Çoğu müslüman olan halk (ada uzun süre Brunei sultanlığı'na bağlı kaldı ve ünlü deniz korsanları Morolar'ı barındırdı), kıyılarda (özellikle, yönetim merkezi Puerto Princesa çevresi) yaşar ve pirinç yetiştirir. İç bölüm ormanla kaplıdır. Ada açıklarında işletilen birkaç petrol yatağı ülke gereksinimini karşılamaktan uzaktır.

PALAU FABRE (Josep), katalan yazar (Barcelona 1917). El altından ya da sürgündeyken yayımlanan şiirleriyle başkaldırısını ortaya koydu (*Balades amargues,* 1943; *Càncer,* 1946). İki oyununun (*Esquelet de don Joan,* 1957; *Homenatge a Picasso,* 1972) yanı sıra, tiyatro denemeleri yazdı ve Picasso üzerinde uzmanlaştı (*Picasso i els seus amics catalans,* 1971).

PALAUNGLAR, TA-ANGLAR ya da **RUMAİLER,** 100 000 kişi oldukları sanılan Birmanya (Çan ve Kaçin devletleri) ve Güney Çin (Yünnan) halkı. Pirinç eken ve hayvan yetiştiren Palaunglar, aynı zamanda zanaatla (sepetçilik, dokumacılık) uğraşırlar. 60'lı yıllara kadar, komşuları Çanlar'ınkine benzer kademeli prenslikler biçiminde örgütlenmişlerdi.

PALAUNG-UA a. Mon-khmer dil öbeği; Palaunglar konuşur.

PALAVRA a. (isp. *palabra*'dan). *Arg.* **1.** Herhangi bir konuda hiçbir gerçekliği olmayan, uydurma haber ya da söz; inanılması güç, abartılı konuşma; martaval. **—2.** *Palavra savurmak, atmak, sıkmak,* gerçekdışı sözleri ya da bir haberi gerçekmiş gibi abartarak söylemek, yüksekten atmak.
—Denizc. *Palavra yolcusu,* yolcu gemilerinde, kamara yolcularının dışındaki yolcular.

◆ sıf. Uydurma, saçma: *Palavra haberler.*
—Denizc. *Palavra güverte,* yolcu gemilerinde, genellikle üst güvertenin altına rastlayan güverte. (PALAVRA da denir.)

PALAVRACI sıf. ve a. *Arg.* Aslı olmayan, uydurma söz ya da haber ortaya atan, yaptığı işleri abartan, bu davranışları huy edinmiş olan kimse için kullanılır.

Palavracı asker (*Miles gloriosus*), Plautus'un komedisi (İ.Ö. 205'e doğr.). Pleusicles adındaki bir gencin sevdiği fahişe Philocomasium, Pyrgopolinices adında bir askere satılmıştır. Pleusicles, kölesi Palastrio'nun da yardımıyla askeri kandırarak fahişeyi elinden almaya çalışır. Önce askeri Philocomasium'un ikiz bir kız kardeşi, bulunduğuna inandırırlar, sonra da Acroteleutium adındaki güzel fahişeyi ona âşıkmış gibi gösterip askerin yanına gönderirler. Piyes askerin yaptıklarından utanmasıyla son bulur. Entrikanın bu iki bölümünün pek başarılı bir biçimde bağlandığı söylenemezse de, kasıntı ve övüngen asker tiplemesi karşısında bu kurgu hatasının sözü bile edilmez. Askerlikteki sözde başarılarını ve kadınları elde etmedeki ustalığını anlatırken gülünç duruma düşen Pyrgopolinices kaba ve gülünç oyun kişilerine model olmuştur.

PALAVRACILIK a. Palavra söyleme alışkanlığı.

PALAWAN → PALAUAN.

PALAY a. (fars. *pālāy*). *Esk.* **1.** Yedek at. **—2.** Süzgeç.

PALAYANKOTTAİ, Hindistan'da kent, Tamil Nadu'nun güney kesiminde, Ma-

durai'nin G.'inde; 70 000 nüf.

PALAZ a. Kaz, ördek, keklik, sülün vb. kuşların civcivlikten çıkmış yavrularına verilen ad.
—Kasapl. *Palaz eti,* sekiz haftalıktan sekiz ay sonuna kadar olan ve en az 1,5 kg ağırlığına ulaşmış hindilerin eti.

PALAZIMAK gçz. f. *Yörs.* Canlanmak, gelişmek, büyümek.

PALAZLAMAK → PALAZLANMAK.

PALAZLANMAK ya da **PALAZLAMAK** gçz. f. **1.** Kaz, ördek vb. yavrusu sözkonusuysa, büyümek, irileşip semirmek. **—2.** Küçük çocuklardan söz ederken, büyümek, gelişmek. **—3.** Zenginleşmek, mal varlığını artırmak: *Büyük şehirlerde palazlanan ticaret burjuvazisi.* **—4.** *Yörs.* Çok eskimek, kullanılmayacak duruma gelmek. **—5.** *Arg.* Karşı gelmek, kafa tutmak.

PALAZLAŞMAK gçz. f. Palaz durumuna gelmek; irileşmek, büyümek.

PALAZUELO (Pablo), ispanyol ressam (Madrid 1916). İngiltere'de mimarlık ve süsleme sanatları öğrenimi gördükten sonra, 1940'ta resme yöneldi. Önceleri Klee'nin etkisinde kalan sanatçı, savaştan sonra gittiği Paris'te tam bir geometrik soyutlamaya ulaştı. 50'li yılların sonuna doğru yapıtları daha doğal ritimler kazandı: aşırılığa kaçmadan eğilip bükülen çizgiler, kimi kez koyu siyahlarla bir arada kullanılan toprak rengi ve kırmızı düz yüzeyler.

PALAZZESCHİ (Aldo GIURLANI, **Aldo** —denir), italyan yazar (Floransa 1885 - Roma 1974). Fütürist döneminde yazdığı şiirlerinde (*L'Incendiario,* 1910) ve öykülerinde (*Il Codice di Perelà,* 1911) yer alan kelime oyunları ve ses taklitleri, yerlerini giderek imgelem oyunlarına bıraktı: romanesk masallar (*I fratelli Cuccoli,* 1948; *Il Doge,* 1967; *Stefanino,* 1969) ve şiir kitapları (*Poesie,* 1930; *Via delle cento stelle,* 1972). Özellikle çocukluk anılarında, hayal gücüyle birlikte gerçekliğe de yer verir (*Stampe dell'Ottocento,* 1932; *Le Sorelle Materassi,* 1934).

PALAZZOLO SULL'OGLİO, İtalya'da komün, Lombardia'da (Brescia ili), Oglio ırmağı kıyısında; 16 600 nüf. Çimento fabrikası. Tekstil (pamuk). Makine sanayileri.

PALÇAN KANGRİ → BROAD PEAK.

PALDAO a. Filipinler'de yetişen ve koyu gri renkte, yarı ince, yarı sert ve yarı ağır bir odun veren ağaç. Ceviz ağacına benzemesi nedeniyle mobilyacılıkta ve kaplamacılıkta kullanılır. Yeni Gine cevizi diye anılması bu benzerliğinden ileri gelir. (Bil. a. *Dracontomelum dao.*)

PALDIM, PALDÜM ya da **PALDUM** a. (fars. *pal,* ip ve *düm,* kuyruk'tan *pāldüm*). Saraç. **1.** Yük ve binek hayvanlarının sağrısı üzerinden geçen, semer ya da eyerin kaymasını önleyen kalın kayış. **—2.** *Paldım kayışı,* yük hayvanlarının kıç tarafını saran tokalı kayış parçası. || *Paldım tokası,* paldımı hamuta bağlayan toka. || *Paldım vurmak,* çeki hayvanına paldım takmak. || *Paldımı aşmak,* altından kalkamayacağı bir işe kalkışmak.

PALDIR KÜLDÜR be. (yansıma sözc.). Büyük bir gürültü çıkararak; ansızın, uygunsuz ve gürültülü bir biçimde: *Paldır küldür merdivenden yuvarlanmak. Paldır küldür odaya dalmak.*

PALDUM → PALDIM.

PALDÜM → PALDIM.

PALE-ALE a. (ing. *pale-ale*). Birac. Açık sarı renkli ale.

PALEANODON a. Eosen devrinde yaşamış fosil memeli cinsi. (*Xenarthra*'ların [tardigratlar ve tatular] atası sayılan bu hayvanların dişleri eksiktir.)

PALEANTROPİYEN a. (fr. *paléanthropien*). Kalıntıları, günümüz insanından çok büyük farklılık gösteren ve bundan ötürü *Homo sapiens sapiens* alttürüne girmeyen fosil insan. (Daha çok *Neandertal* adam* diye anılır.)

PALEARİO (Antonio DELLA PAGLIA, **Aonio** —denir), italyan yazar (Veroli, Frosinone, 1503 - Roma 1570). Hümanist ve reform yanlısı tanrıbilimci, *Actio in pontifices romanos* (1606) adlı yapıtının yayımlanmasından sonra diri diri yakıldı.

PALECHİNİDAE a. Üyelerinin testumu genellikle yirmi sırayı aşkın levha dizisinden oluşan denizkestanesi familyası. (Başlıca cinsleri: *Maccoya, Lovenechinus, Oligoporus, Palæechinus, Melonechinus,* vb. *Melonechinoidea* takımı.)

PALEMBANG a. (öz. a. *Palembang*'dan). Hezaren mobilyaların örülmesinde kullanılan küçük çaplı rotang şeridi.

PALEMBANG, Endonezya'da kent, il merkezi, Sumatra'nın G.'inde, Musi kıyısında; 903 000 nüf. Ulaşım kavşağı ve tarım işletmeleriyle petrol yataklarının (petrol rafinerisi, gübre, gemi onarım tersaneleri, kauçuk işleme) yer aldığı bir bölgenin ticaret ve sanayi merkezi.
—Tar. Palembang Şrivicaya krallığı'nın başkenti oldu. Krallık bu dönemde buradan başlayarak Malayu Batang Hari ırmağı kıyısında Cambi, Bangka adası ve Cava'nın batı bölümünü ele geçirerek yayılmaya başladı. XII. yy.'da Palembang önemini yitirirken Cambi güçlü duruma geldi. XIV. yy.'dan 1825'e dek bir sultanlığın başkenti oldu.

Pablo Palazuelo *Rubedo V* (1970) guvaş *özel kol.*

Maeght galerisi

Oronoz

Palencia katedrali'nin büyük mihrabı (Philippe Biguerny'nin ve atölyesindeki sanatçıların heykelleri [1505'ten önce]; Jan Joest'un resimleri [1506-1509])

PALENCİA, İspanya'da kent, Castilla Leon'da il merkezi, Carrión kıyısında; 66 200 nüf. 1321'de yapımına başlanan gotik katedral, XI. yy.'dan kalma bir kripta (Vizigot kalıntılarıyla birlikte) ve pek çok sanat eseri (XVI. yy. başında yapılmış büyük mihrap *trascoro*'nun [koro yeri bölmesi] oymaları ve Jan Joest'in mihrabı; P. Berruguete ve el Greco'nun tabloları, gotik flaman halıları, vb.'nin yer aldığı müze) içerir. Arkeoloji müzesi. Yönetim ve ticaret merkezi. Otomobil yapımı. Tekstil. Deri işleme. —*Palencia ili;* 8 029 km²; 189 680 nüf. (1990). K.'de, Cantabrica sıradağlarının son engebelerini oluşturan dar kesim bol yağış alır (büyükbaş hayvancılık, çavdar, patates). G.'e doğru, tekdüze Carrión ve Pisuerga ovaları yayılır. Güneydeki kireçtaşlı düz tepeler *(páramos)* yarı çöl görünümündedir; ancak *Tierra de Campos* ovasında sulamayla tahıl yetiştirilir.

PALENG a. (fars. *pā* ve *lüng,* örtü; *pā-lüng*'den). *Esk.* **1.** Çarık. **—2.** *Paleng-i fersude,* eskimiş çarık.

PALENQUE, Son Klasik dönemde (İ.S. 600-650) gelişen Chiapas (Meksika) eyaletinin maya kenti. Inscripciones (Yazıtlar) tapınağı yüksek bir piramidin tepesinde yükselir; içerde, piramidin ortasında oyulmuş bir merdiven, işlenmiş büyük bir kapak taşıyla örtülen tekparça bir lahdin bulunduğu bir mezar odasına götürür; bu

S. Held

Palenque Güneş tapınağı Son Klasik dönem maya sanatı (600-950)

mezar odasında orta yaşlı, büyük bir olasılıkla önemli bir kişinin cesedi ve çoğu yeşim taşından birçok sunu bulunmuştur. Piramitlerin üzerine bu tapınaktan daha küçük ve kafesli bir mahya süsüyle taçlanan başka tapınaklar da yapılmıştır. Başka bir önemli yapı olan "büyük saray", bir platform üzerinde yükselir. Bu saray bir dizi tonoz galeriden oluşur ve üzerinde bir iç merdiveni bulunan kare bir kule yer alır.

Palenque yapılarının, çoğu, aralarında çok güzel yapılmış insan yüzleri de bulunan yalancı mermerden motiflerle süslenmiştir.

PALEO- ya da **PALÆ(O)-**, (fr. *paléo-* ya da *palæ(o)-*; yun. *palaios*, eski'den). Birçok terimin bileşimine girer.

PALEOANTROPOBİYOLOJİ a. (fr. *paléoanthropobiologie*). Geçmiş insanı inceleyerek elde ettiği bilgilere (fiziksel ve kültürel özellikleri) dayanarak insan soyunun geçmişini yeniden oluşturmaya çalışan paleontoloji dalı.

PALEOBİYOKLİMATOLOJİ a. (fr. *paléobioclimatologie*). Jeolojik dönemlerin biyoklimatolojisi.

PALEOBOTANİK a. (fr. *paléobotanique*). Çeşitli fosilleşme tarzlarına göre korunmuş olan bitkileri inceleyen doğa bilgisi dalı. (Eşanl. PALEOFİTOLOJİ, FOSİL BOTANİĞİ ya da BİTKİ PALEONTOLOJİSİ.)

—ANSİKL. Paleobotanik Fransa'da A. Brongniart tarafından kuruldu (*Prodrome d'une histoire des végétaux fossiles* [Fosil bitkiler tarihine giriş], 1828). Kullanılan araştırma yöntemleri fosilleşme tarzlarına göre değişir. Sözkonusu olan yalnız izler ise, sanki kuru yaprak koleksiyonunda saklanmış kurutulmuş bir bitkiymiş gibi, biçimleri incelemek için basit bir büyüteç yeterli olur. Bazı teknikler fosil yaprak dokuların içinde bulundukları kayalardan ayırmayı ve ayrıntılı olarak gözenekler ile diğer üstderi oluşumlarını incelemeyi sağlar. Bitkiler silis, kalsiyum, karbonat, vb. maddeler sinerek mineralleşmişse, ince plaka üzerinde yapılacak anatomik incelemeler canlı bitki üzerinde yapılanlar kadar ileriye götürülebilir: Bernard Renault' nun yaptığı çalışmaların sonucu budur.

Paleobotanik tortul arazilerin sınıflandırılmasına katkıda bulunur; kimi zaman da, maden aramalarında en sağlam destek olur.

PALEOBOTANİKÇİ a. Paleobotanik uzmanı.

PALEOCOĞRAFYA a. Yerin eski devirlerdeki coğrafyası.

PALEODEMOGRAFİ a. (fr. *paléodémographie*). Toplu yeraltı mezarlıklarındaki (özellikle de Yenitaş döneminden kalma olanları) kemik kalıntılarını inceleyen ve böylece halkların nüfus yapılarını ortaya koymaya çalışan bilim.

PALEODİCTYOPTERA a. Birinci Zaman'da özellikle de Karbon devrinde yaşamış fosil böcek takımı. (Günümüzde *Dictyoptera*'lara benzemeleri nedeniyle bu adla anılırlar. Bu böcekler, bütün kanatlı böceklerin ataları olabilir.)

PALEOEKOLOJİ a. (fr. *paléoécologie*). Günümüzde yaşamayan canlı varlıkların yaşama biçimini ve birbirleriyle, çevreleriyle ilişkilerini inceleyen bilim.

PALEOENDEMİK sıf. (fr. *paléoendémique*'ten). İklim değişikliklerinin ya da çevrede yaşayan canlılar arasındaki etkin rekabetin etkisiyle yaşam alanları gitgide daralan arkaik türlere denir.

PALEOFİTOLOJİ a. (fr. *paléophytologie*). PALEOBOTANİK'in eşanlamlısı.

PALEOGNAT sıf. ve a. (fr. *paléognathe*). Saban kemiği, damağı ve pterigoitleri az çok kaynaşmış kuş damağı için kullanılır. (Fosil kuşlar ve koşarkuşlar paleognattı.) [Karşt. NEOGNAT.]

PALEOGRAF a. (fr. *paléographe*). Paleografi uzmanı.

PALEOGRAFİ a. (fr. *paléographie*). Eski yazılar bilimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. *Müzik paleografisi*, eski müzik yazılarını okuma, bugün kullanılan notaya çevirme, çözme, tarihleme, bunların ilk yerlerini belirleme, kullanılışı ve kullanıcıları üzerine kesin bilgiler bulma sanatı. (Dom Pothier ve dom Mocquereau, bu ad altında, 1889'dan başlayarak, "gregorius, ambrosius, mozarap ve gallikan müziklerinin başlıca elyazmaları"nın tıpkıbasımını yayımladılar. Bu koleksiyon bugün 20 cilde ulaşmıştır.)

—ANSİKL. Paleografi, yazıların tarihini anlatır ve yazıtbilimle ilgili belgelere yalnızca şöyle bir değinerek, eski metinlerin bize ulaştırdıkları belgeleri okumayı ve tarihlendirmeyi öğretir; ayrıca bu belgelerin tarihini de inceler. Elyazmalarının incelenmesiyse *kodikoloji**'nin ilgi alanına girer.

Paleografların ilgisini her şeyden önce Akdeniz dünyası (Yunanistan, Roma, Antik Yakındoğu) yazılarının incelenmesi çekmiştir. Bu inceleme özellikle papirüs sözkonusu olunca bazı özel teknikler (özel bileşimli ışıklar vb.) gerektirdi. Hemen hemen silinmiş bir yazının okunması, bazı kimyasal maddelerin (palimpsestuslar) kullanılmasını zorunlu kılmıştı. Günümüzde harflerin biçimbilimsel evrimi, onların çiziliş şekline *(ductus)* ve kullanılan alete göre incelenmektedir. Yunan paleografisi, Bernard de Montfaucon'un çalışmalarından (*Paleographia graeca* [Yunan paleografisi], 1708) doğmuştur.

Yunan alfabesi Fenike alfabesinden uyarlanmıştır. Bu alfabe en başından başlayarak günümüze kadar varlığını sürdüren ve *büyükharf* denilen yazı türünü kullanır. Çağdaş matbaacılıkta kullandığımız büyükharflerin çoğu bugün hâlâ bu yapıyı korumaktadır. Yine de papirüsün kullanılmaya başlamasıyla birlikte, birtakım bağlama ve kısaltmalarla yazılan elyazısının yaygınlaşması üzerine bazı bozulmalar olmuştur. Önceleri papirüs tomarlarından, ardından parşömen codexlerden oluşan kitap sanayisi, sonradan *onsiyal* diye adlandırılan ilk "kitap yazısı"nın gelişmesine yol açtı. Daha sonra *küçükharf* denilen ve matbaacılıkta kullanılan bugünkü yunan küçükharfleriyle pek fazla farklılık göstermeyen bir başka kitap yazısı doğdu. Montfaucon'dan başlayarak Thompson, Gardthausen, Kenyon, Schubart ve Medea Norsa yunan yazısıyla ilgilenen en ünlü paleograflardır.

Roma yazısı yine büyükharf, onsiyal ve küçükharf türünden adlandırmayla yunan yazısınınkine koşut bir gelişme gösterdi. (Doğruluğu uzun zaman kabul edilen bu adlandırmaların son zamanlarda tartışıldığı görülmektedir.) Başlangıçta yunan alfabesinden türeyen bir büyükharf türüydü. IV.-VIII. yy.'lar arasında latin kitaplarında *onsiyal* yazı kullanıldı. Bunun yanı sıra, III. yy.'dan başlayarak büyükharfin evrimleşmesi sonucu bir *ilkel* (ya da *yarı onsiyal*) *küçükharf* gelişti. Ardından özellikle kitaba yönelik olan ve Charlemagne döneminde (Ren ve Loire arasında) geliştiği için *caroline* adı verilen bir *küçükharf* kullanıldı. Roma topraklarının benevento, vizigot (İspanya), merovenj (Fransa ve Germanya) ve ada (Büyük Britanya, İrlanda) diye bölünmesine koşut olarak başka latin yazıları da ortaya çıktı. Caroline yazısının başarısı gotik yazının gecikmiş gelişmesini (XIII.-XIV. yy.) engellemedi. Gözden düşen gotik yazıya tepki olarak *hümanistik* yazı doğdu (XV. yy.). XVI. yy. matbaacıları ve özellikle italyan tipograflar, yeniden moda haline getirdikleri *caroline*'ı *romen* olarak adlandırdılar. Aldo Manuzio' nun bulduğu *italik* yazı bunun biraz sağa eğik bir değişkesiydi. Bu iki yazı çağdaş matbaa karakterlerinin başlıca iki türünü oluşturdu.

Latin paleografisi Jean Mabillon ile başladı (*De re diplomatica*, 1681). Paris'te École des chartes'ın kuruluşu latin paleografisine yeni bir atılım kazandırdı. A. de Wailly, Wattenbach, Delisle, Traube, Paoli, Prou, Thompson, A. de Boüard ve R. Marichal bazı ilkeleri yeniden tartışılan bu bilimin gelişmesine katkıda bulundular.

PALEOHETERODONTA a. *Trigonia*' larla akraba olan ikiçenetli yumuşakçalar altsınıfı. (Örnek tipleri *Modiomorpha*'lar, deremidyeleri ve *Trigonia*'lardır.)

PALEOHİSTOLOJİ a. (fr. *paléohistologie*). Fosillerde saklı kalmış hayvan ve bitki dokularını inceleyen bilim.

PALEOJEN a. (fr. *paléogène*). Yerbil. Üçüncü Zaman'ın (yaklaşık 40 milyon yıl) üç devire ayrılan (Paleosen, Eosen, Oligosen) ilk evresi.

—ANSİKL. Paleontolojik bakımdan biraz daha yeni olan birçenekliler dışında bugün de yaşayan bütün büyük gruplar bu dönemde oldukça belirgindi; bu koşullarda birçenekliler-otçullar-etçillerden oluşan beslenme zinciri henüz yerleşmemişti. Bu dönem memelilerin tarihi ve evrimi için çok önemlidir. Büyük boy delikliler (nümülitler, alveolinellalar, discocyclinalar ve lepidocyclinalar) hem çeşitlidir, hem çok sayıdadır. Paleocoğrafya bakımından Yer yuvarlağının biçimi çok az bir farkla (Kuzey Amerika Grönland ile kenetlenmiştir, Güney Amerika'dan ayrıdır; Asya Avrupa' dan ayrıdır) bugünküne benzer. Bütün bunlardan başka, Eosen sıkışma, Oligosen'se gevşeme dönemi olarak kabul edilebilir. (→ KATMANBİLİM.)

PALEOKARPOLOJİ a. (fr. *paléocarpologie*). Fosil meyve ve tohumları inceleyen bilim dalı.

PALEOKLİMA a. (fr. *paléoclimat*). Jeolojik zamanların iklimi.

PALEOKLİMATOLOJİ a. (fr. *paléoclimatologie*). Eski iklimlerin incelenmesi.

—ANSİKL. Terimin öz anlamı bakımından jeolojik çağlar sözkonusudur. Bununla birlikte, daha yakın dönemlerde birbirini izleyen iklimler de dikkate alınır (buzul dönemi, günümüze kadar tarihsel dönem). Paleoklimatolojik yaklaşımda çeşitli araçlardan yararlanılır: yerbilim ve jeomorfoloji (örneğin, büyük okyanuslarda derinden çıkarılan sondaj karotlarını inceleyerek jeolojik katmanların yaşını belirleme; kıtasal ve deniz altı arazi biçimlerinin yaşını saptama; buzul değişimleri; vb.), palinoloji, varvların gözlemlenmesi (göl çökellerini inceleme), ağaç halkalarının incelenmesi, paleontoloji, arkeoloji, fenoloji (bitkilerin çiçeklenme ve yapraklanmasında görülen değişiklikler, meyvelerin olgunlaşmasını iklime göre inceleme), iklimler tarihi (belgelere ve tanıklara dayanarak), meteorolojik gözlemler (XIX. yy.'dan başlayarak aletlerle).

Geçmişteki iklim olaylarını açıklarken, günümüz iklimlerini düzenleyen etkenlerden yararlanırız: Güneş ışınımıyla birlikte kozmik etkenler, Yer'in kendi çevresindeki, Güneş çevresindeki devinimleri ve küreselliğiyle birlikte gezegensel etkenler, karaların, denizlerin ve engebelerin, buzların ve geniş ormanlık alanların, vb. dağılımının yarattığı etkiyle birlikte coğrafi etkenler. Coğrafi etkenler iklim olaylarında iç dengenin etkili olmasına yol açar; iç dengeyi belirleyen de, suküre, atmosfer ve kriyosferin (buzlaşmalar) ortaklaşa etkileridir. Kimi iklim değişiklikleri iç denge çerçevesinde görülen düzenlemelere bağımlıdır ve dolayısıyla, daha genel etkilerin sonucu değildir (radyasyon bilançolarında, Güneş'in ya da atmosfer saydamlığı derecesinin etkisiyle ortaya çıkan değişiklikler, kutuplar ekseninin tutulum düzlemine göre değişmesi, vb.).

Paleoklimatoloji bir olayın değişmezliğini ortaya koyar: Yer'de görülen iklimler mozaiğinin sürekli bir evrimleşme göstermesi sonucu iklimlerin değişkenliği. Geçmiş zamanlarda iklimler değişmişti; doğal

dengelerin ve dengesizliklerin bir sonucu olarak gelecekte de değişecekleri kesindir. Bununla birlikte insan, özellikle XX. yy.'dan başlayarak gösterdiği etkinliklerle atmosferin bileşimine (ve bunun sonucu olarak ışınımsal düzeneklere) müdahale etmektedir ve gelecek zamanlarda iklimler, bunun izlerini taşıyacaktır.

PALEOKORTEKS a. (lat. *paléocortex*). Nöroanat. RİNANSEFAL'ın eşanlamlısı.

PALEOKSİLOLOJİ a. (fr. *paléoxylologie*). Soyu tükenmiş damarlı bitkilerin, özellikle fosil odunların iletim aygıtını inceleyen bilim dalı.

PALEOLİTİK sıf. ve a. (fr. *paléolithique*). YONTMATAŞ'ın eşanlamlısı.

PALEOMANYETİK sıf. (fr. *paléomagnétique*). Paleomanyetikliğe ilişkin.

PALEOMANYETİKLİK a. (fr. *paleomagnetisme*'den). Yer manyetik alanının ya da jeomanyetikliğin tarihçesi üzerine inceleme.

—ANSİKL. Manyetik ağlar ve gözlemevleri, Yer manyetik alanının yüzyıllık değişimlerini, ancak nispeten yakın bir geçmişe kadar incelemeye olanak verir: alan şiddetinin ilk ölçümleri yalnızca XIX. yy.'ın başına kadar uzanır, oysa manyetik sapma ve manyetik eğilmenin ilk ölçümleri XVI. yy.'a uzanır, ama bunlar da yalnızca Batı Avrupa'da yapılmış ölçümlerdir. Bununla birlikte Yer manyetik alanının tarihçesini dolaylı olarak yeniden oluşturmak olanağı vardır; bunun için pişmiş toprak kapların, piştikleri çağda fosilleşmiş kalıcı mıknatıslanmasından ya da kayaların oluştukları çağda fosilleşmiş kalıcı mıknatıslanmadan yararlanılır: birinci mıknatıslanma, tarihsel geçmiş için (arkeomanyetiklik), ikincisi ise jeolojik geçmiş için (paleomanyetiklik) kullanılır.

• *Yer manyetik alanının yönünün evrimleri.* Püskürme sırasında bir lav Curie noktasından daha yüksek bir sıcaklıkta olduğundan, mıknatıslanamaz, ama soğurken mıknatıslanır ve bu andaki alanın ayırtedici niteliği olan bir ısılkalıcı mıknatıslanmayı (ATR) korur. Eğer jeonükleer kronoloji yöntemleriyle bir dizi püskürmenin tarihi saptanabilirse, ATR'lerin ölçümü aracılığıyla, alanın doğrultusu zamana bağlı olarak elde edilir. Bu yöntem, yer alanının son 4 milyon yıl süresince bir dizi yön evritimlerine uğradığını ortaya koymuştur (ister kuzey-güney, ister güney-kuzey yönünde olsun, yalnızca dipol alanına benzetilen Yer'in alanı Yer eksenine yakın bir dipol tarafından üretilir). Tarihlendirme yöntemlerinin kesin olmayışı karşısında, çok geride kalmış çağlar için lavlara dayanarak güvenilir sonuçlar elde etmenın olanağı yoktur. Bu sonuçlar deniz çökellerinin mıknatıslanmasının incelenmesiyle doğrulanabilmiştir. Alanın bugünkü yönde yönlendiği çağlara "olağan", öbürlerine "ters" adı verilir. Alanın tersine dönüş mekanizması bugün dahi hâlâ bilinmemektedir, ama bunun görece az zaman önce (5 000 yıldan daha az bir zamanda) gerçekleşmiş olduğu sanılmaktadır.

• *Okyanusların manyetik düzensizlikleri.* Okyanus ortası sırtlarının her iki yanında Yer manyetik alanının düzensizlikleri görülür. Okyanus diplerinin genişlemesi sırasında bu sırtların altında soğuyan magma, mıknatıslanır (ATR), sonra da bu sırtın her iki yanına itilir; dolayısıyla, soğuma dönemindeki manyetik alan doğrultusuna göre, bir ya da öbür yönde bir dizi mıknatıslanmış şerit oluşur. Lavların ve okyanus dibi sırtlarının çevresinin incelenmesiyle elde edilen sonuçlar arasındaki karşılaştırma, genişleme hızını (yılda birkaç santimetre) elde etmeye olanak verir. Genişleme hızının değişmediğini kabul ederek, alanın daha eski evirtimlerinin tarihi saptanabilir. Çeşitli okyanus dibi sırtları (Atlas okyanusu ve Büyük Okyanus) arasında elde edilen sonuçlar, yaklaşık 80 milyon yıla kadar tutarlıdır.

• *Gerçek anlamıyla paleomanyetiklik.* Daha da gerilerdeki (80 milyon yıldan 500 milyon yıla kadar) çağlar için, alanın daima aynı davranışı ve aynı evirtim tipini gösterdiği kabul edilir. Aynı bölgeden ve çağdan gelen büyük sayıdaki örneklerin ATR ölçüsü manyetik eğilmenin ortalama değerini (180° yaklaşıklıkta) elde etmeye olanak verir. Bundan, göz önüne alınan bölgenin o çağda sahip olduğu yükselti çıkar. Bu ölçümler, jeolojik çağlar boyunca büyük kara parçalarının ötelenmesini ortaya koymuş ve konumlarını yeniden belirlemeye olanak vermiştir.

PALEONİSCUS a. (yun. *palaios*, eski, ve *oniskos*, berlambalığı'ndan). Fosil kemiklibalık cinsi. (Uzun bedenleri ganoit pullarla örtülüydü. Permi devrinde çok yaygındılar. *Actinopterygii*'lerin özellikle de mersinbalıklarının ve *Polypterus*'ların atası oldukları sanılır.)

PALEONTOLOJİ a. (fr. *paléontologie*). **1.** Jeolojik devirler boyunca dünyada yaşamış olan canlı varlıkları (bitkiler, hayvanlar ve insanlar) inceleyen bilim, fosiller bilimi. **—2.** *Hayvan paleontolojisi*, kökeni hayvan olan fosillerin incelenmesi. (Eşanl. PALEOZOOLOJİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Bitki paleontolojisi*, PALEOBOTANİK'in eşanlamlısı.

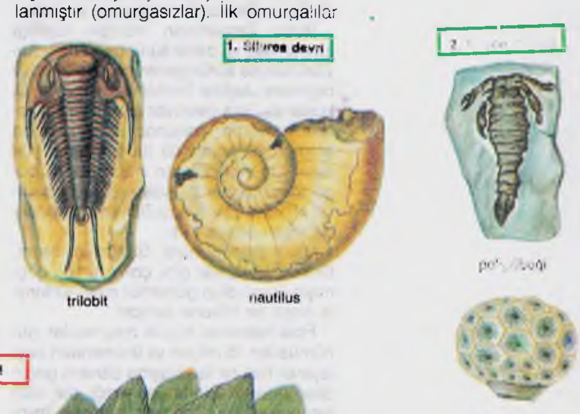
—ANSİKL. • *Paleontoloji tarihi.* Pythagoras (İ.Ö. VI. yy.), Sardeisli Ksanthos, Herodotos (İ.Ö. V. yy.), Yunanistan'da Aristoteles ve Theophrastes (İ.Ö. IV. yy.), Roma'da Lucretius, Ovidius, Yaşlı Plinius, Ortaçağ'da Albertus Magnus, Roger Bacon, Boccaccio ve Saksonyalı Albrecht fosillerin varlığını bir ölçüde sezmişlerdi. Bernard Palissy ve Leonardo da Vinci ise Buffon'un yapıtının habercisi oldular.

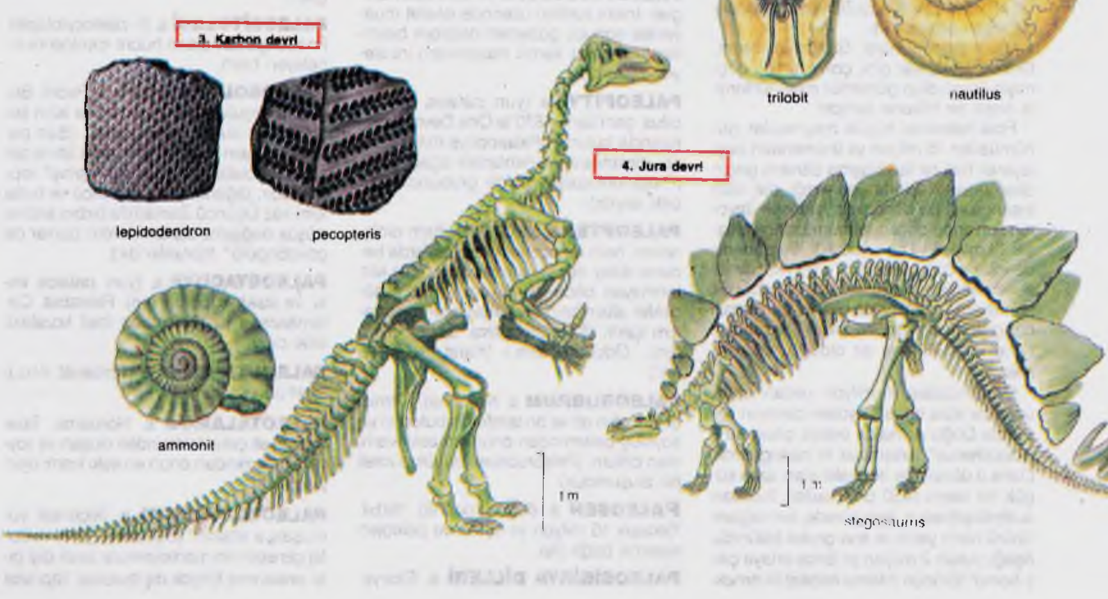
Bununla birlikte, eski zamanlar boyunca gelişmiş yaratıklara ilişkin bir sıralama yapmak, tortul tabakaların yaşına bakarak faunalar arasında ayrım yapmak (katmanbilimsel paleontoloji) fikri ancak XVIII. yy.'ın sonunda doğdu. İngiltere'de William Smith, İtalya'da G. B. Brocchi, daha sonra Fransa'da Alexandre Brongniart, bu verimli düşünceden yararlandılar. Ama çok daha önce Buffon, canlı varlıkların evrim ilkesini açık bir biçimde ortaya koymuş, onların jeolojik çağlar boyunca farklılıklarını ve süreklilikllerini açıklamıştı. Fosil haldeki omurgalıların karşılaştırmalı anatomisini gerçek anlamda kuran Cuvier (1769-1832), türlerin evrimine inanmıyordu; faunalardaki yenilenmeyi tufanlarla, "yeryüzündeki değişmeler"le açıklıyordu. Lamarck (1744-1829) ve Étienne Geoffroy Saint-Hilaire'ın (1772-1844) öncülüğünde "evrimci" bir okul geliştiyse de, bu okul ancak Charles Darwin'in (1809-1882) *Türlerin kökeni* (On the Origin of Species) [1859] adlı yapıtını yayımlamasından sonra kendini kabul ettirebildi. O dönemden başlayarak, paleontoloji, fosillerin hem sistematiğini, hem de ekolojisini, zaman ve mekândaki dağılımını, evrimlerini inceleyen bir biyoloji bilimi haline geldi.

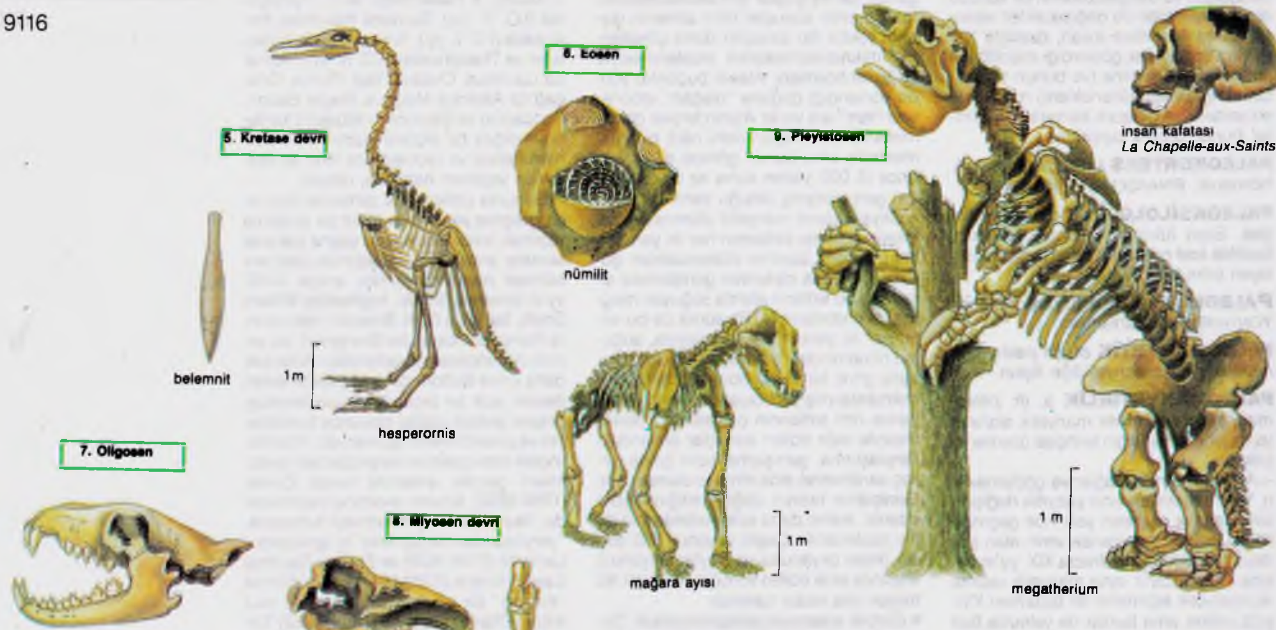
Paleontoloji dört büyük bölüme ayrılır: bitki paleontolojisi (ya da paleobotanik), hayvan paleontolojisi (ya da paleozoolojі), mikropaleontoloji (mikrofosillerın incelenmesi) ve insan paleontolojisi. Paleoekoloji ve paleobiyocoğrafya ise paleontolojinin uzmanlık dallarıdır.

• *Hayvan paleontolojisi.* Dünyanın milyarlarca yıldan beri var olduğu doğruysa da, bugün artık dünyada yaşamın uzun süre yalnızca basit mavi yosunlar ve ilkel bakteriler biçiminde sürdüğünü biliyoruz. Hayvansal yaşamın kabul edilebilir ilk izlerine ancak proterozoyik devrin (yani yaklaşık 650 milyon yıl önce) sonlarında rastlanmıştır (omurgasızlar). İlk omurgalılar

PALEONTOLOJİ

Üst Cambria devrine ait çenesiz balıklardır. Silures devrinde, kimi eklembacaklılar denizden karaya geçtiler. Bunlara Devon sisteminde akciğerli balıklar, ikiakciğerliler ve ilk amfibiyumlar katıldı. İlk omurgasızlardan trilobitler, kolsuayaklılar ve goniatites'in, katmanbilimin kurulmasında önemli bir rolü oldu. Sürüngenler Karbon devri'nde ortaya çıktılar; suyun dışında, tamamen yeryüzünde yaşamaya yatkın ilk omurgalılar onlardır. Bu aynı zamanda dev böceklerin yaşadığı dönemdir. Birinci Zaman Perm devriyle sona erer.

İkinci Zamanların belirgin özelliği ammonitler ve deniz sürüngenleridir. Yeryüzündeyse sürüngenler geliştiler ve dev biçimlere ulaştılar. İlk memeliler Trias'ta, ilk kuşlar da Jura devrinde ortaya çıktı. Kretase devrinin sonunda okyanuslarda ammonitler, karalarda da dinozorlar yok oldu. Üçüncü Zaman memelilerin, bugünküne benzer faunaların geliştiği devirdir. Nihayet, Dördüncü Zaman'ın başlarında insan ortaya çıktı.

• *İnsan paleontolojisi.* Günümüz insanı, tüm canlı varlıklar gibi, çok uzun bir geçmişin ürünü olup günümüz maymunlarıyla ortak bir kökene sahiptir.

Fosil halindeki büyük maymunlar, günümüzden 15 milyon yıl öncesinden başlayarak hızlı bir farklılaşma dönemi geçirdiler. İnsanın içinde yer aldığı dal olan insangiller* bu dönemde, Miyosen devrinin sonlarına doğru, günümüzden yaklaşık 10 milyon yıl önce belirdi. Bu dönemde insana özgü özellikler (yüzün küçülmesi, köpekdişlerinin ufalması) bazı büyük primatlarda görülmekle birlikte, bunlardan hangisinin sözkonusu dalın "insandan önce"ki bölümüne ait olduğu söylenemez.

Günümüzden 4 milyon yıldan daha uzun bir süre önce, Pliyosen devrinin sonunda Doğu Afrika'da ortaya çıkan australopithecus*, tartışmasız ilk insangillerdir. Daha o dönemde, iki ayaklı olan, ama küçük bir beyni (450 cm^3 kadar) bulunan australopithecus, kısa sürede, biri sağlam öbürü narin yapılı iki ana gruba bölündü. Aşağı yukarı 2 milyon yıl önce ortaya çıktı *homo** türünün *(Homo habilis)* ilk örnekleri büyük bir olasılıkla bu narin yapılı australopithecus'tur. Bunların hızla gelişmesiyle 1,5 milyon yıldan beri bilinen ve farklılaşarak hemen hemen tüm Eski Dünya'ya yayılan *Homo erectus (pithecanthropus-sinantropus)* ortaya çıktı. 1 milyon yıllık bir süre içinde sürekli gelişen, özellikle de kafatası hacmi 775'ten 1 250 cm^3'e çıkan *Homo erectus,* günümüzden yaklaşık 400 000 yıl önce *Homo sapiens*'in doğmasını sağladı.

Türümüzün coğrafi kökeni (Afrika ya da Asya) bugün de aydınlatılmış değildir; ayrıca *Homo sapiens* de hızla farklılaşarak alttürlere bölünmüştür: bunların en iyi bilinenleri, günümüzden 35 000 yıl öncesine kadar tüm Avrupa'da görülen *Homo sapiens neandertalensis* (Neandertal insanı) ile, bir başka yörede ortaya çıkan *Homo sapiens sapiens*'tir. *Homo sapiens sapiens, Homo sapiens neandertalensis*' in yerini aldı ve Amerika ile Avustralya'ya yerleşti. Günümüz insanlarının tümü bu alttürden gelirler.

Genellikle insansıgiller*in evrimi, beyin hacminde bir artış, kafatası yapısında sürekli bir biçim değişikliği ve kemik yapılarının narinleşmesiyle belirginleşmektedir

PALEOPALLİUM a. (fr. *paléopallium*). Nöroanat. RINANSEFAL'in eşanlamlısı.

PALEOPATOLOJİ a. (fr. *paléopathologie*). İnsan fosilleri üzerinde iskelet muayenesi sonucu gözlenen patolojik belirtileri (travmalar, kemik hastalıkları) inceleyen bilim dalı.

PALEOPİTYS a. (yun. *palaios,* eski, ve *pitus,* çam'dan). 1870'te Orta Devon tabakasında bulunan *Palaeopitys miller* türüne dayanılarak tanımlanan ağaç cinsi. (*Progymnospermopsida* grubundan bir bitki sayılır.)

PALEOPTERA a. Kanatları hem dinlenirken, hem de uçarken hep yanlarda bedene dikey duran, arkaya doğru hiç katlanmayan böcek seksiyonu. (Kanatlıböcekler altsınıfının bu seksiyonu üç üsttakım içerir: *Plaedictyoptera, Ephemeroptera, Odonatoptera.*) [Karşt. NEOPTERA.]

PALEORUBRUM a. Nöroanat. Kırmızı çekirdeğin alt ve ön tarafında bulunan ve soyoluş bakımından onun en eski kısmı olan bölüm. (Paleorubrum, büyük hücreli bir oluşumdur.)

PALEOSEN a. (fr. *paléocène*). Yerbil. Yaklaşık 10 milyon yıl süren ve paleojen sisteme bağlı dizi.

PALEOSİBİRYA DİLLERİ a. Sibirya'nın kuzeyinde ve doğusunda konuşulan diller.

—ANSİKL. XIX. yy.'da bulunan "Paleosibirya" terimi, tüm Sibirya'yı kaplayan geniş bir dil ailesinin kalıntıları olduğu varsayılan ve ural, tunguz, türk halklarının yayılmasıyla geniş alanlara dağıldığı düşünülen dilleri içerir. Ama, XVII. yy.'da bu diller (ve bunları konuşan halklar) bugünden çok daha geniş bir alana yayılmış durumdaydı ve ne aralarında ortak bir kökenin varlığı kanıtlanabildi, ne de bu diller bilinen bir aileye bağlanabildi. Dört öbek ayırt edilir: 1. Batı'da, günümüzde bin dolayında insanın konuştuğu tek diliyle bugün ortadan kalkmış üç dili (kot, arin, assan) içeren yenisey öbeği; 2. Kuzey-batı'da, koryak ve kamçadal ile birlikte çukçiceyi de içeren öbek; 3. Amur'un ağzında ve Sahalin'de konuşulan gilyak; 4. Yakutistan Özerk Cumhuriyeti'nin iç kesimlerinde konuşulan ve kimi uzmanların ural dil ailesine bağladığı yukagirce. Dilbilgisi ve ses yapısı düzlemlerinde bu diller arasında büyük ayrımlar vardır. Sözcük düzleminde, tunguzcadan ve son dönemlerde rusçadan yapılan çok sayıda aktarma bir birlik öğesi olarak belirir. 1937'den beri kiril abecesiyle yazılırlar. Özellikle Yukagirler' de yazılı bildirişim için piktografik yöntemler vardır (kayın ağacı kabuğu üstüne çizgiler).

PALEOSİTOLOJİ a. (fr. *paléocytologie*). Fosil organizmaların hücre içeriklerini inceleyen bilim.

PALEOSOL a. (fr. *paleosol*). Pedol. Bugünkü koşullardan farklı bitki ve iklim koşullarında oluşmuş eski toprak. (Bazı paleosollar kalın ve genç çökellerin altına gömülmüş olabilir; bunlar *fosilleşmiş** topraklardır; diğerleriyse Dördüncü ve hatta kimi kez Üçüncü Zaman'da birbiri ardına düşük değişime uğramışlardır: bunlar da *çokdöngülü* topraklar*'dır.)

PALEOSTACHYA a. (yun. *palaios,* eski, ve *stakhys,* başak'tan). Paleobot. Calamitaceae familyasından fosil kozalaklı bitki cinsi.

PALEOSTRİATUM a. Nöroanat. PALLİDUM'un eşanlamlısı.

PALEOTALAMUS a. Nöroanat. Talamusun alt çekirdeklerinden oluşan ve soyoluş bakımından onun en eski kısmı olan parça.

PALEOTAXODONTA a. İkiçenetli yumuşakça altsınıfı. (Üyelerinin [örn. *nucula*] çenetlerinin menteşesinde tarak dişi gibi sıralanmış birçok diş bulunur. Yapraksı